De Gids. Jaargang 52

bron
De Gids. P.N. van Kampen, Amsterdam 1888

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001188801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

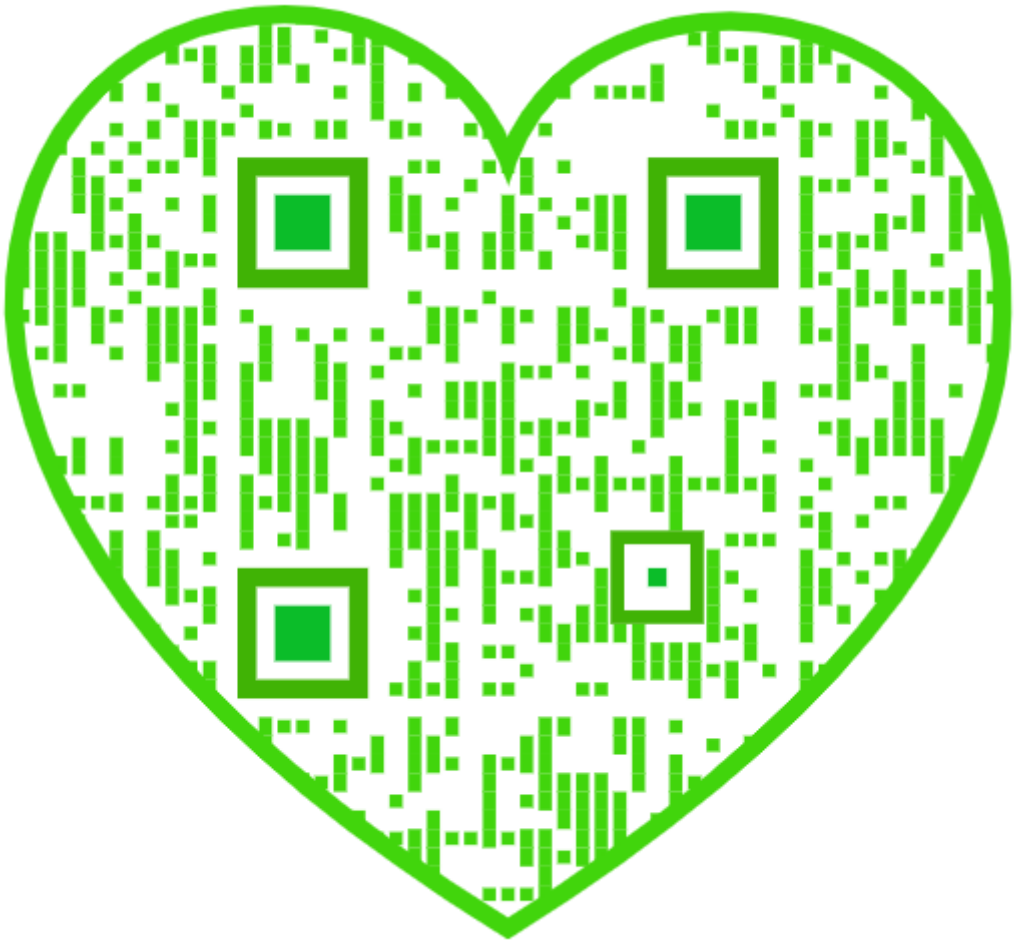

Marine-Studiën van de 17e eeuw.

De scheepshuishouding in de XVIIe eeuw.

Uit de brieven, die de domenie's zoon van Krietwert - met wien mijn lezers bij een vorige gelegenheid kennis maakten[1] - aan zijn vader, den eerwaarden Henricus Dutenius, schreef, blijkt telkens, dat de brave jongen niet was wat men een ‘oorlogsman’ noemt.

Toch had hij zijn ouden vader bijna met tranen in de oogen gesmeekt om meê te mogen gaan met den ons ook van vroeger bekenden jonker Sicco van Heme Heminga, toen deze voor de tweede keer naar zee zou gaan. - Hij zou zoo gaarne ‘het zwaard aangorden’, om den vijand zijns vaderlands zijn bekomst te geven.

Ik geloof echter niet, dat de zachte Johannes in zijn verder leven op den Oceaan (hij is later ziekentrooster en geheimschrijver geworden en is dat nog jaren lang gebleven) veel vijanden eigenhandig heeft verslagen. Daarvoor was zijn gemoed te teer en medelijdend; al had hij dan ook misschien in een oogenblik van opgewondenheid den vijand een houw kunnen geven, om zich of een ander te verdedigen. Bang was hij niet, al zei dan ook de heelmeester van 't *Kasteel van Walcum*, dat Johannes te ‘weekmoedig was van herte’ bij het verbinden der gekwetsten.

Wij lezen namelijk, dat Johannes in den beginne bij den heelmeester ter assistentie was geplaatst, doch uit deze betrekking om bovengenoemde reden al spoedig was ontslagen. -

1) *Gids* van December 1887.

Maar, zooals Johannes in een van zijne brieven aan zijn vader schreef, was toch ook deze heelmeester iemand, die zelfs voor dien tijd nog al hardhandig was bij zijn werk.

Zijn zalven maakte hij altoos een derde of een vierde sterker, dan zulks in het boek van de ‘Secreete Konsten’ (een geneeskundig werk van dien tijd) was voorgeschreven. Hij beweerde, dat de zalven dadelijk na de gereedmaking veel van deszelfs kracht verloren en men daarop moest rekenen en bedachtzaam zijn, door aan hunne sterkte iets toe te voegen, ‘komende zulks later den lijder ten goede’.

Dit laatste werd door Johannes wel eens betwijfeld, evenals de doelmatigheid van de gloeiende ijzers, die, volgens hem, door den heelmeester wel wat heel gauw werden aangelegd.

De heelmeester was een groot voorstander van uitbranden en stelpen van bloed met het gloeiende ijzer. Hij voldeed altoos zeer ‘naarstiglijk’ aan de voorschriften van den ‘Artikel-brief’ van Hunne Hoogmogendheden, wat betreft de daarin voorkokomende verordeningen omtrent het gedrag en beleid van ieder schepeling vóór en tijdens het gevecht.

Van den heelmeester werd daarin gezegd, dat hij onder het gevecht zich in de bottelarij, of liever nog, in de kombuis diende te plaatsen, ‘houdende aldaar de zalven gereed en de ijzers in 't vuur’.

En vooral dit laatste schijnt een bijzondere liefhebberij van den geleerden chirurg geweest te zijn, die echter ook op ander gebied ‘specialiteit’ schijnt geweest te zijn, want wij lezen verder van hem, dat hij ook met den heer Capitein wel eens oneenigheid had, omdat hij dezen altoos een zeker soort van aftreksel of thee wilde doen drinken, omdat, volgens zijn beweren, de kommandant veel aanleg had voor een beroerte en dat hij zichzelven den dood bezorgde, omdat hij te veel at en dronk.

Nu, daar was misschien wel wat van aan, want de ‘dikkert’, dien we nu door de gedenkschriften van Adriaan van der Lande[1)] al een weinig kennen, hield werkelijk veel van een lekker kluifje en een hartigen dronk. Het waren verbazend groote glazen en kroezen, die hij in éénen teug kon ledigen.

‘Ik zoude Uwe Edelheid zoo gaarne deze thee willen zien drinken’, zei dan de chirurg, die dan tevens voor den zóóveel-

1) *Gids* van December 1887.

sten keer al de schoone eigenschappen van zijn recept opnoemde. Vooral werkte het, volgens hem, op eene ‘luie en zwaarmoedige bloedsverdeeling en gang’, terwijl het, zoo noodig, ook eenen ‘krampstillenden invloed’ had.

Doch kaptein Wietse, die een vijand was van alle geneesmiddelen, wilde ook van deze kostelijke thee niets weten.

‘Drink jij zelf dat leelijke goed, ouwe kwak!’ zei hij dan zeer onvormelijk tegen den geleerden Aesculaap, die zich natuurlijk over dit gezegde alles behalve gesticht gevoelde en zich later meer dan eens beklaagde over de minder ‘ordentelijke’ en ‘onhoofsche’ manieren van den heer Capitein, die, het is waar, zich daaraan wel eens meer schuldig maakte.

Wietse stoorde zich niet veel aan de voorschriften van de ‘etiquette’. Als een van de ‘appoincté's’ of adelborsten zich schuldig maakte aan het een of ander vergrijp, kreeg deze soms bijzonder leelijke dingen naar zijn hoofd; niet alleen figuurlijk, in een beeldrijken stijl, maar letterlijk, in den vorm van eene zeer voelbare handtastelijkheid. En dat gaf wel eens aanleiding tot klachten van de betrekkingen van deze jeugdige zeeleeuwen, waaronder er meer dan een was van oud-patricische en adellijke familiën.

Maar ook dat kon Wietse niet schelen, want hij was strikt rechtvaardig en was goed voor dengene, die zijn plicht deed en goed zeeman bleek te zijn, zooals b.v. jonker Sicco, van wien hij veel hield en die altoos door hem gebruikt werd, als er iets bijzonders moest gebeuren. Doch ook Johannes Dutenius stond bij hem in de gunst, al was deze dan ook alles behalve zeeman of soldaat. Hij plaatste hem, nu het bij den heelmeester niet ging, bij den Heer ‘Schrijver’ van 't *Kasteel*, om dezen te assisteeren ‘bij het te boek stellen’ van alles wat aan boord voorviel en ‘aanteekeningswaardig’ werd geacht.

Dit gaf een groote verandering in het leven van onzen Johannes. Tot dusverre liep hij voortdurend achter den heelmeester, als deze de gewonden ging bezoeken, of wel, volgens de voorschriften, 's morgens met zijn instrumenten en zalven-kist ‘voor den mast’ kwam, om de ‘maats’, die zulks verlangden, te helpen, nadat Johannes als ‘onder-meester en knecht’ met luider stemme 's mans komst had aangekondigd met de woorden: ‘Wie moet er bij den *meester?*’ - Doch, zooals Johannes in zijn brieven zegt, gewoonlijk waren er weinige, die uit de

kist bediend wenschten te worden en waren zij eenigzins vreesachtig voor dezen chirurgischen tempel.

Nu echter zat Johannes maar dapper te schrijven, en aan deze betrekking zijn wij tevens vele van zijne aanteekeningen en notities verschuldigd; want bij den heer schrijver kreeg hij inzage van al de Artikelbrieven, Instructiën, Verordeningen en wat dies meer zij. De Capitein moeide zich weinig met deze zaken, hij liet alle ‘lees- en schrijfwerk’ over aan Johannes en den opperschrijver, die tevens ook het toezicht hadden en de administratie van de victualie of etenswaren.

Deze ‘etenswaren’ schijnen nog al van een solide natuur geweest te zijn.

‘Ziehier vader - schrijft Johannes - eene opgave van den dagelijkschen kost, 't geen u tevens een denkbeeld kan geven, dat uw zoon Johannes hier aan geen honger lijdende is, ofschoon toch de zeekost wel eens op den duur naar iets doet verlangen, dat meer frisch en groenig is.’

En nu volgt de ‘spijslijst’, het menu van iederen dag:

***Zondags*, voor zes personen aan een bak.**

‘De vroegkost: een bak grutten met pekelharing; 's middags: een bak grauwe erwten en een pond vleesch of een half pond spek (voor dien dag, voor ieder hoofd); 's avonds: wederom grauwe erwten’.

***Maandag, Dinsdag, Woensdag*.**

‘'s Morgens een bak grutten met de man een pekelharing; 's middags en 's avonds: stokvisch met doop, en een bak groene erwten vooraf.’

***Donderdag*.**

‘Vroegkost: een bak grutten met een pekelharing, als voren; 's middags een bak grauwe erwten vooraf en een pond vleesch voor dien dag; 's avonds een bak grauwe erwten.’

***Vrijdag* en *Zaturdag*.**

Als gezegd is op Maandag, enz.

‘Ieder kop vijf pond hard brood, iedere week; een pond kaas, nevens een half pond boter. - Bier, zooveel zij drinken mogen.’

Behalve deze vriendelijke en ‘goedig’ uitziende spijslijst, geeft onze assistent-schrijver nog tal van andere uittreksels, die wij straks zullen behandelen. Hij schijnt in deze voorschriften

en artikelbrieven bijzonder thuis te wezen en ze bijna van buiten te kennen. En geen wonder, want op bepaalde tijden moesten deze den ‘maats’ in hunne geheele lengte worden voorgelezen met luider stemme, en nu was de Heer Schrijver een kort en korpulent manneke en - nogal kortademig, zoodat hij er niet altoos zoo vlug meê over den weg kon, als Kaptein Wietse, die hierbij tegenwoordig moest zijn, het wenschelijk achtte, en dit had ten gevolge, dat Johannes voortaan hiermede belast werd, waarbij hij gehouden was, het binnen den kortst mogelijken tijd te doen afloopen. - Wietse haatte alle ‘lezerij’, en ‘geleerdheid.’

Toch was hij de man, die order gaf aan Jonker Sicco, om zich bij stuurman Jansen te oefenen in de ‘schriftuur’ en in de kennis van al wat de navigatie betrof.

Sicco had hier in den beginne niet veel lust in, want ook hij was een vijand van alle vermoeiing des geestes, doch langzamerhand begon hij in het vak van de navigatie wat meer thuis te geraken en begreep hij, dat het, zooals de kapitein zei, noodig was, hiervan op de hoogte te wezen, als hij mettertijd Luitenant en daarna Capitein van een schip dacht te worden.

Hij zat dus nu iederen dag een geruimen tijd bij stuurman Jansen te cijferen en te schrijven, en eindelijk op zekeren dag wist de ouwe, goeie stuurman hem over te halen, ook voor zich zelven een ‘journaal’ of ‘dagboek’ aan te leggen.

‘Later op hoogeren leeftijd, zult gij daaraan veel vermaak beleven, terwijl het u tevens, als gij voor u zelven de waarheid spreekt, een overzicht kan geven van uw eigen hart, of gij vóór- of achteruit zijt gegaan.’

Maar niet alleen dat; stuurman Jansen bracht Jonker Sicco, wiens geschiedenis hij wist, er ook toe, de pen ter hand te nemen en van tijd tot tijd den ouden papa te Krietwert met een enkel woord op de hoogte te houden, hoe het met hem ging en wat hij al zoo in de wereld te zien kreeg.

Zijn vader vond dit blijkbaar wel aangenaam en scheen met den ouden dag wat kalmer te worden; iederen keer, als er brieven kwamen uit Tessel of Harlingen, of waar het *Kasteel van Walcum* was binnengeloopen, moest domenie onmiddellijk op de burcht komen, al was het ook laat in den avond, om den ouden heer de manuscripti van den Jonker voor te lezen.

Ofschoon ook gedurende het kortstondige verblijf van den Jonker te Krietwert, de vrede niet altoos onverstoord was gebleven, had er toch eene groote verandering plaats gehad in de verhouding van vader en zoon en begon er in het hart van den stijven en trotschen ouden landheer meer plaats te komen voor aandoeningen van zachteren aard. Hij begon den Jonker hoe langer hoe meer te missen, doch gevoelde tevens, dat dit oorspronkelijk zijn eigen schuld was. De omstandigheden hadden Sicco doen kennismaken met een leven vol afwisseling en avonturen, dat hem meer aantrok dan het eentonige boeren-leven in de klei te Krietwert, hoezeer dit plekje hem nog blijkbaar altoos sterk aantrok en er in zijn brieven tal van bewijzen zijn te vinden, met hoeveel liefde hij nog altoos dacht aan de oude kleine burcht met zijn diepe gracht en ophaalbrug, de paarden die op stal stonden, de nu al oude jachthond Kriets en meer andere figuren uit zijn vaderlijk tehuis.

Toch was blijkbaar zijn gemoed vol van de gebeurtenissen van den dag en het leven aan boord. Hij weidde breedvoerig uit over hetgeen de oude stuurman hem geleerd had, vooral wat betreft de kunst ‘om uit de teekens aan zon, maan en het geheele hemelsche gewelf’ te voorspellen, welke weêrstoestand verwacht kan worden.

‘Indien de maan op den vierden dag, nadat hij vol geweest is, helder bevonden wordt, houdt men het er voor, dat het de geheele volgende maand goedachtig weêr zal zijn; volgens het zeggen van de oude Egyptenaren. - Zoo de maan rood bevonden wordt, beteekent het harde wind; indien zwart, regen. - Wanneer de hoorns van de maan zich stomp en ruig vertoonen, zulks beteekent regen en wind. - Op een kring om de maan volgt gemeenlijk wind, en dat wel van dien kant, waar hij het helderste is.’

‘Zoo men in 't opgaan van de zon de stralen zeer rood bevindt, beteekent zulks wind, regen of mist. De zon 's avonds rood, geeft op den volgenden dag goed weêr. Dikke wolken om de zon, in het opgaan, beduidt, dat dien dag koude volgt. Wanneer de zon in 't ondergaan zich blank vertoont, volgt 's nachts veeltijds regen en wind.’

‘Wanneer het water raast en de baren hard tegen het schip slaan, zonder dat men onweêr verneemt, beteekent zulks,

dat in kort een storm zal volgen; ook zoo, wanneer men een geraas in 't water hoort.'

'Als men de zeehonden in goed weder uit het water ziet springen, dat beteekent een onweêr, dat haast staat te volgen. Gemeenlijk zwemmen ze met de neus naar dien kant, waar de wind staat vandaan te komen.'

Zoo was men er dus ook in de zeventiende eeuw reeds op bedacht, om uit de 'hemelsche' en andere 'teekens' stormweêr of andere dampkringverschijnselen te kunnen voorspellen; doch Jonker Sicco zegt in zijn brief, 'dit is wel aardig om te weten, maar 't is veelmaals bedriegelijk en komt het niet altoos uit, zooals men het bedacht heeft.'

Toch had de Jonker blijkbaar veel schik in de zeevaartkunde en vertelt hij, dat hij menig nacht met den ouden stuurman, met wien hij geregeld de wacht had, zich oefende in het gebruik van den 'Graadboogh', waarmede men, even als thans met oc- of sextant, de 'hoogte van eene starre' mat. Het was eene nog al lange houten staaf, met kleinere dwarshoutjes, die op en neer werden geschoven, terwijl de lange staaf op de zon of 'starre' werd gericht.

'Van deze starre', zegt Jonker Sicco, 'heeft men dan de declinatie in zijn boek, waaruit men dan berekent de plaats van het schip en daarna deze afpast op de kaart, waar het met dezen gang belant.'

Verder verdiept hij zich niet in de stuurmanskunst; waarschijnlijk, omdat hij zelf er nog niet veel dieper in is door gedrongen en ook, omdat zijn waarde papa het zeker niet veel kon schelen. Alleen de weêrvoorspellingen zijn zeker voor den ouden landjonker, den buitenman, wel 'aardig geweest om te weten.' Zoo ook de opvolging van de verschillende rangen aan boord: eerst de Kapitein, dan de Luitenant en de Schipper, en vervolgens de Stuurman, die met den Onderstuurman en den zoogenaamden 'Derde waak', een soort van stuurmansleerling, te zorgen had voor het juiste sturen van het schip en gehouden was, steeds 'den Capitein aan te brengen, waar hij het schip vermeent te zijn,' of, met andere woorden, uit onzen tijd, den Kommandant het bestek op moet geven. Als er geen bepaalde 'Lootsman' aan boord was, behoorden ook de 'landverkenningen' tot zijn gedeelte van den

dienst. Hij schijnt geweest te zijn, wat nog in onze dagen de ‘master’ is aan boord van Engelsche oorlogschepen, de man van de ‘navigatie’, die zorgt voor de plaatsbepaling van het schip op den ruimen, onafzienbaren Oceaan; blijvende echter altoos de Kommandant de verantwoordelijke persoon.

Met behulp van de oude gele brieven en papieren van Jonker Sicco, den appointé, en van Johannes Dutenius, ‘Voorlezer’ en ‘Hulpschrijver’ aan boord van '*t Kasteel van Walcum*, kunnen we den lezer nog omtrent verschillende eigenaardigheden van dat zeventiende eeuwsch ‘scheepsbestier’ inlichten.

Zooals wij reeds zeiden, was de Luitenant de tweede aan boord, die den Kommandant bij afsterven of tijdelijke afwezigheid verving. Op hem volgde in waardigheid de Schipper, die meer bepaald voor het tuig en de scheepsbehoeften had te zorgen. Evenals nu aan boord van oorlogschepen, was hij de tusschenpersoon tusschen de equipage en hen die het kommando hadden. Klachten omtrent het een of ander werden door hem aan den Luitenant overgebracht, die, zooals in de oude papieren staat, ‘dan weer de voorspraeck was van 't volck bij den Kapitein.’

Verder was de ‘Constapel’ de man, die te zorgen had voor het ‘oorloghs-tuygh’, voor de kanonnen en wat er bij hoorde in de batterij. Onder zijne bevelen stonden de ‘Bos-schieters’, een zeker aantal manschappen, die in het bijzonder voor het onderhouden van de batterij bestemd waren; in denzelfden geest, als men nog heden ten dage aan boord van onze oorlogschepen de ‘Busschietersbak’ heeft en een Konstabel of Konstabel-majoor.

Dan waren er, onder den schipper, een Hoog-bootsman en Schieman, speciaal belast met al wat het tuig betrof en, evenals nu, Kwartiermeesters. Van de laatsten lezen wij: ‘deze zijn te water, zooveel als Corporalen te landt; ieder moet op zijn beurt met zijn kwartier-volks boven zijn, zoowel bij dag als bij nacht; let, dat de glazen van den Man te roer, niet eer, als zij uit zijn, om worden gekeerd.’

Hieruit blijkt dus, dat de ‘Man te roer’, de roerganger, belast was met het keeren van den zandlooper, als deze leeggeloopen was. Evenals in onze dagen schijnen roergangers en ander wachthebbend personeel eene neiging gehad te hebben,

om den tijd een beetje te ‘helpen’, de klok vooruit te zetten of, in die dagen, het glas te keeren, voor dat het uitgeloopen was, ten einde hierdoor eerder afgelost te worden.

Er is geen beter middel, om een inzicht te krijgen in het scheepsleven van de zeventiende eeuw, dan wanneer men de oude ‘Artikelbrieven’, ‘Bevelen en ordres’ of hoe ze verder mogen heeten, niet alleen aandachtig leest, maar ook uit een en ander zijne gevolgtrekkingen maakt en van tijd tot tijd zijn verbeeldingskracht een beetje laat werken.

Zoo lezen wij al dadelijk van den ‘Kock’, dat hij net en rein moet zijn ‘over de spijze, die hij kookt.’ Hieruit kunnen wij al dadelijk het besluit trekken, dat ook in de zeventiende eeuw de koks aan boord er wel eens vuil en onoogelijk uitzagen en minder zindelijk waren op de ‘spijze’; anders hadden ze deze waarschuwing niet noodig. Hun wordt ook op het hart gedrukt ‘het vet of smout van 't vlees komende, zoo het eetelijk is, bij de grutten te doen voor de maats.’ - Waaruit wij kunnen besluiten, dat er ook wel koks waren, die het vet den ‘maats’ onthielden. - De matrozen hielden dan ook blijkbaar niet veel van den heer kok en zijne helpers, den ‘onderkok’ en den zoogenaamden ‘verze bali’ (die de stokvisch moest ‘verzen’). - Zij behooren tot degenen, dien de matrozen iets onaangenaams toedachten in de regelen, die door hen somtijds aan den zoogenaamden ‘Roer-zang’ werden toegevoegd. - In een van de brieven van onzen Johannes Dutenius, waarin hij het dagelijksche leven beschrijft, geeft hij ook dezen Roer-zang in zijn geheel op, maar zegt, dat de ‘gemeene man’ daar wel eens uit kortswijl aan toevoegt:

‘Niemand zal daar in de helle,
Als de kok met zijn gezelle,
En de bottelier met zijne maat,
En 't mannetje, dat met het stokje slaat.’

Met dit laatste ‘mannetje’ wordt bedoeld de heer ‘Provoost’ en met het ‘stokje’, een soort van kleine staf of waardigheidsteeken, dat bij de executie van een vonnis door hem in de hand werd gehouden of misschien wel op de maat der toegebrachte slagen te gelijk met het tellen van deze kastijdingen bewogen werd. - Deze ‘provoost’ was blijkbaar de schrik van het geheele schip. Wij lezen van hem: ‘slaat alle

wan-ordres en ongeregeltheden, die de matrozen plegen, in acht; daar hij den Capitein of Luitenant kennis van doet hebben. - Sluit den moetwillige, op bevel van den Capitein, in het galjoen en boejens. - Straft de jongens. - Dwingt den onwillige in het gebet te komen. - Past op, dat ieder in zijn wacht boven is; roept de kwartieren uit; 't geen geschiedt, met het slaan van een stok op den grooten mast.'

Dit laatste kan ook bedoeld zijn, wanneer zijn slachtoffers, de matrozen, hem noemen: 'den man, die met het stokje slaat', doch ik denk eerder, dat het op de strafoefening doelt, waarbij evenals ook nu nog in onzen tijd, de 'provoost' als een soort van opper-scherprechter fungeerde; deze strafoefeningen lieten ook toen reeds zeker een diepen indruk achter, bij den delinquent niet alleen, maar ook bij alle omstanders.

Merkwaardig kort en krachtig wordt b.v. de straf van 'kielhalen' beschreven.

'Als men iemand kielt, wordt de ra gestreken, daar de lijder op wordt gezet en met een touw (zwaarte aan zijn voeten hebbende) onder door het schip gehaald. De Constapel en Bootsman maken hem met seizings vast.'

Men haalde hem dus van de ra af en daarna onder het schip door. Zooals we weten, is het nog lang geen honderd jaar geleden, dat deze 'kastijding' werd afgeschaft. Wij behoeven ons dus niet al te veel te ergeren aan de 'ruwheid van de zeventiende eeuw'; 't is nog zoo lang niet geleden, dat wij niet veel beter waren. En, dit is zeker, aan boord van een oorlogschip, komt men met groote zachtmoedigheid niet ver. Vooral in die dagen was strenge tucht, met harde hand toegepast, noodig.

Onder het 'volk' of de equipage waren natuurlijk ook weer verschillende rangen en kwaliteiten. Eerst kwamen de '*Matrozen*', dan de '*Soldaten*', daarop de '*Hooploopers*' of '*Half wassen brazems*', van zestien tot achttien jaren oud, en eindelijk de '*Jongens*.'

Van de halfwassen brazems wordt gezegd, dat zij mannenwerk doen, doch weinig meer verdienen dan de jongens, wier werkkring aldus beschreven wordt: 'Zij vegen het schip en den bak op, en doen ander scheepswerk, op last van officieren en bootsgezellen, wien zij ter tafel dienen. Brengen de spijs op en schenken den drank. Zij moeten wel al het scheepsvolk ten dienste staan, doch ieder is bescheiden zoo hier als daar.'

Dit laatste beteekent, dat ieder hunner een bepaalde plaats is aangewezen.

'In 't slaan (het gevecht) dragen zij kruit en lood aan, luisteren in het ruim of het schip ook doorboord wordt. Hun werk is het ook, op vlaggen bezaan en het kruiszeil te passen.' - (Kleine of lichte achterzeilen).

Wanneer wij hier letten op de woorden: 'zij moeten al het scheepsvolk ten dienste staan' en tevens op dat gedeelte van de instructie van den provoost, waar dezen de korte woorden 'straft de jongens' worden voorgehouden, dan geloof ik met eenige zekerheid te kunnen zeggen, dat ook in de zeventiende eeuw menige scheepsjongen het niet zoo pleizierig gehad heeft aan boord, als zijn lieve moeder het wel gewenscht zou hebben.

Minder aangenaam was ook zeker de betrekking van '*Zwabber*', 'welke met een dweil het schip doorgaat en alle onreinigheden opdroogt.'

Vroeger[1)] werd door Adriaan van der Lande reeds met een enkel woord van den 'Predikant' gesproken, die van den kommandant eene vermaning kreeg, omdat hij niet kon nalaten, telkens weer, aan tafel en ook in zijne predikatiën zijne prinsgezinde gevoelens te uiten. Blijkbaar schijnt in die dagen dit een gebrek geweest te zijn, dat meer voorkwam. Al waren het nog juist geen 'prinsgezinde' gevoelens, die zij in hunne predikatiën aan den dag legden, dan toch de bepaalde leerstellingen, die zij aanhingen en verdedigden. Immers, zooals ook kapitein de Boer den domenie voorhield, stond in de 'Instructie van den Heer Predikant', dat zijn WelEerwaarde wordt aanbevolen, zich in zijne predikatiën meer toe teleggen 'op eene Godzalige oefening, dan wel op zware twist-punten af te lossen.'

Behalve deze bemerking is ook het verdere gedeelte van Zijn Eerwaardes voorschriften 'wel aardig om te weten', zooals Jonker Sicco zou zeggen. Wij lezen daar:

'...., bestraft op 't allerhoogst het zweren, vloeken en alle ongebondenheden; die te scheep veel in zwang gaan. Moedigt het volk aan, wanneer het op een strijden gaat, troost de verwonden en kranken, berispt ten allen tijde de maats, wanneer hij ongeregeldheden ziet. - Bewaakt de kruitkamer in 't gevecht.'

1) *Gids* van December 1887.

Terwijl men dus boven aan het vechten was en men de kanonnen hoorde bulderen, was de plaats van den Heer Prediker vóór de kruitkamer, beneden in het schip. Geen benijdbare plaats, dat moet ik ronduit zeggen. Men behoorde veel ‘passieven’ moed te bezitten, om daar kalm en bedaard te blijven.

Zooals uit het verdere gedeelte van de instructie blijkt, werd de Domenie min of meer aansprakelijk gesteld voor het zedelijk gehalte van de aan hem toevertrouwde schapen.

‘Hij trachje, dat van zijne gemeente niet gezegd kan worden, 't geen Plato eertijds van de schepelingen zeide: “*Zij zijn grof en ongemanierd*.” Hierom verfoeide Plinius de uitvinders der schepen en scheepvaart. - Hij stelt hen het gestadige gevaar voor oogen en wekt ze dus tot vroomheid op. Ook zonder alle onheil, zegt de Poëet, is men te scheep maar drie of vier vinger breed van het doodsgevaar af, en Bias, de wijze, twijfelde, of men diegeene, die te scheep voeren, onder de dooden of de levenden behoorde te tellen.’

Bias, de wijze, overdrijft de zaak wel een beetje, maar toch zouden onze hedendaagsche levensverzekering-maatschappijen, hoe gaarne ze anders ook al wat mensch is (en niet al te wrak) verzekeren, - toch in de zeventiende eeuw zij zeker den Nederlandschen of Engelschen zeeman wel niet met hunne brochures en berekeningstafels verheugd hebben. Die met een oorlogschip naar zee ging, liep een groote kans, om buitengaats te blijven en zijn voeten te spoelen. Den matrozen wordt dan ook gezegd, dat het hun ‘dienstig is, in de kunst van zwemmen welgeoefend te zijn, want zulks hun dikmaals te pas komt.’-

Ook nu nog, maar vooral in de zeventiende eeuw, een waar woord!

Maar ook ziekten en ongemakken ‘namen vele lijders’ weg. - Hoe dikwijls lezen wij in de geschiedenis, dat de vloot, wegens eene uitbrekende ziekte, binnen moest loopen.

Van de kranken lezen wij, dat zij ‘van hunne baksgezellen worden gediend.’

‘De verstorvene wordt aan stuurboord (rechts naar voren ziende) over boord gezet; aan bakboord iemand over boord te zetten, oneerlijk bij Matroos is. - Die bij nacht sterft, wordt 's morgens na het gebed over boord gezet; die bij dag sterft, 't avonds na het avondgebed.’

Uit dit laatste kunnen wij dus besluiten, dat geregeld 's mor-

gens en 's avonds een gebed werd gedaan. Trouwens, het staat in de instructie van den Kommandant: ‘Laat 's morgens en 's avonds het gebed spreken tot God, in 't openbaar. Laat Psalmen zingen en Godes Woord bij een Voorlezer eerbiediglijk voorlezen.’ - Zooals reeds werd gezegd: de ‘Voorlezer’, bij gebrek aan een ‘Prediker’, terwijl men in dit geval zorgen moest ‘gedrukte predicatiën en gebeden voor alle noodstijden mede te voeren.’

In hoeverre men ‘vrome’ zeelieden verkoos boven andere, blijkt uit hetgeen gezegd wordt bij de voorschriften, die men in acht diende te nemen bij het aanwerven van volk.

Behalve de Luitenant, de Schrijver, de Commandeur der Soldaten en enkele andere ‘hooge amptelingen’ werd het volk door den Kapitein zelf aangenomen, en wat betreft het punt van de vroomheid wordt hier opgemerkt dat: ‘zeker vermaard vlootvoogd eenmaal zeide: ‘liever te willen vechten met matrozen, die heel vroom of heel goddeloos waren, dan met dusdanige, die tusschenbeiden zijn; - want de vromen zijn bereid te sterven en ontzien den dood niet, maar ook de godloozen niet, welke duivel of hel niets en achten; - maar die half en half zijn, durven aan den man niet aan, want zij voor het sterven te veel schrikken. - Kiest vrije vóór gehuwden!’’

Deze laatste zinsnede, het verkiezen van ongehuwden boven hen, die banden in het vaderland hebben aan den vasten wal, geeft ons een denkbeeld van den practischen zin onzer voorouders, en doet ons tevens zien, dat ook in de zeventiende eeuw het getal ‘lief hebbers, van op het bed van eer te mogen sterven’ niet zoo groot was, als men ons in vroegere dagen wel eens wijs wilde maken. Sterven is een leelijk ding, en niemand wiens verstand nog in orde is, heeft er veel lust in, al is het ook nog zoo glorierijk en eervol.

Er wordt dan ook van den Kapitein of Commandant gezegd: ‘Hij schenkt den maats vóór 't gevecht een dronk wijns, om hun moed te geven.’ - Zij hadden dus voor het meerendeel wel behoefte aan een beetje ‘courage-water.’

Men verdenke mij niet, dat ik iets zou willen afdingen op de zoo hooggeroemde kloekmoedigheid van den Nederlandschen zeeman in vroegere dagen. Ik wijs alleen op bovenstaande regelen, om aan te toonen, dat de mensch door alle tijden heen bang van aard is geweest, als het zijn leven gold. Alleen

bijzondere omstandigheden of innerlijke gemoedsbewegingen brengen hierin eene wijziging. - Zoo bijvoorbeeld, bij hoogere ontwikkeling, eene innerlijke overtuiging (hetzij terecht of ten onrechte) dat men voor het een of ander zijn leven moet wagen. Ook wel een gevoel van lafhartigheid als men bevreesd is voor eene toekomst van schande of ellende. En eindelijk, maar vooral hier ‘last not least’, de opgewondenheid van het oogenblik. Als er ‘overwonnen’ wordt, is het getal helden legio, doch helaas! als men ‘retireeren’ moet. 't Is treurig om te zeggen, maar in dat geval heeft men heel wat moeite om de helden in hun achterwaartsche beweging tot kalmte te stemmen; iets, dat toch vooral dan niet alleen wenschelijk, maar zeer noodzakelijk en verstandig is, als men niet geheel en al verslagen wil worden.

Doch laat ik over dit punt niet te veel uitweiden en mij bepalen tot hetgeen ik in dit hoofdstuk wenschte te geven: een denkbeeld van het scheepsleven aan boord van een oorlogsschip in de zeventiende eeuw.

Er blijft mij nu nog over te vertellen, dat evenals nu de ‘maats’ verdeeld werden in ‘bakken’ van zooveel man, die met elkander ‘ter tafel gingen’ -; welke tafel even als nu voor het ‘volk’ meestal bestond in de gladgeschuurde planken van het ‘verdek’, waarop zij zittende waren.

Natuurlijk was ook voor het gevecht of de manoeuvres ieder zijn bepaalde plaats aangewezen, even als de plaats van zijn logies: ‘De Luitenant en Schipper wijzen het volk de plaatsen aan, waar hunne kisten zullen staan en slaapplaatsen zijn.....’ Op 's Lands oorlogschepen behelpt zich de gemeene man meest in hangmatten onder 't verdek en den overloop. - De officieren gebruiken vaste kooien in kamers; ‘ieder daar hij bescheiden is, na waarde en zijn ampt!’.

‘De Predikant wordt onthaald aan de tafel van den Kapitein en heeft zijn verblijf in de hut of galderije.’ - In de onmiddellijke nabijheid van, of boven het verblijf of de kajuit van den Commandant. Als wij er van uitzonderen, dat zij in het gevecht de kruitkamer moesten bewaren, hadden de domenies het toch nog zoo slecht niet aan boord. -

Eindelijk moeten wij nog zeggen, dat de equipage verdeeld was in drie deelen, genoemd: het Prinsen-kwartier, Graaf Maurits- en het Graaf Ernst-kwartier.

Deze kwartieren deden achtereenvolgens de wacht, onder be-

vel van den Luitenant, den Schipper, den Opperstuurman, en, als de Luitenant van het bepaalde wachtdoen door den Kapitein verschoond werd, ook wel onder bevel van den Onder-Stuurman of van den ‘Derde Waak’.

's Avonds werd de wacht opgezet, ‘met het opsteken van de trompet, met het slaan van de trom, of ook wel slechts met het uitroepen van den provoost.’ - ‘Zomers veeltijds met den nacht en 's winters een uur of drie na het vallen van den dag.’

's Morgens met het vroegschaften begon weer de eerste dagwacht. -

Wanneer 's nachts de wachten afgelost en verwisseld werden, hoorde men twee Matrozen op het bevel van den Kwartiermeester den ‘Roer-zang’ zingen.

> Hier zeilen wij met God verheven.
> God wil ons de zonden vergeven,
> God is ons troost, ons toeverlaat,
> Kwart! kwart! te roer; een ander Kwartier
> Te wake gaat, God verleent ons hier,
> Geluk en behouwe reis.....enz.

Ze waren sterk in het rijmen en lijmen in die dagen en het is mij nog altoos een raadsel, hoe ze telkenmale 's nachts die heele rijmelarij hebben opgedreund of gezongen. Ik kan mij begrijpen, dat Janmaat met meer kracht en genoegen zijn toevoegsel aan den Roer-zang zal hebben uitgebracht, zoo gauw hij buiten 't gehoor van de Overheden was.

> Niemand zal daar in de helle
> Dan de kok en zijn gezelle,

en wie volgens hen daarvoor, zooals wij vroeger reeds vernamen, verder het eerst in aanmerking kwamen. -

Ten slotte nog dit:

‘De matrozen, zoowel als de soldaten, kiezen onder zich ieder een maat of metgezel, om den ander behulpzaam te zijn bij ziekten of andere onderlinge noodzakelijkheden. Zij bergen hun plunjes in ééne kist en dienen elkander.’ -

Dat was een goede en werkelijk recht Christelijke bepaling, die zeker dikwijls veel goed heeft gedaan in den tijd, toen het matrozenleven, nog minder dan thans, benijdbaar was. - Let maar op zekere bepaling, waarin b.v. gezegd wordt:

‘Niemand van 't gemeene volk vermag zich des nachts te ontkleeden, zelfs niet de schoenen uit te trekken.’

Deze bepaling, hoe doelmatig ook, om op ieder uur van den nacht het volk in eens gekleed boven te hebben, was toch, dunkt me, wel wat hard en zal in rustige tijden of wanneer men in de ruimte was, wel niet met groote gestrengheid zijn toegepast. -

Wij zouden nog heel wat uit de oude gele paperassen uit de zeventiende eeuw kunnen aanhalen, wat betreft de scheepshuishouding in die dagen, maar mij dunkt, het wordt nu tijd, dat wij het ‘*Kasteel van Walcum*’ weer opzoeken, dat, na eerst eenigen tijd met de vloot in de Noordzee gekruist te hebben, door den Opperbevelhebber op ‘verkenning naar den vijand’ is uitgezonden, omdat het *Kasteel* een van de best bezeilde schepen is van de vloot.

Laten wij hier een nieuw Hoofdstuk beginnen.

't Kasteel onder den wal en in het gevecht.

Wat zou men in onzen tijd raar opkijken, wanneer een schip als ‘*'t Kasteel van Walcum*’ plotseling onder volle zeilen de ree van Texel of Nieuwediep, of wel de rivier de Maas, op kwam zeilen en tusschen onze scherpgebouwde klippers en lange stoomschepen het anker liet vallen!

En toch was het oude *Kasteel* in zijn tijd een van de vlugste schepen van de vloot, een van die vaartuigen, waarvan men zei, dat zij ‘hunne groote bezeildheid reeds door deszelfs uiterlijk verraden.’

Wij, in onze dagen zouden zeggen: ‘lieve hemel, wat een ongemanierd en plomp vaartuig!’

Alles is betrekkelijk in de wereld en berust op vergelijkingen met hetgeen wij gewoon zijn te zien. - Een olifant vindt misschien de een of ander van zijn kennissen, behoorende tot zijn soort, al een heel vlug en elegant diertje. Natuurlijk in vergelijking bij andere mannelijke of vrouwelijke olifanten. - Wij daarentegen vinden zijn heele familie log en ongemanierd,

en zien, wat dat betreft, weinig onderscheid tusschen deze plompe schepsels. - En, ofschoon de vergelijking niet heelemaal juist is, zoo moeten we het ons toch ook eenigszins verklaren, dat het oude ‘rondborstige’ oorlogschip, dat we straks uit den nevel te voorschijn zullen zien komen, een vlugge ‘kruiser’ of een soort van ‘eclaireur’ is van het groote Nederlandsche zeeleger, de vloot van Michiel Adriaanszoon de Ruyter.

't Is ‘heijig’ buiten op het water: nevelachtig. We kunnen nu op 't oogenblik, buiten in de Noordzee, niet veel zien.

Zware wolken, of liever, dampen, hangen over het water of drijven er langzaam over heen; bewogen door het flauwe zuchtje uit het Zuiden en Zuidwesten, dat er waait.

Langzamerhand echter begint er wat meer beweging in de nevelachtige wolken te komen, en nu beginnen we ook wat meer te zien.....

Heel in de verte komt er iets in 't zicht, en wel de zeilen van een oud-model zeventiende-eeuwsch oorlogschip.

Zeker, het is een oorlogschip; we kunnen al duidelijk de trompen van de kanonnen naar buiten zien steken, terwijl het kleine mastje vóór, boven op het uiteinde van den boegspiet, (waarop men nu met dit zachte briesje ook een vierkant zeiltje heeft bijgezet) en verder het geheele tuig, de snit en vorm van de zeilen en het nogal hoog oploopende achterschip ons duidelijk aangeven, dat we op 't oogenblik ook hier in de Noordzee leven in het jaar 1600 en zóóveel.

Kijk, 't is toch wel aardig en - schilderachtig, zooals onze oude oorlogsvriend met al zijn zeilen bij, daar uit de mist en nevel te voorschijn komt...

't Is een groote, bruine klomp - zou men uit de verte zeggen - maar dichterbij gekomen, ziet men duidelijk, dat er aan boord van deze ouderwetsche klomp heel wat leven en beweging is; men kan ze zien loopen boven op het achterdek, terwijl het vóór, op den ‘bak’, zwart ziet van de menschen... En wat heeft de oude heer een wolk van zeilen bij!

Alles, wat maar trekken kan, staat er op, want het oude *Kasteel* (deze immers is het) heeft haast om binnen te komen. Zij hebben belangrijke tijding omtrent de Engelsche vloot, die ze gisteravond in de verte hebben zien kruisen. - 't is nu maar de kwestie, om zoo gauw mogelijk onder den Hollandschen

wal te komen en dan behoedzaam onder de kust langs naar Texel of het Vlie te kruipen; waar men onze vloot hoopt te vinden, want dat is het opgegeven ‘rendez-vous’.

Is de vloot daar niet, dan zal hij toch daar in de buurt of wat meer zuidelijk in de Noordzee wel te vinden wezen....

Rechtuit, rechtaan, hierheen te sturen, zou niet raadzaam wezen, omdat ze dan misschien midden onder de Engelschen zouden vervallen en natuurlijk ingerekend zouden worden.

Het komt er dus nu maar op aan, goed zeeman te zijn en bekend te wezen, niet alleen met de Noordzee, maar ook met het vaarwater onder de Hollandsche kust.

Ook is het niet gemakkelijk, in dezen tijd van het jaar, nu het hier in de Noordzee bijna altoos ‘dik is in de lucht’, zich te ‘verkennen’ aan de kust, namelijk met een enkel ‘zichtje van den wal’ te kunnen zeggen, waar en op welke hoogte men zich bevindt.

Nu, er zijn goeie zeelui hier aan boord, en in de eerste plaats onze ouwe dikkert, de kommandant of ‘Capitein’ zooals hij in die dagen meer genoemd werd. Dikke Wietse heeft indertijd met zijn vader, van kindsbeen af onder de kust gezworven met hun Harlinger kaag, dat een sterk zeeschip was en soms een heel eind de Noordzee inliep, als er wat te verdienen viel. - En dus Wietse de Boer, de kapitein van *'t Kasteel*, is hier heelemaal thuis en heeft maar heel weinig ‘zicht’ noodig, om zich te ‘oriënteeren’.

Doch nu op 't oogenblik is er niets, heelemaal *niets* te zien. 't Is allemaal even dik en nevelachtig.... 't Eenige wat zij weten (en dit is veel waard), is de Breedte. Stuurman Jansen heeft van nacht met den graadboog de Poolstar weten te schieten en daaruit de Breedte berekend..... Doch dat was van nacht en nu op 't oogenblik loopt het ook al weer tegen den avond; maar, ze hebben straks met het lood de diepte opgenomen en hieruit (tevens in verband met de soort van modder die aan het lood zat) kunnen ze besluiten, dat ze zeker vrij dicht bij de kust moeten wezen... Stuurman Jansen denkt: zoowat op de hoogte van Groningerland, en dat is Wietse, de kaptein, met hem eens.

Ze staan nu met hun beiden over 't geval te praten, wat ze zullen doen....

‘We zullen maar vierkant den wal insturen’, zegt Wietse,

‘en dan kijken, wat er te voorschijn komt. Of we hier staan te redeneeren, dat geeft niets; met al dat praten kunnen we toch geen gat maken in die dikke, smerige lucht die er hangt. Gooi het roer maar over, stuurman, en dan allemaal uitkijken! Al wat maar oogen heeft!’

Daar gaat hij al, het oude *Kasteel*, den wal en - wie weet, wat meer nog - te gemoet.

Dat zouden in onzen tijd niet veel kommandanten gedaan hebben, tenzij het al heel dringend, dringend noodig ware, met zoo'n luchtje en zooveel onzekerheid den wal in te sturen, want de lucht ziet er niet naar uit, alsof het mooi weer zal blijven. Het begint harder te waaien en er komt langzamerhand een dikke, zuidwestelijke regenlucht opzetten, die niet veel goeds voorspelt.

‘Dat 's een leelijk luchtje, dat daar op komt zetten’, zegt Wietse tegen stuurman Jansen.

‘Ja kaptein’, zegt deze, ‘ik vrees, dat we vuil weer krijgen van nacht’.

‘Dat geloof ik ook’, zegt Wietse. ‘Laat den domenie waarschuwen, dat het tijd is voor het avondgebed en laat dan het volk dadelijk maar achteruit komen, anders hebben we kans, dat we straks, net onder het gebed, zeilen moeten bergen. En wees zoo goed, den domenie, namens mij, vriendelijk te verzoeken, het van avond niet al te lang te maken, want wij hebben er werkelijk geen tijd voor’.

Stuurman Jansen gaat heen om de bevelen van den kaptein ten uitvoer te brengen en weldra zien we al het volk, officieren en manschappen, achteruit verzameld om het gebed aan te hooren, dat door zijn WelEerwaarde iederen avond wordt uitgesproken.

Allen ontblooten het hoofd en het gebed begint.

Het *Kasteel* loopt intusschen nog altijd onder dezelfde zeilen door, met den kop den wal in, doch de wind neemt hand over hand toe. Er is nu juist een bui in aantocht....

Wietse zou wel willen, dat domenie nu maar ‘Amen’ zei, maar de heer predikant gaat nog maar altoos door... Hij schijnt juist van avond langer van stof te zijn dan anders, en schijnt de wenk van den kapitein maar heelemaal niet te begrijpen.

Wietse komt langzamerhand wat dichter naar hem toe, en

beproeft hem van achteren, bij wijze van waarschuwing, zachtjes aan zijn deftig, geheel zwart opperkleed te trekken, het gewone sein, dat ‘kortheid’ meer dan wenschelijk wordt. Domenie begrijpt nog niets, doch in eens....

‘Krak!’ zegt het boven in het tuig; een van de bovenste lichte zeilen....

‘Amen!’ roept Wietse. ‘Klaar bij je marsevallen en loefbrassen!’ en raapt tegelijkertijd het gebedenboek op, dat domenie van den schrik heeft laten vallen.

't Is meer dan tijd. De bui valt met kracht in de zeilen en het *Kasteel* vliegt met vaart door het water, terwijl hij onder de kracht van den wind heelemaal overhelt en meer dan een van het volk door deze plotselinge beweging van de been raakt. - Doch weldra is er zeil geminderd en alles weer in orde.

Nog altoos is er geen zicht van den wal, maar nu, - als de bui over 't *Kasteel* heengetrokken is en het hierdoor voor een oogenblikje wat helderder wordt - roept de uitkijk van boven, dat hij land meent te zien.

Wietse en stuurman Jansen gaan boven op de hut (het boven-achtereinde van het schip) en... jawel, ook zij zien nu den wal.

‘'t Is Borkum’, zegt Wietse. - ‘Jawel.. secuur .. 't is Borkum ... ik zie den toren... Hm, hm, dat ziet er leelijk uit. Laat eens kijken. - Hoe hebben we 't? - Zuid-Zuid-Oost.... Ja, 't is Borkum. Nu, daar zit niets anders op, dan dat we boven het Rif zien te zeilen... Dan de lappen er maar weer op, stuurman; het kan niet anders; het *moet!* Vooruit maar!’

En nu begint er voor het oude oorlogschip een moeielijke nacht.

Onder een vracht van zeilen, meer dan ze anders zouden voeren, schuift het *Kasteel* door het water, om boven het rif te zeilen, dat zich hier boven de kust uitstrekt....

Het wordt hoe langer hoe donkerder, de avond valt in en weldra is het heelemaal duister, doch gelukkig is Wietse hier onder den wal even goed thuis alsof hij bij zijn vader in Harlingen achter in den tuin wandelde.

Toch is het niet gemakkelijk, hier met een nogal diepgaand schip te manoeuvreeren.

Ik zal er mij niet op toeleggen, hier in alle bijzonderheden den nacht te beschrijven, die nu volgt. Dit is bijna ondoenlijk, als men daarbij niet uur voor uur, met de kaart in de hand, kan aanwijzen, hoe het oude *Kasteel* telkens weer iets hooger of lager moet sturen, om niet aan den grond te komen, terwijl men alle oogenblikken met de steeds hooger loopende zee een zware ‘roller’ (een stuk van de ‘branding’, als 't ware) over krijgt, zoodat Wietse, de kapitein, de oude stuurman en wie er meer dien heelen nacht aan dek zijn, zich met einden touw hier of daar moeten vastjorren, om niet over boord gespoeld te worden. Hierbij is het pikdonker, zoodat men bijna geen hand voor de oogen kan zien, terwijl de storm boven door het tuig huilt en buldert, alsof alles van nacht op de wereld onderste boven gekeerd en er ondergewerkt moet worden.

Wietse is meestal vooruit op den bak, om zelf uit te kijken, of, als er gelood wordt, zelf de diepte en de soort van grond onmiddellijk te weten en daarnaar zijn maatregelen te nemen. Hij is de man, die hier het best den weg weet, omdat hij als jongen reeds meer dan eens, misschien wel honderd keeren en meer, de Eems in- en uitliep met het vaartuig, waarmee ze den kost toen verdienden.

Wietse heeft wel schik in zoo'n gevaarlijken stormachtigen nacht, als men soms de ‘brekers’ op de platen en zandbanken in zijn verbeelding als 't ware reeds kan hooren en zien...

‘In zijn verbeelding’ natuurlijk, want zoo dicht komt 't *Kasteel* er niet bij; daar zorgt hij wel voor. Hij is zeeman, Wietse de Boer, heelemaal zeeman! Den geheelen nacht behoudt hij zijn luchthartigheid en slaat van tijd tot tijd het water van zijn ruige muts af, als er weer een zeetje overgekomen is!

‘Dat's niets’, zegt Wietse. ‘Zoolang de nattigheid aan den buitenkant blijft, kan het geen kwaad. Je moet alleen maar zorgen, dat je er niet te veel van in je maag krijgt. Daar kun je zoo heel veel zeewater niet in bergen op den duur’.

Zoo gaat langzaam, doch zonder ongelukken, goddank, deze nacht verder voorbij. De wind is gelukkig wat gaan ruimen; anders waren ze weg met elkaar, dan was van het *Kasteel* zeker niet veel terecht gekomen en - was ook veel van hetgeen ik u nu verder ga vertellen, niets of heel wat minder gebeurd.

't Is met het komen van den dag, als het een beetje licht begint te worden, dat ze in den mond van de Wester Eems

op welke hoogte ze zich nu bevinden, een vaartuig in 't zicht krijgen, dat blijkbaar ook een moeilijken nacht heeft gehad.

Als het straks heelemaal licht is, zien ze, dat het een zoogenaamde Wadt-vaarder is, zooals men toen die kustvaartuigen noemde, welke van Groningen of Friesland over de Wadden naar de eilanden of naar de Zuiderzee voeren.

Het gezicht van dit vaartuig brengt Wietse op een idee.

‘Als ik dien sinjeur eens bij mij aan boord liet komen en hem een brief meegaf voor den loodscommissaris de Knijff aan den Helder, en dat deze zorgde, dat de brief met mijn rapport naar buiten werd gebracht naar de vloot, die toch zeker wel op de hoogte van Tessel zal wezen, dan was ik secuur, dat in elk geval de admiraal tijding krijgt van hetgeen we gezien hebben. Zoo'n Wadt-vaarder kan binnen de eilanden blijven, vrij van de Engelschen en hij kan met dezen wind gauwer bij Texel of aan den Helder wezen, dan ik, omdat hij over allerhande platen heenloopt, waarvoor wij te diep gaan, om ze te passeeren.’

‘Dat zullen we doen’ zegt Wietse en laat alvast den Heer Schrijver van het *Kasteel* roepen (het kleine, korpulente manneke) om de noodige schriftuur gereed te maken en het daarna door den Kommandant te laten onderteekenen. - De schrijfkunst van Wietse gaat niet verder, dan dat hij met groote letters van den meest grilligen en min of meer trillenden vorm ‘W. de Boer’ te voorschijn brengt.

Inmiddels worden er de noodige seinen gemaakt voor den Wadt-vaarder om hierheen te komen. Heel veel komplimenten maakte men in zoo'n tijd niet met den minderen man. Waar hij anders ook heen mocht willen of bestemd zijn - nu is straks zijn bestemming Texel, of hij wil of niet.

Ten einde echter zeker te wezen, dat de Wadt-vaarder deze order met de noodige ‘vigilantie’ of snelheid zal uitvoeren, besluit Wietse, na een oogenblik nadenken, om een van de ‘appoincte's’, vergezeld van eenige gewapende manschappen, naar en op den Wadt-vaarder te laten gaan en met dit vaartuig naar Texel te zenden, om dan later het *Kasteel* bij de groote vloot weer op te zoeken en aan boord terug te komen.

Voor deze commissie laat hij Jonker Sicco bij zich komen. Als er iets bijzonders te doen is, moest het altoos Jonker Sicco wezen. ‘Dat's de eenige van die heertjes,’ zegt Wietse, ‘waar een zeeman in steekt.’

Hij vreest echter, dat Sicco deze commissie maar half aangenaam zal vinden, omdat er hierdoor voor dezen kans bestaat dat hij niet tegenwoordig is bij het ‘treffen met den vijand’ als dit voor zijne terugkomst plaats mocht hebben, doch tot zijne groote verbazing ziet hij Jonker Sicco, die geroepen is, met een zeer verheugd gelaat in de kajuit verschijnen, want.... ja, deze is er bijna zeker van: dat vaartuig, dat men daar ziet - is het vaartuig van schipper van der Veen uit Krammerziel.

Doch ziet, terwijl hij met groote vreugde de ‘commissie’ van zijn kommandant ontvangt, om met de brieven, die hem gegeven worden, naar Texel te gaan, en ze daar den loods-commissaris de Knijff over te geven, enz. enz., komt er iemand van boven van het dek, zeer gehaast en zenuwachtig, en brekende met alle ‘vormen’ en eerbied voor den heer Kapitein, naar beneden loopen, om te vertellen, dat het bewuste vaartuig, dat men geseind heeft, blijkbaar in zinkenden toestand verkeert en men ze daar aan boord ziet wuiven met vlaggen, hoeden en mutsen, om hun ter hulpe komen.

De man, die het waagt, zoo onvormelijk den Kapitein te storen, is Johannes Dutenius, de assistent-schrijver, die met Sicco het vaartuig van schipper van der Veen herkend had en er nu steeds naar had staan kijken.

Wietse vergeeft hem gaarne de ‘onvormelijkheid’ van dit oogenblik. Hij heeft ook in dit opzicht een zeemanshart, dat het redden van schipbreukelingen of andere op het water in nood verkeerende menschen, bij hem boven alles gaat, wanneer hunne redding mogelijk is.

Er gaat nog altoos een hooge zee, doch niet zoodanig of men durft het toch wel wagen, een sloep buiten boord te brengen.

‘Er is ook een vrouw aan boord!’ roept er een.

Ja zeker, dat heeft Sicco al lang gezien. Hij is de eerste, die in de sloep zit.

‘Afzetten, kerels!’ roept hij het volk toe. ‘Toe, gauw dan, of de stumpers zullen zinken, voordat we er zijn.’

Doch neen, zoo'n haast is er niet; zoo na aan het randje is het nog niet gekomen. Men komt nog ruim genoeg bijtijds, en een uur later - is Sietske van der Veen met haar vader en nog twee matrozen van hun vaartuig aan boord van 't *Kasteel*.

‘Zoo wonderbaarlijk’ schrijft Johannes Dutenius later als kantteekening bij zijn dagboek, ‘zijn de wegen der Voorzienigheid. - Wat God vereent, dat zal de mensch niet scheiden. Nu was het de Jonker, die de dochter en den vader redde (want ik ging alleen uit nieuwsgierigheid mede in de boot, die naar hen toegezonden werd), doch weldra zou het deze eenvoudige schippersdochter wezen, die den Jonker, haar lateren gemaal, redde van een gewissen dood.’

Het is dit laatste, door Johannes Dutenius bedoelde tafereel, dat ik u nu met een paar woorden en in grove trekken wensch te schilderen, zonder echter mij daarbij veel te verdiepen in eene beschrijving van den zooveeldaagschen zeeslag, om de goeie reden, dat ik geen groot beminnaar ben van deze moorddadige en reusachtige vernielingsprocessen, hoezeer ik ook de mannen bewonder, die in die dagen hun plicht hebben gedaan.

Het *Kasteel* zette zijn bovenzeilen weer bij, toen het weêr een beetje handzamer werd, stuurde eerst een eind naar buiten en toen verder onder de kust langs (doch boven de eilanden om), en ontdekte eindelijk, op de hoogte van Texel gekomen, 's morgens van den volgenden dag de vloot van den Heer de Ruyter, die blijkbaar juist onder zeil was gegaan, want enkele vaartuigen en schepen waren nog bezig met zeil te zetten.

Weldra was ook het *Kasteel* weer bij de vloot en kapitein Wietse bij den Admiraal, om Zijne Edelheid te rapporteeren, wat hij gezien had van den vijand.

En nu zullen we maar in eens een paar dagen overslaan en de vloot verder in de Noordzee laten kruissen, waar men weldra den vijand te zien krijgt en, den zóóveelsten van het jaar 1600 en zooveel, slaags raakt en weldra aan het donderen en bulderen is met de kanonnen, dat ‘heel de wereld er van dreunt’, zooals een oud schrijver ergens zegt.

Al twee dagen, neen, reeds drie heeft het geduurd, en nog altoos is men bij ons te lande in onzekerheid aangaande den uitslag.

In de duinen en langs het strand ziet men op verschillende punten van de kust verzamelingen van menschen, die staan te kijken en met elkaar redeneeren en praten over den vermoede-

lijken afloop. Heel ver in zee, aan de kim, meent men van tijd tot tijd iets te zien; doch telkens is het gezichtsbedrog. Soms spoelt er ook iets aan, en wordt door de branding het een of ander, een stuk hout of een ander voorwerp, hoog het strand op en over het vochtige en klamme zeezand gerold, terwijl het daar boven den rand van het spoelsel blijft liggen.

Men rent er dan heen, om het op te rapen.... wie weet, wat het is!

Soms verbeeldt men zich, dat er nog bloed aan zit, aan het een of ander... Maar dat zal wel verbeelding wezen. Het gevecht is verder op in de Noordzee, meer om de Zuid en dicht onder den Engelschen wal....

Toch meent men in de verte het bulderen van het geschut te kunnen hooren hier in het land. Hoor! 't is of het onweert, heel in de verte....

In de kerken wordt gebeden. Gisteravond laat nog zag men in enkele dorpen een bidstond houden in de kerken.

In de zeeplaatsen is het overal even druk. Vooral in Vlissingen en Hellevoetsluis, in de zuidelijke zeeplaatsen, is men druk in de weer. Voortdurend vertrekken renboden vandaar het land in, wanneer er belangrijke tijdingen komen van de vloot...

Gister en eergisteren zijn er al een paar schepen binnengekomen of liever binnengesleept, omdat ze ten eenenmale reddeloos waren geschoten. - De tijdingen, die de menschen daar aan boord medebrengen, zijn niet bemoedigend. Zij schudden het hoofd en zeggen, dat het er leelijk uitziet daar om de Zuid, tusschen de Vlaamsche banken en de krijtrotsen en muren van den Engelschman, ten Oosten van den Goodwin en Noord- en Zuid-Voorland...

Doch er zijn er ook, die meer moed hebben op een goeden uitslag. Van morgen werd er een Engelsche prijs de Wielingen ingesleept en daarna de haven van Vlissingen binnengeboegseerd en gehaald.

Wat een oploop van menschen en wat een gejuich en geschreeuw! Hoerah, hoezee en hoerah! en nog eens weer hoezee! - of wat ze anders in die dagen ook schreeuwden.

Maar ook waren er al tal van gewonden en gekwetsten van en uit de schepen den wal opgedragen. Men had ook nu reeds te stellen met vrouwen en kinderen, die schreiende, dat

wat hun het naaste was, bijna onkenbaar door verminking en reeds half stervende, op draagbanken den wal op zagen dragen...

En nog steeds duurt het gevecht. Er komen nu den geheelen dag schepen en vaartuigen binnen..... Sommigen bijna geheel masteloos of wel met alle zeilen doorschoten, en in flarden van de ra's naar beneden hangende. Al het volk ziet smerig en zwart; men kan zien, dat die menschen schrikkelijke uren hebben beleefd daar om de Zuid..... En ja, nog in dit oogenblik wordt daar schrikkelijk, hevig gevochten in de Noordzee.

Zwaar hangt de kruitdamp over het water. - Heel in de verte is het alsof er een dikke, zwarte mist hangt in het zuiden, doch een beetje dichter bijgekomen, merkt ge al gauw, dat het geen mist en geen gewone nevel is, die daar hangt. Ge ziet het weerlichten van tijd tot tijd, dwars er doorheen, door dien nevel van kruitdamp en wolken, terwijl het zich dan weer oplost, plotseling, in een reusachtige, flikkerende vlam. - 't Is ook of er soms iets opvliegt, en in de hoogte gaat schitteren, als het plotseling weer harder gaat bulderen en donderen. Dat is de weerschijn van het vuur, of van het geschut, of van een schip, dat in den brand vliegt.

Nu reeds ruiken wij den kruitdamp over het water ...., terwijl we al dichter en dichter de Goodwin en de Vlaamsche banken beginnen te naderen; doch wij moeten wat dieper de Noordzee in en meer in de ruimte, als wij ons willen bevinden te midden van het gevecht.

Wanneer ge als gewoon mensch plotseling hier in kwaamt, in dit donderen en bulderen, terwijl alles om u smeult en sist, knettert en ratelt, - terwijl de lucht heelemaal vol is van benauwende, verstikkenden damp....

O, wanneer ge als gewoon mensch hier midden in kwaamt, dan zou uw hersenkast uit elkander gaan springen. Blind zoudt ge al dadelijk worden van dien vuurgloed, die rondom u heen op verschillende punten zichtbaar is - doch ook uw gehoor zoudt ge ten eenenmale missen, door dat helsche lawaai om u heen.

Maar, als gewoon mensch komt ge niet plotseling in zoo'n toestand. Dat zou u dol doen worden en razend, al dat ge-

huil en geschreeuw, dat ratelend donderen van het geschut, van al die duizend en meerdere kanonnen, die alles verpletteren en vermorzelen -, die alles vaneen rijten en scheuren - onverschillig of het hout is of huid en vleesch van een menschelijk wezen.....

't Is verschrikkelijk zoo iets, maar zij, die er in zijn, komen tot dien toestand geleidelijk, langzamerhand...

Maar nu, in dit oogenblik, zijn ze woedend en dol..

De eenige die nu kalm en bedaard is en nu in dit oogenblik met wenken zijn bevelen geeft voor het een of andere sein, is de oude Admiraal ‘Michiel Adriaanszoon.’

Daar straks heeft hij order gegeven om de rooie vlag te hijschen, tot sein voor den laatsten en beslissenden aanval.

Er moet een eind aan komen aan dit moorden en vernielen...

En, - de vijand schijnt te wijken.

Als voor een oogenblik de damp een weinig van onze schepen wegtrekt en er een betrekkelijke verademing komt in deze stiklucht, dan meenen we te zien, dat de Engelsche schepen op verschillende punten van de ‘linie in bataille’ het over den anderen boeg gooien en plan hebben, onder den Engelschen wal te loopen.

Weldra komt er door deze neiging tot vluchten verwarring in de vijandelijke vloot.

De vijand wijkt, het is duidelijk zichtbaar. - Wij volgen hem. - Verschillende schepen, die reeds bijna boord aan boord lagen en, zooals men van menschelijke wezens zou zeggen, ‘handgemeen’ waren geworden, blijven drijven met elkaar, al vechtende elkander de volle laag gevende, zoodat van weerszijden masten en stengen aan stukken en in splinters vliegen, terwijl de dekken vol liggen met gewonden en zwaar gekwetste matrozen en soldaten, waarvan menigeen in deze ure zijn laatsten ademtocht laat.

't Is schrikkelijk, zoo iets van meer naderbij te bezien.

Daar ligt het *Kasteel van Walcum*, op niet meer dan een kabellengte afstand van een grooten, zwaren Engelschman, die hem telkens laag op laag geeft met al zijn boven elkaar liggende verdiepingen of batterijen van zware kanonnen.

't Kasteel heeft het zwaar te verantwoorden; alléén tegen zulk een overmachtigen vijand.

Geen van beiden bemerkt nog, dat het gros van de vloot hen langzamerhand begint te verlaten.

Wietse de Boer, de dikkert, staat boven op de hut. Zijn gezicht zoudt ge bijna niet herkennen. 't Is vuil en zwart, pikzwart als dat van een neger. Alleen zijn oogen, die blauw zijn, ziet ge schitteren, en zijn stem kunt ge hooren, waarmeê hij te midden van het lawaai en onder het bulderen van het geschut, zich verstaanbaar zoekt te maken.

‘Gooi het roer maar over, Jansen. We zullen hem vlak in zijn huid sturen. Enter-dreggen klaar, daar boven!’

Wietse wil den Engelschman te lijve. Met zijn kanonnen is hij niet tegen den ‘roodrok’ opgewassen, maar wel met zijn vuisten. Er zijn ruwe klanten bij hem aan boord, die wat durven als het er op aankomt.

Zoo begint langzaam *'t Kasteel* naar de zij van den Engelschman af te vallen, en hem te naderen.

Stuurman Jansen, de kalmte en bedaardheid in persoon, doet alles langzaam en met overleg.

Bekijkt intusschen voor een oogenblik de dekken van *'t Kasteel*. - Hier boven bij de hut op het achterdek en daar meer in de diepte, in de zoogenaamde kuil, op het tweede geschutdek, waar de zwaarste kanonnen staan: alles is er in beweging, en woelt door elkaar, doch ook liggen hier en daar op het dek levenlooze, stijve figuren, met den doodstrek op het gelaat.

Daar, naast dat eene kanon, zit de Domenie; zooals altoos geheel in het zwart, doch zijn kleed bezoedeld en bemorst met het bloed van den armen stervende, wiens hoofd hij ondersteunt en dien hij voor 't laatst nog een teug water laat drinken, waarnaar hij snakt in deze laatste koortsachtige stond van zijn leven.

Links en rechts van den Domenie worden splinters hout van de verschansing en van de rolpaarden der kanonnen afgeschoten, doch hij is daaraan gewoon en - hij vervult nu zijn plicht. Hoe onverstandig hij soms ook moge te werk gaan in de dagen van rust, wat betreft het verkondigen en verdedigen van zijne leerstellingen - nu is hij een leeraar en trooster in den volsten zin van het woord....

Hij vreest niets, hij vervult nu zijn plicht; ook in dit op-

zicht is de Domenie van 't Kasteel een ijveraar voor wat hij goed acht!

Meer en meer nadert het Kasteel den reusachtigen Engelschen roodrok....

Weldra ligt hij er naast en gooit men van de ra's van 't *Kasteel* den Engelschman de enterdreggen in het tuig, zoodat ze samen verbonden zijn, op leven en dood!...

Reeds staat het volk klaar, met hun sabels in de hand of met een mes tusschen de tanden, om op den Engelschman over te springen en te vechten man tegen man, als er plotseling een kreet gehoord wordt van de hut, een rauwe kreet van Wietse de Boer, van hun Kapitein.

‘Terug, kerels, er is brand bij den Engelschman aan boord!!’

Ja, ze zien het, dikke rookwolken trekken er uit zijn luiken naar boven. De Engelschen beginnen al bij ons over te springen, maar het zal hun niet veel geven, want ook wij zullen straks meêgaan, de lucht in, als het vuur bij het kruit komt, want al gooit stuurman Jansen het roer over naar de andere zij, de Engelschman laat niet meer los...

De twee schepen zitten aan elkaar vast, de enterdreggen houden hardnekkig in het tuig en overal waar maar houvast is te vinden.

Daar vliegen een stuk of wat menschen het want in, om de boedel los te kappen...

En ja, het gelukt, de een na den ander laat los. - Toch, één is er nog die vaster houdt dan de anderen; doch ook deze zal wel losscheuren straks, maar... wat 's dat!? Daar hangt nog een mensch aan het eind ketting of tros of kabeltouw, dat de twee schepen verbindt...

‘Kom naar beneden!’ schreeuwen ze van omlaag, of liever zij wuiven het hem toe met hun handen, hoeden en mutsen...

Doch hij schijnt niet te kunnen, hij schijnt vast of verward te zitten in het touwwerk en zweeft nu tusschen de twee schepen ‘in perikel’ op leven en dood!...

Daar vliegt een vrouw het want in, om hem te redden...

Zij wordt gevolgd door meer anderen, doch *zij* is de eerste,

en als straks Jonker Sicco beneden op het dek van 't *Kasteel* zijn oogen weer opent (want tevens is hij daar boven zwaar en ernstig gekwetst), dan weet hij dat het *Sietske* is, *Sietske van der Veen*, die hem van een gewissen dood heeft gered!

Hierop doelde, wat wij lazen op het oude kerkbord, boven het graf, waarin deze twee nu reeds meer dan tweehonderd jaren ter ruste zijn gelegd - 'Met groot perikel van haar leven, redde zij den Jonker, haar lateren gemaal.'

Weldra is het *Kasteel* van zijn brandenden vijand bevrijd en sluit hij zich aan bij de vloot die den vijand vervolgt en achternazit, doch straks verhinderd wordt hierin verder te gaan door een dikken, zwaren mist, die er met den avond valt en die 'een gordijn laat vallen voor en achter den vijand', alsof de natuur wilde zeggen:

'Tot hiertoe en niet verder, gij dwaze menschenkinderen, die elkaar zoekt te vernielen en te vermoorden, terwijl het leven toch zoo schoon is voor hem, die het juist en verstandig weet te gebruiken.'

Geen dier wordt er gevonden, dat zich laat africhten, om in massa, op bevel van een ander, zich aan zijn eigen natuur- en *soort*genooten te vergrijpen.

Zoo dol en dom - is alleen de mensch!

De vloot komt onder het gejuich van de menigte binnen. - Feesten en vreugdevuren overal. In de kerken worden dankgebeden uitgesproken, doch in menig huis - wordt in stilte geweend door weduwen en weezen....

A. WERUMÉUS BUNING.

1813-1888.

In den loop van dit jaar zal het drievierden eener eeuw geleden zijn, sinds ons vaderland zijn zelfstandig volksbestaan herwon. Tegelijker tijd ziet het een nieuw tijdvak in zijne staatkundige geschiedenis aanvangen. Zoo komen, bij het intreden van het jaar 1888, herinneringen aan het verleden zich paren aan verwachtingen voor de toekomst; herinneringen aan de kloeke daad van 1813, ons in het zooeven verschenen vierde deel van Gijsbert Karel van Hogendorp's Brieven en Gedenkschriften weder levendig voor den geest gebracht, herinneringen ook aan de gevolgen van die daad, aan vijf en zeventig jaren van staatkundige ontwikkeling; verwachtingen voor den duurzamen vooruitgang van die ontwikkeling als gevolg van een na lange en ernstige voorbereiding verkregen herziening onzer grondwet.

Elke ingrijpende verandering in de staatsinstellingen moet als het ware de slotsom wezen, waartoe de geleidelijke ontwikkeling in het zich bewust worden van maatschappelijke en staatkundige behoeften, een volk heeft gebracht. Zij is een vrucht die langzaam rijpt. Schudt de storm haar ontijdig af, of strekt zich een ongeduldige hand uit om haar onrijp af te plukken, dan, de geschiedenis leert het, laten teleurstellingen zich nimmer wachten. Maar de geschiedenis leert ook, hoe gevaarlijk het is, indien zorgeloosheid en eigenbaat de tot rijpheid gekomen vrucht aan den boom laten hangen. Die harde les kennen wij uit eigen ondervinding. Het Nederland van 1795 tot 1813 heeft het moeten bezuren, dat de staatslieden der vorige eeuw, doof voor alle waarschuwende stemmen en blind voor de meest ondubbelzinnige verschijnselen, zich zijn

blijven vastklampen aan een staatsregeling, waarvan de onhoudbaarheid door hunne baatzuchtige gemakzucht alleen ontkend werd. Het krakende gebouw moest behouden blijven, ter wille van hen die er een zoo benijdbare woonplaats voor zich zelven in hadden geërfd, maar de behouders moesten ten slotte hunne machteloosheid erkennen. Onverhoeds kwam hun het dak op het hoofd vallen en er bleef hun niets anders over dan uit de waggelende puinhoopen een goed heenkomen te zoeken.

Een nieuw geslacht van staatslieden trad op, voor een groot deel uit mannen bestaande die tot nog toe buiten den door wet en gewoonte afgebakenden kring der staatkundig bevoorrechten hadden gestaan en die thans eerst door het omverwerpen der oude scheidsmuren tot het staatkundig tooneel konden doordringen. Dat zij niet bij machte waren iets blijvends te grondvesten, had voor een deel zijne oorzaak in de omstandigheden, voor een ander deel in hunne staatkundige onervarenheid, die hen den grooten afstand deed geringschatten tusschen het ideaal hunner bespiegelingen en de maatschappij waarin zij leefden. Al hebben zij echter niets kunnen stichten dat duurzaam bleek, toch hebben zij zich voor het nageslacht verdienstelijk gemaakt, door veel af te breken en op te ruimen wat moest verdwijnen. Zoodoende hebben zij in hooge mate de taak verlicht van hen, die in 1813 eensklaps door den drang der gebeurtenissen werden geroepen om den staat op blijvende grondslagen te vestigen. Den schroom om aan overgeleverde instellingen een sloopende hand te slaan, behoefden de mannen der restauratie niet te overwinnen; het slooperswerk was deugdelijk verricht. Iedereen gevoelde instinktmatig dat op het oude niet kon worden teruggekomen, en de eenparigheid dier overtuiging smoorde zoowel den wensch naar het herstel, als de vreugde over het verdwijnen.

De geschiedenis onzer omwenteling van 1813 geeft hierdoor eenigszins den indruk alsof de grondvesters onzer onafhankelijkheid allen in staatkundige denkwijze overeenstemden. Toch is niets minder overeenkomstig met de waarheid, dan deze voorstelling. Mannen, die sedert de omwenteling van 1795 buiten alle staatkundige betrekkingen waren gebleven, hadden uit den aard der zaak andere inzichten en neigingen dan zij, die gedurende diezelfde jaren de beginselen van de fransche revolutie hadden beleden en in toepassing gebracht. Maar de warme liefde voor het vaderland en de felle haat tegen de dwingelandij van

den franschen keizer die allen gelijkelijk bezielden, dreven hen tot eendrachtig handelen. De noodzakelijkheid om zonder gevaarlijke dobberingen regelrecht hun hoofddoel te bereiken, bracht hen al dadelijk tot eenstemmigheid waar het geldt twee noodzakelijke levensvoorwaarden voor den nieuwen staat: zijnen regeeringsvorm en den rechtstoestand zijner burgers. De constitutioneele monarchie en de staatkundige gelijkheid der burgers werden door allen dadelijk en eenparig omhelsd.

Wat het laatste betreft, waren er ongetwijfeld wier overtuiging van zeer jonge dagteekening was. De man die in 1813 het meest op den voorgrond trad, Gijsbert Karel van Hogendorp, had nog lang aan het lievelingsdenkbeeld zijner jeugd, een heerschende kerk met staatkundige voorrechten, vastgehouden. Maar aan allen, die, als hij, ten opzichte van de op dit punt door de fransche revolutie gepredikte begrippen tot de zwaarhoofden behoorden, hadden de bewogen Novemberdagen van 1813 geleerd, dat voor de vestiging eener duurzame orde van zaken de medewerking der geheele natie onontbeerlijk was. Door thans weder aan godsdienstig geloof, staatkundige onbekwaamheid te gaan verbinden, zou men niet alleen in tegenspraak zijn gekomen met de denkbeelden van het verlichte deel der natie, maar daarenboven zou het een roekeloos waagstuk zijn geweest, om door het leggen van dien band, de vaderlandsliefde van mannen die gedurende bijna twintig jaren in volstrekten zin staatsburgers waren geweest, op een zoo harde proef te stellen. Trouwens het beroep op aller toewijding aan de algemeene zaak had de mogelijkheid van uitsluiting reeds als van zelve afgesneden.

Wat den regeeringsvorm betrof ontmoetten zich aller wenschen op één punt. De oude republiek der vereenigde gewesten met een stadhouder aan haar hoofd wilde niemand, maar toch wilden allen de wederaanknooping van den band tusschen Nederland en Oranje. Ware het stamhuis van Oranje Nassau in 1813 uitgestorven geweest, dan zouden de mannen van wie de beweging tot herstel der onafhankelijkheid uitging, voor een moeilijk vraagstuk hebben gestaan. Nu was er bij hen van aarzeling zelfs geen spraak. Men kan het hun moeielijk als een verdienste toerekenen, dat zij dadelijk den oranjestrik als zinnebeeld der herboren vrijheid op de borst hechtten; hadden zij het niet gedaan, het volk zou zich spoedig andere leids-

lieden hebben gezocht. Reeds vóór den gedenkwaardigen dag, toen de jonge van Hogendorpen zich met oranje kokardes op de hoeden in het Voorhout vertoonden, hadden de Haagsche turfdragers en de Rhijnlandsche boeren hunne oude oranjelinten voor den dag gehaald. Een vrij Nederland zonder Oranje kon zich in die dagen zelfs de vurigste patriot van 1795 niet voorstellen. En daar nu een herstel van de stadhouderlijke waardigheid door niemand gewenscht werd, sprak het van zelf dat men zich den Oranjevorst niet anders voorstelde, dan als souverein aan het hoofd van den herboren staat.

Het is deze door allen beaamde vereenzelving der nationale onafhankelijkheid met het stamhuis van Oranje, die aan de Nederlandsche restauratie van 1813 het eigenaardig karakter geeft, dat haar ten eenenmale onderscheidt van de gelijktijdige restauraties in andere landen. Ook elders keerden, na langere of kortere afwezigheid, vorsten in hunne rijken terug, maar naast de verwelkoming van trouw gebleven onderdanen wachtte hen bij die terugkomst de stille vijandschap van anderen, wien de beperking der voorheen onbestreden macht niet voldoende was om hen met de herleving van vroegere toestanden te verzoenen. In Nederland greep juist het tegenovergestelde plaats. De zoon van den laatsten stadhouder had nauwelijks den voet gezet op zijnen geboortegrond, of hem werd, ongevraagd, de souvereiniteit aangeboden, waarnaar geen zijner voorvaders de hand zou hebben durven uitsteken. Die voorvaders waren allen, in mindere of meerdere mate, hoofden eener partij geweest, zij hadden altijd tegenstanders gehad die heimelijk of in het openbaar getracht hadden hunne macht te knotten. Thans vereenigden zich allen, tot welke staatspartij zij voorheen ook behoord mochten hebben, om den nieuwen souverein.

Wat was de reden van deze verandering van denkwijze? Waren de Nederlanders, onder den druk der tijden, van republikeinen tot monarchalen bekeerd? - Allerminst; maar zij gevoelden allen, voor zoover zij zich van de eischen van het oogenblik rekenschap konden geven, dat, bij den veranderden toestand van Europa, kleinere staten alleen op een duurzaam bestaan te hopen hadden, wanneer hunne regeeringsvorm de waarborgen van bestendigheid bezat, en welke waarborg kon hechter zijn, dan het bezit van een stamhuis, dat voor het volk

altijd als zinnebeeld van het gemeenschappelijk vaderland had gegolden. In alle gewesten der voormalige republiek leefde bij het grootste gedeelte der kleinere burgerij en bij de lagere standen, de herinnering aan de vorsten uit dat stamhuis voort, onafscheidelijk verbonden aan het behoud der nationale onafhankelijkheid. De regentenpartij had in het eigenlijke volk nooit vaste wortels gehad. Zij had somtijds achting genoten; maar geestdrift had zij nimmer gewekt. Zij had het voortdurend moeten ondervinden, hoe zwak zij was wanneer de omstandigheden haar tegenover een Oranje plaatsten. Oldenbarnevelt en de Groot hadden, zonder strijd, moeten zwichten reeds zoodra Prins Maurits de hand tegen hen had uitgestoken, en voor Johan de Witt was het, een halve eeuw later, een grievende teleurstelling geweest, dagelijks te moeten gewaar worden dat, al was het Prinsje nog zoo klein, er van dien ziekelijken knaap een kracht uitging waartegen de roem zijner talenten niets vermocht.

Het is waar, met den laatsten stadhouder scheen de zon der Oranjes in Nederland voor goed te zijn ondergegaan; maar de rampen die sedert zijn vertrek het volk hadden getroffen, hadden de herinneringen aan zijn persoonlijke misslagen uitgewischt en die aan zijn roemrijk geslacht verlevendigd. Er was voorzeker een juichtoon opgegaan toen hij den vaderlandschen grond verliet en toen zijne hofstad door Fransche troepen bezet werd, maar oneindig grooter en algemeener was de geestdrift waarmede zijn zoon in diezelfde hofstad weinige dagen na het vertrek der Fransche ambtenaren en soldaten verwelkomd werd, en de overtuiging dat hij de denkbeelden van een nieuw tijdperk tot de zijne wilde maken, deed welhaast alle bezorgdheid verdwijnen. Geen wonder dan ook, dat de mannen bij wie de liefde voor Oranje van ouds in het bloed zat, zooals van der Duijn, van Hogendorp en van Limburg Stirum, en de zonen van het omwentelingstijdvak wien Oranje vreemd was, zooals Falck en Kemper, met dezelfde geestdrift, met dezelfde oprechtheid, met hetzelfde vertrouwen den souvereinen vorst tegemoet traden.

Het koninklijk gezag volgens grondwettelijke regelen door een volksvertegenwoordiging beperkt, en de staatkundige gelijkheid van alle Nederlanders, ziedaar de grondslagen waarop naar aller wenschen het staatsgebouw in 1814 moest worden opgericht. Binnen den aldus afgebakenden kring bleef echter nog groote ruimte voor verschil van inzichten. Over de waarde der instel-

lingen van vóór 1795 liepen natuurlijkerwijs de denkbeelden uiteen. Zij, die tot den val der oude republiek in de regeering hadden gezeten, en daarna òf ambteloos waren gebleven, òf half onwillig, hetzij door persoonlijke omstandigheden, hetzij door liefde tot het vaderland gedrongen, in het ambtelijk leven waren teruggekeerd, hadden voor de oude staatsregeling een verklaarbare vooringenomenheid behouden. Niet dat zij de verdwenen instellingen terugwenschten, maar de begrippen waarop die instelling rustten waren hun dierbaar gebleven. De souvereiniteit der gewesten en de groote staatsrechtelijke macht der stedelijke regeeringen wenschten zij niet te herstellen, maar zij koesterden nog altijd een zekeren aangeboren eerbied voor alles wat eenmaal een onafhankelijk bestanddeel in den staat was geweest, en zij waren er innig van overtuigd, dat de steden, in beteekenis voor den staat, ver boven het platte land stonden; zij verlangden de oude regentenaristocratie en de macht van den adel ten platten lande als wettelijke instelling wel niet geheel en al terug, maar dat het regeeringskussen toch in de eerste plaats voor adellijken en patriciërs bestemd was, stond bij hen vast; ook in den nieuwen regeeringsvorm wilden zij de oude overleveringen der republiek zooveel mogelijk invlechten; van Hogendorp wilde zelfs den raadpensionaris weder op het staatstooneel doen verschijnen en hij zou waarschijnlijk er niet afkeerig van zijn geweest diens rol zelf te vervullen.

In geheel tegenovergestelde richting bewogen zich de denkbeelden van die mannen, wier staatkundige loopbaan met de omwenteling van 1795 was begonnen, en die daarna in de bureelen der op franschen voet ingerichte administratie, als ambtenaren waren werkzaam geweest. Zij hadden de oude orde van zaken altijd als een doode leeren beschouwen, jegens wien zelfs de eerbied, aan afgestorvenen verschuldigd, niet behoefde betracht te worden; reeds de schijn alsof men dien doode weder in het leven terug wilde roepen deed hen vervaren. Voor niets waren zij dan ook meer bevreesd, dan voor alles wat de eenheid van den staat kon in gevaar brengen, wat in steden en provinciën het denkbeeld kon doen ontstaan, als waren hunne regeerders iets meer dan staatsambtenaren, over administratieve onderdeelen van den staat gesteld. Zij achtten het van overwegend belang dat met alle overleveringen der oude republiek voorgoed gebroken werd, dat zelfs de namen en woorden

in de voormalige staathuishouding in zwang, uit de wetten van het nieuwe koninkrijk verwijderd bleven, ook al hechtte men er een andere beteekenis aan.

Er was tusschen die beide stroomingen ongetwijfeld aanleiding tot botsing; maar de geest van verzoening en tegemoetkoming die in alle gemoederen onder den drang der gebeurtenissen krachtig leefde, voorkwam zelfs ernstige wrijving. Men zocht samensmelting. Noch van Hogendorp noch Kemper kreeg ten volle zijnen zin. De grondwet van 1814 werd een soort van vergelijk tusschen de uiteenloopende gevoelens.

Hoe de gang der staatkundige ontwikkeling zou zijn geweest, indien de grondwet van 1814 tijd van leven had gehad, behoort tot het ruime gebied der geschiedkundige gissingen. De vereeniging met België was oorzaak dat reeds in 1815 een geheel gewijzigde grondwet werd afgekondigd. Voor den vorst en zijne raadslieden was nu allereerst de taak weggelegd de beide deelen van het nieuwe koninkrijk met elkander te doen samensmelten. Het zwaartepunt der staatkundige werkzaamheid lag voortaan in het Zuiden. Voor het Noorden bracht de vereeniging met de zuidelijke gewesten in elk geval dit voordeel, dat de kiemen van den ouden strijd der regenten tegen Oranje nu geen gevaar meer liepen van tot wasdom te komen. Het Noorden stond den koning eendrachtig ter zijde in zijnen strijd, eerst tegen de Katholieke partij in België, later tegen de groote meerderheid zijner Belgische onderdanen. In staatkundigen zin verkeerde het gedurende de jaren 1815 tot 1830 in een tijdvak van stilstand. Er kwam eerst weder beweging toen de scheiding feitelijk zijn beslag had gekregen en er bijna niemand meer in Nederland was, met uitzondering van den koning, die de scheiding ongedaan zou hebben willen maken.

Toen brak voor Nederland een der ongelukkigste tijdperken uit zijne nieuwste geschiedenis aan. Tegenover het buitenland stond het geheel op zich zelf. Engeland en Frankrijk die de belangen van België met zooveel warmte hadden voorgestaan, beschouwde men bijna als vijanden. Duitschland was door onze kleingeestige beknibbeling van de Rhijnvaart ontstemd. Alleen de vriendschap van het veraf gelegen Rusland bleef ons over. Maar aldus door Europa alleen gelaten, scheen het wel alsof Nederland ook buiten den stroom der Europeesche ontwikkeling bleef. In vergelijking met het buitenland was de

ondernemingsgeest in sluimerenden toestand, en scheen de stoffelijke welvaart achteruit te gaan.

Terwijl België met lofwaardigen spoed zijn spoorwegennet bouwde, achtte men hier te lande zijn oude waterwegen voldoende voor het verkeer. De Nederlander, die vreemde hoofdsteden bezocht en daar gansche nieuwe wijken zag aanbouwen, moest bekennen dat zijn eigen hoofdstad zich nog altijd ruim genoeg vond binnen zijne oude grachten en poorten. Klachten over toenemende armoede, zoowel ten platten lande als in de steden, deden zich luide hooren. De blijde verwachtingen waarmede de dageraad der onafhankelijkheid voor 25 jaren begroet was, schenen een droevige herinnering te zullen worden. Het zelfvertrouwen en de opgewektheid dier dagen hadden plaats gemaakt voor twijfelmoedigheid en wantrouwen in de toekomst. De regeering vond geen steun meer bij de natie, en de liefde voor den vorst, eens met zoo ongeveinsde vreugde begroet, verflauwde bij den dag. De mannen die het benijdbaar voorrecht hadden gehad om, gesteund door den bijval der gansche natie, de door hen zelven beraamde staatsinstellingen van het jonge koninkrijk in werking te brengen, zagen hunnen ouden dag door teleurstellingen bewolkt en dreigden zelve den moed te verliezen. Van Hogendorp erkende, kort voor zijnen dood, de noodzakelijkheid van staatkundige hervormingen, maar toen die hervormingen voor het eerst in den boezem der volksvertegenwoordiging werden bepleit, schudde Falck bedenkelijk het hoofd.

Toch rijpte het verlangen naar een andere staatsinrichting, in dien dampkring van moedeloosheid en ontevredenheid, bij den dag. Ook in die kringen, waar men voor de staatkunde alleen iets voelde voor zoover zij invloed uitoefende op geldmarkt en effektenkoers, trok de zorgwekkende toestand van de schatkist aller aandacht. Die steeds toenemende staatsschuld en dat geldelijk wanbeheer zouden zijn uitgebleven, indien het licht der openbaarheid over het geheele regeeringstelsel had kunnen schijnen. Maar alles wat naar licht zweemde werd opzettelijk geweerd, men verlangde geen onbescheiden blikken in de staatshuishouding. De openbare meening kon geen kracht uitoefenen, hare tolken waren of niet in staat om zich volledig uit te spreken, of zij misten er den moed toe, en wat haar wettelijk orgaan had moeten zijn, verplicht tot onderzoeken, tot beoordeelen en tot veroordeelen, indien zulks door het lands-

belang geëischt werd, was niet meer dan de schijnvertooning eener volksvertegenwoordiging.

Waaruit toch bestond die volksvertegenwoordiging? Uit een Eerste Kamer waarvan niemand veel meer wist dan de namen der rijkbezoldigde grijsaards, aan welke koninklijke gunst de deuren harer vergadering opende; uit een Tweede Kamer wier beraadslagingen wel is waar in het openbaar werden gevoerd, in wier midden mannen van erkende bekwaamheid zitting hadden, maar die toch als geheel, als lichaam, onder de gebreken van haren oorsprong gebukt ging. Voortgekomen uit den engen kring der Provinciale Staten, die zelven evenmin op eene ruime volkskeuze steunden, kon geen Nederlander in haar de vergadering zien, die in den wezenlijken zin het volk vertegenwoordigde. En uit hare gansche houding, uit wat zij deed en wat zij naliet, bleek helder, dat haar karakter met haren oorsprong niet in strijd was.

Wat voor het tot stand komen van alle staatkundige hervormingen noodzakelijk is, dat namelijk de mannen bij wie de theorie het hoogste geldt, gesteund worden door de mannen die de oogen het eerst op de praktijk richten, had ook in de jaren vóór 1848 plaats. De voorstanders van uitbreiding van den invloed des volks als rechtsbeginsel, vonden geen tegenstanders die de gevolgen dier uitbreiding als afschrikwekkend konden afschilderen. Hoe ware het hun mogelijk geweest vrees te wekken voor de gevaren van verandering in den bestaanden toestand, waar juist het verband tusschen de bestaande misbruiken en verkeerdheden, en het beperken van den invloed op den gang van 's lands zaken tot een kleinen kring van bevoorrechten, door niemand kon worden weggeredeneerd. Mannen van uiteenloopende denkwijze sloten zich van lieverlede aaneen en welhaast kwam men in een tijdperk, waarin het beginsel van herziening der Grondwet eigenlijk geen bestrijders meer vond, maar alleen de wijze waarop zij tot stand moest komen. Nu moest ook de regeering wel toegeven, en toen zij het had gedaan, brak eensklaps de omwentelingsstorm in geheel Europa los. De hoogstgeplaatsten worden door dergelijke geweldige beroeringen uit den aard der zaak het levendigst geschokt. Geen wonder dan ook, dat het lichtbewogen gemoed van koning Willem II onder den indruk der onverwachte gebeurtenissen tot volledige tegemoetkoming aan alle

eischen neigde. De laatste uiting zijner kwalijk beperkte koninklijke macht, had de strekking om die macht voor goed binnen vaste grenzen te beperken. Door de sterkste en uit een vormelijk oogpunt minst verdedigbare daad van persoonlijke regeering maakte hij desbewust aan die persoonlijke regeering voor altijd een einde.

Wij wezen er op hoe reeds voor 1848 het bewustzijn van de noodzakelijkheid der grondwetsherziening in alle kringen was doordrongen. Op onregelmatige wijze aangevangen, met gemis aan vaste leiding voortgezet, kwam die herziening dan ook zonder eenige onwettige tusschenkomst van het volk, en in volmaakte orde, tot stand. Hare eigenlijke tegenstanders behield zij slechts tot hare afkondiging.

In den parlementairen strijd na 1848 gevoerd, is aan Thorbecke en zijne vrienden herhaaldelijk verweten, dat zij de Grondwet niet toepasten in den geest waarin zij was vastgesteld; maar niemand heeft ooit ernstig het verlangen te kennen gegeven om het werk van 1848 weder ongedaan te maken. Ook de provinciale en gemeentelijke wetgeving, die onder de eerste en beste vruchten der nieuwe staatsregeling behoorde, werd wel heftig bestreden, maar bleek toch ten slotte, wat hare hoofdtrekken betreft, met de bestaande behoeften volmaakt in overeenstemming te zijn. Slechts in één harer gevolgen had de Grondwet van 1848 met stelselmatigen tegenstand te kampen. Het parlementarisme, de steeds toenemende macht der volksvertegenwoordiging, bovenal haar middellijke invloed op de benoeming en het ontslag van de raadslieden der kroon, bleef bestrijders vinden, maar bestrijders alleen in theorie. Zij die de verzwakking van het uitvoerend gezag het meest betreurden, konden als leden der vertegenwoordiging slechts zelden de verleiding weerstand bieden, om ook zelven het zwaartepunt naar de zijde van het Parlement te helpen omtrekken.

De schaduwzijde van het parlementaire stelsel, niet zijn onvermijdelijk gevolg, is ongetwijfeld de zwakheid der regeeringen. Krachtige regeeringen zijn niet volstrekt onmogelijk, maar zij zijn slechts mogelijk onder voorwaarden die niet altijd vervuld worden. Zij moeten den steun hebben van een partij die meerderheid is in het parlement, en om dien steun te behouden is het noodig dat zij bestaan uit de meest bekwame en geachte vertegenwoordigers dier partij, en daarenboven dat de partij zelve krachtig en eensge-

zind zij. Een parlementaire partij is als regeeringspartij alleen dan krachtig wanneer zij in een bepaald tijdperk een vast doel wil bereiken. Is dat doel bereikt, dan volgt na inspanning ontspanning, de eenstemmigheid maakt plaats voor verdeeldheid, en de geestdrift in het land verflauwt. Niets put daarenboven de krachten eener partij meer uit dan regeeren. Om die krachten te kunnen herwinnen, moet zij een partij tegen zich over hebben die dadelijk van hare zwakheid gebruik maakt om haar de regeering te ontweldigen, en haar zoodoende de rust verschaft tot wederopwekking der levenskracht onontbeerlijk. Op die wijze steunen de staatspartijen elkander juist door de vinnigste bestrijding en blijft, bij wisseling van beginselen en personen, de leiding en derhalve ook de grootste kracht in den staat voortdurend bij de regeering. Zijn echter geen twee partijen aanwezig maar meerdere, dan komen de gebreken van het parlementair stelsel uit. De regeeringen, die dan aan het roer komen, moeten naar een zwaartepunt in het parlement zoeken, dat hen staande houdt. De eerste vraag wordt voor hen niet wat zij willen, maar wat zij kunnen tot stand brengen. De grootste macht wordt door een oogenblikkelijke en toevallige meerderheid in de Kamer uitgeoefend, terwijl de verantwoordelijkheid voor die machtuitsoefening bij de regeering blijft.

Aan elke uitoefening van macht is de verantwoordelijkheid voor de gevolgen verbonden. De machthebbende moet de schuld dragen van het nadeel uit het verkeerd gebruiken of niet gebruiken zijner macht voortvloeiend. Wettelijk moge die verantwoordelijkheid bij de regeering berusten, wanneer het volk ziet dat zij de eigenlijke machthebbende niet is, dan brengt het de verantwoordelijkheid trots alle grondwettige voorschriften ook over op het lichaam waarbij feitelijk de macht berust. De volksvertegenwoordiging krijgt de schuld van de verkeerde maatregelen der regeering op hare rekening. Maar zoo de straf, aan die schuld verbonden, uitblijft, of hare uitwerking mist, zoo de vertegenwoordiging blijft zoo als zij is, dan wordt de schuldige nog verder gezocht. Dan zijn het de kiezers die ten slotte verantwoordelijk worden gesteld. Indien de kiezers een vertegenwoordiging kiezen die niet voldoet aan de eischen welke de volksovertuiging haar stelt, dan ligt de vraag spoedig op aller lippen of de kiezers den wil van het volk uitdrukken. De verbetering wordt dan gezocht door de kiezers meer te doen

samenvallen met het geheele volk. Zoo voeren de gebreken van het parlementarisme van zelf tot een streven naar uitbreiding van stemrecht.

Maar dat streven naar uitbreiding van stemrecht, dat de krachtigste drijfveer is geweest voor de beweging die de grondwetsherziening van 1887 in het leven heeft geroepen, had nog eenen anderen grondslag. Elke beweging tot verandering in de beginselen der staatsregeling heeft een tweeledig karakter, een staatkundig en een maatschappelijk; zij beoogt verbetering in de staatsregelen in de wijze van regeering en wetgeving en tevens, als verwijderd doel eene wijziging in de maatschappelijke verhoudingen. Het maatschappelijk karakter van de hervormingsbeweging van 1848 was gelegen in de overtuiging, dat het beginsel der staatkundige gelijkheid door de regeering zeer onvolledig werd toegepast, dat zij den aanzienlijken stand in de maatschappij bijna alleen als geroepen tot regeeren beschouwde. Bij het vergeven van hooge ambten en betrekkingen vóór 1848 werd de vraag: wie iemand was? dikwijls minder gewichtig geoordeeld dan die: hoe hij heette? De zucht om dien kleinen kring uit hunne eereplaats te onttroonen, om hun voorrecht meer algemeen te maken, was een krachtige aandrang voor de vrijzinnige burgerij dier dagen.

Bij de grondwetsherziening van het afgeloopen jaar, hebben de maatschappelijke overwegingen een invloed uitgeoefend, wellicht nog krachtiger dan in 1848. Zij waren althans van veel wijder strekking. Het was nu niet alleen de begeerte aan nog algemeener deelneming van alle standen aan de eigenlijke regeering, die de gemoederen vervulde, het was niet zoozeer de staatkundige, als wel de maatschappelijke terugzetting. Het maatschappelijk verschil tusschen de lagere en de hoogere standen, bovenal tusschen rijk en arm, teekent zich bij de grootere openbaarheid van ons maatschappelijk leven scherper af, de meerdere ontwikkeling der lagere standen heeft daarbij behoeften doen ontstaan, tot welker bevrediging hun de middelen ontbreken, en hunne door deze wanverhouding geprikkelde ontevredenheid vindt weerklank bij hen, die onder den invloed eener eenzijdige levensbeschouwing, het levensgeluk te uitsluitend aan stoffelijke welvaart verbonden achten. Naast de velen die van den morgen tot den avond zwoegen en sloven, en dikwijls

gebrek lijden, brengen enkelen in weelde en ledigheid hunnen tijd door, rustig genietend van hunne steeds aangroeiende schatten. Er zweeft in onzen maatschappelijken dampkring een zeker onbestemd gevoelen, onder allerlei vormen uitgesproken, dat een dergelijke toestand onrechtvaardig is en dat de staat, als handhaver van het recht, dien niet langer mag bestendigen, en niemand kan ontkennen dat het ook dat gevoelen is, dat velen tot voorstanders maakt van een uitbreiding van stemrecht, waardoor de minder bevoorrechten in staat zullen worden gesteld de maatschappelijke hervormingen tot stand te brengen die hun zullen geven wat hun toekomt.

Er zijn, hoe zonderling het moge schijnen, nog altijd menschen die meenen dat door algemeen of zeer uitgebreid stemrecht de maatschappelijke nooden zullen worden weggenomen. Zij laten mij onwillekeurig denken aan de vereerders van de alles genezende poeders en dranken onzer hedendaagsche kwakzalvers. De wetenschap moge die middelen in al hunne bestanddeelen hebben onderzocht, zij moge aan den dag hebben gebracht waaruit die bestaan en hoe zij bij geene mogelijkheid de geneeskracht kunnen hebben waarvan zoo hoog wordt opgegeven, toch blijft de lijdende menschheid, zelfs tegen eigen ervaring in, aan een onverklaarbare geheime kracht in die middelen gelooven, die de uitspraak der wetenschap zal beschamen. Het algemeen stemrecht - ik spreek hier natuurlijk van het stelsel, niet van het rechtsbeginsel - is niet volstrekt verwerpelijk, het is in sommige landen een instelling geworden, die met het volksleven is samengegroeid; een vorm van zelfregeering door allen als doeltreffend of althans als onontbeerlijk erkend. Het heeft in de verschillende tijden en maatschappijen zeer verschillend gewerkt, somtijds heeft het de staatkundige vrijheid gedood, dikwijls de persoonlijke macht van vorsten en staatslieden gesteund, maar tot nog toe heeft het in geen land ter wereld de maatschappij hervormd. Het heeft nergens de armoede doen verdwijnen of den rijkdom beperkt. De Croesussen van de beurs of van de nijverheid hebben onder zijne werking misschien veiliger nog dan onder vorstelijke willekeur, hunne fortuinen kunnen vergrooten, de Rothschilds en de van der Bilt's hebben van hunne onmetelijke schatten ongehinderd kunnen genieten, de werkman heeft moeten blijven sloven voor een karig loon, en het gebrek is uit de steden en dorpen niet geweken.

Moeten wij hieruit afleiden dat de wetgever onmachtig is om een omwenteling op maatschappelijk gebied tot stand te brengen?

Wij lazen onlangs in het tijdschrift: *De Nieuwe Gids*, hoe op staatkundige gelijkheid, gelijkheid van inwoning en voeding moet volgen en verder: ‘de groote vraag die de aandacht vereischt is: hoe verzekert men den arbeider het volle bedrag der opbrengst van zijn arbeid, of althans voorloopig een zoo groot deel, dat hij eten, wonen en zich kleeden kan naar behooren.’

Het is niet voor de eerste maal dat deze vraag gesteld wordt; er zijn zelfs mannen geweest, die zich niet, als de schrijver dezer aangehaalde woorden, met het stellen hebben vergenoegd, maar die ook naar een oplossing hebben gezocht. Maar wat zou wel de reden zijn, dat de wetgever, ook de uit het algemeen stemrecht voortgekomene, zich nimmer aan een ernstige oplossing heeft gewaagd, dat deze laatste zelfs de meest voor de hand liggende, de meest uitvoerbare middelen om de opeenhooping van schatten te voorkomen en de rijkdommen meer te verdeelen (beperking van het erfrecht, van den grondeigendom, zeer sterk progressieve belastingen) ongebruikt laat, terwijl hij daarentegen door zijn voorliefde voor hooge beschermende rechten, die zich bijna overal openbaart, juist de bezitters verrijkt en de niet-bezitters laat betalen?

Er is hier niet één reden, maar er zijn er velen. Dat onder de werking van het algemeen stemrecht de onbemiddelden den meesten invloed hebben op de samenstelling der wetgevende macht waarborgt hun in geene deele een doeltreffende beharging hunner belangen. Daarvoor zouden zij moeten bezitten een kennis van de middelen, vooral van de meer verwijderde middelen, waardoor hunne belangen bevorderd worden, die bij hen ontbreekt. Bij dat gebrek aan kennis en doorzicht komt een zekere ongestadigheid, die het voortdurend aandringen op een bepaalde reeks van maatregelen verzuimt, om dan dit, dan dat te eischen, zonder zelfs toe te zien of aan den gestelden eisch volledig is voldaan. Maar er is meer: de overgroote menigte der zoogenaamde niet-bezittende klassen heeft toch eenig eigendom of heeft de verwachting er van, en de mindere man eischt dat de staat hem zijn huisje en tuintje, zijn met zorg gespaarde effekt ongestoord verzekere, en de mogelijke kans op de erfenis van een verwijderden bloed-

verwant niet afsnijde, met denzelfden ijver als de groote grondeigenaar en vermogende rentenier dat ten opzichte van zijn land, zijn goederen en zijn brandkast verlangt. Vandaar dat ook zelfs het algemeen stemrecht niets wil weten van maatregelen, die, als beginsel aannemende dat alles wat bestaat aan de gemeenschap behoort en ten bate dier gemeenschap moet beheerd worden, op eenigerlei wijze het persoonlijk eigendom aan de willekeur van den staat overleveren.

En eindelijk, ook de wetgever is niet almachtig. De staat kan de zedelijke plichten der maatschappij niet op zich nemen, hij kan die niet eens tot wettelijke maken. Dat hij die arbeidt ook loon ontvangt, dat hij die arbeiden wil geen gebrek moet lijden, dat de kranken, de hulpeloozen, zij die door omstandigheden van hunnen wil onafhankelijk niet in eigen levensonderhoud kunnen voorzien, door de maatschappij moeten worden verzorgd, ziedaar de meest eenvoudige zedelijke beginselen, die althans in de Nederlandsche maatschappij algemeen erkend en niet slechter dan elders worden toegepast. Maar laat den staat het eens beproeven, de maatschappij te dwingen om die beginselen te huldigen. Laat hij de schatting van het loon eens ter hand nemen, het recht op arbeid in zijne wetten schrijven, de armenverzorging verder uitbreiden dan het strikt noodzakelijke; welhaast zal hij voor een reuzentaak staan, waarbij zelfs de stoutste hervormer de handen in den schoot zal leggen.

Niemand leide hieruit af, dat de staat niets kan doen voor de oplossing van maatschappelijke vraagstukken. Omdat hij alle maatschappelijke ellende niet kan wegnemen, behoeft hij niet geheel ledig te blijven. Integendeel, hij heeft op dit gebied plichten, waarvan de vervulling te zwaarder is naarmate zij minder beantwoordt aan te hooggestemde verwachtingen. Alles wat de maatschappij belet hare zedelijke verplichtingen na te komen moet door den wetgever worden uit den weg geruimd, alles wat die nakoming kan bevorderen worden aangemoedigd en ondersteund. Langs allerlei wegen, door allerlei middelen, zonder zelfs, waar het doeltreffend en noodzakelijk is, dwang geheel uit te sluiten.

De staatslieden en wetgevers van onzen tijd hebben er zich voor te wachten, dat zij niet, door te groote aandoenlijkheid medegesleept, een genezing beloven die zij niet kunnen teweeg brengen. Maar aan de andere zijde mogen zij diep doordron-

gen blijven van het besef dat de lagere standen in den staat nog iets anders moeten kunnen zien dan den politieagent die hen in hunne vrijheid van beweging belemmert en den kantonrechter die hen veroordeelt.

Bij een vergelijking tusschen de maatschappelijke en staatkundige toestanden van 1813 en van 1888 is er wellicht geen merkwaardiger en sterker sprekend verschilpunt, dan de denkbeelden omtrent de tusschenkomst van den wetgever op maatschappelijk gebied. Men stelle zich vooral niet voor, dat in 1813 de regenten en de staatslieden naar den stoffelijken toestand der lagere standen niet omzagen. Integendeel, de rampen die een reeks van oorlogen over het vaste land van Europa gebracht had, de achteruitgang van handel en nijverheid en de verarming van alle standen der maatschappij, die vooral in de onderste lagen het gebrek op schrikbarende wijze had doen toenemen, hadden aller blikken zich doen vestigen op den werkmanstand. Toen van Hogendorp in de eerste jaren van het bestaan van ons koninkrijk de Nederlanden des zomers in zijne reiskoets doorkruiste, om in zijne ‘Bijdragen’ de ervaring, op die tochten opgedaan, voor zijne landgenooten te boek te stellen, was de toestand der arbeidende klasse ten platten lande en in de steden een der aangelegenheden die in de eerste plaats zijne aandacht trok. Hij was diep doordrongen van het bedroevende van dien toestanden achtte de toeneming van gebrek en armoede, die niet kon ontkend worden, ‘een ware kanker die geen mindere aandacht vereischt dan bij ieder redelijk mensch een ziekte doet, die zijn leven bedreigt en waarvoor hij de hulp van den arts inroept.’ Met ingenomenheid, en niet zonder goede hoop op de toekomst wijst hij op alles wat tot genezing beproefd werd, op de toen jeugdige Maatschappij van Weldadigheid, op de bemoeiingen der Maatschappij tot Nut van het Algemeen, op de langzame ontwikkeling van het spaarbankwezen. Wij gaan vooruit, zoo verzekerde hij, vooral door de medewerking der natie. Men ziet, van Hogendorp was evenzeer als de mannen van onzen tijd met de oplossing van het maatschappelijk vraagstuk bezig, al zocht hij die oplossing in de eerste plaats in vrijwillig optreden van menschenvrienden en staathuishoudkundigen, gesteund door de regeering, en al dacht hij minder aan de inmenging van den wetgever.

Maar de verandering in toestanden en in begrippen heeft andere gezichtpunten geopend en andere denkbeelden doen ontstaan. De stoffelijke en geestelijke ontwikkeling der onderste lagen van onze maatschappij heeft sedert 1813 reuzenschreden gedaan; vandaar dat de behoeften anders zijn geworden, en dat de op zichzelf staande uit eigen aandrift geboren pogingen tot bevrediging niet langer voldoen, maar de eisch naar vaste wettelijke regels luide wordt uitgesproken. Vergeten wij intusschen niet, wanneer wij, meer dan van Hogendorp en zijne tijdgenooten, van den wetgever verwachten, dat de verlichting der maatschappelijke nooden toch in de eerste plaats in den boezem der maatschappij moet worden gezocht. Er bestaat eenig gevaar dat men, door te veel van den staat te gaan verlangen, de maatschappij tot werkeloosheid brengt, en dat de dadelijke en krachtigste hulp achterwege blijft, onder het bewustzijn dat de meer middellijk werkende hand van den staat in alle nooden kan voorzien. Het is ongetwijfeld een voordeel, indien onder de werking van een meer uitgebreid kiesrecht, de maatschappelijke vraagstukken in den boezem der wetgevende vergaderingen meer besproken worden, maar het voordeel zou verdwijnen, indien er het nadeel tegenover moest staan, dat de aandacht buiten de wetgevende en regeerende kringen verflauwde.

Uit de maatschappij moet de hervorming voortkomen; naast de gebiedende voorschriften, die de staat in zijne wetboeken schrijft en die hij zooveel mogelijk heeft in overeenstemming te houden met de veranderende denkwijze, staat de krachtige daad, staat de vrije arbeid der maatschappij. Wat de wet met zijne algemeene regels niet kan bereiken, vulle het persoonlijk optreden aan. Wat baat een arbeidswetgeving, zonder vlijt, zorg en eerlijkheid, bij den arbeider, zoowel als bij den werkverschaffer? Even weinig als de uitmuntendste regeling van doode en levende strijdkrachten, zonder moedige soldaten en welberaden aanvoerders. De kracht van een volk - zoo schreef voor een twintigtal jaren in dit tijdschrift een onzer talentvolste geleerden - ligt niet in zijne instellingen, zij ligt allereerst in dat volk zelf.

Wanneer wij ons ten slotte de vraag stellen of ons volk, dat in 1813 de kracht toonde om zijne onafhankelijkheid te herwinnen, thans de kracht nog bezit, om te behouden wat destijds door eigen kloekheid verkregen werd, dan hebben wij

gelukkigerwijze tal van gegevens voor een bevestigende beantwoording. Geen twisten over den regeeringsvorm verdeelen ons, wij zijn als één man trouw aan ons regeerend stamhuis, en al mocht ook de laatste mannelijke telg uit het huis van Oranje ons eenmaal ontvallen, reeds thans is de trouw verzekerd aan de jeugdige vorstin der toekomst, die, de hemel geve het, moeder van een nieuw stamhuis moge worden, dat op vaderlandschen bodem ontsproten, de plaats der Oranje's in het hart des volks zal innemen. De onkreukbaarheid onzer rechtsbedeeling, en de eerlijkheid in ons beheer hebben aan onze rechterlijke macht en onze ambtenaren de eereplaats in onze maatschappij doen behouden, die in sommige andere landen door de zich gedurig openbarende kenteekenen van bederf dreigt verloren te gaan. Wij hebben daarenboven de kostbare gave van bij al onze staatkundige en godsdienstige verdeeldheden elkander te blijven waardeeren, elkanders overtuigingen en bedoelingen te eerbiedigen. In welk land van Europa is de verhouding tusschen mannen in geloof en denken zoo zeer van elkander verschillend, zoo goed als in ons vaderland? Welk een hemelsbreed verschil bestaat er in den toon van onzen staatkundigen strijd in de raadzalen en in de groote dagbladen, vergeleken bij België en Frankrijk en zelfs bij Engeland.

En indien eindelijk ons nationaal karakter de eigenschap heeft van strengheid voor ons zelven van eerder te klagen dan te juichen, van de zwarte schaduw het eerst te zien, dan heeft ook zeker die eigenschap hare goede zijde; maar aan hen, bij wie zij zeer sterk ontwikkeld is, zouden wij toch bij den aanvang van dit nieuwe tijdperk in onze geschiedenis willen herinneren, dat het drukkend bewustzijn van de onvolmaaktheid allen menschelijken arbeid eigen, nooit gevaarlijker werken kan, dan wanneer er vóór alles zelfvertrouwen noodig is om zich tot een nieuwe taak aan te gorden.

W.H. DE BEAUFORT.

Mainz of Haarlem.

Er zijn bergstreken, die uit haar aard het onweer aantrekken, waar elke verandering in de luchtsgesteldheid met donder en stormwind plaats grijpt.

Zoo zijn er ook in de letterkundige wereld quaestiën, die onweerstaanbaar, zou men zeggen, de hartstochten gaande maken en niet behandeld kunnen worden dan met drift en vuur. Zulk eene is die, waarmee ik het waag de lezers van dit Tijdschrift te gaan bezig houden, de vraag: waar de boekdrukkunst is uitgevonden, te Mainz of te Haarlem. Als men de vele boeken doorloopt, die aan de oplossing van dit geschil in vroeger en later tijd gewijd zijn, en verneemt, hoe hun schrijvers over en weer over elkander oordeelen, dan zou men haast meenen, dat enkel dwazen en slechten zich van die stof hadden meester gemaakt. Iedere partij meent, dat de waarheid van wat zij beweert zoo klaar en duidelijk, zoo onloochenbaar is, dat de tegenpartij of tegen beter weten in ze moet ontkennen, of anders van gezond verstand al bijzonder schraal bedeeld zijn. Niemand is daarvan zoo volkomen overtuigd en betuigt het tevens zoo vrijmoedig als Dr. Van der Linde, aan wien wij in de laatste jaren een reeks van steeds uitvoeriger en lijviger geschriften over het onderwerp te danken hebben[1)]. De hartstocht, waarmee deze begaafde auteur ijvert voor hetgeen hij meent dat waar is, en de felheid, waarmee hij vervolgt wat hij voor leugen houdt, geeft aan zijn stijl en woordenkeus een eigenaardige levendigheid en kracht, die den lezer aan zijn

1) Het laatst gaf hij in het Duitsch, in drie prachtig gedrukte en van afbeeldingen ruim voorziene kwarto deelen, eene *Geschichte der Erfindung der Buchdruckkunst* uit, te Berlijn bij Asher, 1886.

betoog boeien; de minachting daarentegen, die hij voor zijn tegenstanders gevoelt en in smaad en spot betoont, doet op den duur onaangenaam aan en wekt weerzin wegens den overmoed, die er uit spreekt. Dat verklaart den wreveligen toon, waarin zijn tegenstanders op hun beurt hem beantwoorden, en de miskenning van zijn verdiensten, waaraan zij zich schuldigmaken. Als wij den heer Hessels zullen gelooven, die onder zijn weerleggers de eerste plaats inneemt, is hij zelf niet beter dan de voorgangers, die hij verguist, en volstrekt onbevoegd om over de zaak in geschil een oordeel te vellen. Dat deert echter Dr. Van der Linde al heel weinig, want hij acht wederkeerig het geschrijf van den heer Hessels, zoo zegt hij althans, te min om het te lezen. Dat er onder ‘de Duitsche Michels’ gevonden worden, die nog naar zulk kwaadwillig gebeuzel luisteren, is den Duitscher geworden Doctor de grootste ergernis. Bij dezulken vergeleken, schijnt hem het fanatisme der Nederlanders, die voor Haarlem blijven strijden, dan nog ‘veel eerlijker.’

Behoef ik te zeggen, dat ik op geen punt ongelooviger ben en moeilijker te overreden dan op dit, dier weerzijdsche beschuldigingen en veroordeelingen? Als ik lees en overweeg wat de heer Hessels over het onderwerp vroeger geschreven heeft en dezer dagen in de Engelsche *Academy* schreef[1)], stem ik zeker met hem niet in alles overeen, maar ik erken toch in alles den zaakkundigen en den oordeelkundigen man, wiens beweringen niet dan na rijp beraad weersproken mogen worden. En niet minder gunstig voorzeker oordeel ik over de bekwaamheid en de verdiensten van den heer Van der Linde. Ook hem geef ik niet al zijn stellingen en redeneeringen toe; op verschillende punten voeg ik mij bij zijn tegenstanders. Maar ik acht het met dat al niet meer dan billijk te erkennen, dat over de quaestie, die nu drie eeuwen oud is en telkens in verschillenden zin is besproken, niemand zoo veel en zoo helder licht heeft verspreid als hij. Het doet mij glimlachen als ik den heer Hessels, op grond van een verkeerd opgevat Latijnsch woord in het verhaal van Junius en van een verkeerd opgevat datum in de colophon van

1) In 15 artikels van 30 April tot 13 Augustus 1887. Eerst in de vorige maand heeft hij ze in een boekdeel vereenigd en met geringe wijziging herdrukt, onder den titel: ‘Haarlem the Birth-place of printing, not Mentz’. Natuurlijk bedien ik mij van deze uitgaaf bij voorkeur.

een incunabel, met ernst hoor verklaren, dat Dr. Van der Linde te weinig Latijn verstaat en te geringe kennis van boekbeschrijving bezit om mee te mogen spreken[1]. Doch eveneens glimlachende zie ik Dr. Van der Linde onder de leeken in het vak, die geen gehoor verdienen, de heeren Hessels en Campbell rangschikken. Waartoe dient die verguizing over en weer, dan om te toonen, dat aan weerszijde de onbevangendheid van oordeel en de kalmte van gemoed ontbreken, die een advokaat wel missen kan, terwijl hij pleit, maar niet de rechter als hij zich zet om vonnis te vellen.

Ook over de voorgangers van onze beide kampioenen denk ik niet zoo ongunstig als vooral Dr. Van der Linde doet. Aan methode heeft het hun ontbroken en aan kritiek, niet aan lust tot navorschen, niet aan liefde voor hetgeen hun (op onvoldoende gronden, ik erken het) waarheid scheen te zijn. Onder allen zijn Scriverius in de XVIIe eeuw en Koning in de onze de verbreiders van de grofste dwalingen geweest - ik zal het niet tegenspreken; daarentegen zijn zij het ook, die de meeste gegevens voor het debat hebben verzameld en te voorschijn gebracht. Laten wij hun om het goede, dat zij hebben gedaan, liever erkentelijk wezen dan hard vallen om het kwaad, dat zij wel niet opzettelijk, hebben gesticht. Wat Antonius, bij Shakespeare, juist niet ter eere van de menschelijke natuur opmerkt, dat, terwijl het kwaad bedrijf in de gedachtenis blijft voortleven, het goede vaak met den doode begraven wordt: daarvoor willen wij zoo veel in ons is ons wachten. Met het ware, dat voortleeft, doen wij erkentelijk ons voordeel; de doode dwaling mogen de dooden begraven.

Het betaamt mij te meer, jegens beide partijen in het geding de billijkheid te betrachten, dewijl ik mij in hetgeen ik ga betoogen bijna uitsluitend denk te bedienen van de bescheiden, die door haar aan het licht zijn gebracht. Mijn eigen nasporingen, bij de hare vergeleken, hebben weinig te beduiden.

1) Verstaat iemand geen Latijn die *sigillatim* vertaalt gelijk Dr. Van der Linde het doet, dan heeft ook Scriverius geen Latijn verstaan; want de Doctor heeft niets gedaan dan van de twee vertalingen, die deze aan de hand doet, diegene te kiezen, welke ook hij het best keurde en in zijn tekst opnam. Ook zou ik den Heer Hessels niet toegeven, dat het Latijn van Junius duidelijk is. Zijn ‘cum fure’, om iets te noemen, heeft geen zin en is ook door Seriverius niet woordelijk vertaald.

De eenige verdienste, waarop ik aanspraak mag maken, is gelegen in de kritische methode, die ik mij door langdurige oefening heb eigen gemaakt, en in mijn onverschilligheid omtrent den uitslag, waartoe het onderzoek ons leiden zal. Die onverschilligheid heeft ook haar nadeel; zij zou mij allicht hebben doen opzien tegen de moeite der navorschingen, die anderen zich uit vurigen ijver voor de goede zaak volgaarne hebben getroost. Zoo heeft een ieder de gebreken, maar ook de deugden, die natuurlijk aan elkander gepaard gaan: een bedenking, die wel geschikt is om ons tegen overmoed en geringschatting van anderen te waarschuwen.

Wat mij ten opzichte der quaestie tamelijk onverschillig stemt, is dat ik van haar bijzondere belangrijkheid niet overtuigd ben. Dat de boekdrukkunst is uitgevonden, is zeker voor de wetenschap en de beschaving en dus voor de menschheid van het hoogste belang. Maar door wien, door wat voor landsman zij gevonden is, schijnt mij niet zoo belangrijk. Immers de eer der uitvinding stel ik niet zoo hoog als anderen, met name Dr. Van der Linde, doen, en dat wel om reden dat ik niet inzie, dat zij bij den uitvinder òf een zeldzaam vernuft òf een zeldzame kunstvaardigheid veronderstelt. Drie dingen dienen samen te komen om een uitvinding te doen gelukken: de vruchtbare gedachte, de technische bekwaamheid om deze te verwezenlijken en - het laatst maar niet het minst - de behoefte bij de maatschappij aan haar voortbrengsels. Ontbreekt deze laatste, dan kan de uitvinding wel geboren worden, maar niet in het leven blijven. Men heeft zich dikwerf verbaasd, dat de oudheid, die aan al de voorwaarden voldeed om tot de uitvinding te geraken, er toch niet toe gekomen is. Mijns inziens is dit hoofdzakelijk te wijten aan het toenmaals onnoodig zijn der kunst. Wat zou men er aan gehad hebben honderden, duizenden exemplaren in eens van geschriften te trekken, die de koopers slechts bij tientallen lokten? Wie zal ons zeggen, of niet bij menigeen gedurende de oudheid en de middeneeuwen de gedachte is opgerezen, maar als ijdel ter zijde gesteld, omdat haar verwezenlijking aan geen behoefte voldoen en bij gevolg de moeite niet beloonen zou? Eerst als de volheid des tijds gekomen is ontspringen de feiten als van zelf. Toen de maatschappij van sommige geschriften een onbepaald groot aantal exemplaren gebruiken kon en betalen wilde, moest het uitzien

naar een middel om aan de behoefte te voldoen en zich het voordeel toe te eigenen bij vindingrijke lieden de gedachte doen ontkiemen en tot daad ontwikkelen. Had Gutenberg of Coster onder deze omstandigheden de kunst niet gevonden, Pieter of Paulus zou haar gevonden hebben. Want de volheid des tijds was daar.

Niet anders is het gegaan, bij voorbeeld, met de metalen pen. De lezers van Huygens' Journaal zullen wel verwonderd hebben opgezien, toen zij daar gedurig van zilveren en van stalen pennen te lezen kregen. Op zekeren dag, zoo verhaalt Huygens, gaf hij Willem III ‘een pen, gemaakt van Prins Robert's-metaal, en als ik hem zeide dat die soort van pennen niet roestte, zeide de koning: ‘dan is zij 1000 gl. waard.’ De koning had gelijk, en toch heeft de uitkomst hem geen gelijk gegeven. De pen was 1000 gl. en meer waard, maar er waren geen koopers voor, er bestond geen vraag naar. De ganzenpennen, waaraan men nu eens gewoon was, waren in overvloed te krijgen; wat zou men dan andere, en nog wel voor een hooger prijs, zich hebben aangeschaft. De uitgevonden kunst bleef dus slapen, tot tijd en wijle dat de schrijvers in aantal zoo sterk vermenigvuldigden, dat de ganzen het niet konden bijhouden. Toen vond Perry de oude uitvinding op nieuw uit, en zij, die voorheen bij gemis aan aftrek niet had kunnen bestaan, hield zich nu niet alleen staande, maar verdrong zelfs haar oude mededingster, de ganzenpen, van de markt.

Waarom is eerst in onzen tijd, voor weinige jaren, de snelpers uitgevonden? Die vraag wordt het best beantwoord met de wedervraag: wat zou men vóór onzen tijd, zoolang men exemplaren bij honderden behoefde, aan een snelpers hebben gehad, die ze bij duizenden levert? Eerst thans, nu zij noodig en onmisbaar werd, is zij gekomen en had zij onmogelijk kunnen uitblijven. Niet anders, dunkt mij, hebben wij ons de uitvinding van de boekdrukkunst voor te stellen. De behoefte heeft haar uitgelokt. Het eerst ontstond een sterke vraag naar school boeken, abecedariën, spraakkunsten van de Latijnsche, de algemeene, taal. Aan die behoefte was de houtgravure, die reeds voor het vermenigvuldigen van afbeeldingen in zwang was, in staat te voldoen; een dozijn of wat bladzijden waren in tafels te snijden: zoo vond iemand den tafeldruk, het maken van blokboeken uit. Nu duurde het ook niet lang meer, of

het getal lezers werd zoo groot, dat boeken van meer omvang in een tal van exemplaren met voordeel gesleten konden worden. Daartoe bleek de houtgravure ontoereikend te wezen. Het in tafels snijden van gansche boeken vereischte te veel moeite en kostte te veel tijd en dus te veel geld. Aan een blokdruk van den Bijbel, die zeker den meesten aftrek zou vinden, viel niet ernstig te denken. Een ander middel moest uitgedacht, en de gedachte om in plaats van tafels losse letters te gebruiken, die voor elke bladzijde opnieuw konden dienen, lag zoo voor de hand, dat zij noodzakelijk bij dezen of genen moest oprijzen. Zij behoefde slechts te ontkiemen bij iemand, die tevens de noodige technische bekwaamheid bezat om haar te verwezenlijken; en de kunst kwam ter wereld, waarnaar de maatschappij op dit oogenblik verlangend uitzag.

Wie is nu de man, of wie zijn de mannen misschien, bij wie deze gedachte het eerst tot daad is geworden?

Wij kennen niemand, die zich zelf als zoodanig, als den uitvinder der kunst, openlijk heeft opgeworpen. Geen Gutenberg, geen Faust, geen Coster heeft zich in de colophon van eenig gedrukt boek die eer toegeëigend. De heer Hessels vestigt hier terecht onze aandacht op. Wel is er in de alleroudste dier inschriften sprake van ‘de nieuwe kunst’, ‘de bewonderingswaardige kunst’, waarmee het boek ‘zonder pen of schrijfstift’ is vervaardigd; maar niemand die er bijvoegt: en die kunst heb ik uitgevonden. Eerst nadat de vroegste drukkers van het wereldtooneel verscheiden waren, is tusschen hun nakomelingen de strijd om de eer der uitvinding ontbrand. Het zijn de afstammelingen van Faust die hun stamvader, het zijn de verwanten en leerlingen van Gutenberg die hun vriend en meester, het zijn de knecht en de bloedverwanten van Coster die dezen weer als den uitvinder noemen en roemen. In dien strijd heeft niemand tot nog toe de onbetwiste overwinning behaald.

Het zou de vraag, die ik aan het hoofd van dit opstel geplaatst heb en tot wier oplossing ik het mijne wensch bij te dragen, noodeloos verwikkelen, indien ik ook tusschen de aanspraken der Mainzers onderling kiezen wilde. Voor een Nederlandsch publiek schrijvende wil ik alleen de weegschaal houden tusschen Mainz en Haarlem, in de eene schaal Gutenberg en Schöffer en Faust, in de andere onzen Coster.

Dit is althans een uitgemaakte zaak, dat de voorvechters van Coster later in het krijt zijn verschenen dan de vrienden van ieder der drie Mainzers. De heer Van der Linde heeft aangetoond, dat niet slechts alle buitenlandsche, maar insgelijks alle Nederlandsche kroniek- of annalenschrijvers vóór 1560, zoo vaak zij met een enkel woord van de uitvinding der drukkunst gewagen, aan een der Mainzers de eer geven, blijkbaar niets afwetende van Coster en diens aanspraken. De eerste, die, zonder nog zijn naam te noemen, van den Haarlemmer spreekt, is een man in onze letterkunde terecht beroemd, Dirk Volckertsz. Coornhert, in het jaar 1561.

In de opdracht zijner vertaling van Cicero's Officia namelijk, aan de regeering van Haarlem, zegt hij het volgende. ‘Mij is menigmaal in goeder trouwe gezeid... dat de nutte konste van Boekprinten allereerst alhier binnen Haarlem gevonden is, hoewel nochtans in een zeer rude maniere;... welke konste namaals van een ongetrouwen knecht gevoerd zijnde tot Mainz... aldaar zeer verbeterd is.... En ik het voorschrevene ook vastelijk geloof om de geloofwaardige getuigenissen van zeer oude statige en grauwe hoofden, die mij niet alleenlijk het geslacht van den inventeur alhier maar ook diens naam en toenaam dikwijls genoemd, de eerste grove manier van drukken verteld en des allereersten printers woning met den vinger eertijds aangewezen hebben’.

Ik geef hier slechts het wezenlijke van het bericht, dat er natuurlijk bij wint in zijn geheel gelezen te worden, maar, zal ik niet te uitvoerig worden, dan dien ik mij tot het strikt noodige te bepalen. - Wij merkten op dat Coornhert naam en toenaam wel zegt te kennen, maar niet noemt. Hij had daar zijn redenen voor; hij wilde het gras niet wegmaaien voor de voeten van zijn deelgenoot in de uitgeversfirma, Jan van Zuren, evenals hij een letterkundige, die zich had voorgenomen in het Latijn de geschiedenis der uitvinding te schrijven. Werkelijk is Van Zuren ook begonnen, en wel met het begin, den titel en de opdracht; deze zijn door hem voltooid, het boek zelf is echter in de pen gebleven. Lang na zijn dood heeft Scriverius, een snuffelaar en verzamelaar in zijn hart, zijn nagelaten papieren opgespoord en (in zijn Laure-crans voor Laurens Coster) zoo veel van de opdracht gedrukt als hem belangrijk scheen. Wij kunnen met een gedeelte van wat hij meedeelt al volstaan. ‘Te

Haarlem', zoo zegt hij in zijn gekunsteld Latijn, 'in een huis, dat wel vervallen is maar nog bestaat, is de Drukkunst geboren en in bekrompen omstandigheden opgegroeid, totdat zij, de armoede van haar huisgoden versmadende, zich met een vreemdeling op weg heeft begeven en al doende rijk geworden, ten laatste te Mainz in het openbaar opgetreden en tot hoog aanzien verheven is'. Behalve de toespeling op zijn huis hooren wij hier van den uitvinder verder niets. Natuurlijk, want de opdracht verwijst naar het werk zelf, dat had moeten volgen.

Zoo stond het met de zaak gesteld, toen in 1567 de welbekende Lodovico Guicciardini zijn *Beschrijving van al de Nederlanden* in het Italiaansch uitgaf. In dat werk, bij welks samenstelling hij zich van de inlichtingen zijner bekenden in de verschillende steden bediend had, verzuimde hij niet, van Haarlem sprekende, ook van de aanspraak der stad op de eer der uitvinding te gewagen. 'Hier is', zegt hij, 'niet alleen volgens het algemeen beweren der inwoners en van hun landgenooten, maar ook volgens sommige schrijvers, het eerst de Boekdrukkunst uitgevonden, zooals zij tegenwoordig in zwang is. Dewijl echter de uitvinder stierf voordat zijn kunst volmaakt en in aanzien gekomen was, is zijn knecht (zoo zij zeggen) te Mainz gaan wonen, waar hij met open armen werd ontvangen en de kunst allengs tot zulk een hoogte is gebracht, dat de faam algemeen die stad als de bakermat der uitvinding is gaan roemen. Wat hiervan zij, kan noch wil ik beslissen; ik wilde er slechts ter liefde van Haarlem en van Holland melding van maken'. Er spreekt uit deze woorden van den Italiaan, mijns inziens, meer twijfel dan geloof aan de waarheid van wat hij eenvoudig anderen navertelt. Toch hielp hij met zijn vermelding de zaak van Haarlem een goed eind vooruit. Hij had er zelf den nadruk op gelegd, dat niet slechts het gerucht van Jan Alleman maar ook de gedrukte getuigenis van schrijvers (hij bedoelde Coornhert natuurlijk) aan een burger van Haarlem de uitvinding toeschreef. Inderdaad, een bericht, dat in druk verschijnt, bekomt in de oogen van het algemeen een werkelijkheid, die het gesproken woord er niet aan had kunnen geven. Die gedrukte getuigenissen kwam hij nu met eene vermeerderen, en dat nog wel in een taal, die door geheel Europa werd verstaan. De aandacht was thans op de zaak meer dan ooit gevestigd. Het werd tijd dat iemand haar van de sluiers,

waarin zij nog gehuld was, ontdeed en in haar ware toedracht vertoonde. De man, wien die taak ten deel viel, was Hadrianus Junius.

Ook hij ondernam, bij opdracht der Staten van Holland, een geschiedkundige beschrijving van die provincie te geven. Hij stelde haar tusschen 1566 en 1570 in het Latijn te boek, maar zag haar, ten gevolge der uitgebroken onlusten, niet in het licht verschijnen. Eerst dertien jaren na zijn overlijden, in 1588, is zij uitgegeven. Zij heeft weinig of geen duurzame waarde en zou ook al lang in vergetelheid zijn geraakt, als zij niet in het breede uiteen had gezet wat door Coornhert en Van Zuren en Guicciardini slechts met enkele trekken was aangeduid. Het bericht is voor ons onderwerp van zoo veel gewicht, dat ik het niettegenstaande zijn breedvoerigheid, hier, naar de oud-Hollandsche vertaling van Scriverius, in zijn geheel laat volgen.

Daar heeft voor honderd acht en twintig jaren[1)] binnen Haarlem in een heerlijk huis (gelijk het gebouw, dat nog tegenwoordig staat, uitwijzen kan) aan het marktveld tegenover het koninklijk paleis een Laurens Jansen Coster gewoond (van welk vet en eerlijk ambt dat geslacht den naam droeg en erfelijk bezat), dezelfde die nu den vervallen lof van de gevonden kunst der boekdrukkerij, van anderen schendig geroofd en bezeten, met recht is achterhalende en wedereischt, met allen recht waardig met de hoogste eer te bekroonen. Hij dan bij gelegenheid in het Bosch, dicht onder de stad gelegen, wandelende (gelijk de renteniers en rijke burgers na den maaltijd of op feestdagen plegen) begon allereerst beukenschorsen tot letters te snijden, dewelke hij zegelgewijs[2)] overrechts en omgekeerd op papier gedrukt hebbende, alzoo een regel of twee uit lust maakte tot nut en dienste van zijn schoonzoon's kinderen. Hetwelk als hem wel gelukt was, begon hij grooter dingen te bestaan (gelijk hij een man was van groot en diepzinnig verstand) en bedacht eerst met zijn schoonzoon Thomas Pieterszoon (dewelke vier zonen nagelaten heeft, die meest alle van den Rade of Wethouders zijn geweest; dat ik daarom zeg, opdat een iegelijk ver-

1) Dat is anno 1440: Junius schreef dit omtrent het jaar 1568.
2) Of letter voor letter, elk bijzonder.

staan mag dat deze kunst in een eerlijk en waardig geslacht is gevonden) een soort van dikker en taaier inkt, omdat hij bevond dat de gemeene inkt vloeide en kladde: waarmede hij ook geheele gebeelde tafelen en vormen met bijgevoegde letters gedrukt heeft. Op welke wijs ik van hem gedrukt gezien heb eenige proeven, het beginsel van zijn werk, alleen op één zijde gedrukt; dit was een Nederduitsch boek, van eenen onbekenden auteur beschreven, geïntituleerd: *Spiegel onser behoudenisse*. Waarin dat waargenomen was onder de eerste beginselen van deze kunst (gelijk dan geene tegelijk gevonden en voltrokken wordt) dat de bladeren tegen elkander gepapt waren, opdat de ledigheid derzelve niet misstaan zoude. Daarna heeft hij de bockstaven in lood veranderd en die ook wederom in tin, opdat zij te min buigzaam en te vaster en geduriger zouden wezen; uit welker letteren overblijfsel nog heden wijnkannen gezien worden in gemelde huizinge van Laurens voornoemd, aan de markt gelegen, naderhand van zijn naneef Gerard Thomaszoon, dien ik om der eere wille noem, een vermaard burger en oud man, voor weinige jaren gestorven. Als nu deze nieuwe waar, nooit tevoren gezien, van alle kanten kooplieden verwekte, zoo is door de overvloedige winst de liefde tot de kunst meteen aangewassen, de arbeid en het werk ook, en daar zijn werkgasten aangenomen, hetwelk het eerste begin van het kwaad is geweest. Onder welke gezellen een zekere Jan is geweest, hetzij dat hij (als men vermoedt) Faust was toegenaamd, zijnen meester ontrouw en rampzalig, of iemand anders met den naam, daar mij niet bijzonder aan gelegen is, omdat ik de begraven dooden niet storen wil, in hun conscientie ongetwijfeld geraakt zijnde terwijl zij leefden. Deze Jan, tot de drukkerij onder eede aangenomen knecht, nadat hij de kunst van het letterzetten en de wetenschap van het lettergieten en wat meer tot die zaak behoort, nu meende wel te weten, hebbende gelegen tijd verspied, boven welken hij geen bekwamer kon bekomen, heeft op den Kersnacht, in welken al het huisgezin het Geboortefeest vierde, al het lettertuig en gereedschap, tot deze kunst dienende, opgepakt, en is als een dief uitgestreken en eerst te Amsterdam gevlucht en daarna te Keulen, tot der tijd dat hij te Mainz is gekomen, als in een verzekerde plaats daar hij buitenschots veilig mocht wonen en met open winkel de rijke vrucht van zijn dieverij maaien. Want het is zeker dat binnen 's jaars, in den jare 1442, met dezelfde letteren, die

Laurens te Haarlem gebruikt had, in het licht gekomen is *Alexandri Galli Doctrinale*, welke grammatica toen ter tijd in zeer groot gebruik was, met *Petri Hispani Tractatibus*, zijnde de eerste vrucht. Dat zijn meest de dingen die ik eertijds verstaan heb van zeer oude en geloofwaardige lieden, en die zulks, niet anders dan een brandende toorts in een loopbaan, van hand tot hand ontvangen hadden: en heb ook anderen bevonden die hetzelfde mede alzoo verhaalden en betuigden. Mij gedenkt ook nog dat Nicolaas Gaal, mijn schoolmeester in mijn jonkheid, een man van ijzeren memorie en aanzienlijk door zijn grauwe haren, mij placht te verhalen, dat hij nog jong zijnde meer dan eens gehoord had een Cornelis boekbinder, een oud deftig man, weinig onder de tachtig jaren (die ook in Laurens' winkel voor knecht gediend had) met zulk een ijver en heftigheid des gemoeds de gansche gelegenheid van de geschiedenis vertellen, de manier van de vinding (gelijk hij het van zijn meester verstaan had), de verbetering en aanwas van de ruwe kunst en andere dergelijke dingen, dat hem ook tegen zijn dank van wege de onwaardigheid van de daad de tranen uitbarstten zoo dikwerf als van deze dieverij gewag gemaakt werd, en dat de oude man om deze ontstolen eer zich zoo ontstelde en vergramde, dat het ook scheen dat hij dezen dief wel had willen vernielen, indien hij in het leven ware geweest; dat hij ook dezen eerloozen fielt ter helle toe vervloekte en de nachten verfoeide en verdoemde, dewelke hij tegelijk met dezen schelm in één slaapkamer had overgebracht. Welke dingen overeenstemmen met de woorden van den burgemeester Quirinus Talesius, die mij verhaalde genoegzaam hetzelfde uit den mond van gemelden boekverkooper weleer verstaan te hebben.

Tot zoo ver. Wat verder volgt zijn bespiegelingen, die wij missen kunnen. Op de feiten komt het aan. Maar voordat wij die gaan bespreken, dienen wij te weten in hoever de auteur geloof verdient.

Aan zijn waarheidsliefde valt niet te twijfelen; zijn gansche leven zoowel als zijn nagelaten geschriften getuigen in zijn voordeel. Dat hij met de bedoeling om een dwaling ingang te doen vinden en de nakomelingschap te misleiden, geschreven zou hebben, is een lasterlijk vermoeden, waartoe zelfs geen aanleiding bestaat. Wij mogen ons verzekerd houden, dat hij hetgeen

hem anderen, die hij voor geloofwaardig hield, hadden verhaald, eerlijk heeft naverteld, op zijn manier. Het schijnt haast overbodig dit laatste, dat hij het op zijn manier doet, hier bij te voegen; doch de ervaring heeft geleerd dat het geenszins overbodig is de aandacht erop te vestigen, want maar al te vaak is het uit het oog verloren. Er dient op gelet, dat Junius niet letterlijk en uitsluitend herhaalt wat anderen hem met zooveel woorden hadden voorgezegd. Dat doet immers niemand. Een ieder onzer voegt onwillekeurig en ter goeder trouw aan het verhaal, dat hij overbrengt, iets van zich zelf, van zijn eigen opvatting en voorstelling, toe. Wij mengen er allicht in wat wij reeds van elders wisten of meenen te weten; wij onthouden ons ook niet van gevolgtrekkingen, die ons toeschijnen met noodzakelijkheid uit het meegedeelde voort te vloeien. Wie gewoon is op het doen en laten van anderen en van zich zelf acht te geven, zal, geloof ik, de juistheid dezer opmerking erkennen. En voor Junius en zijn tijdgenooten geldt zij in nog hooger mate dan voor ons. De voortgezette studie van drie eeuwen heeft ons nauwlettender en nauwgezetter gemaakt dan men in zijn tijd was. In zaken van wetenschap althans stellen wij ons en anderen strenger eischen van nauwkeurigheid dan de geleerden der XVIe eeuw plachten te doen. Wij hebben dan ook alle reden om te verwachten, dat Junius wat hij omtrent de uitvinding van de boekdrukkunst reeds uit de boeken wist, zonder schroom vermengd zal hebben met de overlevering zijner Haarlemsche bekenden, aan wier waarheid hij evenmin twijfelde, en dat hij het een en het ander zal hebben saamgevoegd op de wijs, die hem voorkwam het natuurlijkst te zijn. Ook was hij auteur van beroep, gewoon aan de groote woorden en statige vormen van het klassieke proza en belust om zijn verhaal naar de eischen der kunst in te richten.

Buitendien, wat hij op deze zijn manier inkleedt zijn overleveringen omtrent gebeurtenissen van voor honderd jaar, uit de tweede of derde hand tot hem gekomen. Ook dit moeten wij niet uit het oog verliezen. Laten wij, voordat wij het verhaal van Junius gaan bestudeeren, ons eerst voor den geest stellen wat er wordt van een overlevering, die dus van mond tot mond gaat, gedurende drie geslachten. De kern moge dan ongedeerd blijven, de omstandigheden worden naar de zienswijs van hen, die het verhaal overbrengen, al zijn zij nog zoo waarheidlievend,

meer en meer gekleurd en verdraaid. Na honderd jaar is het voor een man van oordeel en oefening in historische kritiek geen lichte taak, uit de verschillende mondelinge berichten de juiste waarheid te erkennen. Hoe zwaar moest dit dan vallen aan een man zoo onoordeelkundig als Junius! Of liever zwaar vallen kon het hem niet, want hij besefte niet eens dat het bezwaarlijk was. Voor zijn onnadenkende goedgeloovigheid schikten zich de omstandigheden als van zelf te zamen, en wat zich in den samenhang niet voegde bleef er buiten en werd verzwegen als overbodig.

Het zou waarlijk te verwonderen zijn, het zou een wonder mogen heeten, indien een gebeurtenis uit het midden der XVe eeuw, door een man als Junius honderd jaren daarna uit mondelinge overleveringen te boek gesteld, in alle bijzonderheden naar waarheid beschreven bleek te zijn. Ik twijfel niet, of iedereen zal mij deze stelling toegeven; en toch hebben mijn voorgangers zich gedragen alsof zij haar ontkenden. De verdedigers van Coster's aanspraken hebben Junius' verhaal verklaard, als ware het een evangelie, van het begin tot het eind letterlijk en onvoorwaardelijk te gelooven[1)], en de heer Van der Linde heeft dan ook even juist als geestig hun methode gekarakteriseerd, door een hunner fijnste uitleggingen tusschen den gewonen aanhef en het slot van een preek in te vatten: de overeenkomst met het uitlegkundig gedeelte eener leerrede wordt dan waarlijk zoo volkomen, dat men er zich in vergissen zou. Maar in die fout, zoo juist en vermakelijk door hem gehekeld, vervalt de heer Van der Linde gedurig zelf. Evenals zijn tegenpartij uit elk losweg gesproken woord van den verhaler iets afleidt wat haar dienen kan, zoo bedient hij zich van elke blijkbare dwaling in eenige bijzaak om de onwaarheid der hoofdzaak en van de gansche overlevering te betoogen. Junius heeft geen kennis van de typografie en ziet voor met houten letters gedrukt aan wat met metalen letters gedrukt is. Uit dien hoofde beschrijft hij de toedracht der uitvinding ook onjuist: ik wil het toegeven; maar wat doet het aan de kern der legende af? En op deze komt het ten slotte toch aan. Naar mijn oordeel moeten wij alle vergissingen van Junius en zijn zegslieden, die

1) ‘Pas une seule lettre ne doit être retranchée ni modifiée dan son récit’: Noordziek. Als weergade diene de volgende uitspraak van Dr. Van der Linde: ‘In de Costerszaak is nooit een waar woord door de Costerianen geschreven’.

uit hun misverstand der zaken verklaarbaar zijn, zorgvuldig onderscheiden van de hoofdzaak, waarin zij zich niet ter goeder trouw hebben kunnen vergissen, en die zij verzonnen moeten hebben, als zij niet waar mocht wezen.

Vergissing is zeker niet denkbaar bij de verzekering van Junius, dat hetgeen hij schrijft hem werd meegedeeld door oude geloofwaardige lieden, en dat met name Nicolaas Gaal, de leermeester van zijn jeugd, en Quirijn Talesius, burgemeester der stad, zijn zegslieden zijn van hetgeen Cornelis de boekbinder, voormaals knecht in Coster's drukkerij, placht te verhalen. Wij hebben dit dus te gelooven op zijn woord. Wij hebben er te meer reden toe, omdat, toen hij dit schreef, Talesius nog in leven was en in staat om hem tegen te spreken, indien hij verdichtte. Ook weten wij, dat waarlijk de genoemde personen nog met Cornelis hebben kunnen spreken, want deze is, blijkens het begrafenisboek, eerst in 1522 overleden, toen zij al tot jaren van onderscheid waren gekomen. Zoo bestaat er dus goede grond om voor waar aan te nemen, dat vóór 1522 iemand, die zeide knecht geweest te zijn bij Coster, dezen voor uitvinder van de Boekdrukkunst uitgaf.

Hiermee vervallen al aanstonds verschillende bedenkingen en beweringen van den heer Van der Linde. Gedurig zegt hij, dat de Costerlegende eerst van omstreeks 1560 dagteekent; dat niemand vóór Junius den moed heeft gehad om Coster als uitvinder te noemen, en wat dies meer zij; alles in strijd met hetgeen wij op het woord van Junius veilig mogen aannemen. Vóór 1522 en denkelijk al heel wat jaren te voren - want waarom zouden wij meenen, dat de knecht eerst op zijn ouden dag begonnen is te vertellen van wat hij in zijn jeugd had bijgewoond? - in alle geval vóór 1522 werd te Haarlem in zekeren kring verteld en geloofd hetgeen Junius omstreeks 1568 te boek heeft gesteld. Dat de naam van zijn patroon door den knecht wel niet verzwegen zal zijn, spreekt van zelf; en hieruit volgt dat, al is Junius de eerste geweest die dien heeft laten drukken, hij zeker niet de eerste is geweest die hem uitgesproken heeft. Ook heb ik reeds een, mijns inziens voldoende, reden aangewezen, waarom noch Coornhert noch Van Zuren in hun opdrachten den man, dien zij bedoelden, hebben genoemd. De heer Van der Linde daarentegen vermoedt, dat zij Coster niet genoemd hebben, omdat zij niet hem, maar een

ander op het oog hadden, te weten Jacob Bellaert, die waarlijk tusschen 1483 en '86 te Haarlem boeken heeft gedrukt. Hij heeft echter niet bedacht, dat het niet noemen van den persoon even zonderling (of niet zonderling) blijft, hetzij Bellaert, hetzij Coster die persoon is geweest. Bovendien was Bellaert te Haarlem gekomen op een tijd, toen de uitvinding, gelijk een ieder wist, lang te voren had plaats gehad, en was hij van Zierikzee geboortig en kon dus Haarlem geen eer aandoen.

Er is voor de geloofwaardigheid der overlevering niet weinig gewonnen, na wij het recht hebben bewezen om haar begin van 1560 naar vóór 1522 terug te voeren. Want in 1560 waren de tijdgenooten van Coster alle ten grave gedaald, en was het daarom moeilijk uit te maken, of hij een eeuw geleden al dan niet boeken had gedrukt. In 1520 daarentegen moeten er nog velen in leven zijn geweest, die zich herinneren konden, of Cornelis waarheid sprak en zijn patroon gedaan kon hebben wat hij van hem voorgaf. En hoe vroeger Cornelis al begonnen mag zijn te verhalen, hoe gemakkelijker zijn verhaal aan de feiten te toetsen en te beproeven moet geweest zijn.

Met dat al zal de kring, waarin over Coster's uitvinding gesproken werd, beperkt zijn gebleven. Daarbuiten werd er niets van vernomen; anders zou deze of gene Nederlandsche schrijver er zeker wel iets van hebben gemeld. Vooral is het zwijgen opmerkelijk van den ongenoemden vervolger der Latijnsche kroniek van Jan Gerbrands. Deze, een tijdgenoot van Cornelis en die nog bij diens leven zijn vervolg geschreven heeft (wij weten dat het reeds in 1527 te Alkmaar berustte), zegt op het jaar 1440: ‘De boekdrukkunst werd te Mainz uitgevonden, en buiten twijfel was Johannes Faust de eerste uitvinder van die kunst’. Toen in den Navorscher van 1866 professor De Hoop Scheffer het eerst op deze plaats onze aandacht vestigde, en haar gewicht voor de Coster-quaestie betoogde, heb ik daarentegen doen opmerken, dat, als iemand zegt dat iets *zonder twijfel* waar is, hij doorgaans zoo doende verraadt dat er wel degelijk aan getwijfeld wordt. Dit schijnt mij nu nog juist te zijn. Maar verkeerdelijk leidde ik er toen uit af, dat de vervolger derhalve toonde te weten, dat er getwijfeld werd tusschen Faust en Coster. Neen, hij zegt uitdrukkelijk, dat de uitvinding te Mainz heeft plaats gehad, en geeft alleen door het-

geen hij er bijvoegt te kennen, dat er tusschen Faust en een anderen Mainzer, die Gutenberg zijn zal, over de eer gestreden werd. Van Haarlem's aanspraak en van Coster weet hij blijkbaar niet af; of, indien hij er van gehoord heeft, hecht hij er geen geloof aan. En wat nu het opmerkelijkst van het geval is: uit allerlei kleine bijzonderheden, in het Vervolg vermeld, die alle betrekking hebben op Alkmaar, Kennemerland en Haarlem, heeft men met reden besloten, dat de schrijver òf te Haarlem òf te Alkmaar geleefd moet hebben. Zijn zwijgen over Coster bewijst derhalve, dat de overlevering, die toen reeds bestond, nog niet buiten een engen kring in de stad verbreid kan geweest zijn.

Maar laten wij, zonder meer voorafspraak, ons met den inhoud der overlevering gaan bezig houden. De meeste bijzonderheden, die zij bevat, zijn natuurlijk niet aan vaste historische feiten te toetsen. Enkele evenwel vinden haar bevestiging in de registers der stad en in particuliere bescheiden. Zoo kunnen wij, om te beginnen, al dadelijk met zekerheid aanwijzen, wie de Coster is, dien de overlevering voor den uitvinder wil gehouden hebben.

Het is een der verdiensten van den heer Van der Linde, dat hij de grove dwaling, die op dit punt door Scriverius is begaan en naar zijn voorbeeld algemeen werd aangenomen, ontdekt en voor goed weerlegd heeft. Om den lezer niet noodeloos op te houden, ga ik die thans verouderde meening, dat Coster een schepen der stad zou geweest zijn en omstreeks 1423 de kunst zou hebben uitgevonden, stilzwijgend voorbij. Wie van pikante lectuur houden durf ik echter de bladzijden, waarin de heer Van der Linde, ‘het uitspinnen van dat legende-rag’, gelijk hij het noemt, zoo geestig ten toon heeft gesteld, nog altijd ter lezing aanbevelen.

De Coster, door de overlevering bedoeld, is het zekerst te herkennen aan zijn verwantschap met de Thomassen: zijn dochter, zegt Junius, was aan een van dat geslacht gehuwd. Welnu, zulk een Coster, die insgelijks Laurens Janszoon heet, komt ons voor in een oorkonde van onwraakbaar gezag, in het Stoelboek namelijk van het Kerstgild te Haarlem.

Het is niet noodig van dat gilde veel te zeggen. De heer Van der Linde heeft het ten overvloede gedaan. Het was een gezelschap, dat reeds uit de XIVe eeuw dagteekende en voor-

namelijk ten doel had, op gezette tijden gezamenlijk te eten en te drinken. Elk lid had er zijn vasten stoel, die op zijn erfgenaam of anderen rechtverkrijgende overging. Het stoelboek is het register, waarin van die stoelen de elkander opvolgende bezitters staan aangeteekend. Aan Dr. Wap, die het bij den tegenwoordigen eigenaaar aantrof, komt de eer toe van er den heer Van der Linde opmerkzaam op gemaakt te hebben, en aan dezen de eer van het voor het eerst in het debat te hebben gebracht. Ik moet er iets langer bij stilstaan, omdat hij, naar het mij voorkomt, den aard van het boek niet geheel juist heeft opgevat. Het opschrift luidt:

'H. Karsemis Gilts Register Stoelboeck van de broeders en susters namen, zoo die van tijt tot tijt sijn verboeckt, volgens de drie registers noch in wesen, voor soo veel bij leesbaar schrift of sin te sien is, geschreven ende vereert ten dienste van 't H. Karsemis Gilde bij mijn, 1669, J^{sen} van Alckemade van Berckenrode.'

Uit dezen breeden titel volgt mijns inziens duidelijk, dat het stoelboek niet ouder is dan 1669 en niet nageschreven naar een ander van ouder dagteekening. Het werd niet vroeger dan in genoemd jaar saamgesteld uit drie oude registers, waarvan het schrift voor den samensteller moeielijk te ontcijferen viel. In die registers (het blijkt uit de aanhalingen der bladzijden in het stoelboek) stonden de aanteekeningen niet naar de stoelen, maar naar de tijdsorde geboekt, en de arbeid van Van Alkemade bestond juist hierin, dat hij uit die dus gestelde registers bijeen had gezocht wat elk der stoelen in het bijzonder aanging. - Voor ons doel is alleen stoel No. 29 merkwaardig. Dienaangaande vernemen wij het volgende:

'A^{o}. 1421 (lib. I, fol. 47 verso) Jan Coster, bij .....

A^{o}. 1436 (lib. I, fol. 73 verso) Lourijs Coster, bij erfnis.

A^{o}. 1484 (lib. I, fol. 149 verso) Frans Thomas Thomasz., bij ...

A^{o}. 1497 (lib. I, fol. 156) Gerret Thomas Pieterz., bij erfnis van zijn vader.

A^{o}. 1564 (lib. 2, fol. 140) Cornelis Gerritsz., bij erfnis van zijn vader.'

De latere bezitters, die in het stoelboek volgen, laat ik als ons niet meer te pas komende, onvermeld. - Merken wij al dadelijk op, dat op een paar plaatsen een rij punten aanduidt dat iets is weggelaten, hetwelk Van Alckemade niet had kun-

nen lezen. Zijn onbedrevenheid in het oude schrift is waarschijnlijk ook oorzaak, dat een geheele aanteekening, die in het oorspronkelijk register wel niet ontbroken zal hebben, aan zijn aandacht ontsnapte. Immers de voorlaatste in onze rij, Gerrit Thomas Pietersz. heeft den stoel gekregen 'bij erfnis van zijn vader', doch die vader komt op de lijst niet voor. Wij zijn bevoegd er hem nog op te brengen, en tusschen 1484 en 1497 een aanteekening in te schuiven van dezen inhoud:

'A^{o}. 14.. Thomas Pietersz., bij .....'

Deze Thomas kan den stoel maar enkele jaren bezeten hebben en zal op jeugdigen leeftijd gestorven zijn; hetgeen verklaart dat zijn zoon zoo bijzonder lang, van 1497 tot 1564, in het bezit is gebleven. Wij komen straks op dit noodige invoegsel terug.

Dat de Lourijs Coster, wiens stoel op een Thomasz. is overgegaan, geen ander is dan de held van Junius' verhaal, is aan geen redelijken twijfel onderhevig, en wij bekomen aldus omtrent hem en zijn geslacht eenige chronologische gegevens, die evenmin in twijfel zijn te trekken, en die bovendien uit de stede lijke registers bewaarheid kunnen worden. Een Jan Coster komt in de stadsboeken voor, als koren-accijns betalende, van 1408 tot 1436, en zijn weduwe wordt in 1439 genoemd. Een Lourens Janszoon Coster, denkelijk zijn zoon, ontmoeten wij meermalen van 1441 tot op 1483. De laatste aanteekening, hem betreffend, alweer door Dr. Van der Linde opgespoord, is van bijzonder groot belang. Zij wordt gevonden in de Thesauriersrekening, die van 2 Mei 1483 tot 2 Mei 1484 loopt, en luidt aldus:

'Ander ontfanc in penningen gecomen van den
pondgelde binnen dezer voirs. stede.

Van Lauris Jansz. Coster, van pondgelde van zijn goede,
dat hij uuter stede mitter wone gevaren is,
VIII Rijns gl. f^{t}. VIII £.'

Dus in 1483 betaalt Laurens Janszoon Coster het exuegeld bij zijn vertrek uit Haarlem, en in het jaar daarop bezet een der Thomassen zijn stoel in het Kerstgilde, en dat niet bij

erfenis. Beide van elkander onafhankelijke aanteekeningen vullen elkaar uitmuntend aan, en sluiten allen twijfel aan beider juistheid buiten.

Het is hier de plaats om van een andere oorkonde te spreken, over wier echtheid of onechtheid, historische waarde of onwaarde, veel te doen is geweest, zonder dat de zaak nog tot klaarheid is gebracht. Ik bedoel den stamboom der Thomassen, die tegenwoordig op het stadhuis te Haarlem berust. Naar men ons verzekert heeft hem de bekende Haarlemsche drukker Roman (1611-1633) van een nakomeling van Coster (dat zal wel zijn een nakomeling van Gerrit Thomaszoon) gekregen, en zijn zijn latere lotgevallen, hoe hij van de eene hand in de andere overging, volkomen bekend. Ik voor mij twijfel geen oogenblik aan zijn echtheid. Hij zal waarschijnlijk omstreeks 1560, den tijd toen de overlevering een nieuw leven van Coornhert en Van Zuren ontving, vervaardigd zijn. De laatste, naar het schijnt oorspronkelijke, opteekening, die hij bevat, is van 1559. De toen hoogbejaarde Gerrit Thomas Pietersz., dezelfde die van 1497 tot 1564 den stoel van Coster in het kerstgild bezat, en die door Junius in zijn verhaal eershalve wordt genoemd, had hem denkelijk laten maken. Deze is dan ook in het middenpunt van het kalligrafische kanststuk geplaatst. Aan het hoofd prijkt, als de stammoeder, de tweede vrouw van Thomas Pieterszoon, ‘Lucye, Lauris Janssons Coster's dochter, die deerste print in die werelt brocht Anno 1440 [of 1446: de lezing is onzeker].’

Dat wij hier met iets geheel anders dan de eenvoudige aanteekeningen van stoelboek en thesauriersrekening, dat wij met een gelegenheidsstuk te doen hebben, springt in het oog. De stamboom is opgesteld om iets te bewijzen, en is uit dien hoofde even verdacht als alle soortgelijke bescheiden. Hij heeft dan ook de achterdocht van den heer Van der Linde in hooge mate gewekt en hem tot meer dan één vermoeden geleid, dat hij later echter weer heeft opgegeven. Als ik mij niet bedrieg was de argwaan gewettigd, maar verkeerd gericht. Het doel van hem, die den stamboom bestelde, was klaarblijkelijk geen ander dan om zijn afkomst van den man, die het printen had uitgevonden, aan te toonen: het is dus de vraag, of hij van dezen werkelijk afstamde; en nu komt het mij voor, dat dit meer

dan twijfelachtig is. Zie hier het gedeelte der genealogie, dat de afstamming bewijzen moet:

Het stoelboek, dat zonder bijbedoeling de zuivere waarheid spreekt, stelt ons in staat om deze opgaaf eenigermate te controleeren. Wij vinden er vermeld, dat Coster in het kerstgild werd vervangen door Frans Thomas Thomasz., deze door Thomas Pietersz. (dien wij hebben ingelascht) en deze weer door zijn zoon Gerrit, die den stamboom liet vervaardigen. Nu is het al dadelijk vreemd, dat deze Frans, de naaste opvolger van Coster in het gilde, in de genealogie niet voorkomt. Het valt ons niet moeilijk de plaats aan te wijzen, waar hij zou behooren te staan, want hij is de zoon van Thomas Thomaszoon, en bij gevolg volle neef van den vader van onzen Gerrit. Dat hij bestaan heeft wordt, zoo het nog bewijs behoefde, bewezen door een oorkonde van Juli 1492, waarin Frans Thomasz. bekent, schuldig te zijn aan Pieter Jansz. Coster (denkelijk een jongeren broeder van Laurens Jansz.) de som van 150 Rijnsche guldens, te betalen in zes halfjaarlijksche termijnen, onder onderpand van al zijn goed. Wat ligt nu nader voor de hand dan het vermoeden, dat deze Frans, die geld leent van Coster's broeder (als de gissing juist is) en Coster zelf opvolgt in het kerstgild, zijn naaste bloedverwant, zijn kleinzoon, geweest zal zijn. Dan zou Costers's dochter, Lucie (of hoe zij geheeten mag hebben) niet gehuwd zijn geweest met Thomas Pieterszoon, maar met diens jongeren zoon Thomas Thomaszoon, en zou bij gevolg Gerrit, die den stamboom liet maken, niet, gelijk hij wil geloofd hebben, in rechte lijn van Coster afstammen. Het stoelboek doet verder vermoeden, dat Frans kinderloos gestorven is, en dat na zijn dood het recht op zijn stoel is overgesprongen op zijn neef, uit den ouderen staak.

Hoe dit zij, en ik geef mijn gissing voor niet meer dan zij waard is, zooveel blijkt ten stelligste, dat het in den tijd, toen de stamboom vervaardigd werd, voor een eer werd gehouden van Coster af te stammen. Hoogstwaarschijnlijk is het verder, dat Junius den stam-

boom bij Gerrit Thomasz. gezien had. Ook hij noemt immers den schoonzoon van Coster Thomas Pietersz. en vergist zich alleen hierin, dat hij dezen vier zoons toekent in plaats van drie, zooals de stamboom doet.

Welk bedrijf Laurens Coster had uitgeoefend, voordat hij door zijn uitvinding aan het boekdrukken geraakte, meldt de genealogie natuurlijk niet, en heeft Junius verkeerdelijk uit den bijnaam Koster trachten te gissen[1)]. Maar de stedelijke en kerkelijke rekeningen helpen ons uit de onzekerheid. Van zijn eerste optreden af tot omstreeks 1451 toe treffen wij hem daarin aan als winkelier in olie en kaarsen; welke nering hij in laatstgenoemd jaar aan zijn zuster Geertruid schijnt overgedaan te hebben, om een wijnhandel of slijterij op te zetten, een herberg misschien: althans bij hem aan huis worden voortaan ook maaltijden van regeeringswege gegeven. In deze zaak vinden wij hem eenige jaren werkzaam; maar van 1455 af haalt de regeering den wijn, dien zij behoeft, niet langer bij hem, maar doorgaans bij Pieter Thomasz., bij wien nu voortaan ook de maaltijden worden gehouden. Dit laatste, dat wel van belang is, omdat het met een verandering in Coster's zaken kan samenhangen, heeft Dr. van der Linde niet opgemerkt.

De uitvinder der boekdrukkunst zou dus een kaarsenkooper of een herbergier zijn geweest. Dat heeft tot veel gelach en spotternij aanleiding gegeven. Maar naar mijn inzien zonder grond. Uit alles blijkt dat Coster, niettengestaande zijn nering, een gegoed en deftig burger is geweest, dien wij gerust de kennis en de bekwaamheid mogen toekennen, toen ter tijd aan den hoogeren middelstand eigen: Waarom zou bij zoo iemand de gedachte niet hebben kunnen oprijzen, die tot de uitvinding geleid heeft? Waarom zou het hem aan de kunstvaardigheid hebben moeten ontbreken om die gedachte in praktijk te brengen? Is Columbus zijn loopbaan niet als wever begonnen? Buitendien, hoe vreemder het schijnt, dat een man van zijn bedrijf tot zulk een uitvinding gekomen is, des te onwaarschijnlijker komt het mij voor, dat de overlevering ze juist aan hem zou hebben

1) Hoe Junius wat hem was overgeleverd vermengde met zijn eigen gissingen en gevolgtrekkingen, kan uit deze proeve ten duidelijkste blijken. Hij had eerst geschreven, dat Coster's familie het kosterambt bezat; later voegde hij er bij: ‘volgens erfrecht,’ maar schrapte dit weer bij nader overleg, en eindigde toch met het op nieuw te herstellen.

toegeschreven, indien zij daartoe geen zekeren grond had gehad.

Wat wil nu de overlevering van dezen Coster doen gelooven? Hoofdzakelijk tweeërlei. Vooreerst, dat hij uitgevonden heeft met losse metalen letters te drukken. Ten andere, dat aan hem de drukkers van Mainz hun kunst hebben ontleend, al hebben zij er hem ook spoedig in overtroffen. Ik acht het geraden die tweeërlei berichten te onderscheiden, omdat zij in graad van geloofwaardigheid verschillen. Het eerste was door Haarlemsche burgers, die Coster in zijn bedrijf hadden gekend, met tamelijke zekerheid te weten. De knechts inzonderheid, die onder hem gewerkt hadden, konden het getuigen. Maar het tweede veronderstelt een veel uitgebreider kennis. Hoe wist men te Haarlem wat te Mainz, op zulk een afstand, was geschied? Hoe moeilijker dit te weten viel, hoe grooter daarentegen de verleiding was om het te gissen. Een uitvinding onderstelt één uitvinder. Voor de Haarlemsche vrienden was Coster de uitvinder. Dus moesten, naar hun meening, de overigen, die elders voor uitvinders doorgingen, de kunst wel van hem hebben geleerd. Die het eerste feit voor waar hielden, hadden derhalve een krachtige reden, een onweerstaanbare bijna, om ook het tweede te vermoeden en in hun verhaal er bij te voegen. Maar ook juist uit dien hoofde bestaat er voor ons een bijzondere reden om de waarheid van dit tweede in twijfel te trekken en niet dan na nauwkeurige beproeving aan te nemen.

Het verhaal, zooals het daar ligt, heeft ook al heel weinig schijn van waarheid voor zich. Al dadelijk zijn de schrijvers, die het te boek hebben gesteld, het over de toedracht onderling niet eens. Het best laat zich nog hooren wat Guicciardini verhaalt: dat na den ontijdigen dood des patroons een knecht met de nog onvolmaakte uitvinding naar Mainz is getrokken en ze daar volmaakt heeft. Diefstal of kwade trouw behoeft hierbij niet ondersteld te worden. Ook Van Zuren schijnt die niet te vermoeden. Volgens hem heeft de kunst zich de armoede geschaamd, waarin zij in haar geboorteplaats verkeerde, en zich met een vreemdeling op weg begeven naar Mainz, waar zij tot rijkdom en eer is geraakt. Wie zich met iemand op weg begeeft - se alicui comitem dat - wordt niet bedriegelijk door hem geschaakt. Ook Coornhert weet van geen diefstal, hij spreekt wel van een ‘ontrouwen knecht’, die de kunst uit Haarlem naar Mainz heeft over-

gebracht, maar zegt niet, en bedoelt ook denkelijk niet, dat diens ontrouw verder strekte dan het schenden van zijn meesters geheim. Tot zoover is het onderling verschil tusschen de auteurs dus niet groot en met eenigen goeden wil nog wel te vereffenen. Maar nu komt Junius met een eigen uitgewerkt verhaal voor den dag, dat op hoofdpunten van de oorspronkelijke overlevering afwijkt. Grootendeels heeft hij het aan Cornelis, den getrouwen knecht van Coster, te danken, door tusschenkomst van zijn oude, eerwaardige getuigen; maar uit zijn eigen brein heeft hij het denkelijk met een schrandere gissing verrijkt. Een vreemde knecht heeft, naar hij vernomen had, nog bij het leven van Coster, terwijl het geheele gezin in den Kerstnacht ter kerke was, de werktuigen en den letterschat gestolen en is er mee doorgegaan naar Mainz, waar hij binnen 's jaars met de Haarlemsche typen een boek heeft gedrukt en uitgegeven. De dief heette Jan; en nu acht Junius het niet onwaarschijnlijk, dat hij Faust in eigen persoon is geweest, die later voor den uitvinder gehouden werd. De dwaasheid dezer gissing mogen wij in billijkheid niet tegen de kern der overlevering laten getuigen; zonder haar is deze toch al zonderling genoeg. Zij zal twee feiten moeten verklaren: vooreerst, hoe men te Mainz aan het geheim is gekomen; ten andere, waarom de uitvinder te Haarlem met drukken heeft opgehouden. Maar - het is meermalen reeds opgemerkt - noch het een noch het ander wordt er voldoende door verklaard. Wie een winstgevend bedrijf uitoefent, zal dat waarlijk niet opgeven omdat hem zijn werktuigen ontstolen zijn. Als hem zijn kunstvaardigheid meteen was ontstolen, ja, dan zou het natuurlijk wezen dat hij ophield te werken; maar zoolang hij die blijft behouden, zijn nieuwe werktuigen, geschiktere zelfs dan de vorige, gemakkelijk aan te schaffen. Even vreemd is de aanleiding tot den diefstal. De ontrouwe knecht kende het geheim van zijn meester en was door oefening in de kunst ervaren: waartoe zich dan met die vracht van gereedschap belast, dat hij zonder veel moeite zelf kon vervaardigen, waar hij zich neerzette? Hij heeft immers weldra te Mainz de kunst verder volmaakt, natuurlijk met behulp van volmaaktere werktuigen. In zich zelf is dus het verhaal van Junius ongerijmd, en het gezag, dat het zou moeten waarborgen, de getuigenis van Cornelis den knecht, van wiens geloofwaardigheid wij niets weten, is daartoe ontoereikend.

Wat de op zich zelf meer waarschijnlijke voorstelling van Guicciardini betreft, deze is onbestaanbaar met het feit, dat Coster nog lang geleefd heeft nadat men te Mainz met het drukken was begonnen.

Toch is juist dit gedeelte der overlevering de hoofdzaak, waarop voor ons alles aankomt. Dat de drukkunst van Mainz is uitgegaan over de gansche wereld, wordt niet betwist en is onbetwistbaar. Haarlem kan alleen dan een aandeel in den roem verkrijgen, als het bewijst dat de kunst te Mainz uit zijn kunst geboren werd. Gesteld, Haarlem had de boekdrukkunst uitgevonden, en Mainz had haar, onafhankelijk van Haarlem, insgelijks en tegelijkertijd gevonden, dan zou Haarlem, dat het bij een eerste poging liet, toch niet kunnen mededingen met Mainz, dat de kunst volmaakt en aan de wereld geschonken heeft. Alles komt dus aan, ik herhaal het, op de vraag: kan het bewezen worden, dat de onvoldragen kunst naar Mainz is overgebracht om daar ter wereld te komen? Ik weet niets wat naar een bewijs zweemt voor een toestemmend antwoord op deze vraag, buiten de onderling verschillende en elk voor zich ongelooflijke verhalen van Guicciardini en van Junius. Immers van het boek, dat te Mainz in 1442 met Haarlemsche typen gedrukt zou zijn, is tot nog toe geen spoor ontdekt.

Zullen wij de vraag: Mainz of Haarlem? dan voor onoplosbaar verklaren en in het midden laten moeten? Of is misschien het tegendeel te bewijzen van dat, waarvoor wij te vergeefs naar een bewijs omzagen? Is een afdoend bewijs te leveren, dat de vinding te Mainz onafhankelijk is geschied van wat door Coster mag zijn uitgevonden? Ik meen dat dit bewijs werkelijk te leveren is; ik meen het te vinden in de tijdrekening.

Vragen wij Junius naar het jaar, waarin de kunst uit Haarlem naar Mainz werd overgebracht, dan noemt hij zonder aarzelen het jaar 1441; in 1442 werd het eerste boek te Mainz gedrukt. Niet zoo stellig beantwoordt hij onze tweede vraag, naar het jaar van Coster's uitvinding; maar het schijnt toch dat Scriverius terecht uit zijn zeggen heeft afgeleid, dat hij 1440 voor dat jaar houdt - een vermoeden, door den heer Van der Linde opnieuw betoogd en waarschijnlijk gemaakt. Hoe dit zij, veel weten wij noch aan het een noch aan het ander, want het is zoo goed als zeker, dat Junius in dit geval

niet meedeelt wat de overlevering beweerde, maar wat hij uit eigen wetenschap meende er aan te mogen toevoegen. Een overlevering geeft geen jaartallen op: niets wat minder met haar aard strookt. Wil zij zeggen wanneer gebeurd is hetgeen zij verhaalt, zoo spreekt zij van den harden winter of van den natten zomer, van den watersnood, die plaats had, of van den veldslag, die geleverd werd tijdens haar verhaal voorviel. Zij spreekt van den Kerstnacht, waarin de dief op den loop ging, maar noemt er geen jaar bij. Het jaartal zal de vrucht van Junius' berekening en geleerdheid zijn. Toen hij schreef werd door kroniek- en historieschrijvers algemeen het jaar 1440, of althans een der jaren tusschen 1440 en '50 als het jaar der uitvinding genoemd. Ter goeder trouw kon hij dus de gebeurtenissen te Haarlem, aan wier waarheid hij niet twijfelde, tot een dier jaren, naar het hem het waarschijnlijkst voorkwam, terugbrengen. Hij behoorde dit ook wel te doen. Mocht de overlevering zich onthouden van tijdsbepaling, de waardigheid der historie bracht mee zoowel het jaar als de plaats op te geven. Aan die verplichting heeft hij naar zijn beste vermoeden voldaan. Maar ons zijn zijn gissingen onverschillig, en, naar het mij voorkomt, laten zich de heeren Van der Linde en Hessels veel te veel aan zijn jaartallen gelegen zijn: zijn tijdsbepaling behoort niet tot de overlevering en kan deze noch baten noch schaden.

Maar in de overlevering zelve komen aanduidingen voor, die ons uitnemend te stade komen om den tijd, waarin zij de gebeurtenissen stelt, bij benadering te bepalen. De getrouwe knecht Cornelis had, volgens zijn zeggen, met den ontrouwen Jan, kort voordat deze zich uit de voeten maakte, gedurende eenige maanden in één vertrek geslapen. Niemand, geloof ik, zal twijfelen, of wij hebben hier een bijzonderheid voor ons, door Cornelis zelf vermeld, en onafscheidelijk aan de rest der overlevering verbonden. Zij kan ons derhalve bij onze berekening als punt van uitgang dienen. Nu weten wij met zekerheid, uit het begrafenisboek, dat Cornelis in het jaar 1522 dezer wereld overleden is. Volgens Junius, of liever volgens Junius' zegslieden, Gaal en Talesius, die den man persoonlijk hadden gekend, was hij zeer oud geworden, niet minder dan tachtig jaar. Laten wij gemakshalve stellen dat hij twee en tachtig was toen hij stierf; dan is hij geboren in 1440. Stellen wij

verder, dat hij nog heel jong was toen hij al met den dief samen sliep, niet ouder dan vijftien jaar: dan heeft de diefstal niet, gelijk Junius geloofde en schreef, in 1441 maar in 1455 plaats gehad.

Dit jaartal, stond het vast, zou zonder meer een onwraakbare getuige zijn van het feit, dat Mainz zijn kunst niet aan den diefstal te danken heeft gehad. Maar juist om die reden zullen de voorstanders van Haarlem de nauwkeurigheid mijner berekening in twijfel trekken. Zij zullen vragen: ‘wat verhindert ons aan te nemen, dat Cornelis, van wien alleen gezegd wordt dat hij niet minder dan tachtig jaren oud is geworden, inderdaad zeven en tachtig was toen hij stierf, en dat hij tijdens den diefstal niet vijftien maar slechts tien jaren oud was?’ Zoo winnen wij tweemaal vijf jaren uit, en mogen den diefstal tot 1445 terugbrengen, toen er te Mainz nog niet werd gedrukt. Ik zou op deze bedenking slechts kunnen antwoorden, dat wij ons inderdaad de zaken zoo mogen voorstellen als wij willen, maar dat dit toch geenszins waarschijnlijk is.

Gelukkig hebben wij in de overlevering een tweede aanduiding van tijd, die ons helpen kan om de eerste te controleeren. Toen Coster op zijn uitvinding kwam was hij grootvader; zijn eerste houten letters sneed hij ten gerieve zijner kleinkinderen, om er mee te leeren lezen; zijn schoonzoon was hem aanstonds bij de verbetering der kunst behulpzaam. Ook hier hebben wij ontegenzeggelijk met een bestanddeel der familie-overlevering, en niet met een opsiering van Junius te doen Hoe oud zullen wij nu stellen dat de man was, die kleinkinderen had, in staat om zich met zijn houten letters te vermaken? Mij dunkt, stellig niet jonger dan vijf en veertig jaar. Welnu, wij weten uit den post in de thesauriersrekening, dat Coster in 1483 Haarlem metterwoon heeft verlaten. Het is niet wel aan te nemen, dat hij toen ouder zal geweest zijn dan drie en zeventig jaren. Het zal zelfs maar zelden gebeuren, dat iemand van dien leeftijd nog uit zijn geboortestad naar elders vertrekt, vooral wanneer hij dan een exuegeld, ten bedrage van een percent van zijn vermogen, betalen moet. Maar aangenomen, dat Coster in 1483 drie en zeventig jaar oud was, dan is hij geboren in 1410 en kan hij niet vroeger begonnen zijn met drukken dan in 1455.

Beide geheel van elkander onafhankelijke berekeningen, de

eene uitgaande van een bericht van den knecht, de andere van een bericht der familie van den patroon, leiden ons dus tot een en dezelfde uitkomst, namelijk deze, dat al de gebeurtenissen in de overlevering vervat, met het eerste uitvinden te beginnen, gesteld moeten worden na het jaar 1455. Maar de oudste gedateerde gedenkstukken van de Mainzer drukkerij, de aflaatbrieven, zijn van één jaar vroeger, en het is volstrekt niet zeker dat zij niet door ongedateerde waren voorafgegaan.

Het is nauwlijks noodig te doen opmerken, dat ik in mijn berekening overal de cijfers ten voordeele der overlevering zoo veel doenlijk heb vergroot of verkleind, en dat het meer dan waarschijnlijk is dat de gebeurtenissen, op zijn minst genomen, een tiental jaren later te stellen zijn, dan ik deed: in een tijdvak derhalve, toen van de persen van Mainz de meesterstukken al in menigte uitkwamen.

Na dit resultaat, dat mij dunkt langs volkomen zekeren weg gewonnen te zijn, is het voor ons van betrekkelijk gering belang te weten, of Coster te Haarlem al dan niet naar eigen vinding boeken heeft gedrukt op een tijd, toen men te Mainz de kunst reeds tot een hooge mate van volkomenheid gebracht had. Onmogelijk is dit zeker niet; naar mijn oordeel is het veeleer waarschijnlijk. De overlevering dient toch een grond te hebben. Wij weten met zekerheid, dat Cornelis, die in 1522 stierf, placht te verhalen dat zijn patroon, die tot 1483 in de stad had gewoond, de drukkunst had uitgevonden, en dat Cornelis bij zijn hoorders, althans bij sommige, geloof vond. Hetzelfde in hoofdzaak als hij verzekerden Coster's afstammelingen. Hetzelfde verklaarden geloofwaardige tijdgenooten van Junius, vernomen te hebben van hun ouders. Dit alles schijnt mij haast onmogelijk, indien er aan het geheele verhaal niets waars was geweest. Ook is het op zich zelf volstrekt niet ondenkbaar, gelijk ik boven uiteenzette, dat, toen de tijd eens rijp was voor de kunst, meer dan één vernuftig man op hetzelfde denkbeeld gekomen is en het ook tot een zekere hoogte in toepassing heeft gebracht. Hoevelen hebben niet nagenoeg terzelfder tijd den verrekijker uitgevonden? Het zou kunnen zijn, dat Coster, hoorende van hetgeen te Mainz werd gedaan, getracht heeft dit na te doen en daarin min of meer gelukkig geslaagd is[1)]. Een nauwkeurige vergelijking van het werk der

1) Dit vermoeden is onlangs door Dr. Campbell, in den Spectator, geopperd.

oudste Nederlandsche drukkerij met dat der drukkerijen van Mainz zal misschien kunnen beslissen, of de eerste al dan niet van de laatste afhankelijk is, en in hoeverre. Hoe dit zij, ik acht het waarschijnlijker dat iets van dien aard, wat dan ook, geschied is, dan dat de overlevering op enkel verdichting zou berusten.

Met zekerheid kunnen wij aan de pers van Coster geen enkel drukwerk toekennen. Er zijn Hollandsche drukken in menigte, die zonder opgaaf van jaar of plaats, laat staan van firma, zijn uitgekomen, en ongetwijfeld tot zeer vroegen tijd behooren. Daaronder kan van zijn werk schuilen, het kan zelfs alles zijn werk zijn; maar wie zal het zeggen? Junius wil dat het wijdvermaarde ‘Speculum humanae salvationis’, waarvan reeds vier verschillende drukken bekend zijn, twee in het Latijn en twee in het Hollandsch, van zijn pers is gekomen. Maar is dit slechts zijn meening, of werd het hem door de Thomassen verzekerd, en, zoo ja, was dan hun verzekering gegrond? Op die vragen is alweer geen antwoord te geven. Voorloopig blijve het, zoolang wij geen bewijs voor of tegen bezitten, onbeslist in het midden.

Wat is er van de Haarlemsche drukkerij ten laatste geworden? Het verhaal van den diefstal heeft den toets niet kunnen doorstaan en is ter zijde geschoven. Ik zou vermoeden, dat Coster, voor zijn vertrek uit de stad, de zaak als niet winstgevend heeft opgeruimd. Daarop schijnt een overlevering te doelen, in de familie Thomassen bewaard en door Junius met zijn eerlijke onbedachtzaamheid nevens de andere, van den diefstal, waarmee zij zich kwalijk verdraagt, te boek gesteld. In het huis, waar eens Coster gewoond had en later Cornelis Thomasz. woonde, vertoonde men namelijk nog in de dagen van Junius tinnen wijnkannen, die gezegd werden uit de letters der oude drukkerij vervaardigd te zijn[1)]. Maar de dief was immers met de letters op den loop gegaan? Nu is het zeker niet ondenkbaar, dat hij in der haast niet alles had meegepakt; maar hij moet toch al heel veel hebben achtergelaten, als men daarvan nog eenige wijnkannen kon gieten. Misschien valt het opbreken van de drukkerij wel samen met het vertrek van den patroon naar buiten de stad. Ware

1) Scriverius weet te verhalen, dat die kannen gedurende de Spaansche troebelen verloren zijn geraakt.

het een uitgemaakte zaak dat het ‘Speculum’ een werk van Coster was, dan zou ik er op willen wijzen, dat nagenoeg ter zelfder tijd de prenten in dat boek gebruikt, zich in handen van een anderen drukker, van Veldenaer, bevinden. Juist ook als Coster de stad verlaat, zet Jacob Bellaert er zich als boekdrukker neder. Maar het samentreffen van een en ander kan ook bloot toevallig wezen[1)].

Genoeg, dunkt mij, over de Haarlemsche overlevering. Want in haar verdere bijzonderheden behoeven wij ons niet te verdiepen: zij doen tot de hoofdzaak niet af en zouden ons veeleer van deze afleiden.

Doch er bestaat nog een ander bericht over het aandeel, dat aan Holland in de eer der groote uitvinding toekomt, hetwelk wel van de Haarlemsche overlevering onafhankelijk is en noch Haarlem noch Coster noemt, doch er op het nauwst mee samenhangt en er niet van gescheiden mag worden. Ik bedoel het bekende bericht van de Keulsche kroniek. Daarover gaan wij thans, in de tweede plaats, handelen.

De kroniek, in 1499 verschenen, wordt gehouden voor het werk van Magister Johan Stumpff, een inwoner van Keulen, voor zoo ver namelijk als men werk noemen mag wat grootendeels compilatie is. Bij uitzondering heeft echter de auteur over de uitvinding der boekdrukkunst ook een mondeling bericht opgenomen, afkomstig van een man van het vak, dat uit dien hoofde onze aandacht ten volle verdient. Met weglating van al wat niet ter zake doet, luidt het als volgt:

‘De kunst is uitgevonden te Mainz in het jaar 1440. De uitvinder was een burger der stad, jonker Johan Gudenburch geboren te Straasburg. Van 1440 tot 1450 was een tijd van proefnemen en oefenen, maar in het gulden jaar 1450 begon men te drukken. Het eerste boek was de Bijbel in het Latijn, met een grove letter gedrukt, zoo als die waarmede men thans misboeken drukt. Hoewel dus de kunst te Mainz uitgevonden werd op de wijs, die thans algemeen in gebruik is, zoo is toch de eerste voormaking [die eyrste Vurbyldung] gevonden in Holland uit de Donaten, die daar te voren gedrukt zijn. En

1) Nadat ik dit geschreven had, ontving ik eerst den herdruk van des heeren Hessels artikels, in welks voorrede insgelijks op dat samentreffen wordt gewezen.

daaruit is de aanvang der kunst genomen, en zij is veel meesterlijker en subtieler gevonden dan dezelve manier was, en hoe langer hoe kunstiger geworden. Wat sommigen vertellen van een anderen uitvinder, namelijk Nicolas Jenson, een Waal uit Frankrijk, is gelogen. Er zijn nog in leven die kunnen getuigen, dat er zelfs al te Venetië gedrukt werd voordat Jenson zich aldaar als drukker neerzette. Van Mainz is de kunst allereerst naar Keulen, vervolgens naar Straasburg en daarna naar Venetië overgebracht. Het begin en den voortgang der kunst heeft mij mondeling verhaald de eerzame meester Ulrich Zell uit Hanau, door wien de kunst te Keulen is gekomen en die nu nog hier ter stede boekdrukker is.'

Ziedaar hoofdzakelijk de vermaarde en veel besproken plaats uit de Keulsche kroniek. Haar waarde ontleent zij aan den zegsman, dien zij noemt. Had zij dezen onvermeld gelaten, wij zouden aan haar verhaal geen bijzonder gewicht hechten. Maar Ulrich Zell is een ander man dan Magister Stumpff. Hij wordt op gronden, die ook mij voldoende schijnen te zijn, gehouden voor een dier eerste werklieden van de Mainzer drukkerijen, die na de onlusten van 1462 de stad verlaten hebben om zich elders als meester-drukkers neer te zetten. Hij kan dus wat hij den kroniekschrijver van het begin en den voortgang der kunst meedeelde, zelf vernomen hebben van Schöffer, van Faust, van Gutenberg.

Het eerst wat ons te doen staat is derhalve van het overige af te zonderen hetgeen bepaaldelijk aan Zell moet worden toegeschreven. Maar dit is zoo gemakkelijk niet. Zijn aanhef ontleent de kroniekschrijver waarschijnlijk aan een iets oudere kroniek, die van Herman Schedel van Neurenberg. Van deze zal hij het jaar der uitvinding, 1440, hebben overgenomen, en daar hij van Zell hoorde, dat het eerste boek, de Bijbel met missaal letters, in 1450 uitgekomen was, zal hij denkelijk uit eigen vermoeden de jaren van 1440 tot 1450 voor oefentijd hebben aangewezen. Wat verder volgt zal hij dan uit den mond van Zell hebben opgeteekend. Maar hebben wij hiertoe ook het bericht aangaande de 'Vurbyldung' in Holland te rekenen? Dit is twijfelachtig. Wel bezien is het moeilijk te rijmen met wat er aan voorafgaat, en, zoo men het uit den tekst licht, loopt deze veel geregelder voort. Ook is de aanduiding, dat van Zell afkomstig is wat over het begin en den voortgang der kunst wordt bericht, tamelijk onbepaald en voor meerder of minder uitbreiding

vatbaar. Onmogelijk is het dus zeker niet, dat het bericht over de Hollandsche Donaten niet van Zell maar van een ander, misschien van Stumpff zelven, is, en dat het aan het verhaal van Zell eenvoudig werd toegevoegd; waaruit dan de gebrekkige samenhang van het een met het ander zich best zou laten verklaren. Maar in de onzekerheid, waarin wij verkeeren, komt het mij toch raadzaam voor de woorden van den kroniekschrijver in strikten zin op te vatten, en al wat hij over den aanvang der kunst te boek heeft gesteld, zonder uitzondering, toe te schrijven aan den eenigen zegsman, dien hij noemt. Met zeker voorbehoud derhalve stellen wij Zell aansprakelijk ook voor hetgeen de kroniek aangaande de Hollandsche Donaten meldt.

Ik merkte reeds op, dat dit in het verband, waarin het voorkomt, niet gemakkelijk is te verstaan. De eerste uitvinding (wordt ons gezegd) is te Mainz geschied, maar er is nog buitendien een eerste 'Vurbyldung' - het woord zelf is onduidelijk[1)] - in Holland gevonden uit de Donaten, die daar al te voren gedrukt zijn. Die Donaten worden dus nog niet als voortbrengsels der nieuwe kunst aangemerkt; zij zijn er de voorloopers van; de kunstproducten vangen eerst aan met den Bijbel van Gutenberg. Maar waarin, vragen wij bestaat dan nu het onderscheid tusschen de Mainzer kunst en de Hollandsche? Wij krijgen ten antwoord: te Mainz is de kunst veel meesterlijker en subtieler gevonden dan de manier in Holland was, en zij is hoe langer zoo kunstiger geworden. Dus schijnt het verschil in de meerdere of mindere kunst, waarmee gewerkt werd, gelegen te zijn. De Hollandsche Donaten waren zoo gebrekkig uitgevoerd en zagen er zoo onoogelijk uit, dat zij geen toekomst schenen te hebben. Eerst door de uitnemende kunstvaardigheid van Gutenberg is werk voortgebracht, zoo als men tegenwoordig gewoon is te leveren. Van hem af kan men zeggen, dat de kunst zich geleidelijk heeft volmaakt; maar tusschen de Donaten uit Holland en zijn eerste werk, den Bijbel, is de sprong zoo groot, dat men van geen ontwikkeling spreken kan. Het is een nieuwe uitvinding voorwaar, die Gutenberg doen moest om zijn voorgangers zoo ver te overtreffen.

1) De heer Van der Linde zet het Duitsche woord over in het Latijnsche praefiguratio, en wordt kierin o.a. door den heer Hessels gevolgd, maar maakt den term zoo doende niet duidelijker. Ik neem hier 'bilden' in den gewonen zin van maken, en vat 'Vurbyldung' op als voormaking, voormaaksel, eerste proef.

Zoo komt het mij voor, dat de plaats het eenvoudigst wordt opgevat, en zoo wordt zij ook doorgaans verstaan. Maar zeker ben ik toch van de juistheid mijner opvatting niet. Wie kan met zekerheid zeggen wat iemand heeft bedoeld, die zich niet duidelijk uitdrukt? Ook is het niet te ontkennen dat de schrijver, zoo hij bedoeld heeft wat wij meenen, onverstandig redeneert en ten onrechte aan Gutenberg de eer eener uitvinding toekent, die vóór hem in Holland reeds uitgevonden was. Want, hoe groot de verbetering mag geweest zijn, die Gutenberg in de manier van drukken heeft aangebracht, die manier, hoe weinig subtiel en meesterlijk ook, was dan toch in Holland gevonden en in die manier stak ontegenzeggelijk het wezen der kunst. Is de kroniek te verstaan gelijk wij haar opvatten, en spreekt zij tevens waarheid, dan komt de eer der uitvinding aan niemand anders toe dan aan den ongenoemden Hollander, die begonnen is met zijn Donaten op ruwe wijs te drukken.

De heer Van der Linde verwerpt uit dien hoofde onze verklaring als onmogelijk juist, en geeft in haar plaats een geheel andere. Volgens hem heeft de kroniekschrijver (of Zell, zoo men verkiest) willen zeggen, dat Gutenberg het drukken met losse letters heeft uitgevonden, maar dat hij op de gedachte was gebracht door Donaten, die te voren in Holland in tafeldruk verschenen waren. Zoo verstaan blijft de auteur zeker vrij van de onjuiste redeneering, die wij hem ten laste leggen; hij zegt niet dat Gutenberg heeft uitgevonden hetgeen eigenlijk reeds in Holland uitgevonden was; tusschen de uitvinding te Mainz en de vroegere uitvinding in Holland bestaat een wezenlijk verschil. Maar, ontgaat hij aldus ééne dwaze redeneering, hij bezondigt zich daarentegen aan meer andere, die nog veel erger zijn. Hij laat namelijk niet uitkomen, dat de kunst van Gutenberg een andere was dan de Hollandsche; hij doet het integendeel voorkomen als waren zij slechts twee manieren van een en dezelfde kunst, en als bestond het onderscheid tusschen beide hierin, dat de Mainzer manier veel meesterlijker en subtieler was dan de Hollandsche. Hij schijnt dus niet te begrijpen, dat de tafeldruk, hoe meesterlijk en subtiel hij gevonden mag worden, nooit een schrede nader aan de typografie kan komen; dat het verschil tusschen beide niet in den graad der volmaking, maar in den aard van hun wezen gelegen is. Wie geeft ons nu het recht zulk een wanbegrip aan den kroniekschrijver,

laat staan aan Zell, op te dringen? Maar er is nog veel meer, dat tegen de uitlegging van Dr. Van der Linde pleit. Als de kroniek waarlijk meent, dat de typografie naar het voorbeeld van den tafeldruk werd uitgevonden, waarom spreekt zij dan niet in het algemeen, maar noemt zij de Donaten uit Holland in het bijzonder? Waren dan die Donaten het meest gewone of het uitnemendste voortbrengsel van den tafeldruk, en was Holland de zetel van die kunst? Noch het een noch het ander. Integendeel, Holland was in de houtgravure achterlijk, vergeleken met zijn naburen; en van de Grammatica van Donatus zijn de tafeldrukken volstrekt niet overvloedig noch bijzonder goed uitgevoerd. Zoo bestaat er geen enkele omstandigheid, die de uitlegging van den heer Van der Linde boven de algemeen aangenomene aanbeveelt[1)].

Tenzij men voor een aanbeveling verkiest te houden hetgeen een hoveling van Karel V, de Napolitaan Mariangelo Accorso, over de geschiedenis der uitvinding had opgeteekend in een typografischen Donatus. Aan het eind van zijn aanteekening, die in sommige opzichten stellig onjuist is, zegt hij namelijk, dat Johan Faust, dien hij als den uitvinder roemt, op zijn uitvinding was gebracht door een Donatus uit Holland, in een tafel gesneden. Wisten wij nu maar, hoe Accorso aan die wetenschap gekomen is. Zelf heeft hij in dezen geen gezag; alles

1) In zijn jongste werk wil de heer Van der Linde zijn verklaring van de Keulsche kroniek ook toegepast hebben op de Haarlemsche overlevering. Ook deze had van tafeldruk gesproken, maar het onverstand van Junius heeft er typografie van gemaakt, gelijk men tegenwoordig typografie maakt van de Donaten in blokdruk, die Zell op het oog had. ‘Wenn herr Campbell (zegt hij) meine gegenwärtige analyse der Costerlegende studieren will, so wird er inne werden, dass ich mich nicht fruchtlos etliche jahre von neuem mit ihr befasst habe. Denn jetzt erst habe ich den dingen auf den grund gesehen: die mythische ertindung im haarlemer wald hat sich einfach auf (unverstandenen) holzdruck bezogen; die typographie ist nur ein anachronistischer unterschleif des Junius gewesen, und von diesem ungefälschten anspruch können wir mit einem wehmütigen lächeln zur tagesordnung übergehen’ (S. 294). Letterlijk is dit wel niet op te vatten. Dr. Van der Linde weet zoo goed als iemand, dat niet Junius alleen maar ook Guicciardini duidelijk van typografie spreekt: ‘l'arte dello imprimere e stampare lettere e caratteri in foglio *al modo d'oggi*’. Dat Coornhert en Van Zuren van een ander gevoelen zouden geweest zijn dan deze twee, is moeielijk aan te nemen. De stelling van den heer Van der Linde zal dus moeten luiden: ‘de overlevering had oorspronkelijk blokdruk op het oog, maar werd mettertijd misverstaan als of zij typografie bedoelde.’ In dien vorm evenwel komt de stelling mij onbewijsbaar en ongegrond voor; zij is niet meer dan een willekeurige gissing.

hangt af van den zegsman, dien hij volgt. Is deze, gelijk Dr. Van der Linde vermoedt en ook ik waarschijnlijk acht, geen andere dan onze Keulsche kroniekschrijver, en hebben wij bij gevolg het toevoegsel, dat de Donaat een tafeldruk was, slechts voor een gissing van den aanteekenaar te houden, dan verliest het voor ons alle waarde. Want wat kan het den heer Van der Linde baten, dat iemand al voor drie eeuwen de plaats uit de Keulsche kroniek even zoo verstaan heeft als hij? Tegen dezen gelden dan dezelfde redenen, die wij tegen hem hebben ingebracht.

Ik blijf dus van gevoelen, dat de Donaten uit Holland, waarvan de Keulsche kroniek gewaagt, typografische Donaten geweest zijn. Deze eerste, ruwe proeven der nieuwe kunst zullen Gutenberg tot zijn veel meesterlijker uitvinding hebben geleid.

Ware dit laatste zeker, het pleit was voor Holland, zoo al niet voor Haarlem, gewonnen. Want onze kroniekschrijver mag redeneeren wat hij wil, niet slechts de eerste ‘Vurbyldung’ is dan in Holland gevonden, maar de kunst zelve, in haar eigenlijkste wezen. Wat Gutenberg er verder aan verbeterd mag hebben, verandert aan dit wezen niet. Doch laat ons niet te haastig zegevieren. Laten wij vooraf zien, of wij van de overwinning wel zoo zeker zijn. Wat voor bewijs bezitten wij eigenlijk voor die Hollandsche ‘Vurbyldung’? Het zeggen van de kroniek, en waarschijnlijk het zeggen van Zell, een deskundigen voorwaar. Maar op welken grond spreekt Zell? Had hij hetgeen hij meedeelde van den uitvinder rechtstreeks vernomen, of had hij het maar van hooren zeggen? Is het misschien slechts een gissing van hem zelf, uit wij weten niet welke omstandigheden afgeleid? Natuurlijk komt hierop alles aan. Zell *kan* goed zijn ingelicht, maar dat hij in dezen goed ingelicht was, is volstrekt niet uitgemaakt. In zijn kort bericht zijn verschillende bijzonderheden stellig onjuist. Gutenberg was niet van Straasburg geboortig. De drukkunst is uit Mainz niet allereerst naar Keulen overgebracht. Niet in de tweede plaats naar Straasburg; niet in de derde naar Venetië. Indien wij erkennen moeten, dat Zell zich op die punten vergist heeft, met welk recht zullen wij dan zijn bericht aangaande de Hollandsche Donaten boven allen twijfel verheven achten?

Er bestaat bovendien een gewichtige reden tot twijfelen. Stond het vast, dat er in Holland vroeger dan te Mainz ge-

drukt is, hoe zouden wij dan het vermoeden van ons kunnen weren, dat dit te Haarlem was geschied, de eenige stad van Holland, die, zonder iets van de kroniek te weten, van ouds beweert dat het bij haar werkelijk gebeurd is. Het zou meer dan wonderlijk zijn, indien er in Holland een andere stad en in deze stad een ander burger was, aan wie werkelijk, zonder dat zij er ooit aanspraak op gemaakt hadden, de eer toekwam, die Haarlem voor zijn Coster steeds heeft gevorderd. Op het ongelooflijke van zulk een onderstelling stuiten alle redeneeringen af, die men heeft aangewend om het bericht in de Keulsche kroniek los te maken van de Haarlemsche overlevering. Naar mijn oordeel althans hangen beide onafscheidelijk samen. De waarheid van de eene mag wel degelijk voor die der andere getuigen.

Maar dan getuigt ook omgekeerd de onjuistheid van de eene tegen de juistheid der andere. Hetgeen ons, met een mate van waarschijnlijkheid, die aan de zekerheid nabij komt, gebleken is ten aanzien van de overlevering van Haarlem, mag niet buiten aanmerking blijven bij het beoordeelen van het bericht in de Keulsche kroniek. Wij zijn na een nauwkeurig onderzoek tot de slotsom gekomen, dat Coster niet vroeger te Haarlem heeft gedrukt dan toen te Mainz reeds in twee verschillende werkplaatsen uitnemend goed gedrukt werd. Wat is nu waarschijnlijker, dat de kroniekschrijver (of Zell misschien) zich in den ouderdom der Hollandsche Donaten heeft vergist en daarop een onjuist vermoeden heeft gebouwd, of dat de Haarlemsche overlevering, in spijt der tijdrekening, toch waarheid zou hebben gesproken? Het antwoord op deze vraag is voor mij althans niet twijfelachtig.

Aangenomen op dezen grond, dat hetgeen de kroniek verhaalt een gissing is van haar schrijver of diens zegsman, dan valt het ons niet moeilijk voor de gissing een aanleiding te vinden. Wij weten immers, dat Cornelis de knecht een ijverig voorvechter was van de aanspraken van zijn meester, en wij hebben al opgemerkt dat hij wel niet tot op zijn ouden dag gewacht zal hebben met te verhalen, wat Gaal en Talesius van hem in zijn grijsheid hebben gehoord. Hoe licht kan van zijn verhaal iets naar Keulen zijn overgewaaid en daar bij Zell of bij Stumpff ingang hebben gevonden. De voorstelling der toedracht, gelijk wij die in de kroniek vinden, zou dan een soort van transactie

zijn. Mainz behoudt de eer der uitvinding voor Gutenberg, maar Holland krijgt toch ook zijn bescheiden deel; zijn Donaten zijn wel geen eigenlijke voortbrengsels der kunst maar er toch reeds een ‘Vurbyldung’ van.

Ik hecht aan deze gissing niet meer dan zij waard is. Ook wil ik niet uit de onjuistheid der Haarlemsche overlevering terstond tot de onjuistheid van het bericht in de kroniek besloten hebben. Het is mij slechts te doen om aan te toonen, dat wij met het bloote bericht nog niet geholpen zijn en dat twijfel nog alleszins gewettigd blijft. Ik wensch de plaats in de kroniek beschouwd te hebben niet als een stellig bewijs, maar als een hoogst opmerkelijke vingerwijzing naar de richting, waarin het verdere onderzoek zich moet uitstrekken. De Hollandsche Donaten en in het algemeen de overblijfsels der proto-typografie van Noord-Nederland moeten ondervraagd worden, of zij misschien ons naricht kunnen geven.

Dat heeft in zijn tijd Scriverins reeds begrepen, en met vurig verlangen zag hij uit naar een enkel van die Donaten, waarvan de Keulsche kroniek gewaagt en die onmisbaar zijn om haar zeggen te bevestigen.

> Waar steekt gij in een hoek, Donate? waar toch heenen
> Gebiedt gij dat ik loop.....
> Zoo ik u wist te vinden,
> 'k Ontzag de reize niet naar 't uiterste der Inden.

Sedert de brave vaderlander deze dichterlijke verzuchting slaakte, zijn ruim twee eeuwen voorbijgegaan, die veel van wat verholen was aan het licht hebben gebracht. In plaats van één Hollandschen Donaat hebben zij een aantal in verschillende drukken te voorschijn doen komen. Daardoor is de staat van zaken geheel veranderd. Wat Scriverius niet vermocht, vermogen wij. Hij moest de Keulsche kroniek wel op haar woord gelooven of niet gelooven. Wij kunnen en behooren haar te toetsen aan de gedenkstukken der drukkerijen van Holland en van Mainz, waarop zij zich voor haar bewering beroept.

Vooraf moet ik betuigen, en ik doe het volmondig, dat ik mij hier op een gebied ga begeven, waarop ik vreemdeling ben en geen stap kan zetten dan aan de hand van een leidsman. Ik heb geen verstand van de palaeo-typografie, zooals de

geleerden haar noemen; van eigen aanschouwing ken ik slechts enkele van de overblijfsels der aloude drukkunst, waarover ik ga spreken. Mijn kennis strekt zich niet veel verder uit dan de *Monuments typographiques* van Holtrop. Ik zou het dan ook niet wagen deze stof te behandelen, ware het niet dat ik mij kon toevertrouwen aan de leiding van iemand, wiens gezag wel niet zal worden betwist; ik bedoel den heer Hessels. Hij staat te boek als een der grondigste kenners van incunabelen, en hij heeft in het bijzonder van de oudste gedenkstukken der Hollandsche drukkunst een nauwkeurige studie gemaakt, waarvan hij de uitkomst reeds in 1871, in zijn Engelsche vertaling der Coster-legende van Dr. Van der Linde, bekend heeft gemaakt en thans, na ze opnieuw herzien en aangevuld te hebben, herhaalt in den onlangs verschenen herdruk zijner Academy-artikels. Of hij in degelijkheid van kennis en juistheid van inzicht de heeren Van der Linde en Campbell, die dezelfde stof behandeld hebben, te boven gaat of evenaart, waag ik niet te beoordeelen. Voor mijn oogmerk verdient hij echter buiten twijfel als gids boven deze twee de voorkeur, omdat zij min of meer vooringenomen zijn tegen Haarlem's aanspraken, hij aan den anderen kant veeleer naar de zijde van Haarlem overhelt. Indien ik dus den twijfel, die ten gevolge van het zuiver historische onderzoek bij ons is opgerezen, aan de voorstelling toets, die hij van den staat der gedenkstukken geeft, loop ik stellig het minste gevaar van mij, en mijn lezers met mij, te bedriegen.

De Costeriana, zooals de heer Hessels gemakshalve de overblijfsels onzer proto-typografie pleegt te noemen, maken thans reeds een reeks uit van zeven-en-veertig boeken en boekjes, of juister gezegd van twaalf verschillende boekwerken, waarvan sommige in meer dan ééne uitgaaf. Zij zijn in acht onderscheidene, maar onderling nauw verwante, lettersoorten gedrukt[1)].

Dat zij van een Noord-Nederlandsche drukkerij, zoo niet van meer dan ééne, afkomstig zijn, is buiten twijfel, om redenen die het overbodig is hier aan te halen, daar zij, zoover ik weet, door niemand worden betwist. Er bestaat alleen ver-

1) Het is een der voordeelen, die de herdruk boven de oorspronkelijke uitgaaf der artikels in de Academy voorheeft, dat hij de lijst der Costeriana, daar gegeven, niet slechts aanvult, maar in belangrijke aanteekeningen van typografischen aard toelicht. De belangstellende lezer verzuime niet van deze kennis te nemen.

schil van gevoelen ten opzichte der vraag, in welke stad van Noord-Nederland zij waarschijnlijk te huis behooren. De heer Bradshaw van Cambridge, in den loop van het vorige jaar overleden, die algemeen als een der eerste autoriteiten op het gebied der typografische wetenschap gehuldigd werd, had de gissing geopperd, dat Utrecht, de bisschopsstad en als zoodanig een der zetels van de Nederlandsche beschaving, veeleer voor drukplaats in aanmerking verdiende te komen dan een landstad, zooals Haarlem; en sedert is die gissing door Dr. Campbell, Dr. Van der Linde, en meer andere deskundigen als hoogstwaarschijnlijk aangenomen. Bewijzen zijn er nog niet voor gevonden. Wel is waar zijn uit de banden van boeken en handschriften, die van ouds te Utrecht werden bewaard, brokstukken van Costeriaansche drukken te voorschijn gekomen, maar ook in andere steden zijn zoodanige gevonden, en niet het minst in Haarlem zelf. De heer Hessels, die het vermoeden van Bradshaw verwerpt, heeft dit in het licht gesteld. Ook gaat de redeneering van Bradshaw en zijn volgelingen niet op. Ware het eens uitgemaakt, dat de drukkunst hier te lande niet uitgevonden maar van elders ingevoerd was, dan zou men recht hebben om te vragen, welke Nederlandsche stad het aantrekkelijkst moet geweest zijn voor iemand, die zich als boekdrukker wilde vestigen. Als woonplaats van den uitvinder daarentegen heeft de eene stad niets boven de andere vooruit; het toeval beslist hier; en zoo bestaat er vooralsnog, naar het mij voorkomt, geen reden om in dezen van de overlevering af te wijken. Totdat het tegendeel bewezen wordt, houd ik Haarlem voor den zetel onzer vroegste drukkunst. Vreemd is het dan ongetwijfeld, dat van een drukkerij, die zoo veel en zoo velerlei werk heeft geleverd, in de stadsregisters geen spoor is ontdekt. Maar hetzelfde blijft het geval, naar welke stad wij die drukkerij ook overbrengen; zelfs wordt de zaak dan nog vreemder, daar dan niet slechts de oorkonden maar ook de overlevering zou zwijgen, welke laatste althans ten opzichte van Haarlem zich niet onbetuigd heeft gelaten.

Geen enkel der Costeriana draagt een jaarteekening of iets wat naar een colophon gelijkt. Bij benadering kan men echter van sommige den tijd der uitgaaf bepalen. Op den titel van vier hunner wordt namelijk Pius II genoemd, die in 1458 den pauselijken zetel beklom en zijn kerkelijken naam aannam.

Zij moeten dus van na dat jaar dagteekenen. In een exemplaar van een dezer vier staat verder aangeteekend, dat Conrad, abt van St. Jacob te Rijssel, het kocht; en deze bekleedde die waardigheid slechts gedurende drie jaren, van 1471 tot '74. De geheele groep, waartoe dit boek behoort, zal dus omstreeks deze jaren of vroeger, maar niet vroeger dan 1458, gesteld moeten worden. Ook is een fragment van een Donatus gevonden in den oorspronkelijken band van een Haarlemsch register over het jaar 1473. Dit bewijst opnieuw, dat de drukkerij vóór 1470 in vollen gang moet geweest zijn. Maar voor de uitvinding te Haarlem, waarom het ons te doen is, bewijst het niets. Evenmin bewijst aan den anderen kant het jaar 1458, waarna wij zagen dat een groep Costeriana eerst gedrukt kan zijn, iets tegen de uitvinding aldaar. Want deze groep zou de laatste of een der laatste kunnen wezen, die van Coster's pers zijn gekomen. Ook is de heer Hessels van oordeel, dat zij de overige wel niet veel maar toch eenigszins in bewerking overtreft, en daarom achteraan in de rij moet gesteld worden. Overigens is volgens hem de drukkunst in de eerste periode van haar bestaan, tot op ongeveer het jaar 1480, zoo weinig vooruitgegaan of veranderd, dat het niet mogelijk is haar voortbrengsels, naar innerlijke kenteekenen alleen, te rangschikken, laat staan te dateeren.

Wat in het bijzonder de Donaten betreft, wij kennen daarvan reeds een-en-twintig verschillende drukken, in verschillende lettersoorten. Van geen enkel ander Costeriaansch werk zijn op verre na zooveel uitgaven bekend. Indien dus de Keulsche kroniek met haar Donaten uit Holland typografische bedoeld heeft, had zij waarlijk goede reden om deze bij voorkeur als proeven van Hollandsche drukkunst te noemen.

In welke verhouding staan nu deze Donaten tot de vroegste voortbrengsels der Mainzer drukkerijen? Beantwoorden zij aan de verwachting, die de kroniek ons van hen geeft? Vertoonen zij werkelijk een ‘Vurbyldung’ van de kunst, maar ook niet meer, geschikt om Gutenberg tot de eigenlijke uitvinding te leiden? Het antwoord op deze vraag is voor ons besluit van zoo groot gewicht, dat ik het in de eigen woorden van den heer Hessels wil meedeelen. ‘Wij bezitten’, zegt hij, ‘fragmenten van ten minste drie Mainzer uitgaven van Donaten, in de welbekende type van den Bijbel met zes-en-dertig regels

op de bladzijde [door de kroniek als het eerste boek van Gutenberg vermeld], die algemeen tusschen 1450 en '54 worden gesteld, waartegen ik ook geen bezwaar maak. Maar wanneer wij dit aan Dr. Van der Linde en zijn medestrijders voor Gutenberg toegeven, zie ik waarlijk niet in, hoe zij van hun kant zouden kunnen beweren, dat geen enkel dier een-en-twintig Hollandsche uitgaven even vroeg zou mogen worden gesteld[1]. Immers een vergelijking van deze met die van Gutenberg leert zoo klaar als de dag, dat ten opzichte der bewerking beide op een en dezelfde hoogte staan, en dat, zoo er eenig verschil bestaat, de Hollandsche het meest primitief zijn'. Hetzelfde valt op te merken omtrent de vier uitgaven van Pieter Schöffer, in de type van den Bijbel met twee-en-veertig regels, die vóór of omstreeks 1456 worden gesteld: ook zij staan wat uitvoering betreft met de Hollandsche op één lijn en eer er iets boven dan beneden.

Ik weet niet of het mijn lezers gaan zal gelijk het mij gegaan is, maar ik stond verbaasd toen ik deze beschrijving bij den heer Hessels las. Van den heer Van der Linde zou zij mij niet verwonderd hebben, maar van hem in hooge mate. Hij verklaart zich voor de aanspraken van Haarlem en voor de geloofwaardigheid in het algemeen van zijn overlevering, maar hoe zijn die te rijmen met hetgeen hij hier van den staat der Costeriana getuigt? In zijn ijver om Dr. Van der Linde te weerleggen, die al deze Hollandsche drukken zoo laat wilde stellen als ongeveer 1470, vergeet hij dat het tot de hoofdzaak weinig afdoet, in welk decennium na 1450 zij te plaatsen zijn. Het moge onredelijk zijn van den heer Van der Linde niet sommige hunner althans in ouderdom gelijk te stellen aan de gelijksoortige Mainzer drukken: daarmee is echter voor de zaak van Haarlem volstrekt niets gewonnen. Het komt er op aan te bewijzen of althans waarschijnlijk te maken, dat zij aan de oudste proeven der Mainzer drukpers stellig vooraf zijn gegaan. Maar is het met hen gesteld, zooals wij door den

1) Het verdient opmerking, dat de heer Hessels in den herdruk, dien ik aanhaal, zich nog voorzichtiger uitlaat dan hij reeds in zijn artikel in de Academy had gedaan. Daar zeide hij: '... I do not see how they could possibly argue, that the twenty editions of the Donatus printed in Holland should be dated one year later'. Thans heeft hij dit gewijzigd, aldus: '... that none of the twenty one editions .... could be dated so early'.

heer Hessels hebben hooren beschrijven, dan zal dit bewijs wel niet te leveren zijn. Reeds hun talrijkheid maakt ons verlegen. De overlevering, door Guicciardini en Junius geboekt, beweert dat het drukken te Haarlem al gestaakt is voordat men er te Mainz mee begon. Maar dat dit onjuist meet zijn, volgt uit hetgeen de heer Hessels ons leert ten stelligste. Hij heeft zich de moeite gegeven van uit te rekenen, hoeveel jaren er wel besteed zullen zijn om al de bekende Costeriana (en wie weet hoe vele ons nog onbekend zijn gebleven), indien zij uit een en dezelfde drukkerij zijn voortgekomen, aan den man te brengen, en hij komt tot het besluit, dat daar al licht acht en twintig jaren mee gemoeid zijn geweest[1)]. De helft van dien tijd is reeds veel te lang voor de overlevering.

Maar gewichtiger bezwaar dan de veelheid der drukwerken levert hun betrekkelijke kunstwaarde op; het geringe verschil, zoo er eenig verschil bestaat, tusschen de eerste voortbrengselen der Mainzer en der Hollandsche persen. Allen, die van Coster's uitvinding gewagen, spreken van de ‘zeer ruwe manier’, de ‘grove manier’, de ‘armoede’ der jeugdige kunst, die eerst na haar uitwijking naar Mainz tot aanzien is gekomen. Wij zijn dus verdacht op gebrekkig, op knoeierig werk, bij dat van Mainz niet te vergelijken - en wat krijgen wij te zien? Boeken, die wat bewerking betreft met gelijksoortige uit Mainz op ééne hoogte staan.

Waarlijk Magister Stumpff zou verlegen staan als wij hem zulke Donaten uit Holland voorlegden en de bekentenis afvergden, dat hij deze en geen andere op het oog heeft gehad. Hoe durfde hij dan beweren, dat zij geen eigenlijke voortbrengselen der boekdrukkunst, dat zij er slechts voorproeven van zijn? Voorproeven, die met de meesterlijke en subtiele kunstprodukten van Mainz gelijk staan! Als waarlijk zulke Donaten Gutenberg op zijn uitvinding hebben gebracht, heeft deze niet veel behoeven uit te vinden. Hij kon dan met nabootsen volstaan. Klaarblijkelijk heeft de kroniekschrijver of zijn zegsman

1) In de voorrede van den herdruk erkent de heer Hessels, dat dit cijfer willekeurig is, doch verdedigt het op dezen grond: ‘I choose that of eighteen months between each edition, because such a calculation has the merit, not only of being possible, reasonable and probable, but of bringing all the historical evidence that we have in perfect harmony with the bibliographical condition of the Costeriana.’

zich de zaak heel anders voorgesteld dan zij is. Niet met de Mainzer Donaten van vóór 1460, die hij misschien niet eens van aanschouwen kende, of althans niet meer duidelijk voor den gesst had, maar met de drukwerken van den tijd, waarin hij schreef, heeft hij waarschijnlijk zulke aloude Hollandsche Donaten, als hem toevallig onder de oogen kwamen, vergeleken, en is zoodoende tot de slotsom gekomen, dat zij uit den voortijd der kunst dagteekenden, voordat Gutenberg nog had uitgevonden te drukken 'gelijk nu gemeenlijk in gebruik is.'

Om de Haarlemsche overlevering te waarschijnlijker te maken doet de heer Hessels opmerken, dat het werk der Mainzer persen van den aanvang af een graad van volkomenheid vertoont, die van zelf doet vermoeden dat er proefnemingen aan voorafgegaan zullen zijn, gelijk de Keulsche kroniek zegt dat er ook werkelijk, en wel in Holland, hebben plaats gehad. De opmerking is juist, maar hoe is het mogelijk dat de heer Hessels, toen hij ze neerschreef, niet bedacht heeft, dat de Costeriana naar zijn eigen beschrijving op zulke gebrekkige proeven volstrekt niet gelijken.

Maar, al zijn zij dan ook niet als zoodanig aan te merken, toch meent de heer Hessels twee eigenaardigheden aan hen te bespeuren, die op een vroeger tijdvak der kunst wijzen dan waartoe de drukken van Mainz behooren. Vooreerst werd er in Holland meer dan te Mainz op perkament en minder op papier gedrukt. Hoe dit verschil ooit ten bewijze van den hoogeren ouderdom der Hollandsche drukken zou kunnen strekken, begrijp ik niet. De 'Specula', die onze schrijver zelf in de eerste groep plaatst, zijn toch immers op papier gedrukt: bij gebrek aan kunstvaardigheid werd dus het perkament wel niet verkozen. Maar, dit zij gelijk het is, onze schrijver weerlegt in alle oprechtheid zijn opmerking zelf, door er op te wijzen, dat de meeste dier, op perkament gedrukte, boeken schoolboeken waren, waartoe in nog veel later tijd aan perkament, als duurzamer stof, de voorkeur boven het papier placht gegeven te worden.

Even weinig, dunkt mij, houdt zijn andere opmerking steek. Onder de Costeriana zijn er betrekkelijk vele, die slechts aan ééne zijde bedrukt zijn. Dit wordt wel niet algemeen erkend, maar op gezag van onzen auteur willen wij het aannemen. Welnu, zegt hij, dan verraadt dit een onbedrevenheid in de

kunst, die slechts in een eersten beginner te onderstellen is; te Mainz drukte men van den aanvang af aan beide zijden van het blad[1]. Ook dit willen wij niet tegenspreken. Maar indien wij werkeljik hier aan onbedrevenheid van den Hollandschen drukker moeten denken, wat hebben wij dan te verwachten? Mij dunkt, wij moeten dan wachten dat de alleroudste drukken alle, zonder uitzondering, slechts aan ééne zijde bedrukt zullen zijn, en dat alle latere, nadat de kunst het eens zoo ver had gebracht dat zij aan weerszijde drukken kon, ook aan beide zijden bedrukt zullen wezen. Maar dit is het geval niet. Met elke lettersoort, zonder onderscheid, vinden wij op beide manieren gedrukt; en twee derzulke, die slechts ééne zijde bedrukt hebben behooren tot de groep, waarvan het vaststaat dat zij van niet vroeger dan 1458 dagteekent, en die dan ook door onzen schrijver achteraan in de rij wordt geplaatst. De Hollandsche drukker heeft dus nu en dan op slechts ééne zijde gedrukt, nadat hij reeds de kunst verstond om beide zijden te bedrukken. Zoo moet hij daarvoor een andere reden hebben gehad dan de in hem onderstelde onbedrevenheid. En hiermee vervalt van zelf de grond, waarop de heer Hessels zijn stelling had gevestigd.

Ziedaar, naar mijn beste weten den tegenwoordigen staat van het geschil tusschen Mainz en Haarlem beschreven. Het laat zich niet aanzien, dat er spoedig verandering in zal komen, maar de mogelijkheid bestaat toch. De rekeningen van steden en corporatiën gedurende de XVe eeuw zijn nog op verre na niet alle doorsnuffeld, en zij kunnen ons nog allerlei verrassingen bewaren. Gesteld, men vond ergens opgeteekend, dat iemand, in een jaar aan 1450 voorafgaand, een boek te Haarlem had gekocht; al stond er dan niet bij, dat het door Coster gedrukt was, zou er toch reeds veel ten voordeele van zijn zaak gewonnen zijn. Ik had reeds gelegenheid om te gewagen van een aanteekening in een der Costeriana, waaruit blijkt dat het exemplaar tusschen 1471 en '74: door een abt van Rijssel gekocht werd. Zulke aanteekeningen zijn er meer,

1) ‘De aflaatbrieven van 1454 zijn slechts aan één zij gedrukt, doch omdat hun aard dit meebracht, niet omdat de toenmalige Duitsche drukkers niet in staat zouden geweest zijn aan beide zijden te drukken’ - zegt de heer Hessels.

evenwel van later tijd en daarom voor ons doel van geen nut. Doch wie weet wat nog verholen ligt en slechts op een gelukkigen vinder wacht? Die aan de overlevering geloof blijven schenken, behoeven den moed nog niet op te geven.

De heer Hessels vleit zich, dat uit een sedert lang bekende aanteekening in een dagboek van 1446 althans zoo veel reeds gebleken is, dat toen ter tijd in de Nederlanden typografische boeken in den handel waren; met andere woorden, dat vóór dien tijd de boekdrukkunst al uitgevonden moet geweest zijn. De abt namelijk van St. Aubert te Kamerijk had in Januari van dat jaar, naar hij zelf opteekende, een schoolboek te Brugge laten koopen, een Doctrinale, 'getté en molle.'

Nu beteekent 'jeter' of 'mettre en moule' of 'en molle' boekdrukken, in den gewonen zin van het woord. Derhalve, zegt de heer Hessels, is de zaak buiten twijfel. Nog niet zoo dadelijk, dunkt mij. Het zou kunnen zijn, dat de uitdrukking ook nog een andere beteekenis had, zoo als de heer Van der Linde, om hem alleen te noemen, ook beweert. Volgens dezen is 'jeter en moule' in later tijd zeker hetzelfde als 'imprimer', maar werd het oorspronkelijk slechts van tafeldruk gebruikt. De aard der uitdrukking maakt die bewering ook waarschijnlijk. 'Moule' is vorm; in een vorm stellen of werpen kan in eigenlijken zin gezegd worden van een geschrift, dat men in een tafel snijdt; welke tafel dan de vorm wordt om afdrukken mee te maken; maar slechts oneigenlijk van een geschrift, dat men met losse letters zet. Evenwel over deze uitlegging kan gestreden worden. Alles is afgedaan daarentegen, als het bewijs wordt geleverd, dat 'jeter en moule' niet *uitsluitend*, gelijk de heer Hessels, beweert van typografischen druk gezegd wordt. Ik ben in staat zulk een bewijs te leveren. Bij Pierre Belon, in zijn *Observations en Grèce* etc. (Paris 1553), lezen wij het volgende: 'Les Turcs ont une forme tailleé en bois, où il y a quelque belle fleurette, la quelle forme ils frottent de couleurs, comme quand l'on imprime quelque chose en moule'[1]. Dat hier 'imprimer en moule' bepaaldelijk op tafeldruk doelt, zal wel niemand ontkennen. Maar dan moet het ook hetzelfde beteekenen, of kan het ten minste hetzelfde beteeke-

1) Aangehaald in de Dictionnaire historique par La Curne de Sainte Palaye, i.v. Moule.

nen in het dagboek van den abt, en is het bewijs vervallen, dat de heer Hessels voor het bestaan der typografie al in het jaar 1446 meende gevonden te hebben.

Vatten wij ten slotte de uitkomsten van ons onderzoek kortelijk samen.

Er heeft te Haarlem vroeger dan 1522 en denkelijk al vele jaren te voren een overlevering bestaan, die omstreeks 1560 verlevendigd en toen ook te boek gesteld is, volgens welke Laurens Jansz. Coster met losse letters zou hebben gedrukt, op een door hem zelf uitgevonden manier. Hoewel er geen enkel bewijs voor de waarheid dier overlevering ontdekt is, valt het echter moeilijk te gelooven, dat zij zoo maar uit de lucht zou zijn gegrepen.

Daarentegen wat zij er bijvoegt, dat de eerste drukkers te Mainz de kunst van Haarlem zouden hebben geleerd: dit moet om redenen van chronologischen aard worden gelogenstraft.

Een bericht, in de Keulsche kroniek van 1499, waarschijnlijk van Ulrich Zell afkomstig, volgens hetwelk de kunst wel te Mainz door Gutenberg zou zijn uitgevonden, maar naar het voorbeeld van Donaten, in Holland al vroeger gedrukt, kan evenmin met bewijzen worden gestaafd; het berust uitsluitend op het gezag van den zegsman. Het kan moeilijk van de Haarlemsche overlevering gescheiden worden. Geen Hollandsche stad, behalve Haarlem, maakt op de eer van zoo vroeg gedrukt te hebben aanspraak. Ook zijn de Donaten, die de kroniek denkelijk op het oog heeft, met dezelfde lettersoort gedrukt, waarmee het ‘Speculum’ gedrukt is, dat door Junius aan de pers van Coster wordt toegekend. En daar het nu bewezen is, dat Coster niet vóór 1454 (het jaar der oudste gedateerde drukken van Mainz) gedrukt kan hebben, ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat ook de Hollandsche Donaten verkeerdelijk voor ouder dan de Mainzer drukken zijn aangezien, en dat Zell niet naar zijn zeker weten maar slechts naar zijn vermoeden zal gesproken hebben.

Aan deze onderstelling beantwoorden volkomen de overblijfsels der Hollandsche prototypografie, gelijk wij ze uit de beschrijving van den heer Hessels leeren kennen. Zij staan, wat de kunst betreft, nagenoeg op éene hoogte met soortgelijke werken der Mainzer drukkerijen, en sommige hunner, die wel

eenigszins maar toch weinig slechts boven de overige uitmunten, zijn stellig van na 1458. Op zich zelf beschouwd en buiten de overlevering, zouden zij alle even goed voor een nabootsing der Mainzer kunst als voor haar voorbeeld kunnen doorgaan.

Voor deze karakterizeering der Hollandsche prototypografie, die voor de gansche quaestie van overwegend belang is, kan ik echter niet instaan, bij gemis aan de noodige kennis. Ik ben in dezen afgegaan op de beschrijving, die de heer Hessels ervan gegeven heeft en waarvoor hij aansprakelijk blijft.

Het doel, waarmee ik geschreven heb, was dan ook niet om het geschil te beslissen. Die dat doen zal, moet zoowel doorkundig bibliograaf als geoefend criticus wezen. In afwachting van dat zoo iemand zich zal voordoen, wilde ik slechts den tegenwoordigen staat van het geding bloot leggen voor de lezers van dit tijdschrift, die geen gelegenheid hebben om zelf van de gewisselde strijdschriften kennis te nemen. Mocht ik hier nog een vermaning aan toevoegen, dan zou het deze zijn. Laten wij niet door het natuurlijke verlangen om aan een landgenoot de eer eener zoo roemrijke uitvinding toe te eigenen, ons laten verleiden tot beweringen, waartoe op dit oogenblik geen genoegzame grond bestaat. Mochten ooit - wat niet volstrekt onmogelijk is - nieuwe bescheiden uit archieven of bibliotheken aan den dag komen, wier gewicht de schaal naar onze zijde deed overslaan, dan zouden wij het recht om van gevoelen te veranderen geenszins hebben verbeurd door thans onbewimpeld te erkennen, dat de kans vooralsnog veel gunstiger staat voor Mainz dan voor Haarlem.

R. FRUIN

Wat nu?
Beperkte of algemeene dienstplicht?

Elke aan te brengen verbetering in de samenstelling van Nederlands levende strijdkrachten stuitte tot dusverre rechtens of onrechtens af op de bestaande grondwettige bepalingen van Hoofdstuk VIII ‘van de Defensie’. De samenwerking van Regeering en Volksvertegenwoordiging deed de vermeende of werkelijke slagboomen tot een goede regeling van den verplichten krijgsdienst wegvallen en laat in den vervolge aan den gewonen wetgever de volle vrijheid om de meest gewenschte regeling onzer levende strijdkrachten in het leven te roepen. Er is eigenlijk voor dien wetgever in de gewijzigde Grondwet slechts ééne beperkende bepaling opgenomen en wel die, welke het zenden der dienstplichtigen te land naar de koloniën en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen verbiedt.

Tegenover die eene beperkende bepaling leest men echter aan het hoofd van het nieuwe VIII^{ste} Hoofdstuk als eerste gedeelte van het eerste artikel:

‘Alle Nederlanders, daartoe in staat, zijn verplicht mede te werken tot handhaving van de onafhankelijkheid van het Rijk en tot verdediging van zijn grondgebied.’

Dit schoone beginsel, indien het tot daad zal zijn geworden, bevat in zich de zekerheid van Nederlands voortdurend onafhankelijk volksbestaan, want indien alle Nederlanders, die daartoe in staat zijn, mede zullen en kunnen werken ter verdediging van het vaderland, dan is er, in verband met ons voor de verdediging zoo gunstig terrein, geen macht ter wereld denk-

baar, die ons ten onder kan brengen. Ja zelfs mag men veilig aannemen dat, als Neêrlands volk in waarheid een weerbare natie zal zijn geworden, de kans om ooit te worden aangevallen, of in een oorlog tusschen andere mogendheden te worden medegesleept, al zeer klein wordt. Indien men werkelijk den vrede wil, moet men geheel op den oorlog zijn voorbereid.

Hoe moet het verheven beginsel, in het eerste artikel van het achtste hoofdstuk onzer herziene grondwet vervat, belichaamd worden? - ziedaar wat in de volgende bladzijden zal worden besproken. Er is echter haast bij het werk, want zelfs al verkregen wij nog in 1888 de meest ideaal en tevens practisch goede regeling onzer levende strijdkrachten, zulk een regeling komt in haar geheel eerst na geruimen tijd in werking. Er is haast bij 't werk, en tot dat werk behoort ook het in 't publiek bespreken van de grondbeginselen waarop de wet, regelende den verplichten krijgsdienst, moet berusten.

Nu of nooit. De gewone wetgever heeft nu volle vrijheid van handelen; nu kan er eene wet geboren worden het vrije volk, wonende in de lage landen aan de zee, waardig. Dwaalt men nu bij het samenstellen van die wet, dan zoude zulk eene dwaling ons onafhankelijk volksbestaan in hooge mate in de waagschaal kunnen stellen.

Alvorens de wijze van regeling van den verplichten algemeenen krijgsdienst te ontwikkelen, die naar onze innige overtuiging de eenige is der nakomelingen waardig van hen, die tachtig lange jaren streden tegen een der toenmalig machtigste rijken van Europa, om vrij en onafhankelijk te worden, en die toch zeer zeker ook vrij en onafhankelijk willen blijven, zullen wij eerst het stelsel bespreken dat in verschillende geschriften doorschemert als het stelsel der toekomst. ‘Beperkte persoonlijke dienstplicht’ heet dat zeer verleidelijk er uitziende stelsel, dat wel een verbetering zal zijn van den bestaanden hoogst onvoldoenden toestand, doch dat ons geen weerbaar volk zal geven, en daar komt het toch op aan.

‘Laat de jaarlijksche lichting voor de militie zooals ze nu is (11000 man), doch breidt den diensttijd uit tot bijv. tien jaar in plaats zooals nu van vijf, dan blijft de druk op de natie ongeveer dezelfde[1)] en het kost nagenoeg niets meer dan nu[1)].

1) Is dat wel zoo?

1) Is dat wel zoo?

‘De legersterkte wordt nagenoeg verdubbeld; de schutterij afgeschaft, of beter gezegd vervangen door bijv. de vijf oudste jaargangen der militie, die, omdat ze al vroeger geoefend waren, in die laatste vijf jaren nagenoeg geen oefening meer noodig hebben. Wil men geen persoonlijken dienstplicht, welnu dat zoude jammer zijn, doch het stelsel blijft, ook met nummerverwisseling en plaatsvervanging. Voor zulk een stelsel is toch zeker wel een meerderheid in de Volksvertegenwoordiging te vinden, voor meer algemeenen dienstplicht wellicht niet.’

Ziedaar in hoofdzaak het stelsel, dat, als wij ons niet bedriegen, op dit oogenblik ook in de militaire wereld voorstanders vindt. Komt dit wel overeen met de bepaalde verplichting van alle Nederlanders, daartoe in staat, om mede te werken tot handhaving onzer onafhankelijkheid? Of legt men het uit dat alleen die 11000 geoefenden per jaar *in staat* behoeven te zijn om daartoe mede te werken? En de ongeveer 22000 per jaar overschietende ongeoefenden dan, die *in staat* hadden moeten en kunnen worden gebracht, en die nu als de nood aan den man komt wel zullen willen, doch niet kunnen voldoen aan hunne verplichting of liever, zooals wij vertrouwen, aan hun bepaalden ernstigen wil om huis en haard te verdedigen tegen vreemd geweld. Staat Neêrlands volk zoo laag dat het in gebreke zoude blijven al het mogelijke te doen ten einde zijne voortdurende onafhankelijkheid te verzekeren? Zouden er onder de nieuwe Grondwet nog vrije zonen van het vrije Nederland zijn, die òf door een huurling een der eerste plichten willen doen vervullen, die op hen als Nederlanders rust, namelijk de verdediging van het vaderland, òf wel die als ze zoogenaamd vrijloten, vermeenen door het trekken van een hoog nummer in de militie-loterij[1)] van een hunner eerste plichten eenvoudig ontslagen te zijn? Dat kunnen, dat mogen wij niet gelooven.

Integendeel, wij gelooven van Neêrlands volk en dus ook van zijne Vertegenwoordiging, dat niet alleen persoonlijke dienstplicht, doch voor zoover de geldmiddelen zulks slechts eenigszins zullen veroorlooven ook algemeene dienstplicht als beginsel van de aanstaande wet op den verplichten krijgsdienst met

1) De in ons oog meest immoreele van alle loterijen.

een schitterende meerderheid door die Volksvertegenwoordiging, daartoe als het ware gedreven door de stem des volks, zal worden aangenomen. Ware dat geloof een hersenschim, dan werd ook het geloof aan ons voortdurend onaf hankelijk volksbestaan een waan van den dag, welke door elke groote mogendheid, die zulks behaagde, elk gewild oogenblik zoude kunnen worden vernietigd.

Door eene beperkte lichting van bijv. 11000 man jaarlijks met een werkelijken tienjarigen diensttijd wordt op ongeveer één derde der militieplichtige jongelingsschap een zeer zware druk gelegd, een druk veel zwaarder dan nu het geval is, en wordt het twee derde deel geheel of voor een zeer groot gedeelte van dien druk ontlast. Het is toch wel mogelijk dat de voorstanders der beperkte lichting de niet in de loting vallenden tot een soort van schutterij of landweer willen maken, waaraan behalve schutterlijke plichten ten opzichte der gemeenten ook de verplichting tot het verrichten in oorlogstijd van diensten als werkers in, achter en vóór de versterkte liniën kan worden opgelegd.

Dat de druk op het derde deel, dat zoogenaamd niet vrijloot, aanzienlijk zwaarder zal zijn dan thans het geval is, zal bij eenig nadenken duidelijk worden; wil men toch bij een bijv. tienjarigen werkelijken diensttijd van de vijf oudste lichtingen dienst hebben, bijv. als bezettingstroepen, dan dienen die lichtingen toch, al ware het maar om het andere jaar, voor herhalingsoefeningen te worden opgeroepen, want doet men dit niet, dan is de waarde dier zeker ook niet al te best geëncadreerde en eigenlijk slechts op het papier georganiseerde troepen al zeer gering. Die herhalingsoefeningen kosten ook geld, eveneens kost het permanente kader geld, dat men toch in zekere mate voor die vijf oudste lichtingen beschikbaar en dus in dienst moet houden. Goedkoop kan dit stelsel niet zijn, evenmin als eenig ander, want goedkoop en good, het is nu eenmaal zoo en niet anders, gaan in oorlogszaken moeilijk samen. Doch het ergste is dat zulks een onvolmaakt, een ons volk onwaardig stelsel is.

Is het toch niet beneden de waardigheid van het Nederlandsche volk, dat nimmer anders oorlog zal voeren dan ter verdediging van den vaderlandschen bodem, om aan het grootste deel van de mannelijke bevolking de gelegenheid te onthouden

om zich te bekwamen in datgene wat hen alleen in staat kan stellen te voldoen aan den plicht die op hen rust, en gebruik te maken van het recht dat ze zullen willen uitoefenen, om in tijden van gevaar met hun persoon op te komen voor wat hun heilig en dierbaar is: de vrijheid van hunnen geboortegrond.

Het beginsel van algemeenen dienstplicht met een betrekkelijk korten werkelijken diensttijd, gepaard aan een zoo kort mogelijken oefeningstijd, kan ons een talrijk voldoend geoefend leger met een behoorlijke reserve bezorgen. Bij streng doorgevoerde zuinigheid behoeft dit stelsel niet duurder te worden dan dat met beperkten dienstplicht en betrekkelijk langen werkelijken diensttijd. Geld zullen beide stelsels steeds kosten, daar is helaas niet aan te doen, doch met den algemeenen dienstplicht is er ten minste de zekerheid dat voor dat geld een weerbaar volk wordt verkregen, en in dat geval zal zonder twijfel de machtiging tot het doen der noodige uitgaven worden gegeven. Tot dusverre kan Neerlands Volksvertegenwoordiging ten minste niet van karigheid worden beschuldigd in zake het beschikbaar stellen van gelden voor 's lands levende en doode strijdmiddelen.

Tevens moet niet uit het oog worden verloren dat als de levende strijdkrachten goed georganiseerd en talrijk voorhanden zijn, en indien zoo al niet de geheele dan toch verreweg het grootste deel der mannelijke bevolking geoefend is in het dragen en gebruiken der wapenen en korteren of langeren tijd heeft gediend om gehoorzaamheid en krijgstucht te leeren, alsdan aan de doode weermiddelen minder ten koste behoeft te worden gelegd. Het zal dan niet noodig zijn aan den wedstrijd in het aanbrengen van zeer dure dekkingen (pantseeringen enz.) deel te nemen; een niet gepantserd doch weerbaar volk wordt niet licht aangevallen, maar pantseeringen zonder voldoende verdedigers bezwijken toch spoedig. Elke gulden besteed ter verbetering der levende strijdkrachten is een soliede, blijvende geldbelegging, terwijl de guldens besteed aan de doode weermiddelen, bij de steeds vooruitstrevende techniek, veelal blijken zullen te zijn belegd in onsoliede fondsen, waarvan de waarde spoedig en onverwacht zeer kan dalen, ja nagenoeg nul worden.

Hoe het stelsel van algemeenen dienstplicht met betrekkelijk korten werkelijken diensttijd zoude kunnen worden toegepast

zonder een overmatigen personeelen en finantieelen druk op de natie te leggen, zal in de volgende bladzijden worden verklaard.

In het algemeen wordt een sterkte van het veldleger, van ruim 36000 hoofden (zooals tegenwoordig), en een sterkte van het bezettingsleger van ongeveer 55000 hoofden voldoende geacht. Wil men algemeenen dienstplicht hebben met voor allen ongeveer gelijken graad van geoefendheid, dan zouden, zooals gemakkelijk te berekenen is, drie lichtingen, dus drie jaar werkelijken diensttijd voldoende zijn. Hierdoor wordt echter het getal van de jaarlijks bij de verschillende onderdeelen van het leger in te deelen miliciens met het oog op de gelijktijdige oefening nog al groot, zoodat in dat opzicht een vierjarige werkelijke diensttijd gewenscht is en vermoedelijk als minimum noodzakelijk zoude blijken. In dat geval blijft er echter jaarlijks bijna één vierde deel der beschikbare miliciens over, die slechts ten deele geoefend kunnen worden, doch die, in compagniën werkers georganiseerd, zeer goede diensten zoowel in vredes- als in oorlogstijd kunnen bewijzen. Wil men bij een vierjarigen werkelijken diensttijd allen gelijkelijk oefenen, dan moeten veld- en bezettingsleger beide of een van beiden een grootere sterkte verkrijgen en bijv. beiden ieder met een vierde worden vermeerderd; dit is klaarblijkelijk theoretisch beter, doch veroorzaakt, vooral door de daarmede gepaard gaande vermeerdering der permanente kaders, zeer zeker meerdere uitgaven dan wenschelijk en noodig is. Bij de ontwikkeling van het hiervolgende stelsel van algemeenen dienstplicht is de bovengenoemde sterkte van veld en bezettingsleger, gepaard aan een vierjarigen werkelijken diensttijd en met slechts gedeeltelijke oefening van ongeveer één vierde der militie, als grondslag aangenomen.

Voor de lichting der militie van het jaar 1887 waren 38103 ingeschrevenen; hiervan waren er 874 te klein, 2856 ziekelijk of gebrekkig, 1567 reeds in dienst en 102 cadetten en adelborsten, rest dus een getal van 32504. Billijkheidshalve moeten bij invoering van algemeenen dienstplicht de kostwinners van gezinnen in den ruimsten zin worden vrijgesteld; stel dat getal bij raming op 504, en op 1000 het getal dergenen, die te klein zijn, of wel ziekelijk en gebrekkig, doch nu als eenigen

zoon of wegens broederdienst worden vrijgesteld, dan blijft er een lichting over van 31000 man. Hiervan worden voor de zeemilitie, die ook buiten Europa dienst moet doen, 1000 man bestemd, zoodat voor de landmacht een lichting van 30000 man per jaar overblijft.

Voor de militie te land wordt aangenomen een werkelijke diensttijd van 4 jaar, daarna 1 jaar in reserve en vervolgens 5 jaar ter beschikking als landstorm; de dienstplichtigheid begint in het jaar waarin de milicien 20 jaar oud wordt en eindigt dus in het jaar waarin hij den dertigjarigen leeftijd bereikt. De eerste oefeningstijd duurt hoogstens 15 maanden (voor de cavalerie en rijdende artillerie 2 jaar), doch wordt met alle mogelijke middelen voor de meerderheid tot minder teruggebracht. Het 3de en het 4de jaar worden herhalingsoefeningen gehouden van 10 tot 40 dagen; het getal dagen binnen deze grenzen zoo groot mogelijk te nemen in verband met de beschikbare geldmiddelen.

De reserve en de landweer worden niet geoefend; de landweermannen mogen een huwelijk aangaan, de reservemannen kunnen daartoe de vergunning verkrijgen. De twee jongste jaren van de landweer kunnen echter tot schutterlijken dienst worden verplicht in die gemeenten, welke geheel op eigen kosten schutterijen tot het bewaren der inwendige rust willen onderhouden, indien in die gemeenten geen compagniën werkers (waarover later) aanwezig zijn, welke alsdan voor dien dienst in de eerste plaats kunnen worden bestemd.

De zeemilitie heeft een driejarigen werkelijken diensttijd met één jaar reserve, doch is daarna tot geen enkelen anderen dienst meer verplicht; gedurende die drie jaar kan een gedeelte met groot verlof worden gezonden. Voor den dienst buiten Europa worden in de eerste plaats die miliciens bestemd, welke zich daarvoor vrijwillig aanmelden; overigens beslist daarin het lot.

Voor de landmilitie is in het geheel beschikbaar, indien men het verloop voor het 2de, 3de en 4de jaar op 9.2, 12.4 en 14.8 dus in 't geheel op 36.4 ten honderd van de oorspronkelijke lichting stelt: (4 - 0.364) 30000 = 109080 man. Alvorens de vraag te beantwoorden hoe de oefening der ongeveer driemaal sterker lichting dan tegenwoordig kan worden geregeld zonder in te veel uitgaven te vervallen, dient eerst in algemeene trek-

ken de organisatie van het leger te worden aangegeven, zooals wij ons die in de toekomst zouden kunnen denken.

Wij stellen ons voor een geheele scheiding van veld- en bezettingsleger. Het veldleger van iets grootere sterkte dan tegenwoordig; deze meerdere sterkte te verkrijgen door bij de verschillende tactische eenheden eenige miliciens meer in te deelen, dan nu het geval is, doch het aantal dier eenheden (compagniën, escadrons, batterijen) in het algemeen te laten zooals die nu zijn. Het veldleger bestaat dan bijv. uit drie divisiën, elk van 12 bataljons infanterie ad 4 compagniën, 6 batterijen veldartillerie ad 6 vuurmonden, 1 escadron cavalerie, 1 peloton ordonnancen, 1 compagnie genietroepen waarbij een telegraafbrigade, 2 compagniën trein en 1 compagnie hospitaalsoldaten; daarenboven één cavaleriebrigade van 3 regimenten ad 4 escadrons benevens 2 rijdende batterijen ad 6 vuurmonden. Buitendien zijn ter beschikking van het commando van het veldleger 2 compagniën pontonniers, 2 compagniën trein en 1 peloton ordonnancen. Het geheele veldleger telt dus 144 compagniën infanterie, 18 batterijen veldartillerie, 15 escadrons huzaren, 2 batterijen rijdende artillerie, 3 compagniën genietroepen, 1 escadron ordonnancen, 8 compagniën trein (2 meer dan tegenwoordig), 2 compagniën pontonniers en 3 compagniën hospitaalsoldaten. Zonder de staven is het veldleger alsdan ongeveer sterk 35250 hoofden; met de staven ongeveer 36500 hoofden.

Tot de bezettingstroepen worden tegenwoordig gerekend te behooren: 9 bataljons of 36 compagniën infanterie, 40 compagniën vestingartillerie, 3 pantserfort-compagniën en 3 compagniën genietroepen, een sterkte, welke algemeen als geheel onvoldoende wordt beschouwd, en waardoor thans in oorlogstijd een vermoedelijk vrij aanzienlijk deel van het veldleger, tot groote schade voor de verdediging, als bezettingstroepen zoude moeten optreden. Wij wenschen de sterkte van het bezettingsleger te bepalen op 80 compagniën infanterie, 80 compagniën vestingartillerie, 3 compagniën pantserfort-artillerie, 8 compagniën vesting-genietroepen, waarbij de noodige telegrafisten, 6 compagniën trein, 1 escadron ordonnancen en 3 compagniën hospitaalsoldaten, terwijl bovendien de 2 compagniën torpedisten en de spoorweg-compagnie door ons ook tot het bezettingsleger worden gerekend.

Bovendien komt voor het bezettingsleger nog beschikbaar

ter bewaking van de rivieren, binnenwateren en imundatiën, de reserve der zeemilitie en dat gedeelte dier militie dat na de bemanning der eigenlijke marinevaartuigen overcompleet mocht blijken.

In vredestijd zijn van het aantal der bezettings-compagniën infanterie, vestingartillerie, genietroepen en trein slechts de helft aanwezig; die compagniën worden bij mobilisatie elk in twee compagniën gesplitst; de 3 compagniën hospitaalsoldaten van het bezettingsleger vormen met de 3 gelijknamige van het veldleger in vredestijd slechts drie compagniën; evenzoo bestaat er in vredestijd slechts één escadron ordonnancen dat bij mobilisatie gesplitst wordt in twee escadrons, één voor het veld-, één voor het bezettingsleger.

De bezettingstroepen worden reeds in vredestijd over de drie verdedigingsstellingen (Nieuwe Hollandsche Waterlinie, Amsterdamsche stelling en Kustfront) verdeeld en van de noodige staven voorzien in overeenstemming met de indeeling dier stellingen in onderdeelen (groepen of sectoren). Zonder de staven is het bezettingsleger 53680 hoofden sterk.

Bij het veld- en bezettingsleger worden te zamen ongeveer het drie vierde gedeelte der telken jare beschikbare miliciens ingedeeld. Het overige één vierde deel dier miliciens vormt 60 compagniën werkers, ter gezamenlijke sterkte van 26580 hoofden, die slechts een gedeeltelijke oefening verkrijgen. Deelde men ook die miliciens bij het eigenlijke leger in, dan zoude men bij een vierjarigen werkelijken diensttijd een betrekkelijk te talrijk leger verkrijgen, terwijl die 60 compagniën werkers bij heb in staat van verdediging brengen der liniën en stellingen toch onmisbaar zijn en hunne werkzaamheden anders geheel of gedeeltelijk aan afdeelingen van het leger zouden moeten worden opgedragen.

De aan het eind van dit opstel geplaatste tabel N° 1 geeft een denkbeeld van de sterkte der verschillende compagniën, batterijen en escadrons. Het aantal ingedeelde miliciens bedraagt op die wijze 106246; het aantal beschikbare bedraagt 109080, er is dus een geringe speling om desgevorderd meer kostwinners enz. vrij te laten. Bij toeneming der bevolking en dus ook van het aantal militieplichtigen kan het getal compagniën werkers worden vermeerderd. De ondervinding zal daarenboven moeten leeren of het aantal vrijwilligers in de tabel vermeld niet voor vermindering vatbaar is, in dat geval moet een evenredig grooter

getal miliciens worden ingedeeld, door welken maatregel de schatkist zoude worden gebaat.

In het algemeen is er op veel militiekader gerekend en is het aantal luitenants sterk verminderd en door militie-luitenants vervangen, want juist door den algemeenen en dus ook persoonlijken dienstplicht zal men in staat zijn in die richting niet alleen te bezuinigen, maar ook voor minder geld een talrijker kader te verkrijgen. Doordat het aantal onderofficieren van het permanente kader aanzienlijk wordt verminderd, zoo wordt daardoor ook vrij wat bezuinigd op soldijen, huur van woningen, pensioenen enz., die nu een zeer aanzienlijk bedrag uitmaken, dat voortdurend stijgende is. Het hoogere officierskader, de officieren der staven en die voor speciale betrekkingen behoeven niet in grooter aantal aanwezig te zijn dan nu, daar volgens de tabellen N° 1 en 2 het aantal tactische eenheden niet noemenswaard is vermeerderd. Het verdient zelfs ernstige overweging of op een en ander niet zoude kunnen worden bezuinigd, want indien door het aanzienlijk kleiner worden van het getal luitenants de kans om in betrekkelijk korten tijd kapitein te worden zooveel grooter wordt, zoo is de verhouding van het aantal generaals en hoofdofficieren onderling in de verschillende rangen en tot dat der kapiteins wellicht te verkleinen, te meer als een nieuwe pensioenwet aan de kapiteins de gelegenheid geeft om nog op middelbaren leeftijd den dienst met pensioen als reserve-kapitein te kunnen verlaten. Zoolang in den beginne een niet genoegzaam aantal militie-luitenants voorhanden is, moet het aantal luitenants grooter zijn, doch dit is een gewenschte overgang om langzamerhand het nu aanwezige getal te verminderen.

De treincompagniën en de compagniën hospitaalsoldaten worden in oorlogstijd door reserve-kapiteins gecommandeerd, evenzoo de helft der compagniën infanterie, vestingartillerie en genietroepen van het bezettingsleger, benevens het escadron ordonnancen van dat leger. In het geheel zijn er 105 reservekapiteins noodig, te verkrijgen uit kapiteins van het leger, die volgens een nieuwe pensioenwet (die buitendien dringend noodig is) den dienst betrekkelijk vroeg met pensioen verlaten onder gehoudenheid van bijv. 5 jaar in reserve te blijven.

In de laatste getallenkolom van de bijgevoegde tabel N° 1, is aangegeven hoeveel miliciens per jaar bij elke compagnie, batterij of escadron moeten worden ingedeeld om in verband

met het verloop de aangegeven sterkte te verkrijgen. Voor de escadrons cavalerie en de batterijen rijdende artillerie is bij de berekening op slechts twee lichtingen gerekend; de oudste lichting (die van het 3de dienstjaar) gaat daarbij in reserve over, zoodra de jongste een jaar in dienst is; daar de eerste oefeningstijd twee jaar duurt, vervallen de herhalingsoefeningen. Op die wijze is de cavalerie en de rijdende artillerie steeds nagenoeg op oorlogssterkte en dus onmiddellijk bij mobilisatie gereed.

In de tabel komen geen depots voor; slechts bij de cavalerie is in vredestijd één depot-escadron per regiment, waarbij echter geen miliciens worden ingedeeld. De depots der andere wapens worden in oorlogstijd gevormd door de reserve (5de dienstjaar der militieplichtigen); de bij de staven der regimenten en bataljons in te deelen officieren voor speciale diensten gaan bij die depots over, welke overigens hun eigen militiekader van zelf medebrengen. Als overgangsmaatregel en zoolang er nog geen genoegzaam getal militie-luitenants uit de vier jongste lichtingen worden verkregen, blijven de militie-luitenants der reserve en c.q. ook die van den landstorm ingedeeld bij het leger.

De landstorm wordt slechts op het papier georganiseerd; elk man wordt ingedeeld in een landstorm-compagnie, batterij of escadron, die een overeenkomstig nummer draagt als de compagnie, batterij of escadron van het leger, waarbij hij vroeger diende; die landstormafdeelingen zijn dus van zelf van militiekader voorzien. De compagniën, batterijen of escadrons van den landstorm worden in vredestijd niet (ook niet op het papier) tot bataljons, afdeelingen of regimenten samengevoegd.

Bij mobilisatie van het leger wordt in de eerste plaats opgeroepen het niet onder de wapenen zijnde gedeelte der vier jongste lichtingen wat betreft het veld- en bezettingsleger, benevens zooveel compagniën werkers als noodig worden geacht; daarna of ook wel gelijktijdig de reserve (5de lichting) voor de depots ter eerste aanvulling van veld- en bezettingsleger beide. De landstorm wordt opgeroepen hetzij in volgorde der verschillende lichtingen, hetzij provincies- of compagniesgewijze om hetzij eveneens tot aanvulling van verliezen in het leger te dienen, hetzij om daaruit zoo noodig nieuwe tactische eenheden te vormen.

De oefening der militie wordt als volgt geregeld. Telken jare wordt op 15 September de nieuwe lichting ingelijfd. Voor

de onbereden wapens en diensten wordt die inlijving in 't algemeen uitgesteld tot 15 April voor hen die met vrucht een lagere school hebben doorloopen, voldoende kunnen exerceeren met het geweer en behoorlijk in 't gelid kunnen marcheeren en tot 15 Juni voor hen die tevens een zoodanige bedrevenheid in het schieten met het geweer hebben dat zij geacht kunnen worden op korte afstanden een geoefend schutter te zijn. De miliciens voor de bereden wapens die blijken geven van voldoende te kunnen paardrijden komen eerst 15 April en zij die daarenboven voldoende geoefend zijn in 't gebruik van de schiet- en blanke wapens eerst 15 Juni onder de wapenen. Aan de zoodanigen kan ook den winter van hun 2de dienstjaar voor korter of langer tijd, al naarmate hunner geoefendheid, verlof worden verleend. Op die wijze zullen op 15 September vermoedelijk niet meer miliciens opkomen dan met de tegenwoordige regeling het geval is. Den 15^{den} September daaraanvolgende wordt de lichting in 't algemeen (niet bij de cavalerie en rijdende artillerie) met groot verlof gezonden, behalve een klein deel, noodig om tot 1 December in de garnizoens- en wachtdienst te voorzien, als wanneer de jongste lichting dien dienst moet verrichten. Dat blijvend gedeelte wordt samengesteld uit de nog niet voldoend geoefenden en uit vrijwillig blijvenden, doch overigens door het lot aangewezen.

Slechts in de zomermaanden zullen er dus belangrijk meer miliciens voor eerste oefening onder de wapenen zijn dan thans; het zal echter onnoodig blijken ter huisvesting van die miliciens nieuwe kazernen te bouwen, indien men slechts op de meest ruime schaal de vergunning geeft om buiten de kazerne te wonen. De buiten de kazernen wonenden zorgen tevens voor eigen voeding en ontvangen slechts desverkiezende kleeding. Van deze vergunning zal zeker door zeer velen worden gebruik gemaakt en dit kan geen bezwaar opleveren als men er maar streng de hand aan houdt dat elke nalatigheid in den dienst wordt gestraft, zoo noodig met geheele of gedeeltelijke intrekking van de verleende vergunning, al dan niet gepaard met verplaatsing naar een ander garnizoen.

In het tienjarig tijdvak van 1878 tot 1887 lieten ongeveer 21 percent der door het lot voor den dienst aangewezenen zich door een ander vervangen; bij een lichting van 30000 man, zouden dat in dezelfde verhouding 6300 personen zijn, welke

zeer zeker zouden verkiezen buiten de kazernen te wonen omdat ze het kunnen betalen. Niet onmiddellijk doch langzamerhand zullen er zeker in de garnizoensplaatsen kosthuizen en logeerhuizen voor miliciens ontstaan, die naarmate hunner inrichting voor verschillend gevulde beurzen geschikt zullen zijn, zoodat het zelfs te verwachten is bij de bekende afkeer, dien de burgerij van het kazerneleven koestert, dat nog veel meer dan 21 percent der miliciens buiten de kazerne zullen wenschen te wonen, want ook het meerendeel van hen wier familiën in garnizoensplaatsen wonen, zullen niet in de kazerne doch te huis willen verblijven. Dit ontlast de schatkist zeer en hoewel bij vele militairen het begrip heerscht dat men alleen in de kazerne soldaat kan worden, zoo is naar onze meening hiervoor niet het gekazerneerd zijn noodig, doch wel een rechtvaardige en stipte toepassing van alle middelen die den meerdere ten dienste staan om de krijgstucht te handhaven. Een niet te versmaden middel is hierbij zeer zeker ook het stipt in acht nemen ten allen tijde zoowel in als buiten dienst van alle militaire vormen door meerderen en minderen; die vormen worden wel eens door militairen eenigszins verwaarloosd en door niet-militairen geminacht, en toch zijn ze een machtig hulpmiddel tot het handhaven van de krijgstucht en het aankweeken van stipte gehoorzaamheid aan gegeven bevelen. Goede en voortdurende handhaving van de krijgstucht, gepaard aan het woekeren met den beschikbaren tijd, is tevens de oplossing hoe met een verkorten oefeningstijd toch goede uitkomsten kunnen worden verkregen.

Bij gebrek aan kazerneruimte in de garnizoensplaatsen kunnen de vele en goede bomvrije kazernen in de forten in de nabijheid der garnizoenen gelegen zeer goed benuttigd worden en is ook een ruim gebruik van tenten in den zomertijd zeer goed toe te passen.

Het spreekt van zelf dat de eerste oefening der milicienhospitaalsoldaten, telegrafisten en dergelijke bijzondere diensten niet een geheel jaar vereischen, doch bij voldoende ontwikkeling der betrokken personen in enkele maanden kunnen afloopen. Studenten in de medicijnen, apothekers-leerlingen en bedienden, studenten in de godgeleerdheid en zij die voor ziekenverplegers worden opgeleid, worden ingedeeld bij de compagniën hospitaalsoldaten; telegrafisten bij de genietroepen; spoorwegwerkers

bij de spoorwegcompagnie; schippers bij de pontonniers en torpedisten enz.; in 't algemeen wordt met ieders burgerlijk beroep bij de indeeling rekening gehouden, alles met het doel om den dienst voor de betrokkenen te verlichten en den oefeningstijd teverkorten

Voor de infanterie, voor de vestingartillerie en voor de werkers worden de miliciens uit dezelfde gemeente ook zooveel mogelijk in dezelfde compagnie ingedeeld; bij de overige wapens en hulpdiensten kan dit niet worden toegepast. Bij het escadron ordonnancen worden bij voorkeur die miliciens ingedeeld welke rijden kunnen, een eigen rijpaard bezitten en genegen zijn dit mede te brengen, terwijl zij zelf dusdanig ontwikkeld moeten zijn, dat het te verwachten is dat zij in enkele maanden voldoende in hun dienst geoefend zijn om met groot verlof te kunnen worden gezonden. Het is te verwachten dat voor dezen dienst zich vele gegoeden zullen aangeven en dat onder de telken jare bij dit escadron in te deelen miliciens velen hun eigen paard zullen medebrengen en buiten de kazerne zullen wonen. Om bij den trein te worden ingedeeld wordt bedrevenheid in het rijden van den bok en zoo mogelijk ook van het zadel met een tweespan als eisch gesteld; de miliciens voor den trein komen 15 Juni onder de wapenen en worden voor zooverre ze genoegzaam geoefend en niet voor den treindienst in vredestijd noodig zijn den 15^{den} September en zoo mogelijk zelfs eerder met groot verlof gezonden.

Ten einde zoo min mogelijk stoornis te brengen in de studiën, kan aan leerlingen van inrichtingen van middelbaar of hooger onderwijs, van normaalscholen en dergelijke de vergunning worden verleend het begin van het vervullen van hunnen tienjarigen dienstplicht telkens voor één jaar, doch hoogstens drie jaar, dus tot het jaar waarin zij den drieëntwintigjarigen leeftijd bereiken, uit te stellen. Dezelfde vergunning kan ook worden gegeven aan hen die in zaken zijn en voor wie uitstel in het belang dier zaken noodig is. Ook kan bij uitzondering vergund worden het eerste oefeningsjaar met één jaar te vervroegen.

Zij die een graad bij het militiekader willen bekleeden, geven zulks op bij hunne indiensttreding. Hij die militie-luitenant wenscht te worden, moet na het einde van zijn eersten oefeningstijd den graad van militie-sergeant hebben verkregen en in zijn tweede dienstjaar gedurende den zomer minstens drie

maanden als militie-luitenant dienst doen. Gedurende den daartusschen liggenden wintertijd zal hij zooveel mogelijk in de gelegenheid worden gesteld zich theoretisch te bekwamen, even als zulks nu reeds voor het kader der schutterijen geschiedt. Om militie-sergeant te worden moet aan het einde van den eersten oefeningstijd de graad van militie-korporaal zijn verkregen, eveneens in den volgenden winter theoretetisch onderricht worden genoten en in het tweede dienstjaar gedurende den zomer minstens twee maanden als militie-sergeant dienst worden gedaan. De militie-luitenants en militie-sergeanten zijn desverkiezende daardoor ontheven van de herhalingsoefening in hun derde dienstjaar.

Evenzeer als er nu personen worden gevonden die vrijwillig een officiersplaats bij de schutterij aannemen of wel daarbij tot het mindere kader willen behooren, evenzeer lijdt het geen twijfel of bij algemeenen dienstplicht zal het noodige militiekader wel worden verkregen. De 21 percent der militieplichtigen die zich, als plaatsvervanging en nummerverwisseling bleven bestaan, zouden doen vervangen, leveren in de vier eerste dienstjaren, het verloop in rekening gebracht, een getal op van 22.906 personen; rekent men daar nog bij de verstandelijk goed ontwikkelden, die zich om geldelijke of andere redenen niet zouden laten vervangen, dan is het duidelijk dat een zoo groot aantal personen wel genoegzaam militiekader zal opleveren. Het lijdt onzes inziens geen twijfel, de menschelijke ijdelheid ook eenigszins in rekening gebracht, of op den duur zullen er voor de vereischte 944 militie-luitenants, 2692 militie-sergeanten en 4712 militie-korporaals meer aspiranten komen dan er plaatsen beschikbaar zijn.

Over de oefening der 60 compagniën werkers is nog niet gesproken. Die compagniën moeten bestaan voor het grootste gedeelte uit aardwerkers en polderjongens, verder uit houthakkers, timmerlieden enz; de luitenantsplaatsen worden vervuld door ingenieurs, architecten, aannemers van aardewerken; het mindere kader kan bestaan uit opzichters, onder-opzichters, ploegbazen en dergelijken. Enkele compagniën worden gevormd uit personeel dat met de behandeling van sluizen, watermolens, stoomgemalen en andere waterwerken is vertrouwd; die compagniën worden in oorlogstijd gebezigd tot het stellen der inundatiën en in vredestijd o.a. in het gebruik der inundatie-

middelen geoefend. Weder andere compagniën kunnen worden gevormd uit ambachtslieden, die in oorlogstijd het personeel der verschillende militaire constructie- en confectie-werkplaatsen moeten versterken, en in vredestijd dienst bij de korpsen kunnen doen als geweermakers, zwaardvegers, smeden, hoefsmeden, timmerlieden, wagenmakers, kleermakers, schoenmakers, enz., waardoor het aantal vaste werklieden bij de korpsen zeer kan worden verminderd.

Het verdient overweging om bij de compagniën werkers, die bestemd zijn om in oorlogstijd opruimingen te doen, tijdelijke verdedigingswerken aan te leggen, inundatiën te stellen en dergelijken arbeid te verrichten, in de eerste plaats in te deelen daarvoor geschikte militieplichtigen uit de gemeenten onmiddellijk achter, in of vóór de verdedigingsliniën gelegen. Daardoor wordt wel is waar aan de daartoe geschikte inwoners dier gemeenten het vervullen van hunnen dienstplicht wel eenigszins gemakkelijker gemaakt dan aan anderen, die bij het veld- of bezettingsleger worden ingedeeld; doch men bedenke wel dat in oorlogstijd en zelfs reeds bij het in staat van verdediging brengen der liniën aan die gemeenten zeer zware lasten zullen worden opgelegd en dat zij bij de telken jare wederkeerende fortoefeningen veelal met inkwartiering worden bezwaard. Daarenboven zullen in oorlogstijd, zoowel bij de opruimingen, als door het eigen en vijandelijk geschutvuur, die gemeenten het meest van allen hebben te lijden.

Enkele compagniën werkers kunnen ook uit kustbewoners zijn samengesteld, aan wie in oorlogstijd en ten deele ook reeds in vredestijd de kustwacht kan worden opgedragen.

De compagniën werkers kunnen gedurende de drie eerste jaren onder de wapenen worden geroepen, telken jare tot een maximum tijd van 4 maanden al naarmate er werk voorhanden is, op het tijdstip dat zulks het best schikt, doch in den regel in den zomer. Zij worden daar waar werk in 's Rijks dienst is te verrichten in kampementen vereenigd of wel in de nabijheid van dat werk gelegerd. Zij ontvangen geen andere kleeding dan een werkkiel en een werkbroek, benevens een eenvoudige uniformpet; zij worden tusschen de werktijden geoefend in het marcheeren in rij en gelid, in de behandeling van het geweer en het schieten; de daartoe noodige ouderwijzers worden, voor zoover hun eigen militiekader daartoe niet geschikt

of voldoende is, tijdelijk door het kader van het veld- of bezettingsleger geleverd.

De compagniën werkers worden binnen den boven aangegeven tijd, onder toezicht van officieren van het leger (in den regel van genieofficieren), gebezigd tot alle aarde- en andere werken in de verdedigingsstellingen, zoowel tot het verbeteren van bestaande werken als bij den aanleg van nieuwe. Ook kan individueel werk worden bevolen als werklieden bij de korpsen van het leger, in 's Rijks verschillende militaire werkplaatsen, tot het onderhouden van militaire wegen en gebouwen, beplantingen enz. Is het werk dicht bij de woonplaats van den man gelegen, dan woont hij te huis en komt weken of dagen achtereen op, of werkt gedurende zekeren tijd enkele uren daags in 's Rijks dienst. Sommige compagniën werkers kunnen zoodanig georganiseerd worden, dat door de indeeling van allerlei ambachtslieden, vele, zoo niet alle werkzaamheden ten dienste der genie ook in vredestijd door militaire werkers kunnen worden verricht. Een en ander zal zeker de schatkist ten goede komen.

De compagniën werkers zijn overigens gedurende hunne vier eerste dienstjaren ter beschikking van de gemeentebesturen om desgewild schutterlijke diensten te doen ter bewaring van orde en rust in de gemeenten en ook tot het doen van dienst als brandweer.

Zoowel de zeemilitie als de militie bestemd voor alle onderdeelen van het leger behalve voor de infanterie, de vestingartillerie en de werkers worden uit alle provinciën getrokken. Het verdient overweging om de miliciens, voor de infanterie voor het veldleger, bestemd, uit de buiten de liniën gelegen provinciën te trekken; daarentegen de miliciens voor de infanterie van het bezettingsleger, voor de vestingartillerie en voor het grootste deel der compagniën werkers uit de overige provinciën te nemen.

Het behoeft geen betoog dat het noodeloos de uitgaven zoude opdrijven indien men aan de verschillende rangen en graden bij de militie dezelfde tractementenen soldijen toekende als aan het permanente kader en de vrijwilligers bij het leger.

Met behulp van de beide hierachter gevoegde tabellen kan eenigszins worden nagegaan wat de finantieele gevolgen zouden zijn van het stelsel van algemeenen dienstplicht zooals dat

hierboven is ontwikkeld, vergeleken met den tegenwoordigen toestand.

Het aantal tactische eenheden in beide tabellen voorkomende zijn nagenoeg gelijk in getal, en men mag dus gerustelijk aannemen dat zelfs bij andere groepeering dier eenheden het aantal officieren en minderen tot de staven behoorende niet grooter behoeft te zijn dan nu het geval is; een mogelijke vermindering, waarop vroeger is gedoeld, zal hier niet in rekening worden gebracht.

Uit de tabellen kan men zeer gemakkelijk berekenen dat voor de daarin voorkomende tactische eenheden bij de tegenwoordige organisatie noodig zijn: 277 kapiteins en 845 luitenants en bij de voorgestelde organisatie 275 kapiteins, 394 luitenants en 944 militie-luitenants; van deze laatsten is echter slechts één vierde (één lichting) of 236 personen in dienst en dan nog niet eens het volle jaar. Aannemende dat de militie-luitenants ƒ 800 en de luitenants van het leger gemiddeld ƒ 1200 tractement 's jaars ontvangen, dan is het tractement der 236 militie-luitenants 236 × ƒ 800 = ƒ 188.000, doch daar er 451 luitenants van het leger minder zijn zoo wint zulks 451 × ƒ 1200 = ƒ 541.200 uit, zoodat ten slotte voor de schatkist eene voordeelige bate van ƒ 352.400 blijft.

Door de aanzienlijke vermindering van het aantal luitenants zullen alle militaire scholen en hoofdcursussen kunnen worden opgeheven en zal de militaire academie alleen wel een voldoend aantal officieren kunnen opleveren; voorzichtigheidshalve wordt echter, om ook een anderen weg tot het officiersschap open te laten en ook met het oog op Indië, de militaire school te Haarlem voorloopig in stand gehouden. Evenzoo kunnen door de sterke vermindering van het permanente kader alle inrichtingen, die kadervorming ten doel hebben, behalve die bij de korpsen, worden opgeheven. Op die wijze vallen de volgende gelden vrij: cursuscompagnie te Delft ƒ 36.000, hoofdcursus te 's Bosch ƒ 8000, instructiebataljon met hoofdcursus te Kampen ƒ 189.200, instructiecompagnie te Schoonhoven ƒ 50.000, pupillenschool te Nieuwersluis ƒ 67.000, te zamen eene besparing van ƒ 350.200.

Omtrent het mindere kader, dat eveneens in ruime mate door militiekader wordt vervangen, kan dezelfde redeneering worden gehouden; hier zal de schaal betrekkelijk nog meer

ten voordeele van de schatkist neigen, daar behalve de soldijen ook de huishuren der talrijke gehuwden en de pensioenen in rekening moeten worden gebracht, die meer en meer bij bestendiging van den tegenwoordigen toestand het budget van oorlog zullen bezwaren.

Volgens de tabel N° 1 zijn noodig van het leger 293 sergeant-majoors, 290 fouriers en 1236 sergeanten, te zamen 1739 onderofficieren en bij de tegenwoordige organisatie volgens tabel N° 2: 20 adjudanten-onderofficier, 290 sergeant-majoors, 279 fouriers en 2082 sergeanten, te zamen 2671 onderofficieren, dat zijn 932 onderofficieren meer dan bij het stelsel van algemeenen dienstplicht. De volgens tabel N° 1 noodige 2692 militie-sergeanten zijn verdeeld over 4 lichtingen, zoodat er slechts 673 militie-sergeanten tegelijk en dan nog niet eens het geheele jaar in dienst zijn. De gemiddelde soldij van een sergeant der infanterie bedraagt ƒ 0.92, brood ƒ 0.08, kleedinggeld ƒ 0.13 per dag, hierbij gevoegd (op één vierde gehuwden gerekend) ƒ0.10 per dag aan huishuur en ƒ0.07 per dag voor slijtage aan nachtlegergoederen en kazernemeubelen, zoo kost elke sergeant ƒ 1.30 per dag of ƒ 474.50 per jaar. In 't geheel wordt dus voor de 932 onderofficieren minder ook ƒ 442.234 minder uitgegeven. Stel dat een militie-sergeant 50 cents meer per dag of ƒ 182.50 per jaar meer krijgt dan een gewoon milicien, zoo veroorzaakt dit voor 673 militie-sergeanten eene meerdere uitgave van ƒ122.822; dit afgetrokken van de mindere uitgave ad ƒ 442.234 geeft eene bate ten voordeele van het oorlogsbudget van ƒ 319.412.

Tot dusverre kon een geldelijk voordeel voor de schatkist en wel van ƒ 352.400 + ƒ 350.200 + ƒ 319.412 = ƒ 1.022.012 worden aangewezen door de vervanging van een groot deel van het permanente kader door militiekader; de oefening der ongeveer driemaal grootere lichting zal daarentegen belangrijk meer kosten dan tegenwoordig. Uit de tabel N° 1 kan gemakkelijk worden berekend dat er in 't geheel jaarlijks 29442 miliciens moeten worden ingedeeld, waaronder 7320 bij de compagniën werkers en 22112 bij de overige tactische onderdeelen van het leger. Op grond van hetgeen omtrent het gebruik der compagniën werkers vroeger is medegedeeld, zullen de onkosten, door het onder de wapenen komen dier compagniën veroorzaakt, bij een oordeelkundig gebruik der werkers ruimschoots worden opgewogen door

den arbeid dien zij verrichten, en kunnen die 7320 miliciens dus verder voor de berekening der onkosten zeer zeker buiten beschouwing blijven.

Wellicht niet in den beginne, doch al zeer spoedig na het in werking treden van de wet op den algemeenen dienstplicht zal op zeer vele plaatsen de gelegenheid ontstaan voor den aanstaanden militieplichtige om aan de militaire eischen te voldoen, welke gesteld zijn ter verkrijging van het voorrecht van een verkorten oefeningstijd. Hoewel het eene schatting blijft, gelooven wij zeker niet te overschatten als wij aannemen dat van de bovenbedoelde 22122 militieplichtigen de helft eerst met 15 April en ten deele eerst met 15 Juni zal behoeven onder de wapenen te komen. Op 15 September komen in dat geval 11061 man onder de wapenen, dit is slechts weinig meer dan nu voor eerste oefening en daar het aantal vrijwilligers volgens tabel N° 1 kleiner is dan volgens tabel N° 2, zoo kunnen de onkosten voor dit gedeelte, dat één jaar onder de wapenen blijft, gelijk worden gesteld met hetgeen nu de jaarlijksche eerste oefening der militie kost.

Op de grond en reeds vroeger vermeld rekenen wij er op dat één vierde der militieplichtigen buiten de kazerne zal gaan wonen; van de 11061 personen die met 1 April en 1 Juni opkomen, zullen er dus 5531 buiten en 5530 in de kazernen logies vinden. Allen hebben aanspraak op kleeding; de laatste helft ook op soldij, brood enz. Aan den infanterie-milicien wordt thans ƒ 20 voor eerste uitrusting gegeven; nemen wij echter aan dat aan de 5531 buiten de kazernen wonenden in eens per man ƒ 50 vergoeding voor kleeding en aan de anderen ƒ 30 voor eerste uitrusting wordt gegeven, dan is dit een uitgaaf van ƒ 276.550 en ƒ 165.900, te zamen ƒ 442.450 voor kleeding. Een infanterie-milicien ontvangt tegenwoordig per dag aan soldij ƒ 0.34, aan brood ƒ 0.08, aan kleedinggeld ƒ 0.11, te zamen ƒ 0.53; stel echter om misrekeningen te voorkomen en ook om de slijtage aan nachtlegergoederen en kazernemeubelen in rekening te brengen de uitgaaf per man en per dag op ƒ0.70, dan is dit voor 5530 man die vijf maanden of 150 dagen onder de wapenen blijven ƒ 105 per man of voor allen te zamen 5530 × ƒ 105 = ƒ 580.650. De oefening van het grooter aantal miliciens kost dus ƒ 442.450 + ƒ 580.650 = ƒ 1.023.100 meer dan nu het geval is.

Dit cijfer is slechts weinig hooger dan de bate verkregen door de vervanging van een deel van het permanente kader door militiekader, zoodat de uitgaven bij het stelsel van algemeenen dienstplicht vrij wel gelijkstaan, wat de levende strijdkrachten aangaat, met die daarvoor tegenwoordig uitgetrokken. Is echter de algemeene dienstplicht ingevoerd, dan kunnen jaarlijks aanzienlijke sommen worden bespaard door niet deel te nemen aan den wedstrijd in het aanbrengen van doode weermiddelen, hetgeen, zooals reeds is betoogd, onnoodig wordt als een weerbaar volk ter verdediging van den vaderlandschen bodem gereed staat. Doch zelfs al bracht de invoering van den algemeenen dienstplicht eenige verhooging voor het oorlogsbudget te weeg, dan nog zoude het weerbaar maken van gansch het volk zulks in alle opzichten waard zijn.

Het hierboven ontwikkelde stelsel van algemeenen dienstplicht dat geen navolging is van eenig stelsel uit den vreemde, doch dat aanspraak maakt op den naam van een nationaal stelsel, in overeenstemming met onze toestanden, zoude ons geven een veldleger van ruim 36000 man, geheel onafhankelijk van de verdedigingsliniën, een bezettingsleger van ongeveer 55000 man en ruim 26000 werkers, verder eene reserve (5de dienstjaar) van bijna 25000 man, waarvan drievierde deel geoefenden en één vierde deel werkers; eindelijk nog een landstorm van ruim 106000 man[1)], waarvan ook drievierde deel bestaat uit hen die vroeger bij veld- of bezettingsleger hebben gediend, en één vierde deel uit werkers. In 't geheel dus een macht waarmede zeer te rekenen valt en die men liever niet tot vijand zal hebben.

Om den dienstplicht voor de personen zelf en voor de schatkist het minst drukkend te maken, moeten de meest milde bepalingen worden in 't leven geroepen om zoomin mogelijk stoornis te brengen in de voorbereiding tot het burgerlijk beroep of in dat beroep zelf; moet op alle mogelijke wijze de oefening met het geweer en het schieten worden aangemoedigd en moet bij de indeeling der militie ieders belangen en ieders burgerlijk beroep met zorg in rekening worden gebracht. Het

1) Het verloop over de tien jaren is gemiddeld op 20 ten honderd per jaar gerekend.

overige komt dan wel van zelf; is eenmaal de algemeene dienstplicht ingevoerd, dan is de belangstelling van het volk in het leger ook daar, dan wordt het zich voorbereiden tot het soldaat worden door voorafgaande oefening regel, en het bekleeden van een graad bij de militie een gezochte eerepost. De Nederlandsche natie zal er als volk in kracht en eigenwaarde ten hoogste door winnen dat zijn zonen eenigen tijd zich soldaat hebben gevoeld en hebben leeren gehoorzamen om zelf te kunnen bevelen.

Met het oog op de beschikbare ruimte in dit tijdschrift, met het oog ook op den kring van lezers waarvoor dit opstel in de eerste plaats is bestemd, is slechts een schets gegeven. Uitwerking van die schets behoort meer in een militair tijdschrift te huis. Nog een wensch ten slotte.

Niet de militairen doch de burgers moeten zich aan het hoofd stellen van de beweging om een eigenaardig nationaal leger te verkrijgen en aldus in waarheid een weerbaar krachtig volk te worden. Niet de militairen van beroep hebben belang bij de invoering van den algemeenen dienstplicht; dat wil zeggen niet meer belang dan ieder staatsburger. Integendeel bij de invoering van den algemeenen dienstplicht wordt onze taak veel moeilijker en de dienst veel drukkender, omdat er zooveel meer personen te oefenen zijn. Dat in hoofdzaak militairen aan het hoofd stonden en het meerendeel der leden uitmaakten van den anti-dienstvervangingsbond, heeft wellicht de invoering van den persoonlijken dienstplicht geschaad. Van de burgerij moet de beweging uitgaan om weerbaar te worden; de militairen moeten alleen van advies dienen als deskundigen. Wil de Nederlandsche natie, zooals wij hopen, neen zooals we gelooven, werkelijk een weerbare natie worden, dan moet dat van het volk uitgaan; de besten en edelsten moeten zich aan het hoofd der beweging stellen; de militairen van beroep stellen dan hunnen tijd, hunne werkkracht geheel en al ter beschikking om tot dat groote doel, een werkelijk weerbaar volk te zijn, te geraken.

Laat van hen, die reeds meermalen in het openbaar met krachtige mannelijke taal in woord en geschrift opwekten om toch zelf onzen militieplicht te vervullen, om dien plicht niet door een ander voor eenig geld te laten waarnemen, maar om ons zelf te bekwamen om in de ure des gevaars met eigen

lijf voor onze onafhankelijkheid in de bres te kunnen springen; laat van die mannen de beweging uitgaan om zorg te dragen dat, nu de Grondwet den gewonen wetgever vrijlaat in de regeling der defensie-aangelegenheden, men ook den breeden koninklijken weg opga en er een wet op den verplichten krijgsdienst worde geboren, Neêrlands volk waardig.

November 1887.
A.L.W. SEYFFARDT.

118 TABEL 1. Samenstellling der tactische onderdeelen

	TACTISCHE EENHEDEN.	STERKTE DER TACTISCHE									
		Kapiteins of ritmeesters.	Reservekapiteins.	Luitenants.	Militie-luitenants.	Sergeant-majoors of opperwachtmeesters.	Fouriers.	Sergeanten of wachtmeesters.	Militie-sergeanten of wachtmeesters.	Korporaals.	Militie-korporaals.	Tamboers, hoornblazers en trompetters.
VELDLEGER.	één compagnie infanterie	1	"	1	2	1	1	3	4	6	8	1
	één batterij veldartillerie	1	"	1	2	1	1	4	4	6	8	2
	één escadron huzaren	1	"	2	2	1	1	6	4	8	8	2
	één batterij rijdende artillerie	1	"	1	2	1	1	4	4	6	8	2
	één compagnie genietroepen	1	"	1	2	1	1	6	4	8	8	1
	één compagnie pontonniers	1	"	1	2	1	1	8	4	8	8	1
	één treincompagnie	"	1	1	2	1	1	2	12	4	24	1
één escadron ordonnancen [1]		"	1	2	6	1	1	4	16	8	32	2
één compagnie hospitaalsoldaten [1]		"	2	1	3	1	1	6	16	12	32	"
BEZETTINGSLEGER.	één compagnie infanterie [2]	1	1	2	4	1	1	6	12	8	16	2
	één compagnie vestingartillerie [2]	1	1	2	4	1	1	6	12	8	16	2
	één pantserfortcompagnie	1	"	2	1	1	1	8	4	8	8	1
	één compagnie genietroepen [2]	1	1	2	4	1	1	6	12	8	16	2
	één spoorwegcompagnie	1	"	1	4	1	1	4	8	8	16	1
	één compagnie torpedisten	1	"	2	2	3	1	9	6	12	12	1
	één compagnie trein [2]	"	2	1	4	1	1	4	12	6	24	1
één compagnie werkers		"	"	"	3	"	"	"	12	"	24	"

van het leger bij algemeenen dienstplicht. 119

ONDERDEELEN.								OPMERKINGEN.
Milite-tamboers, hoornblazers en trompetters.	Vrijwilligers.	Miliciens.	Totaal aantal hoofden zonder werklieden.	Aantal miliciens per comple. esc. of batterij, het militiekader medegerekend.	Aantal compagniën, escadrons of batterijen.	Totaal der miliciens voor al de compagniën, escadrons of batterijen, het militiekader medegerekend.	Telken jare in te deelen miliciens per compagnie, escadron of batterij.	
2	10	200	240	216	144	31004	60	[1]) Worden in oorlogstijd elk in 2 compagniën (escadrons) gesplitst, waarvan de een bestemd voor het veldleger, de andere voor het bezettingsleger.
2	10	125	167	141	18	2538	39	
2	80	20	137	36	15	540	20	
2	60	90	182	106	2	212	59	
2	40	200	275	216	3	648	60	[2]) Worden in oorlogstijd elk in twee compagniën gesplitst.
2	20	350	407	366	2	732	101	
3	10	250	312	291	8	2328	80	N.B. De werklieden, timmerlieden, wagenmakers, smeden, hoefsmeden, zadelmakers enz. zijn in deze tabel niet vermeld; ten deele kunnen daarvoor bestemd worden werklieden uit de comp. werkers, overigens vrijwilligers.
4	20	400	498	458	1	458	126	
"	10	500	586	553	3	1659	152	
4	10	400	468	436	40	17440	120	
4	10	400	468	436	40	17440	120	
2	40	125	202	140	3	420	39	
4	10	400	468	436	4	1744	120	
2	40	400	487	430	1	430	118	
2	20	300	371	322	2	644	89	
3	10	400	469	443	3	1329	122	
4	"	400	443	443	60	26580	122	
				Totaal..		106246		

120 TABEL 2. Samenstelling der tactische onderdeel

TACTISCHE EENHEDEN.	Kapiteins of ritmeesters.	Luitenants.	Adjudanten-onderofficieren.	Sergeant-majoors of sajaer-meesters.	Fouriers.	Sergeanten of wachtmeesters.	Korporaals.
één compagnie infanterie.....	1	3	"	1	1	7	9
één batterij veldartillerie.....	1	3	1	1	1	8	9
één escadron huzaren.....	1	4	"	1	1	8	16
één batterij rijdende artillerie.	1	3	1	1	1	7	8
één veldcompagnie genietroepen	1	2	"	2	1	6	8
één compagnie pontonniers...	1	3	"	1	1	10	10
één treincompagnie.....	1	3	"	1	1	6	8
één escadron ordonnansen....	1	4	"	1	1	8	16
één compagnie hospitaalsoldaten	"	1	"	1	1	12	12
één compagnie vestingartillerie	1	3	"	1	1	8	8
één pantserfortcompagnie.....	1	3	"	1	1	10	10
één vestingcompagnie genie-troepen.....	1	2	"	2	1	10	11
één spoorweg- en telegraaf-compagnie.....	1	5	"	1	1	14	16
één compagnie torpedisten....	1	3	"	3	1	14	15
één schoolcompagnie genie-troepen.....	1	2	"	2	1	4	4

het leger bij de tegenwoordige organisatie. 121

Termijn, benoodigd tot voltooiing.	vrijwilligers.	Milicien.	Totaal aantal hoofden zonder werklieden.	Aantal compagnien, escadrons of batterijen.	Totaal der milicien van al de compagnien, escadrons of batterijen.	Telkens jaars in de deelen milicien per compagnie, escadron of batterij.	OPMERKINGEN.
3	35	175	235	180	31.500	41	De werklieden, machinisten, vuurwerkers, enz. zijn in deze tabel niet vermeld. Van elke lichting kunnen er per compagnie, escadron of batterij enkelen militie-sergeant of korporaal worden. Ook kunnen er een zeker aantal militie-luitenants zijn.
2	20	116	162	18	2088	27	
4	80	110	225	15	1650	26	
2	40	116	180	2	232	27	
2	50	90	162	3	270	21	
2	25	205	258	2	410	48	
2	20	150	192	6	900	35	
4	100	"	135	1	"	"	Het gemiddeld verloop in de vijf jaar is op 14.6 pCt. gerekend, zoodat er in 't geheel 52485 of per jaar 10457 miliciens moeten worden gelicht; de werkelijke lichting bedraagt na afrek. der 600 man zeemilitie 10400 man.
"	10	195	232	3	585	46	
2	12	150	186	40	6000	35	
2	40	110	173	3	330	26	
2	50	90	169	3	270	21	
2	60	90	190	1	90	21	
2	24	150	213	2	300	35	
2	40	155	211	1	155	36	
				Totaal	44.780		

Teleurstellingen en verwachtingen.

De omstandigheden waaronder op 30 November l.l. de grondwetsherziening werd afgekondigd, herinneren in meer dan één opzicht aan die waaronder 39 jaren vroeger in dezelfde maand de grondwet van 1848 werd ingewijd. Toen als nu was de wereld vol van gistende elementen, door de ontevredenheid der volken opgewekt, en hing er over de staten van het oude Europa een donkere nacht. Maar in November 1848 was de revolutie althans een voldongen feit en ontbrak het reeds niet aan gunstige verschijnselen, die naar een helderder verschiet heenwezen, terwijl thans de crisis nog voor ons ligt en niemand weet waar en wanneer zij zal uitbreken en wat zij de wereld brengen moet. Vandaar in 1848, niet het minst bij het werk onzer grondwetsherziening, die koortsachtige gejaagdheid, aan dagen van revolutie eigen, en nu omgekeerd overal sporen van moedeloosheid en afmatting, voorboden niet zelden van groote gebeurtenissen, die in de lucht hangen, maar van welke nog niemand den juisten aard en de strekking bepalen kan.

Dat zij, die zich nog levendig herinneren in welken geest het werk van '48 werd voltooid, getroffen worden door het groot verschil tusschen toen en thans, behoeft niemand te verwonderen. Ik weet wel dat het uiterst moeilijk is den algemeenen gemoedstoestand op twee verschillende en ver van elkander gelegen tijdstippen nauwkeurig te vergelijken. Immers nergens meer dan bij dit bedrijf is er plaats voor zinsbedrog, vooral dan wanneer de waarnemer dat lange tijdvak zelf mede doorleefde en daarvan den invloed ondervond en dus blootstaat aan het gevaar, dat hij eigen stemming met de stemming van de buitenwereld verwarren zal. Maar ook al wordt hier met dit onafwijsbaar gebrek in de ruimste mate rekening ge-

houden, dat er in elk geval tusschen 1848 en 1887 een scherp contrast overblijft, loochent niemand.

Trouwens de redenen, welke dit contrast verklaren, liggen zoo voor de hand, dat men kan volstaan met die eenvoudig in het geheugen terug te roepen.

De eerste is het betrekkelijk ondergeschikt belang van de herziening, die nu haar beslag kreeg. Terwijl deze aan de uitbreiding van het kiesrecht hare voornaamste politieke beteekenis ontleent, bedoelde men in 1848 vrij wat meer. Niet alleen moest de volksvertegenwoordiging op geheel nieuwe grondslagen opgetrokken, maar in zekeren zin het regeeringsstelsel worden omgekeerd, met het kwalijk verholen doel om het zwaartepunt der regeering van den Koning naar de Staten-Generaal over te brengen. Hier als elders waren de verwachtingen waarmede men in 1813 een nieuw volksbestaan tegemoet ging, op bittere teleurstelling uitgeloopen, want sedert als vroeger bleef der maatschappij de gelegenheid ontbreken om invloed uit te oefenen op haar staatkundig leven. Niet alleen van het bestuur der algemeene maar ook van dat der kleine plaatselijke gemeenschap waren de burgers uitgesloten, en dit niet slechts zij aan wier geschiktheid om daartoe mede te werken in meerdere of mindere mate mocht worden getwijfeld, maar ook de zoodanigen die in het maatschappelijk leven sinds lang de eerste plaatsen hadden ingenomen. Er bestond eene kloof tusschen staat en maatschappij, omdat de eerste buitensloot wie door de laatste werden vooropgesteld.

Bij deze eerste reden kwam dan in de tweede plaats het vrij algemeen gevestigde geloof aan de voortreffelijkheid van het geneesmiddel, dat men tot heeling van onze staatkundige kwalen ging aanwenden. En hoe kon het anders? Immers de gebeurtenissen van 1848 hadden over absoluut vorstengezag een oordeel uitgesproken, zoo streng en zoo klaar, dat zijne beteekenis aan niemand kon ontgaan. Aan groote, zelfs aan buitengewone, talenten ter verdediging van dat gezag had het sedert '15 in de meeste staten waarlijk niet ontbroken; schijnbaar was dit dan ook in den aanvang van '48 sterker en krachtiger gevestigd dan ooit te voren, en toch bleek eene enkele volksbeweging genoeg om het als een afgeleefd en inwendig voos regeeringsstelsel, althans voor beschaafde volken onbruikbaar, omver te halen. Waar der burgerij het besef dat zij mederegeert ont-

breekt, ‘rust de staat niet op nationale kracht, en zonder hoog ontwikkelde nationale kracht wordt heden ten dage geen staat bewaard’. Dus sprak de staatscommissie aan welke Willem II de herziening van de grondwet had toevertrouwd, en die uitspraak wat was zij anders dan een echo van de wereldgebeurtenissen, dan eene getrouwe vertolking van de lessen, welke deze aan oud en jong verkondigden?

Wat aan die uitspraak vooral beteekenis gaf was de houding van het oude Engeland dat - schijnbaar ongevoelig voor de schokken, die overal elders ruïnen strooiden - zijne trouw aan de volksvrijheid geen oogenblik verloochende, maar kalm en rustig te midden van de algemeene beweging den weg vervolgde langs welken het reeds sinds eeuwen voortschreed. De geheimen van zijne groote inwendige kracht waren in die dagen nog slechts aan weinigen geopenbaard; men kende het oude Engeland enkel aan zijn parlement, en geen wonder dus, dat men in de navolging van zijne parlementaire regeering het voor de hand liggende middel meende te vinden om mede aandeel te krijgen in de vruchten, welke het zoolang reeds had kunnen oogsten. Invoering van het vertegenwoordigend stelsel op engelsche leest werd daarom alom het parool van de liberale partij, en hoe ruimer daarbij de macht van de volksvertegenwoordiging werd uitgemeten, hoe beter waarborgen men meende te hebben voor eene krachtige nationale vertegenwoordiging in de toekomst.

Heeft het geslacht van 1848 zijn onverstoorbaar vertrouwen op de doeltreffendheid van dit geneesmiddel geheel ongerept aan het jonge geslacht van heden kunnen overdragen? Slechts weinigen die het zullen willen beweren. Zeker staat ook nu nog de overtuiging vast, dat alleen eene waarlijk nationale regeering de bevrediging van onze staatkundige nooden brengen kan en dat zonder eene volksvertegenwoordiging met uitgebreide rechten aan zulk eene regeering niet kan worden gedacht. Maar eene veertigjarige ervaring heeft Europa de oogen geopend ook voor de gebreken, welke het parlementaire stelsel aankleven, en bij die ervaring - hoe kon het anders? - heeft het vrij wat van zijne illusiën ingeboet. Uitmuntend als waarborg voor de volksvrijheden, bleek het als regeeringswerktuig en als middel van wetgeving in vele opzichten hoogst onvolkomen, of liever bleek zijne goede werking afhankelijk van allerlei gunstige voorwaarden, welke slechts schaars worden aangetroffen. Te-

vens ontdekte het oog van den opmerkzamen waarnemer in een meer of minder verwijderd verschiet allerlei klippen, die het parlementaire stelsel met stelligen ondergang bedreigen, wanneer het beleid om daaraan te ontsnappen den volken mocht blijken te ontbreken. Merkwaardig genoeg dan ook zoekt het tegenwoordig geslacht de beeltenis van den sterk ontwikkelden nationalen staat niet meer als in 1848 in het oude Engeland, maar veeleer in een rijk, dat aan de praktijken van het parlementaire stelsel sinds lang de gehoorzaamheid heeft opgezegd.

Het gevaar dat Nederland de traditiën van dat Rijk zou kunnen verkiezen boven zijn eigen regeeringsstelsel is zeker niet groot, maar toch staat het vast, dat het geloof aan de magische kracht van het geneesmiddel, dat men in 1848 kwam aanbieden zoo menig ander geloof in den dood gevolgd is. Geen wonder dus dat de hand die ditzelfde geneesmiddel, zij het dan ook in eenigszins gewijzigden vorm, nu nogmaals komt aanbieden, vrij wat trager is in hare bewegingen dan veertig jaren geleden het geval was.

Bedrieg ik mij niet dan is er eindelijk nog eene derde reden, welke de groote kalmte verklaart, waarmede het nederlandsche volk thans eene nieuwe orde van zaken te gemoet gaat, en ik noem die oorzaak te liever omdat daarin eene welverdiende hulde ligt opgesloten aan het adres van die liberale partij, welke het tegenwoordig - te gelijk van alle kanten bestookt - soms hard genoeg te verantwoorden heeft. Spreekt uit de kalmte, welke bij de jongste herziening voorzat, niet de bekentenis, dat het verleden al zeer weinig aanleiding om over ondervonden leed te klagen achterlaat? De geestdrift waarmede een volk de toekomst tegemoet gaat, vindt veelal in zijne grieven tegen het bestaande haar voornaamste voedsel. Welnu dit voedsel moet hier al zeer schaars voorhanden zijn geweest, wanneer het, omgezet in geestdriftig verlangen naar verandering, een zoo armoedig resultaat oplevert.

Bijna veertig jaren lang heeft de heerschappij van de liberale beginselen in Nederland onafgebroken voortgeduurd en vergelijk nu hare nalatenschap met de stapels grieven, die het regeeringsstelsel van 1815 achterliet.

Of mocht minder onbestemde maatstaf noodig zijn, men legge dan de jongste grondwetsherziening naast die van '48 en vrage naar beider beteekenis. Immers wat zulk eene herzie-

ning voor alles bedoelt, is aan de geslachten die komen de teleurstellingen te besparen, door vroegere geslachten ondervonden, en vandaar dat zij altijd naar wapenen zoekt om misbruiken, in den lateren tijd voorgekomen, voor het vervolg af te snijden. In dit opzicht is dan ook de herziening van 1848 bij uitstek merkwaardig, want vele van de veranderingen, die zij invoerde, hebben hare eigen geschiedenis en herinneren aan gebeurtenissen uit de laatste 25 jaren, die men voor het vervolg wilde keeren. En stel nu daarnaast de herziening, welke in dit jaar haar beslag kreeg. Van een soortgelijken toeleg is, zoover ik mij herinner, nergens eenig spoor te vinden. Men heeft getracht wat duister was op te helderen en oude twistvragen uit den weg te ruimen, maar eene dringende behoefte aan verdedigingsmiddelen tegen de herhaling van slechte regeeringspraktijken in de toekomst spreekt evenmin uit de besluiten waaraan de meerderheid haar zegel hechtte als uit de voorstellen van de minderheid. Integendeel, wat beiden bedoelen, en de overgroote meerderheid dan ook telkens bekrachtigde, was opheffing van grondwettige beperkingen, opdat de wetgever van de toekomst zich vrijer mocht kunnen bewegen dan tot nog toe het geval was. Zou een dergelijk resultaat mogelijk zijn geweest wanneer men inderdaad reden had gehad te klagen over hetgeen de tegenstanders nu zoo gaarne met den naam van liberaal wanbestuur bestempelen?

Of ik dan meen dat de liberale partij gedurende die lange reeks van jaren het regeeringsgezag op onberispelijke wijze heeft uitgeoefend? Ik heb hier te dikwijls eene tegenovergestelde meening uitgesproken om ruimte te laten voor zulk eene onderstelling. Maar tusschen het plegen van fouten en het verrichten van die handelingen, welke de volkomen veroordeeling van een regeeringsbeleid met zich brengen, ligt eene breede kloof - terwijl dan nog altijd de vraag overblijft welke van die fouten aan de personen en welke andere aan de omstandigheden moeten worden toegeschreven. Met de grondwetsherziening die nu tot stand kwam is een belangrijk tijdvak in onze politieke geschiedenis afgesloten en het oogenblik aangebroken waarop men zich van de beteekenis van dat tijdvak volledig rekenschap zal kunnen geven. Er behoort zeker meer dan gewone moed toe om nog eens door te dringen in die

breede rij van folianten, waaraan men den naam van ‘Handelingen der Staten-Generaal’ gegeven heeft, ten einde daaruit de bouwstoffen eener parlementaire geschiedenis van de laatste veertig jaren bijeen te zamelen, maar de arbeid, goed uitgevoerd, zou de moeite, daaraan besteed, rijkelijk kunnen beloonen en zoowel kostbare bijdragen leveren tot onze jongste geschiedenis als uitnemende lessen voor de naaste toekomst.

Maar ook zonder die geschiedenis af te wachten kunnen de tijdgenooten zich althans de hoofdtrekken herinneren, welke dit veertigjarig parlementaire tijdvak kenmerkten, vóór alles dezen, dat het regeeringsbeleid in den loop der jaren zichtbaar is verzwakt en ten laatste tot een toestand van bijna volkomen machteloosheid teruggebracht. Immers omtrent geen enkele eigenaardigheid is tegenwoordig de volksovertuiging zoo wel en zoo volkomen gevestigd als juist omtrent deze. Men vergist zich niet veel met te beweren, dat de liberale partij in de eerste tien jaren van hare regeering meer werkkracht heeft geopenbaard dan in alle andere te zamen, en tevens dat de eerste producten van hare werkzaamheid ook de beste waren die zij leverde. De hervorming van het koloniale stelsel, zoo krachtig en op zoo eervolle wijze aanvaard, bleef sedert - nog dezer dagen werd het telkens aangetoond - halverwege steken. Zoo dikwijls in de eerste jaren de staat van de schatkist het toeliet, heeft men van de gelegenheid gebruik gemaakt om eenige van de drukkendste belastingen in te trekken, maar tot eene grondige herziening van het belastingstelsel - ofschoon algemeen als volstrekt noodig aangewezen - kwam het sedert nooit. Aan oorlog en marine werden jaar op jaar schatten besteed, maar een kloek besluit om de defensie tot eene waarheid te maken, bleef altijd achterwege. De wet tot beperking van den kinderarbeid in fabrieken - eene wet die men dan nog verschuldigd was aan het initiatief van een der kamerleden - was de eenige stap dien men zette op den weg, welke tot verbetering van den toestand der arbeidende klasse leiden moest, en tot dien stap ging men eerst over, toen ettelijke van de ons omringende volken hunne wetgeving op dit stuk reeds tot eene groote mate van volkomenheid hadden gebracht. Voor de naleving van enkele gebiedende voorschriften der grondwet is zelfs eene tijdruimte van veertig jaren niet lang genoeg geweest. De plattelands schutterij, in 1848 veroordeeld, staat in 1888 nog overeind,

aangenomen althans dat zij dit immer heeft gedaan; aan eene meer algemeene wetgeving op den waterstaat dacht men in de allerlaatste jaren voor het eerst, en aan eene wet op de comptabiliteit meer dan twintig jaren geleden voor het laatst - maar die latere en die vroegere overwegingen bleven beiden even onvruchtbaar. Het veertigjarig regeeringsbedrijf van de liberale partij levert ons het beeld van een stroom, die zich aanvankelijk met groote kracht voortbeweegt, maar allengs in snelheid vertraagt, naarmate hij zich verder van zijn oorsprong verwijdert; in den eersten tijd schiet hij recht voor zich uit, omdat zijne kracht groot genoeg is om elke belemmering, welke hij op zijnen weg ontmoet, te vernietigen, maar later is die kracht gebroken en kan hij zich nog slechts in de grilligste bochten langzaam voortbewegen, verplicht als hij is om voor elke belemmering uit den weg te gaan, op het gevaar af van eindelijk in het zand te smoren.

Aan de juistheid van het feit, dat ik hier aanstipte, wordt door niemand meer getwijfeld, maar over de redenen, welke het verklaren, zal men zich vermoedelijk minder gemakkelijk verstaan. Zeker heeft de persoonlijkheid van Thorbecke tot de goede resultaten, in de eerste jaren na 1848 verkregen, machtig veel bijgedragen, maar men zou toch onbillijk oordeelen, wanneer men de toenemende verzwakking van de liberale partij sedert de eerste jaren vóór alles aan de zwakheid van de elkander opvolgende regeeringen mocht willen toeschrijven, want aan mannen van beteekenis heeft het vele van die regeelingen toch waarlijk niet ontbroken. Denk slechts aan de lotgevallen van het tweede ministerie-Thorbecke; stellig was het veel krachtiger ingericht dan het eerste en toch heeft het vrij wat minder en vooral minder deugdelijke vruchten opgeleverd dan de regeering die in November 1849 het bestuur aanvaardde.

Liever zou ik voor mij de verklaring van het algemeen erkende feit hierin willen zoeken, dat de liberale partij gedurende de eerste twintig jaren van hare regeering geenerlei staatkundige partij tegenover zich heeft gehad en in den laatsten tijd geene andere dan eene, die door hare wording een zeer bijzonder en zeer weinig parlementair karakter droeg. Reeds meer dan twintig jaren geleden klaagde ik op deze zelfde plaats over de al te volkomen overwinning door de liberalen in 1848 behaald en over het gemis van eene conservatieve

partij, dat daaruit was voortgevloeid. Wel ontbrak het niet aan conservatieven, dat wil zeggen aan mannen wier hart althans aan een ander staatkundig stelsel toebehoorde, maar dezen zijn er nimmer in geslaagd zich te vereenigen in een programma van praktisch regeeringsbeleid, door scherp begrensde beginselen van het streven der liberale partij onderscheiden. Wel hebben zij nu en dan op enkele bepaalde punten o.a. op het gebied van koloniaal beleid, standgehouden, maar altijd slechts voor eene korte poos. In den loop der tijden verbleekte het onderscheid zoowel op dit als op elk ander gebied, om eindelijk geheel te worden uitgewischt.

Deze veeljarige alleenheerschappij van de liberale partij is niet het minst voor haar zelve een kwaad geweest. Streng genomen sluiten de woorden ‘partij’ en ‘alleenheerschappij’ elkander uit, want een staatkundige groep heeft geen andere reden van bestaan dan den toeleg om den invloed van andere groepen te keeren. Waar die anderen ontbreken, kan zij op den duur zelve niet zijn. Daarenboven voor zulke vereenigingen geldt niet minder dan voor individuen het gebod om in voortdurenden strijd het middel tot voortdurende ontwikkeling te zoeken. Welnu aan dit gebod hebben onze liberalen zich kunnen onttrekken, want de verplichting om voor hunne beginselen te strijden - laat staan te lijden - is hun niet opgelegd geweest, en zelfs van een voortdurend wachthouden aan de grenzen konden zij zich ontslagen achten. De poorten van Capua werden hun maar al te vroeg geopend, en de verstrooiingen, daar genoten, hebben ook voor hen bittere vruchten gedragen.

Door het gemis van eene conservatieve partij ontviel aan de liberalen niet alleen de prikkel tot voortdurende inspanning, maar ook het middel om voor de zuiverheid van hunne eigen beginselen te waken. Waar de verschillende staatkundige meeningen ook bijzondere groepen vormen, bestaat er uitzicht, dat elk zich zal blijven bewegen op haar eigen terrein, omdat zij dit niet kan verlaten zonder te komen op een gebied dat anderen hebben ingenomen. Bij eene zoodanige inrichting zijn de verschillende partijen als even zoovele dammen, welke elkander weerkeerig begrenzen. Welnu de liberale partij is in de eerste twintig jaren van het hier besproken tijdvak inderdaad niet afgedamd geweest, noch ter linker- noch ter rechterzijde. Het gemis van eene bedijking links berokkende weinig schade, om-

dat in deze periode de radicale stroomingen bijna geheel ontbraken, maar zooveel te grooter moest het nadeel zijn, dat uit het gemis van eene bedijking rechts voortvloeide, omdat niet weinig oud-conservatieve elementen allengs in de gelederen van de regeerende partij waren ingelijfd. Niemand behoeft er zich dan ook over te verwonderen, dat onze liberale partij meer en meer ter rechterzijde afweek en dat, naarmate haar stroomgebied zich verruimde, de kracht waarmede zij zich voortbewoog allengs zwakker werd.

Bedrieg ik mij niet, dan is uit het gemis van eene strenge organisatie onzer staatkundige partijen nog een derde euvel voortgevloeid, grooter misschien dan de beide eerstgenoemde, te weten dit, dat de liberale partij, ofschoon hare beginselen feitelijk veertig jaren lang de regeering hebben geleid, slechts bij uitzondering de toepassing van die beginselen aan hare eigen natuurlijke hoofden heeft opgedragen gezien. Het grondwettig voorschrift, dat de koning de ministers benoemt en hen ontslaat ‘naar welgevallen’, werd in den regel verkeerd begrepen en dan ook zeer ten onrechte toegepast, als zoude juist bij de keuze van ministers de grootst mogelijke vrijheid kunnen heerschen, zoo de gekozenen maar zorgden dat zij zich niet openlijk aankantten tegen de door de meerderheid beleden beginselen. Regeering door de eigen hoofden werd zoodoende uitzondering; regeering door anderen regel, ook door die anderen wier persoonlijke sympathiën soms vrij ver afweken van die der meerderheid. En waarom ook niet, zoolang niet meerdere politieke partijen naast elkander stonden en ten slotte iedereen erkende, dat het regeeren overeenkomstig de liberale beginselen van de meerderheid eene onafwijsbare noodzakelijkheid was geworden?

Meer dan één kwaad is uit die verkeerde praktijk voortgevloeid: zij heeft ons in en regel zwakke regeeringen gegeven, terwijl wij toch aan zeer sterke behoefte hadden, en zij heeft in de hand gewerkt die verkeerde verhouding tusschen ministerie en vertegenwoordiging, welke meer dan iets anders de toekomst van het parlementaire stelsel bedreigt. Immers wanneer, zooals de eischen van dit stelsel het medebrengen, de natuurlijke hoofden van de meerderheid, dat wil zeggen, de mannen in wie zij te gelijk de zuiverste en de machtigste uitdrukking van hare eigen denkbeelden terugvindt, de regeering uitmaken, zal het deze weinig moeite kosten hare onafhan-

kelijkheid te handhaven en dus in waarheid regeering te zijn. Zoolang zij getrouw blijft aan hare beginselen, zal zij veilig kunnen rekenen op den steun van de meerderheid, wel wetende dat zij even onmisbaar is voor deze, als deze voor haar, en aan die wetenschap de kracht ontleenen die zij voor de richtige vervulling van hare taak behoeft. Berust daarentegen het bewind in handen van mannen, die zich wel bereid verklaren dat bewind overeenkomstig de inzichten van de meerderheid uit te oefenen, maar die in geen geval voor hare natuurlijke organen kunnen doorgaan, dan is de verhouding tusschen regeering en vertegenwoordiging plotseling veranderd. Van wederkeerig vertrouwen is onder die omstandigheden geen sprake meer; aan het voortbestaan van zulk een bewind is der meerderheid niets gelegen en alleen in zooverre kan zij er in berusten, dat het hare zaken doe, als het zich stipt naar hare inzichten gedragen blijft. Het regeeringsgezag gaat dan feitelijk op de vertegenwoordiging over, dat wil zeggen op eene vergadering, welke, hoe voortreffelijk zij misschien ook moge zijn ingericht, voor dergelijke taak volkomen ongeschikt is. Hoe dikwijls hebben wij in het nu afgesloten tijdvak die wanverhouding waargenomen en daarbij telkens dit kunnen opmerken, dat de regeering de meerderheid en deze de regeering verlamde, en wel zoo, dat beiden te zamen tot machteloosheid werden gedoemd.

In de laatste periode van het nu afgesloten tijdvak is alles veranderd, want waarover de liberale partij toen ook te klagen had, zeker niet over gemis aan tegenstanders. Integendeel, want deze kwamen al spoedig in zoo dichte drommen opzetten en tevens zoo nauw aaneengesloten, dat de liberalen zich slechts met inspanning van alle krachten konden handhaven en genoegen moesten nemen met eene hoogst onbeduidende meerderheid. Gaf nu die nieuwe en sterke oppositie aan de liberale partij althans hare oude veerkracht en haar oorspronkelijk zuiver karakter terug? Ongelukkig niet, en hoe kon het anders? Had die nieuwe oppositie een zuiver staatkundig karakter gedragen en, 't zij conservatieve, 't zij radicale, beginselen op den voorgrond gesteld, zij zou dan de verwante elementen in de liberale partij tot zich getrokken en die partij door zulk eene afscheiding gelouterd hebben. Maar het tegendeel was waar, want, al kwam zij ook op staatkundig gebied met

bepaalde eischen te voorschijn, zoo lag toch haar zwaartepunt in eene kerkelijke belijdenis en was zij hare snelle en krachtige ontwikkeling slechts aan overwegende kerkelijke invloeden verschuldigd. Zij mocht voorzichtigheidshalve ettelijke van de gevolgtrekkingen verloochenen, die op staatkundig gebied uit hare geloofsbelijdenis moesten voortvloeien, dit belette niet dat in dagen van strijd die belijdenis telkens meer op den voorgrond trad en dat in haren naam de geloovigen tegen den gemeenschappelijken vijand werden aangevoerd. De politieke sympathiën en antipathiën van die geloovigen waren overigens zoo gemengd mogelijk, in die mate zelfs dat niemand in staat was te beslissen aan welke van deze, de radicale of de conservatieve, nu eigenlijk de meeste beteekenis toekwam.

Wat kon de liberale partij anders doen dan tegen die sterke oppositie front maken? Het dogma waarvan deze uitging - eene vermenging van allerlei kerkelijke en staatkundige begrippen - was in lijnrechten strijd met de diepste overtuiging van de regeerende meerderheid en de eisch aan dit dogma ontleend, voor haar niet alleen op zich zelven onaannemelijk, maar des te bedenkelijker omdat die niet kon worden ingewilligd zonder dadelijk andere eischen uit te lokken, welke nog veel verder reikten en op eene geheele omkeering van de sedert 1848 gehuldigde beginselen uitliepen. Om zulk een resultaat te keeren vond de liberale partij al hare oude veerkracht terug, en hield zij, vast aaneengesloten, jaren achtereen tegen de kerkelijke oppositie stand. Maar juist van die veerkracht en van dat geduldig standhouden heeft men haar sedert eene grief gemaakt, en geen wonder, want er lag voor de groote menigte iets bij uitstek afmattends in dien nooit opgelosten strijd, in dat eindeloos herhalen van dezelfde argumenten. Was daarom de grief billijk? Ik zou het niet denken. Een vijand wordt niet gekozen, maar legt zich op, evenzeer op staatkundig gebied als op elk ander, en het karakter van dien vijand, niet onze willekeur, bepaalt den aard van de wapenen die wij moeten gebruiken en de soort van onze verdedigingsmiddelen. De richting waarin de slagen vallen, die men ons tracht toe te brengen, is ook de richting waarin wij onze wapenen keeren moeten. Indien de liberale partij twaalf jaren lang de socialisten tegenover zich had gehad, zij zoude dan al dien tijd onvermoeid hebben gestreden voor het eigen-

domsrecht; terwijl thans, nu de toeleg op den voorgrond trad om het geheele onderwijs zooveel mogelijk aan kerkelijk gezag te onderwerpen, bestrijding van dien toeleg de aangewezen taak werd. Men mocht het betreuren dat er aan die taak geen einde kwam en dat zij beslag legde op schier alle krachten waarover de partij beschikken kon, toch mocht men die niet prijsgeven. En dat de meerderheid in de Kamer, dus oordeelende, de getrouwe uitdrukking was van de wenschen der kiezers, die haar afvaardigden, bewees de strijd aan de stembus, altijd weder onder hetzelfde wachtwoord aangevangen en met telkens grootere heftigheid gevoerd.

En toch is die eindelooze strijd voor de liberale partij een wezenlijke ramp geweest, niet alleen omdat het kerkelijk karakter van de tegenstanders ook aan haren strijd veel meer dan wenschelijk was eene kerkelijke tint gegeven heeft, maar daarenboven omdat die strijd harerzijds geweest is een zuiver conservatieve, een zeer krachtig vasthouden aan het bestaande tegenover hen die dit wilden vernietigen. Op zich zelf stak hierin zeker geen kwaad, want wee de liberale partij die op hare beurt geen conservatieve weet te zijn; maar de dure plichten, haar door den kerkelijken strijd opgelegd, maakten het meer dan ooit noodig, dat zij, overeenkomstig de wet van haar bestaan, op elk ander gebied de vlag van ontwikkeling en vooruitgang ontplooide en daarmede moedig voorwaarts schreed. Juist in dit opzicht schoot zij echter te kort, en moest zij helaas te kort schieten, omdat de kerkelijke strijd hare gelederen dermate had gedund, dat de vroeger sterke meerderheid allengs tot het kleinst mogelijke cijfer werd teruggebracht. Immers op welk gebied zij ook mocht willen doen blijken van haren vooruitstrevenden zin, in elk geval had zij om haar doel te kunnen bereiken behoefte aan eene zekere ruimte binnen welke zij zich vrij zou kunnen bewegen. Met eene meerderheid van een of twee stemmen is geen enkele partij tot krachtig optreden in staat, omdat, in welke richting zij hare kracht ook moge willen openbaren, in elk geval daarop moet worden gerekend, dat eenigen of meerderen van de haren achterblijven. Kan zulk een verlies niet worden gedragen, dan is de partij tot machteloosheid gedoemd. Onze liberale partij is in de latere jaren van deze waarheid diep overtuigd geweest en van daar haar angstig ontwijken van elk vraagstuk, dat niet kon

worden aangeroerd zonder dat een meer of minder sterk verschil van meening in haar eigen midden duidelijk aan het licht kwam. Alleen in conservatieve richting was zij sterk, maar op het terrein dat haar van nature toebehoorde en waar zij van hare vrijgevige beginselen blijk had moeten geven, voorbeeldeloos zwak. De tijd, voor productieven arbeid aangewezen, was ongebruikt gelaten en zulk een tijd kwam helaas niet terug.

De staatkundige schrijver van onze parlementaire geschiedenis zal naar ik vermoed tot geen andere conclusiën komen dan ik hier met een enkel woord aanstipte; hij zal verklaren, dat de liberale partij het haar toevertrouwde erfstuk wel is waar heilig heeft bewaard en krachtig verdedigd, maar er tevens bijvoegen, dat zij het vermogen heeft gemist om de vlag, rondom welke zij zich had geschaard, door struiken en distelen heen, bergopwaarts te dragen, teneinde dus een allengs hooger terrein met die vlag te dekken. Dat een samenloop van ongunstige omstandigheden tot dit treurig resultaat heeft bijgedragen valt niet te loochenen, maar zou die erkentenis voldoende zijn om de schuld geheel te delgen? Ik twijfel er aan.

Aan wie dan het grootste aandeel in de overblijvende schuld? Ik zou zeggen niet aan hen die in den laatsten tijd voor de liberale beginselen opkwamen, maar veeleer aan hunne voorgangers, omdat deze, en deze alleen, het middel hebben in handen gehad om de hier bedoelde ongunstige omstandigheden te keeren en dus eene betere toekomst te bereiden dan werkelijk voor de liberale partij is weggelegd geweest.

Immers toen de kerkelijke strijd - een strijd die in ons door en door kerkelijk land noodzakelijk zeer groote verhoudingen moest aannemen - eens begonnen was, konden de rampzalige gevolgen, die daaruit voortvloeiden, door de liberale partij ook niet meer worden ontweken. Maar geheel anders is het met de bewering, dat die zelfde partij in eene vroegere periode van hare geschiedenis, bij gemis aan politieke tegenstanders, het motief om zich in te spannen en strijd te voeren voor hare beginselen zou hebben gemist, want het antwoord ligt voor de hand, dat zij, krachtig voortarbeidende in hare eigen richting, van zelve dien tegenstand zou hebben geschapen. Indien de nog altijd zeer machtige conservatieve elementen zich na 1848 niet hebben georganiseerd, dan is het omdat de behoefte aan

zulk eene organisatie zich niet heeft doen gevoelen; de liberale wateren vloeiden zoo zachtkens en zoo vreedzaam daarheen, dat het louter weelde zou zijn geweest de oevers door dammen te beveiligen. Niet anderen, maar de regeerende liberalen zelven hadden de conservatieve partij in het leven moeten roepen en zij zouden dit ongetwijfeld hebben gedaan, wanneer zij, door hunnerzijds bedrijvig op te treden, aanhoudend en levendig verzet hadden uitgelokt. Wie weet zelfs of wanneer zulk een verzet - een ernstige strijd tusschen progressieve en niet progressieve groepen - vroeger ware uitgebroken, de kerkelijke beweging zich wel had kunnen openbaren in denzelfden vorm als thans.

Maar het was en bleef op staatkundig terrein bladstil en de ongezonde atmosfeer, uit die stilte geboren, moest aan de snelle ontwikkeling van onze kerkelijke twisten maar al te bevorderlijk zijn. Het laatste oogenblik waarop de liberale partij haar noodlot had kunnen bezweren, was de optreding van het ministerie-Kappeyne, toen zij over eene aanzienlijke meerderheid en tevens over zeldzaam groote regeeringstalenten beschikken konde. Had zij, in plaats van zich toen dadelijk in te spannen voor een zuiver conservatief bedrijf, waarvan het resultaat in de schoolwet van 1878 werd neergelegd, gezocht naar een *modus vivendi* met de kerkelijke partijen en inmiddels hare benijdenswaardig groote krachten aangewend om op elk ander gebied de sedert zoovele jaren verzuimde taak te volvoeren en dus beter dan tot nog toe aan de natuurlijke roeping van het liberalisme te beantwoorden, vermoedelijk zouden wij dan op dit oogenblik in een vrij wat gunstiger toestand verkeeren dan nu werkelijk het geval is.

De openbare meening, vroeger veel te verschoonend voor de zwakheden van de regeerende meerderheid, heeft haar intusschen juist in de latere jaren, toen krachtsontwikkeling niet meer mogelijk was, met toenemende heftigheid die zwakheden verweten. Deze heftige critiek, gevoegd bij het feit dat er in de laatste jaren alle reden bestond om te twijfelen of de liberale partij de kleine meerderheid, die haar overbleef, niet meer aan de indeeling van de districten dan aan den wil van de meerderheid der stemmende kiezers verschuldigd was, moest aan de regeeringspartij de weinige kracht ontnemen die haar nog overbleef. Eene volksvertegenwoordiging moet al hare zedelijke kracht ontleenen aan de diep gevestigde overtuiging

van hare nauwe verwantschap met het kiezersvolk; die overtuiging had, niet het minst in haar eigen midden, opgehouden te bestaan en daarmede was de eenige grondslag vervallen waarop haar gezag steunen kon.

Zoo vele en zoo groot als de tekortkomingen van de regeerende partij tegenover hare eigen richting mogen geweest zijn, zoo weinig stof tot beklag heeft zij aan de minderheid opgeleverd. Natuurlijk dat vele van de wetten, die zij gaf, met de inzichten van deze allerminst overeenstemden, maar aan misbruik van gezag heeft zij zich niet schuldig gemaakt. Zoowel in de wetgeving als in de administratie heeft zij getoond diep doordrongen te zijn van haren plicht om aan allen zonder onderscheid recht te doen wedervaren en van haren eerbied voor de geldende wet blijk gegeven. Ik beweer zeker niet dat er op dezen regel geen uitzonderingen zouden kunnen worden aangewezen, maar enkel dit, dat, in verhouding tot de groote macht die zij uitoefende, in verhouding dus tot haar vermogen om te zondigen, die uitzonderingen tot de zeldzaamheden hebben behoord. Deze lof mag haar, dunkt mij, niet onthouden worden, want zij heeft er volkomen aanspraak op. Mocht zij wat vroeger of later zelve minderheid worden, dan kan zij volkomen tevreden zijn wanneer haar op hare beurt dezelfde vrijgevige behandeling ten deel valt, als zij in de dagen van hare grootheid voor de toenmalige minderheid overhad.

Ligt in de bovenstaande schets ook maar eene zekere mate van waarheid, dan reeds moet worden toegegeven, dat de nieuwe orde van zaken, dezer dagen ingewijd, in de vroegere gebeurtenissen hare volkomen rechtvaardiging vindt. Men kan meenen dat de liberale partij, door vroeger haren naam te verbinden aan tal van noodzakelijke hervormingen, de jongste conclusie op politiek terrein had kunnen ontwijken; - meenen dat ook binnen de grenzen, door de grondwet van 1848 geteekend, daartoe ruimschoots de gelegenheid openstond; - meenen ook dat zij door dit te doen de belangen van het vaderland beter zoude hebben behartigd dan door die hervormingen te bewaren voor eene nieuwe orde van zaken, welke dan toch zeker ook

hare donkere schaduwzijden met zich brengt; - maar men kan niet loochenen dat er dringende behoefte bestond ons te ontworstelen aan den zeer gedrukten politieken toestand van de latere jaren. Er moge eene zekere waarheid schuilen in de bewering, dat het nederlandsche volk zich zelf weet te redden, ook al laten wetgever en regeering het aan zijn lot over, zeer zwaar weegt toch die troostgrond niet. Onze achterstand op wetgevend gebied is tot eene zoodanige hoogte geklommen, dat de nadeelige gevolgen van dien toestand in het dagelijksch leven ruimschoots worden ondervonden; en wat erger is, de moedeloosheid en het scepticisme in de regeeringskringen - natuurlijke vruchten van het machteloos en onvruchtbaar tobben der latere jaren - heeft zich kennelijk reeds ver buiten die kringen verspreid en aanleiding gegeven tot een algemeen wantrouwen aan eigen vermogen en eene soort van afmatting, die niet kunnen voortduren zonder onze nationale krachten allengs verder te sloopen en dus ons volksbestaan in gevaar te brengen. Tot welken prijs dan ook, men behoort den wagen van staat los te maken van de distelen en struiken tusschen welke hij zoo lang reeds zit vastgeklemd en hem op den vrijen, goed geeffenden weg terug te brengen.

Ter bereiking van dat doel is zeker buitengewone krachtsinspanning noodig, maar de beste vrucht, die wij van de nieuwe vertegenwoordiging mogen te gemoet zien, is immers deze, dat zij ons het vermogen om zulk eene kracht uit te oefenen, brengen zal. Voor het gemis aan zelfvertrouwen, dat in den laatsten tijd meer dan iets anders tot verzwakking van de nu stervende Kamer bijdroeg, zal in de nieuwe vertegenwoordiging een diep besef van eigen vermogen in de plaats komen, een besef voortgevloeid uit de wetenschap, dat zij de getrouwe tolk is van een veel grooteren kring van kiezers dan tot nog toe aan de samenstelling van de vertegenwoordiging medewerkte. Misschien is dat zelfvertrouwen ongemotiveerd, maar, ook al mocht dit zoo wezen, zijn bestaan is genoeg om kracht te geven. Aan jonge en frissche elementen zal het in de nieuwe Kamer vermoedelijk niet ontbreken, terwijl de oude, die derwaarts worden afgevaardigd, in elk geval een gewijzigd karakter zullen met zich brengen. Er komt in toenemende mate over de natie een gevoel van ongeduld en ik zou mij zeer bedriegen wanneer de nieuwe vertegenwoordiging geen

uitdrukking gaf aan dit gevoelen door hare ijverige pogingen om de schromelijke tijdverspilling van de latere jaren zooveel mogelijk goed te maken.

Een natuurlijk gevolg van de krachtsinspanning, die wij in de naaste toekomst verwachten kunnen, zal wel zijn, dat men gaat afzien van verdere pogingen om werkelijk verschil van meening onder zeer algemeene leuzen te verbergen. Niemand behoeft dit resultaat te betreuren, want inderdaad niets heeft in den laatsten tijd meer dan dat de krachten van de liberale partij verzwakt. Het is zeer mogelijk, dat het toegeven aan die neiging met het verlies van ettelijke stemmen moet worden gekocht, mogelijk ook, dat zij vroeger of later op eene volkomen scheuring zal uitloopen, maar ook als minderheid, mits deze geheel vrij zij in hare bewegingen, zal de liberale partij vruchtbaarder kunnen arbeiden dan als eene meerderheid voor welke het omsluieren van hare ware meening eene levensvoorwaarde was geworden; eene voorwaarde welke alleen door zoo min mogelijk handelend op te treden kon worden geëerbiedigd.

Trouwens het is niet alleen de liberale partij in welker midden zich zulk eene neiging openbaart, want ook onder hare tegenstanders wint zij blijkbaar veld, en geen wonder want vooral de kerkelijke partijen zijn hier te lande uit de meest heterogeene politieke elementen samengesteld. Reeds in den laatsten tijd kwam het meermalen voor, dat zulke elementen onder bepaalde omstandigheden naar aansluiting zochten, waar zij verwante politieke overtuigingen bij andere partijen meenden aan te treffen, en niemand behoeft er aan te twijfelen dat dit zoeken in vervolg van tijd allengs menigvuldiger en ook allengs vruchbaarder zijn zal.

Ik wil met de voorgaande opmerking allerminst te kennen geven, dat wij ons naar mijne meening in 1888 op eene geheel nieuwe partijvorming in de Tweede Kamer moeten voorbereiden. Politieke partijen zijn historische producten, vruchten van lang aanhoudenden en levendigen strijd, en zulk een strijd moet eerst in de toekomst gestreden worden. De aanstaande verkiezingen zullen - het kan niet anders - in hoofdzaak de oude leuzen op den voorgrond schuiven; maar wanneer hier en daar de kiesvereenigingen zich duidelijker dan tot nog toe rekenschap geven van hetgeen hare meerderheid werkelijk zoekt en wil, dan zal die besliste overtuiging ook spreken uit de candidaten die zij aanbeveelt. Men heeft alzoo eenige reden om te ver-

moeden, dat het aantal mannen met scherp geteekende politieke meeningen in de nieuwe Kamer grooter zijn zal dan in de tegenwoordige. Van dezen zal de strijd uitgaan en die strijd het zaad strooien, waaruit misschien in de toekomst eene meer gezonde en zuivere politieke partijvorming opwast dan wij hier te lande sedert 1848 hebben gekend.

'Misschien', want er is inderdaad veel meer optimisme noodig dan waarover ik beschikken kan om van een gezond politiek leven in de toekomst anders dan als van eene mogelijkheid te gewagen. Maar pessimistische vertoogen waren nooit minder op hunne plaats dan op dit oogenblik, nu wij gesteld worden voor eene nieuwe orde van zaken, die alleen door algemeene krachtsinspanning, moedbetoon en vertrouwen aan hare bestemming kan beantwoorden. Alles wat rechtstreeks of zijdelings zoude kunnen strekken om dat vertrouwen te ondermijnen, moet daarom nu meer dan ooit worden vermeden, en hoogst ongaarne zou ik daarom ook maar een enkel woord willen bezigen, dat als miskenning van deze verplichting konde worden opgevat. Maar moedbetoon behoort geen waakzaamheid buiten te sluiten en krachtsinspanning kan alleen dan vruchtbaar zijn wanneer zij geschiedt met juiste kennis en volledige waardeering van de moeilijkheden, die men te overwinnen heeft. De klippen welke de nieuwe vertegenwoordiging op haren weg ontmoeten zal, zijn zoo vele en zoo veelsoortig, dat elke poging om vóór den aanvang van de reis eenige of meerdere van deze in het licht te stellen, aanbeveling verdient. Overtuigd dat het goed is wanneer velen in die poging samenwerken, waag ik het hier ten slotte aan de bijdragen van anderen ook mijne kleine bijdrage toe te voegen.

Het eerste en het hoofdbezwaar misschien ligt in den eigen aard van het werk dat de vertegenwoordiging wacht. Geen van de moeilijkheden voor welke de oude Kamer zwichtte, zoo dikwijls zij aan dit zelfde werk arbeidde, vindt de nieuwe uit den weg geruimd en juist deze omstandigheid maakt de haar opgelegde taak zoo zwaar. Zeer in het bijzonder geldt dit voor den schoolstrijd. Hoeveel weerzin die eindelooze strijd ook moge opwekken, het is volkomen zeker dat hij zich niet ter zijde laat schuiven, volkomen zeker ook, dat er hier te lande aan geen gezonde organisatie van politieke partijen gedacht kan

worden zoolang op dit gebied - ik zeg niet de vrede gesloten maar - geen toestand geschapen is waarin allen kunnen berusten, al moge die dan ook aan de wenschen van niemand volkomen beantwoorden. Mochten de aanstaande verkiezingen aan de kerkelijke partijen eene bruikbare meerderheid verzekeren, dan zoude daaruit allicht dit goede gevolg voortvloeien, dat het invoeren van zulk een toestand meer gemakkelijk werd gemaakt; niet omdat naar mijne meening van de liberale partij geen concessiën te verwachten zijn, maar omdat wijziging van de bestaande wetgeving eigenaardig behoort uit te gaan van hen, die over deze wetgeving klagen. Het was niet de minste moeilijkheid, die tot nog toe aan de oplossing van den schoolstrijd in den weg stond, dat de oppositie kwam van eene partij, die, omdat zij nog nimmer regeering was geweest, bij den strijd dien zij voerde, enkel raadpleegde met hare abstracte wenschen, maar niet met de practische vraag, wat nu werkelijk bereikbaar is in een land, waar de gevoelens over de hier bedoelde kwestie zoo sterk verdeeld zijn en van beide kanten met zooveel warmte worden bepleit. Eenmaal regeering zal zij zich niet kunnen onttrekken aan het besef van de strenge plichten, die als zoodanig op haar rusten; zij zal meer dan nu, behalve met hare eigen wenschen, ook rekening houden met die van hare tegenstanders en tevens angstvalliger onderzoeken dan tot nog toe noodig was, wat binnen de grenzen van de Grondwet al of niet kan worden verkregen. Dragen de voorstellen, welke in dit geval van haar kunnen worden te gemoet gezien, de duidelijke blijken dat zij met inachtneming van dit standpunt zijn opgesteld, dan zou ik meenen dat de kansen om tot schikking te geraken nu grooter zijn dan ooit te voren, want òf ik bedrieg mij zeer, òf de geheele liberale partij haakt naar het terzijdestellen van deze strijdvraag. De debatten in den afgeloopen zomer over het voorstel van den heer Schaepman gevoerd, zullen dan tevens blijken althans deze practische beteekenis te hebben gehad, dat zij duidelijk de grenzen aanwezen, binnen welke alle pogingen om tot overleg te komen zich moeten blijven bewegen.

Wanneer men zelfs ten aanzien van een vraagstuk, dat hier te lande in de laatste twintig jaren in den volstrekten zin van het woord aan de orde van den dag is geweest, nog niet met eenige nauwkeurigheid kan bepalen - ik zeg niet wat de

verschillende partijen wenschen, maar - wat zij, lettende op alles waarop gelet moet worden, als verantwoordelijke regeering zouden durven aanbevelen en verdedigen, dan behoeft niemand er zich over te verwonderen wanneer hij bevindt, dat aan alle andere groote vraagstukken, die in den eersten tijd de vertegenwoordiging zullen bezighouden, dat karakter van onbestemdheid nog in veel sterker mate eigen is. Juist daar ligt het groote gevaar voor de toekomst; het gevaar dat men tijd en krachten zal verspillen aan eindelooze debatten zonder eenig praktisch resultaat tot stand te brengen. De taak welke de liberale partij in de eerste jaren na 1848 te vervullen had en die zij dan ook in korten tijd op uitstekende wijze volbracht, was betrekkelijk gemakkelijk, omdat over het beginsel, dat den grondslag behoorde uit te maken van de groote organieke wetten, door de meerderheid eenstemmig werd gedacht, zoodat de inrichting van onze voornaamste staatslichamen, zooals die wetten haar moesten vestigen, als eene logische noodzakelijkheid uit het algemeen erkende beginsel konde worden afgeleid. Het tegenwoordig geslacht echter ziet zich geplaatst tegenover allerlei technische vraagstukken, welke ook door mannen, die overigens volkomen dezelfde staatkundige richting volgen, op zeer verschillende wijzen worden beoordeeld, met dit ongelukkig gevolg dat er ook binnen de grenzen van eene zelfde partij ruimte is voor de meest heterogeene oplossingen. Bij de behandeling van zulke vraagstukken zich wel te doordringen van de waarheid, dat het parlementaire stelsel eene regeering van partijen is en dat dus de individuen met hunne aansluiting niet behooren te wachten tot dat aan hunne bijzondere inzichten geheel is tegemoet gekomen, ziedaar een uiterst moeilijk gebod en toch een gebod van welks eerbiediging de bruikbaarheid van dat stelsel afhangt.

Nergens komt die verscheidenheid van denkbeelden en in haar gevolg de algemeene spraakverwarring duidelijker aan het licht dan op een gebied, waar men reeds sinds jaar en dag ongeduldig naar de werkzame hand van den wetgever uitziet, - het gebied van onze belastingen; en toch het euvel dat voorziening vordert - het euvel namelijk dat meer in het bijzonder zij die enkel van de rente hunner kapitalen leven, veel te weinig in de algemeene lasten bijdragen - is zoo dikwijls en zoo daghelder blootgelegd, dat twijfel daaraan niet meer mogelijk is. Ik geloof dan ook dat de geheele liberale partij één

is in de overtuiging, dat dit euvel niet langer mag voortbestaan, maar ook verder reikt de gemeenschappelijke overtuiging niet. Terwijl velen nog willen beproeven of door indirecte middelen het gewenschte doel kan worden bereikt, hebben anderen uitdrukkelijk aan de directe middelen de voorkeur gegeven, maar daarom nog niet aan dezelfde. Hier heeft men partij gekozen voor eene bijzondere belasting op rente of kapitaal, en ginds voor eene algemeene belasting op de inkomsten, terwijl zij die tot laatstgenoemde partij behooren dan weder twisten over het meer of minder progressief karakter dat aan die belasting moet worden toegekend. Aangenomen dat het gelukt al die kwestiën uit den weg te ruimen, dan ontstaat dadelijk weder eene nieuwe bron van verdeeldheid, zoodra men gaat vragen voor welke van de bestaande belastingen de nieuwe heffing in de plaats moet komen: zullen het zijne directe belastingen of wel accijnzen? Naar mijne overtuiging pleiten krachtige argumenten voor een antwoord in eerstgenoemden zin, want niet de zoogenaamde lagere klassen, maar de kleine neringen, ambachten en bedrijven zijn de eigenlijke paria's van ons belastingstelsel; en is dit zoo, dan kan veilig worden aangenomen, dat afschaffing van het patent en van het recht van overgang in de registratiewet het meest ter bevordering van de algemeene welvaart zoude bijdragen, vooral dan wanneer het nieuwe middel in eene algemeene inkomsten-belasting mocht bestaan. Intusschen is die overtuiging verre van algemeen en het geval zeer mogelijk, dat de meerderheid aan afschaffing van accijnzen de voorkeur geeft. Natuurlijk dat alle afwijkende meeningen zich zoo krachtig mogelijk verdedigen, wanneer maar - wat ook het lot van die verdediging moge geweest zijn - allen zich weder vereenigen ter bereiking van het gemeenschappelijk hoofddoel, namelijk opheffing van de onbillijke bevoorrechting der hoogere klassen. Is de geheele liberate partij op die voorwaarde tot samenwerking bereid? De ervaring zal het moeten leeren, maar, zonder die ervaring af te wachten, mogen wij zeker nu reeds als stellig vaststaande aannemen, dat de hervorming van het belastingstelsel door haar toedoen voor geen anderen prijs te koop is.

De houding van de liberale partij tegenover het koloniale vraagstuk staat duidelijker geteekend, want zij kan dunkt mij niets anders bedoelen dan den hervormingsarbeid, sedert vele jaren gestaakt, weder op te vatten en dien voort te zetten in de

richting waarin zij aanvankelijk werd ondernomen, dat wil zeggen dus, dat de voordeelen die wij aan de koloniën ontleenen zich meer en meer tot de indirecte bepalen en dat wij deze trachten te vinden langs den eenigen weg waarop zij te vinden zijn, namelijk door de eigen welvaart van die koloniën allengs hooger op te voeren. Dat de belastingen in Indië opgebracht ook slechts aan Indië ten goede mogen komen, is een gebod van goede staatkunde en van rechtvaardigheid tevens waaraan de liberale partij niet kan weigeren het oor te leenen. Nog altijd komt het mij voor dat eene volledige scheiding tusschen de finantiën van het moederland en die van de koloniën het voor de hand liggende middel is om tot een meer zuiveren toestand te geraken en aan de allengs grootere spanning tusschen de beide deelen van een zelfde geheel een einde te maken; maar ook hier is het minder om de keus van een bepaald middel dan om het ijverig voortwerken in de door allen gewenschte richting te doen.

Mocht het blijken dat de kwestie van de legerinrichting hare oplossing in den laatsten tijd meer nabij gekomen is, dan moeten wij dit zeker veel meer danken aan den drang van de omstandigheden dan aan den ijver waarmede de liberale partij aan zulk eene oplossing heeft gearbeid. Wanneer straks ook België voor een eigenlijk volksleger zal hebben partij gekozen, dan blijft Nederland onder de staten van het vasteland, althans onder de staten in zijne nabuurschap, alleen met zijn verouderd militie-stelsel over, en reeds dit feit maakt de handhaving van dat stelsel tot eene onmogelijkheid. Evenmin als in de keuze hunner wapenen zijn de volken vrij in de keuze hunner legerinrichting: de verbeteringen, welke sommige staten op dit gebied invoeren, worden aan de overige eenvoudig als eene stellige noodzakelijkheid opgelegd, willen deze laatsten althans dat de verweermiddelen waarover zij beschikken aan hunne bestemming kunnen beantwoorden.

En wel verre dat wij ons moeten beklagen over de offers, uit die noodzakelijkheid voortvloeiende, zou ik meenen, dat er alle reden is om zich daarover te verheugen. Want niet alleen dat met het oude militie-stelsel eene van de grievendste klassen-onderscheidingen, in onzen staat overgebleven, wegvalt, maar ook voor de ontwikkeling van het jonge geslacht zal navolging van het vreemde voorbeeld hier goede vruchten

opleveren. Ik heb in mijn leven ruimschoots gelegenheid gehad ervaring op te doen van de goede en minder goede eigenschappen der nederlandsche jongelingschap en juist op grond van die ervaring aarzel ik niet te verklaren, dat de tijd aan den persoonlijken dienst besteed in mijn oog niet alleen geen verloren tijd zijn zal, maar dat de strenge tucht aan dien persoonlijken dienst verbonden en oefening in de moeilijke kunst om te gehoorzamen, veeleer tot de deugdelijkheid van de toekomstige geslachten machtig zal kunnen bijdragen. Wel verre van hunne ontwikkeling te storen, zullen zulke oefeningen die in hooge mate bevorderen. Het vermogen van de burgers om vrijwillig de ondergeschikte plaats in te nemen, welke aan elk hunner in het groote geheel toekomt, behoort tot de eerste eischen van eene duurzame volksregeering, en toch is er misschien geen enkele eisch, dien wij van nature minder geneigd zijn te bevredigen, dan juist dezen.

Maar ook wanneer geen militaire, sociale en paedagogische argumenten naar het nieuwe stelsel heenwezen, dan nog moesten zuiver staatkundige overwegingen ons nopen het te aanvaarden. Immers de krachten van een volk worden door niets zoozeer verlamd als door twijfel aan het vermogen om zijne onafhankelijkheid te verdedigen, en deze twijfel zal hier te lande dan eerst zijn uitgeroeid, wanneer de verdediging van die onafhankelijkheid niet meer de taak van enkelen, maar de plicht van alle weerbaren is geworden.

Bij al deze vraagstukken, welke in de eerste plaats op de beslissing van de nieuwe vertegenwoordiging wachten, komt dan eindelijk nog het vraagstuk bij uitnemendheid, dat men met den meer weidschen dan duidelijken naam van sociale kwestie pleegt te doopen. Ik moet gulweg bekennen dat ik even weinig sympathie heb voor dien naam - vruchtbare bron van eindelooze spraakverwarring - als voor de bij uitstek breede verhoudingen waarin de bedoelde kwestie niet zelden wordt opgezet; zeer overtuigd als ik ben dat dit werken in de breedte aan den arbeid in de diepte - den alleen vruchtbaren - meer nadeelig dan bevorderlijk is. Onoplosbare problemen te stellen is niet moeilijk, maar ook niet winstgevend; integendeel, want door telkens het bereikbare en onbereikbare dooreen te mengen, wordt de menschelijke veerkracht niet geprikkeld maar gedoofd. Daarenboven door de oplossing van

die zoogenaamde sociale kwestie altijd voor te stellen als de taak bij uitnemendheid van den Staat, dreigt men wederom te vervallen in de oude kwaal, van namelijk de schuld der individuen op de schouders te stapelen van dat geduldige abstracte wezen, den Staat. De sociale kwestie duidt op ziekten van het vrije maatschappelijk leven, ziekten nog veel meer van zedelijken dan van stoffelijken aard, en voor de genezing van zoodanige kwalen zal wel altijd verreweg het meest op de vrije krachtsinspanning van de individuen aankomen. Wie in hun leven van elken dag er het meest toe bijdragen om de slagboomen op te ruimen, welke klassen van klassen scheiden; wie zich, door menschenliefde gedreven, het meest aangorden om het lagere naar het hoogere op te trekken en zelven een voorbeeld te geven van de strengste plichtsbetrachting, zijn de beste arbeiders aan de beslechting van het maatschappelijk vraagstuk. Het leger van deze arbeiders voortdurend te versterken moet het hoofddoel zijn en om dat doel te bereiken is het zeker wel zoo goed telkens te wijzen op hetgeen de Staat hier niet vermag dan op wat hij wèl kan uitrichten. Men vergete daarenboven niet dat aan zijn ingrijpen in het vrije maatschappelijk leven altijd groote schaduwzijden zijn verbonden en dat daarom zulk een ingrijpen nooit iets anders dan een *pis aller* zijn mag. De Staat die in vollen ernst de oplossing van de sociale kwestie als zijne taak mocht willen aanvaarden, zou niet alleen aan de vrije maatschappij een brevet van onvermogen uitreiken, maar tevens het ijdele van zijne onderneming in het licht stellen, omdat hij zonder krachtige ondersteuning van diezelfde maatschappij in elk geval op dit gebied maar zeer weinig kan uitrichten.

Men zoeke in de voorgaande opmerkingen vooral geen pleitrede tegen staatsbemoeiing in het belang van de arbeidende klassen, want niets ligt minder in mijne bedoeling dan zulk een betoog. Ik wenschte slechts met alle bescheidenheid te waarschuwen tegen eene richting, welke in onze dagen allengs duidelijker op den voorgrond treedt en die, door de verantwoordelijkheid voor de maatschappelijke kwalen te verplaatsen van het individu naar den Staat, gevaar loopt haar doel voorbij te streven en meer kwaad dan goed te stichten. Voor volwassen menschen even goed als voor kinderen bestaat er dikwijls geen ander alternatief dan hollen of stilstaan, en nu hebben wij op

dit gebied zoolang stilgestaan, dat de vrees voor hollen misschien niet meer geheel ijdel is. Wordt dit gevaar gemeden, het vraagstuk van den arbeid niet dadelijk zoo breed opgezet, dat men zijne beslissing noodeloos bemoeilijkt en vertraagt; bepaalt men er zich toe telkens voor elk euvel in het bijzonder, dat aan het licht komt, te onderzoeken wat de Staat door ondersteuning of door dwang tot wegneming daarvan zou kunnen bijdragen, dan bestaat er alle reden om te gelooven dat de werkzaamheid van de nieuwe vertegenwoordiging op geen enkel gebied zoo gemakkelijk vruchtbaar kan worden gemaakt als juist op dit. Immers zoo ergens, dan mag men hier op medewerking van alle partijen rekenen, want alle zijn het eens èn over het feit dat hier veel verzuim behoort te worden goedgemaakt, èn over de richting waarin men zich bij het vervullen van dezen arbeid moet voortbewegen.

Wordt aan de vraagstukken die ik noemde, om nu niet te gewagen van zoovele andere die overblijven, inderdaad krachtig de hand geslagen, dan is de ontbinding van de oude partijen nabij. Immers eene groote vergadering kan aan die vraagstukken niet ernstig arbeiden, of het verschil tusschen behoudgezinde, gematigde en meer radicale denkbeelden moet telkens aan het licht komen en dus ook telkens tot nieuwe verbindingen en scheidingen aanleiding geven. Het resultaat is onvermijdelijk maar toch betreurenswaardig genoeg, want hier als overal elders zal het aan de toepassing van het parlementaire stelsel allengs grootere bezwaren in den weg leggen. In plaats van de twee traditioneele partijen, welke het parlementarisme onderstelt en die elkander in de regeering telkens opvolgen, zoo dikwijls de meerderheid zich verplaatst, komt eene allengs grootere hoeveelheid van zelfstandige groepen, maar onder deze gewoonlijk geene sterk genoeg om over eene meerderheid te beschikken. Alleen eene vereeniging van heterogeene elementen kan de regeering ten val brengen, maar dan ook alleen zulk eene de regeering aanvaarden, dat wil zeggen eene vereeniging welke, om met vrucht te arbeiden, zich noodzakelijk moet bepalen tot de onderwerpen waarover de verbonden groepen eenstemmig denken. Zulk een bestuur is als de gekortwiekte vogel, die zich slechts binnen zekere grenzen vrij kan bewegen en aan welken het uitslaan van de vleugelen onmogelijk is gemaakt. Voor

vrienden van vermakelijke parlementaire incidenten zijn de ministeriën, welke op zulke wijze tot stand komen, veelal eene gelukkige vondst, want natuurlijk dat zij door de tegenpartijen in het parlement bij voorkeur worden aangetast aan de zijde waar zij het zwakst zijn en dus telkens gedrongen op een terrein, waar het spreken gevaarlijk en het handelen onmogelijk is; maar wat wordt er onder die omstandigheden van de eischen van een krachtig bestuur?

Tot nog toe hebben wij hier te lande geen eigenlijke coalitie-ministeriën gekend, maar komt het, zooals meest waarschijnlijk is, tot eene scheuring in de liberale partij, dan worden zij in de toekomst onvermijdelijk. Immers wat de kerkelijke partijen betreft, deze kunnen ook nu reeds de regeering niet anders aanvaarden dan op voorwaarde, dat zij met zulk eene fusie genoegen nemen. Wie zich reeds bij voorbaat althans een oppervlakkig denkbeeld willen maken van hetgeen de dus gevormde ministeriën beloven, behoeft slechts te letten op de polemiek gedurende de laatste maanden in de kerkelijke bladen over de voorwaarden van de vereischte samenwerking gevoerd. De *Standaard*, voortvarend als altijd, kwam telkens weder met het betoog te voorschijn, dat het voor antirevolutionairen en roomsch-katholieken beiden hoog tijd werd zich over een gemeenschappelijk programma van actie te verstaan; een program, dat zij, te zamen tot de regeering geroepen, in gemeen overleg zouden moeten uitvoeren. En volkomen terecht zeker, want ware het goed geweest, dan had zulk een program nimmer mogen ontbreken. Politieke partijen behooren een ministerie nooit te bestrijden dan door aan zijn stelsel een ander systeem van praktisch regeeringsbeleid over te stellen; een systeem, dat de oppositie gereed is dadelijk in toepassing te brengen, wanneer haar het bestuur mocht worden toevertrouwd. Intusschen beter laat dan nooit, en de antirevolutionaire partij, luisterende naar de haar voorgelegde vertoogen, is dan ook nu met de samenstelling van zulk een program van werkzaamheden ijverig bezig. De roomsch katholieken, aanvankelijk zeer weinig geneigd het gegeven voorbeeld na te volgen, schijnen zich nu toch tot medewerking te hebben bereid verklaard, maar deze medewerking kon wel eens hoofdzakelijk neerkomen op de uitoefening van het recht om uit het antirevolutionair program alles te schrappen wat hun minder welgevallig is. Hebben nu de

antirevolutionairen, zooals dit in een plan van werkzaamheden past, inderdaad overal de punten op de i's gezet, dan laat het zich voorzien, dat het gemeenschappelijk program, zooals het eindelijk wordt vastgesteld, zich door niets zoozeer zal onderscheiden als door zijne buitengewone beknoptheid.

De Standaard is hiermede echter nog niet tevreden. Immers niet alleen over hunne toekomstige werkzaamheden moeten de twee elementen van het gemengde ministerie zich verstaan, maar ook over de personen die deze werkzaamheden zullen uitvoeren. Dat de keuze zou verblijven aan hem, die door den Koning met de vorming van het nieuwe kabinet mocht worden belast, acht de redactie van het genoemde dagblad eene stuitende onbillijkheid, welke noodzakelijk moet vermeden worden. De twee samengevoegde partijen behooren eerst te beslissen, welke portefeuilles aan elk van beiden zullen toebehooren, en is die beslissing gevallen, dan dient aan elk van beiden de vrijheid te worden gelaten voor die portefeuilles zoodanige personen aan te wijzen als zij meest geschikt acht; eene vrijheid slechts beperkt door de verplichting om geen andere personen te kiezen dan die zich homogeen verklaren met het gemeenschappelijk aangenomen program. De keuze van de ministers zal dus *pro rata parte* overgaan op de deputaten, of hoe de heeren anders heeten mogen.

Ik heb veel te hoogen dunk van de mannen die voor de vorming van een ministerie der rechterzijde in aanmerking kunnen komen, om aan te nemen, dat een hunner zich immer zulk eene schikking zoude laten welgevallen, maar het aangehaalde vertoog werpt toch een zeer eigenaardig licht over de richting in welke men zich tegenwoordig voortbeweegt. Aan alles wordt gedacht en alles vooraf zoo nauwkeurig mogelijk vastgesteld. Alleen om de eischen van een krachtig bestuur schijnt geen sterveling zich meer te bekommeren.

Bedrieg ik mij niet, dan ligt hier eene van de gevaarlijkste klippen, waarop het parlementaire stelsel in de toekomst noodlottig moet te bersten loopen, wanneer de groote behoedzaamheid van de politieke partijen er niet in slaagt haar te ontzeilen. Het is zeker geen specifiek nederlandsch gevaar, dat ik hier voor oogen heb, want het openbaart zich overal in Europa, wel in zeer verschillenden graad van intensiteit,

maar toch zoo, dat het overal naar het zelfde verval heenwijst. Ieder rept zich om voor zich en de zijnen een stuk van het gezag meester te worden en daarmede gewapend de andere stukken schaakmat te zetten, maar het gezag in staat te stellen zich zelf te zijn, het toe te rusten met die zelfstandige macht, welke het in deze moeilijke tijden meer dan ooit behoeft om te kunnen beantwoorden aan de hooge eischen, die het worden opgelegd, daaraan denkt niemand. Integendeel, het is alsof alle omstandigheden samenloopen om de zelfstandigheid van het regeeringsgezag allengs verder te sloopen.

Immers het kwaad schuilt niet alleen en zelfs niet het meest daarin, dat in de toekomst de coalitie-ministeriën meer en meer op den voorgrond treden en dat deze, juist omdat zij nooit zich zelven zijn, ook nooit over groote krachten beschikken kunnen, - de geheele politieke ontwikkeling dreigt tot de verzwakking van het regeeringsgezag bij te dragen. Tot nog toe hadden onze afgevaardigden algemeen niet daarover te klagen, dat zij door committenten in hunne vrijheid van handelen belemmerd werden, maar het ontbreekt niet aan verschijnselen waaruit kan worden opgemaakt, dat wij ook in dit opzicht andere tijden te gemoet gaan. De kiezer heeft niet meer genoeg aan de wetenschap, dat de man, aan wien hij zijn vertrouwen schenken zal, drager is van dezelfde politieke beginselen als hij zelf belijdt: hij heeft zijne eigen denkbeelden over belastingen, defensie, koloniën en wat niet al en vraagt naar vertegenwoordigers wier denkbeelden over al deze zaken met de zijne overeenstemmen. Zeker de zoodanigen zijn te vinden, zelfs in overvloed te vinden, maar het zijn ongelukkig niet de mannen aan wie in het belang van een krachtig staatsgezag de zetels van volksvertegenwoordiger van nature toebehooren. Het zijn de nauwkeurig werkende instrumenten, welke voor politieke karakters in de plaats komen, de treffend gelijkende copieën, die de origineelen vervangen moeten. Men denke zich de voortreffelijksten onder hen, die in de laatste veertig jaren hier te lande een politieke rol vervulden, de personen die in alle opzichten aanspraak konden maken op den titel van staatsman, en vrage zich af, of er onder de bekende uitgewerkte politieke programma's wel een zoude te vinden zijn, waarin zulke mannen volkomen pasten. Ik vrees dat het zoeken vruchteloos zoude blijven. Mochten zulke programma's in het vervolg regel

worden, dan moet men aan de afgevaardigden ook geen andere eischen stellen dan dat zij aan de voorgeschreven afmetingen in alle opzichten beantwoorden; om den vorm niet om den inhoud zal het dan te doen zijn.

En toch is het volkomen billijk wanneer onze kiezers ongeduldig worden en zich met de enkele niets zeggende phrasen van vroeger niet langer willen tevreden stellen. De vraag is maar of het op den duur zal blijken, dat zij de kunst verstaan om matig te zijn in hunne eischen en om, tevreden met de aanwijzing van het doel waar zij heen willen, de keuze van de middelen, ter bereiking van dat doel noodig, aan hunne vertegenwoordigers over te laten. Gebruiken zij hunne toenemende politieke ontwikkeling, hunne allengs grootere belangstelling in de publieke zaak, niet om over hunne afgevaardigden te heerschen, maar om veel nauwkeuriger dan tot nog toe op hunne parlementaire handelingen toe te zien, ten einde later van die handelingen ernstig rekenschap te kunnen vragen, dan, maar ook dan alleen, zal die aangroeiende belangstelling aan de goede werking van het parlementaire stelsel bevorderlijk zijn.

Is het soms reeds voor den vertegenwoordiger moeilijk genoeg om zich door de kiezers niet te laten dringen van de plaats die hem toekomt, nog veel meer moeite zal het wel altijd der regeering kosten om tegenover de volksvertegenwoordiging hare onafhankelijkheid te handhaven. De aanraking tusschen kiezers en gekozenen is eene uitzondering, welke in vervolg van tijd onder gewone omstandigheden slechts eens in de vier jaren zal terugkomen, maar tusschen regeering en volksvertegenwoordiging bestaat schier dagelijksch verkeer en dus voor laatstgenoemde ook schier dagelijks gelegenheid om strooptochten te wagen op het terrein, dat der regeering toebehoort en waarop zij zich vrij moet kunnen bewegen. Het gevaar dreigt hier te meer, omdat de voorliefde van groote vergaderingen voor kleine administratieve bemoeiingen eene oude hollandsche traditie is, eene traditie die daarenboven in de gebeurtenissen van den lateren tijd niet weinig steun vond. De omstandigheid dat onze ministeriën gewoonlijk aan de meerderheid werden opgelegd, in plaats van de zuivere uitdrukking te zijn van hare wenschen en denkbeelden, heeft de neiging van de vertegenwoordiging om telkens in te grijpen in het bestuur natuurlijk niet weinig gevoed en daardoor aan de onafhankelijkheid van het bewind vrij

wat afbreuk gedaan. Zal men dit euvel weten te mijden als straks eene zuivere vertegenwoordiging van de meerderheid de regeering mocht kunnen aanvaarden? Van het antwoord op deze vraag zal voor de toekomst van het parlementaire stelsel ook hier te land machtig veel afhangen. Niemand betwist, dat naar de eischen van dat stelsel de regeering aan de meerderheid toebehoort, maar aangezien elke groote vergadering, hoe voortreffelijk ook samengesteld, eene hoogst gebrekkige regeering zijn moet, laat zij onder hare voortdurende en altijd waakzame contrôle het gezag aan de mannen die haar vertrouwen genieten, maar onder uitdrukkelijk voorbehoud, dat aan haar de bevoegdheid verblijft om dat vertrouwen in te trekken, zoodra het mocht blijken verbeurd te zijn. In deze bevoegdheid, niet in het besnoeien van de onafhankelijkheid der regeering, ligt de waarborg voor de handhaving van haar eigen oppergezag.

Een der nobelste en diepzinnigste staatslieden van het moderne Frankrijk, de Tocqueville, tevens de beste en verstandigste vriend van de moderne democratie, schreef eens aan haar adres deze woorden: ‘Les institutions humaines sont de leur nature si imparfaites, qu'il suffit presque toujours, pour les détruire, de tirer de leur principe toutes ses conséquences.’ Het parlementaire stelsel moge zich deze woorden voor gezegd houden. Immers de sporen van menschelijke onvolkomenheid liggen ook in dat stelsel zoo duidelijk bloot, dat men met de ontwikkeling van al de gevolgen, die er in liggen opgesloten, niet voorzichtig genoeg zijn kan. Het openbaart zich aan ons oog als een hellend vlak, waarop stilstaan uiterst moeilijk en toch eene volstrekte noodzakelijkheid is. Had Montesquieu dit stelsel goed gekend, hij zou er van gezegd hebben, wat hij ten aanzien van een anderen regeeringsvorm heeft opgemerkt, te weten dit, dat het alleen in eene gematigde luchtstreek bloeien en zich ontwikkelen kan.

Nog een laatste woord moet mij van het hart. Wat de nieuwe volksvertegenwoordiging ook van hare voorgangster moge overnemen, dat het in elk geval niet haar reglement van orde zij, want een treuriger legaat zou ik mij nauwelijks kunnen denken. Hoe dringend de werkzaamheden ook zijn mogen, die de aanstaande Tweede Kamer aanvankelijk wachten, wanneer zij eenige van de eerste dagen afzondert om nauwgezet

te overwegen hoe het gereedschap samen te stellen waarmede zij in vervolg van tijd haren wetgevenden arbeid moet verrichten, dan zou ik meenen dat die dagen tot de meest productieve van het nieuwe parlement kunnen behooren. Van de deugdelijkheid der beslissing hangt naar mijne overtuiging verbazend veel af, want men kan op den tegenwoordigen weg niet voortgaan zonder aan het volk in de toekomst dezelfde teleurstellingen te bereiden als het zoolang reeds ondervond. Ik meen niet te overdrijven wanneer ik zeg, dat niets zooveel heeft bijgedragen om aan onze volksvertegenwoordiging hare populariteit te ontrooven en hoofden en harten van haar te vervreemden dan de omhaal van hare werkzaamheden, dan de gerektheid van hare debatten, dan de breedsprakigheid van vele kamerleden - een euvel waarvan ik hier ongaarne al het kwaad zou willen zeggen dat ik er werkelijk van denk. Al de deugden van ons parlement worden door deze enkele ondeugd overschaduwd. In eene wijze van werken, welke elke andere groote vergadering, op grondige behandeling en tevens vlugge afdoening van zaken aangelegd, geen vier weken zoude dulden, bleef onze Tweede Kamer veertig jaren lang berusten.

In hoevele opzichten onze vertegenwoordiging ook moge uitmunten boven die van omringende staten, voor vlugge afdoening van zaken kan zij zich met geen van deze meten. En nu zegge men niet, dat, wanneer wij aan de voorbereiding van onze wetten oneindig veel meer tijd besteden dan andere parlementen, die voorbereiding dan ook zooveel degelijker en grondiger uitvalt, want met veel meer recht zou juist het tegenovergestelde kunnen worden volgehouden. Voor een groot aantal wetsontwerpen komt het voorloopig onderzoek feitelijk op eene loutere fictie neer, terwijl de omstandigheid, dat in de openbare vergadering buiten den minister gewoonlijk niemand zich het lot dier wetsontwerpen aantrekt, oorzaak is, dat de eindbeslissing daarover en de inhoud van de wet hier veel meer dan elders door de spelingen van het grillig toeval worden bepaald.

De verklaring van dit op zichzelf zonderlinge feit ligt in de omstandigheid, dat men in 1848 meende te moeten volharden in eene wijze van werken, volkomen passend voor eene zuiver controleerende vergadering aan welke het recht van amendement onthouden was, maar daarentegen volkomen ongeschikt voor een parlement, dat, met het genoemde recht toegerust, nu

eene geheel andere roeping te vervullen had: de roeping namelijk om de voorstellen, aan zijn oordeel onderworpen, zoo te verwerken als noodig is om den inhoud tot eene zuivere uitdrukking te maken van zijne eigene denkbeelden. Immers zal dit doel worden bereikt, dan dient eene veel meer zelfstandige wijze van voorbereiding te worden aangenomen dan men nu in den regel pleegt te volgen. Het ging intusschen met het reglement van orde als met oude en verouderde kleedingstukken, die men niet kan besluiten tegen nieuwe te verwisselen, omdat zij zich door veeljarig gebruik geheel geplooid hebben naar de gestalte van hem die ze draagt en dus gemakken aanbieden, die aanvankelijk in nieuwe kleedingstukken niet worden teruggevonden. Daarenboven, de omstandigheid dat de Kamer vroeger en later te beschikken had over voortreffelijke ambtenaren aan wie in den regel het opstellen van de verslagen met vertrouwen kon worden overgelaten en die zich veelal op uitstekende wijze van die taak kweten, moest er niet weinig toe bijdragen om de leden te doen berusten in eene wijze van werken, die zeker dit voordeel heeft, dat zij van hen zelven geen al te groote krachtsinspanning vergt.

Voor de nieuwe Kamer kunnen intusschen deze antecedenten niet bindend zijn. De gewijzigde grondwet laat haar nu vrij het voorbereidend onderzoek naar eigen goedvinden te regelen, en natuurlijk dat zij ook van deze vrijheid partij zal willen trekken om hare wijze van werken zoo in te richten, als noodig is om aan de groote verwachtingen waarmede velen haar optreden te gemoet zien te kunnen beantwoorden. Zij zal begrijpen dat, waar zoovele hoogst gewichtige en hoogst moeilijke onderwerpen op hare beslissing wachten, groote krachtsinspanning van de afgevaardigden zelven en eene doelmatige verdeeling van arbeid volstrekt onmisbaar zijn om aan zulk eene veelomvattende taak het hoofd te kunnen bieden.

Men zegt dikwijls, dat niets zoo zeer aan het volgen van eene betere wijze van werken in den weg staat dan de vrees, dat, wanneer zelfstandige commissiën op den voorgrond mochten treden, al het werk, althans al het aantrekkelijke werk, zal toevallen aan een kleinen kring van leden, gunstelingen van de meerderheid, terwijl de groote menigte wordt buitengesloten. Mocht die vrees werkelijk bestaan, dan kan men haar opheffen en elke aanleiding tot ijverzucht wegnemen door, op

het voorbeeld van het duitsche parlement, de aanwijzing van de leden der commissiën over te laten aan de hoofden der partijen, die telkens bepalen wie uit haar midden in elke commissie zitting nemen. Misschien zou een dergelijk stelsel, dat alle privilegiën weert en met menschelijke zwakheden rekening houdt, meer of minder gewijzigd ook hier te lande kunnen worden toegepast.

Het werk van de grondwetsherziening, dat dezer dagen zijn beslag kreeg, onderscheidt zich misschien door niets zoozeer als door het onbepaald vertrouwen op de toekomst, waarvan het op elke bladzijde van zijne geschiedenis getuigenis komt afleggen: vertrouwen op het volk, dat nu in een kring, veel ruimer dan voorheen en daarenboven voor aanhoudende uitbreiding vatbaar, wordt opgeroepen om mede op het staatsbestuur invloed uit te oefenen, en tevens vertrouwen op den wetgever ten wiens behoeve schier elke belemmering, welke tot nog toe aan zijne volkomen vrijheid in den weg stond, wordt opgeheven. Men kan dit vertrouwen vermetel noemen, maar niet loochenen dat de grondwetgever, door zijn werk met dien geest te bezielen, hulde heeft gebracht aan de goede eigenschappen, welke het nederlandsche volk onderscheiden.

Evenmin als anderen is hij zeker blind geweest voor de bezwaren, die de toekomstige regeerders op hunnen weg ontmoeten zullen, voor de klippen waarop ook hun werk zou kunnen stranden. Maar hij heeft gemeend over die klippen te mogen heenzien naar hetgeen hooger ligt, naar het vele groote en goede dat onzen nationalen rijkdom uitmaakt, en dit alles meer te mogen achten dan de bezwaren die er tegenover staan. Maatschappelijke toestanden, welke elders het vinden van een bruikbaren staatsvorm schier onmogelijk maken, kennen wij niet. Immers wij verheugen ons in een koningschap, door alle partijen geëerbiedigd en dat van de eerlijkheid zijner bedoelingen de meest doorslaande blijken gaf; - in eene administratie die, ofschoon zij sinds veertig jaren arbeidde onder het volle licht der openbaarheid, haren goeden naam ongerept heeft weten te handhaven; - in een maatschappelijken toestand,

die wel is waar niet gespaard bleef voor den invloed van slechte hartstochten, maar toch nog altijd op den besten grondslag rusten blijft, dank zij de deugdelijkheid van ons huiselijk leven; - in eene nationale welvaart eindelijk, die, trots den nood der tijden, zich handhaaft, zooals zij het best weten die, na Europa te hebben doorkruist en het hoofd vol van herinneringen aan wat zij in den vreemde konden waarnemen, weder den voet zetten op vaderlandschen bodem en, aan welke zijde zij ook dien bodem naderen, allerwege met welgevallen het oog kunnen laten rusten op onze bloeiende steden en dorpen.

Het betaamt het nederlandsche volk het goed vertrouwen van den grondwetgever met gelijk vertrouwen te bejegenen en in moedbetoon niet voor hem onder te doen. Tegenover de jongeren zal een beroep op ondersteuning wel overbodig zijn, want hun geloof dat wij een beteren toestand te gemoet gaan staat vermoedelijk vast genoeg. Maar bij velen van de ouderen heeft misschien rijpe ervaring dat geloof niet weinig ondermijnd. Aan deze laatsten zou ik daarom willen zeggen: volken komen niet op hunne schreden terug en van daar dat de constitutioneele monarchie in Nederland zich niet meer in een geheel anderen vorm kan voordoen dan dien, welke nu werd aangenomen. Laat daarom geringe ingenomenheid met dien vorm, zoo deze bestaan mocht, u in elk geval niet weerhouden krachtig mede te werken aan het welslagen van de thans genomen proef; want mocht deze falen, dan zou daardoor wellicht ook getroffen worden dat stelsel van constitutioneele monarchie, waaraan gij van jongs af met volle overtuiging uwe trouw verpand hebt.

't Is waar, uit ettelijke dag- en weekbladen spreekt tegenwoordig eene openbare meening, welke het monarchale stelsel zelf blijkbaar ongunstig gezind is en dan ook rusteloos arbeidt om zijne grondslagen te ondermijnen. Of er geen redenen bestaan om zich over die verschijnselen te verontrusten? Mij dunkt zeker niet voor hen, die hunne overtuiging vinden uitgedrukt in deze woorden van een uitnemenden publicist: ‘Le grand art en politique n'est pas d'entendre ceux qui parlent c'est d'entendre ceux qui se taisent. L'opinion est une muette dont il faut deviner le silence à travers les cris de ceux qui la prétendent exprimer.’

Leiden, December 1887.

J.T. BUYS.

De geschiedenis der Godsdiensten.

Lehrbuch der Religionsgeschichte von *P.D. Chantepie de la Saussaye*. Erster Band. Freiburg i.B. 1887.

‘Onder de zaken, die soms een glimlach om de lippen kunnen brengen, behoort voor mij dat nieuwe vak van onderwijs, dat men geschiedenis der godsdiensten gelieft te noemen. Dit vak onderstelt kennis van de godsdiensten. Hoe men wel aan die kennis komt? Men zou al verlegen staan, wanneer men de godsdiensten alleen van Nederland te beschrijven had, of ook uitsluitend de godsdiensten der Nederlandsche hoogleeraren in de Protestantsche theologie. Beschrijf eens met volkomen getrouwheid den godsdienst van den hoogleeraar van Oosterzee, en wel op grond van zijne twaalf bundels’[1)].

Deze vermakelijke uitval, waarvan de vader voor geen kenner der hedendaagsche Nederlandsche letterkunde twijfelachtig kan zijn, kwam mij telkens in de gedachten bij de lezing van het duitsche leerboek, dat de heer de la Saussaye als bijdrage tot de *Sammlung theologischer Lehrbücher* van den uitgever J.C.B. Mohr geschreven heeft. Inderdaad is het een reuzenwerk de geschiedenis der godsdiensten te schetsen, wanneer men zich niet op het voetspoor van Hegel tevreden stelt met diepzinnige of geestige beschouwingen over de vraag, hoe die geschiedenis geweest moet zijn om in een zeker wijsgeerig stelsel te passen, maar zich leergierig en bescheiden tot de werkelijkheid wendt om te onderzoeken, hoe zij geweest is.

Hoe velerlei zijn de onderwerpen, waarmede de geschiedenis der godsdiensten in het allernauwste verband staat! Daar is in

1) *Dr. A. Pierson* in den T i j d s p i e g e l van 1882, Dl. III, blz. 122.

de eerste plaats de wijsbegeerte van den godsdienst, het onderzoek naar het eigenlijk wezen van het verschijnsel, dat men godsdienst noemt, naar zijne beteekenis voor den enkeling en de menschheid, naar den innerlijken samenhang tusschen de uiteenloopende vormen, waarin het zich vertoont. Wel pleegt men, voortgaande op den weg, die in de natuurwetenschap aanvankelijk tot zoo veel nieuwe gezichtspunten geleid heeft, de splitsing der wetenschap in vakstudiën ook hier toe te passen. Wel tracht men daarom de behandeling der wijsbegeerte van den godsdienst te scheiden van die zijner geschiedenis en wordt de uiteenzetting van die twee onderwerpen in den regel aan twee verschillende deskundigen toevertrouwd. Wel vindt men ten gevolge van die mode ook in het werk van de la Saussaye zijne denkbeelden over de wijsbegeerte van den godsdienst veeleer aangeduid dan toegelicht. Maar het spreekt van zelf dat de schrijver hierbij met moeite zijne pen bedwongen heeft. Hij moest blijven binnen de gestelde grenzen en niet als een tuchteloos mensch over de wijsbegeerte van den godsdienst handelen, terwijl hij op den titel had aangegeven, dat hij een *Lehrbuch der Religionsgeschichte* schrijven zou.

Zulk eene beperking van het onderwerp is voor den lezer een twijfelachtig voordeel, voor den schrijver een bijna onvermengd nadeel. Hoe zal hij beslissen of zekere verschijnselen al dan niet in zijne geschiedenis behooren, en zoo ja, welke plaats zij daarin moeten beslaan, als hij niet tot eene vaste overtuiging ten aanzien der hoofdvragen van de wijsbegeerte van den godsdienst gekomen is? Die overtuiging mag hij in zijn werk laten doorschemeren; maar over hare gronden moet hij zwijgen. En daarom schrijft hij eigenlijk alleen voor geestverwanten. Aan de velen, die over den godsdienst anders denken dan hij, schijnt zijne geschiedenis in de lucht te hangen.

Een tweede vereischte voor het schrijven eener geschiedenis der godsdiensten is eene wijsgeerige geschiedbeschouwing. De geschiedvorscher, die zijne tent heeft opgeslagen in een bepaald tijdvak der ontwikkeling van een bepaald volk, kan desnoods, als hij niet diep nadenkt, in gemoede meenen dat zijn werk uitsluitend bestaat in het zoogenaamd onbevooroordeeld onderzoek der feiten. Hij kan uitgaan van een aantal op goed geloof aangenomen begrippen en meeningen over de krachten, die den mensch bewegen, over den zin der woorden *beschaving*,

vooruitgang, ontwikkeling, over de waarde der verschillende kunsten, wetenschappen en andere vormen van menschelijke bedrijvigheid. Aan al die begrippen en meeningen, waarop zijn geheele geschiedbeschouwing berust, knoopen zich tal van moeilijke vragen. Maar daar hij niet gewoon is zich daarin te verdiepen en zich misschien niet eens rekenschap heeft gegeven van haar bestaan, kan hij stilzwijgend aannemen dat ieder het daarover met hem eens is. Zoo kan hij er toe komen te denken dat hij inderdaad *objectieve* geschiedenis schrijft, en over het hoofd zien dat zijn zoogenaamd onpartijdig onderzoek der feiten van het begin tot het einde berust op zekere waardeeringsoordeelen, wier rechtvaardiging alleen in de wijsbegeerte der geschiedenis te vinden is. Tegen de mogelijkheid van een neutraal onderwijs in de geschiedenis, dat gegeven wordt met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, heeft hij niet het allerminste bezwaar, omdat hij eigenlijk volstrekt niet vermoedt wat geschiedenis is en hoe zich de geschiedvorscher vormt.

Wie de geschiedenis der godsdiensten zal schetsen, kan onmogelijk verkeeren in dien paradijstoestand van den gemoedelijken kroniekschrijver, die de vrucht van den boom der kennisse nog niet geproefd heeft. Zoowel bij de beoordeeling der gegeven bronnen, als bij de rangschikking en waardeering zijner stof wordt hij telkens gesteld voor de vragen: ‘Wat dunkt u van den mensch? Van waar komt, waarheen gaat hij? Heeft hij eene bestemming, en zoo ja, waarin ligt die?’ Bij de beoordeeling der verschillende theorieën over den oorsprong, de ontwikkeling en het wezen van den godsdienst kan hij eene samenhangende en uitgewerkte voorstelling over den ontwikkelingsgang der menschheid onmogelijk missen. Heeft bijv. Buckle gelijk en is de beschaving uitsluitend te zoeken in de verbetering van 's menschen verstandelijke hoedanigheden en de daarmede samengaande vermeerdering van zijne macht over de stoffelijke natuur, dan zal de geschiedenis der godsdiensten gansch anders moeten luiden dan wanneer Hegel's wijsbegeerte der geschiedenis in hoofdzaak de juiste gezichtspunten op den ontwikkelingsgang der menschheid aan de hand geeft.

Alsof die wijsgeerige studiën niet voldoende waren om vele jaren van een welbesteed leven te vullen, zoo vormen zij toch maar het kleinste deel van de taak, die de geschiedschrijver

der godsdiensten op zich neemt. Hij moet ook, en wel in de eerste plaats, het ontzaglijk materiaal kennen, bijeengebracht door hen, die de godsdiensten van bepaalde volken tot het voorwerp van hun onderzoek maakten. Te vorderen, dat hij hierbij zelf uit de oorspronkelijke bronnen zou putten, dat hij èn Sanskrit èn Egyptisch zou kennen als de deskundigen, zou een onmogelijke eisch zijn. Maar hij moet de heilige boeken der verschillende godsdiensten in betrouwbare vertalingen gelezen hebben en hij moet daarin zoo te huis zijn, dat hij de vrijmoedigheid erlangt een eigen oordeel te vellen over de bijna altijd zeer uiteenloopende theorieën der specialiteiten. En dit zelfvertrouwen zal hij nooit machtig worden, als hem niet in hooge mate de gave der waardeering geschonken is, zoodat hij door kan dringen tot de voedzame kern, die in de bedoelde boeken omgeven wordt door zoo dikke en taaie omhulsels, dat ieder afgeschrikt wordt, die voor de godsdienstige verschijnselen noch het rechte hart noch het rechte oog heeft.

Ten slotte moet de geschiedschrijver van den godsdienst grondige studie gemaakt hebben van de zoogenaamde ethnologie, de volkenkunde. Bij de lagere volkstammen, barbaren en wilden, vindt men geen heilige boeken, en in 't algemeen geen geschreven bronnen, waaaruit men iets van hun godsdienst kan te weten komen. Wat daarvan te vernemen is, moet men opsporen uit de geschriften der ethnologen. De werken van Lubbock, Tylor, Spencer, Max Müller behooren daarom tot de gewichtigste bronnen, en daarnaast plaatst zich de breede rij der monographieën van een aantal schrijvers, die bepaalde hoofdstukken der ethnologie behandeld hebben.

Dit alles is zeker meer dan voldoende om te doen inzien, dat Dr. A. Pierson geen ongelijk had, toen hij de aandacht vestigde op de overgroote bezwaren, die zich bij het onderzoek naar de geschiedenis der godsdiensten voordoen. Het valt dan ook zeer te betwijfelen of het wenschelijk is die studie, zelfs bij mondjesmaat, voor te schrijven aan elk student in de theologie, en het is zeker eene dwaasheid hem dit vak te laten beoefenen in de eerste helft van zijn academische loopbaan. Dat echter die bezwaren, hoe gewichtig ook, voor een man van goeden aanleg en groote werkkracht niet onoverkomelijk zijn, ligt voor de hand. Het blijkt niet alleen uit het voorbeeld van vele geleerden, van wier arbeid de la Saussaye een dankbaar gebruik gemaakt heeft en onder wie wij met voldoening

Tiele, Kuenen en andere landgenooten eene eereplaats zien innemen. Maar het volgt niet minder uit de vergelijking van dit vak met andere wetenschappen. Sedert vele eeuwen beoefent men de psychologie, en dat wel niet geheel en al zonder vrucht. Mag men die wetenschap veroordeelen op grond van de opmerking, dat het al zoo moeilijk is het zieleleven te kennen van een bepaald persoon, bijv. van den hoogleeraar van Oosterzee; dat het niet ieders werk is met behulp van de lange reeks zijner geschriften eene zielkundige ontleding van zijn gemoedsbestaan te leveren, zooals Dr. A. Pierson heeft trachten te doen?

I.

Het eenige, wat wij uit dergelijke overwegingen mogen afleiden, is dat èn de zielkunde èn de geschiedenis der godsdiensten niet mogen aangevat worden met ruwe en ongewasschen handen, en dat wij in beide vakken meer vraagstukken ter oplossing dan vaststaande slotsommen zullen aantreffen. Die laatste verwachting wordt dan ook door het leerboek van onzen landgenoot volkomen bevestigd. Met uitdrukkelijke verwijzing naar de zeer uitgebreide litteratuur worden ons de verschillende en dikwijls onderling strijdige opvattingen der deskundigen geschetst, en, al laat zich het gevoelen van den schrijver somtijds tusschen de regels lezen of vermoeden, gewoonlijk bepaalt hij zich bescheidenlijk tot het geven van een duidelijk en belangwekkend verslag. Nooit treedt hij op als een rechter, die kronen uitdeelt of vonnissen velt. Wellicht zullen vele lezers meenen dat hij al te voorzichtig is en zijn oordeel opschort in gevallen, waar dat niet noodig was. Zoo is het bijv. met de psychologie van de dierenziel, waaraan hij niet de minste waarde toekent. De dierenziel is hem eene *terra incognita*[1], ofschoon toch dezelfde methode, waardoor wij iets weten van het zieleleven der laagste menschenrassen, niet geheel ontoepasselijk is bij de hoogere diersoorten. Evenzoo zal het velen al te voorzichtig voorkomen dat de schrijver, over de voorgeschiedkundige oudheidkunde sprekende, er op wijst dat wij uit de ruwheid en dierlijkheid der voorgeschiedkundige rassen, die wij eenigermate kennen, geen algemeene

1) t.a.p., blz. 11.

besluiten mogen afleiden[1]. Voorzeker is het mogelijk dat er in overoude tijden ook hooger staande menschenrassen leefden. Maar eenig bewijs daarvoor is niet voorhanden, en men vindt het gewoonlijk niet noodig opzettelijk te vermelden dat toekomstige ontdekkingen wellicht belangrijke wijzigingen zullen brengen in het systeem onzer wetenschap. Het *Lehrbuch* is toch waarlijk niet bestemd voor de lieden, die zweren bij *de* wetenschap en die daaronder gewoonlijk de nieuwe denkbeelden verstaan, door hen in de laatste zes weken uit dagblad of tijdschrift opgenomen.

Het spreekt van zelf dat eene beoordeeling der bijzonderheden van de la Saussaye's werk alleen gegeven kan worden door iemand, die minstens evenveel tijd aan dezelfde onderwerpen besteedde en eene even gelukkige verscheidenheid van gaven voor de behandeling daarvan bezit. De schrijver dezer bladzijden mag zich noch op het een noch op het ander beroemen. Waagt hij het desalniettemin iets over het werk te zeggen, dan moge hem tot verontschuldiging strekken dat hij door de Gidsredactie daartoe werd uitgenoodigd, en dat hij zich voorstelt een goed werk te doen door op het gewicht der behandelde onderwerpen te wijzen. Maar al te dikwijls denkt en zegt men toch in vollen ernst, wat Dr. Pierson schertsenderwijze opmerkte, dat namelijk de geschiedenis der godsdiensten bij een verstandig mensch een glimlach om de lippen brengt. De reden daarvan ligt of in volslagen gebrek aan sympathie voor het verschijnsel van den godsdienst, of wel daaraan, dat men de hooge eischen, die in de wis- en natuurkunde mogelijk zijn, ook stelt op een gebied, waar men met veel minder nauwkeurigheid en een veel geringer graad van waarschijnlijkheid tevreden moest wezen.

Wat dit laatste punt betreft, het eischt geen uitvoerige toelichting. In een tijd, waarin men de wetenschap dikwijls ziet bepalen als de kennis der natuurwetten, spreekt het van zelf dat de vakken der letterkundige, rechtsgeleerde en godgeleerde faculteit eenigszins in minachting zijn. Dat er natuurwetten, d.w.z. regelmatigheden in de opvolging der gebeurtenissen, ten grondslag liggen aan de verschijnselen, ook op geestelijk gebied, is de overtuiging van alle wetenschappelijke onderzoekers,

1) t.a.p. blz. 20.

al zetten alleen de deterministen die stelling op den voorgrond. Maar men moet al zeer spoedig tevreden zijn, als men meent dat onze wetenschap die wetten reeds op het spoor zou wezen, en zeer eenzijdig, als men aanneemt dat zij niets anders te doen heeft. Bij nagenoeg al de vakken, die den mensch als geestelijk wezen beschouwen, is er nog geen sprake van *abstracte* wetenschap, die scherpe begrippen en klare onderstellingen voordraagt en daardoor hare onderwerpen in een gemakkelijk overzienbaar verband brengt. Men moet zich daarbij tevreden stellen met *intuïtieve* kennis, d.w.z. met begrippen, die niet te bepalen zijn, omdat men wel ten naaste bij hun omvang maar niet hun inhoud kent, en met min of meer nevelachtige formules, die alleen voor den geestverwant eene beteekenis hebben. Als Hegel het kenmerkende der antieke wijsbegeerte zoekt in de eenheid van den geest met zich zelf en met de natuur, dan zegt hij iets, dat zeer velen volstrekt niet begrijpen zullen; iets, dat zelfs voor sommige grondige en scherpzinnige kenners der oudheid alles behalve klaar zal zijn. Maar toch is die uitspraak iets geheel anders dan eene machtspreuk of een losse inval. Integendeel is zij de rijpe vrucht van veel arbeid en veel inspanning; eene poging om den totaalindruk, door de Grieksche wijsbegeerte gemaakt op een diepzinnig man, die haar door en door kende, samen te vatten in eene korte zinsnede. En die poging is gewaardeerd door ieder, die Hegel - zij het dan ook *non passibus aequis* - heeft nagevolgd in zijn ernstig streven ter vereeniging van groote belezenheid met doordringend nadenken.

Nog wel zoo schadelijk voor de waardeering van de geschiedenis der godsdiensten moet het gemis aan belangstelling in den godsdienst zelf zijn. De heer de la Saussaye vermeldt in het voorbijgaan de meening ‘dat de godsdienst een waan, een ziekteverschijnsel zou wezen, met hysterie, neurose en dergelijke nauw verwant.’[1)] Hij noemt die meening *abgeschmackt*, maar voegt er toch bij dat zij dezer dagen dikwijls als de hoogste wetenschap geprezen wordt. En inderdaad zijn velen onder onze tijdgenooten op dit punt nog niet veel verder gekomen dan de mannen der achttiende eeuw. Wel gelooven zij niet meer met de Engelsche deïsten en vele fransche phi-

1) t.a.p., blz. 22.

losophen dat de godsdienst zijn tegenwoordigen vorm te danken heeft aan het verfoeilijk bedrog van ‘priesters’, die uit zuiver eigenbelang den volmaakten ‘natuurlijken’ godsdienst bedorven en allerlei bijgeloof aan de schare ingeprent hebben. Maar zij houden het er voor dat de godsdienst als een ziekteverschijnsel moet beschouwd worden en willen hoogstens toegeven dat dit ziekteverschijnsel in sommige perioden van de ontwikkeling der menschheid nagenoeg onvermijdelijk is.

Immers, de wijsbegeerte van de meerderheid dergenen, die eene wetenschappelijke opleiding gehad hebben, is heden ten dagen het zuivere naturalisme, in dien zin dat zij niets anders als bestaande aannemen dan het geheel der tijdelijke en veranderlijke dingen, die de stoffelijke en geestelijke natuur uitmaken. Dat er buiten de natuur iets blijvends, iets eeuwigs, iets veel voortreffelijkers zou bestaan, waarvan de natuur slechts eene zeer onvolledige openbaring is, wordt door hen eenvoudig beschouwd als eene mogelijkheid, die, door geen voldoende gronden gesteund, op hun denken en handelen geenerlei invloed oefent.

Bij ons te lande hangt de groote verspreiding van dit wijsgeerig naturalisme wellicht samen met den verwoeden strijd, door de moderne godgeleerden tegen het ‘supranaturalisme’ gevoerd. Wel hebben die strijders volstrekt niet verlangd, veel minder nog bedoeld dat het naturalisme door hunne werkzaamheid veld zou winnen. Zij zelf waren en zijn echte supranaturalisten in dien zin, dat zij de Godheid buiten en boven de natuur plaatsen. Zij verwierpen en bestreden slechts de leer dat het bovennatuurlijke zich in bijzondere gevallen en op onregelmatige wijze in natuur en geschiedenis zou openbaren. Maar hunne aanhangers en volgelingen in de gemeente hebben die onderscheiding gewoonlijk niet gemaakt en zijn grootendeels gekomen tot de kinderlijke wereldbeschouwing, waarbij men in allen ernst de wereld, die waarneming en ervaring ons leeren kennen, voor de echte en de eenige werkelijkheid houdt.

Voor iemand, die vervallen is tot of blijven steken in dit naturalisme, dat de moderne predikanten tegen hun wensch en bedoeling, van Vloten en Multatuli willens en wetens hebben doen veldwinnen, is de godsdienst eenvoudig eene dwaasheid, of liever nog een bijzonder soort van krankzinnigheid. Want in de natuur, de wereld der ontstaande en vergaande dingen, wordt de Godheid niet aangetroffen. Bestaat dus alleen de

natuur, dan is de Godheid slechts eene *buitenissigheid* en de geloovige lijdt aan eene soort van hallucinatie. Op dit standpunt is het jammerlijke tijdverspilling zich bezig te houden met de geschiedenis van 's menschen droombeelden over een hersenschimmig en onbestaanbaar wezen.

Geheel anders doet zich de zaak voor, als men heeft leeren inzien dat de godsdienst te beschouwen is als de eerste poging, waardoor de jeugdige menschheid tracht te ontsnappen aan dien benauwenden droom, haar aangeboren naturalisme. Lang voordat de levenservaring en de wetenschap ieder op hare wijze den mensch overtuigen dat ‘al het vergankelijke slechts eene gelijkenis’ is, spreekt zich in den godsdienst de ontoereikendheid van het naturalisme uit. Dit is een der belangrijkste gevolgtrekkingen, die zich uit de geschiedenis der godsdiensten laten afleiden en waartoe ieder komen moet, die, voordat hij zijn oordeel over den godsdienst vestigt, de moeite neemt zijn blik wat verder uit te strekken dan tot den kleinen kring van godsdienstige verschijnselen, waarmede zijne persoonlijke ervaring hem bekend gemaakt heeft.

Maar dat inzicht is alleen door veel studie en nadenken te verkrijgen. De verschijnselen, die de godsdienst aanbiedt, zijn zoo talrijk en daarbij zoo uiteenloopend, dat het waarlijk niet gemakkelijk is tot eene vaste overtuiging over zijn oorsprong en wezen te geraken. Vluchtige kennismaking en oppervlakkig nadenken zijn hierbij de rechte middelen om het spoor bijster te worden. Men zou kunnen meenen dat de lezing van werken als Spencer's *Principles* of *Sociology* of *das religiöse Bewusstsein der Menschheit* van von Hartmann zou kunnen dienen om over den godsdienst met wat meer zaakkennis te oordeelen dan de groote menigte, die òf allen godsdienst, òf allen godsdienst behalve haar eigenen, den waren, onbepaald veroordeelt. In den regel zal echter de vrucht van dergelijke lectuur niet veel zaaks zijn. Die werken stellen zich ten doel eene bepaalde theorie over het onderwerp uiteen te zetten. De lezer maakt daarbij kennis met twee schrijvers, die, ieder op zijne wijze, een waar kunstwerk geleverd hebben, dat zich behoudens de technische termen haast even gemakkelijk laat lezen als een fransche roman. Beide verstaan de kunst eene menigte gegevens zoo bijeen te brengen en te groepeeren, dat hunne theorie duidelijk toegelicht en voor

den leek op onweerstaanbare wijze bewezen wordt. Altijd wanneer de leek zoo bescheiden is zich tot één boek te bepalen. Laat hij zich verleiden tot het lezen van twee dergelijke werken, dan zal hij zich gewoonlijk jammerlijk beklagen over den daaraan besteden tijd. Want zijne gidsen brengen hem naar geheel verschillende landstreken. Het animisme en de vereering der voorouders, waartoe Spencer allen godsdienst terugbrengt, worden door von Hartmann slechts terloops als verschijnselen van minder beteekenis ter sprake gebracht. Daarentegen zijn de denkbeelden, die de Duitsche wijsgeer over het wezen en de geschiedenis van den godsdienst ten beste geeft, aan Spencer blijkbaar al te zonderling voorgekomen om ze te vermelden. En als dan de weetgierige leek, om de reden van dit verschijnsel op te sporen, wat dieper in de geschiedenis der godsdiensten doordringt en bemerkt, hoe dikwijls zijne leidslieden putten uit verouderde bronnen en hoe onbarmhartig zij de gebruikte gegevens verwringen naar de te verdedigen theorie, dan zal hij nog minder tevreden zijn over de wijze, waarop hij zijn vrijen tijd gebruikt heeft. Alles moet bij Spencer ten slotte doodenvereering zijn. Aan hemelgoden zal men geloofd hebben, omdat in overoude tijden machtige roofridders op de bergen woonden. De mythen, die van den strijd verhalen tusschen het schrikwekkende onweder en den vriendelijken zonneschijn, zullen hun aanzijn danken aan een twist tusschen menschen, die Onweder en Zonneschijn heetten. Bij von Hartmann daarentegen wordt de ontwikkeling van den godsdienst in hoofdzaak een gevolg van het ontwerpen en critiseeren van min of meer diepzinnige wijsgeerige stelsels. Wat buiten den gedachtenkring van enkele bespiegelende denkers ligt, wordt wel niet geheel voorbijgegaan, maar toch slechts ter loops vermeld en in zijne beteekenis niet genoeg gewaardeerd.

Geheel anders doet onze landgenoot, die te werk gaat met de *Holländische Gründlichkeit* die de Duitschers nu en dan in onze werken roemen. Hij heeft inderdaad een leerboek geschreven en de verzoeking om een kunstwerk te scheppen moedig weerstaan. Eene aangename lectuur, die telkens nieuwe en verrassende vergezichten levert, zal men in zijn werk niet vinden; wel zal men kunnen opmerken langs hoe verkeerden weg sommige nieuwe en verrassende vergezichten bereikt werden.

II.

Het leerboek van de la Saussaye is verdeeld in vier deelen, een algemeen, een phaenomenologisch, een ethnographisch en een historisch gedeelte. In den thans verschenen eersten band vindt men de drie eerste met de kleinere helft van het historisch gedeelte.

In het algemeene deel worden natuurlijk tal van belangrijke vragen aangeroerd, die in eene wijsbegeerte van den godsdienst veel uitvoeriger zouden behandeld moeten worden. De evolutieleer wordt geschetst als de poging om overal de ‘natuurwetenschappelijke methode’ toe te passen; als de wijsbegeerte, die in de geschiedenis slechts oorzaken en wetten of regelmatigheden, geen doeleinden of ideeën kent; die zich uitsluitend bezig houdt met wat bestaat, niet met wat behoort te zijn. Voor de behandeling van zijn onderwerp acht de schrijver haar volstrekt onbevredigend, omdat bij het bespreken der godsdienstige verschijnselen waardeeringsoordeelen onmisbaar zijn, terwijl de evolutieleer, goed toegepast, niets anders doet dan beschrijven en rangschikken. In hoeverre dezelfde methode op ander gebied toereikend kan zijn, laat hij, met het oog op de hem gestelde grenzen, in het midden.

De dikwijls besproken vraag of ook de dieren zeker soort van godsdienst hebben, die o.a. een hoofdzaak vormt in de met hartstocht geschreven werken van Tito Vignoli, wordt hier afgewezen op grond van de reeds vroeger vermelde stelling, dat de dierenziel voor ons eene *terra incognita* zijn zou.

Bij de behandeling van den oorsprong van den godsdienst wordt de oorgeschiedenis in het algemeen en de voorgeschiedkundige oudheidkunde in het bijzonder ter sprake gebracht. De moeilijkheid van het opsporen der oorspronkelijke toestanden, de hulp, die taalvergelijking en studie van de zeden en gebruiken der verschillende volken daarbij geven kunnen, de ouderdom van het menschelijk geslacht, de opvolging der steen-, brons- en ijzerperiode en enkele andere bekende zaken vinden hier eene beknopte vermelding.

Dit onderzoek naar den oorsprong wordt streng gescheiden van het vraagstuk van het wezen van den godsdienst, en wel in dier voege, dat de schrijver wel opzettelijk het eerste, maar niet het tweede van die onderwerpen behandelt. Hij wordt

daarbij geleid door de overtuiging dat het eene ongeoorloofde onderstelling is aan te nemen dat het wezen van een verschijnsel zich reeds in zijne eerste verschijningsvormen duidelijk zou moeten openbaren.

Gewoonlijk neemt men in onze dagen, zonder zich daarvan opzettelijk rekenschap te geven, het tegendeel aan. Nog onlangs sprak Donders in zijne belangwekkende levensbeschrijving van Schneevoogt van ‘eene groote gedachte, in de natuurphilosophie tot rijpheid gekomen, *dat in de kennis der wording het begrip van het wezen ligt opgesloten*[1)]. Zeer dikwijls wordt die gedachte anders opgevat dan de natuurphilosophie of Donders bedoelen. Men neemt als van zelf sprekend aan dat het wezen van een verschijnsel reeds ten volle geopenbaard is in de eerste, de oorspronkelijke vormen, waarin het zich voordoet. Zoo leert men het tegendeel van de groote gedachte van *Aristoteles*, voor wien de volledige ontplooiing van het wezen aan het slot der ontwikkeling ligt, en vervalt men tot eene eenzijdigheid, die op den duur nog veel bedenkelijker is dan de Aristotelische.

Voor Spencer is bijv. de godsdienst niet veel anders dan minder of meer verflauwd of verwaterd animisme, omdat hij nu eenmaal meent dat in het animisme de oorsprong van den godsdienst ligt. Anderen daarentegen, die aan den godsdienst grooter beteekenis en waarde toekennen, hellen er toe over zijn wezenlijke bestanddeelen reeds in overoude tijden te zoeken en droomen daardoor van een volmaakten begintoestand, al zijn de gronden, die voor hunne leer pleiten, uiterst zwak.

Een der voortreffelijkste hoofdstukken van Opzoomers werk over den Godsdienst is gewijd aan de bestrijding van deze verwarring tusschen het wezen van een ding en zijne eerste verschijningsvormen. Duidelijk wijst hij daarin aan hoe, ook bij de classificatie der planten en dieren, het typisch karakter eener groep niet ligt in de eigenschappen, die alle leden van de groep met elkander gemeen hebben, zoodat de wezenlijke hoedanigheden ook nog gezamenlijk en duidelijk te vinden zouden zijn bij soorten of geslachten, die als overgangsvormen tot andere groepen kunnen beschouwd worden. Het eigenaardig karakter der groep spreekt zich uit in zekere exemplaren, die

1) G i d s , December 1886, blz. 503.

eene bepaalde vereeniging van hoedanigheden duidelijk en krachtig vertoonen, en die als het ware een middelpunt vormen, waaromheen zich de overige exemplaren op verschillenden afstand laten plaatsen, naarmate zij zich door hunne kenmerken verder of minder ver van de zuivere type verwijderen[1].

Dienzelfden gedachtengang volgt ook de la Saussaye, als hij zich niet gezind toont het wezen van den godsdienst in een der oorspronkelijke godsdiensten volledig uitgedrukt te vinden. Men kan vragen of hij, van die meening uitgaande, de vraag naar het wezen van den godsdienst onbesproken mocht laten. Houdt men het er voor dat het begrip van het wezen zoozeer ligt opgesloten in de kennis der wording, dat het van zelf in het oog springt als de oorsprong geschetst wordt, dan kan men voorzeker met de beschrijving van den oorsprong volstaan. Maar acht men het mogelijk dat de eerste vormen van den godsdienst uiterst ruwe en onvolmaakte vertegenwoordigers van de familie der religieuse verschijnselen zijn, dan kan men, ook in eene geschiedenis der godsdiensten, niet wel nalaten de wezenlijke kenmerken van den godsdienst te vermelden en toe te lichten. Anders loopt de lezer groot gevaar toevallige kenmerken, die zich bij de lagere godsdienstvormen vertoonen, voor de wezenlijke hoedanigheden der religie aan te zien en bijv. godsdienst te vereenzelvigen met tooverij of fetichisme.

Ook op de classificatie der godsdiensten heeft deze leemte in het werk van de la Saussaye een minder gunstigen invloed. Hij vergenoegt zich met het vermelden van de verschillende pogingen om daartoe te geraken en met het aanwijzen der bezwaren, waaronder die alle gebukt gaan, maar komt niet tot eene bepaalde beslissing. Had hij de opvatting uitgewerkt, die hij in zijn hoofdstuk over den oorsprong van den godsdienst eenigszins laat doorschemeren, dan zou hij aan Tiele's verdeeling der godsdiensten in natuurgodsdiensten en ethische, of wel aan die van von Hartmann in naturalistische en supranaturalistische de voorkeur gegeven hebben.

Is toch de godsdienst in het algemeen te bepalen als het geloof aan en de dienst of vereering van bovenmenschelijke machten, dan zal de aard van een bepaalden godsdienstvorm vooral afhangen van de wijze, waarop zich de geloovige die

1) Opzoomer, de Godsdienst. Amsterdam 1864, Hoofdstuk IV.

machten voorstelt. Max Müller leidt, gelijk bekend is, het ontstaan van den godsdienst af uit het ‘gevoel van het oneindige’ en de warme ingenomenheid met het licht, die de verschijnselen aan den hemel bij den natuurmensch zullen doen ontwaken. Stelt men voor den naam van ‘het oneindige’, die zich zeker niet verdedigen laat, het verhevene en overweldigend machtige in de plaats, dan wijst die theorie ongetwijfeld op krachten in het menschelijk gemoed, waaruit zich de hoogere godsdienstvormen kunnen ontwikkelen. Zoolang echter de goden nog alleen als de ‘krachtigsten’ of de ‘lichtenden’ vereerd worden, gelden zij voor niets anders dan natuurverschijnselen van een bijzondere soort. En ook wanneer zij ten gevolge van de neiging tot persoonsverbeelding der natuurverschijnselen als levende wezens van dierlijke of menschelijke gedaante beschouwd worden, staat de geloovige tegenover hen als tegenover willekeurige heerschers, wier handen sterk zijn en ver reiken, zoodat men hen op allerlei wijze te vriend moet houden. Offer en gebed hebben in den aanvang eene zuiver zelfzuchtige beteekenis. Zij zijn niets anders dan het geschenk, waarmede de geloovige de goede gunst van een machtig wezen wil koopen, en de vleiende en deemoedige toespraak, waardoor hij zijn god genadig stemmen wil. De godsdienst is op dit standpunt eenvoudig een der vele middelen, waardoor de zelfzuchtige natuurmensch zijne begeerten tracht vervuld te zien, en hij denkt zich zijne goden naar zijn beeld, bijzonder gesteld op aangename gewaarwordingen en volmaakt onverschillig ten aanzien der middelen om die te verkrijgen.

Maar het karakter van den godsdienst wordt aanmerkelijk gewijzigd, als het inzicht ontstaat dat de natuur niet de eenige werkelijkheid is en als het zedelijk bewustzijn begint te ontwaken. Dan nemen de Goden het karakter van onveranderlijkheid en onvergankelijkheid aan en wordt uit hun wezen alles geweerd wat de mensch in zich zelf heeft leeren veroordeelen. De Godheid moet het Hoogste, het allervolmaaktste Wezen zijn; zij moet niet bestaan op de wijze der natuurvoorwerpen, die nu eens wel dan weer niet bestaan en dus eigenlijk *worden* en *vergaan*, maar niet in den strengsten zin van het woord *zijn*. Daar zij het Hoogste Wezen is, kan haar bestaan niet, gelijk dat der natuurlijke zaken, afhangen van het bestaan van iets anders; zij moet een onafhankelijk en onvoorwaardelijk be-

staan hebben, zij moet behooren in het gebied van het *absolute*.

Waar de beschouwing doorbreekt dat de Godheid het allervolmaaktste en het allerwezenlijkste wezen is, verandert de godsdienst allengs geheel en al van karakter. De cultus is niet langer het middel om de gunst te winnen van een machtigen beschermer of den toorn te bezweren van een gevaarlijk vijand. Want het strijdt met het nieuwe Godsbegrip dat de Godheid zich door geschenken of gebeden zou laten overreden. Reeds de veranderlijkheid, waarvan zij daardoor blijk zou geven, past niet in het wezen van de Godheid der ethische en supranaturalistische religies. In plaats van een practisch middel tot het verkrijgen van tastbare voordeelen wordt de cultus eene symbolische uitdrukking van den eerbied en de toewijding, die de geloovige voor zijn God gevoelt. Het godsdienstig gevoel maakt zich los van de bijgeloovige vrees voor bovenmenschelijke machten en sluit een nauw verbond met het zedelijk bewustzijn, waardoor de mensch bespeurt, hoe ver hij nog verwijderd is van het ideaal, dat zich aan hem openbaart, als hij naar zelfkennis streeft. Het heil, dat de godsdienst brengen zal, wordt niet langer opgevat als welvaart en voorspoed in deze wereld of hiernamaals, maar als het deelgenootschap aan het waar en eeuwig leven, dat, niet aan plaats en tijd gebonden, overal en altijd de belooning is van ieder, die heeft leeren voelen wat in de wereld ernst en werkelijkheid, wat daarentegen spel en schijn is en die zich met hart en ziel vastklemt aan datgene, wat alleen waarde heeft[1)].

III.

Dat de hoogere godsdienstvormen in tijdsorde de latere zijn en door een langzame ontwikkeling uit het naturalisme gevormd, laat zich moeilijk betwijfelen. Tylor heeft de volken naar den graad hunner ontwikkeling verdeeld in wilden, barbaren en beschaafden. Tot de eigenlijke wilden rekent hij de rassen, die, geen landbouw of veeteelt kennende, hun levensonderhoud uitsluitend zoeken in jacht en visscherij, terwijl zij slechts de

1) Ter nader toelichting van het verschil tusschen naturalistisch en ethisch leven vergelijke men de even eenvoudige als treffende inleiding van het *Tractatus de Intellectus Emendatione*, waarin Spinoza mededeelt, hoe hij van de natuurlijke levenswijze tot het streven naar een hooger goed gekomen is.

ruwste werktuigen van hout of steen gebruiken. Barbaren noemt Tylor de stammen, die zich wel toeleggen op landbouw en veeteelt, die enkele huisdieren en eenigszins minder onvolmaakte werktuigen hebben, maar die de schrijfkunst nog niet kennen. Beschaafd heeten al die volken, waar de mondelinge overlevering door de schriftelijke wordt aangevuld, en het verleden, ten gevolge daarvan, een veel machtiger invloed op het heden oefent dan bij wilden en barbaren. Deze voorstelling van de opklimming der verschillende volkstammen in menschelijke waardigheid is terecht ontleend aan geheel andere kenmerken dan het zedelijk-godsdienstig leven, dat niet genoeg aan de oppervlakte ligt om als kenmerk bruikbaar te wezen. Juist daardoor geeft Tylor's verdeeling en rangschikking der volken ons een middel aan de hand om de waarde der verschillende godsdiensten te beoordeelen naar de hoogte, waarop hunne belijders staan.

De drie afdeelingen van de la Saussaye's werk, waarin het bijzonder gedeelte van de geschiedenis der godsdiensten behandeld wordt, leveren natuurlijk stof in overvloed tot het instellen van zoodanig onderzoek.

In het phaenomenologisch gedeelte bespreekt hij de uiterlijk waarneembare verschijnselen, waarin de godsdienst zich openbaart. Eerst wijst hij op het practisch doel, dat de cultus oorspronkelijk heeft. De vrome zoekt daarbij eenvoudig zijn voordeel, eerst alleen voor dit leven, later ook voor een volgend. Eerst als de godsdienst een ethisch of supranaturalistisch karakter heeft aangenomen wordt het doel van den cultus gemeenschap aan het goddelijk of eeuwig leven.

Daarna komen bij de la Saussaye de voorwerpen ter sprake, die vereerd worden. Wat *idolen* zijn, die of voor goddelijke wezens of voor de symbolen daarvan gelden; hoe het fetichisme moet opgevat worden; de vereering van heilige steenen, boomen of planten en dieren, van zon, maan en sterren, van de elementen, van menschen en eindelijk van goden, die hun oorsprong uit de natuur min of meer te boven zijn gekomen; dat alles wordt kortelijk besproken en met voorbeelden toegelieht. De verklaringen, die de schrijver van de behandelde verschijnselen geeft, getuigen over het algemeen van dezelfde voorzichtigheid, om niet te zeggen schroomvalligheid, waarop vroeger werd gezinspeeld. Toch worden de invloeden,

waardoor eene godheid haar karakter als natuurwezen verliest, duidelijk aangewezen. De schrijver zoekt ze vooreerst in de betrekkingen der natuurgoden met elkander, waardoor zij als leden van een grooter geheel, familie of godenstaat, een eigenaardigen stempel ontvangen, dien het natuurwezen mist. De kunst, die de godengestalten in beelden voorstelde en de zedelijke eischen van het gemoed werken in dezelfde richting. De goden der Grieken zijn reeds bij Homerus geen gepersonifieerde natuurmachten meer, maar idealen van verschillende soorten van menschelijke voortreffelijkheid. En eindelijk zal de verstandelijke beschouwing van de godenwereld, die, zooals overal, ook hier het overeenstemmende te midden van de verscheidenheid zoekt, de ééne Godheid van de vele goden en de eenheid der wereld van de veelheid harer verschijnselen onderscheiden, en daardoor langs een geheel anderen weg dan kunst en zedelijkheid het hare bijdragen tot de losmaking der banden, die de goden aan de natuur hechten.

In de *magie* komt het zelfzuchtig karakter van de lagere godsdienstvormen zeer duidelijk aan den dag. De schrijver schetst haar als een onbeholpen poging van den mensch om over de natuur te heerschen, waarbij zijne toevallige ideeën-associaties voor het getrouw beeld van den werkelijken samenhang der dingen doorgaan, terwijl het animisme en fetichisme daarbij eene groote rol spelen. Hier ligt de bedenkelijkste zijde der godsdienstige handelingen. Het is zeer natuurlijk dat Lucretius in zijn hartstochtelijk pleidooi tegen den godsdienst de daden van den priester-toovenaar tot eenig voorbeeld kiest van al de rampen, die de godsdienst kan aanbrengen. Waar de magie hoofdzaak is bij den cultus, daar zijn de goden voor den priester-toovenaar slechts middelen om zijne altijd zelfzuchtige en gewoonlijk booze bedoelingen te bereiken, en voor de leeken voorwerpen van schrik en ontzetting.

Onschuldiger en minder schadelijk is het geloof aan *divinatie*, dat een nog wel zoo duidelijk voorbeeld is van de beteekenis, die ten onrechte aan een toevallig verband van denkbeelden en gemoedsaandoeningen gehecht wordt. Ook voor den mensch, die heeft leeren waarnemen en nadenken, is het somtijds moeilijk de bijgeloovige neiging om aan voorteekenen te hechten te overwinnen. Struikelt hij over een steen, als hij uitgaat op eene niet onbelangrijke onderneming, dan brengt

het mechanisme zijner gedachtenwereld hem het mislukken van zijn plan voor den geest. Breekt de zon op het rechte tijdstip door de wolken, dan doet hetzelfde mechanisme hem aan een gelukkigen uitslag denken. Neemt men nu in aanmerking dat elke voorstelling van nature het geloof aan de werkelijkheid van haar voorwerp in zich sluit, een geloof, dat, op de toekomst betrokken, niet onmiddellijk op zoo ontwijfelbare wijze gelogenstraft kan worden als bij voorstellingen over het heden en het verleden, dan begrijpt men ook dat het geloof aan goede en kwade voorteekenen onmogelijk geheel uitgeroeid kan worden. Onze schrijver is dan ook niet geneigd de waarde der mantiek of divinatie geheel te ontkennen. Wel verwerpt hij de zoogenaamde uitwendige mantiek, die teekenen tracht uit te leggen. Maar de innerlijke, waarbij de menschelijke geest, zonder uiterlijke teekenen, door ingeving de toekomst tot op zekere hoogte voorziet, wordt door hem blijkbaar niet als geheel hersenschimmig verworpen. En wie zal dan ook beweren dat alles, wat over de zieners van het oude Israël, van Griekenland en Germanië wordt medegedeeld, uitsluitend op vergissing of bedrog berust? Hierbij mag men terecht het zoo dikwijls misbruikte woord van Hamlet aanhalen en zeggen, dat er meer dingen in hemel en op aarde zijn dan waarvan onze wijsbegeerte droomt.

Van de overige godsdienstige handelingen worden offers en gebeden besproken op eene wijze, die reeds vroeger met een enkel woord gekenschetst werd. Muziek en dans, vasten en reinigingen als godsdienstige handelingen worden beschreven en ten deele verklaard. Het ontstaan van de twee eerste uit het lied, de natuurlijke taal van den hartstochtelijken of geestdriftvollen mensch, ligt voor de hand. Het vasten is een der vormen van het brengen van offers, en ontstaat zeer licht uit de gedachte, dat het den Goden aangenaam is, als hun dienaar zich te hunner eer zekere ontberingen laat welgevallen. Bij de lustraties of reinigingen wijst de la Saussaye wel op het groot verschil tusschen de begrippen van ritueele en zedelijke reinheid, en op den langzamen overgang tusschen het streven naar de eerste en de begeerte naar de laatste, maar niet op het onderscheid tusschen ritueele en natuurlijke of aesthetische reinheid. Bij sommige godsdiensten kunnen personen, die volkomen voldaan hebben aan de strenge en zware eischen der

ritueele reinigingen, desalniettemin zoo weinig rein, zoo onzindelijk en vuil zijn, dat hunne gezondheid daardoor ernstig bedreigd wordt. Hierbij doet zich derhalve de vraag voor, welke gedachten eigenlijk aanvankelijk aan den eisch van ritueele reinheid ten gronde liggen, eene vraag die door de la Saussaye niet beantwoord wordt.

Op de bespreking der verschillende handelingen, waarin zich de godsdienstige gevoelens openbaren, volgt het een en ander over de heilige plaatsen, tijden en personen. De priester, die bij de wilden en barbaren hoofdzakelijk toovenaar, duivelbanner en waarzegger is, wordt bij beschaafde volken de geleerde, die bekend is met de overlevering en de godsdienstige boeken. Hij alleen weet den dienst der Goden op de rechte wijs te verrichten, hij alleen kan de gezindheid der Goden uit de gebruikelijke teekenen opmaken. Het spreekt van zelf dat hij een zeer invloedrijk persoon is en oppermachtig worden kan, wanneer een stevige organisatie aan zijn stand het karakter eener hierarchie geeft. Zeer dikwijls is zijn invloed heilzaam geweest. Priesters waren het, die de zwakke kiem der ontluikende wetenschap voor een ontijdigen dood bewaard hebben; priesters hebben de oude overleveringen van allerlei aard, mondelinge en schriftelijke, zorgvuldig bewaard en daardoor de historische banden gelegd, die het heden en de toekomst aan het verleden knoopen; priesters zijn dikwijls als onderwijzers en geestelijke voorgangers tot grooten zegen geweest van de gemeente, die zich aan hunne leiding toevertrouwde. Dit alles legt vrij wat gewicht in de schaal tegenover de schade, die hunne behoudzucht en de zelfzuchtige behartiging van hun standsbelang aan de menschheid berokkend heeft.

Toch begrijpt men volkomen dat er altijd een diepgaande tegenstelling geweest en dikwijls een strijd op leven en dood uitgebroken is tusschen de altijd behoudende en dikwijls behoudzieke priesters aan den eenen en de profeten aan den anderen kant. Deze worden ons door den schrijver geschetst als de vertegenwoordigers der innerlijke mantiek, de menschen, in wie zich een hooger godsdienstig beginsel met zooveel kracht en helderheid uit, dat zij in den regel den bestaanden cultus en de oude godsdienstleer onvoorwaardelijk veroordeelen. Dit alles zijn toestanden, zoo oud als de wereld en zoo nieuw als de dag van heden, maar van wier algemeen menschelijk karakter het goed is zich nu en dan te overtuigen.

Van hoe hooge beteekenis de cultus, de godsdienstige handelingen voor onzen schrijver zijn, blijkt daaruit dat volgens zijn gevoelen de godsdienstige gemeenschap niet op overeenstemming in de leer, maar in den cultus berust. Het eerste kan alleen aangenomen worden door hen, die, godsdienst met wijsbegeerte verwarrend, in het verstandelijk streven naar eene redelijke werelbeschouwing en een redelijk Godsbegrip begin en einde van den godsdienst zien. De godsdienstige wereldbeschouwing kan zich eerst vormen, als de practische en aesthetische behoeften van den mensch eene religieuse verhouding tot de Godheid hebben in het leven geroepen, en oefent dan op de verklaring der wereldsche verschijnselen een invloed uit, wier bedenkelijke natuur de schrijver wel wat nader had mogen in het licht stellen.

Immers de godsdienstleer bevat gewoonlijk eene soort van psychologie, een zeker Godsbegrip en de gedachte aan een zekeren vorm van voortbestaan na den dood. Dat zij die drie bestanddeelen altijd zou bevatten, zooals de la Saussaye zegt[1)], schijnt mij met het oog op het Boeddhisme, dat geen God en de oudere Israëlieten, die geen onsterfelijkheid kennen, niet wel houdbaar. Maar in verreweg de meeste gevallen bestaan de bedoelde leerstukken en worden zij het uitgangspunt eener dogmatiek, die maar al te dikwijls een slagboom is geweest op den weg tot redelijke kennis, en daarenboven in de handen van eigenwijze en dweepzieke priesters een middel was tot bestrijding en vervolging van personen, die als mensch veel hooger stonden dan zij.

De mythologie wordt door den schrijver met betrekkelijke uitvoerigheid behandeld in denzelfden milden en verzoenenden geest, die den trouwen lezer van den G i d s uit een opstel van Augustus 1885 bekend is[2)]. De ‘vergelijkende’ mythologie, die ter verklaring der mythen etymologisch te werk wil gaan en er in slaagt in al de mythen zekere kinderlijke en dichterlijke opvatting van sterrekundige of meteorologische verschijnselen te vinden, verdient volgens hem niet de scherpe bestrijding, die zij bij de voorstanders der ‘anthropologische’ methode gevonden heeft. Maar evenmin mag men aannemen,

1) t.a.p. blz. 141.
2) M y t h o l o g i e e n F o l k l o r e door Prof. P.D. Chantepie de la Saussaye.

dat hare verklaringen altijd juist zijn. Zoo is bijv. de mythe van *Eros* en *Psyche* niet op te vatten als de dichterlijke voorstelling van een natuurverschijnsel en laat de etymologie ons bij hare uitlegging ten eenenmale in den steek. Maar de bij vele barbaarsche volken bestaande huwelijksgebruiken brengen mede dat de jonggehuwde man gedurende langer of korter tijd zijne vrouw alleen in de duisternis van den nacht bezoekt. En deze omstandigheid verklaart, hoe verhalen als dat van *Eros* en *Psyche* als eene sanctie van bestaande zeden gevormd zijn in den geest van lieden, die rijk zijn aan phantasie en eenige behoefte hebben aan verklaring van het overgeleverd gebruik. Dergelijke verklaringen van mythen uit oude volksgebruiken of uit geschiedkundige feiten rieken den ouderwetschen mythologen uit de school van Max Müller te veel naar Euemerisme om er met geduld naar te luisteren. Aan den anderen kant zijn de voorstanders der jeugdige 'anthropologische' school al te zeer ontstemd over de gewaagde gedachtesprongen der vergelijkende mythologen en over de zonderlinge leer van Max Müller, dat gedachten niet zonder woorden mogelijk zijn, om het rechte oog te hebben voor de bruikbaarheid zijner theorie bij de verklaring der mythen.

De hoofdstukken van de la Saussaye over de leerstellige en wijsgeerige vormen der godsdienstleer en over de betrekking tusschen godsdienst, zedelijkheid en kunst zijn weder zoo beknopt, als de inrichting van zijn werk nu eenmaal vordert. Ik teeken er uit aan dat de God van de religie en derhalve ook de God der godsdienstleer volgens hem 'altijd anthropopathisch en anthropomorphisch gedacht wordt'[1]. Het 'Absolute' of het voorwerp van een dergelijk wijsgeerig begrip kan nooit de plaats van de Godheid innemen. Dit spreekt van zelf, als men bedenkt dat de godsdienst vooral op practische en aesthetische behoeften berust. Voorts vernemen wij dat de godsdiensten, die de wijsbegeerte buiten hun gebied hebben gelaten, 'tot innerlijke verstijving zijn vervallen' en dat blijkens de geschiedenis de godsdienst zich met twee wijsgeerige stelsels, het theïsme en het pantheïsme, innig verbinden kan[2].

Zedelijkheid en godsdienst hebben een verschillenden oor-

1) t.a.p., blz. 161.
2) t.a.p., blz. 165.

sprong, maar komen bij hun voortgaande ontwikkeling met elkander in veelvuldig verband. De wilde of barbaar, die zich vrijwillig onderwerpt aan de strenge eischen van zijn geloof, doorloopt daarbij eene harde school, die hem in zelfbeheersching oefent. Later heeft de zich vormende zedelijkheid de vroeger besproken werking op den inhoud der godsdienstige voorstellingen. Niet slechts de mensch zelf, maar ook zijne Goden ‘wassen met zijne doeleinden.’ Die meer menschwaardige godsdienstige begrippen leiden wederom tot een dieper opvatting der godsdienstplichten. Naast de trouwe volbrenging der voorgeschreven ceremoniën van den cultus en het vervullen der geloften, waarbij men de Goden als getuigen heeft aangeroepen, eischt de hoogere godsdienst, eerst, dat de menschen ook tegenover elkander rechtschapen zullen handelen, en daarna dat zij dit zullen doen met en uit de rechte gezindheid.

Voorts zijn de godsdienstige leerstukken over de toekomst der wereld en der menschen af te leiden uit den invloed van het ontwakend zedelijk bewustzijn, dat niet dulden kan, dat de Goden den rechtvaardige zouden laten lijden, den booze ongestraft genieten. Reeds hierbij openbaren zich de gevaren, die uit de onderlinge betrekking van godsdienst en zedelijkheid kunnen voortvloeien, in een zelfzuchtig streven naar eigen geluk in een volgend leven. Op een ander misverstand berust de ascetische moraal, die de bestrijding en vernietiging van 's menschen natuurlijke neigingen als den hoofdeisch der godsdienstige verplichting opvat; het ‘moralisme’, dat den braven mensch als het eenig toonbeeld voor den vrome opstelt, en het ‘methodisme’, dat ter wille van de zaligmaking het zedelijk leven op bedenkelijke wijze veronachtzaamt; eindelijk, de dubbele moraal, een voor de geestelijken, een voor de leeken, waarvan het katholicisme een voorbeeld geeft.

IV.

Ik acht het niet wenschelijk op dit beknopt overzicht van de vele en velerlei onderwerpen, door de la Saussaye in het phaenomenologisch gedeelte van zijn Leerboek besproken, een dergelijk uittreksel van de twee overige deelen te laten volgen. Bepalen wij ons tot de opmerking dat de schrijver, na Tylor's rangschikking der volken in wilde, barbaarsche en beschaafde te

hebben overgenomen, in zijn ethnographisch deel achtereenvolgens de wilden en barbaren, naar hunne plaatselijke verspreiding gerangschikt, ter sprake brengt. Eerst komen de onbeschaafde volken van Afrika, zooals de Hottentotten, de Kaffers, de Negers; dan verschijnen de Amerikaansche inboorlingen, die òf wilden zijn, òf volken op de grens van barbaarschheid en beschaving, zooals de oude Peruanen en Mexicanen, die een schrift hadden, maar een schrift, dat zeer gebrekkig en onbeholpen was.

Daarop maken wij achtereenvolgens kennis met de volken der Zuidzee, de onbeschaafde volken van den Mongoolschen stam, de Finnen, de achterlijke leden van de Semitische en de Indogermaansche familie.

Tot zoover loopt het ethnographisch deel. In het historische, aan de volken gewijd, die in den bovengenoemden zin beschaafd zijn, en wier godsdiensten men derhalve min of meer volledig uit schriftelijke gedenkstukken kan bestudeeren, worden de Chineezen, de Egyptenaars, de Babyloniërs en Assyriërs, de Indiërs behandeld, terwijl de godsdiensten der Perzen, Grieken, Romeinen, Germanen en de Islam voor een tweeden band bewaard blijven. Alweder eene wrange vrucht van de verdeeling van den arbeid op wetenschappelijk gebied is het, dat de geschiedenis van den Israëlitischen godsdienst en van het Christendom in een leerboek van de geschiedenis der godsdiensten niet mogen voorkomen. Daardoor vernemen wij weinig of niets van des schrijvers denkbeelden over den oorsprong van het Christendom. Intusschen zien wij hem zich ernstig verzetten tegen het denkbeeld van Lieblein en Ancessi, dat Mozes zijne wijsheid van de Egyptische priesters zou geleerd hebben[1)] en niet minder tegen de theorie van Seydel, die in de geschiedenis van Jezus eene navolging der Boeddhalegende zien wil[2)].

Bij de behandeling der verschillende historische volken gaat de schrijver geregeld volgens dezelfde methode te werk, waardoor het voor den lezer gemakkelijk wordt in den doolhof der medegedeelde feiten te vinden wat hij noodig heeft. Eene inleiding brengt hem op de hoogte van de geschiedenis der speciale wetenschap, Egyptologie, Assyriologie, enz., waaruit de godsdienstwetenschap putten moet. Dan volgt een overzicht

1) t.a. pl., blz. 317.
2) t.a.p., blz. 454.

der bronnen en eene bespreking der heilige boeken, zoo die er zijn. Daarna wordt of de godsdienst zelve beschreven of worden de verschillende theorieën der deskundigen toegelicht en beoordeeld. Is er ongetwijfeld eene ontwikkeling in de godsdienstige denkbeelden en gebruiken aan te wijzen, zooals in Indië, dan vormt de schets daarvan het slot. Zoo worden in het hoofdstuk over de Indiërs achtereenvolgens de Vedische en Brahmaansche tijd, het Jainisme, het Boeddhisme en het Hindoeïsme behandeld, terwijl bij de Chineezen na de beschrijving van den ouden rijksgodsdienst het leven en de leer van Confucius en van Lao-tse en de ethische denkbeelden der beroemde Chineesche wijsgeeren besproken worden.

Het is niet gemakkelijk de verleiding te weerstaan om door tal, van voorbeelden te toonen, hoeveel belangrijke feiten en beschouwingen te vinden zijn in de hoofdstukken, waarvan ik slechts eene droge inhoudsopgave opnemen kon. Is het niet treffend vele jaren vóór het begin onzer jaartelling een Chineesch wijsgeer Yang te vinden, die de leer verkondigt dat genot deugd is en dat ieder voor zich zelf moet zorgen; en te zien, hoe Yang bestreden wordt door Mih-tse, naar wiens gevoelen voor de welvaart des rijks alleen heil te wachten is van de algemeene menschenliefde der burgers? ‘Uit den haat en uit het onderscheid, dat men tusschen menschen en menschen maakt, ontspringen alle kwalen,’ leert de uitnemende Mih-tse; ‘de ware liefde gaat als zon en maan voor allen op’[1]. Geeft het geen rijke stof tot nadenken de hoofddeugden in de moraal van den grooten Meng: wijsheid, menschlievendheid, rechtvaardigheid en deftigheid, te vergelijken met die der Stoa: wijsheid, dapperheid, zelfbeheersching en rechtvaardigheid, of met die van de Christelijke zedeleer: geloof, hoop en liefde? Leidt het niet tot een ruimer blik op menschelijke toestanden, nauwkeurig kennis te maken met het ideaal, dat zich de Brahmaansche jongeling stelt?

‘Eerst is hij leerling, *brahmaçarin*, en moet zich door zware studiën voorbereiden, terwijl een band van eerbied en dankbaarheid hem innig verbindt met zijn geestelijken vader, zijn leermeester (*goeroe*). Dan treedt hij in het huwelijk en wordt huisvader (*grihastha*). In deze twee eerste tijdperken van zijn leven verkeert de Brahmaan in de wereld en betaalt

1) t.a.p. blz. 256.

de drie schulden, met welke hij geboren werd; de schuld aan de zangers (*rishi*), wier liederen hij eerst leert en dan aan anderen doet kennen, aan de goddelijke voorvaderen (*pitri*), door nakomelingen te verwekken, die na hem de offers kunnen brengen, aan de Goden, die hij zelf met offers dienen moet. Maar nadat hij deze drie schulden betaald heeft, kan hij de beweging der wereld verlaten en zich als kluizenaar (*vanaprastha*) terugtrekken, en eindelijk de onthouding en verzaking voltooien door het leven van den bedelaar (*bhikshu sannyassin*) te leiden. Voor elk van deze tijdperken zijn uitvoerige voorschriften gegeven'[1)].

Hoe belangwekkend is het niet den diepen ernst, waarmede de Indiër het levensraadsel aanvat en de weemoedige berusting, waartoe zijne oplossing van dat raadsel hem leidt, te vergelijken met het nuchter verstand en de tevredenheid van den Chinees. In China is het godsdienstig volksboek bij uitnemendheid *Kan-ying-phien*, het boek der belooningen en straffen. Het 'bestaat uit 212 korte spreuken, die de groote beginselen der zedelijkheid inscherpen, waarin trouwens veel bijgeloof geslopen is, en wier inhoud door 400 anecdoten aan het volk duidelijk gemaakt wordt.' Als ware de schrijver in de 18de eeuw in Westelijk-Europa geboren, zet hij uiteen dat 's menschen goede daden beloond, zijne booze bestraft worden. ''s Menschen lot is niet van te voren bepaald; door zijn wandel doet hij geluk of ongeluk op zijn hoofd neerkomen, evenals de schaduw het lichaam begeleidt. Dit wordt opgehelderd door eene reeks van voorbeelden, die niet met elkander samenhangen, maar ieder een bepaalde deugd aanbevelen of eene bepaalde zonde bestrijden. Het boek eindigt met de vraag: Hoe zou men kunnen nalaten met allen ijver het goede te doen?'[2)]

Geen wonder dat de Chinees er niets tegen heeft evenzeer deel te nemen aan de godsdienstige plechtigheden zijner drie, van staatswege ondersteunde, godsdiensten, het Confucianisme, het Taoisme en het Boeddisme. Voor hem toch is het ééne noodige het, in Chineeschen zin, zedelijk leven. Dat laat zich met alle

1) t.a.p., blz. 371.
2) t.a.p., bl. 259.

drie de godsdienstvormen evengoed verbinden. Nathan de Wijze had eigenlijk een Chinees moeten zijn.

Merkwaardig zijn de gronden, waarom in het zoo verdraagzame China de Boeddhisten nu en dan vervolgd zijn geworden.

'Een minister overtuigde zijn vorst dat het nutteloos rondloopen van zooveel monniken, die hun krachten aan de maatschappij en den Staat onttrekken, gevaarlijk voor den Staat is. Die monniken arbeiden niet en leven van aalmoezen; zij huwen niet, worden geen huisvaders en overtreden daardoor den hoofdplicht der piëteit. Ook zijn hun overtuigingen met gezonde beginselen niet wel overeen te brengen. Geen plichtbesef is hun beweegreden, maar vrees voor de straffen der hel of hoop op de hemelsche zaligheid. Daarenboven is het niet logisch die hoop met zooveel nadruk op den voorgrond te stellen, als men ook en in strijd daarmede naar het uitdooven der begeerten streeft'[1]. - Zou men niet denken dat deze Chineesche minister Voltaire gelezen of dat Voltaire zijne wijsheid uit zijn Chineeschen geestverwant geput had?

De vriendelijke fransche officier in de *Opéra Comique*, van wien Sterne in de *Sentimental Yourney* met zoo groote ingenomenheid spreekt, meent dat het voordeel van het reizen met betrekking tot het *savoir vivre* bestaat in veel menschen en zeden te zien; 'het leert ons' - meent hij - 'wederzijdsche verdraagzaamheid en wederzijdsche verdraagzaamheid leert ons wederzijdsche liefde.' Iets dergelijks kan men van de beoefening der geschiedenis van den godsdienst verwachten. In bijzonderheden te weten, hoe velerlei de denkbeelden en gevoelens der menschen op dit gebied geweest zijn, en hoe langzaam daarin in den regel verandering komt, is zeker een der beste middelen om te ontsnappen aan de onnoozele minachting van andersdenkenden, die, merkwaardig genoeg, lang niet ongewoon is bij de heftigste bestrijders van het 'exclusivisme, fanatisme' enz. der 'kerkelijke partijen'.

Vergeten wij echter vooral niet dat die vrucht alleen te wachten is, als de geschiedenis der godsdiensten te geschikter tijd beoefend wordt door volwassen personen, die zelf op godsdienstig gebied tot een eigen overtuiging gekomen zijn. Tot de grootste dwaasheden van onzen tijd behoort het

1) t.a.p., blz. 435.

onderwijs in dit vak op zoogenaamde godsdienstscholen, of zelfs catechisaties, waar de leerling uitsluitend den Bijbel moest leeren kennen. Op knapen en meisjes kan de kennismaking met de godsdienstige denkbeelden van allerlei, vooral wilde en barbaarsche volken moeilijk een anderen indruk maken dan dat zij van de godsdiensten leeren denken wat Cicero van de wijsgeeren zegt: *Nihil est tam absurdum quin dicatur ab aliquo philosophorum*. Die meening kan onmogelijk gepaard gaan met grooten eerbied voor den een of anderen godsdienst. Ook in dit geval hebben wij een sprekend voorbeeld van de bekende waarheid dat personen, die met onverstandigen en misplaatsten ijver eene zaak dienen, haar veel meer schade doen dan heftige, ja zelfs dan kalme en ernstige bestrijders. Is het wonder dat predikanten, die hun taak als godsdienstonderwijzer zoo breed opvatten, krachtig propaganda maken voor de leer der ‘vrijdenkers’, wier oppervlakkige en versleten praatjes geen verstandig mensch zich zou aantrekken, als zijne opleiding niet uiterst gebrekkig geweest was?

Doch ik ben reeds bezig te doen wat ik wilde nalaten. De beperkte ruimte van eene aankondiging van de la Saussaye's werk laat mij niet toe uit te weiden over de vele belangrijke onderwerpen, die daarmede in verband staan. Ik zwijg daarom over de waarde van godsdienstige volksboeken, van cultus en symbolen, over de ware methode van het zendingswerk, die somtijds door Katholieken veel beter schijnt begrepen te worden dan door Protestanten, over de vraag naar de meest geschikte behandeling van wilde en barbaarsche volken, die met een beschaafd menschenras moeten samenwonen, eene vraag van groote actualiteit, nu de kolonisatie overal zulk eene vlucht neemt. Slechts voor één onderwerp wensch ik eene uitzondering te maken. Uit de vergelijking der godsdiensten in verband met hunne verspreiding blijkt dat de ethische en supranaturalistische godsdiensten alleen bij beschaafde volken voorkomen en dus, naar Tylors maatstaf gemeten, de hoogere zijn. Voorts dat de sporen van naturalistische opvattingen zich daarin altijd gemakkelijk laten herkennen. Hieraan knoopt zich de vraag, hoe die overgang van naturalisme in supranaturalisme kan hebben plaats gevonden, en welke vorm van naturalistischen godsdienst waarschijnlijk de oudste is.

Bij den eersten aanblik kan het schijnen dat Spencers theorie

over dit onderwerp de voorkeur verdient boven die van Max Müller. Tooverij en waarzeggen, geloof aan spoken, animisme en doodenvereering zijn toch nagenoeg algemeen bij wilden en barbaren, terwijl het fetichisme dikwijls voorkomt. De onnoozele denkbeelden van Kaffers en Negers in Afrika gelijken sprekend op de voorstellingen der Amerikaansche roodhuiden en op het Shamanisme der lagere Mongoolsche rassen in Azië. Overal vindt men het denkbeeld dat de geesten der overledenen, gescheiden van het lichaam, voortleven en een geheimzinnigen invloed kunnen oefenen ten goede of ten kwade. Overal is de priestertoovenaar de man, die toegang heeft tot de geestenwereld en hare krachten tot zijne doeleinden kan aanwenden.

De vorm, waarin zich dit geloof vertoont, is niet overal volkomen dezelfde. Maar het verschil is toch niet groot en, waar het ook voorkomt, eene bron van jammer en ellende is het altijd. Nergens voelt het bijgeloovige natuurkind zich veilig; altijd is hij bevreesd voor de magische werking der geestenwereld. Zijn eenige hulp en steun, de toovenaar en duivelbanner, gebruikt gewoonlijk middelen, die nog erger zijn dan de kwaal. Men denke bijv. aan de rechtspleging der Negers over de van boosaardige tooverij verdachten, die een gifdrank moeten innemen, waardoor de schuldige gedood zal worden, terwijl de onschuldige hem weder uitwerpt, maar niet zonder groote schade voor zijne gezondheid. Men stelle zich de onbepaalde macht voor, die de deskundige in zake tooverij bij zulke denkbeelden en gebruiken over leven en bezittingen van zijne stamgenooten heeft. Men herinnere zich de gruwelijke practijken, waarin de geneeskunde van den priester-toovenaar bestaat, het oorverdoovend geraas, de afschuwelijke stank, het snijden, slaan of branden van den patient, waardoor de arts de daemonen zal verdrijven. Men denke aan het werk, dat de Shamaan na een sterfgeval te verrichten heeft bij de volken, die aannemen dat de ziel van den overledene in huis blijft rondwaren, totdat de toovenaar haar door zijn barbaarsche kunstmiddelen gevangen en naar het doodenrijk gevoerd heeft.

Dat de godsdienst, die in zulke praktijken opgaat, naturalistisch is in den hierboven geschetsten zin, behoeft geen betoog. De geloovige beschouwt zijne goden als wezens, zooals hij zelf is, en bedoelt met zijne godsdienstige handelingen niets anders dan hun invloed te zijnen voordeele aan te wenden. Er

is geen enkele reden te zien, waarom deze godsdienst den mensch zou kunnen leiden tot een dieper en juister wereldbeschouwing en een hooger opvatting van het menschelijk leven. En daarom moet de theorie van Spencer, die allen godsdienst uit dergelijk bijgeloof laat ontstaan, zeer onwaarschijnlijk heeten, al is het ook waar, dat de volken, die in andere opzichten het laagst staan, gewoonlijk niet veel anders dan dien godsdienstvorm kennen. Hij kan of uit het verval van een hooger vorm overgebleven of wel eene plant zijn, die hier en daar bij weinig begaafde rassen weelderig opslaat, maar die, niet vatbaar voor hooger ontwikkeling, op zekeren trap onveranderd blijft, totdat de rassen uitgestorven zijn, aan wier levenssappen hij teerde. Maar men mag niet a priori als zeker aannemen, dat de voorouders der hoogere rassen juist al de toestanden doorloopen hebben, waarin thans de wilden en barbaren verkeeren.

Onderstellen wij met Max Müller dat de oorsprong van den godsdienst ligt in den indruk, dien de verschijnselen van den hemel op den natuurmensch maken, dan begrijpen wij hoe, van den aanvang af, met de vrees voor het goddelijke zekere dankbaarheid, zekere bewondering, eenig gevoel voor het schoone en verhevene verbonden geweest is. Dan hebben wij een aanknoopingspunt gevonden, waarin zich de ethische en de supranaturalistische religies met de lagere verbinden. Bij die opvatting is de godsdienstige mensch niet, zooals bij Spencer, iemand, die door zijne zwakheid en kleinmoedigheid voorbeschikt is om als een angstig slachtoffer van het bijgeloof een ellendig leven te slijten. Maar het godsdienstig bewijstzijn zal het levendigst zijn bij dengene, die veel gevoel heeft voor het verhevene van het onweder en den nachtelijken sterrenhemel, voor de schoonheid van opgang en ondergang der zon, voor de kalme verlichting, die de maan over het tropisch landschap uitgiet. De wilde, die iets meer dan zijne makkers getroffen wordt door die tafereelen, die eenigermate leert daarbij zijne persoonlijke behoeften voor een oogenblik te vergeten en op te gaan in belangelooze aanschouwing, is bij de theorie van Max Müller de profeet en de ziener in den dop, van wien een hooger godsdienstvorm kan uitgaan.

De meermalen vermelde inrichting van de la Saussaye's geschrift brengt mede dat hij zijn eigen gevoelens over den oorsprong van den godsdienst niet opzettelijk bespreekt, maar

alleen het voor en tegen der verschillende theorieën uiteenzet. Intusschen laat het zich moeilijk betwijfelen dat iemand, die zich met zooveel belangstelling in de godsdienstige verschijnselen verdiept en die om goede redenen niet hooren wil van eene oorspronkelijke bijzondere openbaring, die aan alle godsdiensten ten grondslag zou liggen, aan Max Müller's onderstelling boven alle andere de voorkeur moet geven.

Afgezien van de hooge waarde, die deze theorie aan den godsdienst toekent, zijn er gronden genoeg, die voor haar pleiten. De geheele mythologie getuigt van de levendige belangstelling, die het drama van het onweder en de dagelijksche en jaarlijksche beweging van de zon bij den onbeholpen en vreesachtigen natuurmensch gewekt hebben. Het is algemeen bekend dat de door reuzen en draken weggevoerde koningsdochters der mythen en sproken altijd den regen voorstellen, dien de zwarte onweerswolken gevangen houden, en evenzeer dat de zon de eigenlijke held is van een onafzienbaar aantal van andere mythen en sproken. Overal vindt men de vereering van hemel-, zonne- of dondergoden, of althans de bewijzen, dat die vereering vroeger bestond. Zelfs waar de godsdienst zich bij den eersten aanschijn geheel oplost in tooverij en geloof aan spoken, zooals bij de Negers en Roodhuiden, wordt toch ook de natuur vereerd, ja doemt hier en daar het bewustzijn op dat er een ‘hoogste God’ bestaat. Dat dit bewustzijn noodwendig de dageraad van een beter toekomst zijn moet, in geen geval de avondschemering van een schoonen dag is, kan slechts hij beweren, die meent dat de veranderingen in menschelijke toestanden nooit iets anders dan vooruitgang kunnen wezen. Juist wanneer wij aannemen dat dit in den regel wel het geval geweest is, omdat het bij de tegengestelde hypothese onbegrijpelijk is dat het menschelijk geslacht is blijven bestaan; wanneer wij ons derhalve den natuurmensch voorstellen als zwak naar lichaam en verstand en vreesachtig ten gevolge van zijne zwakheid, wordt de theorie van Spencer zeer onwaarschijnlijk, die van Max Müller zeer aannemelijk. Het spreekt van zelf dat zulk een natuurmensch levendig getroffen wordt door het in de tropische landen zoo hevige onweder en dat hij van de beteekenis der zon voor zijn leven en welvaart ten diepste overtuigd is. Haar nederdalen onder den gezichteinder is voor hem het begin van een tijdperk vol angst en schrik, den

nacht, waarin hij hulpeloos ten prooi is aan werkelijke en vermeende gevaren. Hare opkomst brengt hem niet alleen licht en warmte, maar ook betrekkelijke veiligheid. Staat zij in den winter laag aan den horizont, dan is hij nu en dan blootgesteld aan gruwelijke koude; in de zomermaanden brengt zij dikwijls ondragelijke hitte en droogte mede. Is het dan niet natuurlijk dat de oormensch zich volkomen afhankelijk voelt van de ‘hemelsche machten’?

Om te begrijpen, hoe uit dit gevoel van afhankelijkheid godsdienst ontstaan kan, heeft men alleen maar te letten op de invloeden, die den natuurmensch dwingen sommige natuurvoorwerpen als levend te beschouwen. Daar de neiging om geziene bewegingen na te bootsen bij den wilde niet minder sterk is dan bij het kind, zullen de voorwerpen, die zich bewegen, hem tot nabootsing prikkelen en wel des te krachtiger, naar mate zijn gemoed meer beroerd wordt. Bij het beginnend nadoen der heftige bewegingen van de zwarte onweerswolken en van den inslaanden bliksemstraal voelen de wilde en het kind zeer levendige aandoeningen, die zij ook aanwezig denken in het voorwerp, welks beweging zij tot op zekere hoogte nabootsen. Ook onze medemenschen kennen wij aanvankelijk alleen door de aandoeningen, die het onwillekeurig nabootsen der bewegingen van hun lichaam en meer bepaaldelijk van hunne gelaatstrekken in ons opwekt. De zonderlinge meeningen, die over het gemoedsleven der dieren in omloop zijn, de legende over de vroolijkheid van den kikvorsch en de nijdigheid van de spin, hebben geen anderen oorsprong. Langs denzelfden weg krijgen de bliksem, het vuur, de wolken, de regen, de wind het karakter van gevoelende, d.i. van levende wezens. Richt nu de wilde het woord tot de als levend gedachte onweerswolken, die den regen gevangen houden, of tot den donder, die hem bevrijden kan, wat doet hij dan anders dan bidden tot den God, zooals hij zich dien voorstelt?

Het ontstaan der persoonsverbeelding van natuurvoorwerpen bij weinig ontwikkelde rassen is een dier punten, die de heer de la Saussaye, naar het mij voorkomt, uitvoeriger had kunnen behandelen dan hij gedaan heeft. Vooral omdat Herbert Spencer, wiens gevoelen men bij deze onderwerpen niet stilzwijgend voorbij mag gaan, de mogelijkheid der persoonsverbeelding bij dergelijke rassen bestrijdt. Dit laatste wordt trouwens door onzen schrijver medegedeeld; maar hij heeft er niet bijgevoegd op hoe

zwakke gronden die meening van Spencer berust. Reeds de lagere diersoorten zullen volgens den Engelschen wijsgeer een duidelijk bewustzijn hebben van het groot verschil tusschen het levende en het levenlooze. Daarom zal de bezieling der natuur, de beschouwing, wier ondergang Schiller in *die Gölter Griechenlands* bejammert, eerst mogelijk zijn in een tijdperk, waarin eene verkeerde wijsbegeerte, het animisme, 's menschen brein zoozeer bedorven heeft, dat hij dit verschil over het hoofd kan zien. Daarbij wordt dus de Grieksche godenleer voorgesteld als eene ontaarding, de barbaarsche voorvadervereering der Kaffers als iets, dat meer oorspronkelijk en minder onverstandig is.

Dit schijnt mij een sprekend voorbeeld van Spencer's verwonderlijke vatbaarheid om de dingen zoo te zien, als in zijne theorie past. De natuurmensch en de hond, ja zelfs het schelpdier, zullen een verschil vatten, dat de oudere Grieksche wijsgecren volstrekt niet wisten te waardeeren. Diezelfde natuurmensch zal schrander genoeg zijn om de leer van 's menschen tweeslachtige natuur, den grondslag van het animisme, uit te denken. En ofschoon de goden aanvankelijk niets anders zijn dan spoken, zielen van menschen van gelijke beweging als de geloovige, die ze vereert, zal zich desalniettemin - men begrijpt maar niet hoe - het bewustzijn ontwikkeld hebben van den onmetelijken afstand, die voor den aanhanger van een supranaturalistischen godsdienst het goddelijke van het menschelijke scheidt.

Ligt daarentegen de oorsprong van den godsdienst in de aandoeningen, die de beschouwing der verschijnselen aan den hemel [...]oeontstaan, in de daden, waartoe die gevoelens leiden, en in de denkbeelden, die de natuurmensch daaraan vastknoopt, dan laat zich de voorstelling van het goddelijke als iets verhevens, iets oppermachtigs, iets ondoorgrondelijks gereedelijk verklaren.

De macht der natuurkrachten is onvergelijkelijk veel grooter dan die van den oormensch en zij openbaren die macht nu eens tot zijn voordeel dan weder tot zijn nadeel. Is het dan vreemd dat hij zijne goden vreest, dat hij het op hoogen prijs stelt hen genadig te stemmen, dat hij hartelijk dankbaar is voor ontvangen weldaden, en dat alles met het diepst ontzag, met de eerbiedigste bewondering?

Tylors animisme, door Spencer ten onrechte tot de eenige

bron der godsdiensten gemaakt, heeft in hunne geschiedenis eene andere rol vervuld. Het verklaart het ontstaan der tegenstelling tusschen ziel en lichaam, de toepassing van die beschouwing op de Goden, de zeer langzaam vooruitgaande hooger waardeering van de ziel, met het lichaam vergeleken, en einlijk het denkbeeld dat de Godheid ziel zonder lichaam, zuivere geest wezen moet.

Is de oorspronkelijke godsdienst natuurdienst in den aangegeven zin, dan laat het zich begrijpen dat hij, aanvankelijk naturalistisch, toch tevens het middel is, waardoor de menschheid zich boven haar aangeboren naturalisme verheft. Max Müller heeft er op gewezen dat in den godsdienst, die zich in de hymnen van den *Rig-Veda* uitspreekt, de biddende zich altijd tot de aangeroepen Godheid richt, als ware zij de eenige. Zonder het bestaan te ontkennen van andere Goden, die hij bij gelegenheid op dezelfde wijze zal aanroepen, gedraagt zich de smeekeling voor het oogenblik als ware hij een monotheïst. Aan deze opvatting gaf Müller den naam van *Henotheïsme*. Tegen het gebruik van dien nieuwen naam heeft men aangevoerd, dat het loven en prijzen van den God, die aangeroepen wordt, een karaktertrek is van alle godsdiensten. De biddende mensch wil zijn God zoo aangenaam mogelijk zijn, en komt er toe hem namen te geven, die alleen dan gepast, en hoedanigheden toe te kennen, die alleen dan mogelijk zijn, als hij de eenige God is. Reeds Hume heeft in zijn *Natural History of Religion* in deze onvermijdelijke vleierij van den zelfzuchtigen smeekeling de hoofdoorzaak gevonden, waardoor het polytheïsme hier en daar plaats gemaakt heeft voor het monotheïsme. Het kenmerk van den Vedischen godsdienst, waarin Müller aanleiding vond tot het voorstellen van een nieuwen naam, zou derhalve een nagenoeg algemeen verschijnsel bij de lagere godsdiensten zijn.

Uit die tegenwerping schijnt mij alleen te volgen, dat Müller ten onrechte in zijn henotheïsme een plaatselijk verschijnsel zag, maar niet dat het in de geschiedenis der godsdiensten geen vermelding verdient. Zonder te willen beslissen of Ed. von Hartmann gelijk heeft, die het als de eenige primitieve godsdienst doet optreden, komt het mij voor dat de beschouwingswijze, die zich in het henotheïsme uitspreekt, voor de loutering der godsdienstige aandoeningen, denkbeelden en handelingen van het hoogste gewicht is. De vleierij, die Hume

bij den biddende aanwijst, behoeft niet juist zelfbewuste, veel minder arglistige en onoprechte vleierij te zijn. Het is duidelijk dat ook dankbaarheid en gevoel voor het verhevene den oprechten dienaar eener Godheid er toe brengen kunnen, zonder eenige baatzuchtige bedoeling, het voorwerp zijner vereering zoo hoog te verheffen, dat het bij nader inzien eene dwaasheid blijkt, nog andere namen dan den zijne aan te roepen. Reeds hierdoor houdt de Godheid eenigermate op een natuurwezen te zijn. Het duister besef van de wezenseenheid van alle goden, dat zich in het henotheïsme uitspreekt, of daarvan een gevolg is, moet er nog meer toe leiden het goddelijke buiten de natuur te stellen. Vele Goden, die toch in den grond der zaak ééne Godheid zijn, - in die voorstelling ligt voor ons, critische verstandsmenschen, eene tegenstrijdigheid. Maar voor de natuurkinderen, die in overoude tijden den godsdienst hebben voortgebracht, hadden tegenstrijdigheden nog volstrekt niet het bedenkelijk karakter, dat zij voor ons hebben. Dit blijkt uit de onmogelijkheden, waarvan de mythen wemelen, en die ook in de latere bewerkingen daarvan niet geheel gemist worden. Allengs, zeer allengs, begint de tot zelfbewustzijn en zelfkennis ontwakende menschheid iets te voelen voor den logischen eisch, dat twee denkbeelden, die beide voor waar gelden, niet met elkander zullen strijden. Maar die eisch wordt niet dadelijk op a l l e denkbeelden toegepast. De godsdienstige begrippen en de zedelijke beginselen, die 's menschen doen en laten voortdurend besturen, ontsnappen er aanvankelijk geheel, later ten deele aan. Zoo komt het tot eene scheiding tusschen de natuur, waar het vele niet tevens in denzelfden zin één kan zijn, en de Godenwereld, waar dit toch wel het geval schijnt te moeten wezen.

Hiermede is de grondslag gelegd voor eene wijsbegeerte van den godsdienst, die samenwerkend met het ontluikend gevoel voor het schoone en verhevene, ook op zedelijk gebied, uit den aanvankelijk zoo ruwen natuurdienst de hoogere godsdiensten kan helpen ontwikkelen. De denkbeelden, aandoeningen en handelingen van een hoogeren godsdienstvorm daarentegen, door minder begaafde rassen overgenomen en op hunne wijze uitgelegd en toegepast, kunnen aanleiding geven tot zulke treurige verschijnselen als tooverij, menschenoffers, sexueele uitspattingen in den dienst der Godheid.

Zoo althans *kan* het geweest zijn, al kan niemand met

groote waarschijnlijkheid zeggen of het inderdaad zoo geweest is. Wat ook hierbij weder in het oog springt is het groote practisch belang, dat zich vastknoopt aan de vragen, die de geschiedenis der godsdiensten behandelt. Is de ontwikkeling van den godsdienst den weg gegaan, dien ik in korte trekken trachtte te schetsen, dan kan men aan sommige lagere rassen moeilijk een slechter dienst bewijzen dan door hun zonder iets meer de leerstukken van het Christendom te verkondigen. Eerst als geregelde arbeid en voorbereidend onderwijs hun karakter gewijzigd en hun geest gevormd hebben, kunnen zij uit de oppervlakkige bekendheid met den hoogeren godsdienstvorm iets beters verkrijgen dan de jammerlijke begripsverwarring en de schromelijke ontaarding op zedelijk gebied, die men nu en dan bij bekeerlingen heeft opgemerkt. En zoo zijn er honderden levensvragen, die verschillend beantwoord moeten worden, naarmate men een dieper inzicht in de geschiedenis der godsdiensten heeft.

Hopen wij dat onze landgenoot kracht en tijd vinde om ons in het tweede Deel een even duidelijke schets te geven van godsdienstige verschijnselen, die ons over het algemeen wel zoo van nabij betreffen als de thans behandelde. Dat hij daarbij wat minder spaarzaam zal zijn met het mededeelen van zijn eigen gevoelen, durf ik wel wenschen, maar niet vragen. Want daarvoor zou het noodig zijn dat hij veel uitvoeriger sprak over de hoofdpunten der wijsbegeerte van den godsdienst, die te huis behooren in de thans reeds verschenen inleiding en in het phaenomenologisch gedeelte.

Wat erger is, hij heeft er de voorkeur aan gegeven Duitsch te schrijven. Dit is zeer zeker voor de verspreiding zijner denkbeelden een voordeel, en wel vooral omdat hij wel de Duitsche taal, maar niet den gebruikelijken Duitschen stijl heeft aangewend en volzinnen schrijft, zoo kort en helder, dat een echte zoon van Hermann en Thusnelda zich daarbij eenigszins onbehaaglijk moet voelen. Maar het heeft ook zijne nadeelen. Duitschland is het land der specialiteiten. Wat in een Hollandsch boek desnoods nog zou door de vingers gezien worden, dat de geschiedschrijver van den godsdienst tevens optreedt als de beoefenaar van hare wijsbegeerte, is in een Duitsch werk nagenoeg onmogelijk.

Niets verhindert echter den schrijver, als zijn boek voltooid is, de denkbeelden over de wijsbegeerte van den godsdienst,

die aan zijne geschiedenis ten grondslag liggen, opzettelijk en en in hun onderling verband te behandelen. En moge hij dan, minder wereldburgerlijk dan hij thans optreedt, zijne landgenooten de vruchten van zijne studie in 's lands taal laten genieten. Waar het eenvoudig op feiten of proeven aankomt, zooals in sommige natuurkundige verhandelingen, is elke beschaafde taal even bruikbaar. Maar waar beschouwing en redeneering de hoofdzaak zijn, zal de schrijver alleen in zijne moedertaal zich zelf kunnen voldoen. Voor een klein volk als het onze is het van belang, dat zij, die iets kunnen schrijven, dat de moeite van het vertalen waard is, zich bedienen van onze taal. Daardoor werken zij, voor hun aandeel, de gevaarlijke leer tegen dat het handhaven der moedertaal eigenlijk eene dwaasheid en de aansluiting aan een grooter geheel het doelwit van het streven der verstandigen onder de Nederlanders is.

C.B. SPRUYT.

Keizer-Karel en het Rijk der Nederlanden[1].

Eerste zang. I.

't Is nacht; maar door het duister heen
Boort aller blik naar 't Gravensteen.
Zij wachten dat van 't Hof-ten-walle
Een vaandel waaie, een vuurschot knalle,
Om Gent en Vlaanderen van den toren
De blijde maar te laten hooren.
Zij staan in 't Belfort, ook een Steen,
Door 't volk gebouwd, voor 't volk alleen;
En Roeland is het, uit wiens mond
De mare galmen zal in 't rond.
Ha! is het gravenkind een zoon,
Het volk zal 't hooren aan Roelands toon;
Want klokkeluiders als van nacht,

1) Het gedicht van J u l i u s d e G e y t e r, waarvan wij hier den eersten zang geven, bevat twaalf zangen in middeneeuwschen versbouw.

Hoofdregels van den midd. versbouw zijn: **1**^{o} vier voltonige silben in elk vers (- - - -); tusschen die moeten niet, maar mogen komen: een of twee halftonige (v) of een of twee toonlooze (·);

2° voorslagen. - En wat ineenvloeit, wordt aaneengeschreven.

Voorbeelden: quantiteit. . . . . Die niets, niets weigeren zou.
id. . . . . Sterk als een boom, frisch als een wolk.
id. en voorslag. Dat zijn Graven Borgondische Hertogen heeten.
id. en inoensmelting. Zóó brak z' aan, de zestiend' eenw.

Viermaal vier, met reuzenkracht,
Zijn uitverkoren door de Gilden,
Die thans nog willen wat z' immer wilden.
‘Ha! is 't een zoon, het zal niet meer
Een leenman zijn, zooals weleer,
Een fransche knecht, een duitsche Hans,
Die weinig geeft om het heil des lands.
Hier zal hij groeien, midden in 't volk,
Sterk als een boom, frisch als een wolk;
Het zal een Vlaming zijn van Gent,
Die door-en-door zijn Vlaanderen kent,
Hun taal en keuren, hun eer en recht,
Een die zal voorgaan naar elk gevecht.’
En vinniger kijken zij onder 't spreken
Wat vlag men op 't Gravenslot uit zal steken.

II.

‘Vaandrig, zoo 't een meisje waar,
Wat wenscht gij u, en wenscht gij haar?
- Voor haar een man, voor mij geen zier,
Daar 't luttel baten zou, portier.’
Krimpt de gravin op haar bed ineen,
Zóó toch spreken beneden in 't Steen
Zij die hoog op de tinne van 't slot
Het sein zullen geven met vlag en schot.
‘Maar ware 't een jongen, ik hechtte m' eraan,
Al zou hij rond de waereld gaan;
Want goud, dat strooien maar de grooten:
Het stuift hun paerden uit de pooten!
- Gelijk mijn dochter spreekt gij nu.
Vaandrig, die waar een wijfje voor u!
- Wordt straks dit vaandel door mij geplant,
Portier, dan vraag ik Veerles hand.....
- Dus, als 't een meid is, jonge maat,
En al uw hoop in rook vergaat?
- Maar plant ik deze Leeuwenvlag,
Dan, blonde Veerle, goeden dag!
Dan dien ik het Graafje; en sterk is hij
Die mij zal rukken van z'n zij!’

III.

Spreken de kleinen aldus in 't kasteel,
Wat grooten er zeggen, verschilt niet zooveel.
't Is in de zale waar d'oude Graven
Tot ridder sloegen en feesten gaven.
Gouden leder, tapijten, staal
Bekleeden de muren der gothische zaal.
Daar staat een bisschop in purpergewaad,
Met schitterend' oogen en blozend gelaat,
En rondom hem een groep van Heeren,
Als rond het Hoofd dat zij vereeren.
Hij spreekt in 't fransch met blijde stem:
'Ja, waerde neven, lof zij Hem
Wiens vinger ons zoo zichtbaar wenkt,
Zoo Hij den Hertog een zoontje schenkt,
Nu 't huis der Croï's, nu onze stam
Hier weer tot zulk een aanzien kwam.....
Wel mag Croï op adel roemen,
Tot Adam schier zijn vaderen noemen;
Maar ook, die de hoogsten in eere staan,
Koningstelgen, vallen en vergaan.
Ons houdt de Heer de zeegnende hand
Boven het hoofd, in dit weelderig land.
Hoog stonden wij eens, - maar zonken.
't Verlorene wordt ons teruggeschonken.
Weerstreven wij den Hemel niet:
Nemen wij aan wat zijn goedheid ons biedt.
- Dat zullen wij, dat zal *ik* toch, neef,'
Antwoordt een grijsaard, 'zoolang ik leef.
Maar gij, die wijs zijt, licht ons voor;
Toon jongren vooral het beste spoor.
- Porcien, dat is te zedig gesproken:
't Heeft nooit een Croï aan vernuft ontbroken,
En u het minste; hoe grijs van haar,
In het hart zijt gij jong nog, in 't hoofd nog klaar.
Gij weet het wel, en uwen zonen
Hoeft ook hun neef niet aan te toonen,
Dat dáar een kindje wordt geboren,

Wien meer dan Vlaanderen toe zal hooren.
Blijft elke zaak in haar verband,
Zoo wordt het koning van menig land,
Van menig rijk, ook over zee....
En zulk fortuin, wie deelen 't mee?
Eerst zij die van zijn kinderjaren
Zijn leiders, leeraars, vrienden waren;
Wier ziel in z i j n e ziel versmolt,
Wier woord als Godes woord hem gold.
Het volk van Gent verlangt een Graaf
Naar zijne grillen, een soort van slaaf:
Het weet nog niet, het wil niet weten,
Dat zijn graven Boergondische Hertogen heeten.
Gij, Due de Chièvres, zijt de man
Die 't volk voldoen en..... 't foppen kan;
Gij moet dat kind aan u zóó binden,
Dat nooit het zich meer los kan winden;
Gij moet zijn leeraar wezen, die
Zijn vriend en meester blijft, Croï!'

IV.

Wel spreekt hij zacht, maar andere heeren
Ziet hij nu d'oogen hemwaarts keeren.
Hij wil dus voort met stiller stem;
De kring treedt nader rondom hem;
Doch schielijk wordt een deur ontsloten,
En roept een hoveling tot de grooten:
'Het is een zoon!' op zulken toon,
Dat allen juichen: 'Het is een zoon!'
'Een zoon!' herhalen beneden plots
Portier en vaandrig even trotsch,
En vliegen opwaarts om, ten teeken,
Geschut t'ontbranden, vuur t'ontsteken:
Het Leeuwenvaandel waait in 't licht,
En 't Belfort joelt op dat gezicht.

V.

En Roeland zendt zijn zwaaar gebrom
Als een triomfzang in 't luchtruim om.

Hoor wat zij zegt, de klokke van 't volk,
De mannen die luiden, ten innigen tolk;
Betonend wat dezen, uit luider keel,
Zingen bij elken trek aan het zeel:
‘Klept gij, Roeland, zoo is 't brand;
Maar luidt gij, dan is 't zege in 't land.
Luid nu, Roeland, luid zoo straf,
Dat onze vaderen trillen in 't graf!’
En Roeland zendt zijn zwaar gebrom:
Bom, bom, bengele-bom!
Vlaanderen om.

Een Klokluider.
‘De Gilden kennen dwang noch vrees.
Ter Vrijdagmarkt werd ik een wees.....’

Een andere Klokluider.
‘Mijn vader, mijn broeder, mijn oom en mijn neef
Vochten te Gaver, waar ieder bleef.....’

Een derde Klokluider.
‘Voor 't recht en de keuren, geen man die week
Te Pevelsberg, Kassel of Rozebeek.’

Allen.
‘Bengel nu, Roeland, luid nu zoo straf,
Dat zij het hooren en trillen in 't graf!’
En Roeland zendt zijn zwaar gebrom:
Bom, bom, bengele-bom!
Vlaanderen om.

Een vierde Klokluider.
‘Ter dood, Imbrecourt! ter dood, Hugenet!
Geen vreemde heeren, - ze schenden de wet!’

Een andere Klokluider.
‘Maar, winnaars te Kortrijk, te Brugge, te Sluis,
Voor u nog een danklied met stormend gedruisch!’

Een andere Klokluider.

‘'t Jong Graafje brengt vrijheid en neering in 't land:
Gedaan is 't verraad nu, de dwang en de schand!’

Allen.

‘Bengel nu, Roeland, luid nu zoo straf,
Dat onze vaderen trillen in 't graf!’
En Roeland zendt zijn zwaar gebrom:
Bom, bom, bengele-bom!
Heel Vlaanderen om.

Niet lang alléén laat Roeland zich hooren:
Het wordt een beiaard op elken toren;
En van 't stadhuis, waar Artevelde
Ten strijde riep of zege meldde,
Bazuint men nu luider dan toen zijne hand
Des pauzen bevel heeft verscheurd en verbrand.

VI.

En t'elker stad van Nederland
Vliegt een ruiter ten gezant,
En klinkt bij het schallen van trom en hoorn:
‘Een eigen vorst is u geboren!’

En als de ruiter keert naar Gent,
Is 't niet alléén meer dat hij rent:
Gansch een stoet uit elke stede
Rijdt ten doop en feeste mede,
Want o! de toekomst is nabij
Dat Neerland één zal zijn en vrij.

Maar 't is, als bij nacht de koetsen rollen,
Of in de verte donders grollen.
Zijn 't winden die loeien in hun vlucht,
Of zingen Kaerlen in de lucht?
Het is gezang als krijgsgezang:
‘Wij wilden geen vreemden, wij leden geen dwang.....
Nu rijzen we 't graf uit, zonen, voor u:

Weest vrijlingen, Kaerlen, - of slaven nu!’
Zijn het wel stemmen die 't ruim zoo doordreunen,
Geen wolven, geen zeeën, die huilen en kreunen?
De weg is lang, de nacht is naar.....
Goddank! in 't oosten wordt het klaar;
De zon beflikkert een torentop;
Daar daagt de stad uit den nevel op;
Het klokkengeklingel, dat weder begint,
Wekt nieuwe vreugd om 't graaflijk kind.

VII.

Volk van Gent, gij juicht op de straat?
Ginds in die huizinge pleegt men verraad.....
De Croï's zijn bijeen: drie geslachten,
Gekromde ruggen, jonge krachten,
Beramen hoe zij in hun hand
Eens 't lot zullen wentelen van dit land.
o! Geen van allen die lang verzint:
Hun toekomst zij als die van 't kind,
Dat, ja, zal worden wat voordezen
Hier nooit een vorst heeft mogen wezen.
Maar Chièvres knede dan 't jong gemoed
Zooals met klei een beeldenaar doet.
Hij maak er toch geen Vlaming van,
Die Frankrijk haat; geen gildeman,
Die dweept met vrijheid; geen die vecht
Voor wat dit volkje noemt zijn recht.
Ze zijn Fransoozen, de Croï's,
Wel voor Boergonje en 't Gulden Vlies,
Maar Heeren, Ridders, die degens en schilden
Voor Vorsten voeren, niet voor Gilden.
Frankrijks koningen geven den toon:
Geen troon staat zoo hoog als de fransche troon.....
Eens werd Boergonje luid geprezen:
Zijn hof was nog hooger dan 't fransche gerezen;
't Was onder den Goeden Philips; maar wie
Schonk hem dien glans? 't Was een Croï!
Croï, een Franschman, die Franschman bleef.

Maar wien de fortuin tot Boergonje dreef.
Zóó nog de neven: o, eens meet allen
Meer dan weelde ten deele vallen.
Was immer Boergonje geen fransche held
Die vreemden beheerschte met liefd' of geweld?
Wat razen die vreemden van taal en wetten
Tegen den Heer die hen kan verpletten?
Der Vlamingen tale moet worden versmacht!
In 't fransch alleen vindt Boergonje kracht.
Fransch zij de band die het rijk omspant,
Die 't sluit aan hof en adelstand.
Van ‘Nederlanden’ moog Nassau spreken:
Niet h i j zal het kind en de toekomste kweeken!

VIII.

Volk van Gent, gij juicht op de straat?
In 't Gravenhof wordt geheuld met den Staat.....
Ze zijn, - de Croï's, - tot hun Hertog gegaan,
En bieden hun vreugd en hun wenschen hem aan.
‘Bisschop, uw komste vervult mijne hoop:’
Zoo sprak de vader, ‘gij zijt bij den doop.
Maar 't wintert nog; doop h i e r het kind,
Dan is het beveiligd voor kou en wind.....
- o Wis! geen tochtje mag er zweven,
Dat hinder zou doen aan zijn dierbaar leven.
Maar, Uwe Hoogheid, zoo heilzaam en sterk
Werkt op de volken de luister der Kerk.....’
En Duc de Chièvres voegde er bij:
‘Met de lieve gezondheid gelast ik mij!
Laat mij Uw hoogheid d' eer en de zorg,
Zoo blijf ik voor alles, voor alles borg.
- Heil onzen Hertog! Heil zijner spruit!
Heil onzen Koningen!’ riep men nu uit.
Blij om wat hij hoorde en zag,
Groette de Vader met gullen lach;
Dankte hen voor hun liefd' en trouw,
En zei dat zijn gunst hun blijken zou.

IX.

En ziet, nu rijzen zuilengangen,
Met goudfluweel en damast behangen,
Van 't Hof des Vaders ten tempel des Genen
Die vorsten onttroont, en hun tronen kan leenen.
Lang is 't portiek, maar zoo ver als het strekt,
Met eik bevloerd, met tapijt bedekt.
Zelfs d' oude Margareetha zal
Hier treden zonder ongeval,
Zij die, omringd van al de magen,
Het kind in d' armen zelf wil dragen.
Wat poorten aan die gaanderij!
Voor 't volk alleen, twaalfmaal drij,
Om toe te juichen met lustig geschal,
Als 't Hof met zijn stoet naderen zal.
Een ruimere poort voor 't Magistraat;
Een hoogere poort voor Vlaanderens Raad;
Een trotschere nog voor den adelstand,
Ten hove stroomend uit gansch het land.
o, D' adelpoort met haar breede tinnen
Rijden de ridders hoogmoedig binnen:
Hun degens omkransen, naar kunstvollen zin,
Hier 't wapen van Hertog en Hertogin.
Ze rust tegen bergen van bloemen en groen,
Omwaaid van wimpels, bekleed met festoen;
Want Chièvres plunderde slot en kasteel:
Het rijkste der rijken, niets was te veel.
De bisschop, schertsend met Jezus woord,
Noemt deze poorte ‘De Vredepoort’.

X.

Maar hoort, daar zegt een Gildedeken:
‘Nog trotscher moet de volksmacht spreken!
In 't Belfort liggen de keuren; - daarboven
Zullen wij Gent en zijn vrijheden loven.’
En in de lucht was daags nadien
Tusschen twee torens een brug te zien,

Die zweefde gelijk een monstergans
Van torentrans tot torentrans.
Onder slingerden reuzenschilden
Van Vlaanderen, Gent, Gemeenten, Gilden.
Door touwslagers, op éénen nacht,
Werd dat wonderwerk volbracht.
't Volk heeft zin en geest gevat:
‘Ja, in 't Belfort ligt de schat.....
Dien omgolvend met leeuwenbanieren,
Zullen de Gilden het Graafje vieren,
Opdat hij hun recht eens, hun heiligste goed,
Bezegelen moge, des noods met zijn bloed.’

XI.

Fransche gezant, wat grimlacht gij,
En mompelt: ‘Volksrecht - spotternij!’
Hebt gij dan niet de verraders gekend
Wier hoofden nog onlangs rolden in Gent?

XII.

Van heinde en ver is men toegestroomd.
Hij nadert, de doop, door Croï gedroomd,
De nacht dat hij in eer en macht.....
- De nacht? Waarom een doop bij nacht? -
Kerkgeheimen, hofkabalen
Mag het zonlicht niet bestralen.
Duizenden fakkels moeten den stoet
Herscheppen in een vlammenvloed;
Wapen-, goud- en steengeflonker
Een toovering zijn in 't spokende donker.
Als bliksem uit een zwarte wolk,
Zoo schiete een flits door de ziele van 't volk,
D' eerste maal als 't graaflijk wicht
Daarheen zal vlotten vóór zijn gezicht.....

XIII.

En zoo geschiedt het. Treed met mij
De hoofdkerk binnen, en van ter zij
Hooren wij samen, schouwen wij aan,
Wat hier gezegd wordt en gedaan.
In 't midden nemen prelaten stand,
Den mijter op 't hoofd, den staf in de hand;
Rijen van priesters, in 't wit gekleed,
Doorbladeren koorboeken, zingensgereed,
En monniken staan cromhenen geschaard,
Gehuld in hun pij, in hun kap en hun baard.
Ramen en muren verdwijnen voor d' oogen
In prachtstof die neerhangt van pijlers en bogen.
Flambecuwen verspreiden op aller gezicht
De flikkrende vaalheid van 't smookende licht.
Wat gonst daar buiten? 't Is de stoet
Die nadert, 't is de vlammenvloed.
De bisschop wien d' eere der dooping behoort,
Daalt van den autaar, en treedt naar de poort;
Al de prelaten omringen den troon
Waaronder hij vaart tot des Graven zoon.
Nu dreunen van 't orgel, nu galmen van zangen
Uit honderden monden beuken en gangen.
En weer keert de hemel, met hof nu en wicht,
Tot waar de doopvont staat gericht.
Het volk stroomt mec in des Heeren huis,
Als golven die breken door een sluis.
Maar plots geen toon meer uit orgel of mond:
All' oogen staren naar de vont.....
Duitschlands keizer zal peter zijn:
Een Croï treedt op voor Donau en Rhijn;
Hun neef van Bergen voor Spanjes koning,
Beiden als Heerschers gekomen ter kroning.
Nader treedt de grijze Margreethe,
En vraagt, ontroerd, dat hij ‘Karel’ heete.
De bisschop fluistert in zalvende taal:
‘Hij heete, Mevrouw, als weleer uw gemaal.....’

En nu hem 't water vloeit van de vingeren,
Nu twintig wierookvaten slingeren;
Nu duizend monden weer met psalmen
Gewelven en beuken doen dreunen en galmen,
Nu vlamt een zwaerd, nu strekt een Heer
Boven het hoofdjen een degen neer.....
Een rilling vaart door elks gebeente:
Wat staat u te wachten, trotsche gemeente?
Zal dan dat kind eens dorsten naar bloed,
Steden verdelgen, leven en goed?
o, Spoedig andere, gulle geschenken,
Die 't immer met vreugde moog gedenken!
Nu worden schatten van kunstwerk en pracht
Door edelknapen aangebracht.
Wat hoed wordt door Croï geschonken?
Het is een helm uit goud geklonken:
Zij oorlog of vrede den volken beschoren,
Als 't kind met den helm maar is geboren!
En de vliegende phenix erop beduidt:
Zoo slaan ook wij de vleugels weer uit!

XIV.

De kerk stroomt leeg. - ‘Nu wij met gaven,’
Roept het volk, ‘naar 't Hof des Graven!
Nu der Gilden huld' en gunst!’
Meester Dries, in d' edele kunst
Van goud- en zilverwerk ervaren,
Dreef een schip dat op de baren
Aangezeild komt met een vlucht
Als een arend in de lucht.
Meester Axel, nog bekwamer
In 't hanteeren van den hamer,
Bracht uit goud en diamant
Een beker op zijn voet tot stand,
Met zooveel kunstschoon, zooveel pronk,
Dat nooit een monark uit een rijkeren dronk.

Ook meesters uit andere steden - wel honderd -

Hebben die werken gezien en bewonderd.
Quinten Metsys heeft gezegd: ‘Geen man
Leeft er op aarde die 't beter kan.’
En Axel noch Dries, door hoevelen beloerd,
Hebben een haar van hun baard verroerd.
Deze gewrochten, nu, draagt men den vader,
In name van allen, van allen te gader.

XV.

Men komt ten hove, Mevrouwen en Heeren
Staan om den Graaf nog in hoogtijdskleeren;
Doch rechts en de naasten staan de Croï's.
Een hoofdman treedt vooruit met Andries,
En biedt het zilveren schip, dat de zaal
Schijnt binnen te zeilen in zegepraal.
Een vreugdegeruisch verheft zich plots.
Het oog des Graven straalt van trots.
De hoofdman leest wat door de stift
Van meester Dries op den boeg is gegrift:
‘**Gheroemt end gheseghent sy Karels regheering**
So schepen seilen voor handl ende neering!’
En de Vader zegt op ontroerden toon:
‘Hebt dank, Burgers; hebt dank voor mijn zoon!’
Nu treedt een hoofdman met Axel nader,
En ook den beker biedt hij den vader.
Welk een gejubel de zale doorklinkt,
Zoodra hun dit kunstwerk in d' oogen blinkt!
De hoofdman leest wat krolt en slingert
Om den voet, op den rank van een wingerd:
‘**Den Heere myn**
Een warm ghemoet ende frissche wyn!’
Lachend roept nu de Graaf: ‘o Zeker!
Reeds morgen, Meester, doop ik dien beker.’
Van hand tot hand nu gaat hij rond,
En lof bekomt hij uit elken mond.
Alleen de Croï's zien alles aan
Als menschen die niet of die 't anders verstaan;
Tot Chièvres spreekt: ‘Maar zeg mij thans,

Hoe luiden die opschriften toch in het fransch?’
En als hij 't hoort, voegt hij zijn lof,
Droog en koeltjes, bij dien van 't hof.
‘Gingen die drijvers, een jaar nog of meer,’
Herneemt hij, ‘bij Franschen in de leer,
Ze brachten het verre, zeer verre misschien.....’
Hoe wordt hij met toorn door het volk nu bezien!
Een Deken mompelt: ‘Valsche Croï's!’
Doch roerloos weer staan Axel en Dries.
‘Nu, Vrienden, gaat zien: heel Gent is in feest,’
Spreekt de Vader met luchtigen geest.
Zij zwijgen en gaan; een strenge groet
Is d' eenige taal van hun gemoed;
Maar buiten klinkt luide: ‘Schande voor 't land.....
Hij stond aan 's Graven rechterhand!’

XVI.

Doch stil nu, wrevel; weg nu, hoon:
Ziet, het is buiten zoo heerlijk schoon!
En ‘Wij gaan mee, met uw verlof,’
Riepen stemmen hun toe uit het hof.
Het waren vreemden, zoo zij hoorden,
Uit oost en west, uit zuid en noorden;
Gezanten die hulde hadden gebracht,
En Gent dezen nacht wilden zien in zijn pracht.
Die zouden dus mee; en waarom niet?
Had ook over hen de Graaf geen gebied?
Was elke Nederlander geen broeder,
En Gent niet aller steden moeder?

Daar speelt muziek, daar dreunt gezang.
Om 't hof des Graven wat volksgedrang!
De Lieve wemelt van booten en lichten,
Die zwenken en schieten, die kruisen en zwichten.
De speleren staan op het dek van de *Meeuw*;
Boven hun tente waait Vlaanderens Leeuw;
Maar hooger klimt Anselm, wiens hoorn
Een deuntjen uit den mast laat hooren.

De spelers op 't water, het volk aan den wal
Herhalen zijn deuntje met lustig geschal.
Zoo klinkt tot den hove het blijde refrein:
‘Groot zal hij worden, het Graafje klein!’
Maar driftiger stijgt uit de woelende schaar:
‘En een Gentenaar! een Gentenaar!’

Vooruit, vooruit! Wat zien zij thans?
De Belfortbrug, de monstergans;
Reuzen geleund tegen leeuwenvanen;
Schittrende zonnen, draaiende manen;
Den Draak die sterren spuwt in 't ruim;
Walvisschen, water blazend en schuim;
Op waaiende wimpels in lichtende kleuren:
‘**Den Grave syn Volk, en den Volke zyn Reuren**!’

Nog voorwaarts, voorwaarts! - Bouwde een koning
Ooit zulke schouwplaats vóór zijn woning,
Als koopman Martens? Ziet, zijn zonen
Strooien ponden, zijn dochteren kronen,
Gewonnen met eere, verkwist nu met lust
Voor hem die vrijheid brengt en rust.

Vooruit, vooruit! - Welk feest voor d' oogen!
Geen plein zonder poorten, geen straat zonder bogen,
Geen boom zonder lichtjes, geen water, geen vliet,
Waarover geen bootjen al jubelend schiet.

Op pleinen en markten zijn 't schouwtooneelen
Voor yesten, stampieën en zinnespelen;
Op markten en pleinen stapelen vaten
Die wijn voor allen vloeien laten,
Waar elke Gezant met een volksman klinkt,
En ieder een schaal op het Graafje drinkt.

Niet minder gul is 't feest voor d' ooren:
Klokkenspel op elken toren;
Over heel Gent Anselms refrein:
‘Groot zal hij worden, het Graafje klein!’

Maar 't volk nu alom ook, met driftig gebaar:
‘En een Gentenaar! een Gentenaar!’

XVII.

‘Hierbinnen!’ riep de Weversdeken;
‘Hier kunnen wij eens rustig spreken.’
En arm aan arm, en hart bij hart,
Trok onze groep **In den vlieghenden Hert**,
Een gildekamer die 't krachtig woord
Van lijders en strijders vaak had gehoord.
Hier rustig spreken?.... De zaal was vol
Van die weefden uit vlas en uit kemp en uit wol;
Van hen die ook voor kerk en hof
Goudlaken wrochten en vorstlijke stof;
En, zelf gedoscht in bont en fluweel,
Hier Cyperwijn dronken als ginds in 't kasteel.
De Deken beklom de tribuun, en riep uit:
‘Welkom, Gezanten uit noord en zuid!’
Gesloten was nog niet zijn mond,
Als ieder al recht en te jubelen stond.
Plots als daarbuiten klonk het refrein:
‘Groot zal hij worden, het Graafje klein!’
En ‘Een Gentenaar, een Gentenaar!’
Herhaalde men hier nog luider als daar.
Medegerukt door zijn eerlijk gevoel,
Klom de Gezant van Zwol op een stoel,
Strekte de hand, en met heldere stem:
‘Meer nog, meer nog, vragen wij hem.
Is 't ùwe Graaf, het is ònze Heer;
Een Gentenaar, ja, maar meer nog, meer:
Slaan wij de handen in elkander,
En worde 't Graafje een Nederlander.
Geen streken op aarde zijn d' onzen gelijk.
Hij stichte uit allen een weergaloos rijk.
Ja, broederen moeten wij wezen, - wij;
En ons aller, ons aller Koning, - hij!’
Welk een edele man! Hij voelde 't zoo diep;
En 't was of een vuurstroom de zale doorliep.

Daar barstte men los in gejuich en gejoel;
Doch een Brugling rees op, en beheerschte 't gewoel:
‘Dan zullen geen paerden ons meer vertrappen;
Geen Franschen ons 't bloed meer uit d' aderen tappen!’
En eer het gejubel nu weder begon,
Riep een uit Braband, zoo luchtig hij kon:
‘Ge hoort wat zij zeggen, en ìk voeg erbij:
Wij denken in Brusselen juist zooals zij!’
- ‘Wij t' Antwerpen ook! - Ook t' Utrecht! - Te Dordt! -
- Alom waar Vlaamsch gesproken wordt!’
Zoo vlogen de kreten dooreen in de zaal:
O ja, dat was het, - de taal, de taal!
En tot de Gezanten strekten zich plots
Honderden handen met innigen trots.

XVIII.

Heilige geestdrift, die zóó ontbrandt
Voor een machtig vaderland,
Wie voelde u minder? Een groep wier taal
De tale niet was die klonk in de zaal, -
De Waalsche gezanten..... - Zij juichten wel;
Maar hunne stemme klonk niet zoo hel;
Hun oogen blonken niet met den gloed
Die opvlamt uit het vol gemoed.
Men fluisterde hun wat gezegd was; ze morden:
‘Wat zou er dan van òns geworden?’
Doch 't was maar een beek in een bruischenden stroom,
Een blad in de kruin van een ruischenden boom.
‘'t Zal wel gaan!’ spraken zij-zelf;
En voort galmde het gothisch gewelf.

XIX.

Heilige geestdrift, d i e weze gevloekt
Die u te dooven, te smachten zoekt!
Den morgen na dien heerlijken nacht
Werd Chrièvres bij zijnen Hertog verwacht,
Die, wat hij wenschte, wat hij wou,
Hem niets, niets weigeren zou.

En Chièvres sprak: ‘Uw Hoogheid zag
Wat een Croï door zijn trouwe vermag.
Doch wat ik deed, 't was voor mijn.... Koning,
Zonder verlangen om belooning.
Alleenlijk wensch ik: het lieve kind
Worde alom eens naar waerde bemind.
Alom, want wie, wie kent het getal
Der kronen die het dragen zal?
Zelfs Karlemagne heeft wellicht
Zoo ver den scepter niet gezwicht,
Als hij hem zwaaien zal. Veel
Valt dus een dag den man ten deel
Die 't jeugdig hoofd en harte beiden
Tot zooveel grootheid op moet leiden.
- Wees *gij* die man! Vorm *gij* mijn zoon!’
Sprak de Graaf; doch op zedigen toon:
‘Ik ben 't niet waerdig nog, maar hoop
Het waerdig te worden na eenig verloop.
Zijn peter Chimay ware de man,
Tot *ik* eens de leiding voleinden kan.....
- 't Zal zóó geschieden, en laat ik 't leven,
Men vindt het zóó door mij geschreven.
Kom mee, de Gravin zal spreken als ik.’
De Chievres volgt met glansenden blik;
En in de kamer der moeder kust
Hij 't kind dat in zijn wiegje rust.

XX.

En van des kindjes min en baker,
Zijn speelnoots en nar, tot zijn leeuwenbewaker;
Van wie hem letters leeren zal,
Tot wie hem zal spreken van God en 't heelal;
Van wie hem helpt een schaap te toomen,
Tot wie hem voorzwemt over stroomen;
Wie valken africht, honden drilt;
Wie krankte heelt en lijden stilt;
Wie 't steigren hem leert op een hunkerend paerd,
't Geschut met de buks, 't gezwaai met het zwaerd,

Vedel- en dichtkunst, zang en dans, -
De Chièvres kiest hen allen thans.
Den knapelijn dringe geen woord in het oor;
Men legge boek noch prent hem voor,
Die hij niet wil, hij die 't gemoed
Ter heerschappije vormen moet.

XXI.

En welk een eeuwe breekt er aan!
Zie, 't menschdom is tot ginds gegaan,
Waar bergen staan, zoo duizelig hoog,
Dat nooit een arend z'over vloog;
En links en rechts, zoo ver als het ziet,
Zijn 't bergen, nog bergen, anders niet.
Arm Adams kroost, waar staat ge voor?
Al ware 't graniet, gij zult erdoor!
Gij zaagt sinds eeuwen, zaagt van verren
Bij dag de zon, bij nacht de sterren
Over die bergen, in 't rein azuur,
Hun stralen schieten, het goddelijk vuur.
Donker schijnt wat daarachter ligt.
Wie weet wat daar tiert en al geurt in het licht!
Wel zeggen uw priesters: ‘Hìer is de grens;
Dàar geheimnis; - niet verder, mensch!’
En wel de gekroonden: ‘Zoo wil het God.....
Berust als vroeger, mensch, in uw lot.’
Maar in elk gemoed fluistert een stem:
‘Anders, anders voelt gij Hem.
Waarom toch hart en hoofd u schenken,
Dan tot gevoelen, dan tot denken?
Zoeken is plicht, weten is loon:
Hij is uw Vader, en mint zijnen zoon.
Ge blijft in het duister? Treed op in de klaarheid!
Lesch uwen dorst naar recht en waarheid.
Heeft nog de mensch niet genoeg geloofd,
Gebeden, geleden, zich afgesloofd?
Erdoor thans, door 't gebergte heen,
Al ware 't harder nog dan steen!’

En delvend, beukend, brekend, boorend,
Dringen zij voort, op hunzelven vertoornd.
Uilen, weg! uit spelonk en grot.
Die slangen, die adders den kop geknot!
Zij mijnen, zij zwoegen, - maar naadren het licht:
Zie, daar flikkert een straal als een schicht.
Zij juichen, want o! de toekomst zal schoon zijn;
't Geluk der geslachten hun eer en hun loon zijn;
Heel d' aarde zal trillen van 't zegegeschreeuw.....

Ja, zóó brak z'aan, de Zestiend' Eeuw!

JULIUS DE GEYTER.

Letterkundige kroniek.

Winterloof. Late Gedichten, 1884-1887, van Nicolaas Beets. Leiden, A.W. Sijthoff.
Na vijftig jaar. Noodige en overbodige opheldering van de Camera Obscura, door Hildebrand. Haarlem, De Erven F. Bohn. 1887.

De zeventig voorbij, in 't opgaan naar de tachtig,

Omstuwd van een geslacht, mij over 't hoofd gewassen,
Meest door een andren geest dan mij vervult bestierd:

Ziedaar wat ernstig maakt; maar niet gebiedt te treuren,
Zoolang mij huwelijksmin en kinderliefde omringt,....
Zoo menig lieve bloem mijn dalend pad doet geuren,
En tusschen 't gelend groen nog ééne vogel zingt.

Het is N i c o l a a s B e e t s , die aldus zijn drie-en-zeventigsten verjaardag berdenkt, ons in die woorden tegelijk den geest aangevend, waarin wij zijn bundel *Winterloof* hebben op te vatten, Het is de poëzie van een man van hoogen leeftijd, die zich niet best kan vinden in dien ‘andren geest’, en met de denkbeelden en beginselen van den nieuwen dag geen vrede heeft. Hij knort niet of tobt niet; maar het maakt hem ernstig. Straks mengt zich spot in dien ernst, en hekelt hij in een puntdicht, met meer of minder geest, met meer of minder juistheid, wat hem, den geloovige, in deze sceptische eeuw tegen de borst stuit. Wel is hij bereid wat toe te geven, wel bepleit hij het goed recht van den twijfel, waar het is

een worstlen met de baren,
Geen speelsch en loom zich laten wieglen op den vlod;

wel erkent hij:

> Slechts kan niet twijflen, die niet denken kan,
> Die niet d u r f t denken is geen ernstig man;

en zegt hij van Dweperij:

> Zij neemt haar mijmren voor gedachten,
> Haar koortsbewegingen voor krachten;

- maar er komen toch in de nieuwe leer, in de nieuwe kunstvormen, dingen voor, die hem te machtig zijn, en die hij, op zijne wijze, in rijmpjes en kleine gedichten, vaak zinrijk en puntig meent te mogen bestrijden. Waarom zou hij niet? Vooral wanneer hij het ‘schuldloos en met gratie’ doet, en er zijn goed humeur niet bij verliest. En daar is bij Nicolaas Beets geen nood voor.

Deze bundel - en dat is het tweede, waaraan de bovenaangehaalde regels ons herinneren - is het werk van een gelukkig grijsaard. Beets-Hildebrand heeft zich noch over het lot, noch over zijn landgenooten te beklagen. Hij is zijn leven lang geëerd, geprezen en toegejuicht geworden. Welk gevaar er in gelegen is, niet het minst voor den grijsaard, zich aldus gevierd en aangebeden te zien, zal hij ons zelf zeggen:

> In 't afgaan onzer levensdagen,
> Als veel nog toejuicht, eert en streelt,
> Is groot gevaar van zelfbehagen,
> Dat straks in 't oog valt, ras verveelt.
> Wel mag een Grijs den hemel vragen
> Dat hem de droes die part niet speelt.
> Van draaien heeft het hoofd veel kans
> Bij jonge vrouwen, oude mans.

Van den raad hem vóór vijftig jaar gegeven om de lier aan de wilgen te hangen zegt hij:

> Ik sloeg het in den wind, ben liereman gebleven;

maar, al hebben ook in later tijd sommigen de zangen en liedjes van den liereman aan een ernstige critiek onderworpen, om tot de slotsom te komen, dat er deuntjes onder zijn, die ongezongen of tot den huiselijken kring beperkt hadden moeten blijven; al wordt met de jaren de vleugelslag korter, de klank minder vol, en al keeren dezelfde onderwerpen waarvoor de lier wordt ter hand genomen wat

dikwijls terug, naar den blijmoedigen, zangerigen dichter blijven nog steeds velen luisteren.

Onverstoorbaar zijn de kalmte, het geduld en het goed humeur van Beets-Hildebrand. Daarvan vinden wij het bewijs in het boek, dat nagenoeg tegelijk met *Winterloof* het licht zag, onder den titel *Na vijftig jaar*.

O, die ‘onderwijzers der jeugd’, die schoolmeesters!

Niet tevreden met de *Camera Obscura* te genieten als het prettigste, het gezondste, het meest Hollandsche boek van deze eeuw, hebben zij op hunne normaalscholen, op hunne examens, in hun schoolbladen, onze *Camera* gaan ‘behandelen’, wetenschappelijk behandelen. Die frissche, levende bladzijden werden onder handen genomen als gold het een cadaver op de snijkamer, en op onbarmhartige wijze ontleed. Men moest er alles van weten, van geen uitdrukking mocht de beteekenis ook maar eenigszins onzeker blijven, geen woord voorbijgegaan worden eer het historisch en etymologisch toegelicht en verklaard was.

Wat heeft den schrijver bewogen den naam Hildebrand aan te nemen? vroeg er een. Wat zijn ‘met bont gevoerde en gezoomde douilletten’, waarvan in '*s Winters buiten* gesproken wordt? vroeg een ander, en hij werd in een der schoolbladen beantwoord door een ‘Voorstander van het Openbaar Onderwijs’, die zich verontwaardigd toonde over 's vragers onwetendheid, maar er toch ook niet precies het rechte van bleek te weten. Wie was Hufeland? Wie Buizero? Wat is *puistjes vangen*? Wat zijn, in de voorhoede der wandelaars in den Haarlemmerhout, ‘boekhouders met watten’? vroeg een onderwijzer, en alweer was er een ‘Voorstander van het Openbaar Onderwijs’ bij de hand, die de zaak trachtte op te helderen, met de opmerking dat het indertijd mode was jassen op de borst en den rug met watten te voeren. ‘Waarschijnlijk’ - voegde hij er bij - ‘om er wat meer gezet uit te zien, wat voor de boekhouders misschien zoo verwerpelijk niet is.’ Waarom - vroeg alweder ‘een onderwijzer der jeugd’ - waarom laat Hildebrand, wanneer hij met Pieter Stastok de stad gaat zien, zijn rotting thuis, als Pieter den zijnen meêneemt?

Deze en dergelijke vragen zijn Hildebrand, schriftelijk en mondeling, in tijdschriften, dagbladen, in brieven en bij persoonlijk bezoek,

gedaan, bij herhaling en met aandrang. En hij is niet opgevlogen om dien aandringers en indringers, dien onnoozelen en dommen, dien wijsneuzen zijn deur te wijzen, of den mond te snoeren? Neen - hij staat hun te woord, soms met een glimlach om de lippen, nu en dan een beetje verwonderd, maar het meest toch gestreeld door hunne belangstelling, welke hij als een hulde beschouwt aan het werk van zijn jeugd.

En zoo is dit boek ontstaan. Hildebrand had veel vragen te beantwoorden; de eene bijzonderheid bracht hem op de andere; uit de eene herinnering kwam de andere voort. Ten einde er eens voor al af te zijn, en den onderwijzers der jeugd geen aanleiding meer te geven tot het doen van nieuwe vragen, meende Hildebrand ook ongevraagd alles te moeten meedeelen wat maar eenigszins met de *Camera* in verband gebracht kon worden. Deze Camera-encyclopedie trachtte hij in te deelen in acht hoofdstukken. Het ging niet gemakkelijk; en daardoor is het in sommige hoofdstukken wel wat overvol. Men moet zich soms door lange volzinnen heenworstelen, om een tal van zaken te vernemen, die ons eigenlijk bitter weinig belang inboezemen.

Moeizaam zet men de lezing voort; - maar op eens, bij het omslaan van een blad, daar treedt, met den fijnen glimlach om den mond, met den schalken blik in het oog, onze oude Hildebrand ons te gemoet, en aan zijn hand Gerrit Witse, de knappe, brave Gerrit, wiens candidaats-examen in de medicijnen wij indertijd bijwoonden, om hem later als dokter te ontmoeten aan het ziekbed van de dochter van vrouw Sijmens te Sprankendel, waar ook Klaartje Donze verscheen. Wat er verder tusschen Gerrit en Klaartje Donze is voorgevallen, of het tot een huwelijk tusschen die beiden gekomen is, hebben wij nooit vernomen, en zullen wij wel nooit te weten komen. Maar Hildebrand stelt ons voor dit gemis eenigszins schadeloos door ons Gerrit's promotie met al haar ceremoniën te laten bijwonen, door ons te verhalen van de ‘felicitatie’ in de Plaats Royaal, in de achter-beneden-logeerkamer, waar het groot tweeslapers ledekant staat, met opgemaakt bed en toebehooren. ‘En op den eerstvolgenden woensdag’ - vertelt hij ons verder - ‘begeeft zich de jonge doctor, in hetzelfde plechtgewaad waarin hij gepromoveerd is, naar de wekelijksche audiëntie van koning Willem den Eersten, om Z.M. een exemplaar zijner dissertatie aan te bieden, rood marokijn, goud op snee. En terwijl hij, bij de beantwoording van Zr. Ms. welwillende vraag: “waar hij zich denkt neer te zetten”,

in zijn verlegenheid “Professor” zegt en “Sire” verbetert, merkt hij niet, dat des Konings belangstelling, op den gehuurden gekleeden rok, de aan Hoogstdenzelven welbekende, kwalijk weggemaakte vetvlak zoekt, die hem, als hij haar vindt, een oogje doet geven aan den kamerheer van dienst, die in 't geheim is.’

Hadden wij het voor 't wenschen, wij zouden deze bladzijden en nog enkele andere, willen toevoegen aan de eerstvolgende nieuwe gewone uitgaaf van onze *Camera*. Daarnaast zou er plaats blijven voor een buitengewone uitgaaf met noten of met een uitvoerig register, desnoods met beide, waarin al de ophelderingen, uitweidingen, woordverklaringen konden worden opgenomen, - een uitgaaf waaraan de schoolheeren hun hart zouden kunnen ophalen, en die men derhalve zou kunnen noemen *ad usum scholasticorum*.

***Woordenboek der Nederlandsche taal*. Derde reeks. Elfde aflevering. Geplakt-Geslepen, bewerkt door Dr. A. Kluyver. 's Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1887.**

Bij de bespreking van Hildebrand's *Na vijftig jaar* in den Spectator van 10 December jl. slaakt Flanor een zucht over het feit, dat er tusschen hen die voor vijftig jaren jong waren, hunne onmiddellijke opvolgers en de jongeren zoo weinig verband en overlevering van gebruiken, gewoonten en uitdrukkingen meer bestaat. Hij wijt het aan het onderwijs, aan het gezin en de opvoeding, aan toenemende onbekendheid met het nationale, aan ontbrekende belangstelling in eigen zeden en letteren. Dat veranderen en verouderen van uitdrukkingen heeft ten gevolge dat vaak de schoonste gedeelten uit onze klassieken in de ooren der jongeren belachelijk klinken. In Frankrijk - zegt Flanor - heeft men geen commentaar noodig om Lafontaine en Rousseau te genieten.

Het is de vraag, of hier inderdaad de opvoeding en het onderwijs zoo schuldig zijn als Flanor wil doen voorkomen. Dat aan ieder beschaafd Franschman elke uitdrukking bij zijn klassieken, bij Molière, Lafontaine of andere zeventiende-eeuwsche dichters voorkomende, zonder eenigen commentaar volkomen duidelijk is, zouden wij niet zoo grif durven toegeven. Maar al ware dat zoo, zou

het inderdaad enkel voordeel voor een taal zijn, in den loop der eeuwen zoo weinig te veranderen? Zonder met linguisten als Max Müller in rustelooze verandering en snelle hervorming het ideaal leven eener taal te zien, zal men het toch een taal tot eer mogen rekenen, wanneer zij, zich plooiend naar de nieuwe behoeften, nieuwe vormen scheppend, nieuwe verbindingen toelatend, tevens vallen laat wat voor den nieuwen tijd geen beteekenis meer heeft, wat versleten en uitgebloeid is.

Wat hiervan zij, het feit ligt er toe, dat het Nederlandsch in den loop der tijden tal van veranderingen heeft ondergaan, dat woorden, welke onzen grootouders dood gewoon schenen, ons vreemd klinken, dat sommige uitdrukkingen en zinwendingen, welke bij onze klassieken voorkomen, voor ons onbegrijpelijk zijn; terwijl er aan den anderen kant nieuwe woorden, nieuwe verbindingen ontstaan, en aan oude woorden een nieuwe beteekenis wordt gehecht.

En naarmate de klove, welke ons scheidt van die vóór ons schreven an spraken, wijder gaapt, is er grooter behoefte aan een Woordenboek, dat ons van het leven der taal, van de verouderde en van de nieuwe vormen alles weet te zeggen wat er van te zeggen valt; een boek, dat wij raadplegen kunnen waar wij niet begrijpen, waaruit wij kunnen putten, wanneer onze woordenvoorraad ons in den steek laat.

Zulk een boek is het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, waarvan zoo pas weder een nieuwe aflevering verscheen.

Niemand die zulk een aflevering ter hand neemt, of hij zal er wat uit kunnen leeren. Behalve de woorden van dagelijksch gebruik, wier beteekenis en oorsprong duidelijk zijn, vinden wij er tal van uitdrukkingen in, omtrent wier afkomst wij gaarne nog wat vernemen; daarnaast treffen ons verouderde woorden en uitdrukkingen, die wij niet terugwenschen, als g e r a k , gerief, i e m a n d g e r a k d o e n , iemand hulp verschaffen; en eindelijk woorden, welke nog in onzen tijd vooral door dichters gebezigd worden, maar die wij gaarne zoo spoedig mogelijk zouden zien verdwijnen, zoo leelijk klinken zij ons. Tot deze behooren g e s c h a p e n d o m , dat bij Bilderdijk en zelfs nog bij Bogaers voorkomt, en het afschuwelijke g e s c h i c h t en g e s c h i c h t e (geschiedenis), dat o.a. bij Vondel, bij Bilderdijk en, in onze dagen, nog bij Schimmel gevonden wordt.

Achter g e p l i s p l a s , aanhoudend plassen, mist men g e -

p l o e s p l a s en g e p l o e z e p l a s, woorden die, in diezelfde beteekenis, herhaaldelijk gebruikt worden.

Het was een treffend oogenblik op het Letterkundig Congres toen, in den morgen van 15 September, terwijl Quack in de Concertzaal van Felix Meritis, in zijn rede over de macht der taal, aan de stichting van ons taalmuzeum, het woordenboek, herinnerde, een kleine, onaanzienlijke man, eenvoudig in voorkomen en manieren, de zaal binnenkwam, en op eens een luid handgeklap en levendig, gejuich den redenaar het voortgaan belette. Men had in den binnentredende M a t t h i j s d e V r i e s herkend, en men bracht zonder afspraak, als bewogen door eenzelfden onweerstaanbaren drang, een hartelijke welgemeende hulde aan den man die - gelijk Quack zeide - 'terwijl allen redeneerden, en onder het genot van een roemer wijn feestdronken instelden, en juichten en krakeelden, en wenschten en betoogden - het werk deed: eenvoudig weg, als een gewoon lid in onze burgermaatschappij, die het hem opgelegde werk volbrengt zonder om te zien.'

Op een der latere Congresvergaderingen zouden wij nog meer te weten komen van dat machtige werk, door professor De Vries zoo moedig begonnen. Wij zouden vernemen dat het ontwerp gereed en in bijzonderheden uitgewerkt is, dat de moeilijkste vraagstukken zijn opgelost, en dat alles slechts wacht op de noodige werkkrachten om het geheel te ordenen en uit te werken. De ouderdom komt op wollen sokken - zoo ongeveer sprak de Vries - en wanneer ik kom te sterven, wanneer de krachten mij begeven, wat dan? Er was iets ongemeen aandoenlijks in de wijze waarop de Vries sprak over dat werk, waaraan hij zijn beste levenskrachten heeft gewijd, en dat of dreigt onvoltooid te blijven, of welks voltooiing hij althans niet meer zal beleven, tenzij allen, die van de nationale beteekenis van dezen arbeid doordrongen zijn zich aaneensluiten en in de beurs tasten. De Vries vroeg geldelijke hulp, ten einde in staat te zijn, de jonge taalbeoefenaars, die zich onder zijne leiding willen scharen, in de zaak in te wijden, hen te oefenen en aan het werk te zetten.

Thans, nu weder een nieuwe aflevering het licht heeft gezien, worden wij op nieuw herinnerd aan de schuld die op ons rust. Wij geven vaak hoog op van onze liefde voor het vaderland, wij willen zelfs de mogelijkheid niet aannemen, dat aan ons

recht van bestaan als zelfstandig volk zou kunnen worden getwijfeld; welnu, hier is een gelegenheid om te toonen, dat het ons ernst is met die liefde, dat wij de krachtigste uiting van ons zelfstandig leven, onze eigen, levende taal, in eere willen houden.

Elaine van Alfred Tennyson. Metrisch vertaald door J.H.F. Le Comte. Met illustratiën van Gustave Doré. Rotterdam, Nijgh en van Ditmar. 1887.

Wie T e n n y s o n 's *Idylls of the King* leest, behoudt nog lang de herinnering aan welluidende, eenigszins eentonige muziek, aan iets zacht melancholieks, aan teedere vrouwenoogen, aan in maanlicht gedoopte landschappen. Men kan zich deze gedichten haast niet anders denken dan gedrukt op glanzig velijn, verguld op sneê.

Oorspronkelijk is Tennyson zeker, in zoover hij, al wist hij alle stijlen met zeldzaam geluk te kopiëeren, die nabootsing zelve tot een nieuw, eigenaardig genre heeft weten te verheffen, waaraan zijn naam onafscheidelijk verbonden blijft. Een heir van dichters en dichtertjes hebben dan ook op hunne beurt Tennyson nagebootst, zonder dat het echter zelfs maar een hunner gelukt is hem in volmaaktheid van vorm, zuiverheid en zangerigheid te evenaren. In de wijze van voorstelling dezer middeleeuwsche romantische verhalen heeft de dichter die zekere naïveteit weten te treffen, welke den oorspronkelijken ridderromans eigen is. Rustig en kalm vloeit het verhaal voort, zonder ons ooit in geestdrift te brengen, maar ook zonder ooit oor of oog te beleedigen door een te schrillen kreet of een te schelle kleur. Hij schildere een misdadigen hartstocht, hij beschrijve een moorddadig gevecht, steeds blijft Tennyson ‘gedistingeerd’, aristocraat van top tot teen.

Zoo ook in *Lancelot and Elaine*, het gedicht dat de heer L e C o m t e onder den titel *Elaine*, in Nederlandsche verzen heeft overgebracht.

Elaine ‘the lily maid of Astelot’, heeft ridder Lancelot slechts eens gezien, maar om hem voor haar gansche leven lief te hebben. Zijn schild heeft zij in haar hoogvertrek bewaard, en hare phantasie maalde haar het verhaal van den oorsprong der blutsen en schrammen welke het vertoont. En wan-

neer Lancelot, zwaar gewond uit het strijdperk gekeerd, zich in het diepst van het bosch verborgen houdt, zoekt zij hem op en verpleegt hem tot hij hersteld is. Maar hij, die voor de koningin Ginevra een misdadigen hartstocht koestert, kan Elaine's liefde niet vergelden. Vergeefs - klaagt Elaine:

> Vergeefs, het kan niet wezen, hij heeft mij
> Niet lief? Maar is 't dan waar? Wacht mij de dood?
> En als een voog'lijn, hulpeloos en teer,
> Dat niet dan enk'le tonen tjilpen kan,
> Die enk'le tonen telkens weer berhaalt
> Een ganschen lentemorgen lang, tot 't oor
> Vermoeid is om 't te hooren, zoo herhaalde
> Ook 't meisje half den nacht: ‘Wacht mij de dood?’

De dood wacht haar inderdaad, en, volgens haar wensch, leggen hare broeders haar op het dek der boot, die haar naar het paleis des konings, waar Lancelot vertoeft, moet voeren:

> Zoodra de zon weer aan de kim verrees,
> Verzelden langzaam, met gebogen hoofd,
> Haar broeders droef de sombre baar, die als
> Een schaduw heengleed over 't veld, dat gloorde
> In zomerglans, naar een met 't zwartst fluweel
> Bedekte boot, aan de oevers der rivier.

Haar eene hand houdt een lelie, de andere een brief waarin zij Lancelot een laatst vaarwel toeroept:

> Zij was door een met goud gedekte sprei
> Bedekt tot aan haar middel; zij geheel
> In 't wit, behalve haar gelaat, dat schoon
> En lieflijk was, als ware zij niet dood,
> Maar met een lach, als waar' ze in diepen slaap.

Men ziet het, op enkele op elkander stootende medeklinkers na, klinkt alles goed en vloeiend, de verzen van den heer Le Comte met het oorspronkelijke vergelijkt, zal men bespeuren dat de vertaler er zich op toegelegd heeft het Engelsch zoo trouw mogelijk op den voet te volgen, al krijgt daardoor ook de constructie een enkelen keer een meer Engelschen dan Nederlandschen draai. Het aandoenlijke verhaal, de vloeiende verzen, de platen van Doré, van dien kunstenaar, die door het decoratief-phantastische van zijn landschappen de

aandacht van zijn vaak smakelooze en misteekende figuren weet af te leiden, - meer is er niet noodig om velen in vervoering te brengen en aan deze kostbare uitgaaf een goed onthaal te verzekeren.

Wij achten dat succes wel verdiend. Gemeten met den gewonen maatstaf, dien men dichterlijken vertalers pleegt aan te leggen, heeft de heer Le Comte de volle maat. Maar tegenover den vertolker van Tennyson'sche verzen, wier eigenaardigheid voor een groot deel in den muzikaal-poëtischen vorm ligt, stellen wij onze eischen wat hooger. En dan verzwijgen wij niet dat wij in de vertaling, welke hier voor ons ligt, dat eigenaardige niet hebben gevonden. Het smeltende, de droomerige muziek, het donzige der poëzie van den poet laureate is voor een groot deel verloren gegaan. Zou dat wellicht in het Nederlandsch onbereikbaar zijn? Wij gelooven het niet. In de gedichten van enkelen onzer dichters, onder de ouderen bij Hooft, onder de allerjongsten bij Louis Couperus, vindt men dat lenige, smedige, fluweelige, hetwelk aan Tennyson's gedichten zulk een bekoorlijkheid geeft. De heer Le Comte, die voornemens schijnt ook nog aan andere van de Koningsidyllen zijn krachten te beproeven, ruste niet voor hij het geheim van die dichterlijke taal hebbe gevonden.

De heer F r é d é r i c L o l i é e heeft onder den titel *Nos gens de lettres* onlangs een boek uitgegeven, waarin hij den toestand der schrijvers in Frankrijk beschrijft: een sociale studie, die, al moge zij misschien wat sterk gekleurd zijn, ons in het leven der Fransche letterkundigen onzer dagen een belangrijk kijkje gunt. Tegenover de droomen en illusiën der jonge auteurs, tegenover de schitterende buitenzijde van het schrijversleven, stelt Loliée de werkelijkheid met haar strijd, haar teleurstellingen, haar wreede ontgoocheling. Naast enkele weinigen die hun doel bereiken, hoevelen die, ontmoedigd, de reis halverwege staken of aan den rand van den weg machteloos neervallen! Des schrijvers doel is te waarschuwen, af te schrikken en, zij het ook slechts één enkelen, terug te houden van een werkkring, waarin het kwade deel het deel van geluk en voorspoed verre overtreft.

De toestanden in ons vaderland kunnen niet met die van Frankrijk worden gelijk gesteld. Het aantal van die letterkundigen, welke

uitsluitend van hun pen leven, is bij ons betrekkelijk gering. Voor de meesten vormt hetgeen zij met schrijven verdienen slechts een buitengewone bate, terwijl de hoofdbron hunner inkomsten elders ligt.

In het voordeel van onze letterkunde dunkt ons dit onderscheid niet den toestand in Frankrijk niet. Wel bestaat voor hen, die van hun pen moeten leven, het gevaar, dat zij, wanneer het artistiek gevoel niet zeer luide spreekt, de letterkunde als ambacht zullen gaan beschouwen, en, alle hooger ideaal ter zijde stellend, zullen gaan werken in dat genre waarnaar de meeste vraag is en waarmede derhalve het meest te verdienen valt. Maar daarnaast staat de mogelijkheid, dat zij, òf sterk door het kunstgevoel dat hen bezielt, ondanks alles den strijd blijven voortzetten tot het uiterste, òf, liever dan zich tot letterkundig werkman te verlagen, elders een carrière zoeken, die hun een rustig leven en een vast inkomen verzekert. Waar echter, gelijk meestal bij ons, de letterkunde, het vak van romancier of novellist, als een bijvak wordt beoefend, als een verstrooiing na ingespannen arbeid, wordt de toestand een andere. Velen schrijven hun stukken in de eerste plaats voor eigen genoegen en voor dat van een troepje vrienden en vriendinnen. Neemt het groote publiek hun werk gunstig op, des te beter; maar toont dat publiek zich onverschillig, blijven zij onbekend, dan is dat voor hen nog geen reden om hunne liefhebberij, die voor de huiselijke kas allicht nog eenige bate afwerpt, op te geven. Wat aan het debiet onder de vrienden mocht ontbreken, wordt door de romanlievende leesgezelschappen vergoed, en zoo vindt de uitgever zich voor zijn kosten in den regel ruimschoots schadeloos gesteld.

Zoo verklaren wij ons dien vloed van romans en novellen, die allen hun weg schijnen te vinden, al blijft er in den strijd om 't bestaan van de honderd nauwelijks één het jaar, dat hem zag geboren worden, overleven. Ongelukkige schrijvers komen bij ons haast niet voor. Een waarschuwing als die van Loliée zou voor onze auteurs weinig te beteekenen hebben.

Tegen December en Nieuwjaar pleegt de vloed met buitengewone kracht te komen aanzetten. Hij is niet te ontgaan, en de omstandigheid dat *de Gids* slechts van tijd tot tijd enkele der romantische voortbrengselen bespreekt, weerhoudt de heeren uitgevers niet ook ons met hunne romans en novellen te overstelpen.

Het is ons voornemen ook thans niet die boeken, welke in stapels voor ons liggen, aan een ernstige critiek te onderwerpen;

ons doel is een ander. Grijpt slechts op den tast uit den hoop, *und wo Ihr's packt, da ist's*... nu, gij zult weldra merken hoe.

De eerste roman, die ons onder de handen komt, heet... Doch waartoe een titel genoemd? Het is ons toch slechts te doen om met een paar voorbeelden, - niet gezocht, maar zooals zij voor de hand liggen - te toonen wat er op dit gebied ten onzent alzoo wordt aan de markt gebracht, niet om een bepaald boek of een bepaalden schrijver, met naam en toenaam, aan de kaak te stellen.

In het eerste hoofdstuk van den roman, die ons het eerst in handen viel, zit zekere mevrouw Gerop op het koffieuurtje te wachten op hare zestienjarige dochter Dora, die uit de school moet komen. Een poes houdt haar voor het venster gezelschap, en doet, jacht makende op een vlieg, het venstergordijn vallen. Even daarna komt Dora thuis. Zij is geschrikt van dat neergelaten gordijn, zij vreest dat het een teeken is dat haar moeder hoofdpijn heeft. De zestienjarige schijnt de zaak van het gordijn nog al hoog op te nemen. Althans de auteur laat haar ernstig tot haar moeder zeggen: ‘maar moedertje, u wil ik eens vragen, hoe 't u bevallen zou om...

Op dat oogenblik wordt er gebeld, en, daar de meid uit is, moet Dora open doen.

‘In een wip staat Dora op en snelt de trappen af en verruimd zegt mama: “Wat een heerlijke afleiding! Als zij terug komt zal zij *het haar aangedane onrecht* misschien wel vergeten zijn.”’

Wat zegt ge van zulk een voorstelling?

Wanneer Dora weer naar school is, neemt Mevrouw Gerop een brief op van hare afwezige stiefdochter Jozina, en, als zij dien gelezen heeft, roept zij uit: ‘Wat ben ik toch ongelukkig en dan zoo diep afhankelijk... o Laura, wat zult gij mij mijne zwakheid scherp verwijten!’ Terwijl zij zoo in zich zelve hardop praat, wordt Mevrouw Gerop opgeschrikt door de stem van de aangesprokene, hare zuster Laura, die weldra ‘hijgende *en dampende*’ voor haar staat. Laura vraagt naar de reden van haar klacht, en verneemt nu dat Mevrouw Gerop's stiefdochter, die sedert eenigen tijd geëngageerd is, haar haar voornemen heeft medegedeeld om te trouwen. Zeer gevat antwoordt daarop de ‘dampende’ Laura: ‘Natuurlijk, van vrijen komt trouwen’...

Het boek valt ons uit de hand, en wij grijpen naar het volgende van het stapeltje.

In deze novelle - de titel doet alweder voor ons doel niets af - worden wij in kennis gebracht met zekere familie Holzmann, vader, moeder, dochter en zoon. De zoon, Hugo, heeft een innemend voorkomen, een beminnelijk karakter, en - zooals wij later hooren - 'ontspruitende bakkebaarden.' Wij vernemen nog dat zekere Mathilde, de negentienjarige dochter van bakker Jansen, als linnenmeid bij de familie Holzmann in dienst is getreden. En nu gaat de schrijver zonder eenige verdere voorbereiding, voort:

'Was het wonder, dat de aanblik van den twintigjarigen jongeling een diepen indruk maakte op het licht ontvankelijk gemoed der jonge linnenmeid?

De eerste dagen door Hugo Holzmann van zijne zomervacantie te huis doorgebracht, brachten Mathilde Jansen geheel in de war. Wanneer zij den "jongeheer" zag en hij slechts toevallig zijne oogen even op haar liet rusten, was het haar als zagen die oogen door haar henen. Zij was verliefd!'

Een poos later is Hugo op een avond alleen te huis, en 'de lieve bode' brengt hem de thee.

'Daar stond ze voor hem. Hij, de zoon des huizes, zij de dienstbode: beiden verliefd'....

Als de meid vraagt of er nog iets 'van mijnheers dienst' is, zegt Hugo: 'Ja, ik heb je wat te vragen. Ik wilde je vragen of je me liefhebt'....

'Toen stond hij op en sloeg zijnen arm om haar middel en drukte een vurigen kus, dien der eerste liefde, op haar voorhoofd. Hij met den arm om haar leest geslagen, stonden zij daar als Faust en Gretchen in Martha's tuin.

Toen de gelieven den eersten schok te boven en zij naast elkander op dezelfde bank gezeten waren,' enz.

Op dienzelfden toon en in dienzelfden stijl gaat het voort.

En zulke dingen worden gedrukt, niet op koffiezakpapier, maar in smaakvollen vorm, in keurigen omslag, als gold het heel wat bijzonders! Waar is de letterkundige Malthus, die het middel vindt om aan dergelijke overproductie een eind te maken?

Over de geschiedenis onzer Middeleeuwsche Letterkunde.[1)]

Wat is letterkunde?

Een ongelukkig gekozen woord.

Ziedaar de slotsom, waartoe misschien menigeen zal komen, als hij eenigen tijd over die vraag heeft nagedacht.

Immers, terwijl wij van toonk u n s t, schilderk u n s t, beeldhouwk u n s t spreken, herinnert ons de samenstelling l e t t e r k u n d e als vanzelf aan wisk u n d e, aardrijksk u n d e en zoovele andere kundigheden meer.

Toch wil men met dat woord niet k e n n i s maar k u n s t aanduiden.

Zoeken wij passender benamingen, dan worden wij door het van de Franschen overgenomen f r a a i e l e t t e r e n slechts half voldaan. Dwalen wij nog verder van huis, dan vinden wij het woord l i t e r a t u u r, dat tegenwoordig door de meeste beschaafde volken gebruikt wordt en waarvan ook wij ons kunnen bedienen, al zegt het ons weinig. Had het woord d i c h t e n nog, als in de middeleeuwen, betrekking op proza en poëzie beide, wij zouden der vaderlandsche benaming d i c h t k u n s t zeker de voorkeur geven; ontleenden wij ook het woord d i c h t e n aan het Latijn, het heeft hier te lande reeds eeuwen lang burgerrecht.

Het schijnt dus moeilijk een juisten naam te vinden voor een begrip, dat toch algemeen bekend is; nog moeilijker is het eene goede omschrijving van dat begrip te geven. Doch

1) Naar aanleiding van: *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, door Dr. J a n t e W i n k e l. Deel I. Haarlem. De Erven F. Bohn. 1887.

welken naam, welke omschrijving men ook moge kiezen, altijd dient men in het oog te houden, dat zulke namen en bepalingen slechts betrekkelijk juist kunnen zijn. De reden daarvan ligt hierin, dat de opvatting van het wezen en de bestemming der letterkunde in verschillende tijden verschillend is geweest.

Om een paar voorbeelden te noemen.

Het woord l i t e r a t u u r had bij de Romeinen nu eens de beteekenis van g r a m m a t i c a, dan eens die van g e l e e r d h e i d of w e t e n s c h a p, dan weer die van a l p h a b e t.

In de middeleeuwen waren de begrippen van g e l e e r d e en d i c h t e r verre van scherp onderscheiden. Nog in deze eeuw gebruikte een geleerde als Hallam het woord l i t e r a t u u r in den zin van: ‘alle kennis, die door middel van boeken verkregen wordt’; hij begreep daaronder dus evenzeer logica, astronomie, rechtsgeleerdheid en philologie als politieke geschiedenis, staathuishoudkunde, lyrische, dramatische en epische gedichten, romans en wat niet al.

Ons begrip van n a t i o n a l e l e t t e r k u n d e als: de gezamenlijke letterkundige voortbrengselen van één volk, is misschien nog geene eeuw oud.

Terwijl dus woorden als l i t e r a t u u r en de daarvan afgeleide benamingen bleven bestaan, heeft men daarmede in verschillende tijden geenszins dezelfde begrippen aangeduid.

Ook de opvatting van de bestemming der letterkunde bleef in verschillende tijden niet dezelfde.

Een Engelsch geleerde[1)], aan wiens denkbeelden ik hier het een en ander ontleende, deelt ons mede, dat het doel van elk Chineesch drama is: de toeschouwers tot deugd op te wekken en aan te sporen; eene dergelijke opvatting vindt men in verscheidene voorberichten van Vondel's treurspelen. Volgens den dichter der ‘Faery Queene’ dient de poëzie: ‘to fashion a gentleman or noble person in virtuous and gentle discipline.’ Een Engelsch dichter van lateren tijd, Keats, meende, dat de poëzie zich ten doel moest stellen eene vriendin voor den mensch te zijn, die zijne zorgen zou wegkussen en verheffing geven aan zijne gedachten.

In onzen tijd willen sommigen niets weten van hetgeen zij

1) Hutcheson Macaulay Posnett, Comparative Literature. (London, Kegan Paul, Trench & Co. 1886).

bijbedoelingen noemen en wordt de leus ‘l'art pour l'art’ niet zelden vernomen. Uit het hier medegedeelde kan reeds blijken, hoe moeilijk het zou zijn een naam of eene definitie van algemeene geldigheid te vinden. Echter, ook zonder dien naam of die definitie zal men er in kunnen slagen iemand eene voldoende voorstelling te geven van een of ander begrip. Trachten wij dat te doen, dan rijst al spoedig de vraag: hoe is de letterkunde ontstaan?

Indien wij den oorsprong der letterkunde trachten op te sporen en daarbij den weg volgen, ons onlangs door den bovengenoemden Engelschen geleerde gewezen, dan kunnen wij ook hier het beginsel van evolutie waarnemen.

Eene letterkunde is geen tooverpaleis, wonderbare schepping van éénen nacht, maar eene plant, een boom, een woud dat langzamerhand ontstaat en aangroeit, hier kwijnt, daar sterft, elders tot nieuw leven wordt gewekt. De letterkunde heeft zich van lieverlede ontwikkeld - beter zeide ik: losgewikkeld - uit eene vereeniging van muziek, dans, gebarenspel en woorden, zooals men die kan aantreffen bij alle volken, die nog in den toestand der eerste jeugd verkeeren. Langzamerhand en trapsgewijze hebben dans, muziek en gebarenspel zich afgescheiden van de woorden. Toen kwam het schrijven van gedichten in zwang, daarna ontwikkelde zich het proza en eerst nadat dit gebeurd was, had - ook weer langzamerhand - de scheiding plaats tusschen wetenschap en kunst. In het vervolg bediende de wetenschap zich van het proza en liet der kunst de poëzie over; nog lang duurde het, voordat ook het proza als afzonderlijke kunstvorm recht van bestaan kreeg.

De vraag: wat verstaan wij onder letterkunde? - zou men aldus kunnen beantwoorden:

Te allen tijde en overal heeft de mensch uiting gezocht voor wat diepen indruk op hem maakte. Onder alle volken van eenige ontwikkeling zijn steeds individuën geweest, fijner bewerktuigd, lichter ontroerd, met dieper gevoel, met hooger schoonheidszin begaafd, met grooter macht over de taal voorzien, die voor allen uitspraken wat in allen omging, die hunne indrukken in schoone taal wisten te herscheppen, die daartoe gedwongen werden door eene macht, sterker dan zij. Die uitingen van een volk in de verschillende tijdperken van zijn bestaan vormen zijne letterkunde.

De letterkunde van een volk is dus eene openbaring van het volksleven in al zijne verscheidenheid, een spiegel van zijn uiterlijk en innerlijk leven. De letterkunde van een volk, hoe ruw of hoe beschaafd ook, geeft altijd uitdrukking aan de gevoelens en gedachten dier menschen over de natuur, over hunne maatschappij en hun individueel bestaan. Alles wat dat volk gevoelt en denkt, wat het hoopt en gelooft; wat het lief heeft en wat het haat, zal men in zijne letterkunde terugvinden.

Wie eene voorstelling geeft van de wijze, waarop de eene of andere kunst zich heeft ontwikkeld, schrijft de geschiedenis dier kunst. Ook de kunst van het woord kan in hare ontwikkeling worden beschreven, en hij, die dat doet, schrijft wat wij noemen: eene Geschiedenis der Letterkunde.

Reeds vroeg heeft men in West-Europa pogingen in dien zin aangewend; maar het bleef ‘liefhebberen,’ totdat de studie der Letterkunde in onze eeuw eene wetenschap werd. Mannen als de Grimm's, Paulin en Gaston Paris, Taine, Gervinus, Wilhelm Scherer, Brandes, de Sanctis, Jonckbloet en anderen hebben door hunnen onvermoeiden arbeid voor deze jeugdige wetenschap een zetel veroverd naast die harer oudere zusters. Het spreekt vanzelf, dat ook bij de beoefening dezer studie verschil van opvatting zal bestaan; een verschil, voortvloeiend uit den bijzonderen aanleg en de eigenaardige ontwikkeling van de beoefenaars dier studie.

Bij den een zal het bibliografische element overheerschen, bij een ander het historische, bij een derde het aesthetische, bij een vierde het critische, bij een vijfde het philosophische, bij een zesde het psychologische, bij een zevende zullen verschillende dier elementen - al of niet in onderlinge harmonie vereenigd - voorkomen.

Het laagst staat de bibliograaf: hij, wiens geschiedenis van een deel der letterkunde hoofdzakelijk bestaat uit namen, jaartallen, titels van boeken en inhoudsopgaven[1)]. Het hoogst zal hij staan, wiens veelzijdigheid als mensch en als geleerde hem in staat stelt de bovengenoemde elementen min of meer in zich te vereenigen; die, zijne stof beheerschend, haar verwerkt en bewerkt beurtelings als historicus, als aestheticus, als psycholoog en als philosoof; die ons een even schoon als harmonisch

1) Ik bedoel natuurlijk niet de bibliografen van professie.

geëvenredigd beeld van de ontwikkeling eener letterkunde voor den geest kan brengen.

Natuurlijk zijn er slechts weinigen, die aan zoo hooge eischen kunnen voldoen. Misschien kwam de te vroeg gestorven Wilhelm Scherer het hier geschetste ideaal van den geschiedschrijver der letterkunde het meest nabij.

Evenals in andere landen bleef ook in ons land de studie der vaderlandsche letterkunde lang ‘liefhebberen;’ zij bleef dat, tot de man kwam, die haar tot eene wetenschap maakte; Jonckbloet.

Wij allen, die ons met de studie der Nederlandsche letterkunde bezig houden, staan op zijne schouders. Daardoor is het ons mogelijk geworden dingen te zien, die hij niet zag. Jonckbloet schreef de eerste wetenschappelijke geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde, een boek dat bij zijne verschijning een d a a d was; een boek, dat getuigde van veelomvattende kennis, van scherpzinnige critiek, van gezond verstand; eene daad, die sprak van frisschen moed, van waarheidszin, van zelfstandigheid. Betuigen wij gaarne onzen eerbied voor dat werk, onze hulde aan den schrijver - wij zouden weinig van hem hebben geleerd en hij zelf zou kwalijk gediend zijn geweest van onze hulde, indien wij niet tevens toonden uit eigen oogen te kunnen zien. En daarom verzwijgen wij niet, dat wij in zijn werk veel missen, wat wij in de werken van andere geschiedschrijvers der letterkunde hoogschatten: evenredigheid der deelen, samenhang in de voorstelling, juiste aesthetische waardeering, ruimte van blik, artistieke behandeling van het onderwerp. Bovendien, Jonckbloet's werk was een strijdschrift. Strijd had hij te voeren tegen menig vooroordeel, tegen overschatting der Nederlandsche letterkunde, tegen het geloof aan de weergalooze verdienste van vele Nederlandsche dichters. Waarlijk die vooroordeelen waren geene windmolens en Jonckbloet geen Don Quichot! Eer was hij, de chevalereske uitgever van den ‘Guillaume d'Orange,’ een ridder uit den goeden tijd, die zijn schild in het strijdperk ophing en daarnaast post vatte, gereed den strijd aan te binden met elk die kwam. En hij zat vast in den zadel!

De strijd, dien Joncbloet voerde, was nuttig zoolang hij noodig was. Er kwam echter een tijd, waarin zijne zienswijze meer en meer ingang vond. Bovendien werkten de mannen van de Vereeniging voor de Oude Nederlandsche Letterkunde,

van *Gids* en *Dietsche Warande* in vele opzichten met hem mede ter bereiking van eenzelfde doel.

De meerderheid der beschaafde Nederlanders kreeg werkelijk een anderen blik op de vaderlandsche letterkunde; hun oordeel over en hunne waardeering van die letterkunde werden in vele opzichten gewijzigd. Hun blik was verruimd; de 16de eeuw had een achtergrond gekregen: het gordijn, dat de middeleeuwsche letterkunde zoo lang had verborgen, was opgetrokken. Lang vergeten dichters werden weer bekend gemaakt of in een beter licht gezet; Cats raakte op den achtergrond, Huygens en Breero op den voorgrond; voortaan geen blinde bewondering meer, maar een ernstig verlangen om te leeren kennen en te kunnen verantwoorden, wat men wilde genieten en laten genieten, bewonderen en laten bewonderen.

Het schijnt, dat Jonckbloet deze verandering in de beschouwing van het publiek niet bemerkte; immers zijn boek bleef, gelijk het was. De reactionnaire geest, waarin het oorspronkelijk was geschreven, bleef er in heerschen, ook toen bij een derden druk die reactie zelve reeds had uitgewerkt.

Toch bleef zijn boek het standaardwerk over de Nederlandsche letterkunde.

In vele opzichten verdiende het dat ten volle; in andere echter, gelijk ik reeds vermeldde, niet.

Ook was het boek, waar het op aesthetische waardeering aankwam, te schoolsch en - naar het mij voorkomt - over het geheel niet zelden anti-nationaal. Ik ben nog naïef genoeg om te meenen, dat de letterkundige geschiedenis van eenig volk niet alleen uit het hoofd maar ook uit het hart moet voortkomen, en of Jonckbloet ons volk liefhad en het mede daardoor ten volle kon begrijpen, betwijfel ik.

Het schrijven eener nieuwe Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde is onder deze omstandigheden dus waarlijk geen onnoodig werk en Dr. te Winkel, die deze moeilijke taak op zich heeft genomen, verdient reeds om zijn streven den dank van allen, wien de studie onzer letterkunde ter harte gaat.

Gaarne heb ik daarom de taak op mij genomen eenige punten van zijn werk te bespreken.

De schrijver is een man van buitengewone werkkracht en werkzaamheid; geene moeite heeft hij ontzien, geene verveling geschroomd om een beeld te kunnen ontwerpen van de geschie-

denis onzer middeleeuwsche letterkunde. Volledig en nauwkeurig is zijn boek in hooge mate en de zorg ‘waarmee steeds bronnen en hulpbronnen, handschriften, uitgaven en monographieën aangewezen’ zijn, is vooral voor de jongere beoefenaars der literatuur-geschiedenis zeer te waardeeren; de eischen, die men stellen mag aan een ‘handboek,’ aan een ‘leiddraad’ bij de studie der Middelnederlandsche letterkunde, worden in dit boek volkomen bevredigd. Ik kan echter niet ontkennen, dat de schrijver m.i. dikwijls te ver gaat in zijn streven naar volledigheid. Bij de behandeling van de origineelen onzer ridderromans en andere vertaalde gedichten worden wij dikwijls als overstelpt met namen, jaartallen en titels, die beter op hunne plaats zouden zijn in eene Algemeene Geschiedenis der Westeuropeesche letterkunde en hier eene plaats innemen, die ik liever ingenomen zou zien door eene uitvoeriger behandeling van het Nederlandsche werk.

Om een enkel staaltje te noemen: het overzicht van ‘Dierfabel en Dierenepos,’ dat moet dienen als inleiding tot de bespreking van het Nederlandsche gedicht ‘Van den Vos Reinaerde,’ beslaat 23 bladzijden, de behandeling van het gedicht zelf en de latere bewerking daarvan neemt slechts 11 bladzijden in[1)]. Ik meen, dat hier niet gelet is op inachtneming der juiste verhouding.

Wie steeds volledig wil zijn, ook ten opzichte van de vele rijmelaars, welke wij in onze middeleeuwsche letterkunde aantreffen, wie alles wil vermelden en van alles alles zeggen, die ontgaat zeker het verwijt van onvolledigheid - maar hem dreigen gevaren van anderen aard, gevaren, waaraan de schrijver van dit boek niet ontkomen is. In zijne voorstelling zal licht eentonigheid heerschen, er zal in zijn werk weinig licht en schaduw, geen voor- en achtergrond zijn, weinig gelegenheid tot schikking en groepeering. Zijn tafereel zal licht gaan gegelijken op die schuttersstukken der 16de eeuw, waarop het gansche vendel man aan man naast elkander staat, omdat allen ‘er op moesten.’

Waarom reeds een gansch deel gewijd moest worden aan de letterkundige voortbrengselen der 13de en 14de eeuw is mij niet duidelijk. De schrijver heeft deze opmerking ver-

1) bl. 230-253 en p. 253-264.

wacht en haar aldus in zijne voorrede beantwoord: ‘Mocht het soms iemand bevreemden, dat aan het eerste tijdvak onzer letteren reeds een geheel deel gewijd is, dan moge hem tot inlichting dienen, dat ik in staat was zoo goed als geen enkelen versregel ongelezen te laten van al wat ons aan dichtwerken uit de 13de en 14de eeuw bewaard is gebleven en dus ook tevens betrekkelijk volledig den geheelen omvang der middeleeuwsche letterkunde kon behandelen, terwijl men bij de volgende tijdvakken toch reeds gedwongen is, slechts hier en daar grepen te doen, en men die grepen dus naar verkiezing ruimer of minder ruim kan nemen.’

Ook na deze toelichting echter blijf ik onvoldaan.

Moet men dan alles behandelen, omdat men alles heeft kunnen lezen? Niets verhindert den schrijver ook alles te lezen wat de volgende tijdvakken hebben opgeleverd en hij zou dat alles dan evenzeer moeten behandelen. Wil de schrijver ‘hier en daar grepen doen’ - mij wel; maar men dient dan toch te weten, wat men wel, wat men niet te grijpen hebbe, derhalve alles te lezen om het te leeren kennen. Dat men die grepen ‘naar verkiezing ruimer of minder ruim’ zou kunnen nemen, kan ik ook niet toestemmen; ten minste niet als men zich reeds gebonden heeft door de uitvoerigheid, waarmede een deel van het werk is behandeld. Immers, indien de schrijver zijne stof beheerscht, verdeelt hij haar naar welgevallen, maar hij moet toch zorgen, dat er harmonie besta zoowel tusschen de deelen onderling als tusschen de deelen en het geheel. ‘De stof voor de beide volgende deelen zal dan ook vrij wat beknopter behandeld worden voor zoover de eischen eener grondige wetenschappelijke behandelingswijze het gedoogen’ - zegt de schrijver. Opnieuw vraag ik: waarom? Misschien omdat de vijf volgende eeuwen minder gewichtig zijn voor de Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde? Ik kan niet aannemen, dat de schrijver die bewering zou willen volhouden. Als ik een vermoeden mag uitspreken - Dr. te Winkel houde het mij ten goede, zoo ik mistast - dan gis ik, dat de taalkundige in den schrijver hier den literator in hem parten heeft gespeeld. De middeleeuwsche dicht- en prozawerken toch zijn voor de taalkundigen allerbelangrijkst, maar dat mag den geschiedschrijver der Letterkunde er niet toe verleiden, ze als letterkundige producten hooger aan te slaan en hun meer plaats te verleenen, dan zij verdienen.

Dat mijn vermoeden niet geheel ongegrond is, blijkt ons op bladz. 4, waar wij lezen: ‘Het scheen, met het oog op de taal, wenschelijk, zooveel mogelijk in vollen omvang te leeren kennen, wat er in de middeleeuwen was geschreven en belangrijk kon zijn voor de kennis der beschavingsgeschiedenis, terwijl bovendien de dichtvorm, waarvan de meeste middeleeuwsche schrijvers zich bedienden, hun wat ruimer plaats in de geschiedenis der letterkunde waardig maakte, dan hun wegens den inhoud hunner werken toekwam.’

Maar Dr. te Winkel lag toch niet onder de verplichting voor de taalkundigen te zorgen? Die zijn mans genoeg om zich zelf te helpen. Was het om de beschavingsgeschiedenis te doen, waarom dan ook niet de stedelijke keuren behandeld? Dat zijn bronnen, die vrij wat rijkelijker vloeien. En kan ten laatste de dichtvorm, waarin veel van dat uit letterkundig oogpunt volmaakt waardelooze proza gestoken is, eene voldoende reden zijn om het zoo uitvoerig te behandelen als Dr. te Winkel gedaan heeft? Mij dunkt, neen.

De schrijver heeft zich, naar het mij voorkomt, niet durven of willen losmaken van de traditie en in zijne Geschiedenis der Letterkunde tegelijkertijd een repertorium voor de taalbeoefenaars willen geven.

Deze vereeniging van twee zoo ongelijksoortige zaken moge zijn boek bruikbaar hebben gemaakt en belangrijk ook voor anderen dan hen, die wenschen eene voorstelling te ontvangen van de geschiedenis onzer Letterkunde, zijn geschiedwerk zelf heeft daardoor meer geleden dan door dit geringe voordeel vergoed wordt.

Na deze opmerkingen aangaande den aard en het samenstel van het boek, ga ik over tot de Inleiding, welke de schrijver aanvangt met eene beschouwing van kunstwerken en kunstenaars.

Over het algemeen zal men zich met veel van deze in heldere, eenvoudige taal uitgedrukte beschouwing kunnen vereenigen. Op eene enkele plaats echter maakt de schrijver zich m.i. al te zeer los van de werkelijkheid. Wij lezen: ‘De kunstenaar, die, het karakter der kunst miskennend, het bijoogmerk heeft om zich door zijne kunstwerken bij zijne tijdgenooten beroemd te maken, en vooral hij, die door zijne maatschappelijke omstandigheden gedwongen is, in de kunst een middel van bestaan

te zoeken, heeft kunstleeraars noodig, die hem aanwijzen, welke gedachtenverbindingen het meest in staat zijn, aan zijne tijdgenooten belangstelling in te boezemen, en welke vormen hun vooral behagen.' Te voren had de schrijver reeds verklaard, dat alleen hij kunstenaar is, die 'zonder eenig bijoogmerk' en 'alleen door innerlijke aandrift bewogen' pogingen doet een kunstwerk te scheppen.

Moesten wij ons aan deze definitie houden, hoeveel - of liever hoe weinig - kunstenaars zouden wij dan kunnen aanwijzen? Immers, bij verreweg de meeste kunstenaars gaat de echte kunstenaarsaandrift, de drang des harten om iets schoons te scheppen, gepaard met andere bedoelingen en beweegredenen. Bovendien, men moge roemzucht en andere dergelijke drijfveeren in een kunstenaar afkeuren - wat kwaad steekt er in, dat een kunstenaar in de kunst een middel van bestaan zoekt en vindt? Zeker, in zijne beste oogenblikken is de echte kunstenaar los van deze aarde, maar zulk een toestand kan niet blijvend zijn; de godenzoon is menschenkind, hij moet in aanraking blijven met de werkelijkheid, met de wereld en de menschen, zal hij de noodig frischheid van geest behouden.

Verlaagt het een kunstenaar voor zijn brood te werken? Niet, indien slechts de kunstenaar den werkman blijve beheerschen. En immers, vele der meest bewonderde kunstwerken zijn waarlijk niet alleen uit reine kunstenaarsaandrift ontstaan. Vele werken van schilders, beeldhouwers en bouwmeesters waren 'besteld werk.' Zijn er onder de middeleeuwsche dichters geene kunstenaars aan te wijzen? En toch waren velen hunner dichters v a n b e r o e p . Men denke slechts aan Walther von der Vogelweide, om van anderen te zwijgen.

Shakespeare en Molière waren tooneeld i c h t e r s , maar tevens tooneeld i r e c t e u r e n .

Shakespeare en Molière - ondernemers van publieke vermakelijkheden!

Het woord zal sommigen hard en plat klinken. Toch bevat het waarheid en waarom zouden wij de waarheid niet onder de oogen durven zien? Het kan zijn nut hebben zulke dingen in herinnering te brengen aan hen, die de kunst beschouwen als iets bijna bovenaardsch, dat bezoedeld zou worden door aanraking met de werkelijkheid.

Ook Dr. te Winkel schijnt te behooren tot die idealisten

onder de kunstbeschouwers, tegen welke Geel ons reeds waarschuwde, omdat zij gevaarlijker zijn dan de onverschilligen of de lauwe vrienden. Eene dergelijke opvatting is in deze Inleiding te meer bevreemdend, daar zij zoo weinig past bij den geest van het gansche boek.

Zooveel over de kunstenaars.

Wat de kunstleeraars betreft, ik geloof niet, dat zij - enkele gevallen uitgezonderd - dien invloed op de kunstenaars hebben of kunnen hebben, waartoe Dr. te Winkel hen in staat acht.

Kunstenaars, die het bijoogmerk hebben om zich beroemd te maken of die in de kunst een middel van bestaan zoeken, hebben volgens den schrijver kunstleeraars noodig, ‘die hem aanwijzen, welke gedachtenverbindingen het meest in staat zijn, aan zijne tijdgenooten belangstelling in te boezemen, en welke vormen hun vooral behagen.’

Maar staat de kunstenaar zelf dan buiten het leven? Voelt hij zelf niet even goed of beter, wat zijnen tijdgenooten zal behagen? Zal de tijdgeest, die zich in den smaak zijner tijdgenooten openbaart, ook niet de voortbrengselen van den kunstenaar in het leven roepen? Waar is een voorbeeld van een kunstwerk door een kunstenaar geschapen op aanwijzing van een kunstleeraar?

Met de enkele uitzonderingen, waarvan ik boven sprak, bedoel ik de gevallen, waarin een kunstleeraar tevens is een kunstenaar van beteekenis; alleen dan, zal hij, naar ik meen, zulk een invloed op andere kunstenaars kunnen hebben.

Zeer uitvoerig, volledig en nauwkeurig handelt de schrijver in zijne Inleiding over de letterkundige beschaving der bewoners van ons land in den tijd, vóórdat zich eene Nederlandsche letterkunde vormde; naar aanleiding daarvan bespreekt hij de ‘overleveringen uit vroegeren tijd,’ die ‘de bouwstoffen konden uitmaken van eene latere letterkunde.’

Ook in dit opzicht volgt de schrijver de traditie, maar m.i. ook hier ten onrechte.

Voor een deel is het weer des schrijvers welwillende gezindheid jegens de taalkundigen, die hem hiertoe verleid heeft. Zoo blijft hij iets langer stilstaan bij de Oudsaksische poëzie, omdat zij ‘vervat is in eene taal, die door een gedeelte der Nederlanders is gesproken, al mag zij (die poëzie) ook niet het werk onzer voorouders genoemd worden’.

Voor een ander deel schijnt de behandeling van al die overleveringen met meer recht te zijn geschied.

Zeker, er bestaat eenige grond om te vermoeden, dat de stof van heldendichten als de Nibelungen, Gudrun, Beovulf, dat sagen als die van de Vier Heemskinderen, van Ogier van Ardennen, van den Zwaanridder ook hier te lande bekend zijn geweest. Echter, meer dan een v e r m o e d e n is het niet. Maar zelfs indien men al aanneemt, dat zij hier te lande bekend zijn geweest, hoe los is dan nog het verband tusschen die sagen en de Nederlandsche letterkunde! In de 13de en 14de eeuw (waarmede de geschiedenis onzer letterkunde aanvangt) waren de sagen van de Nibelungen, van de Heemskinderen, van Ogier van Ardennen, van den Zwaanridder hier te lande zoo weinig bekend, dat men ze naar Duitsche en Fransche gedichten vertaalde.

Wanneer men in aanmerking neemt, dat van al die sagen slechts geringe sporen in deze landen zijn aan te wijzen, vóórdat zij hier weer door buitenlandsche gedichten bekend werden, dan moet men het m.i. voor hoogst twijfelachtig houden of die sagen zich op Nederlandschen bodem gevormd hebben. Want op het v o r m e n komt het aan, niet op het k e n n e n . Immers, het doel van den schrijver was: uit die sagen te doen zien, ‘welke letterkundige beschaving de bewoners van ons land (vóór de 12de eeuw) bezaten.’ Indien Dr. te Winkel gelooft, dat die schat van echt dichterlijke sagen, welke hij vermeldt, gedeeltelijk is gevormd, gedeeltelijk gekend door onze voorouders van vóór de 12de eeuw, hoe verklaart hij dan wel, dat de nakomelingen dier mannen in de 13de en 14de eeuw over het algemeen zoo weinig dichterlijk waren; dat op zulk eene kindsheid zulk eene jongelingschap volgde?

Of draagt de kerk ook daarvan de schuld? De kerk heeft een breeden rug, maar dit zou ik er toch liever niet willen opladen. Ik geloof niet, dat er één voorbeeld van bestaat, dat de kerk den dichterlijken aanleg van een volk heeft kunnen of willen onderdrukken.

Men kan de door den schrijver genoemde sagen in eene geschiedenis der Nederlandsche letterkunde zeker vermelden, doch zij hebben m.i. slechts recht op een klein plaatsje.

Terwijl ik veel liever als onnoodig zou zien weggelaten, mis ik iets, wat naar mijne meening vrij wat noodiger ware geweest.

Men dient eene voorstelling te geven van de levensomstandigheden, den aard en den dichterlijken aanleg van een volk, voordat men er toe overgaat de geschiedenis der letterkunde van zulk een volk te behandelen.

Wat voor menschen waren die bewoners der lage landen, die onze middeleeuwsche letterkunde hebben voortgebracht? Hoe en waarvoor leefden zij? Welke waren hunne voornaamste karaktertrekken? Hadden zij aanleg voor kunst en misschien voor de eene kunst meer dan voor de andere? Waarom vertoonen zich de eerste sporen van onze letterkunde juist in Limburg en niet elders?

Ziedaar eenige vragen, waarop ik gaarne een antwoord zou hebben ontvangen; de geschiedenis van den aanvang onzer letterkunde zou mij dan duidelijker zijn, dan zij nu is.

Kan hij, die het onderneemt eene geschiedenis onzer letterkunde te schrijven, zulke vragen beantwoorden, dan moet hij het m.i. doen; kan hij het niet, dan moet hij het althans beproeven. Alleen zóó toch zou het hem mogelijk zijn geweest de taak te volbrengen, welke hij zelf o.a. den beoefenaar der kunstgeschiedenis heeft gesteld: ‘den aard der kunstgewrochten te verklaren uit het karakter en de omstandigheden van den kunstenaar of uit den tijd, waarin hij leefde’[1)].

De opmerking, die ik maakte over de voorstelling van den aanvang onzer letterkunde, geldt ook andere deelen van het boek. Over het algemeen heeft de schrijver - des bewust of onbewust - nagelaten ons het verband te toonen tusschen de letterkunde en de maatschappij, waarin zij ontstond en waarop zij invloed had. Nemen wij bij voorbeeld de ridderpoëzie.

Dr. te Winkel heeft deze, evenals Jonckbloet vóór hem, verdeeld in Frankische romans, Britsche romans, Oostersche (Byzantijnsche) romans enz.

Wat willen die onderscheidingen zeggen? Maakte ook het middeleeuwsch publiek eenig onderscheid? Heeft men hier te lande maar alles vertaald zonder te kiezen en beantwoordden de Britsche romans, gelijk in Frankrijk, ook hier te lande aan een

1) Inleiding bl. 1.

ander stadium van volksontwikkeling dan de Frankische romans?

Zouden wij niet een duidelijker voorstelling van de letterkundige toestanden te onzent hebben gekregen, indien de schrijver had onderzocht of de romans, welke Nederlandsche dichters ter vertaling kozen, werkelijk pasten bij de toenmaals in ons land bestaande toestanden?

Sprekende over den roman der Lorreinen, zegt Dr. te Winkel, dat die roman ‘blijkbaar een getrouw beeld geeft van het leven der Frankische grooten in een tijd, toen ... de bloedveete kon blijven voortwoekeren, omdat de individu geheel opging in zijn geslacht’[1)].

Hoe stond het met de verhouding van individu tot geslacht in ons land geschapen in den tijd, toen die roman in het Dietsch werd vertaald? Zijn er geene voorbeelden aan te wijzen van zulke veeten tusschen Nederlandsche geslachten?

In de Frankische romans is de strijd tegen de ongeloovigen een belangrijk element. Zou men geen verband kunnen aantoonen tusschen het welbehagen, waarmede die romans werden aangehoord en het aandeel door Nederlandsche edelen in de kruistochten genomen?

De hoofdstukken over de ridderromans getuigen, gelijk trouwens het gansche boek, van eene eerbiedwekkende vlijt: ook hier treft men die volledigheid en nauwkeurigheid aan, welke tot de hoofddeugden van het boek behooren. Vooral het hoofdstuk over de Arturromans en daarin de behandeling der Graalsage is boven de andere verdienstelijk.

De schrijver toont uitstekend op de hoogte te zijn van hetgeen over dit punt door San Marte, de la Villemarqué, Hucher, Zarncke, Birsch-Hirschfeld en anderen is geschreven. Ook uit eigen onderzoek kent hij de Graalsage. Hij moest dat alles lezen, schiften, beoordeelen en verwerken, om zelf een oordeel te kunnen verkrijgen. Maar behoort dat alles daarom thuis in eene Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde? Immers, wij kenden de Artursage slechts uit de tweede hand, nl. uit de Fransche romans van Chrestien de Troyes en anderen, die waarschijnlijk weer berusten op de Historia Regum Brittanniae van Godfried van Monmouth en op Kymrische sagen.

Dat er melding gemaakt moest worden van deze bronnen

1) bl. 134.

der bronnen, geef ik gaarne toe, doch m.i. is ook hier onnoodig veel gegeven.

Ik zou dan ook wel gewenscht hebben, dat de schrijver zijne vlijt besteed had aan andere deelen der stof, die naar mijne meening wel zoo gewichtig zijn.

De meeste onzer ridderromans zijn, gelijk men weet, vertaald uit het Fransch. Als vanzelf wordt men dus naar de origineelen verwezen. Het is noodig kennis te hebben van het origineel om te kunnen oordeelen over de vertaling. Echter - ook hier zijn grenzen en ik meen, dat Dr. te Winkel deze overschrijdt, indien hij, gelijk Jonckbloet vóór hem, de origineelen zoo breedvoerig behandelt, als hij doet. Men vergete niet, dat de kennis der origineelen van secondair belang is. H o o f d z a a k blijft voor ons de N e d e r l a n d s c h e b e w e r k i n g en alleen om deze te leeren kennen moet men het oorspronkelijke bestudeeren. De taak van den geschiedschrijver der Nederlandsche Letterkunde bestaat dus m.i. vooral hierin: de eigenaardigheden der Nederlandsche bewerking na te gaan en er het letterkundig gehalte van te bepalen, om daardoor den dichterlijken aanleg en de dichterlijke werkzaamheid van het Nederlandsche volk te beter te kunnen kenschetsen.

Dat is in deze Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde te weinig geschied.

Het is waar, in vele gevallen ontbreken de origineelen en kan men deze dus niet vergelijken met de Nederlandsche bewerking; men dient zich dan zooveel mogelijk bezig te houden met de taal en den stijl van het Nederlandsche werk. In andere gevallen is zulk eene vergelijking echter wel mogelijk. Men kan eene dergelijke vergelijkende studie maken b.v. van het Roelandslied, van den Ferguut, van den Partonopeus, den Floris en Blancefloer en andere romans.

Tot dusverre sprak ik nu eens van v e r t a l i n g , dan eens van b e w e r k i n g . Eigenlijk is alleen de laatste benaming juist. Van v e r t a l e n in den hedendaagschen zin van dat woord is in de middeleeuwsche letterkunde zelden of nooit sprake; wel kan men spreken van n a v o l g e n , b e w e r k e n . Vertalen was in de middeleeuwen: ‘besnoeien, toevoegen, omzetten, wijzigen’[1]. Maar juist uit hetgeen wordt weggelaten, toegevoegd, omgezet of gewijzigd kan men den geest der bewerking opmaken.

1) Bormans.

Een paar voorbeelden mogen dienen ter verduidelijking van het gezegde.

Indien men onze bewerking van het Roelandslied vergelijkt met de Chanson de Roland, dan is er gelegenheid te over om op te merken, op hoeveel plaatsen de geest der Nederlandsche bewerking afwijkt van dien van het origineel.

'Het Fransche epos', schreef ik vroeger[1], 'is echt feodaal, echt ridderlijk, sober van toets, maar indrukwekkend in zijn grootschen eenvoud. De Fransche dichter is soldaat in zijn hart: hij geniet bij elken strijd, bij elk tweegevecht; hij kent de wapenrustingen door en door: de blinkende, met goud doorwerkte halsbergen, de met goud en gesteenten versierde, puntige helmen, de lansen met hunne kleine vaantjes, de zwaarden van gebruineerd staal, de gouden sporen. Hij volgt elken slag, die wordt toegebracht, met het oog van een kenner, en weet op een prik of de den neus beschermende metalen strook al dan niet doorkliefd wordt; of het zwaard afschampt dan wel het lichaam der tegenpartij doorsnijdt en eerst door het zadel wordt tegengehouden, of nog verder dringt en ook het paard eene diepe wonde toebrengt. Hij is godsdienstig op zijne eigene ruwe, eenvoudige wijze, maar hij weet toch de dapperheid ook in een Saraceen te waardeeren, hij is een getrouw vasal en heeft voor zijnen koning en voor 'dulce France' alles over. 'Pur nostre rei devum nus bien murir' en 'Pur sun seignur deit hum susfrir gran mal' zijn denkbeelden, die onder verschillende vormen telkens terugkeeren. Alles is ontzagwekkend in zijn gedicht; dat de woeste grootschheid der Pyrenaeën den toehoorders steeds weer voor oogen gebracht werd door het telkens terugkeerende 'Halt sunt li pui e tenebrus li val', verhoogt nog den indruk van het geheel.

Van dit alles nu heeft de Nederlandsche bewerker weinig gevoeld. Hij had waarschijnlijk nooit een veldslag bijgewoond en is dan ook niet bekend met de zeden en gebruiken van het ridderwezen[2].

Om een staaltje van den geest der bewerking te verkrijgen, vergelijke men eenige regels der beide gedichten met elkander. Als Olivier de Saracenen ziet naderen, zegt hij tot Roeland:

1) Middelnederlandsche Epische Fragmenten, bl. 51. Hier en daar bracht ik een paar wijzigingen aan.

2) Een bewijs daarvan t.a.p. bl. 52.

‘Sire compagnon’, dit Olivier, ‘je crois
Que nous pourrons bien avoir bataille avec les Sarrasins’[1].

En deze antwoordt:

‘..... Que Dieu nous l'accorde,
Notre devoir est de ferir ici pour notre roi;
Car pour son seigneur on doit souffrir grande détresse.
Il faut endurer pour lui la grande chaleur et le grand froid,
Et perdre enfin de son poil et de son cuir.
Frapper de grands coups, voilà le devoir de chacun,
Afin qu'on ne chante pas sur nous de mauvaise chanson!
Les païens ont le tort, le droit est pour les chrétiens.
Ce n'est pas de moi que viendra jamais le mauvais exemple!’

Men vergelijke nu eens deze ridderlijke, mannelijke taal met die, welke hij in de Nederlandsche bewerking uit:

Doen sprac die grave Roelant:
‘Des gonne *ons* God ende Sinte Amant!
Want wi en sijn Gode niet sculdich andersins
Dan een goet ghedacht ende ghepins,
Ende altoos te stane in sinen dienste waert.
Wi en dorven sekerlijc niet sijn vervaert,
Want dienen wi hier ghetrouwelijc onsen Heere,
Onse loon gheduert hier boven emmermeere.’

De ‘Seigneur,’ de leenheer, van het Fransche gedicht is in het Nederlandsche tot den ‘Heere, Heere’ geworden.

De kerkelijke kleur is overal aangebracht; dat blijkt vooral in het ‘Sermoen,’ dat bisschop Turpijn tot de Franschen richt. Gedurig vindt men toegevoegde regels of woorden, die niet in het origineel te vinden zijn en die steeds eene kerkelijke kleur dragen.

De geest der vertaling blijkt evenzeer uit hetgeen toegevoegd als uit hetgeen weggelaten werd; de meeste tirades of deelen van tirades, die weggelaten werden, hebben betrekking op het ridderlijk leven of zijn uitingen van den feodalen riddergeest.

Vergelijken wij een der Arturromans, dien van Ferguut, met het Fransche origineel, dan zal er ook gelegenheid zijn om verscheidene eigenaardigheden der bewerking te doen zien. Ik zal daartoe eenige overeenkomstige passages uit de beschrijving van eene hertenjacht naast elkander plaatsen:

1) Ik volg hier de vertaling van Leon Gautier.

Nederlandsch.[1)]

Dus quamse ridende ant foreest.
Die coninc was die alremeest
Meinde den hert ende sach op
ende tale.
Doe riep hi mijn her Pertsevale
Ende sine jagers dat si quamen.
Mettien si den hert vernamen
Buten bossche op ene fonteine.
Die coninc riep mijn her Yweine,
Ende men ontcoppelde die honde.
Elc sette horen ten monde;
Si voeren sere daerwaert.

Fransch.

Tant cevaucent qu'en une lande
Troverent le blanc cerf paissant
Dalès une montainne grant.
Quant li rois le vit, molt fu liés.
Si s'afica sor les estriers.
De la grant joie que il a
Tos ses venéors apiela:
Si lor a le blanc cerf mostré.
Maintenant furent descoplé
Li loiemier, et li cor sonent
Si que les fores en reson-
nent.

Het ‘gaan staan in de stijgbeugels’ en het ‘weergalmen van de tonen der jachthoorns in de bosschen’ zijn een paar trekken, welke door den Nederlandschen bewerker werden weggelaten tot schade van het dichterlijk gehalte zijner vertaling.

Eenige regels verder (vs. 134-136) wordt van het hert gezegd:

Hi liep neder doe al te hant
In enen broec: hem ginc daer
dorsten,
Van hitten was hi bina teborsten.
En un ramier s'est enbuissiés;
Illuec pantoisse et se de-
maine,
A bien peu ne li faut l'alainne.

Het ‘hijgen en woelen’ van het uitgeputte dier missen wij in de Nederlandsche bewerking.

vs. 203-206:

Doe spranc hi weder wel sciere
Herde diep in die riviere,
Ende voer in gront ende verdranc.
Doe quam hi boven eer iet lanc.
Li cers se plonge au fond del gort.
Tant a béu de l'iaue froide

1) Uitgave van Verwijs, vs. 75-84.

Qu'il ot le ventre gros et
roide,
Que li cuers ne li puet soufrir,
Anchois li creve sans mentir.
Puis vait deseur l'iaue flotant.

De bewerker zag ‘den door het water gezwollen buik’ van het hert niet.

Elders heeft de Nederlandsche dichter iets toegevoegd, dat niet in het origineel wordt gevonden.

Artur rijdt met zijne ridders voorbij de plek, waar een boerenknaap den ploeg door het land drijft; deze is doodelijk verschrikt op het gezicht van den schitterenden stoet:

vs. 318-320.

Een let en dorsti niet verroeren.
Hi stont ende sweette als
een das,
Tes die rote leden was.
Mais il ne s'osent remuer,
Ne un sol pas avant aler.
Atant la route trespassa.

De platte, maar hier waar van een beangsten boerenjongen sprake is, zoo schilderachtige vergelijking, is van den vertaler.

In vs. 396-400 berispt een dorper zijnen zoon:

'Ja!' seit hi, 'quaet hoeren sone,
Wildi wesen ridders genoet?
Gaet ende hoet n queckenoet, (vee)
Oft gi metter ploech niet
wilt gaen,
So draget mes met berien
saen.'
Fius a putain, dont vos cou vient
D'armes requerre et demander?
Bues et vaches deves garder,
Comme vostre autre frère font.

De twee laatste regels werden door den bewerker toegevoegd; deze kleine herinnering aan den landbouw wordt door een zoon van het landbouwende Nederlandsche volk met voorliefde uitgewerkt.

De uitgever van dit gedicht, de schrandere, geestige Verwijs, had ook wel degelijk acht gegeven op de eigenaardigheden der Nederlandsche bewerking. In zijne Inleiding[1] lezen wij: 'De vertaler van het eerste gedeelte (de Ferguut is, naar V. vermoedt, door twee dichters in het Nederlandsch vertaald) was waarschijnlijk een hoofsch dichter, die voor een ridder of eene edelvrouw zijn werk ondernam en den Dietschen tekst vrij nauwkeurig naar den Franschen roman overzette. Het onvoltooide werk werd later voortgezet door een of anderen spreker, die een minder edelen kring tot hoorders had, en die vrij wonderlijk omsprong met zijn origineel, dat hij hier en daar

1) p. XXXI.

zeer vrij bewerkte. Hier en daar verraadt zich de “dorpere” dichter door eene platte uitdrukking, die een hoofsche “clerc” zich niet zoude veroorloofd hebben. B.v. als Galiene eindelijk ongeduldig wordt over het onvervuld blijven harer liefde voor Ferguut, die zich verre van haar houdt, zegt de dichter:

> Ferguut mach wel so lange merren,
> Dat sijn r a p e n selen b e r r e n .

Die a a n g e b r a n d e r a p e n hooren in de taal der boerde te huis, en mogen..... vrij smakeloos genoemd worden.’

In de Inleiding op den roman van de Roos gaf Verwijs eveneens eene belangrijke vergelijking tusschen den origineelen Franschen roman en de Nederlandsche bewerking. Soms liet de vertaler iets weg, omdat hij ‘niet (was) opgewassen tegen de vertolking der vaak diepzinnige denkbeelden van Jean de Meun[1)], die ook maar dienden om den gang van het verhaal te storen en het publiek, voor hetwelk hij schreef, misschien niet eens welgevallig zouden geweest zijn.’

Elders was het vrees voor de geestelijken, die ‘den Cortbeekschen prochiaan eene heftige diatribe in de pen houden deed.’ Op eene andere plaats is een gedeelte van den roman, ‘het aanstootelijkste, het meest wulpsche en schaamtelooze’, door den vertaler achterwege gelaten.

Al dergelijke uitlatingen en toevoegsels kunnen den geschiedschrijver gegevens verschaffen, waarvan hij zich kan bedienen voor zijne schets van de ontwikkeling onzer letterkunde.

Natuurlijk zal een oorspronkelijk werk meer van zulke gegevens aanbieden dan eene bewerking van een buitenlandsch gedicht. Daarom zijn de oorspronkelijke ridderromans voor den geschiedschrijver der Nederlandsche Letterkunde belangrijker dan de romans, waarvan men weet of met grond vermoedt, dat zij een Fransch voorbeeld hebben gehad; daarom zijn dus de roman van Limborch, van Seghelijn van Jerusalem, van Flandrijs gewichtiger dan de roman van Carel en Elegast, die van de Lorreinen, die van Ferguut en andere, al staan zij als kunstproducten lager.

1) Guillaume de Lorris en Jean de Meun waren de dichters van den Franschen roman de la Rose.

De kunstwaarde van de origineelen onzer ridderromans is tot op zekere hoogte eene zaak van ondergeschikt belang in eene geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde.

Dr. te Winkel is van meening, dat de kunstwaarde der Frankische romans niet bijzonder groot is. Hij licht die meening toe met opmerkingen over de ‘goed doordachte samenstelling en de soberheid’ van den Carel en Elegast, over het Roelandslied, dat ‘een goed, boeiend geheel vormt’ enz. Hij wijst op het weinig ridderlijke karakter van vele der helden in die romans en op de tegenstelling, die de Britsche romans vormen met de Frankische, wat de zedenschildering betreft.

Deze opmerkingen zijn zonder meer wel in eene geschiedenis der Fransche, doch niet in eene der Nederlandsche Letterkunde op hare plaats. Immers, het waren geene *Nederlandsche* dichters, die deze romans schiepen, geene *Nederlandsche* toestanden welke den dichters voor oogen stonden.

Alleen indien de schrijver aan deze opmerkingen andere had vastgeknoopt over den smaak onzer voorouders in zake letterkunde en over de vraag of en in hoeverre de toestanden hier te lande overeenkwamen met de in die romans geschetste, alleen dàn zou aan die opmerkingen het recht op hare plaats niet kunnen worden ontzegd. Maar juist dat heeft de schrijver nagelaten.

Dat de origineele Frankische romans ‘weinig kunstwaarde’ bezitten, kan ik Dr. te W. overigens niet toestemmen.

Naar mijne meening is er in die ridderromans bij veel gebrekkigs dichterlijk schoon in overvloed.

De Chanson de Roland, de epopée der Lorreinen, de Heemskinderen en zoovele andere bieden ons op vele plaatsen echte poëzie aan, dichterlijk schoon, vooral van opvatting maar ook van uitvoering.

De conceptie van figuren als Roland, Olivier, Begge de Lotharinger, Willem van Oranje, het ros Beyaart en andere getuigt van groote scheppingskracht, van dichterlijke talenten van den eersten rang, al staat de uitvoering dikwijls achter bij de opvatting. Het pleit dan ook zoowel voor den goeden smaak als voor het gezond verstand van ons volk, dat het deze figuren heeft bewonderd en liefgehad, lang nadat de onmogelijke helden der Arturromans reeds voor goed van het tooneel waren verdwenen. Levensvatbaarheid is een onbedriegelijk criterium

bij de aesthetische waardeering van kunstwerken. Met het feit voor oogen, dat de Frankische romans nog heden ten dage onder ons volk in den vorm van volksboeken voortleven, kan men bezwaarlijk ontkennen, dat in die romans echte poëzie ligt, al ligt zij er soms verborgen.

Veel van hetgeen ik schreef over de wijze, waarop men de Nederlandsche ridderromans moet bestudeeren, geldt ook voor het bekende gedicht ‘van den vos Reinaerde’.

Ook dit gedicht immers werd voor een deel naar een Fransch voorbeeld bewerkt, al bewaarde de Nederlandsche dichter eene hooge mate van zelfstandigheid, terwijl het grootste deel van het gedicht zijne eigene schepping mag heeten.

Zoo één deel onzer middeleeuwsche letterkunde op den voorgrond moet treden in eene geschiedenis onzer letterkunde, het is het voortreffelijk gedicht van Willem ‘die van Madoc maecte.’ Welk eene schoone gelegenheid wordt hier den geschiedschrijver geboden om den dichterlijken aanleg van ons volk te leeren kennen en te kenschetsen! Daar het zoo goed als vast staat: dat de dichter een Vlaming was, dat hij Vlaamsche toestanden teekent en dat het gedicht omstreeks het midden der 13de eeuw werd vervaardigd, kan men zich door veelzijdige studie zooveel mogelijk op de hoogte stellen van de maatschappelijke toestanden dier dagen, kan men ook anderen een beeld van die maatschappij geven en aantoonen in hoeverre in den Reinaert die maatschappij zich afspiegelt. Men kan des dichters talent van verhalen nagaan, zich openbarend in den gang van het gansche dichtwerk, zijne levendigheid, de onverwelkelijke frischheid zijner voorstelling, zijne komische kracht, de juistheid van zijn waarnemingsvermogen, de plasticiteit van zijn gedicht, die maakt, dat zoo menig tooneel door hem geschetst, ons immer bijblijft. Daar is Cuwaert, de haas, tusschen de voorpooten van Reinaert gezeten en van dezen zijn Credo leerende; daar is de komische lijkstaatsie van Coppe, de gedoode hen, voorafgegaan door den klapwiekenden haan Canticleer en begeleid door een paar vermaarde hanen, elk met eene waskaars in den poot; daar is de geestig geschetste schare van dorpers aansnellend om den armen Bruin de kracht hunner onedele wapens te doen gevoelen; daar is de pastoorsche met haar spinnewiel in de rivier vlottend; het nachtelijk tooneel ten huize

van den priester, waarin Tibert, de kater, de hoofdrol speelt en zooveel meer dat hier niet vermeld kan worden.

Men kan verder nog in het bijzonder de aandacht vestigen op des dichters neiging voor het schilderen van huiselijke tafereeltjes, waardoor hij zich kenschetst als den landgenoot van de Vlaamsche schilders der middeleeuwen. Men kan laten zien, hoe de neiging voor ridderromans in Vlaanderen wel tot eene reactie moest leiden, die voor een deel oorzaak werd van de schepping van den Reinaert, die den dichter Willem als een voorlooper van Cervantes doet kennen. Ook de taal, de vergelijkingen, de beeldspraak, de epitheta des dichters moeten bestudeerd worden, wil men een juist denkbeeld verkrijgen van Willems dichterlijk talent.

In een enkel toevoegsel bespeurt men soms den juisten blik des dichters, die een dier met een enkelen trek weet te kenschetsen.

In den Franschen roman vangt het grafschrift van Coppe, de hen, aldus aan:

> Desoz cest arbre enmi ce plain
> Gist Copee la sor Pintein.

De vermelding: dat Coppe de zuster van Pinte was, brengt ons de waardige afgestorvene niet voor oogen.

Hoeveel beter zijn dan ook de regels van het Vlaamsche gedicht:

> Hier leghet Coppe begraven,
> Die so wale conste scraven[1].

Elk, die ooit de onnoozele, schrikachtige dieren heeft bespied, waarvan hier sprake is, zal weten, dat het een hunner meest in het oog vallende eigenaardigheden is: gedurig onder het bedachtzaam voortgaan met de pooten in het zand te krabben, in de zoete hoop dat zich een bleekrood wormpje moge opdoen.

Dit is slechts een enkel voorbeeld, maar het zou niet veel moeite kosten andere te noemen.

Indien men den Reinaert bestudeert op de bovenvermelde wijze, dan zal men allicht eene betere voorstelling van het ge-

1) Schrabbelen, met de pooten in den grond krabben.

dicht kunnen verkrijgen en geven, dan door Dr. te Winkel gegeven is in de weinige en weinig beteekenende bladzijden door hem aan het beroemde gedicht gewijd.

Ruim eene eeuw later werd een vervolg op den Reinaert gedicht, dat ver achterstaat bij het werk van Willem.

Hier is wederom eene goede gelegenheid om te laten zien, welken weg de dichterlijke ontwikkeling van het Nederlandsche volk heeft gevolgd.

Hoe komt het - zou men willen vragen - hoe komt het, dat men de frischheid en plasticiteit van den ouden Reinaert tevergeefs zoekt in de jongere bewerking; dat de didactiek hier zoo brutaal op den voorgrond treedt? Heeft misschien de ontwikkeling der wetenschap schade gedaan aan die der kunst? Alleen een overzicht van den ontwikkelingsgang van het Vlaamsche, van het Nederlandsche volk zal ons in staat kunnen stellen een antwoord op die vragen te geven.

Nog slechts een betrekkelijk klein deel onzer middeleeuwsche letterkunde kwam hier ter sprake. Wij maakten nog geene melding van de geestelijke gedichten, de lierdichten, de leerdichten, de sproken en boerden, de tooneelstukken.

De meeste dezer gedichten zijn door hunne grootere oorspronkelijkheid beter geschikt dan de ridderromans om ons den dichterlijken aanleg van ons volk te doen kennen.

De geestelijke gedichten werden voor een deel geboren uit het verlangen om den nadeeligen invloed, dien de ridderromans konden hebben, tegen te gaan; voor een ander deel werden zij geschreven door geestelijken of klerken, die geloofden een vroom werk te verrichten, indien zij het leven van een of anderen heilige verhaalden en verheerlijkten.

Van kunst is in de meeste dier heiligenlevens bijna geen sprake; misschien hebben vele dier geestelijke dichters er niet eens naar gestreefd kunst in hunne gedichten te brengen. Deze voortbrengselen der dichtkunst behooren dan ook meer tot de zoogenaamde ‘goede werken,’ waarmede men den hemel kon verdienen, dan tot de letterkunde. Het streven der dichters was in de eerste plaats, Maria, Jezus en de Heiligen te verheerlijken; wie daarin het best slaagde, had zijne taak het best volbracht. Zoo sommige gedichten, gelijk dat van Theophilus en vooral dat van Beatrijs, in kunstwaarde boven de andere staan, dan zijn toch de dichters zelf daarvan waarschijnlijk niet of maar half bewust geweest.

Er bestaat in menig opzicht voldoende reden om vele dezer gedichten over dezelfde kam te scheren; echter zou men bij voldoende kennis der toestanden en richtingen te onzent op godsdienstig gebied en door diepere studie der gedichten zelve misschien een blik verkrijgen op de ontwikkeling der geestelijke poëzie.

Dat de reis ‘van Sinte Brandane’ waarschijnlijk geschreven werd om het geloof aan wonderen te versterken, dat het dichten van den Theophilus en van de Beatrijs nauw samenhangt met den Mariadienst, is reeds meer dan eens opgemerkt. Het zijn opmerkingen in den geest, waarin ik onze geestelijke poëzie zou wenschen bestudeerd te zien.

Dat kennis der middeleeuwsche kerkgeschiedenis dringend noodig is voor hem, die de geschiedenis onzer middeleeuwsche letterkunde wil bestudeeren, blijkt vooral bij de studie onzer middeleeuwsche lyriek. Wie heeft beter over ‘het geestelijk lied in Nederland vóór de Hervorming’ geschreven dan Prof. Acquoy, de leerling van Moll?

Hoe noodig die kennis is, blijkt ook duidelijk bij de studie der gedichten van Zuster Hadewijch.

Wie niet vertrouwd is met de mystieke denkbeelden of liever met de stemmingen en gevoelens der mystieken in de 13de eeuw, kan deze liederen onmogelijk begrijpen en waardeeren. Wie b.v. niet voortdurend in het oog houdt, dat de liefde en wel voornamelijk de liefde tot God de grondstof is, welke mystici als Bernard van Clairvaux en Richard van St. Victor in hunne stelsels verwerkten, die zal telkens gevaar loopen de dichteres niet te verstaan, als zij over ‘hoghe minne’ en ‘suete minne’ spreekt.

Zelfs Jonckbloet, die toch wel wist, dat hier sprake is van m y s t i e k e liefde, laat zich soms op het dwaalspoor brengen. Vele uitdrukkingen van Hadewijch kunnen eerst dan begrepen worden, indien men ze neemt in hare overdrachtelijke beteekenis. Als zij b.v. van haar ‘hoege geslachte’ spreekt, mag men daaruit m.i. niet met Jonckbloet opmaken, dat zij ‘van goede geboorte’ was; blijkbaar doelt zij daar op hare hooge afkomst als mensch van goddelijk geslacht[1)].

Dr. te Winkel stelt Hadewijch's gedichten niet hoog. ‘Kunst-

1) Zie: Werken van Zuster Hadewijch, bl. 87, 50.

werken zijn zij blijkbaar niet,' zegt hij, 'veeleer ontboezemingen en verzuchtingen zonder samenhang.' Alles wat over haar gezegd wordt in deze uitvoerige Greschiedenis der Nederlandsche Letterkunde beslaat dan ook ternauwernood eene bladzijde. Ik meen, dat der vrome dichteres hier geen recht is geschied.

'Kunstwerken' in den eigenlijken zin des woords mogen hare gedichten niet zijn - hoevele 'kunstwerken' kan Dr. te Winkel in onze middeleeuwsche letterkunde aanwijzen? In allen gevalle is er in deze liederen vrij wat meer poëzie dan in het lijvige werk van zoo menigen rijmelaar, dat tot in kleine bijzonderheden in deze Geschiedenis besproken wordt.

Wie, na zich vertrouwd gemaakt te hebben met het geestelijk leven der mystieken, de liederen van Zuster Hadewijch bestudeert, zal, naar het mij voorkomt, zijne moeite ruimschoots beloond vinden en den beoefenaars onzer letterkunde een dienst kunnen bewijzen.

Dat de dichteres 'van goede geboorte' was, geloof ook ik; echter niet, omdat zij melding maakt van haar 'hoege geslachte,' maar omdat hare beelden en vergelijkingen zoo dikwijls aan het ridderlijke leven ontleend zijn.

Heeft eene wereldsche liefde zich in haar later gelouterd tot eene geestelijke, tot de 'caritate'? Zekerheid is daaromtrent niet gemakkelijk te geven. Zeker is echter - en voor ons is dat gewichtiger - dat zij hooggeboren was naar den geest. Men vindt in deze liederen hier en daar eene diepte, eene innigheid, eene fijnheid van gevoel, die in onze middeleeuwsche letterkunde zelden voorkomen. Dat is ook licht te begrijpen, als men in aanmerking neemt, hoezeer de ontwikkeling van het gevoelsleven in de mystiek op den voorgrond trad. Merkwaardig is Hadewijch's levendig gevoel voor de schoonheid der natuur, die haar zoo menig lied doet aanvangen met eene kleine natuurschildering, evenals men die in onze volksliederen uit de 15de en 16de eeuw aantreft. Het liefst vergeleek zij zich bij den hazelaar, die reeds vroeg, als de donkere dagen nog niet voorbij zijn, begint te bloeien en lang op zijne vruchten laat wachten. Immers, zoo was het ook haar gegaan, in wier gemoed de bloesem des geloofs reeds vroeg was ontloken, al was het in haar binnenste nog duister, al zou het lang duren voordat de vrucht zon rijpen.

Dat Zuster Hadewijch dichteres geboren was, lijdt bij mij

geen twijfel; evenmin echter, dat haar talent niet tot vollen wasdom is gekomen. De schoonheid van hare poëzie is als omneveld; slechts hier en daar breekt het licht door de wolken. Toch zijn vele harer liederen of gedeelten daarvan zoo welluidend, zoo vloeiend, zoo dichterlijk, dat haar eene voorname plaats toekomt onder de lierdichters der 13de en 14de eeuw.

De geschiedenis onzer lyriek te schrijven is daarom zoo moeilijk, omdat men mag aannemen, dat vele liederen of liedjes uit den vroegsten tijd verloren zijn gegaan.

Het lied immers is vergankelijk van aard. Vele der oudste liedjes zal men niet eens hebben opgeschreven, omdat zij slechts dienst deden voor een enkel oogenblik, voor eene enkele gelegenheid en zij gingen voorbij op den stroom des tijds met de zaken, die aanleiding gaven ze te dichten. Heeft men ze soms al eens opgeschreven, als b.v. een minnelied, dat een jong meisje in handen gespeeld of aan een meitak verbonden moest worden, dan was er evenmin veel kans, dat zulk een los blaadje papier bewaard zou blijven. Uit de 13de en 14de eeuw zijn ons slechts enkele liederen in hun geheel en deelen of sporen van andere overgebleven. De lyriek ontwikkelde zich hier te lande onder den invloed van de Fransche, hoofsche lyriek. Dat blijkt uit de minneliederen van Hendrik van Veldeke en die van Jan van Brabant. Naast de hoofsche lyriek zal echter ook reeds in die eeuwen eene volkslyriek bestaan hebben. Dat de voortbrengselen dezer lyriek, een enkel uitgezonderd, kunstwaarde hebben gehad, mag voorloopig met recht worden betwijfeld. Waarschijnlijk zijn het voornamelijk korte liedjes geweest, waarin het volksgemoed zich lucht gaf, als het met geestdrift, met spotlust, met liefde of haat, met vreugd of smart was vervuld.

Deze zienswijze berust niet op louter gissingen.

De Engelsche geschiedschrijver Matthaeus Parisiensis verhaalt ons, dat in het jaar 1173 een drieduizendtal Vlaamsche soldaten, die in het gevolg waren van graaf Robert van Leicester, op eene vlakte in de nabijheid van Leicester een reidans uitvoerden, waarbij zij een kort liedje zongen. Het Vlaamsche liedje is echter in den vorm, waarin de Engelschman het mededeelt, moeilijk te begrijpen[1)]. Toen de Brabanders in 1212 onder

1) Hoppe, hoppe Wilekin, hoppe Wilekin
Engelond is min ant tin.

Hendrik I den hertog van Luik hadden verslagen, zongen zij een liedje, waarvan de Latijnsche kroniekschrijver den zin aldus weergeeft:

Inter Brabantinos sint flores
Et inter Leodinenses dolores.

De aanhangers der bekende Bloemardine, die in den aanvang der 14de eeuw leerstellingen over de liefde der engelen verkondigde, zongen door de straten van Brussel een spotliedje op Hendrik Selle, proost van Groenendael, die zich hunnen haat op den hals had gehaald.

Van de scharen geeselaars (‘cruysbrueders’), die in de 14de eeuw door deze landen trokken, wordt ons in een gelijktijdig gedicht ‘het Boec vander Wrake’ verhaald:

In Dietsche hadden si enen sanc
Wel ghemaect, redelijc lanc,
Die op Gode riep met ernste groot,
Dat Hise hoede vander gadoot.[1)]
Dien songhen si twee te voren,
Datment verre mochte horen.
Ende sij songhen alle nare
Oft ene litanie ware.

Dat het lied op den moord van Graaf Floris V, een echt volkslied, kort na de gebeurtenis zelve gedicht werd, mag op goeden grond worden aangenomen. Het eigenaardige toch van een historisch lied bestaat in de eerste plaats daarin, dat het ‘ad rem’ is. Zoo weten wij, dat in de 14de eeuw de partij de Leliaerts een spotliedje zong op de Clauwaerts:

Clauwaert, Clauwaert,
Hoet u wel van den Lelyaert!
enz.

Nog verscheidene andere liederen van historischen aard zijn ons uit de 14de eeuw bekend.

Dat het volk bij feesten, bij dans en bij spelen kortere of

1) Schielijke dood, beroerte.

langere liedjes zal gezongen hebben, mag worden vermoed, al kan men het niet bewijzen.

Behalve deze volkslyriek was er eene hoofsche lyriek, die hier te lande weldra ingang vond. Door Veldeke en Jan van Brabant was in dat opzicht het voorbeeld gegeven; de adel en de voorname burgers zullen spoedig gevolgd zijn. Die hoofsche lyriek of kunstlyriek handelde vooral over de liefde. Dat zij reeds in de 13de eeuw hier te lande vrij algemeen in zwang moet zijn geweest, blijkt ons uit de woorden van een paar dichters dier dagen. In den 'Wapene Martijn' van Jacob van Maerlant lezen wij eene klacht over het onware dier minnepoëzie:

Martijn, ic bem des wel berecht;
Het seget al, eist here, eist knecht,
  Vrouwen ende joncfrouwen,
In sange ende in rime slecht,
Dat si met minnen sijn verplecht,
  Ende men cans niet gescouwen.
Mi dinke, dat al die werelt vecht
Jegen der reinre minnen lecht,
  Ende volgen ontrouwen.
Menicli seget nu ende echt:
'Mijn sin es so ane u gehecht,
Dat ic wane bedouwen.
Achter maecsi die mouwen[1)].

In tegenstelling met hetgeen ik vroeger aannam[2)], meen ik, dat Maerlant hier het oog heeft op Nederlandsche liederen. Neemt men aan, dat het Fransche liederen zijn geweest, dan zou het toch zeer vreemd zijn, dat hij daarvan volstrekt geene melding maakt. Ik geloof echter niet, dat hij reden zou hebben gevonden tot deze afkeuring en die klacht, indien hier werkelijk Fransche liederen bedoeld zijn. Alleen in het Nederlandsch gedichte liederen van dien aard konden eenen gevaarlijken invloed hebben op het volk, welks belang den dichter zoo na aan 't hart lag. Ook haalt hij in de twee voorlaatste regels blijkbaar iets uit de door hem bedoelde liederen aan.

Ik word in deze meening versterkt door hetgeen wij lezen in den proloog van de Middelnederlandsche bewerking der 'Disticha Catonis.' De dichter vangt aldus aan:

1) Strophische Gedichten (ed. Verwijs) p. 19, 35.
2) Het Lied in de Middeleeuwen, bl. 253.

Dieghene die in haren sinne,
Draghen waerlike minne,
Si maker of riim ende liet

'Ik draag geene minne meer' laat de dichter er op volgen. Vroeger was dat anders:

Die wile als ic die minne drouch,
Als ic die minne sach, ic louch.

Nu echter is hij tot beter inzicht gekomen; 'ik heb' zegt hij:

.... ghekeert minen moet.
An die ghenen die siin vroet.

Hij, die der wijsheid dient, ontvangt beter loon, dan 'die ter minnen dienste staet' en daarom wil hij zich zetten tot de bewerking van een boek 'dattie clerken lesen Alsi eerst ter scolen gaan.'[1)].

Is het nu niet zeer waarschijnlijk, dat hier een man spreekt, die vroeger de wereldsche minnepoëzie had beoefend, maar - ouder geworden - tot inkeer gekomen is en zich wil toeleggen op het dichten van een nuttig werk? Immers, dat was de gang van zaken bij meer middeleeuwsche dichters, o.a. bij Maerlant zelf. Heeft deze al, voor zoover wij weten, geene minnepoëzie geschreven, hij heeft zich toch in zijne jeugd gewijd aan de romantische wereldsche letterkunde.

Dat deze hoofsche lyriek ook in de 14de eeuw hier te lande beoefend werd, daarvan geven een vrij groot aantal liederen de bewijzen.

De geschiedschrijver der Nederlandsche lyriek zal, dunkt mij, twee richtingen zooveel mogelijk moeten onderscheiden. Hij zal het gebied der volkslyriek en dat der kunstlyriek zoo scherp mogelijk moeten afbakenen; moeten nagaan, of en waar volkslyriek en kunstlyriek elkander raken, of en waar zij invloed op e l k a n d e r h e b b e n gehad.

Hiertevoren zeide ik van de geestelijke dichters, dat zij tot het vervaardigen hunner gedichten voornamelijk gedreven werden door de zucht een goed werk te verrichten.

1) ed. Beets.

Ook van de didactische dichters kan dat worden getuigd. Een streven naar kunst is in de leerpoëzie zelden of nooit te bemerken. De ernstige mannen der 13de en 14de eeuw, die in zich eenige neiging gevoelden tot wetenschap en poëzie, hadden op eene enkele uitzondering na niet veel begrip van dichterlijke schoonheid; zoo zij er soms al iets van gevoeld hebben, zullen zij het niet der moeite waard hebben geacht, dat gevoel aan te kweeken en te ontwikkelen.

Zij hadden wel iets beters te doen, meenden zij.

In de dagen toen de bewoners dezer lage landen nog zoo weinig beschaving en ontwikkeling bezaten, toen dat krachtige, jonge, zinnelijke volk aan al zijne driften nog vrij spel liet en slechts met moeite kon gehouden worden binnen de grenzen, die het telkens overschreed, toen eene talrijke priesterschap op verre na niet dien invloed had, dien zij had kunnen en moeten hebben - toen traden de leerdichters op om te doen, wat zoovele geestelijken verzuimden: het volk te ontwikkelen, zijn gemoed te veredelen, zijnen geest te verrijken en te beschaven.

Begrijpende, dat kennis macht is, legden zij er zich op toe algemeene kennis onder de burgers te verbreiden. Alles wat zij zich zelf door vlijtige studie konden eigen maken, alles wat men toenmaals wist van den bijbel, van geschiedenis, van natuurkennis, van de voorname leerstukken der katholieke kerk, dat deelden zij in hunne gedichten aan hunne landgenooten mede.

Dat was hun echter niet genoeg. Niet alleen den geest, ook het gemoed hunner tijdgenooten wilden zij ontwikkelen en veredelen. Daarom gaven zij in hunne gedichten tevens min of meer uitgewerkte zedekundige stelsels.

Uit die gedichten kon de middeleeuwsche poorter leeren, hoe hij zich te gedragen had in verschillende omstandigheden des levens, welke houding hij moest aannemen tegenover geestelijke en wereldlijke overheden, welke verplichtingen hij had ten opzichte van zich zelf, zijne ouders, bloedverwanten en vrienden; hij kon in die gedichten ook het wezen der deugden, der ondeugden en hartstochten leeren kennen, de vormen waaronder zij zich in de toenmalige maatschappij vertoonden en de wijze, waarop hij de deugd moest nastreven en de ondeugd ontvlieden. Een volledig stelsel van opvoeding was derhalve in de leerdichten vervat.

Dat zij, die door hunne geschriften zulk een invloed trachtten te oefenen, ook in hunne omgeving met woord en daad daarnaar gestreefd zullen hebben, mag men aannemen; eveneens, dat die leerdichters mannen van beteekenis zijn in de beschavingsgeschiedenis van ons volk.

Onder al die mannen staat geen zoo hoog als Jacob van Maerlant, ‘de vader der Dietscher dichtren algader,’ zooals zijn leerling Jan van Boendale hem noemt.

Het hoofdstuk, door Dr. te Winkel aan Maerlant gewijd, behoort naar mijne meening onder het beste, wat in het boek voorkomt. Dat was ook wel te verwachten van den man, die een tiental jaren geleden den doctorstitel verwierf met een verdienstelijk boek, waarin Maerlant's werken als Spiegel der 13de eeuw werden beschouwd. Toch kan ik het ten opzichte der waardeering van Maerlant's dichterlijke werkzaamheid niet met Dr. te Winkel eens zijn; eene begrijpelijke liefde voor den dichter, dien de schrijver reeds zoo lang kent, heeft hem - naar het mij voorkomt - partijdig gemaakt.

Dr. te Winkel houdt Maerlant om der wille van diens strophische gedichten voor ‘den grootsten onzer middeleeuwsche dichters, die als een reus boven zijne tijdgenooten uitstak.’ Reeds dadelijk denk ik hier aan ‘Willem, die van Madoc maecte,’ wiens Reinaert, mijns inziens, wel opweegt tegen Maerlant's strophische gedichten. Overtreft Maerlant Willem in sommige opzichten b.v. in het gemak waarmede hij kunstige strophen bouwt, in andere dichterlijke hoedanigheden staat hij lager dan deze. In het gedicht ‘van den Vos Reinaerde’ valt niet zelden iets waar te nemen van hetgeen wij ‘genialiteit’ plegen te noemen; zoo iets in Maerlant's gedichten aan te wijzen, zou, meen ik, moeilijk vallen. Doch laten wij dit punt rusten; uit den aard der zaak zijn zulke vergelijkingen dikwijls onvruchtbaar, omdat zij al te subjectief zijn.

Maerlant's overige gedichten besprekende, zegt Dr. te W., dat de riddergedichten zich ‘niet boven het gewone peil’ verheffen en dat men, in de leerdichten bladerend ‘maar zelden iets zal aantreffen, wat den naam van poëzie verdient.’ De schrijver gaat dan aldus voort: ‘En toch, heeft men den moed gehad ze alle binnen een niet al te lang tijdsverloop in hun geheel door te lezen, en daarbij verbeelding genoeg, om zich in den aard van Maerlant's werkzaamheid in verband tot zijnen

tijd te verplaatsen, dan verbaast men er zich niet langer over, dat de dichter van het lied Van den lande van Oversee ook eenen Spiegel Historiael, ja zelfs een Naturen Bloeme kon schrijven, dan voelt men overal het tintelen van denzelfden gloed, maar door een machtigen geest in toom gehouden, dan is het niet meer in de eerste plaats de geleerde, dien men in Maerlant ziet, de eenvoudige verteller van geschiedkundige feiten, die met een streng logisch verstand alles ordent en schift; maar dan klinkt ons zelfs uit de meest prozaïsche woorden de stem van den dichter tegen (sic!), wiens hart zich uitstortte in zijn werk, die niet alleen zijne partes kende, maar ook door geestdrift voor het ideëele, voor waarheid en deugd bovenal, was bezield. De vorm moge prozaïsch zijn, artistiek opgevat, zooals de inhoud van een deel zijner strofische gedichten, moge de inhoud dezer leerdichten geenszins zijn, wie oog heeft voor poëzie, ook al ligt zij verscholen onder een weinig dichterlijken vorm, wordt er, naarmate hij meer met Maerlant's werken vertrouwd raakt, meer en meer van doordrongen, dat zij de gewrochten van een waarachtig dichter zijn, wiens “verbeelding” door waarheidsliefde wordt belemmerd eene hooge vlucht te nemen, maar die de beide andere eigenschappen, welke Da Costa in een dichter vordert, “gevoel en heldenmoed” in hooge mate bezit.’

Slechts op één punt ben ik het met den schrijver eens, nl. waar hij beweert, ‘dat er moed voor noodig is al Maerlant's gedichten door te lezen en dat nog wel binnen een niet al te lang tijdsverloop;’ bijna zou men dat ‘overmoed’ noemen. Overigens is het mij niet duidelijk, hoe de schrijver als in één adem kan beweren: dat in al die leerdichten zelden iets voorkomt ‘wat den naam van poëzie verdient’ en tevens, dat zij de gewrochten zijn van een waarachtig ‘dichter.’ Naar het mij voorkomt, heeft de schrijver hier de hoedanigheden en eigenschappen van den mensch Maerlant en den dichter Maerlant met elkander verward; alleen zóó en door zijne liefde voor den persoon van Maerlant verblind, kon hij tot zulk eene wonderbaarlijke uitkomst geraken.

Dat Maerlant dichter was, zal niemand ontkennen, die de strophische gedichten heeft bestudeerd en genoten; dat wij nu echter ook zijne andere gedichten in de weegschaal zullen leggen en om der wille van deze zijne dichterlijke werkzaamheid

hooger zullen schatten, dat wij die andere gedichten zullen erkennen als de gewrochten van een waarachtig dichter - daartegen moet ik opkomen. Integendeel, dat Maerlant zooveel berijmd proza kon schrijven als vervat is in de duizende bij duizende regels van zijnen Rijmbijbel, zijnen Spieghel Historiael, zijn Naturen Bloeme, bewijst, dat de kunstenaarsaandrift, de behoefte aan schoonheid in hem overheerscht werd door zijne vroomheid, door het verlangen om nuttig te zijn, om zijn volk te ontwikkelen en te beschaven.

Dat Maerlant aan die roepstem in zijn binnenste gehoor heeft gegeven, maakt hem tot een zedelijk man, een braaf man, maar dat verhoogt zijne waarde als dichter geenszins. Maerlant was ongetwijfeld een goed mensch, een man, die, tot rijpheid gekomen, - want ook deze eenvoudige middeleeuwsche klerk had zijne ‘Sturm- und Drangperiode’ - met zijn leven iets wilde doen. Dat heeft hij gedaan. Voor hem, die het volk wilde ontwikkelen, was de poëzie - het aangewezen middel; daarom bediende hij zich van haar voor het schrijven van zijne populaire werken over Geschiedenis, Natuurlijke Historie en wat niet al. Daarom zijn die werken echter nog geene poëzie. Voor mij - moge ik dan al volgens Dr. te Winkel geen oog hebben voor poëzie - ligt de poëzie dier leerdichten zoo diep verscholen, zoo diep, dat ik vrees, dat weinigen behalve Dr. te Winkel haar er uit zullen kunnen halen.

Ook hier heerscht weer de verwarring, waarvan ik boven sprak: in het s t r e v e n van den m e n s c h Maerlant om zijn volk te veredelen en te beschaven ligt poëzie - niet in de m i d d e l e n , welke hij als d i c h t e r aanwendde om zijn doel te bereiken.

Indien Dr. te Winkel geen onderscheid maakt tusschen deze twee zaken en de w e r k e n van dichters niet onderscheidt van hun s t r e v e n als mensch, dan wachten hem en ons in het vervolg van zijne Geschiedenis nog zware beproevingen. Dan zal hij de werken van alle Nederlandsche dichters, wier streven goed en edel was, niet alleen moeten lezen - eene beproeving voor hem - maar ze ook bespreken - eene beproeving voor ons, die zijn werk wenschen te leeren kennen. Dan krijgt hij alle watersnoodpoëeten aan den hals en ik vrees, dat zelfs zijne volharding daaronder zou bezwijken - tot schade voor de Geschiedenis onzer letterkunde.

Ook Maerlant's verbazingwekkende geleerdheid doet in mijn

oog zijne dichterlijke verdienste niet rijzen. Die geleerdheid is hem uitstekend te pas gekomen bij zijne taak als volksverlichter, maar geleerdheid maakt den dichter niet. De geleerdheid heeft Vondel zelfs wel eens leelijke parten gespeeld. Onder Maerlant's tijdgenooten, onder hen, die ongeveer eene eeuw vóór of na hem leefden, waren er - Dante uitgezonderd - misschien weinige, die zich in geleerdheid met hem konden meten; desniettemin staan de dichter der Chanson de Roland, die van het Nibelungenlied, staan Walther von der Vogelweide en Gottfried von Strassburg, mijns inziens, als dichters hooger dan Maerlant, staat Chaucer zeker gelijk met hem.

De dichters, die tot de ‘school van Maerlant’ behoorden, onderscheiden zich van den door hen zoo hooggeëerden voorganger in de eerste plaats hierdoor: dat hun het dichtertalent van Maerlant ontbrak; in de tweede plaats doordat in hunne werken het zedekundig element op den voorgrond treedt, terwijl in het werk van Maerlant het wetenschappelijke overheerschend is.

Uit een maatschappelijk oogpunt beschouwd staan deze mannen hoog, als dichters beteekenen zij weinig. Den grootschen tijd, dien zij beleefden, vinden wij dan ook niet in hunne werken afgespiegeld. Dr. te Winkel verklaart dit o.a. hieruit: ‘dat zij, die te midden van den hevigen strijd leefden, minder oog konden hebben voor de beteekenis van die worsteling (tusschen de “ambachters” en de aanzienlijke poorters) dan het nageslacht, dat weet, welk een oordeel daarover door den loop der gebeurtenissen is geveld’.

Alsof een dichter van eenig talent zich niet zou ontboezemen over eene gebeurtenis, die hem ontroerde, omdat hij niet zoo goed kan oordeelen over de beteekenis daarvan als het nageslacht! En Maerlant zelf dan, die zijn schoon gedicht ‘Van den Lande van Oversee’ schreef, om Europa's vorsten op te wekken tot een kruistocht, toen de tijding van Acre's val de gansche Christenheid ontroerde?

Dat de dichters der 14de eeuw zoo zelden de grootsche gebeurtenissen van hunnen tijd hebben bezongen, lag m.i. eenvoudig hieraan, dat zij niet hoog genoeg stonden; zij waren geheel o n d e r den indruk van die gebeurtenissen, maar konden die indrukken niet beheerschen en verwerken en hadden geen talent genoeg ze in schoone taal weder te geven.

Waarlijk het schijnt, alsof men ook den dichters der 14de eeuw heeft toegeroepen:

> Laat zachtkens rusten al de braven,
> Die in Vlaanderen liggen begraven;
> Laat rusten de Coninck en Artevelde
> En zweert niet bij Breydel, dien forschen helde.

Dat deze leerdichten aantrekkelijkheid hebben voor ieder, die de geschiedenis van ons land en van onze letterkunde bestudeert, zal ik allerminst ontkennen, maar dichters - in den zin, dien wij aan dat woord hechten - zijn zij niet.

Vrij wat meer dichterlijk talent, al is het niet van den eersten rang, valt waar te nemen in de korte verhalen van ernstigen of vroolijken aard, die in de 14de eeuw hier te lande en elders de ronde deden onder den naam van s p r o k e n en b o e r d e n .

Het Nederlandsche volk was in rijkdom en beschaving vooruitgegaan; de behoefte aan letterkundig genot deed zich sterker gevoelen. De poëzie bleef niet langer monopolie van den adel en de aanzienlijken; ook onder den kleinen burgerstand konden de talrijke ‘sprekers’ en ‘zeggers’ rekenen op een luistergraag publiek, goedlachsch en goedgeefsch. Immers ware het publiek niet goedgeefsch geweest, wij zouden niet een zoo groot aantal dier zwervende dichters aantreffen.

De stof van vele dezer berijmde verhalen was in Westelijk Europa gemeen goed, dat elk nam, waar hij het vond en naar eigen goeddunken verwerkte. Vele dezer gedichten zijn ook oorspronkelijk Nederlandsch.

Juist door dat zwervende leven raakten de dichters en voordragers dezer gedichten vertrouwd met het volk, welks handel en wandel hun stof gaf tot het in dicht brengen van menig kluchtig voorval, van menige losse grap; tot het teekenen of schetsen van huiselijke tooneeltjes, tot het opstellen van zedekundige gedichten of van verhalen met eene zedelijke strekking.

Door hare oorspronkelijkheid zijn de sproken en boerden eene kostbare bron voor den geschiedschrijver der Nederlandsche Letterkunde, die hier ruimschoots gelegenheid vindt om de dichterlijke ontwikkeling van het Nederlandsche volk in de middeleeuwen te leeren kennen. Sommige sproken zijn verwant

aan den ridderroman, andere - vooral die van Willem van Hillegaersbergh - herinneren aan de leerdichten, terwijl in de boerden menig punt van overeenkomst met den Reinaert kan worden aangetroffen.

Onderscheiden zich sommige boerden en sproken door eene kostelijke gave van vertellen, door frischheid en ongekunsteldheid, door levendigen zin voor humor, andere - vooral de zedekundige - zijn dikwijls langdradig, verwaterd, onbeteekenend.

Dr. te Winkel heeft ons zeer vele dezer gedichten afzonderlijk opgenoemd, van vele den inhoud medegedeeld als ook de bronnen of verwante verhalen aangewezen. Als men in aanmerking neemt, dat de schrijver de eerste is, die ons zulk een volledig en nauwkeurig overzicht schenkt, dan zal men niet aarzelen de verdienste van dit hoofdstuk te erkennen. Echter - ook ditmaal ben ik ‘dankbaar maar niet voldaan.’ Het schijnt mij toe, alsof de schrijver hier, gelijk in meer hoofdstukken van zijn werk ‘wel de boomen maar niet het bosch’ heeft gezien.

Waar is eene karakteristiek van deze gansche dichtsoort, verkregen door eene nauwkeurige onderlinge vergelijking? Waar is de verhouding aangewezen tusschen deze gedichten en de maatschappij in welker midden zij ontstonden? Waar de samenhang en de aanrakingspunten tusschen deze voortbrengselen onzer letterkunde en andere als de ridderromans, den Reinaert, de leerdichten?

Indien ik van Dr. te Winkel eischte, dat hij, die reeds zooveel deed, ook deze vragen zou hebben beantwoord, dan zou hij dat met recht ‘overvragen’ kunnen noemen. Het is mijne bedoeling dan ook slechts aan te toonen, welke andere punten nog onderzocht moeten worden, voordat de plaats der boerden en sproken in onze letterkunde bepaald mag heeten.

De twee laatste dichters van beteekenis in de 14de eeuw: Willem van Hillegaersbergh en Dirc Potter worden door Dr. te Winkel uitvoerig besproken, hunne gedichten aan eene nauwkeurige beschouwing onderworpen.

Willem van Hillegaersbergh, de burgerlijke spreker, had ontegenzeggelijk meer talent dan ‘'s graven clerc’, de adellijke Dirc Potter. Zijne gedichten zijn daarom zulk een dankbaar en aantrekkelijk voorwerp van studie, omdat hij een der weinige

Nederlandsche dichters uit de middeleeuwen is, van wiens dichterlijke werkzaamheid wij ons een vrij duidelijk beeld kunnen vormen. Tevens is hij een echt nationaal dichter, evenals Maerlant dat was.

Verscheidene eigenschappen van den Nederlandschen ‘dichtaard’, als ik dat woord mag gebruiken, zijn reeds in meester Willem's gedichten te bespeuren. De aanleg voor het didactische was overheerschend in hem en hij had eene sterke neiging tot bespiegelen en moralizeeren; daarbij echter zin voor humor en talent van vertellen; hij was een goed waarnemer en had oog voor natuurschoon. Geen enkele onzer middeleeuwsche dichters had een zoo levendig besef van de roeping des dichters en heeft zijne opvatting daarvan op vele plaatsen van zijn werk zoo duidelijk uiteengezet.

Dirc Potter had eer eene plaats bij de leerdichters verdiend dan bij de sprooksprekers; immers, een ‘spreker’, een dichter van beroep, was hij niet en zijn werk, waarin hij de *minne* behandelde, was een leerdicht, al is het dan ook doorzaaid met verhalen, die tot de sproken gerekend kunnen worden.

In velerlei opzichten verdient ook Potter's werk onze belangstelling. Hij was een goed waarnemer en kende de menschen; niet zelden maakt hij opmerkingen van psychologischen aard, die ons te meer treffen door de naïeve wijze, waarop zij worden voorgedragen[1)]. Hij was in sommige opzichten een idealist, vooral waar het den vrouwendienst gold. Met eene vooral voor dien tijd verdienstelijke kracht van ironie bespot hij de ‘huisbacken jonghen’, de dikhuidige jongelui zijner dagen, die besef noch begrip hebben van de edelheid der vrouwen en der liefde. ‘'T fel is dicke, 't en mach mach niet doer’ (het kan er niet doorheen). Platte utilisten zijn het:

> Die nutscap behaecht hem veel bat,
> Dan roesengaert en bloemenscat.

Toch zweert ook hij bij de middelmaat, evenals zoovele Nederlandsche dichters vóór en na hem; ‘Vrou Mate is een edel vorstinne.’ Toch verhindert zijn idealisme hem niet platte

1) Men leze b.v. de wijze, waarop hij een verliefden jongen dwaas beschrijft. Boek I, 736-780.

beelden en vergelijkingen te gebruiken, die ons herinneren, dat wij in Holland en in den aanvang der 15de eeuw zijn.

Wanneer hij de vrouwen wil waarschuwen wel te letten op de keuze van een minnaar, indien de hartstocht haar te machtig mocht worden, zegt hij: ‘ziedt uw spek in goed rivierwater!’[1] Elders, van verliefde jongelui sprekende:

> Sijn zij in kercken of in clusen,
> Die cat siet altoos na den musen.

Der moeite waard zou het zijn Potter's opvatting der liefde nauwkeuriger te bestudeeren dan tot hiertoe geschied is. De slotsom dier studie zou misschien luiden, dat Potter's opvatting der liefde het midden houdt tusschen de cynische opvatting van sommige Fransche dichters, zooals die blijkt in den Roman de la Rose en de idealistische der Duitsche Minnesinger; dat zij echter dichter staat bij die der laatsten, wier werken de secretaris der Beiersche graven wel gekend zal hebben, zooals o.a. blijkt uit de regels, waarin hij over den bekenden Minnesinger Neidhart (Nithart) von Reuenthal spreekt[2].

Zijn de menestreelen en sprooksprekers ook de dichters en vertooners geweest van het kleine aantal romantische tooneelstukken en kluchten, die ons uit de 14de eeuw zijn overgebleven?

Tot dusverre namen velen op voorgang van Wybrands aan, dat de oorsprong van het wereldlijk tooneel te onzent in de Kerk moet worden gezocht; dat zich uit den kerkdienst de mysterie- en mirakelspelen en uit deze weer het wereldlijke drama heeft ontwikkeld. Dr. te Winkel is niet van die meening. Hij gelooft, dat die tooneelstukken eene ontwikkeling zijn van de samenspraken en tafelspeelkens, welke reeds door de sprekers en hunne gezellen werden voorgedragen. Deze meening, die ook reeds door Prof. Moltzer in de Inleiding op zijne uitgave van ‘de Middelnederlandsche Dramatische Poëzie’ was verdedigd, is hier op nieuw te berde gebracht en met kennis van zaken besproken.

Zeker zal zij wel aanhangers winnen en naar mijne meening verdient zij dat ook wel.

1) I, 3207-3209.
2) II, 705 ‘heer Nytert van Ruwendael.’

De ‘abele’ (ernstige) spelen zijn verwant met de ridderromans; de ‘sotternieën’ met de boerden. In de abele spelen bewegen wij ons in de hoogere kringen der maatschappij, onder vorsten en edelen; in de sotternieën worden ons tooneeltjes uit het leven, liefst uit het huwelijksleven, der lagere standen voor oogen gebracht.

Om spanning, veroorzaakt door het leggen en ontwarren van een knoop, was het in de abele spelen evenmin te doen als in het klassieke drama; in een proloog werd de inhoud van het stuk kortelijk medegedeeld en van spanning over den afloop kon dus moeilijk sprake meer zijn.

Op de eenheid van tijd en plaats werd niet gelet; kostuum en decoratief waren, voor zoover wij kunnen nagaan, uiterst eenvoudig.

De sotternieën (kluchten) onderscheiden zich door groote levendigheid; het zijn aantrekkelijke stukjes, waar gang in zit en kleur over ligt. Zij verplaatsen ons gewoonlijk ‘in medias res’ en zonder nader bewijs kan ik daarom niet aannemen, dat van een dier kluchten (Truwanten) de aanvang verloren zou zijn; het stuk kan zeer wel aanvangen, zooals het nu begint. Opmerkelijk is het, dat de vertooners der kluchten zich meer dan eens tot de toeschouwers richtten, evenals dat thans nog wel gebeurt; zoo weinig lette men op het volhouden der fictie.

De abele spelen zijn boeiend en vol leven. Tooneeltjes als dat tusschen Esmoreit en zijne gevangen moeder, figuren als die van de ongelukkige Sandrijn zijn, vooral voor dien tijd, verdienstelijk.

Van eene tooneelliteratuur, die zulke eerstelingen kan aanwijzen, mocht men terecht groote verwachtingen koesteren; zij heeft die verwachtingen echter niet vervuld.

In de letterkunde van alle volken, ook in de Nederlandsche, zijn prozageschriften jonger dan dichtwerken.

De verklaring, die Dr. te Winkel van dit feit geeft, voldoet mij niet geheel. Volgens den schrijver zouden de menschen zich eerst hebben afgevraagd, ‘wat wel het geheim was, waardoor de eene spreker meer boeide dan de ander; had men dat geheim ontdekt, dan werd men er vanzelf toe gebracht ook in het spreken zekere mate van kunst te waardeeren, naar dezelfde kunst te streven en dus van spreker redenaar te worden.’ Toch legde men zich niet op het proza toe, omdat de dicht-

vorm aantrekkelijker was. Bovendien stond een goed dichter in ieders schatting, ook in die der kunstenaars, ‘veel hooger’ dan een goed prozaschrijver; daarom aarzelden de kunstenaars nog lang, voor zij eenen kunstvorm gingen beoefenen, die zooveel minder talent verried.

Wat mij in deze verklaring niet bevredigt, is in de eerste plaats, dat Dr. te Winkel aan een nog onontwikkeld volk - want daarover spreekt hij - zooveel critisch vermogen en scherpte van psychologische waarneming toeschrijft, dat zij zich zelf zouden hebben afgevraagd: waarin het geheim der welsprekendheid wel bestond. Zulke vragen zijn eerst aan de orde gesteld door rhetoren als Cicero en Quintilianus, toen de kunst van het proza reeds een tijdperk van bloei achter den rug had.

Of inderdaad ‘een goed dichter uit den aard der zaak veel hooger staat dan een goed prozaschrijver,’ gelijk Dr. te Winkel beweert, zal ik in het midden laten; dat men in de middeleeuwen zoo dacht, houd ook ik echter voor zeker. In die middeleeuwsche opvatting ligt ongetwijfeld voor een deel de reden, waarom men in de middeleeuwen zooveel poëzie schreef. Een andere, en mijns inziens gewichtiger, reden is echter door Dr. te Winkel geheel buiten rekening gelaten: de middeleeuwsche gewoonte om letterkundige werken door mondelinge voordracht ter kennis van het publiek te brengen. Onze middeleeuwsche letterkunde was grootendeels en bestendeels bestemd om g e h o o r d , niet om g e l e z e n te worden; zoo er al letterkundige voortbrengselen gelezen werden, het was bij uitzondering of eerst in lateren tijd.

Voor mondelinge voordracht nu is poëzie uit den aard der zaak beter geschikt dan proza. Zij is gemakkelijker te onthouden voor den dichter of voordrager en maakt meer indruk op den hoorder.

Waarin bestonden nu de voortbrengselen onzer middeleeuwsche prozaschrijvers?

Van zuiver aesthetische werken in proza - zegt de schrijver - kan in de middeleeuwen geene sprake zijn; ‘wie toen proza schreven, deden het eenvoudig, omdat zij iets hadden mede te deelen of te leeren: zij wilden alles eerder zijn dan kunstenaars en wanneer wij aan sommigen van hen eenig kunsttalent niet te eenemale kunnen ontzeggen, dan is het alleen

omdat zij zich in stijl en samenstelling hunner geschriften van hunne vak- en tijdgenooten - misschien zonder het te willen of te weten - gunstig onderscheiden. Daarom dan ook alleen verdienen de middeleeuwsche prozaschrijvers een bescheiden plaatsje in de geschiedenis der fraaie letteren.'

Menigeen zal - ook al is hij het overigens met Dr. te Winkel eens - op het gezicht van het uitvoerige hoofdstuk over het Proza, zich zelf afvragen, wat de schrijver toch wel onder het woord b e s c h e i d e n mag verstaan en of de zorg voor de taalkundigen den schrijver ook hier weer parten heeft gespeeld.

Laat men dit al onopgemerkt, dan zal men nog vragen: hadden de leerdichters en de meeste schrijvers van rijmkronieken wel eenige andere bedoeling dan 'iets mede te deelen of te leeren?' En de werken van deze schrijvers zijn toch breedvoerig genoeg behandeld. De door Dr. te Winkel opgegeven reden om aan de prozaschrijvers slechts een bescheiden plaatsje toe te kennen, komt mij derhalve verre van afdoende voor.

Ook wat de waardeering van het middeleeuwsch proza betreft, ben ik het niet geheel met den schrijver eens. Ik meen, dat uit menig devoot sermoen van Ruysbroeck en anderen, uit menige kloosterlegende vooral meer naïeve kunst blijkt dan uit vele leerdichters en kroniekschrijvers, meer dan uit verscheidene ridderromans. Zelfs in vertaalde prozawerken als 'des Conincs Somme' is vrij wat op te merken, dat van gewicht is voor den geschiedschrijver der Nederlandsche Letterkunde.

Dr. te Wirkel wijst er op, dat het Dietsche proza tot dusver weinig bestudeerd is; dat men derhalve van iemand, die de geschiedenis der gansche letterkunde schrijft, niet kan eischen, dat hij 'zulk eene in kleinigheden afdalende studie' zou leveren. Hij houde het mij echter ten goede, indien ik mij hier desniettemin onvoldaan toon.

Van een schrijver, die eene nieuwe wetenschappelijke geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde op touw zet, terwijl het groote werk van Jonckbloet nog zoo kort geleden eene derde uitgave beleefde, mag men met recht verwachten, dat hij deze groote leemte in de geschiedenis onzer letterkunde min of meer zal aanvullen. Onbillijk zou het zijn bij den tegenwoordigen stand der wetenschap een welgelijkend beeld

van ons middeleeuwsch proza te verlangen van hem, die dat voor de eerste maal beproeft. Gaarne erken ik, dat het ons hier geboden overzicht van het proza volledіger is, dan wat Jonckbloet ons gaf; toch is voor de kennis van Ruysbroeck, is in het algemeen voor de kenschetsing van ons proza hier al te weinig gedaan.

Wij zijn hier gekomen aan het eind onzer beschouwing van Dr. te Winkel's boek.

Met de woorden ‘dankbaar maar onvoldaan,’ die ik reeds meer dan eens bezigde, zou men den geest dezer beschouwing kunnen weergeven.

Dankbaar - omdat hier alles, wat de geschiedenis van het uitwendige onzer middeleeuwsche letterkunde raakt, met zoo groote volledigheid en nauwkeurigheid is behandeld; omdat ons een in vele opzichten verdienstelijk werk over de Geschiedenis onzer letterkunde is geschonken.

Onvoldaan - omdat van de geschiedenis van het innerlijke leven onzer letterkunde tot nog toe hier zoo weinig blijkt.

Eene G e s c h i e d e n i s der Nederlandsche Letterkunde vinden wij in dit boek naar mijne opvatting niet; daarvoor is ons te zelden getoond, hoe het een zich uit het ander ontwikkelt, hoe het een met het ander samenhangt; daarvoor bekleedt de geschiedenis der letterkundige k u n s t hier eene te geringe plaats, en juist op die kunst komt het aan.

Wat ik bedoel met de geschiedenis van het innerlijk leven onzer letterkunde, zal, naar ik hoop, voor een deel gebleken zijn uit de voorafgaande bladzijden.

Er is echter meer. Daar zijn nog zoovele vragen, waarop de geschiedschijver onzer middeleeuwsche letterkunde naar mijne meening antwoord moet geven of trachten te geven - wil hij niet alleen op het uiterlijke zijne aandacht vestigen.

Welke indrukken ontvingen de middeleeuwsche dichters van de hen omringende n a t u u r?

In verschillende onzer middeleeuwsche gedichten ligt bouwstof genoeg voor een onderzoeker: in den Reinaert; in de ridderromans; in het ‘Spel vanden Winter ende vanden Zomer;’ in onze middeleeuwsche liederen, die zoo dikwijls aanvangen met eene kleine natuurschildering bij wijze van ouverture; in de gedichten van Zuster Hadewijch; in die van Willem van Hillegaersbergh; zelfs in de wijze, waarop Veldeke de ligging van

Maastricht beschrijft, kan hij, die deze vraag zou willen beantwoorden, gegevens vinden.

Een van de voorname karaktertrekken der middeleeuwsche letterkunde is hare n a ï e v e t e i t .

Wat is het wezen dier naïeveteit? Hoe, waar en onder welke omstandigheden vertoont zij zich bij de Dietsche dichters en schrijvers der middeleeuwen?

Een antwoord op deze vraag te geven zou niet gemakkelijk zijn. De naïeveteit toch vertoont zich in de gansche middeleeuwsche letterkunde, omdat zij tot het wezen der schrijvers behoorde. Onder haren minst aantrekkelijken vorm vertoont zij zich in de heiligenlevens, in het verheerlijken of niet opmerken van veel, wat in onze oogen walgelijk of kluchtig is; aantrekkelijk of bekoorlijk is zij in zoo menige kloosterlegende, in de wijze, waarop in de ridderromans, in den Reinaert, in de ‘abele spelen’ en elders de personen ons hunne gedachten en gevoelens mededeelen. Er is naïeveteit noodig om de ‘faits et gestes’ der heilige Christina te kunnen bewonderen, om gesticht te worden door de preeken, die de heilige Franciscus houdt voor vogels en krekels. Bekoorlijk is de naïeveteit in het verhaal van het kleine monnikje, dat de Heilige Maagd aanziet voor eene arme vrouw, omdat zij een naakt kindje op den arm heeft en dat dagelijks eenige spijs uit zijn mond voor haar spaart.

De naïeveteit openbaart zich ook op het gebied van spot en satire. Als Dirc Potter wil uitdrukken, dat Nichol (Michal) zich in sarcastische bewoordingen uitliet over de wijze, waarop David danste voor de ark des verbonds, noemt hij dat: ‘spreken uut enen wreden sin’ en ‘valsche, nydige woorden’[1].

Evenals met de naïeveteit zou men ook kunnen handelen met de a l l e g o r i e .

Eindelijk zou men de d i c h t e r s zelven tot voorwerp van een grondig onderzoek kunnen maken. Men zou degenen, wier r o e p i n g het was dichter te zijn, moeten onderscheiden van hen, wier b e r o e p het was; natuurlijk zal men er ook vinden, bij wie roeping en beroep één waren. Men zou moeten beproeven de werkzaamheid van klerken, meistreels, sprekers en volksdichters te schetsen en een denkbeeld te geven van hunne

1) t.a.p., IV, 700-710.

onderlinge verhouding. Men zou moeten nagaan, welke denkbeelden zij over hunne kunst hadden, welke eischen zij zich stelden en in hoever zij daaraan hebben beantwoord. Ook hunne techniek zou bestudeerd moeten worden, hunne verbeeldingskracht, waar die zich vertoont, en de eigenaardige wijze, waarop zij menschen en zaken beschouwden.

Er zou nog meer te noemen zijn; zoo b.v. de invloed der klassieken op onze middeleeuwsche letterkunde, doch voor mijn doel is het genoemde reeds voldoende.

Dat er, gelijk ik in den aanvang schreef, ook bij de studie van de Geschiedenis der Letterkunde verschil van opvatting bestaat, is in dit stuk opnieuw bewaarheid. Men zou kunnen meenen, dat die beide opvattingen zeer wel met elkander vereenigd kunnen worden. Tot op zekere hoogte zal dat zeker kunnen geschieden; in vele gevallen zullen echter twee zoo verschillende opvattingen elkander uitsluiten. Naar mijne meeening is dit zeer gelukkig. Indien de beoefenaars eener studie het slechts omtrent zekere hoofdzaken met elkander eens zijn, zal verscheidenheid en verschil van opvatting den vooruitgang dier studie slechts bevorderen. Kan men al geen afstand doen van zijne eigene opvatting, die immers met onzen ganschen aanleg samenhangt, men kan toch die van een ander eerbiedigen, het goede daarin op prijs stellen en erkennen.

Daarom heb ik niet geaarzeld Dr. te Winkel het eeresaluut te brengen, voordat onze wapenen zich kruisten in vreedzamen strijd. Daarom aarzel ik niet hem na afloop daarvan nog eens mijne hulde te brengen voor zijnen verdienstelijken arbeid, de vrucht van buitengewone vlijt, van eigen onderzoek en zelfstandig oordeel.

Mocht de schrijver meenen, dat ik te hooge eischen stel; dat ik te veel over mijne eigene opvatting, te weinig over zijn boek heb gesproken - hij bedenke, dat zijn verdienstelijk werk mij vooral eene aanleiding was om, zoo mogelijk, mijn eigen ideaal te schetsen van de studie onzer letterkunde; hij vergete niet, dat mijn eenige beweegreden in dezen was: de bevordering der studie, die ons beiden lief is.

Misschien zal hij mij dan niet euvel duiden, dat ik hem, die reeds zooveel Middelnederlandsch moest lezen, om der wille der volledigheid wijs op eene onuitgegeven strofe. Het is een

voortbrengsel van Maerlant's jongsten en onwaardigsten navolger. De bedoeling van den man is blijkbaar goed, maar poëzie kan ik er niet in vinden; misschien is Dr. te Winkel gelukkiger.

Wise clerc, brine emmer voort,
Dat ter Historien toe behoort;
Wilt ons dat orconden!
Al begripic dine woort,
Die du tot Groningen in de poort
Met pine heves vonden,
Wes op mi des niet gestoort;
Seker, ic waer wel verdoort,
Waendict al gegronden.
Hine hevet der eren niet een oort,
Die al begripet, dat hi hoort.
Wapene over die honden,
Nu ende tallen stonden!

G. KALFF.

Onze consuls.

De gehuwde Engelsche vrouw bij uitzondering, is meer echtgenoote dan moeder. Meer trouw heeft zij dan teerheid. En daarin, zoo beweert men, ligt voor een belangrijk deel de oorzaak van Engelands heerschappij over bijna geheel de wereld buiten Europa. Geen plek op den aardbodem zoo ver verwijderd of onbekend, waar de Engelschman niet gereedelijk heentrekt zoodra 's lands of eigen belang hem daartoe aandrijft. Want hij is er zeker van nergens alleen te zullen staan, maar overal dat weldadig en gezellig ‘te huis’ te kunnen vestigen, waardoor hij te krachtiger en te ongestoorder zijn arbeid daar buiten kan verrichten. En als de kinderen van zulke krachtige ouders, verweekelijkt noch verteederd, reeds vroeg zelfstandig opgroeien, en al van jongs af vrij blijven van dat ziekelijke denkbeeld alleen in het vaderland hun toekomst te moeten zoeken, dan staat het geslacht der wereldburgers voor ons, die nergens vreemdelingen zijn.

En toch blijft Old England hun ideaal en, na welgeslaagden arbeid, hun rustplaats, want juist de lange scheiding, maakte hun het vaderland des te dierbaarder.

Vraagt ge mij, waarom ik de zoo kloeke en toch lieftallige Engelsche vrouw tot schutspatrone inroep, waar ik het juist echt mannelijk bedrijf van vertegenwoordiger der nationale belangen in den vreemde, als Consul, ter sprake breng, dan is mijn antwoord gereed. Het uitnemend advies der Commissie voor de consulaire examens, ter voldoening aan de uitnoodiging van onzen Minister van Buitenlandsche Zaken om een plan te beramen tot een volledige organisatie van den Nederlandschen consulairen dienst, geeft mij daartoe de meest gereede aanleiding. Immers terwijl de Algemeene Voorschriften voor de Ne-

derlandsche consulaire ambtenaren, hun tot hoofdtaak opleggen de bescherming der belangen onzer nijveren in den verren vreemde en eerst daarna de bevordering daarvan noemen, maar de tot een oordeel bij uitstek bevoegde Commissie van die bescherming niet eens gewaagt en, in stede van bevordering onzer nationale belangen, integendeel allereerst het scheppen daarvan dringend noodig acht, dan staat het treurig feit voor ons, dat wij Nederlanders daar nog volslagen vreemdelingen zijn, waar het succès van anderen toch de vruchtbaarheid van het arbeidsveld voldingend bewijst.

Is 't dan wonder dat ik de oorzaken tracht op te sporen, welke den Engelschman reeds voor lang tot welvarend bewoner hebben gemaakt van begeerlijke plaatsen, alwaar wij Nederlanders nog geheel onbekenden zijn?

En den Duitscher, moet ik er bijvoegen. De drang moge minder aangenaam zijn, die hem het arme en soldateske Vaderland gewoonlijk al zeer jong doet verlaten, dan die welke den Brit uit het rijke en vrije Engeland elders heendrijft, toch toonen beiden moed en veerkracht te bezitten om elders een beter lot te zoeken dan hun op eigen bodem wacht. En geen van beide verloochent daarom ooit zijn geboorteland. De Brit keert er terug, zoodra de fortuin hem daar buiten gunstig is; en verre van zich ooit burger te gevoelen in het vreemde land waar hij een welvarend man werd, maakt 't veeleer zijn eigenaardigen trots uit daar toch vreemdeling te blijven. Anders de Duitscher. Niet dan bij hoogst zeldzame uitzondering verlaat hij het vreemde land weer voor het eigene; en hij is er juist fier op, daar in de vervulling zijner verplichtingen als burger met de beste ingezetenen te wedijveren, al blijft hij ook soms tot in menig opvolgend geslacht toe, getrouw aan de taal en de zeden en gewoonten zijner Duitsche vaderen. Maar sedert dat eens zoo dichterlijke en gemoedelijke en streng wetenschappelijke Duitschland al meer en meer ontaardt in een reusachtige kazerne, en de overmoed van den Duitschen soldaat en ambtenaar er den boventoon voert, kan de door de zegeningen van een vrij land verwende Duitscher zich daar niet meer thuis gevoelen. Beiden echter, Engelschman zoowel als Duitscher, hebben door hun arbeid en energie menige verafgelegene en voor korten tijd nog onbewoonbare plek grond tot welvaart gebracht en zoozeer ontwikkeld, dat men 't vooral

aan hen te danken heeft als thans bijna geheel de wereld voor een ieder openstaat.

Er was een tijd, toen dat ook van Holland kon getuigd worden, in de dagen toen de oppervlakte van ons kleine landje in Europa haast een belachlijk contrast vormde met al die landen in Noord- en Zuid-Amerika en in Afrika en in Indië, om nog niet eens van Australië te spreken, alwaar de groote havens en steden allen Hollandsche namen droegen en een klein aantal Hollandsche mannen toch hun gezag wisten te doen gelden. Wij waren toen een volk van moed en kracht en ondernemingsgeest, en onze in hunne eens opgevatte plannen stugge en onverzettelijke vaderen, wilden van geen grenzen weten voor hun handels- en scheepvaartgebied. Toen spreidden wij onze heerschappij nog niet ten toon door het dreigen met belasting en vervolgingsbilletten, maar de kloeke vuist hanteerde destijds het zwaard, dat beter tot gehoorzaamheid dwong dan thans de ambtelijke orakeltaal.

Arm Nederland, dat in die tijden met het ook toen reeds veel grooter Engeland toch gelijken tred wist te houden en voor Duitschland geen duim breed week, en dat thans op die beide landen moet gewezen worden zelfs als voorbeelden van handelsnatiën in den vreemde, ja, dat niet eens meer op het beperkte oorlogsterrein in zijne eigene koloniën, den inlandschen vijand meester weet te worden. Wij zullen Jan Pieterszoon Koen weldra jubelend herdenken, maar helaas! met groote woorden alleen, omdat een Atjeh ons doet huiveren ook met onze daden aan den voet van zijn beeltenis te verschijnen!

Of is iemand onzer zoo scherpzinnig om nog krasser tegenstelling te bedenken, dan gelegen is in die twee enkele namen Koen en Atjeh?

Waarlijk, nog is ons koloniaal gebied te groot, voor de zoo kleine koloniale politiek onzer dagen!

Officieele pioniers, in wel verre maar toch overbekende en reeds bloeiende landen, vraagt de Commissie der consulaire examens van onze regeering, ten einde de aldaar nog niet vertegenwoordigde Nederlandsche handel en scheepvaart en nijverheid te doen deelen in de winsten, welke Engelschman en Duitscher er reeds lang van hun arbeid trekken. Van sommige der landen welke zij opnoemt, hebben de hoofdsteden al een Engelsch en Duitsch karakter aangenomen, want Engelsche gewoonten en

geriefelijkheden brengt de Engelschman overal heen waar hij zich vestigt. John Bull schijnt het Londensche leven aan zijn voetzoolen vast te hechten, eer hij zijn land verlaat. En waar aanvankelijk slechts een Duitscher gevestigd is bloeit weldra de Duitsche vereeniging, zoodat de nieuw aangekomene er zich weer als in het vaderland teruggekeerd waant. Vanwaar dan het zonderling verschijnsel, dat ons traditioneel handels- en scheepvaartvolk daar niet evenzeer op zijne handelshuizen wijzen kan? Niet voorzeker, omdat de jonge Hollandsche vrouw weigeren zou het voorbeeld harer Engelsche en ook Duitsche zusteren te volgen en ook elders haar huis te bouwen. Als de onlangs door mij gehoorde en als volkomen juist beaamde bewering waarheid bevat, dat bij financieele rampen, die een bloeiend gezin tot hinderlijke inkrimping der eens ruime uitgaven dwingen, onze vrouwen met meer opgewektheid en moed afstand doen van vroeger als onmisbaar beschouwde geriefelijkheden dan de mannen, wier roekeloosheid de schuld draagt van het leed dat over hunne gezinnen is gebracht, dan leeft in onze vrouwen ook nog in onze dagen het Oud-Hollandsch karakter van degelijkheid. Maar eerst zal de jonge Nederlander daar in den vreemde het terrein dan toch wel verkend moeten hebben, eer hij er zijn gezin wil overbrengen? En dan is hij aldaar reeds geen vreemdeling meer.

't Is zoo, ons volkje is weinig talrijk tegenover die millioenen en nog eens millioenen van Engelschen en Duitschers, wij, die met geheel onze natie nog niet zoo vele zielen uitmaken als de enkele hoofdstad van Groot-Brittanje al opsomt. Maar wij hebben voor ons kleine landje nog altijd ééne groote kolonie over, alwaar jaarlijks een aanzienlijk gedeelte onzer mannelijke bevolking een bestaan vindt, al schijnen onze zoogenaamde staatsmannen dat voortdurend te vergeten, en alwaar tal van onze vrouwen het bewijs geven waarlijk niet achter te staan bij de dochteren van Engeland om het bijbelsche voorschrift na te leven, door vader en moeder te verlaten en den man te volgen. Daarenboven zijn wij nog steeds een rijk volk, alwaar wel de reusachtige fortuinen van den Engelschen adel ontbreken, maar het algemeen toch over middelen beschikt die ruimschoots voldoen aan de bescheiden eischen van onze burgerlijk levende natie. Ons land is dicht bevolkt en levert daardoor een groote verscheidenheid van middelen van bestaan

op, zoodat de drang om het onderhoud elders te zoeken, hier bij verre na niet zoo groot is als in Duitschland. Eer zouden wij ons met België moeten vergelijken; en dan voorzeker zal het blijken dat een oneindig grooter aantal Nederlanders buiten het vaderland leeft en werkt, Java ingesloten, dan de Belgen zouden kunnen opnoemen. En ik wijs op dat alles om aan te toonen, dat het rauwelijks opsommen van het kleiner aantal Nederlanders in den verren vreemde tegenover de tallooze Engelschen en Duitschers die aldaar een ruim bestaan niet enkel zochten maar ook wel degelijk vonden, onbillijk jegens ons zou zijn.

Toch neemt dat alles het rechtmatige der klacht niet weg, over de te kleine vertegenwoordiging onzer landgenooten onder die welvarende vreemdelingen in de vreemde gewesten. Geheel anders zonden dan de toestanden hier te lande moeten zijn. Geen arbeidswillige ten onzent zou dan langer mogen klagen over gebrek aan werk, de bekwame man geen bezwaar ondervinden bij het zoeken naar een middel van bestaan, en de voor een bepaald beroep opgeleide, niet in geheele andere bedrijven zijn brood vinden. En vooral zou men dan niet meer soms met verbazing moeten vragen, waarom ten koste van zoo vele millioenen schats, hooger en middelbaar en dus het zuiver wetenschappelijk en technisch onderwijs nog altijd streng van elkander gescheiden worden, als toch ten slotte de man die het hoogst moet staan door zijn studie, in het meest eenvoudig vak zijn brood zoekt of daarin althans optreedt.

En juist omdat die ongewenschte toestanden in onze maatschappij niet alleen sinds lang aan de orde van den dag waren, maar dat voorzeker ook nog lang zullen blijven, is het bewijs geleverd, dat in ons land meer behoefte is aan de gelegenheid om zijn brood te verdienen dan zelfs de bekwame man er vindt. Ook elders wordt die behoefte gevoeld, maar daar heeft de man van ontwikkeling den moed veraf te zoeken wat hij ten zijnent niet vond. Van daar dat ik het zoo uitnemend advies der Commissie voor de consulaire examens, ook reeds uit een nationaal oogpunt zoozeer toejuich. Zij legt niet alleen den vinger op een open en zichtbare wonde, maar zij haast zich tevens om het geneesmiddel er voor aan te wijzen. Dat nu is verdienstelijk. Volgt onze Minister van Buitenlandsche Zaken de roepstem der door hem zelven gekozen raadgevers - en wie

twijfelt daaraan? - dan wordt een waarlijk goed werk, in het belang van geheel ons volk, tot stand gebracht.

Consuls moeten de belangen van handel, scheepvaart en nijverheid beschermen en bevorderen. Aldus luidt onze wet. Maar sedert dat algemeene denkbeeld onder woorden gebracht is, zijn tal van jaren verloopen, en in dien tijd de omstandigheden waarin 's werelds nijveren hun arbeid verrichten, ganschelijk veranderd. Stoom en electriciteit hebben de tweede helft dezer eeuw tot een geheel nieuw tijdperk als omgetooverd, en de vroeger geldende gewoonten en opvattingen en eischen niet alleen doen veranderen, maar haast onkenbaar gewijzigd. De afstanden zijn eer weggenomen dan verkleind door telegraaf en telephoon, en waar vroeger de consul bijna op elke plaats van handelsverkeer onmisbaar was om oogenblikkelijk hulp te verleenen, daar kan thans de zelfs ver verwijderde vertegenwoordiger van een rijk, den landgenoot dadelijk bijstand verstrekken. Als de Kamer van koophandel in Amsterdam de handhaving van Nederlandsche consuls in Europa tot een uitzondering wil maken, erken ik volkomen de juistheid van die uitspraak, omdat de aanwezigheid van den onbezoldigden consul in de groote havens der regeering wel geen last oplegt, maar den reeder en dus den koopman en industrieel wel degelijk, door de heffing van scheepvaartrechten. En al verlaagt men die tot het haast onmogelijk minimum van Engeland, dan nog blijft een schip met oponthoud bedreigd als het vertrekken wil, terwijl het consulair bureel gesloten is. Tot zulke schijnbare nietigheden toe, zijn nadeelen van onberekenbaren aard.

Gewenscht, en voor de groote mogendheid ook bereikbaar moge 't zijn, om op bijna alle plaatsen van vertier, zoowel in de Oude als in de Nieuwe wereld, vertegenwoordigers zijner belangen te hebben, voor ons kleine land echter is dat reeds om financiëele redenen onmogelijk. Maar juist daarom heeft de Commissie zich vooral tot taak gesteld een reorganisatie van ons consulair stelsel te beramen, welke geene grootere uitgaven eischt dan het bestaande, maar waarin de standplaatsen zóó gekozen zijn dat wij daar vertegenwoordigd zullen worden door bezoldigde personen, door mannen alzoo over wier tijd en krachten wij geheel kunnen beschikken, waar wij thans zoo goed als vreemdelingen zijn, terwijl andere natiën er sinds

lang met groot voordeel werken. En de Commisse bewijst de uitvoerbaarheid van dat meer doeltreffend en toch niet kostbaarder plan door op België te wijzen, welks beter georganiseerd stelsel uitnemend werkt en niet meer geld eischt.

Nu moge het industriëele België andere behoeften hebben dan ons traditioneel meer handels- en scheepvaartland, België beschermingsgezind zijn en wij gelukkig nog altijd van vrijheid van verkeer ons heil wachten, toch hebben wij beide dezelfde dringende behoefte aan uitbreiding van onze betrekkingen met zoo mogelijk alle bewoonde deelen van den aardbodem en aan vertegenwoordigers onzer belangen aldaar, die onzen nijveren de meest geschikte middelen aanwijzen om er vasten voet te verkrijgen. Minder bescherming toch dan wel voorlichting vragen wij tegenwoordig van onze consuls, alleen bij uitzondering niet van hen in Europa, omdat die voorlichting ons reeds van tallooze zijden verstrekt wordt. En is soms ook bescherming aldaar noodig, dan kan de landgenoot die nu veel beter en veel sneller van onze diplomatie erlangen dan van onze consuls, meestal kooplui of particulieren.

Alleen dan, wanneer onze consuls in Londen en waar ook in Europa, hun post voortaan als onbezoldigde personen en dus als eereambt zouden willen blijven bekleeden, zou ik de bestendiging dier consulaten voorstaan. Een paar klerken aan onze gezantschappen toegevoegd, zouden gemakkelijk die administratieve plichten kunnen vervullen, welke thans de eenige taak onzer consuls aldaar uitmaken.

En ook van onze gezantschappen zouden dan de jaarlijksche verslagen kunnen uitgaan, voor zoover de onbezoldigde consuls ergens mochten ontbreken. Want dat door het wegvallen van alle verplichtingen voor de gezagvoerders van onze schepen om zich steeds bij den consul te vervoegen, menige post onbezet zou blijven, acht ik meer dan waarschijnlijk zelfs. Enkele onzer gezanten hebben echter reeds zulke uitnemende berichten ingezonden over den maatschappelijken toestand van het land alwaar zij resideeren, dat voor de verslagen die verandering van weinig bezwaar zou zijn. Herhaalde malen heb ik reeds hier en elders, bij de bespreking dier verslagen, er op gewezen, dat ze toch gaandeweg meer studiën over land- en volkenkunde worden dan de aanvankelijk bedoelde handelsrapporten blijven, terwijl deze laatste als zoodanig, door de zoo late verschijning,

alle waarde verloren hebben, vooral als ze van plaatsen komen waar de handel zijne vaste berichtgevers heeft, die hem het wetenswaardige onmiddellijk mededeelen.

Maar zelfs al mocht dit thans voorgestelde en zoo gewenschte reorganisatie-plan der Commissie niet spoedig toepassing vinden, dan nog is 't dringend noodig, dat binnen den kortst mogelijken tijd een einde gemaakt worde aan de wijze waarop thans de redactie der consulaire verslagen plaats vindt. Hoe onhoudbaar die is, bewijst de laatste jaargang nog krasser dan reeds de vorige. Volslagen vreemdeling als ik ben in de Haagsche ministeriëele bureelen, kan geen persoonlijke veete mij leiden, - wat anders in ons kleine landje onmiddellijk bij een afkeurend oordeel vermoed wordt, ter ontduiking van schuldbewijs, - als ik den ambtenaar die thans de redactie daarvan waarneemt, hoe bekwaam misschien voor veel degelijken en moeilijker arbeid, geheel onbevoegd noem voor dit werk, Want hem van onverschilligheid voor zijn taak te beschuldigen, zou mij geenszins passen. 't Moge waar zijn, dat alleen het geoefend mercantiel of industrieel oog kan onderkennen welk der ingekomen consulaire verslagen nog belang genoeg wekken zal bij de zeer lang vertraagde openbaarmaking, toch is 't zeker dat reeds een minimum van doorzicht voldoende is om dadelijk in te zien, dat berichten over den stand van gewassen of oogsten die bij de ontvangst van het rapport al lang verorberd zijn, en ellenlange mededeelingen uit steden van Europa, dikwijls nog wel nabij gelegene, van geenerlei nut zijn voor den lezer en evenmin de kosten der uitgave waard, als de meestal nuchtere statistieke opgaven waarmede de redacteur wel gemakkelijk, maar ten koste van 's lands penningen, noodeloos ettelijke vellen druks vult. Daaraan moet, hoe eer hoe beter, een einde gemaakt worden. Want niet alleen is 't een kostbaar monnikenwerk, maar daarenboven lijden onder dien stortvloed van onbeteekenende verslagen de enkele uitnemende rapporten, waarvan ook de laatste jaargang weer vele inhoudt. Ik weet niet, eens aan welk Ministerie de redactie dezer verslagen plaats vindt, maar wil gevraagd hebben, waarom die arbeid niet liever toevertrouwd wordt aan de leerling-consuls, vooral nu ik tot mijne groote teleurstelling verneem, dat nog lang niet allen die hun zoo veeleischend examen doorstaan hebben, ook in den vreemde geplaatst zijn. Zij mogen dus hun geoefend oog nog niet verkregen

hebben, toch zou ook niet een hunner een verzameling hebben durven uitgeven, als de laatste jaargang.

En ik doe die vraag met te meer aandrang, omdat een dier vroegere leerling-consuls, wien het geluk te beurt is gevallen, in Zuid-Amerika tot consul aangesteld te worden, een zoo uitnemend rapport geleverd heeft, dat zijn werk het geheele corps eer aandoet en er relief aan bijzet. Dat rapport, en enkele andere tevens, redt den geheelen jaargang. Daarenboven komt 't juist van eene dier plaatsen alwaar onze handel en nijverheid nog weinig bekend, zoo al bijna niet vreemdelingen zijn en vanwaar dus elke mededeeling belang inboezemt. En onwillekeurig moet mij de gedachte uit de pen, hoe enkel door de opheffing van de zoo kostbare consulaten in die hoofdsteden van Europa alwaar onze diplomaten zetelen, tot groot voordeel voor ons land en zonder eenigen eisch aan onze schatkist, flink bezoldigde consuls zouden kunnen aangesteld worden op plaatsen in ver verwijderde oorden, alwaar wel ons belang zulk eene vestiging eischt, maar waaraan wij thans niet kunnen denken door geldelijke bezwaren, omdat wij elders, zoo goed als noodeloos, die groote uitgaven doen.

Want dat de tijd sinds lang aangebroken is waarop 't dringend noodig wordt dat onze diplomatie, in navolging der Fransche, Duitsche en vooral ook der Russische, veel arbeid op zich neemt welke thans aan de hoogere consuls opgedragen wordt, zal wel een ieder in den lande toestemmen. Immers als staatkundige macht leggen wij toch geen gewicht meer in de schaal, en wij kunnen dat ook niet, sedert de grootmachten, Duitschland en Frankrijk en Rusland, zelfs in vredestijd, legers op de been houden, die alle tegenspraak van kleine mogendheden oogenblikkelijk zouden doen verstommen. En daar op rechtvaardigheid te rekenen, zou al zeer naief en nuchter zijn en elk diplomaat onnoodig maken. Daarenboven is thans immers reeds de grootste taak van onze diplomaten om douanequaesties op te lossen. En dat voor zulke vraagstukken juist de ervaring en de kennis noodig is welke den consul eigen moet zijn, lijdt wel bij niemand tegenspraak.

Maar op het uitnemend rapport van onzen consul in Buenos Ayres wilde ik de aandacht vestigen, onder de uitdrukkelijke verklaring echter, door de vermelding van dat ééne stuk geenszins de groote verdiensten van vele anderen te vergeten.

Sommigen, bevatten inderdaad een waren cursus van land- en volkenkunde, en zouden veel dienst kunnen doen bij het onderwijs op onze handels- en andere middelbare scholen, indien ze misschien niet als te weinig wetenschappelijk, afkeuring vinden bij de leeraars. Enkele echter doen soms glimlachen, zoo als wanneer ze luchtig spreken van een noodzakelijke maar vooral vast geregelde stoombootlijn door ons land te openen, zonder te bedenken dat zelfs onze bestaande vaarten van dien aard, en dat wel op havens waarmede wij reeds sinds lang in nog veel drukker verkeer staan dan elders ooit te hopen is, niets dan teleurstelling geven aan de goedwillige geldschieters. Als wij verder uit Hamburg luide klachten over verval van handel, maar tevens op een prachtig raadhuis en vooral op een imposante beurs hooren roemen, dan doet 't den Amsterdammer bijna hunkeren naar even zulke booze tijden, om althans op die wijze dat voor hem anders onbereikbaar ideaal te verkrijgen. En als men meesmuilt over mededeelingen van 1885, die ons in 1887 voorgelegd worden uit het een halven dag sporens verwijderde Berlijn, glimlacht men weer over de klachten uit dat kweekbed van bescherming, over protectieve rechten van den nabuur! Maar aardig is 't vooral, hoe die consul zich verkneukelt in de jaloezie van den hooghartigen Engelschman op den soberen en vlijtigen Duitscher, die zijne keurig geetaleerde producten zoo innemend aan de vreemdelingen, en dat wel aan ieder in zijn eigen taal, weet te slijten. Een nuttige wenk ook aan onze fabrikanten, wier tact van reizen en verkoopen en smaakvol uitdossen der monsters wel wat afsteekt bij dien der buitenlanders, terwijl toch daarvan meer succes voor hen te wachten is dan van bescherming ten koste van den landgenoot. De Engelschman beweert, dat de Duitscher zoo weinig behoeften heeft en voor zoo weinig loon kan werken, dat de Brit, die bij comfort is opgevoed, het onmogelijk in eigen land en kolonie tegen zulk een mededinger kan volhouden. Maar aan wie ligt dan de fout?

Die ampele en vele rapporten welke onze consul in Buenos Ayres zond, zijn inderdaad modellen. Ongetwijfeld gaven die tot ons reeds drukker verkeer met Argentinie aanleiding, en bereiken dus het doel, waarom de Commissie juist in dergelijke, door ons nog weinig bezochte havens, bekwame vertegenwoordigers wenscht geplaatst te zien. Tal van inkoop-

rekeningen der hoofdartikelen van uitvoer der Argentijnsche republiek, en de opgaaf, uit welke invoerartikelen de ladingen bestonden welke uit verschillende landen in Buenos Ayres binnen kwamen, zijn juist die inlichtingen, welke den koopman moeten leiden. Zijn verslag over de vreemde scheepvaart der haven, en ook zijn betoog over het onmisbare eener directe stoomlijn indien de handel met dat land ons gelukken zal, zijn ongemeen belangrijk, terwijl hij er echter wijselijk de waarschuwing bijvoegt dat die stoomverbinding, hoe noodzakelijk ook, toch in den beginne teleurstelling zal geven.

Maar vooral zeer juist en mercantiel is wat hij over de jonge Duitschers zegt, die in Buenos Ayres eerst bescheiden en vlijtig werken en gaandeweg deelhebbers en daarna in Europa vertegenwoordigers der groote firma's worden waar zij zich bij onderscheidden, en die dan aan den handel en de scheepvaart en vooral niet minder aan de nijverheid van hun geboorteland bloei en welvaart bijzetten, door een druk verkeer tusschen beide landen tot stand te brengen. Maar de Duitsche koopman en fabrikant stuurt niet koelweg aan personen in verre landen, bij wie hij geheel onbekend en met wiens behoeften hij vreemd is, monsters en prijsopgaven van zijne producten, waarop dan natuurlijk niemand acht slaat. Neen, zelf trekt hij er heen of laat er zijn reiziger ronddwalen. De Franschman richt groote uitvoer-maatschappijen op, door verschillende fabrikanten, zoodat de kosten ieder weinig drukken. En als die niet minder succes hebben dan onlangs de directeur der Coöperatieve, bij zijn bezoek in Buenos Ayres, die beter verkooper was dan zelfs de vlijtigste Duitscher, is zulk een vereeniging ook voor ons land aanbevelenswaard. Mits ook onze vertegenwoordiger even smijdig en zijn monsterboek even keurig en smaakvol zij. Want rustig in Nederland te blijven zitten, en van zijn gemakkelijken stoel brieven te schrijven en monsters te zenden, noemt hij een ijdel arbeidsvertoon.

En ook onze landbouwmannen zullen met belangstelling kennis nemen van dit consulair verslag over de veeteelt van Argentinie en eener aldaar gehoudene landbouwtentoonstelling, waarvan de uitstallingen werkelijk belangrijk waren, en die niet als voorwendsel dienst moesten doen voor het houden van een kermisjool, waartoe bij ons die vanity fairs schijnen te dalen. In één

woord, deze reeks van verslagen van den heer L. van Riet uit Buenos Ayres zijn de meest uitmuntende aanbeveling van het plan der Commissie, om overal degelijke mannen als hij te plaatsen in landen alwaar onze nijveren nog vreemdelingen zijn, omdat daardoor onzen handelaars en scheepvaarders en fabrikanten den weg wordt aangetoond om in nieuwe oorden groote en geregelde winsten te maken.

In bijzonderheden het plan der Commissie te ontwikkelen, is niet mijn taak. Alleen de aandacht er op te vestigen door er de voordeelen van te doen uitkomen, reken ik mij bijna tot een verplichting, nu ik sedert meer dan een dozijn jaren de consulaire verslagen geregeld onder de belangstelling van ons publiek, ook buiten den handel staande, heb trachton te brengen. Consuls hebben wij bijna overal, en hoogst gelukkig ook zijn wij meestal geweest in onze keuze. Want bekwame en degelijke mannen houden onze vlag hoog ook op tal van plaatsen, alwaar de Nederlander zelf, zoo hij er al soms eens den voet moge zetten, toch volslagen vreemdeling is in de bedrijvige wereld. Met lofwaardige gezetheid en kennis geven velen hunner ons ook jaar aan jaar een verslag van al het merkwaardige dat op hun standplaats voorviel. Maar alleen den titel van onzen vertegenwoordiger kennen wij hun toe, niet tevens die geldelijke belooning, zonder welke niemand, tot welken arbeid ook, verplicht kan worden. Of is niet zelfs de hoogste waardigheid in elken Staat tevens een bron van inkomsten?

Daarom verlangt de Commissie bezoldigde Consuls-generaal in het centrum van verkeer van elk land, alwaar het stoffelijk belang van ons volk dat eischt. En op de kleinere plaatsen in den omtrek, maar onder hen staande, onbezoldigde consuls, die dus een kring van het geheele gebied vormen en ons daarmede volkomen bekend maken. Maar omdat wij moeielijk onze uitgaven daarvoor kunnen verhoogen, wijst zij de mogelijkheid aan om, door jaarlijks slechts ongeveer ƒ 80,000 meer te besteden, een geheel net van consulaten te spannen dat al het voor ons begeerlijke insluit. Thans geven wij alleen voor de bezoldigde consulaten in Europa, die ik geheel, en zij alleen met uitzondering van Londen, onnoodig acht, ongeveer een vierde uit van het geheel der beschikbare som. Een groot bedrag dus reeds, en geheel voldoende om vele degelijker en nuttiger consulaten, en dan in den verren vreemde, te vestigen. Geen

enkel bezoldigd Consulaat hebben wij in Australië en Noord-Amerika noch aan de geheele Westkust van Zuid-Amerika, wel hier en daar eeretitularissen waarvan een enkele een toelage geniet, 't geen echter juist met alle stelselmatige behandeling eener zoo gewichtige zaak, in open strijd is. Welnu, met ƒ 250.000 oordeelkundig, in plaats van als thans ƒ 170.000 onoordeelkundig uit te geven, zouden wij zes consuls-generaal, ieder bezoldigd met ƒ 12,000.-, vier met ƒ 10,000.-, veertien met ƒ 9,000.- kunnen aanstellen, en dan nog ƒ 14,000 overhouden voor vice- en leerling-consuls. En met die 24 Consulaten-generaal, zouden wij dan op uitnemende wijze overal vertegenwoordigd zijn, waar ons nationaal belang dat als met den vinger aanwijst. Dan hadden wij een zevental middelpunten van voorlichting onzer nijveren in Azië, even zoo vele in Amerika en een tweetal in Australië benevens het dubbele in Afrika, waarlijk een geheel andere bron van nuttige wenken en raadgevingen voor ons volk alzoo dan de tegenwoordige bijna even kostbare, maar in vele opzichten zoo doellooze inrichting. En wij zouden dan al dadelijk nut en voordeel kunnen trekken van de jongelieden, die zich de inspanning en de kosten getroost hebben om het in mijn oog onverdedigbaar moeielijk en te veel omvattend examen van leerling-consul te bestaan, maar die wij thans hier te lande of in muffe bureelen gevangen houden bij suffen administratieven arbeid of wel geheel aan hun lot overlaten, terwijl wij gevaar loopen dat zij hunne voor ons zoo onmisbare taak, uit wanhoop aan eenig succès, eenvoudig opgeven en in iets anders een bestaan zoeken. Laten wij hen liever voor onze nationale belangen heinde en ver heen zenden in die wijde groote wereld, in welker afwisseling en frisschen stroom van denkbeelden de mensch alleen waarachtig ontwikkelen en tot een krachtig arbeider ontwikkelen kan, ten bate van zich zelven en ten voordeele van zijn volk.

De tijden moeten voorbij zijn, dat betrekkingen van aanbelang alleen door gunstbetoon verkregen worden. Het opkomend geslacht, dat zich door slovende studie veel kennis heeft eigen gemaakt, moet in staat gesteld worden die kennis toe te passen. Waar het zelf daartoe buiten macht is moet de regeering helpen, door die uitnemende krachten hooger te stellen dan maatschappelijken rang en iuvloed. Lang had men in het zoo democratische en materieele Amerika de gewoonte om

verdienstelijke mannen een rang en bestaan te verschaffen, als vertegenwoordigers in het buitenland, door een consulaat, onverschillig of de betrekking overeenkwam met hunne eigenaardige bekwaamheden. Zoo werd met het winstgevend consulaatschap van Liverpool de prozadichter Nathaniël Hawthorne begiftigd, als nationaal eerbewijs, ofschoon hij liever droomende langs de groene heuvelen en dalen van dat bekoorlijke midden-Engeland doolde en in de gezellige gelagkamers der zoo karakteristieke oude herbergen de schetsen ontwierp zijner zoo onvolprezen vertellingen, dan scheepsbrieven te zegelen en rekeningen als waar te laten bezweren, waaraan toch de officieele bekoorlijkheid van zijn ambt moest ontleend worden. Ook Amerika heeft met dat toch zoo nobel gedacht plan wijselijk gebroken, en het heeft sinds een staf van Consuls weten te vormen, wier snelheid van blik en degelijkheid van kennis, die vertegenwoordigers der Groote Republiek aan de spits der Consulaten van alle andere natiën verheven hebben.

Naar dat doel moeten ook wij onze schreden wenden, vooral nu wij ons in 't bezit hebben weten te stellen van jeugdige pioniers, die niets liever willen dan hun land met de verkregen kennis tot voorlichting te dienen, liefst in landen zoo ver en onbekend mogelijk. Want juist daar is het grootste succès voor hen bereikbaar.

Daarenboven dringt ook onze maatschappelijke toestand er ons toe, op nieuwe plaatsen nieuwe bronnen van bestaan voor ons volk te zoeken. Wij groeien wat snel in aantal voor de grenzen van ons kleine landje. En de elders niet gelukkige vreemdelingen verdringen ons nog dikwijls uit ons eigen huis. De honger is zulk een scherp zwaard en maakt den strijd om het bestaan dikwijls zoo wanhopig en bar! Ongelukkig hebben wij door onze zoo raadselachtig goedwillige overgave der Kaap de Goede Hoop aan Engeland, onze laatste overzeesche bezitting prijs gegeven, alwaar ons volk werkelijk hoop had in grooten getale te kunnen koloniseeren en in landbouw en veeteelt en handenarbeid zijn brood te verdienen. Want elke herwinning van grondgebied aldaar is thans ondenkbaar voor ons, zoowel door Engelands overmacht en federatieplannen als door Duitschlands pogingen om tot elken prijs koloniën te verkrijgen. Lang vonden wij ook op Java een rijke bron van winsten. Maar toen onze enge koloniale politiek eindelijk wijken moest voor ruimer

begrippen, die het moederland niet langer boven maar naast de kolonie stelden, en de onvermijdelijke nadeelen van bescherming ook ons aanvankelijk weinig geschikt en begeerig maakten om onmiddellijk weer den strijd in de open wereld te bestaan, toen bleek 't dat andere natiën reeds voor jaren overal hunne pioniers uitgezonden hadden, gedurende den langen tijd dat wij ons in Java's kwistigen overvloed hadden gekoesterd en..... ontzenuwd.

Toen trachtten wij in den geldhandel een bestaan te vinden, tot aanvulling van wat wij nog in den goederenhandel konden behouden. Maar nu ook die goederenhandel zelfs tot een nog veel roekeloozer en buitensporiger spel ontaard is dan wij ooit aan den fondsenhandel durfden verwijten, zoodat thans de groote markt van producten eigenlijk alleen nog door dat spel ergens te behouden en vooral nieuw te vestigen is, en alle spel ten slotte slechts enkelen rijk en velen arm maakt, moeten zij, die nog in den handel hun brood willen verdienen, dat daar zoeken, waar de rijke oogsten nog altijd wachten op degenen die ze op zoo verren afstand wagen op te sporen en binnen te halen. En juist op dien weg wil de Commissie voor de consulaire examens ons wijzen en daarop zal onze Minister van Buitenlandsche Zaken ons ook ongetwijfeld leiden en steunen, omdat 's lands belang in hen een wakker ijveraar vindt.

Wij hebben nu eindelijk en ten leste de herziening onzer Grondwet verkregen, en onze staatslui hebben nu jaar aan jaar ongestoord over regeeringsstelsels en wat niet al kunnen redekavelen. En al is 't bijna ondeugend, als ik hier juist nu de woorden wedergeef welke ik onlangs als een aanhaling van Pope vond:

> For forms of Government, let fools contest.
> Whate'er is best administered, is best

toch zal niemand 't mij euvel duiden als ik beweer, dat thans ten slotte de tijd aangebroken is om de bevordering der stoffelijke belangen van ons volk tot hoofdtaak onzer vertegenwoordiging aan de orde te stellen. En daartoe behoort ongetwijfeld een verbetering van ons consulaat-wezen, in den geest van de Commissie voor de examens. Want wij moeten op het wereldterrein zoo al niet weer staatkundig dan toch op nieuw com-

merciëel een plaats innemen, waartoe behalve ons eigen belang ook ons verleden ons dringt, ja verplicht. Zóó ver moeten en mogen wij 't niet laten komen, dat een Engelschman zelfs in de verte den schijn heeft zich niet aan een bepaald belachelijke snoeverij schuldig te maken als hij, zoo als onlangs, boudweg laat drukken:

'If we can only keep abreast with the people of the United States, we can quite well afford to ignore all the other older and slower nationalities of the world.'

Dat is dus eenvoudig het kleine volkje weggecijferd, waartegen het groote Engeland eens zijne scheepvaartwetten als dringende maatregel van zelfbehoud moest invoeren, omdat, zoo als een andere Engelschman, en deze niemand anders dan de groote Adam Smith in zijn Wealth of Nations getuigde: 'Holland was the only naval power, which could endanger the security of England.'

Zoo veranderen de tijden ..... en de volken.

P.N. MULLER.

Nieuwe litteratuur over Belastingen.

Mr. P.W.A. Cort van der Linden, Leerboek der financiën. De theorie der belastingen. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante. 1887.

Nog geen drie jaren zijn voorbij, sedert Treub zijn verdienstelijk proefschrift, waarin over de ‘theorie der belastingen’ zooveel belangrijks voorkomt, in het licht gaf, en reeds mogen wij een nieuw en zeer uitgebreid werk in onze taal over datzelfde onderwerp aankondigen. Laat mij beginnen met den heer Cort van der Linden geluk te wenschen wegens de voltooiing van zijn boek; zulk een volledig werk over belastingen bezaten wij in Nederland nog niet. Het volmaakte te leveren is den mensch nu eenmaal niet vergund, en de Groningsche hoogleeraar zal wel ondervonden hebben, wat ieder moest ervaren bij het schrijven van een lijvig boekdeel, dat er geen beter middel is om zich bewust te worden van de beperktheid zijner kennis, de grenzen van zijn talent. Maar hoezeer men op vele punten moge afwijken van hetgeen deze schrijver ons leert, ja bezwaar maken om juist datgene te onderteekenen wat hij met warmte verkondigt, ieder, die zijn werk gelezen heeft, zal het een aanwinst noemen voor onze economische litteratuur. Reeds het ondernemen van een taak, als die hij heeft volbracht, eischt lof en waardeering. ‘Every man is a debtor to his profession’; maar niet ‘every man’ betaalt zijn schulden gelijk deze.

Het boek bestaat uit een Inleiding en drie afdeelingen. In de eerste worden beginselen uiteengezet, eischen, waaraan de belastingen moeten voldoen, toegelicht. In de tweede wordt over belastingrecht in vele bijzonderheden getreden. In de derde legt de schrijver zijn stelsel bloot en behandelt hij de verschil-

lende soorten van belastingen. Zijn doel is geweest orde en samenhang te brengen in onze denkbeelden over een onderwerp, dat zoovelen bezig houdt, maar slechts door weinigen uit het rechte oogpunt wordt bezien. Er blaast door dit boek een wijsgeerige wind, en die wind komt van het Oosten. Want bij de Duitschers inzonderheid is de heer Cort van der Linden ter school gegaan, en ik maak hem daarvan geen verwijt. Men vindt bij hen een litteratuur over financiën zoo rijk, als bij geen ander volk wordt aangetroffen; daarbij een opvatting van het wezen der belastingen zoo diep, zoo ernstig, een feitenkennis zoo volledig, dat men schier geen andere boeken over financiën meer lezen kan, wanneer men met de hunne is vertrouwd. Zij ontwijken geen enkel probleem, zien niet op tegen het telkens en telkens weder ter hand nemen van dezelfde vraagstukken, en deinzen voor geen gevolgtrekking terug, die voortvloeit uit eenmaal aangenomen beginselen. Slechts ééne afdeeling hebben zij tot dusver gebrekkig behandeld, de zoogenaamde *Ueberwälzung*, de leer van het overdragen der belastingen. Ik ontken niet, dat zij hier vernuftige termen uitgedacht, keurige schema's gegeven, bijwijlen ook schrandere opmerkingen gemaakt hebben, maar daarbij, naar het mij voorkomt, is het gebleven. En daarbij zal het ook blijven, zoolang de practische en de historische onderwerpen bij hen den voorrang behouden, de verklaring van den onderlingen samenhang der economische verschijnselen zoozeer door hen veronachtzaamd wordt, als altijd eenigermate, maar vooral sedert de opkomst der historische school is geschied. Voor die gebrekkige zijde van de Duitsche *Finanzwissenschaft* is de heer Cort van der Linden eenigszins blind geweest, vermoedelijk omdat zijn eigen studiën, voor zoover gebleken is, zich niet het meest op het terrein der theoretische economie hebben bewogen. Hij geeft mij steeds den indruk dit terrein meer te hebben doorwandeld dan ontgonnen. Dit punt echter daargelaten kan ik mij 's schrijvers voorliefde voor de Duitschers zeer wel verklaren. De geschriften van Held, van Neuman, van Nasse, van Wagner, van Lorenz Stein - kort geleden gaf ook de Altmeister Wilhelm Roscher ons een leerboek der financiën - hebben niet alle gelijke waarde, doch geen daarvan zou men willen missen. Onze schrijver heeft ze geraadpleegd met een zorg en een geduld, die geroemd moeten worden. Vooral Schäffle diende hem

tot gids; met geen stelsel is het zijne zoo verwant als met dat van den schrijver der *Steuerpolitik*.

Men kan een auteur geen beter bewijs van waardeering geven dan door op die gedeelten van zijn werk, waarin hij zelfstandige meeningen heeft verkondigd, meeningen althans, die niet de meest aangenomene zijn, de aandacht te vestigen. Aan de zoodanige ontbreekt het hier niet, en zij betreffen hoofdzakelijk drie onderwerpen: de rangorde der eischen, waaraan de belastingen moeten voldoen, de progressieve voet van heffing, en eindelijk het geheele stelsel. De streng wetenschappelijke beoefening der financieleer is van zoo jonge dagteekening, dat slechts ten aanzien van weinig punten wel gevestigde denkbeelden bestaan; orthodoxie en ketterij zijn op dit gebied nog door geen duidelijke grenslijnen van elkander gescheiden. Maar met betrekking tot het eerste punt, de rangorde der eischen, komt onze schrijver in verzet tegen niemand minder dan Adolph Wagner. Ten aanzien van het tweede, de progressieve voet van heffing, staat hij vrij wel alleen met zijne overtuiging. En wat het derde betreft, hier vindt hij steun bij Schäffle, schoon niet in ieder opzicht; maar ik geloof nauwelijks, dat zijn stelsel in Nederland door velen zal worden aanbevolen. Dit een en ander moge rechtvaardigen, dat ik mij bij mijne kritiek tot deze drie onderwerpen bepaal.

I.

Om het eerste punt met de noodige volledigheid te behandelen, moet ik een kort verslag geven van een strijd, die voor eenige jaren in Duitschland is gevoerd. Een *querelle d' Allemands* zullen sommigen hem noemen, doch hiermede stem ik volstrekt niet in. Ik meen veeleer, en hoop dit aan te toonen, dat het geschil voor de practijk, niet minder dan voor de wetenschap, groot belang heeft. Aan dien strijd hebben de schranderste economen van Duitschland deel genomen en van beide kanten zijn argumenten gebezigd hunner waardig.

Het vuur is in 1872 geopend door Adolf Held, den begaafden jongen geleerde, die door een noodlottig ongeval weinige jaren later in den bloeitijd van zijn leven aan de wetenschap is ontrukt. In het vijfde hoofdstuk van zijn boek over *Die Einkommensteuer* spreekt hij als zijne overtuiging uit, dat elke

poging om een rekenkunstig beginsel te vinden voor de verdeeling der belastingen ijdel is; sterker nog, dat de leer, volgens welke de belastingen zuiver naar den maatstaf van ieders draagvermogen moeten worden omgeslagen, wel beschouwd een uitvloeisel is van de oude en lang verworpen individualistische opvatting, die er vroeger toe geleid heeft in de belastingen een soort van verzekeringspremie te zien, een koopsom voor orde en veiligheid. Zij stelt daarenboven, dus in zijn meening, onmogelijke eischen, omdat de individueele toestanden tot in het oneindige van elkander verschillen. Bestaat er dan geen maatstaf hoegenaamd, geen beginsel, waarnaar men zich richten kan? Held kent er slechts een: het algemeen belang: de arme moet niet dermate worden belast, dat hij zich onderdrukt gevoelt; de rijke niet zoodanig, dat de aanwas van het nationaal vermogen sterk wordt tegengegaan. De beste verdeeling is die, waarbij het publieke welzijn het minst wordt benadeeld. De schrijver geeft zich nu veel moeite om aan te toonen wat die regel insluit. In een later geschrift, van 1873, dat het tweede opstel uitmaakt van een bundel adviezen over personeele belastingen, uitgegeven door het *Verein für Socialpolitik*, komt hij op dit onderwerp terug en wel op een wijze, waaruit blijkt, dat hij, zijn leer niet heeft uitgedacht om de hoogere standen te ontheffen; integendeel, hij wil ze zwaarder belasten dan veelal geschiedt. De rijkdom, zegt hij, staat te weinig in dienst der gemeenschap, heeft te veel het karakter van een voor louter zelfzuchtige doeleinden geëxploiteerd voordeel, wordt niet genoeg dienstbaar gemaakt aan de belangen van allen. Maar hij loochent, dat men de rijken zwaarder belasten kan op grond van een absoluut rechtsbeginsel. Zulk een beginsel bestaat hier niet. ‘Het is een schoon en verheven denkbeeld, ook op het gebied der belastingpolitiek de rechtvaardigheid tot grondslag van het staatsgebouw te maken en den ouden regel: elk het zijne, hier toe te passen. Men bedenke echter, dat er hier geen natuurlijke rechtvaardigheid is, die zich a priori als zoodanig laat erkennen. Slechts een betrekkelijke rechtvaardigheid is bereikbaar.’ Het publiek belang, ziedaar het eenige, waarnaar men te vragen heeft, en dit beteekent, dat men allereerst moet letten op de behoeften der gemeenschap.

Natuurlijk hebben deze denkbeelden bestrijding uitgelokt; Neuman is daartegen opgekomen in zijn boek *Die progressieve*

Einkommensteuer (1874), en zijne bestrijding is zoo principieel mogelijk. Met nadruk stelt hij op den voorgrond, dat wij een rechtsbeginsel voor de verdeeling der belastingen noodig hebben, want de belastingen maken inbreuk op den eigendom en het moet vaststaan, naar welke regels dit mag geschieden; is dat beginsel nog niet gevonden, dan moet het worden opgespoord. Maar zou het niet reeds lang gevonden zijn? Neumann meent, dat het van zelf aan het licht komt, wanneer men let op het karakter van verplichting, dat aan het betalen van belastingen eigen is. Zijne plichten moet ieder vervullen naar zijn vermogen; hieruit blijkt, dat een belastingstelsel eerst dan aan billijke eischen voldoet, wanneer het ieder naar gelang zijner krachten, zijner *Leistungsfähigkeit*, treft.

Welke bezwaren bestaan er tegen het naleven van dien regel? Men zegt: het draagvermogen is niet te meten, daar het afhangt van tallooze omstandigheden; geen enkele maatstaf van draagvermogen is proefhoudend bevonden! Neumann betoogt, dat deze bedenking geen gewicht in de schaal werpt, omdat zij te veel bewijst. Neem, zegt hij, een wetboek van strafrecht ter hand en vergelijk de misdrijven met de daartegen bedreigde straffen; zoudt gij er op durven zweren, dat hier steeds de juiste evenredigheid is in acht genomen? En welk een ruimte is altijd aan den rechter gelaten! Let verder op de onderlinge gelijkstelling van sommige straffen. Gelooft men inderdaad te kunnen bewijzen, dat acht maanden gevangenis- volkomen gelijk staan met twaalf maanden vestingstraf, of één dag hechtenis met 3 tot 15 Mark boete? Is het voor geen tegenspraak vatbaar, dat de verjaringen billijk geregeld zijn? In Duitschland laat men de overtredingen verjaren in drie maanden tijds; staat het onwrikbaar vast, dat deze drie maanden geen vier moeten wezen?

In de opgenoemde en alle soortgelijke gevallen maakt men klassen en graden, stelt men cijfers vast, niet omdat men zich inbeeldt, dat die klassen en graden volmaakt kunnen zijn, maar omdat men bij gemis daarvan de grootste onbillijkheden zou begaan. Er moeten nu eenmaal onderscheidingen worden gemaakt, en bij elke grenslijn, die men trekt, geeft men aanleiding tot sommige onrechtvaardigheden. Doch men getroost zich dit, wel wetende, dat de onrechtvaardigheden honderdmaal talrijker zouden zijn, indien men in het

geheel geen grenslijnen trok. Denk aan de regeling der pensioenen, aan de bepalingen omtrent den dienstplicht, aan de bepalingen in het Burgerlijk Wetboek omtrent het erfrecht. In Duitschland krijgt een officier, die een oog heeft verloren, 600 Mark, een onderofficier of een soldaat slechts 18 Mark per jaar pensioensverhooging. Wie zal zeggen, of dit volkomen billijk geregeld is?

Vergeleken met deze willekeurigheden zijn die, waarmede het beginsel van belasting naar het draagvermogen onvermijdelijk moet worden toegepast, een kleinigheid. Zonder twijfel staat men ook hier voor een oceaan van moeilijke vragen; reden te meer om zich van een goed kompas te voorzien, en juist dit laat Held na. Zijn regel geeft niets. Hij vermaant ons aan de belangen van rijken en armen te denken; wat baat echter die vermaning! Ik bevind mij in een bosch en ben den weg kwijt; op mijne vraag, in welke richting ik mij bewegen moet, ontvang ik ten antwoord: loop zoo, dat gij zoo min mogelijk in aanraking komt met de boomen. Held heeft trouwens zelf ondervonden, dat zijn algemeen beginsel hem niet verder bracht. Toen hij practische voorstellen van belastingvoorstellen ging ontwerpen, nam hij den ouden regel: gelijkheid van offers, te baat.

Het antwoord op deze scherpe kritiek heeft zich niet lang laten wachten[1)], maar het was niet zoo degelijk, als men had mogen wenschen. Held had kunnen aantoonen, dat Neumann's bewijsvoering voor het rechtskarakter van zijn beginsel louter woordenspel is. Ieder moet zijn plichten nakomen naar zijn vermogen; volgt daaruit, dat ieders geldelijke verplichtingen jegens de gemeenschap naar ieders draagkracht berekend moeten worden? Dat gelooft Neumann zelf niet, want vele uitgaven, inzonderheid van de gemeenten, wil hij omslaan naar de voordeelen voor de belanghebbenden. Held had verder moeten betoogen, dat ook dan, wanneer men het rechtskarakter van het beginsel: belasting naar het draagvermogen, ontkent, de kompas niet ontbreekt, naar welken men zich bij het verdeelen der belastingen te richten heeft. De humaniteit is toch ook een kompas, en in zijn geschrift was zij zoo warm bepleit, dat hij veilig daaraan had kunnen herinneren. In de plaats daarvan verwijt hij Neumann

1) Zie Hildebrand's Jahrbücher, XXIV, 62-75.

van wel den weg te hebben aangeduid om uit het donker woud te komen, maar niet te hebben onderzocht, of die weg begaanbaar is. Een onbillijk verwijt, daar Neumann de bezwaren, die aan de toepassing van zijn beginsel zijn verbonden, in geen enkel opzicht heeft verbloemd, maar tevens heeft aangetoond, dat men bij gemis van ieder beginsel geen stap verder komt.

Ware echter Held blijven leven, dan zou hij zich ten slotte met zijn tegenstander wel verzoend hebben. Ettelijke jaren later, in 1880 en 1881, heeft Neumann twee lange artikelen geschreven in Hildebrands *Jahrbücher*[1], die tot opschrift dragen *Die Steuer nach der Steuerfähigkeit*. Hij erkent daar[2], dat hij aanleiding heeft gegeven tot misverstand; zonder eenige beperking het beginsel van rechtvaardigheid op den voorgrond te plaatsen, dat ging inderdaad te ver. 'Wie belasting naar het draagvermogen aanbeveelt, moet dit beginsel niet als dermate albeheerschend of alleenheerschend voorstellen, dat alle andere beginselen in het niet verdwijnen; hij moet het beschouwen als één beginsel onder velen, tusschen welke men, gelijk in het leven zoo vaak geschiedt, een *compromis* moet zoeken tot stand te brengen'[3]. De vraag is niet: hoe komen wij tot een belasting, die ieder gelijke offers oplegt; maar: hoe komen wij daartoe onder eerbiediging van het eigendomsrecht en den rechtmatigen kring van het eigenbelang?[4] Hij herinnert aan de woorden, die hij reeds in 1874 heeft geschreven: 'de belasting moet zoo zijn ingericht, dat zij aan haar *hoofddoel*, middelen te verschaffen, het best beantwoordt en de daaruit ontspruitende lasten rechtvaardig verdeelt.' Met deze verklaringen had Held zich tevreden kunnen stellen. Of het beginsel: belasting naar het draagvermogen uitsluitend op de nuttigheid gegrond, dan wel een rechtsbeginsel is, ziedaar een vraag, die wel groote beteekenis heeft; maar zoo degenen, die het een rechtsbeginsel noemen, er zulk een plaats aan toekennen, als door Neumann in zijn tweede vertoog is geschied, heeft zij weinig belang meer voor den economist. Een rechtsbeginsel, dat niet overheerschend mag zijn, dat op ééne lijn staat met allerlei zuiver economische beginselen, hindert hem in geen

1) Deel XXXV-VI.
2) Zwischen denen wie im Leben so oft *vermittelt* werden muss. t.a.p., 465.
3) Deel XXXVI, 472, noot 38.
4) XXXV, 578.

enkel opzicht. Held - dit blijkt uit zijn antwoord - beoogde geen bestrijding van de gelijkheid der offers bij de belastingen, maar wilde tegengaan, dat die gelijkheid tot hoogste ideaal werd verheven, dat alle belangen ondergeschikt werden gemaakt aan dat eene doel. Dat noemde hij een overblijfsel van het oude individualisme, en daartegen verzet zich nu ook Neumann.

Met nog meer nadruk heeft zich, reeds bij het leven van Held, een andere schrijver van naam daartegen verzet. In een opstel, dat tot den bundel Adviezen behoort, waarvan zoo even is gesproken, zegt Nasse het volgende: ‘Gelijk de rechtvaardige verdeeling van moeite en gevaren niet de eerste en belangrijkste taak van den veldheer is, zoo is ook bij de belastingen de gelijkmatige verdeeling van den last over de individueele belastingschuldigen niet het eerste alles beheerschende gezichtspunt.’ Daaruit volgt niet, ‘dat de geheele vraag, waarin een gelijkmatige verdeeling bestaat, ijdel is. Wij zijn veeleer de meening toegedaan, dat overal, waar niet het behoud of de bevordering van staatsoogmerken bepaalde eischen stellen, gelijkmatigheid bij het verdeelen der belastingen moet voorzitten en onttrekken ons daarom niet aan het onderzoek naar het *beginsel* van gelijkmatige belasting; want bij het gemis van zulk een vast punt, waarheen men zich te richten heeft, zouden wij inderdaad niet weten, hoe men zich van onbegrensde willekeur kon vrij houden.’[1)] Naar een beginsel, ja een rechtsbeginsel, wil Nasse dus gezocht hebben. Aan de inderdaad vrij onbepaalde aanwijzingen van Held heeft hij niet genoeg. Maar ook bij hem zal dat beginsel, wanneer hij het gevonden heeft, niet de allerhoogste plaats innemen. Het zal moeten zwijgen, zoodra het publiek belang aan het woord is, hem dus nooit beletten met dat belang te rade te gaan.

In gelijken geest spreekt Wagner in zijne *Allgemeine Steuerlehre*. Van de drie belangen, die bij de belastingen betrokken zijn, de fiscale, de maatschappelijke en de bijzondere, geeft hij den voorrang aan de beide eerste, en het allermerkwaardigste in zijn, uit ieder oogpunt beschouwd, zoo merkwaardig boek schijnt mij de standvastigheid, waarmede hij aan deze opvatting getrouw blijft. ‘Met reden,’ zegt hij[2)], ‘hebben reeds Nasse,

1) Bl. 1 en 2.
2) Bl. 222.

Held en anderen aan de bestaande leer der belastingen verweten, dat zij het beginsel van rechtvaardige verdeeling eenzijdig op den voorgrond stelt.' De fiscale en maatschappelijke belangen moeten dáárom den voorrang hebben, omdat zij de belangen der gemeenschap zijn, die boven het individu staat. Herhaaldelijk komt hij op dit denkbeeld terug[1)], en hij richt zijne geheele behandeling van de belastingleer zoo in, dat de lezer wel doordrongen moet worden van de hooge waarde, die hij er aan hecht. Aan de fiscale en sociale eischen wijdt hij niet minder dan zestig bladzijden, eer hij 'de beginselen van rechtvaardigheid' uiteenzet, en als hij ten slotte daartoe overgaat, verzuimt hij niet ons telkens weder indachtig te maken aan de ondergeschikte, schoon daarom niet onbelangrijke plaats, die deze beginselen moeten bekleeden.

Bedrieg ik mij niet, zoo heeft Wagner hier het juiste standpunt ingenomen en aan de min of meer onklare, stellig niet voltooide leer van Held een bruikbaren vorm gegeven. Zij trekt mij aan, omdat zij inderdaad gekant is tegen dat rampzalig individualisme, dat, krachtig gevoed door een verkeerde staatsrechtelijke theorie, die lang heeft geheerscht, nog op verre na niet volkomen is ten onder gebracht. Belasting te voldoen is een plicht, herinnert ons Neumann; daarom, zegt hij, mogen de voordeelen, die wij van den staat genieten, het bedrag van ieders belastingen niet bepalen, tenzij in bijzondere gevallen. Deze redeneering, waarmede hij een verouderde leer bestrijdt, geldt evenzeer tegen hen, die de verdeeling naar het draagvermogen tot hoogste beginsel verheffen. Belasting te betalen is daarom een plicht, omdat de overheid zonder inkomsten niet kan beantwoorden aan hare roeping en elkeen gehouden is haar dit laatste mogelijk te helpen maken. In welke mate nu is elk hiertoe gehouden? Mij dunkt, in zoodanige mate, als het algemeen belang zal vorderen: geen beter antwoord kan hier worden gegeven; en brengt het algemeen belang mede, dat gij, schoon niet financieel krachtiger dan een ander, mogelijkerwijs meer dan een ander wordt getroffen, zoo hebt gij u hierin te schikken, even als een soldaat zich te schikken heeft in hetgeen zijn legerhoofd

1) Zie bijv. bl. 378-9.

hem oplegt. Eerst dan zult gij reden hebben tot beklag, wanneer gij kunt aantoonen, dat aan de eischen van het staatsbelang kan worden voldaan, zonder dat op u een zwaardere druk wordt uitgeoefend dan op uws gelijken. Met andere woorden: eerst dan moet - op gronden van recht of humaniteit - uw bijzonder draagvermogen in rekening worden gebracht, wanneer het blijkt, dat dit kan geschieden zonder de hoogere belangen, die der gemeenschap, te krenken. De een, zegt John Stuart Mill, mag van de regeling der belastingen niet meer ‘inconvenience’ ondervinden dan de ander. Als een beginsel van den tweeden rang, toegestemd; zonder noodzaak mag de staat u geen overmatige offers opleggen. Maar verheft men dit beginsel tot hoofdbeginsel voor de regeling der belastingen, zoo gaat men te ver. Boven uw persoonlijke ‘inconvenience’ gaan de belangen van staat en maatschappij.

Om de practische beteekenis van dit punt in het licht te stellen wil ik een paar voorbeelden geven. Gesteld eens, het bleek, dat belasting naar het draagvermogen niet zuiver ware toe te passen, tenzij door de inkomsten boven een zeker bedrag zéér zwaar te treffen. Ik geloof niet, dat dit zoo is, maar de heer Cort van der Linden gelooft het wel; gelijk straks zal blijken, geeft hij een schema van progressie, waaruit volgt, dat de staat zich alles moet toeëigenen wat boven een zekere som aan inkomen wordt genoten. Welnu, indien de billijkheid dit medebracht - hetgeen gelukkig bewezen kan worden niet zoo te zijn - ook dan nog zou ik op grond van Wagner's leer zeggen: het mag niet gebeuren, want het algemeen belang verzet er zich tegen, dat dermate de kapitaalvorming belemmerd, de verkrijging van groote inkomsten verhinderd wordt.

Een ander voorbeeld, ditmaal aan de werkelijkheid ontleend. Men kent de Engelsche Income-tax, en men kent ook hare gebreken. Honderdmaal zijn zij aangetoond; ze weg te nemen is dikwijls beproefd, maar altijd stuitte men op onoverkomelijke bezwaren. Trouwens, wie zich niet wil overgeven aan de naiefste van alle illusiën, zal eerlijk moeten erkennen, dat een algemeene inkomsten-belasting nooit iets anders kan zijn dan een belasting naar den maatstaf van hetgeen de wetgever inkomen gelieft te noemen; tusschen dat zoogenaamde en het werkelijke inkomen bestaan punten van overeenkomst, maar de gelijkenis is verre van volmaakt. En al ware zij volmaakt,

dan zouden nog niet alle bezwaren tegen de algemeene inkomstenbelasting uit een oogpunt van gelijkheid van offers overwonnen zijn, want het inkomen is volstrekt geen zuivere maatstaf van draagvermogen. Wat volgt nu uit deze overwegingen? Naar de opvatting, die Wagner bestrijdt, dat de Income-tax moet worden prijsgegeven, zoodra men een belasting of combinatie van belastingen kan uitdenken, die gelijkmatiger werkt. Niet alzoo naar de beschouwing, die hij voorstaat. Engeland heeft door zijne uitgebreide koloniale bezittingen in nog sterker mate dan eenig ander rijk een belasting noodig, die zich leent tot een aanzienlijke tijdelijke verhooging, en voor dat doel is de Income-tax uitmuntend. Men zal dus aan de belastingen, waardoor men haar vervangen wil, den eisch moeten stellen van voor tijdelijke uitzetting geschikt te zijn. Voldoen zij hieraan niet, dan zijn zij veroordeeld; veroordeeld, niet alleen om practische redenen - practijk en theorie staan hier niet tegenover elkander, - maar principieel, op streng theoretische gronden.

De zienswijze, die ik heb toegelicht, vindt intusschen nog geen algemeenen bijval. Zij is bestreden door Dr. Wilhelm Vocke, in een boek, dat op het eind van 1886 het licht heeft gezien: *Die Abgaben, Auflagen und die Steuer vom Standpunkte der Geschichte und der Sittlichkeit*. Aan de belastingen in de eerste plaats den eisch te stellen, dat zij voldoende zijn, acht Vocke geheel verwerpelijk. De ‘Zureichendheit’ is in het geheel geen beginsel, maar slechts ‘de keerzijde der behoefte, een brutaal feit.’ De nood, de drang van het oogenblik, kan er toe leiden om grondbeginselen - namelijk de zoodanige, die het werkelijk zijn - meer of minder te veronachtzamen, daardoor echter wordt de behoefte zelve niet een grondbeginsel. Ware zij dit, dan zou zij het ook wezen voor iederen burger tegenover zijne medeburgers of tegenover den staat. ‘Wie om zijn honger te stillen, om zich te kleeden of te verwarmen, brood, geld of kleederen steelt, handelt streng naar dit grondbeginsel’[1)].

Ik kan in deze redeneering niet veel kracht bespeuren. Vocke vergeet, dat men door twee middelen de schatkist kan vullen, door leeningen en door belastingen. Spreekt men nu de stelling

1) Zie bl. 40-43.

uit, dat de *belastingen* voldoende moeten zijn om deze en gene uitgaven te dekken, zoo houdt men wel degelijk een beginsel staande; en voegt men hieraan toe, dat vóor alles moet gewaakt worden tegen het ontstaan van een deficit door onverwachte vermeerdering van uitgaven, zoo omschrijft men dat beginsel nog nader en geeft men een wenk aan de practijk, waarmede zij haar voordeel kan doen. Men wijst dan niet alleen ‘behoeften’ aan, constateert niet slechts ‘brutale feiten’, maar grondt op het bestaan van behoeften, op den mogelijken terugkeer van zekere brutale feiten, een regel, een voorschrift. Wanneer Engeland zijn Income-tax behoudt, in weerwil van talrijke klachten over den ongelijkmatigen druk dezer belasting, schendt het niet, maar betracht het een beginsel. Het pleegt geen diefstal, maar komt bij het beheer der financiën zijn plichten na; immers, zoolang niet bewezen is, dat ook met verwijdering der ongelijkmatigheid het doel bereikt kan worden.

Evenmin als Vocke kan de heer Cort van der Linden zich met Wagner's beschouwingen vereenigen. Ik wil trachten een nauwkeurig overzicht te geven van zijne denkbeelden, die niet altijd in de duidelijkste bewoordingen zijn uitgedrukt. Maar ik meen toch na lezing en herlezing begrepen te hebben wat hij bedoelt en dat als volgt te kunnen samenvatten.

In de practijk komt het meermalen voor, dat aan elk der drie eischen, die wij genoemd hebben, niet kan worden voldaan, en dan staat men voor de vraag, welke den voorrang verdient? De een zegt: als men te kiezen heeft tusschen een belasting, die de voortbrenging hindert en eene, die ongelijkmatig schijnt te drukken, moet men aan de laatste de voorkeur geven, want belemmering, der voortbrenging is een grooter kwaad dan ongelijke verdeeling der lasten. Dit is verkeerd. ‘Waarom zou de staat zijn rechtstaak moeten opgeven ter wille van eenige meerdere welvaart? Waarom een toenemen van de massa goederen moeten koopen ten koste van een minder billijke verdeeling?’

De ander zegt: neen, de gelijkmatig werkende belasting is in dat geval beter, want het recht te beschermen, is de hoofdroeping van den staat, Ook deze uitspraak is voorbarig. ‘Door een vermindering der volkswelvaart wordt het vermogen van den staat om het recht te verwezenlijken indirect verkort.

Door al te rechtvaardig zijn krenkt men het recht. Men knevelt den Staat om den burger te bevrijden.'

Een derde zegt: de fiscale eischen zijn de hoogste. Bovenal moet een jaarlijks terugkeerend deficit worden voorkomen. Andermaal een dwaling. 'Wel is waar moet de belasting als middel van bestuur voldoende zijn. Maar het blijft de vraag wat het bestuur eischt. Waarom het beginsel van gerechtigheid voor het beginsel van financiëel beleid zou moeten wijken is a priori niet in te zien.'

Deze kritiek baart schijnbaar verlegenheid, doch niet aan hem, wien het duidelijk is geworden, dat de drie genoemde beginselen geen e e r s t e beginselen zijn. Hunne rangorde vast te stellen door ze op zich zelve te beschouwen, buiten verband met het doel van den staat, is een ijdel pogen; aldus beschouwd, blijken zij allen evenveel waarde te hebben. Maar de staat moet rechtsstaat wezen, en daarom is dit ten slotte de eenige vraag: aan welken eisch men den voorrang zal toekennen, opdat het recht bevorderd worde. Welnu, van allerlei omstandigheden hangt het af, hoe het antwoord op die vraag moet uitvallen. Het oogenblikkelijk staatsbelang kan eischen, dat men zich nederlegt bij belastingen, die de voortbrenging hinderen. Een minder rechtvaardige belasting kan noodig wezen, opdat de welvaart niet te zeer worde aangetast en daardoor in de toekomst de handhaving van het recht bemoeilijkt. Een ontoereikende belasting kan verkieselijk zijn, omdat het recht anders te zeer wordt gekrenkt. 'De keuze moet het gevolg zijn van waardeering van voor- en nadeelen. Zij blijft een zaak van *staatsbeleid*.'

Met andere woorden: men kan niet voor eens en altijd aan een der beginselen den hoogsten rang toekennen; men zal telkens moeten wikken en wegen, daarbij in het oog houdende, dat het doel der belasting bepaald wordt door het staatsdoel. Wie het eene omschrijft, omschrijft tevens het andere.

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Sommige theoriën zijn dermate een mengsel van stellingen, waarmede men zich kan vereenigen en niet vereenigen, dat men die twee bestanddeelen met moeite van elkander scheidt. De staat moet het recht handhaven; zonder twijfel, maar de meeste zijner uitgaven doet hij niet ingevolge dien plicht. - De keuze, wat den voorrang betreft aan een of ander beginsel toe te kennen,

moet het gevolg zijn van waardeering van voor- of nadeelen; zeker, maar elk, die aan de fiscale belangen den hoogsten rang verleent, h e e f t de voor- en nadeelen gewaardeerd. Hij is tot de slotsom gekomen, dat een jaarlijksch deficit, of zelfs een vaak terugkeerend deficit, een ramp is voor een volk, en op grond dáárvan weigert hij met nadruk de woorden van den schrijver te onderteekenen: ‘een ontoereikende belasting kan verkieselijk zijn.’ Neen, zij kan nooit verkieselijk zijn; het is alleen in sommige gevallen wenschelijk een groote uitgave over eenige jaren te verdeelen

Doch ik verbeeld mij, dat de Heer Cort van der Linden niet zoover van Wagner af staat, als hij denkt. Bij zijne bestrijding van hen, die de fiscale belangen op den voorgrond stellen, of, zooals hij het zelf uitdrukt, die een eerste plaats inruimen aan de ‘financieel politieke beginselen’, zegt hij, gelijk men zich herinnert, het volgende: ‘Deze opvatting is niet juist. Wel is waar moet de belasting als middel van bestuur voldoende zijn. Maar het blijft de vraag wat dit bestuur eischt.’ Hier meen ik een aanknoopingspunt te vinden. ‘De belasting moet als middel van bestuur voldoende zijn.’ Ziedaar juist hetgeen wij beweren. ‘Het blijft de vraag wat het bestuur eischt.’ Mij dunkt, dit is h i e r in geen enkel opzicht de vraag. Wie de fiscale eischen bovenaan stelt, verklaart daarmede niet, dat weelde in de publieke uitgaven geen zonde, zuinigheid geen deugd zou zijn, dat de regeering ook nooit te letten heeft op de totale draagkracht der maatschappij. Men zou een onnauwkeurige voorstelling geven van Wagner's leer, wanneer men haar zulke ongerijmdheden toedichtte. Wagner spreekt in de onderstelling, dat het cijfer der uitgaven, met inachtneming van alles, wat daarbij in acht te nemen valt, is bepaald. Gegeven dit cijfer, zoo begrijp ik zijne bedoeling, m o e t e n de belastingen voldoende wezen, en kan dit doel niet worden bereikt met betrachting van den regel: gelijkmatigheid van druk, zoo moet het bereikt worden met veronachtzaming van dien regel. Zou de Heer Cort van der Linden zich hiertegen kunnen verzetten? Allerminst, naar het mij voorkomt, op economische gronden, want een jaarlijksch tekort is een jaarlijksche leening, is kapitaalvernietiging, is staatsbankroet in het eind. Evenmin op politieke gronden, want het verband tusschen goede politiek en goede financiën is welbekend. Maar zoo de schrijver hierin eenstemmig met mij denkt, waarom

dan niet de hand gereikt aan den Duitschen econoom, die in onze dagen van financieel wanbeheer en gemis aan kloekheid bij het vaststellen der middelen de banier van een gezonde, financieele politiek zoo flink omhoog heeft gehouden? Waarom hem v e r w e t e n : ‘zijn eerste zorg is den Staat een steeds voldoende belastingopbrengst te verzekeren?’[1)]

Dit alles slaat inzonderheid op de fiscale belangen; waar de maatschappelijke tegenover de individueele op het spel staan, zou ik niet zoo onbepaald durven verzekeren, dat gene altijd de eerste plaats moeten innemen. Het wikken en wegen, dat de heer Cort van der Linden ons aanbeveelt, moet hier voor elk bijzonder geval worden herhaald. Intusschen drukken de volgende woorden, die de schrijver uit mijne Grondbeginselen heeft aangehaald, nog steeds mijne overtuiging uit, al mochten zij zijn bijval niet verwerven: ‘als men te kiezen heeft tusschen een belasting die de voortbrenging hindert, en een andere, die ongelijkmatig schijnt te drukken, zal nauwgezette overweging ons gewoonlijk leeren, dat deze laatste de voorkeur verdient’[2)]. Ik zou gaarne hebben gezien, dat de heer Cort van der Linden de gronden, die ik voor de juistheid dezer meening heb aangevoerd, had vermeld en tevens gepoogd ze te wederleggen. De voornaamste grond is deze: men kan over de werking eener belasting op de verdeeling der goederen nooit met zooveel zekerheid oordeelen, als over haren invloed op de voortbrenging. Deze laatste is in de meeste gevallen zeer wel na te gaan; bij de producenten zijn gewoonlijk de gegevens daarvoor aanwezig. De invloed op de verdeeling daarentegen is slechts op te sporen langs deductieven weg, en op verre na niet altijd volkomen; meermalen zal men na ernstig onderzoek moeten verklaren, dat de gegevens, waarop men een oordeel zou moeten vestigen, hoogst gebrekkig zijn. Ik heb eens in een Nederlandsch tijdschrift gelezen, dat alle belastingen, die niet elkeen naar zijn draagvermogen treffen, door andere vervangen moeten worden. Of de schrijver dezer woorden ons een lijstje wilde geven van die belastingen, met een duidelijke aanwijzing van de inkomsten, die zij niet schijnbaar alleen, maar werkelijk belasten; welk een glansrijken

1) blz. 367.
2) Tweede druk, blz. 307.

dienst zou hij bewijzen aan de wetenschap! Geen moeilijker taak is op economisch gebied te volbrengen; ja, ik reken, dat nog vele jaren zullen verloopen, eer wij omtrent de verspreiding van den druk der belastingen eenigszins voldoende zijn ingelicht.

Zoolang wij te dien aanzien in het duister verkeeren, is het mij onmogelijk aan schijnbaar ongelijkmatigen druk zooveel beteekenis te hechten als aan nadeelige werking op de voortbrenging. Het eerste kwaad is onzeker, dikwijls niet bij benadering zelfs aan te wijzen. Juister gezegd, het schijnbare kan hier zeer wel alléén in schijn bestaan. Het tweede daarentegen is tastbaar, kan onder cijfers worden gebracht. En hierbij komt nog iets, waarop ik niet mag nalaten de aandacht te vestigen en waarvan de vermelding ons terugvoert tot ons punt van uitgang, de leer van Adolf Held.

Is het volkomen duidelijk, dat de verdeeling der belastingen naar den maatstaf van het draagvermogen door de r e c h t v a a r d i g h e i d wordt voorgeschreven? Ik erken, dat het humaan is, alzoo te handelen, dat het zich economisch laat verdedigen, ook in vele opzichten strookt met de heerschende begrippen; maar is het een eisch van het recht? Met andere woorden: wordt het ons opgelegd door beginselen van billijkheid, die algemeen zijn aangenomen; spreekt het van zelf, als men de verschillende uitgaven van den staat achtereenvolgens nagaat, dat elke andere verdeeling onrechtvaardig zou zijn? Er worden kanalen gegraven, spoorwegen aangelegd, hetgeen de kostprijzen van vele dingen aanzienlijk vermindert, de waarde der landerijen doet stijgen, den handel doet bloeien. Is het boven allen twijfel verheven, dat de renten en andere uitgaven daardoor veroorzaakt door belastingen naar het draagvermogen moeten gedekt worden? Van staats- en gemeentewege wordt onderwijs gegeven; aan alle klassen der maatschappij komt dit ten goede. Staat het vast, dat men de kosten van dat onderwijs niet mag bestrijden door belastingen op goederen van algemeen verbruik?

Tot deze en soortgelijke vragen bestaat aanleiding genoeg; vooral in een tijd, waarin (en terecht) voor persoonlijken dienstplicht wordt geijverd, dus voor een maatregel, waarbij aan elk, die geschikt is om soldaat te worden, dezelfde last wordt opgelegd, om het even, welke ongelijkheid van druk daaruit volgt. Ik wil er voorts aan herinneren, dat er geen schrijver is van

naam - de heer Cort van der Linden maakt op dien regel geen uitzondering - die de belasting naar de genoten voordeelen onbepaald afkeurt; men zoekt alleen het terrein te bepalen, binnen welke grenzen deze maatstaf mag worden toegepast. Maar wie zal beweren, dat die grenzen gevonden zijn?[1)]

Neem ik dit alles in aanmerking, dan wordt het mij nog moeilijker aan het beginsel van belasting naar het draagvermogen den verheven rang toe te kennen, waarin sommigen het willen plaatsen. Wat in zaken van belastingen de rechtvaardigheid voorschrijft, mij, ik erken het volmondig, is het nog niet in allen deele helder, en ik geloof, dat te dezen aanzien nog veel te onderzoeken valt. Dit zoo zijnde, ben ik gezind het voorschrift van Held op te volgen en hier bovenal te vragen naar het algemeen belang, waarbij dit woord zoowel in subjectieven als in objectieven zin wordt gebezigd. Hoe moeten de belastingen geregeld worden, opdat zij ieders betrekkelijke welvaart zooveel mogelijk onveranderd laten, dus de ongelijkheden van welvaart niet vermeerderen; hoe, opdat de voortbrenging niet gehinderd worde en het verbruik niet meer dan noodig beperkt; hoe, in één woord, opdat het kwaad, dat van alle belastingen onafscheidelijk is, zoo gering zij als bestaanbaar is met een voldoende opbrengst? Want voldoende moet de opbrengst zijn, zal die groote nationale ramp: een verward financiewezen, een steeds aangroeiende schuldenlast, waar geen aangroeiend publiek vermogen tegenover staat, worden ontgaan. Op dit punt, want het raakt belangen, die zoowel van politieken als van economischen aard zijn, het raakt zelfs de eer, de waardigheid van den staat, is geenerlei transactie vergund. Schoon het niet voorbijgezien mag worden, dat dubbele zuinigheid, dubbele nauwgezetheid bij de vaststelling van het totaal der uitgaven, moet worden in acht genomen, wanneer de moeilijkheid van zeer schadelijke belastingen te vermijden bijzonder groot is.

Ik kom nu tot het tweede punt, den progressieven voet van heffing.

1) Sommigen geven aan iedere heffing, die niet naar het draagvermogen behoort te geschieden, een anderen *naam* dan dien van belasting. Dit is slechts een zeer eenvoudig en afdoend middel om de moeilijkheid te ontwijken.

II.

De heer Cort van der Linden is een voorstander van den progressieven voet van heffing bij de inkomstenbelasting. Op welken grond? En welke soort van progressie wordt door hem bepleit? Over deze twee punten wensch ik nu te spreken.

Op welken grond? Hoofdzakelijk op dezen, ‘dat het offer van dezelfde percentage geringer wordt, naarmate het inkomen zelf grooter is. Van een inkomen van 1000 gulden 100 te moeten missen, weegt veel zwaarder dan 1000 te moeten afstaan van een inkomen van 10.000. In het eerste geval zal men moeten bezuinigen op levensbehoeften of op de opvoeding der kinderen, in het laatste zal men alleen eenige weelde moeten derven.

‘Deze ongelijkheid in de waarde van verschillende vermogens is volstrekt niet toevallig, zij is integendeel een gevolg van de menschelijke natuur zelve. De behoeften van den mensch zijn van zeer verschillende waarde. Hij moet allereerst zorgen voor het behoud van zijn leven, vervolgens voor de instandhouding van zijn levenskracht, de versterking van zijn weerstandsvermogen tegen toekomende gevaren, daarna voor eenige weelde, voor meer zingenot, meer licht, meer ruimte, meer afwisseling; eindelijk voor ontwikkeling van geest en gemoed, aesthetisch en intellectueel genot, macht en invloed’[1)].

Hierop volgt nu een betoog, dat ik niet behoef terug te geven, waarvan echter de slotsom voor ons doel van belang is. Zij luidt aldus: ‘Alleen door de progressieve belasting kan van gelijke inkomens[2)] gelijke offers worden gevorderd. Want alleen door progressieve belasting wordt zoowel de arbeidskracht als het potentieel genot evenredig getroffen.’

Ik geloof, dat onze schrijver hier juist oordeelt. Of laat mij nauwkeuriger spreken. Gelijkheid van offers is in geen geval te verkrijgen, zelfs dan niet, wanneer de belasting op niemand wordt overgedragen. Doch men verkrijgt haar zeker niet door een gelijke percentage; de progressieve voet van heffing is een middel om haar meer nabij te komen. Dit althans is tot dusver mijne overtuiging gebleven; een overtuiging echter, ik

1) Zie bl. 89-91.
2) Natuurlijk moet dit zijn: *on*gelijke inkomens.

mag het niet verhelen, waar gewichtige bedenkingen tegenover staan en die ik niet anders durf voordragen dan als een voorloopige uitkomst. Er schuilt in deze quaestie een ingewikkeld wiskunstig probleem. Ik hoop zeer, dat een onzer mathematici het eens ter hand zal nemen; het zou mogelijk zijn, dat de slotsom van zijn onderzoek grooten invloed had op onze beschouwingen.

In afwachting daarvan schaar ik mij vooralsnog aan de zijde van den heer Cort van der Linden. 'Men meent', zegt hij[1], 'dat de proportie veel minder willekeurig zou zijn dan de progressie. Het tegendeel is echter waar. Iedere progressie is minder willekeurig dan de proportie. De maatstaf der proportie is, *op zich zelf*, meer bepaald dan de maatstaf der progressie. Maar dat men den maatstaf der progressie *gebruikt*, is volkomen willekeur.... Iedere schaal van progressie, hoe gebrekkig ook, zal teweegbrengen, dat de evenredigheid tusschen de verschillende belastingcijfers nader komt bij de evenredigheid van de verschillende draagkracht, dan door den zoogenaamd vasten maatstaf der proportie.' Men zou dit ook aldus kunnen uitdrukken: het doel is, het genots*offer* voor ieder in een gelijke verhouding te brengen tot zijn werkelijk genot. Dit doel kan door de progressieve heffing beter dan door de proportionneele worden bereikt. Waarschijnlijk ten minste.

Over den grond, waarop de schrijver progressie voorstaat, laat hij ons dus niet in het onzekere. De progressie is noodig, niet om den voet van verdeeling der genietingen te wijzigen, maar veeleer om door de regeling der belastingen daarin geen verandering te brengen. Aldus luiden niet zijn eigen woorden, maar als de strekking van zijn betoog mij helder is geworden, drukken zij zijne gedachte nauwkeurig uit.

Hoe is het dan verklaarbaar, dat de heer Cort van der Linden, na dat betoog geleverd te hebben, het volgende zegt[2]: 'het *feit zelf*, dat belasting naar het draagvermogen onvermijdelijk leidt tot *progressieve* belasting, bewijst, dat de grondslag, waarop het draagvermogen rust, niet zuiver is. *Daarom* ook kan degeen, die de rechtvaardigheid der goederenverdeeling *erkent*, consequent doordenkende, niet komen tot een progressieve belasting..... Indien het goed behoorlijk verdeeld is, d.w.z.

1) Bl. 95.
2) Bl. 105 en verv.

indien ieder door de vrije concurrentie juist zooveel verwerft als hij verdient,.... dan moet inderdaad de *draagkracht evenredig zijn aan het inkomen* en is dus de belasting *proportioneel* aan het *inkomen* de *eenig rationeele*'[1].

Ik kan dit niet beamen; mij dunkt, de schrijver werpt hier omver wat hij zelf heeft opgebouwd. Eerst wordt ons geleerd, dat de progressie noodig is om de verdeeling onaangeroerd te laten, om elk te doen blijven in den betrekkelijk gunstigen of ongunstigen toestand, waarin hij verkeert; uitdrukkelijk wordt ous gezegd, dat de progressie slechts moet dienen om gelijkheid te brengen in de offers; en daarna vernemen wij, dat men de progressieve belasting niet kan goedkeuren, zonder de rechtvaardigheid der goederenverdeeling te ontkennen. Ik weet deze beide stellingen niet met elkaar te rijmen. Hoe kan het voorstaan van een maatregel, die alles laat in de verhouding, waarin het zich bevindt, een afkeurend oordeel over die verhouding insluiten? Mocht de heer Cort van der Linden hierop antwoorden, dat niet het voorstaan der progressie op zich zelf, maar het inzicht in hare noodzakelijkheid tot zulk een oordeel voert, dat namelijk de progressie overbodig zou wezen, zoo elk niet meer verkreeg dan hem toekwam, dan zou ik hem opnieuw zijn eigen uitspraak herinneren, betreffende den ongelijken druk van gelijke percentages bij bloot verschil, niet in den oorsprong, maar in het b e d r a g der inkomsten. Inderdaad, hier moet een keus geschieden. Men zal òf met de eerste, òf met de tweede theorie van den schrijver moeten medegaan; ze beide te omhelzen schijnt mij onbestaanbaar met een goede logica.

Dit weinige heb ik op te merken aangaande den grond, waarop de progressieve voet van heffing in het *Leerbock* wordt aanbevolen, een grond, die eerst wordt gelegd, daarna ondermijnd. Geen mindere bedenkingen, zwaardere veeleer, waag ik in het midden te brengen tegen de soort van progressie, die de schrijver wenschelijk keurt.

Er zijn drie soorten van progressie: een zoodanige, die al sterker en sterker wordt, eene die altijd even sterk blijft, en eene die steeds geringer wordt, naar gelang de inkomsten stijgen. Deze laatste vorm is de zachtste; hij kan gemakkelijk worden toegepast door van ieder inkomen een gelijke som

1) In deze, gelijk in al de overige citaten, cursiveert de schrijver zelf.

af te trekken en slechts het overschot te belasten. Om een voorbeeld te geven. Stel, de heffing is 3 percent en de af te trekken som bedraagt ƒ 1000. Dan zal over een inkomen

van	ƒ 2000	worden betaald	ƒ 30
van	ƒ 3000	niet de helft meer, maar	ƒ 60
van	ƒ 6000	niet driemaal ƒ 30, maar	ƒ 150
van	ƒ 10000	niet vijfmaal ƒ 30, maar	ƒ 270

De progressie gaat altijd door, maar zij wordt al kleiner en kleiner. Wie ƒ 50,000 inkomen heeft, betaalt over ƒ 49,000, wie ƒ 100,000 heeft over ƒ 99,000, en 99 staat in een grootere verhouding tot 49 dan 100 tot 50.

Ziedaar de soort, die mij het meest toelacht, maar onzen schrijver is zij niet voldoende. Hij wenscht een progressie, die altijd even sterk blijft. Niet omdat hij haar het billijkst acht; doch wat de billijkheid vordert is hier niet bewijsbaar. ‘Waar men de keuze heeft tusschen eene *degressieve* progressie, een *gelijkmatige* en een *progressieve* progressie is het veilig den middenweg te kiezen’[1)].

Dit herinnert mij aan de bekende ironische uitspraak: als sommigen zeggen 2 maal 2 is 4, anderen 2 maal 2 is 5, is het veilig te besluiten: 2 × 2 = 4½.

De heer Cort van der Linden komt met zijn gelijkmatige progressie tot uitkomsten, die hij niet aanvaarden kan. ‘Gesteld,’ aldus licht hij zelf door een voorbeeld zijne gedachten toe, ‘dat van een inkomen van honderd gulden wordt geheven ½ percent, dan zal van *alle* eerste honderd guldens, hoe weinigen of velen er nog op volgen, ½ percent worden geheven. Van de tweede honderd b.v. ¾, van de derde 1 percent, enz. Op die wijze blijft de groote stam van het vermogen gespaard, hoe hoog ook het inkomen moge klimmen.’

Men moet hier cijferen.

De laatste	ƒ 100	van een inkomen van	ƒ 300	worden belast met 1 percent.
De laatste	ƒ 100	van een inkomen van	ƒ 700	worden belast met 2 percent.
De laatste	ƒ 100	van een inkomen van	ƒ 39,900	worden dus belast met 100 pct.

Wat zal nu verder gebeuren? Al hetgeen men méér heeft dan ƒ 39,900 wordt naar dit plan geconfisqueerd: is het de bedoeling, dat het hierbij blijft, of dat men zal betalen over

1) bl. 101.

de laatste	ƒ 100	van een inkomen van	ƒ 40,000	100¼ pct.
de laatste	ƒ 100	van een inkomen van	ƒ 40,100	100½ pct. enz.,

zoodat het voordeeliger is een inkomen te hebben van ƒ39,900, dan van een hooger bedrag? Vermoedelijk niet, maar dit vermoeden heeft geen anderen grond dan de bekende humaniteit van den schrijver, die het overbodig heeft geacht ons aangaande dit zeer gewichtig punt in te lichten.

Men zal mij zeggen, dat de schaal slechts een voorbeeld is. Doch wanneer men het kwart percent tot een achtste verlaagt, stuit men op dezelfde bezwaren; iedere arithmetische reeks brengt ons vroeg of laat op 100. Naar het stelsel van den heer Cort van der Linden komt men wel niet tot verbeurdverklaring van het geheele inkomen, maar men komt er toe alle inkomsten boven een zeker cijfer met 100 percent te belasten, en dat reeds kan bedenkelijk heeten.

De gekozen middenweg is dus niet zeer ‘veilig’. Doch laat ons het onderwerp niet langer practisch, maar zuiver theoretisch beschouwen. Ik meen te kunnen aantoonen, dat de gelijkmatige progressie ook wetenschappelijk gesproken niet te verdedigen is.

Men kent de reden, waarom progressie ter verkrijging van gelijkmatigheid van druk noodig wordt geacht. Niet daarom, omdat een tienmaal grooter inkomen een méér dan tienmaal grooter genot zou geven; maar juist omdat het tegenovergestelde waar is: omdat de beteekenis, die wij hechten aan nieuw inkomen, geringer pleegt te zijn, naar gelang de som, waaraan het wordt toegevoegd, meer bedraagt. De algemeene wet, die de waarde der dingen regelt, is op de inkomsten van toepassing; wie reeds ƒ 10,000 inkomen bezit, verheugt zich over een vermeerdering met ƒ 100 niet dermate, als iemand, die slechts een inkomen geniet van ƒ 500. Daar men voor geld alles koopen kan, wordt men van geld nooit geheel verzadigd, gelijk mogelijk is bij andere zaken; maar men hecht toch gewoonlijk minder aan het deel van zijn inkomen dat men oplegt, dan aan de deelen, die men verteert, en wat deze laatsten betreft, kent men minder waarde toe aan hetgeen men voor weelde, dan aan hetgeen men tot voorziening van dringende behoeften noodig heeft. Het moge mij vergund zijn de uitwerking van dit denkbeeld, die ik elders heb beproefd[1)], achterwege te laten en te onderstellen, dat men mij begrijpt, wanneer ik zeg, dat de verschillende deelen van

1) Grondbeginselen der Staathuishoudkunde, tweede druk, blz. 312 en verv.

het inkomen, naar het genot dat zij geven, in percenten geschat kunnen worden. Iemand heeft ƒ 1000 per jaar, welke som hem een genot verschaft van 100 percent. Nu zal een tweede som van ƒ 1000 misschien 95, een derde 90, een vierde 85 percent voor hem waard zijn.

Ziedaar de overweging, waarop de progressieve belasting is gegrond; maar hetgeen ik gezegd heb, is nog niet voldoende. Er moet een opmerking aan worden toegevoegd, die men ten onrechte vaak achterwege houdt, te weten, dat de belasting altijd betaald wordt uit die deelen van het inkomen, waaraan de bezitter de minste subjectieve waarde hecht. Ik erken, dat dit van zelf spreekt; maar datgene, waarop alles aankomt, mag niet worden verzwegen, al spreekt het van zelf. Naar het zoo even gekozen voorbeeld: wordt de persoon, die ƒ 4000 inkomen heeft, met 3 percent belast, zoo neemt hij de daarvoor benoodigde ƒ 120 niet voor één vierde uit het onmisbare, voor drie vierden uit elk der volgende deelen. Hij neemt de volle ƒ 120 uit de laatste ƒ 1000, die hij 85 percent waard acht. Men moet daar wel op letten. Indien het anders ware gesteld, hetzij met de subjectieve waardeering der deelen van het inkomen, hetzij met de bron van betaling der belasting, geloof ik niet, dat van progressie sprake zou kunnen zijn.

Na deze uiteenzetting zal de volgende tabel, naar ik vermoed, geen toelichting meer noodig hebben.

A heeft een inkomen van ƒ 1000, die hij op ten volle 100 pCt. schat, dus op ƒ 1000.

B heeft meer dan A ƒ1000, die hij schat op 95	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ1950
C heeft meer dan B ƒ1000, die hij schat op 90	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ2850
D heeft meer dan C ƒ1000, die hij schat op 85	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ3700
E heeft meer dan D ƒ1000, die hij schat op 80	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ4500
F heeft meer dan E ƒ1000, die hij schat op 75	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ5250
G heeft meer dan F ƒ1000, die hij schat op 70	pCt. Hij schat dus het geheel op ƒ5950

Laat nu de belasting 3 pCt. van het inkomen bedragen, zoo betaalt:

A ƒ 30,	die hij schat op 100 pCt.,	dus op ƒ 30,	zijnde 3	pCt. van ƒ1000
B ƒ 60,	die hij schat op 95 pCt.,	dus op ƒ 57,	zijnde 2.92	pCt. van ƒ1950
C ƒ 90,	die hij schat op 90 pCt.,	dus op ƒ 81,	zijnde 2.84	pCt. van ƒ2850
D ƒ120,	die hij schat op 85 pCt.,	dus op ƒ102,	zijnde 2.75	pCt. van ƒ2700
E ƒ150,	die hij schat op 80 pCt.,	dus op ƒ120,	zijnde 2.66	pCt. van ƒ4500

F ƒ180,	die hij schat op 75 pCt.,	dus op ƒ135,	zijnde 2.57	pCt. van ƒ5250
G ƒ210,	die hij schat op 70 pCt.,	dus op ƒ147,	zijnde 2.47	pCt. van ƒ5950

De verhouding van genotsoffer tot werkelijk genot is derhalve voor A 3, voor B 2.92, voor G 2.47 percent; een ongelijkmatigheid, die slechts kan worden weggenomen door B en al de volgenden te onderwerpen aan een progressieve belasting, welke voor allen de verhouding tusschen offer en genot op 3 percent brengt.

A	zal moeten betalen	over	ƒ 1000	3	percent.
B	.....	over	ƒ 2000	3,081	percent.
C	.....	over	ƒ 3000	3,168	percent.
D	.....	over	ƒ 4000	3,272	percent.
E	.....	over	ƒ 5000	3,382	percent.
F	.....	over	ƒ 6000	3,501	percent.
G	.....	over	ƒ 7000	3,643	percent.

De heer Cort van der Linden zal nu zeggen, dat ik koren op zijn molen breng. De progressie, die hier als noodzakelijk wordt voorgesteld, neemt toe, niet af, want het verschil tusschen de twee laatste percentages is 0.142, terwijl de twee eerste een verschil aanwijzen van 0.081. Dit is meer dan hij verlangt, daar hij met een vaste opklimming, die zich niet eens over het geheele inkomen uitstrekt, tevreden is!

Het schijnt zoo; doch in werkelijkheid is het anders. Want hoe kwamen wij tot een toenemende progressie? Wij kwamen er toe door uit te gaan van een onderstelling, die niet juist kàn wezen. Ondenkbaar is namelijk, dat de waardeering van elke duizend gulden, die aan het inkomen worden toegevoegd, ƒ50 geringer zou zijn dan die der voorafgaande. Het twintigste duizendtal zou dan een subjectieve waarde moeten hebben van *nihil*, en ieder gevoelt, dat deze slotsom een ongerijmdheid zou behelzen. Men werpe mij niet tegen, dat vele personen een groot deel hunner inkomsten weggeven; weggeven is ook een gebruik, en voor sommigen een gebruik, waarop zij hoogen prijs stellen. De waarde, die men hecht aan nieuw inkomen, moge geringer worden, naar gelang men reeds meer inkomen bezit, zij verdwijnt nooit geheel. Een vaste arithmetische afdaling in de schatting der deelen, waaruit het inkomen bestaat, is bijgevolg onmogelijk; of indien zij al mogelijk is tot een zeker punt, wanneer dat punt is bereikt, moeten de verschillen al kleiner en kleiner worden. De ƒ50 worden dan 40, 35, 33, 30, 29, 28½, 28, 27¾. En wanneer men een tabel maakt,

die hiermede rekening houdt, komt men niet tot een toenemende, maar tot een afnemende progressie.

Om alles in één woord samen te vatten: de soort van progressie die de heer Cort van der Linden voorstaat, heeft slechts dan een degelijken grondslag, wanneer het bewijsbaar is, dat de subjectieve waardeering van de deelen, waaruit het inkomen bestaat, kan afdalen tot nul; dat niemand het als een leed zou beschouwen, wanneer hem zijn inkomen boven een zeker bedrag geheel werd afgenomen. Daar dit bewijs niet geleverd kan worden, ja zelfs het tegenovergestelde bewijsbaar is, meen ik te mogen beweren, dat zijn soort van progressie geen aanbeveling verdient. Den middenweg te kiezen is hier niet veilig, maar hoogst verkeerd; verkeerd, omdat het tot ongerijmde uitkomsten voert; verkeerd ook, omdat alleen de degressieve opklimming zich theoretisch laat rechtvaardigen.

III.

Wij komen nu tot het stelsel van belastingen, dat in het *Leerboek* wordt verdedigd. Men mag den schrijver den lof niet onthouden van over het geheel met veel helderheid zijne gedachten te hebben bloot gelegd; maar twee zijner begripsbepalingen laten aan duidelijkheid te wenschen over. Het is mij niet gelukt mij een klare voorstelling te maken van hetgeen hij onder *zakelijke* en onder *indirecte* belastingen verstaat.

'De zakelijke belasting - zoo schreef ik in mijne Grondbeginselen[1] - verschilt van de persoonlijke hierin, dat zij altijd een bepaalde bron van inkomen tot voorwerp heeft en dat inkomen treft, onafhankelijk van de omstandigheden, waarin de persoon verkeert die het geniet.... De belastingschuldige wordt hier niet aangesproken als lid der gemeenschap; hij wordt aangesproken als beheerder van een vermogen, op welks inkomen de staat een zeker recht uitoefent.' Hiertegen komt de heer Cort van der Linden in verzet. Hij keurt het af, den belastingplicht bij de zakelijke belastingen geheel los te maken van het 'burgerschap.' Dit is niet alleen een dwaling, maar een zeer noodlottige dwaling, want daardoor wordt 'een belasting naar het draagvermogen a priori uitgesloten'[2].

1) Tweede druk, bl. 284.
2) Bl. 56.

Derhalve, wanneer ik de zakelijke belastingen zoo of zoo bepaal, zonder mij nog uit te laten over de wenschelijkheid van ze te heffen, maak ik een belasting naar het draagvermogen a priori reeds onmogelijk? Dit klinkt niet zeer aannemelijk en het bewijs voor die stelling is door den schrijver niet beproefd. Doch stappen wij daarover heen. De hoofdzaak is, dat, naar het hier gegeven oordeel, bij de zakelijke belasting de belastingplicht niet mag worden losgemaakt van het burgerschap.

Nu leest men echter bl. 371: ‘Zakelijk wordt de belasting, wanneer het goed als zoodanig, geheel los van den individu, maatstaf van belasting is.’ Is daarmede misschien stilzwijgend bedoeld, dat het goed aan een staatsburger moet toebehooren? Ik kan het niet gelooven, want volgens bl. 116 is het niet noodig, ‘dat vreemden binnen het rijk verblijf houden om hen aan de belasting te onderwerpen.’ Bl. 407 wordt het billijk genoemd, dat ‘de buitenlandsche aandeelhouders (van naamlooze vennootschappen) hun evenredig aandeel in de belasting naar de winst betalen.’ Bl. 569 wordt gezegd: ‘Een enkel kenmerk, het ingezetenschap, als criterium van belastbaarheid aan te nemen, is in strijd met de moderne levensvormen en snoert het belastingwezen in onnatuurlijke banden.’

Het ligt misschien aan mij, maar ik weet deze uitspraken niet te rijmen met de kritiek, die op mijne bepaling was uitgeoefend.

Ik begrijp evenmin zoo goed, als ik wenschen zou, wat de schrijver verstaat onder directe en indirecte belastingen. Op bl. 56 leest men het volgende: ‘Naarmate van de *werking* der belasting, onderscheidt men *directe* belastingen, die gedragen moeten worden door dengeen, die ook de belasting betaalt, en indirecte belastingen, die gedragen moeten worden door een ander dan degeen, die met den fiscus in aanraking komt, doordat deze de belasting op den eigenlijken belastingschuldige kan afwentelen.’ Dit geeft geen licht, maar duisternis. Men kan tusschen direct en indirect onderscheiden, *hetzij* naar de werking, *hetzij* naar de bedoelingen van den wetgever. Deze twee zijn volstrekt niet altijd een. De werking kan onzeker, de bedoeling van den wetgever zeer duidelijk zijn; en ook het omgekeerde is mogelijk: soms is de bedoeling van den wetgever niet helder aangewezen, maar de werking gemakkelijk na te gaan. Onderscheidt men naar de werking, dan maakt men niet

twee vaste groepen, directe en indirecte belastingen, maar na economisch onderzoek zegt men: deze of gene belasting is direct voor A, indirect voor B. Onderscheidt men naar de bedoeling, zoo maakt men die groepeering wel, en noemt indirect wat in de meeste gevallen bestemd is te worden overgedragen.

Naar welken maatstaf onderscheidt nu het *Leerboek*? Naar de werking, lees ik in den aanhef; naar de bedoelingen, lees ik later: directe belastingen zijn dezulke, 'die gedragen moeten worden door dengeen, die ook de belasting betaalt'[1].

De schrijver heldert die duisterheid niet op. Na in het breede over directe en indirecte belastingen gesproken te hebben, begint hij zelf in te zien dat hij ons meer licht moet geven en stelt hij op bl. 453 de vraag: 'Wat heeft men te verstaan onder indirecte belastingen?' Maar zelfs in de afdeeling, die alzoo begint, vindt men niet alles wat men zoekt; het blijkt niet altijd duidelijk, of de denkbeelden van anderen, die de schrijver mededeelt, door hem beaamd worden of niet. Eindelijk leest men in het begin der volgende afdeeling: 'De verbruiksbelastingen zijn de eigenlijk gezegde indirecte belastingen. De gebruiksbelasting is in den regel direct.' Op grond van deze en andere uitingen houd ik het vermoeden voor gerechtvaardigd, dat de heer Cort van der Linden onderscheidt naar de bedoeling van den wetgever, doch recht zeker ben ik er niet van[2].

Gelukkig echter maken deze duisterheden het niet onmogelijk een oordeel te vellen over het stelsel, dat de schrijver voordraagt, en dat ik nu wil trachten in hoofdzaak te doen kennen. Het bestaat uit vier deelen, waaraan de volgende namen zijn gegeven: ontvangst-, uitgave-, verkeersbelastingen, en inkomstenbelasting.

De groep der *ontvangstbelastingen* bestaat uit vijf afdeelingen: uit de grondbelasting (gebouwd en ongebouwd), de belasting op loonen, tractementen en diergelijken, de rentebelasting, en de bedrijfsbelasting; bij welk viertal - dat te zamen het stelsel der 'normale opbrengstbelastingen' vormt - een belasting

1) Of is dat *moeten* een economisch moeten? Maar dat laat zich niet rijmen met andere verklaringen.
2) Dat ook Schäffle aangaande dit punt niet helder is, daar hij zich zelf tegenspreekt, heeft Neumann aangetoond in zijn onlangs verschenen werk: Die Steuer und das öffentliche Interesse, Leipzig 1887, bl. 488.

der ‘toevallige baten’ komt, waartoe de successierechten behooren.

De *uitgavebelastingen* zijn alle belastingen op verteringen, in welken vorm ook geheven: accijnsen, invoerrechten, belastingen op woningen, meubelen, dienstboden, paarden, enz.

De *verkeersbelastingen* omvatten de zegel- en mutatierechten. Wat eindelijk de *inkomstenbelasting* betreft, zij moet een ‘gescheduleerde’ zijn, naar Engelsch model.

De heer Cort van der Linden wil dus het inkomen eerst treffen, als het ontvangen wordt; daarna als het wordt verteerd; vervolgens, wanneer de vermogens, waaruit het ontstaat, worden verhandeld; hiermede niet tevreden, treft hij later nog eens de inkomsten in haar geheel. Er is hier te lande veel getwist over de vraag, of er een rentebelasting moet geheven worden dan wel een inkomstenbelasting; wie deze laatste bepleitte, stond dan afschaffing van het patent voor. Onze schrijver zegt: èn een rente-, èn een bedrijfs- èn een inkomstenbelasting. Ook moeten de twee eerstgenoemde en de overige ‘normale opbrengstbelastingen’ niet gering zijn. Tot dusver meende men gewoonlijk, dat de verbruiksbelastingen de kern van het stelsel moeten uitmaken en de andere heffingen tot aanvulling moeten dienen. Naar het voorbeeld van Schäffle (die deswegens onlangs een harde kritiek heeft moeten hooren van Neumann[1)] wordt hier de verhouding juist omgekeerd. ‘De groote kracht van het belastingstelsel moet worden gegeven door de opbrengstbelastingen. De fijner werkende verbruiksbelastingen kunnen afwijkingen herstellen, niet de grove verdeeling der belasting volbrengen’[2)].

De heer Cort van der Linden zal wel de eerste zijn om toe te geven, dat dit schema niet veel kans heeft verwezenlijkt te worden. Maar ronduit gesproken, ik kan niet wenschen, dat het wordt verwezenlijkt. Indien ons stelsel op de hier voorgedragen wijze ware ingericht, zou het, naar ik meen, dringend behoefte hebben aan vereenvoudiging.

Een grondbelasting is natuurlijk onmisbaar; de redenen van die onmisbaarheid zijn dikwijls genoeg aangewezen. Andere zakelijke belastingen kunnen in bijzondere gevallen evenzeer

1) Die Stener und das öffentliche Interesse, bl. 497.
2) Bl. 446.

noodig zijn. Maar ik zoek te vergeefs naar een redelijk motief om het ‘systeem van ontvangstbelastingen’ zoo uit te spinnen, als in het *Leerboek* geschiedt; wel zou ik meer dan eenen grond kunnen noemen om het te laten.

De schrijver acht ‘een ontleding van de bronnen van het inkomen onmisbaar’ uit vierderlei oogpunt. Ten eerste ‘uit een oogpunt van techniek, omdat alleen daardoor een objectieve schatting van het inkomen mogelijk wordt en daardoor de contrôle van een evenredige belasting.’ Is dit werkelijk zoo? Een koopman verzwijgt een deel zijner baten; wordt dit bemoeilijkt, zoo men hem, behalve aan de inkomstenbelasting, aan een bedrijfsbelasting onderwerpt? - Ten tweede, uit een oogpunt van rechtvaardigheid, ‘omdat het draagvermogen mede afhankelijk is van den aard van het inkomen.’ Doch zoo men de inkomstenbelasting in twee deelen splitst, in een belasting naar den maatstaf van het vermogen en een bedrijfsen beroepsbelasting, houdt men hiermede rekening. - Ten derde, uit een economisch oogpunt, omdat ‘een systeem van ontvangstbelastingen, hoezeer dan onvolkomen, toch *beter* dan indirecte belastingen de afwentelingen kan voorkomen en regelen.’ Dit zou echter, als het bewezen werd, alleen hiervoor kunnen pleiten, dat de ‘directe’ belastingen hooger dan de indirecte werden opgevoerd; niet, dat zij in zoodanigen vorm werden geheven, als hier wordt aanbevolen. - Ten vierde, uit een financieel oogpunt, omdat ‘alleen door verdeeling van den belastingdruk voldoende inkomsten voor den Staat worden verzekerd.’ Maar is het verdeeling van druk, wanneer men eerst wordt belast voor zijne coupons en later voor zijn inkomen? Dat is geen verdeeling, maar opstapeling.

En dan de verkeersbelastingen! Ik kan begrijpen, dat men ze verdedigt uit een zuiver fiscaal oogpunt; bij matige heffing ze vergoelijkt, omdat zij weinig kwaad doen en geld in de schatkist brengen; maar dat zij ‘een zelfstandige plaats verdienen in het belastingstelsel als *aanvulling* van andere belastingen’, ziedaar wat mij onbewijsbaar schijnt. ‘Terwijl de verbruiksbelasting de individueele draagkracht uit de vertering afleidt, richt zich de verkeersbelasting voornamelijk naar de *kapitaalvorming* en ziet in de kapitaalvormende kracht het bewijs van het concreete individueele vermogen.’ Deze woorden van Schäffle worden terecht door den schrijver afgekeurd; doch

wat stelt hij daarvoor in de plaats? Hoe, nadat hij Schäffle's ‘constructie der verkeersbelastingen, hoe fijn en elegant zij ook wezen moge’ - het fijne en elegante ontsnapt mij hier geheel - onhoudbaar heeft verklaard[1)], verdedigt hij de stelling: deze belastingen zijn ‘onmisbaar tot aanvulling van de leemten der overige belastingen?’ Zeer onvolkomen, naar ik meen. Wel wordt ons gezegd, dat ‘alleen wetenschappelijk finantieele gronden de verkeersbelasting mogen motiveeren,’ maar zulke gronden in het *Leerboek* te vinden is mij niet gelukt.

Of mag het wel een wetenschappelijke grond heeten wat ten gunste der mutatierechten wordt aangevoerd? ‘De grondbelasting treft de gemiddelde opbrengst van de onroerende goederen naar de waardeeringen, welke in de kadasters zijn opgenomen en welke zeer spoedig van de werkelijkheid afwijken. Het is dus wenschelijk eene belasting te hebben, waardoor de afwijkingen van de werkelijke waarde in rekening worden gebracht’[2)]. Misschien ware dit wenschelijk, maar de belasting zou dan al de grondeigenaars zonder onderscheid moeten treffen, en dat doen de mutatierechten volstrekt niet Zij treffen dengeen, die zijn goed, wellicht uit nooddwang en met zwaar verlies, verkoopt, maar sparen de anderen. ‘Bovendien worden door de ruilingen van onroerend goed bijzondere winsten gemaakt, die natuurlijk niet door de grondbelasting en ook niet door de bedrijfsbelasting kunnen getroffen worden, maar alleen door de mutatierechten.’ Zeker kan men door de mutatierechten die winsten treffen, doch als er geen winst, maar schade is, betaalt men de mutatierechten evenzeer, terwijl de welgeslaagde operatiën van beursspeculanten onbelast blijven.

Het is zonderling, dat de heer Cort van der Linden deze bedenkingen ten deele zelf vermeldt. Hij geeft bij voorbeeld toe, dat zij ‘die niet deelnemen aan den arbeid en het leven’ door de verkeersbelastingen niet getroffen worden. ‘Dit is echter geen reden,’ zegt hij, ‘om deze op zichzelf gewettigde belastingen niet te heffen, maar wel om nog op een andere wijze het verkregen bezit te treffen.’ Ik antwoord: als dit laatste mogelijk is, doe het dan ook voor hen, die wel ‘deelnemen aan den arbeid en het leven,’ en hef geen belastingen, waarvan zich onmogelijk laat voorspellen, of zij de winst zullen tref-

1) Bl. 515.
2) Bl. 523.

fen, dan vel een misschien reeds ondragelijk verlies zullen vergrooten.

Een algemeene regel voor de verdeeling der belastingen is nog niet gevonden, doch van sommige heffingen is de onrechtvaardigheid zoo tastbaar, dat niemand ze kan loochenen. Het zijn de zoodanigen, die op geenerlei beginsel zijn gegrond, die voortleven door de macht van den sleur en reeds lang verdwenen zouden zijn, indien de wetgever zijn plicht had begrepen. Ik aarzel geen oogenblik de mutatierechten daaronder te rangschikken, en dat in onzen tijd, nu de grondeigenaars zware verliezen hebben geleden, ja enkelen onder hen - ik overdrijf niet - bijna tot den bedelstaf zijn gebracht, geen algemeene kreet opgaat voor hunne afschaffing, is een dier vele raadselen, waarvoor men in ons politiek zoo raadselachtig vaderland telkenreize wordt gesteld. Dat een goed equivalent niet zou te vinden zijn, kan niet worden beweerd; het tegendeel is aangetoond.

Ook hier intusschen heb ik reden om te gelooven, dat de schrijver zoo ver niet van mij af staat, als oogenschijnlijk het geval is. Aan het slot van zijne beschouwingen over de mutatierechten zegt hij van die rechten het volgende[1)]: ‘De fiscus heeft den aard der belasting, eene belasting naar het vermogen gemeten, ten eenenmale voorbijgezien en er eene vermogensbelasting van gemaakt, in dien zin, dat werkelijk het vermogen de belasting draagt. De winst moest worden belast en daar de winst onmogelijk te constateeren valt, behoorde men bij fictie een percentage te nemen van het vermogen. Heft men dus evenveel *per mille* als nu *percent*, dan zou reeds de belasting betrekkelijk hoog mogen worden genoemd. De tegenwoordige gebruikelijke heffingen zijn eenvoudig nemen waar men krijgen kan, zonder eenigen redelijken grondslag. Hoe nadeelig deze belastingen voor de ontwikkeling van het volksleven zijn, is bekend genoeg en herhaaldelijk in levendige kleuren geschetst.’

Dat is een groote stap tot den vrede. ‘De tegenwoordig gebruikelijke heffingen’ zijn afkeurenswaardig; het ware reeds hoog genoeg, zoo men evenveel *per mille* hief als nu *percent*. Ik mag dus in den heer Cort van der Linden een medestrijder zien tegen de mutatierechten in hun bestaanden vorm en tot het nu geheven bedrag. Misschien staat hij wel geheel aan

1) Bl. 525.

mijne zijde, wanneer ik den wensch uitspreek, dat bij de herziening van ons stelsel deze rechten in de eerste plaats onder handen worden genomen. Doch waarom gaat hij niet zoover van te verlangen, dat zij als belastingen geheel verdwijnen en slechts voortleven als retributiën? Mij dunkt, zijne eigene woorden nopen hem daartoe. ‘De winst moet worden belast en daar de winst onmogelijk te constateeren valt’ - is het een ijdel pogen haar te treffen. Ziedaar de ware slotsom, naar ik meen. Als de winst op het onroerend goed ‘niet te constateeren valt’, behoort men niet ‘bij fictie eene percentage te nemen van het vermogen’ - de schrijver bedoelt natuurlijk: het overgedragen vermogen, want anders zou er geen verkeersbelasting zijn - maar geheel af te zien van het denkbeeld om haar aan een bijzondere heffing te onderwerpen. De ‘fictie’, waarvan hij spreekt, wordt reeds toegepast, en men kent de hardheden, waartoe zij aanleiding geeft.

Hiermede is mijn programma afgewerkt, schoon op verre na niet alles gezegd, wat mij ten aanzien van het *Leerboek* op het hart ligt; de spreuk echter: le secret d'ennuyer est celui de tout dire, klinkt mij waarschuwend in het oor. Mijn hoofddoel zal bereikt zijn, wanneer ik deed beseffen, welke gewichtige punten in dit werk worden aangeroerd en den schrijver tevens een bewijs gaf van oprechte belangstelling in zijn arbeid. Ik waardeer zijn pogen om leven te brengen in onze economische wereld, waar het bijwijlen zoo ondragelijk rustig is. Ja, wij beoorlogen de socialisten en de protectionnisten, doch wij voeren te weinig strijd onderling; elk van ons zwemt rond in zijn eigen vijver; wij storen elkander nauwelijks; maar de wetenschap wint daarbij niets, want ook voor haar is strijd noodig tot ontwikkeling. Gelukkig was ook het denkbeeld van den schrijver om juist nu, terwijl op staatkundig gebied een nieuw tijdperk zich hier te lande opent, de aandacht te vestigen op een der gewichtigste onderwerpen van wetgeving. De voldoening, die hij van zijn arbeid verwacht, zal wel niet deze zijn, dat allen hem toejuichen of beamen wat hij heeft gezegd. Zij zal hierin bestaan, dat de vragen, die hij aan de orde heeft gesteld, ernstiger worden overwogen en de praktijk van die studie voordeel trekt.

N.G. PIERSON.

Adolf Friedrich von Schack als dichter.

A.F. von Schack, Gesammelte Werke in sechs Bänden. Verlag der J.G. Cottaschen Buchhandlung, 1883.

I.

Graaf Adolf Friedrich von Schack is dichter, vertaler, letterkundige en kunstvriend. Van den dichter getuigen de zes deelen volledige werken, waarvan in 1883 de eerste, en in 1886 de tweede druk bij Cotta verscheen. Van den vertaler de in het Duitsch overgebrachte ‘Heldensagen von Firdusi,’ de ‘Stimmen vom Ganges’, ‘das Spanische Theater,’ en het in gemeenschap met Geibel uitgegeven ‘Romanzero der Spanier und Portugiesen’. Van den letterkundige de ‘Geschichte der Litteratur und Kunst in Spanien,’ en zijne: ‘Kunst und Poësie der Araber in Spanien und Sicilien.’ Van den vriend en beschermer der kunst eindelijk zijne kostbare, te München bijeengebrachte, verzameling schilderijen van oude en nieuwe meesters, en de steun, door hem aan tal van jonge kunstenaars in hunne ‘Sturm- und Drangperiode’ verleend.

Dit opstel is aan den dichter gewijd, die echter bij zijn volk geenszins de waardeering heeft gevonden, waarop een talent als het zijne aanspraak mag maken. Terwijl toch vele voortbrengselen der Duitsche poëzie, van vrij wat minder gehalte dan de zijne, onverdeelden bijval genoten en druk op druk beleefden, werden die van hem een tijdlang doodgezwegen of met een enkel woord ‘abgefertigt.’ Dat dit onopgemerkt blijven van zijn werk hem zeer heeft gegriefd, kan niemand bevreemden. Verwijt hij aan zijne landgenooten - in den Catalogus van zijn museum, ‘Meine Gemäldesammlung,’ - de

ijskoude en doodende onverschilligheid, waarmee zij, voor het meerendeel, van den beginne af zijn dichterlijken en letterkundigen arbeid hebben ontvangen, ook elders geeft hij aan het gevoel van neerslachtigheid, dat zich nu en dan van hem meester maakt, lucht. Zoo in zijn gedicht ‘Vor einem Fenster.’ Zoo ook in ‘Durch alle Wetter’, waarin hij, den tijdgeest hekelend, met snijdende ironie schrijft:

‘Wenn so schon Der sich den Erfolg verpfuscht,
Der heut von Zeus noch spricht, Olymp und Pindus,
Was für ein Fiasco erst, durch nichts vertuscht,
Harrt dessen, der bis zu den alten Hindus
Hinaufsteigt und zum Ormuzd des Serduscht!
Ach, selber, als vom Oxus und vom Indus
Ich sang und von dem Volk des Zarathustra,
Erfahren hab' ichs während ein'ger Lustra.

Langweilen wirst du uns zuletzt zum Tode -
So hiesz es da - mit deinen Urwelt-Fabeln!
Kam doch das Griechische selbst aus der Mode,
Seit wir gelernt im Jacobs die Vocabeln,
Und stellt die Jetztzeit doch mit ihrem Ode,
Dem Malzextract, den submariner Kabeln,
Cafés chantants und Parlamentsdebatten
Die frühern Weltperioden all in Schatten.

Drum schwör geschwinde zur modernen Fahne!’[1)]

Toch schijnt de dichter zich te vroeg beklaagd te hebben. De tijd der meerdere waardeering is ook voor hem gekomen. Dit blijkt uit de wijze, waarop in 1885, bij gelegenheid van zijn zeventigsten verjaardag, door de beste letterkundigen zijn persoon en werk bijna in alle groote tijdschriften en Illustraties van Duitschland zijn verheerlijkt. Maar meer nog uit het feit, dat zijne volledige dichtwerken binnen het tijdsverloop van ongeveer drie jaren, niettegenstaande den nog al hoogen prijs, reeds een tweeden druk mochten beleven.

Populair echter in den zin, dien het groote publiek gewoon is aan dit woord te hechten, zal von Schack voorloopig wel niet

1) Zie ook het gedicht, waarmede de ‘Nächte des Orients’ worden opgedragen aan Hedwig Dragendorff.

worden. Hiervoor is hij, naar sommigen meenen, te objectief en geeft hij in zijne gedichten als kunstenaar meer terug wat hij heeft gezien dan wel zichzelf met al wat in hem leeft. Hiervoor spreekt hij, zegt men, niet onmiddellijk genoeg tot de harten zijner lezers. Hiervoor zijn nog andere, straks te vermelden, redenen. Zooveel is in allen gevalle zeker, dat alleen zij die zich eenige inspanning willen getroosten, hem zullen kunnen genieten en waardeeren, ook als zij in meening van hem verschillen. Voor hen heeft hij geschreven en schrijft hij nog. Hij is een aristocraat onder de dichters, en op het titelblad zijner werken zou men de woorden van Horatius kunnen plaatsen: ‘Odi profanum vulgus!’

II.

Von Schack is een Mecklenburger en alzoo een landsman van Frits Reuter. Hij werd den 2^{den} Augustus van het jaar 1815 uit een oud-adellijk geslacht te Brüsewitz geboren en bracht zijne eerste levensjaren op het kasteel zijns vaders door. Reeds vroeg verloor hij zijne moeder, op een leeftijd, die hem de zwaarte van zijn verlies nog niet deed beseffen. Voor 't overige zijn hem de liefelijkste herinneringen uit zijne jeugd bijgebleven, herinneringen aan het oude kasteel, aan zijne zwerftochten in den omtrek, aan zijn eersten leermeester, den predikant van het dorp, die beter te huis was in het Oosten dan in zijne onmiddellijke nabijheid, en die de plaats, waar Abraham des avonds de engelen bij den palmboom ontmoette, en Mamre's braambosch nauwkeuriger kende dan den vlak voor zijne deur gelegen kerkhofsmuur; herinneringen aan de zaal, waarin de familieportretten waren opgehangen, en aan den toren, uit welks spits hij de zwaluwen in hare nesten bespiedde. Hoe die tijd is geweest blijkt, wanneer hij in zijn gedicht ‘Lothar’ uitroept:

> ‘Wie glücklich ich! O sel'ge Kindheit,
> Der Lebensfrühe goldne Zeit!
> Ein Licht, das wir nicht schaun in unsrer Blindheit,
> Ein Schimmer noch aus der Unendlichkeit
> Umleuchtet dich!.....

Zijne verdere opleiding ontving hij op het Gymnasium te

Frankfort, waar zijn vader, na zijne benoeming tot afgevaardigde voor den Bondsdag, zich metterwoon gevestigd had, terwijl hij van 1834-1838 achtereenvolgens te Bonn, te Heidelberg en te Berlijn in de Rechten studeerde. Doch deze wetenschap nam hem niet geheel in beslag. Te Berlijn toch beoefende hij naast de studie van de letteren der Europeesche volken die van de Oostersche talen. En in Heidelberg?.... In Heidelberg zal het ook hem wel gegaan zijn als Lothar, die blijkbaar meer behagen schepte in de schoone natuur dan in de droge colleges over Cajus en Ulpianus. Zeker heeft ook hij daar gevoeld, dat het goed is college te loopen, maar nog aangenamer te dwalen door het Neckardal, de rivier te bevaren, den blik op het aan sagen rijke Odenwald te slaan, en zonder veel wroeging aan den avond van zulk een welbesteeden dag zijn geweten te sussen met een:

> ‘Nun, das will ich beschwören,
> Unmöglich war's, Pandekten heut zu hören.’

Zijn vermogen stelde hem in staat reeds vroeg groote reizen te ondernemen en de verst gelegen landen der aarde te bezoeken. Zoo vertoefde hij, na in 1838 een tijd lang gewerkt te hebben op het ‘Kammergericht’ te Berlijn, achtereenvolgens in Italië, Sicilië, Egypte, Syrië, Turkije, Griekenland en Spanje. Huiswaarts gekeerd werd hij kamerheer en legatieraad bij den Groot-Hertog van Mecklenburg, dien hij op diens tochten naar Italië en Constantinopel vergezelde. Vervolgens werd hij tot afgevaardigde voor den Bondsdag benoemd. In 1849 hield hij zich een tijd lang te Berlijn op, eerst als gevolmachtigde van het ‘Collegium der Union,’ daarna als afgevaardigde, en vond er, niettegenstaande zijne vele en veelomvattende bezigheden, gelegenheid zich verder op de studie van de Oostersche talen, met name op die van het Arabisch, Perzisch en Sanskrît, toe te leggen. Na zijns vaders dood, in het jaar 1852, nam hij zijn ontslag als geheimraad, en woonde hij eene wijle op zijne goederen in Mecklenburg. Doch weldra verliet hij het voorvaderlijk erfgoed andermaal, om in Spanje uit de daar bestaande bronnen de letterkunde en kunst der Spaansche Arabieren te leeren kennen.

Op uitnoodiging van Maximiliaan II van Beieren vestigde

hij zich eindelijk te München (1855). Hier brengt hij den zomer door, terwijl hij, niettegenstaande zijn hoogen leeftijd, den winter nog altijd aan reizen in den vreemde besteedt.

III.

De hedendaagsche dichter heeft een in menig opzicht niet benijdenswaardig lot. Meer dan iemand deelt hij in de ongunst van den tijd. Ik laat daar, dat de heerschende geest onzer dagen niet zeer bevorderlijk is aan al die openbaringen, welke haar ontstaan danken aan de aandoeningen des gemoeds; dat voor vele kinderen der eeuw het evangelie der eeuw eer te vinden is in een of ander handboek der stellige wetenschappen dan in een bundel gedichten; dat bij duizenden de hartstocht der werkelijkheid het ideaal op de vlucht heeft gejaagd; dat aan weer anderen alleen de poëzie bekoort, die prikkelend werkt en de zenuwen in beweging brengt, die geestig is ook ten koste van het heilige en heiligste. Daar is echter meer wat den dichter belemmerend in den weg treedt. De toestand van staat, maatschappij en godsdienst laat niet weinig te wenschen over. Het oude voldoet niet meer, het nieuwe wordt wel voorbereid, maar is nog niet gekomen. De twijfel verschoont weinigen en allerlei strijdvragen overstelpen ons geslacht. Overal vertoonen zich de teekenen van een naderenden storm.

Midden in deze beweging staat de dichter. Zoolang hij tot algemeenheden zijne toevlucht neemt, wordt hij - denkbeeldige roem! - bewonderd door hen, die niet bepaald tot de meest ontwikkelden behooren, en alleen vragen naar den vorm, naar mooie beelden en naar opgeschroefde taal. Huldigt hij de nieuwe wereld- en levensbeschouwing, dan zijn de oudgeloovigen niet van hem gediend, omgekeerd draaien de aanhangers van de eerste hem den rug toe. Kirt hij als een tortel, of zingt hij het lied van rozegeur en maneschijn, dan juichen de sentimenteelen hem toe, maar vindt hij geen genade in de oogen der denkende gemeente. Legt hij zich toe op wat von Schack niet oneigenaardig ‘Backfischlyrik’ noemt, dan wordt hij door de ‘Backfische’ op de handen gedragen, maar laat hij de harten zijner meer ernstige tijdgenooten koud. Beziet hij de wereld met het oog van den pessimist, die steeds jammert over 's menschen ellendig bestaan, over de onwaarde van

het leven, over ingebeelde en niet-ingebeelde smarten, dan ergert hij de optimisten, terwijl hij zich de romantiek tot vijandin maakt, als hij te veel op de altaren der werkelijkheid offert. Het idealisme kan het met zijn realisme, het laatste met het eerste niet vinden. Trekt hij partij voor de emancipatie des vleesches, voor vrije liefde, of wat meer van dien aard is, dan is zijn naam op de lippen van de belijders dezer blijde boodschap der negentiende eeuw, maar eene voortdurende ergernis aan hen, die van de oude paden niet willen afwijken. Den een is hij te vrij, den ander niet vrij genoeg; dezen zouden hem gaarne een slot aan den mond hangen en genen klinkt zijn krijgsgeroep te onduidelijk en te onbeslist. Nu eens zegt men tot hem: ‘wilt ge een man zijn, kies partij!’ en dan weer vermaant men hem, natuurlijk tot zijn eigen best: ‘Der Dichter steht auf einer höhern Warte, denn auf den Zinnen der Partei!’ Maar in elk geval en bij welke richting of partij zich ook aansluitend, zal hij de waardeering van een deel des publieks derven!

En toch, zal een dichter spreken tot zijn volk en in de taal van zijn volk, dan moet hij zich mengen in het geestelijk leven, dat door de besten en edelsten wordt geleefd. Hij moet eene overtuiging hebben. Hij moet zich de groote en nieuwe gedachten, waarvan de tijd vervuld is, eigen maken, een woord hebben voor de twijfelaars en voor de rampzaligen, een open oog zoowel voor het goede als voor de gebreken zijner omgeving, het eerste verheerlijken, de laatste bestrijden. Hij moet in den kamp, die gestreden wordt, aanvoeren, bezielen, heenwijzen naar een nieuwe toekomst. Hij mag geen vreemdeling zijn in, of onverschillig staan tegenover de vragen onzer eeuw, welke schier op elk gebied, op dat van godsdienst en zedelijkheid, van wetenschap en kunst, van staat en maatschappij oprijzen. Hij moet weten wat hij wil, uit het hart spreken, om tot het hart van anderen door te dringen en dit te treffen:

> ‘Sittlich sei der Poet, kein Sittenprediger. Lehren
> Soll er, allein nur so, wie die Geschichte belehrt;
> Hat er ein ewig Gesetz in geschlossenem Bild euch entfaltet,
> Sei ihm die trockne Moral drunter zu schreiben gespart.’[1)]

1) Geibel, Neue Gedichte, p. 222.

Voor de dichters geldt meer nog dan voor anderen het woord van Hamerling:

> ‘Grosz ist die Zeit und gewaltig; doch wehe wenn unscre Herzen Rein
> nicht sind: wie sollen im riesigen Kampf wir bestehen?’

IV.

Von Schack is een dichter, die dit alles ter harte neemt, en heeft als zoodanig in de hedendaagsche poëzie zijne eigenaardige plaats. Hij heeft den strijd der eeuw meegestreden en begroet dankbaar het licht, dat hare beschaving mocht ontsteken. Hij is vertrouwd zoowel met de uitkomsten van het historisch onderzoek als met de ontdekkingen van de natuurkunde en de wijsbegeerte. Zijne zedelijke aspiratiën heeft hij gemeen met de besten van ons geslacht. Hij is een vooruitstrevend man. Maar van daar, dat hij minder bewonderaars telt dan anders het geval zou zijn, indien hij zich had willen scharen aan de zij der reactionairen in staat of kerk. De heer von Schack is verder een wijsgeerig dichter, wat hem bij de massa mede al niet ten goede komt; hij is, ofschoon afkeerig van kerkelijke dogmatiek, in zeker opzicht zelf dogmaticus, waardoor hij soms onbillijk wordt tegenover wijsgeeren en dogmatici van een andere orde. Gaarne, zoo schrijft hij, wil hij alles wat hij schreef ten vure doemen, zoo ook maar ‘der Afterphilosophen und Hegels Werke brennen’, terwijl de brandstapel dan tevens ‘die Shakespear-Commentare und der Aesthetik-Schreiber Faselein, sammt sämmtlichen Dogmatiken’ moge verteren (Ebenbürtig, III. p. 424). Als mij met alles bedriegt, dan is hij Pantheïst, of helt althans naar de zijde van het Pantheïsme over[1)]. Doch dit Pantheïsme, hoe religieus in menig opzicht, is op zich zelf alweer genoeg ter verklaring van de mindere waardeering der vele goedgeloovigen, die in hem een ongeloovige en alzoo een vijand zien.

Maar wat hem aanspraak geeft op den eerbied van alle onbevooroordeelden, ook van hen, die zich in den geloove van hem verwijderd gevoelen, is zijn warm kloppend hart, dat medelijdt met de lijdende menschheid, naast zijn kloek verstand, dat hem de waarheid niet schuwen en ook het critiekste doet

1) Zie IV. p. 467, 468, Das unbekanute Grab; p. 340, Weltseele; p. 443, Frühlingswonne.

onderzoeken. Hij, kind der eeuw, die hem zag geboren worden, zegent die eeuw als het tijdvak van verlichting, dat nieuwe schatten brengt, maar ook nieuwe plichten oplegt:

‘Ja, es ist ein mächt'ges Tagen
Auf der Welt, wie nie zuvor,
Unsichtbare Schwingen tragen
Lichtwärts jeden Geist empor.

Und Gedanken, nie gedacht noch,
Brechen sich auf Erden Bahn;
Da selbst, wo sich tiefe Nacht noch
Jüngst gebreitet, flieht der Wahn

Auf denn, in den klaren Aether,
Immer aufwärts, bis ihr fühlt,
Dasz er eurer niedern Väter
Letzten Erbfleck von euch spült.’

Hieruit is voorloopig op te maken wat wij van dezen dichter te wachten hebben. Doch neen! nog slechts ten halve, zoo wij niet tevens weten, dat hij beschikt over eenen zeldzamen woordenschat en eene macht bezit over de taal en den vorm, die allerlei onoverkomelijk geachte bezwaren weet te overwinnen. Maat en rijm beheerscht hij, als de ervaren ruiter zijn oproerig ros, als de geoefende zeeman zijne boot op de woedende golven. Hij kneedt en dwingt de taal met eene weergalooze vaardigheid; desniettemin blijft hij ongekunsteld. Zijn stijl is niet gewrongen, zijne zinnen vloeien als het water van den zich voortspoedenden stroom over allerlei beletselen heen. Met eene bewonderenswaardige bevalligheid en gemakkelijkheid weet hij de voetangels en klemmen, waarin menig minder begaafd poeet vastraakt, te ontwijken. Daarenboven kan hij beschrijven wat hij heeft gezien en het ook aan anderen laten zien, schilderen met de pen als de beste schilder het vermag met zijn penseel. Hij voert u rond in den vreemde; gij volgt den gids, die u geleidt, niet met loome schreden, maar met vluggen tred, opgewekten geest en open oog. Hij verplaatst u geheel in de streken, welke door hem zijn bezocht, wier eigenaardigheden hij zich eigen gemaakt, wier natuur hij bespied, wier geschiedenis hij bestudeerd, wier leven hij heeft geleefd. Zijne fantasie weet ook u de vleugelen uwer verbeelding te doen uitslaan en

u te doen vliegen in Noord en Zuid, in Oost en West. Hij brengt u in gemeenschap met de groote geesten, de wijzen en kunstenaars van weleer, wier werk hij hier en daar in enkele trekken met benijdenswaardigen takt weet te karakteriseeren: met Zoroaster en Homerus, met Perikles en Aeschylus, met Michel Angelo en Titiaan, met Dante en Wolfram von Eschenbach, met Erwin von Steinbach en Mendelssohn. Hij kent de dichters, als Stern[1] zegt, van Sophocles af tot Byron toe, en is niet zonder vrucht bij hen ter schole geweest.

Met hem zijt gij neerslachtig, als hij weeklaagt dat alles den stempel der vergankelijkheid op zich draagt; met hem slaat gij het hopend oog naar boven, als hij, heraut van eene nieuwe toekomst, u de zaligheid van die toekomst ontvouwt. Getuigt zijne pen van het eeuwige, dat niet verloren gaat, van het heilige, dat de eeuwen trotseert, van een geest, die blijft, van de liefde, die het meest is, van de macht der kunst, die aan het schoone gestalte weet te geven, dan klinkt een amen! van uwe lippen, en is het u, als knieldet gij mede op de hoogten, waarop hij zich bevindt. Apostel is hij van den godsdienst der humaniteit, en zijn idealisme bezielt u.

V.

Von Schack is evenmin een vriend van de kerk als van het kerkgeloof en het kerkelijk Christendom. De eerste, met hare priesters en ceremonies, is voor hem een onding; het tweede een ‘Wahnbild;’ het derde een caricatuur van Jezus' bedoelingen. Zoo vaak hij van deze drie iets leelijks kan zeggen, zij het ook in het voorbijgaan, laat hij het niet.

Hij kent alleen eene vervolgende, martelende, ketterjagende, moordende kerk; - van haar reddenden, heiligenden, vertroostenden en beschavenden invloed op menschen en volken schijnt hij nooit te hebben gehoord. De kerkelijke dogmatiek is in zijn oog de bron van verdeeldheid, haat en vervolging geweest, zij is nog de sta-in-den-weg van alle gezonde ontwikkeling. Dat zij voldeed aan eene behoefte en eene poging was of nog is, om uitdrukking te geven aan 's menschen gedachten over de bovenzinnelijke wereld; dat zij de betrekking tusschen het eindige

1) Stern, Geschichte der neuen Litteratur, dl. VII, p. 215.

en het oneindige wilde omschrijven, schijnt niet bij hem op te komen.

Het kerkelijk Christendom is hen niet anders dan de ontaarding van het werk des stichters. Dat de hoofdgedachte van Jezus, te midden van veel bijkomstigs, er in zou zijn bewaard, en dat de kerk, al heeft zij een lang zondenregister ten haren laste, in menige eeuw het zedelijk element vertegenwoordigd heeft, ontkent hij meer dan eens. Daardoor wordt hij partijdig in de hoogste mate. En als dan, met zulk een beeld van Christendom en kerk voor oogen, zijn gal overvloeit, verlaat hem de zachtzinnigheid, die alles van de liefde verwacht, en predikt hij tegen het kerkgeloof en het kerkelijk Christendom een kruistocht, die, als de eene droppel water op den anderen, gelijkt naar den haat welken de kerkelijke schriftgeleerden voeden tegen de zoogenoemde ongeloovigen. Dat ik hier niet overdrijf, kunnen enkele voorbeelden bewijzen.

Men heeft hem beschuldigd van groote voorliefde voor de Arabieren, zelfs hem de meening toegedicht, dat wij aan de Muzelmannen den zegen der beschaving te danken hebben. Zijn spottend antwoord luidt:

> ‘Doch ist's Verleumdung. Auch den Christenstaaten
> Einräum ich, dasz, wie Jeder einsehn musz,
> Sie in Erfindungen hervor sich thaten;
> Dergleichen sind die Scheiterhaufen, Husz,
> Servet, Savonarola drauf zu braten,
> Die Daumenschrauben, die Dominicus
> Bei Ketzern, deren Secle sich verblendet
> Dem Heil verschlosz, erfolgreich angewendet.
>
> Das Hexenbrennen auch und Judenmorden
> Sind christliche Erfindungen allein;
> Die Juden hatten an des Tajo Borden
> Zu Maurenzeiten fröhliches Gedeihn;
> Erst als das Kreuz dort aufgerichtet worden,
> Gewährte Marterpfähle, Metzelein
> Und grause Mützen mit dem Teufelsbilde
> Hispaniens Herrscherpaar voll Huld und Milde.
>
> Wohl, dasz er gleiches Recht Jedwedem zumasz,
> Rühmt man von Hakem; die Chalifen brachten
> Ihr Andalusien mit der Weisheit Numas
> Zu hohem Flor und sind dafür zu achten;

Doch das Verdienst, im Reiche Montezumas
Millionen blinder Heiden abzuschlachten
Und wüst zu legen die Gefilde Perus,
Erwarben sich die Christen und ihr Klerus.'

Is zulk een eenzijdigheid, die zich blind tuurt op de gebreken en de deugden der Christenheid geheel over het hoofd ziet, geoorloofd? Schrijft men op deze wijze *geschiedenis*?

Een ander voorbeeld levert het gedicht: 'Der Tod des Apostels.' Paulus, - hij toch is de apostel hier bedoeld, - Paulus is, na schipbreuk te hebben geleden, op een eiland aangespoeld en daar door edelmoedige menschen in huis genomen en verpleegd. Stervende verwijt hij zich door zijne leer het evangelie des Verlossers, zooals Johannes hem dat op Patmos had gepredikt, onkenbaar gemaakt, Jezus nog heftiger dan voor zijne bekeering vervolgd, onkruid onder het zaad der blijde boodschap gezaaid en twist in de gemeenten gestookt te hebben. Met den blik in de toekomst, acht hij zich schuldig aan al den haat, dien de latere Christenen tegen elkaar zullen voeden, en aan al het bloed, dat nog in de kerk zal vergoten worden. Vergiffenis te zullen ontvangen is, meent hij, onmogelijk. Eer kan de krijgsknecht, die de speer in Jezus zijde stak, eer kan zelfs de verrader op genade rekenen. En in wanhoop roept hij uit:

'Oeffne, dunkle Erde, mir das tiefste,
Schwärzeste der Gräber, dasz kein Blick mich
Mehr erreiche und zu Staub sich jedes
Theilchen meines Wesens löse!'

De dichter beroept zich tegenover hen, die meenen dat hij Paulus onrecht heeft gedaan, op een anderen Paulus, op Paul de la Garde, den uitstekenden kenner der Christelijke oudheid. Welnu, aangenomen voor een oogenblik wat deze zegt, 'dat n.l. Paulus het O. Testament in de kerk heeft gebracht, en hierdoor het evangelie is te gronde gegaan;' dat hij ons 'gelukkig' (!?) heeft gemaakt met de Farrizésche exegese; dat hij ons de Joodsche offertheorie met al wat daarbij behoort op den hals heeft geschoven; - dan nog mag de dichter den apostel, die toch waarlijk geen kind was en best wist wat hij deed, geene zelfbeschuldiging als hij hem laat afleggen, in den mond geven. Van Paulus' dood is niets met

zekerheid bekend, hoeveel te minder van eene biecht, als von Schack den apostel laat afleggen. De dogmenvrees van den dichter, vooral niet minder gevaarlijk dan de ‘Theologen-logik’ der godgeleerden, heeft hem Paulus tot een afvallige van zijn eigen overtuiging en tot inquisiteur over zichzelf doen maken. Voor een dergelijke fantasie houdt geen enkel karakter stand. En zoo schijnt mij dan ook de bestrijding van de Paulinische theologie in de oud-christelijke kerk kinderwerk bij dezen nieuwerwetschen aanval. Nog eens: schrijft men op deze wijze geschiedenis?

Niemand make evenwel uit deze voorbeelden op dat von Schack een vijand is van de religie in het algemeen, of van Jezus' godsdienst in het bijzonder. Maar wel heeft hij zijne eigenaaraardige opvattingen van beide. In verscheidene zijner gedichten klinkt een zeer gemoedelijke, ernstige, godsdienstige toon. En diepen eerbied heeft hij voor de grondgedachte van den stichter des Christendoms. Het Evangelie is hem de blijde boodschap der liefde. Hij betreurt het zeer dat de Christenen, dat de kerk, in stee van op den eisch der liefde allen nadruk te leggen, van het stelsel alle heil hebben verwacht. Welsprekend is hij, zoo vaak hij hierover uitweidt, in zijn ‘Osterfest’, in ‘Wann kehrst du Wieder,’ of ook in ‘Licht und Finsternis.’ De hoogste uitdrukking van zijne bewondering, gepaard met heilige verontwaardiging over de naamchristenen van voorheen en thans, heeft hij gegeven in het gebed, dat hij in eene eenzame kapel, aan den voet van den Olijfberg, den voor een Christusbeeld geknielden Lothar laat ontboezemen[1]:

‘(So) wende
Dein Antlitz nicht von uns, o Herr! Entsende
Ein Heer von Jüngern, das dein Werk vollende!
Dein erstes, oberstes Gebot,
Die Liebe einzig, sei Gesetz auf Erden,
Und alle Religionen werden
Erblassen vor dem groszen Morgenroth!
Nicht Kirchen, drin ein unverstandner Glaube
Der Menge dumpfen Sinn gefangen hält,

1) Ik zou op dit gedicht niet zoo bepaaldelijk de aandacht vestigen, noch het aan eene critiek onderwerpen, indien niet de dichter zelf, in zijne opmerkingen achter de ‘Weihgesänge’, er opmerkzaam op gemaakt on zijne opvatting, op vrij hoogen toon, met een beroep op Paul de la Garde's Deutsche Schriften verdedigd hadde. S. 29 flge.

Dein Tempel sei das hohe Himmelszelt,
Der Berge ew'ge Säulenlaube,
Die Menschheit die Gemeinde, die dich preist,
Und du bis an den Schlusz der Zeiten
Bei ihr in Wahrheit und im Geist,
Um auf den Weg des Heiles sie zu leiten!'

Iemand, die zoo schrijven kan, is - Christen.

Men beweert, dat er iets zwevends in de religie van onzen dichter is. 't Valt niet te ontkennen. Doch wat wil men? Bij een dichter toch geen geloofs*leer* zoeken? Niettemin blijft geen dichter onaandoenlijk voor de groote vragen, die thans aan de orde zijn en de godsdienstige gemoederen in beweging brengen. Ook hij kiest partij. En eenmaal partij gekozen hebbende, spreekt hij in zijn zangen uit wat daar leeft in zijn hoofd en in zijn hart. Wie voor het eeuwige en oneindige oog heeft, hij kan niet nalaten hiervan te getuigen. Maar ieder doet dit op zijne wijs, deze meer bepaald, gene meer onbestemd. En juist hierin toont von Schack, meer dan iemand, een kind te zijn zijner eeuw. Scherpe formuleering van zijne geloofsbegrippen moet men niet van hem verwachten. Voorbijgegaan is voor hem het kinderlijk geloof met de sfeer waarin het verplaatst. De wetenschap heeft hem eene andere wereldbeschouwing doen kiezen dan weleer de kerk hem gaf. Maar zij bande de 'Ahnung' van eene hoogere en betere wereld dan die van het stof niet uit zijne ziel. Wat het beste in haar was heeft hij behouden, en van dat beste vloeit zijn mond over. De twijfel heeft hem niet verschoond, en verschoont hem nog niet. 'Und die Seele fühl' ich schwanken Unter schwerer Zweifel Wucht,' schrijft hij in de 'Lotosblätter.' En die twijfel benevelt soms zijn oog en voert hem af van de hoogte, waarop hij zich gewoonlijk bevindt. Geen wonder, dat het geloof onder zijn invloed iets van zijn gloed en bezieling verliest. 't Gaat von Schack als vele menschen van onzen tijd, als allen, die van den boom der kennis hebben gegeten. Zij gelooven wel, maar zoo vaak hun eene omschrijving van het geloof in eene bovenzinnelijke wereld wordt gevraagd, schieten zij te kort. Zij stamelen van God en onsterfelijkheid, of zij laten na er van te spreken, zoo dikwijls zij het gevoel hunner beste oogenblikken verbergen. Maar soms wordt het gevoel hun te sterk, wordt hunne 'Ahuung' zekerheid en storten zij in volle

accoorden uit wat hen met geestdrift vervult, en waarbuiten zij, welbezien, niet kunnen. De religie neemt hen gevangen en doet hen getuigen. Ook onze dichter heeft, niettegenstande zijne twijfelingen, van nature een diep religieus gemoed. Als zoodanig spreekt hij tot ons in zijn ‘Quell des Lichts,’ een gedicht, dat eindigt met de innige, uit het hart vloeiende bede: ‘O Einmal einen vollen Strahlengusz, Nur einmal gönn' ihn dieser niedern Erde! Dasz er verklärt in deinem Lichte werde, Dürstet und ringt der Menschheit Genius’. In zulke uren bezingt hij de hoog verheven macht, die alles ordende, leven schiep in den chaos en lichtend door alle tijden heen haar pad vervolgt, de macht aan wie hij zich in dood en leven overgeeft. Dan knielt hij neder in den tempel van ongekorven hout, met den hemel tot gewelf, niet voor den God die op Sinaï tot Mozes sprak, en evenmin voor dien, die mensch werd in Bethlehem's kribbe, maar voor Hem, die verborgen in het al der dingen, werkt sinds werelds begin; voor Hem, die ook in het ‘Dämmer-Zwielicht grauer Zeiten’ zich openbaarde; dien de zieners der Urwelt in zalige verrukking aanschouwden en van wiens lichte en duistere wegen de geschiedenis getuigt; die tegenwoordig is bij allen, die hart aan hart, elkander liefde zweren; voor Hem, die ‘hold uns grüszt aus Nahen und aus Fernen’ en ‘uns anblickt aus der Erde Blumen und droben aus des Himmels ew'gen Sternen.’

Dan stemt hij de lier en dicht, als een andere Paulus, - von Schack vergeve mij deze vergelijking, - een loflied ter eere van de liefde, die uit den chaos de kosmos te voorschijn riep, aan de onbezielde schepping haar leven gaf, de harten der menschen verbindt, laafnis brengt aan de troosteloozen en verdoemden; van de liefde, die alleen in staat is de toekomst te verheerlijken en eene nieuwe wereld te scheppen, wanneer haar reine gloed in alle zielen vlamt, in alle harten schijnt. Dan grijpt hij de hand van den Genius der menschheid, die hem geleidt in het strijdperk des levens, de eeuwen doorvoert, doet wandelen onder de zieners van het verleden, doet klimmen op de Alpentoppen der natuur, doet lezen in de starren en afdalen in het rijk der graven; die hem in gemeenschap brengt met allen, die roemrijk gestreden hebben en op het veld van eer zijn gevallen met de bede, dat zij niet vertragen, maar als overwinnaars uit den aard-

schen kamp mochten te voorschijn treden. Wat groot en verheven is heeft een eeuwig bestaan. En daarom:

‘Hinauf! Hinauf! zum groszen Flug
Will ich der Seele Schwingen rüsten;
Er rauscht um mich der Geisterzug,
Der von der Schöpfung fernsten Küsten
Zu ihren Sonnengipflen zieht;
Empor mit ihm zu Lichtgestirnen,
Die nie ein irdisch Auge sieht!
Schon wo des Weltalls höchste Firnen
Mit morgenrothem Scheitel blinken,
Seh' ich sie mir entgegenwinken,
Die hehren, strahlenden Gestalten,
Die vor mir her durch's Leben wallten;
Euch, die Geschlecht ihr auf Geschlecht
Erleuchtet, Seher und Profeten,
Euch Helden, deren Fahnen wehten
Im Kampf für Freiheit und für Recht,
Und Euch, die ihr durch Farb' und Töne
Dort unten schon enhüllt die Schöne,
In der Ihr nun unsterblich wohnt!
Von Polen hin zu fernern Polen
Aufflieg' ich, um euch einzuholen,
Und fort zu höhern Geisterreichen,
Wo eure Strahlen selbst erbleichen,
Wie vor dem Sonnenglanz der Mond.

Ziedaar de religie des dichters, die, al loopt zij niet op de stelten van deze of gene kerkelijke confessie, niettemin religie is in de schatting van allen, wien het in deze meer aankomt op de gezindheid van het hart dan op de formuleering van een godsbegrip. Zie ik wel, dan wordt dit uitgesproken in het gedicht ‘die Götter,’ dat bij oppervlakkige lezing licht tot misverstand aanleiding zou kunnen geven. Gij, Muzelmannen, zegt hij, die vijfmaal daags met het gelaat naar Mekka gekeerd, uwe sura's bidt, maar wier hart geen liefde kent; gij Joden, die den god der wrake aanroept; gij, die boetend aan den oever van den Ganges, in vromen zelfstrijd terneerknielt; en gij, Christenen, die met oogen vol tranen in uwe Byzantijnsche of Gothische munsters opziet naar den aan het kruis gestorven God - gij allen, die ja en amen zegt op alwat

uwe vaderen voor meer dan duizend jaren als waarheid aannamen, - ziet, uwe goden hebben zichzelf overleefd en hunne tronen zijn omgestort, zij hebben hunne plaats moeten afstaan aan hooger macht; - een reiner aether omgeeft u.

‘Sie all', in deren Dienst ihr durchs Schaffot,
Durchs Schwert das Blut verströmt von Millionen,
Umsonst noch sucht ihr sie auf ihren Thronen,
Jehova, Allah, Brahma, Gott.

Gesiegt hat über sie ein höhrer Geist,
Der nicht von Hasz weisz noch von Anathemen
Und mit den Sonnen, Erden, Weltsystemen
Sie durch den Himmelsabgrund reiszt.

Zu seinem Dienste, ihr Nationen, kommt,
Doch läutert euch zuvor vom Erdenstaube;
Gebete nicht und nicht das Wahubild Glaube,
Nur Liebe ists was vor ihm frommt.’

‘Wie lief heeft is uit God geboren en kent God,’ zegt de apostel, als leerling van dien Menschenzoon, die niet gekomen was om gediend te worden, maar om te dienen.

VI.

Wordt onze tijd door velen beschuldigd op de altaren van het pessimisme, meer dan gewenscht is, zijne offers te ontsteken: Von Schack heeft aan deze verheerlijking van het pessimisme niet meegedaan. Hij is optimist. Maar zijn optimisme is niet een a priori aangenomen stelsel, uitgebroed in het hoofd van den eenen of anderen onpractischen, buiten de wereld levenden wijsgeer; niet een, dat, blind voor de ellende des levens en voor het gebrekkige en onvolkomene hier op aarde, alles goedvindt zooals het is en omdat het is; verre van daar! Het is de uitkomst van een nauwkeurig onderzoek aangaande de geschiedenis van het menschelijk geslacht, en wordt door de historie gestaafd. De dichter zelf heeft zich in zijne aanmerkingen op de ‘Nächte des Orients’ met de noodige duidelijkheid over zijne wereldbeschouwing uitgelaten, zoodat misvatting in deze niet wel mogelijk is. ‘Het pessimisme,’ zegt hij, ‘leert dat het niet-bestaan der wereld boven het bestaan

er van te verkiezen is, daar immers de wereld, in overeenstemming met hare natuur, altijd in overwegende mate, zoo niet geheel, eene woonplaats zal zijn van ellende, boosheid en zonde; het optimisme daarentegen verklaart onze wereld voor de beste van alle mogelijke werelden. Nu kan men de smart, waarvan aller leven en ook de geschiedenis tot op den huidigen dag het tooneel is, als werkelijkheid erkennen en levendig gevoelen, zonder nog van het eerste dezer beide stelsels een aanhanger te zijn. Maar als iemand op gezag van de nieuwste natuurwetenschap aanneemt, dat de mensch, die zich in den loop van duizenden jaren uit de laagste vormen des dierlijken levens heeft ontwikkeld, nog eene hoogere ontwikkeling tegemoet gaat en dat dan zoowel het kwaad als het leed op de wereld zullen afnemen; als iemand voor het vele goede en schoone, dat te midden van alle ellende reeds te voorschijn is gekomen, het oog niet sluit en hierin de kiem van een nog rijker oogst voor de toekomst aanschouwt, dan huldigt hij nog niet de stelling van Leibnitz, die door Voltaire op zoo afdoende wijze belachelijk is gemaakt..... Goethe, even groot wijsgeer als dich ter, heeft gezegd: de wereld gaat vooruit, maar spiraalsgewijs. Van de waarheid dezer uitspraak overtuigd, heb ik niet getracht op een *nooit afgebroken* vooruitgang der menschheid het oog te vestigen, daar deze poging door eene vergelijking van de middeleeuwen met het tijdvak van Pericles zeker zou verijdeld zijn, maar liever de woorden van Goethe aldus omschreven:

> ‘Aufwärts geht der Menschheit Gang;
> Ob sich ihr Pfad auch krümmt und windet,
> Ja ob er auch jahrhundertlang
> In dunkle Abgrundtiefen schwindet,
> Nach oben wieder reiszt sie doch ihr Drang.’

In deze laatste woorden hebben wij, om zoo te zeggen, den tekst, die aan ‘die Nächte’ ten grondslag ligt. Het gedicht voert ons allerlei beelden uit het verleden voor den geest, en is als een panorama, waarin natuurtooneelen van velerlei aard voor ons oog worden ontvouwd. Aan levendigheid van voorstelling ontbreekt het evenmin als aan afwisseling, terwijl het geheel van omvangrijke studiën getuigenis aflegt. Het is ook wat den vorm betreft eene van von Schack's best geslaagde scheppingen.

Met eene ziel vol twijfel en onvoldaan over den toestand, waarin het Westen verkeert, moe van het gekibbel der partijen en zich niet kunnende vinden in den heerschenden geest des tijds, verlaat de dichter Europa, om in het Oosten rust te zoeken voor zijn geschokt gemoed. Daar, in de stille eenzaamheid van het landschap en in den omgang met echte kinderen der natuur, hoopt hij den gewenschten vrede te herkrijgen. Dat hij een droombeeld najaagt zal hem weldra blijken, wanneer hij ziet hoe de strijd om het bestaan ook die natuurkinderen tot broedermoord drijft; terwijl de ruïnen der oudheid, die hij op zijnen tocht aantreft, tot hem spreken van de vernielzucht der voorgeslachten. Op de vraag: of er dan nooit een tijd van vrede en ongestoord geluk is geweest? antwoordt hij, gezeten bij de bouwvallen van eene voormalige, in Niniveh of Babylon gebloeid hebbende beschaving, bevestigend. In het paradijs heeft hij bestaan.

> ‘Verlebt hat in des Welttags erster Frühe
> Die Menschheit ohne Sorge, ohne Mühe
> Dort ihre sel'gen Kinderjahre;
> Damals noch war sie froh und frei
> Und ahnte nicht, an welches unwirthbare
> Gestade sie geworfen sei.
> Kein fremder Wille zwang sie in sein Joch;
> In kinderreiner Unschuld noch,
> Sich schmiegend an der groszen Mutter Brüste,
> Zum Himmelsstrahle, der ihr Antlitz küszte,
> Auflachte sie, - o wär, ein Zauber mein,
> Ich würd' in jene frühe Welt mich flüchten,
> Um unter ihren Blüthen, ihr en Früchten,
> Beglückt zu weilen; all mein Sein
> Gäb' ich für eine Stunde, dort verlebt!’

Door een spotlach uit zijne mijmering opgeschrikt ziet hij een man voor zich staan, gekleed als een emir, met haar en baard, wit als de sneeuw van den Libanon. Hadschi Ali is zijn naam. Zijn lach geldt den droom, dat er ooit een paradijs zou bestaan hebben. Alsof niet de geschiedenis leert dat het verleden der menschheid nog slechter is geweest dan het heden! En de grijsaard biedt den dichter aan hem dat verleden te ontsluiten. De tooverdrank, die er toe in staat stelt, is in zijn bezit. Een enkele droppel er van is voldoende om

iemand te verplaatsen in elk tijdvak der historie, dat is voorbijgegaan. Volg mij, zegt Hadschi Ali, en uw wensch zal worden vervuld. De dichter volgt en de tooverdrank verplaatst hem in verschillende tijdvakken der geschiedenis. Eerst in het gedroomde paradijs, in de voorwereld met haar monsters van het dieren- en plantenrijk. En te midden van deze ziet hij zichzelf elk oogenblik door dood en gevaren bedreigd, omringd door kannibalen, die elkander verslinden. In den tijd der paalwoningen is hij getuige van bloedige menschenoffers en andere gruwelen, die slechts door een enkelen straal van hooger leven worden beschenen. Het tijdvak van Pericles, hoe schoon ook, wordt ontluisterd door de slavernij, waartoe de eene mensch den anderen verlaagt; dat der middeleeuwen door het bijgeloof en de Jodenvervolgingen; dat der Renaissance door de heksenprocessen en de wreedheden der inquisitie. Maar nergens vindt de dichter wat hij zoekt: eene gelukkige, vrije in vrede levende menschheid. Ten overvloede is Hadschi Ali na elk visioen gereed het ontbrekende uit eigen ervaring aan te vullen. Toch is de dichter niet zonder vrucht de eeuwen doorgegaan. Hij moge niet gevonden hebben wat hij zocht, er viel een lichtstraal in de duisternis zijner ziel. Daar is ontwikkeling in de wereld, de weg der menschheid loopt naar omhoog; elk visioen wees hem op een toestand van meerdere beschaving.

> ‘Kann ich noch zweifeln? meine Flucht
> In ferne Zeit war nicht vergebens;
> Was, brütend ob den Räthseln des Lebens,
> Ich lange sehnsuchtsvoll gesucht,
> Das Licht in unsrer Erdenfinsternisz
> Ich fands auf meiner Wanderfahrt.’

Eindelijk werpt ook Hadschi Ali het tot nog toe gedragen masker af, en belijdt dat hij door de ervaring, eeuwen aan eeuwen opgedaan, tot dezelfde slotsom gekomen is. Getroost kan hij nu het wereldtooneel verlaten, zijn tijd is gekomen. En zoo sterft hij in de stellige overtuiging, dat eens de mensch zal staan in ‘des Mannes voller Stärke’, levend ‘im Einklang mit dem Weltgesetse,’ met de schatten van natuur en geest opengesloten voor zijnen blik, heerschend over de elementen, een hemelsch leven slijtend reeds hier op aarde, het leven der

liefde, dat de volken met een onverbreekbren keten samensnoert. Met die hope in het hart keert ook de dichter naar zijn vaderland terug.

De mystieke persoon van Hadschi Ali, eerst pessimist, dan optimist, de gids, die den dichter door de eeuwen heenleidt, geeft aan het geheel iets fantastisch, en eischt eenige verklaring. Von Schack, aangevallen over de karakterteekening van dezen persoon, heeft gemeend eenige opmerkingen aangaande hem niet terug te mogen houden. Die opmerkingen dienen tevens ter verduidelijking van het gansche epos. ‘De hoofdgedachte van mijn dichtstuk’, schrijft hij, ‘laat zich in 't kort aldus weergeven: de mensch is niet uit een oorspronkelijk reinen en gelukkigen toestand tot een slechteren afgedaald, maar heeft zich daarentegen in den loop van tallooze duizendtallen van jaren uit den toestand van dierlijke ruwheid allengs hooger ontwikkeld, en zal tot een steeds hoogeren trap van volmaking stijgen; niet in het verleden, maar in de toekomst ligt de gouden eeuw. De dichter is eerst onvoldaan over zijn tijd en wenscht vurig voorbijgegane perioden der geschiedenis terug. Een oude Magier, dien hij in het Oosten ontmoet, verplaatst hem op zijn wensch in het, naar hij meent, zoo gelukkig verleden en toont het hem zooals het in werkelijkheid is geweest. Deze Magier, die zelf de eeuwen heeft doorwandeld, is, niettegenstaande al de gruwelen waarvan hij getuige was, tot het vermoeden gekomen, dat de menscheid langzamerhand hooger klimt; maar hij twijfelt nog en wil nu zien tot welke overtuiging de dichter op zijnen tocht door de eeuwen komen zal. Om geheel zeker te gaan, laat hij hem niet alleen in elke periode van het verleden groote ellende verduren, maar voegt er ook commentaren bij, die alles in nog zwarter kleuren schilderen en ‘förmlich Weltverzweiflung predigen.’ Hij meent dat, als de dichter desniettegenstaande tot het geloof aan een ontwikkeling der menschheid komt, dit geloof des te vaster geworteld en hierdoor zijn vermoeden des te meer bevestigd zal wezen. Deels is alzoo de bittere hoon, waarmee hij zich over alles uitlaat, een gevolg van de sombere wereldbeschouwing, waaraan hij begonnen is zich te ontworstelen, doch die voor het oogenblik zich gedurig weer bij hem doet gelden; deels een masker, waarvan hij zich tegenover den dichter bedient. Duidelijk spreekt hij dit uit:

‘- - - Nur *die* Erkentnisz fruchtet,
Die unter Kampf und Widerspruch
Tief in der cignen Seele reift.’

‘Terstond na het optreden van den Magiër vertoont zich zijne dubbele natuur; hij is naar gelang van de op een oogenblik hem overweldigende zielsstemming, nu eens de aan alles twijfelende spotter, dan weer de bezielde, van hooge gedachten en verwachtingen vervulde ziener.

In zijne ernstige en plechtige zielsstemming, die bij het begin van den twaalfden zang nog is geklommen, wordt hij in de oogenblikken dat hij zich onbeluisterd waant, later meermalen door den dichter verrast: maar eerst wanneer de laatste ten slotte overtuigd is geworden, dat het aanvankelijk door hem vermoede en dikwijls weer door twijfel onderdrukte waarheid is, - dan treedt ook hij in verheerlijkte gedaante als profeet eener schoone toekomst op. Zoowel de plaatsen, waarop hier met een enkel woord gewezen is, als nog meerdere, die de latere verandering verklaren en voorbereiden, moet men over het hoofd hebben gezien om te kunnen beweren, dat de Magiër met zichzelf in tegenspraak komt.’

Doch genoeg. Von Schack's optimisme is boven allen twijfel verheven. In dat optimisme schuilt zijne kracht tegenover eene wereldbeschouwing, die alleen oog heeft voor het zedelijk en zinnelijk kwaad, dat in de wereld is, en tegenover een naturalisme, dat ons rondvoert in de onderste lagen der maatschappij, zonder ons ooit te brengen op de zonnige hoogten, waar licht en warmte, frissche lucht en bezieling ons deel zijn. Het is schering en inslag van al zijne werken. Maar in de ‘Weihgesänge’ ontvangt het zijn hoogste wijding. Deze liederen zijn psalmen die het evangelie der humaniteit prediken, nu in forsche, dan in liefelijke tonen. Hier wordt de dichter ziener en profeet, zoo vaak hij zijn oog in de toekomst laat weiden en in stoute vlucht zich verheft boven al wat het leven van onzen tijd nog kleins en gebrekkigs aankleeft. Dan aanschouwt hij de nieuwe ‘Genesis’, de nieuwe heileeuw, wier zon hoog aan de kimmen staat, en waarin zelfzucht en haat, vrees en huichelarij tot de geschiedenis zullen behooren, waarin de kiemen van het goddelijke tot ontwikkeling zullen komen en alles zich door den adem der liefde gezegend voelt. Dan hoort hij in den geest

het laatste profetische woord van de sibylle van Tibur, die reeds duizenden van jaren aan zich zag voorbijgaan:

‘Aufgehn wird die grosze Sonne,
Die schon im Morgen der Welt
Durch die Nebel der Fabel gedämmert.
Gereinigten Herzens, ihr Völker,
Empfangt den neuen Gott,
Den alle Geschlechter ersehnt!
Was auf dem Olymp in göttlicher Schönheit geblüht,
Was unter Indiens Palmen
Wundervolles die Menschenjugend geträumt,
War nur ein Gleichnisz von ihm.
Ein riesiger Tempeldom
Wird ihm der Himmel sich wölben,
Aller Zeiten Weise die Priester darin!
Die grosze Zeit, die alte goldne,
Bringt er zurück,
Dasz verklärt die Erde fortan,
Von aller Geschwistersternen beneidet,
Wie auf Seraphsflügeln
Die himmlische Bahn dahinwallt.’

Maar niet altijd staat de dichter op de hoogte, die hem dit verrukkelijk vergezicht biedt. Hij heeft ook zijne sombere uren. In ‘die Tempel von Theben’ b.v. wordt een gansch andere toon aangeslagen. Met het oog op den weg, door de menschheid afgelegd, een weg, overdekt met de puinhoopen van zoovele reusachtige werken, die eens den tijd schenen te zullen trotseeren, en met de gedachte aan het eeuwig worden en vergaan, waarin geen rustpunt wordt aangetroffen, vraagt hij, somber gestemd:

‘Und ist in dem ew'gen Vergehn und Werden
Denn nirgend ein Halt?
All der Myriaden Menschen Geschick,
Die über die Erde geschritten,
Ist es, ein Irrlichttanz,
Im groszen Dunkel erloschen,
Und taumelt Geschlecht auf Geschlecht
Der Vernichtung entgegen,
Dasz *ein* Weltalter das andre betrauert,
Bie Vergessenheit Alles verschlingt?

O in die öde Nacht des Gedankens
Lasz einen Lichtstrahl gleiten,
Dasz in der Verzweiflung finstern Abgrund
Nicht die zagende Seele versinke!

Stille ringsum, nur vom Knistern
Der zerbröckelnden Trümmer unterbrochen.
Schweigend hat die Göttin den Schleier
Um ihre Träume gebreitet;
Fort und fort brüten die Sphinxe
Ueber der Zeiten groszes Räthsel;
Aber droben, wo aus der weiten Unendlichkeit
Mit leuchtenden Sternenaugen
Die Nacht herabsieht,
Ruht das Geheimnisz
Ewig unenthüllt
Ueber allen Himmeln.'

Eenzelfde gevoel van twijfel en wanhoop spreekt uit 'das unbekannte Grab' en uit 'Memnon,' welk laatste gedicht echter niet met een wanhoopskreet, maar met een gebed der hope eindigt. Want nooit vertwijfelt de dichter geheel, ook niet, wanneer hij in de menschheid het beeld moet zien van den eeuwigen wandelaar, die gedurig weder den staf ter hand neemt om rond te dolen, zonder ooit rust te vinden. Geen nood!

'Denn ob der Glanz der Völker erlischt,
Ob allen Winden ihr Staub sich mischt,
Den Kommenden bleibt ihr Vermächtnisz,
Und was sie geschaffen in That und Wort,
Lebt herrlich und hoch noch fort und fort
In spätester Enkel Gedächtnisz.

Glückselig wer Groszes auf Erden vollbracht!
Nicht bangt ihm, wenn sie in ewiger Nacht
Dort unten die Gruft ihm bereiten,
Er weisz, solange die Sonne kreist,
Wird leuchtend von Jahre zu Jahre sein Geist
Der Menschen Geschlechter durchschreiten!'

Dit optimisme spreekt verder in zijne beschonwing van het persoonlijk leven. Zeker, von Schack was èn wat zijn fortuin, èn wat zijn stand betreft, gezegend boven velen en hij heeft

veel kunnen doen en genieten, wat anderen door de omstandigheden, waarin zij verkeeren, wordt ontzegd. Maar de aarde is daarom voor hem nog geen paradijs van geluk geweest. Diepe smart heeft meermalen zijne ziel beroerd. Hij heeft gestaan bij het graf zijner dierste betrekkingen en vrienden; tweemaal zag hij zich de beminde zijns harten door den dood ontrukt. Hij heeft de illusies zijner jeugd als rook zien verdwijnen; hij is miskend en teleurgesteld in zijne beste verwachtingen. In de meeste zijner gedichten klinkt een droeve toon, zoo vaak hij aan dit alles denkt. Maar meent niet, dat hij de aarde vloekt, of de smart die hem treft, verwenscht! Neen! hij erkent den zegen des lijdens en de wijding der smart. ‘Krysstall'ner als die klarste Fluth Erglänzt des Auges Thränenquelle, Tiefdunkler flammt die Abendgluth Als hoch am Tag die Sonnenhelle, Und keiner küszt so heiszen Kusz, Als wer vor ewig scheiden musz.’ Zoo zingt hij, en gevoelt, dat alleen uit het duistere rijk daar beneên de wijding komt in 's menschen borst, eene wijding, waarbij de glans van alle aardsche vreugde verbleekt. Niet vertwijfeld alzoo, maar moedig 's levens zorgen gedragen; eens wordt de wonde geheeld! Onder het witte ijskleed ontwikkelt zich de knop, door de wolken breekt eenmaal het blauw des hemels, en met weemoed neemt de mensch ten slotte afscheid van het lijden, dat zoo lang hem op zijnen levensweg vergezelde. Zoo geven elke morgen en elke avond hem stof tot gejuich en tot dankbaarheid tevens.

> ‘Für Alles, Alles was du mir gegeben,
> O Erde, grosze Mutter, habe Dank!
> Seit ich zuerst die süsze Milch, das Leben,
> An deiner Brust mit Kinderlippe trank,
> So voll, so überschwänglich war der Segen,
> Der auf mein Haupt, wie Frühlingsblüthenregen
> Aus deinem Fullhorn niedersank.’

Maar nu blijft ook het gevolg niet uit. Is het leven hem dierbaar, iedere stonde des levens wordt hem heilig, als aan een die weet, dat weldra de ure kan slaan, waarin hij nooit meer den traan kan drogen, die aan de wimpers van het ongeluk hangt. Voor zwartgalligheid bewaart hem de ervaring, dat ‘In des Menschen Seele allein Blüht und welkt sein Frühling, sein Glück und sein Weh in ihr ruhen.’ Kenmerkend

voor de levensbeschouwing des dichters is het gedicht ‘Allerseelennacht.’ Hij bevindt zich op een kerkhof, waar hij drie gestalten naar de grafkapel ziet gaan. De eerste is zijn jeugd, de tweede zijn poëzie, de derde zijn liefde. Als ook de laatste wil wijken, bezwijmt hij. Doch neen, zij scheidt niet van hem. Ontwaakt, ziet hij haar terug, maar in verheerlijkte gedaante, schooner dan zij zich ooit vertoonde aan zijn oog. Zij opent den mond en spreekt: ik ben de liefde, niet de zinnelijke, die de polsen doet kloppen en de harten doet slaan, maar de eeuwige, de reine, die, wat ook ontbreke, den mensch voor al wat hij mist schadeloos stelt.

‘Drum zage nicht, wenn in dem wüsten Treiben
Der Welt du einsam dastehst und verlassen!
Ich will dir bis zum Schlusz der Zeiten bleiben!’

Zoo gaat met des dichters optimisme zijn idealisme gepaard; en dit laatste is weer een uitvloeisel van den adel zijns gemoeds, die van de jonkheid af zijn deel was. Spreekt het niet in de bede des kunstenaars, dat het hem moge gelukken één werk des geestes tot stand te brengen, 'twelk hem aan de vergetelheid zal ontrukken? Niet in het lied op de eeuwige jeugd, die blijft, zoo slechts al wat heerlijk is en schoon wordt gezocht en nagestreefd, ook als de ouderdom de kleur der haren doet verbleeken? Niet boven alles in den strijd, om het hoogste wat de menschheid kent zich toe te eigenen, en te behouden wat hij al gravende in de mijnen van wetenschap en kunst heeft gevonden?

‘Auf! aus unsern Erdennächten,
Drin du zagend irrst, verwaist,
Von den Sorgen, die dich knechten,
Ringe dich empor, mein Geist!

Arm ist, wen in seinem engen
Kreis das Ich gefangen hält;
Aber denen, die ihn sprengen,
Blüht und duftet reich die Welt.’

Zoo klinkt von Schack's levensleus en levensles! De hooge naam door hem van zijn voorouders geërfd, heeft hem niet doen

teren op den ouden roem van zijn geslacht. Hoofdschuddend mogen de schimmen der ‘Ahnen’ op het doen en streven van den nazaat hebben neergezien, hij heeft zich in denken en gelooven niet door vooroordeelen van rang en stand laten binden.

‘Werth der Mühn schien ihm nur Eines -
Durch ein Werk, von ihm vollbracht,
In der Menschen Angedenken
Seinen Namen einzusenken
Dasz er fernhin lichten Scheines
Strahle durch der Zeiten Nacht.’

Men noeme dat streven eerzuchtig, 't is eene eerzucht van edelen huize, door het idealisme gekweekt. Zijne grondige studie van de natuur en van de geschiedenis heeft hem bewaard voor het mysticisme der romantiek. In ‘Wolkenkuksheim’ heeft hij zich niet tehuis gevoeld. Hij heeft oog gehad ook voor de dingen des practischen levens, voor de groote werken der industrie, die onze eeuw heeft geschapen. Men leze, om zich hiervan te overtuigen, zijne verheerlijking van de Pacificbaan, den ‘Riesenbau, der wie ein Gurt von Eisen den Stillen und den Atlas-Ocean zusammenschlingt mit seinen ehrnen Gleisen’, het grootste wat deze eeuw heeft voortgebracht en wat menschen ooit verzonnen.

‘Neen! eene romantiek, die met de werkelijkheid geene rekening hield en zich terugtrok binnen eene denkbeeldige wereld, waarin zij meende te vinden wat het heden niet gaf; die de geschiedenis in het aangezicht sloeg en der ontwikkeling vijandig in den weg trad; die het blinde geloof boven het vrije onderzoek, het Catholicisme boven het Protestantisme, de heerschappij des adels boven die van het gansche volk, de kunst der middeleeuwen boven die van den nieuweren tijd verkoos; eene romantiek, die zich aangenaam maakte bij de geestelijkheid en de voornamen, maar den rug toekeerde aan het volk’[1)], kon hem niet bekoren, die het werk der beschaving wilde voortzetten en vrijheid in denken en gelooven eischte voor zichzelf en voor anderen. En zoo vaak hij met de Ro-

1) Kurz, Geschichte der Dentschen Litteratur, III, p. 23a

mantiek gedroomd en gezongen heeft van het ééne, groote, machtige Duitschland, waarvan hij in zijne gedichten profeteerde met een klaarheid, die verbazing wekken moest, toen bijna niemand er nog aan gelooven kon, heeft hij nooit, als zij, hiërarchische en feodale toestanden teruggewenscht, noch die in ‘kokette ridder- en legendenpoëzie’ verheerlijkt, maar de rechten van het volk verdedigd, geheel in overeenstemming met den geest des tijds, waarin hij leeft. Hij verwacht de herleving der menschheid van de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der individuën. Voor waarheid recht, vrijheid heeft hij altoos gestreden, voor eene vrijheid, als Washington's groote geest eenmaal heeft gedacht, doch die met de vrijheidsleuze van een Marat niets, ten eenenmale niets gemeen heeft. Tot het brengen van die vrijheid acht hij het jeugdig America geroepen. Let er op met welk welgevallen hij, in ‘Lothar’, zijn jeugdigen held beschrijft, die bij de scharen van een Riëgo in Spanje zich laat inlijven, en later aan den vrijheidskamp der Grieken deelneemt. Niet stilstaan! roept hij tot de kinderen zijner eeuw, de genius der menschheid vraagt uw tijd, uw kracht, uw werk en uw liefde.

‘Auf, ihr des Genius Söhne,
Rastet nicht in dem Werke!
Mit Flammenschwertern
Schreitet dahin durch die Lande,
Dem Begrabnen die letzten Bande zu lösen,
Und lehrt die Völker
Mit des Geistes Licht
Die Erde schmücken,
Dasz sie würdig sei
Den Gott zu empfangen!’

VII.

Wij bezitten van von Schack vier bundels gedichten: ‘Gedichte, Weihgesänge, Lotosblätter, Tag- und Nachtstücke,’ waarin allerlei onderwerpen de stof tot zingen geleverd hebben. Zoo vaak, als in de eerste en derde verzameling, minnevreugd en minnesmart liederen in de pen gaven, bespeuren wij terstond dat de werkelijkheid hem tot dichten gedrongen en

het hart hem welsprekend heeft gemaakt, dat hij alleen dan heeft gejuicht en geklaagd, wanneer hij tot juichen en klagen reden had, wanneer de liefde hem een lach op de lippen legde, of een traan deed opwellen in zijn oog. Men leze b.v. ‘Das erste Liebeswort,’ ‘Wann du hinweggegangen;’ ‘Du willst, dasz ich in Worten füge;’ ‘Träume mit den leichten Schwingen’; en vergunne mij, ter waardeering van deze dichtsoort, ‘Ständchen’ als proeve af te schrijven:

‘Mach auf, mach auf! doch leise, mein Kind,
Um Keinen vom Schlummer zu wecken!
Kaum murmelt der Bach, kaum zittert im Wind
Ein Blatt an den Büschen und Hecken;
Drum leise, mein Mädchen, dasz niehts sich regt,
Nur leise die Hand auf die Klinke gelegt.

Mit Tritten, wie Tritte der Elfen so sacht,
Die über die Blumen hüpfen,
Flieg leicht hinaus in die Mondscheinnacht,
Zu mir in den Garten zu schlüpfen!
Rings schlummern die Blüthen am rieselnden Bach
Und duften im Schlaf, nur die Liebe ist wach.

Sitz nieder! Hier dämmerts geheimniszvoll
Unter den Lindenbäumen.
Die Nachtigall uns zu Häupten soll
Von unseren Küssen träumen.
Und die Rose, wenn sie am Morgen erwacht,
Hoch glühn von den Wonneschau ern der Nacht.’

Straks verstomt de juichtoon en maakt plaats voor een klaagzang:

‘Das singt und flötet in den Zweigen
Und zirpt und schmettert auf der Flur,
Zum Himmel mit den Lerchen steigen
Die Freudenrufe der Natur.

Doch Trost giebt mir der Stimmen keine
In all dem Jubel und Gesang,
Denn stumm für immer ist die Eine
Die süszer mir als alle klang.’

Nog eens doet de muze der vreugde zich hooren[1], helaas! om andermaal door eene bittere weeklacht te worden gevolgd[2] wanneer de dood opnieuw des dichters geluksdroom heeft verstoord. Van diep gevoel getuigen verder de liederen aan de nagedachtenis van dierbare familieleden of vrienden der jeugd gewijd: de ‘Todtenklage’ bij het graf eener zuster, de ‘Nachruf’ bij de herinnering van een jonggestorven vriend.

In de ‘gemischte Gedichte’ trekken zoowel het lied op Mendelssohn als dat aan ‘die Hausgeister’ de aandacht. Dartele levenslust stroomt ons tegen uit ‘Herbstfeier in Rüdesheim:’ ‘Nun taumelt aus dem Laube die Traube Ins durst'ge. Fasz wie toll; Wie stolpern und wie knarren die schwer bepackten Karren, des süszen Weines voll;’ guitige humor uit ‘Auerbach's Keller.’ ‘Der Jubelgreis’ gedenkt den ouden leeraar der jeugd, aan wien de dichter zoo veel te danken heeft, terwijl ‘der kleine Franz,’ eene ode op een plotseling overleden knaapje, onder de parels van den bundel moet gerekend worden.

De natuur is verder de mild vlietende bron, waaruit bij herhaling wordt geput. Woud en dal, stroom en berg, morgen en avond, dag en nacht, lente, zomer, herfst en winter, leven en dood, maan en starren, allen stemmen hem en fluisteren hem liederen toe. Maar de schoonste voortbrengselen van von Schack's lyrische Muze zijn, naast de ‘Weihgesänge,’ ontegenzeggelijk de rubrieken, ‘aus allen Zonen’ en ‘aus fremden Ländern.’ Want niet zonder vrucht heeft de dichter gereisd en reist hij nog. Zijn vertrouwelijke omgang met Indië's wijzen en Arabië's woestijnbewoners heeft hem veel geleerd wat anderen verborgen bleef. Bood hem de aarde, nu eens bezien van den rand eens vaartuigs op de golven, dan weder op de hooge, ten hemel strevende bergtoppen, haar schoonste gezichten; leidde Italië hem den tempel zijner kunst binnen; spreidde Griekenland hem zijne schatten ten toon; deed Egypte hem, tegen een spinx geleund, droomen, ‘bis übern Nil daher geheimniszvoll Der Morgengrusz von Memnon's Lippen quoll,’ - hij houdt wat hem gegeven werd niet in zich besloten. Vriend van natuurschoon en van geschiedenis, van wetenschap en poëzie, van kunst en leven, doet hij ook anderen deelen

1) Verwehte Blätter, I.
2) Verwehte Blätter, II.

in het genot dat hij smaakte, en geeft hun in den geest te aanschouwen wat hij heeft bewonderd. Zoo wordt hij schilder ook zonder penseel, onovertroffen teekenaar ook zonder graveerstift. Zoo ontvangen wij van zijne hand eene beeldengalerij vol schoone gestalten, eene verzameling etsen met de pen, in eene taal, die de aantrekkelijkheid er van niet weinig verhoogt. Zijne werken zijn, als weinig andere, ter illustratie geschikt. Op de toppen der Alpen zweeft zijn blik in de ruimte en worden gedachten aan het oneindige in hem gewekt. De ‘Jungfrau’ wordt door hem bespied en hij teekent ons het kolossale berggevaarte, dat, beschenen door de stralen van de ondergaande zon, als een kroon van diamanten op het koninklijk hoofd draagt. Met hem vertoeven wij op Capri en dolen wij door Sicilië, bewonderen wij Palermo, en staan wij stil bij het graf van den ongelukkigen Conradijn, aan wiens nagedachtenis hij een zijner schoonste en weemoedigste zangen wijdt:

‘Du Staufe, dem zum Throne
Ein Blutgerüst verliehn,
Der statt der Kaiserkrone
Den Kranz von Rosmarin,

Statt Hermelin und Seide
Ein Leichentuch geërbt
Und es zum Purpurkleide
Mit eignem Blut gefärbt;

Der nun am Wälschen Strande,
Wo fremd die Woge schäumt,
In fremder Männer Lande
Den Lebensschlaf verträumt;

Mich grüszt von deinem Steine
Der Heimathklang so traut,
Wie dich in deinem Schreine
Vielleicht mein deutscher Laut.’

Venetië's verleden, zoo grootsch en verheven, ontlokt een loflied, hare toekomst, die hij des te donkerder inziet, een klaagzang aan zijne lier. In Griekenland doemt te midden der puinhoopen, waarmede het land en zijne eertijds bloeiende steden zijn bedekt, het oude, kunstlievende Athene voor hem

op. Daar teekent zijne pen, dan tot penseel geworden, het theater van Dionysos, als het was, toen nog de koren ten aanhooren van een geestdriftig publiek in Aeschylus' treurspelen optraden. Of ook den tempel van Aegina, waarin weer de priesteres, met den gouden krans om de lokken en in wit gewaad getooid, het altaar nadert. In Indië klinken hem de oude sagen van dit land in de ooren, en op de golven van den Nijl, die zoovele geheimen verbergt, aanschouwt hij als in den droom de voormalige beschaving, waarvan eens de oevers dier rivier getuigden. Het honderdpoortige Thebe spreekt tot hem van vergankelijkheid. Mijmerend staat hij bij de puinhoopen van het oude Ilium en denkt aan den onsterfelijken Homerus, die door zijne zangen deze landstreek heeft vereeuwigd. Maar de kroon spannen de liederen uit Granada, gewijd aan den tijd, toen de Mooren aldaar heerschten en het Alhambra hun al zijne pracht ontvouwde. Helaas! ook deze grootheid is voorbij en alleen de geschiedenis spreekt nog van haar.

‘Erloschen ist der Stern von Jemen,
Zerstört die Welt, die er beschien,
Nichts blieb zurück als bleiche Schemen,
Die nächtlich um die Trümmer zichn.

Vergebens, dasz ihr nach dem Volke,
Vor dem die Erde bebte, fragt;
Wie nach dem Sturm die letzte Wolke
Verlassen durch den Himmel jagt,

So, wo im scheitelrechten Brande
Der Sonne alles Leben dorrt,
Irrt es in Maghribs wehndem Sande
Unstät dahin von Ort zu Ort.’

Maar wat nood voor den man die, geholpen door de geschiedenis, de oude grootheid weet te doen herleven. De dichter moet wel ontwaken in hem, die als geschiedvorscher eenmaal kon schrijven: ‘Hare volle bekoorlijkheid spreidt de Alhambra eerst na herhaalde beschouwing ten toon. Men moet deze woonplaatsen der feeën een tijdlang dagelijks bezoeken, in hare koele marmergrotten en zuilengangen de middagwarmte verdroomen, en zich overgeven aan den indruk

der afwisselende schoonheden, die elke tijd van den dag er in te voorschijn roept; hetzij de morgen met zijne hemelsche frischheid op hare terrassen en galerijen terneerziet en met zijne stralen over hare als met parelen bezaaide muren heenglijdt; hetzij de avond haar met den vollen glans van het Zuiden en met eenen bovenaardschen gloed omstraalt. Men moet met de dichters van het Oosten in de hand op de zwevende balkons van het slot de geuren van deze welriekende eenzaamheid inademen, of, bij de Leeuwenbron gezeten, naar het gemurmel der onderaardsche wateren luisteren, terwijl het maanlicht van een Andalusischen zomernacht, van zuil tot zuil voorttrekkend, de hallen met zwevende schaduwen als met geesten van het verleden vult. Wie zich op deze wijze met den Genius der plaats heeft vertrouwd gemaakt, hem worden de geheimen er van ontsloten, en de verzen der opschriften, die zich als magische teekens om muren en pilaren slingeren, vormen allengs eene levende menigte en maken van het gansche gebouw een architektonisch gedicht. Verlaten staan deze ruimten thans; het vroolijke leven, dat eens in haar heerschte, is verstomd; nooit meer luistert Zaïde van het balcon naar het snarenspel van haren ridder. Maar somwijlen, op feestelijke tijden, wanneer de kunstwaterwerken springen, komt er nieuw leven in het stille slot; overal, machtig en zonder ophouden, evenals lang onderdrukte gevoelens uit het hart losbreken, komt dan het heldere water te voorschijn, hier in zilveren stralen zich voortspoedend, daar in watervallen door de spleten van het marmer neerstortend en in lichtende zuilen omhoog springend. Dan is het, als duikt de oude heerlijkheid weer uit den afgrond op, waarin zij zoo lang begraven was, en als komen de geesten dezer tooverachtige zalen, de Peri's en Dschinnen van Arabië, met de verborgen schatten der diepte uit de cisternen te voorschijn, om haar lievelingsoord in de oude pracht te doen herleven. Een Oostersche lente schijnt met haar gloed en haar warmte de steenen te omgeven, en rondom begint alles te bloeien en zich te bewegen. De Oostewind stort de geuren, welke hij uit het land der palmen meebracht, over de zalen uit; de zachte gewelven, door het bliksemende schuim der fonteinen bevochtigd, golven en lichten als voorbijtrekkende morgennevels, en in alle tuinen klinken de stemmen van weleer, die allen tot één jubelkreet samensmelten.’

Wat hier in proza is gezegd, heeft de dichter in zijne ‘Lieder aus Granada’ in beeld gebracht en bezongen, zooals alleen hij het kan, wiens oogen deze tooverwereld aanschouwd en wiens ooren het gemurmel der ruischende wateren hebben gehoord, hij in wiens geest de gestalten leven, welke de verbeelding zich daar schept.

‘Kommt, Perin und Dschinnen!
Auf dem Mauerkranz
Der Alhambra Zinnen
Liegt der Mondenglanz;
Unter Palmenästen
Schlingt hier im Westen,
Wie bei Bagdads Festen
Euren Reihentanz!

Hört ihr der Drommeten
Und der Zinken Schall?
An den sternbesäten
Decken überall,
An den Säulengängen,
Wo in Laubgehängen
Sich die Blüthen drängen,
Tönt der Widerhall.

Welch ein bunter Flimmer!
Nah und näher tritts!
Seidner Kleider Schimmer,
Blanker Waffen Blitz!
Die vom Schlaf erwachten
Nahn in reichen Trachten,
Strahlend von Smaragden,
Ihrem alten Sitz.

Tartschen trägt ein Jeder,
Blitzend wie Demant,
Und die Reiherfeder
An des Turbans Rand;
Allen die Gewänder
Schmucken bunte Bänder,
Theure Liebespfander
Von der Schönen Hand.’

Heeft von Schack alzoo ‘van het boek der wereld meer dan de eerste bladzijden gelezen,’ is hij cosmopoliet in den waren zin des woords, hij heeft in den vreemde zijn vaderland nooit vergeten. En altijd weer was het hem een zalig genoegen, na den een of anderen zwerftocht den vaderlandschen bodem te mogen betreden De geliefde plekjes, waar hij eens als kind verwijlde, vergeet, hij niet, als zijn liederenkrans ‘Aus der Heimath’ bewijzen kan. Het lot van Duitschland ging hem steeds ter harte, getuige de afdeeling ‘Kampf und Sieg’ in de Lotosblätter, en zoo menige plaats ook in zijne overige gedichten. De vernedering van zijn vaderland heeft menige klacht aan zijne borst en menigen traan aan zijn oog ontperst. Bij het graf van Frederik II bejammert hij den smadelijken toestand, waarin het verkeerde, geheel in tegenspraak met de heerlijkheid van weleer. ‘In schweren Kerkerbanden liegst du, Germania, Weib im Trauerkleid,’ zingt hij in ‘die Hohenstaufenkrone’. En ‘die Bildsäule Karls de Groszen’ ontlokt aan zijn lippen de bittere taal:

‘Siehst du nicht mit Stolz das Wappen,
Das dein ein'ges Deutschland schmückt,
Seit in sechs und dreiszig Lappen
Wir dein Purpurkleid zerstückt?

Nicht den Dom, wo Edelmüthigst
Wir die Fahne abgesteckt,
Und der Gallierhahn uns gütigst
Basilisken-Eier heckt?’

Toch heeft hij nooit aan de herleving van zijn geliefd Germania getwijfeld en vast geloofd, dat eens de eenheid van Duitschland zou tot stand komen. Met den blik van den ziener heeft hij die eenheid voorspeld en den held verwacht, die eens, als keizer, het vaderland weer groot en machtig zou maken. Ook na de mislukte ‘Unionsversuche’ van het jaar '48 heeft zijne hoop hierop hem niet begeven. En blijde heeft hij den dag begroet, waarop het keizerrijk werd herboren. Deed nog 1866 hem eene klacht slaken over den krijg, waarin broeders gewapenderhand tegenover elkander stonden en elkaar het leven benamen, die klacht verstomt

en maakt plaats voor een juichtoon, wanneer hij de gebeurtenissen van 1870 bezingt, het zegefeest te Straatsburg verheerlijkt en den troepen bij hun terugkeer uit den krijg en hun intocht te Berlijn zijn welkomsgroet toeroept. En toen hij in 1871 op Allerheiligendag de in den oorlog met Frankrijk gevallenen herdacht, wilde hij geen jammerklachten, maar de oogen van alle Duitschers ter eere hunner geliefde dooden met vreugdetranen zien gevuld.

Voor 's dichters vaderlandsliefde hebben wij eerbied. Jammer echter, dat deze overal gepaard gaat met eene ‘Franzosenfresserei,’ die alle perken te buiten gaat, en waaraan hij vooral in den epiloog van ‘Durch alle Wetter’ lucht geeft. Dan beschikt hij over een heirleger van uitgezochte scheldwoorden, die in den mond van dezen of genen chauvinist verklaarbaar, maar op de lippen van een beschaafd man ongeoorloofd zijn. De Fransche taal is dan voor hem niets meer dan ‘Kauderwälsch’, dan een ‘Jargon.’ Parijs is de oude stad der hel en Frankrijk's leger een rooverbende. Duitschland daarentegen staat als de blanke onschuld voor zijn oog. Het heeft den krijg van '70 niet gewild, het heeft alleen om zich te verdedigen - niet ook om zich te wreken? - de wapenen ter hand genomen.

Diezelfde haat openbaart zich in zijn lied ‘an die Franzosen’, waarin de vrij voorbarige, opgeschroefde en overmoedige waarschuwing aan het slot belachelijk klinkt in de ooren van ieder, die niet door des dichters bril, maar meer nuchter en onpartijdig de zaken beziet. De zoodanige toch beantwoordt de bedreiging van den snoevenden patriot: ‘Waagt nog eens den oorlog, dan is uw ondergang zeker, o Franschen!’

> ‘Denn enden wird der Kampf erst, ob Millionen
> Von Leben auch das Schlachtschwert friszt,
> Wenn ausgetilgt im Buche der Nationen
> Der Name der Franzosen ist,’

in goed Hollandsch met het bij ons gangbare spreekwoord: ‘Beter hard geblazen, dan den mond verbrand.’ En hij denkt daarbij aan al het water, dat nog uit den Rijn zal stroomen, eer het groote, trotsche, bluffende Germania, dat van de ‘grande nation’ den dorst naar ‘gloire’ schijnt te hebben overgenomen, zijn doel zal hebben bereikt.

Ietwat beminnelijker is het voorstel, door den dichter elders gedaan, om van weerszijden te vergeven en te vergeten:

‘Vergeszt *Ihr* die gehofften Siegsstandarten
Und den geträumten Einzug in Berlin!
Vergeszt dasz wir kassirt die Länderkarten,
Darauf man Euch den Elsasz liesz in Wien.
Auch *wir*, was von den beiden Bonaparten
An Schmach wir duldeten und an Ruin,
Für immer wollen wir das Angedenken
Daran in der Vergessens Nacht versenken!

‘Im Wettstreit laszt uns Thaten nun vollbringen,
Doch bessre als mit Feuerrohr und Schwert!
Lasz't sehn, wer auf der Kunst, der Dichtung Schwingen
Sich höher hebt, wer mehr das Wissen ehrt,
Wems von uns beiden eher mag gelingen,
Dasz er der Menschheit hohe Güter mehrt!
Bei uns dem Recht, der Freiheit eine Stätte
Zu grunden laszt uns ringen um die Wette!

Laat ons in afwachting van de dingen die komen zullen, hopen dat aan dit voorstel worde gevolg gegeven. De tijd, die allengs de hartstochten doet bedaren, zal, naar wij vertrouwen, het gezond verstand en het zedelijk bewustzijn in hunne rechten herstellen. Waarschijnlijk ook zal von Schack thans van sommige zijner lyrische gedichten zeggen wat hij van zijn Lustspiel ‘Cancan’ schreef: ‘Es findet sich Manches darin, was von der Aufregung der Zeit, in welcher das Lustspiel entstand, eingegeben ist, und was ich jetzt nicht niederschreiben würde; aber das Ganze gehört als Zeugnisz der Stimmung jener groszen Tage der *Geschichte* an, und es darf mir nicht verargt werden, wenn ich es von Neuem drucken lasse.’

VIII.

Niet alleen in de lyrische, ook in de epische gedichten geeft von Schack de indrukken weer, die hij op zijne reizen in den vreemde ontving. Zoo vooral in zijn aan Ferdinand Gregorovius opgedragen epos ‘Lothar’. Het verhaalt de vele en zonderlinge lotgevallen van een jong mensch, die door een noodlottig toeval van zijne geliefde gescheiden, de wijde wereld ingaat. Dat het den dichter hier minder te doen was om de intrige,

dan wel om eene lijst te hebben, waarin hij de schets kon plaatsen van wat hij zelf al zwervende zag, acht ik niet onwaarschijnlijk. ‘Dit epos’, zegt hij nl., ‘is de vrucht van mijne zwerftochten. Ik schreef het voor het grootste deel tijdens mijn verblijf in de streken, waardoor ik mijnen held voer, onder de palmen en tenten van Syrië, en op het dak van het Latijnsche klooster te Jeruzalem; aan de oevers van den Guadalquivir en op de heerlijke, over den afgrond hangende Alameda van Ronda; op een Nijlboot en te midden der kolossale puinhoopen van het honderdpoortige Thebe. Een en ander van den feitelijken inhoud, met name de avonturen in Africa, berust op de mededeelingen van een Franschen reisgenoot.’

Den overgang van de lyrische tot de epische gedichten vormen de balladen en romancen. In den volkstoon geschreven, munten zij uit door gezonde behandeling van de gekozen stof, door keurigen vorm en levendige voorstelling, terwijl de verscheidenheid in de keuze der onderwerpen de eentonigheid weert. Al zijn allen de kennismaking waard, mij boeiden inzonderheid ‘die Athener auf Syracus,’ een warm pleidooi voor de macht van het lied; ‘das Bahrrecht,’ eene flinke teekening van de kracht des gewetens; ‘Metella,’ eene verheerlijking van de moederlijke liefde; ‘Antonio de Leyva,’ het beeld van den dapperen veldheer; ‘der Huzar von Auerstädt,’ een loflied op de vaderlandsliefde; ‘Stesichoros,’ en ‘Mahmud der Gasnevide’. Maar wie von Schack als onderhoudend verteller in zijne volle kracht wil leeren kennen, leze in de eerste plaats de beschrijvende en verhalende gedeelten der ‘Nächte des Orients’; het reeds op jeugdigen leeftijd geschreven ‘Lothar’; en de ‘Episoden.’ Bovenal ‘die Plejaden’ en de beide komische epen: ‘Durch alle Wetter’ en ‘Ebenbürtig.’ In deze laatste ligt het zwaartepunt zijner werkzaamheid op episch gebied.

Het gedicht ‘die Plejaden’ verplaatst ons in den eersten tijd van Griekenland's strijd met Perzië onder de regeering van Xerxes, en doet ons dien strijd in al zijne verhevenheid kennen. Hoe in Ionië de opstand voorbereid, doch door de nederlaag bij Sardes gevolgd wordt; Xerxes zijn vloot en leger - een bijna onoverwinlijk heir - tot der Hellenen ondergang toerust; Griekenland's steden bij den eersten aanval, bijna zonder slag of stoot, den vijand in handen vallen; de driehonderd

dappere Spartanen met hunnen koning aan het hoofd door verraad in den bergpas van Thermopylae het leven verliezen; de Atheners hunne stad verlaten, vrouwen, kinderen, have en goed trachten te redden en op de vloot den vijand weerstaan; hoe Perzië in den zeeslag van Salamis het onderspit delft en Xerxes met schade en schande het land moet verlaten; hoe eindelijk het Atheensche volk zijne overwinning, - tevens zijn vrijheidsfeest, - viert;... zie, dat alles, uit onze jeugd ons bekend, en later niet weer vergeten, weet von Schack te vertellen, als hoorden wij het voor het eerst. En te midden van al die heuglijke wapenfeiten staat het eenvoudig, maar boeiend verhaal van Kallias' en Arrete's liefde, als een lieflijk geurende roos onder eenige trotsche, ten hemel strevende eiken.

Kallias, een Atheensch jongeling, de zoon van Dimacrus, en Arete, de dochter van Phanor in liefde voor elkaar ontgloeid, worden door den oorlog gescheiden. Want Phanor uit zijne vaderstad verbannen en in vriendschap door Xerxes opgenomen, heeft dezen de gelofte gedaan nooit weer de wapenen tegen Perzië te zullen voeren. En hij blijft aan zijne gelofte getrouw. Kallias valt bij Sardes in handen der vijanden, doch wordt door Narbazanes, dien hij eenmaal het leven redde, weer op vrije voeten gesteld. Roxane, de zuster van den Perzischen satraap, eene buitengewoon schoone vrouw, die aan deze invrijheidstelling niet weinig deel had, schepte behagen in den onversaagden, aan zijn vaderland gehechten Griekschen jongeling; en zou hem bijna aan zijne liefde voor Arete ontrouw hebben gemaakt, ware hij niet door een gunstig toeval aan haar betooverenden invloed onttrokken en tot bezinning gekomen. Uit de gevangenis verlost, keert Kallias naar Athene terug, ziet op zijn tocht daarheen Phanor's buitengoed in Ionië, waar hij de eerste ontmoeting met Arete gehad heeft, in de asch gelegd, neemt als onderbevelhebber van Themistocles deel aan den slag bij Salamis en smaakt het geluk, na de overwinning, Arete, die na haars vaders dood met haar broeder naar Athene was gevlucht, terug te vinden.

Wie meenen mocht, dat het verhaal van de heldenfeiten waarvan in dit gedicht sprake is, de kleine, maar vriendelijke idylle die er meê is saamgevlochten, geheel op den achtergrond schuift, bedriegt zich, evenzeer als hij die denkt, dat de laatste de aandacht meer dan gewenscht is van de hoofdzaak zou

afleiden. De dichter heeft er voor gezorgd, dat noch het een noch het ander geschiedt.

De karakters der handelende personen, de natuurtafereelen die wij te aanschouwen krijgen, de streken waarin wij worden rondgeleid, de toestanden waarin wij ons moeten verplaatsen, zijn allen zoo fijn gepenseeld, zoo nauwkeurig beschreven, dat wij terstond den meester leeren kennen, die zijne stof beheerscht en den vorm in zijne macht heeft.

Wij zijn bij de eerste ontmoeting van Kallias en Arete als tegenwoordig; wij luisteren naar de gesprekken, die zij houden, naar de vragen der laatste en naar de antwoorden van den eerste; wij zien den blos der geestdrift op de kaken van het meisje, wanneer Kallias vertelt van Athene, van het theater van Dionysos, van de Olympische spelen, waarin hij den prijs mocht behalen, en wij gevoelen dat die twee harten van de eerste kennismaking af voor goed elkander toebehooren.

Hoe flink en juist geteekend is de strijd van Kallias, die aan den verlokkenden invloed van Roxane ontkomt, zoodra hij zich de woorden herinnert door zijn vader bij het afscheid hem toegevoegd:

> ‘- - - - Zurück in meine Arme
> Mögen dich die sieben himmlischen Schwestern
> Leiten, die als ihre Schutzgottheiten
> Unsre Schiffer anflehn. Wenn ich droben
> Sie den leuchtenden Reigen ziehen sehe,
> Will ich auf dich nieder der Olympier
> Segen flehen. Aber du, so oft du
> Sie erblickst, mein Kallias, denk' an Hellas
> Und was du ihm schuldest!’ -

Themistocles, Aeschylus, Dimacrus, Machaon, eene gansche schaar van edele en dappere, goed en leven voor het vaderland opofferende helden, gaan aan ons oog voorbij en spreken tot ons eeuwen na hun dood. Ook het decoratief laat niets te wenschen over. Wij zien het schoone Ionië, met Phanor's prachtig gelegen landgoed; het trotsche Athene met zijne tempels, paleizen en schouwburgen. Wij vertoeven in de sombere gevangenis van Kallias en in de spelonk, waarin de vluchtelingen van Sardes zich verbergen, maar ook in het weelderige

paleis te Susa, en in het op Oostersche wijze ingericht boudoir van Roxane. Wij zijn getuigen van de legerschouw, die Xerxes vóór zijn tocht naar Griekenland over zijne troepen houdt, van de woelige volksvergadering op de markt te Athene, en van de manoeuvres der vloten in den zeeslag van Salamis.

Eindelijk: hoe weldadig stemt ook hier weer het idealisme des dichters, zoo vaak wij zijne stilzwijgende, maar varme bewondering leeren kennen voor het kleine, kunstvolle, vrijheidlievende volk der Grieken, dat den Oosterschen kolos wederstaat en omverwerpt.

Op de bedenking, dat er van eene liefde als die tusschen Kallias en Arete op Griekschen bodem geen sprake kan zijn, verdedigt von Schack zich met een beroep op Haemon in Sophocles' Antigone. En op de andere, dat hij bij het teekenen van zijne personen en de ontwikkeling van hunne karakters te veel geïdealiseerd en te weinig de werkelijkheid zou hebben in het oog gevat, antwoordt hij m.i. terecht: ‘Der Dichter, der diesen idealen Glanz zerstörte, würde einen Frevel begehen..... Die Geschichte hat genug Perioden, die in realistischer Weise geschildert werden konnen; die Griechische Welt verschone man mit solchen Experimenten. Der wahre Dichter wird ihr den “goldenen Schein der Morgendämmerung” bewahren, in dem sie von früh an in unseren Seelen lebt, und auch ihren Gestalten nicht die harten Umrisse der gemeinen Wirklichkeit leihen. Der Prosaiker, der sich besser von aller Poesie fern halten sollte, für dessen mastige Phantasie nur Figuren, wie sie Jedermann mit leichter Mühe nach dem Leben copiren kann, Realität haben, mag nicht an solche Gestalten glauben, der poetisch Gestimmte wird es gewisz.’

Op gansch ander terrein bewegen wij ons in de komische epen. Niet de oudheid, maar het heden vraagt hier onze aandacht. Beide zijn voor een deel parodiën op onze hedendaagsche sensatie-romans, hier en daar ook op de zoogenoemde historische à la Mühlbach, e.a.

Luim en ernst wisselen hier elkander af, zoodat men wel zal doen het woord ‘komisch’ niet te nemen in den zin dien het gewoonlijk heeft bij onze met dit ‘epitheton’ prijkende scheurkalenders of ‘almanakken voor blijgeestigen’. Niemand toch meene, dat hij hier zal ontvangen eene verza-

meling van laffe aardigheden, goedkoope grappen, zinlooze hansworsterijen en banale kwinkslagen, met de meest mogelijke willekeur en door eenen lossen band aaneengeregen om aan het geheel eene eenheid te geven. De intrige moge in zeker opzicht bijzaak zijn, von Schack is te zeer kunstenaar, om de kunst aan eene aardigheid op te offeren. Attisch zout wordt ons in geen van beide onthouden, en de humor, die nu een lach, dan weer een traan te voorschijn roept, ontbreekt evenmin. De dichter hekelt personen en zaken, maar terwijl hij hekelt, hoort ge aanhoudend het kloppen van een menschenhart, dat afkeerig is van al de dwaasheid en ijdelheid, van al de lichtzinnigheid en kleinheid, van al de opgeschroefdheid en den ‘Gröszenwahn’, die de wereld en het menschenleven ontsieren. Ja, onder den spot verneemt gij niet zelden den smartkreet dien de ‘humbug’ en de kwakzalverij, de schijn en het vooroordeel den man van ernst doen slaken. Lachende zegt von Schack de waarheid. ‘Ridendo dicere verum, quis vetat?’

‘Durch alle Wetter’ - wij zouden zeggen: door weer en wind, - doet zijn titel eer aan. Want werkelijk bereiken de held en de heldin eerst na menig avontuur en ongeval het door hen beoogde doel.

Graaf Victor, gezantschapsattaché te Dresden en Amalia Smitt, operazangeres van naam, gaan, van liefde voor elkander blakend, samen de wijde wereld in; eerst naar Baden-Baden, waar de graaf al aanstonds terwille van zijne bruid in een duel gewikkeld en gewond wordt, en vervolgens naar Londen, met het plan zich naar Italië in te schepen. Maar reeds hier worden zij gescheiden door de list van eenen Amerikaanschen impressario, die met de gaven der zangeres zijn voordeel wil doen en haar buiten weten van haar vriend naar de nieuwe wereld voert. Van dat oogenblik af begint voor beiden een leven van zorg en ontbering. Is Amalia's tocht door de verschillende steden, in welke zij optreedt, een zegetocht, hij is tevens eene reis vol hindernissen. Op weg van New-York naar San-Francisco heeft de trein, waarin zij zich bevindt, na het gevaar van een boschbrand te hebben doorstaan, eene overrompeling van de wilde bewoners der streek te verduren. Op het punt naar Europa terug te keeren, wordt Amalia het slachtoffer van eene aardbeving, die eenige kuststeden van Mexico in puin

legt. Zekere John, cadet der marine, die haar uit liefde van New-York af gevolgd is en haar reeds menigen dienst bewees, redt haar het leven, en brengt haar in een van Amerika's oerwouden, waar hij haar in eene spelonk verpleegt en later zelf door haar verpleegd wordt, tot beiden de voorgenomen reis naar Italië kunnen volbrengen. Behouden en wel komt zij te Napels aan, in gezelschap van haar jeugdigen aanbidder, die haar niet heeft willen verlaten, maar, om den goeden naam der zangeres niet in opspraak te brengen, als haar kamenier, in dameskleeren de reis meemaakte en nu ook verder bij haar blijft.

Niet minder avontuurlijk zijn de lotgevallen van Victor. Na eenige wederwaardigheden komt ook hij te Napels. Maar zijne pogingen, om de verloren vriendin te hervinden, blijven vruchteloos. Vervolgens valt hij in de handen eener rooverbende uit de Abruzzen en beleeft in het legerkamp der bandieten eenige sombere dagen. Eindelijk keert hij, door Pippa, des hoofdmans dochter, uit zijne gevangenis verlost en in mannenkleeren vergezeld, te Napels terug, waar, - gelukkig toeval! - een theater-affiche hem de verblijfplaats van Amalia doet ontdekken. Zoo vinden de geliefden elkander terug. Helaas! weldra zou minnenijd de vreugde van het samenzijn verstoren, wanneer de reisgezellen blijken van ander geslacht te zijn dan zij voorgeven, en Pippa, door jaloezie gedreven, zelfs een aanslag op het leven van haar mededingster waagt. De noodige ophelderingen evenwel brengen de gemoederen tot kalmte; alles komt terecht en weldra zien zij zich in het huwelijk vereenigd. Ook John en Pippa worden een paar. Victor en Amalia blijven voorloopig in Italië, maar keeren wat later naar Duitschland terug. Het gedicht eindigt met een epiloog, waarin ons wordt meegedeeld, dat de voormalige attaché, als goed zoon van zijn vaderland, in 1870 aan den veldtocht tegen Frankrijk deelnam.

Ziedaar de intrige van den roman, waarin de zonderlinge lotgevallen der hoofdpersonen gewettigd worden door den ‘parodischen Form’ van het gedicht. Natuurlijk geven de vreemde landen, waardoor wij worden gevoerd, den schrijver de welkome gelegenheid tot velerlei uitweidingen en tot meer dan ééne beschrijving van steden, bosschen, natuurtafreelen, zeden en gewoonten. Die van Londen, New-York, de Pacific-baan, den

boschbrand, den aanval der wilde stammen, de aardbeving, het ‘Urwald’, den nachtelijken hemel, van de Sierra Nevada, de Abruzzen en Andalusië, doen als om strijd de kunst en het talent des dichters in deze soort van poëzie bewonderen.

Wat voorts de verschillende satirieke toespelingen op sommige maatschappelijke toestanden betreft, bedenke men ‘qu'il faut juger les écrits d'après leur date.’ Enkele zijn verouderd. Andere echter zijn na tal van jaren actueel gebleven. Niettemin heeft von Schack ook de eerste laten staan. En terecht. Want zij zijn volstrekt niet zonder waarde. Wie bv. Baden-Baden in zijn volle glorie gekend heeft, Baden-Baden met zijn speeltafel, zijn jonge ‘élegants’ uit alle streken der wereld, zijn ‘niet-boetende Magdalena's’, zijn geëmancipeerde, aan de Police correctionelle ontvloden camelia-dames, zijn franschsprekende Duitschers, zijn bals en opérettes - kan aan de teekening, die von Schack van deze badplaats van den ‘demimonde’ geeft, zijn hart nog eens ophalen. En voor 't overige zijn de tot een gullen lach dwingende persifflages op vervelende soirées; op ploertige geld-aristocraten, als baron Salomon, die Meyerbeer boven Weber stelt en bij de ‘Freischütz’ in slaap valt, die bluft op zijn geld en wiens hart de beurs tot thermometer heeft; op kunstkenners, die, zoo de namen der schilders op de lijsten hunner werken ontbreken, ternauwernood den eenen schilder van den anderen kunnen onderscheiden; op de Engelsche reizigers, ‘Alt Englands hohe Adel, nämlich Schneider, die sich zu Pärs aufblähen’; op den Amerikaanschen humbug en de nieuwe Fransche romantiek, die ‘Farben wanddick aufträgt’; op rooverromans à la Spiesz en Cramer - nog in geenen deele ‘hors de saison.’

In ‘Ebenbürtig’ komen de adeltrots en standsvooroordeelen aan de beurt. Prins Friedrich, gemediatiseerd vorst van het jaar drie, zou het besterven, als een zijner kinderen zich door burgerlijke manieren zijnen stand onwaardig toonde of door eene mésalliance aan den stamboom van het geslacht te kort deed. Het absolutisme van Rusland's hof is het ideaal, dat hem dag en nacht voor oogen staat. Op zijne kinderen vertrouwt hij ten volle. Alleen de oudste zoon baart hem voortdurend zorg. Doch ook wat hem betreft blijft hij hopen. Ach! de tijd zou op wreede wijze al zijne luchtkasteelen doen ineenstorten. Prins Nicolaas verlaat in

stilte het kasteel, nadat hij eens bij gelegenheid van eene soirée op Wolkenstein met de gouvernante in plaats van met eene bij den vorst logeerende prinses het bal geopend heeft. Prins Carl, die een Russische prinses zou gaan vrijen, wordt met den intendant des vorsten bij vergissing naar Siberië verbannen, strijdt in '48 aan het hoofd der democraten, wordt tot vestingstraf veroordeeld, en vertrekt, na zijne straf te hebben ondergaan, naar Amerika. Otto, die eerst in het leger dient, moet den dienst verlaten, wordt paardrijder, zit als model, en verdient later den kost met metselen en beeldhouwen. Max, op weg om aan eene Deensche prinses het hof te maken, verliest zijn geld aan een speelbank, zwerft een tijd lang in Zwitserland rond en wordt dan knecht bij een herbergier. Al de zonen, - van de meeste weet de vader niet eens waar zij zich ophouden, - trouwen beneden hun stand: Nicolaas met eene burgemeestersdochter van Prenzlau, Carl met het kind van een Amerikaanschen millionair-bierbrouwer; Otto met eene paardrijdster uit het circus Renz; Max met Trini, de eenige spruit van den kastelein, bij wien hij in dienst is. En de prinsessen? Aslauga treedt in het huwelijk met een schilder; Sieglinde en Gertrude kiezen elk een muzikant van de kapel haars vaders tot echtgenoot. - En de vader zelf?.. Alleen overgebleven, biedt hij ten slotte hart en hand der gouvernante aan, terwijl zijn dienaar Peter, de trouwe geleider van Nicolaas op al zijne zwerftochten, eene hoogadellijke dame naar het altaar geleidt. Zelfs zijn voormalige intendant, graaf Lorm, sterft als democraat met de roode vlag in de hand, op de barricaden te Dresden.

Met veel tact brengt de dichter langzamerhand de verschillende familieleden weer tot elkaar. Ja alras weet de vader, van zijne standsvooroordeelen genezen, zich te schikken in zijn lot. Wat meer is, hij zegent het lot, dat op het kleine landgoed in Zwitserland hem een geluk doet smaken, als op Wolkenstein nooit zijn deel is geweest. Jaarlijks ziet hij daar zijne kinderen bij zich:

> ‘Dann gab es Wein und Kuchen jeder Sorte,
> Und o! wie froh das Herz dem Alten schlug,
> Wenn Söhn' und Töchter ihn umschlungen hielten
> Und Enkelkinder seine Knie' umspielten.’

Dat ook in dit gedicht weer gelegenheid is tot uitstappen

van allerlei aard, tot karakterteekening en plaatsbeschrijving, behoef ik wel niet te verzekeren. En terwijl nu eens de hedendaagsche kunstsmaak op muzikaal en letterkundig gebied het ontgelden moet, dan weer aan het pessimisme van Schopenhauer en von Hartmann eene kastijding wordt toegediend; hier de serviliteit van de aristocratie, daar het Russisch absolutisme op de kaak gesteld worden, treffen toch de pijlen van 's dichters medelijdenden spot het hedendaagsche ‘Jonkerdom’ met zijne belachelijke aanmatigingen en zijn beperkten gezichtskring het meest. Zij treffen des te zekerder, nu ze worden toegediend door een man van adel, die, trots zijn stand, meer ‘nobele Passionen’ kent dan ‘in Devotion vor den Kronen, den legitimen zu vergehn’; door één die het ‘Noblesse oblige’ in een hooger streven gelegen acht dan in jagen, hondendressuur, veredeling van het paardenras en wapenkunde; en die met het oordeel van zekere jonge dame over onze hedendaagsche ‘Sportsmen’: ‘een arm vol spieren en een mond vol tanden’, vrij wel schijnt in te stemmen, als hij den opgeblazen jonkers toevoegt:

‘Die heut'ge Welt, ich sage das euch nüchtern,
Geht über euch und eure Junkerei
Zur Tagesordnung über; Pferdezüchtern
Und Sportsmen legt sie noch das Recht nicht bei,
Das Haupt so stolz zu heben, nein, fragt schüchtern,
Wo denn eur Titel zu dem Anspruch sei.
Und weist euch auf den Adel alter Tage:
Hört ihr davon, es dünkt euch eine Sage.’

Dat nu deze komische epen nog iets meer zijn dan de ‘Schöpfungen eines vollendeten Weltmanus’[1)], behoef ik na al het gezegde niet meer aan te toonen. In den schoonen vorm bergen zij een degelijken inhoud, die aan ieder wat te denken en te betrachten geeft. Leggen zij een gunstig getuigenis af aangaande 's dichters kunst van vertellen, niet minder pleiten zij voor zijne macht over het rijm. Reeds boven merkte ik op, dat von Schack in deze de grootste moeielijkheden weet te overwinnen. Meermalen toch vragen wij ons al lezende af: hoe zal de schrijver zich redden? En wanneer wij dan een oogenblik

1) O. von Leixner, Geschichte des Deutschen Schriftthums. II. p. 478.

later bemerken dat en hoe hij zich heeft gered, denken wij onwillekeurig aan het ei van Columbus. Zoo werkt bij deze romans in verzen alles meê om het komisch effect te vermeerderen, wat natuurlijk de waarde er van niet weinig verhoogt.

Ik mag van von Schack's arbeid op episch gebied niet scheiden zonder met een enkel woord gewag te hebben gemaakt van de ‘Episoden.’ Zij staan in verhouding tot de pas genoemde vertellingen als de novelle tot den roman. 't Zijn korte dichterlijke verhalen aan de geschiedenis ontleend of door de fantasie ingegeven. Onder haar neemt het sprookje van den ‘Regenbogenprinz’ zijne eigene plaats in. Voor het overige zijn het, als terecht is opgemerkt, ‘echte novellen, die een zielkundig probleem trachten op te lossen, of ons genrestukjes bieden van bevallige teekening, novellen, waarin uit den hartstocht zich het waarachtig tragische ontwikkelt.’ Zoo zijn Giorgione en Fiordespina, (de namen zijn ook de titels) ons toonbeelden van zelfverloochening, of, als de dichter zelf zegt, van de ‘Macht des Willens über die Affekte,’ de eerste voor zoo ver hij zich opoffert voor het geluk zijner pleegkinderen, de tweede voor zoo ver zij sterft om in haar vaderstad het twistvuur te dooven. Wat de liefde vermag door schalksche list en onverschrokken moed leeren ons Glycera, Rosa, Stefano; wat ze als hartstocht uitwerkt, Laïs. Genrebeelden ontvangen wij in Heinrich Dandolo, den doge van Venetië, in ‘der Flüchtling von Damascus, in Abderrahman, die het kalifaat van Cordova sticht, maar vooral in Ubaldo Lapo, den leerling van Michel Angelo, waarin de tijd der Renaissance ons geteekend, het genie en de dilettant tegenover elkander worden gesteld.

Het is niet gemakkelijk uit deze verhalen eene keuze te doen, daar elk op zichzelf zijne eigenaardige verdiensten en schoonheden heeft. Moet echter eene keuze worden gedaan, dan zijn ontegenzeggelijk ‘Giorgione, Glycera, der Flüchtling en Fiordespina de best geslaagde. Vooral in het eerste gedicht komt het beschrijvend talent des dichters uit en doet hij ons zien wat klassieke eenvoud en soberheid vermogen. Hiervan deze enkele proeve:

‘- - - - - Ein bunter Märchentraum,
Ein Bau der Feen, aus dem fernen Osten
Zu uns getragen und auf Eichenpfosten
Ins Abendmeer gebannt, also vor mir,

Venetia, das Flügelleun-Panier
Weitflatternd ob der blauen Adria,
Mit deinen Siegstrophäen stehst du da.
Die Gärten seh' ich über den Kanälen
Und die Paläste, wo in reichen Sälen
Palma und Gian Bellin und Pordenone
Als Meister walten, und hoch vom Balkone
Schwarzäugig, goldgelockt die hehren Frauen,
Die sie unsterblich machten, niederschauen.
Fast für der Menge fluthendes Gedräng
Ist des St. Marcus Riesenplatz zu eng;
Zahllose reichgeschmückte Nachen wogen
Hin unter Brücken, deren mächt'ger Boger
Vom Tritt der Käufer und Verkäufer hallt,
Und ringsher über die Lagunen wallt
Bis spät im Dunkel Gondoliergesang.
Dann vor den Fenstern Mandolinenklang,
Guitarrenton zu nächt'gen Serenaden
Und Liebesflüstern unter den Arkaden.'

IX.

'Is naar het algemeen gevoelen het drama, als onontbeerlijk middel om op de gemoederen der menschen te werken, het schoonst en meest verheven kunstwerk, welks samenstelling en opvoering aan zoovele groote geesten de inspanning hunner beste krachten heeft gekost, dan moet het ook zonder twijfel den toets der meest zorgvuldige critiek kunnen verdragen'[1)]. Wat hier door von Herder beweerd wordt van het drama in het algemeen, geldt in zooveel meerdere mate van den hoogsten dramatischen kunstvorm: van de tragedie. Inzonderheid dient de treurspeldichter zich met nauwgezetheid rekenschap te geven van de wetten, waaraan de tragische kunst moet gehoorzamen. Op de ontwikkeling van het karakter komt hier alles aan. Wij willen op het tooneel menschen zien, geen ledepoppen, geen machines, menschen die handelen, menschen met menschelijke hartstochten, deugden en gebreken, menschen, die verantwoordelijk zijn voor hunne daden en de gevolgen hunner

1) J.G von Herder. S. Werke. Zur schönen Litteratur und Kunst. Bd. 10, S. 26. Cottascher Ausgabe.

daden ondervinden, in overeenstemming met Paulus' woord: ‘wat de mensch zaait zal hij oogsten,’ en met de bekende uitspraak van Goethe: ‘Alle Schuld rächt sich auf Erden.’

Eene zeer juiste karakteristiek van het drama geeft Geibel in een zijner ‘Distichen’, waarin hij, het drama met het epos vergelijkend, schrijft:

> ‘Als ein Vergangnes erzählt dir der Vorzeit Sage das Epos,
> Aber ein werdendes Loos zeigt der Dramatiker dir;
> Welt dort streckt sich der Raum, bunt wechseln die Helden, und sichtbar
> Tritt aus dem hohen Gewölk waltend die ewige Macht,
> Während du hier aus der menschlichen Brust ureigensten Tiefen
> Jegliche That aufblühn siehst in ein einig Geschick.’

Welke de verdere eischen zijn, die met recht aan de tragedie kunnen worden gesteld, heeft Hettner in zijn nog altoos lezenswaardig boekje over het ‘moderne Drama’ met de noodige juistheid en duidelijkheid ontvouwd. Dat de ontknooping nooit door toevallige omstandigheden, door een ‘deus ex machina’, door het noodlot, door een misverstand, maar altijd door de schuld van den held moet worden in het leven geroepen; dat de knoop alzoo niet doorgehakt, maar langzamerhand moet worden losgemaakt; dat in de worsteling der helden altoos de wet der zedelijke orde zegepralen, en de eene toestand geleidelijk uit den anderen zich ontwikkelen moet, de strijd der hartstochten niet mag ontbreken en de tragedie geen gedramatiseerd epos mag zijn; dat de toeschouwer verder alle personen en toestanden moet kunnen overzien, zoodat hij met den dichter vooruit bespeurt hoe alles komt en komen moet; dat eindelijk, zoo dikwijls de geschiedenis de stof tot het treurspel levert, die stof niet willekeurig mag worden gewijzigd, maar de historie, volgens Hebbel, voor den dichter alleen het voertuig is ter belichaming zijner beschouwingen en ideeën, de dichter in geen geval de opstandingsengel der historie: - dit alles, algemeen bekend, behoeft hier alleen herinnerd te worden, voor zoover het ter beoordeeling en waardeering van von Schack's treurspelen noodig is. Maar daarmede is nu volstrekt niet gezegd, dat de dichter de slaaf zou moeten zijn van eenige theorie over het drama, voorheen of thans als de alleen zaligmakende verkondigd. Al rekent von Schack met de voor het drama geldende

wetten, hij is zelfstandig genoeg, om het kaf hier van het koren te scheiden. Hoewel niet afkeerig van de critiek, neemt hij toch de vrijheid het oordeel door anderen over zijne tragedies geveld, aan zijn eigen oordeel, zooals het zich uit de bestudeering van de werken der classieke meesters gevormd heeft, te toetsen. Tot zelfverdediging acht hij zich telkens geroepen, als hij meent dat de afkeuring zijner tegenstanders geen steek houdt. Soms zelfs loopt hij de critiek vooruit door, gelijk bij ‘Balduin’, eventueel daartegen in te brengen bedenkingen te weerleggen.

Evenmin als van de dogmatiek der kerk is hij gediend van de dogmatiek der kunst. Ook in de laatste wordt, meent hij, niet zelden als onomstootelijke waarheid, als voor altijd en alles geldende regel gepredikt wat terstond blijkt onjuist te zijn, zoodra men het toetst aan de beste werken der groote dramatische meesters.

Van Schack geeft ons in zijn ‘gesammelte Werke’ vijf treurspelen waaronder vier historische, en één dramatisch gedicht.

‘Die Pisaner’ verplaatst ons in Pisa, in de tweede helft der dertiende eeuw. In het eerste bedrijf worden wij op de hoogte gebracht van den toestand, waarin de republiek verkeert onder het bestuur van Ugolino, graaf van Gheradesca en hoofd van de Welfen. Zijn vijand, de aartsbisschop Ruggieri, die hem een doodelijken haat toedraagt, is het hoofd der Ghibellijnsche partij. Beiden beminden eens dezelfde vrouw, Blanca, die, hoewel reeds met graaf Gherardesca verloofd, dezen verliet voor Ruggieri, aan wien zij haar hart en een zoon schonk. De schuld van Blanca's dood meent Ruggieri te moeten werpen op zijn tegenstander, die in den nacht, waarin Blanca haar kind ter wereld bracht, het huis zijner geliefde zou hebben doen omsingelen en in brand steken. De haastige vlucht en de geboorte van het kind op een bed van sneeuw kostten haar het leven. Vandaar zijn haat, die klimt, nadat Ugolino, geroepen om met hem Pisa te besturen, door zijne heerschzucht gedreven, zich van de alleenheerschappij heeft meester gemaakt. Doch ook deze beleediging verdraagt hij in schijn. Hij doet alsof hij te zwak en te oud is om zich nog met staatszaken te kunnen bemoeien, en brengt voor het oog der wereld in stille devotie, biddend, vastend en weldoend zijne dagen door. Maar in zijn binnenste kookt het:

‘Nur Rache will ich, ganze, volle Rache,
Die in den Schoosz wie eine reife Frucht
Mir fallen soll; mich ganz an ihr zu sätt'gen,
Volbring' ich sie allein, ich ganz allein,
Und eurer Keiner soll, ich schwör's, mit mir
Die Wollust des Volbringens theilen.’

Om zijn doel te bereiken, maakt hij gebruik van den stand der zaken te Pisa. Zijne weldaden brengen het volk op zijne hand en zijn geld bewerkt in Genua, waarmee de republiek in oorlog is en waar 5000 edele Pisaners in eene harde gevangenschap zuchten, de invrijheidstelling van Lombardo, een der gevangenen. Op een feest, door Ugolino ter eere van eene door zijn zoon Guelfo behaalde overwinning gegeven, waarbij ook Ruggieri en zijn neef Ato - eigenlijk zijn zoon - tegenwoordig zijn, treedt deze Lombardo op en beschuldigt Ugolino, onder meer, van landsverraad in den zeeslag bij Meloria gepleegd. Terzelfder tijd breekt een opstand los, dien Ugolino bedwingt door de voorraadschuren op de hoogten van St. Martin, waar zich de opstandelingen hebben verschanst, te laten verbranden. Hierdoor wordt de stad aan een hongersnood, die velen ten grave sleept, prijsgegeven en de haat van het volk tegen den dwingeland verhoogd. Nog meer gespannen wordt de toestand, wanneer Ugolino in een oogenblik van woede Ruggieri's zoon Ato doorsteekt, uit vrees, dat deze zijne plannen, om gansch Italië onder zijne macht te brengen, heeft doorzien. Dan keert ook Guelfo, Ato's boezemvriend, den rug toe aan het vaderlijk paleis en verlaat de stad. Nog weet Ruggieri zich te bedwingen. Zelfs verdedigt hij den moordenaar tegenover de ontevreden Ghibellijnen.

‘Sagt ihm, dasz ich ihm nicht zürne
Und mehr der Unbedachtsamkeit des Neffen,
Als ihm, die Schuld des Trauerfalles gebe.’

Maar bij het lijk van zijn Ato alléén en door niemand bespied, geeft hij aan zijne woede lucht:

‘Hör, Gott,
Erhöre mich! In diesem Feuer schmiede
Mir diesen welken Leib zum ehrnen Schwert,
Zum doppelschneid'gen Werkzeug meiner Seele,

Dasz sie, mit ihm bewehrt, all ihren Grimm
In Strömen Blutes lösche; und nicht eher
Nimm von der Erde dieses Schwert hinweg,
Bis unter ihm die Schlachtbank ächzt
Und seine Klinge, morsch vom Morden, bricht! -
Ja, Herr, ich fühl es, du erhörst mein Flehn;
Schon rall' ich mich empor, und Jugenstärke
Schwellt mir die Glieder; jeder Puls klopft Thatkraft;
Ans Werk, ans Werk!

Het uur der wraak is gekomen. Andermaal zendt Genua een gezant om vrede te bieden. De nood is in Pisa op 't hoogst. Het volk wil vrede. De groote raad eveneens. Maar hij kan den vrede niet sluiten, omdat de schatkist leeg is. Ugolino alleen verwerpt de voorslagen van Genua als vernederend voor de eer der republiek onvoorwaardelijk. Eensklaps verschijnt nu Ruggieri in den raad en biedt zijn gansche vermogen der vaderstad aan, waardoor het bezwaar der raadsleden, die eerst op Ugolino's hand waren, vervalt. Graaf Gherardesca ontbindt den raad, Ruggieri werpt het masker af. De schijnbaar zwakke grijsaard staat in volle wapenrusting tegenover zijn vijand. 't Wordt een kamp op leven en dood, waarin Ugolino, bijna van al de zijnen verlaten, het onderspit delft en zich moet overgeven.

‘Unterlegen bin ich,
Und rechtlos ist der Ueberwundene.
Du giebst mir Frevel schuld; nicht ziemt es mir,
Zu sagen, dasz ich schuldlos sei, doch du
Bist nicht mein Richter, und von deinem Stuhl
Leg' ich Berufung ans gesammte Volk
Von Pisa ein; für seine Macht und Ehre
Hab' ich gestrebt, und wenn ich fehlte, wars
Durch das Zuviel; nur Pisa kann mich richten.’

De groote volksvergadering, waarbij niet weinige der uit Genua teruggekeerde edelen tegenwoordig zijn, veroordeelt Ugolino op alle punten, behalve op dat van verraad jegens zijn vaderstad, en laat ten slotte aan Ruggieri over de straf te bepalen en het vonnis te voltrekken. Dan koelt de aartsbisschop zijn haat en laat Ugolino met zijne drie zonen in een toren aan den Arno opsluiten om daar den hongerdood

te sterven. Geene beden van Cornelia baten. Want aan den eisch van Ruggieri, om haar man tot bekentenis te brengen, dat hij werkelijk bij Meloria zijne vaderstad verraden heeft, waarop de invrijheidstelling zal volgen, weigert zij te voldoen. Na deze weigering wordt de sleutel der gevangenis in den Arno geworpen en de toren dichtgemetseld.

In het laatste bedrijf worden wij getuigen gemaakt van Ugolino's lijden in de sombere gevangenis, dan van Cornelia's pogingen om haar echtgenoot en hare zonen te verlossen, en eindelijk van Ruggieri's gewetenswroeging, die hem ten slotte noopt de gevangenis te openen:

> ‘Das war es, was seit lang
> Mir in der Seele wühlte! Seit der Nacht,
> Als ich den Thurm vermauern liesz, klang fort
> Und fort des unglücksel'gen Weibes Flehn,
> Um Mitleid werbend, an mein Ohr. Dazu
> Auch ward das Traumbild mir gesandt. Erst jetzt
> Auftaucht mir wieder Alles. Eine Wolke,
> Noch schwärzer als die Nacht, stieg über mir empor,
> Und bei dem irren Scheine, den sie fiebernd
> Ergosz, gewahrt' ich meines Ato Grabmal;
> Auf einmal fiel ein Blitzstrahl zuckend nieder,
> Und meines Sohnes Standbild sank zerschmettert
> Zu Boden; drüber aber himmlisch hell
> War es geworden, und im Lichtglanz stand
> Ernsten Gesichts, die Rechte drohnd erhoben,
> Mein Ato da und sprach: “Nicht solche Opfer
> Will ich, wie du mir bringst.” - Mag's denn genug
> Der Rache sein!’

De toren wordt geopend. Te laat! De zonen zijn reeds overleden, Ugolino is zijn einde nabij. Hij sterft in het gevoel zijner schuld, doch heeft vooraf zijn zoon Guelfo, die met een leger ter zijner verlossing Pisa binnendrong, nog teruggezien. Ook Ruggieri sterft, door zielsverwijt gekweld, met een ‘Gott sei mir gnädig!’ op de lippen. Guelfo wordt heer van Pisa.

Zoo eindigt dit treurspel, waaraan dramatische kracht niet kan worden ontzegd, waarin juiste karakterteekening en tragische diepte om den voorrang strijden. Ik zal op de bedenkingen, tegen sommige détails ingebracht, als zou Ugolino door het verbranden van de korenschuren en het dooden van Ato alle

aanspraak op ons medelijden verliezen; als zou het ‘eine klaffende Lücke’ in de handeling van het stuk zijn, dat de toeschouwer niet verneemt op wiens bevel en door wiens toedoen Ato's moeder, Blanca, het leven verloor, en als zou Ugolino slechts een lijdende rol spelen, niet ingaan. Ik acht ze niet gerechtvaardigd en door von Schack zelf genoegzaam weerlegd.

In den strijd der hartstochten nemen zoowel Ugolino als Ruggieri hunne eigenaardige plaats in. Beiden laden eene schuld op zich, waarvoor ze boeten, eene schuld, die met hunne karakters ten nauwste samenhangt en aanleiding geeft tot hoogst tragische conflicten. Zoowel Ugolino's heersch- als Ruggieri's wraakzucht roepen daden in het leven, die wel ons menschelijk gevoel beleedigen, maar toch te verklaren zijn met het oog op den ruwen tijd, dien beiden toebehooren. En naast Ugolino's eerzucht staat een ander gevoel, dat hem doet handelen: zijn liefde tot het vaderland. Naast des aartsbisschops wraakzucht zijn liefde tot zijn zoon. Maar ver boven dezen verheft zich de edele gestalte van Cornelia, Ugolino's gemalin, aan wie de eer van haren echtgenoot zoozeer ter harte gaat dat zij, na de door Lombardo tegen hem ingebrachte beschuldiging, haar echtgenoot in tegenwoordigheid van al zijne zonen op het kruis den reinigingseed laat afleggen, - de vrouw, die de vrijheid van man en zonen niet koopen wil ten koste van Ugolino's naam, maar toch geen middel onbeproefd laat, om hare dierbarente verlossen; de vrouw, die alzoo met recht aller wraakengel wordt tegenover den door wroeging gepeinigden Ruggieri. Zijn de karakters goed geteekend, ook de toestanden in het drama zijn genoegzaam gemotiveerd. ‘Die Pisaner’ behoort tot een van von Schack's beste scheppingen. Dat het als drama bij ‘Timandra’ achterstaat zou ik niet willen toegeven, en evenmin dat het eerste zich boven het laatste verheft. Beide stukken hebben elk zijne eigenaardige waarde en beteekenis.

‘Timandra’ speelt in Sparta. Pausanias, de held van Plataea, maakt door zijne heerschzucht, maar vooral door zijn afwijken van den Spartaanschen eenvoud, zijne medeburgers tot zijne bittere vijanden. Reeds bij de viering van zijn overwinningsfeest beschuldigt een der Ephoren, Thrasymedes, hem ‘von jeher zu buhlen mit Nichtspartanischem.’ En niet ten onrechte. Pausanias immers wil Sparta vernieuwen en het zuiveren van zijne barbaarsche gewoonten. Hij wil door woord en daad paal en

perk stellen aan ‘Helotenjagd, Sklavenfolter’, en ‘Mord schwächlicher Kinder, mitleidlos zum Frasz den Bären ausgesetzt.’ Hij wil zijne moederstad, naar het voorbeeld van Athene en andere Grieksche steden, den zegen der beschaving en der kunst doen genieten. Dit nu verwijdert hem van zijn volk en van Diotima, de geliefde zijner jeugd, die reeds lang aan alle vreemde gebruiken een vaarwel tocriep en meent, dat ook haar vriend, ‘om zich waarlijk onder de Spartanen thuis te gevoelen, volbloed Spartaan moet zijn.’ Het doet hem kunstenaars van elders ontbieden om de stad te verfraaien, en ongelukkigen in bescherming nemen. De ephoren roepen hem te vergeefs ter verantwoording, nadat hij geweigerd heeft hun de op den vijanden behaalden buit uit te leveren. Het conflict wordt grooter, als Mandane, de dochter van Xerxes, met wie Pausanias in Byzantium liefdesbetrekkingen aanknoopte, en die zelfs een kind van hem onder het hart heeft gedragen, te Sparta komt en haar vroegeren invloed op hem herkrijgt. Zij is het, die hem al meer van de zijnen verwijdert, die hem met zijn moeder doet breken, zij, die in een vlaag van bittere jaloezie Diotima doorsteekt, en hem aanspoort in zijn strijd tegen de ephoren bij Perzië hulp te zoeken. Pausanias volgt haar raad en zendt een bode naar Xerxes. Wanneer deze niet spoedig genoeg terugkeert, een tweeden, die echter in handen der Spartanen valt. Daardoor wordt het verraad ontdekt, Pausanias als verrader des vaderlands door den raad der ephoren van het regentschap vervallen verklaard, en Lysander tot koning verheven. In den strijd, die nu volgt, delft hij het onderspit en vlucht in de woning zijner moeder. Doof voor de beden van Timandra, om Sparta te ontvluchten, verlaat hij het huis op het hooren dat werkelijk een Perzische vloot ter zijner hulp is geland. Doch de Perzen worden teruggeslagen. Hij zelf, door zijne vijanden achtervolgd, neemt de wijk in den tempel van Pallas en stort zich, terwijl men bezig is den tempel dicht te metselen, bij het altaar in zijn zwaard. Mandane had zich bij het wenden van Pausanias' lot met haar paleis en haar schatten aan de vlammen prijsgegeven.

Tegenover en naast Pausanias staat Timandra. Zij bemint haren zoon met eene hartstochtelijke liefde, wenscht vurig zijne vereeniging met Diotima, ziet met leedwezen zijnen omgang met de vreemde vrouw, waarschuwt hem, zoo vaak zij

maar kan, smeekt hem trouw te blijven aan de voorvaderlijke zeden, en herinnert hem den eed, door haar aan Cleombrotus gezworen, dat zij haren zoon streng zou opvoeden, opdat hij een waardig kind zijns vaders mocht zijn:

- - - ‘So schwur ich ihm: in strenger Zucht
Will ich den Sohn erziehn, und wenn er doch
Vom Pfad des Rechten wiche, so gelob' ich:
Eher, als dasz dein Vaterland durch ihn
Das kleinste Unheil nur geschehen soll,
Weih' ich, ich selbst, die Mutter, ihn dem Tod,
Und bei den Bären des Taygetus
Wird er mehr Milde finden, als bei mir.

En zij zal haar eed houden, hoe zwaar het haar valle. Maar, zoolang zij kan en mag, zal zij voor haar zoon op de bres springen. Zoo dringt haar moederliefde haar de ephoren tot de orde te roepen, als deze op onbewezen aanklachten Pausanias willen veroordeelen, en van haar zoon te eischen, dat deze de Perzische van zich doe gaan. Zoodra echter het verraad is ontdekt en zij zelf het bewijs er van in hare hand heeft, heeft ze een zwaren strijd te strijden, den strijd tusschen haar liefde en haar plicht:

‘Weh! was willst du mir,
Kleombrotus, mein Gatte? Starr mich nicht
So furchtbar an aus den erloschnen Augen!
Kehrst dazu du zur Welt der Sterblichen
Zurück, um mit den blutlos bleichen Lippen
Des Sohnes Tod zu heischen? Fort! entweich!
Hier steh' ich, seine Mutter, ihn zu schützen.
Weh! nicht allein kommst du? Dort unten hör'
Ichs dröhnen! Fort und fort in ihren Angeln
Drehn sich des Hades Thore - Alle, Alle
Zichn sie herauf, die Ahnen unseres Hauses,
Und heben drohend wider mich die Arme.
Wohin entfliehn? Wer klagt Verraths mich an?
Hinweg, ihr Schrecklichen! Lasz ab, lasz ab,
Kleombrotus, den Willen thu' ich dir!’

Nog een laatste poging, om haar zoon te redden en tevens haar eed getrouw te zijn, wordt door haar gewaagd, wanneer zij na zijne nederlaag hem tracht te overreden de stad te

verlaten en den vaderlandschen grond nooit meer te betreden. Te vergeefs. Als eindelijk Pausanias zich bij de Perzen heeft aangesloten, moet zij haar eed volbrengen. De moeder offert haar zoon aan haar liefde voor het vaderland op. Zij legt den eersten steen, om den tempel van Pallas dicht te metselen. Haar voorbeeld doet de anderen, die eerst niet waagden de handen aan het werk te slaan, volgen. Maar nu ook is haar strijd voor goed gestreden. Zij heeft haar plicht gedaan. Zij sterft en weeklaagt stervende:

> ‘Noch immer Steine? horch! die Erde kracht,
> Die Säulen brechen, die das Weltall tragen -
> Herab von ihren Himmelssitzen stürzen
> Die Götter - aus ist Alles - stille wirds
> Im weiten, öden, ausgeleerten Raum -
> Kein Athem mehr - nur eine Mutter weint
> Noch über - ihren Sohn!’

Timandra is eene grootsche figuur, de strijd dien ze had te strijden een tragische in de hoogste mate. De moeder en de burgeres staan tegenover elkander. Liefde en plicht door den eenmaal gezworen eed haar opgelegd, strijden in haar om den voorrang. Aan den eisch der historie, die het door Timandra volbrachte feit verhaalt, is door von Schack voldaan. Zij gaf hem het onderwerp voor zijn treurspel, waarin hij langs zielkundigen weg tracht te verklaren hoe Timandra tot deze daad van Spartaanschen heldenmoed werd gebracht. Dat werkelijk de verhouding tusschen moeder en zoon tot zeer tragische conflicten en dramatisch welgeslaagde tooneelen aanleiding geeft, behoef ik wel niet te zeggen. Terecht heeft voorts de dichter ingezien, dat Timandra, om bij de lezers of toeschouwers sympathie te vinden en indruk op hen te maken, ‘eerst, na alle middelen, om Pausanias tot zijn plicht te brengen, beproefd te hebben, haren eed kon getrouw zijn en den verrader mocht straffen.’ Dat door de nevenpersonen, met name door Pausanias en Mandane, de aandacht meer dan gewenscht is van de hoofdfiguur Timandra wordt afgeleid, is wellicht eene fout, maar eene fout, die moeilijk was te ontgaan. Dat Mandaue Diotima doorsteekt is een noodzakelijk gevolg van haar karakter. Zij kon niet anders, zij, die bij de eerste samenkomst met Pausanias, op diens woord:

‘von Gegnern
Sind wir umringt, die unsern Bund befeinden;
Drum lasz ihn Allen ein Geheimnisz sein,
Bis ich dem eignen Willen Geltung schaffe.’

driftig ten antwoord geeft:

‘Welch ein Argwohn weekst du mir? Wärs möglich,
Das eine Andre dich - Pausanias,
Wenn es so wäre - o du kennst mich nicht!
Erzittern sollte sie!

PAUSANIAS.

Die Götter wissen -

MANDANE.

Bevor du ausschwörst, höre meinen Schwur:
Dem Weib verderben, das dich mir entreiszt!’

Behalve ‘die Pisaner’ en ‘Timandra’ schreef von Schack nog twee historische treurspelen ‘Gaston’ en ‘Balduin’, benevens een dramatisch gedicht ‘Heliodor’, welke stukken, hoewel van minder waarde dan de eerste, in de verschillende onderdeelen mede bewijzen leveren voor het dramatisch talent van dezen dichter.

In ‘Gaston’ zijn wij onder de Waldenzen tijdens den vervolgingskrijg, door de inquisitie tegen deze vredelievende en arbeidzame bewoners van Savoye en Lucerna gevoerd. De schuld van die vervolging valt, schoon tegen zijn uitgedrukten wil, op Gaston zelf. Hij, die eens aan Lena, de pleegdochter van den Waldensischen prediker Andrea, weleer met haar broeder door hem uit de macht der Katholieken gered, zijne liefde schonk; hij, die bij de aanvaarding zijner regeering beloofde de vrijheid en onafhankelijkheid van zijn graafschap te zullen handhaven, - hij vergeet voor de schoone oogen van Jolantha, de dochter van Philibert van Savoye, èn zijne eerste liefde, èn zijne plechtig gezworen belofte. Om haar hand te winnen legt hij den vasalleneed aan Savoye af en brengt hierdoor rampspoed over zich zelf en zijne onderdanen. Want de oude en door gewetensangst gepijnigde Philibert, omringd door Jezuiten, als Ignacio, en door schurken, als Seyffel en Dominique, laat zich door een pauselijk legaat tot een kruistocht tegen de ketters

bewegen, en duldt de inquisitie binnen zijne staten, waaruit ze bijna eene eeuw lang was geweerd. Gaston verneemt het aan hem gepleegde verraad op het oogenblik dat reeds 's hertogs zoon, de fanatieke Karl, met een leger naar Lucerna op weg is om de ketters te tuchtigen; verlaat het hof, waar hij reeds te lang heeft vertoefd, vervloekt zijne bruid, die hij verdenkt van deelgenootschap aan de tegen hem en zijn land gesmeede samenzwering, vliegt ijlings zijnen vrienden te hulp, verzamelt zijne mannen om zich en bevrijdt Andrea en Lena, die al in de gevangenis zuchten, doch moet ten slotte voor de overmacht bukken. Zijn geweten echter laat hem geen rust. Hij waagt zich met eenige zijner getrouwen in Vercelli, en tracht Andrea en Lena, die het eerst als slachtoffers den brandstapel zullen beklimmen, op het uiterst oogenblik aan hun vijanden te ontrukken. Dan wordt hij gevangen genomen en door den graaf van Saluzzo doorstoken, terwijl Jolantha, die geen deel had aan het complot, zich voor de oogen van haren broeder van het leven berooft.

De dramatische kunst komt hier het meest tot haar recht in het tooneel tusschen Gaston en Jolantha, na de ontdekking van het aan den eerste gepleegde verraad, en in de ontmoeting van den graaf met Andrea en Lena, na hunne bevrijding uit den toren. De aartsbisschop, die het humane Katholicisme vertegenwoordigt en tegen de gruwelen der inquisitie zich met woord en daad verzet, is met voorliefde geteekend.

‘Balduin’ speelt eerst in Flaanderen, dan in Byzantium, vervolgens weer in Flaanderen. De stof tot dit treurspel vond von Schack ‘in eene van de hem voorheen bekende berichten afwijkende, doch door meerdere chronisten meegedeelde lezing aangaande de laatste levensomstandigheden van keizer Balduin.’ Deze nl., na zijn land verlaten te hebben en op den vierden kruistocht te Byzantium tot keizer van het Byzantijnsche rijk te zijn gekroond, zou door een zijner veldheeren, Humbert, die hem van der jeugd af een doodelijken haat toedroeg, in een krijg tegen de Bulgaren verraden en, naar de faam zeide, in den slag gevallen zijn. In werkelijkheid was hij gered en door toedoen van Suzzo in de wapenrusting van een Bulgaarsch soldaat gevlucht. In zijn door het wanbeheer van Ivo en den moedwil des adels zwaar geteisterd vaderland teruggekeerd, maakt hij zich aan zijne vrienden, die in Bourgondië toeven, bekend, doch wordt als bedrieger gevan-

gen genomen en onthoofd. Een en ander geschiedt op last van Ivo, den gemaal zijner dochter, die zelf, doch door haar man misleid, het vonnis beteekent en zoo haars vaders dood bewerkt, - een voorval, tragisch genoeg om tot stof voor een treurspel te kunnen dienen.

Was nu de dichter, gelijk hij ons meedeelt, aanvankelijk van plan ‘eerst na den terugkeer van graaf Balduin zijn stuk te beginnen, om zoo de handeling beter te kunnen concentreeren’, hij heeft dat plan laten varen, in de meening, dat hij op die wijze zijn onderwerp niet naar eisch kon behandelen, daar alsdan ‘de verheffing en de val van Balduin, die natuurlijkerwijs het culminatiepunt der intrige vormen, alsook de voorgeschiedenis zijner dochter en die van Ivo alleen maar zouden kunnen verteld zijn.’ Of nu, door zoo te doen, de dichter niet op andere wijze met de eischen der tragische kunst in conflict is gekomen, staat te bezien.

De voornaamste bedenkingen tegen den bouw van het stuk: dat nl. de dramatische handeling door epische tusschenvoegsels gestoord, de eenheid van het treurspel te zeer verbroken en de aandacht te veel van de hoofdpersonen wordt afgeleid, waardoor het voor den toeschouwer - immers reeds voor den lezer - moeilijk wordt het geheel goed te overzien; verder, dat het toeval en de uitwendige omstandigheden, onafhankelijk van de tragische schuld, die de hoofdpersonen op zich laden, hier grooter rol spelen dan in het treurspel wenschelijk is - deze zijn wel door von Schack bestreden, doch in geenen deele weerlegd.

Dezelfde bezwaren, hoewel nog in meerdere mate, drukken het gedicht ‘Heliodor,’ welks onderwerp, als ik wel zie, meer geschikt is voor eene epische, dan voor eene dramatische behandeling. Niettemin ontwerpt het een levendig beeld van den tijd, waarin het speelt. We betreden hier andermaal den Griekschen bodem en zijn er getuigen van den strijd door het Grieksche Heidendom tegen Rome en het jeugdige Christendom gestreden. Heliodorus is de ziel van dien strijd, de verdediger van 's lands onafhankelijkheid en de vereerder van de oude goden, wier dienst hij wil herstellen. Hij overwint en verdrijft de Romeinen van den vaderlandschen grond. Aanvankelijk is hij verdraagzaam tegenover de Christenen, uit eerbied ook voor de familie van Macrina, aan wie hij door liefde is verbonden. Maar zijne verdraagzaamheid maakt plaats voor vervolging,

zoodra de Christenen de heidensche godenbeelden omverwerpen. Zijn haat stijgt ten top, nadat de schoone Macrina, die tot den dienst der oude goden is teruggekeerd, op het Panathenaeumfeest door haar fanatieken broeder is vermoord. Zoowel de Christenen als de Grieken zoeken ter verdediging van hunne zaak troost en hulp bij Alarik, die met zijne Gothen aan de noordelijke grens van Griekenland gelegerd, op weg is om Rome te tuchtigen; de eersten natuurlijk tegen Heliodorus, de laatsten tegen de Romeinen. Maar Alarik wil van een bondgenootschap met de Grieken niets weten. Den Christenen evenwel belooft hij zijne hulp, zoo zij hem den weg naar zijn doel wijzen. Na echter meester te zijn geworden van het terrein, keert hij zich ook tegen hen en maakt Griekenland tot een puinhoop. In dien strijd vindt Heliodorus den dood. Een der schoonste figuren is naast de Heliodorus Eusebia de vrome, moeder van Macrina, en waardig vertegenwoordigster van den godsdienst der liefde. Van bijzondere beteekenis en geheel in den geest der ‘Weihgesänge’ zijn voorts de lyrische gedeelten in het vijfde bedrijf. Daar laat de dichter Heliodorus inwijden in de geheimen der Eleusinische mysteriën. In een visioen opent zich de toekomst voor zijn oog. Hij ziet de Grieksche goden vallen, den godsdienst van Jezus onkenbaar gemaakt, de herleving der wetenschappen na Constantinopel's val, en eindelijk de zegepraal van den eersten en hoogsten God: van Eros.

‘Kreuz and Halbmond sind
Gesunken und die Dächer, die sie trugen,
In Staub gestürzt; hin über sie, wie über
Der Göttertempel bröckelnde Ruinen,
Wogt Frühlingsgrün - und hoch im klaren Blau
Schwebt jung noch wie am ersten Schöpfungstag,
Der hohe Genius, der himmlische,
Er ist's, der Götter erster, einz'ger - Eros!

En dan zingt het koor der priesters zijn lied:

‘Komm, Geist der Liebe! Gott der Götter, komm!
Zu deinen Füszen wird, wie Lämmer fromm,
Der schnaubende Orkan sich schmiegen!
Komm, der du heilst des Weltalls groszen Risz!
Anbetend sollen Licht und Finsternisz
Im Staub vor dir wie Schwestern liegen!’

Doch hoe schoon deze lyrische ontboezemingen op zich zelf mogen zijn, zij verstoren den gang van het drama, dat, zooals het voor ons ligt, voor opvoering niet geschikt is. Daartoe zou een geheele omwerking noodig zijn.

Niet aan de geschiedenis, maar aan de fantasie ontleende von Schack zijn treurspel 'Atlantis', waarvan de dichter zelf den korten inhoud aldus weergeeft: 'Een jeugdig vorst, Wolfgang, voert ontevreden over de staatkundige en zedelijke toestanden van Europa, kort voor het uitbreken van de Fransche revolutie, een schaar volksverhuizers naar America, om daar zijne idealen te verwezenlijken en er een rijk van geluk, liefde, vrede, waarheid en gerechtigheid te stichten. Maar hij ontkomt niet aan den vloek van het oude werelddeel. Op de schepen der colonisten volgen hem de zonden en dwaasheden van het bedorven geslacht, en hij zelf blijft door eene overspelige liefde tot de vrouw van een ander, den Poolschen graaf Sobanski, dien hij zelfs aan zijn hartstocht opoffert, aan de erfzonde van Europa geketend. Deze schuld gepaard met andere omstandigheden, waarin zich de tot over de zee werkende verdorvenheid van Europa openbaart, voert hem ten ondergang. De werkelijkheid spot met zijne utopiën, en stelt zoowel zijn ouden leermeester Gotthold, die hem van zijne 'Schwärmereien' wilde genezen, als zijn secretaris Raimund, een vriend zijner jeugd, door de uitkomst in het gelijk.

Zegt Moeser[1)] in zijne beoordeeling van dit treurspel: 'Sicherlich ein eigenthümlich fesselndes Werk von ungewöhnlichem Inhalt und erschütternder Tragik! Das dramatische Gefüge ist durchaus kunstgerecht und greift mit guter Geschlossenheit ineinander, und wenn der Verfasser das Stück für bühnenmöglich hält, so ist dagegen nichts zu sagen.' - Een ander schrijft: 'Ich halte Atlantis für eine dramatische Dichtung bedeutsamster Art, lege jedoch den Nachdruck auf Dichtung, ein Bühnendrama aber bildet das Werk in der jetztigen Gestalt nicht. Und dennoch glaube ich, dasz Schack mit diesem Werke eine Bahn betreten hat, welche das Drama weiter zu verfolgen hat. Der Conflikt soll nicht mehr, wie es bisher im Allgemeinen der Fall war, auf den Leidenschaften beruhen, sondern auf dem Zusammenstosz der höchsten sittlichen und geistigen Ideen.' Wie hier gelijk heeft, durf

1) Unsere Zeit. Jahrg. 1880, 6tes Heft. p. 866.

ik niet te beslissen, daar ik niet genoegzaam met de eischen van het tooneel bekend ben. Maar in bewondering voor de oorspronkelijkheid en frischheid der tragedie doe ik voor geen van beiden onder.

Een zelfde oorspronkelijkheid en frischheid vertoonen de geestig geschreven Comedies ‘der Kaiserbote’ en ‘Cancan,’ die beide aan de geschiedenis van den dag zijn ontleend; de eerste aan de gebeurtenissen van het jaar 1848, de tweede aan die van ‘70’. De eerste werd geschreven in 1850, na de mislukte pogingen om de Duitsche eenheid tot stand te brengen, en eindigt met een profetie voor de toekomst. De tweede onmiddelijk na de overwinning der Duitsche wapenen in den Fransch-Duitschen oorlog. Beide bevatten allerlei toespelingen op personen en feiten, op toestanden en omstandigheden uit de dagen, waarover zij handelen. Beide leggen zoowel van 's dichters kennis als van zijn vernuft en zijn humor een gunstig getuigenis af. 't Is niet onmogelijk, dat menig Duitscher, die de gebeurtenissen van het jaar '48 beleefde en mee doormaakte, er zijn portret in terugvindt. Dat partijdigheid bij het karakteriseeren van zijne personen von Schack in ‘Cancan’ parten speelde, behoeft, na wat ik boven daarvan zeide, niet meer te worden betoogd. Napoleon, Olivier, Eugénie, Lulu en zoovele anderen zijn zeker niet met de gunstigste kleuren geteekend. Het Fransche karakter in de zinnebeeldige figuur van den Gallischen haan evenmin. Alles draagt den stempel van den tijd, waarin het is geschreven. Wat inhoud en bouw betreft, heeft von Schack voor beide stukken de Comedies van Aristophanes als het onsterfelijke voorbeeld voor het satirische blijspel, zij het van verre, gevolgd. De hoop, dat zij ooit zullen worden opgevoerd, heeft hij al lang laten varen, daar, als hij zegt, de hedendaagsche tooneelspelers geen begrip van metriek hebben, niet eens jamben, laat staan dan anapesten en andere kunstvolle versen kunnen voordragen. Daarom acht hij het gelukkig, dat er nog lezers zijn, die ook ‘Boekdrama's’ kunnen en willen waardeeren.

Ik heb getracht in het voorgaande een beeld te ontwerpen van von Schack als dichter. Heb ik, naar mijn beste weten, des dichters gebreken niet verschoond, 't was mij vooral te

doen om zijne deugden in het licht te stellen. Zijn diepe ernst, zijn kuische smaak, zijn zuiver gevoel, zijn omvangrijke kennis, zijn eerbied voor wat groot en goed en verheven is trokken mij aan, en dreven mij zijne werken ook in ons land meer bekend te maken. Juist de klacht, zoo dikwijls en uit zooveler mond vernomen, dat de poëzie tegenwoordig kwijnt, moet ons aansporen den arbeid dier dichters op prijs te stellen, die door inhoud en vorm beide tot ons spreken, om uit hen te putten levenskracht en levenswijsheid. En al moge zich hier nu een vreemdeling doen hooren, ook den vreemdeling wijzen wij niet af, als hij maar iets te zeggen heeft tot ons verstand en ons hart. Ook hem brengen wij gaarne onze hulde, zoo vaak hij voor ons optreedt als profeet der humaniteit en als apostel der kunst, bezield en bezielend[1)].

W.J. MANSSEN.

1) Onder het afdrukken van dit opstel ontving ik een paar nieuwe bundels lyrische en dramatische gedichten van von Schack, die ik, tot mijn spijt, niet kan bespreken, doch waarop ik de aandacht mijner lezers vestig.

Darwin's Brieven.

The Life and Letters of Charles Darwin, including an autobiographical chapter. Edited by his son, Francis Darwin. London 1887. 3 vols.

De voornaamste bijzonderheden uit het leven van den grooten wijsgeer der negentiende eeuw zijn voorzeker geen zijner tijdgenooten onbekend gebleven. Nadat hij in 1882 met bijzondere plechtigheid in de abdij van Westminister, te midden van Engelands beroemde mannen was ter ruste gelegd, hebben levensbeschrijvingen in de dagbladen van alle oorden der wereld en in alle talen der beschaafde volken, ze op nieuw in herinnering gebracht. Een veelbewogen leven mag het zijne trouwens niet genoemd worden. Hij werd geboren in 1809; deed een reis om de wereld van 1831 tot 1836; leidde daarna een veertigjarig buitenleven op een klein landgoed in de nabijheid van Londen. Ziedaar in omtrek het leven van den man geschetst, die in geenerlei openbare betrekking zijn volk of zijn land gediend heeft, maar zich geheel en uitsluitend in zijne studiën heeft kunnen verdiepen, voor zoover eene zwakke, althans nooit normale gezondheid hem dit veroorloofde.

Toch is zijn stil studeervertrek, dat veertig jaren lang getuige was van de rustige en onverpoosde werkzaamheid van zijn bewoner, wiens leefregel aan zulke vaste en onveranderlijke artikelen gebonden was, dat zelfs zijne kinderen, die thans de volheid van den mannelijken leeftijd bereikt hebben, zich uit hun vroegste jeugd geene afwijking daarin herinneren, het uitgangspunt van golven, die zich hebben voortgeplant door de natuurwetenschap niet alleen, maar ook door alle lagen van staat en maatschappij. Onbewust voor velen, die niettemin aan dien invloed evenmin ontkomen als zij, die zich door den aard hunner studie daarvan meer bepaald rekenschap geven. En

nog heeft het gistingsproces in het geheele denken van het menschdom, dat met Darwin een aanvang nam, nog maar voor een zeer klein gedeelte uitgewerkt en zal eerst de twintigste eeuw de oogst binnen halen van wat in de negentiende door hem op het meer beperkte gebied der natuurlijke historie gezaaid werd. Reeds thans begint het op het uitgebreidere, althans ons nog meer belang inboezemende gebied der menschelijke samenleving onmiskenbaren invloed uit te oefenen.

Was het leven van Darwin voor zoover de wereld het kon beoordeelen, arm aan afwisseling en uiterst eenvormig; het innerlijke leven van dien man was rijk en veelomvattend. Wij wisten d t door zijne werken maar zagen toch reikhalzend uit naar het werk, dat door zijn zoon ondernomen was: de uitgave zijner briefwisseling. Daaruit zou dat innerlijke leven nog zooveel beter gekend worden; daaruit zou niet de geleerde, maar vooral de mensch tot ons spreken; de mensch van wien de mare omging, dat zijne beminnelijke persoonlijkheid en zijn edel karakter nog meer ongeëvenaard waren dan zijne voortreffelijke geestesgaven.

En ziet, de drie deelen die voor ons liggen, logenstraffen die hooge verwachtingen geenszins. Zij geven ons den persoon in al de opvolgende phasen zijns levens op eene wijze terug, zooals de vlijtigste biograaf of de zorgvuldigste geschiedvorscher dit nooit zou hebben kunnen doen. Het beeld, dat hieruit voor ons oprijst, is door hem zelf geschetst. Iedere brief, door den dankbaren zoon met zorg gekozen en anneengeschakeld, brengt eene nieuwe bijzonderheid omtrent zijne werken of zijne persoonlijkheid aan het licht. Eenige korte antobiographische aanteekeningen, voor den familiekring bestemd, gaan aan de brieven vooraf, doch beslaan niet meer dan ongeveer een vijftiende deel van het geheele werk. De brieven blijven het overwicht behouden en wat zij ons omtrent den mensch leeren, is waarlijk van dien aard, dat voortaan de persoon van Darwin, voor allen die met deze drie deelen kennis maakten, een ideaal zal wezen ook van moreele voortreffelijkheid. In hem waren de edelste en hoogste eigenschappen van den mensch tot een voorbeeldig geheel vereenigd.

Tevens slaan wij door dit merkwaardige boek een diepen blik in de wijze, waarop zijn reuzenarbeid op wetenschappelijk gebied tot stand is gekomen. Een arbeid, die zich ook nog met zoovele andere vraagstukken, dan dat omtrent het ontstaan der

soorten, heeft bezig gehouden en die door botanici, door anthropologen, door aard- en dierkundigen, om strijd bewonderd wordt.

Ééne eigenschap trekt boven allen de aandacht, hoewel zij nergens, ook door zijn zoon niet, met name wordt genoemd. En toch merken wij haar reeds op als hij in zijne jongelingsjaren insecten verzamelt; later als hij op zijne wereldreis in vreemde gewesten tegenover eene geheel onbekende natuur geplaatst is, en niet het minst in de tweede helft zijns levens, als hij met eindeloos geduld en zelden geëvenaarde zorgvuldigheid in de stille studeerkamer alles tot een doorwrocht en onverbeterlijk geheel verwerkt en samenvoegt.

Die eigenschap zou ik willen noemen de intensiteit waarmede hij zich overgeeft aan wat hem bezighoudt. Als student te Cambridge insecten verzamelende, vindt hij op zekeren dag bij het afkrabben van een boomschors een zeldzame kever, maar nauwelijks heeft deze zijn oog getroffen, of een tweede nog zeldzamere soort trekt zijne aandacht, en ziet, ook een derde is aanwezig, die evenals de beide anderen met vlugge schreden aan het dreigend gevaar tracht te ontkomen. De jonge Darwin heeft maar twee handen beschikbaar, met groote tegenwoordigheid van geest plaatst hij er snel één tusschen lippen en tanden en heeft nu beide handen voor de twee anderen vrij. Één oogenblik schijnt het dat hij zijne drie prijzen meester is, maar ziet, de kever die in de meest kwetsbare schuilplaats gevangen zit, verdedigt zich door onverwachts een bijtend vocht af te scheiden en redt daardoor niet alleen zichzelf, maar ook zijn beiden lotgenooten het leven!

Een andermaal treft ons op geheel verschillende wijze dezelfde eigenschap, als hij in 1829 te Birmingham een groot muziekfeest bijwoont en tevens in een bevrienden familiekring zijn dagen doorbrengt. Zóózeer was zijn geheele wezen door de muzikale indrukken ingenomen, met zóóveel intensiteit had hij zich daaraan overgegeven, dat al het verdere daaronder lijden moet en de twintigjarige jonge man aan een vriend schrijft: ‘it knocked me up most dreadfully and I will never attempt again to do two things the same day.’

Wiens geest er hem toe brengt, zich zóó te vereenzelvigen met wat hem bezig houdt, mag wel als tegenvoeter bebeschouwd worden van een vluchtigen denker en van een oppervlakkigen waarnemer. Ook deze lantste kan somtijds,

wanneer de stof hem gunstig is nieuwe en onbekende resultaten aan het licht brengen, maar veelal moet een gelukkig toeval daarbij krachtig medewerken. Eene geestesrichting als die van Darwin moet daarentegen altijd tot schoone uitkomsten voeren: zij laat niet los wat zij eenmaal gegrepen heeft en waar zij vergezeld is van den scherpen blik, de groote onbevooroordeeldheid, de onweerstaanbare waarheidsdorst, die Darwin verder kenmerken, begrijpen wij dat juist in die vereeniging van geestesgaven de voorwaarde voor het ontstaan van de ‘Origin of Species’, de ‘Descent of Man’, de ‘Fertilization of Orchids’, de ‘Expression of the Emotions’, de ‘Insectivorous Plants’ en de ‘Formation of Vegetable Mould through the action of Worms’ gelegen is.

Maar het wordt tijd dat wij met het monument, door Francis Darwin voor zijn vader opgericht, meer in bijzonderheden kennis maken.

Meer dan anderen was hij daarvoor berekend, die hem gedurende de laatste acht jaren zijn levens onafgebroken en dagelijks als assistent heeft ter zijde gestaan en daardoor geheel, ook in zijne wijze van werken, werd ingewijd.

Bij de keuze der brieven erkent hij in de voorrede, voornanamelijk geleid te zijn door den wensch, om vooral op het persoonlijk karakter zijns vaders het licht te laten vallen. De rangschikking der brieven is niet geschied in streng chronologische volgorde; zij zijn ingedeeld naar de verschillende belangrijke perioden in Darwin's leven. Het kan ons dus niet verwonderen, dat die rangschikking overeenkomt met de volgorde waarin zijne werken het licht zagen, ja zelfs dat het geheele tweede deel uitsluitend gewijd is aan de wordingsgeschiedenis van het hoofdwerk: the Origin of Species.

Het is goed gezien van Francis Darwin, dat hij zich niet door een verklaarbare zucht naar volledigheid heeft laten verleiden om ook de brieven, die aan zijn vader gericht werden en waarop de thans gepubliceerde ten deele terugslaan, mede in het licht te geven. Zij mogen de volledigheid nog hebben kunnen bevorderen, maar zij zouden zeer zeker het beeld van Darwin zelf, zooals het nu uit zijne briefwisseling tot ons spreekt, verzwakt hebben.

Behalve van de brieven, heeft Francis Darwin bij de samenstelling van zijn werk nog van drie andere bronnen gebruik

gemaakt en wel ten eerste van een klein dagboekje in zakformaat, dat door zijn vader was bijgehouden en waarin met uiterste kortheid de voornaamste gebeurtenissen, die den gewonen gang van het dagelijksch leven kenmerkten, werden opgeteekend. Zonder dit dagboek ware zelfs de rangschikking van een groot gedeelte der brieven belangrijk bemoeilijkt, daar Darwin zelf slechts zeer zelden zijne brieven dateerde.

In de tweede plaats heeft Darwin voor zijne kinderen - en zonder daarbij aan de mogelijkheid eener openbaarmaking te denken - de hierboven reeds vermelde herinneringen op schrift gesteld, aangaande zijne jeugd en de trapsgewijze ontwikkeling van zijnen geest. Hij is met het schrijven van deze schets op zevenenzestigjarigen leeftijd begonnen en heeft haar in Augustus 1876 voleindigd. Met weglating van die gedeelten, die uitsluitend op het meer intieme familieleven betrekking hebben, heeft zijn zoon deze autobiographische schets aan de briefwisseling doen voorafgaan; het behoeft geen betoog van hoeveel waarde het voor den lezer is deze eigenhandige inleiding van den briefschrijver vooraf te leeren kennen en daardoor velen der brieven zooveel te beter te leeren verstaan.

Een derde bron eindelijk, waaruit de schrijver geput heeft, zijn zijne eigene herinneringen en die der zijnen omtrent het leven en de gewoonten zijns vaders. Niemand dan hij vermocht uit zoodanige bron te putten en waar het liefhebbend hart van den zoon de welversneden pen geleid heeft, die enkele der meest treffende bijzonderheden te boek stelde, daar valt het ons gemakkelijk in te zien, dat deze verzameling brieven hieraan niet alleen hoogere waarde ontleent, maar ook eene zeldzame aantrekkelijkheid bezit, die andere levensberichten, door vreemde hand opgesteld, nooit in die mate eigen kon zijn.

Terwijl die persoonlijke herinneringen den natuurlijken draad vormen, waardoor de verschillende brieven telkens met zorg aaneengeregen worden, is daarenboven het derde hoofdstuk van het eerste deel uitsluitend aan zoodanige herinneringen gewijd en bestemd om aan den lezer een juist denkbeeld te geven van het dagelijksch leven, zooals dat veertig jaren lang op het kleine landgoed te Down door Darwin geleid werd; een leven, dat, zooals reeds hierboven werd opgemerkt, in al dien tijd nauwelijks eenige verandering, zelfs niet in de dagverdeeling ondergaan heeft. De bedoeling van dit afzonderlijke hoofdstuk

is, zooals de schrijver opmerkt, mede te werken den indruk van zijne persoonlijkheid te helpen bewaren, die nog voortleeft in de herinnering van hen, die hem bij zijn leven gekend en bemind hebben, eene herinnering zoo levendig en toch zoo moeilijk in woorden over te brengen. De bespreking van dit hoofdstuk wensch ik tot slot dezer regelen te bewaren, waar ik dan tevens met een enkel woord mag melding maken van de persoonlijke indrukken in de daar geschilderde omgeving opgedaan, toen ik in 1880 het voorrecht had als Darwin's gast een blik te werpen in zijn huiselijk leven.

De oudste brieven, waartoe de zoon toegang gehad heeft, dagteekenen van zijns vaders studentenleven te Cambridge. Over de daaraan voorafgegane negentien jaren wil ik hier enkele wetenswaardige bijzonderheden vermelden, ontleend aan de autobiographische aanteekeningen.

Reeds op de lagere school was een bepaalde voorliefde voor natuurlijke historie en voor verzamelen bij den achtjarigen jongen levendig, die zegels, munten, schelpen enz. zorgvuldig bijeenbracht. Hij schrijft: ‘de hartstocht van het bijeengaren, die er toe leidt dat men òf een naturalist, òf een rariteitenliefhebber, òf een vrek wordt, was bij mij zeer sterk en klaarblijkelijk aangeboren, daar noch mijn broeder noch mijne zusters ooit deze neiging bezeten hebben.’

Van zijn negende tot zijn zestiende jaar bezocht hij een der grootere Engelsche kostscholen, die in zijn vaderstad Shrewsbury gevestigd was. Daardoor vond hij gelegenheid meer dan anders in de genoegens van den huiselijken kring te blijven deelen. Op deze school, zooals op zoovele Engelsche scholen, werden uitsluitend de klassieke talen onderwezen, met een weinig oude geographie en geschiedenis; Darwin getuigt van haar: ‘nothing could have been worse for the development of my mind.’ Toen hij de school had afgeloopen, stond hij dan ook vrij slecht aangeschreven en moest hij van zijn vader de grievende opmerking vernemen: ‘Ge geeft om niets dan om jagen, honden en ratten vangen en ge zult uzelf en uwe geheele familie tot schande zijn!’

Door privaatlessen werd de leemte in mathematische voorbereiding aangevuld en hij vermeldt, hoe zijn onverdeeld genoegen over een duidelijk geometrisch bewijs, slechts één van

de uitingen was eener zeer levendige voldoening, die hij reeds op dien leeftijd altijd weer ondervond, wanneer hem het een of ander ingewikkelde onderwerp of samengestelde voorwerp werd uitgelegd of verklaard.

Wat hem aan voorbereiding in de proefondervindelijke wetenschappen was tekort gedaan, werd in de latere schooljaren ten deele verholpen door ijverige eigen oefeningen in chemie te zamen met zijn vier jaren ouderen broeder, die in een schuur in den tuin een laboratorium geïmproviseerd had.

Dit samenwerken met zijn broeder en zijne geringe neiging tot klassieke studiën, waren aanleiding dat zijn vader hem, vroeger dan gewoonlijk, van deze school nam en hem zijn broeder naar Edinburg deed vergezellen, toen deze zijne medische studiën aldaar zou voleindigen.

Twee jaren (1825-'27) werden hier doorgebracht en een aanvang gemaakt met voorbereidenden arbeid voor de medicijnen. Die voorbereiding bleek voor Darwin echter weinig aantrekkelijkheid te bezitten; enkele van de lessen waren dor en droog, anderen schrikten zijn gevoelig gemoed te veel af, zoodat de anatomische snijkamer en de chirurgische operatiezaal door hem slechts enkele malen bezocht en daarna bij voorkeur vermeden werden. De aandrang tot vlijtige vakstudie werd vooral verzwakt, toen hij langs indirecten weg tot de gevolgtrekking kwam, dat zijn vader in zoo gunstige financiëele omstandigheden verkeerde, dat eene werkelijke broodwinning voor hem geen dwingende noodzakelijkheid was Daarentegen vond hij ook te Edinburg, vooral in het tweede jaar van zijn verblijf aldaar, ruimschoots gelegenheid om zijne voorliefde voor natuurlijke historie te bevredigen. Geologische excursies, dregtochten waarop zeedieren, botanische wandelingen waarop planten en insecten verzameld werden, ondernam hij in gezelschap van andere studenten, en de resultaten werden, wanneer zij nieuw of belangrijk waren, in een kleinen kring van belangstellenden, die den naam van het Pliniaansch genootschap droeg, medegedeeld.

De vacanties waren voor het grooter deel aan zijne voornaamste liefhebberij, het jagen, gewijd; verschillende anecdoten, die in zijn levensschets door hem vermeld worden, bewijzen dat hij zich aan dat jachtvermaak ook weder met diezelfde intensiteit overgaf, die ik hierboven een zijner meest sprekende persoonlijke eigenschappen genoemd heb.

Toen zijn vader na twee jaren bemerkte hoe zwak zijne liefde tot en vorderingen in de medicijnen waren, besloot hij hem naar Cambridge te zenden, opdat hij zich voor eene loopbaan als geestelijke zou voorbereiden. Met schrik bemerkte Darwin en met verwondering vermeldt hij in zijne levensschets, dat, in die twee jaren te Edinburgh, wat hij van de klassieke talen te Shrewsbury geleerd had, bijna geheel uit zijne herinnering was uitgewischt, tot zelfs sommige letters van het Grieksche alphabet. Zoo waren dus vooraf privaatlessen noodig, eer hij naar Cambridge vertrekken kon en onder deze vielen vooral die in algebra weinig in zijn smaak.

Darwin's studentenleven te Cambridge begon in het voorjaar van 1828 en duurde tot in 1831. Van de verschillende ‘Colleges’ die daar sedert eeuwen her in zoo nauwe en toch zoo eigenaardige verhouding tot de eigenlijke Universiteit staan, was het ‘Christ's College’ waar hij zich als kweekeling liet opnemen. Menige opgewekte bijzonderheid uit deze drie studiejaren vinden wij opgeteekend, al moge Darwin weinig waarde gehecht hebben aan de positieve kennis, die te Cambridge door hem werd opgedaan. In hooge mate genoot hij de meer algemeene voordeelen, die een leven aan de Universiteit steeds haren besten - niet altijd hare meest werkzame! - voedsterzonen biedt: n.l. aanraking met anderen, die zich ook op hunne intellectueele vorming toeleggen en ruime gelegenheid voor zelfstandigen en krachtigen groei van den geest.

Het mocht den zoon gelukken van onderscheidene tijdgenooten zijns vaders aan de Universiteit, gegevens te erlangen, die ons in staat stellen ons een denkbeeld te maken, hoe hij in die jaren stond aangeschreven. Wij krijgen dan den indruk van een jongen man, overvloeiende van levenslust, die een leven vol gezonde afwisseling leidde, niet bovenmate vlijtig waar het de studiën betrof waarvoor hij in de eerste plaats derwaarts getogen was, maar vol van andere neigingen, waaraan hij zich met opgewekte geestdrift overgaf. Daaronder namen entomologie, rijden en jagen de eerste plaats in. Ook voor muziek en voor de gezellige samenleving had hij sterke voorliefde, terwijl de botanische wandelingen met prof. Henslow den eersten grondslag legden voor die wederzijdsche achting en gehechtheid, die er later toe medewerkten, dat juist Darwin door Henslow meer bijzonder geschikt geacht werd om als natuuronderzoeker aan

de reis van de Beagle deel te nemen. Verschillende zijner medestudenten leggen getuigenis af, hoe Darwin het verstaan heeft om ook bij hen neiging voor natuurlijke historie op te wekken, en hoe hij hen op gemeenschappelijke tochten en wandelingen als helpers voor de vergrooting zijner entomologische en botanische verzamelingen in dienst stelde.

Een echte studentenvereeniging, waarvan Darwin deel uitmaakte, en die eenmaal per week aan een gezamenlijk middagmaal vereenigd was, droeg den naam van de Smullersclub. De oorsprong van dien naam wordt door een oud-lid gezocht in het feit, dat de leden zich ten doel stelden, proeven te nemen omtrent de eetbaarheid van ‘vogels en viervoetige dieren die tot dusverre aan het menschelijk verhemelte onbekend bleven.’ Zoo werden havik en roerdomp beproefd, doch hun ijver bekoelde bij een oude bruine uil ‘die onbeschrijfelijk was.’ Toch laat het zich begrijpen dat deze bijeenkomsten, die gewoonlijk besloten werden met een rustig spelletje ‘vingt-et-un’, om andere redenen zeer in den smaak vielen van de deelnemers, die daarvan een halve eeuw later nog duidelijke herinneringen bezitten.

In zijne brieven uit dien tijd spreekt ook de naturalist en verzamelaar op iedere bladzijde. Wanneer hij kort voor den examentijd in werken verdiept is, schrijft hij aan een zijner vrienden: ‘Ik heb in deze maanden geen enkel insect opgeprikt en nauwelijks een enkele maal een lade geopend. Had ik tijd gehad, ik zou u de lang beloofde insecten gezonden hebben, maar ik ben wezenlijk in geen stemming, noch ook heb ik tijd voor iets van dien aard. Het werken voor het examen maakt mij wanhopend, de kwelling om alle onderwerpen goed bij te werken is welhaast onverdraaglijk.’

Het mag van veel gewicht voor zijne latere ontwikkeling op reis heeten, dat hij in deze jaren te Cambridge ook geologische ervaring opdeed, door reisjes en tochten met den geoloog Sedgwick, die in hem buitengewone gaven opgemerkt had en eenige jaren later, toen Darwin in Zuid-Amerika vertoefde, aan zijn vader voorspelde, dat hij een eerste plaats onder zijn mede-natuuronderzoekers zou innemen.

‘Zou Darwin ooit de Darwin van de “Origin of Species”

geworden zijn, wanneer niet door een toevallige samenloop van omstandigheden juist op hem de keuze ware gevallen om kapt. Fitz-Roy op zijn reis met het brikschip “Beagle” te vergezellen?’ Die vraag heb ik meermalen hooren uitspreken en gewoonlijk in ontkennenden zin beantwoorden. Na de lezing van zijne brieven ben ik veeleer geneigd te gelooven, dat de ervaringen door Darwin op deze reis opgedaan, en die werkelijk gezegd mogen worden een krachtigen stoot te hebben gegeven aan zijne overpeinzingen over het soorts-vraagstuk, toch langs anderen weg voorzeker zijn deed zouden geworden zijn, ook al ware een ander natuuronderzoeker kapt. Fitz-Roy's tochtgenoot geworden.

Reeds lang vóór die reis voor 't eerst ter sprake kwam, was Darwin bezield door een onweerstaanbaren lust om tropische gewesten te bereizen. Zoo werd o.a. een tocht naar Teneriffe en de Canarische eilanden met vrienden en deskundigen besproken. De lezing van Humbold's reiverhaal had hem daartoe opgewekt, en deze plannen namen een zoo definitieven vorm aan, dat Darwin zich in ernst op de studie der Spaansche taal begon toe te leggen en het vertrek voorloopig op Juni 1852 bepaald werd. Ware dus het aanbod van den kommandant Fitz-Roy nooit tot hem gekomen, toch zou de reislust hem wel in andere wereldstreken gebracht hebben en daarmede de problemen van de geografische verspreiding van dieren en planten, in verband met hunne natuurlijke verwantschappen, zich toch aan hem hebben vóórgedaan, in dien sprekenden vorm, zooals zij in Zuid-Amerika op hem inwerkten. En het is aan die problemen, dat hij zelf den grootsten invloed toeschrijft op de richting die zijne gedachten in latere jaren genomen hebben.

Hoe Fitz-Roy's aanbieding tot hem gekomen is, vinden wij in de briefwisseling voor het eerst met alle uitvoerigheid vermeld, en tevens hoe sterk Darwin, nog vóór de reis begonnen was, gevoelde, dat zij een beslissenden invloed op zijn verderen levensloop hebben zou. Zes weken vóór het vertrek schrijft hij aan Fitz-Roy, hoe hij reikhalzend naar den zeildag uitziet. ‘My second life will then commence, and it shall be as a birthday for the rest of my life.’

Het aanbod was eenige weken vroeger tot hem gekomen, door bemiddeling van zijn leermeester Henslow. De kommandant van de Beagle had zich tot enkele autoriteiten op natuurwe-

tenschappelijk gebied gewend, met de vraag of onder de jongeren niet één bijzonder was aan te bevelen, om de voorgenomen tocht ook op natuurhistorisch gebied vruchtbaar te maken. Zoo was ook Henslow er in gemengd, die, na een oogenblik geweifeld te hebben of hij niet zelf het aanbod zou aannemen, aan zijn meestbelovenden leerling schreef. Einde Augustus 1831, terwijl de 22-jarige Darwin te Shrewsbury in den familiekring vertoefde en op het punt stond om met 1° September op het landgoed van zijn oom Wedgwood aan de opening der jacht te gaan deelnemen, bereikte hem die brief. Uit Darwin's antwoord blijkt de groote lust om aan de oproeping gevolg te geven, en tevens de deferentie voor het vaderlijk oordeel, zóózeer tegen de reis gekant, dat hij meende niet met een gerust geweten aan zijne eigene wenschen gevolg te mogen geven. Onder de redenen, die zijn vader bewogen dermate tegen het reizen zijn stem te verheffen, was ook deze, dat de reis zijn zoon minder geschikt zou maken om zich als predikant te vestigen; de werkkring, die aan den eindpaal zijner studiën te Cambridge zou gelegen hebben. Toch was reeds tijdens zijn studietijd bij hem zelf nu en dan twijfel gerezen, of deze loopbaan wel geheel met zijne neigingen strookte. Gelukkig had zijn vader zijne weigering toch nog in zekeren zin voorwaardelijk gemaakt, door daarbij te voegen: ‘wanneer gij iemand met gewoon gezond verstand vinden kunt, die u aanraadt om te gaan, dan zal ik mij niet langer daartegen verzetten.’ Dat was niet aan doovemansooren gezegd, en toen nu Darwin bij zijn oom was aangekomen, verheugde het hem uitermate, in dezen zulk een man aan te treffen. Het gelukte Wedgwood, die zich onmiddellijk veel moeite getroostte, zijnen zwager te overtuigen, hoe de glansrijke gelegenheid die aan den jongen Darwin werd aangeboden, ook in diens belang niet mocht worden afgeslagen.

De brieven uit Maer (het buitengoed der Wedgwoods) door Darwin en zijn oom Josiah aan Darwin's vader geschreven, behooren tot de merkwaardigste in de verzameling. Vooral treft ons in de eerste de duidelijke strijd tusschen den onbedwingbaren reislust en de gevoelens van kinderlijke eerbied en hartelijkheid.

‘Denk niet,’ schrijft hij aan zijn vader, ‘dat ik er zoo op gesteld ben om te gaan, dat ik ook maar een *enkel oogenblik*

zou weifelen, wanneer gij zeker weet, dat gij u, ook na verloop van eenigen tijd, zult blijven ongerust maken.' En zijn oom schrijft: 'de reis is niet noodzakelijk voor zijn verdere loopbaan, maar daar wij hem kennen als een man van groote weetgierigheid, zal zij hem eene gelegenheid verschaffen om menschen en zaken te leeren kennen, zooals maar aan weinigen gegeven is.'

Nu volgde er een mondeling onderhoud, waarop ten slotte de vader zwichtte.

'He at once consented', schrijft Darwin in zijne levensherinneringen, 'in the kindest manner. I had been rather extravagant at Cambridge, and to console my father, said, that I should be deuced clever to spend more than my allowance whilst on board the Beagle; but he answered with a smile, 'But they tell me you *are* very clever.'

Onmiddellijk werd nu de reis naar Cambridge en Londen aanvaard om alles te regelen. Na zijn weigerend antwoord waren reeds met een ander onderhandelingen geopend. Gelukkig sprongen deze weder af en stapte de kommandant Fitz-Roy over zekere bezwaren heen, die hij, als ijverig volgeling van Lavater, meende te moeten maken, daar de vorm van Darwin's neus, volgens de onwrikbare regels der gelaatkunde, een zoodanig gemis aan geestkracht en volharding aanduidde, dat het gewaagd was hem op een moeilijke reis mede te nemen.

Fitz-Roy en anderen met hem, zijn later wel overtuigd geraakt dat althans Darwin's neus onwaarheid gesproken heeft!

Omtrent Fitz-Roy zelf had Darwin zeer gemengde herinneringen. Hij noemt hem in vele opzichten een van de edelste karakters, die hij ooit gekend heeft, plichtmatig, moedig en edelmoedig, voortvarend, energiek en hartelijk. Ook zijn uiterlijk was zeer innemend en vertoonde eenige gelijkenis met koning Karel II, van wien hij afstamde. Hij had echter een allerongelukkigst humeur, dat vooral in de vroege morgenuren moest ontzien worden. Bedenken wij dat Darwin zijn persoonlijke gast aan boord was, alleen met hem de maaltijden gebruikte en ook zijn kajuit deelde, dan begrijpen wij dat deze ruimschoots gelegenheid vond ook deze eigenschap van zijn kommandant te bestudeeren, voor wien hij echter, ook lang na den terugkeer, de grootste genegenheid is blijven koesteren. Kenschetsend was een der eerste vragen van Fitz-Roy aan Darwin toen zij met elkander kennis maakten: 'Zult gij het

kunnen verdragen, dat ik u somtijds op eens zeggen zal, dat ik alléén verlang te zijn in de kajuit? Behandelen wij elkaar op die wijze dan zullen wij wel overweg kunnen; in 't omgekeerde geval zullen wij elkaar vermoedelijk naar de Mookerhei wenschen.'

Fitz-Roy heeft persoonlijk aan de reis van de Beagle nog veel geld uit eigen beurs te koste gelegd. Op een vroegere reis had hij reeds 1500 pond st. betaald voor het overbrengen naar Engeland en voor de opvoeding van drie jonge Vuurlanders, die thans door de Beagle naar hun onherbergzaam vaderland zouden worden teruggevoerd. In 1832 vond dit plaats; in een brief van 1834 uit het zuidelijk halfrond, beschrijft Darwin hoe de Beagle na een tweetal jaren deze voedsterkinderen nogmaals bezocht. Twee van de drie waren landwaarts ingetrokken en hadden de kleederen en eigendommen van den derde medegenomen, die nu van een zindelijken, goed gekleeden, stevigen jongen man, weder veranderd was in een naakten, vermagerden en vervuilden wilde, met een lap dekenstof als heupbedekking. Toch was hij aangedaan op het zien van zijn oude beschermers, maar weigerde uitdrukkelijk hen weder naar Engeland te vergezellen. Toen de reden daarvan duidelijk werd, bleek dat trouw en goedhartigheid toch dieper bij hem wortelden dan de beschaving, die al weder geheel verdampt was. Hij had n.l. een jonge landgenoote getrouwd en deze wachtte bij het hernieuwde bezoek van de Beagle een kleinen Vuurlander.

Maar wij loopen vooruit en behooren nog te vermelden hoe Darwin, toen hij zich eenmaal definitief voor de reis van de Beagle had beschikbaar gesteld, eene periode van vier maanden moest doormaken, die veel van zijn geduld vergde. Terwijl eerst het vertrek op einde September was vastgesteld en hij met alle voorbereidingen groote haast gemaakt en ook reeds van zijne familie definitief afscheid genomen had, moest hij door allerlei tegenspoed met de optuiging van het schip, en ten slotte door tegenwind nog tot 27 December werkeloos te Plymouth blijven. Hij schrijft dan ook aan Henslow: 'ik zie de zeeziekte met een zekere tevredenheid tegemoet; alles moet verkieselijk zijn boven dezen toestand van onzekerheid.' En in zijn levensschets vinden wij door hem opgeteekend: 'Deze twee maanden te Plymouth zijn de ellendigste, die ik ooit heb

doorgebracht'. Daarbij voegden zich hartkloppingen, die hem kwelden, maar waarover hij met opzet geen geneeskundige raadpleegde, en wel zooals hij schrijft: 'omdat ik vreesde de uitspraak te vernemen, dat ik voor de reis ongeschikt was en ik bij mijzelf besloten had te gaan, wat er ook gebeuren mocht.'

Zoo begon dan de wereldomzeiling op 27 December 1831. De Beagle was een vrij klein zeilschip van 242 ton, maar - ook omdat het een wetenschappelijken opnemingstocht gold voor kustverkenning en chronometerwaarnemingen - voorzien van een voortreffelijk stel officieren. Allen hebben met Darwin op den besten voet gestaan en zijn ook in zijn later leven steeds warme vrienden gebleven. Behalve de officieren bestond de bemanning uit ongeveer vijftig koppen. Welken indruk in dien tijd de jonge Darwin op zijne tochtgenooten maakte, blijkt het best uit brieven, thans door eenigen hunner aan zijn zoon gericht. Eén schrijft: 'ik kan met overtuiging zeggen dat in de vijf jaren dat wij samen op de 'Beagle' waren, we hem nooit slecht gehumeurd hebben gezien, noch ook één onvriendelijk woord van hem hebben vernomen tot of over wien ook. Hierdoor en door onze bewondering voor zijne energie en zijne bekwaamheden kreeg hij van ons den bijnaam van 'the dear old philosopher'.

Een tweede bijnaam, die echter meer onder het scheepsvolk in gebruik schijnt te zijn geweest, was die van 'de vliegenvanger'.

Een ander tochtgenoot, thans admiraal van de Britsche vloot, schrijft: 'Zijn vriendelijke glimlach en opgewekte kout zijn onvergetelijk voor allen die ze gezien en aangehoord hebben.... Ik houd het er voor dat hij de eenige man is, dien ik ooit gekend heb, over wien ik nooit eenigerlei onvriendelijke opmerking heb opgevangen, en daar menschen, die vijf jaar lang met elkander in een schip zijn opgesloten, allicht op elkander verstoord raken, is dat inderdaad zeer veel gezegd.'

De eerste officier, voor wien Darwin een groote vereering had en dien hij in zijn brieven 'a glorious fellow' noemt, was echter een groote vijand van de onvermijdelijke verontreiniging van het dek, die door Darwin's zoölogische vondsten veroorzaakt werd, en vatte die producten van het dierenrijk onder

een zeemansterm samen, die in Linnaeus' binominale nomenclatuur geen plaats kan vinden. ‘D-d beastly devilment’ kan, ook als verzamelnaam, in de toekomst nauwelijks stand houden en het is te begrijpen, dat diezelfde officier aan Darwin half schertsenderwijze te kennen gaf: ‘als ik kommandant was, dan zou ik je met die vervloekte vuiligheid reeds lang overboord gezet hebben.’

Men vindt in de meeste levensbeschrijvingen vermeld, dat Darwin's geschokte gezondheid, die hem meer dan veertig jaar lang het leven zoo verzwaard en het werk zoo bemoeilijkt heeft, het gevolg was van de voortdurende zeeziekte, waaraan hij aan boord van de ‘Beagle’ geleden heeft. Dat hij veel zeeziek was wordt door allen bevestigd, maar thans blijkt het dat Darwin zelf niet geneigd was zijn ziekte daaraan toe te schrijven. Hij zag daarin veeleer eene erfelijke ongesteldheid, die ook reeds in de opgaande lijn als podagra was te voorschijn gekomen. Een tweede mogelijkheid werd somtijds door hem aangeduid, of niet eene plotselinge en zeer hevige ongesteldheid, die hem, tijdens de Beagle in de Zuid-Amerikaansche wateren kruiste, overviel en die hem meer dan zes weken in de woning van eene Engelsche familie te Valparaiso gekluisterd hield, zijne gezondheid blijvend geknakt had.

De eerste brieven, die uit Brazilië huiswaarts gezonden werden, geven een levendig beeld van de opgewondenheid, die de kennismaking met de tropische wereld en haar weelderigen plantengroei bij dezen scherpen waarnemer opwekte. In een der eerste brieven aan zijn vader voelt hij zich zelfs genoopt zich daarover te verontschuldigen, zeggende: ‘ik beloof u dat ik niet meer zoo in vervoering zal schrijven, maar ik reken het mij toch tot een bijzondere verdienste, dat dit groote genot mij nog niet krankzinnig gemaakt heeft.’

De geologische gesteldheid - grootendeels nog onbekend - van de verschillende streken die bezocht werden, wekte in hooge mate de belangstelling van den jongen naturonderzoeker; de groote zorgvuldigheid, waarmede hij in Zuid-Amerika en op St. Helena de geologische verschijnsels bestudeerde en de scherpe blik waarmede hij uit het waargenomene gevolgtrekkingen maakte, werden door geologen als Lyell na zijn terugkeer met bewondering gewaardeerd. Vooral bij de eerste aankomst in een landstreek, die geologisch nog niet onderzocht

was, kon de spanning groot worden. Darwin betrapte er zich somtijds op, dat hij evenals een speler, met zichzelf wedde: drie tegen één, dat gindsche formatie tertiair en niet primair is. Van veel beteekenis waren ook zijne eigenhandige opgravingen van fossiele zoogdieren in Zuid-Amerika. De verwonderlijke punten van overeenkomst en verschil die zij vertoonden met andere, nog levende zoogdieren van Zuid-Amerika, die dáár en nergens elders voorkomen, brachten hem van zelf voor het vraagstuk of er niet een directe samenhang kon geweest zijn tusschen die voorwereldlijke dieren en de gewijzigde, zooveel kleinere vormen, die thans in diezelfde streken leefden. Herhaaldelijk werden door hem, terwijl het vaartuig langs de kust kruiste, natuurhistorische tochten landwaarts in gedaan, en vinden wij in zijn brieven de bewondering voor het tropische landschap en voor de wonderen der Braziliaansche dieren- en plantenwereld steeds stijgende. Na eenigen tijd werd echter deze verrukkelijke omgeving verwisseld met een vrij langdurig verblijf in de zeer stormachtige zeeën en aan de onherbergzame kusten van Patagonië en Vuurland. De sterkste indruk van daar medegenomen, was die van de eerste ontmoeting met naakte wilden in hun natuurstaat, die met woest gegil en demonische gebaren de aankomst van de Beagle begroetten.

De koude en de ontberingen op dit gedeelte van den tocht werden vooral vergoed door het vooruitzicht van het onderzoek van de Westkust van Zuid-Amerika en van de eilanden der Stille Zuidzee. De wanhoop, die uit een zijner brieven spreekt, toen door ongesteldheid van Fitz-Roy dit gedeelte van het reisplan gevaar liep te moeten worden opgegeven en zelfs onmiddellijke terugkeer naar Engeland in overweging was, is dan ook zeer verklaarbaar. ‘Vuurland te hebben verdragen en de Stille Zuidzee niet gezien te hebben zou ellendig geweest zijn’, schrijft hij aan zijne zuster. De gedachte aan de Andes, aan de Pacifische eilanden en aan Nieuw Zuid Wales houdt zijn geest veerkrachtig in die dagen van neerslachtigheid. ‘Wanneer ik al die schitterende gelegenheden om de geologie en de levende natuur te bestudeeren moest missen of daarvan geen goed gebruik maakte, dan zou ik nooit rustig in mijn graf liggen, maar als een gekwelde geest door de zalen van het Britsch Museum moeten spoken.’

In Juni 1834, twee en een half jaar na het vertrek uit

Plymouth werd eindelijk zijn wensch verwezenlijkt en door de straat van Magellaan de Stille Zuidzee bereikt. Terwijl alweder het vaartuig zijne kustverkenningen voortzette, vond Darwin ruimschoots gelegenheid op den vasten wal tochten te ondernemen; aan zijne belangrijke excursies in het Andesgebergte zijn wij een groot deel van onze geologische kennis van die streken verschuldigd. Hoewel de omvangrijke gegevens door hem bijeengebracht, steeds toenamen en zijne verzamelingen zich onophoudelijk uitbreidden, begint nu het verlangen naar huis en de zijnen in zijne brieven duidelijker te spreken. Zoo schrijft hij in 1835 uit Valparaiso aan zijne zuster: ‘ik ben het nog niet geheel met mijzelf eens of ik, wanneer ik 's avonds met de diligence te Shrewsbury zal aankomen, den eersten nacht in “de Leeuw” zal doorbrengen, dan wel of ik u allen in het holle van den nacht zal opbellen; behalve dit punt is alles reeds nauwkeurig vastgesteld’.

Toch had hij, dit schrijvende, een van de allergewichtigste punten van zijne reis, de Galapagos Archipel, nog niet bezocht. Deze Archipel, 5 à 600 mijlen westelijk van de Amerikaansche kust gelegen, bestaat uit verschillende vulkanische eilanden, waarvan de dieren- en plantenwereld onderling zekere geringe verschillen vertoont, terwijl grootere verschillen bestaan met de dieren en planten van het Amerikaansche vasteland, verschillen die echter door opmerkelijke punten van overeenkomst nog overstemd worden. Het waren deze verschijnselen die hem in onverwachte mate stof tot denken gaven over het vraagstuk van de herkomst, van het ontstaan der soorten; het bezoek aan den Galapagos Archipel staat met de ontwikkeling zijner denkbeelden dienaangaande in onverbrekelijk verband.

Vau daar ging de reis over Tahiti, Zuid-Australië, de Kaap de Goede Hoop en St. Helena definitief huiswaarts. Op het einde der reis, toen zijn verlangen naar huis nog toegenomen was, kwam een nieuwe vertraging het wederzien al weder verschuiven: de chronometerwaarnemingen maakten een hernieuwd bezoek aan de Braziliaansche kust noodzakelijk en in Augustus 1836 schrijft hij uit Bahia aan zijne zuster: ‘Dit heen en weder kruisen verdriet mij zeer; het heeft mij den genadeslag gegeven. Ik verafschuw, ik walg van de zee en van alle schepen, die er op varen. Toch geloof ik dat wij Enge-

land in de laatste helft van October zullen bereiken.... Weinig had ik gedacht nogmaals den voet op Zuid-Amerikaanschen bodem te zullen zetten. Het heeft mij pijnlijk aangedaan om te ondervinden hoeveel warme opgewondenheid bij mij in de laatste vier jaren vervlogen is. Ik kan nu nuchter en wel door een Braziliaansch woud wandelen en hoe oneindig schoon het ook is, zoek ik thans niet langer naar sprekende contrasten, maar vergelijk ik de statige mango-boomen met de paarden-kastanjes van Engeland'.

Eindelijk, op 2 October 1836, liep de 'Beagle' te Falmouth binnen en in den morgen van den 5^{den} was Darwin weder bij de zijnen te Shrewsbury teruggekeerd, De vijfjarige veelbewogen reis met haren rijken oogst van kennis en ervaring lag achter hem. Hoe hij zelf aan die reis de grootste beteekenis voor zijn geheele wetenschappelijke vorming toeschreef is mij met bijzondere levendigheid ingeprent, toen, bij gelegenheid van mijn bezoek ten zijnent, de tweeënzeventigjarige grijsaard in vuur geraakte, zoodra ik hem vertelde met hoeveel verlangen ik uitzag naar de mogelijkheid eener reis door de verschillende eilanden van onzen Indischen Archipel. Hij kon geene woorden vinden, nadrukkelijk genoeg om mij te betoogen van hoe onmisbare vormende kracht hij een persoonlijk bezoek aan tropische gewesten voor iederen natuuronderzoeker achtte, zich daarbij op eigen ervaring beroepende. Over den schat van nieuwe gegevens, die deze reis voor de wetenschap heeft opgeleverd, en over de wijze waarop zij, na Darwin's terugkeer door hemzelf, in samenwerking met een aantal specialiteiten voor de verschillende onderdeelen, werden bewerkt, kan ik hier heenstappen. Het zoölogisch gedeelte beslaat een kwarto band en het reisverhaal van Darwin, dat in 1839 voor het eerst en sedert in verschillende uitgaven verscheen, is in aller handen.

Als zelfstandig resultaat verdient alleen nog vermeld te worden zijne beroemde verhandeling over het ontstaan van koraaleilanden en koraalriffen, die een voorbeeld van nauwgezet onderzoek en scherpzinnige gevolgtrekking is, *n'en déplaise* den hertog van Argyll, die onlangs aan dit werk een polemisch tijdschriftartikel gewijd heeft.

Eén jaar na de terugkomst zien wij de eerste sporen van

de ontkieming van het zaad, dat door de op reis opgevangen indrukken met zoo ruime hand in zijn brein was uitgestrooid. ‘In Juli 1837,’ schrijft hij in zijn levensschets, ‘opende ik mijn eerste aanteekenboek over feiten, die in betrekking staan tot den oorsprong der soorten, waarover ik reeds lang had nagedacht en waaraan ik zonder ophouden in de daaraanvolgende twintig jaren gewerkt heb’.

Maar daarnaast vertoonden zich de storingen van zijn gezondheidstoestand in steeds heviger mate en werd hij, kort na zijn huwelijk met zijne nicht Miss Emma Wedgwood, dat in 1839 plaats vond, genoodzaakt om met zijne vrouw om te zien naar een plekje buiten Londen, waar hij in stille afzondering den weinigen tijd, die zijne ongesteldheid hem veroorloofde dagelijks voor hersenarbeid beschikbaar te stellen, ongestoord aan zijne onderzoekingen zou kunnen toewijden. In Londen, waar hij tot 1842 woonde, stelde het sociale leven, hoe klein de kring ook was, waarin hij zich wenschte te bewegen, hem toch nog meer eischen, dan waaraan hij meende te kunnen voldoen. Als secretaris van de Geological Society had hij vele administratieve beslommeringen, en van soortgelijke verplichtingen, waaraan hij zich in Londen levende moeilijk onttrekken kon, zou hij door zijn vertrek naar buiten van zelf ontheven zijn. Hoe nauwgezet hij de vervulling van dat secretariaat opvatte, blijkt o.a. uit een brief aan Henslow van 14 October 1837, waarin hij, weifelende om die betrekking te aanvaarden schrijft: ‘Ik kan het vooruitzicht zelfs niet in de verte verdragen om een post op mij te nemen, zonder mij daaraan met hart en ziel te geven’.

En hart en ziel waren in dat jaar al weder zooveel meer vervuld met grootschere gedachten, zooals blijkt uit een brief aan Lyell van Sept. 1838 en een aan zijn neef Fox van Juni van datzelfde jaar.

In den eersten schrijft hij: ‘Ik ben in den laatsten tijd in groote verleiding geweest om lui te zijn - althans voor zoover het de zuivere geologie betreft - door het heerlijke aantal nieuwe gezichtspunten, die zich in grooten getale en onophoudelijk aan mij voordoen in zake de rangschikking, de verwantschappen en de instincten der dieren - alles betrekking hebbende op het species-vraagstuk. Notitieboek vóór

en notitieboek na zijn reeds gevuld met feiten, die zich duidelijk beginnen te rangschikken onder welten.'

En in de tweede: 'Het verheugt mij, dat gij mijne vragen over de kruising van dieren niet vergeten hebt. Gij weet, het is mijn voornaamste stokpaardje en ik geloof waarlijk dat ik vroeg of laat iets zal kunnen leveren omtrent dat alleringewikkeldste vraagstuk: soorten en variëteiten'.

Alzoo begon dan in 1842 het rustige buitenleven, dat tot 1882 onafgebroken zou worden voortgezet in het kleine dorpje Down, een plek die zelfs in latere jaren, nu het spoorwegnetrondom Londen zich zoo heeft uitgebreid, nog een van de afgelegenste en landelijkste plekjes is, die in den omtrek van de wereldstad te vinden zijn. Omtrent het leven daar gesleten, schrijft Darwin: 'Weinig menschen kunnen meer teruggetrokken geleefd hebben dan wij. Behalve korte bezoeken aan verwanten en een enkele maal aan de zeekust of elders, zijn wij nergens heengegaan. In den eersten tijd van ons verblijf hier, zijn wij nog wel uitgegaan en hebben ook eenige vrienden ontvangen, maar mijne gezondheid heeft steeds geleden door die opwinding, daar zij hevige aanvallen van rilling en braking bij mij veroorzaakte. Zoo heb ik alle uitnoodigingen ten maaltijd moeten afslaan, en dit was voor mij eene ontbering, daar zoodanige bijeenkomsten mij steeds opgewekt stemden. Om dezelfde reden heb ik ook maar weinig vakgenooten herwaarts kunnen uitnoodigen.

Mijn voornaamste genoegen en eenige bezigheid is wetenschappelijke arbeid geweest, en de opwinding door dien arbeid veroorzaakt, doet mij mijn voortdurend onwel zijn vergeten of verdrijft het zelfs ten eenenmale'.

Over de inrichting van die woning te Down en de dagelijksche leefwijze van zijn bewoner hoop ik aan het eind van dit opstel nog iets mode te deelen. Thans wil ik, grootendeels aan de hand van zijn brieven, nagaan hoe hier de 'Origin of Species' met langzame maar vaste schreden hare voltooiing naderde.

Uit de notitieboeken, waarvan hierboven in zijn brief aan Lyell sprake is, worden door den zoon zeer belangrijke extracten gepubliceerd, die ons in staat stellen te beoordeelen welken loop Darwin's gedachten namen over het species-vraagstuk, vóór hij Malthus

gelezen had. Het blijkt dan, dat hij duidelijk voelde, hoe selectie, zooals zij door den mensch ten opzichte van huisdieren wordt toegepast, een groote rol moest spelen. Hoe zij echter in de natuur tot stand kwam, bleef hem aanvankelijk een raadsel. Totdat hij in 1838, ter ontspanning Malthus' 'On Population' lezende, als gevolg van die lectuur op eens inzag, dat in den strijd om het bestaan en in het voortleven van de geschiktsten, de sleutel te vinden was tot het raadsel, welke factoren in de vrije natuur werkzaam zijn om in bedoeld selectieproces de rol te vervullen van den met bewustzijn kiezenden kweeker. Die hypothese van het bestaan eener 'natuurkeus', waardoor nieuwe species, uit kleine variaties in bestaande species, langzamerhand in de opvolgende generaties konden te voorschijn komen, wierp op eens een helder licht over veel van de feiten, die hij zoo vlijtig bijeen had gebracht. Met eene voorzichtigheid, die karakteristiek mag genoemd worden, wilde hij zich echter niet dadelijk te zeer door zijne eigene nieuwe verklaring laten medesleepen en onthield er zich stelselmatig van zelfs de kortste schets daarvan op papier te brengen! Eerst in Juni 1842, dus bijkans vier jaren later, veroorloofde hij zich een zeer kort uittreksel zijner denkbeelden op 35 bladzijden met potlood neer te schrijven.

In den zomer van 1844 werd dit vergroot tot een opstel van 230 bladzijden, dat in het net werd overgeschreven. Zoo was de kern van wat men later het Darwinisme genoemd heeft, ter wereld gekomen, maar het zou nog vele jaren duren eer het door de pers wereldkundig gemaakt werd. Hoe Darwin de beteekenis van dit opstel op zijn volle waarde schatte, blijkt uit een merkwaardigen brief aan zijne vrouw (dd. 5 Juli 1844), waarin hij, voor het geval van zijn onverwacht overlijden, beschikking maakt, hoe hij verlangt dat met bedoeld opstel gehandeld zal worden, en o.a. zegt: 'If, as I believe, my theory in time be accepted by one competent judge, it will be a considerable step in science.' Hij bepaalt in dien brief welk bedrag voor de uitgave beschikbaar gesteld behoort te worden en geeft een lijst van personen, in rangorde geschikt, aan wie hij het liefst, in geval van zijn overlijden, de uitgave zou toevertrouwd zien. Aanvankelijk stond Lyell bovenaan op die lijst, maar toen hij in 1854 zijn opstel weder eens ter hand nam, voegde hij aan de achterzijde van bedoelden brief als

postscriptum daaraan toe: ‘Hooker is verreweg de beste om de uitgave van mijn speciesboek op zich te nemen.’

Sir Joseph Dalton Hooker, de beroemde en beminnelijke oud-directeur van den botanischen tuin te Kew, is eene persoonlijkheid, die met de tweede helft van Darwin's leven nauw is samengevlochten. Eerst in 1839, terwijl Darwin in Londen woonde, hadden zij elkaar leeren kennen. Hooker stond op het punt aan de reis van de ‘Erebus’ en de ‘Terror’ naar de zuidelijke Poolstreken deel te nemen en had Darwin's reisjournaal van de ‘Beagle’ verslonden. Na zijn terugkeer van die reis (December 1843) begon een regelmatige briefwisseling, die tot Darwin's dood is voortgezet en waarvan een groot gedeelte van het meeste belang is voor de kennis van Darwin's persoonlijkheid en van de wording zijner geschriften.

In 1844 vinden wij reeds in die brieven melding gemaakt van de nieuwe denkbeelden, die bij Darwin aan het ontkiemen zijn; vooral die van 11 Januari schijnt mij merkwaardig. Hij schrijft daarin o.a.: ‘Ik ben nu sedert mijn terugkomst bezig met een zeer aanmatigend werk en ik ken niemand, die het niet tevens een zeer dwaas werk zou noemen. Ik ben zóó getroffen geworden door de verspreiding der organismen in den Galapagos-archipel, etc., en door het karakter van de fossiele Amerikaansche zoogdieren, dat ik besloten heb, blindelings alle mogelijke feiten te verzamelen, die, hoe dan ook, in verband kunnen staan met de vraag wat soorten zijn. Ik heb stapels land- en tuinbouwkundige werken gelezen en heb nooit opgehouden feiten te verzamelen. Ten slotte zijn er lichtstralen in de duisternis doorgedrongen en ik ben zoo goed als overtuigd (geheel tegenovergesteld aan de meening die ik aanvankelijk koesterde), dat de soorten (ik voel mij alsof ik mij aan een moord schuldig bekende) niet onveranderlijk zijn. De hemel behoede mij voor den Lamarckiaanschen onzin van “eene neiging tot verbetering”, “aanpassingen uit het langzame willen der dieren” enz.! Toch zijn de eindresultaten waartoe ik kom, niet zoover van de zijnen verwijderd, al zijn de oorzaken van het optreden der wijziging ten eenenmale verschillend. Het schijnt mij toe, dat ik gevonden heb (hier komt de aanmatiging!), op hoe eenvoudige wijze de soorten op voortreffelijke wijze “aangepast” worden onder verschillende omstandigheden. Gij zult nu brommend zuchten en bij uzelf denken “aan welken man heb

ik met schrijven mijn tijd verbeuzeld!" Voor vijf jaren zou ik evenzoo gedacht hebben.'

De bekendheid met Hooker groeide spoedig tot zeer intieme vriendschap aan. De briefwisseling draagt daarvan de duidelijkste sporen.

Telkens doen er zich vragen van botanischen aard voor, die aan Hooker ter beantwoording of beoordeeling worden voorgelegd. Wanneer Hooker, om het geestelijk verkeer nog gemakkelijker te maken, eenigen tijd te Down logeert, was het een vaste regel, dat er, na het ontbijt, een half uur door Darwin in de studeerkamer aan Hooker 'gepompt' werd, zooals Darwin het noemde. Een stapel losse reepjes papier werd dan te voorschijn gebracht, met botanische, geographische en andere vragen, waarop Hooker verzocht werd te antwoorden.

Aanvankelijk heeft Hooker voor het stokpaard van Darwin alleen belangstelling beschikbaar. Uit de latere brieven van Darwin, blijkt, dat hij Hooker op sommige punten aan het wankelen brengt; eindelijk is Hooker geheel overtuigd en van nu aan een van de warmste voorvechters. Darwin moest in dien wordingstijd van de 'Origin' van zijn vriend Falconer, - die zoowel met hem als met Hooker in verkeer stond en die met leede oogen Hooker's overgang waarnam, - dan ook het harde verwijt hooren: 'Gij zult meer kwaad stichten dan tien natuuronderzoekers weder kunnen goedmaken. Ik zie dat gij Hooker reeds omgepraat en half bedorven hebt!'[1)] Deze verwijten verwonderden hem niet en reeds vroeger vinden wij, dat hij aan Hooker geschreven had: 'though I shall get more kicks than half-pennies, I will, life serving, attempt my work.'

Onder de verdere correspondenten zijn de trouwste Lyell en de Amerikaansche plantkundige Asa Gray.

Vóór ik den verderen groei van het species-vraagstuk schilder, moet ik vermelden hoe in die jaren, waarin feiten-verzameling en theoretische bespiegeling zoozeer zijn dagelijksche bezigheid uitmaakten, toch ook nog een hoofdzakelijk anatomische arbeid een groot deel van zijn beschikbaren tijd in beslag nam. Deze arbeid had zich als van zelve ontsponnen uit de vondst aan de kust van Chili, toen hij daar met de Beagle vertoefde, van een afwijkenden vorm van een klein schaaldier,

1) Brief van 5 Sept. 1857.

verwant aan de op onze kust zoo talrijke zeepokken. Dit dier prikkelde zijne nieuwsgierigheid dermate, dat hij gaandeweg ook de verwante vormen onderzocht en stap voor stap tot eene monographische behandeling van de geheele groep voortschreed.

Hij schrijft in zijne levensschets over dit werk, dat later (in 1851 en '53) door de Ray Society in twee deelen als de ‘Monograph of the Cirripedia’ werd uitgegeven: ‘deze arbeid was mij van groot nut toen ik in de “Origin of Species” de beginselen van de classificatie van het dierenrijk te bespreken had. Toch twijfel ik er aan of die arbeid den daaraan ten offer gebrachten tijd wel waard is geweest’.

Terwijl hij aan het werk bezig is, beschrijft hij in een brief aan Hooker de gemengde gewaarwordingen, wanneer hij zich bij de nauwkeurige beschrijving zijner Cirripediën in zoo onverbiddelijken maar toch weder zoo anderen vorm voor het soortsvraagstuk geplaatst ziet. ‘Ik word getroffen’, schrijft hij in Juni 1849, ‘door de wijzigingen die er in geringe mate in ieder orgaan van iedere species worden gevonden. Vergelijk ik hetzelfde orgaan bij vele individuën *met de uiterste nauwkeurigheid*, dan merk ik altijd eenig gering verschil op en dientengevolge is het onderscheiden van soorten, op grond van kleine verschillen, altijd gevaarlijk. Ik had gedacht, dat dezelfde deelen bij dezelfde soort, meer dan zij althans bij de Cirripediën doen, zouden gelijken op voorwerpen, die in denzelfden vorm gegoten zijn. Ware er niet deze vervloekte variabiliteit, dan zou systematische rangschikking gemakkelijk genoeg zijn; die variabiliteit is mij echter zeer aangenaam als bespiegelaar, hoewel ik haar haat als systematicus’.

Dat andere goede beoordeelaars de hierboven aangehaalde meening van Darwin, waarin hij twijfel uitdrukt aan de waarde, die dit achtjarige systematische werk voor hem gehad heeft, niet deelen, blijkt uit een oordeel van Huxley, waarin juist het verband tot zijn meer speculatieve werkzaamheid duidelijk uiteengezet wordt.

Huxley schrijft aan den zoon, toen deze met de uitgave van zijns vaders levensbericht en brieven begonnen was:

‘Naar mijne meening heeft uw vader nooit wijzer gehandeld, dan toen hij zich gewijd heeft aan de jaren van geduldigen arbeid, die het Cirripediënboek hem gekost heeft.

Evenmin als één van ons had hij eene voldoende opleiding

en oefening in de biologische wetenschappen gehad, en het heeft mij altijd getroffen als een merkwaardig voorbeeld van zijn wetenschappelijk inzicht, dat hij de noodzakelijkheid gevoelde om zich die oefening te verschaffen, en van zijn moed, dat hij niet is afgeschrikt door de moeite, die er noodig was om haar te verkrijgen.

Het groote gevaar waaraan zij, die groote bespiegelende gaven bezitten, zijn blootgesteld, is de verleiding om met de beschikbare beschrijvingen van feiten in de natuurwetenschap te handelen alsof deze niet alleen geheel juist, maar tevens geheel volledig zijn, en alsof men dus daaruit even als uit wiskundige stellingen, langs deductieven weg gevolgtrekkingen mag afleiden. In werkelijkheid is echter iedere zoodanige beschrijving, hoe waar zij ook zijn moge, toch alleen waar in verhouding tot de hulpmiddelen, waarmede kan worden waargenomen en tot het standpunt van hen, die haar gegeven hebben. Tot zoover mag er op gesteund worden. Maar het is een geheel andere vraag of zij ook iedere speculatieve gevolgtrekking dragen kan, die logisch uit haar zou kunnen worden afgeleid.

Uw vader was bezig een grootsch gebouw op te trekken, op grondslagen, die geleverd werden door de erkende feiten van de geologische en biologische wetenschappen. Hij had gedurende de reis van de “Beagle” een uitgebreide praktische oefening verkregen in physische aardrijkskunde, in geologie in engeren zin, in geographische verspreiding en in palaeontologie.

Door eigen ervaring wist hij, hoe het ruwe materiaal van deze wetenschappen wordt bijeengebracht en was zoodoende een volmaakt bevoegd beoordeelaar om te weten tot hoever bespiegeling, op haar gegrondvest, betrouwbaar was. Wat hij na zijn terugkeer in Engeland het meest noodig had, was eene daarmede gelijken tred houdende bekendheid met anatomie en ontwikkelingsgeschiedenis en hare verhouding tot eene rangschikking dier vormen. Dit nu verkreeg hij door zijn Cirripediën arbeid.

Zoo wordt dan, naar mijne schatting, de waarde van zijne monographie der Cirripediën niet zoozeer bepaald door het feit, dat het een op zich zelf bewonderenswaardig werk is, waardoor ons positieve weten belangrijk toenam, maar nog meer door de omstandigheid, dat het een stuk critische zelfoefening vertegenwoordigt, waarvan de gevolgen zichtbaar zijn in alles wat

uw vader later geschreven heeft, en die hem van eindelooze dwalingen in de bijzaken heeft vrijgehouden'.

Dat die zelfoefening, waarvan Huxley spreekt, soms aan zelfkastijding zeer nabijkwam, blijkt uit een brief van 18 Sept. 1853 aan Hooker, waar Darwin zegt: 'Nadat ik een zeker aantal vormen [van Cirripedia] als afzonderlijke soorten beschreven had, daarna mijn manuscript weder verscheurd en ze tot ééne soort vereenigd, vervolgens dat weder verscheurd en ze op nieuw gescheiden en eindelijk ze op nieuw bijeengebracht had (zooals mij werkelijk gebeurd is), heb ik tandenknarsende alle species vervloekt en mij afgevraagd, welke zonde ik toch had begaan, dat ik op deze wijze moest gestraft worden'.

Behalve met het verzamelen van feiten, die overal door de literatuur verspreid waren en met het door bespiegeling onderling verbinden van deze, zien wij hoe Darwin in deze jaren, ten aanzien van het species-vraagstuk, ook door zelfstandige proefnemingen in de geheimen daarvan tracht door te dringen. Hij werd lid van verschillende gezelschappen, wier leden zich het veredelen van verschillende duiven- en vogelrassen ten doel stelden en was getroffen, zoowel door het groote enthousiasme, dat hij bij deze liefhebbers voor hunne kunst aantrof, als door de resultaten, die, juist dank zij deze eigenschap, op de moeilijke baan door hen bewandeld, somtijds verkregen werden. Verschillen, die voor een ongeoefend oog geheel onnaspeurlijk zijn, worden door deze kweekers niet alleen waargenomen, maar zelfs met goed gevolg tot het uitgangspunt van kweekproeven genomen, die tot vooraf berekende uitkomsten voerden. Darwin bouwde zich een duiventil en nam in soortgelijke proeven een werkzaam aandeel, terwijl wij in zijne brieven aan zijn vriend Fox telkens vragen vinden, die op de verschillende huisdieren betrekking hebben, en beden om in het bezit gesteld te worden van de geraamten of overblijfselen van afwijkende spelingen, die dezen onder de oogen mochten komen.

Ook langs anderen weg gaat hij proefondervindelijk te werk, en wel met betrekking tot de vraag hoe de verspreiding van soorten van planten en dieren over de oppervlakte der aarde kan tot stand komen, ook dan, wanneer zeearmen somtijds besliste hinderpalen daaraan in den weg schijnen te stellen. Zoo beproefde hij onder anderen het weerstandsvermogen te

bepalen van verschillende plantenzaden tegenover zeewater, door hen daarin langen tijd te bewaren en daarna te zien hoevelen daarvan zich nog tot zelfstandige planten kunnen ontwikkelen, wanneer zij aan het eind van deze onderdompeling in teelaarde gebracht worden. Hetzelfde beproeft hij met dierlijke eieren en in zijne brieven vindt men de weerspiegeling van de diepe belangstelling waarmede hij het verloop van deze proefnemingen volgt. Wanneer Hooker in den aanvang aan eene positieve uitkomst van zoodanige proeven met plantenzaden geneigd is te twijfelen, houdt Darwin eenige van zijne resultaten, die toch werkelijk in bevestigenden zin luidden, voor Hooker geheim, in de hoop, zooals hij later schertsenderwijze bekent, Hooker op de onvoorzichtige uitdrukking te zullen betrappen, dat hij bereid is, alle langs dezen weg gekweekte planten op te eten! Een andermaal maakt hij in een brief melding van eenige havikken, die zich gedragen hebben als ‘gentlemen’, naardien een groot aantal plantenzaden weder ongedeerd uit hun darmkanaal zijn te voorschijn gekomen. De aankomst van een bezending patrijzenpooten, die dik met modder bespat zijn en dus langs dien weg tot het transporteeren van zaden hebben kunnen bijdragen, wordt door hem met een drietal uitroepingsteekens vermeld.

Karakteristiek voor de volkomen onpartijdigheid waarmede Darwin al het vóór en tegen van ieder vraagpunt zorgvuldig overweegt, is het wantrouwen dat hem vervult ten aanzien eener verklaring, die zich juist in die dagen, in navolging van E. Forbes, op den voorgrond drong, van den vroegeren samenhang van thans gescheiden eilanden en continenten door landstrooken, of zelfs door andere continenten, die sedert onder den waterspiegel verdwenen zijn. Volgde hij dien algemeenen stroom van meeningen, dan voorwaar werden talrijke van de moeilijke verspreidingsproblemen die zijn geest bezig hielden, met een tooverslag opgelost. In werkelijkheid zien wij hem echter aan Lyell schrijven (Juni, 1856): ‘Ik ga eene groote onbeschaamdheid plegen. Maar ik word van drift afwisselend warm en koud, wanneer ik de stappen gadesla, die velen uwer leerlingen op geologisch gebied bezig zijn te zetten’. En dan beschrijft hij deze hersenschimmige landverbindingen, waarbij enkelen zelfs niet terugdeinsden om alle eilanden in de Atlantische en Pacifische Oceanen zich in vroegeren samenhang te denken. Niet eens in

ver afgelegen geologische tijdvakken, maar binnen de levensperiode der recente species! Hij eindigt dan ook met de bezwering: ‘Indien gij hieraan niet een eind maakt, dan zult gij, mijn groote leermeester, gesteld dat er eene onderwereld voor de bestraffing der geologen bestaat, zeer zeker daarheen varen’.

In een lateren, zeer uitvoerigen brief aan Lyell ontwikkelt hij zijne bezwaren meer in het breede, ook op grond van eigen waarnemingen in Amerika, en van feiten, die ons uit Indië en Australië bekend zijn. Hij schijnt echter weinig gehoor gevonden te hebben, al even weinig bij Lyell als bij Hooker - hoewel de nieuwste onderzoekingen hem thans volkomen in het gelijk gesteld hebben! - en schrijft aan dezen laatsten: ‘Er was nooit iemand in zulk een pijnlijk geval als ik: deze continentvergrooters zouden mij ontzaglijke moeielijkheden helpen wegruimen, die tegen mijne beschouwingen pleitten, maar toch kan ik niet met een gerust geweten hunne leer aannemen en moet ik dat ook openlijk uitspreken’. En verder: ‘niets hindert mij zoo, als te bemerken, dat ik uit dezelfde feiten telkens andere gevolgtrekkingen maak, dan zij, die beter deskundigen zijn dan ik’.

Een ander geschrift uit dien tijd, dat bij hem - zooals trouwens bij de meeste wezenlijke beoefenaars der natuurwetenschappen - niet in goede aarde viel, was het anonym verschenen, ook in 't Hollandsch vertaalde werkje: ‘Sporen van de Natuurlijke Geschiedenis der Schepping’. Tweemaal vind ik daarvan melding gemaakt, eerst in een brief aan Hooker, waar hij beweert, dat nietalleen deze anonyme schrijver, maar ook Lamarck, door zijne onbewijsbare beweringen aan de Evolutieleer meer schade dan voordeel heeft gedaan, en later nog eens in een brief aan Asa Gray van 1858, waarin hij vrees uitspreekt, dat, mochten zijne nog niet publiek gemaakte denkbeelden ter oore komen van den anonymen schrijver der ‘Sporen’ en deze ze in zijn onbetrouwbaar werkje inlasschen, de verspreiding dier denkbeelden bij ernstige deskundigen zou geschaad worden.

Deze afkeer van Lamarckiaansche bespiegelingen vinden wij telkens weder terug en daarnaast zien wij dat Darwin, naarmate zijn arbeid vordert, steeds minder geneigd is om aan de werking der uitwendige omstandigheden invloed toe te kennen op de soortsvorming. In de schets van 1844 wordt die werking

nog hooger aangeslagen dan hij later, ook in zijn brieven, geneigd is te doen. Zoo schrijft hij in 1856 aan Hooker: ‘Ik ben tot de overtuiging gekomen dat uitwendige omstandigheden (waarop de naturalisten zoo dikwijls een beroep doen) slechts *zeer weinig* kunnen verrichten. Hoeveel zij doen is juist het punt waarop ik mij, meer dan op eenig ander, zwak gevoel’. En drie jaren later aan Lyell: ‘ik houd den invloed van het klimaat voor niet in de verste verte zoo belangrijk als de meeste natuuronderzoekers dit schijnen te doen. Er is naar mijne meening geen gevaarlijker dwaling dan deze’. In een postscriptum van een anderen brief aan Lyell, van October 1859, vinden wij zijne schatting van Lamarck nog meer onomwonden als volgt uitgesproken: ‘Gij verwijst dikwijls naar het werk van Lamarck; ik weet niet wat gij er van denkt, maar mij scheen het uiterst zwak: zelf heb ik er geen enkel feit en geen enkel denkbeeld aan kunnen ontleenen’.

Zoo is hij dus tusschen '50 en '60 rusteloos bezig aan het te boek stellen van zijn waarnemingen en bespiegelingen. Ware het niet, dat Lyell sterk bij hem was blijven aandringen om tot publicatie over te gaan, dan zou hij het voorzeker nog langer hebben uitgesteld om de redactie te ontwerpen. En daar hij van eene voorloopige mededeeling zijner theorie, zoolang hij haar niet met feiten kon staven, een afschuw had, was in 1858 zijn handschrift reeds dermate aangegroeid, dat zijn species-werk in druk niet minder dan drie lijvige deelen zou beslaan. Naarmate hij er mede vordert, zien wij in zijne brieven een zeer begrijpelijke ambitie op den voorgrond treden en tevens een welbehagen in de schoone vooruitzichten, die hij aan de natuurhistorische wetenschappen meen te mogen voorstellen, wanneer zijne denkbeelden zullen blijken juist te zijn. Zoo schreef hij in 1844 aan Hooker: ‘Zijn mijne gedachten over afstamming juist, dan wordt waarlijk de natuurlijke historie eene grootsche, verklaring brengende wetenschap’, en, acht jaren later, aan denzelfden: ‘Als het eenmaal bewezen zal zijn, dat alle soorten door de wetten van erfelijkheid en veranderlijkheid in het leven worden geroepen, wat zullen wij dan eene goede verklaring hebben voor de gapingen die er nog onder de fossiele diervormen bestaan. En wat zal de Natuurlijke Historie een wetenschap worden, wanneer wij eenmaal in ons graf zijn gelegd, en wanneer al de wetten der veranderlijkheid tot de meest

belangrijke gedeelten van de natuurlijke historie zullen gerekend worden'.

Eindelijk moet hier vermeld worden wat hij in Februari 1857 aan Fox schrijft: 'Ik ben geheel vervuld met en geboeid door mijn onderwerp en al zou ik moeten wenschen, dat ik wat minder waarde hechtte aan ijdelen roem, nu of later, dan ik wel doe (hoewel niet in een hoogen graad), zoo ken ik mij toch wel genoeg om te mogen zeggen, dat ik zeer zeker even hard, hoewel met minder opgewektheid zou werken, als ik wist dat mijn boek voor altijd anoniem zou verschijnen'.

Het groote werk in drie deelen, waaraan wij hem hier hebben bezig gezien, is echter nooit in het licht verschenen! Een onverwacht feit bracht den onvermoeiden werker op eenmaal in eene hoogst moeielijke positie, het feit namelijk, dat de door hem gevonden sleutel tot zoovele raadselen in het boek der natuur, de sleutel waaraan hij den naam van de theorie der natuurkeus gegeven had, in verafgelegen tropische gewesten ook door een anderen natuuronderzoeker, Wallace, gevonden was. En het mag voorwaar een merkwaardige samenloop van omstandigheden genoemd worden, dat Wallace juist aan Darwin, met wien hij reeds enkele malen brieven gewisseld had, zijn opstel over de theorie der natuurkeus toezond met verzoek, zoo hij er iets goeds in vond, het ook aan Lyell te willen doorzenden. De valsche positie, waarin Darwin zich hierdoor gebracht zag, springt in het oog en de eigenaardige gemoedsstemming die zich toen van hem meester maakte, weerspiegelt zich duidelijk in zijne brieven.

Aan Lyell schrijft hij op 15 Juni 1858: 'Eenige jaren geleden hebt gij mij aangeraden een opstel te lezen van Wallace in de "Annals" en toen ik hem schrijven moest, heb ik, wetende dat het hem genoegen zou doen, hem dat gemeld. Heden zendt hij mij het ingeslotene, met verzoek het ook aan u door te zenden. Het schijnt mij de moeite van het lezen zeer waardig te zijn. Uwe woorden zijn letterlijk en nog wel met nadruk uitgekomen - dat een ander mij wel vóór zou zijn! Gij zeidet dit, toen ik u in het kort mijne denkbeelden uiteenzette over natuurkeus, die afhankelijk zou zijn van den strijd om het bestaan. Ik heb nooit eene meer treffende overeenkomst gezien; indien Wallace in het bezit ware geweest van mijne schets die ik in 1842 heb neergeschreven, dan zou hij daarvan geen beter

verkort uittreksel hebben kunnen leveren. Zelfs de door hem gebruikte termen komen overeen met de opschriften van mijne hoofdstukken. Gaarne zal ik het handschrift van u terugontvangen, waarvan hij niet vermeldt of hij het gepubliceerd verlangt te zien, maar ik zal hem uit den aard der zaak onmiddellijk schrijven en hem voorstellen het bij een of ander tijdschrift in te zenden. En zoo is àl de zelfstandigheid mijner denkbeelden, welke hunne waarde ook wezen moge, hiermede te niet gedaan, al is ook mijn boek, oo het ooit eenige waarde hebben zal, niet geheel overbodig geworden, daar immers de moeilijkste arbeid bestaat in het toepassen van de theorie'.

Hoe de gedachte hem tegen de borst stuitte, om thans zelf iets in het licht te geven, hoewel hij door de meest sprekende bewijzen (de schets van 1844, een uitvoerigen brief aan Asa Gray van 5 Sept. 1857 enz.) Wallace zou kunnen overtuigen, dat hij reeds sedert veel langeren datum tot gelijkluidende gevolgtrekkingen gekomen is, bewijst het volgende extract uit een brief aan Lyell: 'Zeer gaarne zou ik thans een schets mijner algemeene denkbeelden geven in ongeveer een twaalftal bladzijden, maar ik kan mijzelf niet overreden dat ik dit eerlijkerwijze zou kunnen doen... Nu ik niet het voornemen had eenigerlei schets te geven, kan ik dat thans in goeden gemoede doen, omdat Wallace mij een omtrekschets van zijne meeningen gezonden heeft? Liever zou ik mijn geheele boek verbranden, dan dat hij of iemand anders zou kunnen denken, dat ik in deze onwaardiglijk gehandeld had. Vindt ge niet dat mij de handen gebonden zijn, doordien hij mij deze schets gezonden heeft?... Kon ik met goed geweten publiceeren, dan zou ik vooropstellen, dat ik aanleiding gevonden had om eene schets in het licht te geven in het feit, dat Wallace mij mijne eigene resultaten in omtrek heeft toegezonden.... En toch kan ik niet zeggen of het niet misschien laag en onwaardig zou zijn thans te publiceeren. Dit was mijn eerste indruk en ik zou er zeker naar gehandeld hebben, ware uw brief niet tusschenbeide gekomen.

Het is een prullige zaak om u mede lastig te vallen, maar gij weet niet hoe ge mij met uwen raad verplichten zoudt.

Indien ge geen bezwaar hebt, om dezen brief met uw antwoord aan Hooker toe te zenden, van wie ik ze dan hoop terug te ontvangen, dan zou ik de meening kennen van mijne

twee beste en trouwste vrienden. Deze brief is allerslordigst geschreven en ik schrijf hem, om het geheele onderwerp voor eenigen tijd uit mijne gedachten te bannen; ik ben uitgeput van het wikken en wegen.....

Vergeef mij, mijn goede vriend. Dit is een prullige brief, door prullige gevoelens beheerscht.....

Al schijnt het hard, dat ik aldus genoodzaakt zou zijn, mijne prioriteit, die zoovele jaren ouder is, te verliezen, zoo kan ik niet inzien dat dit tot de zaak afdoet. Eerste indrukken zijn meestal de juiste en het eerst heb ik gemeend, dat het onrechtmatig van mij zou zijn, thans te publiceeren'.

De onbevredigde gemoedsstemming, waarin Darwin blijkens deze brieven verkeerde, werd nog meer verduisterd, toen in diezelfde dagen roodvonk in zijn huisgezin uitbrak en in weinige dagen een zijner kinderen aan die ziekte overleed. Te midden van die droefheid kwam een gemeenschappelijk voorstel van Lyell en Hooker tot hem, om er hem toe over te halen gelijktijdig met de resultaten van Wallace's opstel, ook een overzicht van de zijnen in het licht te geven. In diepe neerslachtigheid schrijft hij aan Hooker: 'Ik zie uit uw brief dat gij de papieren dadelijk wenscht te ontvangen. Ik ben geheel uitgeput en tot niets in staat, maar ik zend u Wallace's opstel en het uittreksel van mijn brief aan Asa Gray, waarin in gebrekkigen vorm, alleen van de wijze waarop veranderingen tot stand kunnen komen, sprake is en niet de redenen ontvouwd worden, die mij doen gelooven dat soorten inderdaad veranderen. Ik vermoed dat het wel te laat zal zijn. Ik hecht er nauwelijks meer aan. Maar gij zijt al te edelmoedig om mij zooveel tijd en vriendelijkheid te offeren. Het is alleredelmoedigst, allervriendelijkst van u. Ik zend er mijn schets van 1844 bij, alleen omdat gij door uw eigen handschrift u zult kunnen overtuigen dat gij het gelezen hebt. Ik zelf kan er niet naar zien, zoo onverdraaglijk is mij dat. Verspil er niet veel tijd aan. Ik vind het laf van mijzelf, dat ik nog eenigszins over prioriteit bekommerd ben..... Ik zal alles doen wat gij verlangt..... Ik kan thans niet meer schrijven'.

De beide vrienden hadden intusschen, met de hun verstrekte gegevens, buiten hem om, alles dáárheen geleid, dat eene voor alle partijen bevredigende oplossing verkregen werd, en in de gedenkwaardige zitting van de 'Linnean Society' van 1 Juli

1858, werd door hen ter publicatie eene verhandeling aangeboden: ‘On the tendency of species to form varieties and on the perpetuation of varieties and species by natural means of selection by C. Darwin and A. Wallace,’ waarin zoowel het opstel van Wallace als de hen door Darwin toegezonden papieren tot één geheel vereenigd waren.

Zij voegden bij deze aanbieding een begeleidend schrijven, waarin zij in het kort verslag geven van het gebeurde en van de zelfstandigheid van beider aandeel in het gemeenschappelijke opstel getuigenis afleggen.

Nadat in de vergadering van Juli deze verhandeling was voorgelezen, vond daarover geenerlei bespreking plaats. Hooker beschrijft die vergadering als volgt: ‘de belangstelling was in de hoogste mate geprikkeld, maar het onderwerp was te nieuw en te onheilspellend voor de oude school, dan dat zij ongewapend in het strijdperk durfde treden. Na afloop der vergadering werd het met ingehouden adem besproken: de goedkeuring van Lyell en misschien tot op zekere hoogte ook de mijne, als zijn adjudant in deze zaak, hield de leden min of meer in bedwang, die anders zeker tegen de nieuwe leer zouden uitgevaren zijn’.

Zoo was dan de teerling geworpen en had de leer der natuurkeus hare intrede in de wereld gedaan. Wallace, die de grondgedachte zoo juist had gevat, had echter geen pijlen meer op zijn boog; Darwin daarentegen had nog de drie deelen, die eerlang het licht zouden hebben gezien en die zouden overvloeien van feiten en argumenten om die leer aan de ervaring te toetsen en te staven. Liever dan de bewerking hiervan te voleindigen, besloot hij welhaast, mede op aanraden zijner beide vrienden, ter aanvulling van het opstel dat door de ‘Linnean Society’ was gepubliceerd, een uittreksel te geven van de voornaamste punten, die in die drie deelen zouden zijn bijeengebracht.

Terwijl dit uittreksel ook aanvankelijk voor een tijdschrift bestemd was, bleek het al spoedig onder de bewerking in omvang toe te nemen en eerst tot een dunner, later tot een dikker deeltje aan te groeien, hoe Darwin er ook naar streefde zich tot het allernoodzakelijkste te beperken. Daaraan hebben wij het te danken dat de welbekende ‘Origin of Species’, die

op 24 November 1859 bij Murray het licht zag, zoo uitmunt door kortheid en kernachtigheid en dat dit werk door den rijkdom aan feiten en waarnemingen, van den aanvang af, in zoo hooge mate overtuigende kracht bezat.

Dat Darwin dit zelf gevoelde blijkt uit een brief aan Lyell, ter begeleiding van de laatste drukproeven van zijn nog niet verschenen werk. ‘Ik hoop dat gij alles zult lezen’, schrijft hij, ‘hetzij gij het droog vindt of niet, want ik ben zeker dat er geen enkele volzin is, die niet voor het geheele betoog van beteekenis moet geacht worden’, en verder in dienzelfden brief: ‘ik ben er innig van overtuigd, dat het onvermijdelijk noodzakelijk is, om òf tot het einde toe met mij mede te gaan, òf vast te houden aan de afzonderlijke schepping van iedere soort.....

Bedenk dat het meer van uwe uitspraak dan van mijn boek zal afhangen, of denkbeelden als de mijne reeds thans zullen worden aangenomen, dan wel verworpen; dat zij in de toekomst zullen worden aangenomen, daaraan twijfel ik niet’.

(*Slot volgt.*)

A.A.W. HUBRECHT.

De ‘Décadents’ in Frankrijk.

Sedert eenige jaren hoort men in Fransche dagbladen en tijdschriften van een groep dichters spreken als van ‘les décadents’, ‘les symbolistes’, of met een spotnaam als van ‘les déliquescents’. Nu en dan werd er, tot kenschetsing van de kunstrichting, welke deze dichters vertegenwoordigen, een sonnet van een hunner aangehaald en vermaakten zich de lezers met het zoeken naar de constructie van zonderlinge zinnen en naar de beteekenis van woorden, welke in geen woordenboek ter wereld te vinden zijn.

‘Grappenmakers, die het publiek voor den mal houden, en eens zien willen hoelang het hun zotte kunsten, hun mystificatiën, zal slikken’, zoo qualificeerde hen de een. ‘Visionairen, halve krankzinnigen, sommigen niet zonder talent, maar allen slachtoffers van de groote Nevrose onzer eeuw’, zoo noemde hen een ander. En de een, zoowel als de ander, vermaakte zich met hunne buitensporigheden, lachte, haalde de schouders op - en ging voorbij.

Tot voor korten tijd wisten slechts enkelen, dat deze heeren décadents, niet alleen zichzelven au sérieux nemen, maar dat zij een dichterschool in optima forma vormen, met een of twee door allen erkende hoofden, met een vasten uitgever (Léon Vanier, 19 quai St. Michel) en een eigen orgaan: *Le Décadent*. Sedert zij zich echter meer op den voorgrond drongen, sedert verschillende van hunne verzenbundels, in even keurigen vorm uitgegeven als de werken van de besten onder de hedendaagsche Fransche dichters, hun weg vonden naar de schrijftafel van hen die in poëzie belangstellen, is men van die dichterschool wat meer notitie gaan nemen, heeft men begrepen, dat men met uitlachen of ignoreeren niet verder zou komen, en dat het wellicht de moeite loonen zou zich rekenschap te geven

van hetgeen deze radicalen in de poëzie willen en vermogen.

Le Décadent, het orgaan, dat aanvankelijk in den vorm van een weekblad, op een eigen drukkerijtje, met zeer gebrekkige hulpmiddelen zoo goed en zoo kwaad als het ging werd gedrukt; toen, gedurende eenige maanden, ophield te verschijnen, en thans, sedert December 1887, als ‘revue littéraire bimensuelle’, in miniatuurformaat, 16 bladzijden groot, uit zijn asch is herrezen, helpt ons, waar wij naar hunne beginselen vragen, maar gedeeltelijk op den weg. De heeren zijn het onderling niet altijd eens.

In een der eerste nummers van het weekblad had zekere Pierre Vareilles van den ‘poète decadent’ in decadententaal gezegd:

‘Le public qu'il lui faut c'est une troupe sélecte d'amis intelligents, capables d'intellecter ses verbes quintessenciés... Il n'est pas un producteur. Il peut perpétrer un sonnet environ tous les six mois... Dans chacun de ses mots il met une portion de son âme immarcessible et on s'imagine inhaler en le lisant les spires d'une vie humaine.

Sa pensée n'apparaît pas toujours clarissime au premier coup d'oeil, elle est souvent énigmorphe. Pour la tourbe lecturière c'est du volapuk, mais pour l'aristocratie littéraire c'est un élixir désordinaire bon pour démorboser par ces temps de banalité spleenatique’.

Veertien dagen nadat dit gedrukt was nam de Directeur van *Le Décadent*, Anatole Baju, zelf het woord om te verklaren dat de décadents niet ‘forcément incompréhensibles’ waren. De ware ‘Décadence’, als letterkundige school - zeide Baju - is niet die, welke slechts door een kring van ingewijden wil gewaardeerd worden en onbegrijpelijk wil blijven voor de lezende menigte. De letterkundige Décadence heeft integendeel slechts één doel: de taal alle gedachten, alle sensaties, alle schakeeringen hoe fijn ook, te doen weergeven; nieuwe woorden te scheppen, ‘capables de serrer l'idée dans ses reflets les plus fugitifs’. Dat is - voegde hij er bij - een werk van mannen en van letterkundigen, niet een spel voor zenuwachtige kwâjongens.

Maar de natuur bleek sterker dan de leer. In spijt van de verstandige voornemens van den heer Anatole Baju, werd zijn blad week aan week gevuld met ‘élixirs désordinaires’, met ‘verbes quintessenciés’, die zeer dikwijls erg ‘énigmorphes’

waren, portiën ‘immarcessible’ ziel, de bevatting van een gewoon menschenverstand te boven gaande.

Het zou een misschien zeer dankbaar, maar, in mijne oogen, onrechtvaardig werk wezen, een bloemlezing te geven van al de uitmiddelpuntigheden waaraan de décadents zich hebben schuldig gemaakt en nog dagelijks schuldig maken. Elke richting, en vooral elke nieuwe richting heeft in zijn arrière-ban steeds een schaar van bijloopers, die in de eerste plaats de fouten van hun aanvoerders overnemen, hun eigenaardigheden overdrijven, en zoo een spotvorm leveren van de school wier leerlingen zij zich noemen.

Voor eene eerlijke beoordeeling van eene letterkundige richting behoort men het werk van de erkende hoofden te bestudeeren.

Het zijn voornamelijk twee dichters, op wie de décadents zich telkens beroepen, en die gezegd kunnen worden aan het hoofd dezer letterkundige richting te staan, al hebben zij ook elk een zeer sprekend, van elkander onderscheiden karakter, waardoor zij in de ééne richting als het ware twee verschillende stroomingen vertegenwoordigen. Hunne namen zijn: P a u l V e r l a i n e en S t é p h a n e M a l l a r m é .

Wie het eerst den naam *décadents* voor deze allerjongste richting van de Fransche poëzie heeft uitgevonden, is nog niet bekend. Maar die naam, wellicht als spotnaam bedoeld, is als eerenaam door de nieuwe dichterschool aangenomen, en onder het vaandel van *décadents* zetten zij, bespotting en verguizing trotseerend, den strijd moedig voort.

In een zijner merkwaardige *Essais de psychologie contemporaine* geeft Paul Bourget zijn theorie van de décadence ongeveer in deze termen:

De maatschappij is een organisme. Als organisme lost zij zich op in eene vereeniging van kleinere organismen, die op hunne beurt eene vereeniging van kleine cellen vormen. De individu is zulk een maatschappelijke cel. Wil het geheele organisme met kracht werken, dan is het volstrekt noodig dat de verschillende organismen, waaruit het bestaat, met kracht werken, maar met een ondergeschikte kracht. En opdat die verschillende organismen met kracht werken, is het eveneens noodig dat de kleine cellen, waaruit zij bestaan, met kracht

werken, maar alweer met ondergeschikte kracht. Werkt nu die kracht der kleine cellen onafhankelijk van de andere organismen, dan houden deze, die het geheel vormen, insgelijks op, hun kracht ondergeschikt te maken aan de kracht van het geheel. De anarchie, welke hieruit ontstaat, brengt het verval, de décadence, van het geheel te weeg. Het maatschappelijk organisme ontsnapt niet aan deze wet, welke ook de ontwikkeling en het verval beheerscht van dat andere organisme, hetwelk men de taal heet. Een style de décadence is, volgens Bourget, die waarin de eenheid van het boek zich oplost om plaats te maken voor de zelfstandigheid van de bladzijde, waarin de eenheid van de bladzijde wijkt voor de zelfstandigheid van de zinsnede, en deze weder plaats maakt voor de zelfstandigheid van het woord.

Een letterkunde, een poëzie, die zulk een stijl tot de hare maakt, heeft geen toekomst; zij draagt de kiem van haar ondergang in zich zelve. De verbastering, de vervalsching van de levende taal, waaraan zij zich schuldig maakt, de spitsvondigheid en oververfijning, waarmede zij, met miskenning van het karakter der taal, nieuwe woorden samenknutselt, maakt haar onverstaanbaar voor de volgende geslachten.

Van zulk eene poëzie der décadence was Charles Baudelaire, de dichter der *Fleurs du mal*, de eminente vertegenwoordiger. Hij zocht in het leven en in de kunst bij voorkeur het gekunstelde, het kwijnende, het ziekelijke op. Zijn gewone gemoedsstemming is het *spleen*, zijne opvatting van de liefde die van een mystieken wellusteling. Hij zoekt indrukken van al wat terugstootend en weerzinwekkend is, van al wat onrein is en op dood en ontbinding wijst (*La charogne, Une martyre, Un Voyage à Cythère*). En aan dit alles geeft hij, bij groote meesterschap over den vorm, uiting in een taal, kunstig en ongemeen, verfijnd en pretentieus - een taal der décadence.

Van dezen Baudelaire zijn Paul Verlaine en Stéphane Mallarmé de rechtstreeksche geestelijke afstammelingen.

Een stormachtig leven heeft de den 30^{en} Maart 1844 te Metz geboren V e r l a i n e achter zich. Niet alleen schijnt hij in de Commune betrokken te zijn geweest, maar handelingen van zeer ernstigen aard, waarover zijn biografen zich slechts in bedekte termen schijnen te kunnen uitlaten, hebben den dichter na 1870 een tijdlang uit de samenleving gebannen. Vóór dien

tijd had hij reeds naam gemaakt als dichter van *de Poemes Saturniens* (1865), van *Les fêtes galantes* (1866) en van *La bonne chanson* (1870).

Verlaine's allereerste gedichten verschenen naast die van Coppée, van Sully Prudhomme en van zoovele anderen, die Leconte de Lisle als hun meester erkenden, in de bekende verzameling der zoogenaamde *Parnassiens*. Zijn eerste bundel, de *Poèmes Saturniens*, zag nagenoeg tegelijk met Coppée's eersteling *Le reliquaire* het licht. In den vorm herkent men den leerling van Leconte de Lisle, maar de invloed van Baudelaire is reeds duidelijk merkbaar. Iets onrustigs, iets onheilspellends, satanisch als men wil, dat, naar een karikatuurportret van Emile Cohl te oordeelen (in *Les Hommes d'aujourdhui*), het uiterlijk van dezen dichter met het onmatig hooge voorhoofd en den gedeukten schedel kenmerkt, vindt men reeds in deze eerste gedichten. Onjuist geteekende beelden, gelijk men ze enkel soms in den droom ziet, geeft Verlaine bijvoorbeeld in dit couplet:

> La lune plaquait ses teintes de zinc
> Par angles obtus;
> Des bouts de fumée en forme de cinq
> Sortaient drus et noirs des hauts toits pointus.

Onbegrijpelijk is de opeenvolging en dooreenhaspeling van impressiën, van sensaties, van kleuren en beelden, in een gedicht als het volgende:

> Le souvenir avec le crépuscule
> Rougeoie et tremble à l'ardent horizon
> De l'espérance en flamme qui recule
> Et s'agrandit ainsi qu'une cloison
> Mystérieuse, où mainte floraison
> - Dahlia, lis, tulipe et renoncule -
> S'élance autour d'un treillis et circule
> Parmi le maladive exhalaison
> De parfums lourds et chauds, dont le poison
> - Dahlia, lis, tulipe et renoncule, -
> Noyant mes sens, mon âme et ma raison,
> Mêle dans une immense pâmoison
> Le souvenir avec le crépuscule.

Een jaar later volgden *Les fêtes galantes*, kleine gekunstelde versjes in 18e-eeuwschen trant, gelijk ze in de school van Dorat vervaardigd werden. Als bevallige, zangrijke pastiches zijn de volgende tot een dame gerichtte verzen zeker niet te versmaden:

> Votre âme est un paysage choisi
> Que vont charmant masques et bergamasques,
> Jouant du luth et dansant et quasi
> Tristes sous leurs déguisements fantasques.
>
> Tout en chantant sur le mode mineur
> L'amour vainqueur et la vie opportune,
> Ils n'ont pas l'air de croire à leur bonheur,
> Et leur chanson se mêle au clair de lune,
>
> Au calme clair de lune de Watteau,
> Qui fait rêver les oiseaux dans les arbres
> Et sangloter d'extase les jets d'eau,
> Les grands jets d'eau sveltes parmi les marbres.

De beide eerste bundels wekten groote verwachtingen en een oogenblik scheen het alsof Verlaine met Coppée om den voorrang onder de jongere dichters zou strijden. Onder de 21 kleine gedichten, welke het bundeltje *La bonne chanson* vormen, is er meer dan een, die door den dichter van de *Poèmes modernes* had kunnen geschreven zijn. Het is datzelfde lenige zangerige vers, diezelfde manier van aan de meeste alledaagsche woorden en uitdrukkingen een draai te geven, een plooi in het vers, een omlijsting, er een licht op te laten vallen, waardoor ze een dichterlijke kleur ontvangen. De ‘note nouvelle’ door Coppée een jaar vroeger aangeslagen, werd met groot talent door Verlaine nagezongen. Bijvoorbeeld in dit kijkje uit den spoortrein:

> Le paysage dans le cadre des portières
> Court furieusement, et des plaines entières
> Avec de l'eau, des blés, des arbres et du ciel
> Vont s'engouffrant parmi le tourbillon cruel
> Où tombent les poteaux minces du télégraphe
> Dont les fils ont l'allure étrange d'un paraphe.

Of in dezen aanhef:

> En robe grise et verte avec des ruches,
> Un jour de juin que j'étais soucieux,
> Elle apparut souriante à mes yeux
> Qui l'admiraient sans redouter d'embûches.

Of eindelijk in deze Sérénade:

> Avant que tu ne t'en ailles,
> Pâle étoile du matin,
> - Mille cailles
> Chantent, chantent dans le thym -
>
> Tourne devers le poëte,
> Dont les yeux sont pleins d'amour;
> - L'alouelte
> Monte au ciel avec le jour -
>
> Tourne ton regard qui noie
> L'aurore dans son azur;
> - Quelle joie
> Parmi les champs de blé mur! -
>
> Puis fais luire ma pensée
> Là bas - bien loin, oh bien loin!
> - La rosée
> Gaîment brille sur le foin -
>
> Dans le doux rêve où s'agite
> Ma mie endormie encor....
> - Vite, vite
> Car voici le soleil d'or. -

Doch de melodieuze klank van deze ‘bonne chanson’ zou door het gebulder van het kanon worden overstemd. Men schreef Juli 1870. En wie had er nog ooren voor minneliederen en zoete zangen? Het bundeltje werd nauwelijks opgemerkt.

En nu begon voor Verlaine een zwarte tijd. Welke rol hij tijdens den oorlog en in de Commune gespeeld heeft, welk

misdrijf men hem ten laste legde, weet ik niet met zekerheid. Genoeg dat hij verdween uit de kringen, waarin men hem tot nog toe had ontmoet, verdween uit de maatschappij, verdween ook uit de herinnering van velen, die zijn eerste verzen met instemming hadden begroet.

Ruim tien jaren verliepen er. Daar verscheen in 1881 bij den uitgever van de werken der Société Générale de librairie Catholique, Victor Palmé, die het *sustinni palmas domini* tot devies voert, een vrij omvangrijke bundel met den titel *Sagesse*.

De naam van den auteur, Paul Verlaine, kwam sommigen niet onbekend voor. Was het niet zekere Verlaine, van wien men voor jaren wel eens had hooren spreken, en die toen als volgeling van Baudelaire eenigen opgang had gemaakt? De voorrede van den nieuwen bundel liet geen twijfel over. Daarin toch bekende de dichter, dat hij langen tijd op een dwaalweg had verkeerd, dat hij deel had genomen aan het zedebederf van zijn tijd, dat hij de vervaardiger was van ‘des vers sceptiques et tristement legers’, maar dat God, door welverdiende smarten, hem had gewaarschuwd en hij thans, als gehoorzaam zoon der Kerk, de minste in verdiensten maar vol goeden wil, de knie boog voor het lang door hem miskende altaar.

En wat gaf de bekeerde in zijn nieuwe gedichten? Vrome rijmelarijen, geversificeerde dogmatiek misschien? Volstrekt niet. Er gaat door deze gedichten een stroom van zuivere poëzie in den schoonsten, aangrijpendsten vorm. Geen mystieke bombast, maar de eenvoudigste, soms naïeve uiting van een diep godsdienstig geloof treft ons in deze verzen. Er is iets zeer innigs in dit lied op de maagd Maria:

> Je ne veux plus aimer que ma mère Marie.
> Tous les autres amours sont de commandement..
>
> Et comme j'étais faible et bien méchant encore,
> Aux mains lâches, les yeux éblouis des chemins,
> Elle baissa mes yeux et me joignit les mains,
> Et m'enseigna les mots par lesquels on adore.

Nu eens geeft zijn berouwvol hart hem een zangrijk lied op de lippen met dezen aanhef:

Ecoutez la chanson bien douce
Qui ne pleure que pour vous plaire.
Elle est discrète, elle est légère:
Un frisson d'eau sur de la mousse!

dan weêr herinnert hij zich zijn mannelijken leeftijd, ‘noir d'orages et de fautes’, zijn

Coeur pirate, épris des seules côtes
Où la révolte naisse;

om de volle diepte van zijn geloof uit te storten in dat aangrijpend gesprek met zijn God, die tot hem gezegd heeft: ‘Mon fils il faut m'aimer’, maar dien hij zich niet waardig acht lief te hebben.

Wanneer die God hem toeroept:

Il faut m'aimer...
Mon amour est le feu qui dévore à jamais
Toute chair insensée, et l'évapore comme
Un parfum...

Aime. Sors de la nuit. Aime. C'est ma pensée
De toute éternité, pauvre âme délaissée,
Que tu dusses m'aimer, moi seul qui suis resté;

dan blijft hij aarzelen en antwoordt:

Seigneur, j'ai peur. Mon âme en moi tressaille toute.
Je vois, je sens qu'il faut vous aimer. Mais comment?....
Et je vous dis: de vous à moi quelle est la route?

Tendez-moi votre main, que je puisse lever
Cette chair accroupie et cet esprit malade.

Zijn God spreekt hem moed in, sterkt en vertroost hem:

Laisse aller l'ignorance indécise
De ton coeur vers les bras ouverts de mon Eglise
Comme la guêpe vole au lis épanoui.

Approche-toi de mon oreille. Epanches-y
L'humiliation d'une brave franchise.
Dis-moi tout sans un mot d'orgueil ou de reprise
Et m'offre le bouquet d'un repentir choisi.

En dan, bid:

Qu'il te soit accordé, dans l'exil de la terre,
D'être l'agneau sans cris qui donne sa toison,
D'être l'enfant vêtu de lin et d'innocence,
D'oublier ton pauvre amour-propre et ton essence,
Enfin de devenir un peu semblable à moi..

Daarop barst de dichter los:

Ah, Seigneur, qu'ai-je? Hélas! me voici tout en larmes,
D'une joie extraordinaire: votre voix
Me fait comme du bien et du mal à la fois,
Et le mal et le bien, tout a les mêmes charmes....
J'ai l'extase et j'ai la terreur d'être choisi.
Je suis indigne, mais je sais votre clémence.
Ah! quel effort, mais quelle ardeur! Et me voici
Plein d'une humble prière, encor qu'un trouble immense
Brouille l'espoir que votre voix me révéla,
Et j'aspire en tremblant.
- Pauvre âme, c'est cela!

Het is verwonderlijk, en toont wellicht hoe men ook in Frankrijk, ondanks al zijn talent, niet doordringt wanneer men niet tot zekere letterkundige kringen behoort, dat zulke verzen zeven jaren lang zoo goed als onbekend hebben kunnen blijven, en dat eerst onlangs door Jules Lemaître de aandacht op dit gedicht gevestigd is als bevattende ‘quelques uns des vers le plus tendres, les plus pénétrants, les plus réligieux qu'on ait écrits’.

Doch dit alles, - al komt er ook onder de gedichten in *Sagesse* veel voor wat gezocht en onverstaanbaar is - toont ons nog niet den eigenlijken aanvoerder der ‘décadents’, den man

die zijn volgelingen niet aarzelen 'le plus grand poëte de tous les temps'[1] te noemen.

Om dien te vinden moet men de bundels *Romances sans paroles* en vooral *Jadis et naguère* opslaan. Van de *Romances* schijnt de eerste uitgaaf reeds lang voor *Sagesse* 1874 verschenen te zijn; maar eerst veel later, ongeveer te gelijk met *Jadis et naguère* (1884), is de bundel bekend geworden.

Schimmen, nachtelijke visioenen, onbestemde klachten en kreten zonder onderling verband, in zonderlinge versvormen, in gekruiste vrouwelijke rijmen, in verzen van 11 en 13 voeten, wisselen af met allerbekoorlijkste eenvoudige kleine zangen, die der naïeve volkspoëzie schijnen afgeluisterd.

Hoe zangerig melancoliek klinkt niet:

Il pleure dans mon coeur
Comme il pleut sur la ville
Quelle est cette langueur
Qui pénètre mon coeur?

C'est bien la pire peine
De ne savoir pourquoi,
Sans amour et sans haine,
Mon coeur a tant de peine.

Hoe gezocht en onmuzikaal daarentegen deze strophen uit een der *Paysages belges*, met het opschrift *Charleroi*:

On sent done quoi?
Des gares tonnent,
Les yeux s'étonnent,
Où Charleroi?

Parfums sinistres!
Qu'est ce que c'est?
Quoi bruissait
Comme des sistres?

1) Anatole Baju, L'école décadente. Paris, 1887, p. 21.

De regel van 13 en 11 voeten moet, volgens Verlaine, muziek geven aan het vers:

> De la musique avant toute chose,
> Et pour cela préfère l'Impair
> Plus vague et plus soluble dans l'air,
> Sans rien en lui qui pèse ou qui pose.

Kleur mag het vers niet hebben, niets dan nuance:

> Car nous voulons la Nuance encor,
> Pas la Couleur rien que la nuance!
> Oh! la nuance seule fiance
> Le rêve au rêve et la flûte au cor!

Scherpe geestigheid, welsprekendheid vliede de dichter als de pest: van het rijm, ‘ce byou d'un sou’, mag niet veel werk gemaakt worden: muziek, altijd maar muziek:

> Et tout le reste est littérature.

Onder de heerschappij van zulk een *Ars poetica* schrijft Verlaine verzen van 13 voeten als in le *Sonnet boiteux*, waarin hij tegen Londen uitvaart, en dat aldus aanvangt:

> Ah! vraiment c'est triste, ah! vraiment ça fait trop mal.
> Il n'est pas permis d'être à ce point infortuné.
> Ah! vraiment c'est trop la mort du naïf animal
> Qui voit tout son sang couler sous son regard fané.
> Londres fume et crie. O quelle ville de la Bible!

Men zou de volgende verzen uit *Pantoum, négligé* zeker voor een dolle grap, een parodie houden, wanneer men dezen somberen poëet tot grappen maken in staat achtte, en er niet onder de ernstige gedichten even onbegrijpelijke dingen voorkwamen:

> Trois petits pâtés, ma chemise brâle.
> Monsieur le curé n'aime pas les os.
> Ma cousine est blonde, elle a nom Ursule,
> Que n'émigrons-nous vers les Palaiseaux.

Ma cousine est blonde, elle a nom Ursule.
On dirait d'un cher glaïeul sur les eaux
Vivent le muguet et la campanule!
Dodo, l'enfant do, chantez, doux fuseaux!

Kaléidoscope, gelijk de titel luidt van een der gedichten uit *Jadis et Naguère*, zou de titel van vele dier gedichten kunnen zijn: men ziet kleuren, of, gelijk Verlaine liever wil, nuances, die verschillende telkens van vorm veranderende figuren vormen, maar geen enkel beeld dat men vasthouden kan. Woordenreeksen, raadselachtige uitroepen, geheimzinnige, geheel of gedeeltelijk onverstaanbare regels volgen elkander zonder overgang, zonder begrijpelijk verband op. In dezen trant:

Dans une rue, au coeur d'une ville de rêve,
Ce sera comme quand on a dejà véeu:
Un instant à la fois très vague et très aigu...
O ce soleil parmi la brume qui se lève!

O ce cri sur la mer, cette voix dans les bois!
Ce sera comme quand on ignore les causes:
Un lent réveil après bien des métempsychoses:
Les choses seront plus les mêmes qu'autrefois.

Dans cette rue au coeur de la ville magique
Où des orgues moudront des gigues dans les soirs,
Où les cafés auront des chats sur les dressoirs,
Et que traverseront des bandes de musique.

Men krijgt van zulke verzen een indruk als die, welke door den dichter elders, bij de beschrijving van een drukkende zomerhitte, aldus wordt weergegeven:

Une rotation incessante de moires
Lumineuses étend ses flux et ses reflux.

Of wel Verlaine vertelt onbegrijpelijke verhalen, door hemzelven ‘fantômes moroses’ en ‘visions de fin de nuit’ genoemd, waarin de duivel een groote rol speelt. Bijvoorbeeld, in *La grâce*, het verhaal van de gravin, die ter wille van haren

minnaar, haren man doodde, en nu, met het afgehouwen hoofd van haren heer gemaal in de hand, met dit ‘sprekend menschenhoofd’, waaruit zij de stem van Satan meent te vernemen, een gesprek voert.

En toch, te midden van al dat onbegrijpelijke en weerzinwekkende, ontvangt men telkens weer den indruk, dat men met een man te doen heeft, die, wat er ook bij hem uit de voegen geraakt moge zijn, in zijn onaantrekkelijk en ziekelijk lichaam - Verlaine brengt een goed deel van zijn leven in het hospitaal door - een dichterziel huisvest, en wat beters verdient dan uitgelachen of doodgezwegen te worden.

Naast Verlaine staat S t é p h a n e M a l l a r m é . Misschien is het juister te zeggen dat zij elk aan het hoofd staan van een groep; en niet onmogelijk is het dat beide groepen zich allengs verder van elkaar zullen verwijderen, om na verloop van eenigen tijd wellicht vijandig tegenover elkander te staan. Reeds hoort men hier en daar een oorlogskreet aanheffen; de *Décadent*, die slechts een enkele maal den naam van Mallarmé noemt, en op den naam van Verlaine dien van M a u r i c e d u P l e s s y s pleegt te laten volgen, spreekt sedert eenigen tijd met geringschatting van de zoogenaamde ‘symbolistes’, en ‘instrumentistes’. ‘Les Décadents - zegt het blad - sont ceux qui demeurent fidèles à leurs principes; Paul Verlaine et Maurice du Plessys ne feront jamais une concession en faveur du succès... Les autres ne sont que les parasites de notre idée.’

Dat hij groote ‘concessies’ zou doen, kan men van Mallarmé moeielijk beweren, veeleer dat hij in de dolste uitersten vervalt, en dat, bij zijn verzen vergeleken, die van Verlaine verstandig, eenvoudig en helder als glas schijnen.

Mallarmé en zijn volgelingen vermeien zich in ellipsen, in de barokste constructies, in woordkoppelingen en adjectieven, die den meest oplettenden en goedwilligen lezer wanhopend maken. Zij vinden analogiën, waar een gewoon menschenverstand die in de verste verte niet bespeurt. De gedachte wordt niet door het beeld gekleurd, toegelicht; maar het beeld (het s y m b o o l) treedt in de plaats van de gedachte. Zoo worden de gedichten dezer symbolisten in den volsten zin raadsels, die men ontcijferen moet.

Mallarmé (geboren te Parijs in 1842) bracht een gedeelte van zijn

leven in Engeland door, leerde daar de gedichten van den Amerikaan Edgar Allan Poe kennen, en volbracht het reuzenwerk Poe's geniaal phantastische scheppingen in het Fransch te vertalen. Zijn eigen oorspronkelijk werk bestaat uit niets dan uit eenige hier en daar verspreide gedichten, voor een groot deel sonnetten, en uit een eenigszins omvangrijker herdersdicht *L'après-midi d'un Faune* (1876). Het heet, dat hij sedert tien jaar en langer aan een werk arbeidt, dat verschillende deelen groot zal worden, en 'l'explication orphique de la terre' zal bevatten. Naar hetgeen de dichter daaronder verstaat moet men maar niet raden, en men zal het misschien wel nooit te weten komen. Bij Mallarmé geeft men, na eenige vergeefsche martelingen, in den regel de poging om te begrijpen op.

Op een eenigszins talrijk publiek van lezers rekent de dichter dan ook blijkbaar niet: zijn vertaling van *The Raven* van Poe is in folio met groote witte randen, met illustraties van Manet uitgegeven en kost niet minder dan 25 franken. Zijn *Après-midi d'un Faune*, in groot 8°, is, versierd met een paar wonderlijke schetsteekeningen eveneens van Manet, slechts in een klein getal exemplaren gedrukt. Toch is het aantal van hen, die Mallarmé's herdersdicht begrijpen, wellicht nog kleiner dan dit aantal exemplaren.

Catulle Mendès tracht den dichter van *L'apres-midi d'un Faune* te verdedigen. Hij vindt zijn verzen zonderling, spitsvondig, gewrongen, maar niet 'absolument obscurs.' Doch wanneer men hem vraagt, om iets van den inhoud of de beteekenis van het gedicht te vertellen, zegt hij: 'Raconter ce poème? Il serait plus aisé peut-être de noter le chant d'un rossignol.'

Behalve naar de beteekenis der woorden, moet men in dit herdersdicht voortdurend zoeken naar het onderwerp dat bij het werkwoord behoort, en raden naar het woord, waarop het betrekkelijk voornaamwoord betrekking heeft. Men hoore slechts dezen aanhef van het gedicht. De boschgod spreekt:

> Ces nymphes, je les veux perpétuer. Si clair,
> Leur incarnat léger, qu'il voltige dans l'air
> Assoupi de sommeils touffus. Aimai-je un rêve?
> Mon doute, amas de nuit ancienne, s'achève
> En maint rameau subtil, qui, demeuré les vrais
> Bois mêmes, prouve, hélas! que bien seul je m'offrais

Pour triomphe la faute idéale des roses -
Réfléchissons... ou si les femmes dont tu gloses
Figurent un souhait de tes sens fabuleux!

Mijn lezers zullen mij op mijn woord moeten gelooven, wanneer ik hun verzeker, dat de overige honderd regels, op een enkelen na, geen helderder zin gegeven; al wil ik gaarne aannemen dat voor wie de geheimen weet te ontraadselen, de beteekenis van het gedicht poëtisch, philosophisch, symbolisch is in de hoogste mate, en het tot die 'poésie quintessenciée' behoort, die zich tot taak heeft gesteld uit de dingen 'le parfum le plus intense' te trekken, 'pour produire en quelques instants une sarabande de visions frappantes'[1].

Van Mallarmé is liet sonnet, indertijd ook door Damas in zijne 'Haagsche omtrekken' aangehaald en waarvan de eerste strophe uit de volgende geheimzinnige klanken bestaat:

Le silence déjà funèbre d'une moire
Dispose plus qu'un pli seul sur le mobilier
Que doit un tassement du principal pilier
Précipiter avec le manque de mémoire.

Eén gedicht van Mallarmé is mij onder de oogen gekomen, waarin de dichter zijn symbolisme voor een oogenblik schijnt te laten varen, om, in nagenoeg verstaanbare taal, een dichterlijk beeld te geven van die arme 'mendieurs d'azur', die door het ongeluk achtervolgd worden en door het leven dwalen,

Mordant au itron d'or de l'idéal amer.

Sommigen, de minst ongelukkigen onder hen, blijven verheven in hun smart, en wanneer zij hunne tranen in verzen overgieten, luistert de schare en knielt voor hen neer. Maar er zijn anderen, wien even bittere tranen langs de bleeke wangen vlooien, -

Mais vulgaire ou burlesque est le sort qui les roue.

1) *Le Décadent* van 11 September 1886.

Ils marchent sous le fouet d'un squelette rageur,
Le G u i g n o n , dout le rire édenté les prosterne.
S'ils vont, il grimpe en croupe et se fait voyageur,
Puis, le torrent franchi, les plonge en une mare
Et fait un fou crotté du superbe nageur.

Malheureux sans l'orgueil d'une austère infortune,
Dédaigneux de venger leurs os à coups de bec,
Ils convoitent la haine et n'ont que la rancune.

Lès poètes savants leur prêchent la vengeance
Et ne sachant leur mal et les voyant brisés
Les disent impuissants et sans intelligence.

Quand chacun a sur eux craché tous ses dédains,
Nus, ensoiffés de grand et priant le tonnerre,
Ces Hamlet abreuvés de malaises badins,

Vont ridiculement se pendre au reverbère.

Deze twee, Verlaine en Mallarmé, zijn, ter rechter en ter linker, de beide zuilen van het - *Décadisme*.

Décadence was eerst het woord voor deze ‘marche ascensionelle de l'humanité vers des idéals réputés inaccessibles’. Zoo iets als *lucus a non lucendo* dus. Maar het kon misverstand geven. De onvermoeide Anatole Baju, de ijverigste apostel der nieuwe leer, vond een ander woord: *Décadisme*. ‘Un mot de génie’, verklaart Verlaine in het jongste nummer van *Le Décadent*, ‘et qui restera dans l'histoire littéraire’. Wel blijft aan het epitheton *décadent* nog altijd iets vernederends, het begrip van verval, hangen, maar - zegt alweer Verlaine - dat scheldwoord is niettemin schilderachtig, ‘très automne, très soleil couchant’.

Om en onder deze twee hoofdmannen dwarrelen en krioelen een aantal poëtasters, sommigen zeer productief, anderen in hun kring vooral beroemd door hetgeen zij niet deden.

Allereerst de reeds genoemde d u P l e s s y s , de dandy van het gezelschap; naar de beschrijving, welke Baju ons van hem geeft, de gepommadeerdste, walgelijkste fat, dien men zich

denken kan. Du Plessys heeft nagenoeg niets geschreven. Volgens zijn eigen ‘schilderachtige’ uitdrukking - wat die heeren al niet schilderachtig vinden! - is hij alleen ‘apte à ne rien faire’. Hij zou wel meer hebben willen schrijven, maar ‘son incurable mépris de l'écriture l'empêche de prendre la plume’. Baju vergelijkt hem bij Socrates: ‘als Socrates heeft hij niets geschreven, maar als Socrates heeft hij gedacht.’ ‘Jeune et quasiment vierge de toutes sortes de productions, il n'en est pas moins une sorte d'Atlas portant sur son épaule le ciel tempêtueux du monde Décadent.’ De enkele verzen van du Plessys, welke in *Le Décadent* geplaatst werden, onderscheiden zich door niets van de gewone decadentenpoëzie. Maar hij schijnt de raadgever en leidsman van enkele jongeren te zijn.

Du Plessys staat aan de zijde van Verlaine; aan die van Mallarmé treffen wij o.a. Jules Laforgue, in wien de duisterheid, het onsamenhangende van de gedachten en de excentriciteit van den vorm hun toppunt hebben bereikt.

Laforgue is slechts 26 jaar oud geworden en den vorigen winter gestorven. Hij schreef een gedicht *Imitation de Notre-Dame la Lune*, een beschrijving van de denkbeeldige dieren- en plantenwereld der planeten en een bundel verzen *Les Complaintes*. Rythmus en rijm, gelijk de Fransche dichters die tot nu toe opvatten, vinden in de oogen van dezen dichteranarchist geen genade. Hij schrijft in dezen trant:

> Il bruine.
> Dans la forêt mouillée, les toiles d'araignées
> Ploient sous les perles d'eau et c'est leur ruine.
> Soleils plénipotentiaires des travaux des Pactoles des plaines
> Où êtes vous ensevelis?

Of wel als in de *Imitation de Notre-Dame la Lune*:

> Salut, lointains crapauds ridés, en sentinelles
> Sur les pics, claquant des dents à ces tourterelles
> Jeunes qu'intriguent vos airs!
>
> Et vous, foetus voûtés, glabres contemporains
> Des sphinx brouteurs d'ennuis aux moustaches d'airain,
> Qui dans le clapotis des grottes basiliques,
> Ruminez l'Enfin! Comme une immortelle chique!

Karakteristiek eindelijk is in de *Préludes autobiographiques*, welke als inleiding voor een geheele reeks wonderlijke Complaintes dienst doet, deze ontboezeming van den dichter:

> o Mystère!
> Quel calme chez les astres! ce train-train sur terre!
> Est-il Quelqu'un, vers quand, à travers l'infini
> Clamer l'universel *lamasabaktani*?....
>
> Oh! qu'il n'y ait personne et que Tout continue!
>
> Que Tout se sache seul au moins, pour qu'il se tue!
> Draguant les chantiers d'étoiles, qu'un Cri se rue,
> Mort! emballant en ses linceuls aux clapotis
> Irrévocables, ces sols d'impôts abrutis!
> Que l'Espace ait un bon haut-le-coeur et vomisse
> Le Temps nul, et ce Vin aux geysers de justice!
> Lyres des nerfs, filles des Harpes d'Idéal
> Qui vibriez, aux soirs d'exil, sans songer à mal,
> Redevenez plasma! Ni Témoin, ni spectacle!
> Chut, ultime vibration de la Débacle,
> Et que Jamais soit Tout, bien intrinsèquement,
> Très hermétiquement, primordialement!

Laforgue heeft het woord gevonden voor deze soort van poëzie. Dit is l'u l t i m e v i b r a t i o n d e l a D é b a c l e!

Men behoort bij de beoordeeling van deze ultra-radicalen onder de Fransche dichters van den jongsten tijd te onderscheiden, en er zich voor te wachten, de meesters verantwoordelijk te stellen voor de buitensporigheden van hunne leerlingen of van hen, die zich hunne leerlingen heeten. Zoo heeft men, naar het mij voorkomt, te veel gewicht gelegd op sommige zonderlinge theorieën, gelijk die der kleuren van de klinkers, welke het allereerst door Rimbaud, in zijn sonnet *Voyelles* aangegeven, en later door René Ghil in zijn *Traité du Verbe* ontwikkeld werd. Wilde men deze theorie als ernstig en als inderdaad door de school aangenomen beschouwen, dan zou men

tusschen de theoretici althans eenstemmigheid mogen verwachten. Die eenstemmigheid nu ontbreekt. Terwijl Rimbaud schreef:

> A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,
> Je dirai quelque jour vos nuances latentes;

ziet Ghil de I blauw, de U geel en de O rood. Men moet het dus met deze ‘graphie’ der gedachten, die zich ook tot de medeklinkers uitstrekt, niet te nauw nemen.

Evenzeer behoort men te onderscheiden tusschen hen, die te goeder trouw de manier der meesters volgen, door overdrijving en excentriciteit trachtende te vergoeden wat hun aan talent onsbreekt, en die anderen die, gelijk Charles Morice, Jean Moréas, om de aandacht op zich te vestigen en origineel te lijken, misschien ook louter voor de grap, een tijdlang meeliepen, maar voor goed tot de gezonde rede en de gezonde poëzie zullen terugkeeren of reeds teruggekeerd zijn.

Waar mannen als Paul Verlaine, zonder aan de taal of de rede geweld te doen, hun dichterlijke indrukken van de vreugden, de pijnen, de hartstochten dezer wereld in een kunstvorm gieten, door een vrijer behandeling van het vers, door schilderachtige zinwendingen, of een kleurrijk woord aan geestelooze conventie en banaliteit den oorlog verklarende, daar luistert men en geniet. Maar waar de kunst gezocht wordt in het duistere en gewrongene, in de handigheden van een goochelaar, de sprongen van een acrobaat of de grimassen van een clown, daar zeg ik met Alceste:

> Ce style figuré, dont on fait vanité,
> Sort du bon caractère et de la vérité;
> Ce n'est que jeu de mots, qu'affectation pure,
> Et ce n'est point ainsi que parle la nature.

De Fransche taal - een man die zijn taal kent, Guy de Maupassant, heeft er nog onlangs in de voorrede van zijn roman *Pierre et Jean* aan herinnerd - is een zuiver, helder water, dat de gemaniëereerde schrijvers nooit hebben kunnen, noch ooit zullen troebel maken. Elke eeuw heeft in dien helderen stroom zijn mode, zijn gemaakte archaïsmen, zijn ‘préciosités’ geworpen, zonder dat daarvan iets is blijven bovendrijven.

De aard van die taal is helder, logisch, gespierd. Zij laat zich niet verzwakken, verduisteren of bederven.

De Maupassant sprak daar een bemoedigend woord; bemoedigend voor een ieder, ook buiten Frankrijk, die een gezonde, krachtige, lenige taal de zijne mag noemen. Wij kennen ze, die moedwillig vuiligheden in den stroom werpen en het water zouden bederven indien zij konden. Maar geen nood. Een oogenblik moge een troebel waas de oppervlakte bedekken, straks stroomt het weder helder uit de altijd frissche, levende bron. Schep uit dien stroom; laat het water parelen in den eenvoudigen beker of in het fijn geslepen glas. Wie gezond is van hart, verlangt geen anderen dronk.

J.N. VAN HALL.

De Distelvink.

Aan Björnstjerne Björnson.[1)]

I.

Feestelik sprankelt het vogel-
gezwatel op wegen en stegen,
die, als het voortje zoo smal,
door den ploeg eens in d'akker getrokken,
dwars door de welige zee
van het koren elkander doorkruisen.

Zondag is het, en middag.
Loodrecht vallen, uit wolk'loos
aether, de stralen der zon,
geen plekjen, al was 't maar een' hand breed,
duldend in lavende schaûw.
't Mul ligt, door geen' adem bewogen,
roerloos; 't glimmende loover
van pijnboom, olm en abeel, hangt
roerloos; - roerloos steken
zelfs de aren der rijpende tarwe op!
En - 'wijl op 't eenzame pad,
in den alles omvattenden lichtgloed,
't nietigste kruidje als een edel-
gesteent zich vertoont aan uw' blikken;

1) Het grondthema dezer idylle werd ontleend aan eene zeer korte epizode uit een verhaal van dezen Noorschen dichter.

'wijl, aan de deizende kim,
als gebaad in een' wasem van vloeibaar
tintelend zilver, én toren
én molen, én huisjes én boomen,
zacht wegscheem'ren op wolklooz'
azuurgrond, - treffen uwe oogen,
heinde en verre, geen' mensch,
die, in 't zwoele getij, zich in 't veld waagt!

Feestelik sprankelt het vogel-
gezwatel op wegen en stegen!...

II.

Steeg daar geen leeuwerik, piepend
van angst, uit het drokste der oogstzee
op? - Is 't een plots'linge ruk
van den wind, die de halmen in 't rond doet
schomm'len? Vergis ik mij ook,...
daar reikt, pas de aren te boven,
't hoofd van een' man, en daarnaast,
iets zwarts, als het haar van een meisje,
vormend een' dubb'le, beweeg'looze
vlek, - de een' rozig, en de and're
donker als git, - op het graan...
Traag schuift nu die vlek, van het dorp weg,
dieper het veld in, verzinkt
voor eene enkele pooze in 't gewas, doch
rijst, nauw verder, te voren,
en blijft, voor een' stonde, onbewogen...

Kost gij het gouden insect,
dat daar kriewelt door 't mul, aan uw' voeten,
volgen tot dicht bij die twee,
en, van tusschen het halmengewarrel,
ongemerkt hunn' gebaren
bespieden, hunn' woorden beluist'ren,
- laat mij - ik mag het, niet waar? -
u vertellen, wat vast gij ontdektet!

III.

Zie, daar staan ze vóor u...
In haar lichtblauw kleedje, waarop de
zijdene voorschoot fraai
afsteekt, spant poez'lig de boezem,
golvend in sierlike lijnen;
haar hals, door geen rimpeltje ontsierd, zwelt
blank uit den paerelenkraag,
dien zij zelve met kralen geboord heeft,
en, uit het luchtige doekje,
dat nauw'liks haar' schedel bedekt houdt,
struiven de weeld'rigste lokken
en lachen de liefelikste oogen...

Fier, in zijn' zondagskiel,
die in effene plooien gelegd is,
't petje van zijde op het hoofd,
aan de voeten de glimmende laerzen,
houdt, om haar' middel, de jong'ling
een' arm, en omvat met zijn' rechter
hand het gemollige handje,
dat zij, met vertrouwen, hem toesteekt...

Langzaam, voetje voor voetje,
terwijl langs hunn' wangen de borst'lig'
aren, in ord'loos gewoel,
heenglippen, vervolgen ze, ô langzaam,
schier werktuig'lik het pad,
dat, voor kindervoetjes te smal vast -
is het niet aardig? - zoo'n paartje
als het onze, toch immer te breed 'lijkt!

Of zij ook spreken?... Geen woord,
dat ontvalle aan hunn' lippen! Eendrachtig
volgen hunn' oogen de grillige
speling van schaduw en lichtgloed
tusschen het reuzelend goud,
of de kronk'lende twijgjes der winde,

die, om het rijzige stroo
rooskleurige kelkjes ineenweeft;
't eind'loos geschater van honderden
voog'lijns vervroolikt hunne ooren,
en, in hunn' jagende borst,
zingt luider dan alles - de Liefde!

IV.

Plots'ling, de hand van zijn' meid
loslatend, en op zijnen mond den
vinger leggend, beveelt
haar de knaap, nauwkeurig te luist'ren...
Achter het paar, in het koren
onzichtbaar, doet daar een vogel -
zeker een' distelvink -
zijn' zangfuzeeën ten hemel
sprank'len, als borrelde al 't goud
van den Zomer in éens uit zijn keeltje!

Schaterend buigt zich de knaap
naar de schoone: ‘He! Wordt me da' prettig!’
schertst hij; ‘zou men niet zeggen,
dat vogeltje houdt ons gezelschap!
Waarlik! Is dat een getierelier
en gefijfel, een... Hoor maar!
Wordt dan zoo'n bekje niet moê?...’

‘Inderdaad, het is heerlik,’ zoo valt hem
't meisje in de rede; ‘nog nooit
klonk zoeter muziek mij in de ooren...
En - hoe nabij toch, niet waar?
Zeg, schijnt het u ook niet: hij volgt ons?’

- ‘Volgen?’ herneemt nu de knaap;
‘wel zeker, hij volgt ons! Ik zei 't al!
Luister, daar nadert het weder...
Op *mijn*' kant is het... “*Proment'lik*”

kunt gij 't nu hooren?... 't Is *hier*,
op *mijn*' kant is 't, dat hij vedelt...'

- 'Neen, 't is op *mijn*' kant', meende
de maagd. 'Daar, 't scheen mij, als raakte
plots zijn geveder mijn' wang...'

Maar de jongeling: 'Kind, gij vergist u
deerlik... Op *mijn*' kant hoorde ik
tot nu het betooverend liedje...
Vloog hij daar niet om mijn hoofd?...'

Doch, weder verzekerde de and're:
'Dat gij het mis hebt, man,
ben ik zeker! o! Schud maar het hoofd niet...
Mij slechts volgt het gezang...
niet u!... Of beweert gij wellicht, dat...'
- Hij weer, korter ditmaal:
'Zeg al wat gij wilt! Dat hij *mij* volgt,
zweer ik...'
- Doch, d'arm van den knaap
van haar' middel werend, en eensklaps
luider de stemme verheffend:
'Kom!' zei nu de maged; 'indien gij,
tegen wat waar is in,
zulks vol kunt houden, welaan dan,
kom! vergewissen wij ons,
wie... wie van ons beiden gelijk heeft.
Zie,' en haar rechter toonde
den jong'ling het kronkelend zijpad,
dat zich in 't koren verloor;
'Kies gij voor een poosje het pad dáar!
Ik treed verder alleen...
Aan den olm, ginds, komen wij saam weer.'

V.

Dus, zoo gezegd, zoo gedaan!
Wel draalde de jongen een' wijl' eerst,

keek met verbazing en smert
naar de lieve, die stappans vooruitliep,
doch - hij begaf zich op weg...
o Wonder! Zoo lang zij elkander
boven de wemelende aarkens
nog merkten, vernamen zij duid'lik,
elk op het eigene pad, het getater
der vroolike vink... Plots
echter verstierf het gefluit en,
wat beiden, ter linker of rechter,
de ooren nu spitsen, geen klank
verhief zich in hunne nabijheid,
en, met het pijnlik gevoel
van het kind, dat zijn' moeder mishaagd heeft,
troffen zij, ginds, bij den olm,
met aarz'lende blikken elkander.

Ei! wat verrassing was dat!
Nauw gaat weer het paartjen, ofschoon niet
langer gearmd, als daar straks,
dicht zijde aan zijde des weegs, of
snel op hunn' schreden, in 't koren
onzichtbaar, doet daar een vogel,
- zeker een' distelvinkje -
zijn' zangfuzeeën ten hemel
sprank'len, als borrelde al 't goud
van den Zomer in eens uit zijn keeltje!

VI.

‘Was het op *mijn*' kant niet?’
vraagt lachend de jongen; ‘ik heb het
ditmaal duid'lik gehoord...
Thans kunt gij 't niet looch'nen, bij God niet!’

- ‘Duid'lik! Eilieve, gij droomt...’
is het antwoord; ‘spreekt gij uit kortswijl?
Looch'nen! Gij zijt het toch zelf,
die de heldere waarheid niet zien wilt!

't Spijt me ten zeerste voor u,
dat gij 't volhoudt; doch, dat op *mijn*' zij
weder 't gefluit zich verhief,
zie, vriend, dat's zoo waar, als de dag schijnt.'

'Waar, als de dag schijnt! Bij God!'
Al bitsiger klonken de stemmen,
feller bloosden de wangen,
in de oogen gloorde de zoete
ster van zooeven niet meer,
maar het nijdig geflonker des torens...
'Waar, als de dag schijnt! Zeg
veeleer, dat ik lieg! Wat weerhoudt u?
'k Weet ik toch ook, wat ik zeg,
zou 'k meenen, of ben ik den kluts kwijt?
'k Heb toch ooren als gij,
en zoo'n goei ook... Neem het niet kwalik!'

Bleek werd plots'ling de meid!
Zoo had zij hem nimmer gezien nog...
Was het hem ernst? Was het scherts?
Waarachtig, daar trok hij, in gramschap,
halm na halm uit den grond,
en beet zich de lippen, en keek met
vlammende blikken haar aan...
Maar, wat durft hij wel denken, die dwing'land!
Beeldt hij zich in: straks wordt
ze mijn' vrouw toch; het lesjen, op voorhand
duchtig eens spellen, dat helpt!
Vast maakt het voor later gedwee haar...
Dat gaat over zijn hout nu!
Zij duldt het niet langer... - En, luide,
met uitdagenden blik,
sist zij hem de woorden in de ooren:

'Dat gij niet langer verhopet,
van mij uw' slavinne te maken, -
bid ik u, prent in uw hert,
wat mijn mond niet langer weerhoudt nu!

Moog'lik hebt gij gedacht,
dat ik *ja* zou zeggen, als gij 't zegt,
neen, als het u zou bevallen...
dan, echter, vergist gij u leelik!
Wat nu de vogel betreft,
wat scheelt het mij, of hij op *uw'* kant,
of hij op *mijn*' kant fladdert...
Ik geef er den bras van, verneemt ge 't
Doch, veel liever dan u,
die mij leugenares hebt gescholden,
need'riger nog dan uw schaap
of uw hond, op uw' paden te volgen,
ga ik alleenig mijns weegs,
en verkrop er, in stilte, mijn' droefheid...'

VII.

Was dat gemeend nu? Met tranen
in de oogen, het herte nog nauw'liks
kloppend van bitteren angst,
zag, zonder één woordje te kunnen
uiten, de jeugdige boer
zijn' liefste in het koren verdwijnen,
't koren, dien tempel van zilver,
vervuld met gevleugelde psalmen...

Heeft hij zoo diep haar gekrenkt?
Haar gekrenkt, en - waarom? Om een' vogel,
- vogel? - om 't lied van een' reed'looze
vink, van een' musch, of nog erger...
Hij, zoo gelukkig nog straks,
dat hij vast met geen' koning geruild hadd',
staat daar alleen nu, - alleen, -
met het hert vol vlijmende wanhoop...
Vogelgeschater!... Wat vraagt hij er naar,
nu zijn schat hem verliet... - Toch
spant hij werktuig'lik het oor,
en, o bittere spot! o verbazing!

diep zwijgt alles rond hem,
en zoo stil zit iedere koornaar
hoog op haar' stengel, als school
daar geen levende tor meer in de oogstzee...
Legge dit uit nu, wie kan...
Of, moeit er zich toovenarij mee?
Had dan de liefste gelijk,
toen zij volhield, dat slechts op *haar*' zij....?

VIII.

Ondertusschen, een' boogscheut
verder, op 't bloeiende kantje,
is, met de hand vóor de oogen,
de schoone, midden in 't koren,
nedergezonken... - Hoe boos
is zoo'n mansmensch toch! Hoe geveinsd hij
maanden en maanden, naar beêvaart,
jaarmarkt, kermis, zijn meisje
kan vergezellen, en nooit
d' onedelen grond van zijn herte
toonen, en 't kwade verraden
dat heimlik verborgen in hem schuilt...
Wel heeft 't spreekwoord gelijk:
'Geen man in het land, of hij heeft een'
wolventand'! - En eilaas!
dat ook z i j zulks moet ondervinden,
en nog van hem wel,... *van hem*!
Neen, nimmer zal zij 't *vergeven*,
als zij maar ooit het VERGEET!...
En haar' tranen besproeien haar' wangen!

Doch, wat is dat voor een wonder!
Zijn ze allen dan slapen, de voog'len!
't Sloeg toch nauweliks twee!
Is zij doof dan, of sloeg haar verbijst'ring?

Wat zij hare ooren ook spanne,
geen vogeltje kwietert in 't rond nog,...

zelfs van het vinkje van straks
geen spoor meer... Maar, is dat begooch'ling?
Had dan die vink inderdaad
op den kant van den liefste gezongen?
O, maar dat ware te wreed!
Zoo'n jongen, de braafste der gansche
‘p'rochie’, uit louter ‘finijn’,
met wanhoop 't herte vergiften...
Zij, ZIJ had het gedaan...
Zij, hertlooste, slechtste van alle ..

IX.

Dus in gepeinzen verzonken,
bemerkte zij niet, dat een jong'ling,
biddend van houding en bleek
als een doode, met aarz'lende schreden
nader trad tot de plaats,
die zij reeds met haar' tranen genescht had.

Eensklaps nam ze een' besluit:
zij zou aan zijn' voeten zich werpen,
reiken de hand ter verzoening,
en smeekend zijn herte vermurwen...
't Leven! wat waerde bezit het,
als *hij* zich voor immer van haar wendt?

Juist op dit oogenblik was 't,
dat een' stemme, die beefde van smerte,
zacht, o zoo eindeloos zacht
haar trof... ‘Zie... 't rouwt mij zoo innig...
Gij, ja, nu weet ik het ook...
hadt recht... Is het vinkje bij u steeds?...’

't Vinkje bij *haar*!?... En op beurt
zich vermannend, begon zij te stott'ren:
‘Ik?... Gij vergist u... Vergeef,
wat ik zeide... Dat GIJ slechts gelijk hadt,

vatte ik te laat... Is de vink
nog bij u? Kom, zeg mij de waarheid...
Hier is ..., *wás* zij zelfs niet...' -
En traag, schoorvoetend, als dorst hij
nauw'liks een stapje te doen,
was de jong'ling het meisje genaderd,
had hij haar' handekens beide
in de zijne gesloten, haar zachtjes
opgericht van den grond,
en, haar hoofdje aan zijn' machtigen boezem
vlijend, als dat van een lief
klein kind, zoo begon hij op beurt te
snikken...

X.

Ei! Hoort gij dat lied ook?
'Kwit, widewit...!' Op de zij des
knapen verheft zich gefluit!
'Widewit'! Op de zij van de schoone
trillert een stemmeken 't na...
'Widewit!' Vlak achter het paartje,
'wit', vlak vóor hen, 'kivit',
van alom rijst liedje bij liedje,
kweed'len der grasmusch,
slaan van de kwakkel, geschater des leeuwriks,
piepen der jonge patrijs,
zacht tierelieren der goudvink...
'Kwit, widewit, sjirpsjirp!'
en 'kivit, tjilptjilp, widewit, kwiet!'

Nu niet langer geweend!
Zacht vouwde de jong'ling zijn' handen
saam op het hoofd van zijn' schat,
en, terwijl zij, met stralende blikken,
- blikken, waar al het azuur
van den wolk'loozen trans in weerkaatst lag
stil, van haar lippekens, rood
als de kollen, de zalige woorden:

‘Zie toch, hoe schoon nu, hoe schoon!’
liet vallen, sprak juichend de jong'ling:
‘Zegen haar, zegen haar, Heer!’
en zijn' lippen bereikten haar' voorhoofd...

Ei! of vergis ik mij ook?
Weer reikt, pas de aren te boven,
't hoofd van een' man, en, daarnaast
iets zwarts, als het haar van een meisje,
vormend een' dubb'le, beweeg'looze
vlek, - de een' rozig, en de and're
donker als git, - op 't gewas...
Traag schuift nu die vlek, och! hoe traag toch!
weer naar het dorpje; verzinkt
voor een' enkele pooze in het graan, doch
rijst, nauw' verder, te voren,
en blijft voor een' stonde onbewogen...

Feestelik sprankelt, op wegen
en stegen, het vogelgezwatel....!

POL DE MONT.

Adèle.

Eenige jaren geleden kon men haar iederen morgen en middag voorbij zien komen, een aankomend meisje in schooljurk en rijglaarzen. Een dun manteltje fladderde haar om de spichtige schouders; de dikke zwarte vlecht, van onderen met een strik van bruin lint afgebonden, hing tot op haar midden. Aan de linkerhand bengelde de schooltasch; de middenvinger van de rechterhand stak in het leerboek. Beenen makend, want het was op klokslag, gluurde zij in de bladen, zich haar lessen overhoorend, en haar binnensmonds geprevel vermaakte de voorbijgangers.

Zij woonde in een straat met dunmurige huizen, gelijk men er in alle steden uit den grond zag springen, vlug gemetseld, licht betimmerd, en ten aanzien van het evenwicht, waarin de woningen elkander houden, wonderen van constructie. Nergens een bocht of een hoek, nergens iets dat uitstak, of de rechte lijn der gevels afbrak bij het dalen naar den horizont. Een democratische maatschappij van baksteen. Geen woning die haar buurvrouw in de oogen stak. Het eene perceel mocht wat fraaier, iets breeder dan het andere zijn, een en dezelfde gelijkheidstroffel smeerde over allen, zonder onderscheid, dezelfde dunne laag van grijze tras, en dezelfde groote schaaf der speculatie schaafde ze allen netjes en voordeelig op gelijke hoogte af.

Ons meisje was te huis in hoedendoos 32. Zij moest een steile, smalle trap opklimmen voor zij op de tweede aanlandde. Daar vond ze, als ze 's middags te huis kwam uit de school, en later uit haar privaatlessen, haar ouders, broers en zusters, negen personen, welgeteld. Dit negental was met kunst en

vliegwerk over de localiteit verspreid. Perceel 32 telde onder de breedsten; zij beschikten, buiten en behalve hun verdieping, over een paar kamertjes op de derde. Een daarvan had zijn, hoe zal ik het noemen, zijn balkonnetje dat uitzag, ja, waar zag dit tengere getimmerte op uit?

Die er zich op durft wagen heeft een eigenaardig schouwspel voor oogen. Hij ziet op tuinen, smalle reepjes grond, door houten schuttingen ingesloten. Die tuintjes hebben iets eigenaardigs, afgeknipts, om niet te zeggen, iets melancholieks. In het eene zwemt een eirond bloembed op een zee van witte biggels. In het andere staan een dwergboom vijf of zes naar een kweekerij te smachten. De derde is zwarte, weeke grond en uit die taaie modder rijzen ongeverfde palen met een galgentronie, die een schommel torschen. Rondom hooge huizen, steile muren, versche baksteen, uit wier voegen de gestolde kalk te voorschijn puilt! Lange rijen vensters met gordijnen, om de vijf of zes een soortgelijk balkonnetje. Een oude heer in kamerjapon en muilen, een kalotje op het hoofd, schept aan de overzijde een luchtje. Hij aait een cypersche poes en staat ons uit de verte te bekijken. Op nummer 36 zie ik een juffrouw zonder complimenten in den tuin, waarin de schommel staat, een theeketel leeggieten. De heete waterstraal schiet met een flauwe bocht omlaag en doet, bij het raken van den grond, den damp er af slaan. Wat er zichtbaar is van lucht en hemel dampig, grijs en grauw! De kliemerige, vochtige atmosfeer kruipt in uw kleeren.

Wij staan te bibberen en hebben er voor het oogenblik genoeg van.

In het kamertje, euphemistisch het balkonkamertje genoemd, studeert Adèle. Hier staat het tafeltje, waarop haar boeken liggen. Daar is haar inktkoker en haar pen. Die kleine calorifère in den hoek, ziet ge wel, moet het kind verwarmen. Ik hoop maar dat ze mij geen ongeluk met haar petroleumlampje krijgt. Ze heeft een prentje aan den muur gehangen, de séraph die een kind naar den hemel draagt. Uit die baksteenwereld, uit die tuintjes, uit die modder en dien nevel naar den aether, naar de starren! Benijdbaar wichtje! Ginds ontwaar ik in een hoekje snuisterijen. Achter dit gordijn bergt zij haar kleederen.

Licht het eens op. Het is niet veel, neen, het is niet veel.

Adèle is voor het onderwijs bestemd. Niet haar keus en aanleg gaven hier den doorslag, maar de wil haars vaders en de nood. Examens voor den boeg stuurt zij haar scheepje met een bevende hand de toekomst in. Het toekomende neemt haar gedachten zoozeer in beslag, dat het tegenwoordige, om aldus te spreken, ongemerkt, als in een droom, vervliegt. Haar hoofdje is eng en niet zeer helder, haar begripsvermogen loom, de pers van het geheugen, hoe ook aangeschroefd, werkt stroef en zwaar. Doch men behoeft haar slechts aan te zien, de zeventienjarige, gelijk zij daar zit, haar vingers tegen de slapen van het hoofd gedrukt, om gewaar te worden, welk een zenuwkracht die kleine, aanstaande vrouw te hulp roept.

Adèle's vader is een schraal bezoldigd ambtenaar uit den deftigen burgerstand, maatschappelijk achteruitgegaan door eigen onvoorzichtigheid. Tamelijk welgesteld in den beginne, heeft hij zijn kapitaal gewaagd en grootendeels verspeeld, eene omstandigheid, die als een scheut azijn door zijn bestaan loopt en door zijn humeur. Een rijke vriend, die gaarne slagjes sloeg en, onder een sigaar na het diner, zijn gasten op de hoogte van zijn speculaties bracht, werd, zonder het te willen, zijn verleider. Luisterend naar het praten en het snoeven van zijn makker voelde Adèle's vader bij zichzelven iets ontwaken, dat hem vroeger vreemd was: ik bedoel dien hongerigen trek naar meer. Hij werd stil en afgetrokken, gaf zijn vrouw, bij het naar huis gaan, naawelijks antwoord en vergat den sleutel om te draaien in het slot. De koorts had hem bevangen. Het duurde eenigen tijd voor hij besluiten kon het goede fonds, in zijn bezit, te wagen. Daar lag het in den ouden, blikken trommel, dit, hem door zijn vader nagelaten, zuur genoeg verdiende, welverworven geld. Zonderling! er kleefde nog iets van den ouderwetschen Nederlander aan den man. Want toen hij zijn brandkast had geopend en zijn hand naar de papieren uitstak, welker eigenaardig duffe lucht hij zoo goed kende, scheen een andere, doode hand hem voor te zweven, die hetgeen hij wilde doen verbood. Het was hem of hij heiligschennis pleegde; de ijzeren deur sprong dreunend in het slot terug. De verzoeking was voor het oogenblik geweken.

Zijn vrouw wachtte hem met het tweede ontbijt; de kinderen zaten om de tafel. Kaas en brood en eieren, versch gesneden ham stond aangerecht, de welaangename geur der koffie kwam hem in den neus. Hij zette zich neder met een streelend gevoel van tevredenheid over zichzelven, waardoor misschien een ziertje spijt liep. Maar na eenigen tijd wilde hij eens zien hoe wel de uitkomst van zijn voorgenomen slagje had *kunuen* zijn. Langzaam vouwde hij het nieuwsblad open. De fondsen waren tien percent gedaald - zoo hoopte hij in stilte. Neen! Zij waren gerezen, kolossaal gerezen! Had hij nu zijn slagje dan toch maar geslagen en die dingen in zijn kast beleend! Zijn tevredenheid maakte plaats voor een gevoel van minachting voor zichzelven. Onnoozeler gaus dan hij bestond er niet. Hij had het immers wel voorzien. Zij *moesten* rijzen. Daarop begon hij zich voor te stellen hoe hij dezen morgen hier gestaan zou hebben, ware hij onlangs niet zoo kinderachtig achteruitgekrabbeld. Welk een ander man zou hij geweest zijn! En het gezicht dat zijn vrouw gezet had, indien hij haar had kunnen mededeelen: dank mijn financieelen blik zijn wij een vijftigduizend daalders rijker, lieve. Hij voelde haar kussen op zijn wang; hij hoorde zichzelven fluisteren: stil, voor de kinderen blijft het een geheim! Zijn fortuintje kwam hem eensklaps mager voor; vroeger had hij altijd met genoegen aan dien kleinen schat gedacht. Dankbaarheid aan doode erflaters, eerbied voor die stomme effecten, sentimenteele onzin! Zijn bezit, wat was het bij hetgeen hij had kunnen hebben (en hij wond er zich bij op) *nu* had kunnen hebben? Hij smeet de courant op den grond en stapte slecht gemutst naar zijn bureau.

Van dien oogenblik begon hij dingen op te merken, zich aan dingen dood te ergeren, welke hem voorheen ontgingen. Vele van zijn vrienden waren zeer geleidelijk in een beteren doen geraakt. De levensverzekering en andere zaken moesten aardig rendeeren, dat vriend Boudewijn zóó leven kon. Vroeger was het er eenvoudig als bij hem. Nu moest men dien gang eens zien! Smirna loopers! Wijn van zeven gulden de flesch! Frederiks had hun huis gemeubeld. En die toiletten van de gastvrouw! Hij had het daar wel anders gekend. Niet zoolang geleden nam hij dezen bluf voor lief! Boudewijn was een goede vent, zijn diners liet hij zich smaken, zich alleen maar voor-

behoudend 's avonds, onder het naar huis gaan, hem een weinigje uit te lachen. Daarin school ook wel een sprankje jaloezie. Iets dat stak werd zoo met kracht van het hart gezet. Het refrein: dat zij eenvoudig en in hun eenvoudigheid toch veel gelukkiger waren, kwam zoo vaak, zoo luid en zoo beslist den mond uit, omdat 't in hun hart zoo weifelend klonk. Maar er was geen nijd, enfin, hij gunde het hem. Ieder moest weten wat hij doen kon. Sedert hij iets meer had kunnen hebben dan hij had, werd dit alles anders. Hij ergerde zich aan de luxe van zijn vrienden. De japon van zijn vrouw bekeek hij met een gemelijke, wegwerpende uitdrukking, die op eens haar al het pleizier van uit te gaan benam.

- Gij hebt altijd diezelfde speld; zij zullen u er nog naar gaan noemen.
- Wat, die mooie broche van mama, vindt ge die nu op eens leelijk?
- Leelijk zeg ik niet, maar het ding is ouderwetsch en uit den smaak. Hebt ge gisteren op Julie gelet, welk een prachtig ding zij aan had? Wij worden wel wat burgerlijk voor Boudewijn.

Waren het maar alleen hun lichamelijke krankheden, waarmede de menschen elkander aansteken! Dienzelfden avond begon zijn vrouw voor de eerste maal zich bij haar buurvrouw te vergelijken. Haar juweelen speldje daalde, ach, het daalde, bijna werd het een prul. En zij stak het sedert met zooveel pleizier niet meer op haar borst.

Kort daarop ging onze vriend een oude kennis van zijn vader opzoeken. Het oude heertje, zat van jaren, troonde nog op zijn kantoor; het hoestte braaf, maar het leefde. Zijn wit pruikje dekte een glimmenden schedel, waar 't alles behalve schemerde, ondanks zijn vijf en zeventig jaren. Dit mannetje had in vroeger tijd, in alle zaken van belang, zijn vader goed van raad gediend. Ook had de laatste menigmaal gezegd: als er zaken zijn, ga dan naar Ledegang, naar niemand anders. Adèle's vader was te leep om met de deur in huis te vallen. Hij begon met praatjes over het weder; ook de rheumatiek van den ouden heer kreeg haar bescheiden deel. Toen, en als ter loops, vlocht hij iets in van zaken. Een van zijn vrienden, zeide hij, en wierp die zinsnede zoo achteloos daarheen als ware 't

slechts om onderwerpen van gesprek te doen, een zijner vrienden wilde een slagje in de.... wagen. De oude man blies een stofje van zijn mouw, de kraakzindelijke mouw, van zijn hoogbedaagde, met veel driftige stootjes van den borstel onderhouden lakensche jas, bracht zijn kopje koffie naar de lippen en dronk een slokje. Nadat hij vervolgens zich den mond met een hagelwitten zakdoek had geveegd, zêi hij: ‘zoo’ en vroeg toen naar de kinderen. Dit was de bedoeling van den vrager niet, daarom was hij niet gekomen. Wel om de opinie van den ouden heer te hooren, zonder in het vizier te loopen. De fijne puntjes waren er bij den grijsaard af, dat merkte hij wel. Ledegang ging niet meer zoo op de dingen in als vroeger. Eindelijk, voor hij wegging, kwam hij nog eens op dien vriend terug, wêer terloops en in het voorbijgaan, maar er nu op drukkend: dat er in die dingen wel veel om moest gaan. De oude man keek even op, den vrager aan, o, even! Daar had de grijsaard op gewacht, op dien tweeden keer. De fijne puntjes waren er niet af. Hij deed er nu, op nieuw, het zwijgen toe, doch werd nadenkend. Aan de deur, toen zijn bezoeker heen zou gaan, hield hem het oude mannetje staande. Hij legde zijn gerimpelde, nette hand op den schouder van den jongeren man. Dan, langzaam, bijna plechtig, met een vasten blik, waarvoor des anderen oog onthutst terugweek:

- ‘En als gij... uw vriend... eens spreekt, zeg hem, zeg hem, hoort gij, dat een man die vrouw en kinderen heeft... en dobbelt... een misdadiger is.’

Het is verwonderlijk dat er nog menschen zijn, die moed hebben om een preekstoel te beklimmen. Immers de ervaring van het dagelijksch leven leert genoegzaam dat vertoogen en de bestgemeende waarschuwingen zelden helpen.

Lieve vrienden, brandt u niet! Maar de lieve vrienden rusten niet voor zij hun handen vol blaren hebben. Zoo van de wetten der natuur, zoo van de zedelijke ordeningen. Proefondervindelijk wil de mensch er zich van overtuigen. Onze patient, om nu van anderen niet te spreken, verliet boetvaardig het kantoor van Ledegang. De woorden van den ouden man hadden hem geschokt en min of meer onzacht geschud. Indien hij in een zwaren en benauwden droom gelegen en die grijsaard hem had

aangegrepen: ‘word wakker’, had het hem niet anders te moede kunnen zijn. Adèle's vader was ontwaakt. Het stond nu te bezien of hem de droom opnieuw omwikkelen zou.

Hij wandelde gedwee naar hnis en schudde onder weg de hand van enkele vrienden. Zijn gang was veel bedaarder dan gewoonlijk; zekere onrust had hem nu verlaten. De uitstallingen achter de winkelruiten trokken zijn aandacht. In het voorbijgaan ving hij nog een snedigen zet op van een appelenjood, lachte om het gevatte antwoord van het kinde Abrahams, keek eens naar den christen-weerpartijder dien het goocheme ventje met den mond vol tanden staan liet, dacht: dat moet ik aan mijn vrouw vertellen.

Zoo liep hij een paar straten door, toen hij eensklaps in de buurt zich bij den naam door iemand hoorde roepen. De stem kwam uit het neergelaten venster van een rijtuig, een coupé, een fonkelnieuwe, spiegelend verlakte.

Een gehandschoend handje wenkte hem; naderend herkende hij de vrouw van Boudewijn, knutsigjes, gemakkelijk gedoken in de opgebuilde, weeke, zijden rijtuigkussens. De dame zag er bijzonder gelukkig uit. ‘Zeg aan uw vrouw,’ begon zij, doch brak af, toen zij dat wandelen der oogen van den ander opmerkte. ‘Hoe vindt ge mijn coupé, een cadeau van Boudewijn op mijn dertigsten verjaardag?’

- ‘Ik hoop dat gij er lang van genieten zult.’ Dit werd gezegd met een lach en een groet.

‘Dank u’, riep het onergdenkende vrouwtje.

Onze vriend, toen hij de trekkers van zijn aangezicht liet spelen, was niet valscher dan de menschen doorgaans in den omgang zich gehouden rekenen te zijn. Beleefdheidshalve! Niettemin bedoelde hij iets anders dan men uit zijn hartelijke woorden op zou maken: die zoo hoog vliegen komen weldra beneden met een smak. Zulk een buiteling zou, dacht hij, heilzaam kunnen zijn voor Boudewijn. Niet dat hij zijn vrienden dergelijke rampen toewenschte... maar... en...

Zoo heeft de eene jongen schik als de appel van den ander in de modder valt.

‘Zij rijden, wij loopen,’ sprak hij op dien avond tot zijn vrouw. ‘Nu nog maar een buitenplaats, dat mankeert er nog aan. Het wordt tijd om te overwegen of wij ons niet zoetjesaan behooren te

retireeren. Ik ben niet gesteld op omgang met menschen die....'

Een stoomschip dat met volle kracht het ruime sop doorklieft heeft niet meer weet van de beweging, die het aan het schuitje, op een afstand in zijn kielzog dobberend, mededeelt, dan het huisgezin van Boudewijn vermoedde, welk een storm over hunne levenswijze bij de vrienden opstak. Boudewijn en zijn vrouw waren gulle en gastvrije menschen, praalziek en goedhartig, zoo naïef in hun gemoedelijk zelfbehagen, dat het hun niet in het hoofd kwam ooit te vragen of de anderen even ingenomen met hen waren als zij het waren met zichzelven. Overtuigd dat hun diners voortreffelijk mochten heeten en hun welkomst altijd even hartelijk klonk, leefden ze in het streelende bewustzijn voor een allerliefst paar menschen bij hun vele gasten door te gaan. Zulk een argeloosheid houdt den levenslust in stand. Achter eenen glimlach zochten zij geen grijns. Weelderig hun gasten te onthalen, zouden zij geantwoord hebben, was dat reden voor die gasten om hen hard te vallen? Beleedigde men zijn vrienden door, om hun pleizier te doen, tijd noch moeite noch kosten te sparen? Zij hadden er in de verste verte geen besef van dat zij door er onbekommerd maar op toe te leven en te laten leven, door oud-Hollandsch joviaal en gul te zijn met spijs en drank, door den timmerman en den behanger werk te geven, een goede kennis dreven naar zijn ondergang. Toch was dit zoo. Adèle's vader zag den voorspoed van zijn vriend, hij was de eenige niet, met scheele oogen. Zijn huis werd hem te klein, zijn stoelen? och, wat waren dat voor lompe dingen. 'Acajou' riep hij schouderophalend. 'Degelijke meubels,' bracht zijn vrouw hiertegen in. 'In-bourgeois, intiem bourgeois,' klonk 't wederantwoord. Meêdoen kon hij niet en wilde hij ook niet, verklaarde hij. Het eerste alleen was waar, en, gelijk de zaken nu geschapen stonden, lag het voor de hand dat men op middelen ging zinnen het 'niet kunnen' in 'wel kunnen' om te scheppen. Het tegengif van Ledegang had bijna uitgewerkt. De koortsverschijnselen begonnen zich op nieuw, eerst in zijn gesprekken te openbaren. Men hoorde hem spreken van die ouderwetsche Jan-securigheid. Alle leer past in haar tijd, betoogde hij. Heden luidde het wachtwoord: bij de pinken zijn, omzetten was de boodschap. Vervolgens kwam het verhaal hoe hij eens, fortuin had kunnen winnen en zich voor den neus had laten

wegkapen. Kwam er weêr eens een gelegenheid, òf hij zou toegrijpen. En hij greep toe.

De nachtrust was er mede gemoeid, de eetlust verdween bij dat toegrijpen.

Rusteloosheid, opgewondenheid en angst verzelden onzen vriend en namen aan zijn haard en in zijn hart haar intrek.

Hij sloeg een slagje, nog een slagje, het eene slagje lokte 't andere uit. Maar die slagjes kwamen door een duivelachtige ja, ik weet geen beter woord, door een duivelachtige grap van het noodlot altijd op zijn eigen hoofd terecht. In plaats van zijn buurman, waaghals, liefderijk uit te plunderen hielp die buurman hem van het zijne ontlasten. Eén voor een gingen de papieren over in den zak van een anonymus. Het uur van opbiechten naderde, kwam, werd verschoven. Eindelijk moest het er uit: ons geld is op, hier is het povere restje. Ik ben... ik ben... ik ben ongelukkig geweest.

Vriend Boudewijn gaf dien middag een luisterrijk diner. ‘Het is maar goed dat wij bedankt hebben, want ik heb hoofdpijn,’ zeide onze vriend.

‘Wat scheelt u toch; ik vind u den laatsten tijd zoo vreemd en zoo gedrukt?’ vroeg zijn vrouw.

‘Zorgen’! klonk het binnensmonds, terwijl hij, haar wegduwend, de kamer verliet om naar zijn bureau te gaan.

De avond begon te vallen, toen hij naar huis terugkeerde. Er woei een natte, kille wind; de huizen staken somber af tegen de vale tint van het uitspansel. Platte wolkenmassaas, geelachtig zwart als inktvlekken, dreven voorbij aan het zwerk en over de gevellijsten. De stad zag vuil en groezelig; het water in de gracht leek dik en troebel, met een kleur van vloeibaar lood. Een stadsgezicht in het Noorden, zonder zon, op zijn onvriendelijkst gezien! Hij rilde in zijn dikke overjas, maar kon toch niet besluiten regelrecht naar huis te gaan.

Het spookte in zijn brein; allerlei gedachten en gewaarwordingen dreven over het vlak van zijnen geest, gelijk die wolken aan den hemel boven hem: zware dampen op een strakgespannen, schelverlichten achtergrond. Vrouw en kinderen kwamen hem voor den geest, doch hij zou niet hebben kunnen zeggen wat hem zijn benauwd geweten meest ineenneep, het verdriet

dat hij zijn huisgenooten had benadeeld of het bittere gevoel van de vernedering, die er mede samenhing. Zijn gedachten draaiden als een tol in het rond. Een scherpe steek van zelfverwijt werd op den voet gevolgd door de overlegging dat zijn traktement hem toch nog overschoot, enkele duizenden, het wrakhout uit zijn schipbreuk, hem nog restten.

Verminderen! Hij moest zich gaan verminderen! Wat dit inhield schetste zich, terwijl hij voortstapte, duidelijk genoeg voor zijn verbeelding af.

Boem! hij bonsde tegen een voorbijganger aan. Een priester! Zeker op weg naar een stervende! Dat de menschen zich door zulke kerels laten foppen, denkt de pas gefopte. - Is dat niet het huis van Boudewijn? Jawel, daar staat een vigilante. Een dame wipt er uit. De witte sortie de bal, het dons, waarmede de rand omzoomd is... nu, de tanige hals wordt er niet fraaier door. - Een heer volgt op den voet. Hè! hè! puft deze bij het uitstijgen. De dikke Vlooswijck in zijn rok die om de schouders spant, glimmend, donker, krullend haar en roode opgezette wangen. Ja, dat is Vlooswijck, de zezayeerende fat met zijn voorname airs. Die man trouwde achtereenvolgens beide weduwen van zijn broeders. Zoo draagt men de oude hoeden van zijn naastbestaanden af. Ha! ha! hij lacht om zijn sombere aardigheid. Hoe komt men aan komische invallen als men zoo ellendig is? - De deur is dichtgevallen, het fraaie paar is binnen. Zij hadden daar ook moeten zijn. Nu krijgt hij op eens een gevoel van minderheid, van afgedaald, teruggezet te zijn, van sjofelheid! Gesteld zij stonden nu, zijn vrouw en hij, in Boudewijn's salon, gesteld men wist er van hun achteruitgang. Och, hoe deelnemend zouden de vrouwen zijn Emmy aankijken. Maar, toch reeds een merkbaar afstandje, ja, een afstandje! Hem zou Vlooswijck nog een graad genadiger behandelen. Wacht, hij zou dien kerel, zou dien kerel! En hij eet zich op van woede onder het bedenken dat men op hem neer zou zien. Bah, wat is het leven een verdrietige ellende, een comedie! Daar staat hij voor zijn huisdeur. Het bloed vloeit hem terug naar het hart; de tanden, daarbinnen, vangen weder aan te knagen.

Eerst begreep zij niet den omvang van de ramp, die hen getroffen had en maakte daardoor haar echtgenoot de biecht

nog zwaarder. Zich bekrimpen, ja, hoe hard het viel, zij zouden zich bekrimpen. Zij kon zuinig wezen, zou beproeven.... maar toen zij vernam, dat zij haar huis verlaten moest, zat de arme vrouw versteend. Zij sperde haar oogen op, en keek haren man aan of zij hem niet begreep. Haar huis verlaten, hun huis verlaten, het huis waar al haar kinderen geboren waren, het huis waar zij gehoopt had altijd te zullen blijven, waar zij gehoopt had te mogen sterven!

En, terwijl hij haar uit haar wezenloosheid en versuffing trachtte op te wekken, werd een mes hem langzaam omgedraaid in het hart.

Zij was een middelsoort vrouw met oppervlakkige goede en kwade eigenschappen; een ordinaire natuur met beschaafde manieren, te huis in het kelder- en linnenkastleven, vol belangstelling in hetgeen anderen met kinderjuffrouwen wedervoer, zeer verlangend haar ervaringen op dit chapitre mee te deelen. Zij ging graag uit; zij hield van zich te kleeden, maar in haar huis was zij een Hollandsche vrouw, die naar de scheurtjes in de lakens speurde, op de overschotten van het eten toezag, die de zindelijkheid, de zuinigheid, het goed beheer eener huishouding als de tien geboden van het vrouwenleven opvatte en in dezen kring van plichten zich tevreden en blijmoedig voortbewoog. Zij troetelde graag een klein kindje en was altijd blijde geweest met ieder nieuw bezoek des ooievaars. De baker en zij hadden heel wat afgepraat met haar beidjes, o, heel wat. Voor haar man en kinderen was zij goedig en toegevend, zorgvol en gezellig, minder door haar omgang dan door haar aanwezig zijn daar in de kamer, altijd even helder, glunder, blozend, altijd even rustig en genoegelijk voor haar theeblad, met haar breikous, op haar stoel. Zij verkeerde in de wereld, doch een wereldsche was zij eigenlijk niet. Zich van tijd tot tijd eens in het zijde te steken vond zij prettig, en te babbelen op een sofa, liefst met een collega-huisvrouw, was haar steeds een feest. In haar hoofd, gelijk in de hoofden harer kennissen, werden alle nieuwste nieuwtjes als in trechters opgevangen, doch wanneer het uit het tuitje van haar lippen vloeide, was het niet vergiftigd. Een dier vrouwen, welke dit met de huisdieren

gemeen hebben, dat zij zich aan het plekje, waar zij leven hechten - daar zijn zij, bij God, niet minder om - kleefde het hart der Nederlandsche aan haar inboedel, aan haar woning, haar vertrekken, aan haar wrijf- en handdoeken, haar domein en koninkrijk. De invloed van haar man had haar slechts oppervlakkig iets veranderd. Aangestoken door zijn afgunst had zij zich al gauw geschikt, terwijl hij op het thema voortbroedde. Meer hebben viel bij haar samen met de geleidelijke uitbreiding en verfraaiing van het reeds bestaande, niet met plotselinge ruilingen en overgangen. Zij had gaarne een kostbaarder tapijt, een kostbaarder servies, zulk fijn kristal als Boudewijn gehad, of een stel juweelen en een paar japonnen als zijn vrouw. Doch een hoogere manier van leven, die begeerde zij niet. In haar huiselijk, dagelijksch bestaan bleef zij, zou zij onder alle omstandigheden zijn gebleven, trouw aan degelijken burgerzin.

Het huis moest verkocht, haar huis verkocht, al die kamers, gangen, hoekjes waar zich hare ziel aan had verknocht, deel uitmakend van haar wezen, moest zij vaarwel gaan zeggen. De overloop, pas op nieuw met kleed belegd, dien zij 's morgens overstak, haar sleutelmandje aan den arm, de vertrekken, altijd knap gehouden, en waar alles naar haar zin geschikt was! Die slag trof de arme vrouw te zwaar. Toen de dag gekomen was hield zij voor het laatst alleen een ommegang door de ledige woning. Ieder vertrek bezocht zij, keek het voor de laatste maal eens rond en nam er afscheid van In haar tuintje stond de rubisstruik in bloei. Zij brak er een takje af en schreide bitter. Een blauwe, zonnige lentehemel spande zich uit boven haar gebogen hoofd, de vogeltjes tjilpten. Zij beet zich op de lippen van smart, smoorde een snik... en ging.

Zij liet zich overplanten in den nieuwen grond; wortel schieten kon zij er niet. Het versch gebouwd perceel, waarvan de muren nauwelijks droog, de verwen niet bestorven waren, licht en dicht en goedkoop - sierlijk overpleisterd, zag zij nooit voor hare woning aan. Och, de eene optrek was zoo goed als de andere; deerde het haar of zij naar deze of naar gene werd verwezen? Het ontbrak de arme vrouw aan karakter, aan innerlijke beschaving en aan moed om zich met waar-

digheid in haren nieuwen staat te schikken. Zij ging er onder door, haar vroolijkheid verdween, zij werd een sloof en zij werd knorrig, zeurig. Uitsparen, knerpen, pingelen kon zij niet meer leeren dan ten koste van hetgeen de aantrekkelijkheid van haar persoon uitmaakte. Ook was hun toestand scheef en daarom moeilijk. Haar man verkoos niet dat zij zich geheel terugtrekken, een doortastende, algeheele verandering in hun stijl van leven zouden brengen. Een schijn van meerderen welstand, dan zij feitelijk bezaten, moest naar buiten worden opgehouden. Hij bezocht zijn club, verscheen van tijd tot tijd in het publiek en vergde dan van haar dat zij zich voegzaam kleedde. Het ‘te veel’ werd op het voedsel, op het huiselijk comfort weder uitgezuinigd. Van hun oude kennissen lieten hen sommigen loopen; anderen stootte hij zelf voor het hoofd door zijn gevoeligheid en zijn misplaatsten trots. Boudewijn en zijn vrouw bezochten hen in hunne nieuwe woning; zij noodigden hen, na eenig tijdsverloop, ten hunnent met een aantal goede kennissen. ‘Waarom vraagt hij ons niet op een groot diner als vroeger?’ stoof de aan lager wal geraakte op. ‘Nu zult ge zien, nu worden wij voortaan gevraagd met het uitschot.’ - ‘Dank u, wij komen niet op kliekjes,’ beet hij op een dag zijn gastvriend toe en daarmede was het uit tusschen hen en Boudewijn.

Zijn jongens wilde hij met alle geweld als heeren in de wereld sturen. Een was er te Breda, een ander moest notaris worden, een derde zat op een kantoor, de vierde kon, op de bureaux vooruitgeschoven, eenmaal wel een mager broodje hebben. De enkele duizenden die hem gebleven waren moest hij er bij inbrokken. En de meisjes? Een was ziekelijk en liep mank, zij kon bij moeder blijven; de anderen moesten leeren, leeren, leeren om ten spoedigste hun ouders van den hals te zijn. Waren eens de jongens klaar, het klein restant verslonden, dan kon hij met zijn meisjes niet geschoren blijven zitten. Zoo dacht hij niet alleen, maar zoo liet hij zich somwijlen, in het bijzijn van de kinderen, uit. Zijn innerlijke trots en zijn gekneusd fatsoensgevoel speelden hem daarbij parten. Wrevel schuurt zich gaarne aan degenen die men lief heeft. Hij werd onnoodig onbarmhartig, ruw. Eens, toen een oude vriend hem van het voorgenomen huwelijk van zijn oudste

dochter kennis had gegeven, schoof hij den brief verdrietig aan zijn vrouw toe. ‘Die woont in den achterhoek, hoe komt hij zoo grif van zijn dochters af? De onze zullen wel nooit een man krijgen.’ Des avonds op haar kamer barstte een der stumpers in snikken uit: ‘Waarom heeft vader ons in de wereld gebracht als wij zóó tot last zijn!’

Met een zeer belangrijk onderdeel der maatschappij lag hij sinds de catastrophe overhoop. Makelaars en bankiers.... schelmen! Zijnentwege mocht men de beurs in de lucht laten vliegen. De maatschappij was vol van bloedzuigers, die 't op hem en zijns gelijken gemunt hadden. Natuurlijk werd de toon in huis er geenszins aangenamer op. Moeder sloofde en zeurde; vader was humeurig, opgebracht. School en huiswerk vulden voor de kinderen de week. Des zondags liepen de jongens uit. of speelden kaart; de meisjes zaten met een boek, terwijl de heer des huizes naar de societeit ging, kranten lezen. 's Zomers trokken zij gezamenlijk zondags avonds naar een openbaren tuin. luisterden naar de muziek en dronken slappe thee. In den winter ging de eerste dag der week nog saaier om dan 's zomers. Papa verdreef den tijd met den een of anderen roman van Franschen oorsprong. Hij hield niet van leven om hem heen. Dikwijls namen dan de jongelieden de ongestookte kamer naast het zoogenaamd salon voor lief. Kleumen kon er door, maar uitroezen moesten zij; de arme bloeden waren jong. Niet altijd werd het kort en scherp bevel ‘stilte daar’ uit het belendende vertrek met het verschuldigde ontzag ontvangen.

Wij zouden echter onzen vriend een gruwelijk onrecht doen wanneer wij het deden voorkomen of hij zijn kinderen geen beginselen inprentte. ‘Zorg dat de wereld nooit iets op u aan te merken hebbe’ hield hij menigmaal met klem zijn jongens voor. ‘Men kan ongelukkig zijn, in geldelijke ongelegenheid geraken, doch men mag, wanneer men van goede familie is als wij, zijn hoofd gerust omhoog steken. Ik ken er wel, voegde hij er bij, ik ken er wel, die equipage houden en wier grootvader een borstelwinkeltje deed. Uw bet-overgrootvader was burgemeester te (hij noemde een klein landstadje), uw overgrootvader notaris, uw grootvader fabrikant, had zitting hier in den gemeenteraad. Daar zijn er, wie het in de wereld beter ging dan ons, op wie

wij, wat onze afkomst aanbelangt, met volle recht mogen neêrzien. Dit boezemde zijn jongens eerbied in voor stand en afkomst, leerde hun dat zij, van geld verstoken, evenwel iets anders warendan ‘zoo'n Boudewijn, zoo'n Vlooswijck.’ Jongelieden moeten iets hebben dat hen verheft, iets om tegen op te zien, een gevoel van eigenwaarde, enfin! zeg hun dat ze niet maar Jan en alleman zijn, dat ze, enfin, geen burgerlui tot voorvaders hebben... dan zullen ze gaan letten op hetgeen de wereld afkeurt en dit nalaten, acht geven op hetgeen de wereld goedkeurt en dit doen. Ook zijn meisjes wees hij op hetzelfde; ‘weest toch comme il faut in alles.’ Emilie, zijn dochter, nam hij eens een boek uit handen dat hem niet geschikt voor meisjes voorkwam. ‘Kind’, zeide hij met diepen ernst, ‘gij weet niet welk een boek gij daar in handen hebt. Wanneer er in gezelschap over dergelijke boeken werd gesproken en gij toondet door een kleur te krijgen, dat gij het gelezen hadt... dan zoudt ge een gek figuur maken...’ ‘Gij moest waarlijk meer toezien op de lectuur van de meisjes,’ voegde hij, met gedempte stem, zijn vrouw toe. Het antwoord was een diepe zucht. ‘Toezien! gij hebt goed praten. Ik ben 's avonds zoo moê dat ik mijn oogen nauwelijks open houden kan. Ginder (in haar oude huis)... toen ik nog hulp had...’ en zij begon te schreien.

Dit waren pijnlijke oogenblikken voor haar echtgenoot. Hij hield van zijn vrouw, het viel hem dikwijls zwaar, zag hij haar sloven, zijn gevoel en zijn consientie te overschreeuwen. De deur was nog niet achter hem gesloten, of daar had hij het weder, dat gehate armelui's gevoel, voor zijn trots de wreedste pijniging. ‘Aan lager wal geraakt!’ spotte iets daarbinnen. ‘Toch fatsoenlijk’ hield hij driftig vol. ‘Ja, ja, fatsoenlijke armoede’ riep dat zekere iets terug. Kijk eens naar X, daar gaat hij. Tien tegen een dat hij a niet meer kennen wil. Had ik 't niet gezegd, hij ziet den anderen kant uit. Het gezicht van Ledegang verscheen hem. Misdadig? had hij misdadig gehandeld... iedereen doet het... Het had immers ook goed kunnen afloopen. Ledegang wilde niet voor zijn oogen weg; het was niet uit te houden. ‘Waarom is die man, indien hij mij zag zweven in gevaar, niet aan mijn huis gekomen, waarom heeft hij 't bij die waarschuwing gelaten, waarom

heeft hij mij niet opgezocht, bezworen? In dat geval had ik het zeker *niet* gedaan. Achting voor de nagedachtenis van mijn vader! Ja, dat blijkt wel! Den zoon laat hij voor zijn oogen verdrinken zonder een hand uit te steken.' Alles wel overwogen was de oude zaakwaarnemer de oorzaak van zijn val, de primitieve oorzaak. Die had het aan zien komen, die had het moeten verhinderen. Toen het kluwen zijner gedachten zich aldus had afgesponnen, werd het hem merkelijk lichter om het hart. Een gevoel van ontferming over zich zelven greep hem aan. Er was iets zoets in tot zich zelven te kunnen zeggen: 'Arme man!'

Geen van zijn kinderen, wien haars vaders 'ongeluk een zwaarder juk oplegde, dan zijn oudste dochtertje Adèle. Een zachtaardig en geduldig kind, toegerust met de hoedanigheden die een lieve huisvrouw aankondigen, maar voor hersenarbeid niet geschikt, werd zij, als de oudste, aan het leerboek vastgeklonken. Examen doen, en dat zoo spoedig mogelijk, dan aan het onderwijs en geld verdienen, nogmaals studie en op nieuw examen doen, weêr één sportje hooger bij het onderwijs, ja, na iederen examenzwaai een sportje hooger! Haar vader joeg haar naar behooren, doch het was niet noodig, want zij onderging haar noodlot zeer geduldig. Zij tobde, tobde, matte haar trage hersentjes af, repeteerde tot verstompens toe met die taaie kracht van doorzetten, met die vlijt en dien moed, waarvoor ik vergeefs verdiende woorden van bewondering, en sinds ik het aanschouwde, ook van medelijden zoek. Zij werd opgeleid, ach, om den broode, voor een vak zoo schoon en eervol als geen ander in de wereld, maar dat lust en aanleg, roeping vordert, wil het niet ontaarden in een slavenwerk.

Examen in het Fransch, in 't Nederduitsch! Eenmaal houden de klassieken bij het jonge meisje hun intocht. Hooft en Vondel, nam en die herinneren aan een schilderachtig volksverleden, namen bij wier klank men gouden ketens over breede schouders vallen en de vederbossen golven ziet op zwart kastoor, zal zij voor zich henen mompelen onder het werken der examenstampers. Vader Vondel, vader Vondel, welk een trek zou men zien komen op uw minzaam, uw eerwaardig aangezicht, op dien fraaien kop, vol zilverwitte vlokken, wist ge dat

een ‘goelijk meiske’ wie gij schalks haar lippen tot een kusje spitsen leerdet, met uw verzen wordt gekweld! En, ridder Hooft, hoe zoudt ge opstuiven als ge een ‘lieve maagd’ om uwentwil zaagt lijden onder de inquisitie onzer, niet die van uws vaders dagen, de inquisitie van pedanten! Iedere tijd zijn kwaal, iedere tijd zijn eigen superstitie, vroeger die van het leerstuk, heden die van het leerboek. Maar, in ernst gesproken, Adèle deed haar best. Amelie, de zuster die in leeftijd op haar volgde, helder, levendig, vlug van bevatting, wie het leeren nimmer moeite kostte, driftig en eerzuchtig, hielp haar somtijds voort. Zij begreep dat pompen van Adèle niet, zette zich op den voet van een studentje en liet haar oudere zuster voor de huiselijke bezigheden opkomen. Adèle was 's morgens vroeg bij de hand, schraapte iets dat boter heette over dikke sneden weitte- en roggenbrood of, wanneer zij 't op hun zuinigst hadden, smeerde zij er stroop op, zette thee en hielp haar moeder, alles onder het repeteeren harer lessen, open naast haar opgeslagen. De geneesheer van den huize keek het meiske oplettend aan; hij ordonneerde eieren tot versterking. Eieren! moeder knerpte. Adèle gaf haar ei aan een der broeders. O, hij gunsde er zoo naar! Toen zij hem zag smullen lachte Adèle en kuste zij den jongen. Vaders wrevelige luimen droeg zij lijdzaam, schoon de tranen haar in de oogen sprongen. Amelie stoof op of gaf een heftig antwoord, ging de kamer uit en trok het zich niet verder aan. De broeders hielden van Adèle. Jongens speuren in het meisje reeds de vrouw, dat wil zeggen, de zich teeder aan den man verklevende, de, naar koning Göthe's woord, den echtvriend dienende, het naïeve egoïsme haars gemaals als een natuurnoodwendigheid beschouwende en voor lief nemende. Want de mannen houden in eenvoudigheid des harten deze vrouwen, deze dwaze vrouwen, die voor haar geluk een man niet missen kunnen - - voor de besten.

Eenmaal in het jaar bracht een bezoek een weinig afwisseling in hun eentonig leven. Een stiefbroeder hunner moeder, Sweelink geheeten, kwam zich voor een dag twee, drie ten hunnent inkwartieren. Om hem plaats te maken sliepen drie der jongelieden elders. Deze man had in zijn groene jeugd zijn wilde haren niet verloren, voor zijn vader hem ver over zee,

de wijde wereld in gestuurd had. Men wist van hem dat hij van alles bij de hand genomen, in Amerika had rondgezworven en ten laatste in het Far West gewoond had, in dat onfatsoenlijk land, waar burgemeesters loopen in hun hemdsmouwen en hun eigen huisdeur verwen. Op een goeden dag stond hij weer vierkant op zijn beenen in de oude wereld, boven water, veertig jaren, met een aardig duitje in zijn zak.

Hij bouwde zich een huis met boerderij er achter, kocht een flinken lap van bouwgrond, moesgrond, boomgaard er omheen, op welk erf hij sedert vergenoegd en rustig leefde. Met zijn pachtboer had hij een eigenaardig contract gesloten. Hij ploegde namelijk, zaaide, werkte ijverig mede, ongedwongen, uit pleizier, kweekte boomen, kweekte vruchten. 's Avonds ging het werkpak uit, de jas aan en de boer verkeerde in een heer. In zijn huis, dat zeer ondiep, als het ware tegen 't boerenerf geschoven stond, vulden bloemen de eene kamer. De anderedeed dienst als lees- en woonvertrek. Heldere matten op den vloer, vroolijk gekleurde cretône gordijnen voor de vensters, een buikige chiffonnière van gevlamd hout en versierd met vreemd gefatsoeneerde koperen ornamenten, een ouderwetsche vergulde klok, koperen haardje, blinkend of de pijlertjes uit goud gegoten waren, blinkend als het haardstel, dat er neven stond! Heel de wand bedekt met prenten achter glas, voorstellingen uit alle hemelstreken; in het boekenkastje reisbeschrijvingen, de romans van Cooper, vader Cats, de bijbel en Longfellow. Aldus zag het er bij Sweelink uit.

In de buurt van zijn erf lag een dorp, daaromheen verscheidene landgoederen. De aanzienlijke bewoners, nadat zij 2deze kat eerst uit den boom gekeken hadden, versmaadden onzen Sweelink niet. De zonderling, met zijn goedronden aard, eenvoudigheid en schranderheid, beviel hun wel. Zijn hartstocht voor de jacht, de visscherij, zijn schot dat nimmer miste, zijn verstand van polderzaken en zijn helder inzicht in gemeentelijke belangen leerden zij waardeeren.

Sweelink, werd gekozen in den dorpsraad, maakte spoedig deel uit van besturen; waar hij kwam daar profiteerde men van hem. Weldra stond hij aangeschreven als een nuttig burger van die streek, welbemind bij hoog en laag. Zijn gezelschap en zijn eigenaardige conversatie viel van tijd tot tijd zeer in den

smaak der heeren. De eenvoudige man werd door hen allen zonder onderscheid beleefd behandeld, soms genoodigd. Sweelink voelde zich nergens misplaatst. Hij dacht er nooit aan hoe hij zich wel voordeed en daarom deed hij zich voor gelijk het paste voor hem. Volkomen tevreden met zijn stand en zijn staat, niemand in het geheim benijdend, niemand in gedachten naar beneden halend om in eigen oog te klimmen, miste hij het confuus gevoel bij meerderen, evenzeer als het lastige, zalvingsvolle en afdalende meerderheidsbesef bij minderen. Hij gaf zichzelven, gelijk nu eenmaal God en het leven hem gemaakt hadden. Niemand drong hij zich op. Wie hem hebben wilde kon hem krijgen, wie van hem zich niet gediend betoonde, nu, die mocht zijns weegs gaan. Uit de kluiten gewassen kon men in overdrachtelijken zin van hem zeggen. Hij had, gelijk Homerus zegt, de zwarte moeder Aarde lief. Zijn hart schoot vol van groote vreugde als, na het smelten van de sneeuw, de eerste lauwe lente-ademtochten langs de murwe klonters streken en op het spoor dier levenwekkende zuchten op de akkers, in de voren, allerwege het fluweelige, groene dons ontlook. Morgendauw, die smolt in het ochtendstralen, dageraad, de stille velden overspreidend met zijn glorie, dronk hij met gezonde longen en met opgetogen oogen in. De fluitende vogeltjes in de takken bracht hij zijnen kameradengroet: goeden morgen, jongens, een mooie dag, een mooie dag.

Sweelink's dierlijk bestaan was een ergernis voor Adèle's vader. Het stopwoord des Amerikaans ‘wel, blikslager!’ klonk zijn bloedverwant vrij lomp. Geheel het voorkomen van den landelijken zwager hinderde hem. Sweelink's overjas, dat kunststuk van een dorpstailleur, in den rug naar binnen wijkend met een deuk, uitstaande in den nek met een punt; zijn pantalon, die maar een flauw familiezwak had voor de laarzen; zijn haren, over de ooren toegespitst en afgesneden als twee zwaluwstaartjes; het blozend, forsch gespierd en breed gezicht, de ronde, lichtblauwe oogen, enfin iets Zaankantsch! Wat het ergste was, hij wilde altijd mede naar de societeit, want de man verbeeldde zich een meester op het biljart te zijn. Hier maakte hij sensatie door zijn snuivend ademhalen en zijn misstooten. In een woord, die uren op de societeit in gezelschap van zwager waren voor Adèle's vader een ‘suplice.’ Er bevond

zich daar een ‘swell’, die bij het naderen van ons tweetal fluks zijn kijkglas in het oog wrong. ‘Daar is... met zijn rustieken vriend.’ Begrijp eens hoe aangenaam voor Adèle's vader!

Stond onze Amerikaan aan het biljart, dan kwam het geestige jonge mensch eens kijken. De groote, ruige, knoestige handen van den landelijken speler, op het groene laken uitgespreid, nam hij zeer aandachtig op.

‘Pattes de mouches!’ Maar het ‘blikslager’ dat er bij onzen Amerikaan zoo hartelijk uitkwam, wanneer hij op een bal gemikt en dien gemist had - dit vermaakte sommigen nog het meest. Adèle's vader was zijn zwager eens op zijde geslopen, juist toen deze weder ingespannen op een vierstoot stond te zinnen. ‘Gij hebt daar, zoon... zonderling woord, Sweelink, het trekt hier meer attentie dan het verdient; zoudt gij mij niet ten gevalle...’ Doch onze Amerikaan, zoo onverwachts gestoord en in de war door deze plechtige sommatie, liet zijn queue uit handen glippen. ‘Blikslager!’ riep hij. Adèle's vader haalde woedend de schouders op; aan dezen man viel niet te beschaven.

Die zwager had nog andere eigenaardige gewoonten. Des morgens aan het ontbijt vouwde hij zijn handen en deed zijn gebed, zoolang hem dit goeddacht, en zonder zich aan iemand te storen. De oogen van den heer des huizes vlogen de tafel rond om zijn kinderen in bedwang te houden, want hij was gesteld op de vormen. Een der zonen gaapte achter zijn hand en lachte. Amelie keek steelswijs in haar boek. Adèle stond, het mes nog op den half gesmeerden boterham, haar oom nieuwsgierig en verwonderd aan te staren. Het was eenmaal voorgekomen bij het eerste dezer jaarlijksche bezoeken, dat de jongste knaap zich, na het ontbijt, op beide zijne beenen voor oom Sweelink plantte. ‘Waarom knijpt u zoo de oogen dicht, zóó?’ en de bengel maakte een grimas van bidden. Maar het gezicht van oom vertoonde zulk een onheilspellende uitdrukking, zijn sterke hand bewoog zich zoo indrukwekkend, dat den knaap het vragen fluks verging en hij ijlings uit de kamer stoof.

De conversatie tusschen beide heeren vlotte ook niet best.

Des ambtenaars gedachten draaiden altijd om zijn eigen persoon en om hetgeen met hem en zijn belangen in verband stond. Die van broeder Sweelink legden meestal een wijderen kringloop af. ‘Wat moet ik toch praten met dien wonderlijken halven broer of halven boer van u,’ zoo beklaagde zich de laatste bij zijn vrouw. ‘Moet ik hem naar de meekrap vragen, naar de gerst?’ Zulk een aanloop zou de stof te veel begrenzen, daarom koos hij zich een andere, stéréotype:

- Hoe gaat het bij u, buiten?

- O, bij ons, vrij goed. Het is, goddank, nog geen Ierland bij ons. Daar zijn tenminste landheeren, die op hun goederen blijven. Dit zien de menschen en zij blijven ook, in plaats naar de steden te verhuizen. Overal waar de landheer niet wegloopt maar voor zijn menschen zorgt, wordt dubbel zooveel in de spaarkas ingebracht dan.....

- ‘Nu, ten pleiziere van de boeren hoeft een man van aanzien en fortuin zich toch niet op te sluiten in het een of ander nest! Ieder gaat natuurlijk waar hij 't meest pleizier kan hebben van zijn leven.’

Sweelink keek zijn zwager zeer oplettend aan, en zweeg een paar seconden. Daarop maakte hij een beweging met zijn schouders, en zei droogjes:

- Ja, zoo kan men het ook bezien.

- Ieder wil tegenwoordig een heer worden, ving Adèle's vader weder aan. ‘Vroeger waren de ambten bij stilzwijgende overeenkomst onder de fatsoenlijke klassen verdeeld. De eene categorie bezette de posterijen, de registratie, anderen het leger en de marine, enfin, men kon zijn jongens nog onderbrengen. Maar op het oogenblik zijn er, zijn er, zijn er,’ hij viel van drift over zijn woorden, ‘zijn er, zeg ik, kappersjongens, kleêrmakersjongens, kruiersjongens voor de meest gedistingeerde plaatsen en betrekkingen. De wereld heeft veel van een spoortrein die bestormd wordt; iedereen wil in de eerste of tweede, niemand in de derde klasse.

- Ik weet er niet beter op, dan dat wij zelf of onze jongens in die derde gaan zitten om de plaats weer in eere te brengen.

Zijn overbuur werd vuurrood.

- Dus mijn jongen, mijn jongen zou schrijnwerker worden!

- Hij zou er niet van bederven, repliceerde Sweelink kalm;

een flauwe glimp van ironie gleed over zijn breed gezicht. “Ik heb ook, jaren lang, met mijn handen mijn brood verdiend en ben nog wel minder geweest dan schrijnwerker.....”

De zwager keek naar die handen alles behalve met welgevallen. Die poot van Sweelink op het fijn damast van Boudewijn, bij een diner! 't Idée!

- Een mooi meubelstuk te maken,’ ging de andere voort, ‘ik weet niet of het waar is, maar ze hebben mij wel eens verteld dat er bijna zooveel verstand voor noodig is, als voor commies bij de posterijen.

- Verstand! verstand!’ riep de ander, ‘deschelmen die het vuile werk doen aan de beurs en bij de kranten hebben ook verstand.....

- Werk is nooit vuil, de mensch die 't doet maakt het vuil. Men moest een bedrijf, waarvoor een eerlijk man zich schaamt, geen werk noemen. Ik wil u wel zeggen dat ik meer respect heb voor een kranig schrijnwerker dan voor een slecht kassier of een slecht advocaat met streken op zijn kompas. Ze praten veel van vooruitgang. Weet ge wat ik voor vooruitgang houd? Dat de menschen ophouden met elkander af te spreken: wij zullen den schijn voor de waarheid nemen. Dat noem ik vooruitgang. Ik hoop dat er nog eens een wereld zal komen, waarin ieder kan worden waartoe hij geschikt is en de menschen zullen tellen niet naar hetgeen zij doen, maar naar hetgeen zij zijn.

- Ah, juist, gelijkheid, en de schoenpoetser in de Eerste Kamer.’

Sweelink zweeg weder een paar seconden en keek zijn zwager andermaal op dezelfde vreemde wijze aan.

- ‘Neen, niet de schoenlapper in de Eerste Kamer. De gelijkheid naar mijn eenvoudig begrip is niet dat allen hetzelfde doen, maar dat de een in zijn bedrijf zijn best doe het zoover te brengen als de ander in een ander werk het heeft gebracht.’

Op dit oogenblik kwam Adèle de kamer binnen. Haar oom knikte haar toe en keek haar na tot zij verdween.

- ‘Moet die ook al een professor worden,’ vroeg hij.

- Mijn dochters moeten de wereld in. Ik kan ze niet onderhouden; als ik sterf hebben ze niets. Het onderwijs is tegenwoordig voor een vrouw een zeer fatsoenlijke betrekking. Daar hebt ge de dochter van Leeuwenborgh, de Leeuwenborghs van Vredesteijn. Die geeft les op de lagere school; eerste familie, maar een financieele ramp gehad.

- Zoo, zoo. Nu, wat Amelia betreft.....

- Amélie, verbeterde de vader.' Hij kon dat burgerlijk Amelia niet uitstaan.

- Die zal er wel komen. Zij is bij de pinken. En zij kan een onafhankelijke positie krijgen. Het is nu eenmaal zoo; de meisjes moeten voor buiten worden opgevoed in plaats van voor binnen, waar haar natuurlijke plaats is. Zoo'n geleerde vrouw kan mij nooit geheel begrijpelijk worden, evenmin als een dominé met gedraaide snorren of een Indiaan met hooge boorden en een rok. Maar Adèle, dat kind kan niet, dat kind beult ge af, zwager.

- Ze is de vlijtigste van de twee. In den beginne is dat altijd wat moeielijk.

- 'Vlak bij mijn erf,' ging Sweelink voort, terwijl hij opstond, 'woont een aanzienlijke vrouw, mevrouw van Sorghen. Ik heb voor die vrouw het hoogste respect. Zij is weduwe en heeft een paar lieve kindertjes. Toen ik laatst, op haar verzoek, mij met aanplantingen bemoeide, kwam zij van tijd tot tijd een vriendelijk praatje maken. Ik vernam toen dat zij iemand zocht, een meisje uit den beschaafden stand, een lief, jong meisje, die haar kindertjes met haar zou willen verzorgen en haar tot gezelschap zou strekken. Ik weet wat mevrouw van Sorghen doet voor de menschen, en toevallig kwam ik er achter wat ze in het geheim voor ongelukkigen heeft gedaan, Zij is de goedheid en de beminnelijkheid zelve, zij is met recht een "hooge vrouw." Indien ik een dochtertje had als Adèle en een zwaar huisgezin, dan had ik gezegd: neem haar.'

Wederom vloog den ander het bloed naar het hoofd.

- 'Zoo diep ben ik nog niet gevallen, zwager, dat een dochter van mij een dienstbode behoeft te worden bij de groote lui.' Hij sprak dat laatste woord op een verachtelijken toon, smalend op de menschen die hij in zijn hart het meest benijdde.

- Zij zou geen dienstbode zijn, maar behandeld en ook gauw bemind worden als een eigen kind, dat zeg ik u, ik, die mevrouw van Sorghen en die Adèle ken.

- 'Dienen!' riep de ander met onuitsprekelijke minachting.

- 'Dienen we niet allemaal iets of iemand? Hebt gij geen chefs, geen inspecteurs, hoe heeten zij? Zal zij op school geen lastige kinderen moeten dienen, geen anderen boven zich gesteld zien? Alles hangt af van... wie men dient. Kan deze dame.... het helpen dat zij een titel heeft? Hoor eens,

ik begrijp u hier in Holland niet. In Amerika heb ik millionnairs gekend wier millioenen als met vingers naar hen wezen. Ik heb er anderen gekend, die op hun geld omhoog rezen als een man, dien men een heerlijk voetstuk voor een standbeeld bouwt. Wel blikslager, wat een zotheid de menschen hard te vallen om hetgeen zij niet helpen kunnen dat zij zijn of kregen! Geld, titels, even goed als het gereedschap, als de zaag en de hamer en de pen, kunnen een mensch tot eer verstrekken als ze goed gebruikt worden. Alle plaatsen in de maatschappij hebben haar plichten. Ik eer wie op zijn plaats de zijnen goed vervult.'

Maar Adèle's vader was boos en maakte aan het gesprek een einde.

- 'Die stiefbroeder van u,' zeî hij 's avonds tot zijn vrouw 'is: a snob.'
- Wat beteekent dat?
- 'In het Hollandsch zou dat beteekenen - maar ik wil hem zoo niet noemen, omdat hij in allen gevalle van onze familie is: ik vind hem min of meer een ploert.'

Oom Sweelink maakte dien avond, op zijn manier, allerlei bespiegelingen over de evenwijdig loopende begrippen vrijheid en beschaving. In den droom zag hij de oude wereld opgemeten, afgeperkt en ingedeeld, omrasterd; hier een slagboom, ginds een sluithek, elk zijn paadje voorgeschreven, iedere toegang streng bewaakt en een zwarte drom van menschen die zich door de engten wrong: brood voor hersens! Het gezicht verdween en eensklaps zag hij het Indiaansche meisje dat haar vingers in de manen van haar paard slaat, zich op zijnen rug slingert en de ongemeten steppen inrent vrij, vrij, vrij!

Zoodra zij den leeftijd, bij de wet bepaald, bereikt had, onderwierp Adèle zich aan haar eerste examen. Amélie, haar zuster, had vergeefs beproefd, de angsten van het meisje sussend, te verhoeden dat het kind zich stomp leerde. 'Waarom ben ik niet de oudste' riep zij in haar ongeduld, 'ik zou het u voordoen, het beteekent niets.' Dies irae, dies illa kwam; Amélie vergezelde Adèle, sprak haar moed in, maakte gekheid, kuste haar voor zij naar binnen ging en fluisterde haar in het oor: 'Gij komt er door, ik voorspel het u, gij komt er door, wees in 's hemels naam niet bang.' - Of Adèle's hartje beefde weet

ik niet, het was zulk een goed, zachtzinnig hartje, dat ik niet den moed gehad zou hebben het arme schepseltje af te wijzen, had ik daar gezeten. De heeren kenden haar niet; zij mochten ook geen rekening houden met haar omstandigheden, zelfs al waren deze hun bekend geweest. Een examen-commissie is geen filanthropische instelling. - Zij werd afgewezen..... Het voorhoofd tegen den muur gedrukt, d hand voor haar oogen geklemd, stond zij daar, een beeld der wanhoop, naast haar jongere, wakkere zuster, die beproefde haar mede te troonen. Een der heeren, met ontferming bewogen, naderde. Hij vatte het meisje bij de hand en sprak haar toe. Een volgenden keer zou zij er door komen, daarop kon zij staat maken. Zij moest den moed niet laten zakken. Zoovelen, wie het de eerste maal niet gelukt was, kwamen er een tweeden keer met glans. En - haar zakdoek tegen de bevende lippen persend om het oproer van haar smart in toom te houden, verliet het meisje, aan den arm van hare zuster, het gebouw....

Verandering van lucht; zij moest er uit, had de dokter bevolen. Toevallig kwam een oude kennis der familie, de bewuste vader uit den achterhoek, van wien wij in den aanvang reeds vernamen, in de stad. Hoorend van Adèle's tegenspoed, noodigde de vriendelijke, reeds bejaarde heer, het meisje buiten. Zoo geschiedde het dan, op een prachtigen zomerdag, dat Adèle door haar vader naar den trein gebracht werd. Welk een zon en welk geraas, gedrang en drukte aan het station! De wagens stonden open om de warmte uit en nieuwe warmtebrengers binnen te laten. Men rook het smeer van de machine. De koperen bult van het stoompaard vlamde in den fellen dag: het siste, blies en zuchtte, pufte of het er tegen opzag straks opnieuw de wereld in te hollen.

‘Zes gulden!’ zei haar vader, ‘voor de diligence achttien stuivers - het is niet ver van het station - dit voor de fooi, er schiet nog anderhalve gulden over - hier zijn nog twee kwartjes - denk aan uw kaartje, heb maar veel pleizier,’ Adèle knipte haar beursje toe en stak het zeer zorgvuldig in het diepste van haar zak. Zij voelde er nog eens naar, en toen.... daar ging zij, hola, daar ging ons meiske weg van de cahiers en de lessen, weg van den inktkoker en de boeken, weg van het benauwde huis, van de tuintjes en de dunne reepjes muur door de zon geblakerd, weg van het huis-

selijk verdriet, het getob, naar buiten, naar het overheerlijke, onbekende, naar iets anders en iets nieuws. Ik zie haar zitten met haar oogen wijd open, haar kleine handjes, in gewasschen glacé's gestoken, gevouwen op haar reistaschje. Ich habe meine Freude d'ran!

De woning van haar nieuwe vrienden lag een weinig landwaarts in, een groot half uur rijdens van het station te A.

Adèle stapte uit; de chef van het station was haar behulpzaam bij het opvragen van haar goed. Daar stond ze, naast haar koffertje, te kijken naar het laden van de gele diligence. Twee studentjes, op weg naar hun gelukkige ouders, hadden het druk met eenen hond, die Pluto heette. Uit zijn korf verlost, keek Pluto grimmig om zich heen, liet zich trekken, sleepen, zonder zich te kreunen aan de slagen van de elegante hondenzweep op rug en lenden. ‘Zoo is hij nu kompleet altijd,’ zei de eigenaar van het beest, ‘koppig als de duivel, pats, pats!’ Pluto moest namelijk op den hoogen bok gesjord worden, iets, waarvan het beest terecht niets hooren wilde, daar hij in de diligence wenschte plaats te nemen. ‘Non possumus’ verklaarde het dier met waardigheid, en het gehuil eens martelaars te meer klonk op ten hemel. ‘Ach, mijnheer, sla het arme dier zoo niet,’ waagde Adèle zeer beschroomd te smeeken. De studiosus nam zijn hoofddeksel af, kleurde een weinig en antwoordde: ‘Ja, ziet u, anders wil de rakker er niet op en hij *moet* er op.’ Een bediende uit het station kwam tusschenbeide, greep Pluto in zijn vodden en smeet hem op den bok. Contre la force il n'y pas de résistance. ‘Instappen as je blieft,’ riep de voerman. Daar kraakte het oude ding in zijn gebeente en hobbelde voort, Adèle en de twee studentjes mede. Een dier heeren trok een koker uit zijn zak, keek naar buiten, 't geen beteekende: ziet u wel, juffrouw, beide raampjes zijn open. Toen bekeek hij zijn koker, 't geen beteekende: sakkerloot, ik zou zoo graag eens opsteken, toen, ten derden male keek hij vragend haar Adèle. Nu, het meisje had nog geen pretenties, zij had broeders. Zoo stak hij dan op; zijn vriend deed desgelijks. Rookend hielden zij bespiegelingen over de laatste kroegjool, in bedekte termen, in een soort van vrijmetselaarstaaltje - Adèle zat er bij - een editie ad usum Delphinae. Toen had de een het over zijn kast en de onhebbelijke kuren van zijn ploert.

- De ander zou zoo'n ploert die kunsten gauw afleeren, *zijn* ploertin had hij goed gedresseerd. ‘Als ik ééns schel brengt zij thee, als ik tweemaal schel... als ik driemaal schel, schel schel...’ Adèle's oogen vielen dicht. Het was zoo benauwd in dien duffen wagen. Eensklaps het Pluto op den bok zijn zwaren bas hooren. Toen het meisje wakker schrikkend opkeek hing de eigenaar van den hond uit het raampje, groeten wisselend met zijn diertje. ‘Wat een blaf hè,’ riep hij, zijn hoofd naar binnen halend, ‘iedere klabak gaat voor hem op den loop.’ Adèle keek die beiden aan. Zouden ze geen examen behoeven te doen? Zij spraken van niets dan...

Het vaste brood der wetenschap scheen dien heeren maar volstrekt niet te bezwaren.

De weg maakte een kromming; de diligence, linksaf zwenkend, reed een breede eikenlaan in. Terzelfder tijd ging het zonnetje even schuil; een geur, een zoete lucht van dennenhars en boekweit, groen en kruiden, balsemde de lucht. Adèle stak verrukt haar hoofd uit het raampje. In de verte blonk iets in het groen, bewoog zich iets. Zonnestralen, door de wolken flitsend, speelden jolig in het dichte eikenloof, en verlichtten schel het kleine tolhuis, want dit was het. Zie, nu zag Adèle duidelijk den witten slagboom; er stonden menschen in de laan; toen de wagen het tolhuis naderde, zag zij jonge meisjes, die op vlugge voetjes in hun lichte zomerkleedjes kwamen aanloopen door de groene paden. Zij wuifden; zij lachten; zij liepen blootshoofds, blonde kopjes waar het lieve licht om speelde, frissche gezichten, die blonken van jeugd en van vreugd ‘Piet,’ riep een der studenten, ‘Piet, kijk dan toch eens, kijk eens wat voor bl...s lieve kindertjes daar staan.’ Adèle ging het hart op eenmaal open; zoolang zij leeft staat dit tooneeltje haar voor oogen en de wonderlijke, zalige blijdschap van haar arm, verschrompeld hartje dat er door gedrenkt werd als met druppelen van frisschen dauw.

‘Welkom, welkom. Gerrit - Jan, neem den koffer.’ Daar stond ze in een kring van juffertjes; er waren er vier, en dan kwam er nog een bakvischje aanhollen. De meisjes hijgden van het snelle loopen; ze praatten allen door elkander en kusten haar.

Zij hadden blauwe, vroolijke oogen, wangen van melk en

bloed en lichtelijk gebronsd door zomerzon; witte tanden tusschen frissche lippen; blank en blond was het heele groepje. Toen kwamen twee heeren hun opwachting maken, jongelui, de broeders van dezen meisjeskrans. De een droeg uniform, kadet van het laatste studiejaar, als het u blieft, en prat op een twintig, welverzorgde, liefderijk gekweekte zijden haartjes op zijn bovenlip.

De tweede scheen iets ouder; nauw had deze de studenten die als klissen uit het portierraam hingen, in het oog gekregen of hij vloog naar het rijtuig toe. ‘Dag, Kruik, dag, Pukje!’ Treffende ontmoeting! De meisjes namen Adèle onder den arm, men wandelde voort. ‘Hebt ge nog al prettig gezelschap gehad aan die... jongens?’ vroeg een der meisjes, de oudste, Anna, met een snellen, zeer ondeugenden oogwenk naar den kant haars broeders.

- ‘O, die heeren hebben veel gepraat en ik heb naar hen geluisterd.’ antwoordde Adèle. ‘Wat hebben zij vreemde namen!

- Ha, ha, zoo heeten ze niet,’ riep het jongemensch, ‘dacht ge dat ze zoo heetten?

“Dat zijn maar bijnamen, die de malle jongens, ik meen de heeren, elkander geven,” vulde Anna aan.

Toen keerde zich de groep eens om, op het voorbeeld van de heeren. De diligence was reeds een mooi eind weg. Kruik en Pukje hingen ieder uit een venster, wuivend als razenden met hun hoofddeksels.

Het bakvischje had hen ingehaald; zij stak min of meer verlegen haar hand aan Adèle toe.

- Dit is Fanny,’ zei Anna. ‘Nu moet ge nog hooren hoe wij allen heeten.’ Het bekoorlijke, slanke meisje voegde zich bij Adèle en vertrouwelijk haar arm nemend: ‘ik begin met mij zelve, ik heet Anna; ik ben een oude juffrouw van 20 jaren. Nu komen de jonge bloedjes. Lize, keer uw hoofd eens om!’ Lize, die vooruit liep, keerde haar hoofd om, vertoonde haar wipneusje en lachte. ‘Dit is Elize, achttien jaren, een zuster van mij. Dit is Marie, ook al een zuster van mij. Zij loopt met haar vriendinnetje Justine. - Nu de heeren!’ Zij keerde zich om en liet terzelfder tijd Adèle front maken. ‘Mijn broeder Willem, een candidaat in de rechten, een monster van geleerdheid; mijn broeder Johan, krijgsman, voorloopig hier gedé-

tacheerd om ons meisjes te roeien. Het voornaamste van de familie ontmoet ge straks. Daar zie ik vader al aankomen.'

Terwijl de galante kadet haar het taschje afnam en he meisjesvolkje, vroolijk en luid pratend voortstapte, haalde Adèle haar hart en neusje op.

- 'Wat geurt het hier heerlijk en hoe mooi is het hier!'
- 'Kijk' zei Elize, zich op hare beurt van het logeetje meester makend, 'kijk, daar ligt ons huis.'

Een opening in de laan verleende een aardig kijkje op het oude erf. Het was een laag gebouw met lei gedekt; twee vleugels van gelijke lengte, die een rechthoek vormden. In dien rechthoek lag een voorplein, omzoomd door een breed gazon. Een schilderachtig, klein riviertje spoelde om huis en erf; het wond een zij-arm om het grasveld, die een tal van kreeken en inhammen vormend, onder het houten bruggetje stroomde dat het erf en woning met de eikenlaan verbond en zich achter het gebouw hereenigde met den hoofdstroom. Uit de verte gezien lagen huis en tuinen in een zilveren strik van water. De punt van den vleugel, welke zich naar Adèle toekeerde, was driekantig uitgebouwd. Het middenvak bevatte een hoog, breed venster, opgeschoven, en geheel omrankt, bekleed met klimop. Wilde wingert en de klimroos, al dat weelderig, woekerend goedje heesch zich langs den grijzen en geduldigen steen omhoog. Een warme namiddagzon, moederlijk koesterend, baadde het oude huis in licht en gloed. Zoo landelijk lag het daar zoo rustig en vredig en zoo gastvrij noodend tot bezoek.

Zij sloegen nu rechtsom een oprijlaan in, die naar de woning geleidde. Hier kwam de heer des huizes hun langzaam te gemoet, de handen op zijn rug gevouwen, rechtop, in militaire houding. Een lange, bruine jas hing hem tot over de knieën; zijn gelaat, het blinkend grijze haar om het hooge, blanke voorhoofd bescheen de zon. Kalme trekken, een vriendelijke, levendige oogopslag! Helder verstand en volkomen tevredenheid drukten zij uit, iets krachtigs, iets bedaards vereenigd met een zeer ontwikkeld, zeer ontvankelijk gemoedsleven. Hij had een werkzaam leven achter den rug, een leven van studie en

actie tegelijk, een eervol, nuttig leven. Het lint, hem door zijn koning geschonken (ik vraag vergiffenis voor deze uitdrukking aan de menschen van den nieuweren tijd, die met zulk een uitdrukking terecht den spot drijven), droeg hij op de borst zonder fausse pudeur. Ook had hij het verdiend. Drie-en-zestig geworden willigde hij zijn liefsten wensch in: zich op het land terug te trekken en zich verder slechts met geestesarbeid bezig te houden. Zoo moest het einde kunnen zijn van ieder leven - rust in de natuur. ‘Doch men moet de rust verdiend hebben’ sprak onze oude heer, ‘anders is de rust geen rust.’

Zoodra Adèle haren gastheer aanschouwde voelde zij zich tot hem aangetrokken. Er was iets in zijn gelaat, dat beschroomde en eenvoudige naturen uitlokte en innam. Zij legde haar beide handen in de zijne en geheel haar gezichtje werd één glans en glimlach, toen zij het tot hem ophief.

- ‘Zoo, kind, ben je daar. Dat is goed. Niet gesmolten in den trein? Kom maar gauw mede. De thee staat klaar, het is koel in de voorkamer. Lize, loop vooruit en zeg aan moeder dat we komen.’

Moeder had hen al gezien, leunend op het raamkozijn, en stak haar hoofd door het groote, opene venster. Met kwam de stoet het bruggetje over, bom! bom! klonken de voetstappen op de oude planken. Zij gingen het venster voorbij. Elize zag een dame, die haar toeknikte, een fijn besneden gezicht tusschen grijzende, zijdeachtige vlechten; een donker kanten mutsje met afhangende linten dekte haar hoofd. Nu zwenkten ze linksaf, liepen langs den begroeiden muur over het voorplein naar de voordeur, niet gesloten, dat behoefde buiten niet. Hoe heerlijk koel was het in den gang, hoe frisch in de groote tuinkamer, waarheen men het logeetje voorging, een langwerpig vertrek, driehoekig toeloopende. Er lag een karpet op den vloer; een groote tafel stond in het midden, waarop brood en vruchten. De geheele kamer was met den geur dezer laatsten gevuld. Op de kleinere tafel bij het venster stond het zilveren theegoed en een vaas vol prachtige rozen. Adèle zag ter weerzij van de tafel de piano en de kanapée. Een rieten stoel om uit te rusten was voor haar gereed gezet.

Mevrouw gaf de stedelinge een kus en zette haar dadelijk

op haar gemak. Adèle bespeurde geen verlegenheid, alleen een onbeschrijfelijk gevoel van welbehagen en ontspanning. Zij zag den kring rond en gevoelde zich niet onder vreemden.

- ‘Gij zult wel een kopje thee willen, voor Elize u uwe kamer wijst,’ zei de huisvronw, haar het geurige treksel reikend, ‘neem gerust uw gemak, neen, leun maar kindlief, je hebt een vermoeienden tocht gedaan.’

‘Dank u’ spraken de lippen van het meisje en haar donkere oogen, vochtig wordend, onderstreepten het korte woordje op een wijze, die haar gastvrouw niet ontging.

Zij rustte nu gemakkelijk in haar rieten stoel en keek, haar thee gebruikend, in den hof. Een glooiend grasveld met een rozenperk in het midden lag voor haar, dan een blanke strook water, over dat water een soort van schiereilandje, groen bewassen, waar een vierkant, vreemd gebouwtje op vier staken zich verhief. Het was een groote duiventil, die bij het bleeker worden van den hemel, zich met scherper omtrekken donkerder vertoonde op het luchtvlak. Enkele blauwe en witte duiven klapwiekten om den nok van hun kasteel; in de verte kwamen een paar achterblijvers op hun witte schachten aanroeien.

- ‘Er zijn er honderden op dien til,’ verklaarde mijnheer, ‘meer ten onzen gerieve dan tot genoegen van de boeren, want de diertjes leven op den landman. Het is een oud privilege, aan de heerlijkheid, waar van dit oude huis en tuin het overblijfsel is, verbonden.’

- ‘Ziezoo’, riep Anna, opspringend ‘nu ga ik de gemeente spijzigen.’

Zij spelde in een oogwenk een boezelaar voor, begaf zich naar de groote tafel, nam een mes, drukte het groote, versche brood aan haar boezem en begon te snijden. De sneden vlogen van het lemmet, gezwind, gezwind. Het was een lust om te zien. Het meisje zelf niet minder: het blonde kroeskopje, de bevallige lijn van den gebogenen blanken hals, het mollige gekuilde kinnetje op den witten boezelaar rustend en de neergeslagen oogen met de lange wimpers.

Er werd door de jongelui een aanval op haar voorraad gedaan, doch zij wees hen terug met haar stalen scepter. Een sierlijke stapel van dunne sneden Geldersche mik begon te verrijzen. Schelmsche broederhanden trokken er van tijd tot

tijd een snede uit, dan zakte 't kunstwerk ineen, 't geen tot veel gelach en kluchtige protesten aanleiding gaf. Adèle zag dit leventje aan, terwijl mevrouw beleefd naar het welzijn van haar bloedverwanten informeerde. Hoe anders als te huis!

- ‘Ge moet weten,’ zei mevrouw, ‘wij eten hier buiten vroeg. De jongelui hebben den ganschen middag tot hun dienst. Heb je honger?’

De geur van het smakelijke brood die in Adèles neusje opsteeg was voldoende om de graagte aan te wakkeren. Het hartelijk onthaal verscherpte haar trek nog. Ze wist niet hoc ze 't had, maar ze was volkomen te huis.

‘Om u de waarheid te zeggen ik heb nog nimmer zulk een honger gehad,’ antwoordde het meisje, en keek daarbij zoo opgewekt, als zij in tijden niet gedaan had.

- ‘Nu, des te beter. Wilt ge nog even naar uw kamer gaan?’
- ‘Ik ga met u mede,’ zei Elize.

Het was een wonderlijk oud nest dat huis. Aan trappen en gangen en kruisgangen geen gebrek. Alle kamers ruim en luchtig. Doch zoo wonderlijk betimmerd als dat alles was. Het eikenhout scheen hier geen geld gekost te hebben, want voor balken had men gansche stammen, zoo maar uit het bosch gekapt, genomen. De vorm der vertrekken had den bouwmeester evenmin veel hoofdbreken gekost; ze waren uitgevallen gelijk ze uitvielen, vierkant, langwerpig vierkant, driehoekig, gierend. Alles lomp maar hecht. En toch ging er van dezen doolhof een bekoring uit, waarvan men zich moeielijk rekenschap kon geven. School die in het geïmproviseerde, het vermakelijk tegen alle regelen van gezond verstand indruisende van den bouw? Ik denk het wel. Adèle ten minste had een schik in die wonderlijke gangen en kamers.

- En waar gaat die gang naar toe, en deze? Het is hier zoo... zoo geheimzinnig!
- ‘O,’ zei Elize, ‘het is heel oud dit huis, een groot gedeelte is gesloopt. Er woonden vroeger Geldersche baronnen in. Papa heeft het in huur van een hunner afstammelingen. En, wil ik u eens zeggen, er zijn hier allerlei geschiedenissen gebeurd. Die zullen we u vertellen, vreeselijk romantisch. Er heeft hier een adellijke dame gevangen gezeten, lang geleden.

Tweemaal in het jaar kwam haar vader en zeî: “Wil je ridder Koenraad hebben,” want zoo heette hij, dien zij niet hebben wilde. “Neen, zei ze dan, ik wil mijn lieven jongen.” Nu, die was eigenlijk maar een schildknaap.’

- ‘Natuurlijk!’

- ‘Eindelijk is ze van verdrict gestorven en nu spookt ze 's nachts, ze gaat trap op, trap af.’

- ‘Hu!’, zei Adèle.

- ‘Neen, het is niet aan onzen kant, het is aan den kant waar de jongens slapen. Johan heeft dikwijls met zijn sabel in de hand op wacht gestaan. Maar het spook gezien heeft hij nooit. Hier is uw kamer.’

Zij stootte een zware eikenhouten deur open, die toegang gaf tot een ruim vertrek. Adèle zag met een oogopslag de matten op den helder geschuurden vloer, het nette ledikantje met de sneeuwwitte lakens en gordijnen, bloemen op de tafel, een eenvoudig kastje voor haar kleeren en het venster met zijn uitzicht op 't riviertje.

Daarheen vloog ze het eerst.

Onder het raam stonden boschjes hazelnooten. Natuurlijk was er water in de buurt. En dan een groot, groot weiland, waarop een paar prachtige, lommerrijke eiken. Een koetje lag herkauwend aan den voet en onder het dak van een dier reuzen.

Adèle kon zich maar niet verzadigen aan dien aanblik, nieuw voor haar, en aan de lekkere lucht, die door het venster binnendrong.

Zij knapte zich in haast wat op.

- ‘En’ zei het wipneusje Elize, toen zij arm in arm de trap weder afdaalden, ‘ik moet je nog iets vertellen, we houden elken avond vergadering.’

- ‘Wie?... wat?’

- ‘Stil! ik zal het je zeggen. We komen in onze nachtjaponnen om de beurt bij elkander praten. Heerlijk! Eerst bij ons en dan bij Justine en dan bij u. Als we moeder hooren aankomen, vliegen we den gang over, ieder naar zijn kamer. Ik hoor mama al beneden aan de trap: meisjes, wil jullui eens naar bed gaan. Overmorgen komt mijn getrouwde zuster met haar kindje, dan moeten we zachtjes loopen, dat spreekt van zelf. Hier is de schilderkamer van vader. Die moot ge morgen eens zien,’

Adèle vond het gezelschap om de groote tafel vereenigd; er werd gepraat en gelachen; de kadet die naast haar zat, schoot een eerbiedwaardige bres in den stapel boterhammen, hetgeen hem niet belette haar oplettend te bedienen. Men maakte plannen voor de volgende dagen: roeitochtjes, wandelingen, pic-nics.

- ‘Over veertien dagen is er een bal te H...’ zei Anna (H. is een landstadje op een half uur afstands van het goed gelegen), ‘daar gaan we allen heen met den grooten glazenwagen, Gerrit-Jan op den bok. Je zult eens zien hoe statieus. Johan voert hulptroepen aan, twee wapenbroeders, die dansen als engelen.’

- ‘Ik zal Kruik schrijven dat hij ook komt,’ viel Willem in. ‘Hij zit voor zijn examen, maar dat komt er niet op aan.’

- ‘Zou je dat waarlijk doen,’ zei Anna, ‘zou je dat jongmensch van zijn studiën aftroonen? Ik vernam uit goede bron dat hij altijd uit den pas is. Uw Kruik danst niet, hij dobbert.’

- ‘Best,’ riep de student geraakt, ‘ik zal hem zeggen, dat hij juffrouw Anna niet moet vragen.’

- ‘Dans je graag, Adèle?’ vroeg Lize aan de overzijde.

Adèle was stil geworden onder dit gesprek; haar gezichtje betrok. ‘Ik kan niet dansen,’ antwoordde ze.

- ‘Ze kan niet dansen!’ riepen de meisjes uit één mond, en op een toon of zij een diep rampzalige, die haar levensdoel geheel gemist had, voor zich zagen.

- ‘Dat is niets,’ riep Anna, ‘als Adèle niet dansen kan, zullen wij het haar leeren. Morgen begint de eerste les op den grooten zolder, meisjes.’

- ‘Mooi, mooi!’ riep al het jonge goed in koor; men lachte en klapte in de handen.

- ‘Eerst een eenvoudige polka,’ ging Anna voort, ‘dan een onnoozele Duitsche polka...’

Elize begon de mazurka te neuriën.

- ‘Ja, de mazurka ook, en dan leeren wij haar walsen. Ik ben balletmeester. Bij de quadrille halen we de jongens.’

- ‘Heusch, het leert in, een oogenblik,’ kwam Lize vleiend verzekeren. ‘Wil je?’

Of ze wilde! Er kwam licht in Adèle's oogen: haar jeugd, haar achttien jaren ontwaakten.

Elize vond op eens die donkere oogen mooi.

- ‘Ik heb maar één voorwaarde, kinderen,’ bracht mevrouw hier lachend tegen in, ‘dat jelui geen leven maakt hierboven als Lydie's kindje slaapt.’

- ‘Neen, grootmoedertje, neen, lief grootmoedertje, dat zullen we niet doen,’ riep Anna.

De meisjes gingen den tuin in; het was me een gebabbel! Anna en Lize, die in de stad gelogeerd hadden, vroegen Adèle naar alles en nog wat: de drukte, het gezellig gewoel in de straten, de winkels, de comedie, de opera!

Anna, zich een beroemd acteur uit het buitenland nog levendig herinnerend; informeerde of Adèle dien gezien had, of ze niet verrukt geweest was?

- ‘Wij gaan niet naar de comedie,’ antwoordde Adèle. ‘Ik ben er maar eens geweest met mijn oom Sweelink.... Het is zoo duur.’

‘Zal ik nog wat muziek hooren, meisjes?’ klonk de stem van hun vader.

Men toog naar binnen.

- ‘Doet ge ook aan muziek?’ vroeg Elize. ‘Zing je?’

- ‘Neen,’ zei Adèle met haperende stem, ‘maar ik hoor het gaarne.’

De kamer was donker, maar de lamp werd niet opgestoken. Anna stak de kaarsen op de piano aan. Zij zette zich voor het klavier en préludeerde. ‘Kom Lize, waar is Justine, juffrouw alt, waar ben je?’ - ‘Wij komen, wij komen,’ riepen de meisjes, ‘vader, wat wilt u dat wij spelen zullen, deze duet, deze... Schumann, Mendelssohn?’

De frissche meisjesstemmen paarden zich, en allen genoten de zoetheid van den zang, die wonderliefelijk klonk in de plechtige stilte der natuur en van den zoelen avond. Gold het de muziek dan werd het gezichtje van Anna ernstig, bijna streng. Zij was er in met haar gansche ziel en haar kleine, zachte handen liet ze zweven over de toetsen zonder zich de gratie dier beweging in het minst bewust te zijn. Buiten viel allengs de nacht. De donkere boomen stonden zwijgend, statig en zoo roerloos of ze luisterden. Aan de transen wemelden de starren en een slaperig windje dat de velden overwoei, zuchtte door het venster...

Adèle zat en luisterde, een donker duifje te midden van die

blonde vlucht. Zij was te goed om iemand te benijden. Maar zij bedacht hoeveel gelukkiger die allen waren dan zij en de haren.

Waarom?

Ik kan niet gissen wat de toekomst van dit groepje vroolijke jongelieden wezen zal. Maar al weet ik dat zoo menige roos, die 's morgens bloeide, 's avonds van haar steel gedropen op den harden grond verwelkt... zij hebben iets gekend, dat onze arme Adèle miste, iets dat het lot ontvoert en ons terugbrengt op den weemoed der herinnering, als een handvol bloemen door den wind ontbladerd: een gelukkige jeugd, een gelukkige jeugd!

Den anderen morgen, terwijl de meisjes in huis bezig waren, na het ontbijt dat buiten onder het bladerdak genoten werd, noodigde mijnheer Adèle uit een wandeling met hem te maken. Hij liet met ingenomenheid zijn tuinen en vruchtboomen, zijn fraaie verzameling eenden zien. Er vertoonde zich niemand in den omtrek. Adèle verwonderde zich over die stilte en die rust, zij die aan de drukke straten gewend was. ‘Het is hier geen buiten, kindlief,’ zei haar vriendelijke geleider, ‘het is hier buiten.’ Toen zij de oprijlaan ten einde waren kwamen ze in een boschje van eikenhakhout; slingerpaden doorkruisten het in alle richtingen. Mijnheer vertelde aan zijn kameraadje hoe de jongens, als zij in de lente 's avonds laat uit het nabijgelegen stadje huiswaarts keerden, een lantarentje in de hand, nachtegalen in dit boschje lokten, die nieuwsgierig en van boom tot boom het lichtje navlogen.

Het men de lantaren in het pad staan en hield men zich schuil, dan kwam het aardig diertje aanhuppelen.

‘Zijn er veel nachtegalen hier? Ik heb nooit den nachtegaal gehoord.’

‘O ja, een gansch orkest; zij zijn hier in menigte om het huis.... Kom Adèletje, nu moeten wij den straatweg over.’

Het meisje, om zich henen ziende, talmde. Zij keerde zich snel om, kleurde en glimlachte, achterblijfster die zij was. Er werd zoo zelden op dien toon tot haar gesproken. Zij ontroerde, zij hield van dien lieven, ouden man.

Op den grintweg kwamen hun vrouwen tegen, die gebukt gingen onder een zwaren last.

- ‘Ja,’ merkte haar geleider aan, ‘de vrouwen in deze

streken zijn vroegtijdig oud en gebogen. Zij werken mede op het land. Het stukje brood wordt hier met moeite aan den grond ontwrongen.'

'Hier dus geen examens,' dacht Adèle, 'maar de spade en het zware akkerwerk.' Er waren er derhalve in de wereld, die het moeielijker hadden dan zij?

De weg ging kronkelend opwaarts naar den top eens heuvels, dicht begroeid met dennenhout. Aan den voet der hoogte lagen akkers, langs wier flauwe glooiing de rechtlijnige grintweg liep. Aan de overzijde van den weg verhief het terrein zich weder, ruig begroeid en onbebouwd, een soort van lage borstwering. Een kar en paard die langs den grintweg kwam, stak helder af tegen het witte zand en het bruine struikgewas. Bij iederen stap van het paard kon men het hoefijzer zien glinsteren. Een drift schapen volgde op een afstand. 'Is het niet zonderling,' merkte Adèle's geleider aan, 'dat de schapen met hun wolligen rug het licht aantrekken. Zie de lucht eens blauw zijn.' Adèle hief haar oogen op en zag het klare, diepe blauw des hemels, afgekarteld en beschoten door de donkere dennetoppen aan haar rechter, en tor linkerzijde naar den horizont wegwijkend, zich in het dommelig, doorzichtige, wazige grijs verliezend of er aan het verschiet geen einde wilde komen.

Het was een liefelijk landschap, droomerig met een tintje van melancholie er over, vol muziek. De warme zon stoofde de dennen en het mos; onder de boomen hing een bedwelmende geur.

- 'Ik zou hier mijn heele leven blijven willen,' zuchtte het meisje.

De oude heer lachte en legde zijn hand op haar schouder. 'Niet zoo snel, meisje, ik heb niet meer zulke jonge beenen als gij. Laat ons hier wat uitrusten.'

Hij koos een mooi plekje in de luwte op het mos en terwijl zij daar zoo zaten lokte hij het meisje uit hem haar bezwaren mee te deelen.

Adèle opende haar hart, geen oogenblik kwam het in haar op dat zij tot een vreemde sprak. Hij vroeg haar niets doch liet haar uitspreken. Het viel Adèle zoo gemakkelijk hem de

nooden van haar nederig leven toe te vertrouwen, hier te midden van dit schoone landschap, onder het gonzen van een bijtje, dat in kringen om hun hoofden snorde. Hun gesprek had niets belangrijks voor een derde, doch het gaf Adèle moed. Er was zoo iets opgewekts en deelnemends in den toon van dien braven, hartelijken man, die zich met haar onderhield, als ware hij haar vader. Een vrouw is afhankelijker dan een man wat haar gemoedsleven betreft. Een deelnemend woord doet meer voor haar dan wij begrijpen kunnen. Hij gaf haar goeden raad en wees haar hier en daar den weg. Niemand had haar ooit geholpen. Deze toonde haar hoe zij werken moest.

- ‘Als ge weêr examen doen moet, meisjelief, dan, dit belooft ge mij, geen boek meer inkijken de laatste week, uw hoofdje frisch houden. Het zal best gaan, moed houden, moed houden.’

Men weet niet hoe goedkoop men soms een stumper voorthelpen kan. Wij zijn meestentijds te veel van ons zelven vervuld om er op te letten wat in anderen omgaat. De menschen bewegen zich om elkander als de hemellichamen in wijde kringen. Ieder is bezig met het baantje dat hij beschrijft en zoekt het grooter te maken; zij raken elkander niet.

Adèle merkte op dat haar geleider iedere eenvoudige ziel, die hen ontmoette, bij den naam kende en groette. Dit kwam haar vreemd voor, want haar vader kende slechts zijn standgenooten, anderen bestonden voor hem niet. ‘Al die boertjes,’ verklaarde Anna later, ‘zijn vaders vrinden.’ Zij noemen hem ‘den olden van de Lare (zoo heette het goed). Zondags loopt hij in het midden van zijn luidjes naar de kerk. Gij moest de rare hoeden eens zien, die onze boertjes dragen. Die zien er uit als de sjakos op de oude prenten uit Napoleons tijd, hoog als torens en met wijd toeloopende bollen. De zoon erft den hoed van zijn vader; sommigen van die hoeden zijn honderd jaren oud. Wij gaan op onze beurt met vader mede naar de kerk. De dominé preekt vreeselijk lang en zeurig; ik zeg wel twintig keeren: amen. Vader doet zijn oogen eerst dicht na het tweede gezang. Wij moeten hem dan zachtjes aanstooten. Eenmaal sliep vader zoo heerlijk, dat het zonde was hem wakker te maken. Ik wachtte met het stootje tot het eind van de preek.

‘Wel Anna,’ zei vader, ‘die preek beviel mij buitengewoon goed, het zat goed in elkander en bondig, en het derde deel was flink en kort’.

Anna deed zulke verhalen met een strak gezicht op een dood onschuldige manier. Alleen haar levendige, donkerblauwe oogen tintelden verdacht. Het gracieuse en moedwillige meisje stal Adèle's hart. De beschroomde en in zich zelf gekeerde voelt zich dikwijls aangetrokken door haar tegenbeeld, mits het deze niet aan hart ontbreke.

Anna kon niet laten allerlei ondeugendheden uit te voeren. Op een avond had zij de groote rieten pop, waarop de meisjes hun japonnetjes pasten, in een wit toilet gestoken, die een nachtmuts van haar moeder opgezet en het ding, toen het reeds nacht was, aan een touw ten venster uitgelaten. Zij wist dat Gerrit-Jan, de tuinknecht, tegen twaalf de vischkaar inspecteeren kwam, al te dikwijls, leeggestolen. De boer geloofde aan de sage van de witte vrouw als aan het evangelie. Zoodra zij hem zag aankomen, liet Anna het machine zakken; toen begon ze aan het touw te trekken en liet het op en neder wippen.

De boer hief een jammerlijk angstgehuil aan; oe! oe! en liep, met zijn handen in de lucht slaande, zoo hard zijn beenen maar konden, weg. Hij klopte tegen het venster van de slaapkamer zijns meesters. En toen deze opstond, haastig in de kleeren schoot, meenend dat de vischdief eindelijk was betrapt, stond daar Gerrit-Jan met klapperende tanden: ‘Daor zind ze, daor zind ze.’ - ‘Kerel wat scheelt je, wie heb je gezien - de dieven?’ - ‘Het witte wief’ gilde de boer, wien de haren te berge rezen. Anna's vader greep den rillenden Gerrit-Jan bij arm en rokskraag, sleepte hem goedschiks, kwaadschiks naar de vischkaar. Daar was niets te zien. Anna, die het dolle inzag van haar grap, durfde haren vader de geschiedenis van het spookgezicht niet ophelderen. Elize, ingewijd in het geheim, verraadde hare zuster niet. Maar eenigen tijd daarna kwam zeker heer, inwoner van het naast gelegen stadje, al te lichtgeloovig spiritist, deftig informeeren naar het hem ter ooren gekomen, geheimzinnige feit. ‘Een malle boer, die spoken ziet, hoe is het in de wereld mogelijk, mijnheer, dat zulk een onzin u een lange wandeling waard is!’ riep de heer des huizes. Anna zat met vroom gezicht er bij, bordurend; eensklaps kneep ze haar

ééne oogje toe en keek Elize aan, die het niet meer kon uithouden en in een gilstuip viel. ‘Ziedaar, mijnheer,’ sprak haar vader boos, ‘dat komt er van als men van zulke zotternijen praat; daar krijgt mijn kind het op de zenuwen. Geen woord meer, mijnheer! Loop heen met uw geesten, mijnheer!’ Jaren daarna stond de verschijning met een dubbel kruisje, dat wil zeggen als een zeer betrouwbaar feit, geboekstaafd in een spiritistisch tijdschrift.

Hoe beter ons meisje haar nieuwe vrienden leerde kennen, hoe pijnlijker de vergelijkingen werden tusschen dit gezin en haar familie. Zij had gedacht dat financieele achteruitgang, hun geringe middelen de oorzaak waren der gedruktheid, van het duffe leven te huis. Hier was evenmin een ruim fortuin; men hield maar ééne vrouwelijke dienstbode, de meisjes maakten haar eigen kleederen; ieder had haar week van koken, niemands opgewektheid leed er onder. Integendeel! Langzamerhand begon zij te ontwaken tot het vaag besef dat hier in dezen kring iets was, een geest, een stemming of een toon, hoe zou zij het noemen, aan haar eigen droeviger haardsteê vreemd, iets waar het geluk uit voortkomt of mede samen schijnt te hangen. Gestroopte boterhammen waren dan zelfs in de stad niet onvereenigbaar met blijde aangezichten om de ontbijttafel, met een hartelijken, een gezelligen familieband, met een tevreden leven? Boeken, voor haar ouders middelen om den tijd te dooden, of een steile lettertrap naar ambten en fatsoenlijke betrekkingen, werden hier behandeld met een eerbied, die Adèle trof. Regende het buiten, dan vereenigden zich allen om de groote tafel; een der jongens teekende, de meisjes zaten ieder met een handwerk en de ouders lazen voor. Beschaving was dan nog iets anders dan een bestaansmiddel; ontwikkeling genot, geen dwang? De dagen vlogen om; Adèle had ze gaarne vastgehouden deze korte uren van geluk en jeugd haar toegemeten. Op den grooten zolder vingen de oefeningen aan. Zij walsten door de ledige ruimte; de heldere stemmen van de meisjes dienden voor orkest. Anna trok haar frissche mondje in rimpels, floot een danswijs, proeste het uit. Men plaagde Adèle met haar stijve passen, den komieken ernst van haar gezichtje. De jongens staken hun hoofden door het zolderluik en werden door Anna weggejaagd. ‘Wat doen zij daar boven toch,’ vroeg

mijnheer, ‘het is of zij het huis afbreken’. - ‘Och laat ze maar pleizier hebben,’ zei mevrouw. ‘Meisjes, meisjes!’ En dan de roeitochten; men zakte in de groote boot het riviertje af; men nam het eenvondige maal in het vrije; men vischte, wandelde, rustte in de schaduw. Adèle herinnert zich een schoonen zomeravond op het water doorgebracht. De zon ging onder in weergalooze pracht. Haar gloeiend aangezicht dreef langs de aarde heen. Zij had haar dagwerk afgedaan en langzaam zonk zij weg, in haar vorstinnentrots den hemel overstrooiend met haar goud en haar turkooizen. Over het effen, rimpellooze water viel de roode avondgloed en daar ginder in de verte vlamden al de vensters hunner woning. Zij lieten de vingertoppen slepen in het murmelende, koele nat. De meisjes zongen en men roeide zachtkens, zachtkens huiswaarts.

Er was nog een ander genot voor Adèle weggelegd. De getrouwde zuster harer vriendinnen kwam met haar kindje over. Adèle zag het op een schoonen morgen in het wiegje liggen; het lachte tegen haar en stak de armpjes naar haar uit.

‘Mag ik het.... mag ik het eens dragen?’ Haar oogen verhieven zich smeekend tot de jonge moeder.

- ‘Zeker, zeker,’ klonk het antwoord, ‘zie, zij lacht al tegen u.’

Zij nam het wichtje in haar armen, het donkere hoofdje boog zich over het kleine blonde wezen dat aan haar hart lag. Adèle's gezicht gloeide van geluk.

Dit is toch beter dan een acte voor Fransch of een acte voor Duitsch! Iederen morgen reed zij het kleintje in den kinderwagen door de laan. Dat waren haar gelukkigste oogenblikken. Niemand in den omtrek, zij alleen met het kind.

‘Kiek,’ zei Gerrit-Jan, die voorbij kwam, ‘juffer, et is of ie der moeder bint.’

De avond van het bal naderde. Anna riep haar moeder ter zijde. ‘Zij heeft geen japonnetje dat geschikt is bij zich. Nu heb ik iets bedacht, moeder. Mag ik haar het mijne geven; wij zijn bijna even groot. Het meet haar passen, ik ben er zeker van. En anders verander ik er nog wat aan.’

‘Dat behoeft ge immers niet te vragen,’ zei mevrouw, haar dochtertje de lieve wangen streelend.

- ‘Ik heb er nog een oud, dat mij heel goed staat. Bij u te huis hebben ze er niet op gerekend dat gij hier dansen zoudt. Nu meet ge u eens laten gezeggen als een brave meid en mij een groot pleizier doen.’

- ‘Het is zoo goed en lief van u,’ zei Adèle, ‘dat ik er u voor kussen wil. Maar ik doe het niet en ik mag het niet aannemen. Het zou zonde zijn van het mooie kleedje als ge het mij aantrokt.’

- ‘Hoor eens,’ zei Anna weder, ‘wie heeft u dansen geleerd? Ik! Wie was de dansmeester? Ik. Wat is een bal? Een voortgezette dansles. Wie heeft daar te bevelen? Alweer de dansmeester. En dat ben ik. Ik gelast u, juffertje, het rose japonnetje aan te trekken. Eensdeels omdat het beter bij uw donkere chevelure past, anderszins omdat het een blondine bleek maakt. Afgepraat, aldus besloten! Ik zal u kappen, neen, wij zullen u kappen. Gij hebt u maar over te geven in onze handen. Hier hebt ge een zoen en... punctum, gelijk Willem zegt.’

Ter bestemder ure rammelde de oude glazenwagen over de brug; een rossinant, die veel op Don Quixote's befaamden klepper leek, voor die gelegenheid geleend, trok de equipage. Op de banken van dien wagen streek de zwerm van meisjes neêr. Het was daarbinnen een gegons van stemmen, afgebroken door een helderen lach. Bruintje, al dat leven hoorend, dacht aan het pleizier, dat hij zou hebben bij het trekken door het zandpad, en liet zijn kop hangen.

- ‘En’, zei de heer des huizes tot zijn jongsten zoon, die zich den sabel aangespte, ‘als je nu zoo'n meisje ziet, die voor muurbloem speelt, omdat ze bij ongeluk geen lief gezichtje heeft, vraag haar dan eens, jongen. Je bent militair, en dit is, naar mijn idée, een ridderlijke daad.’

Het casino was een vierkant, niet zeer groot gebouw met tuin er om henen. Het lag aan den ingang van het landstadje. Een militair muziekcorps speelde dezen avond in den tuin. De notabelen uit de plaats en sommige families van de landgoederen uit den omtrek waren er samengekomen. Men zat er aan tafeltjes in de open lucht; om tien uur begon voor de jongelieden de dans. Amuseeren wil het genus homo zich overal; hoe minder omslag dikwijls hoe beter men zich vermaakt. Ons

gezelschap nam een tafeltje in beslag en hield een stoel vacant voor vader, die later komen zou. Adèle zag er in haar rose kleedje niet onaardig uit. Ware haar figuurtje maar een weinig minder schraal, de wangen meer gevuld geweest, men zou, haar donkerbruine oogen ziende, haar een mooi meisje hebben kunnen noemen. Zij genoot; toen de dansmuziek aanving, begon haar hart te kloppen. Anna zorgde dat het haar aan dansers niet ontbrak. Wie Adèle niet vroeg, geraakte bij Anna uit de gratie. En die kans wilde men niet gaarne loopen, want het meisje met haar rozenwangen, schalke blauwe oogen en netten leest was aller uitverkorene. Anna volgde, onder het dansen, Adèle met haar oogen en knikte haar over den schouder van haar danser vroolijk en aanmoedigend toe: het gaat best. Adèle vond niet dat het best ging, zij voelde wel dat er aan hare danskunst veel ontbrak. Maar ze was zoo dankbaar wien het met haar durfde wagen.

- ‘Ik geloof dat ik niet in de maat ben,’ zeî ze hijgend en beschroomd tot Willem. ‘Het is zoo vervelend voor u, wilt ge mij nu niet naar mijn plaats brengen en een andere vragen? Doe het maar; ik heb zoo heerlijk gedanst, ik kan nu wel eens wachten.’

Doch haar oogen smeekten: doe het niet.

- ‘Neen,’ jokte Willem, haar gloeiende wangen ziende en het geluk, dat haar ten oogen uitstraalde, ‘neen, je danst heerlijk, op mijn woord. Nog een toertje voor de muziek ophoudt.’

Zij legde haar arm weder op zijn schouder en het paartje mengde zich in het gedwarrel.

Het werd laat. Nu gebeurde wat altijd geschiedt bij dergelijke gelegenheden. De papa's en mama's staken de hoofden bij elkander en vonden dat het genoeg was. Er kwam nu af en toe al eens een papa de danszaal binnenstappen, poolshoogte nemen.

Vreemd, vreemd! schoon de papa's daar staan eens kuchen, veelbeteekenende gezichten trekken, de meisjes zien hun vaders niet. Zij vliegen haar geliefde ouders voorbij en kijken toevallig een anderen kant uit, zoodat de wijsheid, de bedachtzaamheid, de grijsheid, deze wilde jengd maar niet onder schot kan krijgen. Of ontmoeten zij die huiswaarts manende ouder-

oogen, dan lonken de Sirenen zoo verleidelijk en zoo lief, of zenden op het arme ouderhart een zalig glimlachje af, waarop de papa rechtsomkeer maakt.

‘Stil maar’, zei Anna, ‘ik zal vader wel overhalen. Het is zonde om naar huis te gaan. Het wordt nu juist eerst prettig.’

De overige schaapjes waren door den herder reeds bijeengedreven. Door de open glazen deur werd het noodlottig teeken zichtbaar van een glazenwagen in den maneschijn; knikkebollend op den bok zat Gerrit-Jan.

Anna vloog de zaal door, naar haar vader. De meisjes keken haar afgezant met ingehouden adem na, Adèle niet het minst.

Er zou nog een quadrille komen, nog een wals. Waarom mocht het niet den geheelen nacht duren? Adèle volgde al de bewegingen van haar welsprekende vriendin met bevinge des harten, in de grootste spanning. Zoolang, zoolang zij kon wilde zij dien heerlijken avond rekken.

Nu, het stond niet gunstig in den beginne. Anna plukte aan den bovensten knoop van vaders jas. Zij praatte, zij vleide haar hoofdje onweerstaanbaar tegen zijn schouder. Maar het gezicht van haar papa stond vastberaden; zijn uitgestoken vinger maakte een beweging in het ronde, die beteekende: het is uit! Nu ging Anna tot den tweeden knoop over. Blijkbaar werd de toon der stem nog weeker. Zij had nu beide hare smeltende oogen naar dat strenge voorhoofd opgeslagen. Zeer gevaarlijke oogen! Heb ik het mis of vertoont zich daar reeds een begin van weifeling? Daar keerde Anna zich om en sloot het gezicht van haar vader tusschen haar beide handen. Een zoen? Een elektrische schok door het meisjesgroepje! Hoezee, wij mogen, wij mogen! Vaders, ik schaam mij dat ik het zeg, zijn als kneedbaar was in de handen van die deugnieten.

Er lag een brief op Adèle's tafel. Het epistel was van haar ouders en riep haar naar huis terug.

Het manke zusje, dat in haar afwezigheid Adèle's deel der huiselijke bezigheden waarnam en haar naderhand vervangen moest, was ziek geworden. Adèle werd ontvangen met verdrietige gezegden harer moeder. ‘Het was of er aan dat logeeren geen eind komen zou. Men liet haar maar voor alles alleen zitten!’ Adèle voelde weêr de mist zich samentrekken om haar hart. Benauwend woog de zware lucht daarbinnen op haar

borst. Menigmalen vluchtten haar gedachten naar dat eenige hoekje van haar leven, waar voor haar de zon geschenen had. Zij paste trouw haar kranke zuster op. Een zachte hand, een lieve stem bezat ons meisje; de zieke wilde van geen andere hulpe weten. Haar hoofd rustte aan Adèle's borst het zachtst, het liefst. Vertellen moest Adèle van de bosschen, van de vogels, van de zon, en van haar vrienden buiten. Het duurde lang, het duurde maanden. Die ziekte verslond veel geld. Blijmoedig kweet ons meisje zich van haren liefdedienst. Het kostte haar geen inspanning, het was haar geen opoffering, het lag in haar aard. ‘Als ik beter ben, Adèle,’ fluisterde het kranke kind, ‘dan zal ik vader vragen of ik ook daarheen mag.’

- ‘Waarheen?’ - ‘Naar buiten!’

Zij werd beter, zij werd beter op een wijze, die voor zulk een ziekelijk schepseltje als zij de beste is. De séraph van het plaatje in Adèle's kamer daalde neder, kuste haar den bleeken mond en nam haar mede in zijn goedertieren armen, aan zijn heilig hart.....

Hoe zullen wij van onze dochters afkomen? had Adèle's vader gezegd.

Men ziet, hij werd geholpen!

Toen begon het drijven op nieuw. Het examen kwam weder in het gezicht. Adèle moest een dubbele krachtsinspanning doen, zoo heette het, na zulk een langen tijd van rust. Amélie had reeds met glans de proef doorstaan. Zij gaf les, de gelukkige, verdiende, en studeerde onderwijl gestadig. Amélie is op het oogenblik een leeraresse bij het middelbaar, een krachtige, gezonde vrouw, wier hoogste lust bestaat in les geven. Haar ideaal is: meisjes zooveel mogelijk laten leeren wat de jongens leeren; vrouwen met ontnevelde, klare, nuchtere hoofden, die het stellige weten boven romaneske droomerijen stellen en, der werkelijkheid getroost, geen hersenschimmige dingen najagen.

Voor Adèle viel die tijd van het examenzwoegen samen met een andere zeer gewichtige episode in haar leven. Door bemiddeling van Ledegang hadden zij een commensaal gekregen. Een jong mensch, die zich in het een of ander moest bekwamen, kwam voor eenige maanden bij hen inwonen. Het was een knappe, hupsche jongen. Zijn eenvoudige manieren, zijn beleefdheid trokken Adèle aan. Of eigenlijk was

het dit slechts in de tweede plaats en wist zij zelve niet waarom haar hart zoo beefde als ze hem aanzag. De oogen van den jonkman rustten vaker op Adèle dan voor haren vrede goed was. Geen wonder ook! Het meisje had zich in den laatsten tijd lichamelijk zeer ontwikkeld. Het ovaal van haar gezichtje was minder smal dan vroeger; de oogen schenen donkerder en dieper geworden; iets teeders en iets droevigs dreef er in. Haar lippen waren rond en rood en frisch als rijpe meikersen. Haar uiterlijk moest indruk maken op een jongen man. En toch was er ook iets in het meisje dat hem mishaagde. Haar kleeding was niet altijd net, haar houding had iets nonchalants somwijlen. Men kon het aan haar manieren bespeuren, wanneer zij weder in haar boeken zat en de examenvrees opnieuw zich van haar meester maakte. Er kwam dan iets zenuwachtigs en schuws over haar, dat zich in haar bewegingen uitdrukte. Dit belette echter niet, dat hij een ongewone ontroering en verlegenheid bespeurde in Adèle's bijzijn. Het bleef bij die onuitgesproken neiging; misschien was het maar goed voor het arme meisje, dat de omstandigheden haar verhinderden hem dikwijls te zien. Of ze hem liefhad behoefde niemand te vragen, die haar opmerkzaam gadesloeg. Achter de spraakkunsten en woordenboeken ging een visioen haar op, de gouden droom dien alle vrouwen eenmaal droomden. Toen de dag van haar examen naderde brak de dag van zijn heengaan aan. Zij zat op haar kamertje, zij hoorde hem komen; haar hart bonsde zoo geweldig dat zij, opstaande om hem te ontvangen, zich aan haar tafeltje moest vastgrijpen. Die beweging deed den inktkoker omvallen; haar vingers werden met het zwarte vocht bemorst. Zij droogde die haastig af, maar had den tijd niet meer de sporen te verwijderen. Zijn stap was ook zoo licht niet als gewoonlijk. Heeft hij haar iets willen zeggen? Drong zijn hart hem haar een kus te geven? Ik weet het niet. Maar hij zag met een oogopslag, dat haar vlecht aan de eene zijde, waar de hand het hoofd gesteund had, ingedrukt was. Hij zag de inktvlek op de vingeren, die ze hem moest toesteken. Het lieve meisje ging op eenmaal schuil achter den schooljongen, den kantoorklerk, weet ik het! Ontwakende neigingen zijn zoo broos en teer als spinrag. Toen hij weg was.... kom, waarom zouden wij het meisje bespieden....

Zoo eindigde Adèle's roman.

Eenige weken na dit voorval onderwierp zij zich andermaal aan het examen. Zij kwam er door. Hoe ze er door kwam is haar zelve niet recht duidelijk. Het vlijmen van het leed droeg bij tot de ontspanning van den geest. Nu het haar bijna om het even was geworden of ze slaagde of niet, nu slaagde zij. Er was een oogenblik sprake van Adèle voor huiselijke bezigheden te gebruiken. Daar het zwakke zusje dood, de oudste jongens het huis uit waren, kon haar moeder, mits geholpen door een dienstmeisje, het wel af. Amélie bracht weinig in; zij kocht veel boeken en maakte plan naar Engeland te gaan. De jongste broeders kostten nog. Adèle's stuivertje zou welkom zijn. Men had er een weinig op gerekend. Zij begreep het en zij toog aan het les geven. De marteling ving aan, waarop zij tot haar einde met een huivering zal terugzien. Zij had geen liefde voor haar vak; zij wist geen andere reden op te geven voor haar intrede in de school dan die afdoende, eenige: broodverdienen. Daarom hield men niet van haar. Het is niet genoeg dat een veldheer bekwaam en rechtschapen zij om door zijn soldaten bemind te worden; hij moet daarenboven nog in zijn hart soldaat zijn. Adèle was geen soldaat, volstrekt niet. Plichtgevoel en nooddwang dreven haar; datgene wat het aantrekkelijke uitmaakt voor de kinderen in de onderwijzers: de opgewektheid, de lust tot mededeelen en die eigenaardige liefde en belangstelling voor het kind als schoolkind, als leerling, ontbrak haar ten eenenmale. Zachtzinnig en teêrgevoelig was zij niet altijd strikt rechtvaardig. Want zij liet zich door ingenomenheid met de een of andere medesleepen. Haar werd nagegeven dat zij geen orde kon houden.

Wee die in dit opzicht bij het klein publiek in kwaad gerucht staat! Zij werd geprikt, gekweld door van haar eigen wreedheid niet bewuste kleinen. Veler leven is moeilijk en zwaar; het hare zou men kunnen vergelijken bij het leven van een heen en weêr gejaagden hond. ‘Studeeren maar, studeeren maar, zei haar vader, dan komt ge langzamerhand in een betere positie.’ Zij veranderde gedurig van werkplaats; het lag niet aan de werkplaats, het schortte aan den werkman, aan de gareedschappen. Eindelijk ging het beter; zij gaf les op een bijzondere school, waar zij, bij geluk, een klasse aantrof, die het niet te bont maakte. Een korte pooze van ver-

ademing voor Adèle, kort, want haar noodlot haalde het meisje weldra in. Het trad haar op nieuw onder de oogen, in de gedaante van een nieuweling, dochter van een opgekomen man, een kind met scherpe trekken, koude en brutale oogen, dat haar bij den eersten aanblik een soort van instinctmatigen, onverklaarbaren weerzin inboezemde. Adèle trof haar vijand, want dit was het eenige wezen op de wereld ooit door haar gehaat, op een morgen aan, in den nauwen, klammen gang, die naar de schoolkamer leidde. ‘Jij bent maar een burgerkind’, hoorde ze iemand zeggen, ‘mijn papa gaat op reis en wij hebben een buiten.’

Adèle keerde zich om en vroeg: ‘wie spreekt daar?’ Dadelijk werd een onbeschaamd, hooghartig meisjes-aangezicht tot haar opgeheven. Zij wisselden een blik; Adèle werd gemeten van het hoofd tot de voeten. Sedert had ze een hekel aan dit kind, een hekel, dien ze niet kon overwinnen. Waar zij ging daar volgden haar de harde, spottende zwarte oogen. De nieuweling maakte haar belachelijk bij de overigen. Zij smaalde op Adèle's schamel kleedje. En, gelijk het altijd gaat, in de wereld der volwassenen niet minder dan in die der kinderen, driestheid en wreede grappen vinden bewonderaars. Haar vijand ondermijnde Adèle's gezag door over de uitspraak van het Fransch der onderwijzeres den staf te breken. U zegt ‘peere’ het moet zijn ‘père!’ En toen Adèle haar tot de orde riep: ‘Ik heb een Fransche bonne gehad, die weet 't beter dan u.’ Zij bauwde Adèle bij het lezen na, de anderen giggelden. Het was op een goeden morgen, Adèle stond bij haar antagonist. Een meisje had den hik gekregen; allen hikten als om strijd. De nieuweling begon op hare beurt te hikken. Het kind verklaarde, dat het aanstekelijk was en keek Adèle tartend en boosaardig aan. O, het is zeer amusant, mijn lieve lezers; het heeft de ouders van die kinderen bij de koffietafel vast vermaakt. Adèle werd gekweld door zware hoofdpijn, het staan viel haar moeielijk. Zij smeekte de meisjes haar niet meer te kwellen en barstte in het eind in schreien uit. De eigenares der school kwam binnen. ‘Que vois je, mademoiselle, vous pleurez dans la classe.’ Adèle werd in het heiligdom bescheiden, een kamertje dat volgepropt stond met geschenken. De juffrouw, een lange dame met een kwijnenden oogopslag, liet zich op een causeuse neder. Zij hief haar oogen naar het plafond en zuchtte.

- ‘Maar dat gaat zoo niet, kindlief, dat gaat zoo niet!’

Adèle's hoofd bonsde of het barsten zou; zij zag de ‘juffrouw’ als door een nevel. ‘Ik kan het niet langer uithouden,’ kreet zij, ‘ik kan niet langer. Hermine van Oord tergt mij. Wat heb ik haar gedaan dat zij mij zoo foltert? Het is een slecht kind, zij heeft de andere tegen mij opgehitst. Ik kan niet langer les geven in een klas waar dit meisje zit.’

- ‘Sssst,’ zeî de juffrouw spelend met haar gouden lorgnet. ‘O, dat nerveuse! Hoe zal men kinderen leiden als men zich zelve niet beheerschen kan.’

Adèle beefde van het hoofd tot de voeten. Zij wilde antwoorden. De juffrouw voorkwam haar.

- ‘Nog altijd en colère. En dat tegen een kind, foei! Hermine van Oord is een zelfstandig karaktertje, een trotsch, een ongebogen natuurtje; men moet dit zachtjes buigen, haar door liefde weten te winnen.....’

- ‘Ik kan haar niet liefhebben,’ barstte Adèle uit. ‘Zij heeft geen hart. Ik wil niet langer zoo gemarteld worden. Liever sterven!’

- ‘Welk een opgewondenheid! Zóó valt er met u niet te spreken,’ zei de juffrouw, opstaande, ‘wij zien elkander morgen weder.’

Adèle ging. In den gang stond een harer leerlingen op haar te wachten. Zij kwam schoorvoetend nader en greep Adèle's hand.

- ‘Ik heb er spijt van, wil u het mij vergeven, juffrouw? Ik zal .....’

Adèle bukte zich, gaf het kind een kus en spoedde zich voort, de straat op.

Het was winterweder; de straten waren met een laag van hardgevroren sneeuw bedekt. Een dunne en doorzichtige nevel hing tusschen de huizen en over de pleinen, of men eenen gazen sluier op de stad had laten zakken. Door dit fijne mousselien zag men de nette, de gepoetste, fraaie Hollandsche gevels blinken. Stukjes kroonlijst keken door de scheuren in den mist, dikker naar hij hooger zich verhief en een vuile roode kleur aannemend, waar hij boven dak en vensters steeg. De plompe steenklomp van een toren wierp zijn donker-

grijze schaduw op het dampgordijn. De scherpte van den omtrek was een weinig uitgewischt, zoodat het deftige gevaarte zelf uit nevelen scheen opgebouwd. Beneden op den grond werd het reeds lichter en de stralenbundels schoten onder dezen dunnen voorhang op de kruimelige sneeuw, glinsterend als fijn gestooten diamanten, speelden om de leuning van een bank, troffen hier een belknop, ginds het hoofdstel van een paard, riepen om de Nederlandsche schilders, hunne lievelingen, dat zij komen mochten om hun kansje waar te nemen. Adèle zag niets van hetgeen haar omringde. Zij liet zich op een bank nedervallen en staarde wanhopig voor zich uit. Een handwerksman, die naast haar had plaats genomen, haalde zijn pijpje voor den dag, keek terwijl hij er den brand in stak, eens schuins naar zijn mistroostig buurtje en wandelde verder. Ieder heeft zijn eigen zaken. In de verte hoorde men een bommend, dof geluid, het ging met schokken, een gerinkel vergezelde het. Daar kwam het voorwerp aangestoven door den bijna opgetrokken mist, een arrenslede. De pluimen op den kop van het paard wuifden heen en weder; uit de snuivende neusgaten stoof de rook. Een dame in bont gewikkeld, een heer met pelsmuts, die stuurde, het veelkleurig tijgervel dat van de slede afhing, het verguldsel.... zie toch eens, Adèle! Zie, niet enkel in de bosschen gaat het oog te gast op straalbreking en op kleur! Het was Boudewijn en zijne vrouw, die voorbijreden. Zij vermoedden niet wie daar, ineengedoken, zat....

Toen Adèle haar woning naderde kwam haar een der broeders ijlings te gemoet loopen. ‘Papa is niet wel geworden, haast u, haast u.’ Zij vergat haar leed en vloog naar binnen. ‘Wat is er gebeurd?’ Het gejammer van haar moeder gaf haar al te duidelijk te verstaan wat er gebeurd was. Hij lag op de sofa, bewusteloos. De dokter schudde zijn hoofd. Er werd om den man geweend door vrouw en kinderen. Niet om den man, die hen te gronde had gericht, niet om den man, die hun het leven verbitterd had door zijn wrevel en zijn nokkend zelfverwijt schreiden zij, maar om den mensch, den armen, dwazen mensch, die zijn eigen geluk moedwillig had verwoest, zijn leven bedorven en daarvoor in het verborgen van zijn hart geboet had, dáár waar het wezen zich ophoudt dat wij bestemd zijn te worden en niet worden kunnen of niet worden durven.

Na het overlijden van den vader ging het huisgezin uit elkander. De twee zonen die nog niet geheel tot hun bestemming gekomen waren, werden door oom Sweelink voortgeholpen. De jongste moest zich vergenoegen met een nederigen werkkring ergens in de Vereenigde Staten, waar de heer Sweelink kennissen had. ‘Ik zet u in den stijgbeugel,’ zeî deze, ‘werk en help u zelven, word een man.’ De tweede kon zich reeds bedruipen; hij werd door hunnen zonderlingen bloedverwant gesteund, zoover diens zeer bescheidene inkomsten dit toelieten. Amélie verkoos in Engeland te blijven om haar studiën voort te zetten, zij nam van niemand geld of hulpe aan, zij wist zichzelve te redden. Zoo schoot Adèle over die bij moeder blijven zou. Beide vrouwen trokken zich op een kamer, in een stille buurt terug. Er was een klein pensioen; Adèle nam de naald ter hand en werkte voor den kost. Oom Sweelink kwam met kortere of langere tusschenpoozen haar bezoeken en stopte dan iets in Adèle's mandje. Hij schaamde zich zijn weldaden; voor men hem bedanken kon was hij de deur al uit. De kwalen van Adèle's moeder namen een slepend karakter aan; die ziekte maakte haar rusteloos en knorrig en veeleischend; wat men voor haar deed het was nimmer goed. De kussens lagen te hoog; nam het meisje er een weg, dan lagen zij te laag. Nooit werd de thee naar haar zin gezet. Wat Adèle voor haar toebereidde smaakte niet. ‘Goed, moeder! ja, moeder!’ en geen woord van ongeduld ontsnapte het meisje. Kreunend en tobbend, klagend en zuchtend sleepte zich de oude vrouw de dagen door. Dat een leven zoo moet eindigen! Adèle koesterde haar arme moeder en somwijlen, als zij zich haar voor den geest haalde gelijk zij vroeger was, kwamen haar de tranen in de oogen en zij boog zich over het vermagerde, knorrige gelaat om het te kussen. Toch nog liever dit, duizendmalen liever dit dan de school! De angst beklemde haar het hart toen zij haar moeder zag afnemen en het einde duidelijk naderde. ‘Ach, was ik maar dood, Adèle,’ zuchtte de oude vrouw eens op een nacht. ‘Ik ben zoo benauwd, ik wou dat het einde maar kwam.’ Adèle zat voor het ziekbed, zij keek in de vlam van het nachtlichtje, liet haar handen moedeloos op haar knieën rusten; een wanhopig gevoel van verlatenheid overviel haar; ‘en ik dan?’

Oom Sweelink kwam den volgenden dag. Zij zaten te zamen in het kleine voorkamertje terwijl de zieke sliep.

- Weet ge al wat ge doen zult Adèle, als uwe moeder... Adèle schreide, keek naar buiten en antwoordde niet.

- Kind, mijn huishoudster gaat trouwen, op haar zestigste jaar, hoe is een mensch zoo dwaas (pas op, oom!); zij zegt dat de Heer het zoo besteld heeft. Als ik niet wist dat uw opvoeding er niet naar geweest is om u met zulk een plaats te vergenoegen - dan zou ik zeggen, Adèle, kom, kom... bij mij.

Het meisje ontstelde, zij ontroerde zoo hevig dat ze een oogenblik sprakeloos bleef.

Oom Sweelink begreep de oorzaak van haar schrik verkeerd; hij rees op.

- Wel meisje, dat had ik niet bedoeld, ik....

- Neen, neen, neen, oom, riep Adèle. Neem mij bij u. O duizendmaal, duizendmaal dank!

Zij had haar armen om hem heengeslagen, haar hoofdje lag tegen zijn hart en, daar zij kleiner was dan hij, bedekte ze, in de uitgelatenheid van haar blijdschap, zijn vest met kussen.

Over die kussen op zijn vest heeft oom Sweelink bij het naar huis gaan gefilosofeerd. Hij keek naar het begunstigde plekje, ‘hm!’ Daarop kwam hem zijn huishoudster weder in de gedachte en het raadselachtige van haar besluit.

Die gedachte lokte anderen uit: bijvoorbeeld dat hij een vijftiger was, dat een vijftiger een dwaas is als hij aanspraak maakt op omhelzingen hooger ... nu, ja, dan zijn vest. En de slotsom dezer overpeinzingen was het woord, waarmede hij den trein verliet.

- Nu, voor een man is dit wat anders.

Eenigen tijd geleden stapte ik het erf van oom Sweelink op. Een kleine dreumes, een allerliefst kereltje van drie jaar, stond in den tuin. Over ieder oor hing een paar kersen à cheval. Het manneke nam toen hij mij naderen zag de wijk naar... daar was Adèle, daar stond ze met haar zoontje. Zij lachte en stak den bezoeker haar hand toe. Uit den moestuin kwam hij aanloopen met geforceerden pas, zijn beide groote handen uitgestrekt. ‘Wel blikslager!’ Grijs als een duif, maar forscher en gezonder dan ooit.

Wij zaten des avonds in de voorkamer. Oom Sweelink was op zijn praatstoel. Hij vertelde van de laatste jaren, van het geluk dat ze hem gebracht hadden. Een paar malen stak hij die groote, forsche hand uit naar de vrouw tegenover hem. Zij legde haar hand in de zijne en keek hem aan met een blik vol trouwe genegenheid en dankbaarheid.

- 'Ik ben een mengsel van een Hollander en een Amerikaan,' zei oom Sweelink. 'Die beiden leven tamelijk wel met elkander. Maar soms krijgen ze het nog wel eens aan den stok. Mijn land, mijn land heb ik altijd lief gehad ook daar ginder. En toch betreur ik het niet, dat ik den oceaan eens over ben geweest. Als de jongen groot is en ik haal de zeventig - waarom zou ik die niet halen? - moet hij ook de wereld eens in.'

Adèle was stil. Zij drukte het lieve knaapje aan haar hart, tweemalen, driemalen, met kracht, en vleide haar lippen op het donkerbruine, glanzige krulkopje.

Zij heeft haar reddingsplank gegrepen en is tevreden met haar bescheiden deel.

Wij zakken den grooten stroom van het leven af, uitgestrekt in onze boot. De fantasie tuigde haar op; de bonte wimpels onzer illusiën en verlangens fladderen lustig van den masttop, van de stengen. Spoedig moeten we roeien, roeien voor ons leven. Laat het kleurige doek in Gods naam wegvliegen. Het heeft ons gelukkig gemaakt in den beginne. Een spelevaart is het leven niet. Indien ons hulkje het maar houdt in stroom en storm. Geen schipbreuk! Ik keek Adèle aan en dacht aan menige arme, arme geen 'cerveau' die niets heeft aan te bieden dan een zacht en teeder hart, die in den harden strijd voor het leven meêgesleept, ongehoord haar angstkreet slaakt, en op zij gedrongen, onder den voet geloopen, hulpeloos ondergaat.

J.H. HOOIJER.

De oorsprong van het geloof aan de opstanding van Jezus.

Het is nu reeds meer dan vijf en twintig jaren geleden, dat ik in ditzelfde Tijdschrift het destijds aan de orde gestelde vraagstuk omtrent Jezus' opstanding ter sprake bracht. Mijne in *De Gids* van April 1861 meêgedeelde beschouwingen over het geloof der gemeente en de bedenkingen der wetenschap wezen op hare beurt terug naar hetgeen vijf en twintig jaren vroeger van Strausz en zijn *Leben Jesu* voor geloof en wetenschap was uitgegaan. Ruim een halve eeuw ligt dus tusschen de verschijning van dat merkwaardige boek en onzen tijd, en als van zelf rijst de vraag: hoe staan wij heden ten dage tegenover de resultaten van de toen door Strausz over Jezus opstanding openbaar gemaakte denkbeelden? Kunnen wij, terugziende op den arbeid der laatste vijf en twintig jaren, van wezenlijken vooruitgang op dit gebied der theologische wetenschap spreken? Men zal het niet onnatuurlijk vinden, dat ik, te dezer plaatse die vraag besprekende, haar in verband breng met mijn opstel van 1861 en wel in dien zin, dat ik met mijne tegenwoordige lezers ga onderzoeken, in hoe ver het destijds uitgesprokene zich nog laat handhaven, in hoe verre het toen verkregen resultaat moet worden gewijzigd of wel verworpen. Wat hier onzeker of moeielijk te constateeren moge zijn, dit ééne staat tamelijk vast, dat onder hen, die deelnemen aan het wetenschappelijke leven van onzen tijd, het geloof aan Jezus' opstanding als aan een historisch fei meer en meer afneemt en dat hij, die thans nog, als de Anastasio van 1860, met eene apologie van het oude geloof voor het ontwikkelde publiek wilde optreden, weinig kans zou heb-

ben op een belangstellend gehoor. Wil men echter zich behoorlijk rekenschap geven van hetgeen in de laatste 25 jaren is geschied, tengevolge waarvan de openbare meening in dezen zin is gewijzigd, men zou zich dan voor eene zeer zware taak zien gesteld. Vraag eens aan iemand, die de vertooning van dissolving views bijwoonde, wat hij eigenlijk heeft gezien en waargenomen tusschen de twee zeer heldere beelden, die elkander opvolgden. Hij zal slechts kunnen spreken van verwarde omtrekken, dooreengemengde, in elkander overgaande kleuren, in den nevel wijkende en uit het duister opdoemende figuren. Maar wat hem ook duister en onzeker moge zijn, helder en levendig was de indruk van de twee beelden, tusschen welke die warreling van licht en schaduw plaats had. Kon ik nu maar aannemen, dat het mij in 1861 gelukte eene juiste en duidelijke voorstelling te geven van hetgeen destijds als resultaat van het wetenschappelijk onderzoek aangaande het aan de orde gestelde onderwerp mocht aangemerkt worden! Naast die voorstelling de thans heerschende beschouwing plaatsende, zouden wij bij vergelijking van het een met het ander allicht tot de overtuiging kunnen komen, dat de arbeid der laatste vijfentwintig jaren op dit gebied zoo goed als vruchteloos is geweest. Vraagt men wat er in dien tusschentijd is geschied, men zal tevergeefs naar de eene of andere ontdekking zoeken, naar de eene of andere magistrale toelichting van het vraagstuk, naar eenig gewichtig verschijnsel, dat ons het recht zou geven van eene nieuwe phase te spreken, waarin thans het wetenschappelijk onderzoek zich bevindt. En toch draagt althans voor mij het probleem een geheel ander karakter dan destijds. Het is mij alsof het winterlandschap voor een zonnig zomertafereel had plaats gemaakt, zonder dat ik mij behoorlijk rekenschap gaf van alle werkingen der natuur, die deze verandering tot stand brachten. De nevelen zijn weggevaagd, de nachten zijn ingekort, de sneeuw is gesmolten, zonnelicht en zonnewarmte gaven eene nieuwe gedaante aan het aardrijk. Men is ouder geworden en voelt zich verjongd. En dit alles geschiedde zoo ongemerkt, dat men, om de verandering in haren geheelen omvang te beseffen, zich in het midden van den winter met zijne gedachten moet verplaatsen en daartegenover den zomer met al zijn bloei en heerlijkheid heeft te stellen.

Het zal niet noodig zijn het geheele Gids-artikel van 1861

te doorloopen, om mijne lezers te overtuigen, dat hetgeen toen gezegd mocht worden, ja moest worden, thans voor een groot deel zijne beteekenis heeft verloren, hetzij omdat het overbekend is, of ons onbevredigd laat. Genoeg zij het hier in een paar hoofdtrekken het resultaat, waartoe dat opstel ons bracht, mijnen lezers te herinneren. Het laat zich in twee woorden samenvatten. 1° Heeft Jezus zich in levenden lijve na zijne kruisiging aan anderen vertoond, dan is hij aan het kruis niet gestorven; is hij daarentegen werkelijk aan het kruis gestorven, dan behooren de verschijningen aan de discipelen, in de opstandingsverhalen beschreven, in het rijk der verbeelding. 2°. De aard der evangelische opstandingsverhalen wijst veeleer op visioenen bij de geloovigen, dan op schijndood van den gekruisigde.

Wie onzer zou heden ten dage nog lust gevoelen om veel tijd te geven aan een opzettelijk betoog van de waarheid dezer stellingen? Maar ik voeg er in eenen adem bij: wie onzer zou zich kunnen nederleggen bij hetgeen deze stellingen hun ten opzichte van het opstandingsgeloof der eerste christenen in verband met de wording van het christendom kunnen leeren? Wie gevoelt niet, dat de visoens-hypothese in casu onvoldoende blijkt en den dienst weigert, dien zij bij de verklaring der geschiedenis moest bewijzen?

Toch is het mij aangenaam op dat opstel van 1861 hier te kunnen terugwijzen. Mogen de positieve uitkomsten daar verkregen uiterst gering te achten zijn, datgene wat men het negatieve resultaat van den aldaar beschreven wetenschappelijken arbeid zou kunnen noemen, schijnt mij nog altoos van groot belang, al ware het ook alleen, omdat het, bij eene hernieuwde behandeling van het onderwerp, ons al dadelijk in staat stelt het probleem tot zijne eenvoudigste afmetingen terug te brengen. Voor hen die de regelen der kritiek met dezelfde gestrengheid meenen te moeten toepassen op de ons bewaarde overleveringen, onverschillig of zij tot het gewijde dan wel tot het ongewijde gebied behooren, is het sinds lang geen punt van quaestie meer, of wij de opstanding van Jezus kunnen rekenen tot de feiten, waarvan de werkelijkheid door de geschiedenis is gewaarborgd. Het voorname punt in quaestie is hier: hoe de traditie, die van de opstanding als een feit gewaagt, ontstaan mag zijn. Reeds in 1861 kon ik er op wijzen, dat de bijbel-

sche opstandingsverhalen zelve de bewijzen aan de hand doen voor de stelling, dat de schrijvers des Nieuwen Testaments leefden in een kring van menschen, die nog bezig waren aan de nevelachtige voorstellingen van den na zijnen dood verheerlijkten meester, eenige bepaalde gestalte te geven. Het bleek ons toen reeds, dat in het N.T. zelf bewijsplaatsen te vinden zijn, zoowel vóór als tegen de realiteit der opstanding, als van een miraculeus feit, op een bepaald oogenblik, op eene bepaalde plaats, aan een bepaalden persoon geschied. Wat meer is, wij meenden toen uit de vergelijking van de oudere met de jongere verhalen des N.T. te kunnen afleiden, dat de meer realistische opvatting, namelijk die van een met handen te tasten lichamelijk aanwezigen, door de kruiswonden zijne identiteit bewijzenden persoon, eerst als vrucht van latere ontwikkeling, d.i. in casu van ontaarding der traditie kan worden begrepen. Naarmate wij hooger opklommen tot den oorsprong der opstandingsverhalen, bleken deze minder bepaald en duidelijk, minder rijk aan kleuren en détails. Daaruit, dachten wij, volgde als van zelf, dat de bijbelsche oorkonden zelve ons het recht geven, neen, de verplichting opleggen om de hoofdzaak in deze geschiedenis niet te zoeken in de uitwendige, objectieve, empirisch geconstateerde feiten, maar in subjectieve aandoeningen, door aan ons onbekende en niet meer te verifiëeren oorzaken in het gemoed van geloovige vrienden van den gekruisigde gewekt.

Door tweeërlei waarneming scheen dit resultaat bevestigd te worden. Niet alleen toch, zoo merkten wij op, werd de verrezene, gelijk uitdrukkelijk in de oorkonden wordt verklaard, alleen door geloovigen gezien; die verschijningen zelve hadden volgens het alleroudste bericht (1 Cor. XV) plaats onder omstandigheden, welke de dusgenaamde realiteit alles behalve begunstigden.

Het is op dit punt, dat ik het onderzoek van vóór 25 jaren wederom wensch op te nemen.

I.

Nog altijd wordt vrij algemeen aangenomen, dat het oudste bericht omtrent Jezus' opstanding te vinden is in den dusgenaamden eersten brief van Paulus aan de Korinthiërs, en dat

deze brief geschreven is kort vóór het jaar 60, d.i. omstreeks 25 jaar na Jezus' kruisdood. Daar heet het: I Cor. 15, 3 vlg., 'Ik heb u overgeleverd wat ik ook ontvangen had, dat Christus..... is opgewekt op den derden dag naar de Schriften en dat hij verschenen is aan Kefas, daarna aan de twaalve. Daarna is hij verschenen aan meer dan vijfhonderd broeders op eenmaal, waarvan de meesten tot nu toe in leven zijn, maar sommigen ook zijn ontslapen. Daarna is hij aan Jacobus verschenen, daarna aan al de apostelen. Het laatst van allen is hij ook aan mij, als den ontijdig (te laat?) geborene, verschenen'.

Dit bericht, aan welks echtheid en Paulinischen oorsprong tot op den huidigen dag slechts weinigen twijfelen, diende mij in 1861 als wapen ter bestrijding der vulgaire opvatting van de Evangelische opstandingsverhalen. En inderdaad, daartoe is het bij uitnemendheid geschikt. Vooreerst toch laten zich de hier vermelde bijzonderheden niet al te wel overeenbrengen met hetgeen de eerste, derde en vierde Evangelist - de tweede, Marcus, komt hier niet in aanmerking, daar het slot van zijn Evangelie (XVI, 9-20) een onecht toevoegsel is - aangaande de verschijningen van den gekruisigde mededeelen[1]. Ten andere bewijst de vermelding der verschijning aan Paulus, I Cor. 15, 8 beschreven, dat wij de aldaar voorkomende reeks tot eene geheel andere soort moeten brengen dan die van de Evangelisten.

De gevolgtrekking lag voor de hand. Het oudste bericht, dat van Paulus, geeft ons het recht als oudsten vorm van het opstandingsgeloof de overtuiging bij de eerste Christenen aan te nemen, dat de gekruisigde Heer achtereenvolgens aan verschillende personen verschenen was. De omstandigheid dat de verschijning, die in deze reeks als de laatste voorkomt, aan Paulus ten deel viel, dwingt ons tot het besluit, dat in de eerste Christelijke gemeente de voorstelling nog niet bestond, als zou de gekruisigde, na lichamelijk uit het graf opgestaan te zijn, eenigen tijd, in elk geval niet meer dan veertig dagen,

1) Sedert door Baur c.s. de beteekenis der Paulinische hoofdbrieven als bronnen van den eersten rang voor de Apostolische geschiedenis scherper werd in het oog gevat, werd tevens de moeilijkheid levendiger gevoeld, om harmonie te brengen tusschen de verschillende opstandingsverhalen in het N.T. voorkomende. Zie daarover Hase, Gesch. Jesu, § 111.

met de zijnen op aarde verkeerd hebben en dan ten hemel zijn gevaren. In verband hiermede lag het alleszins voor de hand de ontwikkeling van het opstandingsgeloof zich aldus te denken dat de voorstellingen aangaande den aard der Christusverschijningen allengs een meer realistisch karakter aannamen, zoodat wat eerst niets meer was dan een soort van visioen, gaandeweg werd beschreven als een zien met de oogen en een tasten met de handen. Zoo drukte reeds Strausz in zijn *Leben Jesu für das deutsche Volk* van 1864, bladz. 601, het uit, toen hij sprak van ‘das allmählige Wachsthum des Mythus’; van de ‘Reihe der Nachrichten der Erscheinungen, die sich vom Visionären immer mehr in's Handgreifliche, vom Subjectiven in's Objective hineinarbeitet’. Daarmede sprak Strausz slechts uit, wat toen reeds tamelijk algemeen in moderne kringen voor de beste, neen, voor de eenig juiste oplossing van het raadsel werd gehouden. Reeds in mijn Gids-artikel van 1861 kon ik op het feit wijzen, dat in deze visioens-theorie de twee elders overal onderling verschillende Tübingsche geleerden, Baur en Ewald, elkander ontmoetten[1]. Ik aarzelde dan ook niet[2] aan deze beschouwing mijn zegel te hechten. Sedert is ook door andere eminente theologen de visioens-hypothese nader toegelicht en als de alles afdoende aanbevolen. Inzonderheid was het Paulus, die, zoowel door zijne pertinente verklaringen aangaande de hem ten deel gevallen verschijning, als door zijne onmiskenbare vatbaarheid voor ecstatische toestanden, het bewijs scheen te leveren, dat het opstandingsgeloof der eerste Christenen uit Christusvisioenen of, gelijk men het met een kunstterm placht uit te drukken, uit Christophanieën moet verklaard worden[3].

Hoe meer men zich in deze beschouwing verdiepte, des te overvloediger stroomden van alle zijden de bewijzen toe, dat men eene belangrijke ontdekking had gedaan. Hoe was het moge-

1) Zie het breedvoerige citaat uit Ewald, door mij medegedeeld. Gids 1861, I, pag. 494 en volg. Men vindt daar eene merkwaardige proeve ter verklaring van het ontstaan van het opstandingsgeloof uit den gemoedstoestand der jongeren bij den dood huns meesters.
2) Zie bladz. 498, t.a.p.
3) Reeds in 1861 verscheen in Hilgenfeld, Zeitschr. de verhandeling van Holsten getiteld: ‘Die Christus-Vision des Paulus und die Genesis des Paulin. Evang.’ waarin met groot talent en op voor velen overtuigende wijze de visioens-hypothese werd verdedigd.

lijk, dat men eeuw aan eeuw, om zoo te zeggen, de waarheid strijkelings was voorbijgegaan, zonder hare aanwezigheid te vermoeden! Hadde men slechts levendiger beseft, welke uitnemende waarde de eigen woorden van den Heiden-apostel voor de kennis van dien allereersten Christelijken tijd bezitten! Doch men waardeerde dien schat niet recht, zoo lang men al het andere, ons in het Nieuwe Testament bewaard, met dit alleroudste op gelijke lijn stelde. Inzonderheid, zoo meende men, had Lucas, of wie anders het boek genaamd: ‘de Handelingen der Apostelen,’ schreef, het licht onderschept, dat uit Paulus' echte Brieven over de opstandingsgeschiedenis reeds veel vroeger had kunnen opgaan. Sinds de groote Tübingsche meester Baur op zegevierende wijze had aangetoond dat de reputatie van Lucas als schilder van Paulus' portret niets meer is dan eene geusurpeerde, verloor dat Paulusbeeld, in de Handelingen geteekend, gaande weg zijn prestige, waardoor het onderzoek der Christelijke oudheid zoolang onvruchtbaar was gebleven. Nu eerst leerde men het realisme van dezen patroon der Christelijke schilderkunst in zijn waren aard kennen. Het was een realisme zonder realiteit. Lees en vergelijk onderling de drie verhalen die in het Boek der Handelingen[1] van Paulus' bekeering op den weg van Damascus te vinden zijn. Plaats daarnaast het eigen getuigenis van den Apostel in den Brief aan de Galatiërs[2], en gij zult zien, dat Lucas, gedreven door zijne zucht om de feiten van het inwendige leven op plastische wijze voor te stellen, het natuurlijke psychologische proces aanschouwelijk tracht te maken door magisch gekleurde tafereelen, welke, nauwkeuriger bezien, alle werkelijkheid missen.

Niet meer belemmerd door die verwarrende voorstellingen van zijn eersten biograaf, leeren wij Paulus te beter uit zijn zelfgetuigenis kennen. Nu begrijpen wij hoe juist deze Paulus, die ons van zijne optrekkingen tot in den derden hemel, van zijne opvoering in het paradijs en de openbaringen en gezichten hem ten deel gevallen op aangrijpende wijze weet te verhalen[3], meer dan anderen vatbaar was voor die zinsverrukkingen, waaraan de eerste Christenen hunne Christus-visioenen

1) Hand. IX., XXII, XXVI.
2) Gal. I, 16.
3) Zie II Cor. XII, I vlg.

verschuldigd waren. Men behoefde thans nog maar zich behoorlijk rekenschap te geven van Paulus' eigen voorstellingen aangaande 's Christens vatbaarheid om den tegelijk zinnelijken en bovenzinnelijken lichtglans der goddelijke dingen waar te nemen, en men had alles wat men in deze met redelijkheid kon wenschen.

Alles? Zoo dachten niet allen. Niet lang zou het duren of er verhieven zich stemmen uit den kring der moderne theologen, die hunne geestverwanten tot behoedzaamheid vermaanden[1]. Al dadelijk moest men inzien, dat het visioen van Paulus, hoe deugdelijk ook geconstateerd, ons nog geenszins in staat stelt het bevredigende antwoord te geven op de allerbelangrijkste vraag, deze namelijk, wat er vóór Paulus' bekeering, onmiddellijk na Jezus' kruisdood was geschied in den kring der eerste geloovigen; wat het geweest moge zijn, dat hun de blijde overtuiging had geschonken: de gekruisigde Heer is waarlijk opgestaan. Of had misschien het kritisch onderzoek der Evangelische verhalen omtrent dit punt reeds alles tot klaarheid gebracht? Daar waren er, gelijk er nog zijn, die het zonder omwegen uitspraken: laat ons de verkwikkelijke poëzie van het Paaschevangelie genieten zonder ons met de nooit te beantwoorden vraag te kwellen, wat dan toch wel op den Paaschmorgen moge hebben plaats gehad, wat dan toch wel feitelijk en werkelijk in en om dat graf moge zijn geschied? Maar de eenmaal opgewekte weetgierigheid laat zich door zulke overwegingen niet paaien. De wetenschap, dat de opstandingsverhalen naast de verhevenste voortbrengselen van elke andere volksdichtkunst kunnen geplaatst worden, stelt ons niet schadeloos voor het verlies, dat de historische kritiek ons berokkende, toen zij ons het eens zoo onwankelbare geloof aan het eenvoudige feit van Jezus' verrijzenis uit het graf ontnam Daarenboven gaat het toch niet aan in dien esthetischen dommel behaaglijk te blijven voortdroomen en den nacht, die ons omringt, tot voorwendsel onzer werkeloosheid te maken, zoolang meergemelde evan-

1) In hetzelfde Zeitschrift für wiss. Theol. van Hilgenfeld, waarin Holsten twee jaren vroeger zijne hypothese had voorgedragen, verscheen in 1863 eene verhandeling van Ludwig Paul, waarin de realiteit der opstanding tegenover de voorstanders der visioens-hypothese nadrukkelijk werd gehandhaafd en met name het betoog werd geleverd, dat het getuigenis van Paulus I Cor. 15, gecombineerd met dat van I Cor. 9, de objectiviteit der Christusverschijning aan Petrus en de overige apostelen onderstelt.

gelische verhalen ons door voortgezet onderzoek niet zijn gebleken met al wat zij bevatten, uit scheppende phantasie voortgekomen en derhalve ook in zuivere poëzie oplosbaar te zijn. En hoever zijn wij nog daarvan verwijderd! Is het niet, alsof die eenvoudige evangeliën den spot dreven met de alles tot idee sublimeerende kunst hnnner vertolkers? Protesteeren de ondichterlijke elementen dezer verhalen niet tegen de methode van ontbinding en oplossing door de moderne kritiek op hen toegepast? Is het niet de lichtzinnigheid en oppervlakkigheid zelve, die ons datgene in de dichterlijke verhalen doet voorbijzien, wat ons hunnen overigens ongeloofwaardigen inhoud in zijn ontstaan doet begrijpen?

II.

Welnu, voor hen, die zulke bijzonderheden in de evangeliën zoeken, welke de wording van het wondergeloof kunnen verklaren, zijn zij zonder groote moeite te vinden. Na Ewald heeft niemand misschien dit op zoo meesterlijke wijze aangetoond als Ernest Renan. Als een waar kunstenaar heeft hij de in de verschillende evangeliën verspreide details gecombineerd om daaruit een tafereel te ontwerpen, dat ons oog bekoort en althans een tijdlang ons in den waan doet verkeeren, als stonden wij voor eene schilderij naar het leven.

Wie onzer, die Renan's *Apôtres*[1)] las, was niet getroffen, betooverd misschien, door zijne voorstelling van hetgeen op den Paaschmorgen geschiedde? Ook volgens hem is er geen sprake van eene werkelijke opstanding van Jezus uit zijn graf. Het reëele feit, waarvan hij uitgaat, is het verplaatsen van het lichaam uit zijn eerste voorloopige verblijfplaats. Het tweede feit is, dat dit graf het eerst in den vroegen morgen van Zondag is bezocht en ledig gevonden door... eene vrouw, voor wier ontstelde verbeelding de gestorven Heer in levenden lijve zich liet zien en hooren. Haar geloof deelde zich aan andere vrouwen, daarna ook aan sommige mannen mede. De verschijningen vermenigvuldigden zich, gelijk zulks in een kring van uiterst weinig ontwikkelde Galileeërs en onder de buitengewone

1) *Les Apôtres* is de titel van het 2e deel van Ernest Renan's groote werk waaraan hij later den naam gaf van ‘Histoire des origines du christianisme’. Dit 2e deel verscheen in 1866.

omstandigheden, welke de extase bevorderden, alleszins natuurlijk mag heeten. Zoo wordt het eerst nog schuchtere en zwakke geloof van enkelen welhaast tot eene macht, die allen beheerscht, en groeit de bescheiden bron tot een stroom, die allen medesleept.

Ik kan mij niet weerhouden eene enkele bladzijde, die ik niet waag te vertalen, hier mede te deelen. Daar wordt ons beschreven, hoe Maria Magdalena, het ledige graf verlaten hebbende, Petrus en Johannes de droevige tijding gaat brengen, om dan in de eenzaamheid zich over te geven aan hare smart, daarover dat men haren heer, haren vriend, heeft weggenomen. ‘Tout à coup, elle entend un bruit léger derrière elle. Un homme est debout. Elle croit d'abord que c'est le jardinier: “Oh! dit-elle, si c'est toi qui l'as pris, dis-moi où tu l'as posé, afin que je l'emporte.” Pour toute réponse, elle s'entend appeler par son nom: “Marie!” C'était l'accent de Jésus. “O mon maître!....” s'écrie-t-elle. Elle veut le toucher. Une sorte de mouvement instinctif la porte à baiser ses pieds. La vision légère s'écarte et lui dit: “Ne me touche pas!” Peu à peu l'ombre disparaît. Mais le miracle de l'amour est accompli. Ce que Céphas n'a pu faire, Marie l'a fait: elle a su tirer la vie, la parole douce et pénétrante du tombeau vide. Il ne s'agit plus de conséquences à déduire, ni de conjectures à former. Marie a vu et entendu. La résurrection a son premier témoin immédiat.

Folle d'amour, ivre de joie, Marie rentra dans la ville, et aux premiers disciples qu'elle rencontra: “Je l'ai vu, il m'a parlé,” dit-elle. Son imagination fortement troublée, ses discours entrecoupés et sans suite la firent prendre par quelquesuns pour une folle. Pierre et Jean, de leur côté, racontent ce qu'ils ont vu. D'autres disciples vont au tombeau et voient de même. La conviction arrêtée de tout ce premier groupe fut que Jésus était ressuscité!....

Paul ne parle pas de la vision de Marie et reporte tout l'honneur de la première apparition sur Pierre. Mais cette expression était très-inexacte. Pierre ne vit que le caveau vide, le suaire et le linceul. Marie seule aima assez pour dépasser la nature et faire revivre le fantôme du maître exquis. Dans ces sortes de crises merveilleuses, voir après les autres n'est rien; tout le mérite est de voir pour la première fois....

C'est le propre des belles organisations de concevoir l'image promptement, avec justesse et par une sorte de sens intime du dessin. La gloire de la résurrection appartient donc à Marie de Magdala. Après Jésus, c'est Marie qui a le plus fait pour la fondation du Christianisme. L'ombre créée par les sens délicats de Madeleine plane encore sur le monde. Reine et patronne des idéalistes, Madeleine a su mieux que personne affirmer son rêve, imposer à tous la vision sainte de son âme passionnée. Sa grande affirmation de femme: “Il est ressuscité!” a été la base de la foi de l'humanité. Loin d'ici, raison impuissante! Ne va pas appliquer une froide analyse à ce chefd'oeuvre de l'idéalisme et de l'amour. Si la sagesse renonce à consoler cette pauvre race humaine, trahie par le sort, laisse la folie tenter l'aventure. Où est le sage qui a donné au monde autant de joie que la possédée Marie de Magdala?’

Stoute gedachten voorwaar! Schoone uitdrukkingen! Wat zij pijnlijks bevatten voor den geloovigen Christen, hij zal het moeten aanvaarden, indien de redenaar, die hier aan het woord is, met juistheid heeft weergegeven wat, na eene oordeelkundige beschouwing der oorkonden, als historische feiten moet geëerbiedigd worden. Maar, waar is hier de kritiek, welke dien naam verdient? Het oudste getuigenis, dat van Paulus, als onnauwkeurig ter zijde gesteld en zulks ter wille van eene legende door den jongsten der evangelisten ons verhaald! Het geloof van alle Christenen, neen, naar Renan's uitdrukking, het geluk der menschheid gegrondvest op de zinsbegoocheling eener bezetene! De ontruiming van het graf door de vrienden zelven van Jezus bewerkstelligd, het eenige werkelijke feit, dat het geloof in de opstanding van den tweemaal begravene moet verklaren!

Zulke abnormiteiten kunnen, waar zij onder het kleed van fraaie phrases in de wereld worden gezonden, een tijdlang ingang vinden; welhaast herneemt de waarheid hare rechten en legt de ongerijmdheid in hare naaktheid voor aller oogen bloot.

III.

Niemand, die dit beter heeft in het licht gesteld dan Theodor Keim. Zijne bewijsvoering tegen de visioens-hypothese verdient onze onverdeelde aandacht. Ik bedien mij hier van

zijne *Geschichte Jesu*, in 1873 verschenen, niet alleen wegens de meerdere beknoptheid van dit werk, maar ook omdat het de laatste bewerking van het leven van Jezus is, die wij van zijne hand bezitten[1)].

Strenger dan zijne voorgangers houdt Keim zich aan het oudste bericht, hetwelk ook voor hem in 1 Cor. 15 : 1 vlg. gevonden wordt. Met groote vrijmoedigheid verzekert hij ons (bl. 355): Op Paschen van 58 schreef Paulus wat hij uit Petrus' eigen mond vernomen had, en wat deze ook wel juist zoo zal verhaald hebben als hij het zelf beleefd had. Kan men dus redelijkerwijze een meer afdoend document dan het Paulinische opstandingsbericht (1 Cor. 15) in het proces over de opstanding van Jezus verlangen? En met welke precisie worden in de authentieke oorkonde de verschillende bijzonderheden het groote feit betreffende aangegeven! Het is niet de echo van een onzeker gerucht, het is veeleer de opsomming van een bepaald aantal, n.l. van vijf naar tijdsorde gerangschikte verschijningen. Hier hebben wij een peremptoir getuigenis; die verschijningen door de woorden: ‘Eerst, daarna, daarna, ten laatste’ van elkander gescheiden, vormen te zamen eene reeks, waarin niets veranderd, niets van zijne plaats genomen, niets bijgevoegd mag worden, wat zich niet op ongedwongen wijze daarmede laat verbinden. Met onverbiddelijke strengheid moet deze stelregel op alle andere berichten, in het N.T. aanwezig, worden toegepast. Wat zich niet met Paulus' getuigenis als van zelf vereenigt, moet als product der verdichtende fantasie worden beschouwd en mag niet in aanmerking komen bij de historische behandeling der zaak.

Beschouwen wij die evangelische berichten van nabij met het doel om te onderzoeken, wat van hunnen inhoud kan worden aangewend tot aanvulling van Paulus' summiere opgave, dan treft ons al aanstonds de tegenspraak tusschen de Galileesche verschijningen en die, welke bij Jerusalem worden geplaatst. Er bestaat alle reden om meer historisch gezag toe te kennen

1) Keim's *Geschichte Jesu von Nazara* verscheen 1867/72, in 3 deelen. - In het laatste deel vindt men zijne handhaving van de opstanding als objectief feit tegenover de visioens-hypothese op bldz. 533-606. - Zie de literatuur over de visioens-hypothese t.a.p. blz. 601 Noot. De *Geschichte Jesu* in één deel geeft wel is waar in hoofdzaak denzelfden inhoud in beknopten vorm terug, doch mag daarom niet maar een uittreksel heeten van het uitvoerige boek.

aan Mattheus, dewijl zijne berichten over de verschijning in Galilea, zoowel ouder als in zich zelve waarschijnlijker zijn dan die van Lucas, wiens verhalen aangaande verschijningen bij Jerusalem er op schijnen ingericht om de oudere Galileesche traditie zoo mogelijk te verdringen. Wat bij Mattheus (XXVIII, 9 vlg.) van eene ontmoeting der vrouwen met Jezus in de nabijheid van het graf te vinden is, moet waarschijnlijk als later invoegsel worden verwijderd. Doch ook het grafbezoek, hetwelk slechts dienen moet om de ledigheid van het graf en mitsdien de werkelijkheid van Jezus' lichamelijke opstanding te constateeren, mag niet als historisch feit aangemerkt worden. Het meest authentieke bericht, dat van Paulus, doet ons even als het oorspronkelijke Mattheus-evangelie[1)] aan Galilea denken als de eenige localiteit voor de Christus' verschijningen. Laatstgenoemde, Paulus, spreekt dan ook wel van Jezus' begrafenis 1 Cor. XV, 4, maar geenszins, dat hij lichamelijk dat graf wederom verlaten heeft.

Zijn dus de vijf verschijningen, die Paulus vermeldt, als historische feiten aan te merken, dan vervalt niet alleen het opzettelijk bedrog van Jezus' aanhangers, maar ook het zelfbedrog der geloovigen als middel tot verklaring van het wonder. Bij het eerste, door mannen als Bahrdt en Reimarus aangewend, behoeven wij ons niet op te houden, daar zijne ondeugdelijkheid algemeen wordt erkend. Doch ook het zelf bedrog der leerlingen brengt ons niet verder. Het gaat niet aan het ontstaan van het opstandingsgeloof, welks kracht eene nieuwe wereld schiep, uit hallucinatie en illusie, uit visioenen van objectieve werkelijkheid ontbloot, te willen verklaren. Wil men de christophaniën alleen verklaren uit de subjectiviteit van hen, aan wie zij te beurt vielen en dus die verschijningen niet uit objectieve feiten maar uit de verbeelding der opgewonden geloovigen afleiden, stelt men zich dan niet voor het onverklaarbare raadsel: waarom die visioenen aan sommigen slechts eenmaal te beurt vielen, terwijl zij toch hun geëxalteerden geestestoestand, - immers den eenigen factor dier visioenen, - wel langeren tijd met

1) Immers volgens dit evangelie worden de vrienden van Jezus, die met hem naar Jeruzalem waren opgegaan, naar Galilea heen gewezen om daar den verheerlijkte te zien. De 500 broeders, aan wie volgens Paulus 1 Cor.: XV, 6 de Heer tegelijk verscheen, kunnen naar Keim meent wel nergens anders dan in Galilea gezocht worden.

zich zullen hebben omgedragen? Heeft men hier met vijf scherp afgescheiden, op zichzelf staande verschijningen te doen, zooals de woorden: ‘eerst, daarna ten laatste,’ (1 Cor. XV) stellig bewijzen, dan mag men ook niet denken aan eene soort van aanstekelijkheid, waardoor de extase onmiddellijk van den een op den ander zich overplant.

Ook de evangelische verhalen verzetten zich tegen de visioenshypothese. Wel verre, dat de vrouwen en de jongeren uit hun eigen binnenste de verschijningen projicieeren, worden zij er door verrast en verschrikt, als door iets wat van buiten tot hen kwam.

Zal men dan, vraagt Keim, bij wijze van tegemoetkoming aan de vrome gemeente, de zaak zoo voorstellen, alsof God het hart der jongeren had bewerkt om hen vatbaar te maken voor de illusie, die hun de schijngestalte van hunnen meester voor de oogen tooverde? Maar zoo doende zouden wij genoodzaakt zijn ons de meest onwaardige en onwaarschijnlijke voorstelling te maken van den grondslag waarop het Christelijk geloof en het geheele Christendom gebouwd moet zijn.

Alle middelen zijn beproefd om eene, zooals het heet, natuurlijke verklaring van de wel geconstateerde feiten te geven. Doch zonder gunstig gevolg. Zullen wij nu, vraagt Keim, ons nederleggen bij het ‘ignoramus’ van Baur en met hem ons tevreden stellen met de zekerheid, dat de christelijke gemeente te zamen is gebracht door het geloof der eerste aanhangers, dat zij waarlijk den verrezene hadden gezien? Maar kunnen wij ons daarmede tevreden stellen? Is het niet in eene zaak van zoo overwegend belang volstrekt noodzakelijk, dat wij weten, hoe dit opstandingsgeloof werd gewekt; van welken aard die dusgenaamde objectieve verschijningen geweest zijn; of dit zien van den Heer het waarnemen was van een zinnelijk voorwerp, dan wel het gevolg eener geestelijke werking van den Heer, den tot geest verheerlijkte, uitgegaan? Ofschoon tot dit laatste overhellende, noemt Keim de gestelde vraag nog onbeslist. Dit belet hem echter niet zich te wagen aan eene verklaring, die bestemd is de onvoldoend gebleken visioens-theorie te vervangen. Ziehier zijne woorden (pag. 367 *midden*): ‘Die Frage der Einwirkung der Wesen des Jenseits auf das Diesseits ist eine offene. Nach dem Wort Lessing's und Kant's, unserer schärfsten Denker, mögen alle Geschichten wiedergekommener

Geister, welche die Menschheitsgeschichte erzählt, als Aberglauben zu Boden fallen; die Möglichkeit ihrer Einwirkungen kann trotz der Lächelnden nicht einfach geleugnet werden. Die menschliche Ahnung weiss von einem Band, von welchem Wahrnehmung und Verstand eine klare Anschauung nicht gewinnt. Was aber sonst in der Menschheit nur als dunkles Gefühl, als verworrene Vorstellung, als bloszer Druck auf das Empfindungsvermögen besteht, das gelüftet zu haben war das Vorrecht Jesu, indem er in unwidersprechlicher Weise den Seinigen sich offenbarte Sein Vorrecht aber gründete sich auf die Eminenz seines Geistwesens, auf die Stärke seiner Willens- und Liebeskraft und auf die Anordnung Gottes, welcher nur so die Religion rettete, deren Schöpfer er war, indem er Christus schuf'[1)].

Het is jammer, dat Dr. Keim zijnen lezers niet zegt, hoe hij over het spiritisme denkt. Immers het zou niet van belang ontbloot zijn te weten, of de hier voorgedragen theorie omtrent den invloed der geestenwereld op ons menschen bevestiging vindt in verschijnselen, die werkelijk waargenomen en als zoodanig wetenschappelijk geconstateerd mogen heeten. Dat de scherpzinnigste denkers als Lessing en Kant al de hier in aanmerking komende dusgenaamde waarnemingen aan bijgeloof toeschrijven, klinkt zeker niet aanmoedigend voor de vrienden van het spiritisme; maar wat zullen ernstige waarheidzoekers in 's Hemels naam gebaat worden met verklaringen omtrent de mogelijkheid van werkingen, die volstrekt zonder wedergade zijn en dan ook alleen kunnen verklaard, laat mij liever zeggen, in schijn verklaard worden door een beroep, òf op eigenschappen van Jezus' geestelijke natuur, welke volstrekt exceptioneel moeten zijn geweest, krachtens de daaraan toegeschreven werking, òf op de allerhoogste macht, die alles schiep en dus ook wel - waarom niet? - den Christus met hetvermogen kon toerusten om nog na zijn dood aan de zijnen te verschij-

1) Ik voeg er hier het woord van Keim, *Gesch. Jesu v. Nazara*, III, p. 605 bij, dat eenige vermaardheid heeft verkregen. Met de visioens-hypothese, zegt hij, kunnen wij niet volstaan. 'Das Lebenszeichen Jesu. das *Telegramm vom Himmel*, war nothwendig nach diesem beispiellosen und im Kindheitsalter der Menschheit ïberführenden irdischen Vernichtung; deswegen geschah es aus eigenem Antrieb und mit Willen Gottes.'

nen, vooral waar het er op aankwam het Christendom almede eene schepping Gods, voor den ondergang te behoeden[1].

> Ein Einfall kam mir von ungefähr:
> So red't ich, wenn ich Christus wär!

Op deze wijze laat Göthe in zijn ‘Prolog zu den neuesten Offenbarungen Gottes’ den befaamden rationalist Dr. Bahrdt zich uitspreken om het belachlijke van diens onderneming - eene verbeterde editie van het N.T. naar de behoeften van onzen tijd - in het licht te stellen.

> Ein Einfall kam mir von ungefähr
> So thät ich, wenn ich der Herrgott wär!

Aldus mocht men wel schrijven tot illustratie van Keim's laatste poging om ons geloof in het feit der opstanding met ons modern wetenschappelijk geweten in harmonie te brengen.

Of is dit oordeel te hard? Is Keim's eer niet volkomen gered, wanneer men zijne verklaring naast die van onzen onvolprezen Spinoza stelt? Is deze door de Synagoge uitgeworpen en vermaledijde denker niet nagenoeg tot dezelfde solutie gekomen als Dr. Keim? Althans deze laatste meent zich op Spinoza als zijn geestverwant te mogen beroepen. Had hij daartoe het recht? Straks zal ons het tegendeel blijken. Maar al ware het anders, dan nog zouden wij reden hebben, ons te verbazen daarover, dat men thans nog meent te moeten herhalen, wat vóór 200 jaar door den joodschen idealist in een familiaar schrijven aan een zijner vrienden werd medegedeeld, als ware daar reeds de ware oplossing aangegeven. Hoe, zouden wij moeten vragen, is dan het Christenvolk zoo weinig vooruitgegaan in de laatste twee eeuwen, dat het heden nog ter schole moet gaan bij den jood der 17e eeuw? Of is de taak, onzer weetgierigheid opgelegd, zoo bovenmatig zwaar; is het probleem zelf wellicht door averechtsche opvatting van het demonstrandum

1) Het is ons hier niet om volledigheid te doen, anders moesten wij hier ook van Weisze spreken die, op dit stuk geestverwant van Keim, aan magnetische of soortgelijke werkingen tot verklaring van Jezus' levensfunctiën na zijn dood, dacht. Terecht zegt Hase, a.w. bl. 597, met het oog op Keim's en Weisze's verklaringen: ‘Das ist nur die Erhebung der Visions-hypothese ins Supernaturale, Transcendente, von dem wir nichts wissen.’

zoo wanhopig verward, dat alle op zijne oplossing aangewende moeite geen merkbare vrucht kon opleveren, en wij thans ons behelpen moeten met hetgeen vóór ruim 200 jaar voor oplossing moest doorgaan? Of eindelijk, ligt de fout van Keim soms eenvoudig hierin, dat hij geen recht liet wedervaren aan de visioenshypothese gelijk deze sedert Strausz en Baur, vooral door de verdiensten van Holsten, eene nieuwe gestalte heeft verkregen?

Ziehier ons voor een aantal vragen geplaatst, wier beantwoording volstrekt vereischt wordt, wil men werkelijk vooruitkomen in het thans aan de orde gestelde onderzoek.

IV.

Laat ons in de eerste plaats onderzoeken, met welk recht de pas heengegane Christelijke theoloog Keim zich op onzen reeds vóór 200 jaar gestorven Joodschen landgenoot beroept. Ik zie wel in, dat ik door dezen terugblik genoodzaakt word, den loop van mijn historisch overzicht voor eene poos af te breken. Maar mijne lezers zullen mij, naar ik hoop, deze uitweiding, ter wille van het curieuse der zaak, wel willen ten goede houden.

Niemand zal bij Spinoza dezelfde rijpheid van oordeel over historisch-kritische kwestiën zoeken als men van de meesters op dit gebied in onzen tijd mag eischen. Spinoza's accommodatietheorie, in zijne dagen noodzakelijk zelfs voor den meest vrijzinnigen denker, waar hij het gevaarlijke terrein der bijbelsche wonderverhalen betrad[1)], kan bezwaarlijk ons behagen. Evenmin kan hij ons bevredigen, waar hij zich uitlaat over den historischen persoon van Christus, al doet het ons weldadig aan, dezen edelen zoon van Israël met eerbiedige sympathie over den stichter des Christendoms te hooren uitweiden[2)].

Doch al getuigen Spinoza's woorden van de meest oprechte

1) Spinoza ontwikkelde deze theorie in verband met zijn openbaringsleer in den Tract. Theol. - Pol. cap. 13 § 25. - cap. 2 § 5 en 6, 12 enz.

2) Ik geloof niet, zegt Spinoza, *Tract. Theol. Pol.*, cap. 1 § 23, dat iemand tot hooger volmaaktheid boven anderen is gekomen dan Christus. Cap. 4 § 31 heet het: 'Christus non tam propheta quam os Dei.' Zijne openbaringen zijn niet alleen voor de Joden maar voor alle menschen geaccommodeerd. Daarom zijn deze openbaringen ook in den meest eminenten zin goddelijk te noemen.

bewondering voor den leeraar van Nazareth; al bedingt hij voor dezen mensch exceptioneele namen en eigenschappen; al beweert hij ook dat God alleen aan dezen geliefden Zoon zonder accommodatie, d.i. zonder benevelende en verwarrende inkleeding, zich heeft kunnen openbaren; al schroomt hij ook niet op den meest stelligen toon zijn geloof aan Christus' opstanding te belijden: toch was hij in het diepste zijner ziel overtuigd, dat hier, zoomin als op eenig ander punt der geschiedenis, de Godheid in de eeuwige orde der dingen had ingegrepen; toch twijfelde hij geen oogenblik of dit, gelijk alle bijbelsche wonderverhalen, moet op geestelijke, allegorische, wij zouden zeggen: op symbolische wijze worden verstaan. Ten bewijze dat Keim het recht niet had op Spinoza zich te beroepen, verwijs ik hier naar eenige uitspraken van den grooten denker, die aan duilijkheid niets te wenschen overlaten. Ik voeg er ten overvloede nog bij, dat het alleen aan 's mans buitengewone teederheid van gemoed is toe te schrijven, dat hij ook daar, waar hij zijne tijdgenooten in onredelijk bijgeloof verward zag, ter wille hunner naïeve vroomheid hunne vooroordeelen zooveel mogelijk ontzag.

In het laatst van 1675 of in den aanvang van 1676 schreef Spinoza uit den Haag aan zijn vriend Oldenburg o.a. het volgende: ‘Ik heb de wonderen en de onwetendheid voor dingen van gelijke beteekenis gehouden, omdat zij, die het bestaan van God door een beroep op wonderen staven, eene duistere zaak willen verklaren door eene andere die nog duisterder is en die zij het allerminst kennen....’ Hierop volgt de bekende plaats over Jezus' opstanding, die hij vergelijkt met de verschijning van God aan Abraham (volgens het verhaal van Genesis XVIII). Spinoza ontkent niet, dat alle apostelen geloofd hebben aan Jezus' opstanding en hemelvaart, evenals Abraham geloofde dat hij God bij zich ten eten gehad had, en de Israelieten, dat God op den Sinaï was afgedaald en tot Mozes onmiddellijk gesproken had. In dat alles, zegt Spinoza, heeft God zich naar de menschen geaccommodeerd. Dan gaat hij aldus voort: ‘Ik maak dus de gevolgtrekking dat de opstanding van Christus uit de dooden inderdaad geestelijk is geweest, en aan de geloovigen alleen is geopenbaard zoo als zij haar bevatten konden, ik bedoel, dat Christus met het eeuwige leven begiftigd is en van de dooden (het woord “dooden” gebruik ik hier in den zin waarin het voorkomt Mt. 8, 22 en Luc. 9, 60

“laat de dooden hunne dooden begraven”) is opgestaan en te gelijkertijd door leven en sterven een voorbeeld van bijzondere heiligheid heeft gegeven. Zijne leerlingen wekt hij uit de dooden op *in zoo ver* zij dit voorbeeld van heiligheid in leven en sterven navolgen’[1].

Met deze hypothese, zegt Spinoza, laat zich het geheele N.T. verklaren. Alleen daardoor worden de redeneeringen van Paulus I Cor. 15 stringent, terwijl zij, op de gewone wijze opgevat, gemakkelijk kunnen weerlegd worden. Wat de Joden op vleeschelijke wijze (carnaliter) verstonden, begrijpen de Christenen op geestelijke wijze (spiritualiter). Onze kennis van de natuur is beperkt. Kunnen wij met die kennis zoogenaamde wonderen verklaren, doen wij het. Kunnen wij het niet, schorten wij dan ons oordeel op. Ten slotte de opmerking, dat wij ook in den Grieksch schrijvenden auctor ad Hebraeos en den vierden Evangelist met hebraïseerende schrijvers te doen hebben. *God* woonde toch niet in letterlijken zin in de wolk of in den tempel. Wat beteekent het, als Jezus Joh. 2, 19 van zichzelf als van den tempel spreekt? Joh. 1, 14 geeft het antwoord.

In een volgenden brief[2] aan Oldenburg, in Febr. 1676 geschreven, komt hij nogmaals op hetzelfde onderwerp terug. Hij maakt daar uitdrukkelijk onderscheid tusschen het lijden, het sterven en de begrafenis van Jezus aan de eene en de opstanding aan de andere zijde. Van de laatste beweert hij, dat zij allegorisch moet worden verstaan. Hij loochent niet, dat de Evangelisten en Apostelen aan eene lichamelijke opstanding en hemelvaart van den Heer hebben geloofd, maar voegt er in éénen adem bij, dat zij evenmin als de profeten boven dwaling verheven waren. Ook Paulus, zegt hij, heeft eene verschijning van Christus gehad, maar deze apostel beroemt zich, dat hij

1) Spinoza op. omnia, ed. Bruder, II, pag. 199, Epist XXIII (N°. 75 in de Editie van Land): Concludo itaque, Christi a mortuis resurrectionem revera spiritualem et solis fidelibus ad eorum captum revelatam fuisse, nempe quod Christus aeternitate donatus fuit et a mortuis (mortuos hie intelligo eo sensu quo Christus dixit, vid. Mt. 8, 22, Luc. 9, 60-: sinite mortuos sepelire mortuos suos) surrexit, simulatque vita et morte singularis sanetitatis exemplum dedit; et eatenus discipulos suos a mortuis suscitat, quatenus ipsi hoe vitae eins et mortis exemplum sequuntur.

2) A.w., Ep. XXV.

Christus niet naar het vleesch, maar naar den geest heeft gekend (2 Cor. 5:16).

Men ziet, dit alles laat aan duidelijkheid niets te wenschen over. In het systeem van Spinoza is voor telegrammen uit den hemel in den zin van Keim geen plaats. Dat Spinoza's tijdgenooten zich in deze rationeele opvatting kwalijk konden vinden; dat de goede Oldenburg zich onvoldaan[1)], dat zelfs een man als Bayle zich geërgerd toonde[2)], verwondert ons niet te zeer; maar dat een geleerd en scherpzinnig onderzoeker in de 2e helft der 19e eeuw, die zich een groot deel van zijn leven op het innigst vertrouwd heeft gemaakt met de kritische vraagstukken, welke heden ten dage den biograaf van Jezus van Nazareth ter oplossing worden voorgelegd, dat een man als Keim nog in de illusie kon voortleven als zou een halfslachtig transigeeren, dat voor critiek moet doorgaan, onder het patronaat mogen geplaatst worden van een denker als Spinoza, ziedaar wat ons niet alleen bevreemden, maar ook diep bedroeven moet.

Ik wil na deze uitweiding den draad van mijn verhaal niet opvatten zonder mij over Spinoza nop ééne opmerking te hebben veroorloofd, welke strekken moge om ons te overtuigen, dat de laatste twee eeuwen toch niet zonder eenige vrucht

1) Zie Supplem. op Spinoza's werken door van Vloten uitgegeven, bl. 309, en Ep. 79 in de ed. van Land.

2) Zie het artikel Spinoza in het 4e deel van Bayle's Dictionnaire. - Bayle, die zelf zooveel te lijden had van de ketterjagers in zijne omgeving, poseert hier als ijverig verdediger van het ware geloof en de gezonde philosophie tegen de aanvallen van Spinoza, in wien hij een goddeloozen atheïst en eenen slordigen denker heeft gezien. Hij verhaalt t.a.p. bl. 264 ed. 1740, dat de leerlingen van Spinoza verzekerden hun meester te hebben hooren zeggen: ik wil terstond Christen worden, zoodra ik overtuigd ben, dat Lazarus werkelijk door Jezus uit het graf is opgewekt. Bayle tracht aan te toonen, dat Spinoza zoo sprekende met zijn eigen stelsel in strijd komt, hetwelk de onmogelijkheid van mirakelen, of gelijk Bayle het interpreteert, de onmogelijkheid der in de Schrift verhaalde wonderen medebracht. Ofschoon Bayle verklaart, dat Spinoza met het Jodendom brak, omdat hij te eerlijk was om zijne overtuiging te verloochenen, neemt hij eenvoudig aan, dat dezelfde Spinoza slechts veinsde, toen hij verklaarde met Descartes eenstemmig te zijn wat zijn Godsbegrip betreft. Aan het getuigenis van hen, die met Spinoza verkeerden en verzekerden, dat hij voorbeeldig leefde en de voortreffelijkste inborst bezat, durft Bayle niet te twijfelen, ofschoon hij het vreemd vindt. Hij beroept zich echter op het feit, dat velen zeer zuiver zijn in de leer van 't Evangelie, niettegenstaande zij een slecht leven leiden. Zie verder C. Busken Huet, *Het land van Rembrandt*, Deel II, I pag. 121, die al het hatelijke en nietswaardige van Bayle's insinuaties behoorlijk heeft in het licht gesteld.

voor onze kennis van het oorspronkelijke christendom zijn voorbijgegaan, en dat wij derhalve verkeerd zouden doen, wilden wij bij de oplossing van het gestelde probleem het onderzoek daar weder opnemen, waar Spinoza het uit de handen had gelegd. Zulk eene wijze van doen, hoe vleiend ook schijnende voor onzen genialen landgenoot, zou getuigen van grove miskening van anderer verdiensten. Al deelen wij van heeler harte in de geestdrift, waarmede aan den ingang dezer eeuw een Schleiermacher het offer zijner dankbaarheid aan de schim des joodschen wijsgeers wijdde, wij mogen daarom niet voorbijzien, dat Spinoza met al zijne genialiteit niet heeft geleverd wat ons, bij ons doorvorschen van de geschiedenis des christendoms, kan bevredigen. Zijn philosophisch instinct, indien ik deze uitdrukking mag gebruiken, gaf hem de volkomen onberispelijke onderscheiding tusschen hoogere of geestelijke en platte of vleeschelijke realiteit aan de hand. Edoch zijne positieve kennis van de oudheid was te weinig ontwikkeld om hem in staat te stellen tot het eigenlijke proces door te dringen, waaruit ten slotte ons moet verklaarbaar worden, hoe de spiritueele waarheid in eenen vorm werd gestoken, die haar eeuwenlang zoo goed als onherkenbaar maakte. Wel stond voor den diepzinnigen Joodschen wijze de waarheid onwrikbaar vast, dat het voortgezet onderzoek van natuur en geschiedenis nooit eenig ander resultaat zou opleveren dan de bevestiging der eeuwige in het wezen der dingen zelve bestaande wetten; wel was zijn harmonisch aangelegde geest volstrekt afkeerig van elk Godsbegrip, waarin voor iets anders dan voor noodzakelijke zelfontwikkeling plaats zou zijn; wel begreep hij, dat ook het christendom, al mocht het onder de allerbelangrijkste verschijnselen der ons bekende wereldgeschiedenis den hoogsten rang innemen, onder den invloed dierzelfde wet was ontstaan en opgegroeid: hij was niet bij machte het bewijs te leveren dat de oorkonden der Christelijke geschiedenis met deze uitspraak zijner divinatorische wijsbegeerte in volmaakte overeenstemming zich bevonden. Daartoe werd nog iets anders vereischt dan de denkkracht van den enkele, al heette deze ook Spinoza. Om het heirleger van wanbegrippen en vooroordeelen, door eeuwenoud bijgeloof gevormd, te kunnen verslaan, was meer noodig dan het wapentuig van een aprioristisch bespiegelend stelsel. Het wijsgeerig beginsel moest zijn kracht beproeven

op de overlevering; de historische kunst moest hare virtuositeit volmaken; de kritiek moest door langdurigen en inspannenden arbeid zich in het bezit stellen eener proefondervindelijk gebleken juiste methode. Voor dat alles was lengte van tijd, veelheid van talenten, en samenwerking van verschillende arbeiders onmisbaar noodig. De twee eeuwen sinds Spinoza's dood verloopen, vertegenwoordigen het tijdvak waarin de bijbelstudie door het geleerde onderzoek van Katholieken en Protestanten tot een zuiver historische wetenschap werd gemaakt. Die twee eeuwen dragen het karakter eener steeds voortgezette worsteling. Onder vallen en opstaan gaat het voort. Niet op eenmaal onthult zich de waarheid in al hare volheid. Elke ontdekking van een enkel punt eischt herziening van het geheel, maar voert nog niet tot de kennis van het geheel. Eerst bij den terugblik op den afgelegden weg gaat ons het ware licht op over het trapsgewijze van den vooruitgang en het noodzakelijke van vroegere dwaling en eenzijdigheid.

V.

Keeren wij thans terug tot Keim, wij doen het met de vraag of hij in waarheid ons een dienst bewees door zijne opzettelijke bestrijding der visioens-theorie, die ons vijf en twintig jaar geleden zoo veel belovend toescheen, nadat zij door Strausz, Baur, Ewald en Holsten op meesterlijke wijze was voorgedragen.

Hadde Keim, in plaats van de gewraakte hypothese ons een meer bevredigend middel tot oplossing van het raadsel aan de hand gedaan, wij zouden, overtuigd dat hij het kwade door het goede had overwonnen, het mindere door het betere had vervangen, met vertrouwen aan zijne leiding ons overgeven, niet achterom ziende, de hand aan den ploeg slaan om dien in de aangewezen richting voort te sturen. Maar helaas! wij zagen het: het opzienbarende ‘telegram uit den hemel,’ hetwelk Jezus met goedvinden van zijn Vader zou hebben afgezonden, kon door Keim noch in originali noch in afschrift als bewijsmiddel geproduceerd worden; het beroep op de almacht des Scheppers is al even weinig afdoende als dat op onze onkunde aangaande het vermogen van

afgestorvenen, meer bepaaldelijk van eminente geesten, om zich te manifesteeren. Keim had geen ongelukkiger keus knnnen doen dan hij deed, toen hij bij onzen Spinoza aanklopte, als bij den hem best voegenden advocaat. Deze toch stond hem reeds met het alles afdoende advies op te wachten: nutteloos en onredelijk is het eene duistere zaak te willen verklaren door middel van eene andere die nog duisterder is; het gebrekkig bekende door het volstrekt onbekende.

Zullen wij dan terugkeeren tot de visioens-hypothese, waarin wij ons vijf en twintig jaren geleden een tijd lang zoo oprecht hebben verheugd? Neen, deze eer moeten wij Keim laten: hij heeft ons van die illusie verlost. Toch komen wij op deze veroordeelde theorie terug, ten einde ons recht klaar bewust te worden van de positieve waarheden, op grond waarvan wij het visioen in deze als middel ter verklaring ten stelligste verwerpen.

Keim stond met hen die hij bestreed op dezelfde basis, in zoo ver hij bij zijn onderzoek van de onderstelling uitging, dat wij in Paulus den oudsten, meest betrouwbaren getuige voor de waarheid van het opstandingsbericht bezitten. In hoever deze onderstelling juist was, onderzoeken wij later. Na Keim's uiteenzetting is het ten duidelijkste gebleken, dat wij met de visioens-hypothese, ofschoon deze uit de hooge waardeering van Paulus' getuigenis geboren werd, niet eens kunnen volstaan tot rechte verklaring van dit getuigenis zelf. Immers volgens dit oudste document (I Cor. 15, 1 vlg.) vormen alle Christus-verschijningen eene reeks, welke, wegens het verschil van de personen aan wie zij ten deel vielen, bezwaarlijk uit denzelfden subjectieven factor, den ecstatisch-visionairen toestand, kunnen verklaard worden. Wijst Paulus zelf niet op dit verschil, als hij zich het ectroma, d.i. de misgeboorte noemt en daardoor met kennelijk opzet zich van zijne voorgangers onderscheidt? Daarenboven, al wat Paulus van zichzelven getuigt, hetwelk door de kritiek is aangewend tot verklaring van het visioen, zooals zijn pathologische geestestoestand, het paroxisme van zijn ijver voor het Jodendom, zijne reis door de woestijn naar Damascus, kunnen niet het allerminst bijdragen tot verklaring van de eerste verschijningen. Ook baat de visioens-hypothese niets bij de verklaring van het geloof, in Paulus-zelf ontstaan. Naarmate men sterker nadruk legt op den subjectieven factor

als het in deze alles beslissende, alles verklarende, wordt het visioen zelf, afgescheiden van de inwendige oorzaken die het te voorschijn riepen, van minder beteekenis. Daar wij nu van dat inwendige leven, hetwelk Paulus uit Saulus deed geboren worden, volstrekt niets weten - naardien, zelfs in geval de Brief aan de Galatiërs echt is, de bekeerling niets uit zich zelven, maar alles onmiddellijk van God afleidde, zoo blijkt ook deze hooggeroemde visioenshypothese niet veel meer dan eene holle phrase zonder positieven inhoud. Voeg hierbij dat de geheele ondergrond voor deze hypothese, voor zoover zij Paulus betreft en zijne antecedenten vóór zijne bekeering - dat woeden en moorden tegen onschadelijke vromen, dat executeeren op last van een destijds zoo weinig machtig college - alles behalve van betrouwbare stevigheid is; terwijl eindelijk al wat ons het inwendige leven van den Saulus verklaren kan, nl.: zijn bekrompen wettisch fanatisme, aan de natuurlijke verklaring van het visioen, als product van Saulus' inwendig leven, in den weg staat.

Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat het noch onder de voorstanders, noch onder de bestrijders der moderne theologie ontbroken heeft aan de noodige bedenkingen tegen meer gemelde visioenshypothese. In het orgaan der wetenschappelijke theologie, hetwelk de plaats innam der Tübingsche jaarboeken, toen deze gestaakt werden, in het tijdschrift van Hilgenfeld, trad Dr. Paul reeds in 1863 met eene verhandeling tegen Holsten op en zocht te bewijzen, dat het betoog uit I Cor. XV alle kracht mist, naardien het getuigenis van Paulus d.t.p. niet geïsoleerd mag worden van hetgeen elders, b.v. I Cor. IX, aangaande de Christophanieën is verklaard. Vat men, zegt Paul, alles te zamen wat Paulus ten opzichte der opstanding heeft getuigd, dan is het onmogelijk te loochenen, dat wij hier te doen hebben met een aan velen gemeenschappelijk eigen geloof, waarop Paulus reeds zich kon beroepen, en dat niet in zijn ontstaan door de visioenshypothese kan verklaard worden. Niet minder krachtig is het verzet tegen dezelfde methode, te vinden in de latere Jezusbiographieën van de hand van meer conservatieve theologen, als: Weisz en Beischlag. Zie B. Weisz, *Das Leben Jesu*, 2e Auflage, 1884, II, p. 585 en vv. en Willibald Beyschlag, *Das Leben Jesu*, 1885, p. 428 en vv. Ook de onlangs overleden hoogleeraar Schlottmann te Halle schaarde

zich aan dezelfde zijde in zijne monografie '*Die Osterbotschaft und die Visionshypothese*'[1].

Indien nu maar door deze handhavers van het geloof aan de objectiviteit der opstanding iets ware aangebracht tot rechtvaardiging van dit geloof voor de rechtbank der wetenschap! Maar helaas! de z.g. positieve kritiek bleek, in weerwil van hare woordenrijkheid, op dit stuk met volstrekte machteloosheid geslagen. Leerrijk is in dit opzicht de zoo even vermelde monographie van Schlottmann, die niet verzuimd heeft ten bate van zijn apologetisch standpunt zich te beroepen op eene wolk van getuigen wier namen voor ons een goeden klank hebben. Het is waar, mannen als Schleiermacher, Hermann Lotze en Alexander Schweizer hebben niet altijd het terrein der ijdele bespiegeling vermeden, waar zij over historische vraagstukken hun licht wilden laten schijnen. Toch heeft geen hunner het opstandingswonder in den voor de gemeente gewenschten zin durven handhaven, en, wel beschouwd, waren het niet meer dan schoone phrasen, die in ruil werden gegeven voor het onbruikbaar gebleken geloof der eenvoudigen. Tot zijne diepe smart moest de eerlijke Schlottmann dit feit constateeren. Volgens zijne juiste opmerking loopt deze schijnbaar vrome dialectiek uit op een zeer goddeloos resultaat en moet ten slotte God zelf de schuld dragen van het optisch bedrog waarvan de apostelen de onschuldige slachtoffers waren[2]. Schlottmann

1) Een meer volledig overzicht van de literatuur over dit onderwerp vindt men bij Steude in diens verhandeling (*Studiën und Kritiken* 1887, II): over de verdediging der opstanding van Jezus Christus.
Reeds was deze verhandeling voor de pers gereed, toen in het Theologisch Tijdschrift van Januari 1888 eene studie van Dr. Boekenoogen over de Opstandingsverhalen het licht zag. Het was mij aangenaam te ontwaren, dat deze geleerde door een nauwgezet onderzoek, althans wat twee kapitale punten betreft, met mij tot dezelfde slotsom is gekomen. Die punten zijn: 1o. de chronologische orde waarin de verschillende Nieuw-Testamentische berichten moeten geacht worden ontstaan te zijn (Matth., Lukas, Johannes, Paulus); 2o. de volstrekte onhoudbaarheid der visioenshypothese.

2) Eene merkwaardige bijdrage voor onze kennis van dit verwerpelijk genre van apologetiek levert ons de vermaarde theoloog Richard Rothe in het tweede deel zijner Theologische Ethik bl. 294 vlg. Nadat hij ons verzekerd heeft dat Jezus bij zijnen dood uit den gewonen menschelijken toestand tot een hooger, geestelijk kosmisch leven overging, bespreekt hij de bezwaren van Strausz tegen het historisch karakter der Evangelische opstandsverhalen. Rothe's waarheidszin dwingt hem tot de erkenning van het onweerlegbare dezer bezwaren, doch niet tot het opgeven van zijn geloof aan het betrouwbare der Evangelische verhalen zelve, waar zij het zinnelijk waarneembare van Jezus lichaam na zijnen dood vermelden. Om dit zonderlinge ja en neen ons te doen digereeren, bezigt hij de navolgende phrases: 'Wir schen nur eine Lösung dieser räthselhaften Enantiophanie ab, nämlich in der Annahme, dass die Erscheinungen des Auferstandenen Erscheinungen des allerdings schon als *reiner* Geist - auch dem beseelten Leibe nach - vollendeten Jesus sind, der aber *seinen bereits abgelegten*, für ihn selbst zweeklos gewordenen, *ehemaligen materiellen Leib* zu dem Ende nochmals, jedoch nur lediglich transitorischer Weise, in Besitz nimmt, um seine Glänbigen von der Thatsächlichkeit seines Hindurchgedrungenseins durch den Tod in den Zustand verherrlichten Lebens mit sinnlich empirischer Evidenz zu überzeugen. Unter dieser Voraussetzung klärt es sich auf, weshalb der erstandene Jesus, ungeachtet er in einem wirklich materiellen Leben erscheint, doch sogar nicht durch die für diesen in dem Wesen der Materie selbst begründeten Beschränkungen gebunden ist, weder durch die räumlichen, noch durch die zeitlichen. Es ist der in seiner Vollendung schlechthin selbständige reine Geist, der mit der ihm als solchem beiwohnenden unbedingten Macht über die Materie auch den von ihm nur äusserlich an sich genommenen ihm ehemals zugehörigen materiellen Naturorganismus wie einerseits noch einezeitlang in ungestörtem Bestand erhält, so andrerseits über alle durch die Materie ihm gesetzten Schranken sicher hinweghebt. Der als Geist vollendete Jesus scheint während ider Zeit, von der hier die Rede ist, seinen chemaligen materiellen Leib auch miner nur auf einzelne kurze Fristen an sich genommen, dann aber sofort wieder sich seiner entkleidet zu haben. Daher das Vereinzelte seiner Erscheinungen. Da sie lediglich durch einem *ökonomischen* (im theologischen Sinne des Worts Zweek motivirt waren, so hörten sie bald völlig auf.'

zegt, bl. 46: ‘Ich vermag nicht einzusehen, wie man der Folgerung ausweichen könne dass der irrige Glaube, dass Christus am dritten Tage aus dem Grabe erstanden, durch göttliche Veranstaltung und Fügung der allgemeine Glaube der Christenheit geworden sei.’ En iets verder (bl. 48) heet het tegen de moderne verdedigers der visioenshypothese: ‘Ein so vorgestellter Gott, der angeblich seine höchste Offenbarung mit dem “Zauber des Irrthums” listig verquickt, ist nicht der heilige und lebendige Gott des Evangeliums.’ Jammer maar dat Schlottmann, die de gebreken en inconsequenties der nieuwere theologie zoo duidelijk in het licht heeft gesteld, ons ten slotte met zijne vrome apologetiek niet verder brengt dan tot het asylum ignorantiae, waarin geen historicus het op den duur kan uithouden. Ook zijn laatste woord is eene poëtische frase en een voorbarig sluiten van het debat op grond van de onvruchtbaarheid van elk verder onderzoek. Dit slot luidt aldus: ‘Es dürfte kaum noch die Möglichkeit anderer wirklich neuer Versuche offen bleiben. Sollten aber solche etwa noch auftauchen, so wird sich an ihnen, wie an den bisherigen, das Wort unseres grószten Dichters erfüllen: Das dauert nicht so lang in allen Landen

als das: Christ ist erstanden.' Was het om oratorisch effect te doen, dan zijn deze regels van Goethe aan het slot der pleitrede niet kwalijk aangebracht. Als laatste woord in eene wetenschappelijke discussie, maken zij een tamelijk vreemd figuur.

VI.

Beiden, Keim en Schlottmann, verzekeren: alle middelen voor de verklaring van het opstandingsgeloof buiten den bovenmenschelijken factor zijn beproefd. Beider slotsom luidt: berusten wij in het geloof aan de mogelijkheid der goddelijke tusschenkomst. M.i.: meer lui dan vroom. Alles is beproefd? Wie durft dat zeggen? Hoe dikwijls zijn bij moeilijke probleemen zulke wanhoopskreten geslaakt, totdat schijnbaar toevallig de aandacht werd gevestigd op een tot nu toe onopgemerkt punt, dat welhaast den weg wees tot de gewenschte oplossing.

Vóór alle dingen is noodig, dat wij het probleem zuiver stellen en daarin met onverbiddelijke strengheid de gegeven bekenden van de gezochte onbekenden onderscheiden.

Het ons voorgelegde probleem wordt niet juist aldus geformuleerd: hoe ontstond bij de eerste Christenen het geloof aan Jezus' opstanding? Deze vraag toch onderstelt tweeërlei: 1°. dat bij de eerste Christenen dit geloof werkelijk bestond en: 2°. dat ons, tot zekere hoogte althans, de aard van dit geloof bekend is. Het eerste nu is geen axioma, het tweede is eene onjuiste onderstelling. Buitendien is de eerste stelling zonder inhoud, indien de tweede onwaar is. Het vaste punt voor het onderzoek is het objectieve feit, dat er opstandingsverhalen bestaan, waarvan het onhistorisch karakter voor het meerendeel uitgemaakt is, en de oorsprong, ook wat de minst betwijfelde punten betreft, onzeker mag heeten. Maakt de historische critiek eene uitzondering voor enkele brieven op Paulus' naam staande, het wettige dezer exceptie is nooit bewezen. Doch al nemen wij het geoorloofde der exceptie aan, dit ontslaat ons niet van de moeite om de waarde van Paulus' getuigenis nauwkeurig te wegen en met name te bedenken, dat wij hier in geen geval te doen hebben met eenen getuige uit den oudsten kring van Christenen die met den gekruisigde hadden verkeerd. Voegen wij daaraan terstond toe, dat voor dezen Paulus, den briefschrijver, de op-

standing van Jezus slechts de noodzakelijke onderstelling was voor zijn christologisch dogma, en dat in dit dogma eene zeer stellige antithese schuilt tusschen den Christus als voorwerp van het geloof der gemeente en den Christus naar het vleesch. Wat volgt uit deze tegenstelling? Immers dit, dat voor dezen Paulus de formule ‘Christus is opgestaan’ niet anders behoeft te beteekenen dan de wijziging, welke in het bewustzijn der belijders had plaats gehad, tengevolge waarvan de oorspronkelijke, lagere (immers vleeschelijke d.i. joodsche) Messias-idée had plaats gemaakt voor de hoogere, geestelijke, universeele idée van den Christus, als zoon Gods in transcendenten zin. Anders uitgedrukt: het reëele en substantieele van het opstandingsgeloof der oude Christenen moet, indien wij ons aan Paulus' voorstelling houden, gezocht worden in de veranderde opvatting van het wezen der religie, door hen beleden.

Hoe meer men zich verdiept in de noodzakelijke consequenties van deze eenvoudige gegevens, des te meer reden zal men vinden om zich te verbazen over de lichtzinnigheid dergenen, die durven spreken van Jezus' opstanding uit het graf, als van een door de historische kritiek volkomen uitgemaakt feit. Alle gegevens voor eene wetenschappelijke bewijsvoering ontbreken hier. De echtheid van die oorkonden, waarop hier alles aankomt, is niet te constateeren. Zijn de brieven aan de Romeinen, aan de Korinthiërs, aan de Galatiërs van den apostel Paulus afkomstig, dan moeten zij tusschen het jaar 50 en 60 zijn geschreven. Eerst een eeuw later vertoonen zich de zekere bewijzen, dat deze brieven als geschriften van den grooten apostel in gebruik zijn geweest.

Dat de centrale of katholieke partij, die omstreeks het jaar 180 deze brieven met vele anderen voor apostolisch verklaarde, zulks deed op grond van voldoende historische gegevens, moet ten stelligste worden ontkend. Aan te nemen, dat de geschriften die ons Nieuwe Testament vormen, onveranderd en ongeschonden zijn gebleven, gelijk zij uit de hand hunner oorsponkelijke auteurs kwamen, is eenvoudig onnoozel. Al stond b.v. de echtheid der beide brieven aan de Korinthiërs in hoofdzaak vast, daarmede zou nog niet zijn uitgemaakt, dat ook het bericht over 's Heeren opstanding, hetwelk wij I Cor. 15 vinden, deel heeft uitgemaakt van het oorspronkelijke schrijven. Blijkt nu bovendien, bij een zorgvuldig onderzoek naar den inhoud dier

stukken, dat de voorstelling van Christus als den uit de dooden verrezen Heer, welke wij hier aantreffen, het karakter draagt eener geestelijke opvatting, die als zoodanig bestemd was eene vroegere te vervangen; merken wij eindelijk op, dat deze beschouwing wordt toegeschreven aan iemand die persoonlijk onbekend was met den gekruisigden Jezus: dan voorwaar missen wij het recht om te spreken van het geloof der eerste Christenen in de opstanding van Jezus als van een wel omschreven en historisch geconstateerd feit. Wel geconstateerd daarentegen mag het heeten, dat wij in de Paulinische brieven het geloof aan Christus' opstanding reeds zien opgenomen in een soort van dogmatisch stelsel, waarvan het een hoofdbestanddeel uitmaakt.

De wording dezer Christologie in Paulus' geest te willen verklaren uit zijne persoonlijke ontmoe ing van den verrezene is eene onderneming, waaraan geen verstandig mensch zich ooit had moeten wagen. Daartoe bestaat ook geen aanleiding voor hem, die onpartijdig genoeg is om te erkennen, hoe het met de ons ten dienste staande oorkonden gesteld is, en die gebroken heeft met het vooroordeel als zouden de opstandingsverhalen onzer Evangeliën, vergeleken met hetgeen wij I Cor. XV, 3 vlg. lezen, tot een latere formatie behooren.

Het vasthouden aan dit vooroordeel heeft elken wezenlijken vooruitgang op dit gebied van historisch onderzoek op betreurenswaardige wijze belemmerd. Het jammerlijke schouwspel van den totaal onvruchtbaren arbeid, sinds jaren aan dit uiterst gewichtige vraagstuk ten koste gelegd, vervulle ons niet alleen met weemoed, maar wekke ook een sterk verlangen in ons om langs andere wegen het begeerde doel te naderen, en zoodoende voor vele waarheidzoekende geesten een vruchtbaarder veld van werkzaamheid te openen.

Terwijl ik dit schrijf heb ik reeds voor mij zelven de zekerheid verkregen, dat de te bewandelen nieuwe weg werkelijk tot meer bevredigende slotsommen voert. Het komt er nu maar op aan, mijne niet zonder langdurige inspanning verkregen overtuiging aan mijne lezers mede te deelen, zonder al te veel van hunne aandacht en hunnen tijd te vorderen. Daartoe is in de eerste plaats noodig, dat wij ordelijk procedeeren en ons tot de hoofdzaken bepalen. Doch ook met den besten wil zal het mij wel niet mogen gelukken een volko-

men juist beeld te schetsen van hetgeen mij voor den geest staat. Ik zal mij voorshands voldaan en mijne moeite ruim beloond achten, indien ik mijn lezers mag overtuigen zoowel van het belang der hier geopperde quaestie als van de noodzakelijkheid om de oude tot nu toe door de meesten gevolgde paden te verlaten.

Vóór alle dingen hebben wij ons vertrouwd te maken met de gedachte, dat het Christendom reeds belangrijke omwentelingen moet hebben ondergaan, voordat de schriften des Nieuwen Testaments de gestalte verkregen, waarin wij ze kennen. Voorts, dat de gewichtigste van die revolutiën, de breuk met het Joodsche Messiasideaal, het partijkiezen tegen de wet als goddelijke instelling van eeuwige geldigheid, allerwaarschijnlijkst eerst eene eeuw later plaats vond dan het tijdstip, waarop de ons onbekende schrijver van het boek der Handelingen de stichting der gemeente en het eerste Christelijke Pinksterfeest plaatst. Houden wij dit behoorlijk voor den geest, dan zal het ons niet moeielijk vallen het geoorloofde onzer combinatie te erkennen, en de mogelijkheid in te zien, dat de oorsprong van het opstandingsgeloof te verklaren is uit het doorbreken en zegevierend optreden van het Christelijk universalisme, d.i. van de overtuiging, dat de oude strijdleuze: ‘voor Jeruzalem, tegen Rome!’ moest vervangen worden door de ruimere en hoogere: ‘voor den geest tegen de letter, voor de menschheid tegen de macht der duisternis, die haar van God vervreemdt!’

Hiermede is niet gezegd, dat het universalisme niet reeds in kiem en als in latenten toestand in het oorspronkelijke Christusgeloof zou aanwezig zijn geweest; integendeel: de vereenzelviging van den leeraar uit Nazareth met den tot hemelsche heerlijkheid verheven Heer der gemeente, symboliseert het geloof der mondig geworden gemeente aan den levenden band harer gemeenschap met de eerste christelijke generatie. Het komt er slechts op aan, dat wij ons rekenschap geven van de wijze, waarop het duistere besef tot helder bewustzijn zich ontwikkelde. Om dit proces in al zijne phasen en stadiën te reconstrueeren, is het noodig, dat wij in de opstandingsberichten des Nieuwen Testaments de oudere en jongere formatiën, naar het thans in het licht gestelde beginsel en in overeenstemming met de overal elders waargenomen wetten van evolutie, trachten te onderscheiden.

VII.

Overziet men de geheele reeks van opstandingsverhalen in het Nieuwe Testament te vinden, dan bespeuren wij aldra, dat het Paulinische relaas naar inhoud en vorm geheel op zichzelf staat, terwijl de Evangelische berichten onderling vele familietrekken gemeen hebben. Bij de Evangelisten is de poëtische fantasie aan het woord, bij Paulus het prozaïsche dogmatisme. Vinden wij de eersten nog bezig met het verheffen van den persoon des stichters tot de sfeer van het bovenmenschelijke, het onsterfelijke, het hemelsche; zweeft bij hen de Christus nog als tusschen hemel en aarde; is in hunne voorstelling de geestelijke gestalte van den Heer der gemeente nog gebonden aan, ja in zekeren zin nog vereenzelvigd met zijne aardsche en menschelijke verschijning; bij Paulus is het proces der apotheose reeds afgeloopen. Zoo als wij zagen vormt in de Paulinische Christologie de bewuste tegenstelling tusschen den Christus naar het vleesch en den Christus naar den geest een hoofdmoment. De laatste, de Christus naar den geest is object, der eigenlijke Evangelieprediking. Kan de Christus nog mensch heeten, hij kan het slechts zijn als tegenbeeld van den eersten Adam, den aardschen mensch. Het is niet de man, met wien de twaalve gegeten en gedronken hebben, het is de verheerlijkte, die hun even als aan latere Christenen, gelijk ook aan den laatste der apostelen, aan Paulus zelven, uit den hemel is verschenen.

Ieder die voor goed genezen is van het vooroordeel als zou de Christelijke vroomheid hem verbieden den inhoud des Nieuwen Testaments naar den eisch der wetenschappelijke kritiek te behandelen, zal moeten toestemmen, dat het ontstaan dezer twee voorstellingen, de Evangelische en de Paulinische, gemakkelijker is te verklaren, wanneer men het prozaïsche verhaal van den doctrinairen dogmaticus als van latere formatie achter de andere reeks plaatst, waarin, gelijk in alle eerste proeven van historische kunst, de poëzie den doorslag geeft.

Hierbij komt nu nog eene andere overweging. Neem aan, dat reeds in Paulus' tijd, behalve de hem te beurt gevallene, nog vier andere verschijningen, waarbij eene aan honderden te gelijk, genoegzaam geconstateerd waren: hoe verklaart gij het dat geen onzer Evangelisten een behoorlijk gebruik heeft ge-

maakt van die feiten? Waren de gegevens van het Paulinische relaas niet bij uitstek geschikt, om de objectiviteit en de realiteit van 's Heeren opstanding te bewijzen? Nog eens: neem de echtheid van 1 Cor. XV, 3 vlg. aan, en reeds vóór het jaar 60 beschikt men in Christelijke kringen over een tamelijk gedetailleerde traditie aangaande dit kardinale punt. Daarentegen kan de veel later schrijvende Mattheus nog nauwelijks iets mededeelen wat ook maar den schijn heeft van concrete feiten door onderscheidene getuigen behoorlijk geverifiëerd.

Gewis: het oudste geschreven Evangelie, hetwelk misschien nog het gemakkelijkst in onzen Mattheus, na verwijdering van enkele latere toevoegselen, is terug te vinden, is van later dagteekening dan onze Paulus-brieven, indien deze echt waren, zijn zouden. En toch juist dáár in Mattheus XXVIII vinden wij het opstandings-Evangelie in den staat van wording, in al de naïveteit, in al de schoonheid, in al de bekoorlijke frischheid, maar ook in al de onbeholpenheid en angstige bescheidenheid, die de eerste proeven op een nieuw gebied kenmerken. Zoo ergens dan vernemen wij daar de eerste kreten van het nieuwe godsdienstige leven, dat voor de menschheid was opgegaan; het eerste getuigenis der gemeente, in welke dat nieuwe levensbewustzijn is ontwaakt; de eerste, haast nog ongearticuleerde klanken van een danklied, waarmede de eerste dag van het nieuwe leven wordt begroet. Wat toch vinden wij in het oorspronkelijke Paaschverhaal van Mattheus? Wat anders dan het bezoek door eenige vrouwen gebracht aan een ledig graf[1)] en de boodschap uit den mond

1) Hoe het verhaal van het ledige graf ontstond, is niet terstond duidelijk. Men lette wel op, dat de steen niet werd afgewenteld om den opgewekte te doen uitgaan, maar wel om aan de vrouwen te doen zien, dat hij uitgegaan was. Dit wijst op zoodanige oorspronkelijke voorstelling, volgens welke de ware Heer der gemeente onderscheiden werd van den in het lichaam verschenen en aan het kruis gestorven Jezus. Wil men aannemen, dat reeds in de oorspronkelijke conceptie de opgewekte aan zijn gestorven lichaam de geschiktheid mededeelde welke aan geestelijke wezeus, wij zouden zeggen aan spookverschijningen, wordt toegekend, namelijk om door het anders ondoordringbare heen te dringen en dus van de aan vaste lichamen eigen hoedanigheid zich te ontdoen, dan begrijpt men niet, waarom het verhaal niet naar analogie van Joh. XX vers 19 en 26 aldus luidt: terwijl het graf gesloten was, trad de Heer daaruit en verscheen aan de vrouwen. Behoorde het daarentegen tot de oorspronkelijke voorstelling naar analogie van Hand. II vers 24 en 27, dat de Christus graf en dood moest overwinnen en zijne geestelijke natuur aan zijn stoffelijk deel de onverderfelijkheid moest mededeelen, dan wederom begrijpt men niet, waarom zijne opstanding niet geschilderd wordt als een triumfantelijk verlaten van de behuizing des doods, hetzij dan met of zonder de hulp van engelen.
De geheele sage van het ledige graf schijnt overbodig, waar de verschijning van den verrezene als een betrouwbaar feit werd beschouwd. Waarschijnlijk verraadt de eerste evangelist den waren oorsprong van het verhaal, als hij het in verband brengt met geruchten omtrent het wegnemen van Jezus' lichaam door zijne jongeren, Matth. XXVIII, 13-15. Niet alsof het wegnemen of verplaatsen van Jezus' lijk het reëele historische feit zou zijn, waaruit, gelijk de rationalisten meenden, de geheele opstandingsoverlevering zou zijn ontstaan; neen, wat wij Matth. XXVII en XXVIII van de wacht aan het graf en al wat daarmede onmiddellijk samenhangt vinden, wijst veeleer op eene latere polemiek door de Joden tegen de Christenen gevoerd om hun opstandingsgeloof in een bespottelijk daglicht te stellen.
Eindigde het oorspronkelijke Mattheus-Evangelie even als onze Marcus-codices met de engelboodschap bij het geopende graf en den indruk dezer engelverschijning op de vrouwen, dan kunnen wij in deze oudste gestalte der legende de oorspronkelijke beteekenis van het Paaschevangelie terugvinden, welke beteekenis wij aldus kunnen teruggeven: Jezus werd in Jeruzalem gedood en begraven; zijne door de kruisiging verstrooide aanhangers verzamelden zich tot eene gemeente in Galilea, waar de meester hun naar zijn hoogere, geestelijke, hemelsche, eeuwige natuur werd geopenbaard. Den waren stichter der gemeente zoeke men dus niet bij de dooden in het graf, maar bij de levenden in den hemel, die uit den hemel aan de geloovigen op aarde verschijnen.
Dat, èn bij de twee andere synoptici èn nog bij den lateren Johannes, de vrouwen bij het graf de hoofdrol blijven vervullen is eene bijzonderheid, die bij de verklaring niet mag worden verwaarloosd. Over dit laatste punt later.

van mythologisch-symbolische wezens, dat de gekruisigde den zijnen is voorgegaan naar Galilea, waar hij hun verschijnen zal. Waarschijnlijk was hier het oude verhaal geëindigd, even als dat van den tweeden Evangelist volgens de oudste handschriften, die wij van het Marcusboek bezitten. Doch ook wat wij aan het slot van ons tegenwoordig Mattheus-Evangelie omtrent den verrezene lezen, is slechts de vluchtige uitwerking van de gedachte, dat eerst voor de naar Galilea teruggekeerde jongeren de Christus in zijne wereldhistorische beteekenis en tevens als de blijvende Heer der gemeente werd geopenbaard. Want men zie niet voorbij, dat deze verhaler, wel verre van zich moeite te geven om de werkelijkheid van de herleving des gekruisigden en de zekerheid van het wonder der verrijzenis als feit in het licht te plaatsen, integendeel veeleer den indruk geeft, alsof de objectiviteit van Jezus' persoonlijke verschijning voor al de jongeren zelven niet aanstonds een uitgemaakte zaak geweest ware en de hoofdzaak moest gezocht worden in den inhoud van het woord, door den Christus als zijne laatste wilsbeschikking en belofte, tot de zijnen gebracht (Matth.

XXVIII, 16-20). Immers, indien wij behoorlijk zorg dragen Mattheus voor zich te laten spreken en zijne voorstelling niet troebel te maken door haar met die van elders verkregen te vermengen, dan laat dit Evangelie ons ten eenenmale in het onzekere omtrent den indruk dien de Christusverschijning ten slotte heeft achtergelaten bij de Elve aan wie zij op den berg in Galilea te beurt viel. Er waren er, zoo lezen wij Matth. XXVIII, 16, die toen zij den Heer zagen voor hem nedervielen; doch anderen twijfelden. Hoe velen tot de eerste, hoe velen tot de laatste categorie behoorden, lezen wij niet. Evenmin of de eersten in hun eerbied gesterkt, de anderen van hun twijfel genezen werden door de woorden waarmede het Evangelie besloten wordt. Eigenlijk is het laatste woord, hier over de apostelen des Heeren na zijne verrijzenis gesproken, de verzekering, dat de twijfel in dien kring heerschte; eene verklaring waaraan wij te meer beteekenis mogen hechten, omdat in al de Evangeliën, hoezeer daarin ook de bewijzen voor de waarheid van het wonder in realistischen zin worden vermenigvuldigd, diezelfde twijfel, datzelfde ongeloof ten einde toe tegen de realistische opvatting van Jezus' opstanding blijft protesteeren.

Houden wij de laatstvermelde bijzonderheid een oogenblik vast, ten einde ons behoorlijk rekenschap te geven van den ontwikkelingsgang in het geloof der gemeente, zooals wij ons dien bij vergelijking van de verschillende lagen en formatiën van het Evangelische opstandingsverhaal hebben te denken.

Terwijl in den eersten (Mattheus) typus het symbolisme, in den lateren (Lucas-Johannes) typus het realisme op den voorgrond staat, zien wij bij onderlinge vergelijking der twee typen het ongeloof der ooggetuigen bij toeneming geaccentueerd. Waarop wijst de combinatie dezer twee verschijnselen? Immers eensdeels op den geestelijken, d.i. niet-realistischen grondslag van het primitieve opstandingsgeloof; ten andere op zekere onvatbaarheid bij de oudste belijders bestaande, om den stichter des Christendoms na zijn dood als den levende te erkennen; ten derde op de klimmende behoefte bij de gemeente aan realistisch-plastische voorstelling van Jezus' opstanding als zinnelijk waarneembaar feit.

Bij nauwkeuriger vergelijking der verschillende evangelische verhalen zien wij dat nog andere elementen zich aan den oor-

spronkelijken stam hebben vastgezet en daarmede zijn saamgegroeid. Daartoe behoort 1°. de vermeerdering van het aantal christophaniën; 2°. de schriftuurlijke bewijsvoering voor de noodzakelijkheid der opstanding (Lukas); 3°. de pertinente tegenstelling tusschen het geloof op grond van zinnelijke waarneming en dat hetwelk bij hen, die niet zien, wordt aangetroffen (Johannes)[1].

Men moet wel van alle gevoel voor dichterlijke schoonheid en verhevenheid, en tevens van allen historisch-kritischen zin ontbloot zijn om in deze voorstellingen der evangelisten onmiddellijken afdruk van gebeurde zaken te kunnen vinden. Het denkbeeld, dat iemand, die levend uit zijn graf is gekomen, uit schriftuurplaatsen de noodzakelijkheid dier herleving zal gaan aantoonen en tegelijk aan zijne vrienden proefondervindelijke bewijzen zijner lichamelijke tegenwoordigheid zal geven, is toch waarlijk al te naief. De volledige verklaring is echter nog niet gegeven door vergeestelijking of stichtelijke duiding der aanschouwelijke tafereelen. Immers daartegen verzet zich de opzettelijkheid, waarmede hier het realisme optreedt. Hier is een dualisme van zinnelijkheid en bovenzinnelijkheid, waaraan wij geen recht laten wedervaren door de oppervlakkige opmerking, dan wij hier met Oostersche beeldspraak te doen hebben. Neen, achter en onder dit dualisme ligt meer. Het realisme wordt tegelijk erkend en in zijne betrekkelijke onwaarde, wij zouden zeggen als een overwonnen standpunt

1) Bij Lucas wordt het schriftbewijs door den verrezene herhaaldelijk aangewend (Luc. XXIV: 25-27 en vlg.), doch tevens op de meest realistische wijze (vers 39-43) de waarheid van het opstandingswonder aangetoond. Dit laatste nu is wel niet anders dan als accommodatie van den Christus naar de geestelijke zwakheid, de traagheid van harte en het gebrekkige geloof zijner jongeren op te vatten. Doch eerst bij Johannes wordt het ronduit verklaard (Joh.XX: 29): Gij, Thomas, zijt tot geloof gekomen door te zien; doch.... zalig zijn zij, die zonder te zien gelooven. Deze verklaring is dubbel merkwaardig, omdat de belijdenis van dezen Thomas na de overwinning van zijn twijfel, aan rechtzinnigheid niets te wenschen overlaat. Mijn Heer en mijn God (Joh. XX: 28). De tegenstelling moet dus gezocht worden in de wijze, waarop het geloof ontstaan is, t.w. door middel van zinnelijke waarneming gelijk bij de oud-apostolische generatie, of zonder dat zinnelijk hulpmiddel gelijk in den tijd van den paracleet, die voor den vierden evangelist actualiteit was. Het schriftbewijs ontbreekt bij Johannes, bij wien het heeft plaats gemaakt voor hooger bespiegeling en tevens voor polemiek. 1°. de Christus neemt uit eigen macht zijn leven terug dat hij vrijwillig gaf. 2°. De korrel sterft om te leven. 3°. De Christus was vóór Abraham. 4°. De genade staat tegenover de wet.

geoordeeld. Verklaard wordt dit dualisme door de andere even onmiskenbaar dualistische verhouding der evangelisten ten opzichte van het oud-christelijk geloof in het apostolische tijdperk. Deze evangelisten kennen blijkbaar geen meer legitieme getuigen van het oorspronkelijke geloof dan de twaalve of elve; maar toch hebben zij aan dat getuigenis niet genoeg. Zij erkennen, dat aan deze eerste getuigen de verheerlijkte Christus is verschenen; maar tegelijk dragen zij, die later levende evangelisten, het bewustzijn in zich om, dat de Christus in zijne volle heerlijkheid, toen nog niet door de zijnen erkend werd. Is nu de verheerlijkte tevens de onzichtbaar tegenwoordige d.w.z. geestelijke leider en Heer der gemeente, de haar niet verlatende (Matth. XXVIII: 20), haar tot altijd hoogeren trap opvoerende waarheidsgeest (Joh. XVI, 4; 7; 12 vlg.), dan staan de later levenden niet bij de eerste generatie achter. Derhalve, met allen eerbied voor de apostolische overlevering, de nalatenschap wordt niet dan onder beneficie van inventaris aanvaard. Eigenlijk heeft hetzelfde plaats met het Oude Testament, dat wel als de eenige goddelijke wet wordt geëerbiedigd, maar tegelijk op de meest vrije, ja ten deele gewelddadige wijze wordt gebruikt.

VIII.

En nu keeren wij nogmaals tot Paulus terug. Is zijn getuigenis in behoorlijk verband te brengen met dat der Evangelisten en welk licht werpt het daarop?

De vergelijking van het procesverbaal der vijf verschijningen I Cor. 15, 3 vlg., met de dichterlijke beschrijvingen der Evangelisten leerde ons reeds dat wij in de Paulinische opsomming der quasi-objectieve feiten waarschijnlijk eene latere phase van het Christelijk geloof hebben te erkennen. Al de argumenten door Bruno Bauer en Straatman tegen het Paulinische bericht als historisch document van den eersten rang ingebracht, komen aan onze bewijsvoering ten goede. Alles te zamen genomen vormen die argumenten eene stevige basis voor de hypothese van het later ontstaan van het Paulinische bericht. Het is onnoodig, onraadzaam zelfs te dezer plaatse de vraag te behandelen, of het bedoelde bericht 1 Cor. XV, 3 vlg. met het voorafgaande en volgende oorspronkelijk één geheel heeft uitgemaakt. Hier kan het vraagstuk over de echtheid der vier

Paulinische hoofdbrieven gevoeglijk ter zijde worden gelaten. Zooveel staat voor elken onpartijdigen beschouwer wel vast, dat de aanhef van 1 Cor. XV, dat kruis voor de uitleggers, dat toonbeeld van gewrongenheid en onnatuurlijkheid, alles behalve eene aanbeveling is voor het onmiddellijk daaraan geknoopte verhaal. Overweegt men den inhoud van dat verhaal en moet men erkennen, dat de voorstelling hier van 's Heeren verschijningen na zijn dood en begrafenis gegeven, zeer wel overeenstemt met het Paulinische leerstuk aangaande Christus' dood en opstanding, dan zal men met te meer vrijmoedigheid uit dit bericht de algemeene conclusie trekken, dat wij hier op verderen afstand ons bevinden van het primitieve geloof der Christenen dan bij de evangelische verhalen, die in weerwil van hun legendarisch karakter, althans een eenvoudiger, naïever en mitsdien ouder standpunt verraden. Hebben wij eenmaal de mogelijkheid ingezien van het later ontstaan der voorstelling in 1 Cor. XV, 3 vlg., dan ontdekken wij al spoedig, dat deze schrijver er niet in geslaagd is zich met Paulus den tijdgenoot der oud-apostelen te vereenzelvigen. Al spreekt bij in naam van dien grooten apostel der heidenen, zijn beroep op de overlevering en de uitspraken der Schrift 1 Cor. XV, 3 en 4 in verband met de nadrukkelijke verklaring omtrent zijn eigen getuigenis als dat van den allerlaatste 1 Cor. XV, 8, toont genoegzaam aan, dat hij hier in een hem vreemd karakter is opgetreden.

De vraag is nu maar, of dit voorloopige resultaat onzer beschouwing het gewenschte licht verspreidt over het geheele vraagstuk van de wording en ontwikkeling van het christelijke opstandingsgeloof in de gemeente.

Zorgen wij in de eerste plaats voor eene juiste omschrijving van het probleem, zooals het thans, na al onze voorafgaande waarnemingen en daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, zich aan ons voordoet. Heeft ons onderzoek ons ook al geleerd, dat de Evangelische vorm der opstandingsverhalen, als reeks van onderling verwante in eene bepaalde richting zich ontwikkelende scheppingen, voor ouder moet gehouden worden dan het kroniekmatige relaas 1 Cor. XV, 3 vlg., daaruit kan nog niet aanstonds als wettige conclusie opgemaakt worden, dat *dus* laatstgenoemd bericht moet opgevat en verklaard worden als de natuurlijke consequentie der Evangelische praemissen of als de laat-

ste instantie van het in de elkander opvolgende Evangelische verhalen, geleidelijk voortgezet proces. Immers reeds bij eene oppervlakkige vergelijking springt in het oog, dat de geleidelijke overgang die er tusschen de verschillende Evangelische voorstellingen valt waar te nemen, te vergeefs wordt gezocht tusschen de geheele reeks en het Paulinische unicum. Het laatste is eer als zijdelingsche loot of nevenspruit te beschouwen dan als afstammeling in rechte linie. Het is juist omdat voor het Paulinische product de onmiddellijk daaraan voorafgaande factor ontbreekt, dat dit unicum zekeren schijn draagt van eene onmiddellijke en oorspronkelijke formatie. Doch evenmin als op eenig ander gebied mogen wij ons hier door den schijn laten misleiden. Vergeten wij niet dat wij niet kunnen beschikken over een volledig materiaal van bronnen voor de kennis der opstandingsverhalen, welke in de gemeente in omloop waren ten tijde en in de omgeving van den Paulinischen auteur. Dat inderdaad deze legendarische stof rijker was dan die welke in onze Evangelische berichten is bewaard, bewijzen de sporadische verschijnselen in de apocriefe litteratuur voorhanden. Wat wij hier te constateeren hebben, is dus allereerst het feit, dat het paulinische bericht tot eene andere categorie behoort, niet alleen wegens den inhoud, maar ook wegens de plaats, die het in zijne dogmatische omgeving inneemt. In de evangeliën wordt de opstanding formeel met de biographie van Jezus samengebracht om daarvan den laatsten schakel te vormen[1)]. Bij Paulus neemt het ver-

1) Bij de waardeering van het historisch gehalte der N. Testamentische opstandingsverhalen is niet genoeg gelet op de omstandigheid, dat in de Evangeliën van Mattheus en Lucas de opstanding als apotheose van Jezus aan het slot, terugwijst naar de geboorte uit den hoogen aan het begin. Door deze beide aanknoopingen aan het bovenaardsche wordt de geheele kring van legenden in een hooger licht geplaatst en verkrijgt de held van het epos het karakter van een hemelling die slechts een vluchtig bezoek aan de aarde brengt.
In het vierde Evangelie treedt de proloog over het goddelijke woord, dat vleesch werd, in de plaats van de plastische voorstelling van de miraculeuse geboorte; maar ook daar is het slot een antwoord op het begin. Wat ligt nu nader dan de gedachte dat dit slot naar analogie van het begin moet worden verklaard, n.l. als bloote symboliseering eener religieuse gedachte en wel in casu van de voor de Christenen alles beheerschende overtuiging, dat, gelijk het Christendom niet maar van aardschen, en wel speciaal van Palestijnschen, maar van goddelijken of hemelschen oorsprong is, zoo ook zijn wezen en bestemming niet bepaald wordt door hetgeen door den leeraar van Nazareth gedurende zijne prediking in het Joodsche land gezegd en gedaan is; maar veeleer door het hemelsch karakter hetwelk de gekruisigde na zijn dood voor de geloovigen heeft aangenomen.

haal, evenals de analoge mededeeling over den maaltijd des Heeren 1 Cor. XI, 23, eene exceptioneele plaats in als beroep op de overlevering van welke elders in de paulinische brieven slechts een enkele maal[1)] sprake is, Dat Paulus bij het leven der oud-Apostelen zich bezwaarlijk op de Christelijke overlevering aangaande het aardsche leven van Jezus kon beroepen, behoeft thans niet behandeld te worden. Hier komt slechts de vraag te pas, in welke betrekking deze Paulinische overlevering staat tot die welke in de Evangeliën is neergelegd. Aan welke zijde hebben wij de meest primitieve formatie te zoeken?

Ook Lukas beroept zich in zijn Evangelie (1, 2) op de overlevering van de ooggetuigen en de dienaren des Woords, waaraan ‘de velen’ die vóór hem de Evangelische verhalen te boek stelden, hunne stof hadden ontleend. Dat hij, die zich blijkbaar op ééne lijn plaatste met hen die reeds op verren afstand stonden van hetgeen zij beschreven, niet tot de Apostolische generatie behoorde, lijdt geen twijfel. Even duidelijk is het dat dezelfde Lucas, immers een voorstander van het Paulinisme, voor zijn opstandingsverhaal zeer zeker de oorkonde 1 Cor. XV, 3 vlg. zou ten grond hebben gelegd, indien hij die gekend en voor authentiek had gehouden.

Er is, zoo veel ik kan nagaan, slechts ééne combinatie denkbaar, waarbij de betrekkelijke oorspronkelijkheid van 1 Cor. XV, 3 vlg. kan gehandhaafd worden. Het is deze, dat men aanneemt dat het Paulinisch relaas te eenvoudig, te prozaïsch, te weinig gekleurd, te weinig realistisch was om te kunnen voldoen aan de eischen van het later levend publiek, voor hetwelk onze Evangelisten schreven. Bij deze combinatie onderstelt men dat het Paulinische bericht in den allereenvoudigsten vorm en te gelijkertijd op de meest geloofwaardige wijze de gebeurde feiten vermeldt; dat die aldus voorgestelde feiten op de gemakkelijkste wijs tot subjectieve aandoeningen van eenige opgewonden lieden kunnen herleid worden; maar dat juist in die nuchtere opsomming, in die kleurlooze, onplastische voorstelling der verschijningen het later levende geslacht niet meer het rechte behagen kon vinden. Op deze wijs zou men kunnen meenen, van Paulus door Mattheus en Lucas naar Johannes een geleidelijk voortgaande reeks van steeds

1) 1 Cor. XI: 2. - 2 Thess. II, 15 en III, 6.

sterker en bonter gekleurde tafereelen te bezitten, welke tevens de chronologische orde zou aanduiden. waarin de verschillende verhalen ontstonden. Deze combinatie echter blijkt onhoudbaar, als men overweegt: 1°. dat Lukas, die blijkens geheel zijn evangelie een zeer vrij gebruik maakte van het werk zijner voorgangers, zich diezelfde vrijheid ten opzichte der Paulinische oorkonde had kunnen veroorloven, al ware het ook slechts door het toevoegen van eenige aanschouwelijke trekken tot illustratie van het dorre register van 1 Cor. XV, òf door de bloote vermelding van die verschijningen in het paulinische bericht, welke bij de door hem geraadpleegde evangelische referenten ontbraken; 2°. dat het paulinische bericht door zijn inhoud en door het verband, waarin het voorkomt, zijn betrekkelijk laten oorsprong duidelijk verraadt.

Het laatste punt, de omgeving, waarin het schijnbaar argelooze relaas over Jezus' opstanding 1 Cor. XV voorkomt, zal nog wel eenige toelichting behoeven.

Reeds vóór 50 jaren heeft Strausz in zijne *Friedliche Blätter* gewezen op de onhoudbaarheid van het Paulinisch betoog, voor de opstanding uit het graf in 1 Cor. XV gevoerd. Daar hij echter nog bevangen was in zijn oordeel, ten gevolge van de heerschende meening, welke destijds met nog grooter beslistheid dan thans zich voor de echtheid van dezen Paulusbrief uitsprak, moest hij natuurlijk den grooten heidenapostel zelven aansprakelijk stellen voor de ongerijmdheid, welke hij in de redeneering ontdekt had. Nu is wel is waar ook een apostel niet verheven boven het gevaar van paralogisme, waar hij eene waarheid, waarmede hij dweept, heeft te verdedigen. Doch wij berusten slechts noode in het feit, dat een man, wiens naam de christelijke oudheid met ontzag bejegende, zich in de ernstigste aangelegenheid op zoo grove wijze aan de waarheid zou hebben vergrepen. Het kan ons niet genoeg zijn in gewijde of ongewijde schriften, die ons belang inboezemen, fouten tegen de logica te constateeren, wij moeten zooveel wij kunnen, ook naar de oorzaken vorschen, die den auteur van het spoor der rede deden afdwalen. Wanneer wij lezen van eenen Felix, dat hij den voor hem gedaagden apostel toevoegt: ‘gij raaskalt!’ dan vergenoegen wij ons niet met eene eenvoudige afwijzing van die uitspraak, maar wenschen ook de redenen te kennen, die den rechter tot zijn

onbillijk oordeel voerden. Wanneer Strausz, wien niemand onzer van botheid verdenkt, denzelfden Paulus op grond van 1 Cor. XV van weinig minder dan raaskallen beschuldigt, zullen wij ons bij dat oordeel niet nederleggen, zonder dat wij de gronden, waarop het rust, volkomen deugdelijk hebben bevonden. Zooveel echter staat reeds a priori bij ons vast, dat het ons bij de verklaring van 1 Cor. XV te doen moet zijn om zoo mogelijk in het redebeleid het werk van eenen *niet* waanzinnigen auteur te erkennen. Dit laatste nu zal, naar ik meen, het gemakkelijkst ons gelukken, wanneer wij in 1 Cor. XV het vertoog erkennen van iemand, die, in lateren tijd levende, zich met den apostel uit den ouden tijd trachtte te vereenzelvigen of althans in diens naam zich tot zijne lezers had gericht.

Waarin bestaat het onvoldoende der redeneering, waarmede de auteur der 15 of 16 verzen van I Cor. XV de opstanding der Christenen zoekt te bewijzen? Eensdeels in het onwettige der conclusie: Christus is na zijn dood en begrafenis aan Petrus en anderen verschenen, d a a r o m zullen ook anderen die in Christus gelooven uit den doode opstaan. Ten andere in het gebrek aan eenheid der bewijsvoering in haar geheel, ten gevolge waarvan nu eens het geloof aan de opstanding in het algemeen wordt gebouwd op het geloof aan de opstanding van Jezus, dan weder de ongerijmdheid van het geloof aan Jezus' opstanding wordt erkend waar de opstanding in het algemeen mocht worden geloochend (I Cor. XV, 15 en 16).

Naarmate de auteur zich meer moeite gaf om het feit van Jezus' opstanding door een reeks onwraakbare getuigen tot volkomen zekerheid te verheffen, heeft hij daarmede ook duidelijker dit feit als het exceptioneele, den algemeenen voor alle stervelingen geldenden regel verbrekende, in het licht gesteld, en juist daardoor zijn eigen gevolgtrekking van Jezus op anderen veroordeeld. Dat de man, die zelf, zij het dan ook niet door vroegere verdiensten maar door Gods genade alleen, zijne plaats innam onder de getuigen van 's Heeren opstanding, lust zou gehad hebben in dialectische spitsvondigheden, zooals wij ze in vers 12-16 lezen, is al moeilijk genoeg te begrijpen; nog moeilijker hoe hij, aan wien zulk eene buitengewone genade was bewezen, zich kon plaatsen op het standpunt van den in abstracto redeneerenden wijsgeer die den casus stelt: indien de opstanding van gestorvenen eene onmogelijkheid ware,

zou dan mijn eigen, getuigenis over den verrezen Christus niet een valsch getuigenis moeten heeten?

Geheel anders doet zich de zaak voor, als wij onderscheid maken tusschen den auteur en den persoon, dien hij tracht voor te stellen. Niet alleen, dat zoodoende de moeilijkheden wegvallen bij onderstelde identiteit van hem, die het dialectisch betoog vers 13-17 voert met dengene die volgens de voorafgaande verzen op eigen Christusverschijningen zich kon beroepen; wij verkrijgen daardoor ook het middel om den auteur van dit hoofdstuk van de verdenking te zuiveren, alsof het hem aan gezond verstand mangelde. Wel moeten wij toegeven, en waarom zouden wij het niet, dat de schrijver geen buitengewoon talent verraadt om zich in de aangenomen rol van Paulus natuurlijk voor te doen. Maar juist deze omstandigheid, dat hij aan tweeërlei te gelijk moest denken, t.w. aan het eigenlijke doel, de kerkelijk-dogmatische zaak die hij te verdedigen, en aan de literarische fictie, den schijn van apostolische waardigheid, die hij daarbij vol te houden had: juist die tweeslachtigheid, die inwendige verdeelheid, dat najagen van tweeërlei oogmerk, dat optreden in een vreemd karakter verklaart het anders onverklaarbare. Voor dezen schrijver is de Christusverschijning geen stuk persoonlijke ervaring, maar eenvoudig een van de artikelen van het heerschende geloof der Christenen, gelijk het door de traditie tot hem was gebracht en door hem zelven wederom op zijne wijze aan anderen zou overgedragen worden. Natuurlijk is dit geloof bij hem wel verbonden, wij mogen wel zeggen, saamgeweven met zijne geheele levensbeschouwing; doch, als deel van de overlevering, draagt het toch ook voor hem een objectief karakter, staat het in zekeren zin buiten hem, is het een soort van dogma voor hem geworden, waarop hij zijn dialectisch denken kan beproeven. Reeds heeft zich aan de verschijning van den verheerlijkten Christus voor hem zekere theorie over de toekomstige opstanding der Christenen in geestelijke lichamen verbonden. Deze theorie over het pneumatische lichaam wijst naar den tijd, waarin men het stadium van primitieve ontwikkeling reeds verre achter zich heeft en niet meer tevreden is met de eenvoudige, nog bij Lucas te vinden, tegenstellingen tusschen geestverschijning en lichamelijke aanwezigheid.

Bezwaarlijk kon ook deze Paulinische theorie ontstaan, vóór dat allerlei bespiegelingen zich hadden gevormd over de betrek-

king waarin de Christus tot de geheele menschheid in het algemeen en de Christenheid in het bijzonder moet gedacht worden.

Kan het ons verwonderen dat een man die de diepzinnige en verheven Christologie van I Cor. XV te boek stelde, de man voor wien dus de Christus zich vereenzelvigd had met het beginsel van religieus leven, waardoor de tegenwoordige eeuw zich van alle vorige onderscheidde - is het te verwonderen, dat deze man er niet aan dacht om zich in te laten met de details der opstandingstafereelen in de evangelische verhalen den lezers voor oogen gesteld? Nu hij eenmaal was opgetreden om in de rol van Paulus het thema van de levensvernieuwing door Christus te behandelen, moest de auteur van 1 Cor. XV niet alleen uitgaan van de overleveringen aangaande de eerste uitingen des nieuwen levens, gelijk die in de Christusverschijningen zich hadden geopenbaard; hij moest tevens die overlevering in een vorm gieten, waardoor zij in Paulus' mond gepast kon schijnen. Het intercaleeren van drie verschijningen, telkens door ‘daarna’, ‘daarna’ onderling gescheiden, tusschen de eerste verschijning aan Petrus en de laatste aan Paulus, was een geschikt middel tot aanvulling van de tijdruimte, die er volgens de evangelische traditie sedert 's Heeren opstanding (en hemelvaart)[1] tot aan Paulus' bekeering was verloopen. Bij vergelijking van Lucas XXIV met Hand. I, zien wij, dat ook in de evangelische traditie soortgelijke verlenging van tijd der Christusverschijningen had plaats gehad. Of de paulinische auteur den ganschen inhoud van zijn opstandingsbericht aan de overlevering, waarover hij te beschikken had, ontleende, is niet meer uit te maken. Doch waarom zou deze schrijver zich zoo angstvallig aan de letter der traditie hebben gehouden? Is het niet veeleer aan te nemen, dat hij die traditie op niet onbelangrijke wijze altereerde door de periode der Christophanieën tot den tijd van Paulus te doen voortduren? Nog in zijn tweede boek, dat der Handelingen, laat Lucas in de dagen tusschen de hemelvaart en het pinksterfeest door Petrus de

1) Waarschijnlijk zijn die beiden, opstanding en hemelvaart, oorspronkelijk twee uitdrukkingen of beelden voor dezelfde zaak geweest. In den brief van Barnabas worden beiden in eenen adem genoemd. Ook in Luc. XXIV gaat het verhaal der opstanding in dat der hemelvaart over zonder een spoor van tusschenruimte of intermissie. Eerst Hand. I wordt uitdrukkelijk eene tijdruimte van 40 dagen tusschen een en ander vermeld.

keuze van een lid van het college der Twaalven in de plaats van Judas motiveeren door de overweging (Hand. I, 21, 22): ‘het is noodig, dat van de mannen, die met ons omgegaan hebben al den tijd, dat de Heer Jezus bij ons in- en uitging, beginnende van den doop van Johannes tot op den dag toen hij van ons opgenomen werd, dat er één van dezen met ons getuige van zijne opstanding worde.’ Wil men in deze voorstelling geen vijandige strekking zien tegen Paulus als getuige van 's Heeren opstanding, iets wat met de Paulinische strekking van het boek der Hand. kwalijk stroken zou, dan moet men aannemen, dat het opstandingsbericht van 1 Cor. XV den auteur van Hand. I òf niet bekend was, òf althans niet als gezaghebbende apostolische oorkonde erkend werd.

Zooveel zal nu wel reeds ons duidelijk zijn geworden, dat wij door onze rangschikking van het Paulinisch relaas aan het einde van het ontwikkelingsproces, den gewenschten sleutel verkrijgen tot verklaring van de geheele theorie van de opstanding der geloovigen, in verband eensdeels met hunne geheele religieuse levensbeschouwing, ten andere met hun geloof aan Christus als het tot hemelsch leven verheerlijkt hoofd, gelijk dit alles in I Cor. XV wordt ontwikkeld. Ons rest nu nog te onderzoeken, in hoever het gebruik, door dezen Paulinist van het overgeleverde omtrent Jezus' opstanding gemaakt, door den inhoud en de strekking der oudere ons in de Evangeliën bewaarde opstandingsverhalen gewettigd of veroordeeld wordt.

(*Slot volgt.*)

A.D. LOMAN.

Darwin's Brieven.

II.

Een merkwaardig hoofdstuk is door Francis Darwin toegevoegd aan het werk dat de briefwisseling zijns vaders bevat, toen hij Huxley verzocht weder te geven hoe de Origin of Species ontvangen werd en welken indruk dit werk bij zijne eerste verschijning maakte. Huxley beschrijft daarin, met de hem eigene levendigheid, de onverdiende verguizing, met kwaadwilligheid en met schaamtelooze grofheden gekruid, waarmede Darwin en zijn werk in den allereersten tijd werden overladen. Vooral een opstel in de Quarterly Review, dat later door Wilberforce, bisschop van Oxford, erkend werd door hem geschreven te zijn, verdient, volgens Huxley, de schande hier met name genoemd te worden, en wordt door hem dan ook dermate gebrandmerkt, dat men zich afvraagt of niet dezelfde geest over Huxley is vaardig geworden, die hem bezielde, toen hij in 1860, zes maanden na het verschijnen der Origin, dezen zelfden prelaat in eene der openbare zittingen van de British Association te woord stond en op de vraag van den bisschop ‘of Huxley van vaders- dan wel van moederszijde aan de apen verwant was’, antwoordde ‘dat hij minder schaamte zou gevoelen een aap als grootvader te moeten erkennen, dan een mensch met talrijke geestesgaven die, onvoldaan met twijfelachtig welslagen in eigen kring, zich in wetenschappelijke vragen begeeft waarvan hij niet op de hoogte is en dat nog wel alleen om ze door onnutte bloemrijke redekunst te verduisteren en de aandacht van zijne hoorders van het wezenlijke vraagpunt af te leiden door welsprekende uitweidingen en door een berekend beroep op godsdienstig vooroordeel.’

De tegenwoordige generatie zal zich, meent Huxley, die mate van hevigheid in aanval en vardediging niet kunnen verklaren, nu thans, na dertig jaren, de tegenstand niet alleen gebroken is, maar ernstige tegenstanders nauwelijks meer worden aangetroffen. Ter verklaring van dien snellen overgang wijst Huxley er op, hoe, kort vóór het verschijnen van Darwin's werk, de meeste ernstige denkers zich in een toestand van ‘thätige Skepsis’ bevonden en niet geneigd waren, bij gebrek aan overtuigend bewijs, om òf voor telkens hernieuwde schepping, òf voor evolutie partij te kiezen. Hijzelf had steeds deze keuze onbeslist gelaten en noch Lamarck, noch Spencer waren bij machte geweest om hem tot de evolutieleer te bekeeren. Deze streng wetenschappelijke afwachtende houding was in Engeland de meer algemeene; in Duitschland daarentegen was een veel grooter contingent onder de natuuronderzoekers reeds *a priori* geneigd de evolutieleer te omhelzen.

Geestig oppert Huxley, dat het stilzwijgen waarmede juist in Duitschland het Darwinisme gedurende het eerste jaar begroet werd, wel zal moeten worden toegeschreven aan den natuurlijken afkeer dien deductieve wijsgeeren moeten gevoelen, wanneer hun een inductieve, proefondervindelijke grondslag wordt geleverd voor eene overtuiging, die zij langs den korteren weg reeds bereikt hebben. Het is zonder twijfel hard om te vernemen, dat hoewel uwe einduitkomsten juist, uwe gronden voor deze verkeerd, of althans geheel onvoldoende zijn!

Dat stilzwijgen werd echter spoedig vervangen door snel toenemenden aanhang en terwijl Frankrijk zich lang in afwachtende houding terughield, heeft - zooals een andere biograaf van Darwin het schilderachtig zegt - ‘het wijsgeerige Duitschland de nieuwe denkbeelden warm verwelkomd, met stralende opgewondenheid uit zijne duizenden brillen’[1)].

Overal waren de geesten voorbereid en spoedig was de naam van Darwin tot nieuwe adjectiva en substantiva vervormd; waren zijne denkbeelden in alle talen van Europa, eindelijk ook in het Japansch en in het Hindostansch overgezet. Tot die voorbereiding heeft meer dan iemand anders Lyell door zijne nieuwe beschouwingen op geologisch gebied bijgedragen. Het doet mij leed dat de ruimte mij in deze bladzijden ge-

1) Grant Allen. Charles Darwin, p. 124.

gund, niet toelaat de schildering uitvoerig terug te geven, die Huxley geeft van de verschillende phases in het geestelijk proces, dat hem tot den altijd slagvaardigen apostel van het Darwinisme gemaakt heeft. Noch ook de bestrijding door hem geleverd van de meening, dat door Darwin de oude heidensche godheid, het ‘Toeval’, weder in eere zou hersteld zijn, en dat hij daardoor eene beschikkende Voorzienigheid zou hebben willen vervangen. Alsof de door hem met zooveel meer nadruk op den voorgrond gestelde werking van oorzaak en gevolg, voor toeval in den werkelijken zin plaats laat, en alsof, waar sprake is van toevallige wijzigingen, daarmede iets anders bedoeld ware, dan dat ons de aanleidende oorzaak dier wijzigingen voorloopig onbekend blijft. Ook de leer der doelmatigheid in de natuur, de teleologie, is niet door de leeringen van Darwin omvergeworpen, dan alleen in hare grovere gedaante. Huxley noemt het juist een zeer merkwaardigen dienst, dien Darwin aan de wijsbegeerte der biologie bewezen heeft, door teleologie en morphologie met elkaar te verzoenen en door eene verklaring te leveren voor de feiten die beide aanvoeren. De teleologische en de mechanische natuurbeschouwing sluiten elkander niet noodzakelijkerwijze buiten.

En dat de evolutieleer onvermijdelijk anti-godsdienstig moet genoemd worden, dit bestrijdt Huxley op niet minder klemmende gronden. De evolutieleer heeft evenmin als de vlakke meetkunst iets te maken met het Theïsme. Dagelijks heeft er evolutie plaats in den strengsten zin van het woord, en wel in de millioenen gevallen dat een vogelei wordt uitgebroed. De ontwikkeling van de kip uit het ei is even veel of even weinig verklaarbaar als de evolutie van het heelal. Evenmin als de eerste strijdig is met de attributen van de Godheid, behoeft de laatste dit te zijn. Als wijsgeerige leerstelling komt de evolutieleer met het Theïsme dus zelfs niet in aanraking. Het eenige waarmede zij in tegenspraak komt, is de voorstelling der schepping, zooals die voorkomt in het boek Genesis.

Huxley besluit met deze woorden: ‘Met betrekking tot de groote philosophische vraagstukken is de na-Darwiniaansche generatie, in zekeren zin, op dezelfde plaats waar zich de vóórDarwiniaansche generatie bevond. Die vraagstukken blijven onoplosbaar. Maar het tegenwoordig geslacht heeft het voordeel beter voorzien te zijn van middelen om zich los te maken van de dwingelandij van zekere schijn-oplossingen.

Het bekende is begrensd, het onbekende eindeloos; verstandelijk gesproken staan wij op een eilandje in het midden van een onbegrensbaren oceaan van onverklaarbaarheid. Het is de taak van ieder levend geslacht om een weinig meer land aan te winnen, om iets toe te voegen aan de uitgebreidheid en aan de stevigheid van onze bezittingen. En zelfs een oppervlakkige blik op de geschiedenis der biologische wetenschappen in de laatste vijfentwintig jaren, wettigt de bewering, dat Darwin's Origin of Species het krachtigste hulpmiddel is tot uitbreiding van het gebied der natuurwetenschappen, dat den mensch sedert het verschijnen van Newton's Principia in handen werd gegeven.'

In de brieven van Darwin vinden wij van den hevigen strijd vaarop in de vorige bladzijden gedoeld is, nauwlijks eene zwakke afspiegeling terug. Zelfs voor hen die hem het onmeedoogendst aanvallen en die dikwijls door oneerlijke kritiek zijne verontwaardiging hadden behooren op te wekken, heeft hij een waardeerend woord over. Maar al streeft hij er naar tegen die verguizing gehard te zijn[1)], sterk in het bewustzijn, dat de door hem het meest vertrouwde deskundigen op zijne zijde zijn, en al weerhoudt hij er zich met opzet van, met zijne bestrijders in twistgeschrijf te treden, zoo zien wij toch ook op menige bladzijde hoe uiterst gevoelig hij was voor een waardeerend woord; hoe hij door den steun, die zijne denkbeelden in toenemende mate ten deel viel, werd verheugd en bemoedigd. Met name geldt dit van eene uitvoerige recensie die aan een zijner latere werken ten deel viel in de Pall Mall Gazette, waarvan de anonieme schrijver thans gebleken is G.H. Lewes geweest te zijn, en in nog hoogere mate van eene meesterlijke beoordeeling van zijn Origin of Species in de 'Times' van 26 December 1859, in meer dan drie kolommen.

Met betrekking tot deze laatste schreef Darwin op 28 Dec. aan Huxley: 'Toen ik gisteren de "Times" las was ik zeer verwonderd een schitterend opstel en beoordeeling van mijn boek te vinden. Wie kan de schrijver zijn? Ik ben daar hoogst nieuwsgierig naar. Het bevat een woord van lof voor mij zelf, dat mij bepaald heeft aangedaan, al ben ik niet ijdel genoeg om te denken dat het verdiend is.... Wie de man ook ge-

1) Eenmaal schreef hij: 'Het doet pijn met die hevigheid gehaat te zijn, waarmede .... mij haat.'

weest zij, hij heeft aan de goede zaak een grooten dienst bewezen, veel meer dan door een dozijn beoordeelingen in de gewone tijdschriften.'

Hoe het conservatieve en voorzichtige City-orgaan in de allereerste weken na het verschijnen van de Origin, daarover in die mate de loftrompet heeft kunnen steken, is aan een zonderling spel van het toeval te danken. Een van de redacteuren, tot wiens taak het zou behoord hebben de Origin te beoordeelen, beklaagde zich bij een zijner kennissen over die taak; deze raadde hem aan Huxley in den arm te nemen, als deskundige op dat gebied. Dit geschiedde; de redacteur kreeg van Huxley eene met veel vuur geschreven beoordeeling en voegde daar volgens afspraak eenige inleidende volzinnen aan toe. Toen later het geheim, wie de schrijver was, uitlekte, bleek het, schrijft Huxley met fijne scherts, 'dat eenige mijner meer scherpzinnige vrienden reeds na de lezing van den eersten volzin overtuigd waren geweest, dat niemand anders dan ik de schrijver kon zijn.'

Nog een tweetal aanhalingen eer wij het tweede deel der briefwisseling ter zijde leggen. De eerste heeft betrekking op de correspondentie van Darwin met Wallace. In November 1859 was aan dezen, die zich in de Molukken bevond, een present-exemplaar van de Origin toegezonden, met een begeleidenden brief. Hij had daarop geantwoord en in Mei 1860 schrijft Darwin hem o.a.: 'laat mij u zeggen hoe zeer ik de edelmoedige wijze bewonder waarop gij over mijn boek spreekt. De meesten zouden in uw geval eenige afgunst of naijver gevoeld hebben. Wat zijt gij edelmoedig en hoe vrij schijnt gij te zijn van deze algemeene menschelijke zwakheid. Maar gij spreekt veel te bescheidenlijk van uzelf. Hadt gij evenveel vrijen tijd gehad als ik, dan zoudt ge dit werk even goed, misschien beter dan ik gedaan hebben.'

De tweede aanhaling betreft de vriendschappelijke verhouding waarin Darwin stond tot de geestelijke van zijne woonplaats, eene verhouding zoo afstekende bij de woede die andere geestelijken, die hem persoonlijk niet gekend hebben, meermalen tegen hem bezield heeft. Aan dezen geestelijke (Rev^{d}. Brodie Innes) schrijft hij: 'Ik kan mij niet herinneren dat ik ooit een enkel woord in het licht heb gegeven, dat tegen den godsdienst of de geestelijkheid gericht was; wanneer ge echter

een klein vlugschrift van een geestelijke laast, dat ik een tweetal dagen geleden ontving, dan zoudt gij toestemmen dat eenige verbittering vergefelijk zou zijn.

Nadat hij mij, twee of drie bladzijden achtereen, beschimpt heeft in een taal die duidelijk en verstaanbaar genoeg is om door een denkend mensch waarlijk voldoende geacht te worden, eindigt hij met te zeggen, dat hij de Engelsche taal te vergeefs doorzocht heeft om woorden te vinden waardoor hij zijne verachting voor mij en al mijne geestverwanten zou kunnen uitdrukken . . . . . Wij nu zijn het dikwijls samen oneens geweest, maar gij zijt een van die zeldzame stervelingen met wien men van meening verschillen kan zonder een schijn van geraaktheid te gevoelen, en ik zou er zeer trotsch op zijn indien iemand dit ook van mij zou kunnen zeggen.'

Toen deze geestelijke in latere jaren, nadat hij verplaatst was, Down weder eens bezocht, teekende Darwin in den familiekring hunne onderlinge verhouding, zeggende: 'Brodie Innes en ik zijn al dertig jaar lang dikke vrienden, maar wij zijn het nooit over eenig onderwerp geheel met elkander eens geweest, op een enkele maal na, en toen hebben wij elkaar ernstig aangezien en gedacht dat een van ons beide wel zeer ziek moest zijn.'

Behalve het beroemde werk over den oorsprong der soorten, waarvan tijdens Darwin's leven zes uitgaven verschenen zijn, de Amerikaansche en de vertaalde niet medegerekend, heeft hij tusschen 1859 en 1882 nog talrijke deelen in het licht gegeven, waarvan enkele in eng, anderen in verwijderd of in geenerlei verband tot zijne theorie stonden.

Onder de eerste kategorie valt het werk, dat in Januari 1868 het licht zag en meer bepaald in alle uitvoerigheid den invloed der kunstmatige kweeking, der domesticatie, op planten en dieren behandelt. Het verscheen in twee deelen en toch leeren wij thans, dat een afzonderlijk hoofdstuk daarvan, dat aan den mensch zou gewijd zijn, vóór de voleindiging daaruit weder verwijderd werd, omdat het te zeer aangroeide en den omvang van een zelfstandig werk zou kunnen bereiken. Aldus geschiedde en het nieuwe werk, dat op die wijze ontstond (1871), was de eveneens twee deelen beslaande 'Descent of Man', die op haar beurt een hoofdstuk bevatte, dat alweder te uitgebreid van omvang dreigde te worden en op gelijke wijze eene zelfstandige uitgave geworden is, die als de

‘Expression of the Emotions in Man and Animals,’ zoovelen bekoord, en zelfs velen tot Darwin's denkbeelden bekeerd heeft.

Twee geheel nieuwe gezichtspunten, de hypothese der sexueele keus en die omtrent pangenesis, worden in de twee eerstgenoemde werken ontwikkeld en het behoeft hier niet herinnerd te worden, hoe in het tweede Darwin ook den mensch binnen den kring zijner beschouwingen bracht, van wien hij in de ‘Origin’, bedachtzamerwijze, slechts ter loops had melding gemaakt.

Staan deze werken allen in nauw verband tot de ‘Origin of Species’, wat wording en strekking betreft, eene andere reeks van geschriften beweegt zich op een veld dat door Darwin voor het eerst betreden werd, toen hij afwisseling en verpoozing zocht van het inspannende species-werk.

En wat hij op dit gebied, half spelenderwijze begonnen, tot stand bracht, heeft alweder eene merkwaardige omwenteling bewerkt en tot een vloed van nieuwe onderzoekingen aanleiding gegeven, die onverwachte resultaten hebben opgeleverd. Het onderwerp, dat ik bedoel, is het aandeel dat de insecten in de bestuiving der planten nemen, en de talrijke inrichtingen waardoor in het plantenrijk, ook bij hermaphroditische bloemen, zelfbestuiving verhinderd of althans belemmerd wordt. Ten aanzien van deze punten had in 't eind der vorige eeuw Sprengel een vermaarde bijdrage geleverd[1)], eigenlijk eerst vermaard sedert Darwin de daarin aangeduide denkbeelden op breeder schaal uitgewerkt, met ontelbare nieuwe feiten en proefnemingen aangevuld en door nieuwe generalisaties definitief gegrondvest heeft.

Darwin's meest bewonderenswaardige bijdrage tot deze probleemen is wel zijn Orchideënboek. Hij heeft aan deze merkwaardige planten geheimen ontlokt, die zij aan niemand anders dan aan hem zouden hebben verraden en treffend schrijft dienaangaande de tegenwoordige directeur der Kew-Gardens:

‘Hij werd nooit door zijn feiten verschrikt, en was niet bang om eene hypothese te ontwerpen, welke dan ook, die tot hunne verklaring scheen te kunnen strekken. In ieder ander zou deze neiging tot veel rauw en onbekookt werk aanleiding hebben

1) Das entdeckte Geheimniss der Natur im Baue und in der Befrüchtung der Blumen. Berlin 1793.

gegeven. Maar wie Darwin ooit gesproken of hem aan het werk gezien heeft, zal erkennen dat het niet overdreven is om van hem te zeggen, dat hij er door zachte overredingskracht in geslaagd was de natuur hare strenge terughoudendheid te doen afleggen, waarmede zij kleinere menschen uit het veld slaat. In andere woorden, zijne lange ervaring had hem een soort instinctmatig inzicht gegeven, langs welke methode een biologisch probleem, ook wanneer het hem aanvankelijk geheel vreemd was, moest aangegrepen worden, terwijl hij de vruchtbaarheid van zijn geest in het voortbrengen van hypothesische verklaringen op de strengste wijze toetste, door zijn niet minder groote vruchtbaarheid in het uitdenken van schrander overlegde proefnemingen.'

Was het Orchideënboek eene ware verlustiging, ook voor de leeken die het ter hand namen, niet minder onverwacht en aantrekkelijk, voor een grooter publiek, waren de onderzoekingen over insecten-etende planten. Hemzelf hadden de eerste waarnemingen dienaangaande zóó geboeid dat hij in 1880 aan Lyell schrijft: 'Ik zal en moet mijn Drosera-manuscript nu afkrijgen, want op het oogenblik geef ik meer om Drosera dan om den oorsprong van alle soorten ter wereld.'

Het zou mij echter te ver voeren uitvoeriger bij zijne talrijke geschriften stil te staan.

Liever wil ik zijne eigene woorden aanhalen, waar hij in zijn levensschets (1881) een terugblik werpt op den tijd waarin, en de wijze waarop zijne werken achtereenvolgens het licht hebben gezien: 'Wel geloof ik dat ik meer bedrevenheid gekregen heb om de juiste verklaringen te raden en om toetsende proeven uit te denken; maar misschien is dit alleen het gevolg van oefening en van eene grootere mate van kennis. Het valt mij nog even moeilijk als altijd, om mij klaar en bondig uit te drukken, en deze moeilijkheid heeft mij veel tijdverlies veroorzaakt; maar daarentegen heeft het als tegenwicht het voordeel opgeleverd van mij te dwingen lang en grondig over iederen volzin na te denken, waardoor ik op weg geleid ben om fouten in het betoog en in de waarnemingen bij mijzelf en bij anderen te ontdekken.

Het schijnt een noodlottig gebrek van mijn geest te zijn, dat ik altijd begin met mijne stelling of gedachte in een verkeerden of averechtschen vorm te gieten. Vroeger had ik de ge-

woonte over mijne volzinnen na te denken, vóór ik ze neerschreef; sedert meerdere jaren heb ik echter bemerkt, dat het tijd uitspaart om in slecht handschrift geheele bladzijden vol te krabbelen, zoo snel als ik dit vermag, daarbij de helft der woorden afkortende, en eerst daarna opzettelijk te gaan verbeteren. Op die wijze neergeworpen volzinnen zijn dikwijls beter, dan diegene die ik met voorbedachten rade zou hebben geschreven.

Nu ik dit over mijne wijze van schrijven heb medegedeeld wil ik er bijvoegen, dat ik met mijne groote boeken veel tijd gebruik voor de grovere rangschikking der stof. Eerst maak ik een ruwe schets in twee of drie bladzijden en dan een meer uitvoerige van verscheidene bladzijden, waarin telkens een of meer woorden een geheel betoog of een reeks feiten vertegenwoordigen. Deze hoofden worden dan weder vergroot en somtijds verplaatst, voordat ik *in extenso* begin te schrijven.'

Hij vermeldt - ook in zijne brieven - met een zekere mate van leedgevoel, hoe hij met het klimmen der jaren aan den aard van het werk, dat hem zijn leven lang heeft bezig gehouden, steeds meer verslaafd is geraakt en hoe hij in diezelfde mate minder geniet van muziek, van poëzie enz. dan vroeger. Zoo zegt hij: 'Dit vreemde en betreurenswaardige verlies van hoogeren aesthetischen smaak is daarom te verwonderlijker, omdat boeken over geschiedenis, biografiën en reisverhalen, onafhankelijk van eenigerlei wetenschappelijke feiten daarin vervat, alsmede verhandelingen over de meest uiteenloopende onderwerpen, mij evenveel belang inboezemen als altijd. Mijn geest schijnt een soort van maalwerktuig geworden te zijn, waarmede algemeene conclusiën uit groote verzamelingen van feiten kunnen afgezonderd worden, maar waarom dit juist met achteruitgang van dat gedeelte van de hersenen, waarin de meer verfijnde smaak zetelt, moest gepaard gaan, kan ik niet inzien..... Misschien is het der moeite waard eene poging te doen om die geestelijke hoedanigheden en de omstandigheden te analyseeren, waaraan ik het welslagen van mijn arbeid te danken heb, hoewel ik inzie dat niemand dit volkomen juist doen kan.

Ik heb geen bijzonder vlug begrip of geestigen aard, die bij sommige knappe menschen, bijv. bij Huxley, zoo treffend zijn. Daardoor ben ik een slecht beoordeelaar; een opstel of een

boek dat ik voor het eerst lees, wekt meestal mijne bewondering op en alleen na nauwgezette overweging bemerk ik de zwakke punten. Het vermogen om een lang en abstract betoog te volgen, is bij mij zeer beperkt, en daardoor zou ik nooit in metaphysica, noch in mathesis hebben kunnen slagen. Mijn geheugen is goed, maar nevelachtig: het reikt toe om mij voorzichtig te maken, door mij te herinneren dat ik iets heb waargenomen of gelezen in strijd met de gevolgtrekking die ik bezig ben te maken, of wel in 't voordeel daarvan; en na een zekeren tijd valt mij gewoonlijk te binnen, waar ik mijne gegevens te zoeken heb. In anderen zin is mijn geheugen weder zoo slecht, dat ik nooit langer dan weinige dagen een datum of eenige versregels heb kunnen onthouden... Ik heb een geëvenredigd deel vindingrijkheid en gezond verstand of oordeel, niet meer maar ook niet minder dan ieder rechtsgeleerde of medicus die in de wereld slaagt, hebben moet.

Ten mijnen voordeele in de weegschaal reken ik, dat ik de meeste menschen overtref in het bemerken van zaken die gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen en in het zorgvuldig waarnemen daarvan. Mijn vlijt voor het waarnemen en verzamelen van feiten is bijna zoo groot geweest als zij kon zijn. En wat van meer belang is, mijne liefde voor de natuurwetenschap is warm en onafgebroken geweest.

Deze groote gehechtheid is echter nog versterkt door de zucht om door mijne vakgenooten te worden gewaardeerd. Van mijne vroegste jeugd af heb ik de krachtige begeerte gehad om alles wat ik waarnam te verstaan en te verklaren, - om dus alle feiten onder zekere algemeene wetten te brengen. Te zamen hebben deze oorzaken medegewerkt om mij geduld te geven, lange jaren over een onverklaard vraagstuk te mijmeren en te denken. Zoover ik het kan beoordeelen ben ik niet geneigd blindelings anderen te volgen. Steeds heb ik getracht mijn geest vrij te houden, zoodat ik iedere hypothese, hoe ik er ook aan hechtte (en ik kon niet nalaten over ieder onderwerp er een te maken), dadelijk kon opgeven, zoodra zij met de feiten in tegenspraak kwam .....

Mijne gewoonten zijn zeer regelmatig; dit is geen gering voordeel geweest bij mijn arbeid. Ten slotte heb ik veel vrijen tijd gehad, omdat ik geen broodwinning behoefde te volgen. Zelfs heeft mijne slechte gezondheid - al heeft zij mij meerdere

jaren mijns leven tot werkeloosheid veroordeeld - mij toch weder de afleiding en het tijdverlies bespaard dat de wereld en hare vermaken kosten.

Zoo is dus mijn welslagen in de wetenschap, wanneer daarvan sprake mag zijn, veroorzaakt, voor zoover ik het kan beoordeelen, door samengestelde en uiteenloopende geestelijke hoedanigheden en omstandigheden. De meest belangrijke daaronder zijn geweest: liefde tot de wetenschap; onbeperkt geduld in het lange overwegen van een onderwerp; vlijt in het waarnemen en verzamelen van feiten en een evenredig deel vindingrijkheid en gezond verstand. Met deze mijne matige geestesgaven is het waarlijk te verwonderen, dat ik in belangrijke mate invloed heb uitgeoefend op de overtuigingen van de mannen der wetenschap, ten aanzien van zekere belangrijke punten.'

Ik wil eindigen met eene poging om u het beeld van Darwin's persoonlijkheid te geven, zooals mij dit in de herinnering ligt, sedert ik het onvergetelijk voorrecht had, bij een bezoek in zijne woning te Down, eenige uren met hem te vertoeven.

Het schetsen van dat beeld wordt mij gemakkelijk gemaakt door het hoofdstuk hierboven reeds aangeduid, waarin de zoon tal van persoonlijke herinneringen omtrent zijn vader heeft bijeengebracht.

Mijn eerste indruk, toen ik in Mei 1880 zijne woning binnentrad, staat mij nog levendig voor den geest. Ik was nauwelijks binnengekomen, toen mij in de vestibule een eerwaardige gestalte te gemoet kwam, met zwaren grijzen baard en spaarzame grijze haren, gezonde gelaatskleur en van veel grooter lengte dan de bekende photografieën mij hadden doen verwachten. Iets wat uit deze laatste evenmin kon worden afgeleid, was de lichte kleur der diepliggende oogen, die met buitengemeene zachtheid onder de zware grijze wenkbrauwen uitstraalden.

Een hartelijke handdruk was eene begroeting, die mij, en vóór mij zeker vele anderen, met wonderlijke snelheid mijne verklaarbare bevangenheid deed verliezen. Zijn zoon schrijft daarvan: 'het was prettig om te zien, hoe hij een gast, die voor het eerst begroet werd, de hand schudde. Zijne hand

schoot daarbij voorwaarts op eene wijze, die den indruk gaf dat zij zich haastte de hand van zijn gast te ontmoeten.' De familiekring bestond dien dag uit vrouw en dochter, uit den zoon, uitgever der briefwisseling, en een kleinkind. In het algemeene gesprek had Darwin zelf het leeuwenaandeel en aan de levendigheid van den meer dan zeventigjarigen grijsaard zou niemand bemerkt hebben, dat een voortdurend lichaamslijden hem het leven, reeds veertig jaren lang, zoo verzwaard had. Groote belangstelling in de mate van verspreiding zijner denkbeelden in Nederland, ging gepaard met betuigingen van vriendschap en hoogschatting voor een tweetal corypheën - thans niet meer onder de levenden - die nooit tot zijne inzichten bekeerd zijn. De vele schakeeringen der talrijke godsdienstige gezindheden in ons vaderland kwamen ter sprake en met bijzondere waardeering werd van Kuenen's geschriften gesproken. Eene vriendin van de dochter des huizes had zich met opzet onze taal eigen gemaakt, om deze in het oorspronkelijke te kunnen lezen.

Verschillende vragen van vergelijkend anatomischen aard, aan welke zijne nieuwe denkbeelden omtrent de verwantschap der verschillende groepen van het dierenrijk een zooveel levendiger belangstelling verzekerd hadden, en die nu allerwegen door talrijke deskundigen met ijver in bijzonderheden worden nagespoord, met name het vraagstuk van het verband tusschen de ledematen, de vinnen en de kieuwbogen, werden besproken.

Intusschen was de lunchtafel ten einde en nadat de dames zich verwijderd hadden kwam de tabak aan de orde. Terwijl mij een cigarette werd aangeboden, verontschuldigde Darwin zich schertsenderwijze over zijne vasthoudendheid aan de ouderwetsche snuifdoos. Deze kwam te voorschijn, met een grooten rood en blauw zijden zakdoek, en een goede prise van dit meer en meer legendarische nieskruid stelde de drie dischgenooten weder op voet van gelijkheid. Met het waarnemen van deze menschelijke zwakheid, verdween bij mij de laatste beklemming en kon ik ongestoord en bewonderend mijne verdere indrukken opnemen en in het geheugen prenten. Doch ik mag mijne herinneringen aan onze wandeling in den tuin, hij gehuld in den grooten mantel, waarmede hij tegenover het titelblad van het derde deel is afgebeeld, en aan ons bezoek aan zijn studeerkamer, die door een welgelukte houtsnede slechts ten deele

is teruggegeven, hier niet verder uitwerken. Liever dan van deze voor mij zelf wel onvergetelijke, maar toch uitsluitend persoonlijke ervaring te spreken, stel ik u voor de beschrijving van een dag uit het leven zijns vaders, die Francis Darwin geeft, in hoofdtrekken na te gaan. 's Morgens stond Darwin vroeg op en maakte winter en zomer vóór 't ontbijt eene kleine wandeling. Vóór acht uur was ook het ontbijt, dat door hem alleen gebruikt werd, afgeloopen en van acht tot half tien achtte hij zijn allerbeste werkuren. Van half tien tot half elf werd rust genomen, en werden ingekomen brieven gelezen, terwijl één zijner huisgenooten hem daarna tot half elf een roman stuksgewijze voorlas. Van half elf tot over twaalven begaf hij zich ten tweeden male aan ernstigen arbeid en achtte zich na afloop daarvan, wanneer de staat zijner gezondheid hem deze drie uren ongestoord gegund had, over zijn dagwerk hoogst tevreden. Daarop volgde op nieuw eene wandeling, geheel onafhankelijk van weer of wind, eerst naar de plantenkassen, waar dikwijls naar den stand van bepaalde proefnemingen moest omgezien worden, en vervolgens een zeker aantal malen het zoogenaamde zandpad rond, of anders grootere wandelingen, een enkele maal ook te paard, die hem vóór het tweede ontbijt weder te huis brachten.

Na afloop daarvan las hij de ‘Times’, het eenige nietwetenschappelijke werk dat hij zelf las, en nu begon hij aan zijne brieven, die somtijds gedicteerd werden.

Zelfs de vele onkiesche en onbescheiden brieven, die hij ontving, werden allen beantwoord. Dit kan er zeker toe bijgedragen hebben dat de roep van zijn vriendelijk gemoed bij zijn dood zoo algemeen bleek te zijn doorgedrongen. Van die onbescheidenheid is een ergerlijk staaltje, dat van een jong mensch, een buitenlander, die hem bericht, dat hij op zich genomen heeft in een dispuutgezelschap stellingen over de evolutieleer te verdedigen, maar dat hij door groote drukte weinig tijd heeft daarover iets na te lezen en nu van Darwin een schets verzocht, welke alzoo zijne meeningen zijn. Zelfs dit wonderlijke jonge mensch kreeg nog een beleefd antwoord... zij het ook zonder voldoende stof voor zijne redevoering.

Scherp en juist werd door Darwin boek gehouden; hij had, volgens de getuigenis van zijn zoon, bepaaldelijk eene gave voor de bereddering van zijne geldzaken, waarvoor trouwens

ook reeds zijn vader grooten naam had. En hiermede gepaard ging de zorg, die ook ten onzent in onbruik dreigt te geraken, voor halve velletjes wit papier, die zorgvuldig bewaard werden, terwijl zelfs de achterzijde van zijne manuscripten later voor nieuwe aanteekeningen gebruikt werden, waardoor helaas vele van de origineele handschriften zijner werken zijn verloren gegaan.

Deze spaarzame neigingen gingen vergezeld met groote vrijgevigheid, zoowel waar het zijne kinderen, als waar het wetenschappelijke of liefdadige instellingen betrof.

Wanneer tegen drie ure de brieven gereed waren, dan werd hem, dikwijls onder het rooken eener cigarette, lichte litteratuur voorgelezen en ten vier ure weder eene kleine wandeling gedaan. Van half vijf tot half zes werd weder gewerkt en daarna keerde hij in den familiekring terug, om na het middagmaal, dat eerst om zeven of half acht werd opgedragen, met zijne vrouw twee spellen trik-trak te spelen, waarbij van de winnende en verliezende partijen jaren lang zeer nauwkeurig boek gehouden werd. Dit kalme spel had niettemin weder zijn volle opmerkzaamheid en het verwondert ons niet, dat zijn zoon melding maakt van schertsende uitingen van ergernis, die hem ontvielen, toen hij bemerkte dat de boekhouding aantoonde, hoe het geluk in de latere jaren zijne tegenspeelster op den duur meer gediend had dan hem.

Na dit samenzijn in den familiekring las hij een wetenschappelijk werk voor zich zelf, en ging te half elf ter ruste; meestal met het vooruitzicht op een grootendeels slapeloozen nacht. Zelfs dan liet zijne ongesteldheid hem geen verpoozing en vervolgden hem gedachten aan zijn werk; in hoogere mate nog wroegingen over wellicht nog onb eantwoorde brieven van lastige indringers.

Zijne verhouding tot zijne huisgenooten en meer bijzonder tot zijn kinderen, was veel inniger dan de aard van zijn inspannend werk misschien zou doen verwachten. Treffend zijn de korte aanteekeningen door hem na den dood van een veelbemind dochtertje neergeschreven. Zijn zoon schrijft: ‘Ik geloof niet dat hij in zijn geheele leven ooit tot een van zijn kinderen één toornig woord gesproken heeft; maar met zekerheid weet ik, dat wij er nooit over zouden gedacht hebben

hem ongehoorzaam te zijn. Ik herinner mij dat mijn vader mij eenmaal over eene zorgeloosheid berispte en mij staat nog voor den geest het gedrukte schuldgevoel, dat over mij kwam en de bezorgdheid, waarmede hij dit bij mij trachtte te verdrijven, door kort daarna met bijzondere vriendelijkheid tot mij te spreken. Hij heeft zijn leven lang deze prettige, hartelijke verhouding tot ons bewaard.'

De bladzijden waarin de zoon en ook de dochter deze verhouding nog iets meer uitvoerig teekenen zijn aangrijpend, ze moeten in het oorspronkelijke gelezen worden. Het is met moeite dat ik de verleiding wedersta om juist dit gedeelte, dat een zoo allerbeminnelijkst beeld van huiselijk geluk en ouder- en kinderliefde oproepen, niet in zijn geheel te vertalen. Dat hij, die door zijn warm hart zooveel aanmoediging en goedkeuring uitdeelde, waar anderen kritisch of onverschillig zouden zijn gebleven, ook bij zijne kinderen de goede eigenschappen wel eens met het vergrootglas bezag, zal niemand verwonderen. Treffend is daarnaast de bekentenis van een hunner. 'Dit maakte ons niet verwaand, zooals wellicht voor de hand zou hebben gelegen, maar veeleer nederiger en dankbaarder jegens hem. Zonder twijfel was de reden daarvan, dat de invloed van zijn karakter, zijne oprechtheid en zijne grootheid van ziel een sterkeren en meer blijvenden invloed hadden dan de kleinere streeling onzer ijdelheid, die van zijne goedkeuring of bewondering soms het gevolg mag geweest zijn.'

Het wordt beter verstaanbaar, hoe het werk dat hij verricht heeft in de betrekkelijk weinige werkuren, die zijne wankelende gezondheid hem beschikbaar lieten, toch een zoo grooten omvang heeft kunnen verkrijgen, wanneer zijn zoon ons een blik doet slaan op zijne wijze van werken. Nooit was het hem uit de gedachte hoe kostbaar de tijd wel was. 'Dikwijls zeide hij, dat het middel om het werk gedaan te krijgen bestaat in het besparen van minuten; hij bewees zijne liefde tot zoodanige spaarzaamheid in het verschil dat hij maakte tusschen het werk dat in een kwartier en dat in tien minuten gedaan kon worden; nooit liet hij een paar minuten ongebruikt, op grond dat het toch niet meer der moeite waard was om het werk te beginnen.' Diezelfde zuinigheid op tijd bezielde hem bij zijn experimenteele onderzoekingen, en de uiterste zorg aan deze besteed, bespaarde hem eene herhaling van dezelfde proef.

Bij deze proefnemingen kwamen hoedanigheden van zijnen geest aan het licht, die in bijzondere mate moeten hebben medegewerkt om hem op den goeden weg voor nieuwe ontdekkingen te leiden. Met name het vermogen om uitzonderingen nooit onopgemerkt te laten voorbijgaan. Een feit, dat eene uitzondering is, wordt gemakkelijk door een ieder waargenomen, wanneer het treffend is of veelvuldig voorkomt. Voor hem waren het juist de schijnbaar onbeteekenende punten, die in geen onmiddellijk verband tot het onderzoek stonden en waarvoor de meeste waarnemers zich met eene onvoldoende verklaring zouden vergenoegd hebben, die het uitgangspunt werden voor een nieuwe en vruchtbare reeks van gedachten en proeven.

Zijn taai geduld was een tweede voordeelige eigenschap en, naast zijne goede gaven als waarnemer, niet minder de overvloeiende rijkdom van zijne theoretische bespiegelingen. Zijn zoon schrijft: ‘het was of hij geladen was met een vermogen tot theoretiseeren, dat gereed lag, om bij de geringste prikkel in zekere beddingen te vloeien, zoodat ieder feit, hoe gering ook, dien stroom van theorie ontsloot, waardoor de beteekenis van dat feit gemakkelijker in het oog sprong. Het was natuurlijk dat op deze wijze menige onhoudbare theorie bij hem opkwam, maar gelukkig was zijn vermogen om eigen gedachten te be- en te veroordeelen niet minder groot dan de rijkdom van zijne verbeeldingskracht.’

De wijze waarop zijne aanteekeningen gemaakt en verzameld en ten slotte zijne boeken geschreven zijn, wordt door Francis Darwin uitvoerig medegedeeld. Van alles wat hij las vervaardigde hij uittreksels en verwijzingen, voor zoover het gelezene voor zijn eigen werk of op zijne denkbeelden beteekenis had of van invloed kon zijn.

Deze verwijzingen, tijdens de lezing van een boek gemaakt, kwamen ten slotte op afzonderlijke bladen, die gerangschikt werden naar gelang van het onderwerp, waarop zij meer bijzonder betrekking hadden en werden dan verdeeld in portefeuilles, die op hun beurt bij dozijnen in systematische rangorde geschikt waren. Op die wijze bracht hij langzamerhand alles bij een wat op hetzelfde punt betrekking had, en daar hij op gelijke wijze met de resultaten van eigen denken en van eigen proefnemingen handelde, kon hij, ook al waren er jaren verloopen, ieder oogenblik beschikken over alles wat aangaande die

talrijke punten in al de voorafgaande jaren door hem gelezen, gewerkt of gedacht was. Vooral verzuimde hij nooit een tegenwerping tegen eigen denkbeelden, onmiddellijk wanneer zij hem inviel, neer te schrijven en bij dienzelfden stapel te voegen, bij ervaring wetende, dat argumenten ten gunste reeds van zelf meer de neiging hebben zich in het geheugen te griffen, terwijl toch waarlijk niet minder waarde moet worden toegekend aan het zorgvuldig wikken en reeds bij voorbaat ontzenuwen van tegenwerpingen, die echter gemakkelijker vergeten worden. Allen die met zijne werken vertrouwd zijn, weten hoe zeer deze eigenschap op iedere bladzijde treft; hoe zij daarbij het bewijs geeft van zijne groote onpartijdigheid en van zijne vrijheid van vooroordeel. Aan haar is voorzeker een groot deel van de snelle werking en de groote overredingskracht zijner geschriften te wijten.

Van zijn stijl en den toon van zijn schrijven, met name in de Origin of Species, zegt zijn zoon terecht: ‘de toon daarvan is beminnelijk en bijna pathetisch: het is de toon van een man, die, hoewel zelf overtuigd van de waarheid van zijnemeeningen, er toch nauwelijks op rekent anderen te zullen overtuigen. Het is juist het omgekeerde van den stijl van een geestdrijver, die anderen wenscht te dwingen om te gelooven.’

Toen ik op dien voor mij zoo gedenkwaardigen Meidag van 1880 afscheid nam van hem en de zijnen, waren mijne gewaarwordingen zeer scherp geteekend. Ik was vervuld van het gevoel, dat ik, ja, persoonlijk had kennis gemaakt met den beroemden Darwin, maar dit gevoel werd geheel op den achtergrond geschoven door de geheel onverwachte ervaring, dat ik met eene persoonlijkheid was in aanraking gekomen, zooals ik er mij onder de levenden geene had kunnen denken. Die kinderlijke eenvoud, die ongedwongen hartelijkheid, die levenslustige opgewektheid, die belangstelling en belezenheid, zonder eenig spoor van zelfbewustheid, en eindelijk die warme handdruk en dat opwekkend woord bij het afscheid, zie, het waren eigenschappen in dezen éénigen grijsaard vereenigd, die, waar ik ze bij mijne vrienden afzonderlijk vond, reeds ieder voor zich als opwekkende en aantrekkende kracht werkten.

Toen zich daarbij het bewustzijn voegde, hoe in die persoonlijkheid nog bovendien het machtige verstand schuilde, dat zoo

overwegenden invloed op tijdgenoot en nakomeling uitoefent, toen was mijne stemming wellicht vergelijkbaar met die, waarin Darwin op enkele dagen van zijne reizen schrijft verkeerd te hebben, de stemming waarin hij den zin van het verhevene zoo sterk gevoelde.

Diezelfde gewaarwording had ik op nieuw, in diezelfde stemming verkeerde ik weder, gedurende en na de lezing van het werk, dat ik hier besproken heb.

Mijns inziens zal de persoonlijkheid van Darwin, die thans zooveel vollediger, ook in zijn meer intiem gemoedsleven gekend wordt, geheel onafhankelijk van zijn wetenschappelijke grootheid, een machtigen invloed op jonge en ontvankelijke gemoederen blijven uitoefenen. Alle haat, alle vijandschap, alle naijver, alle achterdocht, alle heerschzucht, alle vooroordeel, waren hem vreemd; hem die de eerste zoozeer heeft opgewekt en de laatste zoo glansrijk bestreden. Naast het heroïsche van zijne intellectueele grootheid, vertoont zich het liefelijke, het beminnenswaardige en toch nooit weekelijke van zijn persoon. Duldzaam in lichamelijk lijden; verdraagzaam tegenover onverholen ergernis; aanmoedigend voor alles wat een goeden wil, vergevingsgezind voor alles wat een kwaad hart verraadde, staat zijn beeld in zijne brieven en in zijn levensschets vóór ons, meer als dat van een apostel, dan als dat van een wijsgeer. Een apostel, wiens handel en wandel, zijn gansche leven door, eene onbegrensde liefde predikt voor dat grootsche causaalverband, waarin de mensch een kleine schakel vormt, en van eene even ondubbelzinnige liefde getuigt voor de zijnen en voor zijn evenmensch. Hebben zijne werken onze oogen geopend, zijn leven moge onze schreden leiden in diezelfde richting, waarin reeds eenmaal de menschheid een krachtigen stoot ontvangen heeft; de richting die door een anderen apostel met deze woorden is aangeduid: ‘Zijt niemand iets schuldig dan elkander lief te hebben: want die den anderen liefheeft, die heeft de wet vervuld.’

A.A.W. HUBRECHT.

Anton Mauve.

De uitgever, die dat Engelsche boekje uitgaf over de vraag of het de moeite waard is te leven, wist wel wat hij deed; die titel moest de belangstelling wekken van de velen, die zich deze vraag te vergeefs stelden, van de twijfelzuchtigen, de flauwhartigen, de ongelukkigen, derhalve van de groote meerderheid der boekenlezende menschheid. Het is wel mogelijk, dat het leven van deze menschen weinig waarde heeft. Maar dat geldt dan toch niet van allen. De vraag of het voor Rembrandt, Mozart, Goethe, Jan de Witt, Spinoza, Luther en zoovele andere groote mannen de moeite waard was te leven, zij zou, dunkt mij, door iedereen, ook door henzelven, in bevestigenden zin beantwoord moeten worden. In het algemeen zal men hetzelfde kunnen zeggen van alle menschen, die het besef eener roeping in zich hebben en die de gelegenheid vinden, om die roeping te vervullen[1)]. Zulk een man was ook de schilder A n t o n M a u v e . Een zijner vrienden wenscht, nu hij ontijdig is heengegaan, aan hem hier eenige woorden te wijden.

Mauve was de zoon van een achtenswaardigen doopsgezinden predikant, die aanvankelijk weinig geneigd was zijn zoon te vergunnen zich aan de schilderkunst te wijden. Anton's volharding wist dien tegenzin te overwinnen; al spoedig verliet hij het ouderlijk huis, vast besloten om als schilder zijn weg te zoeken en de financiëele hulp zijner ouders, die niet gefortuneerd waren, niet langer dan volstrekt noodig in te roepen.

1) Op hen zou men kunnen toepassen het schoone woord van Seneca: Vere magnum habere fragilitatem hominis, securitatem Dei (Ware grootheid is te hebben de broosheid van een mensch en de zekerheld van een god).

Toen hij achttien jaren oud was, woonde hij te Oosterbeek en het was in dien tijd, dat hij zijn eerste schilderij verkocht. Juist op Kerstavond keerde hij met honderd gulden op zak van Arnhem terug, den koning te rijk, want niet alleen was het eene schoone belofte voor de toekomst, dat zijn werk geld en zelfs eene voor hem groote som waard werd geacht, maar hij kon nu ook zijne kleine schulden te Oosterbeek afbetalen en rustig, als vrij man verder gaan. Van die avondwandeling vertelde hij gaarne, het geluk en de warmte, die hem toen vervulden, mededeelende aan hem die luisterde.

Reeds toen was zijn werk in hooge mate oorspronkelijk. Mauve heeft als schilder weinig leiding gehad, wanneer men de eerste lessen, die hij ontving van den Haarlemschen schilder P. van Os, een man, van wien hij altijd met achting sprak, uitzondert. Wel heeft hij eenigen tijd als leerling gewerkt op het atelier van W. Verschuur, maar dit is, naar zijne getuigenis, voor hem van geen nut geweest.

Na zijn verblijf te Oosterbeek woonde hij te Amsterdam en daarna vele jaren in den Haag. In 1874, vóór zijn huwelijk, overviel hem een zware aanval van melancholie, die een lang verblijf te Godesberg noodig maakte. Na zijne genezing trad hij in het huwelijk en begon voor hem het gelukkige huiselijke leven, dat vele vrienden gekend hebben. Zijn roem als kunstenaar steeg in den loop der jaren geleidelijk en voortdurend en zijn werkzaam en gelukkig leven werd enkel vergald door herhaalde aanvallen van de genoemde ziekte. In den Haag hielp hij de Hollandsche Teekenmaatschappij oprichten, eene instelling, die de keur onzer aquarellisten onder hare leden telt en waarvan de tentoonstellingen, niet het minst tengevolge van Mauve's trouwe medewerking, voor de Nederlandsche kunst bijzonder belangrijk geweest zijn.

Toch was op den duur het stadsleven hem, den buitenman, niet geheel naar den zin. Wel was hij telkens, vooral des zomers, maandenlang buiten, maar ten slotte rees de vraag, waarom hij er niet altijd was? In 1885 verhuisde hij naar Laren, in het Gooi, waar hij reeds veel geteekend en geschilderd had, en toen hij daar eenmaal was, zag hij hoeveel beter - althans toen - het voor hem buiten was, dan in de stad. Te Laren was hij zoo gelukkig als een mensch zijn kan; hij noemde het een paradijs; hij zeide dikwijls honderd jaar oud

te willen worden, als hij daar maar stil mocht leven. Op zijn eigenaardigen trant smaalde hij dan op de verveling van ‘de Korte Pooten en de Lange Pooten’, en nooit was hij in den Haag, of hij verlangde al heel spoedig weder naar ‘zijn landje’. Nog kort vóór zijn dood verhaalde hij met ingenomenheid hoe een zijner goede vrienden gezegd had: ‘Mauve is de gelukkigste mensch, dien ik ken’. Het was zoo: daar buiten waren de aanvallen van melancholie weggebleven; de sombere dagen, die daaraan deden denken, waren verminderd; zijne scheppingskracht was grooter dan ooit te voren; de waardeering, die hij vond, nam steeds toe; bezorgdheid van financiëelen aard - iets, waarvoor hij uiterst gevoelig was - drukte hem niet meer. Aan dit gelukkig leven heeft de dood met snellen slag een einde gemaakt. Zondagochtend, 5 Februari, klaagde hij over pijn in borst en schouders; 's avonds liet hij nog eens den dokter komen en in diens bijzijn blies hij, tengevolge van een slagaderbreuk, den laatsten adem uit. Hij stierf, zooals hij begeerd had, zonder ziekbed, in zoover gelukkig tot in den dood.

Mauve was een gevoelige man, vol hulpvaardigheid, begaafd met een fijnen zin voor humor, een geestig verteller, bovenal een ijverig en nederig dienaar der kunst.

Hij bezat de zeldzame eigenschap der bescheidenheid; hoog was hij enkel tegenover eigenwijsheid en pedanterie. Oppervlakkige kritiek liet hem koud; ‘als ik maar mijn eigen weggetje kan gaan, mogen ze zooveel schrijven als ze willen.’ Nimmer plaatste hij zichzelf op een voetstuk; beminnelijk was zijn eerbied voor de groote tijdgenooten. Ik hoor hem nog vertellen van zijn eerste bezoek bij Israëls. Het denkbeeld dien meester te naderen vervulde hem met grooten angst. Hij vond zichzelf te gering om een zoo groot man van aangezicht tot aangezicht te ontmoeten. De ontvangst viel natuurlijk meê en hoe dankbaar was hij altijd voor de vriendelijke bejegening, die hij toen gevonden had! Eigenaardig is ook de wijze, waarop hij met een anderen, jongeren kunstbroeder kennis maakte. Toen deze te Oosterbeek eens buiten eene schets zat te maken, kwam Mauve achter hem staan. Nadat hij een geruimen tijd had toegekeken, viel hij eensklaps den hem onbekenden schilder om den hals, zeggende, dat hetgeen hij gezien had voor hem eene openbaring was geweest. De herinnering aan alles wat hij in zijn

jeugd voor ouderen en meerderen gevoeld had, blonk uit in de toewijding, waarmede hij de jongeren tegemoet trad. Niet weinigen zouden kunnen getuigen, hoe hij steeds bereid was met raad en daad te steunen en te leiden!

Het was een groot geluk met Mauve te mogen omgaan. Zijne verschijning bracht warmte en leven. Hij kon uren lang met u praten en het verveelde nooit. Allerlei geestige verhalen wist hij te doen, maar geen enkel zou ik kunnen navertellen, omdat de aardige manier, de mimiek, de toon niet is terug te geven. Die verhalen ontstonden uit hetgeen hij bijgewoond, gehoord, gelezen had. Met zijn dichterlijkheid, zijn humor, zijn voorstellingsvermogen wist hij zelfs aan het bekende nieuwheid te geven. Zoo ging het met alles, wat hij aanraakte. Een groot kunstenaar is niet enkel groot in zijn vak; zijne intuitie doet hem de dingen sneller begrijpen en dieper gevoelen dan het aan gewone menschen gegeven is. Daarom waren zijne uitingen over alle onderwerpen, natuurlijk in de eerste plaats over kunst, leerrijk en belangwekkend. Van onwaarheid, opsmuk, ‘theatertaal’, zooals hij het placht te noemen, was hij afkeerig. Het gevoelige, echte, leuke, trok hem daarentegen aan. Merkwaardig is, hoe weinig invloed de bedervende en verkleinende praktijk des levens op zijn kinderlijk gemoed heeft uitgeoefend. Dat bleek ook uit zijn letterkundigen smaak. Hij las niet veel, want daarvoor had hij weinig tijd, maar wat hij las, las hij goed. Zijn liefste schrijver was Andersen. Hij wist die kinderverhalen voor te lezen met eene innigheid, die tranen in de oogen bracht. Een eenvoudig zinnetje, als bijv.: ‘de sneeuw plofte van de daken’ kon hem in vervoering brengen: hij vertelde in bijzonderheden hoe juist dat gezegd was, hoe zoo'n winterdag kon zijn, enz. En dan herhaalde hij met nadruk: ‘de sneeuw *plofte* van de daken!’ En dan zaagt gij en hoordet gij het ook; hij nam u mede en gij kondt niet nalaten ook te herhalen: ‘de sneeuw *plofte* van de daken!’ Zoo wist hij anderen te *bezielen* en gelukkig te maken.

Een groot genot was het ook met hem buiten te wandelen. Daar was hij geheel in zijn element. Al spoedig stond hij stil en vertelde hoe mooi het was en waarom dat zoo was, met een eenvoud en een helderheid, die u oogen gaf. Het nooit ontbrekend schetsboek was inmiddels voor den dag gehaald en met enkele lijnen was de indruk op het papier wedergegeven.

Het ware ongerijmd een woord aan Mauve te wijden en over zijn werk niet te spreken. Maar het is een vermetel pogen. Intusschen indien een veeljarige dagelijksche omgang, indien geduldige en eerbiedige beschouwing zijner werken, ook terwijl ze nog in wording waren, eenig inzicht kunnen geven, dan durf ik het volgende te zeggen: non coquis, sed convivis, dat is: niet voor de koks, maar voor de gasten. Twee dingen stonden bij hem op den voorgrond: streven naar waarheid, zorg voor schoone compositie. En die beide dingen nam hij bovenal in acht ten aanzien van de hoofdzaak: het licht. Hierover placht hij te spreken als over eene mathematische quaestie: als dit zòo is, moet dat zòo zijn. Ook in zijne kritiek was dit de eerste vraag. Als hij zeide: ‘dat kan niet, *dit* is te licht òf *dat* is te donker,’ dan kon men zeker zijn dat het zoo was. Het woord compositie heeft een academischen klank en de vrije Mauve was allerminst academisch. Wat ik bedoel, kan ook even goed anders uitgedrukt worden: hij vergde, dat zijn werk zou zijn een kunstwerk. Hij streefde naar eenheid en rust. Wat men gewoon is ‘rammelen’ te noemen, vermeed hij met angstvalligheid. Hij vroeg zich onder het werk steeds af waar het ‘hoogste licht’ moest zijn. Mauve schilderde niet enkel naar impressies, in dien zin dat hij behoefte had telkens terug te zien, wat hij in de natuur gezien had of de schetsen te raadplegen, die hij buiten had gemaakt. Nimmer volgde hij echter op slaafsche wijze de werkelijkheid; hij begreep dat niet alleen het afsnijden van een stuk natuur binnen de randen eener lijst eigenaardige voorwaarden met zich brengt, maar dat daarenboven ook daarbinnen de eenheid en de rust het noodig maken wat bij te voegen en vooral wat weg te laten. De voorstelling kon hem niet te eenvoudig zijn. Dikwijls nam hij een stuk van het reeds beschilderd doek af. En niet zelden luidde zijne kritiek over het werk van anderen: ‘het zijn twee schilderijen. De helft ware genoeg geweest.’

Mauve behoorde tot de Hollandsche school van Israëls, Bosboom en de Marissen. Die groote meesters leerden ons door hunne werken, hoe de wazigheid van den dampkring alle voorwerpen tot elkaar brengt. Van daar dat in Mauve's schilderijen aan geen onderdeel een uitstekende plaats wordt gegeven. Het zijn niet de houthakkers, met toevoeging van een bosch die hij schildert; ook niet een bosch, met houthakkers gestof-

feerd; het zijn de houthakkers *in* het bosch, de schapen *in* de heide. En de kleuren zijn van treffende juistheid. Het blauw zijner wambuizen, het groen zijner weiden, enz. enz. dit alles is zoo goed weergegeven, dat men in de natuur telkens zijne schilderijen meent te zien.

In de wijze van zien en gevoelen ligt vooral des schilders oorspronkelijkheid. Men heeft wel eens gesproken van de grijze school; Mauve zeide: als mijne schilderijen grijs zijn, dan zijn ze niet goed; sprak men van zilveren school, dan ware mijn streven beter aangewezen. Hiermede wees hij op fijne wijze het karakteristieke punt aan. Inderdaad het licht in zijne werken is niet dof als grijs; het schittert als zilver. Mauve was niet de schilder van het gulden zonlicht en den blauwen hemel. Zijne teedere ziel zocht teederder effecten. Wat intiem, zacht, innig was trok hem het meeste aan. En die zachte stemming der natuur, die hij zoo lief had, vindt men in zijne doeken terug. Wij raken hier een moeilijk punt aan. Naar eene meening die ook Mauve wel eens verdedigde, komt bij de schilderkunst alles aan op harmonie van lijnen en kleuren. Maar dit is, geloof ik, grauwe theorie, alleen in zooverre juist, als zij reageert tegen de vooropstelling van het onderwerp in de kunst. Wanneer men schildert ‘Cromwell bij de doodkist van Karel I’, dan doet die titel denken aan zaken, die met hetgeen wij zien weinig te maken hebben. Deze gedachten mogen zoo poëtisch zijn als men wil, het zijn geen dingen die men zien kan. Zoo iets is, naar de uitdrukking van Mauve, à côté de l'art. Maar kan men de stemming der natuur niet zien? Wij protesteeren tegen eene opvatting, die ons zou berooven van het genot dat het wedergeven van die stemming ons verschaft. En wij roepen de werken van Mauve zelven als getuigen voor ons op!

Men heeft wel eens gezegd, dat Mauve in teekening tekort schiet. Het klinkt belachelijk voor dengene, die de breede reeks schetsen uit verschillende tijdperken op het atelier van den schilder gezien heeft. Het oordeel der menschen pleegt ruwer en beslister te zijn, naarmate zij minder tot oordeelen bevoegd zijn. Zij, die opmerkten, dat de pooten zijner schapen of de hoofden zijner paarden niet volkomen juist geteekend waren, waren niet in staat iets anders te zien. Voor dengene, die wist hoe het kunstwerk, waarvan zoo iets gezegd werd, was tot stand gekomen, waren zoodanige opmerkingen stuitend. Want

welke was de reden, waarom de bijzonderheden niet altijd volkomen waren afgewerkt? Het was het gevolg van de hooge eischen die Mauve aan het geheel stelde. Het zoeken naar eenheid, het wedergeven van de golvingen des lichts, van de stemming der natuur, dat alles was, wat hem vooral bezig hield en dat zijn dan toch de hoofdzaken! Als hij na lang en geduldig zoeken, de groote punten op bevredigende wijze had opgelost, was het hem niet altijd mogelijk de kleinigheden te acheveeren en het gevaar te trotseeren, dat hij dusdoende weder aan de hoofdzaak afbreuk zou doen. ‘Ik kan het niet verder brengen’, zeide de nederige man wel eens, ‘ik hoop dat de menschen zullen zien, wat er goeds in is.’ Nadat hij te Laren was gaan wonen zijn intusschen zijne schilderijen en teekeningen uitvoeriger geworden. In dit tijdperk heeft hij boomen geteekend, waarvan elk blaadje te zien is, iets wat men naar zijne vroegere schilderwijze licht voor ondenkbaar had gehouden.

Mij dunkt, het kan niet anders of Mauve's werk zal nog veel meer gewaardeerd worden, dan het nu reeds is. En die waardeering zal van bijzonderen aard zijn. Er zijn misschien grooter componisten dan Mozart, maar geen is zoo geliefd. Men verhaalt dat zijne muziek eens aan een kind den uitroep ontlokte: Hoe gaarne zou ik Mozart in den hemel bedanken! Het is de kinderlijke uitdrukking van een fijngevoelde gedachte. Wij gevoelen juist voor Mozart een zekere persoonlijke dankbaarheid, om al de innigheid en lieve heerlijkheid van zijne werken. Hetzelfde gevoel moet, geloof ik, Mauve's kunst opwekken.

Gij, die dit leest, doe het uwe om zijne nagedachtenis en zijne werken in eere te houden!

A.

Bacteriologie in Nederland.

Een nieuwe wetenschap ontwikkelt zich onder onze oogen. Verschijnselen, wier wezen vroeger te eenenmale duister was, en die tot geheel verschillende vakken van natuurstudie gebracht werden, zijn gebleken de uitingen te zijn van de werking van een zelfde groep van oorzaken. De besmettelijke ziekten, die het menschdom teisteren, en rotting en bederf zijn de uitersten in een lange reeks van processen, die overeenkomstige oorzaken hebben, en op overeenkomstige wijze moeten worden bestreden. De tusschenliggende termen dezer reeks behoorden tot nog toe in de meest verschillende rubrieken thuis, doch nagenoeg alle komen daarin overeen, dat zij met de materieele belangen onzer maatschappij ten nauwste samenhangen. Land- en tuinbouw, bierbrouwerijen, azijn- en spiritus-fabrieken en tal van andere industriën steunen voor een groot deel op de werkzaamheid der bacteriën, terwijl zij aan de andere zijde van de schadelijke soorten dezer organismen herhaaldelljk groote, dikwijls onberekenbare nadeelen ondervinden.

Meer dan elders eischt hier de praktijk voorlichting van de wetenschap. Doch de bacteriologie is nog jong; eerst voor een vierde deel eener eeuw werden, door PASTEUR'S *Examen de la doctrine des générations dites spontanées*, hare grondslagen gelegd. Wel heeft zij zich sedert dien tijd met verbazingwekkende snelheid ontwikkeld, doch haar gebied is te groot, hare studie is van te ingewikkelden aard, dan dat zij nu reeds overal aan de behoeften der praktijk zou kunnen voldoen.

Om deze reden verlangt de praktijk vóór alles onderwijs. Er moet gelegenheid zijn om grondige kennis op te doen van de resultaten, die de bacteriologie reeds verkregen heeft, en

van de methoden, die zij bij haar onderzoek gebruikt. De fabriek-scheikundigen vinden hunne opleiding aan de Polytechnische School en aan de Universiteiten, de vee-artsen aan de Vee-artsenij-school te Utrecht, en aan Land- en Tuinbouwscholen kunnen jongelieden zich die wetenschappelijke kennis eigen maken, die voor de studie der plantenziekten, voor de beoordeeling van de zuiverheid van het zaad of voor de chemische waardebepaling der mest vereischt wordt. Bacteriologisch onderwijs ten behoeve van landbouw en nijverheid wordt echter bij ons te lande nog niet gegeven. En toch is de behoefte daaraan zeer dringend. Het zij mij vergund, deze bewering door enkele algemeen bekende feiten te staven.

In vele bierbrouwerijen gist- en spiritusfabrieken wordt de gang van het fabrieksproces geregeld aan een dagelijksche bacteriologische contrôle onderworpen, en zijn daarmede bepaalde beambten belast. De gelegenheid om zich voor zoodanige betrekking te bekwamen, ontbreekt in ons vaderland, en in vele gevallen ziet men dan ook, dat zij aan buitenlanders wordt opgedragen, of aan plant- of scheikundigen, die dan meestal in het gemis aan eene bacteriologische opleiding, zoo goed als het gaat, door eigen studie moeten trachten te voorzien. In andere fabrieken bestaan overeenkomstige behoeften.

Een ander voorbeeld ontleen ik aan den tuinbouw. Voor ettelijke jaren werd de cultuur der hyacinthen in Noord- en Zuid-Holland door eene bacterie geteisterd, die in de bladeren en bollen de verschijnselen van het geelziek teweegbracht en door hare snelle vermenigvuldiging deze cultuur, waarop ons vaderland zoo met recht trotsch is, met onberekenbare schade bedreigde. De *Algemeene Vereeniging voor Bloembollencultuur* besloot toen een wetenschappelijk onderzoek te doen instellen naar den aard dezer ziekte, naar de wijze waarop zij zich verspreidt en naar de middelen, die tot hare bestrijding kunnen worden aangewend. Zij droeg dit op aan een plantkundige, maar stelde daarbij als voorwaarde, dat deze eerst gedurende minstens één semester, naar het buitenland zou gaan, ten einde daar de noodige kennis en ervaring in bacteriologisch onderzoek op te doen.

In den landbouw is het voornamelijk de zuivelbereiding, die hier moet genoemd worden. Deze toch berust bijna geheel en

al op de werkzaamheid van bacteriën en ondervindt daarenboven, vooral in den laatsten tijd, de nadeelige invloeden van schadelijke bacteriën in de hoogste mate. Zij roept dan ook met luider stemme de hulp der bacteriologie in. Op de algemeene vergadering der *Hollandsche Maatschappij van Landbouw*, in Sept. j.l. te Hoorn gehouden, werd besloten een onderzoek te doen instellen naar de oorzaken van het blauwziek der kazen, want deze ziekte, die, als zoovele andere, door eene bepaalde soort van bacterie veroorzaakt wordt, neemt in de laatste jaren schrikbarend toe, en berokkent voortdurend groote schade aan dezen bij uitstek nationalen tak van nijverheid.

Het Hoofdbestuur der *Friesche Maatschappij van Landbouw* heeft in October j.l. besloten, om voor deze provincie een consulent in de zuivelbereiding aan te stellen. Kenmerkend voor het onderwerp, dat ons bezig houdt, is de toevoeging aan dit besluit. De te benoemen persoon moet n.l. zoo mogelijk een Nederlander zijn, die aan wetenschappelijke kennis practische bekwaamheid paart. Mocht evenwel zoo iemand niet worden gevonden, dan zal iemand, die het eindexamen der Hoogere Burgerscholen of dat der Gymnasiën heeft afgelegd, van wege de Maatschappij in de gelegenheid worden gesteld, zich daarvoor te bekwamen zoo binnen- als buitenslands.

Ten zeerste hopen wij, dat de behartiging van de belangen eener vaderlandsche industrie door eene provinciale Maatschappij aan een Nederlander zal kunnen worden opgedragen, en practische bekwaamheid in het vak zal zonder twijfel in ons land beter dan ergens anders verworven kunnen worden. Doch als men bedenkt, dat voor eene wetenschappelijke kennis hier bacteriologische studiën een eerste vereischte zijn, dan vragen wij met bezorgdheid, waar kan in ons land deze kennis verworven worden?

Maar deze voorbeelden mogen voldoende zijn. Zij leeren ons, dat de praktijk behoefte heeft aan mannen, die de bacteriologie wetenschappelijk beoefend hebben en die in staat zijn hare methoden aan de belangen der meest uiteenloopende industriën dienstbaar te maken. Waar zullen deze personen in de toekomst hunne opleiding genieten? Is het de plicht van de Polytechnische school en de Rijkslandbouwschool, dan wel van het Hooger Onderwijs, om hierin te voorzien? De beantwoording dezer

vraag kunnen wij gerust aan de toekomst overlaten. Maar ééne zaak is duidelijk. Worden de eerstgenoemde inrichtingen van onderwijs hiertoe geroepen, dan zullen de aanstaande leeraren in de zuivere en toegepaste bacteriologie zelven hooger onderwijs moeten volgen, om zich voor hunne betrekkingen te bekwamen. In elk geval zullen dus de Universiteiten moeten voorgaan, en gedrongen door de behoeften der praktijk aan onderwijs en voorlichting, de bacteriologie op moeten nemen in de reeks der natuurwetenschappen, in wier beoefening zij hare kweekelingen opleiden.

Ziedaar in korte trekken de verwachtingen, die de nijverheid voor de naaste toekomst van de nieuwe wetenschap koestert. Vergelijken wij daarmede thans de betrekking van de medische vakken tot de bacteriologie. Deze is een geheel andere, onvergelijkelijk veel gunstigere. Want aan de Hoogescholen is in de medische Faculteiten, met het onderwijs in de theorie, ook dat in de praktijk verbonden. Daarom vindt men hier eene geleidelijke ontwikkeling van al die onderdeelen der wetenschap, aan wier beoefening de practische medici behoefte hebben. Ziekteleer en gezondheidsleer bestaan thans voor een aanzienlijk deel uit toegepaste bacteriologie, en geen wonder dus, zoo in hare laboratoriën ook aan de zuivere bacteriologie met voorliefde eene plaats wordt ingeruimd. Daarbij komt, dat de onderzoekingen van den grooten meester in den laatsten tijd voornamelijk dit gebied betreden en voor dit gebied over de geheele beschaafde wereld de belangstelling gewonnen hebben. PASTEUR'S *Études sur le vin*, zijne *Études sur le vinaigre* en niet het minst zijne *Études sur la bière*, voor een tiental jaren verschenen, kenmerkten de ontwikkeling der bacteriologie in den dienst der industrie. Zijne onderzoekingen over de ziekte der zijdewormen kunnen als een overgang beschouwd worden. Talrijke latere onderzoekingen over de rol, die bacteriën als smetstoffen der meest gevreesde epidemische ziekten spelen, en wier uitkomsten de hoogste belangen der menschheid raken, hebben bewerkt, dat ieder, die in den bloei der wetenschap en in het wezijn van het mensch - dom belang stelt, met de beteekenis der bacteriologie voor de ziekteleer vertrouwd is geworden. Voegen wij daarbij den algemeenen ingang, dien LISTER'S antiseptische methode bij chirurgische operatiën gevonden heeft, ROBERT KOCH'S methode der gelatine-culturen, die het morphologisch onderzoek der bacteriën onder een iegelijks bereik heeft gebracht, en eindelijk

de talrijke ontdekkingen, door zoovele andere geleerden volgens bacteriologische methoden op het gebied van ziekteleer en gezondheidsleer gedaan, zoo kan het ons niet verwonderen, dat de bacteriologie thans zoo algemeen als een onderdeel dier beide wetenschappen beschouwd wordt.

Doch op den duur mag deze beschouwing niet de heerschende blijven. Niet alleen wegens de belangen der nijverheid, maar ook om die der wetenschap zelve. De bacteriologie breidt zich meer en meer uit, zij ontleent hare methoden niet aan eene, maar aan onderscheidene wetenschappen. Zij is morphologisch en systematisch, in zooverre zij de vormen, de ontwikkelingsgeschiedenis en de onderlinge verwantschap der door haar bestudeerde wezens tracht te leeren kennen. Zij is physiologisch en chemisch, waar zij de levensprocessen der bacteriën en hunne afhankelijkheid van den aard der omgeving ontcijfert. Zij komt eindelijk, door hare talrijke toepassingen, met de meest uiteenloopende belangen der maatschappij in aanraking en ontleent aan deze telkens nieuwe gezichtspunten, nieuwe vragen en nieuwe methoden.

Is het wenschelijk al deze onderdeelen, zooals tot nu toe het geval is, van elkander gescheiden en hier en daar verspreid te laten? Zonder twijfel hebben vele scheikundigen, ook in ons vaderland, belangrijke bijdragen tot het chemisch gedeelte der bacteriologie geleverd, doch uit den aard der zaak is deze studie voor hen steeds slechts een bijzaak. De morphologie der bacteriën werd tot nu toe aan de plantkundigen overgelaten, en was daardoor van de physiologie en chemie dezer organismen afgescheiden. Kan dit op den duur wel tot een grondige en alzijdige kennis leiden, en is niet de groote onzekerheid, die thans nog omtrent de soortsgrenzen der bacteriën heerscht, voor een belangrijk deel aan dit gemis van eenheid toe te schrijven?

Mij komt het voor, dat zoowel de omvang en de beteekenis, als ook de reeds aan de maatschappij bewezen diensten, den eisch der bacteriologie om als zelfstandige wetenschap erkend te worden, volkomen wettigen. Niet tot de chemische fabrieken mag zij beperkt blijven, niet als een onderdeel van enkele vakken der medische Faculteit met een ondergeschikte rol tevreden gesteld worden, als zuivere natuurwetenschap behoort zij eene plaats in te nemen in de Faculteiten voor Wis- en Na-

tuurkunde. Hier kan zij, om haar zelfs wille beoefend, zich in hare volle kracht ontplooien, en hier kan zij tevens, als vak van onderwijs, voldoen aan de eischen, die haar van zoovele zijden gesteld worden.

Bij de voorafgaande beschouwingen heb ik telkens de belangen van ons eigen land op den voorgrond geplaatst. Het spreekt dus wel van zelf, dat ook in ons vaderland de gelegenheid tot wetenschappelijk onderzoek en tot degelijk onderwijs in de bacteriologie behoort geopend te worden voor allen, die daaraan behoefte hebben. Ook bij ons moet de jonge wetenschap zich losmaken van hare banden en als zelfstandig vak aan de Universiteiten de haar toekomende plaats innemen. Reeds hebben enkele buitenlandsche Hoogescholen daartoe het voorbeeld gegeven, en wij mogen dus met vertrouwen den wensch uiten, dat dit in ons land weldra navolging zal vinden.

Doch zal deze wensch in eene niet al te ver verwijderde toekomst verwezenlijkt worden, zoo moet de openbare meening zich nog algemeener en duidelijker, dan thans het geval is, over de behoefte aan onderwijs op dit gebied uitspreken. Bovenal behooren de belangen van land- en tuinbouw en van het fabriekswezen zich naast en tegenover die der medische studiën te doen gelden. Aan deze allen komt een aandeel toe in de vruchten van dat onderwijs; dit mag niet tot een of andere groep der belanghebbenden beperkt worden. Het ligt op den weg van de maatschappijen van landbouw en van tuinbouw, om hier de belangen harer leden te vertegenwoordigen, en wij hebben in den aanvang reeds gezien, hoe zij deze hare taak met warmte opvatten. Wellicht zouden door eene samenwerking van afgevaardigden uit deze maatschappijen, met andere belanghebbenden en met wetenschappelijke beoefenaars der bacteriologie maatregelen kunnen worden beraamd, die de bevordering der gemeenschappelijke belangen ten doel hadden.

Zulk een maatregel zou b.v. de oprichting van een tijdschrift voor bacteriologie kunnen zijn. Dit zou zijne kolommen in de eerste plaats behooren open te stellen voor de verspreiding van bacteriologische kennis onder zijne lezers en er naar moeten streven, dezen bekend te maken met hetgeen in ons eigen land, zoowel als in het buitenland, op het gebied van zuivere en toegepaste bacteriologie verkregen is en nog dagelijks ontdekt wordt. Daarnaast echter zouden de behoeften der prak-

tijk, die ik in dit opstel slechts in zeer korte en vluchtige trekken geschetst heb, zoo nauwkeurig mogelijk bestudeerd en ter algemeene kennis gebracht moeten worden. Beide richtingen gaan natuurlijk hand in hand, de eene bevordert steeds de andere, ja waarschijnlijk zal het eerst door de verspreiding van kennis blijken, dat menig vraagstuk, waarvan men thans de oplossing op een geheel ander gebied zoekt, deze in werkelijkheid van de toepassing der bacteriologische methoden te verwachten heeft.

Aan deze algemeene beschouwingen zij het mij vergund de schildering van een bijzonder voorbeeld toe te voegen. De eerste toch hebben uit den aard der zaak iets zwevends; de sympathie, die zij bij hare lezers opwekken, hangt voor het grootste deel af van de bekendheid, die dezen reeds vooraf met de geschetste behoefte bezaten. Doch zoo leeringen wekken, voorbeelden trekken. Ik wil daarom trachten in één bepaald geval de verwachtingen der praktijk ten opzichte der bacteriologie nauwkeurig te beschrijven. Ik zal daarbij er naar streven zoo volledig te zijn als ik kan, zonder mijne lezers te vermoeien met feiten, tot wier begrip meer kennis van dat speciale gebied vereischt wordt, dan men bij algemeen ontwikkelde lezers uit den aard der zaak veronderstellen mag. Ik kies als voorbeeld de Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek te Delft, die op het initiatief van haren ondernemenden directeur, den Heer J.C. VAN MARKEN JR., voor een paar jaren er toe overgegaan is, een bacteriologisch laboratorium op te richten. Ik stel dus aan mijne lezers voor, met mij een bezoek aan deze fabriek en aan dit laboratorium te brengen.

Meer nog dan andere industriën is de fabrikatie van gist onderhevig aan invloeden, die buiten het bereik van den fabrikant liggen. Zonder blijkbare oorzaak ziet men nu eens de productie verminderen, dan weer vermeerderen. De geschiedenis der Nederlandsche Gist- en Spiritusfabriek leert, dat somwijlen de uitkomsten de verwachtingen verre overtroffen hebben, zonder dat het mogelijk was, daarvan voldoende rekenschap te geven. Hoe gaarne zoude men de oorzaken van zulk een ver-

schijnsel kennen, teneinde daardoor eene kans op eene herhaling te krijgen! Nog meer van belang is het echter, de omstandigheden, die van tijd tot tijd de productie verminderen, te doorgronden, teneinde zich in de toekomst tegen zulke verliezen te kunnen wapenen.

Van welken aard zijn dus deze storende invloeden? Naar alle waarschijnlijkheid worden zij grootendeels teweeggebracht door allerlei kleine organismen, die zich tegen den wil en de bedoeling van den fabrikant ontwikkelen in de vloeistoffen, die voor den groei en de vermenigvuldiging der gist bestemd zijn. Deze organismen behooren tot de groep der bacteriën en bewerken allerlei scheikundige omzettingen, die zonder twijfel voor een groot deel de gist in haren groei belemmeren of vertragen kunnen. Doch van hun voorkomen in de fabriek en van hunne werking was nog slechts zeer weinig bekend.

Welke bacteriën komen in de fabriek voor? Op welke wijze benadeelen zij de productie van gist? Waar komen zij van daan, en welke oorzaken bevorderen hare vermenigvuldiging? Welke rol spelen zij onder gewone omstandigheden in de fabriek, en welke verschijnselen kunnen zij daar in buitengewone gevallen te weeg brengen? In één woord, van welk belang is het, te trachten aan deze organismen de vrijheid, die zij thans genieten, te ontnemen, teneinde hunne vermenigvuldiging en hunnen invloed evenzeer aan vaste voorschjriften te binden, als de ontwikkeling der gist zelve?

Van de beantwoording van deze en dergelijke vragen verwacht men de kennis, die noodig is om deze onzichtbare vijanden te bestrijden, en eene aanwijzing, welke uitkomsten door zulk een strijd kunnen verkregen worden. Kan men het binnendringen in de fabriek beletten en de reeds aanwezige uitroeien? Of moet men zich beperken tot het beramen van middelen, om alleen hare vermenigvuldiging tegen te gaan? En welke middelen kunnen daartoe, in beide gevallen, met goede kans van slagen beproefd worden?

Op dit oogenblik kan de beantwoording van al deze vragen nog slechts van een zuiver wetenschappelijk onderzoek worden verwacht. De bacteriologie toch is, gelijk wij gezien hebben, nog een jonge wetenschap, hare methoden, hoe voortreffelijk ook, zijn nog slechts in beperkte mate ontwikkeld en toegepast. Telkens kan men dus bij de toepassing stuiten op onver-

wachte moeielijkheden, die niet alleen het onderzoek vertragen, maar geheel nieuwe studiën eischen, alvorens zij overwonnen kunnen worden. Van een eenvoudig gebruik van bekende methoden en bekende wetenschappelijke uitkomsten kan daarom hier nog geen spraak zijn. De zuivere wetenschap moet met de toegepaste vereenigd worden, want dikwerf moet men eerst eene waarheid ontdekken, om haar daarna in de fabriek te kunnen gebruiken.

Thans willen wij er toe overgaan, een blik te werpen op den aard van het fabrieksproces, en daartoe in de eerste plaats iets nader kennis maken met het hoofdproduct, de gist. Iedereen kent die grijze, kneedbare, licht verbrokkelende massa, die met het deeg wordt gemengd om het brood te doen rijzen. Doch niet iedereen bedenkt, dat zij uit levende wezens bestaat, en slechts door het leven harer bestanddeelen kan werken. Onnoemelijk groot is het aantal dezer levende plantjes, die elk slechts uit ééne cel plegen te bestaan, en die zoo klein zijn, dat zij eerst bij aanwending van een microscoop, onder een vergrooting van 300 tot 500 maal duidelijk gezien kunnen worden. Zij doen zich dan als ovale lichaampjes voor, waaraan men gemakkelijk een dunnen wand en een levenden inhoud onderscheidt. Zaait men deze cellen in een weinig suikerwater, of in vruchtennat, zoo vermenigvuldigen zij zich; aan elke cel ontstaan, nabij hare uiteinden, kleine uitstulpingen, die allengs tot de grootte der moedercel aanzwellen. Aanvankelijk blijven de jonge gistcellen aan de oude vastgehecht, en terwijl zij zelve wederom eene jongere generatie voortbrengen, ontstaan eigenaardige vertakte koloniën. Tegen het einde van dat ontwikkelingsproces plegen de cellen elkander los te laten, en treft men zulke koloniën dus niet meer aan.

Deze gistcellen veroorzaken in suikerhoudende vochten gisting. Men ziet dit aan het opstijgen van talrijke kleine gasbellen, die de vloeistof weldra doen schuimen. Het schuimen van bier, champagne en andere mousseerende dranken is aan deze werkzaamheid toe te schrijven, niettegenstaande de gist slechts in bijna onzichtbare hoeveelheden in de flesschen en kruiken voorhanden is. Behalve deze gasbellen, die uit koolzuur bestaan, levert de gist nog een ander product, den alcohol of spiritus. Alle alcoholische dranken hebben dit gemeenschappelijk bestanddeel aan het levensproces der gistcellen te danken; hetzij deze

in den drank zelven geleefd hebben, hetzij de spiritus door destillatie afgezonderd is uit de vloeistoffen, waarin de gist gekweekt werd.

In de gistfabriek ontstaan deze beide producten, alcohol en koolzuur, natuurlijk eveneens. Het koolzuur verzamelt zich als schuim op de kuipen, waarin de gist gekweekt wordt, en de rijpe gist wordt door dit schuim medegevoerd en op de oppervlakte gebracht, waar schuim en gist te zamen worden afgeschept. Het is een merkwaardig gezicht, de beide uitgestrekte zalen te zien, waarin de gistkuipen in lange rijen geschaard staan. Elke kuip heeft een inhoud van verscheidene kubieke meters, en is tot dicht onder den rand met de gistende vloeistof gevuld. Het opstijgende schuim vult de kuipen, als de gist rijp is, tot aan den rand, en wordt dan met koperen scheppers weggenomen. Dit gistschuim is het ruwe product der fabriek, het behoeft nog slechts op verschillende wijzen gewasschen en daarna van zijn overtollig water bevrijd te worden om de gist te leveren, zooals wij die in den handel kennen.

Het tweede product, de spiritus, wordt door destillatie gescheiden van den inhoud der kuipen, nadat de vermenigvuldiging der gist daarin heeft opgehouden. Deze vloeistof wordt daartoe, door lange buizen, naar een afzonderlijk deel der fabriek gebracht, dat de destilleerderij of branderij heet, en waarin de spiritus door verdampen en overhalen wordt afgezonderd, om in zuiveren toestand in den handel te worden gebracht. De naam ‘Gist- en Spiritusfabriek’ duidt aan, dat de spiritus een nagenoeg even belangrijk product der fabriek is, als de gist, en de boven besproken omstandigheid, dat de spiritus een voortbrengsel van het leven der gisteellen is, doet ons gemakkelijk inzien, waarom de bereiding van deze beide producten in een zelfde fabriek plaats vindt.

Wij moeten thans onze aandacht vestigen op de vloeistof, waarin de gist in de kuipen gekweekt wordt. Deze vloeistof moet natuurlijk al het voedsel bevatten, dat voor den groei en de ontwikkeling van dit organisme noodig is, en tevens nog een zekere hoeveelheid van die stoffen, waaruit de gist den alcohol en het koolzuur maakt. Onder de voedselstoffen der gist bekleedt nu de suiker de eerste plaats, en tegelijk is de suiker de stof, die bij de gisting in alcohol en koolzuur wordt omgezet. Slechts in een suikerhoudende vloeistof kan dus de

gist met voordeel worden gekweekt. Nu zou echter de gewone suiker een veel te dure grondstof voor dit doel zijn, en men kiest daarom een geheel ander suikerhoudend voedsel.

Dit wordt op de volgende wijze bereid. Wanneer men gerstekorrels laat kiemen, wordt daarbij het meel, dat in de korrel opgestapeld is, omgezet in eene suikersoort en op deze wijze in den oplosbaren toestand gebracht. Zoo kan dit voedsel van de eene cel naar de andere stroomen en naar den jongen stengel, de blaadjes en worteltjes der kiem geleid worden. Deze omzetting van meel in suiker wordt bewerkt door eene stof, die men diastase noemt, en waarvan de gerstekorrel, bij hare ontkieming, veel meer voortbrengt, dan voor de omzetting van haar eigen meel noodig is. Hiervan maakt men in de fabriek gebruik, om door dezelfde diastase nog een zekere hoeveelheid meel in suiker te laten veranderen. Dit meel is roggemeel en mais-meel. Het wordt met heet water tot een brei aangelengd en dan met de gekiemde gerstekorrels, de mout, die vooraf gedroogd en gemalen zijn, vermengd. Is dit mengsel voldoende dun gemaakt, zoo wordt het in de kuipen gebracht, om er de gist in te kweeken. De omzetting van het meel in suiker is slechts ten deele afgeloopen, vóór de gist er in komt, ten deele gaat zij ook daarna nog voort. Is de gist in de kuip rijp geworden, d.i. heeft zij het toppunt van hare ontwikkeling bereikt, zoo is nagenoeg alle meel in suiker veranderd, en nagenoeg al deze suiker voor den groei der gist, of voor de voortbrenging van spiritus en koolzuur, verbruikt

Het gebruik van meelsoorten als grondstof heeft nog andere belangrijke voordeelen, waaronder wij slechts dit moeten vermelden, dat meel, behalve zetmeel, nog verdere voor de gist onontbeerlijke voedselstoffen bevat. Deze zijn ten deele de anorganische zouten, en ten deele de eiwitachtige stoffen, welke laatste de bouwstoffen voor het eigenlijke levende bestanddeel der gistcellen uitmaken.

De ondervinding heeft geleerd, dat in het beschreven mengsel de gist zich slechts dan volkomen goed, en met groote snelheid vermenigvuldigt, wanneer dit mengsel min of meer zuur is. En hier ontmoeten wij voor het eerst bij onze beschrijving bacteriën. Want deze gebruikt men om het zuur te maken, dat in de gistkuipen wordt gebracht. In een afzonderlijk locaal der fabriek ziet men een aantal kleinere kuipen,

waarin zich een brei bevindt van ongeveer dezelfde samenstelling als in de gistkuipen, doch slechts weinig met water aangelengd. In deze brei ontwikkelt zich eene bacterie, die men er in ontzaglijke menigte in aantreft. Brengt men een druppeltje onder het microscoop, zoo wemelt het van kleine uiterst dunne staafjes, die bijna even lang zijn als de gistcellen, maar haast onmeetbaar dun. Soms liggen zij in rijen aaneengeschakeld, soms afzonderlijk of tot onregelmatige groepen vereenigd.

Deze bacteriën veranderen de suiker in een zuur, en dragen daarom den naam van zuurferment. Zij worden met brei en al in de gistkuipen gebracht, en zetten daar hare verzurende werking voort. Het komt er dus op aan, de menging zóó te regelen, dat de verzuring juist zoo sterk wordt, als zij voor den groei der gist het voordeeligst is. De goede ontwikkeling van het zuurferment, zoowel in de zuurkuipen als in de gistkuipen, is van het hoogste belang voor den gang der fabriek en verdient dus in alle opzichten nauwkeurig nagegaan en geregeld te worden.

De studie en contrôle van het zuurferment alleen zoude wellicht met die der gist zelve voldoende zijn, om de oprichting van een bacteriologisch laboratorium te wettigen. Toch is het niet deze overweging, die in hoofdzaak tot die oprichting geleid heeft, maar eene van geheel anderen aard, die wij daarom reeds in het begin van onze beschrijving vermeld hebben.

Wij zagen toen, dat er van tijd tot tijd storingen in den geregelden gang der werkzaamheden in de fabriek voorkomen, waardoor hetzij de ontwikkeling der gist vertraagd, hetzij de qualiteit der gist minder volkomen wordt. Deze storingen zijn nu eens klein, dan weder zóó groot, dat zij een nadeeligen invloed op de productie van gist uitoefenen. Meestal is het niet mogelijk, de oorzaak der afwijking met zekerheid op te sporen, en laat zich het herstel van den geregelden gang van zaken dan ook dikwijls langer wachten dan goed is. Tal van redenen zijn er nu, die doen vermoeden, dat deze storingen in de meeste, en vooral in de ernstigste gevallen, aan bacteriën moeten worden toegeschreven. Die bacteriën op te sporen, de voorwaarden voor hare vermenigvuldiging te leeren kennen, en de wijze, waarop zij voor de gistfabrikatie nadeelig zijn te ontcijferen, ziedaareen uiterst belangrijke opgave, van welker beantwoording men natuurlijk verwachten mag, dat zij den weg wijzen

zal om de middelen ter bestrijding en zoo mogelijk ter voorkoming van het kwaad te vinden. Deze opdracht is wellicht de moeilijkste taak, die op het bacteriologisch laboratorium vervuld moet worden.

Daarom willen wij de gevaren, die de fabriek van de zijde der bacteriën dreigen, thans eenigszins uitvoeriger nagaan.

Wanneer men vleesch of groenten of andere stoffen, die gemakkelijk tot bederf overgaan, gedurende eenige dagen laat staan, zoo weet iedereen, dat zij, vooral bij warm weder, spoedig bederven. Heeft men daarentegen spijzen in bussen luchtdicht afgesloten en ze daarna eenige uren in kokend water gehouden, zoo zijn zij voor bederf gevrijwaard, zoolang de bus gesloten blijft. Opent men deze, zoo blijft de inhoud meestal nog slechts korten tijd goed. Het is thans algemeen bekend, dat de oorzaak van dit bederf gelegen is in bacteriën, wier kiemen door de lucht worden aangevoerd, en die zich op de spijzen ontwikkelen en vermenigvuldigen. Men kan de lucht van deze kiemen zuiveren en haar daarmede haar vermogen om bederf te veroorzaken ontnemen. Kookt men b v. bouillon in een flesch, om de voorhanden kiemen te dooden, en sluit men nu den hals der flesch met een dichten prop zuivere watten, zoo laat de indringende lucht hare kiemen in de watten achter, en de bouillon, die anders zoo licht verrot, bederft nu niet.

In de gistfabriek zijn nu tal van vloeistoffen, die uiterst gemakkelijk in bederf overgaan, en die toch in open kuipen of in andere toestellen vrijelijk met de lucht in aanraking zijn. Het is dus onvermijdelijk, dat de lucht van tijd tot tijd kiemen daarin aanbrengt, en dat deze zich dan ontwikkelen. Men ziet dan ook, wanneer de vloeistof in de kuipen eenigen tijd stil staat, niet zelden hier en daar plekken, die er anders uitzien dan de overige brei. Soms is de kleur afwijkend, soms ook bespeurt men aan de hevigheid der gasontwikkeling, of aan de eigenaardige reuk, die daarbij ontwikkeld wordt, dat een ander organisme er de overhand boven de gist of boven het zuurferment verkregen heeft. Het is dan de zorg van het microscopisch onderzoek, dit organisme op te sporen en te leeren kennen.

Zoo de lucht in de fabriek niet meer kiemen van bacteriën bevatte dan elders, zoude waarschijnlijk het gevaar, dat zij konden aanbrengen, niet zoo groot zijn. Maar er zijn tal van

oorzaken, die maken, dat de lucht hier veel rijker is aan schadelijke organismen. De voornaamste daaronder, is de voortdurende aanraking der lucht met vloeistoffen, die voor de ontwikkeling der kiemen gunstig zijn. Want op allerlei wijzen kunnen natuurlijk deze kiemen, na zich hier vermenigvuldigd te hebben, in de lucht terugkeeren, om zich daar weer verder te verspreiden. Zoodoende wordt de lucht allengs meer met de kiemen der bederfzwammen bezwangerd, en worden de gevaren voor de fabrikatie der gist dus allengs grooter.

Niet alleen de lucht is een bron van gevaren. Alle kuipen en alle toestellen, die met de gistende of verzurende mengsels in aanraking komen, ja, de vloer waarop gemorst wordt en de balken en zolderingen waartegen het vocht spatten kan, als het sterk schuimt, kunnen tot de vermenigvuldiging der schadelijke bacteriën bijdragen. Gaan wij na, wat er gebeuren zal, wanneer ergens een klein deel der vloeistof eenige dagen hangen blijft. De kiemen, die er reeds in zijn en die, welke de lucht er in aanvoert, zullen zich ongestoord vermenigvuldigen, allerlei soorten van bederf kunnen intreden, en als dan later het vocht, na bijna geheel verrot en ontleed te zijn, tot stof indroogt, neemt de lucht bij geringe tocht dit stof op en werpt het hier en daar in de kuipen. In het stof zitten de bacteriën, die bij het indrogen niet gestorven zijn, in onnoemelijk aantal; hoe licht zullen zij hier en daar in de kuipen hetzelfde bederf overbrengen, dat zij in dien druppel bewerkten. Doch nu, wegens haar sterk toegenomen aantal, natuurlijk in zooveel heviger mate.

Andere bronnen van gevaar mogen hier met een enkel woord aangestipt worden. Met gerst en mout komen zonder twijfel groote hoeveelheden bacteriën in de fabriek; bij onvoldoende reiniging der kuipen blijft hier en daar tusschen de reten wat slijm zitten, van waaruit de bacteriën zich, na de vulling der kuip, in de brei kunnen verspreiden. Tal van oorzaken zijn er, die schadelijke kiemen aanvoeren, of hunne vermenigvuldiging in de hand werken.

De schade, die deze organismen in de gist- en zuurkuipen teweeg brengen, is een tweeledige. Ten eerste voeden zij zich met het voedsel, dat voor zuurferment en gist bestemd was, en verminderen daardoor rechtsstreeks de productie van deze. Ten tweede doen zij in de vloeistoffen omzettingen ontstaan, die

haar voor den groei der gist minder geschikt, ja, niet zelden schadelijk maken. Dit indirecte nadeel is in den regel veel grooter dan het eerstgenoemde, hetgeen gemakkelijk te begrijpen is, zoo men weet, dat de gistcellen voor de eigenschappen der vloeistoffen, waarin zij zich vermenigvuldigen, uiterst gevoelig zijn.

Het komt er dus op aan, na te gaan, welke vreemde organismen in de lucht en in de kuipen der fabriek worden aangetroffen, en waar de plaatsen zijn, waar zij zich voornamelijk vermenigvuldigen en van waaruit zij zich verder verspreiden

Men moet de kiemen dus vangen, om ze daarna microscopisch te onderzoeken. Maar die kiemen zijn zoo klein, en gelijken zoo zeer op elkander, dat van een rechtstreeksch microscopisch onderzoek geen heil te verwachten is. Men slaat daarom een anderen weg in. Men vangt de kiemen op eene stof, waarop zij zich kunnen ontwikkelen en vermenigvuldigen, en bereidt ze zoo voor het onderzoek voor. Dit vangen en onderzoeken der kiemen is een der belangrijkste werkzaamheden voor het laboratorium, daar het als het ware het uitgangspunt voor alle verdere studiën vormt.

Gaan wij eerst na, hoe de zwevende kiemen der lucht gevangen worden. In een glazen schaal met vlakken bodem heeft men suikerwater gegoten, waarmede men zooveel gelatine warm gemengd heeft, dat het mengsel bij bekoeling tot eene dunne gelei stolt. Vooraf heeft men in het mengsel nog andere noodzakelijke voedselstoffen voor bacteriën opgelost. De gestolde gelei vormt een dunne, doorschijnende lichtgele laag. De glazen schaal kan met een glazen plaat, die er op geslepen is, luchtdicht gesloten worden. Om de kiemen, die tijdens de vulling in deze doos gevallen kunnen zijn, te dooden verwarmt men haar, na haar gesloten te hebben, gedurende geruimen tijd in een metalen kastje, waarvan de temperatuur op ongeveer 125° C. gehouden wordt. In zulk een doos blijft de gelatine volkomen helder en zonder bederf, weken en maanden lang, zoo men haar slechts niet opent. Men begeeft zich met zulk een doos in de fabriek, op de plaats waar en op het oogenblik, waarop men weten wil, of er kiemen in de lucht zijn, en hoeveel en welke. Nu opent men de doos en zet haar neer. De lucht voert kiemen aan, die op de gelatine vallen. Na één of meer minuten, al naar gelang men vermoedt dat de lucht rijk

of arm aan kiemen is, sluit men de doos luchtdicht en brengt haar in het laboratorium terug.

Nemen wij aan, dat een tiental kiemen in de doos gevallen zijn. Men kan ze natuurlijk niet zien, maar zij liggen toch, even natuurlijk, op de oppervlakte der gelatine, en er is een zeer groote kans, dat zij hierop verspreid zijn, d.i. dus op afstanden van elkander liggen. In de gelatine vinden zij overvloed van voedsel en gunstige omstandigheden voor hunne ontwikkeling en weldra gaan zij zich dan ook met de hun eigene snelheid vermenigvuldigen. Men heeft berekend, dat uit een enkele kiem, in minder dan een halven dag 100,000 bacteriën kunnen ontstaan. Deze blijven natuurlijk alle op dezelfde plaats liggen, en hier ontstaat dus allengs een kolonie, die voor het bloote oog duidelijk zichtbaar wordt. Heeft men alle voorzorgen goed genomen, zoo bestaat de geheele kolonie alleen uit nakomelingen van een enkele kiem, zij is, zooals men het pleegt te noemen, zuiver. Zulk eene kolonie is natuurlijk uiterst geschikt voor het verdere onderzoek.

Reeds voor het ongewapend oog vertoonen deze koloniën verschillen, die afhangen van die soort van bacterie, waaruit zij bestaan en waaraan men niet zelden deze soorten herkennen kan. Sommige koloniën zijn bruin, andere grijs, enkele rood, of geel, of nog anders gekleurd. Sommige groeien snel en worden dan in enkele dagen zeer groot, andere blijven klein. Sommigen breiden zich vlak uit over de gelatine, andere worden kogelvormig en nog andere dringen diep in de gelatine omlaag. Enkele soorten doen de gelatine vervloeien, andere niet.

Het gebruik van deze doozen heeft nu reeds geleerd, dat zeer talrijke soorten van bacteriën in de fabriek rondzweven en in veel grootere hoeveelheid dan in de lucht buiten de fabriek. Doch ook gistcellen komen in die lucht veelvuldig voor; zij groeien in de doozen tot halfbolvormige helderwitte koloniën van de grootte van een kleine erwt aan, die fraaier en scherper begrensd zijn dan de koloniën der bacteriën.

Van dezelfde methode maakt men gebruik, om de bacteriën in de vloeistoffen der fabriek op te sporen. Hiertoe brengt men een druppeltje der vloeistot in een fleschje met water, dat men vooraf kiemvrij gemaakt heeft, schudt de flesch goed, om de massa zoo fijn mogelijk te verdeelen, brengt nu den inhoud in de doos, giet deze daarop terstond weer leeg en sluit haar

luchtdicht. Het dunne laagje water, dat aan de gelatine blijft hangen, bevat kiemen genoeg, om tal van koloniën te ontwikkelen.

Op dezelfde wijze behandelt men hoopjes stof, uitgedroogde spatten of vlekken, in één woord, alle verdachte zaken, waarvan men vermoeden kan, dat zij kiemen bevatten.

Tallooze proeven zijn natuurlijk noodig, om langs dezen weg een overzicht van de bacteriën in de fabriek te krijgen, om hare verspreiding daarin na te gaan, en te ontdekken op welke plaatsen en onder welke omstandigheden zij het talrijkst zijn. Veel geduld is er noodig om dit onderzoek ten einde te brengen, en is het eenmaal zoover gekomen, dat men alle bacteriën in de fabriek en hare levenswijze kent, dan zal langs denzelfden weg de voortdurende contrôle op deze onzichtbare wezens moeten worden uitgeoefend. Wij vertrouwen echter, dat men zóó zal leeren voorspellen, waar en wanneer zij schade zullen gaan aanrichten, en als dit eenmaal bereikt is, is de kans om de schade te voorkomen natuurlijk aanzienlijk toegenomen.

De beschreven methode van onderzoek dient echter niet alleen tot bereiking van het besproken doel; zij vormt tevens het uitgangspunt van andere reeksen van onderzoekingen. Het is toch niet voldoende, het voorkomen en de verspreiding der bacteriën in de fabriek te leeren kennen, men wenscht ook elke afzonderlijke soort, in hare levenswijze, te bestudeeren. Want eerst van zulk eene kennis mag men verwachten, dat men de schade, die elke soort in de fabriek kan doen, volkomen zal kunnen begrijpen, en dus op rationeele wijze zal leeren bestrijden.

Een nauwkeurige kennis van de levenswijze van bepaalde soorten van bacteriën omvat in hoofdzaak de beantwoording van twee vragen. 1e. Welke omstandigheden zijn het gunstigst voor hare vermenigvuldiging en welke invloeden werken daarop nadeelig? 2e. Welke veranderingen bewerken de bacteriën in de vloeistoffen, waarin zij voorkomen? Om deze vragen te beantwoorden moet men de bacteriën natuurlijk in het groot kweeken, d.i. in zoo groote hoeveelheden, dat men de snelheid van hare vermenigvuldiging met het bloote oog kan beoordeelen, en van hare producten genoegzamen voorraad erlangt voor uitvoerige scheikundige analysen. En tevens is bij dit onderzoek een hoofdvoorwaarde, dat men elke soort volkomen zuiver, en zonder vermenging met andere kweeke.

Wij komen hier aan een der merkwaardigste gedeelten van

het bacteriologisch laboratorium. Wat voor botanische laboratoriën de plantentuin, de Hortus Botanicus, is, een verzamelplaats van levend materiaal dat ten allen tijde gereed is voor onderzoek en proeven, bevindt zich in dit laboratorium in een glazen kast van weinig meer dan een cubieken meter inhoud. Daar worden alle soorten van gist en van bacteriën, die tot nu toe in de fabriek gevonden zijn, gekweekt. Elke soort is van een eigen étiquette voorzien, en alles is er op ingericht, de afzonderlijke soorten volkomen gescheiden en dus volkomen zuiver te houden. Onkruid, dat wil hier zeggen, vreemde bacteriën, is hier nog meer gevreesd dan in een botanischen tuin. Deze ‘Hortus botanicus microscopicus,’ deze ‘Bacteriëntuin’, bestaat thans reeds uit eenige honderden nummers en omvat talrijke soorten van gist en van bacteriën, waarvan vele wegens verschillenden afkomst, onder meer dan één nummer vertegenwoordigd zijn.

De bacteriën worden hier gekweekt in glazen buisjes, die voor ongeveer de helft of een derde gevuld zijn met een mengsel van gelatine en de noodige voedselstoffen. Dit heldere mengsel is in de buisjes vooraf gekookt, om alle toevallig aanwezige kiemen te dooden, daarna zijn de buisjes met wattenproppen gesloten, en terwijl de gelatine nog vloeibaar was zoo schuins neergelegd, dat de oppervlakte der vloeistof zoo groot mogelijk werd. De wattenprop laat wel lucht door, doch niet de daarin zwevende kiemen; dientengevolge kan men zulk een buisje jaren lang bewaren zonder dat er zich eenige vegetatie van bacteriën of gist in ontwikkelt.

Wil men nu in zulk een buisje eene bacterie kweeken, zoo zoekt men de verlangde soort in de boven beschreven glazen doozen uit. Met een zuivere naald neemt men een klein deel der kolonie, opent het buisje even en trekt met de naald een streep in de gelatine. Daarna plaatst men de watten terstond weer op de buis. De bacteriën, die met de naald in de gelatine gebracht zijn, vermenigvuldigen zich weldra, en na weinige dagen ziet men een of meer koloniën van denzelfden vorm en dezelfde eigenschappen ontstaan als die, waaruit men de bacteriën genomen heeft. Deze koloniën groeien aanvankelijk snel, dan langzamer, en kunnen maanden lang levend blijven. Wordt zulk eene cultuur oud, of heeft men haar voor proeven nagenoeg geheel opgebruikt, zoo zaait men een klein deel er van

in een nieuw buisje, en zorgt zoodoende den microscopischen tuin volledig te houden.

Hier ziet men, behalve biergist en wijngist, nog verschillende zeldzamere soorten van gist, hier vindt men de bacteriën, die het zuur der zuurkuipen doen ontstaan, naast die, welke azijnzuur, of boterzuur of andere zuren voortbrengen. Hier vindt men de gewone rottingsbacterie en de fraaie grootere soorten van hetzelfde geslacht; hier bespeurt men roode en groene soorten, sommige die dikke slijmproppen maken, andere die de gelatine vloeibaar doen worden, en nog andere die zich als een kaamvlies over haar uitbreiden. Al deze soorten zijn gereed, zoowel voor het microscopisch, als voor het biologisch en chemisch onderzoek.

Ik zou van het geduld mijner lezers te veel vergen, wilde ik van het verdere onderzoek een uitvoerige beschrijving geven. Ook mogen wij over de resultaten dezer studiën, die natuurlijk in de eerste plaats aan de fabriek ten goede moeten komen, hier niet uitweiden. Toch wensch ik nog op enkele punten te wijzen, die m.i. noodig zijn, om een vollediger inzicht in de werkzaamheden op het laboratorium te geven.

In de eerste plaats het microscopisch onderzoek. Het is ten deele beschrijvend en vindt dan op de gewone wijze plaats, hoezeer uitsluitend met zeer sterke vergrootingen en bijzondere methoden van verlichting der praeparaten. Ten deele is het echter physiologisch, en bestaat het in het kweeken van bacteriën op zoodanige wijze, dat de geheele cultuur, van den aanvang tot het einde, zonder eenige stoornis, onder het microscoop kan worden bestudeerd. Men stelle zich een kleinen glazen ring voor, die op een glazen plaat ligt, en met een uiterst dun glaasje, een zoogenoemd dekglaasje, bedekt is. De ring is van boven en van onderen vlak geslepen, en sluit dus luchtdicht tegen de beide glaasjes. Aan de onderzijde van het dekglaasje is een dun laagje gelatine gebracht, waarin men enkele kiemen van bacteriën gebracht heeft. Het geheele praeparaat kan onder het microscoop geplaatst worden; door het dekglaasje heen ziet men de kiemen in de gelatine liggen. Zonder het dekglaasje op te lichten kan men nu den groei en de vermenigvuldiging der uit de kiemen ontstane bacteriën rechtstreeks zien en dus het eerste ontstaan der kolonie bestudeeren. Heeft men aan de gelatine, in verschillende proeven, nuttige en schadelijke stoffen toegevoegd, zoo kan men haren invloed op

de bacteriën gemakkelijk nagaan. Allerlei proeven kunnen op deze wijze in het klein genomen worden, en zoo den weg voor de culturen in het groot afbakenen.

Deze culturen in het groot geschieden in glazen kolven en flesschen van verschillenden vorm, wier hals weer met een prop watten gesloten is, en waarin vooraf, door verwarming op omstreeks 125° C., alle toevallig aanwezige kiemen gedood zijn. In deze flesschen kweekt men de gist en de bacteriën niet in gelatine, doch in vloeistoffen, wier samenstelling men gedurende de proef of aan het einde daarvan gemakkelijk kan onderzoeken. Zoodoende kan men de veranderingen, die de bacteriën in hare omgeving te weeg brengen, volgens scheikundige methoden, op den voet volgen. Is de flesch met deze vloeistof tot de aangegeven temperatuur verhit en daarna weer bekoeld, zoo brengt men met een zuivere naald een klein weinig gist of bacteriën uit een der bovenvermelde culturen in het vocht en sluit de flesch dan weer met de watten, om te voorkomen dat de lucht andere kiemen zou aanbrengen. Daarna bewaart men de flesschen dagen lang, teneinde de organismen gelegenheid te geven zich zoo sterk mogelijk te vermenigvuldigen, en hunne producten in zoo groot mogelijke hoeveelheid af te zonderen. Nu eens laat men dit bij de gewone kamertemperatuur geschieden, dan weer in toestellen, waarin een hoogere warmtegraad dagen lang constant gehouden wordt. Zulke toestellen bevinden zich in groot aantal in het laboratorium: het grootste heeft meer dan een halven meter diameter en bevat twee verdiepingen voor het plaatsen der kolven. In de verschillende toestellen is de temperatuur verschillend; wil men b.v. de verschijnselen bestudeeren, die in de fabriek in de gistkuipen plaats grijpen, zoo zet men zijne kolven natuurlijk in een toestel, dat dezelfde temperatuur bezit als de gistende vloeistof in de kuipen. In andere gevallen kiest men andere temperaturen, soms eenvoudig die, waarbij de werking der bacteriën het snelst of het meest volkomen pleegt te geschieden.

Het is gemakkelijk in te zien, welk een onafzienbaar veld van vragen en proeven zich hier opent. In de eerste plaats toch moet de werking van alle soorten van gist en bacteriën op eenvoudige, kunstmatige voedselmengsels bestudeerd worden. Bij elke proef moet de inhoud der flesch scheikundig worden

onderzocht, iets wat, wegens onze geringe bekendheid met deze omzettingsproducten, niet zelden met groote moeilijkheden gepaard gaat, en ten minste voor elk afzonderlijk geval veel tijd eischt. Dan moet de werking dezer organismen nagegaan worden op de vloeistoffen, waarin zij van tijd tot tijd in de fabriek worden gevonden, teneinde van de veranderingen, die men in de fabriek zelve waarneemt, te kunnen beslissen, door welke bacteriën zij teweeggebracht worden. Eindelijk moet men langs dezen weg, door verandering van de samenstelling der vloeistoffen, of door toevoeging van verschillende stoffen, nagaan, wat in elk geval de meest eenvoudige en de meest zekere wijze is, om de ontwikkeling van schadelijke bacteriën tegen te gaan, zonder die van de gist en van het ferment der zuurkuipen tegelijkertijd te benadeelen.

Deze aanwijzingen mogen voldoende zijn, om ons een denkbeeld van de beteekenis der beschreven methoden te geven. Haar hoofdkenmerk is daarin gelegen, dat zij zoo uiterst helder en gemakkelijk te overzien zijn, en dat zij aan groote scherpte een hoogen graad van eenvoudigheid paren. Vooral in deze wetenschap, waar rotting en bederf, gisting en verzuring van dikke breien en troebele vloeistoffen de hoofd-onderwerpen van studie zijn, en waar de oorzaken van deze verschijnselen slechts met het gewapend oog bespied kunnen worden, dringt ons deze helderheid en eenvoudigheid der methoden in hooge mate bewondering af en boezemt zij ons het volle vertrouwen in, dat belangrijke resultaten, ook in de toekomst, zullen worden verkregen.

Wij zijn gekomen aan het einde van onze schets en van ons betoog. Moge het voorbeeld, door de Nederlandsche Gisten Spiritus-fabriek gegeven, op vele plaatsen in ons land navolging vinden! Moge niet alleen het fabriekswezen, maar met name ook de land- en tuinbouw dezen weg inslaan, in de overtuiging van de groote beteekenis van het bacteriologisch onderzoek voor de behoeften der praktijk! Moge eindelijk de staat de zorg op zich nemen voor de opleiding van mannen, aan wie de praktijk deze moeilijke onderzoekingen met vol vertrouwen kan opdragen!

HUGO DE VRIES.

Wagneriana.

Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt. 2 deelen (Leipzig, Breitkopf & Härtel. 1887).

Zonder te willen beslissen, of de voor mij liggende Briefwisseling even belangrijk is als de ‘Briefwechsel zwischen Goethe und Schiller, - een kwestie die door de meeste beoordeelaars van dezen bundel op min of meer uitvoerige wijze is behandeld - meen ik zonder vrees voor tegenspraak te mogen zeggen, dat zij een der belangrijkste bronnen is voor de kennis der muzikale toestanden gedurende de jaren 1849-61 en bovendien de beste commentaar voor de geschiedenis van Richard Wagner's leven.

Aan het overzicht van den inhoud dezer correspondentie dient een enkel woord vooraf te gaan over de onderlinge verhouding der beide schrijvers en de wijze waarop zij elkander leerden kennen.

Wagner had Liszt het eerst in 1840, tijdens zijn verblijf te Parijs ontmoet, zonder dat die ontmoeting tot eene nadere kennismaking had geleid; ja, het scheen Wagner toe, alsof Liszt, die zich zoo volkomen thuis gevoelde in de door *hem* verachte virtuozenwereld, nooit zijn vriend zou kunnen worden; hij bewonderde de genialiteit van den grooten klaviervirtuoos, doch betreurde het, dat hij de slaaf der mode geworden en o.a. verplicht geweest was, na eene meesterlijke vertolking van Beethovens werken - op algemeen verlangen - de fantasie op ‘Robert le diable’ te spelen. Liszt van zijn kant leerde te Parijs geen enkel werk van Wagner kennen. Nadat hij te Dresden ‘Rienzi’ gehoord had, sprak hij met grooten lof over dit werk. Zijne bewondering voor Wagner klom, toen hij ‘Der

fliegende Holländer' leerde kennen, en zijne geestdrift steeg ten top, toen hij 'Tannhäuser' onder de oogen kreeg. Omstreeks denzelfden tijd, dat Wagner, tengevolge van den Dresdener opstand, verplicht was den wandelstaf op te nemen en de wijde wereld in te gaan, had Liszt, die als virtuoos geheel Europa in triomf doorreisd had, zich in het stille, kleine Weimar gevestigd, waar de Groothertog hem tot hofkapelmeester benoemde. In zijne smaakvolle, hem door den vorst geschonken villa op den Altenburg, in het oostelijk gedeelte van Weimar aan den straatweg van Jena gelegen, ontving hij zijn door hem bewonderden kunstbroeder met open armen, nam den verlatene en vervolgde in zijn huis op en hielp hem met raad en daad.

En thans leerde ook Wagner den *kunstenaar* Liszt in zijne volle kracht kennen. Hij vergezelde hem naar eene repetitie en zag hem zijn 'Tannhäuser' dirigeeren; terstond had hij in hem een congenialen geest ontdekt. 'Durch dieses seltensten Freunde Liebe' - zegt hij in zijne 'Mittheilungen an meine Freunde' - 'gewann ich in dem Augenblicke, wo ich heimathlos wurde, die wirkliche, langersehnte, überall am falschen Orte gesuchte, nie gefundene Heimath meiner Kunst.'

Op denzelfden dag, waarop hij de repetitie van 'Tannhäuser' bijwoonde, werd het Wagner duidelijk, dat hij genoodzaakt was, Duitschland te verlaten, daar zijne persoonlijke vrijheid in gevaar was: in de dagbladen kwam onder de namen van hen, die voortvluchtig waren en wier aanhouding verzocht werd, ook die van Richard Wagner, 'een der voornaamste aanhangers der omwentelingspartij' voor. Het was dus geraden, Weimar te verlaten en zoo spoedig mogelijk over de grenzen te komen. Liszt was van oordeel, dat in de gegeven omstandigheden geen stad een beter toevluchtsoord voor Wagner zoude zijn, dan Parijs. En hoewel de herinnering van de in die stad doorgebrachte jaren voor Wagner niet aangenaam was, besloot hij toch, aan den welgemeenden raad van zijn vriend gehoor te geven en zich voorloopig in Frankrijk te vestigen.

In mijn werkje 'Richard Wagner, zijn leven en zijne werken'[1)] schreef ik aangaande Wagner's vlucht uit Duitschland o.a. het volgende: 'Nadat hij het Thuringerwoud doorgetrok-

1) Sneek, J.F. van Drufen. 1883.

ken was en van den Wartburg nog een blik geworpen had op zijn innig geliefd vaderland, dat hij nu als balling moest verlaten, om het wellicht nooit weder te zien, bereikte hij, vermoedelijk over Frankfort en Karlsruhe, de Fransche grenzen, en kwam in het laatst van Mei te Parijs aan.' Het vermoeden was van mij; den datum van aankomst had ik uit de destijds bekende levensbeschrijvingen en berichten overgenomen. Uit de voor mij liggende briefwisseling blijkt, dat een en ander onjuist is. Voor mijn vermoeden pleitte de omstandigheid, dat de weg over Frankfort en Karlsruhe de kortste is, en in beide steden de revolutionnairen nog den boventoon hadden: te Frankfort gaf de Nationale Vergadering luide hare ontevredenheid over de inmenging van Pruisen in de Saksische zaken te kennen en besloot, de slachtoffers der revolutie in bescherming te nemen. In Baden, de Palts, Wurtemberg en de Rijnprovincie duurde de beweging voort tot het midden van Juni. Nochtans schijnt het, dat Wagner's vrienden hem aangeraden hebben, een anderen weg te kiezen, zooals wij lezen in zijn brief aan O.L.B. Wolff, gedagteekend te Zürich den 29sten Mei. Wolff, de bekende litterator, was professor te Jena en een vriend van Liszt. Hij had Wagner een pas weten te verschaffen van zekeren Widmann, voor wien de vluchteling gedurende de reis moest doorgaan. Wagner schrijft: 'Het was mij onmogelijk u van Rorschach uit (waar ik trouwens eerst gisterenmorgen aankwam) terstond te schrijven en den pas terug te zenden; een half uur na aankomst van de boot vertrok de diligence naar Zürich reeds, waarvan ik terstond meende gebruik te moeten maken, daar ik bij deze reis mij voorgeschreven had, alle onnoodige vertraging te vermijden. Het is langzaam genoeg gegaan: van Coburg kon ik eerst Zaterdagochtend naar Lichtenfels rijden; gelukkig ben ik echter overal onbemerkt doorheen gekomen, alleen te Lindan (waar ik te middernacht aankwam) eischte men aan de poort mijn pas; den volgenden morgen ontving ik hem zonder bezwaar terug, ongelukkigerwijze echter met een visum naar Zwitserland voorzien; daarmede moet ik hem nu aan Dr. Widmann terugzenden; ik hoop dat zijne ervaring als staatsman hem helpen zal, dit toevoegsel aan zijn pas te verklaren.

Ik ben dus gelukkig in Zwitserland; aan uw raad en uw ijverige ondersteuning, waarde vrienden, heb ik mijne veiligheid te danken. De vierdaagsche reis bij de grootste hitte heb-

ben echter mijn bloed zoozeer in beweging gebracht, dat ik vandaag onmogelijk verder zou kunnen reizen zonder gevaar voor een beroerte. Ook hoop ik mij het oponthoud te Zürich ten nutte te kunnen maken, om een pas naar Frankrijk te verkrijgen'.

Te Zürich ontmoette hij een vriend zijner jeugd, Alexander Müller, die hem bij het voortzetten zijner reis naar Frankrijk behulpzaam was. In de eerste dagen van Juni kwam hij te Parijs aan, niet veel vroeger dan den 5en: op dien dag schreef hij aan Liszt en stortte zijn hart voor hem uit. Zijn roem was hem reeds vooruit gesneld naar Parijs, en wel in den vorm van een artikel over 'Tannhäuser,' door Liszt in het *Journal des Débats* geschreven. 'Wat hebt gij dáár gedaan?' schreef Wagner aan Liszt, toen hij het artikel gelezen had. 'Gij hebt het publiek mijne opera willen beschrijven, en in plaats daarvan hebt gij een waar kunstwerk geleverd! Juist zoo als gij de opera dirigeert, zoo hebt gij er ook over geschreven: nieuw, geheel nieuw, en uit het diepst van uw gemoed.' Liszt had hem ook zijn zaakgelastigde Belloni ter beschikking gesteld, om met hem de middelen te beramen, hetzij te Parijs, hetzij te Londen, een zijner opera's ten gehoore te brengen, of wel een nieuw werk, met franschen tekst, te vervaardigen, Dit laatste viel Wagner moeilijk: 'Een libretto van Scribe of Dumas kan ik niet componeeren: ik moet iets nieuws maken, en dat kan ik alleen, wanneer ik het geheel en al zelf maak. Wel zal ik eehter trachten, reeds nu een jongen franschen dichter voor mij te winnen, die genoeg warmte heeft om geestdrift te gevoelen voor mijne denkbeelden; mijn onderwerp maak ik zelf, en hij heeft dan niets te doen, dan zoo ongedwongen mogelijk zijn fransche verzen te maken; anders zou niets mij bevallen.'

In een volgenden brief vat Wagner het besluit op, zich te Zürich te vestigen. Parijs lag hem loodzwaar op de leden. 'Hoe eenzaam gevoel ik mij onder deze menschen!' riep hij uit. Belloni was het met hem eens, dat er voor het oogenblik van Parijs niet veel heil voor hem te verwachten was, maar raadde hem toch aan, zijn ontwerp voor een fransche opera aan Gustave Vaez te geven, die voor de verzen zorgen zou, aan welken raad hij besloot, gehoor te geven. Liszt drong erbovendien op aan, dat hij nog eens zou trachten, zijn 'Rienzi' in de Groote Opera ten gehoore te brengen, vanwaar het werk

ongetwijfeld zijn loop zou nemen over alle tooneelen van Duitschland en misschien ook van Italië. ‘Want Europa heeft een opera noodig,’ schreef Liszt, ‘die voor haar nieuwe revolutionnaire periode datgene beteekent, wat “La Muette de Portici” voor de Juli-omwenteling was.’

Maar Liszt deed meer dan raad geven: hij had zijn genialen vriend, die na zijne vlacht uit Dresden weinig of geen contanten meer bezat, de middelen verschaft om naar Frankrijk te komen en eenigen tijd te Parijs te vertoeven; hij liet hem door Belloni 300 frank reisgeld naar Zwitserland geven, en beloofde, hem tegen den herfst weder een kleine som te doen toekomen; bovendien stelde hij Wagner's vrouw, die zich nog te Dresden bevond, in de gelegenheid, zich tot haar man te begeven; in Augustus kwam zij te Zürich aan. En telkens als Wagner geld noodig had - hetgeen in de jaren waarover de briefwisseling loopt, ontelbare malen gebeurde; want met de tantièmes der operavoorstellingen, Wagner's eenige bron van inkomst, wilde het in de eerste jaren niet vlotten - hielp Liszt op de meest kiesche en onbekrompen wijze.

De jaren van Wagner's verblijf in Zwitserland, 1849-60, behooren tot de belangrijkste van zijn leven. In dat tijdvak van ballingschap toch is hij als denker, dichter en musicus tot volle ontwikkeling gekomen, en heeft hij die werken geschreven, welke er het meest toe hebben bijgedragen, hem den naam van een der grootste geesten dezer eeuw te verschaffen: op theoretisch gebied de geschriften ‘Das Kunstwerk der Zukunft’ en ‘Oper und Drama’; op dat der kunstschepping de trilogie ‘Der Ring des Nibelungen’ en ‘Tristan und Isolde.’ Voor het ontstaan en de ontwikkeling van al deze werken is de Briefwisseling een zeer belangrijk commentaar.

Het eerste, waaraan Wagner behoefte gevoelde, toen de frissche alpenlucht hem omwoei, was, zijn hart lucht te geven, zijn standpunt van revolutionnair in de kunst te verdedigen en aan te toonen, in welke verhouding de hedendaagsche kunst tot de maatschappij staat, en waarom tengevolge van die verhouding de ware kunstenaar met de maatschappij moest breken.

Dit zette hij uiteen in de brochure ‘Kunst und Revolution’, die oorspronkelijk bestemd was om vertaald in het feuilleton van het Parijzer dagblad ‘Le National’ opgenomen te worden, - hetgeen evenwel niet geschiedde. Wagner zond het

manuscript aan Liszt en voegde er de woorden bij: ‘Of ik het u naar den zin gemaakt heb, weet ik niet; maar dat gij het in uw hart met mij eens zijt, daarvan ben ik zeker. Ik hoop, dat gij er geen politieke gemeenplaatsen, socialistische gallimathias, of persoonlijke hatelijkheden in zult vinden, waarvoor gij mij gewaarschuwd hebt; - dat ik echter in het onderwerp zie wat ik zie, is eenvoudig een gevolg van de omstandigheid, dat mijn artistieke aard en het lijden dat daaruit voor mij ontsproten is, mij de oogen heeft geopend op zoodanige wijze, dat alleen de dood ze weder sluiten kan’.

Liszt schijnt de beteekenis van ‘Kunst und Revolution’ niet terstond gevat te hebben; althans toen Wagner hem later de komst van zijn ‘Oper und Drama’ aankondigde, schreef hij terug: ‘Op uw boek verheug ik mij zeer; misschien tracht ik bij deze gelegenheid uw denkbeelden wat meer te vatten, wat mij bij uw werk “Kunst und Revolution” niet goed wilde lukken, - en kook daarmede een fransche saus’.- Er waren meer denkbeelden waarmede Liszt zich niet terstond vereenigen kon, o.a. met Wagner's oordeel over zoogenaamde *monumentale kunst*. ‘Ik heb,’ schrijft Wagner aan zijn vriend, ‘overtuigingen, waarin gij misschien nooit zult deelen, maar die gij het toch niet noodig zult achten te bestrijden, wanneer gij verneemt, dat zij mij volstrekt niet aan mijne werkzaamheid als kunstenaar hinderen. Ik heb onze moderne kunst de pols gevoeld, en weet, dat zij sterven zal! Dit vervult mij evenwel niet met droefheid, maar met vreugde, omdat ik tevens weet, dat niet de *Kunst*, doch alleen *onze*, buiten het werkelijke leven staande, kunst teniet zal gaan, - daarentegen de ware, onvergankelijke, steeds nieuwe kunst nog geboren moet worden. Het monumentale karakter van onze kunst zal verdwijnen, het kleven en hangen aan het verleden, de egoïstische zorg voor den duur en de mogelijke onsterfelijkheid zullen wij van ons afwerpen: wij zullen Verleden - Verleden, Toekomst - Toekomst laten zijn, en slechts in het Heden, in het volle tegenwoordige leven en daarvoor scheppen. Herinner u, hoe ik u in uw bijzondere kunst reeds vroeger gelukkig noemde, juist omdat gij, direkt werkend, onmiddellijk tot de zinnen sprekend kunstenaar zijt; dat gij dit slechts op een instrument kondt zijn, was niet uw schuld, maar de onwillekeurige dwang van onzen tijd, die den individu geheel alleen aan zichzelven overgelaten heeft en de ge-

meenschap - waardoor de enkele kunstenaar met hoogste inspanning zijner krachten in het algemeene kunstwerk zou kunnen opgaan - onmogelijk maakt. Ik wilde u volstrekt niet vleien, maar ik sprak - half onbewust nog - als mijne meening uit, dat slechts de uitvoerende de eigenlijke ware kunstenaar is. Ons geheele dichter- en componisten-werk is alleen *willen*, maar niet *kunnen*: eerst de uitvoering, de voorstelling, is het kunnen, - de *kunst*. Geloof mij, ik zou tien maal gelukkiger zijn, wanneer ik dramatisch zanger ware, in plaats van dramatisch dichter en componist'.

Met dit oordeel, dat Wagner nog duidelijker in zijn 'Kunstwerk der Zukunft' uitgesproken heeft, kon, zooals gezegd, Liszt zich niet geheel vereenigen; want hij was opgegroeid met de moderne kunst, d.i. met de concert-ouvertures, psalmen, aria's, mannen-kwartetten en virtuozenstukken, wat alles voor Wagner reeds tot de 'monumentale,' geen leven meer bezittende kunst behoorde. Liszt ging dan ook voort, trots de betoogen van zijn vriend, compositiën in de bestaande vormen te leveren, al trachtte hij - zooals in zijn 'symphonische Dichtungen' - die vormen nu en dan te wijzigen, en zond ze hem ter inzage en ter beoordeeling. Zeer merkwaardig is Wagner's oordeel er over. Naar aanleiding van de ter gelegenheid van Goethe's honderdjarigen geboortedag door Liszt gecomponeerde instrumentaalstukken 'Tasso' en 'Goethemarsch' schrijft hij het volgende: 'Het gevoel waarmede ik van uw compositiën scheidde, was de wensch, dat gij nu spoedig eene opera zoudt componeeren, of een reeds begonnene voltooien. De aphoristische aard der werken, wier vervaardiging u bij deze gelegenheid was opgedragen, moet noodzakelijk invloed uitgeoefend hebben op het scheppingsvermogen, dat niet tot behoorlijke warmte is gekomen. De muzikaal scheppende kracht komt mij voor als eene klok, die - hoe omvangrijker zij is - haar vollen toon eerst dan laat hooren, wanneer zij door een behoorlijke kracht geheel in trilling is gebracht: deze kracht is een innerlijke, en waar zij innerlijk niet bestaat, daar bestaat zij in het geheel niet: het zuiver innerlijke werkt echter niet eer, voordat het van buiten af door eene verwante en toch verschillende kracht opgewekt is. De muzikaal scheppende kracht behoeft deze opwekking evenzeer, als elke andere groote artistieke kracht. Daar ik nu alle reden

heb, de uwe voor groot te houden, zoo wensch ik haar ook de noodige sterke opwekking toe; want hier kan niets willekeurig vervangen of aangevuld worden: werkelijke kracht kan alleen uit noodzakelijkheid scheppen. Zoodra in de reeks door u gecomponeerde muziekstukken Goethe zelf uw kracht opwekt, klinkt de klok in haar natuurlijken vollen toon, en de klepel slaat in haar evenals het hart in het lichaam; indien gij nu ook de geheele groote “Faust”-klok hadt kunnen laten trillen (ik weet dat het onmogelijk is), indien de enkele stukken in verhouding hadden kunnen staan tot een groot geheel, dan zou het groote geheel ook op de enkele deelen een reflex geworpen hebben, die juist dat zeker *iets* is, dat alleen het groote geheel, doch niet het enkele kan opleveren. In het gedeeltelijke, aphoristische, komen wij niet tot rust: eerst in het groote geheel gevoelt een groote kracht zich thuis, machtig en daarom bij alle opgewektheid rustig. De onrust in hetgeen ik doe bewijst mij, dat ik mij in mijn doen niet geheel thuis gevoel, dat niet mijn geheele kracht, doch slechts een versnipperd gedeelte mijner kracht werkzaam is. Die onrust heb ik in uw compositiën ontdekt - evenzeer zult gij ze zonder beteren grond maar al te dikwijls in mijne ontdekt hebben; - maar ik heb mij over die onrust verheugd: zij was mij de klauw, waaraan ik den leeuw herkend heb. Nu echter roep ik u toe: toon ons den geheelen leeuw! d.w.z. schrijf of voltooi spoedig eene opera!’

Men ziet, hoe Wagner reeds in dien tijd geheel vervuld was van zijne theoriën, en hoe hij alleen van de dramatische muziek heil verwachtte. Liszt daarentegen ging voort, in de bestaande vormen te componeeren, en toen Wagner hem zijn operaschets ‘Wieland der Schmied’ ter compositie wilde overlaten, bedankte hij, daar hij verklaarde, geen Duitsche opera te kunnen componeeren. Ook aan Wagner's raad, om dan een Fransche of Italiaansche te vervaardigen, gaf hij geen gehoor. Daarentegen verzocht hij Wagner, het mysterium ‘Heaven and Earth’ van Byron als oratorium-tekst voor hem te bewerken Wagner beloofde, het werk te zullen lezen; uit de briefwisseling blijkt evenwel niet, of hij op het voorstel van Liszt is ingegaan.

Een hoogst belangrijk oordeel van Wagner over muziek en poëzie vinden wij in zijn brief van 4 Maart 1854. Liszt had hem zijne compositie op Schiller's gedicht ‘An die Künstler’,

voor mannenkoor en orkest, gezonden. ‘Denk eens,’ schrijft Wagner aan zijn vriend, ‘welk een tegenspraak uw werk, reeds alleen door de keuze van het gedicht, mij moest ontlokken! Het is een min of meer didaktisch gedicht: de philosoof, die zich eindelijk weder tot de kunst wendt, en wel met de meest mogelijke emphase, spreekt tot ons. Schiller in levenden lijve! - Vervolgens een concert-koor -: ik heb geen zin meer voor zoo iets, ik zou voor geen geld van de wereld zoo iets kunnen maken; ik zou niet weten, hoe de aanleiding er toe te vinden. Dan - nog iets! Mijne muzikale verhouding tot den versbouw is thans een geheel andere, als vroeger; het zou mij niet meer mogelijk wezen, op verzen van Schiller, die ongetwijfeld alleen voor de lectuur geschreven zijn, eene melodie te maken. Men kan met deze regels alleen volgens zekere muzikale willekeur te werk gaan, en deze willekeur noopt ons, daar de melodie toch nooit recht vloeiend wil worden, tot harmonische uitwijkingen en vreeselijke inspanningen, om der onmelodische bron een kunstige welling te geven. - Ik heb dit alles aan mijzelven beleefd en mij nu in dier voege ontwikkeld, dat ik tot een geheel andere wijze van scheppen ben gekomen. Zoo is - denk eens - de *geheele* instrumentale inleiding van ‘Rheingold’ uitsluitend op den drieklank van *Es* gebouwd! Stel u nu voor, hoe gevoelig ik juist nu op al deze punten ben, en hoe verbaasd ik was, toen ik bij het opslaan van uw ‘Künstler’ geheel en al het tegendeel van *mijn* tegenwoordige wijze van werken ontdekte! Ik kan niet verzwijgen, dat ik hoofdschuddend verder ging en - hetgeen zeer verkeerd was - voor het oogenblik hoofdzakelijk in het oog vatte wat mij vreemd voorkwam .... Ten slotte kwam ik op de gelukkige gedachte, nu het geheel eens in behoorlijken ‘Schwung’ aan mij te laten voorbijtrekken - en toen drong het gelukkigerwijze ook in mijn binnenste! Ik zag u plotseling aan den lessenaar - zag, hoorde en begreep u. Uw roep tot de kunstenaars is een groote, schoone en heerlijke trek uit uw eigen kunstenaarsleven. Ik was diep getroffen door de kracht uwer intentie. Gij spreekt ze met hart en ziel uit, in een tijd, onder omstandigheden, tot menschen - die het zoo geraden zou zijn, u te willen verstaan. Gij hebt goed gedaan, de verzen van Schiller aan hun litterarisch bestaan te ontrukken en ze in bazuinentoon luide der wereld toe te roe-

pen! Gij hebt daaraan - zeg ik - goed gedaan.... Dat is mijne kritiek. Eene andere heb ik niet! - Maar - wie zal dat naar uw wensch zingen! - Groote God, wanneer ik aan onze zwartgerokte concertzangers denk!'

Hoe Wagner over de 'symphonische Dichtungen' van Liszt dacht, waarvan eenige, op een door Liszt gedirigeerd concert te St. Gallen uitgevoerd, hem met bewondering vervuld hadden, is bekend uit zijn 'Brief über Franz Liszt's symphonische Dichtungen'[1]. In de Briefwisseling lezen wij een en ander over de 'Dante'-symphonie, en daar Wagner in zijne bespreking over dat werk tevens een oordeel over Dante zelven velt, is het zeer belangrijk te vernemen, wat hij dienaangaande aan Liszt, die hem het plan om eene symphonie naar aanleiding van de 'Divina Comedia' te componeeren, schrijft. 'Dus eene divina comedia?' dat is zeker een heerlijk denkbeeld, en ik geniet uw muziek reeds bij voorbaat. Toch moet ik mij met u daarover eens onderhouden. Dat de 'Hel' en het 'Vagevuur' u gelukken zal, betwijfel ik geen oogenblik: tegen het 'Paradijs' heb ik echter bezwaren, en gij vermeerdert die voor mij reeds daardoor, dat gij er in uw plan Koren voor opgenomen hebt. Voor de Negende symphonie (als kunstwerk) is de laatste afdeeling met de Koren ontegenzeggelijk het zwakste gedeelte, en alleen uit een historisch oogpunt van belang, omdat zij ons op zeer naïeve wijze de verlegenheid van een werkelijken toondichter ontdekt, die niet weet, hoe hij eindelijk (na hel en vagevuur) het paradijs zal voorstellen. En met dit 'Paradijs,' lieve Frans, is het niet richtig; moet nog iemand ons dit bevestigen, dan is het, opmerkelijk genoeg, Dante zelf, de zanger van het Paradijs, dat in zijne Goddelijke Komedie bepaald het zwakste deel is. Ik ben Dante met de meeste sympathie door hel en vagevuur gevolgd; met heilige aandoening wiesch ik mij, den hellepoel ontstegen, aan den voet van den vagevuurberg met den dichter - in het water der zee, genoot den goddelijken morgen, de zuivere lucht, steeg omhoog van trap tot trap, doodde den eenen hartstocht na den anderen, bestreed den wilden levensdrang, totdat ik eindelijk voor het vuur aangekomen, den laatsten wil tot leven varen liet, mij in den gloed stortte, om, in Beatrice's

1) *Gesammelte Schriften*, V, 237-255.

aanblik verzonken, mijne geheele persoonlijkheid willeloos van mij af te werpen. Dat ik evenwel uit dezen toestand weder gewekt werd, om ten slotte weder te worden, wat ik was, alleen om de katholieke leer van een god, die de door mij doorgestane hel van het bestaan te zijner verheerlijking geschapen had, door de pijnlijkste en eenen grooten geest onwaardige sophismen op hoogst problematische wijze te helpen bevestigen, - dat heeft mij zeer onbevredigd gelaten. Om tegenover Dante rechtvaardig te zijn, moest ik (evenals bij Beethoven) mij weder op het historische standpunt stellen; ik moest mij in Dante's tijd verplaatsen en de eigenlijke bedoeling van zijn gedicht in het oog vatten, die in een bepaalde uitwerking op zijne omgeving, nl. in eene kerkhervorming, bestond; ik moest bekennen, dat hij in dezen zin uitnemend partij wist te trekken van het voordeel om zich door algemeen geldige populaire voorstellingen onfeilbaar uit te drukken, en vooral moest ik hem in zijn lofzang der Heiligen, die vrijwillig armoede kozen, uit het diepst van mijn hart toejuichen. Voorts moest ik zelfs in de bedoelde sophismen zijne hooge dichterlijke verbeeldingskracht en zijn voorstellingsvermogen bewonderen (geheel zoo als ik Beethoven's muzikale kunst in de laatste afdeeling der bedoelde symphonie bewonder); ik moest eindelijk innig geroerd worden door de heerlijke ingeving, dat hij de liefde zijner jeugd, Beatrice, in die gedaante vat, in welke de goddelijke leer hem verschijnt, en in zooverre die leer alleen de aanleiding tot bevrijding van het persoonlijke egoïsme door de liefde is, neem ik de Beatriceleer in verrukking aan. Daar evenwel Beatrice, in plaats van die reine eenvoudige leer, de geheele spitsvondige kerkelijke scholastiek uitkraamt, maakt zij mij, trots de verzekering van den dichter, dat zij meer en meer straalt en gloeit, steeds kouder en eindelijk zóó onverschillig, dat ik als nuchter lezer wel erken, dat Dante hier met het oog op zijn tijd en zijne bedoeling zeer praktisch te werk is gegaan, maar als sympathisch mededichter toch wenschte, in dat vuur mijn persoonlijk bewustzijn te hebben verloren... Ik deel u hiermede getrouw den indruk mede, die de Goddelijke Komedie op mij maakt; en ik kan het Paradijs ten slotte toch voor niets meer dan eene ‘goddelijke komedie’ houden, waarin ik evenmin voor komediant als voor toeschouwer deug.’

Dergelijke uitingen over poëzie, over kunst in het algemeen, over philosophie, over Christendom en Buddhisme, bevat de Briefwisseling op vele plaatsen, vooral na het tijdstip, dat Wagner de werken had leeren kennen van den Frankforter wijsgeer Arthur Schopenhauer, die, zooals hij het uitdrukte, ‘een geschenk des hemels in mijne eenzaamheid was.’

Wat het ontstaan en de uitwerking van Wagner's omvangrijke schepping, ‘Der Ring des Nibelungen,’ betreft, is de Briefwisseling zeer belangrijk. Wij zien, hoe de eerste kiem van dit werk gelegd wordt, wij slaan het gade in zijn groei, en naarmate het grooter proportiën aanneemt, klimt onze bewondering voor den schepper.

De eerste vermelding van ‘Siegfried’ vinden wij in een brief van Liszt, geschreven in den zomer van 1850. Wagner had dit dramatisch gedicht nog te Dresden, in 1848, ontworpen. Twee jaar later, na de gelukkige uitvoering van ‘Lohengrin’ te Weimar, raadt Liszt zijn vriend aan, ‘Siegfried’ te componeeren en ter zelfder plaatse ten tooneele te laten brengen. Maar toen Wagner zijn tekst nog eens goed aankeek, bespeurde hij, dat er te veel in voorkwam, dat slechts vertellenderwijze was aangebracht, m.a.w. dat het werk meer den epischen, dan den dramatischen vorm had. Siegfrieds dood was slechts een klein gedeelte van een uitgebreide Germaansche sage. Wilde hij een echt levend drama scheppen, dan moest al hetgeen den epischen vorm had er uit verwijderd worden en zich tot een afzonderlijk drama ontwikkelen. Daarom ontwierp hij een tweede werk, ‘Jung Siegfried’, waarin de lotgevallen uit de jeugd van den held aanschouwelijk worden gemaakt. ‘Dus een jongen Siegfried krijgen wij’, schreef Liszt in 1851; ‘gij zijt toch waarlijk een ongeloofelijke kerel, voor wien men hoed en muts driemaal dient af te nemen’. Op het einde van dezelfde maand was het nieuwe gedicht, door Wagner een ‘Waldstück’ genoemd, gereed, en den volgenden winter werd het te Weimar in den hofkring voorgelezen door den intendant Zigesar.

Wagner intusschen was nog niet tevreden met den vorm van zijn ‘Siegfried’; ook in het nieuwe stuk bleef te veel vertelling over; dientengevolge achtte hij zich verplicht, ook dit verhalend gedeelte in dramatiek om te zetten. ‘Twee hoofdmomenten mijner mythe’, zoo

lezen wij in zijn brief van 20 November 1851, blijven mij nog ter uitwerking over, die beiden in ‘Jung-Siegfried’ aangeduid zijn: het eerste in het lange verhaal van Brünnhilde na haar ontwaken; het tweede in het tooneel tusschen Alberich en den ‘Wanderer’ (eerste bedrijf) en tusschen den ‘Wanderer’ en Mime. Dat evenwel niet alleen de reflexie, maar voornamelijk ook de heerlijke, voor de voorstelling zoo dankbare stof zelve mij hiertoe genoopt heeft, zult gij mij toestemmen, wanneer gij die stof meer van nabij beschouwt. Denk u de noodlottige liefde van Siegmund en Sieglinde; Wodan[1)] in zijne geheimzinnige verhouding tot deze liefde; vervolgens in zijn twist met Frika, in zijne woedende zelfbeheersching, wanneer hij - ter wille van het recht - Siegmund's dood besluit; eindelijk de heerlijke Walküre, Brünnhilde, hoe zij - Wodan's diepste gedachten radend - den god trotseert en door hem bestraft wordt: denk u deze rijkdom van stof als onderwerp voor een drama, dat aan de beide Siegfriedstukken voorafgaat, en gij zult begrijpen, dat niet alleen reflexie, maar ook geestdrift mij het nieuwe plan ingaf!

‘Dit plan nu omvat drie drama's: 1°. “die Walküre”, 2°. “der junge Siegfried”, 3°. “Siegfried's Tod”. Om alles volledig te geven, moet aan deze drie dramen nog een groot voorspel voorafgaan: “Der Raub des Rheingoldes”. Het heeft tot onderwerp de volledige voorstelling van al datgene, wat met betrekking tot dezen roof, het ontstaan van den “Nibelungen”-schat, het ontvoeren van dien schat van Wodan, en den vloek van Alberich, in “Siegfried” vertellenderwijze voorkomt. - Bij de hierdoor mogelijk geworden duidelijkheid der voorstelling, verkrijg ik voldoende ruimte, de betrekkingen tusschen de verschillende deelen van het werk zoo aangrijpend mogelijk te maken; bij de vroegere, half epische voorstelling, moest ik alles met moeite verkorten en krachteloos maken.’

Na uiteenzetting van dit plan gewaagt Wagner voor de eerste maal van de mogelijkheid van uitvoering van het werk. ‘De uitvoering mijner Nibelungen-drama's moet bij een groot feest plaats vinden, dat wellicht bepaald voor dit doel gearrangeerd zou kunnen worden. Zij moet dan op drie achtereenvolgende avonden geschieden, het inleidende voorspel op een

1) Destijds schreef Wagner nog: ‘Wodan’, later: ‘Wotan.’

vooravond. Heb ik onder zulke omstandigheden eene dergelijke uitvoering tot stand gebracht, dan kan bij eene andere gelegenheid eerst weder het geheel herhaald, vervolgens echter kunnen naar believen de afzonderlijke drama's, die geheel zelfstandige stukken moeten vormen, gegeven worden, doch in elk geval moet de indruk der door mij bedoelde volledige uitvoering voorafgegaan zijn.

Waar en onder welke omstandigheden vooreerst eene dergelijke uitvoering mogelijk te maken zou zijn, daarover heb ik mij voor het oogenblik in het geheel niet te bekommeren; want in de allereerste plaats heb ik mijn groot werk gereed te maken, en dit werk zal mij, indien ik ten minste mijne gezondheid niet geheel in de waagschaal stel, minstens drie jaar bezighouden.'

Drie jaar! De omstandigheden hebben gewild, dat het vier en twintig jaar geduurd heeft. - In een brief van den 19^{den} November 1852 vinden wij de vermelding, dat de tekst der Siegfried-drama's gereed is, en voor het eerst wordt bij die gelegenheid de titel van het geheele werk genoemd. Hij luidt: 'Der Ring des Nibelungen, ein Bühnenfestspiel in drei Tagen und einem Vorabend.' - 'Welk lot dit werk, het gedicht van mijn leven en van al wat ik ben en gevoel, hebben zal,' voegt Wagner er bij, 'kan ik nu nog niet bepalen: zooveel echter is zeker - staat Duitschland binnen kort niet weder voor mij open, moet ik voortaan zonder alle voedsel voor mijn kunstenaarsleven blijven, dan drijft mijn levensinstinkt mij aan, alle kunst vaarwel te zeggen. Wat ik dan begin, om mij in het leven te houden, weet ik niet: maar - de muziek voor de Nibelungen - maak ik *niet*, en slechts een onmensch zou van mij kunnen verlangen, nog langer de knecht mijner kunst te blijven.'

Het leven dat Wagner te Zürich leidde was dan ook voor hem als kunstenaar alles behalve benijdenswaardig. Verstoken van het genot, zijne dramatische werken te zien en te hooren, moest hij zich tevreden stellen met het lezen van dagbladartikelen, die den strijd vermeldden, welke er om gevoerd werd. Geheel Duitschland kende zijn 'Lohengrin', voordat hij er een noot van gehoord had, uitgezonderd het voorspel, dat hij te Zürich gedirigeerd had, nadat het hem met heel veel moeite gelukt was, een orkest samen te stellen. 'Dat was een dolle

onderneming,' zoo schrijft hij: 'een orkest van 70 man samen te stellen, waarvan hier ter plaatse slechts 14 bruikbare menschen te vinden waren. Ik heb geheel Zwitserland en alle aangrenzende staten tot Nassau geplunderd. Het was noodig de waarborgsom tot 7000 frcs. op te voeren, om de kosten te dekken - en dit alles voor mij, om - het orkestvoorspel van "Lohengrin" eens te kunnen hooren!'

Hetgeen Wagner vurig verlangde, wilde hij den moed behouden, zijne 'Nibelungen' te voltooien en een werkzaam aandeel aan de uitvoering van dat en van zijne andere werken te nemen, was zijn terugkeer naar Duitschland. Dit is een punt, dat in de briefwisseling herhaaldelijk aangeroerd wordt, en waarop van den kant van Liszt altijd, direct of indirect, met een: onmogelijk! geantwoord wordt. Dan eens vraagt hij, of de groothertog van Saksen-Weimar, die hem zeer genegen was, hem niet een vrijgeleide zou kunnen verschaffen, om incognito naar Weimar te komen en zijn 'Lohengrin' te hooren; dan eens wil hij aan den koning van Saksen schrijven en hem om amnestie verzoeken. Na herhaalde vruchtelooze pogingen om naar Duitschland terug te keeren, vat hij het voornemen op, zich als Zwitser te laten naturaliseeren, daar men dan althans in Oostenrijk geen bezwaar zou hebben, hem in dat land toe te laten. Toen ook van dat voornemen - om welke reden is niet bekend - niets kwam, gevoelde hij op een oogenblik lust, naar Amerika te gaan. Dit geschiedde in 1855, toen hij zich in Londen bevond, waar hij op verzoek van de directeuren der Philharmonic Society de concerten dier vereeniging voor het loopend seizoen dirigeerde - voornamelijk om eenig geld te verdienen. Het reisplan naar Amerika komt in de brieven nog herhaaldelijk ter sprake, maar eindelijk zag Wagner in, dat het voor *zijne* kunst toch niets was. En zijne kunst, zijne Nibelungentrilogie, dat was het ten slotte toch alleen, waarvoor hij leefde, al begon hij meer en meer te wanhopen aan de voltooiing daarvan. Hij was met de muzikale compositie van het werk gevorderd tot aan de helft van 'Die Walküre,' toen hij aan Liszt schreef: 'Ter wille van mijn schoonsten levensdroom,' den 'Siegfried,' 'moet ik nu wel de Nibelungenstukken voltooien: de Walküre heeft mij te zeer aangepakt, dan dat ik mij deze vreugde niet gunnen zou. Daar ik nu evenwel in

het leven toch nooit het eigenlijke geluk der liefde gekend heb, wil ik voor dezen schoonsten aller droomen nog een monument oprichten, waarin van het begin tot het einde deze liefde zich eens geheel verzadigt: ik heb in gedachten een ‘Tristan und Isolde’ ontworpen, de eenvoudigste, maar volbloedigste muzikale conceptie; met de ‘zwarte vlag’ die op het einde waait, wil ik mij dan toedekken, om - te sterven.’

Tijdens de conceptie van ‘Tristan und Isolde’ werd Wagner nog een nieuw reisplan aan de hand gedaan. De keizer van Brazilië, die zeer veel zin voor Duitsche kunst in het algemeen en voor Wagners werken in het bijzonder had, liet den meester uitnoodigen, naar Rio de Janeiro te komen en voor het zich daar bevindend Italiaansche operagezelschap, dat uitstekend was, een werk te schrijven. Wagner was verbaasd over het aanbod, maar vond het toch bij nader inzien nog zoo belachelijk niet, dat hij zich met Italiaansche zangers, wier aanleg voor een schoone muzikale voordracht hem bekend was, zou inlaten. Liszt echter, wien hij zijn voornemen mededeelde, schreef hem, na kennismaking met het tekstboek: ‘Maar bij alle goden, hoe wilt gij daaruit eene opera voor Italiaansche zangers maken? Nu, het ongeloofelijke en onmogelijke zijn reeds meer uw elementen geworden, en misschien brengt gij ook dit tot stand’. Later bedacht Wagner zich, en nam die uitnoodiging voor Rio de Janeiro niet aan; maar toch is zij, zooals hij beweerde, niet zonder invloed gebleven op de uitwerking zijner compositie. Allen die de zaak vernamen lachten er hartelijk over, en nadat Wagner zijn ‘Tristan’ nog eens had doorgezien, moest hij zelf lachen bij de gedachte, dat hij dit werk voor de Italianen meende geschreven te hebben.

In de laatste brieven van den voor ons liggenden bundel - er zijn er in het geheel 315 - vinden wij mededeelingen aangaande Wagner's verblijf te Parijs in de jaren 1859-61. Nadat de pogingen om ‘Tristan’ te Karlsruhe te laten uitvoeren mislukt waren, had Wagner nog eens zijn geluk te Parijs willen beproeven. In de briefwisseling is hier evenwel eene leemte van eenige maanden (van November 1859 tot Maart 1860), zoodat men, ten einde een juist begrip van Wagners werkzaamheid daar ter stede te verkrijgen, andere bronnen moet raadplegen. Het was oorspronkelijk zijne bedoeling geweest, Duitsche zangers naar Parijs te laten komen, in het

lokaal der Italiaansche Opera eene modeluitvoering van ‘Tristan’ te geven en daartoe Duitsche kapelmeesters, regisseurs en tooneeldirecteuren uit te noodigen, opdat zij zouden kunnen leeren, op welke wijze het werk uitgevoerd moest worden, en zij het ook in dien geest in Duitschland ten gehoore zouden kunnen brengen. De uitvoering van dit plan leverde echter te groote moeilijkheden op en moest derhalve verschoven worden. Op aanraden zijner vrienden besloot Wagner nu, voor eigen risico drie concerten te geven, waarop fragmenten zijner werken ten gehoore gebracht zouden worden; zoodoende zoude hij, naar men meende, zoowel zijne werken ingang doen vinden bij het publiek, als geldmiddelen verkrijgen voor grooter ondernemingen. Den 25n Januari 1860 werd het eerste dier concerten, die voor hem een nadeelig saldo van tienduizend frank opleverde, gegeven. Het doel om te Parijs bekend te worden, had hij er mede bereikt, en het het zich aanzien, dat de uitvoering van een zijner werken in de Groote Opera niet meer tot de onmogelijkheden behoorde. Bijna evenzoo als te Parijs, ging het hem te Brussel, waar hij ook eenige concerten gaf. ‘De voorspiegeling, dat ik door het geven van concerten hier ter stede een gedeelte van het geld zou kunnen terugwinnen, dat Parijs mij gekost heeft, is oorzaak dat ik mij hier bevind,’ - zoo schijft hij den 29n Maart 1860 uit Brussel aan Liszt; ‘natuurlijk kost mij deze excursie slechts nieuwe uitgaven, en heeft mij niets ingebracht dan propaganda.’ In denzelfden brief gewaagt hij ook van de voorgenomen uitvoering van ‘Tannhäuser’ in de Groote Opera te Parijs, en in de volgende brieven vernemen wij een en ander over de voorbereidingen van het werk. Ongelukkigerwijze staat er niets in over de eerste voorstelling, op den 13n Maart 1861. De briefwisseling is hier ten einde: de eenige mededeeling van Wagners hand die er na den noodlottigen afloop der eerste ‘Tannhäuser’-uitvoering in voorkomt, is van den 15n Juni, doch bevat niets dan onbeduidende zaken.

Er was een reden voor het eindigen der geregelde briefwisseling: de Saksische regeering had eindelijk op Wagners verzoek om naar Duitschland terug te keeren, gunstig beschikt. De amnestie was voornamelijk het gevolg der stappen, door vorsten en hooggeplaatste personen gedaan; men zegt, dat de opmerking van Napoleon III, ‘dat hij niet begrijpen kon,

waarom men een man van zoo groot talent, als Wagner, niet amnestiëerde', het meest heeft bijgedragen tot het besluit waarbij den meester de terugkeer naar Duitschland vergund was. Na twaalf jaren in ballingschap doorgebracht te hebben, betrad hij zijn vaderland weder, waar bij ruimschoots gelegenheid had, zijnen boezemvriend mondeling mede te deelen, wat hij zoo langen tijd schriftelijk had moeten doen.

HENRI VIOTTA.

Een nieuw ‘Paradiso.’

Sully Prudhomme. Le Bonheur, Poème. Paris, Lemerre. 1838.

In het stille studeervertrek van Sully Prudhomme, schemerachtig verlicht door ééne enkele lamp, wier groene kap het helder schijnsel alleen ten volle doet nedervallen op de kleine groep van bezoekers en vrienden, die hier gaarne des Maandags bijeenkomen, bespeurt gij, tegenover het portret van den dichter zelven door Carolus Duran, een buste van Dante.

De scherpe trekken van den mageren kop des grooten Florentijners, de strenge blik die uit de diepe oogkassen in de onbekende wereld van het ‘jenseits’ schijnt te staren, vormen eene merkwaardige tegenstelling met de weeke lijnen van Sully's fijnbesneden gelaat, door den leeftijd thans al te zeer afgerond, met de droomerige uitdrukking van zijn lichtblauw oog, waarbij het zachte geluid zijner vriendelijke stem zoo volkomen past. Toch treft u tusschen beide eene zekere overeenstemming. Geen strengheid, maar toch diepe ernst spreekt uit het wezen van den Parijschen dichter; geen somberheid, maar weemoed, uit lijden, bovenal ook uit medelijden geboren. En zoo gij om Dante's vastgesloten mond geen andere plooi u kunt denken dan die van den glimlach der spotternij, van Sully's zacht gesloten lippen schijnt iedere lach voor goed verbannen. Al staat hier geen ondankbaar verstooten balling voor u, toch herkent gij spoedig den dichter die in *Les Épreuves* ook eigen beproeving bezongen, en in *Les Solitudes* over eigen eenzaamheid geklaagd heeft.

Bovendien is Sully Prudhomme niet enkel een droomer. Hij is ook een denker en een man der wetenschap. Opgeleid aan de École Polytechnique, wijdde hij zich in zijne jeugd geheel en al aan de studie der natuurkunde en plukte zelfs zijne eerste lauweren

op het gebied der hoogere mathesis. Uit den tijd toen hij als ingenieur werkzaam was in eene fabriek van stoomwerktuigen, zijn hem herinneringen bijgebleven, die hier en daar in zijne verzen zijn terug te vinden. Sinds zijne levensomstandigheden hem het voorrecht gunnen van een volkomen onafhankelijk bestaan, wisselt hij zijn dichterarbeid gaarne af door natuurkundige studiën en wijsgeerige bespiegeling, of, liever nog, hij zoekt aan den dubbelen eisch zijner rijkbegaafde natuur voldoening te geven door van de ontdekkingen der wetenschap een dichterlijk beeld te ontwerpen en zich, bij het doorvorschen van de groote wereldraadselen, door den wiekslag der poëzie te laten dragen. Misschien heeft in *La Justice* de wijsgeer al te zeer de overhand gekregen over den dichter. Maar in *Le Zénith*, die aangrijpende schildering van een stoute, noodlottige luchtvaart, heeft hij ongetwijfeld zijn ideaal verwezenlijkt; hier lijdt de poëtische ontroering geen oogenblik onder de nauwkeurigheid van den natuuronderzoeker, en het rythmus van taal en gedachte geeft slechts grootscher relief aan de verschijnselen door de wetenschap ontsluierd.

Dat Dante dezen jonger smaak zou geven voor een tocht naar Hel of Purgatorium, was niet te vreezen. Wel mag men aannemen dat de jammerklachten der gefolterde boetelingen of het ongeduldig gemor der dolende zielen een zuiveren weerklank zouden gevonden hebben op het rijkbesnaarde instrument van dezen zanger. Maar de strenge toon van den boetprediker zou bij hem hebben ontbroken, en uit zijn hart zou elke zweem van afkeer of hooghartigen spot aanstonds door medelijden verdrongen zijn. De dichter van *La Justice* weet klagend te smeeken om rechtvaardige lotsbedeeling, maar hij heft geen lofliederen aan op de wrekende gerechtigheid.

Doch zoo in deze dichterziel al geen plaats mocht wezen voor een Inferno, dat zij zou willen droomen van een Paradiso mocht de groote Meester verwachten. Zulk een geheimzinnige hemelvaart moest haar aanlokken. Niet een lange, eentonige tocht door de negen sferen, waarvan de voorstelling zelfs uit het brein onzer tegenwoordige geloovigen geweken is. Maar een of ander stout droombeeld, waarbij de moderne kennis van het wereldruim de gedachte des dichters zou leiden. Niet een bedevaart naar den troon der Heilige Maagd, omgeven door een roos van vlekkelooze zielen. Maar een lied ter eere van ongestoorde vreugde en ideale genietingen, van verheerlijkt zingenot en edele aspiraties. En al zou dezen dichter, die immers de zan-

ger is der *Vaines tendresses*, geen Beatrice als leidsvrouw ter zijde staan, ook het ideale vrouwenbeeld, dat immers in geen enkel Paradijs ontbreken mag, zou hij toch op zijn weg ontmoeten. Bovendien zou Sully Prudhomme, evenals Dante, door den aard van zijn talent er van zelf toe gebracht worden om in die dichterlijke bespiegeling over het leven na den dood, in die bekorende schildering van hemelsche zaligheid allerlei beschouwingen te vlechten over aardsche verschijnselen, om in dit poëtisch kader allerlei beelden te plaatsen uit het gebied van wetenschap, kunst en gedachte.

Reeds sinds eenige jaren wisten Sully's vrienden dat een groot gedicht over het Geluk hem bezighield. Maar nu eens worstelde zijn geest met de wijsgeerige gedachte van het stuk, dan weder zijn kunstvaardigheid met den vorm - den strengen vorm van het moderne Fransche vers - waarin hij de bijzonderheden dier gedachte, na ze eerst scherp te hebben ontleed, rythmisch en plastisch, geteekend en gezongen, wilde teruggeven. Denker en dichter, man der wetenschappelijke analyse en kunstenaar, daarbij streng in de eischen die hij zichzelven stelt, nauwgezet in het overwegen van de bezwaren zijner vrienden, moest Sully Prudhomme niet dan langzaam vorderen met een arbeid die al de krachten van zijn geest, zijn gemoed, zijne verbeelding en zijn talent in beslag nam, en die, voortgekomen uit de werkplaats van een lid der Académie française, den hoogen rang die hem onder de letterkundigen van zijn land is aangewezen vereeren moest. Toen het handschrift eindelijk gereed was en aan enkele vertrouwde vrienden kon worden meegedeeld, bewees een van deze den dichter de attentie het te laten drukken, opdat hij zijn werk, als het in dien tastbaarder vorm vóor hem lag, te beter zou kunnen herzien. Het is nog niet lang geleden dat die laatste herziening geheel is afgeloopen en dat de dichter er toe heeft kunnen besluiten zijn gedicht aan zijn uitgever af te staan en het de wereld in te zenden. Een opdracht aan Gaston Paris, van erkentelijkheid en warme vriendschap getuigend, bewijst dat het oog van dien fijnen criticus over het gedicht is heengegaan, en dat een uitgelezen kring aan het werk van den begaafden en innig vereerden vriend, als eerste hulde, het zegel van zijne bewondering en zijne sympathie heeft gehecht.

Wat de voorrede den lezer belooft is eene ‘rêverie bienfaisante,’ die voor korten tijd het stilzwijgen en de zedelijke onverschilligheid der Natuur moge doen vergeten, de wensch van een edele ziel,

in beeld gebracht, aangeboden aan hen die lijden onder den druk van het wereldraadsel, als eene weldadige afleiding, als eene ‘idéale satisfaction’ hunner behoefte aan rechtvaardigheid en geluk.

Eene ‘rêverie’ is weinig, weinig althans voor hem die gaarne weten wil. Maar wie sinds lang de ijdelheid van elke openbaring, van ieder wijsgeerig dogma op dit geheimzinnig gebied der hoogste verwachting heeft ingezien, en in die ijdelheid heeft leeren berusten, voor dien kan de dichterlijke droom van een denker als Sully Prudhomme toch wezenlijk een weldaad zijn, waarvoor hij, al ware het alleen ter wille der poëtische bekoring, den dichter uit den grond zijner ziel danken moet.

Op een ster, ergens in de matelooze ruimte, is Faustus, de zalige, uit den doodslaap ontwaakt. Vol verbazing aanschouwt hij de nieuwe natuur die hem omgeeft, en, in den spiegel van een klaren stroom, zijn eigen beeld, waaruit alle aardsche onvolkomenheid is geweken. Nog vreest hij dat een droom, de laatste droom van den bangen doodstrijd, zijne zinnen bedriegt, - als het geritsel van het struikgewas hem de oogen doet opslaan. Tegenover hem staat, vriendelijk glimlachend, Stella, zijne beminde, de diep beweende, die vóor hem, door het leed der liefde verteerd, in de armen van den dood is gezonken. Op aarde hield de afstand der geboorte hen wreedaardig van elkaar gescheiden. Hier, op deze ster, waar het menschelijk bestaan niet eene mislukte proeve is, maar een geslaagd kunstwerk, hier mogen ook de beide gelieven, door de natuur voor elkander bestemd, elkaar toebehooren.

Stella brengt Faustus den welkomstgroet der nieuwe wereld, met dat bekende geluid ‘waarin alle woorden zingen, door haar stem gestreeld’. Ook zij had in die wereld eene verheerlijkte gestalte aangenomen; maar, om te eerder door den geliefde herkend te worden, heeft zij die afgelegd en is zij in de vormen der schoonheid die hij op aarde bemind heeft den geliefde verschenen. Zij is bereid weder aanstonds in den glans der eeuwige lente zich te hullen, maar Faustus houdt haar tegen:

> ‘Pas encore, ô Stella, pas encore! Il me semble
> Que chacun de tes traits m'en rend plus cher l'ensemble;
> Il n'en est pas un seul que je veuille oublier,
> Je les sens tous entre eux dans mon coeur se lier;
> Leurs défauts, si légers! me sont doux, je les aime.

Later, wanneer hij aan die bekoorlijkheid zijne oogen en zijne ziel zal hebben verzadigd, wanneer hij misschien eenmaal zich moegestaard zal hebben op hare schoonheid, dan moge een goddelijker trek haar beeld veranderen;

> ‘Mais épargne à mon caeur, car ce moment est loin,
> Un idéal trop haut dont il n'a pas besoin.’
>
> Stella sourit d'orgueil et conserve, attendrie,
> Sa beauté moins parfaite et pourtant plus chérie.

Zoo is dan het ellendige leven voorbij, waarin al zijn hoogste begeerten door een nooit verzadigden honger werden gepijnigd, waarin hij weenend het Ware heeft gezocht, en onrustig om het Schoone heeft gebedeld. Geleid door de jonge vrouw, die deze wonderen reeds kent, aanvaart Faustus den tocht langs de zonnige banen zijner nieuwe wereld. Een gevleugeld ros voert in snellen gang, in duizelingwekkende vaart, als een wolk door den wind voortgedreven, het schoone paar, dat zijn gladde manen streelt, over een tapijt van donzig gras langs de snel wisselende tooneelen van dit wonderland voort. Doch Stella noodigt den beminde uit af te stijgen en voert hem, door een dicht en eerbiedwekkend woud, naar het verborgen lustoord van een geurigen hof, waar een onbekende flora zijne zinnen betoovert. Terwijl hij nederligt brengt zij hem tallooze bloemen, opdat hij er eene moge uitzoeken die door kleur en geur het wezen der beminde hem moge openbaren, die het meest op haar gelijkt. Heeft hij niet reeds vroeger, op aarde, het liefst de frissche en fijne anjelier geplukt, wier geur hem na den dood zijner Stella somtijds zoo zacht getroost heeft over haar verlies en haar scheen terug te voeren aan zijne zijde? Ook nu zoekt hij onder de fijne kelken en snuift gretig de zacht streelende of vurig prikkelende geuren op, tot hij eindelijk eene bloem vindt, zachtblauw van kleur als een ochtendhemel, wier geur zijn adem doet stilstaan en hem bedwelmd doet nederzinken. Stella, die weet dat haar vriend onsterfelijk is, schept water uit ten versterkende bron en biedt hem dien dronk, die, met de vruchten van den hof, voldoende zal zijn om in zijn lichaam de eeuwige jeugd te doen bloeien. Hier behoeft geen dier meer geslacht, geen bloed meer vergoten te worden om in den mensch het leven te onderhouden; zonder zwaren arbeid worden

nieuwe vruchten van volbeladen boomen geplukt. De behoefte is geen smart meer en de honger heeft zijn prikkel verloren.

Faustus luistert vol verrukking naar deze verkwikkende taal, en geeft zijne vreugde lucht in heerlijke strofen:

Qu'il fait bon devant soi marcher à l'aventure,
Affranchi de tous soins,
Par la terre qu'on foule assuré, sans culture,
Contre tous les besoins!

Qu'il fait bon ne plus voir pendre à la boucherie
Des cadavres ouverts,
Pour que l'humaine chair par d'autres chairs nourrie,
Nourrisse un jour les vers!

Intusschen wacht hem schooner verrassing. Het levend ideaal zal hij aanschouwen, ‘le beau qui respire.’

Nog ligt hij neder, door de herinnering aan de smart van het aardsche leven zijne zaligheid verhoogend, nog drijft zijne ziel zachtkens op haar wiek, gelijk een vrijgelaten vogel een oogenblik vol stille verbazing in de ruimte blijft zweven voordat hij in vrije vlucht de vleugels durft uitslaan, - als Stella hem een bewegelijke stip wijst in de verte, die schijnt te naderen. Nomadische ruiters zijn het, die voortrennen op ongetuigde paarden, onvermoeid, zonder doel in ijlende vaart zwervend over bergen en heuvelen, langs wouden en stroomen, hun hart ophalend aan den wisselenden aanblik van het hemelsche landschap, rustend waar de nacht hen verrast, zwelgend in het genot der volle vrijheid. Eenmaal hebben deze prachtige lichamen zich gekromd onder de geeselslagen van de machtige heerschers der oude wereld. Maar de slaven zijn vrij geworden, en elk van hen vertegenwoordigt, doch in vlekkelooze volkomenheid, het type van zijn ras, zooals het op aarde door bodem en klimaat eertijds gevormd is. Het huwelijk dat hen paarsgewijze vereenigt, en waarin kracht en gratie elkaar aanvullen, steunt op eene onfeilbare keuze, op eene duurzame aantrekkelijkheid, op eene natuurlijke trouw, die alle ijverzucht heeft verbannen. Vol geestdrift begroet Faustus deze oudste vertegenwoordigers van zijn geslacht en zegent de nieuwe menschheid, die zonder vrees haar aandrift kan volgen, en in wier bestaan niet meer, als vroeger, het genot van den een betaald wordt door het lijden van den ander.

Il peut donc exister une humanité bonne,
Paisible, et qui sans honte à l'instinct s'abandonne!

Il n'est donc pas besoin de maçons qui bâtissent,
Mal abrités, mon toit, ni d'ouvriers qui tissent,
Courbés sur des métiers dans un obscur taudis,
Mes vêtements du pauvre enviés et maudits!

Ah! la douleur de tous, ici comme sur terre,
De ma félicité n'est donc pas tributaire!

En wanneer Stella hem de schoonheid, de kracht, de lenigheid, de gratie van al deze typen heeft doen bewonderen, in wier ideale ontplooiing het leven zijn buigzame en onverdelgbare macht doet triomfeeren, dan zou hij alle kunstenaars willen samenroepen om door beitel en penseel deze volmaakte modellen af te beelden. Maar Stella deelt hem mede dat in deze nieuwe wereld ook het kunstgevoel volkomen bevredigd is, dat elk der groote kunstenaars - wier talent zij in enkele keurig gebouwde versregels treffend omschrijft - het ideaal zijner droomen hier levend aanschouwen mag.

Terwijl Faustus, verloren in de aanschouwing van het betooverend landschap dat zich aan alle zijden voor zijn blikken uitstrekt, de harmonie bewondert die hier tusschen de zinnelijke natuur en het gemoedsleven der menschen bestaat, komt het zacht gekweelde lied der vogelen de stilte verstoren waarin hij ademt. Hij herinnert zich hoe Stella, op aarde, met hem heeft geluisterd naar het gezang van den nachtegaal, hoe haar stem, door de stervende accoorden van het klavier begeleid, hem reeds toen in verrukking bracht. Maar zij heeft hem destijds toegefluisterd: ‘Après la mort, après la mort!’ Want de weelde der muziek, die zon van het zieleleven, is op aarde met te veel smartelijke aandoeningen vermengd. Wel kan de mensch de geuren inademen die uit den beker der toonkunst opstijgen; maar de tooverdrank zelf bevochtigt zijne lippen niet. Doch thans zal Stella, met de oude, geliefde stem, helderder tonen zingen, waarin geen zucht meer trilt. Het hosanna van een hemelsch orgel stijgt op in hare borst, en onder de betoovering dier klanken, wier onuitsprekelijke harmonie geen dichter helaas! in verzen kan teruggeven, verliest Faustus allengs de laatste herinnering aan de smarten van zijn vroeger bestaan. Als een morgennevel, die eerst, in satijnen vlokken verdeeld, nog een wijle

blijft zweven over het dal, om eindelijk, steeds dunner en ijler geworden, in het helder azuur te verdwijnen, zoo wijkt ook uit zijn geest de wolk van het verleden, en ongestoord kan hij de levensvreugde drinken die uit de hemelsche urnen hem toestroomt.

Terwijl hij in die vergetelheid zwelgt, wacht hem eene laatste koring. Stella heeft hare hemelsche gestalte weer aangenomen en in volle schoonheid staat de reine Maagd, het ideaal van zijn verlangen, ‘sa véritable bien-aimée,’ vóor hem. Geen schaduw verduistert dien straal; de lelie is geheel ontloken, en geen aardsche schroom behoeft meer de ziel te weerhouden om in het genot der verheerlijkte zinnen haar eigen zaligheid te zoeken;

> Mais affranchie enfin des pudiques effrois,
> L'âme, vêtuc ici d'une chair éthérée,
> Soeur des lèvres, s'y pose, en paix désaltérée,
> Et goûte une caresse où, né sans déshonneur,
> Le plaisir s'attendrit pour se fondre en bonheur.

Een ‘hymen sublime’ kan Faustus en Stella dit geluk deelachtig doen worden, en, thans volkomen vrij in keuze en wil, zinkt de verheerlijkte bruid in de armen van haren bruidegom neder.

Als een stroom waarin een wolkelooze hemel zich weerkaatst, zoo glijdt het kalme leven der beide gelukkigen voort in eene ongestoorde en steeds zich vernieuwende zaligheid. Maar Faustus, de man, is niet ten volle bevredigd. Weer ontwaakt in hem de oude dorst naar kennis, naar waarheid, ‘le mal de l'inconnu’. Het wereldgeheim pijnigt zijn geest en verdrijft, naast de zacht sluimerende Stella, de slaap van zijne sponde. Hij zou het onbekende willen doorzien. Machteloos in zijne eenzaamheid, roept hij in zijne herinnering het beeld terug van de denkers der oude en der nieuwere tijden; nog schitteren hunne groote namen aan den hemel als ver verwijderde sterren, wier glans de opgaande zon niet heeft verdoofd; en in zijn geest weerklinkt de echo van hetgeen hem vroeger werd onderwezen.

Voor wie Sully Prudhomme kennen was het te verwachten dat hij in zijn gedicht, na de beschrijving van *Les Ivresses*, een zang zou invlechten; *La Pensée*, dat hem de behoefte te machtig zou worden om de stelsels der wijsgeeren, zelfs de ontdekkingen de nieuwste wetenschap, in dichterlijke beelden te omschrijven. Toen Alfred de Musset, in zijn *Espoir en Dieu*, de leerstellingen der oude

denkers als ijdele pogingen ter oplossing van het wereldraadsel verwierp en in een wanhopig smeekgebed zijn heil zocht, sprak hij over denkbeelden die hij ter nauwernood oppervlakkig kende, en somde hij ‘au petit bonheur’ de namen op van al die ‘maîtres de la science.’ Sully Prudhomme heeft de geschiedenis der wijsbegeerte zelf doorvorscht, en de ontdekkingen der natuurwetenschap kent en begrijpt hij volkomen. Toch schijnen - dit doet een volzin uit het voorbericht vermoeden - zijn raadgevende vrienden het niet alle er over eens te zijn geweest of hij wèl deed met dit wijsgeerig en wetenschappelijk fragment in zijn gedicht te laten staan. Doch daar toch enkelen zijne opvatting deelden, weck hij terug voor ‘eene amputatie’ die hem al te pijnlijk zou geweest zijn, en besloot hij de ‘vers philosophiques’, die hij met ingenomenheid had vervaardigd, en waarin ‘une difficulté d'art’ den kunstenaar had aangetrokken, in zijn gedicht te laten staan. Ook de weetgierigheid, zegt hij, behoort, als hartstocht tot het gebied der dichtkunst. Bovendien is er in de ontdekkingen der wetenschap iets zoo overweldigends en ontroerends, dat de dichter, zoo hij tevens denker is, onwillekeurig een poging waagt om hare formules over te brengen in de taal der Muze. Slechts ééne voorwaarde stelt hem hierbij zijne kunst, dat nooit ‘un vers plat’ zijne dichterlijke paraphrase ontsiere.

De gewone lezer, die tot dusverre door de betooverende beschrijving van het nieuwe Paradijs en zijne bewoners was medegesleept, zal allicht weinig sympathie gevoelen voor dit koele intermezzo van wijsgeerige en wetenschappelijke poëzie. Wie niet vreemd is aan de geschiedenis van het denken en vorschen der menschheid, kan niet nalaten de kunstvaardigheid van den dichter te bewonderen; niet alleen omdat het dezen veelal gelukt is de wijsgeerige stelsels saam te dringen binnen de enge grenzen van een rythmisch gebouwd en zorgvuldig gerijmd verzenpaar; maar ook omdat hij inderdaad den poëtischen indruk weet terug te geven die door wijsbegeerte en wetenschap op het gemoed gemaakt wordt. Toch zal zelfs bij dezen lezer de bewondering zich somtijds alleen uiten door een glimlach over de verbazende moeielijkheden die de dichter hier eer heeft opgezocht dan vermeden; ook al moet men erkennen dat zijne kunst ze meestal zegevierend heeft overwonnen. Maar..... men moet de eigenaardigheden van een dichter eerbiedigen. Dat Sully Prudhomme den zang *La Pensée* niet uit

zijn gedicht heeft weggenomen, is slechts een bewijs te meer voor den ernst en de oprechtheid zijner kunst.

Intusschen komt aan Faustus' vragen en vorschen een einde. De weg dien anderen vóor hem hadden bewandeld is uitgeloopen op ‘een ledigen tempel, waarin een zwevend geloof, terwijl het zoekt naar zijn fakkel, met een kruipende rede worstelt.’ En ook zijn eigen arbeid is onvruchtbaar gebleven. Tegenover het eeuwig mysterie heeft hij zijn onmacht erkend. Te goeder ure is hem, terwijl hij als een bleek spooksel met starenden blik eenzaam ronddoolde, de verheerlijkte gestalte van Pascal verschenen, en het woord van dien Meester heeft hem de rust hergeven die hij, Stella vergetend, verloren had. Hem is door dien wijze gezegd, dat het hoogste goed de schat der liefde is, ‘menschelijker dan de waarheid’. Nadat zijn geest, als hoogste openbaring voor den mensch toegankelijk, de éénheid van alle leven erkend heeft, berust hij dan ook zonder morren in zijne onkunde. Alleen in de eindelooze zwerftochten aan Stella's zijde, in hare schoonheid, in hare liefde zoekt Faustus voortaan het geheim zijner zaligheid.

Doch een nieuwe, een heiliger, een geweldiger prikkel komt die idylle van liefde en vergetelheid storen.

De jammerkreten der menschheid, de verwenschingen en weeklachten uit het leed der aarde geboren, zijn als een ‘lamentable océan des douleurs,’ als een huilende wervelwind, van de aarde opgevaren ten hemel, om in de matelooze ruimte een helper, een redder, een wreker te zoeken. Reeds meermalen heeft de dichter, zijne beschrijving van het Paradijs afbrekend; in tusschenzangen, *Voix de la Terre* getiteld, in aangrijpende versregels den lezer dat gejammer doen hooren. Maar, het heeft in den eindeloozen hemel nog geen weerklank gevonden. Langs menige ster is die klagende golfslag heengegleden, doch de gouden wereldbol heeft onder die aanraking niet gesidderd. Steeds hooger is hij gestegen, steeds verder is hij voortgerold, en hij nadert de ster waar Faustus en Stella in stille paradijsvreugde verzonken zijn.

Terwijl de jonge vrouw het bloembed gereed maakt dat hun straks tot rustplaats zal strekken, wordt het oor van Faustus door vreemde geluiden getroffen. Het is niet de zucht van den avondwind; het is niet de vleugelslag van een vogel. Het is een levend geruisch van klagende stemmen, de roepstemmen der lijdende en smachtende menschheid. Hoe trillen ze in het gemoed van

Faustus! Hoe wekken zij daar oude, lang vergeten herinneringen, en met die herinneringen, een mateloos medelijden, een begeerte om te helpen, te redden, te genezen; en, met dat medelijden, wroeging over het bezit eener zaligheid die door geen enkele weldaad is verdiend en veroverd, over een gedachteloos zwelgen in hemelsche liefde, terwijl de prikkel der menschlievendheid vreemd bleef aan zijn gemoed.

Wel keert de stilte om hem heen terug, wanneer het sombere koor van zuchten, de ster die hij bewoont verlatend, zijn hopeloozen tocht door de ruimte vervolgt. Wel antwoordt hij op Stella's roepstem, die tot de rust op het bed van bloemen hem noodigt. Maar de angel blijft in het hart geslagen. En al poogt hij de onrust der geliefde een wijle te verschalken, door te zeggen dat de traan die uit zijn oog op hare hand is gevallen, slechts een traan der ontroering was bij het aanschouwen van den nachtelijken hemel, eindelijk moet hem de vraag van het hart, of niet ook zij uit de taal der aarde het woord s m a r t nog onthouden heeft? Inderdaad, ook Stella heeft dit woord weer in hare ziel vernomen toen Faustus' traan op hare hand viel. Ook zij heeft aan de aarde gedacht, ook zij heeft zich afgevraagd, of die hemelsche bedwelming niet een misdaad was jegens de lijdende menschheid.

Nu wil Faustus aanstonds zich opmaken en heengaan, om aan de aardbewoners althans den troost te brengen van een uitzicht op rechtvaardige vergelding, op leniging der smart, op eene wereld van onvermengd en rein geluk. En wanneer Stella hare armen dan vastsnoert om zijn hals en hem uittart om die keten los te maken of te verbrijzelen, dan is het niet om hem aan het Paradijs te boeien, maar omdat zij vast besloten is naast hem te strijden en te troosten, met hem mede te trekken, zoo het wezen moet tot op den laatsten kruisheuvel.

In een verrukkelijk duo, waar de dramatische kracht zich aan lyrische verheffing huwt, met eene innigheid die bij Sully Prudhomme zeldzaam is, beschrijft de dichter den strijd die hier tusschen teederheid en zelfverloochening gestreden wordt.

En nog voordat de ochtendschemering weer oprijst boven dit Eden, nog voordat de gevaarlijke bekoring van het paradijs is teruggekeerd, nog voordat de bloemen ontwaakt zijn, ‘bij wier ontwaken de deugd zoo vaak insluimert’, heeft de Dood, ‘l'auguste Mort, l'infaillible Passeuse’, hunne leden verstijfd, hunne oogen

gesloten, hunnen adem zachtkens doen stilstaan, en draagt hij ze onder zijn somberen vleugel naar de aarde.

De Dood heeft aan Faustus' wenk gehoorzaamd. De sombere veerman is slechts de slaafsche dienaar der helden, die hun leven veil hebben voor de eer of het heil der menschen. Maar hij wist (wat hij zoo menigmaal heeft geweten, al heeft hij het altijd verzwegen), dat dit offer ijdel zal zijn, dat de edele onderneming een hersenschim verbergt. Immers, sinds lang is de mensch van de aarde verdwenen. Slachtoffer eener steeds meer zich verfijnende beschaving, door zingenot en weelde verzwakt, is hij door zijn eigen overwinning bezweken, en de aarde, van dezen harden meester bevrijd, van het juk der beschaving ontslagen, aan dier en plant in volle vrijheid teruggegeven, schittert in nieuwen weelderigen dos, en erkent geene andere heerschappij dan de macht der schitterende en zegenende zon.

Faustus en Stella barsten uit in tranen wanneer de Dood, die aarzelde hen neder te zetten op aarde, de oorzaak dier aarzeling onthult. Welk een straf voor hunne traagheid! Te laat! Het angstgeschrei is verstomd; geen hulp is meer noodig; het gebeente der menschheid ligt verspreid over de aarde, en de menschenzielen dwalen rond in de ruimte, van ster tot ster, langs den eindeloozen ladder des hemels.

Beide sidderen bij de gedachte aan hunne verantwoordelijkheid. Maar Stella voelt het eerst hare geestkracht terugkeeren. Nu de tocht eenmaal gewaagd is, wil zij in anderen vorm het offer volbrengen. Zij wil boete doen voor het gepleegd verzuim door op de aarde te blijven en er een nieuwe menschheid te stichten. Voorgelicht door de kennis van het hemelsch echtpaar zal die menschheid, in eene nieuwe beschaving, zonder strijd het geluk deelachtig worden. Doch Faustus schudt het hoofd. Hij gelooft niet aan een geluk dat zonder strijd en moeite verkregen wordt; dit loopt uit op onvruchtbare bedwelming en doffe verveling. Eerst dán bestaat geluk, wanneer het wordt teruggevonden of veroverd. De Dood stemt met hem in. De menschheid, zegt deze, zou dit aangeboden geluk toch weigeren, zij zou op nieuw willen lijden. Alleen tot dien prijs kan zij tegenover het dier hare waardigheid handhaven. De aarde was eenmaal een oord van beproeving, en ook voor de nieuwe menschheid zou zij weer een oord van beproeving worden.

‘Ou souffrir, ou déchoir, quelle sévère loi!’ zucht Stella, die nog eenmaal poogt aan die ijzeren wet te ontkomen, althans haar te trotseeren. Zij gevoelt, als eene nieuwe Eva, het vurig verlangen in zich ontwaken om ook op hare beurt eene Moeder der levenden te worden, ‘ange et mère à la fois.’ - ‘Gij zoudt slechts een Abel voortbrengen, voor een nieuwen doodslag geboren,’ antwoordt Faustus somber. De kiem der oude hartstochten is, vreest hij, zelfs in zijn eigen bloed niet gansch verstikt; zij zou worden overgeplant op het nieuwe menschengeslacht. Zelfs het zeker uitzicht op hemelsche vreugde zal den plicht geen macht genoeg geven tegenover de lokkende begeerte. Zelfs de Liefde brengt het geluk in gevaar!

Toch zou hij wellicht bezweken zijn voor Stella's aandrang om het ‘onvoorzichtig martelaarschap’ te aanvaarden, om de vreeselijke kans te wagen. Maar de Dood, ‘la suprême Berceuse’, die zich reeds verbaast dat de Koning van het heelal een paar wezens zoo onvoorzichtig over eene wereld beschikken laat, blijft nog met hen zweven boven de aarde; hij wacht op hooger bevel. En een oogenblik later.... daar wendt hij plotseling en snel den vleugel en voert ijlings, in duizelingwekkende vaart, het grootmoedig echtpaar weg van de aarde, naar des hemels hoogste sferen, waartoe het offer dat zij bereid waren te brengen hun den toegang ontsluit. Zij reppen zich voort langs alle banen van sterren, van zonnestelsels en nevelvlekken, en de vurige archipel van den ether, dien zij pijlsnel doorklieven, lost zich achter hen op in schitterend stof. De sterrebeelden, op eens tot een wereld van ontzaggelijke zonnen vergroot, glijden groetend langs hen henen en verdwijnen als lichtende stippen in de diepte. Eindelijk, in het zenith van den hemel, waar de oudste ster haar betooverend morgenrood doet stralen, waar het volle en eeuwige Paradijs opengaat, zet de Dood zijn kostbaren last neder. Door hunne offervaardigheid tot hemelbewoners gewijd, worden zij hier als overwinnaars begroet, en begroeten op hunne beurt de Schoonheid, de Waarheid, de Gerechtigheid, de Broederliefde, die hen juichend ontvangen. Het tijdperk van gevaar en beproeving is voor goed gesloten. Den rang waardig waarnaar het menschdom streeft, zijn zij teruggekeerd tot den oorsprong der Wereld,

> Hors de la nier cosmique en naufrages féconde,
> Au port d'embarquement, à la source du Monde.

Misschien kan deze vluchtige paraphrase van Sully Prudhomme's laatste gedicht dezen of genen zijner lezers ten leiddraad strekken bij het volgen der gedachten die hier in poëtischen vorm ontwikkeld wordt. Moge zij velen aansporen het bekoorlijke werk zelf ter hand te nemen. Doch men bedenke wel, dat deze dichter niet gelezen, maar herlezen wil worden voordat hij de diepte zijner gedachten, de verhevenheid en zuiverheid zijner beelden, bovenal ook de groote kunstvaardigheid van zijn talent, de beknoptheid en helderheid zijner dichterlijke taal ten volle openbaart. Droomer en denker tevens is deze gunsteling der Muzen. Wat Jules Lemaître zoo terecht van hem getuigd heeft, dat hij het gebied der poëzie zoo ver mogelijk heeft uitgebreid, aan de beide uiteinden dier kunst, ‘du côté du rêve et du côté de la pensée spéculative, empiétant ici sur la musique et là sur la prose’, - wordt door *Le Bonheur* op nieuw en schitterend gestaafd. Evenals van *Le Zénith* mag van dit werk getuigd worden ‘qu'il réunit le plus possible de pensée, de description exacte et de mouvement lyrique’.

Misschien zal Sully Prudhomme ten slotte nog zijn grootsten roem te danken hebben aan zijn kleinere gedichten. Er zijn er die dit beweerd hebben; en ik weet niet in hoeverre *Le Bonheur* hunne meening zal wijzigen. Dit is zeker, dat groote gedichten zelden zoo aanstonds door een schitterend succès bekroond worden. Maar zoo zijne kleinere gedichten zijn naam het langst in eere zullen houden, dan rekene men daartoe ook tallooze fragmenten uit het nieuwe gedicht. Niet alleen die kunststukjes van versbouw waarin, om slechts iets te noemen, het Darwinisme juist, volledig, en toch dichterlijk beschreven wordt (blz. 130) en waaronder de socioloog zelfs de wet van Malthus terug kan vinden, aldus geformuleerd (blz. 49)

> Et dans leurs champs égaux ils rampent à l'étroit,
> Trop nombreux pour les blés trop rares.

Maar bovenal beschrijvingen als die duizelingwekkende vaart door het luchtruim, (blz. 234), waarin de sterrekundige en de dichter samenwerken tot het voortbrengen van een overweldigenden indruk; als de schildering van Stella's schoonheid, eerst van hare aardsche (blz. 12), dan van hare verheerlijkte gestalte (blz. 76); of de lyrische ontboezemingen van Faustus bij het aanschouwen der nieuwe wereld en der herboren menschheid, bij het bewonderen der har-

monie tusschen gemoed en natuur, tusschen de ziel en den zefier, tusschen het hart en den lichtstraal (blz. 63, 64); of die verrukkelijke beschrijving van de macht der geuren (blz. 26), van de werking der muziek (blz. 73) en van de onmacht des dichters om in de taal der woorden, hoe rythmisch ook geschikt, de tonen van een lied te weerkaatsen (blz. 74):

> Si bean que soit un vers par le souffle et le nombre,
> La beauté qu'il décrit n'y laisse que son ombre.

Telkens treft u, naast de schoonheid, de volmaakte juistheid der uitdrukking, de nauwgezetheid der teekening. Of wie hoort niet werkelijk een roerenden zang, door een wegsmeltend accoord begeleid, in deze drie fraaie versregels (blz. 68), waarvan vooral de tweede mij zeer getroffen heeft,

> Ton chant s'évanouit comme nu baiser qui tremble,
> Et sous tes doigts tendus, arrêtés tous ensemble,
> Expira le dernier accord.

En wie zou in zulk eene verzameling van uitgelezen fragmenten de aandoenlijke beschrijving willen missen van volkomen huwelijksgeluk (blz. 160), of de aangrijpende *Voix de la Terre*, die zulke sombere intermezzo's vormen tusschen de zangen waarin de hoogste zaligheid bezongen wordt? En in die zangen zelve, welk een rijkdom van kleuren, welk eene verscheidenheid van teekening, welk een verrassende woordenkeus! Men heeft menigmaal de opmerking gemaakt dat Dante's *Paradiso* daarom eentoniger is dan zijn *Inferno*, omdat smart en boete in allerlei afwisselende vormen zich vertoonen, terwijl de zaligheid, die eigenlijk niet anders is dan de afwezigheid van leed, nagenoeg geen verscheidenheid kent. Te verdienstelijker schijnt mij dus Sully Prudhomme's arbeid, die *Les Ivresses* zoo uitvoerig en met zulk een rijkdom van kleur en schakeering heeft weten te beschrijven, eerst als *Saveurs et Parfums*, dan als *Formes et Couleurs*, eindelijk als *Harmonie et Beauté*. In deze zangen vindt men die poëzie van het rijke moderne leven der zinnen en des geestes, waaraan Busken Huet, bij het éénig bezoek dat hij aan Sully Prudhomme gebracht heeft, dezen dichter aanried voortaan zijne krachten te wijden.

Doch slechts ten halve zou men den zanger van *Le Bonheur* vol-

doen, zoo men hem roemde om de détailteekening van zijn werk. Hij zou u vragen, wat gij denkt van zijne ‘rêverie bienfaisante,’ hoe gij oordeelt over het wijsgeerig probleem van het Geluk, dat hij hier heeft willen behandelen?

Mij dunkt, voor zijne ‘rêverie’ zal ieder hem danken die nog vragend en weenend stilstaat voor het pijnlijk mysterie van den dood, ook al moet hij erkennen dat de ‘pleine assurance,’ die Stella aan de aarde dacht te kunnen brengen, in werkelijkheid, beschouwd als de gave van den dichter aan zijne lezers, niet meer dan eene ‘vague espérance’ heeten mag.

Over het Geluk als wijsgeerig probleem zal zeker Sully Prudhomme zelf gaarne erkennen dat hij in zijn fantastisch verhaal het laatste woord niet gezegd heeft. Intusschen zal déze gedachte waarschijnlijk door ieder onderschreven worden, dat voor den mensch een ‘bonheur sans dignité’ niet bestaan kan, dat daarom leed en strijd onmisbare elementen blijven van elk geluk, ook van het hoogste, dat alleen het offer, de zelfverloochening, den weg opent tot de reinste zaligheid. Deze gedachte, die immers ook een der grondgedachten is van het oude christendom, zal zeker in de moderne wereld blijven voortleven, al ware het alleen in de zangen der edelste dichters.

Aan dat Christendom, en niet minder aan de geschiedenis van den Indischen Boedha, herinnert ook, in Sully's gedicht, het offer dat Faustus en Stella, wanneer de angstkreten der aarde hen uit hunne paradijsvreugde hebben opgeschrikt, ter wille der menschheid bereid zijn te brengen. Doch dan vraagt men zich onwillekeurig af, of de redding die zij kunnen aanbieden, ook indien de stoute onderneming niet doelloos gebleken ware, wel in verhouding staat tot het offer? De Godmensch der christelijke geloofsleer verlaat den troon zijns Vaders om de zondige menschheid te ontrukken aan de eeuwige straffen waarmede een beleedigde godheid haar dreigt. Als de Boedha zijn luister prijs geeft om het Nirvâna te zoeken en het geheim van dit Nirvâna aan de lijdende menschheid te openbaren, dan is het om, door het dooden der hartstochten, haar van de smart te bevrijden; en, door eindelijke vernietiging, haar van de pijnen der rustelooze wedergeboorten te ontheffen. Maar aan het offer van Faustus hecht zich niet zulk een ontzaggelijke weldaad. Hij brengt alleen de openbaring van het bestaan eener vriendelijke ster, waarheen de Dood toch ook zonder die

openbaring de kinderen der aarde, elk op zijn beurt, zal heenvoeren.

Misschien is de gedachte van den dichter eenigszins anders. Misschien is zijne opvatting deze, dat de tocht door het oneindige voor de gestorven menschheid veel zwaarder, veel pijnlijker geworden is, dat zij zelfs gevaar loopt het einddoel niet te bereiken, nu Faustus en Stella niet in tijds hun evangelie aan de aarde hebben kunnen brengen. Enkele uitdrukkingen geven grond voor dit vermoeden, bij voorbeeld deze woorden van Faustus (bl. 226):

> A ces désespérés combien eût pu servir,
> Cumbien leur eût sauvé d'échelons à gravir
> Vers la paix où plus d'un peut-être est loin d'atteindre,
> Le Vrai dont nous laissions l'éclair en nous s'éteindre.

Maar, op andere versregels afgaande, zou men ook eene andere, een eenvoudiger opvatting kunnen huldigen, deze, dat de paradijsbewoners door hunne prediking alleen de hoop der menschheid hadden willen opwekken, in afwachting dat haar lijden zelf in den dood een einde zou nemen. Het ‘trop tard!’ dat Faustus en Stella elkaar angstig toeroepen, als zij bemerken dat de mensch van de aarde is verdwenen, geldt dan niet eene verlossing, eene zaligheid, die thans onherroepelijk voor hem verloren is. Het klinkt alleen - helaas! reeds pijnlijk genoeg - gelijk het ‘te laat!’ waarmede zoo menigmaal aan een sterfbed de troostende vriend begroet wordt, die eerst verschijnt wanneer de stervende, die om hem geroepen heeft, zijn troost voor goed kan ontberen.

Of zou de dichter wellicht meenen, dat de mensch niet van de aarde zou verdwenen zijn, dat hij, door Faustus' prediking met nieuwe geestkracht bezield, zou zijn blijven leven, indien het edele paar hem vroeger ter hulp gesneld ware?

Men mag deze vragen stellen, naar ik meen, omdat de dichter op dit punt zijne gedachte breeder en klaarder had kunnen ontwikkelen. Maar dat die laatste vraag bevestigend zou moeten beantwoord worden, acht ik zeer verre van waarschijnlijk. Neen, een optimist is Sully Prudhomme waarlijk niet; en eerder schijnt de vernietiging der menschheid hem een weldaad dan haar eeuwig voortbestaan binnen de grenzen harer aardsche omgeving. Heeft zelfs een Christus lijden en zonden niet kunnen verbannen, hoe weinig zouden Faustus en Stella hier hebben vermocht!

Er ligt een weemoedig pessimisme op den bodem van elke ziel die droomt van een hemelsch paradijs. Waarom zou men Sully Prudhomme van die sombere levensbeschouwing een verwijt maken? Doch bovenal van hem mag gezegd worden, dat dit pessimisme uit de edelste neigingen van geest en gemoed, uit fijne gevoeligheid en grootsche behoeften is geboren. Het is slechts een aangrijpende vorm van idealisme, de onvermijdelijke donkere schaduw, waardoor het licht zijne aanwezigheid en zijn kracht verraadt. En nu moge niet ieder die door *Le Bonheur* geroerd en bekoord is geworden, bereid zijn om alléen onder de leiding van dezen dichter de sferen van het *Paradiso* te doorkruisen; nu moge niet ieder, met Dante's woord tot Virgilius, hem willen toeroepen: ‘Tu Duca!’ - zeker zullen toch allen samenstemmen in de hulde die in de slotwoorden van dien beroemden versregel ligt opgesloten: ‘Tu Maestro!’

A.G. VAN HAMEL.

Letterkundige Kroniek.

Alphonse Daudet, *Trente ans de Paris. A travers ma vie et mes livres*. Paris, C. Marpon et E. Flammarion. 1888.

Een spoorwegwagon derde klasse bij een scherpe winterkou: een troep zingende, rookende en drinkende matrozen, en, tusschen dezen in, een zestienjarige knaap, tenger van gestalte, rillend in zijn dun zomerjasje, met twee frank op zak, met een leege maag, en een half gevuld oud, versleten en opgelapt koffertje als eenig reisgoed. Een teug uit de flesch, die zijn reisgenooten hem gulhartig aanbieden, is genoeg om den knaap voor een oogenblik te doen vergeten, dat hij in tweemaal vierentwintig uur niets genuttigd heeft. Want hij is vol verwachtingen en vol illusies. De spoortrein toch voert hem naar Parijs, hem, het ondermeestertje uit een of ander afgelegen dorp in Languedoc; naar Parijs, waar hij zijn geluk gaat beproeven in de litteratuur. Nauwelijks is hij dan ook aangekomen, ontvangen door zijn ouderen broeder, een *richard*, die 75 frank per maand verdient als secretaris van een oud heer, die hem zijn gedenkschriften dicteert, nauwelijks heeft een eenvoudig ontbijt zijn rammelenden honger gestild, of hij voelt geen kou en geen vermoeienis meer. Hij raakt onder de bekoring van Parijs, waar alles hem schijnt toe te lachen. Het is of zelfs het sombere, grauwe gebouw van het Odéon hem minzaam groet en of de marmeren koninginnen, welke hij door het hek in den tuin van het Luxembourg te midden van de ontbladerde boomen gewaar wordt, hem gracelijk toeknikken en den vreemdeling welkom heeten....

Dat klinkt als de aanhef van een Parijschen roman; maar het is in werkelijkheid het begin van de zeer gewone en zeer roerende geschiedenis van die honderden jonge mannen, die jaarlijks, zonder geld, zonder vooruitzichten, optrekken naar Parijs als naar het beloofde land, dat hun in ruil voor de enkele reeds geschreven verzen, die zij uit hun dorp of provinciestadje meebrengen, en van de talrijke ongeschreven zangen, die er gonzen in hun brein, roem en fortuin zal schenken.

De zestienjarige knaap, dien wij rillende van honger en kou te Parijs zagen aankomen, is A l p h o n s e D a u d e t, die ons in de zeer onderhoudende hoofdstukken van zijn *Trente ans de Paris* aan de hand leidt en ons een kijkje gunt in zijn leven en in de geschiedenis van zijn boeken.

Daudet had, bij zijne aankomst te Parijs, op dien kouden morgen in den winter van 1856/57, geen vroolijke jeugd achter zich, en de eerste jaren, welke hij in de groote stad zou doorbrengen, op het zolderkamertje in de rue Tournon, zouden jaren zijn vol ontberingen en teleurstellingen.

In de *Histoire du petit Chose* geeft hij ons enkele herinneringen uit deze kinder- en jongelingsjaren. De roerende geschiedenis van den knaap die, in een afgelegen dorpje van de Cevennes, het ambacht van ondermeester moet uitoefenen ten behoeve van een hoop montagnards, die hem in hun patois uitschelden en brutaliseeren, is de geschiedenis van Alphonse Daudet. Maar toch geeft, gelijk hij ons thans mededeelt, dat boek slechts een onvolledig beeld van zijn lijden en strijden.

Men vindt er niets in van de godsdienstige crisis, die hij tusschen zijn tiende en twaalfde jaar doorstond, van zijn in opstand komen tegen het mysterie, waaraan hij gelooven moest en niet gelooven kon, gevolgd door vlagen van terugkeer en wanhoop, waarin het kind, bevende van schaamte, zich in den donkersten hoek van een ledige kerk berouwvol op de knieën wierp. Het zachte, oppassende jongske, dat *l'Histoire du petit Chose* ons te bewonderen geeft, werd tegen zijn dertiende jaar bestormd door een onweerstaanbaren drang om het leven te genieten, om zich te ontrukken aan de droefheid en de ellende, waarin te Lyon het ouderlijk gezin, welks toestand hoe langer hoe benarder werd, dreigde onder te gaan. Dan bruiste het zuidelijk bloed op in zijn aderen; dan zocht zijn te lang bedwongen verbeelding zich baan te breken. Dan

werd de school verzuimd, en bracht hij dagen achtereen door op het water, zijn bootje, zoo goed en zoo kwaad als het ging, besturende tusschen de schepen op de Rhône, met de pijp in den mond, de brandewijnflesch op zak, door zijn roekeloosheid aan duizend gevaren blootgesteld, en vaak een pak slaag oploopend van de schepelingen, die hij door zijn onhandigheid hinderde. Wel verschaften al die vermoeienissen, die slagen, die gevaren, hem tijdelijk een woest genot, wel verruimden zij zijn blik op het leven, maar de jeugd vol kommer en ontbering bleef hem drukken.

Dit gevoegd bij een zwakke gezondheid, waarvoor hij later in Algiers versterking moest zoeken, heeft er zeker toe bijgedragen om aan Daudet's werken dien melancholieken trek, die teederheid, dat innige te geven, welke, zoowel zijn groote romans als vooral zijn meesterlijke kleine verhalen, *Contes du Lundi, Lettres de mon Moulin*, zoo onweerstaanbaar bekoorlijk maakt.

Te Parijs waren het in den aanvang ook moeilijke tijden. Hij was zeer bijziende en dientengevolge linksch en verlegen; iets schuws, een behoefte om alleen te zijn, hield hem aan zijn zolderkamertje gekluisterd. Slechts zelden kwam hij met letterkundigen in aanraking. Maar een enkel woord, als bij toeval met dezen of genen gewisseld, was genoeg om zijn eerzucht te prikkelen, hem tot den arbeid aan te sporen, hem de nachtwaken te doen verlengen en, met het oog op de roemrijke toekomst, welke hij vóór zich meende te zien, zijne armoede te doen vergeten. Een bundeltje gedichten was voltooid en wachtte slechts op een uitgever. Bij Lévy, bij Hachette, bij Jacotet van de Librairie nouvelle werd vergeefs aangeklopt. Eindelijk ontfermde zich een buurman uit de rue Tournon, de uitgever Tardieu, over het boekje, en gaf het onder den aantrekkelijken titel *Les Amoureuses* uit. De verzen trokken de aandacht, er werd in sommige kringen over gesproken en Daudet leerde ze kennen, die ‘premiers regards de la gloire, plus doux que les feux de l'Aurore.’

Daudet was dus dichter, en niet slechts een kamerdichter: zijn verzen waren gedrukt, het bundeltje in rose omslag lag voor de vensters bij de boekverkoopers. Heel Parijs moest hem nu kennen, de menschen moesten zich omdraaien om hem na te zien, hem, den dichter van *Les Amoureuses*! Goede vrienden weten hem een uitnoodiging te bezorgen voor een der zeer gezochte soirées van Augustine Brohan, de beroemde sociétaire van de Comédie fran-

çaise, beroemd om haar talent als soubrette, zoowel als om haar geestige, pikante ‘mots’, die van mond tot mond gingen. Daudet bestelt zijn eersten rok, en doet bedremmeld en linksch zijn intrede in het vroolijk gezelschap van de rue Lord Byron, waar Augustine een elegante villa bewoonde. Al tracht hij zich schuil te houden, de jonge man met de lange zwarte haren trekt de aandacht. Men wachtte een Walachijschen prins - dat moet hij zijn! Daudet is te beschroomd om de lieden uit den droom te helpen, en hij blijft den geheelen avond le prince Valaque. Eindelijk weet hij te ontvluchten. Rammelend van honger - want een bezoek aan het buffet heeft alleen ten gevolge gehad dat hij, in zijn onhandigheid, een zeker aantal glazen heeft gebroken; rillend van kou - want, al is hij in het bezit van een nieuwen rok, een overjas is hij niet rijk - zoekt hij een soort van volksgaarkeuken in den omtrek der Halles op, waar de vorken en lepels met kettinkjes aan de tafel vastzitten, en de Walachijsche prins doet zich te goed aan een dubbele portie koolsoep, ‘odorante comme un jardin et fumante comme un cratère.’

Frankrijk, het land der causerie bij uitnemendheid, is het land der letterkundige salons, die in de 17e en 18e eeuw, en gedeeltelijk nog in de 19e, de beste en fijnste vernuften te zamen brachten, meestal onder het gastvrij dak van eene of andere vrouw van hooge geboorte. Het oudste bekende salon is dat van de schoone en begaafde markiezin de Rambouillet, wier Hôtel, gedurende ongeveer een halve eeuw de verzamelplaats van de beste Fransche schrijvers, grooten invloed uitoefende op den smaak en de taal der eeuw van Lodewijk XIV. Later vernemen wij van het salon van MIle de Scudéry, ‘la nouvelle Sapho, la dixième Muse,’ de schrijfster van de romans in 10 deelen *Le Grand Cyrus* en *Clélie*, uit wier kring de bekende *Carte de Tendre* afkomstig is. Tegelijk met MIle de Scudéry verzamelt Mad. de Sablé, de vriendin van Larochefoucauld, de begaafdste mannen om zich. In de 18e eeuw zijn het de hertogin du Maine, de kleindochter van den grooten Condé, in wier salon op het kasteel te Sceaux *(Les grandes nuits de Sceaux)*, Malezieu en de abt Genest als hofpoëeten dienst deden; verder Mad. de Stael, vroeger femme de chambre van de hertogin, Mme. du Deffand, Mad. Geoffrin, Mad. d'Epinay, de vriendin van Grimm. In onze eeuw kende Frankrijk nog de letterkundige salons van Mad. Récamier en van Mad. de Girardin (Delphine Gay). Maar allengs

namen de politiek, de zaken, het drukke, woelige leven van den nieuweren tijd de uren in beslag die vroeger aan causerie, aan geestig gebabbel, aan het luchtig en vluchtig behandelen der letterkundige vraagstukken van den dag, te dikwijls ook aan letterkundige beuzelarijen en kleingeestige onderlinge vergoding, gewijd waren. De salons sterven uit.

Daudet heeft nog een der laatste Parijsche letterkundige salons gekend, en de beschrijving welke hij er ons van geeft, vormt een der voortreffelijkste hoofdstukken van zijn boek. Hier kon de schrijver al zijn talent van opmerking, van beschrijving, van fijne ironie ten toon spreiden. Men vergeet het niet het salon van de goede Mme Ancelot, in die verlaten rue Saint-Guillaume, waar, in het hartje van Parijs, het gras tusschen de steenen groeit, waar nooit het gerol van een rijtuig de stilte stoort, en waar tusschen de hooge huizen slechts een flauw en koud daglicht binnenvalt. Het is of de doodsche woning met haar steeds gesloten blinden, met de groote deur, die nooit open staat, door den staf van een of anderen toovenaar sedert eeuwen in diepen slaap is gedompeld. Een sombere en holle trap, hooge verdiepingen, breede vensterkozijnen, alles oud en versleten, verschoten en verbleekt. En daar midden in, volkomen passend in die lijst, de zes en zestigjarige Madame Ancelot, geheel in 't wit, gedecolleteerd, rondjes en gerimpeld als een rooskleurig appeltje. De weduwe van Jacques, Arsène, François, Polycarpe Ancelot, een middelmatig tooneelschrijver, lid der Fransche Akademie, verbeeldde zich nog altijd ‘la belle Mme Ancelot’ te zijn, die in 1823 voor haar tooneelstuk *Marie ou les trois époques* werd toegejuicht, en wier portret door Gérard geschilderd, met het haar ‘à l'enfant’, gekleed volgens de mode der Restauratie, met den stereotiepen glimlach op de lippen, een eereplaats in het salon innam. Om haar heen bewegen zich de 82-jarige Viennet, de fabeldichter, de geleerde Patin, en de afgod van het salon, die er bewonderd, vertroeteld en aangebeden wordt: Alfred de Vigny, de dichter uit een vroeger tijdperk, zonderling en verouderd, ‘avec son air d'archange et ses cheveux blancs éplorés, trop longs pour sa petite taille.’ In dien kring moest ook Daudet somtijds zijn verzen laten hooren, maar daarvoor was een krachtiger stem noodig dan waarover de achttienjarige beschikken kon: verscheidene van de habitués toch waren zoo doof als een pot, en al deden zij met hun hand als een hoorn aan het

oor hun best om te verstaan wat er gesproken werd, er drong van al dat fraais maar weinig tot hen door.

Niet ver van de rue Saint-Guillaume was een concurreerend salon, dat van Madame Mélanie Waldor. De twee muzen waren eertijds goede vriendinnen geweest, maar Mélanie had zich van Madame Lancelot afgescheiden: en nu was het tusschen die beiden een strijd op leven en dood. Mélanie Waldor ontving op denzelfden dag als haar concurrent, en wee dengene die tegen elf uur ongemerkt poogde weg te sluipen ten einde nog een oogenblik bij de goede oude Mad. Lancelot door te brengen.

Daudet bezocht nog een ander letterkundig salon, dat van de Poolsche gravin Chodsko, waar, drie verdiepingen hoog, in drie kleine kamertjes die op een binnenplaats uitzagen, slappe thee geschonken werd - ‘vrai thé d'exilé!’

Betreuren moge hij de uren in die kringen met onnoozele of kwaadaardige beuzelarijen doorgebracht, in een atmosfeer van beschimmelde verzen en ranzige kwaadsprekerijtjes, op zangbergen van carton, waar geen stroompje vloeide en geen vogel zong, - zijn menschenkennis zal er zeker niet bij te kort zijn gekomen en de romanschrijver zullen de vogels van diverse pluimage, welke hij in deze zonderlinge streken ontmoette, ongetwijfeld meer dan één trek hebben geleverd voor die kostelijke typen, waarvan zijn romans en vertellingen overvloeien.

Het zijn toch nagenoeg allen tooneelen uit het werkelijk leven, zooals, hij het in de verschillende lagen der maatschappij heeft bijgewoond, welke de stof uitmaken van Daudet's romans. ‘Ik verzin weinig’, zegt hij, wanneer hij, in de geschiedenis van zijn boeken, ons zijn manier van werken verhaalt.

De aangrijpende geschiedenis van *Jack* is, in hoofdzaak, die van zekeren Raoul D., een ongelukkigen sympathieken knaap, dien Daudet omstreeks 1868 gekend heeft. Om het leven in de ijzerfabrieken te kunnen weergeven, bracht de schrijver van *Jack* geruimen tijd in een streek van ijzerwerken door. Later bestudeerde hij het leven van den Parijschen werkman, in de werkplaats, in de kroeg, in het hospitaal.

Gelijk de schilders in hun schetsboek kleine silhouetten, een profiel, een eigenaardige houding, de beweging van een arm, met een enkelen trek aangeven, opdat dit hun diene voor grootere teekeningen of schilderijen, teekent Daudet sedert meer dan dertig jaren in een aantal

notitieboekjes zijn opmerkingen, zijn gedachten op, soms in één enkelen regel, maar voldoende om hem een gebaar, een intonatie, een type, een tooneel te binnen te brengen, welke later uitgewerkt in het groote werk een plaats vinden.

Het prettigst en het wakkerst arbeidt Daudet in het midden zelf, in de atmosfeer, waarin zich zijn personaadjes bewegen. Zoo had hij voor *Fromont jeune et Risler aîné* kamers, gehuurd in een oude woning van de *Marais*. Daar was hij te midden van het arbeidersleven van Parijs, midden in den rook der fabrieken, het geratel der rolwagens. Het aan en uitgaan van de fabriek geschiedde onder zijn oogen. Er was geen inspanning noodig om de kleur, de stemming te vinden. Heel de buurt hielp hem, werkte voor hem. Moest een of andere bijzonderheid wat verder af bestudeerd worden, dan toog Daudet met vrouw en kind op weg om de impressie op te zoeken. Zoo zocht hij in de buurt der vestingwerken de plaats waar Risler zijn zelfmoord zou plegen. Zoo gebruikte hij, om het decor en de impressie te vinden van het diner van Risler en den boekhouder Planus na hun ruïne, zijn diner in een restaurant van het Palais Royal, op het einde van een warmen zomerdag, als de menschen, die gedwongen zijn den zomer in Parijs door te brengen, in loome houding op de matten stoelen gezeten, half droomend luisteren naar de muziek en naar het klateren van de fonteinen.

Maar er kwamen ook oogenblikken, waarin Parijs met zijn afleidingen, zijn diners, zijn premières, de vrienden die u deelgenoot komen maken van hun vreugde en hun lijden, de nieuwsgierigen die u komen bespieden en interviewen, hem te druk werd en in zijn arbeid hinderde. Dan trok hij naar buiten, waar hij ruimte en tijd en vrijheid vond, waar hij alleen kon zijn met zijn gedachte.

Aan die behoefte om zich af te zonderen danken wij de verhalen, uitgegeven onder den titel *Lettres de mon Moulin*. De verlaten molen was gelegen op den weg van Arles naar de steengroeven van Fontvielle, boven op een met pijnboomen begroeiden heuvel. Aan den voet van de hoogte lag een groot wit huis, half kasteel, half hofstede, bewoond door een oude moeder, met haar vier zoons. Daar vond Daudet, wanneer hij het woelig Parijsche leven wilde ontvluchten, zijn kamertje gereed. Hij was er steeds welkom, al kwam hij zonder zijn komst te hebben aangekondigd. De oude

vrouw omhelsde hem en drukte hem zoo hartelijk tegen haar grijs geruiten sjaaltje, alsof hij tot het gezin behoorde. Dan vertelde zij hem van haar jeugd, van 1815, de terugkomst van Napoleon, van den kreet van verlichting van alle moeders bij den val van het Keizerrijk, van de vreugdevuren, van dien knappen officier der Kozakken, in zijn groen pak, met wien zij gedanst had, van haar huwelijk, haar lief en haar leed. 's Avonds in de keuken om het haardvuur luisterde hij naar de sproken en legenden waarmeê Mitifis de wachter, bijgenaamd Pistolet, het gezelschap vermaakte, of naar de verhalen van *lou Roudéirou* (de zwerver), een soort van kaboutermannetje, met zijn woest karakter en zijn onverzoenlijken godsdienstigen en politieken haat.

In de eenzaamheid van zijn molen verzamelde hij al die indrukken en herinneringen om er later die kunstelooze, treffend ware tafereeltjes en verhalen, vol kostelijken humor, uit samen te stellen, die als *Deux auberges, La mule du Pape, La Diligence de Beaucaire* en *Les Vieux* (een meesterstukje!) bekend zijn.

Wat de groote bekoorlijkheid van Daudet's werken uitmaakt, het is noch diepte van karakterteekening, noch breedheid van opvatting, noch ook - bij al zijn kunst van schrijven - zijn stijl; maar veeleer die onnavolgbare kunst waarmede hij zijn oorspronkelijken geest, zijn warm gemoed, zijn menschenkennis weet dienstbaar te maken aan zijn buitengewoon talent als verteller, dat ook *Trente ans de Paris* tot zulk een aantrekkelijk boek maakt.

***Geschiedenis mijner jeugd*, door Hendrik Conscience. Brussel, J. Lebègne & Cie. Leiden, A.W. Sijthoff.**

In heel wat eenvoudiger vorm dan het smaakvol geïllustreerd deeltje van Daudet, wordt het nagelaten werk van C o n s c i e n c e ons aangeboden.

Liefhebbers van parallellen zouden er ons op kunnen wijzen, hoe Conscience en Daudet beiden hun jeugd in bekrompene omstandigheden doorbrachten, als ondermeester hun kost verdienden, en in die betrekking heel wat smaad en vernedering moesten

verduren; hoe beiden, teêr van gestel en eenigszins week van karakter, moeite hebben gehad zich een weg door het leven te banen; - maar heelveel verder zouden zij hun parallel tusschen den Vlaamschen en den Franschen romanschrijver niet kunnen voortzetten.

Het hemelsbreed onderscheid tusschen beider talent springt duidelijk in het oog, wanneer men de herinneringen van Daudet met de *Geschiedenis mijner jeugd* van Conscience vergelijkt. Bij den Vlaamschen schrijver niets van het pittige, geestige, kleurrijke, maar ook niets van het gejaagde, overladene, vaak met taal en taalregels spottende van den zuidelijken Franschman. Conscience voelt geen behoefte om de gebeurtenissen van zijn leven door pikante anecdoten op te smukken, of zelfs maar een poging te wagen ze in een romantisch kleed te hullen. Rustig, ernstig, eerlijk en oprecht, vertelt hij wat hem gedurende zijn eerste jeugd en in zijn jongelingsjaren wedervaren is, en wanneer dit verhaal soms een eenigszins romantischen tint heeft, dan is dit aan de gebeurtenissen zelven, en niet aan den verteller te wijten.

De *Geschiedenis mijner jeugd*, welke Conscience reeds in 1855, op zijn 43ste jaar opstelde, loopt slechts tot 1840, tot twee jaar na de verschijning van het werk, dat hem tot nationaal schrijver stempelde: *De Leeuw van Vlaanderen*.

Conscience heeft met opzet niet verder geschreven.

‘Het verhaal van het tweede gedeelte mijns levens’ - zoo zegt hij - ‘vermengt zich te zeer met de algemeene geschiedenis der Vlaamsche beweging en ik zou gevaar loopen zonder het te willen, mijnen persoon schijnbaar in de plaats te stellen van eene vaderlandsche zaak, welker voortgang de vrucht is van het gezamenlijk streven aller Vlaamsche Letterkundigen en taalminnaars. Daarenboven, de strijd voor het behoud der moedertaal en voor de wedereisching der Vlaamsche volksrechten, heeft mij te midden der algemeene staatsworstelingen gevoerd, en op dien grond heb ik vele pijnlijke vervolgingen moeten onderstaan. Ik zou mij diensvolgens verplicht zien tot mijne rechtvaardiging mij op eigen verdiensten te beroepen en mijne tegenstrevers aan te klagen. Het tegenwoordig boek zal niet door den minsten schijn van wraakzucht worden verduisterd of bevlekt: het is geschreven als een gedenkteeken mijner erkentenis jegens al wie mij in mijn harde levensbaan heeft getroost, geholpen of beschermd; tot zijn opstel heb ik

alle vijandig gevoel neergelegd, de namen mijner vervolgers vergeten en mij niets herinnerd dan de weldaad.'

Die woorden teekenen den beminnelijken, vredelievenden Conscience. Wij hebben ook niet meer noodig dan hij ons in dit boekdeel gaf om te begrijpen hoe hij de Conscience is geworden, dien wij uit zijne talrijke romans en vertellingen hebben leeren waardeeren.

In het zeer zwakke lichaam huisde een voor edele indrukken vatbare, licht in geestdrift ontvlammende, maar uiterst schuchtere en bedeesde geest. Wel werd het lichaam in den strijd om het leven, gedurende den tijd, dien hij als vrijwilliger doorbracht, eenigszins gehard, maar het droomerig, idealistisch gemoed van den jongeling moest vaak tot bloedens toe gewond worden door de ruwe kanten van het soldatenleven.

Een bedeesde, die, bij al de geestdrift, welke hem voor zijn taal en zijn volk vervulde, tot het volvoeren van een krachtige daad, tot het weerstand bieden aan een eenigszins forschen aanval onbekwaam was, zou hij al zijn leven blijven. Dit toonde hij onder anderen toen hij zwichtte voor den aandrang der geestelijkheid en zich door haar liet overhalen om in een tweede uitgaaf van *Het Wonderjaar* de aanvallen tegen de inquisitie te schrappen en te vervangen door uitvallen tegen de Geuzen: een zwakheid, welke sommige zijner landgenooten hem nooit hebben vergeven. 'Het lag in mijn inborst', schrijft hij, 'voor den m e n s c h immer te zwichten, wanneer hij zich, als persoon, dreigend tegenover mij stelde. Het moge onuitlegbaar schijnen, het is echter zoo: tegen vuur, kanons en alle stoffelijke gevaren kon ik staan zonder merkelijken schrik; maar den m e n s c h alleen vreesde ik als een wezen voor hetwelk ik altijd moest wijken.' Dergelijke bekentenissen vinden wij meer dan eens.

Toch, hoe het ruwe krijgsmansleven hem ook vaak tegenstond, met dankbaarheid erkent hij, dat het tot zijne verstandelijke ontwikkeling veel heeft bijgedragen, en dat hem, in den nederigen stand, waarin hij was geboren, te Antwerpen nagenoeg alles zon hebben ontbroken, wat hem noodig was om zich later met kans van slagen op de letterkunde te kunnen toeleggen.

Aan de indrukken welke Conscience als soldaat ontving, zijn wij eenige van de schoonste bladzijden uit zijn talrijke werken verschuldigd. Reeds voor dertig jaren verscheen onder den titel van *De Om-*

wenteling van 1830, het gedeelte van deze levensgeschiedenis, waarin hij zijn diensttijd verhaalt, en daarin komen eenige van de in hun eenvoudige waarheid meest treffende beschrijvingen voor, welke ooit uit zijn pen vloeiden. Wij herinneren slechts aan de ook door Huet in zijn *Land van Rubens* aangehaalde beschrijving van den winternacht op de heide in de sneeuw: de achttien vuren uit mastboomen opgestapeld, wier vonken als een grootsch vuurwerk over het leger dreven, terwijl het gekraak der duizende boomstammen zich vermengde met het geroep der vrijwilligers, met een soldatenlied uit de verte, of het geloei van een rund, dat door de maraudeurs uit zijn stal werd gesleept. Maar bovenal deed Conscience in die dagen de indrukken op, welke hij later in zijn romans uit de Kempen, tot die wat weekelijke, overgevoelige, maar met kunstenaarshand ontworpen tafereeltjes uit *De Loteling, Rikke-tikke-tak* en zoovele anderen zou uitwerken.

Soldaten en boeren zijn in den dagelijkschen omgang niet gewoon, van hun hart een moordkuil te maken; de hoofsche vormen, de manieren waaronder de meer beschaafde, de man van de wereld, zijn gevoel, de drijfveeren zijner handelingen pleegt te bedekken, zijn hnn vreemd. Conscience had dus, zoowel in de kazerne en in het legerkamp als in de verschillende boerengezinnen, bij welke hij ingekwartierd werd, volop gelegenheid menschen te leeren kennen, en hij heeft van die gelegenheid een goed gebruik gemaakt. ‘Ik heb’ - schrijft hij - ‘tusschen de leden van honderde huisgezinnen geleefd als een broeder der zonen; men verborg niets voor mij; ik hoorde de lieden bidden en klagen, juichen en zingen; ik doorgrondde hunne begeerten, deelde in hunne vreugde en leerde hunne gebruiken kennen...’

Merkwaardig is het, den lust tot schrijven langzamerhand in hem te zien ontwaken. Eerst zijn het versjes in het Fransch, gebrekkige navolgingen van de eerste dichtproeven van Lamartine en Hugo, dan Fransche prozastukken, waaraan hij zijn krachten beproeft. Al wat hem omringde toch was Fransch. Wie schreef er Vlaamsch? Wie las er Vlaamsch? In Antwerpen slechts enkelen. Daar was geen ander Vlaamsch schrijver dan Theodoor van Ryswyck, de later zoo beminde volksdichter, die echter nog niets had uitgegeven, en wiens talent enkel in een kleinen kring van vrienden bekend was.

Te opmerkelijker is het daarom wat Conscience schrijft aan zijn

vriend Jan de Laet, wien hij zijn proeven ter beoordeeling placht te zenden, en die dientengevolge op Conscience's letterkundige ontwikkeling een grooten invloed heeft uitgeoefend:

‘Ik had het stukje, dat ik u in het Fransch toezend, eerst in het Vlaamsch opgesteld. Ik vind in onze moedertaal iets waarlijk romantisch, iets naief, iets wild. Indien ik eenmaal het doel bereik, waarnaar ik streef, zal ik mij gansch aan de beoefening der Vlaamsche letterkunde toewijden. Het is een droom die mijne verbeelding wiegelt, en die droom zal niet spoedig vergaan: mijn nationaal gevoel is daar, om dien wil in mij te voeden’.

Toch zou het nog eenigen tijd duren eer hij zich op Vlaamsch schrijven begon toe te leggen. Het eerste wat hem er toe aandreef was de lezing der Nederduitsche vertaling van Guiccardini's bekende Beschrijving der Nederlanden. Het verhaal der beeldstormerij boeide hem zoozeer, dat hij er eerst aanteekeningen van maakte, daarna een schets ontwierp en eindelijk een levendig tafereel opstelde van de dramatische gebeurtenissen, welke zijne verbeelding zich voor de oogen tooverde. En dat alles schreef hij in het Vlaamsch, en, tot zijne eigene verbazing, met het grootste gemak. Het werd Conscience's eerste werk: *Het Wonderjaar*.

Doch nu begon een lange, bange strijd. Zijn vader, een Franschman van geboorte, die onder Napoleon onderhavenmeester te Antwerpen geweest was, een man voor wien een dichter of schrijver een mensch beteekende, die te lui was om te werken, ‘die een valschen wisselbrief op de toekomst trekt, en in een hospitaal sterft voor de wisselbrief vervallen is’, dwarsboomde zijne studiën op allerlei wijs. Hij moest zijn kost winnen en hij wist dat hij als schrijver althans in de eerste jaren geen droog brood zou kunnen verdienen; en toch zeide hem een voorgevoel, dat de weg der letterkunde de weg van zijn roem zijn zoude, en hij droomde zich een toekomst waarin hij, in zijn eigen taal, het volk van zijn lief en leed zou verhalen, het zijn eigen luisterrijk verleden voor de oogen zou tooveren. Die droom is verwezenlijkt, maar ten koste van hoeveel teleurstelling, van hoeveel openlijken bitteren strijd en van hoeveel verborgen lijden!

Voor de Zuid-Nederlanders is Conscience in de eerste plaats de schrijver van *De Leeuw van Vlaanderen*, de man die, ondanks zijn Fransche afkomst, blakende voor de Vlaamsche taal, zijn volk aan het lezen heeft gebracht en het zijn eigen roemvolle geschiedenis

heeft geleerd. In Noord-Nederland zijn het wellicht meer de roerende schetsen uit het Vlaamsche volksleven, als *De Loteling, Baes Gansendonk, Houten Clara*, en hoe zij allen meer heeten mogen, waaraan Conscience zijn populariteit heeft te danken. Maar Zuid- en Noord-Nederlanders beiden zullen met gelijke belangstelling naar deze boeiend geschreven bladzijden grijpen.

Op Bovegem.

I.

Of hij tevreden was!

Dit was hem aan te zien aan de lichtheid van zijn tred, aan de vlugheid zijner bewegingen, aan de uitdrukking van vroolijke wakkerheid, welke uit zijne oogen straalde en over gansch zijn gelaat lag verspreid.

Hij was tevreden, en geen wonder: hij had zijn levensdoel bereikt, onlangs was hem zijn diploma van hofbouwkundige overhandigd, en gisteren was hij tot bijzonderen toeziener van het kasteel van baron Samien de Solingen van Bovegem benoemd; meer dan dat: tot hervormer van deze domeinen, welke door jarenlange afwezigheid des voormaligen eigenaars in een staat van diep verval lagen. De jonge baron, welke de goederen had geërfd, was hem geen onbekende, want aleer hij in de hofbouwschool ging, had hij een paar jaren aan de universiteit van Brussel de rechten gestudeerd. Evenzoo de edelman, beiden hadden van dat vak afgezien, deze omdat zijn aanzienlijk vermogen hem kringen opende, waar zijn geest te veel afleiding van ernstiger bezigheden vond, gene omdat zijne liefde voor natuur en natuurschoon hem machtig, alles overheerschend, van de droge studiën der wetten aftrok.

Zijn naam was Romuul de Somme. Hij was twee en twintig jaar, slank en bruin, onderscheiden van trekken en voorkomen.

Van uit de verte reeds had hij de vier grauwe, zware torens van het leenheerlijk slot uit eene donkere massa boomen zien uitsteken; thans sloeg hij den hoek eener breede, viervoudige beukenlaan in: ginds ontwaarde hij den voorgevel met zijne tallooze vensterramen.

Hij zette zich, dicht bij het ijzeren hek gekomen, een weinig te rusten op den hooger liggenden graszoom, en nam zijn nieuw verblijf en de omgeving in oogenschouw:

Het was niet moeielijk om bevroeden, dat de blik des eigenaars hier sedert eenigen tijd ontbroken had: De vensterluiken, welke van later dan het slot zelf dagteekenden, hingen daar en ginder af; het dak was schaliën kwijt; de voorgevel scheen in jaren niet geverfd, terwijl naderbij dorre stammen langsheen de dreve, uitgewaaid, een grooten, drogen aardklomp aan de afgerukte wortels dragend, met den top tegen de kruin van andere boomen leunden; het ijzeren hek vertoonde bij plaatsen openingen in de regelmatige stavenrei, als een gebit, waar tanden aan ontbreken.

En de tuin! en het park! men hoefde er den voet niet in te zetten om te zien, hoe het er mede gesteld was: onkruid over den grooten weg op het voorplein tierend, wat moest het langs de kleinere of eenzamere paden wezen! De wilde wingerd, die waarschijnlijk eertijds een looverhuisje vormde, had zijne vrijheid benuttigd en slingerde thans reeds donkerrood wordende ranken over een heele groep andere boomgewassen uit, zonder dat het oog nog vermocht zijn uitgangspunt te ontdekken.

‘Eene schande!’ murmelde de jonge man, en als een natuurlijk gevolg op deze onvrijwillige uitroeping, haalde hij twee brieven uit den zak en den omslag, waar zij los in lagen, beide droegen voor opschrift:

‘Aan Ignatius Cocquijt, toeziener op het kasteel van Bovegem.’

De eerste was eene aanbeveling voor den jongen de Somme; hij moest onthaald worden, als een voorname gast met alle zorg en eerbied. De tweede brief behelsde het ontslag van Cocquijt als toeziener, hij was in korte bewoordingen opgemaakt en pronkte juist met geene complimenten over een bevredigend of prijzenswaardig beheer, maar luidde eerder als eene smadelijke ontheffing uit den dienst. Een klein pensioen werd echter als vergoeding, bijna als aalmoes, aangeboden.

Het stond Romuul vrij dezen laatsten brief af te geven, wanneer hij het raadzaam oordeelde, hetzij dadelijk na zijne aankomst, hetzij met eenige dagen uitstel. Beide waren door den jongen baron onderteekend en droegen zijn adellijk wapen

II.

Romuul was het ijzeren hek binnengegaan en tot aan de steenen brug voor den ingang van het slot genaderd. Het stond groot, indrukwekkend en vierkant in het midden van breede wallen. Het scheen onbewoond, ten minste geen spoor van gordijnen was aan de menigvuldige vensterramen zichtbaar, en het magere zwijnegras schoot tusschen de grijsblonde steenen der vijftredige stoep uit. Daar ook bloeiden de onaanzienlijke trosjes der hondsribbe en stond kort maar kloek de goudgele ster der paardenbloem zich in de heete zon te vermeien: verwaarloozing en verval, waarheen zich ook de blik mocht wenden.

Hij zocht de bel, doch er was geene, evenmin een klopper op die zware, met groote spijkers beslagen deur. Fijn, bestoven spinneweefsel bedekte het sleutelgat. Romuul begreep, dat langs daar niet meer werd ingegaan.

Hij steeg de treden der stoep af en zocht een anderen weg. Onder de brug ontwaarde hij eene steenen trap, die naar de gewelven leidde, beneden stond eene deur open. Hij daalde af en bevond zich in eene lange, tamelijk duistere gang, aan welker uiteinde het licht weder helder door eene andere opene deur viel. Half aarzelend trad hij er op toe, en kwam aan den ingang eener lage, ruime plaats: de keuken van het kasteel. Daarvan legde eene buitengewoon groote vierkante kachel getuigenis af, benevens ontelbare roodkoperen puddingvormen van allen aard en maaksel, en even vele blinkend geschuurde braadpannen met lange stelen aan een schab hangend.

Een jong meisje zat nevens een raam, aandachtig en zorgvuldig met eene schaar dorre beziën uit een druiventros te knippen; een heele berg blauwe, bewasemde druiven lag voor haar op de tafel. Romuul zag het water van den vijver, door de onbekleede vensterruiten, bijna zoo hoog liggend als de dorpels, in de namiddagzon kabbelend schitteren.

Het meisje bemerkte hem niet, het hoofd half over hare bezigheid gebogen houdend. Zij had niets boersch in haar uiterlijk: een licht, gebloemd kleed omsloot hare welgevormde gestalte; het donker haar was aanspraakloos, maar toch sierlijk opgebonden; een blos, wellicht door de inspanning van den arbeid verhoogd, lag over hare ronde wangen en hare hand was poezelig en blank.

Romuul voelde zich als het ware misdadig, dat hij haar hier in haar heiligdom bespieden kwam; maar hij was als aan den grond genageld door het vreedzaam huiselijke van dit schouwspel.

Hij kuchte om zijne tegenwoordigheid te melden. Verrast, veelmeer dan verschrikt, zag het meisje op. Beleefd trad zij op hem toe. Zonder de minste verlegenheid, en toch bescheiden, stond zij voor hem, in sprakelooze afwachting, wat of de oorzaak zijner komst mocht wezen. Hij was het, die gansch in tegenstrijdigheid met zijn karakter, in de war geraakte. Hij stamelde eenige woorden van ontschuldiging en vroeg om Ignatius Cocquijt te spreken, tevens in den zak tastend naar zijn brief van aanbeveling.

Zij berichtte hem, dat grootvader zeker in de serren was, maar dadelijk zou terugkomen en bood hem een stoel aan. Nu nam hij waar, hoe zilverig hare stem klonk en wat kalme, zachte uitdrukking op haar gelaat, de zielegoedheid verried.

Zij had den arbeid hervat, en scheen zijne tegenwoordigheid niet meer te bemerken. Het uurwerk tikte hoorbaar. Hij zweeg ook eene wijle; toen vond hij het zonderling en ongemanierd geen enkel woord tot haar te spreken en vroeg, of de druiven dan overvloedig gelukt waren, dat er zoovele op de tafel en in manden nevens haar lagen.

‘Ja,’ zeide zij, ‘ze lukken altoos, maar wij hebben ook verscheidene serren.’

‘Zijn zij even goed, als ze schoon zijn?’ vroeg hij weder om het gesprek vol te houden.

‘Ik weet het niet, maar denk het wel,’ antwoordde zij, ‘ik knip de schimmelige en de slappe, die zuur zijn, uit.

‘Wel hoe,’ lachte hij ditmaal met al zijne teruggekregen onbevangenheid, ‘gij zit in het midden van het ooft en weet niet eens, hoe het smaakt!’

‘De druiven hooren ons niet toe, zij zijn van mijnheer den baron en voor den verkoop,’ berichtte zij hem op gansch natuurlijken toon. ‘Alle weken worden de leverbare trossen naar Brussel naar de markt gevoerd.’

Zij zagen er sappig, bekorend uit. Hij had door de warme zon geloopen; hij had dorst en lust naar de vruchten; graag had hij het dubbel en drievoudige der waarde betaald voor een trosje, maar waagde het niet haar dit voorstel te doen; en zij ging voort met uitknippen, behendig, zonder de vrucht aan te

raken, telkens den tros bij den stengel omhoog houdend, hem ronddraaiend en de langbeenige schaar tusschen de twijgjes stekend. Zij bood hem niet eenmaal aan om eene enkele bes te proeven en at er zelve geene op; maar van tijd tot tijd bracht zij een voor haar staande glas water aan de lippen. Blijkbaar had zij dorst evenals haar onbekende bezoeker.

Indien zij hem voorkomend en gastvrij van de zoete vruchten had aangeboden, ware een gevoel van erkentelijkheid in zijn hart ontstaan; maar nu zij het niet deed, nu zij hem de verzaking oplegde, waarvan zij zelve het voorbeeld gaf, gevoelde hij in eens een diepen eerbied voor dat schoone, jonge meisje: het is soms eene kleinigheid, waarin een karakter zich openbaart. Hij ademde eene atmosfeer van eenvoud en eerlijkheid in, die hem verkwikte. Hij zag rond en nu bemerkte hij, hoe die reinheid der ziel zich in alle stoffelijke voorwerpen weerspiegelde, hoe ongelijk deze keuken aan heel het uiterlijk van het kasteel en van de omgeving was; hoe alles blonk en glom van netheid, hier, waar de vrouwenhand den schepter zwaaide.

Een stap, een lied weerklonk in de gang. De stem was frisch, de wijze vroolijk. Een ander meisje kwam levendig binnen en zweeg plotseling, toen zij den vreemdeling bemerkte. Zij was een paar jaren jonger dan de neergezetene, hoogstens zeventien, grooter, dunner, met een schalkschen glimlach en schitterenden blik. Zij ook had geen landelijk voorkomen.

‘Waar is grootvader?’ vroeg hare zuster.

‘Ik weet het niet,’ antwoordde zij, ‘ik kom uit den tuin.’ Zij hield inderdaad een tuil dahlias in de hand en had er eene van op de borst gestoken.

‘Ik zal even gaan zien,’ sprak de oudste, zich tot den bezoeker wendend, in het vermoeden zeker, dat het lange wachten hem verveelde. ‘Toe, Victorine, laat die bloemen - want de andere was ze begonnen te rangschikken in eene vaas - gij weet, dat er nog zooveel uit te snijden is vóór den avond.’

‘Ja, dadelijk, Lucie,’ antwoordde zij, stelde gehoorzamend hare bloemen in het water zonder orde noch keus en zette zich met de schaar aan het werk der uitknipping.

Lucie had het vertrek verlaten.

III.

‘Ze zijn schoon,’ zeide de bezoeker tot de tweede zuster om iets te zeggen.

‘O ja,’ sprak zij verlegen met hoogen blos, zij moest het te warm hebben, want wijd opende zij het raam en koelte stroomde binnen. Het was het seizoen niet meer, waarop de vogelen zingen, alleen een tortelduifje ronkte zijn overprezen, eentonig gekir in de naaste cederboomen.

‘Wat is het stil te lande,’ merkte hij op, onder den weldoenden indruk dezer alom heerschende rust.

‘O ja,’ zei ze weder. Oogenschijnlijk voelde zij zich niet onbevangen in zijn bijzijn: hare hand trilde zenuwachtig en meer dan éene rijpe, gezonde bes viel met de beschadigde uitgeknipt in het laagrandig, wijd korfje, dat zij op de knieën hield. Het scheen haar te storen in hare bezigheid, dat zijn blik hare bewegingen volgde, en nochtans zoodra hij het oog had afgewend, werd het weder zijns ondanks tot haar getrokken, omdat hij ook voelde, dat zij hem verstolen van terzijde aanzag. Wat mocht aldus hare nieuwsgierigheid in hem opwekken, of haar verschuwd onhandig maken? want heel haar uiterlijk duidde aan, dat, al leefde zij hier door eenzaamheid omgeven, zij daarom geen boschkind was, van allen omgang met menschen beroofd. Zij was beschaafd van toon en gebaren, er lag zelfs iets gekunstelds in gansch haar doen. Nu ook bemerkte hij eene piano in den hoek en eene stellagetje, waarop boeken stonden.

Reeds een paar malen had hij als een kuch uit het naaste vertrek meenen te vernemen, doch daar het jonge meisje er zich niet anders aan scheen te storen, dan dat ze eens, vluchtig verontrust, naar dien kant omzag, deed hij ook, als hoorde hij het niet, totdat eene gebroken vrouwenstem en een ongeduldig geklop met een stoel ditmaal onloochenbaar een sein moest wezen.

IJlings sprong ze dan ook recht en liep in de kamer.

Toen hoorde hij haar zacht, snel, sussend, fluisterend iemand toespreken, doch luid genoeg om hem eenige klanken te doen opvatten:

‘Wacht, grootmoeder, Lucie is om grootvader,... er is iemand... ja dadelijk, wacht...’ waarop een zucht volgde.

Zij kwam dan ook aldra weder en Lucie trad door de gangdeur aan de andere zijde binnen, deze wendde zich tot den vreemdeling:

‘Grootvader zal aanstonds...’ maar in eens onderbrak zij haar kalm gegeven bericht, haar oog was op een open vogelkooitje en op het open venster gevallen; verschrikt, snel als de weerlicht was zij op dit laatste toegeschoten en had zij het dichtgemaakt.

‘Victorine, Victorine!’ verweet zij hare zuster, ‘wat denkt gij toch! Hij is ontsnapt, hebt gij het niet gezien? als hij nu maar niet heengevlogen is! Ach God, wat zal grootmoeder zeggen!’ en zij boog zich en zocht en keek onder de tafel, onder de stove, tusschen de voorwerpen op het schab. Victorine keek en zocht ook en verplaatste de manden; en Romuul was opgestaan; hij giste half de oorzaak dezer opschudding, maar wist niet, wat hij doen moest om behulpzaam te wezen, en werktuigelijk draaide hij zijn stoel rond en keek er onder.

‘Ha, ik heb hem, hij zit hier, achter de piano!’ kreet Lucie verblijd.

Het was een vogeltje, zij had het bemachtigd en liet het dra los in het open kooitje, waarvan zij het deurtje sloot.

‘Och, welke schrik!’ zij drukte de hand op haar hart, het moest dus wel een kostbaar, zeldzaam diertje wezen.

Toch niet, hij zag het aan: het was een goudvink, grijs en bruinrood van pluimen en dik gebekt, het gewoon soort.

‘Is grootmoeder niet wakker geworden, heeft ze niet geroepen?’ vroeg Lucie.

‘Ja,’ berichtte Victorine, ‘ze wil opstaan,’ dit laatste fluisterde zij.

Lucie trad in de kamer:

‘Och mijn kind, mijn braaf kind, help mij,’ hoorde Romuul eene klagende oude vrouwenstem.

‘Ja, grootmoeder, voorzichtig... zie zoo, ja, we zijn er,’ en nu naderde een moeielijke, slepende stap.

Het was grootmoeder, die binnenkwam. Zij was stokoud, zij leunde op den arm harer kleindochter. Zij moest van hooge gestalte zijn geweest, doch was thans zeer gebogen; haar scherp gelaat had zijne evenredigheden behouden; gerimpeld en verbruind, bezat het nog regelmatigheid en uitdrukking. Gansch opgedroogd, zooals ze was, mocht het vreemd heeten, dat de

bedaagde vrouw met zoo loome schreden vooruitkwam en zoo zwaar op hare geleidster van den eenen kant en op haar handkrukje van den anderen leunde.

Romuul was weder opgestaan, eerbiedig boog hij voor dit levend overblijfsel der vorige eeuw, voor die matrone, getuige van zoo menigen maatschappelijken storm, en over wier hoofd ook zoo menige huiselijke levensstorm moest zijn heengegaan....

Victorine had een zetel bijgeschoven en thans zat grootmoeder in den hoek bij een raam aan de tafel. Luid fluisterend, zooals oude lieden doen, in het vermoeden, dat degenen, wie hunne woorden gelden, ze niet hooren, had zij gevraagd:

'Wie is dat?' naar Romuul wijzend.

'Zwijg,' lispte Victorine, beschaamd en met gefronsten wenkbrauwboog der oude vrouw toe; doch vragend zag deze met onverborgen nieuwsgierigheid Lucie aan, welke haar berichtte, dat die heer een bezoeker voor grootvader was, terwijl zij streelend eene hand op den hoekigen schouder legde.

Toen bracht de oudste kleindochter het vogelkooitjen, waar grootmoeder met het oog naar scheen te zoeken en stelde het voor haar op den disch als iets onontbeerlijks. Grootmoeder stak het hoofd dicht bij de traliën; de goudvink fladderde er tegen aan en pikte liefkoozend met zijn dik gekromd bekje in de tanige huid der bejaarde vrouw.

Romuul was bijgekomen: 'Het vogeltje is tam,' merkte hij belangstellend op.

'Ja,' antwoordde grootmoeder, 'en het kan zoo schoon fluiten, het is de kleine, die hem dat heeft geleerd, ik meen het overleden broertje van haar beiden,' voegde zij er ter opheldering bij, met eene beweging van het hoofd de twee meisjes aanduidend.

De jonge man dorst niet antwoorden, uit vrees eene al te gevoelige snaar aan te raken, en de oude vrouw hernam: 'Het is nu sedert Heiligsacramentsdag een jaar dat hij dood is, zulk een begaafde jongen!'

Lucie legde zacht hare hand op den arm van grootmoeder, boog zich en zag haar aan, met een betraand oog, dat tot zwijgen maande en deze wendde zich naar het kooitje:

'Toe, fluit eens,' beval ze hare aandoening verkroppend aan het vogeltje. En het floot, juist als met eene menschenstem het gekend deuntje:

‘Waar kunnen wij nu beter zijn,
Dan bij onz' goede vrienden!’

‘O luider, luider,’ gebood zij met nadruk en het hernam veel levendiger en op hooger toon, hetzelfde lied.

‘Het is merkwaardig!’ zei Romuul.

Maar thans sloeg het vogeltje trillend van verlangen met bei zijne vleugeltjes, en sprong van het eene stokje op het andere; het eischte zijn loon met ongeduld, en grootmoeder haalde het zoo traag - een klontje suiker - uit een verwezen brilkast te voorschijn.

Een grijsaard kwam binnengestrompeld, hij was wat jonger dan grootmoeder, ook gansch gebogen, meest naar den eenen kant toe, zoodat zijne rechterhand veel lager dan de andere naar den grond reikte, als uit gewoonte verstrooide, neerliggende voorwerpen op te rapen en saam te garen. Zijn mond was ingevallen, zijn oog braaf en eene uitdrukking als van ontroerde goedheid lag over zijn gelaat. Zijne dracht was landelijk als die der oude vrouw: Ignatius Cocquijt.

De jonge man verloor al meer en meer zijn zelfvertrouwen. Hij had den brief te voorschijn gehaald, den brief van aanbeveling, want met angst verzekerde hij zich, of toch de andere goed geborgen zat.

Cocquijt had zijn bril opgezet, en las dien haflluid en stotterend, bij elken regel; toen stak hij hartelijk en warm de beide handen naar den vreemdeling uit:

‘Welkom, welkom op Bovegem!’ zei hij, ‘onze gast, een vriend van mijnheer den baron,’ stelde hij hem bewogen aan zijne vrouw en kleindochters voor.

‘Hoe moet ik u noemen?’ waagde hij de vraag.

‘Mijn naam is Romuul,’ zei kortaf de bezoeker.

De meisjes lachten den gast bescheiden toe:

‘Wellekom!’ herhaalde ook grootmoeder en reikte hem de rimpelige vingeren.

Och God! die minzame, vrijmoedige gemeenzaamheid trof Romuul pijnlijk in deze omstandigheden; hij poogde te glimlachen, hij dorst nauw dien trouwhartigen handduw te beantwoorden, hij de indringer, de onheilsbode!....

Hij ijlde weg onder voorwendsel naar zijn reisgoed te gaan omzien, dat hij aan de spoor in bewaring gelaten had.

IV.

Toen Ignatius Cocquijt zijn vader in het ambt van toeziener op het kasteel van Bovegem opvolgde, kwam de toenmalige baron van Solingen er met zijn zoon regelmatig alle jaren een paar zomermaanden overbrengen. Alles werd met het oog op deze komst in orde gebracht. De vensterramen waren geschilderd en het park, de dreve en de tuinen droegen hun feestgewaad. In dien tijd was er overigens nog geen spoor van verval aan den eigendom te bespeuren, en Ignatius en zijne vrouw, die dan nog jong waren, stelden hun hoogmoed in het goed onderhouden van het geheel. Langzamerhand was alles veranderd, na het overlijden van den ouden heer.

De zoon, mijnheer George, een grillig jonkman, ging veel op reis; een zomer of twee achteraan was hij nochtans, getrouw aan de aartsvaderlijke gewoonte, den tol van een verblijf op het kasteel zijner voorouders komen betalen, doch had het tot op een drietal weken ingekort; blijkbaar verveelde hij zich aldaar. Later was hij er met tusschenverloop van jaren enkel voor eenige uren verschenen; in de laatste vijf en twintig jaren volstrekt niet meer. Hij was ongehuwd gebleven. In de eerste zomers zijner bepaalde afwezigheid was echter immer eensklaps bevel gezonden alles voor zijne aankomst bereid te maken en een datum, meest zeer dichtbij, daartoe aangegeven. Ignatius liep alsdan in de war; zulks gebeurde met het begin van den oogst, of wat eerder in den hooitijd, wanneer alle handen buiten tot den veldarbeid in beslag genomen zijn. En toen het hem gelukt was, werklieden te krijgen, die zich met een verhoogd loon vroeger in den morgen en later in den avond dan gewoonlijk in het park en de tuinen afgebeuld hadden, en alles op den gestelden dag gereed was, verscheen de baron niet; de trein, die hem 's morgens benevens de dienstboden, de paarden, de rijtuigen en de koffers moest aanbrengen, stond stil in het station van Bovegem, maar Cocquijt, aldaar wachtend om zijnen heer te verwelkomen en zich nuttig te maken, zag niemand of niets in bestemming voor het kasteel afstijgen of afladen. Er kwam zelfs geen tegenbericht, noch dien avond noch de volgende dagen. Het fijne raaksel, waar geen voet in mocht gesteld worden, voordat de meester het betreden had, werd plat geregend; de met zooveel zorg verpleegde rozen verwelkten ongezien op haren stam;

de meloenen, de vroegverkregen druiven, voor de tafel van den eigenaar bestemd, moesten eindelijk naar de markt gevoerd worden; zoo ook de groenten uit den moestuin. En het onkruid overweldigde weer de gangen; en de struiken en de plantgewassen wierpen, alle evenredigheid verliezend, hare wilde zomerscheuten uit, zonder dat een mes ze besnoeide of eene hand ze inbond.

Dit had aldus jaren achtereen geduurd, zoodat Cocquijt en zijne vrouw geen geloof meer hechtten aan de aankondiging van het bezoek des meesters. Het was ontmoedigend alles immer binnen en buiten te doen kuischen en te versieren in het vooruitzicht, dat het nutteloos zou wezen. Het gaf daarenboven aanleiding tot groote kosten, en Ignatius beefde bij de gedachte aan het overhandigen zijner rekeningen aan den bestuurder-ontvanger der goederen. Deze was een brutaal, oploopend man; hij spaarde den toeziener geene vloeken of verwijten, en kniesde over de kleinste uitgave voor herstellingwerken of welkdanige eischen ook, hetzij hij bevelen dienaangaande van den baron gekregen had, hetzij hij uit eigen beweging handelde.

Ignatius was dan ook zeer schroomvallig geworden: hij bezuinigde zooveel mogelijk het dagloon van wiedster of werkman en arbeidde meer dan hij kon; maar hij waagde het niet het verval te keer te gaan, dat zijne verwoestingen met trage zekerheid uitbreidde.

Hij was er fier op nochtans, dat de kasdruiven, de groenten en de boomgaard, alles in profijt van den baron te koop geveild, zooveel opbrachten en was er gierig mede als een vrek met zijne schatten. Geen appel, geene peer werd op de tafel van zijn gezin gegeten. De kinderen kenden dat, het was hun geleerd aan niets te roeren, enkel wat afviel was hun eigendom. Het geld werd aan den bestuurder-ontvanger afgegeven.

Cocquijt's elders getrouwde zoon en diens vrouw waren snel achtereen jong overleden, en grootvader en grootmoeder hadden de drie kleinen bij zich genomen, Lucie, Victorine en een knaap, die op veertienjarigen leeftijd ook stierf. Het was op het tijdstip der komst van de kinderen, dat Ignatius in de gewelven van het kasteel zijn intrek genomen had; eertijds bewoonde hij een klein bijgebouw; maar de ontvanger-bestuurder, eens bij winterdag aangekomen, had bevonden, dat de kelders vochtig schenen en het wenschelijk ware geweest er soms vuur te maken, en aldus had het huisgezin er zich ge-

vestigd. Men vroeg overigens niet beter: in hun huisje - het zoogenoemd hoveniershuisje - tochtte, en in hun bed regende het.

Bellemie, de poortieres, was na het overlijden van haar man, de eenzaamheid van haar soort van celletje aan den ingang van het groote hek achter het struikgewas opgetimmerd, ontvliedend, evenzoo in een benedenvertrek van het kasteel komen wonen. Zij hield huis alleen, maar maakte deel van de familie uit, en had de kinderen helpen opbrengen. Het was aan haar, dat grootmoeder de sleutels der lijnwaadkasten en der kamers afgegeven had, toen zij niet meer tot boven kon geraken; het was Bellemie, die het slot toonde, als er vreemde bezoekers kwamen; het was in haar kamertje, dat de kaarspan berustte, welke hen in de onderaardsche kerkers huiveringwekkend voorlichtte, en het was ook Bellemie, die de kleinen in slaap zong en bij de eerste lentezonnestralen, met hen aan de hand de schitterend gele ficariaatjes langsheen de warme wegetjes aan de voor wind beschermende haag ging zoeken, en in de Meimaand mulders daaruit schudde. Het was ook zij, die met grootmoeder wedijverde om alles binnen huize te polijsten en rein te houden en den kleinen deze deugden inplantte. Verder strekte het domein der vrouwen zich niet uit.

Langzamerhand gewendde Ignatius zelf zich aan de bouwvalligheid om hem heen. Eertijds had hij er door geleden den glazemaker niet te mogen ontbieden, als de hagel ruiten in de serren verbrijzeld had; den smid niet te durven doen komen, als er iets aan een slot verward was; het houtwerk niet meer te laten beschilderen en diergelijke. Thans kwam alles hem natuurlijk voor, het hinderde hem niet een gat in de serre met eenen stroobus toegestopt te zien; viel er eene schalie af, zoo bleef ze liggen, en het was maar, als de storm beduidende bressen in het dak geslagen had, dat hij zijn grooten hoed opzette, zijn langen jas aandeed en naar Brussel bij den ontvanger-bestuurder zijn nood ging klagen, beschaamd, vernederd, als had hij schuld aan het gebeurde.

De meisjes waren evenals het knaapje in deze omgeving opgegroeid: de voorstelling, die zij zich van een kasteel- en kasteeltuin maakten, stond gelijk met verwaarloozing en verlatenheid; en het zou in haar brein niet opgekomen zijn de stoep van onkruid te reinigen, niet meer dan de bewaker van een

puin op het denkbeeld komt het op te ruimen en te verfraaien, of een fatsoenlijk aanzien bij te zetten.

V.

Nu waren al de goederen bij erfenis op een jongen neef van baron George overgegaan. De voormalige ontvanger-berstuurder had niet gewacht tot hij van het ambt, dat hij zoo zorgeloos en ontrouw had bediend, ontslagen werd, en zelf, ouderdom en vermoeienis voorgevend, zijn dienst opgezegd. De nieuwaangestelde was een nauwgezet, ernstig man, met meer dan gewonen ijver bezield. Overal op de goederen richtte hij hervormingen en verbeteringen in, hij behartigde de belangen van zijn jongen, onervaren meester, en ging met zuinigheid te werk. Onverbiddelijk werden de bestaande misbruiken uitgeroeid; en een vreeselijk tafereel van hetgeen hij bij zijn bezoek op Bovegem had aangetroffen, had hij afgemaald in zijn verslag aan den erfgenaam. Nergens had hij dergelijke wanorde, of schandelijker verwaarloozing bespeurd; eene heele familie leefde er lui en onwerkzaam in het kasteel zelf, buit van alles makend - want in de rekeningen van zijn voorzaat vond hij niets rakende de opbrengst. Hij had er daarenboven nog eene oude vrouw aangetroffen, die er ook haar intrek genomen had - met deze laatste bedoelde hij Bellemie, - en hij had het voorstel gedaan, heel het slot in eens van al deze noodelooze bewoners te zuiveren. En de jonge baron van Solingen, een heethoofd, was in gramschap ontvlamd, en had volmacht daartoe verleend, en de nieuwe ontvanger-bestuurder had een anderen toeziener gezocht en het lukte juist, dat het een bekende, bijna een vroegere vriend van den edelman mocht heeten, met wien hij aan de hoogeschool was geweest.

Ignatius vermoedde niets van dit alles. ‘Ik zal mijne bedieningen gewetensvol waarnemen als vroeger,’ had hij beloofd. Hij had den ontvanger-bestuurder rondgeleid en ongeveinsd, in het besef zijner onschuld en goede trouw, alles getoond, zooals het bestond, alsof het aldus behoorde en niet anders wezen kon, en deze was dermate verrast over al het bouwvallige en verkeerde, dat hij daar, waar zooveel te misprijzen viel, zelfs geene keuze had gedaan om iets te laken, maar sprakeloos vertrokken was in de overtuiging, dat het beheer van het slot en zijne

omgeving aan zoo onbevoegde handen ten spoedigste moest onttrokken worden. Hij had nochtans, met het oog op den gevorderden leeftijd van Cocquijt, het menschlievend voorstel gedaan hem een klein pensioen te verleenen.

De baron had in alles toegestemd. Hij was van plan Bovegem te doen herstellen en het in den zomer te bewonen. Dit gerucht liep zelfs in het dorp, men wist niet, vanwaar het kwam of wie het rondgestrooid had, en er liepen nog andere geruchten: de baron stak in schulden, het was een verkwister, een liefhebber van paarden en groot vertoon, een wildvang, die soms voor maanden uit zijne woon te Parijs verdween, zonder dat iemand kon gissen, waar of hij zijne tent had opgeslagen.

Wat er ook van waar mocht wezen of niet, men wachtte het af in het dorp en Ignatius wachtte met de anderen, onbekommerd, berustend op de reinheid van zijne inzichten en zijn handel; overtuigd, dat de band van dienstbaarheid en bescherming, die sedert geslachten tusschen de adellijke familie Samien van Solingen en de zijne bestond, niet breekbaar was, zoodat het mogelijke van het reeds gebeurde hem niet eenmaal in het hoofd kon komen.

Weinig dan ook bedacht Bellemie het, toen zij zoo bedrijvig rondliep om den vreemden gast eene kamer te bereiden, dat hare dagen hier geteld waren. En het had geen geringe moeite gekost om het nog bruikbare uit verschillige kamers bijeen te brengen, en menig paar lakens had ze moeten uit de kast nemen en openslaan, aleer zij er een vond, dat aan de vouwen geene stofranden, en over het geheel geene al te gele kleur van oudheid droeg. De waschstand, de stoelen, de nachttafel, alles was wel vermolmd en waggelde bij de minste aanraking, maar alles was toch rein en net, al kon men niet met grond beweren, dat het juist volkomen van verduffing vrij was; men moest toch bedenken, dat daar in jaren geen mensch geslapen had: dit overpeinsde Bellemie, terwijl zij met welgevallen haar werk beschouwde, van aan den ingang der kamerdeur.

Bellemie was kloek en gezet, vierkant en kortgekeerd. Haar oud gelaat was nog frisch en haar tamelijk groote, eenigszins openhangende mond getuigde zoo niet van schrander vernuft dan toch van goedheid. Zij droeg nog eene kornette met een donkerblauw lint vastgehouden. Dit stond haar zoo net

en zette haar iets eigenaardigs bij, want deze dracht was gansch uit de mode in de omstreken.

Ja nu was ze voldaan: de fijne porseleinen lampetkan met de zeldzame, kleurige, archaïsche bloemen en vogels er op, was boordevol met frisch water gevuld. Handdoeken, zeep, een kam? neen, niets ontbrak, want wellicht zou die heer dat laatste bij zich niet hebben, een man is zoo zorgeloos! Ja, Bellemie was tevreden: het gebloemd papier was nog vertoonbaar, en de gordijnen en het behangsel, nagenoeg dezelfde teekeningen en kleuren van de wanden weergevend, waren wel wat opgevreten en vergrauwd door de zon en het stof, maar zouden daarom niet minder goed voor klaarte en tocht beschutten. Het ledikant was zeer ouderwetsch, van gesneden eikenhout, aan de vier hoeken rechtopgaande pijlers dragend; ijzeren roeden verbonden ze van boven, en aan deze hingen de schuifgordijnen zonder hemel, aan groote ringen.

Beneden bracht Victorine de eetplaats in orde, zij werkte zenuwachtig, hooggeprikkeld met borstel en stoflap, wreef de stoelen op en wischte den spiegel af. Het waren eerder een soort van withouten, vierkante, kleine zetels met verschoten, geel, langharig fluweel gestoffeerd; ook het tapijt was een oude Gobelin, waar de vaalgele kleur eene groote rol in vervulde. Op het grootste wandpaneel was eene jacht afgebeeld: een verschrikt vluchtend hert op het voorplan door eene bende hijgende honden, met de bloedige tong uit den muil hangend, nagezet.

Daar stond de tafel, de groote tafel in de groote zaal voor één enkelen mensch gedekt; er waren een paar bougiën op den luchter ontstoken en de glazen bonken flikkerden elkaar geheimzinnige verbazing toe over het ongewone van dezen hun tooi. Middelerwijl sisten de pannen in de keuken: Bellemie, haar oud ambt van kokin hernomend hebbend; en Romuul wachtte op zijn avondmaal, wellicht om zich eene houding te geven, in zijn dagboekje snuffelend.

VI.

De aard zijner zending alhier moest hem noodzakelijk van de thans enkel nog voorloopig op het kasteel verblijvende inwoners verwijderd houden, ook had hij zich voorgenomen

zoo weinig omgang mogelijk met hen aan te knoopen; maar nadat de tafel door Bellemie afgediend was, zat hij daar alleen, gansch verlaten in die groote, slechts half verlichte zaal; hij had geene boeken, geen dagblad; het was te vroeg om te gaan slapen; en zijne gedachten, zoo kommerloos, zoo helder, toen hij hier aankwam, waren op de onbehagelijkste wijze overhoop geworpen. Eene andere beschouwing van de menschen en de zaken, die hij heden had leeren kennen, drong zich aan hem op; hij worstelde tegen zijne indrukken, maar voelde, dat zij overweldigend meer en meer de bovenhand verkregen; en als door eene geheime magneetkracht aangetrokken, stond hij eensklaps recht en stapte naar de keuken, vanwaar thans luide stemmen hem verward tegenklonken, om diegenen te gaan vinden, die hij vluchten wou.

Er was bezoek: een oude landbouwer zat in den hoek en rookte uit eene korte pijp met een koperen traliezakjen; een jong dorpsbewoner, fatsoenlijk en bezadigd van voorkomen, rookte ook evenals Ignatius onder het drinken van een glas bier; de meisjes hadden zeker hare namiddagtaak volbracht, zij hielden zich thans in het licht der lamp met een breiwerk onledig. Grootmoeder moest reeds slapen zijn; uit het achterhuis kwam een waschgeklets van schotels en duidde het rukken aan de pomp de werkzaamheid van Bellemie aan.

Romuul vroeg verlof om binnen te komen; Ignatius maakte plaats; Victorine bracht hem een glas en schonk in. Hij voelde zich te huis. Hij bood sigaren aan; de jonge man, dien men Louis noemde, nam er dankbaar eene van, maar de twee oude lieden weigerden, zij hadden liever hunne pijp, zeiden ze.

Te lande onder deze klas van menschen is het niet gebruikelijk, dat de gasten aan elkaar voorgesteld worden; maar Ignatius scheen van natuur gezellig of in eene teedere stemming te zijn:

‘Dit is mijn oudste vriend,’ zei hij, ‘Anselmus Kwakkels,’ en hij klopte hem vertrouwelijk op den schouder.

De boer, langgerekt, beenderig, zeer mager, droeg eene zwarte tipmuts en een zonderling ouderwetsch vest: zulke kleedij had de jonge stedeling nog nergens gezien; hij kon zich schier niet houden van lachen; ook de holle, landelijke toon klonk hem vreemd in het oor, wanneer deze antwoordde:

‘Ah ja, met een woord, wij hebben te zamen gelot, ik was

wijs genoeg om mij er uit, en gij dwaas genoeg om u er in te trekken, gij zijt voor uw lot moeten opgaan.'

Ignatius sprak niet; dit getuigschrift van onverantwoordelijke dwaasheid en de herinnering aan zijn soldatentijd scheen hem juist niet van de aangenaamste te zijn.

'Allo, ik ben hier altoos blijven verkeeren,' hernam Kwakkels, 'van in de dagen, dat de oude baron leefde; jonge heer, ik mag u verzekeren, dat het er hier toen anders uitzag dan nu.'

De oude baron! Ignatius had maar dàt woord alleen opgevangen en het vond weerklank in zijn gemoed:

'Hij is in mijne armen gestorven,' murmelde hij ontroerd, 'hij was niet ziek geweest, of bijna niet, dat was zoo in eens gekomen; zijn zoon was in Brussel; ik stond bij zijn bed, hij hield mijne hand vast en zag mij aan; Ignace, zei hij - want hij sprak mijn naam op zijn heersch uit - Ignace, mijn trouwste dienaar, zeg gij het zachtjens weg aan mijnheer George - dat was zijn ongehuwde zoon - hij voelde, dat het sterven was...' de oude man kon deze woorden bijna niet uitspreken en pinkte een traan af.

'Het is zonderling, dat hij u geen bezet heeft gegeven,' wierp de boer op, weder een wanklank in de harmonie dezer aandoening mengend.

'Hij heeft daartoe den tijd niet gehad en ook dat hoefde niet,' sprak Ignatius verbeterend, 'hij wist wel, dat de familie Cocquijt en de barons van Solingen onafscheidbaar aan elkaar verbonden zijn. Mijn grootvader was hier toeziener bij zijn grootvader, en ik zit hier vast: zijn kleinzoon of achterkleinzoon, of wie van hen ook Bovegem moge erven, zal mij geene armoede laten lijden, of mij te kort doen,' voleindigde hij met zaligen, overtuigden glimlach.

'Och God!' dacht Romuul; hij kreeg als eene steek in het hart; hij zocht om het gesprek te veranderen, doch het was niet noodig, Kwakkels nam die taak op zich:

'Asa,' vroeg hij, zich tot hem wendend, 'is het waar, dat die jonge baron een schuldenmaker en een verkwister, met een woord een losbol is? Gij moet dat weten, de meisjes hebben mij daar straks verteld, dat hij u een brief van aanbeveling heeft medegegeven, allo, dat ge zooveel als zijn vriend zijt.'

'En indien ik zijn vriend ben,' antwoordde Romuul met verlegen glimlach, een rechtstreeksch bescheid ontwijkend, 'zoudt

gij het fraai vinden, dat ik dadelijk kwaad van hem spreek?'

'Zijn reputatie is hier voorop gekomen, het is geene goede,' zei de boer, 'en het gerucht loopt, dat hij achter komt, is daar iets van waar?'

'Misschien wel,' antwoordde de jonge man, die zeer ongaarne aan alle latere schikkingen in betrekking tot Bovegem herinnerd werd.

Gretig zat Victorine hem aan te zien. Lucie ook luisterde.

'O dat ik het nog eens beleven mocht,' zei Cocquijt, de hand op het hart leggend, 'het geluk mijn nieuwen meester te mogen welkom heeten!'

'Nieuwe heeren, nieuwe wetten,' meende Kwakkels, 'beter het hek aan den ouden stijl. Ge zoudt er niet bij winnen, *allez*, het eerste ware hier uit de gewelven en weer in 't hoveniershuisje te moeten.'

'Welnu,' zei Cocquijt, die immer de zaken bij de goede zijde opnam, 'wat ware daaraan gelegen? Ik heb er langer gewoond dan hier, het zou er mij niet vreemd voorkomen, maar het huisje zou moeten hersteld worden.'

'Daarvoor zou *ik* zorgen,' lachte Louis, die nog niet gesproken had.

'Jongen,' dempte Kwakkels zijne hoop, 'heel het kasteel moet hersteld worden, wil het bewoonbaar wezen, en vlei uzelven niet met het vooruitzicht, dat men *u* zou vragen, daar zullen mannen uit Brussel voor ontboden worden.'

Romuul begreep, dat Louis bouwkundige was.

'De nieuwe eigenaar kome Bovegem bewonen of niet,' hernam Ignatius, den loop zijner gedachten volgend, en weder het bewijs leverend, hoe weinig zelfkennis wij allen bezitten, en hoe verblind wij zijn voor het door ons volbrachte, 'immer zal ik als trouwe bewaker hier alles bezorgen en gadeslaan, even goed als eertijds.'

'Hè, goed precies, goed precies!' kon Kwakkels niet nalaten hoofdschuddend te murmelen.

Maar het was tijd, dat hij heen zou gaan. Hij stond op en rekte geeuwend zijne lange armen uit:

'Zooals ik gezegd heb, zal ik hier morgen met de kar van vóor vier uren zijn,' zei hij, omziende naar de fruitmanden, die gedekt in eene rei langsheen den wand stonden, 'zie dat ik niet moet wachten, zult gij op zijn?'

‘Ja,’ zei Bellemie, zij was binnengekomen en zat thans, bescheiden zwijgend, op een stoel dicht aan de deur van het schotelhuis met gekruiste, rustende armen.

Ignatius had een grooten sleutel van het schab genomen, hij moest mede om het ijzeren hek te sluiten:

‘Komt ook,’ bad Louis tot de meisjes, een verteederden blik op Victorine werpend.

En zij gingen allen en ook Romuul.

De nacht was klaar en kalm, geen windje suizelde; hier en daar sjirpte een krekel, verschuwd ophoudend bij het gerucht der naderende stemmen; een geur van heliotroop zweefde in de vochtige lucht en de maan verzilverde het grasplein:

‘Hebt ge geen kou? doe een sjaal om,’ zei Louis, die zelf vluchtig huiverde, tot Victorine.

‘Neen,’ antwoordde zij, als verdrietig en sprong eensklaps van zijne zijde heen en tusschen Romuul en Lucie, deze laatste bij den arm vattend. De jonge bouwkundige stapte zwijgend, achterblijvend, nevens de twee pratende oude lieden voort.

‘O wat schoone nacht, wat schoone nacht!’ kon Romuul niet nalaten uit te roepen.

Aan het ijzeren hek naderde Louis nog eens tot het jongste meisje:

‘Zijt ge boos, wat is er, heb ik iets misdaan?’ vroeg hij.

‘Neen,’ antwoordde Victorine, maar zij wrong hare hand los, die hij ten afscheid drukte.

Ignatius, zijne kleindochters en Romuul, zij kwamen alle vier op éene lijn terug over het breede, kronkelend pad. De maan schitterde op de schaliën en teekende schaduwlijnen en wierp groote massas licht op den voorgevel van het kasteel; alle sporen van verval moesten juist in het duister verborgen zijn, of het oog van Romuul niet scherp genoeg wezen, hij zag enkel het statige van den bouw, en gevoelde al het aangrijpende van dit eeuwenoude park daarachter.

‘Welnu,’ vroeg mild Ignatius, de gedachten van den jongen man samenvattend: ‘is Bovegem niet schoon?’

‘Heerlijk!’ zei Romuul.

‘Begrijpt gij het nu, dat men er gaarn woont, dat men met hart en ziel daaraan is vastgekleefd als men er is geboren?’ zei Cocquijt en hij hield zijne gezellen staan; ‘jonge man, op dat grasplein heb ik gespeeld, als kind met den baron; in die

boomen ben ik geklauterd om vogelnesten te zoeken; in die vijvers heb ik gevischt!' voleindigde hij, ter opheldering van de oorzaak zijner geestdrift voor Bovegem.

Die woorden vonden geen weerklank, ten minste geen luiden; want diep galmden zij in het hart van zijn verdringer en wekten er echos van medelijden en zelfverwijt.

Zwijgend daalden zij onder de steenen brug de trappen af naar de gewelven. Romuul wenschte vaarwel en begaf zich op zijne kamer.

VII.

Maar slapen kon hij niet en beproefde het zelfs niet zich te bed te leggen. Gansch gekleed ging hij voor het geopend venster staan. Van dien kant had men uitzicht op de weiden en kon men tusschen eene opening in de boomen verre verten zien. Een zonderling, geheimnisvol natuurverschijnsel bood zich voor zijne verraste blikken aan: plotseling moest een nevel opgekomen zijn, of de kant naar de dreve toe, hooger liggend, minder dampig wezen, althans zoo even had hij niets bemerkt, maar nu kroop een witte wasem dicht over den grond tusschen alle boomen en struiken heen, men had gezworen eene overstrooming of liever nog een kunstmatig aangelegd meer, want het had niets van het woeste eener wateroverweldiging. De hemel was even helder blauw en de maan schitterde. Dat tooneel trok hem aan, hij kon er de blikken niet van afwenden: Ja Bovegem was schoon! Hij liet zich aan zijne mijmeringen vol poëtisch genot over; maar zij duurden niet lang: de werkelijkheid eischte haar recht en hij begon den toestand te overdenken, den moeielijken toestand voor hem, den hachelijken voor de brave lieden, die hem zoo gastvrij aanvaard hadden, en die hij aan de deur werpen ging!

'Aan de deur werpen, hunne plaats innemen,' dit waren volzinnen, die hij niet uitsprak, maar zij klonken in zijn gemoed, hij wilde ze niet aanhooren; hij stelde zich op een ander standpunt: zijne gedragslijn was hem duidelijk gewezen; hij was tot toeziener benoemd met alle volmacht om te verbeteren, te hervormen. In de Hofbouwschool reeds was het zijn droom geweest een modeltuin, een modelboomgaard, modelserren in te richten, thans mocht, thans kon hij. Zijn contract met den baron was

onderteekend, elk zoekt zijn weg, zijn voordeel in het leven, wat had hij zich te bekreunen in wier plaats hij kwam? Deze menschen, ja zij hadden hem goed onthaald, maar als dienaren van hun heer en meester was dit hun plicht. Zij waren sympathiek, zij waren braaf, zij schenen eerlijk; doch zijn zulke gaven wel voldoende tot het bekleeden van sommige posten? Geen sterveling had kunnen ontkennen, dat het niet in de werkzaamheden der jonge meisjes lag, toezicht over een kasteel en dezes bijhoorigheden te oefenen; en haar grootvader, Cocquijt, had hij er de bekwaamheid toe? Neen, ten minste nu niet meer, nu hij stokoud was. Al geruststellende gedachten, die Romuul met geweld tot zich riep, maar die hij niet in bedwang houden kon, die wegzwierven en andere de ruimte vrij lieten.

Neen, eerlijk gesproken, hij had het niet bedacht, dat deze menschen hier zoo vastgeworteld zouden zitten; met zijn eigen hart had hij niet afgerekend; de hindernissen, die hij in zijne nieuwe loopbaan te gemoet zag, waren van een anderen aard: wellicht zou het oord hem niet bevallen, wellicht zou hij moeite hebben om iemand aan te treffen, met wien hij, op gelijken trap van ontwikkeling staande, te lande gedachten wisselen kon. En dit ook had hij gevonden: Louis. Hij was zelfs bouwkundig, en juist een bouwkundige zou hij behoeven tot het helpen uitvoeren zijner plannen. Wat gaf het hem, dat de meisjes lief en beschaafd waren, dat grootmoeder en Cocquijt met hart en ziel aan Bovegem verkleefd bleken te zijn? Was hij, Romuul, niet eerst en vooral de dienaar van den baron, en had hij iets anders dan diens voordeel te betrachten? Al het overige kon hem niet raken. Daarenboven niets dwong hem den brief van afdanking dadelijk aan Cocquijt te overhandigen....

In deze stemming was hij te bed gegaan; nu zou hij slapen; hij was vermoeid van den dag; hij had behoefte aan rust, te veel gedachten waren in hem opgeruid, hij wilde er geene meer toelaten; maar zij kwamen hem op nieuw verontrusten, nu hij daar lag met wijd geopende oogen naar het donker plafond blikkend. Gestalten zweefden voor hem: grootmoeder met haar vogeltje; Lucie, Victorine, de druiven uitknippend; Cocquijt, zijn kort pijpje rookend, het oud gelaat door een glimlach van teederheid verlicht, als de naam van den baron over iemands lippen kwam; Cocquijt zoo geestdriftig ingenomen met Bovegem, dat paradijs, waaruit hij eerlang moest verjaagd

worden!... en hij, Romuul, was de uitvoerder dezer wreede ballingschap!

Er zijn bezoekers, die wij niet losraken, er zijn gedachten, die wij niet verdrijven kunnen....

VIII.

De jonge man was niet de eenige, die den slaap niet vatten kon op het kasteel: Victorine, reeds in nachtgewaad, had hare kamer verlaten. Deze was maar door de gang van die harer zuster gescheiden en nu zat zij op de sponde van Lucie:

'Heel zeker, heel zeker,' zeide zij, gansch opgewekt.

'Wat brengt u toch op een dergelijk denkbeeld?' sprak hare zuster, ongeloovig.

'Dadelijk heb ik den inval gekregen, men hoeft hem maar aan te zien om overtuigd te wezen, dat dit een voornaam man is, ik herhaal het, niemand anders dan de baron....'

'Maar, Victorine! en wat zou hij hier komen doen?'

'Ja wat? dat weet ik niet,' zei ze nadenkend met de hand aan de kin, 'wellicht om te jagen, wellicht om te zien, hoe het hier toegaat, om het dorp en de menschen te leeren kennen; wellicht om zijne schuldeischers te ontvluchten, want men zegt immers, dat hij er vele heeft.' Dit laatste sprak zij stiller, aarzelend uit, als vreesde zij de achting, die zij aan den beschermer harer familie hoefde te bewijzen, door deze onderstelling te kort te doen.

Lucie lag met de handen over haar hoofd saamgestrengeld en blikte in het onbestemde. Zou het waar zijn? En zou dat de baron wezen van wien men zoo veel buitensporigheden vertelde!

'Ja ziet ge, juist omdat hij den naam heeft van een eigenzinnige, denk ik het,' hield Victorine vol, de overwegingen harer zuster radend.

'Maar deze jonge man ziet er zoo deftig, zoo bescheiden uit, hij toont zich zoo weinig heer en meester hier, hij lijkt volstrekt op geen losbol, neen,' zei Lucie, zij scheen er ongaarne toe gebracht te worden om de zienswijze van Victorine te deelen.

'Nog wat,' sprak deze, 'zijn zakdoek was gevallen in de gang, ik raapte het op, ik keek naar het merk, vluchtig, want

Bellemie kwam juist bij en wat zag ik: R.d.S. stond er op. Raoul de Solingen, er is geen twijfel aan.'

'Hebt gij bemerkt, wat twee groote koffers hij medeheeft?' vroeg Lucie, 'voorzeker duidt dit geen verblijf van enkel eenige dagen aan, dat schijnt mij vreemd, dàt alleen, want anders, zou een edelman op zoo gemeenzamen voet met zijne onderhoorigen omgaan? hij zat hier van dezen avond en rookte zijne sigaar als een eenvoudig dorpsbewoner.'

'En de zonen van den marquis de Vera, gaan die niet naar de estaminet te Daalrode? - dat was eene gemeente dichtbij - spelen zij niet op den biljart of met de bol met al wie ze er ontmoeten? Louis heeft het eergisteren nog verteld.'

Die naam moest eene gedachte bij Lucie opwekken:

'Victorine, waarom waart gij zoo koel jegens hem?' vroeg zij zeer ernstig.

Deze haalde de schouders op en hernam haar geliefkoosd thema:

'Heeft grootvader het niet altoos gezegd en grootmoeder het bevestigd, dat er geen hoogmoed in de Solingen steekt, dat de oude baron bij gelegenheid met den geringsten bedelaar sprak, ik herhaal het u, hij is het.'

'En was het om reden zijner tegenwoordigheid, om de beleefdheid der familie na te volgen, dat gij heden avond weigerdet het woord tot Louis te richten?' vroeg glimlachend Lucie, haar verwijt onder eene aardigheid verbloemend.

'Ja,' antwoordde de jongere luchtig en opgeruimd; zij wenschte goeden nacht en wipte heen, het licht in de hand houdend:

'Hij is het, de baron, maar zeg het aan niemand,' fluisterde zij nog, zich in de deurspleet omkeerend, aleer zij ze toetrok.

Bellemie lag ook nog wakker: hare bespiegelingen waren van stoffelijken aard: Wat zou ze dien vreemden heer morgen voor zijn middagmaal bereiden? Wonder of ze nog die tomatensaus van in den tijd van den baron zou kunnen maken, waar de graaf van Molfem eertijds zoo op verlekkerd was? tweemaal had hij er bij zijn bezoek op Bovegem van genomen, nadat hij reeds bediend was geweest: 'Bij mij wordt ze zoo goed niet bereid,' had hij gezegd; de knecht, die de tafel diende, had het gehoord en aan Bellemie overgebracht. Zoo iets telt in het leven, en Bellemie had het niet vergeten. Ja,

zij was eene goede keukenmeid geweest; nu had ze veel verleerd, dat kon ze aan haar zelve niet ontkennen; maar in den tijd! Als men denkt, dat men haar over veertig jaar op het kasteel van Baloor het dubbel geboden had van hetgeen zij op Bovegem trok! maar, neen, neen, de aangekleefdheid voor de meesters, ziet ge, dat overtrof alles, en had zij niet wel gedaan? Nu in haar ouden dag was zij gelukkig; het ambt van poortieres verzekerde haar een bestaan, och God! en het was niet lastig: 's morgens het hek openstellen of met de bezoekers in de zalen rondgaan en eene fooi inpalmen bij dage, en 's avonds het hek sluiten en dan was het nog Ignatius, die meest dit laatste op zich nam. Het drinkgeld deelden zij gewetensvol. Maar zoo de familie Samien haar eens noodig mocht hebben, dan zou ze toonen, dat Bellemie een dankbaar hart bezat. Voor den nieuwen baron - al was het slechts een kleinneef van den ouden en al kende zij hem niet - zou ze desnoods door een vuur gaan; hij was ook zoo braaf haar hier een onbezorgd leven te vergunnen.... Maar, wat zou ze zijn vriend morgen voorzetten?...

Kon dan niemand rusten dien nacht op Bovegem? Het scheen wel zoo: grootmoeder zat recht in haar bed; hare groote muts met lange plooien, die tot over hare wenkbrauwen viel, gaf haar iets spookachtigs in den weifelenden schijn van het nachtlampje, dat hare schaduw vergroot op den wand teekende. Zij hield de magere, bruine handen gevouwen, op het laken rustend. Zij had gebeden, grootmoeder, voor het welvaren van haar nieuwen meester, voor haar overledene kinderen, voor haar te vroeg gestorven kleinzoontje... en nu dacht zij op vele dingen na: zij had haar verdriet gehad als een ieder, wien eene lange loopbaan is beschoren; maar zij genoot een schoonen ouden dag; zij moest zich om heden of morgen het hoofd niet breken, Onze Lieve Heer vergunde haar en de haren het dagelijksch brood. De jonge erfgenaam bleek even braaf als zijne voorgangers te wezen; dat was zijn vriend, die vreemde heer, die er vernachtte, hoe lang zou hij er wel vertoeven? Zij moest hem toch eens bij gelegenheid het een en ander over den huidigen baron vragen. Zonderling, niet waar? Zij kenden dezen niet. Ignatius hield nog goed stand, ondanks zijne jaren; de meisjes waren vlijtig; Victorine was wat licht, wat praalzuchtig, wat haastig soms met hare tong, of wat traag om haar te

helpen, als ze riep; haar hart was echter goed; en Lucie? O Lucie, dat was een braaf, een allerbraafste kind, zoo door en door verkleefd aan grootmoeder, en o geluk! Lucie zou ze behouden, want Victorine zou trouwen met Louis, ook een degelijken knaap. Ja, Lucie zou bij haar blijven, bij haar en grootvader tot aan hun einde, en zij hief de nog immer saamgestrengelde handen op en bad:

'O Heer, laat ons nog wat te zamen, laat mij en Ignatius nog wat leven, niet lang, dat vraag ik niet, maar nog een klein poosje,.... nog eene poos!' hervatte zij, als berouwde zij het reeds te weinig bedongen te hebben.

En de oude man, waakte hij ook?

O neen, zoodra hij het hoofd, in de wollen muts verborgen, had neergelegd, had hij de oogen geloken. Een glimlach van weltevredenheid speelde om zijn ingevallen mond, en in vertrouwvolle zekerheid voor vandaag en morgen en immer, sliep hij gerust den slaap des rechtvaardigen....

IX.

Des anderdaags morgens wandelde Romuul reeds in het park, voordat iemand der huisgenooten op was, bij uitzondering van Bellemie, die hem zijn ontbijt had bereid. Hij trad in bediening en nam het plan van den Engelschen hof en den moestuin op. Hij zag rond, hij stond in bedenking, hij oriënteerde zich: links ging de zon op, recht voor hem was dus het zuiden, hij had het kasteel achter zich. De voorgevel had geen ander uitzicht dan op een deel van het bosch, dit was klaarblijkelijk een misslag in het aanleggen van het plan geweest, en hij onderzocht, hoe of dit te verhelpen ware; de kerktoren van Bovegem moest daarachter liggen, het zou wenschelijk zijn hier eene opening te maken ter bevrediging van het oog.

Het begon reeds warm te worden, maar het was dampig nog. Overvloedig had het gedauwd. En zonder eerbied voor zijne blinkend gepoetste schoenen, stapte hij met wijde schreden en het zakboekje in de hand over hetgeen eertijds een grasplein moest geweest zijn, maar dat nu door allerlei weelderig onkruid was overdekt.

Hij nam het kasteel in oogenschouw, keerde zich om naar het bosch, berekende de breedte der te maken groote laan, tee-

kende iets aan en vestigde weder den blik op den gevel. Ginds ontwaarde hij aan een bovenraam een frisch gelaat en een paar kijkers, die nieuwsgierig zijn bewegingen gade sloegen; hij herkende eene der meisjes, hij doolde nog in de namen; maar het was de langste, de jongste, degene, die hem het minst sympathiek was. Hij nam den hoed af en groette met dien tragen zwaai, met dien hem eigen oplettenden, eerbiedigen oogopslag en die zelfvertrouwende buiging, welke alle vrouwen voor hem innam, en een onmiskenbaren stempel van onderscheiding op heel zijn wezen stelde.

Het frisch gelaat achter het raam kleurde hoogrood, knikte verward en verzwond oogenblikkelijk.

Het was Romuul onaangenaam aldus bespied te worden. Hij had gehoopt ongezien de eerste groote omtrekken van zijn plan te kunnen op het papier werpen, deswegen had hij zoo vroeg het bed ontvlucht. Nu verliet hij het grasplein, het boekje en het potlood in den zak verbergend, en nam weder de houding eens slenterenden wandelaars aan. Hij was verschuwd als een vogel, die het opbouwen van zijn nestje staakt, wanneer een kind, de omgevende takjes openbuigend, zijn heimelijke bedrijvigheid gadeslaat. Eenigszins wrevelig geworden zelfs, stapte hij het park in, dat tusschen den Engelschen tuin en de bosschen lag zonder scheidspalen of omheiningen. Romuul had zoo gaarn nochtans dien zelfden morgen eene geschikte plaats gezocht voor de aan te leggen orchideeënserren, waar de baron sedert kort een liefhebberij van maakte, en met welker opbrengst hij thans zijne onthavende financiën hoopte in orde te stellen. Juist daarom had hij zich met geen gewonen hovenier tevreden gehouden, maar een man van het vak aangesteld, wiens kundigheid en kennis hij met eene hooge jaarwedde betaalde. Romuul voelde al de verantwoordelijkheid, die op hem rustte: nu was het zomer, de dagen waren nog betrekkelijk lang, er mocht geen tijd verloren gaan, wilde men voor den winter klaar wezen. Al zijne aandoeningen van den vorigen avond waren verzwonden als de nevel, die over de weiden en tusschen de struiken gelegen had, en hadde er nog twijfel bestaan, het nieuwe waarnemen van al het verval, van al het verkeerde, zou zijne aarzeling tot zekerheid doen worden hebben. Ignatius met zijn gezin moest weg, heden nog zou hij den brief overhandigen: aangezien het er toch eenmaal van komen moest, was het beter de zaak zoo spoedig mogelijk te vereffenen.

Donkergroen lag het woud; fijngekante en lichter getinte varenkruiden schoten hier en daar in de schaduw uit; wild slingerde de winde tusschen het slaghout op de klare plaatsen over dooreengevlochten braamranken heen, haar reine witte kelken in de eerste zonnestralen ontluikend om ze weder voor eeuwig dicht te doen, nog lang aleer de avond vallen zou; en op den boord der droogliggende, maar nog drassige grachten, schoot het penningkruid zijne rechte twijgen naar omlaag; tusschen de grootste bladerkens, die naar onder regelmatig verkleinden en schier tot niet krompen, blonk hier en daar een laatbloeiend geel bloemetje, als een schaarsch goudstukje uit; kleine blauwe en roodbruine met zwart gestipte en onder de vlerken verzilverde vlinders vlogen aan den zoom over het bloeiend heidekruid.

Nochtans Romuul, die anders de natuur zoo aanbad, die dadelijk op elke bloem, op ieder insect een wetenschappelijken naam stelde, keek heden naar dit alles niet; hij had maar oogen voor het nuttige en teekende thans met een stuk rood krijt nummers op de boomen, die volgens hem moesten geveld worden; zij waren talrijk. Hij deed het niet in de dreven, daar mochten ze behouden blijven, maar in het bosch zelf, waar ze elkaar op sommige plaatsen letterlijk verdrongen.

Aldus was hij verder en verder gekomen, tot aan een rond punt, waar een achttal lanen op samenloopend, als eene ster vormden. In het midden stond een dikke, eeuwenoude eik met wijd uitgestrekte takken. Aan den stam moest eertijds eene omloopende zitbank zijn geweest, want hier en daar hing nog een stuk der rustieke rugleuning los aan een nagel, en eene plank, wellicht opnieuw bevestigd, kon zitting voor een drietal personen leveren. Romuul zette zich dan ook neder, voor zich tamelijk ver zag hij een zijvleugel van het slot. Achter zich hoorde hij in het naaste houtgewas de zware ademhaling van grazende koeien, en, omkijkend, ontwaarde hij tusschen de takken een kleinen knaap, die ze in 't zeel hield.

In zijne verbeelding zag hij het hersteld kasteel uit de gereinigde grachten oprijzen, in zijne omgeving van bloemperken en zeldzame plantgewassen en effen zodepleinen, en met de verbreede of nieuwe openingen tusschen zijne donkere gordijn van hooge boomen: heerlijk, heerlijk zou het worden onder zijn bestuur! Thans lag het als verdoken, als beschaamd zijn verval voor het oog van vreemden en voorbijgangers verbergend.

Wacht maar, nog eenige maanden en van het dorp, van den steenweg, zou men het kunnen bewonderen! En onwillekeurig wreef de jonge bestuurder de handen, en weer noemde hij zich zelven een geluksvogel, dat het hem vergund was, deze verfraaiingen te ontwerpen en te doen uitvoeren naar willekeur, als gold het zijn eigendom.

Daar verscheen in eens van tusschen de stammen, uit eene dwarslaan, Ignatius, als om hem storend aan de werkelijkheid, aan de te wachten moeielijkheden te herinneren.

X.

De grijsaard kwam langzaam aangestrompeld, hij droeg een ontkleurde, zeer zuivere blauwe linnen broek en vest, onder de ellebogen en op de knieën schier wit gewasschen, en had een geel geworden stroohoed op het hoofd. Naar den grond gebogen, en zonder zich de moeite te geven zijne gestalte in de tusschenruimten op te richten, raapte hij hier en daar met de rechterhand een droog twijgje op, dat hij bij den reeds verzamelden takkenbos voegde, dien hij onder den linkerarm hield. Zijn aanblik leverde een waar beeld van vermolming en zwakke krachtsinspanning, dat Romuul onaangenaam, medelijdend trof, als een verwijt in zich behelzend.

Hij staalde zich tegen dit gevoel: wat kon hij het helpen, dat die man oud en afgesloofd en onbekwaam was om zijn post te bekleeden? Er moest toch iemand zijn, die als plaatsvervanger optrad, en waarom hij niet beter dan een ander! Hij tastte naar den ontslagsbrief: nu was de gelegenheid gunstig, hier zoo gansch afgezonderd in het midden der bosschen. Moed gevat!

En nochtans, Romuul had zich willen inkrimpen, onzichtbaar wezen; hij hield zich stil, roerloos; hij hoopte, dat zijn toekomstig slachtoffer hem niet bemerken, en voorbijgaan zou. Maar - het was zeker op het gerucht der grazende koeien in het slaghout achter hem - althans Ignatius, die reeds een paar stappen verder was, zag om en keek verdwaasd rond; hij bemerkte en herkende zijn jongen gast. Een milde glimlach verscheen op zijn ingevallen mond; zijn oog schoot een straal van blijde verrassing; hij naderde en stak de vrije hand uit.

Wat kon Romuul anders doen dan ze grijpen? Maar zou hij in die zelfde stramme, bevende, zenuwachtig teeder de zijne

omklemmende hand, dien noodlottigen afdankingsbrief leggen? Neen, dat kon hij niet, dat zou hij nimmer over zijn hart krijgen!...

‘Reeds op wandel, mijnheer?’ zei Ignatius.

‘Ja, en gij reeds aan het werk, naar ik merk,’ antwoordde Romuul.

‘Och, ik doe, wat ik kan, ziet ge wel, ik zeg immer in mij zelven: alle baten helpen. Er ligt veel droog hout, waarom zou ik het geld van mijnheer den baron wegwerpen voor kolen, als de serre met rijs in den winter evengoed kan verwarmd worden? doch het bukken begint mij lastig te vallen, men verbetert niet met oud worden,’ en hij glimlachte weder.

Romuul zat in gedachten verslonden. Hij had plaats gemaakt op de rustbank, maar buitenlieden blijven nog al gaarne tegenover hun medespreker rechtstaan. Zoo deed de grijsaard ook. Zijne laatste bemerking gaf Romuul een inval, hij richtte zich uit zijne leunende houding op en begon haastig:

‘Dat begrijp ik, op uwe jaren is men berechtigd te rusten, als men reeds zoolang gearbeid heeft, gij trekt u te veel aan, Ignatius, in uwe plaats zou ik zeggen: elk op zijn beurt, en mijn post aan een jongeren, krachtigeren overlaten. Het is beter aldus,’ dacht hij, ‘door overtuiging en met zachtheid te werk gaande, den ouden man tot verhuizen te overhalen, dan met geweld hem uit te drijven.’

Maar deze schudde het hoofd: ‘Werken is zalig,’ zei hij, ‘daarenboven, toen Adam uit het Aardsch Paradijs werd verjaagd, heeft onze Lieve Heer hem bevolen: Gij zult werken in het zweet uws aanschijns, dat was voor hem eene straf, omdat hij aan luiheid gewoon was; voor velen onder ons is het echter niet zoo, ik zal arbeiden met genot en opgeruimdheid tot mijn laatsten adem.’

Romuul zag vreemd op; maar om ook in den spreukachtigen toon te blijven, zeide hij, ‘Gods gratie is groot, het zal namaals beteren, Ignatius.’

‘Het moet niet beteren, wij zijn hier ook wel, het leven is eene gave van den Heer, jonge man; nu vermoogt gij het wellicht niet te schatten, maar later, als het u ontsnappen gaat, zult gij het weten te waardeeren.’

Welhoe, hij was dus gelukkig, die kromgegroeide, krachtelooze grijsaard, van wien de jonge lieden als van eene akelige, aan vergankelijkheid en verwoesting herinnerende verschijning, het hoofd afwendden! Hij klaagde niet, hem scheen het leven

schoon, als het Romuul scheen, Romuul, die meende, dat geluk en jeugd onafscheidbaar aan elkaar verbonden waren, en het ééne niet zonder het andere kon voortbestaan! Het kwam hem zoo kluchtig voor, dat hij schier zijn lachlust niet bedwingen kon; maar dra daarop werd hij ernstig: die heldere levensbeschouwing reeds op den boord van het graf; die stille tevredenheid met het toebedeelde lot; dat gebrek aan zelfkennis gepaard aan zooveel eerlijke inzichten, dat alles scheen hem geheiligd. Wie zou het wagen dien vrede te verstoren, hem om te werpen door een enkel woord? Toch niet de jongeling, die zwijgend door eene laan terugkeerend, zijne stappen naar degene van den aan zijne zijde gaanden grijsaard trachtte te regelen, en toch immer een paar schreden voorop geraakte. En verre van hem den afdankingsbrief te overhandigen, hield thans eene andere bekommernis hem bezig: of Ignatius wellicht de geteekende boomen bemerken, en vermoeden zou, dat een nieuw gekomene zich rechten op zijn privaat grondgebied dorst aanmatigen.

Zoodra Romuul hem verlaten had, ijlde hij weder naar de warande om de krijtmerken af te wrijven.

XI.

Hij liet eenige dagen verloopen: zij waren niet verloren voor zijn doel. Waarom met overijling te werk gegaan in het ontwerpen der hervormingsplannen? Het gold hier iets blijvends, daarom moest met rijp beleid het beste uitgezocht worden; eens geplaatst kon men de serren niet meer elders stellen, eens de boomen geveld om openingen in de te dichte struikgewassen uit te ruimen, kon het aanleggen van den Engelschen tuin niet gewijzigd worden, zonder dat de gekozen vergezichten enkel ongunstige gapingen in het groen zouden schijnen. Zelfs voor de boomveilingen in het bosch was het nog te vroeg, deze hadden gewoonlijk maar omtrent St. Huibrechtsdag plaats en men was nog verre van November! Romuul was minder bevoegd om over den toestand van het gebouw zelf te oordeelen, maar hij had het dak onderzocht: een blik was voldoende geweest om hem te overtuigen, dat de zware eiken balken en stevige scheerwerken nog onberekenbare jaren den aanval der elementen trotseeren konden. Wat het overige betrof, bij nadere

kennisneming scheen het verval hem eerder oppervlakkig dan grondig te zijn: het waren de muren niet, die door hunne dikte de vensterramen als op het uiteinde van een gangetje stelden, welke verbouwing noodig hadden! buiten het opperste waar de regen door de reten der schaliën tamelijk veel schade had gedaan, waren de zolderingen in het meerendeel der vertrekken vrij goed in stand. Sommige vensterramen bleken vermolmd, maar hij herhaalde het tot zich zelven: het waren de vale buitenmuren, de hier en daar afhangende luiken, de uitgebrokkelde schouwranden, de met riet en groen begroeide vijvers, de vervuilde tuinpaden, de afgestooten staven van het ijzeren hek, de uitgewaaide boomen, die op heel dat kasteel en zijne omgeving zulk een akeligen stempel van bouwvalligheid stelden. Met een goeden architect, met spoed en ijver aan het werk gaande, zouden zoo niet alle kamers, ten minste het grootste deel bewoonbaar kunnen worden, en de baron had immers gezegd, dat hij zelf de inwendige stoffeering besturen en regelen wou.

Intusschen genoot Romuul van zijn verblijf. Bij dag drentelde hij rond, schijnbaar wandelend, maar eigenlijk de plannen opnemend. Verstolen haalde hij zijn boekje uit, en teekende er in, zich achter een struik verschuilend, want hij vreesde het bespiedend oog van Victorine, dat hem den eersten morgen van het grasplein had verjaagd. 's Avonds nam hij zich immer voor alleen te blijven in de eetzaal, waar hij zijn dagblad overliep en zijne correspondentiën las of beantwoordde; maar later, toen hij eene sigaar had opgestoken en voor alle gezelschap niets anders had dan de rookwolkjes, die hij zich vermaakte in balletjes opwaarts te sturen, toen werd zijn wil te zwak. Hij hoorde praten en lachen in de eetzaal en hij zat in het midden van den kring, zonder dat hij wist, hoe hij er was gekomen. Toeschietend werd hem plaats ingeruimd. Louis was er immer, Kwakkels ongeveer driemaal in de week. Er werd tabak gerookt. Maar dat hinderde hem niet, evenmin als het grootmoeder of de meisjes hinderde, die er aan gewoon waren. Er werd van allerlei gesproken, als ware hij niet aanwezig geweest; men achtte hem van de familie.

Alleen Lucie scheen hem met ontzag of eerbiedig wantrouwen te bejegenen. Victorine ook hield hem als het ware vorschend en bevreemd in het oog. Haar lach klonk gemaakter in zijn

bijzijn, dan als hij dien van uit een ander vertrek hoorde; zij nam soms Bellemie de schotels af en diende hem in zijne eenzame kamer aan de tafel; maar zij werd rood en stond bedremmeld en verlegen, toen hij het woord tot haar richtte. Ook scheen het haar te vervelen, wanneer boer Kwakkels met grootvader te openlijk over familieaangelegenheden sprak:

‘Ja, ja, ik heb ze goed gekend van als ze zóó hoog was, uwe moeder’, zei eerstgenoemde tot haar, de hand laag bij den grond houdend, ‘en later ook, och God, de dienstmeid van den dokter immers!’

‘O, de dienstmeid!’, zei Victorine, met verwijt in den blik en de lippen vooruitstekend, ‘het was zijne nicht, niet waar, grootvader?’

Deze knikte. Doch Kwakkels liet zoo gauw zijne prooi niet los: ‘Allo ja, als ge 't zoo neemt, zijne nicht, maar die bij hem diende en huur trok, een zeer braaf meisje overigens; het was niet, omdat er iets op te zeggen viel, dat Naas en gij,’ vervolgde hij, zich tot grootmoeder wendend, ‘tegen haar huwelijk met uw zoon waart.’

De oude vrouw was opgestaan: ‘Lucie’, sprak zij, wellicht om den vrijpostigen boer tot zwijgen te dwingen, ‘Lucie, mijn kind, het zal tijd worden.’

Ze moest naar bed, het was haar uur. De avonden werden reeds zoo lang, dat ze gewoonlijk nog opzat, als Romuul toekwam.

Oudelieden zijn in vele opzichten aan kinderen gelijk en worden ook vaak als kinderen behandeld: het was gebruikelijk, dat grootmoeder in de woonplaats, in haar hoekje, werd ontkleed, wie of er ook mocht wezen. Den eersten avond had zij nochtans op het angstig aandringen van Victorine toegestemd om dit in hare slaapkamer te laten geschieden: het had haar geërgerd en storend op hare nachtrust gewerkt. Den tweeden dag had ze geweigerd; en gesteund door Lucie, die haar gelijk gaf en den wensch van grootmoeder boven alles eerbiedigde, was dit in bijzijn, en achter den rug der mannen geschied.

Het kleed werd opgeheven, bij de mouwen uitgetrokken, grootmoeder neergezeten zijnde. Romuul zag haar rooden baaien lijfrok zijdelings schemeren, Lucie een wit halsdoek over hare schouders vouwen en de eene hand na de andere zacht achterwaarts brengend, in de schouderopening eener licht lilakleurige

jak steken; dan de op den rug bevestigde banden naar voren onder de opgehouden armen in een sierlijken knoop samenstrikken. Dit schouwspel trok hem onweerstaanbaar aan, hij luisterde niet meer naar het onderhoud der mannen, die volstrekt geene aandacht wijdden aan wat in het hoekje voorviel.

De zachtheid, de moederlijke bezorgdheid en kleine oplettendheden van dat meisje troffen hem. Hij was aan zulke aartsvaderlijke gebruiken in de stad voorzeker niet gewend, en zou ze als in 't publiek plaats grijpend bij het hooren vertellen wellicht belachelijk hebben gevonden; hier ontroerde de aanblik hem schier, tot hij in eens eene bewondering als voor een plastisch kunstwerk in hem opwekte.

Lucie had de muts van grootmoeder afgenomen en op een staander in de kast gehangen, en de schoonste witte lokken, zonder een enkel kleurig haartje doorspikkeld, golfden in zware, uithangende krullen tot op de schouders der oude vrouw!

Maar grootmoeder scheen beschaamd, veelmeer dan fier over deze rijke lokkenpracht: ‘Toe dan, toe dan’, zei ze, het hoofd wachtend voorover buigend, terwijl Lucie zich beijverde om een knoop aan de strikken harer nachtmuts los te krijgen, ‘toe dan, steek dat leelijk haar weg, couragie’, en dra was het verborgen langs achter, langs voren, terzijde, met haastige hand onder de plooien gebracht. Over de muts werd een zwart lint gevouwen, en in den nek toegeknoopt; om dit te vergemakkelijken leunde grootmoeder het voorhoofd op de borst van haar kleindochtertje, en Romuul zag, hoe Lucie, die zich onbemerkt waande, dit eens innig aan zich drukte, eer zij het losliet.

Het bleek eene zaak van belang, dat slapen gaan van grootmoeder, dit ondervond Romuul, als de stoet zich in beweging zette, want er behoorde een heele stoet toe: de oude vrouw steunde op den arm van Lucie, moeielijk voortstappend en elk harer bezoekers met eene minzame, knikkende buiging in het voorbijgaan groetend; dan kwam Victorine met den ontstoken blaker in de hand en achter haar Bellemie, die, uit voorzorg voor nachtelijke avonturen met de kat, het vogelkooitje en de altijd nevens haar staande mande met al het dagelijksch gerief, dat het bevatte: zooals zakdoek, schaar, speldenkussen, brilkast en wat grootmoeder niet al mocht noodig hebben, medebracht. Alle vier even statig en langzaam de eene na de andere in de open kamerdeur verdwijnend, het was als eene

koningin, die zich met haar gevolg in hare appartementen terugtrok.

Deze bemerking maakte Romuul inwendig. Ja, zij was eene oude, deftige koningin, die geliefde en liefhebbende grootmoeder: ‘De koningin der ondergewelven van Bovegem,’ dacht hij glimlachend met zijne aangeboren vroolijkheid. Maar... hij moest ze onttroonen, die vorstin, die zoo vast scheen te zitten, het was maar een schopstoel, die troon! Eene huivering overliep hem, hij wachtte niet tot de meisjes terugkwamen, hij wenschte goeden avond aan Ignatius en de overigen, hen verwonderd over dit schielijk afscheid achterlatend, en hij vluchtte op zijne kamer. Had hij maar zijne eigene gewaarwordingen kunnen ontvluchten! Althans hij achtte zich plichtig, dat hij aan deze familievertrouwelijkheid deel dorst nemen, en vormde het besluit er niet meer terug te keeren, wat lust hij er ook toe mocht voelen in het vervolg...

XII.

En hij hield woord: gedurende eenige dagen bleef hij 's avonds alleen in de groote eetzaal, zich stellend, alsof hij veel te schrijven of te cijferen had in zijn boekje, zoodra Bellemie verscheen om de tafel te ontruimen. Hij antwoordde verstrooid ja en neen op hare bemerkingen over weer en wind. Maar als hij alleen was, staarde hij rond in de groote plaats, waarvan de hoeken duister bleven; hij wandelde soms op en neer; zijne stappen galmden door de schier van meubelen ontbloote ruimte; zijne flauwe schaduw teekende zich vergroot op de muren af, stom hem volgend of vooraanzwevend, als om er hem bestendig aan te manen, dat de mensch behoefte aan omgang met zijns gelijken heeft, en mededeelzaamheid in zijne natuur ligt.

En hij verliet de kamer, wrevelig, want door de gangen heen, hoorde hij beneden het gemurmel van Ignatius, de frissche stemmen der meisjes, den groveren toon van Kwakkels en den lach van Louis, die veel onbevangener klonk, dan in zijn bijzijn. Het ergerde hem, dat men zich zoo vermaakte en niemand hem zelfs te vermissen scheen.

Hij wandelde in het park; maar de maan bleef achter; het was er duister en nevelig, en hij strompelde over holten, die

het neerstroomend water bij regentijd gemaakt had; of hij voelde de kilte van het natte onkruid door zijne schoenen, en stiet tegen gevallen takken of aardklompen of steenen aan. Hij moest het opgeven.

Eens was hij tot aan het dorp gegaan, naar de herberg, daar moest gezelschap wezen. Hij had de uithangborden bij klaren dag gezien: ‘In den Prins Cardinaal,’ ‘In den Gouden Appel’ en ‘Het Gemeentehuis.’ Hij trok naar dit laatste. Dat er des Zondags volk kwam, bleek uit de menigvuldige witte, gele, rozekleurige en blauwe plakkaten, over elkander aan de muren hangend: boomverkoopingen, venditiën van meubelen, verkoopingen van hofsteden en zaailanden, met hem onbekende namen van notarissen op. Ook verouderde plakbrieven, want op dit gevorderd jaargetijde hingen, vroeger datums dragend, nog grasveilingen op den eersten rang aangekondigd.

Dit alles zag hij, nadat er licht was aangebracht, hetgeen vrij lang duurde en niet zonder verwarring geschiedde. Het was juist Zaterdag. De vloer was versch geschuurd en vochtig nog, zelfs hier en daar lagen kleine overgebleven plassen.

Het Gemeentehuis, wat hij niet wist, werd door bejaarde, jonge dochters bewoond, zeer godvruchtig en wantrouwend; eene dezer alleen in de zaal, bleef recht bij hem staan, hem bevreemd aankijkend. Zij was ouderwetsch gekleed, met eene pijpjesmuts op en eene zwarte stoffen pelerine aan, mager, met het hoofd over de ingedrongen borst gebogen. Zeer beleefd overigens, zooals het betaamt aan lieden, welke reizende passanten ten dienste moeten staan, van slecht weer en naderenden winter sprekend; de snedige bemerking uitend, dat het alle jaren aldus was; dat wij het alzoo gevonden hadden en alzoo laten zouden; dat men het alle avonden bemerkte, hoe de dagen korter werden, en zij weldra met eenige weken *maar een voorschoot lang meer zouden zijn* - eene vergelijking, die Romuul, in zijne hoedanigheid van stedeling, oningewijd in de spreekwijze en gelijkenissen der dorpelingen, niet goed begreep.

Het geestelijk voedsel, dat hem onder de gedaante van dagbladen aangeboden werd, was van geen rijker noch verhevener gehalte dan het gesprek: het bestond uit een paar kwezelachtige prulbladen van den vorigen Zondag, waarin hij, indien het hem lustte, het onbeduidendste en reeds vergeten nieuws,

dat hij in zijne gazet overgeschreden had, opgewarmd genieten kon. Het scheen hier al te vervelend; hij zat beschaamd, dat hij verkeerd geloopen was; blijkbaar kwam 's avonds geen gezelschap. Hij liet zijn bier staan en ging heen.

‘De Prins Cardinaal’ zag er moderner en grooter uit; er schitterde licht door de luikenreten van het eerste venster. Er was een portaal; maar hij had zich zeker van deur vergist: een belleken klonk ontzettend luid met schralen klank; hij stond in een bakkerswinkel, aan de toonbank; een geur van versch uit den oven gehaald roggebrood kwam hem tegen; wit en zwart brood was er, in reien op de schabben staande.

Een twaalfjarig meisje verscheen op het geklank; zij hield een kind op den arm. Niet zoodra had zij hem echter bemerkt, of zij liep weder heen, in het duister roepend:

‘Moeder, moeder, er is iemand!’

Romuul had willen heengaan, maar ik weet niet wat besef van betamelijkheid hem tegenhield. Dra hoorde hij van op het voorhof, waaruit hem tocht tegenwoei, naderende klompenstappen; het was moeder met opgeschorten rok en opgesloofde mouwen, zichtbaar in den laten Zaterdagschoonmaak gehinderd. Het kleine meisje met het kind op den arm volgde haar en bleef hem in de oogen zien.

Hij kon toch naar geene sigaren vragen in eene bakkerij, en een brood koopen evenmin. Hij stamelde eenige woorden van ‘estaminet’ en ‘vergissing,’ zich belachelijk voelend en wou heen ijlen, toen de vrouw eene gemeenschapsdeur opende, zeggend:

‘Langs hier, mijnheer, als 't u belieft.’

Nu kon hij evenmin terugdeinzen. Hij ging dus binnen; maar in deze zaal was er geen ander licht dan hetgeen van uit den winkel tot daar schemerde. Weer wilde hij weg, belovend bij dag terug te keeren, zich ontschuldigend, dat hij stoornis verwekte.

‘Volstrekt niet,’ werd hem geantwoord en de vrouw duwde hem vooruit. Middelerwijl had het kleine meisje op haar gefluisterd bevel een rookend olielampje aangebracht, en zij zelve een grooten petroleum-quinquet van het schouwboord genomen. Doch nu zij hem ontsteken wou, bleek het, dat de wiek niet afgesneden, het glas bezoedeld en er geen genoegzaam vocht in was. Zij zocht eene schaar en knipte de wiek af, het ver-

koold stuk op Gods genade met eene breede beweging in de ruimte gooiend, waarna het kleine meisje met onbehendige hand den bek losgedraaid, en niet zonder wat olie te storten, de lamp opgevuld had, terwijl het kind, dat in de keuken gewis in zijne wieg gelegd was, een erbarmelijk geschreeuw liet hooren. Thans kuischte de vrouw haastig het glas aan haar nat voorschoot af. Alles was in orde en Romuul zat ‘op staminet.’

Hij had een glas bier besteld, maar kreeg het niet; moeder en dochter waren verdwenen. Hij hoorde eindelijk een zwaren mansstap ook met klompen de trappen afdalen en een verdoofd geklop en gekleun onder den vloer. Toen kwam het kleine meisje weder met het om geduld verzoekend bericht, dat er schimmel op het bier lag en vader bezig was met het ontsteken eener nieuwe ton.

En daar Romuul protesteerde tegen zooveel last, zei het kind, dat de ton toch den Zondag moest begonnen worden en het maar zooveel eerder was.

‘Komt er geen volk 's avonds?’ vroeg hij.

‘Altemets,’ zei de kleine, ‘den Donderdag,’ voegde zij er bij eerder, naar 't hem scheen, uit praalzucht dan waarheidszin.

Eene mannenstem riep op haar, zij haastte zich binnen en keerde dra terug met eene schuimende pint, terwijl verwijderende klompenstappen en het toeslaan der achterdeur schenen aan te duiden, dat vader weer naar zijn oven was; en het wegblijven der vrouw bewees dat zij het nog immer schreiend wichtje poogde te sussen.

Romuul haalde een klein zilverstuk te voorschijn, wat het meisje opnieuw in verlegenheid bracht; zij zou bij moeder gaan om te doen wisselen, zei ze; maar:

‘Gij moogt het overschot voor u houden,’ sprak hij, uit vrees voor nieuwe moeielijkheden en langer oponthoud; en weg was hij, want hij had eindelijk de straatdeur ontdekt.

Bovegem is maar een klein dorp, althans er staan slechts eenige huizen op de plaats, welke door ééne enkele lantaarn als een glimworm verlicht wordt. Hij kon niet zien, waar ‘De Gouden Appel’ was, maar wist het wel. Hij had echter geen lust om nogmaals eene kans te wagen: hij begreep, dat de herbergen van het dorp hem geene uitspanning opleveren

konden, en hij zijne avondvreugd elders zoeken moest. Het was pikdonker, met moeite vond hij zijn weg.

Aan het ijzeren hek kwam Kwakkels vergezeld van Louis hem met eene lantaarn tegen, terwijl Ignatius het slot reeds krijschend toedraaide. Een geluk, waarlijk! Vijf minuten later had hij het gesloten gevonden, de huisgenooten hem te bed wanend; en hij huiverde bij de gedachte aan al de verwikkelingen, die er moesten verbonden zijn om in het dorp logies te vinden!...

XIII.

Reeds een paar malen had Romuul de Somme van den ontvanger-bestuurder een dringend schrijven gekregen, dat hij de zaak bespoedigen moest. Dit had hem in verlegenheid gebracht; hij aarzelde, hij wachtte nog immer een gunstiger oogenblik af. Thans kwam een brief van den baron zelven en deze was niet geschikt om hem gerust te stellen; hij luidde eerder vertrouwd dan gebiedend, er was spraak van een huwelijk, eene rijke erfgename, die daarenboven een oud-adellijken naam droeg. Het zou vermoedelijk in Maart plaats hebben, en na eene reis van een tweetal maanden, zou het jonge paar zijne luisterrijke intrede in Bovegem doen. Hij stelde er hoogen prijs op zijne bruid in geene bouwvallige barak te brengen, maar had zijn eerste plan gewijzigd: hij zag af van eene moderniseering en gedeeltelijke vernieuwing van het kasteel: integendeel, het moest zijn middeleeuwsch karakter, zooveel mogelijk ongeschonden, behouden; maar de herstellingswerken hoefden ras van de hand te gaan, slecht weer, vorst en wat niet al onvoorziene hinderpalen konden in den weg komen. Bovegem moest gezuiverd worden van zijne met riet begroeide grachten, van zijne door ruig bedekte muren, maar vooral van zijne levende bloedzuigers, zoo luidde het einde van den brief.

Romuul stond er mede in de hand, met een voet op de haardstede, waarin eene houtvlam laaide. Het was een regenachtige Octoberdag, maar tusschen twee donkere wolken heen schoot een zonnestraal door de ramen.

Hij draaide het blad een paar malen en bleef er op staren, nadat hij het gelezen had, om zich eene houding te geven. Victorine, die hem steeds met voorkomendheden overlaadde,

was bezig op het eiken buffet een tuil late rozen in eene groote vaas te schikken. Met keurige hand stelde zij gele en roodgekleurde herfsttakjes tusschen de nog frissche bloemen en hier en daar een drogen halm pluimgras, wat als een floers er over zweefde. Zij draalde met haar arbeid; hij sprak haar niet aan om zijn voornemen van afgetrokkenheid trouw te blijven; maar hij voelde toch, dat hij haar een compliment verschuldigd was. Wat kon hij haar zeggen, nu hij een vernieuwd vonnis van ballingschap voor haar en de haren in de hand hield?

Zij zelve scheen het drukkende van dit stilzwijgen te beseffen, en terwijl hij schrijfpapier aanbracht, eene pen opnam en onderzocht, en zijn inktpot opende, als gold het een haastig antwoord, begon zij binnensmonds een deuntje te neuriën, dat eerder in zijn verstrooide weifelingen eene bekommernis van den geest, dan eene musikale behoefte verried, en vertrok, met een laatsten weemoedigen blik haar versmaden tuil monsterend.

Nadat zij schier geruischloos de deur achter zich gesloten had, ging Romuul aan een venster staan:

Een regenstroom viel weder uit de grauwe lucht, als een nevel tusschen hem en de gele boomen van het park verspreidend; wild wuifden de lange, door een vroegeren stormwind losgemaakte ranken des klimops van uit een hoogen acacia, die alleen in het grasplein stond; het dorre riet boog onder het geweld van het hemelwater tot dicht bij de oppervlakte van den vijver, dien het overweldigd had. Cocquijt kwam met zoo ras mogelijke schreden over de zode, druipend nat, met een verzameld bundeltje rijshout onder den arm, zich naar de trap onder de brug spoedend, en treurnis legerde zich over het gemoed van Romuul: ‘Bloedzuigers!’ murmelde hij, het laatste woord uit den brief van den baron herhalend.

Zij moesten weg; er bleef hun geene keuze over; de alleenheerscher had hun val besloten...

Wat zou hij aan zijn meester antwoorden? wanneer de terechtstelling uitvoeren? Maar buiten zijn weten, waren gedachten, sinds lang in zijn brein kiemend, in eens door dezen laatsten stoot, tot rijpheid gekomen: uit alles wat hij van anderen gehoord had, uit al wat hij had bijgewoond en gezien, was de saamgevatte indruk voortgebracht, dat het de mannen niet zijn, die in het huiselijk leven aan het bestuur der zaken staan: het is de invloed der vrouw, die den schepter zwaait,

al is deze soms onder schijnbare gehoorzaamheid verscholen. Het was vader niet, die in zijne eigen familie de baas mocht heeten, en hij dacht na op vriendenkringen en kringen van verwanten, hoevele uitzonderingen vond hij aan dien regel? Schier geene. Dwaze mensch die hij was van zich tot Ignatius te richten, deze leefde onder de voogdijschap van vier vrouwen; het was dus grootmoeder, het waren de meisjes, het was zelfs Bellemie, die hij moest overhalen om haar het verblijf op Bovegem als onaangenaam af te schetsen, om haar te doen begrijpen, dat het elders beter was!

En met deze voornemens bezig, trad hij in de keuken. Grootmoeder zat aan het raam; het kooitje stond voor haar; de goudvink huppelde op de sportjes; de regen en het opspattend water uit den vijver kletsten tegen de ruiten aan. Zij begroette hem even vriendelijk, ofschoon hij haar sedert een veertiental dagen niet meer had bezocht, zij scheen dit lang uitblijven niet eenmaal bemerkt te hebben.

‘Brr!’ begon hij, ‘slecht weer, grootmoeder.’

Zij keek naar buiten, als bemerkte zij ook dit eerst nu. En hij hernam: ‘Het is nog al vochtig op Bovegem, bijzonderlijk hier in de onderaardsche gewelven, wijdt gij daar uwe zinkingpijn niet aan toe?’

‘Neen,’ zei ze, ‘ik kan niet zeggen, dat ik zinkingpijn heb, het is de oude dag, jonge heer, het is stramheid anders niet.’

‘Maar het moet toch ongezond zijn,’ hield hij vol, ‘zoo altijd onder den grond te zitten.’

Grootmoeder vond een zegepralend woord: ‘Indien het ongezond was geweest, zou ik er zoolang niet in geleefd hebben.’

Hij gaf het nog niet op: ‘Zoudt ge niet liever in Bovegembinnen wonen? het ware verzettelijker, grootmoeder, daar zoudt ge ten minste nog soms eene menschelijke gedaante zien, en och, het verhuizen zou u niet moeten afschrikken, het ware zoo moeielijk niet u boven te doen dragen, ik zelve zou er nog willen aan helpen,’ zei hij met hupsche vroolijkheid.

Zij zag hem strak aan: ‘Ja, jonge man, één enkel maal nog zal ik boven gedragen worden, aleer men mij voor immer onder de aarde zinkt, en aan dat uitdragen zult gij misschien medehelpen, indien mijn leven kort is en gij alhier nog verblijft tot op dat oogenblik; maar het zal zijn met de voeten vooruit, naar het kerkhof,’ sprak grootmoeder.

Er volgde eene poos stilte op deze verklaring, die Romuul als een verwijt in zijn binnenste opnam.

De goudvink, verbaasd wellicht, dat het zoolang duurde, voordat hij bevel tot zingen ontving, wat immer geschiedde, zoodra iemand vreemds bijkwam, begon van zelfs zijn deuntje.

‘Luider, luider,’ zei grootmoeder werktuigelijk, en nu weergalmde helder het gefluit:

‘Waar kunnen wij nu beter zijn
Dan bij onz' goede vrienden!’

‘Onze arme kleine,’ zuchtte de oude vrouw, bij wie deze tonen met de nagedachtenis van haar kindskind in nauw verband stonden, ‘eens moest hij toeziener op Bovegem zijn, want dat ambt blijft in de familie.’ En nadat zij het vogeltje zijn loon had toebedeeld, leunde zij het hoofd tegen het kooitje aan, het was blijkbaar, dat zij als eene ware koningin in den kleinzoon ook den erfgenaam, den troonopvolger, betreurde; doch weder blikte zij rond: ‘Is het niet jammer, dat dit nu altemaal in vreemde handen moet gaan?’

Zij sprak als van haar eigendom. Romuul stond op en verliet dra daarna de keuken; hij was als veldheer verslagen, hij kon het niet loochenen; maar deze eerste wapenproeve was enkel eene schermutseling, de beslissende slag was nog te slaan, de overwinning nog mogelijk...

XIV.

Het zijn de grootmoeders en de oude vrouwen niet, die haar wil doordrijven; het zijn de jonge vrouwen, en bij gebrek aan dezen, de meisjes, met wie de mannelijke huisgenooten te rekenen hebben, het jeugdig vrouwelijk geslacht geeft den toon aan. Dit dacht Romuul. Het was dus tot Lucie en Victorine, dat hij zich te wenden had om den eigenlijken kamp te wagen. Intusschen achtte hij het niet ongeraadzaam Bellemie op zijn kant te krijgen, of liever het toeval leverde hem eene gunstige gelegenheid.

Zij kwam zegepralend met eene hazenpastei aan, die ze in het midden der tafel stelde. Zij wachtte haar compliment af, vol welgevallen zijne handige bewegingen met vork en mes gadeslaande:

‘Bellemie,’ begon hij, ‘gij zijt eene eerste kokin, eene te goede om uwe kunst hier op het eenzaam Bovegem te verbergen.’

Een weltevreden glimlach verscheen op haar nog frisch gelaat; zij knikte met het hoofd:

‘Smaakt het, mijnheer?’ vroeg ze.

‘Bijzonder, waarlijk in uwe plaats zou ik het eens overdenken, ik ben zeker, dat ge in de stad posten krijgen zoudt, zooveel gij wilt en tegen hoog loon.’

Zij was een stap nader gekomen: kort, recht en vierkant stond ze voor hem en in hare opgewekte eigenliefde, sprak ze met vuur:

‘Zonder mij te blameeren, mijnheer, ik mag het zeggen, op het kasteel van Baloor heeft men mij eertijds, met schoon spreken nog, het dubbel geboden van hetgeen ik hier kreeg; ook de deken van Haverlare heeft naar mij onder duim doen informeeren en mij hieruit willen trekken, en dat is rechtvaardig waar,’ bevestigde zij.

‘Zij hadden eene slechtere keuze kunnen doen,’ vleide Romuul, ‘maar het is nog tijd, zoo niet bij dezen, elders dan.’

Bellemie schudde het hoofd: ‘Waarom zou ik mijn dienst verlaten en het elders gaan zoeken, als ik hier tevreden ben en een braven meester heb?’

Romuul kon een glimlach niet onderdrukken: ‘Een braven meester! maar ge kent hem zelfs niet.’

‘Om het even, hij maakt deel van de familie, het is een Solingen en dat is mij genoeg, wat raakt mij hooger loon?’ en zij vouwde de handen. ‘Zie, mijnheer, gij weet er misschien meer van, maar het gerucht loopt, dat hij zich hier komt vestigen, en dan zal Bellemie eens toonen, wat ze kan. Ik heb het nog niet al vergeten, en daarenboven, ik heb nog mijne oude keukenrecepten liggen, ik maak u mijne excuse, dat mijn gezicht verslecht is, maar Lucie zal ze mij voorlezen, als het nood doet.’

De tweede schermutseling werd dus met geen beteren uitslag dan de eerste bekroond.

In den namiddag was het weer opgeklaard, de zon scheen aan den wolkenloozen hemel, eene flauwe Octoberzon, die gouden poeder over de gele, half ontbladerde boomen wierp.

Romuul wandelde in het park, eene sigaar rookend, en plannen beramend. Uit den moestuin zag hij eene meisjesgestalte komen: Lucie of Victorine; hij bracht de hand aan het voor-

hoofd, schijnbaar om zijn haarbos op te steken, want hij had geen hoed op, maar eigenlijk om beter te zien: het was Lucie. Hij keerde op zijne stappen weer en trad haar te gemoet, en zoodra hij haar bereikt had, draaide hij nog eens om, aan den linker kant tredend en kwam zijn zelfden weg terug, zijne schreden op de hare regelend. Die gansche handelwijze was haar niet ontgaan; blozend beantwoordde zij zijne groete. Hij zocht dus haar gezelschap op! Haar hart klopte met een gevoel van zaligheid; zij had er onder geleden, dat hij sinds weken den familiekring te vluchten scheen.

Maar na de eerste woorden over den regen van 's morgens gewisseld te hebben, scheen alles tusschen hen beiden uitgepraat. Eene soort van verlegenheid was ontstaan. Diep prentten hunne stappen zich in den doorweekten grond; de kleurige bladeren uit den boomgaard dwarrelden om hen heen:

'Nog eenige dagen en dan zal 't volop winter zijn,' bemerkte hij eindelijk.

'Ja,' zei het meisje, in de lucht ziende, toen bleef ze staan, 'hoor, ze trekken heen, dat zijn de voorboden van de koude.'

Hij ook zag op: getjijlp van onzichtbare, naar het zuiden vliedende vogelen klonk verneembaar uit de lucht, eerst verflauwend, was het dra gansch verzwonden, en hij zei: 'Zij hebben gelijk, wie geene reden heeft om op het land te blijven, doet wel ook heen te gaan.'

En waarom bleef hij zelf dan op Bovegem, die heer? waarom, wat deed hij daar?

Zij antwoordde niet; zij vervolgde haar weg en wou het pad naar het kasteel toe inslaan, als hij haar op hoffelijke en toch zacht dringende wijze door een gebaar der hand en een stap in die richting, de dreve naar de bosschen aanwees. Het was duidelijk dat hij het gesprek wenschte te verlengen. Gedwee gehoorzaamde zij hem, zij kon niet anders, hare wilskracht had haar verlaten; zij werd weemoedig gestemd, zij voelde eene soort van zelfverwijt: indien Victorine eene wandeling in den tuin aan de zijde van den jongen gast, wellicht den baron zelf! verder vervolgd had dan de beleefdheid vorderde, zou zij de eerste zijn geweest om het af te keuren, en nu deed zij het zelve! Zij boog het hoofd in schuldbewustzijn, maar ging toch mede.

'Ik heb het al gedacht,' hernam Romuul, 'dat het hier voor twee jonge meisjes geen vroolijk leven is.'

‘O!’ antwoordde Lucie, bevreemd opziende.

‘Hier gansch alleen op Bovegem met grootmoeder en grootvader, vindt gij niet?’

‘Neen,’ schudde zij in alle oprechtheid het hoofd.

‘Maar gij zijt veel te beschaafd, veel te wel er toe om hier onder lompe boeren te blijven; en,’ liet hij er gemoedelijk op volgen, ‘nu dit te pas komt, zeg mij dan eens, waar gij die zorgvuldige opvoeding hebt gekregen, welke uit al uwe woorden, uit uwe geringste daden doorstraalt, gij hebt mij eens verklaard, dat ge nooit elders hadt gewoond.’

Zij was gevleid, zij voelde, dat hij de overtuiging zijner woorden had; zij wees hem door de boomen heen, dicht bij de kerk, een zwaren bouw: het pensionaat van Bovegem, zeer bekend, zelfs in den vreemde, daar hadden zij en Victorine school gegaan.

En hij begreep: ‘O ik heb het wel bemerkt, dat gij hier niet thuis hoordet. Eene groote stad, afwisseling, gezellig verkeer, zou u dat niet beter aanstaan, Lucie?... Ik meen in familie,’ stotterde hij als een minnaar, die eene liefdesverklaring aflegt, beducht voor eene mogelijke weigering. ‘Op mij zoudt gij immer mogen rekenen.’

Lucie drukte de hand op haar hart, het klopte onstuimig: Wat zei hij haar, wat meende hij, Romuul? hij beefde van aandoening.

Hij meende haar met zachtheid van hier te krijgen; hij meende grootvader en grootmoeder, als hij van familiekring sprak; hij meende eene winstgevende betrekking, welke hij helpen wilde om haar te bezorgen. Hij zag haar streelend, schuchter aan.

Zij sloeg de oogen neder.

‘In de stad, in Brussel, in vroolijke kringen, door liefde omgeven,’ hernam hij weder als op smeekenden toon.

Wat kon ze antwoorden? dit klonk zoo vreemd, zoo onverwacht, zoo onbegrijpelijk! Neen, neen, het kon geen ernst wezen, hij had haar niet lief, het was een wildvang, die vreemdeling, en in eens keerde zij zich om, op hare stappen terug gaande, en hare wandeling werd als eene vlucht, als ware het Satan geweest, die verkeerde dingen aan haar oor fluisterde.

‘Grootmoeder wacht op mij,’ ontschuldigde zij zich.

Met bevreemding zag hij, achterblijvend, haar na: Wat lag er toch in zijne woorden om haar aldus te ontstellen? Hij noemde het

kinderachtigheid, zonderling bij zulk een ernstig meisje als Lucie.

Hij gaf het nog niet op, hij stond zelf verbaasd over zijne volharding, die hij wel halsstarrigheid had mogen noemen. Het was wellicht omdat de gelegenheid met Victorine er over te spreken zich zoo gunstig voordeed. In de eetzaal vond hij haar aan het raam rechtstaande, haastig, van de dagklaarte gebruik makend om ik weet niet wat vrouwelijk handwerk te voltooien. Hij trad op haar toe: in de vensternis was, uit hoofde der dikte van den muur, nauwelijks plaats voor twee:

'Zoo ijverig,' begon hij met minzamen glimlach. Zij had eerst verschrikt opgezien en lachte hem thans op hare beurt blozend aan.

Dat uitdrijven der bewoners, dat aanpraten om het henengaan door goeden wil te verkrijgen was eene vaste gedachte, eene manie bij hem geworden.

'Ik moet mij spoeden, de dagen worden zoo kort,' zei ze, zenuwachtig den draad, die afbrak, door de stof trekkend.

'Ja, het wordt winter, dan zal het hier wel treurig wezen.'

'Veel afwisseling is er niet,' bekende zij.

'Voor jonge meisjes is het geen benijdenswaardig lot, hier altijd alleen met twee bejaarde lieden, deze zelven zouden elders gelukkiger zijn.'

'O ze zouden niet willen!' riep zij met overtuiging uit.

'Indien gij het hun vroegt, wellicht,' sprak hij stil.

'Maar waarom zou ik hun dat vragen?' Zij begreep zijne bedoeling niet.

Hij voelde, dat hij van zijn oogwit afdwaalde, hij begon, weer tot vleierij zijne toevlucht nemend:

'Gij zijt jong, beschaafd, welopgevoed, mooi,' en hij glimlachte, als om het compliment in scherts te doen overslaan, 'het is hier niet de rechte plaats voor u, gij hoort thuis in eene groote stad, in Brussel, bijvoorbeeld, o Brussel, het is zoo schoon, men geniet er van het leven!...'

Zij luisterde naar die woorden met open mond en gretig oog. Zij was wereldsch van aard, haar zucht naar vergenoegens had niet veel brandstof noodig om in helle vlammen op te laaien.

De avond viel; de duisternis verspreidde zich in de ruime kamer; het water rimpelde grauw, door den wind gezweept, daarbuiten in de wallen, en hij had hare hand gegrepen in zijn verlangen om den slag, dien hij besloten was haar desnoods

rechtstreeks toe te brengen, ten minste door vriendelijk medelijden te verzachten. Zij trok ze niet terug; zij bloosde hoog en sloeg de oogen neder; maar bemerkte toch of voelde instinctmatig, dat hij in verwarring geraakte en iets op de tong had, dat hem niet over de lippen wilde. Haar hart bonsde van geluk of veelmeer van bevredigde eigenliefde, dat een baron aldus onthutst voor haar stond.

'Zoudt gij naar Brussel niet willen gaan wonen?' vroeg hij met inzicht, zelf verschrikt over zijne stem, die haar toon verloren had, 'zeg? zeg?' herhaalde hij, terwijl zij zwijgen bleef.

'O dat weet ik niet,' riep ze in eens, hare hand uit de zijne rukkend en vluchtte de kamer uit.

Welnu, wat was dat weder? twee zonderlinge naturen voorwaar, die zusters, de eene zoo schuw als de andere, onmogelijk haar rede te doen verstaan; het eenige, wat hem overbleef, was rechtstreeks met Cocquijt te spreken, 's anderdaags zonder uitstel.

Maar hij beefde reeds bij de gedachte, en zoodra hij licht had, schreef hij aan den baron om veertien dagen respijt; zij zouden niet verloren zijn, hij hield zich met de plannen bezig, alles zou op tijd en stond in orde wezen.

XV.

Hij had zich zoodanig in heel die zaak ontsteld, dat hij besloot er heden en morgen niet meer aan te denken. Des avonds verveelde hij zich alleen, hij begaf zich naar de woonkamer en zat weder in het midden der huisgenooten. Iets onverklaarbaars trok hem aan in dien kring, hoewel boer Kwakkels er het hooge woord voerde; hij wist als immer iets onvriendelijks voor elk der aanwezigen; hij schimpte met jufferachtige meisjes zonder geld; hij liet eene bemerking vallen van leerlingen, die *baas* (baars) willen zijn als ze maar *bliek* mogen heeten, een domme woordspeling op Louis, den ondernemer-beginneling, gericht; hij hield grootmoeder haar ouderdom voor; hij gaf aan Ignatius te verstaan, dat hij onbekwaam was tot het besturen van serren en moestuin; hij groette Bellemie niet weder en noemde haar 'de die', of 'gij daar,' als hij haar rechtstreeks iets te zeggen had. Zelfs had hij eenmaal de be-

naming ‘lekspekken’ en ‘kale heeren’ in de tegenwoordigheid van Romuul op de Brusselaren in 't algemeen toegepast. En nochtans Romuul zat er gaarne: die stoute, oude boer was een gansch andere type dan hij zich een eenvoudigen, braven, bejaarden landbouwer had voorgesteld. Hij moest daarenboven degelijke eigenschappen bezitten, aangezien hij ondanks dit alles van de huisgenooten als de beste vriend behandeld werd. Of waren zij zóó goed, zóó lankmoedig, dat zij zijne kleine speldeprikken met de zalf der toegevendheid bestreken? en was het wellicht, omdat het vitzuchtig, strijdzoekend karakter van den boer hunne eigene gemoedsgaven in zulk helder licht zette, dat Romuul meer en meer met hen allen ingenomen was? Hij kon het niet zeggen, maar hij vermaakte zich bij het aanhooren van Kwakkels, die overigens van 't een en ander van algemeen belang mede kon praten, met meerder kennis van zaken dan men, bij zulk eene caricatuur uit den verleden tijd, vermoeden mocht.

Louis stond hem ook aan, hij was bescheiden, zacht en hoewel weinig sprekend, schrander en nog al goed onderricht. Romuul trachtte zijne tegenwoordigheid te doen vergeten; hij luisterde graag en rookte met smaak zijne sigaar.

Dit duurde een paar dagen.

Hij bemerkte, dat Lucie minder opgeruimd, of droomerig scheen; soms was haar oogopslag treurig en de bedrijvige handen lagen met het breiwerk rustend in den schoot. Zij begroette hem verlegen en met een soort van plichtmatig ontzag, bevreemdend tegenover een man van zijne jaren, en die voorgaf zoo weinig op gezelschapsvormen gesteld te zijn. Victorine bewees zich behaagzuchtiger dan ooit: steeds was zij keurig uitgedost, vol eigendunk of zelfbewustzijn van erkende verdienste. Het maakte hem op zijne beurt soms verlegen, als zij op eene zijner onbeduidende bemerkingen te luid bijval toelachte en al wat hij zeggen mocht, te bewonderen scheen. Het ontging hem echter, dat Louis hem toen een schuinschen blik toewierp, waaruit verwijt of wel misnoegdheid straalde. Hij was er zooverre van af dezen de liefde van dat meisje te willen ontrooven, dat hij niet eens dit vermoeden bij den jongen bouwkundige onderstelde.

Ignatius had eene verkoudheid opgedaan: hij wijdde ze aan het druipnat terugkeeren uit het bosch op dien najaarsregen-

dag. Hij kwam uit zijn hoekje niet meer en zat met eene warme paardendeken op de schouders. Lucie zette vlierthee en had zelfs tot meerder gemak een kussen achter zijn rug geplaatst. Hij hoestte en dien avond werd er niet gerookt:

‘Zie maar, dat de borst vrij blijft, anders kan dat voor een ouden mensch doodelijk worden,’ had Kwakkels de weinig geruststellende bemerking gemaakt.

‘Neen, neen, ik houd mij binnen,’ antwoordde mild Ignatius, ‘het zal lang genoeg dood te zijn wezen,’ voegde hij er glimlachend aan toe.

Daarom moest Bellemie het hek gaan sluiten, zij was reeds bezig met het ontsteken der lantaarn, als Louis Victorine naderde en zachtjes lispelde:

‘Kom ook mee.’

Hoogmoedig wierp zij het hoofd achterover en antwoordde niet. Zij had hem heel den avond geen blik gegund.

Hij zag haar vragend en smeekend aan.

‘Goeden nacht,’ zei zij, zich achteruittrekkend.

Romuul was opgestaan en had zijn hoed genomen:

‘Wacht,’ bad hij tot de twee heengaande mannen, ‘ik zal u uitgeleide doen.’

‘Willen wij ook? kom, het is schoon weer,’ stelde Victorine in eens veranderd aan hare zuster voor.

Deze scheen te weifelen, doch nadat ze eerst eene beweging had gemaakt als om hare breikous op te rollen, bleef ze zitten: ‘Och neen,’ zeide zij.

Victorine werd boos: ‘Ge wilt mij nooit genoegen doen, het is voldoende, dat ik u iets verzoek om het geweigerd te worden,’ verweet zij hevig.

De mannen of Bellemie, die met de lantaarn vooraan trad, hoorden 't niet, zij waren reeds aan het uiteinde van de gang.

‘En zoo even hebt gij zelve geweigerd,’ sprak Lucie met een stillen glimlach, die ‘gij zijt grillig,’ beduidde.

Over dag hadden de meisjes weinig gelegenheid om alleen met elkaar te spreken, en elkaar hare kleine geheimen toe te vertrouwen: grootmoeder was altoos tegenwoordig, of Ignatius zat er bij, of Bellemie liep heen en weder. Het was dus 's avonds op hare slaapkamer, dat alles wat zij te zeggen hadden, verhandeld of besproken werd.

Ditmaal was het Lucie, die Victorine ging opzoeken: ‘Zijt

gij nog boos?' vroeg ze binnenkomend. 'Neen,' antwoordde deze, glimlachend, met eene haarspeld tusschen de tanden. Zij was bezig hare losgemaakte, lange klissen te vlechten. Bij het slapen gaan had ze Lucie den goeden nacht geweigerd, maar dat was reeds vergeten, ze kon wel opvliegend wezen, wrok droeg ze echter niet.

'En zeggen, dat wij een baron in ons gezelschap hebben,' begon zij, opnieuw het bewijs leverend, dat zij altijd aan hem dacht. 'R.D.S. Raoul de Solingen,' herhaalde zij met welgevallen, als ware het een genot voor haar dien naam uit te spreken.

'Wonder,' antwoordde Lucie, in gepeinzen verdiept, 'of zijne brieven onder zijn titel toekomen, hij wacht altijd zelf den bode af.'

'Ja, en hij werpt dadelijk den omslag in 't vuur.'

'Het gerucht loopt toch in 't dorp, dat hij het is,' zei Lucie, 'in 't postbureel moeten ze 't weten, ten ware hij een anderen naam hadde opgegeven; hun zal in elk geval het zwijgen zijn opgelegd.'

'Of hij het is!' verzekerde hare zuster.

Lucie ook twijfelde. Met geweld onderdrukte zij het gevoel van genegenheid, dat haar tot hem trok en zich ondanks alles meer en meer van haar meester maakte, al hield zij zich bestendig voor, dat het wellicht een onwaardige gold. Overigens het was een steek in heur hart, als Victorine met zooveel belangstelling van hem sprak; zij vermoedde niet eenmaal, dat het jaloezie was, of meende ten minste, dat zij jaloersch was van de liefde harer zuster, omdat zij zich in de plaats van Louis stelde; zij sprak:

'Victorine, gij hebt Louis weder zoo onvriendelijk bejegend, dat heeft mij spijt gedaan.'

Deze hield een spiegel in de hand, waarin zij hare gloeiende wangen en hare blinkende oogen bewonderde; zij draaide hem links en rechts om ook haar profiel te kunnen zien. Moedwillig, als onaangenaam gestoord in die zelfbevredigende beschouwing, stelde zij hem weder op de commode aan den muur.

'Gij spreekt altijd van Louis,' meesmuilde zij.

'Mijn kind,' zei Lucie zeer ernstig als eene moeder, die tot hare dochter spreekt, 'bedenk het wel: de oprechte verkleefdheid

is zoo licht niet te vinden op de wereld om ze roekeloos in den wind te slaan.'

'En als ik er eene andere, eene betere gevonden heb, moet ik deze betere afwijzen?' vroeg zij haastig en ontsteld.

Lucie trok groote oogen open.

'Ja,' vervolgde de jongere zuster, 'gij zoudt mij hier willen begraven hier op het stille dorp van Bovegem, als vrouw van Louis, van alle verkeer afgezonderd, dat weet ik wel; maar het is nog niet te laat om te veranderen, ik zal naar Brussel gaan wonen, ik zal met een anderen trouwen,' pochte zij als uitdagend.

'Met wien?' vroeg Lucie ongeloovig.

'Met mijnheer Romuul,' antwoordde Victorine fier.

Hare zuster verschrikte hevig. Zij zat op de sponde, zij had haar wit nachtgewaad aan, hare haarvlecht hing zwaar over haar schouder naar voren geslingerd.

In eens dook zij het hoofd in het kussen als ware zij door een slag neergeveld, en drukte de hand op haar hart. Och God, och God, was zoo iets mogelijk!

'Hij heeft mij laten verstaan, dat hij mij liefheeft, hij heeft mij gevraagd, of ik met hem naar Brussel zou willen gaan wonen,' vertelde Victorine.

De twee meisjes, onder alle opzichten zoo vertrouwd met elkaar, hadden van weerskanten het geheim dier liefdesverklaring weten te bewaren.

Welhoe! was zoo iets mogelijk? deze vraag kwam weder in Lucie op. Aan haar, aan Victorine had hij hetzelfde of nagenoeg hetzelfde gezegd! Was het een monster, die jongeling, die baron of edelman, of wie hij ook mocht wezen?

'Hebt gij vaak?' vroeg Victorine, ziende dat Lucie met het hoofd in de peluw gedoken liggen bleef en verbaasd, dat hare mededeeling zoo weinig indruk scheen te maken.

Lucie vermande zich, met strakke oogen, waarin gelukkiglijk geene tranen opwelden, zag zij, zich oprichtend, hare zuster aan; zij kon het over hare tong niet krijgen, dat hij haar ook van liefde gesproken had:

'Pas op, pas op, zulke heeren meenen het niet ernstig,' waarschuwde zij Victorine.

Op hare kamer liet zij zich als verslagen op een stoel neerzinken, met hangende armen en hangend hoofd. Zij beminde

hem, Romuul, het bleek haar nu duidelijk! dat was verschrikkelijk, zij beminde hem, dien onwaardige, of had hem bemind buiten haar weten, want op dit oogenblik voelde zij tevens iets, dat aan afgrijzen geleek voor zulk een laag karakter. Wat hadden zij hem toch misdreven? Zij waren gelukkig en tevreden in hare stille woning, voldaan over haar lot, hij was gekomen om schuldeischers te ontvlieden, of wellicht omdat hij andere euveldaden te verbergen had, - want nu overdreef zij hare betichtingen te zijnen laste - en hij maakte van zijne vrijwillige ballingschap gebruik om twee arme meisjes uit tijdverdrijf dingen, die niet bestonden, in het hoofd te steken!...

Het was een monster. Het was de baron. Zij had zulke goede meening van hem gehad, nu zij hem persoonlijk kende, ondanks zijn slechten naam!... Dit besef van goede trouw zoo laf bedrogen, verteederde haar, en wekte zelfmedelijden op; tranen begonnen uit hare oogen te vloeien, snikken hieven hare borst op... Nog nooit had zij zich zoo rampzalig gevoeld!

XVI.

St. Huibrechtsdag - zelfs half November - was voorbij en er had geene houtveiling plaats gehad. Romuul stelde zich gerust: hij verwaarloosde de belangen van zijn meester geenszins, dacht hij niet zonder grond. Het hout stond nu door te vele aanboden laag aan prijs, later in Maart, als de verkoop beter ging, zou er wellicht opslag komen, althans zou het niet minder opbrengen dan tegenwoordig. Wel was het denkbeeld in hem ontstaan gauw eenige boomen te doen vellen en zagen, ten einde ze aan de herstellingswerken te benuttigen: maar hij had het dra als onpractisch verworpen: dat hout kon onmogelijk op zoo korten tijd drogen en de vereischte hoedanigheden van sterkte verkrijgen.

Hij had zich voorgenomen te genieten van dit uitstel van veertien dagen, dat tot drie, vier weken was gerekt. Hij kon het niet begrijpen, dat hij zoo graag op dat eenzaam, vervallen kasteel vertoefde, hij aan de stad en het gewoel gewend; maar het windgeloei in de sparren, de vroege hagelbuien, de zwarte wolkgevaarten, de regens, die soms dagen aanhielden, dit alles wiegde zijn geest als in een soort van winterslaap en rustige verdooving, niet ongelijk aan het uitwerksel, dat het verblijf

aan de zeekust op sommige overspannen naturen teweegbrengt. Hij was daarenboven niet zonder bezigheid: ijverig teekende hij aan de plannen van tuin en park, die in groote, ontvouwde bladen papier met roode strepen en zwarte stippen overdekt, op zijne tafel lagen, hij draaide de deur in 't slot, wanneer hij daaraan arbeidde, uit vrees voor mogelijke storing of ontdekt te worden door de huisgenooten. Des avonds had geen schitterend verlichte café- of biljartzaal in Brussel de aantrekkelijkheid kunnen bezitten, die de huiselijke, eenvoudige, laaggewelfde woonplaats van grootmoeder en Ignatius hem aanbood. Het was de nieuwheid en tevens de onvastheid, het voorloopige dier levensinrichting, wat er in zijne oogen de waarde van verhoogde. Want terwijl hij in alle oprechtheid geloofde, dat hij nog immer naar middelen zocht om de bewoners het verhuizen aan te prijzen, greep een andere onwillekeurige werking in zijn brein plaats: daar was het eigenlijk theater van den strijd; daar werd er dagelijks gekampt, maar het was een tweegevecht tusschen zijn eigenbelang en zijn geweten of zijne goedhartigheid.

Eindelijk had hij zich rekenschap van deze tegenstrijdige gewaarwordingen gegeven. Dwaas, die hij was! het was noch grootmoeder, noch Cocquijt, noch Lucie, noch Victorine, noch Bellemie, die hij overtuigen moest: het was zich zelven, hij was het, die heen hoefde te gaan, die Bovegem opgeven moest. Hij leed er onder, maar de nieuwgeplante boom staat niet zoo vast als de oude: al beweegt hij geenszins, als men hem om wil stooten, men ziet, hoe los zijne wortelen in de aarde zitten, zoodra men de spade genomen heeft, hoe licht ze er na een kleine graving weer uit op te heffen zijn. Zoo is het niet gesteld met de duizendvoudige vezelen, die een ouden stam aan den geboortegrond hebben vastgeklemd. Nog wat krachtsinspanning, nog wat versterking van zijn wil, dacht Romuul en de overwinning op zich zelven zou behaald wezen. Een andere kon zijne plaats innemen, hij wilde de toekomstige herinnering aan deze laffe, nog te volbrengen daad op zijn geweten niet. Hij zou zich opofferen, het overige ging hem niet aan, dat was de taak van zijn opvolger.

Het was daarom, dat hij thans zonder wroeging in het midden dezer lieden zat en zoozeer van de overblijvende dagen genoot: elke week kon zijne laatste wezen; maar uit plichtsbesef en ter

bevrediging zijner eigenliefde, stelde hij er een punt van eer in de ontworpen hofbouwplannen op het papier te voltooien; dit eens geëindigd, zoo zou hij dadelijk aan den baron zijn ontslag indienen.

Van eene andere zijde had Lucie hare zuster ondervraagd: wat had mijnheer Romuul haar dan gezegd om haar te doen gelooven, dat hij haar eene bijzondere liefde toedroeg? Deze had hare herinneringen bijeengeroepen: Ja, wat had hij haar eigenlijk beloofd? Zij wist het niet, maar had een algemeenen indruk van voorkeur ondergaan, en nu nog bewees hij haar meer en meer oplettendheid, beweerde zij.

Neen, dat was niet waar, Victorine vergiste zich, honderdmaal, duizendmaal, zei Lucie met nadruk tot haarzelve; die voorkeur bestond enkel in de verbeelding van Victorine, want och God! was het niet tot haar, tot Lucie, dat hij altijd het woord richtte? Zeker tegenover haar beiden, als welopgevoede mensch, bewees hij zich hoffelijk, doch het was nevens Lucie, dat hij zijn stoel plaatste, het was hare meening en niet die van Victorine, welke hij vroeg, als een betwistbaar punt van smaak ter sprake kwam. Zij hield zich op hare hoede, wat hare eigene gevoelens betrof; zij was tot het besluit gekomen, dat ook zij overdreven, en zijne inzichten verkeerd had uitgelegd. Het was onmogelijk, dat die jonge, werkzame, levensblijde en toch stille man een wildvang of een bedrieger wezen zou: die oogen, zoo open en trouw, die glimlach zoo zoet en vol uitdrukking waren niet valsch, en om 't even, wie hij mocht wezen, edelman of burger, of wat hem noopte hier zijne wintertent op te slaan, zij wilde en zou hem voor eerlijk en degelijk aanzien.

Zij vermeed echter met hem alleen te wezen; maar het was minder uit vrees voor hetgeen hij haar op liefdewoorden gelijkend in het oor had mogen fluisteren, dan uit voorzichtigheid tegenover de vergroote evenredigheden, die hare verbeelding aan elk zijner gezegden gaf. En zij ook genoot van zijn verblijf op Bovegem, maar als van iets vergankelijks, dat door zijne broosheid zelf in waarde wint, als van de schoone dagen op 't einde van den herfst, als van de laatste roze op het bloemenperk, als van iets al te zaligs om duurzaam te kunnen wezen. Zij eischte overigens niet veel: het was haar genoeg des morgens, als zij door de gang ging, zijn zetel in de eet-

kamer te hooren verschuiven; den smoor, als ze buiten kwam, uit den schoorsteen boven zijne haardstede te zien opstijgen; te denken, dat hij veel vuur maakte, als deze, zwart en snel, door den wind werd neergeslagen, of dat zijn bussel hout bijna moest opgebrand zijn, wanneer de rook zich wit en licht en nauw bespeurbaar op den hemel afteekende. Meer dan eens zag zij verstolen op, toen zij bij grootmoeder aan het raam zat, of zij zijne gestalte op den overkant van het water niet bemerkte, en boog toen blozend haar hoofd over haar werk of toonde dit laatste aan Victorine, of vroeg raad er over, opdat ze, hierdoor afgeleid, Romuul niet bespeuren zou. En het ergerde haar, als deze hem in het oog kreeg en met onverholen deelneming rechtstond om hem zoolang mogelijk achterna te zien. Het was in het belang van Louis, dacht ze, dat zij zoo noode Victorine steeds om dien vreemden man, die hun allen eigenlijk niet aanging, bekommerd zag. En zij, zoo mild en toegevend, waarschuwde dan ernstig hare zuster, en smeekte haar met halve woorden, die grootmoeder niet begreep, zich geene ontgoochelingen voor te bereiden door hare verbeelding den vrijen loop te laten. Maar zij zelve dacht aan hem, zij verlangde naar den avond om hem te zien aankomen; zij verlangde naar den geur zijner sigaar, die 's nachts nog in haar lokken hing; en zij verlangde naar het oogenblik, waarop hij heen zou gaan, als zij allen met Kwakkels en Louis onder den schijn der hangende petroleumlamp zaten, omdat hij haar met vasten duw en vleienden blik steeds het eerst de hand ten afscheid drukte.

O zijn vertrek van Bovegem, dat was haar schrik, het scheen haar, dat alles met hem verzwinden zou, van wat thans hare vreugd en haar dagelijksch geluk uitmaakte! ‘Godlof’, dacht ze elken morgen, ‘nog geene toebereidselen der afreis te bespeuren!’

XVII.

In de Vlaamsche gewesten bestaat te lande nog het gebruik sommige heiligdagen, welke in de groote steden onder het volk onbekend zijn, als Zondagen te vieren. Lukt het, dat een dergelijk feest op een Zaterdag of een Maandag valt, zoo krijgt men twee rustdagen achtereen, welke *dubbele dagen* genoemd

worden. Niet zelden gebeurt het dan, dat men van de gelegenheid gebruik maakt om den eersten avond eene kleine feestpartij in te richten. Men brengt den tijd met kaartspelen door, en scheidt vaak laat in den nacht.

Dit jaar viel de 8 December (Onze Lieve-Vrouw Onbevlekte Ontvangenis) op een Zaterdag. Ignatius was hersteld; alles schikte zich voortreffelijk tot eene vriendenbijeenkomst, ‘een kaarting-avond,’ zooals men zegt. Het was nog meer: het werd een ‘bakking-avond’, want men had de genoodigden eene verrassing voorbereid.

Toen Romuul in de keukengewelven binnenkwam, waren Kwakkels en Louis reeds daar, en door de open deur van een spaanderhok nevens het achterhuis, ontwaarde hij Bellemie aan den haard gezeten in den hellen, rooden vlammenlaai: zij droeg witte overmouwen, een wit voorschoot en eene versch gepijpte muts; bedrijvig schepte zij met een grooten lepel deeg uit een grooten pot; zij bakte met twee ijzers, vulde het eene, keerde het in den gloed, en opende het andere om er een goudkleurige rookende wafel met eene vork op een stapel reeds vaardige uit neer te doen vallen.

Dat was een vroolijk schouwspel en het werd een gezellige feestpartij.

Na het maal bracht men de kaarten aan, men was te talrijk voor ééne tafel, niet talrijk genoeg voor twee. Met vijf kan het ook: de deeler laat telkens zijne speelbeurt voorbijgaan. Grootmoeder had toegestemd om heden wat later op te blijven en mede te doen. Lucie zette zich bij haar; Victorine nam plaats nevens Romuul, de beide meisjes zouden enkel toezien en Lucie desnoods raad geven, bedong de oude vrouw, want jassen kon ze wel, maar de whist was moeielijker, of zij er minder in thuis.

‘Goed opgepast,’ zei Kwakkels, de kaarten dooreenschuivend.

Grootmoeder was wat traag; Lucie hielp haar de bladen oprapen en gaf ze haar in de hand als een open waaier; zij klaagde, dat ze er zoovele vast te houden had: ‘Ik passeer,’ zei ze.

‘Maar grootmoeder,’ waarschuwde Lucie, verlevendigd, en zij fluisterde, ‘met vijf schoone troeven! het is bijna een solo.’

‘Welnu ik vraag,’ veranderde zij haar gezegde. Kwakkels ging mee.

Het was haar beurt om uit te gaan: ‘Troef aas en troef heer.’

‘Goed,’ zei hij, ‘goed,’ de slagen onbehendig met zijne groote hand opnemend. Maar grootmoeder liet het niet daarbij blijven: ‘Wij zullen altijd voortdoen, zoolang ze volgen,’ sprak zij en speelde troefvrouw, aleer Lucie den tijd had om hare hand tegen te houden.

‘Gij schiet op uwe eigen troepen, gij haalt mij mijn troef af,’ verweet Kwakkels.

‘Met wien ben ik?’ vroeg ze, want ze was 't reeds vergeten.

‘Met mij,’ zei de boer. Hij speelde een aas, als de slag aan hem was.

‘Wacht,’ juichte grootmoeder, ‘hier zit nog iets van achter de boterkuip, ik koop met den zot’[1)], en zij deed het tot groote ergernis van haar medespeler.

Zij zaten er in; zij moesten betalen.

‘Er steken geene in van over acht dagen,’ troostte zich Kwakkels, weer opgeruimd.

Maar grootmoeder bedacht zich te lang; zij speelde soms voor haar beurt en vergat immer, wie haar tegenstrever was. Louis zat stil:

‘Dat is een ware speler, die zwijgen kan,’ prees Kwakkels, die zich weinig aan vleierij had schuldig gemaakt gedurende zijn lange loopbaan.

Louis was minder aan zijn spel dan het scheen: hij blikte van ter zijde naar Victorine, die opgewekt en als brooddronken van vreugd in het spel van Romuul keek, zijne kaarten openschuivend om beter de figuren of de teekens te zien; zijne slagen inpalmend, als hij won en ze zelfs in de hand houdend; wat haar van Kwakkels meer dan eene terechtwijzing op den hals haalde.

‘Laat dat liggen,’ beval hij, haar beteugelend, ‘gij maakt geen deel van de partij.’

Cocquijt ook was verstrooid: ‘Wat is troef?’, of ‘wie gaat er?’ vroeg hij te dikwijls naar den zin van Kwakkels; daarenboven zag hij niet goed - waarschijnlijk - want hij vergiste zich vaak: hij nam den boer voor den heer en omgekeerd, of misdeelde.

‘Kaarten is geen ganzen wachten,’ verklaarde Kwakkels. Hij stond op, ‘ik ga liever een lekker pijpje rooken,’ doet gij maar voort, ge zijt mans genoeg en hij zette zich aan de kachel.

1) De boer.

Grootmoeder was vermoeid; zij wilde er ook uitscheiden; allen verzaakten aan het spel.

‘Wij zullen wat praten,’ stelde Ignatius voor.

‘Of eens zingen,’ zei Romuul.

Dat was nog niet gebeurd, als zij des avonds te zamen zaten.

‘O ja!’ en Lucie nam plaats aan het klavier.

Victorine zong de eerste, een Fransche, nieuwe romance; dan was het de beurt van Lucie, die daartoe niet smeeken liet, en nu moest Romuul zich ook eens doen hooren.

Hij was bij het klavier gaan staan.

‘Ik ken niets dan Duitsche melodieën,’ beweerde hij om te ontwijken.

‘Welke?’ onderzocht Victorine, schertsend, uit moedwil en om hem in het nauw te drijven.

‘Du bist wie eine Blume,’

lachte hij.

Doch zij lachte ook zegepralend; nam een roodgekleurd muziekboek van het schab, doorbladerde het, en in een oogwenk stond het open op de piano met eene melodie van het bewuste stuk.

Nu was er geen ontkomen mogelijk meer: hij zong met heldere, indrukwekkende stem het indrukwekkend lied.

‘Gij nu,’ zei Lucie aan Louis.

Deze maakte spoed, als om er te eerder mede vaardig te wezen en vergastte hen op het ‘Wilhelmus van Nassouwen,’ krachtig en luid.

En terwijl er thans eene poos stilte ontstond, klonk in eens, verdoofd van onder het doek, dat zijn kooitje bedekte, het gefluit van het vogeltje:

‘Waar kunnen wij nu beter zijn,
Dan bij onz' goede vrienden!’

Men luisterde bevreemd, belangstellend, dan werd er in de handen geklapt:

‘Als een onnoozel diertje ons het voorbeeld geeft, mogen wij ook niet achter blijven,’ zei Cocquijt, en opstaande, met zijn tandeloozen mond, zong hij van:

‘Kwezelken, wilde gij dansen,’

met handen en voeten zijn lied begeleidend, want de piano lag toe en de beide zusters zaten weder in den kring.

De bijval was groot en luidruchtig:

‘Toe! gij nu, gij,’ drong men bij Kwakkels aan.

Hij wilde niet; maar hij weigerde met zelfvoldoening; hij scheen tevreden, dat het hem ten minste werd gevraagd:

‘In mijn tijd had ik de schoonste stem uit heel de schuur,’ pochte hij, zich de dagen herinnerend, dat hij met zijne broeders en de knechts zingend op den dorschvloer stond, ‘nu moet er wat schâ, op gekomen zijn.’

Hij wist niet te zeggen, sinds hoeveel jaren hij niet meer gezongen had.

‘Welnu laat eens hooren, toe, toe, doe u niet *krijten*!’ Aldus werd hij van alle kanten aangevallen.

Hij was vermurwd, de oude, stoute boer en hij zong:

‘Ik was over nen tijd zoo blije,
Toen mijne vrouwe werd begraven!
Ik had redenen van te klagen.
'k Ben nu met een Walin getrouwd,
Ja zoo dartel dol van zinnen,
's Morgens zit zij aan-e de thee,
's Achternoens drinkt ze *kaffee*,
'k Moe daarop staan knauwen,
Zwijg van dat hertrouwen!’

‘Bravo!’ riep Romuul. Allen schaterden opgewekt. Wel waren de woorden verre van zielsverheffend, wel getuigde Kwakkels hier van geen bijzonder goeden smaak of fijne liederenkeuze; maar de brommende toon, de slepende wijze, de dwaasheid van het gehalte zelf hadden iets kluchtigs in zijn mond.

‘Nu worden zulke fraaie liederen niet meer gedicht,’ zei hij met overtuiging.

‘Grootmoeder, gij ook,’ bad Lucie.

‘Indien ik gansch van mijne zinnen ware,’ zei ze glimlachend. Maar men drong aan:

‘Ik bid u,’ vroeg Romuul.

‘Och ja,’ smeekte Victorine, ‘ze kan zoo schoon zingen!’ verzekerde zij tot het gezelschap gericht.

‘Neen, neen,’ zei ze immer, ‘mijne stem is uitgedoofd.’

‘Beproef het eenmaal,’ raadde Ignatius.

‘Ja, ja,’ drongen allen aan.

Wie kan alsdan nog weigeren? Althans grootmoeder kon niet.

Zij zong, even als de anderen gedaan hadden: eerst was hare stem nauw hoorbaar, toonloos, dof; maar het veranderde: wel beefde zij nog en ging niet luid, doch duidelijk en maat- en toongetrouw weerklonk op zeldzame wijze het volgend lied:

Isabelle, mijn dochterken,
Waar hebde gij leeren naaien?
- Te Gent al bij mijn moeie,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Wat hebde gij daar gegeten?
- Visch mee geluwe strepen,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Waar hên ze dat vischje gevangen?
- In een kelderken met een tange,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Waar hên ze dat sopken gegoten?
- Op de strate voor d' honden,
Ze barstten waar dat ze stonden,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Wat jont gij aan uw moeie?
- Eenen oven om in te gloeien,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Wat jont gij aan uw broeder?
- Een vrouwe gelijk zijn moeder,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

Isabelle, mijn dochterken,
Wat jont gij aan u zelven,
- Een spaatjen om mij te delven,
Hoe leed, hoe leider is 't mij!

De oude vrouw kwam zonder ongeval tot aan het einde; dat lied, dat hare overgrootouders gezongen hadden, dat lied, dat zij als meisje neuriede, dat lied, waarmede zij als moeder en als grootmoeder hare kinderen en kleinkinderen in slaap had gewiegd; dat

lied, waaraan ze sinds jaren niet meer gedacht had, was haar in het geheugen gebleven en beantwoordde den eersten oproep van haar, die zooveel gehoord en zooveel vergeten had!

O dat liedje! het ontroerde Lucie, het herinnerde haar aan hare kindsheid, aan de liefde die hare wieg omgaf!.. en dankbaar vouwde zij onbewust de handen, dat het haar gegeven was nog deze stem te mogen hooren, nog grootmoeder behouden te hebben.

Er was een oogenblik stilte ontstaan. Was het vermoeienis of deelden allen de aandoening, die zich van Romuul had meester gemaakt? Hij, die in Brussel de waarde eener schitterende zangeres van den Muntschouwburg met koelheid besprak, en haar talent ontleedde, onder zijne vrienden gezeten, nadat hij haar met voldoening doch zonder geestdrift soms had aangehoord, liet zich medesleepen en ontstellen door den gebroken, ongekunstelden zangtoon eener stokoude buitenvrouw!...

Wat voor mensch was hij dan geworden? wat geschiedde er met hem? Hij schaamde zich, dat hij een traan in zijn oog voelde opwellen.

XVIII.

Toen Romuul naar de eetzaal was teruggekeerd, terwijl Lucie grootmoeder ontkleedde, Bellemie de lantaren ontstak en Ignatius en Kwakkels, wachtend, nog met der haast eene pijp stopten, maakte Louis als immer van de gelegenheid gebruik om Victorine te naderen: de doren der jaloezie had heel den avond in zijn hart gewoeld; hij kon zijne smart niet meer verkroppen, de twijfel werd hem ondraagbaar:

‘Victorine,’ vroeg hij dringend, ‘hebt ge mij dan waarlijk niet meer lief?’ Zijne oogen schitterden als die eens koortslijders.

En daar zij hem verbluft, sprakeloos en deinzend ontweek:

‘O zeg het mij,’ hernam hij, ‘zeg het door een enkel woord *ja* of *neen*; of liever zeg het niet,’ bad hij in eens veranderend, met een snel handgebaar, als om de woorden op haar mond tegen te houden, al ontsloot ze de lippen niet, ‘houd dat gruwzaam vonnis voor u, ik zou het niet kunnen aanhooren. Maar zoo mijn vermoeden op waarheid steunt, en een andere uwe liefde bezit, welaan stel dan een licht in het kijkgat van een der torens, ik zal in de nabijheid blijven ronddwalen, tot elf uren, tot middernacht... Vaarwel, Victorine!’ En als

ontzenuwd liet zij hem hare hand in zijne beide handen drukken.

Zij ging aan het venster staan en staarde in den donkeren nacht, waar men geen enkel voorwerp onderscheiden kon. Het was ook niet met het doel om iets te zien, zij handelde werktuiglijk; zij zag in het verledene: zij was nog maar een klein meisje en Louis reeds een groote knaap, toen hij haar altijd en overal eene ontwijfelbare voorliefde betoonde: hij bracht haar hazelnoten en gaf haar marmers; hij beschermde haar, als stoute jongens haar en Lucie bij het terugkeeren uit de school, nazaten. En naderhand, toen was het als van zelf, dat de beiden voor elkaar bestemd waren; had men haar eene wereld gegeven om te zeggen, waar of wanneer hij voor de eerste maal van zijne liefde gesproken had, zij zou het niet vermocht hebben... Hij hoopte, dat zijn vader hem de zaken - een voorspoedigen houthandel - overlaten zou; maar er bestond één bezwaar: een oudere broeder beoogde hetzelfde doel, en als bouwkundige was er voor Louis in het omliggende niet genoeg te verdienen, om met deze winst alleen een huishouden te durven aangaan; voorloopig was dus het huwelijk onbepaald verschoven.

Had zij hem lief? vroeg zij zich zelven af.

Ja. En nochtans tegenover hem stond een ander jongeling, de baron van Solingen - wellicht; of indien niet deze althans een andere edelman, of indien zelfs dat niet, ten minste een stedeling, even mooi en goed geleerd als Louis, maar fijner beschaafd en versierd met al het prestige der onbekendheid in haar oog. Voor haar bleef hij in het hart van den winter op Bovegem! Als dat geen blijk van liefde was! Hij had haar van de stad en dezer vele genoegens, hij had haar van ruimer kringen, en een schitterend lot gesproken; hij had hare verbeelding opgewekt door al die schoone voorspellingen, welke hare eigene phantasie, op aanleiding zijner woorden, geschapen had...

Maar Louis! Zij zag zijn smeekend oog, zij hoorde zijne bange stem en zij had hem liefgehad en had hem nog lief! Zou zij het licht op den toren stellen en zijn hart breken, of hem het hare terugschenken, en al die ijdele droomen van twijfelbare grootheid uit haar hoofd steken?

Met hare brandende lamp ging zij besluiteloos door de gang naar hare kamer toe. De deur der eetzaal was met eene spleet open en een lichtelaaie schijn in den haard trok hare

aandacht. Zij schrikte, zij dacht aan brand, en ijlings trad ze binnen: daar stond Romuul: met de tang hield hij een groot beschreven blad papier vast, dat helder opvlamde; het was de opzegbrief van den baron aan Ignatius. Deze avondpartij had den laatsten stoot aan zijn wankelmoed gegeven; zijn besluit was onherroepelijk, hij zou vertrekken en om zich in de onmogelijkheid te stellen nog op deze beslissing terug te komen, vernielde hij het hem toevertrouwde stuk.

'Verbrandt gij uwe minnebrieven?' schertste Victorine, beschaamd hierbinnen gedrongen te zijn.

'Ja,' antwoordde hij met eene zekere plechtigheid, fier over zijne zelfverloocheing: 'ik verbrand het verleden en het heden, en ik verbrand, wat u en de uwen smart zou kunnen berokkenen in de toekomst. Victorine, van nu voortaan zal ik niets anders dan uw geluk meer betrachten!'

Hij was zoo mededeelzaam van aard, dat hij niet kon nalaten te zinspelen op wat hij zwijgen wou: namelijk de overwinning op zijn eigenbelang en zijne bekommernis met het lot zijner gastlieden.

Dat was wel duidelijk! Het toeval of de Voorzienigheid moeide zich er mede, dacht ze verbijsterd, om haar nog eenmaal en zonneklaar te wijzen, wat ze doen moest! En zij liep heen, de trappen op, ademloos tot boven op het hoogste van het slot en zij stelde het licht - de fakkel der verwijdering tusschen haar en den verloofde - in het kijkgat op den toren...

XIX.

'Ik vertrek,' verklaarde Romuul aan Bellemie des anderdaagsmorgens, nog voordat een der huisgenooten op was.

Zij stond verbluft: 'Zoo gauw,' zei ze, 'zoo onverwacht!'

Ja, dringende bezigheden, beweerde Romuul, de baron verzocht hem om terug te keeren.

De baron! Zeldzame geruchten waren sedert kort in het dorp in omloop, Bellemie had er iets van vernomen: het werd vermoed, dat de vreemde, geheimzinnige bewoner van het kasteel niemand anders was dan de eigenaar zelf. Zij wilde het weten, en verstoutte zich hem deze vraag te stellen.

Zij deed hem glimlachen, maar nu begreep hij, waarom de kinderen hem zoo nieuwsgierig aankeken, als zij hem in de

dreve of op de gemeenteplaats tegenkwamen en waarom de volwassenen en ouderen hem zoo eerbiedig groetten.

‘De baron!.. neen goede vrouw, die ben ik niet,’ zei hij.

Maar zij drong er op aan: zij scheen het nog te betwijfelen.

‘Heel zeker?’ vroeg zij weder.

‘Op mijn woord van eer, ik ben zelfs geen edelman,’ bevestigde Romuul.

Zijn koffer stond ingepakt, hij zou hem laten halen, hij vertrok met den eersten trein.

‘Wacht,’ zei Bellemie, ‘ik ga ze allen oproepen,’ en zij deed eene beweging naar de deur.

Maar Romuul hield haar tegen. Hij wilde niemand zien; hij kon geen afscheid nemen, hij vreesde voor hunne uitroepingen, hunne vragen, hunne en zijne ontsteltenis.

Hij ging, nadat hij haar een goeden drinkpenning in de vuist had gestopt, met de aanbeveling allen èn zijne groete èn zijn dank over te brengen. Hij had geen tijd over, in de verte bengelde het stationsbelletje voor het nemen der kaartjes.

De dag schemerde nauw in het oosten; de rijp lag op het grasplein; de donkere boomenmassa's waren in een grauwen winternevel gehuld. Hij wendde zich om, hij wilde Bovegem nog eens zien. Zwart en somber stond daar de zware bouw in zijne breede waters. Op een der torens brandde een lichtje, dat door de aanbrekende dagklaarte al meer en meer vermeesterd werd. Wat had dat te beduiden? vroeg hij zich met bevreemding af. Om het even! wat ging het hem nog aan, wat er op het kasteel geschiedde! En hij overdacht het met spijt, hoe hoopvol en moedig hij daar maanden geleden was aangekomen; hoe het verval om hem heen hem met verontwaardiging over de verzuimers vervulde en hem een spoorslag werd beter de belangen van zijn meester in acht te nemen. Hem was alle volmacht gegeven, in de afwezigheid van den baron mocht hij zich zelven alleenheerscher noemen; fondsen waren te zijner beschikking; in zich voelde hij de bekwaamheid tot het volbrengen zijner opgelegde taak. Hij was met ijver en geestdrift bezield en zou het werk voleindigd hebben, niet als een last, maar als eene liefhebberij waar hij met hart en ziel aan hing. De plannen waren gemaakt, hij bedacht met een soort van jaloezie, dat een andere ze thans uitvoeren zou. En waarom verzaakte hij vrijwillig aan dit alles?

Omdat dáár op Bovegem een oud ventje woonde, dat niets anders meer doen kon, dan wat hout in de bosschen te rapen, en dat met zijn gouden hart in zijne kinderlijke naiefheid zich inbeeldde, dat dit ontsparen van eenige schepels kolen voor zijn aangebeden meester eene zaak van belang was. Hij ging heen, omdat dáár eene bejaarde vrouw in de onderaardsche gewelven - als in een graf - leefde en er gelukkig was.

Hij herinnerde zich, dat zijn grootvader, die een klein buitenhofje bezat, in den tijd twee oude vermolmde perenboomen, in den zonnekant op zijn erf liet staan, al brachten ze niets meer op, omdat hunne takken zoo stevig op het muurken gekleefd lagen en er ingegroeid waren.

Romuul had ze na grootvaders overlijden zien uitwerpen en met geweld losrukken door de werklieden van den nieuwen bezitter, die met recht beweerde, dat op die plaats iets nuttigers wassen kon. Romuul stond er zelf meedoogenloos op te kijken, als ze in stukken gehouwen werden. Naderhand had hij er op nagedacht: grootvader had ze met al zijne goedheid niet kunnen redden; maar hij had toch de voldoening genoten, ze te beschermen zoolang het in zijne macht lag. Ignatius en grootmoeder: dat waren de twee oude boomen voor Romuul. Zou zijne opoffering hen redden? Hij wist het niet, maar vormde den wensch: ‘Gave God, dat het zoo ware!’...

Voordat hij in den trein stapte, stak hij in de bus een brief aan het adres van den baron, die thans te Nizza den winter overbracht, waar de familie zijner bruid ook hare tent had opgeslagen. Hij schreef hem, dat hij aan zijn post verzaakte, omdat hij geen middel zag de huidige bewoners in het vriendelijk de plaats te doen ontruimen; maar dat al de plannen van herstel en tuin- en parkaanlegging in het kasteel ter inzage berustten. In vroegere berichten had hij zoo open over het verval van den eigendom gesproken en zoo weinig de onkunde van Cocquijt verbloemd, dat hij het thans om der waarheid getrouw te blijven, niet wagen dorst een anderen toon aan te slaan. Nochtans repte hij een woord over diens goede inzichten en eerlijkheid, hem en de zijnen warm in de gunst van den edelman aanbevelend.

Maar de jonge de Solingen ofschoon niet boos, was een wildvang, een losbol en een egoïst: hij ontzag niemand noch iets, als zijne drift hem medesleepte: uit den brief van Romuul werd hem maar het ééne klaar: namelijk dat Cocquijt en diens

familie eene hinderpaal waren tot het bereiken van zijn doel: die stronkelsteen moest uit den weg geruimd worden; de nieuwe toeziener was er de man niet toe; de ontvanger-administrateur - zoo was de baron bericht geworden - lag sedert weken aan hevige gewrichtspijn lijdend te bed. Dit was oorzaak, dat hij de taak der uitdrijving, waarmede hij reeds herhaaldelijk door zijn meester was belast geworden, niet ten uitvoer had gebracht. De Solingen, oploopend en overdreven, nam een spoedig besluit: hij schreef zelf rechtstreeks aan den deurwaarder van het canton, dat hij de dienstboden en bewoners van het kasteel in naam der wet bij indaging verwittigen moest, dat hun vier en twintig uren waren vergund om zijn domein te ontruimen. Hij dacht niet eenmaal, dat er te lande niet immer huizen ledig staan, en geloofde grootmoedig te handelen door het bericht, dat hunne huur voorloopig zou voortbetaald worden. Toornig stampte hij zijn wapen in het geurig lak op den omslag. Ja, hij was ontevreden, dat die parasiten hem zooveel last berokkenden en zijne plannen dwarsboomden door hunne ongehoorde koppigheid, door zich te willen vastankeren, waar hunne tegenwoordigheid niet werd begeerd. En nu kwam het hem, die een verspiller was en volstrekt geene kennis van hof- of landbouwbestuur had, met bitterheid te binnen, dat gedurende al den tijd van hun verblijf op Bovegem, geen centiem voor ooft of groenten was in rekening gebracht: op dit laatste had de nieuwe ontvanger-bestuurder onlangs zijne aandacht getrokken; deze was evenals de edelman onwetend van het feit, dat zijn voorzaat van de achteloosheid des voormaligen eigenaars misbruik gemaakt had om al het geld der opbrengst zelf in te palmen; en de jonge de Solingen schold zijn oom voor een domoor, uitbuiters als Cocquijt zoolang op zijn goed geduld te hebben.

XX.

‘Mijnheer Romuul is heen!’

Dit bericht trof de huisgenooten als een donderslag. Zonder afscheid te nemen, zonder de minste voorbereiding! Bellemie werd uitgevraagd:

‘Maar heeft hij niets doen zeggen? geene uitlegging gegeven?’

Jawel, vele groeten aan allen, dringende bezigheden riepen hem elders, de baron wenschte zijn terugkeer.

De baron! in hare verslagenheid hadden de meisjes op dit oogenblik vergeten, dat hij zelf de baron kon zijn.

Neen, neen, hij was het niet, zei Bellemie, op zijn eerewoord, hij was zelfs geen edelman.

Deze mededeeling vloeide als balsem op het gekwetst hart van Lucie: hij was geen wildvang, geen verspiller, geen valschaard, hij was een burgerskind, hij was haars gelijke! maar een nieuwe, pijlsnelle gewaarwording volgde: helaas, hij had haar verlaten, hij beminde haar niet, zij had eenmaal zijne woorden verkeerd uitgelegd; hij was heen, zij zou hem nimmer wederzien, ‘nimmer!’ herhaalde zij met tranenlooze wanhoop.

Grootmoeder en Ignatius bejammerden dat vertrek ook, maar met stiller spijt. Ja het was een vriendelijke heer, hij zou de beste herinnering nalaten. Victorine was het zichtbaarst ontsteld: hare oogen stonden strak van verbazing; haar aangezicht gloeide; onstuimig klopte haar hart; maar het was de droefheid niet, die er de bovenhand had: het was als een gevoel van bedrog eerst, dan verontwaardiging, ontgoocheling, pijnlijke ontnuchtering, zij doorliep al deze trappen van zielewee, en dra werd het leedwezen en zelfbeschuldiging.

‘Hij is geen baron en zelfs geen edelman,’ deze volzin was genoeg geweest om haar een blik in haar eigen hart te laten slaan: neen, neen, zij beminde hem niet, zij had zich door hare droomen van grootheid laten medesleepen; nu hij een eenvoudig burger werd, was zijn glans verzwonden en thans zou zij Louis de voorkeur geven. Louis!... In eens schoot haar het licht te binnen, dat zij op den toren gesteld had, en nu liep zij als eene uitzinnige de trappen op: het flikkerde nog, ofschoon met flauwen schijn, als om haar tergend te manen, dat de tweedrachtsfakkel - eens ontstoken tusschen geliefden - nog voortbrandt in het éene hart, wanneer zij in het andere reeds is gebluscht.

Zij blies het lichtje uit, en nu ontstond de hoop in haar gemoed, dat Louis het niet mocht hebben opgemerkt: de nacht was mistig, de schijn wat zwak geweest, om van uit het bosch, waar hij zeker was komen gluren, gezien te worden. En met eenigszins gestilde bekommernis, afgewisseld door smartvollen twijfel, stelde zij haar betrouwen op den avond. O, hij zou terugkeeren in alle geval, en zij zou het als eene grap opgeven, en hem zeggen, dat al hare verwijdering slechts lachspel en om hem te beproeven was geweest!

Maar hare vingers beefden toch als het uur naderde, daar was en - zonder hem voorbijging! Het was nog gebeurd, dat hij, opgehouden door het een of andere, wat later kwam, soms te gelijk met Kwakkels, en nu hoorde zij iets aan de trapdeur; maar de boer verscheen alleen. Louis kon nog achterkomen, hoopte zij in tegenstrijdigheid met het waarschijnlijke; doch de oude landbouwer sloeg al haar verlangen met brutale stoutheid, als met een vuistslag neder:

'Welaan, wat zegt ge nu? de vogels zijn allebei gaan vliegen, de eene ik weet niet waar, de andere naar het leger: Louis heeft zich als soldaat geëngageerd. Schoon nieuws, he?' en Kwakkels stak zijne handen grijnslachend bij het vuur.

En het was waar, Louis had 's morgens, in het voordeel van zijn broeder, aan den houthandel verzaakt en was vertrokken. Men zegt, dat vreedzame lieden, na lange terging, zich aan heviger gramschap dan de opvliegenden overlaten en het geschiedt ook, dat bezadigden in een oogenblik van overdreven smartgevoel, eene daad begaan, die schrikkelijke gevolgen heeft en waarvoor de roekeloozen terug zouden deinzen.

Louis was soldaat, dat was een nieuwe donderslag voor al de huisgenooten.

Victorine beleefde den vreeselijksten slapeloozen nacht van haar leven.

Nu was het waarlijk treurig op Bovegem, het was er eenzaam en stil, en de verlatenheid, de mistroostigheid, die de gemoederen neerdrukte, had zich ook op de omgeving verspreid: men was in het kortste der dagen, de koude nevel klaarde om zoo te zeggen niet meer op; grauwe, laag hangende wolken verhoogden nog de somberheid; geen blad stond meer op de boomen der warande, slechts raven vlogen met onheilspellend gekras in- of uit de hooge kruinen. Lucie zag ze terneergeslagen na van uit de diepe kelderingen: het was nog iets, wanneer er raven op flappende wieken over het kasteel vlogen, dat bracht ten minste eenige afwisseling in het gezichtspunt. Soms was er niets te zien en niets te hooren, wanneer er windstilte heerschte. Deze was haar onuitstaanbaar: als de storm het water in den vijver tegen den muur aanzweepte, de boomen kraken deed, in de gangen klaagde en door de schoorsteenen huilde, klaagde en huilde toch iets mede als begeleiding van haar stom, in-

wendig wee. Middelerwijl glimlachte zij met zelfbeheersching op grootmoeder. Deze, gansch onverschillig aan wie er van buiten huis mocht gaan of komen, begreep de droevige stemming harer kleindochtertjes niet, en om ze op te beuren, liet zij den goudvink immer zingen:

'Luider, luider,' beval zij aan het vogeltje, dat volgzaam en fladderend bij het zien van het suikerklontje, dat tusschen hare vingeren glinsterde, moedig zijn deuntje aanhief:

'Waar kunnen wij nu beter zijn,
Dan bij onz' goede vrienden!'

Dit gefluit klonk als eene spotternij in het oor der meisjes, vluchtig zagen zij elkander aan en bogen haastig weer het hoofd over haar handwerk, om den traan te verhelen, die in haar oog glom.

'Ik weet niet, waarom hier niet meer gelachen wordt,' maakte Ignatius de bemerking.

'Och! de winter wekt niet op tot vroolijkheid,' antwoordde Lucie, die dat eertijds nooit gedacht had en wier helle stem als die van Victorine in alle jaargetijden even opgeruimd klonk.

'De winter,' herhaalde haar grootvader - hij zat aan de stove en boog het hoofd terzijde om in de lucht te kunnen kijken - 'hij is daar, Kwakkels heeft mij gezegd, dat hij gisteren vriesganzen heeft zien voorbijtrekken; ik geloof, dat we sneeuw gaan krijgen, maar wat voor Kerstdag komt telt niet af,' besloot hij zijne rede.

De meisjes zeiden ook wel het een en ander over kou en vroege vorst, maar de gedachten waren elders, en weder stokte het gesprek.

En aldus ging het eenige dagen: met kwelling in het hart en steeds vernieuwde krachtsinspanning om ze voor de oude lieden te verbergen. Zelfs met elkander spraken zij over het gebeurde niet.

XXI.

Maar wat had al dit ingebeeld, droomerig wee, dat niet van eene zekere poëzie was ontbloot, te beduiden bij den hamerslag der werkelijkheid, die grootmoeder en grootvader en haar beiden neervellen moest!

Op den zesden morgen na het vertrek van Romuul verscheen de deurwaarder, drager van eene dagvaarding in regel, waarbij de voormalige toeziener, Ignatius Cocquijt en zijne familie, en de voormalige poortieres Isabella-Maria Klopmans, weduwe De Wilde, op bevel van den baron de Solingen, in naam der wet, binnen de vier en twintig uren het kasteel te ontruimen, en de sleutels aan den nieuwen toeziener, mijnheer Romuul de Somme, af te geven hadden.

Zij begrepen 't eerst niet, zij waren als duizelig van den slag. De deurwaarder moest het hun herhalen en mondeling uiteen doen. Cocquijt beefde als een riet; Lucie moest grootmoeder water halen, haar, zelve weenend, sussen en de luid schreiende Victorine om Godswil verzoeken stil te zijn. Bellemie was toegeloopen en maakte wild misbaar.

De deurwaarder stond bekend als een braaf, goedhartig man, wien het ondanks zijn ambt van onheilsbode was gelukt, de rampzaligen met welke hij in betrekking kwam, voor zich in te nemen: hij sprak woorden van troost; hunne huur zou hun voortbetaald worden, het gold herstellingswerken, er was geene schande aan vast, en het was zijne schuld niet, zei hij ten laatste en ging heen aan zijne wimpers wrijvend.

Geen troost, geene verzachting was mogelijk:

‘Hier uitgedreven, weggejaagd als een dief!’ kreet Ignatius.

En nu werd aan allen het geheimzinnige van de aankomst en het verblijf van dien zoogezegden vriend des barons, van mijnheer Romuul, duidelijk, en het onbegrijpelijke van zijn schielijk vertrek vond uitlegging: hij wilde niet tegenwoordig zijn bij het uitzetten, laf had hij zijne slachtoffers op dat hachelijk uur van nood ontvlucht.

En Ignatius in het bewustzijn der vriendelijke ontvangst, waarvan de vreemdeling het voorwerp was geweest, uitte met zelfmedelijden de vaak weerkeerende klacht:

‘Wij hebben een wolveken opgenomen, het aan onzen boezem gevoed en wreedaardig heeft het ons hart opgevreten!...’

Al de schuld lag op Romuul, zelfs thans was de familie van Solingen te onschendbaar, als dat men vermoeden kon dat een harer leden zonder kwade aandracht uit eigen beweging zulke maatregelen nemen zou...

Maar waarheen te trekken? Wat stond hun te doen? Ignatius kwam op den inval den baron te gaan spreken, doch

hij wist zelfs zijn adres niet om hem te schrijven; toen dacht hij om den ontvanger-bestuurder met de zaak bekend te maken, en eindelijk gaf hij, moedeloos, alles op, en kruiste de armen in afwachting van het lot, dat hem bedreigde.

En het dreigde niet lang: een paar dagen waren nauw om, als de deurwaarder zich weder aanmeldde, maar hij kwam niet alleen: de veldwachter en een paar arbeiders vergezelden hem.

Het was op een vroegen morgen, de sneeuw begon fijn en schaarsch te vliegen, zij bedekte licht den grond, zoodat de stappen zich nog zwart daarin afteekenden.

Grootmoeder was zoo even in de keuken geleid, zij zat op haar gewone plaats met een warm, groot wollen doek, dat Lucie uit voorzorg over hare schouders had geslagen; hare mand stond nevens haar op den grond, het vogelkooitje voor haar op de tafel, hare brilkast lag er bij.

Ignatius zat aan het ontbijt.

‘Voort, voort, hieruit, gij allen!’ zei het noodlot. Maar het was met zachtmoedigheid en schuchtere aarzeling, dat de goedhartige deurwaarder hen tot vertrekken aanspoorde: ‘Brave lieden, ik moet de voorschriften der wet en de plaatselijke gebruiken volgen,’ ontschuldigde hij zich, ‘biedt geen weerstand, ik smeek er u om.’

Dat zouden ze niet, zei Ignatius, en hij wendde zich tot zijne huisgenooten: ‘Welaan laat ons gaan.’

Met verkropte stem wees hij aan wat hem toebehoorde, en de twee mannen begonnen zijn meubelen op te breken en droegen zijn huisgerief buiten. De deurwaarder zelf stak eene hand toe om het pijnlijke van dit tooneel te bespoedigen.

‘Onder den blooten hemel!’ kreet grootmoeder.

‘Neen, neen,’ zoo troostte hij haar, ‘de burgemeester heeft een woninkje te uwer beschikking, een hutteken wel is waar, doch dat u ten minste voor regen en wind beschermen zal.’

En nu alles buiten stond, over de steenen brug geplaatst, en Bellemie met een pak harer kleederen in den arm schreiend uit haar kamertje kwam, toen was het de beurt van grootmoeder.

Omzichtig naderde haar de veldwachter en bracht groetend de hand aan zijne schako, ofschoon hij dit bij het inkomen reeds had gedaan. Hij wenkte een der mannen, en met hunne

forsige vuist hieven zij zonder een woord te spreken, van weerskanten haar zetel op.

Bij dit zien begon Ignatius hevig te snikken; Victorine liep jammerend voorop. Lucie nam het vogelkooitje in de eene, den korf in de andere hand:

‘Moed, grootmoeder,’ zei zij, hare tranen verkroppend. De deurwaarder voelde zijn hart van medelij breken.

Bevreemd over al het ongewoon gewoel en geharrewar, was het goudvinkje in het begin van het eene stokje op het andere gesprongen. Nu zat het verschuwd, gansch stil: ‘Arm vogeltje,’ zuchtte grootmoeder en terwijl de dragers met haar voortstapten, zag zij om naar hem; en of het nu hare bedoeling misuitlegde of het oogenblik gekomen achtte om ongevraagd de bezoekers op een deuntje te vergasten, hief het zijn liedje aan:

> ‘Waar kunnen wij nu beter zijn,
> Dan bij onz' goede vrienden!’

‘Nog eenmaal zal ik boven gedragen worden,’ had de oude vrouw aan Romuul gezegd, ‘en aan dat uitdragen zult gij misschien helpen, maar het zal zijn met de voeten vooruit, naar het kerkhof...’

Naar het kerkhof, na afloopen harer lange baan, meende zij, in onbewuste rust, met de oogen zacht door hare liefderijke kindskinderen toegedrukt, een geheiligd, geëerbiedigd aandenken achterlatend... En nu werd zij boven gedragen en Romuul had aan dat uitdragen meer dan geholpen, hij was de geheime hand, die alles bestuurd had, de schelm! en grootmoeder had al hare christelijke liefde noodig om hem in zijn verste nageslacht niet te vermaledijden: ‘Heere,’ zei ze weenend, ‘vergeef hem, hij weet niet, wat hij gedaan heeft!’

De sneeuw vloog al dikker en dikker: groote vlokken kleefden op de meubels en smolten op den rug van de bejaarde matrone, wier kleederen nog de luchtsgesteldheid der warme keuken behouden hadden.

Maar nauw was zij bovengebracht, of een groote boerenwagen met twee kloeke paarden bespannen, kwam het breede tuinpad opgereden: het was Kwakkels, hij was sinds eenige dagen door onpasselijkheid verhinderd geweest hen te bezoeken en

had eerst heden de toedracht van heel die zaak vernomen.

‘Naar mijnent, naar mijne hoeve: het zal niet gezegd worden, dat ik een ouden kameraad in het ongeluk verloochen,’ zei hij en zijne stem ook was ontsteld.

In de afwezigheid van den nieuwen toeziener werd de bos sleutels aan den deurwaarder afgegeven. De twee oude lieden zaten op den wagen tusschen hun huisraad, de anderen volgden te voet.

‘Hu, herre!’ riep Kwakkels die voerde en heel de karavaan trok in den sneeuwstorm van het adellijk erf.

XXII.

Het was in den vroegen namiddag van een Decemberzondag. De sneeuw lag zwaar op alle boomtakken, zij bedekte het veld en de huizen en bekleedde met even dik, vlekkeloos, doch ijskoud dons het dak, waaronder Cocquijt en zijne familie eene schuilplaats gevonden hadden. Dit was een oud werkhuis, dat op den boomgaard zelf van Kwakkels stond. Een zijner voorgangers had het bedrijf van wagenmaker uitgeoefend, later diende het tot bergplaats van allerlei landbouwgerief. Kwakkels had ruimte genoeg daartoe in zijne schuren en stallingen, hij had het gebouw laten ledig maken en nu werd het als woning ingericht. Dit kon zeer wel, te meer daar het, na zijn eerste bestemming, in een drietal met berd afgeslagen vakken gesplitst was geworden, ten tijde van den bloei der vlasnijverheid, wanneer het als zwingelkot en weefkamer werd gebruikt. Een deel was in hout met een paar kleine vierkante raampjes. Aan het eene zat grootmoeder. Op het hof stond Lucie voor eene door Bellemie blootgeveegde plek en wierp kruimels brood aan de hongerige, door den nood stouter geworden vogeltjes toe. Al de huisgenooten waren naar de vespers. Kwakkels was zoo even met een paar knechten in den stal gegaan, waar de stier teekens van onrust gaf. En daar de mensch in het midden van zijn bitterste verdriet nog in kleine dingen belang stelt, zag de vrouw nieuwsgierig naar de bewegingen van haar kleindochtertje en de bij elk in den stal ontstaan gerucht, of elk ingebeeld noodsein wegvliegende en telkens terugkeerende musschen.

Lucie ook schiep behagen in dit liefderijk tijdverdrijf. Zij had er geene acht opgeven, dat het baliehek geopend werd; maar keek om, - wat mocht het wezen, dat de vogels in eens voorgoed en verre uiteen deed stuiven? En het bloed steeg heur naar het hoofd, want daar naderde Romuul.

Grootmoeder spalkte groote oogen open, maar Lucie begreep het doel zijner komst. In de verwarring, die gedurende het verhuizen was ontstaan, hadden de familieleden het niet bemerkt, dat door de arbeiders ook zijn koffer op den wagen geladen werd; zij hielden hem voorloopig staan, het kasteel voor hen ontoegankelijk zijnde.

‘Gij komt om uw reisgoed zeker, mijnheer Romuul?’ stamelde zij, want het was, alsof hij zelf te ontsteld was om een woord te spreken.

Hij nam den hoed af en groette haar en grootmoeder; maar deze moest hem niet herkend, en zich enkel over de komst van een vreemdeling op dezen eenzamen boomgaard verbaasd hebben, want zij knikte hem toe.

Op dit oogenblik ontstond een rumoer in den stal rechtover, de stier was ontsnapt: hij kwam buiten met wilde sprongen, de knechten liepen hem na, door Kwakkels trager bijgestaan, maar het woedend dier ontsnapte aan hunnen greep, het sloeg den kop en den staart naar alle kanten, en rende wellicht in onbewuste, doch rechte vaart op den ingang van het wagenhuis af.

Romuul schoot toe, zonder zich rekenschap van het roekelooze zijner daad te geven, en vatte den stier bij een der horens aan. Deze wrong zich los, slingerde zijn aanrander omver en richtte thans over hem trappend zijne schreden naar de houtmijt, waar hij in zijne razernij tegen aanbeukte en zelf omtuimelde. Kwakkels' knechten bemachtigden hem.

Romuul lag in bezwijming, eenige bloeddroppels verschenen op zijne lippen, hij was doodsbleek, hij moest inwendig verwond zijn. Dit was zoo snel geschied, dat Lucie nauw den tijd had om tot hem te loopen en zijn hoofd op te tillen.

Het half duizelig dier was in den stal gebracht en vastgebonden; de knechts droegen den gekwetste binnen, hij werd op het bed van Ignatius gelegd en men liep om den dokter.

‘Loon naar werken,’ zei Kwakkels, die hier Gods wrekenden vinger meende te zien.

Hij was hun vijand ja, maar kwaad mocht met geen kwaad geloond worden, dit verbood de christelijke deugd, en Lucie wischte het bloed van zijne lippen en bevochtigde op raad van grootmoeder zijn gelaat met azijn. Zij voelde niets meer voor hem, dat aan haat of liefde geleek, niets dan een onmeetbaar medelijden en angst voor zijn behoud.

Dat was een nieuws als Ignatius en Victorine wederkwamen! De dokter kon niets zeggen, hij zou eerst met een paar dagen zien, of er gevaar bestond. De zieke moest rusten, het spreken werd hem verboden; want Romuul was dra na de verschijning van den geneesheer tot bewustheid gekomen.

En nu was de avond gevallen, het lampken brandde, Ignatius en grootmoeder sliepen in een met der haast opgemaakt ledikant, en Bellemie en Lucie zaten aan de sponde van Romuul; zij bespiedden zijn slaap en zijne ademhaling en vormden vrome wenschen voor het behoud van den verdringer.

XXIII.

Erg was het niet, want de gekwetste beterde, dat ging zelfs nog al ras, en na verloop van eenige dagen zou hij opzitten. Uit voorzorg beval de dokter hem nog immer het stilzwijgen te bewaren, en zoodra hij den mond opende, bracht Lucie den vinger aan hare lippen om hem aan dit verbod van spreken te herinneren.

Victorine, gansch overgeleverd aan het kwellend nawee over hare handelwijze en het verlangen om Louis terug te zien, sloeg weinig acht op Romuul; Ignatius zat dubbend aan de kachel, niet in een hoek, zooals het hoofd van 't huis in den landmansstand toekomt, maar om zoo te zeggen in het midden der plaats, die zoo groot was, dat er een lange buis toe behoorde om ze te verwarmen. Er was zelfs geen steenen vloer en zijne klompen rustten op den hardgetrappelden kleigrond. Hij kon het niet verkroppen, dat hij als een misdadiger uit het slot zijner voorvaderen gedreven was - want het behoorde zijns inziens aan zijn stam evenals aan dien van Samien de Solingen. - Het pijnlijkst viel het hem aan zich zelven, aan de wereld, die hem omgaf, te moeten bekennen, dat de eeuwenoude band tusschen beide familiën was losgerukt.

En aan wie de schuld?

Daar lag hij, de dader, in hun eigen bed, en door een rampspoedig toeval was hij getuige van al het leed, dat hij gesticht had en genoot hij gedwongen gastvrijheid bij zijne slachtoffers.

Gedwongen? neen, Ignatius was daartoe te goed van harte; maar het speet hem, o het speet hem, dacht hij bij zich zelven, dat alles aldus gekomen was en beider belangen in tegenstrijdigheid waren, want hij had dien jongen man liefgehad en hij boog het hoofd onder de wreedheid van het noodlot.

Grootmoeder sprak niet: zij was als een meubel, dat uit zijne gewone plaats staat, als eene plant, die uit eene andere luchtstreek in ruwer klimaat is overgebracht. Zij zat met haar korf nevens haar en de armen gekruisd onder haar grooten borstdoek, en waggelde als om hare gedachten in slaap te wiegen. Het vogelkooitje stond op de tafel, maar zij vroeg geen gefluit meer. Strak kon ze Romuul aanzien, en men wist niet of het ongevoeligheid, smartelijk zelfbewustzijn van onheil, of verwijt was, wat die zonderlinge uitdrukking in haar verdoofde oogen legde.

Bellemie had gebeefd voor het behoud van den jongen vreemdeling, zoolang hem gevaar scheen te bedreigen. Nu hij beter was, kwam wrok in haar weer op: moest zij in den tijd een dubbel loon op het kasteel van Baloor weigeren om als een hond verjaagd te worden! ‘Aan wie de schuld?’ vroeg ook zij. Aan hem voorzeker, en met verontwaardiging overdacht zij het ongerechtige zijner handelwijze, en beklaagde zij het bitter de - in het geniep gedane - voorstellen des dekens van Haverlare niet aangenomen te hebben...

Maar Lucie! Lucie huppelde als een vogeltje in de armzalige verblijfplaats rond; ondanks de koude, die er heerschte, ondanks het neergedrukte der gemoederen, ondanks het treurige van 't seizoen, scheen de zon in haar hart. Met lichten tred en zachte woorden liep zij af en toe om grootmoeder te helpen, om grootvader van nut te zijn, om Romuul te verzorgen. Zij was boos op haar zelve; zij voelde, dat het geen gepast oogenblik was om vroolijk te worden, en dat zij zoo niet luide ten minste aan haar zelve bekennen moest, dat die jonge vreemdeling geen brave mensch was. Hem bijstaan in zijne ziekte ja, dat keurde ze goed, maar hem ondanks alles liefhebben, zooals zij deed, neen, dat kon hare rede niet billijken, en zij kon evenmin deze neiging te keer gaan en gaf er zich meer en meer aan over.

XXIV.

Heden was het juist acht dagen, dat het ongeval was gebeurd en zelfs omstreeks hetzelfde uur: al de huisgenooten waren weder naar de kerk. Kwakkels thans insgelijks. Hij was zoo even naar den kranke komen zien, die voor de eerste maal opzat en volgens het zeggen van den dokter dra hersteld zou wezen:

‘Kwaad kruid bederft niet,’ had de stoute boer lachend de bemerking gemaakt, zijne toehoorders in de onwetendheid latend, of het eene wespensteek of eene aardigheid was.

Grootmoeder had haar grooten bril opgezet en haar kerkboek opgeslagen, en scheen aandachtig in den groven druk verdiept. Zij zat aan het eene vierkante raampje, Romuul en Lucie aan het andere: de sneeuw was gesmolten, slechts hier en daar schitterde nog op den boomgaard of in den noordkant aan de houtmijt een nagebleven, saamgedrongen witte klomp. Het gras was groen en frisch van onder de winterdeken gekomen; geene musschen waren meer te bespeuren. Kalmte lag over schuur en stalling verspreid.

Lucie had halfluid in een boek gelezen, dit hinderde grootmoeder geenszins, zij zat wat verre. Dat verhaal scheen Romuul belang in te boezemen, want hij sloeg het oog van hare lippen niet, en nochtans in het midden eener roerende plaats, die trilling in de stem der voorlezeres bracht, greep hij in eens met zachte hand het werkje van tusschen hare vingeren, vouwde het dicht en zag haar glimlachend aan.

Had hij dan niet geluisterd?

Neen.

‘Lucie,’ zei hij op zeer stillen toon, ‘gij vroegt mij verleden Zondag, of ik om mijn koffer kwam, en nog ben ik u het antwoord schuldig, ja ik kwam om hem.’

Herhaald had zij hem bij het uitspreken dezer weinige woorden teeken gegeven, dat hij zwijgen moest: ‘De dokter heeft het verboden,’ zei ze beangstigd, ‘niet later dan heden nog, gij weet het wel.’

‘Neen,’ antwoordde hij, ‘ik zwijg niet langer, het is beter, ik voel het.’

En zij zweeg zelve.

‘Lucie,’ hernam de jonge man, ‘ik heb niet gezwegen, omdat de dokter mij zulks verboden had, ik heb gezwegen,

omdat eene onverwinbare schuchterheid zich sinds mijn verblijf alhier van mij heeft meester gemaakt, omdat uw antwoord over het geluk van mijn leven beslissen moest en de mogelijkheid eener weigering mijne tong met lamheid sloeg.'

Het meisje zweeg.

'Lucie, ik kwam om mijn koffer,' hernam hij nog stiller, 'maar ook om u.'

Om haar, och! haar hart jubelde, zij voelde zich in de wolken opgeheven bij die woorden; maar... eenmaal had zij hem verkeerd verstaan, neen, neen, hij meende het zeker anders en twijfelend boog zij het hoofd.

Hij meende het nochtans zooals hij het had uitgedrukt: 'Gij zult met mij naar Bovegem terugkeeren, indien gij wilt,' zei hij.

'Ik kan niet,' sprak ze nu, 'ik moet bij grootmoeder en grootvader blijven.'

'En zoo zij allen mochten medegaan?' vroeg Romuul.

'O!' zei Lucie met de oogen begeesterd ten hemel geslagen.

En thans vertelde hij haar zijne gewaarwordingen bij zijne aankomst als toeziener; zijn strijd, zijne bemoeiingen om ze allen weg te krijgen; vervolgens zijne vrijwillige ballingschap, zijn ontslag en zijn vertrek naar Brussel in zijn vriendenkring, en hoe haar beeld hem overal vervolgde en voor de oogen zweefde: op de straat, in het theater, in het gewoel en de eenzaamheid. En dat hij toen eerst, nadat hij Bovegem verlaten had, begreep, waarom hij er zoo graag vertoefde.

Grootmoeder las nog immer in haar kerkboek en Lucie luisterde met den hemel in het gemoed naar die halfluide bekentenis. Toen Romuul naar Bovegem terug was gekeerd, wist hij niet, dat de bewoners reeds weg waren.

Hij had in den tusschentijd verscheidene brieven van den baron ontvangen, waarin deze er met kracht op aandrong, dat hij zijn post hernemen zou. Romuul had er eene voorwaarde aan gesteld: namelijk, dat het hoveniershuisje moest verbouwd en door de familie Cocquijt betrokken worden: 'Ik hoopte het met u te bewonen, ik dorst hopen op uwe toestemming om mijne vrouw te wezen,' voleindigde hij met inspanning, 'zeg, heb ik mij vergist, Lucie?... ik dorst dat hopen,' herhaalde hij nogmaals en zij sprak hem niet tegen.

Hij vermoedde het zelfs niet, dat de schuld dezer uitdrijving op hem werd gelegd.

Nu wachtte hij met betrouwen het antwoord van den baron. En door een toeval zooals er in het leven wel meer gebeuren, verscheen het op het oogenblik zelf: de postbode kwam over den boomgaard aangestapt en, zonder kloppen binnentredend, - volgens het gebruik op de boerenhoeven - reikte hij Romuul een brief: ‘Salut,’ zei hij even haastig teruggaande en de deur achter zich toetrekkend.

‘Uit Nizza, van den baron!’

Het opschrift luidde: ‘Den heer Romuul de Somme, opziener van Bovegem te Bovegem.’

‘Opziener!’ dat woord behelsde in zich zelf reeds eene toestemming, dat woord ‘opziener’ dat den jongen man weleer in zulke verlegenheid bracht, en om hetwelk hij de omslagen zijner brieven eens zoo angstvallig verbrandde, klonk thans uit zijn mond als het bazuingeschal van hun verlovingsfeest.

En ja, het was een gunstig antwoord, waarin de baron, gelijk een echt loshoofd, met dezelfde overijling als hij een ouden dienaar had verbannen, dien weder zonder onderzoek terugnam, nog voordat hij den tijd gehad had zich van de onschuld van Ignatius te overtuigen.

‘Wij keeren terug naar Bovegem!’ juichte Romuul.

Naar Bovegem terug! ‘O Romuul, o grootmoeder, grootmoeder!’ riep Lucie in hare vreugd, tot deze gaande en zij legde den arm om haar schouder: ‘Wij keeren allen weder naar huis!’

De oude vrouw zag verdwaasd en bevreemd op, zij had geen acht op de komst van de postbode gegeven, en nu traden Ignatius en Victorine en Bellemie binnen; maar het was niet zoo moeielijk om hun het heuglijk nieuws te doen begrijpen...

XXV.

De natuur droeg haar hoogtijdkleed; het was in het midden der Meimaand: heel de tuin, de dreven, de gansche warande, alles pronkte met weelderig, feestelijk groen; scherp teekenden de bruine beuken in het park en de donkere cederboomen zich op deze frissche lentekleuren af. De naar den vijver afdalende graspleinen waren effen als fluweel, de kronkelwegen gerakeld; perken met kleurrijke rhododendrons en geurige azaleas - voorname bloemen - bloeiden als in zegepralenden wedstrijd in de nabijheid van nederiger, maar niet minder bekorende oranjeroode

violieren, veelkleurige anemonen, vergeet-mij-niet en frissche silenas, en als met bloed geverfde ranonkels; de goudregen leek een fontein van sprankels. Het kasteel was hersteld en glimmend nieuw geschilderd; het ijzeren hek droeg fier vergulde pieken. Hier en daar leverden openingen in het bosch en hoopen neergeveld slaghout het bewijs, dat de veranderingen en verfraaiingen nog in lang niet ten einde waren.

Maar de natuur had niet alleen hare zegevierende lentewimpels uitgehangen, ook het dorp was in feest: op de plaats, in de straten, uit alle vensters of van alle gevels wuifden driekleurige of wit-en-gele wimpels. Zelfs op het hoogste van den toren had eene stoute hand het gewaagd een vaandel te steken. Triomfbogen waren opgericht. Jaarschriften prijkten boven de deuren; overal krioelde het van menschen en aankomende ruiters, 't zij afzonderlijk 't zij in hoopen; boeren verschenen, onachtzaam door het volk rijdend, en met de twee teugels in de hand achterover hellend op hun lompe of schichtige paarden - waarvan vele geene hoefijzers droegen - die de veiligheid der voetgangers niet weinig in gevaar brachten. Zij moesten allen aan het uiteinde van het dorp vergaderen om vandaar stoetsgewijze naar het station te trekken; want heden was het, dat de jonge baron Samien de Solingen, vergezeld van de barones, zijne vrouw, zijne plechtige intrede deed. Daarom waren al de paarden van de gemeente niet alleen, maar van al de omliggende dorpen, die eertijds de heerlijkheid van Bovegem uitmaakten, opgeëischt. Daarom was het, dat de kleine meisjes hare witte maagdekenskleeren droegen en, door eene moeder of eene oudere zuster geleid, naar het klooster - de haar aangewezen verzamelplaats - trokken. Wildemannen met vleeschkleurige slopkousen aan, van het hoofd tot over de knieën met groote laurierbladen als groene schubben bedekt, stapten met den knoestigen stok, dik als een kleine boomstam, over den schouder, rondziende van onder hun bladeren schako of ze veel bewondering opwekten. Mannen met ulevellenkasten - hier macaronkasten genoemd - draaikramen, lekkerkoektenten, en vrouwen, die heetekoeken bakten - er was van alles juist als op eene kermis.

‘Laat ons ook gaan zien,’ had Romuul aan de beide zusters gezeid. Heden hadden hij en Lucie hun laatste gebod in de kerk gehad en op morgen was hun huwelijk vastgesteld. En heden ook was het, dat Ignatius en grootmoeder weder het her-

bouwde hoveniershuisje betrokken hadden. Romuul had heel den winter met Bellemie alleen het kasteel bewoond en al de herstellingswerken bestuurd. Veel bleef er nog te doen, maar het dringendste was nu verricht, het oog bevredigd.

Victorine leek dezelfde niet meer: van werelsch en behaagziek was ze stil en menschenschuw geworden; en het kostte heel wat moeite om haar zonder noodzakelijkheid uit het huis te krijgen. De smart had haar karakter verzacht; de zelfzucht maakte meer en meer plaats voor behoefte aan toewijding, nu zag zij het met bittere spijt, dat men niet ongestraft eene ware genegenheid kwetst en roekeloos van de hand wijst, en er een oogenblik komt, waarop al de tranen en de zuchten van het diepste leedwezen ze niet terugroepen. En nu zij zooveel door hare schuld verloren had, nu trachtte zij door zorg en liefde aan andere dierbaren bewezen - aan grootmoeder en grootvader inzonderheid - als boete te doen voor wat zij aan éenen misdreven had.

O zij had geen lust om mede te gaan! Dienzelfden morgen, als al de huisgenooten jubelden over den lang gewenschten terugkeer in het kasteel, toen werd de heimelijke droefheid in haar gemoed nog levendiger. Het was als een wanklank in die harmonie van zaligheid geweest. Maar deze smart wist zij te verbergen en het was om jegens Romuul, dien zij thans als een broeder liefhad, en jegens Lucie niet onvriendelijk te schijnen, om hare grootouders te gehoorzamen, dat zij zonder opwerpingen de gehate wandeling door het dorp medemaakte. Wat ook niet weinig bijdroeg om haar van den omgang met menschen te verwijderen, was dat schier alle lieden, met welke zij in aanraking kwam, haar onbescheiden vroegen, waarvan ze zoo mager geworden was en zoo bleek zag.

Door ootmoed en zelfbeheersching was zij er echter in gelukt, zoo niet onder dit alles niet te lijden, ten minste een onverschillig gelaat te behouden, en thans, dat zij met al de macht van hare hopelooze treurnis naar sombere afgetrokkenheid en eenzame kwelling verlangde, thans vermande zij zich en ging ze mede naar het feest.

Romuul baande een weg door de dichte drommen en alle drie bleven staan juist aan den ingang der dreve. Met den blooten sabel drong de veldwachter het volk achteruit. Maar zij behielden hunne standplaats.

Niet alleen al de paarden, tevens al de rijtuigen van het omliggende reden het eene na het andere voorbij. Op een hoogen, met kransen getooiden wagen zaten de maagdekens. Twee en twee kwamen de ruiters aan, ettelijken met witte broeken en een lint op den hoed, anderen in boerendracht. Burgemeester en schepenen zaten in een open rijtuig en in het laatste met vier paarden bespannen de baron en de barones. Zij was zeer jong nog, zij droeg een gebloemd reiskostuum, had eene roode veder op den hoed en een open groot bloedrood zonnescherm in de hand. Nieuwsgierig zag zij toe, met blijkbaar vermaak, minzaam den wemelenden drom gadeslaande, opziende en omziende naar de bevlagde huizen en de opschriften met hunne in het oog springende roode letters tusschen de zwarte, waarop zij haar naam naast dien van haar adellijken gemaal wel bemerkte, doch waarvan zij als vreemde den inhoud niet ontcijferen kon. De baron groette de menigte, als een koning, die zijne intrede doet. Hij zag er ondanks zijn jeugdigen ouderdom reeds vervallen en verouderd uit en zijn hoofd begon kaal te worden.

Het volk riep: ‘Vivat de baron! vivat de barones!’

Op een houtstapel achter eene lage haag, waar hij voor het gewoel in zekerheid was, stond een bejaarde man tusschen eene menigte kinderen: met de eene hand omklemde hij een dunnen boomstam als steun, hij was ineengezakt, krom gegroeid en ouderwetsch gekleed. Zijn gelaat was zuiver geschoren; hij droeg eene witte das, hij riep niet als de anderen, maar uit zijne oogen straalde geluk; een blijde, bewogen glimlach zweefde op zijn tandeloozen mond en met de vrije rechterhand zwaaide hij geweldig den hoed: het was Ignatius, die zijn heer en meester verwelkomde...

XXVI.

Victorine verschrikte: was dat niet Louis, dien ze daar onder het volk ontwaarde? Hij droeg eene kwispeltok op het hoofd, een blauw soldatenpak met witte strepen over de borst, een rapier aan de zijde en sporen aan de harken. Zij had gehoord, dat hij bij het paardenvolk was. Er bestond geen twijfel, hij moest het wezen. Hij had haar niet gezien, Romuul en Lucie schenen hem evenmin bemerkt te hebben; maar Victorine wachtte

niet af, wat verder geschieden zou: heimelijk sloop zij weg en keerde naar het kasteel terug, zich achter de groepen schuilhoudend in haar angst van hem te ontmoeten, ofschoon daar geen gevaar voor bestond, vermits hij eene tegenovergestelde richting gevolgd had.

Maar grootmoeder zou haar vragen, waarom zij zoo spoedig en alleen naar huis kwam, deswegen trok zij in den moestuin, drentelde wat rond, dwaalde wat in de Engelsche gaarde en richtte eindelijk onbewust hare schreden naar de warande. Om het even, waar ze ging, de kwelgeest in haar gemoed liet haar toch nergens vrede. Het volk had vrijen toegang op het voorhof van het adellijk erf, maar het park en de tuinen waren met eene balie afgebakend. Dit verbod gold haar niet, natuurlijk, en buiten haar weten zocht ze de eenzaamste plekjes op.

De groene boomtakken met zonnestralen doorspikkeld overwelfden hoog de dreven, als de vout eener onmetelijke kerk. Gehinnik van paarden, een halfverwaaide toon van muziekinstrumenten kwam nu en dan tot haar over, het scheen haar zelfs, dat zij verward hoerageroep vernam, maar zij lette er niet op. De zevenzanger snapte en schetterde dichtbij in 't lage struikgewas, opgewekt, en zóó haastig als beijverde hij zich om op den kortsten tijd zooveel verschillige wijzen mogelijk uit te vinden; het zwartkopje zong bezadigd en met zelfbeperking zijn zoete melodie; de meerle deed haar tragen orgeltoon hooren; de mees en het wipstaartje hun blij, eentonig deuntje; van uit de verte galmde een luide, frissche spotklank: de weduwaal; en boven haar hoofd het heldere, alles overheerschende lied van den nachtegaal: dien zang alleen herkende zij: het overig gefluit was haar evenmin vreemd, maar zij wist de namen der vogels niet te noemen als grootvader en Louis: meisjes stellen daar niet zooveel belang in als de knapen, zij genieten van die boschmuziek zonder zich te bekreunen, waar ze vandaan komt. Eene schichtige landjuffer met blauwgazen vleugels vloog haar recht voorbij en keerde met hoekige wendingen terug, een ander gelijksoortig insect volgde deze in speelsche vlucht; twee witte vlinders fladderden om Victorine heen, nu wat van elkaar verwijderd en dan weer malkander omdwarrelend; haar oog viel op de grachten nevens den weg: draaitorretjes zweefden lustig met snelle bewegingen in hoopen

op de oppervlakte van het water; zij schopte in 't voorbijgaan bij toeval een hoopje saamgewaaid, verdroogd beukenloover van den vorigen herfst uiteen, en daaruit ook stoof een nachtvlindertje op: bruingevlerkt en onsierlijk was het, zonder iets om het oog te streelen. Het scheen als verbijsterd van het daglicht en verschool zich zoo spoedig als zijne dwalende, onzekere vlucht toeliet onder een donker takje. En zie, dit diertje zelf was niet alleen, want een tweede kleurloos nachtkapeltje vloog ook uit het verstrooide stapeltje bladeren en zocht eene wijkplaats onder hetzelfde boomstronkje. Overal dus leven, aantrekking, vreugd, gezelligheid! En zij was alleen en somber gestemd en verlaten! Maar wat haar het pijnlijkste aandeed, was het zelf bewustzijn van eigen schuld in al het gebeurde.

Het jonge meisje was aan de ronde plaats gekomen, waar de groote eik met het overgebleven deel der rustbank stond.

Zij zette zich echter niet, zij stapte zijdewaarts een klein voetpad in en bereikte aldra eene opgemetselde bron: het water stroomde er in uit den wijdgeopenden mond van een marmeren in den kunstrotswand bevestigd hoofd, dat wellicht wit geweest, maar thans door het blootstaan aan de elementen grauw en groenachtig en ruig was geworden. De oppervlakte van 't water was zoo klaar, dat men op den grond de gladde kiezelsteenen en enkele bronskleurige, glimmende kikvorschen zag; callitrichestengeltjes met hunne helgroene sterrenhoofden, die bestendig door de beweging van het wegstroomend water als groetend neerbuigen moesten, groeiden en tierden welig aan den zoom. Zelfs hier, in dat ijskoude, huiveringwekkend nat had zich het leven gevestigd!

Victorine vlijde zich neder op den grasbarm en liet hare droomen den vrijen loop: met het oog volgde zij het overborrelend water, dat veel lager in een smal beekje, murmelend onder 't slaghout voortliep. Maar zij zag het niet, zij keerde in het verleden terug: op die plek was het, dat zij als kind met Lucie bleef staan, als zij uit de school terugkeerden; tot daar, dat Louis, die haar voor andere stoute straatbengels beschermde, haar meest altijd uitgeleid deed; daar was het, dat hij de van den akker geroofde rapen en wortels afspoelde; daar was het dat ze in den heeten zomer hun aangezicht en hunne handen waschten, en met grootvader om drinkwater kwamen,

als elders alle bronnen verdroogd lagen... en deze herinneringen, die op zich zelve zoet of onbeduidend waren, verkregen voor haar door de vergelijking aan het tegenwoordige den wrangen nasmaak van doodend vergif. Zij stond op en meende heen te gaan.

Daar ritselde een stap in de oude bladeren op het pad, en in eens stond een soldaat voor haar:

Louis! Beiden verschrikten om het meest, en onwillekeurig deden zij eene beweging om elkaar te ontwijken, en eene tweede van machtige aantrekkingskracht om nader te komen. Hij reikte haar sprakeloos de hand en zij greep ze bevend en ontsteld. Hij hield de hare vast en drukte ze op zijn hart en zij liet hem begaan.

Hij had haar gezien in het gewoel en hij ook was in het bosch gekomen om haar te ontvluchten, het toeval had er anders over beschikt, het bracht hen weder grillig te zamen. En evenals het water in een stroom, mijlen ver door eene rotsmassa of een eilandje gescheiden, zonder sporen van tijdelijke splitsing na te laten, weder vermengd naar de laagte vloeit, zoodra de hinderpaal is weggeruimd, aldus versmelten de harten, verwijderd door willekeur of misverstand gescheiden, opnieuw ineen, zoodra een blik, van wederzijden gewisseld, in het diepste van het gemoed de oude liefde lezen laat.

Geene uitleggingen, geene verwijten, geen zelfbeschuldiging, geene verzoening: terugvinden was het van al 't verlorene, kwijtschelding van al het misdrevene, vergetenheid van het doorgestane wee!

Zij zouden ook den tijd niet gehad hebben om een woord te spreken, want daar verschenen Lucie en Romuul van achter het hout op zoek naar de verdwaalde.

Handdrukken en welkomstgroeten werden tusschen hen en Louis gewisseld. Victorine legde overstelpt van aandoening het hoofd op den schouder harer zuster en weende tranen van stille bevrediging en zoet gesuste smart.

Omtrent den avond zaten zij allen gezellig in het hoveniershuisje, bij uitzondering van Bellemie, die als poortieres haar woninkje aan het ingangshek weder betrokken had: nu het kasteel bewoond was, zou het er minder eenzaam wezen.

Grootmoeder had het vogelkooitje voor haar staan; zij was het reeds gewoon in haar oud verblijf, zei ze, alsof zij het

nooit had verlaten. Ignatius en Kwakkels rookten hun pijpje genoeglijk, elk in een hoek van de schouw gezeten; de twee meisjes en de twee jonge mannen vormden een halven kring om hen.

‘Gij moet morgen op de bruiloft zijn,’ drong Romuul bij Louis aan.

‘Neen, ik mag niet, ik heb maar voor heden verlof.’

‘Dat komt er van, wanneer men zich als een heethoofd soldaat *steekt*,’ kon Kwakkels niet nalaten op te merken, maar hij voegde er gemoedelijker bij, ‘een huwelijk volbracht, is een ander bedacht, zegt het spreekwoord, welnu is het zoo?’

‘Ja,’ lachte Louis, wat verlegen.

‘Ja maar wanneer?’

‘Als mijn diensttijd uit is.’

‘Wacht, wacht,’ zei grootmoeder - een klontje uit hare verwezen brilkast schuddend - tot het trippelend vogeltje, ‘gij zult wat krijgen, want gij ook moet feest vieren. Goddank,’ herhaalde zij als tot haar zelve, ‘Goddank! is onze jongen dood op wien wij al onze hoop als opvolger gebouwd hadden, toch heeft de Voorzienigheid het beschikt, dat het kasteel in geene vreemde handen zal gaan! Toe, nu is het waarlijk het oogenblik om eens uw wijsje te doen hooren,’ en het goudvinkje zong:

> ‘Waar kunnen wij nu beter zijn,
> Dan bij onz' goede vrienden!’

En allen klapten in de handen.

Van uit de groote zaal klonk dansmuziek: daar vierden de genoodigden feest.

Drie gelukkige paren waren er nu op Bovegem: de baron en de barones, fier als koningen; Romuul en Lucie die morgen voor eeuwig vereenigd zouden zijn; Louis en Victorine welke na al hun lijden heden hereenigd waren....

Aan wie de palm?

Aan geen hunner wellicht, want er was een vierde paar: oud, afgesloofd en krachteloos, maar met den vrede, dien een gewetensvolle levensloop nalaat, met het bewustzijn van tegenwoordig heil, en de hoop op nog eenige zalige dagen voor zich zelven en vele voor hunne afstammelingen en hunne meesters in de toekomst: grootmoeder en Ignatius...

VIRGINIE LOVELING.

De oorsprong van het geloof aan de opstanding van Jezus.

(*Vervolg van Deel* I, *bl.* 545).

IX.

Bij de gewone opvatting van de Evangelische verhalen zijn deze in hoofdzaak te beschouwen als getuigenissen van het geloof der eerste Christenen, hetwelk inhield, dat de zaak van den gekruisigde was bewezen Gods zaak te zijn.

De eigenlijke kiem dezer verhalen zoekt men in de overtuiging van Jezus' vrienden, dat hun meester niet alleen als een rein en onschuldig offer van der Joden haat was gevallen, maar ook juist door zijn hooger ideaal van godsvrucht in conflict was gekomen met de officiëele machten van zijn volk. De waarheid in deze voorstelling gelegen is deze, dat het geloof der gemeente aan Jezus' opstanding zijn diepsten grond moet hebben gehad in den positieven indruk door hem op zijne naaste omgeving gemaakt. Terecht heeft men ingezien, dat het uitwendige feit der verrijzenis, als absoluut wonder opgevat, op zich zelf niets verklaart, maar veeleer zelf, als voorwerp van geloof, moet verklaard worden uit de natuurlijke oorzaken, welke dat geloof in het leven riepen. Wat zwak en onhoudbaar is in deze opvatting bestaat hierin, dat men met behulp dezer algemeene waarheid het Evangelische wonderverhaal omzet in een bericht van concrete gebeurtenissen, welke zouden voorgevallen zijn in dienzelfden tijd waarin de Evangelisten ons verplaatsen.

Willen wij in deze de waarheid van hare onjuiste bijmengselen zuiveren, dan beginnen wij met den door dit onderzoek

verkregen grondslag voor onze verklaring en nemen aan, dat wij bij Mattheus de opstandingstraditie in haren oudsten vorm aantreffen. Het legendarisch karakter van dat verhaal bewijst, dat wij hier waarschijnlijk reeds op verren afstand ons bevinden van den tijd, die daarin beschreven wordt. Welke algemeene waarheden, welke religieuze gedachten, welke kerkelijke toestanden in dit verhaal eene plastische uitdrukking hebben gevonden, moet opgemaakt worden uit het verband, waarin het bericht voorkomt. Reeds wezen wij er op, dat deze Evangelist de opstanding van Jezus niet heeft voorgesteld als een wonder, dat op beslissende wijze aan het ongeloof en den twijfel van alle apostelen een eind maakte. Voorts dat door hem in het geheel niet de nadruk wordt gelegd op de lichamelijke realiteit van den persoon des verrezenen, maar veeleer op de tegenstelling tusschen de tijdelijke verschijning, die met den dood eindigde, en het eeuwige en onveranderlijke, d.i. het geestelijke karakter van den verheerlijkten Christus. Eindelijk mag hierbij nog gevoegd worden, dat Jezus volgens de slotwoorden van dit eerste Evangelie, als de Christus, na zijn dood zijnen apostelen de prediking van het wereldevangelie aan alle volken opdraagt, terwijl hij tijdens zijn eerste verkeer op aarde het evangeliseeren onder heidenen en Samaritanen uitdrukkelijk had verboden (Zie Matth. X : 5).

Is het niet, alsof de groote leeraar van zijne uitsluitend voor de Joden gemaakte plannen door den kruisdood was afgebracht en dit zijn particularisme in zijn graf had achtergelaten, om bij zijn tweede verschijnen zich zelven en zijn evangelie in verheerlijkten, geestelijken, van de Joodsche lijkwade bevrijden staat den zijnen te openbaren? Met te meer vrijmoedigheid mogen wij een zoodanig symbolisme in het evangelisch verhaal onderstellen, omdat een nauwkeurig onderzoek ons leeren kan, dat het begrip van 's Heeren opstanding met dat van zijne wederkomst of z.g. parousie, ten allernauwste verwant, ja oorspronkelijk identiek was. Men lette op enkele bijzonderheden, als de navolgende:

1e. In de instructierede (zoo is men gewoon den hoofdinhoud van Mattheus X te qualificeeren) vinden wij onmiddellijk na de lijst der twaalve het zooeven vermelde verbod om tot Heidenen en Samaritanen te gaan. Geeft het op den voorgrond stellen van dit verbod ons het recht te vermoeden, dat daarin,

zoowel als in het daaraan onmiddellijk toegevoegde gebod om veeleer tot de verloren schapen van het huis Israël te gaan, eene leidende gedachte voor de volgende rede moet gezocht worden, wij hebben dan alle recht om daaruit den verderen inhoud der rede te verklaren. Welnu, dit spoor volgende, ontdekken wij eene merkwaardige aaneenschakeling van gedachten. Al dadelijk bevinden wij, dat de qualificatie ‘verloren schapen’ in het geheel niet dienen moet om ons te doen gelooven, dat de Joden met de Heidenen en Samaritanen vergeleken eene grootere vatbaarheid voor de verlossing hadden, welke het evangelie kwam aanbrengen. Integendeel, het vervolg leert, dat de jongeren tegenover hunne landgenooten worden gesteld als de schapen tegenover de wolven, daar deze laatsten, de Joden, de tot hen gezonden evangelieboden niet beter zouden behandelen dan den Heer zelven. In waarheid gaat ditzelfde oordeel over de Joden door het geheele Evangelie. De voorstelling is ontwijfelbaar deze, dat de zending van Jezus tot Israël in hoofdzaak als mislukt moet beschouwd worden. Wat wij hier te releveeren hebben, is het feit, dat bij deze uitzending onmiskenbaar gedoeld wordt op hetgeen eerst na de verwerping van den Messias door zijn volk den jongeren was opgedragen. In dit verband nu verkrijgt de voorspelling vs. 23 van dit hoofdstuk (Matth. X) eene bijzondere beteekenis. De missie der apostelen onder hunne landgenooten zou zijn eene voortdurende beproeving hunner lijdzaamheid. Alleen wie hunner tot aan het einde volhardde in den bloedigen strijd, zou behouden worden. Dat eind nu zou komen, nadat zij van stad tot stad door de Joden waren vervolgd, doch nog vóór dat alle steden van het Joodsche land door hen waren bezocht. Dat eind zou aanbreken bij de komst des Menschenzoons. Hier kan bezwaarlijk iets anders bedoeld zijn dan de tweede komst, d.i. de komst van den Messias in zijne heerlijkheid. In welk verband staat nu het opstandingsverhaal van Matth. XXVIII met deze voorspelling Matth. X : 23? Behelst niet het bevel van den verheerlijkte: ‘Gaat heen, maakt al de volken tot mijne leerlingen’ een duidelijken terugslag op de vroegere instructie van den nog niet verheerlijkte: ‘Gaat niet tot heidenen en Samaritanen, maar tot de verloren schapen Israëls’? Niets duidelijker dan dit: vatten wij het in Matth. XXVIII verhaalde op als concreete gebeurtenis op den derden dag na Jezus kruisdood, dan heeft Jezus het

gebod, aan zijne apostelen bij hunne instructie gegeven, wederom opgeheven nog vóór dat zij in de gelegenheid waren geweest het op te volgen. Is daarentegen, - wat trouwens door vorm en inhoud van Matth. XXVIII voldoende wordt aangeduid, - het aloude opstandingsverhaal als ideale geschiedenis te verstaan, dan bezitten wij in het slot van ons eerste Evangelie niet alleen de alleszins bevredigende oplossing van het geheele evangelische drama, hetwelk aanvangt met het mysterie der wonderbare geboorte uit God en eindigt met het mysterie der wonderbare verheerlijking tot God; maar ook de dichterlijke en plastische uitdrukking eener verheven bespiegeling over het verledene en de toekomst des Christendoms. Deze Christus, na zijnen dood verschijnende aan degenen, die met hem in zijn aardsche omwandeling hadden verkeerd; deze Christus, zijne getuigen en vertegenwoordigers ontheffende van den voormaligen last op hen drukkende ten gevolge van den Joodschen oorsprong van het Messiasgeloof en hun eigen solidariteit met het volk der belofte; deze Christus, eerst vernederd door de Joodsche omgeving waarin hij optrad, nu verheerlijkt door het lijden hem door het volk der wet aangedaan, maar in die heerlijkheid slechts door enkelen aangebeden, daar sommigen zelfs van de intiemste vrienden bleven twijfelen; deze Christus in den staat zijner verheerlijking de zijnen tot predikers van het universalistisch evangelie, tot herauten van het nieuwe Godsrijk voor geheel de menschheid verheffende; deze Christus, wat is hij anders dan de verpersoonlijking van het nieuwe leven in de Messiasgemeente sedert hare breuk met den nationalen afgod en het fanatische patriotisme?

Welnu, dit verheven symbolisme in het oudste onzer Evangeliën is niet anders dan eene vergeestelijking van het zinnelijke Messiasgeloof met de daarvan onafscheidelijke parousie-verwachting, in de apocalypsen van dien tijd zoo krachtig optredende. Eene vergeestelijking ja, maar tevens eene verduistering, in zoo ver, bij de omzetting van het oude in het nieuwe, de oorspronkelijke onvoegzame vormen niet geheel konden worden terzijde gesteld. Het oude parousie-geloof was betrekkelijk eenvoudig; men verwachtte eene goddelijke tusschenkomst, daar menschelijke macht te kort zou schieten. Telkens, als de nood ten top was gestegen, scheen de uitkomst nabij en het verlangen naar den hemelschen redder bereikte

den graad van paroxisme en religieuzen waanzin. De genezing kwam eerst, nadat de pijnlijke ervaring was opgedaan, dat God niet was met de natie, maar met de vroomheid, zoowel binnen als buiten de grenzen van het volk der geroepenen. Konden zij, die tot dit hoogere ideaal van vroomheid waren opgeklommen, daarmede nu ook het verleden der Messiasgemeente uitwisschen? Neen, want in dat verledene zelf lag toch ook de kiem van het heden. Aan dat verledene waren zij ook door schoone herinneringen van heilige geestdrift gebonden. Het grovere, zinnelijk-nationale, Joodsch-bekrompene was ook niet dan van lieverlede afgelegd en verloochend. Zoo bleven er rudimentaire vormen van het oude organisme over en het tweeslachtige werd door de vergeestelijking niet geheel uitgewischt.

Op deze wijze verklaart het zich, dat het geloof aan de komst van den Messias den vorm aannam van de wederkomst van den vroeger reeds verschenen Messias. Maar nu moest ook die tweede komst in zekeren zin met de eerste een contrast vormen, b.v. als tusschen vleesch en geest, aarde en hemel, Joodsch nationaal en universeel menschelijk, of gelijk de oudste Christelijke dogmatiek het uitdrukte, tusschen den Christus van het verledene in den staat van vernedering en den Christus van het heden en de toekomst in den staat der verheerlijking.

2e. Wel beschouwd is dus het opstandingsverhaal niet anders dan het middel om het latere geestelijke parousie-geloof met de traditiën omtrent Jezus van Nazareth te verbinden. Wanneer men bedenkt, dat de persoon van Jezus, blijkens onze achtereenvolgens ontstane Evangeliën, het voorwerp is geweest eener toenemende verheerlijkingszucht, die in eene algeheele apotheose zou eindigen, dan kan het ons niet bevreemden, dat de tegenstelling tusschen den staat der vernedering (eerste komst van den Messias) en den staat der verheerlijking (tweede komst) gaandeweg hare scherpte moest verliezen. Vandaar de kennelijke tweeslachtigheid in de voorstelling onzer Evangeliën, die beurtelings den Christus ons vertoonen als dengene, die in de volle majesteit van goddelijke kennis en macht verschijnt, en dan weder als dengene, die met opzet zijne goddelijke grootheid verbergt. Dit verschijnsel wordt eerst dan volkomen verklaarbaar, wanneer wij nagaan, welke phasen het Christelijke geloof te doorloopen had vóór dat het standpunt, waarop de Evangelisten stonden, werd bereikt. Een klaar inzicht in dit proces

van het zich ontwikkelend geloof verschaft ons het zinrijke tafereel door Mattheus in zijn XIe hoofdstuk ontworpen. ‘Zijt gij degeen die komen zou, of moeten wij een ander verwachten?’ Die vraag, welke Johannes uit zijn kerker tot Jezus richt, wat is zij anders, dan het groote probleem, hetwelk de aloude Christenen zich zagen voorgesteld, toen het denkbeeld begon door te dringen, dat de oude parousie-verwachting niet zou worden vervuld, maar aan de hoogste aspiratiën voldoening zou worden gegeven door een zuiver idealistische opvatting van het evangelie, eertijds door de profeten aangekondigd en door Jezus in de volheid des tijds met woord en daad aangebracht? Zij, die deze geestelijke opvatting van de komst des hemelrijks waren toegedaan, zagen zich tweeërlei taak gesteld. Vooreerst moesten zij de dwaling bestrijden, alsof na Jezus nog een andere Messias verwacht moest worden; ten andere moesten zij het feit verklaren, waarom nog altijd zoo velen, bepaaldelijk in Joodsche kringen, aan Jezus niet genoeg hadden.

Wat het eerste betreft, zegt Mattheus op elke bladzijde van zijn Evangelie zoo duidelijk mogelijk, dat het deze Jezus, aan wien hij zijn gansche boek had gewijd, en niemand anders was, door wiens komst in de wereld de profetiën van den ouden tijd en de hoop van de vromen van alle eeuwen zou vervuld worden. Hij toch dankte het aardsche leven niet aan een aardschen vader; al is hij in een stal geboren, hij is door de hulp zijns Vaders wel opgewassen tegen de list en het geweld van een machtig tyran; de satan zelf vermag niets tegen hem, als hij, met den doop des heiligen geestes gedoopt, optreedt om de komst van het hemelrijk aan te kondigen; zijne prediking is met macht, zijne daden zijn wonderdaden; men verlaat om zijnentwil vrienden en broodwinning; zijne prediking trekt met onweerstaanbare kracht de scharen aan; op zijn wenk wijken kwalen en krankheden en het leven keert terug in de gestorvenen. En als ware dit alles niet genoeg om hem als dengene, die komen zou, te openbaren, wordt hij reeds bij zijn leven, ten aanschouwe van het uitverkoren drietal zijner discipelen op den berg van Galilea door hemelsch licht omstraald, door Mozes en Elia bezocht en gehuldigd. ‘Hij is mijn geliefde zoon in wien ik een welbehagen heb’ (Matth. III, 17); ‘Hem zult gij hooren!’ (Matth. XVII, 5) zoo klinken stemmen uit den hemel. En op aarde wordt hem het Hosianna toegezongen

door hen, in wier mond de waarheid is, van wier lippen God zelf eere aanneemt (Matth. XXI, 16).

Is hier meer getuigenis noodig? Men leze dan het gesprek van Jezus met de jongeren na de verheerlijking op den berg (Matth. XVII) en men zal erkennen, waartoe het getuigenis uit den hemel moest dienen. De jongeren, wel verre van in aanbidding neer te vallen voor hunnen goddelijken Meester, zijn verward en verbijsterd, alsof zij, in plaats van een klaar en ondubbelzinnig getuigenis uit den hemel, dat des Meesters goddelijke natuur eenvoudig uitsprak, een nieuw en vreemd leerstuk hadden aangehoord. Zij kunnen het dogma niet rijmen met hunne theologie. Hoe? hun Meester zou nu reeds als de beloofde ‘wolkenman’ van Daniël (Dan. VII, 13) hun zijn verschenen? Leerde dan de school niet, dat de komst des hooggeloofden door die van Elia moest worden voorafgegaan? Daarom moest hunne dogmatiek worden aangevuld met het nieuwe geloofsartikel, waarin Johannes de Dooper met Elia werd vereenzelvigd en zoo doende, wat nog door de Joden als toekomstig werd gedacht, in het verledene werd geplaatst.

Leest men wat bij Mattheus t.a.p. onmiddellijk volgt op de onthulling over Johannes-Elia, t.w. de openbaring over het lijden van den Messias, dan verkrijgt men antwoord op de vraag, hoe deze Evangelist het feit verklaart, dat nog na Jezus' verschijning op aarde zoo velen, zelfs zijn eigen jongeren niet uitgezonderd, nog een ander als Messias verwachtten. Dit kruislijden nu en de daarop gevolgde dood was wel de grootste, maar niet de eenige ergernis voor het geslacht, waaronder de Christus was opgetreden. Door het geheele Evangelie ontwikkelt zich de geschiedenis van het ongeloof en vormt de zwarte schaduw, waartegen het licht van Jezus' goddelijke natuur zoo scherp afsteekt. Wie hier symbolische of ideale geschiedenis zoekt, zal den evangelist begrijpen en de vrijheid nemen zich te verheffen boven de oppervlakkigheid, welke hier alleen door aanwending van de gewone hulpmiddelen, elders bij historische bescheiden voldoende, onmiddellijk tot de werkelijkheid meent te kunnen doordringen, maar inderdaad voor enkel ongerijmde uitkomsten zich geplaatst ziet.

Intusschen, om billijk te zijn, dient men te erkennen, dat Mattheus zelf tot zekere hoogte het misverstand in de hand werkte, of laat mij liever zeggen, dat het eigenaardige van de

taak, die hij ondernam, hem dwong tot het samenbrengen van het onvereenigbare en dientengevolge zijn boek voor de meesten tot een raadselboek maakte. Wat toch wilde hij? Aan de eene zijde was het hem te doen om de schuld van het Joodsche volk tegenover den stichter der gemeente in het volle licht te plaatsen. Daartoe moest Jezus in zijn aardschen wandel voorgesteld worden, niet alleen als de voortreffelijkste, reinste, nederigste en beminnelijkste der menschen; niet alleen als de innemendste, welsprekendste van alle leeraars, maar ook als de machtigste van alle wonderdoeners, die alleen door het vuigste ongeloof, het domste vooroordeel, de schandelijkste ondankbaarheid, den hardnekkigsten afkeer van de waarheid, in één woord door de jammerlijkste boosheid en goddeloosheid kon worden miskend. Aan de andere zijde moest het feit verklaard worden, dat die miskenning ook had plaats gehad in die kringen, waarin in stede van de principieele boosheid, een beginsel van kinderlijke heilbegeerigheid heerschende was. Het ongeloof dezer welgezinden moest als tijdelijk noodzakelijke dwaling en verblinding worden gesignaleerd en als zoodanig, alsmede in het goddelijke verlossingsplan begrepen, in zekeren zin worden gerechtvaardigd. Gelijk in het Oude Testament de zonden der menschen niet zelden worden voorgesteld als gevolgen eener verharding, verstomping of verblinding hunner harten door God zelven, zoo is het in het Nieuwe Testament niet zelden de goddelijke meester zelf, die, om zoo te zeggen, de werking van het licht vertraagt en ophoudt, nu eens door het omhullen van den eigenlijken zin zijner woorden in beeldspraak, dan weder door het verbod aan zijne meestvertrouwde vrienden evenals aan de dankbare, door hem geholpen, kranken gegeven, om ruchtbaar te maken wat hun van zijne Messiaansche heerlijkheid openbaar was geworden[1)]. Niets is bij den eersten opslag zonderlinger dan die onophoudelijke tegenspraak tusschen de twee categorieën van voorstellingen in hetzelfde Evangelie: hier de schitterendste tentoonstelling van bovenmenschelijke eigenschappen in eene reeks van mirakelen; daar de opzettelijke zelfbeperking, de vermijding van allen schijn van vertoonmaking,

1) Reeds bij Irenaeus, IV, 29, 1 vinden wij deze opvatting met verwijzing naar plaatsen als Matth. XIII, 10 vlg.; 2 Cor. IV, 4; Rom. I, 28; 2 Thess. II, 10, 11.

de volstrekte weigering zelfs van gevraagde wonderen. Aan den eenen kant: de stellige verklaring dat met Jezus het hemelrijk, door den Dooper aangekondigd, werkelijk was ingetreden; aan de andere zijde, datzelfde hemelrijk als een zaak in de toekomst liggende geschilderd. Nu eens: de Twaalve zalig geprezen, omdat hun als ingewijden de zin der goddelijke mysteriën van het koninkrijk was geopenbaard; dan weder: die zelfde jongeren gelijkgesteld met de kinderen der eeuw, voor wie de raad Gods in Christus verborgen was gebleven.

Die tweeslachtigheid, die inwendige tegenspraak was het onvermijdelijk gevolg van het streven om werkelijkheid en ideaal, verleden en toekomst in één tafereel als van concreete gebeurtenissen te vereenigen. Eén tafereel; nu ja, dat verkrijgen wij in het Evangelie, maar het is eene teekening zonder perspectief; of liever, het is eene schilderij waarop in de hoeken vensters zijn aangebracht, door welke men het uitzicht heeft op latere episoden van de op de schilderij zelf voorgestelde gebeurtenis. De onbeholpenheid van dit procédé heeft niets gemeen met de naïveteit van een ongeoefenden verhaler, die eenvoudig tracht weer te geven, wat hij zelf beleefd of van ooggetuigen heeft vernomen, dat geschied is. Aan kunst, aan overleg, aan tendentie, aan opzet, ja zelfs aan fijne effectberekening ontbreekt het hier in geenen deele. Doch al die eigenschappen zijn niet die van den geschiedschrijver, wiens streven daarop is gericht, dat, hetgeen eenmaal in de werkelijkheid leefde, nogmaals in het door hem ontworpen beeld als levend zou optreden. Het zijn de eigenschappen van den in éénen persoon vereenigden religieuzen dichter, dogmatischen denker en populairen prediker, voor wien alles ondergeschikt is aan het apologetisch kerkelijke doel: de handhaving en verheerlijking der in zijnen kring heerschende Christelijke levensbeschouwing.

3e. Begrijpen wij, hoe de oudste Evangelist met dit doel voor oogen de geheele biographie van Jezus bezigde als het middel om te bewijzen, dat de Christus wel is waar bij zijne verschijning op aarde zijne goddelijke zending voldingend had gestaafd, maar desniettegenstaande wegens de zonden en vooroordeelen zijns volks moest verworpen worden, daar zelfs zijne beste vrienden, de door hem zelven uitverkoren jongeren, niet in staat waren hem in zijne ware grootheid te erkennen; dan ligt het voor de hand, dat hij, de Evangelist, zich bewust was

een hooger standpunt dan die eerste getuigen zelven in te nemen. Behoorde hij ook tot eene latere generatie dan die apostelen, hij was daarom niet verstoken van het middel om den Heer, die immers tot het einde der wereld met de zijnen zou zijn, recht te waardeeren. Integendeel: hadden alle discipelen zonder onderscheid zich aan den Meester geërgerd; had zelfs hij, die als de eerste der Twaalve aan hun hoofd stond, had zelfs een Petrus zich in dienst der booze macht gesteld om den Meester, ware het mogelijk, van den goeden weg te brengen (Matth. 16 : 23); had deze hem verloochend, had Judas hem verraden; had niemand met hem gewaakt, hadden allen hem ten slotte verlaten: hun struikelen en vallen was tot een heilzaam voorbeeld geweest, waaraan de later levenden zich konden spiegelen. Voor die later levenden stond de Christus van meet aan in den glans van het hem verheerlijkende licht, waarin slechts enkelen zijner tijdgenooten en dan nog maar in enkele oogenblikken hem hadden mogen aanschouwen[1)].

Van waar dit hooge zelfgevoel bij diezelfde Evangelisten, die toch zoo sterken nadruk leggen op de roeping der eerste getuigen door den goddelijken Meester? Kan het, na al het opgemerkte, nog wel aan twijfel onderhevig zijn, dat de ware grond van dit gecompliceerde verschijnsel gelegen is in de overtuiging dat de hoogere, geestelijke beteekenis van het Christendom niet van den aanvang af in onbeneveld licht werd aanschouwd, maar eerst, nadat van lieverlede de menschelijke d.i. de Joodsche vooroordeelen waren overwonnen? Is het derhalve niet die groote tegenstelling tusschen de vroegere aardsch-zinnelijke, bekrompen Joodsche en de latere opvatting van het Christendom, welke het evangelische verhaal in zijn geheel beheerscht

1) Het verdient opmerking dat in het verhaal der transfiguratie de jongeren als in een soort van verbijstering verkeeren (Matth. 17 : 6, Marcus 9 : 6, Lucas 9 : 32 en 33) en eerst na de opstanding aan de zaak ruchtbaarheid zouden geven (Matth. 17 : 9, Marcus 9 : 9 en Lucas 9 : 36), gelijk dan ook uitdrukkelijk de verheerlijking in verband wordt gebracht met het lijden als tegenstelling van de opstanding (Matth. 17 : 12, Marcus 9 : 12 en Lucas 9 : 31). Ook in Gethsemané, waar zich de Heer boven het lijden verheft, zijn dezelfde drie jongeren in een toestand van bedwelming. Eindelijk, bij de opstanding zelve, wordt niet aanstonds op radicale wijze deze toestand veranderd. Bij Mattheus wordt, gelijk wij reeds zagen, de twijfel van sommigen vermeld; bij Lucas zijn de getuigen van Jezus opstanding nog niet op de hoogte des geloofs en moeten zij nog den zin der schriften leeren verstaan om van hunne verblinding genezen te worden.

en hare plastische uitdrukking heeft gevonden in de opstanding van Jezus, waardoor de geschiedenis van dit leven uit de tijdelijke naar de eeuwige sfeer wordt overgebracht en op de meest zinrijke wijze het verledene aan het heden en de toekomst wordt vastgeknoopt?

Vergelijken wij den Mattheus-typus met dien der latere Evangelisten, dan zien wij hetzelfde verschijnsel bevestigd. In de oorspronkelijke gestalte, die bij Mattheus de legende heeft aangenomen, schijnt de grondgedachte, die de kern en aanleiding voor de geheele formatie uitmaakte, nog ten duidelijkste door. Wel gaat ook in de latere formatiën die grondgedachte niet verloren, maar het meer materialistische van de voorstelling is wel in staat het symbolisme eenigszins te verduisteren.

Laat ons nu echter nog scherper onderzoeken, welke historische toestanden en feiten bij Mattheus zijn verwerkt in het laatste hoofdstuk van zijn Evangelie. Door de enkele trekken van dit verhaal toch zullen wij nog meer in bijzonderheden bevestigd zien, wat wij reeds in het algemeen ten opzichte van den oorsprong der geheele opstandingsvoorstelling hebben geconstateerd.

4^{e}. Vraagt men naar de bijzondere oorzaken en motieven, welke verklaren, waarom de gedachten en algemeene waarheden in de oude gemeente rondgaande, zich tot een aanhangsel tot Jezus biographie konden kristalliseeren, het antwoord zal wel moeten luiden:

A. De dood en de begrafenis vormden geen passend slot voor een verhaal, dat een doorgaande verheerlijking moet zijn van den Heer der gemeente.

B. Nadat de breuk met de synagoge de Christenen tot verzaking van den Sabbath, en de vereering van Christus als het licht der wereld hen tot de wijding van den Zondag had gebracht, lag de combinatie van den eersten dag der week met de verheerlijking voor de hand.

C. Jezus kwam uit Galilea, Jeruzalem was voor hem het graf. In Galilea zou de gestorven Jezus weer opleven.

D. Menige trek in de evangelische geschiedenis wijst op het feit, dat de zaak van Jezus eene groote aantrekkingskracht op de vrouwen oefende. Ook in de Handd. zijn de namen bewaard van beroemde vrouwen in de eerste gemeente. Kunnen het niet Galileesche vrouwen geweest zijn, van wie na Jezus'

dood de herleving van de godsdienstige beweging uitging? Zoo is het aandeel der vrouwen aan de opstandingsverhalen verklaard en zulks te beter, daar de Evangelisten bezwaar hadden om aan de Apostelen het initiatief toe te kennen in eene zaak, waarvan zij immers met hun Joodsch particularisme niet zoo dadelijk op de hoogte waren geweest. De vrouwen treden hier waarschijnlijk in het licht der historische werkelijkheid, al is het ook, dat de inkleeding zich verre van de werkelijkheid verwijdert. Waren zij, volgens de traditie, de personen geweest, die na de vreeselijke gebeurtenis van Golgotha de vlam des geloofs voor uitdooven hadden weten te bewaren, die herinnering nam een meer concreeten vorm aan, zoowel wat den tijd als de plaats betreft. De vrouwen zijn het n.l. die den schat des Christendoms veilig van Jeruzalem, als ware het uit het Joodsche graf, naar het Galilea der Heidenen overbrengen. Zij doen het op den Zondag onmiddellijk op den dag van den kruisdood volgende; immers de oeconomie van het verhaal beval deze combinatie als vanzelf aan. Juist bij gelegenheid van het conflict te Jeruzalem waren de Galileesche vrouwen bij exceptie aldaar aanwezig. Daarenboven was het van overwegende beteekenis hier den oorsprong van den Zondag als den dag des Heeren te vermelden, waartoe dezelfde combinatie gelegenheid gaf.

E. Eindelijk droeg ook het verhaal der wachters bij het graf, ter bestrijding van het opstandingsgeloof, het zijne bij tot vorming der legende, waarvan Jeruzalem het tooneel is.

5^{e}. Dat deze laatstgenoemde bijzonderheid bij den lateren Lucas is weggelaten kan ons niet verwonderen, daar deze Evangelist wel geen behoefte zal hebben gevoeld zijnen lezers middelen aan de hand te doen tot afwering van beschuldigingen, welke voor de Christenen van zijne omgeving hare beteekenis hadden verloren. Daarentegen is het eene zeer begrijpelijke ampliatie, die bij hem de legende ondergaat door de toevoeging der schriftgronden, waaruit de zich ontwikkelende Christelijke dogmatiek openbaar wordt. Evenmin kan ons in deze latere formatie de grootere rijkdom van détails in het opstandingsverhaal in verband met de meer realistische en materialistische voorstelling van het feit der opstanding bevreemden. De verplaatsing van de geheele scène, waarop de ontmoeting met de jongeren afspeelde, naar Jeruzalem, eene alteratie die kennelijk met zeker opzet werd aangewend, verklaart zich voldoende uit

de verbinding der evangelische traditie met die omtrent de aloude gemeente in Jeruzalem onder de apostelen vergaderd. Vergeten wij niet, dat Lucas de eerste was, die beproefde dit tweede hoofddeel der heilige sage in een soort van historisch raam te brengen. Daar hij den oorsprong der apostolische gemeente in Jeruzalem zocht, kon hij niets aanvangen met de oudere voorstelling van Mattheus, volgens welke het eerste Christelijke réveil in de Apostolische gemeente in Galilea plaats vond.

Niets meer dan eene consequentie van de richting, door Lucas in zijn Evangelie gekozen, vertoont zich in de uitwerking van het opstandingsbericht, zoo als dat in het Boek der Handelingen voorkomt. Ook daar is het de onmiddellijke aansluiting van de Jezusperiode aan het apostolische tijdperk, welke den auteur bewoog zijne stof een weinig te vervormen. Wij vragen hier niet waarom juist de 40ste dag voor de hemelvaart werd gekozen. Hier is het ons genoeg te constateeren, dat ook in deze derde formatie wederom nieuwe concreete trekken, in den vorm van quasi-historische data, aan het bestaande beeld worden toegevoegd, ten gevolge waarvan de oorspronkelijke, in vage tinten gehulde poëzie meer en meer door prozaïsch-realistische bepalingen wordt gealtereerd en het symbolisme zijne doorzichtigheid verliest, terwijl het gaandeweg plaats maakt voor de miraculeuze legende.

6e. Met den Johannes-typus is het niet veel anders gesteld. Gelijk op tal van andere plaatsen sluit de vierde Evangelist, ook wat het opstandingsverhaal betreft, zich het nauwst aan zijn laatsten voorganger aan. Dit is reeds door Baur zeer omstandig aangetoond. Toch is deze geniale Evangelist niets minder dan afhankelijk van zijne modellen. Hij constateert, dat de leerlingen nog na den dood de Schrift niet kenden (Joh. 20 : 9); maar heeft het onnoodig of ongeraden geacht aan den verrezene de mededeeling van dit schriftonderwijs op te dragen. Ook hij constateert naast de openbaring aan de vrouwen meer dan eene opstandingsscène; doch, behalve dat hij althans aan ééne vrouw eene bepaalde ontmoeting met den verheerlijkte toekent, plaatst hij uitdrukkelijk de beide verschijningen, aan de apostelen te beurt gevallen, op den Zondag. Eindelijk brengt hij op geheel eigenaardige wijze verband tusschen de opstanding en het Pinksterwonder, - trouwens geheel in overeen-

stemming met zijne leer van den paracleet - door den verrezene zelven voor te stellen als dengene van wien de geestesaanblazing uitging (Joh. 20 : 22).

X.

Na dit meer gedétailleerde overzicht tot Paulus terugkeerende, zal het ons duidelijk geworden zijn in welke verhouding hij tot de Evangelische referenten staat. Het materiaal der traditie omtrent de verschijningen is, wat haar aantal betreft, verrijkt, wat de rangschikking betreft, gepreciseerd en door het opnemen van Paulus als laatsten getuige op geheel nieuwe wijze met de geschiedenis der apostelkerk tot één geheel uitgewerkt. Daarentegen draagt de geheele mededeeling meer den vorm van een in beknopte artikelen saamgetrokken catechismus, waarin de opstanding op den derden dag en de schriftuurlijke grondslag slechts, als noodzakelijke en natuurlijke elementen van het dogma, ter loops worden geregistreerd, dan van een eigenlijk gezegd verhaal, waarbij op het voorstellingsvermogen een beroep wordt gedaan en van aanschouwelijke teekening werk wordt gemaakt. Toch is de primitieve grondgedachte vastgehouden, deze nl. dat de verschijningen des Heeren openbaringen waren van de ware, d.i. de universeele, eeuwige i.é.w. de in volstrekten en eigenlijken zin goddelijke religie. Terwijl echter in het evangelische epos die gedachte wordt uitgesproken in den vorm, waarin de plastiek der voorstelling zulks alleen gedoogde[1)], vinden wij in de z.g. brieven d.i. in de didascalische literatuur des Nieuwen Testaments de gevolgtrekkingen en toepassingen voor leer en leven, die uit de

1) Dat de transfiguratie op den berg in het wezen der zaak met de opstanding en de hemelvaart identiek is, zullen de meeste ernstige bijbellezers wel sinds lang, zoo niet begrepen, dan toch gevoeld hebben. Is dat gevoel juist, dan ligt de diepste kern van de gedachte, welke beide voorstellingen verbindt, niet in het chronologisch latere, maar in het generiek hoogere, in het aanvankelijk slechts voor enkelen en dan nog maar ten halve geopenbaarde mysterie van het rijk Gods. In zóó ver slechts ligt aan beide symbolen dezelfde beteekenis voor de toekomst ten grond, dat in beide het geopenbaarde zelfs voor de uitverkoren getuigen niet meer is dan een aanduiding van hetgeen eerst later in helder licht zal treden, of m.a.w. dat in beide deze waarheid wordt aangeduid: de eerste gestalte, waarin het Christendom optrad, was eene voorloopige, was eene anticipatie op de volle openbaring van het Godsrijk in zijne essentiëele beteekenis, niet enkel voor het Jodendom, maar voor de geheele menschheid.

centrale gedachte van het opstandingsdogma konden worden afgeleid. Die afgeleide voorstellingen, voorschriften en leerbepalingen zelve bevestigen de juistheid onzer opvatting van de genesis der opstanding in het evangelische verhaal. Behalve in het door ons reeds behandelde hoofdstuk 1 Cor. XV, vinden wij ook in de overige bestanddeelen dezer op Paulus' naam staande literatuur diezelfde waarneming bevestigd. Wij kunnen ons hier tot de naast verwante hoofdbrieven van Paulus bepalen.

Onder de meest beteekenisvolle hoofdplaatsen signaleeren wij al dadelijk, wat wij in den aanvang van den eersten kanonieken brief, dien aan de Romeinen, als kenmerkend voor de opvatting der opstanding aantreffen. ‘Paulus,’ zoo lezen wij daar, ‘dienstknecht van Christus Jezus, geroepen apostel, afgezonderd tot het Evangelie Gods, hetwelk hij te voren door zijne profeten beloofd heeft in de Heilige schriften, aangaande zijnen Zoon, die naar het vleesch geworden is uit Davids zaad, die naar den Geest der heiligheid krachtig als Zoon Gods is verklaard uit de opstanding der dooden, Jezus Christus onzen Heer, door wien wij genade ontvangen hebben en het apostelschap, tot gehoorzaamheid des geloofs onder al de heidenen, voor zijnen naam.’ Tweeërlei verdient hier onze aandacht. 1°. De tegenstelling tusschen vleesch en geest, welke parallel loopt eensdeels met die tusschen den zoon Davids, d.i. den theokratischen Messias, en den geopenbaarden Zoon Gods, d.i. een Christus der menschheid; ten andere met die tusschen het verleden en het heden, tusschen den tijd der belofte en der vervulling. 2°. De vermelding van het heiden-apostolaat, d.i. het universeele of menschheids-Evangelie in één adem met de opstanding uit de dooden.

Eene niet minder beteekenisvolle plaats vinden wij 2 Cor. 5, 15-17. De auteur beweegt zich daar in dezelfde tegenstelling tusschen de oude en nieuwe bedeeling. ‘Daar wij dit oordeelen, dat, indien één voor allen gestorven is, zij dan allen gestorven zijn, en dat hij voor allen gestorven is, opdat zij, die leven, niet meer zichzelven leven, maar hem, die voor hen gestorven en opgewekt is’ (v.g. Rom. IV, 25; VI, 3-5, XIV, 7 en 8). Onmiddellijk daarop gaat hij voort: ‘Van nu aan derhalve weten wij van niemand naar het vleesch, en indien wij al Christus naar het vleesch gekend hebben, nu echter kennen wij hem zóó niet meer. Derhalve, is iemand in Christus, hij is

een nieuw schepsel; het oude is voorbijgegaan, zie, het is nieuw geworden.'

In hetzelfde licht vertoont zich ook de opstanding in den Brief aan de Galatiërs. Reeds dadelijk in den aanhef, waar alles beheerscht wordt door de tegenstelling tusschen het menschelijke en goddelijke apostolaat, wordt het laatste afgeleid van Christus als den door God opgewekten Zoon. Zoo is ook daar de opstanding zoowel de terminus a quo als de sanctie van het ware, d.i. het goddelijke evangelie. De volle beteekenis van deze tegenstelling t.a.p. komt eerst uit, als men acht slaat op de houding door Paulus canonicus tegenover de zuilen aangenomen. Ofschoon hij erkent, dat zijne voorgangers in het apostolaat tot de Joden waren geroepen, door denzelfden Heer, door wien hij, Paulus, tot de Heidenen was afgevaardigd, deze hunne roeping verleende hun geen gezag over den later geroepene. Volgens de theorie van dezen Paulus moeten ook de zuilen hun gezag en den waarborg voor de echtheid van hun Evangelie ontleend hebben, niet aan hun persoonlijken omgang met Jezus vóór zijn dood, maar aan de openbaring die van den verrezen Heer der gemeente tot hen was gekomen. De goddelijkheid van het evangelie wordt niet bepaald door het arbeidsveld (Joden of Heidenen), maar door den inhoud en den geest, waardoor dat Evangelie zich kenmerkt als de goddelijke macht, welke elk principieel onderscheid tusschen Joden en Heidenen wegneemt, Gal. III : 28, V : 6.

Het is vooral deze brief aan de Galatiërs, die, naar mij dunkt, ons gelegenheid geeft om de hier voorgedragen hypothese omtrent de opstanding van Jezus te toetsen. Het beeld, dat wij aan de mededeelingen van Gal. I en II ontleenen, wordt eerst dan duidelijk en sprekend, wanneer wij in de daar voorkomende zuilen dezelfde tweeslachtige wezens erkennen, welke wij in de leerlingen der Evangeliën hebben aangetroffen. Het zijn, van de eene zijde beschouwd, de bevoegde getuigen uit het verledene, die, als uitverkoren leerlingen van Jezus, op het aanzien en gezag der schare aanspraak maken en dan ook als pilaren der gemeente geëerd worden. Het zijn, van de andere zijde bezien, de bekrompen Judaïsten, de vertegenwoordigers der natie, waartoe zij naar het vleesch behoorden, de kinderen van hun tijd, van hun volk, gebukt gaande onder de vrees voor de Joden en behept met de vooroordeelen der

kleingeestige letterknechten. In den brief hebben wij waarschijnlijk in deze twee dooreengemengde voorstellingen van het zuilenapostolaat ten slotte niets anders te zien dan de twee phasen van het primitieve Christendom, door de opstanding, d.i. het anti-Joodsche réveil gescheiden. Zoo verklaart zich Gal. II : 6, waar van de zuilen gezegd wordt: 'Wat zij (de in aanzien staanden) eenmaal (eertijds) waren, raakt mij niet; God neemt den persoon des menschen niet aan.' De aanneming des persoons waarvan hier sprake is, wijst op tijden en toestanden, waarin de naam Jood, even als voor den auteur van Openb. II : 9, III : 9, een eeretitel was voor de behoudspartij in de Christelijke gemeente, maar niets meer dan een verwelkte eerekrans in de oogen der nieuwe richting. Volgens het oordeel van de modernen dier dagen, behoorden de Joodsche pretensiën tot de dingen, die voor de Christenen waren voorbijgegaan; zij hadden hun tijd gehad; het ware Christelijke geloof was daarboven verheven. Met den vroegeren toestand der zuilen wordt derhalve gezinspeeld op de primitieve Joodsche phase der Messiasgemeente. In den nieuwen, actueelen tijd kunnen zelfs de geestverwanten der oude zuilen niets toevoegen tot het nieuwe Evangelie, zonder in conflict te komen met de grondgedachte der goddelijke openbaring in Christus. Ook zij moeten het recht erkennen van het universalisme, tenzij de vrees voor de Joden, dat is in casu de eerbied voor de Joodsche of menschelijke uitwendigheden, hun nog als rudimentaire vorm aankleeft. Iets dergelijks vonden wij in de evangelische verhalen, waar het ongeloof bij de elve zelfs na de opstanding nog niet terstond verdwijnt. De auteur van den Brief aan de Galatiërs, hoe beslist en radikaal ook zijn anti-nomisme zijn moge, met hoe groote vrijmoedigheid hij ook zijne overtuiging als de op Christelijk standpunt eenig mogelijke voordraagt, ontleent kennelijk zijne fiducie geenszins aan de algemeenheid van het geloof door hem omhelsd. Integendeel, de hevigheid zijner polemiek, het besef dat hij eene groote macht vijandig tegenover zich heeft en dat zijne beginselvastheid hem aanstoot deed lijden, terwijl hij den smaad en het kruis van Christus zou ontgaan door de Joodschgezinde Christenen naar de oogen te zien (Gal. V : 11 en VI : 11-17), dit alles bewijst dat hij met zijne denkbeelden tamelijk geïsoleerd stond in de Christelijke wereld waarin hij optrad. Wie daaruit zou willen opmaken, dat wij

dezen Paulus in den oud-apostolischen tijd moeten plaatsen, zou zich deerlijk vergissen en toonen vreemdeling te zijn in de geschiedenis der kritiek. Sedert het kritisch onderzoek door scherper analyse een nieuw licht heeft doen opgaan over het boek der Openbaring van Johannes[1], kunnen wij ons allerminst op Openb. II en III als op een oorkonde van vóór 70 beroepen. Doch ook andere geschriften uit de eerste helft der tweede eeuw dagteekenende, tot en met de boeken van Justinus Martyr, bewijzen onwedersprekelijk, hoe weinig populariteit de anti-nomistische denkbeelden, door Paulus canonicus ontwikkeld, nog omstreeks het midden der tweede eeuw in de Christelijke gemeente hadden verworven. Ware het anders, wij zouden ons bezwaarlijk de geweldige sensatie kunnen verklaren, welke in Justinus' tijd en omgeving door Marcions anti-Joodsche prediking werd gewekt.

XI.

Overzien wij den gang, dien ons onderzoek totdusver nam, dan meen ik te mogen beweren, dat het ontwikkelingsproces van het opstandingsgeloof, zooals het in ons Nieuwe Testament zich openbaart, aan duidelijkheid en doorzichtigheid voor ons heeft gewonnen. Zij, die het Nieuwe Testament raadplegen om daarin voedsel te vinden voor hunne weetgierigheid ten aanzien van de feiten, welke onmiddellijk na den dood van Jezus in den kring zijner aanhangers plaats hadden, kunnen bezwaarlijk door onze uiteenzetting bevredigd zijn geworden. Doch ligt de schuld niet aan hen zelven? Moet men niet bedrogen uitkomen als men historische facta wil ontleenen aan geschriften, wier inhoud uit poëzie, dogmatiek en polemiek is saamgeweven? Is het niet de ongerijmdheid zelve, met zulke eischen tot verhalen, als de door ons in dit opstel behandelde, te komen? In den regel maken wij niet zoo vele plichtplegingen met overleveringen en mededeelingen, die ons willen verplaatsen in eene wereld aan wier werkelijkheid wij niet kunnen gelooven. Er moeten hier wel bijzondere redenen in het spel zijn, waaraan is toe te schrijven, dat er zelfs onder de meest ontwikkelde denkers, onder de ernstigste en meest bezadigde geschiedvorschers

1) Ik denk hier vooral aan den voortreffelijken arbeid over de Apocalypse van Dr. D. Völter, thans onzen landgenoot.

nog altijd gevonden worden, die door duizend teleurstellingen niet werden afgeschrikt van de poging, om, ware het dan ook maar enkele druppelen historie, uit deze hagiographie, enkele korrelen werkelijkheid in den gewonen zin des woords uit deze wonderverhalen te ontleenen.

Nu, die redenen zijn niet ver te zoeken! Wie maar iets heeft begrepen van de ontzagwekkende macht, die de religie op het lot en leven der volken zoowel als der individuën oefent; wie iets heeft gevat van de beteekenis der wereldbeweging door het Christendom te voorschijn geroepen, hij zal het alleszins natuurlijk vinden, dat men niet rust, vóór men alles heeft verwijderd wat den oorsprong dier religieuze verheffing, welke men Christendom noemt, nog voor onze oogen bedekt houdt. En even natuurlijk, dat deze arbeid met bezwaren van buitengewonen aard vergezeld gaat. Wat toch is de zaak? Waarom is deze geschiedenis, evenals die van alle groote godsdiensten, moet ik zeggen in goddelijk licht of in goddelijke raadselen gekleed? Is het niet, omdat bij elke waarlijk religieuze verheffing de mensch zich in aanraking voelt met eene maeht, waarvan hij te gelijk het onweerstaanbare en het ondoorgrondelijke, het van zijn wezen onafscheidelijke en het boven het peil zijner oogenblikkelijke bevatting absoluut verhevene, het tijdelijke en eeuwige, het natuurlijke en bovennatuurlijke, als in één ondeelbaren indruk beseft en beleeft? En wat inzonderheid het Christendom aangaat, hoe ongunstig waren de omstandigheden bij zijn eerste optreden voor het ongeschonden blijven van de overlevering den voortijd betreffende! Ik denk hier niet alleen aan den rumoerigen tijd voor 't Joodsche land, waardoor allicht de bescheiden stemmen van hooger ontwikkelde vroomheid en ideale levensopvatting konden overschreeuwd worden. Ik denk niet alleen aan het maatschappelijk milieu van weinig beschaafden en ongeletterden, waarin de nieuwe denkbeelden, in Galilea opgekomen, propaganda maakten. Ik denk niet alleen aan het oostersche naturel der eerste Christenen, voor alles meer geschikt dan voor het getrouw boekstaven van gebeurde feiten naar hunne objectiviteit. Ik denk boven alles aan het wezen van het Christendom zelf, hetwelk ik mij niet anders kan voorstellen dan als de natuurlijke vrucht van een langdurig gistingsproces tusschen zeer uitéénloopende elementen; niet anders dan als het resultaat van het samentreffen van

allerlei echt religieuze, door en door gezonde zedelijke beginselen en aspiratiën, welke als door een geheimzinnig wachtwoord opgeroepen, van alle zijden, uit alle landstreken, onder allerlei vormen, in alle talen en tongvallen tezamen gebracht, een geheim verbond aangingen tot herschepping van staat en maatschappij, zonder eigenlijke afspraak of samenspanning, ja in den aanvang zelfs zonder klaar bewustzijn van het trouwens onuitsprekelijk grootsche doel. Dat van Galilea's wakkere vrouwen, dat bepaaldelijk van den Galileër de eerste, essentieele scheppingsgedachten en scheppingsdaden zijn uitgegaan, behoeft daarom nog niet geloochend te worden. Doch wij kunnen die gedachten en daden slechts bij benadering formuleeren, slechts met waarschijnlijkheid aan hunne wezenlijke auteurs toekennen.

Voor hem, die het Nieuwe Testament bestudeert met het bepaalde doel om zijne kennis van de waarachtige historie van het oorspronkelijke Christendom te verrijken, is het van overwegend belang in de eerste plaats te erkennen, dat in deze oude oorkonden waarheid en verdichting op elke bladzijde dooreengemengd voorkomen. Bij het opsporen van de motieven en factoren welke deze dooreenmenging hebben beheerscht, zal men belangrijk gebaat worden door de ontdekking, dat voor hen die het Nieuwe Testament redigeerden, het oorspronkelijke Christendom reeds tot het verre verleden behoorde en dat zij daarin voortdurend tweeërlei element hadden te onderscheiden en met elkander te verzoenen. Dat primitieve Christendom toch was hun tegelijk het echt goddelijke, het eeniglijk normale, en tegelijk nog in Joodsch-sarkische windselen gebondene, in voorloopigen toestand, in onontwikkelden staat verkeerende, met verouderde begrippen en praktijken saamgewevene, van onvoegzame, knellende vormen onafscheidelijke. De taak die zich deze auteurs gesteld zagen, was dientengevolge eene gansch andere dan die van den eenvoudigen refereerenden geschiedschrijver. Al wat in hun oog tot het essentiëel Christelijke en dus tot het goddelijk normatieve Evangelie behoorde, werd teruggebracht tot God zelven, hetzij als auctor primarius der Heilige Schrift, hetzij als den door zijnen eigen Zoon zich openbarenden Vader. Voor zoover eene onloochenbare traditie getuigde van oud-christelijke begrippen en praktijken, met welke de generatie waartoe de schrijvers des Nieuwen Testaments behoorden, gebroken had, moesten deze op rekening worden gesteld van

de omgeving en het milieu waarin het goddelijk Evangelie bij zijne verschijning was opgetreden. Van daar dan ook de onderscheiding tusschen hetgeen Jezus als leeraar van het Joodsche volk voor de scharen en datgene wat hij voor zijne meer vertrouwde discipelen had gesproken. Dit onderscheid wordt op de spits gedreven, waar de populaire parabelvorm wordt voorgesteld als middel, opzettelijk door Jezus gekozen om zijne hoorders in het onzekere te laten omtrent de mysteriën van het Godsrijk. Doch ook, wij zagen het reeds, een soortgelijk onderscheid wordt gemaakt tusschen de vatbaarheid der jongeren bij verschillende gelegenheden ten opzichte van de mededeelingen huns Meesters aan den dag gelegd. Het diepere inzicht in de hoogste waarheden ontgaat hun zoolang de Meester niet is opgewekt uit den doode. Niet alsof die opstanding zelve als een op een bepaald oogenblik voorgevallen feit, hen plotseling als door eene onmiddellijke openbaring van den hemel in het bezit dier hoogere waarheid zou hebben gesteld: neen, de opstanding ten derden dage schijnt veeleer slechts als terminus a quo opgevat te moeten worden, van waar de hoogere openbaringen van den Christus een aanvang nemen. Zoo ligt de gedachte voor de hand, dat wij voor de verklaring van het ontstaan van het opstandingsgeloof volkomen genoeg hebben aan den symbolischen sleutel.

Wij willen daarmede zeggen, dat hier een historisch feit van meer algemeenen aard is voorgesteld in den vorm van eene bijzondere concreete gebeurtenis, die met een enkelen persoon, op een gegeven oogenblik, op eene bepaalde plaats voorviel. Het historische feit is, dat de reformatorische grondgedachte, in de religieuze beweging van Galilea potentieel aanwezig, zich na den dood van den leeraar van Nazareth heeft losgemaakt en gezuiverd van allerlei bijmengselen, waarmede zij in den beginne, naar het scheen onafscheidelijk, was vereenigd. Voor 't bewustzijn van hen die het Christendom als wereldgodsdienst begrepen en propageerden, bestond er geen twijfel of de scheppende gedachte van den nieuwen godsdienst was aan niemand anders dan Jezus van Nazareth te danken. Doch de wijze waarop zij dezen Galileeschen leeraar voorstelden, bewees dat zij den historischen persoon tot een goddelijk medium hadden gesublimeerd. Wel bleven in dezen Jezus onderscheidene menschelijke hoedanigheden en karaktertrekken bewaard, waardoor

het mogelijk was hem als reëel mensch te doen ingrijpen in de geschiedenis van zijn tijd en zijn volk, maar door alle Evangelisten wordt de indruk verwekt, dat de held dezer geschiedenis niet is een kind der aarde, en dat het menschelijke in hem, of liever aan hem, slechts een tijdelijk aangenomen vorm is, waarin hij, de Godszoon, zich had gekleed.

Wat wordt dus in de opstanding van Jezus gesymboliseerd? Mij dunkt, dat wij op deze vraag tweeërlei moeten antwoorden, n.l. 1°. de opstanding van Jezus beteekent oorspronkelijk niets anders dan de herleving van het Christendom zelf, m.a.w. de metamorphose van de Joodsche Messiasgemeente in de kosmopolitische Christuskerk; 2°. de opstanding van Jezus is niets anders dan de aanschouwelijke voorstelling van de verandering die in het geloof en gemoedsleven der Christenen heeft plaats gegrepen, nadat hun godsdienstig ideaal zich, ten gevolge van Israëls vernedering, tot hooger vlucht had verheven, en in reiner ethische sfeeren was geplaatst. Dat deze twee één zijn behoeft nauwlijks gezegd. Wij hebben hier slechts de objectieve en subjectieve zijde van dezelfde zaak te onderscheiden.

Het onderscheid tusschen deze verklaring en de visioens-hypothese springt in het oog. Volgens laatstgenoemde moeten wij zeggen: het opstandingsgeloof is onafscheidelijk van de illusie en de zinsbegoocheling der eerste Christenen, om het even door welke uitwendige verschijnselen zij werden misleid, om het even op welke wijze de pathologische toestand zich van den een op den ander voortplantte. Volgens onze verklaring is het opstandingsverhaal niets anders dan de zinnelijke inkleeding van werkelijke feiten en toestanden gelijk zij door de oude Christenen waren beleefd.

Ik behoef niet uitdrukkelijk aan te toonen waardoor de symbolische verklaring zich aanbeveelt bij allen die oprechten eerbied gevoelen voor het Christendom als eene der grootste zegeningen voor de menschheid, en daarom niet dan noode kunnen berusten in eene voorstelling, volgens welke dat Christendom reeds bij de geboorte met het merkteeken van dwaling en onwaarheid zou zijn gestempeld. Wij zouden deze ergernis en schande ons moeten laten welgevallen, indien de visioenstheorie zich historisch liet rechtvaardigen. Dat dit het geval niet is, meen ik te hebben bewezen. De vraag is nu maar of de symbolische opvatting niet door even groote of nog grooter

bezwaren gedrukt wordt. In hoofdzaak moet ik dit onderzoek aan anderen overlaten. Allicht heb ik mij te zeer met mijne meening vereenzelvigd om haar onpartijdig te kunnen beoordeelen. Toch kan ik niet nalaten reeds nu op enkele punten te wijzen, die, naar mijne overtuiging, bijzondere overweging verdienen.

Ik reken daartoe het navolgende:

1. Hebben wij in de opstandingsberichten des Nieuwen Testaments overblijfselen van de overlevering omtrent concreete gebeurtenissen tot het oudste apostolische tijdperk behoorende, dan verklaart zich het onderlinge verschil tusschen die berichten minder gemakkelijk dan bij onze opvatting. De explicatie van Lessing, die zich tegenover Reimarus op de uiteenloopende mededeelingen over denzelfden veldslag beroept, gaat niet op. Ook doet het niets ter zake, dat de visioens-hypothese ons tegenover imaginaire feiten en ecstatische toestanden plaatst. Naarmate meer gewicht wordt gehecht aan die feiten en toestanden tot verklaring van het ontstaan der allereerste gemeente, moeten wij ook aannemen, dat er van meet aan meer waarde werd gehecht aan het vasthouden althans van de locale omstandigheden waaronder die feiten en toestanden plaats hadden. Met onze hypothese daarentegen verklaart zich niet alleen dit verschil gemakkelijker, maar verkrijgen wij ook het gewenschte inzicht in den gang en de ontwikkeling der voorstellingen (Mattheus, Lucas, pseudo-Marcus[1)], Johannes en Paulus).

2. Hetzelfde geldt van den samenhang tusschen het opstandingsbericht en de Zondagsviering. Hoe en wanneer de Christenen met den Sabbath hebben gebroken weten wij niet. Dat die verandering in den cultus samenhangt met de inwendige breuk tusschen Evangelie en wet, welke bezwaarlijk in de primitieve gemeente tot stand gekomen kan zijn, staat vast. Is de opstanding zelve de symboliseering van het intreden der nieuwe, van de Joodsch-nationale zaak vervreemde phase des Christendoms, dan voorwaar mag het samenkoppelen van opstanding en Zondagswijding volkomen natuurlijk heeten.

3. Wellicht is de rol der vrouwen in het opstandingsverhaal op den derden dag, d.i. den Zondag, op dezelfde wijze te

1) Bedoeld is hier het onechte slot van ons Marcus-Evangelie, Marcus XVI 9-20.

verklaren. Men bedenke hierbij, dat de Joodsche vrouw eigenlijk van den sabbathscultus was uitgesloten; dat hare emancipatie door het Christendom eerst na de breuk met het Judaïsme tot een voldongen feit kon worden, en dat zij het zijn, van wie volgens alle Evangeliën op den eersten dag der week de opstandingsboodschap uitgaat.

XII.

Zelfs bij hen die niet ongunstig denken over het symbolisme, waar het tot verklaring van den oorsprong der opstandingsverhalen wordt aangewend, zal, ik twijfel er niet aan, eene gewichtige bedenking blijven bestaan. Zij zullen zeggen: geven wij bij deze opvatting niet te veel prijs van hetgeen in ons Nieuw Testament, zij het dan ook in gealtereerden vorm, aangaande het onmiddellijk na Jezus' dood gebeurde is bewaard gebleven? Zij zullen vragen: kunnen wij met het symbolisme wel volkomen vrede hebben, wanneer het ons noodzaakt volstrekt te breken met de gedachte aan de mogelijkheid, dat in die naieve voorstellingen nog iets aanwezig zou zijn van werkelijk historische overleveringen uit den allereersten apostolischen tijd?

Ik voel al het gewicht van deze bedenking. Ik begrijp dat men noode afstand doet van de hoop, om nog eenmaal iets van dit voor ons hoogst belangrijk tijdsgewricht te leeren kennen. Ook wil ik volstrekt de mogelijkheid niet loochenen, dat werkelijke feiten in de eerste dagen na Jezus' kruisdood hebben plaats gegrepen, hetzij in Jeruzalem, hetzij in Galilea, die mede hebben gewerkt om bij de eerste aanhangers van den Galileeschen martelaar het geloof te doen ontstaan aan diens herleving en opstanding. Doch verder dan die mogelijkheid kan men met de voorhanden zijnde bescheiden niet komen. Van de schier ontelbare verklaringen en combinatiën, die er tot in onze dagen toe zijn beproefd om eenige werkelijke historie uit de opstandingsberichten te distilleeren, kan men niet zeggen dat er eene enkele is, waarop de qualificatie van waarschijnlijkheid gepast mag heeten. Kan het wel anders? Wat blijft van die berichten over, als men daaraan het volstrekte wonder ontneemt? Hier is eene keus onvermijdelijk: òf wij hebben in de evangelische berichten eenige onbeduidende bijzonderheden, waarvan men niet begrijpt waarom ze aan de vergetelheid werden

ontrukt; òf de plastische inkleeding van eene alleszins belangrijke gedachte, waarvan het ontstaan in Christelijke kringen niet moeilijk te verklaren is. Kan de keuze uit dit alternatief voor ons twijfelachtig zijn?

Nog eens: wat baat het ons, of wij met hand en tand aan enkele trekken van het opstandingsverhaal vasthouden, omdat zij mogelijkerwijze aan historische overlevering zijn ontleend? Wat baat het, of wij al niet onwaarschijnlijk achten, dat eenige vriendinnen van den gekruisigde het graf van den Meester bij of vóór het aanbreken van den eersten dag der week hebben bezocht? Wat baat het, of wij onze phantasie te hulp roepen om het een of ander verschijnsel ons voor den geest te plaatsen, dat die vrouwen zal hebben doen gelooven aan de herleving van hun vereerden vriend? Juist datgene, waarop het ons als geschiedvorschers in deze aankomt, t.w. een werkelijk historisch datum, hetwelk het opstandingsgeloof in zijne wording verklaren kan, verkrijgen wij langs dezen weg nooit en nimmer.

Wat er op den Zondag na Jezus' kruisiging gebeurd is in den naasten omtrek van de plaats waar men den gestorvene had neergelegd, laat zich niet meer uitmaken. Men kan wel is waar de Evangelische verhalen, na aftrek der magische bestanddeelen, herleiden tot berichten van eenvoudige feiten, die noch ongeloofelijk, noch onwaarschijnlijk kunnen heeten; doch wat men zoo doende overhoudt mist, niet alleen het karakter van historische zekerheid, maar ook de gegevens tot verklaring van het ontstaan van het opstandingsgeloof. Men kan met behulp eener levendige phantasie dat graf bezoek der lief hebbende vrouwen op den vroegen Zondagmorgen met allerlei incidenten verrijken, ten einde in het daar mogelijkerwijs gebeurde een verklaringsgrond te vinden voor het opstandingsverhaal in zijn lateren vorm. Maar wat heeft men daarmede gewonnen? Zeer zeker geenszins eene vaste basis van historisch gehalte[1)].

1) Zij, die gelijk Strausz het opstandingsgeloof met behulp der visioens-hypothese meenen te kunnen verklaren, moeten uit den aard der zaak niets verwaarloozen van hetgeen de Evangeliën, zij het dan ook in legendarischen vorm, bevatten omtrent het gebeurde in den kring van Jezus' vrienden onmiddellijk na den dood en de begrafenis des geliefden Meesters. Het is inderdaad merkwaardig hoe zelfs een man als Strausz, zoo goed als de beste rationalist, de kunst verstaat om uit de simpelste en natuurlijkste gebeurtenissen bewijzen te smeden voor de bevoorrechte onderstelling. Op deze wijze wordt het verhaal der Emmänsgangers (Lucas 24), der wonderbare vischvangst (Joh. 21), van de verschijning aan Maria Magdalena (Marc. 16 en Joh. 20), zelfs van die aan Jacobus volgens het Evangelie naar de Hebreën, altemaal opgevat als uit de werkelijkheid gevloeide traditie. Buitengewoons gebeurde er eigenlijk niets. Hoe licht konden de Emmausgangers zich verbeelden met Jezus gewandeld te hebben, toen de onbekende vreemdeling van hen wegging. Hoe licht konden de visschers op het meer in de grauwe ochtendschemering zich vergissen, toen zij van den onbekenden voorbijganger den raad ontvingen, hunne netten aan de andere zijde uit te werpen en aan dezen raad met verrassend gevolg gehoor gaven. Wat kon eene zenuwachtige vrouw, die niet lang geleden op vertrouwelijken voet met booze geesten had gestaan, zich niet inbeelden gehoord en gezien te hebben. En Jacobus, wie hij overigens ook geweest moge zijn, was zeker na een vasten van twee dagen, ook geenszins in een normalen, gezonden toestand, maar veeleer in eene voor hallucinaties uiterst geschikte stemming. Ten overvloede kan zich Strausz op latere zeer betrouwbare feiten uit de geschiedenis van zijn vaderland Wurtemberg beroepen, ten bewijze dat bij het plotseling verdwijnen van eminente personen uit de samenleving, allicht velerlei geruchten ontstaan, die voedsel geven aan het geloof, straks tot volksgeloof geworden, als zouden die geheimzinnig verdwenen personen bijna gelijktijdig op verschillende plantsen zich hebben vertoond. Dit alles staat te lezen op blz. 304 vlg. van David Friedrich Strausz' in 1864 verschenen ‘Leben Jesu für das deutsche Volk.’

Ook kan men niet zeggen dat zulke op zich zelf beschouwd onbelangrijke gebeurtenissen gewicht zullen verkregen hebben door het opstandingsverhaal, waarmede zij in verband zijn gebracht, m.a.w. dat b.v. het grafbezoek der vrouwen op den Zondag als een feit van beteekenis in de overlevering is bewaard gebleven, om de eenvoudige reden, dat de vriendinnen des Heeren bij die gelegenheid, onder den invloed van wij weten niet welk uitwendig verschijnsel, of welke subjectieve stemming, de overtuiging hebben gekregen dat de gekruisigde en begravene in het leven was teruggekeerd. Immers omtrent de werkelijkheid dezer hetzij inwendige of uitwendige aanleiding verkeeren wij in volslagen onzekerheid, daar de evangelische verhalen zelve, bij het licht der historische kritiek bezien, geen feitelijken inhoud van vertrouwbaar gehalte blijken te bevatten.

Verlaten wij dan voor goed dien weg. Eerbiedigen wij het geheimzinnige miraculeuze karakter, hetwelk van het geheele opstandingsverhaal onafscheidelijk is. Bezondigen wij ons niet aan deze vrome poëzie door haar, en dat wel zooals het heet, uit bijzonderen eerbied voor haar gewijd karakter, te behandelen als de eene of andere spookgeschiedenis, waaraan geen

redelijk mensch geloof slaat. Want eene spookgeschiedenis, niet anders maakt men van het grootsche en verhevene slot der Evangeliën, ook al tracht men door aanwending der visioenshypothese aan het opstandingswonder het objectief miraculeuze te ontnemen.

Zien wij ook toe, dat ons hoog geroemd wetenschappelijk onderzoek niet in ijdele nieuwsgierigheid ontaarde. Wat die vrouwen toch wel in werkelijkheid gezien en gehoord hebben, dat men later van een haar verschenen engel heeft kunnen spreken? Wat er toch wel moge zijn van dien afgewentelden steen en dat ledige graf? Of Galilea, dan wel Jeruzalem het tooneel geweest mag zijn van de eerste Christusverschijningen aan de jongeren? Wat hebben deze en dergelijke vragen te doen met den waarachtigen grondslag van het Christelijk geloof, welks geschiedenis onze volle aandacht verdient, ik bedoel het geloof, dat bestemd was om de gedaante der wereld te veranderen en eene nieuwe aera in de geschiedenis te openen? Meenen wij toch niet eene daad van piëteit te plegen, als wij in den trant onzer vrome vaderen (helaas! ook van menig gevierden theoloog onzer dagen!) in de bijzonderheden der opstandingsverhalen de buitengewone leiding der Voorzienigheid erkennen en, als zaten wij in den raad des Allerhoogsten, verzekeren, dat God door deze treffende verschijnselen het geloof in Jezus als den eenigen en onvergetelijken menschenzoon voor goed in de wereld wilde doen wortel vatten. Eene waarlijk religieuze beschouwing der geschiedenis leert ons de wonderverhalen op te vatten als product van het geloof in de waarheid der nieuwe godsdienstige levenstheorie en dit geloof te verklaren als de vrucht der levenservaring van hen, die de geniale denkbeelden en beginselen, in Galilea gepredikt, met heilige geestdrift hadden aanvaard. Daarentegen is het noch vroom, noch verstandig om, de zaak omkeerende, het doordringen der wereldhervormende macht des Christendoms te willen verklaren door uitwendige feiten, waarvan wij eigenlijk niets weten dan dat zij aanleiding hebben gegeven tot verhalen en overleveringen, waarvan het treffende en indrukwekkende in omgekeerde reden tot het geloofwaardige staat. Niet alsof de uitwendige verschijnselen zonder invloed zouden zijn geweest op de vorming der nieuwe levensbeschouwing; integendeel: de groote gebeurtenissen, de geweldige omkeeringen op politiek en

maatschappelijk gebied, de vreeselijke bezoekingen waardoor de Joodsche natie in de eerste twee eeuwen onzer jaartelling geteisterd werd, dat alles heeft zeker niet weinig bijgedragen om het gistingsproces te bespoedigen, dat door de evangelieprediking was ontstaan, maar aanvankelijk slechts van zeer geringe gevolgen scheen te zullen zijn. Wij komen straks nog daarop terug. Maar is het niet juist aan de letterlijke en geestelooze opvatting der evangelische wonderverhalen toe te schrijven, dat de aandacht werd afgetrokken van die groote wereldgebeurtenissen en den invloed dien zij op den ontwikkelingsgang van het aloude Christendom moeten gehad hebben? Het is volkomen waar, dat wij alleen uit die lotgevallen van het Joodsche volk in zijn conflict met de Romeinsche wereldheerschappij de ontwikkeling van het Christendom niet behoorlijk kunnen verklaren. Daartoe is meer noodig en wel bepaaldelijk een inzicht in den waren aard der religieuze beweging welke van Johannes den Dooper en Jezus van Nazareth uitging. Doch dit inzicht werd tot heden toe bijna onmogelijk gemaakt door de gronddwaling, die ons ten aanzien van het karakter, den datum en den oorsprong der verschillende Christelijke oorkonden bevangen hield. Aangaande de Evangeliën en de Handelingen der apostelen zijn wij sinds lang op den goeden weg. Wat de Paulinische brieven betreft, leven wij nog te midden van de zonderlingste vooroordeelen. Ik wil hier slechts één punt releveeren, dat tot de schromelijkste verwarring aanleiding heeft gegeven, en het geheele historische onderzoek onvruchtbaar deed blijven. Ik bedoel de plaats door Jacobus den broeder des Heeren in de oudste Messiasgemeente ingenomen. Zoolang wij vasthouden aan de echtheid der hoofdbrieven, is 't alleszins natuurlijk, dat wij op voorgang der Tubingers, in dezen Jacobus een man des behouds zien met judaïstische velleïteiten, en hem eene plaats geven onder diegenen, die de zaak des Christendoms eer belemmerden dan bevorderden. Deze beschouwing immers is noodzakelijk bij de onderstelling, dat reeds omstreeks het jaar 50 het Christendom in Paulinischen geest grooten opgang had gemaakt. Aanvaarden wij daarentegen onze opvatting van het wordingsproces der oud-Christelijke literatuur, volgens welke de Paulinische hoofdbrieven eerst in de 2de eeuw zijn ontstaan en de geheele voorstelling van het oude Christendom, gelijk die in het Nieuwe Testament wordt aangetroffen, beheerscht wordt

door de gedachte, dat de eerste evangelieprediking geen recht had doen wedervaren aan de zuiver geestelijke en universeele beteekenis van het Christendom, dan gaat ons een licht op over dezen Jacobus, en beter dan vroeger begrijpen wij zijne verhouding tot zijnen broeder zoowel als tot de partijen in Israël. Uit den Brief aan de Galatiërs nemen wij althans dit ééne als op juiste traditie gegrond aan, dat Jacobus de broeder des Heeren niet alleen tot de zuilen der Christelijke gemeente behoorde, maar ook onder dezen voor den voornaamste werd gehouden, zoodat hij zelfs over Petrus zeker gezag kon doen gelden. In welken geest, in welke richting hij zijn invloed gebruikte, is niet twijfelachtig, daar hij zelfs in dezen anti-Joodschen Brief als eene autoriteit wordt voorgesteld voor hen, die het Christendom onafscheidelijk achtten van zekere Joodsche leefwijze. Dit geprononceerde Joodsche karakter van Jacobus, den broeder van Jezus, wordt door twee geheel van elkander onafhankelijke getuigen bevestigd, t.w. door den Joodschen geschiedschrijver Flavius Josephus, die tegen het eind der eerste eeuw, en den Christelijken Hegesippus, die in de tweede helft der tweede eeuw schreef. Dat deze in Jeruzalem bij de vrome burgers zeer populaire Jacobus aldaar door den Sadduceeschen Hoogepriester Ananus (Hannas) als wetsovertreder ter dood werd veroordeeld en dat die dood te Jeruzalem eene verontwaardiging wekte, welke den kort daarna uit Rome gezonden Albinus bewoog den Hoogepriester af te zetten, kan slechts dienen tot bevestiging onzer overtuiging, dat het Christendom in de dagen van Claudius bij de Jeruzalemsche Joden, althans bij hen die niet tot de Sadduceesche richting behoorden, groote populariteit bezat. Had destijds deze Jacobus reeds de hand der broederschap aan Paulus gereikt, dan kan deze laatste onmogelijk het anti-nomisme gepredikt hebben, hetwelk in den Brief aan de Galatiërs met het Christendom wordt vereenzelvigd. Aan den anderen kant moet echter het Christendom van Jacobus, met hoeveel geestdrift ook door de Jeruzalemsche vromen begroet, eene bijzondere kleur hebben gedragen, welke den Sadduceeschen Hoogepriester aanleiding gaf tegen die beweging als eene anti-wettische op te treden. Wie zal ontkennen dat dit alles slechts te verklaren is, wanneer men aanneemt dat het Christendom in deze periode met het latere Paulinisme der Nieuw Testamentische brieven niets gemeen kan gehad hebben, be-

halve zekere ruimere opvatting van het essentiëele der wet en het op den voorgrond stellen van het ethisch karakter der religie? Dat de stichter van het Christendom, dat Jezus van Nazareth midden in staat tusschen twee andere bloedgetuigen als Johannes den Dooper en Jacobus de zuil der gemeente, bewijst zeker niet dat hij niet verre, zeer verre boven zijn voorganger en zijn navolger verheven was, maar wel, dat het niet aangaat hem van deze zijne omgeving te isoleeren door in hem beginselen en begrippen te onderstellen welke met de in dit milieu heerschende in diametralen strijd waren. Neen; onderscheidde zich Jezus van zijne omgeving, het was zeker in de eerste plaats door de hoogere potentie, door de grootere intensiteit, door de meerdere genialiteit zijner natuur; geenszins door eene in beginsel verschillende opvatting van de taak den vromen vriend van zijn volk destijds gesteld, in zoover n.l. de bepaling dier taak samenviel met de begrippen over Israëls plichten en rechten tegenover die der Heidenen. Moge aan Jezus een universalistisch, cosmopolitisch ideaal van vroomheid hebben voorgezweefd, dat ideaal kan hij bezwaarlijk in den vorm van een anti-Joodsch begrip hebben bezeten, veel minder geprofesseerd. Zijn reformatorisch streven moge uit een religieus oogpunt beschouwd anti-revolutionair gekleurd zijn geweest, het kon bezwaarlijk een ander dan anti-paganistisch en dus nationaal Joodsch karakter dragen. Trouwens het feit alleen dat den man van Nazareth de Messiastitel door zijne vereerders is toegekend, laat zich bezwaarlijk rijmen met de voorstelling als zou het Evangelie van dezen leeraar eene abstract-ethische, humanistisch-cosmopolitische, ten opzichte der Joodsch-nationale belangen volstrekt neutrale en indifferente basis hebben gehad. Ook is het kort en goed ondenkbaar, dat het Christendom omstreeks het jaar 60[1] in Jeruzalem en nog wel in Farizeesche kringen[2] populair is geweest, wanneer de hevige invectieven tegen de Farizeeën, waarvan onze Evangeliën vol zijn, schering en inslag hadden uitgemaakt van de oorspronkelijke Christelijke prediking. Aan de andere zijde zou het moeilijk te verklaren zijn hoe de procurator Albinus in 63 zich zou hebben kunnen leenen om de executie van Jacobus c.s. door eene officiëele

1) D.w.z. ten tijde van de woelingen onder den Hoogepriester Ananus, kort voor de steeniging van Jacobus.
2) De gezanten volgens Josephus, Ant. XX, 9, tot Albinus gezonden behoorden waarschijnlijk tot de partij der Farizeeën; zij waren het, die de aanklacht tegen Ananus inbrachten.

daad van ingrijpenden aard in het openbaar te veroordeelen, indien destijds deze Jacobus de Christelijke beweging inspireerde en deze beweging een beslist en erkend revolutionair d.i. anti-Romeinsch karakter droeg. Wat volgt hieruit? Zooveel toch wel in de eerste plaats, dat de beweging, waarvan Jacobus een der hoofdleiders was, bezwaarlijk in haar programma de stelling kan hebben vooropgezet, volgens welke de gekruisigde Nazarener te vereenzelvigen was met den goddelijken d.i. bovenmenschelijken Messias of Koning, wiens heerschappij zich over geheel de menschheid uitstrekt. Ten hoogste kan de kiem, waaruit eenmaal dit geloof in Jezus Christus zou ontstaan, destijds in latenten toestand aanwezig zijn geweest. Bestond toen reeds een geloof in Jezus' opstanding, het moet zich hebben bepaald tot een tamelijk zwevende en onzekere verwachting omtrent de toekomst, waarin de reformatorische grondgedachten des Gallileeschen leeraars op schitterende wijze zouden verwezenlijkt worden. Dat die verwezenlijking zou plaats hebben ten koste van den ondergang der Joodsche natie, is eene gedachte welke hoogstwaarschijnlijk eerst door de latere catastrophe, en ook toen nog maar bij enkele verheven denkers, kon gewekt worden.

Maar toen eenmaal de slag was gevallen, dien zelfs de leeuwenmoed der doodverachtende zeloten niet kon afwenden; toen het zwaard was gegaan door de ziel der vrome tempelvereerders, toen het ongeloofelijke werkelijkheid was geworden en God had gedoogd dat zijn huis op den heiligen berg door de onbesnedenen werd ontwijd en aan de vlammen werd prijs gegeven; hoe weinig was er toen noodig om de vrienden van Jezus te bewegen hunnen Meester met goddelijk eerbetoon te bejegenen, hem met den Messias te vereenzelvigen en van hem de eindelijke terechtbrenging van alle dingen in de toekomst te verwachten. Had hij, zoo herinnerde men elkander, niet van heerlijker dingen getuigd, die blijven zouden, als de heilige stad en de kostbare tempel tot puin zouden geworden zijn? Had hij niet gesproken van de gerichten die over het volk zouden gaan? Had hij hen niet gewaarschuwd voor de vergoding van letter en vleesch, van stof en steen, van vorm en

schijn, van praal en pronk, van zinnelijken eeredienst en wettelijke gerechtigheid? Thans ging er een licht op over zijn persoon en werk. Niet langer wandelden zij in raadselen. De geheimzinnige parabel openbaarde haren heerlijken inhoud. Bij het licht der vlammen waarin het uitwendige heiligdom opging, werd de ware en diepe zin zijner apocalyptische profetie hun duidelijk en klaar. Een geestelijke tempel, een heilig Israël verrees voor hunnen blik. Was het niet, alsof de Heer opnieuw tot hen had gesproken, maar nu zonder beeldspraak, vrij uit, onverbloemd? Was het niet, alsof hij thans voor de tweede maal hun was verschenen, maar nu in zijne ware d.i. in zijne geestelijke, hemelsche, goddelijke gestalte, ontdaan van het sarkische omhulsel, waarin hij bij zijne eerste verschijning, ter wille der Joden, zich had gekleed?

Hoe nu deze nieuwe openbaring van den verheerlijkten Christus met de opstanding ten derden dage in verband gebracht, ja tot zekere hoogte vereenzelvigd moest worden, is niet moeielijk aan te wijzen, indien wij slechts daarbij het navolgende niet uit het oog verliezen.

Alles komt aan op de vraag, om welke reden de verheven gedachte van de verheerlijking van dit aardsche leven door het licht dat daarop uit de sferen van het hemelsche en eeuwige Godsrijk valt, juist moest belichaamd worden in den op Golgotha gekruisigde.

Hier vertoont zich de vraag naar het Messias-bewustzijn van Jezus in al haar gewicht. Dat op deze vraag geen voldoend antwoord te geven is bij de gewone opvatting der evangelische verhalen, leeren wij uit den loop der discussiën en den blijvende dissensus der geleerden. Onze hypothese over den oorsprong van het opstandingsgeloof belooft wellicht eenig licht.

‘Ik ben de Messias’, zegt Jezus voor den hoogepriester. Het woord van de Wijsheid Gods, die de kiekens onder hare vleugelen wil vergaderen, wordt op Jezus toegepast Hijzelf verklaart, dat hij de verstrooide schapen wil bijeenbrengen. Hij zal hun herder zijn. Zijne reis naar Jeruzalem geschiedt in het besef, dat daar een providentieele taak te vervullen is. Die taak wordt als een hachelijke beschreven. Bij de aanhangers ontbreken de wapenen evenmin als de voorstelling, dat het hier eene gevaarlijke onderneming gold. De intocht draagt het karakter eener wel voorbereide demonstratie. Geen landrabbi, maar een

koning wordt hier ingehaald. Hij, die in den tempel optreedt, heeft reeds als twaalfjarige knaap verklaard dat hier zijn Vader woonde; zou dus zijn recht om het heilige huis naar zijn welbehagen in te richten niet onbetwistbaar mogen heeten? De jongeren kocsterden de verwachting dat hij, - toch wel als Messias, - Israël zou verlossen en het vervallen huis zou oprichten.

Gaarne erkennen wij, dat deze Messias geen wereldsche grootheid voor zich begeerde, evenmin als zijn voormalige leermeester Johannes, Maar in die tijden van spanning, bij het onverbreekbare verband tusschen religieuze en politieke belangen, onder de heerschappij van het theocratische ideaal van Israël en den natuurlijken argwaan van het Romeinsche dwangbestuur, springt het gevaarlijke dezer misschien niet boos gemeende demonstratie in het oog.

Al verzette zich de Hoogepriester en het geheele officiëele tempelbestuur tegen hetgeen wellicht niet anders dan op eene verheffing en reiniging van het religieuze volksleven was aangelegd, daarmede hield deze krachtige uiting van nationaal enthusiasme niet op gevaarlijk te zijn in de oogen der Romeinen, die bij ondervinding wisten, dat de Sadduceesche tempelvoogden geen populariteit, geen autoriteit genoeg bezaten om het volk in den band te houden, waar eenmaal zijn patriotisch fanatisme in beweging was gebracht. Dat Jezus gekruisigd werd en derhalve door den Romeinschen rechter des doods schuldig werd verklaard, strekt meer tot aanbeveling dan tot bestrijding van het vermoeden, dat Jezus in Jeruzalem niet maar in den bescheiden kring van bijzondere vrienden, niet maar binnen de muren van Synagogen en particuliere woningen, niet maar in het karakter van eenvoudig godsdienstleeraar, maar wel degelijk in het openbaar, in het besef eener hoogere roeping voor geheel het volk, zich als het hoofd en de ziel eener beweging heeft gedragen, welke, hoe rein en edel ook haar beginsel mocht zijn, den leider onvermijdelijk zich deed verwikkelen in al de gevaren waaraan de demagoog ten allen tijde, maar bovenal in zulke kritische perioden zich blootstelt. Al heeft Jezus feitelijk den Messiastitel niet aanvaard, de omstandigheid dat men hem al spoedig met den Messias heeft vereenzelvigd, bewijst voldoende dat zijn levensplan onafscheidelijk was van de idealen die de Joodsche natie vervulden.

Onze Evangelisten, ofschoon diep doordrongen van Jezus' heilige, onbaatzuchtige, geestelijke bedoelingen, hebben daarom toch het Joodsch-nationale van zijn streven veeleer in het licht gesteld dan geloochend. Zoowel bij den intocht in Jeruzalem, als bij de tempelreiniging, zoowel bij zijn getuigenis voor den Hoogepriester als bij zijne uitspraken aan het kruis, teekenen zij zijn beeld als dat van den held, reformator en verlosser, gelijk de profeten des Ouden Testaments en de psalmdichters hem hadden voorgesteld. Maar bovenal willen zij doen uitkomen dat deze goddelijke held ten val wordt gebracht en aan den dood wordt prijs gegeven door zijn eigen volk en diens officiëele hoofden.

Zooveel mogelijk wordt de schuld van Pilatus afgewenteld. De heidensche landvoogd is ten slotte niets meer dan de uitvoerder, de onwillige voltrekker van het door de Joden gevelde doodvonnis. Zooals het evangelische verhaal daar ligt, kan het niet op historische trouw aanspraak maken. Ten hoogste kan men als waarschijnlijk aannemen, dat de Jeruzalemsche bevolking verdeeld was in haar oordeel over Jezus en zijne plannen tot regeneratie van Israël. Men kan er bijvoegen, dat deze oneenigheid tot heftige tooneelen in de hoofdstad aanleiding gaf en dat de Sadduceesche overheid tegen Jezus partij trok, toen Pilatus zich genoodzaakt zag met zijn gezag tot stilling der beroering tusschen beiden te treden. In de oogen der patriotische partij moet Jezus het karakter hebben gedragen van een martelaar der volkszaak, zooals er in deze eeuw zoovelen als slachtoffers hunner vaderlandsliefde waren gevallen. Zeer zeker is de voorstelling onjuist, als zou de kruisstraf op zich zelve genoeg zijn geweest om den man van Nazareth in de schatting zijner geloofsgenooten tot een door God veroordeelden te stempelen.

Het Joodsche volk, met zijn diepen wrok tegen het heidendom, had geen reden om zijne lievelingen te verloochenen, waar zij in handen der Romeinsche beulen waren gevallen. Wel was de kruisstraf naar het oordeel der Joden iets afschuwelijks, maar daarom de vrome zeloot, die aan den kruispaal den adem uitblies, nog geen vloekwaardige.

Zoowel in de evangelische lijdensgeschiedenis als in de Paulinische bespiegeling over het kruis, in verband met de wet, zijn de onmiskenbare sporen van lateren anti-Joodschen invloed aan-

wezig. Wat de Evangeliën betreft, zullen wij wel doen de noodige aandacht te schenken aan de vertoogen der hedendaagsche wel ingelichte Joodsche geleerden, die met tal van bewijzen hebben aangetoond dat het verhaal, hetwelk de Evangeliën ons van het rechtsgeding tegen Jezus ontworpen hebben, historisch ondenkbaar is en de tendentie verraadt om de schuld van Jezus' veroordeeling, ware het mogelijk, geheel op rekening van het Joodsche volk en zijne religieuze hoofden te brengen. En wat de Paulinische kruistheorie betreft, zij is in haren oorsprong onverklaarbaar, tenzij dan dat men aanneemt, dat deze historisch onmogelijke voorstelling aangaande de schuld der Joden reeds deel uitmaakte van de heerschende meening der Christenen, voor wie de Paulinische kruisleer bestemd was.

Wat is wel bezien de oorsprong en de beteekenis dezer twee stellingen: *a.* Het Joodsche volk heeft Jezus aan het kruis gebracht en daarmede zich schuldig gemaakt aan de verwerping van zijnen Messias; *b.* Het kruis van Christus is eene ergernis voor de Joden? - Dat die twee stellingen ten nauwste samenhangen, behoeft geen betoog. Evenmin dat zij eerst kunnen geformuleerd zijn, toen de Christenen, die in deze stellingen hunne geloofsovertuiging uitspraken, principiëel hadden gebroken met het Joodsche patriotisme, dat voor den heiligen oorlog tegen het heidendom sympathie gevoelde. Laat het zijn, dat de leeraar van Nazareth den Romeinen niet in handen zou zijn geleverd, indien niet Judas hem verraden had[1)] en de vertegenwoordigers van het kerkelijk Jodendom zijn streven hadden kunnen waardeeren; toegegeven ook dat dit streven in zijn diepsten grond en wortel ethisch-idealistisch was; het feit zelf dat deze door den heidenschen geweldenaar aan het kruis geslagen Jood, in Joodsche kringen den hoogsten Joodschen eeretitel van Messias heeft ontvangen, bewijst voldoende dat het slechts aan partijdrift is toe te schrijven, wanneer zijn val aan zijn volk geweten wordt.

1) Niet onwaarschijnlijk is de gissing, door dr. Volkmar gemaakt, dat in den persoon van Judas (= Juda) het Joodsche volk zelf, gelijk het in de dagen van Pontius Pilatus de hooge aspiratiën der ware vromen miskende en hare verwezenlijking in den weg trad, gesymboliseerd is. In elk geval is voor deze onderstelling meer te zeggen dan voor de letterlijke verklaring, welke door onoverkomelijke bezwaren wordt gedrukt.

XIII.

Doch hier verrijst eene bedenking van nog ernstiger aard. Gaan wij eens na wat ten grond ligt aan de stelling dat het geloof in Jezus als den Messias in Joodsche kringen is ontstaan.

Het antwoord moet immers luiden, dat Jezus met zijn religieus ideaal een beroep deed op neigingen en overtuigingen zoo als zij althans in het edelaardiger deel van Israëls kinderen aanwezig waren. Wat leert nu echter de geschiedenis van de Messiasbeweging in Joodsche kringen gedurende de twee eerste eeuwen onzer tijdrekening? De Romeinsche schrijvers hebben kennelijk die beweging vereenzelvigd met het Joodsche patriotisme, dat door en door anti-paganisch, anti-Romeinsch was en om die reden door hen uit menschenhaat werd afgeleid.

De Joodsche schrijvers hebben deels hot bestaan dezer religieuze geestdrift bij hun volk tegen de Romeinsche overheersching voldoende gestaafd, deels geconstateerd, dat ongeveer eene eeuw na den tijd waarin het Nieuwe Testament Jezus laat optreden, in Joodsche kringen de religieuze kwestiën werden behandeld, die volgens het Nieuwe Testament reeds door Jezus en Paulus waren beslist.

Dit alles wel overwegende en zoowel onderling als met onze vroegere beschouwingen in verband brengende, komen wij als vanzelf tot deze conclusie, dat in onze evangelische verhalen die eerst na 150 in den vorm zijn gebracht, waarin wij ze thans bezitten, oud en nieuw op kunstmatige wijze dooreen zijn gewerkt, met het kennelijke doel om de nieuwere in katholieke kringen heerschende overtuigingen omtrent het Christendom en zijne verhevenheid boven het Jodendom en Heidendom ingang te doen vinden. Die ééne grondgedachte beheerscht hier alles. Daaraan moeten alle overleveringen worden dienstbaar gemaakt, zij 't ook door gewelddadige alteratiën, verzwijgingen, verminkingen en toevoegingen. Die hoofdgedachte is deze, dat de katholieke opvatting van het Christendom als de eenig ware zich openbaart door de woorden en daden van Jezus Christus. Dit getuigenis nu van Jezus Christus heeft even als de naam van den auteur tweeërlei bestanddeel, het tijdelijke en het eewuige, het aardsche en hemelsche, het Palestijnsch-Joodsche en het universeel-menschelijke of kosmopolitische. Wel mag

geen strijd worden ondersteld tusschen den mensch Jezus en den Godszoon Christus; wel is de persoon van hem die onder de Joden geleefd, geleerd, geleden en ten dood toe gestreden heeft, één en dezelfde met hem die met de zijnen is geweest en zijne gemeente van uit den hemel heeft bestuurd; doch de wijze waarop het getuigenis aan het eerste geslacht werd gegeven, verschilt van die waarop de nakomelingen daarmede werden bekend gemaakt. Dat verschil kon ook door de katholieken niet geloochend worden. Het kwam er voor hen maar op aan tegenover de Joodschgezinde partij het bewijs te leveren dat in het wezen der zaak de katholieke prediking met de Apostolische één en dezelfde was. In dezen kring van gedachten heeft de opstanding van Jezus eene dubbele beteekenis. Eensdeels symboliseert zij de substantiëele eenheid der aloude en actuëele heilsleer; ten andere stelt zij de latere prediking in het hoogere licht als openbaring van den verheerlijkte uit den hemel, en wordt zoodoende het betrekkelijk onvolmaakte der primitieve toestanden en overtuigingen op rekening gesteld van het Joodsche milieu waarin het Christendom aanvankelijk optrad. Zoo beschouwd wordt dus het opstandingsverhaal in zijn ontstaan verklaard als het voortbrengsel der Christelijke apologetiek, die zoowel de identiteit als het verschil van het primitieve en latere Christendom had te bewijzen, iets wat haar slechts kon gelukken voor het forum van hen, in wier bewustzijn de sferen van het natuurlijke en bovennatuurlijke inéén vloeiden. Dat bewustzijn nu is niet alleen niet vreemd aan de vroomheid, het is veeleer als het levenselement dier vroomheid te beschouwen.

Ten slotte vertoont zich die vroomheid, welke de opstandingsverhalen geschapen heeft, zelve als de geregenereerde, als de uit de Joodsche bekrompenheid tot het algemeen menschelijke idealisme wedergeborene.

Wanneer bij onderscheiden gelegenheden van de discipelen wordt gezegd, dat zij den Meester niet begrepen en dit hun eerst na 's Heeren opstanding zou mogelijk zijn, dan ligt als diepste grond van deze voorstelling de gedachte op den bodem: dat het geslacht, hetwelk de worsteling van den Messiaanschen tijd had beleefd en de martelaars van Joodschen letterdienst en heidenschen argwaan had zien sterven, eerst na van de ontzetting over zooveel gruwelen tot bezinning te zijn gekomen, den zin en de bedoeling van deze godsoordeelen zou vermogen te vatten,

maar dan ook tevens eigen religieus ideaal, eigen Messiasgeloof gereinigd en in hooger licht geplaatst zou zien. Wij zullen wel nooit iets verstaan van de eigenlijke beteekenis onzer evangelische opstandingsverhalen, tenzij wij ons volkomen doordringen van de gedachte dat voor hen, die deze symbolische tafereelen in 't leven riepen, de oud-christelijke tijd reeds in de nevelen van het verre verleden verborgen lag, terwijl bovendien de nienwe Christelijke generatie ook in moreelen zin zich op zeer verren afstand van de oudere zeloten en patriotten uit den heldentijd gevoelden. Dat het niet altijd de vroomsten waren geweest, die het eerst naar de wapenen hadden gegrepen, dat hadden de stillen in den lande zeker sinds lang erkend; maar het duurde lang, vóórdat men het luide dorst uitspreken. Eerst moesten de dagen van fanatisme en religieuze overprikkeling voorbij zijn gegaan. Dan eerst kon de edele gedachte, die aan geheel de Joodsche volksverheffing ten grond had gelegen, wederom in hooger reinheid voor den dag komen. Met eene mengeling van zeer verschillende aandoeningen zag men terug naar die halfvergeten tijden, waarin de grootsche figuur van Johannes den Dooper bijna de eenige duidelijk zichtbare was. Welk een afstand tusschen het toen en het nu! En toch, reeds toen werd het hemelrijk aangekondigd; reeds toen was het gronddenkbeeld uitgesproken, de hoofdeisch gesteld, het essentieele programma aangekondigd en met alles overweldigende kracht tot de conscientiën gebracht, daar het hier gold de wedergeboorte der menschheid door de algeheele bekeering der enkelen. Hij die het eerst dat groote woord: bekeert u, want het hemelrijk is nabij! uitspreekt, voorwaar, hij is een groot profeet, een gezant van God. Hoe klein gevoelt hij zich tegenover den sterkere, wiens komst hij aankondigde. Als deze verschijnt, dan juichen de hemelen en op de aarde wordt de echo van den engelenzang vernomen. Doch hoe heilig en zeker de belofte ook mocht zijn, de vervulling bleef uit. Hoe overweldigend de macht was, waarmede de eisch werd aangedrongen, hij werd niet opgevolgd. Het hemelrijk heette gekomen, maar de aarde bleef onveranderd in duisternis en ellende gedompeld.

Letten wij wel op deze schijnbare tegenspraak in onze Evangeliën. Wat is zij anders dan de afspiegeling van het conflict tusschen tweeërlei overtuiging. Aan de eene zijde het geloof, dat de eerste beslissende stappen reeds in Johannes' dagen waren

gedaan, aan den anderen kant het besef dat destijds het nieuwe leven, waarin men wandelde, zich nog niet als zoodanig aan het toen levende geslacht had geopenbaard. Het hemelrijk was er en moest nog komen. De tijd was vervuld, God had zijn volk bezocht, de beloofde was verschenen onder de schitterendste teekenen zijner hemelsche roeping, en toch bleef de arm des Allerhoogsten verborgen, toch bleef de knecht Gods, als een door God en menschen vernederde, zonder gedaante en heerlijkheid. De zoon Gods gaat midden door de menschen henen met zijne wonderen van liefde en heiligheid, van kennis Gods en deernis met de menschen; de wereld kent hem niet, zijne vrienden begrijpen hem niet, de machtigen der aarde spannen tegen hem saam, God zelf verlaat hem en geeft hem over aan de boosheid der menschen.

Het is hier niet de plaats om te onderzoeken welke bijzondere feiten in de dagen van Johannes den Dooper en Pontius Pilatus aanleiding hebben gegeven tot de evangelische verhalen aangaande het openbare leven van Jezus, door zijn kruisdood en opstanding besloten. Dat deze verhalen tot ons zijn gekomen door bemiddeling van auteurs voor wier verbeelding de gekruisigde in een licht van goddelijke verheerlijking straalde, is voor ons bewijs genoeg dat wij hier niet te doen hebben met het nuchtere proza van realistische historie. Die auteurs zelve getuigen door hunne poëtische voorstelling, dat zij ideale geschiedenis beschrijven. Even onbetwistbaar als deze waarheid is het feit, dat wij buiten staat zijn den individuëelen dichter te noemen, in wiens gemoed voor het eerst de schoone gedachte oprees, en voor wiens verbeelding die gedachte voor het eerst den haar passenden vorm aannam.

Het zou ijdele zelfkwelling zijn deze onze onkunde te bejammeren, of door willekeurige gissingen schadeloosstelling te zoeken voor het reddeloos verlorene. Wijzer en beter handelen wij, ik zeg niet, door ons eenvoudig neer te leggen bij dit negatieve resultaat, maar veeleer door de positieve keerzijde, waarop die uitkomst zelve ons wijst, in het licht te stellen. Waarom toch verbergt zich deze dichter, in wiens ziel de grondgedachte van het opstandings-epos het eerst eene gestalte aannam? Immers, omdat wij hier minder aan eenen enkelen eminenten geest, dan aan eene gemeenschap, eene gemeente van vromen; minder aan individuëele dan aan collectieve bezieling; minder aan het pro-

duct van persoonlijk kunsttalent onder den invloed eener zich geregeld ontwikkelende beschaving, dan aan een voortbrengsel van volkspoëzie onder den invloed van de zich onderling stichtende godsdienstige gemeenschap te denken hebben. In één woord, wij hebben hier met echte folklore te doen, die als zoodanig behandeld en voor de kennis van den wordingstijd des Christendoms dienstbaar gemaakt wil worden. Tot voor korten tijd was dit genre van letterkunde bijna uitsluitend in handen van hen, wier streven zich niet verder uitstrekte dan tot verrijking hunner verzameling van curiositeiten en antiquiteiten. Sedert het hoog belang van de producten op dit gebied bijeengebracht voor de historische wetenschap duidelijker wordt ingezien, begint de willekeur voor methode te wijken en in het schijnbaar toevallige orde en wet zich te vertoonen. Terwijl het materiaal der folklore van alle tijden en alle volken voor de onderzoekers zich op verbazende wijze uitbreidt, wordt de blik geoefend en in staat gesteld dieper door te dringen in het geheimzinnige zieleleven dat deze volkspoëzie in het aanzijn riep. Maar terwijl aldus de aanwinst voor onze kennis van het scheppend vermogen der volkspoëzie reeds nu aanzienlijk mag heeten, heeft te gelijker tijd eene grondiger beschouwing ons geleerd, dat de voorraad van data en facta als elementen der historie in den uitwendigen zin des woords in dezelfde mate inkrimpt. Passen wij het gezegde op het bijzondere onderwerp dezer studie toe, dan moeten wij zeggen: in de opstandigsverhalen bezitten wij allerbelangrijkste bijdragen voor onze kennis van het geestelijke leven der gemeente, die aan het nieuwe leven, dat in haar was ontwaakt, nieuwe vormen wlst te geven; voor onze kennis van den persoon, tot wiens verheerlijking die verhalen moesten dienen, leveren zij ons nauwelijks eenige, onmiddellijk bruikbare stof. Voor onze waardeering van het Christendom echter is deze ontdekking niet als een verlies, maar veeleer als belangrijke winst aan te merken.

XIV.

Het is niet maar de wensch om met een bemoedigend woord deze studie te besluiten, die mij op deze besliste wijze doet spreken. Ook zou men zich vergissen, indien men meende, dat de door mij voorgedragen en verdedigde beschouwing eene fon-

kelnieuwe is en hier als eene door mij alleen gedane ontdekking wordt aangeprezen. Al heeft het groote publiek er tot heden slechts weinig van bespeurd, sinds lang was het voor deskundigen eene bekende zaak, dat er op het gebied dezer historische onderzoekingen eene meer radikale hervorming te wachten was. Geleerden als Bruno Bauer in Duitschland, J.W. Straatman, A. Pierson en S.A. Naber ten onzent, Havet in Frankrijk, de ongenoemde schrijvers vau Supernatural Religion en Antiqua Mater in Engeland, hebben ieder op zijne wijs het naderen eener nieuwe periode aangekondigd, door de behoefte aan grondige herziening onzer wetenschap te verlevendigen. Wilde ik in bijzonderheden aanwijzen wat ik aan hun vlijt en schranderheid ook voor dezen mijnen arbeid te danken heb, ik zou mij zelven veel moeite en den lezer weinig genoegen doen. De bloote vermelding van deze geestverwanten moge hier volstaan, om te doen zien dat het mij niet aan medestanders ontbreekt, en dat zoo in deze verhandeling zaken voorkomen van goed gehalte en blijvende waarde, de verdienste van ze wereldkundig te hebben gemaakt allicht ook aan anderen toekomt.

Doch dit zijn bijzaken. Meer ter harte gaat mij de vraag, of het hoofddoel dat ik mij bij het uitwerken dezer studie voor oogen stelde is bereikt, en of ik mij vleien mag propaganda te hebben gemaakt voor eene overtuiging, waaraan onze tijd, naar ik meen, de meest dringende behoefte heeft. Steeds dieper en algemeener moet het besef worden, dat het beste en kostelijkste van het Christendom, als levenswaarheid en levensrichting, te beter, zoowel binnen als buiten de grenzen der Christelijke wereld, zal gewaardeerd en genoten worden, naarmate de vruchten der strengste en meest onpartijdige wetenschap in ruimer mate dienstbaar worden gemaakt aan onze kennis van het ontstaan en het wezen des Christendoms als historisch verschijnsel; te beter dus ook, naarmate de op dit gebied nog bestaande vooroordeelen worden opgeruimd.

Heil is alleen dan voor ons te verwachten, wanneer wij de dwaling, als zouden wij in het Nieuwe Testament eene afspiegeling van de alleroudste Christelijke toestanden hebben te zoeken, voor goed vaarwel zeggen en niet langer de Apostolische getuigen op de pijnbank leggen om hun bekentenissen af te dwingen, die zij terstond weer verloochenen, zoodra zij in vrijheid worden gesteld. Is het ons waarlijk te doen om het onwraakbare ge-

tuigenis der historie, gelijk het spreekt uit al de bronnen en oorkonden der oud-Christelijke letterkunde te zamen genomen en vergeleken met hetgeen de Grieksch-Romeinsche en de Joodsche schrijvers over dit onderwerp te onzer kennis hebben gebracht, dan komen wij tot de ontwijfelbare zekerheid, dat het Christendom zich niet dan na lange worsteling heeft losgemaakt uit de banden der Joodsche nationaliteit, waarin het oorspronkelijk optrad. Eene eeuw lang is het Christendom bij Joden en Heidenen voor eene Joodsche secte doorgegaan. Nog in Hadrianus' tijd, toen Bar-Cochba als Messias den heiligen oorlog tegen de Romeinen voerde, waren de gevoelens der meest invloedrijke Joodsche schriftgeleerden aangaande de secte der Christenen verdeeld. De groote crisis, ten gevolge waarvan het Christendom zijn brand- en zwaartepunt ging zoeken buiten het Jodendom, om eerlang als Katholieke kerk zijne wereld en menschheid veroverende plannen te gaan verwezenlijken, had feitelijk eerst na den ondergang van dezen Joodschen Messias, dus na 135 plaats. Toen eerst was de tijd gekomen voor de theorie van Paulus, die in het kruis van Jezus het einde zag der wet, en die de breuk tusschen den Christus en het Judaïsme als een voldongen feit ten stelligste uitsprak. De twee vrijheidsoorlogen van 70 en 130 hebben de banden tusschen moeder en dochter geslaakt[1)]. In 70, zoo vermeldt de legende, ontvluchtten de Christenen de benauwde hoofdstad en zochten hun Pella. Toen ruim eene halve eeuw daarna Bar-Cochba de vaan van den vrijheidsoorlog zwaaide, stuitte hij bij vele, zoo niet bij alle Christenen, op verzet of onverschilligheid.

Meer dan waarschijnlijk zullen ook in den tusschentijd tusschen die beide geweldige oorlogen, de Christenen herhaaldelijk in het gedrang gekomen zijn en verlegen hebben gestaan, welke partij te kiezen bij de telkens zich herhalende botsingen

1) In zijne Geschichte des Urchristenthums van 1838 wees reeds Gfrörer op den invloed der gebeurtenissen in het jaar 70 en 130 op de ontwikkeling van het geloof der Christenen aan de opstanding van hunnen Heer en sprak hij als zijne overtuiging uit, dat dit geloof tot zekere hoogte onafhankelijk was van zinnelijk waarneembare feiten onmiddellijk na Jezus dood voorgevallen. Waarschijnlijk heeft de ingenomenheid met zijne eigen vinding over het ontstaan der evangelische opstandingsverhalen en zijne avontuurlijke gissing over Jezus aardsche leven na zijne kruisiging, den geleerden man verhinderd zijne op bl. 114 van het derde deel a.w. uitgesproken rationeele denkbeelden vast te honden en uit te werken. - Zie hierbij de aanteekening aan het einde van dit opstel.

tusschen Joden en Romeinen. Konden de Christenen hunne moeder zien lijden zonder haar te hulp te schieten? Maar, aan den anderen kant, konden diezelfde Christenen sympathie hebben voor het fanatisme, dat in Trajanus' tijd de Joden in Egypte en Syrië als getergde roofdieren tegen de Romeinen deed woeden? Zonder twijfel, ook de Christenen hebben in den aanvang niet altijd de wapenen geschuwd; Malchus' oor en het woord van den meester, dat van het gereed houden van wapenen spreekt (Lucas XXII : 36 en 38), mogen het getuigen. Zelfs blijkt uit de ons bewaarde apostellijsten, dat de zeloot in dezen vromen broederkring niet ontbrak (Lucas VI : 15). Wie weet, of de legende van den moord-ademenden Saulus oorspronkelijk niet bestemd was om de later levende Christenen aan het zelotisme, waarvan zij in eene vroegere periode niet vreemd waren geweest, te herinneren. (Saul is dan kennelijk de type van den Jood, Paulus die van den beschaafden Romein.) Maar dit zelotisme kan onmogelijk de eerste, beslissende, zijne toekomst beheerschende karaktertrek van het Christendom geweest zijn. Noch Johannes den Dooper, noch Jezus van Nazareth kunnen wij ons anders denken dan wars van geweld en bloedvergieten. En toch, dezelfde Heer, die onder het zinnebeeld van het lam, dat zich liet slachten, door zijne volgelingen werd vereerd, stond voor hunne verbeelding tevens als de geweldige ruiter, die eerlang de heidenvolken zou verslaan met het zwaard in zijn mond, hen hoeden met een ijzeren staf en den persbak van den wijn der gramschap des toorns van God, den Almachtige, zou treden (Openb. XIX : 15). Men stelde zich zelfs den lijder in Gethsémané immers voor als den machthebbende, die elk oogenblik zijne legioenen tegenover den vijand in het veld zou kunnen roepen. Het kon nauwlijks anders: de verzoeking om de komst van het godsrijk met wapengeweld te verhaasten, moest telkens weer door de spreuk van het zwaard, dat dengenen verderft, die het trekt, worden bestreden. Indien deze zelotische velléïteiten aan het oude Christendom geheel vreemd waren geweest, waartoe dan de waarschuwingen er tegen als uit 's Heeren mond in de traditie bewaard?

Intusschen, door welke onstuimige hartstochten de jeugdige Messiasgemeente ook in deze hare Sturm- und Drangperiode van tijd tot tijd bewogen werd, ten slotte vond zij na al die

schommelingen haar natuurlijk rustpunt weer en koos voor zich het deel dergenen, die door toegeven vooruitkomen, door voor het geweld te wijken het overwinnen, en in de zachtmoedigheid het middel hebben gevonden om niet alleen den hemel maar ook het aardrijk te bezitten (Matth. V : 5, 25, 38 vlg.).

Indien niet alles mij bedriegt, heeft de vloeibare massa van legenden en overleveringen aangaande Jezus en de Apostelen zich eerst in den vorm onzer evangeliën vastgezet, nadat de partij van het geweld, de zelotische theokraten met den Sterrenzoon (Bar-Cochba) als Messias of Christus aan het hoofd, het jammerlijkste fiasco hadden gemaakt. Neen, met deze Messiasgeloovigen konden zij geen gemeenschap hebben, zij, die een vriendelijken menschenzoon, een zachtmoedigen leeraar, een prediker van vijandsliefde, een, die liever zelf het ergste onderging dan anderen het minste leed aan te doen, tot hun Meester hadden gekozen; zij, die immers door de heilige martelaren uit den voortijd, den gekruisigde met zijn voorganger en zijne navolgers, tot een koninkrijk waren geroepen niet van deze aarde, tot het burgerschap in eene maatschappij, waarin hooger gerechtigheid dan het Joodsche ‘oog om oog,’ hooger zedelijkheidseisch dan die van het patriotisme zou heerschen. Het is waar: niet altijd was dat ideaal door de deelgenooten van het heilig verbond met onverdeelde trouw gediend. In de geschiedenis der Messiasgemeente waren donkere partijen, treurige bladzijden. Zware verzoekingen waren over haar gekomen; de Meester zelf was er niet voor bewaard gebleven. (Matth. IV : 1 vlg., Marc. I : 12, Lucas IV : 1 vlg.). Maar hij was de eenige, die onbesmet uit den strijd was gekomen (Hebr. IV : 15). De groote boetgezant zelf had zich aan den Meester en diens terughouding geërgerd. Niemand zijner vrienden had de noodzakelijkheid van den bloeddoop en den kruisweg erkend. Zij wraren allen met een Petrus aan het hoofd in de ure des gevaars aan hem te schande geworden. Maar die treurige tijd van ontrouw en ongeloof had kort geduurd; één dag, twee misschien; op den derden verscheen hun de Heer in nieuwe gedaante. Twee- of driemalen kraaide de haan tot waarschuwing der slaapzuchtigen, en zij waren voor goed ontwaakt; voor altijd van hunne droomerijen verlost.

Wat is begrijpelijker dan dat de herinneringen van dat tege-

lijk zoo beschamende en verheffende verleden zich kleedden in tal van zinrijke beelden en tafereelen, die zich later meer en meer in aaneengeschakelde verhalen als van zoovele op zich zelf staande gebeurtenissen omzetten? Maar wat is nu ook meer gewettigd, dan het werk der kritiek, die de verschillende legendarische verhalen onderling vergelijkt, ten einde op het spoor te komen van de wet, waarnaar deze geheele sagenwereld zich gevormd heeft?

Hierboven hebben wij de redenen ontwikkeld waarom wij in de droge opsomming van Christophanieën, die wij 1 Cor. XV: 1 vlg. aantreffen, veeleer de laatste dan de eerste phase dezer formatie hebben te erkennen, en in de nevelachtige fantastische voorstellingen van Mattheus eene getrouwer afspiegeling begroeten der primitieve toestanden van het Christelijke geloofsleven dan in al de andere Nieuw Testamentische opstandingsverhalen.

Door deze herstelling der chronologische orde, waarin de verschillende boeken van ons Nieuw Testament zijn ontstaan, eene orde die, althans in hoofdzaak, in de verzameling van onzen canon zich afspiegelt, gaat voor ons een nieuw en verrassend licht op over de wording en het wezen van het primitieve Christelijk geloof. Het wonder der opstanding verkrijgt realiteit. De armzalige kunstmiddelen der apologetiek hebben uitgediend. De historische kritiek verkrijgt een breeder en steviger basis voor hare onderzoekingen. Het Christendom vertoont zich in zijne natuurlijke kracht en schoonheid, als de godsdienst der menschheid, voor wie, na den ondergang van het oude, het ideaal harer roeping in de verheerlijkte gestalte van den tot Christus wedergeboren Messias is opgegaan. Zulk een Christendom is aller liefde en geestdrift waard.

Voor zulk een Evangelie behoeft de meest ontwikkelde zich niet te schamen. In dat Evangelie vindt ook de eenvoudigste licht en troost. De tot Gods zoon verheerlijkte menschenzoon herneemt zijne taak tot verzoening van de jammerlijk verdeelde menschenkinderen. Zijne roepstem verstaande, wordt ons niet alleen de onverzettelijke trouw der gemoedelijke rechtzinnigheid en haar vasthouden aan de oude geloofsleuzen begrijpelijk, maar waardeeren wij ook ten volle de onvermoeide inspanning der wetenschap, die den dieperen zin en de blijvende waarheid dier geloofsleuzen zoekt te doorgronden.

Het is mij, alsof ik uit een schoonen droom word opgeschrikt, als ik aan de werkelijkheid, te midden waarvan wij leven, word herinnerd.

De kerkelijke en politieke twisten woeden met klimmende felheid, het bestaan der maatschappelijke orde wordt door theorieën en praktijken bedreigd, die ons doen denken aan eene vernieuwing der omwentelingstooneelen van 1789, maar thans op grooter schaal, op radikaler wijze, over geheel Europa - van Ierland tot Rusland - zich vertoonende. Bij welke machten zullen wij bescherming zoeken tegen het nakende onheil? Bij het militarisme, dat op zichzelf een gevaar is en een ramp van den bedenkelijksten aard? Bij de wetenschap, die tegelijk voor de vrienden en de vijanden der bestaande orde de wapenen gereedmaakt? Bij de kerk, die òf in deze 19de eeuw geen raad weet met zichzelve, òf hare regeneratie zoekt in sinds lang veroordeelde alliantiën met den Staat?

Zoovelen wij het ontkennend antwoord op al deze vragen gereed hebben en onze oogen richten naar hoogere machten, vanwaar de hulp komen moet, gevoelen wij levendiger dan ooit de behoefte aan vereeniging onzer verstrooide krachten. Wij gelooven weliswaar aan de onveranderlijkheid der wetten, die ons in het bezit hebben gesteld van de heilgoederen der beschaving, maar wij staan verlegen als het er op aankomt onze geestverwanten met geestdrift te vervullen voor den heiligen krijg, waarin wij allen, als vast aaneengesloten phalanx, den ophanden zijnden schok zullen hebben te weerstaan. De oude leuze van vrijzinnigheid in religie en politiek, van waarachtig humanisme en boven geloofsverdeeldheid hoog verheven Christendom, zijn door veelvuldig misbruik versleten, en tot niets meer geschikt, dan om het bestaande misverstand te bestendigen, de heerschende verwarring nog grooter te maken.

En toch niet de ouderdom is 't die de leuze verwerpelijk maakt. Niet dit, dat wij voor ons programma bij het verleden borgen. Hoe vaak ook door de liberalen herhaald, ongerijmd zijn de wenschen en verzuchtingen naar nieuwe leuzen en nieuwe formules, alsof daardoor het zieke liberalisme zou kunnen genezen worden; alsof het nieuwe woord op zich zou laten wachten, als de nieuwe gedachte gevonden was; alsof het niet boven alles aankwam op den inhoud en de juistheid der begrippen door de bestaande woorden en leuzen uitgedrukt. Wilt

gij dat er kracht van u uitga, zorg dat er kracht in u zij. Wilt gij uwen tijd, uw volk ten zegen zijn, stel u niet tevreden met de aanwijzing van gebreken die verbeterd, van leemten die aangevuld moeten worden, maar leer uwen tijd en uw volk kennen naar hunne draagkracht, naar hun voortbrengingsvermogen, naar de richting waarin hun organisme wil ontwikkeld worden. Dit alles nu is onmogelijk zonder het juiste inzicht in de geschiedenis.

Alle partijen waarin de eerzucht leeft, die tot hervorming dringt, hebben behoefte aan zeker historisch apparaat, al ware het ook maar alleen om uit het verledene de sprekende lijnen en kleuren te kunnen ontleenen voor 't ideaal, dat den partijgenooten tot ontvlamming van hunne geestdrift gedurig weer moet worden voorgehouden. Het is er verre van daan, dat al wat in naam en op gezag der geschiedenis wordt aangeprezen, inderdaad zou behooren tot de werkelijkheid van het verleden. Hoe weinig beantwoordt de oud-katholieke kerk zooals de wel onderrichte haar kent, aan de voorstelling die de massa der geloovigen zich daarvan heeft gevormd. Zou het anders zijn met het gros der neo-calvinisten wat betreft den voor hen klassieken tijd, die de hoogvereerde ordonnantiën en confessiën zag geboren worden?

En hoeveel van hetgeen voor de moderne theologie, die van gisteren dateert, als uitgemaakt aangaande het oorspronkelijke Christendom vaststond, is nu reeds als onhoudbaar opgegeven! Desniettegenstaande hebben die spiegelbeelden uit het verledene, zoolang zij het vertrouwen der schare bezitten, een verbazenden invloed tot bezieling der partij. Wie de waarheid boven alles liefheeft versmaadt den schijn, ook waar hij daarvan oogenblikkelijk profijt heeft. De waarlijk vrijzinnige partij kan geen vrede hebben met fictieve overleveringen, die zich voor historie uitgeven. Het geloof aan die fabelen beschouwt zij als het lood, dat den voeten het vooruitsnellen verhindert, den vleugelslag belemmert. Doch tegelijkertijd beseft zij dat geen vooruitgang dien naam verdient, waar de drijfkracht der waarachtige historie ontbreekt en het verbond met de gezonde wetenschap is verbroken. In het credo der liberalen van goeden huize staat als eerste artikel geschreven, dat het heil moet komen van de aaneensluiting en de onderlinge samenwerking dergenen, in wie de liefde voor het ideaal met de rijkste ervaring, met de meest

ontwikkelde kennis van verleden en heden, met het helderste inzicht in de toekomst zich verbindt. Slechts aan weinigen is het gegeven, echte vertegenwoordigers te zijn van het geslacht waartoe zij behooren, van de eeuw waarin zij leven. Aller eerzucht moet het wezen, dien rang nog eenmaal in te nemen. De meesten onzer zoeken hun ideaal minder hoog. Zij leven voor hunne partij en sterven in de bekrompenheid dier enge sfeer. Wie waarlijk beseft, dat het den mensch waardige leven eerst begint, waar de oude mensch met zijne vooroordeelen is gestorven, in hem alleen kan het ware leven ontstaan, omdat hij alleen verstaat, wat de menschheid van hem eischt. Het Christendom is onzen hoogsten eerbied, onze innigste toewijding daarom nog altijd waardig, omdat het ons die verheven roeping als plicht en als hoogste voorrecht tevens heeft doen beseffen. Eerst toen den volgelingen de schillen van de oogen waren gevallen, om te erkennen dat hun ideaal hooger lag dan het aardsche Jeruzalem, ruimer gezichteinder opende dan de herstelling van het oude Israël; eerst toen deze edelaardige wereldzin de banden van Joodsche vormelijkheid en Joodsch patriotisme had doen springen, eerst toen verscheen hun de Meester als de verheerlijkte; maar ook toen eerst wierp de geopende hemel een nieuw licht over de wereld en allen die haar bewoonden. Toen eerst was het nieuwe levensbeginsel ontdekt en het parool gevonden waarmede het Christendom, den worstelstrijd zou aanvaarden, die eeuwen lang voortgezet de menschheid tot steeds hooger trap van ontwikkeling zou voeren.

Zoo beschouwd dagteekent het eigenlijke Christendom van het geloof aan de opstanding, en lezen wij in de wonderverhalen van den Paaschmorgen de wordingsgeschiedenis van het Christelijk idealisme, dat, zoo niet alles mij bedriegt, nog voor ons de groote levensmacht gebleven is, die ons door alle omwentelingen heen het goede doet behouden en naar het betere ons doet uitstrekken. Indien dit Paaschevangelie voor ons zijn miraculeus karakter verliest, het is omdat zijn diep religieuze inhoud tegelijk met zijn poëtische inkleeding en historischen achtergrond ons duidelijker is geworden. De gemeente welke dit heerlijke slot voor het evangelisch epos dichtte, was bezield door de verhevene en ware gedachte, dat zij de oogenblikkelijke verheffing van haar levensgevoel en het enthusiasme harer hoop niet mocht scheiden van den in het verleden liggenden

wortel; doch droeg tegelijk zorg in dat verledene de goddelijke kiem, het eeuwige wezen wel te onderscheiden van het voorbijgaande onvolkomen omhulsel. Den zin harer schoone schepping leeren wij verstaan door onze kennis van die feiten der wereldgeschiedenis, die hare fantasie in beweging brachten en aan haar idealisme kleur en gloed, kracht en leven schonken. Indien mijne beschouwing iets heeft kunnen bijdragen om dat idealisme bij zijne eerste verschijning in de menschenwereld beter te leeren kennen en beter te doen waardeeren, dan zal ik mij gelukkig rekenen en het doel, dat ik mij bij het uitwerken dezer studie voor oogen stelde, in hoofdzaak bereikt achten.

A.D. LOMAN.

Aanteekening.

Reeds was dit opstel ter perse, toen mij het geschrift van den Licentiaat Dr. G.H. Dalman, getiteld: 'Der leidende und der sterbende Messias der Synagoge im ersten nachchristlichen Jahrtausend,' in handen kwam. Ik ben niet genoeg te huis op dit gebied van Joodsche literatuur, om een afdoend oordeel over de wetenschappelijke waarde van dezen arbeid te kunnen uitbrengen. Daar echter deze geleerde niet alleen zijne eigene zienswijze, maar ook de bronnen, waaruit hij ze putte, ons meedeelt, en bovendien ons op de hoogte brengt van hetgeen vroeger en later door de mannen van het vak over deze materie is in het midden gebracht, acht ik het niet van belang ontbloot, hier ter plaatse althans een enkele bijzonderheid aan deze monographie te ontleenen, die wel geschikt schijnt ook van deze zijde eenig licht over ons onderwerp te doen opgaan.

Reeds eeuwen geleden hebben Christelijke geleerden aan hunne Joodsche tijdgenooten verweten, dat deze tegen beter weten in geloof weigerden aan de goddelijkheid des Christendoms. Deze beschuldiging werd gestaafd door de aanwijzing van getuigenissen, aan Joodsche geschriften ontleend, waaruit zonneklaar scheen te blijken, dat het leerstuk van het lijden en sterven des Messias tot de dogmatiek der Joodsche godgeleerden had behoord. Ook in onzen tijd heeft men, thans echter geholpen door een juister inzicht in de des betreffende literatuur en zonder bij het onderzoek belemmerd

te worden door benevelenden godsdiensthaat, die getuigenissen geraadpleegd. Wat heeft dit onderzoek aan het licht gebracht? Niet alleen, dat reeds in de derde eeuw onzer jaartelling door Joodsche godgeleerden gewag wordt gemaakt van den Messias Ben Joseph, die verschenen is en door zijne vijanden is gedood; - een voorstelling, die waarschijnlijk is ontstaan door den indruk, dien het tragische lot van den Joodschen volksmenner Bar-Cochba op zijne dweepzieke vereerders had gemaakt, - maar ook dat van dezen gestorven Messias wordt verklaard, dat hij eenmaal bij de verschijning van den tweeden Messias, Ben-Dàvid, door dezen uit den doode zal worden opgewekt. Het blijkt tevens uit eene menigte uitspraken, dat de begrippen omtrent den verschenen Messias zoowel als die over den nog te wachten hemelschen Verlosser, wel is waar onder den invloed van bijbelplaatsen zijn ontwikkeld, maar ook, dat de eigenlijke oorsprong van al die Messiaansche beelden en verwachtingen moet gezocht worden in de groote gebeurteuissen, welke de geschiedenis der Joodsche natie sedert den val van Jeruzalem in het jaar 70 op zoo tragische wijze vermaard hebben gemaakt.

Wat leeren wij hiernit? Niet alleen, dat in Joodsche kringen de Messiastitel kon worden toegekend aan iemand, die als mensch het sterflot had ondergaan; maar ook, dat men daar, evenmin als in de Christelijke gemeente, aan een gestorven Messias genoeg had, en in de behoefte aan een hooger ideaal zocht te voorzien zoowel door het geloof aan de opwekking van den gestorvene, als door het in het leven roepen van eenen hoogeren Messiastypus van zuiver goddelijk gehalte.

Het is haast overbodig hierbij te voegen, dat onze kennis van den oorsprong van het Christelijke opstandingsgeloof belangrijk verrijkt en gecorrigeerd kan worden door de nauwkeurige vergelijking van de onderling verwante verschijnselen op het gebied der Messiasverwachtingen, door Joden en Christenen in de eerste eeuwen onzer tijdrekening gekoesterd.

Groote geluiden.

Nu ik mij neêrzet om de volgende bladzijden te schrijven, heb ik een hoog gevoel. Er komt een licht in de zwalkende donkerte van mijn geest. Ik ga prat op mijn mensch-zijn; en een mensch, dat is, ondanks de schier onnaspeurlijke nuance die hem van de honden en apen doet verschillen, een enorm stuk hoogste natuur. Er komt iets als een ritseling van hoovaardij over mij, gelijk een plotselinge wind die over een huifkar vaart, en de huif doet klapperen met koortsige rillingen. En dat alles, omdat ik op het punt ben een goede daad te doen.

Ik zou die daad willen doen met een groot geluid, daverend door de ruimten en dreunend door de tijden; een geluid, waarin zich mijn gansche ziel uitorgelde, nu eens opsmartend van groote droefheid en nog grooter ergernis, dan opgillend in een schaterlach, dan weder trillend en schokkend van oprechte bewondering.

Doch helaas! ik voel te zeer dat ik dat groote geluid mis, en dat hetgeen ik in de bovenstaande regelen schreef niets is als een nagebootst geluid, naluidend in mijn brein, gelijk een orgeldeun, die, vroolijk of melancholiek, u nahuppelt of naweent, dagen lang, al is hij ook nog zoo weinig in overeenstemming met den toon van uw ziel of met de omgeving waarin ge u bevindt.

Ik heb een paar dagen achtereen zitten lezen in het letterkundig orgaan van het jongste Nederland: DE NIEUWE GIDS, en het behoeft dus niemand te verwonderen, dat ik eenige oogenblikken noodig heb om het groote geluid, dat mij nog in de ooren gonst, van mij af te schudden en weêr mij zelf te worden.

Want ik wilde toch zoo gaarne het weinige wat ik te zeggen heb, zeggen met mijn eigen stem, al moge die dan ook

vergeleken bij de stemmen, die anderen opzetten, wat ‘pieterig’ of ‘knarserig’ klinken.

Het goede van de daad, waarop ik doelde, zal niet bestaan in wàt ik zeggen ga, maar daarin dàt ik wat zeggen ga. Ik ga een dienst bewijzen aan mijn tegenstanders, die willen dat er over hen gesproken worde.

In dien wensch ligt zeker op zich zelf niets onredelijks. Wie wat te zeggen heeft, vooral wie meent wat te zeggen te hebben dat vóór hem nog niet, of niet goed gezegd werd, mag verlangen dat men naar hem luistere, dat men hem toejuiche of tegenspreke, maar in alle geval notitie van hem neme.

De jonge mannen, die in het najaar van 1885 met een eigen orgaan optraden, deden dit met al de drukte aan hun leeftijd eigen: zij spraken luid, maakten levendige gebaren, gebruikten ongewone woorden. Des ondanks scheen het effect van hun optreden niet zóó te zijn als zij verwacht hadden. Althans zij achtten het noodig allengs scheller en scherper te spreken. Groote woorden werden door hen naar het hoofd hunner tegenstanders geslingerd. Op medelijdend tergende wijs werd van den een, op honenden, beleedigenden toon van den ander gesproken; deze heette de eerste beginselen niet te kennen van de zaken waarover hij schrijft; gene werd beschuldigd van in de hem omringende middelmatigheden een stoet van trawanten te zoeken tot stut van zijn vallenden troon; de Nederlandsche critici werden ‘onuitsprekelijk onbevoegd’ genoemd; de redactie van *De Gids* wordt gezegd sedert 1872 te zijn aangevuld met een huis vol middelmatigheden, wier optreden men het best vergelijken kan bij het binnenkomen van een gezelschap van ‘flauwe gezichten, met monden, die flauwe verhalen doen en kinderachtig lachen over suffe geestigheden’; het letterkundig gedeelte van *De Gids* wordt gevuld door novellisten en poëeten als Terburch, Piet Vluchtig, Werumeus Buning, Wolters, Gerard Keller, van Nievelt, Virginie Loveling, de Rop, Soera Rana, Jan van Beers, Pol de Mont, die ‘allemaal even middelmatig zijn’; een taalgeleerde, die op het letterkundig Congres het woord voerde, wordt een hals, later een sul, genoemd en zijn redevoering een model van lamlendigheid; een ander, voor wiens eerlijk gemoed, voor wiens kunde en werkkracht wie tot oordeelen bevoegd is, eerbiedig buigt, wordt uitgemaakt voor een walgelijk onoprecht mannetje, vol kleinzielige ijdelheld, die op het Congres zijn

lichaampje verdraaide en verwrong vol koude rhetorische opgewondenheid en quasi-edelaardigen leugen; in de laatste aflevering eindelijk worden de mannen van den *Spectator*, omdat zij zich minder gunstig uitlaten over Zola, uitgescholden voor ‘ellendelingen, zwakke, pufferige, nietige schepsels.’

De bloemlezing zou kunnen worden voortgezet. Maar mij dunkt, deze staaltjes zijn voldoende.

De heeren van *De Nieuwe Gids* schijnen niet alleen niet te beseffen hoe weinig nobel en flink, dat wil zeggen: hoe weinig waarlijk jong, zij zich op die wijze gedragen - wie hun daarover een verwijt maakte, dien zouden zij wellicht antwoorden dat de kunst met edelmoedigheid en flinkheid niets heeft uit te staan - maar zij schijnen evenmin te gevoelen, hoe weinig artistiek zulk een toon klinkt in den mond juist van hen, die zich op de diepte, de intensiteit van hun kunstgevoel nog al wat laten voorstaan. Men zou haast zeggen dat zij zich niet bewust zijn van het ongemanierde van hun optreden, wanneer men diezelfde heeren eerst bij monde van den heer van Eeden hoort klagen over het vuil dat zij naar het hoofd krijgen[1)], en later bij monde van den heer Hack van Outheusden hunne afkeuring hoort uitspreken over de door zekere couranten gevolgde manier van polemiseeren ‘die een polderjongen zou doen blozen’[2)].

Toch zou al deze ongemanierdheid niet verdienen dat men er zoo lang bij stilstond, wanneer niet door dat beleedigen en tergen de aandacht wierd afgeleid en de indruk verzwakt van de verstandige dingen, die deze jonge mannen, vol geestdrift voor hetgeen in hunne oogen goed en schoon is, te zeggen kunnen hebben.

Dit zal dan ook wel de reden zijn, waarom zich tot heden niemand de moeite getroost heeft hen anders dan ter loops te woord te staan, te verdedigen of te bestrijden.

Wanneer ik het waag hier enkele opmerkingen neer te schrijven over deze vertegenwoordigers der jongste richting, dan houd ik mij alleen bezig met het zuiver letterkundig gedeelte van hun werk. Om over dat werk, dat ook de politiek in den ruimsten zin en de wetenschap omvat, in zijn vollen omvang

1) *De Nieuwe Gids* 1 Juni 1887, p. 275.
2) 1 Febr. 1888, p. 470/471.

te kunnen meêspreken, zou ik de veelzijdigheid moeten bezitten van dien Nieuwe-Gidsredacteur die, tusschen twee politieke redevoeringen, stukken schrijft over een nieuwe methode van literatuurgeschiedenis, daarna Mr. Quack op de vingers tikt, om hem op de gapingen in zijn sentiment en het hortende van zijn gedachtengang te wijzen, en hem te waarschuwen voor zijn half-dood proza dat een kleur heeft van dunne melk en welks klank het geluid is van stukken hout die tegen elkander worden geslagen, en die, eenigen tijd later, Prof. Buys zijn lichtzinnigheid verwijtend, den Leidschen Hoogleeraar een lesje in het staatsrecht geeft, waarvan deze zal hebben opgekeken.

Gelijk ik herinnerde, verscheen in het najaar van 1885 de eerste aflevering van het tijdschrift der jongste letterkundige Nederlanders. Doch reeds vóór 1885 moet er iets belangrijks gebeurd zijn, en wel in 1880. ‘Tot 1880’ (zoo lees ik) ‘bleef hier de Poëtische Dictie de taal der poëten.’ ‘In 1880 werd hier eerst uitgesproken wat Wordsworth in 1802 had gezegd.’ Elders vind ik gesproken van ‘de denkbeelden van 1880.’ Daar al die uitspraken voorkomen in opstellen van den heer Albert Verwey - eerst later spreekt ook de heer Netscher van ‘de formulen van 1880’ - waag ik de veronderstelling dat 1880 het jaar is, waarop de heer Verwey het geluk had zijn eerste opstel of zijn eerste gedicht gedrukt te zien.

Intusschen was het reeds vóór het verschijnen van het prospectus van het nieuwe tijdschrift velen bekend, dat eenige jonge mannen, onder welke men ook de tegenwoordige redacteurs van *De Nieuwe Gids*, noemde, onder leiding van Dr. W. Doorenbos, destijds leeraar in de Geschiedenis aan de Hoogere Burgerschool te Amsterdam, een man van groote bekwaamheid, een Hellenist en tevens grondig kenner van onze Nederlandsche letterkunde, zich met letterkundige studie bezig hielden en van groote plannen zwanger gingen.

Op Dr. Doorenbos doelt ongetwijfeld het prospectus van de nieuwe onderneming, wanneer het dankbaar de hulp erkent van enkele ouderen, met wie een jarenlange vriendschap de redactie verbond. Dr. Doorenbos schreef dan ook in de eerste aflevering een historisch opstel, maar liet later niets meer van zich hooren. Men zegt, dat de geleerde, toen hij het gebroed, dat hij onder zijn vleugels had gekoesterd en groot gebracht, een zoo harde,

schille stem hoorde opzetten, verschrikt over zijn werk, zich terug heeft getrokken, en dat er tusschen leermeester en leerlingen een verwijdering ontstaan is, die tot heden voortduurt. Wat hiervan wezen moge, een feit is het dat Dr. Doorenbos, na de eerste aflevering, niet meer als medewerker optrad, en dat zijn naam in *De Nieuwe Gids* nooit wordt genoemd.

De tweede, tot wien de jonge letterkundigen, bij hun eerste optreden met bewondering opzagen, was Multatuli. 'Achter en boven (de generatie van 1880) staat de reuzenfiguur van Douwes Dekker' - zoo lees ik in de 2e aflevering van den eersten jaargang - 'wiens woorden zestien jaren lang als een moker rondvlogen door ons literair en politiek en maatschappelijk leven.... Multatuli, de onfeilbare artist, die de kunst minacht, de beeldstormer, die, al verdelgende, zichzelven een duurzaam monument heeft gesticht, weet zelf niet wat een invloed de vrijheid van zijn oordeel en de scherpte van zijn kritiek hebben gehad....'

Toch, al hebben zoowel Dr. Doorenbos als Multatuli door hun woord en hun schrift invloed uitgeoefend op de Nieuwe-Gidsmannen, van directe navolging kan geen sprake zijn. 'Wij zijn geen volgers van Douwes Dekker. Hoe kan men iemand volgen, wiens leer was dat men niemand volgen moet', schrijft Dr. van Eeden in zijn opstel over Multatuli.

Wat men hun dan ook ten laste legge; al hebben zij in hun werk hunne sympathiën voor sommige buitenlandsche voorbeelden, voor dichters als Shelley en Keats, die zij soms bewust of onbewust navolgden, niet verborgen, men moet hun de eer geven van geen Nederlandsch schrijver of dichter tot model te hebben gekozen, maar een eigen weg te zijn ingeslagen.

En dat zij zichzelven vrije en onafhankelijke mannen voelden, kloeke hervormers, die een groot en onvermijdelijk werk ondernamen, daarvan levert schier iedere aflevering van hun tijdschrift het bewijs.

Er is iets imponeerends in hunne manier van optreden. De zelfbewustheid, waarmede zij neerzien op de onbekwaamheid die er wriemelt aan hun voeten, op 'de achterblijvers van een reeds lang weggevluchten gedachtenstoet', maakt u stil. Wat te antwoorden aan jongemannen, die verklaren zich bewust te zijn 'te vertegenwoordigen een onverbiddelijk noodzakelijke revolutie, een omwenteling, waarvoor de menschen die na hen komen dank-

baar zullen zijn', die 'de zangen der toekomst hooren naderen over de velden van Neêrland's kunst', en 'een geslacht van jeugdige dichters' gewaar worden, die 'het Hooglied van het individualisme in de poëzie' aanheffen? Men voelt zich klein, wanneer men den heer Albert Verweij de doodsklok hoort luiden over *De Gids* ('Ik zeg het voor ieder wie het hooren wil: *De Gids gaat dood*,') en voor zich en de zijnen beslag ziet leggen op 'het gezond verstand in de kunst.'

En waarin bestaat nu het eigenaardige van de zich noemende nieuwe richting? Wat is het kenmerkende van de zoo onverbiddelijk noodzakelijke revolutie, van welke deze mannen de helden beweren te zijn? Wat hebben zij omvergegooid? Wat hebben zij nieuws en oorspronkelijks geleeraard of zelfs gesticht?

Zij zullen het u zelf zeggen:

De romantische, zoowel als de huiselijke, de 'Vaderlandsche' en de godvruchtige poëzie hebben afgedaan of sterven een langzameu dood. Het eigenlijk karakter van de nieuwe periode onzer letteren is onkerkelijk en kosmopolitisch. Hun poëzie is, in plaats van gemeenplaatsig zooals de vroegere, fijn-psychologisch, in plaats van gemoedelijk, hartstochtelijk; in plaats van zoetvloeiend, rythmisch; in plaats van rhetorisch, plastisch en artistiek.

Een der kenmerken van de nieuwe richting in de poëzie is voorts een sterke neiging naar het plastische epos; een der voornaamste elementen van haar streven is, de omwenteling in de Nederlandsche rythmiek, met de Gidsbeweging van 1840 begonnen, voort te zetten en te voltooien. Methode van kritiek - ik geef dit alles met de eigen woorden van de hervormers - hebben zij niet. Soms geven zij enkel den indruk weêr dien een werk op hen maakte; dàn vergelijken zij het ééne werk met het andere; dàn weer zoeken zij den schrijver te kennen uit het geschrevene, of ook de groote bewegingen van een tijdvak te volgen in een boek.

Zij zijn geen naturalisten, maar zij plaatsen het werk van schrijvers, die naturalisten worden genoemd, Waarom? Eenvoudig omdat het hun niet schelen kan of iemand zich naturalist noemt of wat anders; mits hun blijkt (zij zelven cursiveeren) *dat hij wat te zeggen heeft en het verstandig zegt*.

In die algemeene bewoordingen hebben de hoofdmannen in verschillende opstellen de beginselen van hun kunstleer geformuleerd. Wanneer zij overgaan tot de beoordeeling van sommige

dichters en prozaschrijvers, oudere en jongere, en bij die gelegenheid meer in bijzonderheden hunne theoriën uiteenzetten, dan blijkt het dat zij groot gewicht hechten aan individualiteit. Alleen hem noemen zij dichter, die kan weergeven wat hij sterk gevoelt. Dat weergeven geschiedt door geluid, en een gedicht is derhalve ‘een brok gevoelsleven der ziel, weergegeven in geluid.’ Goede verzen herkent men: 1°. aan de juistheid der klankexpressie; 2°. aan de noodzakelijkheid en zuiverheid der beeldspraak. Door beeldspraak geeft de dichter de gelijkenissen weêr welke hij, in de sterke emotie zijner stemming, als bij de stemming passende ziet. De dichterlijke beeldspraak nu bevat veel overgeleverds en conventioneels, er is een vaste beeldenschat, waaruit de dichters eenvoudig-weg putten, die zij in hun verzen uitstallen, zonder dat die beelden voor hen iets anders zijn dan doode teekens en symbolen. En nu is het de taak van iedere nieuwe generatie, de taal zooals zij haar door hare voorgangers wordt overgeleverd, niet te aanvaarden als een erfenis, die ongeschonden tot uitgangspunt van hare eigene productie dienen moet, maar haar te ontdoen van al het stereotiepe, indirecte, dat haar aankleeft, en voor eigen zieleleven een eigen uiting te vinden. De waarde eens dichters behoort bepaald te worden, niet naar het diepzinnige zijner gedachten of het edele zijner gevoelens, maar naar de kracht en fijnheid, waarmede hij gedachten en gevoelens en gebeurtenissen heeft gevoeld en gezien, en naar de zuiverheid, waarmede hij dat gevoel door klanken heeft weten uit te drukken.

Mij dunkt, dat zijn voor een groot deel eenvoudige waarheden en verstandige beginselen.

Men zal geneigd zijn nu en dan een vraagteeken te plaatsen; men zal in verzoeking komen te waarschuwen tegen dat over boord werpen van heel den overgeleverden beeldenschat, een handeling, waardoor men (naar der heeren eigene bekentenis) ‘gevaar loopt door het publiek in den eersten tijd minder goed begrepen te worden’[1]. Dat het diepzinnige der gedachte en het edele der gevoelens niet mede in rekening zou mogen worden gebracht bij het bepalen van de waarde eens dichters, zal, hoeveel men ook hechte aan de zuiverheid en het intense der uitdrukking, moeilijk kunnen worden toegegeven.

1) 1 Febr. 1886, p. 489.

Men zal kunnen vragen, hoe de sterke neiging naar het echte plastische epos met groote figuren en tragische toestanden, welke als een der kenmerken van de nieuwe richting werd genoemd, te rijmen is met dat op den voorgrond stellen van de persoonlijke impressie, van het eigen gevoelsleven, het individueele, dat lyrici, sensationisten en impressionisten vormt. Maar, met dit voorbehoud, is er in deze beschouwingen zooveel verstandigs, zooveel redelijks, zooveel dat plaats kan vinden in den 'gedachtenstoet' van een ouder geslacht, dat men verwijtend zou willen vragen, waarom die heeren ons zoo bang hebben gemaakt, toen zij spraken van de onvermijdelijke revolutie, welke zij vertegenwoordigen, en, als gevolg daarvan, - horribile dictu! - van den aanstaanden dood van ons tijdschrift.

Het is waar, onder de dichters, welke zij niet kunnen uitstaan, zijn er mannen wier talent bij ons en bij de groote meerderheid van onze landgenooten hoog in aanzien is. Men zal het ons beschaafd publiek moeilijk aan het verstand kunnen brengen, dat de dichter Schaepman 'eer middelmatig dan leesbaar' is, dat da Costa 'niet al te best met de kunst overweg kon', dat Vosmaer-Flanor 'dwaasheid op dwaasheid zegt,' dat Bohl de schrijver is van een 'extra-slechte vertaling van Dante'[1]. Maar wanneer men ziet, dat de hervormers in hun strijd tegen tie rhetorische dichters van een vervlogen tijdperk, erkennen dat geen dichter geheel en al ontkomt aan den invloed van het bestaande, dat wie in alles direct en eigenlijk en juist wilde zijn, geen mond meer zou mogen open doen, of een taal op eigen houtje zou moeten maken, die dan alleen door eenige gelijk-georganiseerden zou worden verstaan[2], dan zal men hun den lof niet kunnen onthouden dat zij den revolutionnairen wijn, welken zij heeten te schenken, rijkelijk met water hebben aangelengd.

Noch hunne pretentie van het gezond verstand in de kunst te vertegenwoordigen, noch hunne theoriën over klank-expressie en beeldspraak hebben iets revolutionnairs. Een geweldige beroering, een geheele ommekeer in onze begrippen omtrent litteratuur en kunst is er van hun optreden, zooals tot dusver,

1) De belofte den 1en Februari 1886 gedaan, dat *De Nieuwe Gids* deze extraslechte vertaling in een volgend nummer zou behandelen, is tot heden, 15 Maart 1888, niet vervuld.
2) Dec. 1886. p. 317.

kwalijk te verwachten. Zelfs voor radicalen missen zij verschillende eigenschappen. Van een radicaal mag men verwachten, dat hij consequent zij, zich gelijk blijve. Dat nu doen de heeren van *De Nieuwe Gids* niet.

Een sterk sprekend voorbeeld.

Toen men zich gereed maakte, Hofdijk hulde te brengen, bij gelegenheid van zijn 70sten geboortedag, weigerde een lid der redactie van *De Nieuwe Gids* zitting te nemen in het comité, ‘omdat wij’ - zoo ongeveer luidde de schriftelijke verklaring - ‘Hofdijk niet als dichter erkennen’. In overeenstemming daarmede schreef de heer van Eeden (1 Juni 1887): ‘In *mijn* Nederlandsche letterkunde komen Huet en Dekker vooraan - daarna volgt een zeer langen tijd niets - dan komen Geel, Potgieter, Vosmaer, Van Vloten - weder een tijd niets - daarna Hildebrand, Kneppelhout - dan weder een ontzettend langen tijd niets - dan een hoek om, en eindelijk een menigte volk in 't verschiet, waaronder ook Hofdijk, de prozaschrijver. De dichter Hofdijk komt morgen’.

Vóór het stuk van den heer van Eeden was er echter, 1 Augustus 1886, een lange studie verschenen over den dichter Hofdijk, dien men dan toch blijkbaar nog al eenige aandacht waard achtte. In die studie nu wordt van den man, die niet als dichter erkend, of als dichter zóó achteraf gezet wordt dat hij eigenlijk niet meê schijnt te mogen spreken, beweerd, dat hij het Hollandsche landschap in zijn werk weet te brengen met nog iets van de oorspronkelijke frischheid er aan. ‘Dan weet hij’ - zoo gaat de schrijver der Literaire Kroniek voort - ‘ongewone woorden te vinden, te delven uit de diepere schachten onzer taal, dan weet hij tinten te leggen en kleurengroepen te schikken, dan durft zijn stijl langs forsche wendingen te zwiepen om een effect te teekenen, dat de dichter gezien heeft met zijn oog, dan is hij plastisch artist en werkt in een manier, waarin hij onder al zijn tijdgenooten misschien alleen, maar stellig de allereerste staat. Dan waait bij vlaagjes de boschwind door zijn verzen, en de vogel vliegt er, en de hemel welft zich en de grond is gekleurd’.

Ik zal van deze talentvolle kenschetsing van Hofdijks kunst niets afdoen, maar wat heeft men te denken van deze letterkundigen, die, terwijl zij op hun achterste beenen gaan staan om het slecht ingelicht Nederland nu eens te ver-

tellen wat poëzie is en hoe men over de Nederlandsche poëeten heeft te oordeelen, het onderling zóó weinig eens zijn dat de een vol bewondering spreekt over het dichterlijk talent van denzelfden man, die door zijn collega's niet, of ternauwernood, den naam van dichter wordt waardig gekeurd?

Zeer zwak dunkt mij ook de houding van de redactie tegenover de zoogenaamde naturalisten. Het klinkt zeer humaan, het schijnt van een zeer breede opvatting te getuigen, te zeggen: wij zijn wel geen naturalisten, doch wij plaatsen hun werk omdat het ons onverschillig is hoe zij zich noemen, mits het blijkt *dat zij wat te zeggen hebben, en het verstandig zeggen;* maar een hervormer, de vertegenwoordiger eener letterkundige revolutie, spreekt anders. Die heeft het recht van onverdraagzaam te zijn, en geen heerscher naast zich te dulden. En de heeren van *De Nieuwe Gids* staan, blijkens hetgeen zij herhaaldelijk als hunne opvatting van litteraire kunst hebben verkondigd, lijnrecht tegenover de mannen van het naturalisme.

Wanneer zij, om hun samengaan met mannen als Netscher, Cooplandt, van Deijssel te vergoelijken, beweren: ‘wij laten de werkelijkheid onzer visioenen en hartstochten, die onze werkelijkheid is, op ons werken zonder belemmering der traditie of modellen, en wij trachten ze te beelden en te zeggen, in de woorden waartoe zij zich vormen, omdat wij vreugde hebben aan hunne schoonheid en het zeggen van schoone dingen ons geluk is: hierin komen wij overeen met de naturalisten’ - dan is dat weinig meer dan een phrase, een spelen met woorden, onvergeeflijk vooral in hen, die er zoo op gesteld zijn rond voor hunne meening uit te komen en duidelijk te zeggen waar het op staat.

Voor die zwakheid moesten zij boeten, toen zij zich gedwongen zagen, in het nummer van 1 Februari jl. het ergerlijk stuk van van Deijssel over *La Terre* van Zola te plaatsen, en hun oordeel te zeggen over den schandaal verwekkenden roman van hun medewerker: *Een Liefde*. Toen zou 't het rechte oogenblik geweest zijn om door een cordaat stellen van beginsel tegenover beginsel, in duidelijke, niet voor tweeërlei uitlegging vatbare woorden, te zeggen waarin zij, die verklaarden geen naturalisten te zijn, van de naturalisten verschillen, te protesteeren, uit naam van hun kunst, tegen de vuile kunsten, waarmede de heer van Deijssel zijn ontegenzeggelijk groot

talent vermorst. In steê daarvan plaatsten zij deze meest schaamtelooze verheerlijking van de schaamteloosheid, waarin de liederlijkste beginselen worden verkondigd in de taal van een krankzinnige. En zij die er zoo fier op zijn hun gevoelen steeds openlijk en zonder omwegen uit te spreken, die wie met hen in gevoelen verschilt steeds met een groot geluid te lijf plegen te gaan, weten nu niets anders te doen dan aan den voet der bladzijde deze tamme, karakterlooze noot te plaatsen: ‘De Redactie wil niet geacht worden alle in dit stuk vervatte meeningen te deelen’.

Wanneer van Deijssel, tot kenschetsing van Zola's stijl schrijft: ‘Is 't niet of de velden... is 't niet of de boeren en en de dieren in en door zich zelf zich geheven en vervormd hebben tot woorden, zich breed strekkend heen, zich hoog heffend op, zich loopend en zich staand, en gebaarzwaaijend en zwenkend en liggend en kruipend en tastend en draaijend en kleurend en geluidend, als was de gedachte in hen gedaald en dachten zij zich zelf loom en voortdurend, hard en zeker en twijfelloos’... wanneer de heer van Deijssel zoo, een bladzijde lang, in één onmetelijken zin, onverstaanbaar voortbazelt, dan had immers het artistiek gevoel van de gansche Nieuwe-Gidsredactie in opstand moeten komen tegen zulk een geweldpleging aan het ‘gezond verstand’ dat zij in de kunst willen, en aan de taal welke zij in eere hebben te houden.

Ook bij de bespreking van den geruchtmakenden roman van hunnen medewerker hebben de heeren van *De Nieuwe Gids* een kostelijke gelegenheid om een staaltje van zuiver artistiek gevoel en van gezond verstand te geven, ongebruikt voorbij laten gaan.

Ik geef volkomen toe, dat de heer van Deijssel in *Een Liefde*[1)] een groote dosis talent heeft gelegd. Ik voel al het fijn-psychologische der ontleding van sommige in dit boek voorkomende zielstoestanden; er komen trekjes en tooneeltjes in uit het banale leven van een gewoon deftig burgerlijk gezin, die buitengewoon van opvatting en uitdrukking zijn; het crescendo in de verlatenheid van die arme Mathilde, dat langzaam doodgaan van hetgeen zij Jozef's liefde voor haar dacht te zijn, grijpt u aan en nijpt u de keel toe; en ik zou op grond van dat vele treffende al wat er eentonigs, wanhopend langdradigs voorkomt in de ont-

1) Amsterdam, C.L. Brinkman.

spinning van de povere intrige, en in de verklaring der verschillende phasen welke held en heldin doorloopen, op den koop toe willen nemen. Maar naarmate ik al die schoonheden levendiger gevoel, stuit mij het alle grenzen te buiten gaand pretentieus-baroke van taal en stijl, het gewild liederlijke en bestiaal-zinnelijke van voorstelling en uitdrukking, heviger tegen de borst. Het lijkt een soort van bravade; misschien wel het gevolg van een weddingschap met den schrijver aangegaan dat hij dit of dat liederlijke woord niet zou durven laten drukken. En ik geloof niet te veel te zeggen, wanneer ik beweer dat nog in geen taal ter wereld in een ernstigen roman - Rabelais en Bredero konden zich als satyrici en comici, van genie bovendien, vrijheden veroorloven welke een ander niet toekomen - woorden en uitdrukkingen gedrukt zijn van de kracht als die, welke in *Een Liefde* voorkomen.

De Nieuwe Gids hindert dit alles schijnbaar niet. En toch is er geen keus dan tusschen deze twee: òf men vindt die vuiligheid aardig, verkneutert er zich in, bewondert de stoutheid van den auteur, die, spottend met fatsoen en zede, zulke dingen durft schrijven - en juicht toe; òf men wendt er zich met walging van af en protesteert tegen zulk een verregaande obsceniteit.

Het onverschillige gezicht, dat *De Nieuwe Gids* zet tegenover deze terecht of ten onrechte ergernis wekkende, maar in elk geval zeer ongewone geruchtmakende daad komt mij zeer verdacht voor. Dat is een gelegenheidsgezicht, of ik heb het mis.

De kunst heeft tallooze vormen, waarin zij de zinnelijkheid in hare geweldigste uitingen kan schilderen, maar de vorm door den heer van Deijssel in de door mij bedoelde gedeelten gebruikt, heeft met kunst niets te maken. Dat *De Nieuwe Gids* dit niet gezegd heeft, maar den roman, nagenoeg zonder voorbehoud, heeft geprezen ‘om de waarheid van zijn geluid’ en ‘om de zacht-zich-bewegende, breed-zich-strekkende, hoog-opjuichende rimpeling en rolling zijner klankenreeksen’, bewijst juist niet voor de oprechtheid en onafhankelijkheid van het tijdschrift tegenover zijn medewerkers.

Doch misschien is het minder in de woorden dan in de werken, minder in de critiek dan in de prozastukken en gedichten, welke in *De Nieuwe Gids* voorkomen, dat wij den geest van het jongste Nederland moeten zoeken.

Wat de redacteurs en hunne medewerkers in proza en poëzie leverden, bestond tot heden toe, wat het proza betreft, enkel uit van Eeden's *Kleine Johannes*, en verschillende reisschetsen van Jac. van Looy. De rest moest aangevuld met de zuiver naturalistische stukjes van Netscher en Ary Prins (Cooplandt), welke buiten de eigenlijke richting van het tijdschrift staan, en die ik hier niet nader behandel.

De poëzie werd, op enkele uitzonderingen na, door sonnetten vertegenwoordigd, en verreweg de meerderheid daarvan zijn sonnetten van den heer Verweij, d e n dichter van *De Nieuwe Gids*.

Aan het treffend schoone sprookje van Fred. van Eeden, dat zich niet als iets ‘noch nie dagewesenes’ voordoet, maar dat als een uitnemend geslaagde proeve in een bekend genre de aandacht trok, werd reeds in de Letterkundige Kroniek van dit tijdschrift recht gedaan.

Van Looy's reisschetsen waren voor velen, die den kunstenaar tot nog toe enkel als schilder hadden leeren waardeeren, een blijde verrassing. De schrijver had wat gezien, dat de moeite van het beschrijven waard was: vreemde menschen en vreemde landen; hij had het gezien met den blik van den schilder, die in alles kleuren en lijnen, maar vooral kleuren, zoekt. Hij behoefde zich niet op te schroeven tot gemaakt enthousiasme, dat met woorden in het wilde schermt, of ze ‘als blauwe, groene en roode balletjes in de hoogte werpt en opvangt, tot de omstanders er duizelig bij worden’[1]. Wat Venetië, Madrid, Burgos tot hem gezegd hadden, vertelde hij weer als een kunstenaar, zoodat het u pakte gelijk het hem gepakt had. Dit geldt vooral voor de eerste, kortere schetsen; zijne latere stukken bevatten even treffende bladzijden, maar de zucht om zijn impressiën uit te rekken tot lange stukken, en in overvloed van bijzonderheden te treden, waarbij hij niet vrij blijft van ‘manier’, doet deze latere schetsen, naar mijn gevoelen, bij de eerste achterstaan.

Het eigenaardigst spreekt zich de richting uit in de sonnetten van *De Nieuwe Gids* en wel voornamelijk in die van Albert Verweij. De heer Verweij is l'enfant terrible van de groep; hij gaat in zijn proza, zoowel als in zijne poëzie, verder dan een van zijne mederedacteurs, en maakt inderdaad herhaaldelijk ‘die taal op zijn eigen houtje’, waarvan zijn collega van

1) *De Nieuwe Gids* over Bohl. 1 Febr. 1886.

de Literaire Kroniek beweerde dat zij ‘alleen door eenige gelijkgeörganiseerden zou kunnen worden verstaan’. De individualiteit, waaraan zijne richting terecht hooge waarde hecht, uit zich bij hem in het zoeken naar woorden, naar beelden, naar zinwendingen en accenten, die nooit, of nooit op die wijs, door anderen vóór hem gebezigd zijn. Uit een zijner zielen (‘Verweij schijnt meer dan ééne ziel te hebben’, heet het in *De Nieuwe Gids* van 1 December 1885) moet het gesneden zijn wat ergens in zijn tijdschrift te lezen staat: ‘Gebruikt de dichter beelden, die ook bij andere dichters worden aangetroffen, dan bewijst dit dat hij niet sterk genoeg voelt, m.a.w. geen dichter is.’

Alsof niet, zelfs al blijft hij putten uit den overgeleverden beeldenschat, een krachtig individu twintig manieren ten dienste zouden staan om zijn individualiteit te doen uitkomen, niet enkel door de oorspronkelijkheid van gevoel en gedachte - want dat komt bij de jongste richting slechts in de allerlaatste plaats in rekening - maar door afwisseling van rythmus, door de eigenaardige kleur, door het licht welke hij aan de woorden, aan de bekende beelden weet te geven, door groepeering en proportionneering!

Origineel is de heer Verweij zeer zeker, wanneer hij een sonnet aldus aanvangt:

> Maar nu ben 'k als een kind, dat groot wil zijn,
> En 't laat paardjes en poppen in een hoek
> Liggen, en leest in een heusch jongensboek
> Van roovers, waar zijn tin-soldaatjes pijn
>
> Van in hun buikjes kregen, als zoo'n klein
> Tin popje een buikjen had...

Nog origineeler toont hij zich, wanneer de herinnering aan de mis, bij gelegenheid van het huwelijk van een zijner vrienden, hem dit beeld in de pen geeft:

> Als gindsch goedleefsch pastoor den geel'gen wijn
> Toont boven 't hoofd, dan leêgt en 't weidsch bokaal
> Vóórhoudt aan 't vól-doend knaapje...

en hij daaraan de beschouwing vastknoopt, dat, evenals de pastoor - zoo althans meen ik den zin te begrijpen - midden in een mis zich te goed doet aan wijn, zoo elk mensch viert

midde in elk heil'ge daad
Zijn droom van zonde, en draagt zijn dronken ziel
Hoog tusschen nucht're ceremoniën,

zoodat

wie eens in 't kwade viel
Steeds schijn van goeds knoeit rond zijn ziel-zelfs kwaad.

Maar al die originaliteit is zóó gewrongen van beeld en van taal, zelfs de hooggeroemde klankexpressie schiet hier zóó te kort, dat men het den man moeilijk vergeven kan, die zich in allerlei bochten wringt, zich-zelven en de taal laat kopje duikelen, om toch maar iets ongehoords en nooit-alhier-vertoonds te bewonderen te geven.

Dat de dichter van talent - een talent, dat zich het laatst nog in een treffende vertaling van Marlowe's Faustus (*Nieuwe Gids* van October 1887) openbaarde - door de naden van het harlekijnspak komt gluren, doet te meer betreuren, dat hij zich in deze verzen zoo dwaas blijft aanstellen.

Wanneer ik de vijftien Nieuwe-Gidsafleveringen, welke ik met de pen in de hand doorliep, terzijde leg, dan behoud ik de herinnering aan een zeer kleine groep, voor het meerendeel talentvolle, jonge mannen, die alles en iedereen aandurven, zich in postuur zetten en een aanloop nemen als wilden zij de wereld onderst boven keeren en den hemel bestormen. Een revolutie zouden zij brengen; van hun optreden zou een nieuwe periode in onze letterkunde dateeren; de roode gloed, welke hen vergezelde, moest het morgenrood zijn van een nieuwen dag.

Nog gonst de nagalm van hun stemmen mij in het oor: groote geluiden waarin ik soms een dichterlijke klank onderscheid van wondere intensiteit; waarin nu en dan de rustige stem van het overtuigend gezond verstand zich laat hooren; doch waarin ook al te vaak het holle, verwarde, krijschende den boventoon voert.

En wanneer ik dan rondzie en bespeur dat er door deze omwentelingsmannen, ondanks het onstuimige van hunnen aanval, niets is omvergegooid, dat tot dusver de slachting welke zij in het letterkundig kamp zouden aanrichten, is neerge-

komen op een paar schrammen en builen, zonder dat er bloed is vergoten of dooden gevallen zijn; dat hetgeen er in hun werk als treffend en oorspronkelijk de aandacht heeft getrokken en blijven zal, inderdaad slechts voortzet, zich aansluit aan wat de besten van een vroeger geslacht, in ons land en daarbuiten, hebben gedacht en geschreven, - dan vraag ik of al dat leven, dat marktgeschreeuw, die groote geluiden hun ten slotte veel voordeel hebben aangebracht, en of men niet, in hun belang en in dat van de Nederlandsche letteren, den wensch behoort uit te spreken dat zij, woekerend met hunne talenten, mogen voortarbeiden, niet om door schelle kleuren, grove woorden en luid misbaar de aandacht op zich te vestigen, maar om, in dezen tijd, waarin de hartstochten der partijen feller dan ooit woeden en de stem der kunst dreigen te overstemmen, waarin een troosteloos materialisme al wat er edels in jonge harten ontkiemt, tracht te verstikken, de groote poëzie, de poëzie, die veredelt en verheft, te dienen, zooals zij gediend wil zijn: met ernst en bezieling.

J.N. VAN HALL.

Drie Stadiën op den wordingsweg van Batavia.[1)]

1683.

I.

Een halve eeuw is voorbygegaan. Wy varen nogmaals de bastions ‘de Peerle’ en ‘den Diamant’ des kasteels van Batavia voorby, en stappen in den vroegen morgen van den zesden Januari 1683 op het buitenplein der sterkte aan land, en staan wederom voor den ingang der Prinsenstraat.

Welk een verandering in dien betrekkelyk korten tusschentijd. De stad heeft zich aan de westzijde der Tjiliwong uitgelegd en daardoor ruim dubbel vergroot!

Maar wy staan voor het kasteel, op welks berm de geheel witte koraalsteenen muren en bolwerken hoog oprijzen uit de gants niet lage, groenende en bloeiende heg van meidoorn, die den berm aan alle zijden omheint. Het spits toeloopende dak met een kleinen toren op het midden, dat zich daarbinnen boven alle andere daken verheft, en zelfs ver in zee zichtbaar is, wijst de woning aan van den Goeverneur-generaal; de groote voor- of gehoorzaal - die men ook de bidzaal zou kunnen heeten, want daar wordt iederen avond het algemeen gebed gedaan - is er versierd ‘met blinkend wapen-tuigh, bloetvlaggen en standaerden, die de Hollanders hunnen vyanden in verscheide veldt-, en zeeslagen hebben ontweldight.’ De overige hoofdgebouwen dienen tot verblijf van ‘alle de Raden van Indiën die te Batavia zijn bescheiden: als ook de Koopluiden[2)] van den ontfang en uitgift der koopmanschappen en rekenkamers,

1) Zie *de Gids* van Augustus en November 1887.
2) Direkteurs van den handel.

daer de boeken van verdiende maentgelden gehouden worden; d'algemeene boekhouder, en de Secretaris van den Hoogen Raet, de hooftman van de wapenkamer, de geneesmeester, de wondheeler en de onderhooftman des krijgsvolks, en alle hulpgenooten, als tot zulken omslagh vereischt worden.' Overigens staan al deze gebouwen nogal dicht op elkander zoodat het inwendige een eenigzins kloosterachtig voorkomen heeft.

Daarmee genoeg van Bataviaas fiere schutse en krachtigen beschermer; met eenige schreden oostwaart zijt ge op de brug over de Amsterdamsche gracht aan den ingang der Prinsenstraat, die thands niet meer in heur tweede helft de Heerenstraat wordt geheeten. Die naam is nu met recht 'ter zijde geschoven,' en gegeven aan het eerste gedeelte der oude Nieuwpoortstraat: zelfs te Batavia heeft men genoeg van de Hoogmogende Heeren, en het 'Prinsjen nogh soo kleyn,' die de brutale Franschen uit Nederland heeft wechgedreven, en den door gantsch Europa gevreesden Lodewijk den Veertiende, den 'Roi soleil,' in bedwang houdt, leeft er op aller tong.

Een vluchtig bezoek aan de Heerenstraat moogt ge echter niet nalaten, ofschoon het slechts den blik op een enkel gebouw geldt. 'D'intrede van de deure,' opgehaald 'na d'orde der aloude Jonische bouwkunst,' en daarboven 'met eene getralyde wanderly en wapen in den gevel verciert,' wijst u het verblijf aan, hoffelyk verleend aan de door de onzen onttroonde jonge Koningin der Boegineezen met haren gemaal. Van binnen 'zoo net geschikt, dat er een Koning van Indiën met zijn gevolgh bequamelijk kan woonen,' strekt het zich tot aan de kade der Tjiliwong uit, omvattende een rijk belommerden bloemtuin, tevens pronkende met 'eenen wijngaert die ongemeene schoone druiven draegt,' wier 'bolle trossen' de welige ranken uit heur klimmen naar beneden wringen.

In de Prinsenstraat terug, bemerkt ge ook hier weder terstond de verbazende verandering by vroeger op: ge waant u in een volkomen Hollandsche stad - slechts méer lijnrecht in de richting van grachten en straten, en algemeen met witkalk aan de gevels -: de huizen, allen van steen, zijn gesloten aan-een gebouwd, en tot zelfs de beveiligende straatsteentjes daarlangs en de stoephekjens en stoepbankjens aan de buitenleuningen, ontbreken niet. Ware ook de middenweg bestraat, en niet maar

met koraalzand bestrooid, en helden de afdaken in plaats van luifels, niet zoo ver vooruit - gy zoudt even goed kunnen denken te Hoorn, te Enkhuizen, te Amsterdam te zijn.

Deze tweede brug voert u over de weerszijds belommerde Groenegracht verder de fraaie straat in, totdat de volgende brug over de niet minder belommerde Leeuwinnengracht u byna terstond op het plein voor het stadhuis brengt.

Niets meer gelijkt dit nieuwe - van 1652 - op het oude, maar kan, ofschoon veel grooter, evenmin op schoonheid van vorm roemen: het front is hoogst onregelmatig, de vensterlooze zijvleugels, met hun vervelende rij van platte, driehoekig gedekte pilasters, doodsch. Het heet ‘na de Korinthische orde bouwkunstigh opgehaelt,’ maar het geheele uiterlyk verraadt een smakeloozen en oppervlakkigen bouwer.

Altoos beter nog - ofschoon de verteerende invloed van het klimaat er reeds merkbaar is - vertoont zich hier rechts, tusschen het raadhuisplein en de Groote-rivier, de Kruiskerk, in 1640 ‘van witten koraelsteen opgemetselt en bouwkunstigh gestight,’ met een niet onaartig torentjen op het kruis, voorzien van een klok die ter preke luidt, maar ‘die men’ volgens een oorgetuige, ‘nauwelijks een straat wijd hoort.’ Hier treden wy een oogenblik binnen, en vinden het daar ruim en luchtig - wat by een predikacie onder den gloed van een Indischen hemel wel hoogst welkom mag zijn. Die vijf koperen lichtkroonen - trouwens uit Holland aangebracht - verplaatsen u in een Vaderlandsch kerkgebouw, al gaat die indruk by het beschouwen van den preekstoel en de zitplaatsen der hooge Overheden en Bevelhebbers, ‘alle zeer net gemaekt, en met yzer en ebbenhout treffelyk uitgestreken,’ weder verloren. De merkwaardigste plek voor u en my, en die ons met diepen eerbied vervult, is echter daar, waar dat blazoen met een groenenden palmboom is opgehangen, weerszijds omlijst door een paar spooren, een paar strijdhandschoenen, een ontbloot zwaard en de daarby behoorende schede: onder de zerk daar beneden rust het gebeente van den onvergetelyken Coen, dat hier na de volbouwing der kerk zijner waardig is overgebracht.

Het vrij groote blok huizen hierachter, nevens Europeanen door niet weinig Tsjineezen bewoond, laten wy met het door de Hospitaalstraat daarvan afgescheiden ruime gasthuis - naast welks ingang zich ook de kerk bevindt waar de christelyke

leer in het Maleisch verkondigd wordt - en wenden ons weder langs het stadhuisplein naar de Tygersgracht.

Dit is Bataviaas roem, zijn Amsterdamsche Heeren- en Keizersgrachten beiden, die ze - ondanks haar gebrek aan schilderachtige bochten - nochtans verre overtreft.

En gy stemt dat by den eersten aanblik reeds bewonderend toe.

De beweeglyke kruinen der ranke palmen, de vriendelyke, ofschoon zware tamarinden, in hare korte afstanden, steeds aangevuld door even geurige als van rijke kleurschakeering schitterende bloemheesters, geven een onbeschrijfelyke bekooring aan deze éenige gracht, waarvan geen enkele Europeesche stad de weerga kan aantoonen. Dat dit groen onder een tropische hitte zoo weelderig staat, moet u niet verbazen: het is op gants niet onaanzienlyke boete - by groote nalatigheid zelfs met lijfstraf - bevolen om ze dagelyks te besproeien. Aan marmeren plaveisel en gangbekleeding, aan gladgeschuurde koperen trapleuningen is hier binnen de huizen met hunne fraaie gevels geen gebrek. Toch heerscht er, evenals door geheel Batavia, wegens zijn lage ligging, een doorgaand gemis - ondanks alle inwendige pracht en weelde -: doorloopende heimelyke gemakken kent men hier niet, en de matrozentaal der op Java eerst-aangekomenen heeft zich aan het daartoe dienende kabinetjen verhecht: ‘kakkadoortjen’ heet men steeds die kleine ruimte, waarvan het daar gebezigde vaatwerk telken avond door slaven in de gracht moet worden geledigd.

Aan deze oostzijde der gracht, tusschen de meestal slechts éen verdieping toonende puien, waarvan de gevels zelden anders dan zijwaart zijn gericht, ziet ge een uitwendig vrij doodsch en kloosterachtig gebouw, dat in éen opzicht ook werkelyk iets met menig middeleeuwsch klooster gemeen heeft, naardien er ‘de Latijnsche en Griekse tale geleert wort.’ 't Is overigens een ruim gebouw, ‘waar de rector of opper-schoolvooght een fraaie wooningh’ heeft, en dat sedert eenige jaren ook in het bezit is van een boekdrukkerij, ‘waarvan alreets eenige boeken met goet geluk zijn uitgekomen.’

Eere aan den Goeverneur-generaal Van Diemen - een waardige opvolger van Coen - die niet alleen deze zoo nuttige stichting in het leven riep, maar bovendien bepaalde dat er uit de weeshuizen van Batavia twaalf der ‘gauwste en goed-

aardigste Nederlandse en Mestice jongens' voor rekening der Regeering moesten worden opgenomen.

En nu over de ruime binnenplaats door de hooge steenen achterpoort - en wy staan op de niet veel in aanzien zijnde Kaaimansgracht. In tweën gescheiden door de Leeuwinnengracht, kan slechts de noorderhelft zich beroemen op belommering langs de wallen. De zuidzijde daar aan den overkant, het Kwartier genaamd, staat bepaald in slechten reuk, ofschoon het zeggen dat het hier de woonplaats 'van schorremorri ofte janhagel' is, zooals de eerzame dokter Daalmans zich uitdrukt, my vrij overdreven voorkomt. Het is waar - de achterste hoek wordt niet alleen bevolkt door de slaven der Companjie maar ook voor een gedeelte door de tot den kettinggang veroordeelde misdadigers - waaronder zich thands een veertigtal Europeanen bevindt -, die allen, twee aan twee geklonken, het 'vuilste werk' moeten verrichten, als 'het slijk uit de grond der graften en rivieren scheppen met manden,' weshalven dit gedeelte des avonds ten negen ure wordt afgesloten en gestreng door soldaten bewaakt.

Daartegenover staat dat de verdere ruimte wordt beslagen door 'begryp of woonplaetse van alle kunstenaers en handwerksluiden, die in dienst van de Maetschappye zijn: als huistimmerlieden, molenmakers, metselaers, geschutgieters, steenhouwers, beeltsnijders, steenleggers, schilders, spiegelmakers, glasblazers, draiers, metaelbranders, landmeters, ingenieurs of vernuftelingen, goutproevers,[1] lettersnijders, tinnegieters, waterwerkers, kaertemakers, rekenaers, enz.' Aan goede verblijven ontbreekt het er niet: de veelbereisde Kapitein Joan Nieuhof spreekt met tevredenheid over de 'rustplaetse en kamer' die hy er 'voor eenen tijt' had, al ontbrak er ten eenenmale het fraaie uitzicht, dat hy van-uit zijne vroegere kamers op de Tsjineesche gracht by den burger Marten Klaesen d'Iersman genoot 'tot aen de muur van het kasteel toe.'[2]

II.

Thands wenden wy ons rechtsom langs de zuidelyke Stadsbinnengracht, en wandelen in den lommer van het hooge geboomte tot aan de echt Hollandsche wipbrug der Nieuwpoort,

1 Essayeurs.
2 Hy vertoefde te Batavia van 20 Juni 1667 tot 17 December 1670.

welke laatste, met heur driekwart Tsjineesch en éénkwart Hollandsch en toch met onaartig voorkomen u misschien niet eens aantrekt.

Daarom, ditmaal links, de Nieuwpoortstraat in, waar terstond een lang, byna geheel laag gebouw, met aan 't einde een klein kloktorentjen op net hooge, van een aantal luchtvensters voorziene dak u het waarlyk breed ingerichte gasthuis geeft te aanschouwen, dat in zijn geheele inrichting het degelyk zegelmerk der aloude Hollandsche liefdadigheid draagt. ‘Aldaer woont de geneesmeester, apteker, wondtheeler, ziekentrooster, boekhouder, schatmeester, en oppasser met zijne slaven, die het huis helder en schoon houden, en den zieken handtreiking doen en verbedden.’ Het kerkjen midden in het front van den zijvleugel, hier links aan de Hospitaalstraat, en waarin ‘alle Sondagen in het Maleits gepredikt’ wordt - daarom Maleische kerk genoemd -, laten we onbezichtigd liggen, en vervolgen onzen weg langs de blijkbaar meestal door gegoede Europeanen bewoonde huizen en de u reeds bekende Kruiskerk naar de brug over de Leeuwinnengracht, die in de Heerenstraat brengt.

Hier verandert het tooneel geheel en al. Of de ‘Heeren’ op het Haagsche binnenhof het vereerend zullen vinden dat zy hier de dooppeten zijn, durf ik betwijfelen: door de dubbele rij kramen in het midden tusschen de Tsjineesche huizen en kotten, is de straat tot aan de Amsterdamsche gracht, die het plein vóor het kasteel in de geheele breedte afsnijdt, zoo goed als drievoudig geworden, en het al zeer spoedig ondraaglyk wordend gewoel der menigte doet u denken aan de Amsterdamsche Warmoes- en Kalverstraten - met uitzondering van de meerdere afwisseling in schilderachtige kleederdrachten en gelaatstypen. Alle slach van bewoners uit den Soendaschen archipel vindt ge hier ‘van 's morgens tot 's avonds, zoo byeen, dat men daar nauwlyks door kan.’ Door twee dwarsgrachten, met steenen bruggen als in drieën gedeeld, vormt zy drie byzondere markten, nog behalven het ‘allerlei goed’ dat de Tsjineesche winkels te koop bieden.

Zooals ge ruimschoots ontwaart, vindt men op de eerste markt ‘alderlei groente te koop, op de tweede alderlei visch, en op de derde alderlei vrugten, drooge saaden, wortels, etc., en op het einde is de hoender- en eendenmarkt.’

Na deze doorworsteling grijpt ge gretig de gelegenheid aan om rustiger voetstappen te zetten.

Daartoe betreden we den noordelyksten steenen overgang, de ‘Passaerbrug’ over de breede Tjiliwong.

Poos een oogenblik op het midden.

Rechts, voor zoo verre het weelderig geboomte, in dubbele rij den wal belommerend, zulks veroorlooft, ontwaart ge niet dan statige huizen, waartusschen de onaanzienlyke Portugeesche kerk uit een ruim vierkant kerkhof zich opdoet. Links daarentegen is tot aan de Leeuwinnengracht uw aandacht getrokken door twee lange, lage gebouwen, met kiaten planken beschoten, en gedekt met uitgeluifelde hooge pannendaken: het zijn de beide verbonden vleeschhallen, op palen in de rivier gestut, waardoor alle slacht-onreinheid in het water verdwijnt. Tweemaal 's weeks wordt hier geslacht, en de prijs van het runden het varkensvleesch bedraagt thands vier stuivers het pond,[1] doch voor het schapenvleesch, by de aanzienlyken zeer gezocht, wordt méer betaald. Zijt ge een beminnaar van wild - twee der tien aanwezige lange banken vindt ge door de ‘wildschutters’ bezet, die er hunne gedoode evers, wilde runderen, herten, rheën, en dergelijken ter markt brengen.

Aan het west-einde der ‘Passaerbrug’ staat ge hier op den bodem van Bataviaas nieuwen uitbouw, waar de brug over de belommerde Maleischegracht u rechts terstond op de vischmarkt brengt: wederom een gebouw in onvervalschten Hollandschen trant, ‘op houte stutten, en met hoogh spoorwerk en pannen overdekt,’ waar alleen de overgroote meerderheid der vaalbruine troniën u herinnert dat ge in Insulinde zijt. Van 's morgens ten tienen tot 's namiddags ten vieren heerscht hier onophoudelyk koop en verkoop. ‘De vischkoopers of mijnders zijn alle Sinesen, die hunne byzondere banken hebben, daer zy alle maenden twee rijxdaelders voor moeten betalen.’

Het Stedelyk Bestuur weet dus de Tsjineezen alreeds te meten met hun eigen maat!

Overigens wordt ge in dezen rijken voorraad van ‘zee of rivier-visch, of modder- of schelp-visch,’ meermalen herinnerd aan de ongezouten pekbroeken die hier de Indische wateren bevaren: deze platachtig ronde, zeer welsmakende visch, ‘'t zij

1 Twintig cents de vijf ons, naar de tegenwoordige berekening.

gezoden of gebraden,' wordt zonder verblikken of blozen 'strontvisch' genoemd, naar het voedsel waarop hy by voorkeur aast - en zoo hoort ge er nog andere welluidende namen. Wilt ge u echter op oesters vergasten, dan hebt ge u naar buiten te wenden: de Rotterdammerpoort uit, en het lijnrechte ongeveer een uur gaans lange kanaal langs naar het kleine fort Ansjol, waar men ze vrij goed geniet.

Laat nu de hieraan palende rijstmarkt - in uiterlyken vorm der vischmarkt gelijk - ter zijde, en stap in een der veelvuldig aanwezige van visch ontledigde prauwen, die u voorby de uitgestrekte scheepstimmerwerf-gebouwen aan den westelyken rivierzoom afzet, vanwaar ge in weinige schreden een scheefhoekig met eenige boomen beplant pleintjen bereikt, nog altoos naar zijn ouden vorm het Vierkant genoemd.

Ge hebt weinig ervaring noodig om, ondanks menig niet onfraai huis, terstond te bespeuren dat ge hier niet meer in een aanzienlyk gedeelte der stad zijt: van fijne kleedingstoffen geen sprake meer, van grove gewaden om ruwe gestalten zooveel te meer overvloed, en de slingergang van de meesten der voorbygangers doet u denken aan Janmaat aan wal, die zich zijn evenwichtstred niet kan afwennen. De plaats is reeds sedert jaren bekend als het 'duelterrein' van matroozen, waarby hunne groote messen degendienst doen, en het vinnige 'bekkesnijden' tot de kunstvaardigheden behoort. Of het speelhol 'Kloot-Deyn', waar dagelyks de teerling rammelt, en de een tot op het hemd wordt uitgekleed, terwijl de ander met een 'hoed vol dukatonnen' huiswaart keert, zich hier of in de straks volgende Lepelstraat bevindt, kan ik niet beslissen.

Er wordt nochtans langzamerhand verbetering bespeurd, dank der halve galg en den geeselpaal, die ge hier ziet opgericht: 'want so iemant een mes trekt, en een ander komt te snijden of te quetsen, deselve word terstond gevat, aan de Paal gebonden, en met rottingroeden wel strengelyk gegeeselt; en so den een den ander komt dood te steken, so word de levendige met de dode des anderen daags by malkander opgehangen.' Men bevindt wel degelyk dat dit een 'schrik onder de dronke matrosen en voorvegters' te weeg heeft gebracht.

'Zware Justitie' geldt te Batavia een wachtwoord; en zeer te recht - maar wie er onbevangen op toeziet, moet eerlyk erkennen dat Themis er slechts één oog geblinddoekt heeft,

en weegt met tweërlei schaal. De onkreukbare eerlykheid van den gestrengen Coen ligt met hem sedert lang in de Kruiskerk begraven.

Wilt ge daarvoor een paar bewijzen uit velen?

Een Balische slaaf had zijn meesteresse, met wie hy in verboden verstandhoudiug leefde, op wreedaartige wijze vermoord. Gevangen genomen wordt hy levend op een kruis gehecht, zijn rechterhand met een gloeiende tang afgenepen, zijne armen en beenen stukgeslagen, en daarna zijn lichaam nog levend geimpaleerd; dat is: ‘een lange ysere pen wierd van onder by sijn fondament ingestoken, dat hy agter by sijn hals weder uitquam.’ Met zijn Mohammedaansch fatumsbegrip - ons Westersch Calvinisme volkomen gelijk, maar veel grootscher volgehouden - vroeg hy in zijn vreeselyk lijden onder de tropische zon ‘altemets een pijp toebak en een dronk water.’

Een Zaandammer, Pieter van Rijswijk, ‘gewesen geheimschrijver van de Weeskamer op Batavia’, die ongeveer zestien duizend rijksdaalders ten nadeele dier inrichting heeft verduisterd, wordt op het schavot gegeeseld - maar zijn vonnis tot twintig jarig bannisement blijft in den steek.

Wanneer Schepenen hunne handen in den boezem steken, en ze er daarna uithalen - vinden zy ze melaatsch. Spoedig fortuin maken, ten koste van wat of wien dan ook, is de algemeene leus, hetgeen den belangen der Companjie geen geringe nadeelen toebrengt.

U zuidwaart wendende, betreedt ge weder een brug. 't Is in dit opzicht alsof ge Holland niet verlaten hebt: bruggen, bruggen - van steen of van hout - immer en onophoudelyk bruggen. Door de Zandzee, een op zich zelf rustige straat, de brug der Tsjineesche gracht over, komt ge in de Lepelstraat; den beruchtsten hoek van Batavia, een tweelingzuster van den Amsterdamschen Zeedijk: van huis tot huis - ge zoudt byna evengoed met dokter Daalmans kunnen zeggen: ‘van herberg tot herberg’, zoo al niet, van bordeel tot bordeel - klinkt hier een schrijnende muziek van ‘bas en viool’ van zonsondergang tot klokke negen, wanneer al de kaarsen volgens voorschrift worden uitgedoofd, en het ruwe, uit alle naciën en tongen bestaand scheepsvolk ‘dat er samenkomt om te wagten na de schuiten, die na boort varen’, verdwijnen moet. Toch is ook hier verbetering gekomen: ‘voor desen plagt een eerlijk

man, over dese plaats gaande, niet veilig te wesen, en wierd niet alleen 's avonds, maar ook op den helderen dag aangerand en mishandeld.' Galg en geeselpaal op het Vierkant hebben den 'dronke fielten' in den laatsten tijd echter een dreigenden breidel aangegespt.

Rustig wandelen we dus de Roea-Malakka op, die evenwel geen straat maar een wederom vriendelyk, belommerde gracht blijkt, wel menige nette woning tellende, maar overigens geen enkel opmerkingswaardig punt aanbiedend.

Westwaart den Stadsbinnensingel, aan de overzijde binnen den stedewal weelderig overlommerd door een dubbele rij geboomte, rechts-af omslaande, staat ge weldra op de zuidelykste der drie bruggen over de Rhinostersgracht, die in 't oogvallend aan de Kaaimansgracht herinnert. Zy zondert zich echter door een drietal openbare gebouwen uit.

Het eerste, hier aan de westzijde op den hoek, door een hoogen steenen muur omringd, dat zich van binnen met zijn ruime speelplaats vrij wat vriendelyker vertoont, is het weeshuis, 'waarin alle ouderlooze kinderen' - behalven die der Tsjineezen - 'opgevoet en groot gemaekt worden', zoodat men er zoowel bruine als blanke aangezichtjens ontmoet. 'Dit huis heeft, mijns wetens, tot nochtoe gene inkomst, maer heeft zijn onderhoudt van den daghelixen gift en godspenning.'

Zijt ge de brug der Utrechtschestraat voorby gegaan, dan trekt nogmaals een breede huizing uw aandacht: een naakte rechtlijnig geknotte gevel, met beneden slechts een zestal vensters, in twee rijen verdeeld door den ingang, wiens boogvormige deur van een getralied winket is voorzien. De ranke kokospalmen, die hier voor en achter hunne groengevederde kruinen zoo hoog verheffen, kunnen het vreugdelooze aanzien van dit gebouw niet verlevendigen. Het is ook een vreugdeloos verblijf: het spinhuis, 'tot temming van het lichtveerdigh, ondeugend en ontuchtigh vrouwvolk opgereght.' De tucht is er niet gering, en 'alle Zondaghs wort er voor dit lichtveerdigh vrouwvolk, om haer de vreze Godes in te scherpen, eene preke gelezen.' Dat het er Hollandsch-zindelyk toegaat, kunt ge bespeuren aan het op palen aan den walkant uit de gracht oprijzende afdakjen: een waschhuisjen, waar daaglyks eenige vrouwen yverig bezig zijn met het spoelen van vuilgeworden linnen- en ander goed.

De ietwat hoogere, uitluifelende, aan het spinhuis palende daken beschutten ten deele ‘het Sinees Sieken- en Oude-Mannen Huis’, dat evenwel byna terstond in een lagen, nog schaarscher gevensterden voormuur overgaat. Toch mag het gesticht, waarin ‘alle zieken en ouderlooze weezen, als ook die gene nootdruft hebben om van te leven’ worden ingebracht, zich beroemen op ‘een goed inkomen.’ Alle ‘Tsjineezen, die toneel-speelen of vuurwerken aenrechten, of trouwen, of hunne dooden begraven, moeten aen dit huis de gerechtigheit, daertoe staende betalen. Ook wort er van de rijke Sinesen, binnen hun leven en by uitterste wil, veel bygebraght.’

Dat ge overigens hier vele eenvoudige, door kokospalmen of ander geboomte omringde huizen van Maleiers aantreft, wordt u begrijpelyk wanneer ik u meedeel dat hun ‘hooftman’ zich hier metterwoon heeft gevestigd.

En thands stuit ge: de voor u liggende dwarsgracht, de Maleische gracht, heeft hier geen overbrugging. Gy kunt van deze plek uit nochtans de geheele Moorsche gracht overzien, en zelfs duidelyk waarnemen hoe zy door de Tsjineesche gracht in twee ongelijke deelen wordt gescheiden, om vervolgens te eindigen in de eenige kromme gracht van gantsch Batavia, de Javaansche gracht, die zich met een elboog naar het Vierkant wendt.

Wy keeren alzoo langs den rechterkant der Maleische gracht terug naar de oude stad, de ommuring van het geheel, met haar drie en twintigtal ‘heele en halve katten, schietkatten, vierkanten en bolwerken,’ alles van witten koraalsteen, onbezichtigd latende.

Van een wandeling buiten die wallen kan geen sprake zijn, hoe aanlokkelyk ook om de vele buitenverblijven en landhuizen: wegens de nabyliggende wildernissen en wouden zijn de omstreken zeer onveilig. Van de stad uit gaat men meermalen op de tygerjacht, en een verdwaalde, en daardoor minder goed gehumeurde rhinoceros is er geen onbekende verschijning.

Maar de wassende hitte in de lediger wordende straten maant u om het voorbeeld der inwoners te volgen, en u terug te trekken binnenshuis, ten behoeve eener rustige siësta.

III.

En nu ge u naar behoefte verkwikt hebt, en u opnieuw ter omwandeling begeeft, staat ge verbaasd over de allengs toenemende drakte rondom u - die tegelijk een volkomen afdoende proeve levert van de Batavia beheerschende buitensporige weelde.

Ondanks dat ‘dit quaad, hetgeen immers de zotte hovaardye tot haare moeder heeft’, en door ‘de heeren Seventienen in 't Patria als de pest is aangemerkt,’ waartegen scherpe plakaten reeds in 1631, vervolgens in 1647, en nu nog onlangs in 1680 hun banvonnis slingerden, hervat de oude slender allengs weer zijn verlokkenden weg.

Zie de rijtuigen - karossen, ‘coupees’, ‘charets’, ‘glazen koetsen’ en sjeezen, die u voorby rollen: het schemert u voor de oogen van verzilvering of verguldsel, helle kleuren, wapenschilden - en van welk gehalte! -, terwijl de vrij rijk gedoschte koetsiers voor een niet gering gedeelte de leidsels voeren in overeenkomst met de lederen tuigen, overdekt met fluweel, versierd ‘met zilver of verguld beslag.’

Kondet ge nu op uw gemak een blik naar binnen in die rijtuigen werpen - gy zoudt u verbazen over de kostbaarheid der kleeding, vooral van de dames. ‘Sommige siet men in fulp, andere in satijn en damast, een derde met goud geborduurde lakense stoffen, met goude kanten beset. 't Hooft en hals pronken met goude strikken en paarlen, d' oren met fijne paarlen of kostelijke diamanten, de borst met rosetten en boten van fijne gesteenten.’[1]

De oorzaak van dien overdadigen en daardoor smakeloozen opschik is echter niet ver te zoeken: het geldt ook hier weder bevestiging van het oude spreekwoord, dat het sterke beenen moeten zijn die de weelde kunnen dragen.

De reislustige Nicolaus de Graaff, die in zijn twee- of driejarig schoutschap te Egmond aan Zee de verlokking der rustelooze baren niet kon weerstaan, heeft nogmaals als opperchirurg dienst genomen by de Companjie, en bevindt zich

1 In 1704, 1719, 1729, 1733, 1755 weder hernieuwd, in welk laatste plakaat onder anderen den vrouwen van mindere ambtenaren der Companjie dan Opperkooplieden verboden wordt te dragen:‘juweelen en een dubbelde snoer paarlen van matige groote, te zamen ter waarde van zes duyzend rijksdaalders!’

thands weder hier, waar hy, door veelvuldig vroeger vertoef, geheel burger mag worden genoemd. Hy is het die u toefluistert ‘dat deze juffrouwen’ - van mevrouwen is alleen van de allerhoogste ambtenaren sprake - ‘in Holland voor 't grootste gedeelte zijn geweest de geringste soort van menschen die, door armoede gedrukt of met andere misslagen behebt, haar toevlugt na Indiën hebben genomen.

Andere, nog van geringer stand, haar kost en kleden met andere lieden te dienen winnende, en verdriet in 't werken krijgende, hebben haar mede, op hoop van beter dagen t' ontmoeten, derwaarts begeven, dat ook 't meerendeel niet is mislukt.

Wy sullen de sodanige die, haar kost in Holland op een sobere wijse winnende, namelijk met groente, appelen, peren, karstaniën en diergelijke kleinigheden te koop te veilen haar voedsel hebben soeken te verkrijgen, niet voorbygaan.’

Dat deze zaken nochtans geen invloed op het echtheil schijnen uit te oefenen, durft uw zegsman te verzekeren: ‘Hy is de man en sy de juffrouw, en genieten een vermakelijk en genoeglijk leven; want in Indiën zijn die dingen niet bekend, en sy alle zijn bloedverwanten of verre Nigten van Raadsheren, Burgemeesteren, en voorname Kooplieden.’

Dat er onder zulke omstandigheden voor het meerendeel wel geen fijne toon - zelfs niet met het ruime begrip der zeventiende eeuw - in de hoogere kringen van Batavia heerscht, laat zich reeds vermoeden, ook zonder de verdere inlichtingen van den voormaligen Egmond-aan-Zeeschen Schout, die eindigt met de stellige verklaring: ‘Hoewel de menschen, onkundig van de saken in Indiën, mogten denken dat dese dingen die ik gesegt hebbe vals en gelogen zijn, so durf ik seggen dat niet alleen alles met deselve so toegaat, maar ook seggen dat ik een eenvoudig verhaal van haar levenswijse gedaan hebbe.’

En een Fransche avonturier, zekere ‘J.B. Tavernier, Chevalier, Baron d'Aubonne, etc.,’ die zich sedert eenige jaren op Java beweegt, voegt daar boosaartig by: ‘Men brenght weynigh andere dochters op Batavia als van het sleghtste Volck, ende sy zijn daer haest getrouwt, door dien die geene welcke haer nemen, sigh weynigh bekommeren of sy haer goedt toebrengen ofte niet; hebbende sy genoegh aen het

geene sy de Compagnie ontstolen hebben; soo drae als sy getrouwt zijn, en vooral wanneer sy een Raedt van de Kamer tot haer Man hebben, siende sigh verciert met een tour Peerlen, ende met Pendanten van Diamanten (het welcke haer soo wel past als of men die een vogel om den hals had gehangen) ende zijnde sy daer en boven gediendt door veele slaeven, soo van de Mannelijcke als Vrouwelijcke sexe, soo geloven sy Princessen te wesen, en werden daer door so hovaerdigh ende buytensporigh dat sy als dan geloven dat haer alles is toegelaeten, ende dat sy eyndelijck, even als de Mannen, tot de wreetheyt vervallen,' die zich maar al te veelvuldig jegens hunne slaven en slavinnen openbaart.

De schil is laster - maar in de kern kan de pit der waarheid niet worden ontkend.

Inmiddels rijdt u nu en dan een met een breed geranden en weelderig gepluimden hoed gedekte ruiter voorby, wiens prachtig ros van Celebiesch, of ook wel van Perziesch of Arabiesch ras, de lenden verliest onder een 'geborduurde of met goude en zilvere passementen, point d'Espagne, en kanten of franjes belegde chabrak,' terwijl de zoolen zijner hooge rijdlaarzen rusten op de reepen van stijgbeugels met 'goud, zilver, of verguld beslag.'

Op de sierlyke draagkoetsen, waaraan geen mindere overvloed van verzilverdsel of verguldsel ontbreekt, zal ik u niet eens meer opmerkzaam maken; doch een groote teleurstelling voor myzelf - en voor u ongetwijfeld ook - kan ik niet verzwijgen: onder deze buitengewone ophooping van volk beweegt zich waarschijnlyk ook een echtpaar dat zich hier heeft gevestigd, en dat ik zoo gaarne zou hebben aangetroffen: niet om den eerzamen huisvader Cornelis Suythoff - maar om zijne echtgenote Cornelia, die niemant anders is dan de eenige dochter van den Heros der Nederlandsche schilderkunst, Rembrandt Harmensen van Rhijn.

IV.

Middelerwijl is de avond genaderd met zijn kortstondige schemering.

In gewone tijden zoudt ge hier op de stoepbanken de 'bu-

ren' vinden, een gezellig praatjen makende, de overjassen uitgetrokken, en de afgezette pruiken vervangende door een luchtige witlinnen muts. Thands - ofschoon er nog velen zijn die rustig hunne stoepbanken houden - is het de groote meerderheid van Bataviaas bevolking te doen om de feestelykheden by te wonen die dezen merkwaardigen avond zullen opluisteren: Batavia zal even rustig als schitterend in vuur en vlam staan.

En ziehier waarom:

Na het verval van Mataram, bleef Banten nog altoos een dreigende en langs allerlei wegen gevaarlyke vijand der Companjie. Dit nu heeft een einde genomen. Sultan Abdoel Fatah Abdoel Fatachi Ageng[1] had in 1680 aan zijn oudsten zoon Abdoel Kahar Hadji de regeering overgedragen. Op Zondag den eersten Maart 1682, 'namiddagh nae de praedicatie' gewerd den Goeverneur-generaal Speelman op het kasteel een schrijven van den Hollandschen Rezident te Banten, tevens een tweeregelig briefjen inhoudende van den jongen Sultan, door zijn gemalinzelf geschreven: 'Dezen brief is van Paducca Sirij, Sultan Aboen Nasar Abdul Cahar aan den capiteyn Moor en alle de raden van India: ik verzoek in allen haast hulpe, ik heb geene persoonen die ik vertrouwen kan, komt aan den boom en in mijn Casteel, laat dit niet naar, komt haastigh!'

De aanhangers van den ouden Sultan hadden een groot gedeelte van Banten in brand gestoken, en den jongen Sultan in diens kraton zoo goed als belegerd, terwijl de persoonlyke komst van Ageng met iederen dag verwacht werd.

Zonder verwijl deed Speelman den Raad byeenkomen, en de vergadering besloot weldra eenstemmig om zich 'te presenteren tot Mediateurs' in 'de quaestie tusschen deselve vader en soone,' maar tevens den aanzoeke van Hadji gevolg te geven.

De eerste krijgsbewegingen, onder bevel van Majoor De Saint-Martin, slaagden niet gelukkig, doch by versterking van het kleine leger met nieuwe krijgers onder den Kommandeur Tak, kregen de zaken spoedig een andere wending: na een hevigen strijd werd de kraton ontzet, en Sultan Ageng bleef geen veiliger toevlucht over dan het door zijne ligging zoo sterke Tirtijassa.

1 Bekend onder den naam van Sultan Agong, en gezworen tegenstander van Batavia.

Dat gaf een onverwachte stremming, maar bracht den ouden Sultan slechts korte verademing.

De weg naar Tirtijassa werd niet gevonden, drinkwater ontbrak, men stond in een onbekend land, deels in drassige bosschen, deels voor onbegaanbare rijstvelden, zonder gidsen, en van vijanden omringd. De vastberadenheid en moed der Bevelhebbers deden echter ook deze kwade kansen ten goede keeren. De Ambonsche Kapitein Jonker, even voortvarend en stoutmoedig als hy zich reeds in den oorlog op Oost-Java - tegen Taroeno Djojo - had betoond, wist zich meester te maken van Soedjoeng één mijl van het strand, binnen de vuurlijn en in het gezicht van Tirtijassa gelegen. Hier werd drinkwater gevonden, en den volgenden dag kroop Jonker met zijne inlandsche soldaten en een kompanjie uitgelezen Nederlanders, nog honderd-vijftig roeden verder, tot op een punt waar hy meester was van den dijk die op Tirtijassa uitliep, en waar hy het in de rijstvelden afloopend water kon opstoppen. Hier versterkte hy zich.[1]

Ter zeezijde was de duchtig bezette vloot aangestevend. De wond arts Frikius, die zich aan boord van een der schepen bevond, gaf zijne bewondering over deze schoone zeemacht aldus lucht: ‘Een aengenaeme lust was't wanneer 't oogh deselve sagh, en evenwel niet kon oversien. Want hier waeren by malkander twee-en-vijftigh grote Oorloghs-scheepen, eenige honderde Prauwen, Vaertuygen, en Branders, onder 't Bevel van de Heer Admirael en Generael Tack, vermits de Heer Generael Major weer terugg' gingh nae Batavia. De lught was vervuld van 't onophoudelijck geschal der Trommelen en Trompetten; bovenal van 't gedonder der canons. 't Geen nog dit alles te boven gingh, was d'uytgeleesene Manschap, soo datmen geen beeter sou hebben konnen wenschen. Noyt was soo een grote Maght hier by malkander geweeet. Verscheydene hoge en laege Officieren, die nu lange Jaeren in dienst geweest waeren, verscheydene Zee-slaegen en veroveringen bygewoond hadden, betuyghden my, datse t'eener plaets noyt sulck een Vloot by een hadden gesien.’

By het landen des legers geraakte de opmerkzame chirurg toch in eenige onrust: ‘Als ick ondertusschen mijn' ogen sloegh op 't vyandelijck Heyr, dacht ick by my selven hoe wy doch

1 De Jonge.

soo een ontelbaere meenighte souden konnen 't Hoofd bieden. Wy waeren oock wel sterck, en hadden een seer schone Maght by een; dock deselve was op verre nae die van de vyanden niet gelijck.'

Toch werden de Banteners, ondanks hun heldhaftigen tegenstand, immer teruggeworpen, en naderden de Hollanders allengs de sterke wallen van naby. Toen werd hun leger drie dagen rust gegund, en 'deelde men onder 't selve weer Brandewijn en Brood uyt.'

Omstreeks middernacht na den derden dag - van acht- op negen-en-twintig December 1682 - maakten de schildwachten er alarm; zy zagen Tirtijassa in volle vlam staan, en 'daerenboven, met een seer grouwelijck gekraeck en gebarst, eenige Gebouwen als Hemel-hoogh in de lught vliegen; soo dat veele stukken der selve in ons Leger, een half uur daer van daen en onderweegen neervielen.'

Den wakkeren Ageng was de moed ontzonken: de tijding dat de Hollandsche Bevelhebber Hartsinck - eigendlyk een Duitscher, zooals er toen en thands nog een aantal kloeke mannen dier nacie in ons Indiesch leger dienen - na een fellen strijd zich meester had gemaakt van Kadamongang, dat den overgang over de rivier Tangerang bestreek, gaf hy den onhoudbaar geworden strijd op. Zijn versterkte lustplaats, aan wier opbouw, verfraaing en versterking hy een groot deel van zijn leven had besteed,' deed hy door buskruit in vuur opgaan, en vluchtte toen naar het Lebaksche, om vervolgens naar het gebergte Pandeglang en verder te wijken.

De val van Ageng, van den onbuigzamen tegenstander die de laatste op de bres was gebleven om het Javaansch element tegen den indrang van den Westerling te verdedigen; van den Islamiet, die tot het uiterste tegen de Kaffiers den heiligen strijd had gestreden; van den Vorst, die zijn land en zijn handel vrij had willen honden van vreemden invloed en vreemd monopolie, doet denken aan het slot van een drama, en biedt een groot verschil met den ondergang der onafhankelykheid van Mataram. De Soesoehoenans waren lafhartige, wreede, wellustige tirannen geweest, wier lot hun door de Nemesis der Historie werd bereid - maar de val van Ageng was de val van een man die viel voor zijn beginsel, die de laatste was der onafhankelyke Vorsten van Java.[1]

1 De Jonge.

V.

En thands is de avond geheel gevallen - maar Batavia blinkt in vollen glans. Er is daar een uitstraling van gloed, die op menige plek een tafreel geeft te genieten, slechts door het gouden penseel van den eenigen Rembrandt weer te geven.

Op alle grachten, in alle straten, vlammen ontelbare pektonnen, en daartusschen en boven doen bescheidener smeerpotten en fakkels zich toch nog levendig gelden, en dragen rijkelyk het hunne by om over de onafzienbare drommen van wandelaars - en wandelaressen -, met een menigte van uit nood stapvoets rijdende karossen doormengd, stroomen van helrosschen gloed uit te gieten.

't Is een waar toovertooneel: het gezicht in een reusachtigen kaleidoskoop, met onbeschrijfbare kleurschakeeringen en wonderlyke lichtspelingen.

De naar de hooge boomkruinen opkronkelende bruine en zwarte, rookwolken, waarmee de opgedoemde zeewind zijn willekeurig spel drijft, d e m p e n niet, maar v e r h o o g e n door hare harmonische tegenstelling de fantastische werking van het geheel.

Onder en tusschen de donkere palmkruinen, en op de door donkere luifeldaken slechts voor een gering gedeelte verdwijnende witte muren der aaneengeschakelde huizenreeksen, spelen rusteloos opflakkerende vlammen in uitstroomingen van soms byna verblindenden gloed, hier en daar door gebroken slaglichten weldadig voor het oog getemperd, maar steeds schilderachtig tintelend weerkaatst in rustige samensmelting; en dansende schaduwen van figuren en groepen, nu rijzend, dan dalend, en als huppelend over de groene stoepbanken en zwarte leuningen, bewegen zich als een Tsjineesche-schimvoorstelling voortdurend op de witte muurvlakten.

Het is Batavia in een fantasmagorie!

Middelerwijl staan de huizen der aanzienlyken met echt Oostersche gastvrijheid open voor wie van huns gelijken daarvan willen genieten.

't Is hier binnen met kaarsen en olielampen waarlyk niet minder verlicht dan daar buiten. De tafels zijn gedekt, ‘voorsien met de kostelijckste en delicaetste spijsen,’ waarvan ieder ‘die maer van eenigh aansien is’ kan ‘neemen 't geen hem

gelieft', waaronder vooral de vermaarde vogelnestjens, - toebereid 'met seer krachtigh Hoender-nat, of 't nat van Kalfsvleesch,' of ook 'tot stof gemaeckt en onder andere spijsen gestroyd' - geen geringe plaats innemen.

Bovenal wordt er 'geboockeld:' er is overvloed van Rijnsche, Fransche, Spaansche, en andere wijnen, vooral ook van den zwartachtig rooden Perzischen wijn, byzonder gezien by Bataviaas dames, 'daerse fijne Canari-Suycker in doen.'

Zwakkere magen mogen zich tevreden stellen met 'Brunswijckse Mom en Zerbster Bier,' of met een 'Indiaensche warme Dranck,' die den naam van 'Thee-water' draagt, getrokken op 'de Blaederen van seecker slagh van Doornen, en waarby men konfituren gebruikt.'

En nu rollen, ondanks den donkerblauwen, gants onbewolkten en sterrenrijken hemel, van alle kanten rustelooze donderslagen: ''t Grof Geschut, niet alleen van 't Kasteel, van de Stad, op de Reede, maer ook op de Straten met kleyne Stuckjens voor de Huysen der rijke Vrye Lieden.'

't Was het sein dat de Goeverneur-generaal Speelman met zijn gevolg een bezoek aan de 'vierende' stad bracht. Na afloop van het rijke feestmaal op het kasteel, door hem den zich daar bevindenden Koning van Ternate, den Raden van Indië, den hoogen ambtenaren der Companjie, en eener schare aanzienlyke vrouwen aangeboden, ging hy met allen de stad in, 'de halve naght door de Straten op en neer,' en 'wierd oock ondertusschen van de voornaemste der Stad hier en gintsch treflijk onthaeld, terwijl 't Grof Geschut dapper donderde.'

'Kortlijck, alles was in Batavia vol blijdschap.'

En waarlyk mocht de vazalmaking des Sultans van Banten een feit van het hoogste gewicht voor de toekomst worden genoemd: van dit oogenblik af-aan beheerschte Batavia geheel Java: het veel omvattende, een profecie inhoudend woord van Coen aan de Kamer der Zeventienen was daarmede in den ruimsten zin in vervulling gegaan: 'Een goet deel van 't vruchtbaerste lantschap en de visrijckste zee van Indien i s n u U w e .'

Zal de heillooze inmenging der Tweede Kamer van de Staten-generaal - met hare zoogenaamde 'Indische specialiteiten'! - het kostbaar kleinood verspelen?

W.J. HOFDIJK.

Keizer Wilhelm.

Wie zijnen landgenooten, althans voor zoo ver zij naar hem luisteren willen, tot eenen ‘gids’ zal zijn, doet niet wel met bij iedere eenigszins ongewone ontmoeting stil te staan, om zich en zijnen volgelingen rekenschap te geven van hare beteekenis, of haar gewicht. Doch als een schouwspel zich voordoet, waaromheen letterlijk een werelddeel zich verdringt, zou het dwaasheid zijn, blind te slaan en voorbij te loopen. De eenvoudige slaapkamer van het keizerlijke paleis ‘Unter den Linden’ heeft aan den morgen van Vrijdag den 9en Maart zulk een schouwspel geboden. De verslagenheid van wie daar stonden aan het bijna schamel leger van den dooden keizer werd gedeeld door geheel een volk, ja door meer dan één. In den geest verzamelden zich daar met die weinigen de duizenden, die, opééngehoopt vóór het sterfhuis, rondom het ruiterbeeld van ‘den ouden Frits’, trots sneeuw en storm de treurmare verbeidden met eerbiedige bekommering. Daarheen ook richtten zich de gedachten dier millioenen van trouwe landskinderen, wien het wel scheen, als was de bonte maar vriendelijke keizersprent aan den wand der woonkamer hun nu nog dierbaarder dan te voren. En zelfs buiten de rijksgrens, wie zal ze tellen, de vreemden, die, anders geen Pruissenvrienden, thans, in hunne gespannen begeerte naar het jongste Berlijnsche nieuws, voor het eerst zich zelven erop betrapten, hoe toch ook hun die groote doode iets meer nog was geweest dan een machtig, buitenlandsch potentaat! Was ooit oprechte rouw dus algemeen? Zoo vaak wij, in zijne laatste levensjaren, hoorden van oorlogen, of van geruchten van oorlogen, behoefde slechts zijn naam, zijn beeld op te komen in onzen geest, om ons te

brengen tot de stemming van die vredige woorden uit vader van Alphen's bundel:

> ‘O die goede brave man
> Maakt, dat ik gerust kan wezen,
> En ook veilig slapen kan.’

En na zijn heengaan is het ons, gelijk duizend maal duizenden met ons, te moede, zooals het dien kleinen zanger zou zijn geweest, had hij kunnen vernemen, dat de ‘lieve klepper’ op éénmaal zijne taak had neêrgelegd. Toch, bij die smart en zorg is er juist in de ervaring harer algemeenheid iets, dat verkwikt en verheft. Zelden of nooit heeft de groote meerderheid van het Europeesch gezin zoo eenstemmig zich geweten in haren weemoed en hare hulde, zoo duidelijk de gelijkheid van haren harteklop gevoeld.

Er bestaat alle reden om die zeldzaam wijd verbreide stemming voor een zeer groot deel te verklaren uit wat men zou kunnen noemen ‘aesthetische motiven’. Een levensloop kan onweerstaanbaar onze verbeelding boeien, afgezien van de vraag, wat daarin het eigen werk mag geweest zijn van den held. Niet zonder grond, bij voorbeeld, geniet het verhaal van Whittington met zijn kat eene vermaardheid, die den tand des tijds trotseert. Ongewone voorspoed, die eene loopbaan, in diepten van ellenden begonnen, ten slotte opvoert tot de stralende hoogten van aanzien en roem, werkt, vooral op eenen afstand, haast verblindende betoovering. Te meer, wanneer het glansrijk einde nauw verband houdt met den smaad van het begin, en dezen, alzoo, voor ons gevoel te niet doet, uitdelgt. En het allermeest, als het den donkeren tafereelen in den aanvang niet ontbreekt aan woorden, teekenen, die, achterna, eene profetie schijnen van wat eenmaal komen moest. Is er binnen de grenzen der welgestaafde historie een menschenleven te noemen, dat ons een dergelijk beeld in zoo groote afmetingen vertoont, als het leven van dezen keizer? Hetzij men lette op zijne levensomstandigheden, op wat hij met de zijnen der wereld gold, als kind en als grijsaard, hetzij men den voortgang overzie van het werk, door hem begonnen op eenen leeftijd, waar voor vele anderen het werken is gedaan, in beide gevallen is daar aan het einde eene winst behaald, als zelden of nooit eenen sterveling in den schoot viel.

Onvergetelijk moeten, zijn leven lang, dezen vorstenzoon de herinneringen zijn geweest aan de diepe vernedering, die, in zijne voor indrukken zoo vatbare jongensjaren, zijnen koninklijken vader te zwaar beproefde, zijn land voerde aan den rand des verderfs. De erfgenaam van Frederik den Groote had in verklaarbare dwaling de kracht zijns legers overschat, die van den Franschen Caesar te licht geteld. In de vlakten van Jena en van Auerstädt werd hij schrikkelijk ontgoocheld; wat van zijne strijdmacht behouden bleef, gaf, goeddeels weerloos, zich den vijand over; zelfs de machtige arm des Czaren kon, na zulk eene ramp, de krijgskans niet doen keeren. De vrede werd gekocht, behalve voor eene verpletterende oorlogsschatting, voor den afstand van meer dan de helft des rijks. En ware het nog daarbij gebleven! Maar de overweldiger, die den veldtocht had durven openen met eene legerorder vol straattaal tegen zijns vijands gade: de edele koningin Louize, kende, na de zege, geene grootmoedigheid. Den verslagene te honen en te trappen scheen hem een genot. Dreef hij niet den plaagzieken overmoed zoo ver van den tweeden verjaardag der overwinning bij Jena, in tegenwoordigheid van eenen vorstelijken gast uit het verslagen huis, te vieren met eene hazenjacht op het slagveld? En dan nog vier jaar later, bij dat schitterend afscheidsgehoor, dat hij, daags vóór den noodlottigen tocht naar Rusland, verleende aan geheel den onderdanigen stoet zijner Duitsche vasallen en lakeien, bejegende hij daar niet den verlegen Frederik Wilhelm zelven met eene bestudeerde lompheid, die de gedienstige troep der gekroonde en gegalonneerde stafofficieren natuurlijk niet verzuimde hem eerbiedig na te doen?

Het koninklijk gezin, verjaagd uit zijne hoofdstad naar den oostelijken uithoek des lands, had zich, in afwachting van betere tijden, zoo zuinig mogelijk ingericht, eerst te Memel, daarna op een onaanzienlijk landgoed nabij Koningsbergen, dat de eigenaars: de familie Busolt, hunnen landsvader voor eene kleinigheid verhuurden. Opdat toch maar de drukkende schatting kon worden voldaan, was het uiterste ten offer gebracht, en zelfs het gouden tafelservies van den grooten Frederik in Holland van de hand gezet. De staatstoelagen voor de prinsen en prinsessen van den bloede waren met een derde verminderd. Ja, aan zijne oudste dochter, aan haar, die eenmaal den troon zou deelen van den keizer aller Russen, durfde, op haar verjaar-

feest, de koning geen grooter geschenk vereeren, dan een bedrag van vijf ‘Thaler’ ‘voor een nieuw kleedje’. Het vaderhart was wel gewillig; maar de middelen waren zoo zwak!

Eén was er te midden van dien smaad en die ontreddering, die, ongebogen zonder stramheid, altijd zacht, maar fier tevens, het hoofd omhoog hield en het hart, een voorbeeld voor allen, eene beschaming voor velen, een steun allereerst voor den wel menigmaal weifelmoedigen koning. Het was de koningin Louize. Eene echt vrouwelijke heldengestalte! Dieper dan haar was niemand het zwaard van Pruissen's schande in de ziel gedrongen. Maar ook, overvloediger dan zij had geen ander kracht ontvangen naar kruis. Wel kwam het haar toe, in den uitersten nood dat woord van Goethe neêr te schrijven in haar dagboek

> ‘Wie nooit zijn brood met tranen at,
> Wie nooit, in kommervolle nachten,
> Op 't bed, al weenend nederzat,
> Hij kent U niet, Gij Hemelmachten!’

Terwijl allen, en met reden! vertwijfelden, hield zij zich goed. Welk eene geestkracht in die woorden, waarmede zij hare zonen bemoedigde op eenen donkeren avond in het kasteel van Schwedt, het eerste wederzien na de groote nederlaag! ‘Ach, mijne jongens,’ zoo sprak zij onder meer, ‘Gij zijt oud en wijs genoeg, om de rampen, die ons teisteren, te kunnen begrijpen. Gedenkt voortaan dit onzalig uur, als Uwe moeder niet meer leven zal. Wijdt tranen aan mijne nagedachtenis, zooals ik ze ween in dit oogenblik om den ondergang des lands. Maar laat het bij tranen niet; werkt, staalt uwe krachten! Wie weet? Misschien daalt op U de schutsgeest van Pruissen neêr’. Aan die gedachte richtte zij zich op, om zegen te zoeken ook in dezen rampspoed. ‘Het kan’, zoo schreef zij uit Memel aan haren vader, ‘voor onze kinderen wellicht goed zijn, dat zij de ernstige zijde van het leven al in hunne jeugd leeren kennen Het leert, als, naar ik hoop, een betere tijd in de toekomst aanbreekt, het geluk te hooger schatten en te zorgvuldiger bewaren’. Zij zon dien beteren tijd niet zien lichten. In Berlijn mocht zij terugkeeren; maar het gedachteloos jubelen tijdens haren intocht kon, waar de Fransche overmacht zoo nabij bleef, hare stille smart alleen verscherpen.

Zoo kort en zoo schoon heeft Theodor Körner de tragedie van haar leven samengevat: ‘An die unwürd'ge Zeit war sie gekettet’. Toen de zwaarste onder zooveel zware slagen viel, toen het geteisterd gezin het doodsbed omringde der nog jeugdige moeder, verkondigde nog zelfs geen zwakke lichtstreep den dageraad van 1813.

Zoo was de leeftijd, die meer dan eenige andere dorst naar het licht van vreugde en voorspoed, zoo was de jeugd van wie éénmaal Keizer Wilhelm zon heeten.

En nu de levensavond. Daar is, wie weet het niet? in die twintig laatste levensjaren zulk een overvloed van grootsche tafereelen, dat men maar heeft toe te grijpen, om iets te treffen, wat machtig spreekt, wat waarlijk boeit.

Onwillekeurig dwaalt onze gedachte van Jena naar Sédan. Het is de namiddag van den 2^{en} September in het beteekenisvolle jaar 1870. Op de hoogte van Fresnois, die het vlakke land rondom de kleine Maasvesting bestrijkt, staat eene bonte groep van forsch gebouwde Germanen, de uniformen aan het lijf gegoten, de blonde of grijze hoofden met de platte pet of den punthelm gedekt. Boven de meesten uit reikt de helmspits van Pruissen's 73jarigen, maar nog kaarsrechten koning; zijne naaste omgeving vormen negen leden van regeerende vorstenhuizen in Duitschland; ook de drie paladijnen van zijn rijk: de bondskanselier, de minister van oorlog en het hoofd van den generalen staf, ontbreken niet. In de diepe stilte klinkt maar één stem, die van den luitenant-generaal von Trecskow, die, naast den koning staande, den inhoud voorleest van een zoo even ingekomen document. Het is het verdrag van de overgave der stad, met geheel het daarin opééngepakte leger, zijne generalen, zijne maarschalken, den keizer der Franschen zelven. Als de voorlezing geëindigd is, neemt de koning het woord, om allen, die hem hooren, om de vereenigde Duitsche legers te danken voor hunne zoo wel beloonde inspanning, maar tevens te wijzen op den arbeid, die nog wacht. Dan daalt hij af van den heuvel, onder het gejuich zijner strijdmakkers, en na eenen korten rit bevindt hij zich, in den ‘salon’ van een poppig burgermans-‘château’, van aangezicht tot aangezicht tegenover zijnen gevangene: den te zwakken drager van eenen te grooten naam: Napoléon.

Gelijk Jena doet denken aan Sédan, zoo Memel aan Versailles. Wie, die haar eenmaal zag, vergat de aan een feeënsprookje herinnerende spiegelgalerij, het kleurig en schitterend hoofdtooneel van alle praalvertooningen des ‘zonnekonings’, dat in zijne duizend spiegeltjes het grootsche beeld weerkaatst van het terras, met den Latona-vijver op den voorgrond, het rechthoekig grasperk tusschen de geschoren boomen daarachter, en dan, heel in de verte, het wazig deinzende verschiet. Maar geen tafereel uit den bloeitijd van het ‘ancien régîme’, dat haalt bij wat dit vertrek te zien gaf op den 18^{den} Februari, volgende na het drama van Sédan. Daarheen dan drage ons thans, voor een oogenblik, onze verbeelding. Tegen de smalle noord-zijde der zaal is, sinds kort, eene ruime verhevenheid getimmerd, kwistig versierd met de vlaggen en standaarden der gezamenlijke troepenafdeelingen, die, sinds weken reeds, eenen ondoordringbaren muur vormen om het heldhaftige Parijs. Langzaam vult zich de ruimte met eene geheel complete verzameling van alle Duitsche uniformen, zoo mogelijk nog wat zuiverder geborsteld, nog blinkender gepoetst, dan zij dat plegen te zijn. Ziet, daar schaart zich aan het hoofdeinde, rondom den zegevierenden leider van Duitschland's strijdkrachten, de bloem der verbonden vorsten en hunner dynastieën: Hohenzollern, Saksers, Wittelsbachers; geen huis, dat er ontbreekt. Als elk zijne plaats heeft ingenomen, treedt de kanselier van den noord-Duitschen bond naar voren, om, onder het ademloos zwijgen der aanwezigen, met die zachte stem, die zoo verrassend klinkt uit zulk eenen mond, voorlezing te doen der prodamatie, waarbij de koning van Pruissen wordt uitgeroepen tot keizer van het nieuwe Duitsche rijk. Nu volgt eene korte Godsdienstoefening, en wanneer die is geëindigd, verzoekt de nieuwe keizer den ganschen vorstenstoet om met hem de verhevenheid te beklimmen. Maar niet zoodra zien zijne getrouwen den uitverkoren schutsheer van hun land te midden zijner loyale bondgenooten, of, op een teeken van den Badenschen groothertog, barst alles los in een donderend ‘Hoch’, dat davert door heel de pronkgalerij van Frankrijks wapenglorie.

Er viel voor den ouden keizer nog eene andere vergelijking te maken tusschen een beginnen en een voleinden, die, zoo zij al minder op de verbeelding werkte, hem stellig niet

minder reden gaf tot blijde zelfvoldoening. Hoe vond hij, bij zijne troonsbestijging, het Pruissisch koningschap? En hoe liet hij het na aan zijnen opvolger?

De geschiedenis van Pruissen is in den volsten zin des woords eene regentengeschiedenis. Er is, behalve het huis van Oranje, geen tweede vorstenfamilie, die, met gelijk recht als het geslacht der Hohenzollern, zich beroemen kan, het volk, waarover zij regeert, te hebben gemaakt. Ook is het Pruissische volk tot heden niet erin geslaagd, aan de gevolgen van zulk een verleden te ontkomen; het was en blijft, in denken, streven en gevoelen, een volk van onderdanen. Den echten Pruis is de staat de landsvader, is de wet, het recht geen menschenwerk, dat anderer menschen oordeel uitlokt, althans verdraagt, maar gebod van boven, waarvoor het slechts past te buigen en te zwijgen. Wat er goeds, aantrekkelijks is in die verhouding, het kwam wel nooit zoo treffend aan den dag, als in de weemoedig, hartelijke brieven, die Frederik Wilhelm III, na den vrede van Tilsitt, wisselde met zijne afgestane landskinderen. ‘Gij kent,’ zoo schreef hij hun, ‘geliefde bewoners van trouwe provinciën, districten en steden, mijne bedoelingen, zoowel als de gebeurtenissen van het laatste jaar... De vrede moest gesloten worden, zooals de omstandigheden het geboden... Wat eeuwen, wat krachtige voorvaderen, wat verdragen, wat liefde en vertrouwen hadden verbonden, het moest worden gescheiden... Het noodlot wil het zoo; de vader neemt afscheid van zijne kinderen. Ik ontsla U van al Uwe onderdanenplichten jegens mij en mijn huis. Onze innigste wenschen vergezellen U naar Uwen nieuwen landsheer. Weest voor hem, wat Gij voor mij waart. Uw aandenken kan geen noodlot, geene macht uit mijn hart en de harten der mijnen verdelgen.’ Haast nog treffender in zijne eenvoudige oprechtheid was het antwoord der Nedersaksische Westphalen. ‘Ons hart’, zoo schreven zij, ‘dreigde te breken, toen wij Uw afscheid lazen, en wij kunnen het ook thans nog niet gelooven, dat wij zullen ophouden Uwe onderdanen te zijn, wij, die U toch zoo liefhadden. Waarlijk, het is niet Uwe schuld, dat Uwe generalen en ministers, na het ongeluk bij Jena, te onthutst waren, om de verstrooide troepen tot ons te brengen, en, met onze landsknechten vereenigd, aan te vuren tot nieuwen strijd... Wij hadden het vaderland gered; want onze lands-

knechten hebben merg in hunne knokkels,... en over onze vrouwen en dochters heeft de tijdgeest zijnen pestadem nog niet uitgeblazen. Intusschen kunnen wij den harden wil van het noodlot niet ontgaan. Vaarwel, oude, goede koning! God geve, dat het overschot van Uw land U trouwer generalen en redzamer ministers moge opleveren, dan die welke U zoo veel verdriet deden.... Wij hopen, dat onze nieuwe heer onze taal en onze gewoonten, ons geloof en onze instellingen evenzoo zal handhaven en ontzien, als Gij, goede, lieve koning, dat te allen tijde hebt gedaan. God schenke U vrede, gezondheid en vreugde! Wij waren de Uwen!'

Voor een gezin, waarin zulk een toon heerschte, was het niet te hopen, maar ten slotte ook weinig te vreezen, dat de zonen spoedig zouden springen uit den band. Toch zou het geen volk tot eer strekken, ja, van een, dat, gelijk dit, door de golven eener machtige geestesontwikkeling werd omstuwd, ware het zelfs niet denkbaar, dat het, ten eeuwigen dage met dien staat van volslagen onmondigheid vrede had. Het koningschap behoefde daarom nog niets te verliezen van zijnen glans; zijne beste taak, zij het ook de zwaarste, brak veeleer daarmede eerst aan. Had zoo in Pruissen de kroon het waarachtig belang des volks, had zij maar haar eigen begrepen, zij had, geleidelijk, zonder ophef, den toon en de vormen van bevel en vermaning verwisseld voor die van gemeen overleg; zij moest de teugels hebben gevierd, om ze, des noods, maar dan ook met te meerder kracht, slechts zoo vaak intekorten, als zij zeker mocht verwachten, dat de uitkomst haar zou stellen in het gelijk; zij behoorde steeds minder tot gehoorzaamheid te dwingen, steeds voller vertrouwen te verdienen; in stede van te drijven, te regeeren, allengs meer voor te gaan, te leiden, en zoo, ten slotte, den onderdaan op te leiden tot eenen burger, die, als een volwassen zoon, niet meer zijnen vader vreest, maar hem in vrijheid eert en volgt met open oogen. Werd die plicht verzuimd, het stond te duchten, dat, vroeg of laat, de schepping van Frederik den Groote het beeld vertoonde dier rampzalige gezinnen, waar, onbemerkt en onbewust, de eerbied voor het hoofd ontaardt in eene zinledige gewoonte, en de zonen, hunnen eigen weg zoekende, nog eer zij hem kunnen vinden, de prooi worden van den eerste den beste, die hen vleit, om over hen te heerschen.

Die plicht *werd* verzuimd, en verzuimd in het hachelijkst tijdsgewricht. De gebreken in staatsbestuur en krijgsbeleid, door de slagen van het ongeluksjaar blootgelegd, hadden de hoopvolle berusting, wel niet in den goeden wil, maar zeker in de wijsheid der regeering evenzeer geschokt, als de machtige beweging van het verlossingsjaar 's volks zelfgevoel had verheven. Maar Frederik Wilhelm III was, trots al zijne huiselijke deugden, zijne ernstige bedoelingen, de man des oogenbliks niet. Met zijne stipte nauwgezetheid het toonbeeld van eenen getrouwen dienaar, was hij slechts tot zijne tank, tot leiden niet in staat. En, merkwaardig, schoon niet ongewoon! juist op die taak, die hem te zwaar was, bleek hij naijverig; hij zou haar doen, hij alléén, als wilde hij door krachtsvertoon het drukkend gevoel bezweren van zijne eigene machteloosheid. Zoo dan omgaf hij zich bij voorkeur met gedienstige helpers, in wier bijzijn zijne betweterij zich gerechtvaardigd voelde; den invloed, de nabijheid zelfs van eenen meerdere in geest of in karakter, voor wien hij met de eigene hoofdigheid verlegen worden moest, ontweek hij, waar hij kon. De groote maatregelen, gelijk de groote mannen zijner regeering werden meerendeels hem opgelegd; hij onderging dien dwang met ongeveinsd weêrstreven; de kleine pogingen tot remmen of teruggaan, gelijk de kleine zielen aan zijn hof en in zijnen raad waren, daarentegen, maar al te vaak zijn werk, zijne keuze; zij hadden, even blijkbaar, zijne voorliefde, zijn hart. Tegen eigen zin, door drang van anderen voortgestuwd tot den oorlog, die hem noodlottig werd, begreep hij later 's volks herleving niet, omdat hij haar mistrouwde. Het eerste ontwerp eener algemeene volkswapening, dat Scharnhorst had ingeleverd, kwam Hardenberg in handen, verrijkt met deze kantteekening van Zijne Majesteit: ‘Poësie! Lauter dummes Zeug!’ De geestkrachtige generaal York, wiens heldendaad te Tauroggen het sein gaf tot Duitschlands verheffing, was zijnen meester, juist om dien eigenmachtigen stap, levenslang eene ergemis, ‘een wonderlijk stijfhoofdig grijsaard’, verder niets. Ja zelfs de oude Blücher, de gevierde ‘maarschalk Voorwaarts’, mocht, nadat hij met de zijnen de spits had afgebeten in heel den Franschen veldtocht, ten slotte geen deel nemen aan den intocht te Parijs, omdat.... de genadige heer zich schaamde over die ‘schlecht aussehenden, schmutzigen Leute’! En gelijk in den oorlog, zoo was het

in den vrede. Geen rijker zegen kon den koning, kon zijn volk zijn ten deel gevallen, dan in den raad, de hulp, de diensten van dien grootsten Duitscher onzer eeuw, den Nassau'schen rijksvrijheer von Stein. Dàt was een man, gelijk de tijd hem eischte; eene gestalte van graniet, in kunde, in doorzicht, in werkkracht, in vlekkelooze reinheid van wandel, in onbuigzame vastberadenheid, in niets en niemand ontzienden zedelijken moed, door geenen enkelen tijdgenoot geëvenaard. Wat hij gedurende zijnen korten diensttijd in het gehalveerde Pruissen wrocht tot herstel des staats en tot zijne geleidelijke hervorming door het volk te oefenen in zelfbestuur van onderen op, vult wel de schoonste bladzijde in de geschiedboeken van het rijk der Hohenzollern. Maar Frederik Wilhelm, wiens staatswijsheid zich in zijn lievelingswoord ‘calmeeren’ oploste, gevoelde zich naast dien ‘genialen’ man gedrukt, gehinderd. ‘Een weerspannig, uitdagend, hardnekkig en ongehoorzaam staatsdienaar, die, pochend op zijn genie en zijne talenten, wel verre van het heil des staats te beoogen, slechts door grillen zich laat leiden, en enkel handelt uit hartstocht en persoonlijke verbittering’: zoo had de koning eens dien besten raadsman geteekend in een schrijven, aan dezen zelven gericht. De tegenzin, die sprak uit zulke woorden, werd later voor eene poos uit nooddwang onderdrukt. Maar nooit was de ‘weerspannige dienaar’ een man naar 's konings hart, noch zijn plan eene taak in 's konings geest. Nadat Stein op Napoléons bevel was afgedankt, bleef het nog eenen korten tijd den lenigen Hardenberg vergund het heilzaam werk zijns voorgangers te vervolgen. Toen kwam een lange, lange tijd van stilstand. Sinds de strijd begon voor de bevrijding des lands, was het gedaan met den arbeid aan de verheffing des volks.

In eenen aanval van dankbare grootmoedigheid, die ten slotte noodlottig bleek, had Frederik Wilhelm op den 22en Mei 1815 zijnen offervaardigen eene soort van rijksvertegenwoordiging beloofd, met eene raadgevende stem in enkele met name genoemde aangelegenheden. Zonderling genoeg, werd die opwelling het begin van allengs toenemende verwijdering tusschen vorst en volk. Terwijl de koning, reeds bij het wegsterven der laatste zegeklanken, ontstelde van zijne eigene daad, talmde, inbond, werkte de onstuimige geestdrift zijner onderdanen door in de vrijzinnigste visioenen. Het zelfverwijt éénerzijds wegens

eene belofte, die niet was terug te nemen, en toch niet werd gestand gedaan, ter andere zij de ontgoocheling om het uitblijven van een geschenk, dat, eer het werd toegezegd, door de zwaarste offers was verdiend, dat alles kweekte eene stemming, eene verhouding, die, nog zonder de banden van wederzijdsche verknochtheid door te scheuren, hen rekte, spande, strakker dan zij op den duur verdragen konden. De edelmoedige jeugd, die de zege had bevochten in den vrijheidsoorlog, verleerde het meer en meer, den bouwheer van een vrij, vereenigd Duitschland te zoeken in het paleis ‘unter den Linden’. De weifelende monarch, geprikkeld, wrevelig, liet door oogendienaars van Metternich zich belezen, dat de volksbeweging der bevrijdingsjaren ten slotte eene soort van samenspanning was geweest, en stond het toe, meer dan eens, dat eene vormelijke klopjacht werd gehouden op de vurigste patriotten. Zoo zeer verloor ten slotte de regeering alle voeling met het volk, dat, in 1826, toen de feestviering op den jaardag van Hegel en van Goethe in de nieuwsbladen nauwkeurig werd beschreven, de censuur het bevel ontving, voortaan die breedvoerigheid slechts toetelaten bij koninklijke- of beambtenjubileeën!

En de opvolger? Hij mocht met ruimte van blik, met scherpte van vernuft tienmaal rijker dan zijn vader zijn bedeeld; die ruime gezichtseinder was voor het vernuft slechts een aanloksel om te verder met het verstand uit wandelen te gaan; en in vastberadenheid was de zoon de meerdere niet. Hij, die zoo ongezouten zijnen wrevel luchten kon tegen de redenaars in club en parlementszaal, was zelf ten slotte niet veel anders dan zulk een redenaar op den troon; talentvol spreker, geen krachtvol dader. In het streven zijner onderdanen naar eenen vrijzinniger staatsvorm, zoomin als in het jagen der verlichte Duitschers naar een éénig vaderland, vermocht hij het Pruissisch koningschap die plaats aan de spits te verzekeren, die een Stein het had toegedacht. Toen het alom gistte van toekomstfantazieën, broedde hij op de wedergeboorte der middeleeuwsche ‘zwanenorde’. Toen ernstige staatslieden de voorwaarden overwogen tot een samenbinden van Duitschlands volkskracht onder zijne leiding, gaf hij, de ‘Alterthumskünstler’, zich over aan bespiegeling betreffende de aanspraken der Duitsche natie op den voorrang in de Christenheid, en de rechten van den Habsburger, als erfgenaam van dertig Roomsche

keizers. De noodlottige belofte zijns vaders drong dezen nauwgezetten autocraat zijn leven lang om te zoeken naar iets als een juridisch getal *II*: eene grondwet, die den onderdanen een betamelijk recht inruimde op deelneming aan 's lands zaken, zonder eenen tittel of jota te kort te doen aan het oud-Pruissisch beginsel: het volstrekt gezag des landsvaders. Zoo ging de geschikte tijd voorbij met knutselen en talmen, totdat, een jaar vóór de Februari-omwenteling te Parijs, een koninklijk patent den volke de gevonden cirkel-quadratuur verkondigde. Het voldeed niemand. Weêr werd een jaar verloren in vruchteloos loven en bieden tusschen den onberekenbaren koning en zijnen loyalen, maar standvastigen landdag. Daar klinkt door Europa het kanongebulder van Parijs. Nieuwe gelegenheidsbeloften, nieuwe onzekerheid van weerszijden. Een oogenblik schijnt het, als keerde het onderling vertrouwen terug. Luide klinkt, van het slotplein, het gejubel der Berlijners hunnen koning tegemoet. Doch een noodlottig geweerschot over de hoofden der menigte, een ruiteraanval, een salvo op de argeloozen, een bloedig misverstand herschept op ééns de blijde hofstad in eene kampplaats. Nog is het oproer niet bedwongen, als de koning zijnen troepen beveelt zich terug te trekken uit de geteisterde stad. Dat sust de gemoederen, zonder de orde te herstellen; het is, eenen tijdlang, een staat van anarchie, slechts getemperd door eene zekere feestelijke welwillendheid van allen jegens allen. De koning, getooid met de nationale driekleur: zwart, rood en goud, houdt, in gezelschap van generaals, ministers, schutters en studenten, eenen circus-achtigen ommegang door zijne goede stad, aan de hoeken der straten stilstaande, om allen, die hem hooren, te verzekeren van zijne onwankelbare liefde voor het vrije, het éénige Duitschland. Wel mocht een wrevelig dweper het dien koning toeroepen:

> ‘Du könntest Deiner Zeit die Fahne tragen,
> Und trägst unwillig ihre Schleppe.’

‘Onwillig’, ja, dat zouden de tien regeeringsjaren, die den vorst nog werden gegund, dat zou reeds de naaste toekomst leeren. Nadat de langgerekte onderhandelingen met 's lands vertegenwoordigers waren uitgeloopen op de ontbinding der kamers, viel ten slotte eene door de kroon genadiglijk ver-

verleende grondwet uit de lucht, zoo vrijzinnig, zoo ‘algemeen menschelijk’, als de hoopvolsten niet konden hebben gedroomd. Maar reeds bij de beëediging ontbrak het niet aan onheilspellende teekenen, en weldra betoonde zich de minister Manteuffel eenen meester in de kunst, die hij Guizot had afgezien, om met eene allervrijzinnigste grondwet alleronvrijzinnigst te regeeren. Toen de nacht der zinneloosheid neêrdaalde op 's konings hoofd, lag, sinds jaren reeds, de nacht van het jonkerbewind op den grondslag der belijdenis eentoonig uitgespreid over de Pruissische landen. Nooit sprak het koningschap luider van zijne goddelijke zending, nooit ging het minder der natie vóór op haren gang door de geschiedenis.

Dus was de toestand, toen de 60jarige prins Wilhelm, eerst als tijdelijk plaatsvervanger, dan als regent, eindelijk als koning, de taak overnam van zijnen beklagenswaardigen broeder. Gaf reeds zijn gevorderde leeftijd weinig hoop, dat van dezen vorst eene verjeugdiging der monarchie zou uitgaan, de gezindheid, die letterlijk alle partijen hem toedroegen, moest elke gedachte aan zulk eene toekomst verdrijven. Al had hij nooit eene rol gezocht, al was zijn leven voorbijgegaan in de stipte vervulling zijner soldatenplichten tot den dienst van vader en broeder, en in de studiën, die dat werk van hem vergde, de ‘prins van Pruissen’ was de minst populaire persoon in geheel het land. De partijgangers der ‘Kreuzzeitung’ wantrouwden, en met reden! zijnen nuchteren zin, de stilte zijner vroomheid. Het was hun werk, dat zijne benoeming tot regent, schoon noodig, werd verdaagd. Den vrijzinnigen, daarentegen, was hij de man van het leger, dat werktuig der alleenheerschappij, de ongenadige overwinnaar hunner Badensche broederen, de schuldige ook, naar men elkander wijsmaakte, aan het bloedig misverstand in de Maartdagen van 48. De ervaringen van dien tijd waren geen bemoedigend voorspel geweest voor hetgeen hem als regeerder stond te wachten. De algemeene verontwaardiging had zich, eenmaal afgewend van het hoofd des konings, geheel gekeerd tegen hem alleen. Nadat men de menigte reeds bevredigd waande, kwam zij nog eens weer, een aantal lijken van gevallen burgers medevoerend, voor het paleis terug, om door die vertooning kracht bij te zetten aan haren eisch, dat de troonopvolger zou afstand doen van zijne rechten. In de dagen van onrust, die volgden, werd door rondslenterende benden zijn naam doorgehaald op

de borden der hofleveranciers, terwijl de namen van het koninklijk echtpaar eerbiedig bleven verschoond. Zelfs zijne vlucht uit de hofstad en zijne vrijwillige ballingschap in Engeland bedaarden het misnoegen niet. In de vertrekken van zijn paleis, door het krijt van eenen spotvogel tot ‘landseigendom’ gestempeld, nestelden zich eenige sluwe volksvrienden, die, met den weidschen naam eener ‘commissie van verzoekschriften’ zich tooiend, alvast hunne edele bedoelingen aan den dag legden door alles te verorberen, wat er eetbaars of drinkbaars was in kelder en keuken. Ja, de regeering zelve hielp de zaak des prinsen bederven, door aan het bericht van zijnen terugkeer, als ter vergoelijking, den slotzin toe te voegen, ‘dat Hoogstdeszelfs adjudanten door Zijne Majesteit waren ontslagen, en anderen in hunne plaats benoemd’! Zoo, van hooger hand gestijfd, was het slechts natuurlijk, dat het volksvooroordeel, toen 14 dagen later de prins, als afgevaardigde van Wirsitz, zijne plaats wilde innemen in de nationale vergadering, zich uitte in een beleedigend tumult, waarvoor de hooghartige koningszoon, diep gekrenkt, zich terugtrok.

Wie zou den man, die, al lang niet jong meer, met zulk een verleden den ontluisterden troon beklom, iets anders hebben voorspeld dan eene verdrietige grijsheid?

Ruim dertig regeeringsjaren werden nog den zestiger geschonken. En nu hij, op zijne beurt, is afgeroepen van zijnen post, hoe geheel anders is weêr, in zijne erflanden, de plaats, de rol van het koningschap geworden! Van een tijdvak, welks voornaamste gebeurtenissen nog zoo versch in het geheugen liggen, ware eene korte beschrijving overbodig, eene critische beschouwing voorbarig. Hier zij het genoeg, nog ééns de uitkomst te plaatsen naast den aanvang. Welnu: dan laat dit feit zich niet loochenen: in alle dingen gaat wederom de kroon vooraan. Het scherp ‘conflict’ ter zake der nieuwe legerinrichting was als de crisis, die het kwijnend koningschap sinds eene halve eeuw te gemoet ging. Wat het daarbij te winnen, of te verliezen had, het was niet deze ééne zaak op zich zelve; het was niets minder dan het middel, waardoor alleen het begreep den verspeelden rang te kunnen terugverdienen aan de spits des staats. Verloor de kroon dit geding, zij was onher-

roepelijk de tweede; won zij, zij kon weêr de eerste worden. En zij werd de eerste. De vuurproef, die haar leger glansrijk doorstond in twee geweldige oorlogen, de aanvankelijke vervulling tevens van den wensch dier duizenden, wien de Duitsche bond slechts het spotbeeld was der Duitsche éénheid, zij stelden voor het hart des volks de kroon in het gelijk tegenover zijne afgevaardigden. Door den zegetocht in Frankrijk werd dat oordeel niet slechts bevestigd, maar daarenboven aan het verlangen naar een éénig Duitschland voldaan op eene wijze, die de koningsmacht der Hohenzollern nog ongemeen moest versterken. In een Duitsch keizerrijk, onder de leiding van een beslist monarchaal Pruissen opgericht, kon het niet missen, of richting en leiding gingen uit, niet van het volkshuis, maar van de vorstenbank, en, met name, van haren voorzitter: den keizer. Maar even zeker verhoogde die voorrang, den keizer toekomend in het bewind des rijks, weêr omgekeerd den glans zijner Pruissische koningskroon. Zoo werd dan, in het kleine rijk en in het groote, de regeering onbetwist de drijvende kracht van het staatsleven. Van 's konings regeering kwam de gedachte: het grootsche plan, door Stein ontworpen en begonnen, na veel te lange rust weêr op te nemen, en te verwezenlijken in nieuwe vormen, passend, men moet het hopen, aan dezen tijd. Van haar ook kwam het sein tot-, de leiding in den ‘cultuurkamp’, bedroevender gedachtenis, gelijk later, - wel eene gevaarvolle beproeving voor haar overwicht! - het teeken tot elken nieuwen stap naar het herstel van den vrede. Van 's keizers kanselarij kwamen de ontwerpen, die eene gestalte gaven aan den edelmoedigen wensch om den staat het zijne te doen bijdragen tot leniging der maatschappelijke nooden. Van haar eindelijk kwam elke stoot tot die steeds hoogere volmaking der weerkracht, waarop nog in zijn laatste levensjaar de keizer het ‘amen’ mocht vernemen van de groote meerderheid des volks. Dat is de uitkomst, de staat des oogenbliks, dien het hier enkel geldt te erkennen als een feit. Om critiek, ook al ware zij niet overijld in dit oogenblik, is het aan deze plaats niet te doen. Men mag het jongst verleden van Pruissens kroon, de middelen waarmede door haar de leiding des staats is heroverd, brandmerken, of vergoelijken, of rechtvaardigen. Men mag aan de duurzaamheid van het verkregene in de toekomst wanhopen, of twijfelen, of gelooven.

Men mag geheel dit regeerstelsel verwerpelijk achten voor ieder volk, of onontbeerlijk althans voor dit, of verkieslijk onder alle omstandigheden. Maar onmogelijk zal het wel een' ieder zijn, bij het herdenken van wat de zestiger aanvaardde, en van wat de negentiger achterliet, den machtigen ‘aesthetischen’ indruk te weren van zoo klimmenden voorspoed op zoo hoogen leeftijd.

Toch: ontkend mag het niet worden: dat ‘aesthetisch’ welgevallen is aan vereering van het succès bedenkelijk nauw verwant. Het zou dezen tijd niet tot eer strekken, zoo de algemeene deelneming, door het doodsbericht gewekt, daar alleen hare verklaring vond. Maar het is zoo niet. De onbevangen toeschouwer gunde dezen vorst van harte zijn verstommend geluk, omdat hij het waardig was. De tijd is nog in lang niet daar, om met eenige zekerheid te schiften, wat, in het groote werk, verricht op zijnen naam, in waarheid is verricht door hem, wat door zijne groote raadgevers, en met name: zijnen ijzeren kanselier. Veilig zeker mag men thans reeds dit vaststellen: zonder zijnen krachtigen helper ware de keizer geen keizer geworden. Maar nauwelijks minder zeker is toch ook dit: had de kanselier te doen gehad met den vader en niet met den zoon, hij zou het, zoo min als Stein, tot kanselier hebben gebracht. Met dien eigenaardigen zin voor het ‘massive’, die in zoo velerlei hun eigen is, hebben de woordvoerders van het moderne ‘Deutschthum’ wel vaak hunnen ‘Heldengreis’ verheerlijkt op eene wijze, die den nuchteren buitenlander onwillekeurig herinnerde aan het waarschuwend dichterwoord: ‘So ehrt man einen Gott, nicht einen Menschen’. Intusschen is de lof al niet gering, dat zooveel wierookdampen eenen mensch konden worden toegebracht, zonder hem te benevelen. Was ‘Wilhelm der Siegreiche’ wellicht geen groot man, hij was stellig een goed man. En ook zulk een kan, zoo zijne plaats het hem vergunt, groote dingen doen.

Hij miste de gebreken en bezat de deugden beiden van zijnen broeder en zijnen vader. Aan vastberadenheid in het doorzetten van wat hij zich bevoegd achtte te beoordeelen, verplicht rekende te doen, ontbrak het hem, - de conflictstijd heeft het bewezen, - waarlijk niet. Maar dat zelfvertrouwen was even vrij van het phantastisch zelfbehagen zijns broeders, als

van des vaders kregelige eigenzinnigheid. Niets is er in geheel zijne verschijning, dat wie haar poogt te teekenen, eerder treft, dan de eenvoud, de goedmoedigheid, die hij meêbracht op den koningstroon, die hij bewaarde, ook als keizer. Hij duldde tusschen zich zelven en de zijnen de kille klove niet van eene fossile vormelijkheid. Gelijk hij het had geleerd reeds in zijne gelukkige kinderjaren op het landelijk Paretz, waar ook zijne ouders, naar de moeder juichte, ‘Mann und Frau’ mochten wezen als anderen, zoo bleef hij tot zijnen dood een mensch met menschen, vriendelijk, licht genaakbaar, een echte volkskoning. Ziet in gedachten hem rondrijden tusschen zijne goede Berlijners, met de vingertoppen der rechterhand gestadig aan de klep der uniformpet, in eenen grijzen kraagmantel, waarvan de glans der nieuwheid reeds verdween, rechtop gezeten op de bank eener bruine ‘victoria’, die niet eenvoudiger kon wezen en hoogstens zich onderscheidde door de prachtige zwarte paarden en den gepluimden ‘Leibjäger’ op den bok. Gevoelt ge het dan niet mede, hoe van de macht, waarin deze man zijn ambt had mogen herstellen, zeker een niet gering deel hem toekwam uit de harten, die hij zelf door vrijwillige toenadering zich ontsloot? En die eenvoud bepaalde zich tot uitwendigheden niet; veeleer openbaarde zich daarin eene oprechte bescheidenheid. Na den gelukkigen veldtocht in Bohemen, daalde, natuurlijk, uit 's konings handen een milde regen van kruisen en sterren op zijne dapperen neder. Vergeefsch echter waren alle pogingen, om hem, den overwinnaar, te bewegen, dat hij zijn eigen kruis der orde ‘pour le mérite’ zou sieren met het gouden eikenloof, het teeken van den hoogsten rang. Eerst toen de kroonprins, in verstandhouding met eenen kamerdienaar, het bewuste sieraad heimelijk aan het kruis had bevestigd, en, zoo, zijnen argeloozen vader verschalkt, berustte de oude man in de hem opgedrongen onderscheiding. ‘Gij’, zoo sprak hij toen tot zijnen zoon, ‘Gij draagt die eereteekenen, als eene erkenning Uwer persoonlijke verdiensten; ik zal ze dragen, als eene erkenning van de dappere daden mijner brave armée.’ En hoeveel vrienden heeft hij zich niet gewonnen met dien eenvoudigen feestdronk aan zijne tafel te Vendresse, daags na de overgave van Sédan? ‘Wij moeten thans’, dus sprak hij toen, ‘uit dankbaarheid drinken op het welzijn van mijn dapper leger. Gij, minister von Rhoon, hebt het zwaard gewet. Gij, generaal

von Moltke, hebt zijnen stoot gericht, en Gij, graaf von Bismarck, hebt, sinds jaren, door de leiding der politiek, Pruissen gebracht op de hoogte, waar het nu staat. Laat ons dan drinken op een iegelijk, die naar zijne krachten heeft meêgewerkt aan de uitkomsten tot nu toe.' Het is niet ieders zaak, zoo onbekrompen zijnen grooten helpers de vrijheid te laten, die zij behoeven, de eer, die hun toekomt, en tevens, voor hen en anderen, 'de koning' te blijven, noch uit naijver hun in het licht te staan, noch ook zich te laten verduisteren door hunne hooge gestalte.

Aan die nederigheid jegens de zijnen paarde zich grootmoedige gematigdheid jegens den vijand. Vreemd aan den grootheidswaan van den opgeklommen Caesar, verbitterde hij evenmin den strijd door vooraf te schimpen op de tegenpartij, als hij hare nederlaag verzwaarde door den hoon van uitdagend gejubel. 'Le coeur léger' ging hij geenen zijner veldtochten te gemoet. 'Ik ben een oud man, bijna 70 jaar,' zoo sprak hij tot zijnen neef, den 'rooden huzaar', weinig weken vóór den slag van Sadowa; 'hoe zal ik er dan aan denken, in den oorlog te gaan? Ik wil niets meer, dan mijn volk vrede te laten als ik heenga.' En toen, vier jaren later, op zijne doorreis naar het Rijnleger, de 'Stadtdirector' te Hannover in eene korte begroeting de hoop uitsprak, dat deze oorlog even snel mocht zijn gedaan als de vorige, antwoordde de koning kloek maar ernstig tevens: 'Bedriegt U niet. Een strijd met Frankrijk is geen kleinigheid. Bereidt U voor op zijnen langen duur. Ik heb een vast vertrouwen op mijn leger en op de troepen mijner bondgenooten. Maar ik ken de Franschen uit ervaring en reken op eenen langen, bloedigen kamp.' Dat, na den Prager vrede, de gevoeligheid van het verslagen Oostenrijk met zichtbaar opzet werd gespaard, was zeker uitvloeisel van eene vooruitziende staatkunde. Maar uit 's konings hart vloeide die kostelijke terechtwijzing tot een' eerzaam burger van Ems, die wat al te ijverig kwam hulde doen aan den nieuwen heer: 'ik zou het U niet kwalijk hebben genomen, zou Gij uwen hertog iets minder spoedig vergeten hadt.'

Voor zoover het mogelijk is, reeds nu de hoofdtrekken van dit karakterbeeld niet slechts te verzamelen, maar ook te ordenen, schijnt al dat overige ten slotte heen te wijzen naar één grondtrek, één hoofdeigenschap, het kostbaarst erfgoed,

trouwens der Pruissische dynastie van oudsher: plichtbesef, onberedeneerd, van zelf sprekend, maar stram en onverbiddelijk, gelijk een commando op het exercitieplein. In al wat deze man ondernam en volvoerde, was hij ernstig overtuigd, niet zich zelven te zoeken, maar zijne taak. Daarom was hem zijne waardigheid geen voorwendsel tot eene onophoudelijke apotheose van het eigen lieve ik ten aanschouwe van kniebuigende hovelingen of verbijsterde onderdanen, maar een ambt, eene dienst, die eene te ernstiger verantwoordelijkheid met zich bracht, omdat geene menschelijke macht haar deelen of overnemen kon. Daarom ook was hij zoo onvoorwaardelijk bereid, ter wille der zaak zich te omringen met raadgevers, zijne meerderen in menig opzicht, zonder zelfs de gedachte te laten opkomen, of niet hun roem den zijnen overstralen zou. Daarom eindelijk trok hij het zwaard slechts uit de schede, wanneer men hem overtuigde dat het moest. Van hem zou niemand ooit de wrevelmoedige grootspraak hebben vernomen, ééns, naar men wil, geuit door een gekroond soldaat, dat hij ‘honderd menschenlevens te verteren had per dag.’ Geene daad, in één woord, van zijn openbaar leven, of zij werd overwogen en bepaald in het licht dier leidende gedachte, die alleen vermag aan macht van menschen over menschen het karakter te verleenen van een recht, het kunnen te verheffen tot een mogen: den plicht. En voor die gedachte koos hij waarlijk geen verwerpelijken vorm, zoo vaak hij sprak van eenen post, waar God hem had geplaatst, van eene zending, hem opgelegd door 's Allerhoogsten wil. Dat was geen femelarij. Wie de veelvuldige toespelingen op zijne ‘Mission,’ vooral in berichten van het oorlogsveld, veroordeelden als ‘Tartuferie’, als nagalmen uit de goede dagen der ‘Kreuzzeitung’-partij, zij hebben den ernst van zijn geloof miskend. Den naam des Heeren ijdellijk misbruiken, hem klonk het altijd als een vloek, het mocht dan geschieden in een bierhuiskrakeel, of in het twistgeschrijf over hooge politiek. Ondubbelzinnig had hij uiting gegeven aan zijnen afkeer van dat bedrijf, reeds in de uitvoerige rede, waarmede zijne eerste regeering door hem was begroet. ‘In de Evangelische Kerk’, zoo hadden zijne woorden geluid, ‘wij kunnen het niet loochenen, heeft zich eene rechtzinnigheid ingedrongen, die met hare grondbeginselen weinig overéénstemt en huichelaars kweekt... Al die onoprechtheid en schijnheiligheid, kortom iedere aanwending van

kerkelijke middelen tot onheilige doeleinden moet, waar slechts mogelijk, worden ontmaskerd. De ware Godsdienst openbaart zich in 's menschen gansche gedrag, daarop lette men, en men onderscheide het wel van alle vormelijkheid en tentoonstelling.' Zijn oordeel over anderen moge niet altijd in getrouwheid aan dien kostbaren wenk zijn bepaald, in het eigen leven verzaakte hij die woorden nooit. Wie zijne laatste beeltenis aanschouwt, de oogen, voorheen zoo wakker, nu half gesloten van doodelijke vermoeienis, hij beseft, hoe deze koning gebleven is op zijnen post, gelijk hij het vergde van den minste zijner soldaten, inspecteerend, représenteerend, conféreerend, letterlijk tot het oogenblik, dat de dood hem afriep. Door die onwankelbare nauwgezetheid vooral zal hij blijven leven, ook nadat hij is gestorven, den komenden geslachten tot een verheffend voorbeeld, zoolang men in Pruissen iets gevoelen zal voor de waarheid, die 'de oude Frits' zijn kleine neefje zocht in te prenten, als hij, met zijnen stok wijzend naar de obelisk te 'Sans Souci', hem langzaam de woorden voorsprak: 'Sa force est sa droiture'.

Zou het mogelijk zijn, van den dooden keizer te scheiden, zonder een woord van oprechte hulde voor den levenden? Het schijnt wel haast, als was deze grijsaard bestemd, om der wereld, die zoo licht vergeet, met ongewonen nadruk de wijsheid voor te houden van dien ouden Athener, die geenen mensch gelukkig wilde prijzen vóór zijn heengaan. Wie zal zeggen, hoe lang de verweerde stam het nog had gehouden zonder dien laatsten rukwind? Thans heeft zich de algemeene deelneming, die den stervenden vader omringde, gericht tot den eens zoo krachtigen, nu doodzieken zoon. Voorwaar niet zonder reden. Onder veel schoons, dat, in 'Figaro', een dichter van naam hem onlangs toezong, was één versregel, die pijnlijk treffen moest om zijne onbillijke hardvochtigheid. 'Tu n'es', zoo roept de dichter den nieuwen keizer toe:

> 'Tu n'es qu'un moribond, qu'un mal horrible ronge.'

Den Franschman moge deze lijder niets meer zijn dan een stervende, in de oogen van hen, die den overwinnaar van Wörth

niets te vergeven hebben, is hij, nu vooral, een held. Zoo iemand, dan heeft hij de ontmoedigde verzuchting beschaamd, die, voor jaren, een andere zieke koningszoon vertrouwde aan dienzelfden ‘Figaro’: ‘il n'y pas de grand homme pour son médecin’. Een man van karakter kan groot zijn in de ziekekamer, zoo goed als op het slagveld. En wij zouden wel zeer dom wezen, zoo wij, onder die beide vormen van heldenmoed, onzen eerbied bewaarden voor den laatsten.

W. VAN DER VLUGT.

Letterkundige Kroniek.

Keizer-Karel en het Rijk der Nederlanden, in middeleeuwschen versbouw, door Julius de Geyter. Schiedam, H.A.M. Roelants, 1888.

Het is alles zoo nietig, zoo beuzelachtig wat onze poëzie voortbrengt; het reikt niet hooger dan tot den nok van de eigen woning of, op zijn allerhoogst, tot dien van het kerkgebouw aan de overzij. Er wordt meer geneuried dan gezongen. Is er al eens een dichter die een wat grootscher onderwerp wenscht te behandelen, een wat dieper, sterker gevoel te vertolken, dan zoekt hij toch bij voorkeur in den beknoptst mogelijken vorm zijn indrukken samen te persen. Het Sonnet is de geliefkoosde dichtsoort van de jonge dichtschool, en, hoeveel schoons er ook in dien vorm geleverd werd, het is te vaak knutsel- en peuterwerk: een Onze-Vader op een stuivertje. Wij snakken naar een krachtig werk, oorspronkelijk van opvatting, breed en gespierd, stout en smedig van vorm....

Wie zoo spreken, zullen met beide handen grijpen naar het gedicht van J u l i u s d e G e y t e r, waarvan de eerste zang in het Januarinummer van *de Gids* verscheen, en dat thans, volledig in twaalf zangen, het licht heeft gezien.

Dat was een krachtiger, frisscher toon dan men sedert lang had vernomen, de dichterlijke beschrijving van dien Februarinacht in 1500, toen het volk van Gent, in gespannen verwachting, den blik richtte naar het Gravenslot, van waar de vlag het teeken zou geven of de aartshertogin aan een zoon of aan een dochter het leven had geschonken. En, toen het een zoon was, hoe luidde de klokke Roeland en hoe voegden zich de klokken van alle torens bij haar tot één klankvollen zegezang; en hoe vloog de mare uit Gent van

stad tot stad: ‘Een eigen vorst is u geboren!’ Hij zou een Vlaming zijn, dat Graafje dat daar ter wereld was gekomen, een Vlaming van Gent, die hun taal en hun keuren in eere zou houden. De doop in de hoofdkerk, de feestgeschenken van het volk, van de Gilden, meesterwerken van Vlaamsche kunst, de hulde van de gezanten uit de verschillende Nederlandsche gewesten, die in den Gentenaar nog liever een Nederlander zien, welke eens één eenig, machtig rijk der Nederlanden stichten moge, - het vormde alles te samen een treffende inleiding voor het grootsche werk, naar welks voltooiing de dichter van *Drie Menschen* ons niet lang zou laten wachten.

In dien eersten zang werden wij, zonder dat de dichter ons ophield met wijsgeerige beschouwingen of uitgesponnen beschrijvingen, waartoe het onderwerp allicht zou hebben kunnen verleiden, terstond geboeid en meegesleept door het kleurig, historisch tafereel, dat hij ons in enkele trekken ontvouwt. Elk van de gebeurtenissen, welke wij noemden: de doop, de aanbieding der geschenken, de bijeenkomst in de gildekamer, zou, op zichzelf reeds, door tal van historische en archeologische bijzonderheden tot een uitvoerig gedicht hebben kunnen uitgroeien, en menig dichter zou zich de gelegenheid om met schitterend decoratief effect te maken, niet hebben laten ontsnappen. De Geyter wil daar niets van weten. Een paar regels, één woord in den mond van een zijner personaadjes gelegd, een enkel beeld - en het tafereel staat voor u, levend, vol kleur en vol licht. Zoo is het bij het nachtfeest te Gent, als

> De Lieve wemelt van booten en lichten,
> Die zwenken en schieten, die kruisen en zwichten,

en een hoornblazer uit den mast van een der schepen een deuntje laat hooren, dat, door ‘de spelers op 't water, het volk aan den wal’ herhaald, tot in het Hof gehoord wordt:

> Zoo klinkt tot den hove het blijde refrein:
> ‘Groot zal hij worden, het Graafje klein!’
> Maar driftiger stijgt uit de woelende schaar
> ‘En een Gentenaar! een Gentenaar!’

Dat refrein en die kreet zullen straks in de gildekamer **In den vlieghenden hert** herhaald worden, maar dan zullen die van

Zwol, van Antwerpen, van Brugge, van Utrecht, van Dordt, van ‘alom waar Vlaamsch gesproken wordt’, zich bij de mannen van Gent voegen, om te wenschen dat de ‘Gentenaar’ Heer der Nederlanden worde.

Met éénen trek worden zoo de Vlaamsche mannen geteekend, die Karel voor zich begeeren, met eenen anderen de Walen, die voor zich en hun taal op het kind beslag willen leggen, en die in den Hertog van Chièvres, Willem van Croy (Croï schrijft de Geyter), onder wiens leiding Karel wordt opgevoed, een machtigen vertegenwoordiger vinden. Men voelt het dat die twee elkander den Vorst zullen blijven betwisten, zoolang hij regeert, en wanneer de dichter aan het slot van zijn eersten zang het aanbreken van de zestiende eeuw in enkele forsche trekken heeft geschilderd, heeft men den indruk de expositie te hebben bijgewoond van een machtig, aangrijpend drama.

Op het woelige eerste tafereel volgt een tweede, dat als een idylle aanvangt.

Rozemond, de schoone dochter van van Melle, den deken der Gentsche slachters, heeft de aandacht van den tot jongeling opgegroeiden Karel getrokken, en van Melle heeft de opdracht ontvangen, voortaan het vleesch aan het Hof van den Graaf te leveren.

> Zijn hunne dochters poezel en jent,
> Trotsch en streng zijn de Dekens van Gent,
> Te trotsch om te honen wie laster spreken....
> - Bewaak uw Rozemond, Slachtersdeken!

De slachtersdochter gaat dagelijks naar het Hof: de eerste maal door hare moeder vergezeld, later alleen.

> De derde reis, o hemel! ontmoette
> Ze juist den Prins, die bloosde en groette.
> De vierde, sloot hij heur handjen in 't zijn,
> En roemde 't kleintjes, malsch en fijn.
> Hij gaf er een kus op: maar vlug en stug
> Trok zij 't poeslig handje terug.
> Den vijfden dag - wat hij bestond! -
> Drukte de Prins haar een kus op den mond.
> Wel liep ze heen; maar al waren de steentjes
> Noch ruw noch heet, het was op haar teentjes;
> En zij blikte naar hem aan de poort nog eens weer.
> Den zesden, neen! vlood zij niet meer....

En dagelijks, dagelijks nu, vernieuwde
Zich dat tooneel van lust en liefde....

Te vergeefs waarschuwt zijn meester Adriaan van Utrecht den jongen graaf. Karel slaat de vermaning in den wind, en zendt Zijn Eerwaarde als gezant naar Spanje.

En op een morgen komt Rozemond, bleek en ontdaan, tot haar minnaar.

'Ik voel in mijn schoot ons kindje leven',
Lispelde zij en borg aan zijn borst
Het lieve gelaat dat niet opzien dorst.
'O!' juicht hij, als daalt nu plots
Over zijn hoofd al de zegening Gods.
Nog bleek, maar glimlachend, sprak zij: 'zeg,
Nu stuurt gij mij nooit toch, nooit toch weg?'
Wat lag er angst in hare stem!
Door merg en beenen ging het hem.
'Ik zei dat ik eerder sterven wou
Dan doen wat u bedroeven zou.
Zie, Rozemonde, zie ik kniel,
En zweer het u thans uit heel mijn ziel.
Een kindjen, O! van u en mij....'

Maar vader en moeder mogen de schande van hun kind niet weten, en dienzelfden dag nog, vóór den avond, ontvlucht Rozemond, als page verkleed, met haren minnaar de stad. Zij wordt echter herkend; haar ouders vernemen dat zij met den Graaf gevlucht is, en als een bode, door Karel gezonden, van Melle gerust tracht te stellen omtrent het lot van zijn kind, neemt de slachter in drift de slachtbijl op en vermoordt hem. De baljuw wil den slachter gevangen nemen en hem zijn gerechte straf doen ondergaan, maar, eer het daartoe komt, verschijnt een Vaandrig uit naam van Karel, met het bevel Deken van Melle vrij te laten.

De derde zang voert ons dicht bij Brussel, waar

de twee gelieven nestelden in 't groen,
Als tortels, in een klein kasteel,
Dat oprees uit een bloemprieel.
Geen frisscher lusthof in den lande:
Ter Kameren bosch was zijn warande.

Daar komen de hovelingen van Karel bijeen, daar wordt ook Rozemonds kindje geboren, dat door den vader aangebeden wordt. De Chièvres' macht en invloed groeien aan; hij weet te bewerken dat Karel's moeder, aan wie anders de Spaansche kroon zou toekomen, krankzinnig verklaard en in een vesting opgesloten wordt; hij laat uit Spanje telkens en telkens weêr schepen komen, bevracht met schatten voor den koning, en weet eindelijk Karel over te halen naar Spanje te trekken, Rozemonde, die thans moeder is van twee kinderen, in Vlaanderen achterlatende.

De geschiedenis ontrolt zich in de verschillende tafereelen die volgen: het aangroeien van Karels macht, die te Aken tot keizer gekroond wordt; zijn gebukt gaan onder den invloed van de Kerk, zijn nieuwe minnarijen....

Een gelukkige greep doet de dichter in den zesden zang, waar hij den schilder Albrecht Dürer op zijn reis door de Nederlanden met Erasmus, Quentin Matsys, Thomas Morus en anderen te Brugge doet samenkomen, en aan den disch, onder het spreken over kunst, onder het klinken en drinken, Vlaamsche liederen laat zingen. Als tegenhanger en terugslag op het lied uit de 14^{e} eeuw van de ruiters tegen de kerels (‘Wij willen van de kerels singhen, Si sijn van quader aert’), geeft de Geyter een uitmuntend geslaagd ‘Kerelslied’, waarvan het eerste couplet aldus luidt:

Ic wil van den keerle singhen,
Al met sinen langhen baert;
Hine laat ghenen ruter hem dwinghen
Ontembaer so es hi van aert.
Ende of sine eleeder ontnait sijn;
Sin hooft met een hoetkin gheeapt;
Ende mach sin caproen ooc verdrait sijn,
Sin scoen ende cousen ghelapt;
Al eti maer wroughelen, caes ende broot,
Al slaepti up stro ende eruut;
Vri alset veulen, en kenti gheen noot,
Ende lacht die ruters uut.

De Gentenaars jammeren dat de burgers uitgezogen worden, dat handel en nering kwijnen, dat wie niet gelooft, als ‘de papen’ willen, wordt onthoofd, gehangen - dat in één woord Karel over hen regeert als Koning van Spanje, als de Zeer Katkolieke Koning,

niet als Heer der Nederlanden. Eerst is Joris, Karel's bastaard-broeder, de tolk van de grieven. Zijn herhaald ‘Men klaagt in Gent:’ roert den Keizer diep; maar 't is de Kerk die gebiedt, en die den klager geboeid uit Spanje naar Nederland terug doet voeren. De grieven groeien aan; de klachten worden steeds luider; de Gentenaars steken de hoofden bij elkaar, en vier hunner zullen nu tot den Keizer gaan en hem nogmaals hun ‘Men klaagt in Gent:’ laten hooren. Van Melle is onder hen:

> ‘Gij hebt des Vaders eer besmet,
> Zijn heil verwoest, zijn hart verplet;
> En toch, toch, Grave, komt de Deken
> U voor zijn landen vrijheid smeeken!’

Karel wil van Melle persoonlijk met gunsten overladen, maar de trotsche grijsaard scheurt het perkament dat hem 's konings gunst verzekerde aan stukken. De vier Gentenaars worden gevangen genomen. Nu snelt Rozemond naar Spanje haar vader te hulp. Zij wendt zich tot Isabella, 's keizers beminnelijke bruid, en door hare tusschenkomst worden de boeien der Gentenaren geslaakt. Maar Karel zint op wraak. ‘Schrijf op, schrijf al hun namen op’, zoo schreef hij achtereenvolgens aan de landvoogdessen, zijne tante Margaretha en zijne zuster Maria.

> Zoolang zij bloeide aan zijn zijde,
> Was Isabella, de Benijde.
> Er was geen opstand hier. Zij zag
> Noch hoorde er tranen of geklag.
> Wat z'er wou heelen, wàs geheeld.
> Wie z'er bedeelde, was bedeeld....
> Maar zon verschroeit, genot vermoeit:
> Nog in haar jeugd was de bloeme verbloeid...

Ook Margaretha was gestorven; en Gent, was in opstand.

> Toen zag de keizer rond zich heen:
> Hij stond met Gent nu schier alleen....

Nu was de tijd gekomen: hij rukt op Gent aan (1540), bestijgt, getooid met keizersmantel en keizerskroon, zijn graventroon, en

kondigt er, als het volk angstig toehoort, de verschrikkelijke straffen af, waarmede hij Gent, zijn geboortestad, voor haar weerspannigheid wil kastijden.

Vergeefs waagt Gent den strijd op leven en dood.

> Men voelde: 't was een Spaansche haat;
> Voor Spanje deed hij Gent dien smaad;
> Hij lei voor Spanje slavenbanden
> Om gansch de vrije Nederlanden.

De laatste zang brengt ons in het jaar 1556. Karel is een grijsaard geworden,

> die kreunt
> En strompelt en op anderen steunt.
> Zijn oogenglans is uitgedoofd,
> Verflauwd het geestlicht in zijn hoofd.
> Niet ééne krone draagt hij meer;
> Hij lei den waereldscepter neer;
> Stond al zijn macht af, en voelt lust
> Tot niets, tot niets meer dan tot rust.

Voor hij Gent verlaat,

> Wil hij nog eens het Hof zien, waar
> Hij op is gegroeid en bemind werd van h a a r .

Maar zijn beenen weigeren hem te dragen naar die plek, waar zij, die hij als krankzinnig opsloot, hem het levenslicht schonk;

> Waar hij de wreede straffe sprak,
> Die gansch het volk naar 't leven stak.

Van een balkon van het Gravensteen zit hij op het Prinsenhof te staren, en, drie dagen lang, ziet hij daar

> zijn leven spoelen, woelen
> Moet hij weer alles eens gevoelen....

Karel gaat scheep naar Spanje en slijt daar in het klooster San-Yust zijn laatste levensdagen, slechts verlangend om wèl te sterven.

En als zijn lijfknecht naar Vlaanderen terugkeert, dan vindt hij er

> Het volk zoo stil, de lucht zoo zwaar....
> Het was dat zonnig land niet meer
> Met de vreugd en den trots en den praal van weleer.
> Een sluier scheen het t' overdekken,
> En zwarte schaduwen te strekken....

Van het eenig Rijk der Nederlanden sprak niemand meer; dat vuur was gebluscht, die hoop begraven....

En toch - zoo besluit de dichter, die den heerlijken droom van het eenig, machtig Rijk nog maar niet van zich af kan zetten:

> Als neevlen in 't ruim op de vleuglen des winds,
> Vlogen eeuwen, eeuwen sinds;
> En wat al rampen, wat al schanden....
> Toch wil het onde vuur herbranden.
> Toch rijst de Hoop weer uit heur graf,
> Zij schudt heur hulsels af,
> Heur hulsels en heur banden....
> Het heilig vuur slaat uit tot vlam....
> o Broedervolk der Nederlanden,
> Sticht nog het Rijk van uwen Stam!

Ziedaar enkele grepen uit het boeiend gedicht, dat de dichter van *Drie Menschen* zijn land- en stamgenooten als Paaschgeschenk aanbiedt.

'Geschiedenis - geschiedenis,' roepen bij elk van de vaak gruwelijke bijzonderheden, welke er in voorkomen, de 'Ophelderingen' achter het gedicht gevoegd, ons toc. De Greyter heeft zijn bronnen ernstig geraadpleegd en trouw gevolgd. Maar, beter dan geschiedenis, is zijn werk een brok levende, kleurrijke Nederlandsche poëzie. Dat hij bij de treffende schildering van het tafereel van bloed en tranen toch binnen de grenzen van het schoone wist te blijven, en het drama niet in een op effect berekend melodrama deed ontaarden, strekt hem tot eer.

De middeleeuwsche versvorm, dien de dichter koos, geeft niet alleen aan het gedicht een eigenaardigen toon, iets van het eenvondig-naïeve der oude kronyken, maar tevens aan het vers een lenigheid, een vlugheid, een verscheidenheid, tengevolge waarvan het verhaal, hoe lang ook, nooit langdradig wordt, steeds blijft boeien.

En zoo is deze *Keizer-Karel*, Nederlandsch van inhoüd, Nederlandsch van strekking, Nederlandsch van vorm, een werk geworden, dat een geheel eenige plaats in de letterkunde onzer dagen zal innemen, en waarop het ons een lust was het eerst - en ditmaal zonder ons genot door het geven eener critiek van bijzonderheden te vergallen - de aandacht te mogen vestigen.

Franciscus Cornelis Donders.

χαλὸς χαὶ ἀγαϑὸς.

Werd mij de taak opgedragen eene volledige karakteristiek of eene levensbeschrijving van Donders uit te werken, terwijl hij leeft in 't kleurige licht, mijne hand zou daarvoor terugdeinzen bij de gedachte, dat mijne vriendschap voor hem te broederlijk, te lang gekoesterd en gevestigd is, om niet te vreezen, dat het hart het verstand zou kunnen benevelen en afbreuk doen aan de hulde, die hem toekomt.

Heden echter is het om een feestgroet te doen, en ik weet niet wie beter gerechtigd kan wezen de stem te verheffen dan die vrienden, die hem het langst, het best en innigst kennen en waardeeren.

Staat het mij toch steeds in de ziel gegrift dat woord van Anastasius Grün in zijn levensbericht van Lenau, dat hij geen grooter laaghartigheid kende dan die verhindert een' prijzenswaardigen te prijzen omdat hij onze vriend is.

En wat is de gelegenheid? En wie mag de gelegenheid laten varen?

Ofschoon ik zijnen leeftijd kende en ook de Nederlandsche wet, het klonk mij als een onbegrijpelijke mare in de ooren: Donders wordt den 27 Mei van 1888 zeventig jaar oud en dientengevolge rustend hoogleeraar.

Rustend hoogleeraar, hij die zoo kloek en gezond van brein, zoo waakzaam is in onvermoeid nadenken, zoo helder en opwekkend in de mededeeling zijner gedachten, zoo krachtig werkdadig in maatschappij en leerambt!

Karel Vogt heeft lang geleden eens geschreven, dat eigenlijk elke hoogleeraar, die zestig jaren telt, in rust moest treden.

En toch is Vogt geen Hollander, die aan het gevaarlijke ‘mensch, ben je zestig?’ zou hebben kunnen denken. En toch telt Vogt reeds zeventig jaar, en is hoogleeraar gebleven, en Geneve en de gansche wereld verheugen zich in zijne rijpe en tierende werkzaamheid.

In Nederland hebben zich natuur en menschenkennis vereenigd, om een ijzeren wet te klinken, waaraan zich geene uitzondering kan onttrekken. En in de wet moet men berusten. Als troost biedt zij de gelegenheid uitstekende mannen te vieren met de overweging dat zij den leerstoel verlaten eer de leerstoel hen verlaat, eer de geestdrift verflauwt en de jeugd hun ontrouw wordt.

Wanneer men nu de taak aanvaardt, van een doorluchtig man eene karakterschets te ontwerpen, dan komt wel eens de vraag bij ons op, of men zijne ontwikkelingsgeschiedenis in eene formule zou kunnen bannen, die in weinig woorden als het ware een sleutel van zijn leven werd. Van Donders zou men in elk geval moeten zeggen, dat zijn aanleg oneindig grooter geweest is dan de gelegenheid, die hem in zijne vroegste jaren tot ontwikkeling geboden werd.

Hij zelf placht het onderwijs te roemen, dat hij in 't latijn bij de vaders te Boxmeer genoten had. Hoeveel van het nut, dat hij daarbij heeft opgedaan, aan 't onderwijs, hoeveel aan den leerling toegekend moet worden, durf ik niet beslissen. Zoo veel is zeker dat eene gelukkige hanteering der taal er het gevolg van geweest is, en dat onder die eerste opleiding een lust tot studie bij hem ontwaakte, die nooit verdoofd is, maar hem ook nimmer aan den weldadigen invloed van 't maatschappelijk leven onttrokken heeft.

Niemand die zijn eigen ontwikkelingsgang bespied heeft zal het ontkennen, dat het vergaren van dien lust tot studie meer waard is dan al het weten, dat men op de middelbare scholen zich ten eigen maakt. En men moet aan de oude latijnsche school de gerechte hulde brengen, dat zij in 't aankweeken der weetgierigheid, in 't verwekken van geestdrift voor het streven naar waarheid, in het bezielen der bewondering van 't schoone, ook bij de meeste ontwikkelde algemeenere scholen van heden niet ten achter bleef. Goethe heeft dit op zijne wijze en voorspellend gezegd, toen hij in 't zesde boek van *Wahrheit*

und Dichtung schreef: ‘Het nadeel dat men berokkent, wanneer men jongelieden op school in velerlei dingen te ver wil brengen, is later nog meer gebleken, dewijl men aan taaloefening, aan ware en grondige voorbereiding tijd en oplettendheid onttrok om zoogenaamde wezenlijke dingen te beoefenen, die beter geschikt zijn te verstrooien dan te vormen, indien zij niet stelselmatig en volledig behandeld worden’[1)].

Die taal- en letterkunde, waarmede jongelingen aan de middelbare scholen gevoed en opgevoed worden, schijnen helaas menigeen als tijdverlies voor het beoefenen der eigenlijke wetenschap, dat wil zeggen der natuurkunde en hare toepassing in den ruimsten zin van 't woord. Maar zij die zoo oordeelen bedenken niet dat het in de eerste jeugd niet alleen om oefening van 't verstand, maar ook en vooral om de vorming van het hart en van den smaak, om het aankweeken van 't bewonderingsvermogen voor het schoone en goede, om het opwekken van geestdrift voor deugd en vaderlandsliefde, met één woord om de bezieling van het streven naar plicht en ideaal te doen is. Wordt daardoor schijnbaar 't een of ander uur voor rechtstreeks nuttige lessen verloren, er wordt de grond gelegd voor die warme en veelzijdige menschen- en wereldkennis, voor ongestoorde toewijding aan beschouwingen, die geen ander doel kennen dan den jongeling te verheffen tot een edelen denker, die zich later het nuttige bijna speelsgewijs toeëigent, maar er voor bewaard blijft een eenzijdig feitenjager of armzalige geluksridder te worden.

De toepassing op den man van wien ik hier mag spreken is overbodig. Donders kwam voorbereid ter hoogeschool, zonder in 't geen Goethe ‘*sogenannte Realitäten*’ noemde te zijn ingewijd.

Aan de hoogeschool te Utrecht, gedurende zijne studentenjaren, heeft Donders steeds den invloed van Moll geroemd, die

1) Goethe's woorden luiden in 't oorspronkelijke: ‘Der Schaden den man anrichtet, wenn man junge Leute auf Schulen in manchen Dingen zu weit führt, hat sich späterhin noch mehr ergeben, da man den Sprachübungen und der Begründung in dem was eigentliche Vorkenntnisse sind, Zeit und Aufmerksamkeit abbrach, um sie an sogenannte Realitäten zu wenden, welche mehr zerstreuen als bilden, weun sie nicht methodisch und vollständig überliefert werden.’

hoogleeraar in de natuurkunde was. Die invloed was tweeledig. De belangstelling voor zuivere natuurwetenschap werd den leerling ingeboezemd, en de zekere weg tot onbevooroordeeld onderzoek werd gebaand. Ik ken geen schooner woord daarvoor dan het echt nederduitsche: proefondervindelijk. Proefondervindelijk onderzoek werd ingeprent; aan de belangstellenden, aan de curiosi naturae de richting van 't geheele leven gewezen.

Donders heeft met zijn voorbeeld de waarheid van deze bewering bevestigd. Het uitgangspunt zijner studiën, de eerste openbaring van zijne wetenschappelijke roeping gold de geneeskunde. Hij had zich alles ten eigen gemaakt, wat men van een krijgsarts in die dagen mocht verlangen. Geen tak der geneeskunde was hem vreemd. Naar gelang van omstandigheden zou hij aan de heel- of geneeskunde dezelfde diensten bewezen hebben, waarmede hij de oogheelkunde wetenschappelijk ontwikkeld, werkdadig toegepast en menschlievend ter uitoefening voorbereid en verspreid heeft.

Maar het oog trok hem aan. Die kleine wereld, waaruit het hart van den mensch spreekt, die alle stelsels van zijn lichaamsbouw omvat, waarin men den bloedsomloop en ons gevoel onmiddellijk kan bespieden, waaraan wij onze beste kennis van 't heelal en onzen evenmensch te danken hebben, die volmaakter dan eenig ander werktuig natuurlijke onvolkomenheden trotseert en naar de verschillende eischen der buitenwereld zich kan schikken, het leerzaamste voorbeeld van de juiste verdeeling des levens tusschen arbeid en rust, - die kleine wereld trok hem aan.

In 't land van Huygens en Snellius viel het hem gemakkelijk te bevroeden, dat in die kleine wereld met al haar gevoelsleven de zuiverste wetten der natuurkunde hare veiligste toepassing vinden, en dat den arts, die proefondervindelijke zekerheid boven schrandere redeneering verkiest, geen beter veld openstaat, om zijn lust aan natuurkunde als leidster en leidstar der geneeskunde bot te vieren.

En wat is er het gevolg van geweest?

Donders heeft ons geleerd in 't menschdom, nog binnen de perken der gezondheid, verzienden[1], bijzienden en juistzienden

1) Als verzienden zijn hier geen presbytae gemeend, maar hypermetropen. De presbytae zien vaak niet ver, maar het naaste punt, dat zij duidelijk zien, ligt verder af dan voor gezonde oogen; zij moeten het boek ver van zich af houden om duidelijk te lezen. Voor de ware verzienden, de hypermetropen, zoo als Donders ze genoemd heeft, ligt het verste punt dat zij duidelijk zien, oneindig ver; voor de bijzienden, die Donders hypometropen noemt, ligt het te dicht bij 't oog.

te onderscheiden. Het is zijne verdienste, indien de verwarring opgeheven is tusschen onregelmatige breking en gebrekkige aanpassing van 't oog voor gezichtsvoorwerpen op verschillenden afstand. En wie beseft niet, zonder arts te zijn, dat van het juist begrip dezer toestanden de hulp afhangt, die de arts den lijder kan verleenen?

Maar ik ben mijn taak vooruitgeloopen. Ik zag het beeld van den volmaakt ontwikkelden man zoo levendig voor mij, dat diens sprekend gelaat mij aftrok van het leven dat voorafging eer hij zijn toppunt beklommen had.

Ik moet aan zijnen eersten arbeid, aan zijn akademisch proefschrift, eene korte beschouwing wijden.

Donders, hoewel hij te Utrecht gestudeerd had, promoveerde te Leiden, den 13 October 1840. Zijne *dissertatio inauguralis sistens observationes anatomico-pathologicas de centro nervosa* is natuurlijk een jeugdige arbeid. Men leest er zelfs eene ontleedkundige dwaling, die ik geneigd ben voor eene schrijffout te houden. En toch aarzel ik niet in dat proefstuk den toekomstigen meester te begroeten. Ik oordeel niet als iemand, die de trappen van het raadhuis afkomt, met de wijsheid, die men uit de latere ontwikkeling van Donders kan opdoen. Ik heb op den huidigen dag het akademisch proefschrift oplettend herlezen en er de beschrijving van een ziektegeval in gevonden, dat als een klassiek voorbeeld mag gelden van meningitis cerebro-spinalis, die later als volksziekte optredend zoo veel opzien heeft gebaard. Donders had dat ziektegeval als eerstbeginnend krijgsarts in 't gasthuis te Vlissingen waargenomen, waarbij hij in 't zelfde jaar 1840 als officier van gezondheid in dienst was getreden. De ziektegeschiedenis munt door nauwkeurigheid uit, is voor haar tijd volledig en wordt door de lijkschouwing en de navolgende beoordeeling nog overtroffen. De ontleedkundige opmerkingen zijn zoo juist, de natuurkundige beschouwingen zoo breed en diep, dat ieder geneeskundig tijdschrift nog heden met zulk een opstel zich zou kunnen smukken.

Virchow heeft eens gezegd, dat de arts moet leeren ontleedkundig te denken. En zeker moet hij dat. Maar toch is dit eerst half werk, indien hij niet ook levenskundig leert redeneeren, waarin het ontleedkundig denken opgesloten ligt. Donders is in zijn eerstelingswerk, met eene uitstekende kennis der litteratuur van zijn onderwerp voorzien, tot levenskundige redeneering doorgedrongen, en indien men eens zijne gezamenlijke werken uitgeeft, mag dit geval van meningitis cerebrospinalis niet voorbijgegaan worden.

Alleen van mikroskopisch onderzoek is nog geen sprake, en men begrijpt dit, wanneer men zich herinnert, dat Henle eerst kort te voren (in 1837) met zijne onderzoekingen over 't epithelium opgetreden was, Johannes Müller's werk over de gezwellen het jaartal 1838 draagt, Virchow nog student was en Lebert's physiologie pathologique eerst in 't jaar 1845, vijf jaren na de promotie van Donders, verscheen.

Opmerking verdient dat Donders in de beschouwing zijner ziektegevallen en lijkopeningen, waarbij de wervelkolom niet vergeten werd, menig vraagstuk geopperd en aanvaard heeft, dat hem later stof tot uitvoerigen wetenschappelijken arbeid moest geven, bijv. de bloedsomloop in de hersenen. Hij strooide zaadkorrels in zijn eigen brein, die er toe bestemd waren welig op te schieten. Zijne jeugdige voorschouwing was veelal gelukkig, omdat hij, altoos helder en klaar, geen hersenschimmen najaagt, geen steen der wijzen zoekt, geen goud wil maken. In het bijzonder mag ik niet verzwijgen, dat hij zijne feitelijke waarnemingen en de bespiegeling daarvan in levenskundige redeneering voorbeeldig uit elkander hield, en met groote beradenheid van oordeel eene evenzoo voorbeeldige nederigheid, tot in den titel toe, verbindt.

Men kon uit Donders' proefschrift zien, wat deze jongeling beloofde. En toch schijnt er, nadat zijn akademietijd roemrijk was afgeloopen, een schijnbare stilstand te zijn ingetreden. Hij bracht eenigen tijd te 's Gravenhage als officier van gezondheid door, gezien en gezocht, en hij schijnt in dien tijd meer in gezellig verkeer geschitterd, dan diep in de wetenschap geleefd te hebben.

Het was een tijd van zwangerschap, zoo als die meer bij uitstekende mannen voorkomt, gedeeltelijk een tijd van rust, waarna de grootste vruchtbaarheid ontwaakt. Hij snakte naar

‘de aanschouwing der levende wetenschap *in statu nascenti*’[1].

Donders bleef niet lang aan zich zelven overgelaten. Reeds in 1842 vinden wij hem te Utrecht weder, nauwelijks vierentwintig jaar oud, aan 's Rijks Kweekschool voor militaire geneeskundigen belast met het onderwijs van ontleed- en natuurkunde van den mensch.

Het vuur lag onder de asch. Eén ademtocht van Mulder, en het blaakte in heldere vlam.

In dien tijd - het voornaamste jaar was 1845 - bewerkte Mulder zijne beroemde physiologische scheikunde. Men kan niet zeggen, dat hij ze schreef, neen, hij bewerkte ze. Was ook menig hoofdstuk van dit planrijk, veelomvattend boek - minder prikkelend en geniaal, maar dieper en degelijker dan Liebig's soortgelijke werken - door Mulder's eigen onderzoek voorbereid, het lag in den aard der zaak en in Mulder's ontwikkelingsgang, dat hij onderwerpen moest ontmoeten, die voor hem en de wetenschap eene bijna onbekende wereld besloten.

Mulder is een der eersten - zoo al niet bepaald de eerste - geweest, die begreep, dat het der leer der stofwisseling niet om de kennis van de scheikundige samenstelling der organen, maar om die der weefsels en hunner vormbestanddeelen te doen is. De weefselleer was toen nog een jonge tak der studie. Schleiden's en Schwann's ontdekkingen dagteekenen van 1838. Zij begonnen het aanzien der organische vormenleer te herscheppen, en eerst in 1842 was het groote werk van Henle verschenen, dat de omwenteling der aanschouwingen en denkbeelden in een breed, maar betrekkelijk rustig stroombed geleidde.

Edoch, om de bestanddeelen der weefsels scheikundig te onderzoeken, moest men den moed hebben, scheikundige middelen aan te wenden. Schwann en Henle kenden er, om zoo te zeggen, geen ander dan azijnzuur en water, en ik zie nog de huivering op Henle's gelaat, toen ik hem in 1844 verhaalde, dat Mulder en Donders bezig waren, de weefsels een voor een met potasch en zwavelzuur aan te pakken. Maar den moedigen behoort de wereld. Mulder had, om zijn onderzoek te aanvaarden, Harting voor 't plantenrijk en Donders voor 't dierenrijk

1) *Donders*, Levensschets van Gustaaf Eduard Voorhelm Schneevoogt, overgedrukt uit het jaarboek 1871 der Koninklijke akademie van Wetenschappen, Amsterdam, 1872, bl. 4.

ingespannen, en ik betwijfel of ooit een bijna geheel nieuw onderzoek, en van grooten omvang, stelselmatiger, geleidelijker en gereedelijker is in 't werk gesteld. Met rassche schreden werd het doel bereikt, en wie eenmaal de geschiedenis der weefselleer met volledig inzicht zal schrijven, kan de taak niet ontwijken aan te toonen, hoe die algemeene denkbeelden, die Virchow en anderen tot eene juiste rangschikking der weefsels en hunner bestanddeelen hebben aangespoord, voor een groot gedeelte aan Donders' en Mulder's scheikundige onderzoekingen te danken zijn. Donders was weergâloos voorbereid voor zijne medewerking; hij kende van Henle's *allgemeine Anatomie* bijna iederen regel van buiten. Wij allen, die wij 't later als onontbeerlijk begrepen hebben, bij 't onderzoek der weefsels aan mes en naald het scheikundig vocht te paren, wij wandelen op 't voetspoor van Donders en Mulder, van Mulder en Harting.

En dit was Donders' eerste schrede.

Die eerste schrede leidde een tijd van groote vruchtbaarheid in. Donders voelde dat de plicht op hem rustte aan de vorderende wetenschap, om zoo te zeggen, dagelijks het woord te leenen, hij gevoelde behoefte aan een orgaan, waarin hij de vruchten van zijn onderzoek en zijne beschouwingen onafhankelijk en snel aan 't wetenschappelijk publiek kon aanbieden. Zoo ontstond het Nederlandsch Lancet, dat hij met Ellerman en Jansen, twee zijner ambtgenooten aan de Kweekschool, uitgaf. Ontelbaar zijn de opstellen van Donders' hand in dit tijdschrift, en zij waren niet minder vruchtbaar dan talrijk. Had Heije met de zijnen aan 't geneeskundig publiek in Nederland de behoefte van een wetenschappelijk tijdschrift doen voelen en kenbaar gemaakt, de vervulling der behoefte is van dit driemanschap uitgegaan, waarvan Donders de ziel was. Ik vergeet nooit den avond, waarop ik in 't jaar 1847 te Heidelberg bij Henle Virchow voor het eerst ontmoette. Hij kwam juist van eene reis naar Holland en had te Utrecht Donders, Ellerman en Jansen, de uitgevers van 't Nederlandsch Lancet, leeren kennen, en nog niet ‘von des Gedankens Blässe angekränkelt’ sprak hij met eene geestdrift van Donders, die hij aan de bewondering van Mulder paarde, die mijn hart won.

Naast het oorspronkelijk werk liepen vertalingen van voortreffelijke werken, die in 't hoogduitsch verschenen waren, van Stromeijer's heelkunde, van Ruete's oogheelkunde. En alsof

't niet genoeg ware, Donders sloot zich aan zijne vrienden van Deen en den schrijver dezer bladen aan, om in een hoogduitsch tijdschrift de levenskundige onderzoekingen in 't licht te geven, die door hen en anderen ondernomen werden[1]. Mulder's medewerking en belangstelling bleef ook hier niet in gebreke.

In menig opzicht heeft Donders grooten voorspoed genoten. Ik noem 't geen voorrecht, omdat het welverdiende voorspoed was. Maar hij valt niet altoos hun, die hem verdienen, ten deel. Vroeg erkend door Gerrit Jan Mulder, den grooten en rusteloos voor wetenschappelijken vooruitgang ijverigen scheikundige, en vooral door dezen aan Van der Capellen, den verlichten en bezielden Curator van Utrecht's hoogeschool, aanbevolen, heeft Donders geen tijdperk van gekrenkte eerzucht gekend. Met zijne eerste schrede op het pad der wetenschappelijke werkzaamheid was zijne loopbaan geteekend en verzekerd. En zijne verdiensten als leeraar, als onderzoeker, als mensch, waren zoo onmiskenbaar en onbestreden, dat hij wel naijver, maar geen ijverzucht verwekte, en wellicht nooit het een of het ander gevoelde.

Maar toch geloove men niet, dat Donders zijne schitterende, zijne wereldloopbaan alleen aan zijn talent en de vroegtijdige erkenning daarvan te danken heeft. Donders is al weder eene krachtige bevestiging van den regel, dat er geen meesters van den hemel vallen. Hij is een voorbeeld van noeste vlijt. En hij is 't bijna zijn geheele leven geweest. Altoos bedaard, nimmer gejaagd, wijdde hij al zijn tijd aan de wetenschap en hare toepassing. Zeer jong nog leeraar in de ontleedkunde en de leer des levens geworden aan 's Rijks kweekschool voor militaire geneeskundigen, was hij noch met diensturen overkropt, noch door een ongeduldig verlangen naar eene hoogere maatschappelijke stelling gedreven, maar hij was onvermoeid. Ik heb gedurende mijne Utrechter jaren tot zijne warmste vrienden behoord en ontelbare avonden bij hem gesleten. Indien ik eene klacht had, indien het eene klacht te noemen ware, zou ik zeggen, dat zijn kout te onafgebroken wetenschappelijk was. Hoe vaak hebben wij tot één uur na middernacht en later te zamen gezeten, en noch zijne rijk begaafde jeugdige vrouw,

1) Holländische Beiträge zu den anatomischen und physiologischen Wissenschaften, herausgegeben von Dr. J. van Deen, Dr. F.C. Donders und Dr. Jac. Moleschott. Düsseldorf und Utrecht, 1846-1848.

noch hij zelf wilde 't gesprek staken. Toen ik hem leerde kennen - het was aan Mulder's tafel in 't najaar van 1844 - vergezelde ik hem 's avonds naar huis, en wij hebben bijna den ganschen nacht door al de toenmalige hoofdstukken der physiologie aangeroerd en elkanders stelling tegenover de toen heerschende strijdvragen getoetst. Op den weg der wetenschap elkander ontmoetend, hebben wij in dien eersten nacht eene vriendschap gesloten, die nooit gefaald heeft en mij met een warm en zuiver hart over hem laat spreken: *all'usbergo di sentirsi puro*.

En hoe eenvoudig was die vlijt, hoe rustig werd er geredeneerd, geplozen, geput en wel eens een vraagstuk uitgeput! Hoe oorspronkelijk waren de middelen van onderzoek! Het is eene bekende, ietwat bijtende rangschikking van Dove, volgens welke er natuurkundigen zijn, die met luisterrijke kabinetten en puik van werktuigen weinig of niets te berde brengen, terwijl anderen met scherven en schroeven der natuur hare geheimen ontlokken. En Pflüger - om ook een levenskundige aan te halen - heeft later gezegd, dat het eene groote dwaling is, wanneer men meent, dat nauwkeurig onderzoek van glinsterende en ongehoord samengestelde toestellen afhangt[1)].

Welnu een rood lint was de geheele toestel, waarmeê Donders in 't jaar 1845, in een vertrek zonder meubels, zijne onderzoekingen over de draaiing van het oog in 't werk stelde. Hij hing dat lint loodrecht aan den wand en bespiedde de beweging der nabeelden, om daaruit af te leiden of het oog eenvoudig de bewegingen van het hoofd volgt of eene daarvan onafhankelijke raddraaiing uitvoert.

Terwijl wij met eene boterham en peperkoek ons bescheiden nachtmaal hielden, zat hij met zijn doorstoken kaartje tegenover de lamp en nam de schaduwen van op of in het oog aanwezige, veelal zich bewegende voorwerpjes waar en beoordeelde daarbij de zoogenaamde binnenoogsche verschijnselen, waarover hij in der tijd een opstel schreef, dat nog steeds het beste is wat over het onderwerp verschenen is. Een lint, een spiegeltje, een speelkaart, een mikroskoop, dat waren toen de schatten van zijn laboratorium, maar hoe wist hij er meê te woekeren!

1) ‘Man täuscht sich sehr, wenn man meint die exacte Forschung läge in der Wahl glänzender und complicirter Apparate.’ Pflüger, Untersuchungen über den Elektrotonus, S. 54.

Is het wonder dat de man, die met zoo onbeduidende hulpmiddelen de machtigste schreden deed om de bewegingen van het oog, waarvan bijv. scheelzien afhangt, te onderzoeken, die de gevoeligheid van 't netvlies met hulp der schaduwwerpende lichaampjes binnen het oog bespiedde, die het eenvoudigste middel aan de hand gaf om zonder spiegel - zelfs de spiegel was nog te veel! - de verschillende wijdte van onzen oogappel te beoordeelen, is het te verwonderen, dat de man die met het eenvoudigste zinklood in de diepte drong van het wonderlijk samengesteld werktuig, dat men onze kleine wereld noemt, zich verhief tot den rang van een der eerste oogartsen van onze eeuw, moge men daarbij aan den geneesheer of aan den natuurkundige denken? dat - om voor de minder deskundigen eene proef te staan - zijn werk over de gebreken der aanpassing en breking van het oog, dat ook in 't Fransch, Hoogduitsch, Russisch, in 't Italiaansch en Spaansch vertaald is, door Sydenham's genootschap te Londen in 't jaar 1864 werd in 't licht gegeven, eene eer die alleen aan de uitstekendste en nuttigste boeken te beurt valt? Was het te verwonderen, dat hij op de wieken der wetenschap de boezemvriend werd van Albrecht von Gräfe, dien hem von Jäger te Londen bij Guthrie letterlijk in de armen wierp? dien Albrecht von Gräfe, die zich als zijn leerling en wien Donders op zijn beurt als meester erkende, Donders meester in de leer en Gräfe meester in de uitoefening en kunstbewerking, en toch beiden nauwelijks, althans door zeer weinigen, geëvenaard, zij het in 't een, zij het in 't ander, beiden, zooals von Jäger zeide, bij elkaär behoorend.

Wat Gräfe voor hem was, heeft Donders in zijne redevoering te Heidelberg (9 Augustus 1886) te uitbundig gezegd, om aan een ander daarover het woord te laten. Hij zelf gaf het aan Gräfe, die hem onder anderen - Donders zegt niet op welken dag - de volgende regels schreef: ‘Ik moet je zien binnen kort, op de eene of andere wijze. Ofschoon ik eigenlijk niets bijzonders beleefd heb - behalve op nieuwejaarsdag’ (waarop hem een zoon geboren werd) - ‘heb ik toch bijna dagelijks het gevoel, alsof ik je iets te zeggen had. Dat is toch waarlijk het echte blijk van verknochtheid, dat wij de kleine bloemen, die elke dag op ons pad strooit, onwillekeurig - al zij het stom - voor elkander vergaren. Maar van tijd tot

tijd moet het uitgesproken worden. Laat ons daarvoor in 't korte leven zoo veel wij kunnen zorgen'[1)].

Maar wat beteekent al ons weten, wat beduidt alle wijsheid, indien zij niet werkdadig en weldadig wordt?

De vestiging van het Nederlandsch gasthuis voor behoeftige en minvermogende ooglijders te Utrecht, waarvan Donders de stichter mag heeten, is het antwoord op deze vraag.

Eene zeldzame inrichting, waarin men niet weet aan wie de eerste krans behoort, aan de wetenschap of aan de menschlievendheid. Donders, wien het aan een doeltreffend gebouw voor een gasthuis voor ooglijders ontbrak, kwam op het denkbeeld een beroep te doen op de liefdadigheid van 't Nederlandsche volk. Men kwam van alle zijden zijne wenschen te gemoet. Hij had zich nimmer over tegenkanting te beklagen. De besten des lands en de aanzienlijksten, onder de eersten de hoogleeraar Suerman en de Koning zelf, ondersteunden met klem en gunst. In weinig maanden was de oprichting van het Nederlandsch gasthuis voor ooglijders verzekerd. De instelling kon van aanvang af met de beste in Europa bestaande inrichtingen wedijveren. Liefdadig hulpbetoon aan behoeftige of minvermogende ooglijders staat op den voorgrond. Maar de instelling werd dienstbaar gemaakt aan het onderwijs in de oogheelkunde en is een oefenschool voor toekomstige oogartsen.

En onderwijs, indien het in de handen van een man als Donders geraakt, wil zeggen: wetenschap, wetenschappelijk onderzoek. De werktuigen, die de wetten van het licht aanschouwelijk maken, die de verrichting van het oog verklaren of ophelderen, die het inwendige oog zoowel in gezonden als ziekelijken toestand laten bespieden, zijn in 't gasthuis voor ooglijders aanwezig. Dáár bestaat een kabinet voor ontleedkunde,

1) 'Sehen muss ich Dich bald in der einen oder anderen Weise. Obgleich ich eigentlich nichts Besonderes durchlebt habe - abgesehen von dem Nenjahrstage' (der ihm einen Sohn brachte) - 'so kommt es mir doch fast jeden Tag vor, als hätte ich Dir etwas zu berichten. Das ist doeh wirklich der Maassstab für die Zugehörigkeit, dass wir die kleinen Blüten, welche jeder Tag auf unseren Pfad legt, unwillkürlich - wenn auch stumm - für den anderen sammeln. Zuweilen muss es aber laut werden! Dafür lass uns in dem kurzen Leben nach Kräften sorgen.' Donders: Albrecht von Gräfe und die Überreichung der Gräfemedaille an Hermann von Helmholtz, Rede in der Festsitzung der Ophthalmologischen Gesellschaft in der Aula der Heidelberger Universität am 9 August 1886, Rostock, S. 18.

menschelijke, vergelijkende en ziektekundige ontleedkunde van het oog en zijne hulpwerktuigen, eene verzameling van mikroskopische voorwerpen, van alles wat tot kunstbewerking van 't oog gevorderd wordt, eindelijk eene boekerij, waartoe alle beschaafde landen bijdragen.

Ooglijders zochten en zoeken in grooten getale, talrijker bijna van jaar tot jaar, uit alle gewesten Nederland's en ook uit het buitenland, hulp in dit gasthuis, dat eenmaal - wellicht reeds den 27 Mei van 't loopend jaar! - Donders' naam zal dragen. Immers het is Donders' gasthuis voor ooglijders. Hulp werd verleend door kundige artsen en leerlingen van Donders, onder wie Herman Snellen sinds lang eene meesterplaats beslaat. Zijn naam moge voor de velen betuigen, die zich bij deze gelegenheid niet hunner waardig laten opnoemen.

De toevloed van leerlingen was zoo groot, dot men van Nederland wellicht beter dan van eenig ander land mag zeggen, dat het bijna geen stad of stedeken kent, dat niet in 't bezit is van een kundigen oogarts.

Op 't einde van 't jaar 1858 werd het gasthuis geopend. Na vijfentwintig jaren de inrichting geleid te hebben, gaf Donders de leiding aan Snellen over. Wel mocht hij zeggen, dat hij zelf zijnen opvolger niet alleen wetenschappelijk en tot uitoefening bekwaam, maar ook als vriend tot onafhankelijkheid gevormd had, hetgeen evenzeer ten gunste van zijne edelmoedigheid als tot lof van zijnen leerling spreekt. Wel mocht hij denken, dat er van 't Nederlandsch gasthuis voor ooglijders zooveel hulp als wetenschap, zooveel kunst als menschlievendheid is uitgegaan. En wij roemen 't hem in 't aangezicht, dat dit gasthuis een monumentum aere perennius is, dat zoo lang zal bloeien als er ooglijders zijn, zoo lang zal groeien als Nederland mannen als Huygens en Donders weet te schatten.

Maar het is en blijft eene streelende voldoening het te mogen beleven, dat het zaad, met zoo veel zorg gestrooid, welig opschiet. Aan alle hoogescholen Nederland's zag Donders, toen hij van de leiding van het gasthuis afstand deed, zijne leerlingen als leeraren der oogheelkunde werkzaam, in Nederland waren verreweg de meeste oogartsen aan zijne school ontsproten, en zijne school, de Utrechtsche, wordt als eene der uitstekendste overal genoemd en geroemd. En toen in 't jaar 1886 te Heidelberg uit naam der kunstgenooten aan den ontdekker van

den oogspiegel de hoogste eer zou bewezen worden, die de mensch verleenen kan, was Donders er toe uitverkoren, aan Helmholtz den gouden eerepenning uit te reiken en de redevoering te houden, welke van dat eerbewijs getuigen moest. Een zeldzaam voorrecht: huldebetoon bewezen van een vriend aan eenen vriend, huldebetoon ontvangen door een groot man van zijns gelijken.

En hoe stond het nu met de levenskunde in 't algemeen, hoor ik een weifelaar vragen. Werd Donders wellicht, zooals Ugo Foscolo van sommigen zeide, een geleerde onder boekverkoopers, een boekverkooper onder geleerden?[1)] Wie durft het toepassen: een oogarts onder levenskundigen en een levenskundige onder de oogartsen?

Neen, dat werd hij niet. Het klinkt en is al te bescheiden, wanneer hij van zich zelven schreef, dat hij altijd de voeling met het breede veld der physiologie onderhield[2)]. Dewaarheid is dat hij nooit opgehouden heeft dat breede veld als meester te bewandelen. In jaren, waarin dit meer dan huidigen daags tot de uitzonderingen behoorde, was hij doorkneed in mikroskopisch onderzoek, in natuur- en scheikunde tevens. Hij telt nog onder die gelukkige vertegenwoordigers van het verleden, die een tijd lang ook in ontleedkunde onderwezen en daarin vaster voet gezet hebben dan de meesten, die zich met de leerlingsrol moesten vergenoegen. De vorm, de stof, de kracht, hij was met alle drie vertrouwd. Hij bespiedde niet alleen den bloedsomloop, maar ook den zenuwinvloed waardoor die geregeld wordt. Hij onderzocht niet alleen de wetten der stralenbreking, die de door Cramer verklaarde toepassing van het oog volmaakt, hij heeft ook de snelheid waarmeê wij zien en hooren, oordeelen, kiezen en willen, gemeten. Hij heeft het zuigen van den zuigeling en de spraak van den volwassenen ontleed. Vele dingen, die aan Donders toebehooren, gelden in de wetenschap als goede munt, zonder dat er zijn naam op gestempeld staat. Henle placht, wanneer hem iets diergelijks te beurt viel, te zeggen, dat hij zich verheugde, dewijl eene van zijne bevin-

1) ‘Dotto fra' libraj e librajo fra' dotti.’ Ugo Foscolo, epistolario, Firenze 1854, vol. II, p. 78.
2) Donders, Het vijfentwintigjarig bestaan van het Nederlandsch gasthuis voor ooglijders. Utrecht 1884, bl. 11.

dingen om zoo te zeggen geijkt was zonder meer het gezag van een getuige te behoeven. Er zijn weinig onderwerpen in de leer van 't leven, waaraan Donders niet vruchtbaar zijn vernuft besteed heeft, weinig leerstukken waarin zijn naam niet genoemd behoeft te worden. Een van de weinige uitzonderingen is wellicht de ontwikkelingsgeschiedenis in den bijzonderen zin, waarin de levensleer dit woord gebruikt. Kortom, Donders is een der veelzijdigste en gelukkigste beoefenaars der natuurkunde van den mensch, die de wetenschap bezit. Evenwel is hij het diepste doorgedrongen in de natuur- en heelkunde van het oog.

Toen zijne handleiding tot de natuurkunde van den gezonden mensch verscheen, werd dit leerboek weldra door den hoogleeraar Theile in 't hoogduitsch overgebracht, eene bijzondere voldoening voor hem, die vroeger wetenschappelijke werken uit Duitschland, dat aan handboeken zoo weelderig rijk is, naar Nederland had verplant. En dat handboek, dat zijn onderwerp zoo gelijkmatig, zoo oorspronkelijk en tevens trouw in 't erkennen van vreemde verdiensten behandelt, zoo bondig, helder en alzijdig, had een van de meest verspreide kunnen worden, indien Donders' talrijke plichten hem de voltooiing vergund hadden. Mocht het hem nog gegeven zijn een handboek van de leer der zintuigen te schrijven! Geeft hij toch, volgens zijn eigen getuigenis, naast het algemeene onderwijs in physiologie, met onverflauwden lust en rijke voldoening, jaarlijks een bijzonderen cursus in de physiologie der zintuigen, waarbij die van het oog op den voorgrond staat[1].

Had Donders geen ander werk gedaan dan dat wat op het oog betrekking heeft, of wel geen ander werk dan al datgene wat buiten het oog omgaat, hij zou de besten van zijn tijd bevredigd en voor alle tijden geleefd hebben. Zoo dacht bijv. onder zijne vrienden Schneevoogt, dien hij zelf in dit tijdschrift herdacht heeft, onder zijne bewonderaars Hyrtl.

En heeft hij dan geen grenzen? Wie heeft ze niet? en wie durft afrekenen met een levenden makker, van wien zooveel licht naar alle zijden uitstraalt, dat men moeite heeft een schaduw te ontdekken?

Maar zonder schaduw is er geen licht.

1) Donders, Het vijfentwintigjarig bestaan van het gasthuis voor ooglijders. Utrecht 1884, bl. 12.

Het zal niet aan dezulken ontbreken, wien het verwondert, dat een zoo helder hoofd, een zoo kloek en onafhankelijk man als Donders, nooit het woord genomen heeft, om zich over de algemeenste beginselen van 's menschen denken te uiten en zijn wijsgeerig standpunt nauwkeurig te bepalen.

Naar mijn inzicht heeft men geen recht het te verlangen.

Bekrompenheid of menschenvrees schuilt niet achter dit stilzwijgen. Toen wij elkander leerden kennen, was ik met wijsgeerige denkbeelden meer begaan dan hij, maar onze gezamenlijke studie, mikroskopisch onderzoek en ijverige redekaveling onttrokken mij voor een poos eenigermate aan algemeenere bedoeling. Ik heb hem veel te danken, oneindig veel in levendige opwekking tot aanhoudende studie van bepaalde en beperkte onderwerpen, en toch voor niets ben ik hem zoo dankbaar als daarvoor, dat hij het geweest is, die mij het wachtwoord tegen den waan van 's menschen vrijen, niet door oorzaken geregelden, door noodzakelijke ontwikkeling geboeiden wil gegeven heeft. Donders is in geen wijsgeerig gilde ingeschreven, hij heeft zijne algemeene beginselen niet luide voor iedereen verkondigd, maar hij is een vrijdenker in den ruimsten, in den besten zin des woords, en ik zou dit herhalen, al mocht hij nu aan vrijen wil gelooven.

Of Donders er nog toe zal komen zijnen veelzijdigen aanleg, zijne rijke ervaring, zijn helder inzicht, zijn onbestreden gezag, zijne wijze wilskracht op staatkundig gebied te doen gelden? of nimmer de verzoeking daartoe bij hem is opgekomen? Of is nog altijd in Nederland het leven van den geleerde, den arts, den hoogleeraar, als hij 't niet juist in 't recht is, zoo afgebakend, dat er naast advokaten en bankiers, naast grondeigenaars en ambtenaren, voor hen geen plaats in de Staten-Generaal meer overblijft, en in andere standen nauwelijks de plicht gevoeld wordt, aan volksvertegenwoordiging deel te nemen? Zeker is het, dat in Frankrijk, in Italië en zelfs in Oostenrijk een man als Donders tot de Eerste Kamer zou behooren. Wie zou haar meer tot sieraad kunnen strekken? wie over de onderwerpen, waarin hij deskundig is, onderwijs en geneeskundig staatstoezicht bijv., beter inlichting kunnen geven? wie bedaarder, omzichtiger, ervarener, met meer menschenkennis en vaderlandsliefde den strijd in de verhandelingen beteugelen? Of zou Donders voor 't staatkundig leven te zacht zijn, niet

geschikt tegenover onrecht, verkeerdheid en domheid in toorn te ontvlammen, en bij gelegenheid meer door verontwaardiging dan door kalmte een goede zaak te dienen?

Ik weet het niet. Doch ware het zoo, het ware de keerzijde van eene heerlijke munt.

Bedaardheid is eene hoofdeigenschap in 't wezen van Donders. Ik heb hem in den allervertrouwelijksten, dagelijkschen omgang nooit of nimmer driftig en slechts eenmaal knorrig gezien. Hij had als leeraar aan 's Rijks Kweekschool voor militaire geneeskundigen eenmaal uit vergissing in eene zaal, die niet voor hem bestemd was, les gegeven. Toen hij naar buiten trad, ontving hem zijn zonder willen of weten verongelijkte ambtgenoot met bittere en hevige verwijtingen. Donders verontschuldigde zich beleefd en oprecht met te zeggen dat het hem leed deed, maar dat hij zonder opzet er neven gedaan had. Maar de ander wilde van geen verontschuldiging hooren, hij bromde door, en nadat Donders drie keeren nutteloos om vergiffenis gevraagd had, werd hij knorrig en moest het 's avonds verhalen, om zijne ontstemming af te schudden.

Hij is zacht en bedaard, bedaard in 't onderzoek, bedaard in 't handhaven van billijke eischen, bedaard in 't maatschappelijk leven. Er zijn zooveel zedelijke en andere voordeelen aan deze bedaardheid verknocht, dat het de driftige wellicht meer dan hij betreuren moet, dat geen mensch over zijn schaduw kan springen.

Maar waarom, waarom vooral bij deze gelegenheid opzoeken, wat hem wellicht ontbreekt?

Uit zijne toegevendheid ontspruit eene zijner grootste eigenschappen, eene deugd die vooral den leeraar eenen onbegrensden invloed en veel dankbare liefde verzekert. Het is namelijk eene eigenaardigheid van Donders, waarin hij met Goethe kan vergeleken worden, dat hij niet alleen de gaven der uitstekenden erkent. Die gaaf, die zoo gewichtig, of beter gezegd onmisbaar is in den leeraar, veroorlooft hem overal vruchten te plukken, niet slechts op 't welig terrein der hoogbegaafden, maar ook op den voor velen vaak uitsluitend dorren bodem der middelmatigheid.

En is die gaaf schatbaar tegenover leerlingen, zij is het niet minder onder ambtgenooten. Overal, ook onder de juist niet nederig zoogenaamde hoogleeraren, is de middelmatigheid

troef. Natuurlijk is onder geleerden de middelmatigheid van een ander allooi dan onder kunstenaars, en onder deze weêr iets anders als onder ambachtslieden. Is het gebrek aan geniaal talent voor kunstenaars het noodlottigst en onder werklieden het gemakkelijkst te verdragen, het is voor geleerden lang niet onverschillig of zij meer naar dezen of naar genen gelijken. Hoe meer scheppende kracht de geleerde met edelen vorm weet te paren, des te meer wordt hij den kunstenaar verwant, om tot de sfeer van het genie op te klimmen. Hoe meer hij zich daarentegen bepaalt tot alledaagsch wroeten zonder besef, tot vergaren zonder overzicht, tot oogsten zonder gevolgtrekking, des te meer daalt hij ter neer tot den beperkten werkkring van een gewoon ambachtsman. Vandaar dat men de geleerden in ambachtslui en kunstenaars zou kunnen verdeelen.

Wee hem die de poorten der hoogeschool binnen treedt met de verwachting in de hoogleeraren louter geniën te ontmoeten, hij staat aan bittere teleurstelling bloot. Donders heeft zich voor deze teleurstelling weten te bewaren en heeft altoos zijne minder begaafde ambtgenooten met zooveel onderscheiding en hoogachting behandeld, dat niemand door zijne meerderheid gedrukt werd, niemand de blaam van verwaandheid op hem kon laden. Hij ziet in allen het goede en het verdienstelijke en zet dit op den voorgrond, wanneer een ander over middelmatigheid klaagt. Heeft hem de hoogte waarop hij staat voor scherpe pijlen bewaard, hij is voor giftige pijlen bewaard gebleven door 't gemak en de bescheidenheid, waarmeê hij van die hoogte afdaalt, als het ware zonder het zelf te merken.

Maar deze bladen hebben hunnen oorsprong aan een feesthulde te danken. En zonder vrouwen bestaat er geen feest. Welnu de vrouwen zullen van Donders nog wel iets anders willen weten, dan wat op zijn geniale begaving, zijne doorwrochte en vindingrijke kunde, zijn helder onderwijs, zijne vruchtbare en ondernemende menschenliefde betrekking heeft. Ik wenschte zij hadden hem allen als den beeldschoonen officier van gezondheid gekend, wiens groote donkere oogen helderder straalden dan zijne gouden epauletten, welgemaakt, fier van houding, bijna meer deftig dan los, tegelijk ingetogen en minzaam, spraakzaam en goed luisterend, vroolijk opgewekt, maar niet luidruchtig.

En toch de uniform knelde hem. Hij heeft het nooit uit-

drukkelijk gezegd, maar wie hem begreep moest het voelen, hij kon niet goed leven in die atmosfeer, waarin men zich moet gedragen alsof de hoogere in rang ook meer gold in weten, alsof de dikkere epauletten een grooter talent, een streep meer op den wapenrok, een dieper inzicht in 't heil der wereld beteekende.

Men kan het zich verbeelden, wat de vriendschappelijke hoogachting van Mulder voor Donders waard moest zijn, daar de groote scheikundige zijnen nog grooteren levenskundigen broeder volstrekt voor de hoogeschool in een burgerlijken werkkring wilde winnen, onder louter gelijken, onder welke hij - Mulder wist het wel, en het is eene van zijne grootste verdiensten - daartoe bestemd was, *maestro di color che sanno* te worden.

Ik noemde hem in dien tijd meer deftig dan los. Eene kleine gebeurtenis moge dit ophelderen. Hij was een avond in eene der aanzienlijkste familiën te Utrecht op eene bruiloftspartij genoodigd. De heer des huizes was nog veel deftiger dan Donders, maar geen man van studie. Het praten met hem was voor Donders geen opwekkende, althans geen makkelijke taak. Het toeval wilde dat Donders in de oogenblikken, waarin hij zich met dien edelman moest onderhouden, met een vriend samen trof, wien die onnoozele, weinig beteekenende en toch zoo gezellige kout beter van de hand ging. Toen Donders gelegenheid vond dien vriend alleen te nemen, zeide hij: gij zijt een rare kerel, gij weet met iedereen in zijn trant te keuvelen. Dat heb ik van mijne goede moeder was het antwoord, die mij altoos inprentte, dat men in gezelschap voor iedereen - geleerd en ongeleerd - een lief woord moet hebben. En Donders vond dit zeldzaam; hij had geleerd, dat men er nooit naar streven moest iets liefs, maar alleen de waarheid te zeggen.

Dit klinkt wat stroef, maar Donders heeft zich allengs zeer ver boven die stroefheid verheven. Van eenen nederigen trap heeft hij van lieverlede het hoogste toppunt van gemakkelijke, smaakvolle, minzaam aanmoedigende beweging bereikt. Op dat toppunt werd hij de bewonderde, dikwijls aangebeden, steeds geprezen voorzitter van wetenschappelijke verzamelingen, en dat bij alle naties. Hij verstaat de kunst den toon aan te geven, in 't midden van woelige en soms onstuimige redekaveling den draad der verhandeling niet te verliezen, den onbeduidenden onpartijdig te schijnen, terwijl hij den beduidenden op het

spoor houdt, en der vergadering de voldoening te gunnen, dat zij zelve een werk volbracht heeft.

Ik herhaal het: bij alle naties heeft hij die rol gespeeld. En dat noopt mij van de taal te spreken. Karel de vijfde moet gezegd hebben, dat een man die vier talen kent, vier mannen waard is. Men zou dit zoo kunnen uitleggen, dat hij die Spaansch spreekt met God, Italiaansch met de beminde, Fransch in gezelschap en Engelsch onderwijzend, telkens naar gelang van zijn onderwerp de plechtigste, liefelijkste, vloeiendste of helderste taal zou kunnen kiezen. Maar Donders spreekt en schrijft Hoogduitsch, Fransch en Engelsch zoo als hij Hollandsch spreekt, hetzelfde soort van onderwerpen behandelend, voor en met denzelfden trant van toehoorders.

En hoe schrijft hij het Hollandsch? De vraag verdient een antwoord. Want indien de taal gansch het volk is, zij is ook gansch de mensch, en wel in een ruimer zin dan die men gewoon is, aan Buffon's *le style c'est l'homme* te wijten.

Donders schrijft zijn Nederduitsch eenvoudig, vloeiend, helder en kleurig. Zijn stijl is ongedwongen, bevallig, nimmer gezocht of overladen, meer krachtig dan levendig, boeiend en overtuigend zonder wegsleepend of indrukwekkend te zijn. Het is de echte stijl van een leeraar. Die stijl is als 't ware een kleed, dat hem past, de Italiaan zou zeggen, alsof 't hem aangeschilderd ware. Die stijl is zijn stem als ware het de zang van een vogel, en toch niet eentonig, schoon altijd welluidend, noch buiig omdat het hem niet mogelijk zou zijn anders dan goed en kort en bondig te spreken, met die welsprekendheid die aan den aard van 't onderwerp beantwoordt. Want hij spreekt zooals hij schrijft, en hij schrijft zoo als hij in eene les zou spreken.

Wie zich zoo'n stijl in zijne moedertaal verworven heeft, erlangt hem ook in elke andere taal, mits hij zich de moeite geeft, haren woordenschat, den vorm en klank harer volzinnen in 't hoofd en hart, in oor en tongval op te nemen. Dat dit Donders in zoo hooge mate gelukt is, bij drie rijke, moeielijke en machtige talen, is evenwel des te meer te bewonderen, omdat hij niet jaren lang, maar op zijn hoogst weken achtereen in den vreemde geleefd heeft, zoodat de talen, die hij machtig geworden is, nooit tot alledaagsch gebruik, tot een gewonen huisschat voor hem geworden zijn.

Voor dit wonder ken ik geen beter verklaring dan te herhalen: de stijl is de man. Had hij dien stijl met zoo voortreffelijk en onderscheiden, zoo zeker, natuurlijk en toch beredeneerd in 't Hollandsch, hij zou hem in 't Fransch, in 't Duitsch of Engelsch nimmer hebben kunnen verwerven, al had hij jaren lang in de betrekkelijke landen vertoefd. Maar zeker heeft hem zijn oor voor 't bezit der moedertaal en voor alle andere machtig geholpen. Het is met die veeltaligheid bij een man, die 't geheim des stijls bezit, als met een groot muzikaal talent, dat ten volle begaafd is voor zang en klank, met een fijn gevoel voor maat en toonval: het bespeelt alle instrumenten en zingt betooverend met snaar of tongen zonder onderscheid.

Niet allen weten het in welken graad Donders een toonkenner en toonkunstenaar is. Hij heeft naast Brücke en Helmholtz den klank der zelfklinkers ontleed. Maar wie weet of hij 't gedaan zou hebben, indien hij in zijn jeugd niet zoo goed gitaar gespeeld had als op lateren leeftijd de viool. Altoos de eerste viool! zegt men onwillekeurig. Jawel, de eerste viool. De kunstenaars van 't vak wisten hoe hoog zijn oordeel over muziek te schatten was. Ik behoef hierbij slechts aan vriend Craajvanger of Karel van Heerdt te denken. Maar bovenal wist het zijne vrouw, die, meer kunstenares dan liefhebster, zijn oor en het bewonderend publiek zoo dikwijls verrukt heeft. Een weinig weet ook ik er van. Want als het mij vergund was, haar meesterachtig en gevoelvol gezang op de piano te begeleiden - Ernestine Donders las de moeielijkste cantates van Loewe, zooals andere dames een roman lezen - en Donders dikwijls de eenige toehoorder was, had ik voor hem een gevoel van ontzag, dat een gansch publiek niet dieper zou ingeboezemd hebben.

Het kan niet anders of haar gezelschap moest er veel toe bijdragen in Donders dien toonzin wakker te houden, dat gevoel voor melodie en harmonie te ontwikkelen, waaraan ook de stijl voor een gedeelte zijne vorming en volmaking verschuldigd is.

Zou nu bij zooveel kunstzin in een man, dien de natuur met schoonheid bedeeld had, aan wien zijne moeder het niet verborgen kan hebben, dat zij hem voor een knappen jongen hield, dat bewustzijn niet ontwaakt zijn, dat de mensch in den edelsten zin den plicht heeft uit zijn eigen persoon een kunstwerk te maken?

Neen, Donders is niet van dit heilig zelfbewustzijn ontbloot, waarin de middelmatigheid zoo licht niets anders ziet dan ijdele eigenliefde, en waarin toch werkelijk dat verheffend zelfvertrouwen wortelt, dat den man, volgens het verlangen van Vader Cats, doet ‘werken en uyten,’ en waaraan hij den heilzamen, veredelenden invloed verschuldigd is, dien hij op maatschappij en menschdom uitoefent. Donders is een minnaar van alles wat schoon en evenredig is, niet alleen in natuur en kunst, niet alleen in anderen, maar ook in zichzelven. Hij is door de harmonie zijner krachten en talenten, van temperament en karakter, van wil en invloed, van kunst en wetenschap eene schoone persoonlijkheid, een kunstwerk geworden. En het is en blijft waar: 's menschen schoonste kunstwerk is de mensch.

Hem is 't beschoren het goede en schoone te minnen, den schat van waarheid, dien de mensch door wereldmeting voor het menschdom vergaart, door eigen onderzoek te meerderen, de kwaal en kwelling, die zijne lotgenooten in de gebreken van hun edelst meetwerktuig is opgelegd, te verminderen. Hij heeft zich meester gemaakt van de lichtstralen, om ze in moeijelijke gevallen langs goeden weg in 't oog te leiden. Hem bloeit eene schaar van jongeren, die zijne medewerkers geworden zijn en volgens den onverbiddelijken loop der natuur de taak zullen genieten het zaad te plegen, dat hij zoo rijkelijk heeft uitgestrooid, de vruchten te plukken, waarvan hij ijverig en rusteloos, ook als rustend hoogleeraar, de rijping kweekend zal gadeslaan, die vruchten, waaraan men hem zal erkennen ook wanneer hij eenmaal - het zij verre af! - ze zelf niet meer kan oogsten.

Donders heeft voor den oogst gezorgd. Moge hij nog lang meêdoen, verkwikt en verkwikkend door de gedachte aan een rijk en overvloeiend leven, rijk aan smart en aan vreugde, aan hoop en kennis, aan vordering en invloed, aan groote teleurstelling en groote ervaring, rijk vooral aan die zelfbevrediging, die uit zelfbeperking vloeit en die den geleerdsten en vruchtbaarsten onderzoeker de wijsheid hooger leert schatten dan 't weten, het beeld nog hooger dan de werkelijkheid, en de liefde veel hooger dan de bewondering zijner lotgenooten.

JAC. MOLESCHOTT.

Herinneringen uit de Transvaal.
Fragment van een reisverhaal.

.....De Drakensbergen liggen achter ons; het is een vermoeiende tocht geweest. De Vaal-rivier zijn wij zooeven overgetrokken bij Retiefsdrift, zonder bezwaren. In den regentijd zouden wij met meer moeielijkheden te kampen hebben gehad, want dan is de rivier door het vele afkomende water breed en diep geworden. Zij is met de Limpopo de belangrijkste stroom van het land. Toch vormt zij slechts een zijtak en wel van de Oranje-rivier, die, zooals bekend is, zich aan de westkust in zee stort bij de nieuwe Duitsche kolonie Angra Pequena.

Wij kunnen bemerken, dat wij de bergen achter ons hebben; want de eentonigheid, die het landschap reeds gedurende onze laatste dagreizen in Natal kenmerkte, heeft nu haar toppunt bereikt. Zelfs de ‘kopjes’ en ‘richeltjes’, die tot nog toe een rustpunt gaven aan het oog en eenige afwisseling, zijn verdwenen, en rondom ons valt niets op te merken dan gras en nog eens gras, vlak als een spiegel.

De avond begint te vallen. De zon, zooeven nog hoog aan den hemel, spoedt zich met bijna zichtbare vaart naar de andere zijde van den aardbol en is in bijna geen tijd voor ons oog verdwenen. Het wordt koud; de wind begint op te zetten en blaast, door niets tegengehouden, over het ‘hooge feld.’ Nergens in den omtrek is een levend wezen te bespeuren, nergens een huis of eenig dak, waaronder wij den nacht zouden kunnen doorbrengen. Het is doodstil rondom ons. Niets hoort men dan het kraken van onzen reiswagen en het gieren van den

wind. Spoedig is het zoo donker, dat wij niets meer kunnen zien; en wij moeten wel besluiten uit te spannen en in onzen wagen onze legerstede te spreiden. Weldra hebben wij de ezels gekniebanden, opdat zij zich niet al te ver zouden kunnen verwijderen. Wij stutten den boom, van onzen wagen om dezen overeind te doen staan. Op den grond tusschen de wielen spreidt de zwarte koetsier een deken, aan de eene zijde van gom-elastiek vervaardigd, die hem tegen de vochtigheid en de koude van den bodem zal beschutten; daarop vlijt hij zich neder. Wij sluiten aan alle zijden de kap van den wagen, rollen ons in onze dekens, en, hoewel wat meer ruimte gewenscht ware geweest, verliezen wij spoedig het bewustzijn.

Het was een frissche morgen toen wij ontwaakten, een van die prachtige en heerlijke ochtendstonden, zooals de Transvaal er zoo vele geeft. Dan stemt de lucht, lekker warm, maar toch niet drukkend, ons opgeruimd en vroolijk; men gevoelt zich veerkrachtig, in staat en bereid om moeielijkheden te overwinnen en lachend in het aangezicht te zien. Wij zochten wat koedrek bijeen, bij gebrek aan iets dat op hout geleek of als brandstof kon dienen, en staken er den brand in. Dicht bij ons vlood eene smalle ‘spruit’, die ons water bezorgde; wij zetten het te kook. Spoedig was met behulp der meegenomen levensmiddelen een eenvoudig ontbijt gereed, waaraan alle eer werd bewezen. Toen begon de moeitevolle taak, de ezels op te vangen. Heel in de verte waren zij zichtbaar, maar lieten zich niet gemakkelijk vangen. Alle drie moesten wij het op een loopen zetten, elk in verschillende richting, en ware krijgslisten hadden wij aan te wenden voor zij eindelijk door ons waren ingesloten en aldus ons in handen vielen.

Eindelijk weggereden, bemerkten wij spoedig dat Piet, de koetsier, eene verkeerde richting was ingeslagen. Dat zagen wij door ons kompas, dat wij nu evenzeer behoefden als op zee. Ook het landschap deed ons hier, evenals indertijd tusschen Durban en Maritzburg, bijna meenen, dat wij zeevarend waren. Want veranderden wij in gedachte onzen wagen in een schip en het gras in water, dan was er niet een enkel verschil met den aanblik, dien de zee oplevert. Er was niets te bespeuren, dat slechts eenigzins op een pad geleek. Zelfs geene wagensporen of hoefindrukken gaven ons eenige aanwijzing. Overal, waar wij ook gingen, was het gras even vlak en

ongerept. Hadden wij niet beter geweten, wij zouden gemeend hebben ons nog steeds op dezelfde plaats te bevinden, waar wij den nacht hadden doorgebracht. Want in niets hoegenaamd, zelfs niet in een struikje of eenige verhevenheid van den bodem, verschilde het landschap van de streken, die wij nu al sedert vele uren waren doorgetrokken.

Weder begon de avond te vallen, en bijna dadelijk daarop was de duisternis reeds zoo volkomen, dat wij de ezels niet meer konden zien, die onzen wagen trokken. Toch moesten wij geene poging ongespaard laten om eene woning te bereiken. Want onze maïs en haver waren reeds sedert den vorigen dag verbruikt en Valk, onze rechter ‘wieler’ (de ezel die rechts naast den boom liep), begon reeds kenteekenen te geven, dat hij spoedig ‘gedaan’ zou raken. De grootste voorzichtigheid moest worden in acht genomen, wilden wij niet onverwachts terecht komen in een riviertje of wel onzen wagen verbrijzelen tegen eene ongeziene ‘klip.’ Ons lantaarntje werd aangestoken; een onzer wandelde daarmee vooruit en zoo ging het voorzichtig, voetje voor voetje, verder. Eindelijk flikkerde na een paar uren heel in de verte een klein lichtje, schitterend als een gloeiende speldeknop. Daarheen werd koers gezet.

Na eenigen tijd vernamen wij het getrappel van een paard en weldra stond dit voor ons. ‘Daaag’ zeide zijn berijder, een groote man, van wien wij niets zagen dan zijn omtrek en het vuur in zijne pijp. Wij beantwoordden zijn groet en vroegen, of wij ons niet op den weg bevonden naar Ermelo. ‘Nee,’ zeide hij, ‘da's die rechte pad nie; ons woon amper 'n dag mè die peerd fan Ermelo.’ ‘Ben jij een smous?’ vroeg hij mij, een van die Israëlieten in mij vermoedende, welke met hunne koopwaren langs de ver afgelegen boerenplaatsen trekken om daar hunne goederen tot hoogen prijs te verkoopen. Zulke marskramers worden door de Boeren steeds met dezen liefelijken naam betiteld, ook al zijn zij christenen. Het is geen scheldwoord, maar slechts eene beroepsaanduiding. Wij vertelden hem wie wij waren en verzochten hem, ons een nachtverblijf aan te wijzen. Ja, dat kon hij niet beloven; want hij was maar een ‘zeuntje’ ('s mans gestalte geleek op dien van een reus en een zware baard hing van zijn gelaat!). Wij moesten ons verzoek dus maar herhalen aan zijn vader, die verblijf hield waar het lichtje brandde.

Daar aangekomen vonden wij den huisheer in zijne deur staan, door welke het zwakke licht dat daarbinnen brandde, naar buiten straalde. ‘Naant (goeden avond) meneer’ zeiden wij; want daar wij den man niet kenden, zou het ongepast zijn geweest hem reeds den titel van ‘oom’ te geven of met ‘baas’ en ‘ou baas’ aan te spreken. ‘Daaag’ herhaalde hij, kort maar krachtig. ‘Mag ons uitspan?’ Geen antwoord. ‘Ons vraag, of ons mag uitspan.’ Weder stilzwijgen, Dan zette hij de handen in de zakken en vroeg, elk woord balanceerende, langzaam en met eenig wantrouwen: ‘waaaar kom jij van daan?’ Wij vertelden hem, dat wij uit Holland stamden en gaarne hier den nacht zouden doorbrengen. Doch ons Hollandsch scheen nog te veel van het zijne te verschillen. Hij zeide te vermoeden, dat wij onwaarheid spraken, mompelde iets van ‘verdomden uitlander’, en verzekerde ons, dat wij net spraken als een ‘rooibaaitje.’ De man scheen reeds de ondervinding te hebben opgedaan van vele zijner landgenooten, dat Engelschen zich voor Hollanders hadden uitgegeven en daardoor eene gastvrijheid genoten, die hun anders niet zou zijn aangeboden. Heel langzaam begaf hij zich naar zijn zoon: tijd heeft voor den Boer geene waarde. Met dezen werd overleg gepleegd en eindelijk klonk het kort: ‘span uit maar.’

Na onze ezels te hebben verzorgd traden wij zijne ‘sitkame’ binnen. De vloer bestond weder uit koedrek. Eene enkele kaars stond op tafel; anders geen licht. Eene welgedane juffrouw, 's mans echtgenoote, was bezig uit eene groote kom koffie te drinken. Deze drank staat bij de Boeren den geheelen dag over het vuur en wordt voortdurend en te allen tijde door hen genuttigd; hij is de groote hartstocht der Boersche vrouwenwereld. Tegen den muur, die licht blauw gekleurd was, stonden eenige stoelen, alle hoogst primitief van vorm en vervaardigd van ruw hout. Een bokkenvel was er met touwen, bij wijze van zetel, aan bevestigd. Nadat wij weder kort een groet hadden gewisseld met de ‘juffer’, werd ons op die zetels gewezen met de woorden ‘sit maar.’ Langzamerhand ontdooide het ijs. Wederzijds werd een gesprek aangevangen. En toen men bemerkt had, dat wij waarheid gesproken hadden en niets verkeerds in het schild voerden, was de vriendschap gesloten. De ‘juffer’ vroeg ons, of wij niets nieuws wisten te verhalen van de ‘commando,’ het terrein van den oorlog tegen

de kaffers, naar welken twee harer zonen hadden moeten optrekken. De ‘baas’ klaagde lang en bitter over de slechte tijden. Vijf ‘peerden’ waren hem al ontstolen door ‘skepsels’ (kaffers) op zijn land waar dag en nacht zijn vee rondliep, beschermd noch door een hond, noch door een kaffer of zelfs maar eene afscheiding. Verleden winter was hij evenals de meeste zijner buren met al zijn vee naar het ‘boschveld’ getrokken, bij Utrecht gelegen. Want daar was het warm en groeide goed gras, terwijl dit in deze buurt in den wintertijd geen behoorlijk voedsel aan het vee opleverde. Daar, op het boschveld, was hij ziek geworden en had er ‘ambeien gekree aan z'n hart en z'n hoof.’ Een Indiër, vroeger koeli in Natal, die zich hier in de buurt had gevestigd, was nu bezig dezen vriend van die merkwaardige ziekte te genezen. Nadat wij al zijne klachten geduldig en bescheiden hadden aangehoord, wilde hij ons als bewijs zijner genegenheid eene vergoeding aanbieden. Te dien einde bood hij ons, hij, zevenenzestigjarige, een stukje suiker aan, dat in Holland onder den naam van peerdrops bekend is. Eene groote hoeveelheid ervan had hij los in zijne vestzakken geborgen en troostte zich gedurig door deze versnapering. Hij verschilde daarin geenszins van zijne landgenooten, die allen even verzot zijn op hun ‘lekkergoed.’ Vreemd voor de helden van Amajoeba!

Eindelijk stond de juffrouw op, ten einde naar den avondmaaltijd te zien. Eerst nu konden wij bemerken, dat zij eigenares was van een paar heupen, zooals ik gedacht had er alleen bij Hollandsche boerinnen te kunnen aantreffen. Ook in hare kleeding verloochende zij hare afkomst niet. Alles was donker van kleur, want dat is zoo ‘zindelijk’ zeggen de Boerinnen, daarmede bedoelende, dat men het vuil er niet op ziet. Haar lang jak herinnerde aan de ouderen onder de vrouwen der lagere klassen in Holland; de groote kap, die haar hoofd omgaf, aan portretten uit den ‘goeden ouden tijd.’ Spoedig zette zij eene groote kom op tafel welke eerste gekookte melk bevatte, met maïsmeel vermengd, waarin kleine klompen schapenvleesch lagen te drijven. Ofschoon de omgeving een zekeren welstand ademde, werd dit gerecht op zoo onzindelijke wijze opgediend, dat wij trots een ganschen dag vastens het met moeite konden nuttigen..

Reeds had de Boer voor den aanvang van den maaltijd

hardop een gebed uitgesproken; nu werd eene kleine godsdienstoefening gehouden. Een grooten Nederlandschen statenbijbel, het eenige boek dat de man bezat, haalde hij voor den dag; en met eentonige, dreunige, maar luide stem begon hij ons daaruit voor te lezen. Allen hadden natuurlijk den onafscheidelijken, breedgeranden, vilten hoed afgezet. Hij sprak de woorden ongeveer uit, zooals zij geschreven waren, en bezigde aldus dezelfde taal, die wij in Holland gebruiken. Het ging hem eenigszins moeielijk en vreemd af om de ‘s’ niet te bezigen in plaats van de ‘z’ om ‘sch’ uit te spreken, verleden deelwoorden te verbuigen en de geslachten te onderscheiden. Toch zou hij evenmin als zijne makkers van de echte Nederlandsche taal willen afstand doen, waar het zijne godsdienstoefening geldt; want deze vereischt den ernst, het plechtige en de deftigheid, welke voor hem aan onze tegenwoordige taal is verbonden. Toen het bijbelverhaal was geeindigd, hief hij een psalm aan met ontzagwekkende, maar ver van fraaie, brullende stem.

Eindelijk dan zouden wij ons teruste begeven. Jantje, de kafferjongen, had naar een hoek van het slaapvertrek eene groote, vuile, oude matras gesleept, die voor mijn reisgenoot en mij was bestemd. In diezelfde kamer stonden nog een oud ledikant voor onze gastlieden en eene soort van rek, met een zeil overspannen, waarop het ‘zeuntje’ den nacht placht door te brengen. Jantje kwam nu met een klein bakje water aangedragen en zette dat mijn reisgenoot en mij voor, opdat wij er ons in zouden wasschen. Toen wij daarmede gereed waren, diende hetzelfde bakje met hetzelfde water tot reiniging van den Boer; daarna werd het door zijne echtgenoote en eindelijk door den zoon voor hetzelfde doel benut. Nu noodigde de huisheer ons uit onze voeten in dit sop te wasschen; en toen wij verklaarden van dit vriendelijke aanbod geen gebruik te zullen maken, gaf hij het voorbeeld, dat weldra door vrouw en zoon werd gevolgd, zonder dat evenwel voor deze reiniging der voeten het water werd ververscht. Later heb ik hetzelfde in verschillende Transvaalsche gezinnen zien geschieden. Vele deugden bezit de bevolking hier zeker, maar niet in hooge mate die der zindelijkheid.

Dat bleek mij opnieuw, toen ik den Boer zich te bed zag begeven, zonder dat hij zich van iets anders had ontdaan dan van zijne schoenen en zijn buisje. Ook zijne echtgenoote begaf zich te bed

in al den rijkdom van hare rokken. Niet beter wetende, ontdeed ik mij van al mijne bovenkleederen en maakte mij gereed om mij te steken in het gewone nachtgewaad der tropen, toen het ‘zeuntje’ mij beduidde, dat dit geen pas had in een Boerenhuis. Men verwachtte van mij, zeide hij, dat ik ten minste mijn pantalon zou aanhouden. Was zijn wensch geheel onverklaarbaar wegens het geslacht of den ouderdom mijner slaapgenooten, deze gewoonte is, hoe vreemd ook, toch niet geheel zonder grond. Alleen zeer rijke Boeren toch kunnen aan de verschillende leden van hun gezin ieder een afzonderlijk slaapvertrek aanwijzen. Bij de meesten echter brengen alle huisgenooten den nacht in hetzelfde vertrek door; en als men ‘aan den trek’ is, in een, hoogstens twee, boerenwagens, kan er natuurlijk evenmin van veel afscheiding sprake zijn.

Den volgenden morgen werden wij gewekt door het brullende gezang van den huisheer, die een psalm had aangeheven, terwijl hij nog te bed lag.

Wilden wij Ermelo nog voor den avond bereiken, dan was er geen tijd te verliezen. Voor den vorm vroegen wij op bescheiden wijze, of wij eenig geldelijk bewijs onzer erkentelijkheid zouden mogen achterlaten; maar zooals wij wel wisten, werd dit bepaald geweigerd. ‘Taante’ was zoo goed een kralen halskettinkje als afscheidsgeschenk te willen aanvaarden, en de ‘Ou baas’ nam genadiglijk eene zak peerdrops van ons aan en een vierkantje jenever. Toen reden wij weg.

Wij kwamen voorbij het huis van een der talrijke leden der familie Duplessis, die in de Transvaal wonen. Ook andere Fransche namen vindt men er vertegenwoordigd; enkele ervan worden over geheel Zuid-Afrika aangetroffen, zooals Maré, Celliers, Fourie, Marais en Joubert. Alle deze worden op de Fransche wijze uitgesproken; alleen de aanvangsletter van den laatsten naam klinkt hier steeds als onze Hollandsche J. Ook Hollandsche namen zijn er, die over het geheele Kaapland, van den Atlantischen tot aan den Indischen Oceaan, dragers hebben; b.v.: Potgieter, Mijnhardt, Bosch, Bierman, van Niekerk, Meintjes, van Rooijen, de Beer, van der Linden, van de Merwe, enz.

Laat in den middag kwam ons een rijtuigje, met twee paarden bespannen, achterop rijden. Het was een zoogenaamde ‘spijder’, een ijzeren rijtuigje op vier reusachtige wielen en op assen die bijzonder breed waren, ten einde het omslaan, wanneer

men in volle vaart over groote steenen reed, te voorkomen. Het rijtuigje was fraai en licht gebouwd en kon slechts twee personen bevatten. In Zuid-Afrika worden deze spijders veel gebruikt. Een der reizigers was een Franschman, de eenige dien ik in de Transvaal heb gezien; de ander, de bekende heer Jules Franck van Lijdenburg, een zoogenaamd 'agent'[1], sedert tal van jaren in de Transvaal gevestigd. Zij waren eveneens van Maritzburg gekomen en hadden veel groote dagreizen gemaakt maar voortdurend moeielijkheden gehad met hunne paarden, die deels 'gedaan' raakten, deels stierven. Dat is het bezwaar van het gebruik dezer dieren op reis in Zuid-Afrika. Ook nu weder werd een hunner paarden slechts, door het andere, meegesleept. Na eenigen tijd begon het te stappen en spoedig viel het neder. Het weigerde het voedsel te gebruiken, medegenomen van de laatst bezochte boerenplaats. Men spande het uit; en na een onzer ezels te hebben geleend trokken onze nieuwe kennissen verder. Het paard lieten zij liggen volgens de gewoonte der Boeren, ten einde het de kans niet te benemen, dat het door de rust herstelt. Doch toen wij eens naar het arme dier omzagen, bleek het ons, dat deze kans voor hem gering was; want reeds zweefden hem gieren boven het hoofd, die zoo groot waren als kinderen. Wij lieten stilhouden en bespeurden, hoe een dezer vogels zich reeds bij het paard had nedergelaten en aanstalten begon te maken om het, ofschoon het nog niet dood kon wezen, te verslinden. Toen maakten wij rechtsomkeert; en spoedig benam een kogel aan het paard de kans van herstel, maar tevens het gevaar van levend te worden opgegeten. Een dergelijk tafereel is geene zeldzaamheid in Zuid-Afrika. Integendeel. Voortdurend ziet men groote vluchten roofvogels, die azen op dood of stervend vee. En de tallooze geraamten van allerlei dieren, waarop men voortdurend stiut, bewijzen, dat zij vinden wat door hen gezocht wordt.

Vele deskundigen zijn tegenwoordig van meening, dat deze lijken de groote oorzaak zijn van de zoo gevreesde 'peerdensiekte,' die jaarlijks aan honderden paarden, ezels en ossen het leven kost. Men is zelfs nooit geheel zeker, dat niet binnen enkele dagen zijne trekdieren zullen sterven. En zoo vormt deze ongesteldheid eene omstandigheid te meer, die het reizen in deze

1) Eene soort van zaakwaarnemer.

streken bemoeielijkt, onzeker maakt, ja soms het verder trekken geheel verijdelt. Wel heeft men allerlei inentingen beproefd en met goed gevolg ten opzichte der longziekte. Ter afwering der ‘peerdensiekte’ weet men echter geen ander middel aan te wijzen dan om de dieren niet te voeden met het gras, dat uit besmette streken afkomstig is. Men meent namelijk veelal, dat door het bloed en de overblijfselen der lijken, die hier zoowel als in Natal het veld bezaaien en zelfs in groepen bij elkaar liggen, de grond wordt vergiftigd op zoodanige wijze, dat de kwade stoffen zich mededeelen aan het gras. Paarden, die de bedoelde ziekte hebben doorstaan, heeten ‘gezouten’; zij zijn er niet meer aan onderhevig en hebben dus eene groote waarde.

Voorbij Rauterbach gekomen, ontmoetten wij een tweeta ruiters, wier koperkleurig gelaat bewees, dat hun bloed gemengd was. Zij waren op prachtige paarden gezeten, versierd met een bont gekleurd, fluweel zadelkleed, dat voor een Boer, meest zeer stemmig in zijn smaak, veel te opzichtig zou geweest zijn. Ook door den rumoerigen, winderigen toon, waarop zij spraken, verrieden zij van een ander ras te zijn en tevens de aanspraak die zij maakten op rang en rijkdom; want eenvoudige lieden ontmoet men zelden onder de gekleurden, die het tot iets hebben gebracht. Toch werd hun beleefde groet door de mannen in den spijder nauwelijks beantwoord. Kleurlingen zijn bij de Boeren niet geacht en met reden. Ten minste, mij leerde de ervaring, dat de neger waarheid sprak die tot Livingstone zeide: ‘God maakte de witte menschen en de zwarten; maar de duivel schiep de kleurlingen.’ Doch niet alleen om de persoonlijke eigenschappen dezer menschen wordt door de Boeren laag op hen neergezien. De laatsten beschouwen elke verbintenis tusschen een blanken man met eene zwarte - het omgekeerde kan natuurlijk niet voorkomen - als iets onnatuurlijks, ja misdadigs, zelfs al zijn die betrekkingen slechts van den meest tijdelijken aard. Zoodanige komen in Zuid-Afrika slechts bij uitzondering voor, een huwelijk tusschen Boeren en negerinnen nimmer. - Onzedelijkheid, zelfs in hare engste grenzen, is op geslachtsgebied bij de Boeren eene ongekende zaak.

De kleurlingen van Zuid-Afrika hebben dan ook bijna uitsluitend Engelschen of andere Europeanen als oorsprong hunner dagen.

Aan de gesteldheid van den bodem kunnen wij bemerken dat wij de richting ingeslagen hebben der oostkust, waar de Lobombobergen, terras- en trapsgewijze, menschen, dieren en water van het ‘hooge feld’ afvoeren naar het lage, vlakke land aan zee. Het terrein wordt heuvelachtiger. Wil men vasthouden aan de vergelijking van het land met de zee, dan zou kunnen worden beweerd, dat hier het land gegolfd wordt door den wind, die begint op te zetten en verderop bij Lydenburg sterker zal worden, den bodem opzwiepende tot puntige heuvels; dat de wind daarachter overgaat in een heftigen storm die het terrein door elkaar schudt, totdat het vormen aangenomen heeft, zoo woest en zoo fantastisch als elders nauwelijks kunnen worden aanschouwd.

In deze streek van lange, maar lage heuvels ligt ook het dorpje Ermelo dat wij in den avond binnenreden.

Wij namen er onzen intrek bij een aangenaam landgenoot, die met ons in betrekking stond. Hij woonde in een huis, dat bijna geheel tot winkel was ingericht, zoodat slechts een paar kleine vertrekken hem tot woning overbleven. Een paar dekens, op den grond uitgespreid, verschaften er ons eene voldoende legerstede.

Het was markt den volgenden dag. Van heinde en ver kwamen Boeren met hunne vrouwen aanrijden, nu eens in ossenwagens, dan weder in een karretje zooals het onze. Vele hunner waren te paard, maar hadden dan steeds hunne vrouwen thuis gelaten, want die schijnen nimmer de rijkunst te beoefenen. Vlak bij den winkel stond een lang lokaal, waarin kerk werd gehouden. Een predikant uit eene naburige nederzetting had zich hierheen begeven en leidde de godsdienstoefening. Er werd avondmaal gehouden. De dienst verplaatste ons in gedachte naar menige kleine plattelandsgemeente in het vaderland. Dezelfde ouderwetsche, zalvende preektoon, in Zuid-Afrika nog algemeen, dezelfde lange duur van de toespraak, hetzelfde boekerige Nederlandsch, zooals onze taal klinkt, wanneer zij wordt uitgesproken door lieden, die gewoon zijn zich van haar alleen in den vorm van patois te bedienen; dezelfde forsche, vreesaanjagende opvatting der kerkleer, dezelfde vastheid ook van de overtuiging harer juistheid. Na afloop van den dienst vereenigden zich ook hier groepen van Boeren, en wat verder vele hunner vrouwen, om een praatje te maken. Evenmin als

op onze dorpen vermengden zich daarbij de beide seksen. Eenige dezer lieden bezaten hier te Ermelo een klein huisje, uit niet meer dan een paar vertrekken bestaande, dat uitsluitend diende om hen te huisvesten, wanneer zij voor godsdienstoefening of zaken zich hier moesten bevinden. Die kleine woningen, natuurlijk een bewijs van zekeren welstand, waren slechts gering in aantal; en daar zij met het kantoor van den landdrost, den winkel en de kerk, de eenige gebouwen van het dorpje uitmaakten, kon de nederzetting zelfs op dezen titel moeielijk aanspraak maken. Velen gebruikten deze gelegenheid om aan den landdrost hunne belasting te voldoen.

Deze bestaat, behalve in tamelijk hooge inkomende rechten, uitsluitend in een aanslag voor de woning en eene bijdrage voor de leening, die president Dr. Thomas François Burgers tijdens zijn bezoek in Nederland aldaar heeft gesloten met het oog op den spoorweg van de Delagoabaai naar Pretoria. Het was de bedoeling van dezen heer, dat de Zuid-Afrikaansche Republiek zelve deze lijn zou aanleggen, en inderdaad schafte hij zich te Luik groote hoeveelheden spoorwegmateriaal aan. Het is bekend, hoe hem echter de middelen ontbraken om het plan geheel ten uitvoer te leggen. Nu nog liggen honderden staven, rails en wielen, door assen verbonden, zoowel als houten leggers, alles het eigendom der Transvaal, op het strand te Lourenço Marques naast de Hollandsche factory. Geen wonder dus dat de Boeren ongaarne deze spoorwegbelasting opbrengen voor eene afgeloopen onderneming, die hun niets heeft gebaat en hen slechts in het bezit heeft gesteld van eenig materieel, dat nu van twijfelachtige waarde is geworden; immers het werd reeds in 1876 gekocht en verscheept.

De landdrost hier was een jong Nederlander. Niets ongewoons in de Zuid-Afrikaansche republieken. Een goed deel der openbare betrekkingen toch wordt er door landgenooten van ons vervuld, die dit voornamelijk daaraan danken, dat zij gemakkelijk met de taal der Boeren en daardoor met deze kunnen omgaan, terwijl den Boeren meestentijds de kennis en opvoeding ontbreekt om zich met de pen en administratieve werkzaamheden bezig te houden. Veilig kan worden beweerd dat de meeste Nederlanders, in de Transvaal gevestigd, op de eene of andere wijze regeeringsbetrekkingen waarnemen. Overal

stoot men op zulke landgenooten, zoodat feitelijk het bestuur der Zuid-Afrikaansche republieken voor een belangrijk deel in hunne handen is.

Tegenwoordig trachten de Afrikaners, die niet ten onrechteongaarne zich door vreemdelingen zien geregeerd, zich aan dezen invloed te onttrekken. Te dien einde ontbieden zij keer op keer lieden uit de Kaapkolonie, die te Stellenbosch of in de Kaapstad eene meer geletterde opvoeding hebben ontvangen. De president Burgers, zooeven genoemd, was zulk een man, evenals de hoofdrechter Kotzé, evenals de minister van onderwijs (de predikant du Toit)[1] en vele anderen. Tegenwoordig zenden ook welgestelde Boeren in Vrijstaat en Transvaal veelal hunne kinderen naar de zooeven genoemde Kaapsche plaatsen, opdat deze aldaar eene zorgvuldige opvoeding zouden genieten; inderdaad wordt die hun aldaar aangeboden. De Kaapstad is voor den Transvaler of Vrijstater ongeveer hetzelfde, wat de Franschen zien in Parijs. Zij is het middelpunt zijner beschaving. Gaarne verneemt hij de voorbeelden, van daaruit gegeven; en met welgevallen verhaalt iedere Boer, die er geweest is, van de wonderen, die hij er heeft aanschouwd. Evenals de Fransche dorpeling met eene zekere onderscheiding in zijn kring wordt behandeld, wanneer hij een tijdlang in de wereldstad heeft doorgebracht, evenzoo meent de Boer in beschaving boven zijne makkers te staan en een streepje boven hen voor te hebben, wanneer hij bij ondervinding van de Kaapstad kan spreken.

Toch wordt de eene Boer zelden met meer onderscheiding behandeld dan de andere. Voor zoover het mogelijk is, passen zij op elkander het stelsel van gelijkheid in zijne grootste uitgebreidheid toe. Standen bestaan er niet onder de Boeren. Zelfs de armste hunner zal door den president en de hoogwaardigheidbekleeders niet anders worden aangesproken of behandeld dan een lid van den ‘HoogEdelen Volksraad.’ In hunne regeeringslieden zien de Boeren niet hunne meerderen maar hunne lasthebbers, die in macht en geld worden schadeloos gesteld voor het werk, door hen verricht. Boven zich achten zij geene aardsche wezens. Zichzelf bewust dat zij hun grond, hun levensonderhoud en hunne vrijheid uitsluitend hebben te danken

1) Sedert korten tijd afgetreden.

aan de Voorzienigheid en zichzelf, zijn zij diep doordrongen van het rechtmatig besef hunner eigenwaarde en dulden niet, dat dit op eenige wijze wordt aangerand. Zoo kan de niet-Engelsche reiziger op de grootste gastvrijheid en meeste hulpvaarvaardigheid rekenen bij hem geheel vreemde Boeren, wanneer hij bescheiden en vriendelijk tot hen komt. Doch o wee! als hij een aanmatigenden toon aanslaat. Dan houdt de Boer zijn mond en huis zorgvuldig gesloten: ‘Ons mot van die parmantige skepsels niks nie hè nie.’ Behoeft nog gevraagd te worden, of in de aderen dezer lieden ons eigen bloed stroomt?

Van welk oogpunt men hen ook beschouwt, steeds ontmoet men eigenschappen of gewoonten bij hen, die zij gemeen hebben met ons volk of die aan ons verleden herinneren. Van wie anders toch dan van ons zouden zij, echte landrotten, die nooit de zee hebben gezien, en zelfs bijna nimmer een bootje, de tallooze uitdrukkingen hebben in hunne taal, die ontleend zijn aan het zeemansleven? Want van deze vloeit het bij hen over. Niet van keuken spreken zij, maar van kombuis; steenen noemen zij klippen, hunne legerstede kooi; en zoo vallen er nog tallooze voorbeelden aan te wijzen. Dezelfde behoudzucht, ons eigen, kenmerkt ook den Boer; alleen heeft de afscheiding, die sedert jaren en jaren tusschen hem en de andere blanke wereld heeft bestaan, die neiging nog vergroot. Bedachtzaamheid en kalmte vinden wij bij hem evenals bij ons. Niettegenstaande het klimaat tot vroolijkheid stemt, en zooals ik elders[1)] reeds opmerkte, veelal tot overdrijving aanleiding geeft, ziet men slechts zelden een opgewonden Boer. Onder alle omstandigheden vindt men hem ernstig, kalm, recht als eene kaars, en in het voile besef zijner waardigheid. Evenals wij is ook hij groot in het groote en klein in het kleine. Zonder aarzelen verlaat hij huis en hof, wanneer hij daar niet meer in vrijheid kan leven en gaat dapper onbekende streken tegemoet. Maar over zaken van haast geen belang begeeft hij zich in eindelooze twisten en onderhandelingen; en nooit wordt hij eene koopwaar machtig, van hoe geringe waarde ook, zonder dat hij op alle mogelijke wijzen getracht heeft op den prijs af te dingen.

1) ‘Natal,’ zie Algemeen Handelsblad, Februari en Maart 1888.

Ook nu krijgen wij van een en ander voorbeelden onder de oogen. De landdrost is druk bezig met het beslissen van kleine geldelijke geschillen. Tot het afdoen van groote zaken heeft hij niet de bevoegdheid; die behooren te worden voorgelegd aan den rondgaanden rechter of aan het Hooge Gerechtshof te Pretoria waarvan deze deel uitmaakt. Over strafzaken beslist alleen het laatstgenoemde lichaam. Hoe onbelangrijk de zaken, heden aan de orde, ons ook schijnen, toch blijken de in het ongelijk gestelden het er niet bij te willen laten zitten; want een voor een verklaren zij, bij den rondgaanden rechter of het Hooge Gerechtshof in hooger beroep te zullen komen. Inderdaad is het geene benijdenswaardige taak, die van den landdrost. Al het kwaad, dat hun overkomt, wijten de Boeren veelal, evenals wij, aan hunne overheidspersonen; en evenals bij ons behoort een tevreden boer tot de uitzonderingen.

Wanneer het kantoor van den landdrost is verlaten, dan begeeft zich het geheele gezelschap naar den winkel. Alles wordt overhoop gehaald, voordat men er over denkt eenigen koop af te sluiten. Zadels en corsetten, ploegen en geweren, maïs, bijbels, schoenen, jenever en wat niet al moeten te voorschijn worden gebracht. Intusschen steekt telkenmale elke Boer zijne groote hand in het blikje bruidsuikers, dat als aanmoediging tot koopen op de toonbank staat en dat de plaats vervult van het potje snuif in onze ouderwetsche winkels. Evenals de Hollanders kiezen ook allen hier hunne kleederen liefst zoo donker mogelijk van kleur.

Er wordt druk gepraat. Een Boer, Janssen genaamd, vertelt ons de bijzonderheden der veldslagen in den laatsten Transvaalschen oorlog tegen de Engelschen, welke hij alle heeft bijgewoond. Dan, hoe karig zij het hadden gehad op dien veldtocht; want hun eenige voedsel bestond uit lange reepen biltong (gedroogd vleesch), die van hunne zadelknoppen als karwatsen afhingen. Verder, welk een gebrek zij in den aanvang hadden aan oorlogsbehoeften, in die mate, dat zeer vele der strijdenden geen geweer bezaten en andere slechts een paar patronen. Hoe na den slag bij Bronkers Spruit en later bij den Langen Nek de Engelschen zooveel oorlogsgereedschappen achterlieten, dat daarmede de Boeren genoegzaam werden voorzien; en verder vele andere bijzonderheden, die

te bekend zijn, dan dat ik ze hier zou mogen opsommen. Een andere Boer deelt ons mede een landgenoot van ons te zijn. ‘En’, voegt bij er bij met luider stem en zekeren trots, ‘ik heb in Holland nog een broer die aldaar notaris is; Zijne Majesteit de Koning heeft hem daartoe benoemd na de Staten-Generaal te hebben bijeengeroepen om met hen over deze aanstelling te overleggen.’

Heeft eindelijk een ieder zich het noodige verschaft, dan haalt men eenige gouden ponden sterling voor den dag, of wel men betaalt met de wol of de huiden, die men te dien einde op zijn wagen heeft medegenomen. Die beide produkten vormen het voorname betaalmiddel van den Boer en zijn tevens de eenige artikelen behalve goud die de Transvaal in belangrijke hoeveelheden uitvoert.

Alleen tabak valt buitendien in dit opzicht nog te vermelden. Het is eene buitengewoon zware soort, die door de ware liefhebbers zeer gewaardeerd wordt en overal in Zuid-Afrika gerookt. Voornamelijk wordt zij achter de Machalliesbergen, ten noorden van Pretoria, aangekweekt, door Boeren en op zeer kleine schaal. Tot aanplantingen van eenig belang is het nog niet gekomen, en zonder twijfel zullen de Boeren wel zoo verstandig zijn zich daarvan te onthouden, zoolang er niet is voorzien in het gebrek aan werklieden. De Boer is slechts zelden genegen zelf handenarbeid te verrichten. En de negers werken hier al evenmin als ergens anders. Zelf doen deze bijna nooit iets; en het weinige, dat zij behoeven voor hun eigen onderhoud of tot betaling der belasting, die zij voor hunne woning aan de regeering hebben te voldoen, verschaffen zij zich door den arbeid hunner vrouwen. Kleeden in Oost-Afrika de meeste negers zich ten minste nog met een lapje katoen, hier schijnt zelfs dit nog overbodige weelde en een stuk dierenhuid voldoende te zijn, zoodat zij zich geene moeite geven, om tot het bezit dier weelde te geraken en diensvolgens de arbeid, door negers verricht, hier nog bij dien der oostkust-bevolking ten achter staat. Ook hier leeft de neger evenals in Natal veel liever in armoede en gebrek en onder zijne eigen hoofden in zijne eigen dorpen of kraals, dan door eenigen weinigen arbeid bij blanken als ‘bijwoner’ tot zekeren graad van ‘welstand en geschiktheid’ te geraken. Dientengevolge kan er niet alleen geen sprake zijn van eenigen aanplant op groote

schaal, zoolang niet vreemde werkkrachten zijn aangevoerd - een maatregel die tot nog toe niet is genomen; - maar zoowel in de Transvaal als den Vrijstaat doet zich het oogenschijnlijk vreemde geval voor, dat de Boeren, ofschoon omringd door negers, voortdurend te klagen hebben over gebrek aan werkvolk. Aan dit gemis wijten zij het, dat aan de ontginning van hun bij uitstek vruchtbaren grond nog nauwelijks door hen de hand is geslagen.

Inderdaad hadden wij tot nog toe niet meer dan eenige meters bebouwd land in de Transvaal opgemerkt; en evenmin zou ons in de geheele streek ten zuiden van Pretoria daartoe de gelegenheid worden aangeboden. Alleen bij de boerenplaatsen en in de dorpen vindt men daar kleine tuinen, waar de vruchten, groenten en andere gewassen welig tieren, die de bewoners voor hun eigen gebruik behoeven. Het geheele overige gedeelte van den grond is er aan de kudden overgelaten. In het noorden, waar men de tropen nadert en dientengevolge de plantengroei weelderiger is, houdt men zich meer met den landbouw bezig, ook omdat het gras daar het vee minder doet gedijen en de ‘peerdesiekte’ er heviger heerscht dan elders. Maar de aanplant is er nog zoo onbelangrijk, dat, niettegenstaande den hoogen prijs van het vervoer, nog steeds meel van Natal in de Transvaal moet worden ingevoerd, meestal van Australië afkomstig. Behalve voor graan, dat er voortreffelijk gedijt, is het noordelijk deel der Transvaal bij uitnemendheid geschikt voor suiker, koffie en katoen; van geen dezer produkten echter wordt er iets van eenige beteekenis verbouwd.

Terwijl de koopers bezig waren hunne schulden in den winkel af te doen, laadden hunne weinige zwarte bedienden de gekochte goederen op de voertuigen. Het was aardig onze taal door deze negers te hooren spreken, zelfs onder elkander. Dat doen zij allen, wanneer zij eenigen tijd met blanken hebben omgegaan. Ook de Hottentotten, die, voor dat zij in 1829 in de Kaapkolonie met de blanken in rechten gelijkgesteld werden, in grooten getale als arbeiders bij de Boeren dienst deden, hebben nu bijna allen het Hollandsch als hunne moedertaal aangenomen. Het maakt een allervreemdsten indruk een paar bijna geheel naakte negers in onze taal te hooren twisten; maar die verspreiding van het Hollandsch onder de negers is

een bewijs van den grooten invloed der Boeren op de gekleurde bevolking. Ik geloof niet, dat er vele koloniën zijn aan te wijzen, waar eveneens de geheel onbeschaafde inboorlingen voor een goed deel hunne taal hebben vaarwel gezegd om die hunner overheerschers aan te nemen.

Toen eindelijk alle bezoekers waren weggereden, was er nauwelijks een levend wezen meer in Ermelo te bespeuren. Waarlijk, zij zijn niet benijdenswaardig, de lieden, die hier hun leven moeten doorbrengen; te minder wanneer zij, zooals de beide hier wonende Nederlanders, gewend geweest zijn aan gezelligen omgang. En ik vrees, dat, wanneer zij lezen, hoezeer deze landen worden aanbevolen en bewonderd, zij mompelen: ‘gezond zeker, vruchtbaar en rijk eveneens, maar.... vervelend ook!’

Ook wij vervolgden onzen weg en sloegen de richting in van Lijdenburg. Den geheelen dag kwamen wij niemand tegen dan eenige negers. Zij hadden, zooals men veel ziet, een oorlel doorboord en daarin eene snuifdoos gestoken. In de haren droegen zij, in plaats van de kralen die wij in Natal als hoofdsieraad zagen aangewend, eenige vederen, eene gewoonte die ik in Oost-Afrika nooit heb zien volgen. Vele Hottentotten versieren zich oor en haardos op gelijke wijze. Ook hier zijn de negers goedhartige, vroolijke lieden; maar in ontwikkeling staan zij, indien dit mogelijk is, nog bij hunne broeders van de oostkust achter. Groot of zwaar van ledematen zijn zij niet; maar toch bezitten zij eene taaiheid en lichamelijke doorzettingskracht, die hen doet volbrengen, wat de sterkste blanke zou moeten opgeven. Deze eigenschappen kenmerken, voor zoover ik tot oordeelen bevoegd ben, den neger in het algemeen en zijn, volgens mijne ondervinding, zijne beste hoedanigheid. Op de Zambesi ben ik eens door twaalf negers gedurende tweeëntwintig uren achter elkander geroeid geworden, en dat alleen naar aanleiding eener belofte dat ik een ‘matabisjoe’ (oorlam) zou geven, indien ik voor een zeker tijdstip op eene bepaalde plaats zou zijn aangekomen.

Voortdurend krijgen wij in de Transvaal negers van andere stammen te zien. Vóór de komst der Boeren in 1843 was dit land toch gedurig aan invallen van vreemde stammen ten prooi, die er de oorspronkelijke bewoners vermoordden of verjoegen om op hunne beurt hetzelfde lot door weder andere vijanden te ondergaan. Op

deze wijze is nu de Transvaal eene staalkaart van verschillende negertypen geworden.

In hunne gewoonten verschillen zij intusschen weinig en ook met deze vormen zij den overgang tusschen de zuidelijker bevolking en de oostkustnegers. Ook bij hen is het gebruik der ‘lobola’ in zwang, reeds met betrekking tot Natal besproken. In het zuiden der Transvaal, het veeteelende gedeelte van het land, wordt te dezen aanzien aan den vader der bruid voor haar bezit vee door haar toekomstigen eigenaar afgestaan. In het noorden daarentegen, waar men zich meer toelegt op den landbouw, krijgt de schoonvader als geschenk eenige tientallen ijzeren schoppen, die hem ten deele zullen dienen om er het land mee te doen bewerken, ten deele als ruilmiddel. Op deze wijze verschaft de neger ook in de Transvaal zich eene onbegrensde hoeveelheid vrouwen. Steeds koopt hij zooveel vrouwen als hij maar kan betalen, ook al is hij oud en afgeleefd; want met het aantal zijner echtgenooten stijgt zijn aanzien.

Somtijds, vooral daar, waar hij geregeld met blanken in aanraking komt, zooals in Natal en in de provincie Mozambique, is dit bezit niet alleen een maatstaf van zijn rijkdom. Het is tevens veelal een rentegevend kapitaal, omdat hij het somtijds vooral in Mozambique, uitzet aan elk, die maar behoorlijken intrest er voor wil betalen. Is dit vrijzinnige beginsel ook niet algemeen door de negers aangenomen die nog in hun oorspronkelijken staat verkeeren, in elk geval brengt ook bij hen, evenals bij ons, kapitaal de vorming van nieuw kapitaal met zich; want de dochters, die de neger bij deze vrouwen heeft, behooren hem toe en verkoopt hij weder aan hem, die er het meest ‘lobola’ voor wil geven.

Toch bezit, hoe gunstig de gelegenheid ook schijne tot het vergrooten zijner nakomelingschap, de neger in de Transvaal meestal slechts weinig kroost. Zeker kan men dit toeschrijven aan het ontbreken van medische hulp, maar toch slechts voor een deel. Want aanstekelijke ziekten, onder de Europeanen zoo inheemsch, komen onder de negers zeer zelden voor, behalve wanneer die kwalen er door de blanken zijn gebracht; in dit geval woeden zij met dubbele kracht.

Ook met betrekking tot het erfrecht komen de Transvaalnegers overeen met die van het noordelijker en oostelijker ge-

legen land, achter Sofalla. Bij allen erft de broeder al de vrouwen van den overledene. In de Transvaal gaan ook alle diens verdere bezittingen op den broeder over; ter oostkust echter aan de zonen. De dochters zijn overal, zooals in de meeste oostersche landen, geheel van het erfrecht uitgesloten en vormen eene soort van koopwaar, geheel aan de mannen ondergeschikt.

Sedert eenigen tijd geven Zwitsers, Kapenaars, Engelschen en Duitschers zich moeite, den christelijken godsdienst ingang te doen vinden; maar zij hebben daaraan nog niet lang genoeg gewerkt om reeds resultaten van eenige beteekenis te kunnen aanwijzen. De Boeren belemmeren deze pogingen niet, maar zijn er weinig mede ingenomen en geven zich niet met de zendingstaak af, omdat deze indruischt tegen hunne opvatting van het kaffer-vraagstuk. Van godsdienst is onder die Tranvaalsche negers welke nog niet met zendelingen in aanraking kwamen, al evenmin iets te bespeuren als onder de zwarte bevolking der oostkust. Bijgeloof is natuurlijk aan allen onafscheidelijk verbonden, maar aangebeden wordt er niets. Steeds geleerd hebbende, dat alle volken een voorwerp kenden van aanbidding als hooger wezen, heb ik mij beijverd ook bij de negers iets dergelijks te ontdekken of berichten van vertrouwbare reizigers hieromtrent in te winnen. Zoover mijne ondervinding gaat, is de zooeven genoemde algemeen aangenomen waarheid ten minste op deze streken niet van toepassing.

Behalve de lichamelijke doorzettingskracht, hierboven besproken, bezit de Transvaalsche neger nog eene deugd, die hij alweder met zijn oostkustbroeder gemeen heeft, die der gastvrijheid. Zelfs een blanke is zeker van een goed onthaal in elke negerwoning. Treft men de negers in de Transvaal aan als zij alleen zijn, dan vindt men in hen bijna zonder uitzondering lieden, die ook in ander opzicht goedhartig zijn en waarvan men niets heeft te vreezen. Gaarne reiken zij dan de behulpzame hand. Ontmoet men hen daarentegen in grooten getale te zamen, dan is het alsof zij geheel veranderd zijn van karakter. Zij doen zich dan meest onhandelbaar voor en ‘parmantig’, zooals de Boeren zeggen. Hunne vroolijkheid verliezen zij slechts bij uitzondering en dan nog voor zeer korten tijd.

Van ambachten onder hen is geene sprake. Wel tracht men in de zendelingsstations, die op verschillende plaatsen zijn

opgericht, den neger een handwerk te leeren; maar deze pogingen hebben slechts zelden een goed gevolg. Alleen verstaan de negers het smeden van assegaaispitsen uit het ijzer, dat in het noordelijk deel der republiek bijna allerwege en, dicht bij Zoutpansberg in onuitputtelijke hoeveelheid, wordt gevonden. Ook bezitten de mannen eene groote, eigenaardige bedrevenheid in het vervaardigen der zoogenaamde ‘karossen’; dat zijn groote vellen, die bestaan uit talrijke, gelooide, zachte, te zamen genaaide huiden. Zulk eene ‘karos’ is vaak een waar kunststuk, van wege de uitmuntende bereiding, die de huiden hebben ondergaan, en de fraaie teekening, die de neger eraan heeft weten te geven door de rangschikking der velletjes. Het is niets ongewoons, voor een dergelijk voorwerp tien of meer ponden sterling te betalen. De vrouwen geven zich met dezen zittenden arbeid niet af, maar moeten evenals ter oostkust het zware werk verrichten, het land bebouwen voor zoover de behoefte van haar meester dat vereischt, en zoo meer.

Waar wij ook komen, nergens stuiten wij op eene alleenstaande kafferwoning, zooals men er in Natal zoo vele aantreft. Want evenzeer als het Engelsche stelsel van negerbehandeling met zich medebrengt het individueele landbezit onder de negers aan te moedigen, evenzeer druischt dit in tegen de opvatting der Boeren aangaande de naturellen-politiek. In Natal zagen wij voor de verkrijging der landen, die bij de stichting der kolonie niet bezet werden en sedert in het bezit bleven der regeering (‘kroonlanden’), hoogst vrijgevige bepalingen gesteld, ook voor de negers. In Natal behoeft zelfs de koopsom eerst binnen tien jaren aan de regeering te zijn afbetaald, wanneer men slechts heeft gezorgd voor gedeeltelijke bebouwing en het stichten eener woning. Hier in de Transvaal daarentegen worden de negers gedwongen in hunne kraals bij elkander te wonen. Zijn zij bereid op eene boerenplaats te arbeiden, dan bestaat daartoe overvloedig gelegenheid. Zij worden er goed behandeld, leeren er met paarden en vee omgaan, en zijn na enkele jaren recht bruikbare dienstboden geworden. Doch den neger trekt dit vooruitzicht volstrekt niet aan. Vandaar ook ten deele, dat op de goudvelden het individueele delven van enkele zelfstandige gravers zoo weinig vruchten heeft gegeven; want het heeft steeds aan voldoende zwarte arbeiders outbroken.

Er moge wellicht van een christelijk standpunt het een en ander zijn in te brengen tegen die meening der Boeren, als zoude van gelijkheid tusschen blanken en zwarten geene sprake kunnen zijn, - in de praktijk heeft zij zeker geene slechte gevolgen gehad. Veel beter toch dan de Engelschen hebben de Boeren, hunne geringe hulpmiddelen en getalen in aanmerking genomen, de zwarte bevolking weten in toom te houden. Wel zijn er voortdurend kleine schermutselingen en waren de eerste veertig jaren na de vestiging der Boeren boven de Drakensbergen in de Transvaal bijzonder rijk aan oorlogen tegen de kaffers. Maar dit moet daaraan toegeschreven worden, dat de Boeren zich steeds als een wig hebben moeten dringen tusschen de negerbevolking en daardoor meestal voor de eerste maal aan dezen hebben moeten leeren, wat het zegt tegen blanken te vechten. Wanneer echter de negers eenmaal tot rust waren gebracht door de Boeren en niet door invloeden van buiten tot den aanval tegen hen werden gedreven, dan wisten de Boeren met zeer kleine gewapende macht, veelal zelfs door het blootelijk afvaardigen van een gezant, alle opkomende muiterijen in de geboorte te smoren. Een voorbeeld te dezen aanzien geeft de Nieuwe Republiek, die onder Lucas Meijer regeert met eene blanke bevolking van slechts enkele honderden zielen in hetzelfde Zoeloeland, waar de Engelschen zoovele en zoo kostbare levens hebben achtergelaten en sedert tal van jaren voortdurende moeielijkheden ondervonden. Doch de Boeren bespeuren er na hunne vestiging niets meer van die bezwaren en hebben nu feitelijk het land tot rust gebracht; de Engelschen beproefden dat ook, in grooten getale en zonder bloed noch geld te sparen, doch te vergeefs. Hetzelfde voorbeeld geven de Boeren in Damaraland, achter Afrika's zuidwestkust. Zal, wanneer het pionierswerk daar door hen eindelijk is volbracht, ook dit land door eene vreemde hand van hen worden genomen?

In het gedeelte der Transvaal waar wij ons nu bevonden, hebben de Boeren niet veel moeite met oproerige negers; want zelfs de zwarte bevolking is er schaarsch, evenals als trouwens in de geheele zuidelijke helft der republiek. Meer dan de helft der negers houdt zich op heel in het noorden der Transvaal, bij de Zoutpansbergen en de Limpopo. Gewoonlijk wordt het aantal der zich daar bevindende zwarten geschat op ongeveer

400.000. Men gelooft dat in het geheel een 800.000 tal negers de republiek bewonen; maar bij afwezigheid van volkstelling of registers onder blanken en zwarten kan het aantal inwoners alleen bij gissing worden aangegeven.

Wij hadden fraai zomerweder, zooals de zonnige Midi dat biedt. Wij schreven Januari en bevonden ons dus in het midden van den zomer; want die begint hier in October om in April voor den winter plaats te maken. Toch was de warmte geenszins overmatig of benauwend. Integendeel. Op een warmen Augustusdag heeft men in onze groote Hollandsche steden veel meer van de hitte te lijden dan ooit of ergens in de Transvaal. Dikwijls echter werden wij door zware regens geplaagd, die wel gedurende het geheele jaar neervallen, maar toch in den zomertijd het veelvuldigst zijn. In Oost-Afrika daarentegen behooren zij in den wintertijd thuis. Is het weder hier fraai gedurende den zomer, in den winter kan het hier spoken. Zelfs sneeuw (‘kapok’) is dan geene zeldzaamheid. Nog spreken de Boeren van de ‘kapok’, die in den winter van het jaar 1878 voeten hoog lag en vele kaffers, zwervend of op reis naar en van de diamantvelden, deed omkomen van koude en ellende. Dat winterweder is de reden van den veelvuldigen ‘trek’ in den winter naar het land bij Utrecht of Zoutpansberg, waar het meeste en beste ‘boschveld’ wordt gevonden. Vele der hier wonende Boeren bezitten er eene kleine, tijdelijke woning. Zij brengen er veelal hout vandaan, voor wagens of den aanbouw van woningen geschikt, dat de Transvaal alleen in deze boschvelden oplevert.

Tegen den middag ontdekte onze koetsier heel in de verte eene kudde groot wild. Wij besloten te trachten daarvan iets machtig te worden. Nadat wij een paar uren hadden besteed aan het naderen der dieren, moesten wij, plat op den grond gelegen, ons kruipende voortbewegen ten einde hen niet op onze komst voor te bereiden. Het landschap was hier reeds meer heuvelachtig geworden. Op eens zagen wij, hoe een der dieren beneden in de laagte opsprong op allervreemdsoortigste wijze en hoe kort daarop een gedeelte der kudde in vliegende vaart wegrende, daarbij buitelingen makende en sprongen, die ik nooit bij eenig ander dier heb opgemerkt. Het waren zoogenaamde ‘wildebeesten.’ Er bleven nog een honderdtal dieren rustig grazen. Onze kaffer zag ze aan voor ‘blesbok-

ken' of wel voor 'klipbokken.' Juist toen wij wilden aanleggen, opperde mijn metgezel eenigen twijfel en vroeg onzen jongen of hij wel geheel zeker was, dat het geen paarden waren. 'Nee,' was het antwoord, 'daarop lijk hulle wel in die ferte, maar hulle ben bokkies en der ben der banjer (vele) oek.' Om zekerheid te hebben maakte een onzer een grooten omweg en bevond zich na een uur aan de andere zijde van het wild. Het plan was, dat hij zou schieten in de lucht en dan de dieren den anderen reisgenoot zou toejagen. Doch toen hij schoot, kwam er geene beweging onder het zoogenaamde wild; en spoedig kwamen wij schaamtevol tot de ontdekking, dat wij inderdaad bijna eene kudde paarden waren te lijf gegaan. Toch was ons deze mislukte onderneming niet onaangenaam, in zooverre dat op het hooge veld alles welkom is, wat ook, dat slechts eenige afwisseling biedt in de groote eentonigheid.

In den avond vonden wij eene welwillende ontvangst en een vriendelijk nachtverblijf bij een Boer, Fourie genaamd. Het ging hem zeer weinig naar den vleesche. Een zoon had hij op het 'lager' gehad, waar tegen de kaffers gevochten werd, of liever waar men den vijand hield ingesloten. De jonge man kwam er pas vandaan en verhaalde ons op de gewone kalme, droge wijze der Boeren, leuk als iemand die zich over niets verbaast, van den vreemden indruk, dien dit 'lager' maakte. ''N mensch sou amper denk' zeide hij, 'op 'n bijmekaar (vergadering) te sijn'; want tallooze wagens stonden er uitgespannen naast elkaar en daarin werd door het 'commando' (de strijders) een vroolijk leven gevoerd. Van een vijand was nergens iets te bespeuren. Toch bevond hij zich vlak bij, maar onder den grond. Hij had zich daar gebarrikadeerd in de vele spelonken, die de rotsachtige bodem in allerlei deelen van de Transvaal op grillige en romantische wijze heeft gevormd. Zulke grotten zijn wij telkens voorbijgereden, sommige zoo groot, dat zij voor een paar honderd menschen eene uitmuntende verblijfplaats opleverden. Zeer vele Transvaalsche kaffers, te arm en te lui om zich eene woning te bouwen, vergenoegen zich nu nog, ook in vredestijd, met deze onderaardsche verblijven als woning. Nu en dan deed de vijand uitvallen; maar de Boeren weerden deze slechts ten halve af en zorgden alleen maar, dat alle toevoeren van den vijand

bleven afgesneden. Op die wijze rekende men er op weldra de kaffers zich te zien onderwerpen. Die verwachting is bewaarheid geworden; want spoedig daarna heeft zich hun opperhoofd aan de Boeren overgegeven en daarmede een einde gemaakt aan den laatsten strijd van eenige beteekenis, dien de Transvaal tot heden heeft te voeren gehad. Hij was de bekende Mapoch, die in 1876 de Boeren te hulp kwam, toen deze werden aangevallen door den grooten kaffer-koning Sekokoeni. Deze oorlog, die toen zooveel moeielijkheden bereidde aan Dr. Thomas François Burgers, den Staatspresident, gaf in 1877 aan de Engelschen het welkome voorwendsel om de Transvaal te annexeeren, op grond der bewering dat de Boeren niet in staat zouden zijn de negers te bedwingen. Mapoch woonde in het Lijdenburgsche district, niet heel ver van Sakokoeni's plaats; en nu had hij met Mampoer, een onder-opperhoofd, den strijd tegen de Boeren aangevangen.

De veldkornet had twee span ossen van Fourie ‘gecommandeer,’ dat wil zeggen, deze had die ossen ten algemeenen nutte zonder betaling voor het leger moeten afstaan, wat hem in het geheel niet gemakkelijk was gevallen. Slechts op één ‘zeuntje’ rustte al het werk der boerderij; want kaffers konden zij niet bekomen en de Boer zelf kon niet meer werken. Evenals de meeste Zuid-Afrikaanders, beklaagde hij zich voortdurend over zijne gezondheid. Blijkbaar was hij teringlijdend; en daaraan trachtte hij tegemoet te komen door groote hoeveelheden castor-olie te gebruiken, hem door een Britsch-Indischen kwakzalver voorgeschreven. Niettegenstaande dit alles gaf hij ons het beste wat hij had aan te bieden en behandelde ons vriendelijk, na bemerkt te hebben dat wij geene Engelschen waren. Voor wij ons aan tafel begaven, sprak ook hij, hoewel met eenigszins vreemden tongval, het gebed uit in hetzelfde Nederlandsch als wij spreken en dat hij alleen uit den Statenbijbel had geleerd. Toen werd ons een schotel melk voorgezet; waarin zich maïskorrels bevonden, en daarna een weinig gekookt schapenvleesch, dat eveneens in gekookte melk dreef. Door bescheiden op te treden werden wij spoedig zoo groote vrienden met hem, dat wij de betiteling van ‘mijnheer,’ tegen ‘oom’ konden verwisselen. Het geheele gezin, bestaande uit de beide ouders en vijf kinderen, bracht den nacht met ons in hetzelfde vertrek door. Weder zorgde een ieder voor de

hierboven beschreven eigenaardige nachtkleeding; wederom ook werden wij in den morgen door den Boer gewekt, die, te bed gelegen, met luider stem een psalm zong.

Heel in de vroegte weggereden, kwamen wij te zeven uur bij de zeer fraaie boerderij van G.J. Coetzee. De eigenaar was een zeer welgesteld man. Het huis, uit verschillende fraaie en groote vertrekken bestaande, had hij geheel uit baksteen opgetrokken. Dat komt in de Transvaal niet alle dagen voor. Meestal gebruikt men stroo en aarde. Van groote weelde gaf de vloer blijk; want die was uit planken vervaardigd, in plaats van uit koedrek. Een uitmuntend ontbijt werd ons in den vorm van brood, melk en honing voorgezet. Middelerwijl waren onze ezels ondergebracht in de fraaie, overdekte stal, die dicht bij het huis stond. Daarnaast was een dorschvloer ingericht voor de maïs en het kafferkoren, die op het erf waren aangeplant. Eene dergelijke boerderij ziet men in den Vrijstaat telkens en overal; maar in de Transvaal heeft men het nog zelden tot zulk eene welvaart en vooruitgang gebracht.

Weggereden, bereikten wij even voor den middag de Mkomatirivier, waar wij uitspanden. Zij ontspringt niet ver van hier en loopt dan over de Lobombobergen naar de Delagoabaai, na zich met de Sabie te hebben vereenigd. Gedurende een deel van haren loop vormt zij de grensscheiding van het Portugeesche gebied en dat der Transvaal. Even voor de Sabie neemt zij nog de Krokodil-rivier in zich op, die wel moet onderscheiden worden van de andere Krokodil-rivier; deze laatste, aan de noordelijke grens der Transvaal gelegen, staat meer algemeen als Limpopo bekend, aan de kust als Injampoera. Veelal wordt de Mkomati, nadat zij zich met de Sabie heeft vereenigd, de Manice genoemd of King George's River.

Het gedeelte der Transvaal, waar wij ons nu bevinden, is betrekkelijk bijzonder rijk aan water. Niet zeer ver van hier toch (zuidelijker) ligt het meer ‘Chrissie’, dat, buiten de ‘zoutpannen’ van het Noorden, het eenige meer der Transvaal is. Daarenboven ontspringen in deze buurt vele riviertjes, die met het oog op den Delagoabaai-spoorweg niet van belang ontbloot zijn. Niet alleen toch ontstaat hier, iets zuidelijker, de Pongola, dicht bij het Utrechtsche boschveld, om zich, saamgevloeid met de Mapoeta, in de Delagoabaai te storten; maar ook de Umbelozi heeft hier, bij Newscottland, haar oorsprong en loopt

eveneens in genoemde baai uit. De Portugeezen noemen haar Rio do Espirito Santo, de Engelschen Dundas of English River. Eindelijk ontspringt in deze streek de derde rivier die in de Delagoabaai uitloopt, namelijk de Tembe, die tegenwoordig aan hare monding reeds eenigszins wordt bevaren. Dit kan echter slechts op een klein gedeelte van haren loop geschieden, en zoo is het ook met al de andere genoemde riviertjes. Inderdaad bezit de Transvaal niet ééne rivier die behoorlijk bevaarbaar is. Want zelfs de Limpopo, die ons op school als eene zeer belangrijke rivier wordt ingeprent, veroorlooft slechts aan kleine schepen het binnenkomen bij hare monding en dit gaat steeds met groote moeielijkheden gepaard. Bevaren kan men haar niet of nauwelijks; en daardoor heeft deze groote rivier voor den handel of het verkeer geene beteekenis hoegenaamd. Hoewel hare monding in het Portugeesche gebied ligt, heeft deze regeering dan ook aldaar geen douanenkantoor of anderen vertegenwoordiger harer heerschappij gevestigd. De Zambesi is aan de geheele oostkust van Afrika de eenige stroom die, redelijk bevaarbaar, voor den handel en het verkeer eenig belang heeft. Daarin zal wel voor een deel de reden gelegen zijn van den achterlijken staat der oostkust, van de geringheid van uit- en invoer en van de onbeduidendheid in aantal der handelshuizen die aldaar gevestigd zijn; want aan de westkust van Afrika, waar de handel zooveel belangrijker is dan in het oosten en waar zeker tienmaal meer handelshuizen zich op dezen toeleggen, zijn groote, machtige rivieren in geenen deele uitzondering en kan men die tot mijlen ver van hare uitmonding opvaren.

Na weder te hebben ingespannen bemerkten wij, dat het land meer en meer een bergachtig karakter aannam. Langzamerhand naderden wij de hooge Lobombobergen. De verhevenheden van den bodem, ofschoon niet hoog boven den beganen grond, vertoonden hier reeds vreemdsoortige vormen, die ik elders alleen bij rotsen heb kunnen waarnemen; hier is alles tot aan de bovenste punt met gras begroeid. Nu eens als een reusachtige mierenhoop, van den vorm zooals men dien aan de Zambesi ziet, dan weder steil en recht als eene torenspits, stonden deze ‘kopjes’, veelal geheel op zichzelf, in het veld. Somtijds werden zij aan elkaar verbonden door een rechten, begroeiden wal, dien men een oogenblik zou hebben gemeend door menschenhanden ter bescherming

te zijn opgeworpen. Kleine beekjes stroomden voortdurend voor onze voeten; maar, vreemd, visch heb ik er nooit in kunnen ontdekken. Ook de andere Transvaalsche riviertjes komen mij voor bijzonder arm aan visch te zijn. Mij is in dit land deze ten minste nooit voorgezet; en ik heb evenmin vernomen of gezien, dat de Boeren of kaffers zich met visch voeden. Is er veel visch in de rivier, zooals in de Zambesi, dan wordt hij wel degelijk door blanken en zwarten genuttigd en vormt zelfs een vast bestanddeel van het negervoedsel.

In den avond kwamen wij bij een Engelschman, een zekeren Miller, die eene soort van logement hield. Misschien wel om dezelfde reden waarom de Boeren ons vriendelijk behandelden, erlangden wij bij dezen man voor veel geld een slecht onderkomen. Hij hield er eenig vee op na, maar zette ons toch een blikje met Europeesche boter voor, zooals men er in de Transvaal overal te genieten krijgt; aan het vervaardigen van boter wordt hierbijna nooit iets gedaan.

's Mans zonen verdienden een flink stuk brood als vrachtrijders. Deze bezigheid wordt in Zuid-Afrika door allerlei menschen ter hand genomen, die ook in Europa tot den ontwikkelden stand zouden worden gerekend. Niet alleen wegens de geldelijke voordeelen kiezen velen zich deze broodwinning, maar ook op grond van de groote vrijheid en den goeden invloed op de gezondheid, dien dit reizende leven met zich brengt. Voortdurend zijn wij in de Transvaal dergelijke vrachtrijders tegengekomen, dikwijls drie en vier wagens bij elkander, alle het eigendom van denzelfden drijver. Vooraan gaat een kafferjongen, trekkende aan het touw, dat de koppen der twee voorste ossen vereenigt. Deze worden meestal gevolgd door zeven andere paren ossen, die alle aan dezelfde ketting verbonden zijn; dan komt de onmetelijke, zware wagen, met een wit zeil overspannen. Voorop staat eene kist, die tegelijkertijd als bergplaats en als zetel voor den transportrijder dient. Met eene reusachtige zweep weet deze elk plekje, zelfs van den meest verwijderden os, te treffen. Voortdurend spreekt hij zijne ‘beesten’ toe, ieder met zijn naam, op dezelfde wijze als onze koetsier dat zijne ezels doet. In den wagen zelf, die, wanneer hij voor het vervoer van goederen dient, dikwijls van eene tent is ontbloot, ligt het gezin van den eigenaar te slapen of zich te vervelen.

Den volgenden morgen sloegen wij recht de richting van

Lijdenburg in. Het was eene prachtige streek. Eerst liep ons pad over hooge bergen, die ons telkens en onverwacht een nieuw landschap voor de oogen brachten, nu eens liefelijk, dan eens grillig en fantastisch van kleur en vormen. Toen daalden wij af in een fraai dal, bekoorlijk als de valleien in de noordelijkste helft van Italië. Aan de overzijde verrezen hooge rotsen, die aan de Krokodilrivier het aanschijn geven. In de verte zagen wij deze in een hoogen, smallen waterval zich naar beneden storten, helder als het lemmet van een sabel. En, o wonder! overal rond ons hadden wij nu boomen. Zij staan niet in boschjes of groepen, maar elk op een tamelijk grooten afstand van den ander; en zoo vormen zij te zamen een een onafzienbaren boomgaard. Meest zijn het acacia's, vele doorns enz. Als een reusachtig suikerbrood verheft zich in dit dal, geheel op zichzelf, de berg, die op kinderlijke wijze door de Boeren ‘Kopje alleen’ wordt genoemd. Daarbij ligt de fraaie plaats van een anderen heer Coetzee, bij wien wij uitspanden.

Wat verderop versperde ons de Elandsspruit den weg en moesten wij die doorwaden. Dit riviertje vereenigt zich niet ver van hier met de Krokodilrivier. Hier heeft de streek haar grootsch karakter geheel vaarwel gezegd, maar daarentegen een liefelijk uiterlijk aangenomen. Het gelijkt op het landschap dat wij van Maritzburg tot Newcastle zijn doorgetrokken. Het is even heuvelachtig, en evenals daar kan men hier nu en dan een boom bemerken. Denk u Rijnpruisen, bijvoorbeeld de omstreken van het in Holland zoo bekende Godesberg; neem het water weg, laat hier en daar een boom staan, vergeet de omringende lage bergen niet, en gij hebt de omstreken van het dorpje Lijdenburg, dat wij denzelfden avond binnenreden.

Wij namen er onzen intrek in het eenvoudige maar redelijke logement, dat door eene Italiaansche weduwe werd gehouden. Zij moest er met hare dochters al het werk verrichten en verdiende op die wijze een karig stuk brood. Verheugd van ons hare moedertaal te hooren, bewees zij ons bijzondere oplettendheid en bracht ons spoedig met de geheele blanke bevolking van het stadje in kennis.

Dit is een heel, heel klein plaatsje. Het bestaat uit een groot grasveld, waar enkele tientallen huizen omheen zijn gebouwd. Alles groeit hier met eene weelderigheid als in het

gebenedijde zuidelijke Frankrijk, of wel in de Portugeesche provinciën Beira Alta en Beira Baixa. Rond elk huisje heeft men tuintjes aangelegd, door heggen afgescheiden van den weg, tuintjes zooals men in Holland en Gelderland vindt. Met weinig zorg zaait men er groenten en vruchten, en toch komen binnen verbazend korten tijd de schoonste planten en vruchten te voorschijn. Nergens in de wereld zag ik ooit zooveel perziken bijeen als in dit kleine dorp. Men kan er niet aan denken die alle zelf te nuttigen en werpt de meeste den varkens toe. Het zijn perziken, als vuisten zoo groot. Overal ook wordt hier de treurwilg gevonden, die door den Boer zoo schijnt te worden gewaardeerd en die aan de Transvaal iets zoo vredigs en gemoedelijks geeft, Aldus omringd door boomen, zien de huisjes, meest van stroo vervaardigd, er met hun groot, laag afhangend dak uit als de optrekjes, die in Gelderland worden gevonden. Ook hier heeft men de luiken en deuren groen geschilderd met roode paneelen en zwarte latten. Evenals bij onze boerenwoningen en oude huizen bestaat de deur uit een afzonderlijk boven- en onderdeel. Ziet men in het rond, dan ontwaart men ringsom de lage, glooiende heuvels, welke evenals die bij Maritzburg het plaatsje insluiten.

Even voor men, van het zuiden komende, Lijdenburg binnenrijdt, gaat men voorbij de Dorpsrivier. Zij heeft hier de breedte van een smal Hollandsch kanaal. Op een korten afstand van dit punt ligt de Krokodilrivier.

Een zoo liefelijken indruk als van het stadje, of liever het plein door huizen omringd (want anders is Lijdenburg niet), kregen wij niet van elk lid der mannelijke bevolking, waarmede wij in den avond kennismaakten. Deze mannen zullen ongeveer vijftig in getal geweest zijn, en van deze verrieden niet weinigen hun vertrouwelijken omgang met de flesch. Inderdaad is het niet te verwonderen, dat niet allen op dit punt even sterk zijn. Want radeloos vervelend moet het leven voor hen wezen, die gedwongen zijn, jaar in jaar uit in Lijdenburg te wonen. In den nacht kreeg een der gasten van ons logement zulk een aanval van delirium, dat er niet aan kon worden gedacht een oog te sluiten. Andere lieden daarentegen lieten een zeer symphatieken indruk bij ons achter.

Ook een paar vriendelijke Nederlanders waren hier gevestigd. Een hunner was in dienst der regeering; een ander bezat hier

eene ‘bezigheid’ (de Boerenuitdrukking voor handelszaak). Hij had de goedheid mij te veroorlooven zijn goederenvoorraad te bezichtigen en mij daardoor nader te brengen aan een der doeleinden mijner reis. Behalve de Boerenartikelen, reeds in Ermelo opgemerkt, verkocht hij ook goederen voor de negers, wier aantal in deze streek nog al aanzienlijk is. Niet alleen toch worden zij hierheen getrokken door de goudvelden, in deze buurt gelegen; maar zij trekken ook voortdurend hier langs, komende van de oostkust en op weg naar de Kimberley'sche diamantmijnen. Bij de bezichtiging dezer goederen verkreeg ik opnieuw den indruk, dat de smaak der negers van deze streken bij die der oostkustbevolking belangrijk ten achter staat. Tevens bleek mij ook nu weder, dat, in tegenstelling met deze laatste, de Transvaalsche negers, wanneer zij eenmaal hunne oorspronkelijke kleeding van vellen en boomschors vaarwel hebben gezegd, meer en meer en bij voorkeur de Europeesche kleedij aannemen. Niet als aan de oostkust kiezen zij zich dan eene eigendommelijke katoenen kleeding, die de fraaiheid hunner vormen op het voordeeligst doet uitkomen. Vuile, oude soldatenjassen, liefst zoo dik en warm mogelijk, ziet men hier door honderden negers gedragen. In stede van zoo als ter oostkust, blootshoofds te gaan, bedekken zij zich meestal het hoofd met een verscheurden, vilten Boerenhoed. En de veelkleurige, fraaie doeken, aan de oostkust om de lendenen gewonden, heeft men hier veelal verwisseld tegen dikke, oranje broeken, die met een touw aan de bovenkleeding zijn bevestigd. Een aldus opgetuigde neger ziet er weerzinwekkend uit, als een landlooper.

Er waren hier nog drie andere winkels, die met den bezichtigden te zamen den handel van Lijdenburg dreven. De voorraad goederen, in elken aanwezig, bewees dadelijk den betrekkelijk geringen omvang van den handel. Geen anderen indruk verkrijgt men in een der andere dorpen of steden. Inderdaad maakt men zich naar mijne meening eene eenigszins overdreven voorstelling van het belang der Transvaalsche handelsbeweging. Deze is in werkelijkheid slechts zeer gering in vergelijk bij die in andere streken, ja zelfs steden. Hoe zou het ook anders kunnen zijn? De 800.000 negers gebruiken nauwelijks eenige goederen van Europeeschen oorsprong, veel minder zelfs dan in de meeste streken van Oost- of

West-Afrika. En de blanken zijn zoo gering in aantal, immers niet veel meer dan 50.000, dat hunne behoeften geen groot verkeer kunnen te weeg brengen. Van groothandel is nergens in de republiek sprake, evenmin in den Vrijstaat. En elke winkelier moet zelfs, wil hij een eenigzins redelijken omzet bereiken, zich van alles voorzien, wat de Boer of neger behoeft. Daardoor wordt de Transvaalsche handel eene winkelnering van de kleinste soort. Het is mogelijk, dat de aanleg van spoorwegen meerdere bevolking naar het land zal doen toestroomen; en reeds hebben de goudmijnen in dit opzicht gunstig gewerkt. Maar toch zullen er jaren en jaren moeten verloopen, zelfs onder de gunstigste omstandigheden, alvorens de Transvaalsche handel de kans heeft werkelijk van belang te worden.

Ook in andere opzichten heeft de stichting der talrijke mijnmaatschappijen gunstig gewerkt. Er is bijvoorbeeld daardoor veel geld in het land gebracht. Tot nog toe kan intusschen niet vast op het voortbestaan dezer vennootschappen worden gerekend; want het bewijs is nog lang niet overal gegeven dat hare ondernemingen genoegzame winsten zullen afwerpen: ‘Mining is gambling.’ Voorloopig hangt van deze laatste vraag de toeneming af der welvaart in de Transvaal. Blijkt het edele metaal ‘betalend’ te wezen, zooals de Engelschen het uitdrukken: dat wil zeggen, kan het gedolven worden in genoegzame hoeveelheid op hetzelfde terrein om eene behoorlijke rente af te werpen, dan zal zeker binnen betrekkelijk weinige jaren de bevolking en daardoor de handel in deze landen geheel andere afmetingen aannemen. Reeds nu, in 1887, heeft de Transvaal de ledige schatkist, in welke, in 1876 bij het einde der eerste Zuid-Afrikaansche Republiek, slechts schuldbrieven te vinden waren, verruild tegen eene kas, welke een batig saldo van een paar millioen gulden aanwijst.

Intusschen, zelfs in het gunstigste geval, verstout ik mij aan de juistheid te twijfelen der meening, die ik zoo vaak, zelfs van hooggeleerden, heb vernomen, als zoude ‘in de Transvaal de toekomst liggen van Nederland.’ Dit komt mij voor eene overdreven verwachting te zijn van een land, dat nu nog niet eens aan de zee is gelegen; dat, al komt deze verbinding met de zee eens tot stand, toch nooit een behoorlijken toegang voor zeeschepen zal kunnen aanwijzen; dat slechts bevolkt is door kaffers, die niet willen werken en niets behoeven, en door

blanken, die voor het meerendeel evenmin aan den arbeid gewoon zijn en te zamen geen grooter zielental uitmaken dan dat eener plattelandsstad; van een land, dat door niet ééne rivier van beteekenis of waarde voor het verkeer wordt doorsneden, en dat slechts op enkele plaatsen plantengroei kent. Vooral geloof ik aan overdrijving, wanneer men ook in den Transvaalschen handel de toekomst ziet van ons land. Wat zou men van vreemdelingen denken, die elkander wezen op het overwegend groote nationale belang voor hen, om te voorzien in de behoeften van eene stad als Arnhem!

Is het mijne bedoeling, te beproeven Nederlandsche werkkrachten en kapitalen van de Transvaal verwijderd te houden? Geenszins. Het is mijne overtuiging, dat men er in de meeste gevallen geene fortuinen zal machtig worden, maar dat in vele ondernemingen, met genoegzaam kapitaal en door vertrouwbare, zaakkundige personen gedreven, eene hoogere rente kan worden verkregen dan waarop men in Europa gewoonlijk mag rekenen. Ik geloof dit met name na de groote ontwikkeling die de mijnbouw er heeft gekregen; vooral ook indien deze zal blijken gemiddeld eene goede onderneming te zijn. Meer nut nog dan in Europa wonende kapitalisten, zullen, volgens mijne bescheiden meening, diegenen trekken van dit land, die er zich persoonlijk vestigen, wanneer zij in het moederland zich geen behoorlijken weg hebben kunnen banen of om andere redenen elders een werkkring moeten zoeken. Schatten verzamelen zullen weinigen hunner. Maar wanneer zij praktische lieden zijn, bereid en in staat allerlei bezigheid aan te vatten en allerlei kleine ontberingen te doorstaan, wanneer zij het een of andere vak verstaan en zich geene grootsche droombeelden maken, dan biedt de Transvaal en ook het overige Zuid-Afrika hun naar mijne overtuiging een niet te versmaden toevluchtsoord. Armoede is er zeldzaam, in den Vrijstaat zelfs onbekend. Aan den kost kan tegenwoordig haast ieder komen die werken wil, mits men de bakens verzette als het tij verloopen is. Niets is veranderlijker dan Afrika; en zoo veranderen veel lieden, met juisten blik, telkenmale hunne woonplaats of hun werkkring, naar de eischen van het oogenblik. Buitendien vindt de Nederlander hier een heerlijk klimaat, eene lucht, warm zonder benauwd te zijn, bij afwisseling frisch en steeds buitengemeen gezond. Hij vindt hier tallooze zijner

landgenooten over het land verspreid. En bij de geheele blanke bevolking ontmoet hij denzelfden geest en dezelfde gebruiken, ten minste in beginsel, die hij bij zich te huis heeft kunnen waarnemen. Terwijl de Nederlander, in Australië of Amerika gevestigd, zich vreemd gevoelt in eene maatschappij, wier bloei en belangen hem slechts zelden en in elk geval eerst na jaren verblijf in die landen warme belangstelling kunnen inboezemen, gevoelt hij, in Zuid-Afrika woonachtig, van den beginne af aan zich één met land en volk. Hij ondervindt dezelfde gewaarwordingen als de man, die zich verplaatst ziet in het huis van een hem onbekenden broeder zijns vaders, in verre streken gevestigd. In stede van zijn vaderland te vergeten, zooals dit in Engelsche koloniën allicht geschiedt, versterkt hij zijne gehechtheid aan den geboortegrond, telkenmale wanneer hij stuit op de in deze streken zoo talrijke overblijfselen van onze trotsche geschiedenis. Hij vindt hier gelegenheid en voelt zich aangespoord, om in dit land steenen bijeen te brengen tot de versterking van onze nationaliteit. En hij is daartoe te eer in staat, omdat hem hier, gemakkelijker en spoediger dan ergens anders, de gelegenheid wordt geboden om aan dezen loot van onzen stam diensten te bewijzen, zoowel in het staatkundige als op het gebied van het bedrijf. Het komt mij voor, dat hij daardoor ten volle wordt schadeloos gesteld voor het grootere geldelijke voordeel, dat wellicht Amerika of Australië hem zou kunnen bezorgen.

Tot welk eene hoogte de delfstoffen dit land ook zullen opvoeren, zeker is het, dat tot nog toe de gouddelvers lang niet overal goede zaken hebben kunnen maken. Immers de gouddelverijen te Pilgrimsrest en te Macmac, bij Lijdenburg gelegen, dateeren reeds van 1873, toen aldaar voor het eerst goud werd ontdekt. En ofschoon zij voortdurend bewerkt werden, heeft hunne ontginning geene zoodanige uitkomsten kunnen geven, dat eene blijvende blanke bevolking er zich in eenigszins beteekenenden getale heeft gevestigd. Eene sterke toestrooming van delvers heeft eerst een aanvang genomen na de ontdekking in 1882 der zoogenaamde ‘De kaap’-goudvelden, eveneens in deze buurt gelegen; maar na korten tijd verlieten vele dezer lieden, teleurgesteld, de velden. Sedert is, zooals men weet, op allerlei plaatsen in de republiek goud gevonden, heeft men kostbare machineriën voor het fijnstampen van het goudhou-

dende kwarts uit Europa ontboden, en inderdaad op vele plaatsen goede rekening gemaakt.

Het is waarschijnlijk, dat spoedig ook andere metalen zullen worden gewonnen. Reeds houdt men zich in het district Marico, in het westen der Transvaal, onledig met het ontginnen van eene zilver- en loodmijn. Beide metalen worden op allerlei plaatsen in de republiek gevonden evenals tin, ijzer en ook steenkool. Ja, ik geloof te mogen zeggen, dat die stoffen bijna over de geheele republiek zijn verspreid. Natuurlijk vindt men ze echter niet overal in genoegzame hoeveelheid, om ze met winst te kunnen te voorschijn brengen. Tot nog toe heeft men zich slechts voor goud en zilver moeite gegeven en slechts ééne steenkolenmijn ontgonnen, namelijk dicht bij Martinuswesselstroom. Dat dorpje dankt zijn naam aan den oudsten zoon van den bekenden Andries Pretorius, die in 1855 zijn vader als president der Transvaalsche Republiek opvolgde. In de wandeling noemt men het plaatsje steeds Wakkerstroom, naar den naam van het district, waarin het is gelegen.

In den avond vereenigden zich de ongeveer veertig weerbare mannen, die Lijdenburg bezit, in eene der vele herbergen; vele, zeg ik, want die herbergen vormden te zamen een goed deel van het aantal woningen der stad. Niettegenstaande men eene shilling voor een klein glas cognac moest betalen, maakte men van dezen drank een zeer ruim gebruik. Spoedig verhaalden ons verschillende losgeworden tongen hoogstbelangrijke zaken. Zoo ontmoetten wij hier een Engelschman, Parker geheeten, een grooten, schoonen kerel, die van Lijdenburg uit handel dreef met het land, achter Inhambane en Sofalla gelegen. Met groote wagens vol koopmansgoederen trok hij dan naar het noorden door nog vrij onbekende streken, overal onder weg met de negers handeldrijvende. Dan hield hij zich geruimen tijd op in het Gazaland, het rijk der 'Mzillakaffers, die het vorige jaar (1886) aan de Portugeesche strijdmacht te Inhambane nog zooveel te doen gaven. Hij vertelde ons ook, behalve van zijne reizen in die streken, hoe hij er den bekenden reiziger Weybrandt had aangetroffen, die er zoo noodlottig om het leven kwam. Te Inhambane zijnde, had ik reeds veel over dezen reiziger vernomen van den Engelschman, die aan de negers het geheim had weten te ontfutselen waar Weybrandt begraven lag. Het lijk was door dezen Brit naar Inhambane gebracht en deze ver-

diende daardoor de premie, die men voor dat stoffelijk overschot had uitgeloofd. Beide mannen verhaalden mij veel van het fantastische plan, dat Weybrandt beoogde. Zij vertelden mij ook van de schatten, die hij in dat duistere land hoopte te vinden, op grond van een geheimzinnig document, dat hij bij zich droeg en dat werd gemist onder de zaken, door mijn Inhambane-vriend bij het lijk gevonden. Noch deze man, noch de heer Parker, was echter in staat of bereid mij van deze vreemde zaak eene duidelijke opheldering te geven.

Spoedig na onze aankomst te Lijdenburg ondernamen wij onzen tocht naar de goudvelden, over welken ik elders[1)] het een en ander heb meegedeeld.

Teruggekomen, maakten wij ons vroeg in den morgen op om te vertrekken. Wij sloegen de richting in van Middelburg en gingen dus zuidwestelijk. In den namiddag bereikten wij de store van den heer Hijman, die hier midden op het veld woont, uren en uren van eene andere woning verwijderd. Dergelijke winkeltjes treft men overal aan in Zuid-Afrika. De reizigers voorzien er zich van het noodige en kunnen er tegen betaling den maaltijd gebruiken en den nacht doorbrengen. Inderdaad behooren de meeste winkels tot deze soort van ‘bezigheden.’ Zeer belangwekkend is deze handel zeker niet. En ware het klimaat niet zoo gezegend, het leven zou er bijna onhoudbaar worden. De bewoners verdienen er echter dikwijls een zeer aardig inkomen, vooral wanneer zij zich aan een druk betreden ‘pad’ hebben nedergezet.

Na ons hier te hebben versterkt zetten wij onze reis voort, tot de duisternis ons belette een stap voor ons te zien. Toen wikkelde ieder onzer zich in zijn grooten ulster en een dikken ‘kombers’ - de Boerennaam voor deken - en bracht aldus den nacht in den wagen door. Inderdaad is het bezit van verwarmende kleedingstukken onontbeerlijk, wanneer men in Zuid-Afrika wil reizen. Niet alleen zijn de nachten er meestal zeer koud, maar de hitte van den dag maakt er dubbel gevoelig voor. Den volgenden morgen bemerkten wij, dat wij ons vlak bij eene boerderij bevonden. Zij zag er zeer welvarend uit. Fraaie, hooge boomen stonden er rond geplant; en het huis was groot en goed onderhouden. Toen wij echter trachtten

1) Eigen Haard. October 1887.

er binnen te komen, teneinde er eenig eten machtig te worden, vonden wij er geen levend wezen aanwezig. Menschen en vee, alles had de plaats verlaten. Bij nader onderzoek bleek ons, dat op vele punten reeds verval was te bespeuren. Dergelijke verlaten erven zagen wij dikwijls in de Transvaal. Zij laten een onaangenamen indruk achter; want het kwetst iemand in zijn practischen zin, aldus in dit nog maagdelijke land zelfs eenige der weinige bewijzen van krachtigen arbeid aan verval te zien prijsgegeven.

Na een rit van een paar uren lag de plaats van Gabriel Marais voor ons, eene fraaie, goed ingerichte boerderij, waar ons een uitmuntend ontbijt werd aangeboden. Hier is het land weer geheel vlak en in niets onderscheiden van het ‘hooge feld’, dat wij van Newcastle tot Ermelo doorschreden. Den geheelen dag reden wij door zonder huis, mensch of dier aan te treffen, totdat te zeven ure in den avond wij uitspanden bij eene kleine woning. De eigenaar, van der Linden geheeten, had haar verlaten, zonder er iemand of iets achter te laten dan eene vrouwelijke en een mannelijken Hottentot.

Deze boden de behulpzame hand aan de reizigers der postkar, welke kort na onze aankomst kwam aanrennen. Het was een ellendig voertuig, in vorm gelijk aan het onze, maar door de langdurige reis geheel gehavend. Bijna voor de helft was de wagen gevuld met de zakken, die de mail bevatten, met andere pakken en met de bagage der reizigers, zoodat deze laatsten op dat alles hadden moeten plaats nemen, in de onmogelijkste en ongemakkelijkste houdingen. Allen zagen er even doodelijk vermoeid, ontdaan, bestoft en vuil uit. Geen wonder. Want aldus hadden zij den geheelen weg van Maritzburg tot hier moeten afleggen, zonder eenigen anderen rusttijd dan een paar uren in den nacht. Zeer handig hielp de Hottentotsche vrouw de dames bij haar toilet, dat wegens gebrek aan kamers in onze tegenwoordigheid moest plaats vinden.

Toen na een oponthoud van zeven minuten de postkar weder wegdraafde, begonnen wij in de open lucht ons potje te koken, bestaande uit een allerzonderlingst samenvoegsel van een paar blikjes ‘corned beef’, uit witte maïs, wat melk en eenige groenten, die de Hottentotten ons verstrekten.

Beide waren gekleed volgens de Hollandsche Boerendracht. De vrouw had echter een bontgeruiten doek om het hoofd ge-

wonden. Met haar vriend onderhield zij zich in Boerenhollandsch. ‘Jou dom jong’, voegde zij hem toe, ‘kan jij nog nie water kook nie? Jij is maar een banjer domme kerel.’ ‘Jong’ zegt men alleen tegen kaffers; de Boerenkinderen worden boos, wanneer men hen daarmede aanspreekt. Beide Hottentotten waren al even leelijk als al hunne rasgenooten. Mager en zeer klein van postuur, bezaten zij een mond, die rond het geheele hoofd zou hebben geloopen, indien deze niet de ooren als beletsels in zijn weg had ontmoet. De jukbeenderen staken bij hen nog dubbel zoover uit als bij de gewone Noord- en Westpruisische typen. De neus lag plat op het aangezicht. Daarbij vertoonde de vrouw dien ontzagwekkenden omvang aan het einde van den rug, welke aan de Hottentotsche vrouwen zulk eene komische vermaardheid heeft gegeven. Men kan zich nauwelijks eene te overdreven voorstelling van deze lichaamsvorming maken, die te vreemder is, omdat aan de bovenzijde dit gedeelte over een goeden afstand horizontaal loopt en zelfs somtijds eene opgaande richting inslaat.

Wij vertrokken den volgenden morgen en reden, na de Olifantsrivier doorwaad te hebben, een paar uren later Middelburg binnen. Het was een klein stadje en telde naar mijne schatting een zestigtal huizen, die zeer verspreid waren gebouwd. Rond elk had men een tuin aangelegd, die, zooals gewoonlijk, allerlei groenten en vruchten van de beste hoedanigheden opleverde. Vele huizen, vroeger door Engelschen bewoond, waren na den oorlog door deze verlaten geworden en stonden nu nog leeg. In de tuinen zag men nog slechts lage boomen; aan de zandige straten in het geheel geene. Eene tropische hitte heerschte in het stadje, dat onmogelijk op den naam van fraai aanspraak kon maken. Het scheen wel of het den bewoners niet naar den vleesche ging, te oordeelen naar de weinige zorg, die men aan de woningen had besteed. Eene uitzondering maakte het kantoor van den landdrost, den heer Weber, die ons vriendelijk ontving.

Hij bracht ons in kennis met eenige zijner dorpsgenooten; en weldra vertelde een ieder op de gewone langzame wijze - het kenmerk van de weinige waarde, die hier de tijd heeft - zijne lotgevallen en meeningen. Hoe langwijlig somtijds zulke eindelooze gesprekken waren, zij gaven mij een inzicht in de gedachten der Transvaalsche bevolking en leerden mij veel van

wat ik de vrijheid neem hier neer te schrijven. Zoo heb ik zonder eenige uitzondering altijd bespeurd, dat onverdraagzaamheid op godsdienstig gebied aan de Boeren der Transvaal niet kan verweten worden. Sprekende over het bezoek van den afgevaardigde der Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Vereeniging, Dr. Jonkman, verzekerde men mij bijvoorbeeld hier, eenparig, dat men in Holland ten onrechte had gevreesd voor onwil der Boeren met betrekking tot godsdienstige gezindheid. Mij is nooit in geheel Zuid-Afrika naar mijne overtuiging in godsdienstzaken, door wien ook, gevraagd, zelfs niet naar het kerkgenootschap, waartoe ik zou behooren. De eenige man, die dit punt ter sprake bracht, was een Nederlander, die, in mij een Boer meenende te zien, zich aan mij voorstelde met de woorden: ‘Ik heet zoo en zoo en ben orthodox.’ De Boeren, die bij mij waren, lachten hem toen uit.

Toch behooren de Boeren allen, zonder eenige uitzondering, tot hetzelfde geloof; katholieken, Israëlieten of andere secten worden onder hen hoegenaamd niet aangetroffen. Tegenwoordig is in hunne kerk, die vroeger slechts ééne leer kende, scheuring gekomen en bestaan er drie afzonderlijke kerkgenootschappen, namelijk de Nederduitsch Hervormde kerk, de Nederduitsch Gereformeerde kerk en de Gereformeerde kerk, welke laatste ook wel die der Doppers genoemd wordt en tot welke de staatspresident Kruger behoort.

Dicht bij Middelburg ligt het groote zendelingsstation van den Heer Marenski. In de stad zelve zijn drie ‘bezigheden.’ Eene van deze behoort aan de firma ‘Henwood en Rosevaere,’ welke buitendien nog filialen heeft te Durban, Maritzburg, Estcourt, Ladysmith, Newcastle, Lijdenburg, Pretoria en in het veld op twee uur afstand van Middelburg.

Nadat wij aan Middelburg den rug hadden toegekeerd en opnieuw de Olifantsrivier overgestoken, ontmoetten wij in het veld een ‘commando’ van zestig man, die optrokken naar de nieuw gestichte Boeren-republiekjes, ‘Stellaland’ en het noordelijker bij Marico gelegen ‘Land Gozen.’ Het is bekend, hoe eenige Boeren en vreemdelingen die landerijen verkregen als belooning voor hunne medewerking in den oorlog, verleend aan de negerhoofden Massao en Mosjette, en hoe naderhand de zending van Sir Charles Warren, aan het hoofd van een korps bereden politie, de zaken hier een anderen loop deed nemen. Welk

ook het oordeel moge wezen omtrent de hevige beschuldigingen van Sir Charles tegen de in die republiekjes gevestigde lieden, het uiterlijk der mannen, die wij nu tegenkwamen, weersprak de mogelijkheid niet, dat deze beschuldigingen eenige waarheid bevatten. Zij waren alle groote van postuur, zooals bijna alle Boeren (ook de meeste vrouwen); zij droegen lange baarden en hadden een oorlogzuchtig uiterlijk. Voor een goed deel bestond het ‘commando’ uit kleurlingen. Achteraan reden een twintigtal kaffers, hoogst ‘parmantig’ op paarden gezeten, wier hoofdstel inderhaast uit touwen was te zamen gesteld. Zadels bezaten deze kaffers niet. Al die lieden hadden het geweer op den rug, een gordel vol patronen rond het middel. Wij hielden hen staande en, begeerig om het een en ander van hen te weten te komen, boden wij hen wat jenever aan. Weldra waren allen afgestegen en hadden wij ons te zamen, in druk gesprek, op het gras neergezet.

Toen onze voorraad ‘vierkantjes’ was uitgeput, hieven zij verschillende eigenaardige liederen aan, die ik mij herinner gelijk ze hierachter zijn weêrgegeven. Ik merk hierbij op, dat die liedjes geenszins bij elkander behooren. Maar zooals zij ons werden voorgezongen, volgden zij juist zóó op elkander, dat zij te zamen een wel zonderling maar toch niet onwelluidend geheel vormden. Allereerst brulde het geheele gezelschap den eersten zin uit van een lied, geboren in den tijd der oude voortrekkers. In gewoon Nederlandsch zouden wij dien hebben uitgedrukt, ongeveer met de woorden: ‘Pak je goed bij elkaar, Pereira (een oude voortrekker), en verlaat met have en goed, vrouw en kinderen, deze streek. Nu gaat gij naar het vijandelijk land en allen moet gij het zwaard dragen aan de zijde. Ja, zoo is het, vriend Jan met je kromme beenen!’ Daarop neuriede iemand de geschiedenis eener juffrouw, die gekapt haar wilde dragen (‘bolle’), maar bij gebrek aan haar zich moest vergenoegen met een paardestaart. Dan zong het koor opnieuw luidkeels de tot ‘Pereira’ gerichte woorden. Een ander verhaalde ons daarop van eene zekere Alida Brand, op wie de dichter zoo verzot was, dat deze zou omkomen, indien hij haar niet kreeg. En eindelijk klonk weer kort, krachtig en energisch, de raadgeving, om maar verder te trekken. Het geheel luidde aldus:
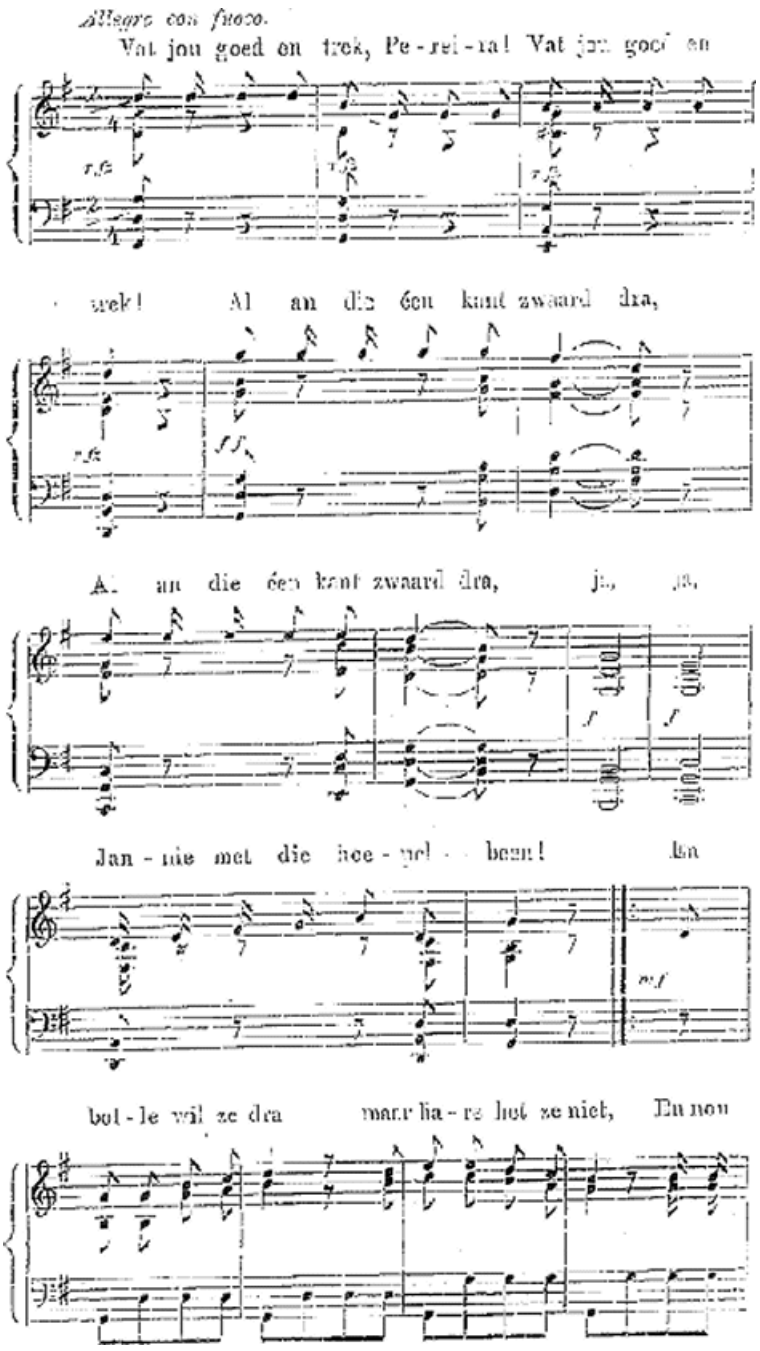
Allegro con fuoco.
Vat jou goed en trek, Pe - rei - ra! Vat jou goed en
trek! Al an die één kant zwaard dra,
Al an die één kant zwaard dra, ja, ja,
Jan - nie met die hoe - pel - been! Jan
bot - le vil se dra maar ha - re het se niet, En nou
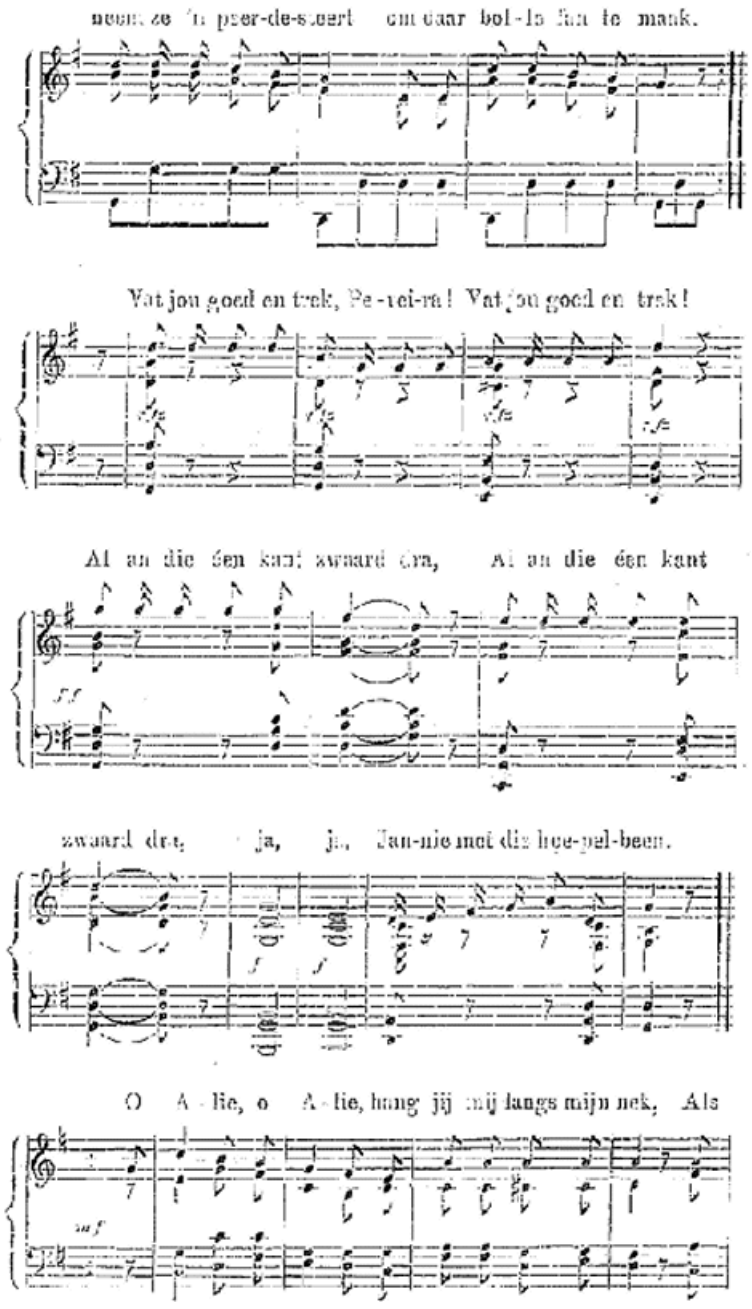
neem ze 'n peer-de-steert om daar bol-le-tjes te maak.
Vat jou goed en trek, Pe-tel-ra! Vat jou goed en trek!
Al an die één kant zwaard dra, Al an die één kant
zwaard dra, ja, ja, Jan-nie met die hoe-pel-been.
O A-lie, o A-lie, hang jij mij langs mijn nek, Als
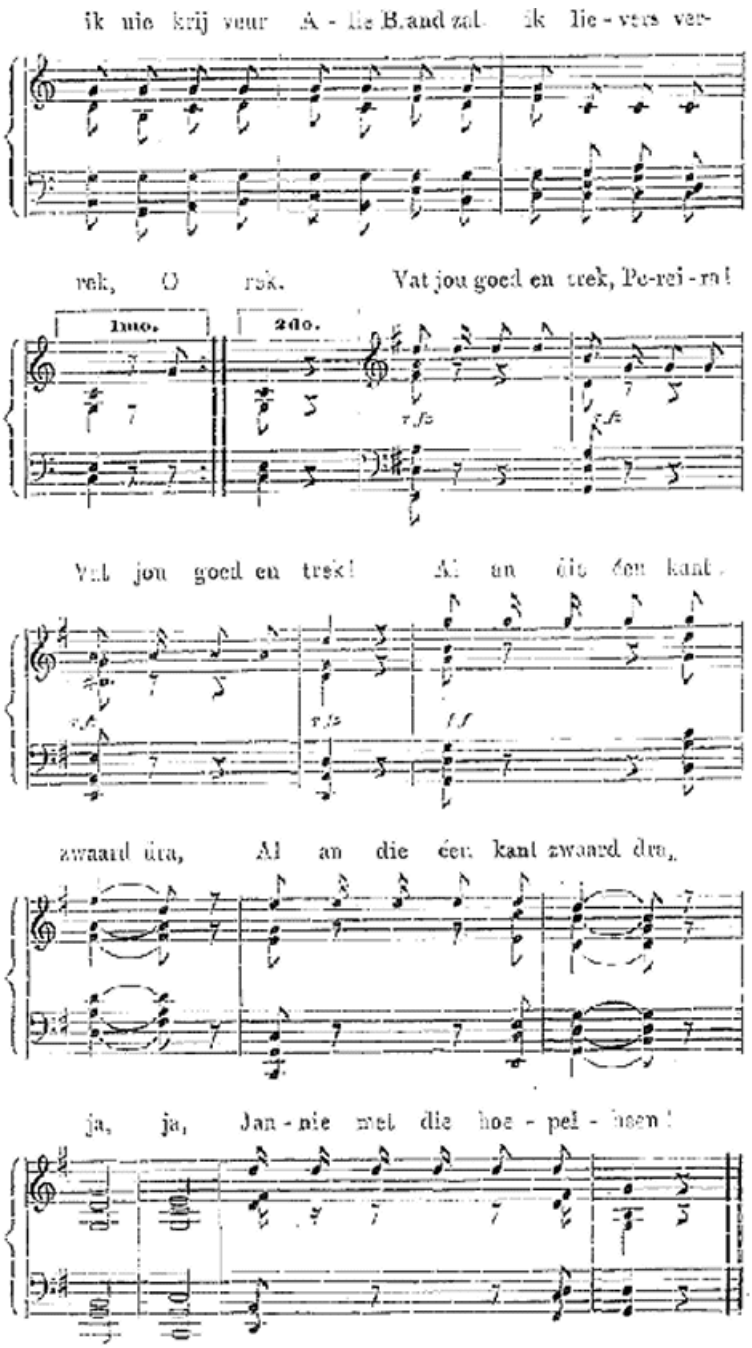
ik nie krij veur A - lie Brand zal ik lie - vers ver-
rek, O rek. Vat jou goed en trek, Pe-rei - ra!
1mo.
2do.
Vat jou goed en trek! Al an die één kant
zwaard dra, Al an die één kant zwaard dra,
ja, ja, Jan - nie met die hoe - pel - broen!

Nadat eindelijk onze kortstondige vrienden in gestrekten galop waren afgetrokken, zetten wij onze reis naar Pretoria voort, weder in westelijke richting, en kwamen laat in den avond bij den winkel van een zekeren Coetzee, eenzaam op het veld gelegen. Het was een klein, hoogst primitief huisje, geheel uit gegolfd zink opgetrokken. Wij vonden er eene redelijke legerstede. Nog een andere gast bracht er den nacht door. Hij was een Engelsch Israëliet, die er zijn vak van maakte de kafferdorpen, zelfs ten noorden van de Transvaal, af te reizen en daar allerlei wilde dieren levend machtig te worden. Ook nu had hij talrijke hokken bij zich en daarin een paar leeuwen, wilde beesten, kwagga's, antilopen, springbokken, apen, groene schubdieren ter grootte van een langwerpig etensbord, kroon-kraanvogels, een buffel ongeveer zoo groot als een hond, enz. Hij vervoerde die beesten persoonlijk naar Europa om ze aldaar aan dierentuinen te verkoopen.

Den volgenden morgen, twee uren na ons vertrek, lag de Bronkers Spruit voor ons, die wij over moesten trekken. Talrijke graven, met ‘klippen’ op primitieve wijze aangeduid, bewezen dat hier veel bloed had gestroomd. Hier was het, zooals men zich herinnert, dat de eerste slag werd geleverd, toen de Transvalers besloten hadden, zich van de Engelsche overheersching los te scheuren. Eene afdeeling Britsche troepen, op weg van Lijdenburg naar Pretoria, ontmoette op deze plek een ‘commando’ Boeren, werd door dezen aangevallen en gedood of gevangen genomen.

Welke is de ware reden geweest van de inlijving der Transvaal, van het voortdurende vervolgen der Boeren en inbezitnemen van hun land door de Engelschen?

Zonder twijfel allereerst het handelsbelang en het geldelijke voordeel. Zeer aangenaam vond het de Britsche regeering, aan welke de Kaapkolonie voortdurend groote sommen geld kostte, het binnenland bewoond te zien door lieden, die zelf hun bestuur betaalden, die hun land gereed maakten voor Europeanen en die buitendien, zonder eenige verplichting te hebben aan de Engelsche regeering, deze voortdurend belangrijke inkomsten verschaften in den vorm van inkomende rechten. Ik wees er reeds op hoe van verlaging of vrijstelling der rechten bij doorvoer, zooals in Europa, hier geen schijn of schaduw bestond. Daarom legde Engeland dadelijk de hand op Natal, welks bezit de Boeren in staat

stelde de Engelsche douanen links te laten liggen. En toen nu Dr. Burgers zijn tractaat sloot met Portugal, waarbij aan den invoer over de Delagoabaai bijzondere voordeelen werden verbonden, en toen hij te gelijkertijd zich begon toe te rusten tot den bouw van een spoorweg naar deze haven, vreesden de Kaapsche en vooral de Natalsche kolonisten zonder twijfel en terecht, benadeeling van hun handel. Het vermoeden is gewettigd, dat het op hun aandringen was, dat de inlijving plaats vond. Op dit punt hebben de Engelschen geene gewetensbezwaren. Dat is nog in 1871 gebleken, toen zij aan den Oranje-Vrijstaat de Kimberleysche velden ontnamen, nadat daar diamanten waren gevonden en zonder dat hier van eenig ander recht kon sprake zijn dan van dat der sterksten.

Maar er is nog eene andere oorzaak. De Boeren staan eenmaal bij de Engelschen slecht geboekt. Reeds het verschil van inzicht aangaande de naturellen-politiek, hierboven reeds besproken, geeft daartoe aanleiding. Daarenboven is de landaard bij beiden verschillend. En ten laatste heeft de Boer genoegzaam getoond van het Engelsche bestuur niet gediend te zijn, om de gevoeligheid der Britten te hebben gekwetst. Dientengevolge kunnen de Boeren in Engelsche oogen geen goed doen; en behalve door zijn eigenbelang acht zich nu de Engelschman verplicht als uitverkorene der Voorzienigheid aan de Boeren geen vrij spel te laten. Dit vaste en naïeve geloof in hunne verhevenheid boven alle andere volken heb ik bij haast al de Engelschen bespeurd, met wie ik het voorrecht had in aanraking te komen. Wie iets anders doet of denkt dan zij, heeft in hunne oogen onmiskenbaar ongelijk. En vele malen heb ik in ernst door hen hooren verkondigen, zelfs door hooggeplaatste Britten, dat de Engelschen in werkelijkheid de tien verloren stammen van Israël zijn. Intusschen meen ik te bespeuren dat de openbare meening in Engeland aan het kenteren is en dat meer en meer de verdiensten der Boeren worden erkend.

Eindelijk schijnt de regeering te Londen nog eene derde reden te hebben gehad om hare vlag te Pretoria te hijschen. Sedert jaren is men er bedacht op het vormen van een groot, vereenigd Zuid-Afrika, dat zich zelf zou kunnen helpen, de zorgen van het moederland verminderen en dit tot steun en tevens tot voordeel zou wezen. Die federatie, hoe onwaarschijnlijk reeds bij Hollanders, die - wij zien het bij ons - eer geneigd zijn

zich in kleine groepjes te verdeelen dan gezamenlijk onder de noodzakelijke tucht op te treden, moest, zeide men te Londen, onder Engelsche vlag plaats vinden. Doch die voorwaarden zouden, men wist het, geene der Hollandsche republieken ooit aannemen. En daarom moest van de gunstige gelegenheid worden gebruik gemaakt om allereerst de Transvaal daartoe te dwingen.

Nu is de Transvaal gelukkig weder vrij; en ieder Nederlander moet zich verheugen in den bloei en de ontwikkeling, die wij er kunnen waarnemen. Doch laat ons tevens erkennen, dat het hard is voor de Engelschen te moeten zien, hoe al het bloed, door hen in 1880/81 in deze landen vergoten, evenmin iets goeds voor hen heeft teweeggebracht als de schatten gouds die zij voor dezen oorlog hebben moeten opbrengen. Laat ons erkennen, dat alleen een waarlijk groot man, alleen iemand die verre en verre uitsteekt boven de meeste menschen van het verleden en het tegenwoordige, in staat is en bereid om aan de wereld het zeldzame schouwspel aan te bieden van eene regeering, die ongelijk erkent en die recht stelt boven macht. Daarom is het niet te verwonderen, wanneer zoo vele Engelschen vervuld zijn van misnoegen bij de gedachte, dat hunne nederlagen niet werden gewroken.

Nadat wij het eenvoudige gedenkteeken hadden bezichtigd en het korte opschrift hadden gelezen, dat bij de Bronkers Spruit aan de gevallenen herinnert, begaven wij ons weder op weg naar Pretoria, dat nog slechts eenige uren was verwijderd. Aan onze zijde lag weldra Monk's hotel en spoedig daarna de boerderij van Stroebel, naar welke de Engelschen in den laatsten oorlog nog een uitval deden; zij namen er eenige Boeren gevangen.

Tegen het vallen van den avond reden wij voorbij de groote fabriek van sterke dranken, die opgericht is door de heeren Lewis en Marx, Kimberleijsche Israëlieten, op grond van eene concessie, door de regeering der Transvaal aan den heer Nelmapius verleend. De regeering heeft namelijk, ten einde eene nijverheid binnen 's lands grenzen in het leven te roepen, aan allerlei personen voor verschillende ondernemingen monopolies verleend. Zoo is de heer Nelmapius de eenige, die vooreerst op groote schaal sterke dranken mag vervaardigen. In het klein geschiedt het reeds door de meeste Boeren. Zij gebruiken daar hunne perziken voor, welke hier in zoo groote hoeveelheden,

groeien, dat zelfs de varkens die niet alle kunnen verorberen. De heer Nelmapius is, verzekert hij, een Oostenrijksche graaf. Hij behoort tot de vele ondernemende maar vreemdsoortige lieden, die zich na den oorlog in de Transvaal hebben genesteld.

Even voor de fabriek moesten wij de Onder-rivier oversteken, hier zoo diep, dat een onzer ezels van de been raakte en door den anderen moest worden meegesleurd. Aan de overzijde gekomen, was het dier geheel bedwelmd van het ingekregen water. De rivier had ons tot dicht bij de schouders gestaan; en het had weinig gescheeld, of wij waren met voertuig en al omgekanteld. Nog een spruitje, de Pinangrivier, moesten wij oversteken en kwamen daarna bij een zeer welgestelden Boer, Mont genaamd. Zijne boerderij behoefde voor eene Hollandsche niet onder te doen. Groote boomgaarden, goed van vruchten voorzien, stonden er omheen geplant. Treurwilgen en andere boomen beschaduwden de paden en allerlei gewassen beloofden een goeden oogst. In een klein gebouwtje stookte hij brandewijn van perziken. Voor alles vindt hij in Pretoria eene goede markt.

De weg werd plotseling meer oneffen. Telkens slingerde zich ons pad tusschen reusachtige klippen, groot als heuvels, of wel langs glooiingen en ‘kopjes’, hier en daar met struiken begroeid. Niets verried de naderende stad. Plotseling, bij een draai van onzen weg, toen wij het hoogste punt der helling hadden bereikt, lag in de verte, kalm en liefelijk, Pretoria voor ons. De Machallies-bergen, beroemd door hunne tabak, vormden een donkergroenen achtergrond. Weldra kwamen wij langs de eerste woning der stad, door treurwilgen beschaduwd en van een doornhaag omgeven. De huisjes, er meest uitziende als deze woning, vermenigvuldigden zich. Weldra vertoonde zich een kerktoren. Het was mij, als reed ik door Velp. Dan bereikten wij een groot grasveld, aan de vier zijden met huizen bebouwd, en daar stapten wij af.

Het wemelde van menschen in Pretoria, wegens het groote rechtsgeding, dat voor het Hooge Gerechtshof om het bezit eener groote goudplaats werd gevoerd. Wij moesten ons vergenoegen met een onderkomen in het Edinboro'-Hotel[1)]. Het voedsel schikte er; maar zelden zag ik zulk eene verzameling vuile, gemeene boeventronies. Geen der gasten droeg een hemd onder

1) Tegenwoordig, November 1887, telt Pretoria reeds zes flinke hotels.

zijn opengesneden vest. De meeste aten met de vingers. Wij waren dan ook gelukkig, spoedig in het European-Hotel een onderkomen te vinden. Daar werd werkelijk aan redelijke eischen voldaan.

Toen ik laat in den avond een kijkje ging nemen in de keurig ingerichte Union-Club, waarvan geheel Pretoria lid is, mocht ik het genoegen smaken met eenige beschaafde, bekwame en vriendelijke landgenooten in kennis te komen. Zij namen ons zoo vriendelijk in hun kring op, dat voor mij aan Pretoria de aangenaamste herinneringen zijn verbonden. De Nederlanders (‘Hollanders’ zeggen de Engelschen, in tegenstelling van ‘Dutchmen’ waarmede zij de Boeren bedoelen) zijn in Pretoria voor verreweg het grootste gedeelte beschaafde lieden, met welke men voor den dag kan komen. Het is te aangenamer dit feit te kunnen boekstaven, omdat van een niet onbelangrijk deel onzer landgenooten in Zuid-Afrika lang niet hetzelfde kan worden beweerd. In vroegere tijden, twintig en meer jaren geleden, schijnen de Hollanders aan wie een steekje los was, zich voornamelijk naar Zuid-Afrika te hebben begeven. Verslaafdheid aan den drank was bij die lieden zoo goed als regel, oneerlijkheid geene uitzondering. In sommige gedeelten van Zuid-Afrika is dientengevolge onze reputatie nog geene beste. Gelukkig zijn intusschen onze landgenooten op weg, een geheel anderen indruk van ons volk te geven.

Toen ik 's avonds in mijn hotel terugkwam, vond ik er in de gelagkamer eene groep Engelschen met Boeren vereenigd. Het scheen, dat de laatsten goudhoudende erven aan de Engelschen hadden verkocht; en nu vierde men gezamenlijk en luidruchtig feest. Liedjes werden er gezongen, meest Engelsche; en de Boeren zongen dapper mee. Ik vroeg een hunner, of zij Engelsch verstonden. Het antwoord luidde ontkennend. Toen daarop het gezelschap gezamenlijk aanhief het bekende:

‘For to-night we'll merry be’
(tweemaal herhaald.)
‘To-morrow we'll be sober.’

vroeg ik verbaasd aan een der Boeren, wat hij gezongen had. Wel, was het antwoord, ik heb gezongen zooals de anderen:

‘Die voorste hengst zal die merrie bijt’
(tweemaal herhaald.)
‘Morgen eet ons suiker.’

De omstreken van Pretoria geven gelegenheid tot allerfraaiste tochtjes. Bijvoorbeeld naar de Aapjesrivier, aan welke de stad is gelegen en die haar van uitmuntend water voorziet; men vindt daar tamelijk uitgestrekte boschjes. Dicht bij de stad liggen de drie ‘fonteinen’ van deze ‘spruit’; een zeer fraaie weg voert daarheen.

Ook de Machalliesbergen en hunne liefelijke omstreken bereikt men in weinig tijds. Zij vormen dicht bij Pretoria de zoogenaamde ‘wonderboompoort,’ aldus gedoopt naar den reusachtigen boom, in welks takken zich tallooze bavianen ophielden. Vele takken van dezen boom hebben in den grond steun gezocht en daar wortel geschoten, aldus nieuwe boomen vormende. Waarlijk is deze reus een wonder, vooral in het boomlooze Zuid-Afrika. De plaats wordt ‘poort’ genoemd, omdat hier twee rotsen naast elkander staan zonder elkaar te raken, zoodat zij een doorgang of eene ‘poort’ openlaten.

Even buiten de stad ligt de kafferwijk, bijna geheel het eigendom van Duitsche zendelingen, die er veel geld uit maken door de zeer nette huisjes aan de negers te verhuren. Bezitten mogen, zooals wij gezien hebben, de negers noch huis, noch hof, buiten hunne kraals. De zendelingen hebben aan deze stichting eene schoolplaats voor kaffers verbonden. Ik kan niet beoordeelen in hoe verre hunne moeite beloond wordt. Alleen herinner ik mij niet, ergens in Oost- of Zuid-Afrika een neger te hebben ontmoet, die eenig begrip had van schrijven of lezen. Zelfs niet in het Kaapland, waar zoowel de staat als bijzondere personen zich sedert lang voor de beschaving der inboorlingen groote moeite geven.

De spiritus-fabriek, van welke ik hierboven sprak, is een voorbeeld van wat een praktisch man vermag ook zonder geleerdheid. De heer Marx, arm naar Zuid-Afrika gekomen, heeft hier met het geld, door hem in de diamantvelden verdiend, een statig, flink, hoog, steenen gebouw opgericht en het van alles voorzien, wat volgens de nieuwste uitvindingen voor het distilleeren en branden vereischt wordt. Het zegt wat, bijna alle werklieden voor den arbeid aan en in zijne

fabriek uit Europa te moeten ontbieden, bijna zonder hulpmiddelen groote, machtige machines op te richten en reusachtige schoorsteenen; het zegt wat, dit alles van de andere zijde der zee aan te voeren en op ossenwagens over honderden mijlen land. Toch is de heer Marx geheel van eenige opleiding verstoken. Onderricht heeft hij niet of nauwelijks gehad. En men verzekerde mij, dat hij zelfs niet kon schrijven. Hij is een der energiekste lieden van Zuid-Afrika en staat aan het hoofd van allerlei ondernemingen op verschillend gebied.

Rondom deze fabriek heeft hij vele woningen voor zijne arbeiders opgericht. Als grondstof voor zijn alcohol, uit welken hij, door toevoeging van oliën en stroopen verschillende likeuren vervaardigt, gebruikt hij maïs. Deze wordt met water gekookt en dan gemalen en afgekoeld. Vervolgens voegt men er gist bij, gemaakt uit natte gerst die men heeft laten verzuren. Door dit mengsel met stoom te verhitten verkrijgt hij den alcohol, die aanvankelijk in gasvorm ontwijkt. Deze wordt opgevangen, afgekoeld en met een filter gezuiverd. Ingewikkeld is de vervaardiging dus niet.

Toen wij van het bezoek aan deze ‘eerste fabrieken’ terug kwamen, vereenigden zich de Nederlanders met de hoofdrechters Burgers, neef van den vroegeren president, en Jochem Brand, zoon van den voorzitter in den Vrijstaat, aan een gemeenschappelijken maaltijd, om feestelijk Zijne Majesteit onzen Koning te herdenken, die op dezen dag verjaarde. Dit feest was te aangenamer, omdat afwisseling in Afrika zeldzaam is. Het was vooral een genot voor hen, die zooals ik, zich sedert een jaar niet in een talrijk en te gelijk beschaafd en aangenaam gezelschap hadden mogen bevinden. Natuurlijk werden op dien dag, ook hier, ver over de zee, de innigste wenschen voor Zijne Majesteit en het Vaderland gevoeld en uitgesproken.

Pretoria zelf is een zeer lief stadje. De huizen worden er goed onderhouden en liggen als villa's op eenigen afstand van elkaar. Slootjes met vlietend water loopen langs de straten, die met mul zand of gras geplaveid zijn. Vijgen, perziken, sinaasappelen, abrikozen, pruimen, peren, druiven en meloenen gedijen hier even uitmuntend als citroenen en granaten. Ook bananen, die de tropische landstreken of hare nabijheid kenmerken, worden hier gevonden. De huizen, bijna alle van steen gebouwd, bezitten meestal eene verandah en gelijken

sprekend op de zomerwoningen, die wij in Gelderland kennen.

In een dezer huizen woonde de president Kruger, die de goedheid had mij er eene zeer aangename ontvangst te bereiden. Men weet, dat Zijn HoogEdele een bedachtzaam man is, met eene groote mate van gezond verstand, helderheid van blik, kalmte en moed begiftigd. Die eigenschappen vertoonde hij ook ten duidelijkste in zijne gesprekken met mij en in de belangrijke verhalen, die hij over zijn volk en zichzelf de goedheid had mij te doen. De grootste eenvoud kenmerkte zijne echtgenoote, hem en zijne woning. Slechts het noodige werd in de laatste aangetroffen; van weelde geene sprake. Ook ‘juffer’ Kruger kleedde zich niet anders dan de echtgenooten van andere gegoede Boeren. Evenals zij was ook ‘juffer’ Kruger groot van stuk en flink gebouwd; eene vriendelijke, voorkomende vrouw.

Ik meen in den geest te handelen der aanzienlijke Nederlandsche bewoners van Pretoria, door hier niet in het bijzonder op de uitnemende hoedanigheden van elk hunner te wijzen. Genoeg zij het te vermelden, dat de Nederlandsche ambtenaren der hoofdstad aan de republiek groote diensten bewijzen en zelfs zelden kunnen ontbeerd worden. Dat bleek onder anderen, toen de volksraad een der hoogste ambtenaren, vroeger zeevaarder, een Nederlander, had geschrapt, omdat de raad om de eene of andere, mij onbekende reden, met dezen heer niet ingenomen was. Desniettegenstaande bleef deze toch zijn post bekleeden.

Men behoeft niet lang in de Transvaal geweest te zijn om te bemerken, dat Nederlanders er nog niet gemist kunnen worden, al was het alleen wegens hunne taalkennis. Vooral niet in het opperbestuur. Behoorlijk Nederlandsch vindt men zelfs niet altijd in de Staats-courant. Zoo zag ik er de volgende officieele aanwijzing van een voortvluchtig misdadiger: ‘Een Ier, vaal haar en vaal gepikte gelaat, dun gebouwd, heeft aan een oude vale baaitje.’

Evenals in Nederland schijnt men ook hier er eene bijzondere officieele taal op na te houden. Kennisgevingen der regeering bijv. vangen in de Staats-courant steeds aan met de woorden: ‘Zij het hierbij kennelijk, dat wij.....’

Tegenwoordig wordt door de regeering aan het onderwijs veel meer zorg besteed dan vroeger. Ook de kerkgenootschap-

pen geven zich in dit opzicht veel moeite. In Pretoria zelf bestaat, zoowel voor knapen als meisjes, gelegenheid om behoorlijk lager onderwijs te genieten. De nonnen hebben er eene Roomsch-Katholieke school, die zeer goed schijnt te zijn. Buitendien telt men er nog inrichtingen, waar door Engelschen onderricht wordt gegeven, tegenwoordig ook door Nederlanders.

Eindelijk sloeg het uur, dat wij Pretoria moesten vaarwel zeggen. Een tiental uren na ons vertrek kwamen wij op de boerderij van den heer Jacobi, bij wien wij den avondmaaltijd gebruikten. Hij kon ons geene legerstede verschaffen en wij brachten dus den nacht in onze kar door. Den volgenden morgen vroeg op weg gegaan, bereikten wij drie uren later de plaats van een Boer, die in zooverre eene uitzondering maakte op allen die wij tot nog toe hadden ontmoet, dat hij de opheffing der inlijving hartelijk betreurde. In bittere, haatdragende bewoordingen schilderde hij ons den voorspoed, dien de Engelschen troepen in het land hadden gebracht door de groote uitgaven die het legerbestuur zich moest getroosten, en den achteruitgang die na het vertrek der troepen in zijne aangelegenheden was te bespeuren. Hij stelde ons voor het aanhooren dezer verhalen echter schadeloos door ons te geleiden naar Wonderfontein, niet ver van zijne plaats gelegen. Het was eene reusachtige, diepe grot, een vijftigtal voeten onder den beganen grond. Haar ingang kon men alleen bespeuren aan eenige struiken; anders onderscheidde zich de bodem boven haar door niets van het overige land. Wij daalden langzaam en voorzichtig af en bevonden ons ten laatste in eene groote zaal van druipsteen, in welke het van vleermuizen wemelde. Groote grotten als deze zijn in de Transvaal betrekkelijk zeldzaam; kleine komen allerwege en veelvuldig voor.

Terwille van den ‘dokter’, een onzer ezels, die teekenen van afmatting begon te vertoonen, moesten wij stapvoets onzen weg vervolgen, en verzochten den Boer, bij wien wij laat in den namiddag aankwamen, verlof, eenigen tijd bij hem te verwijlen. Aanvankelijk maakte deze bezwaar, daar er geene voldoende hoeveelheid voedsel voor ons allen bij hem aanwezig was. Doch spoedig schafte hij raad. Na ons verzoek te hebben ingewilligd, riep hij zijn twaalfjarig zoontje tot zich, gaf hem een geweer met één enkelen patroon, en gelastte hem te

paard te stijgen, om een ‘bokkie te skiet.’ Hij moest oppassen, zoo luidde de waarschuwing, niet met ledige handen thuis te komen. Zelfs niet één misschot werd hem gegund. Fluks weggedraafd, was de knaap spoedig uit onze oogen erdwenen. Na een drietal uren kwam hij werkelijk met een fraaie ‘springbok’, achter op het paard gebonden, terug.

Is het wonder dat de Engelschen in den laatsten oorlog sneuvelden als vliegen rond de kaars? Zal men zich een volgende maal niet twee keer bedenken, alvorens de Boeren weder met de wapenen aan te tasten?

Wij trokken verder de Transvaal door.

Eindelijk was de grens bereikt, en staken wij daar de Vaalrivier over. Aan de overzijde gekomen, blikten wij niet zonder eenigen weemoed terug naar het vriendelijke, gezegende land, dat wij hadden verlaten. En in stilte herhaalden wij de slotwoorden der Transvaalsche regeeringsproclamatiën:

‘*God behoede land en volk*.’

HENDRIK P.N. MULLER.

Harmonie en Symbool in de Doorische Kunst.

‘Der Säulenschaft, auch die Triglyphe klingt;
Ich glaube gar, der ganze Tempel singt.’
Faust, II Theil.

Op een ronde bank van blinkend Parisch marmer, zaten de wijsgeeren en genoten van de schoonheid der kuststreek van Attika.

Aan het uiterste einde van den wijden halven cirkel rustten grijsaards, geheel gehuld in het groote veelplooiige himation; karakterkoppen met golvenden baard.

Meer naar voren enkele mannen, vierkant in hun uiterlijk; gewend, men kon het hun aanzien, beitel of passer of lineaal te voeren.

En hier een beweeglijke groep van jongeren: vele linten door de wilde lokken en los omgeworpen kleederen van geel en blauw en alle denkbare kleuren. Daar was er een, en praatte luid en veel, met fonkelende zwarte oogen, wiens haren, nauwelijks door een rood lint bijeengehouden, over het voorhoofd warden; - zijn chitoon losgegaan, en, tegen zijn door de zon reeds koperachtig getinte huid, een pallion van purper. Overal in de rondte: een lier, een paar cithers en een ongelooflijke menigte bloemen. Tusschen al die bontheid schitterde voortdurend het witte marmer.

Twee jonge slaven, de blonde kopjes met rozen bekranst, verder naakt, liepen voortdurend af en aan met rijke vazen en bekers, en schepten in sierlijke lichaamsgolvingen den parelenden wijn.

En als achtergrond het Helleensche landschap.
Ginds de hoekige lijnen der bergen langs den horizon, blauwige wouden, en meer naar voren teekenachtige groepen van cypressen, myrten, populieren. Aan de andere zijde de zee, prijkend in diepe lazuurverven en in vlokkig schuim klotsend tegen de rotskust; schepen met hun hoog opgebogen voor- en achterstevens, statig en liefelijk schommelend, als zwanen.

Toen stond de jonge man in den purpermantel op, terwijl een diepe ademhaling de zwellende lijnen zijner breede borst deed uitkomen. En de grijsaards zagen bewonderend eerst hem en dan elkander aan. Onder zacht cithertokkelen, den bezielden blik strak in den blauwen hemel gericht, hief hij aan, met klankvolle stem:

‘Hoog verheven boven al het aardsche,
In des hemels lichtsten, reinsten aether,
Zweefden zacht, in langgetogen zwenking,
Met gevleugeld rossenspan, de menschen.
Zij aanschouwden daar het Allerhoogste:
Heilig stralende Ideeën, onbeschreven,
Onuitspreekbaar, slechts t' aanbidden zwijgend,
Eeuwig één, het Ware, Goede, Schoone.....
Aardsche dingen zijn de ijle schaduw -

Doch in onbedwongen hartstocht,
Stootten, stuwden hunne rossen
Steeds de lichte wagens samen;
En de menschen, heftig strevend
Allereerst te zijn, verzuimden
- Rukkend aan het raderkluwen -
Naar d' Idee den blik te richten.
En Zeus verbande hen:
“Verzinkt, onzinnigen, ter aard -
Niet waard zijt gij het rein aanschouwen!” -
Wormen die in weiden woelen
Schenen zij in 's werelds warrling;
Geen kon 't hoofd naar 't Eeuwge heffen.
Dan, Eroos trad, schuchter smeekend,
Voor Kronioons wolkenzetel;
En zijn langgespitste vleuglen
Fonkelden als edelsteenen.
“Mij, o Vader, laat hen leiden.”

Als de zwevende zwaluw zijn wieken ontplooiend
Woei hij in zwellende bochten ter groenende aarde....
Hij wijst daar de vormen der schoonheid,
En wekt der menschen verlangen,
En leert hun de schoone gedachten;
t' Aanschouwen ten leste de schoonheid zelve. -
En langzaam, langzaam door liefde gelouterd,
Verheffen zij zich tot hemelsch herleven.'

Na een oogenblik zwijgen, nam een der grijsaards de hand van het voorhoofd en zeide:

'Heerlijk hebt gij de verhevenheid, ja de heiligheid van het schoone in uwe parafraze van Platoon uitgedrukt; doch het kan ons niet helpen, mijn jonge dweper, de roos te beschouwen en te roepen: o, wat is zij schoon, wanneer wij niet tevens den moed hebben, ook hare blaadjes uit te plukken. Mogelijk kom ik u niet ongelegen..... doch wat zal ik vele verontschuldigingen maken: een oud man praat gaarne en een witte baard geeft het voorrecht dat men naar ons luistert. Juist dat uitplukken. Het wil mij altijd schijnen, dat het wezen der schoonheid niet gelegen is in het geheel als eenheid, maar in de vereeniging der deelen; niet in het voorwerp als individu, maar in de wijze van samenvoeging zijner elementen.

Gij bewondert een Hermesbeeld. Noemt gij den Hermes schoon als schoonen Hermes, waar is dan het einde? het blijft immers: de Hermes is schoon of schoon is de Hermes. Doch als het beeld eens ware: een schoone vereeniging van de deelen des lichaams, een heerlijk samenspel van hoofd en romp en ledematen, van beenderenarchitektuur en spierenspanning en huidbekleeding, van breede en slanke partijen, van opgaande en rustende, van golvende en stramme lijnen. In één woord: is niet de schoonheid verborgen in eene samenvoeging van wat gij telkens als de samenstellende deelen wilt beschouwen?'

- 'Wij spreken van de schoone lijnen van den omtrek,' wierp hier een beeldhouwer in het midden.

- 'Eilieve, teeken eens dien schoonen omtrek. Uwe lijn is schoon, juist als vereeniging van verschillende lijnen. Hier deze fraaie, golvende "gevoelde" lijn zelfs, zooals gij het noemt, ik ontleed haar weder in de kleinere lijnen, die haar samenstellen; en als zoodanig kan ik haar schoon noemen. Een rechte lijn, immers, is noch schoon noch leelijk, maar indifferent.

Mogen wij dit dan eens als onderstelling laten gelden, dat de schoonheid in de samenstelling, in de betrekking der onderdeelen gelegen is, dan rijst de vraag, welke deze betrekking zij. Wij weten het, het is een juist tot elkander passen, iets “gepasts”, wat wij Hellenen door het woord “harmonie” uitdrukken; doch dit is slechts een naam. Indien ik onderstelling op onderstelling mag hoopen - want ik wil het u niet bewijzen: *hier* zoudt gij toch niet naar abstracte redeneeringen luisteren - dan zeg ik: de harmonie is niet één betrekking, maar de innige samensmelting van drie betrekkingen: in de eerste plaats overeenstemming, in de tweede plaats tegenstelling, in de derde plaats het beheerschen van het eene door het andere.

Deze drie zijn de eigenschappen, die het schoone lichaam geheel doordringen, de wetten volgens welke het is gebouwd. Alle deelen zoeken elkander, enkele ook streven te ontvluchten, waren zij niet in de minderheid; en, reeds beginnende hiermede, dat de overeenstemming der tegenstelling te sterk is, vertakt zich door alles heen het meest ingewikkelde samenstel van beheersching en ondergeschiktheid. Een systeem van orde en rangschikking, dat naar beneden zich in de fijnste nuancen verliest, en naar boven in één punt bekroond wordt.

De schoonheid is een wèlgeordende staat, evenwicht is een die bestuurd wordt door twee even sterke partijen zoodat niets tot stand komt, onschoonheid is anarchie.

Ik zal thans de noodzakelijkheid der *overeenstemming* niet afleiden uit zulke grofheden als een godin met een leeuwekop; hoe geestig misschien ook samengevoegd, zulke producten kunnen ons Helleensch gevoel slechts stuiten. Beschouwen wij weder den Hermes. Welk een overeenstemming in de deelen, welk een eenheid in de gedachte! Onder de smedige huid is overal evenveel vet, juist genoeg om de scherpe grenzen der spieren te bedekken en toch hunne werking duidelijk te laten. Alles van dezelfde sterkte en buigzaamheid: geen zware armen en schouders, met korte beenen, gelijk een worstelaar; geen overdreven beenen, en schouders afvallend, gelijk een hardlooper; alles evenredig gevormd volgens dezelfde wet van elastische kracht. Niet de eene arm in heftige inspanning, de andere in rust; maar over alle leden en spieren een kalme beweging gelijkelijk verdeeld. Niet hier slanke vormen, ginds breede,

maar alles volgens eenzelfde reden van evenmatige ontwikkeling.

Ziet daarentegen dien Silenos, die met macht een bloemvaas boven het hoofd houdt. Niet één arm, die met geweldige kracht de vaas omhoog heft, maar de geheele gestalte werkt mede: de eene arm tilt, de andere is wijd uitgestrekt om evenwicht te houden, de geheele romp kromt en spant zich, en de kin drukt zich tegen de borst, en de beenen, een zoo groot mogelijk grondvlak omvattende, torschen, bedekt met woest gewrongen spiermassa's. Weder eenzelfde mate van beweging, in volkomene overeenstemming door de geheele figuur heen verspreid. En neemt nu welk beeld gij wilt, van de meest kalme rust tot de geweldigste inspanning, steeds ééne beweging de geheele gestalte doordringende.

Tot nu toe was het nog mogelijk, de overeenstemming afzonderlijk te beschouwen, doch bij de *tegenstelling* doet zich de beheersching reeds zoozeer gelden, dat wij moeilijk meer van haar kunnen abstraheeren. Evenwicht, namelijk, de wiskundige tegenstelling, is nooit en nergens aanwezig, overal is een meer of minder. Wanneer deze balans rechts overhangt, zal gene links overhangen, en, vergelijken we hen onderling, dan de eene dieper dan de andere. Wij denken aan speelbeen en standbeen, maar dit is slechts een voorbeeld; bekken en schoudergordel, lijnen der armen en der beenen, het is een ingewikkeld compensatiestelsel, dat zich door de geheele figuur uitstrekt. Weest zoo goed, na te meten en uit te rekenen.

En van *beheersching* hebt gij gedurig den mond vol, slechts onder een anderen naam: “proportie”’.

Doch hier werd de beeldhouwer warm, en, met den duim heftig teekenende in de lucht, ging hij voort:

‘Proportie is het systeem der maten eener gestalte, en proportie is de basis van menschen, dieren, planten, gebouwen, kristallen zelfs. Proportie is niet een opsomming van getallen, maar een systeem van relatiën. Polukleitos is het die de gemiddelde relatiën heeft nagespoord en opgesteld in zijn Speerdrager. Aldus de kanoon, de norm: een systeem: het eene volgt uit het andere, het eene wordt door het andere beheerscht. Doch ieder beeld, ieder kunstwerk heeft zijne individualiteit, en de leidende gedachte spreekt zich uit in het systeem der proportiën. Een levende figuur kan een fraai ontwikkelden thoorax hebben en zwakke beenen, een kunstwerk nimmer.

Het geheele systeem der proportiën wordt beheerscht door het leidende begrip; slank, breed, liefelijk, krachtig - wat gij wilt. Het laat zich alles in getallen en evenredigheden uitdrukken. De maten en verhoudingen, evenals de standen en bewegingen, hangen allen van elkaar af, en hebben een middenpunt, dat gelijk het natuurlijke zwaartepunt is te construeeren. En, hetzij gij het berekent wiskundig, hetzij gij u laat wegdrijven op uw gevoel, uw blik concentreert zich op de borst bij den Hermes, bij Herakles in de schouders, en bij Zeus trekt een daimonische kracht u naar den kop, naar het voorhoofd.

Bij den Zeus is het het duidelijkst anatomisch na te rekenen. Het hoofd is groot voor het lichaam. Niet een zwaar hoofd en daaronder romp en ledematen volgens kleinere maat: zoo werkt geen Helleen. Neen, de verhoudingen vergrooten zich geleidelijk, onmerkbaar, van beneden naar boven. Dan wordt het hoofd omgeven met de ambrosische lokken. Binnen deze machtige omlijsting troont het geweldige voorhoofd. En toch, hoe ontzagwekkend ook, door de contrasten in al het omgevende wordt een geheimzinnige indruk te weeg gebracht. Wij worden medegesleept onder den invloed der geweldige goddelijke majesteit, en toch zijn wij geneigd het gelaat voor menschelijk te houden. Eerst met den passer dringen wij in de geheimen van den kunstenaar door, en zien wij dat het voorhoofd domineert, en alles op het voorhoofd berekend is.'

- 'Ja,' zeide de wijsgeer, 'in geniale verheffing is de kunstenaar zooveel verder gegaan dan de middelbare proportiën in den kanoon, dat de anatomie van Zeus geen menschelijke anatomie meer is, maar een goddelijkheid, die in het kalme en doorluchtige denken alles beheerscht en te zamen vat.'

'Ik heb u duidelijk trachten te maken, wat ik bedoel met harmonie als overeenstemming, tegenstelling en ondergeschiktheid; doch ik heb u niet kunnen doen gevoelen hoe zeer deze betrekkingen elkander doordringen, in elkaar grijpen en vervlochten zijn, zoodat zij zelfs door het schiftende verstand nauwelijks kunnen worden gescheiden. Ik heb slechts enkele voorbeelden vluchtig geschetst; dat ik in mijn binnenste niet bij het vluchtig schetsen van voorbeelden ben gebleven, dit kunt gij van mijne zeer grijze haren niet anders verwachten.'

Veelstemmige bijval daverde. Of het was voor den waardigen

wijsgeer of voor wat hij gezegd had, ware moeilijk uit te maken; want een Helleensch publiek scheidde niet altijd zaken van personen.

‘Welnu,’ zeide de denker glimlachende, ‘laten wij dan met ons onderzoek voortgaan. Wij spreken hier niet opdat ik of een van u gelijk zoude hebben of ongelijk, maar om te samen de waarheid te vinden; en gaarne zal ik mijne meening laten vallen, hetzij zij onjuist blijke, hetzij zij slechts een trap is geweest, om tot de waarheid te komen. Leert dit van een oud man, staande voor de poorten van Hades: dwaas is het en bekrompen, te strijden voor zijne eigene meening, en alles slechts te onderzoeken niet hoe het is, maar of het met de eigen eens opgevatte meening strookt; want de Waarheid staat boven ons allen en kent geen personen, en wij zijn slechts hier om haar te dienen.

En zoo is ook al het gesprokene niet meer dan de eerste stap. - Ja, ziet mij maar verwonderd aan. - Wanneer aanwezig is een voorwerp, geconstrueerd volgens deze overeenstemming, tegenstelling, beheersching, dan is er een schoon voorwerp, maar dan is er nog geene schoonheid....

Wij allen - ik blijf gaarne bij hetzelfde voorbeeld om u niet te verwarren - hebben te Olumpia den Zeus van Pheidias bewonderd. Wij hebben den Alvader gezien, tronend in kalme majesteit, mild en vredig, te midden van eene pracht van goud en alle metalen, van email en elpenbeen. - Stelt u nu voor, dat de tempel is gesloten en geen levend wezen zich daarbinnen bevindt, dan is er op dat oogenblik geene schoonheid in de werkelijkheid. In mogelijkheid, mogelijkerwijze, bestaat er een zeer groote schoonheid, in werkelijkheid, reëeler wijze, is zij er niet[1)]. De schoonheid kan eerst in de werkelijkheid treden, iets reëels worden, wanneer het voorwerp dat haar in mogelijkheid bezit door een normaal beschouwer waargenomen wordt.

Maar het is nog niet genoeg. De Molossische dog van den Priester dringt den tempel binnen, en ziet het beeld; het is eene waarneming, eene betrekking. Wij kunnen ons zelfs denken, dat er eene nauwere betrekking ontstaat en hij - met verlof - tegen het beeld... blaft. Maar van schoonheid, voelen wij, is geen sprake.

1) *δυναμει, ἐνυελεχει.*

In één woord: ik eisch, voor deze betrekking tusschen het schoone voorwerp en den waarnemer, weder onze eenheid van drie betrekkingen: “harmonie”’.

- ‘Een oogenblik!’ zeide de dichter. ‘Gij gaat ons te snel. Indien ik u wèl begrijp, wordt de schoonheid niet eerder iets reëels, voordat het voorwerp waarin zij verborgen is, wordt waargenomen; gelijk er ook bijvoorbeeld in den donker geen roode voorwerpen zijn, gelijk in den donker alle dakwandelende marders en muizenvangende wezeltjes grauw zijn. Dan hebben wij hier vlak onder onze oogen een voorbeeld voor uwe meening.

Ziet, aan deze zijde breidt zich uit een landschap, fonkelend in licht en kleurenpracht. Tot hoog in den aether glanst helder de blauwe lucht, over het groen tintelen de zonnestralen, en schitterende vlinders dartelen van bloem tot bloem. Doch straks hult het Westen de natuur in gouden gloed en de roode tinten vluchten langs de toppen der boomen en waren op wazige wolken heen. De honinggeurende Humettos huwt ontelbare schakeeringen van rozenrood aan de weeke verven van violen, om in diep donkerblauw te eindigen. Het fluiten der vogelen zwijgt, en een blauwe schemer omsluiert boomen en struiken. Dan zweeft nader de nacht op vale vleugelen en met haar de duisternis en de rust. Vochtig ademt de wind, een floers rolt zich uit tusschen hemel en aarde, en gij ontwaart niets meer... niets, dan stilte en oneindigheid.....

De schoonheid is er niet, zij *kan* er wezen, zij is er in mogelijkheid; maar in werkelijkheid is zij er eerst als het licht wederkomt en waarneming mogelijk maakt.

> ‘Nu heft in volle majesteit de albezieler
> Boven de blauwende zee
> 't Hoofd met den gouddiadeem’[1)].

En zoo, wij mogen dan denkers of dichters zijn, steeds danken wij de schoonheid aan Phoibos Apolloon.’

- ‘O ja,’ zeide een materialist, ‘mits het maar juist nieuwe maan is, en geen sterren schijnen, en men zijn weg in roetzwarte duisternis met een lantaarn zoeken moet.’

1) Vosmaer, Nanno.

- ‘Pegasos op hol,’ riep een ander dichter. ‘Gij brengt ons door uwe beschrijving in de stemming van een nacht als toen Troïlos den wal van Troja besteeg om Kressida:[1)]

> “In zulk een nacht
> Wanneer de zoete wind zoo zacht de boomen kuste
> En zij niet zuchtten zelfs....”

Laat gij gerust het woord aan onzen eerwaardigen ouden vriend.’

- ‘Wanneer mijn Homeros,’ zeide de wijsgeer, ‘opgerold ligt in mijne bibliotheek, dan gebeurt er niets, er is slechts eene mogelijkheid; doch wanneer ik hem ter hand neem en lees, dan is de schoonheid iets werkelijks. Vandaar ook ontvangt de schoonheid een nog veel grootere werkelijkheid, wanneer hij voorgedragen of gezongen wordt.

Dat de reine en onstoffelijke betrekking, die dan werkelijk wordt, harmonie moet zijn, is duidelijk. Ik ben mensch, en de goede Homeros met zijn fijne en diepe kennis van hart en gemoed, hoe zou hij niet vol en gansch mensch zijn? - Ziehier de overeenstemming. Ik ben subjectief, individueel; het kunstwerk is objectief, algemeen; ziehier de tegenstelling. Ik geniet van het gedicht en het wordt meester van mijn ziel en geest; ziehier de beheersching.

Als het niet optreedt als een streng gebieder en mij aan zich vastketent en boeit; als het mij niet belet iets anders te denken, te zien, te gevoelen, dan *is* er geen schoonheid. Als mijn oog over de regels glijdt, doch mijn gedachten zich met iets anders bemoeien, dan *is* er geen schoonheid. Als ik in het theater ben, en een onrustige buurman of een groote haardos met veel roode linten vóór mij leiden mijn aandacht af, dan *is* er geen schoonheid.

En niet alleen is aldus mijn redeneering; neen, ik gevoel het ook zoo. Zoolang mijn aandacht nog niet volkomen door de tragedie wordt bepaald, kan ik er zeer goed kritisch over oordeelen, maar ik blijf koud; - doch dan, als niets mij hindert, dan worden de muziek, de verzen, de standen en groepen van het koor, iets anders; zij ontvangen een glans en luister, als waren zij iets goddelijks; de muziek wordt sferenharmonie,

1) Merchant of Venice, Act V.

de poëzie dreunt als de stem van Zeus, en de gestalten stralen, als waren het lichtwezens. En dit is dan het reëel worden der schoonheid; dan treedt zij in de wereld van het Zijn.

Ik was eens met een Aiguptisch vriend, een priester, in het allerheiligste te midden van de donkere sombergrootsche zalen van zijn tempel - doch het is geheim, en gij zult mij een dienst bewijzen te zwijgen - en er waren daar in eene nis dicht bij elkander twee knoppen van metaal. Op eens - ik meende te zien dat de priester op eene veer in den wand drukte - sprong een blauwe schitterende vonk en bleef tusschen die knoppen zweven. Zulk eene vonk is de schoonheid. Wanneer het apparaat is opgesteld, bestaat zij altijd en voortdurend in mogelijkheid, doch alleen in een zeker geval, wanneer op de veer wordt gedrukt, treedt zij in de werkelijkheid. Wanneer het schoone voorwerp aanwezig is en de persoon, bestaat de schoonheid in mogelijkheid; het voorwerp, zonder dit is het niet schoon, heeft reeds in zich zelf harmonie; zoodra nu de persoon het voorwerp waarneemt en die betrekking harmonie wordt, treedt de schoonheid, gelijk eene vonk in de werkelijkheid.

Dit is speciaal in de bouwkunst niet gemakkelijk tot stand te brengen.

Het kunstwerk moet zóó zijn, dat harmonie kan ontstaan met den waarnemer. Gij begint nu, met in het gebouw harmonie te leggen, opdat het schoon zou zijn in zich zelf; maar waar is hier de mogelijkheid tot harmonie met den mensch? Het gebouw is steen, en wij zijn geen steenen, maar vleesch en bloed; waar is hier de overeenstemming, eerste voorwaarde waar alle harmonie op rust? - Wij kunnen onszelf niet veranderen in dooden steen, wij hebben dus slechts te trachten, dat het gebouw iets levends wordt.

‘Zelfs zou ik mij kunnen denken, dat wij onszelf niet als bezield lichaam, maar slechts als geest beschouwden, en dat wij dan in het gebouw geestelijke dingen: gedachten, gevoelens, stemmingen, op een of andere mystische wijs konden neerleggen; dan hadden wij de overeenkomst ook; doch hoe dit zou moeten geschieden, is mij inderdaad niet bewust; het moge dan in den schoot der goden voor tijden die komen zullen voorbehouden zijn.’

- ‘Neen, het is mogelijk,’ zeide de dichter, ‘maar vreemd. Ik begrijp reeds niet, wat gij wilt, met uw gebouw tot een bezield lichaam te maken; doch een gebouw van gedachten en stemmingen te voorzien, dat is mij geheel en al te hoog. En zijn wij niet een heerlijke vereeniging, ja harmonie, van lichaam, ziel en geest? Wie kan zich nu alleen als geest denken? Laat dit over aan barbaren.’

- Geduld, mijn jeugdige driftkop: veroordeel niet wat gij niet begrijpt.

‘Wij maken het gebouw tot iets levends; en, gelijk Prometheus het vuur des levens uit den hemel stal en het zijne schepselen inblies, zoo stelen wij het leven uit de natuur, en bezielen er steenen mede.

De natuur: dieren en planten, een samenstel van organen. Bestemd een harmonisch samenstel te zijn, ware slechts de idee in staat, zich volkomen in de weerspannige stof uit te drukken, alle toevalligheden te vermijden. Maar toch ook zoo een heerlijke hiërarchie van organen, waarvan de sluitsteen in de ziel berust, en de ziel is het leven.

Ieder orgaan een werktuig verrichtende eene bepaalde verrichting; en het begrip van die verrichting, functie, aan het begrip van het orgaan onafscheidelijk bij ons verbonden.

Wanneer een leeuw in de woestijn van Libua zich heeft uitgestrekt op een rotsblok, en, op zijn zijde liggende, zich koestert in de zon, dan weten we toch, dat zijne voeten hem straks dragen zullen, dat zijne voeten, hoe rustig en onbeweegthans ook, draagorganen zijn. Door jarenlange waarneming, van onze geboorte af, hebben wij de onuitroeibare gewoonte verkregen, aan de voorstelling “voet” de voorstelling “dragen” te associeeren. Neem ik nu het *voet*stuk van bijvoorbeeld een kandelaber en geef ik dat den vorm van een paar voeten, dan wordt onmiddellijk het begrip “dragen” bij ons opgewekt, en zoo zegt het voetstuk: “ik draag wat boven mij is.” Heeft het onderstuk een of anderen meetkundigen vorm, dan zien wij wel, dat het onder het andere is, maar volstrekt niet, dat het het draagt of zelfs maar ondersteunt. Het er-onder-zijn is passief, dood; het dragen is actief, bewegen, leven. Het orgaan zelf, de vorm die het heeft, de functie die het verricht, het leven dat het bezielt, het is alles één, wij kunnen het ons niet gescheiden voorstellen.

Nu het gebouw. Het heeft reeds in zich zelf harmonie, het is een samenstel van onderdeelen, volgens de drie ons bekende betrekkingen verbonden. Doch ieder onderdeel - dit is van gewicht - heeft eene functie, eene zeer feitelijke functie: dit blok steunt dit andere, gindsche balk verbindt deze beide, die plaat bedekt gene. Iedere steen doet, verricht inderdaad iets, is dus in dien zin reeds een orgaan. Ik geef nu den steen den vorm van het levende orgaan, een dragenden steen bijvoorbeeld den vorm van een voet, een spuwenden steen of spuier bijvoorbeeld den vorm van een bek. Zoodra wij dan dien vorm zien, associeeren wij aan hem onmiddellijk en onvermijdelijk het begrip zijner actieve functie en van zijne bezieldheid. En wanneer dan het geheele gebouw volgens deze methode behandeld is, dan is het geworden een anorganisme, iets actiefs, iets levends. Ziehier dan de overeenstemming met den mensch.

En al schermt gij nu veel met symboliek, symboliek is niets anders dan wat ik beschreven heb: het overbrengen van den organischen vorm op de anorganische stof. Immers, het woord “sumbolon” al gebruiken wij het ook in allerlei zeer speciale omstandigheden, beteekent niets anders dan “een teeken waaraan men iets kent”; wanneer een blok den vorm van een orgaan ontvangt, is dat een teeken waaraan men de functie kent.’

- ‘Ik zal mij wel wachten tegen te spreken,’ zeide een architekt, ‘dat al wat gij hier zegt zeer logisch uit elkaar volgt. Ik geef u zelfs toe, dat als wij een tempel bouwen, wij inderdaad trachten *er beweging in te brengen*.’

- ‘Een andere uitdrukkiug voor wat ik noemde: *er iets levends van te maken*.’

- ‘De lijnen zijn haast overal niet volkomen recht, maar zacht gebogen, de verhoudingen zijn nooit in eenvoudige breuken uit te drukken. Maar dat dat alles met die bepaalde bedoelingen moest gebeuren, dat wist ik werkelijk niet. Trouwens ik weet niets over kunst, ik doe kunst, ben kunstenaar.’

- ‘Gij “doet” zelfs zeer goed en schoon,’ zeide de filozoof hoffelijk, ‘edoch, wij hebben hier het gezicht op gindsch Doorisch tempeltje, wij kunnen daaraan demonstreeren.

Ik kan mij denken - voor zoover ik weet maakt ook gij gebruik van dit hulpmiddel in uwe teekeningen - dat de tempel, zooals wij hem hier voor onze oogen zien, slechts is

de laatste faze, die hij heeft doorloopen; ik noem dezen laatsten feitelijken vorm den *kunstvorm* en construeer mij een *kernvorm*, die aan hem vooraf is gegaan. De kernvorm is dan de gedaante, die de tempel heeft voor de toepassing der symboliek.

Voor den kernvorm gaat een periode, waarin de steenblokken zelfs nog niet latent schoon zijn, maar slechts wáár en logisch, namelijk zuiver wiskundig behouwen en opgesteld, volgens de beginselen van zwaartekracht, aard van het materiaal en zoo voort. Dan volgt de kernvorm, met eene opgeslotene en verborgene harmonie, onwaarneembaar voor het gevoel der menschen, slechts geconstrueerd door hun verstand; de steenblokken zijn zeer schoon gevormd en gerangschikt volgens overeenstemming, tegenstelling en beheersching, zij vertoonen eurythmie, symmetrie, proportie. En dan eindelijk zal de kunstvorm ons die harmonie niet koel en kritisch voorrekenen, maar menschelijk doen gevoelen en in echte menschelijke schoonheid uitspreken.

De kernvorm is een harmonisch geheel van steenen, maar een koude doode massa, die wij met even veel onverschilligheid beschouwen als de hond den Zeus van Pheidias. Wij zien niet dat deze steen genen draagt, dat dit blok gene andere verbindt; wij zien slechts dat het eene op het andere ligt en niets meer.

De kunstvorm geeft deze allen den vorm, die in de bezielde natuur hunne functie verricht, en aanstonds wordt dan voor ons oog de steen een orgaan, en, zonder dat wij het bemerken, gaat een tintje leven mede.

‘Wij associeeren aan den voet het begrip “dragen,” maar wij hebben ook nooit voeten waargenomen, of zij waren iets levends, zoo gaat aan den voetvorm even onvermijdelijk het begrip “leven” gepaard. Ons nuchtere verstand zal ons evenmin doen twijfelen of de leeuwenpooten die deze tafel dragen levend zijn, dan wel of dit standbeeld straks van zijn voetstuk zal stappen; maar in dronkenschap - niet waar, mijne vrienden - kan het wel eens voorkomen, dat gij het maar half vertrouwt, evenals een wilde barbaar zich zeer zeker voorzichtig zal overtuigen. Mijn Aiguptische gastheer deelde mij zijn geloof mede, dat, ook na den dood, het bestaan der ziel zeer afhankelijk was van het bestaan des lichaams; mocht dit, niettegenstaande alle voorzorgen, verloren gaan, dan plachten er, in een bepaalde cul-

tuurperiode, nog verscheidene standbeelden van den overledene in het graf verborgen te zijn, opdat de ziel zich althans met een van deze zou kunnen behelpen. Aan den vorm van een levend lichaam associeeren wij het begrip leven, onverschillig in welke stof die vorm is uitgedrukt.'

- 'Ik zoude zeggen, dat de voetvorm evenzeer leven voorstelt, als het beeld leven voorstelt,' merkte de architekt op.

- Het is niet hetzelfde als wat ik zeide; maar, als gij wilt, kunt gij u daarbij bepalen, het is voor ons doel genoeg.

'Door de symboliek winnen wij dan drie resultaten: de steen verklaart in duidelijke taal welke functie hij feitelijk verricht, hij verricht deze functie strevend, actief, hij leeft. Het harmonische geheel van steenen wordt een harmonisch geheel van organen: wij hebben een levend organisme. Levend - gelijk de Diskoswerper van Muroon leeft: deze is van marmer, maar alle spieren zijn in bruisende beweging, om de schijf te slingeren in suizende vaart, ver over de merken der mededingers.'

En zacht citeerde de dichter:

> 'Herder, ver weg weid uw kudde; opdat gij niet Muroons Koetje - het leeft immers ook - mede te grazen geleidt.'

- 'En dit,' ging de wijsgeer voort, 'is het werk der symboliek: zij is niet datgene wat de schoonheid veroorzaakt, maar datgene zonder hetwelk de schoonheid niet zijn kan.

'Een gevoelig beschouwer ontvangt van een schoonen Doorischen tempel denzelfden indruk als van een schilderij of een beeld: de beweging ontbreekt: trad deze toe, dan zou het kunstwerk gaan leven. En zoo is dan een breed contact met den mensch aanwezig, de stroom der artistieke waarneming springt over, en tusschen het kunstwerk en den beschouwer schittert de blauwe geheimzinnige vonk der schoonheid.'

Doch hier wordt de taak van den referent zeer bezwaarlijk; want de architekt wilde van dit alles niets weten, en de dichter, die de partij van den grijzen wijsgeer koos, werd meer en meer opgewonden. Gelukkig stond de zware goudgehengselde kratervaas met den flonkerenden wijn tusschen hen beiden; anders ware het moeilijk te voorspellen geweest wat

nog had kunnen gebeuren. Aan de eene zijde verhief zich de dichter rechtop met beide armen in de lucht, omfladderd van zijn purpermantel. Aan de andere zijde demonstreerde de architekt, met beide duimen over het marmermozaiek strijkende, als hanteerde hij gevaarlijke linealen en driehoeken. De jongeren deden intusschen ‘kss, kss!’ en wierpen de strijdenden met rozen tegen het hoofd en speelden fanfares op de cithers. De ouderen zaten te schudden van het lachen. Gelijk wanneer de wandelaar onder een schaar van bontgevederde vogelen geworpen heeft een veelbeenig insekt, en er groot gewarrel is van kleuren en van krijschingen....

Juist hierom zal men het den referent wel willen vergunnen, hetgeen er toen gesproken is in een doorloopende rede samen te vatten: gemakkelijk genoeg zal blijken welke gedeelten door den bouwheer, welke door den grijsaard, welke door den dichter zijn geïnspireerd.

De *kernvorm* van den Doorischen tempel is een eenvoudig samenstel van steenblokken, alle van min of meer kolossale afmetingen.

Het uitgangspunt is natuurlijk het beeld van den God. Om het beeld wordt - indien een oneerbiedige maar juiste vergelijking hier op zijn plaats is - een vierkante doos aangebracht; en deze doos, met een modernen kunstterm cella geheeten, wordt gezet op een terras. Dit terras dient om de cella met het heilige beeld verheven te doen zijn boven de menschen.

Dan zet men langs den kant van het terras vierkante pijlers; daar boven over heen steenblokken, welke te samen een doorloopenden balk vormen, den architraaf. Dwars over architraaf en cellamuren worden dan hooge smalle blokken of zolderbalken gelegd, één boven iederen pijler en één boven iedere tusschen-ruimte; hierover eindelijk dekstukken welke de zoldering vormen. De koppen der zolderbalken worden door pijlertjes gemaskeerd - dus tweemaal zooveel als er groote pijlers zijn; - en over deze pijlertjes ligt de kroonlijst - welke dus de zoldering maskeert. - Tot zoover is alles van steen; het geheel wordt bedekt door een zadeldak van hout. De driehoekige opening welke voor en achter onder dit dak vrij blijft, wordt gesloten met een steenen muur, de naam is geveldriehoek of fronton. Men ziet, het is

alles zoo eenvoudig als een bouwdoos waarmede de kinderen spelen.

Maar deze eenvoud neemt niet weg, dat in de maten en verhoudingen dezer meetkundige blokken reeds een hoogst eigenaardige en doorgewerkte harmonie gelegen is.

Evenwel, om dit te bewijzen, begaf zich de architekt in ontzaglijk lange en ingewikkelde becijferingen en teekende vele schoone meetkundige figuren op den grond; zoodat, hoe belangwekkend en hoe noodzakelijk dit alles ook moge zijn, referent echter om zekere redenen gemeend heeft, dit gedeelte van het discours te moeten supprimeeren.

Daarna kwam aan de orde de vraag, hoe dan uit dezen meetkundigen kernvorm de kunstvorm ontstond.

'Ik zal niet zoo dwaas zijn,' zeide hier de wijsgeer, 'te beweren, dat onze bouwmeesters op stel en sprong uitgevonden hebben eenige symbolen, waardoor zij den kernvorm tot kunstvorm hebben gemaakt. De Doorische symbolen kunnen niet anders dan eeuwen oud zijn: wij nemen ze reeds grootendeels waar aan het oudste Doorische gebouw, het Heraion te Olumpia en de oorsprong van de meesten zal moeten gezocht worden in Aiguptos[1)] en in de duistere kindsheid der wereld.

'Maar deze vormen - en dit is van gewicht - zijn later nooit verstijfd. In Aiguptos bootste men in den zeer ouden tijd de natuur meesterlijk na: met bewonderenswaardige opvatting en techniek gaven zij alles weer zooals het was. Later plachten zij slechts te werken naar onwrikbaar vastgestelde regelen en zooals nu eenmaal gewoonte was. Doch aan dit gevaar, tot een ijsachtige conventie te verstijven, zijn wij Hellenen gelukkig altijd en overal ontkomen; wij werken niet volgens overgeleverde theoriën, niet zooals het was of is, maar zooals het zijn moet[2)]. En hierdoor, als goed Helleen mag ik het zeggen met jubel en trots, staan wij verheven boven alle barbaren, nu en voor alle tijden.'

- 'Het is gelijk gij zegt,' zeide de architekt. 'Ieder Doorische tempel heeft zijn eigene krachtig uitgesprokene, volledig doorgewerkte, karaktervolle individualiteit. Telkens en altijd vragen wij ons af: wat is het doel van dezen tempel, hoe moet deze tempel worden, wat is het ideaal?'

1) Men denke hier *niet* aan de zg. prootodoorische zuilen van Beni-Hassan.
2) *ἡ οία ἠν ἡ ἐοιιν, ἡ οία φασι χαι δοχει, ἡ οία εἰναι δει.* Aristoteles.

Men ging thans over tot de behandeling van vijf groepen van symbolen:
symbolen voor bekroning,
symbolen voor dragende lijsten,
symbolen voor vrijstaande steunpunten,
symbolen voor gordels,
symbolen voor overgang.

Symbolen voor bekroning.

Wanneer wij onze blikken laten gaan over het landschap, en wij zoeken wat de natuur bekroont, dan gaat het oog overal langs de zigzaglijnen der boomkruinen. Rustig strekken zich weiden en wegen in breede lijnen uit, maar boven dansen de bladerenrijen van het bosch op en neder en werpen fijngetande schaduwen over den grond. Nu fier in forsche ronde golvingen, dan fijn en flikkerend in puntige spitsen, teekenen eiken en beuken, ceders en dennen hun donkeren dosch af tegen de lichtende lucht.... en in tropische tafereelen zijn het de wuivende pluimen der palmen....

Wat boven is, zijn de bladeren. Wat aan het boveneinde moet worden versierd, dat worde met bladeren versierd. Als het oorspronkelijke volk de toppen zijner muren, zijner palissaden wilde ornamenteeren, dan heeft het er ongetwijfeld een rij palmbladeren langs gebonden.

Dit geschiedde niet bewust; de latere meesters maakten met bewustheid van een bladerenrij gebruik. Er staat ergens een vierkante muur en hij zegt natuurlijk niets; nu wil ik te kennen geven, dat hij zooals hij daar staat af is, dat er niets meer boven behoort te komen; welnu, ik zet er een bladerenlijst langs: deze bekroont den muur en zegt duidelijk ‘hier is de muur uit.’ Dit is zoo waar, dat zelf de onontwikkeldste beschouwer terstond ziet, dat een muur waarover een kroonlijst ligt *af* is.

De steen ontvangt den vorm van een rij bladeren. Het profiel, eenvoudig en juist, is de lijn van een rechtopstaand blad; met forsche vierkante omtrekken worden de enkele bladeren aangegeven en levendig rood, zwart, groen, blauw enz. gekleurd. Op een afstand berekend, is de nabootsing zoowel schematisch en ornamentiek als karakteristiek en onmiskenbaar.

Kleine planten worden bekroond door een bloem, gelijk men

voelt, een veel intensiever bekroning. Aan alle spitsen van een gebouw wordt dus een bloembekroning toegepast. Zoo wordt de uiterste spits, boven op den driehoek die het dak van den tempel teekent, altijd bekroond met eene bloem, het sierlijke ranke palmet, hetzelfde ornament welks onuitputtelijke gratie wij op alle vazen bewonderen. Het oudste Doorische gebouw echter, het Heraion te Olumpia, heeft tot akroterie een kolossale terracottaplaat met geometrisch ornament en hoogst eigenaardig in een getande bladerenrij eindigende; deze bewijst dus dat de latere meesters met bewustheid van het palmetsymbool hebben gebruik gemaakt.

Ook de taal doet weder aan de symboliek mede: krans, kroon, kruin, enz.

Symbolen voor dragende lijsten.

Elke muur wordt van boven afgesloten door een bladlijst. Stel nu, dat men op den muur een tweede constructiedeel neerzet, bij voorbeeld een plint. De muur blijft bekroond met de bladlijst, omdat hij moet blijven te kennen geven: ‘hier ben ik uit.’ Nu zou een architect, die de bouwkunst niet als kunst maar als vak beschouwde, op den muur met bladlijst eenvoudig de plint nederleggen, zonder meer. Maar niet zoo de groote meesters: voor hen is het gebouw een organisme, de kroonlijst het zijn levende bladeren; en wat doen levende bladeren als men er iets op legt?.... ze buigen door. Zoodra de Helleensche architekt de plint op den muur nederlegt, blaast hij het leven aan de steenen bladeren in, met zachte hand legt hij de plint neder, en de bladeren buigen door. Is de plaat ligt, dan zeer weinig, dan ontstaat slechts een elastische wrong aan het benedeneinde; wordt zij een balk, dan komen de punten naar beneden; bij de grootste zwaarte vallen de punten tot op den wortel neer. En zoo houden de bladeren veerkrachtig stand onder den last en geven sprekend te kennen hoe zwaar hij is. Zij verklaren hunne functie, zij verrichten hunne functie actief, met inspanning, en zij leven.

Dit beginsel geldt voor alle Helleensche lijsten: hoe zwaarder de last, des te dieper buigen ze door. Zijn ze enkel gewrongen, dan hebben ze slechts een elegant veerend profiel. Bij de volgende soort zien wij de bladeren aan den wortel natuurlijk aan de voorzijde, maar dan buigen de punten daar naar voren

over heen, zoodat deze hunne achterzijde vertoonen; gewoonlijk worden dan voor- en achterzijde verschillend beschilderd, zoodat bijvoorbeeld de lijst van boven rood en groen en beneden zwart en rood is. Bij de laatste soort ziet men alleen de punten der bladeren, terwijl de wortels, slechts aangekondigd door het snoer waarmee zij zijn vastgebonden, ondersteld worden daar achter te liggen.[1)] De drie soorten der bladlijsten gaan natuurlijk in elkander over.

Symbolen voor vrijstaande steunpunten.

De meeste boomen in het landschap bestaan uit twee deelen: een kroon, en een stam die haar draagt; de kroon schijnt door haar groot volumen nog zwaarder dan zij is, en de kracht van den stam die haar torscht springt aan ieder in het oog.

Het symbool voor de zuil is de boomstam. Wij maken de pijlers, die doodsch onder het dak stonden, tot cylinders en onmiddelijk nemen zij het op en dragen het. Men werpe niet tegen, dat bij de oorspronkelijke houtconstructie reeds van boomstammen is gebruik gemaakt. Het is volkomen waar; maar, indien de architekten, in de steenstructuur niet bepaald het stamsymbool hadden willen toepassen, dan hadden zij den houten boomstam vervangen door den pijler. Deze is in steen veel gemakkelijker te vervaardigen dan een zuil, en komt bovendien in andere gedeelten van den Doorischen tempel voor.

Er is dus thans zooveel actieve kracht en zooveel leven in de zuil, als in een boomstam; zij blijft echter, ook voor het oog, een steenen boomstam, en behoudt, ook voor het oog, het weerstandsvermogen van steen.

Wij weten echter, dat een afgeknotte kegel vaster staat dan een cylinder. We breiden dus het grondvlak van de zuil uit, en geven haar een zacht pyramidalen vorm; haar oogenschijnlijke kracht wordt er nog door vermeerderd.

De zuil is echter voor nog meer kracht vatbaar.

Wanneer wij een forschen knaap een zwaren ijzeren halter

1) Onder deze laatste is het meest bekend het zoogenaamde Doorische kuma: de afwisseling van een stomp en een spits blad. Het is later plastisch uitgevoerd en bijna overdadig in de Ionische en latere stijlen toegepast. De Renaissance en tot voor weinige jaren de moderne bouwkunst hebben er.... eieren met slangetongen van gemaakt.

boven het hoofd te dragen geven, wat zien we dan?... Hij buigt eerst een weinig door, en dan zetten zijn spieren zich op: de biceps, de rugspieren, de dijen, de kuiten zwellen en spannen zich en verzetten zich veerkrachtig. Dan staat hij stevig en steunt de staaf standvast. Men neme hem den last weder af - niet eens plotseling - en hij rekt zich zichtbaar uit, terwijl de spieren zich tot hunne gewone zachte lijnen terugtrekken. De Helleensche meesters waren dagelijks in staat, dit waar te nemen; en zoo is hunne geniale gedachte te verklaren, die spierinspanning ook door de zuil te doen verrichten. En des te genialer hun denkbeeld, naarmate de uitvoering eenvoudiger is. Zij gaven slechts den zuilomtrek een geringe uitbuiging, een zachte zwelling, voor het ongeoefende oog nauwelijks merkbaar. Maar voor ieder, ook al mocht hij de zwelling zelf niet zien, verandert plotseling de zuil van karakter: zij wordt één enkele spiermassa, die zich met alle kracht tegen de drukkende zwaarte van het hoofdgestel inzet. Zij buigt een weinig door, maar dan bereikt zij haar hoogste punt van weerstandsvermogen, en werkend en wringend onwrikbaar, torscht zij titanisch den last.

Hier echter heeft de materialist geprotesteerd: ‘de zwelling aan de zuil wordt gemaakt, om den schijn te vermijden als ware de zuil niet recht, maar ingebogen. Door de zwelling of verdikking schijnt de zuil normaal.’

- ‘Inderdaad zou door een gezichtsbedrog een zuiver rechte zuil ingebogen kunnen schijnen, het is waar; maar dat bewijst volstrekt niet dat de voorkoming van dat gezichtsbedrog de oorzaak zou zijn van de zwelling, en niet een bijkomend gevolg. Ten tweede - als het u om rechte lijnen te doen is, schijnt het bedenkelijk een zwelling te maken ten behoeve van hen die haar niet zien, terwijl zij het genot van den fijn waarnemenden kunstenaar dan volgens u zou bederven. Ten derde noodig ik u uit oude Doorische tempels te gaan zien, op Sikelia vindt gij ze in menigte; daar is de zwelling dan toch zoo sterk, dat, als het om den schijn van rechte zuilen is te doen geweest, de oude Sikeliooten inderdaad geen oogen moeten hebben gehad.’

- ‘Ja, maar gij stelt overdreven voor.’ -

- ‘Indien ik niet overdreven voorstelde, zou ik u niet doen gevoelen, wat ik bij u opwekken wil.’ -

Zoo was dan de zwelling een symbool der veerkracht. Ein-

delijk zal de zuil een laatste tint van forschheid ontvangen door de canneleering.

De canneleering stelt geen rietbundel voor, dan zoude het symbool worden ‘lucus a non lucendo’; maar zij is juist afgeleid van een enkel riet. Er groeien in Hellas groote rietsoorten met rechten onbuigzamen stengel, welke onbuigzaamheid het gevolg is van zijne samenstelling uit ribben en kanalen. Vooral is dat het geval bij de soorten van het geslacht Heracleum: deze rietstammen zijn soms volkomene Helleensche kandelabers. Gecanneleerd is ook de eikenstam. Het effect is iets saamgetrokkens, alsof een veerkrachtige massa zich wil concenteeren om zijn as. Deze wrange uitdrukking heeft de Doorische zuil zeer sterk: de diepe kanalen stooten met scherpe kanten aan elkaar. De scherpe teekening van licht en schaduw geeft veel relief; de zachte overgangen eener gladde zuil zijn te vrouwelijk.

Aldus zijn in de zuil de symbolen bijna opeengehoopt: eerst werd zij boomstam, toen ontving zij den vasten stand van een kegel, daarop de spankracht eener spiermassa, eindelijk werd zij een scherp geconcentreerde spier. In edelen eenvoud van vorm, de grootste rijkdom van beteekenis.

Symbolen voor gordels.

Het bindwerktuig is wel geen natuurlijk orgaan, maar de mensch schept organen zelf. Het vat is een orgaan van den mensch, gelijk de krop een orgaan van de duif, de bijl een orgaan van den mensch, gelijk de houwer een orgaan van den ever. Deze gemaakte organen zijn dood; men moet er aan denken ze niet te veel te gebruiken: een gebouw waaraan geen andere symbolen dan gordelornamenten waren toegepast, zou geheel dood zijn.

Overal, waar in de bouwkunst een geleding dient om iets te binden, wordt dat duidelijk gemaakt door den touwvorm. Met echt Helleensche fijnheid is overal de zwaarte en kracht van den band in nauwkeurige overeenstemming met het gewicht dat hij moet bijeenhouden. Een zuilbasis (het voorbeeld is evenwel niet Doorisch) die, als zijnde veerkrachtig, uit zou kunnen zakken, wordt bijeengesnoerd door een stevig vlechtwerk van zware riemen. Als met een touwtje iets moet worden vastbonden, bv. een bladerkrans, dan is er een touwtje; moet een

lint om het voorwerp worden gelegd, dan is er een lint. Als er zooveel functie moet worden verricht als een ketting verricht, dien een jong meisje om den hals draagt, dan is het een parelsnoer, dat zijn ranke geledingen om den steen windt[1].

Wij hebben hier een van die plekken, waar de goudader van het matige logische zinrijke, die de geheele kunst van Hellas doordringt, zoo duidelijk aan de oppervlakte treedt, dat wij niet anders kunnen, dan trachten hem in zijn diepste diepten na te graven.

Symbolen voor overgang.

Stevig hecht aan elkaar wat door lijm of mortel verbonden is. Evenzoo houdt de mensch niet van dingen die hard en brusq naast elkaar staan, doch wenscht een overgang.

In de poëzie zal het voorafgaande steeds, als is het met twee woorden, tot het volgende voorbereiden; wij schrikken als de dichter het verzuimt. (Men vergete niet dat ook inleidingen onder de overgangen behooren.) In de muziek worden wij, al is het door weinige noten, voorbereid wanneer de melodie uit de eene toonsoort in de andere zal treden. Het menschelijk lichaam, overal zachte golvende lijnen. De dieren, nergens hoekig. Een plant spruit geleidelijk uit zichzelf voort. En zelfs, waar bij een boom de kroon plots op den stam volgt, zal toch deze zich zacht tot de lijnen van den kroon uitbuigen, gelijk aan den wortel een geleidelijke lijn de verbinding met den grond aangeeft.

Schrille contrasten doen ons onaangenaam aan: een rilling gaat ons over den rug wanneer twee tegenstrijdigheden plomp naast elkaar zijn gezet. Volkomen natuurlijk: er is geen spoor van harmonie. Harmonie is overeenstemming, tegenstelling, beheersching; wij kunnen in het harmonische systeem wel tegen-

1) Er is een oneindige variëteit van bandornamenten; het voornaamste is de meander. Deze is van urgeschichtlichen oorsprong. Bij de Egyptenaren komt hij enkele malen rudimentair voor: misschien hebben de Hellenen hem van hen overgenomen; zij hebben hem echter op alle mogelijke wijzen doorgewerkt en toegepast, en zoo is hij een echt Helleensch ornamentgeworden. In alle latere vertakkingen der klassieke kunst blijft hij in gebruik - hij verdwaalt zelfs een enkele maal in de Gothiek - totdat de Arabieren hem weder hebben overgenamen en de Mooren er een zuiver Moorsch ornament van hebben gemaakt. Onafhankelijk daarvan vinden wij hem bij de Chineezen, en eindelijk op overblijfsclen van de kunst der Azteken.

stellingen gebruiken, maar hoe? Wij voorzien ze eenvoudig van een weinig overeenstemming en maken de eene vele grooter of krachtiger dan de andere; dan hebben wij een omgekeerde harmonie. Geen beheersching, overeenstemming, tegenstelling, maar beheersching, tegenstelling, overeenstemming, een komische schoonheid, die als beheerscht contrast van de echte schoonheid, geheel harmonisch in het systeem past.

Is dit misschien soms onmogelijk, dan kunnen wij ons behelpen met de beide tegenstellingen in elkaar uit te laten vloeien, zoodat althans aan hunne grens zij eenige overeenkomst hebben.

En mocht ook dit verhinderd worden, dan worde een neutrale tusschen hen beide geplaatst, om ze tenminste uit elkaar te houden.

Maar, van welken aard dan ook, een overgang is onmisbaar.

Dit beginsel wordt in Doorischen tempel ruim toegepast. Er is geen enkel lid van het gebouw dat niet door een overgang aan het volgende verbonden wordt; en daardoor wordt tevens met den grootsten klem de cohaesie van het geheel uitgedrukt.

Men beschouwe bijvoorbeeld het hoofdgestel: de vereeniging van kroonlijst, fries en architraaf. Over de zuilen een doorloopende steenen balk, de architraaf, daarop dubbel zooveel kleine pijlertjes als er zuilen zijn, en daarover weer een balk, de kroonlijst. De pijlertjes heeten *trigluphoi* naar *drie gleuven* die er in zijn gehouwen.

Welnu, al deze balken zijn niet plomp op elkaar gebouwd, maar sierlijk door overgangsleden verbonden: over den architraaf rust een dunne plaat, en daarop eerst staan de trigluphen; door tusschenkomst van een even dunne plaat draagt iedere trigluph de kroonlijst. Onder een zware vierkante plaat weder draagt de zuil den architraaf; en ook het zuilkapiteel kan beschouwd worden als een overgang, die de vertikale van de zuil in de horizontale van den architraaf doet overvloeien.

Eindelijk wordt het geheele terras overgangslid of inleiding en verbindt de opgaande lijnen van de zuilenhal met de zware horizontale van den grond. Het terras wordt geen trap: dit is de bedoeling niet, zij zou een te flauwe schuine lijn geven; maar een paar forsche treden, vierkant en ferm als het geheele gebouw.

En thans is de tempel veranderd in *kunstvorm*, voor werkelijke schoonheid vatbaar.

Bekend zijn de hoofddeelen: geveldriehoek, hoofdgestel, zuilengalerij en terras.

Allereerst de geveldriehoek, basis en schuine zijden.

De basis is de kroonlijst, welke met breeden sprong de onderliggende deelen bedekt en afsluit, een krachtige kroonlijst, welke duidelijk zegt: ‘hier is het eigenlijke gebouw uit.’ Het is eenvoudig een beschuttend uitstekende, platte vierkante balk, met een waterneus; daarboven volgt natuurlijk een bladlijst met forsche rechthoekige bladeren, en deze buigen een weinig door onder de derde geleding: een dunne plaat, die den overgang vormt tot den geveldriehoek zelf. Volkomen zulk een driedeelige lijst wordt herhaald boven de schuine zijden van den driehoek; hier echter moet ook nog te kennen gegeven worden: ‘de geheele tempel is uit’ en zoo vormt hier het platte bandje den overgang tot weder een bladlijst welke haar bladeren geheel vrij in de lucht verheft. Op waardige wijze geven dezen lijsten het einde van het gebouw aan; onder hare forsche geledingen verzamelen zij al wat onder hen is, zij zijn even licht als krachtig, even rijk als beteekenisvol. En - deze opmerking is van den referent - gelijk aan het einde eener symfonie de slotaccoorden elkaar steeds dichter opvolgen en eindelijk alles samengenomen wordt in het eene groote accoord der toonsoort waarin zij is geschreven, zoo worden al deze elkander steeds dichter opvolgende lijsten en met hen de geheele tempel besloten en te samen gevat in één enkel slot, zoo verheft zich op de spits de kroonbloem met hare ranke levendige bladeren.

Dan het hoofdgestel. De kleine rechte trigluphen, de vierkante metoopen besloten tusschen de machtige langgestrekte kroonlijst en architraaf. Tegenstelling genoeg, maar het horizontale zwaar overheerschend, om straks weder front te maken tegen de opstrevende beweging der zuilenrij. De trigluphen in hun wezen zelf overeenstemmend met de zuilen, in hun aantal en vorm tegengesteld, in hun grootte ondergeschikt. De groeven der trigluphen een beheerschte overeenstemming met de canneleering der zuilen. Van de kroonlijst het platvierkant herinnerende aan den architraaf, de bladlijst aan de bovenste lijsten. Architraaf en kroonlijst te samen beheerscht door het terras en met het terras door den grond. - Aan de onderzijde der kroonlijst, ten slotte, is een hoogst eigenaardig

ornament aangebracht: steenen plaatjes, waarop achttien blauwgeverfde droppels in drie rijen gebeeldhouwd zijn: gelijk men bij een regenbui dikwijls zware droppels aan een uitstekende lijst ziet hangen, zoo geeft deze versiering zeer plastisch de bestemming van de kroonlijst tot waterafdruipen te kennen; en nu wordt weder, als beheerschte overeenstemming, een enkele rij van zes druppels onder elke trigluph herhaald. Overal een spel van elkander doorkruisende overeenstemmingen, tegenstellingen, beheerschingen; alles te samen zich voegende tot één harmonie.

De architraaf is het, die de zuilen bijeenhoudt: de zuilen vallen als de architraaf is verbroken. De Hellenen, in hun zucht tot kristalheldere duidelijkheid, schilderen aan den onderkant van den architraaf twee zware touwornamenten.

De zuilen staan in gelid met huune gezwollen schachten in opstuwende beweging; ook zij echter vragen een bekrooning, opdat men ook van hen weten zou dat zij *af* zijn. Wij beginnen er een bladerkrans boven om te binden, met een snoer; en dit snoer vergeten de Helleensche bouwmeesters nooit in den steen uit te drukken. Maar de bladeren zijn aan groote drukking blootgesteld; deze doet de punten tot op den wortel ombuigen en deze neervallende bladpunten zijn natuurlijk weer in levendige kleuren - liefst rood en blauw - aangegeven. Dat is de beteekenis van het pittige profiel van het Doorische zuilkapiteel, welke ketelvorm tevens zoo sprekend als overgang tot den architraaf dienst doet. Maar ook zoo nog zou voor Hellenen het contrast van zuilen en architraaf te brusq zijn: tot meerdere bemiddeling en geleidelijker ineensmelting is weder boven het kapiteel een zware vierkante plaat gevoegd.

De galerij heft zich zonder zuilenbasis uit het terras. In latere stijlen rusten de zuilen zeer elegant op een kussen; maar waartoe zou dit hier dienen? - zij veeren uit zichzelf genoeg en staan genoeg wijdbeensch, om zich er van te kunnen losmaken. En zoo rijzen zij plots uit het terras op: kort en bondig.

Natuurlijk hebben wij onder al dit opstreven weder horizontale lijnen noodig. De treden van het terras geven er verscheidene en alleen aan de hoeken zijn de korte vertikalen zichtbaar. Zoo wordt hier weder de harmonie afgesloten.

En dit alles schittert dan in de heerlijkste kleuren. Het warme lichtbruin, bruinrose, roodbruin van zuilen en balken,

het blauw der trigluphen, de witte beeldengroepen op schitterend rooden fond in fronton en metoopen, de bontheid van lijsten en banden, alles brandt en trilt in regenbogengloed onder het azuur van den zuidelijken hemel.

De wijsgeer besloot ongeveer aldus:

‘Zoo staat dan onze tempel daar, in zijn volkomene schoonheid. Alle samenstellende deelen verklaren in de taal der natuur, welke functie zij verrichtten, zij streven actief hun doel te verwezenlijken, en zij leven. Het geheel is een levend organisme; en sleept den beschouwer machtig mede in de stemming die het uitdrukken wil.

Bewonderenswaardig is de juistheid en nauwkeurigheid, waarmede elk deel zijn plicht waarneemt; geen enkel doet te veel, geen enkel te weinig, van de geweldige krachtsinspanning der zuilen af, tot de luchtige rankheid der kroonbloem toe. Het is een hiërarchie van organische wezens, die allen samenwerken tot één machtig en verheven doel. Alle details, hoe schoon ook op zichzelf, hoe actief ook werkend, lossen zich bescheiden op in de harmonie van het geheel.

Beheersching, overeenkomst en tegenstelling!

Het is een geordend geheel, dat in één spits uitloopt. Het terras heft ons op uit den bodem, de zuilen wijzen en werken omhoog en *dragen* het hoofdgestel, en door den geveldriehoek met zijn indrukwekkende lijsten wordt alles machtig te zamen gevat en afgesloten naar buiten. En weder, hetzij wiskundig uitrekenende, hetzij ons overgevende aan ons gevoel, ondervinden wij de aantrekking van de basis van dezen driehoek als middenpunt. Juist daar prijkt dan de hoogste versiering.

En zoo worden dan de meest vierkant elkander doordringende tegenstellingen opgelost in de grootsche orde van het geheel; een harmonie zoo innig en diep, als nooit weder de bouwkunst heeft voortgebracht, en toch slechts wiskunde, vertaald in bezield leven. Geen hartstocht, maar verhevene kalmte. In mannelijk sobere inkleeding, een edele onuitsprekelijke schoonheid. Een stemming van maatvolle zelfbewuste kracht, door een luid sprekende symboliek tot uitdrukking gebracht.

En die hooge harmonische eenheid was alleen te bereiken door Dooriërs.

‘De Doorische stam’, aldus ging de vereerenswaardige den-

ker voort, ‘stelt zich als maatschappelijk ideaal de eenheid in het geheel; het individu leve voor en door het geheel. Vrijheid is een schoone zaak, gehoorzaamheid nog beter. Overal heerscht vaste orde, en het geordende geheel is naar buiten afgesloten.

Wat zij doen, dat doen zij voor de vaste orde van zaken. Ze zijn hard en vastberaden, maar niet wild of woest.

Hun godsdienst is de vereering van Apolloon, dat is de personificatie van het *περας*, de orde. Hartstochten moeten worden ontweken, kalme gelijkmatige gemoedsstemming gezocht. Den Dooriër past het slechts zichzelf te ontwikkelen tot rijpheid in zijn aangeboren verband met het geheel. Hij dweept niet en hij buigt niet neer.

En Puthagoras, de Doorische wijsgeer, houdt meer van orde dan van vrijheid, vandaar ook zijn voorliefde voor Aiguptos. Hij legt nadruk op de orde van het heelal en hecht het meest aan de onwrikbare mathematische waarheid. Het getal is de grond van alle dingen. De stof is een onbekend iets; wat de dingen maakt tot wat ze zijn is de grens of vorm. Het verband van zijn systeem is de harmonia: ‘van bontgemengde dingen de eenheid en van tegenstrijdige de samenvatting’.[1)]

Hetzij nu wij Hellenen het geluk hebben als Dooriërs onze individualiteit te kunnen opofferen aan de Idee, hetzij wij als Atheners het fijn ontwikkelde Ik stellen bovenal, - van de voortreffelijkheid van den Doorischen tempel zijn wij diep doordrongen.

Toen Perikles Athene had doen ontluiken tot zijn schitterendsten bloei en het omgaf met heerlijken luister, die stralen zal tot in toekomende tijden - toen van heinde en verre de schepen samenstroomden in den Peiraieus, beladen met het koren van Kolchis en de ceders van Phoinikië, met het zilver van Thasos en de papierbalen van Aiguptos, toen Attika aan het hoofd van Hellas stond en toen het goud der bondskas uit de hoede van den Delischen Apolloon in die van de bronsblinkende Athene overging - toen besloot Perikles voor de beschermgodin, die weerbaarheid aan vernuft en voortvarendheid aan wetenschap paart, een heiligdom te stichten, harer waardig.

Als de schepping van een kunstenaarspaar als Pheidias en

1) *πολνμιγεων ένωσις χαι διχα φρονεοντων ονμφραοις*

Iktinos, heeft de Parthenoon alles in de schaduw gesteld, wat de kunst had vermocht. En ziet: het Atheensche heiligdom, voor de Atheensche godin, het is een Doorische tempel.'

Aldus de grijsaard; en zoo zaten zij allen nog lang zwijgend. En toen de wijsgeer zijn beker wilde doen vullen, bleek het dat de slaven ingedommeld waren; want het was nacht geworden. De knapen lagen op de knieën tegen eene der banken; de een rustte met het hoofd op het koude marmer, en de ander tegen hem aan, den arm om zijne schouders, en de rozen waren afgegleden en lagen als een keten om hen heen.

De maan scheen even boven den horizon, achter een groep zwarte fijngespitste ceders. Zilveren nevelen lagen nog hier en daar over het landschap en elders, tusschen blauwige kleuren, spiegelde telkens een marmeren muur, een opene plek, een beekje.

De zee suizelde rustig, en talrijke witte en zilveren reflexen dansten zachtkens over de golven.

En de koele Zephuros streek langzaam over land en water, en fluisterde van schoonheid en Platoon, en van hemelslust en menschenvreugde.

J.H. VALCKENIER KIPS.

De Simsonsage.

Ovidius verhaalt in zijne ‘Metamorphoses’ de geschiedenis van Meleager, zoon van Oeneus en Althaea, een der Argonauten en hoofd van den stoet, die tegen het Calydonisch wildzwijn te velde trok. Na afloop der jacht begiftigde Meleager zijne geliefde Atalante met de huid van het gevelde dier en doodde de broeders van Althaea, zijne moeder, omdat zij uit nijd Atalante het geschenk trachtten te ontrooven. Deze daad kostte onzen held het leven. De Moirai toch hadden, toen hij pas zeven dagen oud was, voorspeld, dat hij sterven moest, zoodra het hout, dat op den haard lag, verteerd was, waarop Althaea het in allerijl weggenomen en zorgvuldig verborgen had. Nu echter haalde zij het, om zich over den dood harer broeders te wreken, te voorschijn en verbrandde het. Straks daarop stierf Meleager een pijnlijken dood.

Voorzeker eene zonderlinge geschiedenis. Doch nog zonderlinger mag het feit heeten, dat hetgeen aan dit verhaal ten grondslag ligt, de voorstelling namelijk dat iemands leven afhankelijk kan zijn van het een of ander voorwerp of van een dier of eene plant, in de sagen en legenden van de meest uiteenloopende volken, in alle deelen der wereld, wordt aangetroffen. Laat mij dit dadelijk met een paar der meest kenschetsende voorbeelden aantoonen.

Onder de vele belangwekkende verhalen, door Miss Frere bijeengebracht in haar werk ‘Old Deccan days, or Hindoo fairy legends current in Southern India’, is er een dat de geschiedenis behandelt van Punchkin, een machtigen toovenaar, wiens leven onafscheidelijk verbonden was aan dat van eenen papegaai. Te kwader ure openbaarde Punchkin zijn geheim aan eene

prinses, die hij in zijn paleis gevangen hield. ‘Ver, ver weg’, zoo sprak hij, ‘honderden en duizenden mijlen van hier, ligt een verlaten land, met een dicht bosch bedekt. Te midden van dat bosch staat een kring van palmboomen, en midden in den kring bevinden zich zes bakken vol water boven op elkander; onder den zesden bak is een kooitje met een kleinen, groenen papegaai; van het leven van dien papegaai hangt het mijne af; als de papegaai gedood wordt, moet ik sterven’. De prinses bracht deze mededeeling over aan haren zoon, en deze besloot nu den papegaai te bemachtigen. Na vele moeiten en gevaren gelukte hem dit. Met den vogel keerde nu de prins naar den toovenaar terug. Zoodra deze hem zag, kwam hij dadelijk op hem toe en vroeg hem: ‘Waar hebt gij dien papegaai vandaan? Geef hem mij’. Doch de prins antwoordde: ‘O neen! ik kan mijn papegaai niet missen. Ik houd te veel van het lieve dier’. ‘Verkoop hem mij dan’, riep Punchkin hem toe. ‘Mijnheer!’ hernam de prins, ‘ik kan mijn vogel niet verkoopen.’ Toen werd de toovenaar beangst en zeide: ‘Ik zal alles geven, wat ge er voor hebben wilt.’ De prins deed nu verschillende wenschen hooren, waaraan door Punchkin werd voldaan. ‘Geef mij nu den papegaai’, sprak deze. Toen greep de knaap het dier en ontrukte het een zijner vleugels, en terwijl hij dat deed, viel de rechterarm van den toovenaar af. Daarop trok hij den anderen vleugel van den papegaai af, en Punchkin's linkerarm viel op den grond. Vervolgens beroofde hij den vogel van de pooten, waarop ook Punchkin zijne beide beenen verloor. Er bleef niets van hem over dan de romp en het hoofd, maar nog rolde hij met de oogen heen en weer en riep: ‘Geef mij mijn papegaai!’ ‘Daar hebt gij hem’, riep de knaap; meteen draaide hij het dier den hals om en wierp het naar den toovenaar, waarop ook diens hoofd ronddraaide en hij met een vreeselijken zucht stierf.

Ook bij de Europeesche volken vinden wij dergelijke legenden. Ralston heeft in zijn werk ‘Russian folktales’ verscheidene daarvan medegedeeld, waarvan wij hier slechts een tweetal willen overnemen. Zoo wordt in een van de skazkas, zooals deze verhalen heeten, verteld van eenen prins die zijne geliefde, eene wonderschoone prinses, verloren had en bij zijne omzwervingen, om haar te zoeken, onder anderen bij eene tooveres kwam, welke hem vriendelijk ontving en hem vergunning gaf het

paleis, dat zij bewoonde, te zien. Terwijl hij nu het gebouw doorging, kwam hij ook in eenen kelder, waar hij zijne geliefde vond, die hem vertelde, dat er geen kans op verlossing voor haar bestond, tenzij hij, de prins, te weten kon komen, ‘waar de dood van de tooveres gelegen was’. Toen dus de prins bij zijne gastvrouw terugkwam, vroeg hij haar terstond daarnaar. ‘In een zeker meer’, aldus kreeg hij ten antwoord, ‘staat een blauwe rozestruik. Niemand kan dien echter bereiken, dewijl het op die plaats zeer diep is. Daar is mijn dood gelegen’. Dadelijk begaf zich de prins op weg. Met behulp van eenen tooverring, vond hij het meer met den blauwen rozestruik, en slaagde er, na eenige vergeefsche pogingen, in, dezen bij den wortel af te breken. Op hetzelfde oogenblik werd ook de tooveres ziek, en toen de prins van zijnen tocht terugkwam, was zij reeds stervende.

Het andere verhaal, dat wij aan Ralston's werk willen ontleenen, is dat van Koshchei, den onsterfelijke. Er was, zoo heet het, eens een koning, wiens gemalin door Koshchei, een machtigen toovenaar, ontvoerd was. De twee oudste zonen van den koning beproefden hunne moeder te redden, doch tevergeefs. Nu besloot de jongste, prins Ivan, eene poging daartoe te wagen. Na vele gevaren bereikte hij het paleis van Koshchei. Terwijl hij zich daar verborgen hield, vroeg zijne moeder: ‘Waar ongeveer is uw dood gelegen, o Koshchei?’ ‘Mijn dood’, antwoordde de toovenaar, ‘ligt op die en die plaats. Daar staat een eik, en onder dien eik is een kistje, en in dat kistje is een haas, en in dien haas is eene eend, en in die eend is een ei, en in dat ei ligt mijn dood’. Zoodra de prins dit hoorde, begaf hij zich op weg om dat ei te bemachtigen. Dit gelukte hem, en met het kostbare voorwerp kwam hij in het paleis van Koshchei terug. ‘Hier is uw dood!’ riep hij den toovenaar toe. Toen viel Koshchei op zijne knieën en smeekte: ‘Dood mij niet, o prins! Laat ons vrienden zijn. Al de schatten der wereld zal ik aan uwe voeten leggen’. Doch deze woorden maakten geen indruk op Ivan. Hij wierp het ei op den grond, en op hetzelfde oogenblik viel ook Koshchei dood neder[1].

De legende, die wij nu wenschen mede te deelen, verplaatst ons naar het oude Egypte. Een papyrus, afkomstig uit den tijd van de 19e dynastie, ongeveer 1300 v. Chr., verhaalt de

geschiedenis van twee broeders, Anupu en Bitiu. Eens werd Bitiu gezonden om zaad uit Anupu's huis te halen, en vond de vrouw van zijnen broeder bezig met het haar op te maken. Zij drong er op aan, dat hij bij haar zou blijven; maar hij weigerde, doch beloofde, over hare slechte bedoelingen het stilzwijgen te bewaren. Toen Anupu des avonds terugkwam, nam zij, bevreesd, ‘de houding aan van eene vrouw, wie geweld was aangedaan’, en vertelde hem juist het omgekeerde van hetgeen gebeurd was. Zoo werd de toorn van Anupu tegen Bitiu gaande gemaakt, en hij ging uit om hem te dooden. Maar Bitiu riep de hulp in van Ra, en de god deed eene rivier tusschen de twee broeders ontstaan, opdat Anupu eerst bij het aanbreken van den dag de waarheid zou vernemen. Toen de zon opging, vertelde Bitiu alles en verminkte zichzelf, zeggende, dat hij Anupu zou verlaten en naar ‘de vallei van den ceder’ gaan en in den kruin van den boom zijn hart zou nederleggen, ‘zoodat, als de boom werd omgehakt, zijn hart ter aarde zou vallen en hij zou moeten sterven’. In de vallei aangekomen, hield Bitiu zich overdag bezig met de jacht, terwijl hij des nachts onder den cederboom sliep, waarin hij zijn hart had geplaatst. Na eenigen tijd kwam hij door de gunst der goden, die medelijden hadden met zijn verlaten toestand, in het bezit van eene schoone vrouw, aan wie hij zijn geheim toevertrouwde. Nu gebeurde het dat eens eene lok haar van Bitiu's gemalin de rivier afdreef en in handen geraakte van den koning van Egypte. Deze besloot de eigenares daarvan tot den rang van vorstin te verheffen en liet haar overal zoeken. Zij werd gevonden en uitgenoodigd bij den Pharao te komen. Doch zij zeide: ‘Eerst moet gij mijn echtgenoot dooden’; en zij toonde den afgezanten den cederboom en liet hun dien omhakken. Op hetzelfde oogenblik stierf ook Bitiu[2].

In al deze verhalen - en zonder veel moeite zouden nog meerdere van dien aard hier aangevoerd kunnen worden[3] - is er sprake van eene geheimzinnige betrekking tusschen menschen en voorwerpen, dieren en planten. Wat het is waardoor die betrekking in het leven geroepen wordt, blijkt duidelijk uit de Egyptische legende. Bitiu verbond zijn leven aan den cederboom, door zijn hart daarin over te brengen. Twee zaken nu moeten wij, tot recht verstand hiervan, wel in het oog houden. Allereerst dan dient te worden opgemerkt, dat het hart in de

beschouwing van vele volken de zetel der ziel is. ‘Alle die Redewendungen’, zegt dan ook zeer juist een der beste beoefenaren van de godsdiensten der natuurvolken[4], ‘in denen bei uns das Herz nur noch symbolisch eine Rolle spielt, waren ursprünglich in Wahrheit vom fleischlichen Herzen als dem Sitze der Gefühle, ja des Denkens (wie bei den Aegyptern), d.h. von dem Herzen als Seele gemeint, und nicht blos californischen Indianern war das Herz die Seele, sondern sogar noch die Stoiker und Alexander von Aphrodisias betrachteten das Herz als Sitz der Vernuuft’. Hetgeen in de tweede plaats hier in rekening moet worden gebracht, is het, niet alleen bij wilde volken, doch ook bij die welke reeds een hoogeren trap van ontwikkeling hebben bereikt, heerschende geloof aan het onafhankelijk bestaan der ziel van het lichaam. De ziel bezit het vermogen het lichaam te verlaten, vrij rond te waren of in andere lichamen over te gaan. Dit doet zij bij voorbeeld in den slaap. Hetgeen men droomt, is niets anders dan wat de ziel bij hare omzwervingen werkelijk ondervonden of gedaan heeft. Buitengewoon kenschetsend in dit opzicht is de veelmaals, onder anderen ook door Grimm in zijn ‘Deutsche Mythologie’, geciteerde sage van Gunthram, koning der Longobarden. Toen deze eens te slapen lag, zag zijn knecht uit zijnen mond een diertje van de gedaante eener slang kruipen en naar eene beek spoeden, die het echter niet over kon. De knecht maakte toen van zijn zwaard eene brug, waarvan het diertje zich bediende. Aan den overkant gekomen, verdween het in eenen berg. Na eenigen tijd kwam het echter terug en kroop door den mond in het lichaam, dat het verlaten had. Ontwaakt, vertelde de koning gedroomd te hebben, dat hij over eene ijzeren brug gegaan was in eenen berg vol goud, - kortom het was des konings ziel, die in den vorm van eene slang, aan het zwerven was geweest[5]. Eene treffende parallel van deze sage vinden wij op Java bij de Soendaneezen. Er lag, zoo wordt er verhaald, eens een man te slapen en niet ver van hem zaten twee andere mannen. Opeens zagen deze laatsten uit den neus van den eerste iets te voorschijn komen van de grootte van eenen krekel, zich op weg begeven naar eenen sadagori-struik, daar in den grond verdwijnen, weder voor den dag treden en den neus binnensluipen. Toen de slapende wakker werd, vertelde hij aan hen,

die hem hadden gadegeslagen, dat hij gedroomd had, dat hij aan het ronddolen was geweest en bij eene grot niet ver van eenen boom was gekomen, dat hij die grot was binnengegaan en er een grooten schat in gevonden had. Nu was het den twee anderen duidelijk, dat hetgeen zij uit den neus des slapenden hadden zien verschijnen diens ziel was geweest, en namen zij aan, hem de plaats aan te wijzen waar de schat lag, mits hij hun een aandeel gaf. Hij stemde er in toe, en nadat zij eenigen tijd onder den sadagori-struik hadden gegraven, vonden zij werkelijk eene aanzienlijke som gelds[6]. - Doch niet alleen in den slaap, ook bij ziekten, schrik en ontsteltenis wordt de ziel geacht het lichaam te hebben verlaten[7]. Dat men haar uit het lichaam nemen kan en in een dier of eene plant doen overgaan, ligt geheel binnen den kring dezer voorstelling. Bitiu, die zijn hart in den cederboom plaatste, deed dus niets anders dan zijne ziel daarin overbrengen. De zielenoverdracht, om dit woord kortheidshalve te bezigen, is dus datgene wat de geheimzinnige betrekking, waarvan in de hierboven geciteerde legenden sprake is, in het leven roept. Van den persoon, welke tot eenig dier of eenige plant in die betrekking staat, is dus de ziel niet meer in het eigen lichaam aanwezig, doch bevindt zich in dat dier of in die plant. Wenden wij ons tot de volken van den Indischen Archipel, dan zien wij dat dit inderdaad de beschouwing is. Duidelijk blijkt dit onder anderen uit de ‘Sjaïr Bidasari’, een Maleisch gedicht, waarvan het wel waard is den inhoud hier mede te deelen[8].

Er was - zoo luidt het verhaal - in de stad Indrapoera eens een koopman. Bij al de schatten die hij bezat, het aanzien waarin hij bij zijne medeburgers stond, en de eerbewijzen die hem van alle kanten ten deel vielen, ontbrak er toch iets aan zijn geluk: hij had geen kinderen. Op zekeren morgen wandelde hij met zijne echtgenoote aan den oever der rivier; daar vernamen zij het weenen van een pasgeboren kind: zij snelden er heen en vonden een meisje, schoon als een engel. Nu liet de koopman een gouden vischje maken, nam de sumangat, de ziel, van Bidasari - zoo had hij zijne pleegdochter genoemd - en bracht die daarin over. Vervolgens deed hij dat vischje in eene gouden doos met water gevuld, sloot dat doosje verder in eene kist en verborg deze in eenen vijver te

midden van zijn lusthof. - De koning nu van Indrapoera, waar deze koopman woonde, was gehuwd met eene jonge en schoone vrouw. Hevige hartstochten gloeiden in het gemoed dezer vorstin. Trotsch op hare schoonheid, hield zij het hart van haren gemaal, die zich gewillig naar hare luimen schikte, in hare kluisters geboeid. Met argus-oogen bewaakte zij hem, en reeds de mogelijkheid, dat hij zich nog eens eene tweede gemalin kon kiezen, deed haar in minnenijd ontsteken. Eens wilde zij haren echtgenoot hierover polsen, en het gevolg daarvan was, dat hij zeide: ‘Indien ik eene vrouw vond, die u in uiteriijk en geboorte gelijk was, zou ik haar u tot vriendin geven’. Op dat woord ontvlamde de jaloezie in de borst der vorstin. Zij gaf aan hare vertrouwelingen last, om de geheele stad rond te zoeken, of er ook eene vrouw was, schooner dan zij. Na lange vergeefsche nasporingen, vonden zij Bidasari, die tot eene volmaakte schoonheid was opgegroeid. Door list wist nu de vorstin het meisje bij zich te lokken. Op eene afschuwelijke wijze koelde zij haren moedwil aan de ongelukkige, en pijnigde en martelde haar, ten einde zoo haren dood te bewerken. Doch Bidasari kon niet sterven. Eindelijk de mishandelingen niet langer kunnende verduren en zelf naar haar einde verlangende, besloot zij het geheim van den visch te openbaren. Daarom zeide zij tot de vorstin: ‘Vermoei u niet langer, meesteres! Zoo gij wilt, dat ik spoedig zal sterven, laat dan een kistje halen, dat thans in den vijver van den tuin mijner ouders verborgen is en waarin een visch zich bevindt. Zoo gij dat kistje hier kunt laten brengen, zal ik u de zaak onmiddelijk mededeelen’. De vorstin deed zooals haar gezegd werd. Toen zij het kistje ontvangen en geopend had en den visch in de met water gevulde doos zag, vroeg zij haastig aan Bidasari: ‘In welke verhouding staat deze visch tot u? Wat zal ik met hem hier doen?’ Bidasari boog zich en zeide: ‘Mijne sumangat, mijne ziel, is in dien visch. Des morgens moet gij hem (den visch) uit het water nemen en als het avond is hem weder daarin doen. Laat hem niet hier of daar liggen, maar bind hem aan uwen hals. Als gij zoo handelt, zal ik, arme, weldra sterven. Verzuim niet elken dag te doen, wat ik u zeg. Wanneer dan drie maanden voorbij zijn, ben ik genaderd aan den dood’. Zoodra de vorstin dit hoorde, nam zij den visch, deed er een band aan

en hing hem om haren hals. Op hetzelfde oogenblik viel ook Bidasari in zwijm. Des avonds echter, toen het vischje weder in het water werd gedaan, herleefde zij. Toen de vorstin zag, dat zij het lot van Bidasari dus in handen had, zond zij haar naar hare pleegouders terug. Dezen besloten nu hunne dochter uit de stad te verwijderen, ten einde haar aan verdere vervolgingen te onttrekken. In eene onbewoonde, woeste landstreek bouwden zij een huis, voorzagen het van alle gemakken en brachten haar derwaarts. Hier leefde dan Bidasari in overeenstemming met hetgeen met het vischje, waarin hare sumangat of ziel zich bevond, gebeurde: overdag, als het diertje door de vorstin uit het water werd genomen, verloor zij haar bewustzijn; des nachts, als het bevochtigd werd, kwam zij weder bij. Nu gebeurde het, dat de vorst, eens op de jacht zijnde, bij toeval aan het verblijf van Bidasari kwam. Verwonderd over dit nieuwe gebouw, dat hij te voren nimmer in deze wildernis had gezien, trad hij het binnen en vond het meisje op een rustbed liggen. Hij trachtte haar te doen ontwaken, doch tevergeefs. Door hare schoonheid getroffen, herhaalde hij, onder het voorwendsel van eene tweede jacht, den volgenden dag zijn bezoek. Hij kwam er tegen den avond en vond Bidasari weder slapende. Bij het vallen der duisternis ontwaakte zij echter en vertelde nu aan haren bezoeker, zonder te weten dat het de koning was, haar noodlot; zij ontdekte hem de reden, waarom zij des nachts alleen leven kon en overdag in eenen toestand van bewusteloosheid moest doorbrengen. De koning, verontwaardigd over de handelwijze van zijne vrouw, beloofde Bidasari te helpen. Zoodra de dag was aangebroken en zij weder in zwijm was gevallen, keerde de vorst terug en ontrukte aan zijne gemalin, zonder dat deze er op verdacht was, den visch, dien zij op haren boezem droeg, bracht hem naar buiten en deed hem in een bord met water. Op hetzelfde oogenblik ontwaakte ook Bidasari, tot hare verwondering, uit hare verdooving. Reeds spoedig kwam de koning terug en riep haar toe: ‘Mijn lieveling! daar is uwe sumangat, uwe ziel. Wees dus niet meer bedroefd’. Het verhaal eindigt natuurlijk daarmede, dat de koning Bidasari tot echtgenoot nam.

Met opzet heb ik eenigszins uitvoerig den inhoud van de ‘Sjaïr Bidasari’ hier opgegeven. Duidelijk blijkt daaruit hoe zeer het lot van de heldin van het verhaal van den visch af-

hankelijk is, doordat hare ziel daarin is overgebracht. Dit overbrengen van iemands ziel in het een of ander voorwerp, in een dier of in eene plant, moet oorspronkelijk wel geschied zijn met het doel, het leven van dien persoon te verzekeren, hem in zekeren zin onsterfelijk te maken. Vandaar dan ook het bewaren van dat voorwerp, dat dier of die plant op eene ontoegankelijke plaats. Bij de gemakkelijkheid waarmede de ziel, naar men zich voorstelt, het eigen lichaam verlaten kan, moet de behoefte om haar op die wijze in een onzijdig lichaam vast te leggen, zich al spoedig hebben doen gevoelen. Waar men, gelijk in de geschiedenis van Bidasari en in de andere verhalen, dit niet voor altijd gedaan heeft, geschiedt het althans in de uren van groot gevaar. Een eigenaardig voorbeeld daarvan vinden wij bij de Makassaren en Boegineezen van Zuid-Celebes. Bij bevallingen namelijk is het bij hen gebruikelijk, om aan de sanro of tooverdocteres een hakmes of eenig ander voorwerp van ijzer te geven, hetwelk deze dan zorgvuldig bewaart en eerst nadat alles afgeloopen is, tegen eene kleine betaling, teruggeeft. De bedoeling is met dat ijzer zich van de sumangat, de ziel, der kraamvrouw, die in de ure der bevalling licht ontvliedt, te verzekeren. Het voorwerp wordt dan ook geacht de ziel der vrouw voor te stellen, juister misschien, te bevatten, en is een bijzonder gewichtig stuk, dat, verloren gaande, stellig ook die ziel met zich zou medesleepen[9].

In de geciteerde legenden, zien wij, zijn het alleen enkele personen, meestal machtige toovenaars, wier leven op eene geheimzinnige wijze afhankelijk is van een voorwerp, een dier of eene plant. Ontegenzeggelijk is dit echter een nagalm van den tijd, toen men zich dat van iedereen voorstelde. Hiervan vinden wij een ander merkwaardig overblijfsel in het zoo algemeen verbreid gebruik, om bij de geboorte van een kind eenen boom, bij de volken van den Indischen Archipel eenen palm, te planten. Oorspronkelijk toch werd het lot van den jonggeborene aan dien boom verbonden, door zijne ziel daarin over te brengen. Zoo heet dan ook bij de Boegineezen van Zuid-Celebes de kokospalm, die bij iemands geboorte geplant wordt, diens ‘zielenboom’, diens ‘sumangat-’ of ‘zielen-genoot’[10]. Hoewel in de meeste gevallen deze oorspronkelijke bedoeling van het gebruik verloren gegaan is, de geboorteboom minder als een lots- dan wel een leeftijdsaanwijzer

beschouwd wordt, hecht men toch aan het voorspoedig groeien daarvan nog dikwijls eene bijgeloovige beteekenis[11]. Dit wordt zelfs van enkele cultuurvolken bericht. Toen Virgilius ter wereld kwam, plantten zijne ouders, naar de gewoonte des lands, op de plaats der geboorte terstond eenen populier, die in korten tijd opwies, zoodat hij spoedig alle andere populieren, welke langen tijd te voren waren aangeplant, in grootte evenaarde, hetgeen als een gunstig voorteeken werd opgevat. Nog heden ten dage bestaan dergelijke voorstellingen in sommige streken van Europa, in Frankrijk, Zwitserland, Duitschland, Italië[12].

Keeren wij nu tot de Meleager-sage terug. Wij hebben ons in de eerste plaats tot de natuurvolken gewend, om tot recht verstand te komen van hetgeen in die sage en in de daarmede verwante verhalen ons zoo irrationeel toeschijnt, de voorstelling namelijk dat iemands leven afhankelijk kan zijn van een dier of eene plant, ja zelfs van een levenloos voorwerp. Men weet dat dit de weg is, waarlangs velen tegenwoordig tot verklaring der mythen in het algemeen meenen te kunnen geraken, in tegenstelling van de volgelingen der vergelijkend philologische school, die etymologisch te werk gaande, vooral uit de namen van de goden en helden trachten aan te toonen, dat van die mythen eene dichterlijke en godsdienstige personificatie der natuurverschijnselen den hoofdzakelijken inhoud uitmaakt[13]. Het kan onnoodig zijn, na al het hetgeen door de twee kundigste beoefenaren der godsdienstwetenschap in ons land, de Hoogleeraren Tiele en Chantepie de la Saussaye, er over gezegd is, de voorkeur die de nieuwere methode, de ethnologische of anthropologische gelijk men haar heeft genoemd, boven de oudere verdient, hier uitvoerig aan te toonen[14]. Zij alleen, zegt de eerstgenoemde geleerde, geeft rekenschap van het feit, waarover men zich zoo dikwijls verwonderd heeft, dat fijn beschaafde volken, zooals bij voorbeeld het Grieksche, hetwelk in zijn Zeus den oppermachtigen koning der goden, den rechtvaardigen bestierder der wereld, den handhaver van trouw en recht vereerde, of ruwe maar zedelijk gezonde volken, zooals het Germaansche, dat aan zijn Asen vele deugden toeschreef en hen als strijders voor waarheid en orde, als kloeke heldenfiguren teekende, aan zijn goden allerlei laagheden, wreedheden en losbandigheden kon toeschrijven. Zij alleen doet ons den oor-

sprong kennen van die zonderlinge metamorphosen der goden, in tallooze gestalten van dieren, van planten, van steenen zelfs, die de wijsgeeren ergerden en waarmede een weelderig dichter als Ovidius zijn skeptische tijdgenooten vermaakte. Want zij leert ons in dit alles een overblijfsel zien uit een toestand van ruwheid en onbeschaafdheid, die lang voorbij ging, maar alleen in de godsdienstige traditie, de taaiste en vasthoudendste, bleef voortleven; een toestand waarmede zulke voorstellingen geheel in overeenstemming waren. Zij alleen kan licht verspreiden over de wording der mythen, omdat zij die bestudeert in haar ruwsten, oorspronkelijksten vorm, die den eigenlijken zin beter verraden, dan de veelszins omgewerkte, saamgevoegde en samengestelde, opgesierde en menschelijker gemaakte der meest beschaafde rassen.

Hetgeen ons dus in de mythen der cultuurvolken, Indiërs, Grieken, Romeinen, Germanen, zoo irrationeel, obscoen, barbaarsch toeschijnt, beantwoordt geheel aan gebruiken en voorstellingen, gelijk die nu nog bij de zoogenaamde wilden worden aangetroffen en eenmaal ook het eigendom dier volken moeten zijn geweest. Bij deze wilden komen die mythen dus in hare natuurlijke omgeving en gedachtenverbinding voor, terwijl zij in den kring van het beschaafde leven volstrekt niet meer op hare plaats zijn. Het is mijn doel dit in de volgende bladzijden aan te toonen van de sage, waarvan de naam aan het hoofd van dit opstel geschreven is. Ik geloof toch niet, dat tot dusverre door een der volgelingen van de nieuwe school eene verklaring van die sage beproefd is. Misschien dat het mij gelukt eenige gegevens aan te voeren, die het vraagstuk nader tot zijne oplossing brengen kunnen.

Het is duidelijk dat het den voorstanders der ethnologische methode bij hunnen arbeid hoofdzakelijk te doen moet zijn om de verklaring van de oorspronkelijke materie der mythen, niet van hetgeen de cultuurvolken daarvan gemaakt hebben. Zoo geldt ons onderzoek dan ook alleen datgene wat het hoofdmoment der Simsonsage vormt, de voorstelling dat de kracht van den held in de haren gelegen is. ‘Sterk zou hij zijn’, had de engel gezegd, die zijne geboorte te voren aankondigde, ‘zoolang geen scheermes zijne lokken aanraakte’; maar, voegde hijzelf later daaraan toe: ‘indien ik geschoren werd, zou mijne

kracht van mij wijken, en ik zou zwak worden en wezen als al de menschen'. En dit geschiedde ook, nadat Simson het geheim aan Delila geopenbaard en deze verraderlijk den lokkenroof gepleegd had. De straks nog onweerstaanbare is weerloos als een kind, zoodat de, op Delila's raad, in haar huis verscholen Filistijnen zich zonder moeite van hem meester maakten en hem de oogen uitstaken. Maar in zijne gevangenschap groeiden zijne haren weder aan, keerden zijne krachten terug, en vond hij gelegenheid die, voor het laatst, zijnen vijanden te doen gevoelen. Om den gewaand machteloozen overwonneling met hoon te overstelpen, dwongen hem de vorsten der Filistijnen een der feesten van hunnen god Dagon, in diens tempel, op te luisteren met zijn snarenspel. Hij nam den schijn aan van daartoe bereid te zijn, maar verzocht, en verkreeg, zóó in het gebouw geplaatst te worden, dat hij de beide middenpilaren, waarop het dakwerk uitsluitend steunde, binnen zijn bereik had. Daar gekomen, greep en verbrijzelde hij die twee zuilen met een ruk zijner beide armen. De tempel stortte in puin en begroef, met zijne duizenden slachtoffers, den zich gewroken hebbenden held.

Ook in de mythologie van de klassieke volken - het is noodig dit in herinnering te brengen - vindt men van personen gesproken, die onoverwinnelijk of onsterfelijk zijn door het bezit hunner haren. Men denke hier aan de legende van Nisos, koning van Megara. Deze had op de kruin van het hoofd een haar, purper van kleur, waarvan volgens het orakel zijn leven afhing. Met dit geheim was zijne dochter Skylla bekend. Toen nu Minos, op zijnen tocht naar Athene, Megara belegerde, trok Skylla, ten einde den belegeraar, voor wien zij eene vurige liefde had opgevat, te behagen, haren vader dat purperen haartje uit, zoodat hij stierf en de stad ingenomen werd. Zoo onderwierp ook Amphitryon het eiland Taphos, nadat aan Pterelaos door diens dochter het gouden haar was afgesneden, waardoor hij onsterfelijk was. - Hetgeen wij dus in de mythologie der klassieke volken aantreffen, leeft nog heden ten dage in de volksverhalen van de bewoners van Griekenland voort. In de zoo interessante verzameling 'Griechische und albanesische Märchen' van Von Hahn, vindt men daarvan enkele merkwaardige voorbeelden. Onder anderen wordt er in Epirus van iemand verteld, die op zijnen schedel drie

gouden haren had, waarin zijne kracht zetelde. Toen zijne zuster, aan wie hij dit medegedeeld had, hem een dier haren afsneed, werd hij duizelig; bij het afknippen van het tweede haar, viel hij in zwijm, en toen hem het derde ontnomen werd, gaf hij den geest. In een ander sprookje, uit Syra (een van de Cykladen) afkomstig, was het eene moeder, welke haren zoon machteloos maakte en aan eenen draak overleverde, door hem de drie gouden haren af te snijden, waardoor hij sterk en onoverwinnelijk was. Doch de kracht van den held keerde terug en wel in dubbele mate, nadat die haren weder aangegroeid waren en door het afsnijden eens zoo dik waren geworden[15].

Laat mij, alvorens verder te gaan, nog op een paar belangwekkende parallellen van deze sprookjes bij de volken van den Indischen Archipel, in de eerste plaats bij de bewoners van het ten Westen van Sumatra gelegen eiland Nias, wijzen. In de sagen van deze eilanders is de herinnering bewaard gebleven aan eenen held, Laowo Maru geheeten, die midden op den schedel een haar had, zoo grof en stijf als een koperdraad. Door het bezit hiervan was hij onsterfelijk. Toen hij dan ook, na in eenen oorlog gevangen genomen te zijn, ter dood gebracht zou worden, bleven alle pogingen om hem van het leven te berooven, vruchteloos, totdat eindelijk zijne vrouw het geheim openbaarde. Men trok hem het haar uit, en terstond gaf hij den geest[16]. - Niet minder interessant is een dergelijk verhaal, hoewel met eenigszins anderen afloop, bij de Alfoeren der Minahasa op Noord-Celebes. Een zekere Mamanua, zoo heet het, op de jacht zijnde, kwam eene vrouw, Lumalundung genaamd, tegen, die hij ten huwelijk vroeg. ‘Goed’, antwoordde hem Lumalundung, ‘maar gij moet beloven niet aan mijn hoofd te komen, opdat mij niet ook maar een enkel haar worde uitgetrokken, want als dit gebeurt, ben ik voor u verloren’. Mamanua nam genoegen met deze voorwaarde. Later vergat hij echter hetgeen zijne vrouw hem gezegd had, en trok haar bij ongeluk eenig haar uit. ‘O Mamanua! wat hebt gij gedaan?’ riep Lamalundung toen uit, ‘nu moet ik u verlaten; gij zult mij nimmer wederzien!’ Nauwelijks had zij dit gezegd, of de lucht betrok en eene dikke mist bedekte het huis. Toen deze wegdreef en het licht werd, was Lamalundung verdwenen[17]. - Van de Bantiks, een

anderen stam in de Minahasa, wordt eene analoge legende medegedeeld. Hier is er sprake van eene hemelnimf, Utahagi geheeten. Terwijl deze eens met andere hemelnimfen een bad nam, stal een zekere Kasimbaha heimelijk haar gewaad, waaraan zij het vermogen, van te kunnen vliegen, ontleende. Toen de nimfen met baden gedaan hadden, trokken allen hare kleederen aan en zweefden hemelwaarts, met uitzondering natuurlijk van Utahagi. Kasimbaha kwam toen te voorschijn en vroeg haar tot vrouw. Zij stemde er in toe, doch waarschuwde hem voorzichtig te zijn met een wit haartje, dat zij juist op de kruin van haar hoofd had. Op deze waarschuwing schijnt Kasimbaha weinig acht te hebben geslagen. Na eenigen tijd althans trok hij, voorbedachtelijk of bij toeval, dat haartje uit. Plotseling ontstond er een zware storm, vergezeld van donder en bliksem. Toen het onweder ophield, was er geen spoor meer van Utahagi te vinden en stond Kasimbaha alleen[17a].

Het behoeft nauwelijks te worden gezegd, dat de voorstanders der oudere mythologische school hunne krachten beproefd hebben aan eene verklaring van de Simsonsage. Zoo heeft men dan ook in Simson, wiens kracht in de haren gezeteld is, slechts den zonnegod willen zien. In de eerste plaats heeft men gewezen op den naam. Deze wordt juister Sjimsjon geschreven en is afgeleid van *sjemesj*, het Hebreeuwsche woord voor ‘zon’. Gelijk nu Dagon, de bekende god der Filistijnen, wiens naam op analoge wijze gevormd is van *dag*, dat is: visch, werkelijk een vischgod was, zoo moet ook Sjimsjon of Simson, oorspronkelijk althans, een zonnegod zijn geweest. Verder heeft men zich beroepen op het feit, dat, in de meer bekende mythologieën, de zon niet zelden als een ‘hoofd’ voorkomt, en de stralen daarbij als ‘haren’ van dat hoofd gedacht worden. Zoo heet de Hindûsche zonnegod Sûrya, ‘de god met stralend hoofdhaar’, en wordt Helios bij de Grieken ‘de goudharige’ genoemd, gelijk ook de Latijnsche dichters van ‘crines Phoebi’ spreken. Het ligt dus, meende men, voor de hand om aan te nemen, dat Simson, die zijne sterkte met zijne haren verliest, slechts eene personificatie is van de zon, welke immers ook het meest hare kracht toont als zij stralenschietend, ‘een hoofd omlijst met weelderige lokken’, in den zomer of gedurende den middag hoog aan den hemel staat, doch haren glans en haren gloed mist, machteloos wordt, wanneer zij als een matte bol,

‘een schedel zonder haren’, achter de bank van nevelen, die den naderenden winter aankondigt, verborgen is of des avonds onder de Westerkim wegzinkt. Ook de overige trekken der sage heeft men op naturalistische wijze trachten te verklaren, en zoo is het enkelen zelfs gelukt, geheel den loop der zon langs de verschillende teekenen van den dierenriem in het Simsonsverhaal aan te toonen[18].

Voorzeker kan het niet moeielijk vallen, op dezelfde wijze als in de Simsonsage, in de andere hierboven geciteerde legenden bestanddeelen van eene natuurmythe te ontdekken. Nisos, met het purperen haar, is de ondergaande zon, die onder de Westerkim verdwijnt, als de maan zichtbaar wordt, of, in mythologische taal gesproken, die door de maan, Skylla, wordt gedood. Zoo kan ook, in het Bantiksche verhaal, Utahagi, met het witte haar op de kruin van het hoofd, de schitterende zon van den Oostmoesson of drogen moesson zijn, terwijl zij, van dat haartje beroofd, hetzelfde, doch nu achter de regenwolken verborgen en dus glanslooze, hemellichaam in den Westmoesson of natten moesson is. Het verdwijnen van dit wezen, in storm en onder donder en bliksem, wijst op de kentering, den tijd van overgang van het eene seizoen op het andere, die veelal met onweders vergezeld gaat. Aldus opgevat, zou het geheele verhaal van Utahagi, evenals de Simsonsage, slechts eene getransformeerde en, om zoo te zeggen, verloopen natuurmythe zijn. - Doch het is mijn doel niet op deze wijze voort te gaan. Laten wij liever zien tot welke resultaten wij komen, door de toepassing van de nieuwe methode.

Om volgens de ethnologische methode eene mythe te verklaren, heeft men in de eerste plaats na te gaan, in hoeverre datgene, waardoor die mythe gekenmerkt wordt, in de volkszeden en volksdenkbeelden terug te vinden is. Dit nu is - opdat wij dit reeds dadelijk opmerken - het geval met den hoofdtrek in de Simsonsage, de voorstelling dat het leven of de kracht van den held in de haren gezeteld is. Ziehier toch een merkwaardig bericht van den ouden Valentijn omtrent de bewoners van de Ambonsche eilanden in de Molukken. ‘Zy gelooven’, aldus schrijft hij, ‘dat, zoo zy in handen van den Rechter over eenig bedreven feit geraken, en men hen pynigt, zy alle pyn zullen verduuren, zoolang men hun 't hoofdhair houden laat, maar scheert men dit af, zoo is

al de verborgene kragt met hun hair weg gevlogen'. Valentijn voert nu een paar voorbeelden aan van personen, die van misdrijven beschuldigd en daarvoor op de pijnbank gebracht, elke bekentenis weigerden, doch er toe overgingen, zoodra men hun de haren afsneed. Karakteristiek is onder anderen zijn verhaal van een inlander, die wegens een moord terechtstaande, alle schuld ontkende, in weerwil van 'de zwaarste en zelf nieuw uitgevonde wyzen van pyniging'. Eindelijk gaf iemand den raad, hem de haren af te snijden. Toen de beschuldigde nu 'den Chirurgyn met een groote schaar klaar zag staan, vraagde hy, zooals hy ingebragt wierd, wat dit zeggen wilde, en wat die wondheler doen zou. Men zei, dat die gekomen was, om zyn hair af te snyden, op dat men hem eens zonder hair pynigen zou. Hij bad hier af verschoont te mogen zyn, en bekende alles'. Men stond er natuurlijk verbaasd van, 'dat zulk een geringe zaak van zulk een grooten uitwerking was', doch sedert heeft men 'alle misdadigen die onder 't pynigen niets belyden wilden, 't hair afgesneden'[19]. Nog heden ten dage komt deze opvatting van de haren als de zetel der kracht bij de Alfoeren van het eiland Ceram voor. Voor jongelieden is het namelijk momoni of tabu, dat is strikt verboden, zich de haren te laten afsnijden, ten einde daardoor niet in eenen toestand van verslapping te worden gebracht[20]. Dergelijke begrippen zijn in ons werelddeel niet geheel en al vreemd. In enkele streken van Duitschland, onder anderen in de Wetterau, bestaat het bijgeloof, dat het niet goed is knapen, vóór hun zevende jaar, de haren af te snijden, dewijl zij anders geen moed bekomen, terwijl in Oost-Pruissen en in Bohemen, gedurende de eerste levensjaren, het haar niet gekamd, doch slechts geborsteld, en ook niet geknipt mag worden, daar het kind anders sterft[21]. Soms zijn het niet de hoofdharen, doch haartjes die op andere plaatsen van het lichaam groeien, welke als zetel der kracht worden aangemerkt. 'Auf Zakynthos', schrijft onder anderen Schmidt in zijne interessante mededeelingen over het volksleven der hedendaagsche Grieken, 'begegnete ich der Vorstellung, dass die ganze Stärke der alten Hellenen in drei Brusthaaren gesessen habe und, sobald diese abgeschnitten worden, geschwunden sei; wenn sie aber wieder wuchsen, stellte sich auch die Kraft wieder ein'[22]. Ook in den Indischen Archipel komt iets analoogs voor. Bekend is het, dat terwijl, vooral bij

de meer Westelijke stammen, de mannen alle baardharen door uittrekking van het aangezicht verwijderen, zij dit niet doen met de enkele haren, die er op wratten groeien: dezen laat men zorgvuldig staan, zoodat zij vaak eene aanzienlijke lengte bereiken. Dat dit niet geschiedt als sieraad, doch meer dewijl men aan die haren eene geheimzinnige kracht toekent, is niet onwaarschijnlijk. Zeker is het, dat ten aanzien van soortgelijke lang uitgegroeide haren bij dieren deze beschouwing bestaat. Zoo was schrijver dezes, tijdens zijn verblijf te Sipirok op Sumatra, in het bezit van een Sandelwood-rijpaard, dat voor aan de borst een paar lang uitgegroeide haren had. Wegens deze haren was het paard, volgens den inlander, bĕrtuwah, dat is: door mystieke kracht onvatbaar voor onheilen.

Niet alleen in de sagen, doch ook in het volksleven ontmoeten wij dus de voorstelling, dat er bij den mensch eene geheimzinnige betrekking bestaat tusschen de haren en het leven of de kracht. Inderdaad beantwoordt deze voorstelling geheel aan, of is zij slechts een uitvloeisel van, de heerschende denkbeelden omtrent de ziel en de wijze, waarop zij het lichaam verlaten kan. Het is noodig dit hier nader aan te toonen.

Gelijk wij in het eerste gedeelte van dit opstel gezien hebben, komt het geloof voor, dat de ziel een bestaan heeft geheel onafhankelijk van het lichaam, dat zij het lichaam naar willekeur verlaten kan. Dit is ook het geval bij ziekten. Het genezen komt dan ook neer op het terugbrengen van de ontvluchte ziel. Gelukt dit niet, dan moet de patient noodwendig sterven. Naast deze voorstelling heeft men echter dikwijls nog eene andere, die volkomen het tegengestelde daarvan is, volgens welke ook na den dood de ziel zich nog in het lichaam bevindt en bijzondere middelen noodig zijn, om haar daaruit te bevrijden. Deze tegenstrijdigheid laat zich, zoo men niet aan eene eenvoudige inconsequentie wil denken, welke bij wilden, die geen logische denkers zijn, zeker geene verwondering behoeft te wekken, verklaren uit het geloof, hetwelk bij vele natuurvolken bestaat en waarvan ook sporen bij de beschaafde rassen worden aangetroffen, dat de mensch niet eene, doch meerdere zielen heeft[23]. Zoo maken de Maleiers, Javanen, Makassaren, Boegineezen onderscheid tusschen de njawa, de anima, de ziel physiologisch, beginsel van het dierlijk bestaan, en de sumangat, de animus, de ziel psychologisch, principe van het geestelijk zijn van den

mensch. Zoo ook kennen de bewoners van het, ten Westen van Sumatra gelegen, eiland Nias aan den mensch drie zielen toe, die met den adem, het hart en de schaduw vereenzelvigd worden, terwijl de Papuwa's van Nieuw-Guinea, bepaaldelijk van de Geelvinksbaai, twee zielen aannemen, waarvan de eene ook met de schaduw wordt gelijkgesteld, de andere in het bloed haren zetel heeft. Waar nu dit geloof aan meerdere zielen bestaat, wordt eene daarvan geacht, zich bij den dood nog in het lichaam te bevinden, en deze is het, die door kunstmiddelen daaruit moet worden verwijderd. Gaan wij nu na, welke die middelen zijn.

Men zou zich schromelijk vergissen, zoo men wilde aannemen, dat de ziel, dewijl zij zoo onstoffelijk gedacht wordt, ook volgens het volksgeloof in staat is zonder meer elke ruimte, waarin zij zich bevindt, te verlaten. Zoo pleegt men nu nog in sommige streken van Duitschland, op het oogenblik, dat iemand den laatsten adem heeft uitgeblazen, een raam te ontsluiten, om de ziel uit het vertrek te verwijderen. Zoodra echter het lijk de woning uitgedragen is, wordt alles gesloten, om den ongewenschten terugkeer van den afgestorvene te beletten[24]. Dergelijke gebruiken nu komen allerwege voor, en algemeen is het geloof dat zielen, geesten en spoken, bij hun gaan en komen, zich naar vaste regelen hebben te gedragen. ‘Die Hölle selbst hat ihre Rechte’, laat Goethe dan ook Faust tot Mephistopheles zeggen, op de opmerking van dezen

> ‘'s ist ein Gesetz der Teufel und Gespenster:
> Wo sie hereingeschlüpft, da müssen sie hinaus.
> Das erste steht uns frei, beim zweiten sind wir Knechte’.

Dat de ziel, die zich in het lichaam bevindt, ook eene bijzondere opening behoeft, om uit te varen, ligt geheel binnen den kring dezer voorstelling. Laat mij, ten bewijze daarvan, de aandacht vestigen op de gebruiken bij de uitbanning of uitdrijving van geesten bij bezetenen. Sommige ongesteldheden toch stelt men zich voor als ontstaan doordat een booze geest bezit genomen heeft van het lichaam van den lijder. Om dien geest te verjagen, worden dan allerlei middelen te baat genomen. Niet zelden worden daartoe, onder anderen gebeurt dit bij de Dajaks van Borneo, op de oppervlakte der huid eenige insnijdingen gedaan, met het doel, gelijk uitdrukkelijk medegedeeld

wordt, aan den ziektedaemon eenen uitweg te verschaffen[25]. Hoe ongelooflijk het ook klinken moge, behooren dergelijke praktijken in Europa heden ten dage nog niet tot het verledene. Niet langer dan ten vorigen jare, heeft te Morbihan, in Frankrijk, zich het geval voorgedaan, dat twee broeders, die meenden dat hunne zuster bezeten was, besloten haar te genezen, dat is den duivel uit haar te bannen, door met eene boor eenige gaten haar in het lichaam te boren[26]. - Van analoge middelen bedient men zich, om de ziel bij den dood uit het lichaam te verwijderen. Bij de Kalmuken, de Eskimo's en enkele Tibetanen pleegt men daartoe insnijdingen in de huid van den overledene te maken[27]. Eenigszins anders handelt men bij de Indiërs. Volgens den Garuda-purâna wijkt de ziel bij den dood door eenen naad in de kruin van den schedel, de brahmarandhram, naad of spleet van Brahmâ, geheeten. Intusschen worden bij de lijkverbranding de noodige voorzorgen genomen voor het geval de ziel zich nog in het lichaam, resp. het hoofd, mocht bevinden. In zijn belangwekkend werk ‘Religious thought and life in India’ zegt de bekende orientalist Monier Williams hieromtrent: ‘When the body is half-burnt the skull ought to be cracked with a blow from a piece of sacred wood. The idea is that the soul may not have been able to escape through the aperture at the top of the head, and that the cracking of the skull may open a crevice and facilitate its exit’[28].

De voorstelling dat de ziel door de kruin van het hoofd het lichaam verlaat, die, blijkens het laatst medegedeelde bij de Indiërs bestaat, komt meer voor. Dat het haar daarbij als een beletsel beschouwd wordt, kan geene verwondering wekken. Werkelijk vinden wij van enkele volken, de Tibetanen en de Kânikâr's, een der bergstammen van Travancore, uitdrukkelijk medegedeeld, dat zij stervenden de kruinharen afsnijden, om aan de ziel eenen doortocht te banen[29]. Iets dergelijks wordt ons ook van de Papuwa's, die het eiland Roon in de Geelvinksbaai bewonen, medegedeeld. Bij hen bestaat namelijk de gewoonte, om bij eene begrafenis den overledene naar de oorzaak van zijnen dood te vragen. Daartoe neemt men de voorste haarlok van het lijk tusschen den duim en den wijsvinger der rechterhand, draait die een paar malen om, fluistert den doode iets in en brengt het hoofd dan luisterend in zijne nabijheid. Dit wordt achtereenvolgens

door verschillende personen gedaan, waarna de haarlok wordt uitgetrokken. De beteekenis van deze laatste handeling wordt niet opgegeven, doch ik waag de gissing dat men daarmede aan de ziel, welke zich nog in het lichaam, resp. het hoofd, bevindt, nadat zij de gedane vragen beantwoord heeft, gelegenheid wil geven, zich te verwijderen[30]. Ook de Grieken en Romeinen moeten oorspronkelijk analoge praktijken hebben gekend, waarvan wij eenen nagalm vinden in de bij hen bestaande voorstelling, dat de doodsgod zijne offers pleegt te wijden door het afsnijden van het hoofdhaar. Zoo vernemen wij dit uit de woorden, die Euripides Thanatos in den mond legt, waar hij dezen tot Apollo, die voor het leven van Alcestis pleitte, laat zeggen:

> ‘Hoe breed ge uw reednen uitstort, 't is vergeefs:
> Die vrouw zal dalen in het Schimmenhof.
> Dit geldt haar. 't Is mijn offer, dat dit zwaard
> Gaat wijden: want aan de onderaardsche goôn
> Behoort hij, van wiens kruin mijn staal de hairlok scheert’.

Vooral echter hebben wij de aandacht te vestigen op eene plaats in de ‘Aeneis’ van Virgilius, waaruit ook duidelijk blijkt, hoe zeer men zich voorstelde, dat het wegnemen van de haren door den doodsgod geschiedde, om de ziel uit het lichaam van het slachtoffer te bevrijden. Dido had, wanhopig over het onverhoopt vertrek van Aeneas, voor wien zij in hevige liefde ontvlamd was, zich op eenen brandstapel het zwaard in de borst gestooten. Tevergeefs echter trachtte hare ziel zich aan het lichaam te ontworstelen, want:

> ‘... daar noch op haar uur, noch stervensverplicht, de beklaagbre
> Omkwam vóór haar beschoren getij, van haar woede overweldigd,
> Had nog niet van haar schedel Proserpina 't guldene kruinhair
> Nedergemaaid, en 't hoofd aan de Stygische goden geheiligd’.

Doch de almachtige Juno, ‘dit eindlooze leed, dit pijnlijk verscheiden beklagend’, gelast Iris van den Olympus naar de aarde af te dalen, om aan dien doodstrijd een einde te maken. Iris, gaat nu de dichter voort, daalt

> ‘..... van den hoogen, en zweeft om den schedel. “Ik velle,
> (Zegt zij) 't offer voor Pluto bestemd, en ontbind u van 't lichaam”.
> Hiermeê sneed hare hand 't noodlottige hair, en met éénen
> Zwichtte des levens gloed, en de geest doorsnelde de luchten’.

Een overblijfsel van deze voorstelling vindt men nog bij de hedendaagsche Grieken, die zich namelijk de agonie voorstellen als eene worsteling van den stervende met den doodsgod, waarbij deze steeds overwinnaar blijft, want zoodra het hem gelukt, iemand bij de haren te pakken, is zelfs de sterkste niet meer in staat, iets uit te richten[31].

De noodzakelijkheid van de afsnijding der kruinharen voor de ziel, om het lichaam te kunnen verlaten, blijkt nog uit eene andere groep van gebruiken, waarbij wij nog enkele oogenblikken moeten stilstaan, de menschenoffers. Bekend is het, dat, naar de voorstelling van de wilden, van hetgeen geofferd wordt, de ziel - die men aan alles in de natuur, aan levende zoowel als aan levenlooze, bewerktuigde zoowel als onbewerktuigde voorwerpen, toekent - aan de hoogere machten, de geesten der afgestorvenen of de godheid, ten goede komt. Het langst is deze voorstelling bewaard gebleven bij de menschenoffers. Wanneer men dus bij een sterfgeval de slaven van den overledene doodt, dan is het opdat hunne zielen in het schimmenrijk zullen overgaan, om daar hunnen heer en meester verder te dienen. Het dooden van het slachtoffer geschiedt dan bepaaldelijk, om de ziel, waarom het alleen te doen is, vrij te maken en in het bezit te doen overgaan van hem, voor wien zij bestemd is. Waar echter de voorstelling bestaat, dat, voor het ontwijken van de ziel, het haar een hinderpaal is, daar moet de afsnijding daarvan eene noodwendige voorbereiding voor de offerhandeling zijn. Dit is dan ook onder anderen bij de bewoners van het eiland Nias, in den Indischen Archipel, het geval. Bij het offeren van slaven, wordt aan dezen eenig haar afgesneden, alvorens dat zij door onthoofding ter dood gebracht worden[32]. Op dezelfde wijze handelden de oude Mexicanen. Zoo had er bij hen jaarlijks, ter eere van den god Xipe, een feest plaats, waarbij krijgsgevangenen en veroordeelden wegens diefstal geofferd werden. Onder het uitvoeren van plechtige dansen, werden, in den nacht vóór het feest, de slachtoffers te voorschijn gehaald en voor het heilig vuur gebracht, waar hun de kruinharen werden afgeschoren, ter voorbereiding van de ter dood brenging, die tegen het aanbreken van den dag in den tempel geschiedde[33]. Ook bij de Grieken en Romeinen moet hetzelfde gebruik oudtijds bestaan hebben. Als wij toch lezen, dat het bij de dierenoffers gebruikelijk was, dat de dienst-

doende priester van het offerdier een bosje haren van het voorhoofd afsneed, dan hebben wij hierin slechts eene nabootsing te zien van hetgeen bij het menschenoffer gebeurde. Vooreerst toch waren de dierenoffers dikwijls slechts substituties van voormalige menschenoffers, en zullen zij in dit geval wel geheel met de voor deze laatsten gebruikelijke ceremoniën hebben plaats gehad. Verder moet het den offeraar, oorspronkelijk althans, alleen om de ziel van het offerdier te doen zijn geweest. Niets natuurlijker dus dan dat hij datgene, wat bij het menschenoffer geschiedde, om aan de ziel een gemakkelijken uitweg uit het lichaam te verzekeren, ook bij het dierenoffer in toepassing zal hebben gebracht[34].

Welke - de vraag volgt nu vanzelf - is de conclusie, die wij uit de aangevoerde feiten ten aanzien van de Simsonsage en de daarmede verwante legenden trekken mogen? Het is gemakkelijk te begrijpen, dat men bij verschillende volken er langzamerhand toe gekomen is, de ziel te vereenzelvigen met de haren, door de afsnijding waarvan men meende, haar het lichaam te kunnen doen verlaten. Doch de ziel is het leven, de kracht, en vandaar dus ook de beschouwing dat het haar de zetel van beiden moest zijn. Hetgeen men nu zich aanvankelijk van iedereen voorstelde, gelijk dit bij de bewoners der Ambonsche eilanden en de Alfoeren van Ceram het geval is, zooals wij boven gezien hebben, werd van lieverlede als eene eigenschap van slechts enkelen, machtige personen en toovenaars, aangemerkt. Op die wijze kunnen verhalen ontstaan zijn als de Simsonsage. Onnoodig is het dus hierin een overblijfsel van eene natuurmythe te zien. De held, sterk door het bezit zijner haren, behoeft geene personificatie te zijn van de stralenschietende middag- of zomerzon, evenmin als hij, van zijne haren beroofd en daardoor verzwakt, noodwendig het beeld moet wezen van hetzelfde, maar dan allen glans en gloed missende, dus krachtelooze, hemellichaam bij avond of in den winter.

Doch, zal men mij te gemoet voeren, hebben de namen dan volstrekt geene beteekenis voor de verklaring der mythen, waarin zij voorkomen? Legt in de Simsonsage de etymologie van den naam van den held dan volstrekt geen gewicht in de schaal? Pleit de afleiding van Simson, of juister Sjimsjon, van het woord *sjemesj*, zon, niet duidelijk voor den solarischen oorsprong dier sage? Mijns inziens mag deze vraag niet onvoorwaardelijk

bevestigend beantwoord worden. Hier toch geldt hetgeen Andrew Lang, de bekende voorvechter van de ethnologische methode, in de belangrijke voorrede, waarmede hij de Engelsche vertaling der sprookjes van Grimm heeft voorzien, in het algemeen heeft opgemerkt[35]. Bij wilden is het zeer gebruikelijk, dat personen namen dragen aan natuurverschijnselen of natuurvoorwerpen ontleend. Ik wijs als een voorbeeld op de Alfoeren van de Minahasa op Noord-Celebes. De keuze van den naam, die aan het kind gegeven wordt, hangt bij hen van verschillende omstandigheden af, bij voorbeeld van bijzondere voorvallen bij, dan wel kort vóór of na, de geboorte. Heeft er dan een onweder gewoed, dan zal de nieuwe wereldburger Kĕrap, bliksem, of Kilapong, donder, heeten, terwijl hij Mangero, aardbeving, of Walentukan, wervelwind, genoemd zal worden, in geval er op dat tijdstip eene aardbeving heeft plaats gehad of een wervelwind gewaaid heeft. Eenmaal aangenomen, blijven dergelijke namen niet zelden in de familie[36]. Dat zij in de sagen en legenden voorkomen, kan geene verwondering baren. ‘Having to name the characters in his tale’, merkt toch Lang te recht op, ‘the early story-teller might naturally give such personal titles as were common in his own tribe, such terms as “Wind”, “Cloud”, “Sun”, and so forth. These names, then, even when they can be traced in myths offer no surer ground for a theory than the analysis of such names as Jones and Thompson would do in a novel’. Is dit in het algemeen waar, dan verliest ook het feit, dat de held der Simsonsage eenen naam draagt, gevormd van het woord voor ‘zon’, voor de naturalistische verklaring dier sage, veel van zijne beteekenis.

Den aanhangers van de ethnologische methode is het, gelijk ik zooeven reeds opmerkte, bij hunnen arbeid hoofdzakelijk te doen om de verklaring van de oorspronkelijke materie der mythen, niet van hetgeen de cultuurvolken daarvan gemaakt hebben. Deze opmerking worde hier herhaald als antwoord op de vraag, die zou kunnen worden gedaan, hoedanig de overige trekken van de Simsonsage, de wonderbare bedrijven en lotgevallen, vooral de daden van kracht van den held, geduid moeten worden. Dat wij hier geene historische feiten voor ons hebben, niemand zal het ontkennen. Doch dit behoeft zeker geen reden te zijn, om daarvan zulk eene kunstmatige verklaring te geven als door

35 Grimm's Household Tales, dl. I, Introduction by Andrew Lang, p. XXXVI.

36 Zie mijne verhandeling: Iets over naamgeving en eigennamen bij de Alfoeren der Minahasa, Tijdschrift voor Indische Taal-Land en Volkenkunde, dl. XXII, blz. 368 vlg.

de voorstanders van de solaire theorie gedaan is, welke in het verhaal - ik wees er hierboven reeds op - geheel den loop der zon langs de verschillende teekenen van den dierenriem hebben willen terugvinden. Uit het oogpunt der nieuwe methode beschouwd, is de zaak eenvoudiger. Eenmaal iemand willende schetsen, met buitengewone lichaamssterkte en bovennatuurlijke gaven toegerust, lag het voor de hand, dat de verhalers in dit opzicht aan hunne fantasie den vrijen teugel gevierd en hunnen held daden toegeschreven hebben, waartoe geen gewoon sterfelijk wezen in staat was. Zien wij, hoezeer in anderen vorm en meer gematigd, onze hedendaagsche romanschrijvers niet hetzelfde doen? Maken zij de hoofdpersonen van hunne verdichting niet dikwijls tot meer dan gewone stervelingen?

Mijne schets loopt ten einde. Onnoodig te zeggen, dat ik mij geenszins voorstel, daarin het vraagstuk van de Simsonsage tot zijne eindoplossing te hebben gebracht. Het aangevoerde is niet meer dan eene bijdrage daartoe. Dit echter vlei ik mij genoegzaam in het licht gesteld te hebben, dat hoewel er - hetgeen de voorstanders der ethnologische school dan ook volstrekt niet ontkennen - werkelijk mythen zijn, aan de beschouwing der natuur ontleend, de Simsonsage niet noodwendig daartoe behoeft te behooren, en dat de verklaring hiervan, zoo niet uitsluitend, dan toch in de eerste plaats, aan de studie der volkenkunde moet worden gevraagd.

G.A. WILKEN.

Eindnoten:

1 In eene andere lezing van het verhaal (Ralston, O.c., blz. 109) heet het: ‘Prince Ivan gets hold of the egg and shifts it from one hand to the other. Koshchei rushes wildly from side to side of the room. At last the prince breaks the egg. Koshchei falls on the floor and dies’.
2 Maspéro, Les contes populaires de l'Egypte ancienne, blz. 5 vv.
3 In zijn werk ‘Myths and dreams’, blz. 188-198, heeft Clodd eenige der meest belangrijke verhalen bijeengebracht. Evenzoo Cox in zijn ‘Mythology of the Aryan Nations’, dl. I, blz. 135-142, terwijl ook Loys Brueyre, Contes populaires de la Grande-Bretagne, blz. 81-83, eene gelijksoortige opgave geeft. Interessant is een modern Egyptisch verhaal, bij geen der genoemde schrijvers vermeld, daar het eerst later gepubliceerd is, waarin een slaaf zegt, dat zijn leven gezeteld is in eenen kever. Toen dit dier gedood werd, stierf dan ook de slaaf (Spitta-Bey, Contes arabes modernes, blz. 27). Belangwekkende parallellen van de Meleager-sage vindt men verder bij Von Hahn, Griechische und albanesische Märchen, dl. II, blz. 204, 262, 275-276 en 294-295. Zie ook aanteekening 15 hierbeneden.
4 Schultze, Entstehungsgeschichte der Vorstellung ‘Seele’, Kosmos, Zeitschrift für einheitliche Weltanschauung auf Grund der Entwicklungslehre, jaarg. III, blz. 253.
5 Grimm, Deutsche Mythologie, blz. 1036. In sommige gevallen verlaat de ziel in den slaap het lichaam in de gedaante van eene wezel of eene muis. Toen, dus verhaalt men te Kratzig, in Pommeren, eens een paardehoeder des nachts op den grond lag en sliep, zag zijn kameraad dat eene witte muis uit zijnen mond kroop, een eind wegliep en in een ouden schedel van een paard verdween. Hij wilde het diertje dooden, doch bedacht zich nog bijtijds, dat men in het algemeen witte muizen geen leed mocht doen. Toen de muis na eenigen tijd weder te voorschijn kwam, versperde hij haar echter den weg, zoodat zij loopen moest over eene plek, waar een plas zich bevond. Lang aarzelde zij dit te doen, totdat zij eindelijk met veel moeite bij den slapende kwam en in diens lichaam kroop. De man werd toen wakker en zeide gedroomd te hebben, dat hij in eenen paardekop was geweest en dat hij, toen hij er uit wilde komen, bijna in een diep water gevallen was (L.A.J.W. Baron Sloet, De dieren in het Germaansch volksgeloof en volksgebruik, blz. 76 en 83-84. Zie, om van andere werken te zwijgen, hierover ook: Schwebel, Tod und ewiges Leben im deutschen Volksglauben, blz. 6 vv.).
6 Holle, Snippers, Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en Volkenkunde, dl. XVII, blz. 566.
7 Zie dit met tal van voorbeelden aangetoond in mijne verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 9 vv.

8 De ‘Sjaïr Bidasari’ is uitgegeven door Dr. Van Hoëvell in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, dl. XIX. Van dit gedicht is noch schrijver, noch tijd of plaats van vervaardiging met zekerheid bekend. Dr. Van Hoëvell gist dat Palembang wellicht het vaderland daarvan kan zijn; den tijd der vervaardiging stelt hij tusschen de komst der Arabieren en die der Europeanen in den Indischen Archipel.

9 Matthes, Bijdragen tot de ethnologie van Zuid-Celebes, blz. 54.

10 Matthes, O.c., blz. 59-60.

11 Bij de meeste volken van den Indischen Archipel is de geboorteboom tegenwoordig in de oogen van den inlander niets meer dan een leeftijdsaanwijzer. De bekende Maleische schrijver Abdullah geeft er, in de beschrijving van zijne reis van Singapoera naar Kalantan, een voorbeeld van, waar hij verhaalt, dat eene vrouw, op zijne vraag hoe oud zij wel was, hem op eenen kokosboom wees, die reeds oud begon te worden, en die door haar geplant was, toen *haar* kokosboom, dat is die welken men op den dag harer geboorte geplant had, was gestorven. Toen Abdullah haar hierover om nadere inlichting vroeg, hernam zij: ‘Het is onze gewoonte hier, om, zoodra iemand geboren wordt, een kokosboom te planten. Wanneer hij later grooter geworden is en naar zijnen leeftijd gevraagd wordt, wijst hij eenvoudig op dien boom’. Ook bij de Javanen, Balineezen, Makassaren en Boegineezen en bij de bewoners van verscheidene der Moluksche eilanden, geschiedt het planten van eenen boom bij de geboorte hoofdzakelijk met het doel, later daarnaar eenigermate iemands leeftijd te kunnen bepalen. Anders bij de Dajaks van Borneo. Bij hun pleegt men bij bijzondere gelegenheden een sawang, eene soort van palm, te planten, die in den volsten zin des woords nog als een lotsaanwijzer wordt beschouwd. Groeit de plant voorspoedig op, dan kan men op geluk rekenen; wanneer zij echter kwijnt of dood gaat, heeft de betrokken persoon ongeluk te wachten (Hardeland, Dajaksch woordenboek, i.v. *sawang*).

12 In zijn ‘Mythologie des plantes’ (Tome I, Préface, XXVII) merkt De Gubernatis hieromtrent op: ‘Lorsqu'un enfant naît, il y a encore des familles en Russie, en Allemagne, en Angleterre, en France, en Italie, qui ont l'habitude de faire planter à la campagne un nouvel arbre de bon augure, pour qu'il croisse avec l'enfant. La destinée de l'arbre est de croître, de fleurir, de produire des fruits, de se multiplier, enfin, de donner de l'ombre, d'abriter, de protéger. On désire à son propre enfant une destinée semblable, et on aime, on soigne cet arbre symbolique avec un amour tout particulier. Qu'on vienne maintenant annoncer au père de famille que l'arbre bien-aimé a péri, et, si bien qu'il puisse être armé contre les préjugés, eela suffira cependant pour lui mettre dans l'âme une grande inquiétude, en la faisant trembler pour la vie de son propre enfant’. Ook in Zwitserland, bepaaldelijk in Aargau, komt de gewoonte voor, om, bij de geboorte van eenen zoon, eenen appel-, bij die van eene dochter, eenen pereboom te planten. Algemeen meent men daar, zegt Mannhardt (Der Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme, blz. 50), dat de jonggeborene met dit boompje opgroeit of verkwijnt.

13 Volgens de voorstanders der vergelijkend philologische methode zijn dan de volksverhalen en sproken, de sagen en legenden slechts getransformeerde of, om zoo te zeggen, verloopen natuur-mythen. Zoo schildert de ‘schoone slaapster in het bosch’ ons de verstijving der aarde gedurende het koude seizoen, en is ‘Assche-poetster’ de afbeelding van het tijdelijk door eene wolk verduisterde morgenrood, dat zijn eersten glans herneemt en de opgaande zon huwt. Zoo is ‘Roodkapje’ de dageraad, en de wolf, die haar grootmoeder, dat is de overige dagen, heeft opgegeten, de nacht. Tot in het overdrevene, om niet te zeggen bespottelijke, heeft men dus achter tal van sprookjes de mythe met hare natuurverklaring willen zien doorschemeren. Ook de Meleager-sage, althans enkele van de daarmede verwante legenden, heeft men op die wijze trachten te duiden. Volgens De Gubernatis (Zoological Mythology, dl. I, blz. 269) stelt bij voorbeeld, in het verhaal van Koshchei, het ei, waarvan het leven van den toovenaar afhangt, de zon, en de eend, waarin dat ei besloten ligt, den dageraad voor, terwijl de haas, waaruit die eend te voorschijn komt, de maan is, welke aan den dageraad voorafgaat. Evengoed toch als de maan voor den dageraad en de dageraad voor de zon wijkt, moeten ook achtereenvolgens de haas en de eend worden gedood, opdat het ei zichtbaar worde.

14 Zie: Tiele, De Mythe van Kronos, ter toetsing eener nieuwe mythologische methode, Theologisch tijdschrift, jaarg. 1886, blz. 1 vv., en Chantepie de la Saussaye, Mythologie en Folklore, Gids, jaarg. 1885, dl. III, blz. 213 vv.

15 Von Hahn, Griechische und albanesische Märchen, dl. II, blz. 282 en 284. Zie ook dl. I, blz. 217. Eene eigenaardige combinatie van de Meleager- en de Simsonsage vindt men in het verhaal No. 26 ‘Vom jüngsten Bruder, der seine geraubte Schwester vom Drakenberge holt.’ Hierin is de draak de onoverwinnelijke. Daarom gaf de broeder aan de zuster den raad om uit te vorschen, waar de kracht van het monster gezeteld was. ‘Als am Abend der Drakos nach Hause kam, fragte ihn die Prinzessin, wo seine Stärke sitze, und er antwortete ihr, dass er auf seinem Kopfe drei goldene Haare habe und dass nur mit diesen die Thüre zu einem Gemache geöffnet werden könne, in dem drei Tauben wären; wenn davon die eine sterbe, so würde er krank, und wenn die zweite sterbe, würde er schwer krank, wenn aber auch die dritte sterbe, so müsse er auch sterben’.

16 Von Rosenberg, Het eiland Nias, blz. 111. Ook Sundermann, Die Insel Nias, Allgemeine Missions Zeitschrift, dl. IX, blz. 453, maakt met enkele woorden van dit verhaal gewag.

17 Zie het verhaal ‘Naasarĕm bija si Mamanua’, Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa, blz. 1. vv.

17a Van Spreeuwenberg, Een blik op de Minahasa, Tijdschrift voor Nederl. Indië, jaarg. 1846, dl. I, blz. 25 vv.

18 Zoo Steinthal in zijne verhandeling ‘Die Sage von Simson’, Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, jaarg. 1862, blz. 129 vv. Gedeeltelijk op diens voetspoor, gedeeltelijk hem aanvullend, heeft in ons land Dr. L.S.P. Meijboom den solarischen oorsprong der Simsonsage uitvoerig trachten aan te toonen in zijn werk ‘Raadselachtige verhalen uit het Oude en Nieuwe Verbond’, blz. 25 vv.

19 Valentijn, dl. II, blz. 143-144.

20 Riedel, De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, blz. 137.

21 Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, §§ 600 en 607. Zie ook: Bartsch, Sagen, Märchen und Gebräuche aus Mecklenburg. dl. II, blz. 51.

22 Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, dl. I, blz. 206.

23 Zie uitvoeriger hierover mijne verhandeling: Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel, blz. 4 vv.

24 Rochholz, Deutscher Glaube und Brauch im Spiegel der heidnischen Vorzeit, dl. I, blz. 171. Dat hierin de oorsprong moet worden gezocht van het bij ons bestaande gebruik om, als een teken van rouw, het sterfhuis te sluiten, is niet onwaarschijnlijk. Uitvoeriger heb ik dit trachten aan te toonen in mijne verhandeling: Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens, blz. 7 vv.

25 Tijdschrift voor Nederl. Indië, jaarg. 1840, dl. I, blz. 426. In de oud-Javaansche beeldwerken vinden wij dit begrip plastisch voorgesteld, waar onder anderen de door Durgâ overwonnen asura of daemon het lichaam van den buffel, waarin hij gevaren is, verlaat door eene, door de godin aan het dier toegebrachte, wonde (Groeneveldt en Brandes, Catalogus der archeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, blz. 46-47).

26 Revue de l'histoire des religions, dl. XIV, blz. 370.

27 Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, dl. XV, blz. 83-84, noot; Bastian, Der Mensch in der Geschichte, dl. II, blz. 342 en 343.

28 Monier Williams, Religious thought and life in India, blz. 291, 297 en 299-300. ‘A story’, aldus laat de schrijver op de in den tekst aangehaalde woorden volgen, ‘was told me with great seriousness of a sorcerer at Lahore who made it the business of his life to make a collection of the skulls of dead men which had not been properly cracked in this manner at death and so retained the spirits of the deceased inside. The peasantry in the neighbourhood fully believed that he was able to make use of these spirits for magical purposes, and that he could force them to execute his behests’.

29 Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, dl. XV, blz. 83, noot.

30 Berichten van de Utrechtsche Zendingsvereeniging, dl. XXVII, blz. 132.

31 Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, dl. I, blz. 230. Met dit volksgeloof bij de hedendaagsche Grieken is zeer eigenaardig te vergelijken de in Oost-Friesland bestaande meening, dat wie eene ‘wahlrider’, eene soort van spook, bij de kleeren vatten wil, slechts in de lucht grijpt; pakt men haar echter bij de haren, dan is zij gevangen. Een jongeling, zoo wordt er verhaald, lag eens slapeloos op zijne legerstede, toen hij eene wahlrider zag, die langzaam naar boven kroop en zich eindelijk op hem wierp. Hij greep haar bij de haren en hield haar, trots alle tegenspartelingen, vast. De wahlrider lispelde toen: ‘Fât mi nich in de haar, fât mi in de kleer, ik bin klein Jantje van Leer!’ Hij luisterde echter niet naar haar, zoodat zij in zijne macht bleef (Globus, dl. XXIX, blz. 141). Ook andere wezens en geesten worden, volgens de voorstelling bij verschillende volken, weerloos, zoodra zij bij de haren of den baard gegrepen worden. Voorbeelden daarvan vindt men onder anderen in Grimm's ‘Kinder-und Hausmärchen’, No. 4; Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, blz. 116; Spitta-Bey, Contes arabes modernes, blz. 147, enz.

32 Von Rosenberg, Het eiland Nias, blz. 43.

33 Bancroft, The native races of the Pacific States of North America, dl. II, blz. 306, 309 en 329; dl. III, blz. 387 en 392.

34 Hoe uit dit gebruik om menschen, die geofferd moeten worden, alvorens eenig haar af te snijden, het haaroffer, de gewoonte om bij verschillende gelegenheden zijne eigen haren of de haren van anderen ten offer te brengen, zich ontwikkeld heeft, heb ik trachten aan te toonen in mijne verhandeling: Ueber das Haaropfer und einige andere Trauergebräuche bei den Völkern Indonesiens, blz. 57 vv.

Prins Willem de Derde ter jacht.

Willem de Derde, geboren den 14den November 1650, sedert Juli 1672 Stadhouder, in November 1677 gehuwd met prinses Maria, dochter van den Hertog van York, die in Februari 1685 zijn broeder Karel op den troon van Engeland opvolgen zon, - Prins Willem van Oranje had in 1680 den dertigjarigen leeftijd bereikt. En in het onlangs in druk verschenen fragment uit he Journaal van 's Prinsen secretaris, Constantijn Huygens, den Zoon,[1] leeren wij Zijne Hoogheid op dien leeftijd kennen.

De Prins ondernam in den herfst van dat jaar 1680 eene reis naar Celle in Hanover, waar de Hertogen van Celle, uit het Huis van Brunswijk-Lüneburg, hof hielden.

Hertog George Wilhelm, broeder zoowel van den in 1679 overleden Hertog van Hanover Johan Friedrich, als van zijn opvolger den Vorst-bisschop van Osnabrück Ernst August[2], had toen nog niet lang geleden eene Fransche dame Eléonore d'Olbreuse, gehuwd. Hij kende haar reeds sedert jaren en zij had hem eene dochter geschonken. Vroeger was zij als hofdame bij de prinses van Tarante eenigen tijd in Den Haag geweest.

Een bondgenootschap tegen Frankrijk tusschen de Duitsche Staten, Hanover en Brandenburg, Hessen-Cassel en Nassau, lag in 's Prinsen bedoelingen. Hij zou dan ook tevens een bezoek brengen te Berlijn, aan zijn oom, den Keurvorst van Brandenburg, die tot

1) Journalen van Constantijn Huygens den Zoon, Derde Deel. (Werken van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Nieuwe Serie No. 46.)
2) Dr. P.L. Müller, Wilhelm III und G.F. von Waldeck, I. p. 52.

1667 gehuwd geweest was met Louise Henriette van Oranje, de oudste dochter van onzen Stadhouder Frederik Hendrik.[1)]

Bij het verhaal van deze Duitsche reis treft ons inzonderheid wederom de onvermoeidheid van den schijnbaar zwakken Willem de Derde.

Op Dinsdag 17 September 1680 uit Den Haag vertrokken, kwam hij Donderdag te Lingen en 's Zondags te Stockheim. Hij werd vergezeld door den Marines de Mompoulian en den heer van Netelhorst. Arnould de Coumont, markies de Mompoulian, reeds in 1673 als Commissaris-generaal der Cavalerie in dienst der Staten, was gehuwd met eene zuster van Wolferd van Brederode. Deze Gaskonjer, die er bij het klimmen zijner jaren nog zwierig uitzag, al schold hem ook een schoonmaakster te Hoogsoeren voor een ‘olden grisen duvel’ toen hij haar om een kus vroeg - altoos welgemoed en tot een kwinkslag gereed, was zijn gezelschap waard. In Netelhorst zullen wij waarschijnlijk moeten zien Walraven van Heeckeren tot Netelhorst, reeds in 1675 gedeputeerde ter Staten-Generaal.

De overige heeren van 's Prinsen gevolg reisden afzonderlijk. Daartoe behoorden Brigadier Godert van Reede, heer van Ginckel, Kolonel Adriaan Gustaaf, graaf van Flodroff, Willem Hendrik van Nassau, heer van Zuilenstein, kleinzoon van de linkerhand van Frederik Hendrik, Bruinestein en Huygens.

Zijn Hoogheid stapte af aan den Huize Wichelsfelt, vier uren voorbij Stockheim, bij den heer Stichenelli, een Italiaan, die, door den Hertog van Celle van knaap af opgevoed, zijn gunsteling gebleven was. De Prins at er wat vruchten en vertrok toen weer in zijn kales naar het twee en een half uur verderop gelegen Celle. Een half uur van dat stadje stond de Hertog met eenige dragonders en cavaleristen van zijn garde den Prins op te wachten. De Graven van Solms en van Nassau, beiden generaals in dienst der Staten, waren er tegenwoordig.

Zijn Hoogheid steeg in de koets van den Hertog en zoo ging het stapvoets verder.

Het vierkante kasteel met zijn oude torens verrees aan de andere zijde der stad. Toen men het naderde, werden er drie salvoos uit het geschut gelost.

De Hertogin, eene vrouw hoog van gestalte, ontving den Prins

1) ‘Vergebens suchte Wilhelm durch Besuche am Hanoverschen und Potsdamer Hofe eine Allianz zu bewerkstelligen.’ Ibid. 55.

prachtig gekleed en met diamanten gesierd. Hare veertienjarige dochter, Sophia Dorothea, groeide hare moeder na. De blonde Prins van Brunswijk-Wolfenbuttel, die gezegd werd naar de hand der Prinses van Celle te dingen, boog voor Zijn Hoogheid. Maar de Markies d'Arcy, die Frankrijk bij den Hertog vertegenwoordigde, vertoonde zich niet: hij hield zich ziek. Overigens waren er aan het hof van Celle Franschen genoeg. Sir Gabriel Sylvius, vertrouweling van Willem de Derde, was er met zijn medeweten al in het voorjaar als afgezant van Engeland gekomen om den Nijmeegschen vrede te waarborgen[1]. Ook vond men er 's Prinsen vriend, George Frederik graaf van Waldeck, Veldmaarschalk der Staten en Gouverneur van Maastricht.

Reeds den dag na zijne aankomst toog Prins Willem met den Hertog en den Graaf van Waldeck om acht uur 's morgens ter hertenjacht. Wel was Zijn Hoogheid verkouden en had hij hoofdpijn, maar dit hield hem niet terug. Met vier groote herten keerde de jachtstoet. Des namiddags woonde de Prins eene vertooning bij van Racine's Bajazet, ofschoon de acteurs niet uitmuntten en niet best te verstaan waren. Den volgenden dag begaf de Prins zich naar Hanover, bleef daar eten, kwam 's avonds om half tien weer op het kasteel van Celle en gaf order om brieven en stukken naar Den Haag te zenden. Als souper liet hij zich maar iets op een bord in zijn kamer brengen.

Den dag, die daarop aanlichtte, Woensdag den 25sten September, werd er gejaagd te Epsdorf, een jachthuis des Hertogs. 's Avonds speelde de Prins er kaart met zijn Hofmeester Voorst[2] en den Graaf van Nassau.

Het dorpje Epsdorf, geheel omgeven door gekruiste eikenhouten palissaden, lag lief aan den zoom van een bosch met machtige eiken terwijl het aan de andere zijde bespoeld werd door een stroompje, dat door weiden kronkelde, een molen in het dorp in beweging bracht, verderop een vijver vormde en dan een tweeden molen in gang zette.

Dag aan dag werd daar nu gejaagd. Den 20sten duurde de jacht lang en was ze ruw ook. Mompoulian en Hendrik vau Nassau, heer

1) Ibid. 62.
2) Fruin's aanteekeningen op Droste, blz. 454. Die schatkamer lieten wij natuurlijk ook elders niet ongebruikt.

van Ouwerkerk, kleinzoon van de linkerhand van Maurits, waren met hun paarden gestort en de jagers hadden krabben in 't gelaat van de takken en doornen. Een hert was er nochtans niet gevangen.

Den volgenden dag werd er, na het om negen uur genomen ontbijt, een klopjacht gehouden. Zijn Hoogheid schoot er een vos en een wilde kat bij, Ouwerkerk een ree. Baron van Heeckeren was ook van de partij.

's Avonds kwamen de Hertogin van Celle en de Hertog van Hanover, Ernst August, op het jachthuis, en zij konden er getuigen van zijn hoe de Hertog van Celle en zijn Hoogheid den 30sten twee herten van de jacht meebrachten.

Den eersten October werd er weder een klopjacht gehouden en den volgenden dag een hazenjacht. Den derden ging het nogmaals op de herten los. Ouwerkerk werd met paard en al overhoop gesprongen door een hert, dat met de borst zijn schouder schuurde. Graaf Reuss tuimelde in een gat of wagenspoor. Toen het hert eindelijk, door de honden omringd, staan bleef en zich wendde, wilde L'Aulnay uitwijken, maar hij stortte van het paard, viel eerst voorover en buitelde door den schok om. Zijn Hoogheid schoot in een lach, wat de gevallene minder aardig vond.

Hans Willem Bentinck, 's Prinsen oude vriend, was nu ook in Epsdorf gekomen. Zijn tegenwoordigheid gaf meestal haken en oogen onder 's Prinsen edellui. Bruinestein zei op een avond, toen hij wat veel gedronken had, aan Huygens: ‘Zie je, Zuilenstein en Ouwerkerk zijn schier blij als het Zijn Hoogheid kwalijk gaat, uit haat van dat hij mijnheer Bentinck goed doet.’ Ofschoon de uitdrukking wat fel was, gold hier toch het: *in vino veritas*.

Vrijdag, den vierden, werden 's morgens de stukken en brieven voor Den Haag gereed gemaakt, terwijl de namiddag aan de hazenjacht gewijd was.

Intusschen klaagde Sylvius over den tragen gang der politieke zaken, De Vorsten van Lüneburg waren, zeide hij, niet verzot op een verbond met Engeland en Zijn Hoogheid scheen niet erg zijn best te doen om er hen toe over te halen. De Hertog van Cell toonde zich nog minder bereid dan zijn broeder van Hanover.

Toch ging het den vijfden maar weer op de hertenjacht, en de *chevalier* Boccage, een van 's Hertogs edellieden, viel er den arm bij uit het lid.

Te verwonderen is het niet, dat onder al die vermoeienissen, dag aan

dag zich opvolgende, Zijn Hoogheid, die dezen ganschen Zaterdag niets gegeten had, 's avonds door een flauwte overvallen werd en zeer bleek aan het souper kwam, waar hij evenwel wederom bijna niets gebruikte.

's Zondags den zesden werd er dan ook bij uitzondering niet gejaagd. Maandag daarentegen viel er een nieuw soort van jacht te genieten. Rondom een gedeelte bosch werden zeilen gespannen, en aan één kant eene opening van een paar honderd passen gelaten, voorzien van gordijnen, die men wegtrekken kon. In het omspannen stuk bosch joegen boeren al schreeuwend en kloppend het wild naar de opening. Zoo daagde er eerst een kudde van een dozijn herten en hinden met twee of drie reeën op. Men liet ze door de gordijnen heenglippen, na ze eerst wat opgehouden te hebben ten genoege van de Hertogin en hare dochter, die in een koets tusschen de omheining gereden waren.

Nu volgden een paar vossen en eenige hazen, die geschoten werden. Een aantal reeën liet men weder ongemoeid door. Een hinde sprong over het zeil heen, eene andere werd met jachtspietsen gedood. Men had toch, voor het geval dat er wilde zwijnen mochten opdoemen, Zijn Hoogheid, den Hertog en andere heeren van spietsen of sprieten voorzien. En er kwamen inderdaad wilde zwijnen. Drie er van werden snel gedood, een vierde, een groot dier, viel op graaf Reuss aan. De graaf trof het zwijn met zijn spiets in het oog, maar, daar hij het wapen niet vast onder den arm klemde, ontschoot het hem terwijl hij zelf viel. Woedend drong het zwijn op hem toe: gelukkig plantte een van 's Hertogs edellieden het zijn spiets in den schouder, zoodat het doodelijk getroffen neerzonk.

De zon ging onder. De jagers stegen te paard en reden het bosch verder in. De groote honden joegen er nog een paar wilde zwijnen op, die eveneens gedood werden.

Den achtsten brachten de Prinsen eerst om half tien 's avonds twee herten thuis. Den volgenden dag was het slecht weer en kwam Zijn Hoogheid niet uit. Maar den tienden ging het weer los op de herten, ofschoon men er ditmaal een paar trof, die niet zoo goed en niet zoo lang liepen als men dit tot dusver gewoon was.

In den morgen van Vrijdag, den elfden October, schreef Zijn Hoogheid aanbevelingsbrieven voor den heer Diderik van Leiden van Leeuwen, die door de Staten nogmaals naar Engeland gezon-

den werd om over de houding, tegen Frankrijk aan te nemen, te raadplegen. 's Namiddags werd er nog even op hazen gejaagd en 's avonds ontving Zijn Hoogheid Generaal Spaen, die zich naar Berlijn begeven zou. Nadat men Zaterdag en Maandag nog op herten en wilde zwijnen uitgetogen was, vertrok de Prins, Dinsdag den 15^{den} October om zes uur 's morgens, zelf ook naar Berlijn.

Op den eersten reisdag werd er gegeten te Dannenberg, in een jachthuis van den Hertog van Celle, en kwam men 's avonds langs de Elbe en voorts over die rivier tot Lenzen, waar Zijn Hoogheid in het Ambtshuis overnachtte. De Keurvorst van Brandenburg had er twee hoofdofficieren en een paar edellieden heengezonden om den Prins te ontvangen. Zuilenstein en Heeckeren, die tot het gevolg van Zijn Hoogheid behoorden, waren dien nacht in het duister bijna van een brug in het water gestort.

Om half zeven zette men den volgenden morgen de reis voort en kwam tot Havelberg. Daar bracht Zijne Hoogheid een slechten nacht door, zoodat hij niet voor acht uur opstond. Men at dien dag te Ratenau en sliep in Brandenburg aan de Havel. Godard Adriaan van Reede, Heer van Amerongen, Gezant der Staten te Berlijn, kwam er Zijn Hoogheid begroeten. Om half tien trok men op den 18^{den} verder, anderhalf uur lang door bosschen heen, en aanschouwde toen eensklaps zes eskadrons ruiterij, vlug en flink in den zadel, die Zijne Hoogheid verder begeleidden.

Bij een groote brug over een breed water wachtte Frederik Willem, met zijne beide zoons uit zijn eerste huwelijk, de Markgraven Frederik en Lodewijk,[1)] Zijne Hoogheid af. De Keurvorst, die, door de jicht geplaagd, moeielijk liep, noodigde den Prins, om met hem plaats te nemen in zijn rijtuig. Men trof het niet dat dit open was, want er brak juist een onweder los. Om half drie kwam men te Potsdam, fraai gelegen aan de breede Havel, tot wier oever het groote park zijn hooge eiken uitstrekte. In de rivier lag een jacht dat eenige kanonschoten ter begroeting loste.

De Keurvorst leidde Zijne Hoogheid naar de voor hem bestemde kamer, die er goed uitzag. Boven den schoorsteen prijkte een schilderstuk van Nicolaas Wieling, den onlangs overleden Brandenburgschen hofschilder, het vinden van het kind Mozes door Pharao's dochter voorstellend.

1) Frederik zou de eerste Pruisische Koning worden. Zijn broeder Lodewijk zou reeds den 13den April 1687 overlijden.

De Prins ging met de heeren van zijn gevolg zijne opwachting maken bij mevrouw de Keurvorstin, Dorothea van Holstein-Glücksburg. Zij had een jongen Tartaar van een jaar of acht als page bij zich. Aan het souper schitterden op tafel glazen naar Venetiaansche manier geslepen in een fabriek bij Potsdam. Ook spreidden in de vertrekken tapijten, eveneens in eene Potsdammer fabriek naar Perzische modellen geweven, hunne frissche kleuren ten toon, terwijl Wieling's penseel de paneelen opgeluisterd had. Deze Wieling was gehuwd geweest met een joffer De Haen uit Den Haag, die er goed uitzag en hem dikwijls tot model diende. Zijn opvolger Fromenteau liet Huygens de schilderijen van den Keurvorst zien. Er was er een onder van Rubens en een vogelstuk van den jongen Weeninx, Johan, den vaardigen Amsterdammer. In het paleis te Berlijn zag Huygens nog een Herkules van Rubens, een kruisafneming van Van Dijk, een Sint Sebastiaan van Guido Reni, portretten van Tintoretto, een landschap van Giorgone. Er waren daar ook teekeningen, maar die hadden weinig om het lijf. De stad Berlijn was destijds niet grooter dan ons Dordt, maar er werd toch al bijgebouwd.

Zijn Hoogheid en Bentinck reden den 22sten met het geheele Hof naar Berlijn. 's Avonds na zijn terugkomst vertelde de Prins aan Huygens, dat er in een streek van de Marsch, in Brandenburg en Pruisen, nog afstammelingen woonden van de oude Vandalen, Wenden geheeten, die zich dikwijls aan diefstal en moord schuldig maakten.

Het bezoek aan den Keurvorst was nu ten einde geloopen. De graven van Nassau en van Solms, Van Borselen van Geldermalsem, edelman van den Prins, en Sylvius vertrokken den 23sten met Huygens van Potsdam naar Maagdenburg, waar zij den 24sten in den namidag aankwamen. Zijn Hoogheid reisde sneller: hij kwam twee uren later aan, maar had eerst den zelfden dag Potsdam verlaten. Des avonds werd er in Maagdenburg met den Prins geomberd.

Dat spelen ging niet om een appel en een ei. Met *la bassette*, een bank- en hazardspel van Italiaanschen oorsprong, werden soms schatten gewonnen en verloren. Een edelman, die *de moitié* omberde met de Hertogin van Celle, verloor op een avond vijf honderd ducaten, en de Prins zelf raakte er op een anderen avond zes honderd kwijt, waarvan vier honderd aan de Hertogin. Hij zond ze

haar den volgenden dag en de Hertogin gaf twintig ducaten aan den brenger. Zelfs op het biljard werd om geld gespeeld: Huygens verloor eens bij een partij tien ducatons, een en dertig en een halven gulden, aan Zuilenstein.

Den 25sten bracht men het reeds vroegtijdig tot Helmstadt, een vuil, slecht bestraat stadje, ‘zooals ze dit hier trouwens meestal zijn,’ teekende Huygens aan. Zijn Hoogheid gebruikte er het middagmaal bij een professor in de medicijnen, die zijn woning voor aanzienlijke gasten open stelde. Eer men zich aan tafel zette, zag de Prins een paar professoren, leden van den academischen Senaat, op hem afkomen: ‘Zeelhem!’ fluisterde hij zijn secretaris snel in het oor, ‘je moet ze in 't latijn antwoorden, hoor!’ Maar zij staken hun aanspraak in het duitsch, en niet in het latijn, af.

In den avond van den zelfden dag bereikte men Wolfenbuttel, waar Zijne Hoogheid ontvangen werd door den Hertog Rudolf August en zijn broeder Antoon Ulrich. Ook was daar nog een Hertog van Holstein, een lang man, in den rouw, met diamanten op den draagband van zijn degen, die in Denemarken gediend had.

Het souper was op twee tafels aangerecht, de eene voorgezeten door den Hertog, de andere door zijn broeder. Zangers uit de Luthersche kerk, begeleid door eenige violen en een klein orgel, maakten een leven als een oordeel, zoodat het Huygens moeite kostte, Antoon Ulrich te verstaan, die hem vertelde van Goslar, een stad in het bergland in de buurt, waarbij mijnen van zilver, lood, koper en vitriool gevonden werden. Wekelijks betaalde men daar aan de mijnwerkers vijfhonderd daalders uit.

Den 26sten na het middagmaal brachten de beide Hertogen Zijn Hoogheid tot Brunswijk, welke stad men onbezocht liet, om nog des nachts op het kasteel van Celle terug te komen.

Den volgenden dag was het Zondag en ging men ter preek in de rondom met bijbelsche tafereelen beschilderde kapel. Christina Charlotta van Wurtemberg, de weduwe van den graaf van Oost-Friesland George Christiaan, was er met haar zoon. Op de preek volgde een buitengewoon prachtig middagmaal. Er stond, onder anderen, een piramide van ortolanen voor Zijne Hoogheid.[1)] N

1) Ziehier het menu van een Duitschen maaltijd: ‘une oglia (ragout) composée de toute sorte de viande et de volaille avec des carotes blanches, des pistache etc. dans un plat d'argent qui pouvoit avoir 3¼ pieds de diamètre, et ce pour l'entrée. Pour le second (voor het tweede gerecht) il y avoit un plat de la mesme grandeur avec de la volaille rostie, et alentour six moindres (kleinere) plats d'entremets.’

den eten kon men zich verlustigen in de aanschouwing van een zonderling jachtspel. Een met zeilen omheind terrein lag met stroo gedekt. Op dat terrein werden zestig vossen en vier jonge wilde zwijnen uit hokken vrijgelaten, om weldra tot onverwachte luchtsprongen gedwongen te worden. Twee mannen toch hielden bij de einden twee touwen vast, waaraan plankjes bevestigd waren, zoodat de touwen ongeveer één voet van elkaar afbleven. Stapte er nu een vos over die touwen, dan werd hij snel gewipt en vloog soms zestien voet hoog. Ten slotte werd het stroo weggeruimd en vielen de beesten dood.

's Avonds ging men nog eerst in de komedie Corneille's Sertorius zien, en toen was er bal.

Den 28sten ontving de Prins, eer hij naar Hanover vertrok, den ouden Abraham Wicquefort, den historieschrijver-diplomaat, wien hij zijne vroegere zonden vergaf. Wicquefort had dan ook eene fraaie levensbeschrijving van Zijn Hoogheid samengesteld, bestemd om opgenomen te worden in eene Geschiedenis van de ridderorde van St. George. En de Hertog van Celle, bij wien hij een toevlucht gezocht en gevonden had, was zijn voorspraak geweest. Kortom, zijn misbruikmaken van geheime Staatsstukken en zijn ergerlijk schotschrift tegen den Prins[1] moesten hem nu maar vergeven worden. Sedert Wicquefort van de Voorpoort in Den Haag ontsnapt was, woonde hij met twee dochters, Nanon en Nannette, te Celle, terwijl zijn derde dochter, Babet, als gouvernante bij de zustersdochter der Prinses van Oost-Friesland, de gunst van die Prinses had weten te verwerven.

Te Hanover werd Zijn Hoogheid met veel staatsie ingehaald: er was daar een stoet van niet minder dan zes en twintig, met zes paarden bespannen koetsen. Drie vertrekken waren op het Hof voor den Prins in gereedheid gebracht. De slaapkamer had eene hooge boogvormige beschilderde zoldering en was behangen

1) 'Je dis seulement', schrijft Huygens, 'que c'estoit un malhonneste homme qui avoit attaqué la personne de Son Altesse en son particulier.... Comme je parlay du libelle infame qu'il avoit fait et dans lequel il y avoit des choses de Mr. Bentinck mesme....'

met tapijten, waarop de geschiedenis van Ulysses, met veel zorg in gouddraad gestikt stond, maar slecht van teekening. Het ledikant en de stoelen waren omkleed met geel damast, versierd met zilveren franje.

Voor het souper waren ook hier weder twee lange tafels aangerecht. Aan de eerste was Zijn Hoogheid gezeten met Hertog Rudolf August, zijne tweede vrouw Rosina Elisabeth, eene doctorsdochter, en eenige heeren van aanzien; terwijl aan de tweede tafel 's Hertogs oudste zoon, eerst onlangs van eene reis naar Frankrijk teruggekomen, plaats nam met Zuilenstein, Nassau, Voorst, Huygens en anderen. De jonge prins stelde geen dronk aan tafel in en hem werd ook geen dronk toegebracht.

Den volgenden dag bezocht Zijn Hoogheid met den Hertog den *Fesanengarten*. Na het middagmaal werd er revue gehouden over eenige regimenten infanterie en cavalerie, onder het kommando van veldmaarschalk Poditz. Drie salvoos knetterden uit de geweren en de grenadiers wierpen met granaten van karton.

Ook de Hertog van Celle kwam in Hanover, en den eersten November zou er ter eere van Zijn Hoogheid een groote wilde-zwijnenjacht zijn.

Den avond te voren, terwijl Huygens vóór de deur van Zijn Hoogheids kamer te wachten stond, kwam de graaf van Waldeck bij hem praten. Waldeck was niet prettig gestemd. De Prins en Gaspar Fagel, de Raadpensionaris, deden alles maar samen af, klaagde hij. Men scheen er hem niet meer bij noodig te hebben, en hij bleef dan ook maar weg en hield zich met zijn eigen zaken bezig. Maar hard twijfelde hij er aan, of de Prins geschikt blijven zou om de publieke zaken behoorlijk te behartigen, wanneer hij de vermaken zoo najagen bleef en altoos maar op de jacht was. De laatste Koning van Zweden, Karel Gustaaf, was ook zoo tuk geweest op vermaken en uitspattingen en had de zaken van zijn land verwaarloosd. Eindelijk bracht men hem onder het oog dat, indien hij Koning zijn wilde, hij het anders aangrijpen moest. Toen had hij zijn levenswijs geheel veranderd. Maar aan hem, Waldeck, had hij bekend hoe dit met ongeloofelijk veel inspanning gegaan was. Reeds bij den laatst gesloten vrede te Nijmegen had men gebruik gemaakt van eene afwezigheid van Zijn Hoogheid, en wanneer de Prins aan het jagen was en mijnheer de Raadpensionaris op zijn buitengoed *Leeuwenhorst* zat, dan konden er wel meer van

die dingen en nog wel ergere gebeuren. De reis, door Zijn Hoogheid nu gedaan, zou ook niet veel geven. Hertog Antoon Ulrich van Wolfenbuttel was van een boosaardige natuur. Hij had het huwelijk van de Hertogin van Celle in de hand gewerkt, omdat hij zijn oudsten zoon met haar dochter wilde doen trouwen. Maar hij was er voor gestraft: die oudste zoon toch stierf en zijn jongste had sedert te vergeefs om de hand van het meisje geworven[1)].

De graaf van Waldeck had zich bij dit onderhoud òf wat te veel laten beheerschen door zijn ontstemd humeur, òf wel hij kende, ondanks de ervaring van zijn zestigjarig leven, den Prins nog niet door en door. Hij zou anders geweten hebben dat de derde Willem van Oranje veerkracht genoeg bezat om, trots zijn dollen jachtlust, toch, als het er op aankwam, de zaken tevens te behartigen en goed ook.

En zoo toog dan Zijn Hoogheid den eersten November reeds om acht uur 's morgens op de groote wilde-zwijnenjacht uit, en hij gaf er niet alleen dien ganschen dag, maar ook den volgende aan. En toen hij eindelijk op den tweeden van Slachtmaand, om negen uur 's avonds, op het Hof in Hanover teruggekomen was, vertelde hij aan zijn secretaris dat er wel honderd en veertig van die wilde zwijnen gedood waren, en dat hij zelf, geholpen door Beauregard en nog een jager, er een gemold had die niet minder dan vier honderd pond woog. Want er ging een soort van balans mee ter jacht om de dieren te wegen. En op een oogenblik had hij, voer de Prins voort, wel vijf en twintig wilde zwijnen om zich heen gezien, en Beauregard had rechtsomkeert moeten maken om te verhoeden dat zij ruggelings besprongen werden. Van de boeren, die de zwijnen uit het bosch opjoegen, waren er drie gewond.

Zondag den derden bleef de Prins nog in Hanover, waar wederom vossen gewipt werden, terwijl er 's avonds souper en bal bij mevrouw von Plate was, en den volgenden morgen vertrok hij naar Den Haag. Over zeer slechte wegen kwam men den eersten dag tot Witlach, waar Zijn Hoogheid veertig ortolanen, die de Hertog daar had doen brengen, inpakken deed om ze aan zijne gemalin te laten proeven. Den vijfden werd er bij Beck, een gehuchtje,

1) Twee jaren later huwde de jonge prinses van Celle met den oudsten zoon des Hertogs van Hanover. (Müller, t.a.p., blz. 200).

gegeten, dien zelfden nacht sliep men te Lingen en den volgenden nacht te Ootmaarsum. Den zevenden kwam Zijn Hoogheid te Soestdijk, den tienden joeg hij weer op reeën naar den kant van Naarden en den twaalfden legde hij zich in het Stadhouderskwartier op het Haagsche Binnenhof ter rust.

Twee jaren waren er verloopen, en op den tweeden September 1682 hooren wij den Prins te Hoogsoeren uitbarsten tegen Frankrijk.

Zijn Hoogheid, aan tafel komende, begon terstond: ‘Eh bien messieurs, les Français m'accommodent bien!’ Opmerkelijk was het dat de Prins den Franschen aldus in hun eigen taal de ooren wiesch! Hij vertelde hoe een regiment dragonders onder bevel van den heer de Montanègre, ‘lieutenant du Roi en Dauphiné’, te Oranje gekomen was en hoe die dragonders, ingekwartierd bij de aanzienlijkste ingezetenen, daar huishielden en zich aan roof schuldig maakten. Zij hadden in last om de stadsmuren door de inwoners te doen afbreken en in Oranje te blijven tot dit geschied zou zijn. Telkens kwam de Prins er op terug en telkens herhaalde hij: ‘qu'il fallait bien avoir patience jusqu'à ce que l'on fut en état de se venger.’[1)]

‘J'espère bien,’ voegde hij er in koortsige gejaagdheid aan toe, ‘de ne mourir pas avant que d'en avoir eu le moyen. On me ruïne Orange parceque je n'ai pas voulu laisser garder Hoogsoeren au Roi, mais je ne me repends pas d'avoir fait ce que j'ai fait.’

Den veertienden, toen de Prins in Dieren was, kwam de Prinses met haar gevolg van Staverden in de Veluwe aanrijden. Hare hofdames Trelawnly en de kleine Walsingham waren bij haar. Het Huis te Dieren was niet groot; de markies d'Ausson, die het in dien tijd zag, noemde het: ‘une petite maison, bien située pour a chasse’.

In dat Huis nu waren des avonds Willem Bentinck, Godart Ginckel en Constantijn Huygens bij den Prins in zijn kamer. Huygens vertelde, uit Den Haag gehoord te hebben dat Rosande verklaard had te willen trouwen met Marie van Leeuwen. Hij bedoelde jonkheer Frederik Willem van Wassenaar, Heer van Rosande, neef van den generaal Jacob van Wassenaar, Heer van Opdam.

‘Ja wel,’ sprak de Prins, ‘Opdam heeft mij al een tijd geleden

1) De Prins schreef den 4den September uit Dieren aan Waldeck het voorgevallene te Oranje in bijna de zelfde bewoordingen. Müller t.a.p., p. 195.

gezegd, dat dit huwelijk een niet te verdragen affront voor de familie zijn zou en dat die dan wel het land uit zou moeten. Daarom bad hij mij het huwelijk te beletten. En wat, vroeg ik hem, zou ik dan moeten doen? - Ik moest, antwoordde hij, Rosande verbieden te trouwen. - En als hij het dan toch niet laten wil? vroeg ik weer. - Opdam kwam toen met andere middelen aandragen, even ondoenlijk. Zijn zuster is óók trotsch: die joffrouw van Opdam heeft haar eigen nicht, joffrouw van Duivenvoorde, sedert verleden winter vrouw van Catwijk, nog niet willen zien. 't Is waar dat dit huwelijk een gedwongen fraaigheid was.[1] 't Gebeurt maar al te dikwijls, dat op die manier trouwpartijen gevierd worden: ik ken wel veertien of vijftien huwelijken in den laatsten tijd tusschen luiden van kwaliteit en fatsoen, waarbij de bruid moeder dacht te worden.'[2]

De Prins scheen dien avond op zijn praatstoel. Hij had, zoo voer hij voort, de sententie doen resumeeren, door het Hof van Holland gewezen tegen Pieter de Groot, den gewezen ambassadeur, in 1678 gestorven. De rechters, die hem vrijspraken, hadden alleen overwogen dat De Groot zonder kwade intentie gehandeld had. 'Intusschen,' zei de Prins, 'bleek het uit 's mans brieven dat hij op eigen verantwoording en zonder er last toe te hebben met de Franschen onderhandeld en hun Den Bosch en half en half Bergen-op-Zoom beloofd had. Ik zal', voegde Zijn Hoogheid er bij, 'ik zal mij wel wachten om voor een Hof, daar men zulke sententiën wijst, ooit weer een proces te beginnen!'

Toen raakte den Prins op de Oranje-vrienden, Buat, Kievit en Van der Horst, die in 1666 tot zijne verheffing met Sylvius samenspanden. Van die zaak, verzekerde Zijn Hoogheid, hadden Van Thilt en Boll, oud-burgemeester en oud-schepen van Haarlem, ook geweten. En Van Thilt dorst nog een jaar daarna Haarlem niet

1) Het geldt hier het huwelijk tusschen Geertruid van Duivenvoorde en Willem van Lier, Heer van de beide Catwijken.

2) Op de zedelijkheid viel, inzonderheid in Den Haag, niet te roemen. Men bootste daar den Franschen geest na, soms op ruwer toon. Ook uit het zonderlinge Hof van Karel de Tweede van Engeland woeien kwade gewoonten over. De jonge dames gedroegen zich al zeer vrij. In mannenkleeding gingen zij soms met heeren uit. Dartel en ijdel dachten zij slechts om salethouden, spelen, lekker eten en kuieren, en daar bleef het zelfs niet bij: de galanteriën liepen soms de spuigaten uit. Ook de gehuwde dames waren lang niet allen onberispelijk. Men vergelijke Fruin op Droste, blz. 412, 511.

uit te komen. Boll wel, maar die was ook een stout en kloek man.

Eindelijk kwam ook Jan de Witt op de proppen. Die had, vertelde de Prins, na dat geval met Buat, in de Vergadering van Holland een voorstel willen doen om ook te laten procedeeren tegen Gaspar Fagel. Fagel werd gewaarschuwd, en, hoewel ziek, deed hij toch de reis van Haarlem, waar hij toen Pensionaris was, naar Den Haag. Tegen dat de Vergadering beginnen zou, nam hij zijne plaats op de banken in[1]. Eerst zag De Witt hem niet, maar, toen hij hem gewaar werd, deed hij verzet twee stappen achteruit. 'Amice!' zei hij toen, 'wel amice, heb ik jou daar?' - 'Ja amice,' antwoordde Fagel, 'ik kom hier om te hooren wat er tegen mij te zeggen is. Ik moet eens zien of je mijn hoofd ook voor mijn voeten wilt doen leggen, zooals je met Buat gedaan hebt! Ik zou mijn hoofd niet graag verliezen, vat je!' - 'Amice,' hernam De Witt, hem op den schouder kloppend, 'het is zoo niet gemeend.' - En De Witt las aan de Vergadering de ingekomen requesten voor, zeide toen noodzakelijk naar de Kamer van Hun Hoog Mogenden te moeten en keerde dien morgen niet bij de Heeren van Holland terug.

Den 17^{den} September reed Prinses Maria naar Staverden en den volgenden avond soupeerde de Prins daar, tegen zijn gewoonte, met zijne gemalin.[2] Er waren ook eenige Engelschen gekomen, Lord Lyon, Milord Fairfax[3] en nog anderen; maar Zijn Hoogheid, die niet van de Engelschen hield, nam weinig notitie van hen. Den 25sten des avonds kwam Zijn Hoogheid in Den Haag. Er was toen sprake van het stellen van Duitsche Bondstroepen onder de bevelen van Waldeck, waarvoor, omdat de graaf in dienst der Provinciën was, de toestemming der Staten-Generaal moest verkregen worden. Sommige Heeren van Holland waren daar echter tegen, en de Prins wenschte die zaak in orde te brengen, hetgeen hem dan ook gelukte.[4]

Den vierden October waren Willem van Nassau, Heer van Odijk,

1) Gaspar Fagel bleef zitting houden in de Staten van Holland. In 1668 hielp hij de provincie in de Staten-Generaal vertegenwoordigen.
2) Eerst na 1688 werd de verhouding tusschen den Prins en de Prinses, toen Koning en Koningin inniger. In de eerste jaren was het huwelijk minder gelukkig.
3) Er staat gedrukt Lion en Farfar. Het kan geweest zijn Henry baron Fairfax, die in 1685 overleed, en een der menigvuldige Lyon's.
4) Zie Müller t.a.p., blz. 195, 197, 202, 206, 209.

kleinzoon van de linkerhand van Maurits, en de secretaris Huygens in 's Prinsen kamer. Zijn Hoogheid deelde hun mee, dat hij tijding gekregen had van het verblijf van den Prins van Friesland, Hendrik Casimier, in Parijs. Hij geloofde dat zijn neef daar al getrouwd was met mademoiselle de Roussy, dochter van den graaf de Roye, en hij keurde het af dat er geen kennis van gegeven zou zijn aan de Staten van Friesland. Dat huwelijk, voer hij voort, had den schijn van een fraaie zaak te wezen, maar zou later door den echtgenoot wel kunnen berouwd worden.

Odijk had gehoord, dat de Koning van Frankrijk aan de bruid een huwelijksgift van een millioen meegeven zou. Maar, voegde hij er bij, de renten daarvan, vijftig duizend gulden 's jaars, waren toch niet voldoende om den Prins van Friesland uit zijn schulden te helpen, want daar stak hij te diep in.

Vegilin[1)], bracht Huygens in het midden, had hem een paar dagen geleden verzekerd, dat men eigenlijk niet wist waar de Prins van Friesland was. Er waren luiden die beweerden dat hij zou zijn gaan vechten met den Prins van Hanover! Toen hij van hier vertrok, had Vegilin hem gevraagd, waar men de brieven, die voor hem komen mochten, adresseeren moest, maar daarop had Hendrik Casimier geantwoord: ‘Ik heb den brui van brieven!’

Spoedig bleek het dan ook dat er niets van het Fransche huwelijk aan was[2)]. De Prins van Friesland was niet eens te Parijs geweest; hij was alleen naar Brussel gegaan, om in Den Haag niet aangesproken te worden over het verongelukte plan om hem de hand te doen verwerven van de Prinses van Celle. In Frankrijk had hij al een trouwpak besteld en in Amsterdam juweelen gekocht[3)]; maar de Prinses schonk hare hand aan een ander, aan den Prins van Hanover.

In Leeuwarden had men ook van dat Duitsche huwelijk vernomen. Men vertelde er dat Villiers of Du Villers Prins Hendrik Casimier in die zaak bedrogen had, en het volk, daarover vergramd, vervolgde hem op straat, zoodat hij zich in een huis verbergen

1) De Fries Hessel Vegilin van Claerbergen was tot 1697 lid van de Rekenkamer.
2) Hendrik Casimier (geboren in 1657) zon eerst vier jaren later, in 1686, huwen met Amelia van Anhalt.
3) Müller, t.a.p., blz. 189, 195.

moest. Ook zekere secretaris Knoop, die bij den Hertog van Celle geweest was, werd door het grauw bedreigd[1].

Den zevenden van Wijnmaand keerde Hendrik Casimier alweer van zijn uitstap in Den Haag terug. Vier dagen te voren was Zijn Hoogheid vertrokken naar Soestdijk, ‘une assez belle maison de campagne, mais où l'eau manquait’, zooals de markies d'Ausson, zeker een liefhebber van vijvers en waterwerken, schreef. Op dat Huis Soestdijk vond Huygens ook den Heer Van der Lek, oudsten broer van Odijk, met zijne vrouw; terwijl de Prinses hem er porselein kijken liet, dat zij in Amsterdam gekocht had voor haar kunstgalerij op Soestdijk. Huygens toch was aan het Hof de raadgever in zaken van kunst. Voor den eenvoud van Hare Hoogheid pleitte weer, dat zij, eer de secretaris nog heengegaan was, met hare juffrouwen ging zitten werken, hem toevoegende: ‘I am here as a schoolmistress amongst her people.’

Den elfden October aan het souper zat lord Cornburry, de twintigjarige oudste zoon van lord Clarendon, kleinzoon van den Kanselier Edward Hyde en neef van de Hertogin van York, naast Zijn Hoogheid. Maar de Prins had weer geen lust om den jeugdigen Brit aan te spreken, hetgeen het jonge mensch zich aantrok.

De jacht verzuimde Zijn Hoogheid intusschen niet. En hij was op de jacht toen zijn secretaris met eene juffrouw uit wandelen ging.

Huygens toch kwam veel aan huis bij zijne nicht, juffrouw Jacoba Bartolotti van den Heuvel, die bij Soestdijk woonde en die een jaar of vier later huwen zou met den zestigjarigen van Beuningen, op het oogenblik nog Gezant der Staten in Engeland. Juffrouw Jacoba, nu eene veertigjarige dame, had sedert lang het

1) Bekend is eene familie Zoete de Loewe van Villers, waarvan twee leden in 1674 sneuvelden bij Senef. Ook wordt in 1686 een lid van Gecommiteerde Raden de Vilers genoemd. Zeker heeft men hier niet te doen met den oudsten zwager van Bentinck, Edward Villiers, later graaf van Jersey, edelman van Prinses Maria. Hij was gehuwd met eene juffrouw Chiffins, zeer tegen den zin van Bentinck, die zeide: ‘Que Will Chiffins était un homme qui lui levait la portière quand l'occasion s'en rencontrait’. En mevrouw Villiers scheen zich dan ook met de vrouw van Zuilenstein, een gewezen Engelsche hofdame van Prinses Maria, en met mistress Jesson, eene andere hofdame, schuldig te maken aan ‘groote medisantiën, zelf van de alderconsiderabelste personen van 't Hof’, zooals Huygens aanteekende. Mistress Jesson viel dan ook voor een poos in ongenade. Bekend is ook de nauwe verstandhouding tusschen Zijne Hoogheid en Edward Villiers' zuster Betty, nog eene der Engelsche eerejuffrouwen van de Prinses.

hart van allerlei heeren op hol gebracht of op hol trachten te brengen. Voorst, die 's Prinsen secretaris alleen met haar had zien wandelen, vertelde dat 's avonds bij het souper, waaraan Zijn Hoogheid, van de jacht terug, zich van de doorgestane vermoeienis herstelde, en braaf werd er over gelachen. Intusschen had Huygens juist met zijne nicht gesproken over hare verhouding tot Van Beuningen, en toen nu den volgenden dag Mompoulian, Ouwerkerk en Cornelis van Aerssen van Sommelsdijk hem plaagden met zijn wandeling, borst hij los. ‘Il faut parfois servir de divertissement à Son Altesse,’ wierp hij hun tegen: ‘Mais je peux vous assurer que chacun de vous a son tour à la même table, et aux occasions on ne vous épargne pas!’ De lachers keken op den neus en zwegen.

Woensdag den 21sten was het biddag en ging Zijn Hoogheid te Baarn ter kerk. Een dag of vier later, op Zondag, was de Prins de gast van Cornelis Tromp op zijn buitenplaats '*s Graveland*, en, thuis gekomen, vertelde hij aan zijn secretaris dat hij zulke lekkere visch bij den admiraal gegeten had, maar dat de huisvrouw zoo schrikkelijk leelijk was[1)].

Den 26sten klom Huygens met Prinses Maria op den molen van Soest, om door zijn verrekijker de klok op den Domtoren van Utrecht in het oog te krijgen. Den volgenden dag bracht Tromp een tegenbezoek op Soestdijk, en den tweeden November, om drie uur, reed de Prins naar Hoogsoeren om er de jacht van Sint-Hubert bij te wonen, die wel een week duren zou.

Dag aan dag ging het daar ook met of zonder de honden op de wilde zwijnen of op de herten los. Nu eens ving Zijn Hoogheid een *marcassin* of *frislijn*, een jong zwijn nog zonder slagtanden, dan een hert, dan weer een groot wildzwijn en twee jonge zwijnen. Beaumont, kolonel Lanoi, Van Stirum, Opdam, Brienne, Voorst, de ritmeester Dorp[2)], waren af en toe van de partij. En 's avonds

1) ‘Sa vilaine femme’, schreef markies d'Ausson in zijn mémoires. Maar Tromp zelf noemde hij ‘le meilleur homme du monde, riant de tout sou coeur avec nous autres jeunes gens.’ Aangehaald door Fruin in zijne Aanteekeningen op Droste, blz. 444, 452.

2) De ritmeester Dorp scheen bij den Prins zeer in gunst te staan. Het had in Den Haag reeds Huygens' aandacht getrokken dat ‘kameraad Dorp’, zooals hij hem noemde, zulke lange bezoeken aan den Prins bracht en soms een half uur in de kamer van Zijn Hoogheid bleef. Huygen sprak daarover met Batenburg, die hem ried: ‘Wil je wel doen, zoo vraag daar niemand anders naar als mij en praat er niet van.’ Deze Batenburg kan zijn geweest de graaf van Hoorne, gehuwd met Anna van Nassau en, door zijne moeder Johanna van Bronckhorst, heer van Batenburg. De Imbyze's van Batenburg komen, indien wij wel hebben, eerst later voor.

aan het souper ging het lustig toe, dan weerklonk ‘het geraas van Sint-Hubert’; dan werd er gespeeld en gedronken. Op zoo'n avond won de bankier bij het *Bassette* soms vier à vijfhonderd gulden, om dan weer twee honderd ducaten te verliezen en eens zelfs aan den Prins niet minder dan drieduizend gulden[1]. Opdam, die ‘tailleerde’, werd *à faire* genomen, omdat hij zich niet aan de regels hield, en toen hij dat weersprak, verweet de Prins hem lachend, dat hij een liefhebber van disputeeren was. Den volgenden avond bracht Zijn Hoogheid allerlei kwesties te berde over hetgeen de bankier eigenlijk trekken moest van het ‘faceeren’,[2] en dit duurde zoolang dat er van het spelen zelf niets kwam. De Prins wist later aan Huygens te verhalen, hoe de markies de Seissac aan het Fransche Hot tweemaal honderdduizend *écus* à la bassette en *au berlan* of *brelan* gewonnen had. De markies evenwel was het eens met den *valet de garderobe*, die de kaarten verschoot of wiesch en ze daarbij in een afgesproken rangorde wist te schikken. De markies d'Anjeau en de graaf de Roye roken lont, staken avond op avond een der kaartspellen bij zich en ontdekten eindelijk het geheim. Seissac werd gebannen en moest zijn *charge* verkoopen.

Maar er werd op Hoogsoeren niet alleen hoog gespeeld, er werd ook straf gedronken. Dan gebeurde het eens dat deze edelman, dan weder dat die, door de knechts de eetzaal uitgedragen moest worden, dan weer raakten een derde en een vierde ongesteld. En eens toen de Prins graaf George Albrecht van Stirum een glas toereikte en de graaf het niet zag, stiet Zijn Hoogheid hem den wijn over de

1) Huygens schrijft: ‘van de facessen’, althans zoo staat het gedrukt; maar *facer* is bij het eerste uitslaan de kaart trekken, waarop gezet geworden is.

2) Het ging bij het spelen soms wonderlijk toe. Zoo speelde Odijk eens met de vrouw van 's Gravemoer. Deze dame, die den vorigen dag honderd rijksdaalders verloren had aan Koenraad van Heemskerk (in 1680 van wege Holland in de Staten-Generaal gezeten), vond nu goed aan Odijk een goudstuk van tien ducaten te ontnemen, om daar, zooals zij voorgaf, haar schuld mee af te doen Odijk stond zwijgend op, ging naar mevrouws kamer, raapte al wat hij grijpen kon van haar toilet bijeen en nam dit bij wijze van represaille mee.

kleeren, zoodat Van Stirum met een kreet van spijt achteruit sprong en den volgenden morgen van Hoogsoeren wegreed.

Maar niet altijd was het daar zoo luidruchtig.

Toen later, in Augustus 1683, Ouwerkerk met de heeren van 's Gravemoer en van Batenburg te Hoogsoeren de tijding brengen kwam, dat ‘naar alle apparentie’ de Franschen weldra in de Spaansche Nederlanden vallen zouden, was Zijn Hoogheid 's avonds aan tafel *pensief*.

Geen wonder: Willem de Derde dacht over den strijd tegen dien Koning van Frankrijk, op wien hij gezworen had zich te wreken.

ARNOLD ISING.

Een dichterlijk soldaat.

Oeuvres diverses de Paul de Molènes. Paris. 1885-1887. Librairie des bibliophiles.

Het is goed, nu en dan teruggevoerd te worden naar de dagen van weleer, van de jeugd.

In de gewone sleur gaat ons leven daarhenen. Wel ontvangen wij dagelijks onze goede indrukken - gelukkig hij die er vatbaar voor blijft; - maar dit alles betreft in den regel het tegenwoordige, en geheel anders worden wij aangedaan wanneer het verleden ons plotseling toefluistert met zijne bekende stemmen.

Laat ons die klanken opvangen, die beelden niet van ons weren.

Een deel uitmakend van ons leven, versterken zij den grondtoon van dat leven.

Zij roepen ons terug tot ons zelven; aanvullend en afrondend wat in ons was, doen zij in de eenheid des levens hun invloed gelden op wat wij zijn en zullen worden.

Eene kleinigheid is dikwijls voldoende om de rechte stemming voor dat oude bij ons op te wekken.

Onverwacht komen U de ‘Studiën en herinneringen’ van Ristori in handen. Een schok vaart u door de leden; gij herinnert u lang vervlogen dagen, het oude Utrecht van '59, toen gij jong en immers wat romantisch waart. Weder hoort gij deze kunst, waardoor de adem eener groote gedachte ging, die zulk een onvergetelijken indruk op u maakte. Gij gevoelt iets van de oude geestdrift. De tonen eener serenade omruischen u. Het wedergeboren Italië leeft voor u op met de gestalte der kunstenares wuivend op haar balcon. Nogmaals doorleeft gij die heerlijke, opwekkende oogenblikken; het doet u goed en gij gevoelt u weder jong.

Zoo brengt een lied u eensklaps een vroeger tijdperk te binnen.

Een landschap herinnert u, gij weet niet altijd juist waarom, dat gindsche van vroeger; en bij dat oude verwijlt gij met uwe gedachten.

Of wel - boeken zijn immers vrienden en daaronder zijn er *oude* - na volbrachte dagtaak drentelt gij, naar gewoonte, langs de boekwinkels.

Op eens verrast u eene nieuwe uitgaaf van het boek dat voor jaren zulk een indruk op u maakte.

Eer gij het weet, zijt gij binnen. Gij neemt het op, en plotseling omgeven u de beelden die het weleer voor u opwekte.

Voorzichtigheidshalve vraagt gij het ter inzage.

Te huis gekomen verdiept gij u er in, en gij behoudt het.

Zoo trof mij onlangs de nieuwe uitgaaf der compleete werken van P a u l d e M o l è n e s.

Jaren geleden herinnerde ik mij die gloeiende, van militairen geest blakende bladzijden te hebben gelezen.

In *de Gids* zelf[1)] gaf ik wat later in een opstel over de Amicis' *Schetsen uit het krijgsmansleven* eene korte aanteekening aangaande den schrijver en zijne werken.

Pleit het voor hem dat de indruk bij hernieuwde kennismaking niet tegenviel - indien het althans waar is, dat met den leeftijd bij voortgezette studie, vergelijking en overdenking de smaak meer gerijpt en men vatbaarder wordt om de zuiver letterkundige schoonheden, dat fijne en artistieke, dien ‘haut gout’, die zekere volzinnen, perioden, wendingen en overgangen te waardeeren, welke den meester in het vak aanwijzen - ik acht het geoorloofd, thans van die herlezing in den vorm eener beknopte studie over den uit de fransche romantiek voortgekomen schrijver verslag te doen.

De Molènes, een kunstenaar met de pen, een dichterlijke geest bij uitnemendheid, verdient het ten volle.

Met een vrij woelig leven reeds achter zich meldt hij zich in 1848 als vrijwilliger bij de ‘garde mobile.’

Het was een eigenaardige troep, samengesteld uit ongeregelde en ongelijksoortige bestanddeelen, waarbij slechts enkele officieren

1) Zie het Juninummer van 1876: *Een vriend van den soldaat*.

en onderofficieren van het vaste legerkader waren ingedeeld en die zijne pelotons- en kompagnies-commandanten overigens zelf koos: een troep evenwel die uit het volk voortgekomen een dam tegen de bandelooze macht van datzelfde volk is gebleken; waarin de cynisch-guitige Parijsche straatjongen met zijne bijzondere bevattelijkheid en militaire eigenschappen, behoorlijk geleid, verwonderlijk spoedig hervormd werd tot den heldhaftigen verdediger der geordende vrijheid, en die ten slotte een schitterend bewijs te meer heeft geleverd voor het zedelijk louterend vermogen van den eerbied, de tucht en het gezag.

Door de zijnen tot officier en pelotons-commandant gekozen maakt de Molènes de Parijsche campagne mede. Al aanstonds openbaart zich in hem de soldaat met hart en ziel, de militair van aanleg en roeping.

Na de ontbinding der ‘garde mobile’ treedt hij *als soldaat* in de rijen van het leger; - in de voorrede van den tweeden druk van een zijner werken wijst hij zelf nadrukkelijk op dit feit, tegenover het beweren van sommigen als zoude hij tot officier zijn benoemd ter belooning der diensten door hem bewezen tijdens de Junidagen van 1848 - verkrijgt den rang van officier en neemt nu als officier der spahis een werkzaam aandeel aan de verschillende oorlogsbedrijven en veldtochten van het tweede Keizerrijk.

Veelal onmiddellijk toegevoegd aan de hoofdleiders der gebeurtenissen, voert hij den oorlog in de Krim, in Italië en Algiers.

Eerst als soldaat ontwaakt de eigenlijke schrijver in hem.

Wat hij voor dien tijd leverde draagt wel den eigenaardigen stempel zijner persoonlijkheid, doch is niet in volkomen overeenstemming met zijne ware natuur, die het militaire element behoefde om den letterkundige tot zijn volle recht te doen komen.

Drie trekken kenmerken de Molènes bijzonder: hij is een beslist voorstander van het gezag; van geboorte maar ook in denkwijze, gevoelens en opvattingen is hij een volbloed aristocraat; en eindelijk, deze op den krijg beluste soldaat, in wiens kleine maar uitgezochte veld-bibliotheek het Evangelie en Thomas à Kempis' ‘Navolging’ nooit ontbreken, is een Christen bezield met het vurig, hetzij dan wat vergeestelijkt en geïdealiseerd geloof van den priester.

Dit religieuse van de Molènes geeft eene zekere eenheid aan zijne geschriften. Het heft den twijfel op en veroorzaakt het stellige ook op het gebied der poëzie. Men ontvangt den indruk van een

klassiek afgerond geheel ook bij de hoogste romantische vlucht.

En bovendien roept dit godsdienstig karakter te zijner tijd beelden en spreuken voor den schrijver op, geput uit eene bron van zuiver letterkundige schoonheid welke - zooals onlangs te recht is opgemerkt - door het tegenwoordig geslacht van schrijvers en dichters zoo vaak wordt verwaarloosd.

Wat is nu het romantische in de Molènes?

Zooals bekend is zijn de karaktertrekken der fransche romantiek in hoofdzaak: het revolutionaire, de zucht naar vrijheid en gelijkheid die de beginselen der groote omwenteling op de letterkunde toepast; het heimwee naar het Oosten en den vreemde; sympathieke kennisneming van en aansluiting aan de letterkunden der groote cultuurvolken, van de Duitsche romantici en van de groep van Shakespeare; het laatst maar niet het minst, teruggang ook in de taal naar het middeneeuwsche: strijd tegen het vormelijk en rationeel klassicisme, tegen het ‘ancien régime’ in de literatuur.

Getoetst aan al dat dogmatische heeft de Molènes daarmede oogenschijnlijk slechts weinig gemeen.

Wel is eene neiging tot het middeneeuwsche in deze ridderlijke natuur, die in alles het chevaleresque op den voorgrond stelt, niet te miskennen; ook vindt men bij hem uit een letterkundig oogpunt geen spoor van nationale bekrompenheid: doorvoed met de antieken, heeft hij de geschriften van Goethe, Schiller, Byron en Shakespeare in zich opgenomen, de mystici der Duitsche romantische school als een Hoffmann niet te vergeten en is hij, vertrouwd met René, Werther en Obermann, als een buitengewoon en zeldzaam universeel-letterkundig ontwikkeld Franschman aan te merken: doch over het geheel genomen is hij veeleer een onbewust dan een bewust romanticus, romanticus naar aanleg en natuur en niet volgens de leer.

Vrij en natuurlijk dichter met moderne aspiratiën, heeft hij van het romantische bovenal dit dat hij inderdaad ‘romantisch’ is. Paul de Molènes is een romantisch dichter zooals Alfred de Musset, met wien hij zooveel punten van vergelijking aanbiedt, het was.

De dogmatische, weloverlegde en geformuleerde trekken zijn hun vreemd, maar de geest van het romantisme leeft in hen.

Bij beiden ligt het romantische in den zwaai en den zwier der gedachten, in den lossen, lenigen vorm die zich met natuurlijke bevalligheid naar die gedachten plooit, schikt en voegt.

De Molènes met zijn onwankelbear geloof moge ontheven zijn aan den religieusen strijd en den twijfel van de Musset en in dit opzicht veeleer een zoon van Chateaubriand en van Joseph le Maîstre dan van de jongeren, beiden zijn kinderen dezer eeuw en van hun tijd, en in zoover waren beiden romantici.

Ook de werken van de Molènes zijn de met hartebloed geschreven opbiechtingen van een kind der eeuw.

Alle trekken van René zijn hem eigen, doch hij is een door de daad van de gevoelsziekte genezen René, wiens heimwee en droefgeestigheid niet bestand zijn gebleken tegen de trom- en hoornsignalen van legerplaats en bivouak.

Gelijk bij de Musset de uitingen der smartelijke onvoldaanheid en van den zich zelf verterenden hartstocht, verneemt men bij de Molènes het fiere krijgslied, de gespierde schoon wat overprikkelde hymnen aan den oorlog en aan het gevaar.

De bange twijfel, het rusteloos streven, het zoekend heimwee zijn weggevaagd door de ernstige en verheven indrukken van den oorlog, wanneer het leven zoo ijl en wisselvallig voorkomt dat afscheid er van genomen te hebben wellicht natuurlijk is, en de levensweg over hoogten heengaat van waar het oog het lagere onder geheel andere verhoudingen waarneemt.

De strijd tusschen ideaal en werkelijkheid van de Musset vindt zich opgelost bij de Molènes, wiens ideaal gevonden is met het werkdadig beroep van den soldaat.

De brandende ‘nachten’ van de Musset zijn omgezet in de ‘visioenen’ der op de Afrikaansche woestijnvlakten gespannen ‘tent’; de klachten der teleurgestelde liefde in dichterlijke krijgsliederen; de minnezanger wiens strofen ruischten door het elegante Parijs is de oorlogsbard geworden die het vaandel op zijne verre tochten allerwege vergezelt.

Wat beiden nog gemeen hebben, is de indruk van jeugd dien zij maken.

Want is van de Musset gezegd dat hij was de dichter der jeugd en der liefde, ook de Molènes schijnt de jeugdige zanger der liefde van den krijgsman voor zijn mannelijk beroep.

Maar beiden zijn ook zangers der jeugd in zoover men zich hen niet kan voorstellen als ouden van dagen: beiden stierven jong; ook de Molènes, na de gevaren van zoo menigen veldtocht te hebben doorstaan, omgekomen ten gevolge van een val van het

paard in de manége eener kleine Fransche garnizoensplaats, was tot een vroegen dood voorbestemd.

De nieuwe uitgaaf - naar ik meen de derde - der werken van de Molènes omvat zes deelen, waarin ook opgenomen zijn enkele letterkundige kritische studiën en eenige fijn en licht geweefde, phantastische novellen, waarin het mystische element alsook soms de invloed van Byron duidelijk merkbaar is.

Niet alles hiervan heeft wellicht dezelfde blijvende waarde.

Bijzondere aandacht als zuiver militaire uit de ervaring des schrijvers gevloeide geschriften verdienen: het eerste deel ‘Histoires et récits militaires’ met een inleiding van J. Barbey d'Aurevilly, en hiervan inzonderheid het eerste opstel waarin hij zijn militair debuut bij de ‘garde mobile’ beschrijft; het tweede deel ‘Voyages et pensées militaires’, onder meer bevattend de indrukken zijner krijgsbedrijven in Algerië; en eindelijk en het meest het vijfde deel ‘les Commentaires d'un Soldat’ met eene zeer waardeerende voorrede van niemand minder dan Paul de Saint-Victor, de indrukken en herinneringen behelzend van den Krimoorlog en den Italiaanschen veldtocht in 1859.

Waar de Molènes zijne eigen indrukken van den oorlog weergeeft, vertoont hij zich in zijn volle kracht.

Hij gelooft in den oorlog en verheerlijkt hem. Dat geloof en die liefde voor den degen drukken op de Commentaren, gelijk de Saint-Victor opmerkt, den stempel eener heldhaftige oorspronkelijkheid.

Beide veldtochten worden meer als dichter dan als krijgsman door hem verhaald.

Slechts weinig tactiek.

Beschrijft de Molènes evenwel een veldslag zooals die aan de Alma of die bij Inkermann, dan geschiedt het in meesterlijke trekken. Meestal echter gaat de man der handeling schuil achter dien der aanschouwing: hij neemt waar als een ooggetuige onder de wapens. Als kunstenaar beschrijft hij den oorlog, bewogen door zijne ellenden, in vervoering gebracht door zijne heldenfeiten, tot verrukkens toe verblind door de grootschheid zijner tafereelen.

Slechts hetgeen hij van uit den zadel of door den engen gezichtshoek zijner tent gezien heeft, deelt hij mede. Zijne indrukken volgen de gebeurtenissen op den voet; als in vogelvlucht zweven

zijne mijmeringen over de legermassaas en hare worstelingen. Soms neemt een klein voorval in eene ambulance, een soldatenprofiel in 't voorbijgaan gezien, meer plaats in dan de beschrijving van een veldslag.

De oorspronkelijkheid van het boek ligt grootendeels in de nederige kleinigheden die het dagelijksch leven van den oorlog uitmaken.

Voor het eerst wellicht is hier een dichter opgestaan om dat alles in de vlucht op te vatten en door gevoel en uitdrukking het leven in te blazen.

En Paul de Saint-Victor van wien wij de laatste volzinnen overnamen besluit zijne inleiding aldus:

‘De Commentaren van een soldaat zullen de Molènes' roem - door een te vroegen dood omfloerst en als eene grafzuil geknot - bestendigen. In de letterkunde nam hij eene oorspronkelijke en eenige plaats in, die van een dichter den oorlog waarnemend en beoordeelend met het oog eens kunstenaars en het hart van een soldaat. Gelijk die geheiligde toonkunstenaars wier kunst slechts bestaat in het loven en bezingen hunner godheid, zoo wendde de Molènes zijn talent slechts aan om de zaken van den oorlog te verheerlijken. Zijne pen was - gelijk zoo schoon is uitgedrukt - slechts een “degen in ruste.”

Zijne als verteller en romanschrijver zoo ongemeene eigenschappen werden als het ware tot deugden gelouterd door de opvatting der wapens. De ietwat hoogmoedige ironie werd ingetogen fierheid; de eenigszins overprikkelde droefgeestigheid, mannelijk stoïcisme. De uniform was hem de omplooiing van het mannelijk kleed der Ouden... Hij was een René te paard, een René zijn hart niet langer verterend in ledige droomerij, doch het ten eenenmale overgevend aan den plicht, een die aan de geestkracht der daad het melancholische der gedachte wist te paren.’

Wat den stijl betreft is de Molènes eenig.

Men geraakt onder de bekoring van den schoonen rhythmus van dit proza, van deze snel en veerkrachtig elkander opvolgende volzinnen; terwijl men de Fransche klaarheid van uitdrukking blijft genieten in weerwil zelfs van de meest spiritualistische vlucht der gedachte. Deze gewiekte, door militairen geest bezielde, omhoogstrevende gedachten brengen ons een beeld voor oogen van

een zwerm dier rappe, lichte Fransche infanterie, in hare onweerstaanbare vaart den top eener steile hoogte bestormend.

Indrukken, stillevens, landschappen en portretten wisselen zich af; landschappen uit de met sneeuw overdekte Krim, het weelderig Italië en Afrika's brandende woestijnen, evenzeer gevoeld als gezien, zooals hij alleen ze vermag te schilderen voor wien de natuur het menschelijk gemoedsleven medeleeft; portretten van Saint-Arnaud in de Krim, Canrobert in de Krim en Italië, den generaal Bouscaren in Algerië en zooveel anderen, ook van de nederigste rangen, allen belangwekkende, waardige vertegenwoordigers van het Fransche leger: fijn gevoelde, aantrekkelijke portretten, min of meer phantastisch geëtst in weinig trekken, waarvan geen enkele kan worden gemist, en met de wazige omtrekken der in de vlucht gegrepen herinnering die de eenheid harer indrukken niet gaarne te veel ontleedt.

Voortdurend houdt de Molènes ons het ideale voor en als zoovele vonken, opgeslagen door den edelen gang van het krijgsros zijner muze, treffen ons de gevleugelde woorden die het alleen den dichter bij Gods genade gegeven is voort te brengen.

Merkwaardig vooral is een gedeelte van de ‘Commentaires d'un Soldat’, omdat het de gelegenheid opent tot vergelijking met Tolstoi, die in zijne ‘Herinneringen aan Sebastopol’ den Krimoorlog gedurende den winter van '54 en in zijne latere tijdperken mede voor ons geschetst heeft.

Weinige bladzijden kunnen zulk een diepen indruk teweeg brengen als T o l s t o i 's tooneelen uit het beleg van Sebastopol. Zij behooren ongetwijfeld tot de schoonste die hij heeft geschreven.

De werkelijkheid wordt hier met weergalooze meesterschap en intensiteit weergegeven. Al lezend doorleeft men dat alles mede Natuur, menschen en zaken ziet gij voor u.

Tolstoi heeft met Shakespeare het plotseling aangrijpende gemeen: de greep des adelaars die u niet meer loslaat. Hij voert u mede, en een enkele streek van zijn realistisch penseel is hiertoe voldoende.

Met ongeëvenaard meesterschap ontleedt hij de gewaarwordingen zoo op lichamelijk als op zielkundig gebied.

Zelfs op de grenzen van leven en dood, daar waar beiden ineen vloeien, weet hij met haast bovennatuurlijke macht de werkelijkheid

in vaste trekken te graveeren, en zulks in die mate dat zijne woorden haar krachtiger weergeven dan zelfs de realistische doeken van Wereschagin met zijne sombere drama's der sneeuw en zijn stillen Shipkapas vermogen te doen.

Tolstoi geeft ons werkelijkheid, werkelijke menschen en toestanden menschen met al hunne gebreken en zwakheden, en den vinger houdt hij niet af van de ellenden der menschelijke natuur.

In zijne geheele opvatting der wereld is iets fatalistisch en sombers.

Ook in zijn hoofdwerk ‘Oorlog en vrede’ komt dit uit.

De daarin ontwikkelde philosophie van den oorlog verdient uit een zuiver militair oogpunt voorzeker eene uitvoerige studie.

Doch ook hier - al ontbreekt gelijk is opgemerkt de opbeurende en troostende ideale lijn niet ten eenenmale - heerschen over het geheel genomen de fataliteit en het toeval, gaan de zaken zooals zij gaan, baat bij groote gebeurtenissen de persoonlijke ingrijping op de oogenblikken der beslissing al zeer weinig, ontbreekt het geloof in de macht der persoonlijkheid, het vertrouwen op den mensch zelven en op zijn genie; terwijl de militair juist het laatste allerminst kan ontberen en alle oorlogshandelingen op dat wederzijdsch vertrouwen gegrond behooren te zijn, dat mede het vaste fondament uitmaakt van het in al zijne deelen solidair verbonden leger.

Wellicht behooren wij ten deze rekening te houden met de omstandigheid dat Tolstoi veelal Slavische karakters behandelt, uit hun aard samengestelder en wisselender, minder eenvoudig dan Germaan of Latijn, karakters bij welke behalve de inwendige roerselen, de uitwendige in ruime mate in aanmerking moeten worden gebracht en tot welker kennis eene nauwkeurige studie vereischt wordt van hen zelven, doch ook van de omgeving waarin zij leven en zich bewegen.

Tolstoi de objectieve realist geeft de menschen in hun geheel gelijk zij zijn.

De Molènes evenwel, wiens werk subjectief en wien zelf eene heldhaftige ideale soldatennatuur eigen is, verzwijgt sommige menschelijke trekken en geeft ons uit den aard der zaak van den oorlog meer uitsluitend het spirituëele en heroische te zien.

Tolstoi's oorlogstooneelen in de Krim zijn te vergelijken met de Zwarte zee, die niet zonder reden haar naam draagt, hier omgeven door de sombere hoogten van dien Taurischen Chersonesus waar reeds het antieke noodlot zijne tragische ontkoopingen voltrok; de oorlogstafereelen van de Molènes gelijken op een modern landschap

met eene romantische tint overtogen: door de zonnige vallei wringt zich een bruisende stroom; en gij behoeft u niet te verwonderen, eensklaps uit den bochtigen ingang van gindsch ravijn den heldenhoorn van Roeland te hooren weerklinken.

Indien men uit het voorgaande wilde afleiden dat wij het met de Molènes in allen deele eens zijn, zou men zich vergissen.

Op den duur gaan zijne overspanning en overprikkeling, ook naar onze meening, de maat te buiten, al kan hiertegen worden opgemerkt dat er onder de nieuweren zijn - men denke aan den impressionist P i e r r e L o t i , in sommige zijner vroegere werken b.v. in zijne *Propos d'exil* - bij wie vergeleken de Molènes ons klassiek rustig en haast nuchter voorkomt.

Zoo gaat hij ons ook te ver met zijne verheerlijking van het gevaar en zijne heiligverklaring van den oorlog.

Gelukkig dat de leiders der grootmachten omtrent dit punt niet denken als de Molènes, hoewel deze voor de hand liggende opmerking niet kan wegnemen dat de lof van den oorlog door ernstige geesten van den eersten rang beproefd en geleverd is, zoowel op zuiver ethische gronden ten aanzien van de legers die hem voeren, als uit een oogpunt van ontwikkeling in verband met de cultuurgeschiedenis der volken.

Doch de Molènes was in de eerste plaats dichter en als zoodanig allereerst moeten wij trachten hem te begrijpen en te beoordeelen. Niets natuurlijker dan dat de dichter van den oorlog in strijd komt met de opvattingen van het gewone leven.

Dergelijke practische overwegingen geven evenwel den maatstaf niet aan waarnaar de waarde van den dichter behoort te worden afgemeten.

Dichters als de Molènes, hoe ernstig in hun streven, brengen geene merkbare verandering te weeg in den loop der wereldsche zaken, zij houden de wereldgebeurtenissen niet tegen.

Maar zij zijn en blijven daarom weldoeners voor het menschelijk geslacht, welks edelste vertegenwoordigers zij zijn, omdat zij uit het menschelijke steeds het beste en hoogste te voorschijn weten te brengen en over het menschelijk leven allerwege, tot in zijne somberste schuilhoeken, de bloemen strooien van het ideale, van het edele en verhevene, die de mensch in geene levensbetrekking wellicht geheel kan ontberen.

Zij herinneren ons aan den adel der menschelijke natuur.

En het betaamt ons de Molènes dankbaar er voor te zijn, dat hij deze dichterlijke taak inzonderheid volbracht heeft ten opzichte van den oorlog en het beroep van den krijgsman.

De vraag aan welke wijze van voorstelling, die van de Molènes of die van Tolstoi, de voorkeur moet worden geschonken is, letterkundig gesproken, minder geschikt ter beantwoording.

Zoovele kunstenaars, zoovele temperamenten.

Elk kunstenaar heeft het volle recht overeenkomstig zijn temperament zijne kunstbeelden voort te brengen en de werkelijkheid voor te stellen zooals hij die ziet; waartegenover echter het recht van den lezer staat, het al dan niet met deze voorstellingen eens te zijn, want ook hij heeft zijn subjectief gevoel en behoeft de kunst niet voor meer te nemen dan zij is: eene willekeurige voorstelling van het leven.

Verlangt men nochtans te vernemen welke der twee meesters, Tolstoi met zijn proza, de Molènes met zijne poëzie van den oorlog - afgezien van beider, hoezeer onderscheiden, ontegenzeggelijk groote letterkundige waarde - ons het meest bevredigt, dan zou ik dit weinige tot besluit wenschen te zeggen:

Zij die willen weten hoe het in den oorlog werkelijk geschapen staat, zullen meer gebaat zijn met de oorlogschetsen van Tolstoi.

Ik stel mij evenwel voor dat de soldaat te velde - wien de werkelijkheid hare taal duidelijk genoeg laat vernemen - eerde grijpen zal naar de indrukken van de Molènes.

Een woord van opwekking doet soms goed.

Indien het u gegeven is een veld-hospitaal te bezoeken, zult gij dien armen gewonden dan de ijselijkheden van den oorlog nogmaals voor oogen houden? Neen, gij zult hen opbeuren, verheffen, bemoedigen.

Tot sommigen zult gij spreken van den verzoenenden Christus die zelf zijn kruis gedragen heeft; voor allen zult gij oproepen het verheven, maagdelijk beeld des Vaderlands, een kus van dankbare liefde drukkend op het klamme voorhoofd van den gewonden soldaat.

J. DRABBE.

Koloniale Literatuur.

Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel. Uitgegeven en toegelicht door P.A. Tiele. Eerste deel. 's Gravenhage. 1886.
Nederlandsch-Indisch plakaatboek, 1602-1811, door Mr. J.A. van der Chijs. Derde deel. 1678-1709. Batavia-'s Hage 1886. Vierde deel. 1709-1743. Batavia. 's Hage. 1887.
Geschiedenis der Nederlanders op Java, door M.L. van Deventer. 2 dln. Haarlem. 1887.
Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van het Bandjermasinsche rijk. 1863-1866, door H.G.J.L. Meyners. Leiden. 1886.

Onder de geschriften, welke op eene aankondiging van mijne hand wachten, wensch ik thans in de eerste plaats de zoodanige te bespreken, die zich hoofdzakelijk met de geschiedenis van Oost-Indië bezighouden. Een volgend artikel worde gewijd aan de aankondiging van enkele werken op het gebied der land- en volkenkunde en van het koloniale recht.

Toen de heer de Jonge het ondernam om, onder den titel van ‘De opkomst van het Nederlandsche gezag in Oost-Indië,’ de meest belangrijke documenten over onze Indische geschiedenis uit te geven, had hij het voornemen, in de eerste plaats de geschiedenis onzer voorvaderen op Java te behandelen, en daarna groepsgewijze de bescheiden openbaar te maken, die op elk onzer Buitenbezittingen betrekking hebben. Men weet met welk talent en welken ijver dit plan werd uitgevoerd. Het was echter te reusachtig, om door één man ten einde te worden gebracht: de dood verraste den heer de

Jonge nog vóór hij de geschiedenis van de opkomst van het Nederlandsche gezag op Java voltooid had; gelukkig vond hij in den heer van Deventer eenen opvolger, zijner waardig.

Maar aan de uitgave der documenten, op de geschiedenis der Buitenbezittingen betrekking hebbende, was de hand nog niet geslagen; - althans voor zoover het niet de bescheiden betrof, die én voor Java én voor onze overige nederzettingen van belang waren. De bezwaren, aan die taak verbonden, waren dan ook niet gering. Werd het oorspronkelijke plan van den heer de Jonge gevolgd, en de geschiedenis van iedere bezitting afzonderlijk behandeld, dan zou het wel mogelijk zijn geweest, om in betrekkelijk korten tijd alles uit te geven, wat op eene bepaalde nederzetting betrekking had, maar allicht zou er een menschenleven mede gemoeid zijn voor men, zóódoende, de geschiedenis van de opkomst van het Nederlandsche gezag in den geheelen Archipel hadde voltooid. Meer spoed had men misschien kunnen verwachten van eene samenwerking van verschillende bewerkers; toch zou men dan weder de vrees hebben moeten koesteren, dat een groot deel van hunnen arbeid monnikkenwerk zou geweest zijn, daar elke medearbeider den geheelen inhoud van het archief zou moeten hebben doorgewerkt, vóór hij kon beslissen welk document wel, en welk document niet in de door hem uitgegeven reeks tehuis behoorde. Zoodanige overwegingen hebben denkelijk enkelen afgeschrikt den afgebroken arbeid weder op te vatten; gelukkig was dit slechts tijdelijk het geval, en heeft de ‘rechte man op de rechte plaats’ zich opgemaakt, om ons de documenten voor de geschiedenis van de opkomst van ons gezag in de Buitenbezittingen te verschaffen.

De bekende bibliothecaris der Utrechtsche universiteit, de heer Tiele, die door vroeger uitgegeven geschriften over de geschiedenis van de Europeanen in den Indischen archipel de sporen op dit gebied reeds verdiend had, vond het noodig voor zijne verdere studiën de oorspronkelijke documenten te raadplegen. Nadat hem met de gewone bereidwilligheid de toegang tot het rijks-archief geopend was, en hij van de daar bewaarde schatten kennis had genomen, rijpte bij hem het plan, om de meer belangrijke bescheiden door den druk te openbaren, terwijl op het initiatief van den heer Nijhoff, aan wiens kloek optreden het publiceeren van zoo menig belangrijk geschrift over de koloniën te danken is, het besluit werd genomen, om de uitgave tot de tweede serie van het werk van den

heer de Jonge te maken. In zóóverre werd echter van het oorspronkelijke plan afgeweken, dat de heer Tiele besloot, niet elk der eilanden afzonderlijk te behandelen, maar de geschiedenis der Buitenbezittingen als één geheel te beschouwen. Ofschoon ik moet bekennen, dat het mij leed doet, dat wij nu verstoken zullen blijven van eene uitgave, die ons als het ware de monografiën van de geschiedenis van elk eiland zoude verschaffen, erken ik echter te gelijkertijd dat de redenen, door den heer Tiele voor zijne opvatting aangevoerd, zeer gegrond zijn. Vele documenten toch hebben niet uitsluitend betrekking op voorvallen in één speciaal eiland afgespeeld, maar bespreken gebeurtetenissen op verschillende nederzettingen afgehandeld, of raken onderwerpen van meer algemeene strekking. Men zoude dan deze moeten splitsen, en zoodoende de eenheid verbreken, en de bescheiden slechts broksgewijze publiceeren, of elk document in zijn geheel bij de behandeling van elke nederzetting opnieuw uitgeven; maar door dien laatsten weg te kiezen, zou de toch reeds kostbare uitgave een buitensporigen en onnoodigen omvang hebben gekregen. Ik geloof dus, dat men volkomen genoegen kan nemen met het plan, door den heer Tiele gevolgd, 'tgeen ons het vooruitzicht opent, dat binnen een niet al te lang tijdsverloop, de meest belangrijke documenten algemeen toegankelijk zullen zijn.

Voor het overige heeft de uitgever de wijze van bewerking, door den heer de Jonge aangenomen, getrouw gevolgd. Eene inleiding gaat ook in dit deel aan de gepubliceerde bescheiden vooraf, waarin een overzicht wordt gegeven van de resultaten, waartoe het onderzoek dier documenten heeft geleid, en de aandacht van den lezer gevestigd wordt op de voornaamste onderwerpen, daarin behandeld. Het tijdperk, waarover het onderzoek in dit deel loopt, is een zeer gewichtige, en omvat de geschiedenis onzer voorvaderen onder de eerste Gouverneurs-Generaal tot de landvoogdij van Pieter de Carpentier (1612-1624). Ofschoon de heer Tiele het voorrecht mist, dat zijnen voorganger in zóó ruime mate ten deel viel, om op een bijna onbetreden terrein te komen, en zijne inleiding dus niet zulke verrassende resultaten bevat, als menig hoofdstuk uit de eerste serie, is zij echter in allen deele waardig naast het werk van den heer de Jonge te worden geplaatst. Sober en helder gesteld, voldoet zij geheel aan het doel, dat den schrijver voor oogen zweefde: het geven van een overzicht van het belangrijke, wat de medegedeelde documenten bevatten. Ruimschoots voldoende voor hem, die

zich slechts de oppervlakkige kennis wil verschaffen van de hoofdpunten uit de geschiedenis onzer voorvaderen in dit tijdperk, is zij toch beperkt genoeg, om den lust aan te wakkeren, de stukken zelve te raadplegen, en vindt de lezer menige vingerwijzing, die hem daartoe den weg aantoont.

Het was wel een merkwaardige tijd, die hier in korte trekken wordt geschetst: een tijdperk, waarover wij niet weten of wij te blozen of te roemen hebben, maar dat ons onwillekeurig de verzuchting afperst, dat iets van dezelfde kracht, die onze vaderen kenmerkte, op ons geslacht mocht zijn overgegaan, maar dan, kon het wezen, zonder zooveel wat die kracht onteert en ten vloek doet zijn! Geoorloofd is echter de vraag: of niet veel van die kracht het gevolg was van volkomen onverschilligheid voor het lot van den inlander? en of de meer humanitaire begrippen, die ons thans eigen zijn, al hebben zij ons veel van onze kracht doen inboeten - veel meer zelfs dan noodig zou zijn, - niet verre de voorkeur verdienen boven het egoïsme en de beperkte handelspolitiek, die ons uit die documenten aanstaren, zelfs al brachten zij mannen als Jan Pietersz. Coen voort?

Het is wel die naam, die in de geschiedenis van dit tijdperk, ook in de Buitenbezittingen, boven alle anderen op den voorgrond treedt. Eerbied bevangt mij althans voor die grootsche figuur, door de Jonge vroeger zóó krachtig geteekend, door Dr. Schaepman onlangs zóó welsprekend geschetst: de figuur, welke ons aan de oude Calvinisten doet denken, die deden wat goed was in hunne oogen, zonder om te zien! helaas, niet altijd wat thans en in onze oogen voor-goed zou worden gehouden! Want al kan ik den heer Tiele niet geheel bijvallen, die met volle waardeering van Coen's goede eigenschappen, toch hoofdzakelijk den vereerder van het monopolie in hem ziet, en den man, die voor geen moord terugdeinst om te zorgen, dat ‘niemand duit of penning aan ons verdiende’, - ontkend mag het niet worden, dat naar onze begrippen gemeten, Coen's figuur wel het type der kracht aanbiedt, maar dat zij veel mist, dat noodig zou zijn om haar voor ons, kinderen der 19de eeuw, tot een aantrekkelijke te maken. Mogen wij echter de mannen dier tijden, - inderdaad die van staal en bloed, - onzen maatstaf aanleggen, en Coen veroordeelen wegens daden, die een groot koloniaal rijk hebben gesticht met oneindig minder opoffering van menschenlevens, dan thans het behoud van enkele deelen kost?

Ieder moge dit voor zich zelven beantwoorden, maar bestudeere eerst de geschiedenis van onze eerste aanraking met inlandsche vorsten en volken, op Java en elders, om te beoordeelen of menige daad van hardheid, ja, van wreedheid zelfs, niet hare verschooning vindt in de kwade trouw en arglist, door de tegenpartij bijna zonder ophouden aan den dag gelegd!

Rijk inderdaad aan sombere incidenten is het tijdperk, door den heer Tiele beschreven, vooral waar het 't voorspel geldt van de ontvolking der Banda-eilanden en de vreeselijke tuchtiging, op hunne bewoners ten slotte toegepast. Het document, dat de rei opent, leert ons hoe Brouwer reeds in Mei 1612 de hardvochtige politiek aanbeval, die veel later door Coen zou worden uitgevoerd. Toen reeds werd aangeraden de Bandaneezen te beletten, dat zij van Java en elders toevoer van levensmiddelen kregen, de notenboomen der weerspannigen om te houwen, en de eilanden, die men niet voor anderen kon afsluiten, gewelddadig te ontvolken. ‘God Almachtig’, zoo eindigt het advies ‘gunne daartoe zijn genadigen zege’ (p. VIII). Met spanning zal men zeker de ontwikkeling van het treurspel volgen; nagaan hoe alles, zelfs de komst der Engelschen in den Archipel, er toe moest bijdragen om de ontknooping te verhaasten; en ten slotte getuige zijn van de ontzettende oplossing die Coen, door het noodlot gedwongen, aan het drama gaf, eene oplossing die, hadde hij haar niet gegeven, toch zeker door een ander zou zijn aangebracht.

Ofschoon deze episode zeker wel de meest aangrijpende is van de gebeurtenissen, in dit deel behandeld, vindt men nog tal van belangwekkende bijzonderheden in de bladen door Tiele medegedeeld. Mocht men nog nieuwe bijdragen verlangen omtrent de bekrompen handelspolitiek der O.I. Compagnie, men treft ze te kust en te keur in de inleiding aan (p.p. IX, XIII, XV, XXXIV, LI, LII). Inderdaad doet het ons met den heer Tiele goed in den heldhaftigen Steven van der Haghen althans één man te vinden, die mildere begrippen was toegedaan en anderen daarvoor wist te winnen. En eindelijk - om van tal van andere belangrijke zaken te zwijgen - mocht men nog geneigd zijn, om van de tijden van de bevestiging van ons gezag te spreken als van een tijdperk van eerlijkheid en goede trouw onder de Compagnie's dienaren, dan leze men den brief van den Gouv. Generaal Both aan bewindhebbers (p. 37), om een denkbeeld te krijgen van de schaamtelooze

verdorvenheid, waartoe toen reeds menig ambtenaar vervallen was.

Tot nog toe verscheen slechts het eerste deel van den arbeid des uitgevers. Van zijnen bekenden ijver mogen wij verwachten dat de volgende deelen, waarin o.a. over de geschiedenis der Molukken zeker zeer belangrijke bijzonderheden kunnen worden medegedeeld, niet langer zullen uitblijven, dan noodig is. Moge de kracht en vooral ook de daartoe noodige gezondheid aan den geachten schrijver in ruimemate worden geschonken.

Zit men dus in Nederland niet stil, waar het geldt de oude bescheiden over onze Indische geschiedenis te publiceeren, - ook in Indië vervolgt de heer v.d. Chijs met grooten spoed, en voor zooverre hier kan worden geoordeeld, met groote nauwkeurigheid, de taak om de voornaamste verordeningen uit den tijd der Compagnie bekend te maken. Sedert mijne laatste aankondiging zijn weder twee deelen verschenen, die op de bekende wijze in chronologische volgorde den inhoud - soms ook de tekst - dier verordeningen mededeelen. Na hetgene, wat ik vroeger over die uitgave heb gezegd, behoef ik thans niet uitvoerig te zijn. Waar de beide voorafgaande deelen de eerste organisatie van ons bestuur behandelden, geven deze een overzicht van de ontwikkeling dier organisatie (1678-1743), en bevatten weder een schat van gewichtige voorschriften, op allerlei deelen van het oude publieke recht betrekking hebbende. Waar zij vooral strekken om de administratie te leeren kennen, dragen zij ook maar al te dikwijls bij, om ons de misbruiken, die spoedig inslopen, te onthullen. Van deze dragen de herhaalde placaten tegen dieverij van Compagnie'sgoed, tegen morshandel enz. de sporen. Curieus is o.a. eene bepaling van 28 Aug. 1742 (IV. p. 546), waaruit blijkt, dat zeker ambtenaar zijn *driejarig* zoontje tot jong assistent had benoemd, en dat deze niet minder dan ƒ 1096 aan maandgelden had getrokken, voordat deze poging, om het voorbeeld in het vaderland destijds gegeven, kon worden gestuit. Een enkele blik op het register, dat ook weder aan elk dezer deelen is toegevoegd, bewijst den rijkdom en verscheidenheid van deze verzameling die inderdaad in een lang gevoelde behoefte voorziet.

Mag de geleerde, die zijne krachten en tijd besteedt aan het vaak zoo inspannende en langwijlige uitgeven van oorspronkelijke bescheiden, aanspraak op hooge waardeering maken, - niet minder

groote diensten verricht hij, die zich nederzet om eene voor het algemeen toegankelijke geschiedenis te schrijven, en die zoodoende de resultaten verbreidt, waartoe de ijverige studie der documenten heeft geleid. Niet dikwijls ziet men het gebeuren, dat dezelfde persoon beiderlei werk opvat; dat de ijverige navorscher in 's lands archieven en uitgever der oorspronkelijke stukken, zich tevens onledig houdt met het schrijven eener, ook voor het algemeen bestemde geschiedenis. Gelukkig heeft de geschiedenis der Nederlanders op Java eenen zoodanigen beschrijver gevonden in den heer v. Deventer, die door het bewerken van de beide laatste deelen van de Jonge's werk getoond heeft, volkomen in de archieven tehuis te zijn, en nu in het bovengenoemde werk bewijst, vele eigenschappen te bezitten, die noodig zijn om een voor ontwikkelden leesbare geschiedenis onzer voorvaderen op Java te schrijven, zonder hen door noodelooze geleerdheid of te veel detail-beschrijving af te schrikken. De vraag zou kunnen worden gedaan: of het nog noodig was, eene dergelijke geschiedenis te schrijven, nu wij reeds enkele leerboeken over de algemeene geschiedenis van den Indischen archipel bezitten, en ook een geschiedverhaal van Java elders geleverd is? Wat het eerste betreft, zoo zal wel niet ontkend kunnen worden, dat het hoogst wenschelijk was, dat er een afzonderlijke geschiedenis van de Nederlanders op Java werd geschreven, daar deze niet tot haar recht kon komen, waar zij slechts als een onderdeel van de algemeene geschiedenis van den Indischen archipel behandeld werd, gezwegen nog van zeer gewichtige bedenkingen, die tegen die leerboeken konden worden ingebracht. En zonder aan de waarde van andere geschriften te kort te doen, kan van het werk van den heer v. Deventer worden getuigd, dat het zich onderscheidt door eene nauwgezette studie der bronnen zelve, die den schrijver in staat stelde, om menige onnauwkeurigheid in details, ja zelfs in hoofdpunten van zijne voorgangers te herstellen (zie o.a. I. 25, 34, 36, 251, 300, 321, II. 176), of een geheel tijdperk zelfstandig te behandelen en iets geheel nieuws te geven, zooals dat met de beschrijving van het bestuur der landvoogden na Mossel het geval is (II. 202). Behalve bij sommige min of meer gewichtige punten, - zooals b.v. bij het beoordeelen van de redenen, die tot de opening van de vaart der Nederlanders op Oost-Indië hebben geleid, - verschilt de heer v. Deventer vooral van de meening, door andere geschiedschrijvers omhelsd, waar hij zijn oordeel uitspreekt

over den toestand van Java, tijdens den Gouverneur-Generaal Mossel en de daarop volgende jaren. Gewoonlijk toch wordt aangenomen, dat toen reeds de sporen van den achteruitgang der Compagnie ook op dat eiland zichtbaar waren, en wordt dit verval hoofdzakelijk aan de vermeerdering van haar territoriaal bezit geweten. Men beroept zich daarbij meestal op de somber gekleurde toespraken der optredende landvoogden bij de aanvaarding van hun bestuur gehouden; ‘maar,’ zoo vraagt onze schrijver, ‘heeft men meer recht om deze als onomstootelijke bewijzen van dat verval aan te nemen, dan zich op de jaarlijks uitgesproken troonredenen te beroepen, ten einde te betoogen dat thans alles hier te lande in grooten bloei verkeert?’ De heer v. Deventer onderschrijft zonder voorbehoud de meening, eens door het lid der 2de Kamer v. Alphen uitgesproken, ‘dat de O.I. Compagnie, als bezitster van Java altijd in rijkdom en welvaart vooruitging.’ Inderdaad zal menigeen met mij, na de lezing van het belangrijke hoofdstuk aan Java in de laatste dagen der Compagnie gewijd (XXI), wel van oordeel zijn, dat er veel overdrevens ligt in de voorstelling, dat de Compagnie toen reeds op Java geheel krachteloos was, en dat het bestuur te Batavia zich in geen enkel opzicht over het wel en wee van den kleinen man bekommerde. Maar toch meen ik, dat de heer van Deventer wel wat te ver gaat in zijne waardeering van de weldaden, door de Compagnie over de bevolking van Java verspreid. Niet dat hij een onvoorwaardelijke lofprijzer van het verledene is: immers hij zelf heeft o.a. in het XXIIste hoofdstuk en elders in zijn werk op ondubbelzinnige wijze den staf gebroken over menig misbruik, dat het bestuur in die tijden aankleefde, en wijst hij elders zelf op de zwakheid van het bestuur in die dagen (p. 269) en op het diep verval van Batavia (p. 240). Maar ik geloof dat hij, verrast door de ontdekking van zoo menig feit, dat ten gunste van het bestuur kan worden aangevoerd, nu te zeer geneigd is, die goede zijde op den voorgrond te stellen, en dat men, niettegenstaande menige aanschrijving uit Batavia, toch grond genoeg heeft om te vermoeden, dat het lot van den minderen man in de binnenlanden, blootgesteld aan de willekeur zijner hoofden, alles behalve benijdenswaardig was. Ik zeg dit niet met het oog op den geachten schrijver, die het zeker niet zou goedvinden, indien men eenzijdige conclusiën wilde trekken uit datgene, wat hij nederschreef, maar meer om er tegen op te komen, dat men zekere neiging volgende, om wal be-

staat zooveel mogelijk af te keuren, in het tegenovergestelde uiterste verviel en den tegenwoordigen toestand van den Javaan ging achterstellen bij dien van den inlander onder de Compagnie.

De geachte schrijver veroorlove mij nog een paar opmerkingen van ondergeschikt belang. Op grond van de ontcijfering door Kern van eene oude oorkonde wordt de datum van de stichting van het rijk van Modjopahit door hem op het jaar 840 gesteld: sedert de opmerking van den heer Brandes, geplaatst in de Notulen van de alg. en bestuursvergaderingen van het Bat. Gen. voor Kunsten en Wetensch., XXIV, 1886, p. 45, is twijfel aan dien datum alleszins geoorloofd. Dat Ibn Bathoeta op Java geweest is, moet, dunkt mij, na mijne opmerkingen over dat punt[1)], als niet waarschijnlijk worden beschouwd. Had de heer van Deventer van de belangrijke reisverhalen in mijne Merveilles de l'Inde kennis kunnen nemen, dan zou hij allicht meer over de Arabieren in Indië hebben medegedeeld. Maar daar de schrijver zich overigens getrouw aan zijn plan heeft gehouden, dat hoofdzakelijk de geschiedenis de Nederlanders omvatte, kan men hem hiervan geen verwijt maken.

Na alles wat ik hierboven zeide, spreekt het wel vanzelf, dat ik de beide deelen aan ieder aanbeveel, die meer dan oppervlakkig de geschiedenis der Nederlanden op Java tot den val der Compagnie wil leeren kennen. Laat ik er bijvoegen, dat het boek in aangenamen, helderen stijl geschreven is: dat er voor gezorgd is, dat de hoofdtrekken niet door talrijke details worden onkenbaar gemaakt, en dat er voor behoorlijke afwisseling is gezorgd van de menigvuldige krijgsbedrijven, wier verhaal niet mocht worden gemist. Men zal b.v. met veel genoegen de beschrijving lezen van Bantam bij de komst van onze eerste vloot, en van Java's binnenlanden in 1622, en menige andere bladzijde, die ons een blik doet werpen in de oeconomische verhoudingen, onder de Compagnie bestaande. Moge het blijken, dat het werk van den heer v. Deventer in veler handen gekomen is, en hij zich daardoor aangemoedigd zien om het te vervolgen tot de komst der Engelschen op Java: nu, naar ik verneem, binnen kort het laatste deel van de serie van den heer de Jonge zal verschijnen, vindt onze schrijver waarschijnlijk stof genoeg om zijne geschiedenis tot dien tijd te vervolgen.

1) Livre des merveilles de l'Inde par v.d. Lith et Devic. Leide 1883-1886, p. 237.

Wel te betreuren is het dat de begaafdheid van den heer van Deventer in het doen uitkomen der hoofdzaken en in het vermijden van eene overstelpende massa details niet wordt wedergevonden in het geschrift van den heer Meyners over de geschiedenis der krijgsbedrijven in Zuid- en Oost-Borneo, na den val van het Banjermasinsche rijk. Maar welke goede eigenschappen van nauwkeurigheid en liefde voor zijn taak die geachte schrijver ook bezit, hij mist ten eenemale de kunst om leven en kleur te geven aan wat hij verhaalt, en levert dus niet veel meer, dan een dorre en afmattende kroniek, waarin het weinige, dat algemeen belang inboezemt, schuil gaat onder tal van niets beteekenende bijzonderheden, en kleine, onbeduidende feiten. Zeker, ook mij is een ongekunsteld verhaal van den krijgsman lief, die vertelt, wat hij zelf heeft gezien en bijgewoond, mits de adem van zijne persoonlijkheid over het verhaal gaat, - die ons doet medeleven met wat hij beleefd heeft, en ons doet gevoelen en aanschouwen wat hij ondervond en zag: ongekunsteld zonder daarom kunsteloos te zijn. Hoog stel ik ook het geschiedverhaal van dien anderen krijgsoverste, die wel is waar niet zelf de feiten bijwoonde, die hij beschrijft, maar die én door eigen ondervinding op ander terrein, én door nauwgezette studie der verhalen van ooggetuigen en van de officiëele en andere bescheiden, toch in staat is een beschrijving te geven der voorvallen, alsof hij zelf ze bijwoonde, en die kleur en leven bijzet aan wat hij mededeelt. Doch hoe ver staat het besproken geschrift van zoodanige bijdragen af! Mij althans geeft het den indruk, alsof de schrijver zich bepaald heeft, om uit verschillende rapporten na te schrijven wat op het een of ander krijgsbedrijf betrekking heeft, zonder er zich over te bekreunen, of het in den gang van het verhaal past, of het van belang is om het te publiceeren, en of door die tal van mededeelingen over onbelangrijke zaken de opvatting van het geheel verloren gaat, en de lezer, afgemat door het relaas van zooveel onbeduidends, het boek terzijde zal werpen, vóór de lectuur ten einde te hebben gebracht. Ofschoon ik het betreuren zou met het oog op de edele bedoeling van den Heer Meyners, die een eerezuil voor een gestorven makker, Generaal Happé, wilde oprichten, vrees ik toch maar al te zeer dat dit dikwijls het geval zal zijn geweest. Wie toch heeft b.v. lust om eenige bladzijden lang het verhaal te volgen van eene expeditie tegen 50 inlanders, zonder eenig belangrijk voorval? (p. 80) Wie interesseert zich voor het feit, dat op den

9^{den} Sept. 1863 eenige handelsprauwen door roovers werden aangevallen en een Chinees werd vermoord, en dat eenige dagen later een patrouille uitrukte, omdat men voor rustverstoring vreesde (p. 92-93); wel te verstaan, wanneerdeze feiten geheel op zich zelven staan, en tal van dergelijke gebeurtenissen worden medegedeeld. Soms maakt een en ander een komischen indruk, zooals op pag. 171, waar we vernemen dat zekere Saridjo, - een door onze troepen gedoode deserteur, - een zeer slecht oppassend militair was geweest, terwijl wij niet eens vernemen, hoe het met zijn makker Semito stond, die als deserteur werd gevangen genomen en van wien het verhaal verder zwijgt; - of, zooals op pag. 156, waar we lezen, dat een Dajak werd gevangen genomen, met de bijvoeging: ‘dat er later een verhoor zal moeten plaats vinden,’ waarna die inlander verder voor goed van het tooneel verdwijnt! Zelfs het stamnommer van enkele soldaten wordt ons niet gespaard. Dit gevoegd bij den soms zeer slordigen stijl (o.a. VIII. 91, 98, 273, 323) en het gemis aan levendigheid van voorstelling, maken het boek voor den gewonen lezer ongenietbaar; - en zelfs hij, die het leest om leering op te doen, zal maar al te zeer geneigd zijn het den schrijver te verwijten, dat hij hem voor enkele belangrijke bijzonderheden door zulk een groot moeras van kleinigheden heeft laten waden.

En toch, wat zou het verhaal van de bedrijven op Borneo in die tijden een mooi boek kunnen uitmaken, aantrekkelijk voor velen, en toch leerend voor krijgsmakker en voor den man van studie. Want al zouden de bladzijden, die het mocht tellen, geen tafereel van grootsche feiten kunnen bevatten, zoo zijn er toch weinige tijdperken in de Nederlandsch Indische krijgsgeschiedenis beter geschikt, om de goede eigenschappen van ons koloniaal leger in een helder daglicht te stellen, en de afmattende taak te schetsen, die het gewoonlijk te vervullen heeft, dan juist de geschiedenis van Borneo's Zuidkust na den val van het Banjermasinsche rijk. Dit toch stempelt dat leger tot eene voortreffelijke krijgsbende, dat het zoo uitstekend eene taak vervult, waarbij dag aan dag de zwaarste inspanning van aanvoerder en soldaat gevorderd wordt, zonder vooruitzicht op het behalen van lauweren; - dat aanhoudend de meest vermoeiende marschen moeten worden gedaan, om een telkens verdwijnenden vijand op te sporen; - en dat allen zich zonder versagen gedurig moeten blootstellen aan de aanslagen van eenen tegenstander, die

het niet waagt, in het open veld den aanval af te wachten, maar des te geslepener is in het uitvinden van listen, om onze troepen te bestoken. Het is veel lichter, om met duizende makkers den dood moedig te gemoet te gaan en te midden van het gewoel en opwinding van een volkerenslag zich op den vijand te werpen, met de kans zich onder het oog van Europa met lauweren te bedekken, dan in een vergeten uithoek van het een of ander bijna onbekend eiland zijn leven voortdurend te wagen in kleine roemlooze expedities, die dikwijls zelfs in het vaderland niet worden opgemerkt. En dat was inderdaad de taak, die ons legertje op Borneo wachtte, in het tijdperk door den overste Meijners beschreven. Hoe schoon had dit leven van stille plichtsbetrachting kunnen beschreven worden door eenen spitsbroeder, die deze taak zelf had mede vervuld, en die niets anders zou hebben te verrichten, dan dat alles naar het leven te schilderen; - inderdaad te schilderen, niet door het machinale werk van den photograaf, maar door er iets van zijn eigen leven in te leggen, en door ons de heldenfeiten te doen bijwonen, die daar in het verborgene werden verricht. Waarom heeft nog geen van hen, die in die tijden een hoofdrol hebben gespeeld, zich opgemaakt, om ons te geven, wat ik verlangde, en daardoor de oogen van menigeen te openen voor de waarde van een leger, dat nu zoo dikwijls schromelijk miskend wordt? Zelfs in het dorre verhaal, dat ons thans bezig houdt, krijgen wij een flauwen indruk van de groote inspanning en gevaren, die het kost, om in een verloren hoek een post te vestigen en te behouden (p. 144), van het wanhopig strijden tegen een zich telkens verstrooienden vijand (p. 162), of eindelijk van de afmattende en gevaarlijke tochten, die gedaan moeten worden om vijandelijke hoofden in handen te krijgen. Voor een levendige beschrijving van dat alles hadden wij gaarne b.v. de niets zeggende opsomming gemist van de namen der dikwijls onbeteekende inlandsche hoofden, die van tijd tot tijd hunne onderwerping kwamen aanbieden.

Ook nog in een ander opzicht had het boek aantrekkelijk kunnen geworden zijn, zonder in het minst aan de geschiedkundige waarde er van te kort te doen, daar namelijk, waar de groote inlandsche partijgangers werden geschetst, die zoolang aan onze troepen weerstand boden. Amin Oellab en Demang Lehman zijn figuren, van welke men heel wat meer partij had kunnen trekken, dan door den heer Meijners gedaan is, nu deze zich bepaald heeft tot een vervolg van

wat v. Rees vroeger vertelde, en tot de trouwens niet onbelangrijke kroniek van hunne onderwerping of inhechtenisneming, en tot het mededeelen van het over beiden gevelde vonnis en de terechtstelling van den laatste.

Met allen eerbied dus voor de goede bedoelingen van den heer Meijners, en zijne nauwgezetheid waardeerende in het mededeelen van alles wat hij vond, hoop ik dat de geschiedenis van dit tijdperk nog eens door een ander zal worden opgenomen. Er zijn onder ons nog zoovele officieren die een groote rol bij die bedrijven hebben gespeeld en bij wie het ‘pectus dissertus facit’ allicht op nieuw zou worden bewaarheid. Want dit durf ik gerust verzekeren: als een hunner ons terug wil geven, wat hij beleefd en gedaan heeft, - niet uit rapporten alleen, maar ook en vooral uit eigen ondervinding, dan kan hij zeker zijn van de algemeene waardeering en van den dank van het leger, welks goede naam niet anders dan winnen kan door de getrouwe mededeeling van wat het verricht en lijdt.

P.A. VAN DER LITH.

Letterkundige Kroniek.

De werken van William Shakespeare. Vertaald door Dr. L.A.J. Burgersdijk. Elfde deel. Cymbeline. - Koning Hendrik de Achtste. - De Storm. Leiden, E.J. Brill. 1888.

De drie stukken, welke het 11de deel van B u r g e r d i j k 's Shakespeare-vertaling uitmaken, behooren allen tot de laatste periode van des dichters werkzaamheid: den tijd na 1606.

Gelijk in de meeste van zijne latere werken heeft Shakespeare zich in deze stukken weinig aan den dramatischen vorm laten gelegen liggen. Vooral in *Cymbeline* worden van den toeschouwer schier bovenmenschelijke concessies gevorderd. Niet alleen wordt men in eenzelfde bedrijf telkens van Engeland naar Rome en vandaar weêr naar Engeland teruggeslingerd, en wordt ons een Italiaan der Renaissance voorgesteld als in dienst te zijn van een Romeinsch keizer, maar de op de meest onbeholpen wijs aangebrachte verhalen van hetgeen ter verklaring noodig, en vaak ook niet meer noodig is, de tallooze herhalingen, de ondramatische en volkomen overbodige geestverschijningen in het 5^{e} bedrijf, de kinderachtige ontknooping, wanneer elk op zijn beurt bekentenissen komt afleggen van dingen die het publiek reeds lang weet, en Posthumus zijn eigen vrouw, Cymbeline zijn eigen dochter niet herkent, moeten den toeschouwer veel van het genot der vertooning ontrooven.

Den lezer hindert dit alles minder. Hem stellen het bewonderenswaardig karakter van Imogeen, de bekoorlijke idylle welke voor de grot van Belarius afspeelt, de dichterlijke schoonheden van den eersten rang waaraan de *Cymbeline* zoo rijk is, voor al dat onwaarschijnlijke en ondramatische ten volle schadeloos.

Voor alles Imogeen zelve. Onder al de bekoorlijke vrouwen-

karakters, welke Shakespeare schiep, geene, die door hare volkomene natuurlijkheid zoo aantrekt als deze. Er is een zedelijke ernst, een adel in heel haar wezen, een kracht en tevens een gratie, die onwederstaanbaar zijn. Bedroefd, maar vertrouwend gelaten is zij bij haar afscheid van Leonatus Posthumus, wanneer zij dezen, dien zij in het geheim, tegen haars vaders wil, huwde, overreedt om koning Cymbeline's toorn te ontvluchten.

Mijn dierb're gade,
Wel grieft mijns vaders toorn mij, maar ik ducht, -
Mijn heil'ge trouw staat vast - in 't minst niet, wat
Zijn woede mij kan aandoen. Gij moet gaan;
En ik blijf hier, van uur tot uur een wit
Van booze blikken; zonder troost in 't leven,
Dan dat dit kleinood is op aarde, en ik
Het wellicht wederzie.

Fier, maar toch eerbiedig, is hare houding tegenover haren vade wanneer deze haar hare keus verwijt.

C y m b e l i n e .
Gij plichtvergeet'ne, die
Mijn jeugd mij moest hergeven, gij verzwaart
Mijn leeftijd met een jaar!

I m o g e e n .
O, heer, ik smeek
Doe niet u zelven leed door uw verwijten;
'k Ben voor uw toorn gevoelloos; dieper leed
Verdooft alle angst en vrees.

C y m b e l i n e .
Een beedlaar koost ge, en wildet zoo mijn troon
Der laagheid stoel doen zijn.

I m o g e e n .
Neen, 'k heb veeleer
Hem hoog'ren glans verleend.

C y m b e l i n e .
Verworp'ling!

I m o g e e n .
Vader,
Uw schuld is 't, dat ik Posthumus beminde;
Gij hebt hem als mijn speelnoot opgevoed;
Hij is een man, de beste en edelste
Der vrouwen waard.....

En dan slaakt zij, de koningsdochter, de klacht, die onlangs een ander konings- en keizerkind geslaakt moet hebben, toen het staatsbelang haar verbood de uitspraak van haar hart te volgen:

Ware ik slechts
Eens ossendrijverskind, mijn Leonatus
Eens scheper-buurmans zoon!

Voor hare reinheid deinst zelfs een woesteling als de Italiaan Jachimo terug. Wanneer hij in haar slaapvertrek is doorgedrongen, dan vergeet hij, onder den indruk harer kuische bekoorlijkheid, schier het misdadig doel van zijn komst:

Gij, lelie,
Frisch, blanker dan het linnen! Mocht ik slechts
U even streelen, en een kus, een enk'len
U drukken op die heerlijke robijnen,
Tot kussen als gevormd! - Het is haar adem,
Die hier de lucht doorgeurt. Zie, hoe de vlam
Zich glurend buigt om onder 't lid die sterren
Te zien, verscholen achter valgordijnen,
Van wit met blauw dooraderd, met een tint
Als van 't azuur des hemels!...

Hoe natuurlijk, echt vrouwelijk is haar ongeduld, als zij Posthumus' brief ontvangt en op ‘een paard met vleugelen’ naar Wilfordshaven zou willen vliegen; en wanneer de dienaar Pisanio haar openbaart, dat men haar bij Posthumus van ontrouw heeft aangeklaagd en hij (Pisanio) last heeft haar te dooden, hoe wekt zij ook dan weder onze bewondering, door haar edel berustend:

Vriend, wees gij braaf;
Doe wat uw heer beveelt; als gij hem ziet
Getuig dan, dat ik toch gehoorzaam was.
Zie, zelve trek ik 't zwaard; hier neem 't en tref
De onnooz'le woning van mijn liefde, 't hart;
Vrees niet; 't is leêg; slechts droefheid huist er nog,
Uw meester niet, die vroeger, ja voorwaar,
Zijn rijkdom was. Doe zijn bevel, stoot toe.

Diepen indruk maakt hare verschijning in de grot van Belarius, waar zij op haar tocht naar Posthumus, als knaap vermomd, onder den naam van Fidelis, rust en lafenis zoekt. ‘Stil terug!’ zegt Belarius tot Guiderius en Arviragus:

Als 't niet van onze spijzen at, ik zou
Het houden voor een elf....
Bij Jupiter, een engel! of, zoo niet,
Een stoff'lijk evenbeeld!

De knapen zijn vol zorgen voor hunnen gast. De eenvoud en de hartelijkheid van deze bergbewoners - Shakespeare stelt hier, gelijk hij het herhaaldelijk doet, den eenvoud van het land, tegenover de ondeugden van de grooten in de stad en aan het hof - roeren Imogeen.

Wat zijn zij goed! O goden,
Wat liegt de wereld toch! Gij, hoov'ling, noemt,
Wat niet de hoflucht ademt, woest en ruw,
Hoe logenstraft thans de ondervinding u!

Wanneer zij straks, na den haar door Pisanio toevertrouwden drank gebruikt te hebben, in een slaap valt, die den doodslaap gelijkt, dan is de droefheid der beide jongelingen over den dood van hunnen gast oprecht. 'k Zal - zegt Arviragus -

'k Zal met de fraaiste bloemen,
Zoolang de zomer duurt en ik hier blijf,
Uw graf, Fidelis, sieren; nooit ontbreke u
De vroegling, lieflijk bleek als uw gelaat,
Noch 't klokjen, blauw gelijk uw aders, noch
De wilde roos, wier geur bij uwen adem
In zoetheid achterstaat; 't roodborstjen zou, -

Zoo meen'gen rijken erfgenaam beschamend,
Die 's vaders graf nauw met een krans vereert, -
Met liefderijken snavel dit u brengen,
En is de bloemtijd henen, vlokkig mos,
Tot winterkleed voor u.

Zoo brengt alles wat op Imogeen betrekking heeft de meest dichterlijke stemming teweeg, en geeft zij aan dit gedicht, dat haar en hare liefde tot Posthumus tot middelpunt heeft, - al moge het ook als drama groote gebreken hebben - een hooge dichterlijke waarde.

Een drama kan men *Koning Hendrik de Achtste* ter nauwernood noemen, al heeft het er den uiterlijken vorm van. Het is arm aan handeling, en bovendien heeft Shakespeare het niet gewaagd op den held het volle licht te laten vallen. Stond hij nog te dicht bij hem, te dicht vooral bij Hendrik's dochter, koningin Elisabeth, onder wier regeering zijne hoogste werkzaamheid valt, om vrijelijk over de misdaden van den geweldenaar Hendrik VIII te spreken? Was het, gelijk sommigen hebben willen afleiden uit den lofzang op Elisabeth, welken Shakespeare aan het slot den aartsbisschop van Canterbury in den mond legt, een gelegenheidsstuk?

Het is wederom een vrouwenkarakter, dat in dit drama de bijzondere aandacht trekt. Een waardiger, edeler koninginnen-type als dat van de eerste van Hendrik's talrijke gemalinnen, Katharina van Arragon, is moeilijk denkbaar. Te midden van de intriges, waaraan zij ten doel staat, vooral van de zijde van kardinaal Wolsey, die het haar niet vergeven kan, dat zij bij den koning de tolk is van de rechtmatige klachten van het uitgemergelde volk, behoudt zij, in de overtuiging van het goed recht der zaak die zij bepleit, een onwankelbaren moed; wanneer zij, aangeklaagd, voor het gerechtshof wordt gedaagd, om de onwettigheid van haar huwelijk met Hendrik VIII te hooren uitspreken, geeft zij, wanneer haar naam wordt opgeroepen, geen antwoord, maar rijst van haar zetel, gaat, de rechters voorbij, recht op den Koning af, knielt voor hem neder, en spreekt hem aldus toe:

Ik smeek u, heer, recht en gerechtigheid
Mij toe te staan, uw deernis mij te schenken.
Ik ben een arme vrouw, een vreemd'ling hier,
Niet in uw rijk geboren, en ik heb

Geen onpartijdig rechter hier, noch waarborg
Voor vriendschap en bejeeg'ning naar goed recht.
Ach, heer, hoe heb ik u beleedigd? hoe
Misnoegen door mijn doen bij u gewekt,
Dat gij besloot u dus van mij te ontslaan,
En uw genade mij ontneemt? God weet,
Steeds was ik uw getrouwe gade, need'rig,
Steeds onderdanig aan uw wil, en immer
Bevreesd uw ongenoegen op te wekken,
Ja, dienstmaagd van uw blikken, blijde of treurig,
Naar hunne stemming was. O, noem mij 't uur,
Dat ik ooit uwe wenschen heb weerstreefd,
Niet zelf die wenschte! .....
..... Herdenk eens, heer,
Dat ik ruim twintig jaar uw vrouw geweest ben,
Met zulk een trouw, door u gezegend was
Met vele kind'ren. Zoo gij uit den loop
Diens tijds iets noemen en bewijzen kunt,
Wat tegen mijnen huw'lijkseed, mijn eer,
Wat tegen uw geheiligde persoon,
Wat tegen liefde en plicht streed, - in Gods naam,
Zoo stoot mij weg; de onteerendste verachting
Sluit' mij de deur; geef zoo mij aan de felheid
Der strengste rechtspraak prijs.....

Kardinaal Wolsey wraakt zij als haar rechter, omdat zij hem haar vijand en een ‘aartsvijand van de waarheid’ acht.

In een later gesprek met Wolsey en kardinaal Campejus, die haar willen overreden, de zaak aan 's Konings beslissing over te laten, vinden wij haar even waardig, even natuurlijk, haar goed recht bepleitend. Eindelijk echter, wanneer zij hen niet vermag te overtuigen, begeeft haar geestkracht haar en buigt zij, strijdensmoe, diep ontroerd, het hoofd:

Doet, wat gij wilt, mylords; vergeeft mij, bid ik,
Indien ik mij onhofflijk heb betoond;
Gij weet, ik ben een vrouw: ik mis den geest
Om uws gelijken goed te woord te staan.
Spreekt goed van mij bij zijne majesteit;
Hem is mijn hart gewijd, en mijn gebed
Zal 't zijn zoolang ik leef,

Heine moge deze Katharina van Arragon niet uit kunnen staan,

en niet weten wat hij meer bewonderen moet: dat Katharina haren man, of dat deze haar vijftien jaar lang heeft verdragen - aan de waarde van dit karakter, zooals Shakespeare het ons teekende, ontneemt deze beschouwing niets.

Meer dan één geleerde heeft in de verschillende stukken van Shakespeare toespelingen willen zien op gebeurtenissen van zijn tijd of zijn leven. Volgens den een zou Shakespeare een Katholiek geweest zijn, die zijn geloof verborgen moest houden, en zich daarvoor schadeloos tracht te stellen door herhaalde toespelingen in zijn werken. Zoo zou *Julius Caesar* een verheerlijking bedoelen van het verraad van Essex; *Maat voor Maat* zou bestemd zijn om het ascetisch ideaal in eere te herstellen. Onder de Vestaalsche, waarvan Oberon in het 2^{e} bedrijf van *Een Midzomernachtsdroom* spreekt, moet, volgens een ander commentator, koningin Elisabeth verstaan worden. Een derde ziet in de op een *dolfijn* gezeten meermin, waarvan Oberon Puck verhaalt, een toespeling op het huwelijk van Maria Stuart met den *dauphin* van Frankrijk - en zoo al meer.

Ook *De Storm* is aan deze, vrij bedenkelijke bewerking niet ontsnapt. Emile Montégut heeft er een ‘allégorie synthétique’ in willen zien. De geschiedenis van het betooverde eiland zou, trek voor trek, die zijn van het Engelsche tooneel dat, eens in de macht stond van Caliban (niemand minder dan Marlowe, volgens Montégut!), maar door Shakespeare-Prospero een heilzame hervorming zou ondergaan. Het geheele stuk zou dan een zinnebeeld zijn van Shakespeare's afscheid van het tooneel.

Montégut heeft deze hypothese breedvoerig uitgewerkt in zijne *Essais sur la littérature anglaise*. Hij voor zich twijfelt geen oogenblik aan de waarheid van zijne uitlegging, maar, mocht zij niet de juiste zijn, dan kent hij er slechts ééne, die aanneembaar is, nl. deze: dat Shakespeare in *De Storm* een vorm heeft willen geven aan de geestdrift voor ontdekkingstochten zijner dagen, aan de verrassing en de bewondering, die zich van zijn tijdgenooten meester maakte, toen hunne Europeesche beschaving in aanraking kwam met een maagdelijke natuur en met onbeschaafde volkstammen, van wier bestaan zij geen denkbeeld hadden.

Dat althans is het kader, waarin Shakespeare zijn laatste tooneelwerk plaatste, een werk, grootsch en oorspronkelijk van opvatting,

vol humor en satire, maar tevens vol van de liefelijkste poëzie, waarin hij al de schatten zijner rijke phantasie en van zijn niet minder rijk gemoed kwistig heeft uitgestrooid, en dat door eenheid en eenvoud van handeling - het speelt in enkele uren en op hetzelfde eiland af - al zijn andere werken overtreft.

Prospero heeft, geheel in zijn studiën verdiept, de regeering van zijn hertogdom Milaan aan anderen overgelaten; hij is dientengevolge door zijn broeder Antonio van den troon gestooten en, van alles beroofd, in een half vergane boot de wilde zee ingejaagd. Met zijne dochter Miranda op een woest eiland aangeland, leert hij daar de natuurkrachten en den natuurmensch (Caliban) kennen en dezen beheerschen: de droomer en denker wordt tot vruchtbaar handelen gedwongen. Door een storm worden de bewerkers van zijn ongeluk op het eiland geworpen. Prospero heeft het thans in zijn macht zich te wreken; maar hij maakt van die macht geen gebruik. De beproefde liefde ontstaan tusschen Miranda en Ferdinand, den zoon van een zijner tegenstanders, bouwt de brug tot een verzoening. Prospero weet het geweten van zijne vijanden te bewegen; hij heeft geleerd dat, wie niet onder wil gaan in deze wereld, steeds op zijn post en strijdvaardig moet blijven. Straks keert hij, gelouterd, op kalme zeeën, met goeden wind en snelle vaart, naar zijn land terug.

Dit is - men herinnert het zich - de van al het bovennatuurlijke ontdane loop der handeling van *De Storm*. Welk een oorspronkelijkheid Shakespeare aan den dag legt in de schepping van den wildeman Caliban, met welk een humor en bijtenden spot hij, bij monde van Gonzalo, Trinculo en Prospero, de dwaasheden in staat en maatschappij zijner dagen hekelt, met welke fijne toetsen hij de bekoorlijke Miranda, het onbedorven natuurkind, schildert, in hare betrekking tot haren vader en tot Ferdinand, zal, wie zich eens in dit tooneelstuk verdiepte, niet licht vergeten.

Heeft Shakespeare al niet zichzelven geteekend in den even krachtigen, als fijngevoelenden Prospero, wien geen menschelijke zwakheid ontgaat, die de fouten en misdaden zijner medemenschen scherp weet te treffen, maar die tegelijkertijd hoog genoeg staat om vergevingsgezind te zijn tegenover zijn vijanden; den ernstigen, verstandigen man, wien, na een leven van arbeid, geen eerzucht meer overblijft dan die van wèl te sterven; heeft hij in dit stuk al geen zinnebeeldige voorstelling willen geven van zijn afscheid van het

tooneel, - zeker is het dat hij op geen waardiger wijs zijn dichterlijke loopbaan konde besluiten.

Dr. Burgersdijk heeft aan de vertolking ook van dit meesterstuk zijn beste krachten gewijd, en eens te meer de maat gegeven van zijn taalkennis, zijn gevoel voor dichterlijke taal en zijn fijnen smaak, welke deze Shakespearevertaling tot een werk maken, waarop elke letterkunde het recht zou hebben trotsch te zijn.

Als proeve volgen hier uit het maskerspel, dat Prospero ter eere van de jongverloofden laat opvoeren, de strofen door Iris en Ceres gesproken:

I r i s .
Ceres, gij zegenschenkster, - 't rijke veld
Vol tarwe, rogge, haver, gerst en spelt, -
Uw groene heuvels, waar het wolvee weidt,
In kooien schuilt, met dekriet overspreid, -
Die beekjes, op uw levenwekkend woord
Door vochte April met bloemrijk groen omboord,
Dat koelen nimfen kuische kransen biedt, -
Uw heideboschjes, waar de jong'ling vliedt,
Wien zijn geliefde ontvlood, - uw wingerdrijen, -
Uw rotsig strand, waar niets op wil gedijen,
Doch waar gij frischheid âamt, - de luchtvorstin,
Die mij tot regenboog heeft en bodin,
Gebiedt, dat gij dit alles eens verlaat,
En hier in 't groen met haar te reie gaat,
Op deze plek; haar pauwen snellen aan:
Kom, milde Ceres! aan haar wensch voldaan!

C e r e s .
Wees mij gegroet, veelkleurige bodinne
Van Jupiters verheven gemalinne,
Die zoeten dauw, uw wieken afgevloeid,
Verfrisschend, rijk'lijk, op mijn bloemen sproeit,
Mijn vrije hoogten en mijn boschrijk land
Met uwen boog zoo vriend'lijk overspant;
Prachtgordel mijner aarde, - waarom deed
Mij Juno nooden naar dit grastapeet?

Terwijl Burgersdijk door zijn meesterlijken arbeid nieuwe vereerders voor Shakespeare werft, is the honourable Ignatius Donnelly uit de nieuwe wereld naar de oude overgestoken om ons te be-

wijzen dat de ‘sweet swan of Avon’ onze bewondering niet waard is, dat hij, zelf dom en onbeschaafd, zich met de veeren van een ander, Francis Bacon van Verulam, getooid heeft, en wat al niet meer! Er zullen zeker nog deugdelijker bewijzen voor dit beweren moeten worden aangevoerd, dan de heer Donnelly heeft medegebracht, om de Shakespearevereerders te overtuigen dat zij hunne vereering tot dusver aan een onwaardige hebben verspild. Maar dat men te hoop zal loopen, om den Amerikaan zijne wonderlijke ontdekkingen te hooren verkondigen, dat zou de hofnar Trinculo uit *De Storm* ons reeds hebben kunnen voorspellen. Wanneer Caliban op het gezicht van den nar uit angst op zijn buik is gaan liggen, en Trinculo hem vindt en voor een visch houdt, roept deze uit: ‘Een wonderlijke visch! Was ik nu, zooals laatst, in Engeland, en had ik er dien visch, al was het ook maar geschilderd, geen Zondagsgek, die er geen stuk zilver voor gaf, daar zou dit monster iemand een man in bonis maken, daar maakt ieder vreemd gedierte zijn man. Al hebben zij geen duit over om een lammen bedelaar te helpen, zij gooien er tien weg om een dooden Indiaan te zien.’

Zoo was het en is het nog. Wie zich intusschen in den dooden Indiaan vermeie, de levende Shakespeare blijve ons ‘a joy for ever’!

Matthew Arnold.
1822-1888.

Er liggen twee portretten van M a t t h e w A r n o l d voor mij: het eene, door de Engelsche illustraties bij gelegenheid van zijn dood (15 April) gepubliceerd, dat den schoolinspecteur voorstelt en den professor zijner waardigheid bewust: een krachtige volle kop, afgezet door een paar bakkebaarden naar Engelsch model en rustend op een zwaren hals; het andere, den denker en dichter vertoonend op het toppunt zijner ontwikkeling, hetzelfde gezicht, maar fijner en geteekend met de lijnen, die de melancholie der overpeinzing trekt. Een afbeeldsel uit zijn jeugd ken ik niet, alleen de geestelijke physionomie van zijn persoon uit dat tijdvak van zijn leven staat mij voor de oogen.

Het valt op, wanneer men plotseling den dood verneemt van een merkwaardig man, dien men lief heeft gehad en op zijn loopbaan vol aandacht heeft gevolgd, - het is opvallend, wanneer men dan zijn indrukken gaat verzamelen om hem zijn hulde te brengen, hoe weinig men van de uiterlijke omstandigheden, in wier midden hij zich bewoog, toch eigenlijk op de hoogte is. Men zoekt een vergoeding in de algemeene kennis van een periode; maar het blijft tasten, de omtrekken willen niet geheel zeker worden; men zoekt informatiën van heinde en verre, en *le moindre grain de mil*, b.v. een reeks photografiën, die in de opvolging van zijn leven zijn gestalte aanduidden, zou een heel eind verder op streek helpen.

Men moet zich dan tevreden stellen met een rij van ideale beelden.

Ik onderscheid bij Matthew Arnold drie typen, die met den loop der jaren achtereen in elkander overgaan; den zoeker en

dweper; den kunstenaar, die in zich de macht voelt het leven naar zijn inzicht te vormen; den publicist, die tegen zijn tijd kampt en de toekomst wil voorbereiden.

De eerste is de jonge man met de melk van Rugby en Oxford op de lippen, met de lessen van zijn vader, van Newman, van Wordsworth in de ooren, voor het eerst de groote maatschappij binnentredend, vol verwachting van de problemen die zij hem aan zal bieden, een boek in de hand: *The Strayed Reveller and other Poems by A.* 1849.

'*De verdoolde Bacchant*' is een herdersknaap, die door het feestgerucht uit zijn afzondering gelokt, nieuwsgierig het paleis van Circé, dat is de wereld, ingaat, zich een roes drinkt aan haar tooverdrank en door die macht opgewekt de gelijke wordt van het heelal met zijn bonte wisseling van gestalten. Ja, als dichter is hij in vermogen tegen de goden zelfs opgewassen, hij kan scheppen en verwezenlijken evenals zij, het verstafgelegene in tijd zoowel als in plaats: de Centauren, de reuzen der voorwereld en den Indiaan in zijn canoe op het bergmeer, de karavaan, die langzaam de woestijn doortrekt. Eén prijs moet hij echter voor zijn gaaf betalen; waar de goden kalm en genietend toe kunnen zien, zal hij, de dichter, niet kunnen weergeven, wat zijn geestesblik opvangt of hij lijdt het geheele leven meê tot in zijn diepste diepten toe van al de schepselen zijner fantasie. De poëzie maakt den goden gelijk, maar bij zijn *Gottesähnlichkeit* wordt het den kunstenaar bang te moe.

In dien achtergrond van herderseenzaamheid, in die geestdrift voor de visioenen, welke het werkelijke en onstuimige leven zijn verbeelding aanbiedt, gepaard met de verholen droefheid, die haar als een stil referein begeleidt - daar vindt gij den jeugdigen Arnold in terug.

Let ook op deze bijzonderheid. In het verblijf van Circé, trouwens een zeer menschelijke en beschaafde toovenares, mogede jonge herder wellicht naar de aanvallige vrouwelijke verschijning kijken, het woord richt hij tot den ervaren Ulysses, die aan haar zijde staat.

> But I, Ulysses,
> Sitting on the warm steps,
> Looking over the valley,
> All day long, have seen

Without pain, without labour,
Sometimes a wild-hair'd Maenad -
Sometimes a Faun with torches -
And sometimes for a moment,
Passing through the dark stems
Flowing-robed, the beloved,
The desired, the divine,
Beloved Iacchus.

Onwillekeurig denkt men aan een schuchteren enthousiast in een salon, dien de nabijheid der schoone gastvrouw bezielt en doet verstommen. Daarom wendt hij zich met zijn ontboezemingen tot dengene van wien hij zeker is begrepen te worden.

Een dichter voor dames is Arnold nooit geweest.

Zoo is de eerste phase, waarin hij ons verschijnt.

Tien jaar later en gehoorzamende aan de wet zijner ontwikkeling heeft het karakter zich gewijzigd. De gerijpte geest tracht tot waarheid voor zich te maken de regels, welke Goethe aan de gedachtenis van Schiller wijdde:

Und hinter ihm im wesenlosen Scheine,
Lag was uns alle bändigt, das Gemeine.

Hij heeft het evenwicht gewonnen tusschen zijn krachten en zijn wenschen, tusschen zijn talent en zijn wil, en hem dringt de behoefte om ook zijn omgeving een harmonische gestalte te schenken. Dus aanvaardt hij den strijd tegen vooroordeelen en bekrompenheid; hij kampt tegen Philistijnen en Philistinisme, niet met het eerste beste ezelskinnebakken, doch met het blanke zwaard van critiek en beschaving. *Culture* is zijn leus, zooals het Goethe's devies was. Kennis, vroomheid, godsdienst zijn hem geen doel, maar middelen om door oefening en zelfbeperking tot de hoogste cultuur te geraken.

Wederom is daar een achtergrond, een onderstroom van onzekerheid en gevoel van onmacht. Die harmonie, hij bezit ze niet als iets blijvends, maar als iets dat telkens dreigt te ontsnappen; zijn houvast op de wereld om hem heen is ongewis; hij draagt de geheime overtuiging met zich rond, dat zijn ideaal in een vroegeren tijd thuis behoort, hij weet dat in zijn worsteling met het ‘gemeene’ de overwinning nooit geheel aan zijn zijde kan zijn. Echter versaagt hij niet; willen de menschen

ze ook al niet aannemen, hij heeft toch de heilige goederen der beschaving te redden, hij staat als een getuige daar in een tijdperk van overgang.

Zoo tempert een stemming van verlatenheid de zegepralende houding; aan het volle accoord ontbreken klanken. Arnold's schoonste gedicht uit deze periode is een lijkzang, een klacht over het afsterven van zijn boezemvriend Arthur Hugh Clough.

Met de intrede van den ouderdom wordt het gelaat massiever en ook de gevoelens verbreeden zich. De practijk wint het op de idée.

Zoo vormt zich het derde type. Merk vooral op, hoe de kring, waarin Arnold zich beweegt en waarin hij werkt, geleidelijk is uitgebreid. Wij troffen hem eerst in de stilte aan van een landschap of de voorname gezelligheid van een salon; dan vonden wij hem het woord voerende tegen de keur der maatschappij; thans: *ecce convertimur ad gentes;* ‘keeren wij ons tot de heidenen,’ tot dien omklemmenden gordel der nieuwe standen, die wachten en zich verdringen voor het heiligdom der macht en van het geluk, tot nog toe jaloersch bewaakt door de Philistijnen.

Culture is niet meer het parool, maar *conduct:* de gedragslijn, die niet slechts voor de uitverkorenen der aarde het leven regelt, maar een band is voor alle stervelingen. Wat de stijl is voor het kunstwerk en de artistieke beschaving voor het individu, dat is de zedelijkheid voor het geheel. Evenals er een *grand style* bestaat en een kunstenaarszin, uit reine, ruime bron gekweekt, zoo is er ook een leefregel aanwezig, die op de eeuwige grondslagen van het bewustzijn rust. Die wet is verklaard in het Christendom; niet het Christendom, dat op wonderen en profetiën steunt of theologische uitleggingen noodig heeft, maar de godsdienst, die als een natuurlijke bloem der menschelijkheid uit het hart van Jezus is ontsproten, die voorspeld is door het streven van Jesaja zoowel als van Sophocles en niet minder bevestigd is geworden door het getuigenis van Paulus, dan door dat van Goethe. Het Christendom, de vrucht van een maatschappelijken omkeer in de oudheid en dat bij de sociale hervorming, die voor de deur staat..... Want, o gij Philistijnen der bourgeoisie, gij, die u schaart om uw *Saturday Review* als den burcht van het conservatisme, gij die uwen godsdienst in praktijk brengt, slechts voor zoover hij u dienstig is, die den

kring uwer naasten beperkt tot dien uwer bekenden en verwanten, - tegen uw wil, maar zeker, des noods over uw hoofden heen, nadert de tijd, die nieuwe krachten toevoert aan het afgeleefde lichaam uwer wereld, die de heerlijke gedachtenvormen, welke gij door uw verwaarloozing doodt, een nieuw bestaan zal schenken. Ziet, ik roep die komende geslachten aan. '*Ecce, convertimur ad gentes*'!

Onwillekeurig ben ik in den preektoon vervallen bij het weergeven der denkbeelden, welke Arnold in zijn derde phase leidden. Toch hebben de voordrachten, waarmede hij propaganda voor zijn ideën maakte, maar weinig van leerredenen weg. Is het niet de 'David' van Michel-Angelo, dien de beeldhouwer op zijn kruin een brok van den ruwen steen gelaten heeft, als grillig merk van de stof, waaruit hij is gebeiteld? Nu, om het kleine bij het groote te vergelijken, zoo'n handvol ruw persoonlijks, niet weggeglad door de schaaf, niet volmaakt opgenomen in de voorstelling, geeft de spreker zijn woorden meê, als een teeken van de individueele, bijtende kracht, die in zijn borst woont. En dat uitdagende, bittere jaagt het stichtelijke op de vlucht.

Tegelijk drukt 't het stempel der kunst op die sermoenen met hun breede afmetingen. Ze zijn populair, maar iede afzonderlijk heeft zijn karakter, dat wijst op de bron, waaruit het is voortgeschoten.

Arnold de artist heeft zijn persoonlijkheid, voor zoover hij ze wou uiten, thans, gedurende deze derde periode, in zijn proza neergelegd. Zijn verzen slinken tot enkele rijmen weg.

En hij bewaart, des ondanks, de eenheid van zijn wezen door zijn ontwikkeling heen: het scheppingsvermogen beproeft achtereenvolgens zijn kracht aan verschillende voorwerpen en het innerlijke gevoel van verlatenheid en weemoed stolt tot den trots en de zelfstandigheid van den man, die met de wereld geen vrede wil hebben.

Zoo is mijn opvatting van het schema van dit menschenbestaan; zal het mij thans gelukken in deze droge classificatie wat leven te blazen, door de schildering der omstandigheden, waaronder hij is geworden wat hij was?

I.

A wish,
My last and favourite aspiration, mounts
With yearning toward some philosophic song
Of Truth that cherishes our daily life;
With meditations passionate from deep
Recesses in man's heart, immortal verse
Thoughtfully fitted to the Orphean lyre.

Wordsworth, the Prelude.

Om het onengelsche in Matthew Arnold's aard te verklaren, zou men het voorhanden zijn van een ruime dosis Celtisch bloed in zijn aderen willen aannemen. Zelf, in zijn lezingen over Celtische letterkunde, laat hij een voorliefde doorschemeren en een recht wedervaren aan het genie van dien volksstam, die een nauwe verwantschap aanduiden. Hij heeft de ontvankelijkheid en bewegelijkheid der Celten met hun ingeschapen artistiek gevoel, hun licht ontvlambaar enthousiasme naast de droefheid, de bijzondere droef heid van hartstochtelijke menschen, op den bodem van het hart.

Doch diergelijke beschouwingen blijken ijdel te zijn. Deze Goliath-bestrijder, deze gezworen vijand der Philistijnen werd in de kern van het oude Engeland geboren, ja in de loome schaduw van Philistaea gewonnen en grootgebracht.

In die tijden, - ik spreek over het eerste vierdedeel onzer eeuw - leefde er een rechtvaardige, breed en blozend, en blakend van ijver voor deugd en ambt. De oude Arnold, Thomas, de vader van Matthew, - hij is het, dien ik bedoel, - bezat een sprank dier universeele eerzucht eigen aan de mannen, die den grooten oorlog tegen Napoleon hadden beleefd. Zijn ideaal was geweest als minister het bestuur van zijn land te leiden of ginds in verre gewesten als regent glansrijke daden te verrichten of een groot boek te schrijven, dat zijn naam onsterfelijk zou maken. *Aut Caesar aut nullus* was zijn devies. Hij heeft het tot schoolmonarch gebracht.

Voordien moest hij zijn wenschen inbinden. De harde wet der werkelijkheid, die den jonggetrouwde noodzaakte voor alle dingen den kost te verdienen, legde zijn geest een zware tucht op. Hij onderwierp zich met het gevoel van plicht, dat hem

van nature beschoren was. Daar het Caesarschap niet voor hem weggelegd was, bescheidde hij zich een *nullus* te wezen. Hij vestigde zich te Laleham - daar werd hem in 1822 zijn oudste zoon Matthew geboren - nam studenten bij zich aan huis, die hij voor hun examens voorbereidde en maakte zich in 't algemeen verdienstelijk door openvallende predikbeurten te vervullen en zijn medemenschen met raad bij te staan.

Hij was geen *nullus*. Wanneer hij zijn jongelui in hun oefeningen was voorgegaan - Latijn, sport en zedelijkheid in aangename afwisseling, - zette hij zich 's avonds neer voor zijn opgeslagen Thucydides, om als ieder ander godvruchtig Engelsch theoloog, die hooger op wil, zijn uitgave van een heidensch auteur gereed te maken of om de wijze te overdenken, waarop hij de oude geschiedenis tot een levend boek zou maken. Hij volbracht een reis naar Italië, sloot in Rome vriendschap met Bunsen, leerde de Romeinsche historie van Niebuhr kennen en kwam in aanraking met de wijde wereld der moderne wetenschappelijke beschaving, in vergelijking waarvan zelfs de universiteit van Oxford tot den rang van een provinciale kinderschool daalde.

Den werkkring, die hem zijn plaats geeft in de Engelsche geschiedenis dezer eeuw, vond hij kort na zijn Italiaansche reis. Hij werd tot hoofd benoemd van het groote opvoedingsgesticht Rugby, een vóorschool voor de academische loopbaan. Met Rugby is Arnold's naam voor goed verbonden. Daar is het terrein, waar hij zijn glorie heeft ingeoogst, daar ligt het rijk, waarvan hij de *Caesar* was en wilde zijn.

Ik behoef hier niet uit te weiden in een schildering van den toestand der toenmalige Engelsche scholen. Kort gezegd, het waren jongensstaten met karakteristieke draconische gewoonten; de voornaamste aanraking met de onderwijzers bestond, - behalve in wat klassieks en mathesis, - in de kennismaking met de kracht van hun arm, als zij het riet hanteerden in de richting van welgevulde lichaamsdeelen. Arnold heeft dat stelsel gemoraliseerd. Hij heeft zich zelf tot middenpunt van de inrichting gemaakt en het vertrouwen zijner leerlingen willen bezitten. Wien hij niet in de kudde gebruiken kon, verwijderde hij meedogenloos: hij moest heer zijn over de harten, en die harten werden, naar zijn voorbeeld, genoopt tot strenge tucht en nog strenger zelf-onderzoek. Het geweten, - daar kwam het op

aan; dat zou onder zijn leiding, aan levensregelend vermogen voortbrengen, al wat het maar kon.

Natuurlijk, dat het publiek - de menschen die zich geroepen gevoelen een oordeel over hun tijd uit te spreken, - om zijn ernst aan 't lachen ging. Men verhaalde elkander anecdoten, hoezeer 't hem aan tact ontbrak om met een echten, flinken jongen om te gaan; het was niet moeielijk, zoo redeneerde men, om op 't gemoed van een knaap van 16 of 17 jaar te werken, dat hij zich voor zondig begon te houden; maar diergelijke practijken bedierven de frisschheid der jeugd. Leve de ouderwetsche humor van den Stok, die wel pijn deed, doch de algemeene vroolijkheid bevorderde.

Nu ja, het moet erkend worden, Dr. Thomas Arnold werd in Rugby een complete Philistijn, die zijn eigen woorden voor orakels aanzag en zich voor het centrum hield, waar de gansche wereld het oog op had gericht. Maar zijn tegenstanders dan, met hun colporteeren van jongensgrappen uit Rugby's schoollocalen, die Arnold's gemis aan humor moesten bewijzen, tot in de bladzijden van de domste en deftigste driemaandelijksche tijdschriften. O, wie even een blik slaat in het zenuw- en zinlooze gekrakeel van die dagen, voor hem wordt heel Engeland met een dikken nevel van Philistinisme overtogen.

En hoe werd bij Arnold de schors van schoolmeesterswaan vergoed door den grond van het karakter met zijn gulheid en eenvoud. Tast hem in zijn ideën aan, bewust of onbewust, en hij wordt gelijk aan een brieschenden leeuw; maar hoe weet hij zijn toorn tegen de menschen, die hem te gemoet komen, niet dadelijk af te leggen! Dan, welk een lust in den arbeid, omdat het de hem opgelegde taak is, - ook al mocht zijn ijver hem hart en ziel verteren.

Er komt in de gedenkschriften van von Bunsen een brief voor, door hem aan een der prelaten van Engeland gericht, waarin hij getuigt, dat zijn vriend Arnold op den duur niet bestand is tegen de veelomvattende werkzaamheid, welke hij op zich heeft genomen; hij vraagt dus of er geen geschikte plaats voor hem is, die zijn krachten meer zal sparen.

Niet lang na dat verzoek is ‘*the headmaster of Rugby*’ plotseling gestorven.

Matthew Arnold heeft, naar men denken kan, zijn vader voornamelijk van de intieme zijde gekend, die voor de wereld

meestal achter het plechtige van zijn optreden verborgen bleef; hij had den man lief die het kinderlijke van zijn karakter eerst recht in den huiselijken kring toonde; hij had als aankomend jongeling, als onwillekeurig vertrouwde, gelijk familieleden het zijn, den strijd bijgewoond, dien de met eerzucht bezielde te voeren had om zijn steeds omvattender taak meester te blijven; zijn genegenheid en zijn eerbied konden daardoor niet anders dan aangroeien. Maar hij was te scherp van gevoel, om geen begrip te hebben van wat Arnold mankeerde: de wijding namelijk van de hoogste beschaving, die zich uit in het nemen van de dingen naar hun juiste waarde, zich zelf daarbij inbegrepen; in de kunstenaarsstemming die zich bescheidt uit de hand der waarheid den sluier der verdichting aan te nemen; in het vleugje, den wiekslag der ironie, die het toppunt der vrijheid van het individu bekroont.

Instinctmatig wellicht heeft hij later trachten te bereiken, waarin zijn vader tekortgeschoten was, en wanneer de wereld, toen hij op zijn beurt een man van jaren was geworden, hem zijn buitensporigheid verweet, en haar niet overeen kon brengen met het *fonds* van ernst, dat in zijn wezen lag, dan was dat voor hem het getuigenis, dat hij aan gene zijde van de lijn had postgevat, die Philistaea van het land der genialen scheidt.

Onze gaven zijn dikwijls de weerstuit der zeden van het voorgaande geslacht.

Of een verfijning.

Voor mij heeft de natuur iets van een werker, wien evenals andere kunstenaars, niet dadelijk gelukt wat zij beoogt en wiens eindresultaat nimmer hetzelfde uiterlijk vertoont, als oorspronkelijk was bedoeld. De natuur doet er *een gooi* naar; naar karakters, gelijk naar alle levensvormen. Ze neemt haar gietsel uit den vorm, en keurt het gewrocht: niet geheel geslaagd; krachtig, doch te grof. Dan vijlt ze en scherpt en groeft de trekken. Zou het nog houden? is het niet te teêr voor de invloeden, waaraan het bloot staat? Om 't even, - en met de souvereine onverschilligheid van iemand, die den tijd voor zich en veel om handen heeft, maakt ze al weer nieuwe plannen en laat haar broozer schepping aan het lot over, evenals zij haar plomper werkstuk heeft neergesmeten.

Deze omhaal dient om te beduiden, dat de oude Arnold van het eind der 18e eeuw dagteekende, terwijl zijn zoon een kind

was van het midden der 19e. Ik kies een voorbeeld uit de kern van mijn onderwerp om het onderscheid in 't licht te stellen. De vader gaf niet eerder om de poëzie van Wordsworth, dan toen hij persoonlijk met hem in aanraking was gekomen en zich overtuigd had van zijn braafheid. Voor hem was de dichter, wat de *orator* was voor Cicero, in de allereerste plaats een *vir bonus*: een goed man, die verzen maakt; den jongeling echter, werd bij het eerste hooren dier dichtklanken, Wordsworth's poëzie een bestanddeel van zijn ziel.

Zijn gemoed trilt als een strak gespannen snarentuig voor iederen indruk; de vurige rhetoriek van Byron dringt hem tot navolging op het pad waar Childe Harold is voorgegaan en de zestienjarige knaap bezingt de grootheid en het verval van wereldrijken met de warsheid van het aardsche die de naargeestige Lord in de mode heeft gebracht; de majesteit van Homerus' zangen voert hem tot het gezelschap der marmerglanzende goden in den lichtenden aether van Griekenlands hemel; maar de geheime stem van het hart fluistert in de diepste schuilhoeken van zijn wezen: Wordsworth.

Waarin bestond toch de aantrekking, die de *Lake poet* op de generatie van 1820, op de Arnolds, de Cloughs, de Palgraves heeft uitgeoefend? Want het heeft zijn bepaalde physionomie, zijn innig aan elkander verwante trekken, dat geslacht dat in Engeland geboren is op den halt tusschen het eind der oorlogen tegen Napoleon en de eerste groote hervorming in den Staat.

Wordsworth vervulde een behoefte van hun hart en wees hun tegelijkertijd wat zij misten.

Die man is mij boven allen gezegend, die mij nieuwe bronnen opent van vreugde, die mij den sleutel in de hand geeft, dat ik ze zelf kan vinden. Dat deed deze dichter. Hij openbaarde de natuur. En dit wil niet zeggen, dat hij dweepte met maanlicht of met het gezang der vogels die de opkomende zou begroeten. Neen, hij vergenoegde zich niet met zijn blik streelend over haar oppervlakte te doen glijden, hij greep haar in de kern harer verschijning, nam ze in zich op, maakte haar tot een deel van zijn bewustzijn. Hij verruimde het gevoel, dat het meeging met de vlucht der wolken en klopte in den leeuwerikslag, dat het doordrongen werd van de tinteling der atmosfeer en rustte bij de stilte van den waterspiegel, waarop

de schaduw van trotsche bergen viel. Hij knoopte den band tusschen mensch en schepping weer aan, die door de beschaving was teloor gegaan, maar thans met al die fijner overgangen en kanalen, welke het nerveuzer stadsleven in het aanzijn had geroepen.

De natuur was op zich zelf voldoende: zoo luidde het groote *desideratum*, dat hij vooropstelde. Er lag een zin in al wat eenvoudig en natuurlijk was, die het antwoord bevatte op de meest ingewikkelde vraag. Evenals een kind zich nestelt aan de borst van zijn moeder, - onbewust-zeker dat geen gevaar het dreigt of een oog vol medelijden ziet op hem neer en een hand is uitgestrekt om hem te beschermen; - voelend dat geen blijdschap in hem ontwaakt of zijn vreugd wordt weerkaatst op het dierbaar gelaat, dat zich naar hem toewendt; - zoo moet ook de man, die gelukkig wil zijn aan den boezem der natuur verkeeren, met haar in harmonie, met haar één. Dat is de oorspronkelijke poëtische gaaf, die den mensch is ingeplant.

Wien, zoo hij ze eenmaal gehoord heeft, blijven niet die mystieke verzen in 't geheugen, die hun voelers uitstrekken tot in de ziel der schepping:

> Blest the Babe,
> Nursed in his Mother's arms, who sinks to sleep
> Rocked on his Mother's breast; who with his soul
> Drinks in the feelings of his Mothers's eye!
> .... No outcast he, bewildered and depressed:
> Along his infant veins are interfused
> The gravitation and the filial bond
> Of nature that connect him with the world.
> Is there a flower, to which he points with hand
> Too weak to gather it, already love,
> Drawn from love's purest earthly fount, for him
> Hath beautified that flower; already shades
> Of pity cast from inward tenderness
> Do fall around him upon aught that bears
> Unsightly marks of violence or harm.
> Emphatically such a Being lives,
> Frail creature as he is, helpless as frail,
> An inmate of this active universe.
> For feeling has to him imparted power,
> .... Working but in alliance with the works
> Which it beholds. - Such, verily, is the first
> Poetic spirit of our human life....

‘Gezegend het kind dat aan zijn moeders borst gewiegd in slaap zinkt, - of met zijn ziel het gevoel uit moeders oogen drinkt. - Geen verschoppeling hij, verlegen en vernederd in zijn omgeving; - langs zijn kinderadertjes strengelt zich de stroom der kracht en de moederband der natuur, die hem met de wereld verbinden. - Is er een bloem, waarna hij zijn teere handjes reikend strekt, liefde uit de reinste bron der liefde op aarde heeft die bloem reeds nu voor hem schoon gemaakt; - reeds nu, opwellend uit een diepte van teederheid valt voor hem een schaduw van medelijden op al wat het merk draagt van geweld of kwaad. - Zoo'n wezen leeft, in den hoogsten zin van leven, - broos, hulpeloos schepseltje als 't is, - een zoon van dit levende heelal; want het gevoel heeft hem 't vermogen verleend om in overeenstemming te werken, - en alleen zoo te werken, - met de werken, die het aanschouwt. - Dit waarlijk is de oorsprong der poëtische bezieling van ons leven.’ -

Inderdaad, dit was de schat, dien Matthew Arnold en zijn tijdgenooten omstreeks de nadering van het jaar 1840 aan de hoogeschool van Oxford met zich brachten.

Er ligt iets pastoraals over dat rustige stadje met zijn kloostergebouwen, zijn parken, zijn rivier, zijn landelijke omstreken en die herderswereldstemming vindt haar bijzondere uitdrukking in de herinneringen, welke de zangen dier dichters aan hun studiejaren hebben gewijd. Mijlenver was iedere weg hun bekend, iedere laan doorkruist; geen veld, geen bloem, geen paaltje zelfs of zij hadden er gevoel voor; de boeren werden toegesproken en voor de grap in hun werk geholpen, wanneer het dorschtijd was of de schoven werden opgezet; legenden werden verzameld of verzonnen; hier was het een spookhuis, dat men in een afgelegen oord vond, daar een grillig uithangbord, dat een dorpstraat belangrijk maakte; zij hadden hun lievelingsplekjes, ja hun lievelingsboomen, die een bijna moreele beteekenis kregen voor hun symboolgrage verbeelding.

- In eén woord, zij leefden van groen, geestelijke vegetariërs. -

Brak de groote vacantie aan, zoo verplaatste zich de pastorale naar andere streken, naar de Schotsche hooglanden soms, naar Zwitserland misschien; - dezelfde aandoeningen, maar joliger, omdat het hinderende toezicht ontbrak. Men danste met de boerendeernen, maakte zijn hof aan aanvallige dienst-

meisjes en droomde van de oorden der gelukzaligen, waar het onderscheid van standen was opgeheven. Eenigen maakten dan groote plannen om naar van Diemens-eiland onder de nieuwe kolonisten te gaan, en een enkele bracht dat voornemen ten uitvoer.

Clough's *Bothie of Tober-na-vuolich*, Arnold's *Scholar-gipsy* en *Thyrsis* bewaren in uitgewerkte schildering het beeld dier dagen met hun afwisseling van kinderlijk genot en strevende melancholie.

Swinburne heeft een heerlijken versregel over het Engelsche landschap:

> The green veiled air is full of doves.

Mij dunkt het waas, dat de omtrekken afstompt en het tikje sentimentaliteit (men kan het ook popperigheid noemen), dat zich tusschen den beschouwer en het voorwerp indringt, kunnen niet duidelijker voor de oogen worden gebracht dan door dien groenen sluier en het vervolgende geluid van kirrende duiven. Dat gevoel van zekeren afstand tusschen de natuur en ons verdiept zich tot spiritueele melancolie, - tot een groene melancolie, om haar den waren naam te geven, want deze droefgeestigheid is met de kleur der hoop getint.

Dat er een kiem van onrust was in 't gemoed der vrienden wien Wordsworth tot profeet had gestrekt, heeft dus niets dat bevreemden kan. Het is de ochtendnevel, dien het hellere licht van den vollen dag wegvaagt. '*Cela passera*', zooals de Fransche philosophie van de 18e eeuw troostend opmerkte. Maar die jongelings naargeestigheid was in dit geval - het geval van Matthew Arnold en de zijnen - toch eigenlijk nog maar het omhulsel van een somberder kern van verdriet.

Men heeft bevonden dat het begin der perioden, die nieuwe ideën, nieuwe levensvormen, brengen, gekenmerkt wordt door een verscherping der aandoenlijkheid. Denk, om niet tot de komst van het Christendom en der Hervorming terug te gaan, aan Rousseau en Lenz en Goethe in zijn Werthertijd. De physiologische verklaring van het verschijnsel is de opwekking en de terging der zinnelijkheid, die nog geen uitweg in een vaste baan van bedrijvigheid gevonden heeft. Die gevoelsprikkeling komt eveneens voor bij den afloop der groote bewegingen, zooals het

geslacht van 1840 er de getuige van eene onder hen was. De golf, die den tijd gedragen heeft, slinkt in haar kracht, beurt de verwachtingen niet meer omhoog, en laat een deel der vermogens die bestemd schenen tot handeling, ongebruikt over. In dier voege heeft men een droefheid der onmacht, gelijk men een droefheid van de energie heeft aangetroffen, meer nog in tijd dan wel in aard verschillend.

Hier komt van pas, wat ik gezegd heb over het gemis dat Wordsworth den vrienden, die van Rugby naar Oxford waren gekomen, in hun geest heeft aangetoond. Zij waren zich bewust van een leemte in de overeenstemming met de natuur; hun geestdrift droeg hen juist niet ver genoeg; en hun eigen pogingen om den afstand te overbruggen, die van het gedroomde doel scheidde, waren vruchteloos.

Clough, onvolledig artiste als hij was, maar naar aanleg verweg de eerste onder zijn tijdgenooten, heeft het geheim van hun verdriet uitgebracht.

‘Wat baat het,’ zoo vat ik zijn klacht in mijn proza samen, ‘wat baat het, of ik mijn vermogens tot hun hoogste spanning ontwikkel, de wereld kan ze niet gebruiken, de maatschappij wijst mij een bekrompen plaats aan, waar ik met anderen gezamenlijk een nietig werk moet verrichten. Niemand begrijpt er de bedoeling van; alleen doet iedereen zoo, dus heet ik ook daartoe verplicht en verlies in gebeuzel, gedoe en geharrewar.... MIJN ZIEL.’

Met andere termen, er zat bij hen de schrik in van de werkelijkheid, waarvoor zij zich te goed vonden. Ze wenschten een universeele aanpassing van hun gemoed in de orde der natuur, - en de wereld, naar zij meenden, bood hun een plekje zonder het minste uitzicht op het geheel.

En toch ging hun verlangen naar het stof van het worstelperk der samenleving. Daarvoor was hun opvoeding in Rugby te ernstig geweest, hun zedelijk bewustzijn te veel ontwikkeld, dat zij er zich ooit meê zouden kunnen vergenoegen het leven aan te zien als een opera-voorstelling, die men bijwoonde. De strooming, die indertijd de omwenteling der 19^{e} eeuw bewerkt had, en die tot actie dreef was nog te sterk, vooral in dat Oxford van 1840, waar Newman's werkzaamheid haar toppunt bereikte. Men was er gewoon een uitspraak van hem aan te halen, waarin hij den menschen toestond zich tot hun dertigste

jaar voor te bereiden; dan echter moesten zij hun taak kiezen en ‘stick to it’.

Geen preeken werden meer gelezen (men las toen nog preeken in Oxford en elders), dan die over den wil handelden; in de salons waren geregeld de Essays van Foster: ‘Over karaktervastheid’ te vinden, en oudere en jongere dames spoorden ieder veelbelovend jongeling aan om een bepaalde bestemming te kiezen en dan door dik en dun, door moeite en gevaren ‘stick to it.’

Ik heb Newman genoemd; het zou wel wonder zijn geweest, wanneer Matthew Arnold zijn invloed niet had ondervonden; maar laat mij het dadelijk zeggen, het stellige resultaat van dat overwicht betreft meer den vorm dan het wezen van zijn denken.

Hij heeft zich door den stijl van den prediker van St. Mary's laten bekoren, - den gedachtengang zich ontwikkelend als een ordelijke processie, levendig, vol verscheidenheid en aanvalligheid en des ondanks plechtig en één; hij heeft in zijn vroegste sonnetten den trant van den zededichter nagebootst; hij heeft het gevoel van hem overgenomen voor regelmaat ook in het hoogste en individueelste; hij heeft van hem geleerd en van hem afgezien; maar zijn geest gevangen gegeven in zijn stelsel, heeft hij niet.

Hij was te laat aan de Hoogeschool gekomen om de periode van enthousiasme te hebben bijgewoond, toen het scheen dat een groep mannen, met Newman aan 't hoofd, der Engelsche kerk haar oude betrekking tot het maatschappelijk leven zouden weeromgeven; wellicht zou hij, als zijn komst eenige jaren vroeger had plaats gegrepen, in hun streven een vervulling van die begeerte naar harmonie gezien hebben, waarvan zijn ziel vol was. Nu was hij getuige van den afloop der beweging in haar overhelling tot het formeele catholicisme en tegen het conventioneele, monnikachtige, onvrije daarvan, kwam de behoefte aan ernstigen arbeid op, die niet minder krachtig in zijn hart geworteld was.

Maken wij de som op van deze verhouding, zoo heeft Newman door te toonen, wat de kerk moest zijn en door te bewijzen, dat zij dat niet meer kon zijn, het jongere geslacht, waartoe Matthew Arnold behoorde, grondig en voor goed van dogmatisme en theologie genezen.

Niet zonder humor verklaart de ondeugendste hunner, die nog een oogenblik onder de vurige aanhangers geweest was.

‘Wij hebben aan Newman geloofd, totdat hij ons de wonderen der hemelvaart van heiligen nader aan 't verstand wou brengen en uitriep: “Laat iemand mij eerst zeggen, wat *vallen* is, en ik zal toegeven, dat geen lichamen opwaarts kunnen rijzen.” Eerst vonden wij dat een diepe en stoute uitspraak; maar toen wij begrepen, dat het er om te doen was de beteekenis van onze gewone woorden op den kop te zetten, om ze in het systeem te laten passen, werden wij huiverig. Zoodra hij aan de wet der zwaartekracht begon te tornen, verlieten wij hem stil; de een voor, de ander na.’

Daar ligt de knoop: de gezondheid en de natuurlijkheid, die hun de eerste vereischten eener levensbeschouwing toeschenen, wilden haar rechten niet opgeven. Wordsworth was ook een mysticus, maar zijn mysticisme was van de open lucht en van den kouden grond. Newman's fantaziën daarentegen, deden aan dialectische goocheltoeren denken en zij sleepten de kunstgrepen der collega's in hun discrediet mede,

De schaar der tijdgenooten, die de kansel van St. Mary's of het kerkje in Littlemore niet langer bijeenhield, verdeelde haar eerbied over de andere groote mannen van den dag. Sommigen wendden zich tot de ster van Chelsea, Carlyle, anderen begroetten het nieuwe licht dat in Amerika gerezen was, Emerson. (Wordsworth, hoewel nog tot 1850 in leven, had persoonlijk geen invloed meer.)

Arnold, die naderhand met beiden in aanraking is geweest en vroeg hun werken kende, heeft geen hunner vat gegund op zijn geestelijk bestaan; hun ontbrak, wat hij bij Newman had gewaardeerd en wat hij later zou noemen: ‘de groote stijl’, terwijl het nieuwe dat zij brachten, hem langs anderen weg reeds was toegevoerd of nog zou toekomen.

Zoo ging het lieve loome leven voort een tiental jaren lang... maar het verdriet me die eentoonige stof om te roeren; hier, een paar uitreksels uit Arnold's gedichten, die de degradatie van tinten in dit begin van zijn loopbaan uitdrukkelijk aangeven. Eerst de schildering van den tijd toen de gedachtenwolken nog rooskleurig aan den hemel der hoopvolle jeugd stonden:

... What days were those...
When we were young...
Then we could still enjoy, then neither thought
Nor outward things were closed and dead to us;
But we received the shock of mighty thoughts
On simple minds with a pure natural joy...
The smallest thing could give us pleasure then -
The sports of the country people,
A flute note from the woods,
Sunset over the sea;
Seed-time and harvest,
The reapers in the corn,
The vine dresser in his vineyard,
The village-girl at her wheel...

Daarna, wanneer de droomen niet rijpen, en het leven geen groote uitkomsten aanbiedt, wordt ook de natuur ontgoocheld en het gras onder zijn voet, de heuvels, het water, de rotsen om hem heen, het eenzame uitspansel boven zijn hoofd, zij allen roepen hem toe te dulden eerder dan zich te verheugen:

Enough, we live! - and if a life,
With large results so little rife,
Though bearable, seem hardly worth
This pomp of worlds, this pain of birth;
Yet, Fausta, the mute turf we tread,
The solemn hills around us spread,
This stream which falls incessantly,
The strange - scrawl'd rocks, the lonely sky -
If I might lend their life a voice,
Seem *to bear rather than rejoice*.

Dit is met recht grijs op grijs aangebracht. Onverschilligheid was die berusting niet; geef haar liever de ware benaming van gevoel van onmacht bij den drang tot handelen en zich uiten. Toen in 1846 Ierland door een vreeselijken hongersnood werd gekweld, toen in 1848 de omwenteling op het vaste land van Europa uitbrak, werden die schokken in Oxford ondervonden als een prikkel zich te vermannen en de werkelijkheid onder de oogen te zien, maar dat ging voorbij.

Emerson, die een gedeelte van 't jaar 1848 in de academiestad logeerde en daar met Clough, Froude, Palgrave en de overigen bekend werd, vatte zijn oordeel op deze wijze samen:

‘Die heeren van Oxford! met slaperige stem geven zij hun opinie ten beste: Niets is nieuw, niets is waar en het komt er ook niet op aan.’

Hij had Matthew Arnold in 't laatstgenoemde jaar daar niet meer aangetroffen; misschien zou zijn meening zich gewijzigd hebben, wanneer hij met hem in plaats van met Clough was omgegaan, want het lag niet in den aard van Arnold, om zich zoo zorgeloos, zoo bijna cynisch te uiten. En hier krijg ik den individueelen trek te vatten, die hem in relief doet uitkomen tegenover het geslacht, waarmeê ik hem tot nog toe meestal heb vereenzelvigd. Wat ook zijn gemoed mocht bewegen, Arnold wist de menschen op een afstand te houden; hij wilde zich zelf meester blijven en was het ook. ‘Die jonge man, - hoe heet hij ook weer? - met wien ik nimmer familiaar zou durven zijn,’ - zoo duidde Crabb Robinson hem aan, die nooit op de namen kon komen van zijn kennissen. Arnold imponeerde. Dat was mede een erfenis van zijn vader. Tucht was in hem gegroeid. Over de anderen ligt een vermoeden van zinnelijkheid, Froude en Clough hebben een paar wilde dagen in hun leven gekend - ik maak hun er waarlijk geen verwijt van - maar Arnolds uitspattingen bepaalden zich tot den kring zijner gedachten en zelfs daar hielden zij de vormen in 't oog.

> Slave of sense
> I have in nowise been, but slave of thought?

zegt zijn Empedocles in het gedicht; en het vraagteeken achter de bekentenis gesteld, dat hij de slavernij der gedachte gedragen heeft, is niet minder kenschetsend voor den dichter dan het woord dat hij onder de zinnen ten minste niet gestaan heeft.

Hij bezat de lenigheid van geest, welke aan hartstochtelijk denkende menschen eigen is, die hun bewustzijn niet op eenmaal of in eén wijze kunnen uiten, die daartoe eerder achtereenvolgens een cirkel van verschillende gewaarwordingen moeten doorloopen en dus steeds in zeker evenwicht schijnen te zijn.

Voor die hen niet goed kennen, worden dergelijke personen geheel onberekenbaar. Neem het geval van Arnold: om aan zijn innerlijke onrust te ontkomen, om den verterenden eetlust van den ‘hongerlijder naar het oneindige’ te bedriegen,

wierp hij zich met ijver op de studie der klassieken; hij sprak niet over zijn melancolie, maar hij was vervuld van de verheven wijsheid van Sophocles. Dus werd hij tot *fellow* van Oriel College gekozen, de hoogste onderscheiding die Oxford hem toenmaals kon aanbieden; men zag reeds een deftigen *don* uit hem worden, een nieuw licht en een orakel, toen hij plotseling na een verblijf van nog geen jaar binnen Oriels van geleerdheid dampige wanden, de *alma mater* vaarwel zei om den post van privaat-secretaris bij Lord Lansdowne, president van den Raad onder de Whigs te aanvaarden (1847).

Met welke bedoeling? Dacht hij er aan in den staatsdienst over te gaan, of een zetel in het Parlement te verkrijgen of haakte hij naar een plaats in de diplomatie? Ik bezit geen enkel gegeven om daarover te beslissen. In allen geval, wanneer het hem om een bevrijding te doen is geweest van de doode mijmeringen in Oxford, kwam hij verkeerd terecht. Vijftien of twintig jaar, voordat Arnold zijn secretaris werd, had Lord Lansdowne reeds onder zijn collega's ministers den bijnaam van ‘grootmoeder Elizabeth’, die hem door Brougham gegeven was. Lijdend aan de jicht, een staatsman van de oude school, die onder regeeren verstond: het zich zoo gemakkelijk mogelijk te maken; minister zonder portefeuille, deed hij in dezen tijd weinig anders dan den strijd toezien van zijn eerzuchtiger en hartstochtelijker ambtgenooten, van Russell en Palmerston; en Arnold kon onder zijn leiding trachten het nog verder te brengen in de kunst, welke hij reeds zoo grondig meester was, van *beschouwen*, maar meer ook niet. Zijn behoefte aan officieele bezigheid uitte zich op een verrassende wijze in het publiceeren van een bundel gedichten. Even als Clough, toen hij zich van de hoogeschool scheidde en zijn vrienden een theologisch strijdschrift van hem verwachtten met een pastorale in antieken stijl aan het daglicht verscheen, zoo stuurde deze andere ‘onberekenbare’, als men zijn gedachten in beslag genomen meende door cijfers en staten, een groep lyrische verzuchtingen de wereld in:

The strayed Reveller and other Poems. By A. London 1849.

Een paar jaar later en hij zondigde nogmaals met de Muze:

Empedocles on Etna and other Poems. By A. London 1852.

Dan hield hij een strenge keuring, vereenigde van de vroe-

gere gedichten, wat hij erkennen wilde, gaf een nalezing en het heette:

Poems. By Matthew Arnold. A new edition 1853.

Voor 't eerst stond de naam voluit op den titel.

De critiek der deftige tijdschriften begon zich met zijn werk te bemoeien en begroette hem als een aankomend dichter. ‘Hier is niet de klinkklank, die gewoonlijk de verzen van jeugdige zangers kenmerkt; maar een ernstige gedachte in een aangenamen vorm.’ (Kan men meer verlangen?) De *aankomeling* echter oordeelde, dat hij het hoogste gegeven had, wat hij vermocht; hij had de som opgetrokken van zijn poëtisch leven; dit was de uitkomst, en juist toen men hem aanmoedigde, sloot de ‘*onberekenbare*’ zijn werkplaats.

Voor lange jaren heerschte daar stilzwijgen.

Ik heb dien dichterlijken oogst van het eerste tijdperk bijeengenomen; thans is het noodig de schoven naar hun gewas te onderscheiden en ze in hun rangorde van tijd en beteekenis te plaatsen, niet alleen om daaruit de ontwikkeling van den geest des makers te leeren kennen, maar ook om de gedichten zelf vrijer te kunnen waardeeren. Ik ga namelijk uit van het denkbeeld, dat historie en aesthetiek elkander nog veel meer helpen, dan dat ze onderlinge vijanden kunnen zijn.

Immers ieder gedicht, dat zijn naam met eere draagt, heet wel op zich zelf volledig te zijn; maar uit zijn omgeving losgemaakt, hoe nietigen indruk, welke vluchtige stemming wekt het dan in vergelijking met de aandoening, die het veroorzaakt, wanneer het gedragen en geaccentueerd wordt door de poëzie der geheele reeks.

Er is een schoonheid die buiten het bereik der dadelijke expressie ligt.

Zegt niet onder de dichters een van de grootste, dat zelfs op het toppunt der hoogst denkbare macht van den poëet:

> Yet should there hover in his restless head
> One thought, one grace, one wonder, at the best,
> *Which into words no virtue can digest*.

Slechts de verbinding van verschillende gedichten, door de beweging opwaarts, die zij aan de enkele verzen meêdeelt, kan een voorgevoel schenken van dat alles, wat niet voor uitdruk-

king vatbaar is; en natuurlijk geldt dit in nog sterker mate voor den poëtischen arbeid van een periode of van een leven, wanneer men hem in zijn opvolging naar jaren voor zijn gedachte kan laten voorbijgaan.

De eerste gedichten van Arnold (ik bedoel daarmede de *pièces de résistance* uit den bundel van 1849) slaan den toon aan van het verdriet, dat komt overvallen te midden der volheid van het geluk of van de macht. De dichter in *The strayed Reveller* wordt herinnerd aan het leed dat de goden hem als toegift schonken bij het talent door hen verleend; de koning in *The Sick King in Bokhara* gevoelt de beperking van zijn gezag; de vorstenzoon in *Mycerinus* verneemt, wanneer hij de regeering aantreedt, dat zijn levensdagen geteld zijn. Allen moeten als voorwaarde van hun bestaan een ontbering erkennen van het liefste dat ze zouden bezitten. Die wanklank wordt dan opgelost in den roes, de tuimelvaart van het leven zelf of in de kalmte van een hooge wereldbeschouwing of in de harmonie van de physische natuur; maar de herinnering blijft doortrillen als het veraf gedreun der slagen van een klok, die *vergankelijkheid* luidt van alle heerlijkheid op aarde.

Als Mycerinus weet, hoe kort hij nog maar in de wereld vertoeven zal, begeeft hij zich met zijn vrienden en speelnooten in de afzondering van een groot park, waar zijn leven een aanhoudend feestmaal wordt. Onverschillig laat hem de wisseling der seizoenen en der gebeurtenissen; zoo een stem hem toefluistert dat zijn uur weldra nadert, zoo verdooft hij in de overtuiging, dat hij geniet, wat hij genieten *kan*, de aanmaning van het noodlot en luider rijst het rumoer der vroolijkheid.

Wanneer die vreugde het meest raasde, hoorde somwijlen het verwonderde volk een dof gerucht als echo tot zich komen, die in den stillen nacht hun een boodschap bracht van hun koning, zich mengelend in het geruisch van den voortgaanden Nijl.

> Mix'd with the murmur of the moving Nile.

Dit is een van die breed muzikale slotregels, zooals Arnold ze gaarne gebruikt om er zijn aandoening in te laten uitzingen: een natuurtoon, die de harmonische weelde van het landschap in zich houdt, en toch, ik weet niet door welke verbinding, een onheil aanduidt. Het masker van Wordsworth, - maar met een geheel andere stem, die er doorfluistert.

De gedichten der tweede verzameling, die van 1852, peilen dieper grond, doch moeten daarvoor het elastische missen dat den jeugdigen verzen toekomt. Ze zijn precieser van teekening en tegelijk, ondanks kunstvol aangebrachte afwisseling, gedempter van toon. Ik zal niet uitmaken, wat kenschetsender voor den dichter moet gerekend worden, *Empedocles on Etna*, welke het deel opent of *Tristram and Iseult*, een der talrijke nieuwe bewerkingen van het middeneeuwsche verhaal. Het lot van Tristram, die in liefde ontstak voor de schoone Isolde van Cornwallis en uit overleg met de beminnelijke Isolde van Bretagne huwde, om eerst op zijn doodbed de oude, eerste, eenige geliefde weer te zien, is zoo recht een zinnebeeld van den levensloop, welke Arnold zich beschoren waande: het ideaal, dat men moet opgeven, een surrogaat, waarmeê men zich in de wereldpraktijk tevreden moet stellen, maar even voor het sterven nog een schemering uit hooger sferen, die toont, waar de ziel haar thuis heeft.

Empedocles on Etna heeft ook den dood tot thema; vrijwillig gekozen is hij de eenige ideale oplossing van de levensmoeielijkheid.

> I have been enough alone,

zegt de wijsgeer en stort zich in den krater van den vulcaan.

Daarmede is het allerlaatste woord gezegd, dat de dichter uit zijn eigen persoon had meê te deelen.

Hij heeft dus, toen hij in 1853 zijn gedichten samenlas den *Empedocles* verwijderd en zijn plaats laten innemen door een episode uit het Persisch heldengedicht *Sohrab and Rustum*, een zuiver kunststuk, waarbij het pijnlijke van het verhaal, - de dood onwetend door een vader aan zijn zoon toegebracht, - wegsmelt in de universeele harmonie der schepping:

> But the majestic river floated on
> Out of the mist and hum of that low land,
> Into the frosty starlight.....
> ..... - till at last
> The long'd for dash of waves is heard, and wide
> His luminous home of waters opens, bright
> And tranquil, from whose floor the new-bathed stars
> Emerge, and shine upon the Aral Sea.

- de oude greep in het slotaccoord, thans toegepast met bepaald opzet, en wellicht een weinig te mechanisch.

In de voorrede van dit nieuwe deel heeft Matthew Arnold een verklaring afgelegd van beginselen. Hij schaart zich bij de Grieken, hij is voor actie, hij is tegen ziekelijkheid en wat al conventioneele beschouwingen meer. Zijn eigen *Empedocles on Etna* moet het ontgelden en valt als slachtoffer der principes.

Het was een herhaling van den weg, dien hij reeds eenmaal doorloopen had: eerst streven naar een aanknooping tusschen zich persoonlijk en de natuur, dan uitrusten bij de studie der ouden als de laatste haltplaats, voordat hij zich tot de gewone praktijk wendde.

Want noch op de klassieken noch op de dagelijksche wereld wezen de bedoelingen, die in *The strayed Reveller*, het typische gedicht, aanwezig zijn. Dat was een stem, niet vol, niet luidklinkend, maar toch een stem in het koor, dat de geschiedenis der menschheid begeleidt. Die andere zaken, de *Sohrabs and Rustum's* en de Grieksche gevaarten, die hij op stapel zette, ontleenden hun oorsprong aan studeerkamerstemmingen: snuisterijen, die men met trots aan zijn vrienden mag toonen, doch waarvan het *universum* niet afweet. De *Verdoolde Bacchant* daarentegen stamelt met een blos van gemengde verlegenheid en verrukking het geheim van den tijd, het geheim van Charles Baudelaire en van Richard Wagner, het geheim van het gansche geslacht, dat naar een omwenteling van het leven haakte en niet verder kwam dan de revoluties van 1848, - de overtuiging namelijk van het bedrog der Goden toen zij den menschen het instinct schonken om naar hun voorbeeld te scheppen en er de voorwaarde bijvoegden, dat niet de vreugde der schepping, doch het leed, de teleurstelling, de onmacht hun deel zou zijn.

Geen *Mitfreude*, zegt Richard Wagner, wel *Mitleiden*.

En *The strayed Reveller* reflecteerend:

> These things, Ulysses,
> The wise bards also
> Behold and sing.
> But oh, what labour!
> Oh prince, what pain!
>
> ..... Such a price
> The Gods exact for song.

Een stemming van trots en vernedering, van machteloosheid en heerschappij, die de taal op zichzelf niet dadelijk vermag weer te geven. Zij huwt zich daartoe aan de subtieler invloeden van klank en muziek en zoo hooren wij in Arnolds verzen ook soms den roes van den wind, die tegelijkertijd jubelt en klaagt of het geklots van den stroom, dat dreigt en liefkoost.

Doch de ernst van het leven kwam hem aan die bezigheid met zichzelf onttrekken. Hij zou de handen uitsteken; hij nam den post aan van schoolinspecteur, hij huwde, hij verkeerde midden in de praktijk.

Ook voor anderen komt een tijd, dat zij den weemoedsnachtegaal, die in hen zingt, den hals omdraaien; Matthew Arnold stortte niet alleen zijn *Empedocles* in den krater van de Etna, maar hij onderdrukte bij zichzelf en het publiek alle herinnering aan beiden, door hem uit zijn werk eenvoudig te schrappen.

Hij was dertig jaar geworden: naar het geldende voorschrift had hij nu zijn levensbestemming gekozen. Het kwam er op aan ‘to stick to it’.

W.G.C. BIJVANCK.

(*Slot volgt.*)

C.T. Stork.

> With public sentiment, nothing can fail; without it, nothing can succeed.
> President Lincoln.

Autobiographiën genieten tegenwoordig, vooral in Engeland, een welkome ontvangst bij het lezend publiek. Onverschillig of de schrijver een man is wiens naam over geheel de wereld ontzag inboezemt, dan wel een eerzaam burger die bijna alleen door het te boek stellen van zijn misschien weinig merkwaardig leven eenige bekendheid verkrijgt, toch vindt zijn verhaal belangstelling bij de lezers, indien hij maar zorg draagt nauwkeurig den tijd te teekenen waarin hij leefde.

Een Adolphus Trollope, evenmin een man van uitnemende bekwaamheden als zijn althans veelschrijvende broeder Anthony, een Sir Francis Doyle en meer andere nog grootere onbekendheden, die in den laatsten tijd de herinneringen aan hun leven het groote publiek aanboden, wekten daarvoor toch de algemeene belangstelling, omdat zij spraken van personen en tijden, welke de gedachten van den landgenoot nog steeds bezig hielden. En als de schrijvers mannen waren die invloed hadden geoefend op hun tijd, en zij de toestanden en gebeurtenissen der dagen van hun leven en werken als om zich te groepeeren wisten, dan werd hun arbeid gretig opgenomen, omdat die een geheel tijdvak in een helderder daglicht stelde.

‘Die ons een leven van de Witt geeft, den man waardig, hem is voor altoos eene plaats onder de geschiedschrijvers verzekerd. De titel’ - en dat ik hier Thorbecke's beoordeeling van Mr. Simons: Johan de Witt en zijn tijd, in het slechts vier nommers rijke Driemaandelijksch Tijdschrift van

1836 aanhaal, begrijpt dadelijk een ieder, - ‘de titel belooft meer. Johan de Witt *en zijn tijd*! Het karakter dus van den tijd, althans in zoo ver de Witt er mede in aanraking gekomen is. Het eigen wezen van den tijd, aan welks hoofd de Witt met weinig anderen stond, van een tijd dien hij gemerkt heeft, met zijn naam, te teekenen, naar deze belofte wil de autheur zijn werk beoordeeld zien. De feiten der staatkunst en diplomatie... de toestand zelf waarin zij voorvielen, het geheele zamenstel van het bijzonder zoowel als openbaar leven der Europesche wereld, dit alles om één persoonlijk middenpunt geschaard,’ enz. Onnoodig is 't eigenlijk hier nog het schampere woord aan toe te voegen ‘bij de eerste bladzijden al ontwaren wij dat de titel niet zoo ernstig gemeend was en de schrijver zelf, denzelven, al schrijvende, vergat.’ Want de aanhaling volsta om op Thorbecke's gezag te beweren, dat een schrijver, die het leven van zich zelven of een ander geeft, vooral dan een werk van beteekenis levert, als hij zijn beeld plaatst in de lijst van zijn tijd.

Die uitspraak van Thorbecke gold bij onzen Potgieter, van toen af haast als een eisch, dien hij bij de beoordeeling van elke autobiographie of levensschets stelde. In de lijst van hun tijd! Dan alleen kon men van den persoon een juiste opvatting verkrijgen, en ook dan eerst won die teekening eenig belang. En had een auteur soms niet aan dien eisch voldaan, dan was men hem eer dankbaar voor zijne tekortkomingen in plaats van hem daarover hard te vallen. Want op zulk een meesterlijke wijze wist de geniale beoordeelaar die leemten dan aan te vullen, dat het werk de aangename en blijvende herinneringen welke het wekte meer te danken had aan de verbeteringen van den recensent, dan aan het talent van den schrijver.

Hoewel geheel onbewust, ik ben er zeker van, heeft toch naar mijne overtuiging diezelfde gedachte voorgezeten bij den heer C.T. Stork, fabrikant en lid der Eerste Kamer, toen hij de in mijn oog meesterlijke brochure: ‘de Twentsche Katoennijverheid. Hare vestiging en uitbreiding. Herinneringen en Wenken’ in den vorm van zijne autobiographie op het papier bracht. Hij, die jaren lang met de warme vriendschap van Thorbecke vereerd werd, heeft waarschijnlijk nooit kennis genomen van de hierboven aangehaalde veroordeeling van het

werk over Jan de Witt en zijn tijd. Maar toen hij de herinneringen van zijn leven te boek stelde, vergat hij zijn eigene persoonlijkheid bij het teekenen van de tijden waarin hij zich ontwikkelde tot den veelzijdigen man van nijverheid, die in Engeland al voor lang een Smiles als biograaf zou gevonden hebben, en die juist aan dien eigenaardigen tijd, zijn kracht en invloed en aanzien te danken heeft. Zijn beroep noemt hij, om te bewijzen dat hij het recht heeft een oordeel uit te spreken over de zaak die hij behandelt, terwijl de vermelding van zijn staatkundige waardigheid niet voortspruit uit een gevoel van ijdelheid, maar om te doen uitkomen hoe de Staten van zijn gewest dat beroep hoog en gewichtig genoeg achten, om daaraan een stem te geven in 's lands hoogste regeeringscollegie. Dat beroep daar voor te staan, blijft dan ook zijn hoofddoel. En hoe goed hij voor die taak berekend is, blijkt uit eene rede welke hij aanhaalt en die, hoewel reeds in 1872 door hem uitgesproken, nog heden ten dage, als eene actualiteit overwaard is gelezen te worden.

Nu moge men glimlachend de schouders ophalen, dat ik hoogdravend begin met de beide grootste staatsmannen welke ons land in een vroegere en deze eeuw gekend heeft, terwijl ik toch slechts op een fabrikant in Twenthe wijzen wil, maar wederkeerig drijf ik dan den spot met hen, die in deze tijden en voor ons kleine landje, aan de staatkunde nog een zoo veel hoogeren rang toekennen dan aan de nijverheid. Alsof de dagen ooit weer zouden aanbreken, dat wij een overwegende stem uitbrachten in de raadzalen waar 's werelds politieke belangen geregeld worden, zoo als onder een Jan de Witt wel het geval was! Toen konden wij ook daarom zoo groot zijn, omdat andere natiën zooveel kleiner waren dan thans. Onze regeerkracht is dan ook afgenomen, sedert onze regeeringsmacht is verminderd. Thans is 't minder de bekwame staatsman, dan de ervaren en doorzettende man van den arbeid die ons volk krachtig en welvarend kan maken. De arm van den eigenlijken staatsman is tegenwoordig bijna overal, machteloozer. Want als een ieder onmiddellijk op de zeldzaam groote uitzondering van een Bismarck wijst, dan wordt de regel juist door dat beroep op dien éénen grooten man bewezen. Toch zijn thans in alle landen de burgers veel meer ontwikkeld en welvarender dan ooit te voren. Want juist de ontevreden-

heid in onze dagen met een lot, dat toch oneindig beter is dan waarin de arbeiders een honderd en meer jaar geleden verkeerden, bewijst, hoe de algemeene welvaart geklommen is en ieder meer zijn deel daarvan eischt. Een heilzame prikkel. Meer volksgeluk moet en kan ook alleen door het volk zelf meer gewonnen worden.

Neen, hij die zijn tijd kent, betwist aan den nijverheidsman Stork evenmin het recht om met de herinneringen van zijn leven voor zijne landgenooten op te treden en hun zijne wenken te doen hooren, als hij die van menigen staatsman dankbaar ontvangt. Alleen deze vraag zou allicht kunnen rijzen: waarom hij juist thans zijn stem verheft.

Maar als die vraag oprecht gemeend is, dan verschaft ze den auteur de ongetwijfeld begeerlijke gelegenheid openlijk de verklaring af te leggen, dat hij zijn geschrift als een protest beschouwd wil hebben tegen den toenemenden drang van enkelen, om ons stelsel van vrijheid van verkeer voor allen, te veranderen in dat van bescherming voor weinigen. Hij wil openlijk getuigenis afleggen, en dat door de feiten bewijzen, hoe onwederlegbaar de nijverheid den bloei, waaraan hij zijn opkomst en voorspoed en zijn invloedrijke plaats in de maatschappij te danken heeft, verschuldigd is aan dat stelsel van vrijheid. Met de toepassing van dat stelsel, klom zijn nijverheid en hij zelf; van het verlaten daarvan, ducht hij achteruitgang van zijn beroep en van hen die het oefenen. Die vrijheid plaatste gedurig anderen naast hem op het arbeidsveld die hetzelfde doel trachtten te bereiken als hij, en die menigmaal over betere hulpmiddelen dan de zijne konden beschikken. De mededinging met hen te bestaan was voor hem dus alleen mogelijk, wanneer hij alle zijne krachten ontwikkelde, en niet rustte eer hij sluimerende vermogens in zich ontdekt en wakker gemaakt en tot verbetering van zijn arbeid aangewend had. De strijd om het bestaan had hem sterk gemaakt, het welslagen van anderen had hem gedwongen hen althans te evenaren; en nog altoos voelde hij zich door anderen als voortgezweept om rusteloos verder te gaan, wilde hij niet door die anderen eerst ingehaald en dan al spoedig verre achtergelaten worden. Vrijheid van verkeer had hem dus opgevoed en ontwikkeld, en vrijheid van verkeer had hem daarenboven in staat gesteld elke kracht in werking te brengen waarvan hij een goeden uitslag verwachtte, want onbelemmerd

was hij daardoor in zijne bewegingen. En geene andere hinderpalen had hij te overwinnen, dan die hij door eigen zwakheid zich zelven in den weg stelde.

In de lijst van zijn tijd. Daarin staat de schrijver voor ons. Eerst als het slachtoffer van bescherming, terwijl 't toch den schijn had dat hij juist daardoor gebaat zou worden; en toen opgevoed door de vrijheid, zoodra de tijden veranderden en de begrippen helderder werden. Zijne grootste hulpmiddelen waarmede hij begon waren een gezond gestel en een helder hoofd, gepaard aan een even grooten ijver als doorzettende kracht. Hij volgt zijn tijd op den voet; en 't is juist daardoor dat deze halve autobiographie en geschiedenis van een belangrijk deel onzer nijverheid in dagen van groote wisselingen van regeeringsinzichten, als onwillekeurig geworden is tot een der merkwaardigste en treffendste pleidooien voor handelsvrijheid. Want de goede gevolgen daarvan worden niet betoogd in de zoo herhaaldelijk gewraakte hoog wetenschappelijke orakelspreuken, maar bewezen, door het uitnemend succes van een man, die alleen door die onbelemmerde vrijheid zoo hoog is geklommen.

En juist daarom verdient dit werkje in deze dagen de aandacht van allen, die in den doolhof der lijnrecht tegenstrijdige meeningen en verzekeringen van toch aan weerszijden bekwame mannen, hun weg niet kunnen vinden naar de waarheid. Want feiten bewijzen, terwijl woorden slechts beweren.

‘Het is voor een groot deel geen eigen werk dat ik lever, maar ik heb een en ander bijeengebracht dat ik hier en daar vond’. Zoo begint de schrijver. En dan laat hij een doopsgezind predikant in 1837 vertellen, hoe vooral zijne geloofsgenooten in het onvruchtbaar Twenthe een aanvankelijk sober maar later rijker bestaan wisten te vinden, door aan den akkerbouw te verbinden het weven van allengs kostbaarder stoffen. Zonder verkeerswegen en vlak aan de grenzen gelegen, werd de sluikerij daar een wettig bedrijf geacht door een bevolking, die onder de onvermijdelijke gevolgen van dronkenschap en oneerlijkheid en de tirannie der drosten, een ellendig bestaan voortsleepte. Door de steeds toenemende huisnijverheid vooral, ontwikkelde de geheele streek zich echter allengs zoo krachtig, dat de groote Hogendorp, in zijne Bijdragen, een inderdaad gunstig tafereel geeft van het veelzijdige en zooveel belovende der Twentsche industrie, welke hij op zijn bekenden tocht door die streek leerde kennen en waarvan

welvarende steden en dorpen het onwraakbaar getuigenis waren.

Twee feiten echter trekken hier onze aandacht. Allereerst, dat Hogendorp reeds toen bij vele verlichte fabrikanten de overtuiging vond, dat beschermende rechten hun nijverheid niet baten maar veeleer schaden moesten, omdat ze de algemeene welvaart en dus de koopkracht der menigte verkleinden. En ten anderen, de haast wrevelige woorden van den schrijver ‘dat een autocratisch Koning aan van Hogendorp belette zijne talenten aan onze staatkundige ontwikkeling te wijden.’ Het eerste feit bewijst, hoe juist zij die men nog altoos bij voorkeur beschermen wil, al reeds voor zestig jaar het nadeel van dat schijnbare voordeel inzagen. Maar de uitval tegen Willem I, die Twenthe voorbijzag en alleen op België welgevallig het oog liet rusten, klinkt ons thans zoo vreemd in de ooren. Immers het leed van zijn stelsel van volharding na 1830, is nu vergeten, althans vergeven, omdat 't daden van een vorst geldt, wiens weerga men moeielijk aanwijzen kan in het rusteloos openen van nieuwe bronnen van bestaan voor zijn volk, dat wel na 1815 wakker, schoon niet verstandig, de vleugelen uitsloeg over het veld van arbeid, maar die reeds enkele jaren later weder moedeloos liet hangen. Toen was 't Willem I, die voor alles wat handel en scheepvaart en nijverheid kan ontwikkelen niet alleen een oog had maar, wat meer zegt, ook kapitaal daarvoor beschikbaar stelde uit eigen middelen, hier door zelf de noodige gelden te verschaffen, en daar door rente en kapitaal beide, gedurende tal van jaren, te waarborgen. Willem I was geen koning die eenvoudig regeerde omdat de geschreven wet hem daartoe het recht gaf, maar een koning die niet rustte eer hij zijn volk tot den arbeid als gedwongen had, opdat het groot zou worden en krachtig door welvaart. Ga ze in gedachten na, de grootsche ondernemingen welke nog bestaan en nog thans onmisbaar heeten en die alleen aan zijn initiatief en aan zijn hulp te danken zijn, en vraag wie ons Java tot een land gemaakt heeft, van welks bezit ons bestaan nu nog afhankelijk is. Had Willem I meer even bekwame en toch minder onverzettelijke mannen als een Hogendorp naast zich gehad, 1830-38 ware niet zoo noodlottig voor hem en ons volk geweest. Maar het toenmalig geslacht wist wel de voordeelen te genieten van zijne deugden, niet echter de nadeelen van zijne menschelijke dwalingen schadeloos te maken of af te

wenden. Laten de nog levenden 't getuigen, hoe in hun jeugd zijn geboortedag een nationale feestdag was, waarop de scholen en werkplaatsen gesloten bleven, omdat alles den koning toejuichte. En slechts weinige jaren later was al dat goede vergeten en werd alleen het kwade herdacht, omdat de toenmalige regeerders enkel wisten te deelen in den roem van dat goede maar te zwak waren om het kwade anders te bestrijden dan door een lijdelijk verzet, een Hogendorp alleen uitgezonderd. Wat ware er van Neerlands bedrijvigheid geworden, als Willem I die niet had behouden.

Daar heeft de scheiding met België plaats, en de regeeringszorg, die tot dusver haast uitsluitend aan de nijverheid van dat land ten goede gekomen was, moest zich nu wel ook voor Twenthe toonen. De Nederlandsche Handelmaatschappij, die wij ook aan Willem I hebben te danken, al meende Hogendorp dat veeleer aan dien vorst te moeten verwijten, richtte al dadelijk in Twenthe weefscholen op, omdat de werklui er zoowat een halve eeuw achterlijk gebleven waren bij Engeland. Maar zoodra die scholen aan het doel beantwoord hadden trok zij wijselijk haar beschermende hand terug, en liet de verdere ontwikkeling der arbeiders, die met gretigheid van dat onderricht gebruik maakten, aan de particuliere krachten over. Had zij zich toen ook evenzeer als handelaar teruggetrokken, na den weldadigen stoot te hebben gegeven, haar taak ware beter vervuld geweest. Onze schrijver spreekt zelfs van een strijd, welke ook door hem van toen af tegen dat machtig lichaam gestreden is, maar hij erkent daarbij dat de geschiedenis van die worsteling, tevens de geschiedenis is der geheele vooruitstrevende industrie van ons land.

Niet dan zeer langzaam ontwikkelde zich de stoomnijverheid in Twenthe, want eerst in 1829 werd de eerste stoomspinnerij aldaar opgericht en niet dan in 1833 door de tweede gevolgd. Deze werd door een Engelschman bestuurd, want de Twenthenaar van die dagen was nog niet ondernemend en vermogend genoeg voor zulke grootsche zaken, en hij had nog niet in Engeland de daar reeds zoo lang bestaande katoenfabrieken bezocht, allicht ook omdat voor hem het Engelsch nog een onbekende taal was, bij het gebrekkig onderwijs dier dagen. Toch laat de schrijver hier een in onze dagen van overdrijving vooral zoo waar woord hooren, als hij zegt: ‘Kennis is macht, maar niet de voornaamste; onderwijs is uitstekend, maar

energie en vlijt en volharding zijn nog meer waard. Want kennis en geleerdheid mogen den nuttigen man vormen, niet den voorspoedigen koopman of industrieel.'

Juist. En die uitspraak is goud waard, vooral gesproken uit dien mond. Tegenwoordig let men er alleen op véél te onderwijzen, zonder er acht op te slaan of dat alles ook geleerd kan worden. Wat wenschelijk is dat ieder man van beschaving wete, moet den knaap onderwezen worden, zoo heet 't. Maar aan de zoo onmisbare vakschool wordt niet gedacht, of ook die tot een half wetenschapplijke instelling zoogenaamd verhoogd, terwijl toch voor de meerderheid der scholieren het verdienen van eigen brood een levenszaak is. De wet van 1863 heeft nu lang genoeg gewerkt om te beoordeelen of ze onze nationale welvaart werkelijk heeft verhoogd, handel en scheepvaart nieuwen bloei bijgezet, en het jongere geslacht zoo zelfstandig gemaakt, dat voor de karig bezoldigde ambtenaars- en klerkenbetrekkingen bijna geene candidaten meer te vinden zijn, omdat onze ongetwijfeld in kennis hooger staande jongelingschap dan de onder vroegere wetten opgevoede, onafhankelijk van anderer hulp zijn eigen weg door het leven weet te vinden. Laten de niemand onbekende huidige toestanden daarop het antwoord geven! Staan onze zoogenaamd wetenschappelijk ontwikkelde jongelui, in energie en cordaatheid en ondernemingsgeest zoo veel hooger of zelfs maar gelijk, met den zooveel minder geleerden Engelschman? Men bewere niet, dat de Duitscher nog meer met allerlei wetenschappelijk onderwijs overladen wordt als onze jeugd en toch zelfs den Engelschman overal in den handel verdringt. Want voor zoo ver mij bekend, is de overlading ten onzent nog grooter, en is daarenboven de Duitscher vooral zoo voorspoedig in den vreemde, omdat hij voor 't meerendeel bij zijn komst in den vreemde geen keus heeft dan tusschen werken en den kost verdienen of van ellende omkomen. En hij die alleen op de vele Duitschers let die succes hebben, maar niet op de talloos meerderen die grondeloos wegzinken, en die deze bewering allicht overdreven acht, hij bladere slechts vluchtig Dorgeel's: 'Die Deutsche Colonie in Londen' door, om daar van Duitsche doctoren in de theologie te lezen die huurkoetsiers en professoren die schoenpoetsers werden zonder van de duizenden te spreken die van gebrek wegsterven, om niet langer boudweg het bezit van kennis hetzelfde te noemen als het bezit van zijn dagelijksch brood.

Leeren de meisjes bij ons door het Middelbaar Onderwijs een bestaan vinden, zoodat zij eindelijk eens buiten de huis- en kinder- en zieken- of schoolkamer een onafhankelijk levenslot kunnen verkrijgen? Of is 't ook daar alweer een onderwijs dat beschaving alleen geeft en waarbij de vraag naar den broodkorf, als veel te laag bij den grond, niet geduld wordt?

Aardig schrijft de tachtigjarige en toch blijkbaar nooit oud wordende Alphonse Karr in zijne ‘Bêtes à bon Dieu’: ‘On s'occupe au moins assez, en ce moment, de l'éducation des filles; on leur enseigne la géometrie, l'algèbre, la chimie, l'anatomie, un peu d'athéisme, et enfin tout ce qui doit les empêcher de devenir des femmes, dans l'ancienne acception du mot; comme on fait boire de l'eau de vie aux petits chiens pour les empêcher de devenir grands.’

Overdrijving zegt ge, misschien zonder er op te letten dat ge dan toch den grond als waar noemt. ‘Drinkt gij zelf nooit een glas wijn?’ vroeg een werkman aan den schatrijken Samuel Morley, den vriend en bondgenoot van Lord Shaftesbury, toen deze op een openbare vergadering van een afschaffings-genootschap sterk aandrong op geheele onthouding van alle geestrijke dranken. ‘Van dit oogenblik af nooit’ luidde het kloeke antwoord van den schaamrood geworden man der groote wereld, die zijne belofte ook levenslang gestand bleef. Voorzeker ook daar overdrijving, maar juist die overdrijving bracht tot inkeer!

En overdrijving evenzeer, toen in de jaren na de Belgische omwenteling knapen van 12 tot 14 jaren ten platten lande al volleerd werden genoemd, na een onderwijs te hebben doorloopen waarin Fransch en Duitsch nauwelijks en Engelsch in 't geheel niet, een ruime plaats vonden. Toch begon onze schrijver op dien leeftijd ongeveer het vak van fabrikant, in den vorm van loonwever, zelf een dagreis makende om zijn fabrikaat te leveren in het toen verafgelegene Almelo. Want de groote fabrikanten leverden reeds voldoende hoeveelheden lijnwaden voor de behoefte van Java, en de Nederlandsche Handelmaatschappij bestelde die geregeld bij hen tot voordeelige en vastgestelde prijzen. De kleinere fabrikanten, als onze schrijver, konden daarin geen deel verkrijgen, wat voor hen wel onbillijk en schijnbaar nadeelig was, maar hen daarentegen tot groote inspanning dwong om de mededinging met die bevoorrechte mannen vol te houden.

Onze vriend trok toen zelf naar het groote Amsterdam, om

aldaar van de in zijn oog machtige handelshuizen bestellingen te verkrijgen. Maar 't bleek hem toen, dat de Handelmaatschappij door de regeering gedekt werd voor de verliezen welke zij op die uitzendingen van lijnwaden leed en de particuliere handelaars daar dus niet tegen konden opwerken. Die kooplui zelf bleken hem echter weinig ondernemend te zijn, en wel geneigd om zaken te doen voor rekening van anderen, maar zonder den moed te hebben zelf de kans daarvan te loopen. En die indruk van welhaast vijftig jaar geleden is thans eer bij hem versterkt dan weggenomen, sedert hij Hamburg en Bremen groot heeft zien worden, omdat de jonge kooplui van daar naar de meest verwijderde oorden der wereld heentrekken en er kantoren vestigen, die met het stamhuis in Europa groote ondernemingen tot stand brengen ten bate van het moederland. Zelf heeft zijne firma dat voorbeeld gevolgd, en daarvan voordeelen getrokken die zoo groot zijn, dat hij niet aarzelt hun die over den ongunstigen loop van hunne zaken klagen het verwijt toe te voegen dat niet de omstandigheden, maar eigen schuld de reden van hun achteruitgang is.

Maar ik dwaal af, zegt de man die zijn eigen geschiedenis als saamgeweven heeft met die der katoennijverheid hier te lande. Weer komt hij terug op de Ned. Handelmaatschappij, en terwijl hij dankbaar erkent dat zij die industrie in Twenthe tot ontwikkeling heeft gebracht, betreurt hij echter dat zij de fabrikanten niet al spoedig aan hunne eigene krachten heeft overgelaten maar voortging hen te leiden en te besturen, zoodat deze ten slotte meenden zonder die vaderlijke zorg niet te kunnen leven.

Met de beste bedoelingen begonnen en door ruime middelen gesteund, werkte echter de te lange duur der bescherming verlammend op de industrie. Van 1836 tot 1879 ging onze katoennijverheid dan ook weinig vooruit. Eerst genoten onze fabrikaten vrijen invoer op Java, maar betaalden van 1836 af 12½ pCt., terwijl de vreemde met 25 pCt. belast waren. Van toen aan lieten de Engelschen aan ons de vervaardiging over der grove artikelen en maakten zelf de fijnere en betere, zoodat onze industrie, onder de beschermende hand der Handelmaatschappij, op den ouden weg bleef voortdommelen en aan verbetering van fabrikaat niet eens dacht, daar zij immers voldoende werk en winst had. En de particuliere handelaar, die door de onmogelijkheid om tegen de verliesgevende uitzendingen der

Handelmaatschappij op te werken moedeloos geworden was, had evenmin kracht en energie genoeg om aan de betere fabrikaten zijn steun te geven. Zoodra echter op Java gebrek ontstond aan katoenen lijnwaden en de handel daarin toen trachtte te voorzien, wilde de Handelmaatschappij haar overmacht op die Javamarkt handhaven, en zij sloot de fabrikanten die aan kooplui goederen leverden, van hare bestellingen uit.

Na 1844 kwam een ander en beter stelsel aan de orde, door het uitschrijven van aanbestedingen voor de levering van lijnwaden, en toen daarop de vaste bestellingen verdwenen, werd 't den jongeren fabrikanten mogelijk om door beter werk met hunne tot dusver bevoorrechte broederen een mededinging te beginnen, die een heilzamen omkeer in de industrie teweeg bracht. Lang duurde 't echter eer die beschermende hand geheel teruggetrokken werd, want eensdeels waren 't de rentelooze voorschotten die de Handelmaatschappij op uitzendingen verleende welke de ontwikkeling van den particulieren handel tegenhielden, en anderdeels maakte het beschermend recht van 12½ pCt. op Java, de inspanning van de fabrikanten hier te lande om beter en veelzijdiger fabrikaat te leveren, minder noodig. Maar toch, de bescherming verloor allengs haar verlammende werking, en de toestand zou ongetwijfeld aanzienlijk verbeterd zijn, indien de particuliere handel zich toen meer op de kennis der manufacturen had toegelegd en daardoor een uitvoerhandel tot stand gebracht, die in alle andere landen terecht als de eenig mogelijke grondslag der groote invoerzaken erkend werd.

Een keerpunt op zijn weg was voor onzen jeugdigen industrieel, het bezoek aan verschillende fabrieken in Duitschland en Zwitserland. Dat opende hem de oogen. Toen eerst werd 't hem volkomen duidelijk hoe dat voortdommelen onder de beschermende hand van anderen, de nijveren in de sleur der aartsvaderlijke en eenvoudige wijze van arbeiden als gevangen hield, terwijl de vreemdeling wel genoodzaakt was telkens tot nieuwe vindingen en fabrikaten over te gaan, indien hij op onze beschermde koloniale markten nog koopers zou vinden. Wij werden als gedreven naar die ééne Javamarkt ook om de eenzelvigheid van ons product, terwijl voor hen daarentegen geheel de wereld open stond, omdat zij aan aller behoeften wisten te voldoen. Bescherming doodde ons, en vrijheid alleen kon ons doen herleven

Al spoedig deelde Stork aan Thorbecke zijne denkbeelden mede

en tevens zijn overtuiging, dat ons beschermend stelsel geleidelijk weg moest vallen indien onze industrie niet eenvoudig behouden maar krachtig uitgebreid zou worden. En even onmiddellijk had Thorbecke die denkbeelden van zijn vriend in de Tweede Kamer gebracht en daarop een antwoord ontvangen van den Minister van Koloniën, waarvan het verslag door den schrijver woordelijk is weergegeven.

Op 11 December 1854 had die discussie plaats, maar wie ze thans, 34 jaar later, herleest, zal aan onze Kamer van honderd geen beteren en meer verstandigen wensch kunnen toebrengen, dan dat 't haar gegeven zij even degelijke taal in haar midden te hooren over de belangen van onzen nationalen arbeid, als toen tusschen vertegenwoordiger en regeerder gevoerd werd. Geen wet, hoe belangrijk ook, kan de nationale welvaart zoo krachtig bevorderen, als de vrijmaking van onzen arbeid van alle nog knellende banden. En men erkenne 't toch met ernst en overtuiging, dat het welvarend volk krachtig is en opgewekt en eensgezind omdat het allen strijd schuwt als een belemmering van zijn arbeid, maar ook dat het volk waar de arbeid kwijnt zwak is en moedeloos en verdeeld wordt in zich zelven, de een den ander de oorzaak noemende van zijn leed.

't Valt mij moeielijk beide redevoeringen voor mij te zien en er geen enkel woord van over te nemen. Maar waartoe verkort weer te geven wat over en over verdient nog heden ten dage in zijn geheel niet alleen gelezen maar ter harte genomen te worden! Liever den schrijver nog enkele oogenblikken gevolgd, waar hij den vooruitgang van Twenthe's nijverheid nagaat, en telkens wijst op groote vorderingen zoodra bescherming week en plaats maakte voor vrijheid. Alleen op enkele mijlpalen wensch ik nog de aandacht te vestigen, tot punt van uitgang nemende dat wonderjaar 1850, hetgeen een geheele omwenteling gebracht heeft in de maatschappelijke en handelstoestanden van geheel de wereld.

Tot 1836 waren niet meer dan een drie of viertal stoomfabrieken in Twenthe te vinden, en eerst in 1853 werd aldaar de eerste stoomweverij opgericht. Van toen af klommen ze echter in aantal en omvang. Terecht mocht Thorbecke dan ook in 1853, op een feestmaal, dat in Enschede te zijner eer werd aangericht, half ironisch die pogingen tot grooter uitbreiding noemen ‘het begin van den langen weg.’ Eerst met

den aanleg van de kanalen en de spoorbanen die Twenthe thans doorsnijden en den aanvoer van grond- en brandstof en den afvoer van het product sneller en goedkooper maakten, en die den tot dusver hokvasten bewoner in staat stelden overal heen te trekken en zijne inkoopen en verkoopen persoonlijk te bewerkstelligen, terwijl zijn blik door dat bezoeken van andere plaatsen verruimd werd, was 't alsof een levenswekkende adem over dat nog pas zoo doodsche heideland geblazen werd. De handelscrisis van 1857 oefende ook daar zijn ongunstigen invloed, even als de katoennood, die het gevolg was van den Amerikaanschen burgeroorlog. Maar de laatste deed de prijzen der goederen, welke lang haast onverkoopbaar waren op de overvoerde markten van Java, zoo in prijs stijgen, dat de winsten daardoor verkregen, de verliezen van den gestaakten arbeid ruimschoots vergoedden. Toen kwam de gezegende afschaffing van den accijns op de brandstoffen der industrie ten goede; en terwijl de Handelmaatschappij zich langzamerhand aan den lijnwaadhandel onttrok, kwam de particuliere koopman en de fabrikant zelf op de vreemde markten als verkooper. In 1866 werd de bescherming van het recht voor Nederlandsche lijnwaden op Java van 12½ op 6 pCt. verminderd, en in 1872 de protectie geheel opgeheven door een gelijkstelling met het product van andere natiën. En eerst van toen af gevoelde een ieder de noodzaak tot inspanning van eigene krachten, nu de hulp van anderen hem niet langer steunde.

En thans? Indien er één streek van ons land is alwaar de industrie op groote schaal en op de meest veelzijdige wijze gedreven wordt, dan is het Twenthe. Toch zonder dat die eens zoo woeste en verlaten heidevelden ook zelfs het minste eigenaardig voordeel aanbieden, om juist naar die plek de nijverheid te lokken. Enkel en alleen de menschelijke vlijt en volharding en kennis hebben de fabrieken daar doen opkomen en groot worden. Overal elders zou men nog telken dage hetzelfde kunnen beginnen en dat met een even goeden uitslag, als maar de bevolking er even ondernemend is en doorzettend. Want jaren aan jaren gaan voorbij eer een tak van nijverheid zoo vasten wortel geschoten heeft in den bodem van een land of stad of dorp, dat ze ten slotte door geen stormen meer verwoest wordt, maar na de teistering van een fellen orkaan weer opluikt tot nieuwen bloei, zoodra de zon van voorspoed op nieuw aan

den hemel komt. Twenthe heeft een harde jeugd gehad, maar de nijvere man aldaar is thans rijk genoeg aan intellectueel en klinkend kapitaal, om de toekomst met vertrouwen te gemoet te gaan.

Alleen een terugkeer tot het beschermend stelsel zou de kracht der fabrikanten weer kunnen breken. Want de ondernemingsgeest welke hen thans bezielt en telkens en telkens met rusteloozen ijver voorwaarts drijft, zou hun dan gaandeweg weer ontvallen, omdat de geneuchten der zalige rust en de menschelijke gemakzucht ook hen zouden verleiden liever voor weinig arbeid en inspanning veel geld te ontvangen, al neemt de regeering dat dan ook, op onbillijke wijze, uit de zakken van bijna allen, ten bate van die hoogst enkelen. Zij hebben die behagelijke rust en kalmte gekend, de mannen van Twenthe, toen Staat en Handelmaatschappij hun, met de beste bedoelingen, een goed loon voor weinig arbeid toekenden. In den dommel die daarvan het gevolg was, hebben zij lang verkeerd. Maar eerst bij het ontwaken daaruit zijn zij tot de erkentenis gekomen, hoe oneindig meer men door den arbeid zijne waarde als mensch gevoelt en hoe bezielend dat inspannen is van zijne krachten en vermogens. Daarenboven wint men dan het zalige bewustzijn voor velen onmisbaar en tot een zegen te zijn, omdat men aan een voortdurend toenemend aantal handen werk geeft, en welvaart verspreidt en zedelijkheid wekt in een steeds breeder kring van menschen, wier lot en leven zoo weinig begeerlijk was.

Het slot van dit merkwaardig geschrift bewijst dat laatste ten volle, als wij daar de schets vinden van de gelukkige toestanden der arbeiders die aan de fabrieken der firma Stork werken. Een Twentsch Arcadië, moge men glimlachend uitroepen! Maar achter te blijven in een betoon van eerbied voor hen die op zulk een wijze voor het welzijn hunner werklieden zorg dragen, waagt zeker niemand. Sympathie te weigeren voor den man, die zijne arbeiders met eenvoudig als doode werktuigen beschouwt, die hij huurt en gebruikt en onderhoudt, met wie hij dus een ruil sluit, hun arbeid tegen zijn geld inwisselende, dan echter ook rekenende verder niets gemeens met hen te hebben, maar die hen integendeel juist waardeert als zijne medewerkers, aan wie hij zijn eigen geluk en voorspoed en zelfs zijn eigen grootheid mede te danken heeft, - ook dat blijft voorzeker verre van een ieder.

Wij stedelingen, die voor de meerderheid buiten de nijverheid staan, zullen ons wel onbevoegd verklaren om over de behoeften en eigenaardigheden der fabriekarbeiders in een nog altijd geïsoleerde streek als Twenthe, te oordeelen. Wel komen vele der tegenwoordig ten behoeve van den arbeider soms zeer vernuftig uitgedachte plannen van onderstand en hulp mij vreemd voor, haast bedenkelijk zou ik bijna zeggen; maar allicht omdat ik een vreemdeling ben op dat gebied. Gedurig komt echter bij mij de bedenking op, of 't niet beter ware dat vooral de niet-industrieelen maar wel vermogenden, die zich thans aan het hoofd dier philanthropische beweging van onzen tijd stellen, den arbeider liever door eigen arbeid werk en dus loon verschaften, in plaats van altijd nieuwe vormen tot ondersteuning van hem te bedenken. Ook die beweging noem ik ziekelijk, en ik ducht er dezelfde verlammende gevolgen van welke Twenthe door de bescherming leed.

Onze vermogende landgenoot vervulle toch niet langzamerhand de voorzeker gemakkelijke en aangename rol van armverzorger, terwijl hij die van zelfstandig ondernemer en werkgever, meer en meer opgeeft. Want op die wijze verliest hoog en laag in onze maatschappij aan kracht, de een door ledigheid, de ander door ondersteuning. Een waar woord sprak Bordier in zijn Vie des Sociétés: ‘La question Sociale ne se resoudra pas par l'aumône, mais par l'amélioration des conditions du travail.’

Die leer is ook onze industrieel toegedaan. Hij staat daar voor ons als de man die eerst aan den arbeider werk geeft, omdat hij daarin zijn eigen voordeel ziet, en die eerst daarna, als zijn industrieel hoofd heeft afgedaan, zijn hart volgt. Onwaar maakt hij het Fransch gezegde: ‘Homme d'argent, n'a pas coeur d'or.’ Lijnrecht staat hij dus tegenover de velen van onze dagen, die niet alleen eerst maar die uitsluitend goed doen als mensch, echter aan hunne verplichtingen als werkzaam burger liever niet denken.

En toch heeft juist ons land bij name, tegenwoordig oneindig meer behoefte aan ondernemende burgers, dan aan goedige aalmoezeniers!

Wat ik in Stork hoogacht, en waarom ik hem als een voorbeeld stel voor den landgenoot, is dat hij zich geheel zelfstandig ontwikkeld heeft. Niet gedragen door een invloedrijken naam en een ruim erfgoed, heeft hij eenvoudig het vaderlijk

bedrijf uitgebreid, maar hij zelf heeft dat bedrijf gegrondvest en aan zijn naam een invloed bijgezet, waar menig hooggeplaatste in den lande vruchteloos naar tracht. Niet de omstandigheden hebben hem geholpen, zich zelf heeft hij gered. Wat hij deed kan dus telken dage nog een ieder doen, als hij dat maar wil. Bemoedigend voorbeeld in dezen tijd van moedeloosheid en geweeklaag, juist in de wereld der bedrijvigen.

En waarom ik het schrijven zijner autobiographie zoozeer toejuich, is omdat hij zich geheel geplaatst heeft in de lijst van zijn tijd. Zijn leven is saamgeweven met de opkomst der katoennijverheid hier te lande, en met de overwinning welke de beginselen van handelsvrijheid behaalden, over die van bescherming. Zonder die bescherming scheen 't, als zou in die dorre heivelden nooit een nijverheid kunnen opkomen en bestaan; en gebleken is 't, dat juist sedert het ophouden dier bescherming die onvruchtbare vlakten zijn herschapen tot vruchtbaar land, alwaar een krachtige bevolking een nijverheid drijft die geen vrees meer heeft voor haar bloei, mits slechts die vrijheid, als haar levenselement, gehandhaafd worde.

Moge deze autobiographie in wijden kring gelezen en herlezen worden, en de levensloop van een man, die door niets anders bevoorrecht werd dan door het in de oogen der zwakken eer twijfelachtig dan begeerlijk bezit van meer kracht dan fortuin en van meer volharding dan kennis, een ieder van de waarheid der woorden overtuigen en hem die gedurig voor den geest brengen:

‘A college training is an excellent thing, but after all the better part of every man's education is that which he gives himself.’

P.N. MULLER.

In Noorwegen.

Voor elk land breekt éénmaal het oogenblik aan dat het ontdekt wordt. Duitschland en Zwitserland, Italië en Engeland hebben het tijdstip dier ‘ontdekking’ reeds ver achter zich, in dien zin namelijk, dat zij bereisd werden, en dat de schoonheden door aangename en snelle middelen van vervoer onder het bereik van het reizend publiek werden gebracht. Niet alle landen van Europa evenwel, kunnen reeds terugzien op een ontelbaar aantal bezoekers; bij enkelen blijft het aantal zeer gering. Turkije en Spanje, Griekenland en Rusland zullen nog geruimen tijd zien verloopen, eer zij ‘ontdekt’ zijn, en zullen het naar alle waarschijnlijkheid nimmer in die mate worden, als de meer onder het bereik der reizigers vallende streken van Duitschland, Zwitserland of België.

De eer van de ontdekking van Noorwegen komt toe aan de Engelschen. En dit is licht te verklaren uit de ligging van Noorwegen en Engeland ten opzichte van elkander. Hoe gemakkelijk toch is voor ‘zeewaardige’ personen het Skandinavisch Schiereiland te bereiken! Uit Hull, uit Edinburg, uit New-Castle brengen de stoombooten in een korten tijd de zonen en dochteren van Albion naar de fjorden-kust, en dáár bevinden zij zich in hun element; een hengel, en een kleedij die aan de vochtige elementen weerstand kan bieden - en menig Engelschman is voor zijn korte holidays gelukkig, wanneer althans zalm en forel willen toehappen.

Zóó baande de visschende Engelschman den weg voor het heirleger van reizigers, dat zich thans elk jaar in grooter getale naar het noorden van Europa begeeft, om den vrijen tijd in de aanschouwing van de grootsche natuur door te brengen.

En Noorwegen verdient dat bezoek ten volle. Mocht men ook soms terecht verlangen dat de hôtels (wij zouden liever zeggen de boerenherbergen) een weinig meer toilet wilden maken, om hen, die er hun intrek moeten nemen beter te ontvangen - laat men zich dan troosten met de gedachte, dat op de plaatsen, waar het vreemdelingenverkeer toeneemt, de gelegenheden tot herberging reeds beter zijn dan vroeger, en dat, waar de Engelschen toeristenvlucht is komen neerstrijken, ook tal van veranderingen zijn ingevoerd, die men gerust verbeteringen mag noemen. Want voor Noorwegen geldt over het algemeen: waar Engelschen gewoon zijn te verschijnen, dáár is het goed. En goed, zonder dat men daarom nog de nadeelen ondervindt, die een dergelijke toestand dikwerf met zich medebrengt; brutale afzetterij en schromelijke duurte, waaraan men bijv. in Zwitserland en Italië zoo vaak weerloos is prijsgegeven.

En waar een land, zoowel om zijn vriendelijke en welwillende bevolking als om de schoonheden, die de natuur aanbiedt, een bezoek, een herhaald bezoek zelfs verdient, daar zal het niemand verwonderen dat wederom een pen wordt opgevat, om in enkele trekken een verblijf in die streken te schetsen, dat de aangenaamste herinneringen wekt. Men zou geneigd zijn deze poging een ‘uilen dragen naar Athene’ te noemen, wanneer men zich te binnen brengt dat slechts een achttal jaren geleden een reis door Skandinavië werd beschreven door de pen van wijlen Ds. Cohen Stuart; en dat een werk van nog jonger datum ons Honigh deed kennen als een boeiend en leerzaam reisbeschrijver. Doch vooreerst - ik wensch geen geregeld reisverhaal te leveren, dat als reisgids dienst zou kunnen doen, maar slechts algemeene indrukken weer te geven; en in de tweede plaats: het waren geheel verschillende reisrouten, langs welken èn Cohen Stuart èn Honigh èn de schrijver van deze bladzijden hunne reisindrukken opdeden.

Ten einde mijn lezers den overtocht naar het land der middernachtszon te besparen, breng ik hen terstond op een boot aan de westkust. Men mist daardoor een warm eind sporens naar Hamburg, een niet minder vervelend eind naar Kiel, den overtocht naar Korsör en de onbeteekenende rit naar Denemarkens hoofstad. Verder zijn ze den dans op het roerige Kattegat ontsprongen. Immers, al heeft men ook het heerlijkste weêr op den Sond tusschen Koppenhagen en Helsingör, al doet

dit tochtje van een drietal uren ook steeds denken aan een vaart op het meer van Genève, met de lichtgekleurde villa's tegen de mollig groene, zacht glooiende oevers gebouwd - men heeft nauwelijks den vroegeren Sondtol uit het oog verloren of het water is aan den kook. Voor een niet zeewaardig persoon is het geraden zich in de groote of kleine kajuiten een ligplaats te zoeken, die de verkeerd werkende maagstreek in rust houdt. Heeft men éénmaal het Göteborg-fjord bereikt, dan is het leed geleden en mag men zich op het dek komen verwonderen over de ontelbare menigte kale rotsen, die, langs de kust verspreid, soms doen denken aan reusachtige zeemonsters, die hunne ruggen een weinig uit het water opheffen, en de verwondering wekken wijl ze hier en daar bewoond zijn. En bewoond niet alleen door scharen van glimmende, slaperige zeehonden, wier ideaal zich niet boven een koesterend zonnestraaltje verheft, maar door menschelijke wezens, wier afzondering en eenzaamheid hen zeker verwijderd houden van de voordeelen, maar ook van de nadeelen der beschaving. Wij laten Göteborg voor wat het is: een aangename, levendige, ruimgebouwde stad, met tal van uitgebreide liefdadige instellingen, met sierlijk aangelegde parken en wandeldreven, die aan het Bois de Boulogne doen denken en die men zoo noordelijk niet zou zoeken, een plaats in één woord, vol levensgenot, en die het in dat opzicht wint van Christiania, waarheen de nachttrein ons bracht. Van deze stad is reeds zóó dikwerf verteld dat ze vervelend en saai verdient te heeten, dat men van de herhaling van dit gezegde hetzelfde zou mogen beweren.

Ik wil dus het tegenovergestelde doen, doch er deze beperking bijvoegen: men zie Noorwegens hoofdstad bij zonneschijn, wanneer door den glans der zonnestralen alles glinstert, wanneer de grauwe kleur der huizen verlevendigd is, wanneer in de nieuwgebouwde rechte straten, (die der stad evenals aan Berlijn, het uiterlijk van een reusachtigen wafel geven, en een zeker niet zoo schilderachtigen aanblik opleveren als de houten huizen, welke zij sedert den grooten brand van 1855 vervangen), wanneer in die straten het licht en de schaduw eenige afwisseling brengen, wanneer een keur-corps van jonge dames in lichte, kleurige costumes (naar onzen smaak al te veel opgesierd en daardoor opzichtig), des morgens reeds vroeg langs de straten flaneeren, evenals de honigbijen door een zonnigen helderen dag uit hare korven

gelokt - dan ziet men Christiania op zijn voordeeligst. Het volk joelt en krioelt op straat, heeft de behoefte zich te vertoonen, en zich in het zonnetje te koesteren, dat wellicht zoo spoedig voor geruimen tijd zal verdwijnen achter de duistere wolken, wanneer herfst en winter den korten zomer vervangen. En het volk is overal en altijd hetzelfde. Evenals in Italië een troep leegloopers een uur, ja, uren achtereen, met genot naar een nietig schouwspel staat te kijken, zoo ook het volk van het Noorden. Of zagen wij niet, hoe in een zijstraat voor een winkelraam zich een volksmenigte had opgehoopt, die bij ons zou doen denken aan het opbrengen van een beschonken stads-type. Nieuwsgierig, als een vreemdeling behoort te zijn, spoedden wij er ons heen, en zagen dat de algemeene belangstelling werd gaande gemaakt, door twee dansende marionetten, die voor 't winkelraam hare kunsten vertoonden. En toen wij in den namiddag er weder voorbijgingen was de menigte, zoo het kon, nog aangegroeid.

Doch zie welke stad gij wilt bij regen, onder een aschgrauwe lucht, en nooit zal ze u vroolijk of vriendelijk tegenlachen en zeker geen weldadigen indruk achterlaten. Ook *wij* zagen Christiania (X'ania schrijven de Noren) éénmaal bij regenweêr en onderschreven toen gaarne Kellers ongunstig oordeel, door vele anderen gedeeld. Doch de zon moest komen om onze stemming te veranderen. En waar juist in Noorwegen een zonneschijn dikwijls meer kwaad dan goed sticht, zooal niet voor den landman, dan toch voor den reiziger, die de kale rotsen en grootsche omgeving gaarne wil zien onder een licht, dat bij die aangrijpende natuur past - daar doet hij in steden een goed werk, waar 't niet de natuur is, die ons trekt en die onder een grauwen hemel wil gezien zijn, maar menschenwerk, dat tot vervroolijking een zonnestraal noodig heeft.

Van Christiana voert de trein den reiziger in ongeveer zeventien uren naar Trondhjem. Men kan die reis (niet altijd even belangwekkend) wèl afwisselen en daardoor verlengen, niet bekorten. Men kan, na een paar uren sporens, den trein verlaten en over het Mjösenmeer varende, daarvan de schoonheden bewonderen, zoo men althans niet doet als de meesten onzer medereizigers, die, nauwelijks aan boord, zich door 's hofmeesters bel naar de benauwde kajuit lieten drijven, als een kudde schapen door den belhamel, om daar van 's mans kookkunst

de bewijzen te proeven en zóó, al etende, niets te zien van de heerlijke bergstreek. Het Mjösen-meer (eigenlijk geen meer, doch een verbreeding van den Lougen, die het vormt) staat bekend als het schoonste van Noorwegens oostelijke meren, en de vergelijking met het meer westelijk gelegen Rand-fjord kan het glansrijk doorstaan. Jammer dat de afwisseling slechts eenige uren duurt en de trein ons te Hamar moet opnemen, daar het meer zich naar het westen buigt, terwijl de spoorbaan zich in noord-oostelijke richting uitstrekt. Vóór ik echter Hamar vaarwel zeg, moet ik wijzen op de overeenkomst tusschen het Mjösen en de Noord-Italiaansche meren. Zelden zag ik grooter overeenstemming, en toen wij aan den oever zaten, en onze blikken lieten weiden over het donkerblauw gekleurde water, over de oevers, waar zich hier en daar een dorpje half verscholen hield tusschen het groen, terwijl het kerkje met zijn spitsen toren ten hemel wees, toen konden we een oogenblik in den waan verkeeren dat wij ons niet op Europa's noordelijkst schiereiland bevonden, maar aan de andere zijde der Alpen. Het waren herinneringen aan het Como-meer, die door het zacht kleppende kerkklokje, door de kalm over het water glijdende roeiboot gewekt werden. Voeg daarbij ter volmaking van het beeld de ruïne van een Christenkerk uit de middeneeuwen, (overblijfsels in Noorwegen zoo zeldzaam) en de illuzie is volkomen.

De in den aanvang tamelijk eentonige spoorbaan doorsnijdt onmetelijke Oerwouden, waarvan de eigenaren, voor een tiental jaren eenvoudige boertjes, wier bezitting weinig waarde had uit gebrek aan exploitatie-middelen, door den aanleg van den spoorweg groote landbezitters zijn geworden met onschatbare fortuinen. De bosschen, waardoor de Vestre Linie loopt, zijn geheel gelijk aan die welke zich in Zweden uitstrekken tusschen Trondhjem en Stockholm. Bosschen, waarin tot voor korten tijd de natuur zelve voor het boomen-rooien zorgde en waarin men duizende rijzige, half vergane stammen, half steunend, half hangend ziet wachten op een rukwind, die hen zal doen neerploffen, om wellicht in hun val weêr andere boomen mee te slepen. De baan stijgt steeds, aan bijkans elk station moet de locomotief haar' watervoorraad aanvullen, waartoe haar steeds tijd in overvloed wordt geschonken. Zelfs aan de kleinste halten heeft men tien, vijftien, soms twintig minuten oponthoud. Ge-

lukkig dat de in Noorwegen zoo heilzaam werkende en streng toegepaste drankwet geen ‘vergunning’ geeft aan de bewoners der stationsgebouwen. Om den vervelenden tijd van het wachten te dooden, zou wellicht menigeen te veel tegengif tegen deze kwaal innemen. Verveling toch en niets doen - wij zien het in ons land op de Zondagen maar al te dikwijls - werken het drankmisbruik in de hand. Is het Zondag, dan kan men er zeker van zijn de geheele bevolking van het dorpje of gehuchtje verzameld te vinden op het stationsperron, dat niet angstvallig met hekken en grendels wordt afgesloten, noch door portiers wordt bewaakt. Het voorbijgaan van een trein, tweemaal per dag, is een waar volksfeest. Het wuiven met zakdoeken, schorten, hoeden neemt geen eind voor de trein bijkans uit het gezicht is verdwenen, en neemt bij een volgend station met vernieuwden moed een aanvang. Van de gezonde, hooge ligging in de boschrijke streek heeft men gebruik gemaakt, en aan de nieuwe lijn verscheidene Sanatoria, in Duitschland zou men zeggen: ‘Luftkur-Anstalten’, ingericht. Ware oasen in de woestijn. Want het doet toch goed, te midden der wilde en eentonige natuur menschen van gelijke beweging als wij, met kleeren van steedschen snit aan 't lijf te ontmoeten. En vooral wanneer het menschen zijn, die u weten terecht te helpen met hun taalkennis, wanneer uw boeken-noorsch, geleerd volgens Langenscheidt's methode, dreigt schipbreuk te lijden op de klippen van een volksdialect.

Eén dier Luftkur-Anstalten, Tonsaet, scheen mij een oord, waar de patienten waren heengezonden tot het intoomen van de begeerten der maag. Althans voor diner werd ons, hongerhalzen, soep voorgediend, een in Noorwegen zeldzaam voorkomend gerecht, gevolgd door den oorsprong van het vleeschnat, bouillie. Of wij vreemd opkeken, toen hierop de geheele gastenkring als één man opstond, blijkbaar tevreden met het schrale maal, en ons met hongerige magen en lange gezichten liet zitten, wel verplicht hun voorbeeld te volgen! Doch wat de maag moest derven, kreeg het oog in overvloed. Indruk op indruk werd ontvangen, blikken in het diepe en woeste Glommendal, waardoor de herinneringen aan de vallei van de Reuss werden verlevendigd en waar de vergelijking vaak ten voordeele van Noorwegen uitviel. Doch laat geen pen het wagen een beschrijving te geven van het indrukwekkend natuurtooneel, dat

zich aan onze oogen vertoonde: van den woesten bergstroom, die in wilde vaart langs de rotsblokken schuimt: van de diepe kloven, waarover de trein op duizelingwekkende hoogte over viaducten wordt gevoerd. Men zou zoo licht vervallen in het lachverwekkend gebrek van onze oostelijke naburen, waar zij met hun ‘schön, wunderschön, hübsch, grossartig, aber nein, das ist doch *zu* schön’, zoo menigmaal een indruk bederven. Liever een stomme bewondering, die geen termen weet te vinden om 't geen zij gevoelt te uiten, dan een dorre, weinig beteekenende opsomming van bijvoegelijke naamwoorden in den hoogst mogelijken trap.

Eindelijk doemt Trondhjem voor de oogen op, en zijn we aan Noorwegens westkust, waar wij onze lezers lieten, om thans met hen de reis te ondernemen naar de Noord-Kaap, het einddoel van onzen tocht.

Trondhjem maakt een vreemdsoortigen indruk. Terwijl de breede, ruime en lange straten doen denken aan een groote stad, geven de meerendeels van hout gebouwde, zelden meer dan één verdieping hooge huizen den indruk, te behooren tot een dorp. Doch welk een verschil ook weer met onze dorpen en steden! Even als in geheel Noorwegen, zijn de huizen met roode, gele of grijze verf gekleurd, te midden van welke verfmassa de wit omlijste ramen scherp afsteken. Van dichtbij beschouwd moge het oog door de harde kleuren minder weldadig worden getroffen, van verre gezien, geeft de houten bouworde gestoffeerd door groepen van boomen, aan het tafereel iets vriendelijks, eene kalmte, die ook de Duitsche dorpjes ademen, waar de woningen met hunne witte wanden, door de zwartgekleurde dwarsbalken geestig en levendig gelijnd worden. Men heeft gelegenheid op de noordelijkste der groote steden van Europa uit de hoogte neer te zien, wanneer men slechts de moeite wil nemen naar de citadel te klimmen, die door hare poort (op gastvrije, doch weinig militaire wijze steeds geopend) u welwillend opneemt. Met moeite houdt de schildwacht (het eenige militaire wezen, dat op de vesting scheen te leven) de koeien buiten de muren, die aangelokt door het welig tusschen de kanonnen opschietend gras, telkens een inval op het verboden gebied trachten te bewerkstelligen. Heeft men van den schildwacht door een vriendelijke vraag toestemming gekregen den wal te bestijgen, dan vertoont zich als loon voor de klimpartij langs de sterk hellende

straat, welke naar de citadel voert, een heerlijk panorama. Het donkere fjord, waarin als een grijze stip zich Munkholmen, een tweede citadel, wiegelt, strekt zich tusschen de grijsgrauwe bergen uit, terwijl de stad, als 't ware voor den golfslag terugwijkend, zich in een boog langs de kust uitstrekt, die geleidelijk oploopend, zich tusschen de bergen verliest als weide en korenveld. Aan de zeezijde het station, waar de treinen aankomen, die hun langen tocht van Christiania of Stockholm hebben volbracht; de eerste, zooals wij zagen, een traject van 17, de laatste van 32 uren. De aankomst aan het station te Trondhjem is een miniatuur-uitgave van die aan het centraal-station in Amsterdam. Evenals men dáár over de spoorwegeilanden rijdt vóór men het eindpunt bereikt, waar u de houten balkenmassa der bekapping opneemt, zoo spoort men te Trondhjem eerst over eilanden of dijken langs tal van pakhuizen, insgelijks naar een station geheel uit balken samengesteld. Wat echter in onze hoofdstad slechts tijdelijk zal bestaan, (al is het ook langer dan men dacht), zal in het houtrijke Noorden wel blijvend wezen.

Behalve van de citadel aan de noordzijde heeft men een niet minder heerlijken blik op de stad van de heuvelenrij aan den zuidkant. En te treffender was voor ons het schouwspel, omdat het ons op zulk een vriendelijke wijze te genieten werd gegeven. Een gerecht, hoe heerlijk ook op zichzelf, wordt dubbel smakelijk wanneer het op een sierlijke wijze wordt opgediend. De weg dan aan de zuidzijde leidt, behalve naar een verdergelegen dorp, met zijtakken ook naar verschillende landhuizen, gebouwd tegen de helling van de lage bergen. Zonder het te weten waren wij voortgewandeld op een dier wegen, en plotseling stonden wij voor een hek, dat wel niet gesloten was, maar toch bewees, dat hij, die 't wilde doorgaan, zich op privaat-terrein zou begeven. Omkeeren, en langs het hek een eindweegs tegen den berg opklimmen was dus de aangewezen wijze om het uitzicht te genieten. Doch nauwelijks hadden we een plekje uitgekozen, om rustig ons voornemen ten uitvoer te brengen, of een stem achter ons noodigde uit tot hooger klimmen en toen wij daaraan gevolg hadden gegeven, stelde de vriendelijke spreker zich voor als den eigenaar van het terrein, waarop wij zooeven bijkans waren verdwaald. Hij had ons zien terugkeeren, zich gehaast om ons in te halen en

noodde ons thans uit op zijn villa tot hem te komen. Met te meer bereidwilligheid werd door ons aan dat verzoek voldaan, omdat het uitzicht van de hooger gelegen veranda ruimer en vrijer was. Bovendien schonk het onderhoud met de familie ons de overtuiging, dat al kan men thema's maken en desnoods een brief in het Noorsch samenstellen, er tusschen het geschreven en geleerde woord en de viva vox nog een diepe klove gaapt, welke niet in een enkel uurtje kan worden gedempt. Doch het ‘utile dulci’ werd op het vriendelijke landhuis in toepassing gebracht: menige verrassende bizonderheid aangaande de uitspraak van verscheidene woorden werd ons medegedeeld, waaruit ons op nieuw bleek, dat er tusschen het Noorsch en het Deensch, hoewel bijkans geheel gelijk geschreven, in uitspraak een groot verschil bestaat, hetwelk de Noren van de Denen doet beweren, dat ze geaffecteerd zijn in hun spreken. En oogenschijnlijk hebben zij daarin wel gelijk: ook bij ons klinkt het uitspreken van een *g* als *j* gemaniëreerd, en iemand, die mor*j*en zegt voor mor*g*en, wordt evenzeer uitgelachen als een Berliner, die van zijn ‘janz juter jebratener Jans’ spreekt. - Waar een Deen ‘meget’ = zeer, doet klinken als ‘meiet’, daar zegt een Noor het woord zooals het geschreven staat. Doch dat een dergelijke overgang tot de geschiedenis van de taal behoort, en niet zuiver dialect is, bewijzen verschillende woorden; om één enkel voorbeeld te noemen: ‘vei’ (= weg) is in beide talen zonder *g*. De grootste moeilijkheid levert het uitspreken van de *kj*, waarbij een zacht sissend keelgeluid wordt voortgebracht, dat voor een oningewijde evenveel oefening vereischt, als voor een niet-Nederlander onze keelklank *g*. Doch hoe gebrekkig eens vreemdelings uitspraak ook moge zijn, hoe belachelijk zeker in de oogen van een inboorling, nooit zal een Noor de onbeleefdheid zóó ver drijven, dat hij om deze poging lacht. Iets wat men van onze landgenooten niet kan beweren. Ligt het aan de moeilijkheid van onze taal en aan het geringe accomodatie-vermogen van vreemde kelen, dat de geluiden door andere volkeren voortgebracht, wanneer zij een woord Hollandsch willen zeggen, op alles gelijken behalve juist op onze moedertaal? Zeker is het, dat men niet dikwijls een Nederlander ontmoet, die het van zich kan verkrijgen zulk een poging van een vreemdeling zonder lachen te begroeten, en dat onze natie in dit opzicht, zoowel van Duitschers als Engelschen en Franschen een les in de beleefdheid mag aannemen.

Doch wij keeren naar Trondhjem terug, waar wij de cathedraal, de kroningskerk der koningen in- en uitwendig kunnen zien, en ten deele bewonderen. Vriendelijk verheft zich het eerwaardig gesteente te midden van het groen en de bloemen der begraafplaats. Want bloemen vindt men op elk graf, bloemen die elken Zaterdagavond verfrischt worden: een gewoonte die zóó ingeworteld is, dat men aan den avond van dien dag tal van bloemenmeisjes bij den ingang van het kerkhof vindt, die haar waren aanbieden. De bezoekers met gieters en bekers gewapend behoeven dus niet bevreesd te zijn dat gebrek aan materiaal haar een beletsel zal zijn bij de uitoefening harer vrome plichten.

Verrassend is het intusschen een dergelijk monumentaal gebouw te vinden in een plaats zóó noordelijk gelegen als Trondhjem, zóó ver van het verkeer der menschen; en onze verwondering stijgt, wanneer wij vernemen dat deze geheiligde plaats, waar het lijk van Olaf heet begraven te liggen, een bedevaart-oord was, dat op de geloovigen van heinde en ver een groote aantrekkingskracht uitoefende. Men herstelt thans het verheven bouwwerk in zijn vroegere gedaante, een arbeid welke, als meermalen met restauraties het geval is, niet aan allen bevalt. Uit de aanschouwing van dat gedeelte 't welk zoowel uit- als inwendig gereed is, kan men opmaken hoe het geheel zal zijn, wanneer het met zijn stemmige grijze spitsbogen, die door slanke kolommen worden gesteund, een machtigen en toch weldadigen indruk zal maken. Slechts één vleugel met de sacristij is gereed; en het middenschip biedt meer punten van vergelijking met een steenhouwerswerkplaats, dan met een tempel. Daar de gelden, benoodigd voor den opbouw (ik zeg ‘opbouw’, daar het grootste gedeelte van hetgeen thans nog te herstellen overblijft zóó vervallen is, dat geen herstel, doch slechts geheele opbouwing helpen kan), daar de gelden, zeg ik, niet in ruime mate toevloeien, ofschoon het rijk en enkele rijke liefdadigheidsinstellingen milde bijdragen schenken, zal het nog geruimen tijd duren eer zich dit oude monument in zijn passende gedaante kan verheffen. Men spreekt wel van vijftig jaar. Een bus bij den uitgang geplaatst schenkt den bezoekers de gelegenheid hunne opgewondenheid over het aanschouwde in metaalklank om te zetten; doch dat men niet gewoon is daarin ruime bijdragen voor den bouw te ontvangen (een lot dat gesloten bussen dikwijls treft!) leid ik af uit de omstandigheid

dat de wachter mij overvriendelijk dankte toen ik er een muntstuk inwierp, dat zeker zijn verwachting verre overtrof, doch in mijne oogen eenvoudig den fooi vertegenwoordigde, dien ik anders aan een' lastigen cicerone zou geschonken hebben.

Doch de ‘Sirius’, het stoomschip dat ons naar de Noordkaap zal brengen en ons de schoonheden van het Noordland zal doen aanschouwen, wacht. Reeds hadden wij den ganschen dag in Trondhjems straten een buitengemeene levendigheid kunnen bespeuren: een publiek, dat niet het Trondhjemsche was, bewoog zich door de breede straten, vulde de winkels waar reiskaarten van de Lofoten, Tauchnitz-edities, reisbenoodigdheden, photographiën werden gekeurd en gekocht. Het waren de passagiers, die reeds een drietal dagen op de van Bergen gekomen Sirius hadden doorgebracht en thans gebruik maakten van den dag oponthoud in Noorwegens kroningstad, om hun inkoopen te doen en de plaats te leeren keeren. Hoe meer het uur van het vertrek naderde, hoe meer zich de drukte in den omtrek van het havenhoofd samentrok, waar de Sirius voor anker en aan de kade gemeerd lag. Het is een rank, groot en toch sierlijk vaartuig; één der vier stoomschepen die, des zomers slechts voor passagiers ingericht, in de maanden Juni en Juli drie reizen doen tusschen Bergen en de Noordkaap, des winters (dat is van Augustus tot half Juni) als postschepen dienst doen tusschen Hamburg en Vadsö, waarvoor de reederij van het rijk een zware subsidie, anderhalf millioen kronen, ontvangt.

Te tien uur zou de Sirius het anker lichten, doch reeds geruimen tijd te voren bevonden wij ons aan boord, om van het eigenaardig schouwspel te genieten dat de drukte aan den wal aanbood. De afvaart van een Noordkaapboot wordt door het Trondhjemsche publiek als een feest beschouwd, een groot deel van de bevolking stroomt naar de haven, wellicht uit nieuwsgierigheid welke vreemd uitgedoste en opzichtig toegetakelde reizigers zullen worden ingescheept. En het bonte krioelen is een kijkje waard. We zagen Amerikaansche dames met hare grijze heerenhoeden half bedekt door blauwe voiles; dames met jockeypetten, oude heeren met korte broekjes en witte stofvoiles alsof ze zoo even uit Algiers of Egypte waren aangekomen; dames, die zich geheel van het ‘ewig weibliche’ hadden ontdaan en op alles geleken, behalve op vrouwen. Onophoudelijk reden rijtuigen af en aan die nieuwe passagiers aanbrachten, omni-

bussen, die hun inhoud aan het havenhoofd afzetten, karren, die koffervrachten en stapels valiezen torschten. Waar dit alles bleef? Voor hen die aan land stonden en alles zagen binnenslikken door de mondingen der dekkajuiten een raadsel - voor hen die op het schip waren een vraag, slechts op te lossen door naar beneden te gaan en te zien hoeveel in corridors en doorgangen opgestapeld stond. Eindelijk klonk het sein van het vertrek en na de gewone voor- en achterwaartsche bewegingen gleed de Sirius over het donkere fjord aan den bewonderenden blik der passagiers de stad onttrekkend, die langzamerhand verdween in den violetkleurigen nevel, welke zich onbegrijpelijk schoon boven het fjord tegen de bergen optaste.

Zoo waren wij dan gevangen, gevangen voor acht dagen. Doch indien deze gedachte ook al een oogenblik een bizondere gewaarwording mocht wekken, we konden troost vinden in de overdenking dat het een vrijwillige gevangenschap was en dat wij ze met ongeveer honderd lotgenooten deelden. Een honderdtal passagiers, allen met hetzelfde doel: de schoonheden van Noorwegens Westkust te bewonderen! Een zóó groot aantal reizigers had geen Noordkaap-schip ooit gevoerd en ook slechts met moeite kon men zulk een aantal bergen. Reeds was er geen ruimte genoeg om voor allen tegelijk plaats te vinden aan de tafel in de groote kajuit, die voor eetzaal diende, en op den morgen nà ons vertrek las men op het bord der aankondigingen de uitnoodiging op een lijst te willen aanteekenen of men aan de eerste, dan wel aan de tweede eet-serie wenschte deel te nemen. Bloot toeval was het zeker niet, dat op de eerste lijst al de Engelschen en Amerikanen, op de tweede lijst al de Duitschers hadden geteekend, terwijl de overige natiën, die in geringer hoeveelheid vertegenwoordigd waren zich tamelijk gelijk verdeeld bij de twee partijen hadden aangesloten. Want men telde onder de passagiers Franschen, Italianen, Spanjaarden, Noren, Denen, Oostenrijkers, Nederlanders, Engelsch-Indiërs, en eindelijk de twee hoofdgroepen: Duitschers en Engelschen. Van het begin van de reis konden wij de ijverzucht tusschen de twee laatstgenoemde volkeren bespeuren, een ijverzucht, die zich niet steeds op beleefde en welwillende wijze lucht gaf en waarvan de Duitschers ongetwijfeld de oorzaak waren. Reeds vroeg in den morgen van den eersten dag had zich een deputatie der Germanen naar den kapitein begeven, om hem de verwachting der

Duitschers mee te deelen, dat hun rechten even goed erkend zouden worden als die der Engelschen, nu zij zich in even grooten getale op de boot bevonden. Het gevolg daarvan hadden wij reeds terstond op het aankondigingsbord kunnen zien: de mededeelingen werden in beide talen neergeschreven: iets wat te voren, op deze boot althans, nooit was geschied. Een feit is het, dat men de Engelsche reizigers op dit traject, zooveel men kan, naar de oogen ziet, dat de spijzen zóó zouteloos worden voorgediend als met de eetbaarheid in overeenstemming te brengen is, ten einde de Engelsche verhemelten te behagen. En dat alles, naar men zegt, uit vrees voor mededinging, die aan de ‘Bergenske og Nordenfjeldske Dampskib-compagnie’ grooten af breuk zou kunnen doen, door haar van het vette kluifje te berooven. Wanneer men nagaat, dat bij een gemiddeld vervoer van tachtig passagiers elke boot per reis 22,000 kronen oplevert, dan komt men voor drie reizen op 66,000 kr. voor elke boot, en daar er vier booten zijn, tot een totaal bedrag van 264,000 kronen. Zoo is het te begrijpen dat men concurrentie vreest en alles vermeden wordt dat de geringste reden tot ontevredenheid zou kunnen geven, en het verdwijnen van de 10 à 12 pCt. dividend ten gevolge zou hebben. Voor den kapitein is de lastige taak weggelegd om, in overdrachtelijken zin, tusschen de klippen door te zeilen en noch de eene, noch de andere partij te kwetsen. Doch kapitein Juell is een man van takt, die op meesterlijke wijze weet te laveeren, bij de meesten om zijn onpartijdigheid werd geacht, bij allen om zijn vriendelijkheid en voorkomendheid gezien. Een enkel voorbeeld diene daarvan tot bewijs. Het is de gewoonte dat bij het schijnen van de middernachtszon tegen twaalf uur de vlaggen worden geheschen van al de natiën waarvan vertegenwoordigers op het schip aanwezig zijn. Zoo werden ook op de Sirius den 20^{en} Juli te middernacht een tiental vlaggen geheschen; edoch, de Nederlandsche drie kleuren mochten er zijn - ze wapperden in verkeerde banen als de Fransche driekleur ter eere van onze fransche medereizigers. Daartegen kwam mijn vaderlandsliefde in opstand. Op mijn vraag aan den kapitein, waarom onze standaard ontbrak, keek de ondervraagde gezagvoerder zeer verwonderd: hij had ons voor Duitschers gehouden; immers wij hadden met hem en zijn stuurlieden Duitsch of Noorsch gesproken, hij had ons Engelsch hooren spreken, en wist van ons Nederlandschap niets

af. Den volgenden middag werd ons door den hofmeester een bouquet gebracht met een kaartje van den kapitein ‘Bitte um Gnade’. De bloemen (zóó noordelijk, een zóó fraaie bloemruiker! 't trof ons meer dan wij konden zeggen) waren in Tromsö besteld, waar we des morgens vroeg waren aangekomen, en tevens had de kapitein er terstond een Nederlandsche vlag laten naaien, die den 21^{en} Juli, bij het schijnen van de middernachtszon, aan de Lofoten kon verkondigen, dat ook Nederlandsche oogen hun schoonheden aanschouwden, en die, vroolijk wapperend op den adem der koude winden, de fout, den vorigen dag begaan, schitterend herstelde.

Dat een gezagvoerder, die zóó zijn taak weet op te vatten, door allen gewaardeerd werd, spreekt van zelf. Men kon het slechts in hem prijzen, dat hij bij den éénen maaltijd aan de eerste, bij den anderen aan de tweede serie deelnam, om elke partij op haar beurt de eer van zijn gezelschap te gunnen; dat hij na het gedwongen aanhooren der kleingeestige klachten van iemand, die zich verongelijkt meende, terstond een hoog noodige bezigheid vond, die geen uitstel kon lijden, terwijl hij alles bedacht wat den passagiers afleiding kon verschaffen, wanneer men gevaar liep door ongunstig weêr de reis eentonig te vinden. Koersveranderen toch was in dat geval wel noodig. Immers het weêr heeft den goeden uitslag van de reis in zijn macht en niettegenstaande wij drie Engelsch-Indische zonaanbidders aan boord hadden, liet zich de zon den eersten dag in het geheel niet zien. Ja erger, de regen plaste in zulke stroomen neder, dat wij van de kusten, waarlangs en de scheren, waardoor wij stoomden, hoegenaamd niets zagen, en menigeen reeds de opmerking maakte, dat men thuis in studeerkamer of huisvertrek toch eigenlijk beter en gezelliger zat dan boven op het dek van de Sirius aan Noorwegens kust, wanneer men zich die kust alleen denken moet, zonder er iets van te zien. Te vervelen behoefde men zich echter niet. Vele spelletjes werden verzonnen, waartegen in gewone omstandigheden de ernst en deftigheid der uitvoerenden zich zouden verzetten, doch die thans strekten om de algemeene lachlust gaande te maken. Er werd, om een enkel voorbeeld te noemen, met krijt een haan op het dek geteekend, wiens oogen men wegliet. Geblinddoekt moest nu ieder beurt om beurt er het oog inteekenen. Dat dit natuurlijk terecht kwam op allerlei plaatsen waar geen haan ooit een oog draagt of

dragen zal, spreekt van zelf. Een andere bezigheid was het zoeken van een vel postpapier, zóó verborgen dat het voor ieders oog, die wist waar het was, duidelijk zichtbaar was, terwijl iemand die er niet op verdacht was, er tienmaal voorbij kon gaan, ja het in zijn handen kon nemen, zonder het te bespeuren. Het werd namelijk om één der kaarsen van de piano gerold. Slechts na zeer langen tijd, en na het verwekken van groote hilariteit kwam het verborgene aan het licht. Door het zingen van het Yankey-doodle verlevendigden de Amerikanen de stemming, die onder den indruk van het weer zoo licht had kunnen bedorven worden: kortom, niettegenstaande de elementen zich tegen onze vreugde kantten en de reis dien dag haar doel miste, (immers wij zagen hoegenaamd niets), leverde toch de eerste reisdag het bewijs, dat een samenraapsel van personen van allerlei natiën en ouderdom zich in een klein bestek zeer goed kan verstaan, en zich onderling het leven kan veraangenamen.

Reeds had in den loop van den morgen aan de reizigers het aankondigingsbord in beide talen doen weten, dat om het slechte weder noch de voorgenomen en op het programma aangewezen bestijging van Torghatten, noch het bezoek aan den gletscher Svartisen plaats zou kunnen grijpen. Torghatten is een rots, die zijn naam ontleent aan zijn' vorm, die met eenige verbeeldingskracht aan een hoed kan doen denken. Roept niet dezelfde phantasie ook aan de Loreley de gedaante van een Napoleon te voorschijn? Waarom dan hier geen hoed gezien in een' stomp uitloopenden bergvorm? Bovendien is de rots door een langen en hoogen natuurlijken tunnel doorboord, die als kijker dienst kan doen, en het landschap als in een groote lijst plaatst. Svartisen is het grootste sneeuwveld, zoo al niet van de wereld, dan toch van Europa, een sneeuwveld, dat zich over een lengte van zeventig kilometer uitstrekt, en naar de zee tal van gletscherarmen afzendt, waarvan de laagst afdalende gemakkelijk te bereiken is. Doch thans op de heenreis moest ook van dit bezoek worden afgezien, en wij begaven ons dus ter kooi zonder dien dag een voet aan den vasten wal te hebben gezet, hopende op den dag van morgen, doch vreezende voor een herhaling van het watertooneel, gedurende den afgeloopen dag maar al te lang aanschouwd.

Ieder die, afhankelijk van het weder, onverwacht den regen

zag ophouden, en zag hoe de zon de haar toekomende plaats aan den hemel innam, zal de gevoelens weten te schatten die ons bezielden, toen wij den volgenden morgen ontwakende den te lang gemisten zonnegloed zijn tooverkracht zagen uitoefenen. En dat juist, toen de Lofoten in het gezicht kwamen. Het kon niet schooner. Die prachtige eilandenmassa, die spitse punten, die naakte rotsen, voor een groot gedeelte nog met sneeuw bedekt, aan wier voet zich nu en dan een arme visschershut of een traanbewaarplaats tracht te verschuilen - dat alles te zien onder een zonneverlichting, we hadden gehoopt, maar niet gedacht het te zullen zien. Dat schouwspel, te grootsch om het te beschrijven, dat langzaam stoomen door de nauwe doorgangen tusschen de ontelbare eilanden, dat verstomd staan over zóóveel aangrijpende tafreelen, die verrassende wendingen door nauwe kanalen, dat alles duurde den ganschen dag. Ja voorwaar, de dag, dien wij gisteren hadden verloren, werd ruimschoots vergoed, en ook voor de verzuimde uitstapjes wilde de kapitein ons vergoeding schenken, want tegen vier uur in den middag liet hij het anker vallen voor een klein plaatsje, Harstadhavn op één der Lofoten (Hindö), waar ons door een oponthoud van vier uren gelegenheid werd geschonken een wandeling te maken, en de beenen gewend aan zooveel rust eenige beweging te schenken. Het doel was de bezichtiging van de kerk Throndenaes, één der weinige oude christelijke bedehuizen van Noord-Noorwegen. Het is een overblijfsel uit de 8e eeuw, niet een oude stave-kirke, zooals men nog enkelen vindt in Zuidelijk Noorwegen, maar geheel van steen. Dat de kerk door schoone bouworde indruk maakt, zal niemand die haar zag, durven beweren: dat de wijze, waarop men eenige in de kistjes verdroogde kinderlijkjes uit de vorige eeuw liet bezien, van groote piëteit getuigde, zou ik niet durven verklaren, maar dat het bespelen van het orgel (wij hadden daar geen instrument van dien aard gezocht) waarop één der Duitschers ‘Ein feste Burg’ deed weerklinken, tot eerbied stemde, dàt is zeker. Minder stichtelijk verving een Engelschman de wegstervende klanken van het kerkgezang door het ‘God save the Queen,’ alsof hij niet wilde dat er eenige toon van het Duitsche lied in de ooren der toehoorders zou blijven nagalmen. De ijverzucht der beide natiën kwam door dit voorval weêr duidelijk aan het licht.

Onbegrijpelijk kwam het mij voor, dat het meerendeel van onze medereizigers voor dit tochtje dat hoogstens twee uren arbeid van de beenen vergde, gebruik maakte van de karriolen en de paarden, die men bij het naderen van onze boot aan de landingsplaats had bijeen gebracht. Ik maakte bij mij zelf de opmerking, dat de heer, die mij later verklaarde op den steenigen weg zóó geschud te zijn: ‘dass er Gottes Engel im Himmel hatte singen hören’ zijn verdiende loon had ontvangen. Men ziet reikhalzend uit naar de gelegenheid om zijn beenspieren eens te kunnen oefenen, en wanneer zich de gelegenheid aanbiedt, laat men haar ongebruikt. Vooral in Noorwegen is dit onverstandig. Want, daar de afstanden over het algemeen zeer groot zijn, heeft men betrekkelijk zelden aanleiding tot voettoeren; zoo men althans een uitgestrekt gedeelte van het land wil leeren kennen, dient men van het nationale middel van vervoer gebruik te maken, en zich op stolkjaerre of karriool te laten dooreenrammelen. Aan de weinige wandelaars leverden de rijdenden op Hindö een vermakelijk schouwspel op: langs den weg, die zachtkens opliep, bewoog zich een zeldzame cavalcade: heeren, dames, kinderen op groote en kleine paarden (ezels heeft men in het Noorden niet), in stolkjaerren voor twee, in karriolen voor één persoon, terwijl de stoet geopend werd door onzen ‘Mephisto’, een Amerikaanschen Duitscher, of een Duitschen Amerikaan (naar de slimme en guitige uitdrukking van zijn gelaat aldus door één der dames gedoopt), met zóó lange beenen, dat ze hem, te paard zittend, bijkans op den grond nasleepten. Als achterhoede fungeerde onze ‘Nabab’, de Engelsch-Indische zonaanbidder met zijn platneuzig, bruin gelaat, waarop onafgebroken een goedige, tevreden lach zetelde. Dat een dergelijke optocht voor de bewoners van Hindö, aan weinig vreemds gewend, een bizonder feest was, is te begrijpen, en de menschen kwamen van alle zijden aanloopen om zich te vermaken met de vreemde kleedij van hen, die met den algemeenen naam van ‘Engelschen’ werden bestempeld.

Alsof die dag niet genoeg genot had geschonken, zette de avond de kroon op het werk. We aanschouwden de middernachtszon in haar volle schoonheid: of liever gezegd: de zon gaf aan het tooneel een onvergetelijk schoonen glans. Het aanschouwen van de zon des nachts te twaalf uur, een eind boven den horizon is een ‘idee’, te controleeren met het uurwerk in

de hand, doch een ‘idee’ waarvoor geen verstandig mensch (vele Engelschen uitgezonderd), de reis naar de Noordkaap zou ondernemen. Maar het is geen, ‘idee’, te zien hoe de zon de wolken kleurt met al de verven die het spectrum tot haar beschikking stelt, en die door de grillige vormen der wolken worden genuanceerd; de zee te bewonderen, die vóór u als een vloeibare goudmassa glinstert en bewogen wordt op den adem van den nachtwind, en achter u als een donker groene vloeistof wordt begrensd door de violet en paarsch gekleurde rotsen van de kust. Het is geen ‘idee’ wanneer men zich door dit verheven schouwspel onnoemlijk klein vindt, en het oogenblik betreurt, wanneer zich de zon achter de wolken verschuilt, den goudgloed ontneemt aan het water en aan de wolken voor een deel hare toovertinten onttrekt. Zelfs de bij andere gelegenheden met hun bijvalsbetuigingen niet karige Duitschers waren thans onder den indruk en uitten hunne bewondering op minder luidruchtige wijze, zoodat ik mij niet over een ‘aber das ist doch zu schön!’ behoefde te ergeren.

Hoewel geen duisternis ons aankondigde, dat de tijd van rust was aangebroken, begaven de meeste passagiers zich toch naar de kajuiten. Immers de kapitein gaf den raad dat men zich door slaap zou voorbereiden op de vermoeienissen van de beide volgende dagen en nachten. Er werd namelijk koers gericht naar Tromsö, waar wij des morgens te zes uur aankwamen en van waar wij een paar uitstapjes zouden ondernemen. Na een in haast genuttigd ontbijt werden de passagiers aan wal geroeid, niet naar de stad, doch naar de overzijde, waar we in het dal het Lappen-kampement konden bezoeken. De wandeling was wederom een welkome afwisseling, te meer omdat ze ons op een dag geschonken werd, die ons den lentetijd voor oogen tooverde. Nog eerst voor korten tijd was de sneeuw in het dal gesmolten, nog lag zij blank en donzig tegen de berghelling, glinsterend in den zonnegloed; de stralen der zon hadden in de korte poos reeds het groene kleed op den bodem doen ontwikkelen, de fijne varens en mosplanten schitterden nog met hare licht groene, teedere tinten in de volle frischheid van haar kortstondig bestaan. Het was het genot van een verkwikkenden lentedag zooals slechts een boschstreek dat schenken kan, Het doel van den tocht, dat zich bij het uittreden uit het berkenboschje (Tromsö's glorie!) aan onze oogen ver-

toonde, was minder frisch en rein, doch des te belangwekkender, daar het de aantrekkelijkheid bezat van het nieuwe en het vreemde. Binnen een omheining waren een paar honderd rendieren samengedreven, waarbij een twintigtal Lappen rondliepen. Hunne half-kogelvormige, van plaggen opgetrokken hutten, in de nabijheid gebouwd, leverden telkens meerdere levende produkten op; telkens kwam een Lap, die zich nog niet had laten zien uit het duistere hol te voorschijn kruipen, door zijne verschijning geen hoogen dunk gevend van de reinheid en zuiverheid van dit volkje. Hoe onbeschaafd, onrein en watervreezend de Lappen ook mogen zijn, in één opzicht hebben deze exemplaren van het genus-Lap van de lessen der beschaving partij getrokken. Zij weten hun vreemdsoortigheid te exploiteeren. Lepeltjes van rendierhoorn, messen met scheden van hetzelfde materiaal, rendierhuiden, tabakszakjes, en allerlei snuisterijen gingen grif van de hand. Gelukkig hij, die zijn kooplust weet te bedwingen tot het oogenblik van 't verlaten van het kamp. Voor de helft van den oorspronkelijk geeischten prijs werden de aangeboden voorwerpen dan gaarne gelaten. Ook hun persoonlijkheid brengt der Lappen voordeel aan. In een minder ongunstigen zin dan bij de oude Romeinen, kan men van hen zeggen: quaestum corpore faciunt. Voor het plaatsnemen te midden van de groep, die door photographen uit Tromsö zou worden vereeuwigd, wordt aan een Lappenheer drie kronen, aan een Lappendame twee, aan een kind één kroon betaald, terwijl ook de tegenwoordigheid van een rendier niet om niet verkregen wordt. En dat alles bij vooruitbetaling. Zooals de waard is vertrouwt hij zijn gasten. De weerspannigheid van de dieren is groot, en dat ze van de vreemde bewerking niet willen weten, blijkt uit het feit dat zij, (althans op de door ons gekochte groep) slechts als schimmen te aanschouwen zijn. De Lappen daarentegen vertoonen zich in hun vuilheid. De dame, die één der Lappenkinderen op haar schoot nam, werd door geen der medereizigers benijd. Van de rendiermelk, door één der Lappenvrouwen in onze tegenwoordigheid gemolken, had niemand den moed te proeven, minder uit tegenzin tegen den onbekenden en dus onbeminden drank, dan wel omdat men de melk in aanraking had gezien met de alleronsmakelijkste handen van de melkster. Wanneer men bij deze Lappen, die

in den laatsten tijd zoo menigmaal in aanraking kwamen met de Europeesche beschaving, den invloed dier cultuur op hunne reinheid nog zóó weinig kan bespeuren, dan vaart ons onwillekeurig een huivering door de leden bij de gedachte aan den toestand, waarin dàt volk moet verkeeren, waarvan dezen de afgezanten en de meest beschaafde exemplaren heeten te zijn. Na dit bezoek werd in den namiddag de tocht aanvaard naar de stad, aan de andere zijde van de zeestraat op een eiland gelegen. Aan een stadje van twee, drieduizend zielen op die hoogte boven den poolcirkel gelegen, mag men geen zware eischen stellen. Men verwacht er visch en traan. Hoe moet dus de weinig hooggespannen verwachting worden overtroffen, wanneer men er een enkelen winkel met spiegelruiten, wanneer men er zelfs een muzeum vindt? En nog wel een muzeum, dat door de rangschikking van het tentoongestelde grootere muzeums naar de kroon steekt. In de afdeeling vogels zijn de exemplaren zóó geplaatst, dat men terstond een overzicht heeft van de geheele familie: het mannetje en het wijfje zijn vergezeld van hun kindertjes, terwijl de daarbij geplaatste eieren doen zien, uit welken schuilhoek deze laatsten zijn voortgekomen. Voorwaar een rangschikking ter navolging aan te bevelen.

Des avonds te half acht werd uit één der kleine kanonnen een schot gelost ten teeken, dat over een halfuur de Sirius het anker zou lichten. En noodig was dat sein: nog op het laatste oogenblik kwamen in een boot een paar passagiers, hartstochtelijke jagers, aanroeien, met buit beladen, bestaande uit sneeuwhoenders, meeuwen en allerlei soorten van watervogels. Een deel van de ongelukkige slachtoffers werd in Tromsö aan de goede zorgen van den conservator van het muzeum toevertrouwd, ten einde, opgezet, te worden opgezonden aan het adres van de Nimrods, en in Duitschland te dienen als bewijzen van de juist-treffende talenten hunner bezitters.

Thans werd koers gezet naar Hammerfest, waarvan wij in onze jeugd reeds leerden dat het de noordelijkste stad van de wereld is. Na een nachtelijke vaart van twaalf uren bereikten wij dit onherbergzaam oord. Onherbergzaam is het zeker; men ziet geen plekje gras, waarmede een rund of schaap zijn maal zou kunnen doen, en alles glimt van 't vet, en alles riekt doordringend naar traan. Al zou de plaats om die reden alleen reeds onherbergzaam en onbewoonbaar ge-

noemd worden. De walgelijke, weerzinwekkende geur beheerscht het geheele plaatsje, waar een frissche zeewind nu en dan een oogenblik verademing schenkt. Heilig had ik mij voorgenomen een traankokerij te gaan bezien, ja, als het moest, den eeredrank (een glas levertraan, dat den bezoeker wordt aangeboden) te aanvaarden - doch de geest mocht gewillig zijn, het vleesch was zwak, en nog vóór wij in de fabriek één voet hadden gezet, waren we van ons voornemen bekeerd, en hadden wij ons absolutie gegeven voor het schenden der in stilte afgelegde gelofte. De geur was ons te krachtig.

Schilderachtig is het plaatsje zeker, wanneer men langs de steigers wandelt, waar tal van vreemdgevormde zeilvaartuigen liggen wanneer men de Finnen, Lappen en Noren er in hun wel is waar vuile, maar schilderachtige dracht dooreen ziet krioelen, een bevolking, die, om een ovidiaanschen versregel te gebruiken: ‘komt om zelve te zien, maar ook om gezien te worden’, dan biedt dit levendig tafereel veel aantrekkelijks aan, en overal vindt men hoekjes die een schilder zouden doen watertanden en naar potlood en schetsboek zouden doen grijpen. Voor de eerste, of wellicht tweede maal gedurende ons verblijf in Noorwegen, zagen wij een beschonken mensch. Nu, de dronkenman was óók in ethnographischen zin een Lap: nomen est omen. Hij gaf ons met sobere, maar veelzeggende gebaren te kennen, dat hij geen geld meer had, en wellicht verwachtte hij van ons de middelen om langs homoïopathischen weg van zijn roes bevrijd te worden.

Waar men ook ziet, overal pakhuizen met traantonnen, drogerijen van visch en een enkele winkel waar alles te koop is. Indien men onder dit alles ten minste wil verstaan, zaken van geringe kwaliteit, doch een mengelmoes van niet bij elkander passende koopwaren: schoensmeer en ansjovis, geconserveerd vleesch en spijkers, waterlaarzen en rendierhorens, vosseen beerehuiden en koffie... Ieder kwam met pakken en pakjes beladen weder aan boord: vooral hadden afschuwelijke oranje-geverfde tonnetjes van berkenbast aftrek gevonden, tonnetjes die zeer goed dienst kunnen doen als bloempotten bij 't een of ander oranjefeest, of als tabakspot bij een volbloed oranje-klant.

Doch, waren allen in een vroolijke stemming over hetgeen we reeds genoten hadden, onze verwachting was hoog gespan-

nen op de dingen die komen zouden. We naderden het eindpunt van de reis. En we konden met eenigen grond hopen op blijvend goed weêr, want des morgens vroeg had het gesneeuwd, en de verschgevallen sneeuw (gemakkelijk te onderscheiden van de oudere door haar donzig waas), was naar 's kapiteins woorden een voorbode van goed weêr. Dus met moed de Sirius bestegen en de reis hervat. Vóór wij echter de Noordkaap bereikten wachtte ons een ander schouwspel. De toeristen-schepen nemen hun koers ten zuiden van Magerö (waarvan de Noordkaap de uiterste punt is) om te varen langs de Svärholtklub, een naakten rotswand, een eind in de zee vooruitstekend en bewoond door millioenen en nog eens millioenen zeevogels. De rots is zoo ontzaglijk groot, dat men in den aanvang een ontgoocheling niet kan ontgaan, men heeft zich voorgesteld een klip, geheel als met een wit kleed gedekt, en ziet slechts een rots hier en daar met eenige grijze vlekken geteekend. Doch eerst nadat de vogels door een kanonschot uit hun rust zijn gestoord, nadat een deel is opgejaagd en, onder een oorverdoovend gekrijsch en gejammer haar angst uitend, langs de rots rondfladdert, bespeurt men hoe elk grijs vlekje bestaat uit duizende dieren, hoe zich een ontelbare menigte langs den rotswand beweegt, en een ontzaglijke zwerm voor een oogenblik een deel van het zwerk verduistert. Slechts korten tijd duurt deze beweging en na een paar minuten is de rust hersteld, zoodat een herhaling van het schrikmiddel noodig is. De vogels zijn ongetwijfeld door de herhaalde bezoeken der stoomschepen reeds aan deze stoornis gewend, en weten dat kanongebulder en stoomfluit geen onheil stichten; zoo is men er toe gekomen vuurpijlen tegen de rots te richten, die natuurlijk sterker uitwerking hebben. Dus is ook hier de beschaving er op uit de natuur aan zich dienstbaar te maken. Hoewel het op tamelijk zware straf verboden is op deze meeuwen jacht te maken neemt toch de eigenaar van de rots het beschieten van zijn eigendom in dit geval niet kwalijk, hetgeen bleek uit het feit, dat hij in een roeiboot versche visch aan boord kwam brengen, zonder eenige aanmerking op het schieten te maken. Wat met de inkomsten van de rots, voor zooverre het de eieren betreft, wordt gedaan, kon ik niet te weten komen, de kapitein wist mij slechts mee te deelen, dat ze verkocht worden. Dat ze eetbaar zijn zou ik niet denken, een

herinnering aan de visch, die tot de vorming diende, mag steeds de onaangename bijsmaak zijn. Van de meeuwen zelf worden door den eigenaar nu en dan hoeveelheden gevangen en gedood, in kuilen geworpen en gedroogd om, tot poeder gemalen, als veevoeder dienst te doen. Of dit voedsel bevorderlijk kan zijn aan den zuiveren smaak van de melk, moeten de oeconomen maar uitmaken. Dat de mest, als guano verhandeld, niet ongebruikt blijft, spreekt wel vanzelf.

Slechts kort hadden wij de meeuwenrots achter den rug; reeds zagen wij geruimen tijd de Noord-Kyn als matzilver glimmen in het avondzonne-licht, toen wij van verre de machtige rotsgevaarten van de Noordkaap begroetten. Het was weer in den avond toen de Sirius bij helderen wolkeloozen hemel en bij kalme zee, het anker in de baai aan de oostelijke zijde liet vallen. 't Ging ons dus gelukkig anders en beter dan het schip dat ons drie dagen vóór was geweest, en door wind en regen en woelige zee verhinderd was geworden voor anker te gaan liggen en de Noordkaap had moeten voorbijvaren! Nog een half uur verliep en de honderd passagiers, bij troepjes van twintig naar den wal geroeid, waren bezig aan het beklimmen van het steile gevaarte. De paden die door de zorgen van de reederij aan de oostzijde eenigszins gebaand zijn, kan men niet juist gemakkelijk noemen; sommige gedeelten zijn zelfs in die mate steil, dat de stevig in de rotsen geklonken ijzeren bouten, verbonden door dikke touwen, volstrekt niet overbodig zijn en goede diensten bewijzen om zich aan op te hijschen. Het was een vermakelijk schouwspel voor hen die de achterhoede vormden, toen zich de geheele bevolking van de boot langzamerhand naar boven werkte; het wekte de gedachte aan een schare mieren, bezig een mierenhoop te beklimmen. Hen die de bovenste paden hadden bereikt, kon men ter nauwernood meer zien, volstrekt niet meer herkennen, iets wat tevens een goeden maatstaf schonk ter waardeering van de hoogte van het rotsgevaarte.

De aanblik, dien men geniet wanneer men op het plateau is aangekomen en de steil, bijkans loodrecht neerschietende voorzijde nadert, is aangrijpend. Vóór u de middernachtszon, die een gulden gloed werpt op de noordelijke IJszee; terzijde de effen wateren, aan den eenen kant van verre begrensd door de glimmende Noordkijn, achter u, de bergen en rotsen van het vaste land van Noorwegen ten deele met sneeuw bedekt, ten deele in nevelen ge-

huld; om u heen, op de Noordkaap zelf, een joelend, vroolijk gezelschap, een spraakverwarring als de babylonische, een dankbaarheid die zich uit in gezang en gelach, in jok en scherts. Was het ook soms de champagne die de opgewondenheid veroorzaakte? Ontkennen durf ik het niet, evenmin bevestigen, want zelfs ouden van dagen deelden in de algemeene vroolijkheid, en ook zonder de kunstmatige opwinding zou de vreugd zeker tot een aanmerkelijke hoogte zijn gestegen. Evenwel gaf het parelend vocht, fonkelend in de glazen bij het schijnen van de middernachtszon een eigenaardigen stempel aan deze buitenpartij op Europa's noordelijksten uithoek. Men had wel eenige verwarming noodig; de koude noordewind, onmiddelijk van de Noordpool waaiende, verloor door de zon weinig van zijn killen ademtocht, daar de zon wèl licht, doch weinig warmte gaf, en toch had het vaderlandsch gevoel van sommigen behoefte om zich te uiten. Het ‘God save the Queen’ weerklonk, het ‘Yankey doodle’ trilde door de lucht, en weinig scheelde het of ook ‘die Wacht am Rhein’ had uit de Duitsche keelen haar beurt gekregen, wanneer niet enkele leden van ‘die grosze Nation’ hadden begrepen dat de beleefdheid tegenover de weinige Fransche medereizigers eischte dat de vaderlandsliefde werd ingetoomd, en dat men liever een onschuldiger lied moest laten hooren, waarvoor Heine's ‘Ich weisz nicht was soll es bedeuten’ op verzoek van eenige Engelsche dames werd gekozen. Is het te verwonderen dat de tijd omvloog en niemand wilde gelooven dat het reeds half twee in den nacht was (altijd een nacht met helderen zonneschijn!) toen het fluitje van den eersten stuurman de passagiers waarschuwde dat het tijd werd den terugtocht te aanvaarden? Men wist van vermoeidheid niet af: men scheidde met weemoed van de plaats, die niet licht door één der aanwezigen (een matroos of een stuurman uitgezonderd) weêr zou betreden worden. Als om de scheiding gemakkelijk te maken trad een dikke nevel tusschen het heerlijke tafereel en onze oogen: de zon en de zee werden plotseling in een dikken mist gehuld; langer blijven zou slechts rhumatische aandoeningen kunnen teweeg brengen. Doch had bij het afscheid van den top de nevel aan sommigen een ‘hoe jammer!’ ontlokt, bij allen wekte diezelfde nevel een gewaarwording van innige dankbaarheid voor het schouwspel, dat hij bij het afdalen deed zien. Terwijl de top van den berg

geheel in een grijzen sluier was gehuld en de afdalenden zich in den nevel verloren, zag men plotseling aan den anderen kant van den kloof hen, die bij 't afdalen reeds verder waren gevorderd, als uit een tunnel van wolken te voorschijn treden, en beschenen door de zon, zich in een helder licht voortbewegen. En daar beneden zag men wéér denzelfden mierenhoop als bij het opklimmen. Was dit laatstgenoemde vol bezwaren geweest, het afdalen was het niet minder, en de opmerking, zoo dikwijls gehoord, dat dalen lastiger is dan stijgen, werd ook thans menigmaal vernomen. Natuurlijk. De korte zig-zag paden, bezaaid met vaak eironde, gladde keien, deden menigeen sneller gaan dan hij wel wilde, wanneer hij zijn vaart niet kon inhouden en menig lachverwekkende tombade was daarvan het gevolg. Het was dan ook halfdrie vóór zich alle reizigers behouden en wèl aan boord bevonden. Een donderende steen-avalanche in één der tallooze kloven was ons afscheid van de indrukwekkende rots, en gaf ons als het ware nog een kleine aanmaning, dat niet steeds deze plaats een zoo rustigen en vreedzamen aanblik aanbiedt als die was geweest, welken wij hadden genoten. Trouwens wij wisten dat we reden tot dankbaarheid te over hadden. De kluizenaar, die gedurende de anderhalve maand, bestemd voor het bestijgen van de Noordkaap, dáár met zijn champagnehandel is opgesloten, had ons meegedeeld hoe de vorige boot van het programma had moeten afwijken, niet had kunnen ankeren en dus het doel van den tocht had gemist. Het doel, althans voor velen. Want het is een feit, dat sommige reizigers (en Engelschen zijn alwéér de hoofdschuldigen) zich weinig bekommeren om het schoone dat de tocht naar de Noordkaap aanbiedt, maar slechts wenschen te constateeren dat zij, op dezen of dien datum, des nachts te twaalf uur op het begeerde punt zijn geweest, en liefst, als het hun gelukken mag, om der curiositeitswille, een gat in jas of japon branden met de stralen van de middernachtszon door een brandglas geconcentreerd. Een Engelsche dame van ons gezelschap had reeds drie dagen te voren den kapitein verzocht te willen zorgen dat zij de eerste zou zijn, die de Noordkaap mocht zien!

Niettegenstaande de hofmeesters bij den terugkeer hadden gezorgd voor sterke koffie werd velen toch de slaap te machtig en het aantal plakkers verminderde. Toch was voor hen, die, zooal niet het onderste uit de kan, toch zeer veel wilden

genieten, nog een eigenaardige en, voor de liefhebbers, zeer gewenschte afleiding weggelegd. Op het programma staat: ‘sea-fishing at the North-Cape’ en zij, die de moeite wilden nemen de twee- of driehonderd meter lange lijn, verzwaard met een stuk lood in zee te laten zinken, waar een klein blikken vischje bij den haak bevestigd, als aas dienst doet, zagen de moeite van hun peuren beloond door het toehappen van flinke kabeljauwen. Een ongewoon iets voor een Hollandsche dame, die, zoo ze al eens gevischt heeft, nimmer iets anders mocht ophalen dan een nietig voorntje, een spartelend baarsje of een glibberig bliekje. Een gejuich ging uit al der visschers keelen op wanneer weder een bewoner der diepte op het dek werd getild. En dat het eetbare dieren waren, der moeite van het vangen waard, werd den volgenden dag bewezen, toen de vangst, keurig opgedaan ter tafel verscheen en de kapitein aan de eenige dame die iets gevangen had vroeg: ‘of zij de kennismaking met een oude kennis wilde hernieuwen?’ Zoo zorgden mede de passagiers voor de voeding, en verlichtten daardoor de uitgaven der reederij.

Mochten wellicht enkele dilettant-visschers gedurende de korte rust, die den veel bewogen dag loonde, droomen van reusachtige vangsten, den volgenden dag zouden ze die droomen bijkans verwezenlijkt zien.

> De nimfen van de zee die sprongen uijt het diep,
> Het scheen dat Thetis selfs haer tot den handel riep.
> Ick sagh noch onder dies, te midden van de baren,
> Dat veel omtrent het werk vol ijver besigh waren.
> Een deel wou desen visch noch houden in de zee,
> Een ander scheyd' hem af van al 't geschubde vee.
> Wat dit beduyden mach en weet ik niet te seggen,
> Die wijser sijn als ick, die mogen 't overleggen:
> Dit gaet ten minste vast, dat hier wat anders is,
> Als bot of kabelliau of maar een slechter vis.

Ja, vader Cats, al hadt gij ook nooit de waarheid gesproken, thans teekent uw vruchtbare pen geen leugen. Het was geen lid van het geschubde vee, geen bot of kabeljauw, neen! het waren walvisschen, die wij hunne waterstralen in de hoogte zagen spuiten, en het was een walvischvaarder, die het tweetal dieren achtervolgde. De spanning aan boord van de Sirius was onbeschrijfelijk: een walvischjacht, wellicht een walvischvangst

mee te maken, had voor allen de aantrekkingskracht van het nieuwe. Het was ook niet noodig den kapitein den wensch kenbaar te maken, die op aller gelaat te lezen stond, en de Sirius matigde zijn vaart om in breede kringen, onmiddelijk achter den kleinen walvischjager, de beloerde dieren na te volgen. De walvisschen verrieden telkens hun tegenwoordigheid door het opspuiten van den waterstraal, die wel niet den sierlijken fonteinvorm heeft, welke men er op afbeeldingen veelal aan gegeven ziet, maar die toch duidelijk genoeg en zelfs op aanmerkelijken afstand te bespeuren is. Bij elken waterstraal deed de man op den uitkijk in den mast onmiddellijk aanwijzing aan den stuurman, die terstond het vlugge vaartuigje in de aangewezen richting deed wenden, gevolgd door de nieuwsgierige Sirius. Twee honderd oogen speurden nu weder vol inspanning de bewegingen van de dieren na, die op bruinvischachtige wijze zich voortbewogen, eerst hun loggen kop, daarna hun leikleurig lichaam, eindelijk hun gespleten staart lieten zien. Na tal van wendingen, na de dieren verscheidene malen uit het oog verloren, maar door hun eigen aanwijzing teruggevonden te hebben, dacht de harpoenist de kans schoon om zijn kanon af te vuren ten einde de harpoen in het logge lichaam te drijven. Een schot weêrklonk, een ademlooze stilte volgde, ieder was in een spanning alsof hem zelf de jacht en de vangst golden. Het schot had gemist. Het richten van het kanon, waarin de harpoen is geladen, schijnt een buitengemeene handigheid te vereischen en het al of niet raken hangt van het geluk in minder dan één seconde af: snelheid van beweging en geluk gaan hand in hand, is de walvisch een oogenblik juist onder schot - een kleine beweging met zijn staart in een ondeelbaar oogenblik kan zijn richting veranderen, zelfs nog in het onmetelijke geringe tijdsverloop tusschen het lossen van het geschut en het oogenblik van het treffen. Raakte de harpoen het dier, dan is het overige slechts een kwestie van tijd. Gewond, duikt hij naar de diepte, met verbazende snelheid het touw medesleepende, waaraan de harpoen bevestigd is. Om het dier af te matten stoomt daarentegen de jager in tegenovergestelde richting, dus terug. De uitslag kan niet twijfelachtig zijn. De levenlooze stoommachine, die onweerstaanbare macht in 's menschen hand, overwint. In vroegere tijden werd de walvisch terstond, na de

jacht in volle zee, van vet en andere bruikbare bestanddeelen ontdaan, tegenwoordig evenwel worden zij naar een bepaalde plaats gesleept, waar verder met hen verricht wordt wat de kunst vereischt. De jagers hebben daardoor geen oponthoud. Dezelfde boot, die vóór ons de Noordkaap had moeten voorbijgaan, en ook overigens een diep treurige reis had gemaakt, had het in zóóverre gelukkig getroffen, dat ze verscheiden walvisschen aan het station zag binnengesleept.

De overprikkelde zenuwen hadden eenige ontspanning noodig en op verstandige wijze wist de kapitein die te verschaffen, door ons een natuurtooneel te doen genieten, zóó weldadig en zóó grootsch tevens, dat men niet licht de wedergâ er van zou kunnen vinden. De Sirius stoomde het Lyngenfjord in, terzijde latende het schoone Vogel-eiland, een kale, zelfs niet door vogels bewoonde rots, die zich bijkans achthonderd meter kegelvormig boven den zeespiegel verheft. Het Lyngenfjord wordt aan de eene zijde begrensd door een onafgebroken reeks van tweeduizend meter hooge sneeuwbergen, van welke tot diep in de dalen gletschers neêrglijden, bij vijftallen tegelijk: geen insnijding tusschen twee bergtoppen is te bespeuren of een ijsmassa zendt er hare takken naar omlaag. Bovendien ving de regen aan in stralen neer te plassen, ons het schouwspel schenkend van een dubbelen regenboog, zoo heerlijk als nog geen onzer ooit had aanschouwd. Voeg daarbij een zwaren, witten nevel, die als een donzig waas over de zee was verspreid en waarop de regenboog scheen te rusten, en ik ben overtuigd, dat geen pen, door hoe dichterlijk een geest ook bestuurd, een denkbeeld zou kunnen geven van den indruk, die dit natuurtooneel op allen te weeg bracht. Was het wonder, dat de kapitein met zijn gewone welwillendheid geen weerstand kon bieden aan het verzoek van de meeste passagiers om dit tooneel zoolang te mogen genieten als maar eenigszins mogelijk was? De tijd van vertrek wees zich zelf aan, de regen hield op, de bogen verdwenen en de Sirius richtte zich naar Tromsö, waar men de photographiën in ontvangst zou nemen, die in gereedheid waren gebracht. Daar onze aankomst ditmaal in den nacht viel en de vorige dag vele vermoeienissen had gebracht, nam onze eerste stuurman het bestelde in ontvangst. De groep in het Lappen-kampement genomen, was goed gelukt; althans de talrijkheid der poseerende personen in aanmerking genomen.

Eén dame evenwel, die, om vooral goed zichtbaar te zijn, juist in het midden der groep, op een verhooging van het terrein, en nog wel te paard had plaats genomen en dus boven alles en allen uitstak, was gehuld in een wolk, die haar geheel onkenbaar maakte. Verdiend loon voor een zich ongemotiveerd op den voorgrond dringen. Het paard had, door zich flink te bewegen, haar een goeden dienst bewezen, want ongetwijfeld heeft het Russische spreekwoord recht: ‘de vrouw, zooals het behoort, slaat de oogen neer om zich te laten beschouwen en moet zich niet opdringen’. Zoo kon evenmin eene andere dame genade vinden in de oogen van hare medereizigers, aan wie zij zich steeds rookende vertoonde, en die het zelfs oirbaar achtte zich op de photographie afgebeeld te zien ‘toeback suygende’. Mocht men dit in een Spaansche of Italiaansche vrouw verklaarbaar vinden, van eene Duitsche zou men het zeker niet verwachten. Doch, laat ik mijzelf niet bezondigen aan het euvel, waaraan zelfs een beschaafd publiek als dat van de Sirius, mank ging: aan kwaad spreken. En heeft men recht, wèl beschouwd, zich daarover zeer verwonderd te toonen? Ligt het niet eenigszins in de menschelijke natuur, om de gebreken van anderen te gaan oprakelen en uitpluizen, wanneer hij niet veel anders te doen heeft? Er schijnt in het vitten op anderen een zoete, bedwelmende wellust te schuilen. En is de bevolking van een boot niet vrij wel gelijk aan die van een kleine stad welke niet door ‘welterschütternde Ereignisze’ wordt bezig gehouden, maar voor welke de kleinste gebeurtenissen in eigen omgeving de stof voor tallooze op- en aanmerkingen geven? Zelfs de Engelsche geestelijke, die met zijne familie de reis medemaakte, zou zijne geloofsgenooten op dit punt niet kunnen veranderen. Toch vergat onze clergyman zelfs op dezen pleziertocht zijn roeping niet. Toen de Zondag was aangebroken en de bel, waarmede men anders de hongerende magen waarschuwde dat de tijd van spijzen was aangebroken, twee uren vroeger luidde dan gewoonlijk, zag men de Engelschen zich verzamelen in de groote kajuit, him niet dan na eenige aarzeling door den kapitein voor dit doel afgestaan. En wie den moed had door de wijdgeopende deur een blik te werpen in die geïmproviseerde kerk, kon zich ergeren aan het weinig stichtelijk geprevel, aan de onwelluidende uiting van godsdienstig gevoel. Dat de toehoorders

gesticht waren na afloop van de oefening kon men niet bespeuren, tenzij die stichting zich moest uiten in de uitdrukking van ontevredenheid bij sommigen, in een spottend lachje bij anderen. De oorzaak van deze beide uitingen vernamen wij weldra. De geestelijke had oorspronkelijk beloofd slechts de voorgeschreven formulieren te zullen oplezen, en daarmee de godsdienstoefening als afgeloopen te beschouwen. De geest scheen echter over hem vaardig te zijn geworden en deze had zich naar aanleiding van de bestijging van de Noordkaap geuit in een prediking, waarin hij op Gods hulp, bij dezen tocht ondervonden, wees, een prediking die echter door de onduidelijkheid van uitdrukking en door de onwelluidendheid van 's sprekers orgaan, den vereischten indruk gansch en al had gemist. Zoo had hier de daad, zeker met de beste bedoeling, doch ter verkeerder tijd en plaats verricht, een geheel andere uitwerking te weeg gebracht dan men gehoopt had.

De Zondag ging verder niet zonder wederwaardigheden voorbij: indien men althans daaronder mag rangschikken een eerste en eenige gewaarwording van zeeziekte bij sommige passagiers. De boot neemt haren weg zooveel als mogelijk is, tusschen de eilanden, waarvan het gevolg is, dat men slechts zelden de deining van de open zee voelt, en dus ook nimmer de onaangename gewaarwording in de maag bespeurt. Wel was de kapitein zoo welwillend thans te laten stoppen om der tweede afdeeling passagiers, die juist aan tafel was gegaan, gelegenheid te geven voor hun gewichtige bezigheid, maar de beweging op het Vestfjord (de wijde, trechtervormige opening tusschen Noorwegens vastland en de Lofoten) was toch enkelen te machtig, en werd in elk geval nà het diner zóó sterk, dat verscheiden passagiers het geraden vonden zich terug te trekken om rust te zoeken in hun hut. Doch deze onaangename oogenblikken zullen ook wel de eenige geweest zijn, die een deel der passagiers gekend heeft.

En zoo brak de laatste volle dag aan, die ons op de Sirius zou zien. Nog hadden wij de gunst van het weêr noodig, een zonneschijn bij het bezoeken van den gletscher, Svartisen, waarover ik in den aanvang schreef, zou slechts welkom kunnen zijn. Helaas, de wolken hadden besloten ons hun vollen inhoud te schenken, en terwijl de bodem doorweekt was van gletscher-water en rijkelijk bevochtigd werd door het

hemelnat, werden wij in het uitvoeren onzer equilibristische toeren over blokken en langs hellingen niet weinig bemoeilijkt door regenmantels en regenschermen, die bij zulke buien niet te ontberen zijn. Toch kwamen wij tot ons doel; we bereikten na een uur gebaggerd te hebben den voet van den gletscher en zagen op tegen ijspieken en blokken, zoo groot als wij ze nog nimmer aan een gletscher zagen, noch in Noorwegen, noch in Zwitserland. Het bestijgen van de glibberige blokken, nog gladder dan gewoonlijk door den regen, ging met groote moeite gepaard, en de meeste reizigers zagen van dit denkbeeldig genoegen af. Zoo echter niet een zeer jeugdig Amerikaansch toeristje, geheel opgevoed volgens het systeem: ‘wat terecht komt is goed, wat niet terecht komt, was ook niet waard te blijven bestaan.’ Zonder zijn ouders, zonder eenig geleide was het negenjarig menschje naar den gletscher getogen en ook reeds over eenige blokken geklommen, toen hij uitgleed en in een spleet verdween. Een kreet van ontzetting ontsnapte uit den mond van allen die het zagen; ieder waande hem verloren. Wie de gletscherformatie kent, weet dat zelden een in een spleet gevallene er het leven afbrengt, daar de opening van onderen doorgaans terstond uitloopt in den kokenden gletscherstroom onder het ijs. Bij hooge uitzondering was dit hier niet het geval. Een oogenblik later, vóór nog één der reizigers tijd had kunnen vinden zich op den gletscher te begeven, verscheen het ventje, wel nat en vuil, maar ongedeerd en kalm. In de spleet had hem een ijsblok opgevangen, waarlangs hij rustig was opgeklommen, onbewust van het levensgevaar waarin hij had verkeerd. Wanneer deze Yankee de proef nu nog niet doorstaan heeft, en er geen flink man uit hem groeit, dàn zou hier zeker ons spreekwoord van toepassing moeten zijn: onkruid vergaat niet.

Het laatste nummer van het programma, dat nummer één had moeten wezen, maar zooals wij zagen om den regen was uitgesteld, kon thans, daar het weêr was opgeklaard, worden ten uitvoer gebracht. Voor de laatste maal werden de passagiers in de ranke booten van de Sirius naar den wal geroeid. Weer was het een vochtige tocht; de bodem, slechts in een zeer dunne moeras- of veenlaag de rots bedekkende, was geheel doorweekt, en des te verraderlijker, daar men door het gras dat er groeide, niet kon zien waar men veilig den voet kon

plaatsen. Vele passagiers hadden den moed niet den tocht te volbrengen tot den tunnel, die van weerszijden een prachtigen blik schenkt op het landschap. Een teleskoop van honderd drie en zestig meter lengte, en elf tot zeventien meter breedte, heeft de wetenschap of kunst nog niet vermogen te vervaardigen. Zij, die het tot in den tunnel brachten, hadden geen berouw over hun moeitevol streven, al waren de voetbekleedingen, nauwelijks gedroogd van den tocht in den vroegen morgen, voor dezen dag ook verder onbruikbaar geworden.

Het laatste avondeten hield velen langer bijeen dan gewoonlijk. De kennismaking, zoo kort geleden aangeknoopt, en zoo hartelijk voortgezet, stond op het punt weêr afgebroken, wellicht voor goed verbroken te worden. Men is geen achttal dagen ongestraft om en bij elkander; men heeft niet tal van gewaarwordingen samen ondervonden, zonder dat het verbreken van den band met een lichte gewaarwording van smart gepaard gaat. Men moge zich voornemen de kennismaking voort te zetten, de kennissen verkeeren, helaas, maar al te dikwijls in onverschilligen, evenals zoo vaak vrienden door tijd en plaats van ons gescheiden, in kennissen veranderen. De briefwisseling kwijnt, houdt na verloop van een jaar geheel op. Een ieder is zich daarvan bewust, al wil hij het niet openlijk bekennen, al verzekert hij op dat oogenblik ook dat het tegendeel het geval zal zijn, en gevoelt daardoor des te meer de smart der scheiding. Een laatste samenzijn krijgt daardoor een diepere beteekenis, en de wederzijdsche hartelijkheid drukt er haar bijzonder stempel op.

Na den laatsten nacht waren de uren van ons verblijf aan boord te tellen. Te half elf zouden wij in Trondhjem terug zijn. Doch een eigenaardige plechtigheid ging vooraf. De natiën, in het grootste getal vertegenwoordigd, Duitschers en Engelschen dus, hadden elk hun woordvoerder gekozen, om tot den kapitein enkele woorden te richten en hem te danken voor de goede zorgen gedurende de geheele reis aan allen zonder onderscheid betoond. Op het met berkentakken versierde achterdek (een schip dat van de Noordkaap komt, wordt op den laatsten dag steeds met groen getooid), waren allen bijeen, en na de korte speeches van de uitverkoren redenaars, stemden de overige passagiers gaarne in, zoowel met de ‘Three cheers for Captain Juell’, als met het: ‘Dreimal Hoch,

Herr Kapitän Juell.' Want zoo ooit een loftuiting verdiend was geweest, dan was het deze. Men kan zich geen gezagvoerder denken, die 't de aan zijn zorgen toevertrouwde personen, beter naar den zin weet te maken dan de kapitein van de Sirius. Te benijden is de reederij, die zulke officieren aan het hoofd van hare schepen mag stellen.

Daar naderden wij Trondhjem. Een menschenmassa, die de kade zwart kleurde, wachtte de terugkeerende boot op. Op de citadel werden de kanonnen afgevuurd en toonden daardoor dat zij ook nog op andere wijze konden spreken dan van vrede en rust, tot welke gedachte de onder haar bereik grazende koeien licht aanleiding zouden geven. Bij nader informatie bleek echter, dat die saluutschoten niet onze Sirius, maar wel een Duitsch oefeningschip golden, dat juist in de haven aankwam en waarvan de manschap in het want paradeerde. Doch wij hadden geen donderende welkomstgroet van noode; het welkom weerklonk uit honderde keelen aan het havenhoofd, en de blijde mare ging weldra van mond tot mond, dat deze laatste reis van de Sirius zóó gelukkig was geweest als nog geen schip (althans in dit seizoen) er een had gemaakt. Waren de vrienden en bekenden van kapitein en stuurlieden blijde, dat zij de hunnen terug zagen, de passagiers waren niet minder tevreden, en zelfs zij, die in het vooruitzicht leefden met hetzelfde stoomschip de reis naar Molde of verder nog, naar Bergen voort te zetten - allen waren vergenoegd dat de reis, zoo treurig aangevangen, zoo schitterend geslaagd mocht heeten, doch vooral, om weêr eens voor eenigen tijd vasten grond onder de voeten te voelen. Men had acht dagen lang gezworven, als op een drijvende oase in de woestenij van het barre noorden, zoodat men weer dankbaar de kleine stad Trondhjem aanzag, een stad, die met hare 20,000 inwoners, hare breede straten, hare winkels, met geheel andere oogen werd aangezien, dan toen wij haar ruim een week geleden, verlieten. Het scheen ieder toe, dat men een veel langer tijd uit de beschaafde wereld was buitengesloten geweest, dan werkelijk het geval was. Zij kwam ons thans voor als een wereldstad, en iemand die jaren lang in Dokkum of Edam heeft gekerkerd gezeten, kan met niet grooter verbazing de wonderen aanschouwen die den Haag of Amsterdam aanbieden, dan de passagiers van de Sirius Trondhjem. Het postkantoor werd letterlijk bestormd door de

95 passagiers, versch aangebracht uit het Noorden, en verlangend naar berichten uit Zuidelijker streken; de winkels moeten dien dag ongetwijfeld goede zaken gemaakt hebben, overal zag men inkoopen verrichten, vooral photographiën vonden dien dag aftrek. Ook in de hotels, waarvan men er te Trondhjem verscheidene van den eersten rang telt, kon men elkander niet ontloopen; het was voorbeschikt dat men zoo lang elkanders gezelschap zou genieten, tot de uiteenloopende reisplannen de saamgeraapte elementen als kaf voor den wind zouden doen uiteenstuiven. Men kon in het hotel Brittania nog deelnemen aan een vreemdsoortig afscheidsmaal, en de herinnering overhouden dat beerenvleesch taai en droog is, en dat het uitzicht van een beerenham volmaakt doet denken aan het been van een mummie. Aanlokkend is dus de proefneming niet; doch wat doet men niet ten einde Paulus' les op te volgen om alle dingen te onderzoeken en het goede te behouden?

Eerst na het vertrek van de Sirius, aan den avond van dien dag, kreeg Trondhjem voor de achterblijvenden weêr het uiterlijk van de stad, zooals wij die in 't vorig jaar en ook thans ruim een week geleden, hadden leeren kennen. De rust was er weêrgekeerd, en zou thans nog slechts tweemaal op groote schaal verbroken worden, daar geen schip meer naar de Noordkaap zou vertrekken en twee schepen nog moesten terugkeeren. De termijn toch van de Noordkaapreizen strekt zich uit tusschen 20 Juni en 25 Juli, terwijl de middernachtszon gezien kan worden te Tromsö van 19 Mei tot 24 Juli, te Hammerfest van 15 Mei tot 28 Juli, aan de Noordkaap van 12 Mei tot 31 Juli. Binnen den tijd dus van anderhalve maand is het seizoen voorbij en de toeristen-stroom gestuit.

Wie in staat is van de tegenwoordig zoo ruimschoots aangeboden gelegenheid tot het bezoeken van Noorwegens noordelijk deel gebruik te maken, verzuime het niet. Men late zich niet afschrikken door de gedachte aan ongemakken en ontberingen, deze zijn tot een minimum teruggebracht: geen oogenblik is bij één der passagiers, vermoed ik, de gedachte aan verveling of aan langdradigheid der reis opgekomen. Het vooruitzicht van een achtdaagsch verblijf op een schip moge in theorie niet aanlokkend schijnen, de praktijk logenstraft de zwartgalligste beschouwingen, althans zoo men met een sociabel mensch te

doen heeft. Men leeft gedurende die acht dagen in een wereld, zoo geheel verschillend van den dagelijkschen tredmolen; men ziet natuurtooneelen, zoo grootsch en verheven, zoo woest en schoon als geen ander land in Europa kan aanbieden; men leert menschen kennen van de meest uiteenloopende karakters; men vangt in zijn geest zóóveel indrukken op, die in staat zijn zorgen en kwellingen te verdrijven, dat niemand zich zal durven en willen beklagen, wanneer hij het éénmaal gerijpte plan ten uitvoer heeft gebracht van een reis naar het Noorden.

N.J. SINGELS.

Twee stelsels van kolonisatie.

J. Dacosta, The Indian budget for 1887/88. H.S. Cunningham, British India and its rulers. Paul Leroy Beaulieu, De la Colonisation chez les peuples modernes. Arthur Mills, On colonial constitutions.

De Engelschen in Britsch-Indië en de Nederlanders op Java zagen zich herhaaldelijk en zien zich ook in onze dagen voor analoge vraagstukken gesteld op het gebied van staathuishoudkunde en regeeringsbeleid.

Dezelfde oorzaken hadden dezelfde gevolgen. Factorijen, kleine handelskantoren door eene Oost-Indische Compagnie gesticht, waren bij beiden de oorsprong van de tegenwoordige macht. Weldra waren forten noodig om die handelskantoren te verdedigen; ongemerkt werd het handelslichaam van koopman, souverein. Door krijg te voeren en verdragen te sluiten breidde het gebied zich meer en meer uit, ofschoon erkend moet worden, dat het eerste vaak tegen den wil der Compagnie geschiedde; de bewijzen daarvoor zijn in overvloed voorhanden, totdat wanbeheer en oorlogen haar deden in een storten en het gebied in handen kwam van de eenig mogelijke opvolgers, in Engeland in 1857 van de Kroon, in Nederland in 1800 van de Bataafsche Republiek.

Beide natiën vonden in hare bezittingen een zeer ontwikkeld volk; beiden hebben met eene uiterst geringe macht verbazende uitgestrektheden onderworpen; beiden heerschen nog met een zeer klein personeel over millioenen inlanders, en, om de overeenkomst in den toestand van regeerder en geregeerde te

voltooien, in beide koloniën bestond de bevolking nagenoeg uitsluitend uit landbouwers.

Bij de oplossing van de vraagstukken, zoo even genoemd, sloegen beide natiën echter verschillende wegen in; met andere woorden: het stelsel van bestuur was verschillend. In de volgende bladzijden zullen de resultaten van die verschillende maatregelen kortelijk worden nagegaan.

I.

De basis van het regeeringsbeleid voor Britsch-Indië is de acte van 2 Augustus 1858, welke door Lord Canning in Indië werd afgekondigd op 1 November van dat jaar. Het bestuur over Indië werd daarbij op de volgende wijze geregeld. In Engeland is een secretaris van Staat voor Indië, die deel uitmaakt van het Ministerie en aan de wisselvalligheden der politiek is blootgesteld. Hij wordt bijgestaan door een raad van 15 leden, die voor 10 jaren worden benoemd, doch wier benoeming voor 5 jaren kan worden verlengd in het belang van den dienst. Zij mogen geen lid zijn van Hooger of Lager Huis. De secretaris dient zijne begrooting in aan het Parlement.

In Indië bestaat het bestuur uit den Gouverneur-Generaal (Vice Roy), bijgestaan door een raad van 6 leden voor het uitvoerend bewind, welke raad met 12 leden wordt vermeerderd voor zaken van wetgeving. De opperbevelhebber van het leger is per se buitengewoon lid van dien raad, zoo ook de Gouverneurs van Madras en Bombay, indien de Gouverneur-Generaal zich bij toeval binnen de grenzen van hun presidentschap ophoudt.

De onderkoning, de gouverneurs der presidentschappen, de 6 gewone leden van den raad, de advocaten-generaal en alle officieren der zee- en landmacht worden door de kroon benoemd.

De raad van 6 leden wordt gewoonlijk evenals de onderkoning voor 5 jaren benoemd, doch dit is geen verplichting. De verschillende takken van administratie worden onder de leden verdeeld, ongeveer zooals bij ons in een ministerie. De onderkoning behoudt het Departement van Buitenlandsche zaken meestal voor zich. In den wetgevenden raad, die, gelijk wij zagen, bestaat uit 6 leden van den uitvoerenden raad, vermeerderd met 12 leden, die voor 2 jaren door den onder-

koning worden benoemd, hebben steeds eenige inlanders zitting. De gouverneur presideert beide raden. Elk lid van beide raden heeft het recht voorstellen te doen.

De onderkoning wordt bijgestaan door eene Algemeene Secretarie in 7 Departementen verdeeld: Binnenlandsche Zaken, Financiën, Buitenlandsche Zaken, Leger, Openbare Werken, Landbouw en Wetgeving. Aan het hoofd van elk departement staat een secretaris, bijgestaan door een adjunct-secretaris en verdere ambtenaren. Onder dit centraal bestuur staat dat der provinciën: in het geheel 12 in aantal. Madras en Bombay, hoewel elk een presidentschap onder een luitenant-gouverneur, zijn evenzeer onder dat 12tal begrepen. Naast den luitenant-gouverneur is ook daar een uitvoerende en wetgevende raad, evenals die, welke den onderkoning ter zijde staat. Enkele inlanders zijn ook in Madras en Bombay lid van den wetgevenden raad.

De onderkoning bestuurt zelf van de provinciën, die onder zijn direct gezag staan: Adjmire, Berar, Corrg met Bangalor en de Andaman-eilanden. Over de 6 andere provinciën, welke zijn: Bengalen, (Bengalen proper) Assam, de Pundjab, Birmah, Centraal-Indië en de N.W. provinciën met Oudhe, staat of een luitenant-gouverneur onder den onderkoning en door dezen benoemd, behoudens goedkeuring van de kroon, of een superior collector, eveneens van den onderkoning afhankelijk. Eigenlijk Bengalen, de N.W. provinciën met Oudhe, de Pundjab, hebben een luitenant-gouverneur, de overigen staan *onder* een superior collector. Bengal Proper heeft een wetgevenden raad van 13 leden, waaronder 4 Hindoes. Deze raad wordt door den luitenant-gouverneur benoemd. Elke provincie heeft eene Secretaire. Dit gebied, de 12 provinciën te zamen, telt 199 millioen inwoners.

De inlandsche Staten, de een meer, de ander minder afhankelijk, tellen 55 millioen inwoners, zoodat de geheele bevolking van Voor-Indië stijgt tot 254 millioen zielen op eene oppervlakte van 73000 □ geogr. mijlen, dus ongeveer 9 maal de oppervlakte van Frankrijk met 8 maal de bevolking van dien staat.

Het Britsch gebied is verdeeld in 234 districten, elk bestuurd door een collector, of collector magistrate, onder wien verschillende ambtenaren gesteld zijn. Het district is de administratieve eenheid - en verdeeld in subdistricten, welke in Madras

en Bombay *Taluk* heeten en elders *Thasil* worden genoemd. De subdistricten zijn in dorpen verdeeld.

De ambtenaren voor den burgerlijken dienst bestaan uit 4 klassen:

1°. de Covenanted Service, die zich in Engeland aan een examen moeten onderwerpen. Zoodra de candidaten aan het examen hebben voldaan, moeten zij nog 2 jaren in Engeland blijven, krijgen eene toelage van 3600 gulden 's jaars en studeeren dan aan eene Universiteit of een college in verschillende vakken, waarvan Inlandsche talen de hoofdzaak uitmaken. De Bengal Civil Service schijnt aangenamer te zijn dan die in de andere presidentschappen, ten minste zoo werd mij verzekerd door den heer I. Read, secretaris van de Noordwestelijke provinciën, dien ik in het laatst van 1886 te Samarang ontmoette, tot bevestiging waarvan hij mij verder mededeelde, dat de hoogste nummers van het examen, voordat de candidaat-ambtenaar naar eene Universiteit ging, steeds mochten kiezen, waar zij wilden geplaatst worden en dan allen ook de Bengal Civil Service kozen.

2°. uit de Statutory Civil Service, dat zijn de inlandsche ambtenaren.

3°. uit de Non-covenanted Service, waartoe alle mindere ambtenaren behooren, geplaatst bij openbare werken, bij de administratie der bosschen, der gevangenissen, bij de politie, de inspectiën enz. Deze ambtenaren worden gerecruteerd uit Europeanen, Eurasiërs (mestiezen) of inlanders.

4°. kunnen stafofficieren in den burgerlijken dienst gebezigd worden in de niet onder geregeld beheer gebrachte provinciën; evenwel is hun aantal niet groot.

Wat de wetgeving aangaat worden de Engelschen in geheel Indië beheerscht door die van het moederland, terwijl de inlanders volgens hunne wetten en gebruiken worden geoordeeld in gevallen van erfrecht, huwelijk, boedelscheiding, adoptie, godsdienst, kastenrecht der vrouwen. In andere gevallen gelden drie soorten van wetten nl. de parlements-acten vóór 1726, de besluiten van den gouverneur-generaal in rade van 1773 tot 1833 en de besluiten derzelfde autoriteit van 1833 tot nu, vermeerderd met enkele besluiten van de gouverneurs van Madras en Bombay.

Uit het bovenstaande blijkt ons dus al dadelijk, dat de belangrijke schakel, welke in ons binnenlandsch bestuur wordt

aangetroffen, bestaande uit de Regenten, Wedono's en assistent-Wedono's, in Britsch-Indië ontbreekt. Den collector gelijkstellende met onzen resident, kunnen de junior collectors met onze controleurs worden vergeleken. Wel is er een zwerm inlandsche ambtenaren, die men op Java met de mantrie's zou kunnen gelijkstellen, maar de inlandsche hoofden, die resident, assistent-resident of controleur ter zijde staan, mist men in Indië.

Bij de rechterlijke macht is het verschil met onze instellingen niet zoo groot, want of er nu één hoog gerechtshof te Batavia is en er zijn High Courts te Calcutta, Madras, Bombay en Allahabad, dit is geen principiëel verschil. Wel zijn twee essentiëele verschillen: dat in Britsch-Indië de rottanstraf bleef gehandhaafd en dat van elk vonnis van eene rechtbank in Indië beroep mogelijk is op de Kroon in Engeland, waardoor eene opperste contrôle wordt uitgeoefend.

De bronnen der inkomsten en de oorzaken der uitgaven zijn almede in hoofdzaak weinig verschillend van die op Java. De cijfers zijn grooter, het budget voor 1886/87 was ruim 808 millioen gulden in ontvangst en uitgaaf. Op twee punten bestaat daarenboven verschil.

Britsch-Indië plant de papaver en verkoopt het opium aan China of heft een uitvoerrecht, maar de pacht tot het recht van verkoop in het klein brengt niet veel op, terwijl bij onze inkomsten die pacht vrij belangrijk is.

Verder komt onder de uitgaven eene rubriek voor, die bij ons niet aanwezig is: rente van de schuld. In 1883 bedroeg deze 1911 millioen en sinds neemt de schuld toe, hoofdzakelijk door twee oorzaken, de militaire maatregelen, die meer en meer urgent worden en de voortdurende waarde-vermindering van het zilver. Dit metaal dient als ruilmiddel in Britsch Indië en het land verliest geweldig bij de inwisseling. De rupee, welke altijd voor 2 shillings werd gerekend, is gevallen op 1 shilling 7 pence en zelfs op 1 sh. 4 p. en er bestaat neiging tot verdere daling.

Bij de bespreking van het algemeen stelsel van bestuur in Britsch-Indië blijft nog een punt ter behandeling over, hetwelk echter, n'en déplaise aan enkele voorstanders er van in ons Parlement, ons niet van zooveel gewicht voorkomt, waar het geldt een essentiëel verschil te noemen in regeeringsbeleid: nl. het zelfbestuur van enkele gemeenten. Sedert 30 jaren heeft

de Britsch-Indische regeering het systeem van verkiesbare gemeentebesturen meer en meer uitgebreid, en behalve Calcutta, Bombay en Madras, hebben nu 14 millioen inwoners in de voornaamste steden hunne gemeentelijke vertegenwoordiging.

De voornaamste punten van verschil in het algemeen Bestuur zijn thans aangegeven. Zien wij nu hoe de tegenwoordige toestand in Britsch-Indië is.

Door verschillende Engelsche schrijvers als: Wilfred, Scawen, Blunt, M.I. Hyndman, I. Dacosta, W. Stobie, J.A. Cotton, H.S. Cunningham zijn o.a. in de *Fortnightly Review* van 1885 en 1887, in de *Westminster Review* van 1877 en in de *Nineteenth Century* van 1878 en in afzonderlijke geschriften allerbelangrijkste mededeelingen gedaan, waaruit zich een vrij volledig geheel laat construeeren.

Volgens deze schrijvers is de Indische maatschappij in een toestand van voortdurende verarming en dit proces gaat op steeds sneller wijze voort; de uiterste grens der belastbaarheid is bereikt; het land is verarmd, en de aanslag in omgekeerde reden tot de productie gestegen. De hongersnooden, die Indië hebben geteisterd, zijn financiëele hongersnooden. Vele uitgaven zijn gedaan zonder dat het volk er van heeft geprofiteerd en het productief vermogen is er niet door vergroot. De landbouwers worden gedwongen om geld op te nemen tegen 40 % en 60 % ten einde hunne belastingen te kunnen voldoen, uit welke belastingen publieke werken worden betaald die 4 % rente geven, ja de telegrafen geven 2.7 %. Is het dan te verwonderen, dat de normale toestand van den rajat in Madras b.v. eene hopelooze schuldplichtigheid is?

Er bestaat bij het volk een algemeen wantrouwen in de bedoelingen en in de goede trouw van het Gouvernement. De zoutbelasting werkt zoodanig, dat een ton Cheshire zout in Engeland kost ƒ 6 en in Bengalen ƒ 126. Het zoutverbruik wordt daardoor zeer beperkt en het vee blijft er van verstoken. De spaarpenningen, die voor schaarschte moesten behoeden, zijn in allerlei openbare werken belegd, waarvan de opbrengst soms niet eens de renten van het kapitaal kunnen dekken. De Staatsspoorwegen geven 1 %.

De oorzaak der hongersnooden lag niet in het gebrek aan voedsel, maar in het gebrek aan middelen om voedsel te koopen.

De irrigatiewerken hebben niet voldaan, de landbouwers verkiezen putten boven kanalen. In 1355 was het Gangeskanaal voltooid en de Doabstreek, die toen beveiligd heette, werd in 1860 en 1869 toch door hongersnood geteisterd. In Madras worden dammen in de rivieren gelegd, doch dit voldoet niet in jaren van droogte.

De Engelsche ingenieurs zijn er niet in geslaagd hunne werken in te richten naar de behoeften van den inlandschen landbouwer. Zij stelden zich niet in betrekking met hem en hadden geen kennis van de werkelijke behoeften. Van de minieme schaal, waarop de landbouwer zijne zaken drijft, schijnt men zich geene duidelijke voorstelling te hebben gemaakt.

De toestand der niet landbouwende klassen is evenzeer te beklagen. De invoering der goedkoope Manchester katoentjes heeft de industrie der wevers vernietigd. De bewerking van juweelen en metalen, het houtsnijden, zadelmaken, fijne borduurwerken, karpet maken, de beeldhouwkunst, de bouwkunst, al deze uitingen van nationale nijverheid zijn gelijkelijk vervallen.

Dr. W.W. Hunter berekent dat ± 40 millioen zielen door het leven gaan op onvoldoend voedsel.

Daarbij komen nog vreemde handelingen van het Gouvernement, b.v. de praktijk van als inkomen zich toe te eigenen groote sommen, die het voor derden onder bewaring had, als jaarrenten, pensioenen, welke toeëigeningen reeds in 1872 waren begonnen, toen er door professor Fawcett de aandacht op werd gevestigd. Zoo in 1875 weder ƒ 37,000,000, die behoorden aan het Civil Service annuity fonds.

De ambtenaren der belastingen trachtten, zoodra men vreesde, dat zij in hun ijver om de belasting binnen te krijgen, inbreuk hadden gemaakt op de wet, zich zooveel mogelijk aan de rechtspraak der gerechtshoven te onttrekken. De volksrechten werden geschonden wanneer het de behandeling gold van zaken, die het bezit van den grond raakten.

Feitelijk heerscht er tengevolge van den druk der grondbelasting, die soms 35 % of 40 % bruto is, groote ellende onder het volk.

Een staaltje van willekeur door de Engelsche particulieren uitgeoefend, wordt ons door W. Stobie in zijn Actual life in Bengal in de *Fortnightly Review* van 1887 medegedeeld. In de districten Tirhood, Champarien en Chuprah van de provincie

Berar in het Presidentschap van Bengalen wordt veel indigo geteeld. De Engelsche planter pacht de gronden van de inlandsche eigenaars en sluit dan contracten met de omliggende bevolking. Voor den vollen oogst wordt daarbij eene vaste som betaald. Dat bedrag wordt niet overschreden bij meerdere opbrengst, wel verminderd, wanneer een kleine oogst wordt gemaakt, en de basis van die geheele indigocultuur wordt dan ook door Stobie zeer kernachtig omschreven met de volgende woorden: The essence of the Indigo Industry here, with its enormous profits, is that might is right.

In casu is ook door een Engelschman een stuk grond gehuurd en met de bevolking een contract gesloten voor de bewerking daarvan. Een jong Hindoe van hooge kaste, door ziekte geheel verarmd, en niet in staat om aan zijne verplichte belasting tegenover den Engelschman te voldoen, ziet echter gelegenheid zijn nog braak gebleven akker, zonder schade voor den huurder, zoo te bewerken dat de goede uitslag van den indigo-oogst verzekerd is. Alleen, hij vraagt tijd aan zijn landheer. Hij is arm, en dus niet in staat de verschillende inlandsche geëmployeerden, die allen, de een meer, de ander minder, toezicht uitoefenen op de plantage, met geld of goederen gunstig voor zich te stemmen. Hij legt zijn toestand bloot aan den Engelschen landheer, maar deze beschouwt zijn verhaal eenvoudig als eene aaneenschakeling van leugens en uitvluchten, laat den ongelukkigen, ziekelijken Hindoe aan een der pilaren van zijne voorgalerij binden, waarna hij hem met zijn rottan zoolang afranselt, dat de man voor dood wordt weggedragen. De Hindoe sterft te huis aan de ondergane mishandeling. Zijne vrouw maakt van de zaak eene aanklacht bij eene Inlandsche rechtbank. Te vergeefs tracht de Engelschman haar door geld en beloften over te halen, om de aanklacht in te trekken. Het gerecht zal zijn loop hebben. Natuurlijk zullen er getuigen worden gehoord en prachtig is de teekening door Stobie gegeven van den inlandschen hoofdopzichter en de door dezen bewerkte getuigen.

Op den avond voor den dag, waarop men denkt, dat er getuigenis zal moeten worden afgelegd, wordt in zijn huis eene generale repetitie gehouden met enkele schavuiten, ten einde gedurende het getuigenverhoor te bewijzen, dat op den dag, waarop de Hindoe afgeranseld werd, de Engelsche landheer

niet in de voorgalerij is te zien geweest, en de Hindoe dien geheelen dag ook zijn huis niet heeft verlaten.

Dit laatste wordt nog wel getuigd door een Brahmaan, die de heilige rivier er zelfs bijhaalt en zegt: ‘I can swear with my face to the Ganges, that the now deceased man not has left his home in the morning of the 5th i.s.’

De districtsgeneesheer geeft eene verklaring, dat de Hindoe gestorven is tengevolge van uitputting en dat de striemen op zijn lichaam merkbaar veroorzaakt zijn door de bamboelatten van den brancard, waarop hij later naar het hospitaal werd vervoerd. De Europeesche ambtenaar, tot wiens competentie het onderzoek behoort, houdt wellicht een onderzoek, maar zwijgt. De inlandsche politie legt zich geheel en al neder bij de verklaring van den doctor, en de Engelsche planter heeft ongestraft een doodslag begaan.

Dit schreef Stobie in het Septembernummer van de *Fortnightly Review* van 1887 en hij noemde het ‘*actual* life in Bengal’!

De Engelsch-Indische ambtenaren en de particulieren in de bovengenoemde districten zijn verplicht die feiten te logenstraffen; - toch blijft de indruk droevig.

II.

Zoo wordt ons nu het land beschreven, dat door velen, ook op Java, steeds als een eldorado wordt afgeschilderd.

Het is niet te ontkennen, dat Britsch-Indië relatief meer spoorwegen heeft dan wij op Java bezitten, dat ± 14 millioen inwoners in de groote plaatsen het twijfelachtig voorrecht genieten eene gemeentelijke vertegenwoordiging, die afzonderlijke belastingen mag uitschrijven, te kunnen kiezen, dat de positie van den Engelschen ambtenaar in de covenanted service, en van den particulier, aangenamer is dan op Java, maar dat is niet de hoofdzaak.

De hoofdzaak is, van welke bevolking de levensconditiën beter zijn, van de 19 millioen Javanen onder ons bestuur, of van de 186 millioen Indiërs, de 14 millioen der groote steden er tijdelijk buiten gelaten, onder het Britsche bestuur. Volgens Hyndman en Dacosta bedraagt het inkomen van een Indisch huisgezin ƒ 90 's jaars; volgens de berekeningen van Dr. Solle-

wijn Gelpke voor de landrenteregeling kan dat voor Java op ƒ 150 's jaars gesteld worden. Overgespaard kapitaal bezit de Javaan evenmin als de Indiër; het kapitaal van het volk op Java, en masse, bestaat uit zijne vlijt en zijne spierkracht. Verdienen bij een dergelijken toestand belastingen in geld wel de voorkeur boven die in arbeid? Een beslist antwoord is niet gemakkelijk te geven.

Op Java zijn vele lichtpunten aan te wijzen. De goede staat, waarin de wegen verkeeren, de openbare veiligheid, rechtspraak zonder aanzien des persoons, ijver en geschiktheid der Europeesche en inlandsche ambtenaren, groote mate van rechtszekerheid, enz. Dit alles wordt niet erkend omdat het dagelijks genoten wordt en dus langzamerhand als eene conditio sine qua non wordt betracht. Bovendien zijn wij Hollanders van ouder tot ouder een volk van pruttelaars geweest en zullen dat wel altijd blijven.

In Engelsch Indië wordt de toestand der bevolking in de zoogenaamde Vorstenlanden, als ik dit woord hier gebruiken mag ter verduidelijking, beter genoemd dan in de Gouvernementslanden, en ik behoef ieder slechts te herinneren aan het onuitsprekelijk aangenaam gevoel, dat hij had als de reiswagen in den weg van Djocja naar Magelang ongeveer 5 palen bezuiden Moentilan de brug over de Progo-rivier in de richting van Magelang was gepasseerd - dubbel aangenaam als er op het traject van Djocja af door de kuilen en gaten in den weg geen wiel of as van den reiswagen was gebroken! In onze Vorstenlanden komen juist de Ketjoepartijen voor, die nu en dan in de Indische bladen worden vermeld.

Terwijl in Britsch-Indië met allen ernst de vraag besproken en vaak bevestigend wordt beantwoord: is ons bestuur niet te kostbaar voor het land? weet onze regeering op Java, zij het dan ook met moeite, het evenwicht in de begrooting te handhaven.

Twee kwetsbare plekken zijn er op die begrooting, de koffiecultuur en de opiumpacht, maar intrekking van de eerste, waar zij te drukkend is, met zooveel doenlijk streven, er in de daarvoor geschikte streken een volkscultuur van te maken en het ten uitvoer leggen van Enklaar van Guericke's plan ten opzichte van de tweede aangelegenheid, zouden reeds belangrijke stappen tot wijziging wezen.

Waaraan zijn die geheel verschillende toestanden toe te schrijven? Wat is de reden, dat onder dezelfde omstandigheden begonnen als op Java en onder gelijke omstandigheden voortgezet, de toestand in Britsch-Indië thans een gevaarlijk gistings-proces ondergaat?

En het heeft allen schijn, dat geen impulsie in welke richting ook meer van de regeering kan uitgaan. Tenzij een tweede en dan veel gevaarlijker Cipayer opstand in haar voordeel eindige, en haar in staat stelle den toestand van vóór 1858 weder in het leven te roepen.

Het is duidelijk, dat een enkele reden daarvoor niet is aan te geven, maar een dergelijk groot verschil in uitkomst, bij gelijk begin, moet een gevolg zijn van een samenloop van omstandigheden en aan verschillende oorzaken zijn ontstaan te danken hebben.

De eerste oorzaak moet gezocht worden in het niet aanwezig zijn van de schakel, waarop wij boven reeds doelden. Hadden wij op Java de inlandsche hiërarchie van regenten, Patihs, ondercollecteurs, wedono's, Djaksa's, assistent-wedono's en mantri's niet gehandhaafd, het is niet te bepalen, in welken toestand wij ons nu zouden bevinden.

Indien ooit het stelsel van onthouding, zooals Leroy-Beaulieu het noemt, vruchten heeft gedragen, dan is het op Java geweest, waar men het volk zooveel mogelijk door zijn eigen hoofden liet en laat besturen - en terecht - want, zegt Tocqueville (*Ancien régime*), ‘ce n'est jamais qu'à grand' peine que les hommes des classes élevées, viennent à discerner nettement ce qui se passe dans l'âme du peuple et particulièrement dans celles des paysans’.

Dat zeide ook J.C. Baud op 2 Augustus 1854: ‘want het is voor het Nederlandsche Gouvernement eene volstrekte onmogelijkheid bij het bestaande verschil in herkomst, godsdienst, taal en zeden, steun te vinden in de gehechtheid van de volksmassa; dit gelukt zelfs niet in Europeesche Staten en daar is toch volkomen identiteit tusschen regeerders en onderdanen.’

Op Java worden in vele takken van dienst nog te weinig Javanen gebruikt; - doch daarop komen wij met een enkel woord aan het slot van dit artikel terug.

Een tweede oorzaak ligt in het verschil van het volkskarakter. De Engelschman neemt overal waar hij komt, Engeland

mede; hij weigert zich aan de gewoonten van het land te onderwerpen. De mesties, of zooals de Engelschman hem noemt, de half-Cast vervult een treurige rol in de Britsch-Indische maatschappij. Zooals door Van Hogendorp reeds wordt opgemerkt in zijn uiterst lezenswaardige reis door Britsch-Indië, welke door den heer J.A. van den Broek te Delft is uitgegeven (jammer dat er niet meer bijzonderheden in vermeld zijn - wat van Hogendorp ons gaf, deed nog zooveel verwachten) rekent elke Engelsche dame in Britsch-Indië zich gecompromitteerd, als haar kind op vijfjarigen leeftijd nog niet naar Engeland is gezonden.

En vertrouwelijkheid in den omgang tusschen Engelsche ambtenaren en hooggeplaatste inlanders is eene onmogelijkheid. De houding der volbloed Engelsche ambtenaarsvrouwen, die den Hindoe als een soort wezen van lagere orde schijnen te beschouwen, werkt mede om den van nature laatdunkenden Engelschman een toon van meerderheid te doen voeren, die voor de inlanders niet dan onaangenaam kan wezen.

Zoo ergens, dan was in Britsch-Indië het intermédiair eener Indische aristocratie noodzakelijk, om de voeling met de bevolking te onderhouden, die nu ontbreekt. Het is waar, dat in de Covenanted Service inlanders kunnen worden opgenomen, maar hun aantal is na de beroemde acte van 1858 kleiner geworden dan vóór dien tijd.

Een derde oorzaak is gelegen in de geringe belangstelling, die het Engelsch Parlement in Indische zaken stelt.

Reeds door d'Israëli werd in 1853 de opmerking gemaakt, dat, wanneer het Indische zaken gold, men bijna nooit genoeg leden bijeen kon houden om de zitting te laten doorgaan, en die groote staatsman gaf als reden daarvoor op, dat het Engelsch Parlement niets te betalen had voor Indië, en het Parlement in de bezittingen slechts daar aandacht toonde, wanneer er onkosten te bestrijden vielen.

Die fout kan aan ons Parlement niet worden ten laste gelegd, ofschoon het wenschelijker ware, dat meer personen, die Indië uit eigen ervaring kennen, als lid zitting hadden, dan wel dat het stelsel gevolgd werd van Frankrijk, waarbij zelfs het kleine eiland Martinique een afgevaardigde naar het Fransche Parlement zendt.

Een vierde oorzaak ligt in het groote bedrag van de staats-

schuld, ofschoon deze omstandigheid weder met andere aangelegenheden in verband staat.

De rente van de staatsschuld bedraagt 80 millioen gulden, die op de begrooting van uitgaven moet gebracht worden. De geheele begrooting van uitgaven is 800 millioen, de rente der staatsschuld in Britsch-Indië is dus 1/10 van alle uitgaven.

Macaulay zegt in zijne beschouwingen over de Engelsche staatsschuld: ‘Those who predicted that England must sink under the debt were beyond all doubt under a twofold mistake. They greatly overrated the pressure of the burden, they greatly underrated the straight by which the burden was to be borne.’ Maar indien Macaulay nu beschouwingen ging maken over Britsch-Indië en de staatsschuld, dan zou hij zeker zijne stelling omkeeren en verklaren, dat de staatslieden, die 2 milliard leenden voor Britsch-Indië, greatly overrated the strenght of the people and greatly underrated the pressure of the burden. Waarvoor heeft die schuld gediend? Om oorlogen te voeren en publieke werken aan te leggen; met welk nut zagen wij boven.

Meermalen is dan ook voor Java op eene leening aangedrongen. Gesteld, daaraan ware gevolg gegeven, en bv. 200 millioen geleend, die tegen 4% eene rente van 8 millioen 's jaars zouden vorderen - is er iemand, die gelooft dat de publieke werken, die men voor 200 millioen wil aanleggen, de rente van 8 millioen zouden goed maken!

Dus uit vermeerderde belastingen? Ook daaraan valt niet te denken.

Dat buitengewone uitgaven, als de haven van Tandjong Priok of staatsspoorwegen, door gewone middelen gedekt worden, wenschen wij hier niet te verdedigen; alleen was het ons doel op Britsch-Indië te wijzen, gedachtig aan de oude spreuk: wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht.

Een laatste oorzaak, niet dadelijk voelbaar, maar van oneindig groot belang, is gelegen in het overbrengen van de stabiliteit der dessa's naar het Centraal gezag. De kracht, die ten allen tijde de Indische samenleving bijeen hield, was de dessa. Dat is de eenheid in het Indische leven op Java zoowel als in Britsch-Indië. Ieder dorp bevat in zich de kiemen van een volledig zelfbestuur of gouvernement. Oorlogen, overstroomingen, besmettelijke ziekten, hongersnood kunnen het voor een tijd ontbinden, doch het heeft een streven om zich weer te vereenigen, hetwelk door niets kan worden tegengegaan.

Met Lord Dalhousie is de richting begonnen, die aan Britsch-Indië met geweld de zegeningen van het Engelsch bestuur wilde opdringen. Wilde men het kunstmatig raderwerk der westersche beschaving met vrucht doen ingrijpen in de eenvoudige oostersche samenleving - en voorwaar het was eene gevaarlijke proefneming - dan moest die groote inwendige kracht gebroken of althans verminderd worden.

Er ontbrak weder die schakel, op Java wel aanwezig, om geleidelijk den overgang te doen plaats hebben. Hindoe's van aanzien, welke dien schakel zouden vervangen, ontaardden in de ongelukkige baboe's, ten spot van den Engelschman, en geminacht door hun eigen volk.

Op bedenkelijke wijze is het Centraal bestuur er in geslaagd de kracht der dessa te verzwakken; met welk gevolg zagen wij boven.

Een der beste artikelen van het Regeerings-reglement van 1854 is zeker art. 71. Aan die gemeenten wordt de regeling harer huishoudelijke belangen gelaten met inachtneming der verordeningen, van den gouverneur-generaal of van het gewestelijk bestuur uitgegaan.

Ieder controleur weet met welke moeite men te kampen heeft bij eene vereeniging van dessa's. Oogenschijnlijk is alles er voor; de heeren- en dessadiensten zullen er door verminderen; - men zou meenen, dat de bevolking met beide handen het denkbeeld eener vereeniging met de andere dessa zou aangrijpen; integendeel, hoe klein ook het zielental zij. Schrijver dezes had het in de Residentie Kedoe soms met 15 personen, toch weigerden zij volstandig zich bij eene andere dessa te laten inlijven. Waarom? Er is geen reden voor. Enkelen zeggen, omdat het hun spijt, dat de naam der dessa verloren gaat, maar gewoonlijk is de algemeene uitroep op de vraag, waarom zij zich dan toch niet willen vereenigen: *baten poeroen* (wij verlangen het niet).

Toen werd gelukkig door den tegenwoordigen gouverneur-generaal bepaald, dat, indien de kleinere dessa weigerachtig bleef, zij niet gedwongen behoefde te worden tot vereeniging.

In sommige residenties is het ambtelijk grondbezit van het dessabestuur geregeld, hier bedraagt het 10%, elders 6% der gezamenlijke bouwvelden van de dessa. Ook zijn er residentie's, waar het aantal leden van het dessabestuur is voorgeschreven.

Blijkt er misbruik, dan moet het Centraal gezag ingrijpen,

maar de Javaan is tegenwoordig te verstandig, om zich eenige willekeur van zijn dorpshoofd te laten welgevallen. Het aantal dessaklachten in Midden-Java bewijst dit. De vrees dus, dat bij onthouding van inmenging wellicht knevelarijen zouden gebeuren, komt ons overdreven voor. Bovendien, waar is de grens tusschen *adat* en knevelarijen?

Nog een punt blijft, zooals wij boven aanstipten, ter bespreking over, n.l. het meer in dienst stellen van Javaansche ambtenaren.

De tak van bestuur, die ontegenzeggelijk het best marcheert, is het Binnenlandsch bestuur, en bij geen tak zijn juist zooveel Javaansche ambtenaren in dienst, als bij dezen. Waarom zou, wat daar zoo goede resultaten geeft, ook niet in andere takken van dienst slagen?

Er zijn zelfs denkbeelden geopperd, om de Sainte-n'y-touche, de rechterlijke macht, te wijzigen. Men leze daarover wat Mr. M.M.W. Pennink schrijft in de *Indische Gids* van 1884, pag. 487 en vlgg. en wat in hetzelfde tijdschrift van dat jaar op pag. 153 en verder geschreven is.

Dat ware wellicht te ver gegaan, maar nu de scholen voor zoons van inlandsche hoofden er zijn, zou het wellicht niet veel moeite kosten daaraan opleidingsscholen te verbinden, ook voor andere takken van dienst dan het Binnenlandsch bestuur.

Door over dit onderwerp uit te weiden zouden wij de ons toegestane ruimte overschrijden.

Mijn doel met dit artikel was enkel: aan te toonen, dat wij niet behoeven ter schole te gaan bij Britsch-Indië, om te leeren, hoe wij onze koloniën moeten besturen.

J. DE KOCK.
O.I.A.

Molière's ‘Don Juan’.

I.

Reeds is het eerste seizoen voorbijgegaan waarmede Mozart's *Don Giovanni* de tweede eeuw van zijn roemrijk bestaan is ingetreden. Den 29^{en} October 1887 was het juist honderd jaren geleden dat de groote Meester zijn heerlijke opera, naar Da Ponte's ‘Dramma giocoso’ met geniale vlugheid bewerkt, voor zijn geliefd Prager publiek liet opvoeren.

Met de piëteit eener grenzelooze, door niemand gewraakte bewondering, waarin zelfs de meest verstokte Wagneriaan bereid was te deelen, is dit eeuwfeest herdacht en gevierd, in Oostenrijk, in Duitschland, in Frankrijk, in Italië, in Nederland. Herdacht werd het door tentoonstellingen, zooals te Salzburg en te Parijs (dat zich op het bezit der oorspronkelijke partituur mag beroemen). door uitvoerige monografiën vol bibliografische bijzonderheden en statistische opgaven, waarin alle kleinigheden merkwaardig zijn geacht en geene enkele merkwaardigheid is vergeten.[1)] Gevierd is het geworden in alle schouwburgen waar de directie het mogelijk achtte door eene niet al te onwaardige opvoering recht te doen wedervaren aan deze onovertroffen schepping, waarin woord en klank, karakter en melodie tot een dramatisch en muzikaal geheel verwerkt zijn.

Het is voortaan onmogelijk zich Don Juan en zijn bonten

1) Het meest belangrijke gelegenheidswerk is door het Mozarteum te Salzburg uitgegeven: ‘Mozart's Don Juan, 1787-1887, ein Beitrag zur Geschichte dieser Oper, von Rudolf von Freisauff.’ Voor de geschiedenis en de statistiek der opvoeringen in Nederland leverde Dr. H.C. Rogge eene in haar soort even volledige bijdrage.

stoet van klagende vrouwen, schertsende bedienden en fantastische wrekers voor te stellen zonder dat aanstonds de elegiën, de serenades, de menuetten, de bazuinstooten van Mozart's muziek ons in de ooren klinken; en even onmogelijk om te luisteren naar de ouverture waarin de Meester zijn werk samenvatte, zonder al de beelden die hij in toon heeft gebracht, van den keurig uitgedoschten lichtmis tot den valen marmeren Commandeur, voor het oog te zien voorbijgaan.

Don Juan en Mozart zijn voor goed onafscheidelijk te zaam verbonden. Zooals de toonzetter ze gezien heeft, zooals hij ze heeft gehoord, in de muzikale gestalte waarin hij ze heeft doen optreden, zóó staan de personen van het drama voor ons, thans bovendien, nadat een volle eeuw ze gehuld heeft in het licht harer bewondering, met de aureool der onsterfelijkheid om de slapen. Eerst Don Juan zelf, de held der zinnelijke liefde, de losbol zonder vrees, en in eigen oog ook zonder blaam; dan verder, Leporello, zijn sidderende metgezel, die het goede predikt uit vrees voor de hel en het kwade helpt bedrijven uit vrees voor zijn meester; de edele Donna Anna, de beleedigde, de teedere Donna Elvire, de versmade, de dartele Zerline, de bedrogene, - alle slachtoffers van den spaanschen verleider, overgeleverd aan zijne lusten en grillen, zeer onvoldoende verdedigd door den vriendelijk klagenden Ottavio en den onhandigen bruidegom Mazetto, doch eindelijk gewroken, schitterend, overweldigend, verpletterend gewroken door den geheimzinnigen Commandeur, den onmeedoogenden ‘steenen gast’, half hemelbode, half helbewoner, den eenigen dienaar der gerechtigheid wiens handgreep den schuldige vermag te dooden.

En toch, - toen *Don Juan*, op de toovermaat van Mozart's muziek en door hare tooverklanken begeleid, zijn zegevierenden intocht deed in de wereld der toonkunst en der tooneelpoëzie, toen vierde hij eigenlijk zijn w e d e r k o m s t , toen had hij reeds een periode van grooten luister achter zich. Meer dan een eeuw voordat de abt Da Ponte aan den koninklijken kapelmeester den voorslag deed, om na het succes zijner *Nozze di Figaro* de stof der Don Juan-legende tot een libretto te bewerken, had die stof in andere landen, bovenal in Italië en in Frankrijk, aan meer dan één tooneeldirecteur een stuk geleverd dat het publiek dag aan dag naar den schouwburg deed

stroomen, en telkens op nieuw als een onfeilbaar lokaas op het affiche kon verschijnen. Bovenal te Parijs kon, tusschen de jaren 1658 en 1670, geen enkel theater het stellen zonder zijn ‘steenen gast.’ Het publiek wilde den marmeren Commandeur en zijn marmeren paard op de planken zien verschijnen en den geharnasten doode statig zien heen en wederstappen langs Don Juan's goed gedekte tafel. Het wilde, naast den kranigen losbol, die den vrouwen zijn cynischen glimlach in den schoot wierp en den goden zijn brutalen hoonlach in het aangezicht slingerde, den bevreesden knecht zien optreden, die op niets of niemand een aanval dorst wagen dan alleen op lekkere kluifjes en dampende schotels, en wiens flauwe grappen een welkome tegenstelling vormden met de ruwe en sombere tooneelen van dit half middeleeuwsch drama.

In niet minder dan vijf verschillende Parijsche schouwburgen werd destijds een *Don Juan* vertoond. Eerst hadden de Italianen hun *Convitato di Pietra*, als eene merkwaardige nieuwigheid, op de planken van de ‘salle du Petit Bourbon’ binnengeleid. Ongeveer in dienzelfden tijd had een troep reizende fransche tooneelspelers, de zoogenaamde ‘troupe de Mademoiselle’, eerst te Lyon, later te Parijs zelf, een *Festin de Pierre* in verzen ten gehoore bracht. Daarop was het koninklijk tooneelgezelschap van het ‘Hôtel de Bourgogne’ met een soortgelijk stuk voor den dag gekomen. Vervolgens had Molière, op aandrang zijner kameraden, het repertoire der ‘Troupe de Monsieur au Palais Royal’ met een *Don Juan* verrijkt. En eindelijk had ook de troep van het ‘Théâtre du Marais’, die over zoo buitengewoon veel ‘kunst en vliegwerk’ te beschikken had, het zijn plicht geacht die hulpmiddelen aan te wenden ten behoeve van een *Nouveau Festin de Pierre*. Misschien zelfs speelden de spaansche tooneelisten die te Parijs gevestigd waren nog wel eens een enkele maal het oude stuk van Fra Gabriel Tellez, het oudste van alle, den *Burlador de Sevilla*.

Kenschetsend voor den eigenaardigen toestand der gewoonten van dien tijd is die ijver der verschillende tooneelgezelschappen, alle binnen een zelfden, betrekkelijk kleinen kring gevestigd, om elkaar de loef af te steken, elkaar het schouwburgpubliek afhandig te maken, door dezelfde stof, telkens in een nieuwen, eigenaardigen vorm, met allerlei wijzigingen, nu eens ter wille

der oorspronkelijkheid, dan weer ten gerieve van het publiek aangebracht, voor het tooneel te bewerken.

Reeds om die reden is het niet onbelangrijk, uit die ‘voorgeschiedenis’ van ‘Don Juan’ het een en ander te verhalen. Zij geeft ons een kijkje in een wereld van letterkundig vermaak, die met de meer verfijnde omgeving onzer dagen meer punten van verschil dan van overeenkomst vertoont, in een tooneellievend Parijs waarmede de tegenwoordige stad der boulevardtheaters, der critische tooneelfeuilletons en der ‘centièmes’ van *La Tosca* of *Le maítre de forges* niet gemakkelijk te vergelijken valt. Doch wat aan die ‘voorgeschiedenis’ eene bijzondere beteekenis geeft, is het feit, dat ook Molière, op het voorbeeld der Italianen en van twee zijner fransche kunstbroeders, zijn bijdrage tot de Don Juan-litteratuur heeft geleverd. Zoowel het tijdstip waarop hij die stof ter hand nam als de wijze waarop hij haar, met zooveel modellen vóór zich, bewerkte, het onthaal dat aan zijn stuk ten deel viel, het lot dat zijne comedie, reeds dadelijk na de eerste opvoering, en later, na den dood van den schrijver, trof - dit alles geeft, dunkt mij, aanleiding genoeg om die oude geschiedenis, die aan de meeste mijner lezers slechts oppervlakkig, misschien in het geheel niet, bekend is, nog eens op te halen, en op enkele bijzonderheden uit die geschiedenis hunne aandacht te vestigen.

Het zou mij verwonderen zoo wij daarbij niet de overtuiging opdeden, dat in de rij der *Festins de Pierre* van de zeventiende eeuw Molière's werk een eereplaats inneemt, en dat onder Mozart's voorgangers, na den spaanschen monnik, de fransche comediedichter de grootste is.

II.

Met het werk van Fra Gabriel Tellez, den spaanschen kloosterbroeder der Barmhartigheid, die, onder den naam van Tirso de Molina, eenige honderden tooneelwerken schreef, waarvan slechts zeventien als echt erkende stukken bewaard bleven, begint, na 1620, de tooneelcarrière van Don Juan. Uit een oude kroniek van Sevilla heeft deze monnik, wiens leeftijd juist de tachtig jaren van onzen nationalen vrijheidsoorlog vult, de vreeselijke geschiedenis van Don Juan Tenorio voor den dag gehaald, om haar vervolgens op spaanschen trant te bewerken,

met ingewikkelde intriges, met realistische ruwheid en gekunsteld lyrisme, met alledaagschen humor en gezochte beeldspraak.

Wat die kroniek te verhalen wist was niet veel. Don Juan Tenorio, zoo luidde de overlevering, een jong spaansch edelman uit de veertiende eeuw, vriend en metgezel van den beruchten koning Pedro den Wreedaard, had op de meest losbandige wijze zijn hof gemaakt aan vrouwen uit alle standen der samenleving, haar op afschuwelijke wijze verrast, verleid en bedrogen. Altijd evenwel was hij er in geslaagd de aardsche gerechtigheid, die trouwens voor hem haren blinddoek had weggeschoven, te ontgaan. Zelfs toen hij den Commandeur van Calatrava, den vader van een zijner slachtoffers, in koelen bloede had doorstoken, scheen deze euveldaad ongestraft te zullen blijven. Doch de monniken van een Franciscaner klooster, in welks hof het grafmonument van den vermoorden Commandeur was opgericht, hadden den jeugdigen misdadiger, onder voorwendsel van een rendez-vous, in hun midden gelokt en hem, aan den voet van het grafteeken des vermoorden, zijn gerechte straf doen ondergaan. Ten einde hunne daad geheim te houden hadden zij het gerucht rondgestrooid, dat het marmeren standbeeld zelf den lichtzinnigen moordenaar had aangegrepen, en dat de grond, waarop hij, onder dien handgreep zich krommend, was nedergezonken, hem had verzwolgen.

Deze stof bewerkte Tirso de Molina, in zijn *El Burlador de Sevilla y convidado de piedra*, tot een geweldig drama. Voor geen woord, hoe vermetel, voor geen toestand, hoe pijnlijk, deinst deze dichter terug. Van niet minder dan vier verleidingsgeschiedenissen laat hij het publiek getuige zijn. De eerste woorden die over het tooneel klinken zijn de verwenschingen der snood verradene hertogin Isabella, die te laat bemerkt dat niet haar minnaar Ottavio, maar Don Juan in hare kamer is doorgedrongen. Eenige tooneelen verder hoort de toeschouwer het eindeloos gejammer van Tisbea, het arme, bedrogene visschersmeisje, dat tegen alle liefde zich gewapend achtte en toch voor Don Juan bezweek. Later weerklinkt het angstig hulpgeschrei van Donna Anna, de geliefde van den markies de la Mota, in wier vertrek Don Juan, door den rooden mantel van zijn vriend gedekt, is binnengeslopen. Eindelijk nog de klagelijke zelfverwijten van Aminta, het al te lichtgeloovig boerinnetje, dat de lichtmis, in het voorbijgaan, aan haren bruidegom Patricio ontstolen heeft.

Don Juan zelf vliegt over het tooneel van Tirso de Molina gelijk de stieren door de renperken van zijn land. Hier springt hij van een balcon, geholpen door zijn oom, den spaanschen gezant bij het hof van Napels. Ginds drijft hij als drenkeling naar het strand van Tarragona, om in den schoot eener vrouw uit zijne bezwijming te ontwaken. Kort daarop stijgt hij haastig met zijn knecht, Catalinon, te paard, en holt weg om de visschers te ontvluchten, die de arme Tisbea willen wreken. In een volgend bedrijf snelt hij, met den degen in de hand, te voorschijn uit het slaapvertrek der dochter van den Commandeur, om een oogenblik later in den dansenden kring van een boerenbruiloft te springen en zich ijlings met het bruidje uit de voeten te maken. Den volgenden dag wandelt hij bedaard naar zijn kleedkamer, om zich voor te bereiden voor het huwelijk dat de koning hem met Isabella wil doen sluiten, doch bezoekt even, in het voorbijgaan, daar hij nog een kwartier den tijd heeft, de cathedraal van Sevilla, om den marmeren Commandeur, wiens graftombe in het heiligdom staat opgericht, het toegezegde tegenbezoek te brengen. In wilde drift, in eene opeenvolging van onsamenhangende tooneelen, sleept Tirso de Molina den toeschouwer mede langs het schitterend spoor van den ‘Burlador de Sevilla’, totdat deze eindelijk vóór zijne oogen in de vlammende hel verdwijnt.

En welk eene drukke, wilde intrige! Vier vrouwen, twee uit de groote wereld, de hartstochtelijke Isabella en de schoone Anna, twee uit den kring der landmeisjes, de poëtische Tisbea en de kokette Aminta, elk, behalve de preutsche visschersdochter, door een aanbidder geflankeerd, vallen den losbol in handen, bezwijken, geheel of ten halve, voor zijne listen of voor zijn vleitaal, roepen om wraak en maken zich op in persoon om den verleider op te sporen, van Napels naar Tarragona en van Tarragona naar Sevilla. De aanbidders zelve, Ottavio en de Markies de la Mota, op hunne beurt verdacht, de een van eeraanranding, de ander van moord, ontgaan te nauwernood de hen dreigende straf, en komen eerst laat tot de ontdekking dat niemand anders dan hun boezemvriend Don Juan de schuldige is. Don Juan zelf wordt door den eenen koning verjaagd, door den anderen achtereenvolgens uitgehuwelijkt, verbannen, begenadigd, tot graaf van Lebrija benoemd, en ten slotte aan den duivel overgeleverd. Te Napels

vindt hij een oom die hem in veiligheid brengt en een on-onschuldige in zijn plaats schuift, te Sevilla een vader die hem ernstig de les leest, en overal een dienaar die hem opfleurt door een paar aardigheden of hem ongeduldig maakt door een schuchter uitgesproken vermaning.

Even bont als de afwisseling der tooneelen en de verscheidenheid der optredende personen is de stijl van het dichtwerk. Het korte, achtsylbige vers, met zijn regelmatige, nooit missende rijmen, dient nu eens om een liefdesverklaring in de meest overdreven beeldspraak te vertolken, en dan weer om een eindeloos verslag in te kleeden dat door den Commandeur omtrent zijn missie naar Portugal aan den koning wordt voorgedragen. Wel klinkt de taal der heidensche fabelleer nog spaarzaam in dit drama, dat van den middeleeuwsch-katholieken geest doortrokken is. Maar toch ziet de dichter er geen bezwaar in een visschersmeisje, dat twee drenkelingen naar het strand ziet drijven, te laten uitroepen: ‘zoo de zee het brandende Troje ware, zou ik meenen Aeneas en Anchises vóór mij te zien’.

Met dat al is het stuk van Tirso de Molina aangrijpend. Aangrijpend door de ruwe hartstocht die er uit spreekt, door de pijnlijke klachten der bedrogenen, zooals dat waanzinnig geroep der al te onbevangen Tisbea: ‘Fuego, fuego! agua, agua!’, door het fantastisch optreden der wrekende gerechtigheid, door het rythmische der beweging, zooals, bijvoorbeeld, in het slottooneel, waar de koning van Castilië in vollen luister op zijn troon is gezeten en waar al de klagers beurt voor beurt binnentreden, elk met hetzelfde geroep om wraak en straf op de lippen, totdat Catalinon binnenstuift en allen ontzet en bevredigt door het verhaal van den ondergang zijns meesters. Die indruk verflauwt wel nu en dan, wanneer de al te breedvoerig vermelde lof van Lissabon of van Sevilla den lezer ongeduldig maakt. Doch hij wordt evenmin weggenomen door de aardigheden van Catalinon, als door de naïeve verklaring van Patricio aan het slot van het stuk: ‘ook ik neem mijne Aminta weer tot mij, en wij willen bruiloft vieren, want er moet toch een einde komen aan den *Convidado de piedra*’.

Men heeft dit drama een overblijfsel genoemd van de middeleeuwsche ‘mysteries’, een *auto sacramental*. En inderdaad, het doet aan die oude vertooningen denken, zoowel door de gemakkelijkheid der tooneelverandering en door de kunstelooze aaneen-

schakeling der verschillende tooneelen, die eenvoudig over drie ‘dagen’ verdeeld zijn, als door de vermenging van het ernstige en het platte, van het sombere en het komische. Middeleeuwsch, en spaansch niet minder, is bovenal het krachtig geteekende beeld van Don Juan. De lichtmis blijft altijd de fiere hidalgo. En zoo hij met de grootste lichtvaardigheid zijn eeden breekt jegens vrouwen, tegenover den steenen gast verzaakt de edelman zijn eerewoord niet. Ook is de losbol wel een godslasteraar, maar geen godloochenaar. De christelijke beginselen zijn niet zijn leefregel, maar het katholieke dogma is zijn geloof gebleven. Aan hen die hem door de gedachte aan den dood tot inkeer willen brengen, antwoordt hij luchthartig: ‘Een lange reis voordat ik zoover ben!’ Maar als hij den Commandeur te gast krijgt, ondervraagt hij dezen naar den toestand zijner ziel, en als hij den handgreep van den wreker gevoelt, wil hij biechten en roept om een priester.

Toen het drama van den spaanschen monnik naar Italië werd overgebracht, van waar het verder zijn weg zou vinden naar Frankrijk, bleek het spoedig dat met dit woeste en sombere stuk niet veel viel uit te richten. De Italianen waren aan vroolijker stoffen en luchtiger behandeling gewend. En zooveel verschilden destijds hunne beide tooneelsoorten, de regelmatig geschrevene ‘commedia sostenuta’ en de geïmproviseerde ‘commedia dell'arte’ niet van elkaar, of in beide moest ‘Don Juan’ aan eene gelijksoortige omwerking worden onderworpen, zoo hij in den smaak zou vallen van het italiaansche publiek, en zoo hij geschikt zou worden voor de destijds zoo bloeiende exportatie naar den vreemde.

In 1652, wellicht reeds vroeger, kwam Onofrio Giliberto van Solofra voor den dag met een *Convitato di pietra*; en kort daarna werd zijn voorbeeld gevolgd door Giacinto Andrea Cicognini van Florence[1)]. Van het eerste werk is alleen de titel bekend gebleven. Ondanks tallooze nasporingen is men er nog niet in geslaagd het terug te vinden[2)]. Cicognini's

1) Of deze was hem voorgegaan, indien het waar mocht zijn dat Cicognini reeds in 1650 overleden is. Bij de vermelding der eerste uitgave van zijn stuk te Venetië (in Allaci's *Dramaturgia*, ed. 1666) ontbreekt de opgave van het jaartal. In allen gevalle is Cicognini's *Convitato di pietra* vervaardigd vóór 1664. Zie hierover Despois-Mesnard's uitgave van Molière's werken, V, bl. 22.

2) In Allaci's *Dramaturgia* worden beide stukken genoemd; doch van het eerste, dat in 1652 te Napels verscheen, wordt verder nergens melding gemaakt. Nog onlangs heb ik bij bekende bibliografen in Frankrijk en Italië navraag gedaan, doch hetzelfde antwoord ontvangen dat reeds vroeger aan Mesnard gegeven was (zie ll. blz. 15). Ik kom later, naar aanleiding der eerste fransche bewerkingen, op Giliberto terug.

comedie is bekend, ofschoon alleen in de oude uitgaven bewaard, waarvan slechts enkele exemplaren in buitenlandsche bibliotheken aanwezig zijn[1]. De titel luidt: *Il Convitato di pietra, opera esemplare*.

In den aanvang schijnt het alsof Cicognini zijn spaanschen voorganger vrij wel op den voet wil volgen. Ook bij hem speelt het stuk eerst te Napels, vervolgens in Castilië, en vangt het aan met de aanranding eener hofdame, Isabella, die den onbekenden beleediger wil vasthouden en om hulp schreeuwt. Maar reeds aanstonds blijkt de luchtiger trant uit de wijze waarop de toegesnelde koning door Don Juan ontvangen wordt. Bij Tirso verschijnt de vorst met zijn lijfwacht en geeft hij den vermetelen jonker aan den spaanschen gezant over. Bij Cicognini verschijnt de koning alleen, door het gerucht gewekt, met een kandelaar, en slaat Don Juan hem met zijn degen de kaars uit de hand.

Reeds spoedig blijkt dat bij den Italiaan de ‘Verleider van Sevilla’ een deel van zijn hoofdrol zal moeten afstaan aan zijn knecht; dat de dolle streken en de zoutelooze opmerkingen van dezen lafhartigen en gulzigen metgezel de groote aantrekkelijkheid moeten uitmaken van het stuk. Bij Tirso de Molina komt Catalinon wel nu en dan met eenige aardigheden voor den dag, doch ze zijn sober aangebracht; de clown blijft op den achtergrond. Bij Cicognini vervallen wij aanstonds in de ‘farce’. Van hem is het tooneel afkomstig, dat in latere bewerkingen zooveel opgang maakte, waarin Passarino - zoo heet de knecht in dit stuk, - als hij in den donkeren nacht zijn naderenden meester niet herkent, op zijn rug gaat liggen en zijn degen recht overeind in de hoogte steekt, terwijl Don Juan met dit zonderling opgestelde wapen aan het schermutselen gaat. En dan volgt, nadat ze elkaar herkend

1) Zoo bevindt zich o.a. een exemplaar, uitgegeven te Ronciglione, in 1671, in de Bibliothèque Nationale te Parijs, waar het gerangschikt is onder Y 3757 B. Dit exemplaar heb ik kunnen raadplegen. Het is mij niet gebleken, zooals Mesnard (II. blz. 21) schijnt te meenen, dat de Parijsche Bibliotheek nog meer exemplaren van Cicognini's comedie bezit.

hebben en nadat Don Juan zijn knecht heeft medegedeeld dat zij Napels zullen moeten verlaten, het volgende gesprek: ‘Waarom schreit ge, Passarino?’ - ‘Omdat ik voortaan geen macaroni meer eten zal.’ - ‘Troost u, in Castilië is uitstekende kaas en boter.’ - ‘Heusch waar? En wanneer vertrekken we?’ - ‘Zoo aanstonds.’ - ‘Maar ik heb mijn laarzen niet bij de hand.’ - ‘Dat deert niet, wij gaan per schip.’ - ‘Zijn er goede raderen aan het schip?’ - ‘Wij gaan over het water.’ - ‘Is er dan geen wijn?’ - ‘Zeker, er is van alles; doch kom nu, ik heb geen tijd te verliezen.’

In de lijst der personen van het stuk heeft Cicognini eenige wijziging gebracht. De belangrijkste is wel deze, dat hij de rol van Don Juan's vader, Don Diego Tenorio, geheel heeft weggelaten. Hij wilde blijkbaar niet door al te ernstige vermaningen en al te tragische toestanden het effect zijner komische tooneelen bederven. Verder heeft hij voor het eerst, zeker ter vereenvoudiging der intrige, het dubbel stel minnaars van Tirso de Molina tot één enkelen hofmaker teruggebracht; daar hij echter de beide dames, Isabella en Anna, heeft behouden, zoo begint Duca Ottavio met te Napels op te treden als de beminde der hofdame, om vervolgens te Sevilla als de verloofde van de dochter des Commandeurs te fungeeren. Het visschersmeisje, hier Rosalba geheeten, ontbreekt niet op het appèl en heeft ongeveer hetzelfde karakter behouden. Maar Aminta heeft hare plaats ingeruimd aan Brunetta, die met haren vader, ‘il Dottore’, en haren bruidegom, ‘Pantalone’, tot de vaste tooneeltypen der Italiaansche comedie behoort en, gekscherend en hengelend, dansend en huppelend, tot de algemeene vroolijkheid bijdraagt, totdat zij door Don Juan wordt weggeroofd en er aan het feestje een einde komt[1)].

De toon door Cicognini reeds gedeeltelijk aangeslagen, werd

1) Dat Cicognini in dit gedeelte van zijn ‘opera esemplare’ de geïmproviseerde vertooningen van de ‘commedia dell' arte’ zeer nabijkomt, blijkt in het bijzonder hieruit, dat hij, tot de danspartij genaderd, zich om een vasten tekst niet meer bekommert en eenvoudig dit aanteekent: ‘16e tooneel. Passarino ziet het gezelschap dansen en roept Don Juan, die met zijn knecht deelneemt aan den dans; ten slotte voert Don Juan Brunetta weg en verdwijnt; de Doctor en Pantalon zetten het op een schreeuwen en maken zoo een einde aan het tweede bedrijf.’

nu vervolgens de grondtoon van het geïmproviseerde volksspel, dat door de troepen der ‘Commedia dell' arte’ met klimmend succes vertoond werd, en waarmede, onder anderen, het gezelschap furore maakte dat sinds 1658 in de ‘salle du Petit Bourbon’, later in het ‘Palais-Royal’, de Parijzenaars vermaakte.

‘Commedia dell' arte’ noemden de italiaansche tooneelspelers dit genre, dat van de kunst, de vaardigheid, de gevatheid der acteurs veel meer eischte dan de gewone comedie, omdat tal van bijzonderheden, in dialoog en spel beide, aan de improvisatie waren overgelaten, en niet dan een losse schets, een ‘scenario’, dat in de coulissen werd aangeplakt, den spelers tot leiddraad diende. Intusschen werden zij hierbij niet weinig geholpen door het vaste karakter der voornaamste personen, dat in hun onveranderlijk costuum en in het onveranderlijk masker waarmede zij hun gelaat bedekten, was uitgedrukt. De doctor, Pantalon, de Capitano, de Zanni - om alleen de oudste typen te noemen, waarbij later de Briguelle's, de Scapino's en anderen kwamen - wisten altijd ongeveer wat zij te zeggen en te spelen hadden. ‘De comedie,’ zegt Moland[1)], ‘werd afgespeeld als een schaakspel met vaste stukken.’

Van *Il convitato di pietra* dat door de italiaansche troep te Parijs werd opgevoerd, is een ‘scenario’ bewaard gebleven, naar de aanteekeningen van Dominique Biancolelli, den beroemden Arlequino, bewerkt[2)]. Men behoeft het slechts vluchtig te lezen om te zien dat het oude stuk, al is ook de geschiedenis van Don Juan in hare hoofdtrekken behouden gebleven, en

1) In zijn voortreffelijk boek ‘*Molière et la comédie italienne*’, 2e ed., Paris, Didier, 1867. Ieder lezer van Molière weet trouwens, dat ook de fransche comediedichter met vaste karakters, door onveranderlijke namen aangeduid, wist te werken. Reeds in de oud-fransche ‘farces’, maar bovenal in de ‘sotties’ treft men in zekere mate hetzelfde verschijnsel aan, dat ook in de klassieke comedie is terug te vinden, en dat nog in enkele moderne kluchten is blijven voorthestaan.

2) Het oorspronkelijk ‘scenario’, dat ook Molière gekend heeft, is het dus niet. Want eerst na 1671 nam Arlequino de rol van Don Juan's knecht van zijn voorganger, Trivelino, over. Derhalve is het mogelijk dat de tooneelschets, zooals wij die thans bezitten, gewijzigd en aangevuld is geworden met bijzonderheden ontleend aan de drie fransche stukken die intusschen te Parijs waren opgevoerd. Maar er is alle grond om aan te nemen dat het overgeleverde ‘scenario’ met het oorspronkelijke vrij wel overeenkomt. De overeenkomst met Cicognini's comedie is merkwaardig groot. Zonder eenigen grond onderstelt Moland (II. blz. 191) dat het verloren stuk van Giliberto tot leiddraad bij deze opvoeringen diende. De tekst van het ‘scenario’ dien ik gevolgd heb is die welke bij Moland (II. blz. 192 vlg). is afgedrukt. Men vergelijke overigens, betreffende den oorsprong van dit ‘scenario’, Despois-Mesnard, *OEuvres de Molière*, V. p. 25.

al is aan de geweldige ontknooping niets veranderd, zijn karakter van somber, half-middeleeuwsch drama geheel heeft verloren. Don Juan moge nog de hoofddader wezen, zijn knecht, die ditmaal den naam van Arlequino draagt, is de hoofdspeler geworden.

Hij is het dan ook, en niet meer de wreed bedrogene en radelooze Isabella, die, wanneer het gordijn is opgegaan, zich het allereerst voor het oog van den toeschouwer vertoont.[1] Don Juan's knecht bevindt zich op audientie bij den koning, die hem onderhoudt over de losbandigheden van zijn jongen meester en hem uitnoodigt een sprookje te vertellen. Een geweldig gedruisch doet den verhaler plotseling opschrikken. Het is eene verwisseling van decoratief. Voor het paleis is een straat in de plaats gekomen, en weer is het Arlequino die de aandacht der toeschouwers in beslag neemt. Hij treedt op in een zwarten mantel gehuld, met een langen spaanschen degen in de hand, aan welks spits een lantaren is opgehangen[2]. ‘Zoo alle messen slechts één mes waren’, aldus luidt zijn alleenspraak, ‘Welk een mes! Zoo alle boomen slechts één boom waren, welk een boom! Zoo alle menschen slechts één mensch waren, welk een mensch! Zoo dit groote mensch dat groote mes nam om een grooten houw te geven aan dien grooten boom, en er een jaap in sneed, welk een jaap!’ Na deze zonderlinge inleiding volgt, daar Don Juan nadert en Arlequino van schrik de lantaren laat vallen, het tooneel van de degenstooten in het duister, dat reeds Cicognini had uitgedacht[3]. Alleen komen er nog een paar aardigheden bij, daar Arlequino eindelijk zijn degen laat vallen en veinst dat hij doodelijk gewond is.

1) Dit geschiedt echter wel in een andere ‘scenario’, waarvan Otto Jahn een overzicht geeft, in zijn *Mozart*, II, S. 327.
2) Het schijnt dat hier voor het eerst sprake is van de lantaren, die later, met den ladder van ‘Hans Wurst’, zulk een vermakelijk element zou worden in de volksvertooningen en poppenspelen van den ‘steenen gast’ welke in de achttiende eeuw zooveel bijval verwierven op de duitsche kermissen. Zie o.a. de *Deutsche Puppenkomödien* uitgegeven door Carl Engel, III, Oldenburg 1875, bladz. 31.
3) Zie boven bl. 9.

Van de eene grap voert het ‘scenario’ ons nu verder naar de andere. Eene ontmoeting tusschen Don Juan en Ottavio (die hier, daar Isabella voor goed verdwenen is, voor het eerst uitsluitend optreedt als de geliefde van Donna Anna) dient alleen als voorwendsel voor eenige clownskunsten, door de dienaars dier beide meesters, Arlequino en Pantalone, in koddigen wedstrijd uitgevoerd. Wanneer de Commandeur, door Don Juan's degen getroffen, ter aarde ligt en Arlequino het hazenpad wil kiezen, rolt deze natuurlijk over het lijk van den verslagene. - Nieuwe dwaasheden van Arlequino bij het onmisbaar tooneel van de schipbreuk. De knecht komt aandrijven in een leeg wijnvat, met een gordel van varkensblazen om het lijf, terwijl hij zijn lantaren in de hoogte houdt. Met een buiteling springt hij uit het vat op het drooge en laat zich neerploffen op een der blazen, waarop, zooals de snaak zich uitdrukt, ‘het kanonschot losbrandt ter eere zijner redding.’ Terwijl hij zijn hemd uitwringt en Neptunus dankt voor zijn behoud, roept hij luide: ‘wijn, wijn, wijn! water heb ik meer dan genoeg!’[1)] en benijdt ten slotte zijn meester, die bewusteloos nederligt in de armen van het mooie visschersmeisje[2)].

Natuurlijk volgt nu weldra de verleidingsgeschiedenis, die Arlequino aanleiding geeft tot de opmerking, dat zijn meester, zoo hij langer in de zee gebleven ware, zeker de walvisschen het hof zou gemaakt hebben[3)]. Wanneer, spoedig daarna, Rosalba tot de ontdekking komt dat zij bedrogen is geworden en dat er van het beloofde huwelijk niets komen kan, dan tracht Arlequino haar te troosten door een lange rol papier voor den dag te halen, waarop hij zich gereed maakt ook haar naam te schrijven, en die hij voor zich uitgooit tot midden in het parterre, terwijl hij het publiek toeroept: ‘Ziet eens na, mijne heeren, of ge soms den naam van uwe vrouw er op vindt,

1) Deze laatste trek komt reeds voor bij Tirso de Molina; bij Cicognini heb ik hem, zonderling genoeg, niet aangetroffen. Het ‘scenario’ schijnt dien dus rechtstreeksch aan den spaanschen schrijver ontleend te hebben.
2) De fijne trek van den Spanjaard, die Don Juan, zoodra hij uit zijn bezwijming ontwaakt en bemerkt dat hij in de armen van een vrouw ligt, met eene liefdesverklaring voor den dag laat komen, is door al zijne navolgers verwaarloosd.
3) Deze opmerking is ook bij Cicognini te vinden, in nog dwazer vorm: ‘hij zou bepaald verliefd zijn geraakt op een walvisch.’

of die van uw nichtje, of misschien wel van uw meisje'[1].

Het ligt niet op onzen weg het geheele 'scenario' uitvoerig na te gaan. Alles wordt er tot een dwaasheid verwerkt. Wanneer Arlequino een enkele maal een ernstige predicatie tot zijn meester wil houden, dan kleedt hij zijne vermaning in den vorm van eene, trouwens zeer toepasselijke, dierengeschiedenis, die hij, naar zijn zeggen, ontleend heeft aan 'Homerus' verhandeling over het middel om te beletten dat de kikvorschen verkouden worden.' - Het souper van Don Juan, waarop de steenen gast verschijnt, wordt natuurlijk, daar Arlequino even gulzig als lafhartig is, het tooneel van ontelbare dwaasheden, buitelingen, oorvijgen en 'lazzi.' Het 'scenario' is zoo overvloedig in de opsomming der guitenstreken welke Arlequino bij deze gelegenheid uithaalt, dat men wel doet met aan te nemen dat de ontwerper slechts eene verzameling heeft willen geven van de meest gewone, waaruit Arlequino een keuze kon doen: hij haalt met een vischhaak een gebraden kip van een schotel, ledigt al de zoutvaten en mosterdpotten in de salade, en werpt, wanneer hij den steenen gast bespeurt, van schrik vier knechten omver.

Men verbaast er zich over, dat het publiek na al die komische intermezzo's in eene stemming was om bij de verschijning van het standbeeld en bij den ondergang van Don Juan te sidderen. En toch lag het wekken dezer ontroering in de bedoeling der spelers. Wel blijft Arlequino tot het einde toe in zijn rol, zoodat hij, bij het binnentreden in de graftombe van den Commandeur, de opmerking maakt, dat waarschijnlijk de waschvrouw van dit

1) Deze lijst der slachtoffers, uit Mozart's opera zoo goed bekend, is van de Italianen afkomstig. Tirso de Molina heeft niets van dien aard. Zonderling is het, dat bij Cicognini de lijst toch niet eene nieuwigheid schijnt te wezen. Bij de eerste ontmoeting met Rosalba zegt Passarino tot zijn meester: 'Zal ik haar op de lijst schrijven?' En wanneer, in een der volgende tooneelen, Rosalba weenend terugkomt en Don Juan van haar weggaat, dan heet het in den tekst: 'Thans werpt de knecht de lijst voor zich uit (qui il Zanni getta la lista).' Men zou geneigd zijn hieruit op te maken dat acteurs en publiek die lijst reeds kenden en de schrijver alleen het oogenblik had aan te wijzen waarop zij ontrold moest worden. Doch is dit zoo, dan bezit Cicognini's arbeid niet de oorspronkelijkheid die hem gewoonlijk wordt toegeschreven. Misschien is zijn stuk wel de letterkundige bewerking van een reeds bestaand 'scenario' uit de 'Commedja dell' arte'. Bij eene aandachtige lezing van zijne comedie heb ik meermalen dien indruk gekregen. Het is niet onmogelijk dat de Italianen reeds veel vroeger een geïmproviseerd *Convitato* gespeeld hebben. (Zie Despois-Mesnard II., p. 26.)

huis gestorven is, omdat alles er zoo morsig uitziet,[1] en, als zijn meester door de hel wordt verzwolgen, in wanhoop uitroept: ‘Mijn loon! mijn loon! waar blijft mijn loon? Moet ik een deurwaarder naar den duivel zenden?’ - Maar wanneer al die dwaasheden zijn afgespeeld, dan verschijnt Don Juan nog eens, in een laatste tafereel, omringd van de vlammen der hel, en in een droevigen klaagzang smeekt hij zijne pijnigers om hem het einde van zijne folteringen te voorspellen. Doch het ‘Nooit! nooit!’ klinkt als een akelig refrein, door een onzichtbaar koor gezongen, over het tooneel, en onder den indruk van dat ontzettende ‘Mai!’ kon het publiek den schouwburg verlaten.[2]

Zoo hebben de Italianen de legende van den spaanschen ‘Burlador’ naar het patroon hunner bewegelijke en vroolijke kluchtspelen verknipt. Van de fierheid, de ridderlijkheid, het eergevoel van den jongen edelman is zeer weinig overgebleven[3]. Van zijn katholiek geloof is geen sprake meer. Het kon niet lang meer duren, of hij, die nu reeds met Neptunus den spot dreef, zou, in eene nieuwe letterkundige phase, de halve heiden, spoedig zelfs de godloochenaar worden, waartoe Tirso de Molina zich wel gewacht had hem te maken. Van de mystieke tinten waarin het oude drama, in weerwil van zijne realistische

1) Eene dergelijke opmerking, maar minder plat, legt ook Tirso de Molina in den mond van Catalinon. Cicognini heeft niets van dien aard.
2) Ook bij Cicognini is deze ‘scena ultima’ ‘Inferno’ te vinden, met een zeer langen klaagzang. Evenmin ontbreekt bij hem het ‘al me salari’ in den mond van Passarino. Het tooneel in het graf van den Commandeur maakt hij nog akeliger, door Don Juan een paar slangen naar het hoofd van zijn knecht te laten werpen, onder den uitroep: ‘pak aan, Passarino, smakelijk eten!’ Doch eene dergelijke vertooning zal ook de ‘Commedia dell' arte’ zich wel niet hebben laten ontgaan. Tirso de Molina was in dit geheele tooneel veel soberder, doch ook veel aangrijpender geweest, een enkele maal zelfs brutaler, bij voorbeeld, waar hij Don Juan den marmeren Commandeur bij zijn baard laat trekken.
3) Opmerkelijk schijnt mij, in dit opzicht, een klein verschil tusschen het spaansche stuk en het ‘scenario.’ Wanneer de ‘steenen gast’ bij Don Juan aan tafel zit, dan zingt Catalinon, op bevel van zijn meester, eenige liedjes. Hij brengt daarin ook Donna Anna ter sprake; doch Don Juan, vreezend dat zijn gast zich hierdoor beleedigd zal gevoelen, geeft zijn dienaar een wenk om dit onderwerp liever niet aan te roeren. In het ‘scenario’ wordt Arlequino eveneens gedwongen te zingen en drinkt hij op de gezondheid van een der liefjes van zijn meester. Deze wenkt hem dat hij Donna Anna, de dochter van den Commandeur, noemen zal. Arlequino voldoet bevend aan dien last, en het standbeeld ‘beantwoordt door een hoofdknikken deze hoffelijkheid.’ Hoeveel fijner is Don Juan's wenk bij Tirso. - In het liedje dat Cicognini den Zanni laat zingen komt Donna Anna niet voor.

ruwheid, gehuld was, valt geen spoor meer te ontdekken. De italiaansche ‘Commedia dell' arte’ heeft ‘den steenen gast’ eenvoudig gemaakt tot een spektakelstuk en een klucht.

Thans was de beurt aan de Franschen.

III.

De lauweren, en bovenal de belangrijke recettes, die aan de italiaansche spelers van den *Convitato di pietra* te Parijs ten deel vielen, wekten, in den winter van 1658, den naijver van het ‘eenig koninklijk tooneelgezelschap’, dat in het Hôtel de Bourgogne zijne opvoeringen gaf. Er waren in den laatsten tijd weinig goede stukken te krijgen, en het publiek was nu eenmaal verzot geworden op den Commandeur en zijn paard. Bovendien wist men dat reeds in een der provinciesteden, te Lyon, door de ‘Troupe de Mademoiselle’ een Fransch *Festin de Pierre*, nog wel in verzen, was opgevoerd, door een der acteurs van dit gezelschap, Dorimond, vervaardigd. Ook van deze vertooning was een groote roep uitgegaan; en zoo zij naar Parijs mocht worden overgebracht,[1)] dan zou het Hôtel de Bourgogne ten tweeden male schade lijden onder de concurrentie.

Daarom wendden de koninklijke tooneelisten zich tot hun ‘camarade’ De Villiers, een der ‘nobles comiques’ van hun theater, tevens een vlug en handig tooneeldichter[2)], met het verzoek, ook hen spoedig aan een fransch *Festin de Pierre* te helpen. Op een paar slechte verzen meer of minder kwam het niet aan; en wat aan de ‘regelmatigheid’ van het stuk ontbreken mocht, dat zou immers worden goed gemaakt door Don Pedro en zijn paard, waaraan de régie al hare zorg zou wijden. Het koninklijk theater had geld noodig, en geld was alleen door zulk een schitterend modestuk te krijgen.

De Villiers legde zijne bescheidenheid het zwijgen op, zuchtte er een oogenblik over dat men niets beters op het tooneel had te brengen dan ‘een man en een paard,’ maar zette weldra al de bezwaren van zijn nationaal kunstgevoel op zijde en toog aan het werk. In het voorjaar van 1659 werd zijne ‘tragicomédie’ *Le Festin de Pierre ou le Fils Criminel* met buitengewoon veel bijval ten gehoore gebracht, en in 1660 gaf hij

1) Dit gebeurde inderdaad, doch eerst in 1661.
2) Volgens de verklaring van een zijner tijdgenooten schreef hij gemakkelijk tweeduizend verzen achtereen.

zelfs, nogmaals voor den aandrang zijner makkers zwichtend, het tooneelstuk aan de pers over[1]. De ‘rondreizende Franschen’ en de ‘Parijsche Italianen’ hadden, naar de Villiers' eigen verzekering, in de tooneelregie van het Hôtel de Bourgogne hun meester gevonden[2].

Zoo bezat Frankrijk in 1659 de twee eerste nationale Don Juan-drama's, een van Dorimond, dat voorloopig alleen buiten Parijs gespeeld werd, en een van de Villiers, dat in het eerste theater der hoofdstad werd opgevoerd. Beide droegen denzelfden titel, *Le Festin de Pierre ou le Fils criminel, tragicomédie*[3].

De titel moest den Italianen zonderling in de ooren klinken. De fransche bewerkers hadden het woord *convitato* voor *convito* aangezien en van den *gast* een *gastmaal* gemaakt. Of zij nu aan het woord *pierre* de gewone beteekenis hebben gehecht, en dus de zonderlinge uitdrukking ‘een steenen gastmaal’ hebben gebezigd, dan wel of zij *Pierre* voor een eigennaam hebben willen doen doorgaan, en of dus ‘Pedro's gastmaal’ in

1) De Villiers deelt zelf een en ander hieromtrent mede in zijn bescheiden woord ‘Au lecteur’ en in zijn niet minder bescheiden opdracht ‘A Monsieur de Corneille, à ses heures perdues.’

2) ‘Les François à la campagne, et les Italiens à Paris, qui en ont fait tant de bruit, n'en ont jamais fait voir qu'un imparfait original, que nostre copie surpasse infiniment.’ Deze woorden hebben, onder hen die over de bronnen van de Villiers' stuk gehandeld hebben, aanleiding gegeven tot veel geschrijf, en, naar mij voorkomt, tot een groot misverstand. Men past de uitdrukking ‘nostre copie’ gewoonlijk toe op het tooneelstuk van de Villiers, en zoekt dan te verklaren hoe hij het drama van Dorimond en de italiaansche comedie ‘un imparfait original’ kon noemen, daar toch beide, in ieder geval, navolgingen waren van een spaansch origineel. Doch blijkbaar bedoelt de Villiers met ‘nostre copie’ de *opvoering* van het stuk, zelfs in het bijzonder de vertooning van den marmeren Commandeur en zijn paard, in het Hôtel de Bourgogne. Dit blijkt zoowel uit den samenhang waarin deze volzin voorkomt als uit den meervoudsvorm van het voornaamwoord, ‘nostre’. Zoo dikwijls hij van zijn werk, niet van de opvoering, spreekt, gebruikt de Villiers den enkelvoudsvorm. Hij wil dus alleen zeggen: ‘Het is waar dat anderen dan wij den Commandeur en zijn paard het eerst op een fransch tooneel gebracht hebben; maar bij ons, die hen hebben nagevolgd, zijn die beide kunststukken oneindig veel fraaier uitgevoerd.’

3) Eerst in de tweede uitgave van Dorimond's stuk, 1665, werd voor *Le Fils criminel* in de plaats gesteld *L'Athée foudroyé*. Van het stuk van Dorimond heeft Dr. Knörich een herdruk gegeven in Fritsche's *Molière-Museum*. Doch men kan het ook vinden in de oude Amsterdamsche uitgave van Molière's werken, waarin het, onder den naam van dezen, in plaats van zijne eigene comedie, is opgenomen. Daar Molière's stuk pas in 1682 voor de eerste maal gedrukt is, zoo konden de Amsterdamsche uitgevers zijner werken, in 1675 en 1679, het echte *Festin de Pierre* niet machtig worden. Zij hebben er toen eenvoudig Dorimond's tragi-comédie voor in de plaats geschoven en deze aan Molière toegeschreven. In een dier Amsterdamsche uitgaven ligt het werk van Dorimond vóór mij, en wel in een exemplaar uit de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage, *Les oeuvres de Monsieur Molière*, Amsterdam 1679, t. II, p, 1 svv. Van het stuk van de Villiers heeft Dr. Knörich een voortreffelijken herdruk bezorgd in Vollmöller's *Sammlumg französischer Neudrucke*.

hunne bedoeling heeft gelegen, is niet uit te maken. Het eerste is mogelijk: de hoofdletter werd in dien tijd niet enkel voor eigennamen gebezigd. Zonderling is echter, dat de Commandeur, die in het Spaansche stuk Don Gonzalo de Ulloa heet en bij Cicognini Commendatore Oliola, hier voor het eerst optreedt als 'Dom Pierre, gouverneur van Sevilla.'[1] Het is niet gemakkelijk na te gaan wie de verantwoordelijkheid moet dragen van deze dwaze titelverandering en deze vreemde naamsverwisseling. Zou het woord *pietra* door de fransche bewerkers al even verkeerd zijn begrepen als *convitato?* En dat in een tijd toen het italiaansch in Frankrijk zoo in de mode was! De onderstelling is gewaagd; maar wie geeft een betere? In allen gevalle is sedert Dorimond en de Villiers *Le Festin de Pierre* in Frankrijk de vaste naam gebleven voor de Don Juan-drama's[2], en zijn de Commandeur en zijn paard er lang beroemd geweest als het 'ruiterstandbeeld van Dom Pierre.'

In beide stukken is de stof geheel op dezelfde wijze behandeld, door de Villiers wat zorgeloozer en langdradiger dan door Dorimond, maar in denzelfden geest, met dezelfde weglatingen, met dezelfde toevoegsels, en ongeveer dezelfde personen[3].

1) In overeenstemming daarmede wordt het standbeeld op het affiche vermeld als 'l'ombre de Dom Pierre.' - In het Spaansche stuk en bij Cicognini komt wel een Dom Pedro voor, doch deze is een Tenorio, een broeder van Don Juan's vader.
2) Ook in sommige Duitsche volksstukken luidt de titel 'Das steinerne Todten-gastmal' (zie Carl Engel, *Deutsche Puppenkomödien*, bl. 15).
3) Over de verhouding van de Villiers tot Dorimond zou zeer veel te zeggen zijn. Die verhouding ïs nog altijd eene quaestie, en deze quaestie lost zich op in de vraag, of beide uit een gemeenschappelijke, onbekende, italiaansche bron hebben geput, (de Villiers noemt zijn stuk 'traduit de l'italien en françois'), dan wel of alleen Cicognini's werk en het 'scenario' hun ten dienste hebben gestaan zoodat de geheel nieuwe bewerking oorspronkelijk van Dorimond afkomstig zou wezen en deze door de Villiers eenvoudig gecopiëerd zou zijn. Zij die het eerste waarschijnlijk achten (Knörich en Mesnard) meenen zelfs, dat wij in de Villiers 'tragi-comédie' eene getrouwe vertaling bezitten van den verlorenen *Convitato di pietra* van Giliberto (zie boven blz. 483). Doch wie zal dit uitmaken? Van Giliberto's werk weet men alleen dat het, volgens Allaci, bestaan heeft; de inhoud is ons volkomen onbekend. Bovendien heeft prof. Gaspary terecht opgemerkt, dat men aan de woorden 'traduit de l'italien' niet te veel waarde moet hechten. Het is waar, dat de Villiers, zoo hij geen ander model vóór zich heeft gehad dan het stuk van Dorimond (dat hij dit heeft gekend en gebruikt, wordt door ieder toegegeven) een geweldige 'plagiaire' blijkt geweest te zijn. Toch zou ik voorloopig het meest overhellen tot dit laatste gevoelen. Alleen heeft het mij getroffen, dat de Villiers op enkele plaatsen oorspronkelijker schijnt dan zijn voorganger. Maar dit vraagstuk vereischt nog een nader onderzoek.

Reeds de titel bereidt den lezer voor op iets anders dan den italiaanschen *Convitato di pietra*. Het is niet alleen als loszinnige vrouwenverleider, maar bovenal ook als 'fils criminel,' als ontaarde zoon, dat Don Juan door de Franschen wordt voorgesteld. De vader van den lichtmis, dien Tirso de Molina een paar malen in zijn *Burlador* had doen optreden, doch dien de Italianen geheel en al uit het stuk hadden verbannen, komt hier op den voorgrond. De arme Don Alvaros barst bij herhaling uit in jammerklachten over het gedrag van zijn zoon, tracht dezen te vergeefs tot inkeer te brengen, wordt geweldig door Don Juan beleedigd en gebrutaliseerd, en sterft eindelijk, hetzij van verdriet, hetzij door een sluipmoord waarvan zijn eigen zoon de dader is[1)]. De steenen gast, die gereed staat het vonnis des hemels aan den onverlaat te voltrekken, verwijt hem dan ook in even sterke bewoordingen den dood zijns vaders als den moord op hemzelven gepleegd en het ongeluk van tallooze wreed verleide vrouwen.

Natuurlijk hebben de beide Franschen zooveel mogelijk voor 'eenheid van plaats gezorgd.' Don Juan reist niet meer van Napels naar Spanje en van Tarragona naar Sevilla. Het stuk speelt 'in de stad Sevilla en hare naaste omgeving.' Daar de persoon van Isabella, die reeds in de italiaansche 'Com-

1) Dit punt wordt niet recht duidelijk. Bij Dorimond zegt Briguelle (zoo heet hier de knecht), wanneer Don Juan hem vraagt waaraan zijn vader gestorven is: 'Ouy, ce fut de douleur, de regret, de colère, Et vous avez, ingrat, fait mourir votre père'. Maar later zegt de Geest van den Commandeur tot hem: 'Tu sçais bien que ton Père est dans la sépulture, Et que ton coeur, rebelle aux lois de la nature, A commis ce forfait; qu'il est dans le tombeau, Et que ton bras en est l'exécrable bourreau.' - Bij de Villiers zegt Philipin (de knecht): 'les crimes de son Fils L'ont tellement saisi, l'ont tellement surpris, Que succombant aux maux qu'a commis cet infâme, Au milieu de ses gens il vient de rendre l'âme.' Doch later noemt de Geest Don Juan 'un sanglant parricide' en verwijt-hem 'ton Père meurtry, moy-mesme assassiné, L'un traistrement surpris et l'autre empoisonné.' - Dat dezelfde onklaarheid, om niet te zeggen, dezelfde tegenspraak, bij beide dichters gevonden wordt, bewijst wel hoezeer de een afhankelijk is van den ander.

media dell' arte' uit het stuk verdwenen was, voor goed van de baan bleef, was dit niet moeielijk. Er deed zich echter een bezwaar voor, dat bij de improviseerende Italianen misschien niet veel had beteekend, doch dat in een ordelijke 'tragicomédie' diende opgelost te worden. Hoe kon, daar Don Juan niet meer over zee had te reizen, een schipbreuk mogelijk worden? En toch, de schipbreuk behoorde er bij! Men hielp zich uit de verlegenheid door dit tooneel te verplaatsen na den moord van den Commandeur en het voor te stellen alsof Don Juan, die zich door het gerecht vervolgd ziet, Spanje wil verlaten en zijn dienaar uitzendt om voor beide plaats te nemen op een schip. Was hij eenmaal ingescheept, dan was een schipbreuk een kleinigheid. Hoe het met dat al mogelijk werd die schipbreuk 'in de naaste omgeving van Sevilla' te doen plaats hebben, in die vraag schijnen de dichters zich maar niet al te zeer verdiept te hebben. Had trouwens niet reeds de groote Corneille, in zijn beroemden *Cid*, Sevilla tot een soort van zeehaven gemaakt?

Die eenheid van plaats zou echter niet het eenige nationale element wezen in de stukken van Dorimond en de Villiers. Zij zouden er voor zorgen dat ook de onmisbare liefdetooneelen niet ontbraken, de echte, de fatsoenlijke, de 'precieuse,' die tevens een uitstekenden tegenhanger zouden leveren voor de liederlijke hofmakerijen van Don Juan. Ook dit punt van het programma was gemakkelijk uit te voeren. Nu Isabella verdwenen was, bleef er slechts ééne jonge dame van goeden huize over, de dochter van den gouverneur van Sevilla. Er was dus ook slechts één minnaar noodig; en Don Ottavio, of liever, zooals hij hier heeten zou, Don Philippe, kon zich met hart en ziel aan het lot van dit ongelukkige meisje, dat den naam van Amarille dragen moest, verbinden.

Geen wonder dan ook dat de beide stukken met een fransch klassiek liefde-tooneeltje beginnen. Bij Dorimond wordt het publiek, zoodra het gordijn is opgehaald, op de volgende verzen van Amarille, 'du pur Rambouillet,' vergast:

> C'est anjourd'huy qu'il faut que mon amour s'exprime,
> Et que vous appreniez jusqu'où va mon estime,
> Que vous seul avez droit de captiver mon coeur,
> Que Don Philippe en est le génereux vainqueur.

De Villiers gaat nog een stapje verder op den goeden, klassieken weg en geeft zijne Amarille eene confidente, Lucie, die, in het eerste tooneel, hare meesteres op de komst van den zuchtenden minnaar voorbereidt, zoodat wij pas in het tweede tooneel deze niet minder ‘precieuse’ liefdesverklaring van Don Philippe mogen afluisteren:

> Adorable Beauté pour qui mon coeur soupire,
> Incomparable objet dont j'adore l'Empire,
> Beaux yeux, mes seuls vainqueurs, dont les regards puissans,
> Ont captivé mon âme et ravy tous mes sens!

Onder de luisteraars bevindt zich ook Don Juan, die heimelijk is binnengeslopen, en die, daar hij door Amarille reeds eenmaal is afgewezen, thans, in jaloesie ontstoken, zich over die beleediging wil wreken en met geweld de gunsten bemachtigen die hem door Philippe's beminde zijn geweigerd. Op deze wijze hebben de fransche dichters den aanslag gemotiveerd waarmede het tweede bedrijf wordt geopend, en die afloopt op de bekende manier, met het sneuvelen van Amarille's vader, den Gouverneur.

Voor het overige hebben Dorimond en de Villiers zich vrij wel aan de overlevering gehouden. Natuurlijk wordt, na de schipbreuk, een landmeisje het slachtoffer van Don Juan's verleidingskunst; natuurlijk komt de knecht met de bekende lijst voor den dag, ‘un papier roulé où il y a beaucoup de noms de femmes écrits’, en wordt een boerenbruidje weggekaapt, dat met haren bruidegom aan het dansen was[1)]. Ook de dwaasheden en flauwe grappen van Don Juan's knecht ontbreken bij geen van beide auteurs, al zijn ze - wat de aard der ‘tragi-comédie’ in verzen medebracht - wat meer als bijwerk behandeld dan bij de Italianen. Daarentegen houdt de

1) De Villiers laat, zonderling genoeg, dit laatste incident plaats grijpen in het laatste bedrijf, even vóór de tragische ontknooping. Hij heeft voor deze personen ook geen andere namen dan ‘le Marié’ en ‘la Mariée.’ Men zou zeggen dat hij dit tooneel eenvoudig als ‘obligatoire’ in zijn stuk heeft geschoven toen het reeds was voltooid. Dorimond behandelt die schaking ook zeer oppervlakkig, en voegt haar - wat eigenlijk nog dwazer is - tusschen de beide tooneelen der verleidingsgeschedenis van Amarante in. Deze Amarante is nog geheel de oude Tisbea van het spaansche stuk. De Villier's landmeisje, Belinde, gelijkt volstrekt niet meer op dit poëtisch persoontje.

Geest van Dom Pierre, zoowel bij het gastmaal dat hij gaat bijwonen als bij dat hetwelk hij aan zijn moordenaar aanbiedt, ellenlange predikaties, die vrij wat minder indruk moeten gemaakt hebben dan de enkele sombere regels die Tirso en Cicognini op de marmeren lippen van hun ‘steenen gast’ hadden gelegd.

Een geheel nieuwe persoon in de beide fransche stukken is de pelgrim, dien Don Juan en zijn dienaar in het woud ontmoeten, waar hij zijn leven in afzondering doorbrengt, en wien de jonge edelman zijn pelgrimskleed afhandig maakt, om onder die vrome vermomming des te gemakkelijker te kunnen ontkomen[1)]. Als pelgrim verkleed ontmoet Don Juan nu Don Philippe, ontfutselt dezen door een list zijn wapen, maakt zich daarop bekend, en trekt het zwaard tegen Amarille's weerloozen minnaar[2)].

1) Hier moge eene korte aanteekening over Don Juan's vermommingen niet misplaatst zijn. Bij Tirso de Molina vinden wij alleen dit, dat Don Juan, met verlof van zijn vriend, den markies de la Mota, den rooden mantel in ontvangst gaat nemen waarin deze zich hullen moet om in Donna Anna's kamer te worden binnengelaten. Hij gebruikt het kleedingstuk natuurlijk om den markies vóór te zijn. Bij Cicognini wordt die roode mantel vervangen door den hoed en den mantel van Ottavio zelven; Don Juan vraagt deze ter leen, onder voorwendsel van eene escapade in de stad, waarbij hij zijn incognito wil bewaren, en doet zich daarop bij Donna Anna voor als haar minnaar. Tevens vindt men bij Cicognini voor het eerst de verwisseling van kleeding tusschen Don Juan en zijn knecht, met het oog op de naderende gerechtsdienaars. In het ‘scenario’ der ‘Commedia dell' arte’ komt de eerste vermomming voor; zij strekt zich zelfs uit tot Arlequino, die zich hult in den mantel van Ottavio's knecht. Van de tweede is hier geen sprake; Don Juan ontsnapt aan de gerechtdienaars, omdat Arlequino hen op een dwaalspoor brengt; de vermomming werd dus overbodig; waarschijnlijk bereikte men door die wijziging een grooter komisch effect. Bij Dorimond en de Villiers heeft de aanranding van Amarille (D. Anna) plaats zonder eenige vermomming. Maar het tooneel der gerechtsdienaars, dat door beide breed wordt uitgewerkt, wordt voorafgegaan door de bekende verwisseling van kleeding tusschen Don Juan en zijn knecht. Bovendien voegen de beide fransche dichters er een nieuwe vermomming bij, die waartoe de pelgrim zijn kleed moet leenen.
2) Bij Dorimond schenkt Don Juan Philippe het leven, bij de Villiers doodt hij hem. Welke van die beide voorstellingen is de oorspronkelijke? Het antwoord op die vraag kan iets bijdragen tot de oplossing der quaestie hierboven (blz. 18 noot 3) vermeld. Men kan echter even goed beweren dat Dorimond op dit punt zijn model heeft gewijzigd, ten einde aan het slot Philippe nog met Amarille te kunnen laten huwen, als men kan betoogen dat de Villiers alle edelmoedigheid uit het karakter van Don Juan heeft willen verbanaen. Wat die laatste opvatting aanbeveelt, is het feit, dat de Geest, wanneer hij Don Juan zijne misdaden verwijt, den dood van Don Philippe niet vermeldt. De Villiers, zou men zeggen, vergeet hier dat hij zijn model op dit punt heeft gewijzigd. Het is opmerkelijk, dat in de duitsche ‘Puppenkomödie’ (zie boven blz. 486 noot 1), die geheel en al op de leest der beide fransche stukken geschoeid is en daarvan recthstreeksch afkomstig schijnt, Philippe wel doorstoken wordt en voor dood wordt weggesleept, doch door de artsenij van den pelgrim weer wordt bijgebracht.

Het slottooneel van het stuk is bij de Villiers eenigszins anders dan bij Dorimond. Bij dezen laatste moest natuurlijk, nadat Don Juan met een geweldigen donderslag in den grond was verzonken, het huwelijk tusschen Don Philippe en Amarille een vroolijk supplement leveren op de geweldige ontknooping. Het jonge meisje zegt dan ook van ganscher harte:

> Puisqu'à présent mon Père
> Est vengé pleinement, allons, je suis à vous.

Waarop Don Philippe herneemt:

> A ce discours charmant, que mon tourment m'est doux.

Ten slotte krijgt de ongelukkige Briguelle een plaats als bediende in het jonge huishouden, en roemt het lot, dat recht doet wedervaren aan brave knechts.

De Villiers, die Philippe had laten sneuvelen, moest zich het genoegen van deze huwelijksvereeniging ontzeggen. Hij laat daarom de boerenfamilie nog eens ten tooneele verschijnen en vermaakt zijn publiek door den onthutsten knecht den boer en de boerin te laten toespreken alsof zij Pluto en Proserpina waren. De italiaansche aardigheid van ‘mes gages!’ schijnt hem wat kras te zijn geweest, en hij laat Philipin dus liever het stuk besluiten met een korte preek aan het adres der oneerbiedige en ontaarde zonen:

> Enfans qui maudissez souvent et Père et Mère,
> Regardez ce que c'est de bien vivre et bien faire;
> N'imitez pas Don Juan, nous vous en prions tous,
> Car voicy, sans mentir, un beau miroir pour vous.

Zoo bleef de dichter tot het einde toe getrouw aan den tweeden titel van zijn stuk, ‘le Fils criminel’. De Don Juan-type was bij hem en zijn franschen kunstbroeder niet meer de onvervalschte spaansche lichtmis. In plaats van den genialen vrouwenverleider schilderen beide eenvoudig een ‘mauvais

sujet' van het slechts allooi, een onbeschaamden en brutalen losbol. Bovendien is van de mystieke tint, die in het spaansche drama de tafereelen van misdaad en straf zoo aangrijpend maakt, en die de Italianen reeds hadden weggevaagd, niets overgebleven. De streng katholieke godslasteraar is reeds een halve heiden geworden, met een soort van mythologisch godsgeloof, waarin hij ook zijn knecht heeft opgevoed. Het zou niet lang meer duren of hij kon gerekend worden tot de vrijdenkers en van 'Fils criminel' bevorderd worden tot 'Athée foudroyé.' Ook staat het grafmonument van den Commandeur niet meer, zooals bij Tirso de Molina, in Sevilla's oude, indrukwekkende cathedraal; zelfs niet, zooals bij Cicognini, in een 'open tempel'; maar in een bosch, in de onmiddellijke nabijheid van een der kasteelen die aan Dom Pedro hebben toebehoord. Verder dan ooit staan wij af van den 'Burlador de Sevilla.'

Zullen wij hem nader komen met Molière?

IV.

Zes jaren later, in de eerste maand van 1665, konden de italiaansche tooneelisten nog altijd met succes hun *Convitato di pietra* opvoeren, en teerde ook het Hôtel de Bourgogne nog nu en dan op den roem van zijn *Festin de Pierre*.

Maar in die zes jaren was er aan den hemel der Parijsche tooneelwereld een nieuwe ster opgegaan, die thans op het punt stond ook op den marmeren Commandeur een deel van zijn stralen - een vluchtig schijnsel, maar toch het licht eener ster - te laten vallen.

In datzelfde jaar 1658, waarin de Italianen hun stuk voor het eerst hadden opgevoerd, had een kleine tooneeltroep, na ruim tien jaren in de provincie te hebben rondgezworven, zich naast de vreemdelingen in denzelfden schouwburg genesteld. Hij was reeds tot eere gekomen en droeg den klinkenden titel: 'La troupe de Monsieur, frère unique du Roi, au Palais-Royal'. Zijn hoofd, zijn leider, zijn voornaamste dichter, en tevens een zijner beste spelers was Jean Baptiste Pocquelin, of, eenvoudiger, le sieur de Molière. Sints het najaar van 1659 had hij veel van zich doen spreken door een luide toegejuicht kluchtspel, *Les Précieuses ridicules*; en, nadat hij in 1661 met *L'École des Maris* voor den dag was gekomen, had elk

tooneelvriend, aan het hof en in de stad, het oog op dezen vaardigen en geestigen tooneeldichter gevestigd. In 1662 had zijne *École des Femmes* hem bovendien het voordeel bezorgd van door vijanden en benijders hevig te worden aangevallen en bestreden. Daar hij ook in buitengewone mate de gave bezat om geestige balletten en kunstige 'divertissements' te organiseeren, zoo had de Koning zelf hem in het voorjaar van 1664 naar Versailles geroepen, om door zijn talent en dat zijner kameraden den glans der feëerieke *Plaisirs de l'Ile enchantée* te verhoogen.

Zonderling genoeg kwam Molière, midden in die luisterrijke en kostbare feestviering, voor den dag met drie bedrijven van een nieuw blijspel in verzen, *Le Tartuffe*.

Op zulk eene satire tegen de schijnheilige vromen was niemand voorbereid. Het hof schrikte op uit zijn roes van weelde en vermaak. De partij der 'dévots' stak aanstonds de hoofden bij elkaar, en reeds vijf dagen na de eerste opvoering was het nieuwe stuk door den koning verboden.

Het hielp Molière niet of hij zijne vrienden en begunstigers aan het werk zette, om Louis XIV tot andere gedachten te brengen. De vorst durfde voorshands niet toegeven. De partij der vromen moest ontzien worden. En daar ook Molière niet wijken wilde, zoo begon die lange, taaie strijd om *Tartuffe*, die bijna vijf volle jaren geduurd heeft, en waarin de definitieve zege eerst den 5^{den} Februari 1669 behaald werd.

Intusschen had dit besluit des konings den troep van Molière in groote verlegenheid gebracht. Men had voor het volgend speelseizoen op *Tartuffe* gerekend, en er lag niet zoo dadelijk iets anders gereed. Daarbij was de aandacht van den chef te veel in beslag genomen en zijn humeur te zeer verstoord door den strijd dien hij moedig aanvaard had, om hem tijd en lust te laten voor rustigen en vlijtigen arbeid.

Toen kwam - het was intusschen winter geworden - bij sommige leden van het gezelschap het denkbeeld op, om het succes der andere schouwburgen ten eigen bate te exploiteeren en een nieuw *Festin de Pierre* op de planken te brengen. Men wendde zich tot den meester, drong aan, nog eens aan, en eindelijk.... hij gaf zich gewonnen. Men moest zijn werk dan maar nemen voor hetgeen het wezen zou. Verzen? Hij zou het beproeven; reeds speelden hem een paar alexandrijnen

door het hoofd[1]. Maar wellicht zou het proza worden, proza..... gelijk de *Précieuses*..... een goed voorteeken! Maar dan zou het natuurlijk een comedie moeten zijn. Niet een klucht, zooals de *Convitato* der Italianen, maar iets in den trant dierzelfde *Précieuses*.... Waarom niet? Behoorde Don Juan niet tot de familie der markiezen? Natuurlijk zou de markies in dit geval niet 'le plaisant de la comédie' kunnen wezen. Maar 'un grand seigneur méchant homme' was immers ook een type! - Een zedenschildering zou hij dus leveren, een karakterstuk, een satire.... Wie weet? De revanche van *Tartuffe* misschien, een tegenhanger van den huichelaar!

En terwijl de andere leden van de 'Troupe de Monsieur' er zich al vast op verheugden dat ook zij den Commandeur en zijn paard, 'ces deux belles pièces,' ten tooneele zouden brengen, toog de meester aan het werk en improviseerde hij zijn *Dom Juan ou le Festin de Pierre*.

Den 15^{den} Februari 1665 werd het voor de eerste maal vertoond.

Helaas! Molière was nu eenmaal sinst eenige maanden het mikpunt der 'vromen.' Jezuïeten en Jansenisten beide hadden scherp geluisterd, om den dichter van *Tartuffe* in het nieuwe stuk te herkennen, en, zoo het noodig mocht zijn, hun aanklacht te hernieuwen.

En de tooneelschrijver had er niet aan gedacht die gevoelige ooren te ontzien. Hij was zichzelf gebleven. Zijn Don Juan was geworden wat hij er van maken wilde, een volmaakte lichtmis niet alleen, maar een dogmaticus, die niet schroomde de cynische theoriën te verkondigen waarop de praktijk van zijn leven steunde; bovendien een volslagen ongeloovige, een redeneerend atheïst, die met zijn ongeloof vierkant voor den dag kwam en zelfs bereid was de wonderbare bewegingen van het marmeren beeld als een optisch bedrog, als het effect van 'quelque vapeur' te verklaren. Deze tonen klonken schel. Wel is waar had de godsdienst in het stuk een verdediger gevonden. Maar welk een verdediger? Een knecht, die, bij al zijn braafheid, toch een grappenmaker was,

1) Molière's *Dom Juan* is geheel in proza geschreven. Maar er zijn sporen van alexandrijnen in te vinden. Molière heeft er blijkbaar over gedacht, waarschijnlijk zelfs een oogenblik beproefd, het stuk in verzen te schrijven. Men zie, bijvoorbeeld, reeds in Sganarelle's eersten monoloog: 'Et qui vit sans tabac, n'est pas digne de vivre.' Zulke volzinnen zijn er meer.

een Sganarelle, eerlijk, maar laf en gulzig, een neef van Arlequino, een man, trouwens, die allerlei bijgeloof in zijn godsdienst mengde en die de verschijningen van den ‘Moine bourru’, een soort weerwolf, met evenveel ijver verdedigde als het geloof aan God en duivel. Daarbij kwam nog, dat het stuk een tooneel bevatte waarin Don Juan een armen bedelaar trachtte over te halen om voor een louis d'or te vloeken. Al was de bedelaar voor de verleiding niet bezweken, het was toch reeds erg genoeg dat men naar zulk een godslasterlijk aanzoek had moeten luisteren. En dan.... aan het slot, die ironische lofrede op de huichelarij, door Don Juan uitgesproken met al het vuur dat in die dagen de ziel van den dichter verteerde! Men dorst er niet veel kwaads van zeggen, ten einde niet den schijn op zich te laden alsof men het opnam voor de huichelarij. Maar toch .... de geeselslag was raak geweest, en de vijanden van *Tartuffe* konden *Dom Juan* niet onbelemmerd laten passeeren[1)].

Molière wilde de belangen van zijn gezelschap niet al te zeer in de waagschaal stellen, en verklaarde zich bereid op enkele punten toe te geven. Reeds bij de tweede opvoering was het tooneel met den bedelaar een weinig verkort en de brutale poging tot omkooping weggelaten; de bedelaar kreeg zijn louis d'or zonder dat hem een vloek in ruil was gevraagd. Ook op enkele andere punten werd de dialoog wat veranderd, en een aanvraag om het stuk te laten drukken werd voorloopig niet ingediend.

Aldus gewijzigd, beleefde Don Juan vijftien voorstellingen. De eerste zes gaven een zeer goede recette, en slechts langzamerhand begon de belangstelling van het publiek te verflauwen. Weldra brak de week vóór Paschen aan, en daarmede het einde van het speelseizoen. Toen, na Paschen, de schouwburgen weer geopend werden, ontving Molière van de zijde des konings een wenk, om liever zijn *Festin de Pierre* niet meer op het affiche te plaatsen. Daar hij zelf niet veel waarde hechtte aan een stuk dat hij vooral ter wille zijner kameraden vervaardigd en meer geïmproviseerd dan geschreven had, liet hij het werk rusten. Van uitgeven was ook geen sprake meer, en eerst negen jaren

1) Dit blijkt alles uit een strijdschrift, dat in April 1665 tegen Molière's comedie werd uitgegeven, de *Observations* van Le Sr. de Rochemont, avocat en Parlement.

na zijn overlijden, in 1682, zou *Dom Juan* onder de ‘oeuvres posthumes’ van den grooten meester worden opgenomen. Molière wiep zich aanstonds weer geheel op zijn strijd om *Tartuffe*, en begon intusschen een nieuw meesterstuk voor te bereiden, *Le Misanthrope*.

Doch laat ons, minder onverschillig omtrent de beteekenis en de waarde van zijn *Dom Juan*, nog eenige maanden teruggaan en onderzoeken, naar welke bronnen en op welke wijze de bekende stof van ‘den steenen gast’ door Molière bewerkt is.

Vóór hem lagen: een spaansch drama, dat van Tirso de Molina; eene italiaansche comedie, die van Cicognini; de vertooning der ‘Commedia dell' arte’, die hij vast meer dan eens had bijgewoond; en twee Fransche stukken, de ‘tragicomédies’ van Dorimond en de Villiers.

Den spaanschen voorganger legde Molière spoedig ter zijde, zoo men al mag aannemen dat hij dit werk gekend heeft[1)]. Die jonge hidalgo, met zijn katholiek geloof en zijn uitheemsch karakter, kon zijn man niet wezen. Hij was comediedichter en schreef satiren. Bovendien kon noch wilde hij een ander beeld schetsen dan dat van een franschen edelman. Zijn Don Juan moest nationaal zijn.

Met de Italianen moest hij rekening houden. Deze hadden aan de dramatische stof een plooi gegeven waaraan het publiek nu eenmaal gewend was. Zonder den knecht bepaald tot hoofd-

1) Bevond Tirso's werk zich onder de ‘spaansche en italiaansche schrijvers’ die op den inventaris vermeld staan welke, na Molière's overlijden, van zijn inboedel is opgemaakt? Wie zal het zeggen? Van die boeken wordt, ongelukkig genoeg, geen enkele titel opgegeven. Men heeft aangenomen dat Molière den *Burlador* gebruikt heeft, op grond van overeenstemming tusschen de woorden met welke de Commandeur Don Juan beantwoordt, wanneer deze hem met een kandelaar uitgeleide wil doen. Bij Tirso zegt het beeld: ‘Licht mij niet voor; ik sta in de genade Gods.’ Bij Molière: ‘On n'a pas besoin de lumière, quand on est conduit par le ciel.’ Intusschen bewijst deze plaats niet veel. Wel wordt in het ‘scenario’ niets van dien aard aangetroffen, maar bij Cicognini leest men: ‘Non ho piu bisogno di lume terreno.’ Molière kan dien trek dus even goed aan de italiaansche comedie ontleend hebben. Van hetgeen uitsluitend bij Tirso voorkomt heeft men niets bij Molière teruggevonden. Of zou daartoe moeten gerekend worden het woord van Don Juan tot Sganarelle, wanneer deze hem vraagt of hij niet bevreesd is voor de gevolgen van zijn geval met den Commandeur: ‘J'ai eu ma grâce de cette affaire?’ Voor zoover ik heb kunnen nagaan is van deze gratie, door den koning aan Don Juan verleend, alleen sprake in den spaanschen *Burlador*.

persoon te maken, moest Molière dezen dus een eereplaats blijven inruimen naast zijn meester. Hij verlangde trouwens niets liever; zulke typen waren hem welkom; een Mascarille of een Sganarelle - ditmaal liefst een Sganarelle - mocht niet ontbreken. Of hij bovendien ook van zijne fransche kunstbroeders iets zou kunnen overnemen, zou bij de bewerking moeten blijken.

Op het titelblad schreef hij bovenaan den naam van zijn held. De traditioneele titel, *Le Festin de Pierre*, werd er slechts aan toegevoegd. Z i j n stuk moest heeten - evenals later de opera van Mozart - 'D o n J u a n'.

Met geniale onverschilligheid schreef hij er onder: 'Het stuk speelt in Sicilië.' - Sicilië? Was Don Juan dan geen Spanjaard? - Neen, Molière's Don Juan zou het niet wezen. - Maar zoo deze een Franschman was, behoorde de omgeving dan niet fransch te zijn? - Voorzeker. Zelfs zouden de boertjes en boerinnetjes dezer comedie elkander toespreken in den eigenaardigen tongval der omstreken van Parijs. Doch wat deerde dit? Het was den dichter te doen om karakters en zeden, niet om locale kleur. Er moest immers een schipbreuk in het stuk voorkomen? Welnu, wat leent zich beter voor een schipbreuk dan een eiland? Daarom, al treden hier Franschen op met spaansche namen, de toeschouwer verplaatse zich naar Sicilië.

Molière begint zijn stuk op de manier van het italiaansche 'scenario.' Ook zijn Sganarelle komt voor den dag met eene ontboezeming die geheel en al vreemd is aan het onderwerp. In plaats echter van een degen te zwaaien, draait hij een snuifdoos tusschen zijne vingers, en zoo worden de dwaasheden van Arlequino[1)] vervangen door een lofrede op de snuif. Zoodra hij is uitgepraat over dit wonderpoeder, dat de menschen 'opleidt tot alle eer en deugd', hervat Don Juan's dienaar zijn gesprek met Gusman, den page van Donna Elvire.

Elvire was een nieuwe naam in de Don Juan-drama's. Meer dan dit; zij was eene nieuwe persoonlijkheid. De vrouw wier beeld Mozart's muziek gemaakt heeft tot zulk een aandoenlijk type van versmade liefde en onverwinlijke trouw, - zij is afkomstig van Molière. Uit de lange lijst der liefjes die Arlequino, in de italiaansche klucht, voor het verbaasde vis-

1) Zie boven, blz. 7.

schersmeisje ontrolt, heeft hij deze figuur gekozen. Het ‘scenario’ spreekt van ‘kloosterzusters’, die de onverlaat zich zelfs niet schaamt te verleiden en te bedriegen[1)], Molière voert een dier diepgevoelende vrouwen ten tooneele bij wie de hartstochten der jeugd zich hullen in het aantrekkelijk waas van een mystiek verlangen. Door de schoonheid van dit nonnetje betooverd, heeft Don Juan geen middel onbeproefd gelaten om haar schroom te overwinnen en een zoo aantrekkelijk voorwerp te bezitten. Hij is het klooster binnengedrongen, heeft haar geschaakt en heimelijk gehuwd. Helaas! het is een van die huwelijken geweest waarvan Sganarelle, op zijn eenvoudige manier, tot Gusman zegt: ‘Een huwelijk is voor hem een kleinigheid; hij trouwt met alle handen; en zoo het noodig mocht geweest zijn, zou hij er u, haar hond en haar poes met pleizier bij getrouwd hebben.’ Natuurlijk heeft de bekoring niet veel langer geduurd dan de trouwdag. Nieuwe prikkels hebben in Don Juan's temperament de oude vervangen en hem andere paden ingedreven. Elvire heeft hij heimelijk verlaten, om in een andere stad een ander juffertje te gaan veroveren. De bedrogene, door die trouweloosheid evenzeer verrast als gekrenkt, is haren verleider nagereisd, om van dit overhaast vertrek de verklaring te vragen die zij maar al te zeer vreest te zullen vernemen. Intusschen zijn ook hare beide broeders, Don Carlos en Don Alonse, den verleider gaan opsporen, ten einde de geschonden eer hunner zuster te wreken, en òf den onverlaat te dooden, òf hem te dwingen Elvire openlijk als zijne vrouw te erkennen.

De persoon van Elvire is bij Molière niet alleen in de plaats getreden van de Isabella der oudere stukken, zij vervangt er ook de fiere Donna Anna. De dochter van den verslagen Commandeur en haar klagende minnaar treden in zijne comedie niet op. Daarmede was ook de episode van de aanranding en het

1) ‘Vous débauchez même des religieuses!’ leest men in het ‘scenario’ (zie Moland, II. p. 208). Bij geen der andere auteurs heb ik iets gevonden waaraan zich de naam, de persoonlijkheid, de geschiedenis van Elvire laat vastknoopen. Waarschijnlijk heeft Molière aan eene geschaakte ‘religieuse’ boven andere de voorkeur gegeven met het oog op de tooneelen van Don Juan's huichelarij, die in zijn plan waren opgenomen. Was er iets meer cynisch denkbaar dan den godloochenaar te hooren verklaren, dat hij deze relatie niet durfde voortzetten, omdat Elvire heiliger beloften had afgelegd en hij meende haar te moeten teruggeven aan ‘den hemel’, wien hij haar, zondig genoeg! had ontroofd.

sneuvelen van Anna's vader vervallen. Op die laatste gebeurtenis - die natuurlijk toch vermeld moest worden, met het oog op de ontknooping - wordt alleen door Sganarelle gezinspeeld als op een feit dat zes maanden geleden heeft plaats gehad[1]. Molière heeft waarschijnlijk meer dan ééne reden gehad om de overgeleverde intrige op dit punt te wijzigen. Hij zal het voornamelijk gedaan hebben omdat het karakter van zijn werk zulke geweldige tooneelen buitensloot. Men heeft te recht opgemerkt, dat, terwijl bij Tirso de Molina vier geschiedenissen van aanranding, schaking of verleiding voor de oogen van den toeschouwer plaats grijpen, Don Juan bij Molière niet anders v e r t o o n t dan eene vermakelijke hofmakerij aan twee boerinnetjes. Al de misdrijven van dezen vrouwenverleider behooren reeds tot het verleden als het stuk begint. De dichter vat het komisch karakter van zijn tooneelstuk veel dieper op dan zijne italiaansche voorgangers. Hij wil het publiek al te pijnlijke indrukken sparen. En bovendien valt bij hem, in de schildering van Don Juan's karakter, het zwaartepunt meer op de cynisch voorgedragen theoriën van den ‘grand seigneur méchant homme’ dan op de bijzonderheden van zijn lichtzinnig gedrag.

In de eerste tooneelen zijner comedie doet Molière wat hij met zooveel succes in *Tartuffe* gedaan had, en wat hij in latere stukken zoo dikwijls herhalen zou: hij laat het portret van zijn held volledig teekenen voordat de toeschouwer het oorspronkelijke te zien krijgt. De schilder is hier Sganarelle. Deze doet het natuurlijk op zijn eigenaardige manier, met naïeve oprechtheid, in zijn eigen eenvoudige taal, met hier en daar een half-geleerd woord er tusschen. Hij noemt zijn meester kortweg ‘un chien, un diable, un Turc, un hérétique, qui ne croit ni Ciel, ni Enfer, ni loup-garou, un pourceau d'Epicure, un vrai Sardanapale.’ Wanneer kort daarop Don Juan zelf verschijnt, heeft hij nog alleen het kunstig pendant te leveren van deze ruwe schets. Hij geeft het in den vorm eener onbeschaamde, maar fijn gestileerde uiteenzetting zijner geraffineerde esthetica der zinnen. De schoonheid bekoort hem overal waar hij haar ontmoet, en hij bezwijkt zoo gemakkelijk voor haar

1) I, 2. ‘N'y craignez-vous rien, Monsieur, de la mort de ce commandeur que vous tuâtes il y a six mois?’

zacht wegslepend geweld. Hij kan zijn hart niet weigeren aan wat hem van alle zijden zoo beminnelijk tegemoet treedt; indien hij over duizend harten beschikken kon, hij zou ze voor een lief kopje alle duizend geven. Ligt er bovendien, gaat hij voort, niet eene onverklaarbare bekoring in ontwakende verliefdheid, en bestaat het genot der liefde niet juist in verandering?[1)] Welk eene zaligheid, om door allerlei lieve woordjes en vleierijtjes het hart eener jonge schoone te verteederen; dag aan dag te zien, hoe men in dat hartje verder komt; door tranen, zuchten en vurige ontboezemingen de eerbare schaamte van een schroomvallig gemoed te overwinnen; haar weerstand zoetjes aan te breken; de gewetensbezwaren uit den weg te ruimen waarop zij zich beroemt, en haar zachtkens te brengen waar zij wezen moet! Is men eenmaal meester van het terrein, dan blijft er niets meer te zeggen noch te wenschen over, dan is het mooie van den hartstocht af, en men zou indommelen in de kalmte van zulk eene liefde, zoo geen nieuwe prikkels het hart weer opwekten, om het te drijven naar nieuwe veroveringen. En dan eindigt Don Juan zijne beschouwing met deze schitterende tirade: ‘J'ai sur ce sujet l'ambition des conquérants, qui volent perpétuellement de victoire en victoire. Il n'est rien qui puisse arrêter l'impétuosité de mes desirs: je me sens un coeur à aimer toute la terre; et comme Alexandre, je souhaiterais qu'il y eût d'autres mondes, pour y pouvoir étendre mes conquêtes amoureuses.’

Wat Molière ons in Don Juan te zien wil geven is de kunstenaar der zinnelijke liefde, de verfijnde egoïst, die geen rekening houdt met het gevaar waarmede zijne ‘eerzucht’ de gemoedsrust en de eer zijner slachtoffers, de orde der maatschappij en den vrede der gezinnen, zijn eigen karakter en de hooge waarde der liefde zelve bedreigt. Deze dichter wil ons geen getuige maken van de losbandigheden van zijnen held. Maar hij verzuimt geen enkele gelegenheid om het beeld van dien ‘raffiné’, dien ‘gourmet’ onder de aanbidders van het vrouwelijk schoon, dien lenigen acrobaat onder de vrouwenverleiders, dien fijnen speler, die in het spel der verleiding alle

1) In ditzelfde jaar, 1665, las het publiek de beroemde Maxime van den Hertog de Larochefoucauld over ‘la constance en amour, qui n'est qu'une inconstance perpétuelle.’

partijen wint, door tal van kleine toetsen te verscherpen.

Men lette, bijvoorbeeld, op de wijze waarop hij de traditioneele schipbreuk in zijn stuk weet te brengen. Bij Tirso de Molina en bij Cicognini vlucht Don Juan van Napels naar Spanje en werpt een storm hem op het strand van Tarragona. Bij Dorimond en de Villiers scheept hij zich in om aan het gerecht van Sevilla te ontkomen. Molière vindt iets anders. Don Juan is een mooi meisje gevolgd, een bruidje, dat in de stad waar hij zich ophoudt, in het huwelijk zal treden. Het gezicht van dat gelukkig paartje heeft zijn ijverzucht opgewekt; hij kan niet dulden dat den gelukkigen bruidegom en niet hem de liefkozingen van dat bekoorlijke wezen ten deel vallen; en nu al zijne pogingen om haar te winnen mislukt zijn, wil hij een laatste middel beproeven. De bruidegom zal dien dag zijn liefje op een zeetochtje onthalen. Welnu, hij heeft een boot afgehuurd met een paar handige schippers. Hij zal het vaartuig enteren en het bruidje schaken[1)].

En wanneer zijn eigen boot dan gezonken is en hij met zijn knecht in een visschersdorp is aangespoeld, waar een brave, domme boer hem gered heeft, dan vindt hij er een demonisch genoegen in om dien redder zijn liefje af te vrijen. Blijkt het nu dat dit liefje nog een vriendinnetje heeft, dan mag ook dit vriendinnetje niet ongedeerd blijven; en Don Juan begint dat onbeschaamde, maar geestige spel ‘en partie double’, waarbij hij, terwijl Charlotte aan zijn rechterarm hangt en Mathurine aan zijn linker, beurt voor beurt elk dier beide dezelfde lieve woordjes toefluistert en ieder van haar in den waan brengt dat zij de uitverkorene is. Eene echte ‘scène de comédie’, vermakelijk, geestig, vol realisme, en tevens, onder haar losse vormen, huiveringwekkend door haar onbeschaamdheid. Het poëtisch beeld van Tisbea, uit Tirso's *Burlador*, was bij de Italianen en de Franschen vrij kleurloos en banaal geworden; Molière schuift de poëzie op zijde, doch geeft een frisch tooneel tintelend van leven en oorspronkelijkheid. De Villiers was de eerste geweest die twee boerinnetjes te zamen op het tooneel had gebracht, Oriane en Belinde; doch Belinde alleen werd door den jongen edelman verleid; Oriane diende slechts om het lot van haar speelnootje te be-

1) Men zou zeggen, dat dit plannetje in de plaats moet treden van het schaken van een boerenbruidje, in de oudere stukken

klagen en zich door den knecht de lijst te laten voorhouden waarop al de namen der slachtoffers geboekt staan. Molière wordt door deze groep van twee meisjes getroffen; en, met een genialen slag voltooit hij de groep, door den vleienden, cynischen Don Juan in haar midden te plaatsen. - Een anderen trek ontleent hij, in dit tooneel, aan Cicognini. Deze had de leden van zijn boerengezin patois[1)] laten spreken: de vader sprak in den tongval van Bologna, de vrijer in dien van Napels. Molière maakt zijn troepje tot fransche boeren uit den omtrek van Parijs, en het tooneel wint door het naïeve patois van Pierrot en zijne vriendinnetjes niet weinig aan natuurlijkheid en eenvoudige bekoring. Het is niet een pastorale idylle die Don Juan hier komt verstoren, zooals bij Tirso de Molina; het is een stuk gezonde natuur dat hij met zijn geparfumeerden adem vergiftigt.

De oude aardigheid van de lange lijst der vrouwen - die Mozart later in Leporello's aria zoo geestig vernieuwen zou - laat Molière achterwege. De Italianen en de Franschen hadden daarmede reeds zoo lang gewerkt; de geur was er af. Maar hoe geestig is het woord van Sganarelle dat hij voor die aardigheid in de plaats stelt, wanneer de dienaar, door zijn meester gedwongen om aan Elvire te verklaren waarom hij haar zoo haastig heeft verlaten, na zich lang te hebben bedacht, niets anders weet te zeggen dan dit: ‘Madame, les conquérants, Alexandre et les autres mondes sont cause de notre départ.’ Dit is de nagalm van Don Juan's diepzinnige liefdetheoriën[2)] in het brein en in den mond van den eenvoudigen Sganarelle.

Nog een paar tooneelen eischen onze aandacht, om de eigenaardigheden van Molière's arbeid te waardeeren.

Ook bij hem moest Don Juan er natuurlijk over denken zich in Sganarelle's pak te steken; de traditie eischte die vermomming. Doch daar hij het tooneel der gerechtsdienaars wilde weglaten, kon hij ook deze versleten aardigheid spoedig op zijde zetten. Zoo blijft het, in deze verkleedpartij, slechts bij een plan, dat spoedig wordt opgegeven. Wanneer Don Juan en zijn dienaar, in het derde Bedrijf, weer voor den dag komen,

1) Molière kon hier trouwens het voorbeeld volgen van zijn tijdgenoot en vroegeren schoolmakker Cyrano de Bergerac, die in zijn *Pédant joué*, voor het eerst een patois sprekenden boer op het tooneel had gebracht.

2) Zie boven, blz. 506

hebben zij de voorkeur gegeven aan een andere vermomming[1]: de eerste draagt een eenvoudige boerenkleeding, de ander, den langen tabberd van een dokter. Natuurlijk volgen nu eenige dwaasheden over de geneesheeren en de geneeskunde. Misschien, zoo Molière destijds reeds voorzien had met welke geestige satiren hij deze 'ars saignandi, purgandi et clysterizandi' later vervolgen zou, hij zou uit zijn Don Juan hebben weggelaten wat hier te veel 'hors d'oeuvre' is. Uit zijne caricaturen-verzameling geeft hij hier ter loops de eerste vluchtige schets[2].

Op deze kleine satire tegen de Faculteit volgt nu, bij Molière, het beroemde tooneel met den bedelaar (III, 2), even schoon door het sobere en aangrijpende van den inhoud als merkwaardig door de lotgevallen welke de censuur deze enkele bladzijden heeft doen ondergaan.

Don Juan en Sganarelle zijn verdwaald en roepen een voorbijganger aan, om hem naar den weg te vragen. Die voorbijganger is een bedelaar[3]. De man doet hun zeer beleefd bescheid en waarschuwt hen -, hij, de arme, die niets bezit - tegen de dieven die het bosch onveilig maken. Tegelijk strekt hij de hand uit om een aalmoes te vragen. Don Juan, die in God noch goed mensch gelooft, en wiens godsdienst niet verder komt dan 'tweemaal twee is vier en tweemaal vier is acht', spot met zijn inhaligheid en vraagt hem wat hij uitvoert tusschen die boomen? - Den ganschen dag bidt hij den hemel voor het geluk van de edele menschenvrienden die hem een aalmoes geven. - 'Dan zult ge er wel warmpjes inzitten!' lacht de vrijgeest. - 'Ach, mijn waarde Heer,' klinkt het antwoord, 'ik verkeer in de grootste armoede.' - 'Dan moet ik zeggen dat de hemel je al heel slecht behandelt. Komaan, ik zal je een louis d'or geven; maar dan moet je vloeken'. - 'U wil toch niet dat ik zoo'n zonde zal begaan?' - 'Het geldstuk kunt ge krijgen; pak aan, daar is 't. Maar eerst vloeken!' - 'Kom, kom', raadt Sganarelle; 'vloek maar eens

1) Men herinnert zich dat Dorimond en de Villiers voor het eerst, naast de oude vermomming, een tweede in het stuk hadden gebracht, die waartoe de pelgrim zijn kleed moest afstaan.
2) Die schets zou hij spoedig uitwerken in *L'amour médecin*. Eerst later zouden uitvoeriger satiren volgen.
3) In de lijst der personen en in enkele oude uitgaven draagt hij een naam, Francisque.

eventjes; zoo erg is 't niet.' - Doch de bedelaar laat zich door het glinsterende goudstuk niet overhalen. En als hij dan eindelijk heeft uitgeroepen: 'Neen, mijnheer, ik sterf liever van honger', dan laat Don Juan den louis toch in zijne hand glijden en voegt hem toe: 'Va, va, je te le donne pour l'amour de l'humanité'.

Vanwaar dit tooneel? En wat is zijn beteekenis?

De bedoeling is eenvoudig. De luchthartige vrouwenverleider, die tevens een volslagen atheïst en een spotter is, levert eene kleine variatie op zijn gewone verstrooiingen, door een armen sukkel, die niets heeft dan zijn eerlijkheid, zijn vroomheid en zijn aalmoezen, eene lichtzinnigheid te doen begaan tegen zijn geweten in. De 'grand seigneur méchant homme' speelt hier een stuk van zijn rol. Daarbij heeft hij echter medelijden genoeg met de luî die dupe zijn van hun geloof aan de Voorzienigheid, om de aalmoes, die hij als prijs voor een vloek had aangeboden, toch niet terug te houden; hij schenkt haar 'ter wille der menschheid'[1]; deze bestaat dan toch, ook indien het geheim der godenwereld zich oplost in 'tweemaal twee is vier'.

Op het denkbeeld om dit tooneel in zijne comedie in te lasschen is Molière blijkbaar gebracht door den pelgrim der fransche 'tragi-comédies', wien Don Juan zijn kleed wil afkoopen en die begint met te weigeren, omdat hij, de eenzame, vrome boschbewoner, goud en zilver heeft leeren versmaden. Zoo de man ten slotte toegeeft, dan is het alleen omdat zijn leven bedreigd wordt. Zelfs kon Molière bij de Villiers een versregel vinden, waarin het geheele tooneel van den bedelaar reeds ligt opgesloten. Het is de opmerking, ter zijde door Don Juan's dienaar gemaakt: 'Il aura, que je croy, grand peine à

1) Over dit 'pour l'amour de l'humanité' is veel geschreven. De moeielijkheid schuilt hierin, dat dit woord eerst door de wijsbegeerte der achttiende eeuw de beteekenis heeft gekregen die wij er aan hechten, terwijl het in vroeger eeuwen alleen voorkomt òf in den zin van zwakke, menschelijke natuur, òf in dien van welwillendheid. Intusschen vormt het bij Molière, op deze plaats, blijkbaar eene tegenstelling met het gewone 'pour l'amour de Dieu' der bedelaars. De atheïst schuift in die formule de menschheid voor de godheid in de plaats. Intusschen is het merkwaardig, dat de meer wijsgeerige opvatting van het woord het eerst bij Molière voorkomt;.... bij Molière en, blijkens Littré, bij Bossuet. Bij geen der andere fransche schrijvers uit de zeventiende eeuw is dit moderne gebruik van het woord te vinden.

le corrompre.' Het denkbeeld van corruptie, van omkooping en verleiding, is hier reeds aangegeven[1)]

Op het tooneel met den bedelaar volgt, bij Molière, eene ontmoeting van Don Juan met de beide broeders van Elvire, Don Carlos en Don Alonse. De lichtzinnige edelman is, met den degen in de vuist, toegesneld, om een jonker, die door drie dieven was aangevallen, bij te staan. Die jonker is Don Carlos. Daar deze den verleider zijner zuster niet kent, heeft hij niets dan dank en hulde voor den moedigen redder, wiens komst de dieven op de vlucht heeft doen slaan. Eerst wanneer zijn broeder, Don Alonse, voor wien Don Juan geen onbekende is, zich bij hem voegt, bemerkt Don Carlos wien hij voor zich heeft. Hoezeer ook ontsteld, en zelfs op wraak bedacht, houdt hij Alonse tegen, die den trouwloozen echtgenoot zijner zuster aanstonds wil dooden. Hij gevoelt zich tegenover zijn redder door de wetten der eer gebonden. En zoo eindigt hij met Don Juan ongedeerd te laten gaan, terwijl hij hem verder de keuze laat tusschen een plechtig huwelijk met zijn zuster of een duel. Later zal hij de beslissing van Don Juan komen vernemen.

Molière wijkt hier blijkbaar geheel af van de traditie en van de modellen die hem ten dienste stonden. Bij geen zijner voorgangers vond hij iets in den trant van dit tooneel. Wat mag hem aanleiding gegeven hebben om deze ontmoeting in zijn stuk op te nemen? Mij dunkt, twee redenen kunnen er voor worden aangevoerd. Vooreerst wilde de dichter, die toch zooveel kwaads van Don Juan te vertellen en te vertoonen had,

1) Zooals hierboven reeds is herinnerd, gaf dit tooneel van den bedelaar reeds bij de eerste voorstelling grooten aanstoot, zoodat Molière de eigenlijke poging tot corruptie schrapte. Don Juan's spotternijen over den man dien de hemel zoo slecht beloont voor zijn gebeden, liet hij staan. Doch toen, in 1682, de eerste uitgave van *Don Juan* verschenen was, noodzaakte de censuur de uitgevers om ook dit gedeelte weg te nemen; de reeds gedrukte exemplaren werden 'gecartonneerd', van correcties voorzien. Deze maatregel was zoo goed genomen, dat men slechts drie niet gecartonneerde exemplaren heeft kunnen terugvinden. Nu deze tweede besnoeiing diende de bedelaar dus enkel en alleen om Don Juan den weg te wijzen en hem tegen dieven te waarschuwen. Aldus verminkt is het tooneel in alle volgenden uitgaven opgenomen, totdat in 1813 voor het eerst de oorspronkelijke lezing is hersteld geworden. Die lezing, zooals zij was nog vóór de eerste besnoeing door Molière zelven, was gelukkig bewaard gebleven in de frauduleuze nadrukken die in 1683 te Amsterdam en in 1694 te Brussel verschenen zijn, en zoo is het mogelijk geweest den oorspronkelijken tekst te herstellen.

hem althans den lof niet onthouden van een moedig strijder, ‘een flinken degen’ te zijn. Deze ‘enragé’, zooals Sganarelle hem noemt, mocht ook wel een enkele maal door een edele opwelling gedreven worden. En voorts zou het mij niet verwonderen, zoo Molière in den persoon van Don Carlos den volmaakten edelman had willen schilderen, die een scherpe tegenstelling moest vormen met den cynischen woordbreker Don Juan. Zoo iets ligt geheel in Molière's manier. Men denke aan Cléanthe tegenover Tartuffe, aan Ariste tegenover Sganarelle in de *Ecole des Maris* - om alleen te spreken van de stukken die aan het *Festin de Pierre* waren voorafgegaan. Bovendien kon het publiek zich op deze wijze een weinig verpozen van de pijnlijke tooneelen, die reeds bijna drie volle bedrijven hadden geduurd.

Er moest trouwens nog een indrukwekkend tooneel volgen: de uitnoodiging tot het beeld van den Commandeur gericht, om bij Don Juan te komen soupeeren[1)]. Molière volgt hier eenvoudig de overlevering, die hij zeer sober behandelt. Men bemerkt dat het feërieke gedeelte van het stuk voor hem bijzaak was. Tegenover het fraaie grafmonument legt hij Don Juan eene ontboezeming in den mond over de ijdelheid der dooden, die de dichter waarschijnlijk uit het ‘scenario’ der Italianen heeft overgenomen, en die hij trouwens ook bij Cicognini had kunnen vinden[2)]. Het grafschrift, dat in het spaansche drama zoo aangrijpend is en zulk een diepe beteekenis heeft, doch dat door Dorimond en de Villiers in hun flauwe verzen zoo onbeduidend was geworden, laat Molière eenvoudig weg.

Voor zijn vierde Bedrijf hield de dichter niet veel stof over. Met de boerenbruiloft, die in sommige der oudere stukken op deze plaats voorkwam, kon hij natuurlijk na de geestige tooneelen uit het tweede Bedrijf niet meer voor den dag komen. Er bleef niet veel meer over dan het souper van Don Juan

1) Het beeld heet hier gelukkig weder ‘la statue du Commandeur,’ niet ‘l'Ombre de Dom Pierre.’ Uit niets blijkt dat het, zooals in de andere schouwburgen, een ruiterstandbeeld was. Van het paard is geen sprake, alleen van de kleeding van den Commandeur, ‘son habit d'empereur romain’.

2) Bij dezen zegt Don Juan: ‘O vecchio insensato, ora che sei morto, inalzar superbi tempij per immortalarti.’

en het bezoek van den Commandeur. Doch het lag ook al weer niet in den geest van zijn stuk om dit tooneel eenvoudig op te vullen met de potsenmakerijen en de woordspelingen van Don Juan's knecht. Zijn Sganarelle was geen Arlequino.

Molière redt zich uitnemend uit de verlegenheid. Hij dicht drie tooneelen, die voor een paar forsche toetsen kunnen gelden op het beeld van Don Juan's persoonlijkheid, en die tevens, bij het naderen der tragische ontknooping, er toe bijdragen om het stuk zijn karakter van comedie te doen behouden en toch den toeschouwer op het geweldige slot voor te bereiden.

Terwijl Don Juan reeds aan tafel zit, en terwijl het publiek de komst van den ‘steenen gast’ in angstige spanning verbeidt, ontvangt de jonge edelman achtereenvolgens drie bezoeken.

Het eerste is het beroemde bezoek van Monsieur Dimanche, den schuldeischer, die met mooie praatjes, lieve complimenten, en een luisterrijk geleide, doch zonder één enkelen cent op zijne rekening, wordt weggezonden.

Wie kent dit tooneel niet, dat reeds in Molière's tijd voor een der schoonste van het stuk werd gehouden en met den naam van ‘Monsieur Dimanche’ alle lastige schuldeischers had doen vereeren? Hoe tintelt hier alles van geest en leven! Met welk een luchtigen zwaai hult de onbeschaamde jonge edelman zich in zijne nederbuigende voornaamheid, om triomfantelijk de deur te wijzen aan den braven burger, die hem had behooren te vernederen! - Hoe nu, Monsieur Dimanche in de wachtkamer gelaten? Die onbeschofte lakeien! Geeft dien heer toch een zetel! Niet een tabouretje, maar een fauteuil! Wat ziet hij er goed uit, die voortreffelijke Monsieur Dimanche! Een prachtige gezondheid! En hoe maakt het zijn uitnemende echtgenoote? En zijn dochtertje Claudine? Een mooi meisje! En de kleine Colin, die zoo aardig op den trommel slaat? En het hondje Brusquet? Wel, Monsieur Dimanche, laat Don Juan u toch de hand mogen drukken! Hij rekent u tot zijn vrienden. Wil Monsieur Dimanche niet blijven soupeeren? Niet? Nu, dan spoedig een licht om hem uitgeleide te doen! En een paar lakeien met musketten gewapend om hem naar huis te brengen! Don Juan is zijn dienstvaardige dienaar, en zijn schuldenaar .... ja, ja, zijn schuldenaar .... ieder mag het

wel weten. Komaan, eene omhelzing tot besluit.... En nu mag Sganarelle dat varkentje verder wasschen[1)].

Het tweede bezoek is dat van Don Juan's vader, Dom Louis. De Italianen hadden dezen persoon geheel weggelaten, de Franschen hadden hem, in de eerste helft van het drama, tot den hoofdpersoon gemaakt. Molière laat hem slechts even optreden. Doch hoe indrukwekkend is die verschijning! Welk een eenvoudige, en toch, welk een aangrijpende taal! Het is de welsprekendheid van een bloedend hart en een geërgerd geweten. Men denkt onwillekeurig aan Don Diègue uit *le Cid*. Dit tooneel zou als tegenhanger kunnen dienen voor Corneille's ‘Rodrigue, as-tu du coeur?’ En dan Don Juan's antwoord! Dorimond en de Villiers hadden zich uitgeput in het rijmen van onbeschaamdheden en beleedigingen, om de rol van den ‘Fils criminel’ toch vooral heel mooi te maken. Zij hadden den zoon zelfs de hand laten opheffen tegen zijn vader. Bij Molière niets dan deze ééne kaakslag: ‘Monsieur, si vous étiez assis, vous en seriez mieux pour parler.’ Wat Don Juan aan insolenties hier nog heeft bij te voegen, laat Molière hem zeggen als zijn vader vertrokken is.

De derde die aanklopt is eene bezoekster, eene gesluierde vrouw, Elvire. Zij komt niet meer om een hart te herwinnen dat voor haar verloren is. Zij komt alleen om de ziel te behouden van den man dien zij zoo vurig bemind heeft. Na de strenge boetpredikatie van den vader, de teedere smeekingen der vrouw. Uit het gemoed der kloosterlinge is de blinde hartstocht geweken die haar in Don Juan's armen heeft gevoerd; de kalmte is teruggekeerd; hare liefde is niets meer dan teedere bezorgdheid voor de ziel van den verleider. Zelfs Sganarelle kan zijne tranen niet bedwingen. Maar Don Juan's gemoed blijft gepantserd. Alleen zijne zinnen zijn gevoelig gebleven; wat Don Juan vóór zich ziet is eene schoone vrouw, dubbel bekoorlijk in haar loshangend kleed, met haar lijdend gelaat en hare tranen. En zijn eenig antwoord op hare klagende roepstem is eene uitnoodiging om dien nacht in zijn paleis te blijven logeeren.

1) Ook hier Molière's bekende manier: wat de meester gedaan heeft op voornamen trant, dat doet de knecht hem onhandiger, ruwer, met meer oprechtheid en minder omslag na.

Nu mag de Commandeur gerust komen aankloppen. Naast dit onvermurwbaar gemoed is alleen nog plaats voor den steenen gast.

In het laatste Bedrijf voegt Molière een laatsten, forschen toets bij het beeld van zijn held. Don Juan treedt op als huichelaar. Eerst tegenover zijn vader, van wien hij geld noodig heeft voor zijne schulden. Vervolgens tegenover Don Carlos, die hem aan zijne belofte van satisfactie komt herinneren, en dien hij wijs maakt, dat de hemel hem tot volkomen heiligheid geroepen en het huwelijk met Elvire verboden heeft.

In deze tooneelen is Tartuffe aan het woord[1]. Maar een onbeschaamde Tartuffe, niet een die zich in allerlei bochten kronkelt en zijn blanke vingers over de mollige stof van een vrouwenkleed laat glijden. Don Juan is de atheïst die voor een enkelen dag den vrome speelt, gelijk hij den vorigen dag zich heeft willen steken in het pak van zijn knecht. De godsdienst is een der vele vermommingen die den vrouwenverleider moeten dienen om zijn incognito te bewaren. Don Juan's huichelarij ligt dus geheel in de logica van zijn karakter en van zijn gedrag. Hij doet ten slotte tegenover den hemel, tegenover zijn vader, tegenover Don Carlos, wat hij sints lang gedaan heeft tegenover de vrouwen, tegenover de gerechtsdienaars, en wat hij nog kort geleden deed tegenover Monsieur Dimanche. Alleen tegenover Sganarelle zegt hij alles wat hij meent en denkt. Maar deze acht hem dan nu ook reddeloos verloren en rijp voor de hel.

Aan die huichelarij had Tirso de Molina voor zijn ‘burlador’ niet kunnen denken. Deze Don Juan was een lichtzinnig doch geloovig katholiek. Bij de Italianen was er evenmin sprake van geweest. Doch bij de schrijvers der beide ‘fransche’ tragi-comédies komen twee tooneelen voor, die Molière aanleiding hebben kunnen geven om zijn lichtmis tot een huichelaar te maken. Vooreerst laten Dorimond en de Villiers hun Don Juan, nadat de schip-

1) Of moet men zeggen: de d i e t e r van *Tartuffe?* Dit laatste geldt althans van ééne tirade, de lange ontboezeming over die mode-ondeugd, ‘die thans overal het beste middel is om in de wereld vooruit te komen.’ Hier is Don Juan de ‘porte-voix’ van Molière. Zoo dit eene esthetische fout mocht wezen, wie zal niet bereid zijn ze den dichter te vergeven in die dagen van spanning en strijd, waarin hij zijn *Tartuffe* tegenover zooveel Tartuffes te verdedigen had?

breuk zijn leven in gevaar heeft gebracht, een aanval krijgen van berouw en godsdienstige ontroering; hij wil zijn zondigen weg verlaten en zelfs een heilige worden. Deze stemming, die de dichters blijkbaar voor oprecht gemeend willen doen doorgaan, duurt natuurlijk net zoo lang tot er een lief boerinnetje komt opdagen. Dan is het

A l'aspect de la Fille, adieu la sainteté[1)]

En in een ander tooneel, wanneer hij zich als pelgrim heeft verkleed, laten Dorimond en de Villiers hun Don Juan werkelijk een oogenblik den huichelaar spelen tegenover Don Philippe, dien hij uitnoodigt met hem te bidden, ten einde hem op die manier te ontwapenen. Het is meer dan waarschijnlijk dat Molière, toen hij het beeld van zijn Don Juan voltooide door hem het masker van Tartuffe voor te hangen, aan deze beide tooneelen van zijne voorgangers gedacht heeft. De berouwvolle schuldbelijdenis waarmede de onbeschaamde jonker zijn vader tegemoet treedt, heeft een merkwaardige overeenkomst met de verzen die Dorimond hem na de schipbreuk in den mond legt[2)].

En thans had Molière zijne comedie slechts te besluiten zooals ieder Don Juan-drama eindigen moest, met het tegenbezoek van den gastheer aan zijn steenen gast. Eerst laat hij nog ‘un spectre’ optreden, in de gestalte eener gesluierde vrouw, die, wanneer Don Juan, ongeloovig als altijd, haar nadert, op eens verandert in het beeld van den Tijd. Was dit de schim van Elvire, en moest hare verschijning beduiden dat de arme vrouw gestorven was? Heeft Molière, door aan het slot het bovennatuurlijke te vermenigvuldigen, de onverzettelijkheid van Don Juan's ongeloof slechts te scherper willen doen uitkomen? Of heeft hij alleen, ten gerieve zijner kameraden misschien en ter wille der concurrentie, door dezen nieuwen ‘true’ de andere schouwburgen de loef willen afsteken? Het valt moeielijk aan ééne enkele dezer oplossingen de voorkeur te geven boven de andere.

Het slottafereel is natuurlijk geheel in overeenstemming met

1) Woorden van Brignelle, bij Dorimond.
2) Zie Dorimond's *Festin de Pierre*, IV, 2.

de traditie. Alleen verloopt het sneller dan in de andere stukken. Onder de eerste aanraking van de kille hand des Commandeurs, - waarvoor Molière's Don Juan evenmin als de hidalgo van het spaansche drama terugdeinst - krimpt de lichtzinnige jonker ineen. En welhaast wordt hij ook in deze comedie, onder donder en weerlicht, door den bodem verzwolgen.

Nog een paar slotwoorden van Sganarelle, den eenige, die niet voldaan is over den dood van zijn meester, daar hij er zijn betrekking en zijn salaris bij verloren heeft[1] - en het gordijn kon vallen. De Parijsche schouwburgen waren een *Festin de Pierre* rijker geworden[2].

Ziedaar, in zijne beteekenis geschetst, in zijne wording beschreven, en, naar ik hoop, in zijne oorspronkelijkheid gewaardeerd, de *Don Juan* van Molière. Het onderwerp was hem aan de hand gedaan door zijn vrienden, de stof was hem geleverd door de traditie; voor alle trekken van het beeld van zijn held, voor bijna alle tooneelen heeft hij modellen, of althans aanwijzingen gevonden bij zijne voorgangers. In dit stuk, meer misschien dan in eenig ander, kunnen wij Molière op de vingers zien, wanneer hij zijn arbeid in elkaar zet. En wij bemerken telkens, dat hij, in de wereld der letterkunde niet minder dan in zijne naaste omgeving rondturend, aan alle kanten de bouwstoffen opraapt die hij op zijn weg vindt

1) De uitroep ‘mes gages!’, dien hij van de Italianen had overgenomen, heeft Molière, om de ergernis van sommige toeschouwers te ontzien, reeds na de eerste voorstelling laten vallen. Deze woorden ontbreken dan ook in alle oude uitgaven, behalve in de nadrukken van Amsterdam en Brussel.

2) Molière's stuk was nog niet het laatste. Voor het ‘théâtre du Marais,’ (zie boven bl. 477) vervaardigde Rosimond in 1669 een *Nouveau Festin de Pierre ou l'Athée foudroyé*, waarin hij het een en ander van Molière overnam, doch zich overigens meer aansluit bij de Villiers. ‘Le Ciel’ is weer vervangen door ‘les dieux’, en ‘la Statue’ door ‘l'Ombre de Dom Pierre’. Zijn denkbeeld om Don Juan twee makkers te geven, door wier inblazingen hij zoo slecht geworden is, is niet bijzonder gelukkig. Hiermede vervalt de fataliteit van het temperament. Het stuk van Rosimond is herdrukt in Fournel's *Les contemporains de Molière*, III, p. 320.
Intusschen heeft van alle fransche Don Juan-drama's, Molière's comedie, zoowel in Frankrijk als vooral ook onder de navolgers in het buitenland, het meeste succes gehad. Men weet dat zij in Frankrijk, van 1677 tot 1841, enkel en alleen is opgevoerd in de berijmde bewerking van Thomas Corncille. Eerst sints 15 Februari 1847 is het oorspronkelijke werk in ‘Molière's Huis’ te Parijs weder in eere gekomen.

liggen. Maar met welk eene maëstria behandelt hij die bouwstoffen! Hoe beheerscht hij zijne voorgangers door zijne genialiteit! Zij doen hem een paar denkbeelden aan de hand; onder zijne handen worden het kunstwerken.

Voorzeker, den Don Juan van Tirso de Molina heeft hij niet doen herleven. Aan deze schepping eene nieuwe gestalte te leenen was voor Mozart weggelegd. Alleen door de opera kon het sombere drama van den landgenoot van Torquemada in onze noordelijke omgeving nog eens tot zijn recht komen.

Maar juist door te breken met de halfslachtige creaties zijner voorgangers, door den mystieken Spanjaard flinkweg tot een ongeloovigen Franschman te maken, heeft Molière in z i j n trant iets oorspronkelijks, iets aangrijpends geleverd. Van alle Don Juan-drama's der zeventiende eeuw is zijn werk, na dat van den spaanschen schrijver, als kunstwerk het schoonste. De Italianen hadden het ‘auto sacramental’ omgeschapen in een klucht. De gewone fransche tooneeldichters hadden er alleen weg mee geweten voor een ‘tragi-comédie’. Molière heeft er eene comedie in gezien, en die comedie heeft hij geschreven. Zijn Don Juan is niet, zooals die der anderen, eenvoudig een zedelijk monster, een half romantisch dier-mensch. Maar, gelijk Tirso de Molina zijn held gemaakt had tot den f a n a t i c u s der zinnelijke liefde, zoo heeft Molière hem doen optreden als haar v i r t u o o s . Bij den een zijn de vrouwen eenvoudig slachtoffers, wier eer en wier geluk de woesteling in zijn dolle vaart verplet en verbrijzelt. Bij den ander zijn zij de instrumenten die hij kunstig bespeelt, tot alle snaren breken en niets dan een doffe klaagtoon aan het speeltuig ontsnapt.

Tirso de Molina, Molière, Mozart. Wie den naam van Don Juan noemt dient het meesterschap van deze drie te erkennen. Voordat de spaansche hidalgo uit de handen van den somberen dramaticus overgaat in de fijne vingers van den idealen toonzetter, wordt hij aangegrepen door den grootste onder de comediedichters. Deze steekt hem in het kleurig kostuum der fransche markiezen, siert zijn hoofd met een blonde pruik en een gevederden hoed, laat hem het hof maken aan fransche boerinnetjes, Parijsche schuldenaars de deur wijzen, en ten slotte Tartuffe als een broeder omhelzen.

En in deze nieuwe gestalte geeft hij hem over, gelijk Tirso gedaan had, gelijk Mozart doen zou, aan dien geweldigen

handgreep van den Commandeur, die alleen in staat is om zooveel geschonden eer, zooveel vernield levensgeluk, zooveel verguisde liefde op de Don Juan's van alle natiën te wreken, - doch die enkel op de planken der schouwburgen en met behulp van tooneelmachines deze taak der gerechtigheid vermag te vervullen.

A.G. VAN HAMEL.

Het verblijf van vreemde Heeren in vroeger tijd in Holland.

Holland in vroegere tijden. Merkwaardige personen en schetsen uit het maatschappelijk leven, door Jhr. C.A. v. Sypesteyn. 's Gravenhage, W.P. van Stockum & Zn.

De Heer van Sypesteyn heeft met dit werk aan ons publiek een nuttig en aangenaam geschenk gegeven. Aan de vlijt, die hij voor de kennisneming van gedenkschriften en Rijks- of Gemeentearchieven heeft overgehad, danken wij berichten omtrent het leven of het tijdelijk verblijf van vreemde Heeren in het 's Gravenhage van de zeventiende en den aanvang van de achttiende eeuw, - berichten, die ons toerusten met eene ter verkrijging eener juiste voorstelling hoog noodige kennis der toenmaals heerschende zeden.

Bij zijne mededeelingen heeft de auteur enkele opstellen gevoegd, die met het optreden van vreemde bezoekers in ons land niet in verband staan; te weten: iets over *Mr. Jacob de Wit en een aanslag op zijn leven*; over *Jacob Cats en zijne nalatenschap*, en over *eene schaking ran Gerrit van Raaphorst*.

Ook deze drie opstellen zijn alleszins lezenswaardig. Bijzondere opmerking verdient het getuigenis van den heftigen prinsgezinden predikant Borstius aangaande Jacob de Witt in 1651, dus nadat deze overheidspersoon te Loevestein gevangen had gezeten. Had Borstius vroeger reeds den Dortschen burgemeester ‘een braaf en lief man’ genoemd, ‘wien hij niets had te verwijten’, toen schreef hij aan zijnen zoon, Johan de Witt: ‘God spare u lang gesond ten dienste van Sijn kerck en van het vaderlandt en geve dat de deuchden daermede uwen heer vader ende uwe godtsalige moeder u sijn voorgegaan, in u mogen blincken en door de genade des

Heiligen Geestes dagelijx vermeerderd worden tot Godts eere, uwe troost ende veler menschen vreucht'[1]. Doet deze verklaring van een' fellen tegenstander gunstig over Jacob de Witts karakter denken, niet minder doet zulks het schrijven van Andreas Colvins aan den Raadpensionaris vermeld[2]. Jacobus van der Heyden, een man uit vrij aanzienlijken stand, had zich hoogst schandelijk, ja moorddadig over Jacob de Witt uitgelaten. Deswegens werd hij bij het Hof van Holland aangeklaagd en vervolgd. Van der Heydens broeder schreef voor den aangeklaagde eene apologie, welke Colvins aan Jacob de Witt mededeelde. Doch deze, schrijft Colvins, was zoo gewend te vergeven, dat hij het tegen hem gepleegde ongelijk 'wel wilde laten voorbijgaan cum caeteris erroribus, en er zelf niet in wilde doen.'

Met de schaking van Gerrit van Raaphorst[3] gaat de Heer v. Sypesteyn verder in den tijd terug, dan in de overige stukken. Dit opstel levert het bewijs, hoe in het begin van de zestiende eeuw Hollandsche Edelen zich, trouwens tot hunne eigene schande en schade, daden van geweld en trots zelfs tegen aanzienlijke burgers durfden veroorloven, hoedanige later slechts vreemdelingen in Holland pleegden. Evenmin als de ouders der geschaakte jonge dochter liet het Hof van Holland de daad onvervolgd; slechts op den aandrang van den Hertog de Vendôme, toen als gezant van Frankrijk in den Haag, werd den roover, doch slechts tegen vernederende schuldbekentenis en boete kwijtschelding van straf verleend. Ten slotte liet de jonker het leven op het schavot wegens eenen moord, in een twist om eene nietigheid gepleegd.

De eerste der Schetsen, die het verblijf van vreemde Heeren ten onzent tot onderwerp hebben, heeft tot inhoud: *Floris II van Pallandt, Graaf van Culenborg, en Frederik de la Tremoïlle, Graaf van Laval* ('s Gravenhage, 1633). Deze Floris II was de zoon van den Graaf van Culemborg uit den eersten tijd van den opstand tegen de Spaansche Regeering in de Nederlanden, die zich voor zijn deelgenootschap aan het Verbond der Edelen door Alva met de slechting van zijn vorstelijk huis te Brussel gestraft had gezien. De zoon komt hier voor als een zachtzinnig, van de niets ontziende vermetelheid der groote Heeren afkeerig man. - Vele Edelen,

1) Bladz. 129.
2) Bladz. 131.
3) Bladz. 239.

niet kunnende dulden, dat zij voor de zeden en het bewind van burgerlieden de vlag moesten strijken, hadden zich van het gebied der Zeven Provinciën verwijderd. De aristokraten, die hier bleven of herwaarts overkwamen, hetzij door geboorte, hetzij door aanmatiging tot die klasse te rekenen, bewaarden een wrok in het hart. Dezulken waren steeds geneigd met buitenlandsche Grooten of Vorsten tegen de hier bestaande orde van zaken samen te spannen. Niet aldus Floris II van Pallandt. Hij vergenoegde zich met een bescheiden rol in den Staat[1)], en sloot zich oprechtelijk aan de nieuwe Regeering aan, zooals onmiskenbaar hieruit blijkt, dat hij een vertrouwd vriend van Oldenbarnevelt was.

Met deze gezindheid is dan ook de rol in overeenstemming, die wij hem in het verhaal, dat de Heer v. Sypesteyn ons mededeelt, zien spelen tegenover het onbetamelijk gedrag van den Graaf de Laval, zoon van den Heer de la Tremoïlle, den echtgenoot van eene der voortreffelijkste dochters van Prins Willem van Orange.

De Graaf was in het jaar 1632 zijnen oom Prins Frederik Hendrik en de andere bloedverwanten in den Haag komen bezoeken. Zoo bevond zich de Fransche edelman wel ten hove in een' kring van zijns gelijken, maar hij bracht er eene manier van doen mede, die hier te lande onder den invloed van den ernst der staatslieden voor strenger toon had plaats gemaakt.

De beweging in de tweede helft der zestiende eeuw onder de burgerij in de Nederlanden had tweederlei doel. Zij gaf uitdrukking aan de zucht dier burgerij om zich tegen den adel, wiens gezag, als zoodanig, niet meer in den tijd paste, als bevoegd tot stem in den Staat te laten gelden, en tevens trachtte zij tot de bevrediging te geraken der behoefte aan inniger godsdienst, ontdaan van de in de Katholieke Kerk heerschende misbruiken. Aanvankelijk was de burgerij het koningschap niet vijandig. Koning Philips, die door zijne valsche staatkunde de Nederlandsche Grooten in verzet gebracht had, kreeg eerst door de gewelddadige

1) Toen hij zich had laten bewegen om voor Gelderland ter vergadering der Staten Generaal zitting te nemen, was hij het, die, wanneer Gelderland de week had van het Voorzitterschap der Provinciën, als voornaamste afgevaardigde van het eerste kwartier dier Provincie, (Nijmegen), de vergadering van Hun Hoog Mogenden presideerde.

fnuiking der godsdienstige begrippen ook de burgerij tegen zich[1].

De Nederlandsche Edelen, meerendeels in min of meer moeilijke omstandigheden, het gevolg juist daarvan, dat hun stand sinds lang geene voegzame eigen plaats in Staat en maatschappij meer kon vinden, sloot zich aan het streven aan der machtige burgerij, deels omdat zij hare denkbeelden tot op zekere hoogte deelde, deels in de verwachting, dat hun daardoor een meer gewenschte toestand ten deel zou mogen vallen. De Edelen der Zeven Geünieerde Provinciën voegden zich ten slotte zonder tegenstreven tot den staat van zaken, die hier gevestigd was geworden, en lieten zich door geene trotsche manieren tegen de burgerregenten gelden. Trouwens hun bleef als eerste lid der Gewestelijke Staten eene eereplaats gegund, en niemand dacht er aan om hun de voorrechten, die zij overgehouden hadden, te betwisten. Maar niet aldus in Frankrijk. Hier hadden zich de aanzienlijkste Grooten aan het hoofd der Hugenoten geplaatst. Enkelen, als een Coligny, waren de zaak van de zuivering der leer en der Kerk van harte toegedaan, maar verre de meesten, zoo als uit den spoedig gevolgden afval bleek, hadden het politieke doel om zich, ten spijt van het koningschap, in hunne feodale bezittingen en goevernementen min of meer soeverein te maken. Zoo zou Frankrijk in zelfstandige vorstendommen, op de wijze van het Roomsche Rijk der Duitsche natie, uiteengevallen zijn. Maar in Frankrijk bestond, niet als in Duitschland een zwak en soms machteloos keizerschap, maar een aloud erfelijk koningschap, en dit koningschap werd eerst door Hendrik IV meesterlijk hersteld, en, na de aanvaarding van het bewind door Richelieu, krachtig gehandhaafd. Met geweldige middelen moest deze staatsman de woelingen der Grooten te keer gaan, en zelfs aan het Hof bleek vaak, dat de Edelen hunnen niets ontzienden trots niet hadden afgelegd. De majesteit van Lodewijk XIV en de fijner manieren, die onder den hoogen adel in zwang gekomen waren, hebben

1) Een vierregelig gedicht uit het begin der 17de eeuw, aangehaald door Martin, *Hist. de France*, XI, 73, luidt:

> O Noblesse, o clergé, les aînés de la France,
> Puisque l'honneur du roi si mal vous maintenez,
> Puisque le tiers état en ce point vous devance,
> Il faut que vos cadets deviennent vos aînés.
> (Zie Fagniez, in *Rev. hist.* Nov. - Déc. 1887. p. 273).

den toon der edellieden in Frankrijk, naar het uiterlijk voorkomen ten minste, lager doen stemmen; doch in den tijd van het bezoek door den Graaf de Laval aan het stadhouderlijk Hof gebracht en nog later, verrieden Fransche Edelen of vreemde Prinsen, zich in Den Haag te midden onzer burgermaatschappij ophoudend, of als officieren in onze legers dienend, soms maar al te zeer, hoe hoog zij zich boven het gemeen geplaatst gevoelden. In zijne briefwisseling met de Engelsche Staatsdienaren gewaagde de Fransche edelman Buat van zijns gelijken als van de *honnêtes gens* in onderscheiding van de burgerlieden, die, al regeerden zij ook de Republiek en al oefenden zij ook invloed in de geheele wereld, toch volgens hen, naar het schijnt, op dien naam geen aanspraak konden maken en dus niet als fatsoendelijke lieden konden gelden. Ja! Constantijn Huygens, aan de Prinses van Oranje schrijvend, en een toon aanslaande, dien hij als haar welgevallig geacht blijkt te hebben, ontziet zich niet om, de Regenten bedoelend, van canailles te spreken, die zich zoover vergeten, dat zij de daden beoordeelen van dezulken, die zij niet waard zijn ook maar te noemen[1)].

Voorzeker heeft het voorbeeld van het tuchtelooze leven van vreemde grooten, dat in de eerste helft der zeventiende eeuw nog geen vat had op onze aanzienlijke burgerfamiliën, op den duur op dezen de bedroevende uitwerking gehad om die zeden te doen ontstaan, welke wij uit de dagboeken van Huygens' zoon met afschuw leeren kennen.

Toen dan de graaf de Laval in 1633 in Den Haag op eene receptie verschenen was ten huize van de Prinses van Oranje, terwijl haar gemaal, Frederik Hendrik, zich in het leger bevond, gebeurde het, dat een luitenant met name Baggaert, zich een al te vrijpostig woord veroorloofde. Dit schijnt de Hollandsche heeren en dames niet al te zeer geërgerd te hebben. De persoon van Baggaert schijnt als een soort van grappenmaker of nar beschouwd geweest te zijn, met wien men zich vroolijk maken kon. Hoe dit zij, de Fransche groote Heer, het zonder noodzaak voor de dames opwillende nemen, en misschien aan dit Hof wel eene ongevergde les van betamelijkheid willende geven, duwde hem van zich af met een klein rietje, dat hij in de hand had, hetgeen den luitenant, aan eene dergelijke behandeling niet gewoon, in zulk

1) Arend, *Gesch. d. Vaderl.* D. III. St. V. bl. 824, 825.

eene woede deed ontsteken, dat hij Laval voor al wat leelijk was, uitmaakte en zich niet ontzag hem met moord en doodslag te dreigen. De Prinses, verontwaardigd over dit tooneel, voor den neef van den Prins zoo ergerlijk, verzocht den graaf van Culemborg om den onverlaat in hechtenis te laten nemen en hem te straffen. Doch in plaats daarvan nam deze den overtreder in zijne bescherming; hij ruimde hem in zijne koets eene plaats in, en hem als een van zijn huis, of, zooals men het heette, van zijne domestieken, behandelend, reed hij met hem ten bezoek bij de Koningin van Bohemen, eene handelwijze, die genoegzaam bewees, hoe hij begreep, dat, zoo geringe lieden met minachting bejegend werden, hun toorn niet zoo wraakbaar mocht geacht worden. Maar daarmede was de zaak verre van geëindigd. Altijd met den luitenant bij zich, was de heer van Pallandt naar zijn eigen huis teruggekeerd, waar zich een hoogst aanzienlijk gezelschap bevond. In den avond kwam ook de graaf van Laval met den Engelschen edelman Sir Charles Lister aldaar, om de Prinses van Hohenzollern, markiezin van Bergen op Zoom, ter wier eer de receptie ten huize van den graaf van Culemborg plaats had, ten afscheid te begroeten. Baggaert was ook in het salet, en toen Laval hem bemerkte, verzocht hij Lister hem uit de zaal te verwijderen. Zonder op het recht en het gezag van den heer des huizes te letten, voldeed deze op onzachte wijze aan het verzoek en zette Baggaert buiten het huis, waar hij door Lister en Lavals lakeien met stokken fel geslagen werd. Weder in huis gevlucht, werd hij door de personen, die hem buitenshuis mishandeld hadden, tot in de zaal vervolgd, en zoo ontstond daar feitelijk een gevecht, waarbij onschuldige Heeren en Dames mede slagen beurden. Nu steeg de verontwaardiging tegen Lister ten top en men wilde dezen handlanger van den Graaf de Laval te lijf. Doch de Heer van Culemborg riep luide, dat men hem niet misdoen zou. Wel een bewijs, dat hij met gelatenheid het schandelijk tooneel had gadegeslagen en de zaak niet uit wraakzucht nog erger gemaakt wilde zien. Hij bepaalde zich er toe, den Graaf van Laval zijn misnoegen te kennen te geven.

Het gebeurde ten huize van zulk een aanzienlijk man, in de tegenwoordigheid van zulke bezoekers; het straatschandaal vóór het huis van den Graaf van Culemborg kon niet verborgen blijven. Nu begrepen de Staten Generaal, dat door een vreemden Heer

niet ongestraft gewelddadigheid bedreven mocht worden in het gezin van een ingezetene en op de straat der stad hunner zittingen, en dat wel in het huis van den aanzienlijksten afgevaardigde der eerste hunner Provinciën. Dus verzochten zij den soeverein des Lands, de Staten van Holland, order op de zaak te stellen. Maar voor al te erge gevolgen beducht, voorzeker ook wegens den hoogen rang van den Graaf de Laval en zijne betrekking tot den Prins van Oranje en zijne andere bloedverwanten in Frankrijk moeielijkheden ontziende, bleek de Graaf van Culemborg niet te verlangen, dat ook om zijnentwil de zaak te hoog werd opgenomen. Daar ten zijnen huize niet Laval, maar Lister handdadig was geweest, zoo werd deze eerst voor het Hof van Holland gedaagd. Doch hij verscheen niet. Nu werd een deurwaarder en een dienaar van den Procureur-Generaal naar het logement gezonden, waar Lister met Graaf de Laval zijn intrek had genomen. De kastelein, gesteld op het voordeel, dat dergelijke gasten met hun talrijk gevolg hem aanbrachten, werkte mede om de zending van het Gerecht te verijdelen.

Maar bij eene misleiding der dienaren van het Gerecht bleef het niet. Integendeel zij werden schandelijk bejegend, gedreigd en moesten zelfs slagen verduren. Ziedaar de grofste miskenning van het hoog gezag door verwaten vreemdelingen! Zulk een hoon mocht niet ongewroken blijven. Doch, wat wel te verwachten was, den volgenden dag waren Laval en Lister naar het buitenland vertrokken. Van daaruit verlangde Laval den Prins te spreken, voorzeker om zich te beklagen, alsof hij eenig recht aan zijne zijde had, en om zich door het gezag van zijnen oom voldoening te verschaffen tegenover de lieden, die de stoutheid gehad hadden ook hem in te dagen. Wat deed nu de Prins hierop? Stond hij zijnen neef te woord, en liet hij hem toe te trachten hem tegen de Hollandsche Heeren in te nemen? Geenszins. Hij begreep, dat de geschonden orde moest worden gehandhaafd, en aan een' grooten heer, al was hij zijn bloedverwant, te ondervinden gegeven moest worden, dat in Holland het recht gewroken werd. Dus weigerde hij herhaaldelijk zijnen neef ter plaatse, waar hij zich te velde bevond, te ontvangen, en zelfs verre daarvan daan dat hij hem zou geraden hebben buiten het bereik der Hollandsche rechtspraak te blijven, beval hij hem naar Utrecht te gaan en daar de beslissing van het Hof van Holland af te wachten. Dat Laval gansch iets anders gewacht had,

bleek daaruit, dat hij van nu aan, met den vijand van den Staat der Vereenigde Provinciën samenspannend, niet vreemd was van het denkbeeld om eenen aanslag tegen eene Zeeuwsche haven te wagen. Dergelijke avonturen om zich ergens in eene vaste plaats te nestelen en van daaruit, in schijn van de eene of andere zaak te dienen, op roof ter zee of te land uit te gaan, hadden sommige heeren in die tijden meer. - De Prins derhalve had getoond, dat hij het gezag der Staten eerbiedigde en de moeilijkheden, waarin zijne betrekkingen met de Fransche grooten, meerendeels vijandig tegen den kardinaal de Richelieu, onzen Staat en hem zelven hadden kunnen brengen, vermeden wenschte te zien. Ook was des Prinsen verhouding tegenover den Franschen eersten minister uiterst kiesch. Richelieu vond baat bij de vriendschap der Staten, die het Fransche koningschap steunden tegen zijne binnenlandsche vijanden, welke zij, niet zonder reden, ook als de belagers van hun regeeringstelsel beschouwden. Bij dezen stand van zaken was Prins Frederik Hendrik groote voorzichtigheid geraden. Als Prins van Oranje was hij mede Fransch Prins, en het is wel te denken, dat hij, evenals zijn broeder, Prins Maurits, sympathie gevoelde voor het streven der Grooten in Frankrijk, zoowel als voor dat van sommige vorsten in Duitschland. Deze zijn broeder had zich, hoezeer op een bepaald tijdstip schijnbaar vrijmachtiger, door den loop der omstandigheden en het gezag der Staten gedrongen gezien om het Fransche Goevernement tegen de in opstand gekomen Hugenoten bijstand te verleenen, en Prins Frederik Hendrik zou zich niet verdacht hebben willen zien van eenige poging om de macht van den Staat der Vereenigde Provinciën tegen de regeering van den Kardinaal te keeren. Dit zou eene voor hem zelven hoogst hachelijke zaak geweest zijn. - Toen zijn andere neef, met name de Hertog van Bouillon, in de samenzwering, negen jaren later tegen Richelieu gesmeed, betrokken was bevonden, verlangde de Kardinaal eenig bewijs van den Prins, dat hij aan de zijde zijner vrienden zou blijven staan. De gezant d'Estrades kon den Minister gerust stellen: want hoe bedenkelijk ook Richelieu's stelling was, en zelfs zijn levenseind niet ver meer scheen te zijn, nog altijd had hij het in handen om 's Prinsen neef op het schavot te brengen en zijne moeder, 's Prinsen zuster, in haar vermogen te treffen[1)].

1) Arend, D. III. St. V. bl. 375-378.

Nog elders dan in het door ons thans behandelde werk heeft de heer Sypesteyn een blik doen slaan in de hofhouding der Koningin van Bohemen in den Haag; maar hier levert hij tot de kennis, hoe het daar toeging, eene nieuwe bijdrage, die ons mede een staaltje geeft van hetgeen er in die dagen onder de vreemde Grooten in Den Haag voorviel. Hij geeft ons namelijk in eene tweede Schets het verhaal van den *moord van L'Espinay bij het Halstraatje te 's Gravenhage*, 20 *Juni*, 1646.

De Fransche edelman, dien het hier geldt, was naar Holland uitgeweken, omdat hij eene liefdesbetrekking had aangeknoopt met eene bijzit van zijnen heer en vriend Gaston van Orleans: weshalve hij raadzaam had moeten vinden de dreigende gevolgen van zijn gedrag te ontwijken. Zoo kwam hij in Den Haag, waar hij aan het Hof van de Koningin van Bohemen tegelijk het hof maakte aan de moeder en aan hare dochter Louise, wier broeder, Prins Philips, laatstelijk uit Engeland in Den Haag gekomen, verontwaardigd over de onbeschaamdheid van den Franschman en tevens over het dwaas gedrag der leden van zijne familie, den ijdelen minnaar op de openbare straat vermoordde. Naar aanleiding van dit gruwelijk feit vielen de heftigste woordeu tusschen Prinses Elisabeth, de wijsgeerige zuster van Louise, en hare moeder. Moeder en dochter scheidden voor goed: de breuke bleef ongeheeld. En Prins Philips ontging met zijne medestanders door de vlucht de rechtsvervolging, die tegen hem aangevangen zou zijn.

Onder de Fransche Grooten, welke de staatkunde van den Kardinaal de Richelieu min of meer openlijk ongenegen waren, en verschillende wegen insloegen om, bij eene wending van zaken, hunne eerzucht te bevredigen, was een der aanzienlijksten en eerzuchtigsten de aan het hervormd geloof getrouw gebleven Henri de Rohan. Aan de ontvoering van zijn zoontje Tancredo is een der Schetsen gewijd.

De heer v. Sypesteyn geeft ons een nauwkeurig verhaal, hoe geheimzinnig de bevalling der gemalin van Henri de Rohan besteld werd; hoe het bestaan van het zoontje geheim werd gehouden; hoe de jongen niettemin aan den vertrouwden bewaker werd ontvoerd en in Holland gebracht, en wat er verder van hem is geworden.

Maar de gebeurtenis heeft voor ons veel geheimzinnigs behouden. Waarom werd de reis der moeder van Venetië naar Parijs en haar verblijf in deze stad dus besteld, dat de geboorte van het kind verborgen kon blijven, en waarom moest de jonggeborene buiten weten der wereld in een afgelegen kasteel onder een valschen naam worden opgevoed? De vader was met zijn zoontje zeer ingenomen, en zoo scheen er geene reden hoegenaamd te bestaan, waarom de gansche wereld niet van de geboorte en het leven van een wettige spruit der Rohans mocht weten.

De reden der geheimhouding kan, mijns bedunkens, hierin gelegen zijn geweest, dat de ouders een plan hadden gesmeed, waarbij dit hun kind eene gewichtige rol zou moeten spelen, en wel eene rol, die, wanneer de zaak ontijdig openbaar werd, het leven van den knaap aan het gevaar van door vijanden belaagd te worden, zou hebben blootgesteld.

De Rohans meenden in rang nauwelijks voor de prinsen van den bloede te behoeven onder te doen. Voorzeker was onze Rohan, althans naar eigen dunk, de aanzienlijkste der aan hun geloof getrouw gebleven Hugenoten. Hij was gehuwd met de dochter van Sully, waarmede hij een overgroot vermogen had aangetrouwd, had Rochelle tegen het koninklijke leger verdedigd, en had zich na de overgave dezer stad naar Venetië begeven. Zoo hij aan zijn persoon en geslacht eene in de geschiedenis der wereld belangrijke en voor zijne vijanden te duchten toekomst beloofde, meest hij vreezen, dat deze zijne tegenstanders, ware wat hen dreigde hun bekend geworden, door de vervolging van hem en de zijnen hunnen val zouden trachten te voorkomen. In Richelieu nu was voor Henri de Rohan alles wat hem in den weg stond, verpersoonlijkt. Wel was hij later weder eenigermate in genade aangenomen, in dier voege dat hem de behartiging der belangen van de Fransche staatkunde in Zwitserland en ter bemachtiging van de gewichtige bergpassen der Valtelline was toevertrouwd; wel nam hij later dienst (en hij meende daarbij eene daad van verloochening zijner grootheid te plegen) in het legercorps van Saksen-Weimar, om de zaak van Frankrijk en de Duitsche protestanten tegelijk te dienen; maar Richelieu, die zijne menschen kende, heeft hem nimmer vertrouwd, en hij zelf heeft voorzeker den droom der grootheid van zijn geslacht, in verband met eene wending van zaken in zijn geboorteland, nimmer opgegeven.

Na den val van Rochelle verbleef Rohan te Venetië, de stad in vroeger eeuw, als het ware, middelares tusschen het Westen en het Oosten, vanwaar uit wat er van de Rijken, door de kruisvaarders gesticht, nog was overgebleven, werd gehandhaafd, en waar avontuurlijke plannen tot herovering van het verlorene beraamd werden. Aan hooggeplaatste gelukzoekers ontbrak het er niet. Uit de Schetsen van onzen auteur vernemen wij, hoe de graaf van Laval en Philips van de Palts in Venetiaanschen dienst overgegaan zijn. - Hier nu vertoevend was Henri de Rohan bedacht op den aankoop van het eiland Cyprus, welke hem den titel van koning en opvolger van de Lusignans zou verschaffen. Kon hij, toegerust met zulk eenen rang en met de middelen, die hij als vrijbuiter in het Turksche Rijk kon verwachten te winnen, Richelieu's binnenlandsche vijanden niet eenmaal tot een machtigen steun verstrekken? Gaf hij zijnen zoon den naam Tancredo, zoo was dit voorzeker niet ten gevolge eener romaneske ingenomenheid met den held uit de *Gerusalemme liberata* van Tasso. Veeleer mag men het er voor houden, dat hij hoopte te gelegener tijd met eenen nieuwen Tancredo, koning van Cyprus, in het volle licht der wereld voor den dag te komen[1)]. Tot het gewenschte tijdstip toe moest alles en bovenal het bestaan van eenen Tancredo de Rohan geheim gehouden worden om zijn kostbaar hoofd tegen de te duchten moordplannen der vijanden te vrijwaren. Toen Rohan in 1638 doodelijk gewond was in den slag, - hij was in de meening dat zijn zoon niet meer leefde, daar een bericht van zijnen dood was uitgestrooid om de ontvoering te verduisteren, - stierf hij in de overtuiging, dat de tiran, dat is Richelieu, zijn kind had laten vermoorden, en dat er werkelijk op het hoofd van dit kind bedenkelijke plannen gebouwd waren, blijkt hieruit dat de moeder, dadelijk na het overlijden van haren gemaal, al de papieren van den overledene, vooral die, welke de zaak van Tancredo betroffen, uit Venetië trachtte te bekomen.

1) Vreemd zou het niet zijn, zoo ook de hertog van Bouillon op dezen zijnen naam uitzichten gedroomd had op eene rol in het Oosten. Van zijnen kant dweepte ook Pater Joseph (de vertrouweling van Richelieu) met het denkbeeld der verovering van de heilige plaatsen te Jerusalem. Er waren in dien tijd meer grooten gevleid door de hun voorgespiegelde heerschappij in het Heilige Land. Tasso wilde in zijn dicht aan Alfonsus van Este den schepter des gezags als een tweeden Godfried van Bouillon toegestaan zien.

Na de belangrijke mededeelingen, door den auteur ons in de vermelde Schetsen gegeven, levert hij ons nog een drietal: *Jean Cavallier in den Haag; Mevrouw du Noyer en hare dochters*, en *Voltaire in 's Gravenhage*. De berichten betreffende Cavallier, tusschen de jaren 1705 en 1711 in den Haag, geven ons geene gunstige gedachte omtrent den ernst van dezen jeugdigen dapperen voorvechter der Camisards. En wat wij van Mevrouw du Noyer vernemen, geeft ons het tafereel eener onbeschaamde, die met de door haar uitgegeven schotschriften op het geld aasde van de lieden, die in schandaal behagen schepten of opspraak wenschten te voorkomen. Gelukkig, dat het gros der met haar gerefugieerde Fransche protestanten van ernstiger zeden blijk gaven. Overigens was het een slecht bewijs voor de kieschheid van den aanzienlijken stand, dat eene comedie, door Freschot op haar gemaakt, in 1713 te Utrecht, ten tijde dat de afgevaardigden tot den vrede aldaar bijeenwaren, een' grooten toeloop trok.

Hier kan ik eindigen, na nogmaals den lezers van het aangekondigde belangwekkende werk een aangenaam en nuttig onderhoud beloofd te hebben.

W.G. BRILL.

Plautus op het Gymnasium.

Blijspelen van Plautus met aanteekeningen uitgegeven door Dr. J.S. Speijer. Eerste stuk. Captivi.

Het vóor- en naklassische Latijn heeft zich in de laatste eeuw niet in de belangstelling der Nederlandsche philologie te verheugen gehad. Met de Burman - van Santensche uitgave van Propertius in 1780 was de reeks der kostbare kwartijnen gesloten, die ook aan de zilveren periode ten goede was gekomen; de studie nam eene andere richting en wendde zich meer en meer tot de grieksche oudheid, terwijl het Latijn binnen enge grenzen werd teruggedrongen. Alleen de bloeitijd van de Romeinsche letterkunde bleef op zeer enkele gunstige uitzonderingen na de opmerkzaamheid trekken. De prachtige Leidsche handschriften van Lucretius daarentegen moesten een reis naar Berlijn maken, eer de geleerde wereld, bij monde van Lachmann, vernam, welk een schat wij daarin bezaten. Zelfs blijft het twijfelachtig, of Lachmann en Ritschl, wiens eerste stuk van Plautus in denzelfden tijd als Lachmann's Lucretius (1849) verscheen, terstond de opmerkzaamheid van de Nederlandsche literatoren tot zich hebben getrokken. Sinds de observationes van Gronovius is er in ons land geen boek van blijvende waarde over Plautus verschenen.

Geen wonder dat in het gymnasiaal onderwijs Plautus geen plaats innam. Er was spoedig na '50 een achterstand in de studie der blijspeldichters in te halen. Ritschl en Fleckeisen werden op den voet gevolgd door Lorenz, Brix, later door Spengel, C.F.W. Müller, Langen, Leo, e.a.; omtrent afmeting en maatklank bij Plautus werden door hen de allernauwkeurigste onderzoekingen in het werk gesteld. Inmiddels scheen, om zeer verklaarbare redenen, Plautus op de meeste Nederlandsche hoogescholen eene onbekende

grootheid; de jongere pbilologen zouden, indien zij al eens eene proef met Plautus bij het onderwijs hadden willen nemen, het niet dan na vrij omslachtige studie hebben kunnen doen; zonder eenige leiding was het bezwaarlijk zich de noodige gemeenzaamheid met maat en taal van den *Poeta Sarsinas* te verschaffen, zonder welke het onmogelijk is, anderen er langs den kortsten weg een duidelijk denkbeeld van te geven. Er moest veel geleerdheid doorworsteld worden - al waren het alleen de afschrikkende prolegomena van Ritschl - en weinig geleerdheid ten toon gespreid. Waarom zoude men bij een ruimen voorraad juist dien auteur kiezen, die den meesten tijd tot voorbereiding eischte en immers niet onmisbaar was? Vandaar dat zelfs de Aulularia, een stuk, dat voor ons, Nederlanders, eene bijzondere aantrekkelijkheid hebben moest, op zeer weinige gymnasia werd gelezen. Ongelukkig de wolf, die in een kwaad gerucht staat: Plautus was, zoo riep allicht deze of gene, onbeschaafd, plat en vuil; ad patibulum! Er kwam nog bij, dat de vijfjarige cursus aan de gymnasia niet veel tijd liet voor het oud Latijn. 't Was alsof Nederland, dat vroeger op zijne triviale en latijnsche scholen de jongens het Latijn bij voorkeur uit Terentius onderwees, en nog kort vóor Ritschl in de dissertaties van Vissering en den te vroeg gestorvenen Loman algemeen gewaardeerde bewijzen van grondige studie had gegeven, nu de fabula palliata over de grenzen had gezet, tot groot nadeel niet alleen van de philologie maar ook van het onderwijs.

Er is na de reorganisatie van het H.O. eenige hoop, dat deze toestand alleen tot het verledene behooren zal, omdat de universiteiten afzonderlijke leerstoelen voor het Latijn hebben verkregen en de gymnasiasten op eenigszins rijperen leeftijd tot de hoogste klasse bevorderd worden. Plautus heeft in zijne origineele platheid, zijne koddige invallen, zijn soms plompen, maar altijd gullen en vroolijken toon een trek van overeenkomst met het oud-Hollandsche blijspel. Er zijn onder zijne stukken verscheidene, die zonder aanstoot kunnen gelezen worden door jongelieden, voor wie Horatius en Ovidius geen gesloten boeken zijn. Bij alle verfijning van de omgangstaal heeft toch geen preutschheid den zin tot waardeering van de ongedwongene uiting van den volksgeest bij ons kunnen uitdooven. De hansworst, die uit sommige prologen van Plautus spreekt, zal geduld en als eisch van plaats en tijd van opvoering erkend worden. In veelzijdigheid van smaak zijn wij ongetwijfeld

vooruitgegaan; ook bij de beoordeeling van de virtus comica moet men zich leeren verplaatsen op het standpunt van hen, door en voor wie de taal gevoerd werd, die ons thans na zoo langen tijd onder de oogen komt.

Plautus is ook niet te moeilijk voor den gymnasiast; wel is waar zal de volleerde latinist het komische van zijne taal beter vatten, maar het behoeft geen geheim te blijven voor hem, die met het gewone Latijn redelijk bekend is. Neem, om bij het stuk te blijven, waarvan wij den titel boven afschreven, het woord *denasare* (604), dat natuurlijk een deftige plaats heeft gevonden in de lexica van Georges c.s. Hij, die zich in het Latijn ingeleefd heeft, en de zeldzaamheid en 't ongewone van die samenstelling kent, voelt dadelijk sterk het onbeschrijfelijk komische dat er ligt in de bangmakerij van Tyndarus: (pas op hem), os denasabit tibi mordicus! Den aankomeling zal het komisch geforceerde en bespottelijke van deze uitdrukking niet zoo sterk opvallen, maar toch door vergelijking van een soortgelijke Nederlandsche samenstelling zal hij het eigenaardige daarvan wel begrijpen. En over 't algemeen zal hij, ook slechts eenigermate met den stijl van Cicero vertrouwd, de tegenstelling tusschen den statigen redenaar en de onbehouwen volkstaal wel weten te vatten.

Zonder eenige toelichting en aanbeveling zal Plautus evenwel zijn weg tot onze gymnasiën niet vinden; met ingenomenheid begroet ik daarom de uitgave van de *Captivi*, boven aangehaald. Met uitnemenden takt heeft de heer Speijer een stuk uitgekozen, dat onder de Plautijnsche komedies een geheel eenige plaats inneemt. Zelfs het bekrompenste vooroordeel kan tegen dit stuk geen bezwaar inbrengen. Door de opoffering van een slaaf voor zijnen in krijgsgevangenschap verkeerenden meester wordt deze niet alleen bevrijd, maar ook wordt door een samenloop van gelukkige omstandigheden de bevrijde in de gelegenheid gesteld, om den man, aan wiens gevangenschap hij is ontsnapt, in het bezit te herstellen van twee zonen, die hij voor zich verloren waande. De *Venus venusta* is dus buiten het spel, maar er zijn altoos nog *veneres* genoeg in, om het voor elken lezer aantrekkelijk te maken.

Eene inwijding in de eigenaardigheden van maat en taal van Plautus in 't algemeen bedoelde de uitgever niet, hij wilde eene zuivere schooluitgave den leerling in handen geven met niet meer dan de onmisbare toelichting. Toch is zij 't resultaat van een

wetenschappelijken arbeid; het blijkt uit zijne inleiding over 't metrum - waarmeê ik in hoofdzaken mij vereenig - en uit de verdediging van de opgenomene lezingen in het laatste nommer van de Mnemosyne. Natuurlijk kan men op zoovele betwiste plaatsen niet steeds overeenstemming verwachten. Wanneer de heer Speijer b.v. op het vers (408):

> numquam erit tam avarus, quin te gratus emittat manu

zegt, dat het woord *gratus* zoo noodig is dat, al stond in de HSS. *gratiis* (= gratis), toch het eerste moest gelezen worden, dan zou mijn advies juist omgekeerd luiden: bij de *gierigheid* (avarus) past het loslaten *zonder geld* (zoo gierig zal hij niet zijn, of hij zal *U* zonder geld vrijlaten). En dan is de schrvijvr een verdediger van den hiatus op plaatsen, waar ik bij zijne lezing eene sensatie krijg, alsof ik op een pijnlijke manier mijn voet stoot. Het lijdt geen twijfel, of de vlugge uitspraak van het dagelijksch verkeer bevordert de elisie; hiaat moet dan ook m.i. alleen dáar toegelaten worden, waar in de voordracht eene pauze denkbaar is. Trouwens staat de uitgever hierin niet alleen; men kan in de laatste editie van Leo menige voor mij hinderlijke proeve van hiaat vinden. Dit streven van onzen uitgever staat in verband met zijne min of meer behoudende richting tegenover de metrische en andere correcties, die de tekst sinds Ritschl heeft ondergaan. Ten einde een zekerder grondslag te hebben, zou de heer Speijer een afdruk verlangen van den archetiep met weglating van elke emendatie, en hij geeft van zijne bedoeling eene vrij uitvoerige proeve. Slechts in zekere mate kan ik met dit voorstel medegaan. Als instemming daarmede zou moeten beteekenen afkeuring en wantrouwen tegen de tekstkritiek, die tot nog toe is toegepast, ga ik niet mede; maar zeer zeker zou ik wenschen, dat er van het Ambrosiaansche palimpsest eene phototypische afbeelding vervaardigd werd op de wijze van Chatelain's bekende verzameling; want ofschoon veel bladen van den Ambrosianus sterk geleden hebben, toch zijn niet alle onleesbaar, men kan zich te Milaan daarvan overtuigen. Maar:

> velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.

De Heer Speijer zal misschien voorshands in eene enkele oude

uitgave en in die van Ussing eenigszins vinden wat hij verlangt, en in 't vervolg van tijd in nieuwe tekstuitgaven nog meer, tenzij ik mij vergis in den weg, dien de kritiek sinds Ritschl gevolgd heeft.

Intusschen, deze opmerkingen doen niet te kort aan mijn gunstig oordeel. Van harte wensch ik voor deze uitgave bij oud en jong eene welwillende ontvangst.

C.M. FRANCKEN.

Dramatisch overzicht.

Emants' Adolf van Gelre. - De Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel. - De Meiningers.

Toen midden in het tooneelseizoen - het was, meen ik, in den loop van Februari - de *Adolf van Gelre* van M a r c e l l u s E m a n t s [1], mij ‘ter recensie’ werd toegezonden, meende ik mijn oordeel over dit werk te moeten opschorten tot de opvoering, die, zoo dacht ik, niet zou kunnen uitblijven.

Onze tooneelgezelschappen, en in de eerste plaats de Koninklijke Vereeniging *Het Nederlandsch Tooneel* (redeneerde ik) zullen zoo ingenomen zijn met het feit dat een der meest artistiek ontwikkelden van de jongere - niet te verwarren met de jongste - generatie zijn krachten aan het tooneel wil wijden, dat zij de deuren van den schouwburg wagewijd voor hem zullen openen. Zij zullen het zich tot een eer en een plicht rekenen, door het instudeeren en opvoeren van dit stuk, den schrijver een dramatischen cursus te doen doorloopen, waarvan ons tooneel de vruchten zal kunnen plukken. De geldelijke opoffering, welke zij zich bij een mogelijk niet-slagen van dit drama zullen hebben te getroosten, en waarvoor zij tegenover een onbekend auteur zouden terugdeinzen, zullen hun niet te zwaar zijn, waar het geldt de ernstige poging aan te moedigen van een dichter als Marcellus Emants....

Het seizoen verliep; stukken van verschillend gehalte: ernstige drama's en laffe kluchten, een paar van Shakespeare's meesterstukken, spektakelstukken en melodrama's volgden elkander in

1) s-Gravenhage. W. Cremer.

bonte wisseling op, daartusschen vertoonden zich een blijspe van Justus van Maurik en het gebrekkig dramatisch opstel van eene eerstbeginnende - maar van *Adolf van Gelre* werd niets vernomen. Het genot, de schepping zijner verbeelding gestalte te zien verkrijgen op het tooneel, een genot waarvan het vooruitzicht den dramatischen dichter steunt en bemoedigt bij zijn moeielijken arbeid, werd den heer Emants niet geschonken.

Een strijd tusschen vader en zoon, tusschen den norschen, verkwistenden Hertog Arnoud van Gelre, die van het door oorlog en wanbestuur uitgeputte volk steeds nieuwe schatting eischt, en den eerzuchtigen doch in den grond nobelen Adolf, die een hart heeft voor de nooden van het volk, schetst ons Emants' drama.

Tusschen deze beide hoofdpersonen bewegen zich Adolf's vrouw, de zwakke, teerhartige Katharina van Bourbon, die vrede stichten wil tot elken prijs; Adolf's moeder, de boosaardige Katharina van Kleef, die den zoon tegen den vader opzet, en Bernardus, een Franciscaner monnik, die, in schijn Adolf's vriend, Katharina van Bourbon, zijne biechtelinge, geheel in zijne macht heeft en in het geheim Gelre den hertog van Bourgondië, Karel den Stoute, in handen tracht te spelen.

Men ziet het, aan contrasteerende, scherp geteekende karakters, die met elkander in botsing komende, de noodige spanning aan het drama, kunnen geven, geen gebrek.

De vraag is maar, hoe de dichter die botsingen zal voorbereiden, ze uit het gegevene zich zal laten ontwikkelen en tot het dramatisch hoogtepunt zal weten op te voeren.

Adolf, door zijne moeder aangezet, laat, terwijl op het slot te Grave gedanst en gebanketteerd wordt, Arnoud gevangen nemen, en over de bevroren gracht naar Lobede ontvoeren. Later is het zijne vrouw die, onder den invloed van Bernardus en op zijn bedreigen met den Pauselijken banvloek, den ouden Hertog de grendels van zijne gevangenis ontsluit, op het oogenblik dat Adolf zegevierend terugkeert uit zijn strijd tegen Kleef. Tegen de ontzetting, die zich van haar meester maakt, wanneer zij tot het besef komt, dat zij het vertrouwen dat Adolf in haar stelde heeft geschonden, tegen den vloek dien Arnoud over haren man en hun beider kind

uitspreekt, is de zwakke vrouw, die pas onlangs moeder is geworden, niet bestand. Weldra valt zij dood voor Adolf's voeten neêr.

Zoo staat dan Adolf beladen met den vloek zijns vaders, en gefolterd door het verwijt, dat hij deel heeft aan den dood zijner vrouw.

Het is te verwachten, dat dit alles op het tooneel indruk zal maken, gelijk het bij de lezing aangrijpt en boeit.

Of de handeling ook na het 3^{e} bedrijf zich voor het voetlicht staande zal kunnen houden, is een andere vraag. De uitbarstingen van Adolf's zelfverwijt bij de (het geheele bedrijf door) geopende lijkkist van Katharina van Bourbon, zijn besluit om zich, ondanks de smeekbeden en de bedreigingen van wie hem omringen, naar Bourgondië te begeven, mogen in het vierde bedrijf een sterk bewogen tafereel vormen, aan eigenlijke handeling is dit bedrijf arm.

Waar moet het heen? Vraagt men. Men voelt dat de dramatische dichter een verkeerden weg is ingeslagen. De beweegkracht, die het drama tot nu toe voortstuwde en overeind hield, heeft uitgediend. En toch wacht ons nog een vijfde bedrijf. Dit vormt dan ook als het ware een drama op zich zelf.

Aan het Bourgondische hof te Hesdin tracht Adolf zijn wroeging tot zwijgen te brengen, zijn zinnen te verstrooien en Katharina van Bourbon te vergeten. De hartstochtelijke Elisabeth van Croy maakt van hare macht over den zwakken dweper gebruik om hem de akte van afstand van zijn hertogdom te doen onderteekenen.

In eene poging om als monnik verkleed, het paleis te Hesdin te ontvluchten, stuit hij op zijn vader en raakt met dezen handgemeen. Wanneer eindelijk de Hertog van Bourgondië last geeft hem gevangen te nemen, trekt Adolf een dolk en doorsteekt zich.

Is nu het weifelende in het karakter van Adolf van Gelre niet alleen voor den lezer aannemelijk gemaakt, maar blijft Adolf ook op het tooneel de held, in wien men belang stelt tot het einde toe? Breken niet het alle handeling ontberende vierde, en het geheel buiten de hoofdhandeling staande vijfde bedrijf de aandacht van den toeschouwer? Is alles door den auteur als een te vertoonen drama gedacht en gezien, en niet als dramatisch gedicht geschreven? Heeft de taal van het drama, die bij de lezing zelden door hare zangerigheid roert of door haar gloed verwarmt, maar in

den regel krachtig en gespierd klinkt, genoeg *relief* om den hoorder te treffen en te boeien?

Al die vragen, wier beantwoording op eene vertooning van het drama wacht, interesseeren mij meer dan de quaestie over het ‘jij-jouwen’ en ‘u-zeggen’ door den heer Emants uitgelokt toen hij het *gij* en *ge*, in ons drama gebruikelijk, door het *je* tusschen echtgenooten, en het *u* van den zoon tegenover zijn ouders verving; - eene quaestie van tact en van smaak, die door een artistiek ontwikkeld regisseur in vereeniging met een dito tooneelkunstenaar voor elk bijzonder geval behoort te worden opgelost. Zij interesseeren mij meer vooral dan de mededeeling van sommige critici, dat de *Adolf van Gelre* bijna onvermengde geschiedenis bevat. Had de geschiedenis van Gelre's vorstenhuis geen tooneelen opgeleverd, geschikt voor dramatische handeling, dan zou de dichter die hebben moeten uitvinden, of een ander geschiedkundig tijdperk hebben moeten kiezen. De geschiedenis mag slechts den achtergrond, het kader vormen. Binnen dat kader moeten wij menschen zien, levende, lijdende, worstelende, beminnende menschen. Zijn die menschen tegelijk vorstelijke personen, middeleeuwsche graven en hertogen, dan zullen zich hunne hartstochten wellicht woester en grootscher uiten dan die van anderen; dan zal het verschiet, de afstand van drie eeuwen die ons van hen scheidt, aan hunne handelingen iets geheimzinnigs en daardoor een aantrekkelijkheid te meer verleenen; maar wat ons ten slotte in hen aantrekt of van hen afstoot is wat ons in elk mensch, koning of bedelaar, sympathie of weerzin inboezemt: het karakter in den strijd van het leven.

Dat *Het Nederlandsch Tooneel* den *Adolf van Gelre* de eer eener opvoering niet heeft waardig gekeurd en er daarentegen geen bezwaar in vond, zijn artisten tijd en krachten te laten besteden aan een stuk als *Gepantserd*, behoort nu juist niet tot de meest bemoedigende verschijnselen van het afgeloopen tooneeljaar. Het is zeer wel mogelijk, dat Emants' stuk een fiasco zou hebben gemaakt even groot als de genoemde dramatische eersteling eener Haagsche jonge dame, maar men zou de bekende latijnsche spreuk *quum duo idem faciunt, non est idem* voor de gelegenheid aldus kunnen varieeren: wanneer twee eenzelfde fiasco maken, is het niet hetzelfde. Emants' ernstig drama, waarin belangwekkende karakters

in verheven, dichterlijke taal ten tooneele worden gevoerd, zou indien het vallen moest, met eere gevallen zijn, en *Het Nederlandsch Tooneel* zou voor zijn poging om een begaafd dichter den moeilijken weg naar het tooneel te effenen, dank hebben verdiend.

Ik mag het niet verzwijgen: de Koninklijke Vereeniging, die nu weder voor eenige jaren bezit heeft genomen van den Amsterdamschen Stads-schouwburg en van den schouwburg in den Haag, moge voor den belangeloozen ijver door haar ontwikkeld en voor een zeker aantal gelukkige vertooningen alle lof verdienen, men bespeurt maar al te vaak dat aan de dagelijksche leiding die breede blik, die artistieke opvatting ontbreken, welke op de schouwburgen in de hoofdstad en in de residentie niet ontbreken mogen.

Ik weet niet waarin eigenlijk de functiën van den afgetreden secretaris van den Raad van Beheer, den heer J.H. Rössing, bestonden, noch welke directe invloed op de keus der stukken, de rolverdeeling, de instudeering hem gegund was; maar dat hij door zijn literaire en historische kennis aan de Vereeniging groote diensten heeft kunnen bewijzen, is zeker. Zijn aftreden mag dan ook als een verlies voor het tooneel worden beschouwd.

In de handen van den tegenwoordigen regisseur van *Het Nederlandsch Tooneel*, een man van goeden wil, maar van onvoldoende literaire ontwikkeling en van betwistbare smaak, die niet boven, maar in vele opzichten beneden de aan zijn leiding onderworpen kunstenaars staat, is de dagelijksche leiding, uit het oogpunt van kunst, niet veilig.

Er zijn symptomen van achteruitgang, die het plicht is te signaleeren.

Aan de vertalingen wordt niet meer de zorg besteed, waardoor in de eerste jaren van haar optreden de Vereeniging zich onderscheidde; - nog voor weinige weken kon men in *Durand en Durand* van ‘honderd stuivers’ (*cent sous*) hooren spreken -; het samenspel is vaak slordig, slordiger dan ook met het oog op het gering aantal repetitiën, die aan elk stuk gewijd kunnen worden, duldbaar is. Dit en de gebrekkige wijze waarop door de meeste artisten, met name door hen welke niet de tooneelschool bezocht hebben, verzen gezegd worden; de verkeerde en ongelijke uitspraak van vreemde eigennamen of ongewone woorden, doen zien dat artistieke controle ten eenemale ontbreekt.

Een andere grief is de weinige gelegenheid, welke aan sommige begaafde jongere leden van de Vereeniging gegeven wordt om in rollen van eenige beteekenis op te treden. Die grief is reeds herhaaldelijk uitgesproken, maar zonder noemenswaardig resultaat. Meent men de hulp van enkele bejaarde geroutineerde artisten uit de oude school, nog steeds niet te kunnen ontberen; acht men zich verantwoord met rollen, bijvoorbeeld die waarvoor jeugd en gratie gevorderd worden (o.a. de heerlijke Portia-rol uit *De Koopman van Venetië*), ten eeuwigen dage in handen te laten van de kunstenaressen, aan wie ze eenmaal werden toevertrouwd, en zijn er dientengevolge inderdaad geen rollen beschikbaar voor sommige jongere leden van het gezelschap, - dat men deze jongelieden ontsla en hun daardoor de gelegenheid geve elders hunne gaven te ontwikkelen.

De directeur van den eersten schouwburg der wereld, Jules Claretie, heeft nog onlangs, in de voorrede welke hij schreef voor het 13e deel der *Annales du Théêtre*, uit de geschiedenis van het tooneel aangetoond dat geen enkel tooneelspeler onmisbaar is. Ten allen tijde is er geklaagd over het verval van het tooneel; telkens heeft men, wanneer artisten van naam verdwenen, het ‘tout s'en va’ doen hooren. Met den dood van Talma scheen het voor goed gedaan met het klassieke treurspel - en Rachel verscheen twaalf jaren later, om de tragische kunst weder te doen herleven. Bij het graf van Rachel dezelfde jammerklachten op den dood van de Fransche tragedie; - de komst van Sarah Bernhardt, van Mounet Sully zou die klachten doen verstommen. Op Samson en Regnier - de onvervangbaren! - zijn Got en Coquelin gevolgd. Bij ons is mevrouw Kleine opgevolgd door mevrouw Frenkel, Peters - eens de afgod van ons publiek! - door Louis Bouwmeester; en zoo zullen de jongeren van heden, die nu voettrappelend het oogenblik staan af te wachten, waarop hun vergund zal worden te toonen wat zij vermogen, op hunne beurt de sterren van heden vervangen.

‘De kunst van den tooneelspeler sterft met elken tooneelspeler en herleeft met een ander; en zoo zal het steeds zijn’, zegt Claretie terecht.

De conclusie, die ik hieruit trek, is dat men niet te bang moet zijn om ouderen, die hunne ‘Schuldigkeit’ gedaan hebben, op hun tijd te laten gaan, en jongeren in hunne plaats te laten optreden.

Vooral niet, wanneer bij die jongeren die breede theoretische grondslag gelegd is, waarop de praktijk kan voortbouwen.

In verschillende Nederlandsche dagbladen is gedurende de laatste weken op luiden toon de lof gezongen van de beroemde ‘Meiningers’, die achtereenvolgens te Antwerpen en te Rotterdam zijn opgetreden. ‘Zendelingen der hoogere dichtkunst’ werden zij door een der verslaggevers genoemd. Het scheen wel - zoo hoog gestemd was sommiger bewondering! - alsof hier de dramatische kunst haar laatste woord had gesproken.

Reeds voor acht jaar, bij het eerste optreden van de Meiningers in Nederland, heb ik in *de Gids* (van Juni 1880) den indruk medegedeeld, dien ik van deze voorstellingen had ontvangen, en bij volle waardeering van het artistieke der u i t e r l i j k e vertooning, tooneelschikking, decoratief, costuum, groepeering, zoowel de gebreken van hun stelsel als hunne tekortkomingen op het gebied der zeggingskunst in het licht trachten te stellen.

Onze tooneelbesturen kunnen ongetwijfeld, al hebben zij in de laatste jaren op het gebied der tooneelschikking groote vorderingen gemaakt, voor kleurenkeus, lichtverdeeling en groepeering nog bij de Meiningers ter schole gaan. Maar op het punt van wat bij het eigenlijke tooneelspelen hoofdzaak is, op het punt van de dictie, hebben onze tooneelkunstenaars niets van hen te leeren, of het moest dan zijn *how not to do it*.

Gelukkig heeft het ook thans niet aan waarschuwende stemmen ontbroken. De bekwame Amsterdamsche correspondent van de Haarlemsche Courant gaf in een viertal stukken een voortreffelijke critiek van het stelsel der Meiningers; het valsch effectbejag den meesten eigen, het gebrek aan eenheid van opvatting werd terecht door hem gesignaleerd. Bij hem voegde zich Dr. Jan ten Brink, die in de *Haagsche Stemmen* den tooneeltoon der Meiningers een tooneeltoon van de oude school noemt. ‘Hunne stemmen’ - zegt ten Brink - ‘klinken eentoonig met geheel dezelfde verheffing en daling bij mannen en vrouwen, bij ouden en jongen. Zij hebben een bepaalden klank voor iedere gemoedsaandoening. Zij verstaan de kunst niet met beschaafden nadruk den toon der natuur te treffen; zij galmen met aangenomen stembuiging...’

Den liefhebbers van in hun soort schitterende en smaakvolle *tableaux vivants* misgunnen wij het genot dezer vertooningen niet, mits het ons vergund zij ons ideaal van dramatische kunst wat hooger te stellen. Boven al de paarlen, waarmede de Meininger hoftooneelspelers behangen zijn, verkiezen wij *le moindre grain de mil*, het kleinste korreltje zuivere poëtische dictie. En onze kunstenaars, onze tooneelbesturen, onze critici zullen van één vertooning in het Théâtre Français meer nut kunnen trekken dan van de bijwoning der geheele reeks vertooningen van de Meiningers.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige Kroniek.

Gedichten van Edward B. Koster. Leiden. A.W. Sijthoff.

Het was April geweest, het werd Mei, Pinksteren was in het verschiet, en het wilde nog maar geen lente worden. Wel kwam er langzaam wat groen aan de boomen, wel rees er een schuchtere zang uit de lichtgetinte takken, maar een noordelijke wind bleef waaien; de jonge teêre blaadjes schrompelden ineen van de kou; de vogelslag had iets benepens: het ging niet van harte. Op eens - het was Zaterdag vóór Pinksteren - stonden wij midden in den zomer, in de volle, drukkende warmte, zonder dat wij iets gevoeld hadden van de weelden van het eerste, frissche groen, van den opwekkenden voorjaarsadem, en den helderen, joligen wildzang.

Hebben de menschen het van de natuur, of heeft de natuur het van de menschen afgezien, wij weten het niet; maar het gaat met de lente, die jeugd van het jaar, als met de jeugd, die lente van het leven: geen van beiden schijnt meer jong te kunnen zijn. Over beide waait de scherpe wind, die hun blad doet ineenkrimpen en het lied in de keel doet stokken. Telkens hopen wij weêr en wachten wij; maar telkens worden wij weder teleurgesteld.

Daar komt een jong landgenoot onze aandacht vragen voor zijn eerste gedichten. Vol verlangen slaan wij het boekje open. Even een blik op den ‘Inhoud’ geslagen, die ons zeker louter levenslust en vroolijkheid belooft: minnezangen, lenteliederen in allerlei vorm en toon....

Moedeloosheid, Weemoed, Geroofd geluk, Verloorne vreugd, Ontgoocheling, Wanhoop, lezen wij. Dus alweder een levensmoede, een ont-

goochelde? Gelukkig, daar vinden we een vroolijken titel: *Lentelied*. Dadelijk het gedicht opgeslagen:

O schoone lente,
  Groot is uw macht!
Wat schept ge een tonen-
  En tintenpracht!

De vogels zingen
  Hun heerlijkst lied;
En zachtkens murmelt
  De heldre vliet.

De bijtjes gonzen....

Nu, dat hebben wij wel eens meer zoo gehoord; en bijzonder frisch, zoo uit de volheid van een jong hart opborrelend, bruisend en klaatrend, klinkt ons dit lied niet.

Doch nog een andere opwekkende titel lacht ons te midden van die reeks van grafschriften tegen: *Levenslust*.

Es lebe das Leben, das rosige, helle,

zong Geibel en de heer Koster zal het hem nazingen:

Ja leev' dan het leven, het heerlijke leven,
Het godd'lijke leven, o lofzang verrijs!

Maar de lofzang wil niet verrijzen; het gaat niet van harte. Na deze twee regels is de inspiratie reeds uitgeput, en de dichter vervolgt op dezen kleppermanstoon:

Komt laat ons genieten de dagen die vlieten,
En leven het leven tot we oud zijn en grijs!

Gij jeugdige harten, verbant alle smarten,
Verdrijft al het leed, dat uw boezem beknelt,
En staakt uw verzuchten, maar zoekt naar genuchten,
Als tranen van leed uit uw oog zijn geweld!

Banaler kan het haast niet. Nog een- of tweemaal behandelt de dichter een vroolijk motief. De *Inauguratie* van de nieuwe Leidsche

studenten inspireert hem een sonnet: ‘Weer is voor u’ - zoo spreekt hij de studenten aan -:

Weer is voor u de blijde dag verschenen,
Waarop gij zooveel *meerd're* broeders telt.

De weemoedige gedachte bekruipt hem daarbij, dat de tijd der jeugd spoedig hen en vliet; maar - zoo troost hij - de jonkheid van het Corps moge blijven.

Op broeders, waakt! de jongeren geleid.
Gesteund op 't moeilijk pad dat zij betreden,
Dat ze uit uw voorbeeld frissche krachten scheppen.

Ge weet het: hebt genot, *maar met beleid*,
Er dient daarbij gedacht, gewerkt, gestreden,
En 't bloempje van uw Corps zal nooit verleppen.

Ongedwongen vroolijk en natuurlijk jong schijnt onze dichter nu eenmaal niet te kunnen zijn. Dan maar weer teruggekeerd tot de andere gedichten. Shelley en Keats, bij wie onze jongeren gaarne ter schole gaan, waren ook geene vroolijke, onbezorgde zielen, - laat ons zien of onze zanger van hen althans iets van het innige in de uitdrukking eener weemoedige stemming, iets van hun wegsleepend schoonen vorm heeft afgezien.

De dichter richt zich tot zijn ziel:

Mijn ziel, waarom zoo droevig en vol zuchten,
Wat is er dat uw kalme ruste krenkt?...

O hadt gij macht uw hulsel te ontvluchten,
Daarheen te vlieden waar úw ziele wenkt...

Dan leerdet gij uzelve kennen, ziel,
En waart gelukkig dóór en ín nzelf,
En zoudt vergeten alle smart der aarde;

Dàn gleedt ge als langs een eff'ne zee de kiel,
Al zwevend door der eeuwigheid gewelf,
Zalig bewust van uwe hooge waarde.

Dus: de ziel van den dichter is gestoord in haar ‘kalme rust’. Konde zij haar hulsel maar ontvluchten, dan zou die ziel haar ziel gaan opzoeken, op die manier zich zelve leeren kennen, en in die kennismaking gelukkig zijn. En nu het beeld dat ons dien staat van gelukzaligheid moet teekenen: het zal zijn, tegelijkertijd, een g l i j d e n als een schip langs een effene zee en een z w e v e n door een gewelf!

Wat heeft nu dat alles, in Apollo's naam, te beduiden? De gedachte is verward, zoo niet onzinnig; de uitdrukking vaag, niet beeldend; het eenige begrijpelijke beeld, wordt terstond verdrongen door een ander dat daarmeê onvereenigbaar is.

Minder verward, maar banaal en oppervlakkig van vorm en gedachte is een geheele reeks sonnetten met wanhopige titels. Als staaltje volge hier *Geroofd Geluk*, dat onze aandacht trok doordat de dichter er het zelfstandig naamwoord ‘het buk’ in gebruikt, dat ons tot dusver onbekend was en waarvan de beteekenis ons ook nu nog niet duidelijk is.

Het leven lachte mij zoo vrolijk aan
En 'k droomde mijnen droom van zoet geluk;
Ik kromde mij niet onder eenig juk,
Maar wilde kalm mijn eigen weg begaan.

Toen kwaamt gij, liefste, voor mijn oogen staan,
En evenals met éénen sterken ruk
Des storms een boom valt, zóó stortte ik *in 't buk*
Mij weerloos neder, *als met schuld belaân*.

Sinds ik ùw lief gelaat heb *aangeschouwd*
Ben ik mij zelf niet meer en vrede en rust
Zijn uit mijn diep ontroerd gemoed verdwenen.

Gij, *op wie 'k al mijn hope had gebouwd*,
Wees in gedachten duizendmaal gekust,
Al voert ge ook mijn geluk ver van mij henen.

Wij laten nu eens daar dat ‘aangeschouwd’ een onnederlandsche vorm is; dat men van iemand, die neerstort gelijk een boom door een rukwind, niet zeggen kan, dat hij *zich* neerstort; - maar hoe is het mogelijk, een vrouw, die u onverwacht in den weg treedt,

terwijl men ‘kalm zijn eigen weg’ had willen gaan, aan te spreken als: ‘Gij op wie 'k al mijn hope had gebouwd’?

Wanneer wij deze en dergelijke verzen lezen, waarin jonge dichters in vaak onverstaanbare taal en gebrekkigen vorm spreken van hun ziel, en hunne zielsgedachten, en hun bittere zielesmart en de diepe wonden hunner ziel, dan kunnen wij het vermoeden niet van ons weren, dat er inderdaad in die zielen nog maar zeer weinig is omgegaan, en dat het voornamelijk klanken zijn, rijmen en (soms door het rijm gewekte) beelden, welke hun in het oor zijn blijven hangen, en waaruit zij met meer of minder handigheid een conventioneel *Lamentoso* samenstellen.

Slechts enkele malen wordt door dezen jongen dichter een dichterlijk beeld zuiver geteekend, met liefde tot in bijzonderheden uitgewerkt en in artistieken vorm gegoten. Zulk een beeld vinden wij in de sonnetten *Ophelia* en *Rhodopis*, van welke wij het eerste hier afschrijven.

Het diep-blauw water lag aan haren voet
Bewegingloos, en gaf haar beelt'nis weer,
En zij, zichzelve aanschouwend in het meer,
Leed dubb'le smarten in haar krank gemoed.

Vol weemoed wuift zij nog een laatsten groet
Aan de aard' die godd'lijk bloeide in 't lenteweer,
Dan bukte zij zich stil ter aarde neer
En koos zich bloemen, prijkende aan den vloed.

Toen gleed zij langzaam in de donk're baren,
Die wijd zich spreidden om haar leên te omknellen
En koest'rend haar verlokkend lichaam kusten;

Zacht zonk zij dieper, slechts de gouden haren
Dreven met bloemen boven op de wellen, -
Doodstil lag zij in 't vochtig graf te rusten.

Een zeker aantal bladzijden van den bundel wordt gevuld met Engelsche en Duitsche gedichten. Wij buigen in 't voorbijgaan voor de veelzijdigheid van den jongen man, die wat er in zijn gemoed omgaat zoo maar, ter keus, in het Nederlandsch, Engelsch of Duitsch weet te gieten - om liever onze aandacht te wijden aan de vertalingen naar Shelley, waarvan de bundel er een achttal telt. Daar

zal de dichter, die blijkbaar veel ‘aan’ Shelley gedaan heeft, ons zeker zijn volle kracht kunnen toonen.

In *Liberty*, een meesterstuk van klankuitdrukking en van rhytmiek, teekent Shelley in drie regels een aardbeving aldus:

> Earthquake is trampling one city to ashes,
> An hundred are shuddering and tottering; the sound
> Is bellowing underground.

De heer Koster durft daarvan te maken:

> Een aardbeving zwelgt in heur duisteren kolk,
> Vele steden, die plotselijk zwichten,
> And're sidderen in heur gewrichten.

Een ander beroemd gedicht: *Time* (‘Unfathomable Sea! whose waves are years’) wordt door den dichter van tien tot dertien regels uitgedijd. De regels:

> Thou shoreless flood, which in thy ebb and flow
> Claspest the limits of mortality,

worden bij den heer Koster:

> Onmeetbre vloed, die zonder veil'ge ree
> Steeds rustloos uwen wreeden weg blijft banen
> Om al wat sterflijk is en zwak te omwinden!

In Shelley's *A Lament* maakt de vertaler van de woorden

> As the heart when joy is fled,
> I am left lone, alone;

> Als 't harte dat de vreugd *veracht*,
> Ben ik gansch alleen;

en aan het slot worden de regels

> Let no friend, however dear,
> Waste one hope, one fear for me,

gemetamorphoseerd in

> Geen vriend, *hoe ook mijn ramp hem stuit*;
> Koest're hoop of vrees voor mij.

Toegegeven, dat Shelley zijn vertalers schier onoverkomelijke moeilijkheden in den weg legt; - maar is het zoo moeilijk hem onvertaald te laten?

Wij zouden denken dat iemand, die in staat is een gedicht te schrijven als het bovenaangehaalde *Ophelia*, tot iets beters geroepen is dan zich op te winden tot gewaande smart en sombere, overspannen voorstellingen, of bekende wijzen na te zingen in een vorm van de allernieuwste dichterschool afgekeken.

Aan het eind van den bundel gekomen, hebben wij de aanvankelijk overgeslagen voorrede gelezen en daarin de geruststellende bekentenis gevonden, dat al die smart, al die wanhoop, ‘geen bewijzen zijn van een blijvenden gemoedstoestand’, en dat men den dichter niet voor een ‘pessimistisch melancholicus’ behoeft te houden. A la bonne heure! maar waarom dan zijn natuur geweld aangedaan en zich getooid in een maskeradepak?

André Theuriet heeft ergens, over Chateaubriand's *René* sprekende, deze eenvoudige waarheden gezegd: ‘Les oeuvres de l'esprit ne résistent à l'action du temps que si elles enfoncent de profondes racines dans le coeur humain, et elles ne sont vraiment humaines qu'à, la condition d'être sincères et naturelles. Quels que soient l'ingénieux choix des mots, la magie de la phrase, la musique des périodes, la coloration des images, si l'on ne sent en dessous un homme qui nous ouvre franchement son coeur, qui nous donne pour ainsi dire sa chair et son sang, on lit par curiosité, par engouement ou par desoeuvrement; mais une fois que la vague est passée, une fois que le caprice d'un jour est satisfait, on ferme le volume et on le laisse dormir.’

Onze jonge dichters, bij wie oprechtheid en natuurlijkheid meestal ver te zoeken zijn, mogen zich dit van hunnen Franschen kunstbroeder laten gezeggen.

Van wie hebben wij nog frissche, opwekkende en bemoedigende zangen te verwachten, indien het niet is van hen, die aan den ingang van het leven staan en voor wie dat leven zich vertoonen moet in een rozen tint, als een blijde lentemorgen? En indien

wij bij hen reeds ontgoocheling en moedeloosheid, echt of gehuicheld, moeten aantreffen, dan zij ons de bede veroorloofd:

Donnez-nous vos vingt ans, si vous n'en faites rien!

Victor. Roman door Mr. M.G.L. van Loghem (Fiore della Neve). - Premie van het Nieuws van den Dag, 1888. Amsterdam, J.L. Beijers, W.F. Dannenfelser.

Wat de directie van *Het Nieuws van den Dag* toch wel voor mag hebben met de premiën, welke zij jaarlijks aan de geabonneerden op haar blad uitreikt? Is het haar doel daardoor eene aantrekkelijkheid te meer te verschaffen aan ‘Het Nieuws’, en dientengevolge het zeer aanzienlijk aantal lezers steeds meer uit te breiden? Onmogelijk. *Het Nieuws van den Dag* is reeds zonder premiën het ideaalblad van den rustigen Hollander: het heeft de geboorten-, trouw- en doodberichten van half Nederland; het brengt de keuken- en werkmeiden tot de huisvrouwen en de huisvrouwen tot de werk- en keukenmeiden; het vermeldt met gewetensvolle nauwkeurigheid, wanneer de hoofdonderwijzer te Ooltgensplaat of de veldwachter te Sexbierum het feest zijner 25jarige ambtsvervulling viert, en laat geen paard hollen, geen stoof branden zonder zijne lezers de gebeurtenis in bijzonderheden mee te deelen. Het windt zich niet op en maakt zich niet boos, is gematigd en fatsoenlijk, loopt met zijn tijd mee zonder dien ooit vooruit te loopen, zegt nooit onvoorzichtige dingen; maar gaat zóó rustig, zóó zeker zijn gang en is zóó goed geregeld, dat zijn hoofdredacteur zich het genot konde veroorloven buiten te gaan wonen, zonder dat de lezers van het blad ooit den indruk verkregen hebben, dat het hek van den dam was.

Het Nieuws van den Dag behoeft dan ook geen mededingers te vreezen en het is o.i. louter brooddronkenheid, of wil men liever: overbodige mildheid van een winnende hand, jaarlijks groote sommen uit te geven voor vorstelijk gehonoreerde premiën.

Het is ons niet bekend hoe deze geschriften in de wereld komen, welke de eer genieten, voor enkele stuivers den geabonneer-

den ter hand te worden gesteld - eene handelwijze welke Huet (zie het onlangs verschenen laatste deel zijner *Fantasiën* en daarin het artikel ‘Nieuwe Hollandsche letteren’) met een onbloedigen moord, de vernietiging der handelswaarde, ook van het beste geschrift, gelijk stelde. Heeft er een onderhandsche wedstrijd plaats? Wordt de een of andere auteur speciaal uitgenoodigd een roman voor ‘Het Nieuws’ te schrijven?

Wij vermoeden het laatste; en dan ligt het voor de hand dat de directie zich het allereerst wendt tot hen, van wie te verwachten is dat zij de kalme gemoederen der Nieuws-lezers niet al te zeer zullen schokken, hunne hartstochten niet zullen opwekken, hun geen kippenvel zullen bezorgen, maar in het juiste midden hun kracht zullen zoeken.

Ook van den heer v a n L o g h e m , den zoeten zanger van *Een Liefde in het Zuiden* en van *Liana*, was het verwachten, dat hij niet uit den band zou springen, waarmede ‘Het Nieuws’ zijn duizenden omstrengeld houdt. En de schrijver heeft in zijn roman *Victor*, die verwachting niet beschaamd.

Het punt van uitgang van den roman is een studentenkamer te Leiden, ten huize van de modiste madame Brunel, welke kamer bewoond wordt door den held van het verhaal: Victor Rathenius. De student Rathenius is van goeden huize, heeft fortuin en veel liefhebberijen; hij maakt muziek, schrijft nu en dan een schets in proza of een vers, en schildert. Het laatste vooral. Op zijn slaapkamer staat een schildersezel, en daarop een fraaie studie naar een allerliefst meisjeskopje, waarvan het origineel blijkt toe te behooren aan de zeventienjarige dochter van de modiste, Rosette Brunel, die, van tijd tot tijd, wanneer mama nog aan haar toilet is of 's middags een uiltje knapt, daar voor den jongen student, met zijn gunstig uiterlijk, komt poseeren ... Men stelle zich gerust, wij zijn in Holland en wij lezen een premie van *Het Nieuws van den Dag*.

Victor is doodelijk van Rosette, maar aanbidt haar als een heilige en in stilte. Over liefde is tusschen hen beiden nooit een woord gerept. De heer van Loghem laat het wijselijk zoo ver niet komen. Wat wij van Rosette te hooren krijgen, vernemen wij alleen uit een gesprek, in het allereerste hoofdstuk gevoerd tusschen Victor en zijn vriend, den student in de medicijnen Arie Bremer.

Wanneer de roman aanvangt, is Rosette reeds van het tooneel der handeling verdwenen. Madame Brunel die uit sommige blikken gemerkt heeft, dat het voor de gemoedsrust van haar dochter waarschijnlijk beter zal zijn, wanneer zij met den jongen student niet meer onder één dak blijft, besluit hare Rosette ver weg te zenden, naar familie te Tours.

Victor verneemt dit eerst wanneer Rosette reeds de moederlijke woning heeft verlaten, zonder afscheid van hem te nemen. Hij is ‘onuitsprekelijk ongelukkig’, verzekert de heer van Loghem ons en wij dienen hem op zijn woord te gelooven. Een brief, dien Victor zich voorneemt aan Rosette te schrijven, blijft ongeschreven. Haar portret hangt eenigen tijd op eene tentoonstelling, zonder daar de aandacht te trekken, en keert daarna op zijne oude plaats in Victor's slaapkamer terug. Van Rosette vernemen wij vooreerst niets meer, en wij hebben alle reden het er voor te houden, dat de jonge man zich over zijn onuitsprekelijk ongeluk heeft heengezet.

‘De heer Arie Gerrit Bremer, meer bekend onder den naam Agee, had ook zijn roman en zijne verliefdheid, maer deze ging voorspoediger dan die van zijn vriend Victor.’ Agee, de zoon van een plattelandshcelmeester en de broeder van vier levenslustige meisjes, luisterende naar de namen Pietje, Mietje, Fietje en Grietje, heeft het verstandig en practisch gevonden zich te engageeren met een dorpsgenoote, een vriendin van zijne zusters, Mina Wiedema, de dochter van den dominee. ‘Je bent verstandig, hartelijk en gezond, vooral gezond, dat is juist een vrouw zooals een dokter hebben moet’, heeft Agee tot Mina Wiedema gezegd, en in die verklaring heeft hij van zijn praktischen zin en van zijn afkeer van alle romantische verliefdheid een duidelijk bewijs gegeven. Maar de aanstaande doktersvrouw blijkt niet zoo gezond als de jonge medicus het zich verbeeldde. Op een partijtje door haren aanstaande en zijn vroolijke zusjes op zijn kamer te Leiden georganiseerd, wordt zij onwel en geeft bloed op. Het arme kind herinnert zich dat Agee gezegd heeft: ‘Je bent gezond en dus juist geschikt voor een doktersvrouw’, zij voelt dat zij aan den eisch niet meer voldoet, en acht zich nu ook zedelijk verplicht Agee zijn woord terug te geven. Agee blijft praktisch: hij vindt dat Mina gelijk heeft en zou in de scheiding berust hebben, wanneer niet zijn vriend Victor met nobele verontwaardiging tegen deze

nuttigheidsbeschouwing had geprotesteerd en hem het onedele van zulk een handeling onder het oog had gebracht.

Agee zal het engagement dus voorloopig nog aanhouden en - hier krijgt onze medicus weer een praktischen inval - het ziektegeval bij zijn meisje bestudeeren, proeven op haar nemen met al de verschillende middelen, welke in den laatsten tijd tot bestrijding van de tering zijn uitgevonden, en er zijn dissertatie over schrijven! Naar Davos of Mentone mag de zieke natuurlijk niet gaan, want dan zou hij de verschijnselen niet kunnen bestudeeren, en wat werd er dan van zijn dissertatie!

Dat alles vernemen wij uit Agee's eigen mededeelingen aan zijn vriend Victor.

Intusschen maakt de medicus kennis met het gezin van een professor, chef van het ziekenhuis, Hirschheim. Er komt een assistentschap aan het ziekenhuis vacant en Agee heeft kans dit machtig te worden; maar daartoe heeft hij den steun noodig van Mevrouw Hirschheim, die reeds vroeger een ander medicus tot student en schoonzoon heeft weten te bevorderen. Men weet ten huize van professor Hirschheim niet, dat Agee reeds geëngageerd is, en mevrouw tracht hem dus aan hare jongste dochter Lizelotte te koppelen. Agee blijft practisch als altijd. ‘Het assistentschap’ - zoo redeneert hij - ‘is de prijs van mijn engagement, het begin van mijne carrière. Ik zou dus mijn toekomst met den voet schoppen, ter wille van Mina, die toch geen toekomst heeft of de mijne niet deelen kan. Ik zou dwaas zijn. Mina nu nog bedanken, heeft twee bezwaren; het zou een onnoodige wreedheid zijn, en het zou mij belemmeren in het voltooien van mijne dissertatie... Er is iets beters. Ik zal naar papa en mama Hirschheim gaan en hun zeggen dat ik *vues* heb op Lizelotte, maar haar niet heb durven vragen, omdat ik mij in dezen moeielijken toestand bevond’

Een bracelet, dien hij indertijd aan Mina gaf, vraagt hij onder een of ander voorwendsel van haar terug, met het doel hem aan Lizelotte te vereeren! Gelukkig komt hij bijtijds tot inkeer. Mina wordt door een der vele middelen, welke hij op haar beproeft, weer gezond, en het komt tusschen beiden tot een huwelijk, naar het schijnt, zelfs - want heel veel wordt ons van dit paar door den heer van Loghem niet meer verteld - tot een gelukkig, althans tot een met veel kinderen gezegend huwelijk.

Victor Rathenius raakt ook geëngageerd, en wel met Martha

Bellaert, de dochter van het lid eener groote Indische bankiersfirma, die in den Haag aan het Bezuidenhout een met Oostersche pracht ingericht huis bevoont. Ook hier - de schrijver heeft blijkbaar een poging gedaan om het leven van de beide vrienden eenigszins symmetrisch te laten loopen - is 't het meisje, dat haren aanstaande zijn woord teruggeeft, wanneer zij, tengevolge van den val van het bankiershuis en den dood van haren vader, geruïneerd is. Victor is echter eerlijk en loyaal genoeg om zijn woord niet terug te nemen. Hij promoveert, zoekt een betrekking en vindt die aan de Hoogere Burgerschool van een Zeeuwsch landstadje als leeraar in de staatswetenschappen. Nu en dan tracht hij nog eens aan zijn oude lief hebberijen den toom te vieren: eene novelle of een vers te schrijven; maar Martha's liefde is egoïst en veeleischend. Zij laat hem nooit alleen, raadpleegt hem over alles: ‘zij beschikt over al hare minuten te zijnen genoegen, en over al de zijne te haren voordeele’. Desniettegenstaande zou hij met haar, die, hoewel zij in weelde was groot gebracht, een voortreffelijke huishoudster blijkt te zijn, een, zoo al niet overgelukkig, dan toch kalm en tevreden huiselijk leven hebben kunnen leiden, wanneer niet onverwacht een zoete herinnering uit zijn jeugd zich tusschen hem en zijne vrouw was komen plaatsen.

In de buurt van het Zeeuwsche landstadje, te Perelinge, ligt een klein kasteel, dat in den jachttijd bewoond wordt door een ouden Belgischen graaf, De Greuze, en zijn jonge, mooie vrouw. In die vrouw herkent Victor zijn eerste liefde: de dochter van zijn Leidsche hospita, en het blijkt weldra dat Rosette ook hem niet heeft vergeten. Onder het voorwendsel van hem over een proces te willen raadplegen, weet zij een onderhoud met hem te hebben en hem op een jachtdiner te doen uitnoodigen.

Het blijkt Victor al spoedig dat Rosette diep ongelukkig is, - en meer is er niet noodig om de oude liefde weer bij hem te doen opvlammen. De oude graaf vat argwaan; een briefje, waarin Rosette, kort voor haar vertrek, Victor een rendez-vous tot afscheid vraagt, wordt door den graaf onderschept, en hij posteert zich op den weg, dien Victor nemen moet, met het doel om hem een kogel door het lijf te jagen. Door een samenloop van omstandigheden, treft het schot niet Victor, maar Martha, die van het gevaar, dat haren man bedreigde, onderricht, den weg naar Perelinge was opgereden om hem te redden, al wist zij ook wat Victor naar het kasteel dreef.

De wond van Martha is gelukkig niet doodelijk; hoewel de koorts aanvankelijk hevig is en het ergste doet vreezen, herstelt zij. Met dit herstel valt de dood van een erfoom samen, tengevolge waarvan Victor vrijheid vindt zijne betrekking in het Zeeuwsche landstadje neer te leggen en in den Haag te gaan wonen. ‘Victor liet er zich als advocaat inschrijven, vond er een kalmen en aangenamen werkkring in het administrateeren van eenige zaken, zonder zich *of aan de balie of in eenigermate* te onderscheiden, en werd er als burger, kiezer en huisvader oud.’

Zoo ziet men, dat op dit ondermaansche alles terecht komt. Zoowel de egoïst, de cynicus, die bereid is het leven van zijn meisje op te offeren aan zijn carrière, als de idealist, de dweper, beiden belanden na eenige avonturen in de veilige haven en eindigen hun bestaan als *honourable men*, als ‘burger, kiezer en huisvader.’

Practicus en idealist, - het schijnt wel, dat den schrijver een dergelijke tegenstelling door het hoofd heeft gespeeld en dat hij deze tot onderwerp van zijn roman bestemd had. Die twee karakters, Agee, de medicus, de man van de positieve wetenschap, en Victor, de dichter en musicus, vreemd aan het practische leven, die karakters van elkander afwijkende, elkander in het leven kruisende, met elkander in botsing komende, elkander aanvullende; elk zijn levensstrijd strijdende met het wapen dat hem ten dienste staat, maar elk ook *tombant du côté où il penche* - er zou een roman uit hebben kunnen groeien, zooal niet verrassend van nieuwheid, dan toch boeiend, belangwekkend, een roman waarin de schrijver al zijn psychologische opmerkingsgave zou hebben kunnen ten toon spreiden.

Of was hem de tegenstelling te machtig, hij zou desnoods één dier karakters tot onderwerp hebben kunnen nemen van zijn roman, en daaraan al zijn kracht besteden. Hij zelf - en voor die vondst maken wij hem gaarne ons compliment - had het motief reeds gevonden, dat hij tot een roerende novelle, en, met de noodige episoden als bijwerk, tot een kleine, spannende roman zou hebben kunnen uitspinnen. Er is toch inderdaad iets diep tragisch in den toestand van dat eenvoudige, beminnelijke meisje, dat, door haren aanstaande geprezen omdat zij zulk een gezonde vrouw is, ‘juist een vrouw als een dokter hebben moet’, hare gezondheid voelt kwijnen, en nu den strijd te voeren heeft

tusschen hare innige liefde en haar nobel plichtgevoel. Stel daar tegenover een in den grond goedhartigen jongen man, die door zijne studiën gewend de zaken uitsluitend van den practischen kant te beschouwen, inderdaad al het moeilijke voorziet van zijn positie als dokter, echtgenoot van een zieke, sukkelende vrouw; die in die vrouw misschien wel een hinderpaal ziet in de carrière, welke hij zich droomde, maar die toch ook weer door zijn goed hart, door zijn eergevoel gedrongen wordt om zijn woord gestand te doen. Wat zou er niet, door een man van talent, van zulk een gegeven te maken zijn!

Den heer van Loghem moge dit alles, of althans iets daarvan, voor den geest gezweefd hebben - er zijn inderdaad in hetgeen in den roman slechts een episode uitmaakt, roerende gedeelten en fijne menschkundige trekjes - hij heelt het niet aangedurfd of niet aangekund. Misschien stonden hem, onder het schrijven, de lezers en lezeressen van *Het Nieuws van den Dag* voor den geest, en zag hij, in zijne verbeelding, de verschrikte en verontwaardigde blikken, waarmede zijn roman zoude ontvangen worden, wanneer hij wat dieper doordrong, wat breeder uitweidde, de logische consequentie van den gegeven toestand aanvaardde. En hij is teruggedeinsd.

Maar ziet nu eens, welk een slechte raadgeefster de vrees toch is. Op de oppervlakte blijvende, niet doordringende tot de ziel van zijne personaadjes, halverwege stilstaande, heeft de heer van Loghem ons in de hoofdpersoon, naar welke hij zijn roman noemde, niet veel meer dan een schim te zien gegeven. Slaat men het boek toe, dan herinnert men zich wel enkele lotgevallen van den jongen man, maar hij zelf staat niet meer voor ons, in vleesch en been; wij hebben niet met hem meegeleefd; al wat hem weêrvoer, raakte onze koude kleeren niet. Wanneer hij ‘onuitsprekelijk ongelukkig’ is, moeten wij dit op gezag van den auteur aannemen; maar zijn gemoed wordt ons niet ontleed, wij voelen en tasten de stemming niet. Van zijn liefde voor Rosette, die - men herinnert het zich - reeds vóór het begin der handeling van het tooneel af was, hebben wij niets gezien, wij hebben geen indruk ontvangen van de persoon, die zulk een gewichtige rol in Victor's leven heet te spelen; en de eenige eenigszins dramatische episode uit den roman komt ons dientengevolge niet gemotiveerd voor, roert ons niet, brengt ons niet in spanning.

Agee is bij dezelfde behandeling, zonder iets wat naar zielkundige ontleding van zijn karakter lijkt, zóó cynisch in zijn uitingen, zóó volmaakt harteloos, hij gedraagt zich zóó beneden alles, zonder dat hij voor zijn onwaardige handelwijze in eenig opzicht of in eenigen vorm boete heeft te doen, dat wij in hem eerder een karikatuur zien dan een levende, natuurlijke mensch.

En zoo, schetsachtig behandeld, alleen van de oppervlakte bekeken of tot een karikatuur misvormd, komen ons nagenoeg alle personaadjes in den roman voor, ook zij die, gelijk Mina Weidman en Martha Bellaert, door enkele sympathieke of karakteristieke trekken of om het lot dat hun wedervaart, aanvankelijk onze belangstelling wekten.

De heer van Loghem heeft in zijn leven, zoowel voor genoegen als *ex officio*, blijkbaar meer rijpe en groene romans verslonden dan voor zijne letterkundige constitute raadzaam was. Vandaar dat in zijn werk personaadjes en tooneeltjes voorkomen, welke uit allerlei litteraturen schijnen bijeengezameld. Enkele aardige figuurtjes en goed geschreven tooneeltjes, waartoe voornamelijk die behooven waarin Pietje, Mietje, Fietje en Grietje Bremer voorkomen, worden gevolgd door conventioneele typen als van de tante, die dol is op akeligheden en altijd iets romantisch verwacht, of de dominecsvrouw, die à tort et à travers recepten uitdeelt tegen allerlei kwalen. Maar het ergst vergrijpt zich de schrijver wanneer hij het gezin van Professor Hirschheim, en met name mevrouw Hirschheim, met schelle kleuren schildert, en ons familietooneelen laat bijwonen, (o.a. het knijp- en kijftooneel in het 15e hoofdstuk) welke ons in een Duitsche klucht nog grof en overdreven zouden voorkomen.

En daar vorm en inhoud moeilijk te scheiden zijn, lijdt ook de stijl onder het schetsachtige van de teekening en het gewone van den inhoud. Zelden heeft men den indruk dat de schrijver door zijn onderwerp gedragen wordt, dat hij met zijn personaadjes meêleeft, of dat hij, gelijk hij het ergens van Victor zegt, ‘den draad der gedachte strakhoudend om haar met grillige arabesken te versieren, dan weer haar even uitvierend om haar niet uit het oog te verliezen, met artistiek genot volzin aan volzin rijgt.’

De heer van Loghem is met zijn debuut als romanschrijver niet gelukkig. Hij neme spoedig, in een of anderen vorm, revanche.

Aan het slot van deze kroniek zij een kort woord gewijd aan de nagedachtenis van een man, wiens naam met de geschiedenis van ons tijdschrift nauw is verbonden.

De heer P.N. van Kampen, die den 19den Mei na eene korte ongesteldheid overleed, ving in 1841, op drie en twintigjarigen leeftijd, zijn loopbaan als uitgever aan met de uitgaaf van *De Gids*, waarvan de eerste vier jaargangen bij zijn leermeester, G.J.A. Beijerinck, het licht hadden gezien.

In de 47 jaren, gedurende welke hij met rusteloozen ijver voor die uitgaaf werkte, heeft hij zijn deel gehad van de beslommeringen en den tegenspoed, waarvan ons thans bloeiend tijdschrift niet vrij is gebleven.

Dat de heer van Kampen aan die moeilijkheden het hoofd heeft weten te bieden, en zich tot weinige dagen vóór zijn dood met hart en ziel aan *De Gids* is blijven wijden, zij hier dankbaar vermeld.

Eduard Douwes Dekker.
- Eene ziektegeschiedenis -

Wanneer zeelieden zich ten Zuiden van de Kaap ‘de Goede Hoop’ bevinden, wordt de majestueuze stilte der schepping alleenlijk verbroken door het gekras der schoone, elegant gebouwde Kaapsche duiven, die, tuk op aas, het schip mijlen ver in zijn loop volgen. Zij doen den opvarenden de volslagen verlatenheid, waarin zij zich te midden van den onmetelijken oceaan bevinden, minder gevoelen en zijn daardoor het voorwerp van voortdurende belangstelling. Zij zijn niet schuw; waarschijnlijk zijn zij heer en meester in dit gedeelte van den dampkring en hebben zij geen last van roofdieren. Zij slijten in kalme zelfgenoegzaamheid hunne dagen, drijvende op den luchtstroom of rustende op de golven. Zij verschalken het aas, dat hun scherpe blik in het water bespeurt en beschouwen den verafgelegen wal - dien wal met al zijn lief en leed - als geschapen voor hen om eieren te broeien.

Zij kunnen ons menschen iets leeren, deze Kaapsche duiven. Is namelijk een harer onhandig genoeg geweest om zich in het dunne draadje te verwarren, dat de zeelieden daartoe opzettelijk achter van het hek in zee laten sleepen, en zich aldus te laten vangen, dan wordt zij soms niet losgelaten, dan na versierd te zijn met een rood bandje of strikje, dat fraai, doch sterk, afsteekt tegen het hagelwitte dons. Deze versiering wordt der duif noodlottig; want naarmate de anderen beginnen te bespeuren, dat haar natuurgenoot zich door iets in 't oog vallends onderscheidt, gaan eerst enkelen, daarna meerderen, eindelijk allen zich om haar verzamelen, zoodat haar

ten slotte alle vrijheid van beweging benomen wordt. Dit gaat ten laatste zóóver, dat het slachtoffer er het gewone duivenverstand bij verliest en in de meening, dat men haar kwaad wil, ongeduldig, wrevelig en angstig van zich begint af te pikken. Er ontstaat eene vechtpartij van allen tegen één, of juister van één tegen allen, waarbij eindelijk de arme roodstrik het onderspit delft en jammerlijk in de golven omkomt; zij, de versierde door de hand van ‘de heeren der schepping.’

I.

Een versierde door de hand des Heeren, zoo mogen wij in waarheid den mensch noemen, die met een sterke verbeeldingskracht is begaafd. De phantasie is voor den mensch de hoop der toekomst, de voorstelling, niet van wat hij is, maar van wat hij worden kan. Het is alsof de natuur de kracht der phantasie voor hem levendig houdt als bakenlicht op den langen, taaien weg van hooger organisatie, alsof zij, door haar, telkens weder een tipje wil oplichten van den sluier, die de onbekende toekomst verbergt, ten einde hem niet te doen wanhopen of terugkeeren, van waar hij kwam. Doch oeconomisch als zij steeds te werk gaat, schenkt zij hare goddelijke gaven niet om niet en laat zij den gelukkige, dien zij met haar roode strik versiert, ook veel derven; het aan de andere menschenkinderen overlatende om in hun eigenbelang voor deze hare uitverkorenen zorg te dragen. Zoo zorgt de bijenzwerm voor de veiligheid der weêrlooze koningin, zoo beschermen de soldaten het leven hunner officieren, maar zoo begrijpt helaas de menschheid niet altijd even juist hare verplichting.

Sedert Goethe voor de eerste maal de opmerking maakte, dat hij in een gevonden schapenschedel morphologisch drie ineengewrongen wervels zag, tot op heden, is de beschouwing van den mensch en zijne plaats in de natuur belangrijk vooruitgegaan, doch nog niet zóózeer of nog heden wordt het verband tusschen psychologie en physiologie bij het beoordeelen van karakters nagenoeg altijd uit het oog verloren. Vele moralisten, die voor psychologen gehouden willen worden, hebben nooit eenige studie gemaakt van physiologie en beschouwen elke poging om beide wetenschappen met elkaar in verband te brengen, als eene schrede op den weg naar een onvruchtbaar

materialisme. De psychologen van beroep, de krankzinnigenartsen, houden zich om begrijpelijke reden liever onzijdig. Zij kunnen bezwaarlijk abnormaliteiten, waar zij die meenen te zullen kunnen vinden, ongevraagd opsporen. De physiologen zelven eindelijk kunnen bezwaarlijk de ware menschenkenners zijn. Zij bewegen zich daartoe te weinig op het gebied van het practische leven. Zij zouden echter met hunne gewoonte om physiologisch te denken en met hun door natuurstudie gescherpten critischen zin de beste psychologen kunnen worden, zoodra zij zich in de ‘busy scenes of life’ gingen bewegen en daar waarnemen, hoe het uit stof saamgestelde organisme de werking van den geest wijzigt of beheerscht. Dit geschiedt tot op heden nog zeldzaam en duizenden abnormale menschen bewegen zich in onze samenleving in een vicieusen cirkel, waarbij de bestaande, doch niet bewuste abnormaliteit onafgebroken wrijving in het leven roept en door die wrijving steeds verergert, zonder dat de omgeving ooit op de gedachte komt er iets anders in te zien dan karakter. In waarheid bestaat bij de groote massa menschen van één ras en uit ééne beschavingsperiode niet zoo zeer verschil in karakter, maar oneindig veel quantitatief en qualitatief verschil van temperament. Zola zegt: j'ai voulu étudier des tempéraments et non des caractères. Deze onderscheiding is volkomen juist. Moeielijk echter is die studie, wanneer wij te doen hebben met gevallen, die uitzondering maken, wanneer wij hebben te antwoorden op de vraag, wat de reden mag wezen waarom deze of gene, bij wien wij met den besten wil geene enkele sterk sprekende hoedanigheid kunnen ontdekken, een geheel menschengeslacht in beweging brengt, en omgekeerd een ander, wiens talent wij met bewondering gadeslaan, er maar niet toe kan geraken het op eene doelmatige wijze aan te wenden.

De nederlandsche schrijver MULTATULI, de nederlandsche burger DOUWES DEKKER was een van die moeielijk te waardeeren persoonlijkheden. Hij heeft van zich doen spreken op eene voor ons land exceptioneele wijze. Door enkelen tot in de hoogste hoogte verheven en beschouwd als ‘de groote meester’; door velen verguisd, belasterd of bespot; door de meerderheid echter met opzet over het hoofd gezien, heeft de beklagenswaardige man eene lijdensgeschiedenis doorleefd, zooals niemand zijn ergsten vijand zou toewenschen. Noch zijne naaste omgeving,

noch zijne lezers, noch eindelijk zijn volk had een juist begrip van het roode bandje om den hals van de mededuif en nog veel minder van de onvolkomenheid, waarmede, zooals wij boven aanmerkten, de steeds oeconomisch handelende natuur deze door haar versierde, zoozeer afhankelijk maakt van hare natuurgenooten.

Wij wenschten daarom het beschaafde en ontwikkelde Nederlandsche publiek wat minder hard te doen oordeelen over een man, die nu juist geene gelukkige jaren in Nederland heeft doorgebracht. Wij wenschten tevens, zoo mogelijk er toe mede te werken om te voorkomen dat vele voor indrukken vatbare jeugdige gemoederen, welke heden ten dage rondloopen met onvoldane behoefte aan eenig ideaal, dat ideaal gaan zoeken waar het zeker niet te vinden is. Gaarne zouden wij in die poging doen zien zoowel eene daad van piëteit, jegens Multatuli zelven, als eene verklaring van de wijze waarop ons volk met dit zijn excentriek kind heeft gehandeld.

De geestelijke werkingen, die met behulp der menschelijke organisatie tot stand komen laten zich onderscheiden in drie categorien; het ‘intellect’, de ‘wil’ en het ‘voorstellingsvermogen’. Daar men reden heeft om zich de zenuwcentra, waarmede het verstand werkt gelocaliseerd te denken in de schors der voorste hersengedeelten en die van den wil in die der achterste hersendeelen, zoo zouden aan die organen, aan wier werking het voorstellingsvermogen gebonden is, eene plaats in de middenste gedeelten der groote hersenen moeten worden toegewezen, en kan men zich, in verband daarmede, voorstellen hoe aanvankelijk drie knobbelvormige aanzwellingen van het ruggemerg, zich gelijkelijk met drie wervels tot schedel en schedelinhoud hebben gevormd.

Opmerkenswaardig is het in elk geval, dat de breedgeschedelde (brachycephale) volken, zooals b.v. de Chineezen, een zeer weinig ontwikkeld voorstellingsvermogen hebben, bij groote intelligentie en krachtigen wil. Hoe 't zij, alle uitingen van geestesleven bestaan uit de gecombineerde werking van deze drie faculteiten. De combinatiën zelven echter zijn oneindig verschillend. In de meeste gevallen zijn alle drie de faculteiten in matige wijze ontwikkeld, dan eens de eene, dan weder de andere meer op

den voorgrond tredend, al naarmate opvoeding, gewoonte of wel uitwendige levensomstandigheden hun invloed doen gelden; maar door alle eeuwen en tijden heen zijn die menschen, die met eene sterke verbeeldingskracht waren begaafd, zoo ten minste de werking der andere faculteiten niet geheel en al ontbrak, door hunne medemenschen beschouwd als bevoorrechte wezens. Men noemde hen dichters, zieners, propheten, godsgezanten en er ligt, zooals wij boven reeds uiteenzetten, ook aan dit volksgeloof, zooals aan zoovelen, eene waarheid ten grondslag.

Het is toch deze faculteit der hersenwerking, waarmede de mensch uit vroeger verkregene zich andere voorstellingen weet te scheppen; voorstellingen zoo als hij ze in werkelijkheid nooit heeft aanschouwd. Hij voegt brokstukken van vroeger verkregen indrukken samen, laat anderen weg en schept zich op deze wijze ‘het ideaal.’ Doch nooit werkt een der faculteiten geheel alleen. Hun werking is ineengewrongen, gelijk de beenige doos zelf waarin zij plaats vinden. Het meest denkbaar is nog de zelfstandige werking van het intellect, doch nooit zoozeer of de phantasie moet haar een weinig te hulp komen. Waar de phantasie alleen schijnt te werken, vindt men bij nauwkeurige analyse duidelijke sporen van verstandswerking. Wil en phantasie kunnen samenwerken en het verstand nagenoeg geheel ter zijde laten, bij zoogenaamden blinden hartstocht (ook eene volksuitdrukking), en waar de wil krachtig en het verstand gering is, verkrijgt men een toestand, in het dagelijksch leven zeer karakteristiek met den naam van koppigheid aangeduid.

Als voorbeelden van het sterk op den voorgrond treden van een der hersenfaculteiten worden Gauss de mathematicus en Napoleon aangehaald, de eerste om zijne intelligentie, de laatste om zijn wilskracht; terwijl Goethe onder meer genoemd kan worden als iemand bij wien de drie faculteiten op de meest harmonische wijze samenwerkten.

Tot heden is het meerendeel der ontwikkelden nog niet doordrongen van den innigen samenhang van hun geestesleven met de stoffelijke functiën in de hersenen, en kleeft zelfs den materialist uit gewoonte zijns ondanks een dualisme aan. Zij wier zenuwen fijner gevormd zijns, maken zich bevreesd, dat deze studie hen zal voeren tot een onvruchtbaar materialisme en blijven daarom, tegen beter weten in soms, de onvoorwaar-

delijke samenwerking òf ontkennen òf betwijfelen, vooral ten opzichte der phantasie, die hun terecht zoo dierbaar is. Toch kan de eeuwenoude leer der moralisten, dat zelfkennis en zelfbeheersching de grondslagen zijn van alle wijsheid, in hare toepassing een krachtigen steun erlangen, wanneer langs dezen weg de mensch de uitingen van zijn geestesleven leert bestudeeren. Aldus opgevat behoeft de hersenphysiologie en de wetenschappelijke psychologie in geen enkel opzicht de gemoedelijke overtuiging van iemand aangaande de dingen, die des Geestes zijn, te kwetsen. Mocht ook al de studie der natuur, en voornamelijk die van het levend organisme, velen gebracht hebben tot het ontkennen van oude idealen, dan bewijst dit niets meer of niets anders dan dat deze personen, door overwegende oefening van het intellect, de organen der phantasie hebben verzwakt. Omgekeerd laten overigens intelligente menschen soms die van het intellect geheel rusten, wanneer het zoogenaamde gemoedsleven, dat is de werking der phantasie sterk zijne eischen doet gelden. Het materialisme van onzen tijd, waarover zoo sterk geklaagd wordt door velen, heeft denzelfden grond, doch kan met behulp van dat zelfde verstand, dat het teweegbracht, weer worden bestreden. Elk der functiën zijn eisch geven, noch de eene noch de andere verwaarloozen, maar trachten alle drie in harmonie te ontwikkelen, dat zal wel de ware gezondheidsleer der ziel zijn, eene leer, die zoowel door den ‘reinsten Vernunftmensch’ als door den ‘gemoedelijksten vrome’ als heilzaam moet worden erkend.

Zooveel moge volstaan om het wijsgeerig standpunt, zij het ook in korte trekken, aan te wijzen, waarop men zich dient te plaatsen bij de beoordeeling zijner medemenschen.

Geheel afgescheiden dáárvan is het noodig, vóór wij tot ons onderwerp overgaan, een paar woorden te zeggen over zenuwachtigheid. Zij is zoozeer een ‘topic’ van den dag geworden, zij wordt zoo, terecht en te onrecht, tot verklaring van allerlei ziektetoestanden aangewend, dat wij zouden vreezen, de verdenking op ons te laden, van met eene banaliteit aan te komen, wanneer wij niet in enkele trekken uiteenzetten hoe wij het woord wilden hebben opgevat. Wij ontleenen daartoe eenige regels aan eene authoriteit op medisch gebied, waar hij spreekt over de oorzaken der in onze maatschappij zoo algemeen heerschende zenuwvermoeidheid. ‘De zelfgenoegzaamheid in kleinen kring, de tevredenheid

bij plichtsvervulling binnen de grenzen van een bescheiden beroepsbezigheid, het streven om de kinderen lust in en voorbereiding tot dezelfde sfeer in te prenten en denzelfden weg naar een verzekerd bestaan, zooals de vaderen dit deden, te wijzen, dat alles wordt dagelijks zeldzamer. Allen willen “hooger op”, zij het niet voor henzelven, dan voor hun kroost; niemand is met zijn lot tevreden. Daarbij voegen zich de gevolgen der overbevolking, de voortdurend scherper wordende concurrentie en de ellende van politieke finantiëele en industriëele crisis. Alles tobt zich af in den strijd om het bestaan en het genot, en zelfs tot in de lichamelijke beweging der bewoners van groote steden is deze overijling op te merken. Alles rent en haast zich in zijnen dagelijkschen werkkring. Niemand is er die tijd heeft. Slechts in de kleine steden kan de stille waarnemer nog het rustig eindigen gadeslaan van de werkzaamheden van den dag; dáár alleen heeft men nog tijd om een praatje te maken, eene wandeling te doen of zich op eenige andere wijze te ontspannen.’[1)]

Deze en dergelijke toestanden zijn de oorzaken van de zenuwachtigheid en van eene reeks van ziekteverschijnselen, welke heden ten dage zoozeer tot algemeen goed geworden zijn dat het bijkans eene banaliteit zou genoemd moge worden er over te spreken. Wij willen er daarom uitdrukkelijk bijvoegen, dat wij over zenuwachtigheid sprekende niet het oog hebben op deze ‘verkregen neurasthenie’, waarvan de oorzaken hierboven zijn uiteengezet, maar op eene andere waarvan Ziemssen zegt:

‘Voor de ontwikkeling van zenuwachtigheid is de hereditaire neuropathische dispositie, de erfelijke aanleg tot zwaktetoestanden en tot uitputting, van groote beteekenis.’

Wij maken dus een principiëel onderscheid tusschen de hereditaire en de door uitwendige oorzaken tot stand gekomen zenuwachtigheid, en beweren dat er van een physiologisch standpunt geen enkele reden is om niet een algemeene betrekkelijke zwakte van het zenuwgestel aan te nemen, zooals er eene zwakte van het spierstelsel kan bestaan, bij aanvankelijk volkomen gezonde en normale werking en zooals er een slapte van samenhang bestaat bij andere weefsels, zonder dat er reden is deze onmiddelijk met verminderde levensenergie in verband te brengen. Het kan

1) H.v. Ziemssen, die Neurasthenie und ihre Behandlung.

eenvoudig eene eigenaardigheid zijn, bestaanbaar met geheel normale functie, en van gelijke relatieve waarde als meerdere of mindere lichaamslengte.

Wij gelooven, neen sterker, wij meenen zeker te weten dat Douwes Dekker zulk een eigenaardig individu was. Zooals albino's, zooals haemophilen, zooals personen met situs viscerum inversus komen zij nu en dan voor, niet zoo zeldzaam, als men wel meent, maar toch zeldzaam genoeg om opzien te baren in hunne omgeving. Het voorkomen in families en geslachten is soms erfelijk. Al naarmate zij het geluk hebben meer of min gunstige omstandigheden te vinden, worden zij uitstekend in gunstigen of ongunstigen zin. Menig neurasthenicus met hereditaire ‘belasting’[1)] heeft in het verloop der eeuwen op het schavot het leven verloren; terwijl slechts eene kleine wijziging in de omstandigheden zijner ontwikkeling had kunnen bewerken dat zijne nagedachtenis heden onder de grooten der menschheid werd vereerd, en ook omgekeerd. Meestal is bij hen de phantasie sterk en de wilskracht gering. Dikwijls hebben zij de gave de beelden hunner phantasie zoodanig weer te geven, dat zij als dichters grooten roem verwerven; zoo neen, dan hebben zij toch dichterlijke opvattingen. Wat er uit hen wordt, hangt van omstandigheden af.

Wij willen daarom de omstandigheden bespreken, waaronder Douwes Dekker geleefd en gewerkt heeft, om verder na te gaan, wat zij van hem gemaakt hebben en hoedanig tijdgenooten en nageslacht hem zullen hebben te beoordeelen.

II.

Multatuli's ouders waren kleine lieden. Wij willen het aan anderen overlaten om uit te maken welken invloed de levenswijze en de gedachtengang der ouders op het kind uitoefenen, maar kunnen als zeker vooropstellen, dat de oude Douwes Dekker zijn zoon, met het leven, geene kleinburgerlijke eigenschappen, in den minder gunstigen zin die daaraan wel eens gehecht wordt, heeft ingeblazen. Hij was uit de Zaanstreek afkomstig en een ‘able seaman’. Zoo ‘able’ zelfs, dat er van hem, jaren na zijn dood, nog verschillende anecdoten in omloop waren.

1) Aanleg tot zenuwlijden.

Hij was een man van het deeg, waaruit de omstandigheden gewoon waren voor tweehonderd jaar hunne ‘Jan Harings’, hunne ‘Piet Heins’ en hunne ‘van Brakels’ te boetseeren. Hij kommandeerde een klein scheepje op de groote vaart en te midden van zwaar stormweder, terwijl zijne geheele bemanning in het tuig was om te reven, alleen op het dek staande met het stuurrad in de hand, klinkt op eenmaal de kreet: ‘een man overboord’. ‘Die is weg’, dacht de schipper: ‘God zij zijn ziel genadig’ en ‘wie is het?’ roept hij naar boven turende in de dikke duisternis. ‘Ik vader’, was het antwoord van zijn zoon, die over de bezaansrust binnen boord klom, na over de fokkerust in zee te zijn geslagen, en drijfnat naast hem stond. ‘Zoo’, zei daarop de vader.[1)]

Die vader schijnt eene krachtige persoonlijkheid geweest te zijn met een sterk suggestief vermogen, waarmede hij zijn zeevolk imponeerde. Daarbij had hij in hooge mate die zekere onafhankelijkheid in denken en handelen, aan vele intelligente zeelieden eigen, welke zich gereedelijk laat verklaren uit het feit, dat zij grootendeels buiten de gewone maatschappij leven en minder den invloed ondergaan der heerschende gewoonten en begrippen. Vele zeelieden zijn contemplatieve wijsgeeren en zoo was ook de oude kapitein Dekker.

De moeder, afkomstig van het eiland Ameland, was eene vertegenwoordigster van het blonde ras, dat aldaar meer dan elders in Nederland, het Anglosaxische type heeft behouden. Zij hebben eene eigene constitutie, die blonde menschen van de Hollandsche en Noord-Duitsche zeekusten. Bij krachtigen lichaamsbouw en schijnbaar bestand tegen ruwe weêrsinvloeden, blijkt het dikwijls, dat deze stoerheid niet zoozeer samengaat met innerlijke organische kracht als men zou vermoeden, en dat de gestellen niet sterk bestand zijn tegen ziektemakende oorzaken. ‘Beenverweeking’, ‘klierziekte’, ‘longtering’, ‘wolf’ vooral wordt onder hen betrekkelijk veel aangetroffen. Waarschijnlijk zijn zij, eilanders als zij veelal zijn, wat te veel uitsluitend onder elkander gehuwd. Spaansche of Fransche legercorpsen hebben zij nimmer op hunne eilanden gehad. Misschien ook hebben zij zich te veel met visch gevoed.

Uit deze feiten nu direct verband te zoeken met aangeboren

1) Die zoon was een broeder van Eduard en vond later toch zijn graf in de golven.

zenuwzwakte is wetenschappelijk niet geoorloofd, doch wel mag men het voorkomen ervan in overigens stoere geslachten, minder verwonderlijk vinden. Zooveel is althans bekend, dat Sytske Klein eene zenuwachtige vrouw was, niet een teêr zwak persoontje, zooals de maatschappelijke nerveusiteit ze aankweekt, maar eene stevige welgedane vrouw, wier zenuwachtigheid zich in een scherp woord of krachtige handbeweging uit, doch daarom niet minder 'zenuwachtigheid' blijft. Gedurende een harer zwangerschaps-perioden - niet echter die van Eduard - is zij zelfs eenigen tijd zóó sterk onder den invloed dier zenuwachtigheid geweest, dat psychiatrische behandeling noodig was. Behalve haar zoon Eduard is op later leeftijd nog een harer zonen aan eene neurose lijdende geweest. Een derde, predikant bij eene doopsgezinde gemeente, leed aan hevige nerveuse hoofdpijnen, en een van zijn zoons tot op heden evenzoo. Hare eenige dochter is op middelbaren leeftijd gestorven; het is niet bekend of deze neurasthenisch was, doch wel dat zij vier kinderen van eene niet-neurasthenischen vader heeft nagelaten, bij welken het nerveuse element sterker dan wenschelijk is, is vertegenwoordigd. Feiten genoeg, om aan te toonen, dat Eduard gesproten is uit eene niet geheel 'onbelaste' familie en dus zelf niet geheel 'onbelast' ter wereld is gekomen.[1)]

Alhoewel Multatuli in eene noot ten stelligste ontkent dat de geschiedenis van Wouter Pieterse zijne eigen levensgeschiedenis is, zoo is het aan geen twijfel onderhevig, dat hoofdzakelijk zijne eigen jeugd en de omgeving van zijn jeugd hem voor den geest gestaan hebben bij het samenstellen van dit onafgewerkt verhaal. Hij wilde natuurlijk niet genoemd worden als de man, die in de onbehagelijke figuur van juffrouw Pieterse zijn eigen moeder en in die van Stoffel zijn eigen broeder parodiëerde, en wij achten het noodig hier uitdrukkelijk bij te voegen, dat wij hem geen oogenblik verdenken deze bedoeling gehad te hebben; - maar ter juister beoordeeling van de omstandigheden waaronder hij zijne jonge jaren gesleten heeft moeten wij er de verzekering aan toevoegen, dat, afgezien van sterke overdrijving, zijne huisgenooten wel degelijk voor model gediend hebben bij de schildering

1) Niet geheel 'onbelast' = niet geheel vrij van erfelijken aanleg tot zenuwlijden.

van de familie Pieterse. Het droomerige jongetje met zijne phantasiën, die voortdurend bechicaneerd wordt en wien steeds zijne schoolknapheid voor de voeten wordt geworpen is in geenen deele geheel vreemd aan den jongen Douwes Dekker. Leentje is voor wie Multatuli gekend hebben eene historische figuur en zelfs juffrouw Laps met hare oefeningsmanie is geene uit de lucht gegrepen persoonlijkheid. Trouwens het is anders moeielijk denkbaar, dat iemand, die van zijn 19e tot zijn 35e jaar in Indië heeft geleefd, na dien tijd zóóveel detailkennis over zekere klasse der bevolking onzer hoofdstad zou kunnen opdoen, zelfs al maakte hij er opzettelijk studie van.

Eene treurige bagage op den weg des levens, deze erfelijke ‘belasting’! Zelf, evenmin als de omgeving, er van bewust, dat hem een blok aan het been zit, sleept zulk een individu zijn last mede en begrijpt maar niet wat hem van zijne reisgenooten onderscheidt. Hij gevoelt zich echter spoediger vermoeid dan zij, bij schijnbaar meerdere kracht. Deze gewaande kracht wordt dan ook flink aangewend, en hij ijlt allen vooruit. De vroeger ondervonden geringschatting, als gevolg zijner klachten, wordt thans gewroken en het behaalde succes prikkelt tot grootspraak. Evenwel de anderen komen met gelijkmatigen tred na en weer worden alle krachten ingespannen om vooruit te blijven, daarna om gelijken tred te kunnen houden, eindelijk om te kunnen volgen; totdat ten slotte een aan razernij grenzende wrevel den armen kogeldrager zijn laatste krachten doet verspillen aan het naroepen van verwenschingen tot de zich steeds verder verwijderende lotgenooten, die, omziende, maar niet kunnen begrijpen, waarom die man zoo boos is, en waarom hij niet van den aanvang af met hen samen gelijkmatig is voortgestapt op den vaak hobbeligen levensweg.

Want dit is werkelijk in weinige trekken het beeld van den zenuwzwakken mensch, zoolang niet hij zelf en zijne omgeving zich rekenschap kunnen geven van den waren toestand. De bij wisselwerking bestaande gunstige conditiën komen dan zelfs het arme individu niet ten goede, maar hebben ten gevolge dat de onverklaarbare gebreken hem nog hooger worden aangerekend. In den regel toch verleent de natuur dezen haren misdeelden kinderen de gave der phantasie in zulk eene mate, dat bij juiste en doelmatige aanwending van het verkregen kapitaal, het per slot van rekening veel rentegevender zou kunnen blijken,

dan dat van gewone stervelingen. Zij tooit hen met den rooden strik. Doch zooals gezegd is, dan moet in de jeugd de omgeving en later het individu zelf, zich bewust zijn van het bestaan van den ongewonen toestand, - iets wat in kringen als die waarin Dekker geboren werd, zeldzaam is. Wat had er heel wat anders kunnen groeien uit den talentvollen knaap, wanneer hij onder strenge tucht en gezonde lichaamsdïaethetiek wat langer en beter onderwijs had kunnen genieten.

Dit is helaas niet geschied. Na eenige mislukte pogingen om zich te schikken in het gareel van de eene of andere firma ‘Koprolithon’, werd er besloten hem mede naar Indië te nemen; in die dagen het gewone middel om jonge menschen, waarvan de dressuur iets te lastig was, een toekomst te verzekeren. Daar is de jeugdige Dekker man geworden en heeft hij zich zelf wetenschappelijk en zedelijk moeten vormen. Deze vorming draagt dan ook de blijken zoowel van de verbazende bevattelijkheid zijner vermogens als van hare autogenese. Van dat tijdstip af splitst zich het geheele leven van Dekker in twee periodes en hebben wij achtereenvolgens te beschouwen: Douwes Dekker den staatsambtenaar en Multatuli den Nederlandschen hervormer.

III. *Douwes Dekker de Staatsambtenaar*.

Om zich een juist begrip te vormen van den invloed dien de ambtenaarscarrière in Indië op Douwes Dekker heeft gehad, is het raadzaam den invloed, welke deze werkkring in het algemeen op onze medeburgers oefent, iets nader te beschouwen. Zien wij ook niet in onze samenleving de bedienden van hooggeplaatsten - meestal vrouwen, doch ook mannen - zich ontwikkelen tot een hooger standpunt van beschaving, dan dat hetwelk zij aanvankelijk innamen? Iets dergelijks heeft plaats met de ambtenaren in Nederlandsch-Indië. In eene studie over hooger onderwijs in 1867 in *de Gids* geleverd, heeft de heer Vissering er op gewezen dat de studie van het orientalisme, maar dan ook die alleen, het gemis van de studie der oudheid zou kunnen aanvullen. Zoo ondergaan al onze ambtenaren in Indië een invloed, die hen van het modern-europeanisme ontdoet.

Zij dienen de souvereiniteit - en van welk een rijk! - op eene wijze, die iets van de heerlijkheid der souvereine macht op hen doet overgaan, en het zou dus in hooge mate onredelijk 2zijn van een Indisch ambtenaar te vergen, dat hij, tot het ambtelooze leven wedergekeerd, zich onmiddellijk weder geheel thuis zou gevoelen als gewoon burger eener Europeesche maatschappij.

Nog veel meer dan thans deed zich die invloed vroeger gelden, toen zooveel minder wetenschappelijke voorbereiding van den Indischen ambtenaar gevergd werd en zij bij grooten getale gerecruteerd werden uit personen zonder de minste opvoeding; toen bij de minder snelle middelen van gemeenschap de afstand van het moederland zooveel grooter scheen, en het gezag minder in den Haag, dan te Buitenzorg zetelde. Geen Nederlandsche Tweede Kamer critiseerde, geen comptabiliteitswet beperkte de middelen, waarmede men meende het gezag over een Oostersch volk te moeten handhaven. De tractementen konden, bij de toenmalige verhoudingen, geacht worden voldoende te zijn om te midden van eene bevolking, wier normale levensstandaard de waarde van eenige centen daags niet te boven ging, eene hooggeplaatste positie in te nemen. Wanneer men bedenkt hoe een Europeaan, die in Europa niet genoeg welstand genoot om het leven van eenig huisdier blijvend aan zich te binden, plotseling geplaatst wordt te midden van een welvarend volk, in eene positie, welke hem veroorlooft zonder finantieel bezwaar de zorg voor een geheel huisgezin voor zijne rekening te nemen, dan behoeft men er zich geen oogenblik over te verwonderen, dat zulk een Europeaan later niet meer past in het kader, waarin de kleine man in Europa zich beweegt en gelukkig gevoelt.

Wanneer men zich dan ook voorstelde te bedenken op welke wijze men iemand zou moeten opvoeden om hem op volwassen leeftijd zich zoo ontevreden mogelijk te doen gevoelen in de Europeesche samenleving, dan zou men niet anders behoeven te doen dan het jonge mensch zoo jong mogelijk te laten inlijven bij het corps ‘besturende ambtenaren’ in Indië. De werkkring en maatschappelijke positie dezer ambtenaren is van dien aard, dat alles er toe medewerkt om hen van de wijs te brengen. De Oosterling toch neemt geen notitie van den leeftijd van den Europeaan door wien hij bestuurd wordt. Het

ligt niet in zijn aard daarover na te denken. Wanneer hem een kind van vijf jaar als ‘gezaghebber’ wordt voorgesteld, zal hij het suikergoed brengen om gunsten te verwerven en er zich hoegenaamd geen gewetensbezwaar van maken, als het kind zich eene indigestie eet. De Inlander speculeert onophoudelijk op de zwakheden van hen, die macht uitoefenen; hij weet met verbazende juistheid de ‘cordes sensibles’ van iemands karakter te ontdekken, en menig kind bezorgen zij tegenwoordig eene indigestie, zij het dan ook dat het kind vijf maal vijf jaar oud en de lekkernij iets anders is dan suikergoed.

De betrekking van ambtenaar in Indië maakt, ongeveer op dezelfde wijze als die van onderwijzer, iemand zeer vatbaar voor een overdreven gevoel van eigen gewichtigheid. Men kan zich dus gereedelijk voorstellen hoeveel sterker die invloed is geweest op een gemoed, dat reeds van nature geneigd was tot phantaseeren, dat wellicht reeds te veel en te sterk gephantaseerd had en dat thans in de werkelijkheid, ten deele althans, de droomen van zijn jeugd over eene schitterende verlossing uit en verheffing boven de benauwde omgeving van die dagen verwezenlijkt vond. De Indische ambtenaar moet tegenover den Inlander eene individualiteit vertegenwoordigen, bestuurder zijn, bijkans in feodalen zin. Omgekeerd moet hij tegenover zijn chef slechts ondergeschikt ambtenaar zijn. Min of meer moet er dus een rol gespeeld worden. Slechts mannen van karakter kunnen deze moeielijke positie met vrucht innemen. Jonge menschen, en zij wier karakter niet zoo geheel gevormd is, komen lichtelijk te kort in hun plicht. Zij vereenzelvigen zich te zeer met de rol, die zij spelen, of blijven, in het andere uiterste vervallende, slechts angstvallige opvolgers der bevelen van boven tot dekking van alle verantwoordelijkheid. Het eerste, alhoewel verkieslijker voor den dienst, indien het niet wordt overdreven, is gevaarlijk voor het individu, dat, vooral wanneer het begaafd is met eerzucht, steeds verder gaat. Op zeker oogenblik komt dan plotseling de ontgoocheling, en moet het op vaak harde wijze gevoelen, dat de Satraap van deze of gene prachtige provincie slechts bestaat als regeeringswerktuig n^{o}. X van de ranglijst, dat bij minder goede, of liever gezegd minder gewenschte werking, met eene pennestreek wordt vervangen door werktuig n^{o}. X + I.

Voorts zijn er onzes inziens nog eenige factoren, die schadelijk

kunnen inwerken inwerken op het zeuuwgestel van den Europeaan in Indië, en die ook bij Douwes Dekker hun invloed niet hebben gemist. In de eerste plaats werkt het klimaat verzwakkend. Is deze invloed al niet dadelijk merkbaar op het individu, dat zij op de progenituur nimmer geheel uitblijft, pleit ontegensprekelijk voor haar bestaan. Wij gelooven niet te veel te zeggen, door te beweren dat nakomelingen in het vierde geslacht van Europeanen - geheel onvermengd - in de tropen niet voorkomen. Waar het tegendeel verzekerd wordt is de bewering verdacht en niet te bewijzen en mocht het wèl het geval wezen, dan zijn de gevallen toch zeldzaam. Doch meestal is de schadelijke invloed wèl merkbaar bij het individu en mocht men zelf er ook niets van meenen te bespeuren, zoolang men in Indië is, dan komen de neurasthenische verschijnselen toch te voorschijn, zoodra men zich naar Europa verplaatst. Zoowel de bekende ‘apathie’ als de ‘irritabiliteit’ van onze Indische landgenooten zijn verschijnselen van zenuwverzwakking. Wie pas in Indië komt, herkent zijne landgenooten niet meer. Niet onaardig gaf Van Rijckevorsel den indruk, die zij op hem maakten weêr, door te zeggen, dat het hem voorkwam, als waren zij allen onder den verdoovenden invloed van morphine. Hij zou echter, bij nauwkeuriger observatie hebben ingezien, dat dit hoofdzakelijk geldt van de zoogenaamd hooggeplaatste ambtenaren, dat de ‘hommes satisfaits,’ - die in woorden en daden steeds blijken nimmer voldaan te zijn - veelal dit kenmerk vertoonen, maar dat er onder de jongeren en onder de lagergeplaatsten velen gevonden worden, die u voorkomen in een voortdurenden staat van zenuwopgewondenheid te leven. Welnu, dat een zenuwstimulans onzen kalmen landaard geen minder beminnelijk aanschijn verleent, kan men aan het Indische leger waarnemen. Het Indische leger draagt een stempel, heeft een wijze van doen en laten, een bij de Hollandsche dapperheid en taaiheid gevoegd ‘élan’, dat men bij een Hollandsche troepenmacht niet zou zoeken en dat u telkens de vraag op de lippen brengt: ‘Ben ik ook bij het Algiersch-fransche leger verdwaald?’ En onder de vele dappere daden, die er volbracht zijn, zijn er zeker enkelen te noemen, welke door dezelfde menschen in een Nederlandschen polder zouden zijn nagelaten.

Zooveel of liever zoo weinig moge volstaan om den invloed van het climaat op het zenuwgestel niet te doen over het hoofd zien.

Wat de werkzaamheid aangaat, zoo geeft het jaren lang alleen zitten in de binnenlanden aan het doen en denken een gewijzigde plooi. Een Franschman drukte het uit door te zeggen: ‘les idées se replient sur elles-mêmes’. Men krijgt de kluizenaars-verwaandheid. Men begint de relatieve waarde der dingen te verwarren en overmatig gewicht te hechten aan het een, terwijl het andere geheel vergeten wordt. Men komt er toe om dikke boekdeelen te schrijven over dorpscancan's die, ja, veel lief en leed kunnen veroorzaken aan wie er mede te maken heeft, maar men vergeet dat zelfs de schreeuwendste onrechtvaardigheid, door één persoon ondervonden, niet gewichtig genoeg is om het voortdurend bezige en nooit in beschouwing verzonken Europeesche publiek ook maar één oogenblik te doen opzien van zijn dagelijksch werk.

Wat ten derde het huiselijk leven betreft, zoo zij opgemerkt dat de Inlander een gezellig mensch is. De Europeaan, die onder Inlanders leeft, wordt, hetgeen zeer verklaarbaar is, spoedig zelf Inlander, wanneer hij niet, òf *door zijn geweten*, òf *door plichtgevoel*, òf door *strenge dienstbepalingen* genoodzaakt is zich bepaaldelijk daartegen te verzetten. Het geweten nu, daarmede is de jonge Europeaan, die in Europa niets beleefd heeft dan wat in de school en de college-kamer te beleven valt, spoedig klaar. Voor vele Nederlanders, die in Indië als jonge menschen hunne carrière beginnen, verbleeken reeds zeer spoedig de trekken van het herinneringsbeeld aan het vaderland. Berichten uit Nederland en brieven van achtergeblevenen strekken menigmaal slechts om den indruk te verlevendigen van vroeger geleden bekrompenheid in materiëelen en moreelen zin.[1)] Voornamelijk de burgers, en onder hen in de eerste plaats de zoogenaamde besturende ambtenaren, voelen zich spoedig zóó ontzaglijk verheven boven de nederige plek waarop hun wieg stond, dat het begrip ‘geweten’ spoedig wordt ter zijde gelegd naast den cache-nez en de overschoenen, waarmede men naar het college ging. Het plichtgevoel kan, zoo het sterk is, slechts dienst doen om den jongen ambtenaar er toe te brengen zich op intiemen voet te stellen met den Inlander, want op deze wijze kan hij slechts, volgens de leer van sommige autoriteiten, het volk goed leeren kennen, en in ver-

1) Bij de militairen is dit alles anders, en dit ligt in den aard hunner omgeving.

band met deze leer bestaan er geene dienstvoorschriften, die er hem van terug houden. Men vergete daarbij niet dat door velen, zonder veel nadenken, Indië nog steeds gehouden wordt voor eene kolonie en er dus uit dit oogpunt niets tegen is ambtenaar en kolonist tevens te zijn. Bij de Regeering te Batavia gold het langen tijd, en geldt het wellicht nog, voor eene aanbeveling, wanneer de jonge Indische ambtenaar op zeer intiemen voet leeft met de Indische bevolking. Coen dacht er anders over; doch mogen al zijne tegenwoordige opvolgers het bij het rechte eind hebben, zoo kan toch uit het aangevoerde blijken, dat het bij uitstek vatbare zenuwgestel van Douwes Dekker in die jaren in Indië aan vele schadelijke invloeden heeft blootgestaan.

In de dagen dat Dekker zijn loopbaan in Indië begon, was het gehalte der Oost-Indische ambtenaren geheel anders dan thans. Wie handig was, een helder hoofd had en daarbij haar op de tanden, had veel kans om vooruit te komen. De moreele en wetenschappelijke eischen waren niet streng. Een tekort in de kas werd allicht met den mantel der liefde bedekt, indien de delinquent overigens bruikbaar bleek. Van deze oude garde hebben onze tijdgenooten nog wel vertegenwoordigers in Indië gekend. Zij waren geen saletjonkers, nog minder kamergeleerden, maar als het er op aankwam het Nederlandsch gezag te handhaven, dan waren zij tegenover den Inlander ook niet sentimenteel uitgevallen. In dat corps nu werd onze held ingelijfd en hij vervulde er met zijn geest, zijn gevatheid en zijn weinigje latijn de rol van éénoog in het land der blinden. Hij kon ten minste goed met de pen omgaan, mooie rapporten schrijven, boeken en couranten in vreemde talen lezen, in één woord, hij was bestemd om ‘vooruit’ te komen.

Toch geschiedde dit niet zoo snel als men had mogen verwachten.

Dekker kwam den 6^{en} Januari 1839 in Indië en diende eenige jaren te Batavia bij de algemeene rekenkamer: van zijn 19e tot zijn 23e jaar; eerst als klerk, later als commies. Den 9^{en} Juli 1842 werd hij benoemd tot controleur op Sumatra's Westkust. Wij hebben niet kunnen ontdekken wat de reden was van die benoeming, maar wagen de veronderstelling, dat hij door de eene of andere guitenstreek zich de ontevredenheid van een zijner chefs op den hals gehaald zal hebben. De Westkust van Sumatra was destijds wat Atjeh thans is, en wanneer

men een bekwaam ambtenaar van uit de Bataviasche centrale kringen zoo eenklaps naar Atjeh ziet overgeplaatst, dan zit er meestal, zooals men in Indië zegt een ‘sebab’ achter, m.a.w. er is een reden voor. Het is echter evenzeer mogelijk, dat deze veronderstelling geheel onjuist is en men hem heeft willen bevorderen, terwijl er op Java geene vacaturen waren. Tot zoolang had Douwes Dekker zich te Batavia nog, zooveel hij verkoos, onder Europeanen kunnen bewegen. Thans moest hij optreden onder Inlanders en wel onder geheel andere Inlanders dan hij in de Bataviasche bedienden had leeren kennen. Voorwaar geene gemakkelijke taak. Wellicht was zijne groote bedrevenheid in het Maleisch - dat hij zich met zijne buitengewone vatbaarheid voor het aanleeren van talen te Batavia had eigen gemaakt - en ook deze alléén, de aanleiding, dat hem de zelfstandige positie van controleur te Natal toevertrouwd werd. Wanneer hij daarheen vertrokken is hebben wij niet kunnen te weten komen, doch al ware het onmiddellijk na zijn aankomst ter Westkust, dan nog heeft hij deze post zeer kort bekleed. Want reeds den 25^{en} October van het daaraanvolgend jaar (1843) is het Besluit van Batavia, houdende bevestiging van het hem door den Gouverneur van de Westkust verleende ontslag, aangekomen en wordt hij ondergeschikt geplaatst in de Padangsche Bovenlanden. In Juni 1844 zien wij hem op wachtgeld. Den 13^{en} Sept. 1845 wordt hij tijdelijk ter beschikking gesteld van den resident van Krawang, in welke betrekking hij blijft voortloopen tot den 18^{en} Mei 1846, om daarna geplaatst te worden als commies op het residentiebureau te Bagalen. Den 27^{en} Oct. 1848 wordt hij secretaris van Menado, en den 8^{en} October 1851 eindelijk weder voor het eerst zelfstandig geplaatst als assistent-resident te Ambon.

Wat was de reden van dit horten en stooten in zijn loopbaan? Waarom is hij van zijn eerste benoeming tot controleur, 9 Juni 1842, tot Oct. 1848 slechts ruim een half jaar zelfstandig geplaatst geweest en bij herhaling ettelijke maanden non-actief? Het antwoord is in korte woorden te geven. Hij was bekwaam, vlug, gewillig en arbeidzaam, maar.... hij was lastig en erg lastig ook. Den superieur, die niet zulk een vlug bevattingsvermogen had als hij, kon men nu juist geen geluk wenschen met zulk een inferieur.

Hij bezat in hooge mate het gebrek, een onmanlijk gebrek, en dat wij gelukkig meestal slechts bij vrouwen vinden, van den overwonnene in den strijd op intellectueel gebied nooit genade te schenken maar meedoogenloos af te maken.

Kan men het den overwonnenen dan zoo kwalijk nemen, dat zij gebruik maken van elk middel tot tegenweer, in casu hun hoogere hierarchische positie? Van Dekker zelf was het zelden, wellicht nimmer, kwaad, bedoeld, maar de lust om scherp te wezen, hatelijk zelfs, was bij hem onbedwingbaar. Later zullen wij gelegenheid hebben te wijzen op méér neigingen die voor hem onbedwingbaar waren, en op *zwakte van wil*, blijkbaar uit de onmogelijkheid reflexie-bewegingen te onderdrukken.

Reflexie-*beweging?* Mag onder dit woord beweging ook verstaan worden, het *geven* van scherpe antwoorden, het *schrijven* van scherpe zinsneden in ambtsbrieven, het volbrengen van handelingen, die men met eigene theoretische beschouwingen kan rechtvaardigen, maar waarvan men weet dat zij anderen - in casu superieuren - onaangenaam zijn? Zeer zeker. Bij menschen met een zoo snelwerkend hersenleven geschieden deze dingen, waarvoor anderen lange studie en oefening noodig hebben, als reflexie-*beweging*, nagenoeg buiten het bewustzijn om. Het bewustzijn volgt op de daad, maar gaat haar niet vooraf. Zooals bij den onontwikkelden, krachtigen, gezonden man een duchtige klap volgt op eene beleediging, zoo bij jonge, ongeschoolde, scherpzinnige menschen als Douwes Dekker, een scherp antwoord op de minste opmerking, die hen onaangenaam is. Daarbij, hij was jong en in Indië, dus zenuwachtig. Door physieke inspanning kunnen jonge menschen in Indië hun zenuwgestel op de meest onverkwikkelijke manier vermoeien, Zij hebben geene leiding, geen band. Zij hebben niets en niemand, die de maat slaat in het concert van hun jeugdig leven. Zoo ook in de studie. Hij, bewust van zijn intellectueele kracht, dorstte natuurlijk naar kennis en trachtte die zooveel mogelijk te verwerven. Kennis verwerven van alles en nog wat, zooals dat in Indië veelal gebruikelijk is onder Europeanen, die bespeuren, dat hunne eerste vorming te wenschen heeft overgelaten. Ook deze inspanning maakte hem zenuwachtig en onder den invloed dezer zenuwachtigheid deed hij dingen, die hemzelf schade berokkenden en die hij zonder schade voor zijn naam van ‘geestig’ man, en van ‘talentvol’ man gerustelijk had

kunnen nalaten. Het was te Natal waar het vers gedicht werd: ‘Moeder 'k ben wel ver van 't land enz.’, en ook te Natal, waar het Salomo'sche recht door hem gesproken werd over de twee Arabische supercarga's, die pramedani's ten geschenke moesten geven[1]. Eene te dichterlijke opvatting van zijne positie als Indisch satraap zal hoogstwaarschijnlijk wel de aanleiding geweest zijn, dat de Gouverneur hem maar liever weer op de bureau's liet plaatsen. Het moet ook in die dagen geweest zijn, toen hij door den Gouverneur was geschorst en het besluit ter approbatie nog niet van Batavia was gekomen, dat hij te Padang, tijdelijk zonder tractement, bij den Gouverneur op receptie is gekomen, in het bekende Indische négligé, voorgevende, dat al zijne kleederen in den lommerd waren.

Verschillende anecdoten gaan er in Indië nog rond over het opgewonden, prikkelbare jonge mensch, dat zoo geestig kon zijn, maar zoo erg ondoordacht herhaaldelijk wat men noemt zijn eigen glazen ingooide; dat zoo goed te gebruiken was op bureau's, maar buiten de bureau's zulke onmogelijk dwaze dingen deed; dat om de kleinste kleinigheid opstoof, duelleerde; dat op de gevaarlijke reede van Padang te water sprong om een hond te redden; en dat puntdichten maakte op den militairen Gouverneur van een in staat van beleg verkeerende provincie, - in één woord: een wildeman. Het Indisch Gouvernement, in dit geval de Directeur van Binnenlandsch Bestuur en Gouvernementssecretaris, ‘bon Prince’ als het in die goede dagen tegenover hare ambtenaren was en wezen kon, plaatste hem gedurig weêr in andere omgeving en zoolang de conduiterapporten spraken van niet te miskennen bekwaamheden, was er altijd weer genade te vinden.

Er is in ambtenaarskringen voornamelijk onder jonge menschen een soort ‘aureool’, schijnende rondom het hoofd van hem, die met het gouvernement overhoop ligt. Het zij gezegd zonder iemand te kwetsen, maar het geheele uitgebreide ambtenaarscorps in Indië doet dikmaals denken aan een groote kostschool, waar de grieven tegen verpleging en opgedragen taak achter de lei besproken worden, doch alles vergeten is zoodra de vacantiedag aanbreekt. Hoe het zij, ten tijde van Douwes Dekker waren de onderwezen en geleerde

1) Idee 1048*a*.

ambtenaren bij het Binnenlandsch Bestuur niet zoo sterk vertegenwoordigd, en de jeugdige Dekker werd door zijne tijdgenooten voor een orakel aangezien. Hij was dan ook vlug van bevatting en van uitspraak, waardoor hij van het weinige, dat hij wist, veel partij kon trekken. Hij werkte vlug, zoodat de chefs, die het geluk hadden in zijne gratie te zijn, reden hadden, om hem te prijzen. Door dit alles echter, in zulk eene geestelijk arme omgeving, werd hij zóózeer overtuigd verheven te zijn boven ieder, met wien hij in aanraking kwam, dat dit gevoel van eigenwaarde toen reeds herhaaldelijk ‘overschatting van eigenwaarde’ werd.

Op Java, in den loop van 1846, is zijn huwelijk tot stand gekomen. Hij las op den zakdoek eener jonge dame de letters E.H.V.W. en sloeg onmiddellijk de conjectuur, dat dit moest beteekenen: ‘Eigen Haard Veel Waard’. Welke jonge vrouw van goeden huize is tegen zóóveel geest bestand, inzonderheid wanneer nog daarbij komt het ‘aureool’, waarvan wij hierboven spraken? Want de arme Everdine was van goeden huize. Zij was wees, en leefde ten huize van familiebetrekkingen. Wij gelooven dat Dekker de goede Tine hartelijk heeft liefgehad, doch de opmerking moet ons toch van 't hart, dat menschen met zulk eene grenzenlooze ijdelheid en zelfverheerlijking als hij, anders liefhebben dan gewone mannen. Dezen laatsten is het te doen om de vrouw, die zich in den glans hunner phantasie begeerlijk voordoet, en zij trachten haar te verkrijgen, zelfs al wordt die liefde aanvankelijk slechts zeer karig beantwoord. Sterk in de overtuiging hunner mannelijke kracht zetten zij hun wil door en nemen al de verantwoordelijkheid voor het geluk van beiden op zich. En in den regel gelukt dit. Zij imponeeren en stellen de dwalende phantasie der vrouw voor een ‘fait accompli’. Vele brave huismoeders zullen u, bij navraag, bekennen, dat zij niet gehuwd zijn met het ideaal harer jeugd. Toch zijn zij er geen minder goede vrouwen en moeders om. Mannen als Dekker echter met eene niet sterken wil en een daarmede verbonden niet sterke ‘libido sexualis’ in de hersenen - dikwijls voorkomende bij groote intelligentie - beminnen ook in de geliefde vrouw ten slotte weder zich zelf. Hij was niet de man voor wat de Franschen ‘une grande passion’ noemen. Hij zou zich niet laten afwijzen en terugkomen, beleedigen en nog-

maals terugkomen. Wee de vrouw, die hem bespotte of zelfs maar onverschillig bejegende! Zij kon de wraak zijner bijtende satire verwachten. Hij zou zich niet laten vernederen en toch blijven liefhebben.

Met Narcissus-achtige zelfaanbidding zag hij in den spiegel van Tine's oogen steeds zijn eigen beeld. Want de stille en kalme Everdine, die aan dweepende vereering behoefte gevoelde, kaatste hem steeds dat eigen beeld terug. Zij bezat de eigenschap van den stillen waterspiegel; en daarbij zij aanbad hem en geloofde in zijn genie. Doch wat doet het ook ter zake, zal men zeggen, welke drijfveeren twee gelieven tot elkaar voeren, mits beiden gelukkig zijn. Dit nu schijnt hier in waarheid het geval te zijn geweest. Met het huwelijk schijnt ook de ambtenaars-loopbaan effener te zijn geworden, althans te Ambon bleef hij tot aan Augustus 1852, toen hem een tweejarig verlof naar Nederland werd toegestaan tot herstel van gezondheid (verlofstractement ƒ 2700 's jaars).

Met ƒ 2700 verlofstractement uit Indië in Nederland te komen - onze Indische landgenooten ondervinden het dagelijks - is geen weelde en het is een algemeen verschijnsel, dat familiën, die uit Indië komen, mistasten in hunne opvatting van de waarde van het geld, en in die der maatschappelijke positie, die zij in de Europeesche maatschappij innemen. Wij willen de nu volgende voorbeelden dus niet zoozeer doen dienen als bewijzen van Dekkers excentriciteit, dan wel als teekens van den invloed, dien de betrekking van Indisch ambtenaar op zijn vorming en zijn gedachtengang gehad heeft. Mogen zij tevens er toe bijdragen om de groote goedhartigheid en menschenliefde, die op den bodem van dit ontstemd gemoed zetelde, in het licht te stellen.

Met die ƒ 2700 verlofstractement, of wil men, ondanks dat tractement, verbeeldde Douwes Dekker zich in gemoede, dat hij den ‘grand seigneur’ kon spelen. Of juister nog, hij verbeeldde zich ‘grand seigneur’ te *zijn* en zijn staat te moeten ophouden. Het zij gezegd; dergelijke foutieve opvattingen komen veel voor bij uit Indië repatriëerende familiën, maar de dwalingen van Dekker zijn sterker dan die van anderen. Hij was uitermate roijaal en vrijgevig. Hij overlaadde de kinderen zijner familie met speelgoed; onthaalde de weeskin-

deren, die hij op een vacantiedag in een der buitentuinen van Amsterdam aantrof; hij was de beschermengel eener arme straatbedelares, wier zwangere toestand hem belang inboezemde, omdat hij de aanstaande geboorte van zijn eigen eerste kind verwachtte; in één woord, hij was druk, bewegelijk, verkwistend zelfs, en had blijkbaar niet de flauwste voorstelling van hetgeen binnen het bereik zijner finantiëele krachten viel, niet alleen, maar hij tastte ook herhaaldelijk mis ten aanzien der maatschappelijke positie, die hem, als gewezen assistent-resident, tevens magistraat en kommandant der schutterij te Ambon, als van zelf in Europa was aangewezen. Hij wilde b.v. in het begin in allen ernst door Amsterdam rijden met een voorrijder, meenende dat dit in zijne positie niet anders kon.

Wij hebben eene Indische familie te Helvoetsluis zien debarkeeren, wie het gelukte op weg van de haven naar het bootje een paar honderd bedelende knapen rondom zich te verzamelen door het geven van een rijksdaalder aalmoes aan den eersten vagebond den beste. Wij hebben een thans hooggeplaatst Indisch ambtenaar gekend, die zich ook in ernst boos maakte, omdat de habitué's der societeit niet opstonden, wanneer hij binnenkwam; wij hebben een kolonel der zeemacht mede in allen ernst een hem volkomen onbekend jongmensch een krachtige reprimande hooren geven, omdat dit jonge mensch in een logement den trap durfde opstuiven, waarlangs hij bezig was neer te dalen.

Dekker's excentriciteiten vallen dus in een bekend kader van misvatting omtrent sociale toestanden, maar toch dragen zij, zooals wij boven aanmerkten, een meer bedenkelijk karakter, daar zij langer aanhielden, dan gewoonlijk het geval is, en nog tevens voornamelijk dáárom, wijl zij gepaard gingen met een geloof aan zijn goed geluk, dat hem op den een of anderen dag tot een groot man zou maken. In dat geloof ging hij voort met belangrijke sommen te verteren, zonder zich volkomen rekenschap te geven van de verplichtingen, die hij op zich laadde tegenover dengeen, die ze hem verschafte. Hij zou geld opgenomen hebben tegen 500%, indien het slechts ruim te bekomen ware geweest. Nu het niet altijd en niet in voldoende mate te bekomen was, bekroop hem een onbedwingbare neiging tot spelen aan de bank.

Habitueele speelzucht had zich nog niet bij hem ontwikkeld,

maar periodiek bracht zijne neurasthenie hem in den waan, dat hij noodzakelijk winnen moest. Het is een der kenmerken van de aangeboren neurasthenie, dat zij niet, zooals de verkregene, spoedig herstelt, maar dat zij integendeel telkens weder op het onverwachts te voorschijn treedt, zoodra plotselinge verandering van uitwendige omstandigheden op den lijder inwerkt. Nu is er wel geene verandering, die den Europeaan gevoeliger treft, dan de overgang van het Indische tot het Europeesche leven, waarbij in dit geval zich nog voegt, die van het ambtelijke in het ambtelooze. Alle organismen worden er meer of minder door aangedaan, de eene op deze de andere op gene wijze, maar bij Dekker werkte zij hoofdzakelijk op den locus minoris resistentiae, namelijk op het 'voorstellingsvermogen.' Alhoewel dus de hooge adspiratiën van Dekker in direct verband staan met de disharmonie, die er is tusschen de positie van een Indisch ambtenaar met verlof en die in functie, zoo blijkt toch uit zijn doen en laten, dat de ziektemakende oorzaken bij hem een zeer vatbaar terrein vonden.

Het zenuwgestel van elk man ondergaat gevaarlijke schokken, wanneer het gevoel van eigenwaarde in pijnlijke botsing komt met de werkelijkheid, ten gevolge van geldgebrek. Bij de ellende, die geleden wordt door het proletariaat der intelligentie, is de ellende der andere proletariërs een hemel op aarde. Doch hoe waar dit alles ook zij, de ervaring leert toch, dat velen er ten slotte doorheen komen, en dat vele anderen, na eenige gevoelige slagen, juist met meer energie leeren de volgende te verdragen.

Dekker geraakte in zijn verloftijd natuurlijk in groote geldelijke verlegenheid, maar meende dat zijne Indische loopbaan hem later wel in staat zou stellen, ruimschoots alle hier aangegane finantiëele verplichtingen na te komen. Zijn phantasie, niet genoeg beheerscht door wilskracht, vertoonde hem telkens het beeld van zijn eigen persoon en van zijne positie in de maatschappij, eenige malen vergroot. Terwijl de meerderheid der menschen zichzelf en anderen, behoudens zeer grove moreele of intellectueele gebreken, uitsluitend taxeeren naar de hoegrootheid van hun persoonlijk eigendom, verwaarloosde Dekker dezen factor geheel en al. Het was werkelijk alsof hij meende, dat geest en gevoel het eenige noodige was op aarde en dat, zoo men slechts daarmede was toegerust, al het andere u zou worden toegeworpen. Zoo geraakte hij dan, met behulp van

goede vrienden, aan het einde van zijn verloftijd; en het gezin, dat zich thans verheugen mocht in het bezit van een zoontje, nam de reis naar Java weer aan.

Bij besluit van 4 Jan. 1856, n°. 1, werd hij, aldaar aangekomen, benoemd tot assistent-resident van Lebak en reeds den 23^{en} Maart d.a.v. wordt hij eervol van zijne betrekking ontheven en voorloopig belast met de waarneming der betrekking van assistent-resident van Ngawi. Op dienzelfden datum is de kabinetsmissieve gedateerd, waarbij hij ‘ernstig wordt terechtgewezen ter zake zijner onvoorzichtige handelingen als assistent-resident van Lebak’ en reeds op 4 April is hij, op verzoek, eervol ontslagen uit s' lands dienst. In deze vier maanden werd het drama afgespeeld, waarbij hij en zijne familie tot den bedelstaf werden gebracht en een overigens talentvol burger van onze kleine nederlandsche huishouding werd gemaakt tot een ongelukkigen tobber, die, dank zij de grootheid van zijne oorspronkelijke gaven, door zijne tijdgenooten nooit als zoodanig is herkend.

Het is noodig bij deze eerste openlijke daad van zenuwoverspanning, die door Vosmaer[1)] en vele anderen beschouwd wordt als ‘eene moedige, edele, ideale daad’, en zonder welke het nederlandsche volk zeker nooit een schrijver Multatuli zou hebben gehad, iets uitvoeriger stil te staan. Douwes Dekker toch heeft in den loop van zijn auteurs-leven zóó herhaaldelijk en met zóóveel nadruk aangedrongen op wat hij noemde: ‘recht doen in de Havelaar's-zaak’, dat het noodig is, dezen zijnen wensch met het oog op de uitvoerbaarheid iets nader te onderzoeken. Wat was die ‘Havelaar's-zaak’ en welk *recht* moest daarin gedaan worden?

De ambtenaar heeft zich bij stilzwijgende overeenkomst verbonden om, tegen bepaalde en algemeen bekende voorwaarden (d.i. betaling, maatschappelijke eer en kans op bevordering), arbeid te leveren aan den Staat. Deze overeenkomst is van weerszijden geldig zoolang het hoofd van den Staat als zoodanig blijft bestaan en vervalt alleenlijk bij revolutie of vreemde overheersching. Nu had, ter kwader ure, de Staat aan Douwes Dekker werkzaamheden opgedragen, welke hij, op moreele gronden, meende niet te mogen verrichten. Zij bestonden in het dienen te Lebak op de wijze en in den

1) Vosmaer. Een zaaier, p. 2.

geest, waarop zijne superieuren, te recht of te onrecht, meenden, of voorgaven te meenen, dat er gediend worden moest. Aangenomen nu dat Douwes Dekker in alles gelijk had; aangenomen zelfs dat het schip van den Staat dreigde te zullen stranden, wanneer de opvatting dier superieuren, en niet de zijne, gevolgd werd, zoodat hij zich zedelijk verplicht moest rekenen zoo krachtig mogelijk te protesteeren; dan nog is er geene enkele aannemelijke aanleiding tot de slotsom, waartoe hij kwam, namelijk deze: ‘anders dienen, dan ik te Lebak diende, kan ik niet, en dáárom ben ik genoodzaakt ontslag uit den dienst te verzoeken’.

Het is een gewoon verschijnsel bij zenuwzwakken, dat zij, na het begaan van een kwalijk doordachte daad, redeneeren, om, zoowel tegenover zichzelf als tegenover anderen, aan die daad den schijn te geven eener redelijke handelwijs. Het bewustzijn voor een intelligent mensch, eene onverstandige handeling gepleegd te hebben, is zoo pijnlijk, de erkenning, ook voor zichzelf, schijnt zóóveel moeite te kosten, dat zij er veelal niet toe komen kunnen en hunne scherpzinnigheid uitsluitend aanwenden, om zichzelf en anderen op dit punt te misleiden. Heden slaan zij een ruit stuk of verscheuren een kostbaar kleedingstuk, en morgen zullen zij u op de meest logische wijze trachten uit te leggen, dat zij dit wel degelijk met een doel gedaan hebben.

Zoo ook hier. De regeering vergde van Douwes Dekker geene laagheid - aangenomen zelfs dat het ontzien van den regent van Lebak eene laagheid was. Zij vergde ook niet dat hij anders diende dan te Lebak. Zij vroeg in dit geval, na al het voorgevallene alleenlijk, ‘dat hij *elders* ging dienen.’ Zelfs de terechtwijzing spreekt zeer doordacht, en waarschijnlijk ook werkelijk met voordacht, in bepaalde termen. Zij laat hem in zijn waarde als ambtenaar met den rang van assistent-resident, doch noodigt hem alleenlijk uit, die waarde elders te doen gelden, daar zij hem niet berispt wegens onvoorzichtige handelingen ‘als assistent-resident’, maar wel degelijk ‘dáár ter plaatse’ gepleegd. Hoe grievend dus de overplaatsing naar Ngawie voor zijn gevoel moge geweest zijn, *rechtens* is hier niets geschonden van de bestaande overeenkomst tusschen den Staat en den ambtenaar. De verantwoordelijkheid voor hetgeen er verder zou geschieden en voor de gevolgen, die het niet ingaan

op zijne voorstellen zou kunnen hebben, rustte van stonde af aan niet meer op hem. Het vragen om ontslag was dus een daad van geheel vrije willekeur. In waarheid was die daad à prendre ou à laisser. Men zou het een zoowel als het ander kunnen billijken, alhoewel men het terecht vreemd zou mogen vinden, dat toestanden, waarin men jaren lang geleefd heeft, een geest van bestuur, dien men gedurende zeventien jaren heeft leeren kennen, op eenmaal zóó stuitend blijken voor iemands moraliteitsgevoel, dat men liever met vrouw en kinderen een onzekere toekomst te gemoet gaat, dan langer daarvan deel uit te maken of er aan mede te werken. In elk geval was het, in de omstandigheden waarin Dekker verkeerde, een onverstandige daad, waaruit blijkt dat de dader meer handelde onder den invloed van zijn overprikkeld temperament, dan van zijn verstand, eene daad getuigend van een idealisme, dat ons meer medelijden met den idealist inboezemt, dan onze bewondering voor hem opwekt.

Als voorbeeld van trouwe plichtsbetrachting en zelfverloochening bij ambtenaren komen ons, bij het nadenken over de Havelaar's-zaak, steeds de mindere beambten der Parijsche gevangenissen tijdens de Commune voor den geest. Het roer van den Staat was in handen van beulen en dronken moordenaars. Doch, beulen of engelen, dronken of nuchter, het was op dat oogenblik ‘de regeering’, eene andere was er niet. Deze beambten zouden hebben kunnen zeggen: ‘anders dienen dan wij onder Napoleon dienden, kunnen wij niet’, en op grond daarvan hun ontslag hebben kunnen vragen. Zij bleven evenwel op hun post, hoeveel dit hun ook kostte, uit vrees voor een nog vreesselijker lot, dat de hun toevertrouwde gevangenen, na hun vertrek, zouden hebben te ondergaan.[1)]

Maar Douwes Dekker leed waarschijnlijk juist toen sterk aan zijne ‘neurasthenie’, tengevolge der eerst kortelings plaats gehad hebbende groote verandering in zijn levenswijze, tengevolge der beslommeringen aan onaangename dienstzaken verbonden, en der ergernis over de apathische kalmte van den resident. Zooals beschonken of in drift verkeerende menschen behoefte gevoelen om harde woorden te gebruiken, sterke geluiden te maken, iets te vernielen, in het kort om schokken te doen

1) Maxime Ducamp, ‘Les prisons sous la Commune’.

ontstaan, die als ‘contre-coup’ werken tegen de schokken, die het onregelmatig werkend zenuwgestel hun inwendig doet gevoelen, zoo hebben ook menschen, wier hersenleven in zulk een staat van overspanning verkeert als dat van Dekker, behoefte om iets te doen, dat opzien baart. Gelijk een schilder een bijna afgewerkt paneel in drift vertrapt, omdat het met eenig accessoir beeldje maar niet vlotten wil, zoo verwoestte Dekker zijn geheele leven en dat der zijnen, onder de dwangvoorstelling, ‘dat hij niet anders dienen kon dan te Lebak en dus zijn ontslag moest vragen.’

Alhoewel de ‘data’ daar zijn om zelfs de mogelijkheid van rijp overleg uit te sluiten, heeft Multatuli later toch steeds getracht, om dit plotseling ontslagnemen voor te stellen als een ‘groot besluit’, als eene daad van doordachte zelfopoffering, die hem aanspraak gaf op de hoogste wedervergelding. Naar het ons voorkomt is hem dit niet gelukt en zijn al deze pogingen te beschouwen, als zoovele redeneeringen à posteriori, waarmede neurasthenici voor zichzelf en anderen hun gebrek, dat hun als zoodanig onbekend is, maar van welks bestaan zij nu en dan toch iets vermoeden, trachten weg te redeneeren. Douwes Dekker was natuurlijk onbekend met het bestaan van zenuwzwakte. Hij had een gezond organisme en dacht dus niet aan ziekte. Al zijne gewaarwordingen, voorzoover zij niet aangenaam waren, wel verre van ze toe te schrijven aan eenig organische onvolkomenheid, beschouwde hij als uitvloeisels van zijn verheven aanleg. Bij aandachtige lezing van de beschrijving, die hij van zichzelf geeft in den *Max Havelaar* en ook overal elders, waar hij over zichzelf spreekt, straalt dit zelfbehagen, deze zelfaanbidding door. Het komt ons volkomen verklaarbaar voor, hoe op deze wijze begaafde en ontwikkelde neurasthenici langzamerhand tot grootheidswaan geraken. Zoo werd ook hier elke gedachte onderdrukt, die betrekking zou kunnen hebben op eigen fout, op misvatting zijnerzijds, en elke daad, die mogelijkerwijze door anderen ‘dwaas’ genoemd zou kunnen worden, verklaard als een uitvloeisel van een edele, hooger georganiseerde natuur. Men begrijpt dus lichtelijk hoe veel sterker deze momenten hier gewerkt hebben bij Dekker, die niemand om zich heen had, met wien hij van gedachte wisselen kon, die zich te ver verheven waande boven Duclari, om van hem eenigen raad aan te nemen - een besturend ambtenaar in

Indië, een raad aannemen van een.... luitenant! - en die Verbrugge reeds veel te sterk geïmponeerd had om van hem nog te kunnen verwachten, dat hij het zou durven wagen met raad aan te komen.

Overigens had hij niemand dan zijne vrouw. En deze? Nu zij had de laatste zes jaren niet anders gehoord, dan dat haar man voorbeschikt was tot iets groots. Was dan nu het oogenblik gekomen, dat het genie zijne vleugelen zou uitslaan en zich aan de wereld vertoonen? Zij geloofde in gemoede, dat zij de laaghartigste aller vrouwen zou zijn geweest, indien zij de verheven extase van haar man met beschouwingen van practischen aard had gestoord.

Voor hen, die Indië kennen en die weten hoezeer de ambtenaar aldaar in die uitsluitend ambtelijke wereld kan opgaan in zijne dienstzaken, is het duidelijk hoe het er daar in dien voorgalerij van het Gouvernementshuis te Lebak moet hebben uitgezien. Geene gesprekken met buiten de ambtelijke wereld staande vrienden of vriendinnen geven ontspanning aan het arme hoofd, dat zijn aandacht voortdurend op één punt - vooral als er eene quaestie aanhangig is - gevestigd houdt. Geene publieke straat of publieke vermakelijkheid, die de beslommeringen een oogenblik doet vergeten. Alles wat men doet, ziet of hoort staat in verband met of raakt aan de bestaande grieven en ergernissen. De hitte doet de rest. Onder die omstandigheden komt weder de in ijskoude kanselarijstijl geschreven brief, een brief dien men, in andere omstandigheden, zou hebben ter zijde gelegd, maar die nu een in vlammend schrift geschreven aantijging schijnt te bevatten, welke men niet op zich mag laten rusten, maar waartegen men iets moet doen; zij het ook dat dat ‘iets’ het onmogelijke blijke. O, wij hebben het meermalen gezien hoe ambtenaren, in eenzame hitte, zich de meest overdreven voorstelling maakten van het gewicht van een eenvoudigen dienstbrief en van de belangstelling, die deze of gene hunner mededeelingen of beschouwingen te Batavia zouden wekken. Wij hebben menschen gekend, die ondanks een volkomen gerust geweten beefden als misdadigers, telkens als de post aankwam, en wij hebben hun menigmaal in zulke gevallen kalmeerende middelen moeten toedienen.

‘Neen Tine, dat kan niet langer, dat mag ik niet langer dulden, mijn geest, mijne talenten, mijn aanleg nog langer misbruiken

en bederven! Ik ben te groot, ik sta te hoog, ik kan immers meer en beter dan afhankelijk te blijven van zulk eene regeering.' Zoo beheerschte de waan van eigen voortreffelijkheid hem volkomen en zoo maakte zijn gebrek aan wilskracht hem geheel ongeschikt voor het practische leven. Het ontslag gaat in zee met dat gevoel van verademing, waarmede men iemand, die u lang getergd heeft, een kaakslag toedient.[1)]

Doch helaas, de kanselarij te Batavia is geen persoon gevoelig voor kaakslagen. Zij is veeleer vergelijkbaar met eene schaar, eene door stoom gedreven schaar, die knipt, onverschillig wat haar te knippen wordt in den bek gelegd. Zij knipt den band door, die ambtenaren en hunne gezinnen aan de regeering verbindt, als haar die wordt aangeboden, overschillig of zij daardoor het geluk van iemand bevordert of verstoort, en niet vragende of de hand, die haar dien aanbiedt, handelt na rijp beraad, dan wel slechts eene kwalijk onderdrukte reflexiebeweging uitvoert.

IV. *Overgangsperiode*.

Douwes Dekker gevoelde een innerlijken drang. Zichzelf van uitstekende gaven bewust, meende hij een roeping te moeten vervullen. Een heldere voorstelling van die roeping had hij evenwel niet. Het meest lachte hem nog toe het dictatorschap over Indië. Kort voor, maar vooral na de uitgave van *Max Havelaar*, gaf hij zich aan de wildste phantasiën over. Wanneer men hem destijds gezegd had, dat hij later door een Nederlandsch letterkundige zou geprezen worden als 'denker', 'dichter', 'satyricus', 'moralist', en 'hervormer', dan zou hij, ja dien horoscoop dankbaar aangenomen, maar er bijgevoegd hebben..... 'en keizer, ja keizer van het prachtig rijk van Insulinde'. Zijne grootheidsphantasiën namen destijds nog

1) De vrees voor vergiftiging kan bijgedragen hebben tot den zenuwachtigen toestand. Zoo ziet men dat onze landgenooten in Indië - trots alle verhalen van hun weelderig leven - niet altijd zoo gemakkelijk aan den kost komen. N'est pas pionnier, qui veut. Er behoort meer toe, dan kennis en wetenschap om met vrucht als pionier werkzaam te zijn.

den vorm aan van wereldsche grootheid, macht, eer en aanzien, en hij stelde zich, met een zweempje van Mahomedaansch fatalismus en Javaansch bijgeloof, werkelijk voor er toe te zullen geraken. Men meene toch niet dat uitspraken als: ‘als ik Amsterdam zal hebben gemaakt tot een der schoonste steden van Europa, wat een mijner vele plannen is’, slechts te beschouwen zijn als gezegd ‘par manière de dire.’ Integendeel, uitspraken als b.v. ‘die ik hulpe heb toegezegd, ik, Multatuli’, ‘de Javaan wordt mishandeld, ik zal daar een eind aan maken’, zijn nog betrekkelijk bescheiden, bij de grootsche plannen, waarmede zijn brein vervuld was, en die hij in perioden van vermoeidheid aan zijne naaste omgeving mededeelde. De stempel, welke de munt van het vrijgevochten Insulinde zou dragen, werd reeds vastgesteld, ja er werden brieven gericht aan Garibaldi, om inlichtingen over bijzonderheden. Of zij ook verzonden zijn? Het is de vraag of Garibaldi de man was om aan stijl en vorm te bespeuren, dat zij van ander gehalte waren, dan de vele aanvragen om plaatsing in zijne gelederen die hij dagelijks van avonturiers ontving.

Het ontslag na de Havelaar's-zaak was dus slechts eene aanleiding. Het ontspringen aan den band zou toch later gevolgd zijn. Reeds toen begon zijne faculteit tot het zien der dingen, zooals ze zijn, te verzwakken. Zulke arme lijders pogen het telkens weer en meenen dan eens goed hun best gedaan te hebben, wanneer toch weer blijkt dat zij zich vergist hebben en het geïrradieerde beeld voor de werkelijkheid hebben aangezien. Zoo overschatte hij zijn eigen kennis en wetenschap, door als maatstaf daarvoor aan te nemen, de moeite, die hij als autodidact aan het verkrijgen er van had moeten besteden; zoo overschatte hij zijne aangeboren talenten, door ze te vergelijken met de inferieure exemplaren der menschheid, die hij tot heden hoofdzakelijk had ontmoet, en meende hij dat veel zeggingskracht en meesterschap over de taal, eene gave die hem in Indië zoo menigmaal van dienst geweest was, op zichzelf reeds zou volstaan om den strijd des levens aan te binden, zonder andere middelen hoegenaamd. Zoo vormde ten slotte zijne phantasie zich een beeld van het Europeesche leven, dat hij niet veel beter kende dan Wouter Pieterse; een beeld natuurlijkerwijs zoo weinig gelijkende op de werkelijkheid, als de geest, die het Europeesche volk in het algemeen en het Nederlandsche in het

bijzonder bezielt, gelijkt op dien, waardoor het Javaansche geleid wordt.

Uit deze foutieve gegevens maakte hij zich eene voorstelling van hetgeen hij zou gaan uitwerken. Hij zou in Nederland het grievend onrecht dat in Indië plaats had wereldkundig maken; hij zou op de hem eigen wegsleepende wijze den volke verhalen wat daar plaats vond en hoe hij gestreden en geleden had en dan - juist daarop komt het aan en hier is het zwakke punt - dan? ja dan zou natuurlijk iedereen verontwaardigd wezen; zoo iets ongehoords zou vóór hem nog nooit iemand aan 't licht hebben gebracht, en hij.... hij zou de redder van vaderland en koloniën, en Gouverneur-Generaal worden, òf keizer van Insulinde zonder Nederland! Zoo maakte hij zichzelf en Tine diets, en daaruit verklaart zich de hoegrootheid der teleurstelling, toen de *Havelaar* niet de gewenschte uitwerking had. Wie aandachtig de noten leest, die hier en daar verspreid zijn, en op den *Havelaar* betrekking hebben, ook die der laatste uitgave van den *Havelaar* vooral, zal de juistheid van onze bewering inzien. Herhaalde malen wijst hij er op, dat hij eenige jaren wachtte alvorens de *Max Havelaar* uit te geven. Deze tijd werd in gemoede besteed om op andere wijze herstel van grieven te verkrijgen. Hij was zoozeer overtuigd, dat hij door dit boek zijne vijanden zou vermorselen en zich schitterend zou kunnen wreken, dat het slechts een gevoel van loijauteit was, hetwelk hem weerhield, dit dadelijk te doen, alvorens zijne slachtoffers te waarschuwen.

Of hij destijds nog te redden zou zijn geweest? Of het werkelijk eenig menschenkind van gelijke beweging als hij nog mogelijk zou zijn geweest hem onder 't oog te brengen, dat hij, zoo hij al niet foutief redeneerde, zich toch foutieve voorstellingen maakte; dat in geen geval deze voorstellingen met zekerheid geacht konden worden aan de werkelijkheid te beantwoorden, dat de mogelijkheid toch dáár bleef, dat wellicht zijn boek niet het gewenschte gevolg had? Geëxalteerden nemen het altijd hoogst kwalijk, wanneer men hun hunne illusies ontneemt door koele redeneering. Zij zoeken slechts steun bij hen, die zich mede door hen laten opwinden en zien altijd onwelwillendheid of erger in elke poging om hen tot bedaren te brengen. Hunne verachting voor die koele verstandsmenschen, die volgens hen te laag staan om het grootsche te

begrijpen, is onzegbaar diep. Daarom moeten wij erkennen, dat het moeielijk was.

Ook later, toen hij na de uitgave van den *Max Havelaar* algemeen bekend was geworden, hebben verschillende personen, met de beste bedoelingen gepoogd hem behulpzaam te zijn. Zij meenden terecht, dat ook hier, zooals elders overal, het geven van ondersteuning in geld, voor een volwassen man gelijk staat met hulp verleenen. Voor zenuwzwakken, in die mate als Dekker er een was, kan echter het geven van geld alleen niets helpen. Hij, hoe bekwaam en hoe scherpzinnig ook in het rekenen op papier, kon niet rekenen in het dagelijksch leven. Het bezit van contant geld, onverschillig of de som groot of klein was, prikkelde hem zóózeer, dat hij er zich dadelijk weer groot mede waande. Niet de zorg voor, maar de bezorgdheid omtrent zijn gezin matte hem af, verergerde zijne neurasthenie. Het laatste waaraan hij dacht, wanneer hij over eenig bedrag had te beschikken, was, om zich en de zijnen daarmede die rust en die gelijkmatigheid van het dagelijksch leven te koopen, waaraan zenuwzwakken behoefte hebben als visschen aan water. Alle voorwaardelijke ondersteuning wees hij hooghartig van de hand. Slechts één middel zou misschien in de hand van hen, die hem werkelijk behulpzaam wilden zijn, hebben kunnen strekken om het evenwicht in zijn geschokt gemoed langzamerhand te herstellen. Dit zou dan o.i. dáárin hebben moeten bestaan, dat men - buiten zijn weten - zijne vrouw in staat had gesteld om het gezin op eene bescheiden, stabile wijze zoodanig in te richten, dat de lijder ten allen tijde, wanneer hij daaraan behoefte gevoelde, in een kalmen, huiselijken kring zou kunnen wederkeeren. Wanneer die vrouw meende het met haar geweten niet te kunnen overeenbrengen om H e m te misleiden, dan had men haar moeten overtuigen, dat haar man, ja, een groot genie, maar toch een heel klein beetje ziek was. Dit ware wellicht uitvoerbaar en de eenige onschadelijke ondercurateele-stelling geweest, die men had kunnen uitdenken, vooral indien het zijne vrouw gelukt ware hem in den waan te laten, dat dit alles geschiedde van de sommen, die hij haar, ongeregeld maar dan toch zooveel mogelijk, tot dit doel deed toekomen. Van ééne noodzakelijkheid had men haar evenwel moeten overtuigen, namelijk deze: om, afgezien van alle theorie,

van alle hoogdravende beschouwingen over de ware moraal, en de zitplaats van het anatomisch kenmerk van 's menschen geboorte, de hand te houden aan eene onverbiddelijke toepassing van art. 339 Code Pénal.

Neurasthenici en alle andere op de grens van psychopathie staande zenuwlijders hebben meermalen een onbedwingbare neiging tot doelloos dwalen, tot locomotie, tot het ondergaan van den, als opium, soeserigheid verwekkenden invloed, dien spoorwegen, koffiehuizen, restaurants en theaters bij hen te weeg brengen. Zij zoeken en vinden er ten deele verdooving van de onafgebroken in hun hoofd woelende gedachten. Zoo ondernam ook Dekker reizen en zoo hield hij, zooals wij later zien zullen, zich telkens op ver van zijn gezin. De noodzakelijkheid van een en ander in verband met zijne voornemens of zijne werkzaamheden was minstens twijfelachtig. Indien welwillende vrienden het gewaagd hadden - ik zeg niet: hem dit te verwijten - maar zelfs maar als onpractisch voor te stellen, dan zouden zij hem, zonder resultaat, slechts hevig hebben geprikkeld; maar indien hij het geluk had mogen hebben, om vrij van zorg omtrent de eerste levensbehoeften en vrij van kommer over het lot der zijnen, telkens weer in een rustig gezin, zijn eigen gezin, te kunnen wederkeeren, dan ware er veel kans geweest, dat hij ten leste dit rustige nest boven het onrustig uitvliegen had leeren waardeeren. Nu dit niet het geval was, nu hij telkens pijnlijk getroffen werd door armoede, eene armoede, die hem als eenloopend man op een gehuurde kamer niet zoo duidelijk voor oogen stond, nu baatte alle hem met goede bedoeling gegeven ondersteuning niets. Het gezicht alleen van contant geld prikkelde zijne verbeelding zóózeer, dat het hem tot elk overleg onbekwaam maakte. Men verdenke ons niet van bijzaken te uitvoerig te behandelen, maar leze nogmaals aandachtig al de treurzangen en klaagliederen van den dichter: en men zal bijkans met den vinger kunnen aanwijzen, bij welke passages zijner werken een wissel gepresenteerd, en bij welke anderen er een betaald is geworden. Wij weten wel dat al het boven besprokene bij menschen van Dekker's natuur méér voorkomt, wij weten wel hoe het te dien opzichte met Bilderdijk en met Da Costa geschapen was, maar in die mate als het bij Dekker bestond kan men het zich niet voorstellen, als men niet gezien heeft, hoe bij hem volslagen moedeloosheid en uitputting der

wilscentra in een tegenovergestelden toestand overgingen, door het bezit van slechts weinige guldens.

Het is wel hard te moeten bedenken, dat zelfs in onze met kennis en wetenschap, - doch, zooals blijkt, niet met wijsheid - geïmbibeerde samenleving een menschenkind, en nog wel een niet onbeduidend exemplaar, door waanvoorstelling misleid, zoo plompverloren in zijn verderf kan loopen, zonder dat een zijner medemenschen den moed, de kracht en de noodige belangstelling in zich vereenigt om hem te redden. Wanneer een doove op de rails van den spoorweg voortsukkelt en den aansnorrenden trein niet hoort, zal elk voorbijganger hem grijpen en terzijde werpen, doch wanneer iemand, die ten gevolge van gebreken in zijn voorstellingsvermogen handelingen volbrengt, die op zijn ongeluk moeten uitloopen, dan heet het: 'hij is oud en wijs genoeg om te weten wat hij doet'; en dit des te eer als zoo iemand in abstracten zin bewijzen gegeven heeft van groote intelligentie. Wij weten wel dat het moeielijk anders kan, maar noemen toch het feit ontmoedigend. Het maakt op den psycholoog, die zulke gebreken wèl ziet, den indruk alsof men den kreupele niet zou willen steunen, op grond dat hij volwassen, dus oud genoeg is om alleen te loopen. Zeker, er ware nog eene andere oplossing denkbaar geweest. Zoo ooit gebleken is; dat de heden ten dage bij een groot publiek zoozeer in discrediet geraakte godsdienst de natuurlijke levensuiting is van een groot gedeelte der menschen, eene levensuiting, die bij velen niet dan tot schade voor het individu wordt verwaarloosd, dan zou het kunnen blijken uit de geschiedenis van deze menschenziel.

Douwes Dekker had, zooals zijn geheele aanleg die was van een gevoelsmensch, ook eene groote mate van godsdienstig gevoel. Dit blijkt uit enkele gedichten zijner jeugd; dit blijkt ook uit zijn 'boosheid' op en zijn hartstochtelijk te velde trekken tegen het 'geloof' nadat het in zijn gemoed, zooal ooit geheel, dan toch grootendeels was verloren gegaan. Wanneer bij menschen met een sterke dichterlijke phantasie het natuurlijke godsbegrip wordt verstoord, dan vormen zij zich onmiddellijk een ander, dat dan meestal meer dan het traditioneele naar hun eigen beeld geschapen is. De dichter van het 'Gebed van den onwetende' bad, bad ondanks zichzelf en bewees daardoor hoezeer vele naturen behoefte

hebben aan het gebed. Wat anders is het dan bidden, als hij Fancy aanroept om vrouw en kinderen te steunen en eindigt met de woorden: ‘eerst den wil, dan de kracht en eindelijk de overwinning’? Maar voor den onrijpen autochtonen wijsgeer, die in eene omgeving van Mahomedaansch sensualisme en koloniale zelfzucht den ouden God zijner kinderjaren was kwijtgeraakt en het bidden had afgeleerd, was deze Fancy een valsche god van eigen maaksel, die hem op een dwaalspoor leidde. Met recht zou men den indischen predikanten, die zulk een ruime plaats innemen op het budget van uitgaven, het verloren gaan van deze ziel kunnen verwijten en met hetzelfde recht meenen wij te mogen beweren, dat een uit een roomsch-catholiek gezin gesproten en daarin opgevoede Douwes Dekker tot meerder voordeel voor de samenleving en meerder geluk voor zichzelf dit aardsche tranendal zoo zijn doorgewandeld. Hij had eene onbestemde sympathie voor de heilige moederkerk en heeft zich eenmaal in Indië als lid dier kerk laten aannemen en doopen. Waarschijnlijk heeft hij in een vlaag van sterke vermoeidheid behoefte gevoeld aan het absolutisme, en is hij te gelijkertijd in aanraking gekomen met een hem sympathiek priester. Later evenwel is de herinnering aan dit feit voor hemzelf, zoowel als voor zijne omgeving geheel verloren gegaan; maar dat het toch niet geheel en al vergeten is, meenen wij te mogen opmaken uit de wijze, waarop na zijn dood van katholieke zijde over hem gesproken is.

Na het afwerken van den *Max Havelaar* en na op verschillende wijze beproefd te hebben nog weer eens op het gebeurde in Lebak terug te komen, waarbij hij in hoofdzaak beweerde, dat Duymaer van Twist, door als Gouverneur-Generaal hem niet te woord te willen staan, de oorzaak was van al zijn ongeluk, komt het manuscript door een samenloop van omstandigheden in handen van Mr. Jacob van Lennep. Deze, door hem later, met niet geheel onverklaarbaren alhoewel geheel ongemotiveerden wrevel, de romanfabrikant genoemd, de door en door scherpzinnige, hooghartige Nederlander uit den aanzienlijken stand, met zijn volledige kennis van het heden en het verleden van ons volk, was in alle opzichten berekend om de waarde van dit manuscript te beoordeelen. De geestige schrijver, de fijne menschenkenner, die door traditie en afstamming het ‘j'y suis, j'y reste’ zijner oud-conservatieve partij in zijn wapen voerde, las het

manuscript en begreep er onmiddellijk de geheele portée van. Hij begreep dat deze bom, waarvan hij het springen toch bezwaarlijk kon beletten, het best was toevertrouwd aan eigen hand. Doch hoe verstandig, hoe scherpzinnig en hoe wijs hij ook was, wij mogen het gerustelijk aannemen, een patholoog was hij niet. En hoe zoude hij ook? Zoo iemand, dan is onze van Lennep juist dáár om te bewijzen, dat dichterlijk vuur en een levendige verbeeldingskracht in het menschelijk organisme vereenigbaar zijn met practischen zin en gezond verstand. Hij kon onmogelijk vermoeden met welk een persoon hij te doen had; hij kon niet gissen, dat de schrijver van het manuscript, dat voor hem lag en waaruit eene kracht van uitdrukking, die eenig was in onze taal, op hem inwerkte, dat die persoon iemand was, die, vóór alles, behoefte had aan moreelen steun. ‘Maar mijnheer Dekker,’ zoo ongeveer sprak hij, ‘u hebt talent, een buitengewoon talent zelfs, en u zoudt nog veel kunnen doen. U zoudt zeker een grooten naam kunnen maken als schrijver; u moet meer schrijven.’ Waren de woorden ‘een grooten naam’ op zichzelf reeds voldoende, om een straal van vreugde te doen schieten in des dichters gemoed, hetgeen daarop volgde was niet zonder alsem. ‘Schrijver’, hij Multatuli, een schrijver! Had hij niet andere en hoogere plichten te vervullen, wachtten er geen duizenden mishandelde Aziaten op hèm, die hun hulp had toegezegd? Moest hij ten slotte, na zijn geheele ziel gelegd te hebben in den *Max Havelaar*, nu, uitgeput nog en hijgend van deze inspanning het loon verwachtend, als eenigen troost vernemen, dat hij naam zou kunnen maken als schrijver? Welk een bittere teleurstelling. Een schrijver? Wat was dat voor een mensch? Immers iemand, die zijn ziel, zijn gemoed, zijn innigste aandoeningen verkocht tegen zooveel per vel! Verbeeld u dat men Napoleon, toen hij in gedachte reeds de hand uitstak naar de keizerskroon, gezegd had: ‘ge zijt een uitstekend ruiter, ge moest een circus gaan opzetten’. Maar het volk, het Nederlandsche volk zou wel, beter dan Mr. van Lennep, weten met wien het te doen had, en dat volk zou uitspraak doen, als maar eenmaal de *Max Havelaar* verschenen was.

Zoo ongeveer dacht Dekker, en nam dus den raad van Van Lennep aan, doch onder innerlijk protest. Toen het hooge woord er uit kwam, dat hij broodeloos was, geheel

absoluut, zonder eenige reserve broodeloos, bood Van Lennep aan hem te helpen, totdat hij door zijne geschriften de noodige inkomsten zoude hebben verkregen, en zond hem dan ook werkelijk ettelijke maanden eene, als wij ons niet vergissen, door Dekker zelf bepaalde som. Voorts bezorgde Van Lennep de uitgave van den *Max Havelaar*, volgens latere beweringen van den schrijver, met voordacht op eene wijze, die moest strekken om de uitwerking, die het boek volgens hem anders zou hebben gehad, te smoren. Uit deze verhouding is later een proces ontstaan, door Dekker aanhangig gemaakt tegen Van Lennep, betreffende het eigendomsrecht van het manuscript in verband met een tweede uitgaaf. Dekker wilde de uitgaaf zóó goedkoop en het boek zóó algemeen maken, dat het, zooals hij het zelf uitdrukte, gelezen werd in keukens, stallen en op werkplaatsen. Van Lennep vond dit niet noodig en wellicht verkeerd. Wat hij er tegen had en wat Multatuli er zich van voorstelde, het een zoowel als het ander komt ons, van ons tegenwoordig standpunt, weinig duidelijk voor. Vreesde Van Lennep werkelijk te veel agitatie onder de lagere standen, opgewekt door de geschiedenis van Saïdjah en Adinda? Wij kunnen het bezwaarlijk gelooven, en zien veeleer in Van Lennep's handelwijze een verklaarbaren onwil om toe te geven aan de wisselende en vaak onduidelijke, ietwat luimige wenschen van den auteur, die niet, zoo als de afspraak was, zich rustig had toegelegd op het leveren van meer litterarischen arbeid. De ƒ 1200, die Multatuli beweerde, dat onvoldoende waren als koopprijs van het manuscript, waren ook nooit als zoodanig gegeven, maar hadden betrekking op de bovengenoemde ondersteuning. Hoe het zij, Dekker verloor zijn proces, na zich niet de minste moeite gegeven te hebben om het te winnen, doch Van Lennep keerde hem geregeld alle winsten, die de *Max Havelaar* opbracht, uit. Multatuli heeft Van Lennep later uitgescholden en tegen hem geraasd, zooals alleen iemand met zijn ‘flux de bouche’, dat doen kon. De laatste verdroeg alles kalm en als Multatuli daarop, met de aan zenuwzwakken eigen weekheid, die op zulke uitbarstingen volgt, vroeg: ‘Word toch ook eens boos, Mr. Van Lennep’, dan was het antwoord zeer terecht: ‘Neen, mijnheer Dekker, op u word ik nooit boos.’

De *Max Havelaar* deed eene rilling door het land gaan. Dat was al veel, maar het was ook het maximum van succes, dat

men kon verwachten. Wanneer een Italiaansch, Fransch of zelfs Belgisch publiek opvliegt dan bepaalt onder gelijke omstandigheden het Nederlandsche zich tot ... rillen. Het is verklaarbaar en dat niet alleen, maar het is volmaakt vergefelijk. Polders doenindijken en zien overstroomen, weer indijken en weer zien overstroomen, zijne met moeite en vlijt verzamelde spaarpenningen in zulk een dijk te beleggen om hem op zekeren winter toch weer te zien doorbreken; zijn geheele leven doorbrengen op een modderigen, weeken, miasmatischen bodem, 20 dagen van het jaar slechts het heerlijke zonlicht te mogen aanschouwen om de overige 345 de oogen te moeten toeknijpen voor hagel, regen of stormwind, dan wel te vergeefs te sperren in mist en nevel, - dat zijn geen levensomstandigheden, die den mensch voorbeschikken tot snelle geestdrift. Er ging eene rilling door het land, maar Multatuli werd niet ten troon verheven. De Koning, de meer dan Koning, de Keizer van het prachtig rijk van Insulinde, verwaardigde zich niet de opdracht aan te nemen van het meest opzienbarende boek, dat onder zijne regeering geschreven is. Het publiek was min of meer ontzet van deze vreemde verschijning op litterarisch gebied; het boek werd in tijdschriften en couranten veel besproken; maar dat, wat de schrijver zich had voorgespiegeld, bleef uit. Voor zoo verre de in de *Havelaar* vermelde feiten ter sprake kwamen, werden zij gebruikt in dienst van de zich toen pas ontwikkelende zoogenaamd liberale politiek betreffende Indië, maar voor verreweg het grootste gedeelte was er slechts sprake van eigenaardige litterarische verdienste. Datgene, waarvan zijn overspannen phantasie in verband met zijne totale onbekendheid met Europeesche toestanden hem zich eene voorstelling had doen vormen, namelijk een soort van politieke rehabilitatie als ambtenaar, waarbij hij, ex autoritate populi, in rang zou worden verheven boven zijne vroegere superieuren, daarvan was natuurlijk geen sprake.

Toen jaren later, 't zij door eigen invloed, 't zij door dien van belangstellenden, een minister van koloniën hem weder in Staatsdienst wilde opnemen en hem de betrekking van gezaghebber te St. Martin aanbood, heeft hij dit afgeslagen met eene mondelinge boodschap, luidende: ‘Multatuli laat vragen of de minister gek is’, - bewijs dus dat politieke invloed destijds en nog vele jaren later, wèl op zijn program stond.

In verband daarmede was het zelfs van zijn standpunt onjuist gezien om datzelfde St. Martin zoover weg te werpen.

Van dit oogenblik nu raakte Dekker de kluts kwijt. Het schrijven van den *Max Havelaar* had hem uitgeput en Multatuli heeft later, als hij in zijne *Ideën* beweert geen schrijver te zijn, in zekeren zin gelijk. *Zijn* pennevrucht was niet de gezonde vrucht eener krachtige dichterlijke verbeelding, die afvalt van den boom zonder dezen te schaden, maar een kreet van pijn en wrevel, bij het uiten waarvan het stemorgaan deerlijk wordt gekwetst.

Bij het ondervinden van teleurstelling, als gevolg van het vormen van scheeve voorstellingen, kan men bij zenuwachtige personen, zooals ook bij kinderen, dikwijls waarnemen, dat zij neiging hebben de schuld te geven aan die personen of die voorwerpen, waarvan zij zich eene scheeve voorstelling hebben gemaakt. ‘Stout mes!’ zegt het kind, dat zich wondt. Voor zoover personen betreft hebben zij daarin niet geheel ongelijk. ‘Ge hadt mij geene onrijpe bessen moeten laten eten,’ zoo klaagt een roodblinde tegen zijne omgeving, die het als eene van zelf sprekende zaak beschouwt, dat hij ze wel ter zijde zal leggen. Die omgeving, zij ziet hem aan en verwondert zich over deze klacht. Zij heeft er geen begrip van, dat de roodblinde het onderscheidt niet bespeurt. Zoo klaagde ook Multatuli, die het als de meest gewone zaak ter wereld vooropstelde, dat ieder zich warm zou maken over zijne grieven, over het perfide, gemeene Nederlandsche volk, dat de Havelaarszaak *opzettelijk* doodzweeg, dat *opzettelijk* zijn talent als schrijver ophemelde om de waarheid van het beweerde stilzwijgend onaangeroerd te kunnen laten, dat *opzettelijk* in de Arnhemmer en in de Nieuwe Rotterdammer *Vorstenschool* ongunstig critiseerde, om hem van alles uit te sluiten; over het *opzettelijk* bedriegen, door hem eenige hoop te geven op een betere toekomst[1)], over de boosaardige bedoelingen der Multatuli-commissie, - in één woord, zoo klaagde en tobde hij over een vermeend onrecht, dat inderdaad niets anders was dan de gewone loop van zaken, waarvan hij zich vroeger een geheel scheeve voorstelling had gemaakt. Dit doet de ‘wijsgeer’ en de ‘denker’, die zich een studie gemaakt heeft van den mensch en van de mensch-

1) Idee 1004.

heid, die elders zelf leeraart: ‘Wat is, moet wezen, wat niet is, kan niet bestaan.’

Die verbeelding speelde hem bij herhaling dezelfde poetsen, zoodra het voorstellingen betrof, waarin hij persoonlijk betrokken 2was. Hij, die met zijne scherpe intelligentie zeer juist eene reeks van toestanden in oorzakelijk verband weet te beschouwen en te ontleden, die doordrongen is van de onveranderlijkheid van alle causaal-verband, kan er maar niet toe komen te begrijpen, dat hij zich iets onmogelijks had voorgesteld. Ook zelfs daarna begrijpt hij niet, dat zijne wijze van optreden en zijn handelen na dit optreden - gegeven het Nederlandsche publiek zooals het is, met zijne ‘innige verachtelijkheid’ incluis, - noodzakelijkerwijs tot geen ander resultaat leiden kon; namelijk tot dit: dat hij persoonlijk als een raadselachtig mensch werd gemeden en dat men aan zijne handelingen zoovele argumenten ontleende, om ook het ware en juiste wat door hem te berde gebracht werd, dood te zwijgen. Deze scheeve voorstelling, dat er een formeel plan bestond om hem op alle wijze te grieven en onaangenaam te zijn, heeft zich later ontwikkeld tot iets wat op vervolgingswaan begon te gelijken, en met zijn aanleg liep Dekker voortdurend groot gevaar, dat zijne voorstellingen te eeniger tijd den vorm van ziekelijken waan zouden aannemen. Wij zouden niet durven beweren, dat het nooit momentaneel intermitteerend wel eens zoover gekomen is. Een verschijnsel, door ons destijds niet begrepen, maar dat ons nu bedenkelijk voorkomt, is dit, dat er een tijd geweest is, waarin hij beweerde, dat de postadministratie zijne brieven oplichtte; eene bewering, die, zooals ieder begrijpt, in ons land elken degelijken grond mist.

Toen nu de verwachtingen, gebouwd op de uitgave van *Max Havelaar*, langzamerhand werden teleurgesteld en er van eene maatschappelijke rehabilitatie, zooals de schrijver zich die gedroomd had, niets kwam; nadat het beroep op de kiezers geen gewenscht resultaat bleek te hebben, verkeerde Multatuli in den toestand van iemand, die door een onverwachten slag getroffen, al zijne berekeningen op de toekomst eensklaps ziet falen. Er waren hooggespannen verwachtingen gebouwd, ook met betrekking tot het materiëele leven. De teleurstelling was in letterlijken zin ondragelijk. De steun of hulp, die werd aangeboden, was zoo geheel iets anders, dan wat hij zich had voorgesteld. De familie te Brussel bevond zich in niet geringe verlegenheid.

Bakker, slager en huisheer waren reeds langen tijd getroost met de verzekering, dat het hoofd van het gezin een groot schrijver en een bekend politicus was in Holland, en dat alle schuldvorderingen nu spoedig zouden worden voldaan. Onrust in huis, een onbewuste drang naar Holland, waar het tooneel was waarop zijn politiek leven zou moeten spelen, deden hem, in verband met het bovengezegde omtrent den drang tot locomatie bij neurasthenici, herhaaldelijk zijn gezin voor langen tijd verlaten om in Nederland, eigenlijk gezegd doelloos, rond te zwerven. De verklaringen, die hij hier en daar in zijne *Ideën* van deze lijdensgangen, in de ware beteekenis van het woord, geeft, kunnen niet als zoodanig dienst doen. Bij aandachtige lezing stoot men telkens op leemten in de *bewijs*voering, die slechts *bewijzen*, dat hier, het bewustzijn van onoordeelkundige handeling op de daad volgende, de dader weder anderen, en zichzelf op den koop toe, iets zocht diets te maken. Zoo leefde hij in Amsterdam, zonder geregelde bezigheid, maar toch voortdurend werkzaam aan wat hij de behandeling zijner zaak noemde.

Boven is reeds uiteengezet welke oorzaken te samen werkten om hem steeds schraal bij kas te doen zijn, niettegenstaande hij van verschillende zijden meer of min krachtig finantiëel werd gesteund. Deze ondersteuning was uit den aard der zaak ongeregeld, hetgeen niet anders dan zijne natuurlijke ongeregeldheid in geldzaken bevorderen moest. Het begrip ‘bezit’ was voor zijn geest met betrekking tot zichzelf iets ondenkbaars. Wij gelooven dat zijn idealisme daaraan vagelijk het begrip eener laagheid verbond. Millioenen bezitten, het geld overal te kunnen rondstrooien en overal als een weldoener en als een half-God geluk aan te brengen, dàt zou hij wenschen en meende hij ook te kunnen. Maar een betrekkelijk kleine som in kas houden,... wij meenen haast, dat hem dit herinnerde aan de genieperigheid van schoolknapen, die het medegebrachte lekkers niet *eerlijk deelden*, maar in een hoekje opaten, jongens die hij zeker in zijn jeugd innig had leeren verachten. Niet alleen dat hij onder deze omstandigheden geen rustig huiselijk leven had, maar hij miste zelfs datgene, waarop iemand, die met het hoofd, en wel met het hoofd alleen, werkt, redelijkerwijs aanspraak mag maken: namelijk een rustig min of meer harmonisch, gemeubeld vertrek, en iets wat naar een bibliotheek gelijkt. Het schijnt, dat hij er nooit aan gedacht heeft, in

elk geval er nooit toe is kunnen komen, om zich een studeervertrek in te richten, dat ook maar aan de meest bescheiden eischen voldeed. Later, later, wanneer de overwinning in 't eind kwam, waarom hij Fancy gebeden had, dan zou dit alles terecht komen. Thans nog werd alleenlijk het hooge doel in 't oog gehouden en al het dagelijksche verwaarloosd. Zoo hebben wij hem achtereenvolgens gekend op een bescheiden kamertje op de Botermarkt bij den auctionnair Lobo, bij den banketbakker Knobel in de Kalverstraat, op eene kamer in het Poolsche koffiehuis, in het hotel Rondeel; totdat ten leste het crediet overal was uitgeput en de armoede een nog brutaler vorm aannam. Toen nam hij zijn intrek bij den toenmaligen uitgever van zijne *Ideën*, in de ‘Librairie française et italienne’ van den heer d'Ablaing, waar een groot gedeelte van de *Ideën* zijn geschreven op een zolder.

Zulk eene levenswijze zou een gewoon mensch in de war brengen, en het moet ons verwonderen, dat onder de vele menschen van allerlei slag, die hem kwamen opzoeken en bewonderen, die hem nog zenuwachtiger maakten, 't zij door op- of aanmerkingen, 't zij door beloften, het er nooit eens één gelukt is hem op het eenvoudige denkbeeld te brengen, dat er één eerste stap gedaan moest worden om herstel van grieven te verkrijgen, één stap, waardoor het Nederlandsche volk iets minder ‘verliederlijkt’ en Duijmaer v. Twist iets minder ‘ellendig’ zou worden, één stap eindelijk, waardoor zelfs het lijden van Saïdjah gedeeltelijk zou worden verzacht, en dat die stap dáárin bestond, om aan Multatuli een behoorlijk kwartier te bezorgen. Menschen, die meenen Multatuli te beoordeelen, en die, wijzende op zijne ongeregeldheden van finantiëelen en moreelen aard, zonder physiologische kennis hem geheel uit een ethisch oogpunt beschouwen, hebben een gemakkelijke taak. Professor van Vloten heeft die taak op zich genomen, doch slechts gedeeltelijk volbracht. Hij heeft er slechts dit door teweeg gebracht, dat hij de velen, die sympathie voor Multatuli's werken gevoelen, argwaan heeft ingeboezemd omtrent zijn eigen motieven, en dat anderen hem eenvoudig weigerden te gelooven.

Toch zijn al de door van Vloten aangevoerde feiten volkomen waar niet alleen, maar zij zouden nog belangrijk kunnen worken aangevuld. Multatuli heeft in die dagen dingen gedaan, die niet alleen in geen enkel opzicht te verdedigen zijn, maar

die alleenlijk voor hen die zijn goed hart kennen en hebben leeren waardeeren, te verklaren zijn uit verminderde toerekenbaarheid en intermitteerende ontoerekenbaarheid. Wij verklaren ronduit en op, naar wij hopen, voldoend toegelichten wetenschappelijken grond, al die daden voor uitvloeisels van zenuwachtigheid. Alles wat Multatuli verhaalt van zijn met een kemelsvel rondzwerven in de woestijn, van zijn voeding met onrijp ooft, van zijn gejaagd worden als een wild hert, zou men, wanneer zij de gave van het woord slechts hadden, ook kunnen vernemen uit den mond der vele maniaci, die in onze gestichten worden verpleegd en van menigen misdadiger, die met brutale driestheid zijne rechters in het gelaat staart en zijn vonnis aanhoort als het *gevolg* zijner daden, maar die in zichzelf volstrekt niet overtuigd is, dat alles anders zou hebben kunnen zijn, zoo slechts *hijzelf* krachtig anders had gewild. Multatuli was in die dagen herhaaldelijk in den toestand van een gejaagd hert; het zoogenaamd koffiehuisleven, de invloed van de groote stad, het niet hebben van eene geregelde bezigheid, dat alles werkte nadeelig op zijn zenuwgestel. Aan uitspattingen, in den meest gewonen vorm, maakte hij zich niet schuldig. Men vond hem noch dronken, noch in huizen van ontucht; maar men vond hem zichzelf een roes aandrinkende, door het uitspuwen zijner theoriën tegen anderen. En die anderen, hoevelen waren er niet onder, die hem opwonden, hem lieten praten om zich te vermaken en hem voor de rest aan zichzelf overlieten, of wel hem naderhand het gesprokene en uitlokkend aangehoorde verweten.

Wij achten het voor ons doel onnoodig bij deze pijnlijke autopsie in bijzonderheden af te dalen. Hetgeen voor hem heilzaam had kunnen werken en waartoe een goed vriend of welmeenend belangstellende hem had moeten brengen, ware geweest datgene wat men, in ethischen zin ‘schuldbesef’, in psychologischen ‘erkenning van zijn gebrek’ zou kunnen noemen. Men had hem aan het verstand moeten brengen, dat hij voor zichzelf volkomen verantwoord kon worden geacht, met momentaneel elken strijd op te geven en voorshands alleenlijk voor zichzelf en zijn gezin te zorgen. Herhaaldelijk heeft men getracht hem hierin behulpzaam te zijn, maar steeds meende hij er eene bedekte poging in te zien om hem van het groote doel af te leiden, om hem, ‘den Simson’, te vangen

in den Delilastrik. Onwelwillende terechtwijzingen hadden evenmin veel uitwerking, te minder daar zij dikwijls van geheel onbevoegde zijde kwamen, en Multatuli genoeg scherpzinnigheid had om dit onmiddellijk te vatten. Toen eens een voogd, die in zijne oogen een ware droogstoppel was, zijne pupillen den omgang met hem verbood, en dit den goedhartigen Dekker sterk griefde, schreef hij den voogd een brief, waarin betoogd werd, wat trouwens in de *Ideën* ook te lezen is, dat zijne denkbeelden, hoezeer afwijkende van de gewoonlijk heerschende, slechts uitvloeiselen waren van goede bedoelingen, in 't kort een soort moreele apologie. Het antwoord hetwelk hij hierop ontving en dat hem helaas niet tot bezinning bracht, luidde zeer karakteristiek: ‘Ik heb met uwe Don Quichotterie niets te maken’. Een ander zijner vrienden(?) antwoordde eens op een lang en met veel emphase uiteengezet betoog - het was in een spoorwegwaggon -: ‘Als ge nu nog lang praat, pak ik u op en werp u het raam uit’. Deze kleine voorvallen zijn slechts droppels, vergeleken bij de koude douche, die hij noodig had. Zij werkten slechts prikkelend. Er was meer noodig geweest, er werd krachtiger straal vereischt om hem tot het besef te brengen van het eenvoudig natuurkundige feit, dat hij, bij groote gaven, ook groote zwakheden had, dat die zwakheden niet van zedelijken aard alleen, maar wel degelijk van organischen aard waren evenals doofheid of verminderde gezichtscherpte, en hij dus gerustelijk en zonder zijne individualiteit te verloochenen bij anderen, in ruil voor wat hij geven kon, iets mocht borgen. Iets borgen, dat ware in dit geval zooveel geweest als een goeden raad aannemen.

Niets van dit alles is geschied. Wij kunnen het slechts betreuren, dat in Nederland niemand zich krachtig gevoeld heeft, om dezen stier bij de horens te vatten, ten minste niemand dergenen, die in staat waren zijne goede eigenschappen, naar waarde te schatten. In zekeren zin was het dan ook voor Multatuli een nadeel te noemen, dat hij Nederlander was. Komt het er te Parijs of Londen slechts op aan om een vel druks per week vol te schrijven met niet absoluut onleesbaren onzin, om daarmede een levensonderhoud te kunnen verdienen, het Nederlandsch lezend publiek is te klein om zelfs een schrijver, die zoo gretig gelezen wordt, alleen door zijn pen in het

leven te houden. Niettegenstaande het Nederlandsch lezende publiek waarschijnlijk relatief het meest uitgeeft aan boeken zal toch een Nederlandsch schrijver, die alleen van zijne pen wil leven, wel altijd een sober bestaan leiden, hetgeen, vooral in eene handeldrijvende omgeving, bezwarend werkt op het gemoed van den auteur. Naarmate ook hij zich dus materiëel vernederd en klein begon te gevoelen in de samenleving, naar diezelfde mate breidde het gevoel van eigen gewicht en eigen voortreffelijkheid zich uit, hetwelk, gevoegd bij dat van aangedaan onrecht, tot grootspraak drong en tot handelingen, die verband hielden met het gevoel van eigen grootheid.

'Een man, wiens verwanten in dringenden nood waren', zoo verhaalt ons de heer Vosmaer, 'en die door vorsten, millionnairs en Christenen was afgewezen, wendde zich in 1861 tot een mensch, die eenzaam en asketisch leefde in eene kleine bovenkamer in de Kalverstraat te Amsterdam. Die eenzame was een poëet, een schepper en hij bezielde eenige vellen papier, zoodat zij den hulpbehoevende met eenige honderde guldens redden. Op deze wijze kwamen de Minnebrieven in de wereld'[1]. Het door den heer Vosmaer verhaalde feit is waar; maar de voorstelling is toch min of meer afwijkend van de waarheid. Er is namelijk bij deze gelegenheid gespeculeerd op Dekker's reeds hier en daar bekend geworden neiging om te geven, waar hij maar kon; te geven en te beloven te zullen geven, zonder nadenken, op de meest ondoordachte, de minst oordeelkundige wijze; gespeculeerd op zijne zwakheid, waardoor hij niet in staat was te weigeren, waar weigeren voor hem eene gebiedende noodzakelijkheid was.

Zoo loopt hem eens eene joodsche bedelares met een paar kinderen voorbij en ontvangt van hem eene vermaning over haar bedelen. Hij had namelijk kort geleden gelezen of hooren beweren, dat het geven in 't publiek zoozeer ten nadeele strekte van werkelijke behoeftigen, wijl het bedelen in 't publiek in groote steden een soort van beroep - en dikwijls een niet weinig winstgevend beroep was geworden. Dit had hem getroffen, want hij was naief onwetend omtrent vele Europeesche toestanden. Zelf geen geld bezittende, leent hij van den eigenaar van 't Poolsche koffiehuis een zekere som, welke aan de vrouw

1) T.a.p. p. 20.

wordt ter hand gesteld, onder uitdrukkelijke voorwaarde, dat zij daarmede eene nering beginnen en hem de volgende week rekening en verantwoording doen zal. Natuurlijk, dat aan die voorwaarde niet werd voldaan. Kort daarop is er weer tijding gekomen uit Brussel van groote verlegenheid thuis en brengt tevens de post hem een brief van een onbekende, de som van ƒ 25.- inhoudende.

Dergelijke coïncidentie's werkten allernoodlottigst. Het waren doodelijke pikken voor de arme versierde duif, die worstelde met hare natuurgenooten en met de omstandigheden. Zij hielden in hem dat zweempje van oriëntaal-mahomedaansch bijgeloof levendig, waardoor zijne phantasie alweer werd afgeleid van het dagelijksche, om met verrukking te verwijlen bij de overwinning in 't eind.

Met kinderlijke blijdschap verhaalt hij zijn huisgenooten het geval, pen en papier verzoekende, om onmiddellijk het bankbiljet naar Brussel te kunnen zenden. Bijschrift was ditmaal overbodig, de dierbaren thuis moesten den inhoud - want daarop kwam het alleenlijk ditmaal aan - zoo spoedig mogelijk ontvangen. Hij ijlt met den brief de deur uit, doch komt reeds tot niet geringe verwondering der getuigen van zooeven, zóó spoedig en blijkbaar zóó ter nedergeslagen terug, dat men niet kon nalaten te vragen wat er geschied was. Met een bedrukt gelaat legt hij de voor hem moeielijke bekentenis af, dat de Israëlitische vrouw hem weder op weg was nageloopen en hem zóó bitter haar nood geklaagd had, dat hij, geene andere munt bij zich hebbende en niet wetende wat aan te vangen en hoe van haar ontslagen te worden, den brief had opengescheurd en haar het bankbiljet in zijn geheel ter hand gesteld.

Voor enkele lezers achten wij het noodig aan dit verhaal nog toe te voegen, dat de Jodin oud en leelijk was; voor andere lezers willen wij doen opmerken, dat men uit feiten, die toevallig aan den dag komen (Multatuli zou de bekentenis niet gedaan hebben, als de omstandigheden er niet toe hadden geleid) gerustelijk mag besluiten tot vele gelijksoortigen, die verborgen zijn gebleven; en aan alle lezers willen wij de vraag voorleggen, of men dezen man hard mag vallen. Wij weten, dat velen deze en dergelijke verhalen met een argwanend hoofdschudden aanhooren en daarbij denken aan... comedie, aan... affectatie... aan gemaniereerdheid. Wij meenen ten

onrechte. Geldverspilling kan een neurose zijn, evengoed als kleptomanie. Bij de tallooze, de onophoudelijke aanvallen, die op wettelijk geoorloofde wijze op iemands bezitting gedaan worden, is het niet kunnen vasthouden van geld een gewoon gevolg van wilszwakte, vooral wanneer die wilszwakte nog daarbij in verband staat met voorstellingen van eigen grootheid; ja, bij eene nauwkeurige observatie zal men bespeuren, dat velen die door oefening en gewoonte redelijkerwijze hebben leeren omgaan met geld, binnen zekeren door cijfers bepaalden grens, zoowel daar beneden als daar boven blijken te lijden aan soortgelijke onvolkomenheden.

Onder deze erbarmelijke omstandigheden, die de zenuwoverspanning onderhielden en verergerden, begon bij Multatuli allengskens het beeld van den verongelijkten Javaan te verflauwen. In de verdrietige stemming, waarin hij in Neerland's hoofdstad ronddoolde, en in de geëxalteerde, waarin hij zich, alleen zijnde, opschroefde, zag hij alles rondom zich anders dan hij het wenschte; en maakte het beeld van den verongelijkten ‘Setro-di-wirio’ allengskens plaats voor dat van de onder bekrompenheid, domheid en eenzijdigheid terneergedrukte menschheid. De betere exemplaren der menschheid had hij van zich vervreemd, door zijne zonderlinge onverklaarbare handelwijze. Die lagen der samenleving, waar het leven wat reiner, wat liefelijker vorm aanneemt, begonnen zich voor hem te sluiten, omdat men toch werkelijk niet kon verwachten, dat zij zich eensklaps geheel zouden wijzigen door en om hem. Hij was dus geïsoleerd en in dit isolement vervormde de gewezen Nederlandsche ambtenaar, opgetreden met het omschreven doel om verbetering te brengen in het lot van Javanen en Maleiers, zich betrekkelijk snel in den boetprofeet, die het Nederlandsche en zoo mogelijk het geheele Europeesche volk wil onderrichten, en die dit onderricht aanvangt met te vertellen, dat het geheele gebouw van zijn zedelijk en staatkundig bestaan verrot en vermolmd is. *A refaire* dus. Dat was van stonde af aan zijne roeping, zijn levenstaak. Laten wij zien op welke wijze hij gepoogd heeft, die te volbrengen.

V. *Multatuli de hervormer*.

Wanneer men de richting, die zijne denkbeelden nemen, niet onder wilsbedwang heeft, maar de denkbeelden, tegen wil en dank meer of minder helder, nu eens in een phanthastischen vorm, dan weder met groote duidelijkheid het onderling verstand der dingen helder voor oogen stellende, zich op stormachtige wijze in ons hoofd openbaren, dan verliest de bezigheid van het denken haar actief karakter, en ondergaat men een proces, dat minstens gevaarlijk mag worden genoemd. Alle menschen met een levendig hersenleven zullen wel eens iets dergelijks hebben waargenomen, na vermoeienden geestesarbeid. Dit verschijnsel is bekend onder den naam van ideeënjacht en het komt ons voor, dat Douwes Dekker bij tusschenpoozen sterk daaraan lijdende was. Hij meent dat dit het ‘genie’ is, dat hem van anderen onderscheidt, hem boven anderen verheft, en wel verre van door rust, door afleiding, door het zoeken en opvangen van geheel andere indrukken, te trachten de onstuimige werking van het hersenleven te doen bedaren, laat hij den vrijen teugel aan den loop zijner gedachten. Hij schrijft: ‘Sinds mijne kindsche jaren doet zich bij mij het verschijnsel voor, dat ik bezig ben met denken, veel en diep denken over den aard der dingen. Tot zelfs in den slaap .... etc.’ Nu is denken een arbeid, die slechts dan eenige vrucht oplevert, wanneer zij met een bepaald omschreven doel wordt volbracht. De ronddolingen van den menschelijken geest in de woestijn van het onbekende leiden tot geen resultaat hoegenaamd en hebben ook sedert het ontstaan der wereld niets bijgedragen tot de kennis van den aard der dingen. Alleen waar de menschen begonnen zijn methodisch te werk te gaan hebben zij practische resultaten verkregen. De natuurkundige methode is de eenige, die resultaten geeft. Deze waarheid sluit echter niet uit de mogelijkheid dat scherpzinnige menschen met sterke phantasie, de richting waarin eene waarheid gelegen is, lang voordat zij langs den moeielijken weg van experiment en observatie tot zekerheid is geworden, vooraf als 't ware door intuïtie weten aan te geven. Eene gezonde, goed beheerschte en door ervaring gerijpte phantasie loopt soms met reuzenschreden het verstand

vooruit in de goede richting, zooals blijkt o.a. uit de opvatting van Goethe over de drie wervels bij een gevonden schapenschedel; maar toch moet er een fundamenteel onderscheid gemaakt worden tusschen phantaseeren over den aard der dingen, en het denken over den aard van eenig ding. Multatuli nu deed wel is waar het eerste altijd, maar het tweede had hij niet geleerd, terwijl zijne natuur het van zelf niet medebracht. Omdat hij had opgemerkt dat ‘alles in alles was’, met andere woorden, dat er verband was tusschen alle weten, alle handelen, en alle phantasie, dacht het hem onwijsgeerig, methodisch eene zaak te behandelen, met terzijde stelling van alle andere zich daarbij opdringende denkbeelden. Het kwam hem als eene halfheid voor, als een verkeerde, door schoolschheid ingewortelde slechte gewoonte, te zeggen: ‘ik behandel alleen politieke zaken’, omdat - beweerde hij - politieke zaken niet afgescheiden kunnen worden van algemeen menschelijke. In dit alles kenmerkt zich de autodidact, maar tevens de lijder aan hersenneurasthenie. Hij is boos, ontstemd, verdrietig, het stuit hem tegen de borst te moeten schrijven om den broode en hij tijgt dus met wrevel aan het werk. ‘De *Ideën* zijn de Times mijner ziel’, schrijft hij, en deze ‘moniteur officiel’ kon dus slechts spreken van treurige binnenlandsche beroerten. Hij gunt zich niet de moeite er over na te denken, wat hij het publiek zal voorzetten en in welke volgorde hij de meeste kans zal hebben zijn doel te zullen bereiken, maar hij speelt met zijn phantasie en met zijn intellect, geen van beiden genoegzaam onder bedwang van zijn wil, zooals sommige krankzinnigen dat met andere levensuitingen doen. Aan elke opkomende gedachte wordt uiting, elke indruk wordt zonder dralen weergegeven. Hij weet niet op te leggen in het brein, om ter gelegener tijd aan den man te brengen, maar handelt als de koopman, wiens pakhuizen zijn afgebrand en die dus alles wat hem wordt toegezonden onmiddellijk van de hand moet zetten. Zijn doel heette ‘leering en onderricht, opwekking tot nadenken, inleiden in het bestudeeren van den aard der dingen, in het mensch zijn’, maar in waarheid had hij geen doel, en waren zijne scheppingen slechts uitvloeisels van den elken dichter natuurlijk eigenen onweerstaanbaren aandrang om uiting te geven aan wat er omgaat in zijn gemoed. Dat gemoed was ontstemd; geen wonder dat het zooveel valsche geluiden voortbracht. Want

het zijn in waarheid valsche geluiden, die pogingen om de diepzinnigste, de wijsgeerigste, de droogste en taaiste onderwerpen met een enkel woord, met een aphorisme af te doen en dan onmiddelijk daarop een dwaasheid, eene geestigheid of een kinderachtigheid ter neer te schrijven. Telkens wanneer het eenigermate tot zijn bewustzijn doordringt, dat er in dat plompverloren hardop denken, - hoe gemakkelijk voor hemzelf - voor den lezer iets terugstootends kan zijn gelegen, dan brengt hij a posteriori een tal van redenen bij, die moeten dienen om te bewijzen, dat dit gebrek aan regelmaat een welberaamd plan is; dat er zich eene methode verbergt achter de schijnbare tuchteloosheid.

Hij vergelijkt de geboorte zijner *Ideën* bij de procreatie eener vruchtbare moeder, die het niet helpen kan, dat er geen regelmaat is in de kleur der haren harer kleinen; en hij kan bij dit betoog, dat dan toch als zoodanig ernstig moet worden opgevat, zich niet bedwingen en maakt eene flauwe woordspeling met het woord ‘bevallen.’ Hij beweert, dat iemand, die een drenkeling naspringt om een kind te redden, zulks doet uit aandrift, gelijk een Newfoundlandsche hond. Hij bouwt de theorie der beginsellooze aandriften op en wil het doen voorkomen alsof alle principes, ja zelfs elk inwendig overleg, alle terughoudendheid, alle poging tot zelfbeheersching, zoovele valschheden zijn tegenover anderen gepleegd en dat alles doet hij onder den invloed van één vrees: die, van zijn zwakte van wilskracht te zien blootgelegd. De scherpzinnigheid, waarmede lijders aan zenuwziekte, die iets te verbergen hebben, te werk gaan, is voor hen, die slechts eenigermate vertrouwd zijn met de verschillende vormen van geestesstoornis, een bekende zaak. Zoo deed Multatuli het in zijne werk en onafgebroken voorkomen, alsof zijn genie zóó bijzonder was, dat er aan geen zelfbeheersching te denken viel. Dat genie wilde hij het voorwerp zien van aanbidding en vereering, in dezelfde mate als hijzelf het vereerde en aanbad.

Daardoor geleid begon hij met alles te bespreken, alles te beoordeelen, ook zaken waaromtrent hij volkomen onwetend was; en verwaarloosde hij veel te veel, gebruik te maken van datgene, waarin zijn kracht wel gelegen was.

Hij spreekt over logisch denken, alsof nog niemand vóór hem ooit logisch gedacht had en vangt een strijd aan tegen,

of liever begint een afkeurende critiek op de zeden, den godsdienst en de inrichting der Europeesche maatschappij. Hij gaat daarbij uit van de veronderstelling, dat men slechts de ‘goede, lieve, domme natuur’ heeft te raadplegen, om te weten, hoe de eerste en de laatste moeten worden gewijzigd en dat men, mits men slechts een goed mensch zij als hij, wat den godsdienst betreft, dien van ‘het goede’ met terzijdestelling van alle verdere beschouwing, heeft te belijden. Deze theoriën willen wij laten voor wat zij zijn: wijsgeerige beschouwingen van een verliefden schoolknaap, maar ter betere kenschetsing van de persoon, die wij behandelen, meenen wij te moeten wijzen op het feit, dat hij in èlke verhandeling, in èlke theorie, onmachtig blijkt om niet zijn eigen persoon, het uitgangspunt en het eindpunt van alles te doen zijn. Wanneer hij hier en daar met vlijmende juistheid den treurigen politieken toestand teekent van ons vaderland, dan is overal tusschen de regels door te lezen, dat hij en hij alleen in staat is, met een coup de main, dien toestand te verbeteren, en draait altijd alles weer neer op de Havelaar's-zaak. Wanneer hij zijne wijsgeerige beschouwingen over den aard der dingen of over het onzinnige geloof, enz. enz. uiteenzet, dan leest men daaruit duidelijk, wat er te dien opzichte alzoo in zijn eigen gemoed is omgegaan; en het sterkst komt dit uit, wanneer hij tegen de zeden te velde trekt. Dit, in casu de sexueele moraal, is zijn stokpaardje. Geen drie regels kan hij schrijven of op de eene of andere wijze worden zij er bij te pas gebracht. Nog voor hij zich omtrent het gebeurde goed heeft laten inlichten, schrijft hij een stuk vol pathos, naar aanleiding der gevangenneming van Mevrouw de Wed. P. Aan het einde eener vertelling over zeeziekte, komt een niet geschreven hoofdstuk voor, bestemd voor degene, die hij liefheeft; en verder zijn alle onderwerpen, die behandeld worden, bestemd om te eindigen in eene uitbarsting van wrevel of van sentimentaliteit.

Het publiek, daardoor blijkbaar in de war gebracht en niet wetende wat van dezen geheel eenigen schrijftrant te denken, bepaalt zich natuurlijk tot het loven van den stijl, maar laat den inhoud onbesproken. Men wist werkelijk niet wat er van te denken en of hij wel in ernst was. Dat zwijgen op de vele beschuldigingen, die hij uitte; dat geheel niet bespreken van de toch zoo belangrijke onderwerpen, die hij behandelde, prik-

kelde hem tot telkens krasser beschuldigingen, telkens scherper uitdrukkingen, hem in den waan brengende, dat zijn roeping hooger lag, en dat hij niet alleen met woorden, maar door voorbeeld zijne medemenschen van de oprechtheid zijner meeningen moest overtuigen. Daaruit vloeiden handelingen voort, die op zijn zachtst genomen onpractisch waren, en dus slechts ten gevolge hadden, dat zijn leven nog onrustiger, nog gejaagder werd. Als hij er zich dan in kalmer oogenblikken toe zet om door redeneering a posteriori die handelingen te verdedigen, verliest hij meestal reeds spoedig dit doel uit het oog, om slechts vrijelijk den teugel te vieren aan zijn innerlijken wrevel. Die wrevel is zoo erg, dat waarschijnlijk vóór hem nog nooit eenig landgenoot op deze wijze zijn boos humeur gelucht heeft. Een gezond man, die zooveel wrevel gevoelt, zegt niets meer. Een wereld, die verdient zoo uitgemaakt te worden, is niet waard, dat men zich vermoeit met haar zoo te tuchtigen, men spuwt er op en gaat aan andere bezigheden, b.v. aan het bestudeeren van de natuur. Tot een publiek, dat men ‘met groote innigheid veracht’, richt men nooit meer het woord. Maar Multatuli was geen pessimist, hij meende het zoo kwaad niet, hij meende het goed, ja al te goed. Zijn razen, tieren en schelden was de woedende boosheid eener zenuwachtige vrouw, die slechts wacht op den eersten glimlach van haren vijand, als aanleiding om hem om den hals te kunnen vallen en te kussen. Evenals zij, is hij er te midden van zijne woedende uitvallen nog op bedacht te behagen en, zooals zij, al scheldende, de plooien van haar kleed gladstrijkt en de hand, tot verwijtend gebaar gereed, telkens naar het kapsel brengt, zoo jaagt Multatuli onophoudelijk naar geestigheden, en zou hij alle geloovigen, alle moralisten en alle Nederlandsche politici wel willen omhelzen, als zij hem slechts niet zoo pijnlijk en wreedaardig negeerden.

Het komt ons voor dat wanneer de aandacht van het ontwikkelde publiek slechts eenmaal hierop gevestigd is, men bij de herlezing der *Ideën* een anderen indruk zal krijgen van de persoon des schrijvers. Men zal zich wellicht een oogenblik een glimlach laten afpersen om de kracht der uitdrukkingen, maar tevens met weemoed bedenken, wat ook hemzelf met zijne groote scherpzinnigheid voor den geest is gekomen:

> O what a noble mind is here overthrown!

Wanneer men dan leest, dat de naam van ‘artisten’ zal blijven voortleven, lang nadat de grafzerk van zekere individuen uit het publiek zal zijn ‘omgebijteld tot 'n gootsteen voor Heeren’[1], of wanneer men verzocht wordt eene reeks van gestippelde lijnen aan te vullen met de ruwste vloeken, die er te bedenken zijn[2], dan zal men het boek ter zijde leggende, zijn gedachten eens laten gaan over den mensch en zich afvragen, ‘welke gemoedsontstemming is er noodzakelijkerwijs voorafgegaan bij den mensch, eer de schrijver er toe komt zóó te schrijven?’

Nogmaals zij het gezegd: iemand, die zoo boos is, maar die daarbij over het natuurlijk gebruik van zijn wilskracht kan beschikken.... zoo iemand zwijgt. Zouden er niet velen zijn in onze maatschappij, die zwijgen om dergelijke reden? Met zóóveel wrevel wordt men nihilist en breekt men voor goed met alle moraliteitsbegrippen der samenleving. Niet alzoo onze lijder. Alhoewel hij erkent zeer moede te zijn[3] - wij willen het waarlijk wel gelooven - gaat hij voort zijn roeping van ‘wijsgeer, zedepreker en evangelist’ te volgen, in stede van zich tevreden te stellen met het samengaren der vruchten, die zijne phantasie nu en dan afwierp, en die zeker veel grooter in aantal en veel zuiverder nog van smaak geweest zouden zijn, wanneer de boom wat beter ware verpleegd geworden.

Dit onophoudelijk denken en peinzen over alles wat in den geest opkomt is ontzaglijk vermoeiend. Men neme daarbij in aanmerking dat Dekker nooit eenige tak van menschelijke kennis in geregelde, op elkander volgende voordrachten had hooren behandelen en dat hij met den argwaan, die hem, na zijne teleurstellingen in Europa, tegen een iegelijk begon te bezielen, in elk geleerde een bekrompen specialiteit zag. Men bedenke dat hij door zijn eigenaardig driest optreden in hoofdzaak slechts in aanraking kwam met de *dii minores* op het gebied van menschelijke kennis, dat hij niet het flauwste begrip had van de hedendaagsche natuurbeschouwing en van de natuurkundige methode van inductie en deductie in verband met experiment en observatie. Het bewustzijn van de vlugheid van zijn bevattingsvermogen in verband met eenvoudige onbekendheid

1) Idee 622, einde.
2) Idee 1278.
3) Idee 928.

van hetgeen anderen, die ook een vlug bevattingsvermogen hebben, hadden verricht en nog steeds bezig waren te verrichten, deed hem in gemoede meenen, dat hij algemeene kennis genoeg bezat, om als wijsgeer te leeraren.

Die zeldzame malen, dat hij te dien opzichte zichzelf een oogenblik wantrouwt en denkt: ‘er mocht eens iets wezen dat aan mijne aandacht ontsnapt ware of mijne bevatting te boven ging’, haast hij zich met enkele woorden den lezer - en zichzelf - te overtuigen, dat hij er meer van weet. Hij vertrouwt op Fancy. Zoo schrijft hij ergens in eene noot, dat eene *curieuse* vergissing hem prof. van Oosterzee naar Leiden deed verplaatsen; terwijl de waarheid was, dat hij, dit *Idee* schrijvende, tot op dat oogenblik nooit over een professor van Oosterzee had gedacht, doch ‘Leiden’ noodig had, voor de vergelijking van het losse kleed om de schouders der burgerij. Zoo zegt hij elders vernomen te hebben, dat de heer Donders[1)] werkelijk eenige reputatie in het buitenland heeft; terwijl hij, die zich stelt als hoogepriester van de ‘domme, lieve, consequente natuur’, absoluut onbekend is met de diensten, welke deze priester onder zijn pontificaat heeft bewezen. Zoo maakt hij zich met eenige woorden van Darwin af, zeggende, dat zijne theorie *onvolledig* en niet *nieuw* is, terwijl hij absoluut onbekend is met de historische wording der descendentie-leer en met het feit, dat Darwin zelf de laatste was om zijne theorie volledig en nieuw te noemen.

Dit moge volstaan om hen, die werkelijk nog mochten meenen, dat deze hooge toon eene uiting is van innerlijke kracht, tot nadenken te brengen; indien niet een andere neiging, die als een roode draad door al de werken van den dichter is te volgen, dit overbodig maakt. Een man, dien men zeker niet van modern materialisme verdenken zal, heeft gezegd: ‘Smart om smart te gevoelen is zwakheid, en lijden om te lijden zinsbedrog.’[2)] Multatuli nu geeft overal blijken van in dit geval te verkeeren. Met innerlijk behagen vergelijkt hij zich herhaaldelijk bij Jezus en dien gekruist. Jezus had het gemakkelijker dan hij; hij behoefde alleenlijk maar te sterven, terwijl deze profeet der negentiende eeuw veroordeeld was om lezingen te houden voor het publiek. Wat was Golgotha, ver-

1) II. B. p. 62, noot.
2) Dr. Schaepman.

geleken bij het zielelijden van den armen, afgebeulden modernen waarheidprediker[1)], als hij daar in een wachtkamertje verdrongen wordt door belangstellenden van het soort ‘Rammelslag’. Met welk pathos verhaalt hij, hoe hij eene uitnoodiging om ergens op eene plattelandssocieteit te komen lezen, meent niet te mogen afslaan, alhoewel de kas schraal en de belooning gering was: ‘omdat het evangelie der waarheid bij voorkeur aan de armen gepredikt moet worden.’

De meeste verstandige lieden zijn geneigd, de persoon niet kennende, bij deze en dergelijke ontboezemingen te denken aan comediespel, en zeggen: ‘nu ja, Multatuli was een geestige schalk, hij wil zoo van tijd tot tijd een loopje met ons nemen.’

Het zij dan hier gezegd dat deze zienswijze onjuist is. Wel spelen alle geëxalteerden min of meer comedie, maar zij zelven zijn de eersten, die deze comedie met de werkelijkheid verwarren. Wel is het een feit dat zij, nu zij toch eenmaal door hunne medemenschen voor iets exceptioneels worden aangezien, daaraan dikwijls een vrijbrief ontleenen om hunne eigenaardigheden te overdrijven; ja dat zij zelfs er toe worden gedrongen; maar zij vereenzelvigen zich zóózeer met hun rol, dat er weinig verschil is tusschen hun lijden en het lijden dat gezonden hebben ondergaan, en zij dus in waarheid deernis verdienen.

De voorstelling door Multatuli gegeven aan zijn lijden, als hij op het platteland eene lezing gaat houden om ƒ 100.- te verdienen, het verhaal van den zoeker en peinzer naar waarheid, die gehinderd wordt door de onverschillige gezichten, door het wijndrinken en door de latere ‘complimentjes’, - een verhaal, dat door den geheelen bundel heen wordt uitgesponnen - is geen comedie, maar zelfbedrog en zelfopwinding, voortspruitende uit hoogheidswaan. Het mechanisch voordragen van een vooruit pasklaar gemaakte lezing, komt hem voor als eene voor hem vernederende handeling. Zoodra het zijne eigen persoon niet raakt evenwel, is zijn voorstelling gezonder en redeneert hij juister, want hij spreekt met waardeering over eene lezing van professor Grothe te Delft ‘over sloten.’ De vraag is gewettigd, waarom dan zelf niet eens gelezen over een eenvoudig onderwerp, dat hij volkomen in zijn macht had, b.v. over het rijstbouwen der Javanen?... ‘Smart om smart te gevoelen’

1) Idee 591 en vlg.

‘is zwakheid, en lijden om te lijden zinsbedrog.’ Eenige bladzijden verder maakt Multatuli weer grappen en beschrijft hij den sedert beroemd geworden heer Rammelslag.

Zoo vormen de zeven bundels *Ideën*, zooals zij daar liggen, ééne belangrijke ziektegeschiedenis, de geschiedenis van een sleependen, intermitteerenden exaltatietoestand met tijdelijke verheffingen en periodes van uitputting. Als men met aandacht leest kan men ze duidelijk uit den text opmaken. De schrijver heeft dezelfde aanvallen, die men bij hysterische vrouwen en mannen kan waarnemen. Zijne véél te lange parodiën, zooals b.v. de ‘bakerpreek’, doen denken aan de hebbelijkheid van hysterische personen, om personen, die haar antipathiek zijn, na te bauwen. Honderd en acht grafschriften op Thorbecke, doen zij niet denken aan het zenuwachtige lachen dezer lijders? Het sentimenteele pathos, hier en daar sterk, doch bijna overal te voorschijn tredend, vooral sterk in den brief aan mevr. P., herinnert het niet aan de bijzonder vriendelijke buien, die ge eensklaps en onverwacht bij hen waarneemt? En wat te zeggen van de verwoede uitvallen, die dikwijls het slot uitmaken van eenige beschouwing, - wat anders dan dat nu de lijder moede is, dat hij uitgeput raakt en dat het tijd wordt om hem af te zonderen ten einde tot bedaren te komen? Als de bui dan over is en er een tijdelijke apathie bestaat, die betrekkelijk als rust dienst doet, dan wordt het scherpe en in die richting zoozeer geoefende verstand te werk gezet, om te bewijzen, dat al die gekheden behooren in het kader van een diep doordacht plan, met het doel de menschen te leeren ‘mensch te zijn.’

Een van de hoofdtrekken van dit plan was de verbetering van de zeden. De Christelijke moraal op sexueel gebied, zooals zij in de praktijk, in ons klimaat, in zekere middenlagen der maatschappij wordt toegepast, was hem een doorn in het oog en geene enkele gelegenheid laat hij voorbijgaan om de wanverhoudingen die daardoor ontstaan voor te stellen als de uitsluitende gevolgen van den kwaadaardigen Christelijken godsdienst. Zoo komt hij er toe om de vrije liefde te prediken op eene wijze, die haar voor jongen en onervarenen ontdoet van het stuitende, dat haar aankleeft, wanner zij gepredikt wordt door hedendaagsche commune-mannen.

In verband nu met het bovenstaande begint er voor den psycholoog een licht op te gaan omtrent den aard van dien exaltatietoestand en rijst het vermoeden, dat hij in nauw causaal-verband staat met de sexueele centra in de hersenen. Zijn hartstochtelijke phillipica tegen de grove vormen der prostitutie, tegen de ellendelingen, die slechts conquêtes maken in achterbuurten[1)], tegen jongelingen, die nooit andere eer roofden, dan die de waarde van een halven dukaton niet te boven ging[2)], de perversiteit der gevoelens van juffrouw Laps voor Wouter, geteekend en beschreven met een omhaal, die van groote neiging getuigt om bij dergelijke zaken te verwijlen, zij zijn dáár om te bewijzen, dat de voorstellingen van den zenuwzieken lijder zich onophoudelijk bewegen om den overprikkelden sexueelen sfeer. Ja zelfs is uit een wetenschappelijk oogpunt de veronderstelling gewettigd, dat deze overprikkeling de primaire oorzaak was, met alle andere symptomen 'grootheidsphantasiën,' 'vervolgingsangst' en 'speelzucht' tot secundaire gevolgen. Alleen één symptoom 'het idealisme' houden wij voor anterieur nog aan bovengenoemde oorzaak. Wij kennen Woutertje Pieterse en voor hem, die bekend is met de gevaren, welke kinderen, met sterke verbeeldingskracht begaafd, bedreigen, wanneer deze verbeeldingskracht niet zorgvuldig en menschkundig geleid wordt, moet onze opvatting aan waarschijnlijkheid winnen. Zie hier hoe het roode bandje om de hals van de duif, reeds van het eerste oogenblik af, voor hem een oorzaak wordt van ellende en verdriet, terwijl het toch tot vreugde zijner natuurgenooten had behooren te strekken en ook zou hebben kunnen strekken. Wij denken daarbij aan vele andere met een grooten dichterlijken aanleg geboren menschen, waarvan sommigen niet hebben kunnen nalaten ons een kijkje te gunnen in hun inwendig zieleleven; wij denken aan Jean Jacques Rousseau en worden versterkt in onze overtuiging, dat men geen reden heeft te toornen tegen Multatuli, maar deze daarentegen niet geheel zonder reden verstoord is op het noodlot.

Want hij was moede en overstuur al de jaren van zijne lijdensperiode in Nederland. Zijne neiging om zich bewon-

1) Idee 634. Gij, die slechts in achterbuurten... *niet* overwint.
2) De jongeheer Pompile, Idee 1209.

derd te zien bracht mede, dat hij zich met iedereen inliet, die hem bewondering kwam aanbieden, en dit was o.a. het geval met ettelijke jonge vrouwen. Met zijne forsche wijze van zich uit te drukken, met zijne grootsche plannen - niet het minst ook tengevolge van al wat er omtrent zijn doen en laten, zijn levenswijze, in den lande verteld werd - vertegenwoordigde hij bij haar het ideaal van mannelijke kracht. Nu is onze maatschappij zóó geschapen, dat elk man, die publiek van zich doet spreken, van den degenslikker in eenig café chantant tot aan den dichter, lastig wordt gevallen door vrouwen, die hem hulde willen bewijzen. Verstandige mannen weten dit en laten er zich niet door van hun stuk brengen, maar Multatuli kon deze verleiding, die zoozeer zijn grootheidswaanzin voedde en zijn geloof aan de overwinning in 't eind versterkte, niet weêrstaan. ‘De mannen zijn ellendelingen,’ riep hij uit, ‘zij hebben te lang de wereld geregeerd, de toekomst behoort aan de vrouw. Bij haar vindt men nog moed om voor hare meening uit te komen, bij haar alleen ware zielsgrootheid.’ Welk een idealisme voor de vrouw! en, wij weten, van idealisme tot sensualisme, il n'y a qu'un pas, een stap die dan ook nogal eens wordt gedaan.

De intieme geschiedenis van Dekker's leven in Nederland zou dan ook voor een spotvogel menig hoogst vermakelijk voorval kunnen opleveren. Vermakelijk ja, wanneer hij slechts niet zoo arm geweest ware, en wanneer niet een lief gezin de gevolgen dier armoede zoo drukkend had moeten ondervinden; wanneer vooral de opvoeding zijner beide kinderen daardoor niet ten eenemale ware verwaarloosd geworden 's Menschen organisme brengt nu eenmaal mede, dat concentratie van den geest, sterke inspanning van denk- en wilsvermogen, slechts kan bestaan, wanneer het organisme zich in al zijne uitingen zoo sterk mogelijk concentreert. Het coelibaat der priesters en het kloosterleven hebben een physiologische beteekenis.

Multatuli nu beleed eene andere leer, of liever, met zijn menschenmin, zijne neiging tot expansie, zijn Oostersch socialisme, zooals men het zou mogen noemen, zich zwak bevindende op dàt punt en niet in staat aan het bestaan van eigen zwakheid te gelooven, bouwde hij a posteriori de leer der be-

ginsellooze aandriften op, om te bewijzen, dat men de natuur geen geweld mag aandoen, en dat de roeping van den mensch is mensch te zijn.

De gevolgen liggen voor de hand. Het sentimenteel idealisme met het sterk sensualistisch bijsmaakje, dat in al zijne werken, tot zelfs in zijne politiek-sociologische beschouwingen doorstraalt, brengt ons altijd weder het beeld der zenuwachtige vrouw voor den geest[1]. Het is volkomen overbodig, dat hij ons telkens verhaalt, dat hij een ingetogen leven leidt, dat hij, in uitvoerige beschouwingen tredende over 'hoogere moraal', ons verzekert een *goed* mensch te zijn; wij gelooven het ook zonder dat, maar wij weten, dat hij een zeer zwak mensch was en dat hij, zonder krachtige zedelijke hulp, steeds *niet goed* handelde.

Dit gedeelte van onze beschouwing heeft echter nog een direct belang in verband met de geschiedenis van Multatuli's leven. Hij heeft namelijk, gedurende zijn verblijf in Holland, het lot eener andere vrouw aan zich verbonden, daarbij alleen te rade gaande met zijne overtuiging omtrent moraal, en de eischen der praktijk geheel over 't hoofd ziende. Een groot gedeelte der *Ideën* is geschreven in de periode van overgang, toen de eerste vrouw met hare beide kinderen nog niet had ingezien, dat haar echtgenoot buiten staat was en ook vermoedelijk wel zou blijven, om in hare materiëele behoefte te voorzien, en de tweede vrouw reeds buiten staat of ongenegen was om de roeping, die zij meende te moeten vervullen of de taak, die zij zichzelve had opgelegd, op te geven. Nu is, zelfs wanneer men maar een zeer gewoon mensch is, die voor niets oog of oor heeft dan voor het alledaagsche, en men daarbij ruimte van middelen heeft, het liefhebben van twee vrouwen eene zaak, die ontzaglijk veel hoofdbreken kost. Psychologisch is het denkbaar dat een man zich door meerdere vrouwen zoozeer bekoord gevoelt, dat hij de eene niet voor de andere wil missen, maar de vrouwen zelven houden niet van eerlijk deelen en zetten hare pogingen om ook de andere helft machtig te worden voort tot in ... tot na den dood. Zijn zij mahomedaansch opgevoed, en hebben zij dus van kindsbeen af geleerd in haar minnaar ook haar heer

1) In verband hiermede lette men op de mededeelingen, die M. behoefte gevoelde aan het publiek te doen over den toestand zijner oogen, Idee 452 en van zijn keel, Idee 606 noot: 'Helsche steen' Ai!

en meester te zien, dan gaat het nog wel eens redelijk - alhoewel wij een Chinees, die met zijne beide echtgenooten ons kwam bezoeken, bitter hebben hooren klagen - maar het behoeft waarlijk geen betoog, dat in onze samenleving zulk eene psychologische proefneming iemand het hoofd doet omloopen, en wel voornamelijk als de finantiëele omstandigheden nog daarbij geene buitengewone uitgaven mogelijk maken.

Doch wij mogen noch willen verder dan slechts even noodig is, deze hoogst treurige omstandigheden aanstippen. Dat zij niet houdbaar waren op den duur is duidelijk, en toen het gezin te Brussel dan ook eindelijk genoodzaakt was zijne woning te verlaten, was Multatuli reeds, in de ergste phase van overspanning, bezig te trachten aan een der speelbanken de middelen bijeen te krijgen om te kunnen voldoen aan de eischen van het leven. Om rechtvaardig te zijn ook tegenover het Nederlandsch publiek moeten wij er bij vermelden, dat hem door bijzondere personen herhaaldelijk vrij aanzienlijke giften in geld zijn toebedeeld, welke te samen gevoegd bij de opbrengst van zijne werken, wellicht even toereikend zouden geweest zijn hem en zijn gezin op bescheiden voet te doen leven. Doch daartoe zou overleg noodig zijn geweest. In plaats daarvan kwam hij tot de slotsom, dat het Nederlandsche volk wel zedelijk verplicht was in de behoefte van zijn gezin te voorzien. En inderdaad er waren bewonderaars van zijn talent, die dezelfde meening schenen aan te kleven en dit ook daadwerkelijk toonden, doch zelfs dezen eindigden met zich de vraag te stellen: waar, bij eene levensopvatting als de zijne, de grenzen waren van zijn gezin.

Het vertrok dus naar Italië, waar de arme Tine, geholpen door enkele vienden, hoofdzakelijk door eigen arbeid en dien van haar zoon in haar levensonderhoud voorzag. Dat vertrek, dat in zekeren zin een officiëelen stempel drukte op de reeds lang bestaande scheiding, schijnt onzen lijder sterk geschokt te hebben, toen hij in heldere oogenblikken tot het besef kwam, wat er eigenlijk had plaats gehad. Hij was geheel verdiept in de kansrekening en meende het middel te zullen kunnen vinden van slagen. Slechts dáárom, meende hij, had hij de zijnen verlaten, niet omdat hij ze niet liefhad, maar om hen eenmaal groot en gelukkig te kunnen maken. Daartoe moest hij schatten hebben en ‘met zijn helder hoofd, met zijn denkkracht, met zijn genie’, meende hij, moest hij, die reeds zoo-

vele problemen had opgelost, ongetwijfeld een middel vinden om aan de bank te winnen. Dat denkbeeld bleef hem beheerschen. Na een afwezigheid van twee jaar keerden op zijn herhaald aandringen vrouw en kinderen terug, zooals wij zeker meenen te weten, op voorwaarde dat zij *en famille* zamen zouden leven. Teruggekomen vonden zij er evenwel erger onrust, dan ooit vroeger, toen zij te Brussel armoede leden.

Wij zeiden in het begin van dit opstel dat Douwes Dekker de man niet was om zich door eene vrouw te laten afwijzen en toch terug te komen om hare liefde te verwerven, zooals dit bij normale menschen dikwijls voorkomt. Wij zeiden: ‘Wee de vrouw, die hem minachtend behandeld had, zij kon de scherpte zijner satire verwachten!’ Het omgekeerde echter was, door dezelfde oorzaak even waar. Wee Douwes Dekker indien hij het eenmaal met eene vrouw aanlegde, die niet met zich liet spelen en wier wil blijken zou even sterk te zijn als hare liefde! Neen, hij was niet de man om voor eene ‘grande passion’ alles op te offeren, dus ook, desnoods, vrouw en kind; maar helaas wèl de man, die als een kind om Tine en de kinderen huilde als ze er *niet* waren, doch die toen hij ze weer had, de kracht miste om mannelijk de pijnlijke amputatie te ondergaan, die hij door zijne onbesuisde handelingen zelf noodzakelijk gemaakt had. Die onrust werd verergerd doordien van stonde af alle geestkracht werd aangewend om het fameuse probleem te vinden en de tijd, ook die van vrouw en kinderen, uitsluitend werd in beslag genomen door practische oefeningen met de roulette binnenshuis.

Belangrijk verschijnsel. De man, die later in zijne *Millioenenstudiën* met groot talent uiteenzet, dat het aan de bank spelend publiek, ten opzichte van den tijd en van zijn kapitaal als eenheid, als één individu van langen levensduur beschouwd, noodzakelijkerwijze zóóveel verliezen moet; hij die beter dan anderen den niet wiskundig ontwikkelden lezer weet duidelijk te maken, dat hij niet tegen de bank, maar slechts tegen andere mede spelers speelt, begaat zelf de onlogische daad om naar eene speelmethode te zoeken, die hem onfeilbaar zal moeten doen winnen. Alweder volgt hier het bewustzijn op de daad, de millioenenstudie op het thuis tot razernij toe zich en de zijnen afbeulen niet alleen, maar op het gaan spelen te Wiesbaden in den waan, dat het probleem gevonden was.

Hoe 't zij, de zenuwen van den lijder geraakten door deze inspanning, gepaard met de ongeregeldheid zijner sociale positie, in een toestand zóó ondragelijk voor Tine en de kinderen, dat een tweede vlucht, ditmaal voor goed, er het gevolg van was. Dekker heeft er zwaar onder geleden, toen hij op hooger leeftijd gelegenheid had over het verleden na te denken. Wat te denken van zijne opdracht op het titelblad van de laatste uitgaven van *Max Havelaar*, als het niet is eene uitdrukking van diepe smart, over daden gepleegd in ontoerekenbaren toestand? Toch schijnt het dat hij er niet toe is kunnen komen zichzelf en zichzelf alleen te beschouwen, als den man, die het in dronkenschap gepleegde, nuchter zijnde behoorde ongedaan te maken, en dat hij voortging met zijn lijden te beschouwen als een integreerend deel van dat, waaraan hij als martelaar voor ‘het goede’ noodzakelijkerwijs onderhevig was.

In '65 of '66 was Dekker veroordeeld omdat hij een jongen in een theatertje een klap had gegeven, en daarop heeft hij het land verlaten. Kort daarop volgde de eerste vlucht van het gezin. Na de tweede Kamerontbinding is hij weer in Holland, na, zooals hij beweerde, gratie te hebben verkregen. Het schijnt, dat het toenmalig ministerie aanleiding heeft kunnen vinden om van zijne kennis van koloniale toestanden op eenige practische wijze partij te trekken; althans hij verhaalde aan eenige zijner bekenden, dat hij voor den minister werkte niet alleen, maar dat hij den heer Heemskerk en Van Zuijlen van advies gediend had. Na de tweede Kamerontbinding, beweerde hij, dat hij een oogenblik de hoop had voelen herlevendigen, dat er in het zieke lichaam van den Nederlandschen Staat eene verandering zou plaats vinden, die tot genezing zou kunnen voeren. Uit zijn eigen mond hebben wij vernomen, dat hij het ministerie had aangeraden de Kamer ten derde male te ontbinden en wel met behulp van een detachement infanterie! Wij deelen deze feiten mede, onder reserve, daar wij de mogelijkheid erkennen, dat hij in zijne opgewondenheid de zaken wel eens niet volkomen juist voorstelde, en alleenlijk om aan te toonen, dat nog altijd de Nederlandsche staatsambtenaar, die vurig begeerde Nederland groot en krachtig te zien, bij hem niet geheel was ondergegaan in den propheet en hervormer. Bij politieke beroering, men kan er zich van overtuigd houden, zou hij gepoogd hebben eene rol te spelen, en

misschien ook wel gedeeltelijk gespeeld hebben. Dat die rol alsdan eene zou geweest zijn waarbij het zuiver nationalisme op den voorgrond zou hebben gestaan, en wellicht elk theoretisch humanisme zou hebben onderdrukt, daarvoor staan ons zijn primitieve echt nationale aanleg en zijn goed hart borg. Ware hij van jongs af in militairen dienst wat meer aan tucht gewend, dan zou er, met wat goed geluk, wellicht nog van zijn leven een schoon geheel hebben kunnen worden.

Na en in verband met de tweede vlucht van vrouw en kinderen naar Italië, verliet hij voor goed ons vaderland en heeft hij voortdurend in Duitschland geleefd. Of het ten gevolge van iets minder benarde finantiëele omstandigheden, dan wel door den invloed der tweede vrouw, dan eindelijk met het klimmende jarental geweest is, is moeilijk te beslissen, - maar er is eene periode van betrekkelijke kalmte op gevolgd. Waarschijnlijk hebben alle factoren daartoe medegewerkt. Al leidde hij ook in het buitenland en in zijne nieuwe huiselijke omgeving een sober bestaan, het schijnt toch niet zóózeer als in de eerste jaren van zijn optreden een leven vol angsten en agitatiën te zijn geweest. Het verblijf in het buitenland had daarbij voor hem dit voor, dat hij er niet voortdurend herinnerd werd aan wat hem zoo bitter griefde. Algeheele verandering van omgeving kan soms op zenuwlijders een gunstigen invloed hebben, als de overgang niet met te sterken schok gepaard gaat. Dit nu was hier niet het geval, daar hij zijne tweede vrouw reeds jaren kende en hij reeds jaren herhaaldelijk gedurende langen tijd van zijn gezin verwijderd was geweest. Dat hij uit Nederland weg was, kan niet anders dan een gunstigen invloed hebben uitgeoefend. Zenuwlijders, die slag op slag pijnlijk worden aangedaan door indrukken van buiten, genieten in den vreemde dit voordeel, dat de pijnlijke indrukken tenminste niet altijd op de oude wonde plekken neerkomen. Zoo zijn dan daar de laatste bundels der *Ideën* en de *Millioenenstudiën* geschreven. Zij dragen duidelijk de blijken van mindere gemoedsontstemming. Alleenlijk komt de oude wrevel weer boven, wanneer hij bij het bewerken der noten zich de doorgestane lijdensgeschiedenis herinnert. Nu en dan gaat hij in Holland eene lezing houden en het blijkt dan ook dat hij veel bekomen is van de geëxalteerde opvatting, die hij vroeger van deze werkzaamheid had. Een nieuw geslacht van vereerders is hem,

vooral na de uitgaaf van *Vorstenschool*, gaan omringen en het succes, dat hij er mede heeft gehad, schijnt hem eenige voldoening gegeven te hebben. Het nalezen zijner eigen werken, het corrigeeren der proeven en het hier en daar inlasschen van noten was dan ook quantitatief en qualitatitief de goede arbeid voor hem. Het zenuwachtig jagen naar een onbereikbaar en onbepaald doel was geëindigd, en hij kreeg het bewustzijn, dat hij toch iets had tot stand gebracht, al was hij dan ook geen dictator van Insulinde geworden. In sommige oogenblikken heet het nog wel eens: 'Gij Nederlanders, wat hebt gij van mij gemaakt, van mij, die het zoo goed met u bedoelde', maar in het algemeen geven de noten blijken van iets dat naar zelfbeperking en zelfbeheersching zweemt.

Doch niet alleen de omstandigheden, ook de Duitsche lucht, de buitenlucht doet hem goed. Hooge lucht hebben vele zenuwlijders noodig. Daarbij begint hij oud te worden en de zenuwen beginnen in dat proces te deelen. Niet alle prikkels pijnigen zoo erg meer, de fijnste zenuwelementen hebben den dienst reeds opgezegd. Wel beginnen daarentegen anderen min of meer ziekelijk aangedaan te worden en blijft de lijder in hooge mate prikkelbaar; wel schrikt hij bij onverwachte geluiden op; wel stelt hij zich soms voor dat men het op zijn leven toelegt, en heeft hij naar aanleiding van ettelijke voorvallen ongemotiveerden angst, maar de psychische voorstelling van onaangename zaken - zooals het karakter der Nederlanders in 't algemeen en dat van Duijmaer v. Twist, v. Vloten, Zaalberg en Muurling in 't bijzonder, is niet meer, zóózeer als vroeger, in staat zijne levensdagen te vergallen. Op het eind van den laatsten bundel viert hij zijn onbedwingbaren lust om onbeduidende litteratuurproducten op zijn gemak uit te pluizen, en naar aanleiding daarvan 'geestig' te zijn, voor de eerste maal eens bot ten koste van een vreemdeling. Hij schijnt geene behoefte gevoeld te hebben het publiek over zijn huiselijk leven mededeelingen te doen, zooals hij dit bij zijn optreden als schrijver in den *Max Havelaar* gedaan heeft. De phrenologische waarnemingen en voorspellingen van het Inlandsche hoofd te Lebak[1)] - o die geslepen Inlandsche hoofden! - zijn onjuist gebleken en de schaduw van het vorige gezin, stelt het tweede buiten het volle licht.

1) *Max Havelaar*. 8ste Hoofdstuk.

Toch is de grootheidsphantasie door den harden levensstrijd niet verdwenen. Zij is slechts gewijzigd en hij troost zich met het denkbeeld, dat het nageslacht hem eerst naar waarde zal beoordeelen. Deze gewijzigde vorm van het onsterfelijkheidsgeloof is geheel in overeenstemming met zijn geheele leven en denken; een gewijzigde vorm van de godsdienstige dweepzucht, waarbij de dweper zichzelf als Godsgezant beschouwt, en in een hartstochtelijk strijden tegen de zonden van zijn geslacht zijne roeping meent te vervullen. Dat het juist de maatschappelijke conventie was, waarop de christelijke samenleving gebaseerd is en waardoor zij tot heden nog samenhangt, die hem zóó sterk trof, dat hij meende het zich tot levenstaak te moeten stellen dáártegen te velde te trekken, komt ons voor een direct gevolg te zijn van zijne Aziatisch-Mahomedaansche vorming; en dat hij meende, door daartegen te velde te trekken, met uitsluiting van anderen, de man te zijn die waarheid zocht, schijnt ons een uitvloeisel van zijne onbekendheid met de Europeesche maatschappij in al hare lagen.

Hij heeft zich in zijne werken gegeven zooals hij was. Hij heeft daarin zijne eigen ziektegeschiedenis te boek gesteld, zóó duidelijk dat zij, met eenige pathologische kennis, daaruit voor elk menschenkenner te lezen is. Doch hij heeft tevens bij het uiten dier smartkreten herhaaldelijk op treffend juiste wijze het Nederlandsche volk de waarheid gezegd. Dat die waarheid niet vleiend was, wien kan het verwonderen? Zeker niemand, die overtuigd is, dat ‘alles wat is, wezen moet, dat wat niet is, niet bestaan kan.’ Zoo iemand toch weet, dat een klein volk, dat zich voor ongeveer twee eeuwen, door eene samenloop van omstandigheden, de schatten der aarde als het ware in den schoot zag vloeien en door dien rijkdom verheven werd tot een invloedrijk element in de europeesche statenrij, dat zulk een volk daarvan noodzakelijkerwijs den ontzenuwenden terugslag moet ondervinden. Dekker heeft met zijne beweringen in hoofdzaak veelal gelijk, alhoewel hij dikwijls haar kracht door overdrijving verlamt, door het vermoeiende zijner bewijsvoering het volgen zijner beschouwing niet vergemakkelijkt, en vaak den lezer ontstemt door plotseling allen ernst ter zijde te zetten.

De wijze waarop het Nederlandsche volk met dit zijn excentriek kind gehandeld heeft, droeg, naar ons voorkomt geen

blijken van veel zielenadel, noch van veel doorzicht, noch van veel menschenliefde, maar wèl van die overgroote voorzichtigheid, waardoor het dan ook heden ten dage is, wat het is, namelijk eene ten ondergaande koloniale mogendheid. Er zijn velen, die meenen dat de dagen van een zelfstandig Nederlandsch volk geteld zijn; er zijn anderen, die vreezen dat zelfs de dagen der geregelde europeesche samenleving hun einde naderen, dat onze beschavingsperiode haar toppunt reeds bereikt heeft en dat de tijden nabij zijn, waarin Aziatische horden haren weg naar Europa door petroleum en dynamiet gebaand zullen vinden. Bij het naderen van groote catastrophen gaat er, vóór hun aankomst, een drukkende zwoele adem door de lucht, waardoor gevoelige menschen, gelijk de dieren bij het naderen van een onweer, worden opgeschrikt en angstig beginnen te roepen. Zou de pseudo-europeaan Douwes Dekker zulk een roeper geweest zijn? Wie zal 't zeggen?

VI. *Douwes Dekker als mensch*.

De slanke blonde man met zijne dunne sluike haren, zijne fletse blauwe oogen, zijne diepe gelaatsgroeven en zijne voor zijn leeftijd opvallend sterke beweeglijkheid was voor elk medicus met een eenigszins geoefenden klinischen blik het beeld van den neurasthenicus. Daar hij geheel en al leefde onder den invloed van stemmingen en er ook nooit aan dacht, dat er iets verdienstelijks gelegen kon zijn in het verbergen van die stemmingen voor anderen, is het bezwaarlijk uit te maken, hoe hij zou geweest zijn, wanneer hij niet neurasthenisch geweest ware. Het karakter is geheel en al opgegaan in het temperament en dat temperament was aan plotselinge overgangen van den eenen in den anderen toestand onderhevig. Hoofdzakelijk was dit het geval in de jaren, die hij in Nederland heeft doorgebracht, maar ook reeds vroeger en in Indie was zijne gemoedstemming zeer afwisselend. De regent van Lebak heeft jaren later eens van hem verklaard; ‘dat hij een goed heer was, maar een beetje gek.’ Nu hebben onze Indische broeders eene constitutie, die hen in staat stelt, hunne

aandoeningen onder alle omstandigheden te verbergen, en eene levensopvatting, die hen in elk ander, die dat niet kan, een halven gek doet zien. Men kan er zeker van zijn, dat zij zich zelf moreel zeer hoog boven den Europeaan verheven achten. Een inlander wordt of nooit of slechts eens in zijn leven driftig. In dat geval kost het hem en eenigen zijner omgeving het leven. ‘Een beetje gek’ van den regent van Lebak, beteekent dus zooveel als ‘lichtgeraakt, driftig, zich dikwijls blootgevende, spoedig zijne zelfbedwang verliezende.’ In 't algemeen was dit waar, maar in de dagen van zijne lijdensperiode was het dubbel waar. Het was alsof Dekker geene denkbeelden met anderen kon wisselen op eene onverschillige wijze, maar of dit altijd, zelfs in de onbeduidendste gevallen, gepaard moest gaan met een zenuwexpansie, waarvoor wij in 't Nederlandsch zelfs geen woord hebben. Wanneer Dekker iemand groette, voor wien hij vriendelijk gestemd was, dan deed hij 't zóó, dat de geheele omgeving het bespeurde. Wanneer hij het met iemand eens was, dan kon hij niet nalaten dit op zulk een onstuimige wijze te toonen, dat het u bang om 't hart werd, bij de gedachte aan de mogelijkheid, dat ge u eens minder juist mocht hebben uitgedrukt. Dit is slechts dezelfde levendige opgewektheid, die men ook veel bij Zuidelijke volken aantreft, zal men wellicht meenen. Het gelijkt er op, maar is daarmede niet identiek. Bij de Zuidelijke volken is eene dergelijke ‘ostentabiliteit’ een tot natuur geworden gewoonte. Hoe beschaafder zij worden, hoe meer zij het nalaten. Bij neurasthenici is het overprikkeling; zij gevoelen zich er zeer door vermoeid en worden telkens na korter of langer tijd ontstemd. Het is voor hen een ware verademing, wanneer zij, door levenservaring gerijpt, er toe kunnen komen de Hollandsche lofspraak te begrijpen, die getuigt: ‘Hij is zoo'n bedaard mensch.’ Ware het hem gelukt eenmaal zoover te komen, dan zou het gebleken zijn hoe vriendelijk en hoe goedhartig zijn primitieve karakteraanleg was.

Als een kind kon hij in den huiselijken kring zich met de eenvoudigste zaken bezighouden en anderen op de meest geduldige wijze leeren en onderrichten, maar die kalmte, die vriendelijkheid en die eenvoud maakten soms plotseling plaats voor de grootste hartstochtelijkheid, wanneer door één woord, of een onbeduidend voorval zijne prikkelbare verbeelding werd opge-

wekt. Dit veranderlijke in zijn natuur ging gepaard met zulk eene mate van ‘weekheid,’ dat men dikwijls niet wist, wat er van te denken. Hij zou het zeker hoogst onaangenaam gevonden hebben, wanneer men hem zijne sentimentaliteit zou hebben verweten, en dadelijk eene overstelpende macht woorden - waaronder vele harde - tot zijn beschikking gehad hebben om u te bewijzen niet alleen, maar zelfs te doen hooren, dat hij om den drommel niet sentimenteel was: ‘Want ik ben geen ijdele droomer als die gevloekte Havelaar, die zijn plicht deed en gebrek leed met het geduld van een marmot in den winter.’ Toch was hij sentimenteel en erg ook. Het schijnt vreemd, maar in Indië, het land van slangen en vampyrs, van klewangs, vergif en Atjehers, wordt men lichtelijk sentimenteel. De Inlander zelf is het ook en aan Douwes Dekker kon men, bij den eersten oogopslag, den man herkennen, die veel met Inlanders had omgegaan. Men moge wellicht meenen, dat de grens moeielijk te trekken is tusschen sentimentaliteit en sentiment, ieder weet, bij ervaring, dat er velen zijn, die een diep gevoel voor het leed van anderen trachten te verbergen, onder voorgewende hardvochtigheid. Zulk eene methode, die het noodzakelijk maakt dat men bij de beoordeeling van menschen, wat dieper ziet dan de oppervlakte, was Dekker onbekend en waar hij ze bij anderen zag, een doorn in 't oog. Evenwel zijne gevoelsindrukken waren sterk, maar hielden niet lang aan. Ontelbaar is het aantal dergenen, wien hij hulp toezeide, moreele hulp, zoowel als finantiëele, en die, indien zij niet in aanmerking hebben genomen, wie het was die zulke beloften deed, zich teleurgesteld hebben gezien. Allerlei plannen doorkruisten zijn brein, en, zoo er al een begin van uitvoering aan werd gegeven, tot het einde doorgezet werden zij nooit. En wanneer hij ze dan op moest geven, dan waren altijd òf de omstandigheden of andere personen, maar nooit hij zelf dááraan schuldig.

Een sterk voorbeeld van de neiging om de ontstemming, die het gevolg was van het maken van verkeerde voorstellingen, terug te werpen op dengeen in verband met wien hij zich eene verkeerde voorstelling gemaakt had, is het volgende. Dekker komt onverwacht te Brussel bij Tine en, haar niet thuis vindende, verneemt hij, dat zij bij mevr. X was. Dáár gekomen hoort hij, dat zij zoo juist vertrokken was, doch tegelijk meende hij

de stem van mevr. X zelve in huis te hooren. Ten tweede male thuis komende vindt hij dáár, niet Tine, maar mevr. X, die, onafhankelijk van beide echtgenooten, op mevr. Dekker zat te wachten. Dekker nu was door deze teleurstellingen zoozeer geïrriteerd, dat hij mevr. X. minstens genomen zeer onaangenaam behandelde. ‘Comment madame, vous içi? mais vous êtes chez vous, vous devez être chez vous,’ etc. waaruit mevr. X aanleiding vond het huis uit te loopen en aan Tine, die zij tegenkwam, te zeggen: ‘Ton mari est de retour; mais il est fou, totalement fou’. Had zij gelijk, die mevrouw X? Neen, zij had geen gelijk. Zij had, wanneer Dekker een dronkaard geweest ware en hij ware dronken binnengekomen, met even weinig recht hetzelfde mogen beweren.

Het moet in die dagen uiterst moeielijk geweest zijn om met hem om te gaan. Van ieder vergde hij, dat men onmiddellijk alle andere bezigheden ter zijde zou stellen, en zich geheel wijden aan de groote zaak. Hij wilde een school stichten, een schare apostelen vormen en van die apostelen eischte hij algeheele toewijding en onverbiddelijke gehoorzaamheid.

Een nederlandsch industriëel, een gewoonte-materialist van het zuiverste water, was zoozeer ingenomen met de *Ideën* en met den schrijver, dat hij hem aanbood in zijne woning te komen werken en zijn huis als het zijne te beschouwen. Wij hebben reden te veronderstellen, dat de groote sympathie van dien industriëel in direct verband stond met de door den nieuwen profeet gepredikte vrije liefde, hetgeen destijds in Nederland nog niet, ten minste niet op die wijze, geschied was. Een niet onbelangrijk tractement zou hij dan genieten voor eenige onbeteekenende administratieve werkzaamheden de fabriek betreffende. Dit gaat eenige dagen goed. De huisgenooten zijn verrukt over den aanwinst, waarbij van zooveel geest en humor en levendigheid op den koop toe voor hen te genieten valt. Spoedig evenwel verkeeren de kansen. Dekker wordt ontevreden. Hij berispt de bedienden, klaagt over de onpractische inrichting van deuren, ramen en vensters, in het huis nog wel van een industriëel, en toen eindelijk de heer des huizes het waagde met een enkel woord te zinspelen op het weinigje arbeid, dat Dekker beloofd had voor de gastvrijheid in ruil te geven, en waarvan tot heden niets was gekomen, wordt hij zóó boos, is hij zóó diep beleedigd, dat men hem durfde aan-

spreken over werk, gelijk men het een klerk zou doen, dat een definitieve vredebreuk volgde, met iemand, met wien nooit eenige connectie had behooren te worden aangeknoopt. Op die wijze vormde Dekker zich ontelbare vijanden, vijanden waarlijk niet van de edelmoedigste soort, en die niet verdiend hadden ooit het recht te bezitten van te kunnen zeggen, dat zij hem gekend hadden.

Onder deze velen zijn er die hem lafhartigheid verweten hebben. ‘Ängstlich, mein Lieber, ist nicht feig’, herinneren wij ons een Duitsch paedagoog te hebben hooren zeggen tegen een knaapje, dat hem woedend aanzag bij de vermaning ‘Sei nicht zu ängstlich’. Dat onze zenuwachtige lijder onder al zijne wederwaardigheden angstig was is begrijpelijk, dat evenwel het Nederlandsch zeemanskind, dat in Indië meermalen het zwaard gebruikte om werkelijke of ingebeelde krenking te wreken, lafhartig was, is eenvoudig onwaar, en het moet voor den man, die herhaaldelijk door een onbestemd gevoel van angst gekweld werd, eene sterke verleiding geweest zijn om niet eens weer door eene daad zijn moed te toonen. Dit meende hij te doen door stoute uitspraken en vreemdsoortige handelingen. Merkwaardig is het geval van den klap in de comedie. Het verhaal er van geeft hij zelf; doch hij zwijgt van zijn bijkans kinderlijk gevoel van vreugde dat hij na de daad gevoelde, omdat zij, beweerde hij, hem een bewijs was, dat nog niet alle energie bij hem was uitgedoofd.

Hoewel niet forsch gebouwd, maakte dan ook zijne gestalte, noch zijn gelaat den indruk van een geëxalteerd dichter. Wanneer hij zoo onopgemerkt daarheenliep, was hij uiterlijk geheel de Indische controleur. Niet zoodra echter kwam hij in actie, of zijn starend oog, dat u bij afwijking van het andere, niet aanzag, zijn trillende bovenlip, zijne gesticulatiën, duidden op neuropathie. De combinatie van een gezond en niet zoo heel zwak gebouwd lichaam, met eene zenuwoverspanning in dien graad, is in Europa zeldzaam. De eischen der Europeesche samenleving en voornamelijk de eisch van eene beroepskeuze, staat haar vorming in den weg. Met andere woorden: ware Dekker in Europa gebleven, dan is het ondenkbaar dat hij tot een bruikbaar lid der maatschappij opgegroeid en daarbij tevens èn lichamelijk zoo gezond gebleven, èn wat zijn zenuwgestel betreft, zóó zwak ware geworden. Of het eene òf het andere

zou zich in den strijd des levens, 't zij ten goede, 't zij ten kwade hebben gewijzigd. Neurasthenici, zooals Dekker er een was, zouden gevaarlijk zijn, wanneer zij nog daarbij een athletischen bouw hadden. De beschaafde maatschappij werpt ze, in dat geval in haar eigen belang onbewust uit, door ze den weg naar den kerker of naar het krankzinnigengesticht op te dringen. Men vindt ze dan ook alleenlijk bij natuurvolken.

Zoo was de persoonlijkheid van Dekker een curiosum, een plant van vaderlandschen bodem wel is waar, maar die in de trekkas van Insulinde een vreemdsoortigen vorm had verkregen. Daardoor is bij het publiek eene geheel verkeerde voorstelling omtrent hem ontstaan. Dat publiek, aan bovengenoemde combinatie minder gewoon, stelde hem zéér hoog, voorzoover het buitengewone kracht met zachtheid verbonden meende te zien, of wel zéér laag, wanneer het aan ziekte, met kracht verbonden, meende niet te mogen gelooven. Zijne buitengewone vriendelijkheid, die onder een zuidelijk volk wellicht minder in 't oog geloopen zou hebben, maakte de meer stugge en teruggetrokken landgenooten dikwijls schuw. Hij maakte velen dergenen, die met hem in aanraking kwamen, zenuwachtig, en stootte daardoor soms even sterk af, als hij andere keeren aantrok. Kalme bezadigde naturen voelden zich het minst tot hem aangetrokken, jonge menschen en zenuwachtige vrouwen het meest, enkelen zelfs met onweerstaanbaren drang. Een zijner necrologen heeft een Don Juan van hem gemaakt, door de bewering dat: ‘Schoone vrouwen om zijne ‘gunsten’ zouden ‘gebeden hebben’.’ Wij wenschten hartelijk voor het geluk van Multatuli en der zijnen, dat deze voorstelling juist ware, doch moeten helaas getuigen, dat Dekker, indien hij er ooit toe hadde kunnen komen om met Don Juan uit wandelen te gaan, waarschijnlijk ware thuis gekomen met al de door dezen vertoornde weenende moeders aan zijn arm. Dekker was wel in de laatste plaats een man van de wereld en de schoone vrouwen der wereld, die achter hun waaiers knipoogen tegen Don Juan, zij zouden Dekker veel te hoogdravend gevonden hebben. De vormen en manieren van die wereld, waarin het verdedigen van theoriën als contrabande beschouwd wordt, waarin men zich aan die conventioneele vormen houdt, die ten slotte gebleken zijn het aangenaamst en het minst vermoeiend te zijn, en waar men voorts slechts leeft om te genieten van het leven, waren

hem onbekend. Hij genoot nooit om te genieten, maar leed om te lijden.

Noch zwemmen, noch paardrijden, noch billarten, noch schieten kon, als hij het anderen zag doen, hem op het denkbeeld brengen van de mogelijkheid, dat daarin voldoening zou kunnen gevonden worden voor zijn steeds zoekend en steeds onvoldaan gemoed en verbetering voor zijn zenuwachtige gejaagdheid. ‘Kunt u goed billarten, Oom’, vroeg hem een knaapje, hetwelk hij om zijne knapheid grooten eerbied inboezemde. ‘Ja mijn jongen, ja en neen,’ was het antwoord, ‘ik kan het theoretisch heel goed, maar, ziet ge, het stooten zelf daar ben ik niet bedaard genoeg voor.’ Nu is theoretisch billarten gelijk niet-billarten. Schieten, eene oefening der wilsorganen meer nog dan eenige andere, noemde hij eene idiote oefening, ongeveer gelijkstaande met hengelen. Zijne zintuigen waren niet systematisch ontwikkeld. Ofschoon hij veel spreekt over schilderkunst en muziek, wordt hij noch door het een, noch door het ander sterk aangetrokken, en vervalt hij, bij elk discours over een dezer onderwerpen, in eene theoretische beschouwing over het standpunt van den artist, met eene sterke neiging om de *dii minores*, of zij die terecht of te onrechte daarvoor gehouden worden, te beschermen tegen de algemeen als groot erkende kunstenaars. In het algemeen is er in de wijze, waarop hij over plastische kunst spreekt[1)], een gebrek aan bescheidenheid, een overgroote mate van zelfvertrouwen, buiten verhouding tot de geoefendheid zijner gehoor- en gezichtszintuigen op te merken. Als vele lijders aan grootheidphantasie is het hem moeielijk om te gaan met menschen, die zich 't zij maatschappelijk, 't zij intellectueel boven hem verheven gevoelen en beweegt hij zich met voorliefde in een kring van tot hem opziende personen. Daaruit is ook de zekere populariteit te verklaren, die hij gekregen heeft bij de mindere bevolking en die dezer dagen op eene eigenaardige wijze wordt geëxploiteerd voor de verspreiding van socialistische denkbeelden.

Er zijn tijden geweest, waarin men krankzinnigen goddelijke eer bewees. Ook zijn er tijden geweest, waarin men ‘monstra’ zorgvuldiglijk opkweekte, omdat zij geld waard waren als speel-

1) Idee 527 en Idee 819.

tuig voor de grooten der aarde. Alhoewel wij dit heden ten dage niet meer doen met dwergen en gebrekkigen, geschiedt hier en daar nog wel eens iets wat er aan doet denken. Zoo bijvoorbeeld met de opvoeding van muzikale monstra, waarbij in den regel zeer weinig gelet wordt op de vraag of het wel in het belang is der jonge muzikale hersenen, dat deze aanleg ten koste der andere functiën zoo sterk geprikkeld wordt tot ontwikkeling. Met eene naar aanbidding zweemende eerbied voor wat men het genie noemt, wordt dan, ten genoege der maatschappij, dat genie veel meer in eene richting ontwikkeld, dan wel gelet op de belangen van het individu. Bij meerder en juister kennis van het menschelijk organisme zal er een tijd komen, waarin men, uit een oogpunt van welbegrepen hygiene, iemand met grooten muzikalen aanleg opzettelijk zal trachten af te houden van zich te veel met muziek bezig te houden, en zoo zal er ook een tijd komen, waarin men elke poging tot vergoding van het genie zal stempelen als ‘onzedelijk’. Tot heden zijn wij nog zoo ver niet. Der meerderheid zelfs van overigens ontwikkelde en denkende menschen kleeft nog een onbewust geloof aan hoogere, met een onbekenden genius bezielde wezens aan. In dien zin bestaan er evenwel geene geniën, doch alleenlijk meer of min harmonisch aangelegde naturen, meerdere of mindere bekwaamheden in eene richting, en wat wij, bij wijze van spreken, dan het genie zouden mogen noemen zou niets anders wezen dan de gezonde, de volmaakte mensch.

‘Die höchste und schwierigste Leistung des Seelenlebens besteht darin, den erworbenen Zusammenhang deszelben auf die Grade im Blickpuncte des Bewustseins befindlichen Wahrnemingen, Vorstellungen und Zustände wirken zu lassen. Sie versagt im Traum und Wahnsinn; so fällt hier gleichsam der regulirende Apparat weg, welcher die Eindrücke, Vorstellungen und Gefühle in der Anpassung an die Wirklichkeit erhält; *und nun entfalten und verknüpfen sich die Bilder in spielender Willkür*[1)] Dagegen in der Einbildungskraft des Dichters ist dieser Zusammenhang wirksam und nur die ausnahmweise *Energie* des Gefühls, der Affecte, der sinnlichen Organisation hat eine freie Entfaltung der Bilder über die

1) Wij cursiveeren.

Grenzen des Wirklichen hinaus zu Folge. *Das Genie ist keine pathologische* Erscheinung, sondern der *gesunde, der volkommene Mensch*.'[1)]

Wij hebben in bovenstaande regelen gepoogd uiteen te zetten, dat Douwes Dekker een 'monstrum' was met een onevenredig ontwikkeld talent om denkbeelden onder woorden te brengen. Hij is in de Nederlandsche kolonie, zonder leiding, opgegroeid in den zonderlingsten vorm, waarin de Europeesche menschheid ooit iemand heeft aanschouwd. Slechts toegerust met eene geringe hoeveelheid kennis, in geen enkelen tak van menschelijk weten geheel thuis, maar begaafd met eene phantasie, die hem de poging deed wagen alles te overzien, miste hij de kracht om haar in bedwang te houden; de kracht ook om, zij het ook in kleinen kring, de omstandigheden te beheerschen niet alleen, maar om zijne gedachten te concentreeren op eenig punt en de telkens opkomende bijgedachten te onderdrukken.[2)] Dit gemis wordt vooral dan pijnlijk gevoeld, wanneer hij door een reeks van onaangename gewaarwordingen zenuwachtig gemaakt wordt. In die omstandigheden stort hij zich ledig, nog vóór de indrukken verwerkt zijn, zooals hij zijne portemonnaie uitstort, nog vóór zij ten halve gevuld is. Dat weergeven van indrukken was zijn eenige kracht, zijn eenige bezigheid, het eenige waartoe hij in staat was en waarin hij eene vaardigheid heeft erlangd, die hem gemaakt heeft tot den virtuoos op het spreekinstrument. Dat alles had anders kunnen zijn, wanneer maar de omstandigheden anders geweest waren, en, waarschijnlijk ook, wanneer zijne natuurgenooten een beter begrip hadden gehad van den aard der eigenaardige versiering, waarmede hij - duif met den rooden strik - ter wereld gekomen was.

SWART ABRAHAMSZ.

1) Dichterische Einbildungskraft und Wahnsinn. Dilthey. Leipzig 1886.
2) Hij was zelf zóózeer ingenomen met zijne oplossing van het theorema van Pythagoras, dat hij de daarbij behoorende figuur op een zegelring als wapen liet aanbrengen. Die ingenomenheid komt ons voor als een begin van erkenning van zijn eigen gebrek.

Eene middeleeuwsche dorpspastorie.

C.J. Gonnet. Vier parochiën in de middeleeuwen.

Vele jaren geleden heeft wijlen Mr. Van Berckel in zijne uitnemende studie over ‘Een Hollandsch dorp in de middeleeuwen’ (Dietsche warande, 1855) eene aantrekkelijke schets gegeven van het leven en den werkkring van den pastoor op een middeleeuwsch dorp. Aantrekkelijk, zeg ik, doch daarom nog niet het gelukkigst geslaagde deel van het opstel. Uitgaande van het in sommige streken van ons land bestaande rechtsgebruik, dat aan den kerspelpriester evenals aan den magistraat de bevoegdheid toekende om vrede te gebieden bij oploopen en vechtpartijen, wordt de pastoor ons voorgesteld als de eenige handhaver der orde in tijden van bandeloosheid en geweld, als de hersteller bij uitnemendheid van vrede en liefde bij de telkens hernieuwde uitvallen van hartstochtelijke ruwheid. Is er hier ontegenzeggelijk gelijkenis, te loochenen is het niet dat het portret geflatteerd is. Eén deel van het beeld, de liefelijkste trek van het gelaat, is juist geteekend en daarop valt al het licht; doch het is de familietrek, die niet typisch is voor het individu, maar gemeen aan alle handhavers van orde en gezag in de middeleeuwen. En het is inderdaad te betreuren, dat juist alle andere trekken in de schaduw zijn gelaten, want inderdaad de figuur van den middeleeuwschen dorpspastoor is onze beschouwing wel waardig. Zijne werkzaamheden, ja zijne geheele positie leveren ons een duidelijk beeld van de eigenaardige middeleeuwsche toestanden op kerkelijk gebied; en vergelijken wij hem met den dorpspredikant, die zijn onmiddellijke opvolger is, dan valt het in het oog, vooral op het platte land, waar de toestanden voor het overige meer dan elders gelijk gebleven zijn, hoezeer wij althans in publieke moraliteit zijn vooruitgegaan. Iemand heeft eens gezegd, dat de huichelarij eene

hulde is aan de deugd. Ook al wil men daaruit voor onzen tijd eene minder vleiende conclusie maken, toch wil ik met het oog op de aangehaalde spreuk beweren, dat de nieuwere tijden zich gunstig van de middeleeuwen onderscheiden. Of is niet het feit, dat de misbruiken, zoo zij bestaan, zich niet meer als in de middeleeuwen schaamteloos in een officiëel gewaad in het openbaar durven te vertoonen, eene schrede voorwaarts? Ligt daarin niet de erkenning opgesloten, dat de standaard der publieke moraliteit thans hooger is dan toen?

Ik ben in de gelegenheid, eene schets te ontwerpen van het leven in eene dorpspastorie en van de belangen, die de hoofden der bewoners bezighielden, - eene schets, die het voordeel bezit van op onwraakbare getuigenissen te berusten en bovendien tot in kleine bijzonderheden nauwkeurig te kunnen zijn. De heer Gonnet heeft in het aan het hoofd van dit artikel genoemde lijvige boekdeel[1)] eene groote verzameling van oorspronkelijke bescheiden gepubliceerd, allen betrekking hebbende op vier Hollandsche kerspelen (Heemskerk, Beverwijk, Zoeterwoude en Hazerswoude), die ons niet alleen in staat stellen de geschiedenis dezer gemeenten nauwkeurig te leeren kennen, maar ons bovendien de gelegenheid bieden, om een beeld van den middeleeuwschen dorpspastoor in het algemeen te vormen, dat, nu de trekken aan meer dan een kerspel ontleend zijn, eenige kans heeft gelijkend te zijn. De heer Gonnet heeft ons daarmede een grooten dienst bewezen en aanspraak verworven op onzen warmen dank voor zijne niet geringe moeite. De oorkonden - allen ontleend aan de cartularia der Haarlemsche kommanderij van St. Jan, waaraan de vier genoemde parochiekerken behoorden - leveren ons op elke bladzijde kostbare bouwstof voor onze studie. Doch uitsluitend voor studie, niet voor lectuur. De schrijver heeft eene rijke goudmijn geopend, maar hij heeft het edele metaal in ruwen toestand te voorschijn gebracht: hij schenkt ons geen goud maar gouderts, en men weet, dat slechts de kenner in deze onoogelijke brokken steen het blinkende metaal vermoedt, herkent. Ik wil beproeven, het u gezuiverd voor te leggen.

Wij ontmoeten den pastoor het eerst als jongeling, als ongewijd

1) Eerst verschenen in de: Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem. 1881.

klerk. Nog was hij niet tot het pastoraat bevoegd: de werkzaamheden van den pastoor mochten alleen door een priester verricht worden. De aanstaande pastoor moest dus alle kerkelijke wijdingen in geregelde volgorde ontvangen hebben, totdat eindelijk de hoogste wijding hem bevoegd maakte tot het verrichten der gewichtigste plechtigheden: het opdragen der mis en het bedienen der sacramenten. Welke eischen stelde de kerk aan hem, die zich tot het verkrijgen dezer indrukwekkende bevoegdheid aanmeldde? Seminariën waren in de middeleeuwen onbekend; het bezoeken eener hoogeschool was en bleef in Nederland, dat geene universiteit bezat, uit den aard der zaak uitzondering, al telden de middeleeuwsche inrichtingen voor hooger onderwijs hare zonen bij duizendtallen, waar wij met honderdtallen reeds tevreden zijn. Examens waren destijds minder geliefd dan thans, en er schijnen dan ook geene bepaalde eischen van geleerdheid gesteld te zijn. Alleen op twee zaken zag de kerk streng toe: zij weigerde de bevoegdheid tot de heiligste verrichtingen te verleenen aan kinderen en aan armen. Dunkt u deze laatste beperking vreemd? Zij was het niet. De middeleeuwen kenden scharen van zoogenaamde ‘arme klerken’, personen, die de lagere wijdingen ontvangen hadden, doch alle middelen van bestaan misten, - eene schare van minder goed befaamde lieden, die door bedelen en dikwijls door vrij wat ergere praktijken trachtten in hun onderhoud te voorzien, - personen, die wel somtijds genoodzaakt waren op deze minder gemakkelijke wijze de middelen te verkrijgen om aan hun studielust te voldoen, doch die te dikwijls de kerkelijke wijding als voorwendsel gebruikten om het een en ander te verdienen, terwijl geene roeping, geen aandrift hen tot het zoeken van den kerkelijken titel had gedreven. Het was wijs en goed gezien, dat de kerk althans trachtte te voorkomen, dat hare hoogste wijding aldus onteerd werd.

Zoo kwam het, dat wij door de kerk als eisch hooren stellen, dat de candidaat voor de priesterwijding niet alleen 25 jaren oud behoort te zijn, maar ook dat hij jaarlijks minstens 20 kronen inkomen zal bezitten. De wijbisschop, die den diaken onder de mis in den Utrechtschen Dom tot priester wijden zou (de middeleeuwsche bisschoppen waren veel te groote heeren, om zich met dergelijke kleinigheden te bemoeien, en delegeerden dus hunne bevoegdheden aan andere geestelijken!), verlangde dus van den aanstaanden priester eene gerechtelijke

verklaring, dat hij, hetzij door eigen vermogen, hetzij door het bezit van een beneficie tot het bovengenoemde bedrag gegoed was. Zoo geschiedde het, en men meende aldus een waarborg te hebben, dat elke gemeente eenen pastoor zou bezitten, die tot jaren des onderscheids gekomen was en onafhankelijk van de aalmoezen van zijne gemeente behoorlijk zou kunnen leven. Zoo scheen het, doch hoe anders leerde de praktijk! Het bederf, dat de middeleeuwsche kerk had aangetast, maakte het middel soms werkeloos. Er zijn voorbeelden, dat een candidaat zich tijdelijk in het bezit wist te stellen van het een of andere kleine kerkelijke postje op voorwaarde, dat hij daarvan na de wijding weder afstand zou doen. En inderdaad, in het ons bewaarde formulier van de verklaring omtrent de gegoedheid van den candidaat, vinden wij veiligheidshalve den eed opgenomen, dat hij van het inkomen, dat hij verklaart op dit oogenblik te bezitten, niet weder zal afstand doen! Zoo kwam dan ten slotte toch somtijds de nieuwe priester een paar dagen na zijne wijding het getal der arme klerken vergrooten, en moest hij dikwijls een schamel onderhoud zoeken in de waarneming van eens anders pastoraat. Want ofschoon inderdaad priesterwijdingen van kinderen niet voorgekomen schijnen te zijn, pastoors, die de kinderschoenen nog niet ontwassen waren en die dus de hulp van een werkelijken priester noodig hadden en kochten, waren er, zooals wij zien zullen, maar al te veel! Hoe dit mogelijk was, zullen wij vernemen, wanneer wij de wijze bespreken, waarop een priester een pastoraat verkreeg.

De keuze van een pastoor stond slechts bij groote uitzondering aan de gemeente. Wijze voorzorg! zult ge meenen, die aan onbeschaafde, onkundige menschen allen invloed ontnam in eene zoo teedere zaak, waar zij tot het nemen eener beslissing geheel onbevoegd waren! Ge vermoedt allicht, dat de keuze was overgelaten aan eene commissie uit de gemeente? In het geheel niet: de gemeente had in den regel noch direct noch indirect het geringste aandeel aan de keuze. De persoon, die hier alleen te beslissen had, was de een of andere machtige heer, die dikwijls een kasteel in of bij het dorp bezat, doch ook somtijds in geenerlei betrekking stond tot de dorpsgenooten. Zulk een heer heette ‘collator,’ - het recht, dat hem in de gelegenheid stelde een pastoor aan te wijzen, ‘collatierecht.’ In

zijn oorsprong was dit recht alleszins billijk, maar zijne werking was allerverderfelijkst. De collator of patroon ontleende zijn recht aan de stichting der kerk. In de vroegste tijden, toen nog slechts enkele kerspelkerken hier en daar verrezen, waren het veelal de ambachtsheeren van het dorp geweest, die aan hunne onderhoorigen door het stichten van een kerkgebouw op eigen grond de verre reizen naar het naastbijgelegene bedehuis hadden bespaard; zij waren het geweest, die een kapitaaltje voor de bezoldiging van den pastoor der nieuwe kerk hadden aangewezen. Onbillijk was het dus niet, dat hun, als belooning voor zoo prijselijke daden, eenige invloed op de keuze van den nieuwen pastoor werd gegund: zij verkregen de bevoegdheid, om een hun aangenamen pastoor aan de geestelijke overheid voor te dragen. Toch was de zaak eenigszins bedenkelijk, en de uitkomst bewees dit. De kerkelijke overheid behield wel de beslissing, maar die beslissing werd allengs tot een blooten vorm, eene bevestiging, zoodat feitelijk de geheele benoeming aan de heeren kwam. Naarmate de inkomsten der pastoors door vrome stichtingen en legaten, door vermeerdering van de welvaart der parochianen toenamen, werd dit recht van benoeming meer en meer eene zaak van belang, van geldelijk belang. Het getal van hen, die de vette pastoraten begeerden, klom steeds, en de verleiding voor de soms niet ruim bij kas zijnde heeren, om aan een candidaat, die eenig loon voor zijne benoeming bood, de voorkeur te geven, nam in dezelfde mate toe. Zoo werd het langzamerhand maar al te gewoon, dat de aanzienlijke pastoraten inderdaad verkocht werden, terwijl de minder rijke ten deel vielen aan gunstelingen van den heer of aan zonen van personen uit zijn gevolg. De geestelijke beneficiën werden een voorwerp van ergerlijke knoeierijen, en processen tusschen verschillende personen, die zich tot het bezit gerechtigd achtten, waren aan de orde van den dag[1)]. De

1) De heer Gonnet levert ons daarvan een voorbeeld. Graaf Willem van Holland had een pastoor in de kerk van Hazerswoude benoemd, doch deze had het beneficie zonder de noodige toestemming met een ander verruild. Een ander priester, op het bezit van het postje belust, maakt den graaf opmerkzaam, dat dit niet in den haak is en beveelt zich bij eventueele vacature aan. De graaf, merkwaardig bezorgd voor de handhaving der geestelijke tucht, doch ongeneigd daarvoor een penning te wagen, verklaart zich (hoogstwaarschijnlijk tegen betaling) bereid den candidaat voor te dragen; doch het mag hem niets kosten, en de priester moet zich dus schriftelijk verbinden alle proceskosten te dragen!

kerkelijke ambten kwamen in handen van totaal ongeschikte lieden, van kinderen zelfs, wier ouders het pastoraat door een priester lieten waarnemen tegen uitkeering van een vast loon, terwijl zij het overschietende gebruikten voor de opvoeding van den titulairen pastoor, die wel eens (de heer Gonnet levert ons een voorbeeld), tot jaren des onderscheids gekomen, weinig roeping voor het ambt gevoelde en het dus aan een ander deed overdragen. Een ander misbruik volgde: de (dikwijls gelaakte doch nooit uitgeroeide) vereeniging van verschillende kerkelijke beneficiën in een persoon, waardoor soms hooge geestelijken aan het hof van een vorst of in eene groote stad werkeloos leefden en de rijke inkomsten hunner beneficiën trokken[1)], terwijl al hun werk gedaan werd door verschillende arme priesters, die daarvoor door hen karig bezoldigd werden.

Maar zoolang de ambachtsheer-collator zelf in het dorp woonde, bestond althans dit voordeel, dat hij zelf als parochiaan van zijnen cliënt belang had bij de behoorlijke vervulling van het pastoraat. Erger werd het, wanneer het collatierecht in andere handen kwam. Zoodra de beneficiën voor geld verleend werden, kreeg het collatierecht zelf geldelijke waarde, en sedert werd dit recht nu en dan overgedragen, verkocht aan personen, die geheel geene betrekkingen hadden met de gemeenten, wier zielzorg dus ter hunner beschikking kwam. Ook hiervan levert de heer Gonnet ons een voorbeeld. De graaf van Holland had, hetzij door kerkstichting of door overdracht, verschillende collatierechten in zijne hand weten te vereenigen. Omgekeerd was de Haarlemsche kommanderij van St. Jan in het bezit gekomen van de voordeelen (‘heergewaden’), die de graaf uit zijne leenen trok. Een minder wenschelijke toestand, en in 1447 besloten dan ook de graaf en de kommandeur, deze (en andere) rechten onderling te ruilen. Er was één bezwaar: de kerk verbood allen handel in geestelijke beneficiën ten stelligste, en het was dus moeielijk om van de ruiling eene rechtsgeldige

1) Een voorbeeld levert ons weder de heer Gonnet: de kommandeur van Haarlem, destijds nog alleen collator der kerk van Zoeterwoude, laat zich in 1494 machtigen, om tegelijk kommandeur van Haarlem en pastoor te Zoeterwoude te zijn. Natuurlijk stelde hij te Z. een bezoldigd plaatsvervanger aan en trok zelf naar Haarlem, waar hij zich om de pastorale zorgen niet veel kan bekommerd hebben.

akte op te maken. Doch geen nood! men had geschikte middeltjes om de bezwaren te ontduiken. Eene akte werd opgemaakt, waarbij de verschillende rechten geruild werden, doch van het collatierecht, dat buiten den handel was, werd niet gerept. De graaf vaardigde daarna eenen anderen brief uit, waarbij hij dit recht ‘ter eere van God en de H. Maagd en ter vermeerdering van den dienst van God’ aan de kommanderij schonk, en de bisschop bevestigde eerlang deze ‘schenking.’ Goed overlegd! zoo goed, dat het niet te denken was, dat het nageslacht ooit het fijne van de zaak zou vernemen! Maar ongelukkig kwam er een kink in den kabel. Eenige jaren later ondervond de kommandeur moeielijkheid in de handhaving van zijn collatierecht, het werd hem betwist. Wat te doen? hij zette alle gewetensbezwaren op zijde, riep den graaf in vrijwaring op en verzocht handhaving in het bij ruiling van hem verkregen collatierecht!

Maar hoe ongeoorloofd dergelijke transacties naar onze begrippen ook waren, de gemeente, wier zielzorg zoodoende verhandeld was, kon in dit geval bij den ruil slechts winnen. In plaats van den graaf kreeg zij als collator een klooster: het was te verwachten, dat zij voortaan niet meer een gunsteling van het hof, maar eenen monnik als pastoor zou ontvangen. Er was dus alle kans, dat hare herders voortaan van beter gehalte zouden zijn. Inderdaad schijnt dit hier het geval geweest te zijn. Doch men meene toch niet, dat de weg voor misbruiken thans gesloten was; integendeel, de aanleiding tot erger werd juist thans geboden. Achtten geestelijke gestichten het verkoopen van beneficiën, die ter hunner begeving stonden, te aanstootelijk? of zochten zij een *zekerder* weg om van hun recht geldelijk voordeel te trekken? Ik weet het niet, maar een feit is het, dat zij veelal voor hunne geldelijke belangen op afdoende wijze zorgden. Gewoonlijk geschiedde dit door het verzoeken van een zoogenaamd ‘privilegie van congrue portie,’ waarbij het gesticht, dat het collatierecht bezat, de bevoegdheid verwierf, om aan den benoemden pastoor een zeker behoorlijk deel der inkomsten van het pastoraat uit te keeren en het overige zelf te innen. Maar daar het bedrag der ‘congrue portie’ van den pastoor onbepaald was (en *moest* zijn: immers het hing af van de hoeveelheid der aan het pastoraat verbondene inkomsten), waren twisten tusschen klooster en pastoor over het be-

drag het gewone gevolg van deze privilegiën, en het einde was dan ook meestal, dat een zekerder middel gezocht werd in de zoogenaamde ‘incorporatie’ der kerk. De geheele kerspelkerk met hare pastorie en de daaraan verbondene goederen werd dan bij het klooster ingelijfd. Het klooster zelf kreeg den titel van pastoor en genoot alle inkomsten van het pastoraat, terwijl het de bevoegdheid kreeg om zelf eenen geestelijke met de zielzorg te belasten tegen een vast, naar willekeur te bepalen tractement; maakte de waarnemende pastoor later aanmerkingen op het bedrag daarvan, dan kon hij eenvoudig afgezet worden. Tal van contracten, op deze wijze met nieuw aangestelde pastoors gesloten, zijn ons bewaard gebleven. Wij kunnen ze niet allen goed beoordeelen. Natuurlijk was de pastoor op de eene plaats in beteren toestand dan elders. Maar algemeene regel was toch, dat hij in hoofdzaak of geheel werd afgescheept met ‘‘t onseecker’, met de offers, door zijne parochianen volgens gewoonte bij verschillende gelegenheden vrijwillig gebracht, terwijl het klooster dikwijls de landerijen, bijna altijd de tienden voor zich behield. Reeds dit was eene ernstige fout, daar het den pastoor geheel van zijne parochianen afhankelijk maakte en de onderlinge verhouding onzuiver deed worden. En er was meer: de keuze van den pastoor was door de incorporatie geheel in handen van het kapittel of klooster gekomen, zonder eenig toezicht van de geestelijke overheid; het stond dus te vreezen, dat de ver verwijderde oversten van het gesticht zich niet al te zeer om de belangen der hun toevertrouwde zielen bekreunen en aan den pastoor, die het postje voor de kleinste som wilde waarnemen, de voorkeur boven anderen geven zouden, zonder acht te slaan op karakter en bekwaamheden van den sollicitant. Gelukkig mochten de gemeenten zich prijzen, die in handen vielen van een klooster als de Haarlemsche kommanderij, dat niet (als een kapittel of eene rijke abdij) de zetel was van zonen van adellijke geslachten, en welks leden het dus niet beneden zich achtten, zelven het pastoraat te gaan waarnemen. Het lot dezer gemeenten was inderdaad benijdenswaardig onder velen.

Onze stukken stellen ons in staat met de meeste nauwkeurigheid na te gaan, hoe een priester in het bezit van een pastoraat werd gesteld: van elk der vele akten, die ter voldoening aan alle formaliteiten moesten opgemaakt worden, is ons hier

een exemplaar (soms wel drie of vier) afgedrukt. Vooraf ging gewoonlijk een contract tusschen den collator en den priester, waarbij deze een deel zijner inkomsten aan den collator afstond of zich verbond tot eene jaarlijksche uitkeering in geld[1)]. Eerst dan kwam de candidaat in het bezit eener bezegelde acte, waarin de collator in den vorm van een open brief verklaarde, dat hij den priester N.N. *om niet* (‘pure ac simpliciter propter Deum’) voor het openstaande pastoraat (‘voor de zielzorg en de bewaking der in de kerk bewaarde relieken,’ zooals de formule luidde) had voorgedragen aan den aartsdiaken van het district, dien hij verzocht hem te willen aanstellen. De aartsdiaken voldeed echter niet lichtvaardig aan dit verzoek. Bij open brief gelastte hij aan alle hem onderhoorige geestelijken, om driemaal onder de mis van den predikstoel der vacante plaats af te kondigen, dat de voordracht gedaan was, en om alle opposanten op te roepen hunne bezwaren daartegen op een bepaalden dag in te brengen bij een aangewezen persoon, gewoonlijk den pastoor eener naburige parochie of den geestelijken rechter van het district. Van het volvoeren dezer opdracht gaf de geadresseerde (in het geval, dat ons bezighoudt, was het een rondreizend monnik, die zich tijdelijk in de vacante parochie ophield) kennis aan den aartsdiaken bij eene bezegelde akte, die hij met den opdrachtsbrief verbonden (‘getransfixeerd’) aan den afzender terugzond. Gewoonlijk bleek het, dat geene oppositie gedaan was[2)]; de aartsdiaken stelde dan den voorgedragene tot pastoor aan en gelastte weder bij open brief alle geestelijken, om van hem den eed van trouw en gehoorzaamheid te ontvangen en hem daarna in het bezit van zijn beneficie ‘in te leiden’. Het stuk sloot met de opdracht, om alle parochianen te bevelen, dat zij den benoemde als hunnen pastoor zouden erkennen, hem als zoodanig onderdanig zijn en alle hem toekomende inkomsten uitkeeren zouden.

Zoo was dan de pastoor geïnstalleerd en in het bezit van

1) Ingeval de collator het privilegie der congrue portie of van incorporatie had verkregen, had hij op zulk eene uitkeering recht. Doch ook zonder dit recht was de zaak niet zeldzaam. Overigens is wellicht bij de groote heeren, die collatierecht bezaten, niet altijd geld, doch ook dikwijls gunst het motief voor de begeving geweest.

2) In één geval zien wij dan ook den aartsdiaken reeds dadelijk den bevestigingsbrief bij een partikulier briefje aan zijnen gedelegeerde toezenden, om dien, in geval geene oppositie geschiedt, aan den benoemde uit te reiken.

alle rechten, die aan het pastoraat verbonden waren, gesteld. In vele opzichten eene benijdenswaardige positie! Hij had een zelfstandig, levenslang recht verkregen op het genot van veelal rijke inkomsten, hij was feitelijk grondbezitter geworden en, indien hij zijne goederen behoorlijk beheerde (de collator had recht van toezicht), was hij aan niemand ter wereld verantwoording hierover schuldig. Aan het pastoraat was in de eerste plaats rechtens verbonden het genot van tienden van alle veldvruchten. Reeds Karel de Groote had dit ingevoerd en sedert had dit voorschrift bijna overal ingang gevonden. Helaas! dat het in zijne werking zoo hoogst schadelijke collatierecht ook hier eene verandering gemaakt had. Wanneer de collator een privilegie van de congrue portie verkregen had, maakte hij daarvan gewoonlijk gebruik om een groot deel der tienden (meestal ⅔) voor zich te nemen. Was eene kerk geïncorporeerd, dan moest de pastoor meestal alle tienden afstaan. Doch deze privilegies gaven in den regel slechts een rechtstitel voor wat ook vóór de verleening feitelijk geschiedde. Wij vinden in de door den heer Gonnet medegedeelde bescheiden maar al te veel reden om te vermoeden, dat ook de graaf van Holland als collator zonder bijzondere privilegies de kerspeltienden voor zich behield en den door hem aangestelden pastoor slechts het recht op de overige emolumenten van het pastoraat gunde. Ja zelfs toen de graaf zijn collatierecht aan de Haarlemsche kommanderij overdeed, schijnt hij de tienden voor goed aan zich behouden te hebben.

Uit een praktisch oogpunt was er inderdaad iets voor te zeggen, dat men den pastoor, mits men hem schadeloos stelde (wat echter niet geschiedde), het beheer der tienden ontnam. Latere leeraars van het kerkrecht merkten niet ten onrechte op, dat de pastoor, als hem het genot der tienden gelaten werd, òf zelf het boerenbedrijf oefenen òf de opbrengst aan zijne parochianen verpachten en daardoor allicht in financiëele moeielijkheden met hen komen moest. Inderdaad vinden wij enkele onzer pastoors, die bij uitzondering hunne tienden of een deel daarvan behouden hadden, overgaan tot het verpachten van de opbrengst daarvan aan leden van hun kerspel. Anderen, met meer vrijen tijd of met meer zin voor het landbouwbedrijf, inden ze zelven, lieten ze in hun schuur brengen, het graan dorschen en verkochten dit daarna aan een naburig begijn-

huis, waar het in de kloosterbakkerij verder bewerkt werd.

Zoodoende werd de pastoor vanzelf heereboer. En hij moest dit tot zekere hoogte wel zijn. Want eene tweede verontschuldiging voor het achterhouden der tienden hadden de collatoren in het feit, dat de pastoor geenszins van die tienden behoefde te leven. Reeds van den beginne af was denkelijk door de meeste collatoren aan de door hen gestichte pastoraten het genot van eenige landerijen verbonden. Doch in den loop der eeuwen waren bovendien door vrome parochianen verschillende goederen aan den pastoor geschonken, wel is waar meestal onder verplichting om daarvoor zielmissen te doen, doch overigens in vrij bezit. Al deze eigendommen, dikwijls bestaande in renten uit vaste goederen, doch ook wel uit de landerijen en huizen zelven, werden door den pastoor beheerd. Hij mocht ze niet verkoopen of bezwaren, en ook voor het uitgeven in erfpacht schijnt toestemming van den collator noodig geweest te zijn; doch overigens was hij vrij. Hij betaalde de grondlasten, doch genoot ook de opbrengst. Voor personen met contemplatieve neigingen of voor hen, die zich aan de studie der theologie wilden wijden, leverde dit een ernstig bezwaar. Inderdaad zien wij dan ook een onzer pastoors, dien deze omslag begon te hinderen, eene overeenkomst sluiten met eene boerin, waarbij hij zijn weiland en zijne koeien aan haar in exploitatie geeft en alle boter, kaas en wei voor zijn gebruik bedingt. Andere pastoors waren echter blijkbaar mannen van de praktijk, goede heereboeren met een ondernemenden geest. Althans in 1529 vernemen wij, hoe de ambachtsheer van Hazerswoude den pastoor zeven morgen land schenkt ‘aan de zeezijde’, dus denkelijk onvruchtbaar land in de duinstreek. Hij doet die schenking, ‘om die heerlichede van Hazertswoude te verheffen, vorderen ende te verbeteren,’ op speculatie dus, en hij draagt dan ook zorg te bedingen, dat het land door de behandeling van den pastoor binnen vijf jaren volgens het oordeel van welgeborene mannen in waarde verdubbeld moet zijn. Een ander pastoor, weinig ervaren in het landbouwbedrijf, maar blijkbaar een liefhebber van het hengelen, verhuurde de aan zijn pastoraat behoorende ‘Papenmeer’ om te vogelen, voor negen vette wilde eendvogels, die hem op Kersavond moesten worden thuisbezorgd om zijn disch te versieren; maar het genot om de meer te bevisschen en zichzelven de noodzakelijke vastenspijs te verschaffen behield hij zich zelven voor.

Zoodoende, hetzij hij zelf zijne vaste goederen beheerde, hetzij hij ze aan anderen ter exploitatie overliet, kreeg de pastoor een niet onaanzienlijk inkomen. Wij vinden in onze bescheiden pastoraten met f 150 en f 200 's jaars, eene voor die tijden niet onbeduidende som.

Doch belangrijker dan deze vaste inkomsten was gewoonlijk het bedrag van ‘'t onseecker,’ de vrijwillige giften of zoogenaamde oblaties. Het was gewoonte, dat onder de mis alle aanwezigen, in bepaalde orde achter het altaar circuleerende, eene gift in de op het altaar geplaatste schaal legden voor den pastoor, - in bepaalde orde, zeg ik, want aan de eer om ‘voor te offeren’ werd veel gehecht, zoozeer dat er soms familietwisten uit voortkwamen. Ja, jonkheer Herbaren van Mijnden verhaalt in zijne gedenkschriften, dat zijn vader het kasteel Cronenburch, dat dicht bij het huis Mijnden lag, aankocht, alleen omdat het hem een doorn in het oog was, dat de heer van Cronenburch te Loenen het collatierecht der kerk en het recht om voor te offeren bezat!

Grootere giften werden gegeven bij het toedienen der sacramenten: bij het doopen van kinderen, het hooren van de biecht, het toelaten tot de communie (vooral op de vier hoogtijden, wanneer scharen communicanten zich aanmeldden), bij het voltrekken van huwelijken, den kerkgang van kraamvrouwen, het reiken van het laatste oliesel. Al deze giften waren vrijwillig, maar men kon zich bezwaarlijk daaraan onttrekken: sommige pastoors haalden de gaven der communicanten, die verzuimd hadden iets te offeren, eenvoudig langs de huizen op! Andere oblaties waren in eene soort van vaste verplichting ontaard, zooals de uitkeeringen, gegeven bij het begraven van een lijk (afgescheiden natuurlijk van de betaling aan kerkmeesters voor het graf), voor het wijden van een altaar in de kerk enz. Het kwam dan ook tallooze malen voor, dat pastoors twistten, ja procedeerden over de vraag, of sommige huizen ‘haren hoochtijt houden’ (d.i. communiceeren) moesten onder hunne parochie. Ja eindelooze geschillen tusschen den pastoor en de kloosters, kapellen en gasthuizen binnen zijne parochie ontstonden over de vraag, of deze laatsten het recht hadden lijken in de kapellen hunner gestichten te begraven, natuurlijk wegens de daaraan verbondene begrafenisgelden. Werden deze geschillen geschikt, dan werd steeds een deel dezer gelden aan den pastoor

der parochie voorbehouden, en zelfs dan nog moesten de gestichten eene afkoopsom betalen.

Ook de emolumenten, uit allerlei vrome stichtingen (vooral zielmissen) spruitende, en de legaten, op het doodbed aan den pastoor vermaakt, waren zeer aanzienlijk. Deze voordeelen, die allen te zamen de ‘papelike prove’ (de prebende van den pastoor) uitmaakten, waren meestal voor onze pastoors hoofdzaak; bij de berekening van de waarde van een pastoraat werd vooral daarop gelet, ja in groote gemeenten trokken de collatoren soms alle andere inkomsten aan zich, omdat de pastoor gemakkelijk van de rest bestaan kon[1)].

Was dit echter niet het geval en wenschte de pastoor meer te verdienen, dan viel het hem licht, zich tegen betaling een paar missen te doen opdragen door eene of andere in zijne kerk gevestigde broederschap, die gewoon was op gezette tijden voor hare leden bepaalde diensten te doen verricbten. Nog meer voor de hand lag het, den dienst waar te nemen voor eenen vicaris, die elders resideerde. En er is aanleiding om te vermoeden, dat dit zelfs somtijds geschiedde ten nadeele van het eigenlijke dienstwerk van den pastoor.

Wij hebben nog een belangrijk deel van het aan het pastoraat verbondene financiëele voordeel niet besproken. Hij, die eene kerk stichtte, was volgens het kerkrecht verplicht eene pastorie daarbij te bouwen, wilde hij zijne stichting tot parochiekerk verheven zien. En zoo had iedere pastoor het genot van vrije woning in de pastorie en het gebruik van de daarbij behoorende hofstede, den ‘pastoorstuin.’ De pastoor moest de

1) Het inkomen van den pastoor van Beverwijk bestond in 1561 uit de volgende bestanddeelen: 1. ‘die pastorie’ (het inkomen uit de landerijen der pastoorsprebende, uitgezonderd de tienden, die de collator geannexeerd had). 2. ‘die misse van Treslong’ (blijkbaar een eeuwige zielmis, aan den pastoor opgedragen). 3. het ‘onseecker,’ waaronder behoorden: ‘‘t offer van die craemvrouwen,’ ‘‘t offer van die cleyne kinderkens die sterven’ (ongedoopte kinderen?) en ‘‘t baptisterium van den kinderen’, 4. ‘‘t offer van den dooden’. 5. ‘die zonendaghen’ (lees denkelijk ‘zevendaghen’) ‘maentstonden ende jaerichetyden’ (zielmissen). 6. ‘watter comt van brudegomme ende brueden’. 7. ‘soe wat besproken waert’ (legaten). 8. ‘XI gulden van heer Garbrant’ (waarnemen van eene mis voor een vicaris?) 9. ‘de pastoersmemorie’ (het aandeel van den pastoor in de uitdeelingen der memoristen). 10. ‘die jaersangen’ (?) 11. ‘dat offer van die hoochtyden’ (de giften der communicanten). Verder worden nog vermeld eenige missen ‘van die kerekmeesters’, d.i. zielmissen, waarvan de fondsen onder kerkmeesters berustten, die ze uitbesteedden.

pastorie uit eigene middelen onderhouden; voor buitengewone reparatiën droeg de collator gewoonlijk bij. Het meubilair behoorde natuurlijk aan den pastoor, doch in onze pastoriën, die het eigendom waren van de Haarlemsche kommanderij, vond de nieuwe pastoor, die als monnik en dus zonder eenig vermogen uit het huis der orde kwam, althans de hoognoodige meubelen voorhanden. De meesten schepten er echter behagen in, om uit de inkomsten van hun ambt, die hun zelven behoorden, de wel wat kale vertrekken hunner woning op te knappen; en deze meubelen, die zij levenslang gebruikten, lieten ze aan hunne erfgenamen na, of (als ze naar de kommanderij terugkeerden) tot wederopzeggens toe ten gebruike aan hunnen opvolger.

Nemen wij aan de hand van onzen vriendelijken gids de pastoorswoning eenigszins meer van nabij in oogenschouw. Van buiten maakt ze geene schitterende vertooning. We gaan langs het kerkhof en merken in het voorbijgaan op, dat de brug over de sloot, die daaromheen loopt, en de houten poort, die door de kerkhofsmuur toegang tot den doodenakker verleent, hoogst eenvoudig zijn. En toch is het nog maat enkele jaren geleden, dat onze pastoor hier eene groote verbetering maakte: immers de poort is nieuw en in de plaats van de brug zouden wij vroeger een dam gevonden hebben, die het water van de sloot belette af te stroomen, en het stilstaande water zal toenmaals wel dezelfde minder aangename eigenschappen gehad hebben als thans. Onmiddellijk bij het kerkhof vinden wij de pastorie, die er met haar rieten dak eenvoudig genoeg uitziet.

Treden wij onbeschroomd binnen en male en wij van de gelegenheid gebruik om een (wel wat onbescheiden!) blik in de huishouding van een middeleeuwschen pastoor te werpen. Het aan de pastorie behoorende meubilair is niet rijk. Het bevat vijf bedden met toebehooren van dekens, lakens en kussens, - twee tafels op schragen, - geene stoelen, maar toch vijftien zitkussens, die men op de vaste banken langs den muur zal gelegd hebben, - zeven tafellakens, - vijf zilveren lepels (geene vorken, zoodat de pastoor nog wel gebruik zal gemaakt hebben van wat het volk nog ‘Adams vorken’ noemt), - een eetservies, - tinnen, koperen en ijzeren kandelaars, - eenig keukengereedschap en drie zijden spek, die de overleden pastoor nog in voorraad had. Doch hoezeer heeft de smaak en de behoefte aan comfort van den welgestelden bewoner dezen armelijken

inventaris verbeterd! Betreden wij het ‘voorhuis,’ dan vinden wij de wanden versierd met verschillende ‘caerten’ van Europa, Nederland, Engeland, Brabant, Friesland, en ook kaarten van het H. Land en van Malta, die in de woning van een lid eener kommanderij van St. Jan niet behoorden te ontbreken. Verder ‘caerten van retorica,’ ‘gescreven met carmina ende met proos’ een wapenbord, ‘tavereeltgens’ (schilderijen) met voorstellingen uit de Romeinsche geschiedenis en ‘van Magdalena.’ Ook twee leuningstoelen met kussens en een buffet met het daarop behoorende tinnen lampet en het tafellinnen. De ‘camer’ is niet minder goed gemeubeld. De schoorsteen, versierd met een rood schoorsteenkleed met vergulde bellen, draagt de twee ‘brantysers’ om de houtblokken op te stapelen, en daarboven ziet men een verguld Mariabeeld ‘met rode gardinen behangen.’ Voor de ‘nieuwe tafel,’ met een tafelkleed gedekt, staat een leunstoel met twee andere stoelen. Het bed prijkt met een ‘beddecleet’, voor het venster ziet men een blauw gordijn met blauwe ‘foeye’. Langs de wanden vinden wij alweder ‘caerten’ en een ‘schoone crucifix van palmboom gesneden,’ verder ‘printen vant werck der apostelen’ en andere ‘tafereelkens’ van ‘Adam ende Eva’ en ‘van den goeden herder’ in lijsten, ja een paar ‘costelijcke tafereelen van albasteren, schilderie ende andere juweelen.’ Tinnen lepels, wijnroemers en ‘eeckglasen’ bewijzen, dat dit vertrek zoowel tot woon- als tot slaapvertrek dient. In de keuken zien wij iets minder nauwlettend rond, doch ook daar vinden wij sporen van zekere luxe; aan den schoorsteen een groen ‘scoorstiencleet’, vier vrouwestoelen en een (ons onverklaarbare) ‘viercante dronckaert,’ fruitschalen, sauskommen en andere tinnen tafelgereedschap, dertien van de ons welbekende aarden kruikjes met tinnen deksels en het ‘swarte kannebert’ om ze op te hangen, een ‘ront caesmantgien’ (zeker voor het ontbijt), het met snijwerk versierde ‘mangelbert’ (de handmangel onzer voorouders) en zelfs dáar aan den wand een ‘was tavereeltgien’: eene voorstelling met beeldjes van heiligen in was, zooals wij ze zouden hebben van gips. Een vluchtigen blik werpen we in den kelder, waar we de bierstellingen, het spinrokken van de meid, en drie en twintig ‘rode tafelborden’ opmerken als bewijs, dat de luxe van het tinnen tafelgereedschap de oude mode van houten borden nog niet geheel ver-

drongen had maar dat het eten van ‘tafelbrot’ (sneden grof brood, waarop men het warme eten plaatste) toch reeds verouderd was. Ook de zolder levert ons weinig merkwaardigs, wij vinden er alleen ‘vier banckens daer men boeken op mach setten’ en verwonderen ons, dat de laatste bewoner der pastorie zoo weinig studielust heeft bezeten, dat hij zijne (trouwens ledige!) boekenkasten naar den zolder verbannen heeft. Eindelijk het ‘achterhuis’: het bevat het grove keukengereedschap en brengt ons daardoor tot het vermoeden, dat daar onder den schoorsteen met het ‘roode foeytgien’ eigenlijk de kookplaats is. Het meubilair van dit vertrek zal u niet interesseeren; alleen wijs ik u op de ‘twee witquasten’ ten bewijze, dat de veelgelaakte witte kamermuren reeds in de 16^{e} eeuw den boventoon voerden. De deur van het achterhuis brengt ons in den tuin, waar wij een grooten boomgaard vinden, door den vorigen pastoor behoorlijk opgehoogd en met nieuwe vruchtboomen aangevuld. In den hoek zien wij de schuur, wel voorzien van turf en hout, dat de pastoor maar voor het afhouwen heeft in het bij de pastorie behoorende boschje.

Wij hebben in het geheele huis geene kasten opgemerkt; voorzeker zijn er in den muur der slaapkamer bergplaatsen geweest, die onze opmerkzaamheid niet getrokken hebben. Wij kunnen slechts vermoeden, wat daarin geborgen is, maar als wij een blik in de testamenten der pastoors werpen, dan mogen we gissen, dat de inhoud zeer de moeite van het doorsnuffelen zou beloond hebben. Wij zouden daar zeker een aardig sommetje aan alterlei geldspeciën gevonden hebben, dat volgens het bijgevoegde briefje wel 1100 goudguldens bedroeg, zorgvuldig in een kistje weggesloten, dat ook nog verschillende eigendonisbewijzen bevatte. Verder een ‘drincknoot’ en een houten kop, beiden met zilver beslagen, - gouden ringen, - paternosters van rood koraal en git, met verschillende ‘silveren teeckenen’ en gouden kruisjes, - fluweelen en satijnen ‘riemen’ (gordels) met gouden sloten, - een zilveren ‘tantstoocker,’ zilveren lepels en andere kostbaarheden meer. Inderdaad het pastoraat moet winstgevend geweest zijn!

Wij moeten ons niet voorstellen, dat alle pastoors zoo goed behuisd waren als hij, bij wien wij zooeven een bezoek aflegden. Anderen waren genoodzaakt, zich in kleinere woningen te behelpen. En wat was natuurlijker dan dat dezen, naarmate zij

hunnen rijkdom zagen toenemen, zich niet bepaalden tot het beter meubelen van hun huis, maar ook bij voorkomende gelegenheid eene betere woning trachtten te verkrijgen? Zoo geschiedde het somtijds inderdaad: hoort, hoe de gemeente van Beverwijk in 1670 in het bezit kwam van eene fraaie pastorie. De pastoor zelf, heer Tyman Van Wou, zal het ons verhalen. De grootvader van heer Tyman was de Kampensche klok- en geschutgieter Geert Van Wou († 1527), de tweede en beroemdste uit het bekende 's Hertogenbossche geslacht, dat - evenals anderhalve eeuw later de Hemonijs - geheel Nederland en zelfs een deel van het buitenland van kerkklokken voorzien heeft. Mr. Geert had eene uitnemende en invloedrijke positie gehad en moet ook veel geld verdiend hebben. Doch (hoe het gekomen is, bleef onbekend) zijne zonen verkeerden in minder gunstige omstandigheden. Een van hen, het peetekind zijns vaders, zette het bedrijf, hoewel met minder succes, voort; doch de oudste, Willem Van Wou, was schrijver, notaris, iemand, die in die tijden, toen het schrijven eene kunst was, zich dikwijls met zeer onbeduidend werk voor partikulieren moest afgeven. Hij was arm, en de kinderen uit zijn talrijk gezin moesten zich zelven door de wereld helpen. Onze Tyman werd lid, der St. Jansorde en was zoodoende verzorgd; ja hij bracht het later nog tot kommandeur van Haarlem en stierf niet onbemiddeld. Een andere broeder, die den beroemden naam van Geert of Gerrit droeg, koos een minder gemakkelijken weg naar de fortuin. In 1563 vinden wij hem in hoogen gunst bij koning Erik XIV van Zweden: had hij wellicht het voorvaderlijke ambacht weer opgenomen en zich als geschutfabrikant den koning onmisbaar weten te maken[1)]? Het blijkt niet, doch zeker is het, dat hij in groot aanzien ten hove stond: de koning zond hem met ‘andere edellieden’ in ambassade naar den landgraaf van Hessen, om een huwelijk tusschen Z.M. en 's landgraafs dochter tot stand te brengen. De zaak sprong af, en op zijnen terugweg kwam onze Gerrit te Beverwijk. Verwondert ge u over de vreemde reisroute? de reden der keus is toch

1) Kan Gerrit Van Wou ook de *architect* zijn, dien onze beroemde schilder Jan Van Scorel omstreeks 1540 aan koning Gustaaf Wasa aanbeval? (Zie: Obreens Archief. V. p. 1.) Scorel stond evenals Gerrits broeder in nauwe betrekking tot de Haarlemsche kommanderij. De tegenwoordigheid van eenen architect in het leger, waar wij Gerrit Van Wou zoo straks zullen aantreffen, had niets vreemds: immers de meeste architecten waren destijds tegelijk ingenieurs.

niet moeielijk te gissen, al deelt heer Tyman ze ons niet mede. De gemakkelijkste en veiligste weg om uit Midden-Duitschland naar Zweden te komen was destijds zeker, langs den Rijn naar Nederland af te zakken en te Amsterdam, welks handel op de Oostzee juist toen tot hoogen bloei kwam, een schip te zoeken, dat naar den Sond ging. Doch, groote teleurstelling, te Amsterdam verneemt onze gezant het onverwachte bericht, dat Zweden in oorlog is met Denemarken en Lubeck: de zeeweg is dus onveilig geworden en hij moet betere tijden afwachten. Wat was natuurlijker dan dat Gerrit Van Wou de gelegenheid aangreep, om zijnen broeder Tyman op te zoeken, die destijds in het nabijgelegene Beverwijk kapelaan was? Hij bleef er geruimen tijd, en naarmate de gelegenheid om naar Zweden te komen zich langer liet wachten, werd onze gezant te meer bezorgd over zijne financiën. Hij had veel geld en kostbaarheden bij zich en op de eene of andere wijze moest hij dit alles aan de onzekere kansen van eene zeereis wagen. Naar het schijnt plaagden hem ook angsten, dat hij gedurende zijne lange afwezigheid de gunst van den wispelturigen koning - wiens ‘vorstengunst’ aan ons geletterd publiek sedert eenige jaren wèl bekend is - zou verliezen. Hoe het zij, hij overwoog ‘hulp van heeren geen erf te wesen’ en besloot een deel van zijn kapitaal in vast goed in Nederland te beleggen, ‘om in toecomende tyden wel versien te wesen.’ Eerlang kreeg dit plan een vasten vorm: een huis te Beverwijk, eigendom van den ridder Willem Van Snouckaert, werd wegens insolventie van den eigenaar publiek verkocht. Heer Tyman kende het door en door: toen hij nog bij den pastoor in de kost was (de kapelaan was later afzonderlijk gaan wonen), had hij een tijd lang ook daar met hem gewoond; sedert was het perceel wat ‘doot gewoont’, maar overigens mocht het nog sterk en fraai heeten, en het zou niet te duur loopen, daar het achteraf stond. Onze kapelaan, ‘die van sodanige dingen geen verstant en hadde,’ reisde naar Haarlem en overlegde de zaak met zijnen chef, den kommandeur van St. Jan, die hem volgaarne zijne hulp toezegde. Trouwens de broeders hadden nog allen tijd om de zaak te overwegen: het duurde bij de twee jaren eer het huis eindelijk toegeslagen werd. Gerrit Van Wou werd kooper. Hij kwam met zijn broeder overeen, dat deze het huis voor hem bewonen zou: de ander was dan zeker van een goed

beheer van zijn eigendom. Van huur schijnt geen sprake geweest te zijn: zekerstellen van geld was destijds het hoofddoel van beleggen; rentegevend beleggen werd niet bepaald noodig geacht. Doch bovendien, de verhouding der broeders was zeldzaam goed: liep het Gerrit mede in de wereld, dan had hij zich eens uitgelaten, dat hij het geheele huis wel aan zijn broeder wilde schenken. Intusschen het liep hem *niet* mede: de gezant vertrok naar elders, zocht overal reisgelegenheid naar Zweden, maar kon niet naar wensch slagen. Daarbij kwam, dat hij eene royale manier van leven had (‘hij was costelijck,’ verhaalt zijn broeder) en zoo was hij weldra aan het einde van zijn gereed geld; eerlang kwamen er dringende boden om geld naar Beverwijk aan den pastoor, die vele ‘costelijcke juweelen’ daarvoor te pand kreeg. De pastoor stelde zijnen broeder niet te leur en zond wat hij aan gereed geld had; maar de beloofde teruggave liet zich wachten. Zoo kwam het, dat toen de betaaldag voor het gekochte huis kwam, hij geen geld beschikbaar had. Maar hij wist zich te helpen. Eerst verkocht hij een perceeltje land, dat bij het huis behoorde, doch niet zeer gunstig gelegen was; immers het was (zooals destijds dikwijls voorkwam) ‘hoeck in hoeck’ en zoo ‘dat anderen met strooken daar inquamen,’ terwijl het bovendien dikwijls onder water stond. Om de som vol te maken, verpandde hij het huis zelf met den tuin aan den Haarlemschen kommandeur, die hem de rest van het noodige geld voorschoot. Zoo werd het huis betaald, en toen in Maart 1566 een brief kwam van broeder Gerrit, die hem zijne behoudene aankomst in Zweden meldde en hoog opgaf van 's konings gunst, meende onze pastoor geheel uit zijne zorgen te zijn en voldeed gaarne aan het verzoek van zijn broeder, om in hunne geboorteplaats Kampen eenige zaken voor hem te gaan beredderen. Daar wachtte hem eene nieuwe verrassing. Een Zweedsch wijnkooper kwam juist gedurende zijn verblijf aan, en, vernemende dat de broeder van Gerrit Van Wou te Kampen was, haastte hij zich, hem met den Haarlemschen kommandeur, die den pastoor op reis vergezelde, bij zich aan tafel te noodigen; onder het eten was hij niet spoedig uitgepraat over het aanzien, waarin heer Gerrit stond. Hij had hem ontmoet, rijdende naast den koning op weg naar het leger, en door zijne tusschenkomst had hij meer dan ƒ 2000 aan den koning verdiend! De kommandeur liet zich geheel

inpakken, kocht wijn van den wijnkooper en was ten volle overtuigd van de glorie Van Gerrit Van Wou. Wat wonder, dat heer Tyman een bod, om het huis met een paar honderd gulden winst te verkoopen, dadelijk afsloeg! Maar de kansen keerden: eerlang kwam er bericht, dat de pest in het Zweedsche leger was uitgebroken; broeder Gerrit lag zwaar ziek en zijne huisvrouw was reeds overleden. Later hoorde men niets meer en men dacht niet anders, of de Zweedsche hoveling was dood. Toen begon de kommandeur, die al dien tijd in goed vertrouwen geleefd had zonder geld te zien, 'te murmureren'; ja hij begon leelijke zaken van den Beverwijkschen kapelaan achter diens rug te vertellen en drong sterk op betaling aan. Heer Tyman geraakte in het nauw. Wel kwam er thans bericht, dat broeder Gerrit nog leefde, maar hij scheen geruïneerd. Zijne ziekte en die van zijne huisvrouw, gevolgd door haar overlijden, hadden hem veel geld gekost; ook bij het 'verhylicken' van eene andere vrouw had de weinig zuinige man eene aardige som aan feesten uitgegeven. Toen was zijn beschermer, koning Erik, gevangen genomen en afgezet (1568) en hij had allen invloed aan het hof verloren. Nu was het nog erger: de kommandeur gaf 'spytige woorden te hooren,' de kapelaan had niet veel te antwoorden. Gelukkig kwam er eindelijk uitkomst. De oude pastoor van Beverwijk stierf in 1570 en onze kapelaan werd zijn opvolger. De Beverwijksche pastorie was een ellendig gebouwtje, dat later bij verkoop bleek slechts ƒ 150 te kunnen opbrengen. Wij zagen, dat reeds de vorige pastoor tijdelijk in een ander huis getrokken was. Er rijpte nu in het brein van den nieuwen pastoor een plannetje, dat alles op het prachtigst in orde zou brengen. Door tusschenspreken van den prior der kommanderij werd de kommandeur overgehaald, het gekochte huis voor de pandsom over te nemen en tot pastorie in te richten; de oude pastoorswoning werd verkocht, en uit de opbrengst bekostigde men de noodige reparatiën van het huis. Zoo was alles geschikt: heer Tyman bleef in het mooie huis wonen, zijn geldnood was voorbij en broeder Gerrit kwam er niet bij te kort. En wat het fraaiste was: de pastoors van Beverwijk hadden tot in lengte van dagen het genot van eene ruime, fraaie pastorie!

Wij hebben reeds te lang naar het verhaal van den praatzieken pastoor geluisterd. En nog altijd staan wij voor de

pastorie. Laat ons thans, terwijl wij van onzen geleider afscheid nemen, trachten het huis in onze verbeelding te bevolken. Zijt ge geneigd den pastoor, bij al het comfort zijner woning, te beklagen, omdat hij het daarbinnen toch wel eenzaam moet hebben, voor uw medelijden bestaat denkelijk geene aanleiding. Reeds de vele mannen- en vrouwenstoelen van de pastorie deden ons vermoeden, dat de pastoor dikwijls bezoek krijgt; maar de vijf bedden, die deel uitmaken van het vaste, aan de pastorie behoorende huisraad, wijzen gewis niet alleen op tal van logeergasten. En inderdaad, de pastoor woont meestal niet alleen. Uit het verhaal van Tyman Van Wou vernamen wij reeds, dat hij somtijds eenen kapelaan heeft, om hem te helpen bij zijne bezigheden. In Friesland, waar voor zulk een helper meestal eene eigene prebende gesticht is, vinden wij dikwijls ook eene afzonderlijke woning voor hem ingericht; elders en ook hier woont hij gewoonlijk bij den pastoor. Ook knapen treffen wij in de pastorie aan; de pastoors (althans de minder vermogenden) houden toch somtijds kostjongens en scholieren, die wel niet om der wille van de dorpschool, maar om het onderwijs van den pastoor zelf naar het afgelegen dorp zijn gezonden. Eindelijk valt onze aandacht op de ‘meecht’, de meid-huishoudster onzer ongehuwde predikanten. Maar wanneer wij deze vergelijking maken, dan valt ons oog veel meer op het verschil dan op de overeenkomst der verhouding. Wij naderen hier een zeer teeder onderwerp, doch nu wij alle hoeken der pastorie doorsnuffeld hebben, moeten wij niet halverwege ophouden: wij moeten de onbescheidenheid nog verder drijven en zelfs de verhouding van den pastoor tot zijne dienstmaagd bespreken, want zij is voor de kennis der middeleeuwsche zeden van bijzonder belang.

Reeds het feit, dat wij alleen in de keuken ‘vrouwestoelen’ vonden, doet ons vermoeden, dat in de pastorie, die wij zooeven bezochten, de plaats der dienstmaagd uitsluitend in de keuken was, en wij moeten gulweg bekennen, dat wij in geen der vier pastoriën, met wier huishoudingen wij gelegenheid hadden kennis te maken, ook maar de geringste aanduiding vonden, dat er eene aanstootelijke verhouding tusschen den pastoor en zijne dienstmaagd bestond. Intusschen wij behooren te bedenken, dat wij hier te doen hebben met monniken, ordensgeestelijken althans, bij wie wij mogen onderstellen, dat de afgelegde gelofte wel zal gewogen hebben. Want het is er

verre af, dat wij op deze gegevens een gunstig oordeel over de moraliteit onzer middeleeuwsche Hollandsche pastoors in het algemeen mogen bouwen. Ik wil mij niet eens beroepen op de herhaalde mandementen, door de kerkelijke overheid tegen de focaristen uitgevaardigd. Dezen zouden reeds ten volle gerechtvaardigd zijn geweest, wanneer b.v. een van twintig geestelijken in dit opzicht stof tot aanmerkingen geleverd had, en ik ben overtuigd, dat de getalsverhouding veel ongunstiger, het misbruik veel algemeener was, ja ik houd het er voor, dat de voor ons aanstootelijke betrekking zelfs *de regel* was. Ten bewijze beroep ik mij op de testamenten der geestelijken, niet de officiëele stichtingsoorkonden van vicariën of andere vrome fundatiën bij uitersten wil, maar de meer huiselijke bescheiden, waarbij de lagere geestelijken over hunne nalatenschap beschikten. Bij het betrekkelijk geringe getal der ons overgeleverde documenten van dien aard kan er natuurlijk geen sprake zijn van iets wat naar eene statistiek zweemt, alleen van een indruk. Doch die indruk is dan ook vrij sterk. Ik heb vrij wat van deze stukken onder de oogen gehad en ik moet verklaren, dat de groote meerderheid daarvan vermakingen bevat aan kinderen, gewoonlijk kinderen van de dienstmaagd. En ook als dit niet het geval is, dan treft men dikwijls bepalingen aan, die veel zeggen, veel doen vermoeden althans. Zoo is het beding zeer gewoon, dat de dienstmaagd al het huisraad van haren heer zal mogen behouden; niet minder dikwijls vindt men beschikt, dat zij een zeer aanzienlijk legaat of het vruchtgebruik van het geheele vermogen verkrijgt, ‘om vele goede ende treffelijcke dyensten’, den pastoor gedurende lange jaren gedaan, terwijl zij van haren kant verklaart afstand te doen van alle aanspraak op eenig verdiend loon. Men ziet het, hier is geen sprake geweest van loondienst; de verhouding was eene andere, het huisraad werd als gemeenschappelijk eigendom beschouwd en men heeft steeds stilzwijgend aangenomen, dat de pastoor voor de achterblijvende behoorlijk zorgen zou. De toon, waarop al deze beschikkingen gemaakt wordt, de onbevangenheid, waarmede de verhouding erkend wordt, geven aan deze documenten nog eene eigenaardige kleur, die bewijst, dat zaken als daarin vermeld worden maar al te gewoon, al te algemeen waren.

Wat zullen wij tot deze dingen zeggen? Zullen wij ze hard veroordeelen en ons op onze betere zeden verheffen? Ik voor

mij denk er niet aan. En ik zal mij niet vergenoegen met een beroep op de menschelijke zwakheid, op de ruwe zeden der middeleeuwen en dergelijke algemeenheden meer. Mij geven de waargenomen feiten veel meer den indruk, dat hier aan iets anders moet gedacht worden, dat wel in foro criminali niet als fait justificatif, maar toch als excuse gelden mag. Ik houd het er voor, dat het celibaat der priesters, door paus Gregorius VII op het laatst der 11^{e} eeuw doorgedreven, in de middeleeuwen, althans hier te lande, nooit in de zeden is opgenomen. De vrouwen, met wie de middeleeuwsche lagere geestelijken leefden, waren niet de slachtoffers eener oogenblikkelijke zwakheid, neen, zij waren in waarheid de levensgezellinnen dier priesters, en de kerk mocht ze in voorbijgaande vlagen van rechtzinnige strengheid ‘concubynen’ schelden, de term ‘clerici uxorati’ (gehuwde priesters) wijst op een geheel anderen band. Het zou te ver gaan, te willen beweren, dat men zich niet bewust was, dat de verhouding ongeoorloofd was, maar men achtte ze als iets, dat van oude dagen af in de zeden opgenomen en erkend was. Of hoe anders het feit te verklaren, dat men voorbeelden vindt, dat priesters met vrouwen een geheim huwelijk aangingen? een huwelijk, gesloten voor getuigen onder overgave van een zichtbaar teeken (gewoonlijk een half muntstuk of een halve ring), dus in den gewonen vorm, die door de kerk wel veroordeeld en met boete gestraft, maar toch als geldig geëerbiedigd en erkend werd? Natuurlijk wil ik niet beweren, dat de kerk ooit een dergelijk huwelijk *van een priester* erkend heeft, maar ik meen te mogen aannemen, dat toch *de partijen*, die eene dergelijke overeenkomst aangingen, in de meening moeten verkeerd hebben, dat dit hun even goed als aan anderen geoorloofd was, ook al waren zij zich bewust iets te doen, dat aan de kerk niet aangenaam was. Kan men het onder zulke omstandigheden den veelal weinig ontwikkelden lageren priesters euvel duiden, dat zij hunne oude levensgezellinnen, de moeders hunner kinderen, die, veelal uit denzelfden stand als zij afkomstig, hun lief en leed gedeeld en hun in liefde en trouw aangehangen hadden, niet op het eerste gebod wegzonden en op straat zetten? dat zij ze althans zoodra mogelijk terugnamen?

Nog een laatste persoon blijft ons ter bespreking over, die niet in de pastorie woonde maar er zeker dagelijks kwam: de

koster. Hij was een geestelijke, die althans de lagere wijdingen ontvangen had, doch de kosterij was geen kerkelijk ambt. Evenals voor den pastoor was er voor den koster eene prebende gesticht, waartoe soms landerijen, meestal het genot van vrije woning in het kostershuis bij de kerk behoorde, doch waarvan het bezit steeds recht gaf op het trekken der aan het ambt verbondene emolumenten: de giften, die den koster geschonken werden, wanneer hij hielp bij het toedienen der sacramenten, - het aandeel in de uitdeelingen der memoristen, - het schoolgeld, - en vooral de gaven, die de koster bij zijne twee jaarlijksche ‘omgangen’ langs de deuren der parochianen ophaalde. Het drijven van een kleinen handel in beelden en kaarsen in de kerk was hem tot verbetering zijner inkomsten mede geoorloofd. Dit alles behoorde bij de kostersprebende. Het collatierecht daarvan berustte gewoonlijk bij den ambachtsheer der plaats, die daarvoor (ook helaas volgens gewoonte) ‘jairlix sekere summe van penningen’ van den benoemde trok.

De koster droeg zorg voor het gereedmaken van het kerkgebouw tot den dienst, en hij had dan ook van kerkmeesters onder borgtocht in bewaring al wat de kerk aan kostbaarheden bezat: priestergewaden, altaarkleeden, het ‘printmissael’ en de andere kerkboeken, zilveren kelken en andere benoodigdheden voor den dienst, ‘Onse Lieve Vrouwen beste mantel’ en andere kleederen, om de heiligenbeelden bij feesten uit te dossen enz. enz. Wij zagen reeds, dat hij bovendien den pastoor behulpzaam was bij het toedienen der sacramenten; geregeld zong hij mede op het koor en later zal het ons blijken, dat hij somtijds ook deelnam aan de diensten der memoristen. Op een dorp was hij meestal tevens schoolmeester. Maar zoo ge mocht meenen, dat onze pastoor aan hem eene eenigszins geletterde conversatie kon hebben, zoudt ge u zeker vergissen. De schoolmeester heet ‘rector schole *et chori*’ en het zou juister geweest zijn, als de volgorde omgekeerd ware. Van niet minder gewicht dan de plicht om de kinderen te leeren lezen en schrijven, was toch voor den schoolmeester de taak, om ze geschikt te maken voor den koordienst, want bij de plechtige godsdienstoefeningen traden de scholieren in het kerkkoor op als koorknapen om den zang te versterken. Ja het is wellicht niet gewaagd te beweren, dat het lezen en schrijven alleen als hulpmiddel voor het leeren zingen bij de mis diende. Immers

nog in 1567 werd den schoolmeester van geene mindere stad dan Groningen ingescherpt, dat ‘die schoole principael om het koer gefundeert ende gestychtiget is!’

Ook andere bezigheden waren den koster-schoolmeester opgedragen. Te Beverwijk vinden wij hem ‘naer oude costume’ bezig met het bedienen der mis in de kapel van het gasthuis. Eene andere post was op onze dorpen geregeld aan den schoolmeester toevertrouwd, die van klerk of secretaris van het dorpsbestuur. Vreemde samenkoppeling naar onze begrippen, die den secretaris eener gemeente vrij wat hooger in rang achten dan den onderwijzer eener lagere school! Maar hoeveel vreemder nog dunkt ons die combinatie, wanneer wij aan het collatierecht denken en den collator der kostersprebende het dorpsbestuur hooren uitnoodigen, om de door hem aangewezen persoon ‘in den clercambochte te ontfangen ende aen te nemen’ en hem na het afleggen van den eed ‘alle bueken, rekeningen off gescriften’ ter hand te stellen, ‘die hem totter execucien ende bedienen derselver offiicien van node ende behoefflic’ waren. Zoo had dus de magistraat eenvoudig zijne geheime papieren ter inzage voor te leggen aan den eersten den beste? aan den persoon, die den collator het meeste geld geboden had voor het bezit van het kostersambt[1)]? Zoo was het inderdaad, maar wij behooren van den anderen kant te bedenken, dat den magistraat in de meeste gevallen toch ook zonder deze uitnoodiging geene andere keus zou gebleven zijn; immers de schoolmeester kon *zeker* lezen en schrijven, en allicht vond men op het dorp geen tweeden persoon, die zoo geleerd was!

Wij keeren thans tot den dorpspastoor zelven terug. Na het bezoek, aan de dorpspastorie gebracht, zijn wij in staat om ons eene voorstelling te maken van zijne omgeving, van den kring, waarin hij leefde, en van de zorgen, die hem als lid der maatschappij, als grondbezitter en als huisvader kwelden. Doch van zijne eigenlijke ambtsbezigheden vernamen wij nog niets, en het wordt tijd, dat wij daarnaar een onderzoek gaan instellen.

De eigenlijke werkzaamheden van den pastoor waren niet zwaar. Hij moest geregeld de mis bedienen, doch de tijdroovende zingende missen waren geen dagelijksch werk. Naar het schijnt was hij althans in de latere middeleeuwen verplicht, op Zon-

1) Te Hazerswoude wordt bij de collatie echter althans het ‘consent van den ondersaten’ vermeld.

en feestdagen (alleen op de hooge) ook te prediken of een ander geestelijke te doen prediken; veel werk maakten de pastoors daarvan echter over het geheel niet[1)]. En geen wonder! men vond ‘die oorsake der predicatie’ in het ‘brengen van die ongeloovigen totten geloove’, en bepaalde ongeloovigen waren er in de middeleeuwen weinig. Voor geloovigen, die ‘duechtelijck’ leefden, was de prediking wel is waar ook nuttig, ‘opdat se souden mogen blyven in haer onnoselheyt ende simpelheyt,’ maar blijkbaar achtte men dit bijzaak. Doch eene hoofdwerkzaamheid van den pastoor bestond in het toedienen der sacramenten: het doopen van kinderen, de toelating tot de communie, het sluiten van huwelijken, het hooren der biecht, het toedienen van het laatste oliesel enz.

Maar dit was dan ook in hoofdzaak alles, waartoe de pastoor zich krachtens zijne aanstelling verplicht zag. Men ziet het, geen zware taak! En bovendien: toezicht was er zoo goed als niet, zoodat hij het niet eens al te zwaar behoefde op te nemen. Zonder moeielijkheden ging dus zijn leven in alle kalmte op het stille dorpje voorbij. Maar bezwaarlijker werd het, toen de tijden der hervorming naderden. Ook op onze dorpjes drong de geest van verzet tegen de oude kerkleer door. Aanvankelijk kwam een predikant uit de buurt over en preekte bij een der dorpelingen in huis. Doch het werd erger: eerlang hoorde men van hagepreeken. Een boer stond een deel van zijn erf af, een ander timmerde er eene hut, geld werd in het openbaar door eene vrouw ingezameld, en een advocaat maakte zelfs eene lijst van vaste contribuanten op. Spoedig werd nu de predikant, die bij Dirck Hasselaer te Haarlem gelogeerd had, door een dorpeling met zijne schuit aangebracht en bij een vriend van Hasselaer gehuisvest. Sedert gaan de predikatiën geregeld voort: de ‘vermaender’ houdt bijbellezingen en draagt ‘sermoenen’ voor, waarbij aan het slot de vermaning niet ontbreekt, dat anderen, ‘die 't beter weten,’ op mogen staan; de voorganger ‘wil gaarne geleerd worden’, d.i. hij is niet afkeerig van een twistgesprek over de quaestieuse leerstukken. De gevolgen blijven niet uit. Het wordt onrustig in het dorp. De pastoor vindt, als hij de mis wil gaan doen, een galg op de kerkdeur geschilderd; op de straat wordt hem ‘Vive

1) Somtijds werden er dan ook stichtingen gemaakt, om daaruit buitengewone predikatiën te doen houden.

le geus!' nageschreeuwd, ja soms wordt hij door geusche edelen bedreigd met geweld, omdat hij tegen 'de secte' predikt. Een nieuwe schoolmeester vestigt zich in het dorp, die eene 16e eeuwsche school 'zonder den bijbel' inricht en weigert den kinderen het confiteor te leeren. Er ontstaan oploopen, de monniken in het klooster zijn niet veilig meer, en de schutterij wordt soms opgeroepen om de orde te bewaren. Eenige jarën verder, en de kettersche gevoelens hebben zooveel veld gewonnen, dat ook de meer bezadigden onder de gemeente den pastoor zijn afgevallen; zij stellen zich niet langer tevreden met de mis en eischen, dat de pastoor meer prediken zal; hij van zijne zijde klaagt steen en been over het weinige kerkbezoek. Zoo staat de pastoor meer en meer tegenover een groot deel zijner gemeente, het onderling vertrouwen is verdwenen en de gelegenheid voor eene zegenrijke werkzaamheid is verloren. Nog enkele jaren, en de pastoor moet zijne standplaats verlaten en wijken voor de steeds meer veldwinnende hervorming.

Intusschen, dit waren exceptioneele tijden. Eeuwen waren voor dien tijd voorbijgegaan, waarin de onderlinge verhouding van pastoors en gemeente alleen dan iets te wenschen had overgelaten, als de herder zelf daartoe aanleiding had gegeven. En de pastoor moest wel zeer lui of kwaadwillig zijn, die reden tot klagen aan zijne parochianen gaf door bepaald verzuim zijner weinige plichten. Maar bij die plichten voegden zich langzamerhand andere werkzaamheden, die steeds in omvang toenamen, zoodat allengs wellicht de meeste tijd van den pastoor werd ingenomen door dit gedeelte zijner taak. Bij de zielzorg voor de levenden voegde zich de zorg voor het zieleheil zijner afgestorvene parochianen.

De leer der katholieke kerk, dat elke ziel eenigen tijd na den dood ter loutering in het vagevuur moet doorbrengen, terwijl die tijd door de gebeden der achterblijvenden kan verkort worden, gaf aanleiding, dat bijna ieder, die slechts eenige middelen bezat, op de eene of andere wijze voor zijne ziel eenige vermindering van den zuiveringstijd trachtte te verkrijgen, door zich de voorbeden der hem overlevenden te verzekeren. Op de meest verschillende wijzen werd aan dit denkbeeld uitvoering gegeven. De armsten moesten zich vergenoegen met het goedkoope voorrecht van een plaatsje in de 'memorierol' of het 'zielboeck,' dat des Zondags van den preekstoel werd afgelezen,

waarna voor alle opgenoemden collectief gebeden werden opgezonden. Maar als het eenigszins kon, trachtte men zich een zeker getal zielmissen te verzekeren, voorafgegaan door eene vigilie op den vorigen avond en vergezeld van het 'begaan' (d.i. het besprenkelen met wijwater) van het graf. Ook hier weder ontmoeten wij natuurlijk groote verscheidenheid van vormen, in overeenstemming met het vermogen der afgestorvenen. De eenvoudigste vorm was het bestellen aan den pastoor van eenige zielmissen, die door de erfgenamen uit den boedel betaald werden. Dertig zielmissen (d.i. dagelijks gedurende een maand na het overlijden) schijnt ongeveer het kleinste getal geweest te zijn; dagelijksche missen gedurende een jaar waren nog gewoon. Doch bovendien kon men na afloop van het jaar zijn jaargetijde laten houden, d.i. bepalen, dat ten eeuwigen dage op den sterfdag (ook wel op een anderen willekeurig aangenomen dag) eene zielmis met vigilie zou gehouden worden. Doeltreffender moest het natuurlijk schijnen, om ook den 'maentstont' en den 'zevendach' te doen vieren, d.i. elken maand of elke week de gedachtenis van zijn overlijden door eene mis met vigilie in herinnering te doen houden[1)]. Maar voor dergelijke eeuwigdurende instellingen kon natuurlijk niet op zoo eenvoudige wijze gezorgd worden, als voor een binnen het jaar afloopende reeks missen. De meest eenvoudige vorm, denkelijk wel de oudste, om zulk een plan uit te voeren, bestond in de schenking van een stuk land aan den pastoor onder voorwaarde van het verrichten der gewenschte missen. Het geschonkene land werd dan een deel der pastoorsprebende, en alle opvolgende beneficianten waren daarentegen ten eeuwigen dage verplicht, de jaarlijksche of maandelijksche missen te verrichten. Doch deze regeling liet natuurlijk alles aan de goede trouw der pastoors over, en naarmate in den loop der eeuwen het getal der stichtingen toenam, werd de kans

1) Men onderscheidde nog 'jaerghetijt' en 'jaersanc.' (Zie hiervoor p. 13 Noot.) Waarin dit onderscheid gelegen is, blijkt niet. Men zou allicht geneigd zijn onder 'jaersanc' een zingende mis op den jaardag van het overlijden te verstaan, terwijl dan 'jaergethijt' eene stille mis of eenige andere mindere diensten op dien dag zou aanduiden. Doch dit is het geval niet: het testament van heer Adr. Van Borselen van Brigdamme dd. 1466 (afgedrukt bij: Mathaeus, Analecta, II 288), dat eene zeer uitvoerige regeling der lijkdiensten bevat, vermeldt beide diensten ten eeuwigen dage in dezelfde kerk naast elkander; het jaargetijde bestond daar zeer bepaald uit een zingende mis met vigilie, bij den 'jaersanc' schijnt het 'begaen' (er staat 'gegaen') van het graf behoord te hebben.

grooter, dat enkele daarvan verwaarloosd zouden worden. Men zon dus op een middel, om den pastoor te doen controleeren: het land werd niet aan den pastoor, doch aan kerkmeesters (ook wel, doch zeldzamer aan eene broederschap) geschonken, en aan deze werd de verplichting opgelegd, om een deel der inkomsten jaarlijks aan den pastoor uit te keeren als loon voor het verrichten der verlangde missen; meestal werd nog als poenale sanctie bij verzuim het vervallen van het land onder dezelfde verplichtingen aan andere corporatiën in de stichtingsoorkonde opgenomen. Zoo was eene doeltreffende inrichting verkregen, die later zeer algemeen werd. Doch zij diende hoofdzakelijk voor de burgerij; rijkeren, voorname personen vooral, verkozen eene meer in het oog vallende stichting, die de voortdurende werkzaamheid van een afzonderlijken priester, speciaal aangenomen om voor hun zieleheil te zorgen, verzekerde. Ik bedoel eene zoogenaamde ‘vicarie’.

Eene vicarie was eene geheel op zich zelf staande stichting, bestaande uit eenige landerijen, waarvan de opbrengst bestemd was tot het doen van zielmissen aan een bepaald altaar door een uitsluitend daartoe aangewezen priester. Deze priester beheerde de landerijen der stichting en trok er de inkomsten van, doch hij was onderworpen aan het toezicht van de erfgenamen des stichters, die hem ter aanstelling aan de geestelijke overheid voordroegen, geheel op dezelfde wijze als wij dit zagen geschieden bij de benoeming van den pastoor. Het is duidelijk, dat deze vorm van stichting eene bijna even doeltreffende controle leverde als de vroeger beschrevene, terwijl zij aan de nagedachtenis van den afgestorvene eene veel meer in het oog vallende plaats verzekerde. Gedurende de 14^{e} en 15^{e} eeuwen vermeerderde dan ook het getal der vicariën in al onze parochiekerken op verbazende wijze; elke kerspelkerk verkreeg langzamerhand behalve het hoofdaltaar tal van andere altaren, uitsluitend voor het gebruik der vicarissen bestemd, en naast den pastoor, die met de bediening dezer altaren niets te doen had, ontstond eene schaar van andere priesters, die allen aan dezelfde parochiekerk verbonden waren. Dit bracht tegen het eind der middeleeuwen eene laatste vorm van stichtingen voor het zieleheil der afgestorvene parochianen in zwang, de meest ingewikkelde, doch die dan ook niet alleen de tot nog toe genoemde vereischten bezat, maar daaraan buitengewonen luister bij betrekkelijke

goedkoopheid paarde; ik bedoel de stichting van memoriegoederen. De inrichting dier stichtingen maakt eene eenigszins uitvoeriger beschrijving noodig.

Bij alle vroeger door mij besprokene stichtingen werd de lijkdienst verricht door slechts éénen priester, hetzij den pastoor of den voor den dienst aangenomen vicaris. Er bestond echter een andere plechtiger vorm. Indien men door schenking aan een kapittel het voorrecht van eenen lijkdienst aldaar kocht, dan verrichtte niet alleen een der kanunniken dezen dienst, maar alle andere leden van het kapittel waren in het koor daarbij tegenwoordig en namen deel aan de plechtigheid door het geven der antwoorden en door het mede opzenden der gebeden. De overledene, wiens memorie gevierd werd, verkreeg dus in dit geval voor ééne stichting de voorbede van verschillende priesters tegelijk. Een belangrijk voordeel, dat er toe moest bijdragen om het toch reeds, wegens het aanzienlijke karakter der kapittelen, veelbegeerde voorrecht van eene memorie in eene kapittelkerk nog aanlokkelijker te maken. Wat wonder, dat de parochiekerken op middelen zonnen om met de kapittelen te concurreeren? Eene uitnemende gelegenheid bood zich aan, wanneer het getal der in eene kerspelkerk gestichte vicariën belangrijk toegenomen was. Hetzij door de kerkelijke voorschriften hetzij door de gewoonte waren de vicarissen verplicht, allen aan de hoogmis in de kerk, waaraan zij verbonden waren, deel te nemen. Bij zulke gelegenheden bevatte dus het kerkkoor een groot personeel onder leiding van den pastoor, en het denkbeeld lag voor de hand, om van dit gezelschap partij te trekken op gelijke wijze als het kapittel van zijne kanunniken onder toezicht van den deken deed. Zoo geschiedde het: de pastoor en de gezamenlijke vicarissen constitueerden zich tot een lichaam, de ‘gemeene memoristen’ (ook wel ‘memorieheeren’), en verklaarden zich bereid, om op de wijze van de kapittelen lijkdiensten aan te nemen. De zaak viel in den smaak, de giften stroomden toe en de ‘memoriegoederen’ waren ontstaan.

Leden van de vereeniging waren dus de pastoor en alle vicarissen, die een beneficie in de kerk bezaten; soms (dit hing van den wil der stichters van elke memorie af) trad ook de koster-schoolmeester als lid op. De plaatsvervangers der vicarissen, ‘officianten’ genaamd (in tegenoverstelling van de be-

zitters der prebende zelven, de ‘beneficianten’), werden onder de memorieheeren in de plaats hunner betaalsheeren toegelaten. Zij hadden geen recht, die toelating te eischen, maar wegens de afwezigheid van zeer vele vicarissen moest men wel genade voor recht laten gaan, wilde men den dienst niet geheel doen verloopen. Toch ging men eenigszins aarzelend er toe over, hen aan te nemen: men besloot geenen officiant toegang te verleenen dan onder goedkeuring van den pastoor en de meerderheid der memoristen, terwijl bovendien voor de toelating bijzondere regelen gesteld werden, die de gedurige twisten moesten voorkomen, waartoe vele vicarissen door knoeierijen bij het delegeeren hunner functiën aanleiding gaven[1)].

Er waren twee memoriemeesters, waarvan jaarlijks één aftrad; de gezamenlijke memoristen vervulden de vacature door keuze van een ander. De memoriemeesters hadden het beheer van de gemeenschap: zij administreerden de landerijen, inden de ontvangsten, en deelden ze aan het eind van het jaar onder de leden uit naar gelang dezen bij de diensten tegenwoordig geweest waren. Ieder ontving bij elken dienst een looden presentiepenning, die aan het eind des jaars in geld verwisseld werden. Ter controleering van de memoriemeesters diende een ‘signator,’ die lijsten der afwezigen hield. Afwezigheid was den leden slechts met verlof van de memoriemeesters om bepaalde redenen geoorloofd en werd anders met verlies van presentiegeld gestraft. In de vergaderingen der memorie hadden de memoriemeesters het presidium en zij voerden de besluiten der vergadering uit. Aan het eind van het jaar deden zij rekening van hun beheer aan de gezamenlijke memorieheeren.

Wij hebben hier dus het geheele personeel van de memoriediensten van een kapittel bijeen: de pastoor vervangt den deken, de vicarissen de kanunniken, terwijl ook de presentiemeester of kleine kameraar door den memoriemeester wordt

1) O.a. eischte men van elken officiant eenen geloofsbrief van zijnen aansteller. De heer Gonnet deelt ons nog zulk eenen geloofsbrief mede, in den vorm van een briefje, aan den memoriemeester van Beverwijk door den beroemden schilder Jan Van Scorel geschreven. Scorel was kanunnik van St. Maria te Utrecht en vicaris van St. Aecht te Beverwijk, doch hij schilderde onderwijl rustig door en was als ingenieur werkzaam, zonder zich oogenschijnlijk veel om den kerkdienst, dien hem zijne beide ambten oplegden, te bekommeren!

voorgesteld. Ik had dan ook reeds lang vermoed, dat bij de stichting der memoriegoederen de inrichtingen der kapittelen nagevolgd werden, en de door Gonnet medegedeelde, zeer uitvoerige statuten der Beverwijksche memorie, die mij in staat stelden bovenstaande schets te geven, bevestigen dit vermoeden thans op afdoende wijze door zich uitdrukkelijk op het voorbeeld der Utrechtsche kapittelen te beroepen. Inderdaad, wanneer nog slechts éene verandering gemaakt werd, wanneer de gezamenlijke beneficianten de goederen hunner prebenden onder goedkeuring der bevoegde macht in éene kas of 'gemeene ark' (de statuten der Beverwijksche memorie gebruiken wel niet toevallig hetzelfde woord!) stortten, dan was de overgang van eene kerspelkerk tot eene kapittelkerk voltooid. Men had dan eene 'groote' en eene 'kleine kamer' van beheer verkregen, en de uitdeelingen aan de kanunniken (vroeger vicarissen) konden beginnen[1]. Inderdaad is menige parochiekerk denkelijk langs dezen weg tot de zeer begeerde waardigheid van kapittelkerk opgeklommen, bepaaldelijk schijnt dit het geval geweest te zijn te Montfoort. Ja het gemeenschappelijke leven der kanunniken uit éene beurs was gaandeweg zoozeer tot eene fictie geworden dat zelfs het vormen der 'gemeene ark' zelve daar achterwege schijnt gebleven te zijn en de memoriegoederen het eenige waren, dat den weidschen naam van kapittel voor de geestelijkheid der Montfoortsche parochiekerk rechtvaardigde[2].

De memoristen van Beverwijk brachten het zoover niet. Zeker was hunne afhankelijkheid van de Haarlemsche kommanderij een afdoend beletsel. Maar ook andere redenen kunnen bestaan hebben: wij vinden sporen, dat de vereeniging wel rijk was, maar toch niet bloeide, - sporen van bederf reeds in de jeugd der stichting. Boven vermeldde ik reeds, dat over het toelaten der officianten verschil van gevoelen bestond wegens de vele misbruiken bij de aanstelling dezer priesters; doch eene andere knoeierij verdient opzettelijke mededeeling, omdat zij een staaltje geeft van de groote

1) De uitdeelingen uit de proosdijkamer bleven achterwege, want een proost schijnt bij latere kapittelstichtingen als eene verouderde en overtollige weelde beschouwd te zijn.
2) Omgekeerd werd de inrichting der memoristen in de kapittelen weder overgenomen door de kapittelvicarissen, die als 'gemeene' vicarissen een analoog lichaam, afgescheiden van het kapittel, vormden.

ontwikkeling, die de exploitatie der kerkelijke beneficiën in de latere middeleeuwen verkregen had, en van de groote behendigheid, waarmede dit spel gedreven werd. Naarmate het bedrag der jaarlijks door de memoriemeesters uitgedeelde presentiegelden toenam, moest de bevoegdheid om daaraan deel te hebben des te begeerlijker schijnen. Het middel daartoe was eenvoudig: men stichtte eene vicarie; elke bezitter eener vicarie in de kerk was toch per se lid der memorie. Eene vicarie-stichting was natuurlijk kostbaar, maar weldra kwamen slimme koppen op het denkbeeld, dat de uitdeelingen der memoriemeesters op zich zelf reeds voldoende waren om eenen vicaris te bezoldigen. Zoo kwam men tot het volgende middeltje: men stichtte eene vicarie en begiftigde die met eene rente van slechts enkele guldens 's jaars; de aan den vicaris bovendien toekomende geldsom uit de uitdeelingen der memorie beloofde liefhebbers genoeg te lokken, en zoo verkreeg de stichter feitelijk op kosten der memorie op goedkoope wijze eenen vicaris, die ten eeuwigen dage zielmissen voor hem of zijne nabestaanden zou verrichten! Ergerlijker misbruik werd van dit middel gemaakt door het *nog* meer verminderen of zelfs geheel weglaten der aan de vicarie verbondene rente; ook de aan den vicaris opgelegde zielmissen werden dan tot een minimum (b.v. ééne mis 's jaars) gereduceerd. De stichter verkreeg dan geene lafenis voor zijne ziel, maar des te meer voor zijne beurs; immers het eenig denkbare voordeel, dat zulk eene stichting hem geven kon, was de koopprijs, die hij als collator van het beneficie van eenen priester kon bedingen. De zoogenaamde stichter der vicarie verkocht dan feitelijk het recht om deel te hebben aan de uitdeelingen der memorie, waartoe hij geen penning had bijgedragen! Het spreekt van zelf, dat de memoristen dergelijke praktijken, die het bedrag hunner jaarlijksche inkomsten door het voortdurend vermeerderen der deelhebbers verkleinden, niet rustig konden aanzien, en zij namen dan ook herhaaldelijk besluiten, die de toelating van zulke schijn-vicarissen bemoeielijkten; de ‘verbetering van den dienst van God’, geen ‘schandelijk winstbejag’ moest, zoo meenden zij terecht, het doel zijn, waarmede men lid der gemeenschap werd.

Wij hebben alweder onzen pastoor eenigszins uit het oog verloren. Bij de memoriediensten was hij wel de eerste persoon, maar zij waren niet uitsluitend aan hem opgedragen. Toch be-

hoorden zij natuurlijk tot zijne werkzaamheden en wel niet tot de minst tijdroovende. Wij hebben echter thans nog enkele bezigheden te bespreken, die niet bepaald tot het dienstwerk van den pastoor behoorden, maar waarvoor hij òf als hoofd der parochie de aangewezen persoon was, òf die hem opgedragen werden, omdat men destijds dikwijls geene andere keus had. De pastoor was veelal de eenige persoon van eenige ontwikkeling, die in het dorp te vinden was, en het was dus natuurlijk, dat men hem met het werk belastte, dat geen ander verrichten kon. Hij van zijnen kant was volkomen bereid zich naar den wensch zijner parochianen te schikken, want gewoonlijk brachten dergelijke buitengewone bemoeiingen hem ook een buitengewoon voordeeltje op.

Het waren bemoeiingen van den meest verschillenden aard. Nu eens is het een parochiaan, die wegens een of ander vergrijp in den kerkban is gedaan en die zich door het voldoen der opgelegde boete daaruit gelost heeft, wiens verzoening met de kerk van den predikstoel moet afgelezen worden. Een andermaal moet er eene inzameling gedaan worden voor de bevrijding van het H. Land uit de macht der ongeloovigen, en wenscht men bekend te maken, dat er een ‘stock’ of kist in de kerk zal geplaatst worden tot het opnemen der giften, waarvan het loon in ‘oflaet’ of bevrijding uit het vagevuur zal bestaan. Dan weder komt eene arme vrouw uit een naburig kerspel tot den pastoor met eene aanbeveling van zijnen ambtgenoot: haar stiefzoon heeft de gelofte gedaan eene bedevaart te doen, doch hem ontbreekt het geld om de reis te volbrengen, en zij wenscht nu dit sommetje bij elkaar te brengen door aalmoezen op te halen, die zij zonder 's pastoors openlijke aanbeveling niet licht zal krijgen. Dikwijls zijn het ook de kerkmeesters, die de voorlichting van den pastoor verlangen: zonder zijne hulp geschiedt er althans in de kleinere gemeenten niets. Moet er eene lijst van de eigenaars der graven in de kerk gemaakt worden, - worden de plaatsen in de vrouwenbanken verkocht, - moet er een nieuw missaal voor het koor gekocht worden, altijd moet de pastoor aan kerkmeesters zijnen bijstand verleenen en raad geven. Vooral in gewichtige gevallen wordt de hulp van den pastoor ingeroepen. Als het kerkhof te klein wordt en de toestemming van den ambachtsheer wien de voor de uitlegging noodige

grond behoort, tot de overdracht moet verkregen worden, dan is de pastoor de aangewezen tusschenpersoon tusschen zijne boersche kerkmeesters en den niet al te genaakbaren edelman, die op voorspraak van den pastoor genadig afstand doet van zijne rechten, op voorwaarde dat de kerk zijnen erfpachter tevredenstellen zal. Nog natuurlijker was zijne tusschenkomst, wanneer kerkmeesters iets van de geestelijke overheid wenschten te verkrijgen: wanneer zij aan een feest in de kerk het privilegie van aflaat van zonden wenschten verbonden te zien, om meer toeloop te verkrijgen, - of wanneer men het feest der kerkwijding op een anderen dag wilde verzet zien, omdat het in een tijd viel, dat het dorp vol vagebonden en landloopers was, die de orde bij de feestviering op hinderlijke wijze verstoorden.

Doch zelfs met werkzaamheden van niet-kerkelijken aard vinden wij den pastoor bezig. Hij vervulde eenigszins de plaats, die bij ons de notaris inneemt: hij maakte akten op, die met de officiëele, van het gerecht uitgaande brieven concurreerden en niet veel minder gezag hadden dan deze. Elk pastoor had een ‘testamentboeck,’ dat hij niet verzuimde mede te nemen, wanneer hij aan een kranke het laatste oliesel ging reiken; vermaakte deze dan een en ander (en het schijnt de *vaste regel* geweest te zijn, dat de kerk door de stervenden bevoordeeld werd[1)], dan strekte de inschrijving in dit boek daarvan tot volledig bewijs. In dit geval was de pastoor de aangewezen persoon tot het opmaken der akte, daar hij alleen den zieke in het uiterste bijstond. Doch ook bij andere gelegenheden verleende hij zijne hulp. Wij zien hem huwelijksche voorwaarden opmaken en bezegelen voordat het huwelijk ingezegend werd. Ja, in sommige streken van Holland schijnt het een tijd lang de gewoonte geweest te zijn, dat niet de schout (wellicht een boer, die geen zegel had), maar de pastoor van het dorp de *gerechtelijke* akten zelven met zijn zegel waarmerkte. Vreemde vermenging van de kerkelijke en de wereldlijke machten! Doch voor het bewustzijn der middeleeuwsche dorpsbewoners bestond tusschen deze beiden geen strijd. Met alleen de pastoor, neen het kerkgebouw zelf

1) Zóo algemeen, dat het eene *vaste* formule was in alle gerechtelijke uiterste wilsbeschikkingen, dat daarvan uitgezonderd waren: ‘scout *testament* ende utinghe,’ d.w.z. van de erfenis moesten vooraf betaald worden de schulden, hetgeen de erflater op zijn doodbed voor een geestelijke zou vermaken en de kosten van de uitvaart.

moest soms dienst doen om het wereldlijke gerecht bij te staan. Wanneer b.v. een huis bij executie verkocht werd en de schuldeischers moesten opgeroepen worden, dan was er in die dagen, toen iedereen ter kerke ging, geen beter middel om de afkondigingen publiek te maken dan om ze na de mis te doen aflezen. En sedert het middel praktisch bevonden was, bekommerde men zich weinig om het decorum: de pastoor maakte geen bezwaar om het kerkgebouw beschikbaar te stellen.

Al deze beslommeringen kunnen het werk voor een pastoor, die zijn ambt met zorg en toewijding waarnam, druk genoeg gemaakt hebben. Was het eigenlijke ambtswerk niet zwaar, naarmate in den loop der eeuwen de stichtingen van zielmissen voortdurend toenamen, werd vooral het bijwonen der lijkdiensten steeds bezwarender. Het kan ons dan ook niet bevreemden, dat menigen pastoor de overlading met werk op den duur ondragelijk werd.

In grootere gemeenten zochten de meesten verlichting in het aannemen van eenen kapelaan, dien zij een deel hunner werkzaamheden lieten verrichtten. Dit was een afdoend middel: wij vinden kapelaans, die voor den pastoor zoowel de mis lazen als de sacramenten bedienden en den predikdienst vervulden, zoodat den pastoor alleen de goedbetaalde lijkdiensten overbleven. Maar het was kostbaar, want natuurlijk moest de pastoor daarvoor loon betalen of den kapelaan een deel der aan zijne werkzaamheden verbondene voordeelen uitkeeren. Bovendien moest hij hem kost en inwoning verschaffen, en al was dit laatste destijds goedkoop (men berekende, dat de kapelaan elders voor ƒ 18 per halfjaar kon onderkomen), het was lastig. Vrij wat voordeeliger was het dus voor den pastoor, wanneer hij er in slagen kon, eene prebende voor den kapelaan te scheppen. Gelukte het, den een of anderen heer, die collator eener vicarie was, tot medewerking te bewegen, dan was er een gemakkelijk middel. Men verzocht den bisschop, deze vicarie naar de kerk van den pastoor te verleggen en aan den prebendaat, die daarmede begiftigd werd, naast de oude verplichtingen, die hem bij de fundatie waren opgelegd, nog de werkzaamheden op te dragen, waarvan de pastoor ontlast wenschte te zijn. De vicaris werd dan kapelaan van den pastoor zonder dat het dezen iets behoefde te kosten.

Slechts enkele pastoors waren echter zoo gelukkig. En zoo waren er dus velen, dien het toch begon te verdrieten; zij maak-

ten zich geheel van het pastoraat los en gaven het met al zijne lusten en lasten, tijdelijk of voorgoed, in beheer (‘in arrendam’) aan een ander priester, die als hun vicecureyt optrad en aan den waren pastoor (of cureyt) eene vaste som 's jaars uitkeerde. Inderdaad, een uiterst geschikt middel om zich de zaak gemakkelijk te maken! Vooral bij de voorname rijke pastoraten, die dikwijls door kanunniken in ver verwijderde kapittels bekleed werden, was het dan ook weinig zeldzaam.

Het voorbeeld, door deze pastoors gegeven, vond nog meer navolging bij de vicarissen, wier inkomsten geringer waren en voor wie de verzoeking dus nog grooter was, om te trachten vele beneficiën in hunne hand te vereenigen, waarvan zij er slechts één behoorlijk konden waarnemen. Velen van hen ‘resideerden’ dan ook niet en trokken wel de inkomsten van het beneficie, waarop zij recht hadden, maar lieten het daaraan verbondene werk verrichten door arme priesters (‘officianten’), die zij met eene vaste som betaalden. Zulk een officiant had op zijn post geen recht en kon door zijnen betaalsheer afgezet worden, en uit de statuten der Beverwijksche memorie blijkt duidelijk, hoe schromelijk misbruik daarvan door de nietsdoende beneficianten gemaakt werd, om de arme priesters uit te zuigen. Was eenmaal eene overeenkomst getroffen, waarbij de officiant het vervullen van des vicaris' plichten op zich nam voor het genot van zijn aandeel in de memoriën of voor eene vaste som, en kwam er later een ander, die meer bood, dan werd de eerste onbarmhartig ter zijde gezet. Het gevolg was, dat zich dikwijls twee of meer rechthebbenden bij de memoristen aanmeldden; doch deze besloten den oudstbenoemde te handhaven, wanneer niet hijzelf door meer loon te vragen aanleiding tot zijne afzetting gegeven had. Maar er bestonden nog ergere misbruiken. Naar het schijnt kwam het wel voor, dat een vicaris eenen officiant de inkomsten zijner prebende overliet en voor zich eene uitkeering bedong en inde, terwijl hij later nog eens van een tweeden dezelfde som verkreeg, het aan de twee rechthebbenden overlatende de zaak onderling uit te vechten! Eene andere ergerlijke geschiedenis uit het jaar 1563 deelt ons de heer Gonnet mede. Een vader had voor zijn nog zeer jongen zoon eene vicarie verkregen. Dit gebeurde meermalen: de bedoeling was, dat de jongeling den dienst zou doen waarnemen en onderwijl voor de rest der inkomsten ter

studie gaan en zich in het ambt bekwamen zou. Doch onze minderjarige noch zijn vader hadden zulke goede plannen. Zij sloten dadelijk eene overeenkomst met den pastoor van Hazerswoude, waar de vicarie gelegen was, en gaven hem de landerijen der vicarie *in erfpacht*, terwijl zij hem tevens *voor altijd* den dienst opdroegen. De pastoor, die al het werk doen moest, zou echter zeven goudguldens 's jaars uitkeeren aan den jongen heer, die daarvoor goede sier kon maken. Dit contract ontving na nauwkeurig onderzoek de bekrachtiging van den aartsdiaken en van den kardinaal-bisschop van Utrecht. Negen jaren later vinden wij onzen jongeling, het eenzame leven moede en minder dan ooit gezind om de vicarie te bedienen, eenvoudig getrouwd! Maar nog altijd maakte hij geene haast om de vicarie te resigneeren en bleef zijne zeven goudguldens trekken. Nu werd het schandaal toch te erg; nadat het eenigen tijd zoo geduurd had en de collator geene neiging toonde om een anderen vicaris voor te dragen, verklaarde de aartsdiaken den jongen echtgenoot vervallen en schiep een regelmatigen toestand door den pastoor van Hazerswoude zelven tot vicaris aan te stellen.

Wanneer pastoor of vicaris een gemakkelijk leven wenschten te leiden, dan bestond daartoe dus gelegenheid te over. Maar zij hadden dan toch in allen gevalle te zorgen, dat hun werk werd waargenomen. Anders schijnt het echter geweest te zijn, wanneer ziekte of ouderdom hun de waarneming hunner plichten *onmogelijk* maakten. Zij hadden levenslang recht op hun beneficie (de pastoor ‘trouwde’ de kerk, zooals het heette) en niemand kon hen dwingen, daarvan afstand te doen. Waren zij onvermogend en niet al te nauwgezet van geweten, dan bestond er bij hen gewoonlijk niet veel lust, om op hun ouden dag zonder vooruitzichten de herbergzame pastorie te verlaten en het ambt weder te resigneeren in handen van den aartsdiaken, die hen in het bezit gesteld had. Wenschte dus de gemeente, dat de kerkdienst niet verwaarloosd werd, dn had zij zelve voor eenen kapelaan als plaatsvervanger te zorgen (‘een priester te huren’) of den pastoor af te koopen[1]. In de gemeenten, die het materiaal voor deze schets

1) De pastoor van Beverwijk rekende het zijnen parochianen in 1574 als een buitenkansje aan, dat zij daartoe jegens hem, als afzetbaren, door de Haarlemsche kommanderij gezondenen pastoor, niet verplicht waren.

leverden, werden de parochianen echter nooit in een dergelijk minder aangenaam alternatief gebracht. Wij vinden enkele malen verhaald, dat de pastoor eenen kapelaan aannam; met diens hulp ging het tot den ouden dag toe goed. Doch was dit niet het geval, welnu, de pastoor behoefde nooit op straat te staan, zelfs al was hij onvermogend: hij was door zijnen superieur, den Haarlemschen kommandeur, wel afgezonden om het pastoraat waar te nemen, maar desniettemin was hij altijd broeder van het St. Janshuis gebleven. Binnen de muren van dit gesticht vond hij dus een gastvrij onderkomen, en inderdaad zien wij dan ook meer dan een afgeleefden pastoor zijn ambt nederleggen en naar Haarlem trekken, om zijne laatste jaren in de stille kommanderij van St. Jan door te brengen.

Wij hebben den middeleeuwschen dorpspastoor van zijn optreden af gevolgd tot op het oogenblik, dat hij van zijn ambt weder afstand deed. Behaagt u het beeld, dat ik schetste? Gaat het u als mij, dan zijt gij niet al te zeer ingenomen met het aanschouwde tafereel. Vele misbruiken, vele toestanden, die dringend hervorming behoefden, merkten wij op. Het bleek ons, dat de pastoor het wel dikwijls volhandig genoeg hebben kon, maar de bezigheid, die hem het meeste werk gaf, - het op den duur noodzakelijk werktuigelijke verrichten van lijkdiensten - boezemt ons weinig belangstelling in, te minder omdat zij als buitengewoon betaalde arbeid allicht in loondienst bleek te ontaarden. Wel spreekt het van zelf, dat iemand met hart voor zijn werk in een pastoraat meer dan in eenige andere betreking zegenrijk werkzaam kon zijn door onverplicht te verrichten wat zijne hand vond om te doen, maar - het hooge woord moet er uit - wij moeten vreezen, dat het daarmede in onze middeleeuwsche kerk niet te best geschapen stond. Immers wanneer wij er op letten, hoe de pastoors aan hun ambt kwamen, wanneer wij bedenken, dat zij het pastoraat verkregen als gunst van den een of anderen hoogen heer (in Holland zeer dikwijls van den graaf), die bij de wijze waarop de pastoor werkzaam was, zelf geen direct belang had, - dat zij hun ambt dikwijls voor geld kochten, en dat velen van hen slechts betaalde, armelijk betaalde plaatsvervangers van rijke geestelijken waren, dan kunnen wij ons van het gehalte der middeleeuwsche pastoors kwalijk eene hooge voorstelling

maken. Het collatierecht was de kanker, die aan het ambtenaarspersoneel der middeleeuwsche kerk knaagde, en wij mogen van den ijver der pastoors, die aan deze onzuivere bron hunne posten dankten, niet te veel verwachten, waar het vrijwilligen, onbetaalden arbeid betreft.

Toch gebiedt ons de billijkheid, hen niet ongehoord te veroordeelen. Ongehoord, want wie bedenkt niet, dat de meest gezegende werkzaamheid van den dienaar der kerk juist die is, die in het verborgene geschiedt, - de werkzaamheid, die de geschiedenis niet opteekent en waarvan de nakomeling dus niets verneemt? Nog thans is op onze kleine dorpen ‘den domenee’ een persoon van veel gewicht; hij is de vraagbaak voor zijne gemeente, de persoon, die de beschaving onzer eeuw in vele uithoeken van het land (zij het ook niet altijd in den gelukkigsten vorm) vertegenwoordigt. Hij, de meer ontwikkelde, moet raadgeven in allerlei omstandigheden des levens, die buiten den gezichtskring vallen zijner parochianen voor wie de wereld ophoudt op enkele uren afstands van hun dorp. En waar reeds de protestantsche herder zoo nuttig vermag werkzaam te zijn, hoeveel te meer zal dit het geval zijn bij den pastoor, die als biechtheer zooveel inniger met de belangen en de nooden van elk lid zijner gemeente vertrouwd is! Hoeveel uitgebreider, hoeveel zegenrijker nog kan de werkkring van den dorpspastoor geweest zijn in de middeleeuwen, toen bijna elk dorp bij de weinig ontwikkelde verkeersvormen, bij de ongebaandheid der wegen, zich bevond in den toestand, waarin thans de gehuchten op onze heiden en in de achterhoeken van ons land verkeeren! Hoeveel meer nut, praktisch nut kan een pastoor gedaan hebben in die tijden, toen de kerk veel meer dan thans in het dagelijksch leven was ingeweven, toen het kerkgebouw iets veel minder ontzagwekkends was in de oogen der gemeente en toen de pastoor geen in zich zelf teruggetrokkene, min of meer geheimzinnige celibatair was! Het is goed en nuttig dit alles te bedenken, voordat wij ons een oordeel over de positie en den werkkring van den middeleeuwschen dorpspastoor aanmatigen. Het moge waar zijn, dat de wereldgeschiedenis het wereldgericht is, zeker niet minder waar is het, dat zij de gelukkigsten zijn, die geene geschiedenis hebben.

S. MULLER FZ.

Matthew Arnold.
1822-1888.

(*Vervolg van Deel II, blz.* 408.)

II.

> The soul when smitten thus
> By a sublime *idea*, whencesoe'er
> Vouchsafed for union or communion, feeds
> On the pure bliss, and takes her rest with God.
> WORDSWORTH. *The Prelude*.

De ideën maken gebruik van vreemde kanalen op haar weg door de wereld. Niet door Coleridge, die tot vermoeid wordens toe de begrippen van *subjectief* en *objectief* gekauwd en herkauwd heeft; niet door Carlyle, die zijn loopbaan begonnen was met Goethe te prediken, *Goethe und kein Ende*, is het moderne Engeland ingewijd in de groote gedachtenbeweging van Duitschland op het einde der 18^{e} eeuw; - ze waren beide te persoonlijk om niet zelf in 't licht te gaan staan, dat ze wilden doorlaten, - maar door allerlei kleine gangen is de kennis van die nieuwe Hervorming tot den Engelschen geest doorgedrongen, doorgefilterd, zou men bijna zeggen.

Voor mijn onderwerp is het voldoende te wijzen op de rol, die *Crabb Robinson* in de Londensche maatschappij van 1850 heeft vervuld.

'Old Crabb', gelijk hij familiaar genoemd werd - en er was niemand, die niet op familiaren voet met hem stond, - was een gezellige oude heer, in dien tijd van 75 jaar - hij is 91 geworden - die er van hield zich met jongelieden te

omringen en hen te spreken over zijn ervaringen en wederwaardigheden. Hij kende alle groote mannen van deze en het eind der voorgaande eeuw, niet van zekeren afstand uit, maar in hun dagelijksche omgang en leven. Hun lief en leed had hij bijgewoond, hun twisten had hij tot de zijnen gemaakt, hun vooroordeelen had hij gedeeld. Wordsworth en Coleridge behoorden tot zijn intimi, Madame de Staël had hem haar zaken toevertrouwd en Duitsche philosophie van hem geleerd - maar boven alles had hij te Jena gestudeerd toen de Duitsche dichterschool in haar zenith stond, hij was met Goethe in aanraking gekomen en had bij hem aan huis verkeerd.

Ja, wat voor herinneringen vloeiden er niet van zijn lippen, wanneer hij zijn ‘jonge vrienden’ aan de lunchtafel om zich heen zag. De hoop een kop thee of een stuk geroosterd brood machtig te worden, moesten zij, na eenige vergeefsche pogingen opgeven, - want de gastheer werd te veel door zijn eigen verhalen afgeleid om water op den trekpot te schenken en kon zich gewoonlijk niet meer te binnen brengen, waarvoor hij gescheld had, wanneer het zijn bedoeling was geweest versch brood te laten halen; hij was midden in een anecdote van Lamb of zegde een onuitgegeven sonnet van Wordsworth op of gaf een uitleg van de philosophie van Goethe.

Natuurlijk verviel hij in herhalingen en een geschiedenis kwam telkens terug: de ontdekking der buste van Wieland, door Schadow gemaakt. Dat borstbeeld was zoek geraakt en hij, Crabb Robinson, had het in Jena teruggevonden; toen hij zijn fortuin aan Goethe had meegedeeld, had Goethe, de groote Goethe zelf, er zijn voldoening over te kennen gegeven, hij had hem geluk gewenscht en zich samen met hem opgewonden over de vondst. Dáar stond de buste tegenover hem en het ‘jeugdige’ gezelschap werd uitgenoodigd het *corpus delicti* mede te bewonderen.

Zoo verplaatste zich de grijsaard in de dagen terug, toen hij zich zonde in den glimlach van den Jupiter van Weimar; en zijn vrienden meesmuilden wel een weinig, - ze vroegen elkander bij het binnenkomen stil of men ‘de buste al genoten had’, - maar ze luisterden toch met goedmoedig, hoewel eenigszins ongeduldig ontzag naar den ouden prater. Want het was een stuk levende geschiedenis, dat in zijn verhalen hun geest voorbijtrok; historie, zooals Herodotus ze moet verteld

hebben, toen hij op jaren kwam: naïef als een kinderkopje van uiterlijk; maar met een kern van gezonden en sluwen zin.

Zoo, als de vader van alle geschiedenis, Herodotus, kende Crabb Robinson zijn menschen ook. Hij had niet voor niets door Europa gezworven, was niet voor niets getuige geweest van de groote gebeurtenissen in 't begin onzer eeuw, hetzij hij de Engelschen op hun krijgstocht naar Portugal begeleidde of verslaggever was voor de *Times* gedurende de eerste oorlogen van Napoleon tegen Duitschland. De namen van zijn aankomende vrienden kon hij niet meer onthouden; maar hoe vindt ge de karakterschildering, die hij in plaats daarvan gaf om ze aan te duiden; deze bv. van George Henry Lewes (in een gesprek met Walter Bagehot): ‘Die groote vriend van u die in Duitschland is geweest, - die talentvolle en interessante man, - die knappe en uitstekende jonge man. Soms houd ik van hem en soms *haat* ik hem. Ge weet wel, wien ik bedoel, boosdoener!’

En dan Matthew Arnold (evenzeer uit een gesprek met Bagehot):

‘Misschien de knapste en zeker de meest consequente van alle jongelui, die ik ken. Ge weet wie het is. Die, met wien ik nooit zou *durven* familiaar te zijn. Wiens vader ik zooveel jaren gekend heb.’

Ik vermoed, dat de gesprekken met Crabb Robinson voor Matthew Arnold de aanleiding zijn geweest om zijn Duitsche klassieken ter hand te nemen. En zoo, in deze periode, dat het poëtische jongelingsleven was afgesloten en de practijk hem van alle zijden omringde, maakte hij voor zichzelf de groote ontdekking van een nieuwe wereld: Goethe.

Niet zonder reden zeg ik: een wereld. De Goethe-geleerden, hetzij ze op zichzelf vorschen of in gezelschap met elkaar knutselen, mogen hun best doen de eigenlijke trekken van die unieke persoonlijkheid uit te wisschen; de sectengeest en de lust tot verbrokkelen, de nijdigheid tegen ideën van onze dagen mogen een sluier werpen over dat majestueuze beeld, toch voor wie zich terugdenkt in den tijd, dat hij Goethe leerde kennen en in die kennis groeide, moet de voorstelling rijzen van een glorierijk, *ander* bestaan, waar hij den voet inzette; en hoe omwikkelt - met die herinnering gepaard, - nog thans niet iedere opgeslagen bladzijde van den dichter hem in een

eigen lichtende atmosfeer, die alle dingen een nieuwe beteekenis geeft: een genot, dat de antieken geven en naast de antieken doorgaans alleen Goethe.

De oorzaak ligt hierin, dat deze dichter niet slechts talent bezat, dat een enkele zijde van het leven openbaarde, maar dat hij het geheele leven in zich opnam, doordrong en vormde. Een rechte Proteus met zijn wisselende gestalten: geniaal in zijn wilde jeugd, dan classiek, romantisch, barok, op 't eind didactisch; daarbij de vertegenwoordiger van de wijsbegeerte, de wetenschap, de moreele en sociale kennis zijner dagen en met dat alles, één van zijn eerste stamelen af als groen Leipziger student tot op het toppunt van zijn ouderdom, toen hij den Faust verzegelde als zijn testament voor het komende geslacht.

> Es kann die Spur von meinen Erdentagen
> Nicht in Aeonen untergehen.

Eén door zijn genie, door het onuitsprekelijke.

Die eenheid van kunst en leven, beiden in hun grootsten omvang, zoodat het leven een kunstschepping wordt en het kunstvoortbrengsel natuur, - dat onbegrijpelijke, Goethe heeft het voorgedaan.

Men zou het ook zoo kunnen uitdrukken: Goethe heeft het leven *stijl* geschonken.

Wat is *stijl?*

Wanneer een kunstwerk buiten den kunstenaar om, die het heeft geschapen en buiten den tijd, die het heeft voortgebracht, een zelfstandig bestaan leidt, omdat al het onnoodige er uit verwijderd is en het type er rein in is ontwikkeld, zoo bezit het stijl.

Dit is het geheim van den artiste, zijn oplossing van een vraagstuk, dat een onmogelijkheid opgeeft.

Want kunst in tegenstelling tot wetenschap, heeft alleen met het individueele te maken; het algemeene en het afgetrokkene zijn haar dood. Zij moet dus de twee polen van het menschelijk voorstellingsvermogen vereenigen en de motieven, die in het bijzondere geval liggen, zoo weten te kiezen, dat het algemeene er uit spreekt zonder dat het voor den dag komt.

Als voorbeeld, om deze redeneering te verduidelijken, neme

men den *Hermann und Dorothea:* een dorpsverhaal met echt burgerlijke gestalten, een herbergier, een apotheker, een zorgzame huisvrouw, die trotsch is op haar zoon, en een flinken jongen, die uit vrijen zal gaan, maar nog te lummelig om zijn meisje te durven vragen. En ziet, wat onmetelijk perspectief zich uit dat miniatuurtafereel ontrolt, zonder dat het ook maar eenigszins zijn karakter verloochent! Hoe wordt de dorpsrust geïdealiseerd door den achtergrond van revolutie en emigranten ellende, waartegen zij uitkomt! Hoe staat *het huisgezin* daar als de vaste grondslag te midden van alle wisseling; en hoe zuiver grootsch, geldig voor alle eeuwen is de verhouding van man en vrouw in het volmaakte huwelijk aangegeven!

Of neem *Die Wahlverwandtschaften*. Te midden van de gevoelsverwarring in de bonte opvolging van heen en weer gaande gestalten, die de bladzijden van zijn boek vertoonen, heeft de dichter er een chemische formule geschreven, neen, afgetrokkener nog het schema eener chemische formule. Niet, omdat ze den regel aangeeft, waaraan de betrekkingen tusschen menschen gehoorzamen, maar omdat ze een vingerwijzing is naar de hooger en ingewikkelder wetten, welke het lot der stervelingen beheerschen en door den schok van haar brutaliteit den geest zou dwingen op die normen te letten, die het verhaal, eigenaardig en typisch tevens, in beeld brengt.

Het bovenstaande geldt voor den stijl in de kunst; de toepassing op het leven echter ligt niet ver daarvan af. Ook de praktijk van het leven ontmoet het onnoodige en toevallige, het beperkende en krenkende op haar weg; maar ze heeft daartegen haar groote wapen: *die Entsagung*, de erkenning, dat de wil van den enkele, alleen waarde heeft, voorzoover hij samengaat met den algemeenen regel; dat hij moet opgeven, eens voor goed, wat daarbuiten valt. Wederom de vereeniging van het typische en het bijzondere.

Laat mij er bijvoegen, wederom slechts een levensartiste, die door de daad zulk een onmogelijkheid tot stand kan brengen.

Zoo luidt de les, die Goethe den volgenden generaties heeft geleerd.

Ze kwam tot Matthew Arnold in de drukte van zijn bezigheid als schoolinspecteur. Hij nam die taak waar, zooals het een zoon van zijn vader betaamde, en maakte van zijn werk-

kring gebruik om gemeenzaam te worden met de wenschen en belangen van verschillende standen. Gelukkig voor hem, dat hij in dien arbeid niet geheel behoefde op te gaan. Hij werd na weinig jaren (in 1857) tot *professor of poetry* te Oxford gekozen en telkens na afloop van zijn termijn herkozen. Het is een ambt, dat alleen tot eenige weinige lezingen gedurende den cursus aan de Hoogeschool verplicht, meer een nuttige oefening voor den geest dan een last; daarom van niet minder beteekenis, want het gaf een aristocratische tint aan zijn gewone werk en de onafhankelijkheid, welke een man noodig heeft, die in stijl wil leven.

Het was een nieuw bestaan. Ondanks den band, welke hem aan de academiestad bleef hechten, waar hij de droomen van zijn jeugd gedroomd had, verkeerde hij in een andere sfeer; het doellooze haken lag achter zijn rug; in plaats van het dwepen aan den boezem der natuur was de gang door de wereldstad met haar bedrijvigheid en rook getreden. Wordsworth geraakte op den achtergrond; in vergelijking met Goethe scheen hij een provinciaal, die zijn tuintje en zijn kluisje voor de wereld had gehouden. Ja, Arnold werd boos, wanneer hij er aan dacht, hoeveel uren hij verbeuzeld had, door een dichter voor een orakel te houden, die niet op de hoogte was van de gedachten zijner tijdgenooten.

‘Had hij Duitsch verstaan en de philosophie van Kant kunnen begrijpen,’ zegt Mark Patison van Newman, tot wiens vurige aanhangers hij had behoord, ‘hij zou de moeielijkheden, die hem nu in de armen der Katholieke kerk hebben gedreven, licht te boven gekomen zijn.’

Zoo was ook de stemming van Matthew Arnold tegenover de grootheden, tot wie hij in zijn jeugd had opgezien voór zijn kennismaking met Goethe; en er ligt iets zeer vernederends in dat gevoel, dat het eigenlijk een kleinigheid was, gemakkelijk weg te nemen, wat ons jaren lang een onoverkomelijk struikelblok heeft geschenen.

Daarbij kwam dat de oude kring van bekenden uiteenviel. Hugh Arthur Clough, Arnold's boezemvriend, vond zijn graf te Florence (1861) op den rusteloozen zwerftocht, waarin hij gezondheid voor zijn lijf en vrede voor zijn ziel had gezocht. Met hem was van hun geslacht de man heengegaan, wien onder zijn zorgloos uiterlijk de gemoedsangst, de ontevredenheid met

het leven, de eenzaamheid, die allen kwelden, het meest hadden gepijnigd.

De overgebleven makker richtte hem een monument op in een treurzang over zijn dood.

Het gedicht, *Thyrsis*, heeft dadelijk zijn plaats ingenomen in de reeks van monodiën op afgestorvenen, waarmee de Engelsche letterkunde prijkt, den *Lycidas* van Milton, de *Adonaïs* van Shelley en die er 't laatst zich heeft bijgeschaard, het *Ave atque Vale* van Swinburne bij het graf van Baudelaire. De *Lycidas* is het meest klassiek in zijn beelden en herinneringen, Shelley bezit het meeste gloed, Swinburne is het rijkst en vreemdst, maar Arnold met al zijn eenvoud, die soms aan nuchterheid dreigt te gaan grenzen, doet verweg het diepst aan.

Ik houd mij eenige oogenblikken bij *Thyrsis* op, niet alleen om zijn waarde, maar omdat het een document is van de verandering van 's dichters stemming, terwijl het toch aan het verleden aanknoopt.

Iedere treurzang doet mij aan Galiani's beroemde definitie van den dood denken. ‘Qu'est-ce que la mort?’ vraagt de van vernuft flonkerende abbé; ‘la mort n'est que le regret des vivants.’ Het onderwerp maken minder de dooden uit die men beklaagt, dan degeen, die in 't leven zijn gebleven en van de gelegenheid gebruik maken hun klachten aan den man te brengen. Arnold zonder dat vermoeden van egoïsme geheel te ontgaan, weet er toch het hatelijke van weg te nemen, door zich als den hulpbehoevende voor te doen, die troost komt zoeken in de nagedachtenis aan den vriend.

Op het voetspoor van Milton, neen liever, bezield door de herinneringen van weleer, stelt hij zijn makker en zichzelf als een paar herders voor, die de valleien van de Isis om Oxford hebben gevuld met den zachten weerklank hunner pastorale fluit.

Thyrsis, Clough, gedreven door zijn onrust, heeft het gelukkige dal verlaten en is ver van zijn oorspronkelijk thuis onder een andere zon gestorven. Zijn metgezel is evenmin trouw gebleven aan de oorspronkelijke woonplaats, toch keert hij bijwijlen naar het oord van gelukkige geheugenis terug uit het gewoel en gedruisch, in wier midden hij zijn nieuwe woonplaats heeft opgeslagen.

Zoo ook thans op een winterdag, nu hem de tijding bereikt

heeft van het afsterven zijns vriends. Hij wil de plekken nog eens bezoeken, waar hij met Thyrsis samen is geweest; hij doorkruist de streek; helaas, hij herkent ze niet meer: waar het struikgewas tegen de helling groeide, daar heeft de ploeg zijn voren door akkerland getrokken; waar het pad zich slingerde, daar rijst een hoeve, die den weg verspert; de menschen zijn anders geworden, de huizen zijn niet meer wat ze vroeger waren, zelfs de dorpstraat heeft haar karaktervol aanzien verloren.

Of is hij zelf veranderd? is hij een vreemdeling geworden in de landouwen, die hij honderd en honderd malen met Thyrsis heeft doorkruist, Thyrsis, die als de koekoek naar warmer luchtstreek is gevlucht, toen de lentestormen kwamen, die den naderenden zomer verkondigden, maar die nimmermeer terug zal keeren, gelijk de koekoek wederkomt.

So, some tempestuous morn in early June,
When the year's primal burst of bloom is o'er,
  Before the roses and the longest day -
When garden-walks, and all the grassy floor,
With blossoms red and white of fallen May,
  And chestnut-flowers are strewn -
So, have I heard the cuckoo's parting cry,
From the wet field, through the vext garden-trees,
Come with the volleying rain and tossing breeze:
The bloom is gone, and with the bloom go I!

Too quick despairer, wherefore wilt thou go?
Soon will the high Midsummer pomps come on,
  Soon will the musk carnations break and swell,
Soon shall we have gold-dusted snapdragon,
Sweet-William with his homely cottage smell,
  And stocks in fragrant blow;
Roses that down the alleys shine afar,
  And open jasmine-muffled lattices,
  And groups under the dreaming garden-trees
And the full moon, and the white evening-star.

He hearkens not! light comer, he is flown!
  What matters it? next year he will return,
  And we shall have him in the sweet spring-days,
With whitening hedges, and uncrumpling fern,

And blue-bells trembling by the forest-ways,
And scent of hay new-mown,
But Thyrsis never more we swains shall see...

In oude tijden was het de gewoonte, - zoo peinst de dichter verder te midden van het landschap, dat door den kouden avondnevel wordt overtogen, - onder de Sicilische herders, wanneer ze een hunner gezellen verloren hadden, dat een, die zich op de kunst verstond, met zijn herdersfluit naar de onderwereld trok om te trachten het hart van Proserpina te bewegen en de toestemming tot zijn terugkeer op aarde te verkrijgen. En Proserpina, die zelf bloemen had geplukt aan den voet van het Sicilische gebergte, was dikwijls genadig. Maar hoe zal zij luisteren naar de ruwe klanken, die van de boorden der Isis en Theems tot haar komen, rivieren wier bestaan zij niet vermoedt. Neen, Thyrsis komt niet weer: hij is in vreemde handen gevallen.

Doch onder het gevoel van verlatenheid en hulpeloosheid, dat hem in een streek bekruipt, die eenmaal zijn thuis was geweest, blijft er een troost over. Wat hem ook begeven moge, wat onbekend moge geworden zijn, één trek van het landschap kan niet veranderd zijn. Ginds op een heuvelrug moet nog de olm te vinden zijn, waaraan voor hen beiden zich de legende vastknoopte van een student uit Oxford, die, een paar eeuwen geleden, de studie had vaarwel gezegd om met een troep heidens door het land te gaan zwerven. Onder dien boom was hij telkens weergezien en had den enkelen, dien hij ontmoette, verhaald van de geheimen, welke hij op zijn zwerftochten vernomen had, en van de wilde gewoonten, die zijn deel waren geweest. Zoolang die olm daar stond, had die heiden-scholier voor hen niet opgehouden te bestaan. Zij koesterden, Thyrsis en hij, sympathie voor den man, dien geluk en gemak niet weerhouden hadden om aan zijn lust naar het onbereikbare gevolg te geven en ze meenden, dat hij hun ook nog eens bij den olm verschijnen zou. Welke wonderen zou hij hun meêdeelen!

Maar nu is Thyrsis heengegaan, hij rust in verren grond; neen, hij rust niet; de ongedurige aard, die in zijn borst woonde, voert hem zeker mee in den stoet van Cybele, de Groote Moeder, en hij doorkruist in haar gevolg de Hesperische landouwen.

Want een zwerver was hij van ingeschapen neiging, een die hooger dan goud en eer en overvloed de onschatbare zucht stelde naar het ideaal, een zwerver als de student, die onder de heidens ging.

'O, Thyrsis,' - zoo eindigt de dichter zijn klacht - 'zie, waarlijk verlicht door den laatsten rossen straal van de ondergegane zon, komt daar *de olm* krachtig tegen het uitspansel te voorschijn, als een teeken, dat het Ideaal en de onrust, die het in de harten wekt, nog leeft. Fluister mij toe in de drukte van de wereldstad, waarheen ik terugkeer: *Versaag niet; ik heb volgehouden tot mijn dood, ga voort en verder. Het licht, dat wij zochten, schijnt nog in werkelijkheid. Denk aan den boom, die den heuvel bekroont en onzen heiden-scholier, die daar nog zwerft*.'

Ik heb zoo uitvoerig het onderwerp van Matthew Arnold's gedicht geschetst, om een denkbeeld te geven van de wijze, waarop hij de motieven, die in de gegeven stof lagen, heeft gerangschikt en dooreengewerkt.

Men kan er twee hoofdsoorten van onderscheiden: de eene groep schildert de inheemsche natuur en houdt de verbeelding binnen den kring van den vaderlandschen bodem gebannen; de andere noopt haar haar vlucht te nemen naar verre gewesten, en zich de wereld der Siciliaansche herders voor te stellen met hun geloof aan de godin der onderwereld en de wilde jacht, die de schreden van Cybele, de moeder der goden, volgt. Waar het eerste motief zich met innig gevoel aan ons hart vleit, daar lokt het tweede met aanvallig gebaar naar den blauwenden gezichteinder.

Ze worden dan verbonden door de weemoedige overtuiging van het veranderlijke der dingen, dat het bekende van ons vervreemdt en het onbekende tot ons doet naderen. Die stemming golft door het gedicht, totdat ze de gestalte aanneemt van den *Scholar-Gipsy*, in wien de ongedurigheid van den menschelijken geest zich belichaamt, - of liever nog, totdat ze zich verzinnebeeldt in den boom, die het bewijs is van het blijvende van dien trek naar het onbereikbare in het menschelijk hart, en die hem verheft als de zucht naar het ideaal, op te wegen door geen voordeel dat de beschaving aanbiedt en levendig te houden als de springader van alle bezieling.

En men herkent in deze ordening den kunstenaar, die ge-

leerd heeft zijn werk in den *grooten stijl* op te vatten, zoodat het tegelijkertijd zuiver persoonlijk is en toch de voorstelling op een afstand weet te plaatsen, waar ze typisch en algemeen wordt. Het is en blijft melancolie, maar het is een melancolie, die zichzelf beheerscht; melancolie in evenwicht.

Men kan de proef nemen met een ander gedicht, dat in dezelfde periode is ontstaan, het schoonste onder de kleineren. Het is betiteld: het Strand van Dover, *Dover Beach*. De dichter staat op een zomernacht met zijn geliefde in het maanlicht te turen, dat in zijn kalmen gloed de zee en de kust van Frankrijk baadt, terwijl de krijtrotsen van Engeland, machtig schemerend zich aan den oever der stille baai scharen. Het eenige geluid, dat de rust verstoort, is het klotsen van de golven met de kiezels, die ze tegen het milde zand aanwerpen en dan weer opvangen; altijd op nieuw beginnend, even ophoudend, daarna weer beginnend, in een langzaam zwevende cadens, als een aanhoudend refrein van klachten en droefheid, dat de stilte begeleidt.

Sophocles weleer, herinnert zich de dichter, toen hij aan de Aegeïsche kust, dat op en neergaande geruisch hoorde, werd aan 't peinzen gebracht over eb en vloed in 't lot der stervelingen. Wat zegt het ons? Eens was de aarde omgord door de zee van het geloof, en lag ze gewikkeld in de breede plooien van het hoogstaande water. Thans hoort men slechts onder den adem van den nachtwind, den droeven aftocht van de golven, blootlatend den dorren, wijden rand der kust en de zandbanken en rotsplaten van den bodem.

Geliefde, - en daarmede wendt de zanger zich tot zijn metgezellin, - laat ons in elkander de waarheid vinden; want de wereld, die als een droomland voor ons ligt uitgebreid, heeft inderdaad noch vreugde noch vrede voor ons en wij zijn hier als op een duistere vlakte, geteisterd door een verward rumoer van strijdvlagen, waar legers, zonder van zich af te weten, bij nacht op elkander stooten.

> Ah, love, let us be true
> To one another! for the world which seems
> To lie before us like a land of dreams,
> So various, so beautiful, so new,
> Hath really neither joy, nor love, nor light,
> Nor certitude, nor peace, nor help for pain;

And we are here as on a darkling plain
Swept with confused alarms of struggle and fight
Where ignorant armies clash bij night.

Wederom is het een dubbele rij motieven, die zich in het gedicht kruist: de zoele nacht en het melancolieke neuriën van het water; de herinnering aan de oudheid en de klacht over de leegte der tegenwoordige wereld; het vertrouwen op het menschenhart en het onbewuste bedrog der wereld.

Doch daar ligt meer in de verzen; in hun voortgang wordt de aangeslagen toon dieper en somberder; de tegenstelling eerst nauwelijks aangegeven tusschen het koesterende maanlicht en het heenruischende zuchten der golven rijst tot de krachtigste uitdrukking, wanneer de vreedzame nacht verkeert tot een zwarte duisternis, waarin heirscharen vijandig met elkander samentreffen, en het verraad van de lokkende aarde plaats maakt voor het verbond van twee harten, die in de waarheid op elkander steunen.

Het is alsof het zachte geklater tegen het strand door zijn aanhouden hoe langer hoe dreigender wordt totdat het door zijn verscherping zelf de oplossing geeft van zijn wanklank in de *Entsagung* eens voor goed van al wat de wereld kon aanbieden. Want dat is het woord: afstand doen, dat het water murmelt en dat de angst van den nacht afperst: afstand van het volle levensgenot ten behoeve der waarheid, hoe hard zij ook moge zijn, die in 't gemoed is gegrift.

Welk een kring van stemmingen en gedachten doorloopen de weinige regels. Ze schijnen iets uitsluitend individueels te willen zeggen en plotseling rukken zij op de cadens van hun contrasteerende motieven de voorstelling in het ver verschiet, waar *de idee* eigenmachtig heerscht.

Wat ontbreekt er aan Matthew Arnold om een groot dichter te zijn?

Ik stel die vraag niet, om de zwakke zijde van den eene te toetsen aan de voortreffelijkheid van den andere en zoo - want geen is er in allen deele volmaakt, - mijn genoegen aan de poëzie te vergallen; ik werp dit alleen op, om den man zuiver te karakteriseeren en te weten, wat men aan hem heeft.

De moeielijkheid doet zich voor, om onder de tijdgenooten

een dichter te vinden, die tot maatstaf kan dienen. Clough, die oneindig subtieler is en tevens oprechter, meer dadelijk op zijn onderwerp afgaande, mist *stijl*, of het moest zijn in zijn laatste verhalen, die hier, waar van lyriek sprake is, niet te pas komen; Swinburne, een twintigtal jaren jonger dan Arnold, de poëtische taal beheerschend op een wijs, waarbij onze zanger maar al te dikwijls kortademig moet schijnen, is daarentegen geen partuur voor hem in de breedte der opvatting van zijn stof; schitterende variaties zijn niet te vergelijken met een sober en savant uitgewerkt thema. Ik moet dus wel mijn heul zoeken bij een andere letterkunde. Gelukkig behoeft men niet ver te gaan.

Er is een sonnet van Baudelaire, wonderteeder en droef, voor mij verweg het schoonste, dat de tweede helft onzer eeuw aan Frankrijk heeft gebracht, al verbergt zich die schoonheid achter den volstrekten eenvoud van den vorm en al zegt ze haar laatste woord niet dadelijk bij een eerste, zelfs niet bij een tiende lezing. Het spreekt ook over den nacht. De dichter bestraft zijn smart en vleit haar als een kind, dat men tot bedaren wil brengen.

> Sois sage, ô ma Douleur, et tiens-toi plus tranquille.

(Let op den ernstigen zwaren klank van den eersten halven regel en den zachten toon van den tweede.)

‘Gij riept om den avond; zie, hij daalt; de omtrekken van de stad worden gehuld in duisternis; een geruisch van menschen, die onder den prikkel van het pleizier berouw gaan zoeken, rijst alleen op uit de verwarde, lage massa.’

En dan in grootsche symboliek de doodsche kalmte van den vallenden nacht schilderende, wijst hij zijn lieveling de fletse wolken, die als het grauwende, uiteenvallende verleden aan het uitspansel treuren; den heimweeglimlach van het scheidende licht aan den gezichteinder en de zon, ontdaan, die onder een bruggenboog wegsterft, terwijl de nacht als een slepende lijkwa uit het Oosten opkomend fluisterend voortschrijdt; de zoete nacht, hoort gij, mijn liefste!

> Pendant que des mortels la multitude vile,
> Sous le fouet du Plaisir, ce bourreau sans merci,

Va cueillir des remords dans la fête servile,
Ma Douleur, donne-moi la main, viens par ici,

Loin d'eux. Vois se pencher les défuntes Années,
Sur les balcons du ciel, en robes surannées;
Surgir du fond des eaux le Regret souriant;

Le Soleil moribond s'endormir sous une arche,
Et, comme un long linceul traînant à l'Orient,
Entends, ma chère, entends la douce Nuit qui marche.

Hoe hier de individueelste stemming samensmelt en overgaat in het typische beeld van den dalenden nacht, heb ik niet aan te wijzen, evenmin als ik de punten van moreele overeenkomst en verschil heb op te geven met Arnold's *Dover Beach*, maar wat ik moet aanstippen is de heerlijke oplossing der dubbele rij motieven, persoonlijke en algemeene, in den laatsten versregel.

Ik voor mij houd niet van *mooie regels*; maar deze staat niet op zichzelf, hij hangt met het geheel organisch samen; hij is in klank het tegenbeeld van het vers dat het gedicht begint, zacht aanvangend:

Entends, ma chère, entends la douce Nuit,

ernstig mysterieus uitloopend:

qui marche.

Door toon door gang, door inhoud - die allen onafscheidbaar verbonden - besluit hij *noodzakelijk* het gedicht en maakt het tot een in zichzelf gesloten schepping. Kunst is doen; dit is een daad.

Die unieke gaaf, die het werk leven vermag te schenken en die alleen den dichter maakt, moet Matthew Arnold missen. Wij zien hem zijn gedichten stijlvol opbouwen - en eigenlijk mogen wij dat niet *zien*, - wij kunnen de richting, waar hij heengaat, vatten; maar tot de *noodzakelijke* bekroning, de volstrekte dooreenwerking zijner motieven brengt hij het niet; zijn arbeid moeitevol aanvaard, vol uitstekende schoonheden, doch soms over droge plekken slepend, blijft onderweg steken, en wordt onder een nooddak gebracht. De laatste stoot, de allerlaatste, die de schepping ter wereld brengt, blijft uit.

‘Poëzie,’ heeft Arnold gezegd, ‘is niets minder dan de volmaaktste taal, waarover de mensch beschikt; die, waarin hij het naast komt bij de mogelijkheid om de waarheid te openbaren.’

Hij heeft dus zelf zijn onmacht gevoeld om het hoogste te bereiken, toen hij de dichtkunst uit eigen beweging op zijde liet liggen.

Er was nog een andere zijde aan de leer van Goethe, de ideaal-praktische, die op het leven toepasselijk was; ook een benadering van de waarheid.

In denzelfden tijd, dat hij zijn vlucht nam op het gebied van zuivere kunst, werkte Arnold met hartstochtelijken ijver voor de veredeling der werkelijkheid. Hij wilde mensch zijn in den vollen zin des woords, en in het leven lag immers de voornaamste provincie der menschheid.

Ik herinner er aan, dat Matthew Arnold *professor van poëzie* was aan de hoogeschool te Oxford. Vreemde titel! Een, die, naar mij dunkt, slechts ontsproten kan zijn in het muffe brein van een bureaucraat met het uitzicht, zijn gansche loopbaan door, op een binnenplaats met een verweerde goot en zonder ooit de zon. Hij doet me denken aan een rij van zomeravonden, die ik doorgebracht heb in een Engelsche universiteits-bibliotheek. En iederen avond precies als in het gedicht van de Musset, zette zich een bleek jongeling naast mij neder,

> un jeune homme vêtu de noir,

en bladerde koortsig in een Encyclopaedie, artikel Buddhisme. Dan greep hij zijn pen en schreef eenige regels op het papier, die allen met een hoofdletter begonnen en een rand wit aan beide kanten overlieten. Vervolgens nam hij weer de Encyclopaedie bij de hand en eindigde gewoonlijk zijn avond met het wanhopig doorschrappen van wat op het papier stond. En dat ging dag aan dag zoo door, de bleekheid, de encyclopaedie, het uitschrappen der verzen en de melancolie van den zomeravond, opgesloten tusschen de plechtige stilte van een hooge, witte zaal.

De oplossing van al mijn zwijgende vragen omtrent deze verschijning kwam toevallig door de aankondiging, die ik op den muur van een *college* las: Het *prize-poem* van dit jaar heeft tot onderwerp het leven van Buddha.

Deze ‘professor van poëzie’, Arnold, begreep zijn taak ruim. Hij begon met over Homerus te spreken en over zijn *grooten stijl* dien zijn Engelsche vertalers niet hadden kunnen nabootsen tot nog toe, ofschoon het een hoofdzaak gold. (*Three lectures on translating Homer bij M. Arnold, Professor of Poetry in the University of Oxford. London* 1861.) Maar weldra wendde hij zich tot een moderner stof; want hoe langer hoe duidelijker zag hij in, dat het zijn roeping was om de studie der letterkunde onmiddellijk dienstbaar te maken aan de beschaving.

Wat is de beteekenis der literatuur?

Iedereen verwerkt in zijn leven een brok ervaring, meestal vruchteloos voor zijn omgeving; ja, in wijder kring als geheel ongeschied te beschouwen. De kunstenaar echter weet zijn waarnemingen in beeld te brengen, zoodat ze niet alleen voor hemzelf, doch ook voor de wereld, in wijder of enger zin genomen, van kracht zijn. Hij rondt ze harmonisch af, hij past ze in den ring der levensomstandigheden, hij doordringt ze met het algemeen menschelijke. Een op zichzelf staand feit, hoe zuiver ook bewezen of uitgelegd, heeft geen waarde voor het gemoed. Eerst wanneer de draden, die het verbinden met het geheel, zijn ontwikkeld, eerst wanneer het een feit voor de ziel is geworden, kan het in de aderen van het leven worden opgenomen. Kunst is niet natuur, maar de natuur omgeschapen door de vormende werkzaamheid van den mensch, *homo additus naturae*, gelijk Bacon zegt.

Hoe grooter de dichter is, hoe meer hij de kennis en de gevoelens van zijn tijd vertegenwoordigt, hoe meer ondervinding hij overlevert; - Arnold noemt hem met een term, dien hij gaarne bezigt, *adequaat*, op gelijke hoogte met zijn eeuw. Doch ook de mindere, die in mindere mate zijn omgeving weêrspiegelt of een enkele zijde in 't licht stelt, mag niet verwaarloosd worden, omdat juist naar zulk een richting onze natuur een aanvulling noodig kan hebben.

Wie oordeelt daarover, wie bepaalt de rangorde, wie maakt de scheiding tusschen hetgeen noodig en nadeelig is?

De kritiek.

Gewoonlijk stelt men het vermogen om kritiek te oefenen zeer laag. In vergelijking met de scheppende macht van den kunstenaar moet het zich met een asschepoetstersrol vergenoegen. Matthew Arnold komt tegen die achteruitzetting op. Kritiek

onderstelt wel degelijk groote eigenschappen bij dengeen die ze hanteert. Hij moet in den echten zin van het woord vrij zijn, hij moet de verstandelijke en zedelijke bevrijdingskuur hebben doorgemaakt. (*The intellectual and moral deliverance*). De geestelijke vrijheid bestaat in de macht om eigen denkbeelden naar hun waarde te toetsen, of ze bij overlevering dan wel persoonlijk verkregen zijn; het is het moderne individualiteitsgevoel. De zedelijke vrijheid is wat de ouden gematigdheid noemden, en de nieuweren bereidvaardigheid tot *Entsagen* betitelen. Dat zijn de grondslagen. Want de kritiek is om haar zelfswil daar. Zij is belangeloos. Zij dient geen partij, zij dient geen geloof, zij dient alleen de hoogste beschaving, dat is de dichtstbijkomende benadering tot waarheid in het leven.

Een Engelschman kan zich daarvan geen voorstelling maken, zegt van zijn volk Matthew Arnold, dien ik voor een oogenblik woordelijk aanhaal, terwijl ik me overigens, èn nu, èn later, vermeet zijn op verschillende plaatsen verspreide ideën met mijn woorden weer te geven.

'Want hier zijn de menschen bijzonder weinig geneigd zelfs om het begrip in zich op te nemen, dat er zonder een vrije, belangelooze behandeling geen sprake kan zijn van waarheid en hoogste beschaving. Zij zitten zoo tot over de ooren in de praktijk. Ze zijn zoo gewoon al hun ideën daarna te regelen, dat zij waarheid en beschaving zelf meenen te kunnen bereiken langs den praktischen weg. Laat ons een maatschappelijke beweging op touw zetten, zeggen zij, laat ons een partij samenstellen om waarheid na te jagen en nieuwe gedachten, laat ons dat *de liberale partij* noemen, en laat ons door dik en dun bijeen blijven en elkander steunen. Geen nonsens over onafhankelijke kritiek en geestelijke kieskeurigheid, over de weinige uitverkorenen en de velen, die voor de deur moeten blijven staan. Laten wij het ons ook niet lastig maken met de ideën van vreemde naties, wij zullen, als we maar eens op weg zijn, het heele ding op ons eigen houtje vinden. Als een van ons goed spreekt, juicht hem dan toe; als een van ons het slecht doet, betoont dan niet minder uw bijval; ze maken allen deel uit van dezelfde beweging, we zijn allen liberalen, allen jagen wij de waarheid na.

Op deze wijs wordt werkelijk de beoefening der waarheid een gezellige, praktische, pleizierige bezigheid, die bijna onmis-

baar vergezeld gaat van een voorzitter, een secretaris en advertenties; met de opwekkende afwisseling van een schandaal nu en dan; met een beetje tegenstand, om den gelukkigen indruk te geven van het te boven komen van moeielijkheden; maar in 't algemeen veel gedoe en weinig ideën.'

Integendeel, de kritiek is geen zaak der praktijk, zij beoogt geen dadelijke uitwerking, zij streeft er alleen na, eerst bij enkelen, dan ongemerkt bij meerderen, een strooming in de gedachten te weeg te brengen.

Dat is het hoogste, wat zij vermag en daarin treedt zij behulpzaam het scheppende genie ter zijde. Want niet ieder tijdperk is voor de kunst even geschikt. Daar is een ebbe en vloed waar te nemen, en tijdens den stilstand heeft de kritiek een taak van voorbereiding. Zij houdt zich met de ontleding der feiten bezig, zij zamelt gedachten op, zij brengt wat onberedeneerd in 't gemoed ligt tot bewustzijn.

Engeland is in dat opzicht, volgens Matthew Arnold, bij den aanvang der 19e eeuw niet gelukkig geweest. Terwijl in Duitschland het genie de kritiek tot bondgenoot nam en daardoor zelfbewust zijn geheele gebied overzag, liet de Engelsche maatschappij zich leiden door de reactie tegen het rationalisme, dat in Frankrijk heerschte en koos uitsluitend het gevoel tot bron zijner bezieling. Het gevolg was dat de kunst eentonig en beperkt werd.

'De tekortkomingen van Wordsworth's werk vinden hun verklaring in de omstandigheid, dat het zijn oorsprong nam *in eene groote beweging van het gevoel, niet in een groote beweging van den geest*.'

Kritiek kan dus wel nooit in vergelijking komen met genie, - haar trots is het een vingerwijzing te zijn naar de groote tijdperken als die van Sophocles en Shakespeare, wanneer de atmosfeer, waarin de ziel ademt, gedrenkt is met gevoels- en verstandservaring, - maar zij heeft toch eenig deel aan het scheppend vermogen, door haar vrijheid en onafhankelijkheid. Zij maakt geen voorwerp tot een levend beeld, maar zij omkruist het, totdat ze zijn geheelen omtrek heeft doorloopen; ze verheft geen idee tot een zelfstandig organisme, maar ze doordringt haar wezen, totdat ze de tegenspraak, die er in ligt, gevonden heeft. Daarin bestaat juist het vrije spel der kritiek dat ze een inconsequentie niet vreest, wanneer de dingen zelf den logischen samenhang niet vertoonen.

Burke heeft wel eens zijn gedachtengang uitgesponnen, totdat hij in strijd kwam met de groote beginselen, waarvan hij de voorvechter was. Zijn partijgenooten schudden dan het hoofd over zijn dwaasheid. Neen, zegt Arnold, daar vierde de man, grooter dan zijn aanhang en hun principes, zijn hoogsten zegepraal.

Want die vrijheid is geen springen uit rand en band; zij is niets anders dan een zelfde woord voor de hoogste beschaving en intiem verbonden aan het denkbeeld van wet.

> Nur das Gesetz kann uns die Freiheit geben,

zegt Goethe. De beschaving, zoo verklaar ik Arnold's gedachte, wordt wel door ieder persoonlijk verkregen, maar zij blijft niet iets uitsluitend individueels; zij is een band en een betrekking tusschen gelijkgezinden, die den schijn en het gemeene ver van zich af weten te houden. Zelfs streeft de beschaving er na om zich uit te breiden; waar de enkele machteloos is, daar vormen meerderen een bolwerk. En in dat gezelschap van velen toont zich het *maat houden*, de *Entsagung*, uiterlijk in de onderwerping aan den regel van den goeden toon. De eigen aard behoeft daardoor niet te loor te gaan, maar hij behoudt alleen zijn wezenlijke trekken, het wordt persoonlijkheid in *grooten stijl*.

Zoo doorloopt de kritiek, dat is de volstrekte vrijheid van oordeel - vrijheid genomen in zedelijken en verstandelijken zin, - den ganschen kring van idee tot praktijk en wordt van een werktuig om kunst te waardeeren, het vermogen om het leven te behandelen, - *in grooten stijl*.

De Engelschen, merkt Arnold op, hebben die rol van de kritiek nooit begrepen; de Franschen daarentegen met hun oneindig fijner maatschappelijken takt hebben in hun *Academie*, die het toezicht houdt op de taal, een lichaam geschapen, dat een norm aangeeft voor de uitingen van den geest.

Daarom zal een Franschman maat weten te houden en zuiver het doel raken, waar een Engelschman òf banaal is òf grillig wordt; den geest van het echte proza, - gezond verstand, gekruid door een persoonlijkheid in *grooten stijl*, - zal de laatste niet weten te treffen.

Men legge om een voorbeeld te nemen Carlyle's *Sartor Resartus* (deze aanhaling is *niet* van Arnold) met zijn koene sprongen en zijn herhaalde malen plat op den grond vallen, -

alles om de philosophie der kleêren te ontwikkelen, - naast een boutade van Pascal:

‘Si nos magistrats avaient la véritable justice, si les médecins avaient le vrai art de guérir, ils n'auraient que faire de bonnets carrés. L'imagination dispose de tout; elle fait la beauté, la justice et le bonheur, qui est le tout du monde.’

Kan het doorzichtiger, juister, omvattender? Of wilt ge het puntiger en meer humoristisch?

Ziehier:

‘Cela est admirable: on ne veut pas que j'honore un homme vêtu de brocatelle, et suivi de sept ou huit laquais! Eh quoi! il me fera donner les étrivières, si je ne le salue. *Cet habit, c'est une force*.’

In twee regels een schilderij; in twee woorden de essentie der wijsbegeerte van zijn onderwerp.

De overtuiging van wat zijn volk miste, dreef Arnold tot de poging om de leemten aan te vullen. Hij gaf zijn *Essays in Criticism* uit. (*Lectures delivered before the University of Oxford*, 1863.)

Een verklaring zijner beginselen; een streven om zijn landgenooten smaak te doen vatten in den humor van Heine, de fantasie van Maurice de Guérin, de voorname vroomheid zijner zuster, de gezelschapswijsheid van Joubert; het opstellen van het beeld eener algemeen menschelijke beschaving in de schildering van Spinoza en Marcus Aurelius, zoo is de bedoeling van het boek.

Het licht van alle kanten te doen aanstroomen; los te maken uit de boeien van het met zichzelf ingenomen Philistijnendom; te ontwikkelen, waar de groei gebrekkig was, - dat werd Arnold's leus.

Zijn ‘*Study of Celtic Literature*,’ 1867, het derde boek dat uit de lezingen van den ‘professor van poëzie’ ontstond, beoogde hetzelfde doel.

Bereikte hij het?

Er lag iets in Arnold, - en ik wijs er thans niet voor de eerste maal op, - dat de menschen op een afstand hield en van hem vervreemdde. Zij begrepen hem niet goed en hij stelde er geen bijzonderen prijs op door de gansche wereld begrepen te worden. Men vergaf hem dat niet.

Toen de vrijzinnigen in 1863 partij kozen voor bisschop

Colenso en zijn geknutsel over de vijf boeken van Mozes, - die niet van Mozes konden zijn, omdat de schrijver bleek volstrekt geen denkbeelden te hebben van wat het beteekende met eenige honderdduizenden de woestijn door te trekken, - scheidde Arnold zich van hen af en verklaarde in een opgang makend tijdschriftartikel, dat het beter ware geweest zoo de bisschop zijn goedkoope wijsheid voor zich had gehouden.

Hij had den oprechten, bekrompen Kaffer-zendeling en bisschop van Natal gepeild en hem niet van het kaliber bevonden, dat de taak van godsdienstig hervormer wettigt. Toen men hem over zijn schrijven aanviel, verheelde hij zijn overtuiging niet. Hoe zoo! men kwam met een handvol nieuwe feiten voor het publiek en noemde dat de verlichting bevorderen. Inderdaad was het: verwarring stichten. Nieuwe waarheden in overeenstemming te brengen met het oude godsdienstige gevoel, daar kwam het op aan; het moeielijkste werk, dat er op aarde te bedenken viel. Ter nauwernood was Luther daartoe bij machte geweest, en het was aan de noodlottige verblinding van het Britsche Philistijnendom voorbehouden om zich hersenschimmen te maken omtrent Colenso, tusschen wien en Strauss reeds een onmetelijke afstand lag: laat staan dan, welk een afgrond hem van Luther scheidde. (Twee niet herdrukte artikels in *Mac-Millan's Magazine* van 1863; het laatste onder voorwendsel eener kritiek van Stanley's Lectures on the Jewish Church.)

Het publiek verweet Arnold, na die uiteenzetting natuurlijk, dat hij den professor en den aristocraat te voorschijn keerde, die de waarheid binnen een kleinen kring opgesloten wilde houden. Het kon de uitdaging en de minachting niet goed zetten.

Maar de ander stoorde zich daaraan niet. Wanneer hij in zijn lezingen over Homerus alle voorgaande vertalingen afkeurde, gaf hij bedaard zijn eigen overzetting van de betrokken passage. En de *reviewers*, gepiqueerd, riepen dan met schrille stem: ‘Wij eerbiedigen den moed, (om de eigenschap geen harder naam te geven) die openlijk een vergelijking durfde uitlokken met de voorgangers.’

Zwaarder te verduwen nog waren uitdrukkingen, als de volgende, die Arnold zich met goedmoedig hooghartig gezicht liet ontvallen:

‘Laten wij ons best doen, dat het binnen een tijdsverloop van twintig jaren in de Engelsche letterkunde een reden mag worden om een oordeel niet aan te nemen, wanneer het onzinnig is. Het zal een hervorming zijn, zoo kolossaal, dat de verbeelding ze bijna niet kan vatten. *Ab integro saeclorum nascitur ordo*.’

Hij trof hard; trof hij altijd juist? Hijzelf was niet zeker daarvan; maar hij was als iemand, die een kring om zich heen open wil houden, om vrijheid van groei te behouden voor zijn persoonlijkheid. Hij sloeg, om lucht rondom zich heen te hebben; want zijn rustelooze aard had nog geen volkomen tevredenheid met zich zelf verkregen. Zijn gansche individualiteit geheel klaar in zijn woorden neer te leggen, zoover had hij het tot nog toe niet gebracht.

Ik doe - nu voor 't laatst - een greep uit de verzameling gedichten, welke hij onder den titel van *New Poems* in 1867 de wereld inzond. Een daarvan heet *The Buried Life* en heeft deze regels:

> But often, in the world's most crowded streets,
> But often, in the din of strife,
> There rises an unspeakable desire.
> After the knowledge of our buried life;
> A longing to inquire
> Into the mystery of this heart which beats
> So wild, so deep in us - to know
> Whence our thoughts come and where they go....
> The nameless feelings that course through our breast,
> But they course on for ever unexpress'd.

Zoo was Arnold, als hij bij zijn eigen geweten te biecht ging.

Hij hoopte echter op de gunst van de tijden.

De jaren, die van 1859 tot 1867 verliepen schenen een harmonischen gang van de wereldgebeurtenissen voor te bereiden. De koenste verwachtingen van wie in het lot der volken belang stelden, waren overtroffen door het tot stand komen der eenheid van Italië, der eenheid van Duitschland; de vredesprofeten zagen hun Utopia verwezenlijkt nu het handelstractaat tusschen Frankrijk en Engeland de beide naties tot een mededinging opriep, die alleen op het gebied der nijverheid en op de terreinen van wereldtentoonstellingen behoefde te worden uitgestreden; en Ar-

nold voorspelde verheugd: ‘Wij zijn aan den vooravond van een tijdperk van *expansie*.’ Hij zag naderen, waar hij in zijn jeugd om gesmeekt had: een tijd, die den man droeg, bezielde en tot uiting noopte van al de kracht, die in hem was.

Maar Matthew Arnold vergiste zich. Zijn tijd behoorde tot het verleden.

III

> ... and I gradually withdrew
> Into a noisier world, and thus ere long
> Became a patriot; and my heart was all
> Given to the people, and my love was theirs.
> Wordsworth. The Prelude.

Het eerste teeken was een bespreking van Arnold's werk door Swinburne. 1867.

De jongere dichter, edelmoedig als hij is, zooals altijd, wanneer zijn behoefte aan uitbundigheid met zijn vooroordeelen samenvalt, prees de verzen van zijn ouderen broeder hemelhoog.[1)]

Het werd een andere zaak, toen hij Arnold's Essays aan zijn kritiek ging onderwerpen. Hoe moest men die reeks van ouderwetsche en tot schimmen verbleekte personages karakteriseeren, vroeg hij, die de schrijver den Engelschen tot voorbeeld wilde stellen.

Een Maurice de Guérin, wiens fantasie nooit verder dan halverwege kwam, en die zijn naam te danken had aan het patronaat van George Sand, meer een kinderjuffrouw dan een artiste; zijn zuster met haar benepen vroomheid; een Joubert, wiens philosophie even mager en zwak was als zijn lichaam; dan de Académie Française en haar broedplaats, de Revue des deux mondes! Groote Goden, waarom zulke brooze en onwezenlijke dingen in Frankrijk te gaan zoeken, terwijl men het echte artikel in huis bij de hand had.

1) Mijn overtuiging is, dat er in dien lof een boosaardigheid school tegen Clough. Sinds Lowell, in een artikel over Swinburne's tragedies, Clough als den man genoemd had, die over honderd jaren voor den poëtischen vertegenwoordiger van zijn tijd zou gelden, heeft Swinburne zijn uiterste vermogen beproefd om hem uit de rij der dichters te doen schrappen.

Ik laat het misverstand daar, waarop Swinburne's welsprekende declamatie berust, - hij zocht artistieke indrukken, waar Arnold, laat ons het erkennen, dikwijls wat te hooi en te gras, les had willen geven in gevoel voor beschaving, - dat misverstand zij daargelaten om op de hoofdzaak te wijzen, hoe de oudere zich hier plotseling bevond tegenover een geslacht, dat zijn maat nam en hem, ondanks verdiensten die men niet licht telde, voor zich onbruikbaar vond.

Een schok, dien onze trots niet wil erkennen, en die toch niet valt weg te redeneeren. Men heeft zijn beste jaren door in een richting gearbeid, men meent zeker dat de toekomst het werk harmonisch zal afsluiten en eensklaps doet zich voor, wat de geologen een *fout* in de aardlagen noemen, een afbreking van den samenhang der ideën. De veronderstellingen waarvan men is uitgegaan, hebben geen waarde meer voor het aankomende geslacht; de woorden zelf hebben hun zin veranderd. Wanneer men over hetzelfde spreekt, hebben de begrippen geen punt van aanraking.

Er komt een passage in een brief van Dante Gabriel Rossetti voor, die mij toeschijnt de gewijzigde stemming in de artistenwereld duidelijk aan te geven.

Men herinnert zich Arnold's *Empedocles*. Hoe plechtig en mysterieus wordt het thema van het verlangen naar den dood te midden der volheid van het leven daar niet in behandeld!

Ziehier, hoe de jongeren, als ze nog niet eenmaal de twintig hebben bereikt, over sterven spreken. Rossetti schrijft aan zijn broeder:

‘*A propos* van overlijden, met ons beiden zijn wij hier van plan onder onze kennissen een wederzijdsche zelfmoordvereeniging op te richten, en in de artikelen op te nemen, dat ieder lid, wanneer het levensmoede is, te allen tijde een der anderen mag oproepen, om hem den dienst te bewijzen zijn hals af te snijden. Natuurlijk moet dit alles in groote kalmte geschieden, zonder geween of knersing der tanden. Bijvoorbeeld, ik loop bij mijn kameraad op en vertel hem: “Zeg, Hunt, houd voor een enkele minuut op met aan dien studiekop te schilderen en snijd me mijn hals af.” Waaraan hij gehoor zal geven, door aan het model te vragen om in zijn stelling te blijven, daar hij slechts een oogenblik van zijn werk af zal zijn; en

dan, als hij zijn plicht gedaan heeft, zal hij weer met schilderen voortgaan.'

Voorzeker, er is hier niet veel meer achter te zoeken dan de koelbloedige *pose* van schildersjongens, die elkander trachten te overbluffen; maar dat verhindert niet de woorden als kenschetsend te beschouwen voor een richting, die met de gewone wereld voor goed heeft afgerekend en in de kunst alleen de stemmingen erkent, die tot het uiterste zijn gedreven. 'Gevoelens zijn alleen goed of verkeerd naarmate van hun sterkte,' zoo luidt het aesthetisch oordeel.

De *bedoelde* overdrijving, het gemaakte, waaruit voortaan de bezieling zou ontspringen, waren de ontkenning van Arnold's ideaal, de vereeniging van kunst en leven tot de hoogste, algemeen geldige beschaving. De nieuwe opvatting deed eerder denken aan de zienswijze van Newman omtrent de godsdienstige waarheid: om haar te kunnen waarnemen, moest men zich op een bepaald standpunt plaatsen en in een bepaalde richting uitkijken. En evenals de Roomsche bekeerling zijn geringen eerbied betoonde voor de wet der zwaartekracht, zoo keerden Rossetti met zijn spookgeschiedenissen en zijn middeneeuwsche waterverwpoppen, en Swinburne met de hysterische trekkingen en verrukkingen zijner *Balladen en Gedichten* der werkelijkheid en der maatschappij den rug toe.

Ik geef hier maar een enkelen, zeer ruwen omtrek, die de verhoudingen in 't groot doet uitkomen. Tot bijzonderheden af te dalen is voorloopig onnoodig; want dit zijn kleine quaesties, die òf niet òf in de puntjes dienen te worden uitgelegd.

De aesthetische beweging is, historisch beschouwd, een uitvloeisel van een verandering in de geheele maatschappij. En zoo komen er 'teekenen' bij menigte opdagen, die elkander opluisteren en *en relief* brengen.

1867 is het in de Engelsche geschiedenis beruchte jaar van den *sprong in het onbekende* (the leap in the dark) dien Disraëli met zijn hervormingswet onderneemt. Het was nog slechts het kunststuk van een liefhebber, die om der wille van de afwisseling eens had willen toonen, hoever men gaan kon. Weldra nam een forscher gestalte den ministerzetel in en beleed het politiek impressionisme als beginsel. Ik ken geen karakteristieker redevoering voor Gladstone, dan de woorden welke hij bij gelegenheid van het bezoek aan een school tot

de jongens richtte. ‘Denkt om dit eéne’, zoo ongeveer sprak hij, - ‘en dan zult gij slagen, - dat gij onder alle omstandigheden, alles wat gij aanvat, verricht met al uwe macht. Wanneer gij loopt, moet gij al uw krachten inspannen om zoo hard mogelijk te loopen; wanneer gij springt, om 't even waar en met wie, trackt zoover mogelijk te springen.’

Met andere woorden: ‘Handelingen zijn goed of verkeerd naarmate van de kracht, waarmede zij geschieden.’

En die hartstocht werd aangewend om den Engelschen Staat uit zijn oude voegen op een nieuwe baan te brengen, aan wier eind de zegeningen van de democratie en de radicale logica hem zouden bekronen.

‘Men herkent de ouderwetsche Britten niet meer,’ zegt de fijne opmerker I. Milsand, de vriend van Robert Browning, die de ontwikkeling van den openbaren geest in dit tijdvak nauwkeurig heeft gadegeslagen; ‘vroeger waren zij er op gesteld uitsluitend voor practisch door te gaan en thans gaan zij hervormen, niet omdat de behoefte blijkt, maar ter wille van de theorie; sentimenteel, zou men kunnen zeggen.’

Vormde Engeland een uitzondering? Ik geloof het niet; ook in Europa was de lucht van impressionisme vervuld, men zal er de bewijzen van vinden, hetzij men zijn blikken wendt naar de kerkvergadering te Rome, waar de onfeilbaarheid van den paus wordt afgekondigd, - een katholicisme tot zijn hoogste spanning gebracht, - hetzij men het boudoir bezoekt, waar een Keizerin ‘haar oorloogje voor zich’ (sa petite guerre à elle) beraamt; dan wel, ruwer tooneelen verlangend, in de geschiedenis der Parijsche Commune, de overdrijving der souvereine willekeur van haar dwaze uitspattingen tot haar fantastisch bloedig uiteinde naspeurt of de Russische nihilisten op hun vergaderingen volgt, waar de gril van den enkele met het recht van den Staat wordt gelijk gesteld.

Onder dit alles door het vooruitdringen van een nieuwen stand in de maatschappij, die naar het geheim tast en grijpt van het heusche kinderspeelgoed, den Staat, dat in zijn handen zal worden overgeleverd en die door zijn stoot en weeromstuit de gebeurtenissen dwingt.

Op dit laatste: de werking, onmiddellijk en middellijk bij wijze van reactie door de lagere burgerklasse op de beschaving uitgeoefend, moet ik hier nog even de aandacht vestigen, en

wel met betrekking tot het onderdeel, dat het thema dezer studie is, de tegenwoordige Engelsche letterkunde.

Het merkwaardigste is, dat de toongevende dichters en schrijvers dien invloed moesten ondervinden in den vorm eener verhindering van hun geestelijken groei. Ik meen, dat de tijd reeds gekomen is waarop men, zonder al te boud te wezen, een oordeel mag vellen over mannen als Swinburne, Rossetti, Meredith en Morris, Geen hunner had nog getoond, in het jaar 1867, een dichter of kunstenaar van den eersten rang te zijn; maar in hun vriendschap, die vooralsnog een maatschappij van onderlinge bewondering was, doch die een verbond tusschen gelijken kon worden, - in den aard van hun groot talent, dat onder de eenzijdige verfijning van het oogenblik sporen liet ontdekken van behoefte aan een gelijkmatige afronding, - lag een waarborg, dat zoodra de school het tijdperk der bravades en hobbelpaardjes ontwassen zou zijn, ze op haar eigen wijze de groote literarische traditie der Europeesche kunst weer zou vervolgen.

Want het zijn inderdaad eerder personen uit een overgangsperiode, die tot nog toe alleen hun nieuwe gezicht hadden laten zien, dan dat ze van den vorigen tijd volstrekt gescheiden waren. Ja, men kan duidelijk in de werken, die volgden, het streven naar harmonie met de hoogste beschaving bemerken; men denke slechts aan de grootsche inleiding tot Swinburne's *Songs before Sunrise*, aan den geest van opoffering en *Entsagung*, waarin zijn *Erechtheus* is gedicht. Doch die, beweging zou tot geen uitkomst leiden.

Plotseling werd de opkomende school in haar ontwikkeling gestuit. De aanleiding daartoe beteekent bij den eersten oogopslag niet veel; het was een pseudonym artikel in de ‘Contemporary Review’, betiteld: *The Fleshly School of Poetry*; alleen, de wond, daarmede toegebracht, was eene, die nooit gesloten is. Rossetti heeft de ziekte, die hem den dood bracht, teruggevoerd tot den schok, hem door dien aanval gegeven; Swinburne, na nog een tijdlang tegen den stroom te zijn ingegaan, heeft zijn poëtisch testament geschreven in de weergalooze tooneelen van zijn *Bothwell*, waarin Darnley gevoelt, dat hij door het lot verraden is, dat hij niet meer tegen de omstandigheden op kan, en vol angst zijn dood verwacht, - een zinnebeeld misschien.

Wat was de reden, verborgen achter de nietige aanleiding

van het heftige tijdschriftartikel, die het een doodelijke macht geschonken heeft?

Het oude begrip der maatschappij, dat is de overeenstemming van een klasse die van dezelfde beginsels uitgaat en dezelfde algemeene denkbeelden huldigt, was te gronde gegaan; daarvoor was de mode, de uiterlijke gelijkheid in de plaats gekomen. De ideale samenwerking was verloren; in de opengevallen ruimte trad als vergoeding het verbond en den strijd van kleine kringen; godsdienstige, staatkundige, literarische en wetenschappelijke.

Toen de beschaving der oudheid tot haar einde kwam en nieuwe volken de macht onder elkander deelden, was het feodalisme, de versnippering van den algemeenen band tot de zelfstandigheid van burchten en gemeenten, de eerste vorm, waarin de jonge maatschappij haar uiting vond. Zoo ontstaat er telkens een geestelijk feodalisme, wanneer een heerschende stand met zijn opvatting der dingen verdwijnt; er verrijzen burchten, laat ons ze sekten noemen, die het ideale domein, verbrokkeld en vermorseld, onder zich verdeeld houden.

De begaafde schrijver van *On popular Government* maakt de opmerking dat in de politieke beweging van onzen tijd, de partijen tegenover elkander staan, als hadden ze ieder een afzonderlijken godsdienst. Maar geldt dit niet voor alle deelen van het tegenwoordige leven. Iedere overtuiging, ja ieder vierdedeel van een overtuiging bouwt zich haar keikje en brandmerkt een afwijkende meening met den naam van ketterij.

Daarom is al wat aanvalt zoo machtig en al wat op den steun rekent van het geheel zoo zwak. Het is een tijd van oorlog en van liga's geworden voor particuliere doeleinden. Het individu dat den kamp opneemt voor de hoogste, algemeene belangen (ik bedoel niet de surrogaten daarvan) is van falen verzekerd.

Die werkelijkheid stak achter den doldriftigen pennestrijd door den zich noemenden ‘Thomas Maitland’ in de *Contemporary Review* tegen Rossetti en Swinburne aanvaard. Op 't oogenblik, dat zij hun wilde haver hadden gezaaid, staarde hun de meest burgerlijke bekrompenheid en jaloerschheid in 't gezicht, die zij innerlijk overtuigd waren, als ridders vruchteloos te zullen bestrijden.

Das Duell mit einer Wanze,

zegt Heine. Het heeft den grootste hunner, Swinburne, ontmand.

Zoo ik nu tot Matthew Arnold terugkeer, moge het den schijn hebben, alsof ik van een langen, doelloozen omweg weer op mijn verhaal kom, inderdaad is het toch zoo niet. Tot een leven, en dus ook tot een levensbeschrijving, behoort veel, wat daaraan oorspronkelijk vreemd is. Wanneer de duur daarvan zich over een groot aantal jaren uitstrekt en wanneer de aarde, waarin de menschelijke plant is opgegroeid, de atmosfeer, waaraan hij gewoon was, mettertijd veranderen van samenstelling, zoo krijgen nieuwe elementen de overband.

Vooral bij een karakter als Arnold bezat: ingewikkeld, veelizijdig, bewegelijk; altijd zoekend naar een wijze om zich te uiten, nooit rustend, waar hij was aangelangd, maar strevend naar een volledieger openbaring van zijn geest. In een dergelijken geest wekken de omstandigheden telkens een afwisseling van talenten. Wat de man waarneemt, wat hij hoopt, wat hij moet opgeven, werkt krachtig op zijn persoonlijkheid; en juist wat Arnold zag, wat hij nog kon verwachten, waarin hij teleurgesteld werd, heb ik in mijn woorden trachten te zeggen. Ik kom thans tot het antwoord, dat zijn individualiteit gaf op de vragen, die het lot hem stelde.

Gott fragt, damit du Antwort gebest;
Gott drückt, damit du dich erhebest.
Was deiner Zeit und deinem Kreise fehlt,
Ist deines Amts hinzuzufügen.

Vooreerst de opgave van een paar titels, door een korten inhoud der boeken gevolgd.

In 1869 verscheen van Arnold: *Culture and Anarchy, an Essay in Political and Social Criticism*. Het keerpunt in zijn loopbaan: de schrijver vraagt zich af, welke de verhouding is der beschaving tot de geheele maatschappij, niet enkel meer tot een bevoorrechte klasse. Hij onderscheidt de aandringende *anarchie* (waarvoor ik het waag den naam van *feodalisme* te stellen) met haar vooroordeelen van ieder beroep en iedere groep op zichzelf.

In 1871 is de wending volbracht, Arnold geeft zijn satire

uit: *Friendship's Garland, being the Conversations, Letters and opinions of the Late Arminius, Baron von Thundertentrunck*. Ik noteer daaruit deze volzinnen, die de strekking aangeven: De tijd voor de aristocratie op alle gebieden is voorbij. Engeland wordt overheerscht door het ruwe, gemeene, materialistische gedeelte van zijn middenstand. Het eigenlijke volk is in staat van wording; men kan zelfs niet juist berekenen, wat er van groeien zal. Daarom steunt men nog met zijn geheele gewicht op het verstand van de middenklasse. *En verstand in den echten zin van het woord bezit de middenklasse volstrekt en in 't geheel* NIET.

Met schrander gevoel voor hetgeen het oogenblik vereischte, gaf Arnold dus een deel zijner oude ideën op en richtte hij zich tot de massa, die pas in den staat begon binnengeleid te worden. Hij deed een koenen greep en sprak tot hun godsdienstig gevoel.

Reizen op het vasteland van Europa in zijn betrekking van schoolinspecteur ondernomen, hadden zijn ondervinding verbreed; de voortdurende aanraking met de lagere standen in Engeland, waartoe zijn betrekking hem noopte, had het kunstmatige eindelijk weggevaagd, dat hem als kweekeling en ook als professor der hoogeschool, was blijven aankleven. Waar het vooral op aankwam, hij had geleerd, direct, zonder omwegen en zonder voorbehoud te spreken; de zwaarste les voor een natuur als de zijne, die ook voor zichzelf onberekenbaar was.

Zoo gewapend verscheen hij voor de menigte. Hij wist, dat in den godsdienst voor haar het eenige punt van aanknooping aan de beschaving bestond; daar was de plek, waar hij den hefboom moest aanbrengen. Hoe verbleekt ook en weggeteerd door brokken van slechtbegrepen kennis, de godsdienst strekte tot een band met het algemeen en berustte tevens op gevoelsen gedachtenverbindingen van oude herkomst, die bij den eersten stoot weer konden worden opgewekt.

Hij zou zijn best doen den zin voor vroomheid bij de massa weder aan te wakkeren door over den Bijbel te handelen; een tweede Luther wilde hij het Boek zijn plaats teruggeven aan het hart der menschheid, die er onverschillig voor was gewordən. Daartoe moest zij het leeren lezen en begrijpen; en Arnold kwam dat begrip brengen vooral aan de armen en aan allen, die van het licht der beschaving verstoken waren. Hij

zond zijn boek in de wereld: *Literature and Dogma, an Essay towards a better apprehension of the Bible*, 1873.

De bedoeling van den titel ligt misschien niet dadelijk voor de hand; ze spreekt toch duidelijk. Arnold wilde tegenover de kerksche verklaring van den Bijbel, die in ieder woord de stof voor een dogma ziet, de literarische vertolking stellen, die een geschrift op zich zelf doet lezen en genieten. Men moet niet aan de letters blijven hangen, zoo leerde hij, maar de gedachten en hun uitdrukking opnemen in echt menschelijken zin. De zin, waarachter geen eenvoudig, gezond, gewoon begrip steekt, geeft mij niets. En zoo keert *Literature and Dogma* zich scherp tegen de theologie.

Arnold herleidde dus de geschiedenis van den godsdienst tot de meest algemeene trekken. Hij ging van het geweten en het plichtgevoel uit en verklaarde hoe ze op iets buiten den enkelen mensch wijzen, dat voor het recht en rechtvaardigheid instaat. Dat *niet onszelf*, dat den enkele omvaamt en hem noopt den aanleg van zijn persoonlijkheid te ontwikkelen, noemt hij God. Is het een wet of een wil, een bestuurder van het heelal, - niemand kan dat weten, omdat het iets *buiten ons* geldt, waar we geen maatstaf voor hebben; en de termen, waarmede wij God bepalen, hebben ook geen andere beteekenis dan die van een gissing, van een *gooi naar iets*.

Godsdienst is het eén zijn van harte met die wet van het bestaan. Men zegt wel dat zedelijkheid en godsdienst verschillen, ook is er een onderscheid, doch alleen van graad, niet van aard. Godsdienst is zedelijkheid, die opgenomen is in 't gevoel, - die uit de aardsche beschouwing van voordeel en straf zich verheft tot een geestdriftvolle aanneming van de hoogste wet des levens.

Met den oorsprong van het zedelijk bewustzijn en de vraag of het zich uit andere bestanddeelen ontwikkeld heeft, geeft Matthew Arnold zich niet af. Het is er, op het moment dat men de geschiedenis in het Boek kan beginnen te volgen; en het groeit als een levend beginsel, gaat dieper, wordt inniger.

Eerst doet het zich voor als de vrucht van den bijzonderen volksaard der Israëlieten: zij vinden hun geluk in rechtschapenheid; het zijn termen, die voor hen gelijk staan. Hun natuurlijke stemming geeft hun dat in, zij gehoorzamen van

zelf aan den regel, die ieder schepsel noopt de wet van zijn bestaan te ontwikkelen.

Dan komt de tijd der beproeving. Het harde lot brengt de Joden tot de erkentenis, dat rechtschapenheid en geluk niet met elkander één zijn. Zij gaan twijfelen, zij worden onverschillig of zij zoeken een uitvlucht in het geloof aan de onsterfelijkheid van den mensch: bijgeloof; dat wil zeggen, een overtuiging die een dichterlijke kleur bezit, maar die niet tot de noodzakelijke waarheden behoort.

Van die verwarring wordt de menschheid door Jezus bevrijd. Zijn goede boodschap bestaat in zijn *methode* en zijn *geheim*. De methode is de verinnerlijking van al wat geschiedt: de feiten krijgen alleen beteekenis naarmate van den indruk dien zij op het hart maken; het geheim is de vreugde die geboren wordt uit de volmaakte opoffering. Voeg daarbij Jezus' wijze van optreden, de helderheid en de zachtheid van zijn woord en ge hebt de redenen bijeen, waarom zijn leer heeft gezegevierd.

Wederom wordt het evangelie verduisterd door dogmatisme en theologie: bijgeloof.

-

Ik val hier Arnold in de rede, om op te merken dat zijn betoog meer paedagogisch dan wetenschappelijk is. De voorstelling wordt ontleend aan het denkbeeld van een school, waarin de menschheid zich oefent onder een leiding, die uit haar eigen midden ontspringt, en onder vallen en opstaan. De wereld komt er door in 't licht van een Rugby-gesticht op groote schaal; de slechte sujetten, de *non-valeurs* op zedelijk gebied, worden uit den gezichtskring verwijderd; in de onderste klassen, het Israël voór de beproeving, laat men de knapen nog gerust aan de ingeving van hun onbedorven jeugd over: hun aard is goed en ze zijn gelukkig. Later, wanneer de strijd der hartstochten in de gemoederen der jongelingen begint te ontwaken en ze hun eerste stappen zetten op het gebied van het zelfdenken, als het instinctieve bestaan plaats maakt voor het bewuste, - in de hoogere klassen dus, - is het noodig de groote waarde van het innerlijke leven op den voorgrond te stellen, niet op hoop van welslagen in een verdere loopbaan (het eeuwige leven) maar krachtens de harmonie en zielsrust, die de deugd alleen voor het hart met zich brengt. En die les wordt steeds herhaald. *Repetitio est mater studiorum*.

Het zedelijke vraagstuk - en hier dring ik nogmaals op aan - is door Arnold niet wetenschappelijk geformuleerd, noch is er een oplossing van gegeven, die aan de eischen onzer tegenwoordige kennis van het onderwerp voldoet. Daarentegen heeft hij het, thans onder een populairen vorm, in overeenstemming gebracht met zijn artistieke beschouwing van het *typische*. Wat is de rechtschapenheid voor hem dan het wezen van den mensch, het eenig noodzakelijke, dat genoopt wordt zich volgens de inwonende wet te openbaren? Of in andere woorden, zij is het type, dat al het toevallige verwijderend, zich in zijn volle glorie vertoont.

Die literarische, klassieke opvatting ontmoet men het gansche boek door, evenals in de geschriften, welke Arnold er op liet volgen. De Bijbel ontleent voor hem zijn waarde niet aan een vermeende goddelijke ingeving, maar aan zijn hoedanigheid van godsdienstig boek bij uitnemendheid. Wat Homerus en Sophocles voor de poëzie zijn: de bron, waar zij zich telkens aan komt verfrisschen, dat is de Schrift voor de vroomheid. Zij is de toets en de maatstaf voor de godsdienstige stemming. En Jezus staat voor hem als het zuiverste type der menschheid, verbindend de verste geslachten en de uiteenloopendste meeningen, Sophocles en Goethe, even goed als Protestantisme en Buddhisme.

Nogmaals neem ik het woord voor een oogenblik van Arnold over, om er op te wijzen hoe deze manier van voorstelling zich kant tegen de richting, welke juist te dier tijde in de kunst veld won, - gelijk hij in zijn betoog de uitkomsten der moderne wetenschap verwaarloosde. Ik denk hierbij aan den grootsten artiste, die zijn tijdgenoot was, aan Gustave Flaubert. Wat dezen belang inboezemt, waaraan hij, om den echten term te gebruiken, zijn motieven ontleent, dat is niet het algemeen menschelijke, dat is het eigenaardige tot zijn uiterste grens gedreven. De Fransche kunstenaar sluit zijn personen eng op tusschen de perken van hun tijd, hun volksaard, hun costuum, hun lichaamsgesteldheid. Hoe Jezus onder zijn hand zou geworden zijn, kan men bij vergelijking opmaken uit den Johannes den Dooper, gelijk hij dien in zijn *Herodias* schildert, (Wat Engeland betreft, vindt men een streven in denzelfden geest bij den talentvollen naamloozen auteur van *Rabbi Jeshua, an Eastern Story*, doch dit boek

behoort niet onder de kunstwerken.) Flaubert veronachtzaamt het typische en algemeene daarom niet, - hoe zou hij anders op den naam van artiste aanspraak kunnen maken! Doch hij legt het niet in de personen van zijn verhaal; hij zoekt het in de omgeving van licht en lucht; in de verschijnselen van den opkomenden en voorbijgaanden dag; in den stijl, die hij aan zijn werk geeft. Hoe hij die tegenstrijdigheid oplost, dat is zijn geheim; hij *doet* het op zijn manier en deze wijkt van die van Goethe af.

Het is hier natuurlijk de plaats niet daarover verder uitteweiden, ik onderstreep slechts, zooals ik dat voor de wetenschap gedaan heb de tegenstelling, waarin Arnold zich bevond met betrekking tot de artistieke beweging van zijn dagen.

Hoe zal dan het oordeel luiden over zijn boek en over zijn werkzaamheid gedurende de Laatste periode? Is hij, die Colenso op zijn vingers tikte, toen deze Afrikaansche bisschop zich voor wou doen als hervormer, dan een Luther geweest om den godsdienst weder nader het volk aan 't hart te voeren? Ik meen, dat noch in Arnold de kracht stak van den geweldigen Duitschen boerenzoon, die de Pauselijke banbul verbrandde, noch over zijn geschrift de gloed lag, die harten tot dweepzucht deed ontvlammen. Een bescheidener taak viel hem, met of tegen zijn wil, ten deel. *Literature and Dogma*, als het karakteristieke boek van Arnold's derde periode genomen, is een poging om een gemeenschappelijk terrein te vinden, waarop zich de ideën der beschaafde klassen kunnen vereenigen met die der massa. Hij zet het werk voort dat door Lessing en Goethe en Fichte en Schleiermacher - waarom ook niet Coleridge er bijgevoegd? - is begonnen; practischer, eenvoudiger, naar nieuwe behoeften gewijzigd, doch op den grondslag door de groote mannen van het eind der 18e eeuw aangegeven.

Daarom zag de Engelschman, wiens werkkring nog tot in het laatste vierde deel der 19e eeuw reikte, zijn voornaamste vijanden in de specialisten, die, tot hun vak beperkt, de gansche werkelijkheid wel zouden willen besluiten tusschen de vier wanden, waarin zij zoo tevreden huizen.

Met welk, een bitterheid streed hij tegen de theologen, die het leven van uit hun dogma bezien en hoe forsch pakte hij de twee bisschoppen aan, de comische rollen van zijn boek, die meenden ‘iets voor de Godheid van Jezus te moeten doen!’

‘Welk een straf voor u, arm Israël, toen uw nood tot over de lippen was gestegen, uw tempel gevallen, uw rijk voorbij, uw taak volbracht, uw kinderen verstrooid, uw tanden gebroken, uw gouden en zilveren sikkels geplunderd, welk een straf was aan de uwe gelijk, toen gij het geknutsel moest aanzien van de Christenen op den grondslag, dien gij hun had geschonken? van dien geweldigen wijsgeer met zijn overtuiging omtrent de eenheid van God en zijn bovennatuurlijke Drieëenheidsleer, “die noch de personen in elkander deed overgaan, noch de zelfstandigheid verdeelde”? Iets als de pijn van een dichter om menschen de wet te hooren stellen over poëzie, die geen gevoel hebben voor wat poëzie is, - een gevoel waarmeê *hij* is geboren! iets als de ergernis van een wetenschappelijk man om menschen te hooren spreken van zaken als *bewezen*, die zelfs niet weten, wat pas een feit uitmaakt. Van het concilie van Nicaea af tot onze kerkvergaderingen en onze twee bisschoppen toe, die “iets meenen te moeten doen” voor de godheid van den Eeuwigen Zoon, hoe moet ge geleden hebben!’

Het blijft niet bij de godgeleerden; allen moeten het ontgelden, die de voorwaarden van algemeene beschaving door ontkenning of verwaarloozing wraken. Zelfs Darwin heeft hij voor zijn rechtbank gesleept, toen hij vernomen had, dat hij door zijn studie den smaak voor de scheppingen der letterkunde verloren had.

Ziet ge niet, roept hij zijn tijdgenooten toe, dat wij tot het punt genaderd zijn van een omkeer in de maatschappij. De massa gaat heerschen, en gij blijft ieder op uzelf achter uw schrijftafel of versuft in uw formules en ge wilt niet begrijpen, dat het uur gekomen is, waarop wij met gezamenlijke kracht de grondvesten onzer ideale samenleving moeten verdedigen. Welnu, zoo wenden wij ons tot u, onbeschaafden en heidenen, gij massa, die de toekomst voor u hebt, *convertimur ad gentes*, Wat verlangt *gij* van ons? Het opgeven van onze voorrechten en vooroordeelen? Wij willen meer schenken; wij zullen toonen, dat het ons ernst was met ons Christendom en vrijwillig armoede dragen. Gelooft daarvoor *ons*, wanneer wij u zeggen, dat orde moet samengaan met zedelijkheid en beschaving; laat *ons* de vrijheid van onzen geest, onze klassieken; neemt ons Grieksch, onzen Sophocles ons niet af.

Zoo kampte Matthew Arnold voor de eenheid van *culture* en *conduct*.

Ik lees ergens, dab hij geen aaneengesloten partij had in Engeland, wel overal door het land verspreid, kleine kerkjes en gemeenten. O, heerlijke bekroning van zijn streven door een tijd, die op verbrokkelen uit is!

Arnold zelf maakte zich geen illusiën. Zijn verhouding tot de wereld heeft hij eens voor goed in de slotregels van ‘Dover Beach’ aangegeven:

> And we are here as on a darkling plain
> Swept with confused alarms of struggle and fight,
> Where ignorant armies clash by night.

Hij was er van bewust, dat hem iets ontbrak. Hij was te laat geboren, in een omgeving, die niet meer voor hem paste; of was hij te vroeg verschenen, een voorlooper van een beteren tijd? Het deed er niet toe; hij had met de ontoereikende krachten, die hem gegeven waren, zijn plicht te vervullen in de maatschappij, te midden, waarvan hij eenmaal was geplaatst.

Vreemd! onvolledig als het leven van Arnold was op ieder afzonderlijk oogenblik, zoo maakt dat fragmentarische bijeengenomen, toch den indruk van een geheel. De drie grondtonen van zijn wezen: zijn onrust, zijn behoefte aan harmonie, zijn lust tot handelen, schijnen elkander te moeten uitsluiten, maar werken desniettemin te zamen. Ieder hunner domineert achtereenvolgens in een der drie tijdperken van zijn loopbaan, doch wordt steeds door de anderen begeleid. Men kan dat leven niet verdeelen: in zijn veelheid was het één, evenals HET LEVEN en DE KUNST.

Ik moet bij het neerschrijven dezer regels aan den man, den artiste denken, onzen landgenoot, wiens afsterven ik vernam tijdens het opstellen van dit hoofdstuk. Menigen trek had hij met Matthew Arnold gemeen, in de eerste plaats den weerzin tegen het splitsen van de kunst in secten. Nog klinkt mij de opmerking in de ooren, die hij over den titel van een verzameling ‘Realistische Novellen’ maakte. ‘Ik ken geen realistische, geen idealistische, geen naturalistiche kunst. Ze laat zich niet met etiquetten beplakken.’

Men vergunne mij den inval van Banville hieraan toe te

voegen, waarmede hij snaaks de pretensies der *Décadents* over haar eigen adem laat struikelen. ‘Zij noemen zich Decadenten en ze begrijpen niet, dat zij zich even belachelijk aanstellen, als het personage van het ridder-melodrama, dat in zijn rol moest zeggen: *Nous autres hommes du moyen âge!*’

Eenheid!

Hoc signo, ik zeg niet, zullen wij overwinnen; maar laat ons mede kampen, ieder in zijn gelid.

Het is het *Ave atque Vale*, dat wij Matthew Arnold toeroepen en den anderen, die ons voorgingen.

W.G.C. BIJVANCK.

Alma Mater Studiorum.

Het werd tijd voor Bologna om de stichting zijner Universiteit feestelijk te herdenken.

In de laatste jaren had men de vertegenwoordigers van alle Hoogescholen bij herhaling zien opgaan, eerst naar Leiden, toen naar Tübingen, naar Würzburg, naar Upsala, naar Edinburg, om, in naam der wetenschap en van de groote ‘universitas’ harer leeraren, de inrichtingen voor Hooger Onderwijs te begroeten en te huldigen welke de roem zijn van die oude steden.

Meer dan eens was, bij zulk eene gelegenheid, aan de afgevaardigden van ‘lo Studio Bolognese’ gevraagd: ‘Wanneer komen wij bij u? Is uwe universiteit niet de oudste van alle? Staat niet terecht op hare banier geschreven *Alma Mater Studiorum?* Wat draalt gij dan met het vieren van uw eeuwfeest?’

Inderdaad, er was geen reden om die feestviering uit te stellen. Men behoefde niet angstvallig bij den chronoloog navraag te doen naar het eigenlijke jaar en den juisten dag der stichting. De chronoloog haalde de schouders op. Hij wist alleen te zeggen dat, ongeveer acht eeuwen geleden, de oude rechtsgeleerde school van Bologna begonnen was meer dan gewone beteekenis te krijgen door het onderwijs van Irnerius. Maar hoe zou hij het jaar kunnen vaststellen waarop deze Meester zijne lessen had geopend? Uit zijn leven kon slechts een enkele datum, - bij voorbeeld die van zijn optreden als ‘Causidicus’ of als ‘Judex’ in een rechtsgeding, 1113 en 1116, - met zekerheid worden vermeld.

Een van de ambtenaren der Bibliotheek van Bologna kwam op den gelukkigen inval om het jaar 1888 tot jubeljaar te kiezen. Hij meende het waarschijnlijk te kunnen maken dat Irnerius om-

streeks 1088 als leeraar in het Recht zou zijn opgetreden. Duitsche specialiteiten sloten zich weldra bij dit vermoeden aan.[1)]

In allen gevalle kon men gerust, zonder de geschiedenis onrecht aan te doen, binnen de grenzen der elfde eeuw blijven. En dan was het veilig om de viering van het achtste eeuwfeest niet uit te stellen tot 1889, het groote jubeljaar der Franschen, die wellicht bij die gelegenheid ook de stichting der beroemde Parijsche universiteit zouden willen herdenken. Een vriendelijke brief, in omslachtig Latijn gesteld, werd aan de Parijsche collega's verzonden. En toen deze, vol hoffelijkheid en sympathie, het recht der tweelingzuster erkend hadden[2)], werd de circulaire rondgezonden waarbij alle Universiteiten, inrichtingen van Hooger Onderwijs en wetenschappelijke Instituten werden uitgenoodigd, om in het voorjaar afgevaardigden naar het feestvierend Bologna te zenden. Later werden drie dagen der maand Juni, 11, 12 en 13, voor de feestviering vastgesteld, met het oog op de tentoonstelling van kunst en kunstnijverheid die in dezelfde maand in de oude universiteitsstad zou gehouden worden.

Ook door de vier Universiteiten van Nederland en de Koninklijke Academie van Wetenschappen werd die uitnoodiging aangenomen. En zoo heeft de schrijver dezer bladzijden, als vertegenwoordiger van den Senaat der Rijksuniversiteit te Groningen, de eer genoten mede op te gaan naar Bologna.

Wij kwamen er om feest te vieren met een van Italië's bloeiendste universiteiten en om eene eerbiedige herinnering te wijden aan den lang vervlogen tijd harer stichting.

Naar het schijnt bezat Bologna reeds in de eerste helft der elfde eeuw eene Hoogeschool, waarin de zoogenaamde ‘artes liberales’,

1) Zoo o.a. Dr. Hermann Fitting, in zijn gelegenheidswerkje *Die Anfünge der Rechtsschule zu Bologna*, S. 101.

2) Het feest van de stichting der Parijsche Universiteit kan bezwaarlijk gevierd worden, daar die Universiteit eigenlijk niet meer bestaat. Toen Napoleon I het geheele staatsonderwijs tot één enkel organisme maakte, onder den naam van ‘Université de France’, werd de geheele oude organisatie omvergehaald. Parijs bezit alleen losse Faculteiten, een Collège de France, en bijzondere scholen van Hooger Onderwijs. Intusschen bestaat er hoop dat binnen eenige jaren de oude Parijsche Universiteit weer in het leven zal geroepen worden. Dan zullen wij hare stichting kunnen herdenken en tegelijk het feest harer wederoprichting kunnen vieren.

met name logica en rhetorica, bovenal, in verband met deze laatste, de ‘ars dictandi,’ onderwezen werden. Voor de oefening in spreken en schrijven waren rechtskundige quaesties zeer vruchtbare onderwerpen, en zoo kreeg het Recht reeds vroeg een klein aandeel in de studiën der scholieren. Waarschijnlijk hield zekere Pepo, die als ‘doctor legis’ in een rechtsgeding van het jaar 1076 vermeld wordt, reeds voordrachten over de studie van het Romeinsche recht. Maar in dien tijd waren andere steden, met name Pavia, waar het longobardisch recht beoefend werd, en bovenal Ravenna, de voornaamste zetels der rechtsgeleerde studiën, die voorheen uitsluitend te Rome hadden gebloeid.

Doch toen de Markgravin Mathilde van Tuscië, in 1075, den troon had beklommen, vond zij, eene vurige aanhangster van paus Gregorius VII, in de kettersche gezindheid der stad Ravenna en in het anti-roomsche streven harer rechtsgeleerden aanleiding, om hare bescherming aan die school te onttrekken en deze over te brengen naar het minder aanzienlijke Bologna. Het was waarschijnlijk door haar toedoen dat een jeugdig leeraar der rhetorica, Irnerius, besloot zich voortaan aan de rechtsgeleerde studiën te gaan wijden[1]. Zonder leermeester, door eigen aanleg en studielust gedreven, nam Irnerius met ijver de Justiniaansche wetboeken ter hand, en het kan zeer goed omstreeks het jaar 1088 geweest zijn dat hij, na voldoende voorbereiding, als leeraar in het Romeinsche recht is opgetreden. Zoowel door zijn persoonlijke bekwaamheden als vooral ook door de zuiver wetenschappelijke methode die zijne onafhankelijke studie hem had doen verwerven, slaagde Irnerius er spoedig in de rechtsgeleerde school van Bologna als de meest degelijke van alle te doen erkennen. En toen zijne leerlingen voortgingen met talent diezelfde methode te huldigen, sloegen de vreemdelingen, die tot dusverre bij voorkeur Pavia en Ravenna bezocht hadden, allengs meer den weg in naar Bologna. Bovenal sints 1158, toen keizer Frederik I, op den rijksdag van Roncaglia, onder den rechtstreekschen invloed van vier Doctoren uit Bologna, eene wet had uitgevaardigd, waarbij hij aan alle reizende leeraren

1) Volgens eene lang geloofde legende zou Irnerius tot de studie der rechtsgeleerdheid gebracht zijn door een theoloog, die hem de bekende bijbelplaats ‘worden niet twee musschen voor één penning verkocht (asse veneunt)?’ voorlegde, en hem verzocht naar de waarde van dien ‘as’ een onderzoek in te stellen.

en scholieren, het allermeest aan de ‘legum professores’, zijne hooge bescherming verleende, begon de juridische school van Bologna de overige Italiaansche scholen te overschaduwen. Zoo waren, naar de uitdrukking van Odofredus - die alleen waarheid behelst als zij symbolisch wordt opgevat - de wetboeken van Justinianus, en, tegelijk met deze, de voornaamste zetel der rechtsgeleerde studiën, overgebracht, eerst van Rome naar Ravenna, daarop van Ravenna naar Bologna.

Van dien tijd af vestigt zich te Bologna eene ‘universiteit’, in middeleeuwschen zin, dat wil zeggen eene corporatie van studenten, eene ‘universitas scholarium’[1]. Zoolang de Italianen, de zoogenaamde ‘citramontani’, de overhand hadden boven de buitenlandsche studenten, kon die ééne universiteit voldoende geacht worden. De vreemde bezoekers, de ‘ultramontani’, groepeerden zich, naar gelang van hun afkomst, in ‘nationes’, die onafhankelijk waren, zoowel tegenover elkander als tegenover de ‘universiteit.’ Doch in het begin der XIIIe eeuw vereenigden ook deze ‘nationes’ zich tot ééne enkele corporatie, en naast de ‘universiteit der citramontani’ vestigde zich nu de ‘universiteit der ultramontani’, elk van beide met haar eigen Rector.

Deze beide universiteiten omvatten alleen de juridische studenten. Wel was de oude school der ‘artes liberales’ blijven voortbestaan en waren allengs ook de medische studiën te Bologna in eere gekomen, doch zij die zich hieraan wijdden bleven voorloopig aan de juridische universiteiten onderworpen. Nadat ‘medici en artisten’ reeds in 1268 beproefd hadden en er tijdelijk in geslaagd waren zich tot een afzonderlijke corporatie te vereenigen, gelukte het hun in 1316 definitief een derde ‘universiteit’, met een eigen Rector, naast de beide vereenigingen te doen erkennen.

Wanneer men nagaat dat het aantal studenten in de XIIIe eeuw

1) Er bestaan in de middeleeuwen twee typen van universiteiten: de ‘universitas scholarium’, waarvoor Bologna, en de ‘universitas magistrorum’, waarvoor Parijs het model heeft geleverd. De Italiaansche universiteiten en enkele in Frankrijk hebben zich naar het model van Bologna georganiseerd, de andere Europeesche verkozen het model van Parijs. De keuze werd hoofdzakelijk bepaald door den voorrang der juridische of der theologische studiën. Bologna heeft vroeger nooit eene theologische faculteit bezeten. Later is er eene aan de universiteit toegevoegd, doch thans bestaat zij niet meer.

tot tienduizend, in de XIVe eeuw zelfs tot dertienduizend klom, dat de ‘ultramontani’ in 1265 in dertien, in 1432 zelfs in zestien natiën verdeeld waren, dan kan men beproeven zich eene voorstelling te vormen van het eigenaardige leven eener betrekkelijk kleine stad, waarin drie zulke machtige corporatiën, die elk een staat in den staat vormden en uit jeugdige mannen bestonden, gevestigd waren. Van dien staat was de Rector het hoofd. Hij werd door zijne medestudenten voor een jaar uit hun midden gekozen, met inachtneming van het recht van elke natie om op hare beurt een Rector te leveren. Aan enkele voorwaarden was de candidatuur voor het Rectoraat gebonden; de candidaat moest vijf-en-twintig jaren oud zijn en geheel op eigen kosten kunnen leven. Langzamerhand werd het zelfs noodig hem te kiezen uit de zeer rijke jongelui; want hij moest een soort van hofhouding bekostigen en door schitterende feesten de eer van zijn ambt ophouden. Studenten uit Bologna konden voor het rectoraat niet in aanmerking komen, daar hunne geboorte hen afhankelijk maakte van het stedelijk bestuur, en een mensch niet tegelijk kon regeeren en gehoorzamen.

Alle leden der universiteit waren aan den Rector onderworpen, ook de professoren, die het program hunner lessen onder zijne goedkeuring vaststelden. Hij heerschte over een leger van studenden, leeraren, algemeene en bijzondere pedellen, afschrijvers, prentteekenaars, boekbinders, en zoo meer. Zelfs kon hij bepaalde personen als geldschieters aanwijzen, die, op geen ander onderpand dan boeken, geld aan de studenten moesten leenen. Ook de verhuurders van woningen stonden onder zijne contrôle. Gaven deze personen reden tot ontevredenheid, dan werden hunne huizen *privaat* verklaard en werd den studenten op straffe verboden ze te huren.

Het stedelijk bestuur had er natuurlijk belang bij met de universiteiten op een goeden voet te blijven en de macht der Rectoren te ontzien. Het noemde gaarne de studenten ‘figli di Bologna,’ en wanneer, - wat een enkele maal geschiedde - een der universiteiten in massa de stad verliet, dan werden allerlei onderhandelingen geopend om aan deze eigenaardige werkstaking een einde te maken. Terwijl de professoren eerst uitsluitend bezoldigd werden door de studenten, die hen benoemden, nam het gemeentebestuur allengs een deel dier bezoldiging voor zijne rekening. De

kosten der lessen in de ontleedkunde, die slechts twee malen in het jaar konden plaats grijpen, omdat men slechts éénmaal het cadaver van een man en éénmaal dat eener vrouw machtig kon worden, werden, in de vijftiende eeuw, eveneens door het gemeentebestuur van de studenten, overgenomen.

Er zou nog vrij wat te verhalen zijn omtrent den toestand en het leven der drie oude 'universiteiten', die te zamen vormden 'lo Studio bolognese'[1]. Maar onze hooggeschatte gastheeren hebben er ons, gedurende de feesten, zoo weinig van meegedeeld, en ons eerst zoo laat, op het oogenblik van scheiden, de prachtige uitgave der oude statuten, door doctor Carlo Malagola bewerkt, ten geschenke gegeven[2], dat het een afgevaardigde eener Nederlandsche universiteit vergeven mag worden zoo hij, haastig zijne indrukken samenvattend, van de oudste geschiedenis der universiteit van Bologna slechts vluchtig het een en ander weet te verhalen.

En waarom zou hij niet het oude voor het nieuwe vergeten? Het Bologna dat ons ontving was nog slechts in schijn, alleen in den vorm zijner oude paleizen, zijner nauwe straten, zijner vervallen torens, de stad der Middeleeuwen. Het 'Studio Bolognese' welks stichting wij herdachten, welks bloei wij vierden, is eene moderne 'Koninklijke Universiteit' geworden, met vier faculteiten, waarbij twaalfhonderd studenten zijn ingeschreven. En de rechtsgeleerde school, die vroeger hare jongelingschap over twee 'universiteiten' verdeelen moest, die de gansche beschaafde wereld beheerschte en overal stof gaf tot bewondering of tot ergernis[3], is thans eene rechtsgeleerde faculteit geworden, wier 'alumni' - het bleek mij uit het geringe aantal blauwe studentenmutsen tegenover de roode - minder talrijk zijn dan die harer medische zuster.

Zelfs de 'citramontani' behoeven tegenwoordig zich niet te verdringen onder de stemmige arcades van Bologna; zij hebben de keuze tusschen de twintig universiteiten van het koninkrijk Italië.

1) Men weet dat hetgeen wij thans eene Universiteit noemen in de Middeleeuwen den naam draagt van 'Studium generale.'
2) *Statuti delle Universitá e dei collegi dello Studio Bolognese, publicati da Carlo Malagola*, Nicola Zanichelli, folio, XX en 524 bladz.
3) 'La crasse Boulogne, qui aprent a bouler des lois,' rijmt, met een woordspeling op den naam, een Fransch dichter uit het laatst der XIIe eeuw.

En waarom zouden de ‘ultramontani’ anders dan tot verpozing de Alpen overtrekken, nu overal in Europa en in de nieuwe wereld op het voorbeeld der ‘Alma mater studiorum’, de inrichtingen van wetenschappelijke studie en Hooger Onderwijs zich vermenigvuldigd hebben? Het is waar, Bologna weet met eere zijn goeden naam als universiteitsstad te handhaven; voor de achthonderdjarige is die lange reeks van eeuwen alleen een roem, niet een last; zij bezit bekwame en talentvolle hoogleeraren, levenslustige en ijverige studenten, een fraai en praktisch ingericht universiteitsgebouw, een rijk voorziene bibliotheek, een buitengemeen belangwekkend museum, een geologisch instituut dat misschien zijn wedergade niet heeft, tal van hulpbronnen voor het medisch en natuurkundig onderwijs. Bovendien verheugt de Hoogeschool zich in de genegenheid en de geestdrift der burgerij; ook uit den kring van den adel treden jonge geleerden als ‘liberi docenti’ het gebied der universiteit binnen. Maar toch - het kan niemand verbazen, het is de eisch geweest der historie - de oude instelling welke wij in die Junidagen herdachten, was grooter dan de moderne inrichting van Hooger Onderwijs die wij jubelend kwamen begroeten.

Toen ik, op den Mercato di Mezzo, voor het eerst die beide wonderlijke torens zag staan, de hooge Torre Asinelli en de scheve Torre Garisenda, de eenig overgeblevene, naar men zegt, van een twintigtal wonderlijke monumenten van adeltrots, louter uit onderlingen naijver en behoefte aan machtsvertoon in de twaalfde eeuw gebouwd, - toen dacht ik een oogenblik aan de twee even oude universiteiten der ‘citramontani’ en der ‘ultramontani’. Ook deze kwamen mij voor als ontzaglijke, maar zonderlinge antiquiteiten, monumenten van ouderwetsche organisatie en lang vergane wetenschap.

Doch de laagste der beide, de scheve, onvoltooide Garisenda, die voor mijn geest de ‘ultramontani’ vertegenwoordigde, scheen op eens zijn dwaze houding te veranderen, zijn grauwe, middeleeuwsche kleur te verliezen, en als een moderne, slanke ‘campanile’ op te rijzen in de lucht.

Inderdaad, het was in die Junidagen alsof de stroom der ‘ultramontani’, vol geestdrift, in nieuwen luister, door al de praal eener schitterende wetenschap omgeven, wederom over de bergen was komen afdalen naar Bologna. Meer dan honderd universiteiten en Instituten, alle aan de overzijde der Alpen of van de zee gelegen, hadden hunne hoogleeraren en hunne geleerden naar Bologna

gezonden, om de klanken van allerlei talen te doen samenstemmen in één lied van warme hulde en dankbaarheid, ter eere der oude Hoogeschool.

Het was waarlijk een merkwaardige stoet dien wij daar te zamen vormden in den vroegen morgen van 12 Juni jl., nadat wij ons, op de wijze der ‘nationes’, onder de wapenschilden onzer verschillende landen, op de binnenplaats van het universiteitsgebouw in groepen hadden geschikt.

In het kader der nauwe straten, alle door ouderwetsche arcades omzoomd, scheen het waarlijk een middeleeuwsche optocht te zijn die zich langzaam voortbewoog over de hobbelige keien en onder den gloed der zonnestralen, langs het paleis van den koning, naar het Archiginnasio, de vroegere woning der Universiteit. Voorop een eerewacht van burgers; dan de Italiaansche studenten, alle getooid met de aardige baret, naar het model der vijftiende eeuw, blauw, rood, groen of wit gekleurd naar den aard der faculteit; verder de studenten der buitenlandsche universiteiten, in bonte maskeradepakken, de Pool met zijn mantel van bont, de Duitscher met zijn gevederden hoed en zijn uitgetrokken rapier; vervolgens de professoren der Italiaansche universiteiten, in zwarte toga's, maar omhangen met veelkleurige bandelieren, met kanten versierselen die hen op koorknapen deden gelijken, en met de hermelijnen ‘divisa,’ die, daar zij den vorm heeft van een lier, elk dier zonen van het zonnig en zangerig Italië het aanzien gaf van een dichter uit vroeger dagen. En nu volgden wij allen: Oostenrijk-Hongarije voorop, de professor theologiae in geestelijk gewaad, en naast hem de Hongaarsche geoloog, met de hooge kaplaarzen en de muts van Astrakan, als een ridder van Minerva; de Belgische collega's in deftige zwarte tabbaarden; de Scandinaviërs met hun zonderling geplooide hoeden en hun zwarte rokken met kragen van uitgeslagen fluweel, een soort van liverei; de Franschen, voor deze zeldzame gelegenheid in roode en gele toga's breed en zwierig gedrapeerd; de Duitschers in allerlei vijftiende- en zestiende- eeuwsche kleederdracht: de Greifswalder, met zijn breeden hoed van paarsch fluweel; de Würzburger, met den langen rooden sleep, dien hij, nadat een welwillende collega er eenige plooien in gelegd had, fier over den linkerarm wierp; de Berlijner, met zijn Zwinglimuts, de Rector van Jena met zijn gouden ketting, en zoo meer; dan de Engelschen en de Ieren met hun toga's van verschoten kersroode zijde, waarover breede zomen van

vermiljoen en blauwe doctorale ‘hoods’ waren heengeworpen. Toen kwamen wij, Nederlanders, in het deftige zwart, door een paar decoraties meer of min afgezet, en achter ons, na de zwarte rokken van Russen en Rumenen, de roode en blauwe mantels en de zonderlinge mutsen van trillende zijden franje, waarmede de Spanjaarden zich hadden opgesierd. De trein werd gesloten door de professoren der Universiteit van Bologna, die door pedellen in middeleeuwsch costuum de prachtige banier hunner Hoogeschool voor zich uit lieten dragen.

Aan alle zijden waren de straten en de arcades opgevuld met nieuwsgierigen; eene vriendelijke, vroolijke bevolking, die ons telkens verraste door de fijne trekken en de donkere oogen van haar eigenaardig type en door de *Viva's* waarmede elke natie die voorbijtrok begroet werd. Hier, bevallige kinderkopjes, die zich aandrukten tegen de ruiten der zwaar getraliede vensters, ginds, op de balcons der paleizen, schilderachtige groepen wuivende burgeressen, die met de eene hand den onmisbaren waaier heen en weer bewogen, en met de andere eikenloof en lauriertakken naar beneden wierpen.

Toen wij het Archiginnasio naderden, hadden de studenten in dubbele rijen postgevat om ons te laten voorbijgaan, en bij den drempel stond een eerewacht van Garribaldianen, met de bekende roode kiel, die ons eerbiedig groetten, doch die blijkbaar hun geestdrift bewaarden voor den Koning en zijne gade.

Het duurde niet lang of Umberto en Margherita verschenen, met hun zoon, den Prins van Napels. Op de breede binnenplaats, die door een kleurig velum, ter afwering der zonnestralen, in een zaal herschapen was, vormde hun eeregestoelte onder den vorstelijken troonhemel het middelpunt der plechtigheid. Ter rechterzijde van den troon hield een pedel de banier der Universiteit, ter linkerzijde een stadsbode de banier der stad, met het schitterend *Libertas*, Bologna's oude, in den strijd veroverde leuze.

Een feestcantate bracht ons spoedig in eene opgewekte stemming; en nadat de Minister Boselli eene belangrijke rede, en de Rector, prof. Capellini, een korten welkomstgroet had uitgesproken, besteeg de feestredenaar, prof. Carducci het spreekgestoelte, geheel met rood fluweel behangen, dat ter zijde van den troon geplaatst was.

Carducci, tegenwoordig een der grootste dichters van Italië, aan de universiteit verbonden als hoogleeraar in de Italiaansche letterkunde, is blijkbaar een der meest geliefde figuren uit den kring

waarin wij ons bewogen. Overal waar hij verschijnt, voor een publiek van studenten of voor een publiek van geleerden, wordt zijn optreden met gejuich en handgeklap begroet. En het is aardig te zien hoe, onder den indruk dier toejuichingen, zijn donker gelaat zich samentrekt en de korte bewegingen zijner armen steeds zenuwachtiger worden. Maar de populaire man beheerscht zijn publiek, en één wenk van hem is voldoende om het tot stilte te brengen, gelijk één woord van hem genoeg is om het in nieuwe toejuichingen te doen losbarsten.

Men zegt dat Carducci eigenlijk republikein is, doch dat hij, geheel betooverd door de bekoorlijkheden van koningin Margherita, thans tot de meest opgewonden vereerders behoort van het Koninklijk Huis. Zeker is het dat ik, op dien avond aan het Hof waarin Umberto en zijne gade ons allen, meer dan twee uren lang, zoo vriendelijk te woord stonden, niemand met meer geestdrift voor de koningin heb zien buigen, niemand met meer devotie haar de hand heb zien kussen, dan den dichter-redenaar Carducci.

Er is iets al te zenuwachtigs en iets stooterigs in zijn voordracht. Maar zijne taal is edel, bezielend, hier en daar lyrisch. In zijne rede begon hij met de oudste geschiedenis der universiteit te verhalen en hare vroegste organisatie te beschrijven. Maar telkens kwam de eene of andere ontboezeming het verhaal afbreken. En nauw had hij de breede rij van vreemdelingen geschetst, die voorheen naar Bologna stroomden, om er te worden ingewijd in de geheimen der rechtsstudie, of, bij de gedachte aan die ‘burgerlijke broederschap der volken,’ riep hij uit: ‘O Italië, o mijn vaderland! Toen gij nederlaagt in de boeien der slavernij, toen dacht gij gaarne terug aan den tijd waarop gij, van de toppen der zeven heuvelen de zegevierende adelaars vrij liet uitvliegen over alle volken; maar wellicht was uwe schoonheid nog menschelijker, hier in Bologna, wanneer gij, voor diezelfde volken die u in boeien hadden gesloten, met de taal van het oude keizerrijk de bronnen ontsloot der nieuwe beschaving, en, hen bevrijdend van het juk der barbaarschheid, het hen als een eer en een roem leerdet beschouwen om weder Romeinen te worden.’

Hooger nog steeg de geestdrift van den spreker toen hij, aan het slot zijner rede, Victor Emmanuel herdacht, den ‘monarca rivoluzionario’, die had ‘saamgezworen met Mazzini en Garibaldi’,

om de eenheid van Italië te vestigen, en toen hij eindelijk, zich tot Umberto wendend, dezen toeriep: ‘en gij, Sire, getrouwe verdediger van acht eeuwen Italiaansche historie, doorluchtig handhaver van de uitspraak van geheel het Italiaansche volk, Gij hebt het gezegd, o Koning, met een woord dat hoog klinkt tegenover de gansche wereld: Rome is een onaantastbare verovering. Onaantastbaar is het, o Koning, voor zichzelf en voor de vrijheid van allen.’

De handdrukken, waarmede de koning en de koningin hem dankten, waren voor Carducci wellicht meer waard dan het uitbundig gejuich waarmee de verzamelde menigte hem poogde te beloonen. Maar het is, dunkt mij, toch een eigenaardig genot om door Italianen, vooral door Italiaansche studenten, te worden toegejuicht. Geen lui en plomp voetgetrappel, maar een helder handgeklap, door zwaaiende armen voortgebracht, mutsen die in de lucht worden geworpen en donkere sprekende gezichten, die zich naar alle zijden bewegen.

Na het lyrisch gedeelte der plechtigheid volgde het deftige nummer van het program; na de feestrede, in zangerig Italiaansch uitgesproken, kwam de begroeting der ‘Alma mater studiorum’ in de veelsoortige talen der oude en der nieuwe wereld.

Er was bepaald, dat elke natie slechts één woordvoerder mocht hebben, dat elk van deze slechts drie minuten spreken mocht, en dat - dit eischte de tegenwoordigheid van het vorstelijk paar - het gesprokene van het papier moest worden voorgelezen. De meesten hebben zich aan die bepaling gehouden. Kort en toch elegant was de toespraak vau den woordvoerder der Franschen, Gaston Boissier. De Engelschen, correct als altijd, stelden zich voor het geheele vereenigde koningrijk, de Ieren niet uitgesloten, met een korte Engelsche speech van den bekenden Hellenist, prof. Jebb, tevreden. En het was alleen ter zijde dat een hunner mij toefluisterde: ‘We had a man who spoke very badly.’ Op mijn vraag, waarom zij dan dien spreker gekozen hadden, antwoordde hij guitig: ‘because he is called a public orator, you know, *orator publicus*.’ De Nestor der Duitschers, de grijze prof. Hoffmann van Berlijn, nam de vrijheid, veel langer dan drie minuten, te improviseeren in het Italiaansch. Doch een Duitscher heeft tegenwoordig een wit voetje bij de Italianen, en prof. Hoffmann was bovendien herhaaldelijk het voorwerp van uitbundige ovaties. Zonderling lang, en

bijna den rug toekeerend, zoowel aan den troon des konings als aan den zetel van den Rector Magnificus, improviseerde Carl Vogt, namens de Zwitsersche afgevaardigden, in het Fransch. De Scandinaviërs wisten handig gebruik te maken van speciale opdrachten der koningen van Denemarken en van Zweden, om in plaats van met één redenaar, met drie redenaars voor den dag te komen. En de Grieken, die Grieksch spraken, hadden slechts twee woorden te zeggen om aanstonds door daverend gejuich te worden begroet. Ook Nederland werd met een ‘Viva l' Olanda!’ beantwoord, toen de vertegenwoordiger der Academie van Wetenschappen, prof. Asser, in eene fijn gedachte fransche toespraak onze hulde aan Bologna gebracht had, en wij onze adressen aan den Rector Magnificus hadden overhandigd. Die adressen werden nedergelegd in een met blauwe zijde bekleede mand, die men versierd had met witte ‘marguérite's,’ de bloem die denzelfden naam draagt als de koningin, en waarmede ook menig deftig geleerde, soms over een kostbare ridderorde heen, het knoopsgat van zijn zwarten rok gedecoreerd had.

Zoo was zelfs bij de ernstigste, de meest academische van alle plechtigheden, de hulde niet vergeten die de Italiaan zoo gaarne brengt aan zijne bevallige koningin. En men moet erkennen dat de koningin haar dien dag niet minder had verdiend dan haar koninklijke gemaal, al ware het alleen door de welwillende en onvermoeide belangstelling waarmede zij bijna vier uren lang de plechtigheid had bijgewoond. Koning Umberto heeft trouwens geen oogenblik vergeten dat hij van den aanvang af de feesten van het Centenarium onder zijn hooge bescherming had geplaatst. Den volgenden dag, toen de ‘laureati’ der universiteit plechtig geproclameerd werden, - waarbij wij het voorrecht hadden ook aan onze vrienden Tiele en Asser een eeredoctoraat te zien uitreiken en den oud-hoogleeraar Boot te hooren noemen onder hen die *in absentia* gepromoveerd werden - hadden Hunne Majesteiten op het vastgestelde uur de vorstelijke zetels weer ingenomen. En toch viel er dien dag meer Latijn dan Italiaansch te hooren en was het een vrij eentonig schouwspel, de decanen der vier faculteiten de nieuwe doctoren met den doctoralen ring te zien wijden en die wijding door den rectoralen handdruk te zien voltooien.

Het was niet meer dan billijk dat het koningspaar in die dagen ook zijn eigen feest had, waarbij de afgevaardigden der vreemde

universiteiten slechts als toeschouwers en getuigen werden toegelaten. Zulk een feest was de onthulling van het nieuwe bronzen ruiterstandbeeld van den Rè Galantuomo, op de Piazza die met zijn onvergetelijken naam gedoopt is. Deze plechtigheid, die reeds den elfden Juni plaats greep, leverde een waardigen tegenhanger voor den academischen optocht van den twaalfden en vormde met dezen het glanspunt der Junidagen.

Niet minder levendig dan de tocht naar het Archiginnasio staat mij het tafereel dier onthulling voor den geest. Om ons heen, aan drie zijden de Piazza insluitend, de oude gebouwen in middeleeuwschen stijl, uit grauwen, verweerden baksteen opgetrokken: de hooge muur die den somberen gevel vormt der onvoltooide kerk van San Petronio, het Palazzo publico, vroeger door pausen en bisschoppen bewoond, thans de tijdelijke woning van den koning en zijn hof, en het Palazzo del Podesto, thans het gouvernementshuis van den prefect der provincie. Alleen aan de oostzijde stond een reeks moderne huizen, op wier rijk getooide balcons de namiddagzon hare heldere stralen wierp. Aan onze voeten, het breede plein vullend, bewoog zich de opgetogen menigte, waaronder de kleurige baretten der Italiaansche studenten de fleurige tinten mengden van opgewondenheid en jeugd. Flink en krachtig klonk de muziek der militairen, wier witte pluimen zoo voortreffelijk pasten bij de vroolijke toonen van den nationalen marsch. Statig bogen zich de tallooze vaandels en banieren van schitterende zijde, met klinkende leuzen versierd, om den regeerenden Vorst te groeten en den bronzen Victor Emmanuel, den onvergetelijken held, de hulde te brengen van een dankbaar volk. De zwarte rokken en de witte borsten der saamgestroomde geleerden vormden aan twee zijden den deftigen achtergrond dier bonte schilderij, en de smaakvolle toiletten der Bologneesche dames maakten een indruk van gratie en zachtheid, die, ernstig getint door de diepe uitdrukking harer donkere oogen, weer werd opgefleurd door de altijd heen en weder wuivende waaiers. En toen nu de Vorst en zijn gade, onder het gejuich der menigte, in die menigte doordrongen, bijna onverzeld, geheel onbewaakt, om het standbeeld van den gestorven vader te bewonderen en zijn nagedachtenis te eeren, toen kwam er over dat gansche tooneel een tint van eenvoud, van vriendelijkheid, van wederzijdsche hartelijkheid tusschen Vorst en volk, die de geestdrift deed overslaan tot ontroering.

Intusschen heeft Bologna in die dagen niet vergeten dat zijn ‘Studio’ begonnen is met eene ‘universitas scholarium’ te zijn, dat zij eene stichting is van de studenten. Versterkt door het contingent hunner Italiaansche kameraden, die uit Turijn het oude wijnvat, uit Pavia den gekroonden os, uit Parma de groote kaas hadden meegebracht, waarnaar hunne corpsen in die steden genoemd zijn, bewoog zich die slanke, fijngebouwde en levendige jongelingschap door de straten van Bologna, of stroomde zij samen in het Teatro Brunetti, om de ‘conferenza’ van een of anderen geliefden redenaar, van een letterkundige als Panzacchi of een politicus als Bovio, bij te wonen.

Jammer genoeg hebben de universiteitsfeesten te Bologna te kort geduurd en is die korte tijd al te zeer in beslag genomen door officiëele samenkomsten en plechtigheden, om ons te vergunnen een blik te slaan in die studentenwereld, die wij nu alleen kennen door haar gekleurde baretten, haar uitbundig handgeklap, haar luidruchtige bewegingen, haar hoffelijke manieren, haar anti-clericalisme, haar dwaze optochten en haar ‘humoristische feesten.’ Zij heeft, op den titel van haar studentenblad, het plechtige *Bononia docet* der oude munten door het *Bononia ridet* vervangen, en zij heeft geen gelegenheid laten voorbijgaan om door een gullen lach, een zotten inval, een daverend applaudissement, lucht te geven aan haar opgewonden stemming en haar vroolijken luim. Nu eens waren wij getuige van een schitterende ovatie aan Grieken en Germanen, of van eene gloeiende demonstratie ter eere van Umberto, ‘den vorst die te Rome zetelt tegenover het Vaticaan’. Dan weer moesten we ons tevreden stellen met geruchten omtrent de opgewonden ontvangst der Fransche studenten, door eenige heethoofden met een ‘Vive la République!’ verwelkomd en in triomf naar de Universiteit gevoerd; met verhalen omtrent de reusachtige tombola, door de Bologneesche dames georganiseerd, die elken student eene smaakvolle herinnering aan de feesten in den schoot wierpen; of met een vluchtigen blik op het feest der Montagnola, waar studenten als kellnerinnen en balletdanseressen fungeerden, waar ‘incoherente’ schilders eene parodie hadden geleverd op de schilderijententoonstelling, waar de ezel als het rijdier bij uitnemendheid geëerd werd, en waar zelfs het bekende lied van Generaal Boulanger nu en dan de studentenliederen en den nationalen marsch verving.

Al te snel hebben wij te Bologna moeten leven, al te vluchtig

moeten bewonderen, al te haastig moeten genieten. Het was waarlijk te veel gevergd om slechts een kwartier beschikbaar te hebben voor het ‘Museo civico’, met zijn geheel eenige verzameling van umbrische graven, om slechts twee minuten te kunnen stilstaan voor Rafaël's ‘Santa Cecilia’, voor Guide Reni's ‘Ecce Homo’, voor de kalme engelenbeeldjes van Francia en de heiligengroepen van Carpacci.

Daarbij kwam dat, naar de openhartige bekentenis der vriendelijke gastheeren zelve, de organisatie der feesten wel iets te wenschen overliet; dat, toen wij aankwamen, het programma nog niet geheel was vastgesteld en de fraai gelithografeerde feestkaarten nog niet waren afgedrukt; dat wij telkens een nieuwen tocht naar de universiteit moesten maken om nieuwe invitatiekaarten in ontvangst te nemen, en dat de zenuwachtige Rector Magnificus, de geleerde geoloog Capellini, die, naar men zeide, zijn titel van ‘regeerder’ al te letterlijk had opgenomen, wat heel dikwijls moest uitroepen: ‘ho perduto la testa’. Doch misschien lag de schuld van dit alles wel aan onze eigene onbekwaamheid om het goede voorbeeld der Italianen te volgen, die altijd tijd hebben om hun werk te staken en op hun weg stil te staan, en die toch altijd dat werk voltooien en het einddoel bereiken.

Zoo is het dan een bonte mengeling van losse herinneringen en al te vluchtige indrukken die ik van het achtste eeuwfeest der Universiteit van Bologna heb medegenomen: het zonnig panorama der stad, die zich, aan den voet der heuvelen van San Michele in Bosco, uitstrekt in de breede vlakte der Emilia; de donkere arcades, waarin wij zoo gaarne wegschuilden voor de al te brandende stralen der zon; de ruime, luchtige balzaal van een of ander paleis, door eene gastvrije familie den onbekenden ‘professore’ als slaapkamer aangeboden; de fijne gestalte van den ‘Sindaco’, met zijn grijzen snor en zijn geestig oog; de eenvoudige, hoogst beschaafde hofhouding des konings, die aan Umberto zijne rondborstigheid, aan Margherita hare voorkomendheid blijkbaar heeft afgezien; meer of min poseerende redenaars, als prof. Ceneri, die het rythmus der Italiaansche zinnen al te breed deed klinken en bij elk woord van beteekenis zijn zware wenkbrauwen fronste; eenvoudiger redenaars, als de populaire Panzacchi, wiens welluidende stem aan het Italiaansch de volle bekoring gaf, als Carducci, die zijn woordenvloed doet stroomen in poëtisch proza en hem weet saam te dringen in

kunstige poëzie; de breed geschouderde ‘prefetto di palazzo’, met zijn donker gelaat, die zoo waardig zijn koning den weg baande; de gulle ‘prefetto della provincia’, die, in de al te ruime binnenplaats van het beursgebouw, den vreemden gasten een feestmaal voorzette dat den ouden roem van ‘Bologna la grassa’ na acht eeuwen voortreffelijk handhaafde; en dan nog die breede rij van geleerde gezichten waarop ik geen naam kan plaatsen, en die ik alleen nog vóór mij zie, uitstekende boven lange beffen en ouderwetsche, bontgekleurde toga's; die tallooze studenten, met hunne levendige oogen en hun donkere gelaatskleur, waarbij het bleeke blond der Germaansche jongelingen zoo zonderling afstak; die vroolijke, vriendelijke bevolking, die haren koning zoo vol geestdrift toejuichte, die zoo religieus luisterde naar de tonen der mandolines en naar de stemmen der zangers, welke in den laten avond zich voor de geopende vensters van het koninklijk paleis lieten hooren, die ons begroette met een ‘Viva l'Olanda!’ of een ‘Viva la Fiandra!’, die den vertegenwoordiger van het Bataviaasch genootschap een ‘Viva l'Asia!’ toeriep en de Ieren vergaste op een ‘Viva l'Irlanda!’ waarover deze ‘anti-home-rulers’ slechts matig gesticht waren; en dan bovenal ook die rijke en zuiver vloeiende taal, met haar volle klanken en haar zangerig rythmus, die wellicht de taal der welsprekendheid niet kan wezen wanneer de welsprekendheid zich richt tot het verstand, maar die zoo bij uitnemendheid de taal is van gevoel, van poëzie en muziek.

En al die herinneringen vloeien samen in een indruk van zonneglans, van kunstzin, van opgewektheid, van frischheid en harmonie, waarin, zoo ik mij niet bedrieg, groote beloften van leven en toekomst liggen opgesloten.

Van die Harmonie mag gelden wat Alfred de Musset haar toezingt: - Tu nous viens d'Italie, et tu lui vins des cieux!

A.G. VAN HAMEL.

Letterkundige Kroniek.

Semper Crescendo. Roman door Maurits Smit. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1888.

Het voorjaar schijnt in de letterkundige wereld de tijd der debuten te zijn. Op den eersten roman van den heer van Loghem, in onze vorige kroniek behandeld, volgde de eerste roman van den jongen schrijver, die zich M a u r i t s S m i t noemt. Wat den schrijver van *Victor* blijkbaar voor den geest zweefde: de tegenstelling van twee uiteenloopende karakters, van twee vrienden, de een pessimist, man der wetenschap, en die wetenschap als het doel van zijn leven beschouwende, de ander een artistennatuur, optimist, zijn ideaal stellende in zijn kunst en zich door die kunst met het leven verzoenende - die tegenstelling, welke de heer van Loghem niet uitwerkte, heeft Maurits Smits tot het onderwerp van zijn roman gekozen en, het zij tot zijne eer gezegd, hij heeft zich met ernst van zijn taak gekweten.

De beide levens loopen hier niet naast elkander, maar kruisen elkaar en komen met elkaar in botsing; al aarzelt Maurits Smit ook om het gegevene volkomen te ontwikkelen, zoodat de catastrophe er rechtstreeks uit voortvloeit.

Frans Widders, docter in de wis- en natuurkunde, bekwaam leeraar aan de Hoogere Burgerschool, en Paul Westerman, een begaafd toonkunstenaar, hebben, nadat zij beiden in dezelfde stad kwamen wonen, de vriendschappelijke betrekking, welke hen als school- en akademiekennissen verbond, weder aangeknoopt. Beiden zijn gebuwd. Widders heeft een lieve vrouw en twee aardige kinderen; Westermans huwelijk bleef kinderloos.

Met deze beide gezinnen brengt de schrijver ons in kennis, en

het blijkt ons weldra, dat geen van beiden tot de gelukkige huisgezinnen gerekend mogen worden.

Widders leeft alleen voor zijn studie; daarin naam te maken en vooruit te komen, is zijn eenig streven; voor alles wat daarbuiten ligt, heeft hij oor noch oog. Dat zijn zwak en zenuwachtig vrouwtje zich afslooft, om maar met het karig inkomen, waarover zij te beschikken hebben, rond te komen; dat zijn kinderen bang zijn voor den knorrigen vader, die geen tijd heeft om zich met hen te bemoeien en die hen telkens afsnauwt, omdat zij hem in zijn werk storen, - dit alles merkt hij niet; het laat hem althans onverschillig. Voor literatuur, voor kunst, voor al wat het leven siert en veraangenaamt, heeft hij geen gevoel. En te midden van zijn studie mort hij tegen het noodlot, dat hem zijn beste levensjaren onder den druk van geldelijke zorgen deed slijten, terwijl zoovele anderen, zijn vermogende vriend Westerman bijvoorbeeld, het maar voor het grijpen hadden, en zich, vrij en onafhankelijk, aan hunne lievelingsstudiën konden overgeven.

Paul Westerman had eene akademische opleiding genoten, maar zijne studie aan de universiteit niet voltooid. Een uitnemende muzikale aanleg had hem doen besluiten zich geheel aan de kunst te wijden. Herhaaldelijk was hij in het buitenland met groot succes opgetreden, en, in het vaderland teruggekeerd, had hij besloten zich voornamelijk bezig te houden met componeeren, met het geven van enkele lessen aan bijzonder begaafden, en verder met al wat het muzikaal leven in de stad van zijn inwoning kon bevorderen. Zijn vermogen en dat van zijne vrouw stelden hem in staat, zijne woning zoo weelderig en gemakkelijk mogelijk in te richten en veel menschen te ontvangen.

En toch die man, met de donkere en geestige oogen, de fijne trekken, het ernstige en toch zoo vriendelijke gelaat, dat den denkenden en hoogbegaafden geest verried, is evenmin gelukkig als zijn vriend Dr. Widders. Het lot heeft hem verbonden aan eene vrouw, die niets voelt voor zijn groot talent, voor zijn edel karakter, wie de muziek hindert, die altijd klaagt over hare gezondheid, en die zijn beste oogenblikken door haar lastig humeur bederft.

Uit die gegevens laat Maurits Smit een strijd zich ontwikkelen, waarin de twee personen uit den roman die ons het meest sympathiek zijn: de beminnelijke Agnes Widders en de nobele Paul

Westerman, ten onder gaan, een ondergang intusschen die niet uitsluitend het gevolg is van den strijd, maar toch door dien strijd wordt bevorderd.

In de wijze waarop Agnes, Widder's echtgenoote, en Paul Westerman tot elkander komen, in hun strijd en in hunne overwinning door middel van de muziek, in de teekening van het burgergezin Morland, in die van Agnes' ziekbed en van hare verzoening met haren man, in de enkele tooneeltjes waarin kinderen optreden, geeft de schrijver blijken van talent voor de beschrijving van innige gevoelens en groote hartstochten.

Maar hoe zou alles oneindig meer indruk hebben kunnen maken, wanneer hij zich had weten te ‘beschränken’! Er steekt in onzen auteur een verhandelaar, die den romanschrijver soms deerlijk in de wielen rijdt. Elke gelegenheid, ook de meest ongeschikte, neemt de heer Smit waar om zijn personaadjes stellingen te laten verdedigen, verhandelingen, uitweidingen te laten houden over alle mogelijke maatschappelijke, artistieke en zedelijke vraagstukken.

Zoo hebben wij de verhandeling over de natuur als bron van de kunst, door Westerman gehouden op een heerlijke wandeling met Agnes - zeven bladzijden lang! Verder de verhandeling over de vraag of de tooneelkunstenaar voelen moet wat hij speelt en op het oogenblik dat hij speelt (de bekende *paradoxe du comédien* van Diderot), de verhandeling over de plichten van den patroon en over loonsverhooging, en tal van andere, die met de eigenlijke handeling in geen of slechts in een zeer los verband staan.

Wanneer Westerman met den ouden heer Morland komt spreken over een lasterlijk praatje, waarvan Morland's dochter het slachtoffer is, en zij beraadslagen zullen wat hun in deze te doen staat, dan maakt onze rederijke vriend van de gelegenheid gebruik om een groote tirade af te vuren over den lasteraar, een *air de la calomnie*, in dezen trant: ‘De lasteraar is onze gevaarlijkste vijand omdat hij in plaats van ons ruiterlijk aan te vallen, tot de laagste en gemeenste middelen zijn toevlucht neemt om ons te benadeelen en ten onder te brengen. Zeker heeft niet ten onrechte een onzer groote Staatsmannen gezegd, dat de lasteraar - die speculeert op de lagere neigingen van de groote menigte - erger is dan de dief; want hij berooft ons van de kroon van ons eigen ik, waaraan wij hooger waarde hechten dan aan geld of goed, en werpt die in het vuile stof, opdat de menigte, die tuk is op schandalen, die

met een zekeren wellust moedwillig vertrappe. En het baat niet of men dit monster ook den kop verbrijzele; want heeft hij eens zijn gif uitgespuwd, dan schieten uit dit walgelijke braaksel eensklaps duizende giftige koppen op, die in natuur gelijk aan het wangedrocht, dat hem het aanzijn gaf, met lust helpen voltooien wat met lust werd begonnen.'

In het algemeen onderscheiden zich de lange gesprekken in dezen roman door een verwaanden, soms banalen, soms - gelijk in het onderhoud op het diner bij Westerman, dat ongeveer 18 bladzijden vult - precieusen toon, die het genot der lezing niet bevordert.

Wat dunkt u van een kindervriend als Westerman, die wanneer de kleine Lili Widders hare moeder, die aan het omwasschen is, waarschuwt dat zij oom Paul bespat, daarop volgen laat: 'Het is te wenschen, kind, dat je in je leven door geen erger dingen bespat zult worden, dan door zoo'n druppeltje zeepsop.'

Een stilist is de heer Maurits Smits, ondanks al de verhevene tiraden en ontboezemingen, welke hij zijn personen in den mond legt, nog niet; en een landschapschilder evenmin. De epitheta 'schilderachtig', 'betooverend', 'weelderig', moeten als kleuren voor het landschap dienst doen; voor banale phrasen als: 'zij stonden vol bewondering voor de schoone natuur', schrikt de auteur niet terug.

Hij zal spreken van iemand die zich bezighoudt met '*lectuur en zaken van ontwikkeling*', en ontziet zich niet een hoofdstuk te sluiten met een zin als deze: 'Voor hen was het slechts de glans, *die* nog uitstraalt van den gouden band, *welke* zich nu en dan plooit om het donkere onheilspellende wolkgevaarte, *waarachter* de zon langzaam wegzinkt.'

Men ziet, er is voor den auteur van *Semper Crescendo*, - waarom de roman dien titel draagt, is ons, in spijt van des schrijvers poging tot verklaring op pag. 339, niet duidelijk - nog veel te doen, eer hij als romanschrijver iets beteekenen zal.

Wellicht is het voorshands veiliger, dat hij zich tot 'Beschränkung' dwinge, en op het nauwer begrensde terrein der novelle zich oefene in fijner en nauwkeuriger teekening, in vlugger en natuurlijker dialoog, en aan zijn stijl dat artistieke trachte te geven, hetwelk er tot nu toe ten eenemale aan ontbreekt.

Intimiteiten, door Jan C. de Vos. Amsterdam. S. Warendorf Jr.

De heer Jan C. de Vos is op vele markten te huis, en reeds van vele markten weder te huis gekomen. Achtereenvolgens zag men hem optreden als dichter, als tooneelspeler, als tooneelschrijver, als dagblad-redacteur, als redacteur van het tijdschrift *De Lantaarn*, als novellist. Rusteloos heeft hij gezworven van den eenen werkkring naar den andere, zonder tot nog toe ergens den vasten voet te verkrijgen, die hem vergunnen zou, op het terrein dat hij zich ter bearbeiding koos, zijn wezenlijk talent tot volle ontwikkeling te brengen. Er is reden om dit te betreuren. Er steekt in dezen kunstenaar en auteur iets van den *cabotin* - en de eigenschappen die dezen kenmerken: den zwervenslust, het ongedurige, de zucht om de aandacht te trekken, den zin voor schelle kleuren en holle phrasen, vindt men èn in de helden, èn in den stijl van den heer de Vos terug. De schrijver gunt zich den tijd niet, een karakter, eene gebeurtenis rustig uit te werken; met enkele trekken, met een enkel woord te beelden, met een enkelen tint de kleur van een verhaal aan te geven. Er is daardoor iets bonts en rammelends in zijn werk.

Hij kent de modellen van het kunstgenre binnen- en buitenslands: den schrijver van *Trouringh*, zoowel als den onuitputtelijken verteller Guy de Maupassant. Een onverwacht slot bijvoorbeeld als dat van *De slip van zijn jas*, is in de manier van de Maupassant. Maar het sobere en heldere in de wijze van voorstellen, de kunst van compositie, van voorbereiding en verwikkeling, het natuurlijke en ongezochte van den stijl - nòch te veel, nòch te weinig - niets van dit alles, waardoor deze meester in de vertellingskunst uitmunt, vindt men bij den heer de Vos.

Van den rijkdom van schrijver's phantasie getuigen deze *Intimiteiten* zeker niet; er is aan deze stukjes weinig vindingskracht besteed. De hoofdpersonen zijn voor het meerendeel jonge mannen, die, ongetrouwd, lichtzinnig gedane trouwbeloften breken (*Zij had het nog niet vergeten, Lize, 't Is al zes, zeven jaren geleden*), of, getrouwd, jonge meisjes, die hen voor ongehuwd houden, het hoofd op hol brengen (*Geef me nog één zoen, Alleen niet voor mij* ...), een en ander afgewisseld met weinig achtenswaardige huisvaders, die te veel bitter en grog drinken, daardoor te laat thuis komen, en hun lieven vrouwen het leven zuur maken *(Stoute vader!* en *Briefwisseling binnenshuis.)*

Van twee opstellen, welke men onder deze ‘Intimiteiten’ niet zoeken zoude: *Hoe ik, Janus Blanus, uit ‘rederijken’ ging* en *Een bladzijde uit het Amsterdamsche palingtrekkers-oproer*, is het eerste een aardig vertelde charge van een Vlaamschen rederijkerswedstrijd; het tweede een geheel mislukte satire op de tragische Amsterdamsche gebeurtenissen van Juli 1886.

Slechts in één van al de genoemde stukken is de literaire kunstenaar aan het woord; het is in de roerende schets die tot titel heeft: '*t Is al zes, zeven jaar geleden*. Er trilt onder de kalme oppervlakte van dit troosteloos verhaal een diep gevoel, er is een soberheid van voorstelling en teekening in, een eenvoud in de woordenkeus, welke men bij geen van de tien andere schetsen terugvindt.

Men heeft moeite om te gelooven, dat deze twaalf bladzijden uit dezelfde pen gevloeid zijn, die ons elders door zooveel smakeloosheid ergerde.

Reeds op de 3e bladzijde van den bundel onthaalt de heer de Vos ons op een zinsnede als de volgende:

‘Aan het rimpelig zeestrand - er zijn reeds zoovele stormen gevaren over het voorhoofd van den eeuwig jongen God, dien wij Aarde noemen, wiens haren de baren der zee, wiens vingeren rivieren, wiens oogen meren, wiens knokels bergen zijn, wiens ingewanden kostbare mijnen bevatten en die uit elk der poriën van zijn reuzenhuid wonderen doet omhoog rijzen, om daarmede zijne geliefde, de blanke maagd Luna, te vermurwen hem een enkelen kus te schenken, terwijl deze, zwevend als hij door het maatloos heelal, hem mint zonder hartstocht, - aan het rimpelig zeestrand vereenigden zij zich weder met de overige tochtgenooten.’

In een volgende ‘Intimiteit’ lezen we van den wind, dat hij, ‘zittend op den aether vriendelijk naar omlaag keek.’ Van het meisje uit de dorpsherberg heet het: ‘Peinzend staarden hare groote blauwe oogen met lange wimpers het bergpad op; terwijl twee allerliefste kleine oortjes - toen de uit schuim geborene Venus, naar wie alle schoone vrouwen gevormd zijn, uit zee opdook, waren haar twee parelmoeren schelpen ter weerszij van het hoofd blijven zitten, waarin zij al wat lieflijk klonk opving - zich spitsten op den zang.’

Van den held in *Alleen niet voor mij*... vertelt de heer de Vos ons, dat een ‘zinnenverwarrende, hartbetooverende, hartstochtontketenende stroom’ geheel zijn wezen doortintelde, bij de ontmoe-

ting in het Haagsche bosch met een jonge dame die van haar gezelschap is afgeraakt. Onder de werking van dien stroom verhaalt de jonge echtgenoot en vader ‘met schoone kleuren en fijne toetsen’ wat er in hem omgaat, en als de schoone onbekende aarzelt om zich, op hare beurt, te uiten, tracht hij haar te overtuigen dat ook zij iets dergelijks moet gevoelen.

‘- Hoe zou 't anders kunnen! De rozenknop trilt van ontroering als de eerste zonnestraal hem kust... en ontplooit zijn bladeren dan eerst tot bloem, riep hij in vervoering uit en hij voelde haar arm in den zijnen sidderen.’

En voor zulken bombast, voor zulk een stijl wordt onze aandacht gevraagd door een man, die in zijn *Lantaarn* zoo onmeedoogenloos de menschen aan de kaak wist te stellen en ‘een kop kleiner te maken’ - zooals het heette, - die ‘iedereen op den nek sprong en er dan op los trommelde’, die ons volk verweet enkel zin te hebben voor wat droog, vervelend en saai is, en alleen het ‘lieve, fatsoenlijke, gladde, gepeuterde, godsdienstige, bekrompene, nagebauwde, overgenomene en overeengekomene, met loftuitingen te begroeten’!

Toen de heer de Vos in zijn tijdschrift zijn *salto mortale's* vertoonde, waren er onder deze buitelingen zeer gewaagde; de clown Janus Blanus stond voor niets, hij sprong over de hoofden van geletterden en gelauwerden, hij lichtte een beentje aan den deftigsten professor en den ernstigsten staatsman. Het was wel wat kras soms, maar hij deed het zóó guitig, met zooveel goed humeur en vooral zóó handig en vlug, dat hij, ook bij den gewaagdsten sprong, steeds weer op zijn beenen terecht kwam, en het publiek tot applaudisseeren dwong.

Het is de vraag of hij er thans ook zoo goed af zal komen, en of niet de uitgaaf van deze *Intimiteiten* zal blijken een echte *salto mortale* geweest te zijn, waarbij de n o v e l l i s t de Vos het hachje moet inschieten.

***Verhuizen*. Een landgedicht in drie zangen, door Hilda Ram. Gent, S. Leliaert, A. Siffer & Cie. 1888.**

Wij kennen den molenaar uit Lafontaine's *Le meunier, son fils et l'âne*, den man, die gaarne naar goeden raad wilde luisteren, die het ieder naar den zin trachtte te maken en ten slotte niemand bevredigde. Mejuffrouw H i l d a R a m dreigt iets dergelijks te overkomen.

Toen haar *Een klaverken uit 's levens akker*, nu vier jaar geleden, het licht zag - een drietal idyllen, waarvoor *de Gids* een zeer waardeerend woord over had - werd haar, in het verslag van den vijfjaarlijkschen prijskamp der Nederlandsche letterkunde in België, de aanmerking gemaakt, dat de vorm dezer gedichten (rijmlooze jamben) wel eens dreigde te verloopen in gewoon proza, en dat het dus beter geweest ware, òf berijmde, òf metrische verzen te verkiezen boven deze jamben.

De Vlaamsche dichteres, die gezeggelijk van aard schijnt te zijn, heeft dien wenk ter harte genomen en zich met ijver op de studie der metriek toegelegd. Na het met allerlei versmaten beproefd te hebben, treedt zij nu op met eene nieuwe idylle, geschreven in den anapaestischen tetrameter, het viervoetige vers uit anapaesten (⏑ ⏑ -) samengesteld.

Alle eerbied voor de studie en den arbeid van Mej. Hilda Ram; - maar wanneer zij thans haar gedicht in dezen langgezochten versmaat het publiek aanbiedt, staat het te vreezen, dat er weer andere ‘kenners’ aan den weg zullen staan, die haar toe zullen voegen dat zij met den anapaestischen tetrameter ‘in gewoon proza’ dreigt over te slaan, en dus maar het best zal doen tot den minder bewerkelijken jambe terug te keeren.

> Stil droomend, met enkel zijn hondje ter zij,
> in het nevelig licht van den ochtend,
> Dwaalt Theunis, den kop op zijn machtige borst
> en de handen gestopt in zijn tasschen,
> Op het eenzaam wegeltje voort, welk hem leidt
> naar 't hoef ken dat ginder ten boschkant
> In de schemering schuilt.....

zoo vangt het landgedicht aan.

Vergelijkt men deze regels met eenige van die, welke wij in onze aankondiging van Hilda Ram's drie idyllen aanhaalden, bijv.:

> Zwart
> Had, aan de kim, een wolk zich neêrgevlijd,
> En dekte als met een zerk het stervend licht;
> Wijl, over 't wijde veld, de grauwe mist
> In bocht'ge kronkels voortsloop, als een slang,
> En 't kwijnend kruid verplette met zijn wicht,

- dan blijkt, dunkt ons, één ding zonneklaar. Het is, dat het

niet de schuld is van den versvorm, wanneer de dichteres min of meer gecadenceerd proza schrijft, maar wel van hare eigene stemming, van hare eigene opvatting en wijze van voorstellen. De regels in den nieuwen versmaat, die wij aanhaalden, zijn weinig meer dan proza, het fragment in jamben is poëzie.

En al had nu Hilda Ram voor haar *Verhuizen* het breedst golvende en voor verscheidenheid het meest vatbare metrum gekozen, met een onderwerp zoo weinig aantrekkelijk, zoo weinig nieuw als dit, en met een zoo drooge behandeling van dit onderwerp, kon haar gedicht niet anders dan prozaïsch uitvallen.

Er is inderdaad bitter weinig verheffing in het verhaal van dezen Theunis, die bij een verhuispartij, zonder dat men recht te weten komt hoe, de liefde weet te herwinnen van Triene, zijn voormalige beminde; - weinig verheffing, ook in den zin van *relief*. Niets springt naar voren, niets heeft diepte of kleur; alles lijkt plat en grijs. Het is of men deze geschiedenis, of een soortgelijke, bij Pol de Mont of een ander, al eens meer gelezen heeft en of zij ons nu enkel wat eentooniger en langdradiger verteld wordt.

Het wordt tijd dat de Zuid-Nederlandsche idyllendichters, niet hunne versmaten, maar hunne onderwerpen en de wijze van behandeling dier onderwerpen, wat variëeren.

***Multatuli*, door Dr. H.J. Polak (in de Studiën. Zutphen, W.J. Thieme en Cie. 1888).**
***Multatuli*, door H. de Veer (in de Mannen van Beteekenis. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1888).**

Wanneer een groot kunstenaar, een geniaal dichter is gestorven, heerscht er vaak een tijdlang een diepe stilte. Men waagt het ter nauwernood een enkel woord tot afscheid te stamelen.

Het is of de dood den afstand, die er tusschen ons, gewone stervelingen, en den met den stralenkrans van het genie gekroonde bestond, nog grooter heeft gemaakt en of niemand het wagen durft den kolossus te naderen om zijn beeld ten voeten uit te, teekenen. Eerst langzamerhand treden enkelen nader, trachten hunne indrukken te verzamelen en althans een gedeelte in beeld te brengen van hetgeen hen in den man, die niet meer is, getroffen heeft.

Zoo ging het ook na den dood van Multatuli.

Een van de eersten, die het waagde het stilzwijgen te verbreken, was Dr. H.J. P o l a k . Een reeks artikelen van zijn hand in de Nieuwe Rotterdamsche Courant met het opschrift *Multatuli* trok in Mei 1877 zeer de aandacht; maar om spoedig het lot van alle dagbladartikels te ondergaan, die, vluchtig gelezen, even vlug weder worden vergeten. Dat Dr. Polak's studie beter lot verdiende zal niemand tegenspreken, die thans het doorwrochte stuk herleest in den bundel *Studiën*, waarin een vijftal opstellen (over De Gebroeders van Haren, Lord Macaulay, De Voorloopers der Commune, Conscience en den schrijver der *Ideën*) van des schrijvers groote gaven als essayist getuigen.

Schier op het zelfde oogenblik waarop wij in Dr. Polak's studiën deze studie over Multatuli herlezen, verschijnt in de *Mannen van Beteekenis* een monografie door den heer H. d e V e e r , en geeft ook ons tijdschrift over den dichter van *Max Havelaar* een beschouwing van een zeer bijzonder karakter, die, hoe men ook denke over de slotsom waartoe de schrijver geraakt, zeker niet zal nalaten licht te werpen op veel wat voor ons in Multatuli's leven en werken tot nu toe onopgehelderd bleef.

De heer de Veer heeft het zich niet moeielijk gemaakt. Er komt in zijn stuk weinig nieuws voor. Hij geeft geen vaste scherpe omtrekken aan het beeld dat hij tracht te teekenen. Wanneer men het boekje dichtslaat, staat noch de mensch Douwes Dekker, noch Multatuli de schrijver, levend voor ons. Doch wat in deze schets de aandacht verdient, is de poging om een van Multatuli's fijnst gepenseelde verhalen, het tooneeltje aan boord van de *Sainte-Vierge*, weer te geven ontdaan van eenige uitweidingen en overtolligheden, als proeve hoe men een, groot gedeelte van Multatuli's geschriften zou moeten uitgeven om ze populair te maken. Het denkbeeld op zich zelf is zeker niet geheel te verwerpen.

Er komen in de schoonste stukken van de *Ideën* uitweidingen voor, lange spitsvondige redeneeringen, die aan den indruk schaden, en het hoofdverbaal noodeloos ophouden. Indien een man van fijnen smaak en tact de verbrokkelde geschiedenis van Wouter Pieterse, van die uitweidingen en tusschenvoegingen ontdaan, tot één geheel wist samen te brengen, zou hij aan een nieuwe schaar van lezers het genot van dit meesterwerk schenken. Multatuli zelf heeft, door te vergunnen dat uit zijne geschriften een bloemlezing werd samen-

gesteld, de mogelijkheid erkend van door een oordeelkundige keus zijn werk in ruimer kring te doen waardeeren. Maar het komt ons voor dat de geschiedenis van de *Sainte-Vierge*, van Colineau, den beminnelijken monnik en het aardige Fransche vrouwtje, zich voor een dergelijke behandeling niet zoo gemakkelijk leent, en dat de heer de Veer, in zijn haast om het overtollige te verwijderen, ook veel karakteristieks heeft doen wegvallen.

Wat de studie van Dr. Polak zoo aantrekkelijk maakt, is de ernstige liefde, waarmede hij zijn onderwerp behandelt. Hij voelt zich sterk aangetrokken tot Multatuli; hij heeft veel van hem geleerd. Hij weet dat er nog veel raadselachtigs en duisters is in Multatuli's leven, en hij vult eene geheele bladzijde met vragen, waarvan enkele thans in het opstel van Dr. Abrahamsz een antwoord hebben gevonden. Maar uit hetgeen hem bekend is, weet hij een belangwekkende karakteristiek van Multatuli's persoon, leer en werken samen te stellen en ‘bij alle ongeveinsde vereering van geniale gaven, eerbiedige onpartijdigheid te betrachten.’

Dit verdient te meer waardeering omdat Multatuli, de schrijver, door de veelzijdigheid, door den rijkdom zoowel als door de grilligheid van zijn talent, tot die schrijvers behoort, van wie men niet weet waar ze het eerst aan te vatten. Hij overweldigt en schrikt af.

Dat is zeker wel een van de redenen, waarom, met eene enkele uitzondering, de Nederlandsche critiek - en *de Gids* is in dat opzicht niet minder schuldig dan andere tijdschriften - aan Multatuli, den literairen kunstenaar, nog niet het recht heeft laten wedervaren dat een schrijver van zijn hoogen rang toekomt.

Maar de schuld bestaat, en zij moet - zij het ook bij gedeelten - worden afgelost.

Nauw verbonden met dien van Multatuli is de naam van den man, wiens onverwacht overlijden, omstreeks het midden van Juni, de letterkundige kringen in ons vaderland diep heeft getroffen, van C a r e l V o s m a e r .

Niemand is onmisbaar, en het is vaak ontmoedigend - of wil men het liever een geluk noemen? - te zien, hoe spoedig de ledige plaatsen weder worden ingenomen. Maar toch zou het ons niet verwonderen, wanneer in ons land, niet slechts in den

beperkteren kring van zijne meer intieme letterkundige vrienden, de mannen van *De Spectator*, maar overal waar de letterkunde in hare fijnste uitingen, de kunst in hare edelste vormen wordt gewaardeerd, Vosmaer's verstandig en geestig woord, zijn aan de beste bronnen gevormd kunstoordeel, nog lang, zeer lang werden gemist.

Het is waarschijnlijk velen gegaan als ons, die jaren lang elken Zaterdagavond *De Nederlandsche Spectator* gretig opnamen, om te zien, of er ook *Vlugmaren* in stonden, en het weekblad teleurgesteld ter zijde legden, wanneer F l a n o r ' s kout er niet in voorkwam. Was er in *de Gids* een artikel of een gedicht verschenen, dat, naar ons oordeel, bestemd scheen om van zich te doen spreken, dan was menig onzer verlangend te weten, wat Flanor er van zeggen zou.

Dat teekent zeker de plaats, die Vosmaer in de Nederlandsche critiek had veroverd.

Al orakelde hij niet, al velde hij geen vonnissen, waarvan geen beroep meer mogelijk was, hij was, misschien juist door de humaniteit van zijn oordeel (alleen in zijn strijd tegen zekere richting in onze hedendaagsche bouwkunst wist hij zich, jammer genoeg, niet altijd te beheerschen), een autoriteit geworden. Men zag naar hem op, men luisterde naar hem, en zelden legde men de *Vlugmaren* uit de hand, zonder wat geleerd of althans wat te denken gekregen te hebben. En wat hij, de door de Grieksche kunst gevormde, te leeren, te denken of te genieten gaf - in zijn *Vlugmaren*, zijn *Vogels van diverse pluimage*, in *Amazone, Nanno* of *Londinias*, in zijn *Rembrandt*, in het beredeneerd overzicht van Multatuli's werken, dat *Een Zaaier* tot opschrift draagt, in zijn vertaling van den *Ilias* - het was steeds van zeer fijn en nobel gehalte, het droeg steeds den stempel van hooge, verheffende kunst.

Zulk een man, die ons op eene zoo innemende en boeiende wijze telkens weer op de gezonde beginselen in kunst en letteren wist te wijzen, kan in onze dagen van wilde, teugellooze kunst minder dan ooit worden gemist. Nu de pen voor goed aan zijne hand is ontvallen, keere men vaak tot zijn geschriften terug, en vange er uit op, wat hij in *Nanno* noemde:

> Een glans van het stralende, zangrige Hellas
> Met zijn genius eeuwig van jeugd.

Een en ander over Suriname.

Gedurende eenigen tijd ben ik met een wetenschappelijk doel in Suriname werkzaam geweest[1]. Eenige der indrukken, gedurende mijn verblijf aldaar ontvangen, wil ik trachten in de volgende bladzijden weer te geven.

Onder mijn lezers zullen er zijn - vooral in Suriname - die in mijne beschouwingen niet deelen, die mijn oordeel te scherp zullen vinden en van meening zijn, dat ik de dingen in een te donker licht stel. Anderen zullen mij voor de voeten werpen, dat iemand, die slechts korten tijd in de kolonie was, zich geen oordeel mag aanmatigen over de toestanden in hun land.

In die tegenwerping is een schijn van waarheid. Maar ik was in de gelegenheid betrekkelijk veel van het land en zijn bevolking te zien, in sommige opzichten meer dan geboren Surinamers. Ook geef ik mijne denkbeelden voor niet meer dan hetgeen zij zijn, en mijn doel is, het mijne er toe bij te dragen om den treurigen toestand der kolonie te verbeteren.

Bij een *causerie* als deze, doet het weinig ter zake, waar men aanvangt. Ik begin met datgene wat bij elke landing in een West-Indische haven behoort, nl. quarantaine.

Gelukkig had ik er geen last van, toen ik voor het eerst te Paramaribo landde. De *Audacieuse*, dat vermaledijde vaartuig, hetwelk bij sommige bezoekers der kolonie zulke onaangename herinneringen heeft achtergelaten, ligt nu eenzaam zieltogend

1) Zie o.a. Tijdschr. v.h. Nederl. Aardrijksk. Genootschap, 2de serie, dl. III, Versl. en mededeel. 1886 en Revue coloniale internationale, tome III, 1886.

voor zijn stoutmoedigheid te boeten, aan den modderigen rivieroever, langzaam gesloopt door den tand des tijds.

Eenige maanden na mijn komst in Suriname wapperde echter op zekeren morgen te Nickerie de gele vlag, en daverden er twee kanonschoten over het watervlak, toen ik terugkwam uit Oreala, een Indiaansche vestiging aan den Engelschen oever der Corantijn. Door die vijandige demonstratie in mijn vaart gestuit, moest ik drie uren liggen dobberen in mijn enge *Korjaal* (uit een uitgeholde boomstam vervaardigde kano of boot) voor en aleer een districtsgeneesheer mij kwam vertellen, dat te Berbice en te Georgetown 'koorts' heerschte. Of het gele koorts was, of een ander soort van koorts, wist hij mij niet te zeggen. Het was genoeg, dat er koorts heerschte en dat ik van den Engelschen oever kwam, om mij niet te doen landen. Ik kwam, let wel! van een meer dan 60 Engelsche mijlen de Corantijn opwaarts gelegen plaats, ongeveer 100 mijlen van Berbice (New-Amsterdam), dat zelden of nooit verkeer met Oreala heeft.

Niettegenstaande het ongunstige getij, dat de overvaart der breede Corantijn-monding in een *korjaal* niet zonder gevaar deed zijn, was ik dus gedwongen mij naar het naastbijgelegen punt der Engelsche kolonie te begeven.

Toen ik eindelijk te Skeldon aan wal stapte, had ik niet minder dan drie-en-dertig uren in mijn uitgeholden boomstam doorgebracht.

Twee dagen later was ik te Berbice, en bezocht met een geneesheer het stadshospitaal benevens eenige kleinere hospitalen. Geen enkele lijder aan de een of andere besmettelijke koorts was er aanwezig. Kort daarop kwam ik te Georgetown. Ook dáár bezocht ik het groote hospitaal, en vroeg zoowel aan een paar geneesheeren als aan den Nederlandschen consul naar de 'koorts' in quaestie. Daar kreeg ik de oplossing: er was een 'koortsgeval' voorgekomen (wat voor soort was niet goed uitgemaakt) aan boord van een ter reede van Georgetown liggend schip. Geen enkele der bemanning was echter geland. Onze consul had het desniettemin noodig geoordeeld aan alle van de Engelsche kolonie komende en naar Suriname bestemde vaartuigen een schoonen gezondheidspas te weigeren. En zoo sloeg dan den braven Surinamers de schrik voor het gele spook weder om het hart. In hunne onwetendheid is die

schrik te begrijpen. Het ware alleen te wenschen, dat die consul in andere opzichten even nauwgezet was, als in het opzicht van quarantaine. - Door mijn gedwongen verblijf in Demerara, bezorgde hij mij een paar vervelende weken, veel tijdverlies en onvoorziene onkosten, zóó zelfs, dat ik in de penurie geraakte. Wat was natuurlijker dan dat ik bij den *Urheber* van mijn rampspoed hulp vroeg? Deze waardige vertegenwoordiger onzer vlag kon mij echter niet helpen, hetgeen trouwens, achteraf beschouwd, niet te verwonderen is, wanneer men weet, dat de goede man, die juwelier is, een paar malen bankroet is gegaan.

Ik ben de eerste niet, die over dien consul klaagt. Sommige Surinaamsche inzenders op de koloniale tentoonstelling, die in November 1885 te Georgetown gehouden werd, kunnen er meer van verhalen. Of dat dezelfde consul is, wien Mr. Elout in *Onze West* ‘eene afrekening met dubbel krijt’ gunt?

Gelukkig was het op dien onzaligen morgen, dat ik Nickerie voor het laatst zag. Er zijn weinig plaatsen, die een zoo onaangename en treurige herinnering bij mij hebben achtergelaten als Nickerie, en wel vooral dat gedeelte, hetwelk men ‘de Punt’ noemt.

Die slechte indruk ligt voor een deel misschien ook aan mijzelven; want de tweede maal, dat ik Nickerie bezocht, was ik ziek, en dan ziet men veel dingen met een ander oog. Maar de slotsom van mijn beschouwingen was toen, dat Nickeriepunt het naargeestigste oord was, dat ik in mijn reizigersleven had gezien. De ‘Villes mortes’ langs de Zuiderzee, de vervallen, half ontvolkte stadjes in Zeeland, de oude, in puin verkeerde *presidios* in Mexico - het zijn alle lustoorden vergeleken bij Nickerie.

Muskieten en *mompira's* (zeer kleine, stekende, vliegachtige mugjes) vindt ge te Nickerie bij myriaden; en zoodra de gloeiende zon aan het dalen is, en de schemering begint, staat ge tusschen het alternatief van te worden uitgezogen door een heirleger dier tweevleugelige monsters, of een stikkingsdood nabij te komen door den dichten, scherpen rook, afkomstig van de potten met smeulende lemmetjes-schillen, een geneesmiddel even erg als de kwaal.

Nickerie! Ik denk aan een verlaten, half zandig, half mod-

derig, zonnig strand, waarop de troebele golven breken; ik denk aan een eenzamen palmboom zonder bladerkroon, verrijzende vóór het venster, waaraan ik gezeten ben; ik denk aan weggeslagen stijgers en bruggen; aan vervallen houten huizen, wier bewoners gevlucht zijn voor de verbolgen zee; ik denk aan een half vergaan schoenerschip, vastgeraakt in de modder, treurig zinnebeeld van de bezittingen der eigenaars; ik denk eindelijk aan lange, droevige uren, doorgebracht op het ziekbed in een alleenstaand, vervallen plankenhuis, waar de lauwe wind gierde door reten en gaten, en waar het gegons der muskieten en het eeuwig komen en gaan der baren de eenige geluiden waren, die ik opving.

Hoewel ge ook aan de aanlegplaats te Paramaribo een aantal schreeuwende Negers vindt, die u bestormen om uw bagage te veroveren, zijn het evenwel niet die weergalooze, onbeschaamde rekels, waarvan de Negers van Barbados het prototype vormen. Hebt ge u door dien drom heengeslagen, dan ziet ge om naar rijtuigen of tramways, die u naar uw logies - wee u wanneer ge bij vrienden of bekenden geen onderkomen hebt! - zullen vervoeren; maar te vergeefs. Te voet dus de zandige straten door, tot ge onder het gastvrij dak zijt opgenomen.

De heer Elout, van de woningen te Paramaribo sprekende, gaf daarvan een eenigszins onjuiste voorstelling door te zeggen, dat de vertrekken onderling gescheiden zijn door beschotten, die niet tot aan de zoldering reiken. Dit komt wel hier en daar voor, maar 't is een uitzondering.

Volkomen waar is het echter, dat de woonhuizen in de kolonie, hetzij in de stad, op plantages of elders, overigens zeer ondoelmatig en hoogst smakeloos zijn gebouwd en ingericht, en bovendien alle moderne comfort missen. Zij, die met de Europeesche woningen in onze Oost en in de Engelsch-West-Indische koloniën bekend zijn, kunnen dan ook niet nalaten vergelijkingen te maken, die zeer ten nadeele van Suriname uitvallen. Kunstzin, behalve voor muziek, goede smaak en de gave om een huis gezellig en comfortable in te richten zijn den Surinamers even vreemd als practisch doorzicht.

Wanneer we een oogenblik stilstaan bij de levenswijze der Surinamers - ik heb hier vooral de meergegoeden op het oog - dan vinden wij, daarin veel ondoelmatigs. In de

eerste plaats slapen de Surinamers veel te veel. Behalve dat men een behoorlijke nachtrust geniet, wordt gewoonlijk de geheele namiddag met slapen doorgebracht. Men verbeeldt zich dat dit noodzakelijk is voor de gezondheid, zonder te bedenken, dat hoe meer men in de tropen toegeeft aan loomheid, hoe minder weerstandsvermogen het lichaam biedt tegen de hitte. De Engelschen in Demerara en elders in West-Indië denken er anders over en gaan den geheelen dag door ongestoord hun gang, zonder zich veel om de hitte te bekommeren. Zij maken zich dan ook niet weinig vroolijk over de slaperigheid der Surinamers.

Voor zaken is de Surinamer over 't algemeen slechts vóór twaalven 's middags te spreken; het overige van den dag wordt gewoonlijk met slapen, eten, zich amuseeren en niets doen doorgebracht[1)].

Of men in Suriname bepaalde uren voor de maaltijden heeft, is moeielijk te zeggen. Zooveel huishoudens, zooveel verschillende uren.

Behalve de morgenkoffie, kort na het opstaan gebruikt, neemt men de *breakfast*, niet zelden copieuser dan het diner, tusschen 11 en 2 uren.

Wanneer men eigenlijk dineert, is mij nooit duidelijk geworden, maar bijna zeker tusschen 6 uren en middernacht.

Het is opmerkelijk, dat de Surinamers een zekere voorliefde hebben voor spijzen, die niet thuis behooren in hun land, en waarvoor het toch aan goede surrogaten in Suriname niet ontbreekt. ‘Bakkeljou’, een soort van stok- en zoutevisch, uit Nieuw-Schotland aangevoerd, wordt veel door personen van alle rangen en standen gegeten, van de hoogere ambtenaren tot de armoedigste Negers. En toch ontbreekt het in Suriname's wateren, zoowel in zee als in stroomen, niet aan heerlijke visch. Ook gezouten vleesch is gezocht, hetgeen aan den eenen kant te begrijpen is om de slechte kwaliteit van versch vleesch in Suriname; maar aan den anderen kant is het bevreemdend,

1) Ook Mr. A.C. Wesenhagen in zijn ‘De middelen, door de Staten-Generaal aangegeven tot behoud der kolonie Suriname, van meer nabij beschouwd,’ Rotterdam, 1886, p. 134-135, wijst er op, dat de ambtenaren bij hun werk een betere dagverdeeling moesten hebben, terwijl ook de planter, evenmin als in Demerary en Oost-Indië, van den achtermiddag een tweeden nacht behoorde të maken.

dat men niet meer gebruik maakt van den rijkdom van wild en gevogelte, die het land bezit. Wie zal het echter jagen of vangen? Surinaamsche *sportsmen* zijn er bijna niet. Het meeste wild en gevogelte, dat in de stad komt, wordt aangebracht door Indianen en Boschnegers, die nu en dan voor inkoopen de stad bezoeken.

Er is menige Surinamer, die nooit het heerlijke, blanke vleesch van een *pauwisi*, een soort van groot, wild hoen of van een boschkalkoen heeft geproefd.

In plaats van rijst te eten, of de goede aardvruchten, die Suriname oplevert, zooals ‘tajers’, *napis*, zoete aardappelen en zoete *cassave*, zal men liever Hollandsche aardappelen opdisschen. De banaan is eigenlijk de eenige vrucht die in Suriname bepaald populair is, als men van populaire vruchten spreken mag. De Surinaamsche bananensoorten, en niet het minst de kleine, de *bakóebas*, zijn dan ook overheerlijk. Bespaar mij echter de *tom-tom*, die lauwe ballen stopverfachtige klei, alias bananen-meel, waarmede gij, o Surinaamsche *kókis!* uw soep vult.

Sterk gekruide spijzen, waarbij vooral roode peper een hoofdrol speelt, zijn bij de meer gegoeden in Suriname niet zeer in trek. *Casseripo* en ‘peperpot’ zijn eigenlijk uit de mode. Misschien vindt men het wel te negerachtig.

Een groote ontbering voor Europeanen, uit andere koloniën komende, was vroeger het gebrek aan ijs. Eerst in het najaar van '85 werd er door een Amerikaan te Paramaribo een ijshuis opgericht, terwijl men op de voornaamste plaatsen in onze Oost, in Demerara, op Trinidad, Barbados en elders, niet alleen sedert lang ijs kan bekomen, maar zelfs uitmuntend ingerichte *ice-houses*, een soort van *cafés*, met allerlei gerieflijkheden vindt. Bij de Koninklijk West-Indische mail scheen men er ook niet op bedacht te zijn, dat mineraalwater bij tropische hitte een zeer gewilde drank is; althans toen ik eens aan boord van een dier mailbooten, tusschen Georgetown en Paramaribo, om soda- of ander mineraalwater vroeg, verontschuldigde de hofmeester zich het niet aan boord te hebben, mij daarbij vragende, of ik dan misschien ook van likeur gediend wenschte te zijn!

De watervrees en het zeldzame baden der Surinamers, waarvan de heer Elout spreekt, hebben mij evenzeer verwonderd

als hem. Echter zijn het niet slechts de ‘zindelijke’ Hollanders in Suriname die weinig baden, maar, in tegenstelling met hetgeen de heer Elout beweert, schijnen Mulatten en Negers baden evenmin als een behoefte te beschouwen. De laatsten hebben dikwijls vrees, dat zij er door zullen ‘kou vatten’ (*kisi kóuroe*). Of zij die vrees hebben overgeërfd van hun meesters, laat ik in het midden; onmogelijk is het echter niet, want de vrees voor ‘kou vatten’ en voor ‘tocht’ is bij de Hollanders een domineerende soort van nationalen karaktertrek. De Oost-Indische immigranten, de Indianen en ook de Boschnegers kunnen, wat zindelijkheid betreft, aan de overige bewoners van Suriname het goede voorbeeld geven. Wat mij bij de Indianen verbaasde, was, dat zij, den spot drijvende met alle physiologische en hygieinische wetten, dikwijls onmiddellijk na een rijkelijken maaltijd een rivierbad namen, zonder dat zij daarvan eenig schadelijk gevolg schenen te bespeuren.

Ook in Venezuela, hoewel niet minder heet dan Suriname, nam ik dien afkeer voor wasschen en baden waar; op enkele plaatsen zóó zelfs, dat mijn sterk geprononceerde neiging voor water groot opzien baarde. Zoo zal ik niet licht vergeten, hoe het geheele gezin van mijn braven gastheer te Aguasai, een dorp in de *llanos* (vlakten), 's morgens om mij heen kwam staan, wanneer ik onder het afdak der schamele woning mijn abluties verrichtte.

De kleeding der Surinamers - en hierbij heb ik weder vooral de meer gegoeden op het oog - is, o wonder! veel doelmatiger en passender voor het heete klimaat dan die der Engelschen in hun tropische koloniën. Zooals ik boven reeds ter loops zeide, braveeren de Engelschen in allerlei opzichten het tropische klimaat en, ik moet het bekennen, dikwijls met goed gevolg.

Zwaar, vooral dierlijk voedsel, en eindelooze *drinks*, waarbij *brandy* en *gin* een hoofdrol spelen, zijn aan de orde van den dag. Van die *drinks* is de schuimende, geurige *swizzle* de geliefkoosde lafenis voor dorstige kelen, en den amechtige een ware tooverdrank.

Ik ben overtuigd, dat indien Anacreon en Schiller de *swizzle* hadden gekend, zij niet slechts den wijn en de punch zouden hebben bezongen, maar ook aan de *swizzle* een vurige ode zouden hebben gewijd.

Heeren en dames, die ge te Georgetown of te Port of Spauin op straat ziet, zijn gekleed alsof ze zóó van de Regentstreet of uit het Hydepark komen. *Lawn-tennis* en *cricket* zijn dagelijksch tijdverdrijf, ook van dames; en *races* lang niet zeldzaam.

Wat er echter ongetwijfeld toe bijdraagt om den Engelschen het heete klimaat en hun in veel opzichten verkeerde levenswijze in de West-Indische koloniën betrekkelijk goed te doen verdragen, is de omstandigheid, dat zij herhaaldelijk voor korten tijd - dikwijls slechts voor de *season* - repatriëeren, en zelden langer dan een paar jaren achtereen in de tropische koloniën blijven. Op die wijze doet men weder, zoowel geestelijk als lichamelijk, kracht en frischheid op, en heeft het heete klimaat geen tijd genoeg om zijn verslappenden invloed op het lichaamsgestel te doen gelden.

Ook het buitenlandsch verlof der Engelsche ambtenaren en militairen, in de tropische koloniën dienende, is veel beter geregeld dan bij ons, waar het zoo slecht mogelijk is te noemen.[1)] Voor de meeste gestellen is na drie of vier jaren verblijf in een land als Suriname een tijdelijke terugkeer naar Europa wenschelijk. Ik houd het er voor, dat wij - ook in Oost-Indië - flinker en energieker ambtenaren en officieren zouden verkrijgen door hun, zoo mogelijk, na een verblijf van twee tot vier jaren een, al zij het dan ook kort, Europeesch verlof toe te staan.

Wat nu de Negers en Negerinnen in Demarara betreft, deze kleeden zich bij voorkeur zooveel mogelijk als blanken, en hebben dus veel meer aan het lijf dan noodig is, vooral voor een Neger. Het gevoel, dat hij gekleed is als een blanke, draagt er bij den Engelsch-West-Indischen Neger misschien toe bij om hem veel minder onderdanig en minder gedwee te maken dan de Surinaamsche stads- en ‘grondjes’-neger. De voornaamste oorzaak van dit verschil in karakter tusschen de Negers der Engelsche en Nederlandsche kolonie zal echter wel liggen in den langeren tijd die verstreken is sedert de slavenemancipatie in Demerara.

De Surinaamsche Negerinnen en Mulatinnen, vooral de zoo-

1) Verg. Mr. A.C. Wesenhagen, Enkele beschouwingen, gewijd aan de belangen der Kolonie Suriname. Rotterdam 1886, p. 18, noot.

genaamde *jangá misis* (pronkjuffers) in hun wijde gesteven, ritselende katoenen kleeding zien er vrij wat aardiger en schilderachtiger uit dan hun zusters in Demerara, en doen ook voor hun rasgenooten op de Fransche Antillen in eigenaardig voorkomen niet onder.

Het kostuum der Boschnegers, evenals dat der Surinaamsche Indianen, bestaat, en 't behoeft nauwelijks gezegd, voornamelijk uit hun eigen huid, maar zonder het klassieke vijgeblad. Als vijgeblad doen donkerblauw katoen (*salempóeris*) en kleine voorschootjes van gekleurde kralen (*kwéjoes*) dienst.

Ik heb nooit recht geweten wat drinken was, vóór ik in Suriname kwam. Onder Duitsche studenten had ik drinkgelagen bijgewoond, die ik dacht dat tot de sterkste van dien aard behoorden. Ik zag echter later in, dat de hoofden en magen van vele Surinamers nog tegen iets anders bestand zijn dan die mijner voormalige commilitonen. De ergste dronkaards van allen zijn de Indianen, de ‘edele wilden.’ Wanneer ze geen *dram* (Surinaamsche rum) hebben, dan maken ze bedwelmende dranken: *paiwári* of *tapaná* uit cassave, en *cassirí* uit zoete pataten en andere vruchten.

Zola en andere schrijvers op het gebied der ‘riool-litteratuur,’ zouden zich kunnen verlustigen bij het nachtelijk tooneel, dat een Indiaansche hut aanbiedt gedurende een *tapaná*- of *cassirí* drinkpartij, en er prachtige onderwerpen kunnen vinden voor naturalistische beschrijving. Er is niets waar de Indiaan meer op belust is dan op sterken drank; een ‘zoopje’ is het eerste en het laatste waar hij u om vraagt.

Op zekeren reistocht voerde ik 120 liters sterke *dram* met mij, behalve een aantal flesschen jenever en *swíti sópi* (likeur). Vóór nog vijf weken verstreken waren, was bijna al dat vocht door de keelen der Indianen verdwenen. Oude menschen vindt ge onder de Indianen bijna niet; verreweg de meesten sterven op middelbaren leeftijd, vooral tengevolge van misbruik van sterken drank.

Ook de Negers zijn verzot op drank; niet alleen de Boschnegers, maar ook hun ‘beschaafde’ broeders in de stad, op de plantages en de zoogenaamde ‘grondjes.’ Toch geloof ik, dat de Indianen en de militairen in Suriname - van de

laatsten over het algemeen gesproken - het 't verste in het drinken hebben gebracht. Gelukkig voor onze krijgers, dat er in Suriname geen Atjehneezen te bevechten zijn, want hoe die uitgemergelde kerels, waaruit het meerendeel der bezettingstroepen bestaat, de vermoeienissen en ontberingen van een expeditie zouden kunnen verdragen, weet ik niet; wèl weet ik, dat ze schijnen in te stemmen met dien Franschen *troupier*, die zong:

> Bacchus sera mon capitaine,
> Vénus sera mon lieutenant.

Daar er in Suriname geen eereteekenen voor belangrijke krijgsverrichtingen te behalen zijn, schijnen sommigen in de orde van Simon Bolivar den Bevrijder daarvoor een soort van vergoeding te vinden; althans bij leger en schutterij prijkt menige borst met de Venezolaansche driekleur en het vermaarde borstbeeld. Het spreekt van zelf, dat het onder de overige burgers evenmin aan gelukkige Bolivarridders ontbreekt; en op Curaçao is het er evenals in Suriname mede gesteld.

De buitengewone gulheid van het Venezolaansche gouvernement met die bustes is mij nooit duidelijk geworden, zelfs niet bij de bron waaruit de benoemingen dier tallooze ridders in verschillende klassen vloeien. Ik acht het echter waarschijnlijk, dat de aanvragen bij den veekooper en borstbeeldenagent, door Mr. Elout geciteerd, voortaan zullen vermeerderen, nu er, altijd volgens *le Temps*, zeer onlangs een nieuwe ridderorde is ingesteld, en wel de ‘ster van Counani.’ Deze orde wordt verleend door den president der nieuwe republiek van ‘Onafhankelijk Guyana,’ in het ‘Territoire contesté.’

Wilt ge een toonbeeld zien van apathie, van luie onverschilligheid, van grenzelooze *nonchalance*, stel u dan voor den Surinaamschen Indiaan - als hij niet beschonken is. Enkele uitzonderingen daargelaten, mist hij bijna al de goede eigenschappen van zijn ras. Zoo is bij voorbeeld dat fiere gevoel van onafhankelijkheid en die waardige trots van zijn Noord-Amerikaanschen broeder hem vreemd. Wel is waar is ook hij gesteld op zijn vrijheid, maar hij zoekt die door weg te schuilen als een beangstigd stuk wild. Er voor strijden zal hij niet licht, maar veeleer steeds verder en verder in de bos-

schen terugtrekken, omdat hij strijd en moeite schuwt. Ge zijt dan ook volkomen veilig bij die naakte ‘wilden’, die zoo mak zijn als schapen.

Ik heb weken achtereen in hun dorpen doorgebracht, en nooit hebben ze een haar van mijn hoofd gekrenkt.

Jagen doen ze gewoonlijk eerst dan, wanneer de honger hen er toe dwingt. Maar eenmaal op het pad is de Indiaansche jager onvermoeid, en herkent ge in die lenige, sluipende gestalte, aan wier lynxoogen niets ontgaat, den vadzigen luiaard niet meer, die straks nog in zijn hangmat lag te soezen.

Ik was eens met eenige Indianen gedurende een paar weken op reis. Ze hadden drie dubbelloops jachtgeweren bij zich, en waren van de noodige ammunitie voorzien. Veertien dagen waren er echter verloopen, of van de geweren was er geen enkel meer bruikbaar wegens roest en vuil. Wanneer er iets te schieten viel, dan verzochten ze om mijn geweer, het eenige dat in orde was. En dat waren, om zoo te zeggen, jagers van beroep! Grooter *laisser-aller* is bijna niet denkbaar.

Wilt ge een type van brutale, arrogante bedelaars leeren kennen, begeef u dan onder de Boschnegers, die plaag van alle reizigers. In hun afzetterijen zetten die veeleischende, lastige kroeskoppen het ons wel betaald, dat hun vaderen moesten zuchten onder het juk der slavernij. Die aanmatiging der Boschnegers hebben de Hollanders voor het grootste gedeelte aan zich zelven te wijten, doordien het gouvernement hen op allerlei wijzen in hun eigenwaan en hoogmoed versterkt. Als voorbeeld diene het volgende:

Gedurende de in 1885/86 heerschende epidemie van gele koorts te Cayenne, waren de Boschnegers van de Courmotibo en Cottica door de Surinaamsche regeering belast met het quarantainetoezicht op de vaartuigen, die van de Marowijne kwamen. Die maatregel ware uitstekend geweest indien de Boschnegers hadden kunnen lezen, of liever als men in een paar hunner dorpen in de nabijheid der Marowijne eenige maréchaussées had gestationneerd, belast met het viseeren der gezondheidspassen, waarvan een ieder, die van de Marowijne kwam, door den te Albina gevestigden ambtenaar moest zijn voorzien. Maar neen; men plaatste een paar maréchaussées op de plantage La Paix, *ten westen waarvan men geen enkel*

Boschneger-dorp meer aantreft, en dus zoover mogelijk van de Marowijne af.

Zooveel ze konden deden de heeren Boschnegers hun best om alle mogelijke verkeer met de Marowijne af te sluiten, vooreerst om hun doodelijken angst voor de gele koorts en dan om hun macht te toonen. Indien men nu van Albina - waar toen geen gele koorts heerschte - naar Paramaribo wilde gaan, was men dus blootgesteld òf om onverrichter zake naar de Marowijne terug te keeren òf om over zee naar de stad te gaan, hetwelk, in een korjaal, zeker niet ieders zaak is.

De ijver der Boschnegers, gepaard aan hun angst, ging zóóver, dat reeds in de Wanekreek door hen versperringen waren aangebracht. Nog levendig staat het mij voor den geest, hoe ik, die versperringen eenmaal gepasseerd zijnde, bij ieder Boschneger-dorp, dat ik langs voer, werd lastig gevallen om mijn pas, telkens met den kans van tot terugkeer te worden gedwongen, omdat zij mijn pas niet konden lezen. Gewoonlijk verliep er een kwartier of een half uur met eendrachtig redetwisten of mijn pas al dan niet een '*boen pampíra*' (goed papier) was.

Niettegenstaande mijn ergernis, vermaakte het mij toch te zien, met welk een komische deftigheid die naakte negers, die geen letter konden lezen, mijn pas in handen namen, dikwijls het onderste boven, en die als 't ware trachtten te ontcijferen. De verzekering van mijn bootsvolk, dat ik een *bígi bakrà* (groote, blanke heer) en een *dátra* (doctor) was, maar waarschijnlijk nog meer het gezicht van mijn proviandkist, in de boot staande, waaruit hun een uitdeeling werd toegezegd, had gelukkig steeds de uitwerking, dat men mij ongehinderd den weg naar 'Fóto' (Paramaribo) liet vervolgen.

Voorzeker, het niets doende garnizoen van Paramaribo had hier een nuttig werk kunnen verrichten door, in kleine detachementen langs de Wane-kreek, de Courmotibo en de Cottica verspreid, het quarantaine-toezicht te houden.

Hoe men er schijnt tegen op te zien, dat garnizoen iets degelijks te laten uitvoeren, moge blijken uit de omstandigheid, dat toen in het begin van '86 het gerucht liep, dat vele duizende recidivisten uit Frankrijk zich langs de Marowijne zouden komen nederzetten, men een officier en t w a a l f man uit Paramaribo naar Albina zond om, in geval van nood, onze grens te beschermen.

Allerongelukkigst is het aan de Marowijne gesteld met ons prestige tegenover de Franschen. Aan den ijverigen Nederlandschen ambtenaar, tijdens mijn bezoek te Albina gevestigd, lag het waarlijk niet; de goede man kan met den besten wil geen beter vertoon maken. Terwijl de kommandant van het tegenover Albina liggende St. Laurent een stoombarkas en een goede roeiboot tot zijn beschikking heeft, bezat onze ambtenaar, op het tijdstip van mijn verblijf aan de Marowijne, niet eens een eigen vaartuig, maar moest hij in noodzakelijke gevallen voor eigen rekening een gewone roeiboot huren van den anderen hoofdbewoner van Albina.

Op Fransche nationale feestdagen, om van andere gelegenheden niet te spreken, doet de kommandant van St. Laurent ons gouvernement de eer aan onzen ambtenaar ten zijnent te noodigen. Van zijn kant kan de vertegenwoordiger onzer regeering niets terug doen, omdat hij van zijn karig tractement niet kan recipieeren, en hij geen cent receptiegeld ontvangt. Des te hooger stel ik de gulle gastvrijheid en de vele hulp op prijs, die ik gedurende eenige weken van onzen ambtenaar mocht ondervinden.

Ook onze drie maréchaussées te Albina en bij den vuurtoren te Salibi gedetacheerd en de twee kleine ouderwetsche vuurmonden - nog wel van den Franschen kommandant geleend! - die vóór de ambtenaarswoning te Albina staan, maken een ongelukkige figuur tegenover het sterke garnizoen van marine-infanterie te St. Laurent en het aldaar gestationneerde oorlogsschip. Onze marine, die in de West zoo weinig te doen heeft en er zich verveelt, kon toch allicht nu en dan in de Marowijne de Nederlandsche vlag vertoonen.

Van vele andere grieven van onzen ambtenaar te Albina moet ik hier zwijgen.

Een fraai staaltje van Hollandsch-Fransch *laisser-aller* is het feit, dat vele gedeporteerden, meestal Arabieren, uit de Fransche strafkoloniën ontvlucht, jaar en dag in de gevangenissen van Fort Zeelandia en Fort Amsterdam blijven zitten, terwijl noch van onze, noch van Fransche zijde veel moeite wordt gedaan om die vluchtelingen weder uit te leveren. Ik weet van Arabieren, die, op Nederlandsche kosten onderhouden, meer dan twee jaren zuchtten achter de traliën in een onzer forten, en die bij iedere gelegenheid den rechter-commissaris

smeekten om op de een of andere wijze een einde aan dien toestand te maken. Van hooger hand werd echter geen besluit genomen, en alles bleef bij het oude.

Aan de Marowijne en te Cayenne hebben de Franschen voor zoovele gevangenen te zorgen, dat het eenigszins begrijpelijk is, zoo ze het gemis van een honderdtal niet gevoelen. Het heeft er zelfs soms den schijn van alsof men er nu en dan eens met opzet oogluikend laat ontsnappen, om zich van overlading te ontdoen.

Die eenmaal ontvlucht zijn komen gewoonlijk niet terug. De meesten ontsnappen naar Suriname en Demerara, en op die tochten in de ongerepte wouden komen niet weinigen om van honger en gebrek. Anderen, even ongelukkig, vallen in handen der Boschnegers, om door dezen als slaven op 't onmenschelijkst te worden behandeld. Weer anderen, gelukkiger, vinden somtijds werk op goudplacers in Suriname, of komen er in dienst als arbeiders op plantages. De meest avontuurlijke dier vluchtelingen komen zelfs tot in Venezuela. Op mijn tocht door de oostelijke *llanos*, hoorde ik van twee Arabieren, die de streek onveilig maakten. En enkele malen gebeurt het zelfs, dat Arabische vluchtelingen naar Algerië weten terug te keeren.

Een in Suriname heerschend volksgeloof, waarover ik mij dikwijls heb vroolijk gemaakt, is dat omtrent den schadelijken invloed van het maanlicht op den mensch. Vooral slapen in den maneschijn, zonder onder een behoorlijk afdak te liggen, en het blootshoofds loopen in het maanlicht, gelden als gevaarlijk.

Wat eigenlijk het gevolg van dergelijke onvoorzichtigheid is, kon niemand, die ik er naar vroeg, mij met juistheid zeggen. Persoonlijk had men er geen ondervinding van, maar men had er altijd van gehoord. Ik heb herhaaldelijk blootshoofds in den maneschijn geslapen, gegeten en geloopen, zoowel in Suriname als in andere warme luchtstreken, en er nimmer eenige schadelijke gevolgen van ondervonden. De Indianen, beter dan iemand met de hen omgevende natuur en haar verschijnselen vertrouwd, deelen niet in dit volksgeloof, dat men s e l e n o p h o b i e zou kunnen noemen. De neger daarentegen heeft

het met menig andere dwaasheid van zijn vroegere meesters overgenomen.

Het maximum van maanvrees was zeker te vinden bij een heer, een Europeaan en Surinaamsch ambtenaar, die op zekeren avond onder de veranda der societeit te Paramaribo gezeten, zijn glas grog, dat toevallig in het maanlicht stond, haastig terugtrok en in de schaduw plaatste, uit angst dat er een of andere verderfelijke omzetting van die vloeistof zou plaats hebben.

Indien er hier werkelijk sprake is van schadelijken invloed, dan is die niet toe te schrijven aan het maanlicht, maar aan het ongedekt slapen in de koele nachtlucht, waardoor bij sommige gevoelige gestellen een soort van catarrhalen toestand kan ontstaan.

Een ander volksgeloof, dat men tevens, evenals zooveel andere bijgeloovigheden en vooroordeelen, in andere landen terugvindt, is dat omtrent de schadelijkheid van voor den mensch volkomen onschadelijke dieren.

Zoo zien de stads- en ‘grondjes’ negers - om van de blanke bevolking niet te spreken - in iedere slang een giftslang, liefst een *oeroekóekoe*, een hoogst gevaarlijke bothropssoort. Menige onschuldige hagedis wordt heel venijnig, het gebruik van verschillende visschen wordt hoogst schadelijk geacht. Over het algemeen heerscht er een vooroordeel tegen ongeschubde visch, daar men gelooft, dat die melaatschheid veroorzaakt. Vandaar, dat vele smakelijke visschen, waaronder de *praké* of sidderaal en de *koetói*, zelden of nooit worden gegeten.

Omtrent den *koetói*, dien men, vooral bij laag water, bij duizenden in de modderige kreken kan aantreffen, heerscht bovendien nog de meening, dat hij vier oogen heeft, en hoewel ook de wetenschappelijke naam van dien visch die meening schijnt te staven, is die vieroogigheid slechts schijn.

Weder een ander volksgeloof is dat de oude Indiaansche steenen bijlen en andere steenwerktuigen, die men hier en daar op den bodem vindt, bij onweder uit de lucht zijn komen vallen. Men noemt ze dan ook ‘dondersteenen’, en schijnt er somtijds een soort van toovermacht aan toe te schrijven. Zoo meen ik mij te herinneren, dat een neger een dondersteen boven den ingang zijner woning bevestigde, om het inslaan van den bliksem te voorkomen.

Ook het geloof aan de kracht van verschillende inlandsche,

vooral van negers afkomstige, genees- en toovermiddelen, is zeer verspreid. In de eerste plaats geldt dit van de ‘inenting’ tegen slangenbeet, waarvan verschillende soorten bestaan, uit een aantal kruiden en andere ingrediënten samengesteld. De kracht van sommige dier ‘inentingen’ heet zóó groot te zijn, dat men zelfs niet door een slang gebeten wordt. De inenting moet evenwel telkens worden vernieuwd, anders verliest zij haar kracht.

Een streng wetenschappelijk bewijs voor de deugdelijkheid dier middelen tegen slangenbeet ontbreekt tot nog toe. Men heeft indertijd veel ophef gemaakt van een proef met de inenting van zekeren van Toll, een neger-creool, die genomen werd tijdens het bezoek der Leidsche hoogleeraren te Paramaribo in 1885, en waarbij deze van Toll zich liet bijten door een ratelslang, zonder dat het een doodelijken afloop had.

Een bevoegd ooggetuige deelde mij echter mede, dat de gelukkige afloop, die aanvankelijk zelfs zeer twijfelachtig was door de verschijnselen, welke zich bij den gebetene voordeden, evengoed kon worden toegeschreven aan de verschillende geneesmiddelen uit de apotheek, die men hem toediende, en aan den beschonken toestand van den patient, als aan zijn inenting.

Ook honden, die men wil africhten voor de jacht op een of ander soort van wild, worden ingeënt met ingrediënten, die men meent, dat op de lucht van den hond invloed kunnen uitoefenen. Deze hondendressuur is evenwel van Indiaanschen oorsprong.

Evenmin ontbreekt het in Suriname aan geneesmiddelen voor allerlei ziekten en kwalen, meestal uitgevonden en aangewend door negers; maar wat de aanwending betreft, tevens niet zelden door Surinamers uit den gegoeden stand. Trouwens ook in het geloof aan de kracht der ‘inentingen’ wordt door dezen gedeeld, en menig Europeaan gelooft er aan.

Dat de Surinamers niet zoo geheel overtuigd zijn van de werkdadigheid hunner *dréssi's* (geneesmiddelen) blijkt uit het feit, dat wanneer het er wezenlijk ernstig op aankomt, zij tóch hun toevlucht nemen tot de specifieke medicamenten uit de apotheek. Een neger zal b.v. hemelhoog zijn middel tegen koorts en buikloop opvijzelen, maar is hij hevig door een van beiden aangetast, dan zal hij niet nalaten, u om chinine of laudanum te verzoeken.

Ik wil niet ontkennen, dat sommige dier volksmiddelen werkelijk genezende kracht bezitten; alleen, in handen van onwetenden, die geen flauw begrip van doses hebben, kunnen die middelen evenzeer schaden als helpen.

Iemand, toegerust met de kennis en lust vereischt voor een dergelijke studie, zou op het gebied der inlandsche artsenijmiddelen in Suriname een rijk en onontgonnen veld tot onderzoek vinden.

Aangezien ik hier geen ethnographie van Suriname schrijf, kan ik niet verder uitweiden over bijgeloof, of wat dien naam heeft, onder de lagere klassen der bevolking.

Anders zou ik moeten spreken over *bakróe* en *tréfoe*, over *jorokà* en de *wátra-mamà*, over de *kánkantri* en over *wínti* en meer andere dingen, die in het onontwikkelde, kinderlijke zieleleven van den neger een zoo groote rol spelen.

De dansen der negers, voor zoover die in verband staan met *wínti* of ‘afgoderij,’ zijn bij de wet verboden. Herhaaldelijk werd er om en bij Paramaribo door de politie een eind aan gemaakt, en de bij die dansen gebruikte voorwerpen, als trommen, fetischen enz. in beslag genomen.

Wat men daarmede eigenlijk beoogt, is mij niet recht duidelijk. Of men het *shocking* vindt, dat een troep naakte negers en negerinnen 's nachts en onder elkander een weinig cancaneeren, of dat men hun hokus-pokus als gevaarlijk voor onze macht beschouwt, of wel dat Christelijke geloofsijver de drijfveer van de onderdrukking dier ‘afgoderij’ is, moet ik in het midden laten. Onwillekeurig rijst echter de vraag, of dat gewetensvrijheid heet. Die ‘afgoderij’-dansen toch zijn voor den niet-Christen-neger een soort van godsdienstceremonie, die als zoodanig evenveel recht van bestaan heeft als de mis bediend door de eerwaarde R.K. paters of de godsdienstoefeningen gehouden door de Moravische broeders te Paramaribo.

Een aantal van die bij ‘afgoderij’-dansen in beslag genomen voorwerpen, die dank zij de vriendelijkheid van den commissaris van politie te Paramaribo in mijn bezit kwamen, gaf mij dikwijls stof tot lachen, den negers, die vaak het huis bezochten waar ik logeerde, daarentegen aanleiding tot vrees en ergernis.

Die voorwerpen lagen in mijn kamer op een zichtbare plaats, en daar de meesten *tréfoe* waren, d.i. de negers er een bijgeloovige vrees voor koesterden, zou niemand het gewaagd hebben

er de hand naar uit te steken, en betrad men slechts schoorvoetende het vertrek.

Ik werd door de negers als een zeer *laöe bakrà* (gekke blanke) beschouwd; niet alleen omdat ik mij ophield met allerlei *tréfoe*-dingen, maar ook omdat ik allerlei dieren verzamelde, van ingewandswormen en kevers tot boaslangen en vogels. Hadden die bijgeloovige, vreesachtige kroeskoppen kunnen vermoeden, welke horreurs een groote, op mijn kamer staande kist bevatte, en ze een blik kunnen slaan op de afgesneden menschenhoofden, ooren, handen en voeten, hersenpraeparaten en grijnzende schedels, een kostbaren wetenschappelijken buit, door mij in het hospitaal vermeesterd, dan geloof ik dat de geheele buurt, neen de halve stad, in een waar pandaemonium zou zijn herschapen.

Nu ik toch over het hospitaal te Paramaribo aan het spreken ben, kan ik niet nalaten mijn ervaring omtrent de directie dier inrichting te gedenken. Ik word er aan herinnerd door een geval, dat mij niet lang daarna in Venezuela overkwam.

Op grond van een warm aanbevelingsschrijven nam ik voor een avond en een nacht mijn intrek bij een gastvrijen zoon des lands. Hij was, volgens de gewone uitdrukking, geheel tot mijn beschikking, evenals zijn woning enz., enz., en rekende het zich tot een plicht en een eer om een *cientifico*, zooals ik, van dienst te zijn. Ik van mijn kant maakte daarop, wat men noemt complimenten met mijn gastheer, hoe vermoeid ik ook was na den langen dagmarsch. Onder dankbetuiging voor zijn gul onthaal, nam ik den volgenden morgen afscheid. Mijn ezeldrijver vertrok iets later, en voegde zich weldra bij mij met de mededeeling, dat ik mijn ‘gastheer’ 3 *pesos* (dollars) schuldig was, voor mijn avondmaaltijd en het gras voor mijn paard! De ‘gastvrije’ Venezolaan, prachtexemplaar van landelijken eenvoud, wacht nog op zijn geld. Van mijn rekening van het hospitaal te Paramaribo kwam ik echter zoo gemakkelijk niet af. Zij ligt vóór mij, behoorlijk voldaan. De rekening was opgemaakt met eene buitengewone nauwgezetheid. Zelfs een pakje insectenspelden, dat eene der beambten mij in een gulle bui ongevraagd gegeven had, stond onder de artikelen op de rekening!

Hoewel ik mijn leven heel wat musea gezien heb, herinner

ik mij geen museum, hetwelk dat van Paramaribo evenaart in gebrekkige organisatie, slordigheid en vuilheid. Een aantal voorwerpen van natuurlijke historie, als opgezette zoogdieren en vogels, slangen, hagedissen enz. op spiritus, staan in een half donker vertrek zonder eenig systeem door elkaar, terwijl van aanduiding der vondplaats of herkomst der voorwerpen meestal niets te vinden is.

Het lokaal, waar de schelpenverzameling is, ligt vol vleermuizenmest en van de daarmede gepaard gaande sterke lucht is de atmospheer vervuld. Ethnographische voorwerpen, van Indianen en Boschnegers, zijn hier en daar tusschen de zoölogische voorwerpen aangebracht. Het museum neemt in omvang toe noch af; het staat geheel op zichzelf, zonder betrekking met zusterinrichtingen, en is verreweg den meesten bewoners van Paramaribo slechts bij naam bekend. Bezoekers behooren tot de zeldzaamheden, en voor hen die er komen om zich omtrent het een of ander op de hoogte te stellen, is het van weinig of geen nut, door het ontbreken van etiquetten en het gemis aan een bekwamen custos. Met welk een ijver die beambte zijn betrekking behartigt, blijkt daaruit, dat hij, volgens zijn zeggen, een veel te gering salaris heeft, om zich met het onderhoud der verzameling te bemoeien. Het eenige werk, dat die custos nu en dan verricht, is de boeken der in hetzelfde gebouw aanwezige bibliotheek met petroleum te bevochtigen, tegen de vernielende liefhebberijen van kakkerlakken en dergelijk ongedierte.

Overigens besteedt de man zijn tijd met het maken van inkt en lemmetjessop, het inmaken van roode peper en het boekbinden; hoogst prijzenswaardige bezigheden voor den custos van een museum.

Zoowel het museum, van hoe weinig beteekenis het ook zij, als de bibliotheek, waarin zich vele goede, wetenschappelijke werken bevinden, zijn misplaatst in een stad als Paramaribo. Zeker is het, dat de musea te Georgetown en te Carácas vrij wat meer belangstelling genieten, zoowel van de zijde van het koloniaal bestuur en van de regeering als van den kant van het publiek.

Het best ware om datgene van den inhoud van het museum te Paramaribo, wat eenige waarde heeft, over te doen aan een paar onzer rijksmusea; doch vooreerst schijnt daarop geen kans

te zijn. Dit blijkt uit de omstandigheid, dat toen na mijn terugkomst uit Suriname, de directeuren van twee onzer rijksmusea, door mij omtrent den toestand van het museum te Paramaribo ingelicht, bij den gouverneur het voorstel deden om datgene van den inhoud, hetwelk waarde had, onder de vaderlandsche musea te verdeelen, na vele maanden wachtens het onverhoopte antwoord kwam, dat men er niet alleen niet over dacht het museum te Paramaribo op te heffen, maar dat men integendeel de directiën der beide onderhavige rijksmusea zeer verplicht zou zijn, indien ze een en ander van hun duplicaten aan de verzameling te Paramaribo wilden afstaan.

Het scheen den gouverneur onbekend te zijn, dat zijn voorganger er over gedacht heeft het museum te Paramaribo op te heffen, en zelfs op het punt stond een commissie te benoemen om te onderzoeken, wat er van den inhoud waard was, om door de rijksinstellingen te worden overgenomen. Door het vertrek van den toenmaligen gouverneur kwam dit plan echter niet tot uitvoering.

Hoezeer het antwoord van den gouverneur aan de directeuren der musea moge pleiten voor den goeden dunk, dien hij van Paramaribo's publiek schijnt te hebben, denk ik toch dat die directeuren het antwoord van Z. Exc. eenigszins beschouwd hebben als een scherts, en daarbij misschien onwillekeurig hebben gedacht aan een spreekwijze, waarin iets voorkomt van paarlen en zwijnen.

Niet slechts de toestand van het museum te Paramaribo duidt op de geringe belanstelling in wetenschappelijke zaken van het Surinaamsche publiek; maar ook het feit, dat het grootste gedeelte der kolonie nog volslagen onbekend is, getuigt er van. Die onbekendheid van Suriname is evenwel niet minder te wijten aan het moederland dan aan de kolonie zelve. Vergelijken we hetgeen met ondersteuning der regeering in Britsch en Fransch Guyana voor wetenschappelijk onderzoek is gedaan dan is de uitkomst beschamend voor Nederland. Zonder in het minste de uitkomsten van Loth's expeditie in verschillende gedeelten der kolonie en van prof. Martin's onderzoekingstocht op Suriname te onderschatten, hebben we toch ontegenzeggelijk het meeste op wetenschappelijk, meer speciaal geographisch gebied te danken aan het particuliere initiatief van den even kundigen als onverschrokken Cateau van Rosevelt, die met

buitengewone volharding gedurende een reeks van jaren onderzoekingstochten ondernam. Als resultaat dier tochten heb ik slechts te herinneren aan zijn groote kaart van Suriname, de eenige vertrouwbare die we bezitten. Om niet te spreken van lang vervlogen jaren, waarin vreemdelingen als Maria Sibylla Merian en de maar al te vroeg gestorven dr. Voltz, ons met wetenschappelijk onderzoek in Suriname zijn vóór geweest.

Als Nederland ook op wetenschappelijk gebied niet nog eens iets voor de kolonie doet, dan zullen vreemdelingen voltooien hetgeen er in Suriname nog te onderzoeken valt, en we een herhaling krijgen van hetgeen in onze Oost geschied is en nog geschiedt.

Dank zij den inspecteur van het onderwijs in Suriname werd ik in de gelegenheid gesteld verschillende scholen te bezoeken. Hoezeer ik ook den ijver van dien inspecteur moet erkennen, kan ik toch niet nalaten om, evenals prof. Martin,[1)] te wijzen op het ondoelmatige van kinderen van kleurlingen, die niets anders kennen dan hun Surinaamsche omgeving, leerboeken te geven, waarin gesproken wordt van dingen, die zij zich onmogelijk goed kunnen voorstellen. Ook de heer Elout noemt het onderwijs in Suriname ‘wel eens te veel op Europeesche leest geschoeid.’

In Britsch Guyana, op missiescholen, waar tevens Indiaansche kinderen onderwijs ontvingen, trof ik dezelfde onpractische leerwijze aan.

Geheel moet ik echter het streven van den inspecteur toejuichen, wanneer hij het onderwijs van en in het negerengelsch, zooals dit nog op de Hernhutter-scholen plaats heeft, wil zien afgeschaft. Zeer terecht beschouwt hij h e t n e g e r e n g e l s c h a l s e e n d e r v o o r n a a m s t e o o r z a k e n v a n d e n a c h t e r l i j k e n t o e s t a n d d e r S u r i n a a m s c h e n e g e r b e v o l k i n g.

Dat een verbetering van het gehalte der onderwijzers in Suriname niet overbodig zou zijn, bleek mij o.a. toen ik er eenigen Hollandsch hoorde spreken. Bovendien vernam ik van

1) Westindische Skizzen, Leiden 1887. p. 83.

vertrouwbare zijde een paar staaltjes van Surinaamsch onderwijzers-Hollandsch, waarvan mij de volgenden in herinnering zijn gebleven.

Een onderwijzer, die zich bij iemand wilde verontschuldigen over zijn lang talmen met per brief zekere mededeeling te doen, voerde aan dat hij ‘papierloos’ was. Dezelfde onderwijzer, zoo ik mij niet vergis, aan iemand in een brief den goeden uitslag van zijn examen willende meedeelen, wilde daarbij de stereotype, bij geboorteberichten in kranten in zwang zijnde uitdrukking ‘door Gods goedheid’ bezigen, maar zeide bij vergissing in plaats daarvan, dat hij, ‘bij de gratie Gods’ door zijn examen was gekomen.

Om bij deze en de door mr. Elout aangehaalde staaltjes van Surinaamsch Hollandsch nog een paar andere te voegen, wil ik in de eerste plaats *vermieselen* (van *misère*) noemen, waarvan het adjectief *vermieseld*. Dat woord drukt, dunkt mij, alles uit, wat ellendig, achterlijk, jammerlijk en *verkümmert* is. Zoo spreekt men van *vermieselde* bananen, als die planten niet tieren en er slecht uitzien; van *vermieselde* katten of honden, om de onooglijkheid, schurftachtigheid, kortom den jammerlijken, *heruntergekommenen* staat aan te duiden, die in Suriname bij deze huisdieren de normale is. *Vermieseling* is dus ongeveer wat prof. Hubrecht *verwording* noemt; ten minste een der soorten van verwording.

Pinaren (eigenlijk *pinà*) is het Surinaamsche woord voor gebrek lijden, ontbering hebben, welk werkwoord ik in Suriname herhaaldelijk, tot moede wordens toe, heb vervoegd.

Een plantagedirecteur verhaalde mij eens, dat hij een *specialiteit* van een slang had gezien, waarmede de man bedoelde, dat de slang buitengewoon groot en dik was.

Mijn *fóetoeboy* of bediende vermaakte mij dikwijls met zijn *lui*(*e*)*ren* voor ruilen, *bloot* voor brood, *fraai* voor vla, om van andere verwisselingen te zwijgen.

Evenals de Surinamer, en vooral hij, die niet lang in Holland is geweest, in woordenkeus dikwijls aan den Oosterling uit Insulinde doet denken, b.v. in het gebruik van boeken- en zoogenaamde stadhuiswoorden, herinnert ook zijn stemgeluid aan dat van den Oosterling. Dat eigenaardige, eenigszins nasale stemgeluid, de zachte, iets of wat zangerige toon en niet zelden verkeerde klemtoon op de verschillende lettergrepen onzen

Oosterlingen eigen, zijn eveneens kenmerken der Surinaamsche blanke creolen.

Het negerengelsch, of zooals men het ook noemt, het *taki-táki*, is een allerongelukkigst idioom, en als 't ware uit louter gekheid verzonnen, grootendeels samengesteld uit verdraaide Engelsche, Hollandsche en Portugeesche woorden, behalve die, aan het Spaansch en aan Indiaansche en Afrikaansche talen ontleend.

In den aanvang klinkt het belachelijk, vooral als men het door negers hoort spreken; maar men gewent er spoedig aan. Wel is waar klinkt het negerengelsch, door dameslippen geuit, veel aangenamer en welluidender dan anders, doch desniettemin verdient het *taki-táki*, dat West-Indische soort van Koeterwaalsch, volkomen uit te sterven.

Wat de benamingen van sommige dieren, planten enz. in het ‘Surinaamsch’ betreft, die zijn somtijds onzinnig en somtijds treffend juist. De kinderachtige dierenbenamingen door de Surinamers gebruikt, herinneren aan die der ‘Zuid-Afrikaanders’. Zoo wordt b.v. de tapir b u f f e l genoemd; twee soorten van knaagdieren met *korte* ooren, en die ook voor het overige weinig of niets van hazen en konijnen hebben, heeten h a a s (*hei*) en k o n i j n (*koni-kóni*); de groote, bontgevederde ara's, een papegaaiensoort, worden r a v e n genoemd.

Daarentegen wil ik uit het plantenrijk aan een paar benamingen herinneren, die uitmuntend gekozen zijn, maar die, tot mijn spijt, de welvoegelijkheid mij verbiedt hier te noemen. Het geldt een paar soorten van roode peper en de fraai gele, ronde en giftige vrucht van een plant uit de familie der solanaceën.

De benamingen voor sommige elementen der bevolking in de kolonie zijn eveneens der moeite waard om vermeld te worden. Ik ken b.v. geen beteren naam voor het product van een Semiet en een Chamiet dan S m o u s m u l a t. Mulatten, die min of meer met albinismus behept zijn, geeft men den zonderlingen naam van w i t t e k a k k e r l a k k e n. Ieder individu, iets lichter van kleur dan een Neger, hoewel te donker voor m e s t i e s, noemt men *malátta* (mulat), ofschoon men daaronder even zooveel C a r b o e g e r s [1] vindt. M e s t i e s, overal elders

1) Afstammelingen van Mulatten en Negers, of van dezen met Indianen. Van daar dat men ook van Indiaansche Carboegers spreekt.

ter wereld het kind van een blanke en een Indiaansche, noemt men in Suriname het product van een blanke en een mulattin.

B o k k e n is de algemeene bijnaam voor de Indianen, evenals in Demerara en in Noord-Amerika die van *bucks* voor iederen strijdbaren Indiaan. De Surinamer onderscheidt evenwel de verschillende stammen, en daaronder de Caraïben - beter Kaliná, zooals zij zichzelven noemen - met den onzinnigen naam van C a r i b i s i (spr. Kríbisi), d.i. 'l a n d o f p l a a t s d e r C a r a ï b e n'.

Het schijnt vreemd wanneer oude Surinamers dag aan dag klagen - zooals ik menigmaal hoorde - over muskieten, *mampiras*, warmte en andere ongeriefelijkheden, aan de tropen eigen, waaraan men zou denken, dat zij door den tijd waren gewoon geraakt. Maar neen, zelfs Negers en Indianen heb ik meer dan eens een verwensching hooren uiten over de *maskíta*, of met een diepen zucht '*fája*!' (v u u r, van daar h i t t e) hooren slaken, wanneer de felle middagzon meedogenloos haar gloed op het aardrijk wierp.

Aan muskieten gewent men nooit. Sedert de slapelooze nachten aan 'de Punt', in Coronie en in de bosschen aan de Boven-Nickerie-rivier doorgebracht, kan ik nog begrijpen, dat een matroos van een ter reede van Nickerie-punt liggend schip, door muskieten tot wanhoop gebracht, zich verdronk, en dat een bekend Fransch reiziger zich 's nachts tot aan zijn hals in het zand liet begraven, om die kwelgeesten te ontgaan. Al de andere plagen uit het rijk der ongedierten in Guyana, als daar zijn: *mampira's*, zandvlooien (*síkas*), potatenluizen, muskietenwormen, chinesies, teeken (*koeparí's*) enz. acht ik niets vergeleken met muskieten, en vooral met de bloeddorstigste en venijnigste onder dezen, de *makóes*.

Den 'waren planter', die zich, volgens den heer Elout, weinig om muskieten bekommert, heb ik dan ook nooit ontmoet.

Wat de beruchte bloedzuigende vleermuizen, de vampyrs, betreft, daarvan heb ik weinig of geen persoonlijke ondervinding opgedaan. De eenige maal - het was in een Boschnegerhut - dat een dier bloedzuigers zich gereed maakte om zich uit de punt van mijn neus te laven, werd ik wakker, en verschrikte door mijn beweging het koudvleugelig ondier.

De lucht van knoflook schijnt den vampyrs ondragelijk te zijn; althans in een gouddelverskamp bij de Marowijne, waar ik eens overnachtte, bestreek men, vóór het naar ‘hangmatgaan’, zijn neus, vingers en teenen met een stukje knoflook.

Vele rivieren en kreeken in Suriname herbergen een aantal gedierten, die er op uit schijnen te zijn, de geestdrift voor de tropen der pas aangekomenen aanmerkelijk te temperen. Hoeveel ge ook van baden en zwemmen moogt houden, het denkbeeld, dat een school vraatzuchtige visschen (*piren's*) op u loert, dat ge in het oeverzand op een steekrog kunt trappen, of dat de door von Humboldt vereeuwigde sidderaal u een electrische begroeting kan geven, vergalt uw genoegen, waartoe overigens de mogelijke tegenwoordigheid van krokodillen en boaslangen niet weinig bijdraagt.

Zooals men weet, hangt bij het verkeer op de rivieren in Suriname de tijd van het vertrek steeds af van het getij.

Als minder algemeen bekend mag worden verondersteld, dat men omtrent het juiste tijdstip der getijden het steeds oneens is. Niettegenstaande de Enkhuizer Almanak omtrent den tijd van eb en vloed in Suriname's stroomen als orakel geldt, loopen de meeningen daaromtrent gewoonlijk zeer uiteen, zooals ik, tot mijn nadeel, dikwijls heb ondervonden. Het ware te wenschen, dat een bevoegd liefhebber van cijferen het juiste tijdstip der getijden voor de voornaamste punten langs Suriname's stroomennet eens voor een zeker tijdperk berekende. Daardoor zouden heel wat moeite en tijdverlies worden bespaard.

Een der dingen waaraan Suriname zeker het meeste behoefte heeft, is verbetering der communicatiemiddelen, met name verbetering der bestaande - en aanleg van nieuwe wegen; uitbreiding van de stoombootdienst op de rivieren en een telegraafkabel.

Hoe de bestaande ‘communicatie’-wegen zijn, heeft de schrijver van *Onze West* reeds vermeld; ik mag er bijvoegen, dat menige vroegere weg, o.a. die van Paramaribo naar Berlijn, in het Para-district, geheel verwaarloosd is. Toen ik de kolonie bezocht, was genoemde weg, doordien hij gedeeltelijk dichtgegegroeid was, bijna geheel onbegaanbaar geworden.

Wanneer men de uitstekende wegen in Demerara, in een

gedeelte van Fransch Guyana en op Trinidad vergelijkt met de ellendige verkeersaderen in Suriname, dan is die toestand allertreurigst te noemen. Alleen in Venezuela kan men een even ‘fijne ironie van benaming’ vinden in de *caminos reales*, die er het land doorkruisen, en leert men vergoelijkend denken over de Surinaamsche ‘communicaties’. Het slechtste, onbegaanbaarste muilezelpad in Zwitserland geeft eenigszins een denkbeeld van zoo'n ‘werkelijken weg’ in de Venezolaansche bergen. In de vlakten volgt men eenvoudig een goed spoor.

De Surinaamsche brug bij uitnemendheid is de *timba*, een balk of een boomstam, somtijds niet eens zoo heel dik, die dwars over een ‘trens’ of een kreek ligt. Eenige goede houten bruggen daargelaten, waaronder te Paramaribo een ouderwetsche typische ophaalbrug, zijn *timbas* scheering en inslag. Wee den ongelukkige, die niet gymnastisch geoefend is, en voor het eerst een *timba* moet passeeren! Doch men heeft geen keus; men moet er over heen, of tot aan den buik door het water en de *tokotóko* (modder) waden. Een waterrijker, modderiger en tevens ‘bruggeloozer’ land dan Suriname bestaat wellicht niet; alleen het Indian Territory in de Vereenige Staten is misschien nog erger.

Wat de stoombootvaart op de rivieren van Suriname aangaat, deze is nog in haar kindsheid, en ook weder, bij Demerara vergeleken, ver ten achteren. Een paar gouvernements-stoomvaartuigen daargelaten, zijn de vaartuigen, die hier en daar, b.v. op de Suriname, Commewijne en Cottica dienst doen, eigenlijk niets anders dan oude stoombarkassen, veel te klein voor de te vervoeren passagiers en vracht, en vrij ondoelmatig ingericht. Men moet eenige dagen met een troep gouddelvers in zoo'n barkas hebben doorgebracht, om den rivierdienst in Suriname te leeren verachten.

Waren zoowel de wegen als de rivierdienst in de kolonie beter, dan zou men niet zijn toevlucht behoeven te nemen tot het eeuwige varen in tentboten en *korjalen;* want zonder dat is het thans niet mogelijk zich in Suriname ook maar eenige uren ver te verplaatsen. Voorwaar, Alphonse Karr, die beweerde, dat een leven zonder *canotage* geen leven is, zou in Suriname de verwezenlijking van zijn ideaal kunnen vinden.

Dat Suriname geen telegraphische gemeenschap met de nabu-

rige koloniën heeft, is dunkt mij een der beste staaltjes van den half fossielen toestand, waarin de kolonie verkeert. Althans het maakte op mij een zonderlingen indruk, toen ik van Europa te Georgetown aangekomen, iemand te Paramaribo per telegram van mijn komst wilde verwittigen, vernam, dat er geen telegraphische gemeenschap met die stad bestond, en dat ik slechts per brief, door middel van een zeilschip, d.i. in d r i e dagen, mijn komst kon melden. Ware de Hollandsche of Fransche mailboot er dien dag geweest, dan had mijn bericht in vieren-twintig uren - maximum van snelheid - Paramaribo kunnen bereiken.

Onder de middelen, aanbevolen om der kolonie ten goede te komen, wordt de v e e t e e l t genoemd.

De veeteelt moge in de hoogere streken, met savanna-land, gelukken, in de lagere streken schijnt haar bestaan mij twijfelachtig toe; althans met vee van Europeeschen oorsprong. Waar ik vee in de West heb gezien, niet slechts in de lage kuststreken, maar zelfs op het droge, uit koraalrots gevormde eiland Barbados, vond ik het ‘vermieseld’ in den volsten zin des woords.

De eenige uitzondering vormen het vee in eenige gedeelten en wel de droogste van het district Coronie, alsook het zware hoornvee uit Cochinchina, dat men in Fransch Guyana heeft ingevoerd.

Hem, die de magere koeien, welke om en nabij Paramaribo hun *pinarend* bestaan voortslepen, kent, kan het niet verwonderen als hij in die stad slecht, taai vleesch te eten krijgt, en dat goede, versche melk tot de zeldzame versnaperingen behooren. Alleen ook weder in Coronie is goede melk te krijgen, evenals versche honig, zoodat voor Suriname Coronie met recht een land is ‘overvloeiende van melk en honig’.

Tijdens mijn verblijf in Suriname ging een ondernemende, uit Coronie geboortige Engelsche Creool van grootsche plannen omtrent veeteelt zwanger, en bestond bij hem het plan, om het land ten oosten van de plantage Inverness tot een *Cattle-Country* in te richten, met Inverness als hoofd-*Cattle-ranch*.

Men moet een volbloed optimist zijn, zooals de Creool in

questie, om in de eerste jaren aan de bestaanbaarheid van een veestapel in het om en bij Inverness liggende land te gelooven. Uren ver in den omtrek vindt ge er bijna niets dan verdronken land, niet slechts de vochtige *biribíri*-landen, maar uitgestrekte waterplassen, in wier midden de rottige houten barak, alias hoofdgebouw der ‘plantage’ Inverness, op een zandplaat als een eilandje verrijst. Een groot gedeelte van oostelijk Coronie, met name van Bellevue tot beoosten Inverness, stond tijdens mijn bezoek in dat district (in Aug. '85) geheel onder water, de ‘communicatie’ incluis, zonder dat iemand - zelfs niet de districtscommissaris - op het denkbeeld kwam, dien toestand te verbeteren.

Om bij Inverness vee te houden, en vooral vee te teelen, zou er vooreerst geen verdronken land moeten zijn. Ten tweede zou de verbinding over zee met Demerara, van waar het vee zou moeten worden aangevoerd, een grondige verbetering dienen te ondergaan. Ten derde zouden de communicatiemiddelen tusschen Coronie en Paramaribo, alsook met Nickerie, waar men de grootste afzet van het vee zou vinden, thans beneden alle kritiek slecht, aanzienlijk verbeterd moeten worden.

Dat alles te zamen genomen, zou zooveel kosten en een dusdanige inspanning van de denk- en werkkrachten der Surinamers vorderen, dat ik vooralsnog het bloeien der ‘Inverness Cattle Company’ als een utopie beschouw, tenzij Máss'ra Gádo, die zich overigens weinig om Suriname schijnt te bekommeren, een wonder verrichte.

In eene beschouwing over Suriname als deze mag een woord over a c c l i m a t a t i e e n k o l o n i s a t i e v a n E u r o p e a n e n niet ontbreken, al acht ik die ook voor Suriname van geen belang. Na al de proefnemingen omtrent die zaak en de talrijke verhandelingen daarover ben ik de meening toegedaan, dat Europeesche kolonisatie op groote schaal in tropische gewesten een utopie is.

Het is niet mogelijk over Europeesche kolonisatie in Suriname te spreken, zonder tevens de vraag van een meer algemeen standpunt te beschouwen. Ik resumeer daarvoor zoo kort mogelijk het gewichtigste.

Virchow[1] deed terecht opmerken, dat met betrekking tot de acclimatatie gewoonlijk twee dicht nevens elkander, maar toch op zichzelf staande zaken worden verward, nl. de acclimatatie van het i n d i v i d u , en die van het ras. Het behoud van het ras toch is volstrekt niet identisch met dat van het individu.

Bij de acclimatatie van het individu is het de vraag, hoe lang het den strijd om het bestaan kan voeren onder bizondere klimatische omstandigheden. Bij de acclimatatie van het ras daarentegen is het de vraag, in hoever een gezin in staat is kinderen voort te brengen, die genoeg levensvatbaarheid hebben om het ras voort te planten.

Het acclimatatie-vermogen van een individu bewijst dan ook niets voor die eigenschap van het ras, waartoe het individu behoort.

Dat er in de tropen, en vooral - zoo niet uitsluitend - in de bergen, streken zijn, waar individuen van een ‘vulnerabel’ ras kunnen blijven voortbestaan, is niet te ontkennen. Dit is echter nog geen beantwoording der vraag, of de tropen over 't algemeen gekoloniseerd konden worden door die ‘vulnerabele’ elementen van het Arische ras, die in Europa de hoofdvertegenwoordigers der moderne beschaving zijn geworden. En die vraag is, volgens Virchow e.a., voor het oogenblik slechts o n t k e n n e n d te beantwoorden.

Tal van waarnemingen hebben tot de uitkomst geleid, dat Europeanen in een tropische streek, die niet weder door nieuw Europeesch bloed worden opgefrischt, met het d e r d e geslacht uitsterven. De oorzaak ervan moge gelegen zijn in de onvruchtbaarheid der vrouwen, of, hetgeen waarschijnlijker is, in de groote sterfte onder de kinderen, het feit is niet te ontkennen, al heeft men daartegen ook schijnbare bewijsgronden aangevoerd.

Wat Suriname betreft, zegt b.v. Kappler[2], dat het onjuist is te beweren, dat Europeanen in de tropen zich niet verder kunnen voortplanten dan tot het derde geslacht.

Als een bewijs voor zijn meening voert hij aan, dat de Portugeesche Joden, die in het midden der 17e eeuw uit Por-

1) Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Jahrg. 1885. S. 202, 203.
Vergel. Wesenhagen, De middelen enz., p. 114 en 115, die Virchow's redevoeringen over dit onderwerp in den Rijksdag enz. aanhaalt.

2) Suriname, sein Land, seine Natur, etc. Stuttgart 1887. S. 332, 333.

tugal en Italië, via Brazilië, in Suriname kwamen, aldaar nog ‘geheel onvermengd’ met andere rassen in grooten getale leven.

Vooreerst is tegen Kappler's bewering in te brengen, dat in de aderen van vele dier Joodsche familiën negerbloed vloeit. Dat men zulks in Suriname ten stelligste zou ontkennen, ligt voor de hand. Vele Surinaamsche Israëlieten dragen echter voor den anthropoloog zulke onmiskenbare kenmerken van vermenging met het negerras, zij het dan ook ver verwijderd, dat er niet aan te twijfelen valt. Trouwens het element der Surinaamsche bevolking, dat men ‘Smousmulatten’ noemt, duidt door den naam alléén reeds genoegzaam aan, dat men hier niet te doen heeft met een zuiver ras.

In de tweede plaats is tegen de meening van Kappler aan te voeren, dat, al waren die Portugeesche Joden ook geheel vrijgebleven van vreemde bloedsvermenging, dezen, wat acclimatatievermogen betreft, toch niet geheel te vergelijken zijn met Europeanen, en vooral niet met Europeanen uit Midden-Europa. Bekend toch is het, dat Zuid-Europeanen met donker type veel spoediger aan een typische levenswijze gewennen dan de blonde Europeanen uit de meer noordelijke streken van ons werelddeel. De Joden, die reeds physisch in verschillende opzichten op Zuid-Europeanen gelijken, zijn dus van nature veel geschikter om in de tropen hun levensvatbaarheid te behouden dan bewoners van Midden-Europa.

Ten derde is tegen Kappler het argument van Virchow in te brengen, dat de Joden vooral dáárom in elk warm land acclimateeren, d o o r d i e n z i j z i c h v a n v e l d a r b e i d onthouden; en dáárop komt het bij de acclimatatie-questie vooral aan.

Het is onnoodig hier in bizonderheden na te gaan, hoe en waarom tot dusver alle pogingen zijn mislukt, die men in Guyana heeft in het werk gesteld om een Europeesche kolonisatie tot stand te brengen. Ik herinner slechts aan de kolonisatie met boeren uit de Pfalz in 1746 en 1754 aan de Boven-Suriname; aan de nederzetting der Elzasser boeren aan de Mana in 1823; aan de Nederlandsche kolonisatie aan de Saramacca in 1845; aan Kappler's kolonisatieproeven te Albina in 1853; aan die met Fransche *déportés* aan de Marowijne in 1857.

Wel is waar is bij de meeste dier proeven het mislukken voor een gedeelte toe te schrijven aan de ondoelmatige en

hoogst onpractische wijze waarop zij werden begonnen, doch de hoofdreden van het niet-slagen dier ondernemingen lag in die ondernemingen zelve.

Wat betreft de zoo even genoemde kolonisatie aan de Saramacca, waarvan de overlevenden en afstammelingen thans te Kwatta bij Paramaribo gevestigd zijn, heb ik getracht na te gaan, hoeveel kleine kinderen van de ± 400 personen, die in 1845 in Suriname kwamen, in leven waren. Ik vond er slechts v e e r t i e n ; anaemisch, zwak en *vermieseld*.

Met Kappler's kolonisatie te Albina is het niet beter gesteld. Van de 70 kolonisten, die er in 1856 woonden, is er geen enkele meer aanwezig; zij zijn gestorven of naar alle richtingen verspreid. Zelfs van de woningen der kolonisten te Albina is weinig meer te vinden en van de door hen bebouwde velden is nauwelijks een spoor meer over. Voorwaar, een ontmoedigend bewijs, dat ijzeren wil en volharding, die niemand aan Kappler ontzeggen kan, machteloos zijn, indien de omstandigheden niet medewerken.

Dat de kolonisatie te Albina in den aanvang reeds de kiem van haar ondergang in zich omdroeg, blijkt uit het verslag van dr. F.C.A. Dumontier. Deze begaf zich in 1856, op last van den toenmaligen gouverneur van Suriname, naar Albina, ten einde een onderzoek in te stellen naar den destijds slechten gezondheidstoestand der kolonisten. Dr. Dumontier laat zich in het verslag aan Z.Exc., mij welwillend ter inzage gegeven, uit als volgt: ‘Deze kolonisatie bestaat nu bijna drie jaren, en kan zich niet alleen nog niet uit haar eigen boezem voeden, maar kan zelfs nog niet voldoende in de behoefte aan plantaardig voedsel voorzien.’ En verder, nadat hij in het kort den algemeenen toestand, het diëet, de arbeidsverdeeling enz. der kolonisten geschetst heeft, zegt dr. Dumontier: ‘Onder zulke omstandigheden komt geene kolonisatie tot stand, en al ware het al mogelijk dat eene landbouwende kolonisatie met Europeanen in de kolonie Suriname tot stand te brengen was - hetgeen ik volstrekt betwijfel - dan kan eene onderneming als deze er alleen toe leiden de publieke opinie in het moederland daartegen te stemmen.’

Ook hield dr. Dumontier het er voor, dat de oorzaak van de koorts, die te Albina onder de kolonisten heerschte, te zoeken was ‘in het aanleggen van een rijstveld bezuiden de

woningen der kolonisten', en herinnert hij er aan 'dat ook elders in de nabijheid van rijstvelden steeds belangrijke en kwaadaardige koortsen voorkomen.'

De meening van vele ijveraars voor tropische kolonisatie, dat bebouwing een land altijd gezonder maakt, is onjuist. Dit blijkt niet slechts uit het onderzoek van dr. Dumontier, maar ook weder - om mij bij latere bevoegde beoordeelaars te bepalen - uit de bewijsgronden aangevoerd door Gustav Fritsch.[1] Deze wijst vele gevallen aan, waarin juist de tropische culturen, nl. het aanleggen van plantages, gezonde streken tot koortsstreken hebben gemaakt. Reeds in gematigde luchtstreken kan bij bebouwing van land, in den zomer, zich malaria ontwikkelen; hoeveel te meer dan in de tropen, waar zoovele andere omstandigheden medewerken.

Trouwens Kappler zelf[2], de groote ijveraar voor Europeesche kolonisatie, zegt, dat toen men aan den rechteroever der Marowijne, bij St. Laurent, ten behoeve van de kolonisatie met gedeporteerden, de bosschen ging vellen en suikerrietvelden aanlegde, koortsen begonnen te heerschen.

Men meene niet, dat de kolonist aan malariagif gewennen kan. Integendeel, de dispositie om op nieuw door malaria te worden aangetast, wordt met den tijd hoe langer hoe grooter, niettegenstaande, zooals Fritsch zegt, 'manche Sanguiniker zu glauben scheinen, dass der Enthusiasmus ein Palliativ gegen das Sumpffieber ist.'

Kappler schijnt niet de blinde dweper voor Europeesche kolonisatie te zijn, dien velen meenen dat hij is. Althans in zijn nieuwste, reeds aangehaalde werk laat hij zich zeer voorzichtig uit, zeggende, dat het verre van hem is, het oordeel van geleerde mannen te willen bestrijden, die, evenzeer uit ondervinding sprekende, beweren, dat de bewoners van Midden-Europa in de tropen den landbouw niet kunnen beoefenen. Ook wil hij in geenen deele de emigratie naar zulke streken aanmoedigen; maar evenmin bepaald afraden.

Een door den staat gesteunde immigratie op groote schaal zooals Kappler[3] die voorsloeg, en zooals dr. Ben-

1) Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie etc. S. 256, 257.
2) Surinam, S. 331.
3) Over kolonisatie met Europeanen in Suriname. Amsterdam 1875. - Holländisch-Guiana. Stuttgart 1881. S. 493-495 e.a. - Surinam, S. 336 en volg.

jamins[1] aanbeval, zou m.i. na de tot dusver opgedane ondervinding, niet slechts in Guyana, maar ook elders in de tropen, een zeer af te keuren onderneming zijn, met meer dan twijfelachtige kans van slagen.

Wil men toch Europeesche kolonisatie beproeven, dan is, dunkt mij, *misschien* alleen eenig heil te verwachten van de k l e i n e k o l o n i s a t i e , d.i. kolonisatie *zonder* eigen bearbeiding van den grond, zooals werd aangegeven door mr. Wesenhagen[2]. Volgens den heer S. Muller van Voorst[3] kan echter de uitoefening van den kleinen landbouw voor eigen rekening in Suriname nooit veel beteekenis krijgen, daar inpoldering en drainage der landerijen te veel en te zwaren arbeid kosten.

Indien er al sprake kan zijn van Europeesche kolonisatie *met* eigen bearbeiding van den grond, dan kan slechts voornamelijk de cacaocultuur in aanmerking komen, daar de cacao, eenmaal aangeplant, verder den minsten handenarbeid vereischt. Wat dit laatste aangaat, ook in dien zin laat Kappler[4] zich uit. Evenzoo beveelt deze de cultuur van bromeliavlas aan, als gemakkelijk door Europeanen te beoefenen.

Het zou te ver voeren, indien ik nog meer in bizonderheden wilde nagaan, wat verschillende schrijvers omtrent het voor en tegen der Europeesche kolonisatie in de tropen, meer speciaal in Suriname, hebben aangevoerd. Ik wil, behalve aan Kappler, nog slechts ter loops herinneren aan A. Copijn en dr. Benjamins aan de eene zijde, aan dr. Lubach, dr. Hartogh Heys van Zouteveen en Cateau van Rosevelt aan de andere zijde, en moet, om niet in herhalingen te vervallen, verwijzen naar het reeds genoemde geschrift van den heer Wesenhagen[5], waarin een degelijke, van veel studie getuigende beschouwing over Europeesche kolonisatie tusschen de keerkringen te vinden is.

Niettegenstaande al de studie en al het redetwisten, is de questie der Europeesche kolonisatie tusschen de keerkringen nog niet volkomen opgelost. De moderne wetenschap zij het

1) Vergel. Mr. A.C. Wesenhagen, De middelen enz. p. 115.
2) De middelen enz. p. 112.
3) Wat ontbreekt Suriname? De Gids, April 1887.
4) Suriname, S. 370.
5) T.a.p., p. 98-119. - Vergel. S u r i n a m e , koloniaal nieuws- en advertentieblad van 15 en 19 Januari 1886.

voorbehouden, eenmaal die oplossing te geven. De beroemde reiziger en ethnoloog, Adolf Bastian,[1] laat zich daaromtrent uit als volgt: 'Hier wird sich die Anthropologie mit der Meteorologie zu verbrüdern haben, im Anstreben eines gemeinsamen Zieles, nehmlich der Errichtung meteorologischer Stationen in den durch die Colonialpolitik erschlossenen Tropenländern, um in streng controlirter Beobachtungsreihe in genügender Menge eine zuverlässig fundamentirte Basis gebreitet zu erhalten, und daraufhin anthropologische Schlussfolgerungen wagen zu dürfen, unter schwerwiegendem Risico glücklichen oder elendiglichen Ausgangs, weil tief in das practische Leben eingreifend, wenn die in Colonisirung oder Emigration gestellten Fragen ihre Beantwortung heischen.' En verder zegt hij nadrukkelijk en zeer terecht: '.....desto mehr gilt es die Leitung in die Hände solcher zu legen, welche aus Sachkenntniss in einzelnen Fällen dabei rathen und mithelfen können, da, wenn im Dunkel der Unkenntniss umhertappend, auch der beste Wille mit bester Absicht Gefahr läuft, schlecht zu machen, was gut gemeint war.'[2]

Evenmin als van acclimatatie- en kolonisatieproeven is van de Europeesche koloniale politiek met name tegenover de gekleurde rassen iets goeds te wachten, wanneer die niet rusten op een wetenschappelijken grondslag. Gebrek aan algemeene natuurkennis, maar vooral aan menschkunde en menschenkennis, is doorgaans de klip geweest waarop men strandde, zoowel bij kolonisatieondernemingen, als bij het uitoefenen van koloniale politiek.

Men behoeft geen specialiteit in koloniale zaken te zijn, met name in het plantersvak, om in te zien, dat Suriname een andere, meer winstgevende cultuur voor den grooten landbouw behoeft, naast de bestaande.

Van uitbreiding der suikercultuur kan onder de tegenwoordige omstandigheden nauwelijks sprake zijn. Van de geheele suikercultuur in de kolonie zijn niet meer dan een twaalftal plantages overgebleven; en hoe achterlijk en gebrekkig men over het algemeen op het gebied der suikercultuur in Suriname is, hebben o.a. Elout,[3] Wesenhagen[4] en S. Muller van

1) Verhandl. d. Berliner Gesellsch. f. Anthropologie, etc. 1855, p. 256.
2) T.a.p.
3) Onze West.
4) De middelen, enz.

Voorst[1] uiteengezet. Maar welke nieuwe cultuur ook worde beproefd, van geene is heil te verwachten, indien, zooals thans het geval is, lieden zonder de noodige kennis van zaken, met verouderde begrippen, eigenwijs en vol vooroordeelen, aan het hoofd der plantages blijven. En niet alleen de onkunde der planters is een der voornaamste oorzaken van het verval van den grooten landbouw in de kolonie, maar ook, zooals er nog onlangs door den heer Muller van Voorst[2] op gewezen werd, het gebrek aan kapitaal der tot de planterscategorie behoorende personen.

Welke nieuwe cnltuur evenwel aan de behoefte zou beantwoorden, is slechts door nauwkeurige, practische proefnemingen uit te maken, en daarom zou de oprichting van een l a n d b o u w s c h o o l , m e t p r o e f s t a t i o n , zooals door mr. Elout[3] werd aanbevolen, voor de kolonie zeer wenschelijk zijn.

De proeven voorheen met tabak genomen, hebben een zeer goeden uitslag gehad.[4] De cultuur van dit gewas sluit dus de hoop niet uit, dat zij eenmaal der kolonie ten goede zal komen. Ik twijfel echter, of de tabakscultuur, zooals Hostmann beweerde, in Suriname onvermijdelijk met veeteelt moet verbonden zijn, wegens de bemesting. Als reden gaf hij aan, dat deze cultuur in alluvialen kleigrond niet gelukt, en zij slechts in hoogere streken kans van slagen heeft. Daar echter de bodem in die hoogere streken zandig en armer aan humus is, zou men door bemesting in dit gemis dienen te voorzien.

Aangezien, zooals Hostmann zelf erkent, ook rottend hout en rottende bladeren voor bemesting geschikt zijn, zie ik niet in, waarom veeteelt voor de tabakscultuur een *conditio sine qua non* zou wezen. In die hoogere streken toch, ontbreekt het ook waarlijk niet aan bosschen, en bijgevolg niet aan rottend hout, rottende bladeren, en dus ook niet aan humus. Ik ken in Suriname geen hooger gelegen streken, waar de savanna's niet worden afgewisseld door boschland.

Waarom maïs en katoen niet zonden beantwoorden aan hetgeen men van een nieuwe cultuur zou mogen verwachten, heeft

1) T.a.p.
2) T.a.p.
3) Onze West, p. 60.
4) Zie Dr. F.W. Hostmann, over de beschaving van Negers in Amerika enz. Tweede afdeeling, p. 334 en volg. Amsterdam 1850. - Vergel. Surinam, S. 366-370.

ook weder de heer Muller van Voorst[1] onlangs aangeduid, en daarbij tevens de meening geopperd, dat van bestaande culturen de cacao nog altijd voordeel kan opleveren, daar het product hoog in prijs staat.

Na de tabak zouden nieuwe proeven met indigo, rameh en bromelia wenschelijk zijn; ten minste als men de vroegere gunstige uitkomsten in aanmerking neemt. Een naar mijn inzien veel te gering geschat gewas, dat waarschijnlijk de cacao op voordeelige wijze zou kunnen vervangen, is de kola (*Sterculia acuminata*), een Afrikaansch product, dat behalve door zijn hoog gehalte aan theobromine theïne en coffeïne, ook als beproefd opwekkend middel boven koffie en thee de voorkeur verdient.[2]

Wel is waar heeft men in Suriname met de kolanoot een paar proeven genomen, doch het wil mij toeschijnen, dat die niet op de rechte wijze geschiedden. In elk geval zou het de moeite waard zijn, die proeven te herhalen; ditmaal echter met de noodige voorzorgen, en zonder voorbedachte opvatting, waar het bij ieder onderzoek op aankomt.

Een ander gewas, waarmede, voor zoover mij bekend is, in Suriname tot nog toe geene proeven genomen zijn, is de guarana (*Paullinia sorbilis*). De guarana heeft eene zekere overeenkomst met de cacao en is ook door haar hoog gehalte aan coffeïne en theïne in de chemische samenstelling en physiologische werking, als opwekkend-en geneesmiddel, met de kola te vergelijken. Zooals men weet, wordt de guarana vooral in Brazilië, als drank, bij wijze van chocolade, koffie of thee, gebruikt[3]. Het zou, dunkt mij, de moeite kunnen beloonen, in Suriname, evenals met de kola, ook met de guarana eenige practische proefnemingen te doen.

Verschillende schrijvers, die het goed met Suriname voor hebben, zijn van meening, dat de n a t u u r l i j k e h u l p b r o n n e n der kolonie ter verkrijging van houtsoorten, baláta, plantaardige oliën, looistoffen enz. met voordeel zouden kunnen geëxploiteerd worden.

1) De Gids, April 1887.
2) Zio o.a. H. Semler, Die Tropische Agrikultur. Wismar 1886. Bd. I, 1. Hälfte. S. 413-417; Deutsche Geograph. Blätter, Bremen 1887. Bd. X, Heft 1, S. 85 en ibid. Hft 2, S. 165.
3) Verg. Semler, t.a.p., S. 418-420.

Ik vermoed, dat die heeren, ze mogen al of niet in de kolonie zijn geweest, de Surinaamsche bosschen niet van nabij kennen. Al de genoemde producten toch zijn over groote afstanden verspreid, als 't ware opgelost en verloren in een zee van bosschen. Rekent men nu hierbij het gemis aan wegen, het moeilijke vervoer en het gebrek aan werkkrachten, dan is het duidelijk, dat men onder de bestaande omstandigheden althans aan die natuurlijke hulpbronnen zeer weinig heeft.

Evenmin als Muller van Voorst geloof ik dat de g o u d i n d u s t r i e op zich zelve een hefboom voor Suriname's welvaart kan worden. Slechts enkelen bezorgt de goudindustrie winst; velen daarentegen berokkent zij verlies; en de kolonie is er niet mede gebaat. Zeer terecht zegt dan ook prof. Martin:[1] '.... eine Cultur des Landes, in gleichem Sinne, wie die in Californien und Australien in Folge der Goldgewinning sich entwickelte, ist in Surinam nicht möglich.' Als voornaamste beletsel beschouwt deze schrijver het klimaat van Suriname; echter koestert hij de hoop, dat het gond eenmaal zal dienen om den verarmden planter te ondersteunen en den landbouw een krachtigen stoot te geven. Slechts in dien zin kan de goudindustrie der kolonie ten goede komen.

Tot de middelen, aangegeven om den toestand van Suriname te verbeteren, behoort b e t e r e a a n v o e r v a n a r b e i d e r s.[2]

Hoe er *thans*, in den kwijnenden staat der cultuur in de kolonie, eigenlijk behoefte kan bestaan aan verbeterden aanvoer van werkkrachten, is mij niet recht duidelijk. Eerst na de invoering eener nieuwe cultuur en een reorganisatie en uitbreiding van den grooten landbouw zal dat m.i. een vereischte zijn.

Toch acht ik het volstrekt niet zeker, dat de Britsch-Indische immigratie zoo bepaald door een betere te vervangen zou zijn. Hetgeen Elout[3] en Wesenhagen[4] aanvoerden tegen

1) Westindische Skizzen, p. 18.
2) Vergel. Wesenhagen, De middelen enz.
3) Onze West, p. 73.
4) T.a.p., pag. 45 e.a.

de emigranten uit Britsch-Indië, als zouden zij ongeschikt zijn voor tropischen veldarbeid, heeft Muller van Voorst[1] terecht tegengesproken, op grond dat die bewering niet meer voor hedendaagsche toestanden geldt. Het gehalte dier immigranten, in den aanvang slecht, is thans veel verbeterd, en ze zijn thans voor elk soort van zwaar werk, waarvoor men vroeger genoodzaakt was negers te huren, geschikt.

Indien de Britsch-Indische immigratie, wegens uitbreiding van den grooten landbouw, al door een andere moet worden vervangen of aangevuld, dan beschouw ik de immigratie van Chineezen nog als de beste, daar die van uit Barbados, Nederlandsch Oost-Indië en Afrika veel meer bezwaren zou opleveren. Ik beaam ten volle de meening van den heer Muller, wanneer bij de bezwaren, door Mr. Wesenhagen tegen de Chineesche immigratie aangevoerd, voor overdreven houdt.

Kappler geeft aan Chineezen boven alle andere arbeiders de voorkeur; ook kostten ze hem niet half zooveel als zijn eigen landgenooten. Wanneer, zooals de heer Wesenhagen aanhaalt,[2] een lid der Tweede Kamer betoogd heeft, dat Chineesche immigratie voor de zedelijkheid der negers ‘gevaarlijker’ is dan de Britsch-Indische, dan is, dunkt mij, de invoer van Barbadiaansche negers nog veel ‘gevaarlijker’ voor die ‘zedelijkheid’. Voor welke modellen van zedelijkheid dat geachte kamerlid de Surinaamsche negers wel houdt! 't Is kostelijk! Maar beter dan de Barbadiaansche negers zijn ze zeker. Niet ten onrechte staan die eilandbewoners in geheel West-Indië als dieven en schelmen bekend.

Over 't algemeen geloof ik niet, dat men wel zou doen door het negerelement in Suriname nog te versterken, hetzij door aanvoer uit Afrika, hetzij van elders. Er zijn waarlijk reeds veel te veel negers en met negers verwante elementen in de kolonie; en dat is m.i. juist een der redenen van den achterlijken, kwijnenden toestand van Suriname.

Hetgeen ik aldaar, in de Vereenigde Staten en in Algerië van negers zag, doet mij geen hoogen dunk opvatten van het karakter van den neger en van zijn eigenschappen als arbei-

1) De Gids, April 1887.
2) De middelen enz. blz. 78, noot.

der of kolonist. Voor dien ‘very high form of civil life,’ waartoe de neger, volgens Hepworth Dixon, geschikt zou zijn, ontbreken, voor zoover ik weet, nog de duidelijke bewijzen. Hoewel ik hier de beschavingsvatbaarheid van den neger niet behandelen wil, moet ik toch doen opmerken, dat men bij het behandelen der vraag omtrent de vatbaarheid voor beschaving van een ras, evenals bij de acclimatatiequestie, onderscheid dient te maken tusschen de beschavingsvatbaarheid van het individu en die van het ras, een onderscheiding, die men in den regel over het hoofd ziet, en waardoor dan de meest tegenstrijdige controversen ontstaan.

Wat nu betreft de meermalen geopperde denkbeelden omtrent immigratie uit Nederlandsch Oost-Indië, het laatst nog door prof Martin[1] en den vice-admiraal Geerling[2] ik betwijfel ten zeerste, of die ooit aan de verwachting zouden beantwoorden. De bezwaren, door mr. Wesenhagen[3] tegen die immigratie aangevoerd, verdienen ten volle overweging, en het is eenigszins bevreemdend, hoe de heer Geerling te dien opzichte geen bezwaren schijnt te kennen.

Als de geachte schrijver het niet reeds zelf erkende, zou het reeds genoeg blijken uit zijn geschrift, dat hij een bizondere voorliefde voor Suriname koestert. Daardoor wordt het begrijpelijker, dat de heer Geerling de dingen te rooskleurig beziet. Wanneer hij b.v. zegt, dat de grond in Suriname ‘den geringsten arbeid met overvloed beloont’ en dat de bodem ‘alle mogelijke cultuur toelaat’, dan geloof ik niet, dat er in de kolonie één planter is, die hem dat zonder voorbehoud zal toegeven.

Van de natuurlijke hulpbronnen spreekt admiraal Geerling, alsof men die zonder de geringste moeite kan exploiteeren; en van visch, wild en gevogelte, alsof men ze maar voor het grijpen heeft.

Hoewel ik over het regeeringsbeleid tegenover Suriname en over financiëele questies de kolonie betreffende geen oordeel vellen wil, vooreerst, omdat beide zaken minder op mijn weg liggen, en dan ook omdat zij niet lang geleden reeds van meer

1) T.a.p., pag. 16.
2) De Provincie Suriname. 's Gravenhage 1887.
3) De middelen enz., p. 84-87.

bevoegde zijde, met name door Mr. Wesenhagen[1)], uitvoerig behandeld zijn, geloof ik toch mij te moeten scharen aan den kant van hen, die onder de middelen tot behoud van Suriname aangeven: meerdere belangstelling van het moederland, meerdere zelfstandigheid van het koloniaal bestuur en afschaffing en vermindering der hooge uitvoerrechten[2)].

Niettegenstaande door het aannemen der begrooting voor 1887 en het meer zelfstandig optreden van den tegenwoordigen gouverneur voor het oogenblik in beide behoeften is voorzien, zijn dit waarschijnlijk slechts *tijdelijke* veranderingen, en blijft er nog zeer veel te wenschen over.

Wanneer ik nu ten slotte alles samenvat van hetgeen ik zooeven en in de vorige bladzijden aangaf als middelen om Suriname op te heffen uit zijn staat van verval, dan kom ik tot de volgende slotsom:

1. Meerdere belangstelling van de Nederlandsche regeering en volksvertegenwoordiging;
2. Eene nieuwe meer winstgevende cultuur van den grooten landbouw;
3. Ondernemende, invloedrijke Europeanen met kapitaal, ten volle bekwaam op het gebied der cultuur of in den tak van industrie, waarvan zij aan het hoofd staan;
4. Verbeterde aanvoer van werkkrachten;
5. Ontwikkeling der inlandsche Negerbevolking;
6. Verbetering der communicatie-middelen;
7. Vermindering of afschaffing der hooge uitvoerrechten.

De eene gouverneur moge na den andere komen, en met de beste voornemens bezield, met de grootste bekwaamheden toegerust zijn, hij zal weinig of niets meer kunnen doen dan zijn vele voorgangers en onmachtig zijn, zoolang er geen ingrijpende veranderingen plaats hebben.

Dat Wederland iets voor Suriname doe, is het verschuldigd aan zijn prestige tegenover den vreemdeling, aan zijn alouden naam op koloniaal gebied. In *dien* zin breke men niet met de

1) Enkele beschouwingen enz.
2) Verg. Muller v. Voorst. De Gids, April 1887.

traditie; maar men breke er mede, zoodra het geldt verouderde, verkeerde toestanden op te heffen, een kolonie te redden, die haren ondergang nabij is.

Blijft men voortgaan in de oude sleur en den slendriaan van verkeerde traditie volgen, dan moge de misschien onvaderlandslievend klinkende, maar desniettemin door menigeen reeds gekoesterde wensch verwezenlijkt worden, - dat Nederland zich van zijn arm stiefkind moge ontdoen en het toevertrouwen aan een andere mogendheid. Slechter dan *nu* zou het Suriname onder Duitsche of Amerikaansche vlag voorwaar niet gaan.

Sprekende van de beschavende rol, die Nederland als koloniale mogendheid te vervullen heeft, zwaait prins Roland Bonaparte[1)] ons Nederlanders een lof toe, dien wij - men zal het moeten bekennen - niet meer verdienen. ‘Nous sommes persuadé’, zoo luidt het, ‘qu'ils ne resteront pas audessous de cette tâche, car les Hollandais d'aujourd'hui sont toujours les dignes continuateurs des héros d'autrefois que les revers ne faisaient que grandir et qui, dans les moments critiques, pouvaient, comme l'illustre Koen, dire à la mère patrie: ‘Desespereert niet!’’

Maar ook wij willen niet wanhopen. Wij vertrouwen, dat na den donkeren nacht, waarin Suriname thans gehuld is, eenmaal een helder licht zal dagen en dat met dien nieuwen dageraad een betere toekomst mag worden begroet.

H.F.C. TEN KATE JR.

1) Les Habitants de Suriname, Avant-propos VIII.

Shakespeare en de Meiningers.

Lamartine ontmoette eens iemand die nog nooit van Shakespeare iets gelezen had. Toen deze hem zijn voornemen te kennen gaf om dit verzuim zoo spoedig mogelijk te herstellen, antwoordde de dichter: ‘Hoe benijd ik u het genot, dat gij zult smaken!’

Dit geeft mij moed tot de bekentenis dat de Meimaand, waarin het Meininger tooneelgezelschap te Rotterdam eene reeks gastvoorstellingen heeft gespeeld, waaronder verscheidene van Shakespeare's werken, voor mij een tijdvak is geweest vol schoone en onvergetelijke verrassingen.

Er behoort inderdaad eene zekere soort van moed toe om hiervoor uit te komen. In dezen tijd, nu ieder zoo ontzaglijk, zoo verbijsterend veel gezien heeft, staat het onnoozel zich door iets te laten verrassen. Zoo weinigen zijn voor onvoorziene indrukken meer recht ontvankelijk, dat de natuurlijke verhouding tusschen eene aangebodene gelegenheid tot kunstgenot, en hen die geroepen worden dit te komen smaken, mij toeschijnt bij vele mijner tijd- en landgenooten geheel verstoord te zijn. Zij komen, niet open voor bewondering, maar van het hoofd tot de voeten gewapend met oordeel des onderscheids, afstootend als samengerolde stekelvarkens. Wat zij aan eigen herinneringen bezitten en wat anderen hen hebben kunnen mededeelen, wordt met de vrees om zich iets op de mouw te laten spelden en om slachtoffers te worden van marktgeschreeuw en aangematigde beroemdheid, dooreengewerkt en opgetast tot eene borstwering, waarachter hunne vatbaarheid voor bewondering wegschuilt. Van daar uit verpletteren zij hetgeen hun te genieten wordt aan-

geboden met de steenblokken hunner ondervinding, of doorpriemen zij het met de pijlen hunner nuchterheid.

Ik hervat mijne bekentenis. Tooneelvertooningen in de hoofdsteden van Frankrijk, van Engeland en van Duitschland zijn mij niet geheel onbekend. Nooit heb ik verzuimd de vermoeiende dagen, welke een verblijf van weinige weken den toerist in deze wereldsteden oplegt, zoo dikwijls mogelijk in hare schouwburgen te eindigen. Tot die voorbijgaande kennismakingen bepaalt zich echter mijne ervaring van de tooneelspeelkunst in vreemde landen. Dit is weder iets dat mij verkleinen moet in de oogen van diegene mijner landgenooten, die zéér veel gezien hebben en de overtuiging bezitten dat zij het aanschouwde ook naar behooren verwerkt hebben; maar het is niet anders. Het leven van eenen Nederlander, wien de dagen van uitspanning spaarzaam worden toegemeten en voor wien die dagen meest bestemd zijn tot het opdoen van nieuwe arbeidskracht, wordt nu eenmaal in Nederland gesleten.

Shakespeare ken ik, zooals een trouw bijbellezer zijnen bijbel kent. De oprechtheid mijner belijdenissen, waar het tekortkomingen betreft, moge eenigen waarborg aanbieden voor hare vertrouwbaarheid, wanneer ik mij op iets - niet laat voorstaan, maar - beroep. Tusschen lezen en zien vertoonen is echter een zeer groot onderscheid. Tot vóór de komst der Meiningers was mijne bekendheid met Shakespeare, door aanschouwelijke voorstelling, bepaald gebleven tot het zien vertoonen van hoofdrollen in enkele der groote treurspelen en in den *Koopman van Venetië*, door beroemde kunstenaars of kunstenaressen, die in deze gastvoorstellingen ter zijde werden gestaan door medespelers, wien slechts zóóveel te zeggen en te vertoonen werd gegeven als vereischt werd om de voortreffelijkheid der hoofdpersonen te doen uitschijnen. Eene vertooning van een van Shakespeare's werken in zijn geheel was mij tot dusverre nog nooit geschonken. Mogen alle Nederlanders, wier weelderige ervaring ook in dit opzicht met de armoedigheid der mijne eene mij beschamende tegenstelling oplevert, mij hun medelijden sparen. Ik heb er zelf lang genoeg spijt van gehad. *Je nun, man trägt was man nicht ändern kann!*

Dit nu dank ik den Meiningers, dat zij deze duisternis, waarin ik tot dusver wandelde, hebben doen opklaren. Wel hebben zij van Shakespeare slechts vier stukken vertoond, maar

de meeste drie- of viermalen, en geene enkele voorstelling heb ik verzuimd. Ik was zóó goed voorbereid als een ijverig lezer der Heilige Schrift zijn kan, wien de gelegenheid geschonken wordt de gewijde oorden te aanschouwen, die zijne verbeelding sedert lang kent en die hem dierbaar zijn als getuigenissen zijns geloofs. Met ziel en zinnen ben ik in den schouwburg geweest; ik ben overtuigd een ijverig, en vlei mij ook een goed scholier te zijn geweest.

Wat mij, nu ik uit mijne herinneringen aan deze Mei-avonden iets wil gaan opteekenen, het eerst voor den geest komt, is mijne hernieuwde ervaring van Shakespeare's onverkleinbare grootheid. Aan hem heeft de vindingrijkheid der menschen op velerlei wijze geknutseld. Zóó echter is hij niet te vermommen, zóó niet te besnoeien of te verminken, of de hem eigene schoonheid en kracht doorbreken alle omhulsels, zegevieren over alle verminkingen. In het schrijven zijner moedertaal is hij door bijna niemand overtroffen[1]. Maar 't is alsof voor hem niet geschreven is het oordeel van Cervantes: ‘Mij dunkt dat het vertalen van de eene taal in de andere, is als wie Vlaamsche tapijten aan de keerzijde ziet: schoon de figuren zichtbaar zijn, zijn zij vol draden die ze verduisteren en ziet men ze geenszins met de gladheid en effenheid van de voorzijde.’[2] Shakespeare's werken nemen eene gelijke plaats in onder de letterkundige schatten der Duitschers als onder die der Engelschen. Opvolgende geslachten van Duitsche dichters en taalkundigen hebben daartoe samengewerkt; doch sedert hun arbeid voltooid is, heeft geen dichter van den vaderlandschen bodem in de algemeene schatting zijner landgenooten den voorrang boven den Brit. Sedert wij Burgerdijk's vertaling bezitten, is een groote stap gedaan om hem ook onder onze Nederlandsche klassieken een der eersten te doen worden.

Behalve het vertalen, dat altijd van ernst en eerbied getuigt,

1) Napluizers van zulk soort van dingen hebben de zuiverheid, waarmede de klassieke schrijvers van vóór de 19e eeuw Engelsch schreven, in getallen uitgedrukt. De auteurs der oudste bijbel-overzetting, welke van vóór den inval der Normandiërs dagteekent, gebruikten niet meer dan 1/29ste deel woorden van niet zuiver Angelsaksischen oorsprong. Op hen volgt, met een groote tusschenruimte, Swift, die er 1/9 heeft. Dan Shakespeare met nog geen ⅛ en Milton met ruim ⅛. Alle anderen gebruiken er meer; Gibbon veel meer dan ⅓.

2) *Don Quichote*, II. Vertaling van Mr. C. Schuller tot Peursum, bl. 575.

doorstaat hij zegevierend bewerkingen, die van geheel andere drijfveeren uitgaan. Beroemde tooneelspelers, die de schouwburgbesturen beheerschen en het publiek hunnen wil opleggen, hebben Shakespeare's treurspelen doen versnijden naar hunne eigen maat, zóódat alleen zij gezien worden en al het omringende in de schaduw zinkt. Scherper parodie op de eenheid en ondeelbaarheid eener dichterlijke schepping is moeilijk te denken dan deze Hamlet's, wier Ophelia's en Gertrude's, wier Claudiussen en Horatiussen spotvormen zijn van de wezens, wien hun maker het aanzijn geschonken heeft. Shakespeare echter deert het niet. Laat het licht, zoo fel het kan, vallen op dien Hamlet, dien Othello, dien Lear, dien Shylock, dien Richard, die Lady Macbeth, die Ophelia; zij kunnen er tegen. Naarmate zij meer in het oog vallen, wassen hunne reuzenlijven. Daar komen ongekende diepten van schaduw en helderheden van licht in hunne gestalten. Zelfs eene groteske vertooning, als Sara Bernhardt ons enkele jaren geleden is komen brengen, is niet bij machte geweest de omtrekken der uit graniet gehouwene Lady Macbeth geheel en al te doen vervloeien. Laat Rossi of Ristori spreken in eene taal, welke van honderd toeschouwers nauwelijks één verstaat, toch - onoverkomelijk als deze hinderpaal schijnt voor de rechtstreeksche werking van eenen zintuigelijk ontvangen indruk - zullen er rillingen van ongeveinsde bewondering door den schouwburg gaan. Zóó machtig zijn de dramatische roerselen op enkele plaatsen op elkander gestapeld. Verminking noch kwakzalverij schijnen Shakespeare geheel te kunnen bederven.

Nu echter, keer het om. Geef de stukken in hun geheel; niet méér verkort dan de duur onzer tooneelvoorstellingen onvermijdelijk eischt; alle tafereelen nagenoeg in de volgorde waarin zij geschreven zijn; hier en daar slechts eene verschuiving, zonder welke onze theater-machinerie niet gereed zou kunnen komen. Laat niet ééne figuur het tooneel overheerschen; vereenig niet op ééne rol den stralenbundel van het genie; plaats ze allen in het gelijkmatige licht waarin de diehter, die toch ook niet over Possart's bij het halve dozijn beschikt moet kunnen hebben, ze op het veld zijner verbeelding heeft zien verschijnen. Gij vreest nu, dat het geheel kleurloos worden zal. Het heeft er niets van! Thans blijkt dat al die figuren, die vroeger in het donker schuilden, zóó levend en waar zijn, dat ieder de

moeite van het zien ten volle loont. Waar gij vroeger één man of vrouw zaagt, met een spel van Chineesche schimmen achter zich, ontdekt gij nu een beeld van het volle menschenleven. Het schouwspel is geen fragment meer, maar compleet; de indruk is anders, niet kleiner geworden.

Zóó de menschen, zóó hunne omgeving. Shakespeare schreef voor eenen schouwburg zonder machinerie, versiering of noemenswaardige uitrusting. Een bord met een opschrift duidde het oord der handeling aan; een stoot op een paar hoorns gaf te kennen dat er strijdende legers op het tooneel verschenen. Toch hebben zijne tijdgenooten nooit moeite gehad om, door de vuurkolom van zijn genie voorgegaan, het beloofde land der illusie te aanschouwen. Bij de verminkte vertooningen zijner werken, welke wij gewoon zijn te zien, is het tooneel-decoratief zóó - als ieder bekend is. Ik wil er niets ergers van zeggen. Gispen is mijn doel niet. Ik heb eene te dankbare herinnering aan hetgeen eene voorstelling met Bouwmeester, Barnay of Irving mij heeft gegeven, om te schimpen op tooneelschermen, theatergeestverschijningen of kleederdrachten. Maar nu: vereenig alles wat de theater-techniek van onzen tijd vermag. Maak van de schermen kunststukken van tooneel-schilderkunst. Breng effecten aan van kunstlicht, in velerlei kleuren en tinten. Snuffel in oudheden-verzamelingen en in bestoven prentenboeken; maak u bekend met hetgeen archaeologische nasporingen aan het licht brachten omtrent de gesteldheid en het aanzien van beroemde oorden; laat daarvan teekeningen en nabootsingen maken; gebruik dat alles om uw tooneel toeterusten zóó dat het op een museum gaat gelijken. Laat wolkgevaarten voorbijtrekken; laat donders rommelen, bliksems lichten en regens klateren, zóó dat ge, glimlachend over het pogen om deze natuurgewrochten onder een schouwburgdak te vertoonen, toch de oprechtheid der poging waardeeren moet en er oogenblikken zijn, waarin de illusie bijna heerschappij over u gaat voeren. Dril figuranten tot eenparigheid van bewegingen en geluiden, zóó dat zij deel nemen in de handeling der sprekenden. Zie nu wat er van komt.

Ceci tuera cela, mompelt gij misschien. Het heeft geen nood: Shakespeare kan er tegen. Eénen avond leidt het ‘kijkspel’ u misschien een weinig af; den tweeden zegeviert de dichter reeds over het bijwerk; den derden merkt gij dit nauwelijks meer op. Toch werkt het nog op u; maar dan onbewust. Niet eene verschei-

denheid van indrukken is in staat ons kunstgenot te storen, want de menschelijke geest kan velerlei tegelijk omvatten; maar hunne tegenstrijdigheid. Vertoonen de beelden en gedachten van Shakespeare zich in eene omgeving, die een geoefende kunstsmaak schiep en eerbied voor het werk des dichters bezielde, dan ontstaat er harmonie, geen botsing. Dit blijft de waarheid, ook al komen er hier - als in alle menschenwerk - oogenblikken voor waarin de uitvoering bij de bedoeling te kort schiet.

I.

Ik zou deze beschouwingen willen toetsen aan de vier vertooningen der Meiningers, en ik vind er geene die in dit opzicht méér bewijst dan *Het Winteravondsprookje*.

Das Wintermärchen zou nog weder mijne veronderstelling kunnen staven, dat het niet mogelijk is Shakespeare geheel te bederven. Franz Dingelstedt heeft het sprookje tot eene soort van tooverballet omgewerkt, met muziek van..... Flotow! Nog in deze vermomming heeft het opgang gemaakt.

Hierom is het ons thans echter niet te doen. Ik heb beweerd dat schijnbare kleinigheden, in het goede licht gesteld en in den natuurlijken samenhang gebracht, beslissend kunnen zijn voor den indruk dien Shakespeare's werken maken. Dat komt omdat er bij hem, evenals in de natuur, niets van ondergeschikte beteekenis is.

Ik weet niet of er in de dramatische letterkunde der Europeesche volken een tweede voorbeeld bestaat van eene heldin, die op het punt staat voor de tweede maal moeder te worden en wier zwangerschap en bevalling een van de hoofdmotieven der verwikkeling uitmaakt. Shakespeare heeft dit aangedurfd, en ik vindt het eene van de schoonste stoutheden, die het dramatisch vernuft zich heeft veroorloofd.

Dood eenvoudig, zooals zulke dingen in de werkelijkheid toegaan, doch met eene kieschheid die niet te overtreffen is, wordt het moeilijke punt voor den dag gebracht. Hermione, de gade van den Siciliaanschen tiran Leontes, wie eene ongegronde beschuldiging van echtbreuk boven het hoofd hangt, heeft een zoontje van een jaar of vijf. Dien aardigen snapper vertellen de hofjuffers het geheim:

Kom, luister! Bij de koningin uw moeder
Wordt binnen kort een prinsje thuis gebracht,
Een lief, klein broertje, waar we op moeten passen,
Dan is dat spelen met u uit. Wij doen 't
Dan maar een enkelen keer .....
..... 't Kan alle dag
Gebeuren, Moog het weer voorspoedig gaan![1].

Zoo komen wij, zonder dat het iemand stuiten kan, op de hoogte van den toestand. Als de tiran, wiens dwaze achterdocht wij in het vorige bedrijf hebben zien opkomen, met gewapenden het stille vrouwenvertrek binnentreedt, begrijpen wij al de bitterheid, die op den bodem zijner ongerijmde beschuldiging ligt. Gesproken wordt er niet meer van; Hermione wordt naar de gevangenis gevoerd; maar eerst zorgt de dichter dat wij de omstandigheid niet vergeten:

Ik smeek u, heer,
Mijn vrouwen mij te laten, want gij ziet het,
Mijn toestand eischt dit .....
..... Mijn vrouwen komt! 't Is toegestaan.

In de gevangenis brengt de koningin een kind ter wereld. Hare vrouwen vertellen het elkander:

EMILIA.
Zij heeft van angst en smart
- Nooit trof een teere vrouw een harder lot -
Iets vóór den tijd een kind het licht doen zien.

PAULINA.
Wat is 't?

EMILIA.
Een dochter, en een prachtig kind
Vol levenskracht; een groote troost voor haar.
Zij zei, half lachend: ‘Arm gevangen wicht,
'k Ben schuldeloos als gij.’

Het kind wordt nu het middelpunt der verwikkeling. De tiran gelast eerst dat het verbrand, daarna dat het aan een eenzaam strand te vondeling gelegd zal worden. Hier vinden herders het en komt het na vele jaren weder te voorschijn. De bevalling der koningin wordt echter in het drama nog niet uit

1) Burgersdijk, deel X, blz. 322.

het oog verloren. Zij wordt voor eene vierschaar gesleept, die niets is dan een huichelachtige vorm voor den moord, dien haar vervolger het aanzien eener gerechte strafoefening verkiest te geven. Daar beroept de beschuldigde zich andermaal op haren toestand:

> Het kind des jammers werd mij van de borst -
> De onnooz'le melk nog op de onnooz'le lippen -
> Gereten tot den dood; ikzelf .....
> Van 't recht verstoken aan het kinderbed
> Steeds toegekend, en nu hierheen gesleept,
> In haast, door de open lucht, aleer ik nog
> Op krachten ben gekomen .....

Deze geheele toespraak is een van de schoonste betoogen, waarmede ooit de weerlooze onschuld tegen ruw geweld zich weerde en het zedelijk overwon. Zedigheid en fierheid, deemoed en verontwaardiging, vrouwelijke teerheid en koninklijke lijdensmoed, alles is vereenigd in dit heerlijke stuk, waarin ieder woord goud is. Ik blijf mij echter bepalen tot de ééne bijzonderheid welke ik voor mijn betoog gekozen heb, om te doen opmerken dat de werking daarvan geheel en uitsluitend afhangt van de wijze, waarop eenige zeer ondergeschikte rollen gespeeld worden.

Denken wij ons een oogenblik eene vertooning van *Het Winteravondsprookje*, zooals wij gewoon zijn stukken van Shakespeare te zien opvoeren. Wij zullen dan hebben eene kunstenares van den eersten rang voor Hermione; maar alles buiten de hoofdpersoon zal kleurloos zijn of storend werken. Toch zien wij hoe Shakespeare al de hulpmiddelen van zijn grooten geest heeft aangewend om de hoofdfiguur te plaatsen in eene groep van personen en omstandigheden, zóó dat op haar het juiste licht valt dat hij bedoelt. Er zijn daartoe noodig, behalve een kind, vier vrouwen, waarvan eene, Paulina, nog een allerbelangrijkst onderhoud met den tiran heeft te voeren. De geringste onhandigheid of achteloosheid moet het teere weefsel, waarop het kiesche motief der zwangerschap en bevalling van Hermione gewerkt is, onherstelbaar bederven.

Dit nu is eene voortreffelijkheid van het spel der Meiningers, dat alle rollen met gelijke nauwgezetheid gespeeld worden. Het

spel van het kind, bijvoorbeeld, is een juweel van mimiek; dat van Paulina is voortreffelijk, dat der andere vrouwen natuurlijk en gepast, volkomen in den toon. Zelfs de kleinste bijzonderheden, de nagebootste vormen der etiquette, het zwijgend oprijzen der hofjuffers als de koning het knaapje aanspreekt, maken de illusie der werkelijkheid. Geen wanklank heb ik, bij de nauwkeurigste oplettendheid, kunnen waarnemen[1].

De twee actrices, die als Hermione elkander afwisselen, maken eenen dramatisch bevredigenden indruk door hare aandoenlijke teerheid en door de soberheid en waardigheid van hare gebaren. De verrukkelijk schoone woorden die de dichter haar in den mond legt, hebben geen tragischen nadruk van noode; zij doen hunne werking zoodra ze met edelen eenvoud, duidelijk en zonder verkeerd pathos worden gesproken. Ja deze toovenaar, Shakespeare, weet zelfs het ongerijmde aannemelijk te maken. Wanneer Hermione, radeloos en in de engte gedreven als een afgejaagd hert, voor de vierschaar ‘de godsspraak van Apollo’ aanroept, is er misschien niemand onder de toeschouwers die aan het vreemde hiervan meer denkt. Het is zoo natuurlijk dat een mensch, in doodsangst, de armen ten hemel heft, en aanroept..... nu, de Naam komt er niet op aan! Daar boven, hier beneden, ergens, moet gerechtigheid tronen, of heel deze wereld is eene wreede spotternij, de majesteit onwaardig van Wien haar schiep. En op mijn woord, het is niet noodig dat eene Seebach of Ristori dien angstkreet hare tragische stem leene, om mij te beroeren tot in het diepst mijner ziel.

De ‘kleine effecten,’ met welke in het *Winteravondsprookje* eene groote werking wordt teweeggebracht, zijn hiermede niet ten einde. In den tiran Leontes schijnen de tegenstrijdigheden op elkander gestapeld. Hij is slechts verklaarbaar indien men hem zich voorstelt als een alleenheerscher, opgegroeid in het toegeven aan al zijne luimen, wiens wil geen grenzen kent dan die zijner grilligheid. Dàn komt er eene tragische diepte in dit - zooals hij zelf klaagt - ‘door elken wind bewogen’ karakter.

1) Teneinde eene mogelijke tegenwerping te voorkomen, teeken ik aan, dat de toon, waarop het kind de enkele woorden van zijn rolletje spreekt, te luid is. Een kenmerk van de Duitsche declamatie-school: al deze acteurs spreken hard, en een kind overdrijft dat natuurlijk. Zijn gebarenspel - de hoofdzaak - is daarentegen onverbeterlijk.

Teneinde Leontes in dit licht te doen verschijnen, is van groot gewicht de achtergrond waarop hij zich afteekent. Laat alles daartoe samenwerken; voor ons vooral, die dorsten naar ‘realiteit,’ en straks geen boek meer waar zullen noemen, indien de letters niet de kleur der schildering teruggeven. Laat de omgeving van Leontes het beeld der fabelachtige ‘tirannen’ van Sicilië in ons geheugen roepen; laat de avondhemel bloedrood zich welven boven zijn hoofd en de Middellandsche zee blauw als indigo zich uitstrekken aan zijne voeten; laat de Etna zichtbaar zijn aan den gezichteinder en klassieke bouwvallen zijne hellingen stoffeeren. Laat de dienaren van den despoot door slaafsche zelfvernedering het beeld vervolledigen. Laat de manier waarop zij de woorden uitspreken die hun in den mond gelegd zijn - dat die woorden zelve aan hunne bestemming beantwoorden, daar zorgt Shakespeare voor! - in volkomen overeenstemming wezen met de werking, welke zij te weeg moeten brengen. Het gevolg zal zijn dat deze woesteling een mensch wordt, wiens edele aanleg zich onder de buitensporigheid zijner luimen verraadt en voor wien wij evenveel medelijden als afschuw voelen.

De Meiningers brengen dit kunststuk tot stand. Met woorden is niet alles te beschrijven wat eene tot het uiterste gespannen oplettendheid heeft waargenomen. Deze Camillo, deze Antigonus en die andere bijfiguren, welke Shakespeare niet eens eenen naam waardig keurt, maar als ‘eerste hoveling,’ ‘eerste edelman,’ ‘eerste dienaar’ aanduidt; allen drijven zij de oogendienerij en het kruipen zóó ver als met woorden en houdingen maar mogelijk is. Zij trachten evenmin edel te spreken als fijn zich voor te doen, dewijl niets toch in staat is slaven uit hunne nietswaardigheid tegenover hunnen meester te verheffen. Zij zijn hem trouw als honden en kwispelen met den staart wanneer hun heer hen trapt. De eenige man onder hen is Paulina. Hoe forsch steekt deze dappere snibbe uit tegen de platte, kleurlooze massa der ministers en hovelingen! Er is eene poëtische gerechtigheid in gelegen, dat het Paulina is die ten slotte den tiran ter aarde velt, en dat ook hare hand de verwikkeling ontknoopt.

Shakespeare heeft goedgevonden de in bijna drie bedrijven breed opgezette tragedie te laten verloopen in een herdersspel. De vertooning hiervan is belangwekkend in zooverre zij ons

leert hoe ook deze soort van stukken op het moderne tooneel te brengen zijn zonder ze te misvormen. Het landelijke feest heeft bij de Meiningers niets van een ballet of eene operette; het is eene door goeden smaak en zorgvuldige regeling verfijnde opvoering van ons *Kloris en Roosje*. Er bestaat echter tusschen het tragische en het idyllische deel der ‘vertelling’ een gebrek aan samenhang, dat bij de vertooning niet verbloemd kan worden. De Meiningers beproeven dit ook niet en toonen ook daarin hunne onderworpenheid aan den wil des dichters. Eene kleine bijzonderheid stelt de standvastigheid, waarmede dit volgehouden wordt, in een helder licht. Er komen tusschen de beide deelen van het stuk twee fantastische tafereelen voor. In het eene wordt Antigonus, nadat hij de kleine Perdita aan het strand te vondeling heeft gelegd, vervolgd door eenen beer die hem doodt. In het andere komt ‘de Tijd’ den toeschouwers mededeelen dat hetgeen nu volgen gaat, geacht wordt zestien jaren na het voorafgegane voor te vallen. De eerste vertooning is geheel overbodig; de andere zou zeer wel achterwege kunnen blijven. De Meiningers hebben ze, alle aanmerkingen en schimpscheuten ten spijt, die zij er sedert jaren over hooren moeten, behouden. Het ongure beest verschijnt in levenden lijve en de Tijd, door eene jonge vrouw voorgesteld, verkondigt uit de wolken zijne boodschap. Het is niet moeilijk, van het standpunt der Meininger Shakespearevertolking, zich rekenschap te geven van het behoud dezer tafereelen. Evenals de dichter door het optreden dezer fantastische figuren het tragische en het komische in zijne ‘vertelling’ scherp van elkander gescheiden heeft, geschiedt dit ook bij de vertooning.

Andere fabelachtige of bovennatuurlijke verschijningen verlangt de dichter niet. Een opmerkelijk staaltje hoe een scherpzinnig man kan doordraven, heeft Paul Lindau gegeven toen hij in zijne *Dramaturgische Blätter*[1)] de vraag deed wat er, in de vertooning door de Meiningers, werd van de ‘zauberhafte Duft, das zarte Flimmern, die neckische Freiheit des Märchens.’ Alsof er sprake was van *The Tempest*, of den *Midsummer Night's Dream!* In de *Winter's Tale* komt zeer veel onwaarschijnlijks, maar hoegenaamd niets spookachtigs of bovennatuurlijks, en

1) *Neue Folge*, 1875-78, bl. 141 vgg.

slechts ééne allegorie - de ‘Tijd’ - voor. Een geestig feuilletonist als Lindau kan wel aardig keuvelen over ‘ein Bühnenbild mit rührenden Anachronismen;’ over het vermengen van ‘die fliessende Gewandung der Antike mit der stolzen Pracht der Renaissance,’ over ‘Phantasie-Costumen und Phantasie-Decorationen.’ Dat alles zou hij liever gezien hebben dan de vertooning van de Meiningers. Hoe dit echter aan te leggen, wist hij waarschijnlijk nog minder dan de bekwame Meininger regie, en de grillige schepping van Shakespeare zou onder zulk eene vermomming voor het publiek zeker onverstaanbaar geworden zijn.

II.

Men kan aan eene vertooning van *The Merchant of Venice* niet denken zonder zich geplaatst te zien voor dit dilemma: het stuk is voor het tooneel van onzen tijd onbruikbaar, - of wel: een werk van Shakespeare veroudert nooit en mag niet in het vergeetboek raken; men geve het dus zóó als het daar ligt. Iedere poging om het naar de behoeften van onzen tijd te versnijden, lijdt schipbreuk. Men heeft het stuk van zijne vroolijke karaktertrekken beroofd en er eene tragedie van gemaakt, doch niet kunnen beletten dat er sporen van het blijspel in overbleven. Wat baatte het nu of een groot tooneelspeler van Shylock een Ahasverus-type maakte, en eene begaafde actrice de guitige Portia veranderde in eene ontzagwekkende Nemesis? Smaak en gezond verstand kwamen in opstand tegen het samensmelten van het ongelijksoortige. Het tragische, dat op den voorgrond trad, was buiten staat het ongerijmde te doen vergeten, dat men geen kans zag te bemantelen.

Wordt het stuk onverminkt gegeven, dan lossen de tegenstrijdigheden zich op, dewijl men dan weder voor den geheelen Shakespeare komt te staan. Een groot man drukt op alles wat hij zegt den stempel zijner ongemeene persoonlijkheid, en een tooneeldichter als Shakespeare schrijft geen stuk dat zich niet vertoonen laat. Wanneer Shakespeare schertst, mengt hij onder de invallen zijner luim de lessen zijner diepe levenswijsheid. Wanneer Shakespeare eene vertelling doet, stort hij aan de personen van het verhaal zijn eigen krachtig leven in. Wanneer Shakespeare het leven afbeeldt, kleurt hij het

met den gloed zijner rijke verbeelding. Het onbepaalde wordt, onder zijne hand, belijnd; het holle krijgt volheid; aan het onwezenlijke wordt leven ingeblazen; het oppervlakkige bekomt eenen achtergrond; het alledaagsche rijst; het verhevene neemt natuurlijke verhoudingen aan.

Toetsen wij aan deze beschouwing de vertooning, welke de Meiningers van *Der Kaufmann von Venedig* geven, dan bevinden wij dat het stuk onder hunne handen zijn karakter van romantisch blijspel bijna geheel teruggekregen heeft. Bijna: want van Shylock eene belachelijke figuur te maken, zooals Shakespeare gewild heeft[1)], durven ook zij niet. De tooneelspeler, die de aldus opgevatte rol bij het publiek ingang zou doen vinden, moet waarschijnlijk nog geboren worden.

Toen de Meiningers in 1874 *Der Kaufmann* in hun repertoire opnamen, gaven zij er een middeleeuwsch karakter aan, dat met den tekst niet strookt. Wij vernemen dat Antonio ‘een galjoen naar Indië’ en een ander ‘naar Mexico’ op reis heeft, hetgeen de tijdsbepaling op zijn vroegst in de laatste jaren der 15^{e} eeuw kan brengen. De Meininger directie heeft het stuk eenige jaren laten rusten, dewijl zij geenen acteur tot hare beschikking had, bekwaam voor Shylock te spelen. Sedert 1881 is het hervat en wordt de terechtzitting, gehouden in het paleis der Dogen, dat niet vóór 1442 voltooid is geworden. Wij bevinden ons dus nu in het tijdperk der late renaissance.

Dit is het oogenblik van Venetië's grootsten luister. Over een uitgestrekt gebied op het vasteland van Italië, over de Ionische eilanden, sedert 1489 ook over Cyprus, zwaait de republiek den heerscherstaf. De aristocratische staatsvorm is op het toppunt zijner macht, ontzagwekkend door het aanzien en de bekwaamheid der regeerders, nog niet van zijne achtenswaardigheid beroofd door oligarchische misbruiken. In oorlog en in vrede legt de republiek het gewicht in de schaal van hare macht, eene der groote Europeesche mogendheden van den tijd. De vaart langs Afrika's zuidpunt naar Azië, die den handelsweg verleggen zal, is ternauwernood ontdekt; uit alle

1) Ten einde dit te bewijzen zou ik slechts behoeven na te schrijven wat Burgersdijk in zijne aanteekeningen op *De koopman van Venetië* aanvoert (Deel II der Vertaling, bl. 499-501). Andere bronnen aan te halen is onnoodig, dewijl de heer Burgersdijk zelf opmerkt dat zijne opvatting ontleend is aan die van oudere verklaarders.

oorden stroomen eer en schatten naar de groote losplaats aan de Adriatische zee; de kooplieden-paleizen aan het Canal-Grande zijn luisterrijker dan vorstenverblijven elders.

Het stuk, in deze lijst vertoond, maakt eenen verrassenden indruk, zelfs op dengeen die meende het terdege te kennen. Het valt ons zoo moeilijk, de Shakespeare-wereldbeschouwing ons volkomen eigen te maken, welke van het leven al het drukkende en al het verheffende opneemt, om ze in eene hoogere eenheid te verzoenen. Wij zijn gewoon geraakt - ook door de gebruikelijke tooneelvoorstellingen - bij Shylock stil te blijven staan. Wij verfoeien in hem de slechtheid van anderen; wij geven er ons onvolkomen rekenschap van hoe Shakespeare, toen voor zijne verbeelding een jood opdoemde, zijns ondanks als het ware, in dit schepsel alle haat en verbittering aanschouwelijk moest maken, die lange onrechtvaardigheid in een verdrukt menschenras te weeg moet brengen. Maar terwijl wij ons in deze dingen verdiepten, hadden wij geene ooren voor de muziek in Portia's lustverblijf, en geene ooren voor de scherts, die van het begin tot het einde van het stuk met den liefdegod gedreven wordt.

Aan de Meiningers ben ik het verschuldigd indien mijne waardeering van Shakespeare ook in dit opzicht meer volledig is geworden. Zonder overdaad of oogverblindende pracht, die de aandacht af zou leiden van de hoofdzaak, is het beeld dat zij van het Venetië der 16^{e} eeuw te zien geven. Geen grootsche vergezichten op het Canal-Grande, op de Rialtobrug of het Sint Marcusplein; slechts tafereelen in schilderachtige achterbuurten en op kleine pleinen, gestoffeerd met groepen volks van onderscheiden karakter, die in eene groote handelsplaats op hare plaats zijn. Antonio en zijne vrienden, zwierige, knappe jonge mannen, vertegenwoordigen de *jeunesse dorée* eener wereldstad, die den bijnaam ‘Koningin der zeeën’ droeg. Portia, wier ‘zonnig haar - golft om haar slapen als een gulden vlies’ - is het levende beeld van eene dochter der patricische geslachten, waarvan de namen geschreven staan in het Gouden Boek der *nobili*, en waarvan de vrouwelijke telgen hoog genoeg in aanzien stonden om prinsen en paltsgraven naar hare hand en haar onmetelijk fortuin te zien dingen. Nerissa, hare kamerjuffer, is eene ondeugende lachebek; Jessica, het ‘lief heidinneken’ van Lorenzo, eene bekoorlijke figuur, wier harde ge-

voelloosheid tegenover haren vader een keer te meer bewijst hoe weinig Shylock, in Shakespeare's schatting, een belangwekkend persoon is.

Het sprookje, dat eene schoone patriciërsdochter, tengevolge van eenen gril haars vaders, door een loterijspel aan eenen man geholpen moest worden, kan alleen dán bekoren wanneer het luchtig en luimig vertoond wordt. Voor zoover mijne ervaring reikt, heeft geen schouwburgbestuurder van onzen tijd dit ingezien. Van het pandspel der drie kastjes hebben zij eene worsteling met eene sfinx gemaakt, wie te ontraadselen geluk, wie mis te verstaan levenslange smart na zich sleept. Te Londen in het Lyceum-theater, waar Irving als Shylock en Ellen Terry als Portia schitteren, is de ‘Prince of Morocco’, - de eerste vrijer die zich aan de proef waagt, - een deftige oosterling. Werkelijk zijn de eerste woorden die hij spreekt:

> Versmaad mij om mijn kleur niet; 't is de donk're
> Liv'rei der helle zon, in wier nabijheid
> Ik ben geboren en mijn zetel heb,

statig genoeg. Het komt meer voor dat Shakespeare aldus de lucht ingaat op oogenblikken dat hij aan den grond moest blijven kleven. Maar in hetgeen er dadelijk volgt, spreekt ‘Morocco’ niet anders dan zooals een bulderende blaaskaak, onwaardig naar de hand der goudgelokte Venetiaansche te dingen, doen zou:

> 'k Verklaar u jonkvrouw, dit gelaat deed zelfs
> Den stoutste sidd'ren: 'k zweer u bij mijn min
> Dat het de fierste maagden van het zuid
> Bekoren kon .....
> ..... Bij deez' kling ..... ik zou
> Den fiersten blik der aard nog overfonk'len,
> Het kloekste hart der aard nog overtrotsen,
> Aan de berin haar zuiglingwelpen nemen,
> Den leeuw beschimpen, brullende om een prooi,
> Voor uw bezit, o jonkvrouw!

Deze barbarijsche blufferij heeft den Meiningers den weg gewezen bij het ontwerpen hunner vertooning. Portia en Nerissa hebben in een vroeger tafereeltje uitbundig den gek gestoken

met den vrijersstoet. Later bevinden zij zich met een gevolg van vrouwen in de zaal, waar de drie kastjes achter een gordijn gereed staan. Hier wordt de komst van den Oosterling aangekondigd door drie zwarten, onder wier strijkages achter de schermen eene soort van paardenspelmarsch gespeeld wordt. Als eene hoos stuift ‘Morocco’ naar binnen. De oolijke vrouwen lachen hem in het geniep uit, maar zijne woeste gebaren, het half uit de scheede trekken van zijne ‘kling’, doet de bevallige groep opeendringen als eene vlucht duiven, rond welke een sperwer zijne kringen beschrijft. Zij weten heel goed in welk der kastjes de prijs verborgen ligt. Zoodra dus ‘Morocco’ op het blinkende goud afgaat, gichelen zij onder elkander, en als hij de deur uitgeschetterd wordt, lachen zij hem luidkeels uit.

Na hem verschijnt dadelijk de prins van Arragon. Dit is een nuffige fat, in het aap-achtigste kostuum van het tijdvak, die met een groot lorgnet de bekoorlijkheden van Portia monstert, en zuchten slaakt, in staat alles tot weekheid te stemmen, behalve den troep guiten die hem gadeslaat. Zijn lot is spoedig beslist. Op hetzeffde oogenblik dat hij den aftocht blaast, wordt Bassanio aangekondigd, doch tusschen zijne aankomst en den gelukkigen greep, die hem tot Portia's uitverkorene maakt, valt het grimmige tafereel waarin Shylock over de vlucht van zijn kind jammert en zich troost met het vooruitzicht zich op eenen christen te mogen wreken.

Hierna trekt Bassanio den prijs der loterij, door de blozende Portia bezegeld met de gulle bekentenis:

> Alleen om in uw schatting hoog te staan
> Wilde ik in deugden, schoonheid, rijkdom, vrienden
> Onschatbaar wezen; maar al wat ik ben
> Is bijna niets; of om 't in 't kort te zeggen:
> Een meisjen zonder kennis of ervaring,
> Die zich gelukkig rekent, dat zij niet
> Voor leeren te oud is, nog gelukkiger
> Dat zij voor 't leeren niet te stomp zich acht,
> Maar meest gelukkig, dat zij geest en hart
> Geheel en gaarne uw leiding toevertrouwt
> Als aan haar ga, haar meester en haar vorst.

In hetzelfde tooneel volgt nu de verloving van Nerissa en

Graziano, de tijding van Antonio's rampspoed en van het gevaar waarin hij verkeert, Portia's plan om hem te redden, haar vertrek naar Venetië en dat van haren bode naar Padua om rechtsgeleerd advies in te winnen. Opdat ook hier, bij het naderen van het meest tragische tooneel, het schalksche geen oogenblik uit het oog verloren worde, is in het gesprek der twee guitige meisjes die aardige bluf van Portia behouden gebleven:

> Ik wed om wat ge wilt
> Dat, zijn we als jonge mannen uitgedoscht
> Ik wel de knapste van ons tweeën ben
> (En) ieder zweert: ik ben al wel een jaar
> De school ontloopen.

Het zou hier de plaats zijn, doch te veel van mijne ruimte vergen, aan te toonen met welk eene piëteit en grondige tooneelkennis de Meiningers te werk gaan bij het schikken en verkorten der werken, die zij opvoeren. Bij Shakespeare is dit hoogst moeilijk, want enkele uitweidingen en spitsvondige woordenspelerijen uitgezonderd, is er bij hem niets zonder beteekenis. Zoo mist men in het tweede bedrijf (8e tooneel) ongaarne het verhaal van Solanio, hoe Shylock de vlucht zijner dochter opgenomen heeft, en in het derde tooneel van het derde bedrijf dien tandenknersenden wraakkreet ‘Gij hebt me een hond genoemd en hadt geen reden, - Mijd thans, als ik een hond ben, mijn gebit, -... Ik wil geen woorden, 'k wil alleen mijn schuldbrief.’ Onontbeerlijk zijn, in datzelfde tooneel, Antonio's woorden, waarin de schuldenaar zelf het zwaartepunt van het straks volgende rechtsgeding aanwijst:

> De doge kan den loop van 't recht niet stuiten,
> Want als hij dit mocht wagen, zou 't vertrouwen
> Van vreemden op de onkreukb're wet en 't recht
> Van onzen staat geschokt zijn - en bedenk
> Dat hier op 't vrij verkeer van alle volken
> De handel rust en welvaart.

Ik doe deze aanhalingen alleen om te doen zien waarom ik het iets onmogelijks acht in Shakespeare's stukken de schaar te zetten, en tevens zichzelf en anderen tevreden te stellen. In het algemeen heb ik, slechts waardeering voor de wijze waarop de

Meiningers dit onvermijdelijke verrichten. Elke door hen aangebrachte wijziging of verkorting is logisch gerechtvaardigd; aan tusschenvoegsels op eigen hand maken zij zich niet schuldig; alles bijna wat van beteekenis is, blijft behouden. Hierdoor, en dank zij de verwonderlijke snelheid waarmede hunne tooneelen verwisseld worden, is het mogelijk eene vertooning van Shakespeare's langademige werken te geven, die verkort en toch aan het oorspronkelijke trouw is.

De meeste in zwang zijnde bewerkingen laten *The Merchant of Venice* eindigen met de terechtzitting. Uit een oogpunt van theatrale techniek is dit te rechtvaardigen. De grap met de trouwringen, die Portia en Nerissa haren verloofden ontfutselen, blijft achterwege; beider verloving heeft reeds plaats gehad; Bassanio is gered en de jood gestraft: het stuk is dus ‘uit’. Maar Shakespeare's gedachte wordt onmeedoogend verminkt. Hij heeft gewild, niet slechts dat zijn blijspel ‘blij’ zou eindigen, maar dat op het tafereel van Shylock's teleurgestelden wraaklust een dier hemelsche akkoorden volgen zou, die zijn dichter-oor boven het rauwe misbaar der menschelijke hartstochten als troostende stemmen hoorde.

Het park van Belmont is eene van de schoonste tooneeldecoratiën der Meiningers. Op den achtergrond de in het maanlicht blinkende zee, met Portia's paleis aan den oever. Meer naar voren het terras en geheel op den voorgrond eene marmeren bank, omsloten door bloemen en boomen van buitengewone frischheid en diepte. Men mag spotten zooveel men wil met natuur-nabootsingen op het tooneel, mij heeft, in deze omlijsting, het teedere en streelende: ‘In zulk een nacht - Hier drinke ons oor de tonen der hemelsche muziek,’ betooverd. Toen na die wonderschoone inleiding, allen weder op het tooneel verschenen waren, toen de plagerij met de twee ringen zich had opgelost in eene verzoening, en eindelijk vóór de groep gelukkige en schoone vrouwen en mannen het gordijn daalde, toen heb ik mij opnieuw dankbaar gevoeld aan onzen weldoener Shakespeare, die onze kennis van het leven met zulke edele en troostende vizioenen heeft opgeluisterd.

En Shylock? hoor ik vragen.

Een tooneelspeler van grooter dramatische begaafdheid dan de eerste sujetten van den Meininger troep bezitten, zou dit geweldige schepsel Shakespeare's meer indrukwekkend hebben

voorgesteld. De tegenstelling van licht en donker in het drama zou dan nog meer aangrijpend gewerkt hebben. Het werk zou dan nog meer den lof des meesters verkondigd hebben.

Ieder zal het eens zijn met hetgeen prof. Ten Brink in eene waardeerende beoordeeling van de vertooningen der Meiningers schrijft: 'Tot volmaaktheid zouden zij alleen te brengen zijn indien de acteurs in het uitspreken hunner rollen juist dezelfde schoonheid, denzelfden gloed, dezelfde pracht konden ten toon spreiden als de stoffelijke uitmonstering van het drama te bewonderen geeft'[1)].

Ja, - indien wij het voor het zeggen hadden, zouden wij, liefhebbers van de tooneelspeelkunst en vereerders van Shakespeare, deze vereeniging van alles wat volmaakt is, ons zeker niet laten onthouden.

Maar zooals de zaken eenmaal geschapen staan; gewoon als ik ben verminkte parodieën van Shakespeare's werken te zien, heeft deze vertooning van *De Koopman van Venetië* mijn kunstgevoel volkomen bevredigd. Want de acteur die Shylock op den eersten en derden avond voorstelde[2)], deed dat met niet weinig verdienste. Ik heb toeschouwers, wier bekendheid met Shylock-incarnatiën grooter is dan de mijne, zich prijzend over hem hooren uitlaten. Mij heeft hij zeer wel voldaan, en ofschoon ik niet ontken dat een geniaal tooneelspeler op deze rol een onuitwischbaren stempel drukken zal, blijf ik bij hetgeen ik reeds over Hermione opmerkte: Shakespeare's eigen zeggingskracht is zóó groot, dat een kunstenaar die zijne rol niet door eene willekeurige opvatting uit haar verband rukt of door wansmaak bederft, door haar gedragen wordt en altijd de plaats zal innemen, die de dichter hem in zijn werk heeft toegedacht.

III.

Julius Cesar is eene merkwaardige proeve van Shakespeare's ongeëvenaarde dramatische scheppingskracht. Het is zoo een-

1) *Haagsche Stemmen* No 37, 12 Mei jl.

2) Den tweeden avond werd de rol bedorven door een acteur die in andere rollen zijne verdiensten heeft, doch voor deze alle gaven mist behalve eene goede vermomming. Het is eene font van het Meininger tooneelbestuur dat het, indien de vermoeienis, aan het spelen voor Shylock verbonden, het driemaal geven van het stuk met dezelfde rolverdeeling onmogelijk maakt, het niet bij twee vertooningen, zoo noodig met eenen rust-avond tusschen beide, blijven laat.

voudig en toch zoo groot. Niet de treurspeldichter, de geschiedrschrijver heeft het stuk opgebouwd. Trek voor trek heeft Plutarchus het aldus verhaald: de karakters de gebeurtenissen, de kleine bijzonderheden. Shakespeare zette alleen het geschiedverhaal om in eene vertooning door sprekende en zich bewegende menschen. Geene vrijheden heeft hij zich veroorloofd; nauwelijks eene onbeduidende verschuiving van dagteekeningen; twee veldslagen die twintig dagen na elkander geleverd werden, samengetrokken tot éénen. Hij heeft slechts het voorgevallene tot groepen en tafereelen bijeengevoegd. Hij heeft den personen woorden in den mond gelegd, en de van hen overgeleverde gezegden in gesprekken gerangschikt; hij heeft kleine karaktertrekken toegevoegd aan hunne daden. Toen hij dit gedaan had, was er een treurspel geboren dat de geschiedkundigen tot op den huidigen dag verbaast door zijne gelijkenis op een stuk Romeinsche historie, en dat voor alle tijden belangwekkend zal blijven door het algemeen menschelijke; dat er in besloten ligt.

De hertog van Meiningen, die de voorstellingen in zijn hoftheater haren tegenwoordigen vorm gegeven heeft, moet - zoo verhaalt men - door *Julius Cesar* het eerst zich aangespoord gevoeld hebben om zijn vernuft, zijnen smaak, zijnen zin voor het schilderachtige, zijne liefhebberij voor archaeologische en historische nabootsingen dienstbaar te maken aan de dramatische kunst. Door hem met nieuw leven bezield, heeft het treurspel de bewondering weggedragen van, men mag wel zeggen, het grootste gedeelte der Duitsch-sprekende beschaafde wereld. Tot 1887 is het 267 maal gegeven, in alle groote steden van het Duitsche taalgebied in Europa[1)]. Overal wordt de reeks der gastvoorstellingen met *Julius Cesar* geopend. het vreemde publiek komt hierdoor dadelijk op de hoogte van hetgeen het van de onbekende kunstenaars te wachten heeft. Het stuk zet de hoofden aan het denken en de pennen aan het schrijven, want zóó uitgeput is de woordenstrijd niet over de aesthetische en dramatische vragen, die de Meininger voorstellingen doen rijzen, of bij iedere uiting hunner kunst wordt hij hervat. De roep die van *Julius Cesar* uitgaat, trekt de groote

1) R. Prölsz, *Das herzoglich Meiningen'sche Hoftheater* (Leipzig 1887) bladz. 42.

meerderheid dergenen, die in het tooneel belang stellen. Niet het minst opmerkelijk is het echter, schreef Frenzel in de *Berliner Dramaturgie* van 1877, dat velen die de Meininger kunstopvatting het hardst afkeuren, bij iedere voorstelling op hunne plaats gezien worden.

Het Romeinsche volk speelt zelf eene der hoofdrollen. De samenzwering wordt voorbereid, geboren en uitgevoerd, doch mist haar doel door het verzet van het opgeruide gemeen. Voor het optreden van groote figuranten-massa's is dit stuk dus aangewezen, en de Meininger regie, met hare erkende bekwaamheid in het organiseeren en africhten, behaalt in *Julius Cesar* een harer schitterendste triomfen. Alle bijzonderheden daarvan te ontleden gedoogt mijne ruimte niet; het is echter noodig bij het glanspunt, de vermoording van Cesar en het oproer in het Forum vóór de rostra, eenige oogenblikken stil te staan. Hier brengt de vernuftige inrichting der vertooning en de scherpzinnigheid waarmede alle onderdeelen geregeld zijn, eene poëtisch-realistische werking te weeg, die op den toeschouwer een machtigen indruk maakt en de gedachte van den dichter ten volle tot haar recht laat komen. De kreet van ontzetting, dien het volk slaakt wanneer het Cesar ziet wankelen op zijnen troon en de trappen afwaggelen, nadat hem Casca den eersten dolksteek heeft toegebracht; de doodelijke stilte terwijl de andere samenzweerders hem afmaken; het woeste gehuil wanneer de menigte zich rekenschap begint te geven van hetgeen er voorgevallen is; de wilde verwarring onmiddellijk daarna, - het volgt alles den dichter op den voet en is aan de natuur afgezien. Even fijn waargenomen en treffend weergegeven is het, dat het volk, wanneer Antonius het redenaarsgestoelte beklommen heeft, nog eenigen tijd onder den indruk van Brutus' pas gehoorde rede blijft. Shakespeare heeft dit weder aldus aangegeven; maar de Meiningers weten de nawerkende beroering, het trapsgewijs bedaren en het omkeeren er van zóó voor te stellen, dat de illusie volkomen is. De eerste volzinnen die Antonius spreekt, worden door het tumult nog bijna overstemd. Langzamerhand komt er eenige aandacht; de herinnering aan Brutus is nog niet uitgedoofd, doch raakt op den achtergrond; het in de rede vallen wordt eerst minder eenparig, verflauwt daarna; ademloos luisteren treedt in de plaats van het onwillige aan-

hooren. Reeds heeft de redenaar de menigte onder zijne macht; straks zal hij de gemoederen kneden als was, en de driften leiden waarheen hij goedvindt. Wie ooit bij het voor de vuist toespreken eener volksvergadering de werking van het gesprokene woord zelf heeft ondervonden of bij anderen waargenomen, zal de photographische nauwkeurigheid, waarmede de bewegingen der toehoorders overeenstemmen met de werkelijkheid, moeten erkennen. Indien men mij mocht tegenwerpen dat een hoop volks niet gewoon is - zooals bij de Meiningers geschiedt - met werktuigelijke eenparigheid eenen spreker in de rede te vallen, dan antwoord ik dat alle dramatische kunst onmogelijk is, zoodra het kunstmatige haar ontzegd wordt. De vraag is niet of eene opgewonden menigte aldus schreeuwt, maar of de wijze waarop zij te keer gaat, op het tooneel zóó wordt voorgesteld dat de toeschouwer den indruk krijgt eene opgewonden menigte vóór zich te hebben. Dien indruk ontvangt ieder, zelfs wie later van het gehoorde zich rekenschap poogt te geven en er op af gaat dingen.

Voortreffelijk is ook het einde van het bedrijf. Als Antonius zijne toespraak geëindigd heeft met het ontsluieren van Cesar's lijk en het voorlezen van diens testament, wordt hij door het volk omringd en in triomf rondgedragen. Het oproer is ontketend, eenigen gaan reeds toortsen halen om de huizen der samenzweerders in brand te steken. De Meiningers laten nu het tafereel volgen, waarin de toevallig voorbijkomende poëet Cinna, dien het volk voor een der moordenaars aanziet, gegrepen en ‘in stukken gereten’ wordt. Het is een waagstuk, na het groote oproer-tafereel aanstonds dit kleine te laten komen. Alleen de zekerheid van te zullen slagen kan den moed geven om het aan te durven; doch het is eene nieuwe proeve, welke ernstige gedachten aan de inrichting dezer vertooningen tot grondslag liggen. De onzinnige werking van verdoolde volkshartstochten kan niet beter aanschouwelijk gemaakt worden dan door deze op zichzelve geheel overbodige Cinna-episode. Terwijl deze vertoond wordt, staat de aanstoker van het oproer, Antonius, met bittere zelfvoldoening zwijgend tegen eene zuil geleund. Geen vinger steekt hij uit om den ongelukkigen Cinna te redden. Als het volk ‘bloed geroken’ heeft en op meer geweld belust de straten inholt, komt de opruier weder naar voren, en terwijl een bode van Octavius de komst van Cesar's

wreker aankondigt, laat Antonius de woorden hooren, die Shakespeare hem iets vroeger in den mond legt:

> Nu werk' het voort! Verderf gij zijt op weg,
> Neem welken loop gij wilt!

Het derde bedrijf is het glanspunt der vertooning, doch niet het eenige dat bij onze beschouwing in aanmerking behoort te komen. In het voorbereiden der samenzwering toont Shakespeare zijne diepe karakter-kennis, en ook hier komen eenige eigenaardigheden der Meininger vertolking zijn werk uitnemend te stade. Omtrent het geweldige onweder moet ik herinneren aan hetgeen ik boven te verstaan gaf betreffende het geoorloofd kunstmatige van alle theater-vertooningen. Dit natuurtafereel maakt een wezenlijk deel uit van Shakespeare's schepping. Het heeft zijne plaats in den bijgeloovigen angst van Casca, waar Cassius gebruik van maakt om het komplot den bijstand te verzekeren van dezen onverschilligen, doch is hij eenmaal tot handelen overgehaald, doortastenden man. Het geeft Cicero gelegenheid zich te kenschetsen in een paar woorden, als een geleerde, verheven boven den indruk van natuurteekenen. Cesar's vrouw knoopt hare voorgevoelens aan het onweder vast; hij zelf vindt er aanleiding in om de priesters naar de ‘offerteekenen’ te doen vragen. Bij Shakespeare duurt het nog voort gedurende een gedeelte van het tweede bedrijf; de Meiningers laten het onweder na het eerste bedrijf volgen door een kalmen nacht, met helder maanlicht. Dit maakt een gepast tafereel voor de bijeenkomst der samenzweerders. In Brutus' tuin, met het roodachtige schijnsel der nachtlamp in zijn huis op den achtergrond, sluipen zij binnen. Schilderachtig gegroepeerd, fluisteren zij geheimzinnig. Het halfduister waarin zij staan en het volle maanlicht, dat Brutus bestraalt, maken geen scherper tegenstelling dan de hoogdravendheid der woorden van dezen edelste der eedgenooten met de onbeduidende gezegden der anderen.

De laatste twee bedrijven maken den rechten indruk niet. Ik kan dit niet anders verklaren dan door de geweldige ontroering, welke de voorafgegane tooneelen bij den toeschouwer gewekt hebben, en die hem niet ontvankelijk laten voor een fijn weefsel van zielkundige ontleding. Men laat Shakespeare geen

recht wedervaren, wanneer men beweert dat het stuk minder belangwekkend wordt; dat het, om eene geijkte uitdrukking te bezigen, ‘zakt’. Het gesprek van Brutus en Cassius in het vierde bedrijf is een meesterstuk van karakter-teekening. Ik vind bij een der grondigste kenners van Shakespeare, S.T. Coleridge, deze opmerking: ‘I know no part of Shakespeare, that more impresses on me the belief of his genius being superhuman, than this scene between Brutus and Cassius[1)]’. De intendant van het Meininger theater, de heer Chronegk, is het hiermede eens en van meening, dat indien het gesprek tusschen de twee veldheeren bijna werkeloos voorbijgaat, het aan de acteurs moet liggen of aan de toeschouwers. Ik geloof dat het laatste het geval is. Weinigen zijn misschien in de gelegenheid geweest het tooneel viermaal achtereen te zien. Ik heb opgemerkt dat het iederen keer in beteekenis rijst en ten slotte de zeggingskracht der beide acteurs niet te kort blijkt te schieten voor de veelbeteekenende woorden die hun in den mond gelegd worden.

Shakespeare heeft de samenzweerders niet willen verheerlijken of helden eener revolutie van hen willen maken. Zijn oordeel zou waarschijnlijk niet veel verschild hebben van dat van Dante, die Brutus en Cassius eene plaats naast den aartsverrader Judas Iskariot aanwijst[2)]. Hoogst opmerkelijk is het echter, dat de ondergang der laatste republikeinen wordt voorgesteld als het gevolg, niet van de overmacht hunner tegenpartij, maar van hunne eigen dwalingen. Het is eene aaneenschakeling van vergissingen, eene ware *Tragedy of Errors*. Cassius en Brutus verstaan telkens elkander verkeerd. Brutus weet met zijnen medebevelhebber niet omtegaan. Waar Cassius ongelijk heeft, is hij koppig en heftig; waar hij op zijn stuk moest blijven staan en zijne grootere ervaring in den krijg moest laten gelden, bij het kiezen van het tijdstip voor eenen veldslag, geeft hij dadelijk toe: ‘weerstrevend, niet dan gedwongen, op één slag onze gansche vrijheid zettend’, klaagt hij als het te laat is. Brutus geeft te vroeg bevel tot het oprukken der legioenen; Cassius ziet een behaald voordeel aan voor eene nederlaag en geeft zich den dood tengevolge van dit misverstand. Wil de

1) *Notes and Lectures*, New Edition, Liverpool 1875.
2) *De Hel*, 34e zang.

dichter doen zien dat zij die zich vergrijpen aan den vertegenwoordiger van het hoogste gezag, onmachtig worden de gebeurtenissen te beheerschen? Men zou het bijna zeggen aan deze woorden van Brutus:

> O Julius Cesar, machtig zijt gij nog!
> Uw geest waart om, en richt onze eigen zwaarden
> Op eigen boezem.

Dezelfde Brutus heeft reeds onder het smeden van het komplot gezegd:

> Wij zijn in opstand tegen Cesar's geest.....
> O waar 't ons mooglijk Cesar's geest te treffen
> En Cesar niet te deren.

Dat zijn van die fijne trekken waar men licht over heen leest, doch die bij het zien vertoonen al hunne beteekenis krijgen.

Het laatste bedrijf is weder een kunststuk van weldoordachte tooneel-inrichting. Het stelt eene kloof in het gebergte voor, waarachter de roode bergen van Sicilië golvend zich verheffen. Op eene hoogte aan weerszijden verschijnen de aanvoerders der twee legers, en voegen zij, in den trant der helden van Homerus, elkander hunne uitdagingen en beleedigingen toe. Het slagveld ligt buiten het tooneel; het rumoer van het gevecht wordt af en toe vernomen; legerbenden trekken nu en dan voorbij; eene enkele maal slechts dringen, als eene golf van den schuimenden oceaan in eene bocht van het strand, eenige vechtenden tot onder de oogen der toeschouwers door. Daar ontmoeten de bedrijvers der mislukte omwenteling elkander het laatst; daar geven zij zich den dood, eerst Cassius, het laatst Brutus. Hem gaat Titinius vóór, en diens laatste woorden wijzen nogmaals op de oorzaak van hunne nederlaag: ‘Ach, al wat voorviel werd hier misverstaan - Kom, Cassius' zwaard, doorboor Titinius ook!’

Naarmate het einde nadert, verspreidt duisternis zich over het tooneel. Op de lijken der zelfmoordenaars werpt de opkomende maan haar bleeke licht; in het staal hunner wapenrustingen spiegelen zich hare stralen. Octavius, de jonge Cesar, brengt Brutus, zijn onbaatzuchtigsten tegenstander, den tol zijner hulde. Triomfkreten verkondigen dat het keizerrijk op de puinhoopen der republiek verrezen is.

IV.

Een koning, die zich onledig houdt met een tijdverdrijf voor eerzame burgers: zoo stel ik mij Shakespeare liefst voor wanneer hij, van de hoogten zijner tragediën afgedaald, op de geestige slingerpaden van klucht en blijspel wandelt. Het vorstelijke blijft hem eigen, ook in de onbeteugeldste uitgelatenheid. Hij valt soms uit zijne rol en spreekt woorden die voor gewone burgerlieden niet recht verstaanbaar zijn. Getuige deze roerende elegie midden in die dolle *Driekoningenavond-klucht:*

VIOLA.
My father had a daughter, loved a man,
As it might be perhaps, were I a woman,
I should Your Lordship.

DUKE.
And what's her history?

VIOLA.
A blank, my lord: She never told her love,
But let eoncealment, like a worm i'the bud,
Feed on her damask cheek. She pined in thought
And, with a green and yellow melancholy,
She sat like patience on a monument,
Smiling at grief. Was not this love, indeed?[1)]

Het is eene soort van prinses die dozen roman in tien regels verhaalt; maar eene prinses in pageskleeren, die van liefde smacht voor haren heer en zelve eene gravin op zich verlieven laat. Zoo iets in-voornaams is er echter in dit blindemansspel van seksen en standen, dat zelfs deze maskerade mij medesleept en zoowel het liefdeleed van Viola als dat van Olivia mij bij wijlen ontroert.

Er is meer ernstigs in dit kluchtspel. Shakespeare's werken zijn eene van de bronnen voor de geschiedenis onzer beschaving, dewijl er niet ééne wijsgeerige, staatkundige of maatschappelijke vraag is die zijnen tijd beroerde, of men vindt den weerklank er van bij hem. In dezen *Twelfth Night* is het de uit de ondheid overgekomene in de middeleeuwen het meest in zwang zijnde, in de zestiende eeuw langzamerhand

1) *The twelfth Night or what you will* III, 4. Ik heb verscheidene vertalingen vóór mij liggen, doch geene evenaart het Engelsch. Die der Meiningers, die uit verschillende overzettingen met zorg hunnen tekst bijeenlezen, komt het oorspronkelijke zeer nabij.

in onbruik rakende zede der hofnarren. Menschen die eene zotskap droegen, met bellen rinkelden, eenen narrenkolf zwaaiden en altijd in een maskeradepak staken, dienden vorsten en grooten tot speelpoppen. Zij werden minder geacht dan slaven, want men kocht hen niet; maar mochten zoo onbeschaamd zijn als bedorven kinderen. Den naam van Elisabeth's nar - Serggan - heeft de geschiedenis bewaard. Hendrik VIII had in zijnen hofstoet een dier bevoorrechte raadslieden - John Heywood, een schrijver en geleerde bovendien - die alles mochten zeggen wat hun voor den mond kwam, bij vriend en vijand geducht om de scherpte hunner tong. Dit was eene soort van veredelden vorm van het menschonteerende potsenspel. Zoo algemeen was het houden van narren, dwergen en monsters geworden, dat onder den invloed der strengere zedenleer, die de Hervorming in zwang bracht, de wetgevers er zich mede begonnen te bemoeien. Vele besluiten en strafbepalingen op rijks- en landdagen in de 16e eeuw uitgevaardigd, zijn tegen het euvel gericht.

Er was dus onder hetgeen wij zouden noemen de ‘hangende quaestiën’ op het laatst der eeuw, eene hofnarren-quaestie. Victor Hugo heeft een drama geschreven waarin een nar de hoofdpersoon is, doch zijn Triboulet is geen *type* van zijnen stand. Het is een ongelukkige, mishandelde man, geen slachtoffer der barbaarsche instelling. Shakespeare brengt ons met een paar trekken in het hart der quaestie, te snijdender omdat hij haar uit een komisch standpunt voorstelt. Het kan zijn dat de onverbeterlijke voortreifelijkheid - ik laat hier zonder vrees voor tegenspraak alle voorbehoud achterwege - waarmede de Meiningers het tafereel spelen en stoffeeren, er toe medewerkt; maar het maakt een onvergetelijken indruk. Hunne Olivia is zoo recht de schoone, binnen den kring der etiquette ten doode zich vervelende vorstelijke vrouw, die zelve haren hansworst beu, doch te goedhartig is om hem de wereld in te jagen, en die ook weder naar hem grijpt als naar het eenige schepsel, dat in den kring harer flauwe beuzelarijen iets hartigs weet te brengen. De nar is scherp getypeerd, met meesterhand. Hem is het niet bewust dat er zoo iets als eene ‘narrenquaestie’ in de wereld bestaat. Hij trekt maar scheeve gezichten en put zich uit in snedige gezegden als de gravin er bij is, in galgenhumor achter haren rug; voor niets bang dan voor het gevaar,

zijn ‘goed voêr en warmen stal’ te verliezen; gerust zoodra hij den glimlach op het gelaat zijner gebiedster te voorschijn geroepen heeft. Hij kruipt rond hare kleine voeten en blikt haar in de donkere oogen, even onbewust dat zij eene schoone vrouw is, als Olivia dat deze potsenmaker, dien zij in het heiligdom harer eenzaamheid en harer verborgenste gedachten toelaat, een jonge, stoutmoedige en losbandige man is. En bij herhaling, telkens met nadruk en duidelijke bedoeling, schoon in spottenden vorm, wordt het ‘narren-vraagstuk’ aangeroerd. De zwartgallige puritein breekt den staf over den zot; de zachtaardige gravin pleit voor hem, al erkent zij dat ‘narren-aardigheden oud worden’; de denker - Shakespeare - mijmert over hem:

> Die knaap is wijs genoeg om nar te spelen,
> En ja, dit goed te zijn eischt schranderheid,
> Hij moet de luim van hen, met wie hij schertst,
> Persoon en tijd met scherpen blik bespiên,
> En als de valk op ied're veder storten
> Die voor zijn oogen komt. Dit is een kunst,
> Wel even zwaar als altijd wijs te wezen,
> Want dwaasheid, wijs'lijk aangebracht, heeft kracht,
> Terwijl men, als een wijze dwaas is, lacht.

Laat ons echter, in de klucht, het kluchtige niet vergeten.

Het is eene oude poets die den ingebeelden hofmeester Malvolio gebakken wordt, hem door een briefje, met de nagebootste hand der gravin geschreven, te doen gelooven dat deze op hem verliefd is en hem allerlei zotternijen te laten begaan, welke hij meent dat zijne gebiedster aangenaam zullen wezen. Het onweerstaanbaar komische zit in de tegenstelling der personen: aan den eenen kant Malvolio, een schoolvossige zedepreeker, aan den anderen kant het lustige viertal, de dronkelap Tobias, de nar, de schaperige jonker Andries en de schelmsche Maria. Zoo iets te vertoonen zonder dat het potsierlijke stuitend wordt door overdrijving, of de spotternij de grens van het ruwe overschrijdt, vordert groote kunstvaardigheid. Het is daarmede als met al de ‘kleine effecten’ bij Shakespeare, waarover ik reeds zoo dikwijls gesproken heb: ééne valsche maat bederft onherstelbaar de harmonie, die telkens op de grens der dissonantie zweeft. De Meiningers weten iederen wanklank te vermijden. De bekwame acteur die voor Shylock speelde, is als Malvolio

onverbeterlijk. De duivel der ingebeeldheid versteekt zich bij hem onder de vormen van den puritein, en het contrast is allerbelachelijkst. Heerlijker drinkebroer dan Tobias kan men zich niet denken; zijne tong slaat dubbel met variatie, en zijn waggelen langs 's heeren straten geschiedt met de gratie van een geboren edelman. Ik mag dien verloopen landjonker liever dan het ideaal der Engelsche wijnzwelgers, Falstaff. Tobias haalt minder slechte streken uit, en met eene vrouw die hem behoorlijk onder de pantoffel hield, zooals de snibbige Maria zeker doen zou, kon er nog een goed man uit hem groeien. Die Maria is een waar juweel. Den aanstekelijken lach der actrice die voor haar speelde, hadden wij van haar als Nerissa reeds vernomen. In *Was ihr wollt* brengt zij den geheelen schouwburg zóó aan den gang, dat ieder wel, evenals de drie grappenmakers op het tooneel, zich voor haar zou willen laten nedervallen en haar vragen: ‘Gelieft het u ook uwe voeten op mijnen nek te zetten?’ Over den nar sprak ik reeds. Jonker Andries - de Clown - heeft zijn bloemzoet gezicht ook in het *Winteravondsprookje* laten zien. Hij is een ware vondst voor de Meiningers en moet uit het eene of andere oude spotprentenboek opgedolven zijn.

Het kapitale tafereel van het stuk is weder *en scène* gezet op eene manier, die de werking er van ontzaglijk verhoogt. Als Maria den brief in den tuin legt, die Malvolio op de gedachte brengen moet dat de gravin van liefde voor hem blaakt, verbergen de drie spitsboeven zich achter ‘een palmhaag’ zegt de eene vertaler, ‘een prieel’ de ander, *the box-tree* Shakespeare zelf. De Meiningers hebben er een hoog rozenbed van gemaakt. Tusschen en boven de groote bloemen steken de drie lachende schelmentronies uit, en hunne lichamen blijven verborgen. Dit is zoo natuurlijk en tegelijk zoo onbeschrijfelijk bespottelijk, dat het afgesletene tooneel-middel van luistervink-spelen er nieuw en frisch door wordt. Even eenvoudig is het ook ingericht dat jonker Andries, die van de schoone Olivia werk maakt, in het eerste tooneel van het derde bedrijf het teedere gesprek gadeslaat, dat de gravin met den boodschapper van den hertog voert. De jonker ziet uit het open venster eener herberg op den achtergrond wat er in den tuin voorvalt.

Dit zijn weder kleinigheden; maar met haar allen schakelen zij de onverbrekelijke keten der illusie.

Even als iedere reeks der Meininger-voorstellingen met *Julius Cesar* begint, eindigt zij met *Was ihr wollt*. Naar de reden van het eerste heb ik reeds eene gissing geopperd, die van het andere is stelliger te raden: *Was ihr wollt* vordert de eenvoudigste tooneel-inrichting en is dus het gemakkelijkst tot op den dag vóór het opbreken te geven. Tweemaal slechts worden de schermen verwisseld, figuranten-massa's of andere omslachtige regelingen zijn er niet voor noodig. Aangezien de Meininger regie nimmer deze soort van effecten zoekt waar ze niet aangewezen zijn, nimmer ze aanbrengt waar de dichter ze niet verlangt, of waar ze in zijn werk niet eene natuurlijke plaats innemen, worden ze in *Was ihr wollt* ook niet vertoond. Alleen is de eenvoudige lijst, waarin de klucht geplaatst wordt, weder voortreffelijk.

Dit geeft mij aanleiding nog iets te zeggen over de meening, dat bij de inrichting dezer voorstellingen het uiterlijke beschouwd wordt als doel en hoofdzaak; dat aan het lagere - de stoffelijke uitrusting - het hoogere wordt opgeofferd. Zonder twijfel wordt aan dit uiterlijke eene buitengewone mate van vernuft en zorgvuldigheid ten koste gelegd, en hebben aan de pracht en het verrassende, welke daarvan het gevolg zijn, de vertooningen een goed deel harer aantrekkelijkheid te danken. Er valt in aanmerking te nemen dat tooneel-voorstellingen niet te scheiden zijn van hare stoffelijke zijde en het er vóór alles op aankomt toeschouwers te lokken. Geschiedt dit door de hoogste voortreffelijkheid in spel en voordracht, dan wordt zonder tegenspraak het beste verkregen dat de tooneelspeelkunst te geven vermag; doch in aanmerking genomen den smaak en de mate van oordeel van het grootste deel dergenen die gewoon zijn de schouwburgen te bezoeken, staat het vast dat door die voortreffelijkheid alleen, het vertoonen van oude tooneelstukken, meest van ernstigen aard, gedurende eenen eenigszins geruimen tijd niet vol te houden zal zijn. De ervaring heeft dit overal bewezen, en het *Théatre Français*, dat in het vertoonen van klassieke tooneelstukken een model wordt genoemd en onder geheel buitengewone, gunstige omstandigheden geplaatst is, kan evenmin als eenig ander theater van die specialiteit alleen bestaan. De Meininger gastvoorstellingen, zooals ik ze te Rotterdam heb leeren kennen en te beoordeelen heb, blijven uitsluitend tot die soort van stukken bepaald. Wanneer nu het publiek daarheen ge-

trokken wordt doordien aan het zintuig der oogen een edel en kuisch, aan de eischen van schoonheid en evenredigheid beantwoordend genot geboden wordt, en tevens spel en voordracht geenszins verwaarloosd, maar naar de regelen der Duitsche tooneelspeelkunst met groote nauwgezetheid verzorgd worden, - wat kwaad steekt daarin?

Maar het ‘kijkspel,’ dat de Meiningers tot den rang van eene hooge kunst-uiting verheven hebben, beheerscht hunne vertooningen in mindere mate dan het geval is bij elk tooneelgezelschap, dat zich tot het spelen van burgerlijke comediën bepaalt. In deze soort van vertooningen wordt dikwijls door ongepast vertoon alle illusie bedorven. Tooneelspeelsters verwisselen vijf-, zesmaal soms op eenen avond van kleeding, zoodat de vrouw en de dochters van een burger of ambtenaar het eene bedrijf in gloednieuw satijn, het andere in statig fluweel, nu eens in ochtendgewaden van Brusselsche kant, straks in baljaponnen met ruischende sleepen voor den dag komen. Niemand kan ontkennen, dat deze tafereelen uit een modejournaal de aantrekkelijkheid verhoogen, welke tooneelvoorstellingen in het algemeen hebben voor het vrouwelijke deel althans van ons gewone schouwburgpubliek. Van denzelfden aard is de gewoonte, dat een tooneel-matroos altijd een man is met een smetteloos witte broek, een helrooden gordel, en een borstrok die zoo even in een manufactuurwinkel van den haak is gehaald; dat militairen onder alle omstandigheden optreden in omslachtige, schitterende parade-uniformen; dat visschers, boeren, arbeiders er op onze tooneelen uitzien alsof zij in een ballet moeten dansen. Van het meubeleeren en stoffeeren der woningen zou iets dergelijks te zeggen zijn, zonder nog van ongerijmdheden in stijl en groepeering te gewagen. Dat alles zijn offers aan den ‘lust der oogen,’ welke wij ons schouderophalend getroosten omdat wij ook aan deze vertooningen het voorrecht van het conventioneele, dat de tooneelspeelkunst niet missen kan, niet ontzeggen willen.

De Meiningers houden zich echter met deze soort van zinsbegoochelingen niet op. Hunne kleedingen en wapenrustingen zijn niet frisscher en blinkender dan het wapentuig van krijgslieden op een langdurigen veldtocht er inderdaad uitziet. Hunne bedelaars dragen werkelijk lompen. Een vagebond in de straten eener Siciliaansche stad kan er niet schooierachtiger uitzien

dan hun Autolycus in het *Winteravondsprookje*, die zich op zulk eene realistische wijze krauwt en krabt, dat een toeschouwer er jeuk van krijgt. Ik prijs dit laatste niet onvoorwaardelijk, en houd mijn hart vast bij de gedachte dat het kan worden nageaapt door anderen, die minder in toom gehoudeu worden door het gezag eener regie, voor welke ieder zich buigt; maar het teekent. Hunne tooneelheldinnen gaan met onovertrefbaren smaak, historische getrouwheid en pracht gekleed; doch zij verwisselen hare kleeding hoogst zeldzaam. Prinses Thekla, Wallenstein's dochter, speelt twee avonden achtereen in hetzelfde witte kleedje; alleen in het laatste bedrijf, als zij van Pilsen naar Eger trekt, draagt zij een reisgewaad. Bij de tooneelschermen moet ieder hebben opgemerkt dat die in *Julius Cesar* sporen van langdurigen dienst beginnen te vertoonen. Dit is zeker geene deugd, maar eenigszins te verontschuldigen door de moeilijkheid om doeken, die door kunstenaars van buitengewoon talent geschilderd zijn, bij de eerste noodzakelijkheid te vernieuwen. Doch het kan mede als een bewijs dienen dat de regie niet op deze uiterlijkheden alleen hare aandacht gevestigd houdt. Of zou men meenen dat de gaten in de behangsels van Cesar's paleis haar niet hinderen? Ik kan het tegendeel verzekeren.

V.

Het zou eenigszins onnatuurlijk staan en gedachten kunnen doen veronderstellen die de mijne niet zijn, indien ik, zóóveel te zeggen hebbende over de Meiningers, de grootste helft hunner voorstellingen met stilzwijgen voorbijging. Zij hebben vier - of vijf - treurspelen van Schiller vertoond, welke meerendeels in Nederlandsche schouwburgen zoo goed als onbekend waren: *Die Jungfrau von Orleans, Maria Stuart, Wallenstein* - in twee avonden: *Wallensteins Lager* met *Die Piccolomini* den eenen, *Wallensteins Tod* den anderen - en *Wilhelm Tell*. Ik wensch daarover echter kort te zijn: zóó kort, dat het mij niet noodig voorkomt den titel van dit opstel er voor te veranderen.

Wanneer ik over de vertooningen van Shakespeare's werken in vele bijzonderheden getreden ben en van verdere uitweidin-

gen alleen uit bescheidenheid tegenover mijne lezers mij onthouden heb, deed ik het dewijl het onderwerp mij tot spreken drong. Mij zijn die voorstellingen eene nieuwe openbaring geweest van des dichters grootheid. Daarvan rekenschap te geven, scheen mij een plicht der dankbaarheid tegenover den dichter en zijne vertolkers; maar ik meende ook het eenigszins verschuldigd te zijn aan diegene mijner landgenooten die, Shakespeare-vereerders als ik, niet in de gelegenheid geweest zijn hunne bewondering aan deze voorstellingen te toetsen. Met Schiller is hetzelfde niet het geval. Mijne waardeering van dezen grooten dichter is door de Meininger opvoeringen niet van aard veranderd. Evenmin als ik mij vroeger bekwaam geacht zou hebben over hem iets nieuws of iets bijzonder opmerkelijks te berde te brengen, ben ik het thans. Te beproeven de voorstellingen zelve te schilderen, lijkt mij even nutteloos als ondankbaar. Het schilderen met woorden neemt in de hedendaagsche letterkunde eene zoo aanzienlijke plaats in, dat ieder zich over de waarde of onwaarde daarvan voor zijn voorstellingsvermogen een oordeel vormen kan. Mijne ervaring is, dat slechts het bewustzijn van een zeer buitengewoon talent iemand den moed mag geven dezen vorm van letterkundige schepping te beproeven.

Schiller is een edel dichter. Hem en Victor Hugo, met wien ik hem gaarne in éénen adem noem, neem ik nooit ter hand zonder eenige redenen, om het leven lief te hebben, rijker te worden. In de stilte van het studeervertrek, in de eenzaamheid der natuur, in het vertrouwelijk samenzijn met weinige gelijkgezinden, laat de invloed van deze weldoeners der menschen zich het meest gevoelen. Doch ik heb niet ondervonden dat Schiller's verheffende gedachten meer tastbaar worden door eene vertooning zijner voor het tooneel geschrevene werken. Iets anders is het met eene declamatorische, muzikale of plastische vertolking van sommige zijner lyrische gedichten. Schiller's tooneelfiguren ontbreekt het aan het ware menschelijke leven, en het voetlicht maakt hare holheid eerst recht doorzichtig.

De indruk eener tooneelvertooning kan - ik deed het reeds bij Shakespeare opmerken - van schijnbare kleinigheden afhangen. Tusschen Maria Stuart en de Hermione van het *Winteravondsprookje* bestaat deze overeenkomst, dat in beide de worsteling belichaamd wordt van weerlooze zwakheid tegen

teugelloos geweld. Ik laat de verpletterende vergelijking met Shakespeare nu verder achterwege, doch merk op dat aan die eigenaardigheid der dramatische figuur afbreuk wordt gedaan door Maria's houding in het eerste bedrijf van Schiller's treurspel. Hare gesprekken met Paulet en Burleigh zijn meesterstukken van zeggingskracht, doch gekunsteld zoodra men ze in de gevangenis ziet voeren. Deze verdrukte onschuld is snedig als een advokaat, bespraakt als een rederijker, partijdig als een pleitbezorger. Zij levert eenen van Engelands eerste staatslieden, den lord-opperschatmeester, een spiegelgevecht in het staatsrecht, en behoudt het veld; maar de toeschouwer, wien alle historische herinneringen niet vreemd zijn, weet dat de overwonnen partij hare beste troepen niet in het vuur gebracht heeft.

Dit was steeds mijne meening; eene kleine bijzonderheid in de vertooning door de Meiningers heeft haar versterkt. Wij zijn gewoon, bij de vertooningen van het treurspel door onze tooneelgezelschappen of door reizende tooneelspelers als satellieten van ééne dramatische ster, den opperschatmeester en den bewaarder van het slot Fotheringhay door onbeduidende, zoo niet belachelijke personen voorgesteld te zien. Bij de Meiningers was het anders. Lord Burleigh geleek zijn uit de lijst gestapt historisch portret, en bleef den geheelen duur der voorstelling met dat uiterlijk in overeenstemming. Sir Paulet was, ondanks zijne overdrijving in het declameeren, eene waardige figuur. Beiden luisterden naar Maria's pleitrede met die onverdeelde, stil-hartstochtelijke aandacht, welke het geheim is der Meininger acteurs en den indruk maakt, alsof er buiten het tooneel niets ter wereld voor hen bestaat. Ieder woord der koningin riep bij hen eene overeenstemmende gelaatsuitdrukking of gebaar te voorschijn. Zwijgend kromden zij zich onder de geeselroede van de dialectiek hunner gevangene, en toen Burleigh eindelijk uitbarstte:

> Ihr nennt euch fremd in Englands Reichsgesetzen,
> In Englands Unglück seid ihr sehr bewandert!

toen vlood op eens mijne sympathie den verkeerden kant uit. Ik wist dat deze welsprekende koningin voor de vierschaar der historie zulk eenen toon niet behoort te voeren. Al reken

ik mij niet tot de *issus de Calvin*, toch loochen ik mijne verwantschap tot Oldenbarneveld niet, en honderdmaal liever troost ik mij in de tragische noodzakelijkheid dat het hoofd van Maria is moeten vallen, dan dat de dolk van Sauvage, of van een der andere moordenaars die op Elisabeth afgezonden werden, doel getroffen had.

Zulke indrukken kunnen de theater-illusie voorgoed dooden. Vooral in werken, die aan eenen ernstigen inhoud het nadeel paren, van tot de gebeurtenissen van onzen tijd in geenerlei verband meer te staan. Onwaarschijnlijkheid en gebrek aan logische eenheid vliegen, in jongere tooneelstukken, ons ieder oogenblik in het gezicht, doch deze comediën strompelen voort op de krukken harer actualiteit. Verstoor in een treurspel, dat eene eeuw oud is, de illusie der zedelijke waarachtigheid, en het geheele gebouw stort in.

Ieder werk van Schiller vertoont dergelijke zwakheden. Niemand zal beweren dat Thekla, Wallenstein's dochter, eene krachtige dramatische figuur is. Doch zij is, in een drama van louter geharnaste mannen, eene liefelijke verschijning, een zonnestraal in een woud vol knoestige stammen. Deze jonkvrouw nu, heeft door de hulp eener gedienstige tante, eene samenkomst met haren beminde. Zij weet dat de oogenblikken haar zijn toegemeten. Het eerste hartsgeheim dat zij uitstort, is eene nauwkeurige beschrijving van het astrologische observatorium haars vaders. En Max bijt in het aas en verlustigt, als een goudvischje in de zonnestralen, zich nog eene poos in het geflonker der planetenbeelden. Wallenstein zelf doet eene lange vertelling, van droomgezichten en verschijningen, op een oogenblik, dat zijne oversten hem het mes op de keel zetten om een besluit te nemen. Zijne alleenspraak vóór het beslissende onderhoud met den Zweedschen overste, vertoont met de monologen van Hamlet deze overeenkomst, dat zij de handeling niet verder brengt, doch dit verschil dat zij geen helderder licht laat opgaan over eene door tragische tegenstrijdigheden verscheurde ziel. Het dooden van Gessler door Tell krijgt door de lange bespiegeling van dezen laatste het karakter van eenen beredeneerden sluipmoord, zoodat, evenals ik bij Maria Stuart aanteekende, de sympathie van den toeschouwer naar den verkeerden kant gericht wordt. Jeanne d'Arc houdt vóór de plechtigheid in de kerk te Reims, die de kroon op haar werk zet,

eene wonderschoone, lyrische ontboezeming, die slechts dit gebrek heeft, dat zij het treurspel overbodig maakt.

Ik word ontrouw aan mijn voornemen om geene critiek over Schiller's drama's te schrijven en keer terug tot de Meiningers. Opmerkelijk komt het mij voor dat in mijne herinnering aan de vertooningen van deze werken, die der dramatische vertolking flauwer is dan de indruk van hetgeen eigenlijk tot opluistering en versiering daarvan moest dienen. Bij Shakespeare is juist het omgekeerde het geval. Grooter begaafdheid der acteurs had niets daaraan kunnen veranderen. Een tooneelspeler als voor Tell, voor Wallenstein, voor Dunois en voor Leicester speelde, wordt door eene schitterende tooneeltoerusting niet onbeduidend gemaakt. Zij die aandoenlijk voor Hermione, fijn voor Olivia, geestig voor Portia speelde, was ook bekoorlijk als Bertha, behoefde als Thekla niet te kort te schieten, en torschte de verpletterende rol van Jeanne d'Arc op eene wijze, die algemeene waardeering verwierf.

Ten aanzien van Maria Stuart neem ik de vrijheid aan het oordeel der kenners twee opmerkingen te onderwerpen, die ook in het algemeen voor het kunst-vraagstuk, dat ons bezig houdt, eenige beteekenis kunnen hebben. De eerste is, dat bij eene opvoering van het volledige treurspel, zóó als de dichter het voor het tooneel bestemd heeft, de verhouding van de titelrol tot het geheel anders wordt dan bij besnoeide vertooningen, die uitsluitend ten doel hebben eene tentoonstelling van de dramatische beroemdheid, welke zich als Maria zien laat. In de tweede plaats zij het geoorloofd de onderstelling te wagen dat de wereldvermaarde kunstenaressen, welke wij in dit stuk hebben gezien, een eenzijdig, in sommige opzichten onwaar licht hebben kunnen doen vallen op de titelrol, en hierdoor een verwarrenden invloed kunnen uitoefenen op het oordeel, zelfs van de meest bevoegden onder ons. Deze virtuozen komen met den roep dat zij al wat haar omringt in het niet zullen doen zinken; wij allen zijn gespannen op hare kracht en hare bedrevenheid in het uitvoeren van dit kunststuk; wij voorzien de oogenblikken waarin zij zich in haren vollen luister zullen vertoonen; wij wachten op de uiting van Maria's verrukking bij het terugzien der schoone natuur, op haren triomfkreet over Elisabeth, en wij tasten reeds bij voorbaat naar onze neusdoeken als het afscheid van hare bedienden beginnen moet. Ik steek er den draak niet

mede, noch drijf den spot met aandoeningen die ik zelf ondervonden heb en waarvoor ik mij niet schaam. Doch ik wil gevraagd hebben of indien wij eene actrice voor ons zien, welke geene Simsonskracht bezit om alles rondom haar te verpletteren, en die op bepaalde oogenblikken ons niet zóó verstomd doet staan als wij gewoon zijn, - of dan ons oordeel niet op eene begripsverwarring zou kunnen rusten? En met iets meer gerustheid spreek ik mijne meening uit, dat eene verstandige, nauwgezette, in vorstelijke waardigheid volstrekt niet te kort schietende vertolking, als aan de titelrol bij de Meiningers te beurt valt, voldoende moet zijn om het treurspel te doen zien met al de dramatische werkdadigheid, welke zijn schepper het geschonken heeft.

Niet het spel der Meiningers geef ik dus de schuld, wanneer hunne vertooning van Schiller's treurspelen mijn besef van de dramatische beteekenis dezer stukken niet levendiger heeft gemaakt. Edel van lijnen, doch flauw en doodsch als vóór hunne vertooning, zie ik de helden en heldinnen dezer tragediën; maar onuitwischbaar staan in mijn geheugen gegrift de schilderachtige en grootsche tafereelen, tot welke de treurspelen het onderwerp hebben geleverd.

Eene enkele maal, wanneer Schiller sterk genoeg is om meester te blijven van het terrein, delft hij ook het onderspit niet. Ik bedoel in *Wallenstein's Lager*. Dramatische beteekenis bezit dit fragment volstrekt niet. Doch de forsche typeering der figuren geeft er onsterfelijk leven aan; de kernachtige, geestige, welluidende verzen treffen krachtig en doen telkens naar eene herhaling verlangen. Dit bevestigt hetgeen ik boven aanstipte omtrent de opluistering, die eene plastische vertooning aan sommige van Schiller's epische of lyrische stukken schenken kan. Laat vrij de Meininger regie er al haar vernuft en hare wetenschap op spitsen: zij verduistert den dichter niet. Zij geeft zijn werk slechts kleuren; licht, lijnen, karakter heeft hij zelf er in gelegd.

Het tafereel behoort onder de allerschoonste die de Meiningers te zien geven. Trek voor trek teekent de dichter het met zijne graveerstift; met krachtige penseelstreken maakt de vertooning het volledig. Het is levende historie. Ziehier hoe Ranke, lang vóór dat de Meiningers het ontwierpen, in zijne studeercel de grondtrekken er van vaststelde:

‘Die Armee war aus allen Nationen zusammengesetzt; in einem einzigen Regiment wollte man zehn verschiedene Nationalitäten unterscheiden. Wir finden Dalmatiner und Rumänen; besonders war das nord-deutsche Element stark bei ihm vertreten; man findet Brandenburger, Sachsen, Pommern, Lauenburger, Holsteiner. Auf das Bekenntniss kam unter Wallenstein nichts an; wir wissen dass es zu den Grundsätzen bei der ersten Zusammensetzung der Armee gehörte, Protestanten so gut wie Katholiken aufzunehmen.... Wallenstein sah es gern wenn grosse Herren in seinen Dienst traten; aber auch Kaufmannssöhne - wie besonders erwähnt wird - frühere Juwelenhändler, Emporkömmlinge selbst aus der dienenden Klasse waren ihm willkommen. Selbst auf Körpergrösse gab er nichts; nur auf die Fähigkeit den Dienst aus zu halten; möchten dann die Schwachen zu Grunde gehn.... Von Schonung wusste er nichts, weder im Dienst noch vollends dem Feinde gegenüber.... Feigheit wurde nicht allein verachtet, sondern bestraft, selbst mit Grausamkeit.... Niemand hatte sich weigern dürfen seine Ehre im Zweikampf zu vertheidigen.... Wer sich in allzu schmückem Aufzug zum Dienst meldete, der hat er wohl an die behabige Haushaltung eines Cardinals gewiesen, für welche das passe; im Feldlager wurde der Rauch des Geschützes das feine Gesicht verunstalten....’[1].

Met eene bepaalde bedoeling geef ik dit citaat. Het is nog in den laatsten tijd aangetoond dat Schiller, door zijne ingeving als dichter geleid, historische vraagstukken tot op den bodem gepeild heeft, lang vóór dat de ontdekkingen van geschiedvorschers dien hadden blootgelegd. Hier in *Wallensteins Lager* blijkt iedere bijzonderheid overeentestemmen met hetgeen Ranke later uit de archieven en boekerijen bijeengelezen heeft. Nauwgezette wetenschap heeft dus bij het scheppen van dit gedicht voorgezeten en het is weder geheel in overeenstemming met den geest des dichters, dat de Meiningers bij het ontwerpen hunner vertooning dienzelfden wegwijzer gevolgd hebben.

Ook in de andere treurspelen komen zulke historische levende beelden voor, doch ik wensch een paar voorbeelden te noemen, waarin de vertooning den indruk van het drama krachtig versterkt. Het is dichterlijk gedacht en aangrijpend uitge-

1) *Geschichte Wallensteins*, 2e Aufl., bl. 341-349.

voerd, dat in de grootsche kathedraal van Reims, drie donderslagen achtereenvolgend de aanklacht van hekserij tegen de Maagd van Orleans schijnen te staven, waarna de dicht opeengepakte menigte in overhaasting uit de kerk vlucht en de aangeklaagde, stom van ontzetting, roerloos in het groote gebouw alleen blijft.

In *Wilhelm Tell* is de *mise en scène* van het schot op den appel vernuftig ingericht. Schiller heeft aan dit tooneel groote vindingrijkheid besteed. Vreezende dat het stuitend zou wezen, den schutter op het hoofd van zijn kind te zien ‘mikken’, leidt de dichter de aandacht daarvan af, door op dit oogenblik Rudolf von Rudenz tusschen beide te doen komen. Dit boeit te meer dewijl het door het voorgevallene bij den baanderheer van Attinghausen en door een gesprek tusschen Rudolf en Bertha reeds is voorbereid. Aller oogen wenden zich naar de groep van Gessler, Rudenz en Bertha, en als Stauffacher roept: *Der Apfel ist gefallen*! is het gruwzame proefschot gedaan zonder dat iemand er op gelet heeft.

Er zijn er die om dezen kunstgreep Schiller tot in de wolken verheffen, maar het is toch eene vondst, beter geschikt voor een boek-drama dan voor aanschouwelijke voorstelling. Voor den toeschouwer is het schot het brandpunt der handeling. Dat dit aan zijne aandacht ontsnapt, is meer eene teleurstelling dan eene verrassing. Bijna ondenkbaar is het dat Gessler het zal laten doen zonder er naar te zien. Voor den acteur, die Tell voorstelt, is het oponthoud allerpijnlijkst: wat moet hij al dien tijd uitvoeren, altijd door aanleggen, radeloos zich de handen wringen, of rondloopen? Duitsche tooneel-recensenten geven den raad dat hij zich zoo lang uit het gezicht verwijderen en op het juiste oogenblik ongezien het schot doen zal, doch ook dit moet eenen vreemden indruk maken. De Meiningers maken de toedracht zoo waarschijnlijk mogelijk. Gessler en zijn gevolg staan aan de eene, Tell met het volk aan de tegenovergestelde zijde van het tooneel op den voorgrond. Terwijl Rudenz bij den landvoogd pleit, dringen Tell's vrienden zich om hem heen, zoodat hij aan het oog der toeschouwers onttrokken wordt zonder zijne plaats te verlaten en het schot doet zonder dat men het ziet.

In hetzelfde stuk heeft een klein tooneel van ondergeschikte beteekenis eene verrassende werking, welke ik aan de verdienste der vertooning moet toeschrijven. Ik bedoel het reeds genoemde

gesprek tusschen Bertha en Rudenz, het tweede tooneel van het derde bedrijf. Was het de fraaie, plastisch en schilderachtig samengestelde groep der twee jonge en schoone menschen, te midden eener wildernis van woud en rotsen; was het de edele, kuische bevalligheid der actrice die voor Bertha speelde, welke aan hare woorden zulk eene uitdrukking gaf?

> Giebt's schön're Pflichten für ein edles Herz
> Als ein vertheidiger der Unschuld sein,
> Das Recht der unterdrückten zu beschirmen?
> ..... Seid
> Wozu die herrliche Natur euch machte!
> Erfüllt die Platz wohin sie euch gestellt,
> Zu eurem Volke steht und eurem Lande,
> Und kämpft für euer heilig Recht!

Vroeger las ik in het gesprek niet veel meer dan eene proeve van holle rhetoriek, een doelloos oponthoud van de dramatische handeling. In den schouwburg sleept het ieder mede.

Meer bijzonderheden zouden mijne indrukken niet duidelijker kunnen maken, en het wordt tijd dat wij tot eene slotsom komen. Ik geef haar in de eerste plaats met de eenvoudige woorden welke ik van eenen toeschouwer vernam, die de duitsche letterkunde liefheeft en beoefent, doch weinig in de gelegenheid geweest is stukken van Schiller in het oorspronkelijke te zien opvoeren: ‘zulke acteurs halen uit die verzen toch dingen, die men er zelf nooit in heeft opgemerkt.’ Het is immer een voorrecht, met werken van dit gehalte onder eenen nieuwen vorm in aanraking te worden gebracht. Nauw sluit zich hierbij aan de algemeene erkentenis der critiek in Duitschland, dat het aan de Meiningers te danken is indien de beste werken der nationale dramatische letterkunde, welke niet dan bij uitzondering en slechts als curiositeit nog nu en dan gespeeld werden, voor duizenden en tienduizenden toeschouwers weder hunne edele klanken hebben doen hooren. Voor mij persoonlijk voegt zich bij dien tweeledigen indruk het onvergetelijke beeld van historische toestanden en gebeurtenissen, door deze vertooningen mij in de ziel gelegd. Ik heb er niet zooveel aan te danken als aan de Shakespeare-avonden, doch zou ze zeker niet gemist willen hebben.

VI.

Kunnen de Meininger voorstellingen eenigen invloed uitoefenen op ons Nederlandsche tooneel?

Deze vraag werd in de laatste weken meermalen geopperd. Ik geloof haar ontkennend te moeten beantwoorden.

Het hoftheater van Meiningen is zijne tegenwoordige ontwikkeling verschuldigd aan eene samenwerking van verschillende oorzaken, deels van algemeen nationalen, deels van geheel bijzonderen aard. Men is in Duitschland sedert vele jaren ontevreden over den toestand van het tooneel. De Duitsche tooneelletterkunde lijdt aan hetzelfde euvel als de onze: gemis aan scheppingskracht. Uit dat gebrek spruiten vele andere verkeerdheden voort. Er wordt ontzaglijk veel over, doch weinig uitstekends voor het tooneel geschreven. De eigenlijke kwaal dus van al deze pruttelaars is de oude zonde der ledigheid, en op dit duivels-oorkussen worden ontelbare bespiegelingen uitgebroed, die in den vorm van bittere, niet zelden ruwe en kwetsende klachten over de Duitsche tooneeltoestanden, van plannen tot eene *Reform der Bühne*, van *Dramaturgische Blätter* en *Dramaturgiën* het licht zien. Blijvende werking hebben die aanklachten echter niet; algemeenen bijval vindt niet één dezer ‘voorslagen ten goede.’

Intusschen gaat de Fransche tooneelmuze niet rustig, maar rusteloos, haren gang. Men redeneert daar niet zooveel over het tooneel, doch schrijft maar stukken die opgang maken; men laat die, welke niet voldoen, in de vergetelheid zinken, en men vertaalt geen letter.[1)] Parijsche tooneelbestuurders, onbevooroordeeld genoeg om werken van vreemden oorsprong te kunnen waardeeren, hebben op voorstellen om die voor het Fransche tooneel te bewerken ronduit geantwoord: er zijn zulk een aantal jongelieden, die onze deuren belegeren met meer of minder verdienstelijke stukken, en wij bezitten zulk eenen staf van beproefde auteurs, wier naam alleen bijna de zekerheid van bijval in zich sluit, dat wij aan vertalingen niet kunnen denken. Het gevolg is dat de Fransche tooneel-literatuur eene onverbasterde plant blijft van Franschen bodem; dat zij het

1) Bewerkingen en vertalingen van Shakespeare's werken, die ten believe van een geniaal acteur of ter vertooning eener buitengewone *mise-in-scène* af en toe opgevoerd worden, mogen als uitzonderingen den regel bevestigen.

maatschappelijke, het wijsgeerige, het politieke, het letterkundige leven der natie op den voet volgt; dat de tooneelvertooningen ook in haren uitwendigen vorm den wisselenden smaak van het publiek tot richtsnoer nemen; dat dus de *Bühnen-reform*, waar de Duitschers het zoo druk over hebben, in Frankrijk geleidelijk tot stand komt zonder dat iemand er van spreekt.

Door nooddruft gedreven, blijven de Duitsche tooneelbestuurders maar vertalen en de Duitsche tooneelschrijvers, ook als zij oorspronkelijk bedoelen te zijn, meestal maar navolgen. Door het nieuwe en pikante van hunnen inhoud, trekken de vertaalde stukken het publiek; de oorspronkelijke neemt men met meer of minder goeden wil in ontvangst. Aan de nationale behoeften beantwoorden echter de eene noch de andere; nog minder bevredigen zij het ideaal van het hooggestemde volksbewustzijn. De algemeene onvoldaanheid heeft aan vele pogingen het aanzijn geschonken, om buiten de eenige proefhoudende bron der eigen dramatische scheppingskracht om, toch iets nieuws in het leven te roepen. De *Muster-Vorstellungen*, die in verschillende middelpunten van het Duitsche taalgebied gegeven zijn, waren kunst-uitingen van hoog gehalte, doch op zich zelf staande verschijnselen van voorbijgaande beteekenis. De eenige geslaagde poging tot het vinden van een nieuwen vorm van dramatische kunst, zijn Wagner's *Musik-dramas*. Geestdriftige bewonderaars hebben deze gevonden maar vooralsnog geene den meester waardige leerlingen, en hunne blijvende waarde voor de muzikaal-dramatische kunst moet nog blijken.

Te midden dezer kruising van plannen en gedachten heeft een Duitsch vorst, die kunstenaar en kunstlief hebber, geleerde en letterkundige was, die de eigenschappen van den bekwamen tooneelbestuurder bezat en zoo noodig ook de taak van den régisseur op zich kon nemen, op eigen hand eene ‘tooneelhervorming’ tot stand gebracht. Ten minste, men noemt het zoo in Duitschland omdat het denkbeeld daar in de lucht zit; maar eigenlijk is het slechts een hoogst achtenswaardig tijdverdrijf, voorbijgaand misschien als vele vorstelijke lief hebberijen, en weinig geschikt om door andere personen of instellingen nagevolgd te worden.

Eene geschiedenis van het Meininger tooneel ga ik niet schrijven; de bronnen daartoe liggen onder ieders bereik. Een blik op het repertoire der gastvoorstellingen is echter voldoende

om te zien dat het oogmerk van den hertog is geweest, oude stukken van verheven aard of van geijkte verdienste opnieuw te doen vertoonen en bijval vinden. Men zegt mij dat het hoftheater-gezelschap, gedurende de weinige maanden dat het jaarlijks in de residentie van den hertog vertoeft, ook het moderne comediën-repertoire speelt, en bekend is het dat Lindau's bewerking van Echegaray's geruchtmakend tooneelspel *Galeoto* over Meiningen haren intocht in Duitschland gehouden heeft. Ik twijfel geen oogenblik of van deze beschaafde en naarstig geoefende, onder verlichte en gezaghebbende leiding staande tooneelspelers zou, in het vertoonen van hedendaagsche tooneelstukken, voor Nederlandsche acteurs zeer veel te leeren zijn. Hetgeen hun hier te lande door bevoegden en onkundigen eenpariglijk verweten wordt, hun hooge declameertoon, tot welken de lang-ademige tiraden van treurspelen zoo licht aanleiding geven en welke in de Duitsche tooneelschool het gezag der overlevering bezit, zou - daarvan ben ik, op grond mijner gedane waarnemingen, tamelijk stellig overtuigd - in het vertoonen van proza-conversatiestukken niet, of in veel geringere mate opgemerkt worden.

Bij deze veronderstelling behoeven wij echter niet stil te staan. De Meiningers zijn ons stukken van Shakespeare en Schiller komen brengen, en op de speellijst hunne gastvoorstellingen komen, behalve die twee, alleen de namen voor van Goethe, Lessing, Kleist, Wolff, Iffland, Lord Byron, Molière, en van Fitger, Lindner en Björnson met treurspelen uit later tijd. Er bestaat niet de geringste kans dat Nederlandsche tooneelbesturen hen zullen volgen op dit gebied, ook niet om het over te brengen op onze nationale oudere tooneel-letterkunde. Deze bevat, aan den eenen kant, te weinig werken van onbetwistbare blijvende waarde, is aan den anderen kant te weinig het verstandelijke eigendom van de groote meerderheid dergenen die onze schouwburgen bezoeken, om het samenstellen van een Nederlandsch klassiek repertoire mogelijk te maken. Pogingen in den trant van de bewerking, welke Vondel's *Jephta* te Keulen heeft ondergaan, zoude ik met de verschuldigde belangstelling bejegenen, en eene oprakeling van oud-Nederlandsche klucht- en blijspelen, als die van Bredero's *Moortje*, als eene letterkundige curiositeit op hoogen prijs stellen. Maar onze tooneelbesturen, die geene ondersteuning uit eene vorstelijke

kas genieten, en niet de vereeniging van eigenschappen tot hunne beschikking hebben, welke bij zeldzame uitzondering in één Duitsch vorst wordt aangetroffen, missen de middelen om in eene der veronderstelde richtingen iets tot stand te brengen, waartoe de Meininger voorstellingen als voorbeeld zouden kunnen dienen.

Of men nu echter iets van de nauwkeurig- en zorgvuldigheid, van het vernuft en den smaak der Meininger *mise-en-scène* mocht willen toepassen op de tooneelstukken, welke bijna uitsluitend in onze schouwburgen gespeeld worden, dit laat mij zeer onverschillig. Het kan zijn dat ik dwaal, en iederen stap in eene goede richting ben ik bereid te waardeeren; maar het komt mij voor dat bij eene ietwat betere of gebrekkiger stoffelijke vertooning van stukken van Sardou, L'Arronge, van Maurik en andere tijdgenooten, ons kunst- en schoonheidsgevoel weinig winnen of verliezen kunnen.

Ik zie dus inderdaad niet in wat Nederlandsche tooneelbestuurders en spelers van hunne Meininger vakgenooten hebben kunnen leeren. Of het zou moeten zijn de zelfverloochenende toewijding van allen, die medewerken aan een groot geheel. Het zou moeten wezen de geest van orde en stiptheid; de zorgvuldigheid in het groote en in het kleine; de eerbied voor de gedachte van den schrijver, dien men de eer heeft te vertolken; het overheerschende besef van plicht, van het oogenblik af dat men begint zich tot eene rol voor te bereiden, tot dat waarop men de laatste woorden er van, op het tooneel, gesproken heeft. Het is de samenwerking dier deugden met nog veel meer eigenschappen, welke de voorstellingen, die in Mei den Rotterdamschen schouwburg hebben opgeluisterd, maakt tot hetgeen ze zijn. Maar het was niet noodig dat er één man uit Meiningen overkwam om ons allen, tooneelspelers, theaterdirecteurs of wat wij zijn, te leeren dat die deugden, ieder in onzen maatschappelijken werkkring, tot onze plichten behooren.

Blijvende waarde bezitten de Meininger voorstellingen voor ieder, die daaraan zijne vatbaarheid om te bewonderen heeft kunnen oefenen. Met dankbaarheid rangschik ik mij onder de zoodanigen. Ik heb wel gezien dat aan deze kunst-uiting onvolkomenheden kleven, doch bezit sedert lang de overtuiging, en word dagelijks daarin versterkt, dat niet het ontdekken van feilen in menschenwerk, doch het waardeeren van het goede,

schoone en groote daarin eene kunst is. Die kunst beoefenen, is ons leven rijker maken. Het heeft daaraan in alle tijden behoefte gehad; maar meer dan ooit misschien voor ons, die niet in staat zijn - en ook niet verlangen - eenen dam te stellen aan den stroom der algemeene en oppervlakkige ontwikkeling, welke misschien eene grootere hoeveelheid levensgenot brengen zal aan de overgroote meerderheid, doch zekerlijk het aandeel der kieschkeurigen schraler dreigt te maken.

In de hedendaagsche handelswereld is men algemeen van gevoelen, dat van alle concurrenten de Duitschers de gevaarlijkste zijn, dewijl vertegenwoordigers hunner handelshuizen en fabrieken in de afgelegenste oorden doordringen, het onvermoeidst zijn in het aanprijzen hunner waren, en in het opsporen van middelen en wegen om die aan den man te brengen, door niemand overtroffen worden. Zulk een voorbeeld van ondernemingsgeest geeft ook de directie van het Meininger hoftheater. Niemand heeft haar voornemen hooren aankondigen om in eene Nederlandsche koopstad, midden in den zomer, dertig avonden achtereen, klassieke tooneelspelen in het Duitsch te komen geven, of hij heeft over het plan, met méér dan twijfel, de schouders opgehaald. De intendant van het theater antwoordde op alle twijfelingen, met den glimlach der zelf bewuste ervaring: ‘het is niet de eerste maal dat wij voor een onbekend publiek verschijnen, en het zal niet voor het laatst wezen indien wij de onbemindheid der vreemdelingschap overwinnen.’ De uitkomst heeft zijn vertrouwen gerechtvaardigd.

Mocht nu eens een fransch tooneelgezelschap het waagstuk van het duitsche willen nadoen, het zou mij bijzonder welkom zijn. Zelfs indien men ons niet Shakespeare, en ook niet Augier, Coppée, Pailleron, de Bornier of Richepin, maar treurspelen van Corneille en Racine brengen kwam, ik zoude uit eerbied voor het merkwaardige beschavings tijdperk, waarvan deze werken overblijfselen zijn, mijn best doen mij in de eeuw van Lodewijk den veertiende weder in te leven, teneinde ze naar hunne volle verdienste te kunnen waardeeren.

Maar om de waarheid te zeggen - ik zou daar wel een weinig tegen opzien. De Parijsche critiek bekent zoo iederen dag, haars ondanks dikwijls, het slaapwekkend vermogen van *le ron-ron classique*, dat in de fransche tooneel-school den toon voert. De feuilletonisten, die zich tot plicht gesteld hebben

het ‘huis van Molière’ tot steunpilaren te dienen, moeten zich zoo zichtbaar inspannen om de overwinning niet te laten aan de onverschilligheid, welke de groote meerderheid der franschen tegenover deze letterkundige eerwaardigheden schijnt te bezielen. De geestige Sarcey wringt zich in zulke paradoxale bochten om zijnen lezers aan het verstand te brengen, dat *Polyeucte* en *Andromaque* toch eigenlijk in actualiteit aan eene comedie van Dumas niets te benijden hebben. Dat alles moet zoo aanhoudend herhaald worden voor franschen, die toch anders aan het halve woord voor den goeden verstaander wel genoeg hebben, dat ik half begin te twijfelen of het er niet mede is als met de onversaagdheid van kinderen, die in het donker luidkeels zingen om zich te overtuigen dat zij niet bang zijn. ‘Goede spreuken en goed voorgedragen. - Nog beter zouden zij wezen indien zij goed werden opgevolgd.’ - lees ik in mijnen bijbel.[1)]

Intusschen, bevooroordeeld zal een fransche troep mij niet vinden. Der fransche letteren ben ik zeer veel verschuldigd. Duitschen kunstenaars dank ik mijne degelijker waardeering van den grooten Engelschman, wien te kennen mijne kostbaarste geestelijke bezitting is. In het huis der kunst zijn vele woningen. Het hangt van onszelven af of wij in eene, of in verschillende daarvan ons eene plaats bereid vinden.

H.L.F. PISUISSE.

1) *De Koopman van Venetië* I, 2.

Het Notariaat.

Gelijk de zon de voorwerpen scherper schaduwen doet afwerpen, naarmate zij krachtiger zich vertoont, zoo voeren de dagen van voorspoed, hoe langer zij duren, steeds donkerder zijden in het maatschappelijk leven met zich. De jaren van 1860-1880 kunnen daarvan getuigen. De landbouw bereikte een ongekenden bloei, de handel breidde zich uit, de fabrikanten verheugden zich in een groote afneming van hunne voortbrengselen en, ten gevolge van een en ander, waren de ambachtslieden in stad en land druk bezig om de grenzen hunner woonplaatsen te verwijden.

Uitbreiding van het spoorwegnet was niet alleen voldoende, ook de rivieren werden verbeterd en nieuwe kanalen kwamen eenige millioenen guldens vragen bij die, welke reeds aan de beide anderen waren besteed. Doch geen nood, de schatkist bleef niettemin gevuld, de belastingen werden gemakkelijk opgebracht en Indië ging voort zijnen naam van het rijke Insulinde met eere te dragen.

Mocht door de uitbreiding van de telegraaf, de spoorwegen en de stoomvaart de vroegere groothandel eenigszins lijden, de handel van den koopman van de voormalige tweede of derde hand nam een verbazende vlucht, waardoor het kapitaal zich niet meer ophoopte als voorheen, maar onder velen verspreid werd.

Niettegenstaande dien voorspoed werd er druk gearbeid, want hoe meer men zijn best deed, hoe meer er te verdienen viel. De verbeteringen in den dienst der posterijen en der telegraaf kwamen den onrustigsten handelaar zelfs tegemoet. Daarbij eenmaal aan een spoedige handelsbeweging gewoon, zon men telkens op sneller gemeenschapsmiddelen. Het noodzakelijk gevolg daar-

van, een koortsachtige spanning, is niet uitgebleven; doch ook een middel daartegen werd gevonden. Men zocht verstrooiing in openbare vermakelijkheden, in uitstapjes, in reizen en zelfs de dorpeling - het vroegere toonbeeld van rustige rust - kon zich met de genoegens van den huiselijken kring niet meer tevreden stellen. De gemakkelijke middelen van vervoer en de verbeterde wegen verleidden ook hem om elders te gaan genieten. Zelfs de rechtzinnige Protestanten met hun zendingsfeesten en de Katholieken met hun bedevaarten hebben de lust tot reizen aangewakkerd. Gebrek aan geld was geen hinderpaal tot het nemen van ontspanning, want door aanzienlijken en geringen werd behoorlijk verdiend. Zoo is een smaak voor uitgaan ontstaan, welke vroeger niet gekend werd, welke men thans - ten minste als men geen kleed van al te ouderwetsch snit draagt - een behoefte, ja bijna een levensbehoefte noemt.

In de dagen van voorspoed sloeg de stoutmoedigheid dikwerf over tot roekeloosheid, de zaken gingen immers goed en het spreekwoord ‘die waagt wint’ werd niet vergeten. Eigen zaken doen was veler leuze en daarbij verkregen zij dikwerf hier of elders een al te groot crediet. Men holde voort, gesteund door het geld, bij kassiers en andere personen ontvangen, slechts denkende aan voorspoed, niet beseffende dat in dagen van tegenspoed alleen eigen kapitaal voor wankelen en vallen kan behoeden.

Bij die schaduwzijden van den voorspoed, kwam nog deze zich voegen, dat velen kapitaal verkregen en onbekend met kapitaalbelegging zich aan beursspel overgaven of hunne gelden in handen stelden van personen, die zij meenden te kunnen vertrouwen. Het bezit van kapitaal brengt evengoed verplichtingen mede als adeldom. Toch waren er verscheidenen, wie de lust ontbrak, om hun rentmeesters na te gaan; te laat bemerkten zij somwijlen te veel vertrouwen geschonken te hebben.

Geen wonder dat in een tijdperk, hetwelk wij hiervoren schetsten, het notariaat, tot welks roeping behoort om zich met geldzaken te belasten en waarin het publiek zulk een bijzonder vertrouwen stelt, vele gevaren had te doorstaan, aan groote verleidingen was blootgesteld. Verbazen kan het ons niet dat vele notarissen bezweken zijn in den geldstrijd, al is het verre van ons hun handelingen goed te keuren, welke veeleer hun

ambt, zoo al niet met oneer hebben overladen, dan toch hebben geschandvlekt.

Verbazen kan het ons niet, zeggen wij, want was het te verwachten dat die honderden notarissen allen genoeg doorzicht zouden toonen, om niet meer vertrouwen te schenken dan kon gegeven worden, vooral op plaatsen waar verkoop op crediet regel is; genoeg zelfstandigheid zouden bezitten, om het in bewaring nemen van gelden te weigeren of, zoo zij zich daarvan niet konden onthouden, zich niet aan het beursspel over te geven; genoeg eenvoudszin om niet aan de weelde en grootheidslust mede te doen; genoeg eigenwaarde om zich door geen mededinging, edel of ondedel, tot minder goede praktijken te laten verleiden. Maar wij kunnen ons ook zeer goed begrijpen, dat een man, als de Minister Modderman, bij een opeenstapeling van slechte gedragingen van verschillende notarissen, zich door zijn edel gemoed liet verlokken om te trachten door wettelijke bepalingen dergelijke handelwijzen te voorkomen. Het is evenwel in deze gebleken, dat waar het gevoel te veel wil heerschen, het zich meester maakt van het verstand en op onoverkomelijke moeilijkheden stuit.

De beide pogingen, om door den wetgever het verrichten van slechte handelingen den notarissen te beletten, zijn deerlijk mislukt. En waarom? Het kan niet korter en juister worden uitgedrukt dan in deze woorden: ‘Het notariaat is een beroep dat zonder het vertrouwen van het publiek niet kan voldoen aan de eischen, die het verkeer stelt. Vertrouwen dat niet misbruikt kan worden, houdt op vertrouwen te zijn. Daarom zijn tegen misbruik van vertrouwen geen preventief werkende wetten te maken’[1)].

Doch treden wij een wijle terug ten aanzien van de wetgeving op het notariaat. De bestaande wet dagteekent van 1842. Zij is geen bloote navolging van de wet van Ventôse XI, maar gewijzigd naar de behoeften van ons volk, in verband met de toen heerschende denkbeelden. Vóór de fransche overheersching bestond hier te lande wel een notariaat, doch het ambt was niet of ternauwernood geregeld, zoodat de wetgever

1) Opmerkingen naar aanleiding van het ontwerp wet Notarisambt door Jhr. A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Slachouwer.

in 1842 historischen grond miste. Bij de wijzigingen van datgene wat in de wet van Ventôse ondoelmatig gebleken was, werd meer gehoopt dat het goede spoor betreden werd dan dat hiervan zekerheid bestond. Niet onnatuurlijk is het, dat de wet geenszins aan alle verwachtingen beantwoord heeft en na eenige jaren in werking te zijn geweest op hare wijziging werd aangedrongen.

In 1867 benoemde de Minister Borret een commissie voor de herziening der wetgeving op de eigendomsoverdracht van onroerende goederen en het hypotheekstelsel, waarbij werd gevoegd het notariaat èn omdat eerstgemelde onderwerpen daarmede ten nauwste verbonden zijn, èn omdat de wet op het notarisambt niet meer aan de behoeften van den tijd beantwoordde. De bepalingen omtrent de akten waren voor verbetering vatbaar, het toezicht moest een punt van overweging uitmaken, maar vooral tegen het bestaande examen trok de Minister te velde.

De commissie was in 1870 met haren belangrijken arbeid gereed. Zoowel ten opzichte van al de moeite daaraan besteed als van de verbetering van onze wetgeving op het notarisambt en den overgang van onroerend goed is het te betreuren dat de daaraan gewijde tijd vruchteloos is geofferd op het altaar der vaderlandsliefde. In weerwil van het rapport der commissie was de Minister van Lynden in 1877 niet overtuigd van de noodzakelijkheid om de geheele wet op het notarisambt te herzien en diende hij een ontwerp van wet in tot wijziging van enkele artikelen. Op het voetspoor der commissie werd de eisch van den doctoralen graad voor den notaris op den voorgrond gesteld, de afschaffing der getuigen wenschelijk geoordeeld en aan den eervol ontslagen notaris gelijke rechten toekend als aan den overleden notaris, ten aanzien van de beschikking over het protokol. Een ongunstig voorloopig verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal deed dat wetsontwerp eenigen tijd verwijlen aan het Departement van Justitie. Met de gedaanteverwisseling van den Minister kwam het weder gewijzigd van daar. In plaats van het doctoraat in de rechten kwam een examen met behoorlijk omschreven eischen het onderzoek vervangen, hetwelk toen ter tijd volgens de wet door de gerechtshoven werd ingesteld of de geëxamineerde alle kundigheden bezat, welke in een notaris worden gevorderd, maar waar-

van die collegiën zich meestentijds wat al te gemakkelijk hebben afgemaakt tot schade van het notariaat. De afschaffing der getuigen werd weder ingetrokken. In 1878 werd deze wet tot wijziging van de wet op het notarisambt in het Staatsblad geplaatst, voorzien van de handteekening van den Minister Smidt.

De wet op het notarisambt aldus gewijzigd bestaat nog. Op een poging tot vervanging daarvan aangewend door den Minister Modderman, hebben wij reeds gewezen. Aan den verdienstelijken Ontvanger der Registratie H.W.J. Sannes werd de samenstelling van een wetsontwerp opgedragen. Waarlijk hij heeft veel bittere, wel eens al te harde verwijten over zijn werk moeten hooren, doch het was ook een daad van roekeloosheid om alleen en het ambt wel beschouwd maar niet doorschouwd hebbende, die taak op zich te nemen; te meer daar hij, zoo als hij het noemt, moest waken voor het verder voorkomen van ergerlijke schandalen.

Het wetsontwerp werd aan een herziening onderworpen, waartoe de Heer Sannes werd bijgestaan door de Notarissen A.G. Bodaan en A. Moll. Ook hun arbeid kon geen genade vinden zelfs niet in de oogen van den Minister du Tour van Bellinchave; want aan het einde van 1886 werden wij verrast door de indiening van een wetsontwerp, hetwelk geen spoor draagt van de redenen, welke zijn ambtsvoorgangers hadden bewogen om de herziening der wetgeving van het notariaat ter hand te nemen. Zulk een voorstel hadden de notarissen niet verwacht, groote bezwaren hebben zij over het algemeen niet daartegen, en nadat zij reeds zooveel strijds gestreden hebben, zijn zij op ondergeschikte punten zeer kalm geworden. Zij vragen zich af of dit wetsontwerp zoo belangrijk is, dat het te midden van de behandeling der grondwetsherziening moest worden ingediend. Dit is evenwel niet de rede, waarom het bij het publiek koel is ontvangen, want hoewel het dagelijks den notaris noodig heeft, bemoeit het zich geenszins met zijne wetgeving. Niet om dit tijdschrift er een verwijt van te maken, maar om deze meening te staven, hebben wij er slechts op te wijzen, dat het nog nimmer als gids heeft gestrekt op dat gebied.

Waarlijk, dat het algemeen gevoelen over de notariëele wetgeving zwijgt, is niet te verwonderen. Het heeft nog nimmer

in de wet den notaris, zooals hij gekend wordt, teruggevonden. Een afgeronde bepaling geeft zij van den notaris, waarin vermeld wordt, dat hij openbaar ambtenaar is, aangesteld tot het verlijden van akten en belast met de bewaring daarvan, doch verzwijgt wat daarbuiten valt. In de oogen van het publiek is hij daarentegen voornamelijk de raadsman van partijen, de boedelberedderaar, de persoon, die staat tusschen geldschieter en geldnemer en dergelijken. De onverschilligheid van het publiek is onzes inziens daaraan te wijten, dat de wetgever hem niet als zoodanig erkent en het aangeboden wetsontwerp betreedt hetzelfde voetspoor. De Heer Sannes bleef in zijne beide voorstellen aan dezelfde omschrijving van den notaris getrouw, maar niettemin werd er een hoofdstuk in aangetroffen, waarin de notaris als geldman optreedt. Schijnbaar niet logisch, doch van zijn standpunt zeer juist. Later verdedigt hij zich op een beschuldiging, dat door zijn voorgestelde wet de kassierderij eigenlijk verboden werd en er vooral ten platten lande zich een klasse van andere personen zou vormen, op wie de verboden werkzaamheden zouden overgaan met deze woorden: ‘Al kwam er - wat voor een deel mogelijk zou zijn - verplaatsing van het kwaad, de maatregelen zouden dan toch het voordeel met zich brengen, dat de eer en de waardigheid van het ambt onder die zaken, waarover juist te klagen viel, niet meer konden lijden. De luister van het ambt zou er bij winnen’[1]. Moge de notaris als raadsman ook al blijven bestaan, de behandeling van geldzaken moet hem onmogelijk gemaakt worden, op die wijze wordt de onteering van het ambt voorkomen. Ziedaar het denkbeeld van den Heer Sannes, maar hij vergunne ons met hem van gevoelen te verschillen. De geldzaken moeten behandeld worden en, al is het middel gebleken niet onfeilbaar te zijn, toch zal ieder toegeven, dat zij beter zijn toe te vertrouwen aan mannen, die naam en eer te verliezen hebben, dan aan zaakwaarnemers, welke soms beide missen. Liever dat een enkele maal het notariaat bevlekt wordt, dan dat het publiek dikwerf schade lijdt. Het algemeen belang gaat boven het bijzonder.

De Commissie voor de herziening van het Burgerlijk Wetboek zegt: ‘Wat een huwelijk is, behoeft de wet niet te be-

1) Recht en Wet, deel 39, blz. 425.

palen' en zoo is het ook met den notaris. De wetgever moet niet vervallen in dezelfde fout van zijne voorgangers om de betrekking van notaris te willen omschrijven. Het enge keurslijf, waarin die openbare ambtenaar is gestoken, van alleen te zijn aangesteld tot het verlijden van akten, moet worden uitgetrokken en daar het onmogelijk is de plaats, welke hij in de maatschappij inneemt, met enkele woorden te vermelden, moet de wetgever daarnaar ook niet streven. Aan den notaris moet worden opgedragen het verlijden der akten en daarvoor mag hij zijn dienst niet weigeren. Deze laatste bepaling kan op andere bemoeiingen niet toepasselijk zijn; maar heeft hij eenmaal iets op zich genomen, of zijn er zaken, welke eigenaardig uit het verlijden der akte voortvloeien, en is daarin door hem verzuim of kwade trouw gepleegd, dan zal de rechter beslissen, of zulks werkelijk onder zijne ambtsbediening valt en in dat geval de strengere straffen als ambtenaar op hem van toepassing verklaren. Het moet niet weer gebeuren, zooals een paar jaar geleden, dat een notaris een verkooping houdt van roerend goed, de kooppenningen ontvangt, ze niet verantwoordt, en de rechter verklaart het is noch misdaad, noch wanbedrijf, noch overtreding, want het ontvangen van de kooppenningen behoort niet tot zijn ambt. Het publiek kan zich zulk een beperking van den werkkring niet voorstellen. Het ambt, zooals het werkelijk wordt uitgeoefend, moet onderworpen zijn aan de bijzondere regelen, welke op zijne dienaren worden toegepast. Zonder vertrouwen is het notariaat onbestaanbaar, maar er mag geen maas in het net zijn, waar misbruik van vertrouwen doorheen kan kruipen.

Geen bepalingen, dat de notaris alle posten, welke hij ontvangt, in omslagen in zijn brandkast bergt, geen voorschriften dat men ieder mag leenen, behalve den notaris, want in de praktijk zijn zij onuitvoerbaar. Men maakt wetsovertreders en komt van kwaad tot erger. De verkeerde handelingen, welke verschillende notarissen de laatste jaren hebben verricht, vallen gewoonlijk buiten het wettelijk ambt; streef echter niet naar het onmogelijke door zulke daden geheel te willen voorkomen. Zoolang er nog goede en slechte menschen zijn, zal men ze zelfs met de uitnemendste wetten zien gebeuren. Breid echter de wet uit, straf dergelijke handelwijzen, straf ze streng en het rechtsgevoel der natie zal - wat het thans niet is - bevredigd worden.

Dit wat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid betreft, doch wij mogen de burgerrechtelijke evenmin geheel onongemerkt laten.

Wordt de Belgische rechter meermalen geroepen over geschillen omtrent de burgerrechtelijke verantwoordelijkheid van den notaris en bestaat daaromtrent in Frankrijk bijna een gevestigde jurisprudentie, gansch anders is het hier te lande. Hoogst zelden is dit een onderwerp van geschil en is de rechter tot oordeelen geroepen, dan wordt de verantwoordelijkheid zeer beperkt aangenomen. Aangezien de wet den notaris nauwkeurig omschrijft en hij zelden als zoodanig partijen schade berokkent, wordt hij meer tot schadevergoeding aangesproken uit kracht van het Burgerlijk recht dan tengevolge van de notariëele wet. De civielrechterlijke verantwoordelijkheid van den notaris is op zeer degelijke wijze door Mr. Treub behandeld[1)]. Hij toont aan hoe nuttig en noodig het is, zoowel voor het publiek als voor den notaris, dat die verantwoordelijkheid geregeld is. Meestentijds vloeit de eene handeling bij hem uit de andere voort, terwijl van geene lastgeving blijkt, of wel hij laat een handeling na, welke hij als goed notaris had moeten verrichten, al is er geen wettelijk voorschrift dat hem hiertoe verplicht. In het eerste geval mogen de cliënten niet zeggen, wij keuren uwe daden af, want wij hebben er geen verlof toe verleend, in het andere moet de notaris zich er niet achter kunnen verschuilen, dat de handeling hem niet is opgedragen. De schade door verzuim van den notaris aan partijen veroorzaakt, moet hun vergoed worden. Die verantwoordelijkheid te regelen en te bepalen hoe ver zij zich zal uitstrekken, ziedaar mede de taak van den toekomstigen wetgever en waaromtrent het huidige ontwerp niets bevat.

De notaris moet een bescheiden rol in de maatschappij spelen, dat wil zeggen, hij kan geen daden doen waarvan zijn omgeving gewaagt. Zijne cliënten hebben gewoonlijk het liefst dat bezoeken, door of aan hen gebracht, onbekend blijven. Hij zal familieleden, wier hartstochten hevig aan het gisten zijn, door

1) Over de civielrechterlijke verantwoordelijkheid naar aanleiding van het jongste ontwerp tot regeling van het Notarisambt door Mr. W.F. Treub. Gebr. Belinfante, 's Hage, 1887.

beleidvol optreden moeten bedwingen en zijne rechtskennis doet hem een overeenkomst bedenken, welke alle gemoederen bevredigt. Dat zijn evenwel geen handelingen waardoor hij schittert; want dikwerf hebben vele zijner cliënten zijn helder doorzicht niet bespeurd en, zoo ja, zwijgen zij welvoegelijkheidshalve van datgene, wat hen of hunne bloedverwanten in een minder gunstig daglicht brengt.

Aan tal van verleidingen is de notaris dikwijls blootgesteld, niet het minst bij het sluiten van hypothekaire geldleeningen. Het is een voortdurende strijd tusschen zijn geweten en zijn beurs. Niet ingeval de geldvrager insolide is of diens aanvraag van geld in geen verhouding staat tot het onderpand; maar, wanneer dat laatste, naarmate het met een pessimistisch of met een optimistisch oog wordt aangezien, de geldleening slecht of goed doet worden. Dan geen geldschieter er aan te wagen, dan zich zelf de verdienste te durven ontzeggen, soms ten volle bewust dat een naburig ambtgenoot zal doen wat hij weigert. Daartoe behoort zelfstandigheid, maar ook.... het noodige om in de behoeften van zich en zijn gezin te voorzien.

Er zijn zoovele gevallen dat de notaris als hem raad gevraagd wordt, een advies moet geven geheel in strijd met zijn eigen belang, ja ongevraagd partijen moet waarschuwen niet te handelen, zooals zij plan hadden, ofschoon zijn beurs daardoor schade lijdt. Nu is het wel waar dat op den duur de notaris door goede raadgevingen zijn eigen belang zal behartigen, maar in den strijd des levens kost het kracht om tot morgen te wachten op hetgeen men heden noodig heeft.

Het zijn evenwel niet de notarissen met weinig praktijk, welke men heeft zien vallen, maar juist hen, die met groot vertrouwen vereerd waren. Hoogmoed heeft hen dikwerf tot geldnood gebracht. Zij moesten en zouden de eersten onder hunne ambtgenooten zijn en het leven scheen hun te kort om daarvoor een behoorlijken tijd te gebruiken. Geen middel werd ontzien, geldelijke hulp werd verleend ook aan den minste der broederen, zonder hun steun mocht geen onderneming tot stand komen, landbezit gaf vertrouwen en een voorname levenswijze diende om overeenstemming te houden met het geheel. Zoo wed het geld in zaken gestoken voordat het verdiend was en toen het verdiend werd, was het niet voldoende om het tekort der slechte zaken te dekken. Hun werd, helaas! ten koste van

anderen, geleerd dat alleen een bescheiden rol met de roeping van den notaris overeenstemt.

Het behoeft zeker geen betoog dat de notaris bij de noodige kundigheden moet paren een groote mate van beschaving en ontwikkeling, takt om met menschen om te gaan en zelfstandigheid.

Hoe de noodige kundigheden te verkrijgen en op welke wijze zekerheid te bekomen, dat de toekomstige notaris de vereischte bekwaamheden bezit, ziedaar punten waarover de gevoelens uiteenloopen. Wij hebben er hiervoren reeds op gewezen, dat in 1878 het examen een wijziging heeft ondergaan. Jaarlijks houdt een commissie zitting tot het afnemen van het examen, waarvoor vereischt wordt grondige kennis van het burgerlijk recht en van de wetten en besluiten op het notarisambt, alsmede van die gedeelten van het handelsrecht, de burgerlijke rechtsvordering, het zegel-, registratie- en successierecht, het kadaster en de hypothekaire boekhouding, welke betrekking hebben op het notarisambt, benevens praktische bedrevenheid in de toepassing van het recht en het ontwerpen van notariëele akten. Doctoren in de rechtswetenschap zijn vrijgesteld van het theoretisch examen in het burgerlijk recht, het handelsrecht en de burgerlijke rechtsvordering.

Wanneer wij de verslagen van die commissiën inzien, dan lezen wij b.v. in dat over 1880: ‘Het gemis aan eene wetenschappelijke opleiding bleek duidelijk bij tal van examinandi, die zich blijkbaar wel beijverd hadden om eene volledige kennis van den textueelen inhoud der wet te erlangen, maar wien het begrip van de beginselen daaraan ten grondslag liggende, niet zelden geheel vreemd was en die niet in staat waren die bepalingen op zeer eenvoudige gevallen toe te passen.’ Terwijl volgende verslagen mede niet rooskleurig zijn, wordt in dat van 1885 vermeld, nadat de commissie van den ongunstigen uitslag had gewag gemaakt: ‘Velen gaven ook blijk, dat bij hunne opleiding meer op kennis van de wetsartikelen dan het verkrijgen van een juist inzicht in de rechtsbeginselen is gelet.’ Het verslag van 1887 zegt, dat vele adspitanten op een lager trap van ontwikkeling stonden dan voor den notaris mag ververlangd worden. Het blijkt alzoo dat, niettegenstaande de wet nu lang genoeg gewerkt heeft, om de toekomstige notarissen de richting te leeren, welke zij te bewandelen hebben, zij steeds in dezelfde fout vervallen.

Is die uitslag te verwonderen? Voorzeker een vraag waarop wij bij eenig nadenken het antwoord niet behoeven schuldig te blijven. De universiteiten voorzien in leeraren voor het middelbaar onderwijs, advocaten, rechterlijke ambtenaren, artsen en predikanten; toekomstige ingenieurs worden opgeleid aan de polytechnische school; de inrichtingen te Breda en te Willemsoord geven ons officieren; kweekscholen en normaallessen bezorgen ons een goeden onderwijzersstand en zoo zouden wij verder kunnen gaan. Indien voor al deze en zoo vele andere vakken een bijzondere opleiding wordt vereischt, waar wetenschap den hoofdtoon voert, zou er dan iemand zijn, die gelooft dat het kantoorleven zoo ontwikkelend werkt, dat de toekomstige notaris geen school heeft te doorloopen en hij met eenige lessen in zijn vrijen tijd kan volstaan, om de wording en de ontwikkeling van het recht te begrijpen. Mocht men soms aanvoeren dat kennis van de wording van het recht voor den notaris geen vereischte is, dan vragen wij van welk tijdstip moet hij de ontwikkeling kennen en hoe zal hij haar omvatten zonder onderzoek van den grondslag? Dat is naar onze bescheiden meening onmogelijk. Beproeft men het, de laatste examens bewijzen het weer ten duidelijkste, wetskennis treedt in de plaats van rechtskennis.

De vroegere wijze van onderzoek van de toekomstige notarissen is eenstemmig veroordeeld, wijl het peil daarbij aangenomen, niet was overeenkomstig het gewicht van het ambt. Niet ten onrechte. De notaris is de wetgever voor partijen bij huwelijksvoorwaarden en vennootschappen. Hij moet niet alleen met grondigheid oordeelen over het belang van zijne cliënten, maar ook somwijlen met scherpzinnigheid nagaan, hoever hunne wenschen in verband met de wet zijn te bevredigen. Het is bij testamenten volstrekt niet vreemd, dat alleen door helder inzicht in het recht de juiste vorm wordt gekozen, om een beschikking uitvoerbaar te maken. Het erfrecht wordt wel is waar langzamerhand een zaak van praktijk, doch in afwijkende gevallen laat de wetskennis den notaris evenzeer in den steek als de praktijk. Wanneer spreekt bij hem duidelijker het gebrek aan kennis dan als de vraag van eigendom zich voordoet in verband met bezit of verjaring. Bovendien de handelszaken breiden zich meer en meer uit, de overeenkomsten worden ingewikkelder, het past den steller

daarvan het juiste rechtsinstituut van elk der in elkander geweven overeenkomsten goed te begrijpen, willen zij niet later een bron worden van verwarring in plaats van den grondslag eener gemakkelijke vereffening.

Als de landbouwer lacht, omdat de wetenschap een woord wil medespreken bij de zuivelbereiding, dan ergert zich een ontwikkeld man over de kortzichtigheid van den boer; doch hij juicht den Minister en de notarissen toe, die meenen dat een wetenschappelijke opvoeding voor den notaris niet noodig en het eischen van den doctoralen graad een dwaasheid is. Het Bijblad, bevattende de handelingen der Staten-Generaal, is daar om het te bewijzen. Laat ons de beraadslagingen, welke in 1878 zijn gehouden over de wijziging van de wet op het notariaat, vluchtig doorbladeren en daarbij de verschillende aangevoerde argumenten wikken en wegen.

Onder anderen werd beweerd, dat het gewaagd zou zijn om het doctoraat in de rechten te vorderen, uit hoofde de juristen weinig geneigd zouden zijn om zich aan het notariaat te wijden. Wij beginnen met de minst gewichtige en zouden bijna zeggen een zeer gezochte reden, ware het niet dat een der kundigste van de toenmalige rechtsgeleerden daarover zeer had uitgeweid. Het gering aantal gepromoveerde notarissen werd gesteld tegenover het groot aantal zonder wetenschappelijken titel; terwijl gewezen werd op de vele advocaten in de hoofdstad zonder praktijk, die de minste griffiersbetrekking voor lief namen en geen lust toonden om het destijds zoo gemakkelijke examen voor het notariaat af te leggen.

Vele ouders zoeken doorgaans de goedkoopste opleiding voor hunne kinderen en laten hen, die notaris willen worden, de akademie niet bezoeken; doch wordt het verblijf aan een universiteit een vereischte, zal ook menigeen zich de uitgaven daarvoor wel getroosten. Nu voor vele betrekkingen een vrij kostbare opleiding wordt vereischt en het aantal adspiranten verre de behoefte overtreft, kunnen wij niet gelooven dat ergens een behoorlijk bestaan opleverend notariaat onvervuld zou moeten blijven. Natuurlijk dat een jurist, die bij zijn studie nimmer eraan gedacht heeft om zich aan het notarisambt te wijden, een onderkomen zoekt bij de rechterlijke macht en geen lust heeft om een notariëel examen af te leggen, dat slechts in een verre toekomst, als de haren grijzen, eenig vooruitzicht

niet eens zekerheid op een betrekking oplevert. En de kansen op een spoedige benoeming tot notaris zullen verbeteren als een academische opvoeding wordt vereischt, want ontkennen zullen wij het niet, dat menigeen, die thans notaris wordt, van dat ambt wordt uitgesloten.

Een tweede grief is dan ook dat indien de doctorale graad wordt gevorderd, het voor verscheidenen te kostbaar is dien te verkrijgen en men daardoor mannen zou missen, welke thans het ambt met eere bekleeden. Toegegeven, doch wij moeten daar tegenover stellen dat er veel meer zijn, wier onkunde menigeen groote schade berokkent. Men beweert wel dat onkunde voor een notaris minder kwaad kan dan oneerlijkheid. De laatste wordt echter door de groote menigte eerder opgemerkt dan de eerste en wanneer een notaris de noodige kennis mist, veroorzaakt hij soms niet alleen geldelijke schade, maar zaait ook tweedracht onder familieleden. En dan vragen wij, wat weegt zwaarder dat een tiental personen geen notaris kunnen worden of dat honderden nadeel ondervinden door een niet ontwikkeld rijksambtenaar?

Wat doet het er toe, waar men zijn kundigheden heeft opgedaan, als men ze slechts heeft. Doch bij de wet op de rechterlijke organisatie is er niet zoo over gedacht, men heeft zelfs bij de laatste wijziging in 1887 ook bepaald dat de kantonrechters en griffiers den graad van doctor in de rechtswetenschap moeten hebben. Wanneer die titel zelfs voor den griffier van het kantongerecht verplichtend is, dan vragen wij waarom niet voor den notaris? De eerste zou met wetskennis kunnen volstaan en heeft bovendien een rechtsgeleerd ambtenaar nevens zich, voor den laatste is rechtskennis een vereischte.

Zelfs de gepromoveerde notaris gaat nog wel advies vragen bij een advocaat, dus wat geeft hem den titel? Daartegen is aan te voeren dat zelfs een kundig advocaat zich niet schaamt in moeilijke gevallen met een ambtgenoot te raadplegen; maar het kon wel eens wezen dat een ongepromoveerd notaris minder spoedig de hulp van een rechtsgeleerde inroept dan een gepromoveerde, omdat hij de zaken oppervlakkig beschouwt en de diepte van de kwestie niet vat.

Een notaris moet een groote mate van zelfstandigheid bezitten, hij moet zijn besten cliënt zelfs een daad van onrecht durven onder het oog brengen. Wanneer leert men dat beter

dan in den studententijd, waarin men van zijn hart geen moordkuil maakt en tegenover elkander niet vraagt wat zal de wereld er van zeggen. Denk u dat jonge leven, dat tintelt en warm wordt voor een goede daad, dat een afschuw heeft van iedere laagheid, dat door de wetenschap geleid niet neerknielt voor het gouden kalf, maar zijn ideaal in iets hoogers, iets edelers zoekt. Stel daartegenover den jongeling op de kantoorkruk, die slechts kennis maakt met de prozaïsche zijde van het leven, wiens illusiën zoo dikwijls zij zich willen verheffen terneergeslagen worden, doordien hij bespeurt dat geld en niets dan geld de drijfveer is in de maatschappij. De keuze tusschen deze twee is niet moeilijk. Voeg daarbij dat de studie zelve geen leunen op anderen duldt, tot ontwikkeling van eigen oordeel noopt en op die wijze tot zelfstandigheid voert. En wij herhalen de vraag, welke van de twee kiest gij?

Aan karakterkennis blijft de student niet vreemd, zijn eigen feilen worden hem evenzeer blootgelegd als die van anderen. Waar vindt men dus een betere gelegenheid dan in het akademieleven om te leeren met anderen om te gaan. Men mag veilig vertrouwen dat zij, die de doctorale bul hebben verkregen en een paar jaar op een notariskantoor hebben gewerkt, al de zoo hoog geroemde deugden van de tegenwoordige ongepromoveerde notarissen zullen bezitten. Wellicht dat het machinale kantoorwerk hen minder goed afgaat, doch hoezeer wij netheid daarbij ten zeerste op prijs stellen, zij gaat niet boven wetenschappelijke ontwikkeling en bovendien, bijna ieder notaris heeft een klerk, die dan in dat gebrek kan voorzien.

Akademische opleiding kan niet langer uitblijven. Voor den buitengewoon ontwikkelde moge zij niet noodig zijn, maar even als bij de rechterlijke macht moet men ook in deze met het gewone peil rekening houden. Daarbij heeft het examen sinds 1878 gehouden niets dan teleurstelling gebaard. Het doctoraat in de rechtswetenschap moet als eisch voor den notaris gesteld worden en op het voetspoor van het ontwerp van Wet voor het hooger onderwijs van 1868 aan elke universiteit een leerstoel voor het notariaat worden opgericht. Zoolang die er niet is, zouden de tegenwoordige privaatdocenten, die aan sommige universiteiten voor de opleiding van het notariaat reeds goede diensten bewijzen, eene schoone roeping te vervullen hebben. Op een of andere wijze zou moeten blijken dat de

aanstaande notaris op de hoogte is van de wetten op het notariaat, registratie, zegel, successie en kadaster. Een tweejarige werkzaamheid op een notariskantoor zou de benoeming van notaris zooveel mogelijk onmiddellijk moeten voorafgaan.

Ofschoon wij meenen dat geen te kort van notarissen zal ontstaan, zoo willen wij de vreesachtigen opmerkzaam maken dat de tegenwoordige toestand onhoudbaar is. Cijfers zijn te dien opzichte welsprekender dan woorden, daarom hebben wij de statistiek opgemaakt over het tijdvak van 1 Januari 1879 tot 1 December 1887. Van de benoemden tot notaris waren 24 pCt. nog geen 10 jaren, 18 pCt. 10 en 11 jaren, 22 pCt. 12 en 13 jaren en 36 pCt. nog langer candidaat. Als men nu bedenkt dat vroeger geen examen mocht worden afgelegd voordat de 23jarige leeftijd was bereikt, zijn bijna drie vijfden van de benoemden 35 jaren oud eer zij notaris worden. Als men degenen, die 20 jaren en langer candidaat zijn geweest voor hunne benoeming, buiten rekening laat, omdat zij misschien vroeger de betrekking niet begeerd hebben, blijft er echter toch nog 54 pCt. over, welke ouder waren dan 35 jaren bij hunne benoeming.

Het aantal personen dat met goed gevolg het examen heeft afgelegd van 1878 tot en met 1884 bedraagt 167, waarvan nog slechts 22 benoemd zijn; terwijl 1885 en 1886 te zamen op een vermeerdering van 126 kunnen wijzen. Van 1879 tot en met 1886 zijn 377 personen candidaat-notaris geworden en slechts 263 hebben in dien tijd hun titel verkort. Dus in dat achtjarig tijdvak zijn 100 candidaten meer gekweekt dan er notaris zijn geworden en 1887 heeft dat getal nog met 49 vermeerderd. Voeg daarbij de velen, die voor de wetswijziging het diploma hebben verkregen en bij den Minister tot heden te vergeefs om plaatsing hebben gevraagd, dan vreezen wij vooreerst niet dat bij gebrek aan verzoekers een notariaat onvervuld zal blijven. Die overvloed, door het versterkt examen van 1878 niet gestuit, wijst ons ten duidelijkste dat de ingeslagen weg ons niet leidt naar het beoogde doel, het verkrijgen van waardige dienaren voor een waardig ambt.

Jaren bij jaren zit de candidaat achter de lessenaar zonder een eigen werkkring te hebben. Kamerleden, bloedverwanten en vrienden van dezen worden onophoudelijk afgeloopen om hun invloed bij den Minister aan te wenden, ten einde een

plaatsing te krijgen. Gelooft men niet dat al dit gebedel een onzedelijken invloed heeft - om van andere personen niet te spreken - op den toekomstigen notaris, die bovendien jaren gewoon om te werken zooals zijn patroon het verlangt, in den klerk is ondergegaan en bij zijne benoeming voor zijne taak niet meer is opgewassen?

Verscheidene notarissen zijn de laatste jaren in hunne geldelijke verplichtingen te kort geschoten en hebben daardoor niet ten onrechte de verontwaardiging van het publiek opgewekt. Een groote fout bestaat dan ook bij het notariaat, dat het boekhouden ten allen tijde een verwaarloosd vak is geweest. Daarom is het wenschelijk dat ieder, die notaris wil worden, zou moeten afleggen een examen in het boekhouden, hetzij dat vermeld in de wet op het middelbaar onderwijs, hetzij dat een afzonderlijk onderzoek plaats heeft. Een vacantie geeft aan een student wel eens een geschikte gelegenheid om zich daarvoor te bekwamen en zoo niet kan zulks later geschieden. In ieder geval leert het hun eenige kantoorwerkzaamheden. Verder zou voor den notaris moeten worden voorgeschreven wat voor den koopman bepaald is ten opzichte van het houden van boeken en de straf bij nalatigheid hierin, ingeval hij in zijne geldelijke verplichtingen te kort komt. Deze bepalingen zullen naar onze innige overtuiging veel van de tegenwoordige verkeerdheden der notarissen voorkomen; want een eerlijk man, die kan boekhouden, doet het ook. Hij overziet den stand zijner zaken en ontdekt de feilen in zijn werkkring, waardoor hij nog bij tijds op den goeden weg wordt teruggebracht.

Het ligt evenwel geenszins in onze bedoeling om die boekhouding te doen nagaan door de Kamer van Toezicht, want behalve dat de Kamer tot zulk een contrôle, wil zij iets beteekenen, geen tijd zou hebben, zou zij ook geen doel treffen. Een inspecteur kan nagaan of een Ontvanger der Registratie zijne ontvangsten en uitgaven behoorlijk heeft geboekt, bij den notaris is dat onmogelijk. Het strijdt bovendien met het notarisambt dat zelfstandig optreedt. Het staat aan het publiek of het den notaris eenige geldelijke verantwoordelijkheid wil geven, het mag niet ophouden zelf contrôle uit te oefenen. Zoo als wij reeds zeiden, die geld heeft, heeft ook verplichtingen na te komen. Maar het publiek mag niet in den waan gebracht worden dat de regeering verantwoordelijk

is voor de gelden bij den notaris gebracht. Voor den schijn daarvan heeft zij zich zelfs te onthouden.

Met het getuigenstelsel wordt menigwerf den draak gestoken, het is gemakkelijk om iets bespottelijk te maken en men krijgt de lachers aan zijn zijde. De Minister heeft zich aan de zijde der lachers geschaard en in zijn aangeboden wetsontwerp de getuigen afgeschaft.

Er is getwist over de vraag of de getuigen tot roeping hebben, om te bevestigen dat de formaliteiten bij het verlijden der akten zijn vervuld, dan wel of zij de verklaringen van partijen ook moeten aanhooren en tevens bevestigen dat het geschrift in overeenstemming daarmede is. Voor laatstgemelde taak moet men vrij scherpzinnige menschen hebben, voor eerstgemelde minder. En toch gelooven wij dat, indien zij slechts bevestigen dat de akte is voorgelezen en daarna geteekend, zij nuttig zijn. Cliënten zijn soms zeer wonderlijk, schaf de getuigen af en zij zullen den notaris zeggen dat het onnoodig is de akte voor te lezen, grijpen een pen en teekenen. Blijkt later die akte niet aan hunne bedoeling te beantwoorden, dan is de notaris de schuldige.

De menschen houden over het algemeen niet van omslag, van vormen, maar daarom kunnen zij niet allen worden gemist. Dat rechters slechts met toga, baret en bef gekleed mogen rechtspreken, niets dan vorm; dat geen advocaat onder dat kostuum mag pleiten, niets dan vorm; getuigen bij een huwelijk - ook in het ontwerp Burgerlijk Wetboek behouden - niets dan vorm; maar toch geen van allen van gewicht ontbloot.

Geen rechter verschijnt ooit zonder zijn griffier en zal men nu den notaris alleen tegenover zijne cliënten stellen. De authenticiteit der akte hangt ook van de voorlezing af, maar heeft die formaliteit geen plaats gehad, hoe is zulks te bewijzen tegenover de authentieke akte. Heeft zij echter plaats gehad en beweren partijen het tegendeel, de notaris is gansch ontbloot van bewijsmiddelen van zedelijken aard. Rechtens behelst de akte natuurlijk de waarheid.

Wil men verandering, bepaal dan dat één meerderjarige getuige voldoende is, mits hij is candidaat-notaris, notaris, deurwaarder, burgemeester, secretaris, ontvanger of een andere

betrekking bekleedt, het eindexamen voor de hoogere burgerschool met goed gevolg heeft afgelegd of wel het getuigschrift van bekwaam te zijn tot de studie aan een universiteit heeft verkregen. Men mag aannemen dat zulke personen geen akte zullen teekenen, waarbij de formaliteiten niet zijn in acht genomen. Zelfs zou men verder kunnen gaan en bepalen dat iemand de bevoegdheid verkrijgt om als eenig getuige bij een notariëele akte te verschijnen, bijaldien de kantonrechter hem daartoe geschikt acht, en na aflegging van belofte of eed dat hij het geheim der akten zal bewaren en er geen zal teekenen, waarbij de voorgeschreven formaliteiten niet zijn vervuld. In alle andere gevallen blijft de tegenwoordigheid van twee getuigen verplichtend.

Dan heeft een notaris belang om een geschikt, meerderjarig persoon op zijn kantoor te hebben, die bevoegd is als eenig getuige op te treden. Het bezwaar, dat het publiek omtrent de tegenwoordigheid der getuigen heeft, vervalt en de kantoorbediende vergeet zich zelf als hij het blinde werktuig van zijn patroon wordt. De tegenwoordigheid van twee getuigen zal een zeldzaamheid worden, doch de onmogelijkheid om een akte te verlijden, bij gebrek van een bevoegd getuige, wordt buitengesloten.

Wij zien ons getuigenstelsel nog liever bespot dan geheel afgeschaft. Behoed het den slechten ambtenaar al niet voor den kwaden weg het brengt den nauwgezetten niet in verleiding om tegenover een der vormen afkeerig publiek, ze geheel prijs te geven.

Het tegenwoordig toezicht op de notarissen laat veel te wenschen over. Was een aanschrijving gericht aan de Kantonrechters en Ontvangers der Registratie, dat zij de Officiers van Justitie telken jare inlichtingen moesten geven van de ambtsverrichtingen en de gedragingen der notarissen, dan was het Openbaar Ministerie op de hoogte gebleven en had het geweten waar toezicht voortdurend noodig is. Dit denkbeeld van den Heer Sannes verdient alle aanbeveling, ofschoon het meer een maatregel van orde dan een wettelijk voorschrift moet zijn. Het zou wenschelijk wezen dat het nog, in afwachting van de nieuwe wet, werd ten uitvoer gebracht.

Oogenschijnlijk heeft een Kamer van Toezicht iets zeer uit-

lokkends, doch hoe dieper men er in doordringt, hoe meer het blijkt dat een dergelijke commissie alleen dan goed kan werken als haar macht evenzeer als haar gebied beperkt is. Het eerste heeft de Minister ook begrepen, doch wij vreezen dat het ressort wel eens al te uitgebreid kan worden, omdat het zich volgens het wetsontwerp zou mogen uitstrekken over onderscheidene arrondissementen. Wil een Kamer werkelijk toezicht houden, dan moet zij zich bepalen tot één arrondissement, opdat zij haar gebied overzie. De Kamer zou bestaan uit den Voorzitter der arrondissements-rechtbank, een kantonrechter, een hoofdambtenaar der registratie - de bezwaren tegen een ontvanger der registratie kunnen wij niet deelen - en twee notarissen, die ons inziens ten onrechte door de notarissen moeten worden benoemd. Het beste toezicht zal bestaan als leden in de verschillende plaatsen van het arrondissement wonen en die voorzorg kan alleen de Minister nemen.

Wij zullen verder ten aanzien van het wetsontwerp heenglijden over de gunstige bepaling dat ook candidaat-notarissen den notaris kunnen vervangen, over het juiste begrip dat de notarissen niet langer de beschikking hebben over hun protokol, over het wanbegrip dat er ooit een tarief te maken is, hetwelk aan de behoeften van het publiek kan voldoen, over den kleinhandel in voorschriften betreffende den vorm der akten, als in dit tijdschrift minder op hun plaats.

Doch onze taak mogen wij niet geëindigd beschouwen, alvorens ons gevoelen te hebben geuit over de vrijverklaring van het notariaat: te meer wijl de nauwgezette, maar helaas! ontslapen Redacteur van de Economist in zijn tijdschrift van Juni/Juli 1886 daarvoor een lans heeft gebroken.

Wij kunnen ons zeer goed voorstellen een toestand dat ieder, die bewijzen van bekwaamheid en zedelijkheid heeft overgelegd, door den Koning op zijn verzoek wordt benoemd ter plaatse zijner keuze; wij gaan verder en vinden dien toestand zelfs zeer gewenscht. Niet omdat de scherpe mededinging dan tot zeer lage notariële rekeningen zal voeren; hoe gaarne en terecht cliënten een niet te overdreven salaris zien uittrekken, zij hebben een hooger belang. Het belang om iemand als notaris te hebben, die hunne nooden en behoeften kent, die met hen mede leeft, die een hart en een ziel met hen is.

Van wien heeft men dat eer te wachten, van hem, die zich vestigt op een plaats naar zijn eigen vrije keuze, omdat zijn gemoedsaard, zijn richting overeenstemt met den geest, welke in de gemeente zijner vestiging heerscht, of van hem, die na lang wachten benoemd wordt op een standplaats, welke hij dikwerf niet begeerde, waarnaar hij slechts vroeg des wachtens moede? Mocht de eerste zich vergissen, welnu dan staat er een ander naast hem op, die aan de behoeften van het publiek weet te voldoen, doch is de laatste niet op zijn plaats hij moet geduld worden, hij is notaris, maar niet de notaris.

De vrijverklaring van het notariaat zal niet op zich doen wachten als het aantal candidaat-notarissen, ten gevolge van de academische opleiding, meer in verhouding staat tot de behoeften. De cijfers, welke wij hiervoren hebben aangehaald omtrent dit aantal, bewijzen ten duidelijkste dat het een daad van verregaande lichtzinnigheid zou zijn om thans, zelfs met een zeer ruim overgangstijdperk, de vrijverklaring in een wet op te nemen. Ook hier geldt, zij die gelooven haasten niet.

Ofschoon wij gezegd hebben dat de notaris niet meer moet omschreven worden eenig en alleen als ambtenaar tot het verlijden van authentieke akten, toch is het de kracht dier akte, welke in landen, waar de wetgeving van Frankrijk gevolgd is, een eigenaardigen stempel van vertrouwen aan den notaris geeft. Zijn akte heeft dezelfde kracht als die van den rechter. De notaris door den Koning benoemd, maar overigens geheel onafhankelijk werkende, wordt door belanghebbenden voor iedere handeling vrijwillig gekozen. Het vertrouwen dat zijn akte geniet van wege den Staat, doet hem ook het vertrouwen verwerven van het publiek, dat met het wel en wee van zijn zaken bij hem komt. Daarom staat de notaris hier te lande hooger dan in Engeland, waar er slechts enkelen zijn en waarmede hij alleen den naam gemeen heeft, dan in Denemarken, waar men een dergelijke authenticiteit niet kent, dan in een groot gedeelte van Duitschland, waar de ingewikkelde akten aan advocaten zijn opgedragen.

De kennis der buitenlandsche wetgevingen mag ons niet onverschillig zijn, maar wanneer men de verschillende schakeeringen nagaat in de werkzaamheden en de handelingen van de notarissen in onderscheidene oorden van ons land, dan beseft men de moeilijkheid om een juist beeld van den ambtgenoot

in een ander rijk te maken. En zonder dat juiste beeld voor oogen te hebben, is het gevaarlijk bepalingen van elders naar hier over te brengen.

De notaris, die oorspronkelijk slechts schrijver was, heeft ater zijn akten bijzondere rechtskracht zien geven. De voorbereiding van die akten en de werkzaamheden, welke het gevolg daarvan zijn geworden, hebben zijn werkkring uitgebreid en hem een plaats in de maatschappij gegeven, die door geen ander even goed vervuld kan worden. Daarom eischt het algemeen belang dat hij die plaats blijft bekleeden, maar ook dat hij haar waardig bekleedt. Daarom moet de wetgever dat grootere arbeidsveld erkennen en eischen van den man, die aan de eigenaardige en ontwikkelende behoeften der maatschappij wettelijken vorm moet geven, die omtrent geldelijke zaken zulk een helder inzicht moet hebben, die met zoo diep gevoel en groote takt moet waken tegen verbreking der familiebanden, dat hij zich wetenschappelijk voor zijn taak heeft voorbereid. Niet in kleine middelen zoeke de wetgever heul, maar hij hebbe een breede opvatting van de behoeften der maatschappij en schenke een wet het ambt en den dienaar waardig en, wat nog meer zegt, het algemeen belang ten nutte.

Doch wij mogen geenszins steunen op de wet alleen; ook is het niet voldoende dat de notarissen der zaken kundig en ter goeder trouw hun ambt uitoefenen, zonder hun werkkring te zeer uit te breiden; maar het publiek geve zich tevens niet meer onvoorwaardelijk aan hen over. Geen blind vertrouwen, want het heeft gewoonlijk gemakzucht tot moeder. Men vergete nimmer, dat om te weten of iemand te vertrouwen is, hij moet worden nagegaan, en eerst als dat geschied is, heeft het vertrouwen waarde. Om een voorbeeld aan te halen, de geldschieters laten niet langer aan de notarissen over de ontvangst van renten en aflossingen van hunne hypothecaire vorderingen, zoo als op vele plaatsen geschiedt. Zij zullen alsdan spoediger ontdekken of de door den notaris bezorgde hypotheek al dan niet solide is. Het geeft last, het geeft moeite, volkomen waar; doch het is de last en de moeite, welke aan het bezit van kapitaal verbonden zijn. Geen lusten zonder lasten. Behalve de voorzorgen ten aanzien van geldzaken door het publiek te nemen, verzette het zich niet tegen vormen in zijn belang voorgeschreven.

De wetgever spanne samen met elk ingezeten tot den bloei en het welzijn van het notariaat. Zijne dienaars worden opgevoed in het gezonde klassicisme, hetwelk wij, volgens een bladzijde uit dit tijdschrift[1)], mogen noemen ‘de geurigste bloem eener beschaafde opvoeding, omdat het door de kennis van de meesterwerken en de onvergelijkelijke kunstgewrochten der oudheid den schoonheidszin verwekt, den smaak veredelt, den blik verruimt, den geest verheft, het gemoed voor de edelste gewaarwordingen opent, omdat het al het menschelijke in den mensch tot harmonische ontwikkeling brengt.’ Dan, maar ook dan alleen kan het notarisambt volkomen aan zijne bestemming in de maatschappij beantwoorden.

A. KNOTTENBELT.

1) Prof. S. Vissering, Hooger Onderwijs 1867 IV, bl. 128.

Parsifal - Perceval.

I.

Van eigenlijke b e d e v a a r t e n komt in de europeesche wereld onzer dagen niet veel meer in. De toeristen, die hier eens gaan neuzen en daar eens gaan rondzien, vermenigvuldigen zich ieder jaar met toenemende snelheid. Maar - in het gansche leven één tocht te ondernemen, één enkelen, des noods met opoffering en ontbering, om het voorwerp zijner innigste vereering te zien, te tasten, te huldigen, te aanbidden, - dit laat men over aan aspirant-hadji's en andere dwepers.

De oorzaak van dit verschijnsel ligt niet hierin dat de vroomheid zelve achteruitgaat. Het tegendeel is waar. In de laatste vijftig jaren heeft het gebied van de geestdrift zich eerder uitgebreid dan dat het zou zijn ingekrompen. Sinds het geoorloofd is andere altaren op te richten dan die in kerkelijke fabrieken zijn vervaardigd, voor andere goden en godinnen wierook te branden dan die met den gewijden nimbus getooid zijn, - sinds dien tijd heeft ieder mensch met bloed en zenuwen wel het een en ander waarmeê hij dweept, waarvoor hij ijvert, dat hem een goed deel van zijn krachten, zijn tijd, zijn leven, waard is, waarheen zijn hart met sterke koorden zich getrokken voelt.

Zoo men, in weerwil van die toenemende geestdrift, toch in den regel geen bedevaarten ziet ondernemen, dan ligt dit hieraan, dat in onzen tijd het heilige transportabel is geworden. Den vrome wordt het voorwerp zijner vereering thuis bezorgd. Het laat zich vervoeren per spoortrein, het wordt medegedeeld per telegraaf.

De schilderijen van Makart, Munkaczy en Vereschagin, zelfs nu en dan een Titiaan of een Potter, verlaten de stille rust van atelier en museum, en worden in- en uitgepakt, de gansche kunstlievende wereld door. De beeldhouwers, wier scheppingen zooveel grooter weerstand bieden aan die reislust van artisten en kunstkoopers - een weêrstand die den steden ten goede komt waar zij hunne monumenten nederzetten - roepen de hulp in van Nadar en Barbedienne, en laten de voor hen bestemde hulde nederleggen aan den voet van een afgietsel in brons of haar ophangen aan de lijst eener photographie. Wie behoeft tegenwoordig te reizen om een beroemden dichter te gaan begroeten, om een gevierden redenaar te gaan hooren, om een tooneelspeelster te zien schitteren? Men wende zich tot een wakkeren impresario of een ‘comité de conférences’! Sarah Bernhardt en Coquelin laten zich door de belofte eener goede recette naar Amsterdam lokken; François Coppée laat voor zich en zijne Muze eene ‘petite tournée’ organiseeren; zelfs de Père Hyacinthe reist naar Leiden en poseert er een ganschen avond als apostel. Wie geneigd mocht zijn een of anderen socialist als den Messias der laatste dagen te huldigen, kan gerust afwachten dat de wereldhervormer zich ook in zijn dorpje vertoonen zal.

Wat vroeger alleen met wilde dieren geschiedde, dat geschiedt thans met alle grootheden van hemel en aarde, met alle sterren, goden en profeten: zij worden rondgeleid en vertoond. Relieken, rariteiten, kunstwerken van allerlei soort worden verpakt, verzonden, en tijdelijk in een of ander Panopticum tentoongesteld. Zelfs de Alpen, die men langen tijd alleen in Zwitserland kon gaan bewonderen, hebben iets van hunne onwrikbaarheid verloren door de uitvinding der panorama's, en het Rome van den Paus ligt minder ver af van het hart der geloovigen sints ook de apostolische zegen per telegraaf wordt overgezonden.

Is het heilige in onze dagen zoo mobiel geworden, dan schijnt het een gewaagd ondernemen, om ergens, op een vergeten plekje in Duitschland, een tempel der kunst te bouwen en tot de kunstlievende wereld te zeggen: ‘Hier, en hier alléén, zult gij komen aanbidden. Maakt u op ter bedevaart naar dezen heuvel! Stroomt samen uit Rusland en Amerika, uit Noorwegen en Griekenland, uit Engeland en Italië - en vereert

hier wat ik ter bewondering voor u gemaakt heb. Ik wil niet dat mijn werk deze plek verlaten zal. Wie het wil hooren en aanschouwen, die reize naar hier! En komen zult gij.'

En toch - zoo heeft Richard Wagner gesproken, toen hij niet alleen in het frankische stadje Bayreuth zijn eigen schouwburg liet bouwen, maar toen hij tevens bepaalde dat zijn laatste werk, het 'Bühnenweihfestspiel' *Parsifal*, alleen daar vertoond mocht worden. Wel is de muziek van dit kunstwerk, door de snaren van duizenden speeltuigen gedragen, heinde en ver doorgedrongen, en weerklinkt zij overal waar een menschenoor zich door de bekoring dezer goddelijke tonentaal laat boeien. Maar den *Parsifal* te genieten zooals hij m o e t genoten worden, zooals de Meester gewild heeft dat men zijn laatste werk genieten zou, zooals hij het heeft gedacht, gedicht, geschreven, gezongen, met den rijkdom en de pracht van tooneelschikking en decoratief die zijne fantasie heeft uitgevonden, die zijn wil heeft mogelijk gemaakt, opgevoerd door de toonkunstenaars en de zangers die hij, als ware priesters en priesteressen, aan den eeredienst van zijn kunstideaal, aan de wijding van het tooneel door dit 'Bühnenweihfestspiel' heeft weten te verbinden, - dit is alleen te Bayreuth mogelijk, dit kan alleen geschieden op de enkele dagen die aldaar voor eene opvoering van *Parsifal* worden afgezonderd. Het 'Wagnertheater' te Bayreuth is inderdaad een plek geworden waarheen men opgaat ter bedevaart.

Ook thans weder, voor de tweede maal na den dood des Meesters, is die hoogtijd aangebroken. Gedurende de maanden Juli en Augustus van dit jaar wordt, ditmaal afwisselend met de *Meistersinger*, Wagner's *Parsifal* eenige malen te Bayreuth opgevoerd. De aankondiging dier voorstellingen roept met nieuwe frischheid de herinnering in mij wakker aan de bedevaart waaraan ik zelf, twee jaren geleden, heb deelgenomen, en geeft mij de vrijmoedigheid om nog eens weder de aandacht der Gidslezers, onder wie ik wensch dat vele 'bedevaartgangers' mogen worden aangetroffen, op de stof welke Wagner in dit meesterstuk bewerkt heeft te vestigen. Na den *Parsifal* van den Duitschen dichter-componist moge de oude *Perceval* der middeleeuwsche romantiek die lezers eenige oogenblikken bezighouden[1)].

1) Men herinnert zich dat, bij de allereerste opvoeringen van het 'Bühnenweihfestspiel', in 1882, onze talentvolle medewerker, Mr. H.A. Viotta, eene belangrijke studie over den *Parsifal* in dit tijdschrift heeft gegeven. - Dat de schrijver dezer regelen dit onderwerp thans weder, op zijne wijze, ter sprake durft brengen, worde gerechtvaardigd, eensdeels door de bijzondere gelegenheid waarbij het geschiedt, anderdeels door het zuiver letterkundig en litterair-historisch standpunt waarop hij zich bij die bespreking plaatst.

II.

Het is drie uren in den namiddag. Langzaam trekken de ‘pelgrims,’ - sommige te voet, andere door zachtdravende paarden in eenvoudige rijtuigjes voortgetrokken - langs den breeden straatweg, met jonge boomen aan weerszijden beplant, naar den zonnigen heuvel, op welks top weldra het gebouw van roode steen zichtbaar wordt dat het doel, het eenig doel is van hun tocht. Wanneer die top is bereikt dwaalt het oog met genoegen over de groene akkers, de gele korenvelden, het jonge frissche eikenhout, die zich langs de helling van dezen heuvel en van andere bergruggen uitstrekken, om aan den zoom der zware bosschen van het Fichtelgebergte in donkere schaduwen te verdwijnen. Grootsch is het landschap niet; maar opwekkend, vriendelijk en rein is de indruk dien het oog ontvangt, hetzij het snel heenglijdt langs het breede panorama, hetzij het de stille lijnen volgt van het gebouw dat Wagner hier heeft doen verrijzen, en waarin de verborgenheden van het Graal zullen onthuld worden.

Er is voor het gevoel iets eigenaardigs, iets geheel nieuws in dat bezoek aan een schouwburg op klaarlichten dag, in de vrije natuur, te midden eener omgeving die zoo volmaakt het tegendeel is van de drukke boulevards of de hard bestrate pleinen, waarop in onze groote steden de tempels der kunst staan opgericht. Natuurlijk blijft iedereen zoo lang mogelijk buiten, om het lieve natuurtafereel te genieten, om het gebouw eens rond te wandelen, - waarbij hij licht de kans loopt den blauwen wapenrok van een Graalridder voor de open vensters der kleedkamers te zien verschijnen, - en om de nieuwe groepjes van bedevaartgangers te zien naderen, die, steeds dichter op elkaar volgend en steeds haastiger, den heuveltop bestijgen.

Bijna alle talen van Europa klinken u hier aan alle zijden in de ooren. Natuurlijk het meest de metalen klanken der lange Duitsche volzinnen, door breede uitroepen luid ge-

lach afgebroken; maar ook het flegmatisch uitgestooten Engelsch, hier en daar door den schellen neusklank der Amerikanen eigenaardig geaccentueerd; de aantrekkelijke muziek van wonderlijk dooreengemengde klinkers en medeklinkers, die rolt en glijdt van de lippen der Russen en Polen; nu en dan het zangerig geblaat van een Florentijn; zeer dikwijls de vlugge roulades en het fijne lippenspel der bewegelijke Fransche monden; en ook, schoon zeldzamer, de welbekende trouwhartige en deftige tonen der moedersprake. Straks zullen al deze monden zwijgen en al deze ooren zullen luisteren naar ééne taal, de toovertaal der muziek.

Aan weerszijden van den schouwburg prijkt de onmisbare restauratie. De groote, met echt Beiersch bier gevulde ‘Seidels’ staan in lange rijen onder de luchtige verandah's geschaard; achter elk een dorstige ziel, of zelfs twee zielen, van de soort der ‘gloênd aaneengesmeede’, die den inhoud van het geweldige glas gemoedelijk samen deelen. De droomerige oogen der drinkers en de vriendelijke manieren der kellners ontnemen het karakter van schrille tegenstelling aan deze kapelletjes van god Cambrinus, - die nu eenmaal de onmisbare bijgebouwen zijn van ieder Germaansch heiligdom, - en weren alle ergernis uit het hart der meest idealistisch gestemde Wagnerianen.

Omstreeks vier uren klinkt op eens, van den drempel van het gebouw, uit een viertal bazuinen, eene muzikale frase uit den *Parsifal* ons tegen. Het is het poëtisch signaal van den regisseur, dat de wandelaars naar hunne plaatsen roept, het teeken dat de voorstelling zal beginnen. In zeer korten tijd zijn de vijftienhonderd stalles van het breede amphitheater ingenomen. Aller oogen vestigen zich op het gestreepte gordijn, dat, opgehangen als eene portière, de geheimzinnige tooneelruimte voor ons oog verborgen houdt. Het zou den oogen ook niet mogelijk geweest zijn een ander rustpunt te vinden. Want nauw is ieder gezeten, of alle lichten worden in de zaal uitgedraaid, alle deuren worden onverbiddelijk gesloten, en wij zien niets dan den weerschijn van het voetlicht tegen het gordijn en de schemering die opstijgt uit den ‘mystieken afgrond’ (zooals Wagner zelf dit gedeelte van zijn schouwburg genoemd heeft), waarin het orkest, door een houten gewelf onzichtbaar gemaakt voor de toeschouwers, aan den voet van het tooneel is opgesteld.

Nog een laatste geritsel in de ‘Fürstenloge’ achter ons, en, terwijl ieder toehoorder zich alleen zou wanen, zoo volkomen zijn de stilte en de duisternis, rijzen langzaam, zacht en zwevend, de eerste tonen van het Voorspel uit de geheimzinnige schemering van het orkest naar boven. Al de sprekende motieven waarin het drama van Parsifal door Richard Wagner is saamgevat, gaan reeds in dit Voorspel, zacht klagend, luid jubelend, harmonisch ruischend, aan ons oor voorbij en vervullen het gemoed met stille verrukking... Doch laat mij, die allerminst in staat ben alles te ontleden en te beschrijven wat ik h o o r d e , - liever in hoofdzaak pogen weer te geven wat ik z a g . Van de herinnering die de muziek mij gelaten heeft behoud ik slechts de algemeene stemming, en verdiep mij liever nog eens in de vertooning van het drama.

Terwijl de laatste tonen van het Voorspel langzaam wegsmelten, wordt het gordijn aan beide zijden opgenomen als eene draperie, - en het tooneel ligt voor ons open.

Door de bladeren der zware boomen van een ernstig landschap speelt het eerste morgenlicht, en in zijn zachten gloed straalt, rechts op den achtergrond, het poëtisch hoekje van een vriendelijk meer. Een grijsaard en twee knapen liggen, tegen een eikestam geleund, in rustigen slaap verzonken. Daar klinkt uit de verte de wekstem der bazuinen van den naburigen burg. De grijsaard ontwaakt en schudt de knapen wakker. Het drietal springt op, wrijft zich den slaap uit de oogen en knielt eerbiedig neder, om zwijgend het morgengebed ten hemel op te zenden.

De houding der personen, het plechtig tempo hunner bewegingen, de blauwe wapenrok, waarover de purperen mantel in breede plooien nedervalt, met de witte duif die op den schouder is gestikt, - zouden, ook zonder de statige muziek, ons aanstonds doen gevoelen dat wij hier zijn toegelaten in eene ridderlijke, en tevens eene gewijde omgeving. En, inderdaad, wij bevinden ons hier op het gebied van den Graalburg, het geheimzinnige bergslot, op den Mont Salvat gebouwd, waar, onder de hoede eener uitverkoren ridderschap, het heilige Graal bewaard wordt. Dit Graal is de wonderschotel waaruit Christus met zijne leerlingen het Heilig Avondmaal heeft gebruikt, en waarin Jozef van Arimathea, toen hij het lichaam des Heilands

van het kruis nam, het bloed heeft opgevangen dat uit de wonden van den goddelijken Lijder vloeide.

Doch laat ons hooren hoe Gurnemanz (zoo heet de grijsaard dien wij voor ons zien) straks, wanneer een viertal edelknapen zich aan zijne voeten zullen hebben nedergezet, hun de geschiedenis van het heilige Graal in de herinnering zal terugroepen. Eens, in langvervlogen jaren, toen het rijk van liefde en geloof door listige vijanden bedreigd werd, zijn de engelen Gods in het stille uur van den nacht nedergedaald tot koning Titurel, den vromen held; in zijne handen hebben zij den gewijden schotel overgegeven, en tevens de lans waarmede de zijde van den reeds gestorven Verlosser doorstoken is geworden. Zoodra deze heilige voorwerpen, schotel en speer, aan zijne hoede waren toevertrouwd, heeft koning Titurel op Mont Salvat den gewijden burg gesticht en in dien burg de vereeniging der Graalridders gegrondvest. Half menschelijk, half bovennatuurlijk is het leven dat deze ridders leiden. Vreemd aan alle hartstochten, door reine liefde onderling verbonden, brengen deze mannen stil en ernstig hunne dagen door, die eindeloos zich verlengen kunnen, omdat het heilige Graal, dat zij bewaken, zijne hoeders sterkt met wonderkracht en hun, wanneer de levensmoed dreigt te falen, wonderspijs voorzet. Zoo dikwijls namelijk de koning, in den gewijden kring der broeders, het Graal te voorschijn haalt uit het omhulsel waarin het is weggesloten en biddend nederknielt voor het heilige voorwerp, straalt uit den schotel, waarin het bloed des Heilands zich nog bevindt, een bovennatuurlijke glans op de ridders af, en deze geraken daardoor in eene verrukking die hen met nieuw leven bezielt. Aldus gesterkt verlaten sommige tijdelijk den burg, om ergens in de wijde wereld, waar de onschuld moet verdedigd en het geloof moet gered worden, als afgezanten des hemels te verschijnen en den goeden strijd te ondernemen. Doch altijd keeren zij terug tot het heilige slot, waarin het geen onreine vergund wordt door te dringen. Koning Titurel is intusschen oud geworden, en ofschoon hij door de genade van het Graal nog in het leven wordt gehouden, zoo heeft hij de hoede en den dienst van het heiligdom overgedragen aan zijn zoon Amfortas. Maar onder de heerschappij van Amfortas, en door de schuld van dien koning zelven, heeft een vreeselijk onheil den Graalburg en zijne ridders getroffen. Ook deze

lijdensgeschiedenis, die de ziel is van het geheele drama, zal Gurnemanz zoo straks aan de luisterende knapen deels herinneren deels voor het eerst verhalen.

In gindsche vallei, niet ver van Mont Salvat, heeft men eens een kluizenaar zich zien nederzetten. Klingsor was zijn naam. In het land der heidenen had hij veel en zwaar gezondigd, doch hij wilde boete doen en heilig worden. Buiten machte om de zonde in zijn eigen gemoed te dooden, heeft Klingsor een snoode misdaad aan zich zelf bedreven en moeite gedaan om in de rij der Graalridders te worden opgenomen. Doch, vol verachting voor zulk een boeteling, heeft koning Titurel Klingsor van zich afgestooten. In woede ontstoken over deze vernedering, heeft Klingsor daarop zijn heul gezocht in tooverij. Door de toovermacht die hem ten deel is geworden heeft hij de naburige woestenij in een liefelijken wondertuin herschapen, waarin bekoorlijke vrouwen, als echte tooverbloemen, uit den bodem oprijzen. Hiermede bezit de verstootene het middel om zich op de bewoners van den Graalburg te wreken. De bloemenmeisjes moeten de ridders verleiden die het gevaarlijke gebied van den toovenaar betreden; en reeds is menige reine ridderziel voor goed door hem en zijne duivelsche schoonen bedorven geworden. Toen nu koning Amfortas aan het bewind is gekomen, heeft hij die tooverplaag willen uitroeien, en, gewapend met de heilige speer van Christus, is hij opgetrokken tegen Klingsor. Al te vermetel was dit streven. Want reeds was Amfortas het tooverslot genaderd, toen het gezicht eener beeldschoone vrouw op eens zijne zinnen bekoord heeft. Een oogenblik zijne heilige roeping vergetend, is hij haar in de armen gezonken. De speer ontviel daarbij aan zijn hand. IJlings heeft Klingsor het wapen opgenomen en er den Graalkoning eene vreeselijke wonde mee toegebracht in de zijde. Lachend is de toovenaar verdwenen, de heilige speer met zich voerend, terwijl de koning, in ijlende vlucht naar den Graalburg ontkomen, sints dien dag klagend nederligt, vreeselijk lijdend aan de brandende wonde, die nooit zich wil sluiten.

Door die verwonding des konings rust een vloek op den Graalburg. Niet alleen dat de heilige speer, door Klingsor geroofd, in onheilige handen is geraakt. Niet alleen dat het een jammerlijk gezicht is voor de ridders, hun geliefden koning zoo te zien lijden. Maar de dienst van het Graal kan niet

tot zijn recht komen en de ridders ontberen al te dikwijls de voedende en sterkende kracht die de gewijde schaal alleen hun kan mededeelen. Want Amfortas, de eenige die het Graal onthullen mag, deinst telkenmale voor die plechtige onthulling terug, die voor hem een oogenblik is van namelooze smart. Hij zou willen sterven, om door den dood uit zijn lijden verlost te worden. Maar door den aanblik van het heilig voorwerp wordt ook z i j n leven met nieuwe kracht gesterkt. Wanneer, bij de onthulling, de goddelijke inhoud der gewijde schaal ontgloeit, dan ontspringt ook in zijn hart de bron van het heiligste bloed; doch deze goddelijke levenssappen dringen zijn eigen bloed, het zondige, met geweld uit het lichaam terug; de wonde springt weer open, en het bloed stroomt naar buiten onder hevige pijnen. Wat dus voor de anderen een zegen is, en vurig door al de ridders begeerd wordt, is voor Amfortas slechts eene vernieuwing en eene verlenging van nameloos wee.

Door dit alles heerscht op den Graalburg een sombere stemming. Eéne gedachte houdt allen bezig: het ongeneeslijk lijden des konings. Ook Gurnemanz' eerste gedachte, in het vroege morgenuur, behoort aan Amfortas. ‘Ziet om naar het bad!’ roept hij zijn jeugdige makkers toe, en hij wijst naar het meer, waarheen men zoo straks den zieken koning dragen zal, die in het koele water eenige verademing wil zoeken voor zijne pijnen. ‘Heeft het kruid dat hem onlangs door een onzer gewerd, geen verzachting gegeven?’ vraagt hij aan een paar naderende Graalridders. Maar de aangesprokene schudt mismoedig het hoofd, en Gurnemanz laat het zijne zinken, terwijl hij peinzend fluistert: ‘Dwazen, om op verzachting te hopen, waar alleen genezing verzachting kan brengen; hem helpt slechts één, slechts die ééne... en de muziek, doch z i j alleen, duidt hier reeds even, in geheimzinnige taal, op den verwachten Verlosser.’

Nog is de stoet, die den kranken koning naar het meer geleidt, niet genaderd op de plek waar Gurnemanz en de ridders verwijlen, of een wonderlijk wezen, eene vrouw, is haastig op het tooneel gesneld. Op eene wilde merrie, een tooverdier, is zij komen aanrijden; en thans, nadat zij Gurnemanz een fleschje met balsem in de hand gedrongen heeft, valt zij uitgeput op den grond neder. De knapen die haar nog niet kennen, huiveren voor deze verschijning, voor het gitzwarte haar, de bruine

gelaatskleur, de fonkelende oogen, het wilde gewaad, den gordel van slangenvel, die afhangt op de luchtig geschoeide voeten. Maar de ridders kennen haar naam: het is Kundry, de vlugge bodin van het Graal. Hoe menigmaal, wanneer men tijding wilde zenden aan broeders die in den vreemde strijd voeren, en men niet eens wist w a a r hen te zoeken, is Kundry heen gevlogen, heengestormd; zij heeft hen altijd gevonden, en tijding van hen teruggebracht. Ook thans weder heeft zij uit Arabië balsem gehaald voor den lijdenden koning; helpt deze niet, dan weet zij niets meer.

De jonge knapen wantrouwen deze zonderlinge figuur; zij schelden haar uit voor heidin en tooverwijf, zoodat Gurnemanz hen moet berispen over hunne liefdeloosheid. Zij doet immers niemand kwaad en helpt de ridders in het volvoeren van hun werk! - Is zij dan niet eene gevloekte? - Wel mogelijk, herneemt de ernstige grijsaard. Misschien is zij bezig boete te doen voor schuld uit haar vroeger leven. Welnu, door hare goede werken dient zij dan de ridders en helpt zij tevens zich zelve. Gurnemanz weet nog te verhalen, hoe koning Titurel, toen hij den burg inwijdde, Kundry slapend heeft vinden liggen in het kreupelhout, geheel verstijfd, alsof het leven haar verlaten had. Zoo heeft hij ook zelf nog onlangs haar aangetroffen. Hij herinnert zich voorts nog, dat, zoo dikwijls Kundry zich in langen tijd niet op den Graalburg vertoond had, een groot ongeluk de ridderschap trof, en vraagt, terwijl vreemde vermoedens bij hem oprijzen, waar zij toch rondzwierf, toen Amfortas, in zijn strijd met Klingsor, de heilige speer verloren heeft. ‘Waarom hebt gij ons destijds niet geholpen?’ - Kundry zwijgt.

Hier ligt inderdaad het vreeselijk geheim dezer vreemde verschijning verborgen, een geheim dat zelfs Gurnemanz niet kent, en dat ons eerst in het tweede bedrijf onthuld zal worden. De beeldschoone vrouw, die Amfortas verleid heeft en die de speer aan zijne handen heeft doen ontzinken, is niemand anders geweest dan Kundry zelve. Er zijn tijden in haar leven dat zij in de macht geraakt van den toovenaar Klingsor en dezen ter wille moet zijn bij het volvoeren van zijn duivelsch werk. Soms verzinkt zij in een somberen doodslaap, en gelukkig wanneer de vriendelijke hand van een Graalridder, niet Klingsor's geweldige stem, haar uit die verstijving wekt!

Kundry is in Wagner's *Parsifal* eene geheel eigenaardige figuur. Zij is grootendeels eene schepping van den dichter zelven. Kundry is eene vervloekte, het evenbeeld van den wandelenden jood, des Duivels bruid. Zij is de eeuwig lachende, die eerst rust en verlossing vinden zal wanneer zij zal kunnen weenen. Zij is Herodias, die gelachen heeft toen zij het hoofd van Johannes den Dooper in den schotel zag liggen. Den Christus heeft zij ontmoet, toen hij naar den kruisheuvel ging, en zij heeft hem uitgelachen. Toen is zij veroordeeld geworden tot eeuwig zwerven en lachen. Zwaar weegt haar die vloek, en zij poogt boete te doen door als Graalbodin haar bovennatuurlijke macht in den dienst der ridders te gebruiken. Maar telkens vervalt zij weer in de macht van den Booze. Dan ontwaken de duivelsche lusten in haar gemoed, en zij treedt op als verleidster. Toch mengt zich ook dan in het gloeiend verlangen naar zingenot de onrustig jagende begeerte naar verlossing. Van wereld tot wereld zoekt zij den Heiland, dien zij bespot heeft, opdat zijn goedertieren en reine blik haar redden moge. Zij heeft gemeend hem in den Graalkoning Amfortas te zien. Maar, ach! een zondaar is haar in de armen gezonken. Ook hij was zwak, zwak gelijk allen. Het vervloekte lachen is teruggekeerd, en alleen in de verstijving van den dood vindt zij soms een wijle verademing voor hare zondige begeerte en voor haar ijdel jagen naar heiligen vrede.

Ziedaar ongeveer het beeld van Kundry, zooals Wagner het schetste. Er blijft zeker veel duisters en raadselachtigs over in die figuur. Is Kundry een zuiver fantastisch wezen? of is zij eene symbolische gestalte? het beeld van het duivelsche, dat in sommige oogenblikken naar verlossing snakt, en dat eenmaal in het goddelijk verlossingswerk zal worden opgenomen? Het antwoord op die vragen is, zelfs na de ophelderingen van Wagner en zijne vereerders, niet gemakkelijk te vinden. Doch erkennen wij liever eenvoudig, dat Kundry in een muzikaal drama hetwelk zijn stof aan middeleeuwsche sagen ontleende, een zeer aangrijpende figuur is, dat het tweeslachtige van haar bestaan door den componist in wonderschoone motieven is uitgedrukt, en dat haar optreden aan vele tooneelen uit den *Parsifal* iets huiveringwekkends geeft, waardoor de dramatische werking van het stuk in niet geringe mate verhoogd wordt.

Keeren wij, na deze onmisbare toelichting, terug tot het

tooneel waarin Gurnemanz en zijne knapen, terwijl Kundry uitgeput tusschen de struiken is neergezonken, den kranken koning opwachten.

Daar nadert de sombere stoet. Het bleek gelaat omlijst door een fijnen zwarten baard, ligt de koning, mat en droefgeestig, het volmaakte beeld van een lijder, op de draagbaar neder, die door eenige dienaren eerbiedig en zacht wordt voorbijgedragen. Men toeft een oogenblik, en Gurnemanz overhandigt Amfortas het fleschje met balsem door Kundry medegebracht. De lijder zal nog eens de proef nemen, maar hij heeft weinig hoop. Hij wacht geduldig op dien éénen, wiens komst hem door het Graal verkondigd is, en die alleen hem redden kan.

Men spreekt namelijk, in den kring der Graalriders, van een zonderlinge voorspelling. Eens, terwijl Amfortas, in vroom gebed verzonken, nederlag voor het heiligdom, den hemel smeekend om een teeken van heil en redding, heeft hij, in het licht dat aan het Graal ontvloot, deze geheimzinnige woorden gelezen: ‘Durch Mitleid wissend, der reine Thor, Harre sein' den ich erkor.’ - ‘Der reine Thor! wie zou het wezen?’ vraagt de koning peinzend, en hij antwoordt droefgeestig: ‘Mij dunkt, de Dood!’ Kort daarop geeft hij een teeken, en de draagbaar, met haar droeven last, verdwijnt in de richting van het meer.

Wanneer de koning is heengegaan en Gurnemanz de nieuwsgierigheid der vragende knapen heeft bevredigd, juist op het oogenblik dat hij aan de voorspelling van het Graal heeft herinnerd, en terwijl orkest en zanger beide het ‘Thorenmotief’ aanheffen, klinkt op eens een kreet van ontzetting en verontwaardiging van den kant van het meer. Tegelijk ziet men een wilden zwaan met mathangenden vleugel over het tooneel fladderen, zich nog even opheffen, om dan stervend neer te zinken. Een der gewijde zwanen, die over het meer vloog, en die juist door den koning als een gelukkig voorteeken begroet werd, is plotseling door een pijl doorboord geworden. Wie is de vermetele schutter die dit euvelstuk bestaan dorst? Daar wordt hij door de verontwaardigde ridders naar voren gesleurd. Het is een knaap, blijkbaar in de wildernis groot gebracht, wien de blonde lokken om het hoofd fladderen, en die, een dierenvel om de leden geslagen en een lederen gordel om de lendenen gesnoerd, boog en pijlen in de hand, verbaasd, onthutst, de vertoornde ridders aanziet. ‘Zijt gij het die

den zwaan vermoord hebt?' vraagt hem Gurnemanz. 'Gewis!' klinkt het onnoozel antwoord. ''k Tref in de vlucht al wat er vliegt!' Maar nauw heeft de grijze ridder hem ernstig bestraft en hem het arme dier gewezen, dat hij zonder reden gedood heeft, of de knaap breekt boog en pijl en werpt ze ver van zich weg. 'Erkent ge uw schuld?' wordt hem gevraagd, en Parsifal - want Parsifal is de knaap dien wij voor ons zien, - antwoordt: 'ik wist er niet van.' En op al de vragen die hem nu verder gedaan worden: van waar hij gekomen is? wie zijn vader was? wie hem den weg heeft gewezen? welken naam hij draagt? antwoordt hij onveranderlijk, het hoofd schuddend: 'dat weet ik niet!' - 'Iets moet ge toch weten!' roept Gurnemanz ongeduldig uit. - Nu ja, Parsifal weet dat hij eene moeder heeft: Herzeleide is haar naam. Zij woonden saam in een woeste streek. Zelf heeft hij zich een boog gemaakt, om de arenden te verjagen. Meer weet hij niet. - Maar Kundry, die, van uit haren schuilhoek, hare blikken scherp op den knaap gevestigd heeft, voltooit nu met ruwe stem het kort verhaal van Parsifal's levensgeschiedenis. Zij, die veel weet en veel gezien heeft, zij zal zeggen wie hij is. Gamuret, een ridder, was zijn vader. In het tournooi is deze neergeveld, en zijne moeder, beducht dat haren zoon hetzelfde lot treffen zou, heeft hem in eene woestenij grootgebracht en zich wel gewacht hem de edele kunst der wapenen te leeren.... Kundry's woorden hebben Parsifal's herinnering wakker gemaakt: hij weet nog te verhalen, hoe hij eens schitterende mannen voorbij zag rijden, op schoone dieren gezeten: het waren ridders, maar nog nooit te voren had hij een ridder gezien. Hij wilde worden als zij; maar zij lachten hem uit en renden voort. Toen is hij hen nageloopen, maar hij heeft ze niet kunnen inhalen. Door wildernissen heeft hij gedwaald, dagen en nachten achtereen, terwijl zijn boog hem verdedigde tegen wilde dieren en reuzen. Meer weet Parsifal niet.

Kort daarop zien wij de Graalbodin uitgeput nederzinken; zij sleept zich voort naar het kreupelhout, valt met een doffen schreeuw op den grond, en verzinkt weldra in den vreeselijken doodslaap waarin haar noodlot haar doemt te verzinken, en waaruit zoo straks, in het tweede Bedrijf, de duivelsche toovermacht van Klingsor haar wekken zal.

Intusschen hebben eenige ridders den dooden zwaan behoed-

zaam en eerbiedig op een draagbaar van groene twijgen nedergelegd en hem weggedragen. Kort daarop verschijnt weder, van den kant van het meer, de sombere stoet, en wordt koning Amfortas teruggevoerd naar den Graalburg.

Ook Gurnemanz maakt zich gereed den onbekenden knaap daarheen te voeren. Hij is nadenkend geworden: die knaap is zoo onnoozel als hij er nooit een ontmoet heeft; een echte ‘dwaas.’ Wellicht is hij ook rein van zeden en van gemoed, en zoo schuilt misschien in hem de ‘reine Thor’ der voorspelling. Wie weet? De oude ridder wil er de proef van nemen. Is Parsifal rein, dan zal het Graal ook hem op wonderbare wijze spijzigen en drenken: want geen onreine kan deel hebben aan het gewijde maal. Zacht legt hij Parsifal's arm om zijn hals, omvat zelf het middel van den knaap, en leidt hem langzaam voorwaarts.

Daar verandert allengs het tooneel. Het ernstige landschap wordt langzaam weggeschoven, de zware boomen verdwijnen; rotsen en steenblokken komen te voorschijn; breede gewelven worden zichtbaar; donkere gangen verliezen zich in de verte; en, terwijl de muziek van het onzichtbaar orkest den tocht der beide mannen begeleidt, hooren wij dof bazuingeklank langzaam zwellen tot krachtige toonen, en klinkt, steeds luider en luider, ons het naderend klokgebengel van den Graalburg in de ooren.

Eindelijk staat het decoratief weer onbewegelijk stil. Wij hebben het doel van den tocht bereikt: de Graaltempel zelf ligt voor ons open. Het is een ruime, ronde zaal in romaanschen stijl. Uit den hoogen koepel, die zich in de tinnen van het tooneel verliest, straalt een helder licht naar beneden, dat de gansche ruimte vult. De zaal is nog ledig. Alleen staat in het midden, aan weêrszijden, een lange, met wit linnen gedekte, boogvormige tafel, waarachter banken zijn nedergezet, en waarop de nog niet gevulde bekers de Graalridders wachten. Daar treden zij in statigen optocht, in rythmischen gang, op de maat eener goddelijke muziek, het koor van het liefdemaal aanheffend, uit een der deuren op den achtergrond naar binnen, alle in de heilige wapenrusting van het Graal gekleed, den purperen mantel met de blanke duif over de schouders geslagen. Op de ridders volgen jongelingen, op de jongelingen knapen, die in de geheimzinnige omgangen van den koepel verdwijnen, - terwijl de ridders zich om de tafels scharen, -

en wier reine stemmen vreedzaam van boven klinken, in den liefelijken koorzang:

> Der Glaube lebt;
> Die Taube schwebt,
> des Heilands holder Bote!'

Een tweede stoet, die uit de andere deur te voorschijn treedt, trekt onze aandacht. De lijdende koning wordt door zijne getrouwen naar binnen gedragen, maar ditmaal voorafgegaan door eenige knapen, waaronder een, het maagdelijk gelaat door blonde lokken gekroond, die onder een purperen kleed een geheimzinnig voorwerp voor zich uit draagt. Het is het heilige Graal zelf. De draagbaar des konings wordt zachtkens nedergezet op een rustbed achter het altaar, en, op het altaar, het gouden kistje, waarin de heilige schaal, een kristallen beker, verborgen is.

Het is niet alleen volmaakte schoonheid, het is eerbiedige vroomheid die al de bewegingen van deze belangwekkende groep kenmerkt. Ik kan niet gelooven dat ooit in eenigen tempel of eenige kerk eene godsdienstige plechtigheid gevierd is zoo harmonisch schoon en zoo aangrijpend als die welke hier in een schouwburgzaal vertoond wordt. Wij luisteren, om geen toon te missen van de geheimzinnige muziek, en vol verrukking staart ons oog op het bijna bovenaardsche schouwspel.

Koning Amfortas moet het Graal onthullen, opdat de ridders gespijzigd en gesterkt worden. Maar hij deinst terug voor een taak die voor hemzelven slechts een bron zal zijn van nieuw lijden. Te vergeefs klinkt, als uit een graf, de stem van den ouden Titurel, die wil blijven leven totdat de redder gekomen is: 'Mijn zoon, mijn zoon! onthul het Graal!' - Amfortas kan er niet toe besluiten het werk te volvoeren. Vreeselijker nog dan de smart der wonde kwelt hem het gevoel, dat hij, de eenige zondaar onder allen, over reinen den zegen des hemels moet afsmeeken. 'Erbarming! erbarming!' gilt hij bijna wanhopend, terwijl hij de handen wringt of ze tegen de brandende wonde drukt, en eindelijk bewusteloos nedervalt op zijn rustbed. Vertroostend klinken de stemmen der knapen uit het hooge koepelgewelf:

> Durch Mitleid wissend, der reine Thor;
> Harre sein, den ich erkor.

Eindelijk vermant Amfortas zich; op zijn bevel onthullen de knapen de gewijde schaal en zetten haar neder voor den koning. Deze buigt zich in een stil gebed over den beker heen, terwijl alle aanwezigen op de knieën zinken en eene zachte schemering den tempel vult. Boven uit den koepel klinkt, in liefelijk koorgezang, het ‘Liebesmahlmotif’, een lichtstraal valt op de kristallen schaal, die met purperen glans begint te gloeien en nu door Amfortas wordt opgeheven en zacht heenen weder gezwaaid. - Intusschen zijn de bekers gevuld, voor elk der ridders is een brood nedergelegd, en onder plechtig en vreedzaam koorgezang wordt het heilige liefdemaal genuttigd.

Gurnemanz, die zijn plaats aan den disch heeft ingenomen, wenkt Parsifal, dat hij naast hem plaats neme. Maar Parsifal staat nog altijd onbewegelijk, ter rechterzijde, op den voorgrond van het tooneel, met verbazing de plechtigheid aan te staren. Hij staat daar als een onnoozele. Slechts éénmaal, bij het zien der vreeselijke smart van Amfortas, heeft hij snel de hand tegen het hart gedrukt, als gevoelde hij zelf iets van dit lijden. Doch hij staat nog altijd even roerloos en wezenloos te kijken, wanneer Amfortas weer is weggevoerd, wanneer het Graal is weggedragen, wanneer de ridders, na elkaar met den plechtigen broederkus gegroet te hebben, alle zijn heengegaan, en wanneer Gurnemanz hem bij den arm grijpt en hem vraagt: ‘Weet gij nu wat gij gezien hebt?’ - Parsifal schudt het hoofd. Hij weet het niet.

Zijn geleider opent daarop een kleine zijdeur en jaagt den dwaas naar buiten, terwijl hij hem achterna roept:

> Dort hinaus, deinem Wege zu!
> Doch räth dir Gurnemanz,
> lass' du hier künftig die Schwäne in Ruh',
> und suche dir Gänser die Gans!

Nog een paar spottende tonen van het orkest, dan sluit zich snel het gordijn; in de zaal worden de lichten opgedraaid; wij zien elkander weder. En, evenals Parsifal op eenmaal verjaagd uit de tooverwereld van het heilige Graal, staan wij een oogenblik later weer buiten, op den schouwburgheuvel van Bayreuth.

Men geeft ons een half uur om tot ons zelf te komen. Doch

hoezeer ook overmeesterd door het inspannende van muziek en uitvoering beide, ieder verlangt naar het tweede Bedrijf. Het is wel frisch in de buitenlucht en wel gezellig in de restauraties, - een onmisbaar toevluchtsoord voor hen die het Graal niet heeft gespijzigd -; maar hier bezit Wagner onze ziel, en wij geven die gaarne weer in zijne macht.

Te half zeven klinkt ten tweeden male het signaal der bazuinen op den drempel. Vijf minuten later is de zaal weer gevuld. Het gordijn wordt weggeschoven; een vertrek in den toren van Klingsor's geweldig tooverslot ligt vóór ons.

De toovenaar zelf zit aandachtig neder voor een metalen spiegel, waarin hij, uit de verte, het beeld bespiedt van Parsifal, die het paradijs des duivels in onschuldige vroolijkheid nadert. Klingsor behoeft Kundry's hulp om het werk der verleiding te volvoeren. Hij begeeft zich op den achtergrond van het tooneel, ontsteekt daar eenig reukwerk, dat blauwe dampen doet opstijgen, en roept Kundry bij haren naam. Met een vreeselijken schreeuw hooren wij de onzalige vrouw uit haren doodslaap ontwaken, en weldra zien wij Kundry's gestalte, als die van een doode in zijn lijkwâ, in blauwachtig licht gehuld, uit de diepte naar boven stijgen. In de muziek mengen zich de duivelsche tonen van het Klingsormotief met het klagend gehuil der gevloekte. - Heden komt het er op aan weer een uitverkorene des hemels te verleiden, den gevaarlijkste van alle een knaap, door zijne onnoozelheid als door een schild gedekt. - Het helpt Kundry niet of zij uitroept: ‘ik wil niet! ik wil niet!’ het baat haar niet of zij Klingsor sart door hem aan de vernedering te herinneren die hij ondergaan heeft. - ‘Gij zult willen!’ klinkt zijn antwoord, ‘heden ben ik uw meester!’, en terwijl de toovenaar vóór het torenvenster den kamp bespiedt dien Parsifal aan den voet van het tooverslot onderneemt tegen de ridders die het bewonen (een strijd dien wij niet zien, maar die door de geweldige muziek van het orkest ons beschreven wordt), is Kundry uitgebarsten in een demonisch lachen, dat overgaat in een krampachtigen schreeuw van smart en ontzetting, wanneer hare gestalte plotseling in de diepte verdwijnt. - Straks zal haar werk beginnen.

Op eens verzinkt nu de toren; Klingsor verdwijnt, en wij zien ons verplaatst in den toovertuin, een lusthof vol van de weelderigst groeiende planten en de kleurigste bloemen.

Onder de decoraties van den *Parsifal* voldoet deze misschien het minst: het schoone schijnt er al te zeer opgeofferd aan het kunstige en het wonderbare. Maar al mogen hier en daar de harde kleuren der geweldig groote bloemen het oog wat hinderen, spoedig wordt de blik bekoord door de schoone toovermeisjes, die, als bloemen gekleed, den hof binnenstormen, wild door elkaar heen, klagend en roepend, verschrikt door den strijd die vóór de poorten van het slot gevoerd is, en waarin hare geliefden door den moedigen knaap gewond of gedood zijn. Ook Parsifal is verrast en bekoord, wanneer hij zelf nu weldra als verwinnaar den toovertuin binnentreedt en de schoone kinderen ontwaart, die hem eerst angstig ontvluchten, dan hem lachend naderen, opdat hij in haren kring de gewonde speelgenooten vervangen moge. Weldra beginnen ze, in vollen bloementooi gesmukt, om het bezit van den schoonen knaap te twisten, en trachten zij met vroolijk gesnap, met vriendelijk lokkenden zang en streelend gebaar, hem over te halen tot het dartele spel dat in dezen lusthof, om het loon der liefde, gespeeld wordt. Nu eens staat de knaap midden tusschen de levende bloemen, die zich zacht tegen hem aandringen en hem in dichte groepen omstuwen; dan weer wordt hij naar rechts of naar links gedreven door eene die hem gewonnen waant, doch wie aanstonds door eene andere de zege betwist wordt. Eindelijk wil de onnoozele en schuchtere knaap vluchten, als op eens uit de bloemenhaag eene stem vernomen wordt, die hem bij zijn naam roept: ‘Parsifal!’ Het is Kundry, in de gestalte van eene schoone vrouw, in een fantastisch gewaad gehuld, op een bloembed uitgestrekt, die het kinderspel verbreekt. - Onthutst, verlegen, maar noode scheidend, verlaten de meisjes den ongevoeligen knaap, den bekoorlijken dwaas, - en Parsifal blijft met Kundry alleen.

Zij heeft hem bij zijn naam geroepen: zij kent dien naam, ‘Parsifal’, onschuldige dwaas, dien zijn vader stervend den nog niet geboren zoon gegeven heeft. Zij kent de droeve geschiedenis zijner moeder, en verhaalt hem hoe Herzeleide, om den weggevluchten zoon treurend, eindelijk van hartzeer gestorven is. Het is alsof de zoon, bij het hooren van die verwijtingen, uit de zedelijke onnoozelheid begint te ontwaken waardoor zijn gemoed totdusverre is verduisterd geweest. Door smart overweldigd werpt hij zich aan de voeten van Kundry

neder en klaagt over zijne domheid, zijne wilde onnadenkendheid, die der geliefde moeder het leven gekost heeft.

Op die uitbarsting van smart heeft Kundry gerekend. Vertrouwlijk slaat zij nu den arm om zijn hals en begint te spreken van troost, van den troost der liefde. Waarom zou ook Parsifal de liefde niet leeren kennen, die liefde, waarvoor dood en dwaasheid wijken? Heeft ook niet zijne moeder eenmaal bemind? Dankt hij der liefde niet het leven? Welnu, hij ontvange dan als laatsten groet, als laatsten zegen der gestorvene, den eersten kus der min. En Kundry buigt zich over Parsifal heen, om hare lippen op de zijne te drukken. - Maar nauwelijks heeft de jonge man de aanraking dier lippen gevoeld, of met een beweging van schrik springt hij op, stoot Kundry van zich af en drukt de handen met geweld tegen het hart, als wilde hij hevige pijnen bedwingen. ‘Amfortas!’ roept hij uit, ‘de wonde! de wonde! Zij brandt in mijn hart!’

Het drama heeft hier het oogenblik van hoogste spanning bereikt. Parsifal heeft even den kus gevoeld waarvoor Amfortas eenmaal bezweken is, en die aanraking heeft hem het geheim van des konings lijden onthuld. De smart van het zondig verlangen der liefde heeft een oogwenk zijn hart gepijnigd; de wonde heeft hij voelen branden. Zijne oogen zijn opengegaan, op eenmaal begrijpt hij alles. Door m e d e l i j d e n is de o n n o o z e l e tot k e n n i s ontwaakt, en toch is hij r e i n gebleven. ‘Durch Mitleid wissend, der reine Thor.’ Niet alleen in den laatsten regel, ook in den eersten is thans het beeld van Parsifal geteekend. - Hij doorleeft nog eens in zijne herinnering het tooneel in den Graaltempel, dat hij vroeger aanschouwd, maar toen niet begrepen heeft. Helaas! waarom heeft hij niet reeds toen de roepstem verstaan die tot hem kwam: ‘Verlos mij, red mij uit schuldbevlekte handen!’ Waarom is hij als een onnadenkende knaap weggevlucht, in onbeduidende jongensdaden zich vermeiend, - terwijl een groot verlossingswerk op hem wachtte?

Doch thans is alle dwaasheid voorbij. Hij zal zich aangorden tot het volvoeren van die taak. Te vergeefs lokt Kundry hem in hare armen; te vergeefs smeekt zij om zijne liefde, - zij, die zich inbeeldt dat zij rust zou vinden, zoo hij haar toestond aan zijne borst te weenen en gelukkig te zijn. Parsifal verstoort dien waan. ‘Voor eeuwig zouden wij samen

vervloekt zijn,' roept hij haar toe, 'zoo ik één enkel uur in uwe armen mijne hooge zending vergat.' - Wel wil hij ook haar redden, ook haar uit den ban des Boozen bevrijden; maar niet aldus, niet door zondige liefde. Zoo zij gered wil worden, welnu, zij wijze hem den weg naar Amfortas!

Dien weg hem wijzen? den weg die van haar en hare liefde heenvoert? Dat nooit! Medelijden met Amfortas? Waanzin! En in wilde razernij roept Kundry om hulp, vervloekt den onschuldigen dwaas, en veroordeelt hem om te dwalen, altoos te dwalen, op alle wegen der wereld, zonder dat hij ooit het pad vinden zal dat leidt naar den Graalburg.

Op het hulpgeschrei is nu ook Klingsor toegesneld. Wij zien hem op den muur van het slot staan en de heilige speer zwaaien, die hij eens aan den Graalkoning ontrukte, en die thans ook dezen vermetele wonden moet. Hij slingert de speer naar Parsifal. Maar Parsifal is rein gebleven; het heilige wapen treft hem niet; het blijft zweven boven zijn hoofd. Parsifal grijpt de speer, zwaait haar rond, en beschrijft met haar het teeken des kruises. Op eens, als door een aarbeving, verzinkt het tooverslot en verdwijnt de lusthof; verwelkte bloemen vallen op den grond; de bloemenmeisjes zijn verdord; al de pracht is geweken; de bloeiende tuin is eene woestenij geworden. Ook Kundry ligt wezenloos ter aarde. En Parsifal, de heilige speer hoog opheffend, snelt haastig voort. - De muziek zwijgt; het gordijn valt neder; wij zijn weer teruggevoerd in de werkelijkheid.

Te half negen roepen de bazuinen ons ten derden male naar den schouwburg.

Thans bevinden wij ons weder op het gebied van het Graal.

Een liefelijk bloemenveld, dat met de eerste lentekleuren schittert, door de ochtendschemering zacht verlicht, strekt zich uit voor ons oog. Links staat de hut van een kluizenaar. Zij wordt bewoond door den ouden Gurnemanz, die intusschen zeer oud is geworden. - Op den Graalburg, zoo vernemen wij spoedig, ziet het er treurig uit. Sints lange jaren heeft Amfortas geweigerd het Graal te onthullen. Zoo is de oude Titurel, van de bovennatuurlijke spijze verstoken, gestorven, en de ridders, door het Graal niet meer gesterkt en verjongd, moeten wilde kruiden en wortels zoeken om hun kommervol bestaan te rekken.

Wij hooren klagelijk gesteun in het kreupelhout. De grijsaard treedt nader, buigt de struiken weg, en vindt Kundry wezenloos op den grond liggen. Hij wekt haar uit den bangen doodslaap, en wanneer zij oprijst en als dienende maagd de hut binnengaat, dan treft Gurnemanz het rustige in haren blik, het kalme in haren tred. Alle wildheid schijnt uit haar wezen geweken te zijn. Zou zij op dezen dag - het is Goede Vrijdag! - hare eindelijke verlossing uit de macht des Boozen nabij zijn? Zou ook zij voor den 'Charfreitagszauber' bezwijken?

Daar verschijnt een onbekende ridder, in zwarte, doffe wapenrusting, het gelaat achter het gesloten helmvizier verborgen. Langzaam, droomerig, schrijdt hij voorwaarts en houdt een speer onder den arm, met de spits naar den grond gericht. Het Parsifal-motief in het orkest heeft ons reeds beduid dat wij den 'reinen Thor', maar nu w i j s en m a n geworden, voor ons zien.

Wanneer Gurnemanz den onbekende verweten heeft dat hij gewapend rondwandelt op gewijden bodem, en nog wel op Goeden Vrijdag - maar de ridder wist niet dat het Goede Vrijdag was - dan zet Parsifal de speer vóór zich in den grond, ontdoet zich van helm, schild en zwaard, en knielt, vurig biddend, neder voor de heilige lans. Nu herkent Gurnemanz in den onbekende den knaap die eens de zwaan gedood heeft, en tevens - o, zalige ontdekking! - herkent hij de speer, de geroofde en ontwijde speer, die, - het lijdt geen twijfel! - door den uitverkoren redder wordt teruggebracht naar het heiligdom. De hemel zij geprezen! Weldra zal alle leed voorbij zijn. Want zoodra Amfortas' wonde zal zijn aangeraakt door de punt der speer die haar sloeg, zal die wonde zich sluiten; het Graal zal weer kunnen onthuld worden, en zijn zegen zal weer kunnen afdalen op de smachtende ridderschap.

Parsifal heeft nu ook den ouden Gurnemanz herkend en verneemt van hem de treurige geschiedenis van den Graalburg. De ridders worden niet meer opgeroepen tot heiligen strijd in verre landen; bleek en ellendig, moedeloos en zonder leidsman waren zij rond in het doffe, luisterlooze heiligdom. Parsifal dreigt in onmacht te vallen bij de gedachte dat hij, de dwaas, door den vloek dien hij op zich laadde, den vloek van het ronddolen, mede schuld is aan dit onheil. Kundry en Gurnemanz geleiden hem zachtkens naar de heilige bron, die ginds

bij de struiken ontspringt, en, wanneer ze hem van zijne wapenrusting ontdaan hebben, wascht de dienende maagd hem de voeten, terwijl Gurnemanz zijn hoofd besprenkelt, ‘den reine door het reine zegenend.’ Kundry heeft een gouden fleschje met zalf uit haar gewaad te voorschijn gehaald, en, de rol der boetvaardige Magdalena ten einde toe vervullend, zalft zij de voeten van dezen Christus en droogt ze af met hare haren. Wanneer nu Gurnemanz op zijne beurt de zalf heeft uitgegoten op het hoofd van den held, en dezen, ‘den meelijvollen dulder, den verlosten Verlosser’, tot koning heeft gewijd, dan schept Parsifal ongemerkt water uit de bron en bevochtigt het hoofd der nedergeknielde Kundry, aan wier oog, bij dezen doop, de eerste tranen ontspringen, en die daardoor ook volkomen bevrijd is van den vloek die op haar rustte. - Statig, misschien wat heel langzaam gespeeld, ademt dit gansche tooneel eene reinheid, eene wijding, die, voortgebracht door de moderne kunst, den toeschouwer in de vrome sferen van de allereerste verkondiging des evangelies terugvoeren.

Daar luiden in de verte de klokken van den Graalburg. Een heilig oogenblik nadert. Want nog éénmaal, op dezen Goeden Vrijdag, zal koning Amfortas, voor het smeeken zijner ridders wijkend, het heilige Graal onthullen. Daarheen zal Gurnemanz den nieuwen koning geleiden. Den purperen mantel der Graalridders heeft hij hem omgehangen, en weldra volgen Parsifal en Kundry den trouwen leidsman.

Weer verandert het tooneel, gelijk in het eerste Bedrijf; weer worden de schermen zachtkens voortgeschoven, maar nu van rechts naar links. Langzaam zien wij de lachende bloemenweide verdwijnen; dan het statige woud, de woeste rotswand, eindelijk de poort van den Graalburg, en weldra ligt weer de Graaltempel voor ons open. Het ledige altaar staat nog op dezelfde plaats; alleen de tafels van het liefdemaal zijn verdwenen. Weer treden de ridders binnen. Sommigen begeleiden het Graal en de draagbaar waarop Amfortas nederligt, anderen de lijkbaar van den gestorven Titurel. De kostbare lasten worden nedergezet; en op het gezicht van den overleden held barst alles uit in een vreeselijk gejammer. De ridders smeeken Amfortas dat hij, ter heiliging van de nagedachtenis zijns vaders, het Graal moge onthullen. Maar de ongelukkige koning weigert. Hij wil sterven. Daar springt hij op eens naar voren

onder de terugwijkende ridders, rukt zijn kleed open, toont hun de wonde, en eischt dat zij hun zwaard in zijn zondig bloed zullen doopen.

Maar op ditzelfde oogenblik zien wij Parsifal binnentreden, met Gurnemanz en Kundry. Parsifal strekt de heilige speer uit naar den vertwijfelenden koning en raakt met hare punt de gewonde zijde aan. Op eens sluit zich de vreeselijke wonde; Amfortas, van al zijn lijden genezen, ‘ontzondigd en verzoend’, valt, door aandoening overmeesterd, in de armen van Gurnemanz neder.

Hoog houdt Parsifal nu de heilige speer opgeheven, wier spits begint te gloeien met purperen glans, den glans van het bloed des Verlossers. Allen staren vol verrukking op dit wonder, en Parsifal beveelt dat men ook het Graal onthullen zal. De knapen openen het kistje. De ‘reine Thor’ neemt de heilige schaal, zinkt in stomme aanbidding voor haar neder en heft haar dan plechtig omhoog. Het Graal begint weer te gloeien, en zijn purperen glans straalt zegenend uit op de diep ontroerde ridders. Terwijl Parsifal het heilige voorwerp nu zachtkens heen- en weder zwaait, daalt een witte duif uit den hoogen koepel neder en blijft zweven boven het hoofd van den nieuwen koning.

Het drama is afgespeeld, het werk van verlossing en heiliging is voltooid.

Het gordijn, dat snel was dichtgevallen, wordt nog éénmaal opengeslagen. Nog éénmaal mag ons oog het schitterend en plechtig tooneel aanschouwen. Dan valt het weder dicht voor goed. De muziek zwijgt; de gewijde tooverwereld is verdwenen. Het licht der gasvlammen, dat ons den weg moet doen vinden bij het naar buiten gaan, heeft voor altijd den bovennatuurlijken luister van het Graal vervangen.

Onze bedevaart is ten einde.

III.

Voor het geletterd Europa is de hoofdfiguur van Wagner's drama een oude, een zeer oude bekende. Reeds meer dan zevenhonderd jaren geleden is Parsifal de held geweest van beroemde gedichten, die, eerst in Engeland, daarna in Frankrijk, eindelijk ook in Duitschland, door dichters van naam en

talent vervaardigd, telkens vernieuwd, aangevuld en gewijzigd, tot het schoonste behooren wat de Middeleeuwen hebben voortgebracht.

Het is zeer moeilijk de juiste geschiedenis van het ontstaan en de vervorming dier gedichten op het spoor te komen. Het zijn echte pelgrimstochten die de geleerden onzer dagen ondernemen, om den oudsten vorm der Parsifalsage terug te vinden, en om na te gaan hoe deze oude vertelling, met andere verhalen, bovenal met de beroemde Graalsage verbonden, de gestalte heeft aangenomen waarin wij haar in het allerlaatst der twaalfde en het begin der dertiende eeuw zien optreden. Het is hier de plaats niet om zulk een pelgrimstocht te ondernemen en de wetenschappelijke bronnenquaesties te behandelen welke zich hier elk oogenblik voordoen. Trouwens, al kozen wij ook de meest betrouwbare gidsen, menigmaal zouden wij hen, gelijk Wagner's Parsifal, op onze vragen het hoofd zien schudden en hen hooren antwoorden: ‘Ik weet het niet; dàt weet ik niet.’

Slechts enkele bijzonderheden, die nog wel niet geheel vast staan, maar die toch voorloopig als herkenningspunten beschouwd kunnen worden, mogen uit de oudste geschiedenis der Parsifal-litteratuur hier kort worden vermeld.

Toen Willem de Veroveraar en zijne Normandiërs, in het laatst der elfde eeuw, bezit hadden genomen van Engeland, leerden zij daar eene oude, lang onderdrukte keltische bevolking kennen, die hen, onder anderen, bijzonder aantrok door hare muziek en door de aardige vertellingen, welke de keltische zangers bij de uitvoering hunner muziekstukken voordroegen.

Weldra stonden onder de Engelsche Normandiërs dichters op, die de stof dezer vertellingen overnamen en ze, naar den smaak hunner eigene ridderlijke omgeving, in anglonormandischen tongval bewerkten. Deze gedichten zijn ongeveer alle verloren gegaan; maar hier en daar zijn, in latere navolgingen, enkele sporen van hun bestaan en van hun ouden vorm bewaard gebleven. Meestal behandelden zij de geschiedenis van één enkelen held: van Tristan of Yvain, van Galwain of Lancelot[1)].

1) Het bestaan dezer anglonormandische biographische gedichten, door Gaston Paris, in zijne *Études sur les romans de la Table ronde* (*Romania*) met overtuiging gehandhaafd, is in den laatsten tijd weer sterk in twijfel getrokken, o.a. door prof. Wendelin Förster, den geleerden uitgever van Chrestien de Troies.

De held nu van een dezer gedichten was zekere *Perceval*. In dien franschen vorm staat deze naam in beteekenis ongeveer gelijk met het hollandsche ‘Spring-in-'t veld.’ Doch wellicht is hij van keltische afkomst en is deze beteekenis dus niet de oorspronkelijke[1)].

In dit oude verhaal[2)] is Perceval de type van een natuurkind met ridderlijken aanleg en een groote neiging tot avonturen. Zijn vader, een edelman, die denzelfden naam droeg, is door zijn vijand, den ‘rooden ridder’, gedood, en zijne moeder voedt hem op in eene wildernis, ten einde hem te beletten zelf ridder te worden en zijn leven in den strijd te verliezen. De gansche toon van dit gedicht is zeer eenvoudig, en eenige dwaze avonturen, zonder diepen zin, die met den dood van den held eindigen, vullen het geheel. ‘Hoort naar mij,’ zegt de dichter, ‘ik zal u verhalen van een die vroom en vrij was en in het gevecht gevallen is. Zijn ware naam was Percyvell; Hij droeg als kleed een geitevel, En dronk het water uit de wel, Maar was een dapper held.’ - Perceval's eenig wapentuig is een kleine schotsche speer, waarmee hij vogels en wilde dieren doodt. Eens echter, in het dichte woud, ontmoet hij drie ridders, wier schoone wapenrusting hem bekoort. Hij wil ook tot ridder geslagen worden en begeeft zich daartoe naar het hof van koning Arthur, waar hij zoo onbesuisd binnen rijdt, dat zijn paard den koning, die juist aan tafel zit, op het voorhoofd kust. Meer zulke dwaze jongensstreken worden in dit oude gedicht van Percyvell verhaald. Wanneer hij, bijvoorbeeld, den ‘rooden ridder’, den moordenaar zijns vaders, met zijn lans gedood heeft, dan wil hij dezen zijn wapenrusting uittrekken,

1) Voor de beteekenis die Wagner aan den naam heeft gehecht, nadat hij eerst den ouden vorm veranderd had in *Parsi-fûl*, de beteekenis van ‘reine Thor’, - eene verklaring die een der grondslagen is waarop hij zijn drama heeft gebouwd - schijnt noch in het Arabisch, noch in het Perzisch, zooals hij gemeend heeft, voldoende grond aanwezig te zijn.

2) Wij gaan hierbij uit van de onderstelling dat het engelsche gedicht van ‘Sir Percyvell’, dat door lady Guest en San Marte is afgedrukt, eene navolging is van een anglo-normandisch gedicht, dat den oudsten vorm der Perceval-sage vertegenwoordigt. Deze opvatting, die niet alleen door Gaston Paris, maar ook door Wilhelm Hertz wordt voorgestaan, is onlangs weer bestreden door Förster, die het engelsche gedicht voor eene verkorting houdt van de latere fransche gedichten. Wanneer hij bij zijne uitgave van Chrestien de Troies tot *Le conte del graal* zal gevorderd zijn, zal deze quaestie wel weer ter sprake komen.

om er zichzelf mee te bekleeden. Maar hij weet er geen weg mee; zijne handen staan hem verkeerd. Nu herinnert hij zich wat zijne moeder hem heeft leeren doen, wanneer de schacht van zijn speer gebroken was en hij de schacht niet uit de ijzeren punt kon trekken: hij legde dan een vuurtje aan, zoodat het ijzer ging gloeien en de schacht er uit brandde. Op diezelfde manier wil hij nu ook het lijk van den ridder uit de wapenrusting branden. Fluks neemt hij vuurslag en vuursteen ter hand, gaart dorre takken bijeen, en spoedig zal de doode ridder geroosterd zijn. Gelukkig komt bij tijds een van Arthur's ridders aansnellen. Deze leert den knaap het pantser losgespen, en weldra is de wilde jongen in de wapenrusting van zijn slachtoffer gekleed en op zijn paard gesprongen. Den ridder wil hij echter niet ongebraden laten liggen en slingert hem nog even in het helder brandende vuurtje. Later ontmoet hij eene oude dame, die hij voor een heks aanziet; hij neemt haar op zijn speer, draagt haar naar het vuur en werpt ook haar in den gloed. Hij bezoekt een ouden gebrekkigen ridder, die zijn oom blijkt te wezen, en die hem gastvrij onthaalt, bevrijdt eene jonge dame, de schoone vorstin van Maagdenland, Lufamour, en sluit met deze een zeer gelukkig huwelijk. Na eenige jaren begint hij aan zijne moeder terug te denken, gaat haar opzoeken, vindt haar krankzinnig van verdriet, laat haar genezen en neemt haar mede naar zijn koninkrijk en zijne vrouw. ‘Ik heb vernomen’, zoo eindigt de dichter, ‘dat hij later naar het heilige land is getrokken en daar den dood heeft gevonden.’

In deze alleroudste geschiedenis van Perceval is wel veel wonderlijks, maar niets geheimzinnigs. Een wilde knaap, tegen den wil zijner moeder ridder geworden, heeft tal van avonturen, ook liefdesavonturen, trouwt, en valt eindelijk in den strijd tegen de ongeloovigen. - Ziedaar alles. Van Perceval's strenge zeden is hier nog geen sprake; van iets dat op het Graal gelijkt vinden wij geen enkel spoor.

In een ander oud verhaal, waarschijnlijk ook een anglonormandisch gedicht, maar dat alleen in eene vrij jonge ververzameling van gallische kindersproken is bewaard gebleven[1)], en dat trouwens in hoofdzaak met het vorige vrij wel overeenkomt, staat reeds iets meer te lezen. Hier treft ons een zonder-

1) Het is het verhaal van *Peredur* in een der *Mabinogion*.

ling avontuur. De jonge held, - die in dit gedicht een anderen naam draagt, maar die toch niemand anders is dan Perceval - ontmoet eerst, in de buurt van een meer, op welks oever vele edelen zich met visschen vermaken, een grijsaard, die verlamd is en die hem onderwijs geeft in ridderlijke zeden en manieren. Tot die manieren behoort ook deze, dat hij, wat wonderlijke zaken hij ook zien moge, nooit naar eene verklaring daarvan vragen moet; het doen van onbescheiden vragen is door de hoffelijkheid verboden. Den volgenden dag komt de knaap in een slot, dat ook door een grijsaard, een zijner ooms, bewoond wordt. Terwijl hij na den maaltijd rustig met zijn oom te praten zit, ziet hij twee jongelingen de zaal binnentreden; zij dragen een lans van buitengewone lengte, van wier spits drie bloedstroomen op den grond vloeien. Bij het zien der bloedende lans begint het geheele gezelschap in klagelijk gehuil uit te barsten, behalve de oude man, die het gesprek voortzet. Kort daarop ziet men twee meisjes een grooten schotel binnendragen, waarop een bloedig menschenhoofd ligt. Een nieuw gehuil begroet dit schouwspel. De jonge held zou wel willen weten wat deze lans en die schotel beduiden; maar hij herinnert zich den raad die hem gegeven is, en vraagt naar niets. Daar niemand hem iets verklaart, zoo blijft hij onbekend met de beteekenis dezer wonderlijke en droevige zaken. Hier zwijgt Perceval dus, niet, zooals bij Wagner, uit domme onnoozelheid, maar uit onhandige courtoisie. Intusschen, zijne bescheidenheid sticht veel onheil. Zoo hij de vraag gedaan had die hij heeft teruggehouden, dan zou de kreupele koning genezen zijn en zijne vazallen zouden hem niet, zooals thans gebeurd is, den oorlog hebben aangedaan en zijne ridders hebben gedood. Dit alles wordt den knaap later door een meisje, dat hij ontmoet, ernstig verweten. Aan het eind van het verhaal komt Perceval in het wonderslot terug. Hier wordt hem medegedeeld, dat het hoofd op den schotel dat van zijn neef is, die door de heks van Gloucester gedood is geworden; diezelfde heks heeft zijn oom kreupel gemaakt; de bloedende lans wijst op ongewroken bloed. Eene voorspelling heeft geprofeteerd dat hij als wreker van dit leed zal optreden. Perceval stelt zich nu aan het hoofd van een leger en overwint de heksen.

Dit verhaal leidt ons rond in de sprookjeswereld; maar het gebied der gewijde legende hebben wij ook in deze Perceval-

sage nog niet betreden. Wij staan nog zeer ver af van Wagner.

In het laatst der twaalfde eeuw geraakte een anglo-normandische bewerking, die met de zoo juist omschrevene waarschijnlijk veel overeenkomst vertoonde, in handen van een van Frankrijks meest gevierde dichters uit die dagen Chrestien de Troies, uit Champagne afkomstig. Deze had reeds vele verhalen op rijm gebracht, en met zijn werk grooten roem ingeoogst. Op aandringen van den graaf van Vlaanderen, Philips van den Elzas, zette hij zich ook neder om de geschiedenis van Perceval in fransche verzen over te brengen[1]. Chrestien de Troies noemde zijn gedicht 'Le conte del graal', hetwelk eenvoudig zeggen wil 'het verhaal van den schotel'. Want in het oudfransch beteekent het woord *graal* niets anders dan een schotel van zeker model; en in dezen zin wordt het dikwijls in inventarissen van huishoudelijk gereedschap gebezigd. Van 'het h e i l i g e Graal' is bij dezen dichter nog volstrekt geen sprake.

Perceval komt eens, zoo verhaalt Chrestien, in het slot van een ridder, die, daar hij verlamd is aan zijne beenen, zich alleen met visschen vermaakt, waardoor hij in die streek bekend is als 'de Rijke Visscher'. Terwijl hij bij dezen aan tafel zit, treedt uit een naburig vertrek een jongeling met een ijzeren lans, uit wier punt een droppel bloed nedervloeit op de hand van den drager, de eetzaal binnen. Daarop verschijnen twee knapen met groote kandelaars, waarop twintig kaarsen branden. Zij worden gevolgd door een jong meisje, dat een schotel, 'un graal', draagt, rijk met edelgesteenten versierd, en door een tweede dienstmaagd, die met een zilveren schotel achteraan komt. De geheele stoet gaat Perceval voorbij en verdwijnt in een andere kamer. Bij elk nieuw gerecht dat hem wordt voorgezet, herhaalt zich de verschijning. Perceval had nu moeten vragen, 'wie met dien schotel bediend werd'. Dan zou de Rijke Visscher van zijn kwaal genezen zijn geworden. Maar, om de bekende reden, de vrees van zich ongepast te gedragen, blijft die vraag ach-

1) Zooals hierboven blijkt, kunnen wij ons volstrekt niet vereenigen met de opvatting van Birch-Hirschfeld, volgens welke Chrestien de Troies naar het werk van Robert de Boron zijn gedicht zou hebben vervaardigd. Het is hier natuurlijk de plaats niet om over het onwaarschijnlijke van die opvatting uit te weiden. Intusschen blijft in de vraag naar Chrestiens bronnen nog vrij wat raadselachtigs over. Veel hangt daarbij af van de oplossing der qaaestie, tot hoever men meent dat, in den door Potvin uitgegeven tekst, *Li contes del graal* aan Chrestien zelven moet worden toegeschreven.

terwege. Zijn dwaze bescheidenheid wordt Perceval later sterk verweten, en hij verneemt tegelijkertijd van een kluizenaar, dat op dien schotel, op dien ‘graal’, een hostie lag, en dat met deze hostie de oude vader van den visscherkoning werd gespijzigd.

Waarschijnlijk zou ook Chrestien de Troies, zoo hij zijn gedicht had kunnen voltooien, Perceval later naar het wonderslot hebben teruggevoerd, en hem de groote vraag hebben doen uitspreken: ‘wat de lans beduidde en wie met dien schotel bediend werd.’ Ongetwijfeld zou de dichter dan tevens de noodige ophelderingen over die beide voorwerpen gegeven hebben. Doch de dood heeft Chrestien verrast voor dat hij zijn werk had voleindigd. Wij bemerken nu alleen, dat, volgens hem, de bloedende lans in verband stond met de overheersching van Engeland door de Saksers, zoodat zij ook hier, al is het slechts een enkele droppel die van de punt afvloeit, het zinnebeeld is van ongewroken euveldaden. Wat de dichter met zijn ‘*graal*’ bedoeld heeft, is niet meer te ontdekken. Alleen is dít duidelijk, dat hij eenvoudig spreekt van een schotel, ‘un graal,’ dat hij van ‘het heilige Graal’ nog niets weet, en dat in zijn gedicht het geheimzinnige karakter niet aan den schotel behoort, maar aan den persoon die er mede bediend wordt. Bovendien vertegenwoordigt de Perceval van Chrestien volstrekt niet het middeleeuwsch ideaal der maagdelijke reinheid. Evenals alle andere ridders heeft ook hij zijne liefdesavonturen, en hij treedt in het huwelijk met Blanchefleur, de schoone jonkvrouw die hij van hare vijanden en van een gehaten vrijer heeft verlost. Met Wagner's Parsifal heeft de ridderlijke minnaar van Chrestien, die soms in zeer poëtische liefdedroomen verzinkt, al zeer weinig overeenkomst.

Daar Chrestien de Troies door den dood verhinderd is geworden zijn gedicht te voltooien, zoo hebben anderen het in zijne plaats willen doen. Hij heeft tal van voltooiers en navolgers gevonden, die hem òf in het geheel niet, òf slechts ten halve begrepen hebben. Deze navolgers hebben in andere legenden de verklaring gezocht van de geheimzinnige lans en den geheimzinnigen schotel, waarvan Chrestien had gesproken, doch waaromtrent hij zelf zoo weinig inlichtingen had nagelaten.

Een van deze navolgers nu[1)] heeft het denkbeeld gekregen,

1) Niet een der bekende navolgers, Gauchier de Dourdan (of Donlens), Gerbert en Manessier, maar een onbekende, aan wien de versregels 10601 tot 21916 waarschijnlijk moeten worden toegeschreven.

om in de bloedende lans van het oude verhaal de speer te zien waarmede de zijde van Christus aan het kruis doorstoken was geworden. Men sprak in de Middeleeuwen zeer veel over die heilige lans, die immers, bij gelegenheid van een der kruistochten, bij het beleg van Antiochië, was teruggevonden. Met den ‘graal’ echter wist deze navolger nog niets aan te vangen; en hij redt zich aardig uit de verlegenheid. Een zijner helden, Perceval's strijdmakker, Gauvain, komt op zijne beurt in het wonderslot van den Rijken Visscher aan. Hij ziet daar lans en ‘graal;’ dit laatste voorwerp ziet hij zelfs zonder dat het door iemand gedragen wordt, de zaal rondwandelen, om al de gasten van de noodige spijzen te voorzien[1]. Minder bescheiden of minder verstandig dan Perceval, vraagt de ridder wat deze beide voorwerpen beteekenen. Doch nauw is de beteekenis van de l a n s hem verklaard, en terwijl zijn gastheer op het punt staat hem ook te zeggen wat de s c h o t e l te beduiden heeft, of Gauvain valt in slaap, zoodat de Rijke Visscher met zijne verklaringen maar niet verder voortgaat. Een handige zet van dezen dichter: hij wist niet wat hij den spreker zou laten zeggen, en nu laat hij den toehoorder eenvoudig inslapen.[2]

Intusschen was nu, door de verklaring die deze dichter van de lans gegeven had, de aandacht gevestigd geworden op het lijden en sterven van Christus. Een der afschrijvers van het aldus aangevulde gedicht kreeg het denkbeeld, dat, zoo de bloedige lans de speer was waarmede Longinus de zijde van Christus had doorstoken, de schotel zeker niet anders kon zijn dan de schaal waarin Jozef van Arimathea, toen hij het lijk van den Verlosser van het kruis had afgenomen, het heilige bloed had opgevangen dat uit de wonden gevloeid was. Jozef zou dan later zelf dien schotel naar Engeland hebben overgebracht.

Dit denkbeeld, ter loops misschien door een afschrijver aan de hand gedaan, heeft een buitengewoon succes gehad. Een

1) Deze zonderlinge trek moet waarschijnlijk op rekening worden gesteld van eene misvatting der oude vraag: ‘cui on en servoit,’ welke veranderd was in ‘que il servoit,’ en nu hier luidt ‘por quoi il servoit’.

2) Wat hier in positieven vorm wordt voorgedragen is natuurlijk slechts eene poging om dit zwijgen van den dichter over de beteekenis van den schotel te verklaren.

beroemd fransch dichter, die verscheiden jaren na Chrestien de Troies heeft geschreven,[1] Robert de Boron, heeft er zich van meester gemaakt, en, in aansluiting aan oud-christelijke legenden omtrent Jozef van Arimathea, eene geheele geschiedenis gedicht van den gewijden schotel.[2] Van dit oogenblik af zien wij dien schotel als ‘het heilige Graal’ in de letterkunde optreden. Men stelt het zich voor, niet alleen als de schaal waarin Jozef het bloed van den Heiland had opgevangen, maar ook als de schaal waaruit Christus het Avondmaal had gegeten, later zelfs bovendien als het bekken waarin Pilatus zijne handen had gewasschen.

In den omvangrijken arbeid van Robert de Boron is ook aan Perceval de hem toekomende plaats aangewezen. Wanneer het Graal door den zwager van Jozef van Arimathea naar Engeland is overgebracht, blijft het bij dezen verborgen, en tal van ridders uit de omgeving van koning Arthur, van de aanwezigheid van het Graal in kennis gesteld, maken zich op om het te zoeken. Perceval is de man die het ten slotte vindt, en die vraagt wat het Graal beteekent. In dit verhaal treedt Perceval voor het eerst op als ongehuwd, als de volmaakte type van den maagdelijken ridder.

Langzamerhand heeft zich nu bij de volgende bewerkers der sage het denkbeeld vast gezet, dat Perceval juist dáárom er in geslaagd was het Graal te vinden, omdat hij een afkeer had van het geluk der liefde. Een leven van liefde en het bezit van het Graal werden scherpe tegenstellingen. Een later fransch dichter, wiens arbeid in eene prozabewerking is bewaard gebleven, voert hoofdzakelijk drie ridders ten tooneele die naar het Graal zoeken: Perceval, de maagdelijke, die het vindt; Gauvain, de wereldlijke edelman, die het even ziet, doch het geheim niet verneemt, en Lancelot, wien zelfs het zien van het Graal ontzegd is, omdat hij de ridder is der schuldige liefde, de beminde van koningin Ginevra.

Wanneer het oude verhaal zich zoover ontwikkeld en gewijzigd heeft, wordt het ten slotte behandeld in lange, einde-

1) Wij moeten, gelijk reeds gezegd is, de discussie over de chronologische quaestie hier achterwege laten.
2) Welke andere bronnen Robert de Boron ook moge gebruikt hebben, zijne mededeeling omtrent ‘le grant livre’, even zonderling als zijn beroep op Blaise, Merlijn's secretaris, komt ons te fantastisch voor om geloof te verdienen.

looze prozaromans, die de geschiedenis van het Graal en van den Graalvinder uitvoerig weten te vertellen. In een van deze romans wordt Perceval minder geschikt geachikt om als Graalvinder op te treden, daar hij dan toch in sommige oudere gedichten als echtgenoot en vader voorkwam. Men schoof hem dus ter zijde, en verving hem door den maagdelijke Galaad, den zoon van Lancelot. Wanneer Galaad gestorven is, vaart het Graal ten hemel. Hiermede werd, in Frankrijk althans, de sage gesloten.

In Duitschland heeft Chrestien de Troies kort na zijn dood een talentvollen en zeer beroemden navolger gevonden in den bekenden overwinnaar van den zangerstrijd op den Wartburg, Wolfram von Eschenbach. Bij dezen heeft de Graalsage weder een nieuw karakter gekregen en is zij vervormd geworden naar Duitschen trant. Het is zeer de vraag of Wolfram voor zijn gedicht nog andere bronnen gebruikt heeft dan Chrestien de Troies. Misschien heeft, naast den franschen voorganger, alleen zijne fantasie hem ten dienste gestaan. In allen gevalle is de vreemde bron waarop hij zelf zich beroept, de geheimzinnige Provençaal Kyot, tot dusverre nergens teruggevonden.

Bij dezen dichter nu is het Graal het luisterrijk middelpunt geworden van een ganschen eeredienst, van een heilige ridderschap, het wondervoorwerp bij uitnemendheid, dat zijne vereerders en bewakers met wonderkracht vervult. Alleen - en dit is zeer opmerkelijk - bij Wolfram is het Graal niet een schotel, maar een kostbare steen, dezelfde steen door wiens kracht de vogel Feniks uit zijn asch verrijst; uit den hemel is dit heilige voorwerp op aarde gebracht, en door de engelen, die het een tijd lang bewaard hebben, is het aan den Graalkoning ter hand gesteld. Deze graalsteen is, volgens den duitschen dichter, zoo zwaar, dat de zondige menschheid hem niet van zijn plaats kan brengen, en toch zoo licht dat eene reine jonkvrouw hem zonder moeite draagt. Daar Wolfram ook elders toont, en bovendien zelf erkent, dat hij het Fransch slechts gebrekkig verstond, zoo is het waarschijnlijk dat hij de beteekenis van het fransche woord *graal* niet gevat heeft en het voor een eigennaam heeft aangezien. Van de gewijde speer weet Wolfram niets. Wel kent hij eene vergiftige lans, waarmede koning Amfortas door een heiden is gewond geworden. Maar die lans is in den Graalburg gebleven, en van tijd tot tijd wordt zij in de wonde gestoken om de pijn een weinig te verzachten. Want

zoo dikwijls dit geschiedt, hecht het vergiftigde bloed zich aan de spits der speer vast, waarvan het dan met twee zilveren messen wordt afgeschrapt[1].

Ook bij Wolfram is Perceval (of Parzival, zooals hij hier heet[2] de Graalvinder, en bij hem wordt hij ten slotte Graalkoning. Intusschen vinden wij bij hem niets van die hooggeroemden afkeer van alle liefde, die in de latere fransche overlevering de hoofddeugd van Perceval geworden is. Integendeel. Ook Wolfram's held huwt met eene schoone jonkvrouw, die hij bevrijd heeft; ook hij heeft liefdesavonturen en verliest zich in liefdedroomerijen, die hier en daar, naar duitschen trant, wat sentimenteel gekleurd zijn. In verband met de veranderingen die de stof bij Wolfram ondergaat, wijzigt de dichter ook de vraag die Perceval ten slotte stelt, wanneer hij op den Graalburg is teruggekeerd. Hij vraagt niet, zooals in de fransche romans, naar de beteekenis of naar het gebruik van speer en schotel, maar zegt eenvoudig: ‘Oom, wat deert u?’ Heeft hij die vraag gedaan, dan is de smart geleden, dan is Amfortas van zijne wonde genezen.

Dit al te korte en schrale overzicht van de oude gedichten waarin van Perceval en van een ‘graal’ gesproken wordt, moge den lezer althans eenig denkbeeld gegeven hebben van de verschillende wijzen waarop die sage is behandeld en vervormd geworden.

Richard Wagner nu heeft in al die oude bronnen geput, - bovenal in Wolfram van Eschenbach, maar ook in de oudfransche gedichten en prozaromans - om zijn *Parsifal* te scheppen en het beeld te teekenen van den ‘reinen Thor,’ die, door medelijden kennis verwervend, de Verlosser wordt der lijdende menschheid, de delger van alle schuld. Aan de oudste gedichten ontleent hij het beeld van den onbesuisden en onwetenden knaap; aan de fransche overlevering, den heiligen schotel en de heilige speer; aan Wolfram von Eschenbach de geheimzinnige legenden omtrent den oorsprong en de kracht

1) Algemeen acht men het waarschijnlijk, dat die zilveren messen ook aan een misverstand hun bestaan te danken hebben. Chrestien had gesproken van een tweeden schotel, ‘un tailleoir’ van zilver. Wolfram, die het werkwoord ‘tailler’ kende, heeft er, in plaats van een ‘Teller’, een snijdend werktuig in gezien.
2) Tengevolge eener regelmatige behandeling der oud-fransche klanken.

van het Graal en omtrent de ridderschap die het Graal moet bewaken. Een zonderlinge mededeeling van den duitschen dichter omtrent zekere eigenschap van eene speer verbindt hij met de fransche opvatting van de lans, en zoo wordt bij hem de ontknooping van het drama geleverd, niet door het stellen van eene vraag, maar door het aanraken van de wonde met de punt der heilige lans. Bij Robert de Boron en in de latere fransche Graalromans vindt hij het denkbeeld van Parsifal's maagdelijke reinheid, die bij hem de spil wordt waarom de handeling draait. Nog van elders neemt hij den persoon van Klingsor, den toovenaar, en, met enkele oude gegevens voor zich, vormt hij naar eigen opvatting de gestalte van Kundry.

En zoo is dan een oud-keltisch verhaal, misschien wel een eeuwenoud volkssprookje, uit onbegrepen mythen geboren[1)], door allerlei dichters vervormd en opgesierd naar den aard hunner fantasie, naar den trant hunner idealen, avontuurlijk behandeld door een franschen Vinder, door zijne navolgers met christelijke legenden verbonden, door een duitschen zanger met mystieke tinten gekleurd, - ten slotte een muzikaal drama geworden, zoo verrukkelijk schoon, dat, wanneer het op één plek in de wereld vertoond wordt, de wereld naar die plek samenstroomt om het te genieten.

Ziet hoe hier het oude middeleeuwsche beeld van Perceval door alle moderne kunsten, als door zoovele machtige feeën, met de rijkste gaven begiftigd en met nieuw leven bezield is! Poëzie en muziek, schilder- en drapeerkunst, zang en plastiek, zelfs de techniek van den tooneelmachinist en Edison's electrische gloeilampen, zij hebben zich, door het machtwoord van het genie saamgeroepen, vereenigd om dit verbazende kunstwerk voort te brengen.

Welk eene verscheidenheid van eeuwen en levenskringen zijn door Perceval's avonturen vermaakt, opgewekt, beziggehouden en gesticht geworden! De keltische zanger der elfde eeuw zingt van hem aan de tafels der grooten en bij de samenkomsten van het volk. De anglo-normandische dichter spreekt van hem aan het hof der engelsche koningen. De fransche

1) De vraag, of in de Graalsage mythologische elementen zijn op te sporen, is hier, waar zelfs eenvoudiger quaesties slechts even zijn aangeroerd, met opzet geheel ter zijde gelaten.

Vinder der twaalfde eeuw wijdt hem een lang gedicht, dat de hovelingen van een vlaamschen graaf met bewondering lezen, en dat door brave monniken vlijtig wordt afgeschreven. Fransche vroolijkheid en duitsche mystiek verdiepen zich in zijne avonturen. Godsdienst en ridderlijkheid mengen zich dooreen in zijne geschiedenis. Men vermaakt zich met hem in een gallisch kindersprookje; men leest over hem eindelooze romans zonder zich te vervelen. Men begroet in hem het beeld van een onbesuisden knaap, van een echten ridder, van een uitverkorene der feeën, van een heksenverdelger, - en eindelijk het evenbeeld van Christus. En de wereld van het moderne Europa, die hem lang verouderd en vergeten waande, gevoelt zich op eens verrast door de bewondering waarmede Parsifal zelfs h a a r nog weet te vervullen.

Dat is de macht der Kunst.

Zij doet oude, lang vervlogen idealen in nieuwe gestalten optreden en verrukt den tijdgenoot door de visioenen van het voorgeslacht. Wat het geloof laat glippen, dat weet de Kunst nog te behouden.

Wat deren ons de Middeleeuwen? Hare gedachten zijn onze gedachten niet meer; hare leer is weggekrompen onder de macht onzer wetenschap; de storm van den vooruitgang heeft hare instellingen onder het stof der tijden begraven; de voortbrengselen harer industrie zijn antiquiteiten geworden; hare letterkunde wordt verwezen naar de laboratoria der geleerden.

En toch kunnen hare symbolen nog met nieuw leven worden bezield. Zij spreken niet meer tot ons verstand, maar zij kunnen nog spreken tot onze fantasie. En ook die taal wekt hooger leven.

Het heilige Graal, eeuwen lang bedekt gebleven, kan ook in onze dagen nog onthuld worden en ontgloeien; het kan onzen geest nog sterken door zijn glans, - wanneer niet een onnoozele, hoe rein en onschuldig ook, maar wanneer een machtig kunstenaar het pad dat naar den Graalburg leidt weet te vinden, en wanneer hij, in de zwevende taal van poëzie en muziek, het tooverwoord weet te spreken.

A.G. VAN HAMEL.

De Kennemer avonturier.

I.

Onder de bloeiende Zaanlandsche dorpen tijdens het midden der zeventiende eeuw, moet Oostzaan worden genoemd.

Ik noodig u uit om tot die ruim twee eeuwen achter ons liggenden tijd terug te gaan, en u dan in die dagen en in die landstreek te verplaatsen.

In de lengte uitgebouwd, langs de beide zoomen van het water de Gouwe, met een noordelyken arm langs de oevers der Zuid-Haal, en door de sluis aan den Oostzaner overtoom verbonden met het in de Zuiderzee uitmondende Y, ligt het bedrijvige dorp daar, met iedere meestal houten en groen beschilderde woning op zijn eigen erf, te midden zijner weien broek- en veenlanden, en doet met die ligging in alles zijn voordeel.

Landbouw, nijverheid, scheepvaart, koophandel - in al deze takken van welvaart zijn zijne wakkere, geen zwaren arbeid schromende burgers thuis en vaardig: de Oostzaner granen, inzonderheid tarwe, zijn - niettegenstaande den rijken aanvoer dier voortbrengselen uit de Oostzee - buitenaf zeer gewild, en de bleekerijen by voorkeur zeer gezocht in al de omringende plaatsen. De visscherij werpt er voortdurend groote winsten af - de gastronoomen watertanden naar de baarzen uit die wateren - en de kooplieden ‘bevrachten schepen na het Westen, en laten de Goederen om den Oost brengen, en van Oosten voerende de Waren binnen 's Landts en voorts wederom na Vranckrijck, Spanje, etc, zoo dat aan hunne sakken altoos het meel blijft.’

En de zelfde land- en tijdgenoot, die dit met zooveel blijkbaren trotsch vermeldt, roemt - zij het ook met eenige overdreven voorliefde -: zoodat ‘men wel mach seggen: Hare Kooplieden zijn Vorsten, en hare Kramers de heerlyckste in den Lande; bouwen Huysen als Paleisen, en Wooningen als Heeren Hoven.’

Onder die woningen bevindt er zich een, ten noorden van de kloeke kruiskerk met heur zwaren vierkanten toren, en niet ver van de dorpsschool van meester Pieter Kas, ‘een man vol hooge bedenckingen, die uyt vervuylde hoeken en winckelen te samen brocht veel bullen en brieven,’ voor de rechten zijner gemeente van groot belang. Dat huis, waar de deurklink zelden door een dorpsgenoot, maar niet zelden door eene vreemdeling wordt opgelicht, staat by de omwoners in een bedenkelyken reuk; en vele dorpelingen - al mag de overbuurman, de smid Jan Vechters, er de schouders by ophalen - zien het met een schuwen blik aan.

Zy voor zichzelf hebben echter hunne voldoende reden: de bewoner, ofschoon Oostzaner van geboorte, heeft zoo goed als niets met hen gemeens. Hy is een man van stoeren bouw, met een echten zeemansgang, doch met manieren, die door een daar geheel vreemdsoortigen tint worden gekleurd, en hem steeds op nieuw in het oog doen vallen. In een bedrijvig dorp waar alles zijn daaglyks geregelden gang gaat, en in een tijd van vrede geen opschrikwekkende geruchten van buiten de aandacht afleiden, moest zulk een breedgeschouderde gestalte, met gebruind gelaat - al werd de norsche uitdrukking daarvan door blauwe oogen en verbleekende blonde haren niet weinig getemperd - telkens weder de aandacht trekken.

Nu is het wel geen v o l k o m e n vrede in den lande: het koppig verzet van Amsterdam tegen de Staten-generaal, met een teugelloos vergrijp aan de als g r o n d w e t geldende artikelen der Utrechtsche Unie, heeft Prins Willem den Tweede volgens zijn eed tot h a n d h a v i n g dier Unie gedwongen om dat al te hoog geheven hoofd ietwat lager te leggen, en daarover schalt natuurlyk een aristokratiesch rumoer; doch de Zaankanter boeren en kooplieden hebben rustig hunne veelsoortige betrekkingen met de machtige Amstelstad - Hollands bronader van welvaart - kunnen aanhouden, en alzoo slechts geringe stoornis in hun daaglyksch bedrijf ondervonden, en de

schuwe aandacht der Oostzaners op hun zonderlingen dorpsgenoot werd er niets minder om.

Trouwens - hyzelf geeft er by voortduring oorzaak toe. Oudzeeman als hy is, heeft hy iederen dag behoefte aan de vrije lucht, maar wandelt nimmer alleen: een drietal getrouwe volgelingen, twee Friezen en een Franschman, dekte aanvankelyk zijne schreden, maar een der beide eersten is reeds voor eenige jaren overleden.[1)]

Allen zijn zy goed gewapend, en dragen pistolen in den gordel, terwijl hun patroon zich nu eens in d i t , dan weder in d a t vreemdsoortig gewaad doscht, hetgeen zijner krijgshaftige gestalte niet zelden een vorstelyk voorkomen geeft.

By voorkeur neemt hy zijne wandelingen langs een met boomen beplante ‘Laen ofte Cingel’ achter de kerk; keert hy naar huis terug, dan ligt de school van meester Kas juist in zijn weg - en hy vindt er volstrekt geen bezwaar in om met zijn gepluimden breedrandigen hoed, zijn vreemde kleedij, en zijne in 't oog vallende pistolen in den gordel, zijn pad te nemen door het gebouw, ‘d'eene deur in, d'ander wederom uyt’ - tot groote bevordering der pedagogische orde op dat oogenblik: nauwlyks een enkele leerling toch durfde onder de wenkbrauwen een weinig gluren, want de vrees deed hen yverig op de geopende bladzijde van hun leesboek staren, wat voorzeker wel niet den gantschen schooltijd geschiedde.

In de laatste jaren ziet men hem dikwerf met een hengel in de hand aan den zoom van het zoo vischrijke water, waar hy, met de bedaardheid van den rijpen leeftijd, geduldig op ‘een tuk’ wacht.

De bekende - of, in den stijl des tijds ‘vernaemde’ - Zaandammer Hendrick Soeteboom, een weetzuchtig en werkelyk belezen, maar voor fantaziën uiterst gevoelig man, geeft zich alle moeite om uit den mond van den openbaren geheimzinnige nog eenig meerder licht te bekomen.

Deze, voor een oogenblik naar 't schijnt in de engte gebracht - ofschoon hy zeer goed weet te spreken - belooft in te-

1) Deze, zekere Agge, weleer ‘zijn Cajuyt-wachter en zijn voornaemste Dienaer,’ moet een niet onontwikkeld man zijn geweest: slechts het lezen, niet het schrijven machtig, deed hy zich in het laatste nog te Oostzaan onderwijzen. Zijn makker en landgenoot was in het dorp gehuwd.

genwoordigheid van Baliuw Soutelande en Sekretaris De Graef eenige mededeelingen te doen; doch wanneer het op de verwezendlyking aankomt, laat hy zich niet vinden, en op een verwijt daarover vaart hy uit: ‘Ik wil hem geen duivel zeggen! Ei toch - zou ik sommigen daarmee aan de galg helpen? Wanneer ze ook al meenden te rooven gelijk ik gedaan heb, zoo vielen ze welhaast in den strop, en zouden opgehangen worden.’

Toch is ons van zijn leven genoeg bekend geworden, om van hem te getuigen: hy is een beteekenende schakel in de kernige karakterketen, die zich slingert door de grootsche dadenreeksen uit de eerste helft onzer zeventiende eeuw.

Zijn verbleekt portret verdient te worden opgehaald, want uit zijn k w a a d is voor onzen veelbewogen, naar alle zijden opborlenden, en toch innerlyk zoo vagen en brozen tijd, iets g o e d s te leeren: vasten wil te hebben, en waarlyk m a n te zijn.

II.

Ten zelfden jare 1587, waarin Joost van den Vondel het levenslicht zag, werd in zijn toekomstig vaderland, en zelfs niet verre van de stad waarin hy zijn leven zou doorbrengen, te Oostzaan een ander knaapjen geboren, Claes Gerritsen Compaen.

Op één punt raakte beider lotsbestemming elkander werkelyk aan: beider namen zouden luide klinken door hunnen tijd - al was het dan ook met een groot verschil van zuiverheid in toon.

De jonge Oostzaner, met zijn ranke gestalte en zacht, blond voorkomen - waarachter zich nochtans de kiem eener kernige wilskracht verborg -, werd groot gebracht te midden der levendige bedrijvigheid van visscherij en koopvaart, in die dagen de groote, voorspoedige nering der Zaanlanden, en in het algemeen op breede schaal en met wakkeren yver beoefend. Niet vreemd alzoo dat hy, gekomen tot wat men noemt de jaren van onderscheid, in zijn beroepskeuze het voorbeeld volgde van zoovelen rondom hem, zijn toekomst op de zee zocht, en handel ging drijven ‘so wel op de kust van Guinea als elders.’

De fortuin was zijner wakkerheid gunstig: hy verwierf zich vermogen, kocht een huis benoorden de kerk, en bevestigde zijn verblijf aldaar door een huwelyk. By klimmende handelswinsten begon zich nu echter een zorg te voegen: als praktiesch man deed hy zich de vraag: 'Wat met het stilliggend kapitaal aan te vangen?'

De tijd gaf daar spoedig andwoord op.

De onzalige godsdiensttwisten die den laaatsten jaren zulk een dompig demoniesch aanschijn gaven, hadden nog wel niet uit g e w o e l d , maar toch uit g e w o e d . De o n w e t t i g e 'Kerckeordeningh' van den steilen dominee Bogerman - met brutale verkrachting van het recht der meerderheid die zich lafhartig liet overvleugelen - op de Dordtsche synode met nauwlyks een derde van het aanwezig personeel doorgedreven, had ten minste aan de algemeene inwendige tweespalt een perk gesteld. De hervatting van den roemrijk gevoerden oorlog tegen Spanje - eenige weinige provinciën tegenover een half waereldrijk! - bracht de overprikkelde Nederlandsche gemoederen weder in de gezonde richting.

Ook in de bedrijvige Zaanlanden[1].

Daar stroomde een krachtig bloed door de aderen dier bevolking, dat zich in de 'Spaansche troubelen' vijf jaren lang met de overige Kennemer Vrijbuiters geweldig deed gelden. 'Oog om oog, en tand om tand,' heette het by allen - en een triomfeerende uitslag kon dat Oudtestamentiesch beginsel niet terstond naar den achtergrond drijven: de vlammen waren by afzijn van voeding verdoofd - maar vonken gloeiden er nog laaie, al verplaatsten zy zich ook in verschillende richting.

En dat zou nu weldra blijken.

Met het einde van het Twaalfjarig Bestand ontstond er weder een geest van opwekking, een behoefte tot handelen, een drift naar daden - waarvan onze banaal politizeerende, walgelyk reklameerende, en zoo al niet flauwe, dan toch ydele en holle vermaken najagende tijd niet het minste besef heeft.

De kloeke geesten kwamen op het veld des daaglyken levens weder in volle beweging: er werd gearbeid naar iedere zijde,

1) Men wil dat reeds in het laatst der zestiende eeuw door Zaandamsche kooplieden het kassierschap te Amsterdam is ontstaan.

alzoo ten kwade als ten goede. Een opkomende gedachte die aangreep - ofschoon niet altoos ten volle doordacht - haastte zich om onvoorwaardelyk tot uitvoering te komen. Hierin heeft men de oplossing van raadselen te zoeken, die anders onverklaarbaar zouden blijven.

Intusschen - sedert den tienden April 1621 was de voortzetting van den heldenstrijd met Spanje weder een feit geworden. Wakkere Hollandsche en Zeeuwsche reeders achtten de ure gekomen om daarmee hun eigen voordeel, en 's Lands vijand een gevoelig nadeel te doen.

Na de ontzettende nederlaag der Armada in 1588, en de beide door zware stormen mislukte nieuwe uitrustingen van 1596 en 1597, was wel de kracht van het Spaansche zeewezen voor goed gebroken, maar de kapers van Sintlucas en Calais, van Ostende en Duinkerken deden der Nederlandsche koopvaart toch by voortduring dikwerf gevoelige afbreuk. Hiertegen ging men thands ingrijpende maatregelen nemen: met machtiging van Prins Maurits en de Staten-generaal werden in Holland en Zeeland reederijen tot kaapvaart opgericht, of - zooals men het in die dagen karakteristiek heette - ‘tot den handel van de Avonturye.’

By de even beproefde als bekende stouthartigheid van ons zeevolk, beloofde dit winstgevende ondernemingen te zullen worden - en menig vermogend Hollander en Zeeuw nam er een aandeel in, het een goede geldbelegging rekenende.

Zoo deed ook de jonge koopman in het huis benoorden de Oostzaner kerk - maar de uitslag beandwoordde in Holland niet aan de verwachting. Het schijnt dat er de kaperbrieven, die den zeeroof op den vijand als vrijbuit wettigden, maar al te veel in handen van w e r k e l y k e avonturiers kwamen: geroofd werd er genoeg, maar van verandwoording aan de reederijen werd weinig gehoord, zoodat den deelhebberen een voelbare teleurstelling te beurt viel.

Opendlyk moet het worden erkend - eerlyker handelden de Zeeuwsche kapers, die menigen kostbaren prijs te Vlissingen binnenbrachten. Dat onder die mannen ‘de moedighe Capiteyn Meynart Jansz.’ behoorde, teekent weder den kernigen tijd: hy was vroeger ‘Schoolmeester.’

Tot zelfs uit de schoolkatheders daagden toenmaals onze onvertsaagde waterhelden op!

Dat baatte nochtans den Hollandschen reeders niet: zy leden by voortduring verlies - en een bittere wrok daarover rees op in het niet minder manhaftige gemoed van Compaen. Er mag reden voor hebben bestaan. Ondanks den roem dien onze vaderen uit de zeventiende eeuw zich naar buiten verwierven omtrent hunne eerlykheid en goede trouw, zagen scherpe oogen daar binnen te dien opzichte nog al zwarte plekken. En al moge het snijdende woord van een tijdgenoot ook te fel zijn uitgesproken - een kern van waarheid ontbreekt er niet aan.

'Wie isser doch ter Werelt so geleert' - snerpt zijn bitse pen - 'die de Logens ende 't bedroch, huyden-daegs onder onze Koopluyden gebruyckelijck, soude konnen optellen, dieder werden begaen in verscheydene Handelingen van duysenderhande waren, onder dese woeckeraers gebruycklijck.'

Compaen was blijkbaar van gelijke overtuiging, en hy peinsde op vergelding. De taal van Latium had hy niet geleerd, maar het 'Hodie mihi, cras tibi' verstond hy ook zonder die taalkennis, en zijn vast besluit daaromtrent was spoedig genomen: hy zou zelf avonturier worden.

Hy begaf zich naar Hoorn, waar zijn goede naam als bekwaam en moedig zeevaarder hem wel ter aanbeveling mag hebben verstrekt: de overeenkomst met de 'admiraliteit' werd er ten minste spoedig getroffen, al ging het in zee loopen nog niet zoo terstond van stapel. Toch verwachtte men veel van hem, en wanneer hy in de bitterheid van zijn ongeduldig gemoed eens uitriep: 'Laat ik maar eerst in zee zijn, ha! ha! ha!' - dan zag menig-een ongetwijfeld daarin een waarborg voor stoute daden.

Hy zou dat tot waarheid maken, al ware het ook niet naar anderer, maar naar eigen minder edele opvatting.

Thands het doel van zijn vurigsten wensch bereikt hebbende, kocht hy van de weduwe Gerrit Pietersen te Medemblik een ter buitvaart gediend hebbend schip 'Walta.' Nieuw was het niet, want het had in 1607 onder Jacob van Heemskerk in de baai van Gibraltar reeds dienst gedaan - maar hy rekende het aanvankelyk voldoende voor zijne wijd-uitziende plannen. Een gering gedeelte der koopsom kon hy slechts voldoen, doch men achtte hem blijkbaar voor de verdere betaling wel degelyk in staat.

III.

De heeren der Admiraliteit wreven zich de handen: zy waren ingenomen met hun nieuwen Kapitein, en koesterden van hem de beste verwachtingen; en toen hy zich in het voorjaar van 1623 met hen binnen het handel- en scheepvaartrijke Medemblik bevond, noodigden zy hem te gast ‘om een afscheydtsmaaltijdt te doen en de foy te drincken.’

Lustig gingen de glazen rond by het genot van het hartige vleesch en spek - en by het scheiden verzekerde Compaen dat hy, ‘een goeden buyt verkregen hebbende’, den Heeren zijn aandeel in de verteering dubbel zou betalen niet alleen, maar zelfs rijkelyk vergelden. Met vele buigingen nam hy oorlof, en stak, zich den noordenwind ten nutte makende, weldra in zee, van het gat van Tessel uit de Noordzee instevenende.

Thands met een eigen bodem op de woelende golven dansende, gevoelde hy zich vrij op het hem wachtend tooneel zijner daden, en bekommerde zich niet 't minste meer om zijne ‘Heeren principalen.’

Het eerste wat dezen van hem vernamen deed hun de wenkbrauwen fronsen: terwijl zy weder te Hoorn verzameld waren, verscheen voor hen een visscher van Egmond-aan-Zee, en bood hun een ‘Cedeltje’ ter betaling aan, waarby vermeldde hoe hun Kapitein Compaen - in wien hy aanvankelyk met siddering een Duinkerker kaper meende te ontmoeten - vredig by hem aan boord gekomen was, en hem een last haring had afkocht tegen zoo billyken prijs, dat hy hem nog een ton zoutevisch op den koop had toegegeven.

Of het nu schrielheid was, of wel dat zy lont begonnen te rieken - de Heeren weigerden de betaling, en de arme visscher kon onvoldaan weer naar zijn schamel zeedorp terug varen.

Compaen had inmiddels niet stil gezeten. Zijn manschap - met hunne kortgeschote wambuizen, hunne wijde korte broeken, hunne uit touw gebreide karpoetsmutsen op de kortgesneden hairen die den door zon en zee gebruinde tronies zoo kernig deden spreken - overziende en monsterende, had hy zijn plan voor de toekomst vastgesteld.

Nog geen vier dagen in zee, was hy geen gewettigde avonturier, geen gebreveteerde vrijbuiter meer, maar een felle zeeroover.

Toch een zeeroover niet van aanleg en beginsel, maar door de omstandigheden daartoe geperst.

Het eerste schip, dat hy na den Egmonder ontmoette, klampte hy aan en overmeesterde het - en met praktischen blik verdeelde hy de buit tusschen zich en zijne manschap.

Daarmee had hy hen voor goed gewonnen: een zoo vrijgevigen Kapitein zwoeren zy hou en trouw; hy kon voortaan op hen rekenen - en zy bezegelden spoedig hunne woorden met hunne daden: eer een week om was, had hy met hun door eigenbaat geprikkelde onweerstaanbare dapperheid niet minder dan zes beladen koopvaarders op één dag genomen. Toen, door storm beloopen, genoodzaakt de haven van Vlissingen binnen te loopen, verliet hy die na bedaarde zee met vijftig man méer aan boord: zijn scheepsvolk had in de bierkroegen, waar zy hun gedwongen vrijen tijd in ruwe sier doorbrachten, den lof van hun vrijgevigen Kapitein doen klinken.

Ter eere van den koenen piraat moet worden gezegd dat hy, ofschoon in den fellen scheepsstrijd niemant sparende, maar neersabelende wat hem weerstand bood - na de besliste overwinning echter niet duldde dat den overwonnenen meer eenig leed werd toegebracht.

En hy werd daarin gehoorzaamd, want, met zijn praktischen blik het hachelyke van zijn toestand te midden zijner ruwe omgeving volkomen overziende, had hy weldra nog eenige krijgstucht ingevoerd. 't Is waar dat ‘van den Dageraet tot in den Avont-stont’ by zijne onbehouwen maats, onder dobbelen en spelen, niet dan ‘vloeken en zweeren’ werd gehoord, 't is waar dat hy de by het Hollandsche scheepsvolk zoo hoog gewaardeerde ‘Testamenten, Gebedenboeken en Psalmen’ binnen een paar jaren ‘buyten scheepsboort bruyde’ - welk laatste ten minste een feit van schrille eerlykheid mag heeten tegenover de stuitende handelwijze der Engelsche zeeroovers: dezen - der ziellooze vorm-eeredienst hunner nacie getrouw - hadden een ‘Voorleser’ aan boord, wiens gebed, na de voorgelezen preek, vurig ‘den Heere’ aanriep om een goeden buit, en wiens warme dankzegging ‘den Heere’ prees na een behaalden roof.

Aan het daaglyks onderling vechten binnensboords maakte hy door een krassen maatregel spoedig een einde. Eens vernemende dat twee in drift ontstoken gezellen tegen elkander in het ruim met getrokken messen bezig waren, stoof hy naar

beneden, en stak er oogenblikkelyk een daarvan overhoop. Daarna vaardigde hy het in overleg met zijn Scheepsraad genomen gebod uit: ‘Soo wanneer twee of meer Personen tegens malkanderen vochten, de selve so lange mosten kampen, tot dat'er een van beyde op de rugge lagh; de Gequetste most terstond aen den Chirurgijn voor zijn wonden hondert guldens betalen, eer men hem verbinden mocht.’ En hy won den byval van al zijne ‘rouwe pickbroeken’ door er een voor hun aart alleraantrekkelyks schouwspel aan te verbinden: ‘Om dat de twee of meer vechtenden malkander niet ontlopen souden, wiert'er in der ijl van 't Bootsvolk of van de Soldaten een ring om gemaekt, waeromse eer door 't scherp te lopen hadden, dan daer door te komen.’

De gemoedelyke ondermeester verzucht in zijn slordig geredigeerde biografie: ‘Het welke niet-te-min een heylose remedie was’ - maar die dan toch tengevolge had dat het onderling vechten binnensboords een hooge zeldzaamheid werd.

Dat was te meer noodzakelyk, naardien hy weldra het bevel over t w e e schepen voerde: hy ontmoette een Hamburger koopvaarder[1)], nam hem, ‘en verklaerde hem voor een goede prijse.’ Vijf weken later reeds kommandeerde hy d r i e bodems: toen nam hy weder een Hamburger, van Sint-Ubes komende - maar dat bracht hem geen voordeel: hy zette zes-en-twintig zijner manschappen op het vaartuig; en dezen, in de Spaansche zee hun kans schoon ziende, namen hun eigen weg op de golven, en verdwenen met den hun toebetrouwden buit.

De zon der fortuin bescheen hem echter nu eenmaal, en, ofschoon het sterk begon te winteren, en het noorden ook de zuidelyker zeën met zijn geweldigen adem opzweepte, was het geleden verlies weldra vergoed.

Schipper Siewert Cornelissen Suerwout, een Waterlander, keerde met zijn rijkgeladen bodem van Condate - een oude Gallische stad, noordoostwaarts van Bordeaux - naar het vaderland terug, toen hy in het Kanaal door het steeds scherpspiedend oog van Compaen ver voor den boeg werd opgemerkt. Gedurende een dag en een nacht stevende de begeerige zeeroover hem in het kielzog; doch nu verhief zich een teisterende storm, die de wanden van het tegen den woedenden oceaan

1) De gemoedelyke ondermeester ziet in deze daad volstrekt niets heilloos: ‘Die doch groote lorren-draejers’ - sluikhandelaars - ‘zijn’ zegt hy.

worstelend schip deed kraken, de zeilen aan flarden reet, de raas en stengen deed splinteren. Schipper Suerwout had nochtans niet minder geleden, en in de stilte die op den storm volgde gelukte het zijn belager om hem naby de Hoofden in te halen, te overmeesteren, en te Duinkerken op te brengen.

Aanvankelyk eerbiedigde hy de vlaggen van twee staten, wier zeeplaatsen hem toevlucht konden verschaffen, en waar hy tevens zijn buit in veiligheid kon brengen en verkoopen: in het noorden ankerde hy meestal in een Britsche haven, in het zuiden by afwisseling in een paar havens van Barbarije; in Brittanje was het gewoonlyk het Iersche eiland Clare aan de westkust, tegenover de Clewbay, waar hy binnenviel, en in Barbarije waren het òf Salee, in Marokko, òf Seffan, aan de oostkust van Algiers.

De stoutmoedige zeeroover was te Clare een gezien man. De Goeverneur William Hall was hem genegen, en zelfs de Onderkoning[1)] kwam meermalen aan zijn boord, en vond er een zoo hoffelyk onthaal als zulks by ruwe piraten geschieden mocht. Ook Compaen ging een enkele maal aan wal, maar wanneer hy er overnachtte, deed hy zich toch van een aantal zijner goed gewapende mannen omgeven en bewaken.

In den loop van 1625 kwam in de vriendschappelyke verhouding evenwel een plotselyke ommekeer. De pas ten throon gestegen Koning Karel de Eerste - waarschijnlyk door klachten van handeldrijvende Staten op het vasteland lastig gevallen, vaardigde een bevel tegen Compaen uit, waarby dezen niet alleen het verblijf in eenige haven des rijks werd ontzegd, maar zelfs de zekerheid van vervolging door 's Konings oorlogschepen gewerd. De Onderkoning had - hoe ongaarne wellicht - te gehoorzamen, en moest bovendien beslag op Compaens ingebrachte goederen aan wal leggen.

Behalven een rijken roof te Plymouth, ten deele te Dublin geborgen, had hy voor een waarde van ongeveer zestienduizend gulden in Ierland aan wal - al hetgeen hem nu eensklaps ontging, terwijl daarenboven aan het oosten zeilen opdaagden wier in top geheschen koningsvlag aan hunne bestemming niet kon doen twijfelen. Langs de kust deinsde hy terug, maar

1) Met name wordt hier Graaf Strafford genoemd, maar deze ontving zijn aanstelling eerst in 1632.

wierp er toch - om mondvoorraad op te doen misschien - nog eenmaal het anker uit.

Toevallig bevond zich daar de zoon des Admiraals van Ierland, en deze - òf nog onwetend ten opzichte van 's Konings banvonnis, òf van avontuurlyken zin - den zooveel van zich doen sprekenden piraat wenschende te leeren kennen, bracht hem een bezoek aan boord. Terstond zag Compaen in hem een onbetaalbaren gijzelaar, en hield hem binnen de scheepswanden, terwijl hy den Onderkoning deed weten dat hy zijn gevangene aan de ra zou doen hangen, wanneer niet terstond de uitlevering zijner te Dublin in een pakhuis opgestapelde goederen volgde[1)].

Onverrichter zake, ja zonder andwoord zelfs, keerde zijn bode terug, hetgeen hem in hevige verbittering bracht. En toch kwam te midden daarvan de oorspronkelyke menschelykheid van zijn gemoed weder boven: hy liet zijn gehoopten gijzelaar ongedeerd weder naar wal gaan, zeggende: ‘Ei - wat zal ik my wreken op een onschuldige, en wat zal zijn dood my baten? Ziet, deze duivels zijn niet eens bewogen met het lot van hun bloedverwant, en zouden hem liever laten ophangen, dan my mijne goederen terug te geven!’

By het noorden om, zeilde hy toen van Ierland wech, maar liep noch een westelyke haven binnen om leeftocht op te doen. Daar vond hy een nieuw schip, pas uit Holland gekomen, en liet er nevens het anker vallen. By een vriendschappelyk bezoek aan boord van zijn buurman trok een tweetal fraaie metalen stukken Compaens aandacht, en hy uitte den wensch om ze te koopen. De schipper echter, ‘die ze voor eygen lust gekocht hadde’, was daartoe niet te bewegen - en had spoedig alle reden tot bitter berouw.

Van beide boorden ging het scheepsvolk aan wal om zich gezamendlyk te ‘ververschen.’ Compaens volk was uiterst mild in het onthalen op een ruimen dronk; maar toen de gevolgen daarvan zichtbaar werden, verwijderde het zich onbemerkt, bracht de boot van het buurschip in 't ongereede, voer ijlings met eigen goed bemande boot naar het nu zwak bezette vaartuig, dreef de weinige bewakers naar beneden, en wendde het toen naar den hun toevenden Kapitein. Welgemoed deed deze terstond

1) Er is sprake van een waarde van ‘omtrent dertigh duysent gulden.’

de twee begeerde kanonnen, met nog eenigen voorraad, lichten en binnen zijn boord brengen - maar gaf voor 't overige den schipper vrijheid om nu te varen waarheen deze wilde.

Den Britten echter zwoer hy geduchte wraak, en talmde niet met de nakoming van zijn eed: smorgens deed hy de zeilen ophalen, en voer wech; toen hy de plaats zijner gekozen bestemming bereikte, bracht hy er zeven goedgeladen koopvaarders op, ‘alle Engelsche, Schotsche en Yrsche Schepen.’

IV.

De beruchte roofstad Salee - wy schrijven 1625 - is eigendlyk een koppeling van twee, ieder in eigen zware leemen muren besloten steden aan de westkust van Noord-Afrika, door de rivier Rebatta evenzeer verbonden als gescheiden: een oude en een nieuwe stad. De bekrompen Filips de Derde van Spanje had de opkomst en kracht van de nieuwe stad - weldra een teisterende plaag voor zijne onderdanen - in het leven geroepen; zijn plakaat van 16 Januari 1610 dreef de Maursche christenen van Andaloezië, die in den roep stonden van heimelyk nog het Mohammedanisme aan te kleven, Spanje uit - en meer dan honderdduizend hunner, waaronder een groot aantal vermogenden, verlieten hun vaderland, en zochten voor het meerendeel een toevlucht in Barbarije, waar zy door de genoten van hun oorspronkelyk geloof met open armen werden ontvangen. De ligging der nieuwe stad aan de ‘rio Rebatta’ trok velen hunner derwaart, en de verbittering huns gemoeds maakte zich de gunstige gelegenheid tot weervergelding ten nutte: varende onder Spaansche vlag, verschalkten zy de koopvaarders hunner voormalige landgenoten, en waren weldra, als ‘de best gewapenste en bevarenste van Salee,’ de schrik der omringende zeën.

Toch bleef de oude stad nog steeds de hoofdplaats door hare daaglyksche markten, waar dikwerf drie- of vierhonderd ontladen kameelen hijgende lagen uit te rusten van hun langen tocht, en de doodschheid der vensterlooze en afgeplatte leemen huizen ten gevolge van de immer aanstroomende handelskaravanen niet eens werd opgemerkt. En mocht er de ruime haven by vallende eb ook aan ondiepte lijden, dan meerden de schepen aan de noorderpoort, vanwaar hunne geloste goederen op den rug van kameelen of muilezels naar binnen werden gebracht.

Derwaart was het dat Compaen nu den steven had gewend, en er zoo goed als zijn hoofdkwartier opsloeg. Aanvankelyk vond hy er zijn makelaar in een anderen zeeroover, Simon de Dansser de jonge[1)], die hem echter gevoelig bedroog en te kort deed, zoodat hy zich verstond met een ander, naar gewaad een Maur, maar naar afkomst evenzeer een Kennemer: Jan Jansen van Haarlem, een renegaat[2)], die eenigen tijd het admiraalschap van Salee bekleed, maar dat by een omwenteling in de Regeering verloren had en 'aan lager wal' geraakt was. Compaen gaf hem duizend gulden op hand, en werd zoo goed door hem gediend, dat hy hem later, by den terugkeer naar het Vaderland, een goed schip, bewapend met zestien gotelingen, ten geschenke gaf.

Nu gingen de rooverijen weer hun vollen gang, by voorkeur met list, des noods met geweld, en van de eerste werd weder een landgenoot het slachtoffer.

Schipper Evert Cornelissen, van Berkhout, lag met zijn schip De Omval, toebehoorende aan den Hoornschen reeder Jan Dirksen Deugt, by Mahon op Menorca om zout te laden, en de kloeke bouw van dat vaartuig viel den daaromtrent kruisenden Compaen in het oog. Een vriendschappelyk gelaat toonende, kwam hy by den Hoornschman aan boord, die, een Zeekapitein in dienst der Staten voor zich meenende te hebben, hem gastvrij ontving. Compaen noodigde hem nu ten wederonthaal. Zonder den minsten argwaan voldeed Schipper Evert aan die uitnoodiging, en kwam met een paar der zijnen over. Lustig gingen er de bekers rond, en 'het was al Vriendt', toen de listige piraat, eindelyk zijn voornemens luchtende, zich tot zijne gasten wendde met de woorden: 'Wat dunkt u, zoo ik u alle drie hier gevangen hield, en my van uw schip meester maakte?'

Zijne gasten, ofschoon wel een weinig onthutst, gelieten zich alsof zy die uiting voor scherts opnamen, 'en seyden, sulks niet van hem te vertrouwen dat hy het soude willen doen, sy en konden soose dochten niet van hem bevreest zijn, waren Landts-lieden en die 't met de gemeene saecken wel meenden.' Compaens

1) Zoon van den befaamden Dordtschen zeerover Simon de Danser, de oude, die in 1610 door Barbarijsche piraten werd overweldigd en naar Tunis opgebracht, en van wien sedert nimmer iets meer is vernomen.

2) 'Renegados Mamulucos,' zegt de geleerde biograaf.

beter ik triomfeerde by die rondborstige woorden van gul vertrouwen: na nog menigen vriendschappelyken dronk, voeren Schipper Evert en zijne gezellen weder naar hun boord terug.

Doch straks kreeg de buitzicht van den wraakgierigen piraat weder de overhand, en met een loozen aanslag bereikte hy zonder eenig opoffering zijner manschap - daarin had hy een streng geweten - zijn doel. De bemanning van De Omval moest voor verrewech het grootste deel daaglyks naar de zoutpannen, om de lading zoo spoedig mooglyk binnensboords te brengen. Hierop bouwde hy zijn plan. Een goed bemande en bewapende boot zond hy naar wal, onder schijn van den Berkhouter eenige levensmiddelen af te koopen, vooraf reeds verzekerd dat dit niet volgen kon. Toen voer de boot langs een omweg naar De Omval, kapte er de vertuitouwen, besteeg het vaartuig, zette er alle zeilen op, en bracht het schip aldus in volle glorie naast dat van zijn roover.

Toen schipper Evert dat van wal uit bespeurde, kreet hy: ‘Daar ben ik mijn schip kwijt!’ en repte zich terstond naar Compaens boord. Natuurlyk waren zijne vertoogen tot teruggave vruchteloos: de veroveraar verklaarde eenvoudig het kloeke vaartuig voor zijne verdere ondernemingen noodig te hebben, en het later gaarne geheel te willen vergoeden. Maar toen de beroofde man eindelyk uitbarstte: ‘Gy beneemt ons alles, en laat niets overblijven - geef ons ten minste reisgeld om naar het vaderland te komen!’ gaf hy hem voor dat doel vijftig dukaten.

De Omval was by zijn stevigen bouw tevens een flinke zeiler, alzoo een geschapen bodem voor een stouten zeeroover, en Compaen zelf verhaalde later den Oostzaner ondermeester dat hy er meer dan tnegentigduizend gulden mee gewonnen had.

En echter leed hy met de zijnen somwijlen nog ontbering, wanneer hy, door storm of ander onweer den wijden oceaan ingejaagd, geen haven kon inloopen om mondvoorraad op te doen. Naar zijn eigen getuigenis had hy meermalen gebrek aan lijftocht, zoo zelfs ‘dat men lichtelijcken een man om een buyck vol eeten dood geslagen had.’

Ook by al de gestrengheid van zijn krijgstucht gelukte het hem niet altoos om de orde aan zijn scheepsboord te handhaven, ofschoon hy voor zijn persoonlyke veiligheid steeds de zorgzaamste maatregelen nam, en zich in zijn kajuit nimmer

te slapen legde zonder geladen pistolen onder zijn onmiddelyk bereik te hebben.

Die voorzorg redde hem eens van een smadelyke vernedering.

In de Spaansche Zee had hy een schip genomen, ‘geladen met twee hondert Pijpen soete Wijn, en omtrent twee honderd Kisten suyker.’ Een gedeelte zijner manschap plaatste hy natuurlyk over op het buitschip. Maar het ruwste slach van matrozen en soldaten, te midden eener weelde van wijn en suiker - als in de legende van Eva bezweken zy voor de verzoeking, tornden aan pijpen en vaten, en vormden weldra een half beschonken hoop. Sommige Officieren, der gestrenge krijgstucht van Compaen moede, dachten daarmee hun voordeel te doen, en rokkenden de bewelmde hoofden op om den ‘Capitein gevangen te nemen, en den buyt wegh te voeren.’ In die stemming legden zy Compaen aan boord, en drongen tot in de kajuit door.

Compaen sprong op, en vroeg met de pistolen in de vuist wat zy wilden. De hoogbootsman andwoordde daarop: ‘Wy begeren dat gy afleggen sult u Capiteins gesagh, en een van ons in u plaetse laten treden, want wy en 't ander Volk niet langer onder u gebied willen staen.’

Met luider stemme riep hy: ‘Begeert geheel mijn volk dat?’ en op dat gerucht stoof zijn eigen nuchtere manschap aan, die met weinig moeite de beschonkenen uit de kajuit naar het dek dreef, waarby vier hunner het leven inschoten; doch toen de oproerlingen eenmaal bedwongen en gekneveld waren, nam hy geen verdere wraak, zelfs niet op den hoogbootsman, maar strafte dezen en de overige schuldigen met hen hier en daar aan land te zetten.

Welk een hart klopte er toch niet onder het wambuis van dien door verbittering uiterlyk zoo ruwen, innerlyk dikwerf zoo gemoedelyken zeeroover!

V.

En dit feit van goedhartigheid staat niet alleen.

Een Hollandsche koopvaarder, uit de Straat van Gibraltar den Atlantischen Oceaan instevenende naar het Vaderland, werd door Compaen prijs gemaakt. Deze deed den schipper aan zijn boord komen, en vond in hem een oud bekende uit

Waterland. ‘Wel Boefjen![1)] hoe is dit zoo?’ sprak hy hem toe: ‘Hebt gy nog geen ongeluks genoeg gehad, dat ge my in handen moet vallen!’ En als zelf meewarig met de zaak liet hy er op volgen: ‘Ei toch - wat raad hiertoe, en hoe zullen wy dit het best overleggen?’

De moedvattende Waterlander andwoordde nederig: ‘Ik hoop dat de Kapitein zoo barmhartig zal zijn om zich over my en de mijnen te ontfermen, opdat ik niet ten eenenmale in den grond bedorven worde, nimmer weder gelegenheid ziende om er weer bovenop te komen.’

‘Kom,’ - hernam Compaen toen: ‘wy zullen eerst een verfrissching nemen, en dan zien wat er te doen staat.’

By den beker werd zijn gemoed niet stroever, en de ontmoeting met den ouden landgenoot wekte de herinnering aan huis en haard by hem op. ‘Gy zult schip en goed terug hebben’ - sprak hy eindelyk: ‘Ik zal er slechts maar weinig van voor myzelf behouden, maar doe my de vriendschap en beloof my op trouwe om eenig geld en kleinodiën aan mijn huisvrouw te bestellen: bedenk hoe ik nu met U handel.’

Met opgeruimd hart verzekerde Boefjen die opdracht getrouw te vervullen, en nu scheidden de beide bodems van elkander, de een zich noordwaart, de ander zich zuidwaart wendende. Met den avond wolkte er een zware mist over de golven, en de wind schoot uit, zoodat de twee schepen, daardoor gefaald in koers, elkander den volgenden morgen weer in het volle gezicht kwamen. Toen rees er by Compaen een echte zeeroovers achterdocht op, en hy deed Boefjen nogmaals aan boord roepen. De schipper verscheen oogenblikkelyk. ‘Weet ge wat ik bedacht heb’ - voerde Compaen hem tegen: ‘Ik heb u een goeden buit ter hand gesteld om aan mijn huisvrouw te bezorgen; my dunkt echter dat het beter is om dien terug te nemen, opdat gy niet in verzoeking komt om het zelf te behouden, denkende Compaen heeft het gemakkelyk gewonnen - ik nu nog gemakkelyker.’

Boefjen bedacht zich geen oogenblik, gaf het hem toebetrouwde terstond terug, en zegende het uur waarop hy in volle vrijheid zijn steven weder noordwaart kon sturen.

1) 's Mans naam onder het scheepsvolk, waarby hy als wienig fortuinlyk te boek schijnt te hebben gestaan.

Een andermaal ontmoette de gemoedelyke zeeroover op de wentelende golven een Oostzaner buurman, schipper Jacob Quick, die, met een lading van ongeveer vijfduizend gulden uit Guinea terugkeerde. Compaen deed hem aan boord klampen; opende een kajuitvenster, stak zijn hoofd daarbuiten, en riep hem toe: ‘Welkom, mijn goede buurman!’

Niettegens die vriendelyke begroeting moest Quick zijn schip en lading prijs geven, en kon nu gaan waarheen hy wilde, maar zijn zoon Pieter, een stoere knaap van dertien jaren, had des zeeroovers aandacht getrokken en dacht hem een aanwinst aan zijn boord. Den knaap echter ernstig gadeslaande, sprak hy een paar dagen later tot den vader: ‘Hy is nog een goed christenmensch - bleef hy wat langer, hy zou ons mooglyk gelijk worden, wat wil zeggen: hy zou lichtelyk mettertijd haast niet veel deugen. Het is beter dat gy hem by u houdt.’

Nog een andere trek in zijn gemoed, die licht als een straal der heldere wintermaan tusschen de zwarte boomtakken, doet hem eere aan: te midden zijner forsche, donkere daden draagt hy het heimwee met zich om naar het stille, rustige huis te Oostzaan, en het overmant hem weldra zelfs onder de gewetenlooze handelingen van den zeeroover.

Den vijfden Juli 1626 was de Hollandsche Admiraal Wybrand Schram van Enkhuizen met twee schepen - het oorlogsvaartuig Hollandia en het jacht Grootenbroeck - naar Java uitgezeild en de haven van San-Francisco, in het Afrikaansche Sierra Leone, bezuiden Senegambië, binnengeloopen om te kalefateren. Een paar dagen later, met zonsopgang de haven weder willende verlaten, ontwaarde hy een viertal opdoemende vaartuigen dat hem, ondanks de uitwapperende Prinsenvlaggen, verdacht voorkwam.

Het was Compaen die, zich by het bespeuren der uitloopende bodems terstond de meerdere rekenende, beiden zijn buit achtte.

Als naar gewoonte begon hy met list. Der Hollandia terzijde geloopen, vroeg hy vanwaar de schepen kwamen, en ontving tot wederwoord: van Amsterdam, en vanwaar hyzelf kwam. ‘Uit zee’, zeide Compaen, en verzocht een paar man aan zijn boord om hem aan wal te brengen, voorgevende dat de haven hem onbekend was, doch ontving daarop een weigering, met byvoeging dat het hem vrij stond om zelf op de Hollandia te

komen. Toen vroeg hy naar den naam des Bevelhebbers. ‘Wybrant Schram, van Enkhuizen’ - klonk het hem tegen. De faam van dien vermaarden zeeheld was hem wel bekend; hy deed daarom drie eereschoten, door de Hollandia beandwoord, maar begreep dat hy zijn volle macht noodig had om hier te overwinnen, en wende het roer naar zijne andere schepen.

Schram had intusschen terstond zijne maatregelen genomen: Seventig bier- en watervaten stonden als schanskorven langs de verschansing, omschoren door roode kleeden, de soldaten vaardig op het verdek, en de ‘Bosschieters en Boots-gesellen’ waren by de stukken aan de geopende poorten gesteld, toen Compaen met diens vier schepen, waar de bloedvlag ter kajuit wapperde, op hem aanstevende. Boven op zijn achterschip staande, met een grooten zilveren beker in de hand, andwoordde de Rooverkapitein op de hem toegeroepen woorden van de Hollandia dat men kruit en lood ten zijnen beste had: ‘Gy weet immers wel dat ik Compaen ben, die niemant aan lijf of goed beschadig; doch naardien gy dat niet gelooft, zal ik niet van u aflaten eer ik mijn wil van u heb’ - waarop hy ten bescheid ontving dat, ‘soo hy een man van zijn woordt was’ zou hy enteren, en ‘geen praetjes maecken.’

Compaen wierp den beker uit zijn hand in zee - en thands ving de strijd aan. Van beider zijden rommelden de trommen, schetterden de trompetten, knetterden de musketten, en donderden de kanonnen over de ontruste zee.

Maar Schram - die loefwaart lag, en derhalven naar welgevallen kon wenden en keeren - handhaafde zijn welverworven roem: nog boven zijn juistgericht kanonvuur deed hy zijne musketiers zoo onophoudelyk en fel treffen, dat Compaen - wiens groote ra werd stukgeschoten -, in den arm gewond, met zijn manschap een toevlucht onder het verdek moest zoeken en na een strijd van vier uren afdeinzen[1)], terwijl zijn Vice-Admiraal zoo lek werd geschoten, dat hy zich verwijderen moest om de lekken te stoppen. ‘De Swarten van Siera Leona sagen dese Zeestrijdt van Landt af, verwondert dat vier schepen voor e e n gingen loopen’; doch op de overwinnende Hollandia ge-

1) De Hollandia voerde zes-en-twintig stukken, het jacht - dat ook slechts op een afstand vuurde - veertien; Compaen zelf vijf-en-veertig, zijn onder-Admiraal zes-en-twintig, zijn Schout-by-nacht vier-en-twintig, en het prijsschip twaalf stukken.

tuigde men dat Compaen getoond had ‘een kloecke zee-man’ te zijn, ‘ende in het scheeps-strijden wel ervaren.’

Toch moest hy wijken, en zijn redding zoeken op de ondiepte in de baai, die slechts vijf of zes vademen bood, terwijl de Hollandia acht vademen behoefde.

Zijn nederlaag was bovendien gevoelig: omstreeks seventig dooden telde hy, en daarby een niet minder aantal gekwetsten, terwijl Schram slechts zes minder of meer zwaar gewonden had, waarvan nog twee herstelden. Nochtans had ook zijn schip bijster geleden: ‘de Besaens Rade was aen stucken, de Fockemast getroffen, en de Fock haer Lijcken gebroocken, so datse op het schip neer-viel.’ Er was echter volks genoeg aan boord, waardoor men terstond aan het herstellen kon gaan.

Compaen schijnt dien nacht slecht geslapen, en ernstig over zijn toestand nagedacht te hebben: hy schreef ten minste den volgenden dag - den negenden Juli - een brief aan den Hollandschen Admiraal, hoofdzakelyk inhoudende ‘dat het hem van herten wee dede sulks gedaen te hebben, maer men soude het voorby laten gaen, alle dingh soude dood en te niete sijn; wat hy hadde was tot haren besien. Soo men hem eenige onderrichtinge konde doen van sijn pardon, soude een goede vereeringe geven dat hy hen daer voor te dancken had.’ Wijders ‘dat de oorsaeck zijner komste aldaer was om dat men hem bekent gemaeckt hadt in Siera Liona te sullen vinden vier Engelsche schepen, die uyt Guinea rijkelijck geladen in de gemelde Haven gekomen waren, die hy van meeninge was te nemen, want hy hadde noch wat aen haer te goedt: sy’ - de Engelschen in 't algemeen - ‘hadden hem een treck gespeelt daer hy sijn pardon wel voor gekoght soude hebben. Dat hy hem als Vyandt tegens Hollandia gesteld had, was door aendrijven van drie van sijn oudste Officieren, die met hem uyt Hollant zee gekosen hadden; soude se anders te Lande setten; dese drie hadden het spel berockent, maer het was nu voorby, sy souden nieuwe Vrientschap maken,’ enz.

De twee inboorlingen, aan wie hy de bezorging had toebetrouwd, kwamen straks met hun kano terug, het andwoord des Hollandschen Admiraals brengende, ten opschrift hebbende: ‘Aan de E. seer voorsienige Sr.[1)] Claes Compaen, Capiteyn van

1) De toenmalige titel voor een gegoed burger: Hooft was ‘Heer’- Vondel ‘Sinjeur.’

de Schepen N.N. tegenwoordig in de Haven van Siera Lionis.' Het was wel niet kort, maar toch bondig. Schram schreef dat 'de vrientschap die Compaen op hem versogt,' hem en de zijnen 'seer lief' was, 'wantse begeerden geen vyantschap; soude alleen ter eeren Godes en ten dienste hunnes Vaderlants behertigen hetgeene hun last en gewisse mochten aanwijsen te behooren. Aengaende de Vrientschap die Compaen op hem versocht, boden ook van harent wegen sulcx op sekere voorwaerden, te weten dat hy als dan de Vrientschap wou doen en zijner Schepen Ankers lichten, om soo veel verder innewaerts te loopen alsse tegenwoordig van den anderen lagen, op dat hy dan met de zijne op de Rede komen mocht, daer de anderen gelegen hadden; dit doende soo soude vry geleyde gegeven werden voor de gesondene van hem, om met malkanderen te spreken, te komen, en te gaan.'

Die hooge toon en de vernederende voorwaarde stieten den aan het bevelen gewoon geraakten, maar zich thands overwonnen gevoelenden piraat machtig tegen de borst - en het mag hem wel wederom een slapeloozen nacht hebben gekost, toen hy ten volgenden dage - niettegenstaande het sterk regende, nogmaals een kano naar de Hollandia zond, maar nu met zijn eigen, in 't oogloopend rijk uitgedoscht scheepsvolk, onder bevel van zijn stuurman Jan Symensen Struyf.

Schram, door dat uiterlyk vertoon volstrekt niet getroffen, liet alleen den stuurman aan boord komen, maar had toch meewarigheid genoeg om den van nat druipenden bootelingen een verwarmenden dronk wijns te zenden in ruime mate.

Struyfzelf genoot in de kajuit een goede ontvangst, niettegenstaande de Admiraal zich onwrikbaar aan zijne voorwaarden hield, en de Schipper van de Grootenbroeck, mede tegenwoordig, 'meerder snaps voerde dan al het Volck van den Heer Schram.' Onder velerlei gepraat ging de beker er lustig rond, en dronk men elkander zoo 'mindelijk toe,' dat Compaen, toen zijne afgezondenen aan boord terug kwamen, verklaarde dat zy 'dronken' waren - en hy dus van zijn stuurman een tamelyk verward verslag ontfing, waaruit hem nochtans dit duidelyk bleek dat hy van de reede moest.

Een derde schrijven had op dit punt geen beteren invloed, ofschoon Schram aan het verzoek om hoepels en eenig vleesch en grutten welwillend voldeed, hetgeen door Compaen werd

vergolden door de toezending van ‘een Vaetjen goede Mom’[1] en een voorraad van limoenen, ananassen, en andere verfrisschende vruchten.

Van Compaens schepen - die nu de reede hadden verlaten en meer binnenwaart geloopen waren - woei de witte vlag; op de Hollandia daarentegen stonden steeds soldaten onder de wapenen, en konstabels met de brandende lont by de stukken. Gedurende den ruilhandel kwamen wederzijds schepelingen aan elkanders boord, en die van Compaen vroegen waarom de Hollandia aldus in 't harnas bleef. Het andwoord der bemanning luidde, gewis niet zonder ironie: ‘Datse sulks Compaen ter eeren deden’ - hetgeen de zeeschuimers evenwel betaalden met de oude uitrukking van ongeloof: ‘'t Mocht de Duivel!’

Een gants ander tooneel viel er aan boord van Compaen voor: Schrams hoogbootsman zocht en vond er zijn zoon, en hem ziende, barstte het gemoed van den ouden zeebonk uit in een bitter schreien. De jonkman, wien - thands misschien voor het eerst met bewustzijn - de schuld op het harte woog dat hy tegen zijne landgenoten, nu zelfs tegen zijn vader, de wapenen gevoerd had, was niet minder ontroerd: ‘hier mocht men sien een ootmoedigh weenen van Vader en Zoon’ - die in dien treffenden toestand van ongeluk toch nog in de weerzijdsche omarming voor een kortstondig oogenblik een onbeschrijfelyk geluk genoten.

Al zulke kleine schilderingen - men mocht ze met een schilders-term ‘genre-stukjens’ noemen - verplaatsen ons levendig in het eigenaartig zeemansbestaan onzer voorzaten uit de zeventiende eeuw, en werpen een helder licht over de tallooze schakeeringen van hun beroeps- en gemoedsleven.

VI.

's Morgens den negentienden Juli haalden de Hollandia en het jacht de zeilen op, lichtten hunne ankers, en wendden de stevens om zuidwaart te koersen en hunne bestemming te bereiken, terwijl de zeeschuimers den boeg naar het noorden draaiden.

Was er misschien waarheid in Compaens verontschuldiging

1) Een geliefkoosd bier.

dat eenigen zijner getrouwste Officieren hem persten om de Hollandia aan te vallen - na de daarop gevolgde vriendschappelyke verhouding kan zijn verdere houding zijn eer als rondborstig - ofschoon verbitterd - zeeman niet redden.

Twee dagen na het uitloopen verdonkerde de lucht en goot by buien regenplasschen uit die, met een fellen, maar telkens wisselenden wind en gedurig weer neerstroomenden regen, het den schepen op de holle, onstuimige zee onmooglyk maakten om by elkander te blijven: het jacht zwierde van de Hollandia af, en kwam Compaen weder in het gezicht.

Dat ontvlamde opnieuw zijn buitzucht[1)], en, niettegenstaande de onstuimige golven, stuurde hy er op aan, van de kajuit de Fransche, in top de Prinsenvlag latende waaien.

Wybrant Schram was echter niet minder bevaren, en nam evenzeer zijne maatregelen. In de haven liggende had hy voor zijne musketiers een voorraad van draadkogels laten gieten; hy deed nu zijne zwaarste stukken naar achter brengen, met overvloed van ‘Kruysballen, Ketting-koegelen, IJzere Bouten,’ en ‘heele en halve schuyf-tangen;’ tevens waren er ‘eenige Soldaten in de groote Mast gestelt, om uyt Metale Bogen met Vuerpijlen den brant’ in 's vijands vaartuigen te steken.

Aldus won hy, ondanks de hooggaande golven, Compaen de loef af, en vroeg hem toen bedaard door den koperen scheepsroeper of hy als vriend of vijand kwam.

Zijn tegenstander tot op den schedel in 't harnas ziende, andwoordde de zeeschuimer op het zonnedek staande: ‘Als vriend!’

‘Houd dan af!’ klonk het wederwoord - en Compaen onderwierp zich aan den hem voor het oogenblik overweldigenden nooddwang: hy bracht met opgeheven beker der Hollandia een vriendschapsdronk, weerszijds door een eereschot gevolgd, en wendde zich toen naar zijn Schout-by-Nacht Jacob Claessen, wiens schip, als minder bezeild, hem niet had kunnen volgen.

Toch gaf hy zijn hem in spanning houdend doelwit nog

1) Wellicht ook omdat hy by het verlaten der haven een zijner schepen in den grond had geboord, hetzij omdat het werkelyk - zooals hy verklaarde - ‘geborsten was,’ hetzij - gelijk men op de Hollandia meende - om zijne overige schepen te versterken. In elk geval - hy had ‘Geschut, Volk en Ammonitie daer van’ doen lichten en op de andere bodems verdeelen.

niet geheel op - doch het jacht geraakte hem weldra uit het gezicht, en, aldus teleurgesteld, koerste hy met zijne drie schepen naar zijn hoofdstandplaats Salee.

Op die vaart was het dat hy, ongetwijfeld nog morrende over het ontsnapte jacht, zijn armen buurman Quick ontmoette en hem onmeedoogend prijs maakte.

Te Salee binnengeloopen, en er het huis van Jan Jansen van Haerlem betredende, vond hy daar Abraham Valckenburgh en schipper Evert Cornelissen met een afschrift van zijn ‘pardonbrief,’ benevens zijn halfbroeder Heyn Aertsen, die daarvan een verlenging had meegebracht. De beide eersten hadden er ‘wel een half Jaer na de komste van Compaen gewacht.’

Groote moeite had het verkrijgen dier stukken, tegen betaling van veertienhonderd gulden, hun trouwens niet gekost: de kooplieden, wier aanzienlyksten in niet geringen getale op de groene kussens der Staten-generaal zaten, koesterden geen hartelyker wensch dan den piraat uit de vaart te verwijderen, en hebben zich ongetwijfeld - en te recht - by den Prins beyverd om ten deze zijn ‘recht van gratie’ toe te passen.

Thands verlangde Compaen ook niets liever dan zijne zaken af te doen en naar zijn gezin terug te keeren. Hy verkocht aan den ‘Alcaide van Salee, of den Stadthouder van 's Konings wegen,’ zijne buitgoederen voor ongeveer vijftigduizend gulden, doch de volle betaling liep niet vlug van stapel, weshalven de listige piraat hem vriendschappelyk op een afscheidsmaal deed noodigen.

De Alcaïde liet zich gereedelyk ‘met eenigh geselschap’ vinden - en bespeurde te laat dat hy zich in vrijwillige gijzeling begeven had: toen hy in vrolyken vrede meende te vertrekken, beduidde Compaen hem hoffelyk dat eerst het geheele bedrag der kooppenningen aan boord moest zijn. De natuurlyke verklaring dat hy zooveel geld niet by zich droeg baatte niet: hy behoefde slechts een der zijnen naar wal te zenden om het te halen. Dit geschiedde eindelyk, en de afgezondene kwam weldra met de ontbrekende som in ‘Realen van achten’ terug.

Compaen had evenwel de Mauren te goed leeren kennen om hen te betrouwen: geldstuk voor geldstuk toetste hy - en het meerendeel, hem ‘Bellion Silver van slecht Alloi’ blijkende, wierp hy ten kajuitvenster uit, zoodat de bode nogmaals naar

de stad moest om zuivere penningen ter tafel te brengen. Toen hieraan voldaan was, liet hy den Alcaïde in vrijheid vertrekken, maar alleen door diens eigen manschap vergezeld, want hy verkoos geen der zijnen aan het gevaar van vergelding bloot te stellen.

Even te voren had er nog een ander eigenaartig feit plaats gegrepen. Een der schepelingen had binnen Salee een slaaf ontmoet, in wien hy een bloedverwant herkende, en beloofde den ongelukkige los te koopen eer de terugtocht naar het Vaderland ondernomen werd. De slaaf, het eigendom van een Israëlitischen koopman, bewoog zijn meester om daartoe met hem naar boord te gaan. Men kwam daar omtrent den losprijs overeen, en de som werd zelfs reeds voorgeteld, toen Compaen op het dek verscheen, en vroeg wat dat geld te beteekenen had. Men verklaarde het hem, waarop hy gramstorig uitviel: ‘Wat is dat? Er z i j n geen slaven binnen mijn boord: al dit volk en mijne landslieden zijn hier vrij, en op mijn hoogste ongenade verbied ik u dit geld te tellen!’

Shyloc kon niet onthutster staan by de onverwachte uitspraak van Portia dan de koopman tegenover dit vonnis. Een billyk beroep op zijn recht van eigendom vertoornde den zeeschuimer destemeer. ‘Ben ik hier met Christusverraders gekweld?’ borst hy uit: ‘Grijpt dien hond, en werpt hem buiten boord!’

‘Eenige rauwe Gasten’ waren daarmeê vaardig genoeg - maar toen hy den drenkeling zag spartelen kwam toch het beter gevoel by hem boven, en hy stond toe dat er nog tijdig hulp werd geboden, en de koopman, ofschoon meer dood dan levend, aan wal werd gebracht.

Hoe zwaar, ondanks zijn orthodoksch ‘christusverraders!’ het christendom by hem woog, bleek op den dag van zijn vertrek.

De ankers waren gelicht, de eereschoten - die den ‘Alcaïde’ wel als een tergende bespotting mogen hebben geklonken - knalden, en de drie schepen zeilden noordwaart den Atlantischen oceaan in. Compaen had by zich aan boord Heyn Aertsen benevens Abraham van Valckenburg en Evert Cornelissen. Het werd etenstijd, en men ging aan tafel. Zijne gasten namen de hoeden af, en vouwden de handen ten gebede. Compaen was reeds etende, en opziende, vroeg hy: ‘Wat doet ge? Waarom tast gy niet toe?’

‘Wy hebben den goeden God aangeroepen, opdat Hy de spijzen zegenen moog.’

‘O’ - andwoordde hy - ‘dat is niet noodig: onze Lieve Heer is in geen twee jaren in mijn schip geweest.’

‘Hoe spreekt gy toch zoo kwalyk?’ hernam schipper Evert: ‘Wat ellendige troost is dat!’

‘Ik zeg’ - hernam Compaen: ‘dat wy reeds twee jaren geleden het testament, de gebeden, en de psalmen over boord hebben geworpen, en daarmeê alle gebed en dankzegging opgezegd.’

Hoe scherp schildert dit een toestand!

VII.

Der nabyheid van Gibraltar genaderd, kwam den zeeschuimer een nieuw avontuur verlokken: hy vond er een tweetal Nederlandsche schepen, waarvan de Officieren van het eene - een Zeeuw - hem te kennen gaven dat zy wel geneigd waren om hem de beide bodems af te staan, indien zy daarvoor een behoorlyke vergoeding konden verkrijgen.

Compaen had terstond een luisterend oor - maar nu kwam de beraden Evert Cornelissen daartusschen. Met tranen in de oogen bezwoer hy hem om van die gevaarlyke handeling af te zien: het zou immers zijn ‘pardonbrief’ voor immer te niet doen. De piraat stemde dat na eenig nadenken by, en beloofde Evert by handslag ‘datter geen onheyl soude geschien.’ De handel werd alzoo afgebroken, en de drie schepen vervorderden onmiddelyk hun reis door de Spaansche zee naar de Ierssche kust. Zich daar in een havenstad nog kortelyk ophoudende tot het opdoen van levensmiddelen, gewerd hem door ‘eenen Mr. Jean Quenoy’ nog veertien dagen verlenging van zijn pardon, zoodat hem nog vier dagen over waren, toen hy voor het Vlie het anker liet vallen.

Alvorens binnensgaats te loopen, zond hy vooraf een man naar Medemblik om het oorspronkelyk stuk van zijn vergiffenisbrief af te halen. Met dat stuk gewapend, stevende hy nu als een herlevend man het Vlie in, en zette vrij-ademend weder den voet op Vaderlandschen bodem. De drie geroofde schepen bestelde hy aan de rechtmatige eigenaars terug, waarna hy eerst naar Sparendam, en vervolgens naar 's Gravenhage reisde.

Daar boog hy op het Binnenhof dankbaar de knie voor den hem begenadigenden Prins, in tegenwoordigheid van leden der Staten-generaal, en bood hem, volgens sommigen, ‘een goede party ongemunt Goud’ aan. Frederik Hendrik sloeg dat af, ‘seggende’ - ontwijfelbaar met bedoeling op de beroofden - ‘daer waren wel andere die het wel hebben soude willen.’

Er waren dan ook wel van die anderen - ofschoon volstrekt geene door hem beroofden - zoo binnen als buiten het Hof, die gaarne iets van zijn goud in hunne hand zagen, weshalven hy zich haastte om 's Gravenhage den breeden rug toe te keeren en zich voor goed naar de Zaan te begeven.

Met zijne byhebbenden ten Oostzaner Overtoom gekomen - waar de traanhuizen toen nog niet, als later, hun rook en walm door de lucht verspreidden -, voer hy met een groote schuit tusschen de lage oevers der breede Gouwe naar het dorp zijner geboorte, waar hy aan wal trad onder een grooten toeloop volks, dien hy nochtans achter de klink zijner huisdeur weldra buiten sloot. Het treffende des weerziens van vrouw en kroost behoeft geen schildering: tusschen al zijne ruwe en onwettige daden door, treedt toch telkens een hart te voorschijn.

Of hy nu den rustigen vrede vond dien hy er zich had voorgespiegeld?

Hoe hy, vrij los in de ‘leer,’ met dominee Petrus Chevalius en diens opvolgers stond, staat niet geschreven - maar wel hoe sommigen der slachtoffers uit zijn rooftijd het hem, ondanks zijn ‘pardon,’ zeer natuurlyk lastig kwamen maken; doch moeilyk valt het te gelooven dat hy zich ‘plukken en pluysen’ liet, zooals de ondermeester - die overigens van Oostzaan verhuisd was - ons wil diets maken.

Een verlies van een paar kostbaar geladen schepen - het eene onder bevel zijns halfbroeders, het andere onder dat van zijn zoon Jan, die beiden daarby in de golven omkwamen - kan zijn vermogen een groot nadeel hebben berokkend; doch dat hy zich geenszins liet ‘pluysen’ ondervond de visscher van Egmond-aan-Zee, wiens haringrekening nog altoos open stond.

Deze trok de stoute schoenen aan, en begaf zich naar Oostzaan, waar hy zijn ouden schuldenaar thuis trof. Compaen verwelkoomde hem met een dronk, maar sprak overigens over de zaak heen; zijn huisvrouw echter, geroerd door den klaagtoon des visschers, maakte van een oogenblik waarop hy zich

verwijderde gebruik om den man vier gouden rijders[1] in de hand te stoppen. De onvoorzichtige wilde echter het onderste uit de kan hebben, en zette, toen Compaen weder binnen kwam zijn klacht voort, betuigende ‘dat de Haring doen op een seer hogen prijs was, en dat het niet en konde gaan geen meer daer voor te sullen hebben.’

Verwonderd vroeg Compaen hem: ‘Hoeveel hebdy dan?’

Argeloos toonde de visscher hem de gouden rijders - en zag ze met een snelle handgreep verdwijnen in den dijzak van Compaen die hem barsch toebeet: ‘Nu zult ge niets hebben!’ en byna in éen adem aan vrouw en kroost opdroeg om zich gereed te maken voor een wandeling naar Zaandam.

Weldra toog het gezin, gevolgd door een dienaar, en tevens vergezeld van den niet loslatenden ‘Buysman,’ het lijnrechte, lommerlooze Kerkpad langs de Weere westwaart op, waar het nog-al de aandacht trok: Compaen had zich gedoscht in ‘’t root scharlaken met zilvere Passamenten, niet vergetende gewapent te zijn met Pistolen en ander geweer.’

Ondersweegs vervoegde zich Oostzaans Sekretaris by hen, en onder gemeenschappelyken kout - terwijl de Egmonder steeds bleef lamenteeren - stapte men ter verfrissching eens op in de herberg ‘de Valk.’

Compaen wandelde op en neer door de gelagkamer, en de ‘Buysman,’ door den milden dronk ietwat stouter geworden, klampte hem op nieuw aan boord, maar werd afgescheept met een: ‘Nu welaen, kom eens in 't doorgaen van Oostzanen met u Zoon, ik sal hem een vereeringe doen dat gy my bedanken sult -’ en daarmee verwijderde Compaen zich in een ander vertrek.

Teekent dit een man die zich laat ‘plukken?’

Ten jare 1655 leefde hy nog.[2]

VIII.

Bezaten wy werkelyk een N e d e r l a n d s c h Panoptikon - welke waereldgestalten zouden wy te bewonderen hebben in de

1) Zes-en-vijftig gulden.
2) Het oudste Doodsregister der Gemeente Oostzaan dateert van 5 Maart 1763, waardoor het sterfjaar van Compaen niet kan worden opgegeven.

zaal, gewijd aan de eerste helft der zeventiende eeuw; op ieder gebied, uit alle klassen der maatschappij, te land en ter zee, op het handelskantoor als by de nijverheid, in het handwerk zoowel als in kunst en wetenschap: een Graaf Maurits van Naussau en een Prins Frederik Hendrik van Oranje, die het destijds machtigste koninkrijk van Europa de geweldige wieken knotten; een Tromp die de Kastilianen uit de zee joeg, en een Piet Heyn, die het voor hen bestemde goud en edelgesteenten van Peroe en Mejiko ontwrong en binnen bracht aan het Y; een Oldenbarneveldt, die het altoos schaamteloos egoisme van Engeland een teugel aanbond; een Jan Pietersen Coen, die in het verre Indië een stad deed verrijzen, waarmee hy zijn klein Vaderland tot een Koloniale Mogendheid verhief; een Lodewijk de Geer, die Zweden een nieuwe bron van welvaart opende door het ontginnen van ijzermijnen, ook ten bate van Nederlands handel en nyverheid; een Leeghwater, met gebrekkige middelen groote waterplassen inpolderende; een Zacharias Jansen die het mikroskoop, en een Hans Lippershey die den verrekijker uitvond; een Constantijn Huygens het eerste slingeruurwerk vervaardigende, en een Willebrord Snell den vasten grondslag leggende voor de grootsche driehoeksmeting: de gebroeders Hemony die hunne klankvolle klokken door geheel Europa verzonden; een Rembrandt van Rhijn, wiens lichtpenseel sedert nimmer is geëvenaard, die er zijne onsterfelyke scheppingen in het leven riep; een Hugo de Groot, wien het verbaasd Europa met den naam van ‘het Delftsch Orakel’ begroette - en nog zoo vele andere aangrijpende gestalten meer!

Toch - zal, het karakter van dien wondervol naar alle zijden krachtig arbeidenden tijd in zijn volkomenheid worden teruggegeven - dan mag er, zij het ook in de schaduw van den achtergrond, niet het eigenaartig beeld ontbreken van den ‘Kennemer avonturier.’

W.J. HOFDIJK.

[Gedichten van Hélène Swarth]

I. Practische menschen.

Zij vreezen vreugde en noemen liefde zonde,
Een zonloos leven, deugd en proza, plicht.
Zij zengden nooit hun vleugels aan het licht,
Als vlinders, in een tuin, bij avondstonde.

Geen lied bezielt hun zielloos aangezicht
En glazen blik. De wijsheid spreekt bij monde
Van dezen: welke spreuk hun waan verkonde,
't Is zuiver goud. 't Zijn menschen van gewicht.

Strande ook mijn bootje op onvermijdbre klippen,
Zal 'k hun verhalen van mijn droefenis?
Geen klacht zal komen over deze lippen.

O woud, verberg mij in uw duisternis!
Laat mij vergeten, waar uw beken glippen,
Hoe koel de mensch, hoe leêg mijn leven is.

II. Kloostertuin.

Gelijk een non die, bleek en rusteloos,
De kloostergaarde wandelt op en neer:
Bij 't zelfde perk neemt zij dezelfde keer.
't Is herfst; ontbladerd ligt de laatste roos.

En 't plechtig uur herdenkt zij telkens weer,
Toen zij, zoo jong, met vreugde en voor altoos,
De witte wijle insteê der wereld koos.
In 't stervend loover zingt geen vogel meer.

Zoo dool ik, droef, door 's levens dreven heen.
Geen zon! geen zang! een bloem? ik vind er geen.
De dorre blaadren dwarrlen, geel en bruin.

Op 't marmren kruisbeeld vallen ze, één voor één.
O leven! stille, kille kloostertuin,
Met hooge muren en een god van steen!

III. Zomernacht.

De sterren bloeiden in den zomernacht;
De zuidewind suisde in de boomen zacht.
Op de oude huizen trilde manelicht,
Hunne oogen loken stil de zwanen dicht,
Die straks nog dreven op den donkren gracht.
De sterren bloeiden in hun flonkerpracht.

Wij togen droomend door de straten heen.
- De erinnring troost me als ik, verlaten, ween. -
In kalmen sluimer lag de stille stad.
De maan dreef langzaam langs haar zilvren pad
En langzaam togen we over de oude brug.
- Die oude erinnring komt zoo trouw terug! -

- ‘En zoekt ge een rots waarop gij leunen moogt?
O neem mijn arm, die u te steunen poogt!
En zoekt ge een warme, vaak doorgriefde borst?
O neem de mijne en stil uw liefdedorst!
En zoekt ge een ziel, die zegge: - “Doode, ontwaak!”
O neem de mijne voor die godetaak!’

En jaren vloden na dien zomernacht.
Weer ruischt een koeltje door de boomen zacht.
Ik zie die oogen, blauw in 't sterrenlicht,
Die stille stad, als in een vergezicht.
En 't woord dat mij zijn liefde gaf, dien nacht,
Dat zal ik hooren in mijn graf... heel zacht.

HÉLÈNE SWARTH.

Letterkundige Kroniek.

Holland-Vlaanderen, tweemaandelijksch tijdschrift voor Noorden Zuid-Nederland, 1e Jaarg. 1e Stuk. 1 Juli 1888. [Uitgever niet vermeld.]

‘Er bestaat behoefte aan een onpartijdig orgaan op het gebied der vaderlandsche letteren.’ Te ontkennen ‘dat het er in onze letterkundige rommelkamer ellendig uitziet’, zou eenvoudig een bewijs zijn dat men niet ‘op de hoogte is van de litteratuur van zijn tijd en zijn land.’ *De Gids* heeft 50 jaar ‘roemrijk’ bestaan maar nu hij 52 jaar is geworden, is het uit met zijn roem, is hij ‘geen orgaan meer, kan niemand *de Gids* kwalijk nemen geen orgaan meer te zijn. *De Nieuwe Gids* is ontegenzeggelijk wèl een orgaan, een orgaan dat flink was bij zijn optreden als de *Gids* in zijn besten tijd, een orgaan dat in 3 jaren tijds denzelfden weg aflegde als *de Gids* in 50 jaren’. Dit flinke orgaan is echter op den slechten weg geraakt; het bevatte in den laatsten tijd bijdradragen, ‘die stootend waren voor ieder aesthetisch-ontwikkeld mensch... Niet alle naturen zijn bestand tegen de verlokkingen der zinnelijkheid’ - en dus...

Doch een ongeluk is allicht ergens goed voor. Ware *de Nieuwe Gids* op den goeden weg gebleven, dan zouden de heeren van HOLLAND-VLAANDEREN hun licht nog eenigen tijd onder de korenmaat hebben moeten verbergen. En dat zou jammer geweest zijn.

Deze jongelui toch - het is uit de bovenstaande aanhalingen uit het prospectus van het nieuwe tijdschrift voldoende gebleken - branden van begeerte om hun licht te doen schijnen, om èn *de Gids* èn *de Nieuwe Gids* op zij te zetten, en dat ‘onpartijdig orgaan’ te vestigen, waaraan in onze letterkunde zulk een behoefte

bestaat. Zij ook toch zijn ‘dragers van nieuwe ideeën of nieuwe vormen.’ ‘(Zij) hebben in hoofdzaak hetzelfde te zeggen dat de *Nieuwe Gids* te zeggen had bij zijn optreden, maar (zij) zullen 't wat kalmer doen, hopen (zij), wat minder afbreken en wat meer opbouwen.’

En die moedige jongelingen - ‘tamme Nieuwe-Gidsmannen’ zou men ze kunnen noemen - zijn de heeren Edward B. Koster, T. Pluim, G.H. Priem, Mari J. Ternooy Apèl en Omer Wattez.

Met den heer Koster hebben de lezers van deze Kroniek reeds vluchtig kennis kunnen maken. Van de andere heeren zal het *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche letterkunde* van J.G. Frederiks en F. Jos. van den Branden ons zeker te gelegener tijd belangrijke biographische bijzonderheden weten mede te deelen. Voorshands moeten wij ons vergenoegen met de aan de eerste aflevering van dit Woordenboek ontleende wetenschap, dat de heer M.J. Ternooy Apèl den 15en Juni jl. 21 jaar oud is geworden, en reeds onder twee verschillende pseudoniemen, ‘behalve bijdragen in jaarboekjes, tijdschriften en weekbladen’, een novelle, een bundel gedichten en een tooneelspel geschreven heeft.

Men weet het,

> aux âmes bien nées
> La valeur n'attend pas le nombre des années;

en dat het dezen jongen mannen aan ‘valeur’ niet ontbreekt, dat zult gij eens zien - wanneer er op hun tijdschrift maar genoeg ingeteekend wordt.

‘Blijkt’ - zoo toch lezen wij in het prospectus - ‘uit de ingekomen biljetten dat de redaktie zich in de sympathie van velen mag verheugen, dan zal zij al hare krachten inspannen om te bereiken, wat zij beoogt.’

De eerste aflevering van *Holland-Vlaanderen* is thans verschenen. Wat zullen wij er van zeggen? Om dit eerste nummer goed te beoordeelen, zouden wij moeten weten, of de abonnementen nog al meê zijn gevallen, en de redactie ons dus op ‘le grand jeu’ onthaalt, of dat de belangstelling zich maar flauwtjes betoond heeft, en er derhalve slechts met halve kracht gewerkt is.

Heeft Dr. A. Dondorf al zijn krachten ingespannen, wanneer

hij, in zeven bladzijden vol slecht Hollandsch en verwarde redeneeringen, ons tracht te vertellen wat wij onder ‘beschaving’ hebben te verstaan? Heeft S. B r e d z e e zijn beste beentje vóór gezet, wanneer hij, op een toon alsof hij voor het publiek van het ‘Volkspark’ sprak, in vier bladzijden doorslaat over de ‘afschaffing van alle wetten, die de vrije uiting van meening beperken?’ Geeft A s t i v e r i ons het beste wat hij te geven heeft in *Goudmanteltje*, een sprookje, dat door enkele episoden uit van Eeden's *Kleine Johannes* schijnt geïnspireerd? Is het de hoogste kunst, waartoe de heer T e r n o o y A p è l in staat is, dat kreupele sonnet *Levenszon*, waarin hij Albert Verwey aldus tracht na te praten:

> Gelijk een kind den ganschen dag soms speelt
> Met blokjes uit zijn bouwdoos van papier,
> En zoo vaak uren lang héél veel plezier
> Heeft en zich dan bijna niet verveelt; -

en is een regel als de laatst aangehaalde, die, volgens de oude leer, een lettergreep te weinig telt, misschien een van die nieuwe vormen, waarvan de heeren van *Holland-Vlaanderen* de ‘dragers’ beweren te zijn?

Wij vreezen inderdaad, dat de heeren redacteuren van *Holland-Vlaanderen*, voor zoover zij zelf in deze eerste aflevering zijn opgetreden, in hunne foutieve opstellen en gebrekkige rijmen de maat van hun talent hebben gegeven. Te vergeefs buigen zij het hoofd voor wat zij noemen ‘de reuzengrootheid van het genie’ van Vosmaer; te vergeefs laten zij, die zelf zooveel te zeggen hebben, een derde van hun tijdschrift innemen door een opstel van Dr. H.C. Muller over moderne Grieksche dichters, toegelicht door welgeslaagde dichterlijke vertolkingen; te vergeefs roepen zij de hulp in van Hélène Swarth, die zoo goed is hun een *sonnet sans défaut* af te staan; - dit alles kan den indruk niet wegnemen, dat wij hier te doen hebben met een groepje jongelui, voor wie de leertijd nog niet is afgesloten.

Vrij mogen zij zich, in hun speeltijd, uren lang vermaken met hun ‘bouwdoos van papier’, zij zullen zich nog heel wat hebben te oefenen eer zij hun bouwwerk aan anderen ter bewondering kunnen voorleggen.

Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw. In Biographieën en Bibliographieën. 1830-1880, door Dr. Jan ten Brink. Eerste deel. Amsterdam, Tj. van Holkema. 1888.

Of omstreeks 1830 de ‘dragers’ van de ‘nieuwe ideën en vormen’ in ons vaderland over die ideën en vormen ook zoo druk g e p r a a t hebben als de ‘dragers’ van heden dit doen? Waarschijnlijk niet. Het is ons niet bekend dat da Costa of Hasebroek, Oltmans of van Lennep, Beets of Juffrouw Toussaint letterkundige manifesten in de wereld hebben gezonden, als ‘organen’ van dit of dat hebben geposeerd, of met den uitroep: ‘Wij vertegenwoordigen de romantiek in Nederland!’ het letterkundig terrein zijn binnengestormd. De zaak is niet met zooveel rumoer gepaard gegaan.

Er waren in Engeland twee geniale mannen opgestaan: Walter Scott en Byron. Scott's historische romans gaven èn door hun stof aan de geschiedenis van eigen land ontleend, èn door de inkleeding, trouwe schildering van het historisch milieu, èn door den vorm, die, van den tot nu toe voor den roman gekozen verhaaltrant of den briefvorm afwijkend, meer den dramatischen dialoog naderde, iets nieuws, dat treffen en tot navolging wekken moest. En Byron, de romantische held, van wiens avontuurlijk leven geheel Europa vervuld was, - zijn gloedvolle, hartstochtelijke zangen, zijn scherp bijtende spot, zijn pleitreden voor de onderdrukte Grieken, konden niet nalaten op jonge, licht ontvlambare gemoederen een overweldigenden indruk te maken.

Scott's en Byron's scheppingen waren tot het vasteland doorgedrongen en hadden daar een grooten indruk gemaakt. De Vigny, Mérimée, Hugo, Dumas werden door het voorbeeld van Walter Scott opgewekt, niet om den Engelschen romancier slaafs te volgen, maar om, elk op zijn wijs, den nieuwen vorm te ontwikkelen. Lamartine en vooral de Musset ondergingen den invloed van Byron.

Na den opstand van 1830 en de afscheiding van België was in Noord-Nederland de belangstelling in de letterkunde van den dag wakker geworden. Men luisterde naar hetgeen de voortreffelijksten in andere landen schreven en dichtten. Ook hier waren het Scott en Byron die den diepsten indruk maakten. Was hetgeen Scott uit de geschiedenis van zijn land op zoo levendige en schilderachtige wijze

had voor de oogen getooverd, ook niet voor Nederland te doen? Was ook in onze geschiedenis niet een kostbare stof voorhanden, die men slechts voor het grijpen had, en waaruit een begaafd man de boeiendste en aangrijpendste verhalen zou kunnen samenstellen?

Ook de zangen van Byron, den genialen vrijheidsheld, die voor weinige jaren (in 1824) in Griekenland een tragischen dood had gevonden, vonden weerklank in de harten van die jonge mannen, van welke velen nog pas zelf vrijwillig de wapens hadden aangegord om, op hunne wijs, te verdedigen wat zij door staatkundig slechts in naam met hen verbondenen baldadig aangerand zagen.

Wil men de letterkundige beweging hieruit ontstaan de R o m a n t i e k noemen, het heeft geen bezwaar. Er heeft onder die vlag reeds zooveel verschillende waar gezeild - heeft men zelfs niet van le *Romantisme des Classiques* gesproken! - dat men ook hier dien naam, aan de Fransche romantische school dier dagen ontleend, kan dulden.

Dat eerste tijdvak na 1830, het optreden van de Romantiek in Nederland, wordt ons in het eerste thans voltooide deel van de *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche letteren in de XIXe eeuw* van Prof. J a n t e n B r i n k, in de biographieën van da Costa, Jacob van Lennep, Oltmans, van Koetsveld, Hasebroek, Beets en Mejuffrouw Toussaint geschetst.

Het is de tweede ‘ruimschoots aangevulde en uitgebreide’ druk van *Onze Hedendaagsche Letterkundigen*, een werk, waarop wij vroeger herhaaldelijk de aandacht gevestigd hebben. Wij missen in deze nieuwe uitgaaf de portretten, die de vorige versierden, maar het gewijzigd formaat, de meerdere samenhang tusschen de verschillende levensschetsen maken dezen nieuwen arbeid beter dan de vorige geschikt om als leesboek te dienen.

Nieuw zijn in deze uitgaaf de biographieën van da Costa, Jacob van Lennep en Oltmans; de overige zijn, op enkele punten gewijzigd en hier en daar uitgebreid, uit de *Hedendaagsche Letterkundigen* overgenomen.

Wat ons in ten Brink's arbeid op nieuw heeft getroffen is des schrijvers rustelooze ijver in het opzoeken van al wat met zijn onderwerp - zij het ook slechts in de verte - in betrekking staat, zijne groote belezenheid en zijn voortreffelijk geheugen.

Wanneer Jonckbloet in een onbewaakt oogenblik Oltmans kenschetst als ‘een romanticus uit de school van Darlincourt, wiens

Solitaire b.v. niet ver beneden *De Schaapherder* staat', dan noemt ten Brink dit 'misschien de meest verrassende letterkundige ontdekking, die in het laatste lustrum ten onzent gedaan werd' en geeft hij ons een karakteristiek van dezen 'half-classieken, half-sentimenteel-romantischen salondichter', waaruit blijkt dat hij met Oltmans niets gemeen heeft. Daarmeê echter niet tevreden, weet ten Brink den in vergetelheid geraakten roman van den Franschen burggraaf in een uitgaaf van 1821 op te duiken, en door een overzicht van den inhoud en het aanhalen van ettelijke zinsneden, den flater van Jonckbloet duidelijk in het licht te stellen.

In hetzelfde opstel geeft de schrijver ons het resultaat van zijne (tamelijk overbodige) onderzoekingen naar de lotgevallen van de beide broeders van den schrijver van *De Schaapherder*: Abrabam en Alexander Oltmans.

In de biographie van Hasebroek worden wij verrast door bijzonderheden uit de geschiedenis der Leidsche 'Rederijkerskamer voor uiterlijke welsprekendheid', ontleend aan een brochure van L.R. Beynen, welke niet in den handel is.

Elders dwingt Dr. ten Brink ons eerbied af door het onverstoorbaar geduld, waarmede hij zes en veertig novellen van van Koetsveld, waaronder een groot aantal middelmatige producten, doorworstelt, teneinde ons in zijn biographie een volledig overzicht van Koetsvelds werk, met een korte inhoudsopgaaf van een en dertig dier novellen, te kunnen geven.

Aan ten Brink's belezenheid en aan zijn geheugen danken wij in Oltmans' levensschets de vergelijking van het gevecht voor het slot Loevestein met de bestorming der kerk in Victor Hugo's *Nôtre Dame de Paris*, en die van de torenburcht *La Tourgue* in Victor Hugo's *Quatre-vingt-treize*. Elders, in de biographie van mevrouw Bosboom, wijst de schrijver op de volkomen gelijkenis van den jongen Engelschen pair Lord Glenhouse Villiers uit Juffrouw Toussaints novelle *Lord Edward Glenhouse* met William Rayne, Lord Annandale, den held van de Goncourt's roman *La Faustin*.

Aan deze en dergelijke belangrijke mededeelingen en verrassende vergelijkingen hebben ten Brink's biographiën een goed deel van hare aantrekkelijkheid te danken.

Soms speelt des schrijvers geheugen hem parten. Zoo maakt het een zonderlingen indruk, onder de navolgingen van de werken uit Goethe's en Schiller's 'zwarten tijd', tusschen Kotzebue's *Men-*

schenhass und Reue, Novalis' geschriften en de bloedige spookgeschiedenissen van Hoffmann, *Der zerbrochene Krug* van Heinrich von Kleist genoemd te zien, een blijspel, waarin niets zwarts of bloedigs voorkomt, maar louter geest en uitgelaten vroolijkheid den toon geven. En wanneer de schrijver in de biographie van Beets, in een noot, een trouwens volkomen overbodige lijst geeft van de geleerden, die over Byron geschreven hebben, dan is het een onvergefelijke fout, dat daarop de naam ontbreekt van K a r l B l e i b t r e u , den schrijver van de *Geschichte der Englischen Litteratur*, die onder de jongeren, welke van Byron een bijzondere studie gemaakt hebben, een eerste plaats bekleedt.

Onze groote grief tegen den schrijver van de *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw* is, dat hij het zich met dezen tweeden druk van *Onze Hedendaagsche letterkundigen* te gemakkelijk heeft gemaakt. Was het al niet van hem te vergen, dat hij, nu het werk onder zijn nieuwen titel ook een ander karakter aannam, zich een geheele omwerking van sommige gedeelten getroosten zou, men mocht althans van hem verwachten, dat hij hetgeen voor eenige jaren te boek werd gesteld naar de nieuwste bronnen tot op den dag van heden volledig zou hebben bijgewerkt. Dit nu is niet geschied.

Men herinnert zich, dat Mevrouw Bosboom-Toussaint voor den vijftigjarigen *Gids* een opstel schreef, waarin tal van belangrijke bijzonderheden voorkomen uit de dagen van haar jeugd, voor den biograaf van onschatbare waarde.

Mevrouw Bosboom vertelt ons in die bladzijden, hoe zij in 1833 het eerst de verzen van Beets leerde kennen, en N i c o l a a s B e e t s als dichter, als kanselredenaar profeteerde, ‘toen hij zelf mogelijk nog over die profetie zou geglimlacht hebben.’ Zij verhaalt ons van haar verblijf te Hoorn bij de familie de Bruyn Kops, een verblijf dat zij zelve van veel belang noemt voor hare vorming, voor hare toekomst; hoe zij daar geregeld met de producten van de Fransche litteratuur dier dagen kennis maakte, van Lennep's *Pleegzoon* leerde kennen, en, in hare vrije uren steeds lezend en schrijvende, aan den heer Kops de profetie ontlokte: ‘Juffrouw Toussaint, u wordt nog eens een schrijfster’; hoe zij met hare eerste vertalingen tot tweemaal schipbreuk leed, eerst bij Immerzeel, later bij Frylink, en eindelijk door den Leeuwarder uitgever Steenbergen van Goor werd aangespoord van het vertalen af te zien en zelve

iets te schrijven; hoe zij daarop, na gelezen te hebben welke auteurs in van der Aa's *Magazijn van Romantische Verhalen* alzoo gedrukt werden, ‘uit hunne zwakheid (haar) kracht scheppend’, het waagde een oorspronkelijk verhaal *Almagro* te schrijven, dat hare moeder in verrukking bracht en kort daarna. *De Graaf van Devonshire* ontwierp, een werk dat haar geheel in beslag nam, en haar onbeschrijfelijk gelukkig maakte....

Die bladzijden, kostelijke nalatenschap van de schrijfster van *Majoor Frans*, schijnen voor den biograaf ten Brink niet te bestaan, al vermeldt de bibliograaf ten Brink ze op de lijst van de ‘Werken van Anna Louisa Geertruida Toussaint’, achter de levensschets gevoegd.

Nergens wordt in de biographie gebruik gemaakt van deze (alleen in een noot vermelde) herinneringen, die ons zulk een verrassenden blik gunnen in dit beslissend tijdperk van het leven der groote schrijfster; de familie de Bruijn Kops wordt, evenals in de eerste uitgaaf, alleen met den naam van ‘een deftig gezin te Hoorn’ aangeduid; als haar eerste vertaling wordt nog steeds de roman *Struensee* genoemd, terwijl het uit het stuk in *de Gids* van December 1886 blijkt, dat de vertaling van *Le manuscrit vert* haar eerste arbeid geweest is.

De eenige aanvulling, welke de biographie van 1882 heeft ondergaan, bestaat in een relaas van vijf bladzijden over de viering van Mevrouw Bosbooms zeventigsten verjaardag - vol namen van bekende en onbekende grootheden, welke op eene of andere wijze aan de plechtigheid hebben deelgenomen - voorts in een herinnering aan de bladzijden door Mevrouw Bosboom in *de Gids* van September 1884 aan Beets gewijd, en eindelijk in de vermelding van haar dood, met de aan hare nagedachtenis gebrachte hulde.

Het is niet de eenige maal in dit werk dat de schrijver over belangrijke zaken heenglipt, om bij betrekkelijk onbeteekenende bijzonderheden stil te staan; lange aan hem gerichtte brieven *in extenso* mede te deelen, ook al bevatten zij niets karakteristieks voor den schrijver; bladzijden vol met louter titels te vullen, gelijk in de drie pagina's lange noot, waarin al de Nederlandsche vertalingen van Kotzebue vermeld worden, of zich in uitweidingen te verliezen die met de zaak in quaestie niet dan in een verwijderd verband staan.

Het is te wenschen dat Prof. ten Brink in de volgende biographiën zich in dit opzicht zal weten te beheerschen, en zich

meer tijd zal gunnen om zijn werk rustig aan te vullen en bij te werken. Op die wijs zal de vrucht van zijn bewonderenswaardigen ijver en zijne groote belezenheid, van zijn ‘hartstocht der biographie’, inderdaad kunnen rijpen tot dat ‘litterarisch-historisch standaardwerk voor een volgend geslacht’, hetwelk Busken Huet van den schrijver van *Onze Hedendaagsche letterkundigen* verwachtte.

***Handelingen van het XXe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres*, gehouden te Amsterdam den 15, 16 en 17 September 1887. Amsterdam Tj. van Holkema. 1888.**
***Woordenboek der Nederlandsche Taal*. Derde Reeks. Twaalfde Aflevering. Geslepen-Greveinsd. Bewerkt door Dr. A. Kluyver. 's Gravenhage en Leiden, Martinus Nijhoff, A.W. Sijthoff. 1888.**

In een opstel, voor eenige maanden aan het XXe Taal- en Letterkundig Congres gewijd, heeft de heer Albert Verweij, met zijne gewone openhartigheid, dit Congres een toonbeeld van slofheid en onverstand genoemd.

In de beide geschriften, welke wij hier aankondigen, vinden wij een antwoord op deze beschuldigingen. Op het punt van slofheid schijnt het Congresbestuur zich gebeterd te hebben. Het is er althans in geslaagd, niettegenstaande het niet als bij vorige Congressen over snelschrijvers te beschikken had, veel vroeger dan men dit van Congresbesturen gewoon is, met het Verslag gereed te zijn; en het geeft thans in een boekdeel van 270 bladzijden een volledig overzicht van het in September 1887 verhandelde.

Daarin vindt men onder meer de openingsrede van den Voorzitter Quack over de macht der taal, de redevoering van Prof. Spruyt over de belangen van den Nederlandschen Stam in Zuid-Afrika, die van Max Rooses over het Taalverbond, de verhandelingen van Mr. N. de Roever over den invloed van de Zuid-Nederlanders op den bloei van het Noorden en inzonderheid van Amsterdam, en over Vondel's sterthuis, de gedachtenwisseling tusschen Prof. Fredericq en Pastoor Brouwers over de Inquisitie, de mededeelingen van Dr. Burgersdijk over zijne vertaling van Shakespeare, de veelbesproken rede van Dr. te Winkel over Letterkundige Critiek met de geestige repliek van Beets, en eindelijk de mededeelingen van

Prof. Matthijs de Vries over het Woordenboek der Nederlandsche taal.

Het onverstand heeft zich waarschijnlijk vooral in de middagzitting van het Congres van Vrijdag 16 September geopenbaard. Toen Prof. de Vries vertelde, hoe het stond met de werkzaamheden van het Woordenboek, en mededeelde dat de taak der voorbereiding geheel afgeloopen en het plan tot in kleine bijzonderheden uitgewerkt was, dat practische taalkundigen uit de voorhanden bouwstoffen het geheel zouden kunnen afwerken, maar dat het aan geld ontbrak om die jonge geleerden te bezoldigen, toen riep Quack uit: ‘Als 't op geld aankomt, ben ik een optimist; want dat komt altijd bijeen voor nuttige zaken.’ Den volgenden dag werd aan de bestendige Congrescommissie opgedragen, ter behartiging van dit belang eene sub-commissie te benoemen. Dit is geschied. Men is aan het werk getogen, heeft het noodige geld bijeengebracht, en thans kon de redactie van het Woordenboek op den omslag van de dezer dagen verschenen nieuwe aflevering de heuglijke mededeeling doen, dat, als gevolg van de belangstelling welke op het Congres aan het Woordenboek ten deel viel, twee nieuwe redacteurs benoemd zijn en het werk van nu af met kracht zal kunnen worden voortgezet.

Met uitzondering van die jongeren die, naar de verzekering van den heer Verwey, zich ‘niets laten wijs maken’ en met het Woordenboek ‘niets van doen’ hebben, zullen zij die er belang in stellen ‘hun spraak en heel haar overvloed’ te leeren kennen, dat bericht met vreugde vernemen.

Van het Woordenboek, in 1864 begonnen, zijn thans 38 afleveringen verschenen. Zij behooren tot drie reeksen, waarvan de eerste in 17 afleveringen, met de belangrijke Inleiding van Maart 1882 bij de voltooiing van het eerste deel verschenen, van A tot Alvolmaakt loopt; de tweede in 1869 aangevangen, in 9 afleveringen, O tot Onderrichten, en de derde, waarvan de 12e aflevering onlangs verscheen, G tot Greveinsd omvat.

Gelijk in elke aflevering komt ook weder in de laatst verschenene menig woord voor, omtrent welks afleiding, beteekenis of gebruik ons iets belangrijks of iets nieuws geleerd wordt.

Wij krijgen bij geus de geschiedenis der beteekenis van het woord, waarvan het oorspronkelijke, het Fransche *gueux*, niet onmogelijk met het Nederlandsche *guits*, meervoud van *guit*, verwant is, en dat, aanvankelijk de partijnaam van de verbonden Edelen van 1566 (Tesselschade kon derhalve van ‘Roomsche geus’ spreken),

langzamerhand de begrippen: vijand van 's Konings regeering in de Nederlanden en Protestant in zich vereenigde.

Belangrijk is ook wat hier omtrent de afleiding van de beide woorden g e u r te vinden is. Het eerste, *odor*, dat in de eerste plaats de verloren gegane beteekenis van het *gisten* (gähren) had; het andere, met de samenstelling *geurmaker*, in den zin van *kuur* (gril) en in oorsprong daarmede verwant.

Is er in gemeenteraden en pleitzalen, bij de verklaring van politieverordeningen, nog al eens getwist over de beteekenis van het woord g e t i m m e r t e , het Woordenboek is wellicht in staat aan die twisten een eind te maken nu het als eerste verklaring geeft: 'Al wat gebouwd is, gebouw', - dus niet alleen wat van hout gebouwd is.

Onder g e t a b b a a r d worden wij naar een plaats bij Potgieter verwezen, waarin deze een zonderling gebruik van het woord maakt, n.l. in de uitdrukking: *getabbaarde matrone*. Het is in de schets *Marie*, voorkomende in het tweede deel 'Proza', waar Potgieter, tegen zekere stijve deftigheid van sommige Hollandsche vrouwen te velde trekkend, schrijft: 'O, de mantel der waardigheid plooit zich statelijk om de kloeke gestalten onzer aanzienlijke vrouwen; waar hij ruischt, deinst de ligtvaardigheid terug, grijpt der onbedachte eene huivering van eerbied aan.... Doch het gaat der deftigheid als alles, wat niet in de natuur, wat slechts het gevolg van overeenkomst is ....; wie beklaagt den echtgenoot eener altijd getabbaarde matrone niet?'

Liever dan die uitdrukking van Potgieter, zouden wij van Mevrouw Bosboom-Toussaint het woord g e v a l l i g , in den zin van vriendelijk, opinnemende wijze, willen overnemen, hetwelk de redactie 'zeer weinig in gebruik' noemt; evenals wij het 'thans een weinig verouderde' g e v a l l e n voor behagen, door Potgieter nog dikwijls gebruikt, gaarne weder in eere hersteld zouden willen zien.

En zoo vinden wij in dit Woordenboek telkens iets, dat onze belangstelling wekt, ons tot nadenken, tot vergelijken noopt, lieht werpt op wat tot nu toe duister voor ons was, en met onze kennis van, onze liefde voor de moedertaal vermeerdert.

Bij een onuitgegeven werk.

Onder den titel van *Willem de Clercq naar zijn Dagboek* werd een twintig jaar geleden een geschrift door mij samengesteld uit de Aanteekeningen, die de Clercq van zijn vijftiende jaar tot aan zijn dood (1844) dag aan dag had gehouden, en uit zijne talrijke Brieven. Het werd destijds gedrukt. Eerst nu zal het algemeen verkrijgbaar worden gesteld[1)], met nieuwe uittreksels verrijkt. Een kleindochter van de Clercq heeft het geheele handschrift op haar beurt gelezen en nasprokkeling gehouden. Met dezen niet geringen arbeid heeft zij hem, die zijn werk op menig punt ziet aangevuld, een dienst bewezen, en recht verkregen op de erkentelijkheid van den lezer, die overvloediger toelichting ontvangt van een beeld dat alle licht kan velen.

Nu het Dagboek op het punt staat van uit te komen, vraag ik mij af, hoe het zal worden ontvangen? Met het gemoed en het genie, zijn troetelkind, heeft onze verlichte tijd afgerekend; in de Rede de eenige leidsvrouw gevonden van ons geslacht. Wat zal men zeggen van een geschrift, dat het gemoed verheft tot de eigen springader van geheel ons bestaan en, onbelangrijk voor de geschiedenis van onze staatkunde of van onze beschaving, een gemoedsleven verhaalt met al de uitvoerigheid die men wenschen kan?

De wenschen van velen zijn op dit punt zeer bescheiden. Men heeft alle gemoed, vooral de zoo persoonlijk gekleurde

1) De firma H.D. Tjeenk Willink te Haarlem heeft met groote toewijding de uitgaaf op zich genomen.

oorspronkelijkheid van het genie, leeren mistrouwen; luistert liever naar de verstandigheid; en blijft, op haar aanraden, getrouw aan het gematigd konservatisme, dat, in onze samenleving doorgedrongen, bijna al hare oordeelen bepaalt.

Met die verstandigheid, tot eenige leidsvrouw; met dat konservatisme, tot hoogste wijsheid verheven, is het Réveil, gelijk het inzonderheid door Willem de Clercq vertegenwoordigd werd, in veelvuldige botsing gekomen. Door de redaktie van *de Gids* opgewekt, de Clercqs Dagboek bij hare lezers in te leiden, vind ik dus mijn taak aangewezen. Den weg banen voor hem en zijn werk, is niets anders dan de zielkunde onder de oogen zien, die, als zij de ware is, de beweging, waarbij hij zich heeft aangesloten, ten eenemale veroordeelt. De Clercq; man, indien iemand, van gemoed; man van veel, van even teeder als edel gemoed, eeren wij het best door openhartig de vraag te stellen: heeft hij in deze hoedanigheid; neen, in dit zijn wezen, aanspraak op onze sympathie of op het tegendeel? Welke vraag neder komt op deze andere: is verstandigheid al dan niet onze eenige leidsvrouw?

Ik houd mij bij voorkeur aan overwegingen van praktischen aard. Ik poog in het licht te stellen: 1°. gevolgen; 2°. het vergelijk; en 3°. fouten van de eenzijdige verheffing der verstandigheid; tracht 4°. aan te wijzen, waarin het geschil gelegen is tusschen het Intellektualisme en de zielkunde, die het Réveil ook bij monde van Willem de Clercq heeft gehuldigd, toen het een zelfstandige beteekenis toekende aan het gemoed. Na die toelichting volgen 5°. eenige opmerkingen over het Réveil zelf en zijne blijvende beteekenis. De lezer van *de Gids* zal wel de goedheid hebben ze te vereenigen met hetgeen reeds vroeger over dit onderwerp door mij werd medegedeeld.[1)]

I. Gevolgen.

Op het voetspoor der duitsche ‘Aufklärung,’ zien velen ook bij ons in onkunde en geringe verstandelijke ontwikkeling, moeder en grootmoeder van alle bijgeloof, de eigenlijke macht

1) Zie *De Gids* van Januari en Juli 1882, Juli 1883 en Maart 1886.

die het geluk der menschheid in den weg staat, immers den mensch niet vergunt zijn driften te beheerschen. Zij willen uit dien hoofde kennis verspreiden en het verstand ontwikkelen. Dit een en ander gaat natuurlijk uiterst langzaam. Daarom knippen zij al vast een model van den verstandige en brave, zoo als hij er eens uit zal moeten zien. Zij treden dus op èn als een *collegium de propaganda ratione* èn als moralisten. Redeneerend en moraliseerend arbeiden zij aan de verlichting van het volk.

Uit dit hun achtenswaardig streven vloeit voor henzelf het een en ander voort, waarbij het de moeite loont stil te staan. Zij ontsnappen niet aan een zeker noodlot. Geheel vervuld van hetgeen het volk moet worden, vergeten zij gemakkelijk het volk te leeren kennen gelijk het is. Zij weten te goed hoe een mensch behoort te zijn, om veel belang te kunnen stellen in het menschkundige. Het volk zóo te bestudeeren dat het volk ons nooit verrast, schijnt hun meer het werk van menschen zonder gevestigde overtuiging. Verlichting blijft dan ook niet in gebreke eenige verblinding te kweeken. Menige uiting van het volksleven verstaat de verstandige niet. Hij ziet de stroomen eerst vloeien als zij overvloeien; hevig buiten hun oevers treden. Een verlicht man is gemeenlijk een veelszins verbaasd man. Hij heeft zoo bij herhaling gezegd, hoe men denken, voelen en stemmen moet; de Rede, en dat op de meest authentieke wijze, - daar het natuurlijk zijn eigen rede was, - zoo duidelijk vertolkt, dat hij zijn *Quousque?* mag doen hooren. Is hij niet verlicht? kan hij de redelijkheid van zijne uitspraken niet bewijzen? Weet hij niet op een haar, wáar de echte godsdienst in dweepzucht; vrijheid in losbandigheid; volksbehoefte in blinden hartstocht ontaardt; wáar de menigte begint, die geen stem behoort te hebben in het kapittel; waar edelmoedigheid jegens tegenstanders verstandsverbijstering moet heeten? Onze goede koning Willem I heeft iets soortgelijks ervaren. Hij had te Leuven de aanstaande katholieke priesters onthaald op de bloem van de verstandigheid dier dagen, op de wijsbegeerte van Hegel. Hij bespeurde niet lang daarna, dat zijn menschlievende verlichting de Katholieke harten niet had gestolen.

De staatkunde heeft van de Verlichting veel te hopen, maar

ook het een en ander te vreezen. Het is niet in den stuurstoel, dat de wind ons verrassen mag.

Is de letterkunde beter gewaarborgd?

Alle hoogere letterkunde, Shakespeare in de allereerste plaats, teekent schier uitsluitend menschen die geheel in de macht zijn van een zeer sterk gevoel en zich bij al hun doen en laten door dat gevoel laten leiden.

Intellektualisten beschouwen noodwendig deze wezens als ongelukkige krankzinnigen.

Wat zal nu met deze beschouwing, zij moge juist zijn of niet, de letterkunde aanvangen? Heeft men zich wel rekenschap gegeven van de voorwaarde, waarop letterkunde karakters teekent? Waar vindt zij hare modellen? Onder de patienten van Pasteur? Binnen de muren van Meerenberg? Uwe verstandigheid is zonderling onvoorzichtig. Overtuig den kunstenaar, dat de hartstocht, als leidende macht, onvoorwaardelijk te veroordeelen is; bewijs hem, dat gevoelsmenschen louter verdwaasden en verdwaalden zijn; leer hem uit de hoogte nederzien op de geheimzinnige krachten van het gemoedsleven, op wat Goethe in Mensch en Geschiedenis met onverholen ingenomenheid als het demonische begroette, en treurspel, drama, opera, roman, het verdwijnt alles met éénen slag. De kunst kan alleen den mensch teekenen in wien zij belang stelt. De mensch in wien zij alleen belang stelt, is de mensch van vleesch en bloed; de mensch van een vrouw geboren en die zich dit niet schaamt; de mensch die des morgens vertellen mag wat hij des nachts heeft gedroomd. Des kunstenaars belangstelling in den mensch is niet nieuwsgierigheid die wel eens weten wil, hoe dwaas men zich al heeft aangesteld. Zij is veeleer het besef van verwantschap met hetgeen in den mensch van alle eeuwen aan zichzelf gelijk bleef en, nooit veranderd, licht onveranderlijk kan blijken. De kunst leeft niet van een medelijden dat de waarachtigheid van de smart in het midden laat. De kunst leeft alleen van medevoelen, van ernst maken met 's menschen leed en strijd, terwijl niet vooraf gevraagd wordt of verstandigheid het gegrond vindt, dat men juist deze tranen schreit en juist dezen strijd doorworstelt. Wees met Achilles begaan, maar noem het in uw binnenste nog al dwaas, dat hij zich het gemis van een vrouw

en de inhaligheid van een koning zoo bijster aantrekt, en gij zult een Achilleïs schrijven die wij liever niet lezen.

Kan men nu volstaan met dit eenvoudig toe te geven? Natuurlijk niet. Er moet op dit toegeven iets volgen, namelijk verzet tegen al wat ons in gevaar brengt, door die schepselen der letterkunde te worden aangestoken; verzet derhalve allereerst tegen onze tegenwoordige opleiding. De godsdienstige en klassieke opleiding die onze knapen ontvangen, is volmaakt ongeschikt, hen eenvoudig knap, nuchter en braaf te maken. Jaren lang verkeeren onze knapen met allergevaarlijkste sujetten, met Israël, Hellas en Rome: volken die geleefd hebben van gemoed, van geloof en zoogenaamd bijgeloof. De grootste mannen onder deze volken - ik spreek als intellektualist - waren monomanen: profeten met hun volstrekt monotheïsme; dichters met hun verlangen naar een hoogere werkelijkheid; beeldhouwers met hun zoeken naar een Venus, die zij nooit konden ontmoeten. Ik zie niet alleen in het dwepend Indië een Boeddha met den waanzin van zijn Nirwana; ik zie een Perikles met den waanzin van zijn dure Akropolis; Rome met den droom van zijn wereldheerschappij; het Kristendom met de dwaasheid van het kruis en dat verlangen naar het Eeuwige, dat reeds Plato wekte, toen zijn verleidelijkste taal aftrok van het waarneembare en van geheel dit tijdelijk leven.[1)] Ik zie louter noodlottige voorbeelden: levens, doorgloeid van idealisme; geesten, vol hallucinatiën; gemoederen die niet willen ademen dan in een volkomen wereld. Homerus doet mij dien kokenden Achilles beminnen. Hesiodus predikt een God die, nu onze voorouders vuur leerden maken op eigen hand, ons straft met een Pandora. Pindarus toont mij mannen die in wedrennen niet kunnen winnen zonder te vergeten, dat God en mensch twee zijn. Eschylus plaagt mij met een Diké die altijd nieuw bloed eischt voor eens vergoten bloed; straks met afzichtelijke vrouwen, die een jongen man op de hielen zitten wegens een moord, waarvoor geen jury hem zou veroordeelen. Sofokles wil ten toppunt van zijn kunst stijgen met een volk, dat sterft wijl de koning, naar goddelijke voorbeschikking, zijn eigen moeder heeft gehuwd; de dichter schijnt

1) *οἱ φιλοσοφοῦντες θανατῶσι;* bij Cicero: tota philosophorum vita commentatio mortis est.

de liefde niet anders te kennen dan als een kwelgeest. Hippolytus blijft ongehuwd ter eere van een denkbeeldige Artemis. Ter eere van een niet minder denkbeeldige Maagd verkwist Fidias millioenen. Perikles roept Goden aan, de kinderen zijner eigen verbeelding, zoo dikwerf de man in het openbaar moet spreken. Een anders verstandige Xenofon hecht zelfs in krijgszaken beslissende waarde aan droomen en teekenen. Ik bid u, welke voorbeelden!

Of zijn deze voorbeelden heilzaam omdat zij afschrikken? Bedoelt de pedagogie der verstandigen een homeopatische werking? Zullen jongelingen jaren achtereen de slachtoffers dreigen te worden van de klassieke Oudheid, om in het eind juist daardoor ongedeerd en onbesmet te worden afgeleverd? De ervaring schijnt er voor te pleiten. Den Bijbel, Homerus, Eschylus, Plato en tutti quanti kan men jaren lang lezen, en zich niettemin blijven verheugen in een behoorlijken staat van nuchterheid. In het aangezicht van die ervaring begrijp ik, dat gij die voor uwe nuchterheid gaarne propaganda maakt, niettemin voorstanders zijt van godsdienstige en klassieke opleiding. Gij wilt ons genezen van geestdrift en predikt Jesaja; gij wilt ons afleeren den godsdienst te stellen boven het vaderland en onderwijst ons Jeremia. Gij wilt ons afhelpen van bespiegeling en geeft ons Aristoteles in handen die een wezen der dingen zocht en het vond in hun voltooiing. Wij moeten blijven opvijzelen en zwart maken, geen wonder, dat gij ons ijverig Homerus doet lezen wiens epische gemoedsrust zich boven elke tegenstelling verheft. Wij moeten één beginsel volgen: daarom maakt gij ons zoo gemeenzaam met het Grieksche treurspel, dat de onbeholpenheid ver genoeg drijft, om de menschelijke handelingen af te leiden uit een drievoudige bron: God, fatum en ons karakter.

Het schijnt mij toch een gevaarlijk spel. Er mag, ik weet het, eenigszins gerekend worden op het weinig ontvlambare en ontplofbare onzer vaderlandsche jeugd. Over sommige scholen kwam van overlang de zachte slaperigheid van een warmen middag in Augustus:

> ‘Alituum pecudumque genus sopor altus habebat.’

Dit kan veel goedmaken. Zoo kan zelfs een prikkelende leefregel geen kwaad doen; een volk, met peper gevoed, ten

slotte bloed in de aderen hebben van geen bedenkelijker gehalte dan zeker welbekend mengsel dat niemand voor bedwelmend houdt.

Toch blijft het gevaarlijk spel. Indien nu toch eens een onzer jongelingen, in minder vergevorderden staat van afstomping verkeerende, zijn leeraar bij het woord nam, en zich op het hevigst ontroerd toonde, nu door de hartstochtelijke Dido, dan door de onafhankelijke Antigone, straks door den revolutionairen Sokrates; en op zijn beurt de vlammen koos boven scheiding van de geliefde; of de staatswetten achterstelde bij het ongeschreven gebod in het hart, en al onze nationale overtuigingen en vooroordeelen prijsgaf voor een demon, onbekend bij den burgerlijken stand!

Het zal zulk een vaart niet loopen!.....

Daarop rekent gij? Uw opleiding is dus een leugen? In hare onschadelijkheid vindt zij hare aanbeveling? In uw program staat iets anders dan in uw ziel? In het program godsdienst en klassieke Oudheid, dat is gist; in het ideaal van den Nederlandschen burger, opgevoed naar dat program, rationalistische minachting voor alle gist? Het program heet gemoed, het ideaal heet verstand; het program, geloof; het ideaal, overleg; het program, vereering van levende goddelijke machten, en het ideaal allerbeleefdste erkenning van een volkomen onschadelijk Opperwezen. Het program - want de klassieke wereld, droomende van een Nemesis, van een Wereldorde, van Harmonie en onvergankelijk Schoon, heeft zich vastgeklampt aan dat goddelijke, dat altijd het gewone, waarin het geworpen wordt, onderstboven keert, - het program heet omwenteling; behoud en sleur, het ideaal?

De nieuwere letterkunde is niet minder gevaarlijk dan hare oudere zuster. Van den toorn van Achilles val ik in dien van Othello; de furiën van Orestes jagen mij in de armen van lady Macbeth. De Moeder Gods staat, waar de Parthenos is gevallen; het Gloria in Excelsis heft aan, als de homerische hymnen zijn weggestorven. Waar ik mij wend of keer, overal hartstocht, overal gevoel; gevoel, dat een van beide, maar een van beide in de hoogste mate, moet zijn: belachelijk of eerbiedwaardig.

Kan men weder eenvoudig volstaan met dit toe te geven,

en zeggen: welaan! de dichters uit ons gemeenebest! de verbeelding en hare gewrochten uit onze scholen! Vroeger waren wij te Samarkand met de Arabische Nachtvertellingen, thans met een Russischen spoorweg. Geen sprookjes meer! De Genius der poësie keere, als die Genius in het verhaal van Scheherazade, terug in de vaas waaruit hij sloop!

Men kan er niet mede volstaan, want de Geschiedenis heeft de poësie in hare ballingschap te volgen. De Geschiedenis der menschheid is al even gevaarlijk, even aanstekelijk. Hare bewegende krachten zijn gewaarwordingen, ideën, fata morgana der verbeelding, een wonderlijk najagen van iets, dat men niet recht begrijpt en dus nooit duidelijk kan omschrijven. Europa ontvangt zijn godsdienst van het troepje dwazen en ontevredenen, dat Lucianus reeds naar behooren aan de kaak had gesteld, en, in het gevolg van dien godsdienst, breekt de grootste omwenteling uit die ooit de Geschiedenis uit elkander rukte. - De beschaving van den Islam komt over de wereld, voortgestuwd door de stuiptrekkingen van een epileptikus en die beschaving geeft den gevoeligsten schok aan het geloof der Kristenheid. - Een nieuw tijdperk der middeleeuwen begint met de ekstase van Franciscus van Assisi, en uit een deel van zijn monniksorde komen de stoute geesten te voorschijn, die, eer Kalvijn er van droomt, het eigen Hoofd der Kerk prijsgeven aan spot en verontwaardiging.

De nieuwere Geschiedenis opent met Luthers worstelen om verlossing uit de macht van een duivel. Zijn onbegrijpelijk dogma van de rechtvaardiging door het geloof en zijn fetichisme ten aanzien van een koppelwoord dompelen Duitschland in broedertwisten en broederoorlogen, die meer dan een eeuw Frankrijk vergunnen Europa's evenwicht te verbreken; die Hendrik den vierde, Richelieu en Lodewijk den veertiende maken tot hetgeen zij geweest zijn. - De nieuwere maatschappij wordt geboren uit de onwetenschappelijke en onhistorische illusiën van de fransche omwenteling, uit den droom van gelijkheid, vrijheid en broederschap; van de rechten van een abstraktie: den Mensch. Aan dit verleden beantwoordt het heden. In dit slot der negentiende eeuw neem ik tot mijn verbijstering waar, dat de drijvende kracht nog is wat zij was. Gebeurt er alleen dán iets, wanneer mannen der verstandigheid aan het werk en aan het woord zijn? wanneer men niet han-

delend optreedt voor en aleer de studeerkamer alles in orde heeft gebracht? het nieuwe niet invoert, dan met het kontrasein van professoren en zedeverbeteraren? Lieve Hemel! Er moeten mannen zijn, van niets minder dan Sokrates' ‘mania’ vervuld; halve bezetenen, want voor niets minder werden zij gehouden, die in Amerika, tot ergernis van alle weldenkenden, gelooven, dat onwelriekende zwarten onze broeders zijn; die in Zuid-Italië uitstekende finantiën prijsgeven voor de eenheid des volks, zooals het kind Garibaldi haar droomde! Dat kolossale Rusland is misschien bezig zijn eigen graf te delven door de idee: Konstantinopel niet te kunnen loslaten; die stad-symbool, waarin Rusland, het koste wat het wil, eens al zijne volken moet samenbrengen. De Oostersche kwestie is een gevoelskwestie. In Frankrijk is de Republiek een religie, even goed als in Ierland de Home Rule, waarvan wij beseffen, dat zij moet zegevieren. Het eéne ondeelbare Duitschland is ontstaan, niet in het brein van een Hegel, die de Franschen te Jena bijna liever had dan de Pruisen, maar in de verhitte wenschen van demokraten en in de hooghartigheid van een landjonker, van wien eerst het nageslacht volkomen zal toegeven, hoeveel ook hij aan gevoel verschuldigd is. Bismarck heeft gezegevierd in weerwil van de verstandigen. De geheele staatkunde van Europa wordt bepaald door onpersoonlijke realiteiten, machten in de lucht. Het denkbeeld van Vaderland, zooals het einde der negentiende eeuw het opvat, is een fonkelnieuwe idee, die, nadat zij schatten gouds en bloeds zal hebben gekost, weder tot ontbinding der volken moet voeren, zoodra, voor de hersenschimmige eenheid van een groot rijk, de waarachtiger eenheid van de provincie of de gemeente wordt begeerd. De communard is de achterkleinzoon van den patriot. - In het volkomen stilstaand water onzer eigene politiek is eerst beweging gekomen toen, onafhankelijk van al onze wijsheid, van al onze kiesvereenigingen, kolleges, boeken en tijdschriften, die dit betoogden en dat bewezen, en altijd volmaakt gelijk hadden; toen, in weerwil van verlichter theologie en hoogere burgerscholen, een oude en een nieuwe religie, Kalvinisme en Socialisme, hartstochten ontketend en het demonische wakker geroepen hebben. Die beweging zij onvruchtbaar: zij is in elk geval niet de platte kalmte, die alle zeilen liet hangen.

II. Het vergelijk.

Ik heb aangenomen, dat de verstandigheid, de nuchterheid, door hare woordvoerders met den naam van de Rede getooid, bereid is de gevolgen, al de gevolgen van haar beginsel te aanvaarden, en heb dat beginsel willen aantasten door op zijne zonderlinge gevolgen te wijzen: gedurige vergissing in de staatkunde, en vooral afschaffing van de tegenwoordige opleiding der jeugd. Maar, wel beschouwd, waarom zou men de gemoederen verontrusten? Men laat de dingen liever zoo als zij zijn en bereikt niettemin het doel. Het onfeilbaar middel is een bevestigend werkwoord met een ontkenning; in dezen trant: Wij miskennen in geenen deele, dat....; wij zijn niet blind ten aanzien van....; wij zijn verre van ons te gedragen alsof.... en zoo voort. Het middel stelt ons in staat, iets op den achtergrond te schuiven, zonder dat wij het zelf bespeuren of anderen verraden.

In geenen deele de waarde van het een of ander te miskennen, is de meest afdoende manier, het volkomen onschadelijk te maken. Wilt gij het volk blijven ignoreeren, verzeker, dat gij volstrekt niet blind zijt voor zijne werkelijke behoeften of doof voor zijne rechtmatige eischen. Behaagt het u niet, dat godsdienstige overtuigingen invloed oefenen op de staatkunde, betuig, hoe ver gij zijt van te meenen, dat de godsdienst alleen een zondagspak zou mogen zijn. Ergeren u kunst, verbeelding en Geschiedenis, zeg, dat gij hare beoefening bevorderen wilt met.... nu ja, met een voorbehoud.

Men is volmaakt te goeder trouw; het is de goede trouw van de impotentie. De grijsaard wil niet miskennen, dat de zinnelijke liefde een gepaste gewaarwording is; maar Romeo vindt hij komiek en Juliette overdreven. De sceptikus wil niet voorbijzien, dat vaderland en staatkundige vrijheid voortreffelijke zaken zijn; maar nationale toekomst; eigen fortuin en leven; maar een omwenteling te wagen, om aan het vaderland de eenheid, aan de vrijheid de zege te verzekeren: festina lente! De verstandige is niet ongenegen, kunst aan te moedigen; maar alles artistiek te zien; maar alles òm te scheppen in kunst; maar alleen te leven opdat de kunst leve, en met verterend

verlangen het voorspel in te drinken van die harmonie, die alleen onze bestemming kan zijn, is de zaak van menschen met lange haren, losse dassen en nog losser zeden. Hij is ook alleszins bereid den heilzamen invloed van den godsdienst naar vermogen te bevorderen. Maar dat iemand de zaak van zijn God tot de zijne maakt; voor den naam van zijn God ijvert; vader en moeder verlaat, om zijn God aan te hangen; in één woord: dat iemand vol is van zijn God, dronken is van zijn geloof; dat is immers die laakbare dweepzucht, die zooveel kwaad brouwt. Pentheus staat altijd nog tegenover de Bacchante; hij wraakt niet haar gevoel: bij wraakt enkel hare buitensporigheden. Een Bacchante stelt zich ook zoo zonderling aan.

Wij zullen waarschijnlijk allen tot dit vergelijk moeten komen. In het dagelijksch leven kunnen wij niets anders recht gebruiken dan kennis en overleg. Zekere gewaarwordingen doen iemands gevoeligheid alle eer aan, maar geven toch brood noch deksel aan mijn kroost. Wat aan te vangen met dat zonderling gevoel, dat zich in kunst, in godsdienst en Geschiedenis zoo krachtig, zoo zelfstandig openbaart? Wij willen het niet missen, wij mogen het niet laten heerschen: dus een vergelijk!

Ik bewonder dagelijks meer de inrichting van onze tegenwoordige samenleving. Zij heeft het onmisbaar proza en het zeer te waardeeren gevoel met zooveel takt verdeeld, dat wij zelf nooit verleid worden tot dwaasheden, en tevens in staat worden gesteld de dwaasheden, die de kunst ons te zien geeft, den tol onzer hulde niet te onthouden. De beschaafde man van onzen tijd is een bevoorrecht wezen. Hij heeft elken dag acht uren om te slapen; twaalf uren, om, in elken zin, helder uit de oogen te zien; de dingen nuchter, koel, alledaags en van de kleinste zijde te beschouwen. Van deze twaalf uren verliest men slechts eenigen tijd voor de verzorging van het lichaam; verzorging soms op groote schaal: nieuwe aanleiding tot openbaring van veel verhevens. Hoe het zij, daar breekt de avond aan, en de deuren ontsluiten zich van de tempels der kunst. Tempels? Het zijn tooverpaleizen. Hier is alles anders. Men heeft nu wel niet al zijn ijdelheid, al zijn inbeelding, al zijn afgunst in de kleerkamer gelaten, maar men gevoelt toch, dat men - waar het dan vooral om te doen schijnt, - nu, na het onvermijdelijk proza des levens, eenige uren zal wijden aan kunstgenot. Gij hebt goed verstaan: genot. Dat is nu de vinding,

die ik zoo diep bewonder. De kunst, die niet geboren wordt dan uit de verscheurde ingewanden van den gevoelende, de kunst wordt door onze nieuwere beschaving dienstbaar aan genot. Zoo even hadden wij een onschadelijke pedagogie; nu hebben wij een onschadelijke en zelfs een alleraangenaamste kunst. Op zichzelf; - wanneer men niet lette op het pijnstillende van onze beschaving; - zou men kunnen meenen, dat de kunst het genot uitsluiten; dat de kunst den mensch met vlijmend verwijt martelen moest. Ik ben den geheelen dag snugger en flink, rap en knap geweest, en heb dit in mijzelf zeer geprezen. Des avonds vraagt gij mijn medegevoel voor dien zuchtenden, klagenden, door allerlei overwegingen als een riet heen en weder bewogen Hamlet. Hij begint: 'Money or no money, that is the question', of neen! ik vergis mij; het luidt eenigszins anders. - Van geen enkel aardig gezichtje op straat heb ik het mij aangetrokken, dat het op dezen liederlijken aardbodem had rond te wandelen. 'To a nunnery, to a nunnery', gilt die Hamlet, zichzelf veroordeelende of mij. - Den geheelen dag heb ik een gepaste ingenomenheid met mijzelf kunnen koesteren; ik heb er goed uit gezien; ik heb mij dapper geweerd; men heeft mij zelfs een paar vriendelijke komplimenten gemaakt; totaal: een aangename dag. Nu in het koncert. Zij geven de Missa Solemnis van Beethoven in *d* majeur. Wat is dit? Kyrie Eleison! Houd op, onverbiddelijke man, houd op! Kyrie Eleison: het welt op uit de diepste diepte; een sombere klacht, die lucht zoekt, die zich lucht geeft, die luider wordt, overgaat in een bede; een bede, vol smart en smeeking. Zij wordt niet verhoord, die bede; zij wordt scheller en scherper, zij wordt een kreet; de kreet verheft zich, steigert ten hemel, tot de hoogste hoogte, tot het goddelijk ontfermen, tot die groote ziel van het heelal die alleen door haar liefde dragen en ophouden kan al dit vergankelijke, beladen met onvergankelijke schuld. Wie ben ik, dat ik dit alles moet aanhooren? Ben ik dat erbarmelijke wezen? Ik? Is mijn toestand van dien aard, dat het genie van een Beethoven niet te veel was, om mij te toonen, wat een menschenziel behoort te leggen in dat 'suscipe deprecationem nostram? Het is al te pijnlijk, het is al te wreed! Wat is nog de wereld, wat is nog het leven, dat geen groot kunstenaar den mond open kan doen zonder te zingen, te spreken, te fluisteren, op allerlei wijs, in

muziek en taal, mij te gewagen van een weemoed, grondeloos diep; van een behoefte aan verlossing, krijschend als barensnood. Ga uit van mij, Beethoven, want ik ben een opgeruimd mensch; wijk van mij, Schumann, want ik ben praktisch; ik zoek geen Paradijs en allerminst een traan die het mij ontsluit.

Waarlijk, de kunst is een kwelling; de kunst is een stoornis; de hygiëne moest haar verbieden; wat meer zegt: een krachtige levensopvatting in echt liberalen en rationeelen zin moest haar als belemmerend van zich stooten. Ik heb mijn gebreken, het spreekt van zelf; de mensch is niet volmaakt; ik heb zelfs groote zwakheden, ik ben tegen verleiding niet bestand, ik heb mijn geweten wel eens verkracht, ik heb wel eens een laagheid gedaan, mij wel eens een woord, een glimlach, een schouderophalen gegund dat een vriend verried. Zoo is de mensch. Het spijt mij, het spijt mij zeer, maar, openhartig gesproken, het kost mij geen slapelooze nachten. Daar wilt gij mij vergasten op muziek, op Bachs Mattheus-Passion. Heerlijke muziek, beweert gij. Heerlijk? Wat heeft die muziek voor dat ‘und Petrus weinte bitterlich,’ tonen te vinden, die mijn gemoed het binnenst buiten keeren; wat heeft zij mij aanstonds in dat slotkoor, dooraдemd van al den onbezweken moed der aandoenlijkste trouw, getuige te doen zijn van een liefde jegens den vriend, die bij smaad of dood niet verflauwen? Zulke muziek is een marteling, zulke kunst is een beleediging. Maar alle kunst martelt en beleedigt. Alle kunst stempelt mij tot een vulgair wezen. Alle kunst dwingt mij te doen, wat ik immers nooit mag doen: de dingen tragisch opnemen. Ik voor mij maak aardigheden met het Ewig Weibliche. Goethe en Schumann tooveren het voor mijn verbeelding, als het oneindige van liefde, van reinheid, van zedelijke wondermacht, dat mij letterlijk op de knieën zou brengen. Ik wil niet op de knieën. Ik wil loopen, altijd vooruit. Maar als ik mij vermand heb, en voortga, en wandel in het volle licht, en juist het programma van een genootschap heb geschreven, dat zich voorstelt, alle machten der duisternis, de eene na de andere, behoorlijk en onherroepelijk te verbannen, treed ik tot verpoozing een Museum binnen. Ziet mij niet zoo ernstig aan, gij, oude koppen met uwe doordringende oogen; gij, geweldige mannen van ons voorgeslacht! Ha! hier is een Brou-

wer, hier een Jan Steen! Het vroolijkt mij wel op, maar toch slechts matig: aan zooveel dierlijkheid herinnerd te worden; te gevoelen, dat er oogenblikken zijn, waarin geen bekers lesschen, waarin de hand van een mensch niet meer liefkozen maar betasten wil, het zou mij aan het mijmeren brengen, wanneer ik niet plotseling stond voor de diepe schaduwen van Rembrandt. Hoe? De duisternis is verfoeilijk, en dit genie kan haar niet missen; helder zien is plicht, en die man neemt mij op in zijn visioen, en dwingt mij zijn nacht liever te hebben dan gas en elektriciteit vereenigd. Wat wordt er van mijn program? Wat wordt er van mijn genootschap? Dit is eenvoudig verbijsterend. Lok mij niet, Rembrandt, lok mij niet! Gij verandert de wereld. Zelfs de zon maakt gij vulgair. Ook gij zijt een dier wreeden, die mij het evenwicht doen verliezen, het hoofd doen duizelen. Met u moet ik heen waar ik niet heen wil. Ik sta op vasten bodem, ik heb grond onder de voeten. Maar met u moet ik; moet ik, of ik wil of niet; mij storten in een afgrond van gevoel, waarin alle lijnen, alle omtrekken van de bekende wereld verdwijnen, al het gemeenzame verzwindt, alle namen belachelijk worden, en de ziel, alle bepaaldheid moede, niets meer is dan één behoefte, één ontvankelijkheid, één dorsten, door niets meer te bevredigen dan door het ondeelbaar éene en eeuwige. - Wie, wat houdt mij tegen! Wie, wat geeft mij aan mijzelf terug?

De moderne beschaving, de verstandige, de vriendelijke. Zij vervult dien wensch. De kunst, die een marteling en een beleediging zou moeten zijn, gegeven onze kleinheid en onze schuld, verandert zij in een waar genoegen. Zij bereidt ons kunstgenot, waar kunstgenot. Even als een pedagogie, maakt zij nu een kunst ‘qui ne tire plus à conséquence.’ Zij geeft ons tallooze koncerten en op elk koncert tallooze stukken, en al die stukken in zoo bonte verscheidenheid van toon, tempo, stemming en meesters, dat gij weldra niet meer weet wat gij hoort, en alles langs u heenglijdt. Is dat niet voortreffelijk gevonden? Zij geeft u tentoonstellingen, zoo veelvuldig en met zoo weinig oordeel bijeengebracht, dat uwe oogen het zien behoorlijk afleeren. Zij geeft u tooneelstukken, zoo dooreen gemengd, dat gij de gewoonte verliest van nadenken en inkeer tot u zelf: heden *Ifigenia*, morgen *La Tosca!*

Zoo is het doel bereikt, zoo het vergelijk gevonden. Wij

kunnen nu alles zien en hooren wat men slechts verkiest, ook het aangrijpendste, zonder een gezicht te vertrekken. Er is een afleider voor het vuur des hemels. Noem hem ‘prachtig,’ den schicht van Zeus en hij is metéen onschadelijk; en alles is gezegd; en de indruk, zoo hij aanwezig was, is weggeblazen. Geen mis, geen Faust, geen Rembrandt bederft ons den eetlust meer. Wij zijn voorstanders der kunst en tevens, o wonder! volmaakt tevreden met ons lot, met onzen persoon, met ons toilet, met onze knapheid, met de maatschappij en hare toekomst. Wij lachen de wereld, zij lacht ons tegen. De kunst is een heerlijke verpoozing. Zoo verfrisschend! zoo weldadig! ‘Wer nie sein Brod mit Thränen ass’, bazelde en beuzelde Goethe. Hoe kwam de man er aan? Wij kennen die ‘hemelsche machten’ en vinden ze prachtig, maar brood, met tranen doorweekt, hebben wij van ons leven nog niet gegeten.

De gematigde stemming die het vergelijk mogelijk maakt, wordt ten onzent zeker bevorderd door de Natuur waarin wij gewoonlijk leven. Door zijn kalmte wekt ons landschap een glimlach of een blos over alle hevigheid. Ons goddelijk landschap is niet radikaal. Nergens scherpe lijnen of tegenstellingen; overal schakeering. Allerwegen lucht en water: de bewegelijkste, de indrukkelijkste, de veranderlijkste elementen. Alle kleuren nemen zij aan. Aarde en hemel vermengen zich bij ons: de zwarte wolken van den hemel strijken in lange schaduwen over weilanden en plassen; als de lucht opklaart spreidt het licht zich uit over het land gelijk het hagelwit laken over den disch. De eeuwige sterren zien wij in stilstaand water. Geen botsing der hartstochten predikt een omgeving, die geen enkelen pijnlijken schok van vijandige machten voorspelt. In Hollands beemden en landouwen buigt, golft, wiegt, vliet en kabbelt alles voor onze oogen en geeft mede. Wij beseffen het verrukkelijke van onze volksdeugd, van het toegevende en meêgaande. Het plotselinge, het geïmproviseerde dat bijna altijd op ons den indruk maakt van iets willekeurigs, blijft vreemd aan onze glooiende grondgesteldheid. Wij zijn gewoon door de Natuur behoorlijk voorbereid te worden. Lang eer het regent, dreigt het te regenen; fraaier weder pleegt zich aan te kondigen door blauwe onregelmatige veelhoeken in het wollig uitspansel, getint door een schuchter ‘zonnetje.’ Want alleen wij, Nederlanders,

durven Helios in verkleinden vorm aanduiden; Helios zoowel als de maan, hartverteederend, als haar bleek gelaat, tusschen twee ernstige wolken door, het geboomte verzilvert, de stille woning van koekoek en nachtegaal. Op slechts twee plaatsen in de wereld rusten belasten en vermoeiden uit: in de Campagna van Rome en in het Hollandsch landschap. Elk jaar brengt nieuwen balsem: verdooving en verzachting. Mijn hart, wat krimpt gij samen? Hier smelt alles inéen. Wat siddert gij voor de diepte? Uw blonde duinen zijn de eenige rimpels van den bodem.

De kinderen van zulk een natuur zijn geen militaire natie. Oorlog is de hoogste uitdrukking van Darwins wet: het leven, lichamelijk en geestelijk, één krisis, die het zwakke veroordeelt en het sterke alleen recht laat van te bestaan. Om één en dezelfde reden zijn wij darwinisten noch kalvinisten. Uitverkiezing, door de onpersoonlijke Natuurwet of door een persoonlijk God, behaagt ons niet. God heeft gezegd: wat niet leven kan, sterve. Maar wij: wat niet leven kan, kwijne voort. Wij zijn in den grooten strijd om het leven het ‘Roode Kruis.’ Het bereiken van de allerhoogste openbaring van kracht eischt ons te veel slachtoffers, meer dan wij er voor over hebben. Het middelmatige heeft ook zijn plaats onder den hemel.

Men ziet dat anti-darwinistische, dat ik even goed het anti-tragische kan noemen, eigenaardig uitkomen bij ons onderwijs. In scherpe tegenstelling met het verpruiste Duitschland, aanvaardt de vaderlandsche pedagogie de taak, en acht zij het de moeite waard, zwakken tot iets minder zwakken te maken. Zij dwingt den leerling niet, achter zijne eigene achterlijkheid te komen. Een Nederlandsch examen is de triumf der menschelijkheid. Het vraagt naar kennis, maar niet naar de mate van kennis die moest; alleen naar de mate die kon; die, bij gegeven aanleg, vlijt, en zelfs huiselijke omstandigheden, kon verkregen worden. De zwakke broeder strompelt, van examen tot examen, de zachtbekleede trappen zijner opleiding achtereenvolgens naar boven, en erlangt ten slotte de ‘summos honores’, waarvan een vleiend dokument in gedienstig latijn hem voortaan het even onbetwist als misleidend bezit verzekert.

Het meêgaande is in onze opvoedkunde de onmisbare veiligheidsklep bij den hoogen druk van het Intellektualisme. Wij vragen veel kennis, heel veel kennis. Verreweg de meesten

kunnen weinig kennis fourneeren, zelfs heel weinig. Inschikkelijkheid verstrekt het te kort. Ofschoon in onzen tijd het minst te gebruiken, is op elk gebied het ‘lief zijn’ onze liefste eigenschap. Den strijd om het leven erkennen wij voor pooten van hazen en oogen van duiven, liever niet voor de zedelijke wereld. Een lief mensch gaat boven een krachtig mensch. Wij beminnen een lieven avond een lieven brief, een lief schilderij, zelfs een lieve preek. Lief beteekent iets, dat ons in allen deele op ons gemak zet en wij zitten gaarne op ons gemak. Laat scherpzinnigheid denkbeelden scheiden; moed overleveringen breken; openhartigheid het konventioneele ten toon stellen; laat profetie in verre toekomst lezen en het tafereel ontrollen van een maatschappij, vijandin van sleur en vooroordeel, onverschrokken in het ontmaskeren, niet ademend dan in een kritiek, die den standaard van menschelijk kunnen en volbrengen voortdurend verhoogt, - waar is de dank? Dank den ‘lieven.’ Zij stelen onze harten en geven ons zulk een goeden dunk van onszelf. Zij dorsten niet, zij wenschen; zij hervormen niet, zij verbeteren; zij snijden niet uit, zij lenigen; zij ergeren niet, maar maken opmerkingen en doen vragen en opperen bedenkingen. Welk een zegen men door hen geniet, toont de algemeene waardeering, die ten volle verdiend is. Het lieve is een teeder ontzien van den medemensch.

Maar de volstrekte waarde dezer eigenschap wordt bepaald door den aard der maatschappij. Als deze een lazaret moet zijn, met eenige verstandige internes, steeds bedacht op een rustige ziekenzaal, valt hier niets af te dingen. Anders wordt het oordeel als de samenleving een renbaan, een strijdperk is; als Darwin een Godswoord heeft gezegd, ook voor de zedelijke wereld. Dan komt vaak als deugd tot eer wat de openbare meening tot dusver versmaadde of verbande.

III. Fouten.

In weerwil van het gemoedelijk toegevende, waardoor het wordt getemperd, begint, als ik wel zie, het Intellektualisme niettemin terrein te verliezen. Zijn vertegenwoordigers hebben het zichzelf te wijten, dat de geesten hun niet meer als

vroeger onderworpen zijn. Zij geven hunne inzichten al te zeer het voorkomen van iets objektiefs en treden dikwerf op als tolken van de Rede. Dit heeft hun lang den bijval verzekerd van allen die, - gaarne op de goedkoopste wijze, dat is zonder ooit te denken, tot het denkend deel der natie gerekend, - nederig buigen voor het indrukwekkend woord. Maar dit heeft ook aan de openbare meening een zekere bekrompenheid verleend, en met hare betweterij komt de demokratische gezindheid thans van zelf in botsing.

De Intellektualisten zijn voorts te veel mannen van de achttiende eeuw, toen de Rede een godin was. Wij vatten de rede thans eenvoudiger op; als een vermogen, dat ons veroorlooft uit de bekend geworden gegevens der werkelijkheid, en naar de logika van eigen tijd en volk, een besluit te trekken. Wij vinden weinig aanleiding, dat vermogen op te vijzelen tot een soort van hoogere openbaring; en daarentegen zeer veel aanleiding, nederig en bescheiden van dat vermogen te denken. Geen rede zonder kennis, en onze kennis is beperkt. Geen kennis dan van de werkelijkheid, en de werkelijkheid begint eerst hier en daar, op een enkel punt, eenigszins toegankelijk te worden. Voor ons, die als pasgeboren kinderen tegenover haar staan, is de werkelijkheid, - die verleden, toekomst en heden omvat - oneindig. Altijd hoogst onvolledig bekend, onttrekt zich het verleden in zijn belangrijkst deel, in zijn aanvang, op elk gebied aan elk onderzoek. - Het toekomstige staat slechts vast, als voorwaarden vervuld worden, waarvan niemand zeggen kan of zij het ooit worden zullen. Blijft het heden; en van dat heden een uiterst klein deel op een uiterst kleinen bol in het onmetelijk heelal; een heelal, waarin, naar de eigen onderstelling der wetenschap, elk punt bepaald wordt door al de overige punten. Wij kennen niet alleen ten deele, maar deelen dit ten deele kennen met ons veertien honderd millioenen.

Zelfstandig kennen is voor elk in het bijzonder slechts weggelegd op een mikroskopisch plekje. Voor het overige is al onze geleerdheid gelooven op gezag.

Reeds zoo gebrekkig door de gebrekkige kennis waarop het steunt, is ons oordeel daarenboven in zijn vruchtbare werking afhankelijk van de juiste methode. Wij kunnen het oordeel dat wij bezitten, niet eenvoudig toepassen gelijk loopen kan,

wie beenen heeft. Oordeelen is ijdel werk, tenzij dan naar een bepaalde methode. Naar welke? De logika heeft hare geschiedenis; zij hangt met den inhoud der wetenschappen samen. Die inhoud blijft geen oogenblik dezelfde: het is voor de logika een onuitputtelijke bron van veranderlijkheid.

De psychologische zijde van de taalstudie laat nauwlijks hopen, dat de geheele menschheid zich eens in één logika vereenigen zal. Denken, zegt men, is spreken en omgekeerd. De menschen kunnen niet zoo verschillend hunne volzinnen opbouwen; een vreemde taal kan niet zoo onverbiddelijk vreemd blijven; vertalen, niet een zoo onbegonnen werk zijn, of het denken der menschen moet wegen volgen, die alleen het optimisme van het Volapuk tot elkander brengt.

Wat onze Intellektualisten het meest ondermijnt, is hun weinig intellektueel karakter. Zij behoeven een stationaire wetenschap; een wetenschap, die gepopulariseerd kan worden. De schare, die zij te verlichten hebben, mag niet weten, dat niets voor goed vast kan staan en vooral niet vermoeden, in hoevele opzichten deskundigen onkundigen zijn. Voor die wetenschap, die niets dan onophoudelijk onderzoek wil, zijn onze verstandigen te dikwerf verloren. Hun weinig intellektueel karakter blijkt evenzeer uit hun onvermogen, zoowel om zich gelijk, om kalm te blijven bij tegenspraak, als om wetenschap van partijbelang te scheiden. Zij zullen ons altijd zeggen wat de Rede, maar zeggen ons voorloopig wat de partij verwerpt, en achten het altijd redelijk, zich te beschermen tegen een vrijheid, die den tegenstander bevoordeelt. Onredelijk heette tot dusver: wat zich zelf weerspreekt. Thans heet onredelijk, vrijheid voor allen te willen en dus ook voor den vijand. De Rede onzer Intellektualisten is vooral slimheid in den dienst van hunne wenschen.

IV. Het geschil.

Wanneer iemand op dit een en ander antwoordde: - noem de rede beperkt en gebrekkig, er is nu eens geen ander licht; klaag over hare verblinding, hoovaardij en tirannie, daarnaast is nog slechts de kortzichtigheid, eigenwaan en dwingelandij

van de domme vooroordeelen der menigte; - wanneer iemand dit antwoordde, zou hij toonen, dat er voor hem slechts deze éene tegenstelling is: de heerschappij of de verloochening der rede. Alsof het de moeite waard kon zijn, over die tegenstelling te spreken![1)] Niet de heerschappij, maar de alleenheerschappij; niet het onmisbare, maar de algenoegzaamheid van het verstand, is het punt in geschil.

Naast de zelfstandige en bewuste werkzaamheid van den geest, - zoo wil ik hier de rede omschrijven, - staat een andere werkzaamheid, een onzelfstandige, een onbewuste. Dat ontkent natuurlijk niemand. De vraag is alleen, welke waarde dat onbewuste heeft. Het verstand eenzijdig verheffen, is eenzijdig verheffen het bewuste leven van den mensch, is alle waardeering van het onbewuste als mystiek veroordeelen. Tal van waarnemingen stellen thans dit punt aan de orde: Waarin ligt onze kracht? Wanneer zijn wij het sterkst? Werkzaam of lijdelijk? Zelf het initiatief nemende, of als organen van iets buiten ons? Wat is de groote deugd? Zelfgenoegzaamheid in den alleredelsten zin, of wel afhankelijkheid, ontvankelijkheid, ik zeide bijna, beschikbaarheid voor een inwerking die zich aan onze berekening gelijk aan ons waarmerk onttrekt? Wanneer is de beteekenis van hetgeen door ons tot stand komt edeler, algemeener, duurzamer: als in onzen geest eenvoudig gebeurt, wat wij in oorsprong en strekking niet kennen, - of als onze daden opzettelijk geschieden; als zij ontstaan uit overleg en wilsbepaling?

Eéne overweging wil ik hier niet terughouden: Elks rede is oordeel; elks oordeel, afhankelijk van kennis. Over den omvang en den aard der kennis beslist altijd eenig toeval. Wij zijn niet altijd, en nooit volkomen, meester van hetgeen al dan niet tot onze kennis komt. In elke handeling die uit rede voortvloeit, is dus toeval, maar dan is er toeval ook in de som van onze handelingen: de Geschiedenis. Het minste toeval sluit evenwel wet en noodzakelijkheid buiten. Wanneer dus elk handelen alleen krachtens de rede moet plaats vinden, zal, als onvermijdelijk gevolg, in de gemeenschappelijke uitkomst

1) Het dwaze van rede met rede te bestrijden, stelde reeds voór eeuwen het aardige syllogisme ten toon: *Εἴτε φιλοσοφητέον εἴτε μὴ φιλοσοφητέον, φιλοσοφητέον· πάντως ἄρα φιλοσοφητέον*.

van al onze handelingen noodzakelijkheid ontbreken, mitsdien wijsbegeerte der Geschiedenis onmogelijk zijn.

Zij toch onderstelt een bewegende kracht der Geschiedenis, die èn van toeval, dus ook van het toevallige in onze rede, onafhankelijk, èn niettemin een menschelijke kracht is. De bewegende kracht moet dan wel liggen in het onbewuste, dat, juist wegens zijn onbewustheid, ongestoord aan wetten kan gehoorzamen.

Voor dat onbewuste is de naam gevoel te afgesleten, om met vrucht te kunnen worden gebezigd. Ik wil het liever, met Prof. Opzoomer in de aanvangswoorden van zijn *Logika*, Behoefte noemen. Men heeft behoefte veelvuldig belasterd. Het geluk bestond alleen in hare afwezigheid. Welk geluk? Tevredenheid was de grootste schat. Wat groots werd met dezen schat wel verkregen? Een ieder had te blijven op zijn aangewezen plaats. Zoo komt men ver! De natuur zelve, die sommigen. tot slaven zal hebben gemaakt, moest bij Aristoteles aanrukken, om slaven slaven te doen blijven. - De behoefte aan vrijheid durft men thans niet langer aan, maar andere behoeften moeten het ontgelden. 's Menschen voortreffelijkheid zal ten slotte liggen in dit éene: in zijn verstand ontving hij wat noodig is, om voortaan zoet en stil te kunnen zijn.

Dofheid en dorheid des harten leggen zich gaarne neder bij een leer, die van traagheid een deugd maakt. Het behoort immers zoo, dat den mensch de last dagelijks wordt opgebonden. In een gedrukten dampkring, terwijl de loomheid van overal nederglijdt; eigen kracht mistrouwend; geknakt door het geloof aan schadeloosstelling hiernamaals; niet als een koning, maar als een die het niet beter gewend is, een reeds platgetreden pad afloopen, tot men zich uit mag strekken in den schoot der oude moeder, wordt ten slotte een eerbiedwaardig leven!

Zalig die hongeren en dorsten. Behoefte, bron van teleurstelling en misdaad, is tevens, en zij alleen, merkteeken van leven, en waarborg van altijd hooger leven; zij stelt verbeelding te werk, die het Mogelijke ons afmaalt, straks door ons geloof tot het Toekomstige, en door onzen wil tot doelwit verheven. Als onbegrepen behoefte wordt ook het uitnemendste uit het lijdend gemoed geboren tot ontsteltenis van alle voldaanheid. Heilige ontevredenheid! Mater dolorosa van het

goddelijke! Tevredenheid tastte toe, en vond de wereld smakelijk, het vogelenlied verrukkelijk, vrouwenschoon verleidelijk, het alledaagsche een voeding voor den geest. Maar onrust, die niet wist wat zij wilde, en alleen wist, dat zij, wat zij wilde, niet bezat, walgde van die smakelijke wereld, en schiep poësie; had genoeg van het lied der natuur, en schiep muziek; zag vlekken in elk schoon, en schiep Afrodite; ondervond al het ledig van het empirische, en schiep wetenschap. Nadat, - tot den prijs, de hemel weet, van hoeveel klacht en gemor, van hoeveel dwalen en ijlen, van hoevele eigenhandig bedorven levens, - deze hooge veroveringen gemaakt waren, heeft vulgariteit, - ten allen tijde de schaduw van zielenadel, - die veroveringen algemeen verkrijgbaar gesteld. Talent schrijft nu mooie verzen; muziek en elke kunst leert men aan; handboeken vertellen den scholier, hoe alles toegaat en in elkander zit. Wat behoefte heeft voortgebracht, wordt weder oorkussen der tevredenheid. Maar nieuwe behoefte ontstaat; werpt het oorkussen weg; kiest een steen tot peluw, en plaatst, in vreemde droomgezichten, van nieuws de ladder tusschen aarde en hemel. Behoefte doorbreekt onze beperktheid; komt, niemand weet van waar; strekt zich uit, niemand weet hoever. Zij is er, eer men er zich rekenschap van geeft; dringt onwederstaanbaar naar een doel, welks begeerlijkheid toch eerst algemeen blijkt met zijn verwezenlijking. Behoefte is het ongepeilde. Waarneming en rede stuiten overal; zij, nergens. Wederstand geeft haar kracht; zij leeft van hare wonden. Onophoudelijke verfijning is de voorwaarde van haar bestaan. Zij begint als allesverterende drift en eindigt als bijna alles verwerpende smaak. Hare eerste levensuiting is een kreet van oproer en wanorde; later, ademend alleen in het uitgelezene, toont zij haar wezen: Eros, nog hijgende aan den boezem der volkomenheid, die uit Eros zelf is geworden.

Het rationalisme kan het niet verkroppen. Kosmos, overal ontstaande uit den Chaos der behoefte! Die onverstandige Natuur schijnt dat inderdaad te hebben gewild. Het rationalisme zal er orde op stellen, en methodisch Kosmos maken, in eigen laboratorium. Als de homunculus gereed en door alle wijsgeeren behoorlijk geamendeerd is, wordt het publiek toegelaten, om, - natuurlijk bij monde van de meest ontwikkelden, - het produkt te keuren.

Terwijl wij aan de deur van dat laboratorium, waarin nog nooit een levend wezen geboren werd, troosteloos wachten, zien twee van de meest onnadenkende kinderen Gods, Jeugd en Schoonheid, elkander in de verlangende oogen, en de ware homunculus lacht ons toe, aanvallig schepsel, dat geen vergeving vraagt voor zijn bestaan al is dat bestaan niet juist het laatste gevolg van een redeneering.

Het bewuste en het onbewuste grijpen metterdaad overal in elkander, maar wij doen wel met ze te onderscheiden en er een dubbele orde van levensverschijnselen in te zien, waarvan elk haar aangewezen pleitbezorgers heeft: het bewuste, de wetenschap; het onbewuste, het volk in den engeren zin des woords en al wat in meer of min onbewust leven met het volk gelijkstaat. Aan beide zijden ontbreekt iets: verstandigen hebben weinig genie en genieën gemeenlijk weinig verstand. Maar aan beide zijden is ook een eigen voortreffelijkheid. Het volk kan de wetenschap niet begrijpen, zij wèl het volk. Daarentegen kan het volk wetenschap ontberen, maar de wetenschap het volk in geen opzicht. Het volk spreekt zonder grammatika: grammatika versteent zonder de volkstaal. Het volk vraagt zijn godsdienst niet aan de wijsbegeerte van den godsdienst, die zelf van volksgodsdiensten leeft. Geen staatkunde mag vreemd blijven aan het volk, dat evenwel niet zwakker wordt, al blijft het vreemdeling in de staatkunde.

De rolverdeeling is niet willekeurig. Het bewuste is het gebied van den mensch die alléen is, en de beoefenaar der wetenschap is altijd geestelijk alleen, geconcentreerd in zijn denken; het onbewuste is het gebied van den mensch die zich medemensch gevoelt of deel van de natuur. Het is in den mensch als medegevoelend wezen, dat de geestelijk-elektrische stroomen zich ontwikkelen, waarvan wijsneuzen de waarachtigheid loochenen, maar niet vernietigen kunnen. Het gaat den mensch gelijk den deelen, waaruit de lichamen bestaan. Alleen gezamenlijk ontwikkelen zij het eigenaardig leven, waarvan bij één enkel deel zelfs de kiem niet is te ontdekken. Het water of de diamant is niet de som zijner chemische bestanddeelen; evenmin de menschheid die der enkele menschen. De verbinding van zelfbewuste personen vormt het onbewuste geheel, dat taal, kunst, godsdienst, familiebetrekking, dat al het voor-

treffelijke schept zonder het te weten, en het dán alleen voortreffelijk doet.

De weg tot vooruitgang wordt dan afgesneden door het onbewuste te miskennen als de eigenlijke bron van al wat later het bewuste heeft te bearbeiden. Het onbewuste geeft aan het bewuste zijn inhoud. Niet wij geven aan het volk het kostbaarste; het volk geeft het ons, en wij geven het onszelf, voor zoover ook wij volk zijn.

Ten aanzien van het verleden stemt ieder het reeds toe, maar niet ten aanzien van de toekomst. Haar, de toekomst, wil men zelf en met volle bewustheid maken. Waarom? Waarom het onbewuste, dat ons reeds zooveel gaf, verhinderd ons nog meer te geven? Wat heeft de talen geschapen, die u thans tot een groot filoloog; de godsdiensten gewekt, die u thans tot een groot wijsgeer; de staten gesticht, die u thans tot een groot politikus maken? Het onbewuste en het onbewuste alleen. Zonder zijn dichtende verbeelding, waart gij geen mytholoog; zonder zijn hartstocht, geen letterkundige; zonder zijn zelfzucht, geen ekonoom; zonder zijn blinde gehoorzaamheid aan ongekende wetten, geen statistikus; zonder zijn meest redelooze drift, in het geheel niet. Smaal niet op uw Vader, al ging hij zich wel eens te buiten, Getroost u, als gij van het onbewuste nog verder iets verwacht, dat het chaotisch, revolutionair, domweg voortwerkt, het heeft nooit betere manieren gekend. Wraak niet zijn droomen, zijn woelen en tasten, zijn rauwe kreten! Gij slaat den hond niet, die op het erf onraad speurt en jankt. Uw scherpzinnigheid heeft te ontdekken, wat het onbewuste in beroering brengt; en de ervaringwijst aan, waardoor het in de rechte banen wordt geleid.

Naar mijn gevoelen loochenstraft de ervaring op het nadrukkelijkst de stelling, dat het verstand de eenige toegang is tot het beste in den mensch; dat het onbewuste alleen langs verstandelijken weg in de juiste richting kan worden gestuurd. Wie uit wil leggen of bewijzen, richte zich tot ons verstand; wie leiden, bekeeren, bezielen, van iets vervullen wil, gebruike, daarentegen, die invloeden, die alleen in het onbewuste leven invloeden zijn. Het uitwendige, bijkomstige, toevallige, indirekte en werktuigelijke; gewoonte, zenuwen, versnelling van bloedsomloop, niets mag dan worden verwaarloosd, het zinnelijk beeld evenmin als de duizend onwillekeurige

verbindingen van gewaarwording en gedachte. Want alles werkt dan mede; op zijn tijd; als het wil; en verandert en verovert en bepaalt ons op onberekenbare wijze, en geeft ons temet bovendien, wat wij allerminst kunnen missen en van het verstand te zelden ontvangen: een weinig vreugde en verheffing, een weinig opschudding in ons wezen, altijd bedreigd door een onaandoenlijkheid, die nauwlijks meer vermoedt, dat er in de wereld hooge en groote dingen zijn, in staat en waard een menschenhart in de vruchtbaarste beweging te brengen.

Vooral in ons land moet de verwaarloozing van het onbewuste bevreemden. In verstandelijke ontwikkeling staan wij niet achter. Degelijkheid en betrouwbaarheid is reeds veler deel. Waartoe dan nog altijd uitsluitend het bewuste leven bevorderd? wat opbruist, onderdrukt? wat het spoor verlaat, verboden? en met een bedenkelijk gezicht elkeen ontvangen, die zichzelf durft zijn? Ons ontbreekt levendigheid, fantasie, vatbaarheid voor betoovering, aandurven van wereld en leven, weelderige levenskracht. Een slaapmiddel is toch niet het Nederlandsch panacee! Wat zal gewonnen zijn als de laatste opwelling van gemoed bezwijkt onder een boertige opmerking, een hoogwijze les? Niet betoogd, naast de legerstede van den onrustigen lijder, dat er geen reden is voor zijn onrust, maar die onrust zelf aangegrepen als ziekteteeken bij hem, en dus als prikkel voor ons tot liefdevol nadenken! Het oor op de borst en het hart des volks! Daar ontdekt, waar het hapert!

V. Het Réveil in zijn blijvende beteekenis.

De gezindheid die de volkomene tegenstelling vormt met het Intellektualisme, heeft de Clercq, heeft in het gemeen de mannen van het Réveil vervuld. Het *Dagboek* van Willem de Clercq verplaatst ons in het hart van dat verschijnsel, waarvoor het mij in *Oudere Tijdgenooten* gelukken mocht, bij de lezers van dit tijdschrift belangstelling te wekken.

Willem de Clercq vertegenwoordigt de aantrekkelijkste zijde. Wij zien het in hem: het is het gemoed, dat het leven belangrijk maakt. Door eenheid van waardeering brengt het gemoed eenheid in het bonte; door er een blijvende vrucht van te plukken, maakt het gemoed blijvend het voorbijgaande.

De theologie, van het Réveil, weinig oorspronkelijk of samenhangend; niet geworteld in ons protestantsch verleden; wegens haar mager gehalte in staat noch gerechtigd de geesten te beheerschen, heeft niets nagelaten. Het is ons onverschillig. De theologie is thans nooit meer dan een aanhangsel; wil men, een kostuum, in bestaan en karakter afhankelijk van opvoeding, beroep en zekere studiën. Elks eigenlijke beteekenis is van ethischen aard. Ethos, inborst, geeft den kern onzer persoonlijkheid te kennen. Voor haar is slechts eén vraag beslissend: of innerlijke waarheid haar kenmerk is. Sedert *de* waarheid ons ontsnapt, is waarheid ons volstrekt onontbeerlijk; waarheid in den zin van louterheid, van met hart en ziel te zijn wat men is. Het tegenovergestelde van waarheid is niet huichelarij, maar halfheid, innerlijke verdeeldheid; niet opgaan in zijn gevoel. Hij is waar, bij wien alles meenens is. Waarheid is ernst.

Een eigenschap die men zelden aantreft, maar bij de besten van het Réveil werd gevonden. Het is mij vooral uit dien hoofde onvergetelijk. In het *Dagboek* verkeeren wij van het begin tot het einde met een man die goed wilde zijn en geen moeite, geen onderzoek, geen kritiek van anderen, geen bittere ervaring schuwde, wanneer het een en ander hem dit doel helderder voor den geest bracht of ook slechts bijdroeg, om hem minder tevreden te maken met wat hij reeds bereikt had. De Clercq is het grootst in het zoogenaamd gewone. De schrijver, de man van uitgebreide kennis, de improvisator komen in de tweede plaats; in de eerste, die voortdurend edele gezindheid, die nooit geschokte overtuiging, dat het inwendig leven geen schade mag lijden. De Clercq is met al zijn weifelen en al te groote vatbaarheid voor invloeden, een man geweest, onomkoopbaar, in dien hoogeren zin, waarin dat woord van hem en zijns gelijken alleen te pas kan komen; dat is, zóo verpand aan wat hem boven alles ging, dat, als menschelijke zwakheid ook hem tot ontrouw aan het hoogste verleidde, het innigste van zijn persoon aan die ontrouw toch nooit medeplichtig kon worden. Hij heeft zijn God gediend met onbezweken nauwgezetheid. Hij kon afdwalen, hij kon niet verlaten; hij kon vergeten, maar niet verloochenen.

Da Costa maakte denzelfden indruk. Men kon deze mannen niet dagelijks, zij het ook op een afstand, zien, zonder hen te

zien in hun ware gedaante. Er was in dien kring niets stroefs en afgemetens. Men liet zich gaan; men gaf zich bloot; men gevoelde zich door elkander niet belemmerd; men durfde elkander aan. Men was zeer op elkander gesteld en dus dikwerf in oneenigheid. Hartelijkheid is niet bevorderlijk aan bestendige eendracht. De wijze waarop de man van de wereld de betrekking tot zijne medemenschen opvat, is de eenige die de mogelijkheid van krakeelen buiten sluit. Maar mannen van de wereld waren zij niet. Zij zochten elkanders hart, en in dat hart de liefde waarvan ieder zelf blaakte voor zijn God, zijn Evangelie, zijn beschouwing der dingen. Onverdraagzaam waren zij, maar vooral ten opzichte van hun vrienden, in wie zij niets verdroegen, dat hun toescheen niet zoo goed te zijn als het kon en moest. Zij lieten elkander geen rust. Zij hadden veel met elkander te stellen. Het was hun deugd en hun zwakheid. Want het staan naar zooveel onderlinge eenheid in zake van geloof en gevoel, als zij mogelijk en noodig achtten, moest een bron van bijna dagelijksche teleurstelling zijn. Bij de hevigen leidde de teleurstelling tot grievende taal, tot verwijten van ontrouw, van onvastheid, van lauwheid in het geloof, en verkoeling van de eerste liefde: bij de stillen, tot weemoedige overpeinzingen, tot een toegeven aan afzondering, waarin de gemeenschap met den Onzichtbare te inniger werd gezocht, naarmate de gemeenschap met de broederen minder onverstoorbaar was gebleken. Maar alle verwijdering was tijdelijk; slechts die van gelieven die elkander den rug toekeeren. En verrukkelijk was het wedervinden van elkaar; mannenborst tegen mannenborst; een traan in het oog. En te samen werd nedergeknield. De harten die, ver van elkander, geleden hadden, elk voor zijn deel, elk met zijn immers volkomen billijke grieven, stortten zich vereenigd uit in een dier gebeden, waarvoor de taal een anderen naam moest bezitten; hymnen waren het, kristelijke hymnen: schuldgevoel en Godsbewustzijn, verbrijzeling en verheffing worstelden om de krachtigste uitdrukking, om de doordringendste woorden, die de luider en luider wordende smeeking soms tot in het aangrenzend vertrek den knaap deed vernemen. Als hij ze vernomen had, en daarna deze mannen door de openbare meening eerzuchtige drijvers en huichelaars hoorde noemen, leerde hij ook in andere opzichten zooveel diepe achting koesteren voor de openbare meening.

Het is een goede leerschool van onafhankelijkheid, in zijn jeugd het ontwijfelbaar echte als valsch te zien brandmerken door al wat gezag heeft in den lande, te meer als men tevens volkomen begrijpt, dat de gezaghebbenden niet anders oordeelen. Met het Réveil openbaarde zich namelijk krachtiger dan ooit te voren bij mijn weten, de dubbele richting, de dubbele zielkunde waarvan ik gewaagde: de intellektualistische en de artistieke.

De strijd tegen het Réveil was hevig, en ging uit van verstandige, deugdzame mannen en vrouwen die de ‘fijnen’ niet konden luchten. Een eerzame huismoeder uit den deftigen stand verklaarde, dat zij hare twintigjarige dochter, - een engel van beminnelijkheid, - liever ontvoerd, dan in het net der ‘fijnen’ gevangen zag. Achtenswaardige predikanten waarschuwden ernstig tegen de fijnen. Om de verdenking van oogluiking te ontgaan, gaf men banden van bloedverwantschap prijs. Tegenover ‘fijnen’ werden beschaafden grof, zachtmoedigen hard. De fijnen zelf noemden iemand van een andere richting kortweg iemand die ‘vijandig’ was.

De ‘vijandschap’ had meer dan éene oorzaak. De fijnen waren geen vrienden van een liberale staatkunde; hadden niet op met het openbaar onderwijs; braken de kerk af door ‘oefeningen’ of konventikels en door hunne minachting voor wat zij ‘doode rechtzinnigheid’ noemden. De fijnen vormden een bent met eigen gewoonte, eigen taal, en die de zoogenaamde ‘wereld’ veroordeelde. Zij bezochten schouwburgen noch koncerten, van meening, dat een kristen beter deed met zich die vermaken te ontzeggen, zoo goed als dans en kaartspel. Voorts was de tijd veel minder sceptisch dan de tegenwoordige. Thans zou men veel zwijgend voorbijgaan, dat destijds luide ergernis wekte. Maar de eigenlijke oorzaak der vijandschap was de genoemde tegenstelling in het Protestantsche Nederland.

Alle verschilpunten daargelaten, herhaalde zich destijds in Nederland wat voor twintig eeuwen in Griekenland was gezien, toen raisonneerende en konservatieve Atheensche burgers den zonderlingen wijze ter dood brachten, wiens voornaamste schuld daarin bestond, dat hij een persoonlijk gemoedsleven en zelf bezat, en bij andere verlangde te wekken. Ik kan mij de rechtbank, waarvoor Sokrates verscheen, zoo levendig voorstellen. De beschuldiging tegen hem ingebracht was waar en niet waar.

Sokrates zal wel ongeveer geloofd hebben van de goden wat zijne medeburgers geloofden. Wat hen hinderde, was de waarneming, dat dit officiëel geloof, dat al het officiëele hem zoo volkomen koud liet. De geweldige omwenteling, die men in hem te keer ging, was de omwenteling, die altijd dreigt, zoodra een mensch begeert te zien wat hij zelf ziet, te gevoelen wat hij zelf gevoelt. Dan is het niet te zeggen, waar hij toe komen kan; dan worden de grondslagen ondermijnd. Een beschaafde maatschappij rust zoo geheel op gewoonte, op vooroordeel, op konventioneele voorstellingen, op nabootsen en naspreken, op leugen, op duizend ongerechtigheden, die men niet bij haar naam mag noemen en tot welker bemanteling de wellevendheid is uitgevonden; leeft zoo dagelijks van wederkeerige zelfzuchtige gedienstigheden, dat een persoon te willen zijn en er op aan te dringen, dat anderen het zijn, den menschen de schrik om het hart doet slaan.

In dat persoonlijke, in den smaak daarvoor, in den moed daartoe, ligt het artistieke, dat in het allerminst niet individualistisch is, maar een nieuwe katholiciteit beoogt. De artistieke geest heeft gewaarwordingen, die eens het gemeengoed moeten worden van zijn geslacht. In den artistieken geest ligt altijd iets profetisch. Hij ziet de wereld onder zijn eigen licht, maar gelooft vast, dat bij dit licht eens allen zien. Hij staat afgescheiden van de menigte, maar als een, die de reisgenooten is vooruitgesneld, den berg op, van welks top hij den weg ziet voor allen. Hij is alleen, gelijk de bergstroom alleen is, die aan de rots ontspringt. Steden verrijzen aan zijne oevers; vloten draagt hij op zijn rug; de kleinere rivieren neemt hij op, die, terwijl hijzelf den Oceaan te gemoet ijlt, niet te vergeefs hem toeroepen: broeder, broeder, neem ons mede!

De katholiciteit ligt nog verre. De menigte vermoedt haar niet, ziet het alleen staan, ziet den zonderling, en voelt zich afgestooten. De eerste kristenen werden gemeden wegens hun haat van het menschelijk geslacht. Dat is de tragedie van het artistieke in den mensch. Het gezellige leven is in de kudde van Panurge; daar zijn de lieve en geliefde schapen. Maar voor wien een God heeft gewenkt en ongeneeslijk verlangen in de borst heeft gelegd, geen levensgezel; zijn ziel kan niet huwen. Hij zou het leven overhebben voor één oogenblik van gewoon menschelijk samenvoelen, en men houdt hem voor een

hoovaardige. Tot kinderen durft hij naderen; hij is zelf een kind, en kinderen gevoelen de verwantschap. Als zij, leeft hij in die wereld, die voor hem de eenig ware is, omdat hij haar weefde uit het beste in zijn natuur. Maar neen! niet hij weefde haar. Geen willekeur, zelfs geen wil, zat voor bij het heilig kunstwerk. Strenge arbeid is voorafgegaan. Maar al die arbeid had onvruchtbaar kunnen blijven. De mensch moge zich opzettelijk kunnen terugtrekken in het middelpunt van zijn wezen: daar te blijven, is niet zijn doel. En wie geeft hem de macht uit zijn binnenste iets voort te brengen; juist dát voort te brengen dat, wanneer hij het voor zich ziet, hemzelf nieuw, hemzelf als een openbaring is? Maar alles was er, eer hij het wist. Lichtstralen bij lichtstralen uitgegoten! Alles vloeide toe; vloeide samen; ordende zich als onder een geheimzinnigen tooverstaf. Daar kwam de juiste gedachte; het verrassend beeld; daar volgde het treffend woord; daar mengden zich de kleuren tot de ware schakeering. Wie heeft het gedaan? Wie heeft het juist zoo verordend? En waarom wordt dat alles nu weder plotseling afgebroken? Van waar het duister? Wordt er een hand voor zijn oogen gehouden? Hij voelt het kille van de schaduwen die hem omsluiten. Zie of er een smart is gelijk aan de zijne. Mijn God, waarom hebt gij mij verlaten? De schare joelt om den mystikus, en bereikt het toppunt van haar joligheid, als deze man, in het midden dier menigte alleen, in stede van het hart op te halen en met volle teugen te genieten, fluisteren durft, dat hem dorst.

Ik beschrijf, wat niet te beschrijven is: het artistieke temperament. In het Réveil heeft het zich op het gebied van godsdienst getoond, het kan zich toonen op schier elk gebied. Noem het zenuwziekte! Genees haar met uw hygiëne! Zij is ongeneeslijk. En ongeneeslijk zal zij blijven, zoolang de wereld blijft die zij is: de benauwendste kerker waarin onze onkunde is opgesloten. Wat weten wij? Wat begrijpen of doorgronden wij? In ons vertwijfelen aan het vinden van de oorzaken der dingen, hebben wij ons gepaaid met de ontdekking, dat het geheele begrip oorzaak geen inhoud heeft. Een vorig geslacht, was kinderachtig blijde met haar ‘Stof en Kracht’ die de geheele wereld verklaarden; de waarneembare en de geestelijke. Stof werd voor ons een denkbeeld, een substraat; kracht, voor ons het produkt van massa en snelheid. ‘Words, words!’

Inmiddels moeten wij ons aanstellen alsof wij veel wisten; doen, en weten niet wat wij doen. Wij straffen onze medemenschen; is er een menschelijke verantwoordelijkheid? Wij laten ze vrij; is er een gerechtigheid die wij beleedigen? Onze maatschappij rust op eigendom: is het meer dan een dogma van de Romeinen? Wij loochenen het onaantastbare van dat recht, zal het niet de ondergang zijn van een bouwvallige maatschappij? Wij geven, en vragen of wij niet zelf het pauperisme maken; sluiten de hand, en vreezen een der schoonste banden van mensch en mensch te verbreken. Wij gelooven aan een God, en zien het onderzoek der eindige wereld verflauwen; ontkennen hem, en duchten, dat het raadsel der wereld misschien voor altijd is verzegeld. De wilsvrijheid is een illusie: zal de zedelijkheid die illusie overleven? Het determinisme is een leugen: hoe monsterachtig wordt nu de zedelijke duisternis! Wij storten ons in wellust: werpen wij ook een parel voor de zwijnen? Wij verloochenen ons zelf; zijn wij ook dwazen en dwepers?

Onkunde overal en, als vracht, onzekerheid! Gelukkig is de vergetelheid en lichtzinnigheid in onze natuur onuitroeibaar, maar de lach wordt toch reeds minder gul. Gelukkig hebben onze machineriën een zekere praktische onfeilbaarheid, maar spoorwegbruggen breken en gazen ontvlammen en stoffen ontploffen, als ware een antieke God naijverig ook op deze zekerheid. Van een geloof de zekerheid te verwachten, die de wetenschap ons ontzegt, laten wij over aan de onervarenheid die er lust in heeft. Hoe vaak zij gebloeid heeft op den bodem van het scepticisme, ontrafeld, bleek de Mystiek nooit iets anders te zijn dan een ingebeeld weten, onzekerder en ongelijkbaar willekeuriger dan het andere.

Onze verstandelijke armoede leidt tot altijd hooger waardeeren van het artistieke, en dus van het onbewuste, dat raadt, vermoedt, vooruitgevoelt, onverklaarbare maar waarachtige indrukken ontvangt, op allerlei onnaspeurlijke wijze met de Natuur, met de geestelijke werkelijkheid samenhangt en ten slotte uit zijn schoot de wereld van de kunst doet voortkomen: éenige wereld. Alles verkrijgt een nieuw aanzien. Het uit onszelf geborene wekt gewaarwordingen van het eeuwige. De bedriegelijkheid zelve wordt degelijk voedsel. Van deze wereld getuigt niemand, dat zijn ziel er genoeg van heeft; zij deed en doet

elken dag op nieuw ons geslacht dat onweersprokene en onwedersprekelijke vinden; ‘A thing of Beauty is a joy for ever.’

Geven wij den jongeren liefde voor het artistieke, maar, - als het mag, als Koninklijke Besluiten het veroorlooven, - niet door nieuwe lesuren voor esthetiek en kunstgeschiedenis, konventioneele esthetiek en traditioneele kunstgeschiedenis. Er valt een gezindheid aan te kweeken, geen nieuw hersenloket te vullen. Men vermijde vooral den weg, die onmiddelijk tot het doel schijnt te voeren; opvoedkundig is die weg meestal de slechtste. De eenzijdige verheffing van het bewuste leven dale; in verband daarmede zoeke onze zedeleer het middel, de zinnelijkheid, waarmede zij thans eenvoudig geen rekening houdt, op te nemen in het geheel van 's menschen ontwikkeling. Verstrooiing worde ingekrompen en tevens veredeld. Bovenal vinde de overtuiging ingang, dat de smart geen vijandin is; dat onder alle gaven die het artistieke in ons bevorderen, geen vruchtbaarder is dan een ziel die geleden heeft en in lijden de ontsmetting heeft leeren zien van een zelfzuchtige samenleving.

A. PIERSON.

Prosopographia Socialistica.

Mr. H.P.G. Quack, de Socialisten. Personen en Stelsels. Tweede druk Ie en IIe Deel. 1887.

‘Mijn sone, weest gewaerschouwt; van vele boecken te maken en is geen einde, ende veel lesens is vermoeyinge des vleesches’, zegt de Prediker.

Had alreeds de wijze en vrome Israëliet, die, naar men gissen mag, twee eeuwen vóór onze jaartelling ‘de woorden van den Prediker, des sone Davids, des konings te Jerusalem’ boekstaafde, in z i j n e n tijd aanleiding om deze verzuchting te slaken, heeveel te meer reden is er, dat zij ons, kinderen der schrijf- en druk-lievende negentiende eeuw, van de lippen vloeie!

Mij ontsnapte zij als van zelve, toen ik onlangs nog eens de oogen liet gaan over de bladzijden van het tweede gedeelte van het *Register op de Gids*, waarmede de wakkere uitgevers van dit Tijdschrift ons zoo grooten dienst hebben gedaan[1)]. Wat verbijsterend lange lijst van boekentitels geeft ons daar het: *Vijftigjarig Alfabetisch Register op de Boekbeoordeelingen!* Titels van boeken of kleine drukwerken, voor verreweg 't meerendeel in Nederland geschreven en voor Nederlandsche lezers bestemd. En dan nog, hoe onvolledig is die lijst! hoeveel werd er buitendien in dat vijftigjarig tijdperk in Neder-

1) Deze bladzijde was reeds geschreven toen de Heer PIETER NICOLAAS VAN KAMPEN, hoofd en stichter der firma, onverwachts aan zijnen werkkriug en aan zijne vrienden ontviel. Onder dezen mocht ik mij sinds bijna vijftig jaren tellen. Het woord van waardeering, hem in de Juni-aflevering van dit Tijdschrift gewijd, kan ik - met onzen vriend VETH vermoedelijk de eenig overgebleven getuige uit den tijd, toen de uitgave van DE GIDS ook voor den uitgever eene taak van groote inspanning en velerlei zorgen was - ten volle beämen.

land gedrukt, wat der aandacht van de Gids-redactie onthouden of ontgaan is, of wat zij zelve onopgemerkt ter zijde gelaten of gelegd heeft.

Met dit ter zijde leggen is het wel eens vreemd toegegaan. Dat de redactie van *de Gids* de groote menigte prulschriften, die maandelijks hare leestafel kwamen bezwaren, - de *sine nomine plebs* in de boekenwereld - ter vergetelheid doemde, laat zich verklaren. Doch wie die lange lijst van drukwerken, welke zij harer aandacht wèl verwaardigde, raadpleegt, moet getroffen worden door het feit, dat daarin niet weinige ontbreken, die tot de uitstekendste gerekend mogen worden, welke de Nederlandsche pers geleverd heeft: ernstige, degelijke boeken, eerbiedwaardig van omvang en inhoud, standaardwerken van duurzame waarde. Ik bepaal mij tot enkele grepen op beperkt terrein. Bij voorbeeld: van THORBECKE'S *Aanteekening op de Grondwet* werd in 1840 en 1842 getrouw verslag gegeven, even als van zijne kleinere geschriften uit de eerste jaren, maar zijne *Parlementaire Redevoeringen* zijn onopgemerkt gebleven. Hetzelfde lot trof DE BOSCH KEMPER'S *Wetenschap der zamenleving*, dat boek van zoo veelzijdige studie. HEEMSKERK'S *Praktijk der Grondwet* en *De Grondwet* van BUYS bleven tot heden onvermeld. Noch van VREEDE'S *Geschiedenis der Nederlandsche Diplomatie* noch van de - helaas evenzeer onvoltooide - *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland* van OTTO VAN REES is melding gemaakt. Aan het *Overzigt van eenige Hoofdstukken der Staathuishoudkunde* van W.C. MEES, door Mr. N.G. PIERSON[1] 'een waar meesterstuk, eene goudmijn waaruit men onophoudelijk kan putten' genoemd, dat hij hooger zelfs stelt dan RICARDO'S *Principles* en welks verschijning in 1866 door hem als eene *gebeurtenis* wordt gekenmerkt, heeft *de Gids* geene enkele bladzijde gewijd. Evenmin hebben de *Grondbeginselen der Staathuishoudkunde* van den Heer PIERSON zelven een blijk van belangstelling gevonden, en zijn *Leerboek der Staathuishoudkunde* wacht nog altijd op eene aankondiging.

Het mag misschien een gewaagd onderwind heeten, eene verklaring van dit verschijnsel te beproeven. Mij is het wel eens voorgekomen - maar ik geef deze meening gaarne voor

1) In zijne lofrede op Mr. W.C. MEES, voorgedragen in de vergadering der Akademie van Wetenschappen van 16 Februari 1885.

beter - dat de reden hierin ligt, dat wij in ons kleine landje elkander te zeer van nabij kennen. Onze mannen van beteekenis op wetenschappelijk gebied, onze voorgangers en leiders worden door ons bejegend met een persoonlijk ontzag, dat ons met dankbaarheid doet aanvaarden wat zij ons schenken, maar te gelijk openbare kritiek der aangeboden gave uitsluit en in loftuiting onzerzijds iets aanmatigends doet vinden. Zoo doen wij zwijgend ons voordeel met 't geen wij van hen ontvingen. En aldus wordt door ons onwillekeurig GOETHE'S uitspraak bekrachtigd: ‘eigentlich lernen wir nur von Büchern die wir nicht beurtheilen können.’

I.

Ook het magistrale boek van den Heer QUACK over *de Socialisten, Personen en Stelsels*, is tot heden slechts met stillen dank begroet, al is het ook reeds meer dan twaalf jaren geleden, dat het I^{e} Deel in Eerste Uitgave het licht zag. Immers wie, op het *Register* der heeren VAN KAMPEN EN ZOON afgaande, meenen mocht, dat in de aflevering van Juni 1877 van *de Gids* eene beschouwing van dit werk te lezen ware, zou bedrogen uitkomen. Onder de rubriek ‘De boeken der vorige maand’ zal hij dáár, op ééne bladzijde, niet anders vinden dan den overdruk der Voorrede vóór het toenmaals pas verschenen I^{e} stuk des II^{en} Deels. Bescheidener vorm van waardeering der ontvangen gave kon er niet uitgevonden worden. - Evenwel, de uitkomst heeft getoond, dat althans aan dit boek het eerbiedig stilzwijgen geen schade heeft kunnen doen. Nog voor dat het werk voltooid is, heeft de belangstelling van het publiek een tweeden druk van de beide eerste deelen noodzakelijk gemaakt. Deze herdruk ligt nu vóór ons in den deftigen maar duren vorm, die naar Hollandsche zede voor een klassiek werk passend is. Men zou mogen vragen, waarom van de gelegenheid geen gebruik gemaakt is om het boek ook vóór een ruimeren kring van lezers toegankelijk te maken? doch wij willen aannemen, dat schrijver en uitgevers hiervoor hunne goede redenen gehad hebben.

Van eenen ‘herdruk’ sprak ik hier. Op den titel zelven wordt niet anders dan een ‘tweede druk’ aangekondigd. Nogtans had er met evenveel, met méér recht nog van eene ‘tweede,

herziene en vermeerderde uitgave' gesproken kunnen worden. Want zij het ook al, dat zeer vele bladzijden woordelijk der oorspronkelijke uitgave nagedrukt zijn, omdat de auteur oordeelde, zich te kunnen houden aan het 'quod scripsi scripsi', de inhoud van het boek is bij deze nieuwe uitgave aangevuld en hier en daar gewijzigd. Aangevuld in de eerste plaats door de verwijzing naar nieuwe bronnen, die eerst na 1875 beschikbaar werden; aangevuld en omgewerkt tevens in dezen zin, dat de nieuwe uitgave méér bevat dan de eerste en dat in de schikking der stoffe soms verandering gebracht is. Aan het einde van het I^{e} Deel is thans een geheel nieuw Hoofdstuk ingelascht over GODWIN en MARY WOLSTONECRAFT, in het IIe Deel is de Voorrede (dezelfde, die *de Gids* van 1877 voor de napluizers bewaard heeft) vervangen door eene Inleiding, handelende over het karakter der vier groote maatschappelijke hervormers uit de eerste helft der negentiende eeuw, ST. SIMON, FOURIER, OWEN en J.G. FICHTE, en zijn nu ook de Hoofdstukken aan de twee laatstgenoemden gewijd opgenomen. Van kleinere verschillen kan ik zwijgen.

Zoo mogen wij dan deze Tweede Uitgave in meer dan een opzicht als eene aanwinst begroeten. Ook als eene belofte? De vraag mag met bescheiden aandrang gedaan worden. Op den omslag van het I^{e} Stuk des I^{en} Deels van de oorspronkelijke uitgave was het volledig program van deze *Studiën* gegeven met de toezegging: 'Het geheele werk zal, in vier of vijf stukken, in den loop van 1875 compleet verschijnen.' Het is, lacy, meer gebeurd, ook bij ons, dat een groot en grootsch opgezet plan onvoltooid bleef, 't zij omdat de stof zich onder de bewerking overweldigend uitzette, 't zij omdat andere plichten, andere zorgen den auteur tegen wil en dank van zijnen lievelingsarbeid aftrokken. Het eerste nu kan, gelukkig, voor de werkkracht van dezen auteur, die nog onverzwakt is, geen bezwaar zijn; het andere moge hem gedwongen hebben, een tijdlang en zelfs een langen tijd zijne lezers teleur te stellen, de verschijning van deze nieuwe uitgave kan ons nu ten onderpand strekken, dat de heer QUACK zijne toezegging niet vergeten is en zich heeft aangegord om haar na te komen.

II.

Maar laat ons alvast dankbaar zijn en voldaan over wat wij ontvangen hebben. Het boek moge dan al in zijne tegenwoordige gestalte nog niet meer dan een fragment zijn, het kan ons doen denken aan die stoute scheppingen der Gothische bouwkunst, die, ofschoon ook onvoltooid, niettemin aan hare bestemming beantwoorden en den aanschouwer met bewondering vervullen voor de grootsche conceptie van het geheel en voor de schoone lijnen van het afgewerkte.

Want een kunstwerk mag dit boek met volle recht heeten. Niet enkel om den zwierigen stijl. Men weet het: de Heer QUACK kan geen nuchter, droog of stemmig proza schrijven; ook het dorste onderwerp wordt onder zijne pen met een weerglans van poëzie getint. Maar een kunstwerk vooral om de opvatting en ordening en schikking der stoffe. Een ander, hetzelfde onderwerp aanvattende, zou zich hoogstwaarschijnlijk volgens eene of andere streng wetenschappelijke methode hebben toegelegd op de analyse en synthese der verschillende sociale begrippen en stelsels, die in den loop der tijden achtereenvolgend zijn opgetreden en elkander hebben aangevuld, gewijzigd of verdrongen. Deze auteur brengt de Personen op den voorgrond en teekent met levendige verwen hun bestaan, hun denken, hun willen en bedoelen, hunne lotgevallen, hunne worstelingen, hun strijden en lijden, en wil ons, aldus voorbereid, het inzicht geven in hunne leeringen. In breeden optocht gaan zij aldus aan onze oogen voorbij, elk met zijn eigene, zelfstandige persoonlijkheid, te zamen in wel geschikte groepen verbonden. Indien de vergelijking niet haast al te gewaagd ware, ik zou durven zeggen, dat wij hier gelijken indruk ontvangen als tegenover MAKART'S kolossaal doek, de intocht van KAREL V binnen Antwerpen, dat met zijne schitterende kleurenmengeling en flikkerende lichteffecten den aanschouwer aangrijpt en gevangen houdt. Schoone maagden, der Gratiën evenbeeld, strooien er bloemen op het pad der geweldige geharnaste ruiterschaar, en het saamgeschaarde volk staart met bewondering, maar ook met ontzag en vreezen het vreemde schouwspel aan.

III.

Aan het hoofd van den stoet, die in QUACK'S breed tafereel optrekt, schrijdt voorop met statigen tred de 'goddelijke' PLATO, de verheven denker, wiens taal muziek is, wiens wijsbegeerte de schoonste bloem was der Helleensche beschaving. Voor hem mochten wel de Gratiën zelven hare rozen strooien. - PLATO'S *Republiek*, dat boek vol raadselen, waartegenover wij altijd blijven staan met de vraag op de lippen: hebben wij hier te doen met eene ernstige, diepzinnige bedoeling of is hier niet meer dan een verheven spel der verbeelding? - het is de allereerste oorsprong, waaruit alle latere communistische en socialistische stelsels tot op den dag van heden, afgeleid zijn. Van waar toch, die onbegrijpelijke macht, die dus de geesten beheerscht? Wij vragen, en bekomen geen antwoord, en wij zetten ons op nieuw tot de lezing van dat dichtwerk en laten ons medesleepen als onder het gehoor van 'een muziekstuk met fijne en breede toetsen'[1].

En achter hem, den aanvoerder, dringt nu de schare op, in gesloten rijen, onverbroken door de wisseling der tijden, zich verbreedende en verdiepende naarmate de eeuwen voortrollen. Allen, bijna zonder uitzondering, zijne bewuste of onbewuste navolgers, velen zich beroemende, dat zij zijnes geestes kinderen zijn.

Daar verschijnen in den eersten rang de I d e a l i s t e n , die, even als PLATO zelf, zich vermeiën in de droombeelden eener volmaakte maatschappij en, al naar hunne fantasie hun ingeeft, eenen volmaakt rechtvaardigen en gelukzaligen staat opbouwen, wiens burgers onder wijze wetten en een streng maar zachtmoedig bestuur in ongestoorde eendracht leven en nooit iets anders dan het algemeen welzijn bedoelen; waar bovenal de wet der broederlijke liefde alle gemoederen beheerscht; waar alle redelijke behoeften hare vervulling vinden, omdat alles onder allen gemeen is. - De uitwerking in bijzonderheden moge bij deze verleidelijke voorstellingen veelzins verschillen, de grondgedachte is ééne.

Trouwens, de opmerking mag hier hare plaats vinden, deze

1) QUACK, Ie deel blz. 35.

verzuchtingen naar een volmaakten heilstaat der menschheid hebben nog eenen dieperen grond dan het toevallig feit, dat een Grieksche wijsgeer er zich eenmaal in verlustigde, eenen model-staat te teekenen. Zij zijn zoo oud als de poëzie zelve. De Oostersche volken der grijze ondheid smachtten naar den Paradijs-hof terag, waaruit de straffende hand der goddelijke gerechtigheid den zondigen mensch verdreven had; de oud-Helleensche dichters verheerlijkten de gouden eeuw, waarin het nog onverbasterde menschdom in onschuld, vrede en ongestoord geluk het leven genoot en met de Goden zelve verkeerde. De godsdienst, zuster der poëzie, gaf harerzijds aan die heilsvoorstellingen eene eigene richting. Niet in dit aardsche leven, zoo leerde deze, was de zaligheid bereikbaar, maar voor de geloovigen was zij weggelegd in het leven hiernamaals, wanneer zij God zouden zien en aanbidden. De stoutste en verhevenste uiting van deze belofte is wel de *Apokalypse* van den ziener van Patmos. Maar de godsdienst ging nog eene schrede verder en greep in het werkelijke leven zelf in, door er op te wijzen, dat de mensch zelfs reeds hier op aarde den voorsmaak van die zaligheid kon genieten door zich uit de booze wereld af te zonderen en Gode alleen te leven. En toen eenmaal de Christelijke godsdienst de Romeinsch-Byzantijnsche samenleving met zijn en machtigen geest doordrongen had, trad als de praktische toepassing der leer het M o n a c h i s m e op. De droombeelden van den ‘volmaakten rechtsstaat’ waren daardoor ter zijde gedrongen.

Dit werd eerst anders toen in het tijdperk der Renaissance de studie der klassieke oudheid een nieuw leven aanging en, met de kennis der meesterwerken van Hellas' dichters en schrijvers, de zin voor het zonnige levensgenot dier oude wereld wakker werd en tegen de askese in verzet kwam. Te midden van den druk dier tijden, van oorlogen en volksberoeringen, van de geweldenarijen der wereldlijke en geestelijke mogendheden, van hongersnooden en pestilentiën, vermaakten zich vernuftige geesten met het opstellen en ineenzetten van eene denkbeeldige staatsinrichting, waar alles anders, alles schoon en liefelijk en welluidend zou wezen. Zoo ontstonden sedert het begin der zestiende eeuw de S t a a t s r o m a n s [1)], waarvan de vermaarde U t o -

1) Deze gelukkige benaming is, zooverre ik kan nagaan, voor dezen tak der literatuur het eerst gebezigd door ROBERT VON MOHL.

p i a van Engelands kanselier Sir THOMAS MORE, den vriend van ERASMUS[1] de eersteling was en de prototype gebleven is. De opzet is hier en bij alle latere nabootsingen deze. Een reiziger, zwerveling over verre zeeën, komt, na allerlei wederwaardigheden te hebben doorgestaan, te land op een onbekend eiland, niet (als in de latere *Robinsonades*) woest en ledig, maar bewoond door een beschaafd en ontwikkeld volk. Daar vindt hij alles anders dan tehuis: staatsinrichting, bestuur, godsdienstvormen, sociale toestanden, huishoudelijke inrichtingen, familiebetrekkingen, arbeid, nijverheid, verkeer, welvaart, opvoeding, zedelijke begrippen; - alles anders en beter! Tegenover de gebreken der Europeesche samenleving met al hare ellenden staat hier een volmaakte maatschappelijke ordening met ongestoord volksgeluk. In de teekening van die voorbeeldige maatschappij in al hare deelen, vindt dan de fantasie der auteurs vrij spel, doch hierin ligt het eenige verschil. Sommigen, zooals BACO VAN VERULAM in zijne *Nova Atlantis* (een fragment) en HARRINGTON in zijne *Oceana* bepalen er zich toe, die ideale maatschappelijke ordening te ontleden; anderen zoo als de auteur der *Histoire des Severambes*[2], werken hun plan uit tot een wezenlijken roman vol vermakelijke en vervaarlijke avonturen en liefdes-geschiedenissen, tot in 't eind deze vorm, die vooral in de achttiende eeuw in den smaak viel, in vervelende knutselarij of walgelijke liederlijkheid (zooals bij MORELLY'S *Basiliade* en de *Découverte Australe* van RESTIF DE LA BRETONNE) ondergaat. In onzen eigen leeftijd (1842) is deze vorm nog eens en niet zonder welslagen beproefd in de *Voyage en Icarie, Roman philosophique et social*, van ET. CABET, een boek, dat zich door vorm en inhoud werkelijk gunstig onderscheidt. - Voor anderen weder is de beschrijving van den door hen gedachten idealen staat niet anders dan de bedekte kritiek - doorgaans eene vlijmende, satire - van de toestanden der Europeesche samenleving in hunnen tijd, zooals in Bisschop HALL'S *Mundus alter et idem* en SWIFT'S *Gulliver*. Ook van dezen vorm heeft ons een beroemd tijdgenoot - sir

1) De Heer QUACK herinnert ons, dat ERASMUS mede de hand had in de bewerking en uitgave van het boekje. Zie Deel I blz. 203.
2) Voor 't eerst verschenen in 1677 te Parijs. Als auteur wordt genoemd zekere D. VAIRASSE D'ALLAIS. - De hoofdpersonen in dezen roman zijn Hollanders, zie QUACK, Dl. I. blz. 250 v.v.

EDW. BULWER LYTTON - een staaltje gegeven in zijn *Erewhon*[1] (omzetting van *Nowhere*), de beschrijving van een staat in de binnenlanden van Nieuw-Holland, waar onze moderne beschaving tot de uiterste grenzen is doorgedreven, met het gevolg, dat de tot volmaking gebrachte werktuigen hier den mensch beheerschen, en dat er de boosdoeners als krankzinnigen in het gasthuis verpleegd, de zieken als overtreders van de wetten der hygiène in de gevangenis afgezonderd worden.

Aan deze Idealisten sluit zich onmiddellijk een tweede groep aan. Het is die der M y s t i e k e n . Hun getal is niet groot en zij doen niet veel van zich spreken, tenzij zij, als een MELCHIOR HOFFMANN of een JAN VAN LEIDEN de wereld met het gerucht hunner prediking of van hunne daden vervullen. Doch over dezen later. Onder de vreedzamen, die zich er toe bepaalden, hunne systemen in het stille studeervertrek uit te broeien, mag geteld worden de brave abbé de ST. PIERRE 'l'homme aux cent projets', met zijn *Projet d'une paix perpétuelle* en zijn *Traité de Polysynodie*, 'un nouveau plan général de gouvernement qui nous amènerait l'âge d'or, une espèce de paradis sur la terre' ... zoo als hij zelf ons verzekert. - Maar vóór allen moeten hier twee mannen genoemd worden, onderling in innige geestverwantschap verkeerende, ofschoon ook twee eeuwen tusschen beider leeftijd liggen: de Calabreesche monnik THOMAS CAMPANELLA en CHARLES FOURIER. CAMPANELLA[2] kort den tijd zijner jarenlange opsluiting in den napelschen kerker met het bepeinzen van wijsgeerige problemen en bouwt in de afzondering zijner cel de schitterende *zonnestad* (*civitas solis*) op, met hare fantastische ordeningen, bestuurd door eene soort van drieëenige theocratie onder heerschappij van den invloed der gesternten; FOURIER[3] bepeinst in de vrijwillige afzondering

1) London 1872. Het boek werd zonder naam des auteurs uitgegeven, doch deze is spoedig bekend geworden. Omstreeks denzelfden tijd gaf BULWER met zijnen naam, een tegenhanger: *The coming race* (1873) waarin de satire echter niet onze tegenwoordige maatschappij, maar de denkbeeldige der Utopisten treft. Hij brengt ons bij een volk, dat sedert den zondvloed leeft in de ingewanden der aarde en daar een volmaakten gelukstaat geniet, in volmaakte rust en vrede en materiëel welzijn, zonder arbeid, zonder strijd, zonder eerzucht, zonder hartstocht, maar waar het dan ook ondragelijk vervelend geworden is. Dit is de moraal van zijn fabel. Zie het 26e Hoofdstuk.
2) QUACK, Deel I, blz. 234, vv.
3) QUACK, Deel II, hoofdstuk 3, blz. 148, vv.

van zijn zolderkamertje de schepping eener nieuwe wereldorde op de grondvesten van het *Phalanstère*, die niet alleen den mensch in zijn physiek en sociaal bestaan, maar ook de hem omringende natuur, onder wier wetten hij leeft en werkt, zal vervormen.

Dit alles schijnt nu meer geschikt om onze lippen tot een glimlach te plooien dan om ons de rimpels der ingespannen overdenking op het voorhoofd te brengen. Hoe vreemd, hoe aantrekkelijk, hoe aandoenlijk of vermakelijk hier of daar ook de voorstelling zij, hoe gemoedelijk de goede bedoeling des eenen, hoe scherp de ironie des anderen zich uite, hoeveel waarheid er misschien soms onder de verdichting schuile - dit is niet het werk van dezulken, wien het ernst is, de hand te slaan aan de opheffing van de nooden der lijdende menschheid. Het zijn en blijven niet anders dan naïeve invallen, ongrijpbare droombeelden of dartel spel des vernufts, sprookjes waarmede men kinderen bezighoudt. Zij zijn dan ook bijwijlen erg kinderachtig.

IV.

Anders is het met de groep, die nu onze aandacht komt vergen. Het zijn de mannen der afbrekende en opbouwende k r i t i e k . Hun voorkomen is ernstig, hun gang vast. Hunne taal nadert meer tot het nuchtere proza. Zij doen een beroep, minder op ons gevoel en onze verbeelding dan op ons verstand en oordeel. Zij gaan allen uit van de overtuiging, dat de maatschappij, zooals zij van zelve in den loop der tijden geworden is, vooral bij de hoogstbeschaafde volken, in den grond slecht is, een jammerlijk product van eigenbaat, hebzucht, heerschzucht, geweld en huichelarij. Zij ontleden hare fouten en gebreken en schrijven hunne redmiddelen voor. Hun getal is tegenwoordig legio. Doch, behoudens enkele sporadische verschijnselen uit vroegere tijden, treden zij eerst na de helft der achttiende eeuw in massa op. En aanvankelijk vooral, ja bijna uitsluitend in Frankrijk, dat toen voor de revolutie rijpte. Tot hen behoorde die MORELLY, dien wij zooeven ook als romanschrijver ontmoetten, met zijn *Code de la nature;* voorts zijne tijdgenooten, de diplomatische MABLY, de brutale LINGUET, de geleerde CONDORCET met vele anderen van minder naam en

gezag: als verreweg de invloedrijkste J.J. ROUSSEAU; in latere tijden verschijnen opvolgelijk W. GODWIN, J.G. FICHTE, P.J. PROUDHON, LOUIS BLANC, V.A. HUBER, RODBERTUS VON JEGETZOW, de Pruissische, SCHÄFFLE, de Oostenrijksche oudminister, KARL MARX, HENRY GEORGE .... wie kan ze allen noemen?[1]. Hunne kritiek van de bestaande toestanden, die zij, elk in zijnen kring en van zijn standpunt, hebben waargenomen, is streng, dikwijls scherp en snijdend; niemand zal ontkennen, dat die kritiek ook in menig opzicht rechtvaardig is, en wij moeten hun dank weten, dat zij onze oogen openen voor de wonden der maatschappij en ons aansporen, de handen uit te strekken naar de middelen tot herstel. Maar een zonderlingen, haast weemoedigen indruk laten de voorstellen achter, die zij, elk op zijne beurt, als afdoend redmiddel aanbevelen; de systemen en theoremen, die zij ons als den stevigen grondslag voor eene nieuwe heilsorde voorhouden. De een verkondigt ons een nieuw natuurrecht, waarbij met de dwalingen van GROTIUS en LEIBNITZ gebroken wordt; de ander eischt een krachtig staatsorganisme, naar het model der Spartaansche republiek, dat de geheele samenleving in al hare deelen zal doordringen en beheerschen; een derde predikt met wegslepende taal het nieuwe evangelie van een maatschappelijk verdrag op het beginsel van broederschap aangegaan; een ander wederom betoogt tegenover MONTESQUIEU'S *Esprit des lois*, dat het oogmerk der wetten behoort te zijn, niet om den eigendom, maar om de vrijheid te beschermen; nog een ander bestudeert den gang der ontwikkeling van den menschelijken geest en is overtuigd, dat deze ontwikkeling zelve eenmaal de maatschappij tot de volmaaktheid brengen zal, mits maar het beginsel van ‘ongelijkheid’, dat nu nog heerschende is, overwonnen worde; daar staat in Engeland een ander apostel der ‘gelijkheid’ op, maar zijn grondbeginsel is de ‘Politieke rechtvaardigheid’ (*Political justice*), dat door het wanbestuur der regeerders en hunne machtsoverschrijdingen verkracht wordt; het ideaal van

1) Bij deze opsomming treed ik, even als hier en daar elders, buiten de grenzen van QUACK's boek, zooals het thans voor ons ligt. Doch ik mag voor sommige personen, zooals HUBER, MAURICE, F. LASSALLE, naar andere schriften van zijn hand verwijzen. Overigens raadplege men Hoofdstuk IX en XIII van het Ie, Hoofdstuk V van het IIe deel der: *Socialisten*.

den duitschen wijsgeer is ‘de afgesloten handelsstaat’, een regime, dat het beginsel der wetten van LYCURGUS in het sociale leven tot de uiterste gevolgtrekkingen doordrijft. Onder de nieuweren heeft de een de oplossing van het groote probleem der volkswelvaart in ‘de organisatie van den arbeid’ gevonden, een ander in de algemeene toepassing van het beginsel ‘der associatie’, een derde in de wettelijke vaststelling van ‘den normalen arbeidsdag’, een der jongsten in ‘den strijd op leven en dood tegen het kapitaal’, dat als een parasiet de levenssappen van den arbeid uitzuigt; de allerjongste ziet alleen heil in ‘de onteigening van de grondrente ten behoeve van den Staat’. Enkelen zijn er, die wel mede in krachtige taal hunne afkeuring van wat is uitspreken, maar te gelijk hun wantrouwen lucht geven in al de voorgestelde middelen tot verbetering en zich òf vermaken met contrasten en contradictiën in het licht te stellen, òf hun boek met een wanhoopskreet besluiten.

Met wien zullen wij medegaan?

V.

Deze allen nu, die daar voorbijgingen, zijn de mannen van het woord, van de pen. Zij dichten hunne fabelen, zij bouwen hunne systemen, zij ontwikkelen hunne theorieën, zij drijven kritiek en voeren polemiek; maar daarbij laten zij het. Van de stille werking hunner uitgesproken denkbeelden wachten zij het heil der toekomst. Zoo al enkelen een oogenblik de gelegenheid kunnen aangrijpen, om die denkbeelden metterdaad in toepassing te brengen[1)], de mislukte of verijdelde proefneming wordt niet herhaald.

Maar nu doemt er in den optocht eene andere groote afdeeling op, welke wij, in tegenstelling met de eerste, die van ‘de m a n n e n d e r d a a d’ mogen noemen. Ook bij dezen valt verscheidenheid waar te nemen, zoo al niet in het doel, dat zij nastreven, dan toch in de richting, waarin zij zich bewegen, en in de wegen, langs welke zij hun oogmerk meenen te kunnen benaderen.

Hier valt onze blik het eerst op een breeden stoet, uit velerlei natiën en zeer verschillende tijden bijeengebracht, onderling ook wederom zeer ongelijk in hunne uiterlijke verschijning, maar

1) L. BLANC, de *ateliers nationaux*, MARX, de schepping der *Internationale*.

toch allen één gemeenschappelijk karakter vertoonende. Zij doen zich voor als ernstige, bezadigde lieden, vriendelijk en eerbiedwekkend van aanzien, vreedzaam, meer tot dulden dan tot strijden gestemd, maar niettemin onverzettelijk in hunne overtuigingen, in hun binnenste gloeiende van liefde voor wat waar, goed en edel is. Men kan ze, met éénen naam ‘de stillen in den lande’ noemen. Bij de meesten vermengt zich een godsdienstig beginsel, een streven naar eigen heiligmaking, met het zoeken naar den heilstaat op aarde. Zij gaan uit van het ‘herziet u zelven!’ als de eenige weg om de wereld te hervormen. Ook zij blijken bij de uitkomst onpraktische idealisten te zijn, van wie de wereld niet gediend wil wezen. Zij worden bespot, verketterd, uitgebannen, te vuur en te zwaarde vervolgd, als boosdoeners gepijnigd en ten doode gedoemd. Er komen tijden, waarin het een Gode welgevallig werk geacht wordt, hen uit te roeien. De zachtere zeden der latere eeuwen hebben hieraan een einde gemaakt; men gaat thans die zonderlingen met een schouderophalen voorbij.

In het boek van den Heer QUACK, dat zich aan de historische tijdorde houdt, moet men verschillende van elkander verwijderde hoofdstukken opslaan, om een overzicht van het bedrijf en den invloed van deze stille werkers met de daad te verkrijgen. Het eerst worden ons voorgesteld de E s s e e ë r s , die kleine, maar zoo merkwaardige secte uit de Joden, die zich vermoedelijk ruim eene eeuw vóór de geboorte van JEZUS verzamelde en in het Overjordaansche in afzondering van de wereld leefde. Een eigen staat vormden zij niet, maar strenge afsluiting naar buiten, innige gemeenschap van binnen, waren regel voor hun sociaal bestaan. Zij verkeerden met elkander als zonen van één huisgezin, arbeidden te zamen en genoten de vruchten van den gezamenlijken arbeid onder een streng vaderlijk, half priesterlijk bestuur. Reinheid, reinheid des harten in de eerste plaats, maar ook reinheid in de dingen des dagelijkschen levens, tot overdrijving toe, was bij hen het eerste gebod. Niemand mocht iets het zijne noemen, noch zich boven de anderen onderscheiden; dezelfde grove kleeding was allen voorgeschreven, gemeenschappelijk werd de eenvoudige spijs genuttigd. Alleen in zoover was er verschil, dat men niet dan na een langen proeftijd in de volle gemeenschap werd opgenomen. Ook elders dan in Palestina schijnen de Esseeërs eenige nederzettingen gehad te

hebben, met name in Syrië en in Egypte. Overigens is van hunne geschiedenis weinig met zekerheid bekend. Zoowel hun verdwijnen als hun oorsprong is in nevelen gehuld. Men beweert, dat er nog tot in de vierde eeuw na CHRISTUS sporen van hun bestaan gevonden worden.

Is er verband geweest tusschen deze Esseeërs en de oudste. Christengemeente te Jerusalem? Wij kunnen hier deze vraag, die in verschillenden zin beantwoord wordt, laten rusten. Zooveel is zeker, dat eene geestverwantschap niet valt te ontkennen. Het verhaal van het broederlijke leven in die eerste Gemeente, door godsvrucht geheiligd, zooals dat in de *Handedelingen der Apostelen* gelezen wordt, is in zijn eenvoud treffend[1]. Doch van een stelsel, van een georganiseerd plan is er geen spoor. En zoodra de gemeente grooter werd en zich ook buiten de grenzen van Judaea uitbreidde, hield het communistisch samenleven op[2]. De eenheid des geloofs in den Zoon Gods, den Verlosser der wereld, bleef als een onzichtbare band tusschen de geloovigen over, en daarmede ook de broederlijke liefde; maar geen nauwe naar vast plan overlegde aansluiting.

Weldra echter zou in de Christelijke Kerk dat communistisch samenleven zich onder andere machtig werkende vormen openbaren. Het monachisme, waarover hier boven gesproken is, was niet louter eene afzondering uit de zondige wereld, het werd ook eene innige onderlinge aansluiting tot gemeenschappelijk leven en werken. De Heer QUACK wijst er slechts ter loops in 't voorbijgaan op. Ik had wel gewild, dat hij er iets meer nadruk op gelegd hadde; de dankbare stoffe zou eenige fraaie bladzijden te meer aan zijne pen ontlokt hebben. In het ontstaan van die vrije geestelijke broederschappen en gesloten orden van onderscheiden bestemming werkte een verheven beginsel. Een schoon schouwspel gaf het klooster te zien, aandoenlijk en verheffend. Daar kwamen zij bijeen, die - om welke reden dan ook - zich van de wereld wilden losmaken om voortaan Gode alléén te leven. Wie of wat zij waren of geweest waren, werd niet gevraagd; hier zouden zij niet anders

1) Zie *Hand*. II, 42-47, IV, 32-36.
2) Al zeer spoedig, naar het schijnt. Verg. *Hand*. VI, waar verhaald wordt, hoe het noodig bleek de armenzorg te regelen.

zijn dan breeders, dan zusters. Roem, eer, macht, aanzien, stand, rijkdom, bedrijf, schoonheid, talent, al wat in de wereld begeerlijk wordt geacht, werd verzaakt. Zelfs hun eigen naam legden zij af om voortaan met eenen zoeten heiligen naam genoemd te worden. Zoo vereenigden zij zich dan tot een gemeenschappelijk leven in kuischheid, in gezamenlijke armoede, in wederkeerige gehoorzaamheid, in volstrekte zelfverloochening. Gemeenschap bij spijs en drank, gelijkheid in huisvesting en kleedij, gemeenschap van arbeid, gemeenschap in het gebed! En wanneer zij nog aanraking met de wereld daarbuiten zochten, het was om wèl te doen, om zegen te verspreiden, om de armen te ondersteunen, de hongerigen te spijzigen, de dakloozen te huisvesten de zieken te verplegen, de dooden te begraven, de onwetenden te onderrichten, de boozen van hun dwaalweg terug te brengen, den berouwhebbenden zondaar op te richten. Wat de wereld aan deze lieden, die der wereld afgestorven waren, verschuldigd is, valt niet te berekenen. Overal, waar zij een hunner huizen stichtten, werd dat huis een middenpunt van vruchtbaren arbeid, een brandpunt van volksbeschaving, een bakermat der kunst, een bewaarplaats der wetenschap.

Hoe, waarom, waardoor in den loop der tijden deze weldadige instellingen van lieverlede ontaard en verbasterd zijn, tot ze in 't eind den spot van ERASMUS en den ziedenden toorn van LUTHER gaande maakten en veeleer een plaag dan een zegen voor de bevolking werden geacht, gaat ons hier niet aan. Het feit worde alleen herinnerd, om er op te wijzen, dat die ontaarding te gelijk allengs eene reactie in het leven riep, die een niet minder merkwaardig verschijnsel in den gang der ontwikkeling van de Europeesche samenleving is geweest.

Deze beweging, niet alleen tegen de kloosters maar tegen de Kerk zelve gericht, - die sedert zij eene *macht* geworden was, tuk werd op het verwerven van rijkdom en heerschappij - heeft in hare geschiedenis nog altijd veel raadselachtigs. Nu eens openbaart zij zich in het Zuiden van Europa, en hier trouwens het meest en het volstandigst, dan in het Oosten, in het Westen, in het Noorden; bij wijlen haast overall te gelijk. Naarmate van tijden en omstandigheden neemt zij verschillende vormen en gestalten aan; enkele malen schijnt zij een zuiver politiek oogmerk te hebben. Maar de hoofdtrekken van haar

karakter blijven schier altijd en overal deze twee, onderling verwant: eerstelijk de Christelijke kerk terug te brengen tot den eenvoud en de heiligheid der oorspronkelijke Apostolische gemeente; ten andere in leven en wandel afstand te doen van de zonden der wereld, ijdelheid, hoogmoed, heerschzucht, hebzucht, ontrouw, onoprechtheid; in alles reinheid van zeden te betrachten. Hierom willen van den aanvang af degenen, die zich aan de beweging aansluiten, alleen met den naam Kathariers (de zoekenden naar reinheid) onderscheiden worden, een naam, die reeds in het begin der elfde eeuw voorkomt. Nu en dan rijzen er in hun midden mannen op van geest en wilskracht, leiders en hoofden, naar wier namen dan hunne volgelingen geheeten worden[1)].

De filiatie zet zich voort tot in den tijd der groote kerkhervorming van het begin der zestiende eeuw. Wel neemt dan het verzet tegen de heerschende kerk onder den invloed van LUTHER, ZWINGLI en CALVIJN een bij uitstek leerstellig karakter aan; maar de oudste 'Wederdoopers', die te gelijkertijd in Zwitserland, Zuid-Duitschland en Moravië optreden en zich van daar over geheel het duitsche land verspreiden, prediken vóor alles bekeering van het innerlijke gemoedsleven en, als noodwendig uitvloeisel hiervan, hervorming in de ordening der maatschappij en der kerk. Van de hevige revolutionnaire woelingen door CARLSTATT, TH. MUNZER, en de Munstersche Anabaptisten uitgelokt, hebben wij hier nog niet te spreken. De 'stillen in den lande' hadden met die geweldige uitbarstingen niets gemeen, evenmin als de latere Mennonieten, Kwakers en Hernhutters.

De volgelingen van MENNO SIMONSZ. in Nederland, deels vluchtelingen uit andere landstreken, deels ingeborenen, stichtten geene eigen kerk met nauwkeurig omschreven geloofsbelijdenis, evenmin een afgesloten maatschappelijken kring met vaste regelen voor leven en wandel. Er bestond onder hen alleen eene soort van stilzwijgende overeenkomst op enkele hoofdpunten. In het verloop der tijden sloten zij zich onderling nauwer aan in eene soort van broederschap, vooral tot wederkeerige hulp. Zij bleven in de wereld verkeeren, maar gingen

1) ARNOLD VAN BRESCIA (1130-1155), PETER WALDO (1170-1180) en anderen. Zie QUACK, Ie Deel, Ve Hoofdsluk, blz. 93 v.v.

hun eigen stillen gang. Het betaamde den Christen niet, zoo meenden zij, aanzien en grootheid naar de wereld te begeeren, en zoo onthielden zij zich gewillig van ambten en bedieningen; het was des Christens plicht, onder alle omstandigheden en in alle groote en kleine dingen waarheid en oprechtheid te betrachten, en zoo hadden zij een afschuw van de bekrachtiging van hun woord in buitengewone gevallen door eenen eed met aanroeping van Gods heiligen naam. Het eerste en het hoogste gebod den navolger van Christus gegegeven was dat der liefde; hij mocht lijden en dulden, hij mocht niet strijd voeren, en daarom hadden zij een afkeer van processen en oordeelden het ongeoorloofd, met geweld van wapenen anderen te vervolgen of zelfs tegen aanvallers zich te verdedigen[1]. Er lag in dit alles een grondgedachte van sociale hervorming. Maar zij traden niet als hervormers op; zij bepaalden zich er toe, die leeringen in allen eenvoud na te leven.

Met de Nederlandsche Mennonieten waren in den geest verwant de K w a k e r s , die omstreeks het midden der zeventiende eeuw uit de Anabaptisten in Engeland waren voortgekomen.

Zij zelven noemden zich ‘de Vrienden’ of ‘de Broeders’;[2] en toen WILLIAM PENN in 1683 in de Amerikaansche wildernissen aan de oevers van den Delaware eene kwaker-kolonie stichtte, noemde hij de stad, die het middenpunt der volkplanting moest worden, *Philadelphia*, d.i. de Broederlijke Liefde. Reinheid en eenvoud van zeden, gelijkheid van alle broeders onder elkander, ook in de geestelijke dingen, ingetogenheid en zelfbeheersching, vreedzaamheid en oprechtheid, afkeer van vormendienst en wereldsche ijdelheden waren de hoofdtrekken eener leer, die zij in het leven als daders des woords openbaarden. De constitutie, die W. PENN aan zijne kolonie Pennsylvanië gaf, was dan ook in hooge mate democratisch, zonder echter tot communisme over te slaan.

1) De vóór eenige jaren ontdekte en in 't licht gegeven *Commentarius de Jure Praedae* van HUGO DE GROOT was ten deele bestemd, om dit gemoedsbezwaar van Menniste aandeelhouders in de O.I. Compagnie te wederleggen. Velen hunner hadden, toen de schepen der Compagnie rijken buit op de Portugeezen behaald hadden, hunne aandeelen verkocht om geen deel aan den door geweld gewonnen rijkdom te hebben.

2) De naam *quaker* = sidderaar, was een spotnaam, hun door hunne tegenstanders toegelegd.

In dit opzicht ging de inwendige organisatie der H e r n h u t t e r s c h e B r o e d e r g e m e e n t e iets verder. Gelijk de Kwakers uit de Anabaptisten in Engeland hun oorsprong namen, zoo vormden de overblijfselen der Moravische Doopers den kern dezer nieuwe gemeente, die in 1722 in den Lausitz, op het landgoed Bethelsdorf van den graaf VON ZINZENDORF gesticht werd. De Heer QUACK heeft het leven en bedrijf van dezen edelman en het ontstaan zijner stichting met verklaarbare ingenomenheid in schoone bladzijden geteekend[1]. Nog leeft en werkt het kleine kuddeke, aan zich zelf getrouw gebleven, te midden van het gedruisch der groote wereld in stillen eenvoud voort, door daad en voorbeeld goed doende en zegen verspreidende waar het zijne nederzettingen geplant heeft; in eigen kring met en voor elkander arbeidende, elkander helpende en steunende, waar 't noodig is alles gemeen hebbende, zonder anderen band of voorschrift dan de christelijke liefde, naar buiten uitgaande om verlorenen te zoeken en te redden, moeiten en bezwaren dragende, gevaren trotseerende, door de kracht alleen van den christelijken geloofsmoed.

Ook onze materialistische negentiende eeuw heeft hare openbaringen van een ‘godsdienstig socialisme’ aan te wijzen; doch in gewijzigden vorm; meer als prediking dan als daad. Alleen in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, dat open terrein voor alle proefnemingen, treedt het op velerlei wijzen feitelijk op[2].

Allereerst hebben wij hier te doen met dien zonderlingen, meer beruchten dan bekenden staat der M o r m o n e n , of *Latter-day-saints*, in het landschap Utah rondom het Zoutmeer aan gene zijde van het Rotsgebergte gevestigd. Een staat, van welken wij, met onze Europeesche begrippen en gewenten, ons moeielijk een juist denkbeeld vormen kunnen. Gesticht in 1827 door eenen avonturier, JOE SMITH, die de geloovige gemeente wist diets te maken, dat een nieuwe Bijbel rechtstreeks uit den Hemel in

1) Deel I, blz. 481-509.
2) De Heer QUACK zal, als hij zooverre gevorderd is, ook hier rijke stof voor zijn studiën en tot onze onderrichting vinden. Bij voorbaat mag ik als bruikbare bronnen vermelden: W. HEPWORTH DIXON *New-America*, 1867, en vooral CH. NORDHOFF, *the Communistic Societies of the United-States*. 1875.

zijne handen was gevallen. Aanvankelijk in West-Missouri, daarna in Illinois gevestigd; telkens door de omwonende bevolking met geweld verjaagd (in 1844 kwam JOE SMITH daarbij om en zijne plaats werd ingenomen door BRIGHAM YOUNG); eindelijk na een langen en bezwaarlijken Exodus zich nederzettende in de woestijnen aan den westelijken zoom van het onherbergzaam Rotsgebergte. Daar in bijna volkomen afzondering van de beschaafde wereld levende, op eenen grond, ongeschikt voor elke cultuur, toch binnen weinige jaren met hardnekkige volharding ontgonnen en in vruchtbare akkers en grazige weiden omgeschapen. Eene bevolking jaar op jaar met duizenden toenemende, niet het minst door toevloed van immigranten, een samenraapsel van alle natiën[1)]; toch heerscht er vrede en welvaart, zonder militaire macht om de orde te bewaren. Een soort van theocratisch bestuur, door verschillende collegiën, als zoovele departementen uitgeoefend; een halfslachtig communisme; erkenning van den bijzonderen eigendom en van de verwerving der vruchten van eigen arbeid; maar verplichting voor den rijke om aan den onvermogende te geven van zijn overvloed, zoodat HEPWORTH DIXON uit eigen aanschouwing verzekeren kon, dat er niet één arme in Utah gevonden werd. De veelwijverij als oud-testamentsche instelling geduld en voor de 'oudsten' (de bestuurders) voorgeschreven, zonder dat er twist in de gezinnen ontstaat en terwijl het peil der openbare zedelijkheid hoog wordt gehouden. Als godsdienst een mengsel van christelijke leeringen en jammerlijke bijgeloovigheden. Allerlei toestanden, omstandigheden en levensvoorwaarden, die naar onze voorstellingen elke gemeenschap onvermijdelijk te gronde moeten richten. Toch heeft de Mormonenstaat een krachtig en bloeiend leven. Zou dan hier de oplossing van het sociale probleem gevonden zijn?

Nevens dezen modelstaat hebben zich over het grondgebied der Unie tal van andere, meestal zeer kleine vereenigingen verspreid, met fantastische namen onderscheiden, zonder onderling verband, al bestaat er dan ook een zekere geestverwantschap, de meeste van betrekkelijk jonge dagteekening. De oudste van deze *Communities* en ook de talrijkste in aanhan-

1) Volgens de volkstelling van 1870 had *Utah* ruim 86.000 ingezetenen, waarvan ⅔ uit den vreemde herkomstig

gers en de bloeiendste, is die der Shakers, reeds in de vorige eeuw, omstreeks 1784, gesticht door eene dweepzieke vrouw uit Engeland overgekomen, ANNA LEE, wier nagedachtenis dan ook als '*Moeder* ANNA' in eere wordt gehouden. De hoofdzetels van deze secte zijn Watervliet en New-Libanon, in de nabijheid van Albany, Staat New-York. Maar zij hebben hunne vestigingen tot in de westelijke Staten uitgebracht. - Na deze volgen in leeftijd de Harmonisten van Economy, in 1804 gesticht door een troep uitgewekenen uit Würtem berg, onder aanvoering van GEORGE RAPP, van 1825-1830 het terrein der proefneming van R. OWEN. Voorts de Separatisten van Zoär (Ohio), in 1817 door eenen anderen Duitscher, JOZEF BAUMELER, gesticht. Uit lateren tijd de Amana-society of Inspirationisten, in Jowa, eene kolonie van Elzasser boeren in 1843 overgekomen; de Perfectionisten of Bijbel-Communisten, eene stichting van JOHN HUMPHREY NOYES uit Vermont, een man van opvoeding en wetenschappelijke vorming, die eerst in zijn geboorteplaats, later, in 1869, aan de Oneida-Creek (Staat New-York) zijne secte verzamelde[1)], Eindelijk is er nog, of was er althans in 1879, het droevig overschot der Icariërs (Jowa) die omstreeks 1850 met ET. CABET uit Frankrijk waren overgekomen. Er zijn nog eenige kleinere vereenigingen, die wij stilzwijgend kunnen voorbijgaan.

Bij deze allen nu vindt men doorgaans: als godsdienst een soort van Christendom, door allerlei piëtistisch-mystieke toevoegselen haast onkenbaar geworden; als politieke ordening eene volslagene democratie onder bestuur van gekozen 'Oudsten' (*Elders*) die een streng tiranniek bewind voeren en niet alleen over de daden, maar ook over den wil en het geweten van de leden der gemeenschap gezag hebben; in het sociale leven volstrekte gemeenschap van goederen, van arbeid, van maaltijden, van genietingen; als zedeleer eenvoud en ingetogenheid, afkeer van wat den hartstocht opwekt of de zinnen streelt, bepaaldelijk onthouding van sterke dranken en tabak. Alleen

1) *Father* NOYES, zooals hij genoemd werd, en die aanvankelijk volgens DIXON en NORDHOFF beide, eene goede reputatie had, heeft het op 't laatst slecht laten liggen. Volgens mededeelingen in de dagbladen is hij wegens malversatiën in het beheer van de goederen der gemeenschap uitgebannen en in 1886 te Ontario in armoede gestorven.

op één punt, de verhouding en de omgang tusschen de sexen, is er opmerkelijk verschil. Bij eenige dezer *Communities* wordt het huwelijk overeenkomstig 't goedvinden der partijen zelve geduld; bij andere is het huwelijk als staatsplicht - ad procreandos liberos - opgelegd; bij de Shakers en de Harmonisten is het celibaat voorgeschreven en wordt de gemeenschap in stand gehouden door kinderen over te nemen van gezinnen die buiten den kring der geloovigen leven; bij de Perfectionisten is vrije liefde regel, wat zij 'a complex marriage' noemen. - Vreemdelingen (outsiders) worden uit de meeste dezer vereenigingen streng geweerd, tenzij zij verklaren zich te willen aansluiten en zich aan eenen harden proeftijd onderwerpen. Het aantal leden van elk dezer Communities is dan ook zeer gering, en wordt bij enkele slechts bij tientallen geteld. Volgens NORDHOFF konden zij allen te zamen in 1874 nauwelijks 5000 leden monsteren. Trouwens zij zelven hebben geen verlangen naar sterken wasdom; het exclusivisme achten zij eene der eerste voorwaarden voor hun duurzaam bestaan.

VI.

Als nu deze bonte scharen van vreedzame geestdrijvers, bij wie, op eene of andere wijze, het streven naar ideëele sociale toestanden door religieuse aspiratiën bestuurd wordt voorbijgetogen zijn, nadert een kleine groep van mannen die bovenal door hunne persoonlijkheid onze belangstelling wekken. Mannen blijkbaar van beschaving en ontwikkeling, wien de intelligentie op het voorhoofd zetelt en de teederheid uit de oogen straalt. Ook zij zijn mannen van de daad, maar op hunne eigene wijze. Met meewarigheid vervuld over zooveel ellende, zooveel onwetendheid, zooveel zonde, die zij in hunne omgeving waarnemen, hebben zij hunne studiën, hunnen arbeid, hun geheele zijn en leven gewijd aan de opheffing der lagere klassen uit hun staat van verval.

Een kleine groep, mits wij zelven hun aantal min of meer willekeurig binnen zekere grenzen beperken. Deden wij dit niet, wij zouden veeleer van 'eene wolke van getuigen' hebben te spreken. Want dan zouden hier mede voor ons optreden allen, die met verheven bedoelingen en zelfopofferende volharding in vroegere en latere tijden den strijd aanvaardden tegen volks-

zonden of maatschappelijke euvelen, of grootsche ontwerpen ten beste gaven tot wegruiming van gebreken en misstanden in onze samenleving. Dan zouden wij (om geen voorbeelden van vroegere tijden op te halen) niet mogen zwijgen van eenen WILBERFORCE en zijne genoten, die den gruwel des slavenhandels uit de beschaafde christelijke maatschappij uitroeiden, van eenen HOWARD en eene ELISABETH FRY, die zich het lot der gevangenen aantrokken, van een 'vader MATHEWS', Ierlands matigheids-apostel, van den edelen graaf van SHAFTESBURY, 'the good earl', onder 'de snikken en zegeningen der armen van Londen' den 8en October 1885 ten grave gedragen[1]; dan zouden wij in ons eigen land hebben te gewagen van de edelmoedige plannen van Graaf VAN DEN BOSCH om door zijne weldadigheidskoloniën (waarvan R. OWEN zich eenmaal het geestelijk vaderschap heeft toegeëigend) de armoede te bedwingen, of van dien ijveraar voor het goede, onzen WILLEM HENDRIK SURINGAR.

Gemakkelijk valt het niet, die grenslijn juist te trekken. Want wat deze menschenvrienden uitrichtten of beproefden moest ook, middellijk of onmiddellijk, der maatschappij ten goede komen. Wellicht kan de merkpaal op dit punt gesteld worden, dat wij vragen, of verbetering der inrichting van de maatschappij zelve het doel is, dat met bewustheid in het oog gevat wordt. Waar dit kenmerk zich vertoont, kan men van *sociale hervormers* spreken, een titel, dien noch WILBERFORCE noch SHAFTESBURY noch de generaal VAN DEN BOSCH zich ooit hebben aangematigd.

Onder deze sociale hervormers uit den lateren tijd nu treden er een zestal op, als de uitnemendsten van allen, die onze aandacht vergen. Wel zijn zij, elk voor zich, omstuwd van medearbeiders en volgelingen, maar deze kunnen onvermeld blijven. Het zijn: een Fransch Edelman van een oud in de geschiedenis vermaard geslacht, een duitsch Professor, een geestelijke der Anglicaansche kerk een Roomsch-katholieke bisschop, een rechterlijk ambtenaar in een Pruissisch landstadje, een werkman, die door eigen vlijt, inzicht en volharding schatrijk fabrikant werd.[2]

1) Mr. W. VAN DER VLUGT, *De zevende graaf van Shaftesbury* in *de Gids* Augs./Octr. 1887.

2) De Heer QUACK behandelt in zijn IIe deel alleen ST. SIMON en OWEN. Maar aan V.A. HUBER en F.D. MAURICE heeft hij reeds vroeger hulde gebracht in afzonderlijke opstellen, die in zijne '*Studiën op Sociaal gebied*', in 1877 verzameld, zijn opgenomen. Voor Bisschop VON KETTELER zal hij gewis in een der latere deelen van zijn werk eenige bladzijden over hebben. En ik durf mij vleien, dat hij ook aan SCHULZE van Delitzsch een bescheiden plaatsje in den ruimen kring zijner 'Socialisten' gunnen zal, al geeft deze zelf zich ook maar voor een economist.

De eerste en de laatste van dit zestal zijn karaktervolle figuren, die bij elkander behooren, wat breed verschil van levensomstandigheden, lotwisselingen, denken, willen en doen hen ook scheide; want er is overeenstemming in doel, in volhardend, zelfverloochenend streven en in uitkomst.

De graaf HENRI DE ST. SIMON, afstammeling van koninklijken bloede, in weelde geboren en opgevoed, als al zijne standgenoten in den aanvang zijner loopbaan soldaat in dienst zijns konings, als jong officier naar Noord-Amerika getogen om er aan den vrijheidsoorlog deel te nemen, werpt zich na zijn terugkomst op de studie der wetenschappen. Hij wil alles weten, alles doorgronden. Niet om het weten alleen, maar om een vasten grondslag te leggen tot handelen. Hij heeft zich zelven een levenstaak opgelegd en laat zich elken morgen bij zijn ontwaken den plicht voorhouden: ‘iets groots te doen.’ Die taak is: de wereld te hervormen! En werkelijk begeeft hij zich aan die taak met volhardende toewijding, naar een vooropgesteld plan. Om de wereld te hervormen moet hij de wereld leeren kennen, door eigen aanschouwing en ervaring, door het leven des volks mede te leven in al zijne schichten en lagen, door zijn deel te nemen in elke genieting en in elke ontbering. Aan deze voorbereiding besteedt hij de beste jaren zijns levens. Zijn vermogen gaat daarbij verloren en hij eindigt met van aalmoezen te leven; hij stelt zijne ervaringen en raadgevingen te boek; maar zijne boeken worden door niemand gelezen. Maar niets is in staat hem het geloof aan de toekomst te ontrooven. De dood verrast hem, vóór de reuzentaak volbracht is, maar hij draagt haar op zijn sterfbed over op den kleinen kring van discipelen die hij om zich geschaard heeft. En hij sterft met goeden moed, bewust, dat het zaad door hem in de vore gelegd zal ontkiemen, opwassen en vrucht dragen.

ROBERT OWEN is een burgermans-kind uit een behoeftig gezin in Wales. Op zijn tiende jaar moet hij al mee den kost verdienen. Loopjongen, winkelbediende, katoenspinner administrateur, directeur, is hij op 26-jarigen leeftijd de schoonzoon

van een vermogend industriëel en hoofd eener eigen fabriek. Die leerschool door het leven heeft hem tot krachtig, ondernemend man gerijpt en tevens tot hervormer gewijd. Hij verdient schatten met zijn bedrijf, maar, kind uit het volk, gaat hem het welzijn des volks ter harte. Hij leeft nu geheel voor de verbetering van het lot zijner werklieden. Overal heeft hij tegenstand te overwinnen: bij zijne vennooten en geldschieters, die bang zijn, hun kapitaal aan dezen fantast toe te vertrouwen; bij mannen van gezag in staat en kerk, die zijne revolutionnaire plannen bedenkelijk achten; bij de werklieden zelven, die hem mistrouwen. Maar hij overwint, en zijne fabriek te New-Lanark aan de Clyde wordt in 't eind vermaard als eene modelinrichting, die men uit verre oorden komt zien en bewonderen. Deze triomf op eigen terrein drijft hem nu om verder te gaan en als maatschappelijk hervormer in de wereld op te treden. Wat hij dáár te New-Lanark verricht had, kon immers overal geschieden. Het middel om de wereld van hare ellende te verlossen was gevonden. Men had slechts op grooter schaal de beginselen toe te passen, die hij in praktijk gebracht had: zedelijke verheffing van den mensch door opvoeding, door onderwijs en door hem in omstandigheden te plaatsen die hem voor verleiding behoeden. Daartoe had men slechts overal koloniën te stichten naar het voorbeeld van zijn fabrieksdorp. Voor deze idee ijverde hij van nu af aan met woord, schrift en daad. Maar in Groot-Britannië zelf vond hij nog steeds onverschilligheid en tegenwerking, vooral nadat hij zeer beslist den invloed der kerk uitgesloten had. Nu wendde hij den blik naar Noord-Amerika. Een aanbod van RAPP, wien het ook niet vlotte, om hem de gronden van Harmony aan den Wabash te verkoopen, werd door OWEN aangenomen. In 1825 toog hij derwaarts, stichtte er eene kolonie op zuiver communistische grondslagen en arbeidde vijf jaren lang onverdroten aan haren opbouw. Nieuwe teleurstelling! Hij, de menschenkenner, had niet gerekend met de menschelijke natuur van lieden, die niet in zijn systeem waren opgevoed. Kolonisten kwamen er genoeg, aangelokt door een lui en lekker leventje; doch de meerderheid was het bezinksel van alle natiën. Vijf jaren lang worstelde hij; toen moest hij het opgeven. In 1830 keerde hij naar Engeland terug en vond ook hier eenige proefnemingen van zijne vrienden om zijne denkbeelden in toepassing te brengen,

mislukt. Nu gaf hij de praktijk op maar bleef nog twintig jaren aan de verkondiging zijner theorie voortarbeiden, het gansche land rondreizende om voordrachten te houden, tracaatjes, weekbladen en dikke boeken schrijvende en op eigen kosten verspreidende. Zijn vermogen was versmolten; hij leefde van een jaargeld hem door zijne kinderen verzekerd. In 1858 stierf hij oud van dagen en zat van onrust, maar tot den laatsten oogenblik sterk in het geloof aan zijne beginselen.

De duitsche hoogleeraar VICTOR AIMÉ HUBER en de anglicaansche geestelijke FREDERICK DENISON MAURICE waren twee verwante zielen. Zij kenden elkander, waren en bleven vrienden en werkten te zamen aan de oplossing van hetgeen men noemt ‘het arbeiders-vraagstuk’, maar elk op zijne wijze en op eigen terrein. De duitsche geleerde reisde rond over geheel Europa van Noord naar Zuid, van West naar Oost; de Engelsche prediker van het Evangelie der liefde bewoog zich bij voorkeur binnen de grenzen van zijn vaderland onder de lijdenden en misdeelden, in hospitalen en in de achterbuurten der groote steden. Beiden stelden er hun hoogsten roem in, een ‘Christen socialist’ te heeten. De menschheid in al hare verschijningen en openbaringen te bestudeeren, de oorzaken van zoo velerlei ellenden, die zij moesten waarnemen, na te sporen, de werking dier oorzaken tegen te gaan, door stoffelijke hulp, maar vooral door zedelijke verheffing der massa, door onderrichting en opvoeding, vooral door de prediking en de praktijk van den godsdienst der liefde, was beider levenstaak. Beide hebben het moede hoofd ter ruste gelegd zonder de oplossing van het groote probleem te hebben gevonden. Treffend en aandoenlijk is het, aan het slot van elk der opstellen door den Heer QUACK aan deze twee edele geesten met zooveel sympathie gewijd, eenzelfde droevig besluit te moeten lezen; zij hebben geen vruchten van hunnen arbeid mogen zien. Het heerlijk ideaal heeft de wereld niet kunnen overwinnen.

Een Christelijk socialist noemde zich ook WILHELM EMMANUEL Freiherr VON KETTELER, eerst ambtenaar in Pruisischen staatsdienst, later tot den geestelijken stand overgegaan en opgeklommen tot de waardigheid van Bisschop van Mainz. Een kernachtige, strijdlustige natuur, maar geen geestverwant van HUBER of MAURICE. Zijn socialisme heeft in zekeren zin een negatief karakter, in zooverre als hij met LASSALLE en anderen

hand aan hand gaat in de bestrijding van het liberalisme en van de economische leeringen, die door de liberalen worden voorgestaan. Het christelijke moment bestaat bij hem, gelijk verklaarbaar is, in de verheerlijking van de Kerk. De ‘sociale kracht van het Christendom’ is het eenig, maar ook voldoende middel om de maatschappij te reinigen en te redden; alleen door de heerschappij der Kerk tot hare volheid te brengen zal het volksgeluk voor goed verzekerd worden. Deze leer heeft hij, waar hij kon, getracht in praktijk te brengen. In zijne schriften is hij bij voorkeur polemisch. In den kring van zijne gelijkgezinden is zijn invloed niet zonder beteekenis. Om het eigenaardig standpunt, dat hij inneemt, mocht hij hier niet onvermeld blijven.

Ook over SCHULZE-DELITZSCH kan hier een kort woord volstaan. Hier is geen welmeenend Idealist met grootsche, de wereld veroverende concepties, maar een man der nuchtere praktijk. Hij schrijft geene schitterende vertoogen over den strijd tusschen arbeid en kapitaal, maar hij zint op middelen om de arbeiders tot kapitalisten te maken. Een burgermanskind, zelf onbemiddeld, bij zijn eerste optreden miskend en verdacht, door F. LASSALLE uitgejouwd, door zijne regeering als gevaarlijk voor de openbare rust uit den staatsdienst verbannen, gaat hij welgemoed zijnen weg. En hij mag bij het einde zijns levens de voldoening smaken, dat de door hem ‘auf Selbsthülfe gegründete Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften’, zijne *Vorschuss- und Credit-Vereine*, bij vele honderdtallen het duitsche land overdekken, met honderdduizenden deelnemers en met eigen kapitalen tot een gezamenlijk bedrag van vele millioenen. Hoe komt het, dat alleen hij onder zoo velen iets tot stand gebracht heeft, dat hem overleeft? Hij zelf geve het antwoord[1)]. ‘Gewiss, der systematischen Entzweiung von Arbeit und Kapital, worin man das vielgefürchtete rothe Gespenst, den Umsturz alles Bestehenden, den Untergang von Wohlstand und Bildung erblickt, kann nicht wirksamer entgegengetreten werden, als wenn man den Arbeiter selbst der Vortheile des Capital's theilhaftig werden lässt. Wohlstand und Bildung, das präge man sich doch ja ein, sind nicht gefährdet, wenn

1) Als slotwoord van zijn boekje *Vorschuss- und Creditvereine als Volksbanken*. 4e Auflage, Leipzig 1867, blz. 224.

sie ihre Segnungen auf Solche ausdehnen, die bisher davon ausgeschlossen waren. Vielmehr triumphiren sie am sichersten über alle ihre Feinde, indem sie sich ihnen mittheilen.'

VII.

En nu rukt ten slotte, met een groot gedruisch als van een zwaren stormwind, de haast onafzienbare achterhoede van het leger der sociale hervormers op. Ook dezen zijn mannen van de daad, maar van de geweldige, de revolutionnaire daad. Zij zijn van alle tijden en van alle landen. Hunne bataljons zijn te zamen gesteld uit ontevredenen met de bestaande orde van zaken, uit dezulken, die daaronder zelven lijden, en uit hen die door medelijden, door eerzucht of door eenig ander motief gedrongen worden, zich het lot van die lijdenden aan te trekken. Onverduldig van den druk dien zij ondergaan of moeten aanschouwen, hebben zij haast, daaraan een einde te maken. Zij kunnen niet wachten op geleidelijke verbetering; zij eischen wegneming van alle grieven op staanden voet, omwenteling, omkeering van alle toestanden. Met éénen forschen greep van hunne hand meenen zij de bedorven maatschappij, die een poel van boosheid, logen en onrecht geworden is, te herscheppen in een paradijs van broederliefde en gelukzaligheid. Er zijn er onder, die, het zinnelijke en het bovenzinnelijke vermengende, het koningrijk Gods op aarde gaan stichten.

Zij zijn van alle tijden en van alle landen om de eenvoudige reden, dat de menschelijke samenleving te allen tijde en overal hare gebreken gehad heeft, van welke een aantal harer leden in meerdere of mindere mate de slachtoffers werden. Zij het ook al, dat deze misdeelden dikwerf langen tijd hun lijden in stomme berusting dragen, er komen oogenblikken, dat er slechts eene onbeduidende aanleiding noodig is, om den opgekropten wrok in heftig verzet te doen uitbarsten.

Het voetspoor van onzen auteur volgende behoeven wij bij de waarneming van deze uitbarstingen in de geschiedenis der volken niet hooger op te klimmen dan tot de tijden der oude Romeinsche Republiek. De heer QUACK echter beperkt zich[1)] tot één enkel welbekend en schitterend feit uit

1) Deel I, IIIe Hoofdstuk, blz. 41 vv.

deze geschiedenis: de agrarische revolutie in de jaren 134 - 121 v.C. door de gebroeders TIBERIUS en CAJUS GRACCHUS beproefd, maar door de aristocratie met geweld van wapenen bedwongen. Het tragisch lot dezer kloeke mannen was een schoon onderwerp voor zijne dichterlijke pen, en het laat zich verklaren, dat hij, van het 'Romeinsche Socialisme' handelende, hierop vooral het licht deed vallen. Maar de gansche geschiedenis der Republiek, bovenal de periode der 150 laatste jaren van haar bestaan, was vol van worstelingen en burgeroorlogen, waarbij de sociale kwestiën in sterke verhouding vermengd waren met de politieke. De eerste grondoorzaak van dezen eeuwen durenden strijd lag zeer diep. Men weet het: de Romeinsche staat was oorspronkelijk samengesteld uit twee scherp gescheiden klassen, naar onze begrippen vertegenwoordigende de aristocratie en de democratie. Doch deze voorstelling is niet volkomen juist: het waren veeleer twee samengevoegde volken; het overheerschende (*populus*) en het overheerschte (*plebs*). Tusschen deze twee bestanddeelen wordt geworsteld om het politiek gezag; maar tegelijk en nog meer was het een verbitterde strijd tusschen hardvochtige schuldeischers en mishandelde schuldenaren en in latere tijden tevens tusschen het groote en het kleine landbezit[1)]. Die toestanden verwikkelden zich nog meer nadat Rome geheel Italië aan zich had onderworpen en de zoogenaamde Italiaansche Bondgenooten (socii) op hunne beurt door de machthebbers, die op het Kapitool zetelden, uitgezogen werden. Toen daarna ook de bloeiende staten rondom het bekken der Middellandsche Zee veroverd waren en stelselmatig uitgeplunderd werden, openbaarde zich ook daar het volhardend verzet tegen Rome's tirannie in het bedrijf der zeerooverij, die als eene oorlogsmacht te water tegen de verdrukkers optrad, in karakter min of meer gelijk aan dat der Boekaniers der zeventiende eeuw. Eindelijk kwam daarbij zich voegen de vloek der oude wereld, de slavernij, de krachtigst werkende oorzaak misschien van de verrotting der romeinsche maatschappij. Deze slavernij had een geheel ander karakter dan die, welke in latere eeuwen onze christelijke samenleving

1) MOMMSEN, *Römische Geschichte*, IVes Buch, Kapittel XI, karakteriseert de verhouding als eene 'finanzielle Oligarchie der Römischen Capitalisten' tegenover de burgerij.

onteerd heeft. Het waren hier geen afstammelingen van een laag, half dierlijk, door God zelf (naar men zeide) vervloekt menschenras, die als vee verhandeld en als lastdieren mishandeld werden. Hier waren het krijgsgevangenen of door list en geweld geroofden, zoowel uit de beschaafde wereld als van zwervende volksstammen herkomstig. Er waren velen onder, die in hun vaderland in welstand en aanzien geleefd hadden, fiere krijgslieden, in moed en geestkracht de gelijken hunner meesters, mannen van beschaving, in wetenschap en kunstvaardigheid hunne meerderen. - Van hier dan al die groote worstelingen, die opvolgelijk en onophoudelijk den Romeinschen staat verscheurd hebben: de uitwijkingen der burgerij al sedert 500 v.C. (*secessiones plebis*), de woelingen der volkstribunen, de tallooze woekerwetten en de agrarische wetten, de opstanden der Italiaansche Bondgenoten (125-89 v.C.), de oorlogen met de zeeroovers, waarbij de vloten der Republiek niet zelden verslagen werden (150-67 v.C.); niet het minst de ontzettende slavenoorlogen, eerst op Sicilië (134, 103 v.C.) later in Italië zelf (73 v.C.), waar een afstammeling van koninklijken huize uit Thracië, SPARTACUS, als veldheer optrad en groote daden verrichtte, die hem onder de heroën in de wereldgeschiedenis eene plaats verzekerd zouden hebben, zoo hij een geschiedschrijver, die hem niet vijandig was, had mogen vinden.

Zoo door eigen inwendig bederf te gronde gericht moest de machtige Republiek wel, om zelfbehoud te zoeken, zich in de armen van het Caesarisme laten vallen. Het getuigt wel van oppervlakkige onwetendheid, wanneer wij in 1793 de fransche revolutie-mannen die Republiek als voorbeeld zien oproepen, naar 't welk zij hunnen heilstaat zullen inrichten. Nooit en nergens is de sociale rechtvaardigheid schaamteloozer verkracht, en heeft de sociale politiek zich aan meer euveldaden bezondigd dan in deze modelrepubliek.

Aan de hand van onzen leidsman gaan wij nu de middeleeuwen in[1)]. Met volle recht waarschuwt ons de Heer QUACK tegen de voorstelling, alsof dit tijdperk in Europa's geschiedenis een tijd geweest zou zijn van geestelijke duisternis, van chaötische verwarring en bandeloos geweld. Hij geeft ons eene

1) *Middeleeuwsch Socialisme*, Deel I, Hoofdstuk V, blz. 81 v.v.

boeiende teekening van de stevige organisatie der maatschappij, die de eeuwen verduurd heeft en waarvan wij nog heden de nawerking gevoelen. - Hare grondvesten zijn de drie orden en standen, de kerkorde en de geestelijke stand, de staatsorde en de feodaliteit, de burgerlijke gemeente en het gildenwezen; hij wijst daarbij op nog een vierden afgesloten cirkel, althans in de zuiver germaansche landen, het mark- en hofwezen als de organisatie van het grondbezit. De drie andere kringen of cirkels leiden elk hun eigen leven, met eigen instellingen, regelen en betrekkingen; ook met eigen taak en werkkring. De kerk was vreemd aan handel en bedrijf[1)]; zij vertegenwoordigde het begrip van algemeene humaniteit, en de rijkdommen, die zij verwierf, bezat en besteedde zij als het goed der armen. Ook de feodaliteit nam geen deel aan den productieven arbeid: de Baron bewees zijne diensten aan zijnen leenheer, gelijk hij de diensten van zijne hoorigen genoot. Met deze hoorigen had hij deelgenootschap in de mark, waaruit voor allen te zamen het levensonderhoud getogen werd. De industriëele arbeid was het deel van de poorters der gesloten en ommuurde steden en binnen de muren naar een vast stelsel geregeld en verdeeld, de gilden, die op hunne beurt gesloten kringen vormden, binnen welke een innig verband tusschen allen die er toe behoorden, meesters, gezellen en leerlingen, gehandhaafd werd. Zoo was er stevigheid in elk bedrijf. In de algemeene behoeften werd regelmatig en gelijkmatig voorzien, de voortbrenging vond haren regelmatigen en gelijkmatigen afzet. Er was noch overspanning, noch stilstand van nijverheid. Er waren noch kapitalisten, noch proletariërs.

Ik kan deze voorstelling van de economische toestanden in de middeleeuwen laten gelden. Maar wanneer nu de Heer QUACK mij verzekert, dat zij, in tegenstelling met onze hedendaagsche, het karakter van een eigenaardig, weldadig werkend Socialisme vertoonden, dan raak ik verlegen. Ik vind er veeleer een karakter van exclusivisme, een kunstig gebouwd stelsel van privilegiën. Binnen elken van die drie of vier cirkels was bij

1) De kloosterlingen hielden zich echter niet heel trouw aan dezen regel; ‘vrij van alle lasten trokken zij zich alle neringen aan; een kwaad, dat tot zeer vele klachten, vertoogen en verbodsbepalingen aanleiding gaf.’ Zie DE BOSCH KEMPER, *Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland*. Tweede druk, 1860, blz. 49.

uitstek goed gezorgd voor het belang van hen, die er toe behoorden. Maar hoe was het met de groote massa die daarbuiten gesloten bleef? - Om het antwoord op deze vraag te vernemen, hebben wij slechts de oude kronieken op te slaan. Op elke bladzijde haast verhalen ons deze van hongersnooden en pestziekten, die, nu hier dan daar, tienduizenden en honderdduizenden jammerlijk deden omkomen. Van waar kwamen de honderden, die dag aan dag de kloosterpoorten belegerden om hun deel bij de uitreiking der aalmoezen te vragen en tegen wie van tijd tot tijd, als zij al te lastig werden, drijf jachten werden gehouden? De middeleeuwsche maatschappij kende bij de rijkste en beschaafdste volken twee instellingen, die hier typisch optreden: de Lazarusklep en de Leprozenhuizen, die men buiten de muren van elke welvarende stad met groote kosten bouwde en onderhield, niet als ziekenhuis ter genezing, maar als bewaarplaats ter afzondering. Krijgen wij alzoo niet den indruk, dat er naast die welbezorgde gesloten kringen van bevoorrechten een kolossaal proletariaat voortwoekerde, waaraan men zich liet gelegen liggen zoover de middelen strekten, meer nog uit vrees voor de gevaren waarmede het dreigde, dan uit barmhartigheid?

En dat die vrees niet ijdel was, leert de geschiedenis, die ons meldt, hoe de landen van Midden-Europa (de zuidelijke hadden hun eigen krijgsgeruchten) geteisterd werden door volksberoerten op groote schaal, met brandstichting, plundering en doodslag over gansche landstreken gepaard. De Heer QUACK zelf deelt ons een en ander daarvan mede[1)] en herinnert in 't bijzonder aan drie verschrikkelijke uitbarstingen van vertwijfeling en wraakzucht uit de dertiende en veertiende eeuw. De eerste was die van de Hollandsche boeren, die in 1268-'70 Kennemerland, Waterland, Amstelland, het Sticht en de Geldersche Veluwe afliepen, in de kloosters inbraken, de kasteelen des adels sloopten, dorpen verbrandden, steden met de wapenen veroverden of met behulp van het gepeupel daarbinnen innamen, totdat zij ten leste voor Haarlem het hoofd stootten en uiteengejaagd werden. De tweede, de beruchte *Jacquerie* in het hart van Frankrijk, de opstand der *vilains* tegen hunne heeren en meesters onder aanvoering van GUILLAUME CALLET, die zich

1) Deel I, blz. 99 v.v.

JACQUES BONHOMME noemde, in 1358. De derde, de niet minder vermaarde rebellie, in Engeland in 1380, van WATT TYLER, JACK STRAW en den priester JOHN BALL met hunnen aanhang, uit de verdrukte boeren ten platten lande en het grauw der steden aangeworven. Wij hebben ons hier nu niet met de bijzonderheden in te laten van de euveldaden dezer woestelingen, die ons in de kronieken verteld worden. Maar wel mogen wij opmerken, dat overal, zoo in Holland als in Frankrijk en Engeland, eene communistische strooming door de volksbeweging heenloopt. De leus van den opstand is telkens, niet alleen wraak over geleden verdrukking maar te gelijk de eisch van rechtsgelijkheid, afschaffing van privilegiën, verdeeling van rijkdommen. Van de Hollandsche boeren wordt verhaald dat zij hunnen roof aan de armen uitdeelden[1].

Ook de Duitsche landen hebben, nu hier dan daar, hun aandeel in zulke volksberoeringen, half van politieken, half van socialen aard. Doch hier werd alles wat er vroeger van dien aard was voorgekomen, overschaduwd door de groote en algemeene beweging van de eerste helft der zestiende eeuw, die over bijna geheel het duitsche land, van het Zuiden naar het Noorden, henengolfde.[2] Hier was echter met het sociale en het politieke element nog een derde vermengd, het religieuse.

LUTHER en MELANCHTON, ZWINGLI en CALVIJN, die den eersten stoot gaven, beoogden vóór alles kerkhervorming, maar voor de gemeente werd die hervorming nog iets anders dan zuivering der kerkleer. Zij moest voor haar eene verlossing worden uit geestelijke ellende maar tevens uit lichamelijken druk. Het Godsrijk zou nu op aarde gesticht worden, het rijk der waarheid, maar ook het rijk des vredes en der liefde. Het religieus beginsel heiligde den strijd, die hiervoor, zij het dan ook met stoffelijke wapenen, gestreden moest worden. Het valt ons, deze gebeurtenissen in het geschiedboek nagaande, moeielijk, die verschillende, wel eens strijdige factoren uit elkander te houden. Bij den éénen volksleider treedt de ééne,

1) Het verhaal van den Kennemer opstand uit de *Annales* van TRITHEMIUS overgenomen, kan men o.a. vinden in: *Verspreide letterarbeid* van wijlen J.H. VAN BOLHUIS (Utrecht 1846) blz. 279 v.v. Zeer scherp komen daarin de communistische bedoelingen der opstandelingen aan het licht.

2) Zie bij QUACK het VIe Hoofdstuk: *Duitsch Socialisme ten tijde der Kerkhervorming*. Deel I, blz. 111 v.v.

bij den anderen een andere op den voorgrond. Maar duidelijk openbaart zich ook hier eene communistische strooming, die zelfs krachtiger wordt en wilder uitspat naarmate de beweging vordert. Van de boeren in Oberschwaben, die met hunne vermaarde XII artikelen de grondwet der nieuwe ordening van kerk en staat afkondigen, slaat de beroering over naar Frankenland onder CARLSTATT en WENDEL HIPLER, naar Thüringen onder THOMAS MÜNZER, eindelijk naar Westfalen onder voorgang van MELCHIOR HOFFMANN, onder leiding van KNIPPERDOLLING, JAN MATTHIJSSEN en JAN VAN LEIDEN, aldoor heftiger, woester, waanzinniger, om in de stuiptrekkingen van het ‘nieuwe Jerusalem’ te Münster ten onder te gaan.

De vrucht der kerkhervorming was op politiek gebied de schepping van het nieuwe Europa, dat voortaan twee eeuwen lang rust zou hebben van sociale bewegingen, om alleen door den strijd om het politiek evenwicht en door handelsoorlogen geteisterd te worden. De beweging der geesten staat echter niet stil; zij ondermijnt den grond, waarop de nieuwe samenleving opgetrokken is, en breekt in 't eind in de groote revolutie van 1789 los. Ook bij deze laten de drie factoren: de religieuse, de sociale en de politieke, zich gelden, al treedt ook de laatste het meest op den voorgrond. De geest der kritiek is vaardig geworden om al het verouderde en verouderende af te breken. Op het stuk van den godsdienst is het nu, wel is waar, niet meer de heilige zaak van geloof en gewetensvrijheid, waarvoor men goed en bloed veil heeft en bereid is de martelaarskroon te aanvaarden; maar het rationalisme der achttiende eeuw, dat de beschaafde kringen heeft doordrongen, wil afrekenen met de kerkelijke dogma's en het volk grijpt gretig de gelegenheid aan om den onwaardigen dienaren der heerschende kerk zijn haat en hoon te doen gevoelen. En wat de sociale kwestie betreft, de Heer QUACK wijst zeer juist aan,[1)] hoe deze, door de filosofen aan de orde gesteld en voor het volk gebracht, haar recht van bestaan erkend vond in de constitutiën van de republiek der ‘vrijheid, gelijkheid en broederschap.’ Eene erkenning, wel is waar, die aldaar veeleer het karakter van verheven bespiegeling dan van praktisch voor-

1) Deel I, Hoofdstuk X. *Verschijnselen van Socialisme in de Fransche Revolutie.* Blz. 367 v.v.

schrift droeg; maar waarvan toch de volksmenners op hun tijd partij wisten te trekken, en die de boeren op hunne wijze toepasten door de herhaling der tooneelen van vierhonderd jaar geleden. Er kwam zelfs een oogenblik, waarop het scheen, dat het sociale karakter der revolutie de overhand zou erlangen, en een brandnieuwe, zuiver communistische staat zou worden gesticht naar de voorschriften van de *décrets économiques* van GRACCHUS BABEUF[1]. Maar de conspiratie van BABEUF en BUONAROTI en consorten werd in bloed gesmoord.

En weinig tijds daarna werd de Republiek zelve met hare beloften van vrijheid, gelijkheid en broederschap verslonden door het Caesarisme, dat met ijzeren hand de teugels van het gezag liet voelen tot het op zijne beurt bezweek om voor de restauratie van het *ancien régime* plaats te maken. De Juli-revolutie van 1830 had in haar verloop en afloop een louter politieke beteekenis. Maar onder de regeering van den 'Burgerkoning' kon LOUIS BLANC in zijne *Histoire de dix ans* de in aantal en heftigheid aangroeiende opstanden van het 'proletariaat' registreeren. Het zaad door ST. SIMON en FOURIER en hunne discipelen gestrooid, was ontkiemd en begon vrucht te beloven. Boeken, vlugschriften, dag- en weekbladen, waarin de beginselen van Communisme en Socialisme werden voorgedragen en aangeprezen, vonden steeds ruimere kringen van lezers. En toen in 1848 op nieuw eene politieke omwenteling uitbrak, trad in Frankrijk voor het eerst de 'democratisch-sociale' Republiek openbaar en officiëel op. Ook buiten Frankrijks grenzen hadden dezelfde denkbeelden in ijverig toebereiden bodem wortel geschoten. In Engeland stak het Chartisme dreigend het hoofd omhoog. Op het vaste land, vooral in de Duitsche hoofdsteden, brak de opstand uit met toomelooze woestheid. Maar de bange vrees der eenen, de hoopvolle verwachting der anderen, dat het uur nu dan toch aangebroken was voor eene volslagen omkeering der maatschappij, bleek ijdel. Geweld werd met geweld bedwongen. In Frankrijk zelf viel de democratisch-sociale Republiek na een kommervol bestaan van nog niet twee jaren voor de tweede maal in de handen van het Caesarisme. De nieuwe Caesar bezweek na eene schitterende regeering van twintig jaren onder de rampen van eenen on-

1) QUACK, *de Samenzwering van* BABEUF, Deel I. Hoofdstuk XI. Blz. 429 v v.

voorzichtig aanvaarden oorlog. Frankrijks schoone hoofdstad werd de prooi der losgebroken beestelijkheid. Uit den chaos verrijst de derde republiek, van nu aan het terrein, waarop tallooze partijhoofden elkander het gezag betwisten. Het ideaal van een Godsrijk op aarde, van een rijk van vrede, broedermin en volksgeluk ligt verder dan ooit in een onafzienbaar verschiet.....

En te midden van het gedruisch en gewoel en gejoel van de voorbijtrekkende drommen van radicalen, socialisten, communisten, possibilisten, collectivisten, anarchisten, nihilisten, waarboven de figuren van eenen RAOUL RIVAUX, eenen CLUSERET, eenen GUÈSDE, eenen MOST, eenen KRAPOTKIN, eenen BAKOUNINE uitsteken, klinkt ons het dof geroffel van eenen doodenmarsch in de ooren. Daar wordt voorbijgedragen de lijkbaar van eenen man, die door zijne schitterende talenten, door zijne gave om de volksmassa's in beweging te brengen, door zijnen onbuigzamen wil en toomlooze eerzucht geroepen scheen, om in het nieuwe Europa de Messias van een nieuwen heilstaat te worden; die zelf reeds droomde van eenen zegewagen, waarin hij, aan de zijde zijner HELENA gezeten, als oppermachtig heerscher Berlijn zou binnentrekken; den man, wiens karakter, bedoelingen en bedrijf de Heer QUACK met éénen meesterlijken penseeltrek geschilderd heeft, toen hij hem ons voorstelde als '*den modernen* CATILINA'[1] - - FERDINAND LASSALLE.

VIII.

Het is eene groote, ik zou welhaast durven zeggen, eene onvergelijkelijke verdienste van dit boek des Heeren QUACK, dat het ons in staat stelt, het Socialisme in al zijne voorbijgaande verschijningen als van aangezicht tot aangezicht in oogenschouw te nemen. - Men kan de geschiedenis van de ontwikkeling van Socialisme en Communisme lezen bij verschillende Fransche, Duitsche en Engelsche auteurs; mij is er geen onder dezen bekend, die haar zóó uitvoerig, zóó nauwkeurig, met zóóveel conscientie gegeven heeft als onze landgenoot. Bij hem geen generaliseerende voorstellingen van het verschijnsel van het optreden dezer richtin-

1) *Studiën en Schetsen* (in het opstel over VICTOR AIMÉ HUBER) blz. 115.

gen, abstractiën, die altijd min of meer gevaar loopen, de subjectieve opvatting der voorstellers op den voorgrond te brengen; hij geeft ons den mensch zelven te zien, met zijn denken en willen, zijn spreken en handelen. Deze objectiviteit bewaart hem tevens voor de verzoeking om de feiten en verschijnselen aan een in het brein des auteurs zelven verwekt dogma aan te passen. Hij dringt ons niet zijn oordeel op; hij wil ons zelven laten oordeelen.

Deze methode bij de behandeling van zijn onderwerp getuigt niet alleen van eene groote mate van zelfbeheersching, maar eischte ook eene meer dan gewone toewijding bij de uitvoering der aanvaarde taak, waarvoor wij hem niet minder erkentelijk mogen zijn. Wat de Heer QUACK ons geeft, komt, bijna zonder uitzondering, uit de eerste hand. Hij moet zich verbazend veel moeite getroost hebben, om de zuivere bronnen op te sporen, waaruit hij te putten had. De levensgeschiedenissen zijner *Personen* moesten niet zelden uit allerlei vergeten en moeilijk weer te vinden bescheiden worden opgedolven; de *Stelsels* in hunne wording en ontwikkeling worden nagespoord in geschriften, die alleen nog maar bij de liefhebbers van curiosa bewaard gebleven zijn. Bovenal was er een zelfverloochenend geduld en eene vasthoudende volharding noodig, om de denkbeelden dier mannen uit hunne eigene geschriften op te vangen, te vergelijken en te ordenen. Het moge een genot op zich zelf zijn, de *Republiek* van PLATO of MORE'S geestige *Utopia* te lezen en te herlezen; maar er behoort niet weinig wilskracht toe, een verhaal als de *Histoire des Sévérambes* tot den einde te volgen, of om de laffe vertelsels van latere romanschrijvers niet enkel vluchtig door te bladeren. Nog grooter moed was er noodig, om den mystieken onzin van eenen CAMPANELLA zoo te bestudeeren, dat het mogelijk werd, van de grondgedachte en de bedoeling des schrijvers eene leesbare voorstelling te geven, of om de twaalf deelen van CH. FOURIER'S *Oeuvres Complètes* door te worstelen en den inhoud daarvan ons zóó voor te leggen, dat wij voortaan van de moeite ontslagen zijn, om in dien bajert van ziekelijke droomerijen den weg te zoeken. En wat onderneming, om de geschriften, waarmede ROBERT OWEN de wereld overstroomde, zijne dikke boeken, zijne *treatises*, zijne *lectures*, ook zijne week- en dagbladen, alle door te werken, opdat wij toch een volmaakt getrouw beeld van dezen merk-

waardigen man voor oogen zouden krijgen. Dat ook de auteur over de aldus met zorg en inspanning bijeengegaarde wetenschap niet luchtig en vluchtig beschikt, bewijst ons vooral het IIe deel, welks meer dan 500 bladzijden geheel worden ingenomen door de behandeling van de vier mannen, die ons als de grondleggers van het moderne Socialisme worden voorgesteld, ST. SIMON, FOURIER, OWEN en FICHTE. - Wanneer wij nu verder bedenken, hoe de socialistische literatuur zich na het optreden dezer mannen heeft uitgebreid en hoe velen ook onder de lateren als *representative men* recht hebben op eene zorgvuldige uiteenzetting hunner theorieën, - ik deins al terug voor het opmaken der lange lijst van namen, die mij hier voor den geest komen - dan staat het nu reeds te voorzien, dat het bestek van vier deelen, waarin tot nog toe voorloopig het compleete werk begrepen is, verre zal worden overschreden.

Want ook in een ander opzicht heeft de heer QUACK zich zelf zijne taak niet gemakkelijk gemaakt. *De Socialisten, Personen en Stelsels*, luidt het opschrift van zijn boek; en hoe goed deze titel bij den inhoud past, hebben wij reeds kunnen waarnemen. De aanleg van het werk sluit inderdaad strenge begrenzing van den inhoud binnen afgepaste, volgens een of anderen regel getrokken lijnen uit. Onder den term *de Socialisten* zijn zonder schifting allen begrepen, die op eene of andere wijze aan de oplossing van hetgeen wij thans ‘de Sociale kwestie’ noemen hunne krachten hebben gewijd of beproefd.

Zoo is deze term ‘Socialist’ de uitdrukking van een vlottend begrip geworden. Nergens in het boek heb ik eenige omschrijving van dit vlottend begrip gevonden. Bij gemis eener Voorrede, die anders de plaats daarvoor had kunnen wezen, zijn wij geneigd, haar in de Inleiding te zoeken. Eene Inleiding nu ontmoeten wij aan het begin van het I^{e} Deel, een andere Inleiding aan het hoofd van het IIe. Maar noch de eerste noch de tweede geeft ons het begeerde licht. In beide is de hoofdgedachte een tegenstelling tusschen den ruimen gedachtenkring der Socialisten en de meer bekrompen dogmatiek der Economisten. Hieruit moet de lezer dan wel tot het besluit komen, dat in dit boek, naar de idee des schrijvers, onder de Socialisten allen zonder onderscheid geteld moeten worden, die zich op eene of andere wijze hebben ingelaten met beschouwingen over maatschappelijke toestanden en over de middelen

om deze te verbeteren, maar zich bij die beschouwingen buiten den engeren kring der theorieën en leerstellingen van de Economisten bewegen.

Ik zal den auteur het recht niet betwisten om eene zoodanige opvatting van den term tot richtsnoer bij den aanleg van zijn werk te kiezen. Integendeel, ik herhaal gaarne, dat wij het aan deze ruime en breede opvatting te danken hebben, dat hij ons aan de hand der wereldgeschiedenis zoo doorwrochte studiën van de ontwikkeling der ideeën over het sociale leven van den mensch en der menschheid kon schenken. Toch mag ik niet verhelen, dat ik hier in zijnen arbeid meen te ontmoeten wat de Franschen met een gelukkig woord ‘les défauts de ses qualités’ noemen. Niet zoozeer om den inhoud van hetgeen hij ons aanbiedt of den vorm, maar om de gevolgtrekkingen, die men er uit zal kunnen afleiden, en den indruk, welken zijne bekorende voorstellingen misschien bij menigen argeloozen lezer zullen achterlaten. Dat onbegrensde, dat nevelachtige en vlottende dreigt ons oordeel te vervalschen. Ik wil het laten gelden, dat wij van ons standpunt en volgens ons spraakgebruik van het jaar des Heeren 1888 den wijzen PLATO als den eersten der Socialisten of Communisten begroeten en ons voortaan op zijn hoog gezag beroepen, of dat wij dat aardige boekje *Utopia* van Engelands kanselier, in verloren oogenblikken en tot ontspanning van ernstiger bezigheden door hem, met medewerking van onzen spotzieken landgenoot, gedicht, ons laten voorhouden als een model volgens 't welk nu een bestaanbare, volmaakte volksstaat gesticht zou kunnen worden; en ik wil niet al te spitsvindig of te preutsch in mijn oordeel worden, wanneer ik, onder den gemeenschappelijken naam van Socialisten, in ééne zelfde categorie gerangschikt vindt een CONDORCET met een LINGUET, een WILLIAM PENN met een WATT TYLER en een Graaf VAN ZINZENDORF met een JAN BOEKELSZ. Maar toch behoudt het oude woord, al klinkt het wat schoolsch, zijne kracht: ‘qui bene distinguit bene docet.’ Dat scherp onderscheiden wordt hier gemist, zoo naar buiten als naar binnen: naar buiten, omdat er geen grenslijn getrokken is tusschen tweederlei beginsel, dat van geleidelijke verbetering der maatschappelijke toestanden in de richting van ontwikkeling van het bestaande (MAURICE), en dat van vernieuwing der gansche maatschappij op nieuwe grondvesten (ST. SIMON, OWEN); naar

binnen, omdat er geen scheiding gemaakt wordt tusschen het eigenlijke Socialisme, dat met eerbiediging van het rechtsbeginsel hervorming wil zonder revolutie, en het Communisme, dat met meer of minder ruwe hand al het bestaande omverhaalt om op de puinhoopen eene nieuwe orde van zaken te stichten. Beide zijn hier onder dien éénen naam Socialisme begrepen. En overmits nu in wetenschappelijke vertoogen een naam nog altijd van meer beteekenis is, dan in de bekende kwestie, of eene roos minder geurig zou rieken wanneer zij eenen anderen naam droeg, is de vrees niet verre, dat hier een verwarring van begrippen kan ontstaan, die aan het onderricht, dat de auteur ons geven wil, afbreuk zal doen.

Dit bezwaar klemt te meer, wanneer wij er op letten, hoe onverdeeld de sympathie des auteurs gewonnen is voor nagenoeg allen zonder onderscheid, wien hij eenmaal eene plaats onder zijne Socialisten gunde. Die sympathie is op zichzelve volkomen begrijpelijk zooverre zij het onderwerp zijner studiën in het algemeen geldt. Voor eenen edelmoedigen en te gelijk dichterlijken geest, moet er veel aantrekkelijks liggen in die openbaringen van medegevoel met de nooden der schare, in dat zoeken naar het betere, naar het volmaakte bij de levensvoorwaarden van het menschelijk geslacht, in die aspiratiën naar een ideaal van allenomvattend en onverstoorbaar volksgeluk. - Hoe deze gedachte vóór alle andere den heer QUACK tot geestdrift stemde toen hij zich aan den arbeid zette, kunnen wij leeren uit de allereerste bladzijde, waarmede zijn boek geopend wordt:

> ‘De tijd is gekomen dat een nieuwe poging mag worden gewaagd, om den stroom van het Socialisme in zijn dwalenden en kronkelenden loop na te gaan. Die tocht kan de moeite beloonen. Wij zullen een zeer slechte gids blijken te zijn, wanneer wij u, die geneigd zijt ons te volgen, niet tot de meest afwisselende natuurtooneelen en gezichtspunten kunnen leiden. Het wild dooréén groeiend woud: de stilstaande en moerassige vijver midden in 't bosch, donker en zwart getint door de in de lucht rennende wolken: de strijd in het zwerk tusschen rollende luchtgevaarten die bloedstrepen vertoonen: de zandige zonnige heidevlakte met haar onkruid van bremstruiken: de moeielijk te beklimmen steenachtige bergrug: en straks het vergezicht naar beneden op 't dal, waar

> met het vallen van den avond zachtroode en lichtblauwe kleuren zich over alles uitgieten, tinten, die fantastische afmetingen en evenredigheden geven aan de bestaande lijnen en vormen, - zoodat men als in een fatamorgana paleizen en zuilengangen in de verte meent te zien, en als beleefde men een herdersidylle, sierlijke groepen van vroolijk voorttredende reiën zich op 't maatgeluid naar gindschen Griekschen tempel waant te zien spoeden, - dat alles kunnen wij voor uw oogen laten ontrollen, terwijl dicht bij ons de wateren blijven ruischen van die oude gevaarlijke en verleidelijke rivier.
> Zijn de teugen van dat water nog altijd even bedwelmend: geven zij nog steeds aan allen die eigenaardige dronkenschap?'

Evenzeer kan ik er mede instemmen, dat er onder de personen dier wereldhervormers velen zijn, die op zijne hooge ingenomenheid volle aanspraak hebben: geestige vernuften, die met eene dichterlijke pen ons het aanlokkelijke beeld van idyllische toestanden afmalen; diepzinnige denkers, die voor ons de raadselen des levens trachten te doorgronden; enthousiastische hemelbestormers, die - gelijk een PROMETHEUS - den goden het heilige vuur ontrooven willen om de arme menschheid gelukkig te maken; geduldige lijders, kloeke strijders, edele zielen, die, zichzelven vergetende, goed en bloed ten offer brengen om het eeuwig goede te bereiken. En ik meen in vorige bladzijden duidelijk genoeg getoond te hebben, hoeverre ik in deze gevoelens van belangstelling en bewondering met den auteur medega. Ik wil nog eene schrede verder doen. Ook ik kan medegevoel hebben met welmeenende fantasten, wier droombeelden tot onzinnigheden uitgesponnen worden voor welke het gezond verstand opschrikt, en met ijveraars voor het goede, die in hun opgewonden ijver blind worden voor de eenvoudige begrippen van recht en zedelijkheid. Maar ook hier:

> est modus in rebus, sunt certi denique fines!

Misschien ben ik wat ouderwetsch, maar ik moet en wil ronduit verklaren, dat, naar het mij toeschijnt, somtijds deze grenzen overschreden worden. Een glimlach komt mij om de lippen, wanneer ik CAJUS GRACCHUS[1)] BABEUF, die, met zijne

1) Zijne doopnamen waren FRANÇOIS NOËL; maar als 'volkstribuun' aanvaardde hij de namen van zijn vermaarden voorzaat.

bentgenooten, eigenlijk niet veel meer was dan een *conspirateur de mélodrame*, verheerlijkt zie als een held der hooge tragedie, wiens bedrijf als ‘grootsch en demonisch van aard’ wordt gekenmerkt, wiens rampzalig uiteinde ons tot schrik en medelijden moet stemmen, en wiens epigonen zelfs waardig gekeurd worden, dat hun droevig lot beschreven wordt met eene aandoenlijkheid, die wel wat herinnert aan de gave der Fransche journalisten, om hunne ‘faits divers’ tot sensatieberichten uit te werken[1]; - het stuit mij, wanneer ik een aureool getrokken zie om de glanzige lokken der beeldschoone MARY WOLSTONECRAFT, eene geavanceerde dame met véél hartstocht, alsmede om het blonde kopje harer niet minder geavanceerde dochter, die met den dichter SHELLEY op den loop ging, terwijl de verlaten vrouw des dichters in de wateren van de Serpentine den dood zocht[2]; en wanneer ik in de Inleiding op het IIe deel zinsneden lees[3], waarin niet zonder eenig welgevallen van de tweede ‘Jacquerie’ in Frankrijk gewaagd wordt, namelijk, hoe de boeren in 1792 de kasteelen des adels verbrandden, de bewoners mishandelden en doodden en zich met hunne bezittingen verrijkten, en daarbij bedenk, dat er spreekwoordelijk geen hardvochtiger en bekrompener ras van egoïsten gevonden wordt dan het ras der fransche boeren, - dan vraag ik mij af, of er geen gevaar zij, dat het groot en welverdiend gezag van mijnen vriend wel eens door lieden van minder edelmoedige gezindheid misbruikt zal worden, om dingen te vergoelijken en den volke aan te bevelen, die hij zelf ten strengste zoude afkeuren.

IX.

Aan de dogmatiek is (zooals wij zagen) in ‘*de Socialisten, Personen en Stelsels*’ geene plaats ingeruimd. Evenwel heeft het den auteur goed gedacht, in zooverre van dezen regel af te wijken, dat hij ons bij herhaling eene tegenstelling tusschen ‘*Economie*’ en ‘*Socialisme*’, als twee nevens elkander staande en veelzins strijdige richtingen voorhoudt. Dit geschiedt reeds bij

1) Deel I, blz. 468-471.
2) Deel I, blz. 525 en 533.
3) Deel II, blz. 5.

den aanhef, in de Inleiding tot het I^e^ Deel. Dit geschiedt ten tweeden male in het merkwaardig 14^e^ Hoofdstuk, hoofdzakelijk aan ADAM SMITH gewijd, waarmede dat I^e^ Deel besloten wordt[1]. Het geschiedt ten derden male in het slothoofdstuk des II^en^ Deels, waar o.a. de bevolkingstheorie van MALTHUS geheel naar de opvatting der Socialisten zonder terechtwijzing wordt voorgedragen en afgekeurd[2]. Voorts kan men doorgaand in het geheele werk in den loop van het verhaal menige zachte vermaning of scherpe berisping ontmoeten tegen die 'Economie', die zich in hare éénzijdigheid willekeurig of onbewust aan vele tekortkomingen bezondigd heeft.

Men zal misschien van mij, die nu eenmaal bekend sta als houw en trouw gebleven aan de Economische school, verwachten, dat ik de gelegenheid aangrijpe, om hare beginselen en leeringen tegenover de theoriën van Socialisten en Communisten te verdedigen.

Ik zal dit niet doen. Ik kan mij van deze taak wel ontheven achten sinds de verschijning van het pittige boek, waarin de Utrechtsche Hoogleeraar D'AULNIS DE BOUROUILL onlangs het recht van bestaan der Economische wetenschap tegenover de coryphaeën van het hedendaagsche Socialisme KARL MARX, FERD. LASSALLE, Professor SCHÄFFLE en HENRY GEORGE gehandhaafd heeft[3]. Maar ook indien dit niet zoo ware, zou de bedenking mij weerhouden, dat deze vluchtige studie niet de plaats is voor een contradictoir debat over beginselen, dat verre de grenzen zou overschrijden aan een tijdschriftartikel gesteld.

Ik mag echter niet nalaten, een drietal punten op te nemen, waaromtrent ik het noodig acht, mijn gevoelen ruiterlijk uit te spreken, zoowel om den Heer QUACK aanleiding te geven, zich daarover nader te verklaren, zoo ik hem misschien verkeerd begrepen heb, als omdat wat ik daarover te zeggen heb gevoegelijk past binnen het kader, waarin mijn opstel zich beweegt. Zij zijn de volgende:

1°. Het oordeel over MALTHUS;

1) Deel I, 14e Hoofdstuk. *Op het einde der achttiende eeuw. De Economie en het Socialisme*.
2) Deel II, 6e Hoofdstuk. *Programma van het Socialisme omstreeks 1830*.
3) *Het hedendaagsch Socialisme toegelicht en beoordeeld*, door Mr. J. Baron D'AULNIS DE BOUROUILL. Amsterdam, bij P.N. van Kampen & Zoon. 1886.

2°. De voorstelling van de verhouding van ADAM SMITH tegenover het Socialisme;
3°. De waardeering in het algemeen van de geestesrichting en den arbeid der vroegere en latere Economisten.

1°. MALTHUS. Met een enkel woord wees ik er zooeven reeds op, dat de Heer QUACK mij toeschijnt, bij de beoordeeling van MALTHUS' bevolkingstheorie zich zonder voorbehoud op het standpunt der moderne Communisten en Socialisten te plaatsen, die, zoo als men weet, om strijd die theorie als onbarmhartig en onmenschelijk, als de formuleering van het grof egoïsme der bezittende klassen aan de kaak stellen.

Het is hier noodig, de eigen woorden van den Heer QUACK in het 6e Hoofdstuk van Deel II[1] terug te geven. Op de vorige bladzijde had hij de denkbeelden der nieuwere Socialisten in eenige grondstellingen of 'artikelen' samengevat. Het eerste dezer artikelen luidt: 'Alle menschen hebben een recht om te kunnen leven'. Nu zegt hij hiervan:

> 'Tweeledig was in beginsel de strekking van het nieuwe artikel. Allereerst beduidde het eene tegenstelling tegen de bekende leer van MALTHUS over de bevolking. Deze had de kern der leer van zijn wereldvermaard boek in een scherpe zinsnede geformuleerd, die hij, daar zij zoo hard was, in latere uitgaven van dat boek wel is waar had weggenomen, maar die sinds de eerste verschijning altijd in het geheugen der menschen was blijven hangen. Zij luidde aldus: "Een mensch, die het levenslicht ziet in de wereld, welke reeds als eigendom verdeeld is[2], heeft, wanneer hij geen onderstand kan bekomen van ouders of familie, en wanneer zijn arbeid niet door de maatschappij wordt gevraagd, geen aanspraak van recht op het kleinste stuk voedsel. Hij heeft inderdaad niets te maken, daar waar hij is. Aan het groote feestbanket der natuur is er voor hem geen gedekte plaats. De natuur

1) Blz. 515.
2) Ik bezit geene oudere uitgave van MALTHUS' *Essay* dan de 5e (die van 1817) en kan dus deze vertolking niet met het oorspronkelijke vergelijken. Doch ik heb de beruchte zinsnede kunnen lezen in BLANQUI'S *Histoire de l'Economie politique en Europe* (1845). De Hollandsche redactie sluit zich nauw bij deze Fransche aan; alleen vindt men daar voor deze woorden: 'de wereld welke reeds als eigendom verdeeld is', de uitdrukking: 'un monde déjà occupé', wat niet geheel hetzelfde is.

> beveelt hem te vertrekken, en zal spoedig haar eigen gebod ten uitvoer brengen."
> De Socialisten nu meenden, dat deze stelling niet alleen wreed was, maar onwaar moest zijn. De aarde was (zoo dachten zij) voor en ten behoeve van alle menschen, die werken wilden....'

Nu is mijne grief deze: welke voorstelling de Socialisten van den inhoud en het karakter der leer van MALTHUS gelieven te geven, laat ik daar. Het is bekend en erkend, dat sommigen, die het hevigst tegen hem uitvaren, nooit een blik in zijn boek geslagen hebben. Maar de Heer QUACK kent MALTHUS even goed als ik. En dan weet hij, dat de stelling in die veelbesproken krasse bewoordingen, welke MALTHUS later terugnam, omdat zij aanstoot hadden gegeven, uitgedrukt, niet is DE LEER VAN MALTHUS, maar *het uitgangspunt zijner leer;* de waarneming van een onwedersprekelijk feit in het physiek bestaan van den mensch zoowel als van elk ander schepsel; de natuurwet voor al het geschapene, volgens welke ontelbaar vele kiemen levensvatbaarheid hebben, zeer vele werkelijk zich ten leven ontwikkelen, maar een aantal daarvan door gebrek aan plaats, licht, lucht, voedsel gedoemd zijn om weg te kwijnen en ontijdig af te sterven. De *leer* van MALTHUS, van dit *feit* uitgaande, is: het onderzoek door welke omstandigheden en handelingen de werking dezer onverbiddelijke natuurwet voor den mensch nog verzwaard wordt, door welke middelen die werking gestuit of althans verzacht zou kunnen worden, 'zoo dat er minder zou worden geleden.' Het is een bij uitnemendheid menschlievende, barmhartige leer. Wie haar wreed wil noemen omdat zij ons eene, in ons oog, wreede natuurwet verklaart, moge vooraf eenen goeden raad overwegen van niemand minder dan JOHN STUART MILL:

> .... 'Dezelfde personen, die laag neerzien op de Logica, zullen u ook waarschuwen tegen de Staathuishoudkunde. Zij is hardvochtig, zullen zij u zeggen. Zij neemt feiten aan, waartegen het gevoel zich verzet. Wat mij betreft, het hardvochtigste feit, dat ik ken, is de wet der zwaartekracht. Zij breekt zonder aarzeling den nek van het liefste en beminnelijkste wezen, dat een oogenblik vergeet, er op te letten. De winden en de golven zijn ook hoogst ongevoelig.

> Zoudt gij meenen, dat het hun, die ter zee gaan, iets hielp, indien zij deze eenvoudig ontkenden - of zou het niet beter zijn ze te leeren kennen, gebruiken en zich voor hunne gevaarlijke zijde te hoeden? Mijn raad is: bestudeert de groote schrijvers over Politieke Economie en houdt vast aan hetgeen gij als waarheid bij hen vindt: en ik durf u verzekeren, zoo gij niet alreeds zelfzuchtig eu hardvochtig zijt, zult gij het door die studie niet worden'[1)].

2°. ADAM SMITH. Het 14e Hoofdstuk van het Ie Deel is een van die, welke ik met groote belangstelling meermalen herlezen heb. Het geeft nieuwe gezichtspunten aan en wekt tot nadenken, het beste wat een goed boek doen kan. De auteur brengt er eene warme hulde aan ADAM SMITH en zijne *Inquiry*. 'Verrassend boek,' zegt hij er van[2)], 'vol scherpe waarnemingen, fijne opmerkingen en heugenis van met eigen oogen aanschouwde verschijnselen. - - Alles groeit en leeft in dat boek. - Wij staan overal bij ADAM SMITH op den vasten grond der werkelijkheid; de teugen, die hij ons geeft, hebben zelfs daardoor een grondigen bijsmaak....'

Ik behoef niet verder af te schrijven, om te doen zien, hoe hoog de Heer QUACK den Schotschen wijsgeer en zijn klassiek boek waardeert. - En daarna worden wij in bijzonderheden gewezen op de eigenaardige deugden en zwakke deelen van dit boek. Bij de laatste wordt vooral hierop nadruk gelegd, dat ADAM SMITH schreef in de periode van overgang in de gesteldheid van Engelands nijverheid, die voor de latere ontwikkeling dezer nijverheid zoo beslissend geweest is. De aloude en vroeger weldadige economische en sociale inrichtingen kon ADAM SMITH slechts in hare verbastering en verval waarnemen en afkeuren; de nieuwe toestanden, die nog in wording waren, de invloed der toepassingen van stoomkracht en werktuigkunde op de nijverheid kon hij nog niet voorzien[3)]. En alzoo komt de Heer QUACK, op zijn standpunt, tot de slotsom[4)]: 'Men ziet

1) *An inaugural Address, delivered to the University of St. Andrews, February* 1st 1867, by JOHN STUART MILL. Ik neem de vrijheid hier de vertaling weer te geven zooals ik ze opnam in mijn opstel over *Hooger Onderwijs* in *de Gids* 1867, overgedrukt in den IIIen Bundel mijner *Herinneringen* (blz. 173).
2) Blz. 543, vv.
3) Blz. 544, 551.
4) Blz. 552, 554.

dus, dat er in dit opzicht bij ADAM SMITH geene wending of uitweg was, waardoor de richting der Economisten tot die der Socialisten kon naderen.... En daarom is ADAM SMITH met alle zijne groote onmiskenbare verdiensten, met zijne vele levenwekkende en vruchtbare ideeën, te kort geschoten in de taak om de wetten der economische maatschappij volledig vast te stellen.'

Van den anderen kant wordt als eene der groote verdiensten van het werk van ADAM SMITH in het licht gesteld, dat deze helderziende man zich vrij wist te houden van dat stijf en bekrompen dogmatisme, waaraan zoovelen zijner navolgers zich hebben schuldig gemaakt. Hij althans erkent het bestaan van een strijd van belangen tusschen werklieden en kapitalisten; hij heeft besef van de rechten en aanspraken, die de eersten mogen doen gelden; hij is geen verdediger van eene overmatige arbeids-verdeeling, die den werkman tot een werktuig maakt; hij is geen blind bewonderaar van het absolute vrijheidsbegrip in het economische verkeer, van een *laissez aller*, dat op verdrukking van den zwakke door den sterke uitloopt[1)].

Men ziet, dat ik daar straks niet te veel zeide, toen ik te kennen gaf, dat het oordeel van den Heer QUACK over de *Inquiry* (dat ik getracht heb, zoo getrouw als in kort bestek doenlijk was, weder te geven) zich door oorspronkelijkheid onderscheidt en ons stof tot nadenken geeft. Dat ik vooralsnog niet volkomen met dit oordeel kan instemmen, wil ik gaarne erkennen. Onwillekeurig heb ik bij de lezing van eene en andere zinsnede gedacht aan hetgeen men wel eens onzen predikanten aanwrijft, namelijk, dat zij ter wille van hun betoog soms den gekozen tekst niet alleen uitleggen, maar ook er wat in leggen. Ik wil niet in polemiek treden; doch een paar opmerkingen gelieve de auteur mij ten goede te houden. Zoo mijne opvatting onjuist is, hij zal het mij willen vergeven. Hier en daar, bepaaldelijk op blz. 548 en 549, worden den Meester vrij beslist stellingen en beweringen toegeschreven, die afwijken van hetgeen men tot nog toe gemeend heeft, bij hem te vinden. Zoo lees ik in het betoog, dat AD. SMITH geen al te doorzettend vrijhandelsman was, o.a. 'Zoo wil hij (zie Book II, Ch. 4) de wettige rente ook door den staat laten vast-

1) Blz. 545-549.

stellen.' Ik heb het Hoofdstuk in de *Inquiry: Of stock lent at interest* er nog eens op nagelezen, maar geene zinsnede gevonden, die aantoont, dat SMITH dat *wil*. Ik vind er alleen als *feit* vermeld, dat in eenige staten het nemen van intrest geheel verboden is, in andere het maximum, dat bedongen mag worden, wettelijk vastgesteld is, en dan den raad gegeven, om dezen wettelijken intrest noch te hoog noch te laag te stellen, omdat beide afwijkingen hare eigenaardige bezwaren medebrengen. - Wederom lees ik: 'Premiën aan kunst of nijverheid te geven (zie Book IV, Ch. 5) acht hij allezins geoorloofd en gewettigd.' Nu denkt een Hollander hier bij dat woord Premiën in het verband der rede van zelf aan premiën op den uitvoer, premiën tot aanmoediging van een tak van nijverheid en dergelijke, die de Engelschen *bounties* noemen. Zoo er nu iets door AD. SMITH scherp en onvoorwaardelijk bestreden wordt, dan zijn het deze *bounties*. Alleen verdedigt hij aan het eind van het aangehaalde hoofdstuk de *drawback's*, die soms in schijn zooveel als *bounties* zijn, en besluit hij met de opmerking, dat de uitkeering van *Premiums* of bijzondere belooningen aan verdienstelijk kunstenaars en industriëelen 'are not liable to the same objections as bounties.' Mij dunkt, dit is een uitspraak, waarmede ook de meest doctrinaire Economist genoegen zal nemen. - Eindelijk de bekende kwestie van de *navigatie-akte*. De Heer QUACK betoogt ons, dat AD. SMITH, alle vrijhandels-theorie over boord werpende, met dezen maatregel tegen de Hollanders hoogelijk ingenomen is en zelfs 'als op de knieën gaat liggen om die hatelijke monopolie-wet te bewonderen.' Wij weten allen, dat AD. SMITH de navigatie-akte als *politieken* maatregel heeft goedgekeurd; en wij zelven, door de geschiedenis voorgelicht, kunnen onpartijdig en objectief genoeg zijn om te erkennen, dat de *politieke maatregel* doel getroffen heeft, even als wij hetzelfde zouden erkennen van het bombardement van Kopenhagen door NELSON. Maar daarmede behoeven wij nog geen afstand te doen van onze overtuigingen op economisch gebied. En dat ook ADAM SMITH dat niet gedaan heeft kan blijken uit eene zinsnede (er zijn er meer, maar deze ééne is voldoende) waar hij de scheepvaartwetten streng veroordeelt[1)].

1) In het Hoofdstuk *On Colonial policy*, Book IV, Ch. 7, Editie Mac-culloch, 1850, blz. 267.

> ‘In order, however, to obtain this relative advantage in the colony trade, in order to execute the *invidious* and *malignant* project of excluding as much as possible other nations from any share in it, England, there are very probable reasons for believing, has not only sacrificed a part of the absolute advantage which she, as well as every other nation, might have derived from that trade, but has subjected herself both to an absolute and to a relative disadvantage in almost every other branch of trade.’

3°. In de Inleiding op het Ie deel wordt (gelijk wij zagen) een parallel getrokken tusschen de ‘Economie’ en het ‘Socialisme’, die niet ten voordeele der eerste uitvalt. Het is, alsof aan den ingang zelven van het grootsche en sierlijke gebouw, waarbinnen wij zullen worden ingeleid, twee beelden zijn opgesteld, het eene liefelijk om te aanschouwen, minnelijk van aanschijn en met een veelbelovenden glimlach op het gelaat, het andere met stroeve trekken, waaruit zelfvoldaanheid en ongevoeligheid spreken, het eene de verpersoonlijking van het Socialisme, het andere van de Economie.

De grieven, die hier tegen de Economie als inhaerent aan hare natuur worden uitgesproken, zijn hoofdzakelijk deze drie: eerstelijk, een verkeerd begrip van den arbeid in de menschelijke samenleving, dien zij louter als koopwaar, aan de wet van vraag en aanbod onderhevig, voorstelt; voorts de verheffing van ‘het *welbegrepen eigenbelang*’ tot regel en vorm van het maatschappelijke leven: eindelijk de leus ‘*laissez faire, laissez passer*’, als uitdrukking der leer, dat eene volstrekt onbeperkte vrijheid in alles en voor allen de grondslag is en zijn moet van de maatschappelijke orde.

Over de eerste grief heb ik weinig te zeggen, evenals trouwens de Heer QUACK zelf er kort over heen gaat. Alleen deze vraag: geldt het hier wel een leerstuk der wetenschap, een dogma, dat zegt, hoe het zijn moet, of niet veeleer de waarneming van een verschijnsel, dat zich in bijkans alle maatschappelijke kringen vertoont, en waarvan om die reden de werking en de gevolgen moeten worden onderzocht? Op de twee andere bezwaren moet ik iets dieper ingaan. Zooals zij hier, in onderling verband, worden voorgedragen, zouden zij tot de meening kunnen leiden, dat, naar het oordeel des

auteurs, de geheele Economische wetenschap in deze twee formules ‘welbegrepen eigenbelang’ en ‘laissez faire’ belichaamd is. Ik weet wel, dat dit geenszins zijne bedoeling zijn kan. Maar daarom betreur ik te meer, dat hier misverstand kan ontstaan tusschen hem en zijne lezers en dat hij daarmede den schijn op zich laadt van bij dezulken, die gaarne op zijn gezag afgaan, onjuiste denkbeelden te verwekken.

De Heer QUACK kent gewis, zoo goed als wij allen, die iets aan deze studiën gedaan hebben, de geschiedenis van dat gevleugelde woord: ‘laissez faire.’ Dit in den grond vrij onschuldige, maar op zijn pas zoo treffende woord werd, zooals hij weet, het eerst uitgesproken door een franschen koopman, die weinig ingenomen was met de welmeenende bemoeizucht eens ministers, die alle middelen, zelfs dwangmaatregelen verzon om den handel te doen bloeien[1]. Was het wonder, dat dit eenvoudige, in zijne bondigheid zoo veelzeggende woord later bij gelijke gelegenheden (en zij kwamen dikwerf genoeg voor) op nieuw gesproken werd tot afwering eener belemmerende bescherming van handel en nijverheid? Want tegen een welwillend maar onverstandig protectionisme is het en wordt het ook nu nog uitsluitend gebezigd. Enkelen mogen er in hunnen ijver voor de vrijheid een ruimeren zin aan gegeven hebben, het is even onzinnig als onjuist, den meesters der Economische wetenschap toe te dichten, dat zij dit woord verkondigd hebben als eene leer, die voor de kapitalisten het voorrecht eischt, om met hunne overmacht naar welgevallen hunne arbeiders te onderdrukken, eene leer die onbeschaamd in de maatschappij het recht van den sterkste verheerlijkt en, zoo als de Heer QUACK het in beeldspraak voorstelt[2], den ijzeren pot een vrijbrief geeft om den aarden pot aan gruizel te breken.

Tegen het onverstandig protectionisme was ook in de eerste

1) ‘On sait le mot de M. LE GENDRE à M. COLBERT: *laissez nous faire*!’ Zoo zegt TURGOT, in zijn *Eloge de* GOURNAY. Dit was in de XVIIe eeuw. Eene eeuw later heeft deze GOURNAY, een ander koopman, de vriend en geestverwant van QUESNAY, naar DUPONT DE NEMOURS verhaalt, toen hij door de regeering geraadpleegd werd over de beste middelen om den groothandel van Frankrijk te bevorderen, dezelfde formule, als de beste raad dien hij geven kon, op nieuw uitgesproken en aangevuld. ‘Il conclut, qu'il ne fallait jamais rançonner ni réglementer le commerce. Il en tira cet axiome: *laissez faire, laissez passer.*’ Verg. *Oeuvres de* TURGOT, Edit. Guillaumin 1844. Vol. I, p. 259 en 288.

2) Blz. 12.

plaats dat andere woord gericht, dat zooveel aanstoot heeft gegeven: ‘let op uw welbegrepen eigenbelang!’ Maar het had toch nog eene wijdere en hoogere beteekenis. Het is alweder eene scheeve voorstelling, wanneer men beweert, dat dit woord bedoelde de zelfzucht ten troon te verheffen[1]. Ook hier wederom ging de wetenschap uit van de observatie. Zij nam waar, dat den mensch de natuurtrek ingeschapen is tot zelfbehoud niet alleen, maar ook tot verzekering en vermeerdering van zijn levensgeluk en levensgenot, in één woord tot behartiging van wat hij zijn eigenbelang achtte. Wel konden de mannen der wetenschap ook waarnemen, hoe in buitengewone gevallen en bij buitengewoon verhevene en edele naturen die ingeboren trek week voor zelfverloochening en zelfopoffering, en zij zouden gaarne instemmen met de algemeene bewondering der daden van toewijding, van verzaking van eigen voordeel en geluk, van doodsverachting, die daarvan de schoone vrucht waren; maar zij wisten, dat in de alledaagsche levensomstandigheden en bij de groote menigte de ingeschapen natuurtrek heerschende bleef en wel moest blijven en dan vaak dreigde, onder den invloed van onkunde, bekrompenheid, verkeerd overleg of hartstocht schadelijk te werken, ook voor hem zelven die zich daaraan overgaf. En zoo werd het woord: bedenk uw *welbegrepen* eigenbelang tegenover de schare van lieden van gewone bewegingen des gemoeds een beginsel van hooge zedelijke waarde. Maar ook een heilzaam economisch en sociaal beginsel. Het volksbewustzijn zelf spreekt in zijn nuchter gezond verstand zijne overtuiging uit in tal van spreuken en spreekwoorden waarvan de kern der gedachte een voorschrift van verstandig eigenbelang is. ‘Bezint eer gij begint - de morgenstond heeft goud in den mond - die 't eerst komt het eerst maalt - het hemd is nader dan de rok - het oog van den meester maakt het paard vet - vele handen maken het werk licht - een goede buur is beter dan een verre vriend - als de eene hand de andere wascht worden ze beide schoon - die wel doet wel ontmoet - eerlijk duurt het langst’ - en zoo meer, die gij te kust en te keur kunt vernemen. De wetenschap, die waarneemt, onderzoekt, toetst en zift, had ten taak, waarheid en dwaling bij de toe-

1) Reeds MALTHUS onderscheidt tusschen *selflove*, ‘a strong and general passion which is essential to human happiness’ en *selfishness* ‘the odious and vicious excess of this passion’. Zie zijn *Essay* edit. 1817 p. 347 v.v.

passing dezer naïeve, soms brutale uitingen van een natuurlijk egoïsme te schiften. Zij toonde aan, dat in de samenleving der menschen ieders eigenbelang samengeweven is met de belangen van anderen; zij deed zien, hoe elk zijn eigen belang niet beter bevorderen kan dan door met alle inspanning van zijne vermogens eerlijk te arbeiden aan de vervulling der behoeften van anderen; zij leerde dat de bevordering der gemeene belangen elk in 't bijzonder ten goede komt en dat ieder wel had toe te zien, dat hij niet zichzelven schaadde door het najagen van een verkeerd begrepen eigenbelang. De economisten zijn de eersten geweest, die geleerd hebben, dat in de maatschappij alle takken van voortbrenging samenhangen en één doel hebben, en dat er, met het oog op het algemeen volksbelang, geen strijd van belangen kan zijn tusschen landbouw, nijverheid en handel; zij betoogden dat er niet alleen binnen zekere willekeurige grenzen van eenen enkelen staat eene solidariteit van belangen bestaat, maar ook tusschen de volken; en dat wie een vreemd volk belet met ons te handelen zijn eigen handel bederft. Ik durf vragen: noem mij één der groote meesters, op wie de economische wetenschap roem draagt, bij wien niet liefde voor het algemeen welzijn de grondtoon is van de geschriften, waarin zij de verstandige behartiging der volksbelangen aanbevelen? QUESNAY en zijne discipelen beäamden GOURNAY'S leuze *laissez faire laissez passer*; maar het was QUESNAY, die tot zijnen koning dorst zeggen: ‘pauvres paysans, pauvre royaume, pauvre royaume, pauvre roi!’ En de edele TURGOT had de weldoener, misschien de redder van Frankrijk kunnen worden, indien hij niet door eene hofintrigue gedwarsboomd en ten val gebracht was. Van de lateren kan ik zwijgen, maar ik tart u, een hunner met name aan te duiden, tegen wien het verwijt gelden mag dat hij, blind voor het algemeen belang, eene vuige zelfzucht bij de bevoorrechten der bezittende klassen gevleid heeft? Eén naam wil ik vermelden. MACCULLOCH, die doorgaat voor de steilste der dogmatici in de economische leer, was de schrijver van dat kostelijke boekje over de *werkloonen*[1] waarin hij betoogt, hoe noodzakelijk het is, boven al het andere de belangen van de klasse der werklieden, ‘die breede onderlaag

1) *A treatise on the circumstances which determine the rate of wages and the condition of the labouring classes*.

van de maatschappelijke pyramide', met alle zorg te behartigen.

Het heeft mij leed gedaan - ik mag en wil het niet verzwijgen - dat de Heer QUACK mede zijne stem laat hooren in het koor van heele en halve Socialisten, die der Manchesterschool en haren nobelen stichter RICHARD COBDEN het verwijt voor de voeten werpen, dat zij onder schijn van voor de volksbelangen te ijveren slechts de eigenbaat der fabrikanten beoogden. Maar het meest heeft mij gehinderd, dat mijn edelmoediggezinde vriend zich in een onbewaakt oogenblik door een eenzijdigen ijver heeft laten verleiden om met MARX en consorten voor de honderdste maal dien cynischen fabrikant NASMYTH ten tooneele te brengen, als de incarnatie der economische leer[1)].

Met evenveel recht zou men het hedendaagsch Socialisme aansprakelijk kunnen stellen voor de handelingen van den socialist SINGER, den bekenden chef van den Berlijnschen confectie-winkel.

X.

Mijnerzijds zou ik, bij het opmaken der rekening van *credit* en *debet* tusschen de Economie en het Socialisme vóór alles de vraag willen stellen: welke vruchten heeft tot heden de eene en de andere richting ten bate der maatschappij opgeleverd, welke maag men er in de toekomst van verwachten?

Het oordeel over 't geen de maatschappij aan de economische wetenschap te danken heeft, kan ik gerust aan anderen overlaten. Zij moge zich zelve velerlei tekortkomingen, afdwalingen en misgrepen bewust zijn, niemand zal ontkennen, dat zij ons eenige diensten bewezen heeft door ons beter inzicht te geven in het wezen en de ontwikkeling van het maatschappelijke leven, en in den aard en de bronnen der volkswelvaart, en dat zij menig bijzonder vraagstuk losgemaakt heeft van de averechtsche en schadelijke begrippen, die daaromtrent vroeger golden. De uitkomsten, waartoe zij gekomen is, heeft zij bereikt langs den weg, dien alle wetenschap heeft te volgen: den weg van het gezet en geduldig onderzoek, nauwlettende waarneming, logische deductie, kritisch oordeel. Men waardeere

1) Blz. 10.

nu deze uitkomsten zoo hoog of zoo laag als men zal meenen te mogen doen. Dat zij uit haren aard niet anders dan op dwaling en logen konden uitloopen, zal niemand kunnen beweren.

Wat heeft tot heden de richting die men met den algemeenen naam ‘Socialisme’ kenmerkt opgeleverd? In hare verschijning als product van het denken is zij verreweg de oudere boven de Economie, waar zij zich tegenovergestelt. Het boek van den Heer QUACK heeft ons dit geleerd. Men heeft das eenig recht, haar hoogere eischen te stellen wat betreft de vruchten voor ons kennen en weten en voor haren invloed in het leven der menschheid.

Gaarne erken ik, dat het Socialisme bij zijn zelfstandig optreden naast en tegenover de Economie zich groote verdienste verworven heeft, door strenge krietiek te oefenen. Kritiek van maatschappelijke toestanden, waarop het een scherp, een schril en pijnlijk licht wierp; kritiek van theorieën, leerstellingen en economische begrippen waarvan het de zwakke zijden blootlegde. Deze kritiek heeft de oogen geopend voor wat verborgen gebleven of voorbijgezien was; zij heeft tot nadenken, tot vernieuwd onderzoek, tot herziening van leerstellingen en theorieën gedwongen. Deze verdienste komt reeds toe aan de filosofen der XVIIIe eeuw, aan MABLY, aan LINGUET, aan J.J. ROUSSEAU, aan J.G. FICHTE. Op haar mogen aanspraak maken mannen als MAURICE en HUBER met hunne vrienden; bovenal moeten wij in dit opzicht dank betalen aan de degelijke geleerden die in onzen tijd zijn opgetreden onder den naam van kathedersocialisten, en die, door eerlijken, mannelijken strijd te voeren, getracht hebben tot verzoening te komen. En wij willen die verdienste ook niet ontzeggen aan GODWIN, aan PROUDHON, aan MARX, allerminst aan ST. SIMON, zelfs niet aan CH. FOURIER.

Maar hoe hoog wij ook den heilzamen invloed dezer kritiek willen schatten, wat daarmede gewonnen wordt is niet veel meer dan een negatief resultaat. Er zij veel afgebroken wat geen recht van bestaan bleek te hebben. Wat is er opgebouwd?

Op deze vraag heb ik tot nog toe geen bevredigend antwoord kunnen vinden.

Gaan wij in gedachte nog eens den langen en bonten stoet na van denkers en dichters, van woordvoerders en daders des woords, dien wij aan onze oogen lieten voorbijtrekken - welke

blijvende sporen hebben zij achtergelaten, welke groote waarheden hebben zij voor onze wetenschap aan het licht gebracht, welke monumenten heeft hun arbeid als onvergankelijke winst voor de menschheid achtergelaten?

Om met PLATO zelven te beginnen. Zijne schets van eenen modelstaat moge ons nog steeds aantrekken door de oorspronkelijke en vernuftig uitgewerkte gedachte, vooral door den aantrekkelijken vorm, waarin die gedachte wordt medegedeeld, als grondslag voor eene bruikbare sociale organisatie is PLATO'S *Republiek* een onding. 'Sa Republique est comme celle D'ARISTOPHANE bâtie dans les nuages.'[1] Het is niet de regeling eener geordende samenleving. Het is de sterke inrichting eener bevoorrechte kaste in de maatschappij, aristocratisch tot in merg en been. Aan deze bevoorrechte kaste wordt al wat daaronder en daarnaast leeft opgeofferd. De slavernij wordt gewettigd, de vreemdeling streng uitgesloten, het gemeene volk aan zijn lot overgelaten. Om die bevoorrechte kaste in hare voorrechten te handhaven, worden de wetten der natuur zelve verkracht. Elke teedere aandoening van het gemoedsleven in den mensch verstikt. De kunst wordt verbannen, de dichters worden als volksbedervers geweerd. De liefde tusschen man en vrouw als innige zielsgemeenschap wordt verloochend; alleen de vleeschelijke gemeenschap wordt naar bepaalde voorschriften toegelaten en geboden om een sterk geslacht aan te fokken. De ouderliefde jegens het kind, die de natuur zelfs aan het redelooze dier heeft ingeprent, moet uitgeroeid, het jonggeboren wicht wordt der eigen moeder ontroofd om aan eene vreemde voedster te worden overgegeven, of wel ten doode gedoemd, niet alleen als het ziekelijk of gebrekkig ter wereld komt, maar ook wanneer zijn geboorte het getal der levenden boven het eens gestelde cijfer van de leden der kaste zou uitbreiden. 'Monstrueux assemblage d'existences et de lois contre nature.' Ziedaar het eindoordeel over deze model-republiek, dat ieder onzer zal moeten onderschrijven. En ons vonnis over dit fantastisch voortbrengsel moet strenger zijn, naarmate het gezag van den denker, die het schiep, luider wordt ingeroepen.

Over de geestesproducten van de navolgers van PLATO kan ons oordeel zachter heenglijden. Wat de Utopisten en de

1) VICTOR DURUY in de *Revue des deux mondes* van 1 Mei 1888, blz. 570.

Mystieken ons gaven waren niet meer dan spelingen van het vernuft, of voorstellingen van eene ziekelijk overspannen verbeelding. Zij hebben niet veel kwaads kunnen doen, maar wat goeds hebben zij gesticht, anders dan dat zij ons (en dat geldt nog niet eens van alle) eenig tijdverdrijf schonken? Een eigenaardige trek, allen gemeen, is, dat zij, bij alle inspanning om ons iets nieuws en ongeziens te vertoonen, zich maar niet konden losmaken van den invloed der omgeving waarin zij leefden. Sir THOMAS MORE, b.v. vertelt ons, dat in Utopia, als een middel om de ondeugden van hebzucht en pronkzucht te bedwingen, het goud alleen gebezigd mocht worden tot keukengereedschap en dergelijke vieze dingen en voor de ketenen der veroordeelde misdadigers. Er waren dan toch nog misdadigers in die volmaakte maatschappij! Zoo heeft de natuur zich op de leer gewroken. Door anderen wordt, even als bij PLATO, van de slavernij gesproken als iets natuurlijks en onmisbaars in de welgeordende maatschappij. Anderen wederom, bij wie het romantische op den voorgrond treedt, vertellen ons van liefdesintrigues en minnenijd, met al wat daaraan vast is. CABET zelf is daar in zijn *Icarie* niet vrij van. Doch genoeg. Wij laten deze allen voorbijgaan, even als wij met een zwijgenden groet oorlof nemen van het groot aantal wereldhervormers, die, met meer of minder ernst, ons hun afdoend geneesmiddel tot redding der zieltogende maatschappij zijn komen aanbieden.

Daar is een andere groep, die veel meer aanspraak heeft op onze belangstelling, de groep van hen, die wij noemden ‘daders des woords.’ Men kan beweren, dat zij althans een afdoend antwoord hebben gegeven op de vraag, of het Socialisme tot praktische uitkomsten voeren kan. Men kan ons wijzen op de Esseeërs, de apostelgemeente te Jeruzalem, de kloosterorden, de Hernhutters en, uit onzen eigen tijd, op OWEN'S fabriekdorp te New-Lanark en niet 't minst op de nog bestaande en bloeiende *Communities* in N.-Amerika. Het bewijs is alzoo geleverd, dat eene maatschappelijke organisatie in den geest van de communistische en socialistische stelsels niet alleen denkbaar, maar ook in werkelijkheid bestaanbaar is. De vraag, die alleen nog maar blijft op te lossen, is deze, hoe dergelijke organisatie op zoo ruime schaal behoort te worden ingericht, opdat zij de gansche groote maatschappij omvatten kunne?

Inderdaad, hier ligt de vraag. En déze vraag is tot heden toe *niet* beantwoord en zal, zoo ik wèl zie, niet spoedig bevredigend beantwoord worden. Wat voor die kleine, gesloten kringen bruikbaar en uitvoerbaar bleek, zal niet bruikbaar en uitvoerbaar blijken voor de groote maatschappij. In de geschiedenis dier beperkte vereenigingen merkt men tweederlei verloop op: òf dat zij vroeg of laat wederom in de aanraking met de wereld vervloeien en haar zelfstandig bestaan verliezen, òf dat zij zich alleen instandhouden door een streng volgehouden stelsel van afzondering en uitsluiting. De Esseeërs, de apostolische Christengemeente, de Kathariërs, de oude Doopers, de Kwakers, de Hernhutters zelfs, al bleven zij hunne beginselen getrouw, al bleven zij die in de wereld verkondigen door leer en wandel en daarmede een weldadigen invloed op de samenleving uitoefenen, van de stipte naleving dier beginselen hebben zij zelven afstand gedaan toen zij, vrijwillig of gedwongen, hunne afzondering vaarwel zeggende, met de wereld daarbuiten in aanraking kwamen. De andere, zooals de kloosters en de Noord-Amerikaansche *communities*, hebben hunne zelfstandigheid alleen bewaard door binnen hun engbeperkten kring aan het stelsel van afsluiting van de wereld vast te houden, door uit dien kring te weren al wat niet homogeen was, door daaruit te verwijderen al wat bleek er niet in te passen, door daarbinnen de persoonlijke vrijheid aan onverbiddelijke tucht te onderwerpen. Opmerkelijk en leerrijk is hier een schijnbaar onbeduidend verschijnsel in het leven dier *communities*, waarvan HEPWORTH DIXON en CH. NORDHOFF beide gewagen. Voor verschillende werkzaamheden, vooral voor zwaren lichaamsarbeid roepen zij de hulp in van gewone werklieden uit de buurt, wier diensten zij dan, zoo als de wereldling doet, om loon huren, maar die zij niet tot het deelgenootschap in hun gemeenschap toelaten. De kloosterbroeders doen hetzelfde.

Rijk aan leering is in dit opzicht niet minder de ervaring die ROBERT OWEN moest opdoen. In zijne fabriek was hij heer en meester. Door tucht, door belooning en straf, door opleiding en opvoeding kon hij zijne werklieden aan regelen binden; door menschlievende zorg voor hun welzijn en levensgenot wist hij eene plaatsing in zijne fabriek begeerlijk te maken en hij kon uit hen die zich aanmeldden, de geschiktsten

kiezen, en behield de macht, de storende elementen, die de gestelde orde dreigden te verbreken, uit te werpen. Maar toen hij, te kwader ure, zijn stelsel op groote schaal ging toepassen en zijn New-Harmony openstelde voor elk en een iegelijk, die zich bereid verklaarde aan het gemeenschapsleven deel te nemen, faalde hij.

Nog rijker in leering, ofschoon op andere wijze, is misschien wat met de jongeren van ST. SIMON gebeurd is. Wij hebben hoop, dat de heer QUACK ons eerlang in het 1e Hoofdstuk van zijn IIIe deel met zijne gewone nauwkeurigheid de boeiende geschiedenis van hun doen en wedervaren zal verhalen. Doch in afwachting hiervan mogen wij het wel nu reeds wagen, hier in eene enkele bladzijde van dat

> Opgaan, blinken
> En verzinken

van de school der St. Simonisten te spreken, een verschijnsel het best te vergelijken met dat van eene komeet aan het uitspansel, hare baan brekend door de sfeeren der andere gesternten, zonder toch deze in hunnen loop te storen, verrassend, schitterend, verbijsterend, voor sommigen angstwekkend, maar na kort verloop spoorloos verdwijnend.

Het waren flinke, karaktervolle jonge mannen, die daar aan het sterfbed van HENRI DE ST. SIMON gestaan hadden of zich later aan hun gezelschap hadden aangesloten; de bloem van Frankrijks jongelingschap, schitterend door talenten, enthousiast, trouw en oprecht bereid de grootsche taak te vervullen, die de scheidende meester hun had opgelegd. Wat ging hun de politiek aan? Wat raakte het hen, of KAREL X dan wel LODEWIJK PHILIPS koning was? Wat gold hun de vraag of het Charter ‘voortaan eene waarheid zou wezen?’ - Zij hadden niet Frankrijks staatsinrichting, zij hadden de wereld te hervormen! En met verterenden ijver begaven zij zich aan deze taak, met schrift, woord en daad. Zij waren (ik noem slechts die 't meest uitblonken) PROSPER ENFANTIN en BAZARD, die om den voorrang dongen, OLINDE RODRIGUES en zijn broeder EUGÈNE, de gebroeders EMILE en ISAAC PÉREIRE, GUSTAVE D'ETCHTHAL, LÉON HALÉVY[1)], een dichter, FÉLICIEN DAVID,

1) Opmerkelijk is het betrekkelijk groot aantal zonen Israëls dat tot den kring behoorde.

een componist, HECTOR BERLIOZ (die eerst na 1830 toetrad), AUGUSTE COMTE, JERÔME ADOLPHE BLANQUI[1] (deze beide hadden zich trouwens reeds vroeg afgescheiden), MICHEL CHEVALIER, AUGUSTIN THIERRY, PIERRE LEROUX, ARMAND CARREL..... Ook eenige schoone, geestrijke vrouwen sloten zich bij hen aan. Zij schreven dag- en weekbladen, maandschriften en boeken; zij hielden *conférences*, waar heel Parijs heenstroomde om een 'nieuw Christendom' te hooren verkondigen; zij zongen schoone liederen, door hen zelven gedicht en op muziek gezet. Doch er kwam allengs verschil van inzichten, schifting, scheiding. Eenigen vielen af. Het grootste aantal bleef zich aansluiten aan PROSPER ENFANTIN, '*le Père*', en zonderde zich met hem af op Ménilmontant, een landhuis nabij Parijs, om daar metterdaad een leven van volkomen gemeenschap te leiden en der wereld het voorbeeld der heilige broederliefde te geven. Ongelukkig mengde zich de politie in hunne zaken. Men begrijpt kwalijk, waarom deze die vreedzame lieden, die het zoo goed meenden, niet met rust liet. De leiders werden den 27 Augustus 1832 voor het Hof van Assises gedagvaard en tot gevangenisstraf en boeten veroordeeld. Toen stoven zij uiteen. Sommigen ondergingen hunne straf, anderen weken uit, ten deele naar andere werelddeelen, naar Amerika en Afrika. Maar het eind was, dat bij henzelven alle illusiën verloren gingen. Zij keerden de een na den ander terug in de maatschappij met haar koud realisme. En de meesten werden van nu aan energieke realisten, mannen van beteekenis, invloed en gezag in den staat, in de wetenschap, op de beurs; nuttige burgers, wakkere ondernemers vernuftige industriëelen, schatrijke bankiers, beroemde geleerden, gevierde kunstenaars, mannen die krachtig hebben bijgedragen tot den bloei en de welvaart van hun vaderland, tot Frankrijks glorie.

Van de vruchten van het *revolutionnair* Socialisme kan ik zwijgen. Hier geldt het woord: 'die Weltgeschichte ist das Weltgericht'. Geweld werd met geweld bedwongen. Dezelfde loop der gebeurtenissen kwam telkens terug. De revolutie sloeg over tot anarchie, de anarchie ging onder in de dictatuur, het Caesarisme bezweek op zijne beurt voor eene reactie, die

1) Niet te verwarren met zijnen jongeren broeder LOUIS AUGUSTE BLANQUI, den onverbeterlijken samenzweerder.

den gewonen effenen gang der maatschappelijke zaken herstelde. Doch dit alles niet zonder ontzettend veel jammer en lijden. - De natuurtrek, elk levend organisme ingeschapen, de zucht tot zelfbehoud, is ook aan het organisme dat wij maatschappij noemen, eigen. Met eene verwonderlijke levenstaaiheid verdedigt zij zich tegen elke inbreuk en herstelt zich weder ook na de zwaarste nederlagen die zij in den strijd om het bestaan soms heeft te lijden. De georganiseerde maatschappij is als de locomotief die langs de richels van hare afgebakende baan onweerstaanbaar voortschrijdt. Wat haar in den weg komt wordt op zijde geworpen of verpletterd.

XI.

Wat mag dan wel de reden zijn, dat dit Socialisme, dat van eeuwen her tot den huidigen dag toe zoo veel beloofd heeft, zoo weinig woord heeft gehouden?

Ik weet op deze vraag geen beter antwoord te geven dan met de eigen woorden van den Heer QUACK, zij het ook, dat ik gevaar loope, zijne uitspraak in eenigzins anderen zin toe te passen dan hij bedoelde.

In den aanhef van het herhaaldelijk aangehaalde 14e Hoofdstuk van zijn Ie Deel lezen wij[1]:

> ‘De eerste lotwisselingen van ons geslacht, de oudste toestanden der volken, geheel de grijze vóórtijd, bergen in 't algemeen in de oorspronkelijke ontwikkeling der maatschappij de overleveringen, aan welke het Socialisme zich hecht. Dáár is de wieg van het collectief leven en bestaan. Daar leven sluimerend al die vormen van het samenzijn en samenwerken en samenwonen en samen-bezitten in rustige rust. De voortreffelijke Sir HENRY MAINE heeft in zijn bekende boeken het denkbeeld, dat in den dageraad der maatschappij alles begon met de familiegroep en met het collectief bezit van de familie aan den grond, zoo dikwijls en zoo duidelijk uitéengezet, dat hieromtrent wel geen twijfel meer kan bestaan. De oorsprong der maatschappij wees op gezamenlijk leven, gezamenlijk gevoelen en werken, op gezamenlijk eigendom. De individueele wil was dáár onderworpen aan het familiebegrip; alle verbintenissen en overeenkomsten

1) Bl. 535-537.

> waren gebonden en begrensd door de familiebanden. Uit die familie ontwikkelde zich de stam, en de stam - zoodra men op een bepaalde vaste streek ging wonen - crystalliseerde zich tot de dorps-gemeenschap, bij welke laatste instelling dan het gezamenlijk bezit van 't land en niet meer de familieband in de eerste plaats de basis vormde. Doch het begrip van gemeenschap, het collectieve begrip, werd bij al die vervormingen behouden..... Zij dus, die ook thans een sociale inrichting voorstaan, geheel op gemeenschappelijk leven gegrond, hebben, zonder dat zij 't zelven misschien weten, allereerst de gedachten op het grijze verleden gericht. Gelijk zij, die in onze eeuw de rassen-theorie, het idée der nationaliteiten, als leidend beginsel voor het vormen en ontwikkelen der staten, aanprediken, een verouderd begrip - zooals wij dachten - aanhingen: in dien zelfden zin kan men van de Socialisten zeggen, dat ook zij met denkbeelden vooral uit het verleden werken. Hier speelt door het hoofd een droom van de eerste kindsheid van ons geslacht.'

Een droom! Is dit niet het ware woord?

Met allen eerbied, dien ik heb voor de grondige wetenschap, waarmede Sir HENRY MAINE den eersten oorsprong en de ontwikkeling van den eigendom in de gevestigde maatschappij heeft nagespoord, moet ik toch verzet aanteekenen tegen de stelling, als of er bij de eerste wording der menschelijke samenleving eene gemeenschap als feit bestaan, een gemeenschapsgevoel als beginsel geheerscht zou hebben, 'een samenleven en samenwerken, een samenwonen en samenbezitten in rustige rust.' Ik wil mij niet beroepen op de Schrift, die langen tijd voor de alleroudste oorkonde der geschiedenis van het menschelijk geslacht gegolden heeft en ook thans nog voor velen als heilige waarheid geldt, en die, als eerste feit in die geschiedenis, van broedertwist en broedermoord gewaagt. Ook wil ik mij wachten, dit droevig en beschamend verhaal, zoo als anderen doen, als symbolisch en typisch voor te stellen. Evenmin voegt het mij, mij op een terrein te begeven, waar ik niet tehuis ben, en het gezag van DARWIN's descendentieleer in te roepen. Maar op den vasteren bodem der wetenschap van de historie, de anthropologie en de ethnographie, wat zien wij daar? Het zou misschien als onbetamelijke spotternij misduid kunnen worden, wanneer ik in herinnering breng wat de palaeontologen ons van den *homp sapiens primigenius*,

van de tijdgenooten van den holenbeer, verhalen. Doch met eenige zekerheid kunnen wij in den spiegel van het heden een blik werpen op het lang verleden. De bevolking van onzen aardbol vertegenwoordigt in de verschillende wereldeelen nog thans al de phasen van ontwikkeling, die de maatschappij in den gang van haren wasdom heeft doorloopen. Ook de oudste, meest primitieve toestanden kunnen wij in dien spiegel waarnemen, wanneer wij raadplegen wat ons door geloofwaardige getuigen medegedeeld wordt over de sociale toestanden bij de Hottentotten en Boschjesmannen, bij de Vuurlanders en bij de horden die nog in het binnenland van Australië rondzwerven. Welk getuigenis spreekt daar van een samenleven, samenwerken, samenbezitten en samenwonen in rustige rust? - Willen wij sporen zoeken van iets hoogere ontwikkeling van het sociale leven, wij kunnen ze vinden bij de negervolken in Afrika's binnenland, vooral bij de thans haast uitstervende Indianenstammen in het Westelijk halfrond. En van deze gewagende kan ik niet nalaten eene opmerking aan te voeren van HEPWORTH DIXON[1)], die deze toestanden uit eigen aanschouwing kent.

> .....'Indians, like the Senecas and the Walla-Wallahs, have no clear sense of what is meant by rights in the soil. The soil? They know no soil. A Seneca comprehended his right to fish in the Hudson river; a Walla-Wallah understood his right to hunt bison in the plains at the feet of the Blue Mountains; but as a thing to plough and plant, to dig wells into, to build houses upon, the soil was no more to them than the sea and the sky are to us. A right to go over it they claimed; but to own it, and preserve it against the intrusion of all other men, is a claim which the red men have never made, and which, if they should learn to make it, could never be allowed by civilised men. No hunting tribe has any such right; perhaps no hunting tribe can have any such right; for, in strict political philosophy, the only exclusive right which any man can acquire in land, the gift of nature, is that which he creates for himself by what he puts into it by way of labour and investment alike for his own and for the common good. Now, a slayer of game does nothing for the land over which he roams; he clears no forest, he drains

1) *New-America*, Deel I, Ch. IX. Tauchnitz-Editie blz. 91.

> no marsh, he embanks no river, he plants no tree, he cultivates no garden, he builds no city; what he finds at his birth he leaves at his death; and no more property would, under such conditions, accrue to him in the soil than in the air.'

Bij de herdersvolken in de vlakten van Westelijk Azië en Noordelijk Afrika ontwaren wij voor 't eerst dien patriarchalen eigendom, van welken MAINE uitgaat en waarvan het Bijbelboek ons zoo klare voorstellingen geeft. Hier is dan een begin van eigendom aan den grond, gezamenlijke eigendom van eene familie of eenen stam, maar hier is ook eindelooze strijd om dien eigendom van weidegronden en waterputten tusschen de verschillende stammen. Voor hen de strijd om het bestaan. - Bij de gezeten bevolkingen, die den grond, tot vaste woonplaats gekozen, bebouwen om daaruit het levensonderhoud te putten, eerst, uit nood, gezamenlijk bezit en gemeenschappelijke bewerking, collectieve eigendom van marken en meenten; maar elke mark reeds met hare afgepaalde grenzen, die niet straffeloos overschreden worden; gemeenschap van binnen, afsluiting naar buiten. Eindelijk, in de hoogstbeschaafde landen de persoonlijke eigendom, in het belang der maatschappelijke orde door de wet bekrachtigd en beschermd.

Wat blijft er nu over van dien zoeten droom van idyllische toestanden in de kindschheid van het menschelijk geslacht?

Een droom!

En zoo is ook niet anders dan een droom, die bekoorlijke fantasie van eene volmaakte, algemeene en heilige broederschap, die de wereldhervormers ons voorspiegelen als de toekomst der menschheid, wanneer maar eenmaal hunne denkbeelden verwezenlijkt zullen zijn. Het:

> Seyd umschlungen, Millionen!
> Diesen Kuss der ganzen Welt!

klinkt schoon en verheven in eene dithyrambe, vooral wanneer de poëzie van SCHILLER gedragen wordt op de plechtige tonen van BEETHOVEN's 9^{e} symphonie; maar zoover mij gebleken is, heeft nog geen Communist zich bekommerd om de broederlijke gemeenschap met de Eskimo's van Baffins-land of de Papoea's van Nieuw-Guinea. Men moge zich zelven vrij achten van de ondeugden van eigenbaat en zelfzucht, als het op het praktische

leven aankomt wordt elk Socialist, bewust of onbewust, een individualist, voor wien het eigen ik en het zijne een middenpunt is, van waar zijne gedachten en aspiraties uitgaan. Ik las onlangs bij een Engelsch schrijver het volgende: ‘Wanneer vóór mijne deur een arme naar Londen verdwaalde Chinees van honger neerzijgt, dan ben ik met deernis bewogen, en de buurt loopt te zamen om den stumper voedsel aan te dragen; maar wanneer wij in de dagbladen lezen van honderdduizende Chinezen, die door hongersnood of overstrooming zijn omgekomen, dan zeggen wij tot elkander: “hoe akelig!” en gaan weer aan onze eigen zaken.’

Zoo is het. Ook het collectivisme zelf heeft zijne natuurlijke grenzen, grenzen bepaald door woonplaats, klasse stand, volk, ras of wat anders ook, dat ons in de werkelijkheid of in onze voorstelling het naaste ligt.

Eén man heeft het vermogen gehad, deze ons aangeboren kortzichtigheid te overwinnen, en den moed, om de verwezenlijking der absolute idee van eene alle menschen omvattende gemeenschap als denkbaar voor te stellen: CHARLES FOURIER. Zijn blik ging over de gansche wereld en zijne hervormingsplannen omvademden alle volken der bewoonde aarde. Al wat de menschen kon scheiden en verdeelen, wilde hij weggeruimd hebben. Geen staten, geen grenzen meer; de steden en dorpen moesten geslecht, de paleizen en hutten afgebroken worden. Niemand zou meer zijn eigen woning of gezin hebben. En over de gansche aarde zouden gesticht worden *Phalanstères*, elk op 1500-1800 bewoners berekend, elk in een vierhoek gronds, met passer en maatstok afgedeeld, besloten; al de *phanlanstères* gebracht onder eene hierarchische orde van besturende lichamen; een algemeen wereldbestuur gevestigd daar waar nu Constantinopel ligt. Maar om deze grootsche schepping van eene volmaakte wereldmaatschappij mogelijk te maken zou eerst de natuur zelve in en buiten den mensch omgeschapen worden. Als een andere Ziener van Patmos aanschouwde hij met het oog des geestes eenen nieuwen hemel en eene nieuwe aarde. Dat het hem ernst was, dat hij zelf in zijn visioen geloofde, bewijst de nauwlettende zorg waarmede hij alles tot in de kleinste bijzonderheden beschreef en regelde. Tegenover zijne titanische conceptie is elk ander hervormingsplan niet meer dan broddelwerk.

Helaas, met de door FOURIER geschapene nieuwe wereldorde is het niet anders gesteld dan met den *homunculus* van ROBERT HAMERLING's jongste gedicht; na jarenlange studie was het een groot geleerde eindelijk gelukt, dat schepsel als levend wezen uit een chemisch praeparaat voort te brengen. Maar het was geen mensch, het was slechts een namaaksel van een mensch!

Wil dat nu zeggen, dat ik met de Ideeën en Idealen, die men gewoon is onder den gemeenschappelijken naam van Socialisme te begrijpen, den spot drijf of er minachtend op nederzie?

In geenen deele. Wie meenen mocht dat dit de slotsom is, waartoe ik mijn lezers wilde brengen, voor hem zijn deze bladzijden niet geschreven. Ik gevoel oprechte sympathie voor de grondgedachte, waaruit die Ideeën haren oorsprong namen, ik heb eerbied voor de mannen, die gedacht en gewerkt, geijverd en gezwoegd, gestreden en geleden hebben om hunne idealen der verwezenlijking nader te brengen. Maar even oprecht spreek ik mijne afkeuring uit wanneer ik zien moet, hoe de eenzijdigheid des éénen ons op een dwaalweg brengt, hoe ingenomenheid met eigen leer en stelsel den ander tot dwaasheden brengt; hoe deze zich in onzinnige dweeperij verliest of gene de ernstige zaak tot een voorwerp van dartel spel des vernufts vernedert. En ik spreek mijne verontwaardiging uit, waar mij blijkt dat gewetenlooze volksmenners de onkundige schare met ijdele beloften bedriegen en om eigen voordeels- of eerswille het arme volk opjagen om het slechts in grooter ellende te storten. Bovenal, ik had behoefte, te waarschuwen, dat men niet, met de beste bedoelingen, onvruchtbaar werk verrichte, in den waan dat het in 's menschen hand ligt, de oppermachtige wetten der natuur te verzetten.

En nu nog een woord van troost! Ik kom nog eens terug op het droef besluit, waartoe de Heer QUACK gekomen is bij zijne beschrijving van het leven en bedrijf van MAURICE en van HUBER. Van beide opstellen klonk het slotwoord: zij hebben het moede hoofd nedergelegd zonder vruchten van hunnen arbeid te zien. Een zelfde indruk van weemoed bevangt ons bij de lezing der treffende bladzijden, waarmede de Heer QUACK elke der levensgeschiedenissen van HENRI DE ST. SIMON, CHARLES

FOURIER en ROBERT OWEN, samenvattend en oordeelend, besluit. Dezen ook hadden met hunne talenten gewoekerd en zich zelven en al het hunne overgegeven voor het heil der menschheid; en ook zij hebben slechts teleurstelling geoogst. Was voor dezen de toewijding van een geheel menschenleven wel iets meer dan een dolen door de woestijn, waar een windvlaag, over het mulle zand strijkende, den indruk der moeizame voetstappen overstuift?

Ik heb beter hoop. Ik behoud het geloof, dat wat een goed en braaf man, hij heete dan Socialist of Economist, gedaan heeft, niet geheel verloren gaat. - Al wat wij menschenkinderen met ons denken, werken en ijveren ten algemeenen nutte kunnen uitrichten, beteekent, wel is waar, misschien niet meer dan een zomersch regenbuitje, dat het dorstige land drenkt en den akker vruchtbaar zal maken; maar elke droppel die valt, hoe onschijnlijk, telt mede en heeft zijne bestemming. Dit moge ons bescheidenheid leeren, maar het kan ons tegelijk moed geven. En hierbij zullen wij het hoofd in vrede kunnen nederleggen, wanneer onze ure slaat.

S. VISSERING.

M^{r}. Simon Vissering.

In Memoriam.

De ure waarop de laatste woorden van het voorgaand opstel doelen, had voor Simon Vissering geslagen, eer nog dat opstel zijne lezers bereiken kon. Treffender dan de phantasie het zou durven schikken, beschikte het de werkelijkheid: aan de eene zijde van het blad, op welker drukproeve hij zelf nog het *Imprimatur* stelde, de openbaring van een vol en krachtig menschenleven, en aan de keerzijde het bericht, dat dit leven is gebluscht en het hoofd in vrede nedergelegd.

De eerste indruk, welken het plotseling afsterven van een hartelijk geliefden vriend pleegt op te wekken, stemt meer tot zwijgen dan tot spreken, en toch kan de Redactie het nommer, dat ons zijn afscheidswoord komt brengen, niet wegzenden zonder er haar afscheidswoord aan den schrijver bij te voegen. Immers die schrijver en *de Gids* zij zijn weinig minder dan eene halve eeuw nauw verbonden geweest, want hetzij zijn naam op het titelblad prijkte of niet, de nauwe betrekkingen, welke Vissering, reeds kort na zijn optreden in het praktische leven, met de Redactie aanknoopte, werden nimmer geheel afgebroken. Wat hij was als haar trouwe en voorzichtige raadsman in moeilijke dagen, weet zij alleen, maar wat hij geweest is als haar medewerker staat in de laatste veertig jaargangen duidelijk genoeg aangewezen om ons recht te geven van elke uitwijding daarover te dezer plaatse af te zien. Aan de ge-

trouwelezers van ons tijdschrift staan op dit oogenblik, zonder dat wij ze noemen, zoovele studiën voor den geest die, met den naam van Vissering geteekend, niet enkel om haren degelijken inhoud boeiden, maar ook de aandacht trokken om den keurigen vorm waarin zij waren opgesteld. En om dien vorm niet het minst, want onder zijne medewerkers van vroegere en latere dagen telt *de Gids* er maar enkele, die, getrouw aan eene der hoofdgedachten, welke tot de vestiging van ons tijdschrift leidden, er zoo gelukkig in zijn geslaagd als hij om hunne bijdragen, over welke onderwerpen ook, tevens tot kunstwerken te maken. Afkeerig van alles wat naar overhaasting zweemde, kon hij er niet toe besluiten de vruchten van zijnen arbeid af te staan, zoolang hij voor de uitdrukking van zijne gedachten niet den vorm had gevonden, welke hem in alle opzichten kon voldoen. Dank zij die nauw gezetheid en ijverige inspanning, heeft hij zich, geheel afgescheiden van de wetenschappelijke verdiensten zijner werken, eene plaats weten te veroveren onder de beste nederlandsche stilisten van zijn tijd.

De laatste vrucht aan Vissering's pen ontvloeid, staat, merkwaardig genoeg, in onmiddellijk verband met den wetenschappelijken arbeid waaraan hij vóór alles zijn leven had gewijd. Het is alsof hij behoefte heeft gevoeld vóór zijn verscheiden de resultaten van dien arbeid nog eens duidelijk te resumeeren en de economische richting, welke hij was toegedaan, tegen onverdienden blaam in bescherming te nemen. Om dat doel te bereiken, kiest hij ter bespreking een werk voor welks wetenschappelijke en artistieke verdiensten hij meer dan iemand een open oog moest hebben, maar waarin ook het verschil tusschen zijne overtuiging en die van zeer velen onder zijne jongere tijdgenooten, helderder en duidelijker stond uitgedrukt dan waar ook. Op dat verschil nog eens de aandacht te vestigen; het goed recht van het standpunt, door hem ingenomen, nader te bepleiten, en, zij het ook met verzwakte hand dan toch met het onverzwakt vertrouwen van de jongelingsjaren, ook waar het de beslechting van allerlei maatschappelijke vraagstukken geldt, nog eens de vaan van de vrijheid omhoog te heffen, ziedaar de gedachte die hem blijkbaar voor den geest stond toen hij zich tot het schrijven van zijne ‘Prosopographia socialistica’ neerzette.

Geen oogenblik is minder geschikt dan het tegenwoordige

om over de waarde van de hier tegenover elkander gestelde beginselen een oordeel uit te spreken. Wie het later onderneemt zal zeker niet verzuimen de aandacht te vestigen op het feit, dat Vissering onder geheel andere omstandigheden dan het tegenwoordig geslacht op economisch gebied begon te arbeiden en dat zij die in de jaren, tusschen '40 en '50 verloopen, het toen alom heerschend protectie-stelsel met goed gevolg wilden bestrijden, vóór alles behoefte hadden aan kort en scherp geformuleerde beginselen, op het gevaar af dat een later geslacht die beginselen om hunne eenzijdigheid zoude aanklagen.

Maar wat hiervan ook zij, dat Vissering in elk geval recht had met voldoening terug te zien op de vruchtbare gevolgen van den ouden strijd, bleek nooit duidelijker dan in onze dagen, nu wij ervaren hoe de pogingen om tot het oude protectiestelsel terug te keeren, onder allerlei klassen van de bevolking afstuit op een weerstandsvermogen veel sterker en veel meer algemeen dan de meesten hadden durven verwachten. Gestaan te hebben in de eerste rij der mannen, die hier te lande met woord en pen dat weerstandsvermogen wekten en het sedert onvermoeid bevestigden, blijft de groote en onbetwistbare verdienste aan den arbeid van Vissering verbonden.

Toch vraagt hij voor de beginselen, welke hem bij zijnen arbeid leidden, geen uitsluitende rechten. Zijn laatste woord moest een woord van vrede en verzoening zijn, de gulle erkentenis dat alle richtingen in het maatschappelijk leven, ook die welke tegen de zijne het scherpst overstonden, het hare bijdragen tot den rijken oogst, welken geslachten na geslachten inzamelen. In het vaste geloof dat het werk, door alle braven ten goede ondernomen, nooit geheel onvruchtbaar blijft, putte hij zijn levensmoed en in het besef van in dien zin naar zijne beste krachten te hebben gearbeid zijn stervensrust.

Vissering behoorde tot de rijk gezegenden onder de menschenkinderen: zijne plaats in de maatschappij heeft hij zelf veroverd en met het klimmen van de jaren werd die plaats schooner en benijdenswaardiger; - zijn huisselijk geluk was volkomen, wel werd het meer dan eens zwaar beproefd, maar door rampen die voor alles dit uitwerken dat zij de leden van het gezin allengs inniger verbinden en tot eene onverbrekelijke eenheid samenvoegen, - en zijn dood kwam zacht en kalm op het juiste uur: niet te vroeg, want zijne taak was geheel afgewerkt,

en niet te spade, want, gelukkiger dan meer dan een zijner beste vrienden, heeft bij hem het lichaam den geest geen oogenblik overleefd.

Met volkomen bewustheid van hetgeen het leven hem had gebracht, kon hij daarvan dankend afscheid nemen en dankend ook zien zijne vrienden op dat leven terug.

J.T.B.

Engelsche romanschrijvers in den tijd van Shakspere.

Le Roman au temps de Shakespeare par J.J. Jusserand. Paris. Ch. Delagrave, 1887.

I.

Men heeft dikwijls van Euphuïsmus gesproken in de leerboeken over de geschiedenis onzer Letterkunde. Mij is echter geene bladzijde bekend, waarop men eene voldoende verklaring van dit zeer eigenaardig verschijnsel aantreft. De oorzaak van deze gebrekkige toelichting schuilt gewoonlijk in het eenvoudig feit, dat vele schrijvers ten onzent over letterkundige verschijnselen schrijven, terwijl het hun aan vlijt ontbreekt die grondig te bestudeeren. Wil men over Euphuïsme spreken, dan dient men eerst de romans van J o h n L y l y te lezen. En dit is juist geene aangename taak.

De eerste roman is getiteld: '*Evphves, the anatomy of wyt... wherin are contained the delights that wyt followeth in his youth by the pleasauntnesse of Loue, and the happynesse he reapeth in age by the perfectnesse of wisedome*.' Dit boek verscheen te Londen in 1579, werd onlangs (1869) aldaar in Arber's bekende 'Reprints' herdrukt, en door Landmaun op geleerde wijze uitgegeven te Heilbronn in 1887.

Men is nu in staat wat nauwkeuriger dan vroeger over het Euphuïsme te spreken vooral, daar Landmann er bovendien een voortreffelijk boek aan gewijd heeft: '*Shakspere and Euphuism*; (in de) '*Transactions of the New Shakspere Society*,' 1884, nadat hij vooraf (1881) te Giessen zijne fraaie monographie: '*Der Euphuismus*' had in 't licht gezonden.

Het eerste verschijnsel, dat ons bij deze studie treft, is, dat Lyly niet oorspronkelijk is. Hij is de navolger van den Spaanschen auteur G u e v a r a . Deze, een Franciskaner monnik, die aan het hof van Karel V de leefwijze van een hoveling volgde, schreef een zonderling boek: '*Relox de principes o Marco Aurelio*', in het Fransch: '*L'Horloge des Princes*.' Guevara schreef in 1529, en in 1557 reeds werd zijn boek door Sir Thomas North onder den titel: '*The Diall of Princes*' vertaald. Guevara had een soort van roman gegeven over Marcus Aurelius, om het leven van een voorbeeldig vorst te teekenen. Zijn stijl is buitengewoon gekunsteld naar den statigen toon, die onder de hovelingen van Karel V heerschte.

Toen Lyly nu ondernam dien hoofschen toon nog hoofscher te doen klinken in zijn '*Evphves*,' vergat men het Spaansche voorbeeld, en hield men hem voor den uitvinder van dit soort van stijl. Vooral in de wereld der aristocratische vrouwen werd dit boek met liefde gelezen. De dames met hoogopstaande kanten kragen en satijnen statiejaponnen hadden des te meer genoegen in dezen Spaanschen stijl, omdat de Engelsche kern van het boek zuivere zedeleer aanbood. Van Lyly tot Dickens en Thackeray doet zich het verschijnsel voor, dat de Engelsche romanschrijvers geene gelegenheid verzuimen, om in fraai opgestelde verhalen propaganda te maken voor deugd en godsdienst - de laatste liefst onder de gothische gewelven der niet zeer verdraagzame High-Church.

Lyly gaat van de veronderstelling uit, dat zijn held Euphues een Athener is van 1579, die eene reis maakt naar Italië en Engeland, om menschenkennis op te doen. Al reizende en vragende spreekt Euphues gedurig zijne meening uit over kerk, staat en maatschappij, een talent als zedenleeraar aan den dag leggend, dat Richardson hem zou kunnen benijden. Op het eerste deel van: '*Evphves, the anatomy of wyt*' volgde in 1580 het tweede: '*Evphves and his England. Containing his voyage and aduentures, myxed with sundry pretie discourses of honest loue, the description of the countrey, the court and the manner of that Isle. Delightful to be read, and nothing hurtfull to be regarded..... by J o h n L y l y , maister of Arte*. London, 1580.'[1)]

1) Opnieuw gedrukt in 'Arber's Reprints.' Vol. IV. N°. 9.

Dit tweede deel is eene lange lofrede op Engeland. Euphues reist met zijn vriend Philautus - het gebruik der Grieksche namen dient als modeartikel verklaard te worden - naar Engeland. Euphues leert Philautus al, wat merkwaardig is, kennen; hij toont zijne hooge ingenomenheid met dit zeldzaam schoone eiland, wijst in het voorbijgaan op onmatigheid in drank en spel, en prijst in lange reeksen van bonte volzinnen den Engelschen Staat en de Engelsche Kerk. Het meest van alles worden de Engelsche vrouwen geprezen, voornamelijk in vergelijking met de Italiaansche, daar dezen Petrarca en Ariosto, genen de Heilige Schrift lezen. Engelsche vrouwen staan boven alle andere vrouwen, volgens Euphues. Hij besluit zijn betoog met deze woorden: ‘Kortom, de Engelsche vrouwen zijn vroom in hare gebeden, zedig in haar gewaad en zedig in hare schoonheid, matig aan tafel, verstandig in hare liefde, kalm in hare blijdschap; in alle hare handelingen verbinden zij de bekoorlijkheid der vrouw aan de deugd van den engel.’

Het spreekt van zelf, dat Philautus eene Engelsche vrouw huwt. Euphues wil bachelor blijven, maar neemt uit Engeland de heerlijkste herinneringen mede van schoone vrouwen, en van eene koningin ‘schooner dan Venus en kuischer dan Vesta!’

Arme Koningin Elisabeth! De vleierijen van de Leycesters en de Essexen, de ondeugende hoffelijkheden van een Bassompière, hadden bij haar eene zedelijke kleurenblindheid ontwikkeld, die haar genoegen deed scheppen in Lyly's complimenten. Zij zelve heeft Lyly aan het hof ontvangen, waar de adellijke dames haar uiterste best deden, om in Lyly's stijl te spreken. De Spaansche gemaaktheid paste uitstekend bij de lectuur van Boëthius en Plutarchus, lievelingsschrijvers van Elisabeth Tudor. Alles werd hierdoor omhooggeheven, alles werd statig en plechtig. Goudlaken, goudkant, parelen, edelgesteenten, veelkleurige zijde en satijn, golvende struisveeren en sabelbont gaven de stof voor schitterende kostumen in overeenstemming met den theatralen toon der gesprekken.

Wil men een paar dier edelen en vorsten van nabij waarnemen, zie hier dan een portret van een edelman, van den Graaf van Devonshire, door eene geniale Nederlandsche vrouw geteekend:

> ‘Behalve het satijnen wambuis van eene zachte rozenkleur, was

zijne kleeding geheel wit, van de fluweelen ridderbroek, tot de zijden kousen en de schoenen van atlas, terwijl aan elk deel daarvan goud borduursel noch strooipaarlen gespaard was; de prachtige degen hing in een bandelier van wit satijn, waarop met groene zijde klaverbladen gemerkt waren, en welks slippen, met zilveren franje voorzien, aan de linkerheup een soort van strik vormden, die door een diamanten haak bevestigd werd. Een smalle geplooide kraag, door een band van edelgesteenten om den hals gesloten, bedekte dezen wat al te zorgvuldig en belette het vrije spel der schoone blinkende lokken. Met bevallige losheid droeg hij zijnen mantel van een meer levendig rozerood, met kleine zilveren klaverbladen bezaaid, die men zelfs in het randwerk schitteren zag, want het trèfle, of klaverblad, was de predomineerende figuur in zijn wapen. Hij hield zijne wit fluweelen baret, waarop donkerroode pluimen golfden, in de hand, en zag zoo strak op deze neder, als had hij elk bijzonder veerdeeltje willen tellen.'

Zie hier het portret eener Koningin, door diezelfde kunstenares geschilderd, het portret van Maria Tudor, zuster van Elisabeth:

'Indien schitterende kleurenpracht en keur van flonkerend gesteente er ooit in slagen konden, om het gemis van natuurlijk schoon en bevalligheid te vergoeden, dan waarlijk had de Koningin thans reden om over haar voorkomen voldaan te zijn. Uit gehechtheid aan de gewoonten harer moeder had zij de eenigszins verouderde mode der huiven of kaproenen behouden, in tegenstelling met de meeste dames van dien tijd, die de lokken reeds bloot of gekapt droegen. Hare huif van blinkende zilverstof, met blauwachtig satijn gevoerd, was voorzien van een smallen, boven het voorhoofd spits toeloopenden rand, die langs het aangezicht opstond en dit als met eene heiligenglorie omgaf, want die gansche stijfstaande strook was bezet met edelgesteenten van velerlei kleur en vorm, welke, naarmate het licht er op speelde, eene schittering en fellen stralengloed teweegbrachten, die in den eigenlijken zin oogverblindend was. De kaproen zelve, ofschoon lang en breed, daalde slechts tot over de ooren neer, daar zij van achteren opgenomen en door eenen haak of eene speld bevestigd werd. Haar zwart fluweelen kleed, van een statigen sleep voorzien, en met uitnemend rijk borduursel van gouddraad en kleine paarlen prijkende, was aan den hals zeer laag in het vierkant uitgesneden, de hals zelf was echter niet onbedekt, maar

werd zediglijk verborgen onder eenen stijven kraag van fijn Mechelsch kantwerk, dat men ook als lubben aan de benedeneinden der gladde mouwen van het licht blauw satijnen onderkleed wedervond; terwijl die van het zwarte bovenkleed ruim en los nederhingen. Strak om den hals sloot een halssnoer van ontzettend groote diamanten, en over de borst, van het eene armsgat tot het andere hingen zeven rijen paarlen van middelmatige grootte tot op den gordel neer. Kostbaar vooral en van onovertreffelijke zuiverheid waren de groote paarlkralen der rozenkrans, aan welke, als om een treffend kontrast daar te stellen, een kruis hing, zoo onaanzienlijk van hout en bewerking, dat het alleen zijn innerlijke waarde konde zijn, die het zulk eene luisterrijke plaats gaf. Het was dan ook een erkend deel van het ware kruis des Heeren.'

Beide portretten zijn met degelijke wetenschap en grooten smaak geteekend door Mejuffrouw A.L.G. Toussaint, toen zij in 1838 haar '*Graaf van Devonshire*' schreef. Men meene niet, dat eene rijke verbeeldingskracht de schrijfster te hulp kwam, beide portretten zijn zuiver historisch.

Aan een hof, waar alles op pracht en luister gericht was, scheen het Euphuïsme in den dagelijkschen toon der gesprekken niet onnatuurlijk, Wat Lyly met zijne romans begon, moest volgens bevel van Koningin Elisabeth ook op de aan het hof gespeelde drama's worden toegepast. Lyly ging voor Hare Majesteit tooneelstukken schrijven, die in hare tegenwoordigheid werden vertoond. Onder deze komen voor zijn: '*Sappho and Phao*' (1584), '*Endymion, the Man in the Moone*' (1591), '*Galathea*' (1592) en '*Midas*' (1592)[1]. Letterkundig heeft ook deze arbeid eene zeer groote waarde. Het Euphuïsme baande zich een weg naar het Engelsche tooneel. Uit Lyly's '*Endymion*' (1591) putte Shakspere stof voor zijn '*Midsummer-Night's-Dream*' (1595)[2]. Shakspere heeft herhaaldelijk getoond, dat hij onder den invloed van Lyly stond - zelfs Falstaff, in het eerste deel van '*Henry IV*', poogt den hoogverheven toon der Euphuïstische hofdames te treffen. Mocht men hier aan

1) Lyly's verzamelde dramatische werken werden uitgegeven door F a i r h o l t , London, 1858.
2) Zie het betoog van H a l p i n , '*Oberon's Vision in the Midsunmer-Night's-Dream, illustrated by a comparison with Lyly's Endymion*' in '*the Publications*' der '*Shakespeare-Society*,' - 1843.

ironie denken, later blijkt het, dat Shakspere onwillekeurig zijne helden en heldinnen in Lyly's taal doet spreken, dat hij in het tijdvak van 1590 tot 1600 aan de algemeene mode offert[1].

En ook hier alweer toont Engeland in de geschiedenis zijner letterkunde het land der contrasten te zijn. Hof en adel dwepen met Grieksch en Latijn, verheffen zich op hunne beschaving en hunne pracht. Daarnaast staat de grootste wreedheid, de onbeschroomdste uiting van alle driften, hartstochten en ondeugden. Koningin Elisabeth slaat hare kameniers met de vuist, zoodat men dezen, jonge meisjes van adellijken bloede, hoorde kermen en weenen[2].

Hare Majesteit spuwt op het galakleed van een edelman, en geeft Essex een slag in het aangezicht, omdat hij haar den rug toekeerde. Zij raast zoo hevig tegen haar groot-kanselier, Lord Burleigh, dat deze in tranen uitbarst[3]. Men is niet karig met menschenlevens. Buckingham, Anna Boleyn, Catharina Howard, Surrey, Seymour, Somerset, Jane Grey, de hertog van Northumberland, Maria Stuart, Essex, allen sterven door beulshanden. Martelaars voor hun geloof worden meedoogloos omgebracht. Schavot en galg hebben dagelijks werk.

En toch heet het Engeland van Elisabeth - m e r r y o l d E n g l a n d . Levenskracht, ruwheid, ongebondenheid, overmoed, doen zich overal gelden. In den Globe-schouwburg komt hoog en laag bijeen, om de drama's van Marlowe, Ben Jonson, Ford ien Shakspere te zien vertoonen. Daar er geene zitbanken zijn n het parterre, verdringt zich daar eene woelige menigte van toeschouwers, die bier drinkt en versnaperingen eet. De lucht, die uit deze menigte oprijst, is zoo verpestend, dat men ten tooneele eene vuurpan met alkohol hoog doet opvlammen, om de ademhaling mogelijk te maken[4].

Het mag ons dus niet bevreemden, dat de hooge stijl van Lyly's '*Euphues*' gedurende tien jaren in de mode bleef. Men

1) Men vergelijke het opstel van H e n s e , '*John Lyly and Shakespeare*' in het 7 en 8 deel der '*Shakespeare-Jahrbücher*', 1870 en 1871 - en de studie van G o o d l e t , '*Shakespeare's debt to John Lyly*' in '*Englische Studiën, herausgegeben von F. Kölbing,' Heilbronn*, 1881, S. 356.
2) Taine, '*Histoire de la Littér. Angl.* (1866). II tome, p. 13.
3) Taine, t.a. pl. II, p. 17.
4) Taine, II, p. 4.

greep alle middelen aan, om den gezelschapstoon te beschaven, om de ruwheden in het openbaar en bijzonder leven te bestrijden. Uit de barbaarschheid tot de gezochtheden van het Euphuïsme overgaand, kon overdrijving niet gemakkelijk vermeden worden. Toch is het de verdienste van John Lyly, dat zijne beide romans niet alleen een nieuw tijdvak van letterkundigen bloei openen, maar tevens eene nieuwe periode van beschaving aankondigen.

II.

Het was te wachten, dat Lyly navolgers zou vinden. Juist de laatste helft der zestiende en de eerste der zeventiende eeuw vormen de honderd jaren, waarin het Engelsche drama van Shakspere en een twintigtal geestverwanten[1], waarin de Engelsche roman van Lyly en enkele volgers, waarin het epos van Edmund Spenser, de lyrische liederen van den Graaf van Surrey, het '*Novum Organon Scientiarum*' van Francis Bacon, de herderroman van Philip Sidney verschijnen waarin Milton '*Het Paradijs verloren*' in verheven verzen en Bunyan in gezwollen allegorisch proza '*The Pilgrim's Progress*' verheerlijken.

Een der minst bekende aanhangers van het Euphuïsme in den roman is Barnabe Riche, die onmiddellijk in het jaar van Lyly's tweeden roman zijn eersten: '*The straunge and wonderfull adventures of Don Simonides*'[2] schreef, en drie jaren later met een tweede deel voor den dag kwam: '*The second tome of the trauailes..... of Don Simonides*.' Dit alles is een variatie op het thema van het Euphuïsme. Simonides; even als Euphues, is een Griek, omdat de Renaissance Grieken en Romeinen in de mode bracht. Doch Simonides komt natuurlijk naar Engeland, en daarna aan het Engelsche hof, waar hij Lyly's Philautus ontmoet, die als loods hem overal gevaarlijke klippen doet vermijden.

Riche's stijl zweemt naar dien van Lyly, zonder al te slaafsche navolging. De vergelijkingen, door het Euphuïsme zoo hartelijk bemind, de alliteratiën, de beelden uit de natuurlijke historie,

1) Peele, Lodge, Nash, Kyd, Greene, Ford, Middleton, Marlowe, Heywood, Beaumont and Fletcher, Shirley, Massinger, Webster, Dekker, Ben Jonson, Haughton, Chapman, Marston en Munday.

2) London, 1581, 4°.

de mythologie, de fantasie en de geschiedenis komen terug. Alles is op nieuw voor dameslectuur bestemd, als blijken kan uit den titel van Riche's novellenboek: '*Riche his farewell to militarie profession: conteinyng very pleasaunt discourses fit for a peacable tyme: gathered together for the only delight of the courteous gentlewomen, bothe of Englande and Irelande, for whose only pleasure thei were collected together, and unto whom they are directed and dedicated*'.[1)]

Riche ontleende de stof zijner vertellingen veelal aan Belleforest's '*Histoires tragiques*', eene aan het einde der zestiende eeuw verschenen vertaling van Bandello's[2)] Novellen, die het eerst te Lucca in 1554 gedrukt werden. Het is niet zonder belang hierop te letten, daar Shakspere Riche gelezen heeft, en uit diens '*Pleasaunt Discourses*' een onderwerp koos voor zijne '*Twelfth Night*'. Hij koos namelijk '*The History of Apolonius and Silla*' uit Riche's boek tot stof voor zijn drama, en bracht die met verandering van namen op zijn tooneel[3)]. Hij deed meer, en maakte uit het oude thema - verwisseling van tweelingen, reeds in '*The Comedy of errors*' naar Plautus bearbeid - een schitterend blijspel. Om strijd is men het volkomen eens, dat de novelle van Riche niet veel te beteekenen heeft, en dat Shakspere uit eene eenvoudige vertelling een voortreffelijk blijspel vormde[4)]. Zij, die Shakspere kennen, zullen in dit feit niets verrassends ontdekken. Mij komt het echter niet onbelangrijk voor er op te wijzen, hoe de novellenschat der Italianen uit de XIV^{de} en XV^{de} eeuwen langzaam door

1) London, 1581. 4°.
2) Bandello en Boccaccio waren in Engeland het best bekend van de geheele school der Italiaansche Novellisten in de 14de en 15de eeuwen. Zie Dunlop-Liebrecht, '*Geschichte der Prosa-Dichtungen*' (1851). S. 286.
3) Zie F.J. Furnivall, '*Introduction*', bl, lx voor '*The Leopold Shakspere*' (1888), die er van zegt: 'Rich probably borrowd from Belleforest's "*Histoires Tragiques*", tome IV. Hist. VIIme, as Belleforest did from Bandello. II, novel 36. The comic characters are Shakespere's own.'
4) Fr. Kreyssig, ('*Vorlesungen über Shakespeare, seine Zeit und seine Werke.*' 2te Aufl. II B. (1874) S. 362) zegt: 'Der Triumph des Dichters ist hier um so grösser, da seine "Quellen" ihm Nichts boten, als den ganz rohen Grundriss der Verwickelung.'
Burgersdijk ('*Sh. Werken*', VI deel (1886) bl. 573) voegt hier bij: 'Men vindt in Delius Shakespeare's uitgave genoeg uittreksels (uit Riche) om te beoordeelen, hoezeer Shakespeare's alchemie uit eene zeer ruwe grondstof echt goud gemaakt heeft.'

Fransche bemiddeling eene voorraadkamer wordt, waaruit Engelschen, Nederlanders en Duitschers de stof borgen voor hun tooneel der XVII^{de} eeuw. De zeventiende novelle uit het tweede deel van Bandello wordt algemeen leesbaar gemaakt door de Fransche vertaling van Belleforest; Riche maakt er een Engelsch verhaal van, en zoo komt deze geschiedenis in haar fraaisten verschijningsvorm als '*Twelfth Night*' van Shakspere op het Engelsch tooneel.

Een vriend van Riche, T h o m a s L o d g e , had Lyly te Oxford gekend. Hij zelf was de zoon van een rijk Londensch winkelier, en bleef niet lang te Oxford, daar hij geene roeping gevoelde voor de studie in de Rechten. Lodge helde over tot een leven van avonturen, als duizenden van zijne tijdgenooten, vooral als de meesten zijner kunstbroeders. De ruwheid van het leven en de zonderlinge zin voor uiterst gekunstelde stijlwendingen vinden een zeer eigenaardig vertegenwoordiger in Thomas Lodge. Na gestudeerd te hebben in Trinity College te Oxford en in Lincoln's Inn te Londen, ging hij ter zee varen en zwierf als kaper langs de kusten van Brazilië. De eenige blijvende winst, die dit handwerk hem opbracht, waren de geschriften door hem aan boord van zijn schip voltooid. Later veranderde hij nogmaals van beroep en werd arts te Londen. Hij verdiende veel geld, en stierf als een gezeten burger op zeven-en-zestigjarigen leeftijd in 1625.

Lodge schreef tooneelstukken, romans, lyrische gedichten, vertalingen van Flavius Josephus en Seneca, en eene verhandeling over de pest. Zoowel de Renaissance als het Euphuïsme vonden in hem een trouwen aanhanger. In het voorbijgaan zij herinnerd, dat hij even als Shakspere uit de Engelsche vertaling van Plutarchus' levens door North de stof koos voor een historisch drama, gedrukt in 1594 onder den titel: '*The Wounds of Civil War lively set forth in the true Tragedies of Marius and Sylla*.'[1)] Mij is het inzonderheid om den romanschrijver in Lodge te doen.

Zijne vier voornaamste romans zijn:

'*Forbonius and Prisceria*' - 1584.[2)]

'*Rosalynde, Euphues golden legacie found after his death in*

1) Op nieuw gedrukt in het 8ste deel van Dodsley's '*Collection of old Plays*.'
2) Herdrukt door the Shakespeare Society in 1853.

his cell at Silexedra... fetcht from the Canaries' - 1590.[1)]

'*Euphues shadow, the battaile of the Sences wherein youthfull folly is set downe*' - 1592.

'*The Margarite of America*' - 1596.[2)]

Euphuïsme genoeg! In stijl en aanleg wordt Lyly getrouw gevolgd. De '*Rosalynde*' is het meest bekend geworden. De handeling grijpt plaats in de Ardennen, onder zeer beschaafde herders en herderinnen. Naast het Euphuïsme komt de Italiaansch-Spaansche liefde voor de Pastorale hier om den hoek gluren, als weldra op nieuw zal blijken bij Sir Philip Sidney. De herders van Lodge zijn zeer ontwikkeld en spreken zoowel Engelsch als Fransch. De herderinnen zijn bekoorlijk en stug, de herders welsprekend en rampzalig. Hier en daar smelt de toon van Lyly te zaam met het Bucolisme van Sannazaro's '*Libro Arcadico*'[3)] en van Tasso's '*Aminta*'[4)]. De jacht op vergelijkingen is even hinderlijk als in den eersten '*Euphues*'[5)]. En daarnaast klinkt soms de ruwe stem van den piraat. De eerste volzinnen van '*Rosalynde*' zijn zeer oorlogzuchtig. Lodge vraagt plaats voor een soldaat en een zeevaarder, die de vrucht van zijn letterkundigen arbeid, op zee geschreven, het publiek aanbiedt. Beoordeeling van benijders heeft hij niet noodig! Zoo men niet zwijgt, wordt men over boord geworpen tot voedsel voor de haaien.

Het belangrijke van Lodge's '*Rosalynde*' is, dat Shakspere er het onderwerp in vond voor zijn '*As you like it*.' Lodge's Rosalynde wordt de hoog dichterlijke Rosalind van Shakspere. Het Ardenner woud wordt een feeënland waar palmen groeien, waar leeuwen en draken dreigen. De echte muziek van het herderspel klinkt bij Lodge, zoowel als bij Shakspere. Bij beiden geldt het de verheerlijking der natuur tegenover de ruwe werkelijkheid en de overbeschaving van de aanzienlijke kringen. Shakspere breidde evenwel het getal van Lodge's personeel uit, door er vier personen van zijne eigen vinding bij

1) Herdrukt door Hazlitt, 1875.
2) Herdrukt door Halliwell, 1859.
3) Gedrukt 1504 te Venetié.
4) Gedrukt 1581 te Venetië.
5) Rosalynde zegt: 'The greatest seas have the sorest stormes, the highest birth is subject to the most bale, and of all the trees the cedars soonest shake with the wind' - enz. geciteerd door Jusserand t.a. pl. p. 64. Noot.

te voegen: den edelman Jaques, den clown Touchstone, Audrey, een boerinnetje en William, een boer. Hoewel men toegeeft, dat Shakspere ditmaal zijne bron nauwkeuriger volgt, dan elders, meent men toch in '*As you like it*' een zijner schoonste en oorspronkelijkste stukken te zien[1]. Intusschen dient niet vergeten, dat Lodge hier den weg wijst naar het idyllisch herderleven, en dat Shakspere in een oogwenk al het dichterlijke van het nieuw ontdekte Arcadië begrijpt.

De geniaalste leerling van Lyly is zonder twijfel R o b e r t G r e e n e (1560-1592)[2].

Deze is het sprekendst en treurigst voorbeeld van al te wilden levenslust in het 'merry old-England' van Koningin Elisabeth. Kunstenaars, die geen geld verdienen, zinken in dit tijdvak tot den laagsten trap van ellende door eigen schuld. Lodge wordt vermogend door de practijk van arts te oefenen. Shakspere wint geld met zijn aandeel in den Globe-schouwburg. Ben Jonson ontvangt steun van het hof. Maar de anderen gaan meest reddeloos te gronde, ondanks de hoogste gaven van fantasie en welsprekendheid. Zij leven alleen voor oogenblikkelijke indrukken, voor oogenblikkelijke wenschen. Zij willen als kinderen genieten zonder maat, zonder eind, en verkwisten in weinige jaren hun psychisch en physisch levenskapitaal. Te Amsterdam en elders ten onzent zijn sporen van dergelijk een Boheemsch kunstenaarsleven. Frans Hals, Adriaan de

1) 'The sweetest and happiest of Shakspere's comedies', says Professor Dowden. - 'The source of the play *in almost all its details* is Lodge's story of *Rosalynde.' - Furnivall*, t.a. pl. bl. LIX.
'In *Rosalinde* begrüssen wir eine jener köstlichen Franengestalten, wie sie nach Shakespeare wohl nur noch Göthe der Natur abgelauscht hat. - Der Stoff entnahm er dem Schäferroman "Rosalinde" van Lodge.' Kreyssig, t.a. pl. II. S. 355 en 344.
'Shakspere heeft zijne bron meer gevolgd, dan hij anders pleegt te doen - met dat al is dit stuk eene eigenaardige, recht oorspronkelijke schepping.' Bargersdijk, t.a. pl. IV. bl. 565.

2) Over Greene en zijne kunst zie men:

1°.Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 434-438.

2°. Taine, t.a. pl. II. p. 31-33.

3°. Dyce, '*Some account of Robert Greene and his writings*' - in zijn uitgaaf van Greene's '*Poetical Works*', London, 1861.

4°. Fischer, '*Robert Greene, ein litterarhistor. Abhandlung.*' Erfurt, 1859.

5°. Bernhardi, '*Robert Greene's Leben und Schriften.*' Leipzig, 1874.

6°. Gustav Körting, '*Grundriss der Geschichte der Englischen Litteratur.*' Munster, i.W. 1887. S. 190-192.

Brouwer, Bredero, Starter leven en sterven als kinderen met uitnemend genie en teugellooze begeerten, te midden der krachtige mannen van ‘merry old-Holland.’ Maar hunne Engelsche kunstbroeders streven hen ver voorbij in losbandigheid en dollen overmoed.

Greene had, even als de meesten zijner kunstbroeders te Oxford, in St. John's College te Cambridge gestudeerd. Tot zijn achttiende jaar was hij student, ging toen gedurende tien jaren naar Italië en Spanje, om de rest van zijn kort leven als letterkundig bedelaar te Londen te slijten. Hij verklaarde zelf, dat hij op zijne reizen alle mogelijke boosheden en schurkenstreken had aangeleerd.[1)] Een tijdgenoot, Nash, zegt, dat hij meer deugden dan slechte eigenschappen bezat, en teekent zijn uiterlijk in enkele trekken. Hij droeg een zeer spitsen rooden baard en viel iedereen in het oog.[2)] Zijn letterkundig talent overtrof dat van de meesten zijner tijdgenooten. Hij schreef een zijner beste romans ‘*Menaphon*’ binnen vier-en-twintig uren. Het was hem niet om lof te doen, maar alleen om de guinea's, die hem in staat stelden zijn beker te vullen.

In de laatste jaren van zijn leven zwerft hij door Londen, kroeglooper, bordeelklant, vraat en nathals[3)]. Hij steekt het niet onder stoelen of banken, dat hij een deugniet is, en verklaart, dat hij zich niet laat bevreesd maken voor de hel, omdat hij er menschen zal ontmoeten, die hooger staan dan hij.[4)] Hij huwde en werd vader, maar verliet vrouw en kind na een jaar. Te midden zijner uitspattingen hoorde hij eene preek in eene kerk te Norwich, en werd tot zulk een hartstochtelijk berouw bewogen, dat hij alles wilde goedmaken. Weldra was deze oogenblikkelijke opwelling vergeten. Een arme schoenmaker vond hem stervende op straat, en nam hem in huis. Hij leefde nog korten tijd bij zijn weldoener, smeekte soms met tranen in de oogen om een glas wijn; en stierf aan eene indigestie, veroorzaakt door onmatig gebruik van Rhijnschen wijn en haring. Op zijn sterf bed schreef hij aan zijne vrouw, die hij in geen zes jaren gezien had: ‘Doll, ik bid je, in naam van ons kind, voor de rust van mijne ziel, zie, dat de arme schoenmaker

1) Tuine, t.a. pl. II p. 31. Jusserand, t.a. pl. p. 68.
2) Jusserand, t.a. pl. p. 67.
3) Taine, t.a. pl. p. 32.
4) Taine, t.a. pl. p. 32.

betaald wordt, - als hij en zijne vrouw mij niet hadden in huis genomen, zou ik op straat gestorven zijn.'

Zijne kleeren en zijn degen werden voor drie shillings verkocht. De schoenmaker betaalde de begrafenis - vier shillings voor de kist en zes shillings vier pence voor de uitvaart[1)].

Greene heeft in de twee-en-dertig jaren van zijn leven verzen, romans, drama's[2)] en pamfletten geschreven. Zijn arbeid als romanschrijver, als volger van Lyly, behoort hier eenigszins nader te worden beschouwd. Het is niet noodig eene volledige lijst zijner romans mee te deelen[3)]. De voornaamste zijn:

'*Mamillia a mirror or looking glasse for the ladies of Englande, wherein is deciphered howe gentlemen vnder the perfect substaunce of pure loue are oft inueigled with the shadowe of lewde lust*' - 1580.

'*Euphues his censure to Philautus*' - 1587.

'*Penelopes web*' - 1587.

'*Perimedes the blacke smith*' - 1588.

'*Pandosto, the triumph of Time, or the Historie of Dorastus and Fawnia*' - 1588[4)].

'*Menaphon, Camillas alarum to slumberiny Euphues, in his melancholie cell at Silexedra* - 1589[5)].

'*Philomela, the lady Fitzwaters nightingale* - 1592.

Het gaat Greene even als Lodge, hij noemt den naam van Euphues in de titels zijner romans, om schoone lezeressen te winnen. Hij blijft zijn landaard getrouw, en vergeet niet de eene of andere zedelijke strekking aan zijne vertelling te geven. Hoe weinig Greene zelf in zijn persoonlijk leven ook naar een voorbeeld van christelijke deugd gelijkt, in zijne romans raadt hij althans tot deugd en ingetogenheid. In '*Mamillia*' wijst hij

1) Taine, t.a. pl. p. 33 - en Jusserand, t.a. pl. p. 69.
2) Zijne dramatische werken zijn de volgende:
   1°. '*Orlando Furioso*' - vertoond 1582.
   2°. '*The Honourable History of Friar Bacon and Friar Bungay*' - vertoond in 1591, gedrukt 1594.
   3°. '*The comical History of Alphonsus King of Arragon*' - geschreven 1592, gedrukt 1599.
   4°. '*The Scottish History of James IV*' - geschreven 1592, gedr. 1598.
3) De laatste complete uitgaaf zijner werken verscheen te Londen, 1881, 4°., '*Life and complete Works*', uitgegeven door Grosart.
4) Herdrukt in Hazlitt's '*Shakspere's Library*'. Part. I, vol 4, pp. 18-83.
5) Herdrukt in '*Arber's Reprints*.' 1880.

de ladies op de gevaren der liefde; in '*Penelopes web*' vindt men eene verheerlijking van alle vrouwelijke deugden; in '*Pandosto*' wijst hij er op, hoe de Tijd steeds de waarheid aan het licht brengt.

Het Euphuïsme kondigt zich bij Greene niet alleen in de titels zijner romans aan, maar ontsluiert zich ook duidelijk in den stijl, schoon zijne vergelijkingen dichterlijk hooger staan dan die van Lyly. In historisch-letterkundig opzicht wint de roman '*Pandosto, or the Historie of Dorastus and Fawnia*' het van de anderen. Greene's boek werd dertienmaal herdrukt en heeft Shakspere zoo ongemeen bekoord, dat hij in 1611 er zijn boeiend tooverblijspel: '*Winter's tale*' uit heeft getrokken.

Bij den grooten lof, Shakspere van vele zijden toegezwaaid voor dit boeiend blijspel[1)], is het des te billijker te vragen, naar den invloed van Greene op inhoud en vorm beide. De volle titel van '*Pandosto*' luidt: '*Pandosto. The Triumph of Time. Wherein is Discovered by a pleasant Historie, that although by the meanes of sinister fortune, Truth may be concealed yet by Time in spight of fortune it is most manifestly revealed. Pleasant for age to avoyde drowsie thoughts, profitable for youth to eschue other wanton pastimes, and bringing to both a desired content. Temporis filia veritas. By Robert Greene, Maister of Artes in Cambridge, Omne tulit punctum qui miscuit utile dulei. Imprinted at London by Thomas Orwin for Thomas Cadman, dwelling at the Signe of the Bible, neere unto the North doore of Paules*.' 1588.

En de inhoud is bij Greene als volgt:

Koning Egisthus van Sicilië bezoekt zijn boezemvriend Pandosto van Boheme. Deze wordt plotseling zeer jaloersch, omdat zijne vrouw Bellaria den Koning van Sicilië uitnoodigt langer te blijven. Pandosto besluit zijn vriend te vermoorden, maar deze vlucht. Pandosto vervolgt nu zijne vrouw Bellaria met zijn toorn. Zij moet terechtstaan; hare pas geboren dochter wordt in zee geworpen. Schoon het orakel van Apollo de

1) Kreyssig (t.a pl. II. S. 530) zegt: 'Wer bei der Lesung Shakespeare's ein herzliches Interesse für den Dichter gefasst hat, der wird auch diese seltsame Dichtung zu geniessen und zu würdigen wissen.'
Furnivall (t.a. pl. p. XCI) oordeelt: 'The last complete play of Shakspere's as it is, the golden glow of the sunset of his genius is over it, the sweet country air all through it; and of few, if any of his plays, is there a pleasanter picture in the memory than of *Winter's Tale*.'

Koningin voor onschuldig verklaart, blijft Pandosto volhouden, totdat de dood van zijn eenigen zoon hem tot inkeer brengt. Doch Bellaria is reeds van kommer gestorven. Het in zee geworpen kind, Faunia, wordt door de golven naar Sicilië gedragen, waar herders haar vinden en opvoeden. Er verloopen eenige jaren. Koning Egisthus van Sicilië heeft een zoon Dorastus, die niet huwen wil met eene Deensche prinses. Hij vindt op de jacht Faunia, en blaakt van liefde voor haar. Hij schaakt haar en brengt haar op een schip. Een knecht van Faunia's pleegvader, Kapnio, neemt de kostbaarheden mede, die de herders bij het kind hadden gevonden. Een storm brengt hen naar Boheme. De Koning Pandosto ontbrandt in liefde voor Faunia. Als het blijkt, dat zij zijne dochter is, berooft hij zich van het leven.

Op deze gegevens berust '*The Winter's Tale*.' Shakspere begon met alle namen te veranderen. In plaats van Egisthus heet de koning van Sicilië Leontes, voor Pandosto komt Polyxenes, voor Bellaria Hermione, voor Dorastus Florizel en voor Faunia Perdita. En toch volgt Shakspere den inhoud van Greene's roman zeer getrouw, als blijkt uit de vergelijking der overeenstemmende tooneelen door Delius in zijn uitgaaf van Shakspere's werken[1]. In enkele tooneelen heeft de groote kunstenaar Greene's proza eenvoudig van rijmwoorden voorzien. Als, bij voorbeeld, Dorastus zich verontschuldigt, omdat hij, koningszoon, in de kleeding van een herder is vermomd, zegt hij:

'Ik schaam mij niet over mijn herderskostuum. De hemelsche Goden hebben dergelijke dingen gedaan: Neptunus werd een ram, Jupiter een stier, Apollo een schaapherder. Zij zijn Goden en werden gevangen door aardsche liefde - ik ben een mensch, bestemd om liefde te koesteren.'[2]

Bij Shakspere leest men in hetzelfde tooneel (IV Bedrijf, 4 Tooneel) de volgende woorden van Florizel tot Perdita:

'De Goden zelf,
Zij hebben, boog hun godheid voor de liefde,
In dieren zich herschapen: Jupiter

1) Met *Inleidingen* en *Toelichtingen* - Elberfeld, 1854-1860. (Vijfde druk 1882). Ook deze uitgaaf is volgens G. Körting, t.a. pl. S, 219, niet meer geheel op de hoogte van het tegenwoordig standpunt der philologische wetenschap.

2) Volgens citaat, Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 435.

Werd stier en loeide; God Neptunus werd
Een ram en blaatte; Apol, de gouden God
Met stralend vlammenkleed, een arme herder,
Als ik nu schijn.'[1)]

Greene heeft zich nooit om de eischen bekommerd, die een man van wetenschap hem zou hebben kunnen stellen. Waarheid en werkelijkheid zijn hem onverschillig. Hij bekommert er zich weinig om, of zijne vertelling in Boheme of in Italië heet voor te vallen. Met eene soort van goddelijke domheid stoort hij er zich niet aan, of Boheme aan zee ligt. Hij heeft de zee noodig, en dus moet Boheme aan zee liggen.

Shakspere denkt er even gemakkelijk over als Greene. Hij neemt al de zonderlingheden en anachronismen van zijn voorganger over. Wij behooren er ons in te schikken. '*The Winter's Tale*' is een sprookje. Alles is mogelijk op dit gebied. De kusten van Boheme worden door de zee bespoeld, Delphi ligt op een eiland, Giulio Romano maakt het standbeeld van Hermione, de Boheemsche herders zingen Engelsche Pinksterliederen - wie er zich aan ergert, begrijpt den geest van dit kunstwerk niet, en oordeelt met het verstand van den schoolmeester onzer eeuw over den genialen wildzang van den grootsten dramatischen kunstenaar der zeventiende.[2)]

Dat deze veel aan den roman van Greene te danken had, is reeds gebleken. Daarom mag niet vergeten worden, dat er in '*Winter's Tale*' zeer veel schoons en oorspronkelijks te bewonderen valt. De tragische en bloedige ontknooping van Greene is verwisseld voor een lachend tafereel van verzoening en herstelling[3)]. Hermione herleeft, als in eene toovergeschiedenis, de verlorene, Perdita, wordt aan hare ouders hergeven. Bovendien voert Shakspere twee geheel nieuwe personen ten tooneele: Paulina, die zoo wakker voor de diep gegriefde

1) Vertaling van Burgersdijk, X, 373.
2) Furnivall (t.a. pl. p XCI) zegt: 'We must accept the medley and anachronisms of the play, as Hudson says 'making Whitsun pastorals, Christian burial, Giulio Romano, the Emperor of Russia, and Puritans singing psalms to hornpipes, all contemporary with the oracle of Delphi.'
3) Dat '*Winter's Tale*' waarschijnlijk invloed oefende op de tragicomedie '*Griane*' van onzen Bredero is voor het eerst aangetoond door den heer C.H. den Hertog ('*Gids*', Maart 1885) in zijn artikel: '*De bronnen van Breeroo's romantische spelen*.'

Hermione zorgt, en den kluchtigen schurk Autolycus, die groote levendigheid aan de beide laatste bedrijven verleent[1].

Uit de romans van Greene moet in de tweede plaats: '*Philomela, the Lady Fitzwaters nightingale*' onderscheiden worden. Het behoeft niet herinnerd, dat eene opdracht aan Lady Fitzwater de aanleiding werd tot de tweede helft van den titel. Als roman staat '*Philomela*', trots den Euphuïstischen stijl, boven '*Pandosto*'. De schildering van het karakter der heldin, die in reinheid van hart en in ootmoedige gelatenheid alle beroemde vrouwen van de verdichting of de geschiedenis - Crescentia, koningin Sybilla, Genoveva, Helena van Constantinopel, Dénise van Frankrijk en Griseldis - overtreft, strekt Greene niet alleen als dichter, maar ook als mensch tot eer. Wie zulke aandoenlijke deugd kan schilderen, mag niet voor een volkomen bedorven schepsel worden aangezien.

De geschiedenis van Philomela begint met haar huwelijk. Zij trouwt te Venetië met den graaf Philippo Medici, en geldt voor een wonder, niet alleen van schoonheid, daar er in Italië geen schoonere vorstin is aan te wijzen, niet alleen van rijkdom, daar zij, eenige dochter van den Hertog van Milaan, millioenen ten bruidschat ontvangt, maar een wonder vooral door de gaven van haar geest en door eene reinheid van hart, die de Engelen haar hadden kunnen benijden. Zij verliet hare woning nimmer alleen. Steeds vertoonde zij zich aan den arm van den Graaf. En toch werd deze door onverstandigen minnenijd geplaagd. Hij onderzocht wie van zijne gasten haar het meest beviel. Er was geen enkel verschijnsel, hoe gering ook, dat de verdenking van den Graaf kon wettigen, maar hij herinnerde zich - schrijft Greene op Euphuïstischen trant - dat 'uiterlijke schijn geen bewijs is, dat de bladeren van den aloë, naarmate zij groener zijn, bitterder sap bevatten, dat de salamander heeter blaakt, naarmate hij verder van het vuur verwijderd is.' Op deze gronden besluit de graaf, dat de vrouwen 'harteloozer zijn, naarmate zij zich heiliger voordoen.'

Zijne bespiegelingen over den aloë en den salamander brengen

1) Furnivall (t.a. pl. p. XCI) deelt mede, hoe Hazlitt in zijn '*Shakspere Library*' (Part I. vol. 4) de meening te kennen geeft, dat Autolycus door Shakspere is ontleend aan een vermakelijken marskramer, die voorkomt in '*Book of Dives Pragmaticus*', 1563, en die even als Autolycus alle mogelijke en onmogelijke dingen verkoopt.

er hem toe, om zijne gemalin door een getrouwen vriend op de proef te doen stellen. Hij kiest daartoe den schoonsten man uit Venetië, Giovanni Lutesio. Deze zal hem onmiddellijk waarschuwen, zoodra de Gravin naar zijne woorden mocht luisteren. Lutesio ontmoet de Gravin in haar tuin, en zegt haar, dat hij verliefd is, zonder te verklaren, wie zijn hart in vlammen zette. Philomela toont, dat zij sterk is in Euphuïstische vergelijkingen. ‘Ik zie wel’ - zegt ze tot Lutesio - ‘dat de hoogste eik van binnen vol wormen kan zijn, en dat in de toppen van den fraaisten esschenboom de kraaien nestelen.’ Lutesio deelt daarop aan den Graaf mede, dat de deugd zijner gemalin boven alle bedenking verheven is; dat hij van haar een brevet van afkoeling (‘*a cooling card*’) heeft ontvangen. Maar de Graaf is nog niet overtuigd. Lutesio had moeten zeggen, dat hij voor Philomela blaakte. De Graaf herinnert, dat ‘de onyx van binnen te kouder is, naarmate hij warmer is van buiten.’ Lutesio bekent nu in een brief zijne liefde aan Philomela, maar wordt door haar met scherpe woorden afgewezen.

De Graaf wordt ook hierdoor niet gerustgesteld. Hij begint zich angstig te maken, dat Lutesio zich langzamerhand in de gunst van Philomela zou kunnen dringen. Eindelijk maakt hij zich diets, dat Philomela hem bedriegt, en, daar hij geene bewijzen kan leveren, koopt hij twee slaven om. De rechtbank verleent echtscheiding, en verbant zoowel Philomela als Lutesio uit Venetië. De onschuldig vervolgde vrouw gaat scheep naar Palermo, en ontvlamt het hart van den zeekaptein, die evenwel zooveel ontzag voor haar koestert, dat hij haar als eene heilige in stilte vereert. Zij gaat te Palermo bij de vrouw van den kapitein, en leeft gerust, omdat zij onschuldig is. Slechts deert het haar, dat de Graaf zoo liefdeloos handelde, en dat Lutesio om harentwil verbannen werd.

Deze laatste verschijnt te Milaan, en deelt Philomela's vader mede welk onrecht aan zijne dochter is geschied. De Hertog van Milaan trekt naar Venetië, en verlangt herstel van eer voor zijne dochter. De slaven, door den Graaf Philippo Medici omgekocht, bekennen hun misdrijf. Nu staat Philomela's echtgenoot op, en verklaart, dat er niets zoo geheim is, of de tijd brengt het aan het licht, dat, even als de olie, die ondanks hare vloeibaarheid het vuur niet uitdooft, de tijd het misdrijf niet uitwischt. Hij bekent zijne booze daad en betuigt zijn

berouw. Hij verlangt gestraft te worden, en weet, dat hij den dood verdiend heeft. Door de grootmoedigheid van den Hertog van Milaan wordt zijn leven gespaard, zoodat hij op reis gaat, om Philomela te zoeken.

Door eene gelukkige ingeving begeeft hij zich naar Palermo. Hij is zoo diep rampzalig, dat hij, om een einde aan zijn leven te maken, zich beschuldigt van een moord, dien hij in een afgelegen deel der stad heeft zien plegen. Nadat hij in de gevangenis is opgesloten, hoort Philomela, dat zij te Venetië in eer is hersteld. Zij komt in den kerker, en ziet haar echtgenoot door de traliën. Daarna overdenkt zij, dat de echt alleen door den dood wordt ontbonden, en dat de verdenking van haar gemaal een bewijs was van zijne al te hevige liefde.

Zij verschijnt bij zijn rechtsgeding, en beschuldigt zich den moord te hebben bedreven, om het leven van haar man te redden. Nu treedt de ware moordenaar op, en verspreidt licht over de zaak. De Sicilianen jubelen over de deugd en de kuischheid van Philomela, maar de Graaf valt van vreugd overmand in zwijm en sterft. Philomela keert naar Venetië terug, en leeft daar als een schitterend voorbeeld van smettelooze deugd.

Afgezien van de Euphuïstische vergelijkingen en de groote gemakkelijkheid, waarmee Greene over Venetiaansche graven en Milaneesche hertogen beschikt, is deze novelle een merkwaardig teeken des tijds. De Italiaansche, Spaansche en Fransche herderromans, de Fransche heroïsche roman, zouden zich nog voor eene halve eeuw door langdradige uitvoerigheid kenmerken. Alleen de comische roman in Spanje had hierop eene uitzondering gemaakt door het geniale werk van Mendoza en Aleman. In '*Philomela*' is eene hoofdpersoon, die door engelachtige lijdzaamheid en deugd zelfs de, in de middeleeuwen en later, zoo beroemde Griseldis overtreft; komt daarenboven eene zeer onderhoudende vertelling, die niet al te veel vergt van de toegeeflijkheid der lezers, en iets moderns bezit, dat men eerst in de achttiende eeuw terugvindt.

Misschien zou op Greene's vinding in zijne '*Philomela*' iets af te dingen zijn. Zijn verhaal is niet geheel oorspronkelijk. Het eerste deel - de beproeving van Philomela door Lutesio herinnert aan een hoofdstuk uit Cervantes' '*Don Quixote*'[1],

1) Parte I. cap. 33.

waarin Anselmo zijn vriend overhaalt, om de trouw van zijne echtgenoote, Camilla, op de proef te stellen. Greene heeft evenwel den '*Don Quixote*' niet kunnen lezen, want hij stierf, voordat het meesterstuk van Cervantes het licht had gezien. Ook deze heeft Greene niet gelezen, daar hij geen Engelsch verstond. Beiden hebben waarschijnlijk eene oude Italliaansche novelle geraadpleegd[1)].

Het slot van '*Philomela*', al wat te Palermo plaats grijpt, herinnert aan eene beroemde novelle van Boccaccio, dien Greene op zijne reizen door Italië heeft kunnen lezen. Het is de achtste novelle van den tienden dag, de '*Vriendschap van Titus en Gisippus*' beschrijvend. Titus is een Romein, die, te Athene opgevoed, een jongen Griek, Gisippus, tot zijn vriend heeft gekozen. Deze zal huwen met eene schoone Atheensche, Sophronia, maar Titus haar ziende, ontvlamt in hevige liefde. Gisippus staat hem zijne bruid af, waarop Titus met Sophronia naar Rome vertrekt. Nu vervolgt het ongeluk Gisippus. Hij komt tot den bedelstaf, reist naar Rome, maar wordt door Titus niet herkend. Uit wanhoop beschuldigt hij zich van moord. Titus komt in de rechtzaal, herkent zijn vriend, en neemt de beschuldiging over, totdat de ware moordenaar er een eind aan maakt. Beide vrienden worden in vrijheid gesteld. Gisippus huwt met de zuster van Titus, en ontvangt de helft van zijn vermogen.

Na de kennismaking met deze novelle behoeft men geen oogenblik te twijfelen aan de bron van Greene voor het slot van '*Philomela*.' Het getuigt van zijn smaak, dat hij juist deze novelle, 't zij oorspronkelijk, 't zij in vertaling, koos. Boccaccio oogstte met dit werk hoogen lof in. De rede ter eere der vriendschap, waarmee het verhaal wordt besloten, is beroemd geworden in de geschiedenis der Italiaansche letteren. Wellicht is er geen schooner brok Italiaansche proza aan te wijzen. En ook Boccaccio had de geschiedenis van Titus en Gisippus niet aan eigen vinding te danken - een verschijnsel, dat voor den geheelen '*Decamerone*', voor alle litteraturen der XVI en XVII eeuwen, geldt.

De bron van Boccaccio wordt gevonden in eene Latijnsche anecdotenverzameling, ouder den titel: '*Disciplina Clericalis*'

1) Dunlop-Liebrecht, t.a.p. S. 437.

geschreven door een Spaanschen Jood, die in 1106 tot het Christendom overging,[1] en zich toen Petrus Alphonsus noemde. Het blijkt daarenboven, dat deze Spaansche Jood zeer goed op de hoogte der Oostersche letteren was, zoodat ten slotte de geschiedenis der beide vrienden - gelijk zoo dikwijls - zijn oorsprong vindt in Indië.[2]

De vraag of Greene onmiddellijk uit den '*Decamerone*' nam, wat hij aan het slot van zijne '*Philomela*' verhaalde, moet evenwel met voorzichtigheid worden beantwoord, omdat reeds in 1562 door zekeren Edward Lewicke eene Engelsche vertaling der geschiedenis van Titus en Gisippus werd in het licht gegeven, 't zij naar het Italiaansch van Boccaccio, 't zij naar het Latijn van Bandello[3].

Wanneer men nu bedenkt, dat de geniale, zonderlinge Greene maar twee-en-dertig jaren leefde, dat hij meestal als een echte Spaansche *picaro* in vreemde landen rondzwierf, en door nood gedwongen zijne fraaie scheppingen in groote haast op het papier wierp, dan zal niemand hem gebrek aan oorspronkelijkheid verwijten, wetende, dat de grootste meesters zijner eeuw zich om den modernen eisch der oorspronkelijkheid nog in het geheel niet bekreunden.

Van zijn roman: '*Menaphon, Camillas alarum to slumbering Euphues, in his melancholie cell at Silexedra*' (1589), naar de mededeeling van zijn vriend Nash in vier-en-twintig uren geschreven, behoort nog eene zeer korte melding te worden gemaakt. Het herderelement komt, even als in '*Pandosto*', opnieuw te voorschijn. Het tooneel van den roman is in Arcadië, zoodat elk onderzoek naar anachronismen en geographische vergissingen overbodig is. De toon is zoo lyrisch mogelijk, mocht ook de Euphuïstische spitsvondigheid zich hier en daar doen gelden. Menaphon is een herder, die tot zijne vreugde op zekeren morgen twee schipbreukelingen het leven redt - de prinses Sephestia en haar kind. De prinses geeft zich uit voor eene gewone stervelinge, en noemt zich Samela, uit het eiland Cyprus.

De herder Menaphon put zich uit in hoffelijke taal. Hij toont aan Semela zijn grondgebied en zijne kudden. Hij ver-

1) Dr. Marcus Landau, '*Die Quellen des Dekameron*', 2. Auflage, Stuttgart, 1884, S. 258.
2) Aldaar, bl. 266.
3) Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 252.

zekert haar, dat zijne ‘witgewolde zee’ - als Vondel zegt - de kamperfoelie, de hyacinten, de viooltjes niet zal weggrazen, opdat zij er zich kransen van zoude kunnen vlechten. Hij biedt de melk zijner schapen als drank voor haar kind aan. Uit de wol zijner rammen zal hij kleederen weven, zoo fijn als het gouden vacht, dat Jason uit Colchos bracht. Des morgens zal zij wandelen op de toppen der bergen, en des avonds zullen de schaduwen der vallei haren slaap beschermen[1].

Ondanks al deze schoone vooruitzichten blijft de vreemdelinge koel. Er komen voorname heeren in het spel. Deze, Melicertes en Pleusidippus, strijden om het bezit van Sephestia. De koning der herders maakt een eind aan het gevecht. Men ontdekt, dat Melicertes de lang verloren gemaal van Sephestia is. Alles eindigt met een algemeenen bruiloftszang, daar Menaphon besluit zijne oude geliefde, Pesana, te huwen. De herders scharen zich in jubelende dansreien, en luide weergalmt het:

‘’t Is bruiloft in de weide,
't Is bruiloft op het lant,
Nu danst om deze beide,
En huppelt hant aan hant.....
De Heemraet leit den Haet aan toom.
De koeien geven melck en room.
Het is al boter tot den boôm.
Men zingt al Pais en Vree.’

III.

Pastorale en Bucolisme, van Graeco-Romeinschen oorsprong, zouden nu in Engeland welhaast het Euphuïsme, dat van Spaan-

1) In den tekst van Greene (*Arber's ‘Reprints’* 1880) luidt het: ‘I tell thee, faire nymph, these plaines that thou seest stretching southward, are pastures belonging to Menaphon: ther growes the cintfoyle, and the hyacinth, the cowsloppe, the primrose and the violet, which my flockes shall spare for flowers to make thee garlands, the milke of my ewes shall be meate for thy pretie wanton, the wool of the fat weathers that seemes as fine as the fleece that Jason fet from Colchos, shall serue to make Samela webbes withall; the mountaine tops shall be thy mornings walke, and the shadic valleies thy euenings arbour: as much as Menaphon owes shall be at Samelas command if she like to line with Menaphon.’

schen bloede was, vervangen. Lodge en Greene droomen gaarne in de schaduwen der bosschen van Arcadië - en Shakspere brengt al den dichterlijken rijkdom van het vrije natuur- en herdersleven, niet het minst door zijn '*Winter's Tale*', ten tooneele. Maar de groote man van den Engelschen herderroman werd Sir P h i l i p S i d n e y [1].

Het past ons met zekeren weemoed den naam van Sidney uit te spreken. Hij stierf den 17 October 1586 aan eene wond bij de belegering van Zutphen ontvangen. Sidney was door Elisabeth tot militair bevelhebber van Vlissingen benoemd. Zijn oom Leycester vond in hem een grooten steun. Zelf een zeer middelmatig krijgsoverste, moest de ridderlijke moed en geestdrift van Sidney hem bezielen. In Juli 1586 had de schitterende jonge officier Axel veroverd, en was hij door Leycester tot colonel bevorderd, schoon Elisabeth liever Graaf Hohenlohe het colonelschap gegund had, daar zij Sidney van al te groote eerzucht beschuldigde.

In September nam hij met Leycester Doesburg, dat als sleutel van Zutphen gold. Zijn plan was Zutphen op de Spanjaarden te veroveren. Leycester's traagheid, Leycester's politieke knutselarijen, Leycester's belangstelling in feestmaaltijden, waren Sidney een doorn in het oog. Hij poogde zijn oom tot een krachtigen aanval op Zutphen te bewegen. De belegering werd ondernomen door den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk van Nassau, Sir John Norris en Sidney. Men vernam den 21 September, dat Parma eene bezending levensmiddelen en soldaten uit Deventer naar Zutphen wilde doen vertrekken. Sidney besloot dit convooi te onderscheppen. In den vroegen morgen van 22 September ging Sidney, aan het hoofd van tweehonderd man, op weg. Daar er een dikke mist over de velden neerzonk, wist men nauwelijks den weg te vinden. Toen de zon plotseling doorbrak,

1) Zie:

1°. Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 364-368.

2°. Taine, t.a. pl. I, p. 283-290.

3°. Pears, '*Correspondence of Languet and Philip Sidney*', London, 1845.

4°. Fox Bourne, '*Memoir of Sir Philip Sidney*', London, 1862.

5°. William Lloyd, '*Life of Sir Philip Sidney*', London, 1862.

6°. Quossek, '*Sidney's Defense of Poesy und die Poetik des Aristoteles*', Krefeld, 1884.

7°. J.A. Symonds, '*Sir Philip Sidney*' in '*English Men of Letters, edited by John Morley*'. London, 1886.

8°. Jusserand, t.a. pl. p. 77-115.

9°. Grosart, '*Complete Poems of Sir Ph. S. with memorial*'.. London, 1877.

en de mist optrok, zag Sidney een duizendtal Spaansche ruiters naderen. Daarenboven was hij onder het bereik van het geschut op de wallen van Zutphen. Tot den aanval besloten, rende hij met zijne ruiters op den vijand los. Zijn paard wordt doodelijk getroffen. Hij bestijgt een ander, en zet den aanval voort. Staatsche ruiters komen hem steunen. Bij den derden aanval treft een kogel hem in het linkerbeen boven de knie. Zijn paard slaat op den hol en brengt hem naar zijn kamp terug. Door groot bloedverlies bijna bezwijmend, vraagt hij te drinken, en reeds wilde hij de flesch aan den mond brengen, toen hij een stervend soldaat gewaar werd, die met gebroken oogen naar de flesch staarde. Sidney dronk niet, maar reikte de flesch aan den stervende met de woorden: '*Thy necessity is yet greater than mine*.' Hij stierf te Arnhem aan de gevolgen van deze verwonding - een edel offer van den krijg, ondernomen tot bevestiging onzer jonge Republiek.[1)].

Sir Philip Sidney brengt ons in geheel andere kringen, dan Greene en Lodge. Geene Boheemsche artisten, de hofdames ontvangen ons. Sidney geldt onder den adel van Elisabeth als de dapperste officier, de volmaaktste gentleman. Men noemde hem '*the living Euphues of that era*'. Zijn geslacht was nauw verwant met de Dudleys en de Northumberlands. Zijne opvoeding deed hem met classieke en moderne talen kennis maken. Nog op zijn sterbed schreef hij een fraai Latijnsch episteltje aan een wondheeler. Hij reisde in zijne jonge jaren, als vele Engelsche edellieden, en bevond zich gedurende den Sint-Bartholomeusnacht te Parijs verscholen in het huis van den Engelschen Gezant Sir Francis Walsingham. Hij bezoekt Duitschland, Oostenrijk, Hongarije en Italië. Paolo Veronese schildert te Venetië zijn portret, een kunstwerk, dat hij schenkt aan een vriend, den Franschen Hugenoot Hubert Languet, den beroemden schrijver van '*Vindictae contra Tyrannos*.'.

Sedert 1575 schitterde hij aan het hof van Elisabeth, waar zijn oom Leycester hem den weg effende. Sidney onderscheidt zich te Kenilworth bij de vorstelijke feesten van Leycester, ter eer van Elisabeth. Iets zeer romantisch onderscheidt den een-en-twintigjarigen edelman. Terwijl ieder dong naar de gunst der maagdelijke en mannelijke koningin, had Sidney alleen

1) J.A. Symonds. t.a. pl. p. 180-184.

oogen voor een beeldschoon meisje van twaalf jaren, Penelope Devereux, dochter van den Graaf van Essex. Het ging hem als Dante, hij verloor zijne Beatrice, daar zij weldra met Lord Riche huwde, en hem niets anders overbleef dan haar verzen te wijden, en haar lof te zingen als zijne Stella.

In zijn kort leven weet hij zich den tijd te nutte te maken. In 1577 was hij Gezant bij den Doge te Venetië, in 1581 zat hij in het Parlement, en reeds dacht hij er aan Drake naar Amerika te vergezellen, toen zijn oom Leycester hem noodig had voor de expeditie naar de Republiek der Geüniëerde Gewesten.

Op drie-en-dertigjarigen leeftijd sneuvelend ter wille van onze vrijheid, maakt deze ridderlijke held, deze geniale dichter, een aandoenlijken indruk op ieder, die een weinig bewondering voor hem heeft opgevat. Al de schoone droomen, die hij voor de overwinning der vrijzinnige staatkunde van Engeland gedroomd had, al de vizioenen van Engelands grootheid en macht, ook in het rijk der kunst - werden eerst verwezenlijkt, kregen eerst eene tastbare gestalte, na zijn dood, toen de Spaansche Armada werd vernield, toen het Engelsche drama met Shakspere in top van roem steeg.

Er zijn maar drie letterkundige werken door hem nagelaten:

'*The Countesse of Pembrokes Arcadia written by Sir Philippe Sidnei*'. - London, 1590. 4o.[1)].

'*Astrophel and Stella*', London, (printed by Thomas Newman) 1591.

'*An apologie for poetrie, written by the right noble, vertuous and learned Sir Phillip Sidney Knight*', London, 1595[2)].

Voor ons doel volstaat het eenigszins nader kennis te maken met zijne '*Arcadia*', schoon de sonetten, geschreven onder den indruk van het huwelijk zijner Penelope Devereux met Lord Riche een uitnemend getuigenis afleggen van zijn dichterlijken aanleg.[3)] Ben Jonson heeft niets te veel gezegd, toen hij vroeg:

> 'Hath not great Sidney Stella set
> Where never star shone brighter yet?'

1) Omgewerkt in de XVIII eeuw: '*The countesse of Pembrokes Arcadia modernised by Mrs. Stanley*', London, 1725, fol. Sidney werd in het Fransch vertaald door Baudoin, '*L'Arcadie de la Comtesse de Pembrok*'. - Paris, 1624. 3 vol. 8o.
2) Herdrukt in *Arber's 'Reprints'*, London, 1869.
3) In het oog vallend is het verschijnsel, dat Sidney's sonetten niet overeenstemmen met den vorm van Shakspere's sonetten. Sidney geeft meest twee vierregelige strophen met het rijmschema - a, b, b, a, a, b, b, a - dan nog een vierregelige strophe met het schema - c, d, c, d: en eene tweetal versregels met de rijmen, e, e. Sidney wijkt evenwel somtijds van dezen vorm in een of ander opzicht af.

Penelope Devereux is beroemd geworden door Sidney's verzen; hij zelf, schoon aan geen roem denkend, stichtte zich eene eerezuil, terwijl hij alleen op haren lof rekende:

> 'Stella, think not that I by verse seek fame,
> Who seek, who hope, who love, who live but thee;
> Thine eyes my pride, thy lips my history:
> If thou praise not, all other praise is shame'.[1)]

Ook het in proza geschreen opstel: '*An apologie for poetrie*' (geschreven 1581, gedrukt 1595) verdiende uitvoeriger behandeling, daar de edelmoedige Sidney reeds in zijn tijd behoefte gevoelde, om de kunst te verdedigen tegen de nijdige aanvallen van puriteinen als Stephen Gosson, die in 1579 een pamflet: '*The School of Abuse*' gericht had tegen 'poets, pipers, players and their excusers'.

Zijn roman '*Arcadia*' gaat ons hier het meest ter harte. Sidney kiest zonder aarzelen den op het vasteland beroemd geworden herderroman, door Lodge en Greene gelijktijdig, maar in minder zuiveren vorm behandeld. Hij had Italië en Zuid-Duitschland leeren kennen, en moest weten hoezeer de herderroman en het herderdrama in de mode waren.

Op verzoek van zijne dichterlijk gestemde zuster, Lady Pembroke, in 1580 met zijne '*Arcadia*' begonnen, kent hij in Engeland geen ander voorganger dan Lyly. Hij wilde evenwel iets geheel nieuws scheppen, en sloot zich aan bij '*La Diana enamorada*' van Jorge de Montemayor, te Madrid in 1545 gedrukt, en bij het '*Libro Arcadico*' van Jacopo Sannazaro in 1504 te Venetië verschenen. Tasso's '*Aminta*' werd in 1581 te Venetië, Guarini's '*Pastor fido*' in 1590 aldaar uitgegeven. Cervantes, '*Galathea*' zag het licht in 1584 en Honoré d'Urfé volgde eerst in 1610, 1620 en 1625[2)] met zijne '*Astrée*.'

1) Sonet N°. 90.
2) Zie over de ontwikkeling der Herderlitteratuur sedert de Oudheid mijn '*G.A. Bredero*. II. *De Tragicomedie*'. (Leiden, 1888) bl. 145-158.

Daar hij uitsluitend voor Lady Pembroke schrijft, zendt hij haar van tijd tot tijd eenige hoofdstukken, maar voltooit zijn werk niet voor zijn dood. Misschien heeft hij daarom op zijn sterfbed verzocht het handschrift zijner '*Arcadia*' te vernietigen. Maar Lady Pembroke, van wie het bedorven kind der Muzen, Spenser, zeide, dat zij was:

> 'The gentlest shepherdess that lives this day,
> And most resembling both in shape and spright
> Her brother dear.'....

Lady Pembroke behield het handschrift, dat - als bleek - eerst in 1590 en 1594 werd uitgegeven. In zijn '*Dedicatory epistle*' aan deze zuster zeide hij: 'You desired me to do it, and your desire to my heart is an absolute commandment. Now it is done only for you, only to you.' Het blijkt dus, dat hij dit boek slechts als eene proef beschouwde, en niet voor ruimer kring bestemde.

Toch mag de nazaat Lady Pembroke dank weten, dat zij de '*Arcadia*' deed leven, want het boek werd een lievelingsboek der Engelschen, en beleefde vóór 1674 z e v e n t i e n drukken. Schoon het vrij moeilijk is een juist denkbeeld van de '*Arcadia*' te geven, door de bontheid van den inhoud, de vele ingeschoven verhalen naar Montemayor's voorbeeld, en door de mengeling van proza en poëzie, naar de manier van Sannazaro, herinner ik evenwel het volgende:

De helden heeten Pyrocles, zoon van den Macedonischen Koning Euarchus, en Musidorus, prins van Thessalië. Zij zijn door innige vriendschap verbonden, en gaan op avonturen uit. Hun schip wordt door een storm op de Spartaansche kust geworpen. Musidorus komt op een stuk hout naar het strand drijven. Pyrocles wordt door zeeroovers gevangen genomen. De herders, die Musidorus gered hebben, vergezellen hem naar Arcadië. De reis duurt drie dagen[1)]. Musidorus komt in

1) Als proef van Sidneys stijl mogen de volgende regelen dienen: 'The third day after, in the time that the morning did strew roses and violets in the heavenly floor, against the coming of the sun, the nightingales (striving one with the other which could in most dainty variety recount their wrong-caused sorrow) made them put-off their sleep; and rising from under a tree (which that night had been their pavilion) they went on ther journey'..... enz.

het huis van een aanzienlijk Arcadiër, Kalander, en verneemt, dat de zoon van zijn gastheer, Clitophon, gevangen is genomen door de Heloten. Hij biedt zich aan om hem te verlossen, geraakt in strijd met de Heloten, in wier aanvoerder hij eindelijk zijn halsvriend Pyrocles herkent - door de Helotische zeeroovers gered en aan hun hoofd gesteld.

Beide jonge vrienden komen met den bevrijden Clitophon in Arcadië terug. Zij maken kennis met den Koning Basilius, die op later leeftijd eene jonge prinses, Gynecia, heeft gehuwd. Hij bezit twee betooverend schoone dochters, Pamela en Philoclea. Daar de Koning Basilius het orakel van Delphi heeft geraadpleegd, en hem zeer booze dingen voorspeld zijn, leeft hij afgezonderd in het woud. Hij heeft voor zijne jongste dochter Philoclea en zijne vrouw eene woning gebouwd, terwijl Pamela, in zijne nabijheid, bij een herder, Dametas, vertoeft. Dametas bezit eene zeer leelijke echtgenoote, Miso, en eene even leelijke dochter, Mopsa. De beide vrienden ontvlammen in liefde voor Pamela en Philoclea. Om in de nabijheid der prinsessen te zijn neemt Musidorus het kleed van een herder aan, en noemt zich Dorus, terwijl hij in dienst treedt bij Dametas. Pyrocles kiest het kostuum van eene amazone, en noemt zich Zelmane. Zoo komt hij in het huis van Basilius, zoo ziet hij zijne Philoclea dagelijks.

De vrienden hebben evenwel met velerlei zwarigheden te worstelen. Dorus kan Pamela niet steeds van zijne liefde spreken, omdat hij veinzen moet, dat hij de afschuwelijke Mopsa bemint. En Zelmane, de amazone, bemerkt tot haar of zijn schrik, dat de oude Koning Basilius haar of hem met zijne liefde begint lastig te vallen, terwijl de Koningin Gynecia, die scherper ziet, en begrijpt wie de verkleede amazone is, hem met haar hartstocht het leven lastig maakt.

Musidorus besluit met Pamela te vluchten, maar de jongelieden wanen zich te spoedig in veiligheid, en scheppen er een kinderlijk genoegen in hunne liefdesbetuigingen als sonetten in den bast der boomen te snijden. Wat de amazone betreft, zij belooft den Koning hem in eene duistere grot af te wachten, maar zorgt, dat de Koningin onder een voorwendsel hare plaats inneemt. Deze, die Zelmane waande te vinden, geeft haar man een liefdedrank, die hem in diepen slaap dompelt.

Alles geraakt nu in verwarring. Heel Arcadië is in rep en

roer. De beide vrienden en de beide prinsessen worden gevangen genomen. De Macedonische Koning Euarchus komt om recht te spreken. Het vonnis luidt niet zeer zacht. De Koningin, Gynecia, die zich beschuldigt haar man te hebben vergiftigd, wordt veroordeeld met het lijk des Konings levend begraven te worden. Pyrocles zal van een toren afgeworpen en Musidorus onthoofd worden, schoon de Koning van Macedonië in de twee vrienden zijn zoon en zijn neef heeft herkend. Tot aller verrassing ontwaakt Koning Basilius uit zijne bezwijming, en nu blijkt het, dat dit alles zoo moest geschieden, omdat het orakel van Delphi het had voorzegd. Daar aan den wil der Godheid is voldaan, stemt Koning Basilius in het huwelijk zijner dochters toe, en worden Pamela met Musidorus, en Philoclea met Pyrocles vereenigd.

Aldus is de hoofdinhoud van Sidney's '*Arcadia*.' Dat het boek door de landgenooten van den dichterlijken schrijver zeer op prijs gesteld werd, is gebleken. De verdiensten zijner schepping bestonden in den bonten voorraad van verrassende gebeurtenissen, in de zuiver zedelijke strekking, en in het frissche koloriet zijner landschapschilderingen. '*Euphues*' moet als verhaal ver voor Lady Pembroke's '*Arcadia*' onderdoen; Greene's novellen kunnen door haren beknopten inhoud niet met Sidney's roman vergeleken worden. Uit modern oogpunt ontbreekt het dezen aan natuur en waarheid, daar de grootste onwaarschijnlijkheden zich straffeloos opeenstapelen.

Wat Sidney's stijl aangaat, hij acht het beneden zich de aardigheden van Lyly's school na te bootsen[1)], maar hij waagde zich aan aardigheden van eigen vinding, die evenmin voor vlekkeloos konden doorgaan - het spelen met woorden, door dikwijls hetzelfde woord in verschillende, zelfs in geheel gelijke beteekenis in éénen volzin te herhalen. Daarenboven beproefde hij Grieksche en Latijnsche metra voor zijne Engelsche verzen te gebruiken. Zoo stoffeerde hij zijn roman met hexameters, pentameters, Sapphische strophen en

1) In zijne '*Apologie*' veroordeelt hij het Euphuïsme: 'Now for similitudes in certain printed discourses I think all Herberists, all stories of beasts, fowles and fishes, are rifled up, that they may come in multitudes to wait upon any of our conceits, which certainely is as absurd a surfet to the eares as is possible.'

andere metra, die juist niet altijd der volmaaktheid nabijkwamen[1].

Vraagt men naar de oorspronkelijkheid van Sidney's '*Arcadia*', dan dient niet verzwegen, dat hij, behalve Montemayor en Sannazaro, als meesters der soort, inzonderheid den Middelgriekschen roman heeft nagevolgd. Schipbreukelingen, die door zeeroovers worden gevangen genomen, vooral de macht van het orakel te Delphi, herinneren aan Jamblichus, Xenophon van Ephese en Heliodorus. Schoon Sidney zeer goed Latijn verstond, en Homeros in het oorspronkelijke las, schijnt het mij het meest waarschijnlijk, dat hij de Fransche vertaling der '*Aethiopica*' van Heliodorus, door Bisschop Amyot in 1545 uitgegeven, heeft geraadpleegd[2].

De inval, om de beide vrienden, Musidorus en Pyrocles, in eene vermomming bij de prinsessen van Arcadië te brengen, kan niet voor oorspronkelijk gehouden worden, mochten ook de hovelingen van Elisabeth nog zoo zeer op mascarades en rijke kleedij gesteld zijn. Het feit, dat een verliefd jonkman zich in het kleed eener Amazone bij eene vorstin toegang weet te geven, komt voor in een *Amadis*-roman, en wel in het twaalfde boek onder den titel: '*Le douzième livre d' Amadis de Gaule; contenant, quelle fin prindrent les loyales amours d' Agesolan de Colchos et de la Princesse Diane et par quel moyen la rayne Sidonie se repaisa, après avoir longuement pourchassé la mort de Don Florisel de Niquée*'. (Paris 1556, fol.)[3]. De Grieksche prins Agesilaos heeft door het zien van een portret liefde opgevat voor de prinses Diana. Hij verkleedt zich als luitspeelster en als Amazone, en mag zoo langen tijd aan de zijde van zijne geliefde leven.[4] Later komt dit motief herhaaldelijk voor, het uitvoerigst in de '*Astrée*' van Honoré

1) Hier slechts een enkel voorbeeld van een mislukt distychon:

> 'Fortune, Nature, Love, long have contended about me,
> Wich should most miseries cast on a worm that I am.'

'Die Wirkung ist in der That im höchsten Grade widerlich.' Dunlop-Liebrecht,t.a.p.S. 367.

2) Over den invloed van den Middelgriekschen roman op den Europeeschen der XVII eeuw, zie mijn: '*Dr. Nicolaas Heinsius Jun.*' (1885). bl. 40-42. Sidney noemt Heliodorus met veel lof in zijn '*Apologie*'.

3) Een overzicht van dezen roman komt voor bij Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 157-158.

4) Starter koos deze episode voor zijne tragicomedie: '*Daraide*', 1618.

d'Urfé, wanneer Céladon in vrouwenkleeding bij Astrée vertoeft. De oorsprong van dezen vond ligt waarschijnlijk in het verhaal van Achilles' jeugd, zooals dit voorkomt in de na-Homerische sagen omtrent den Trojaanschen oorlog. Achilles wordt als jongeling in vrouwenkleeren verborgen onder de dochters van Koning Lycomedes, vat liefde op voor de schoone Deïdamia, maar wordt door een list van Odysseus ontdekt.

Dat Sidney de *Amadis*- en *Palmerijn*-romans met genoegen las, blijkt uit zijne '*Apologie*'. Hij noemt het Rolandslied, de ridders van de ronde tafel, en de Amadis-ridders. Zijne '*Arcadia*' heeft inderdaad soms meer van een *Amadis*-roman met zijne menigvuldige, bonte avonturen, dan van eene herdersidylle vol eclogischen eenvoud. Van daar, dat de echte herderstoon niet in zijne '*Arcadia*' heerscht. De beschrijving van den strijd der Koningin Gynecia, die zich aanvankelijk hevig verzet tegen den bij haar opkomenden hartstocht voor Pyrocles, past niet in eene pastorale, maar behoort veeleer in een treurspel. Zij heeft den schoonen jonkman in zijne Amazone-verkleeding herkend. Zij vermoedt, dat zijn hart neigt naar hare jongste dochter Philoclea, en vervloekt haar kind, omdat het haar de liefde van Pyrocles ontsteelt. Dit alles is in den Phaedra-toon geschreven.[1)]

Ook in andere opzichten heerscht een ernstige toon in de '*Arcadia*.' De prinses Pamela wordt door de booze Cecropia gevangen gehouden, omdat deze vertoornd is, dat Philoclea de liefde van haar zoon Amphialus niet wil beantwoorden. Als Pamela in groot gevaar komt, spreekt zij een zeer ernstig en fraai gesteld gebed uit:

'O Licht, dat alles ziet, onuitputtelijk Leven van alle dingen. Gij, die onweerstaanbaar zijt en de machtigsten beschaamt, terwijl Gij het geringste en het kleinste niet versmaadt - werp een blik van medelijden op mijne ellende! Geef mij, als uwe wijsheid het gehengt, de hulp van uwe oneindige macht. Dat de ongerechtigheid niet zegeprale over mij, Heer! Straf mijne fouten met uwe eigene hand en laat niet toe, dat mijn

1) De Koningin eindigt hare klacht met deze woorden
'No, no, it is Philoclea his heart is set upon, it is my daughter I have borne to supplaut me: but if it be so, the life I have given thee, (ungratefull Philoclea) I wil sooner with these hands bereave thee of, than my birth shall glory she hath bereaven me of my desires.'

‘onrechtvaardige vijand de voltrekker zij uwer rechtvaardigheid!’

In dezen toon wordt dit gebed voortgezet, dat in dubbel historisch opzicht merkwaardig is. Pamela stort aldus haar vertrouwen op de Hemelsche Machten uit, omdat de booze Cecropia haar bespot heeft over haar geloof. God bekommert zich evenmin om ons lot, zegt deze, als wij er aan denken, wat er van de muggen zal worden, die ons met hun gegons vervelen.

Na deze woorden van hare booze vijandin, bidt Pamela op de vermelde wijze, en komt er welhaast redding. Richardson's eerste heldin heet ook Pamela, en toont niet minder edelen zin in het gevaar. Zijne Clarissa schijnt geheel in denzelfden geest te handelen te midden der bitterste verdrukking. Het is niet wel mogelijk te twijfelen aan den rechtstreekschen invloed van Sidney op Richardson.

Maar nog in een ander opzicht is het gebed van Sidney's Pamela merkwaardig. Toen Karel I het schavot beklom, gaf hij den Bisschop Juxon eenige papieren, waarbij een afschrift van dit gebed. Het strekt den dichter Milton tot geringe eer, dat hij in zijn ‘*Iconoclastes*’ den koning dit feit voor de voeten werpt als een bewijs voor zijn ongeloof, omdat dit gebed wordt uitgesproken door Pamela.... eene heidin!!! En, omdat dit alles voorkomt ‘in the vain amatorious poem of Sir Philip Sidney's ‘*Arcadia*’[1]. Puriteinsche bekrompenheid benevelt hier zelfs den blik van een groot dichter.

Dit alles, en vooral de beschrijving van ridderlijke tournooien, die in Arcadië plaats grijpen, brengt den lezer niet in de echte Bucolische stemming. De toon der ecloga wijkt voor het krijgsgerucht van den ridderroman. Het dichterlijke in Sidney's aanleg komt evenwel aan alle zijden tot zijn recht.

Als b.v. Pyrocles, in zijne vermomming van Amazone, tegenwoordig is bij het baden zijner Philoclea in den Ladon, valt hij van verrukking bijna in onmacht, en zegt hij, dat de schoone maagd in het water trad met eene huivering, die hem de lichttinteling van eene star geleek. Met weerzin spreekt hij van hare blonde h a i r e n , daar men inderdaad van hare blonde s t r a l e n moest gewagen. In de uitdrukking van edelen hartstocht is hij zeer gelukkig. Een zijner herders noemt hij Philisides, eene samentrekking van Philip Sidney. Hij maakt ge-

1) J.A. Symonds, ‘*Sidney,*’ p. 89 (1886).

bruik van dezen herder, om zijne smart over het huwelijk van Penelope Devereux uit te drukken. De gezangen door Philisides aangeheven, behooren tot de schoonste in dit boek. Sidney weet, dat de herderroman en het herderdrama van Vergilius tot Cervantes niet het minst geschreven werden, om de persoonlijke rampen van de auteurs, vooral in erotisch opzicht, zoo dichterlijk mogelijk voor te stellen.

Het is niet te ontkennen, dat Shakspere '*Lady Pembroke's Arcadia*' met bewondering las. Zoo goed als er van Lyly's zonderlingheden in Shakspere's stijl ontdekt kunnen worden, even goed zijn er de sporen van Sidney's eigenaardige beeldspraak in te vinden. De bekende herhaling van dezelfde, of van gelijkluidende woorden gebruikt Shakspere als comisch motief, terwijl hij daarenboven van Sidney's metaphorischen stijl meer overneemt, dan met den goeden smaak kan worden overeengebracht. De metaphora wordt door Sidney voortdurend op onbezielde voorwerpen, op bosschen, velden en bergen toegepast. Al het onbezielde krijgt leven en spreekt - eene eigenaardigheid van stijl, die door latere Engelsche humoristen, inzonderheid door Charles Dickens, bijzonder werd geliefkoosd.

Bij Sidney treuren de valleien van Arcadië, omdat ze zoo laag zijn, maar troosten zij zich met de overweging, dat zij door zilveren rivieren doorsneden worden. Als Philoclea zich baadt in den Ladon, snellen de golven vooruit, om te spoediger te komen op de plaats, waar de prinses zich bevindt, maar de golven, die haar omringen, willen niet van plaats veranderen. Als eene der heldinnen scheep gaat, danst de zee van vreugde, en zwellen de zeilen van trots. Als eene schoone herderin naar buiten treedt, beginnen bloemen en kruiden te leven. De rozen blozen, de leliën verbleeken van nijd, de appelen, die haar poezelen hals en boezem zien, laten zich van de takken vallen uit wanhoop. Sidney gaat zoover, dat hij bij de beschrijving van een zeeslag het bloed doet drijven over het aangezicht van den Oceaan, omdat de Oceaan zich niet schoon wilde wasschen van dit bloed, door de wreedheid der menschen vergoten.

Juist in dit zonderling metaphorisme volgt Shakspere Sidney na. In zijne historische tragedie, '*Koning Hendrik de Zesde*', derde deel, 5e bedrijf, 6e tooneel, zegt Glocester:[1)]

1) Burgersdijk, IV deel (1883) bl. 404.

‘Zie hoe mijn zwaard om d'armen koning weent!
O steeds vergiete het zulke purpre tranen
Om elk, die van ons huis den omkeer wenscht!’

In den ‘*Julius Caesar*’, 3e bedrijf, 2e tooneel, zegt Antonius[1], het lijk van Caesar aan het volk toonende:

‘Hier stiet de veelbeminde Brutus door:
En toen hij 't diep vervloekte staal terugtrok,
Merk op, hoe Caesar's bloed de dagge volgde,
Als stortte 't voor de deur om uit te zien,
Of werklijk Brutus zoo onvriendlijk klopte!’

Tenzij men deze taal voor de uitging van het ondoorgrondelijk genie wil houden, meen ik er alleen uit te mogen opmaken, dat het misbruik van metaphorische spreekwijzen in het eind tot razernij voert. Sidney liet ons appels zien, die uit wanhoop zich van de takken storten, en eene zee, die, met bloed bevlekt, zich niet schoon wil wasschen. Shakspere laat het zwaard van Gloster voor den armen koning purpre tranen weenen, en doet het bloed van Caesar Brutus' dagge volgen, om te zien, wie zoo onvriendlijk klopte.

Aan den inhoud van ‘*Lady Pembroke's Arcadia*’ ontleende Shakspere eenige tooneelen uit zijn ‘*King Lear*.’ Het zijn de tooneelen, waarin de oude Glocester met zijne zonen optreedt, de voorstelling der vreeselijke misdaad van den zoon, die zijn vader de oogen uitsteekt. Bij Sidney komt in het tweede boek een koning van Paphlagonië, door zijn bastaardzoon van het levenslicht beroofd, en verstooten, maar door zijn wettigen zoon Leonatus beschermd - eerste aanleiding voor de huiveringwekkende tooneelen uit ‘*King Lear*’.[2]

IV.

Na de Euphuïstische novelle, na den Herderroman, kan nog een derde slag van verhalen gesteld worden, even als de scheppingen van Lyly uit Spanje afkomstig - de Schelmenroman.

1) Aldaar, VII deel (1887) bl. 259.
2) Zie: Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. bl. 368.
Zie: Burgersdijk, VIII deel (1885) *Aantaekeningen op Koning Lear*, bl. 482.
Zie: Furnivall, ‘*Introduction*’ op ‘*Leopold's Shakspere*’, p. LXXX.
Zie: Jusserand, t.a. pl. p. 80. Noot.

De groote omwenteling, door de Renaissance in de geschiedenis der Europeesche Letteren te weeg gebracht, riep in de eerste plaats al wat Romeinsch en Grieksch was tot een nieuw leven. Al de Goden van den Olympus ontwaakten uit hunne lange sluimering, en werden gevierd door Italiaansche, Spaansche, Fransche, Engelsche, Duitsche en Nederlandsche zangers. De Romeinsche geschiedenis herleefde in den nieuwen historiestijl van Hooft, De Thou, Bentivoglio en Mendoza, trad levend te voorschijn op het tooneel van Shakspere en Ben Jonson, eerlang ook te Versailles in de treurspelen van Corneille en Racine. Heliodorus en Plutarchus bezielden den nieuwen heroïschen roman van de Gombauld, Costes de La Calprenède en Mlle de Scudéry, terwijl de eclogae van Theocritus en Vergilius die reeks van herderdrama's en herderromans te voorschijn riepen, in welker midden wij Sir Philip Sidney zagen optreden.

Van dit alles is voor het uiterlijk niets overgebleven. Mythologische sieraden, heroïsche drama's en romans, herdergezangen, alles is veronderd, omdat dit alles berustte op eene gekunstelde nabootsing van vreemde, onbegrepen stof. Gebleven is alles, wat in gezonden bodem kiemde. De vormschoonheid der Fransche tragedie uit de XVII en XVIII eeuwen bleef gewaardeerd, evengoed als het tragische genie van het twintigtal Engelsche meesters, te midden van welke Shakspere koning is. Onze eeuw ontwikkelde bij ieder, die werken van kunst en letteren poogde te verklaren, een sterken zin voor natuur en waarheid. Zonder een frisch naturalismus, in den edelsten, wijsgeerigen zin van het woord, schijnt ons elk kunstgewrocht doodgeboren.

Des te eigenaardiger is het verschijnsel in de XVI eeuw, dat er sedert Don Diego de Mendoza's '*Lazarillo de Tormes*' een roman bestaat, die op zuiver naturalistischen grondslag rust, die slechts door de schildering der werkelijkheid, der van leven tintelende werkelijkheid van iederen dag, de bewondering van den tijdgenoot zoekt te winnen. In Engeland vindt deze roman ten tijde van Shakspere een gelukkig beoefenaar in THOMAS NASH.

Men kan dezen geestigen roman- en tooneelschrijver in één woord teekenen, als men hem in de club van *Bohémiens* en letterkundige kunstenaars uit de eerste regeeringsjaren van Elisabeth eene plaats geeft naast Robert Greene. Nash, Mar-

lowe, Greene, en Peele beginnen met bewonderenswaardige proeven van hun grooten aanleg te geven, schitteren een oogenblik, en verdwijnen. Nash stierf vijf-en-dertig jaren oud, Marlowe reeds op zijn negen-en-twintigste jaar, Greene werd twee-en-dertig jaren - als gezegd is - en Peele dertig jaren oud. Van Nash is weinig bekend.[1] Het jaar zijner geboorte is onzeker, maar valt tusschen 1560 en 1565. Hij heeft te Cambridge gestudeerd, is er gepromoveerd in 1585, reisde naar Italië, leefde sedert 1587 te Londen, en stierf er even, na 1600. Uit zijn roman zal het best blijken welk een karakter de auteur heeft bezeten. Zijne pen was zeer vlug en schreef van allerhande zonderlingheden. Ik vestig de aandacht alleen op:

'*The Anatomie of absurditie*' - 1590.

'*Pierce Penilesse, his supplication to the Diuell*.' 1591.

'*The Vnfortvnate traveller or the life of Jack Wilton*.' 1594.

'*A pleasant comedie, called Summers last will and testament*,' 1600.[2]

Zijn hoofdwerk is zijn schelmenroman: '*The Life of Jack Wilton*.' Het behoeft ons niet te verbazen, dat de Spaansche picareske roman zoo vroeg in Engeland bekend werd.[3] Mendoza's '*Lazarillo*' had overal bewonderaars en vertalers gevonden. Het geheel nieuwe van dit boek sprong ieder in 't oog. Toch kan men niet met volkomen recht volhouden, dat Mendoza zonder eenige voorbereiding tot de schepping van den picaresken roman overging. De comische letterkunde der Oudheid en der Middeleeuwen lag vóór hem. Mendoza had in Italië zijn hart opgehaald aan het verzamelen van classieke handschriften (1538-1554), en het zou daarom volstrekt niet onwaarschijnlijk mogen geacht worden, dat hij den comischen roman van Petronius heeft gekend. Deze eerste Romeinsche *roman de moeurs*, uit het tijdvak van Keizer Nero, misschien ten onrechte aan Caius Petronius Arbiter toegekend, in zeer

1) Zie Dr. Gust. Körting, '*Grundriss der Gesch. der Engl. Litteratur*, (1887) S. 192-193. Jusserand, t.a. pl. p. 115-140.

2) De verzameling zijner werken verscheen onlangs herdrukt onder den titel: '*The complete Works of Thomas Nashe*', uitgegeven door Grosart, London, 1883-84, 6 deelen.

3) Zie over den Schelmenroman mijn '*Dr. Nio. Heinsius Jun*.' (1885) passim - en mijn '*G.A. Bredero*, III. *De Kluchten en de Blijspelen*', (1888) bl. 195-203.

gehavenden toestand tot ons gekomen, geeft juist hetzelfde, wat de Spaansche en latere schelmenromans wilden geven - de schildering van het gewone, dagelijksche leven in de kringen van kleine burgers en van het eigenlijke volk. De hoofdpersoon, Encolpius, die vooral bij het feestmaal - het algemeen beroemde feestmaal van Trimalchio - het woord voert, is de voorlooper van al de latere picaro's in Spanje, Frankrijk, Engeland, Nederland en Duitschland.

Dit doet evenwel geene afbreuk aan Mendoza's roem, daar hij plotseling, te midden eener aan allerlei fantastische kunstgewrochten verwende wereld, met eene dood-eenvoudige schilderij der alledaagsche werkelijkheid te voorschijn kwam, die ieders belangstelling wekte, en daarom zeer snel in de voornaamste talen van beschaafd Europa verstaanbaar werd gemaakt. Uit eenige jaartallen zal dit duidelijk blijken. De Spaansche roman: '*Vida del Lazarillo de Tormes*' is geschreven te Salamanca in 1525, doch eerst uitgegeven te Burgos in 1554, en later voortdurend herdrukt. De eerste vertaling was eene Fransche van Jean Saugrin in 1561 gedrukt; eene Nederlandsche vertaling verscheen bij Niclaes Pieterssen te Delft in 1579; eene Engelsche van David Rowland zag het licht in 1586; een Italiaansche: '*Il Picariglio Castigliano*' van Barezzo Barezzi in 1626 en eene Duitsche van Nicolaus Ulenhart, 'ganz trewlich übersetzt' had reeds in 1617 te Augsburg het licht gezien.

Daar de oorspronkelijke roman van Nash in 1594 wordt gedrukt, is deze Engelsche picareske roman de eerste, die na '*Lazarillo*' in Europa verschijnt. Dit is wederom te opmerkelijker, daar de echte bloei van den picaresken roman in Spanje eerst in 1599 met den '*Guzman d' Alfarache*' van Aleman begint, met de '*Picara Justina*' van Ubeda in 1605, met de '*Novelas exemplares*' van Cervantes in 1613, met den '*Marcos de Obregon*' van Espinel in 1618, en met den '*Pablo de Segovia*' van Quevedo in 1627 wordt voortgezet. Nash had geen ander voorbeeld dan Mendoza, en staat daarom des te hooger.

Bovendien Nash wijkt af van het gewone schema der schelmenromans; hij vervalt in het hoog-tragische en melodramatische. Deze afwijking is echter niet van zoo gewichtigen aard, dat: '*The Vnfortvnate traveller or the live of Jack Wilton*' ophoudt een picareske roman te zijn. Het blijft waarschijnlijk, dat Nash de

Engelsche vertaling van '*Lazarillo*' (1586) heeft gelezen, omdat hij, even als Mendoza, zijn held aan 't woord laat, en deze bijna voortdurend aan 't woord blijft, met uitzondering alleen van enkele plaatsen, waar de auteur zijn oordeel velt en strenge critiek uitoefent over de verdorvenheid der door hem ten tooneele gebrachte personen.

De held, Jack Wilton, is een soort van page, die vele heeren dient, en, even als later Guzman d' Alfarache, door Frankrijk en Italië reist. Hij is zeer welbespraakt, heeft het vernuft der Spaansche picaro's en de welsprekendheid van den Franschen Gil Blas. Hij is tevens even arm als zijne latere lotgenooten, en zoekt op allerlei wijze zich te redden. Daar zijn verhaal geene andere eenheid bezit dan den persoon van den held, is het overbodig een verslag te geven zijner afwisselende avonturen. Hier en daar een greep doende in de uittreksels, door Jusserand uit den roman overgedrukt, hebben wij uitstekende gelegenheid met het eigenaardig talent van Nash kennis te maken.

Jack Wilton treedt op als soldaat in het leger van Hendrik VIII bij de belegering van Doornik. Deze aanduiding van historische personen strookt volkomen met het realistisch karakter van den picaresken roman. Aan het eind der zeventiende eeuw sprak de jonge Nicolaas Heinsius in zijn schelmenroman '*Mirandor*' nog herhaaldelijk van Lodewijk XIV. Dit alles strekt alleen om het vermoeden te bevestigen, dat de held een historisch persoon is. De page van Nash laat zich niet verder over de belegering van Doornik uit, maar verhaalt alleen op welke wijze hij eerlijke menschen om den tuin leidt.

Jack Wilton heeft het voornamelijk gemunt op den drankverkooper in het kamp, een zoogenaamd edelman, corpulent als een Benedictijner monnik, een schreeuwer, een lafaard en een dronkaard. De page verhaalt het eerst, hoe hij dezen zonderlingen waard overreedde om hem gratis cider te schenken. Zijn verhaal begint aldus:

'Deze groote heer, deze waardige heer, was niet te voornaam (God vergeve mij de zonde!) om zijne wijde fluweelen broek te bemorsen met den heerlijken cider, dien hij ons verkocht. En evenwel was hij een oud dienaar van den staat, een *cavalier* van goede, familie, zooals bleek uit het wapen zijner

voorouders, zeer aardig met krijt geteekend op de deur van zijne tent.'[1)]

Nu volgt er een vermakelijk tooneel tusschen den loozen page en den dikbuikigen zoetelaar. Jack Wilton vindt hem bezig, om zijne vaten te tellen, en op ieder van dezen den prijs met krijt te schrijven. Hij groet hem zeer vroom en onderdanig, en bericht hem, dat hij hem zekere mededeelingen heeft te doen, waarvoor een geheim gesprek noodzakelijk is.

- 'Heb-je me wat te zeggen, jonge Wilton!' - sprak 'hij. - Goed! Ik heb den tijd! Hola! eene pint cider van het vat, dat pas is opengestoken! Geef maar een paar kopjes en wasch de kroezen!'

'Daarna bracht hij mij achter in zijne tent, spuwde op zijne vingers, en maakte een stuk van den rand zijner versleten fluweelen baret schoon, veegde zijne afschuwelijke kinvlok, sik van een verkouden bok, af, en, mijne gezondheid drinkende, verzocht hij mij te beginnen.'

Jack begint niet terstond met het voornaamste. Hij zegt vooraf eenige vleierijen, om de quasi-adellijke ijdelheid van den waard te vleien. Hij verzekert hem, 'dat hij altijd groote genegenheid voor hem heeft gekoesterd, in de eerste plaats, omdat hij van oude adellijke familie stamt, vervolgens, wijl hij met zooveel zorg en zoo verstandige maatregelen zich het lot der arme soldaten aantrekt, die weinig te eten en te drinken krijgen in dit land. Had hij zich niet verwaardigt om in eigen persoon victualiemeester van het kamp te worden, een zeldzaam voorbeeld van edelmoedigheid en hoffelijkheid! Door zijn edel streven kon ieder, zonder ver te zoeken, de maag met kaas en cider vullen! En daarenboven hij verkocht zijne kaas en cider niet enkel in het groot, neen, hij vernederde zich zelfs, om met zijne eigen handen een schoenmakersmes - weinig aanzienlijk werktuig voor zulk een aanzienlijk persoon - te grijpen, en zijne kaas in stukjes van één penny te snijden, zóó gelijk van grootte, dat het een pleizier was

1) 'This great Lorde, this worthie Lorde, this noble Lord, thought no scorne (Lord, haue mercy vpon vs) to haue his great veluet breeches larded with the droppings of this dainty liquor, and yet he was an old seruitor, a cauelier, of an ancient house, as it might appeare by the armes of his ancestrie, drawen very amiably in chalke on the in side of his tent doore....' uit: '*The Life of Jack Wilton*' (London, 1594, 4°.) - geciteerd door Jusserand, t.a. pl. p. 183, 184.

er naar te zien. En zoo ging het ook met den cider - een arm man kon voor een paar duiten evengoed een matig teugje koopen, als een rijk man voor een stuiver of een halven zilverling.'

Jack houdt vol; hij is nu in zijne kracht en maakt er gebruik van. 'Waarlijk!' - roept hij uit - 'gij zijt de vriend van alle brave kameraden. Er komt hier niemand (ik bedoel soldaten en flinke kerels) of je wilt met hem drinken tot aan de laatste kruik, en je hebt er evenveel pleizier in, als ze vrijmoedig roepen: "kastelein! op je gezondheid!" als dat ze al de titels van je baronetschap optelden. Dit alles, waarop de wereld niet let, en stil laat wegvloeien in het kanaal der onverschilligheid, heeft in mij een grooten ijver voor uw belang doen ontbranden, en mij genoodzaakt u te waarschuwen tegen zekere gevaren, die u bedreigen, u en uwe vaten!'

'Bij het woord gevaar, sprong hij op, en sloeg zoo woest met de vuist tegen de tafel, dat de bediende van het buffet met een beleefden groet binnenkwam, en vroeg, of er iets noodig was. De waard had hem willen slaan, daar hij zoo midden in het verhaal binnenkwam, maar, omdat hij vreesde mij te ontstemmen, bedwong hij zich, en bestelde eene nieuwe pint cider, hem bevelende naar den duivel te loopen, bij het buffet te blijven, en niet te komen, voordat hij geroepen werd.

Eindelijk, na herhaaldelijk gevraagd te zijn, en na mij de lippen te hebben bevochtigd, om mijne logens des te gemakkelijker te doen glijden, hernam ik...' maar hij blijft in zijne woorden steken, de cider heeft hem aandoenlijk gemaakt. Hij is voor de helft beschonken, de kastelein ook; zij schreien met dronkenmansweemoed. Daar de waard nu alles gelooven zal, besluit de page eindelijk hem te zeggen, dat hij in eene militaire vergadering heeft hooren spreken van verstandhouding tusschen den vijand en den zoetelaar. Men beschuldigt hem, dat hij de belegerden tijdingen zendt door brieven in zijne leêge vaten te doen. Hij wordt verdacht van hoogverraad. Op welke manier kan men een eind maken aan deze gevaarlijke beschuldiging ? Er is maar één middel - populair te worden in het leger, zeer populair zelfs, zoodat allen van hem houden - en daarom moet hij aan allen cider schenken, en voor eenigen tijd de gewoonte van betalen schorsen.

De zoetelaar volgt zijn raad, maar weldra wordt zijne list ontdekt. De page wordt onthaald op stokslagen, maar hij ge-

troost zich dit alles - en roept den lezer toe: ‘Laat mij even uitrusten, de ruimte van twee regels maar, om mij in de handen te wrijven over dezen voortreffelijken inval.’[1)]

De personen van den zoetelaar en van den page werden door Shakspere ineengesmolten tot den wereldberoemden Sir John Falstaff. Mij dunkt, het zal niet moeilijk vallen, dit op voorbeeld van Jusserand vast te stellen.[2)] De corpulente zoetelaar erft het vernuft van den picaro, blijft van adel, blijft pochhans, nathals en lafaard, en vormt zoo Shakspere's picaresken clown, die zelfs koningin Elizabeth tot tranen heeft doen lachen. Shakspere doet hier bijna denzelfden greep - elders wees ik er op[3)] - als zijn groote geestverwant Cervantes. De verloopen Sir John Falstaff, de groote vriend van den Prins van Wales, later Hendrik V, maakt een verrukkelijk comisch contrast met de dappere edelen, vrienden van Hendrik IV, de Warwicks, de Westmorelands, de Surreys, die, van het hoofd tot de voeten in het ijzer, eerbied afdwingen door hunne trotsche kracht.[4)] Het contrast van Cervantes is van anderen, maar niet minder voortreffelijken aard. Sancho Panza staat

1) ‘Coming to him on a daie as he was counting his barrels and setting the price in chalke on the head of euerie one of them, I did my duty verie deuoutly, and told his alie honor I had matters of some secrecie to impart vnto him, if it pleased him to grant me priuate audience. With me, young Wilton, quoth he, marie and shalt. Bring vs a pint of syder of a fresh tap into the three cups here, wash the pot; so in a backe roome he lead mee, where after hee had spit on his finger, and picked off two or three moats of his olde moth eaten veluet cap, and spunged and wrong all the rumatike driuell from his ill fauored goates beard, he badde me declare my minde, and there vpon he dranke to me on the same. I vp with a long circumstance, alias a cunning shift of the seuenteenes, and discourst vnto him what entire affection I had borne him time out of mind, partly for the high discent and linage from whence he sprung, and partly for the tender care and prouident respect he had of poore soldiers, that whereas the vastitie of that place (which afforded them no indifferent supplie of drinke or of victuals) might humble them to some extremity, and so weaken their hands, he vouchsafed in his own person to be a victualer to the campe (a rare example of magnificence and courtesie) and diligently prouided, that without farre trauel, euery man might for his money haue syder and cheese his bellyfull’ - enz. - volgens ‘*The Vnfortunate traveller or the life of Jack Wilton*,’ (London 1594 4°) geciteerd door Jusserand, t.a. pl. p. 184, 185.

2) T.a. pl. 130.

3) ‘*G.A. Bredero*. III. *De Kluchten en de Blijspelen*.’ (1888) bl. 203.

4) De meening, als zoude Shakspere zijn Falstaff aan een in 1588 uitgegeven stuk: ‘*The famous Victories of Henry the Fifth*’ te danken hebben, is door hemzelven weersproken in de epiloog tot Koning Hendrik IV, tweede deel.

met zijn ezel en zijn boerenproza tegenover den Amadispathos van Don Quixote. Het comisch element blijft bij beiden even scherp opgevat. En tot deze comische werking heeft Nash met zijne beide, meesterlijk geteekende, personen, met den page en den zoetelaar, geene geringe bijdrage geleverd.

Intusschen blijft deze niet altijd even comisch. Er zijn tragische, zeer tragische tooneelen in den schelmenroman van Nash. De Engelsche picaro, Jack Wilton, komt in Venetië, Florence, Rome en ontmoet zeer merkwaardige menschen. Hij ziet zelfs Pietro Aretino, ‘een der geestigste schelmen, die God ooit in het aanzijn riep’.

In dienst van den Graaf van Surrey, verlaat hij hem heimelijk te Venetië, om eene Italiaansche dame te schaken. Te Rome geeft hij bewijzen van groote wijsgeerige verdraagzaamheid, daar hij, als Engelsch protestant, de schoone zijde van de catholieke liefde tot den naaste zeer warm weet te waardeeren. Hij drukt zich uit als volgt:

‘Ik zeg dit tot schande der Protestanten - als men met goede werken den hemel verdienen kan, dan geschiedt dit hier; wij vergenoegen ons over goede werken te spreken; of de Catholieken de vrucht hunner goede werken verliezen door hunne bijgeloovigheid, mogen de theologen beslissen. Maar te Rome zal men de elegantste dames, met goudborduurwerk op hare statiekleeren, de voeten zien wasschen van pelgrims en arme soldaten, terwijl zij voorts het geheele jaar voor linnen en verband zorgen in het geval, dat er gekwetsten kwamen.’

Het tragische deel der gebeurtenissen komt in het laatst van den roman. In Rome ziet hij een kasteel, waar Gravin Juliana, de minnares van den Paus, de ongehoordste gruwelen pleegt. Hij beschrijft de pest te Rome, de wagens, die de lijken weghalen, de verschrikkelijkste moorden en plunderingen. Jack Wilton wordt van moord beschuldigd, en nauwelijks door een Engelschen Graaf gered. Later valt hij in handen van de Romeinsche Joden, en klimt het verhaal gestaag tot hooger gruwzaamheid. De verschrikkelijkheden der latere Fransche en Duitsche Romantiek vinden hier een voorbeeld, dat noch door Eugène Sue, noch door Frédéric Soulié, noch door Hoffmann, noch door Paul Féval, noch door Jules Janin is overtroffen.

Nash verhaalt eindelijk, dat een Engelsche boef - Cutwolfe - op het punt van geradbraakt te worden, uitvoerig vertelt, hoe hij

een zijner vijanden heeft omgebracht, en op welke wijze hij zich wist te wreken. De Engelsche boef had namelijk wraak te oefenen over den moord, aan zijn broeder bedreven, door een Spanjaard. Na jaren lang den moordenaar gezocht te hebben, vindt hij hem eindelijk, alleen, ongewapend, ontkleed, hulpeloos. De ongelukkige smeekt, dat men hem verminke, buiten staat stelle iemand te deren, maar, dat men hem het leven late. Cutwolfe antwoordt:

'Zelfs, als ik wist, dat God mij nimmer vergiffenis zou schenken, zoo ik je geen pardon gaf, zou ik toch om niets ter wereld je sparen. Ik zweer het, nooit zou ik, om den hemel te verdienen, zooveel moeite in 't werk hebben gesteld, als ik deed om je te vervolgen, om zeker te zijn van mijne wraak. Om het hemelsch genot van wraak te smaken, achtte ik geene vermoeienis, geene inspanning te groot. Zie, mijne voeten druipen van bloed, omdat ik je heb nagejaagd van land tot land. Mijne keel is verscheurd, omdat ik je duizendmaal op één dag heb vervloekt; telken maal, als ik je naam hoorde noemen, heb ik op de tanden geknarst van woede, zoodat mijne tanden nu versleten en tot poeder vermaald zijn; mijne tong is gezwollen en komt uit mijn mond te voorschijn, omdat ik dag aan dag je te vergeefs heb bedreigd!.... Vraag niets, je bent verloren, geen wonder kan je redden!'[1)]

Doch de geschiedenis dezer wraakoefening is nog niet uit.

De wreker heeft een zonderlingen inval. Hij vraagt zijn slachtoffer, of hij zijne ziel aan den duivel verkoopen wil. Deze begint aanstonds de afschuwelijkste godslasteringen uit te braken.

'Ik huiverde, ik beefde' - gaat Cutwolfe voort - 'mijne haren rezen te berge, mijn hart dreigde te bersten, ik duizelde.... Hij opende den grooten ader van zijn linkerarm met eene forsche snede, en teekende met het bloed, dat er

1) 'Though I knewe God would neuer haue mercie on mee except I had mercie on thee, yet of thee no mercie would I haue.... I tell thee, I would not haue vndertooke so much toyle to gaine heauen as I haue done in pursuing thee for reuenge. Divine revenge of which (as one of the ioies aboue) there is no fulnes or satietie. Looke how my feete are blistered with following thee from place to place, I haue riven my throat with ouerstraining it to curse thee I have ground my teeth to pouder with grating and grinding them together for anger, when anie hath nam'd thee; my tongue with vaine threates is bolne and waxen too big for my mouth. Entreate not, a miracle maye not repriue thee.' Volgens citaat van Jusserand, t.a.p., p. 187.

uit vloeide, den afstand van zijne ziel aan den duivel. Nadat deze verschrikkelijke ceremonie was afgeloopen, zei ik: ‘Open den mond, open hem zoo wijd mogelijk! Hij deed zoo - wat zou een slaaf in doodsangst niet doen? Ik school onmiddellijk mijne pistool in zijne keel af - en hij heeft nimmer meer gesproken. Na den dood werd zijn lijk zwart als van een pad.’[1)]

Geen enkele schelmenroman der Spanjaarden na 1600, geen Scarron, geen Sorel, geen Grimmelshausen, geen Heinsius, hebben in hunne min of meer beroemde verhalen een dergelijk ontzettend tooneel durven invlechten. Zij schreven, om de half-geestige, half-laaghartige streken hunner vermakelijke avonturiers te vertellen. Daardoor werd de picareske roman, ondanks de groote aantrekkelijkheid, die de nauwkeurige schildering eener welbestudeerde werkelijkheid altijd moet aanbieden, eenigszins droog en eentonig. Nash, de Engelsche tijdgenoot van Shakspere, heeft zijn Jack Wilton op echt Engelsche wijze opgevat. De hevigheid der tragische hartstochten uit ‘*Othello*’, uit ‘*Lear*’, uit ‘*Macbeth*’ is overgebracht in den roman. Nash beschrijft met de helderheid en den eenvond van Mendoza het leven van zijn ‘unfortunate traveller’, en begint voor het eerst den roman van het dagelijksche, gewone leven te scheppen, later door Richardson, Defoe, Fielding, Smollet, Goldsmith, Dickens en Thackeray tot de hoogste volmaaktheid ontwikkeld.

V.

Lyly, Riche, Lodge, Greene, Sidney en Nash zijn de groote romanschrijvers uit het tijdvak van Shakspere. Na koningin Elisabeth en vóór koningin Anna verschijnen er in Engeland geene groote romanschrijvers meer. Milton en Bunyan zijn aan het woord, het geslacht der Engelsche romanschrijvers schijnt

1) ‘My ioints trembled and quakt.... my haire stood vpright, and my hart was turned wholly to fire.... The veyne in his left hand that is deriued from his heart with no faint blow he pierst and with the blood that flowd from it, writ a ful obligation of his soule to the diuell - These fearfull ceremonies brought to an end, I bad him ope his mouth and gape wide. He did so (as what wil not slaues doo for feare). Therwith made I no more adoo, but shot him full into he throat with my pistol: no more spake he after.... His body being dead looked as blacke as a toad.’ Volgens citaat van Jusserand, t.a.p., p. 188.

uitgestorven. Toch leest men romans in de XVII eeuw. Het niet-puriteinsch publiek grijpt naar vertalingen. In Engeland, zooals ten onzent, wemelt het van vertalers in de XVII eeuw. En toen moest men wel den F r a n s c h e n roman vertalen, daar juist in het tijdvak van Richelieu, Lodewijk XIII, Mazarin en Lodewijk XIV zich een merkwaardige bloei van allerhande proza-vertellingen voordoet.

De oorzaken van dien bloei volledig uiteen te zetten, zou niet tot de orde van dit onderwerp behooren. Het is genoeg hier te herinneren, dat de Fransche vertalingen van de Spaansche *Amadissen*, op verlangen van François I door Nicolas d'Herberay Seigneur des Essarts begonnen, eene bijzondere belangstelling voor prozaverhalen deed geboren worden. Een tweede feit is de vertaling door Jacques Amyot (1514-1593) in 1545 van Heliodorus' '*Aethiopica*' gegeven: '*L'Histoire Ethiopique de Théagène et de Chariclée*', in 1549 op nieuw herzien naar een handschrift der Vaticaansche bibliotheek. Daar Amyot nog bovendien vertalingen van Longus en Plutarchus in het licht gaf, en omdat François I hem voor deze laatste vertolking zelfs met eene bisschopsmuts beloonde, stelden de hovelingen van dezen koning bijna evenveel belang in Spaansche Amadissen en Palmerijnen als in Grieksche vrijheidshelden en Romeinsche dictators. Voegt men hier nu bij, dat Honoré d'Urfé in 1610 begon met een voortreffelijken herderroman, '*l'Astrée*', die Sidney's '*Arcadia*' voorbijstreefde, dan zal het geene bevreemding wekken, dat de Fransche roman in het begin van dit tijdvak bijna even krachtig bloeide als het drama aan het slot.

In de eerste plaats ontwikkelde zich onder den invloed der Amadissen en der Middelgrieksche erotische romans de Fransche heroïsche roman van Jean Ogier de Gombauld, van Marin Leroy, Seigneur de Gomberville, van Gautier de Costes, Chevalier de La Calprenède, van Mlle Madeleine de Scudéry, en van Mme Marie de Lafayette. Een paar titels en cijfers zullen het bewijzen.

Het eerste verschijnt: '*L'Endimion*' van Gombauld in 1624, dan komen '*Polexandre*', vijf deelen, van 1632 tot 1637, '*Cythérée*' vier deelen, van 1640 tot 1642, en '*Le ieune Alcidiane*', één deel, 1651, alle drie van Gomberville; waarbij nog het zeer uitvoerig werk van La Calprenède moet gevoegd worden: '*Cassandre*', tien deelen, 1642 tot 1645, '*Cléopatre*', twaalf deelen, 1647 en volgende jaren, en '*Faramond, où*

l'histoire de France', zeven deelen van La Calprenède, en na zijn dood nog vijf van Pierre de Vaumorière, 1658 tot 1661, en 1664 tot 1670; terwijl eindelijk van de beide da mes Scudéry en Lafayette nog het volgende verscheen: van Scudéry '*Ibrahim, l'illustre Bassa*', vier deelen, 1645; '*Artamène où le Grand Cyrus*', tien deelen, 1649 tot 1653; '*Clélie ou histoire romaine*', tien deelen, 1654 tot 1660; '*Almahide ou l'Esclave Reyne*', 1660 en volgende jaren, acht deelen, onvoltooid, en '*Mathilde*', één deel, 1667; van Lafayette, '*Mademoiselle de Montpensier*', één deel, 1660; '*Zayde, histoire espagnole*', twee deelen, 1670, en '*La Princesse d'Clèves*', één deel, 1677.

Meer dan *tachtig* dicht ineengedrukte deelen, die niet alleen in Frankrijk, maar ook elders met groote ingenomenheid werden gelezen, vonden in Engeland bewonderaars en vertalers. Zoo men misschien de vraag mocht opwerpen, hoe het mogelijk was, dat men in de zeventiende eeuw den tijd vond om een roman als '*Le Grand Cyrus*', in tien deelen, te zamen 6679 compres gedrukte bladzijden[1)] te lezen, diene tot antwoord, dat niet ieder geroepene of ongeroepene destijds romans schreef, dat de adel weinig bezigheden had, terwijl geene locomotieven, telegraphen en telephonen het leven onrustig maakten; dat er in de huizen of kasteelen nog geene klavieren werden aangetroffen; dat geenerlei sport-woede heerschte, en dat, wijl de adellijke dames den tijd hadden voor het ameublement van een geheel huis of kasteel borduurwerken te maken, zij het zeer aangenaam vonden naar de eindelooze gesprekken van Mlle de Scudéry's helden en heldinnen te luisteren.

De geheele zeventiende eeuw door vertaalde men in Engeland deze heroïsche romans. Gomberville's '*Polyxandre*', verschijnt reeds in 1647, ondanks de Rondhoofden, onder den titel: '*The history of Polexander ..... done into english by William Browne*, (London, 1647, fol.); Scudéry's '*Ibrahim*' komt te voorschijn in 1652 te midden van de triomfen der Puriteinen als '*Ibrahim or the illvstriovs bassa..... englished by Henry Cogan*' (London, 1652, fol.), en het volgend jaar, toen Cromwell als protector optrad, verscheen Scudéry's '*Artamenes or the Grand Cyrus*,.....

1) Zie Dr. Heinr. Körting, '*Geschichte des französischen Romans im XVII Jahrhundert*'. 1 Theil (Leipzig) 1885, p. 409 - een uitstekend, degelijk werk, waarvan tot nog toe in geen enkel Nederlandsch tijdschrift een woord is gezegd

englished by F.G.' (London, 1653-54, fol., 2 deelen).

Nog onderscheiden vertalingen worden door Jusserand opgegeven[1)]. Oorspronkelijke romans hadden toen weinig te beteekenen. Toch is er één oorspronkelijk romanschrijver: Roger Boyle, die in 1654 eene nabootsing van het Fransche model beproeft, onder den titel: '*Parthenissa, that most fam'd romance*' (London, 1654). Alles gaat er zooals in den Franschen heroïschen roman. Er wordt vrijmoedig met de geschiedenis geleefd, en de helden houden gesprekken van onwaarschijnlijke lengte.

Roger Boyle laat een Medischen prins, Artabanes, naar den tempel van Hieropolis in Syrië reizen, om het orakel van Venus te raadplegen. Hij verhaalt zijne levensgeschiedenis aan den priester Callimachus. Hij heeft liefde opgevat voor de Parthische prinses Parthenissa, en bewijst het haar door een Arabischen vorstenzoon te overwinnen, die reisde met eene verzameling van vier-en-twintig schilderijen, de portretten van vier-en-twintig minnaressen, behoord hebbende aan vier-en-twintig door hem overwonnen ridders. Door dezen Arabier zegevierend te bestrijden, bezat hij vijf-en-twintig portretten, want het beeld van Mizalenza, de geliefde van den laatst overwonnene, komt de verzameling vergrooten. Parthenissa beloont hem niet voor zooveel kunstzin, maar schijnt een medeminnaar Surena te begunstigen.

Artabanes gaat eene reis maken naar de Alpen, wordt door roovers gevangen genomen en te Rome verkocht als slaaf. Hij speelt te Rome de rol, die men gewoonlijk aan den slaaf Spartacus toeschrijft. Intusschen sterft deze Spartacus niet in den slag bij den Silarus, maar leeft hij incognito te Rome. Een Parthische vriend komt hem bezoeken, en bericht hem, dat hij Parthenissa ten onrechte verdacht heeft. Hij keert terug, maar vindt nu twee mededingers. Parthenissa neemt een slaapdrank in, omdat zij in de handen van een der beide mededingers was gevallen. Artabanes doorsteekt zich, maar herstelt

1) '*Cassandra*' (van La Calprenède) '*translated bij Sir Charles Cotterell*', (London, 1652, fol.); en tevens vertaald: 'by the Rt. Hon. the Lord George Digby'; '*Clelia*' (van Scudéry) '*transl. by J. Davies and G. Havers*' (London, 1656, fol.); '*Hymen's praeludia*' ('*Cléopatre*' van La Calprenède), '*rendered into english by Robert Loveday*', (London, 1665, fol.), '*Almahide*' (van Scudéry) '*or the captive queen.... donc into english by J. Phillips*' (London, 1677, fol.) en '*Pharamond*' (van La Calprenède), vertaald door J. Phillips, (London, 1677, fol.) enz., t.a. pl. Noot bl. 144.

van zijne wonden. In dezen toestand reist hij naar Hieropolis. Nu begint de priester Callimachus zijne geschiedenis te vertellen, en te midden van deze ziet Artabanes eene prinses als Parthenissa met een ridder voorbijkomen, en in een bosch verdwijnen.[1)]

Hier breekt Robert Boyle zijn roman af. In vijf deelen had hij het niet verder kunnen brengen. Eerst twaalf jaren later beproefde Boyle op verzoek van eene Engelsche prinses, die met den Hertog van Orleans gehuwd was, een vervolg te leveren. Men was nieuwsgierig te hooren wat Parthenissa in het woud ondervonden had, maar Boyle vervolgde met de geschiedenis van Callimachus, brak andermaal af, en niemand heeft later gehoord, wat er van Parthenissa geworden is.

De heroïsche roman, die in de kringen van het Hotel Rambouillet zulk een schitterenden bijval vond, aardde niet in Engeland. Het bleef bij de mislukte proefneming van Boyle. De hovelingen van Karel II misten de ceremoniëele statigheid van den adel, die Lodewijk XIV te Versailles omringde, al zweemde de ongebondenheid en de gemeene ruwheid van een Rochester en een Buckingham vrij wel naar de laagheden, in het geheim door den hertog van Choiseuil en den prins van Condé bedreven[2)]. Ten slotte werden de fraai geschreven werken van Madame de Lafayette in het Engelsch vertaald - '*The princess of Cleve written by the greatest wits of France, rendred into english by a person of quality at the request of some friends*' (Londen, 1688) - maar daar bleef het bij. De heroïsche roman werd nimmer nationaal in Engeland.

Ten slotte poogde men nog eene herleving van den roman tot stand te brengen door navolging van den Franschen c o m i s c h e n roman. De gelukkige greep van Nash was niet gevolgd door nieuwe pogingen tot het scheppen van een Engelschen picaresken roman. De Franschen hadden in de XVII eeuw naast hun heroïschen roman een realistisch-comischen roman zien ontstaan, die meer uit eigen vinding, dan uit navolging der Spanjaarden geboren werd. Charles Sorel (1599-1674) begon in 1622 met zijne '*Histoire Comique de*

1) De analyse van Dunlop-Liebrecht, t.a. pl. S. 438, 439 is uitvoeriger en nauwkeuriger dan die van Jusscrand, t.a. pl. p. 148-150.
2) Zie: '*G.A. Bredero*. III, *De Kluchten en de Blijspelen*' (1888) bl. 25-27.

Francion, fléau des vicieux' (Paris 1622, zeven boeken), een soort van schelmenroman, daar de auteur uit afkeer tegen alle gemaaktheid, alle pastorales, alle *précieuses*, de lotgevallen wil beschrijven van een jongmensch, dat met alle standen in aanraking komt. Daar er zestien drukken van dit boek in de XVII eeuw verschenen, en er eene Engelsche vertaling van werd bewerkt, heeft '*l'Histoire Comique de Francion*' in Engeland misschien vele lezers gevonden, maar zeker is het, dat er meer bijval werd geschonken aan een talentvol opvolger van Sorel - Scarron.

Paul Scarron (1610-1660) is niet geheel uit dezelfde school als Sorel. Hij volgde in zijn beroemdste werk: '*Le Romant Comique*' (Paris, 1651) grootendeels Spaansche voorbeelden. De vorm van zijn roman sluit zich aan bij '*El viage entretenido*' (1603) van Don Agustin de Roxas Villandrando, daar beiden de reizen en ontmoetingen van een gezelschap tooneelspelers beschrijven. Men heeft er evenwel op gewezen, dat Scarron slechts van verre volgde[1]. Hoewel dit volkomen juist is, blijkt toch de Spaansche kleur van den '*Roman Comique*' daaruit, dat Scarron zijn verhaal afbreekt met vier ingeschoven vertellingen, die alle vier naar Spaansche origineelen vertolkt zijn[2]. In Engeland was Scarron's boek zeer geliefd, als uit onderscheidene vertalingen blijkt. De eerste verscheen in 1676 te Londen: '*Scarron's comical romance*', in folio, en in 1700 kwam daar nog bij: '*The whole comical works of M. Scarron. - translated by Mr. Th. Brown, Mr. Savage and others*' (London, 1700, 8°.)[3]

1) 'En admettant, que Scarron ait imité le voyage de son ami Rojas Villandrando, est-ce d'une manière si facile et si libre, qu'il nous en a donné le pendant plutot que la copie; l'avantage est resté de son coté.' - Adolphe de Puibusque, '*Histoire comparée des Littératures Espagnole et Française*' (1844) II. 183.
2) Zijne eerste vertelling: '*Histoire de l'Amante invisible*' is overgenomen uit Solorzano's '*Alivios de Cassandra*' (1640) en wel de vertaling der derde novelle: '*Los Efectos que haze Amor*'; zijne tweede vertelling: '*A trompeur trompeur et demi*' is de vertaling der tweede novelle uit denzelfden bundel: '*A un engaño otro mayor*'; zijne derde: '*Le juge de sa propre cause*', is eene vertaling van de negende novelle uit de '*Novelas exemplares*' van Maria de Zayas (1637), en de vierde is eene vrije vertaling van de eerste novelle der '*Alivios*.' Zie Dr. Heinr. Körting, t.a. pl. S. 229, 230.
3) Jusserand, t.a. pl. 154. Noot.

Oorspronkelijk werk in dezen geest is er weinig in Engeland. Jusserand noemt nog een paar nu geheel vergeten werken. In de eerste plaats komt in aanmerking: '*The adventures of Covent Garden, in imitation of Scarron's city romance*'. (London, 1699, 16°.) De onbekende auteur geeft eene zeer nauwkeurige schildering van het fatsoenlijke burgerleven te Londen aan het eind der zeventiende eeuw. De held van het boek heet Peregrine, een jonkman, die door eene behaagzieke vrouw, Emily, afgestooten en aangelokt wordt. Het psychologische element in de schildering der hartstochten is zeer verdienstelijk, en herinnert aan Nash.

Daarbij kan in de tweede plaats gewezen worden op eene rechtstreeksche satire van den heroïschen roman: '*Zelinda, an excellent new romance, translated from the french of Monsieur de Scudéry by T.D.* (London, Bentley, 1676).

Even als de titel is het geheele boek in spottenden toon geschreven. In schijn komt er een heroïsch verhaal, de liefdesavonturen van Alcidalis en Zelinda, die door allerlei booze machten worden gescheiden. Sommige zeer fijne opmerkingen verraden den menschenkenner, b.v. 'Even als bij het begin van de lente en het einde van den herfst de bloemen ons het liefst zijn; in de lente, om hare eerste verschijning en in den herfst, omdat wij denken, dat het nu de laatsten zijn, zoo gaat het met het minnevuur, dat nimmer zoo fel blaakt, als gedurende de eerste jonge jaren en tegen het naderen van den ouderdom.' Voor het overige worden zeer vele ontmoetingen van Alcidalis beschreven, waarvan het te hopen is, dat zij nimmer ter ooren kwamen van zijne geliefde Zelinda. Later wordt hij soldaat, en brengt een vijand eene wonde toe, doch ontdekt plotseling, dat zijn vijand niemand anders is dan Zelinda. De schrijver blijft bij zijn spottenden toon volharden en zegt: 'De beide gelieven zetten zich nu aan het feestmaal der liefde, en indien geene andere pen hen daar komt storen, zullen zij er wel blijven zitten tot het jongste oordeel.'[1)]

Deze weinig beduidende werken deden niets, om den Engelschen roman uit zijn verval op te heffen. Men kan

1) Jusserand, t.a. pl. p. 162.

gerust verklaren, dat van Nash (1594)[1] tot Defoe (1719) de Engelsche roman schijnt te sluimeren. Ons was het alleen te doen, naar aanleiding der studiën van Jusserand, te herinneren, wat de Engelsche roman in het tijdvak van Shakspere heeft aangeboden. Dat de akker, die zoo lang braak gelegen had, na eene eeuw des te weliger vruchten voortbracht, dat de Engelsche roman na en met Defoe een schitterend tijdperk van bloei beleefde, is een algemeen bekend feit.

Eene enkele opmerking tot slot.

De eigenaardige levensverschijnselen van den Engelschen roman in de zeventiende eeuw zijn in menig opzicht geheel gelijk aan alles, wat er van den Hollandschen roman in datzelfde tijdvak kan gezegd worden.

Bij ons even als in Engeland voortdurend gebrek aan oorspronkelijk werk en een stortvloed van vertalingen. Nadat bijna alle vreemde herderromans in onze taal waren vertolkt, kwamen er Hollandsche 'Arcadia's', die alles aanboden behalve eene boeiende vertelling. Lyly[2] werd hier evengoed vertaald als Sidney.[3] Van Riche, Lodge, Greene en Nash zij mij geene Nederlandsche vertalingen bekend. De Spaansche schelmenroman is volledig in onze taal overgebracht[4], even als de tallooze deelen der Amadis- en Palmerijnromans.[5] De Fransche heroïsche roman van La Calprenède, de Scudéry en Mad. de la Fayette werd in het midden der zeventiende eeuw gretig gelezen in Nederlandsche vertalingen[6], terwijl aan Scarron, onder de vele comische schrijvers, zoover mij bekend is, alleen de eer eener vertaling gebeurde.[7]

1) Eene zeer gebrekkige en slechte navolging van Nash door Richard Head: '*The english Rogue described in the life of Meriton Latroon*,' (London, 1665, 8°) kan onbehandeld blijven.
2) '*De vermaakelijke Historie, Zee- en Landt-Reyze van Euphues oft eene ontleedinge des vernufts. Waar in... (enz.) vermaaklijkheden des verstands bestaende in aerdigheden, lofreedenen, guinckslaagen*. Uit het Engelsch vertaalt door J.G.' Amsterdam, 1682, 12°.
3) '*D' Engelsche Arcadia van de Gravinne van Pembrock in de Nederd. taal overgeset* door F.V. Sambix de Jonge, 3e druk, Amst. 1659, 3 dln. 12°.
4) Zie mijn '*Dr. Nicol. Heinsius*' (1885) passim.
5) Zie Dr. Jan te Winkel, '*De Invloed der Spaansche Letterkunde*' enz. in het '*Tijdschrift voor Ned. Taal en Lett.*' (I Deel, 1881.)
6) Zie Dr. G.D.J. Schotel, '*Vaderlandsche Volksboeken*' (1874) II, bl. 207.
7) '*Kluchtige roman of de edelmoedige Comedianten.*' Amst. 1678 2 dln. 12°.

Het zij mij vergund hier eene kleine fout te herstellen door een paar uitmuntende Duitsche geleerden bij herhaling gemaakt.

Wij bezitten eene thans vrij zeldzame vertaling van een Franschen heroïschen roman: '*D' Afrikaansche Sofonisba: die, door de Min, geestige Werkingen, vreemde Vonden, doorluchtige Aanslagen en schielijke Toevallen van druk en blijdschap, vermakelijk onder een vertoont*. (sic!) (*In twee Deelen begrepen*.) *Nieulyks uit 'et Francoysch door D.V.R. vertaalt. t' Amsterdam, Voor J.J. Schipper, in 't jaar MDCLXI*.' 12°. Bij het eerste inzien treft het ons, dat we hier met eene nabootsing van een Middelgriekschen roman te doen hebben. De meeste hoofdstukken herinneren aan Jamblichus' '*Babyloniaca*', voor zoover wij die uit het overzicht van den Patriarch Photius en eenige uittreksels van Suïdas kennen[1]. Welke Fransche schrijver is de auteur van deze *'Afrikaansche Sofonisba'?* Dr. Erwin Rohde heeft in zijn meesterlijk boek over den Middelgriekschen roman als schrijfster genoemd: Fräulein de Scudéry.[2] En een niet minder degelijk geschiedschrijver der Letterkunde: Dr. L. Cholevius heeft in zijn '*Die bedeutendsten deutschen Romane des siebzehnten Jahrhunderts. Eine Beitrag zur Geschichte der deutschen Litteratur*' (Leipzig, 1866) herhaaldelijk Madeleine de Scudéry als schrijfster van de '*Africanische Sofonisba*' genoemd.[3]

Zoowel Rohde als Cholevius verkeeren in eene dwaling. Er bestaat geen roman van Mlle de Scudéry, die dezen titel voert. Schrijver van de '*Afrikaansche Sofonisba*' is François de Soucy, Sieur de Gerzan. Het boek kwam uit onder den titel: '*Histoire Afriquaine de Cléomède et de Sophonisbe. Par Msr. de Gerzan*.'. A Paris. Chez Pierre Rocolat, 1627. Deze roman - men dankt de ontdekking van dit boek aan Dr. Heinrich Körting ('*Geschichte des französichen Romans im XVII Jahrhundert*' p. 28) - werd in het Duitsch door Philipp von Zesen in 1646 vertaald, later herdrukt in 1674. Onze Nederlandsche vertaling van D.V.R. dagteekent, als bleek, van 1661.

DR. JAN TEN BRINK.

1) Dr. Erwin Rohde, '*Der Griechische Roman*,' (1876), S. 364, 365.
2) 'Der Roman des Jamblichus ist stark benutzt und nachgeahmt worden in der, aus der 'Sofonisbe' des Fräulein de Scudéry übersezten 'Afrikanischen Sofonisbe' des Philipp von Zesen, Amsterd. 1646.' Rohde, t.a. pl. S. 377.
3) Zie t.a. pl. S. 5, 9, 18, 50 en 51.

Een Fransch liedjesdichter.

Jules Jouy. Les chansons de l'année. Paris. Bourbier et Lamoureux. 1888.

Tien jaar geleden gaf Quack in *de Gids* een frisch en boeiend overzicht van de Fransche 'Chanson' dier dagen[1]. Het ligt op zijn weg die schets voort te zetten, ons van de Fransche chansonniers van het laatste decennium te vertellen en hunne beste coupletten voor ons af te schrijven. Het zal dan waarschijnlijk blijken, dat in de meeste Fransche liedjes der laatste jaren, in die namelijk welke zich boven de refreinen zonder slot of zin, de sentimenteele romances of de plat zinnelijke dubbelzinnigheden en ondubbelzinnigheden van het gewone café-chantant-repertoire verheffen, een sombere en een revolutionnaire grondtoon klinkt. Het is zelden meer de oude Fransche *Chanson*, het vroolijke, guitige lied, 'la muse bonne fille, qui permet la plaisanterie et qui à un mot risqué répond par un franc éclat de rire, qui montre ses dents blanches et ses gencives vermeilles';[2] het lied waarin een vaderlandsche toon trilt, of een opgeruimde, optimistische levenswijsheid wordt gepredikt.

In de liedjes van J.B. Clément, wiens naam aan het slot van Quacks artikel van 1878 slechts even genoemd werd, in die van Eugène Potier, en in tal van andere, voorkomende in de *Refrains gaulois*, in het *Album de la nouvelle Chanson* en de *Refrains de la Lice* - verzamelingen welke voor enkele *sous* in grooten getale door geheel Frankrijk verkocht worden - zal men den ontevreden toon, de bittere stemming, de oproerige en wraakzuchtige kreten hooren van den proletariër onzer dagen.

1) *De Gids*, December 1878.
2) Théophile Gautier.

Ik laat de stof voor dit artikel, dat geheel tot zijn domein behoort, voor mijn mederedacteur over, en vraag alleen verlof om, enkele oogenblikken, met u te bladeren in een pas verschenen bundel liedjes, welke J u l e s J o u y tot auteur heeft.

Van tijd tot tijd vonden wij dien naam reeds in de groote Fransche bladen, wanneer zij zich verwaardigden in een verscholen hoekje een of meer coupletten aan te halen uit een liedje op een held van het oogenblik of op een van die tallooze *riens*, een schandaal of een dwaasheid, waarvan Parijs soms vier en twintig uur lang vervuld is.

Hier hebt ge ze allen bijeen, de meer dan tweehonderd liedjes, van December 1886 tot December 1887 uit de vruchtbare pen van Jouy gevloeid en in *Le Cri du peuple* opgenomen, of in een of ander Alcazar d'été door den ‘chanteur favori du lieu’ populair gemaakt.

Het publiek, waarvoor deze versjes in de eerste plaats geschreven werden, is niet kieschkeurig uitgevallen, en Jouy kon zich dus zoowel in den vorm als vooral in den inhoud zijner ‘chansons’ zeer groote vrijheden veroorloven. Het ‘genre grivois’ en ‘polisson’ is hier dientengevolge talrijker vertegenwoordigd dan wij voor onzen smaak wenschen zouden. Maar er blijft uit de tweehonderd liedjes nog een ruime keus te doen.

Er is weinig of geen kunst aan deze rijmen besteed. Zij zijn eenvoudig in een meer of minder goeden luim, op het rythmus van een populairen deun, op het papier geworpen, *à la bonne franquette*. Toen dan ook de advocaat Blache in een pleidooi Jouy verweten had, dat hij op zeker schandaalproces een liedje had gemaakt, antwoordde de liedjesdichter: ‘Ieder zijn vak, cher maître!

> Vous parlez, en superbe prose,
> Deux heures, sans vous arrêter,
> Sans que l'on cesse d'écouter.
> Moi je joue, en quelques minutes,
> Mes pauvres petits airs de flûtes.
> Chacun sou métier:
> Vous êtes avocat, moi je suis chansonnier.’

Maar juist dit spontane, geïmproviseerde, gevoegd bij die zuiver Parijsche ingredienten, welke men *blague* en *gaminerie* noemt, geeft aan Jouy's liedjes hunne eigenaardigheid.

Wie zich herinneren wil wat er in den loop van 1887 in Frank-

rijk alzoo is voorgevallen, zal begrijpen dat de stoelvaste Grévy en zijn beruchte schoonzoon, dat De Generaal, dat Pranzini en La Limouzin door onzen liedjesdichter herdacht zijn. Ook Zola en het protest van de vijf naturalistische schrijvers, Bonnetain c.s., de brand van de Opéra Comique, de café-chantantzanger Paulus, en tal van andere groote en kleine beroemdheden van één dag of langer, zijn niet vergeten. Daarnaast treffen wij sterk socialistisch gekleurde liedjes in menigte aan.

De arme Grévy moet het natuurlijk erg ontgelden. *Le président Crampon* heet het liedje, waarin o.a. dit couplet voorkomt:

Son austère bienséant
A l'Elysé' s' trouve à l'aise.
Y' colle au fond de la chaise
Qui colle à l'appartement.
Afin d' chasser d' son repaire
L' vieux, à son fauteuil ancré,
Va falloir f..icher par terre
Tout l' faubourg Saint-Honoré!

In *La crise présidentielle* ontvangt Grévy op het Elysée Goblet, Freycinet, Floquet, Clémenceau en Ferry, ten einde hun om raad te vragen:

C'que j' dois fair', ne me l' cachez pas!
Faut-il me démettre, en ces jours sinistres?
Faut-il m'en aller de ce pas?
Surtout parlez haut, car je n'entends pas.

Achtereenvolgens geven Goblet, Freycinet, Floquet en Clémenceau hem den raad om, hoe eerder hoe liever, zijn koffers te pakken. Grévy geeft hun allen gelijk:

Freycinet, vous avez raison:
Ce n'est pas moi qu'ai dit: 'J'y suis, j'y reste!'
Freycinet vous avez raison;
Car c'est le maréchal de Mac-Mahon.

Als Jules Ferry het laatst aan het woord komt, zegt deze:

M'sieur Grévy, votre poste est bon;
Si vous m'en croyez, restez cù vous êtes.

En Grévy, die het altijd met den laatsten spreker eens is, aarzelt nu ook niet:

M'sieur Ferry, vous avez raison;
Y'a pas d' danger que j' donn' ma démission!

Wanneer Daniel Wilson na de bekende onthullingen het Elysée moet verlaten, laat Jouy Grévy, op de wijs van *La grâce de Dieu*, een romance zingen, getiteld *Les adieux de l'Elysée*, met dezen aanhef:

Tu vas quitter notre Elysée
Et t'en aller bien loin, Daniel!
Félicité réalisée
Vous ne durez pas sous le ciel!

En verder in dit couplet, dat in rijkheid van rijmen - in elken regel vindt men den vereischten *consonne d'appui* - niets te wenschen laat:

Ici commence ton martyre:
Si l'on te mettait en prison!....
Pour ne pas qu'on te le soutire,
Laisse ton or à la maison!
Va, ma fortune est colossale;
Un jour je te la laisserai.
Va fonder une succursale,
Loin du faubourg Saint-Honoré.
Va, mon Daniel, adieu! } (*Bis.*)
Il faut quitter ce lieu!.... } (*Bis.*)
Adieu! Il faut quitter ce lieu!... (*Bis.*)

Il reviendra! Il s'en va! Partira! ... Partira pas!...., Il est r'venu! - die titels wijzen duidelijk genoeg aan, wien de liedjes gelden.

Il reviendra
Quand le tambour battra....
Pour cortège il aura
La France entière!

hadden de Boulangisten gezongen. Maar Jouy roept hun verontwaardigd toe (op de wijze van *En r'venant d' la r'vue!):*

Tas d'aboyeurs, meute servile,
Pauvres bestiaux bons à manger
Qui braillez des couplets en ville
A la gloire de Boulanger,
Lêcheurs de sabres et de bottes
De la Ligue des patriotes;
Tous les cabotins du canon,
Prosternez-vous devant ce nom.
Gueulards, sachez le bien,
Au pouvoir s'il revient
Vite il fera baisser le ton
Aux échappés de Charenton.
Vous serez emballés,
Ficelés, muselés,
Lanternés et bernés,
Et, finalement, canonnés.
Il reviendra.
Pour faire un coup d' Etat;
Il vous enfermera
Tous en fourrière!
Il reviendra!
Il vous détrompera:
Son pied il vous mettra
Dans le derrière!

En hoe kwam Hij terug?

Précaution que rien n' motive
L' général qui, jadis, partit
Debout sur un' locomotive
Dans l' wagon des chiens s'est blotti.

IL est r'venu
Nul ne l'a reconnu;
Pour garde il n'a pas eu
La France entière.
IL est r'venu;
Et personn ne l'a vu;
IL est rentré par u
N' porte de derrière.

Wilt ge den vollen indruk ontvangen van al het boeiende, verrassende en afwisselende dat er gelegen is in een Boodschap als die, waarmede Sadi-Carnot het presidentschap aanvaardde, een stuk nagenoeg gelijkluidend aan de Boodschap waarmede al zijn voor-

gangers en opvolgers hun presidentschap aanvaard hebben en aanvaarden zullen, lees dan *Le message de M. Sadi-Carnot:*

(Wijze: *T'en souviens-tu*?)

Représentants de notre République,
Vous qui m'avez nommé son président,
Merci, merci! car de la République,
Je serai le fidèle président.
Pilote du char de la République,
Vers l'avenir, en sage président,
Je conduirai ton vaisseau, République,
Intact, au port du futur président.

Favorisant les prudentes réformes,
Par le Progrès et par la Liberté,
On me verra toujours pour les réformes
Et n'entraver jamais la Liberté -

en zoo altijd maar voort!

Paulus, de held van den Alcazar d'été en de vriend van Boulanger, de man met ‘le masque imposant et triste de Napoléon à Sainte-Hélène’ - volgens Jules Lemaître - die, naar men beweert, 6000 frank in de maand verdient met zijn liedjeszingen, wordt door zijn vriend Jouy (‘A mon ami Paulus’, luidt de opdracht) in zijn eigenliefde gestreeld met de verzekering:

Si m'sieur Paulus avait voulu
  Lanturelu,
Du monde éblouissant la carte
Au jour, en Corse, il fut venu,
  Lanturelu,
Beau comme un demi-dieu de Sparte.
Si m'sieur Paulus avait voulu,
Il eût effacé Bonaparte.

Als Paulus gewild had, zou hij Molière, Galilei overtroffen hebben, zou hij de naaimachine, het buskruit hebben uitgevonden.

Autre Newton au front dantesque,
Dans le grand Mystère il eût lu,
  Lanturelu,
Et trouvé le Mot gigantesque.
Mais m'sieur Paulus n'a pas voulu:
Il lui suffit d'être grotesque.

De geschiedenis van de vijf kleine naturalistische schrijvers en hun protest tegen Zola wordt in een soort van ‘Complainte’ behandeld, met het refrein:

> Il était cinq petits enfants
> Qui chassaient les gros éléphants.

Zij zien een reusachtigen olifant, die zóó groot is, dat hij de opgaande zon voor hen bedekt; eerst gaan zij om hem heen zitten, dan werpen zij hem met steentjes, die voor hun handjes te zwaar zijn; zij steken de vuist tegen hem uit, en, wanneer zij zien dat de kolos zich nog niet beweegt, helpen zij elkaâr en kruipen één voor één op zijn rug.

> Soudain, le géant remua;
> Chaque petit enfant tomba;
> Et le colosse était si grand
> Qu'ils se tuèrent en tombant.
> L'éléphant mange, sans remords
> Et les petits enfants sont morts.

De nooden van het volk, dat barrevoets gaat en honger lijdt, van den arbeider en de fabriekwerkster, die door hun patroons worden geëxploiteerd, de harde strijd tusschen de vetten en de mageren, ‘les rouges et les blêmes’, tusschen de mannen uit het volk, die in opstand komen, de helden en martelaren, wier namen de geschiedenis niet kent (‘Les inconnus’), en de phrasenmakers, de mannen die op het kussen zitten, en wier namen maar al te bekend zijn (‘Les trop connus’), vinden in Jouy hun chansonnier.

Nu eens is het een woord van enkel medelijden als in *Noël des petits sans-souliers:*

> Noël! Voyez: les tout petits
> Fort mal lotis,
> Se sont blottis,
> Tremblants, dans le coin d'une porte.
> Ils n'ont ni souliers, ni sabots,
> Pour mettre les jouets si beaux
> Que le petit Noël apporte.

Dan weder is het een liedje vol bitterheid: de overdenking van een ‘crève-la-faim’, wanneer hij een boek ziet aangekondigd, waarin tegen de vervalsching van levensmiddelen wordt gewaarschuwd:

Pour ma part, je m'en moqu' tout à fait;
Jeûnant les deux tiers de l'année,
J'vous demande un peu qu'est-c'que ça m'fait
Qu'la nourritur' soy' falsifiée. -

of deze uitval in *Le* 14 *Juillet du Vagabond*:

Ça m'étourdit tout' cett' cohue!
I's m'ennui'nt tous ces gens heureux
Qui se balladent dans la rue,
En poussant un tas d'cris joyeux!
Ben, moi, je n' cri' rien et pour cause:
Car, bien que j' soy' républicain,
C'est tannant d' crier 'Viv' quèqu' chose
Lorsque, soi-même, on crèv' de faim!

Straks is het een strijdkreet vol haat: *La carmagnole des meurt-de-faim* met dit refrein:

Frères, faut que ça change;
Marchons d'aplomb! (*bis*)
Il faut que chacun mange;
Bourgeois, du pain ou du plomb!

of een woeste bedreiging:

Bourgeois, quand le blé des revanches
Au cimetière sera mûr
On fauchera vos faces blanches
Au mur!

En daartusschen treft ons een ernstig lied, zonder refrein of aangegeven zangwijs: het luguber gedicht op *La 'Veuve'* (de volksnaam voor guillotine), die, in groot toilet en de onheilspellende mand als 'corbeille de mariage' naast haar, een nieuwen echtgenoot afwacht; dan *Les deux échafauds*, een vergelijking tusschen het schavot van voorheen en van thans:

Autrefois l'échafaud, ministre
D'un grandiose châtiment,
Dessinait sa forme sinistre
Sur l'horizon clair, hardiment.

Mais aujourd'hui l'échafaud tremble
Tapi dans quelque endroit perdu.
Tout prêt à s'enfouir il semble
Frissonner du sang répandu.

Gais tueurs aux àmes sensibles
Le dilemme est clair et parfait:
Dressez des échafauds terribles
Ou supprimez-les tout à fait.

Wat zal er overblijven van deze liedjes, zoo los van vorm, dikwijls zoo ruw van toon; soms op eigen trant gezongen, soms ook niet meer dan een flauwen nagalm van Victor Hugo's *Châtiments* of Richepin's *Chanson des Gueux*?

Jouy zelf doet het voorkomen, of hij er niet veel van verwacht. In *La Chanson du chiffonnier*, dat zijn bundel besluit, neuriet hij:

De notre naissance à la mort,
Sur toute chose le temps mord.
Le torchon succède au paillon
Et la poussière au papillon.
L'or et l'argent: neige qui fond,
Chiffon, chiffon, tout est chiffon.

Liefde, onschuld, trouw, de beloften van den politieken candidaat, heldenmoed, roem, geluk, oude herinneringen, - alles sneeuw die smelt, alles: ‘chiffon’. En zijn liedjes?

Que fera-t-on, dans quelques mois,
De ces vers, par moi publiés?..
Des cornets pour les épiciers.
Chansonnettes: neige qui fond,
Chiffon, chiffon, tout est chiffon.

Zou er werkelijk van deze liedjes niets blijven hangen? Is het niet te vreezen, dat het oproerig refrein, dat de vloekzang in het geheugen van velen blijft, en - ‘chiffons’ zijn een goede brandstof - op een gegeven oogenblik de smeulende hartstochten in vlam zet?

‘Tout f i n i t par des chansons!’ moge Brid'oison aan het slot van *Le Mariage de Figaro* zingen; wij vergeten niet, dat chansons vaak ook het b e g i n zijn geweest, het preludium van - den opstand.

J.N. VAN HALL.

Over ‘Kunstindustrie’.

H.L. Boersma, Kunstindustrieele Literatuur. *Proeve van een Historisch-Bibliographisch Overzicht van Boek- en Plaatwerken, verschenen op het gebied der Kunstnijverheid*. 1e Gedeelte, 's-Gravenhage, W.P. van Stockum & Zn., 1888.
Johanna W.A. Naber, Rechlindis. *Handleiding bij het Kunstnaaldwerk*. Haarlem, de Erven F. Bohn, 1887.

Wij beleven een tijd van verzoening. Verschijnselen, die, in de drie laatste eeuwen, op ver van elkaâr liggende plans voor den dag kwamen, die tegenover elkaâr schenen te staan, komen meer in elkanders nabijheid; het vijandelijke, wat hen van elkaâr scheidde, leggen zij af, daar heeft ontmoeting, niet zelden aansluiting en samenwerking plaats.

Nergends komt deze beweging duidelijker uit dan in de verzustering van Nijverheid en Kunst.

Het bedrijf, dat alleen Nut en het bedrijf, dat Schoonheid beoogt, smelten in elkaâr. De Kunst kan zeker volstaan met schoon te zijn; heeft geene andere bestemming; maar daar de mensch, voor wien de kunst wordt voortgebracht, een komplex wezen is, dat gaarne, bij het genieten van het Schoone, ook die soort van zielsverheffing geniet, welke de openbaring van het Goede bij hem te-weeg-brengt, is een kunstwerk dat ook zedelijke waarheden in beeld brengt, mids het schoone er niet onder lijdt, dubbel welkom. Men ondervrage, op dit punt, maar de veelzijdigste openbaring van het aesthetiesch leven, de Tooneelkunst.

Zoo lang er van beschaving in de geschiedenis sprake kan zijn, valt er, in het maatschappelijk bedrijf der menschen, te onderscheiden tusschen het gewone, stoffelijke, praktische leven en het eenigszins meer aristokratiesch optreden van de krachten, die zich

in dat leven openbaren. De massa van het Romeinsche volk bijv. had niet alleen zijn t a a l van het dagelijksch leven, in onderscheiding van de hooge latiniteit der Ciceroos en Vergiliussen, maar bezat ook, zoo als alle volken, zijne dichterlijke overleveringen in die taal, zijn mystieke verhalen, zijn bijgeloovigheden, zijn recepten, zijn raadsels, zijn vloekwoorden, zijn jubel- en klaagliederen: kortom aan dezen kant had men het algemeene, ginds, bij de Patriciërs, het individuëele, wier verhouding te vergelijken zoû zijn bij de verhouding tusschen Nijverheid en Kunst, in den modernen zin.

Dat er, bij de oude volken, van geen toenadering tusschen Nijverheid en Kunst gesproken wordt, komt hier-van-daan, dat, in de plastische sfeer, het aesthetiesch schoone van zelf een bestanddeel was van de nijverheidsprodukten. De behoefte aan evenredigheden, aan maat en harmonie in lijnen en kleuren, was, vóór de nieuwere tijden, een hoedanigheid van het geheele volk. Bewust of onbewust drukten alle werklieden datgene wat men voor welstandig hield, in hunne maaksels, uit. De algemeene proporties, aan eenig maaksel in te prenten of op te leggen, geschiedde zoo min door de scheppingskracht van enkele individuus als het ontwerpen en vaststellen van ornamenten: de voor den dag tredende vormenstelsels waren als de natuurlijke krystallizaties van de algemeene volkssmaak.

Hierin was de p l a s t i s c h e begaafdheid van een volk essentiëel van de l i t e r a r i s c h e onderscheiden.

Dat gene, wat men te zeggen had, mooi te zeggen, niet alleen beschroomd of krachtig, klagend of juichend, maar met eene fijne keuze van uitdrukkingen en schikking van woorden, die van wetenschap en grondig bewustzijn getuigde, was het bedrijf en het praerogatief van den bij uitnemendheid humanen man.

Daarentegen een vorm te geven aan de schepping van middelen, die aan architektonische en ornamentale behoeften moesten voldoen, was niet het praerogatief van één kaste. Met gevoeligheid voor proporties en met ornamentaal produktievermogen was het geheele volk overgoten; nijverheidsvoorwerpen waren dus *van zelf* tot zekere hoogte kunstprodukten.

Daar komt het van-daan, dat men, in tijden van krachtiger aesthetiesch volksleven, bij de Antieken en in de Middeleeuwen, toen men van Vrije Kunsten sprak, onder haar zevental wel de Dichtkunst en Welsprekendheid en de Muziek (met hare arithmetische gronden) telde; maar dat er van Schilderkunst en Architektuur bij die zeven

geen spraak is. Ludwig Noiré zegt te-recht, dat de eigenlijke schilderkunst ons door de Renaissance is aangebracht; en de Architektuur is de minst individueele der kunsten.

Het sprak, bij de ouden, van zelf, als men met lijnen of kleuren aan den gang ging, dat zich het volksgevoel voor proportie en harmonie daarin uitsprak, en daarom behoefde men aan toenadering tusschen Kunst en Nijverheid niet te arbeiden.

Maar dat is, sedert, anders geworden. De schilderkunst heeft zich, langs individueelen weg, krachtig ontwikkeld. Men bepaalt zich, sints een eeuw of vier, vijf, niet meer tot het afzetten van lokale kleuren tegen elkaâr, begrensd door groote profielen; men maakt s c h i l d e r i j e n .

In vroeger dagen was dan ook de schilderkunst geheel aan de bouwkunst ondergeschikt; gezamendlijk waren zij de algemeene, monumentale, demokratische kunst (even als de Ilias, het Nibelungenlied, de Indische en alle andere echte epopeën algemeen, monumentaal, demokratiesch zijn). Door de aanvaarding der griekschromeinsche mythologie, langs latijnschen weg, werden, in de Renaissancetijd, de hoogere beschavingsbegrippen hoe langer hoe verder van het volk verwijderd, en zoo raakte het bedrijf van den handwerker vervreemd van dat der hoogere-kunstbeoefenaars. In de plastiek in 't algemeen trad er een onderscheid in als tusschen de fijnschilders en kladschilders.

En daar nu het algemeen aesthetische volksleven, de eenparige behoeften van eene geheele natie aan zekere proportiën en harmoniën langzamerhand verstorven is, zoo kan men tegenwoordig op verzoening en toenadering tusschen Nijverheid en Kunst bedacht zijn, en kan men langs wetenschappelijken weg, onder den invloed van uit reflexie geboren overtuigingen, er toe komen alle nijverheidsprodukten weêr zoo veel mogelijk een aesthetiesch charakter te geven.

Onder de leden van het zwakke, soms zoû men geneigd zijn te zeggen sterke geslacht, die zich beijveren gezond verstand en goede smaak, in zonderheid op het arbeidsveld der vrouwelijke handwerken, herïn te voeren en te doen zegepralen, onderscheidt zich, sints eenige jaren, zeer bizonder Freule Jeltje de Bosch Kemper, die, door de uitgave van haar tijdschrift ‘Tesselschade’, en ook praktiesch, waar zij kan, de goede beginselen predikt en de aanvaarding der voorschriften van de goede smaak gemaklijk maakt.

De ‘Algemeene Nederlandsche Vrouwenvereeniging’, die vergadert en werkt onder den zelfden beroemden naam als Jonkvr. De Bosch Kemper, heeft in hare ‘jaarlijksche algemeene vergadering’ van 1885 eene ‘prijsvraag’ uitgeschreven voor eene ‘handleiding bij het onderwijs in het Kunstnaaldwerk’. Mej. Joh. W.A. Naber genoot, met het boven opgegeven boek, de onderscheiding der bekrooning, en de beginselen, door haar, in den loop der verhandeling, ontwikkeld en toegepast, komen mij voor, de ware te zijn, al formuleert Mej. Naber de hoofdtrekken harer theorie, in de voorrede, met eenige beschroomdheid, en al krijgt men van haar boek wel eenigszins den indruk van omslachtigheid. Aan dit laatste bezwaar wil ik echter niet veel waarde gehecht zien, daar ik mij niet op ervaring kan beroepen - ervaring in het onderwijzen van het ‘Kunstnaaldwerk’ - om het bezwaar te staven.

De uitvoerigheid-zelve is echter wel een hoedanigheid, die deze groote 200 bladzijden minder licht leesbaar maakt, voor wie niet zelf het meergenoemde Naaldwerk wil gaan vervaardigen. 't Is daarom ook wel mogelijk, dat er hier en daar plaatsen in het werk voorkomen, die niet volkomen passen in de ‘ware leer’. Ik vind bijv. op bl. 209, eene lofprijzing van het verschijnsel ‘symmetrie’, waaraan voorwaarden hadden moeten verbonden worden. Men had de levende e u r h y t h m i e tegen de mathematische s y m m e t r i e over moeten stellen. Wat op blz. 93-96 over heraldiek en kalligrafie gezegd wordt is veel te beknopt en te oppervlakkig om van eenig nut te kunnen wezen. Als men van deze belangrijke vakken onderwerpen voor het naaldwerk vraagt, dient men ze in hoofdtrekken althands te verklaren.

De ‘73 figuren’ en ‘2 uitslaande platen’, die den text toelichten, versterken, voor het overige, mijne overtuiging, dat wij ook hier weder met een leerboek te doen hebben, dat maar bij uitzondering in de plaats zal kunnen treden van het mondeling en praktiesch onderricht. Die groote paginaas, met weinig alineaas, zien er meer afschrikkend uit, dan de kunst, bij goed mondeling onderricht, zoû blijken te zijn. Een uitvoerig alfabetiesch register had het gebruik van dit boek behooren te verlichten.

Maar al deze aanmerkingen hebben geen schaduw te werpen op de hulde, die wij der schrijfster brengen voor haren belangrijken arbeid.

Het boek van den Heer Boersma, dat ik aan het hoofd van deze

bladzijden vermeld heb, biedt ons, bij al de zedigheid van zijn uiterlijk, een schat van zaakkennis. 't Is een uitmuntend overzicht van de boek- en plaatwerken, waarin de vormenstelsels der verschillende eeuwen behandeld worden, of ook maar aanduidingen te vinden zijn, omtrent den staat der architektonische en plastische kunst, van de Grieken en Romeinen af tot het einde der XVIIe Eeuw. Daar de behandeling der werken van na 1700 voor het Tweede Gedeelte bewaard blijft, begint de ‘oudheid’ hier met de Grieken en Romeinen. Men weet, hoe onervaren de geleerden der Renaissance waren in de geheimenissen van het maatschappelijk en kunstleven der Oostersche volken; zelfs der AEgyptenaren. De Heer Boersma haalt alleen nieuwere schrijvers aan, voor zoo ver zij boeken of platen bespreken, die tot zijn onderwerp behooren. Ook de geschiedenis der vormen in de XVIIe-eeuwsche Nederlanden blijven voor het volgende deel bewaard, om dat de Heer Boersma zich voorstelt, des ondanks, zijn Tweede Gedeelte niet heel ver het tegenwoordige in omvang te doen overtreffen (bl. 200); wij voorspellen hem echter in dat opzicht eene te-leur-stelling en ons eene aangename verrassing. Hij is een te grondig geleerde om den omvang van zijn tweede deel niet te evenredigen aan de kolossale stof, die hem nog wacht.

De aanleiding tot de bewerking van dit kostelijk boek (in Nederland iets zeldzaams) was de uitgave van den ‘Catalogus der boeken en plaatwerken van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem.’ Te-recht geeft hij lof aan de Instelling, hare beheerders, en haren inventaris. De doorsnuffeling van deze Bibliografie is eene goede voorbereiding tot een bezoek der rijke Haarlemsche verzamelingen.

Vrij wat arbeid is aan dit boek besteed. 't Is van een Register voorzien. Vooral voor de beoefening van de altijd nog zeer geheimzinnige geschiedenis van het Ornament is deze Bibliografie een lichtende fakkel.

ALBERDINGK THIJM.

Een der demonen.

De tonen ruischten. Op hun wieken dreven
Mijne gedachten. Aan het zijn onttogen,
Had ik mij tot de hoogten opgeheven,

Waar elke afstand wegkrimpt voor onz' oogen
En d'aarde slechts een bol schijnt, die de sferen
In duizelende vaart komt doorgevlogen.

Mij droeg een demon voort. - Ik zal u leeren, -
Zoo sprak hij, - waarom wat ooit werd geboren
Door 't leven zelf zich doemt tot niet te keeren;

Dat veler bloemen geur schier gaat verloren
Wijl z' altijd geuren; dat soms tranen vloeien,
Die tot een lach eens waren uitverkoren.

'k Toon u verdorde planten, moê van bloeien,
En voog'len droevig zwijgend, wijl hun zangen,
Altijd dezelfde, niemand meer ontgloeien.

Toen daalden wij ter neer op mijn verlangen;
Ik voelde d' aarde weêr mijn voeten schoren,
En zag de wolk, die straks mij hield omvangen,

Hoog in de lucht weêr; 'k zag het morgengloren
Ver aan den horizon den hemel kleuren.
Geen zacht geritsel kwam de rust verstoren,

Geen toon den sluier van de stilte scheuren.
'k Stond op den top van een der pyramiden,
Die eeuwen reeds het machtig voorhoofd beuren

Tot waar de wolken voor de winden vlieden,
Die, 't al verschroeiend, alle leven dooden,
De steenen reuzen die den loop bespieden

Der tijden, onverganklijker dan goden;
De reuzen, die nog eeuwen zullen leven,
Al is ook d' adem, die hen schiep, gevloden.

De zon had thans de dampen voortgedreven,
En 'k zag het wezen, dat mij tot geleide
Op dezen wondren tocht was meêgegeven,

Thans naast mij staan. Hij zag mij aan en zeide:
Ik ben de demon, eeuwig tuk op rooven
Van alles wat op aard geluk ooit spreidde.

De zonnegloed, dien nimmer regens dooven,
Is mijn emblema. Hier waar d' eindelooze
Zandvlakte rust - nauw kunt gij het gelooven -

Was eens een lachend land; de geurge roze
Wies weeldrig overal en alles tierde
In vrijen levenslust; totdat ik, booze,

Ik, d e m o n d e r g e w o o n t e , 't al bestierde
En brak en kneusde. Alles was verloren
Toen uit mijn mond de vloek langs d' akkers gierde.

Geen zoet geluk, dat ik niet kon verstoren.
De lach, die vroolijk klonk, was mat geworden
Als elk dien telkens en op nieuw moest hooren.

De vogels, die voorheen in gansche horden,
Het land bevolkten, zij zijn voortgedreven,
Of zijn verstomd en zonder zang geworden.

Waar telken dage zonschijn-werd gegeven,
Werd d' akker dor en kon geen vruchten baren;
Want wiss'ling is de grondtoon van het leven.

Vóor tal van eeuwen, vele duizend jaren
Was alles hier met weeld' als overgoten
En klonken hier bij dans de citersnaren.

Maar de gewoonte heeft het al verdroten
En alles is door gloeiend zand bedolven,
Dat door gewoonte weêr wordt voortgestoten.

Kom met mij dáarheen, waar het zand in golven
Den bodem dekt. Daar liggen zij begraven,
Wien d'elementen slechts een rustplaats dolven.

Hier rusten blanke mannen, donkre slaven,
Die allen eenmaal meenden, dat zij leefden
Als z'in mijn zoet gareel slechts mochten draven.

Ziet gij die vrouwen daar? - Zij allen sneefden,
Omdat zij nimmer liefde mochten vragen
Of ook haar leden vol van wellust beefden;

Die mannen daar, zij mochten niet behagen,
Niet minnen, wijl zij eens ééne der schoonen
Bekenden reine liefde toe te dragen.

Zij zagen wel in glans de waarheid troonen,
Maar wierpen zich niet neder aan haar voeten,
Omdat gewoonte dan hun naam zon hoonen.

Als zij elkaâr in 't tempelhuis ontmoetten,
Waar zij die heerschten bij elkander kwamen,
Was 't op die plaats, dat zij elkander groetten

Met wrok in 't hart, doch vriendelijke namen.
Zij wisten, dat i k heerschte over allen,
Schoon elk zich dat t' erkennen zoude schamen;

En niemand was er van die duizendtallen,
Bij wien gewoonte niet de stem kon smoren,
En die niet telde onder mijn vazallen.

Zoo kon mijn invloed elke kiem verstoren,
Waar logen en gewoonte ruste baarde;
En heel die wereld ging weldra verloren,

Toen aan het uiterlijk de ziel zich paarde,
En ik het hart, het oog, den druk der handen,
Het denken zelfs met ketenen bezwaarde,

Het al omgevend met mijn ijz'ren banden.
Hoe menig mensch van wellust opgetogen
Voelde zijn hart in zuivre min ontbranden,

En moest der liefde lach in tranen drogen;
Omdat het in m i j n wetboek stond geschreven,
Dat hij niet minnen mocht. Het oog sprak logen

En 't gruwlijkst spel met 't edelst werd gedreven,
Als, waar de waarheid ketens droeg, de krachten,
Waarmeê hij zich ten zenith had geheven,

Verstierven, kwijnden in een ijdel trachten
Om hen te voeden met den waan der schoone,
Wier oogen in zijn droeven droom hem lachten,

Als 't lauwerblad hem werd ten doornenkroone.
De lente bloeide telken jare weder,
Maar de gewoonte achtte niet 't gewone;

En als de vogel op zijn donzen veder
Terneêrstreek en zijn ziele goot in klanken,
Dan drupten die als lood op aarde neder.

Slechts enklen was het nog gegund te danken,
Die in de gaarden, de zoo rijk getooiden,
Godinnen zagen, die de groene ranken

En twijgen met een bloesemdos bestrooiden;
Terwijl de stralen van de zon in stroomen
Een kleed van licht haar om de heupen plooiden.

Zij, wien de waarheid, de natuur in droomen
Getrouw blijft, kunnen zich mijn macht ontwringen.
Profeten, zien zij d' eeuwen, eer zij komen,

Als menschen zich niet meer op aard verdringen. -
Kom mét mij; 'k voer u tot voorbij de tijden,
Die uit de bron des levens nog ontspringen.

En op de wieken, die zich breed uitspreidden,
Schreed ik de luchten door, tot waar de goden
Een jonger wereld doemden tot nieuw lijden.

'k Stond op een hoogte, doch geen steenen boden
Mijn voeten weêrstand. Neen, het werk van smeden
Was alles wat er overbleef van dooden.

Ik zag omlaag een weg van duizend treden,
Die voerde tot de lang verlaten landen,
Waarlangs eens menschen vol van hartstocht schreden.

Het puin verhief zich langs een deel der wanden;
De doode stroom zelfs kon geen uitweg vinden
En schuurde loom zijn graauwbemoste randen.

Hier, - sprak mijn leider, - moest ik ondervinden
Hoe - zij 't slechts korten tijd - mijn macht moest buigen,
Zooals de grashalm buigt voor 't spel der winden.

Hier kon eens elke steen er van getuigen
Hoe de gewoonte heerschte. Als verzonken,
In 't zoet genot de weelde in te zuigen,

Genoot gedachtloos men en weeldedronken,
Toen uit 't ontvoogde volk, mijn scepter moede,
Tot mijn bestrijding krijgsklaroenen klonken.

Jeugd, frischheid, waarheid eerde 't volk, het vroede.
Een machtig vorst, als eens de reuzen waren,
Verrees en was het recht des volks ten hoede;

Maar overheerschend met de groote scharen
Van die hem eerden, wekte hij de zielen
Tot heerschen over hen die zwakker waren.

Het werd gewoonte, recht om te vernielen
Wat zwak was. Ruïnenzwangere kanonnen
Deden als godheên 't menschdom voor zich knielen.

Zoo telkens werd de zwakste overwonnen
En wapende zijn zonen tot de tanden,
Terwijl op nieuwen strijd slechts werd gezonnen.

Het strijden werd gewoonte. Alle landen
Besteedden aan den krijg hun beste krachten;
Terwijl de meistreels, die de snaren spanden,

Uit elken strijd vergeefs den vrede wachtten,
Die met den palm tot leven weêr zou wuiven.
Maar mijne macht verijdelde elk trachten

En liet den zoeten waan als 't puin verstuiven,
Dat hier den bodem dekt; als lichte wolken,
Die slechts één oogenblik de maan omhuiven.

Zoo naderden den ondergang de volken;
En slechts de puinen, die rondom verrijzen
En deze toren[1)] gaan hun roem vertolken

En zullen eeuwen nog hun kracht bewijzen.
Deez' toren, hij verrees, toen eens heel d' aarde
Te gast hier werd genood om d'eeuw te prijzen,

Waarin het scheen, dat 't al slechts ijzer baarde.
Het was de tijd toen in deez' heuvelklingen
De pols der wereld sloeg. Het al omwaarde

1) De toren van Eiffel.

De geest der eeuw, die alles moest doordringen
Om 't menschdom om te scheppen slechts tot raadren,
Die zich in 's levens uurwerk lieten dwingen.

Het vrije leven was een droom der vaadren.
Wie niet een werktuig was, dorst niet, vermeten,
Het vreeslijk vliegwiel van den tijdgeest naadren.

De leden werden hem van 't lijf gereten,
En hij, die voor de liefd' en waarheid blaakte,
Werd aan het koude monster voorgesmeten,

Dat, bloedloos zelf, slechts naar zijn bloeddrop haakte;
Het monster, dat ik smeedd' en deed regeeren,
Dat ik tot mijnen stedehouder maakte:

De mode, het fatsoen. Die te vereeren
Gaf ik den menschenkindren. Alle vragen.
Die telkens in het leven wederkeeren,

Werden dáaraan getoetst en gouden dagen
Bloeiden mijn rijk. De schijn werd 's menschen wezen
En toets der medemenschen welbehagen.

Zoo ging het voort tot donkre wolken rezen,
Die zich in vreeselijken storm ontlaadden,
Een storm zóo vreeslijk als nooit klonk voor dezen.

Ik zag de wereld in een vuurzee baden;
Elk voor de zijnen zich een doortocht banen,
Terwijl zij door het bleed huns naasten waadden.

'k Zag heel den kamp: Met wapperende vanen
Verscheen de god des krijgs en voor zijn blikken
Moest zelfs de glorie, die mij kroonde, tanen.

Ik zag de steden op haar grondvest wrikken:
Ik zag de waarheid tusschen tempelbogen
Terneêr gehurkt een laatste bede snikken.

Te laat! ik had verwonnen; onbewogen
Zag ik haar lijden. Bajonetten straalden
In puntig schrift het epos uit der logen.

De zee droeg ijzren kielen, die soms daalden
Tot waar zij vreemde planten konden groeten,
Die nooit nog in het licht der zonne praalden.

Als strijd van monsters was haar wreed ontmoe ten,
Die op hun prooi in blinde woede vallen.
Hen allen zag ik sterven aan mijn voeten,

En over 't graf van al die duizendtallen,
Die willig offerden aan het onware,
Liet ik de mare van mijn zege schallen.

Ziet gij daar ginds die lange, ijle schare?
Het zijn de geesten van hen die gelooven,
Dat eens weêr d' aard hier jonger leven bare.

Gij kunt hun nooit dien schoonen waan ontrooven.
Het zijn mijn beste, trouwste lijftrawanten.
Zelfs die gewoont' is niet bij hen te dooven.

Zij leefden en genoten eens als planten,
En moeten nu zelfs tegen 't niet te wezen
Zich nog met weerzin eeuwig blijven kanten. -

Toen week mijn droom. Maar, zooals nooit voor dezen,
Kwam heel het visioen in al zijn klaarheid
Mij voor het oog, dat d'aard weer zag, gerezen;

En als een baken straalde licht de waarheid.

P.A.M. BOELE VAN HENSBROEK.

Letterkundige Kroniek.

Menschen om ons. Bundel Novellen door Frans Netscher. 's Gravenhage. W.A. Morel. 1888.

Toen de heer F r a n s N e t s c h e r, nu ongeveer twee en een half jaar geleden, zijn eersten bundel novellen: *Studies naar het naakt model*, uitgaf, werd door den uitgever medegedeeld, dat de schrijver een ‘pychologischen roman uit het moderne leven’ in bewerking had. Die mededeeling was wel geschikt om onze nieuwsgierigheid te wekken. Hoe zou de jonge novellist, wiens talent zich tot nu toe hoofdzakelijk in het schilderen van het uiterlijke der dingen had geopenbaard - het uiterlijke van een vervelende stad (*Een logeetje*), het uiterlijke van de vergaderzaal der Tweede Kamer (*De val van een Minister*) - het wel met de zielkundige ontleding stellen, en hoe zou hij zulk een analyse met zijne naturalistische theoriën weten te rijmen?

Intusschen, de roman bleef uit, en een nieuwe bundel verscheen met een zevental novellen. Zal de auteur zich misschien hier reeds wagen aan de studie van hetgeen in een menschenziel omgaat? Zijn deze novellen wellicht voorstudiën voor den roman, dien wij wachten? Wij zullen het weldra weten.

Mijmering is de titel van de eerste schets. ‘Een knappe, gezonde vrouw met vormen, die de uiterste grens hunner rijpheid bereikt hebben’, zit op een smoorheeten Augustusdag in den tuin te mijmeren. Zij is weduwe, vier-en-twintig jaren oud, en zou nog van het leven willen genieten; ‘de heerlijke zachte prikkeling der zomergeuren, de schroeiende hitte der Augustusdagen, hadden haar gedachten en verlangens aan het bruisen gebracht.’ Het physieke onweer,

dat in deze jonge vrouw aan het opkomen is, wordt begeleid door een onweer in de natuur daar buiten; en wanneer dit laatste heeft uitgewoed, wanneer de drukkende hitte heeft plaats gemaakt voor vroolijkheid, frissche koelte en heldere kleuren, dan doordringt die verademing ook het geheele wezen der jonge weduwe. Dat is alles.

De beide natuurverschijnsels zijn met nauwkeurigheid waargenomen. Wij bewonderen het talent van schilderen van den novellist, maar al dit talent is niet in staat onze belangstelling op te wekken voor deze lichamelijke bezoekingen, deze ‘tristesses charnelles’, waarbij de heer Netscher met welgevallen schijnt te verwijlen, maar die, naar ons voorkomt, tot het gebied van den patholoog behooren.

De heer Netscher zet zijne studiën van de ‘Menschen om ons’ voort. De tweede schets: *Een bal*, brengt ons in een houten loods, waarin een dikke tabakswalm hangt, kleine gasvlammen flikkeren, en waar jenever, zuur bier en menschelijke uitwasemingen (door den schrijver natuurlijk nader omschreven) de lucht verontreinigen. In die loods dansen roode en glimmende dienstmeiden met haar vrijers, ‘neus tegen neus, buik tegen buik, de handen onder elkaêrs oksels gestoken.’ Er heerscht daar ‘gelol en gejank.’ Wanneer een van het gezelschap, een grappenmaker, ‘als een schaap begint te blèren’, barst het publiek ‘in een schaterend gebulk uit, als een troep loeyende koeyen in de verte.’ De muziek bestaat uit violen, die ‘miauwen met gerekte geluiden’, uit een hoorn, die ‘knorrende ronkingen de lucht in zendt’, uit een klarinet, die ‘tjenkt en zeurt als een pop, die men op den buik drukt.’

Dat alles ook al weder volkomen juist waargenomen. Geen detail, ook het platste en onhebbelijkste niet, is den opmerker ontsnapt, en, opdat ook ons niets zou ontgaan, worden dezelfde beschrijvingen (van de glimmende gezichten, de piepende klarinet, het gebulk van de menigte) telkens met een of twee bladzijden tusschenruimte herhaald.

Wij weten het nu: het is daar vuil, benauwd, het gaat er ruw toe, en indien de heer Netscher zijne onderzoekingen nog een of meer trappen lager had ingesteld en een danshuis in een der achterbuurten van de hoofdstad tot onderwerp van zijn novelle had gekozen, zou hij nog ruwer taal hebben kunnen stenographeeren, nog gemeener tooneelen hebben kunnen photographeeren.

De schrijver zelf toont, door van ‘zweethol’, van den stommen lach en het bulken der vrijers te spreken, dat hem die tooneelen

walgen. Kan er dan toch in de beschrijving van dit alles een artistiek genot voor hem liggen? Of worden die onderwerpen opgezocht, omdat het zoo in de ‘school’ te pas komt?

Mismoedig vragen wij ons af, of dit zoo zal moeten voortgaan, en of de heer Netscher voor zijn kunst geen betere onderwerpen weet te kiezen dan jonge vrouwen in overspannen zenuwtoestand en hossende dienstmeiden.

De derde novelle van den bundel, *Een Incident*, zal ons op die vraag antwoord geven.

Zij behandelt een voorval in het leven van een gehuwd paar uit de Haagsche groote wereld. In de Fransche Opera heeft Marie Swets du Four uit haar loge gezien, dat haar man in de pauze op den tweeden rang met eene *cocotte* stond te praten en te lachen. Zij boudeert hem daarover bij het naar huis gaan, en tehuis gekomen, overlaadt zij hem met verwijten. Naar bed gegaan, terwijl haar man in de aangrenzende kamer de *Figaro* blijft lezen, ligt zij over het voorval na te denken. Zij voelt zich eerst vertoornd, dan weer nameloos ongelukkig; in eene latere phase angstig, dat haar man haar om die vrouw verlaten zal; tot er eindelijk een drang in haar opkomt om dien ontrouwe te omhelzen en met haar hoofd tegen zijn borst rustig uit te weenen.

Men ziet, het is inderdaad niet meer dan een ‘*incident*’, in de oogen der Haagsche groote wereld waarschijnlijk een zeer onbeduidend incident. Zeker zou het ook onze belangstelling niet verdienen, wanneer niet de heer Netscher door eene merkwaardige ontleding van al de phasen, welke de beleedigde vrouw doorloopt, en door een scherp waargenomen detailteekening, van deze huiselijke oneenigheid een boeiend verhaal, vol kleur en leven had weten te maken.

Reeds in het eerste hoofdstuk is het uitgaan van de Fransche Opera, het gebabbel en gedrang in de corridors, waar de mantels en jassen worden aangetrokken, het gezicht in de reeds verlatene en donkere zaal, die op een uitgebrand huis gelijkt, terwijl ‘een koper instrument, dat op een stoel in het orkest vergeten was, en nog eenig licht pakte, een groote vonk scheen, die stil lag te gloeien’, het stilzwijgend naar huis rijden in de drooge winterkou, de tehuiskomst, met groote waarheid geteekend, zonder dat de schrijver, in naturalistische *manier*, tot breed uitgesponnen detailleering van kleuren en lijnen vervalt, waartoe een tafereel als dit allicht aanleiding zou kunnen geven.

Doch hooger dan deze ‘expositie’, hooger vooral ook dan het twistgesprek tusschen de echtgenooten, waarbij da schrijver, door Marie Swets wat ruw te laten uitvallen, hare meer burgerlijke afkomst (zij is van een rijke Indische familie) tracht te doen uitschijnen tegenover het ‘aristokratisch zelfbewustzijn’ van haren man, staat de beschrijving van hetgeen er in de beleedigde vrouw omgaat, wanneer zij, te bed liggend, eerst zonder bestuur over hare gedachten, van het eene onderwerp op het andere dwalend, de tikjes van de pendule telt, telkens de tel kwijt rakend, om dan op eens, vol toorn tegen haren man, het gebeurde te recapituleeren. De ‘toornige starhoofdigheid’, verwekt door het gevoel ‘van toch niet tegen hem op te kunnen, van storm te zullen loopen tegen zijne aristocratische hooghartigheid als tegen een onbeklimbaren muur’, maakt plaats voor een ‘neêrdrukkende lusteloosheid.’ Het was haar ‘alsof de liefde uit de toekomst verdwenen was, en zij alleen zou dwalen, zoekend naar een teederheid, die zij verloren had en nooit meer vinden zou.’ In die stemming hoort zij buiten in de dunne winterlucht de visscherskarren over de bevroren straat rommelen, en zij stelt zich het gezicht van den visscher voor, ‘met den pet in den nek, en een dikke wang van het pruimen, hotsend op de hooge, houten karren zonder veeren’; een stuk van Scheveningen staat voor haar, - en dan verzinkt zij weer ‘in de slappe luiheid harer ledematen.’

Met veel kunst is deze opeenvolging van stemmingen weergegeven. De verlegenheid van den man, die in zijn studeerkamer blijft talmen; die, al is hij overtuigd dat zijne vrouw hem in stille onderwerping verlaten heeft, er maar niet toe besluiten kan, haar onder de oogen te komen, en daarom wacht tot hij zeker is dat zij slaapt, is een goede greep, en het verzoenend slot niet minder.

Soms echter hindert ons zekere overlading. Wanneer Marie, aan niets denkend, de tikjes van de pendule gaat tellen, telkens zich in het getal vergist, dan, om weer in het gelijk te komen, verscheidene cijfers overslaat, zich verwart en daardoor den indruk krijgt dat de slinger niet gelijkmatig gaat, dan treft ons dit zoo goed waargenomen en goed weergegeven detail. Maar wanneer eenige bladzijden verder de jonge vrouw weer aan het tellen gaat, thans van de gouden trosjes op het behang, zich ook daarin verwart, weer van voren aan begint te tellen, enzoovoort, dan maakt deze bijzonderheid geen indruk meer; integendeel, zij hindert ons.

Het is misschien ook aan die overlading, aan dat uitspinnen van den gegeven toestand te wijten, dat een enkele maal de overgang van de eene stemming op de andere ontbreekt en wij de verschillende stemmingen trachtende te volgen, den draad verliezen. Wanneer wij op pag. 70 gelezen hebben: ‘Maar deze opgewonden oproerigheid werd eensklaps met verlamming geslagen’, en eenige regels later: ‘hare oogen liepen vol groote, heldere tranen’, - dan raken wij de kluts kwijt, wanneer wij vier bladzijden verder nogmaals lezen: ‘Zij gevoelde langzamerhand de booze, oproerige opwellingen verzinken.... Tranen welden in hare oogen op.’

Was de schrijver hier zelf vergeten in welk stadium het proces verkeerde, of moest dit terugkomen op hetgeen reeds eens verhaald was, dienen om den indruk te versterken?

Zonderling is het, dat wij op het eind van de novelle voor het eerst als ter loops, vernemen dat Mevrouw Swets du Four een dochtertje heeft, dat zij ‘met de onregelmatige, hartstochtelijke buyigheid van een Indisch temperament’ lief heeft. Dit kind had, dunkt ons, zonder bezwaar weg kunnen blijven; tenzij de schrijver het in dit kleine drama een meer gewichtige rol had willen toebedeelen.

Intusschen, ondanks deze opmerkingen, komt deze novelle ons voor, als staaltje van Netscher's talent van zielsontleding tot het beste te behooren wat de jonge auteur tot dusver geschreven heeft.

Onmiddellijk na haar in rang komt de novelle *Nog eens?*, ofschoon hier de analyse minder diep gaat, en het slot onbevredigd laat.

Nog eens? bevat een episode uit de geschiedenis van een 28jarige gehuwde vrouw, moeder van twee kinderen van 3 en 7 jaar, die op een bal een vriend uit haar jeugd ontmoet, welke, lange jaren in Indië heeft doorgebracht en haar vroeger niet onverschillig was. Langzamerhand worden de oude herinneringen weer wakker, en voelt zij, in den roes van het dansen en van de champagne, zich sterk aangetrokken tot dezen Arnold van Weyn, thans Luitenant bij het Indisch leger. Des anderen daags komt zij aan het ontbijt met een zwaar gevoel in het hoofd, prikkelbaar, onvriendelijk tegen de kinderen. Haar man met zijn geaffecteerde gewichtigheid, met zijn gewoonte om haar iederen ochtend een koude morgenkus op het voorhoofd te geven, steeds zich de handen te wrijven, zijn boterham in reepjes te snijden, zijn courant open te vouwen, en, verscholen achter het blad, af en toe de hand uit te strekken om zijn theekop of een stukje brood op te nemen, verveelt haar dien

ochtend meer dan ooit. Een toevallige ontmoeting met den luitenant op eene wandeling, welke zij met haar kinderen in het Bosch maakt, doet haar het onderscheid tusschen den krachtigen Arnold van Weyn met zijne natuurlijke gemakkelijkheid, zijn interessante verhalen uit het Indische leven, en haren armbloedigen man met zijn machinale gewoonten en onbeduidende praatjes, nog duidelijker gevoelen. Al de romantische ideeën uit haar jongemeisjesjaren komen weer boven, en brengen haar in beroering. Aan dien man, van wien ze voelt dol te houden, zou zij alles willen opofferen. Zij voelt behoefte aan een uiterlijk vertoon van hetgeen haar vervult, aan een of ander hartstochtelijk tooneel, zooals dat in romans of drama's voorkomt, Zij vindt zich zelve interessant, en meent dat men het haar moet kunnen aanzien wat er in haar omgaat. Dat haar man niets van hare aandoeningen merkt en voortgaat in zijn saaie, onbeduidende manier lief tegen haar te wezen, maakt haar kregelig.

Deze episode uit het gemoedsleven der jonge vrouw - wat er in den luitenant omgaat, wordt ons niet meegedeeld, en kunnen wij slechts gissen - is door den heer Netscher weder met groot talent geschetst. Kleine tooneeltjes, o.a. de manier waarop van Weyn bij zijne ontmoeting op weg naar het Bosch de kinderen aanspreekt, de verlegen houding van Marietje, die ‘met de beentjes over elkander knoeit’, en met haar dik ingepakt lichaampje tegen haar moeder aan draait, zijn bijzonder goed getroffen. Zeer zwak daarentegen lijkt ons de ontknooping; de ommekeer in de stemming van de jonge vrouw is onvoldoende gemotiveerd, en de overgang van de romantische opwinding tot de kalme berusting is, in vergelijking met het voorafgaande, te schetsachtig behandeld. Voordat de novelle ten einde is, is het reeds uit met onze belangstelling in de heldin.

De drie overige stukken van den bundel staan verre beneden de laatst besprokene.

Droog brood is de lang gerekte eentonige beschrijving van het leven van vier geslachten. De heer en mevrouw Derkse hebben een eenige dochter, die met den luitenant Feitsema in het huwelijk treedt; de dochter der Feitsema's trouwt, op hare beurt, met een Indisch ambtenaar en sterft in Indië; haar man volgt haar spoedig in den dood; de twee kinderen uit dit huwelijk komen naar Holland over en worden daar ten huize van hun grootmoeder opgevoed. In het leven van al die onbemiddelde menschen valt niets voor. Zij zijn de onbeduidendheid zelve; in hun strijd om het bestaan is

niets groots; en de heer Netscher is inderdaad te veeleischend wanneer hij onze belangstelling vraagt voor dit 60 bladzijden lange vervelende relaas van vervelende menschenlevens.

De Haagsche 'Moeder Rachel' van het snoeptafeltje uit *En de kinderen?* is een flauwe kopie van Multatuli's onsterfelijk Amsterdamsch vijgenvrouwtje, en de breedvoerige topographie van de omgeving van het Gedempte Spui, tot zelfs van de gracht die achter den rug van de jodin van het snoeptafeltje loopt, met dat tot tweemaal toe gesignaleerd politiebureau, 'dat den horizont dichtstopt' (p. 222 en 228), kan dit gedeelte van den Haag niet voor onze oogen doen leven.

De Kerstmisganzen is de minste van het zevental, en verheft zich niet boven de banaliteit van een zeer ordinaire Hollandsche novelle.

Wij herinneren ons een opstel van den heer Netscher gelezen te hebben, waarin bij betoogt, dat stijl niet kunstmatig aangeleerd kan worden, maar een natuurgaaf is, die enkel door oefening kan worden ontwikkeld.

De heer Netscher sluit zich hier aan, zonder het te weten wellicht, bij een gezegde van Buffon, dat in den regel slecht geciteerd, en dientengevolge slecht begrepen wordt.

Toen de schrijver van de *Histoire Naturelle* den 25^{en} Augustus 1753 zitting nam als lid van de Fransche Academie, sprak hij in zijn *discours de réception* over de kunst van schrijven. 'Goed schrijven' - zeide Buffon - 'is tegelijk goed denken, goed gevoelen, goed weergeven: is èn geest, èn gemoed, èn smaak hebben' .. 'Les ouvrages bien écrits' - hier moeten wij, ten einde de beteekenis van de verkeerd begrepen uitdrukking goed te doen uitkomen, het oorspronkelijke aanhalen - 'seront les seuls qui passeront à la postérité. La quantité des connaissances, la singularité des faits, la nouveauté même des découvertes ne sont pas de sûrs garants de l'immortalité; si les ouvrages qui les contiennent ne roulent que sur de petits objets, s'ils sont écrits sans goût, sans noblesse et sans génie, ils périront, parceque les connaissances, les faits et les découvertes s'enlèvent aisément, se transportent et gagnent même à être mis en oeuvre par des mains plus habiles. *Ces choses sont hors de l'homme;* LE STYLE EST L'HOMME MÊME', (of, volgens een nog duidelijker lezing): 'LE STYLE EST DE L'HOMME MÊME.'

Dus niet: *le style c'est l'homme*, zooals het banale citaat pleegt te luiden. Dat wil dus zeggen: niet, dat de stijl op den mensch

gelijkt; dat men 's menschen karakter, zijn gewoonten in zijn stijl terugvindt; maar dat, terwijl al het andere, 's menschen wetenschap, de onderwerpen welke hij behandelt, van buiten wordt aangebracht, zijn stijl, die de blijvende waarde aan zijn werk moet geven, uit hem zelf komt. *Le style est de l'homme même*.

Bezit nu de heer Netscher die natuurgaaf? Vindt men bij hem die vereeniging van geest, gemoed en goeden smaak, welke, volgens Buffon, noodig zijn om den stilist te vormen?

Slechts terloops wijzen wij op enkele van de onjuiste of onduidelijke uitdrukkingen welke wij in dezen bundel aantreffen: ‘De violen miauwen met gerekte geluiden, *als kleverige draden*’; ‘De *herinnering* aan haar dochtertje *viel haar in het geheugen*’; ‘De gepeperde maten eener klarinet’; ‘De uitsterving van doodbloeiende conversaties, die moeielijk in 't leven werden gehouden.’

Maar hoe is het mogelijk, dat iemand die zijn werk in handschrift kopiëert en overleest, het daarna laat drukken en in proef en revisie corrigeert, zinnen laat staan als de volgende:

‘Na het aftrekken der gepassionneerde opwellingen, en de grieving harer vrouwelijke eigenwaarde, kwam er uit deze geestestroebelingen eene hernieuwde, verlangende liefde voor Jules te voorschijn.’

‘Toch, bij al zijne verhalen, voelde zij zijne tegenwoordigheid, alle beschouwingen door het glas zijner persoonlijkheid gezien, met opmerkingen en wenken doorweven, die een individueel werk [merk?] aan zijne woorden gaven, zooals niet iedereen ze kon voordragen, en ze tot zijn eigen schepping maakten.’

Er is, dit alles te samengenomen, nog iets zeer ongelijks, iets onafgewerkts in het talent van den heer Netscher.

Wij verheugen er ons in, dat de jonge novellist niet zijn heil uitsluitend blijft zoeken in dat naturalisme, hetwelk zich het kopieeren van de triviaalste en onbeduidendste uiterlijkheden tot middel en doel tevens stelt; maar dat hij zich gewaagd heeft aan psychologische studie. Wat hij op enkele bladzijden van *Een incident* en *Nog eens?* geschonken heeft, geeft ons zeker wel het recht, van zijne verdere studiën op dit terrein veel goeds te verwachten. Maar ‘een massief brokje kunst’ - zooals *Een incident* door den heer Jan C. de Vos genoemd werd - is Netscher's werk nog niet, en aan een arbeid van grooter omvang en dieper beteekenis, aan een psychologischen roman, zal zeker nog heel wat oefening in de

compositie en in den dialoog, heel wat verruiming en zuivering van taal en stijl vooraf dienen te gaan.

Het zou dood jammer zijn, wanneer het misbaar van onverstandige vrienden den heer Netscher verleidde, om zich met hetgeen hij tot nu toe gaf tevreden te blijven stellen.

Eugène Manuel. *Poésies du foyer et de l'école*. Paris, Calmann Lévy. 1888.

Een lid van het Institut de France, hoogleeraar in de letterkundige faculteit te Parijs, Constant Martha, heeft zich een jaar of wat geleden in een boek, getiteld *La délicatesse dans l'art*, beklaagd over hetgeen hij noemt ‘le défaut de précision’ in de hedendaagsche Fransche poëzie.

De Parijsche hoogleeraar kan ze niet uitstaan die poëzie, die, zooals hij het uitdrukt, niemand aangaat, die nergens toe dient, die aan geen tijd en geen plaats behoort, waarin de dichter dat verwarde, onbestemde geruisch onder woorden tracht te brengen, dat hij, als het geruisch van een schelp die men tegen het oor houdt, in zijn binnenste weet waar te nemen. Die poëzie zonder onderwerp en zonder doel, het werk van dichters, die buiten hun tijd staan, poëzie, die er niet aan denkt, den geest, den moed op te wekken, maar wier eenige bestemming schijnt te zijn om, gelijk aan die fijn geciseleerde en smaakvol gekleurde Oostersche vazen welke op onze schoorsteenen prijken, niets te bevatten - is, volgens Martha, geen poëzie die voor Frankrijk past.

De poëzie, waaraan Frankrijk, volgens den schrijver van *La délicatesse dans l'art*, behoefte heeft, is die poëzie waarin gezond verstand leeft. Geen vulgair gezond verstand evenwel, zonder ziel en zonder vinding. Martha gunt den dichter zijn vlucht, zijn hartstocht; maar die hartstocht zij in dienst van de gedachte. De dichter moet kunnen zeggen:

> Ma pensée an grand jour partout s'offre et s'expose,
> Et mon vers bien ou mal dit toujours quelque chose.

E u g è n e M a n u e l, de dichter der *Poésies du foyer et de l'école*, moet een man zijn naar het hart van professor Martha. Hij voert

u niet tot duizelingwekkende hoogten, hij dwingt u niet met hem de oplossing te zoeken van wereldraadselen; het liefst blijft hij dicht bij huis, en het allerliefst aan den huiselijken haard. Maar daar heeft bij wat te zeggen, en hetgeen hij zegt, zegt hij krachtig en duidelijk.

De onderwerpen, welke bij behandelt, ‘gaan iedereen aan’. *Poésies du foyer* noemde bij zijn gedichten; en in dien huiselijken kring is het vooral het kind, dat voor hem de poëzie vertegenwoordigt. Voor het kind bewaart hij zijn innigste, zijn diepst gevoelde liederen; van de roerende dramatische tooneeltjes, welke hij ons schetst, is gewoonlijk een kind het middenpunt.

In *Le premier sourire* is 't het zieke, arme kind, van welks lippen elke lach voor goed geweken scheen, en dat voor het eerst weêr lacht, wanneer het een pop ten geschenke krijgt; in *Caïn et Abel* de zevenjarige, die, na haar eerste les in de Bijbelsche geschiedenis, snikkend komt aangeloopen, met de kreet: *Abel est mort! Caïn l'a tué!;* in het kleine drama *L'absent* de kleine André, die de verzoening tot stand brengt tusschen den vader en de weduwe van den zoon, die eens, met 's vaders vloek beladen, het ouderlijke huis ontvlood.

In de schrikkelijke jaren 1870 en 1871 had het *Théâtre français* een dubbelen en zwaren plicht te vervullen. Zijn foyer was in den loop van September 1870 onder het patronaat van de dames Brohan, Favart, Jouaissain, Agar en anderen als ziekenzaal (ambulance) ingericht, en terwijl deze kunstenaressen met voorbeeldige toewijding de gewonden verzorgden, had de schouwburgdirectie zich tot taak gesteld, door hare voorstellingen hen, die gedwongen waren dezen benarden tijd te Parijs door te brengen, op te wekken, hun moed in te spreken, hun woorden van vaderlandsliefde te doen hooren, en door de vertolking der meesterstukken van dramatische kunst hun blikken gericht te houden op wat groot is en edel. Na een gedwongen sluiting van eenige weken - het Théâtre français was het langst van alle schouwburgen voortgegaan met spelen - had er op Dinsdag 25 October 1870 eene ochtendvoorstelling plaats, waarbij Legouvé eene voordracht hield over *l'Alimentation morale pendant le siège*, en, tusschen fragmenten uit *Horace* en *le Misanthrope*, een ‘à propos patriotique’ van Manuel werd voorgedragen, getiteld: *Pour les blessés*.

In het, een vorig jaar verschenen, allerbelangrijkste dagboek

van Edouard Thierry, destijds directeur van het Théâtre français, *La Comédie française pendant les deux sièges*, vindt men o.a. op 25 October aangeteekend: ‘Mme Agar avait amené deux de ses convalescents; je les ai fait placer avec les nôtres dans l'ex-loge impériale. Les deux religieuses se sont un peu dissimulées derrière leurs blessés.’

De voorstellingen, die nu volgden, hadden een zeer bijzonder aanzien. In de door walmende lampen half verlichte zaal bestond het publiek voor een groot gedeelte uit gardes nationaux; op het tooneel was slechts één, steeds hetzelfde decoratief aanwezig (het overige was in de magazijnen in veiligheid gebracht); de nog beschikbare tooneelspelers, die niet waren opgeroepen ter verdediging van de belegerde stad, speelden in gewone kleeding.

Herhaaldelijk was het Eugène Manuel, wiens opwekkend of vertroostend dichterlijk woord daar door de beste krachten van het Théâtre français werd vertolkt.

Op *Pour les blessés* volgde *Les pigeons de la république* door Mlle Favart voorgedragen; en in Januari 1871 de verzen aan de nagedachtenis van den dichter Henri Regnault, die te Buzenval doodelijk gewond werd, een gedicht, dat door Coquelin ‘gezegd’, een onbeschrijfelijken indruk maakte.

En onderwijl scheef hij een reeks andere gedichten: vertellingen, tafereeltjes uit dien bloedigen tijd, den tijd van koortsigen angst en namelooze rouw, maar ook van toewijding, zelfopoffering en heldenmoed zonder voorbeeld. Het zijn *La visite au fort, Le curé de Plouizy, Vision, Chanson de mort*, en die andere vaderlandsche gedichten, *Le dernier delai, Le codicille de maître Moser*, waarin steeds een toon van rouw weerklinkt over de verloren provinciën.

Deze allen vindt men in dezen bundel bijeen, als gedichten voor huis en school.

Eugène Manuel is - dank zij ook de voortreffelijke vertalingen van *L'absent, Les Ouvriers* en *La robe* door J.L. Wertheim - in ons land geen onbekende, en hij mag er op rekenen, dat wat hij in de eerste plaats voor het Fransche huisgezin en voor de Fransche school schreef, door het diep gevoel, dat er uit spreekt, door zijn eenvoudigen, bekoorlijken, dichterlijken vorm, ook in onze gezinnen on op onze scholen weerklank zal vinden.

Geïllustreerde Encyclopaedie onder hoofdredactie van A. Winkler Prins. Amsterdam, Uitgevers-maatschappij 'Elsevier'. 1884-1888.

In een zijner brieven aan Mlle Volland kondigt Diderot zijn vriendin de aanstaande voltooiing aan van de groote *Encyclopaedie;* het reuzenwerk, dat hem twintig jaren arbeids heeft gekost, waaraan hij - *puits d'idées*, gelijk Grimm hem noemde, - een onberekenbaren schat van kennis heeft besteed, dat hij voortgezet heeft ondanks al de tegenwerking welke hij van verschillende zijden moest ondervinden, en dat ten slotte de uitgevers rijk maakte, maar hemzelven zóó weinig opbracht, dat hij, gelijk bekend is, genoodzaakt werd zijne bibliotheek te verkoopen.

'J'en ai je crois pour le reste de la semaine' - schrijft Diderot - 'après laquelle je m'écriera: *Terre, terre!*'

De brief is van den 18^{den} Augustus 1765, en toch werd de Encyclopaedie inderdaad eerst in 1771 of 1772 voltooid.

Een dergelijke kreet als het *Terre! terre!* van Diderot zal de kundige hoofdredacteur van de *Geïllustreerde Encyclopaedie* ongetwijfeld geslaakt hebben, toen hij met de 208^{e} aflevering de voltooiing meende te naderen der tweede uitgaaf van het belangrijke werk, waarvan de eerste druk in 1869 door hem ondernomen en in 1881 ten einde gebracht werd, en de nieuwe, geheel ongewerkte druk van 1884 tot heden met groote voortvarendheid werd bearbeid. Maar, evenals Diderot met zijn groote Encyclopaedie (het *parva componere magnis* is immers nog altijd geoorloofd?), heeft de redacteur van dit werk de ervaring opgedaan, dat tusschen het oogenblik waarop men land ziet en dat waarop men vasten voet aan wal zet nog geruimen tijd kan verloopen.

Toen het laatste artikel van de letter Z was afgewerkt, bleek het dat de arbeid inderdaad nog niet was geëindigd. Aanvulling, verbetering, geheel nieuwe bewerking van sommige artikelen bleek noodig. En zoo toog de ijverige Redacteur weder met moed aan het werk, om bij de vijftien reeds voltooide deelen nog een zestiende, een supplementdeel, te voegen, dat niet minder dan 42 vel zal beslaan.

Inderdaad is een werk als dit eigenlijk nooit voltooid. De wetenschap gaat snel; soms ook keert zij terug op haar schreden of slaat zij een zijpad in; maar, in alle geval, zij staat niet stil; en

een Encyclopaedie, wier taak het is, gelijk de naam het aanduidt, en het ten overvloede in de voorrede van Diderot en D'Alembert's werk verklaard werd, ‘de rassembler les connaissances éparses sur la surface de la terre’, vindt telkens weer nieuw werk: nieuwe ontdekkingen te vermelden, nieuwe namen te noemen, nieuwe gebeurtenissen te boekstaven.

Om een voorbeeld te noemen: in het 2de deel, dat in 1884 verscheen, werd op de letter B anderhalve kolom gewijd aan het artikel *Bacterium*. Sedert echter zijn de onderzoekingen omtrent de bacteriën zoo uitgebreid en hebben zij tot zulke merkwaardige uitkomsten geleid, dat er een geheel nieuw artikel geschreven moest worden, dat, in plaats van anderhalf, 12 kolommen beslaat, en met een voortreffelijk uitgevoerde plaat, 1000- en 550-voudig vergroote bacteriën voorstellende, wordt opgeluisterd.

Dit eene moge volstaan om te doen zien, dat hoofdredacteur en uitgever zich blijven inspannen om hun werk op de hoogte van den tijd te houden, en aan zijn doel te doen beantwoorden. En dat zij daarin over het algemeen - behoudens de van dergelijken arbeid onafscheidelijke leemten en vergissingen - wel geslaagd zijn, zal ieder die, gelijk wij, deze *Geïllustreerde Encyclopaedie* herhaaldelijk raadpleegde, gaarne erkennen.

De zwaarste kamp van den Schout bij nacht.

I.

‘Nu, en ik w i l niet!’

Een trotsch opgeheven blond kopje sprak vol overtuiging deze woorden uit.

't Was te Interlaken. Voor een der prachtige hôtels lag de bezitster van het blonde kopje en van de besliste overtuiging te wippen in een *rocking chair*. Al de overmoed van een zestien tot zeventien jaren blonk uit twee prachtige blauwgrijze oogen.

Er klonk een diepe zucht als antwoord. Een ietwat zwaarlijvige Hollander, voor wien het woord ‘gemüthlich’ zou uitgevonden zijn, had het niet reeds bestaan, beschouwde, met een komische uitdrukking van wanhoop op het goedige ronde gezicht, zijn veelbelovende dochter.

Hoe in 's hemel's naam was hij toch aan dit evenzeer geliefd als gevreesd resultaat van een huwelijk gekomen, dat, vier jaren lang zonder kinderen gebleven, ook na dit prachtexemplaar de serie maar weêr had gesloten? Noch hij, noch de moeder hadden eenig part of deel aan het karakter van Matje. Welke grootvader of grootmoeder spookte daar plotseling op in die rijzige elegante figuur met die vastheid van wil, welke zeker in de laatste vier generatiën noch der Doftelaeren (papa's kant), noch der van Oeveren's (mama's zijde) eenige plaatsing meer gevonden had?

Volgens zekere overlevering was het zeer soliede fortuin der Doftelaeren (afkomstig uit Middelburg, zooals gij weet) van ietwat avontuurlijken oorsprong. Een der Doftelaeren had een groote rol gespeeld in de Zeeuwsche Admiraliteit. Een prachtig portret toonde hem in een gedamas-

ceerd harnas, een vlootvoogdstaf in de linkerhand, de rechter gebiedend uitgestrekt naar den achtergrond, waar, op een woelige zee, Engelsche en Hollandsche schepen elkander vuur en vlam toespuwden en donderden. Een moorenjongen in prachtig gewaad droeg op een kussen een helm en glimlachte den barschen, vierkant gekopten, stoeren zeeuw tegen. Dit alles nu was historie. Maar de overlevering sprak er verder van, dat in een nog vroegere levensperiode, de stamvader der Doftelaeren, volkomen als zijn beroemde landgenoot de Ruijter, met groot succes het kapersbedrijf had uitgeoefend; dat dit harde oog menig Spanjool had zien 'voetewasschen', en dat hij later het zwarte 'kroesvee' van de Afrikaansche kust had samengepakt in het onbeschrijfelijke scheepshol, een hel, waarvan zelfs Dante nog niet droomen durfde. Doch uit de, zonder eenige formaliteit, aanvaarde erfenis der 'gevoetwaschte' Spanjoolen en uit de in blank zilver omgezette zwarthuidige Afrikaantjes had Doftelaer I de grondslagen opgetrokken van dat hechte gebouw der door en door fatsoenlijkheid van zijn geslacht, welke het later als van zelf aanwees om opgenomen te worden onder de 'regeerende' familiën, en om in deze eeuw onmiddellijk ingeschreven te worden in het boek van den jongen adel, waarmede Willem I een toongevende kaste in Nederland wilde versterken of stichten.

De op nummer I volgende Doftelaeren waren dus geweest: burgemeesters, leden van vroedschappen, penningmeesters van tal van corporatiën en stichtingen; hadden deel genomen aan duizenden van zwaarwichtige beraadslagingen en conferentiën; hadden voor dien arbeid weinig bezoldiging genoten, zooals gebruikelijk was; en hadden ook al niet meer misbruik van de hun toevertrouwde kassen gemaakt dan evenzeer gebruikelijk was. En zoo was het wilde bloed van Doftelaer I langzamerhand ingedijkt en genormaliseerd tusschen de machtige vooroordeelen en hoogst belangrijke onbelangrijkheden, die het leven van fatsoenlijke Hollanders der laatste honderd jaren insloten.

... En nu klonk het daar op eens: 'En ik w i l niet!' En papa wist het: dat was niet voor het eerst, en het zou ook niet voor 't laatst zijn!

- 'Maar lieve....', begon hij aarzelend.
- 'Lieve? - ik ben niet lief, en ben niet van plan het ooit te worden.'

Een nog dieper zucht dan de eerste gaf absolute instemming met deze autobiographie van Matje te kennen.

Door een zonderling spel der natuur geleek onze Doftelaer veel op een Zeeuwschen vlootvoogd. In 't kostuum van het boven beschreven portret zou hij geen slecht figuur gemaakt hebben. De kort afgesneden knevels en het kleine haarvlokje onder de onderlip deden aan de Ruijter denken, en de geheele kop zou men mannelijk schoon hebben kunnen noemen, - wanneer er slechts eenig karakter in te bespeuren geweest ware. En nu namen de donker bruine kijkers nog meer de wanhopige uitdrukking aan van een ‘geslagen Newfoundlander’, en liet de onderlip, nog ietwat minder veerkrachtig, de te groote onscherpe tanden blootkomen.

- ‘Maar wat wil je dan eigenlijk wel, Matje?’

- ‘De bergen in! Wij zijn niet uit ons Kikkerland gekomen om hier al die mooi opgeprikte heeren en dametjes te zien drentelen. Als ik dàt zien wil, dan gaan wij in 't voorjaar naar Brussel en vergasten ons aan de nagemaakte Franschmannetjes. Maar hier - 't is niet om uit te staan! Gisteren, in die benauwde eetzaal, kwam ik naast een mijnheertje te zitten, dat alléén al lekkerder rook dan twee winkels van Boldoot en Rimmel te samen. Wij zijn gekomen om natuur te zien, en heuzige menschen; om frissche berglucht in te ademen; en hier zien wij Engelsche promenadetjes, en kunstmodepoppen - en happen stof! 't Is onuitstaanbaar en ik wil hier geen dag langer blijven. Dan ga ik weer naar Zon-en-Vliet.’

‘Dan ga ik weêr naar Zon-en-Vliet!’ - Dat was te veel voor den armen vader, die met hart en ziel hing aan het oude buiten, dat reeds aan zooveel geslachten van Doftelaeren prachtige schaduw, heerlijke rust en die voldoende mate van koortskweekende vochtigheid gegeven had, waarop een echt Zeeuwsche familie trotsch pleegt te zijn. En uit dat Dorado had zijn Tiran hem verjaagd - juist veertien dagen geleden; om hem te slepen in restaurants met allerlei poespas, in sleepingcars met schijnmatrasjes en schaduwpeluwtjes, waarin de welgevulde geledingen van Doftelaer geradbraakt waren, als ware hij een dier armzalige schobbejakken geweest, die zijn overgrootvader op de Groote Markt voor diefstal of wildstroopen liet terechtstellen. En nu werd een terugkeer naar Zon-en-Vliet, en naar de goede keuken

van Kaatje, voorgesteld als de ergste straf, die 't verbolgen gemoed van Matje kon uitvinden! 't Was bar!!

- ‘Gut, kind - ik wou dat ik er zat!’

Geen antwoord volgde. Uit de blauwgrijze oogen echter schoot - geen bliksemschicht o, neen! - maar een blik zóó ‘bevriezend’, iets zoo absoluut alle zielgemeenschap met alle vorige Doftelaeren, op n°. 1 na, afsnijdend, dat papa van geluk mocht spreken, dat Matje hem niet aanzag maar over hem heen keek. Doftelaer bespeurde niets dan iets kils, dat over zijn dunharigen schedel scheen heen te glijden.

Plotseling *voelde* Matje, dat iemand dit alles gehoord en begrepen had. Toornig draaide zij zich half ter zijde en *zag* nu de twee oogen, die zij eerst slechts *gevoeld* had. Natuurlijk, zoo iets overkwam ook haar alleen! Zij had dadelijk wantrouwen gehad in dat gebruinde gezicht met den vollen baard, dat half verscholen achter een Tauchnitz, zich als niet afluisterende Germaan of Engelschman had voorgedaan en dat - zij was er nu absoluut zeker van! - zoo'n onuitstaanbare Hollander moest zijn!

Thans was er wèl uitdrukking in de grijsblauwen; iets zóó toornigs, zóó uitdagend vernietigends, dat onze Hollander - want 't *was* er een - de prettigst, ondeugendst mogelijke tegenexpressie uit zijn groote kijkers liet blinken.

- ‘Ja, freule! 't is mijn schuld niet. Maar ik ben een landsman van u, en ik kan niet ontkennen dat ik volmaakt goed hollandsch versta!’

Dit nu - was meer dan erg. Wie permitteerde nu zoo'n man, niet alleen van te verstaan wat zij zeide - want enfin! daaraan was haar eigen onvoorzichtigheid schuld, - maar zelfs van te raden, wat zij niet eens nog had kunnen zeggen.

Zij zon dus op een goed antwoord. 't Moest iets afschrikkends zijn, dat dien man duidelijk maakte, dat men een Matje van Doftelaer maar niet zoo aansprak, alsof zij nog een kind *sans conséquence* was. Zij werd zeventien over drie weken en drie dagen - en was dus een jonge dame, en men moest dus eerst.....

- ... ‘Aan u gepresenteerd worden, voor men zoo impertinent mag zijn’ - klinkt het op eens, als had Cumberland, de gedachtenlezer, vlak voor haar gezeten.

Met één stond de bruine baard op, ging naar den heer van

Doftelaer, nam zijn hoed af en zeide: - ‘Heb ik niet de eer Meneer van Doftelaer uit Middelburg te zien? Ik zag dat op uw koffer. Dus, freule’, (weer die onverdragelijke, spottende oogen!) ‘ik ben heusch niet onbescheiden, maar - ik z i e - ik h o o r - en ik l e e s hollandsch. Mag ik mij zelven maar eens voorstellen? ... Overstuiver, Kapitein ter Zee.’

Doftelaer, zeer verheugd over dien bliksemafleider, stond haastig op, stak de hand uit en zeide: - ‘Familie van den oud-minister van Marine?’

- ‘Dat is mijn vader.’

- ‘O zoo. Ik zag hem nog onlangs te Breda op de landbouwtentoonstelling! Hij is een zeer goede kennis van mij! Zeer verheugd u hier te zien! Al lang van huis?’

- ‘Sedert drie dagen. Ik kwam pas uit Indië en voelde behoefte aan wat frissche berglucht. Niet dat wij nu aan boord te veel last van *Rimmel* hadden;’.....

(Matje in zichzelve: akelige vent!)

‘.... maar toch 't is een ware verkwikking na een verblijf in de tropen, weder eens echte sneeuw en ijs te zien - en dan (hij wees op de Jungfrau) zoo iets goddelijk schoons als d à t !’

Op eens was het ondeugende uit de stem verdwenen. En Matje, nog altijd zinnende op iets erg agressiefs, zweeg - tot haar eigen onbeschrijfelijke verbazing. Maar de ernst van zijn toon werd nog duizendmaal overstemd door de majesteit van dat nimmer te vergeten schouwspel: een ondergaande zon, de hooge Alpen verlichtende. Zelfs Doftelaer geraakte onder den indruk.

't Was zeker wel een vijf minuten later, toen het honderdstemmig koor der banaliteiten, dat in 't fransch, engelsch, duitsch, russisch ‘subliemde’, ‘o so very nicete’, ‘wunderschönde’, hen stoorde.

- ‘Snaterganzen!’ klonk het uit den bruinen baard.

Nu moest Matje toch even lachen. Want ook haar had het zelfde min beleefde woord op de tong gezweefd. Zij keek even op naar den gedachtenlezer, en kon zich niet weerhouden op te merken, dat haar antipathie toch wel een heel knap gezicht had. Niet gemakkelijk - neen. De lange gewoonte van bevel voeren en het besef van groote verantwoordelijkheid hadden een scherpgeteekenden stempel op die gefronste wenkbrauwen gedrukt.

Overstuiver was grooter dan haar vader, grooter zelfs dan zij; maar bovendien zag dat heerschap er zoo sterk en flink uit, dat Matje plotseling 't gekke idee voelde opkomen: ‘Hè - die zou mij wel kunnen maken en breken!’

't Was zoo absurd (verbeeld je, die vreemde snoeshaan, een pugilaat leverende met Matje!) dat zij eerst lachte en toen bloosde - zij, Matje, bloosde! - als was zij geen jonge dame van zestien jaar, 47 weken, 28 dagen!

- ‘Kunt u goed loopen, freule?’
- ‘Ik - zeker.’
- ‘Jawel, maar *hier* in de bergen?’
- ‘Wel, ik zou niet weten waarom niet.’ En het trotsche hoofdje ging weer in den nek.
- ‘Wel, omdat het hier nog geheel iets anders is. Ik ben ten minste zeker, dat ik het morgen akelig afleg. Ik heb nu in geen vier jaren meer geklouterd, en ben zeer nieuwsgierig of ik met mijn Alpenstok, dien de portier hier al dien tijd voor mij bewaarde, mijn bergbeenen weer terug zal vinden.’

‘Wat gaat u doen, Mijnheer van Doftelaer? Welke toer?’

Matje vond hem weer een oogenblik bijzonder familiaar voor zoo weinig kennis. Maar de vragen kwamen zoo natuurlijk voor den dag en dan, in de table-d'hôteconversatie kwamen dergelijke vragen ook zoo dagelijks voor, dat zij het misschien niet eens zou opgemerkt hebben, ware 't niet, - ja, ware 't niet, dat .... wat?

Matje zelve zou moeilijk hierop hebben kunnen antwoorden. Maar de ‘vreemde snoeshaan’ leek, na die tien of twintig minuten, in ééns, noch vreemd, noch ‘snoeshaan’ meer.

En dat was wèl heel vreemd!

De heer van Doftelaer bekende, eigenlijk niet te weten wat zij doen zouden. Baedeker werkte nog meer verbijsterend dan kalmeerend op zijn arm brein. Alleen wist hij, dat Matje ‘de bergen in wilde.’

Overstuiver, die de aan zeelieden eigene gemakkelijkheid van omgang met vreemden had en die snel Doftelaer's verbijstering begreep, ontwierp fluks een plan. Grindelwald, Rosenlaui, Meijringen, enz. enz. defileerden in snelle vaart voor 't niet zeer vlugge bevattingsvermogen van papa, en deden daarentegen de grijsblauwen glinsteren van - genot in 't verschiet. Doftelaer greep, als een drenkeling een stroohalm, het voorstel van

Overstuiver aan, dat deze alles voor hen zou in orde brengen.

Twee paarden, een voor hem, een voor Matje, waren spoedig besteld; en de order voor opmarsch, eerst met de paarden voor een wagentje tot Grindelwald, en dan met de zadels er op, werd vastgesteld.

- ‘Is zes uur te vroeg, freule?’

Doftelaer keek verbaasd op! Zes uur, - het leek hem iets middernachtelijks.

- ‘Zoo laat als u beslist, is natuurlijk goed,’ meende Matje.

Doftelaer wist niet wat hij hoorde! Was dat zijn Matje die daar sprak?

- ‘En freule! hoe staat het met het beslag?’

Thans was het Matje's beurt om verwonderd te wezen. Doch niet alleen had Overstuiver in minder dan tien minuten voor spijkers in de schoenen, voor stokken, voor een volslagen reductie van alle bagage en zoovoort gezorgd, maar - Matje, die reeds sedert vijf jaar moederloos was, dacht er later nog met de grootste dankbaarheid aan - hij gaf bovendien, met ongeloofelijken tact, schijnbaar zonder eenig vragen noch opdringen van raad, zulke praktische wenken voor haar toilet, als ware hij nurse governess, in plaats van zeeman geweest.

- ‘Dus, om zes uur op 't appel!’ klonk de laatste waarschuwing van Overstuiver.

- ‘Ja’, zuchtte van Doftelaer.

- ‘Zeker’, knikte fierbolletje. En zij gaf aan ‘antipathie’ een ferme shakehands, als ware zij eene Anglaise en hij - geen antipathie.

II.

Den volgenden morgen was het heerlijk weer. Precies zes uur stond de wagen voor de deur. De twee paarden, waarvan natuurlijk het een veel te groot en het andere veel te klein was voor het geleende tuig, waren flinke dieren. De zadels werden achter op de bagage gebonden, het kleed er over heen gehaald.

Overstuiver inspecteerde alles nog eens, en stond nu op zijn twee nieuwe reiscompagnons te wachten. Daar kwam Matje met zeer vertoornd gelaat.

- ‘Nu is papa nog al niet klaar. 't Is onuitstaanbaar.’

- ‘Gelukkig, freule, hebben wij den tijd aan ons. Het komt er op een kwartiertje vroeger of later niet op aan.’

- ‘Dat doet er niet toe. Wij hebben nu eenmaal afgesproken om zes uur te gaan, en nu sukkelt papa nog met zijne rekening en over het expedieeren van de koffers, die wij niet mede over de bergen slepen.’

- ‘Ik zal eens even gaan zien, of ik mijnheer uw vader ook van dienst kan zijn.’

Dat was niet overbodig. Doftelaar had eerst getracht zich door den Oberkellner te laten inlichten, was door dezen naar den kellner, door den kellner naar den Hausknecht, thans weder naar den portier verwezen, en al deze lieden, die het druk hadden met te zorgen, dat geen ander reiziger inmiddels aan de mazen van het fooiennet ontsprong, zonden hem van Pontius naar Pilatus. Overstuiver ontwarde de massa, deed perkamenten strookjes aan de koffers met een duidelijk adres naar Lucern, en twintig minuten later kwam Doftelaer rood en geagiteerd beneden.

Op het oogenblik dat het rijtuig zal wegrijden, merkt Doftelaer dat hij zijn portemonnaie in het bureau heeft laten liggen.

Ophouden - uit het rijtuig stappen - zoeken. Het humeur van Matje was inmiddels van *ongunstig* op *storm* gedaald, en dreigender dan ooit staarden de grijsblauwen op een onbepaald punt van een oneindig ver verwijderden horizon.

Daar komt Doftelaar terug, stijgt te haastig in, struikelt en valt met een knie op het voetje van Matje.

- ‘Och - toch altijd even onbeholpen!’

- ‘Maar, lieve kind!’

- ‘Schei toch uit met uw “lieve” kind. 't Is en blijft onhebbelijk en onuitstaanbaar!’

Wat is daar gebeurd? .... Matje heeft een flauw gevoel, dat twee donkerbruine oogen plotseling zeer ernstig zien. Tusschen de wenkbrauwen vertoont zich een plooi, o, zoo diep! - een kloof! En dwars daarover heen vormt het anders weinig zichtbare likteeken van een klewanghouw op eenmaal een onheilspellend wit kruis.

Matje voelt zich tot het uiterste geprikkeld.

- ‘Papa is en blijft onhandig!’

- ‘Freuletje, als u bij mij aan boord adelborst waart, hadt

u zoo zeker vier dagen streng arrest als er een zon aan den hemel staat. 't Is u w v a d e r , van wien gij spreekt.'

- 'Gelukkig, mijnheer, ben ik eens en voor altijd zeker, geen adelborst bij u te worden en mag ik die jongelui dus ook niet berooven van voor hen bestemde vermaningen.'

Matje's oogen zochten nu geen punt meer aan den horizon. Maar als twee vlammende zwaarden zochten en kruisten zij den ernstigen blik van Overstuiver. Deze ontdekte eigenlijk eerst nu welk een prachtig meisje dat kind, - zooals zij hem had toegeschenen, - op weg was te worden. Doch haar boosheid prikkelde nu ook hem:

- 'Gelukkig, dat uw moeder u niet hoort. Zij zou zich niet, gelukkig voelen....'

Hier viel Doftelaar in de rede: 'Haar moeder stierf toen zij even elf jaar was.'

Overstuiver zag met medelijden naar het bedorven kind. Was het woede, was het overspanning van zenuwen? ... Daar parelden tusschen haar lange wimpers een paar heldere tranen.

Overstuiver stak zijn hand toe: 'Pardon, freule! ik wist niet, dat ik u hiermede aan een zoo pijnlijk verlies herinnerde. Bovendien u heeft gelijk: ik heb geen recht u vermaningen te geven. Maar uw vader kent den mijne, en hij weet dat hij, de oude admiraal, geen indiscipline ooit van zijn kinderen zou geduld hebben. Onze opvoeding was zeer streng; toch houden wij allen dol van hem. Wanneer zijn acht jongens eenmaal gelukkig terecht zijn gekomen, dan danken zij het zeker aan hem.'

Nauwelijks had Overstuiver, in zijn opwelling van edelmoedig medelijden, de hand uitgestoken en dit gezegd, of hij zag, dat hij een groote onhandigheid begaan had. Matje stak haar twee handen onder een manteltje, dat op haar schoot lag, leunde achterover in het rijtuig en zei op spijtigen toon:

- 'Ik feliciteer uw vader, - maar nog meer uw zusters, die zoo verstandig zijn geweest van er n i e t te zijn! Wij meisjes zijn nu eenmaal slechte soldaten of zeelui.'

Overstuiver had half schik in het trotsche nest.

- 'Nu, freule, dan is het maar gelukkig, dat er nog geen algemeene dienstplicht is ook voor vrouwen, want u zoudt ons het boeltje gauw bederven.'

Doftelaer meende nu ook zijn duit in 't zakje te mogen doen.

- ‘Wel, als ziekenverpleegsters zoude men ze kunnen oproepen! De vrouw heeft nu eenmaal van oudsher de behoefte om te verplegen en te troosten.’

Nauwelijks was deze prud'hommerie aan 's mans lippen ontgleden of Matje haalde haar schouders op:

- ‘Malle praatjes! - 't ideaal moet dus zijn kindermeid, keukenmeid of soeur de charité? Ik kan u gerust verzekeren, dat ik daar altijd voor zal passen. Ik gevoel niet de allergeringste lust mij op te offeren - voor wien en voor wat dan ook!’

Een onbevangen toehoorder zou misschien den toon van Matje iets te strijdlustig gevonden hebben, om haar uitval als geheel ernstig te beschouwen. Maar Doftelaer plofte met twee voeten te gelijk in den gespannen strik en begon een dwaas gejammer over: ‘‘t hedendaagsch geslacht, vooral der jonge meisjes. In zijn goeden moederstijd...’ - en zoo al meer.

Matje sloot de oogen met een uitdrukking van diepe wanhoop en deed alsof zij ging slapen.

Overstuiver bekeek het mooie, stoute kind met onverholen bewondering. Nog knop, beloofde de bloem overschoon te zullen worden. Maar wie zou dat humeurtje weten te temperen?

Hij begon nu met den heer Doftelaer over allerlei te praten. Gelukkig herinnerde hij zich dat Doftelaer veel aan landbouw deed. Zijn vader, de oude admiraal, had, als de meeste oude zeelieden, een groot zwak voor kinderen, bloemen en jonge dieren. Hij liefhebberde dus sedert zijne pensioneering ook wat in landbouw, in veeteelt en vooral in tuinbouw.

Nauwelijks had Overstuiver het gesprek op deze onderwerpen gebracht of Doftelaer leefde geheel op. Bepaald knap in zijn vak, wist hij Overstuiver ook werkelijk te boeien; en wat eerst alleen uit beleefdheid begonnen was, bleek werkelijk een belangrijk onderhoud te worden.

Het toekomstvrouwtje, dat nog altijd deed, alsof het pruilde of sliep, verloor geen woord van alles. Met echt vrouwelijk instinct bewonderde zij den grooten tact, waarmede Overstuiver zelfs haar vader, - voor wien zij zelve geen ‘sikkepitje respect’ had, zooals zij steeds volmondig bekende en dien zij een sukkel vond, - door hem op de rechte onderwerpen te brengen, op zijn voordeeligst wist te laten uitkomen. En toen Overstuiver den goeden man een zeer verdienden lof toebracht over zijn

opmerkelijke proeven van heideontginning, was niet alleen Doftelaer de gelukkigste aller menschen, maar voelde Matje met verbazing een zweem van achting bij zich opkomen voor haren vader, die door Overstuiver een praktisch weldoener van zijn land genoemd werd. En dat à propos van dien mallen landbouw, dien zij juist zoo onuitstaanbaar vervelend vond!

Lang doen als of men slaapt, in een reiswagen, op een prachtigen dag en onder de opgewekte muziek van in maat hard dravende paarden, rinkelende bellen en klappende zweepen, gaat niet best. Matje begreep, dat het ridicuul werd die comedie vol te houden en opende dus de fatale schoone kijkers, waarachter reeds zulk een vreemd embryon van menschen- en wereldbeschouwing spookte. Zij bekeek nu ook eens haar vijand. Want na hetgeen van ochtend gebeurd was, h a a t t e zij dien pedanten officier-schoolvos, zij was er heel zeker van ...

Zij vond het bepaald onaangenaam hem niet afschuwlijk te kunnen vinden, noch zelfs ridicuul of wat dan ook, dat haar gelijk kon geven hem diep te haten. Dat zij dat noodig achtte en zich niet bepaalde tot eene souvereine onverschilligheid - bewees dat de zeventien jaren nog altijd niet volslagen waren.

Eindelijk kwam er een einde aan den stoffigen weg naar Grindelwald. Men zou daar blijven, om den volgenden dag den eigenlijken tocht te aanvaarden. Doch daar er veel tijd over was, sloeg Overstuiver een wandelingetje voor, dat ook den heer Doftelaer, een goed wandelaar, zeer aangenaam was Matje holde vooruit.

Overstuiver zag dat met een ondeugend lachje aan.

- ‘Freule! U vervalt in de grootste fout voor een bergbestijgster. Vooral langzaam - langzaam beginnen.’

Matje stapte nog iets harder voort. Doftelaer en Overstuiver volgden zeer bedaard. Op het punt gekomen waar men in een gletschergrot zou gaan, vond men Matje, die reeds zat te wachten.

- ‘Ik dacht dat u onderweg een middagslaapje waart gaan doen. Als u er nu eindelijk zijt - dan als 't u blieft dadelijk in de grot!’

- ‘Zeer bepaald neen, freule! Uw longen en uw hart zijn. zooals blijkt, uitstekend in orde; maar u heeft het veel te warm om in de grot te gaan. Dit zou schromelijk onvoorzichtig zijn.’

- ‘U is te goed. Ik weet van geen kou vatten. Papa is u klaar?’

Doftelaer keek besluiteloos naar beiden. Op eens draait Matje zich om en zegt tot den man, die met de kaarsen stond te wachten: ‘Vorwärts.’

Op hetzelfde oogenblik stond Overstuiver voor haar.

- ‘Dat zal n i e t gebeuren. U heeft niet het recht met uwe gezondheid te spotten.’

- ‘Gelukkige adelborsten! Wat zullen hun mama's u dankbaar zijn! U krijgt bepaald het grootkruis van de Camilleorde!’

Metéén wilde zij vooruitgaan. Doch Overstuiver nam haar eenvoudig als een veertje van den grond, zette haar in het paviljoentje neer, dwong haar een shawl van de Wirthin om te doen, en eerst daarna begon de gewone tocht met lichteffecten en al wat er meer bij hoort.

Wat in dat kwartiertje in Matje omging? - Men zou vrouw moeten zijn om dat te beschrijven. Woede, en te gelijk een soort van behoefte om ongelijk te bekennen; door en door gekrenkte ijdelheid, en een bepaalde achting voor twee zoo gespierde armen; ergernis over haar onmacht, en een allerzonderlingst gevoel van weelde, een oogenblik aan dat sterke mannenhart gerust te hebben. Een mozaiek van gewaarwordingen, waaronder die van het ‘stoute kindschap’ plotseling overgingen in het nieuwe bewustzijn der vrouwwording; - 't vloog alles als in een kaleidoscoop voor 't zieleoog van ons heldinnetje.

Onder het teruggaan naar het hotel was zij veel stiller. 't Diner ging voorbij. ‘Vroeg naar bed’, luidde het bevel van Overstuiver, thans voor goed kommandant van den troep.

III.

Den volgenden morgen besteeg Doftelaer zijn ros. Matje bedankte er natuurlijk voor te paard te gaan, en stapte dapper naast den bedaarden Overstuiver. Zij genoot onbeschrijfelijk van de heerlijke natuur, van het bewustzijn van haar kracht, van al de weelde van een prachtige wandeling in een goddelijk land bij heerlijk weder.

In het Schwarzwald ging Overstuiver een tijd lang naast

het paard van Doftelaer en sprak met hem over het schoone vee, waarvan jonge exemplaren telkens tusschen de donkere boomen opdaagden. Matje was met den Gepäckträger achtergebleven. Plotseling hoorde Overstuiver den Gepäckträger roepen: ‘Pas op, freule, pas op!’

Overstuiver wendde zich snel om. Een paar dartele vaarzen stootten elkander met de hoorns, en hadden in hun lompe sprongen bijna Matje omver geloopen. Doch deze, op het land opgevoed, had, wel verre van te schrikken, er zoo ongemakkelijk met haar parasol op ingeranseld, dat de beide verschrikte dieren, staart omhoog en kop omlaag, wegholden.

- ‘Bravo, freule’, riep Overstuiver lachend, ‘u is gelukkig voor geen kleintje vervaard!’

En met bewondering zag hij naar het schoone kind, dat met haar vastberaden blik, flinke houding en volle haarlokken, als model voor een germaansche godin zou hebben kunnen poseeren.

- ‘t Is ook wat mooi's!’ - antwoordde Matje, ‘bang voor een paar lompe vaarzen!’

De Gepäckträger vond het echter niet wenschelijk nog langer te vertrouwen op het goede humeur of de schuwheid der goed gevoede, weelderige jonge dieren, en verzocht de kleine karavane zich een weinig aaneen te sluiten.

‘Bang is ze niet; de kleine heks’, dacht Overstuiver. ‘En een flinke loopster, is ze ook. 't Zou toch jammer zijn als er van dat alles niets terecht kwam!’

Matje was bijzonder in haar humeur. Zij gevoelde zich als gedragen door nieuwe krachten, die tot nu toe in haar gesluimerd hadden. Haar overmoed nam een grappigen plaagzieken vorm aan, en haar ‘antipathie’ moest het ontgelden. Geen woord kon hij uiten of Matje maakte de tegenovergestelde meening tot de hare. Overstuiver had als de meeste mannen, die in de wereld veel op zich zelf gestaan hebben, een grooten eerbied voor de fatsoenlijke vrouw. ‘Groen’ noemde de zeventienjarige dit, met een aplomb die Overstuiver haast boos maakte. Toen hij zinspeelde op huiselijk geluk, lachte zij hem hartelijk uit. Ook zij dacht er wel aan te trouwen; maar eerst wilde zij een paar jaren in de wereld, in den Haag, waar haar tante, de baronesse van Oeveren, haar zou introduceeren. En als zij een man nam, dan moest hij geld hebben, veel geld; zij bedankte er wel voor, zich te bekrimpen, zij was een

héritière, dat wist zij heel goed. Mannen die om haar geld zouden komen, och! die zouden er wel met dozijnen zijn - maar merci! pas si bête! - haar man zou de wereld moeten kennen, geen sukkel zijn, niet te jong, een goede naam en uitstekende relatiën en een fortuin, minstens gelijk aan het hare; - dat alles stond vast in haar programma.

En hoe meer of het nest zag, dat zij met die theoriën, gedebiteerd met al de overdrevenheid van een eigenlijk nog hoogst onschuldig gemoed, Overstuiver ten hoogste verbaasde en in zijn idealen wondde - des te sterker pochte zij op haar aangenomen cynisme. Overstuiver kende dit soort van *fast girls* nog niet en was in voortdurenden twijfel, of hij te doen had met een kind, dat nog de zweep verdiende, of wel met een echte vrouw, die reeds veel meer van de wereld af wist, dan hij zelf er op zijn zwerftochten van had kunnen bespeuren.

Inmiddels schommelde de zwaarlijvige papa op zijn grooten bruine vooruit, en voerde de Gepäckträger het andere dier met de bagage op het vrouwenzadel met zich.

Door de gewone toevalligheden van een langen loop was Matje met Overstuiver een geheel eind van de overigen af geraakt. Plotseling stond zij stil - vlak voor Overstuiver. ‘Mijnheer Overstuiver, toen u mij gisteren uw hand reikte, - die ik niet aannam - toen meende u, dat ik weende, omdat ik aan mijn moeder dacht?’

- ‘Ja, freule - dat was zoo. Het speet me u pijn gedaan te hebben.’

- Hè - wat een rare man is u toch. *Ik* vind het juist heerlijk, pijn te doen. Op onze kostschool te Brussel waren ze allen, *Madame* incluis, doodsbang voor me.... Maar ziet u, ik begreep dat gisteren wel en vond het ... eigenlijk heel lief van u. Maar ik ben nu eenmaal een ellendig nest, en ik verkoos niet ongelijk te bekennen. Stel u echter gerust. Over mama treurde ik geen oogenblik. Zij was een beste, goede vrouw - maar nog grooter sukkel dan papa. Anders zou ze ook nooit zoo dom geweest zijn, hem te nemen. Zij was geboren voor huismoeder - en voor linnenkastverrukkingen! Ik zou toch nooit de minste sympathie voor haar hebben kunnen voelen. Dus bespaar u die gewetenswroeging over het wonden van mijn teeder kinderhart! Ik weet niet of ik een hart heb, maar in allen geval noch voor papa en

mama's-, noch voor bébésvereering. Dank je wel voor die afgezaagde *Daisy-chain*-sentimentaliteit... ‘Maar - uw hand, die ik gisteren niet wilde aannemen, die wil ik nu wel hebben!’

Metéén stak zij haar mollig en toch krachtig gespierd handje vooruit.

Maar Overstuiver hield zijn hand terug. Wat was dat voor een monstertje, dat daar voor hem stond? Was dat nu een product der negentiende eeuw? Of was het enkel een door en door bedorven schepseltje?

Het beruchte ‘witte kruis’ (zooals Matje het voor zich zelve dadelijk gedoopt had) toonde zich weder op zijn voorhoofd.

- ‘Maar, mijn God, freule! - als u op uw leeftijd, noch van vader noch van moeder houdt - waar ter wereld zult u u dan aan hechten? U weet toch dat zonder affectie die wereld daar rond u de meest barre wildernis zijn zal, en dat die zal eindigen u te verslinden?’

Matje hield steeds haar hand uitgestrekt.

- ‘Een *barre wildernis*, die mij zal *verslinden?* Kapitein, u is beter zeeman, dan dichter! Uw “beelden loopen niet rond” - zooals onze talleeraar zeide. Aan wien ik mij zou gehecht hebben? Kijk - nooit aan een oudere zuster, dat zijn de ergste wijsneuzen van allen. Maar, misschien, zou ik mij wel gehecht hebben, of hebben laten ringelooren - want dat is één - door ... een g r o o t e n b r o e r ... - Wil u die zijn?’

Overstuiver zag de groote blauwgrijzen plotseling met zulk een wonderlijken, zacht warmen gloed op hem rusten, dat, vóórdat hij kon nadenken, twee zaken hem klaar werden. Vooreerst, dat als instinctmatig het lieve handje in zijn grooten klauw rustte en misschien zelfs iets langer dan wel precies noodig was; ten tweede, dat h e t k i n d Matje - ‘het knopje’ - verdwenen was en er nu een ‘roosje’ voor hem stond, zoo goddelijk schoon en tevens zoo capiteus gevaarlijk als hem nog nooit op zijn levensweg was voorgekomen.

‘Zoo’ - zei Matje lachend - ‘ziet u, die hand w i l d e ik hebben - u kunt toch niet boos op mij blijven. O! ik weet het heel goed: ik ben een monstertje. Maar - al heb ik ondeugden, ik heb één groote deugd: ik ben veel te trotsch om ooit te liegen! En daarom wilde ik uwe illusie over mijn tranen van gisteren maar wegnemen. Ik wil onder geen

valsche vlag varen; 't waren niets dan tranen van spijt, - echte stoute kind's tranen! Maar' - en nu kwam er eene onbeschrijfelijke uitdrukking van zelfbewustzijn in de blauwgrijzen - ''t zullen de laatsten zijn. Nu ik een grooten broer heb, wil ik geen kind meer wezen. Als ik nu eens uw raad noodig heb, mag ik er dan op rekenen, dat die handdruk, die was van een trouwen broeder, - en willen wij 't eens echt meenen met onze vriendschap?'

Overstuiver verweet het zich later wel honderdmalen; - maar op dit oogenblik had hij niet alleen den moed niet te weigeren, maar het was in dat groote mannenhart, alsof daar plotseling ook eene plaats weggegeven werd, die hij nimmer meer geheel zou kunnen terugnemen. Ja, hij had innig medelijden met dat zonderling, vicieus, en toch zoo weinig alledaagsch schepseltje! De hemel mocht weten, hoe een wezenlijke broer daarvoor zou hebben kunnen zorgen en er iets van zou hebben kunnen terecht brengen!

En zoo sloten die twee vriendschap.

Het overige van de wandeling ging ongeloofelijk snel voorbij. Matje nam de rol van 'kleine zus' conscientieus op. Zonder, een enkele van haar dwaze nukjes te vertoonen, sprak zij met Overstuiver zóó trouwhartig over alles, over haar kindsheid, haar ondeugend schoolleven te Brussel, haar kleinen en kleinsteedschen kring te Middelburg, dien zij onwederstaanbaar komisch nabootste en weergaf, dat de 'kommandant' geheel onder de charme kwam van de lieve verschijning. Zeker, hij zou - had hij zulk een zusje gehad - haar een trouw vriend geweest zijn.

In Meyringen werd gesoupeerd. Den volgenden dag zou ieder weder zijns weegs gaan. Matje vond een dubbelen amandel.

- 'Philippine?'
- 'Gaarne', zeide Overstuiver.

't Werd bepaald dat wie iets aangaf zonder te zeggen: 'j'y pense', verloren had.

Overstuiver was geprikkeld en wilde niet verliezen. Het werd tijd om naar bed te gaan. Nog was het pleit onbeslist. De blakers komen.

- 'Mijnheer Overstuiver, bij ons in Zeeland is er een oud gebruik. Wie met een Zeeuwsch meisje gaat kermisvieren,

mag een zoen geven. Nu, deze dag was mooier dan eenige kermis. U mag van ons gebruik profiteeren! Papa heeft er niets tegen!'

Meteen bood het schoone schepseltje haar wang aan. Doftelaer knikte goedhartig toe. Overstuiver drukte even zijn lippen op 't lieve gezichtje.

- 'Philippe'! juichte Matje. 'U hebt mij iets gegeven en niet gezegd: *j'y pense*!'

Overstuiver was overbluft - maar ook overwonnen.

- 'En nu', zeide Matje, 'heb ik het recht een discretie te kiezen. En dat is: vóór dat u morgen vroeg weggaat, geeft u mij schriftelijk uw opinie over dat malle schepsel, dat Matje Doftelaer heet. En - eerlijk, op uw woord van zeeman... Toegeslagen?... U schuift uw briefje maar onder mijn deur.'

Overstuiver moest toegeven.

- 'U is immers mijn overbuurvrouw op den gang?'

Matje dacht een oogenblik na: 'Ik ga even zien.' Zij kwam terug. 'Jawel - schuif uw briefje maar onder de deur van no. 14.' Daarop verdween zij voor goed.

Doftelaer verzocht Overstuiver nog een sigaar met hem te blijven rooken. Een half uur later scheidde men met de wederzijdsche belofte van elkander in Holland te zullen opzoeken - zooals dat bij dergelijke gelegenheden te doen gebruikelijk is.

IV.

Op zijn kamer gekomen, nam Overstuiver een blaadje papier en wilde schrijven. - Doch wat?

Hij bespeurde tot zijn grooten schrik, dat dit lang zoo gemakkelijk niet was. Dat stoute kind had grooter plaats veroverd in zijn existentie dan hij vijf minuten vroeger zich zelven zou bekend hebben. Plotseling zag hij haar in zijn geest voor zich, was het hem alsof de twee blauwgrijzen hem weder met die raadselachtige uitdrukking aanzagen, en klonk het: 'groote broer!' zoo trouwhartig, uit dat schoone stoute mondje!

In enkele oogenblikken zag Overstuiver zijn geheel verleden voor zich voorbijgaan.

Zijn vader had geen vermogen. De opvoeding der acht jongens was hem zwaar gevallen. Maar getrouw had hij zich iedere opoffering getroost. Thans was het aan de ‘jongens’ om voor hem te zorgen. Bovendien waren er van de acht enkelen getrouwd, - en ook daar moest geholpen worden. Ook daar waren weêr kinderen, die de ‘wereld’ in moesten. En altijd was hij, de oudste zoon, degene, die dit alles mogelijk had gemaakt.

Had hij nooit aan een eigen huis, een eigen haard, een eigen geluk gedacht?

Ronduit gezegd: weinig. Hij had er niet veel tijd voor gehad. Hard werken, trouw en kranig dienen, een brillante carrière - zij hadden zijn leven vervuld.

Dus nooit geen kleine liefdesavontuurtjes? Ja, natuurlijk wel; - bij de vleet. Overstuiver was een te kranige, sympathieke persoon dan dat menige blik uit schoone oogen zich niet met genot aan hem gehecht zou hebben. Maar - 't waren altijd echte zeemans-avontuurtjes geweest. Overstuiver was bekend voor zijn zingen:

‘J'ai des amourettes, mais n'ai pas d'amour.’

En nu? - 't Was te gek! Dat nest, dat kind, pas uit de korte kleeren, - neen maar, 't was eenvoudig ridikuul!

Overstuiver was de minst fatterige van alle mannen. Toch - hij kon 't zich niet ontkennen - dat ‘groote broerschap’ was een van die lieve kleine leugentjes, waarmede vrouwtjes, groot of klein, zich zelven diets maken, dat iets zeer onschuldigs tusschen twee wezens zal gaan plaats vinden; - een van die hellingjes, waarvan reeds zoo menig scheepje plotseling in de wilde zee der hartstochten afgleed.

Maar wat? Hij, die voor anderen moest leven, die geen fortuin had, die reeds drie en veertig jaar oud was - hij zou zich daar, al ware 't zelfs slechts eene seconde, laten voorliegen, door dien schoonen maar krankzinnigen droom?

Neen, nooit! Zij was een kind. Al had zij als een romanesk poppetje een oogenblik in haar kinderhersens een romannetje geschapen, waarin een groot krachtig zeeofficier geen kwaad personaadje was - weg daarmede! weg!

Maar - mocht hij dat lieve schepseltje weder geheel aan haar zelve overlaten? Kon hij misschien geen goeden

nvloed op dat trotsche, bedorven natuurtje uitoefenen? Pleegde hij geen desertie? Had hij niet toegeslagen en met dien handslag zijn woord verpand?

‘Illusie! Zelfbedrog! leugen!’ weerklonk het in zijn binnenste. ‘Vlucht! groote gek! vóór dat gij een lafheid begaat!’

Plotseling greep hij de pen en schreef. Voort! voort! vloog de pen als met woede! als met schaamte!

Maar wat? Was hij nu geheel en al krankzinnig? Daar vielen twee groote druppels op 't papier! en nog twee! en nog twee!

In een ver visioen trok daar voor Overstuiver's oogen voorbij al wat het leven hem ontzegd had: het meisje, dat hem zou hebben kunnen beminnen, de vrouw, die zijn huis zou bestierd hebben, de mollige grappige kinderen, die hem, bij iedere terugkeer, grooter en krachtiger opgegroeid, zouden zijn te gemoet gevlogen.

En nu? Wat zou nu de toekomst zijn? Als de onvermijdelijke pensioneering zijn carrière misschien binnen twaalf, veertien jaren afbrak - ja, schout-bij-nacht, dat zou hij misschien nog wel halen! - maar dan? Enfin - dan zouden de kinderen van zijn broers wel geplaatst zijn; dan zou de grijze vader neerliggen in de eervol verdiende laatste rustplaats. En hij? Alleen! - alleen! - alleen! - Van de ‘Soo's’ naar de uiterst nare ongezellige oudevrijers-kamers, van die kille onvriendelijke plek weder naar de societeit! En verder?

Plotseling voelde Overstuiver de wreedste aller gewaarwordingen. Was dat geheele leven van plichtsbetrachting en opoffering dan toch op stuk van zaken geen ellendige zelfmisleiding, geen misslag? Geen ‘verfehltes Leben’? Wie zou hem daarvoor danken, troosten? En was hij niet nog jong genoeg, en vooral zoo onbeschrijfelijk rijk aan nooit geplaatste affectie, om niet nog het recht te hebben het geluk te grijpen, dat daar plotseling zoo lachende zich aan hem voordeed?

Daar op eenmaal vliegt het als een bliksemstraal voor zijn geest:

‘Wel - ik? ik ben een *héritière* - mannen, die mij voor mijn geld willen hebben, zal ik bij dozijnen zien aanvliegen als muggen om de kaars. Maar - pas si bête!’

Dat is waar! Dat heeft Matje gezegd, het trotsche grillige kind! En nu, door een kleine opwelling van een ietwat beter

‘ik’ in dat persoontje, zou hij zich laten kluisteren, zijn plicht vergeten - of nog erger hij, drie en veertig jaar oud, de laagheid hebben, misbruik te maken van een voorbijgaande phantasie van een zestienjarig kind!

Weg! Weg! daarmede! - En de begonnen brief vliegt in vier stukken.

Overstuiver nam een nieuw blaadje papier en schreef:

> *‘Een katje - om niet zonder handschoenen aan te pakken. En toch zal ik den man niet beklagen, die den moed zal hebben, het te vangen.’*
> (Onderteekend:) *‘Een onhebbelijk zeeman.’*

Toen 's morgens vroeg Overstuiver even naar boven zag, kwamen twee vuistjes uit een raam van no. 14, met de nageltjes goed naar buiten, en een ondeugende stem riep:

‘Pas op de nageltjes! - Katjes willen krabben!’

Nog even een vluchtig visioen van een massa prachtig blond haar. 't Venster dicht.

Overstuiver gaat met zijn gids verder. En daar valt hem het slot van een fransch versje in:

> .... ‘N'y pensons plus!’ dit elle.
> Depuis, j'y pense toujours!

Een paar uur later bedenkt hij: Wat heeft hij met den eerstbegonnen brief gedaan? Wel - immers verscheurd! Maar de stukken? - Och kom! in Meyringen verstaat niemand hollandsch; die prullen worden dus per se weggeworpen.

V.

Wij zijn acht jaar verder. Het ‘j'y pense toujours’ heeft langer geduurd dan Overstuiver lief geweest is.

En als die wreede weemoed hem overviel, waaraan de sterken misschien nog meer blootgesteld zijn dan de zwakken: ‘wat heb ik met mijn leven gedaan?’, - dan spookte het lieve verschijningje uit Interlaken in lange nachten door de kommandantshut van 't zwalkende schip.

Maar in het veel bewogen zeemansleven kwamen duizenden nieuwe indrukken het visioen van het stoute blondje, zooal niet geheel vervangen, dan toch op den achtergrond dringen.

Intusschen was Overstuiver zoo weinig zeker van zijn genezing, dat hij met zorg iedere uitnoodiging van den heer van Doftelaer om op ‘Zon-en-Vliet’ te komen, had afgeslagen. Zelfs een alleraardigst briefje aan ‘grooten broer’ was wel zeer beleefd, en in schertsenden toon, beantwoord, - maar had niet meer succes gehad.

Op een goeden dag was er een communicatiebrief bij den ouden admiraal gekomen. Matje was getrouwd. Op dat oogenblik was Overstuiver in Indië. Doch nu was hij weder binnengevallen, na een lang hernieuwd verblijf in dat afmattende Indië. Zijn vader was in dien tijd gestorven, zijn dapperen kranigen zoon in de verte zegenende. De ‘jongens’ van de broeders waren luitenants, ontvangers, ingenieurs.

Hij zelf is juist schout bij nacht geworden. De Minister van Marine heeft hem in den Haag ontboden om hem nog meer te zeggen. De audiëntie heeft plaats gehad en Overstuiver, die te goed zeeman is, om niet altijd te ‘mopperen’, kan toch moeielijk verhelen, dat het hem zeer aangenaam is geweest van den Minister - al is het er maar weer een van de ‘Haagsche Marine’ - te vernemen, dat *men* zeer tevreden is over den heer Overstuiver, dat men zeer gelukkig zal zijn, hem binnenkort weder een mooi commando te kunnen aanbieden, en zoo voort. Enfin, Overstuiver is ‘*lekker*’, en doorleeft een van die zalige oogenblikken, waarin men, o wonder! zeer werkelijke verdiensten, ook zeer werkelijk erkend ziet, en die voor zoovele jaren van allerlei ellende moeten schadeloos stellen.

Overstuiver keert langs den Boschkant naar zijn hotel Bellevue. Ei! een schilderijtentoonstelling! Laten wij er eens ingaan.

Overstuiver staat voor een Mesdag.

- Dondersche kerel! wat snapt hij 'm dat ‘prachtig.’

En Overstuiver gaat wat achteruit om 't schoone ‘brok’ beter te zien. Daardoor stoot hij bijna tegen een zeer elegant groepje Haagsche beaumonde. Overstuiver maakt eenige verontschuldigingen.

‘Il parait, Monsieur le contre-amiral, que vous ne voulez pas reconnaître vos anciennes amies!’, klinkt het uit den mond van eene prachtige, schoon eenigzins vermoeid uitziende blondine.

Overstuiver kijkt verbaasd, doch redt zich nogal gelukkig.

‘Je suis d'autant plus impardonnable Madame, que je me donne en même temps un brevet de mauvais goût.’

Een paar der andere dames giegelen, en zien met Haagsche verbazing naar den zee-officier, die - in volle audiëntie-uniform nog wel! - met een harer praat alsof hij van haar ‘monde’ kon zijn, terwijl toch geen harer hem kent.

De schoone blondine trekt nu een harer twee lange handschoenen uit, kromt het keurige ontbloote handje tot een klauwtje en zegt: ‘'t Katje zonder handschoenen!’

- ‘Matje Doftelaer!’

- ‘Juist, thans Mevrouw van Wagenaer Cromzicht. 't Is te erger dat u mij niet herkent, daar ik bijna tot uw corps behoor. Mijn man was vroeger ook marine-officier.’

Overstuiver antwoordde niet. In een oogwenk herinnerde hij zich een miserig akelig mannetje, die, omdat er in de zeventiende eeuw eens een admiraal van Wagenaar Cromzicht geweest was, in de Marine gegaan was. Bijna al afgeschrikt door 't ‘*baar zijn*’, was ons Haagsch poppetje toch nog 2de luitenant geworden. Doch het varen met al die ‘onbeschaafde’ menschen was hem te onaangenaam: hij nam zijn ontslag, dat ‘hoogst eervol’ verleend werd, misschien nog wel ‘onder dankzegging voor de bewezen diensten’; was toen in een hofcarrière getreden, en was iets heel voornaams. Sinds dien tijd was hij sterk lijdende aan die eigenaardige Haagsche myopie, die maakt, dat men zijn oude vrienden en kennissen niet meer herkent als zij van een andere ‘wereld’ zijn; had zich beroemd gemaakt door een liaison met Mlle Dorine Fortuise, en door zijn aandeel in de schaking van een minderjarige heritière, die den leêgen geldbuidel van een zijner illustre vrienden moest restaureeren; en was, na zesjarigen cotillonsdienst, gepromoveerd tot man van de rijke en zeer gefêteerde Zeeuwsche jonge ster dier laatste jaren. Thans was hij een der chefs van de zich meer en meer ontwikkelende politieke partij, steunende op ‘moreele basis.’

Overstuiver begreep dat hij toch iets moest zeggen.

- ‘O zeer zeker - ik herinner mij.... maar ik was toen in Atjeh; en een oogenblik.....

- Was u mijn bestaan volkomen vergeten. Dan ben ik beter op de hoogte van uw doen en laten. Want in 't zelfde jaar van mijn huwelijk heeft u een hoogere klasse der Willemsorde gekregen en is u adjudant in buitengewonen dienst geworden.’

Op die laatste woorden draaiden een paar der heeren van

de groep, die natuurlijk niets geen notitie van dien ‘aanstellerigen’ man in 't mooie pak genomen hadden, meer bij, en schenen voor 't eerst de nestels van het adjudantschap te bespeuren. Een mompelde iets van voorstellen. Mevrouw van Wagenaer deed dit: ‘Baron van Afferten’, ‘graaf van Scheuslick,’ - ‘Schout-bij-nacht Overstuiver.’ Wederzijdsche buigingen.

- ‘En gaat u nog wel eens naar Zwitserland?’

- ‘Waarschijnlijk wel, Mevrouw!’

- ‘Nu, vóór dat u gaat, belooft u toch de kennis van mijn man te komen maken. Kom morgen - wilt gij? - five o'clock thee - ik zou het zoo aardig vinden nog eens over uw goede diensten als gids te spreken. Misschien’ - en zij reikte hem de hand - ‘heb ik die nog wel eens noodig.’

Men groet, men buigt.

Een minuut later scheldt Overstuiver zichzelven voor den grootsten eend op aarde uit, dat hij zich waarachtig heeft laten ‘lijmen’ voor die stomme visite bij dat ‘mispunt’ van een Cromzicht, die voor zijn part duizendmaal gestolen kan worden!

Op straat herinnert hij zich echter de uitdrukking der ‘blauwgrijzen’. Hemel, wat een schoone oogen! - maar ook welk een overspannen opwinding sprak er uit haar geheele houding!

- ‘Hé, Overstuiver, wat soes je?’

- ‘Allemachtig, van Wageningen, hoe maak jij het?’

Baron van Wageningen behoort tot den oudsten, echt hollandschen adel van het land. Tevens is hij de beste, meest populaire cavalerie-officier. Even wars van kunsten als een van Cromzicht er vol van was, bleef hij voor al zijn oude vrienden van de militaire school het type van den kranigen loyalen kameraad.

Naar Indië gedetacheerd, deed hij een paar expedities mede. Enkele met de marine samen. Zoo leerde hij Overstuiver kennen en tusschen deze twee werd het een vriendschap van de edelste soort.

- ‘Waar kom jij van daan? Weet je wel, dat het al een jaar geleden is dat ik in Indië afscheid van je nam? Ik wist niet dat je ook al in 't land terug waart.’

- ‘Ik ben ook pas binnengeloopen. En van daag was het mijn eerste audiëntie.’

- ‘Juist; om te bedanken voor de promotie! in de Willemsorde en voor het schout-bij-nachtschap. Van harte gefeliciteerd, oude jongen! En je hebt haar eerlijk verdiend, hoor!’

En met groote hartelijkheid en zonder eenigen zweem van jaloezie klopte van Wageningen op het kruis van Overstuiver.

‘Ik heb niet geboft’ - hernam van Wageningen - ‘ik had ook zoo gehoopt zoo'n dingetje in Atjeh te halen. Maar toen ik kwam, was het juist verzoeningsmoesson. Beroerd! dat wij die kerels niet op hun bruine huid mochten komen! He?’

Overstuiver haalde de schouders op.

- ‘Je weet, kerel - in de hooge politiek’ -

- ‘Ach, wat hooge politiek! - men vecht of men vecht niet. Maar als je er op moet slaan, dan zijn de eerste klappen drie gulden waard.’

En de kranige van Wageningen trok met iets meer kracht aan zijne knevels dan voor de symetrie dier orneering, waar hij anders zeer trotsch op was, wel dienstig werd.

Op eens viel het Overstuiver in, dat hij door van Wageningen meer zou kunnen vernemen over zijn plaag uit het Schwarzwald bij Rosenlaui.

Nauwelijks noemde hij den naam, of het goede gezicht van van Wageningen betrok.

- ‘Ken je haar?’

Overstuiver verhaalde de ontmoeting te Interlaken en zijn briefje. 't Gezicht van van Wageningen betrok meer en meer.

- ‘Kerel, pas op haar klauwen! Zij zeept het je in! Let er op wat ik je zeg! 't Is 't kranigste wijf, dat wij hier in den Haag hebben, maar 't is de duivel in persoon. Ik zelf....’ - hier hield hij plotseling op.

Overstuiver zag hem eens goed aan.

- ‘Aangeschoten, vriend?’

- ‘Als een gek; voor die vrouw zou ik een moord doen! En als ik dien lammen kerel naast haar zie loopen, dan moet ik mijn handen in den zak steken, om hem zijn nek niet om te draaien!’

- ‘Blikslagers!’ - zei Overstuiver lachend - dat belooft wat in den mond van den pootigste aller cavaleristen! Nu maar, stel je gerust, ik zal niet op je jachtterrein stroopen. Maar wie is de gelukkige?

- ‘Niemand! n i e m a n d !! Cynieker, onvoorzichtiger, loszin-

niger vrouw dan Matje leeft er niet. Zij compromitteert zich meer op één dag, dan honderd mannen te zamen in één jaar. En met dat alles zijn wij allemaal overtuigd, dat van Cromzicht zijn lot ontloopt. Zij speelt met vuur. Een paar malen hebben gekken elkander al over den kop gehouwen te harer eere; zij heeft een conversatie, zooals zij zelf zegt: “à faire rougir un prêtre dans son confessional” - en met dat alles is zij te trotsch om zich aan iemand weg te gooien.....’

VI.

Den volgenden dag om vijf uur schelde Overstuiver aan een zeer deftig huis in de oude historische wijken van Den Haag. Een beeld van een knecht met een gezicht, veel fatsoenlijker dan drie vierden der zeer aristocratische gasten, die zoo dikwerf dien drempel overtraden, nam het kaartje aan met een voorzichtigheid als vreesde hij dat het een dynamietpatroon was. Met een beleefde halve buiging schoof hij Overstuiver in een zeer ernstig gemeubileerde spreekkamer. Na een paar minuten boog hij eenige graden dieper en wees den weg naar een groote suite boven.

Mevrouw van Cromzicht lag in een groote causeuse. Voor den haard, waarin, niettegenstaande het lente heette, een vroolijk houtvuurtje brandde, zat op een laag tabouretje het correcte mannetje van Cromzicht en trachtte het beetje overgebleven ‘blauwe bloed’ zijner voorvaderen tot een zweem van circulatie te bewegen. Hij stond onmiddellijk op; de voorstelling volgde; twee der armbloedige schorseneeren, die voor vingers moesten doorgaan, verdwenen een seconde in den breeden bruinen leeuwenklaauw van Overstuiver.

‘Zeer vereerd, - ah! hem! - zeer vereerd!!!’

Deze uiting van gevoel had blijkbaar het oratorisch talent van den heer van Cromzicht uitgeput.

Toch heeft diezelfde armbloedige reeds eenige malen met groote kracht de goede zaak gediend, ook met openlijke redevoeringen, die, volgens het ‘Dagblad’, een diepen indruk gemaakt hebben. Doch François, - de bovengenoemde knecht die aandient en uitgeleidt, - heeft al lang opgemerkt, dat er altijd een coïncidentie bestaat tusschen deze redevoeringen en de bezoeken van Dominé Parker, het beroemde hoofd der partij op ‘moreele basis.’

Thans echter warmt de heer van Cromzicht zijn eigen vingers en niet de harten zijner toehoorders.

De pendule wijst vijf minuten over vijven.

- ‘Albert’ - zegt Mevrouw van Cromzicht tot haar man - ‘denk aan je vergadering!’

- ‘Ah ja, - precies, pardon.’ Hij drukt op een knopje. Niet François, maar een andere knecht, die geheel glad geschoren, zeer veel op een dominé der ‘moreele basis’ gelijkt, verschijnt.

- ‘Gérard, is het rijtuig voor?’

- ‘Om u te dienen, Baron.’

Albert mompelt weder iets van ‘enchanté’, waagt nogmaals twee schorseneeren in den leeuwenkuil, en verdwijnt.

Mevrouw heeft geen oogenblik haar gemakkelijke positie verlaten. Zij stak Overstuiver haar linkerhand toe en trok hem zoo naar een stoel vlak naast haar. Nu Albert weg is, gaat ook Overstuiver weder zitten.

Naast haar stoel staat een tafeltje met zilveren bouilloire en eenige uiterst kleine doorzichtige japansche kopjes. De thee is gezet in een tweetal dikbuikige wanstaltige op japansche monsters gelijkende bruine potjes.

Matje schenkt langzaam een kopje in.

- ‘Schout bij nacht - suiker en melk?’

- ‘Dank u, Mevrouw, - noch suiker - noch melk - noch thee.’

- ‘Hé - waarom niet? Is de five o' clock's thee nog niet tot boord doorgedrongen?’

- ‘Dat ook al. - Maar ik drink de thee altijd op zijn russisch.’

Nauwelijks heeft hij het gezegd, of Matje staat op, neemt op een dressoir een groot kristallen glas, opent een likeurkeldertje, neemt daar een fleschje uit en komt met beiden terug.

- ‘Dan ga ik u eens bedienen! En nu moogt gij wel gelukkig zijn van, als “groote broer”, tot de familie te behooren. Want dat is speciaal mijn glas’ - zij wees hare dooreengevlochte initialen, - ‘medegebracht uit Venetië, voor mij geslepen!’

Zij vult nu het glas met thee, terwijl zij het in de hand houdt, om het niet te laten springen. Daarna:

- ‘Veel rhum, schout bij nacht?’

- ‘Ik drink er meestal geen rhum in, Mevrouw.’

- ‘Nu van daag krijgt u het toch.’ En met iets van den ouden overmoed gaat een flinke dosis in 't warme nat. ‘Zou 't u te sterk zijn?’ En meteen, als argeloos, brengt zij het glas even aan de lippen, en proeft.

‘Geen gevaar voor een zeeman!’ zegt zij lachend, en geeft het glas aan Overstuiver, voor wien geen enkele harer gracieuse, ietwat slepend een zoo innemende bewegingen verloren is gegaan. 't Was door de zware gordijnen en een groot paravent bijna donker in de kamer. Toch was het hem alsof zij gekleurd had, toen zij het glas meer kuste dan dat zij er uit proefde, vóórdat zij 't hem overreikte. En het bloed vloog hemzelven weder plotseling onstuimig naar de slapen.

Wat was dat? was de oude krankzinnigheid niet dood?

Eenige oogenblikken zwegen beiden.

Matje (dat blijft zij voor ons) draait haar causeuse met den rug naar de vensters, zoodat haar gezicht alleen bij tusschenpoozen verlicht wordt door kleine opvlammingen van het vuur.

In dat halfduister glinsteren de stalen grijsblauwen onheilspellend. De wenkbrauwen samengetrokken, rust het schoone hoofd nadenkend op de keurige hand. Als was zij de aanwezigheid van Overstuiver geheel vergeten, blijft zij een oogenblik bewegingloos zitten. Op eenmaal:

- ‘Herinnert u zich, dat u mij op die wandeling gezegd hebt, dat geen vrouw leven kon, zonder ten minste eens in haar leven de behoefte te gevoelen op andere kracht te steunen dan op haar eigene?’

- ‘'t Kan zeer goed wezen - want dat geloof ik nog. Dans toute femme de l'enfant il reste quelque chose. Er ligt in 't eeuwig vrouwelijke altijd iets van het klimop. Vroeg of laat vraagt het om den eik.’

- ‘En gelooft u nog, dat geen vrouw zonder affectie kan leven? Dat juist dat hechten aan iets voor haar de absolute reden van haar bestaan als vrouw is?’

- ‘Hemel! heb ik dat ook al gezegd! maar wat heeft u een memorie! U zult mij dan wel voor den grootsten gek der schoolmeesters gehouden hebben?’

- ‘Neen! eerder voor den grooten schoolmeester van eene gekkin! - geloof vrij dat niets in mijn leven mij zulk een indruk gemaakt heeft, als die wandeling en dat onderhoud? Die dag rijpte mij op eens van stoute meid tot vrouw.

O! wordt er maar niet trotsch op, want waar u mij toe gerijpt hebt - is niet veel bijzonders. Toch is het uw werk.'

Weer volgden er eenige oogenblikken stilte.

- 'Weet u wel, dat ik op die wandeling er wel eens aan gedacht heb, dat u, sterke man, die mij zoo boud op de armen wegdroeg, toch ook al niet zonder gevaar dat kleine nest schoolmeesterdet?'

- 'Nu' - Overstuiver trachtte te schertsen - 'dat ontken ik niet. U was een gevaarlijk monstertje! ik wist het.'

- 'Juist, en ik was nog slechts une fleur du mal en bouton! Thans ben ik - volleerd. Als ik het wilde ging u even smoorlijk verliefd van hier als wel twintig anderen. Maar stel u gerust: ik wil alleen de bekeering van den zondaar, niet zijn dood. Maar op ééne voorwaarde: geef mij uw loyale vriendschap terug - beschouw mij als een tweeden van Wageningen.'

- 'Hoe? Weet u dat van Wageningen een vriend van me is?'

Er volgde geen antwoord. Maar een flikkering van 't vuurtje deed de witte scherpe tanden weerlichten tusschen de wreed opgetrokken lippen.

- 'U ziet nu, dat ik trouwer aan "mijn grooten broer" dacht dan deze aan mij. En ik ben wat trotsch op mijn "ommegaanden schoolmeester." Zoo heeten immers die leeraren op wandelingen? Uit dien tijd... bewaarde ik zelfs eene herinnering.'

Matje stak nu een klein luchtertje aan, dat naast haar stond. Zij ontsloot een brievenmappe, en haalde daar een aanééngeplakt papier uit.

- 'Waarom, groote broer, kreeg ik in Meyringen een impertinent klein briefje, en niet uw eerste ontwerp?'

Overstuiver zag onthutst op. Slechts flauw herinnerde hij zich, dat hij toen een eerste briefje verscheurd had.

- 'Groote broer! ik zal u nog eens wat opbiechten', hernam Matje. In Meyringen had ik niet no. 14 over uw 'kamer, maar no. 11 naast de uwe. En' - hier bloosde de vrouw der conversatie 'à faire rougir un pompier', als ware zij een zestienjarig meisje - 'waarom ik u dit niet zeide, wist ik mijzelve niet te verklaren; maar ik zorgde dat noch licht, noch eenige beweging u verraadde dat ik zoo dicht bij u was. Ik zag door de reten van de deur tusschen onze beide kamers zoo laat licht bij u branden, dat ik niet gelooven

kon aan zulk een armzalig klein briefje.... In dien avond hoorde ik - het kleine kind - voor 't eerst en 't laatst in mijn leven, een sterk man.... weenen!'

Overstuiver, reeds eenigszins van streek gebracht door het zonderlinge begin van Matjes bekentenis, doorleefde nu in een oogwenk dien geheelen zwaren strijd te Meyringen in al zijn bitterheid.

Matje vervolgde:

- ''s Morgens was u nog amper uit uw kamer, of een onbegrijpelijke onbescheidenheid voerde mij er in. En daar lagen in een hoek deze vier stukjes! In n°. 14, welke kamer ik wist dat niet bewoond was, nam ik nu uw tweede briefje in ontvangst, en nog juist bij 't weggaan kon ik u de "klauwtjes" toonen. Deze reliquieën van ons samenzijn voegde ik daarna samen... Herinnert ge u nog wat u eerst wilde schrijven?'

Door een allerzonderlingste werking van het geheugen schoot het Overstuiver werkelijk op eenmaal te binnen.

- 'Ik beschreef, bij wijze van parabel, mijn bezoek in een kapel op den St. Gotthard.'

- 'Juist. Heusch, u is te modest geweest, toen u die proeve van uw schrijftalent wilde vernietigen.'

Matje las nu:

- '*Lief*' - doorgeslagen en veranderd in: *Zusje*. Waarom? 'Omdat ik niet lief was, hé?'

- 'Omdat het niet mocht.'

- Hoe ernstig, en hoe braaf!.... Nu ik hervat:

'Zusje! Op den St. Gotthard trad ik eens met een van mijn vrienden, een patenten jongen, maar het mensch geworden proza, een klein, half in den rots gehouwen en door twee elkander overschaduwende daken beschermd zeskantig kapelletje binnen.

Op echt Italiaansche wijze waren er overal fresco's op de wanden. Een daarvan - de hemel weet door welk aldaar verdwaald groot kunstenaar geschilderd - stelde voor *Christus aan het kruis*, op het oogenblik dat de romeinsche soldaat hem aan een lans in een spons eenige lafenis aanbiedt. Zeer naïef, maar weergaloos trouw van uitdrukking gaf het lijdende gezicht van den Christus de foltering van den dorst weder. Op een zich rond het fresco slingerende strook stond: Eli! Eli! Lama Sabachtani! In het geheimzinnig halfdonker van het oude

gebouwtje maakte deze figuur een allesoverweldigenden indruk op mij. Nog zie ik dat bleeke lijdende gezicht voor mij. “Mij dorst” ontsnapte onwillekeurig aan mijne lippen.’

‘“Nu - en mij dan,”’ lachte mijn vriend, ‘ik geef mijn “zaligheid voor een glas bier.”’...

Nooit is een vriendennek in zulk een gevaar geweest van te worden vermorzeld, als op dat oogenblik die van mijn reisgenoot!

Gij vraagt mij nu mijn opinie over uw karakter?

Waarom kan ik die herinnering aan die kapel, aan dien lijdenden Christus, aan die woorden, en aan mijn vriend, maar niet uit de gedachten bannen?

Gij zusje! kunt nooit nalaten zelve de rol van den storenden vriend te spelen. Dat noemt men, meen ik, cynisme.

Cynisme in den mond van een zusje van 16 jaar! dat is afschuwelijk!

Gij wilt absoluut alle poëzie wegbannen uit uw leven. Gij meent in die poëzie slechts leugen en zelfbedrog te zien. Alleen koel verstand, zonder eenig gemoedsleven, is uw keus - zoo zegt gij.

O, mijn klein zusje - waarom krijgt plotseling mijn Christus helblauwgrijze oogen, en waarom blijft daarin toch die oneindige droefheid?

‘God spare u, mijn kleine onvoorzichtige, ooit al de wrangheid te kennen van het “m i j d o r s t!”’

Matje hield op.

- ‘Hier zijt gij gebleven. Waarom hebt gij mij dit niet willen zenden. Waarom hebt gij dien nacht geschreid? En waarom hebt gij - man van eer! - uw woord tegenover 't kleine zusje gebroken en hebt gij mij uitgestooten - ja, ik kan ook poëtisch worden en bijbelsch! - uitgestooten in die afschuwelijke hel, die men de wereld noemt? Waarom hebt gij mij nooit meer willen bezoeken? Zeg, waarom?’

Matje's woorden klonken scherp en vlijmend als zweepslagen.

- ‘Ik leefde niet zoo ver buiten de wereld, om niet te weten, dat er geen vriendschap bestaan kan, als die welke gij mij vroegt. Al liept gij geen gevaar, ik zou dat wel gedaan hebben - en ik wilde, noch mocht dat doen. En dan - gij waart rijk!’

Een half gesmoorde kreet ontsnapte Matje: ‘Rijk! o! God! dat had ik wel gedacht! En nu, beken! Zoudt gij van Matje niet hebben kunnen houden? Zelfs al was zij rijk?’

Overstuiver antwoordde even kloek als zij:

‘Ja, wel zeker. Maar dat zou toch juist van dàt Matje geweest zijn, die gij niet wilde dat bestaan zou en die nu niet meer bestaan kan. Ik zou grenzenloos bemind hebben, de naar liefde dorstende vrouw, die echter nog nimmer in u ontwaakte en die - voor uw geluk - ook nu maar voor altijd dood moet blijven!

Gij hebt den strijd, de triomf, de “klauwen” gewild! Gij hebt ze geschapen - scherp, wreed, onoverwinnelijk. Doch dan mag er nu ook geen zwakheid meer bestaan. Thans zijt gij de zegevierende vorstin; de wereld ligt aan uw voeten, zooals gij dat gewenscht hebt, - en het Matje, dat i k zou hebben kunnen beminnen, zou een echt vrouwelijk, om liefde vragend kindje hebben moeten zijn, dat ik op mijn armen zou hebben gewiegd en gekoesterd aan mijn hart!’

Overmeesterd door zijn gevoel, had Overstuiver zijn groot geheim verraden.

Daar gleed plotseling de trotsche gestalte van Matje ter aarde. Twee handen grepen die van Overstuiver; koortsige lippen kusten die, tien, twintig, dertigmaal en het klonk: ‘O God! groote broer, help mij - m i j d o r s t!’

Overstuiver sprong overeind: ‘Nooit! nooit! Ik bid u - bespaar mij dit! Te laat!’

Hij greep het schoone doodsbleeke gezicht, kuste het op het voorhoofd, en - voor 't eerst en voor 't laatst in haar leven! - omruischte het Matje, diep en teeder: ‘God zegene u, mijn lieveling!’

Hij snelde weg. François maakte zijn diepste buiging en liet hem uit.

En boven in den salon kromp een prachtige figuur over het weelderig tapijt in naamlooze smart... T e l a a t!

Engstlenalp, Augustus 1888.

WILKAMA.

Java's grootste ramp.

Memorie over den toestand in Indië, door Mr. P. Brooshooft, Hoofdredacteur van de Locomotief. Eerste gedeelte. H. van Alphen, Samarang.

In de overtuiging, dat het regeerstelsel in Indië in vele opzichten hervorming behoeft, heeft de heer Brooshooft zich ten taak gesteld, feiten te verzamelen en beschouwingen te leveren, welke den lezer tot de overtuiging moeten brengen dat de tegenwoordige toestanden in onze koloniën maar al te veel te wenschen overlaten.

Een verbazenden arbeid heeft de heer Brooshooft zich daartoe getroost, en zonder twijfel heeft hij een hoogst nuttigen arbeid verricht. Al kan men hier en daar aantoonen dat hij eenzijdig is in zijne beschouwingen; al kan men soms de juistheid der conclusiën betwisten, - in ieder geval heeft hij anderen, naar wij hopen velen, aanleiding gegeven, de door hem behandelde onderwerpen op nieuw voor zich-zelven te maken tot een punt van nauwgezette overweging.

Het eerste deel der Memorie van den Schrijver handelt over de belastingen op Java. ‘De maatschappelijke welstand der bevolking van dit eiland, zegt hij, verschilt *in hoofdtrekken* niet van dien der overige eilandbewoners; in sommige streken zal men wat gunstiger, in andere wat ongunstiger levensvoorwaarden aantreffen, - het is slechts een verschil van meer of minder, geenszins van grondslag’....

Deze beschouwing mist naar onze meening allen grond. Wij hebben sedert jaren, met behulp van inlandsche hoofden en Chineesche pachters als tusschenpersonen, de bevolking van Java geëxploiteerd, daarvan gehaald wat er van te halen was. Van 1830 af is, over het algemeen, de financiëele aandacht

der Regeering bijna uitsluitend *op Java* gevestigd geweest. Dààr wordt landrente geheven naar een stelsel van admodiatie, dat geen stelsel is; dààr is in ruime mate beschikt over de krachten der bevolking, ten behoeve van heeren- en cultuurdiensten; dààr is de opiumpacht een groote bron van inkomsten voor de schatkist, enz. Maar men wijze ons ééne Buitenbezitting aan, waar dat alles in dezelfde mate vereenigd voorkomt!

In algemeenen zin is de Regeering tevreden geweest, wanneer de Buitenbezittingen alle kosten van haar bestuur dekten; maar Java was het eiland, dat voornamelijk bestemd was om alles te verschaffen wat voor buitengewone uitgaven in den ruimsten zin - batige sloten voor het moederland, oorlogskosten in Indië enz. enz. - noodig was. Van den Bosch heeft dit stelsel nadrukkelijk gehuldigd, toen hij, den 26en December 1830, aan Elout (destijds resident van Sumatra's Westkust, later lid in den Raad van Indië) schreef dat het zijn oogmerk was den Indischen Archipel voor zoover mogelijk te brengen onder den invloed van het Nederlandsche gezag, en dat Java, met zijne talrijke bevolking, wel voorziene schatkist, krachtig leger en eene wèl ingerichte marine ‘de spil moest uitmaken waarom dat geheele stelsel zich beweegt.’

Door nu, in hoofdzaak, alleen de financiëele toestanden op Java te bespreken en dan kortweg te zeggen dat het elders - op de zooveel uitgestrekter Buitenbezittingen - ongeveer 't zelfde is, begaat de heer Brooshooft eene, naar onze meening groote, fout. Het is alsof men, de economische verhoudingen in geheel Europa willende schilderen, die van Turkije gaat schetsen en dan zegt: in andere Europeesche staten, b.v. Oostenrijk en Italië, is 't net zoo....

Tegen zulk generaliseeren moeten wij ernstig opkomen. Als de bewoner van Java te zwaar gedrukt is, bewijst dat nog geenszins dat ook de bewoner van Sumatra, of van Borneo, of van Celebes, te veel belasting betaalt. Voorzeker, ook op verschillende Buitenbezittingen zijn hervormingen wenschelijk; maar die hervormingen zullen in den regel van geheel anderen aard zijn dan die, welke op Java het eerst vereischt worden.

Wij hebben gemeend hierop speciaal te moeten wijzen, omdat maar al te dikwijls kan worden waargenomen dat men - vooral in ons Vaderland - geneigd is, Java met geheel Indië te identificeeren; en dat achten wij in vele opzichten bedenke-

lijk. De toestanden zijn, bij de verschillende volksstammen op de verschillende eilanden, geheel uiteenloopend; zij gelijken niet op elkander, en het zou ook zeer verkeerd zijn indien men er naar streefde, ze gelijk te maken zonder op het volkskarakter te letten.

De heer Brooshooft behandelt dus in zijne Memorie, Eerste gedeelte, alléén de belastingen *op Java*; en hoe juist zijne feiten en beschouwingen wellicht ook zijn, - men mag daaruit *geenerlei* gevolgtrekking maken ten opzichte van den aard of den druk der belastingen op het overig 12/18 deel onzer Oost-Indische bezittingen.

Behalve dit bezwaar tegen de algemeene, te algemeene strekking van zijn geschrift, hebben wij nog een ander. Het komt ons voor, dat de heer Brooshooft schade heeft gedaan aan zijn betoog, door de Regeeringspersonen der laatste jaren speciaal aan het publiek voor te stellen als de oorzaak van alle kwaad.

Wij gevoelen geene roeping, die personen tegenover den heer Brooshooft te verdedigen. Wij willen gaarne aannemen, dat andere staatslieden meer en beter gedaan zouden hebben dan zij. Maar o.i. had het betoog van den Schrijver gewonnen aan kracht, wanneer hij alle *persoonlijke* aanvallen achterwege had gelaten en zich bepaald had tot eene critiek op het *regeeringsstelsel*, dat waarlijk niet van de laatste jaren dagteekent! Wat er ook in de laatste halve eeuw veranderd moge zijn, in de hoofdzaak is de strekking onzer belastingpolitiek op Java steeds dezelfde gebleven. En zoo men de regeeringspersonen van de laatste jaren kan verwijten dat zij in die strekking geene ingrijpende wijzigingen hebben trachten te brengen, - met meer recht nog kan men dat verwijt richten tot hunne voorgangers, die voor hervormingen, ook met financiëele opofferingen, veel gunstiger omstandigheden troffen. In den tijd, toen de batige sloten 20, 30 en meer millioenen per jaar bedroegen, was het vrij wat gemakkelijker geweest, de belangen van den Javaan beter te behartigen dan in de jaren, toen de begrootingen tekorten aanwezen.

Na deze algemeene beschouwingen stellen wij ons voor, in het bijzonder eenige aandacht te wijden aan het Zevende Hoofdstuk der Memorie, handelende over de o p i u m p a c h t .

Naar onze meening toch is er geen onderdeel der financiëele huishouding op Java, dat eerder geheele hervorming eischt dan dit, - zoowel ter wille der bevolking als in het belang van het Nederlandsch gezag. Alle andere belastingen - hoeveel hare regeling ook te wenschen moge overlaten - kunnen nog ter goeder trouw verdedigers vinden; met de diep onzedelijke opiumpacht is dat niet het geval.

De opiumpachters maken van hun intellectueel en financiëel overwicht over den Javaan gebruik om hem zooveel mogelijk te bederven en uit te zuigen; de Regeering verleent hun daarbij haren krachtigen steun, ter wille van de hooge pachtsommen!

Het pachtstelsel leidt onvermijdelijk tot groven smokkelhandel; en deze geeft aanleiding tot ondermijning van het gezag, door de uitvoerders der bevelen der regeering in de binnenlanden maar al te veel in afhankelijkheid te brengen van de pachters en sluikers..... De Minister van Koloniën van 1869 verklaarde dit, en vele bewijzen zijn er, dat hetzelfde ook thans nog evenzeer het geval is; in alle opzichten werkt de opiumpacht demoraliseerend.

Reeds in *De Gids* van Januari 1886 gaven wij als onze meening te kennen, dat men alle pogingen in het werk moest stellen om in Indië verlost te worden: niet van Chineezen, zelfs voorloopig niet van opium, maar van het pachtstelsel. ‘Veeleer’, zeiden wij toen, ‘dan cultuurstelsel of heerendiensten moet het stelsel van verpachtingen vallen onder den moker van hen, die het ware belang der bevolking van Indië willen behartigen, en Nederland's oppergezag over het schoone Insulinde willen handhaven.’

De Heer Brooshooft, die tot dezelfde conclusie komt (blz. 156) heeft vele cijfers en feiten medegedeeld welke ons in de vroeger reeds opgevatte meening moeten versterken.

In zijne redeneeringen is echter, naar het ons voorkomt, eene fout: hij houdt geene, althans niet voldoende, rekening met de *geschiedenis* der opiumpacht. Zoo schrijft hij (blz. 154) dat het gebruik van opium, dank zij de maatregelen der Regeering, steeds is toegenomen; en als bewijs daarvoor haalt hij aan, dat volgens de Koloniale Verslagen werden verstrekt aan de pachters: in 1864 68.748, in 1874 134.971, en in 1884 164.052 kati's.

Dit ‘bewijs’ nu heeft inderdaad al zeer weinig waarde; wat

beteekenen de cijfers van het officiëel verstrekt opium, wanneer daarnaast een smokkelhandel op groote schaal bestaat? Wanneer de smokkelhandel, dank zij de daartegen door de regeering genomen maatregelen, in 1884 b.v. eens 100.000 kati's minder per jaar kon leveren, dan zou het gebruik van opium, in stede van vermeerderd, afgenomen zijn!

Bovendien zou men, de officiëele cijfers als de juiste verbruikcijfers aannemende, ook rekening moeten houden met de belangrijk toegenomen bevolking. Het aantal Chineezen op Java en Madura bedroeg in de genoemde jaren achtervolgend 156, 192 en 214 duizend; van dat der inlanders zijn de officiëele verslagen zeker veel minder vertrouwbaar, doch volgens deze zou het respectievelijk 14, 18 en 21 millioen bedragen hebben.

Eindelijk moet men ook niet uit het oog verliezen, dat de regeering in de genoemde jaren *maxima* van verstrekking bepaald had, n.l. 705, 1360 en 1754 kisten van 100 kati's. Hoe groot het werkelijk verbruik ook was, - het officiëel verbruik kon niet hooger klimmen dan die maxima aangeven.

Om er van onze zijde toe mede te werken, dat het Nederlandsche volk juiste begrippen erlange over de werking van ons opiumstelsel, dat waarlijk een smet werpt op onze souvereiniteit in Indië; opdat het meer en meer leere inzien, dat handhaving van dit stelsel eene beschaafde natie onwaardig is, meenen wij in de eerste plaats een overzicht te moeten geven van de geschiedenis der opiumpacht. Die geschiedenis is ver van opwekkend, want zij leert dat elke regeling, al is zij met de beste bedoelingen genomen, falen moet, omdat eene regeering nooit opgewassen is tegen al de slimheden van de machtige pachters. Over het algemeen leveren de Koloniale Verslagen voor ons doel voldoende gegevens; hem, die dieper in de quaestie wil doordringen, kunnen wij verwijzen naar de opstellen van Mr. W.K. Baron Van Dedem in *De Indische Gids* van 1881, en de dààr genoemde bronnen.

De lessen der geschiedenis, met eenige door den heer Brooshooft verzamelde feiten omtrent de tegenwoordige toestanden, zullen ons dan kunnen leiden tot, naar wij hopen, niet te wederleggen conclusiën.

Als inleiding hebben wij in 't kort melding te maken van de regeling der opiumpacht over den tijd, toen nog geene ‘Koloniale Verslagen’ bestonden (vóór 1849). Wij laten daarbij het gebeurde in vorige eeuwen buiten sprake; toen waren de staatkundige verhoudingen tusschen moederland en koloniën geheel anders dan in de XIXe eeuw, en wat een handels-lichaam - de O.I. Compagnie - mocht doen en deed om het verworven monopolie te handhaven en tot zijn voordeel te doen strekken, kan geene aanwijzing wezen voor de rechten en verplichtingen van den Staat, die de plaats van het handelslichaam innam. Ook de tijd van Daendels is te exceptioneel geweest om te dezen opzichte voor bespreking in aanmerking te kunnen komen.

Raffles vond, bij de aanvaarding van het bestuur, het debiet in het groot van opium in handen der residenten, het debiet in het klein verpacht. Het laatste handhaafde hij, doch de invoer van opium en de handel in 't groot werden aan ieder vrijgelaten, mits een hoog inkomend recht werd betaald.

Doch het duurde niet lang, of hij was overtuigd van de demoraliseerende, ontzenuwende werking van het amfioen, - eene werking die onvermijdelijk zou toenemen ‘zoolang het Europeesch bestuur, de eischen van eene goede staatkunde en van de menschelijkheid ter zijde stellende, aan eene luttele vermeerdering zijner inkomsten de voorkeur geeft boven de bevordering van volkswelvaart en volksgeluk’. Voorstander als hij was van afdoende maatregelen, vaardigde hij daarom, den 1en September 1815, eene publicatie uit, waarbij werd bepaald dat, zoodra de bestaande contracten zouden zijn afgeloopen, het gebruik van opium op Java zoude beperkt zijn tot de Vorstenlanden en de hoofdplaatsen Batavia, Samarang en Soerabaja.

Maar deze publicatie kwam niet tot uitvoering: zij werd ingetrokken op last van het Bengaalsche Opperbestuur, ‘zonder twijfel’, zegt de heer Van Dedem, ‘met het oog op de opiumveilingen der Engelsche Oost-Indische Compagnie te Calcutta, die een niet onbelangrijke bron van inkomsten voor haar vormden, zoodat vermindering der verbruikers tegen haar belang streed.’

Bij het herstel van het Nederlandsche gezag was dientengevolge over geheel Java het stelsel van verpachting van opiumverkoopplaatsen (kitten) nog in zwang. De invoer van Bengaalsche

opium was in 1815 geheel vrijverklaard, doch na 1817 moest voor dat product het gewone inkomend recht, ad ƒ 220 per kist[1)], worden betaald. De inkomende rechten werden in 1818 verhoogd, doch overigens bleef het bestaande stelsel voorloopig in stand.

Het werd, voor de verpachtingen van 1821, in hoofdzaak gehandhaafd. Alleen werd de bemoeienis der Regeering uitgebreid: deze zou voortaan de plaatsen en de kitten aanwijzen, waar opium zoude moge worden gebruikt.

De ondervinding leerde evenwel, ‘dat kleine pachters groote bezwaren ondervonden in de uitoefening en bewaking hunner rechten, daardoor verliezen leden en geen waarborg aanboden voor de betaling der sommen, waarvoor zij zich bij de verpachting verbonden hadden.’

Deze reden gaf aanleiding, dat de Indische regeering met 1824 als regel aannam verpachting in groote perceelen en voor langeren duur (drie jaren); de pachters hadden, gelijk vroeger, zelven te zorgen voor het verkrijgen der benoodigde hoeveelheid, waarvoor zij, als gezegd, een hoog inkomend recht te betalen hadden.

Het resultaat der verpachting zelve was gunstig voor 's lands kas; terwijl de pachtschat over geheel Java in de jaren 1817 - 1823 in ronde cijfers achtervolgend 6, 7, 11, 12, 15, 15 en 12 tonnen gouds had bedragen, verdubbelde zij bij de nieuwe regeling: in elk der jaren 1824-1826 bracht zij bijna ƒ 2,600.000 op. Maar men had nu ook een stelsel ingevoerd, dat den pachter tijd en macht gaf om zijn debiet uit te breiden: om de zoo veel hoogere pachtschat te kunnen betalen en nog eene met de risico evenredige winst over te houden, moest alles worden in het werk gesteld om veel opium te verkoopen, en de pachter kon daarvoor te beter maatregelen nemen nu zijn pacht-termijn op drie jaren was bepaald.

De belangen der schatkist werden daarmede alzoo beter in het oog gehouden dan die - naar de uitdrukking van Raffles - van ‘goede staatkunde en humaniteit.’

Toch was dit de bedoeling niet geweest. Terloops zij hier opgemerkt, dat ook in latere jaren herhaaldelijk ten aanzien

1) Een kist (pikol) weegt 125 Amsterdamsche ponden. Een kist heeft 100 kati's, een kati 16 thails, een thail 10 tji's, een tji 10 mata's. Van één mata worden in den regel 4 balletjes gemaakt voor de opium-pijp.

der opiumpacht regelingen zijn getroffen, waarvan de uitwerking alleen 's lands kas, maar niet de bevolking ten goede kwam, zonder dat bij het ontwerpen dier regelingen de behoeften der schatkist te veel op den voorgrond waren gesteld. Er is, naar onze overtuiging, geen reden om te twijfelen aan de goede trouw van hen, die meenden door een nieuwe regeling het opium-verbruik te kunnen beperken; slechts kan worden geconstateerd, dat in dát opzicht elke goede bedoeling steeds heeft gefaald, - naar onze meening, omdat men steeds vasthield aan het pachtstelsel.

Maar dat het de wensch van den Gouverneur-Generaal Van der Capellen niet was geweest, 's lands kas te stijven door uitbreiding van het opium-debiet, blijkt uit het feit, dat in 1824 de invoer en het gebruik van opium in de Preangerregentschappen verboden werd, uit overweging ‘dat alle stappen, welke door het gouvernement kunnen worden gedaan in het belang van de afschaffing van het gebruik van amfioen zonder al te groote opoffering van 's lands inkomsten, als heilzaam en doelmatig moeten worden beschouwd.’

Intusschen schenen de pachters *te* veel voordeel te hebben gezien in de nieuwe regelingen: het scheen hun niet mogelijk te zijn geweest, het debiet van opium al dadelijk zooveel te doen toenemen als zij verwacht hadden. Althans bij de verpachting voor de volgende drie jaren (1827-1829) bleven hunne aanbiedingen een paar tonnen gouds beneden de vroegere, zoodat de Indische regeering deze van de hand wees, maar, in het belang der schatkist, het opium-debiet op Java afstond aan de Nederlandsche Handelmaatschappij. Deze verbond zich, aan den Staat uit te keeren het hoogste bedrag dat bij de verpachtingen geboden was, benevens twee-zevende gedeelte der zuivere winst; de vrijheid van handel in 't groot in het heulsap verviel, overigens bleven de vroegere voorwaarden gehandhaafd.

Deze regeling bleek voordeelig voor den Staat: deze ontving in elk der drie jaren cc. 27 tonnen gouds.

Voor den volgenden pacht-termijn (1830-1832) meende hij zich echter noch grootere voordeelen te kunnen verzekeren door de Handelmaatschappij eene vaste provisie (ƒ 300.000 's jaars) voor hare bemoeienissen met de pachters toe te kennen, en overigens zelf de inkomsten van het opium-debiet te trekken.

De Handelmaatschappij had alzoo slechts het noodige opium aan te voeren, pachters aan te stellen en de gelden te innen, maar bij de soliditeit der pachters en bij de voldoening der pachtpenningen had zij geen belang. Wél bracht haar belang mede, te trachten veel opium van de hand te zetten, daar zij op elke kist eene zekere winst genoot.

De opbrengst voor den Staat was in genoemde jaren omstreeks 32, 31 en 30 tonnen gouds.

Inmiddels was Van den Bosch opgetreden als Gouverneur-Generaal. Deze was van oordeel, dat de Staat de tusschenkomst van de Handelmaatschappij niet behoefde en zich, ‘zonder aanleiding te geven tot vermeerdering van het opiumgebruik’, een ‘klimmend voordeel uit de pacht’ kon verzekeren door den ganschen handel aan zich te trekken.

Rechtstreeks ging de Staat nu overeenkomsten aan met de pachters (een in elke residentie), die alle benoodigde opium, tegen betaling van ƒ 120 koper per kati, uit 's lands magazijnen hadden te ontvangen. Voor het jaar 1833 waren die overeenkomsten onderhandsche, in de beide volgende jaren werden zij gesloten na openbare mededinging.

De hoeveelheid opium, welke nu *officiëel* verbruikt werd, daalde plotseling vrij belangrijk; de verleiding tot smokkelhandel werd dan ook al te groot, waar de pachters voor het wettig opium ƒ 120.- per kati te betalen hadden, terwijl de smokkelwaar hun slechts cc. ƒ 15- per kati kostte.

Voor 's lands kas was de regeling niet onvoordeelig: de opbrengst was van 1833-35 achtervolgend 39, 44, en 47 tonnen gouds. Maar het gebruik van opium nam ontegenzeggelijk toe; om de genoemde sommen in 's lands kas te kunnen storten, moesten de pachters smokkelen en het debiet, vooral van het gesmokkelde opium, zooveel mogelijk uitbreiden.

Dit werd er niet beter op, toen, voor 1836 en volgende jaren, de jaarlijksche verpachtingen gehouden werden op de voorwaarde, dat de pachters een door openbare mededinging te bepalen pachtschat betalen, en de benoodigde hoeveelheid opium tegen den reeds genoemden prijs uit 's lands voorraad ontvangen zouden. Voor die hoeveelheid werd een minimum vastgesteld, dat de pachter (in elke residentie) verplicht was aan te nemen.

Bij deze regeling was de opbrengst der pacht in de zeven jaren 1836-1842 achtervolgend 49, 54, 66, 62, 60, 71 en 74 tonnen gouds. Daar de officiëel gebruikte hoeveelheid opium in al deze jaren ongeveer dezelfde bleef (het laagste cijfer bedroeg 427, het hoogste 442 kisten van 100 kati's), was het duidelijk, dat er veel opium gesmokkeld werd, dat de pachters de grootste smokkelaars waren, en dat het gevolgde stelsel het smokkelen in de hand werkte.

Men meende daarom, te beginnen met 1843, een anderen weg te moeten inslaan. Het opium-debiet werd toen, voor een tijdvak van 3 jaren, verpacht aan hen, die zich verbonden maandelijks de grootste hoeveelheid opium uit 's lands voorraad te nemen, tegen den prijs van ƒ 210.- koper de kati. Voor elk district werd een minimum bepaald, dat de pachters in elk geval nemen moesten.

De opbrengst was nu bijna 77 ton gouds 's jaars; maar het verbruik van wettig opium nam niet toe (het bedroeg 437 kisten 's jaars), en meer nog dan vroeger achtten de pachters zich verplicht, met alle kracht den afzet van gesmokkeld opium te bevorderen om den door de mededinging opgedreven prijs te kunnen betalen.

Het stelsel had wellicht aan de bedoeling kunnen beantwoorden, wanneer men inderdaad afdoende maatregelen had kunnen en willen treffen tot tegengang van den sluikhandel; nu die maatregelen achterwege bleven mocht het voordeelig zijn voor de schatkist, - de bevolking werd op allerlei wijzen door de pachters tot het gebruik van het heulsap aangespoord. En in de pacht-voorwaarden werd ‘aan de pachters alle billijke bijstand en bescherming van de zijde der autoriteiten gewaarborgd!’

Al spoedig begon de Regeering dan ook weder in te zien, dat eene andere wijze van verpachting noodig was om den sluikhandel en de daaruit voortvloeiende benadeeling van schatkist en bevolking beide te verminderen. Het duurde echter nog geruimen tijd, voordat zij tot eene beslissing kwam; inmiddels werd de verkoop van opium in het klein in 1846 en 1847 telkens slechts voor één jaar verpacht.

In deze jaren was de geheele Oosthoek van Java (Kediri, Soerabaja, Madura, Pasoeroean en Bezoeki) één pacht-perceel. Voor 1847 meende men de minima der te verstrekken hoeveelheden te kunnen vermeerderen, maar het hiervan verwachte

voordeel bleef achterwege; de totale opbrengst bedroeg in 1846 78 tonnen gouds, in het volgende jaar slechts 71.

Met den aanvang van het jaar 1848 keerde men, in hoofdzaak, tot het van 1833 tot 1842 gevolgde stelsel terug. De verpachting had nu jaarlijks plaats; de pachter was verplicht eene vastgestelde hoeveelheid opium aan te schaffen tegen ƒ100.- zilver per kati, maar om den smokkelhandel te fnuiken werd daarbij bepaald dat hij bovendien nog, hoogstens ¼ dier hoeveelheid, kon verkrijgen tegen betaling van ƒ35.-. Het amfioen van ƒ160.- heette *tiban*, dat van ƒ35.- *siram*. In 1849 werd de prijs der *siram* tot ƒ25.- de kati verlaagd.

Financieel was deze regeling geenszins voordeelig: de opbrengst was in de jaren 1848-1854 achtervolgend 69, 65, 54, 51, 53, 57, 63 tonnen gouds. Maar het gebruik van gesmokkeld opium hield zij niet tegen; de luttele verstrekking van *siram* maakte het smokkelen verre van overbodig, en naarmate de pachters in den loop der tijden de ondervinding opdeden dat door den smokkelhandel zonder veel moeite of gevaar schatten te verdienen waren, ligt het voor de hand dat zij van die gelegenheid tot ‘rijk worden’ een druk gebruik maakten.

De Regeering erkende dat openlijk in het Koloniaal Verslag van 1853. Daar wordt gezegd dat ‘met geen schijn van juistheid’ een oordeel mogelijk is omtrent de toeneming of afneming van het gebruik van het ‘verderfelijk heulsap’, zoolang de mate van den smokkelhandel, welke in dit artikel gedreven wordt, onbekend blijft.

En verder lezen wij (blz. 123):

De geschiedenis der laatste jaren toont het voortdurend bestaan van eenen uitgebreiden sluikhandel in amfioen aan. In 1852 en 1853 is het bestuur op het spoor gekomen van zeer belangrijke sluikerijen in Rembang, Pasoeroean en Batavia, welke het bewijs hebben geleverd van eene zich over onderscheidene gewesten van Java uitstrekkende samenspanning van vermogende en invloedhebbende Chineezen, gesteund door omgekochte inlandsche ambtenaren.

‘Tegen deze ontdekte enkele feiten staan intusschen waarschijnlijk een aantal fraudes over, die verborgen bleven. De sluikhandel in opium biedt te aanzienlijke voordeelen aan, en de middelen, welke het gouvernement ten dienste staan om

dien tegen te gaan zijn noodwendig te beperkt, om met eenigen grond te mogen rekenen op eene duurzame verhindering van den verboden invoer'....

Het Verslag over 1854 meldde nader (blz. 84):

..... 'Een in 1853 en 1854 gedaan onderzoek had de reeds vroeger bestaande meening gestaafd, dat er op Java veel opium gesmokkeld was en nog werd, en dat de pachters, onderpachters en andere bij het slijten van opium betrokkenen dien smokkelhandel bijzonder in de hand werkten, zonder dat het gouvernement bij machte was dat tegen te gaan. Hieruit meende men te mogen opmaken, dat het verbruik van opium niet binnen zekere bepaalde grenzen kan worden beperkt door eene gelimiteerde verstrekking aan de pachters, maar dat men dit doel grootendeels zou kunnen bereiken door het opium zoo duur mogelijk aan de verbruikers te doen verkoopen; dat, om hiertoe te geraken, het streven van de regeering steeds moet zijn om overal voldoende mededinging voor de opiumpacht in het leven te roepen, waardoor alleen de pachtprijs tot het hoogstmogelijke cijfer kan worden opgevoerd, maar dat daarentegen, om de pachters van den sluikhandel in opium terug te houden, het beste middel gelegen is in eene onbeperkte aanvulling der behoefte aan opium door verstrekking van gouvernementswege; dat het niet was bewezen dat het verbruik daarvan zou vermeerderen, en dat zulks ook niet aannemelijk was, aangezien in het te kort thans reeds door den sluikhandel werd voorzien.'

Op dien grond werd voor de verpachtingen van 1855 als beginsel aangenomen, dat de *siram* voortaan, tegen den handelsprijs, aan den pachter zoude worden verstrekt tot de hoeveelheid die hij zoude aantoonen te behoeven.

De Indische Regeering, overtuigd van haar onvermogen, gaf dus den strijd tegen den smokkelhandel der pachters op; zij bespaarde dezen de moeite van het smokkelen, maar door, zooals uitdrukkelijk gezegd werd de bedoeling te zijn, den pachtschat zooveel mogelijk op te drijven, dwong zij de pachters, alle mogelijke middelen in het werk te stellen om hun debiet uit te breiden. Het financiëel belang van den Staat werd bevorderd, maar ten koste van hoogere belangen.

Wat dat financiëel belang betrof, in de jaren 1855-1861, waarin het hier geschetste systeem werd toegepast, was de op-

brengst, in ronde cijfers, achtervolgend: 58, 66, 69, 82, 78, 84 en 102 tonnen gouds (Kol. Verslag van 1870).

Eén ander voordeel had intusschen nog de regeling van 1855: uit het grooter officiëel verbruik in de genoemde jaren kon men eenigermate den omvang van den vroegeren smokkelhandel afleiden. De verstrekkingen, die in de vroegere jaren (1848-1854) hadden gevarieerd tusschen 483 (hoogste cijfer, in 1848) en 432 (laagste cijfer, in 1851) kisten, klommen nu (1855-1861) achtervolgend tot 622, 708, 846, 913, 998, 1056, 1022 kisten.

Dat 1857 zooveel hooger cijfer aanwees, werd geweten aan de omstandigheid dat er in de beide voorafgaande jaren nog veel gesmokkeld opium, vroeger ontvangen of althans besteld, aanwezig was. De cijfers voor 1857 en volgende geven, vermoedelijk vrij juist, het ware verbruik destijds aan, en, gelijk men ziet, nam dit vrij geleidelijk toe.

De uitslag van het in 1855 ingevoerd stelsel was dus, uit een moreel oogpunt, stellig ongunstig. Maar wij gelooven even stellig te kunnen zeggen dat die uitslag ook, ondanks de toenemende stijving van 's lands kas, eene teleurstelling was voor de Indische regeering en den minister van koloniën.

Het bewijs daarvoor vinden wij in de maatregelen, in 1857 en 1858 beraamd om het opiumdebiet te beperken, en in de eerstvolgende jaren herhaaldelijk toegepast.

Wij hebben boven gezien, dat reeds in 1824 de Preanger regentschappen voor het amfioen gesloten werden, dat daar alle opiumgebruik verboden was. Dat verbod was niet ‘een wassen neus’, maar had een wezenlijke kracht, omdat het instemming vond bij de massa der bevolking en bij de regenten.

De heer E. De Waal, destijds directeur der middelen en domeinen in Indië, kwam tot deze overtuiging na een ‘met meer dan gewone zorg’ ingesteld onderzoek. En het bleek hem, dat de ‘opiumvliedende eigenschap van den Soendanees’, behalve in de Preanger, ook aangetroffen werd in de door denzelfden landaard bewoonde zuidelijke (grootste) helft van de residentie Cheribon. De regenten van Madjalengka, Galoe en Koeningan ‘zagen met leede oogen in hun midden openbare opium-verkoopplaatsen, terwijl aan den overkant een verbod bestond, waarop de collega's niet weinig roem droegen. Men

wist niet beter, of het gouvernement wenschte - behalve in de Preanger, waar het gansche stelsel (van bestuur) anders was dan elders - bevordering, althans ongehinderde werking van het belang des pachters.'

De heer De Waal stelde diensvolgens (30 November 1857) voor, het Preanger verbod uit te strekken over Zuid-Cheribon, en dat voorstel viel in vruchtbare aarde: reeds den 19n April 1858 werd de koninklijke machtiging verleed om dienovereenkomstig te handelen.

Bij de behandeling dezer zaak werd eene verdere, geleidelijke uitbreiding der 'verboden kringen' ter sprake gebracht; en aangezien weinige jaren later werkelijk tot zoodanige uitbreiding (die echter slechts betrekkelijk kort gehandhaafd bleef) besloten werd, is het van belang, hier de meening van den heer De Waal te dier zake mede te deelen[1].

'Het bevondene' (in de Preanger-regentschappen en Cheribon) - zoo schreef hij - omsloot gevolgtrekkingen van vrij wat ingrijpender natuur. Het wees duidelijk op eene nieuwe methode van behandeling der opiumkwaal in het algemeen. Een verbod, had men tot dusver gezegd, zou nimmer doel treffen; het zou een sluikhandel op groote schaal in 't leven roepen, veel schadelijker dan de pacht; een sluikhandel, georganiseerd door vermogende, gewetenlooze lieden, die reeds als pachters dikwerf dat middel te baat namen, en wien men het bedrijf zeker niet onsmakelijker zou maken door hen van het betalen der zoo aanzienlijke pachtsommen te ontheffen; een sluikhandel, begeerd door de sterke menigte der opium-behoevenden, die dus met de smokkelaars zouden samenspannen tot een onophoudelijk, hartstochtelijk verzet tegen het bestuur en zijne werktuigen.

Deze bewering duldde geen tegenspraak, zoolang men zich een land voorstelde met eene aan opium verslaafde bevolking. Maar ons onderzoek leerde, dat op een aanmerkelijk deel van Java de bevolking niet aan opium verslaafd was. Ook buiten de Preanger en Zuid-Cheribon zijn gansche streken door opiumvreezende Soendaneezen bewoond. Goed zoekende, zouden ongetwijfeld nog meer zulke oasen gevonden worden.

Welnu, wij konden beginnen met het Preanger verbod over

1) E. De Waal, Aanteekeningen over koloniale onderwerpen. I, (1865), blz. 24-26.

die door opiophoben bevolkte oorden uit te breiden. Wij zouden dan ten minste de pogingen van de pachters stuiten om het gebruik veld te doen winnen; menigen Chinees, die alleen als pachter of pachterstrawant in de binnenlanden toegang kreeg, naar de hoofdplaatsen kunnen verwijderen; een hoop schuivers uit dc verboden kringen zien verhuizen; deze kringen hierdoor steeds meer zuiveren; in één woord, op verscheidene plekken tegelijk de methode van doodbranding der wonde toepassen.

'Of men zoodoende verwachten mocht, de kwaal eindelijk geheel meester te worden, was de vraag niet. Het doel moest zijn, te redden wat blijkbaar niet verloren behoefde te gaan. Met zulk oogmerk onverpoosd opsporende wat door cauterisatie gezond kon blijven, zou op den duur meer gedaan worden dan men in den aanvang mogelijk dacht; eene krachtige hulp bij dat streven, ons onderzoek leerde ook dit, kon de eerzucht der inlandsche hoofden zijn...'

De toenmalige minister, Rochussen, wenschte evenzeer 'eene stelselmatige vermindering van het gebruik van opium op Java,' maar was, ofschoon hij dadelijk tot het verbod van Zuid-Cheribon medewerkte, geen groote voorstander van de 'verboden kringen.' Hij meende, dat er geen meer afdoend middel was dan de vermindering van het getal kitten; want het was 'toch door vermenigvuldiging van deze, dat de inlandsche bevolking zich meer in de verzoeking gebracht zag om zich aan het gebruik van dat verderfelijk heulsap over te geven, en de amfioenpacht zelve zich van het doel, dat met haar beoogd moet worden, van lieverlede verwijdert.'

'Bij eene regeering' - voegde Rochussen er bij - 'die het zedelijk en stoffelijk welzijn van de onder hare heerschappij gestelde volken wenscht te bevorderen en in hare welvaart een steun erkent voor haar gezag, mag dat doel geen ander wezen dan om, door het opdrijven van den prijs van het amfioen, dit artikel onder het bereik te stellen van het geringst mogelijk getal'....

De vermindering van het aantal kitten, dat trouwens van 1848 tot 1858 reeds van 2793 tot 2030 was gedaald, werd na deze aanschrijving geleidelijk voortgezet; in 1861 bestonden er nog 1812, en in de volgende jaren nam die vermindering nog belangrijk toe, zooals beneden zal blijken.

Met die vermindering - hoe goed alweder bedoeld - werd intusschen het goede doel in geenen deele bereikt. Zooals de heer De Waal opmerkt (t.a.p. blz. 32): ‘wat baat het, een klein getal openbare kitten te hebben, indien een groot deel der verslaafden zich buiten deze in het geheim van opium voorziet? Waar beduidende groepen van schuivers wonen, en men hen kwalijk kan laten verhuizen, mag met een gerust geweten aan den verpachten opiumwinkel de voorkeur gegeven worden boven den sluikhandel.’

En in 1861, toen er, zooals wij zagen, nog 1812 kitten waren, verklaarde de Raad van Nederlandsch-Indië reeds ‘dat de pachters, wanneer de kitten te ver zijn afgelegen, het opium dikwijls doen rondventen, *hetgeen naar het schijnt moeielijk te beletten is*.’ Dat rondventen - de ‘rechtstreeksche en ongetwijfeld welslagende aansporing tot verbruik’ - zegt de heer De Waal terecht, ‘*werpt ons geheele kittenstelsel omver*.’

Het Opperbestuur gaf intusschen blijk van goeden wil. Eene aanschrijving van den minister Loudon, van 19 april 1861, deelde aan de Indische regeering het ‘ernstig verlangen des Konings’ mede ‘dat, vóór de eerstvolgende verpachting, door het Indische bestuur, voor zooveel noodig onder nader goedkeuring, eene nieuwe regeling van de opium-pacht op Java en Madura wierd vastgesteld, met het doel, niet alleen om verdere toeneming van het verbruik te verhinderen, maar ook om de reeds bestaande noodlottige uitbreiding van dit kwaad te beperken, al ware het ook dat zoodanige nieuwe regeling het verlies van een gedeelte van de tegenwoordige opbrengst der pacht ten gevolge moest hebben.’

Tengevolge van die aanschrijving werd, den 12^{en} October 1861,

1^{e} het verbod op den invoer en het bezit van opium, vroeger uitgevaardigd voor de Preanger-regentschappen en Zuid-Cheribon, met ingang van 1 Januari 1862 ook van toepassing verklaard op een groot gedeelte van Bantam, de z.g. berg-districten van Tagal, drie districten van het regentschap Tjilatjap (Banjoemas) en op de geheele adsistent-residentie Banjoewangi;

2^{e} eene belangrijke wijziging gebracht in de pacht-voorwaarden, tengevolge waarvan met 1862 het onderscheid tusschen *tiban*- en *siram*-verstrekking werd opgeheven, en voor elk gewest eene maximum-hoeveelheid opium werd vastgesteld, waar-

boven den pachters niets zou worden verstrekt. Het totaal der bepaalde maxima bedroeg voor Java (en Madura) cc. 875 kisten, d.i. 147 kisten minder dan in 1861 aan *tiban* en *siram* te zamen werd verstrekt. De prijs, door de pachters voor het uit 's lands pakhuizen te ontvangen amfioen te betalen, werd vastgesteld op ƒ 20.- per kati, zijnde gemiddeld wat het opium aan het gouvernement bij inkoop kostte.

Zulks geschiedde, zegt het Koloniaal Verslag van 1861, 'ten einde te voorkomen, althans geene aanleiding te geven, dat de aanzienlijk minder te verstrekken hoeveelheid werd aangevuld door smokkelhandel', - maar het ligt voor de hand dat dit doel onmogelijk kon worden bereikt; men kon slechts verkrijgen dat de pachter niet zijn toevlucht tot smokkelhandel nam zoolang het gestelde maximum voor zijne behoefte voldoende was. Maar de pachter bleef een overgroot belang hebben bij de uitbreiding van zijn debiet, en zou dus, als vroeger, alle pogingen aanwenden om meer noodig te hebben dan het hem toegekende maximum; het meerdere zou hij dan wel door smokkelhandel weten te verkrijgen, tegen welken smokkelhandel nu, evenmin als vroeger, van regeeringswege eenigszins afdoende maatregelen genomen werden.

Nadeelig voor de financiën des lands of voor de pachters bleek de nieuwe regeling niet te zijn: was de opbrengst aanvankelijk lager dan in het voorafgaande bijzonder voordeelige jaar - in 1862 bedroeg hij ruim 9 millioen, - reeds in 1863 steeg hij, hooger dan ooit te voren, tot bijna 107 tonnen gouds; de verdere cijfers, over 1864-69, zijn: 93, 104, 99, 93, 97 en 96 ton.

Wat de Regeering aanvankelijk wel goeden moed moest geven om op den nu ingeslagen weg voort te gaan, was de omstandigheid, in het Koloniaal Verslag van 1862 met blijkbare voldoening vermeld, dat cc. 104 kisten minder werden verstrekt dan de bepaalde maxima aangaven. In 1863 werden weder 29 kisten minder verstrekt dan in 1862. Maar al zeer spoedig moest worden getuigd, dat de sluikhandel weliger tierde dan ooit te voren....

Voor 1863 werden de 'verboden kringen' uitgestrekt tot eenige gedeelten van Buitenzorg, Krawang, Banjoemas, Djokdjokarta en Patjitan. De straffen tegen den smokkelhandel werden bij ordonnantie van 9 October 1863 verzwaard. Het

totaal der te verstrekken maxima werd bepaald op 765, voor 1864 op 705 kisten. Voor 1864 werd geheel Krawang tot ‘verboden kring’ verklaard, en het verbod verder uitgestrekt tot eenige gedeelten der residentiën Tagal, Banjoemas, Probolinggo, Madura, Bagelen en Soerabaja; en voor de verpachting van 1865 werden nog een paar districten (een in Probolinggo en een in Buitenzorg) in den verboden kring opgenomen.

Zoo even spraken wij van den smokkelhandel. Dat deze nog geenszins verbannen was, bleek reeds in 1863, toen meer dan 6000 kati's (60 kisten) gesmokkeld opium werd aangehaald, maar de Regeering schreef dit toe aan het goede gevolg eener bepaling, die strekte ‘om aan te moedigen het ontdekken van overtredingen ter zake van onwettigen invoer, bezit of verkoop van opium,’ en van ‘eene aanschrijving aan de hoofden van gewestelijk bestuur langs het noorderstrand van Java, de adsistent-resident van Banjoewangi daaronder begrepen, houdende ernstige aanbeveling om den sluikhandel in opium met alle hun ten dienste staande middelen’ - die echter allergebrekkigst waren! - ‘op klemvolle wijze tegen te gaan.’

Het aantal opium-kitten was inmiddels belangrijk ingekrompen. Had men in 1861, zooals wij reeds mededeelden, nog 1812, in 1862 waren er slechts 1482, in 1863 niet meer dan 1159. In de volgende jaren verminderde het (officiëel) aantal nog aanzienlijk, zoodat het, in 1864, 880, en in 1869 slechts 662 bedroeg. Toch was, reeds in 1863, in verband met den hoogeren pachtschat, twijfel gerezen ‘of de genomen maatregelen in dit opzicht wellicht ook aanleiding konden geven tot colportage of kleinhandel in de dessa's, hetgeen het uitroeien van het kwaad steeds moeielijker zoude maken.’

Het Koloniaal Verslag van 1864 erkent, dat, zooals de ontdekking der invoering ter sluik van eene groote hoeveelheid opium had geleerd, in Midden-Java ‘een smokkelhandel in opium op uitgebreide schaal werd gedreven. Uit het ter zake gehouden onderzoek bleek, dat de hoofdpersoon was de majoortitulair der Chineezen te Samarang, pachter van den verkoop van opium, en dat zijne handlangers o.a. waren de kapitein der Chineezen te Poerworedjo (Bagelen) en de luitenant der Chineezen te Banjoemas, zijne gemachtigden voor de pachtzaken.’

De bedoelde Chineezen werden, in September 1864, dientengevolge uit hunne betrekkingen ontzet, en mochten, met eenige

andere medeplichtigen, niet meer op eenigerlei wijze aan de verpachtingen deel nemen. Dat zij de op hunne overtreding gestelde zware geldboeten betaalden, spreekt van zelf; maar wat minder te verwachten was, - eenige jaren later (1873) werd de gewezen majoor-Chinees in zijnen vroegeren rang hersteld!

In het Verslag over 1865 vinden wij weder gewag gemaakt van ‘vele’ gevallen van sluikerij, hoofdzakelijk uitgegaan van de pachters-zelven en hunne gemachtigden, welke ‘het vermoeden deden ontstaan dat over het algemeen de vastgestelde maxima van verstrekking niet voldoende waren.’ In verband daarmede werd het totaal dier maxima van 70548 gebracht op... 71400 kati's, alzoo ruim één percent meer!

‘Maatregelen, zegt het Verslag, werden intusschen genomen om den toenemenden sluikhandel in opium zooveel mogelijk te te ontdekken; niet alleen werd een ruim crediet beschikbaar gesteld voor de aanwending van buitengewone middelen van geheime recherche en politie in Indië zelf, maar ook werd de medewerkiug ingeroepen van den Nederlandschen Consul te Singapore, vermits de sluikhandel voor een groot gedeelte van daar scheen uit te gaan.’

Wat het hier bedoelde ‘ruim crediet’ betrof, - de opmerking zij voldoende dat het *geen tiende* gedeelte was van het bedrag, dat tegenwoordig tot tegengang van den sluikhandel uitgegeven, maar nog vrij algemeen als ten eenemale onvoldoende geacht wordt.

Verder werden, in October 1866, nieuwe bepalingen vastgesteld, waarbij betere contrôle over de pacht-administratie werd verzekerd en strengere straffen op den sluikhandel werden gesteld.

Maar niets hielp: de sluikhandel maakte, naar het oordeel van vele adviseurs, de handhaving van het sedert 1862 geldende stelsel onmogelijk.

De Gouverneur-Generaal Mijer verklaarde in November 1867 van dit stelsel, dat het ‘hoezeer met goede bedoelingen, echter met zeer slechte gevolgen, onthoudt wat voor de vervulling van bekende behoeften noodig is; dat het de pogingen om in het ontbrekende te voorzien met zware straffen bedreigt, en alzoo de kiem in zich bevat eener depravatie van de Oostersche maatschappij, waarvan de omvang niet volkomen bekend is.’ De heer Mijer was zóó overtuigd van het onhoudbare van bedoeld stelsel, dat hij ‘geen oogenblik’ aarzelde,

's Konings machtiging te vragen, tot het van 1855 tot 1861 gehuldigde systeem van onbeperkte verstrekking aan de pachters terug te keeren.

En de minister Hasselman was het met den Gouverneur-Generaal eens, omdat de sluikhandel der pachters alle goede bedoelingen tot tegengang van het opiumgebruik verijdelde en de ondervinding leerde dat, in den strijd tegen den sluikhandel, de regeering het onderspit delfde tegenover de pachters.

Tot dezen indruk was de minister o.a. gekomen door een paar adviezen, die vrij algemeen bekend zijn, maar hier eene plaats verdienen omdat zij inderdaad, bij de beoordeeling van de opiumpacht in haar geheel, niet kunnen worden gemist.

De Procureur-Generaal had in October 1866 geschreven: ‘dat Oost- en Midden-Java overdekt is met een goed georganiseerd net van sluikhandel, waarvan de draden zich bevinden in handen van de pachters; een net, dat, om de ongehoorde voordeelen die het oplevert, trots de hoogste boeten, trots de zwaarste straffen, zal blijven bestaan zoolang het belang der pachters mede brengt het te behouden.’

En de Directeur der Middelen en Domeinen had omstreeks denzelfden tijd een ‘zeer geheim en vertrouwelijk rapport’ ingediend, waarin ‘de vroeger schijnbaar los daarheen geworpen bewering, dat Europeesche en inlandsche ambtenaren stelselmatig door de opiumpachters worden omgekocht, maar al te zeer met onwraakbare feiten wordt gestaafd. Het blijkt daaruit, hoe de smokkelhandel der pachters aanleiding geeft tot ondermijning van het gezag, door de uitvoerders van de bevelen der der Regeering in de binnenlanden, althans voor een deel, in afhankelijkheid te brengen van Chineesche pachters en sluikers.’

De heer De Waal, die den heer Hasselman in 1868 als minister verving, deelde, na kennisneming van al de Indische stukken, in hoofdzaak diens gevoelen en meende dat de Indische regeering vrijheid moest erlangen het stelsel van opiumverpachting te regelen, mits zorgdragende ‘dat geene aanleiding gegeven wordt tot een *georganiseerden* sluikhandel, waarbij de bevolking met de pachters samenspant tegen het bestuur.’ In dien geest werd de Indische Regeering in het begin van 1869 aangeschreven.

Men ontwaart, dunkt ons, in deze beschouwingen reeds ge-

heel het verderfelijke van de opiumpacht, zooals die onder verschillende stelsels sedert tal van jaren, althans sedert 1824, bestond. Toen was men begonnen eene klasse van machtige pachters in het leven te roepen; machtig, zoowel door de geldelijke middelen waarvoor zij, om de pacht te kunnen drijven, de beschikking moesten hebben, als door het aanzienlijk personeel, over het gansche pachtgebied verspreid, dat geheel van hen afhankelijk was. Het gild der pachters was een *imperium in imperio* geworden, en de Staat verklaarde in 1869 uitdrukkelijk, dat hij tegen de pachters niet meer opgewassen was, - dat hij, om verdere ‘depravatie der Indische maatschappij’ te beletten, den strijd tegen de pachters moest opgeven!

Merkwaardig is hierbij een officiëel bericht omtrent de macht der pachters, reeds in 1852 (De Waal, t.a.p. bl. 43): Men ontdekte vereenigingen van vermogende Chineezen, pachters en hunne vrienden, die den sluikhandel op groote schaal ten doel hadden en met eene verregaande vermetelheid te werk gingen. In 1852 werden in de residentie Pasoeroean *bewijzen* aangetroffen van eene zoo drieste verkrachting van 's lands wetten door die vreemdelingen, van zooveel brutaal geweld jegens den inlander, alles voor den sluikhandel in opium, dat eene gerechtelijke afdoening ongeraden scheen. Hier ontzagen de Chineezen zich zelfs niet, inlandsche huisgezinnen, die hen konden verraden, buiten dezer haardsteden en tot in andere gewesten te verbannen, op straffe des doods bij terugkeer zonder vergunning!

Hoe weinig van bestuurswege tegen den sluikhandel kon worden verricht, ondanks de in het Verslag van 1865 aangekondigde ‘maatregelen’ en het ‘ruim crediet’ voor geheime recherche en politie, blijkt nog uit eene zinsnede van het Verslag van 1869:

‘Zoowel in 1867 als in 1868 zijn op Java weder vrij belangrijke opium-aanhalingen gedaan. In zijn bericht over 1867 voegt de Directeur van Financiën hierbij, dat de meeste aanhalingen òf bij louter toeval, òf door andere dan daartoe aangewezen personen waren geschied’. Hetzelfde meldt ook het Verslag van 1870, dat ons tevens leert dat het gezamenlijk bedrag der opium-aanhalingen van 1865-1869 achtervolgend, over geheel Java, niet meer bedroeg dan *cc.* 37, 10, 10, 37 en 34 kisten opium.

Van de hem verleende machtiging gebruik makende, ging de Gouverneur-Generaal Mijer in den loop van het jaar 1869 over tot eene herziening der pachtregeling voor 1870. Hij keerde daarbij terug tot het stelsel van onbeperkte verstrekking, dat van 1855-1861 in werking was geweest, ten einde ‘langs wettigen weg verkrijgbaar te stellen hetgeen bij de bestaande regeling gebleken was door sluikhandel verkregen te worden’. Het cijfer der *tiban*-verstrekking - de hoeveelheid waarvan de aanneming tegen den hoogen prijs van ƒ 100.- per kati voor den pachter verplichtend is - werd nu hooger gesteld dan in 1861 (518, tegen destijds 416 kisten). De *siram* zou verstrekt worden tegen handelsprijs.

Ondanks de veronderstelde aanwezigheid, bij het eind van 1869, van eene ruime hoeveelheid gesmokkeld opium, werd reeds in het eerste jaar (1870) meer opium uit 's lands voorraad verstrekt dan ooit te voren: het hoogste cijfer van het wettig gebruik had 1055 kisten bedragen (in 1860), en bedroeg thans 1296 kisten. Wanneer men in aanmerking neemt dat de verstrekking in 1869 slechts 705 kisten beliep, kan men eenigszins nagaan welken omvang de sluikhandel verkregen had. Ook in 1870 was deze nog verre van verdwenen: er werd, in totaal, eene hoeveelheid van cc. 25 kisten gesmokkeld opium achterhaald.

Toen was echter - het bleek al dadelijk - de sluikhandel van een anderen aard: nu gold het niet meer frauduleuzen invoer op het eiland Java - die onnoodig geworden was -, maar wel van het eene gewest naar het andere, ‘wanneer het opium daar goedkooper kon worden verkregen doordien het gemiddeld kostende (*tiban* en *siram*, met pachtschat) in verband met de benoodigde grootere hoeveelheid *siram*, lager was.’

In den loop van het jaar 1870 kwam de Indische regeering nog in een ander opzicht, dan reeds vermeld is, terug op vroegere proefnemingen tot beperking van het opium-gebruik, door de intrekking n.l. van die verboden kringen ‘waar een behoedzaam onderzoek en overleg de overtuiging hadden geschonken van de verkeerde werking van het verbod,’ hetwelk - zegt het Verslag van 1870 - ‘bleek toegepast in streken waar nog een vrij algemeen opiumverbruik bestond, zoodat, bij de moeielijkheid eener afdoende handhaving der verbodsbepalingen, heimelijk verbruik in de plaats was getreden van

wettigen verkoop.' Dientengevolge werden, te beginnen met het jaar 1871, vele der in 1862-1864 voor het opiumdebiet gesloten terreinen weder voor de pacht opengesteld: de residentiën Krawang en Banjoewangi geheel, het regentschap Pamakassan op Madura, benevens enkele districten in Probolinggo, Banjoemas, Djokdjokarta en Kediri[1)].

'Ter voorkoming van onjuiste gevolgtrekkingen' werden de residenten van de hier genoemde gewesten aangeschreven, 'de inlandsche hoofden met de beweegredenen bekend te maken.'

Het was, op zich-zelf genomen, voorzeker te prijzen dat de Regeering daarmede verklaarde, geene uitbreiding van het opiumgebruik te wenschen. Maar het had toch, uit een algemeen staatkundig oogpunt, eene hoogst bedenkelijke zijde dat de residenten, op de vraag der hoofden waarom het verbod dan opgeheven werd, zouden moeten antwoorden: 'omdat de Regeering niet bij machte is, hare bevelen te doen opvolgen!'

Was het niet meer bevorderlijk geweest voor het *prestige* van ons koloniaal bestuur, wanneer de Regeering gezegd had: 'ik heb eenmaal dat verbod gegeven; de handhaving van dat verbod is heilzaam voor de bevolking, - ik zal nu ook zorgdragen, al zou het mij millioenen kosten, dat men mij gehoorzaamt'?

Voor 1871 werden voorts nog enkele ondergeschikte wijzigingen in de pachtregeling gemaakt: de hoeveelheid *tiban* werd tot cc. 659 kisten opgevoerd, en de prijs der *tiban* werd gesteld op ƒ 100.- per kati *boven* den prijs der *siram*, die met den handelsprijs ongeveer gelijk stond. Het gevolg daarvan was natuurlijk, dat de pachtschat daalde en de winst op het opium klom.

Onrustbarend hoog werd intusschen het 'wettig' opiumgebruik in 1871: de pachters ontvingen niet minder dan 2033 kisten, en de regeering begreep dat men op die wijze toch niet kon voortgaan. De pachters behoefden nu zelfs niet meer de

1) Ook ter westkust van Sumatra werden de verboden kringen opgeheven. Ofschoon dit buiten het kader van ons opstel valt, maken wij daarvan melding, omdat de wijze, waarop die opheffing geschiedde, eenige inlichting verschaft omtrent het 'behoedzaam onderzoek en overleg' dat had plaats gehad. Wij weten toch met zekerheid, dat omtrent de wenschelijkheid der opheffing de residenten van de Padangsche Bovenlanden en Tapanoeli *niet* zijn gehoord!

moeite van den sluikhandel zich te getroosten om de beschikking te verkrijgen over zooveel opium als zij maar konden rekenen te kunnen debiteeren; en zij spanden alle krachten in om hun debiet uit te breiden, omdat de gemiddelde kostprijs van hun opium daalde naarmate zij meer *siram* konden gebruiken.

Het gevolg daarvan was niet alleen nadeel voor het moreel der bevolking, maar ook nadeel voor 's lands financiën.

Om het smokkelen van pachters van kleine perceelen naar grootere te keer te gaan, meende men, zouden groote pachtperceelen wenschelijk zijn: de residentiën Cheribon, Madioen, Soerabaja en Madura, in de laatste jaren respectievelijk in 2, 5, 4 en 3 perceelen verdeeld, werden, voor de verpachting van 1872, tot enkele perceelen hervormd; maar toen in Madioen zich bij herhaalde verpachting geen enkele gegadigde voordeed, naar men zeide tengevolge van ‘samenspanning van een invloedrijken Chinees te Samarang met andere belanghebbenden uit die plaats en uit de residentiën Soerakarta, Djokdjokarta, Madioen en Kediri’, werd dit gewest ‘tot opwekking van concurrentie’ weder gesplitst.

In 1872 steeg het wettig debiet tot 2665 kisten, alzoo ruim het dubbele van dat van 1870. De opbrengst voor 's lands kas nam geenszins in dezelfde verhouding toe: had hij in 1870 nog ruim 94 tonnen gouds bedragen, in 1871 daalde hij tot bijna 9, in 1872 tot ruim 7 millioen. De gevolgtrekking ligt voor de hand: de bevolking van Java werd vergiftigd met goedkoop opium.

‘In afwachting van eene definitieve regeling van het opiummiddel, waaromtrent overwegingen gaande zijn’, werd dan ook, met 1°. Januari 1873, het stelsel van onbeperkte verstrekking weder verlaten en tot het z.g. maximum-stelsel (beperkte verstrekstrekking, ongeveer tegen handelsprijs) teruggekeerd, zooals dat van 1862 tot 1869 in werking was geweest. Na de laatstelijk opgedane ervaring werd dit systeem nog ‘voor het beste middel gehouden om zooveel mogelijk tot overeenstemming te geraken tusschen het belang der schatkist en den wensch om het opium-verbruik te verminderen, althans niet te doen toenemen.’ Want - zoo lezen wij verder in het Verslag van 1873 - ‘de onbeperkte *siram*-verstrekking tegen eenvoudige vergoeding der kosten van inkoop en aanvoer bleek meer en

meer eene zoodanige mededinging onder de pachters uit te lokken in het ter sluik afzetten in elkanders pachtgebied van de grootstmogelijke hoeveelheden opium, dat niet-alleen de debietprijzen in vele erkende verkoopplaatsen sterk daalden, waardoor het verbruik op bedenkelijke wijze bevorderd werd, maar ook de winsten der pachters dreigden af te nemen in eene mate, die, bij toeneming van het gebruik van opium, aan de pacht hare waarde voor een goed gedeelte zou ontnemen, tot gevoelige schade voor 's lands kas.'

Het totaal der maxima werd voor 1873 gesteld op 1174 kisten; de prijs der verstrekking 'met het oog op de zoo afwisselende handelwaarde,' eenigszins hooger dan vroeger, op ƒ30.- de kati. Deze prijs is sedert gehandhaafd gebleven.

Ofschoon het totaal der maxima-verstrekkingen belangrijk hooger was dan in het tijdperk 1862-1869, toen de hoogste jaarlijksche maxima 875 kisten hadden bedragen, 'bestond er toch alle reden om krachtige maatregelen te nemen tegen den sluikhandel,' zoowel met het oog op de belangrijke hoeveelheden waarvan de pachters vermoed werden zich in genoemd tijdvak, als gevolg der zeer beperkte verstrekking, langs onwettigen weg te hebben voorzien, als op het zooveel grooter debiet in de jaren 1870-72 onder de werking der onbeperkte verstrekkingen.

Er werden dus 'fondsen' beschikbaar gesteld voor buitengewone middelen van recherche[1)] langs de noordkust van Java, Madura en Bali; en verder werd besloten, het opslaan van opium in de entrepôts van Java en Madura voortaan te verbieden.

Tot die sluiting der entrepôts, welke ook in vroegere jaren (1841-1854) had bestaan en sedert herhaaldelijk weder ter sprake was gebracht, besloot de regeering uit overweging dat 'de aanzienlijke toeneming van den uitvoer van opium uit de entrepôts, juist gedurende de jaren van beperkte verstrekking, alleszins de meening scheen te wettigen dat de sluikhandel zich toen o.a. voedde uit de entrepôts op Java, en dat de voorgewende uitvoeren vandaar naar de Buitenbezittingen en de

1) Blijkens de rekeningen van 1872 en 1873 bedroegen de werkelijke uitgaven voor 'geheime recherche' resp. ruim 17 en 24 duizend gulden. De hierbedoelde 'buitengewone middelen' kostten dus zeven duizend gulden - over geheel Java, met Madura en Bali er bij!

inlandsche staten grootendeels slechts voor dien sluikhandel dienden.' De Regeering vermoedde al dadelijk, dat het geëntreposeerd opium, dat volgens de nieuwe bepaling met 1 April 1873 de entrepôts op Java en Sumatra's Westkust zou hebben verlaten, voor een groot gedeelte zijn weg zou vinden naar Bali 'om vandaar weer bij kleine hoeveelheden op Java te worden binnengesmokkeld'. Aan de ambtenaren op Bali werd daarom aanbevolen 'een wakend oog te houden op hetgeen aldaar in den opiumhandel omging en, door tijdige waarschuwing hunner ambtgenooten op Java, den sluikhandel zooveel mogelijk te belemmeren.'

Gelijk gezegd, waren de nieuwe regelingen, met 1873 ingevoerd, slechts als voorloopige te beschouwen; om een beter stelsel te verkrijgen, werd inmiddels de voorlichting ingeroepen van al de hoofden van gewestelijk bestuur, die 'de speciale opdracht ontvingen om de aangelegenheden der opiumpacht in hunne gewesten met de uiterste belangstelling na te gaan'.

Verschillende aangeprezen denkbeelden werden onderzocht, maar moesten worden ter zijde gesteld 'omdat zij, hoe aanlokkelijk ook bij eene oppervlakkige beschouwing, den toets van een meer gezet onderzoek niet konden doorstaan'; en voor 1874 werd bij slot van rekening de pachtregeling van het voorgaande jaar behouden, die 'vrij bevredigende uitkomsten opgeleverd had', ofschoon tegelijkertijd moest worden geconstateerd dat 'in 1873 *meer dan ooit te voren* over den smokkelhandel in opium werd geklaagd.'

Met het oog op dien smokkelhandel werd het wettig debiet uitgebreid door ruimere verstrekking van regeeringswege in die gewesten 'waar de behoefte inderdaad grooter bleek dan de toegestane hoeveelheid'. De maxima der verstrekkingen werden daarom van 1174 op 1360 kisten gebracht. De Minister van Koloniën meende de Indische Regeering te moeten aanbevelen 'tijdig alle gegevens te doen verzamelen waaruit de behoefte aan opium kan worden opgemaakt, en voortdurend met zorg op het werkelijk gebruik van opium het oog te doen houden, opdat de regeering in staat zou zijn na te gaan, of het verbruik niet eene grootere verstrekking noodig maakte.'

Verder werden eenige bepalingen gemaakt tot bevordering der contrôle over de pachters, onderverpachters en slijters, die

hunne boeken voortaan moesten aanhouden in de Maleische of Nederlandsche taal, met Latijnsche karakters, en tot tegengang van het bezit van onwettig verkregen, of ook van te groote hoeveelheden wettig verkregen opium. Zoo werd o.a. voorgeschreven dat niemand meer dan twee thail ruw of een thail bereid opium bezitten of vervoeren mocht; men meende hierdoor aan den smokkelhandel groote belemmering in den weg te leggen, en te voorkomen dat de pachters tegen het einde van hun pachttermijn groote hoeveelheden opium tegen betrekkelijk lage prijzen aan de bevolking verkocht.

In werkelijkheid - de ondervinding zou het leeren! - werd met dit voorschrift het doel niet bereikt; wèl geeft zijne handhaving nog steeds aanleiding tot groote vexatie der bevolking en tot ergerlijk geknoei.

Blijkens het Verslag van 1874 was de Indische regeering een oogenblik vol illusie over de mogelijkheid, om den smokkelhandel afdoende te beteugelen. De aanhalingen van onwettige opium hadden in 1873 ruim 55 kisten, alzoo belangrijk meer dan in de voorafgaande jaren, bedragen; zoo de regeering hierin, aan den eenen kant, een bewijs meende te zien dat de sluikhandel in 1873 was toegenomen - een vrij zwak bewijs voorzeker, waar men met grond veronderstellen mag dat de smokkelhandel over honderde kisten loopt! -, aan den anderen kant bracht zij lof aan den grooten ijver van politie en recherche;

Ofschoon de *meeste* aanhalingen, sluikhandel van de pachters in elkanders gebied betreffende, door spionnen van de pachters werden bewerkstelligd, zijn de *voornaamste* door de politie of recherche geschied. Door de recherche te Soerabaja werden eenmaal 341 kati's, door de politie te Batavia ruim 210 kati's bereide opium aangehaald.

De hoofden van gewestelijk bestuur hebben, op aansporing der regeering, met meer kracht dan vroeger tot fnuiking van den sluikhandel medegewerkt, en ook door de politie en recherche is groote ijver aan den dag gelegd. Voor een deel kan het hooge cijfer der aanhalingen in het jaar 1873 hieruit worden verklaard. Van de fondsen, voor geheime recherche toegestaan, is een ruim gebruik gemaakt. De hoofden van gewestelijk bestuur zijn aangeschreven, die gelden te besteden voor werkelijk geheime personen op wie men vertrouwen kan, en niet voor

de gewone spionnen die meest allen aan de smokkelaars bekend zijn. Deze maatregel heeft gunstige gevolgen gehad. In de residentie Samarang had eene geheele reeks opiumaanhalingen plaats.

In de residentiën Rembang en Soerabaja is dadelijk na de aanstelling van geheime personen, belast met het tegengaan van den smokkelhandel, het wettig debiet van opium in de kitten aanmerkelijk toegenomen. In de hoofdkit te Soerabaja, waar het debiet in het begin van 1873 tusschen de ƒ 200.- en ƒ 250.- daags bedroeg en gemiddeld in de eerste 4 maanden ƒ 450.- daags opbracht, steeg dat debiet na de aanstelling van geheime personen tot ƒ 680.- en in de maand Juli tot ƒ 900.- daags; *een bewijs, dat een krachtig, goed ingericht politietoezicht wèl bij machte is om den smokkelhandel op afdoende wijze te keer te gaan*.

'Daartoe zal ook medewerken de reorganisatie van het personeel der in- en uitvoerrechten en accijnsen, en de vermeerdering van het aantal ambtenaren van de districtspolitie.'

Omtrent den sluikhandel zelven behelst het genoemd Verslag de volgende mededeeling:

'De meeste overtreders van de bepalingen op de opium-pacht, die in handen van het gerecht kwamen, waren inlanders. Het kan echter als zeker worden aangenomen, dat zij voor het meerendeel in dienst waren van Chineezen, tot welke natie grootendeels de personen behooren, die den sluikhandel in het groot drijven en door ruime belooningen zich verzekeren van de geheimhouding hunner handlangers. Vandaar dat, op weinige uitzonderingen na, alle aanhalingen slechts hoeveelheden betroffen van weinige thails, zelden meer dan één kati. Nog doet zich steeds het treurig verschijnsel voor, dat *zoowel Europeanen en met dezen gelijkgestelden als inlandsche hoofden* zich mede tot het drijven van sluikhandel verlagen. Deze gaan daarbij geruster te werk, omdat de inlandsche politie huiverig is, krachtig tegenover hen op te treden.'

De vraag, in hoever het stelsel van 'verboden kringen' aanbeveling verdiende, werd op verschillende wijzen beantwoord. In het algemeen luidden de rapporten der residenten omtrent de werking der verbodsbepalingen gunstig.

De resident der Preanger-Regentschappen berichtte o.a. dat 'de bevolking niet zal wagen het opium op clandestiene wijze

van elders in te voeren, overtuigd als zij is dat in een gewest, waar niemand opium mag hebben en waar een streng politietoezicht bestaat, zoodanige invoer zeer spoedig aan het licht moet komen, en dat de schuldige voor de begane overtreding zwaar wordt gestraft.' De resident verklaarde 'dat hij de voortdurende strenge handhaving der verbodsbepalingen tegen den invoer, het bezit en den verkoop van amfioen in zijn gewest hoogst nuttig en weldadig voor de bevolking achtte,' omdat het 'ontegenzeggelijk waar is dat in streken, waar het amfioenschuiven veel plaats heeft, ook veel meer misdrijven worden gepleegd dan daar, waar dat gebruik zoo goed als niet bestaat.'

De resident van Bagelen daarentegen meende dat 'de werking der verbods-bepalingen, voor zoover die in zijn gewest bestaan, volgens het algemeen gevoelen veel te wenschen overlaat, daar de inlandsche politie niet bij machte is, overtredingen krachtig tegen te gaan'; en de resident van Krawang juichte de intrekking der verboden kringen in zijn gewest toe; hij veronderstelde dat de sluikhandel daardoor belangrijk verminderd was, aangezien de politie daartegen thans beter waken konde. Vroeger toch hadden 'verkooper en verbruiker beide het grootste belang bij den sluikhandel, en er was geen pachter die in zijne rechten werd benadeeld.'

Wij zijn thans genaderd tot het Verslag van 1875. Daarin wordt gezegd, dat nadere overwegingen in 1874 op nieuw de overtuiging hadden bevestigd 'dat het bestaande stelsel van beperkte verstrekking, ofschoon niet vrij van bezwaren, beter dan andere regelingen aan het doel kan beantwoorden,' en dat voor 1875 werd voortgegaan 'met verbetering van het stelsel, door het maximum der verstrekkingen meer in overeenstemming te brengen met de werkelijke behoefte.'

Dat maximum, in 1873 op 1174, in 1874 op 1360 kisten bepaald, werd voor 1875 tot 1612 kisten verhoogd. De illusie, den sluikhandel meester te worden, was intusschen vrij wat afgekoeld. Ook in 1874 was die handel 'op groote schaal' gedreven; 'vooral op Midden-Java werd opium ter sluik ingevoerd, niet in hoeveelheden van enkele kati's, maar in partijen van zelfs tientallen van kisten. Geschiedt het sluiken van enkele thails onder elk stelsel, de heimelijke invoer van zulke groote hoeveelheden *wijst meer in het bijzonder op handelingen van de*

pachters zelven,' die het onwettig verkregen opium wisten van de hand te zetten in hun eigen, of in een aangrenzend pachtgebied.

'De onderdrukking van den smokkelhandel in opium,' zegt het Verslag, 'onder zulke omstandigheden een zeer moeielijk werk, is dan ook steeds een voorwerp van de ernstige zorg des bestuurs. De voor 1875 toegestane grootere verstrekking zal intusschen den prikkel tot smokkelen van zelf weder eenigermate verminderen; toch zal buitengewone waakzaamheid van politie en recherche niet minder noodig wezen dan vroeger.'

De aanhalingen in 1874 hadden een bijzonder hoog cijfer, ruim 75 kisten, bedragen, waarvan bijna 49 alleen in de residentie Djapara. Bali was nu reeds het *emporium* van den smokkelhandel geworden: alleen in Boeleleng werd voor 4½ millioen gulden aan opium ingevoerd! Het opium, vandaar afkomstig, vond zijn weg voor een goed deel in Djapara, vooral in de afdeeling Djowana, 'dat door de plaatselijke gesteldheid voor de smokkelaars de gunstigste gelegenheid scheen aan te bieden.'

'Wederom waren het meestal inlanders of arme Chineezen die op het smokkelen werden betrapt, doch het is aan niet den minsten twijfel onderhevig dat zij, althans bij belangrijke aanhalingen, de handlangers van rijke en voorname Chineezen waren.'

'Om het toezicht op overtredingen te vergemakkelijken' werd aan de pachters verboden, ruw (onbereid) opium te verkoopen; het bezit van ruw opium werd daardoor 'van zelf reeds als eene overtreding beschouwd.' Voorts werden, ter bevordering der contrôle, van regeeringswege modellen vastgesteld voor de bij de pacht aan te houden boeken. En het aantal kitten werd voor 1875 van 676 op 694 gebracht; hierdoor, zoo meende men, zou 'het verbruik van onwettig verkregen opium worden tegengegaan, in zoover dat de wettige aanschaffing door velen op korteren afstand van hunne woonplaatsen zal kunnen geschieden.'

Maar van den anderen kant werd een maatregel genomen, die sedert is gehandhaafd gebleven, ontegenzeggelijk financiëel voordeelig was, maar ook aan de smokkelende pachters in hooge mate ten goede komen moest: men week af van den sinds jaren gevolgden regel van jaarlijksche verpachtingen, om daarvoor, als in 1827 en 1843, weder drie-jaarlijksche in de plaats te

stellen. De pachtsommen rezen vooral daardoor aanzienlijk, want, zoo schreef de Regeering: ‘de kosten van eerste inrichting worden over een grooter tijdvak verdeeld en drukken dus minder; evenzoo - en dit is van groote beteekenis - worden over een langer tijdvak verdeeld de verliezen, die vaak in 't begin van den pacht-termijn geleden worden dewijl dan de bevolking nog ruim voorzien is van opium dat zij zich heeft verschaft voor de lage prijzen, waarmede een aftredend pachter zich tegen den afloop der pacht tevreden stelt.’

Met ‘de kosten van eerste inrichting’ scheen de Regeering alleen de eigenlijke organisatie van de pacht te bedoelen; maar had het niet de aandacht moeten trekken dat ook de organisatie van een systeem van smokkelhandel - volgens de ondervinding van de pacht onafscheidelijk - voor elken nieuwen pachter tijd en geld kostte?

Dat de sluikhandel nog niet verminderde, kon eenigszins worden afgeleid uit het feit, dat in 1875 bijna 105 kisten opium werden ‘aangehaald.’ De regeering meende, dat de smokkelhandel ‘niet weinig’ was aangemoedigd door ‘de vijandschap tusschen pachters van aangrenzende gewesten, de zucht van sommigen om hunne mededingers te gronde te richten om dan zelf op voordeeligen voet de voornaamste perceelen te pachten, den naijver tusschen pachters van vorige jaren en hunne opvolgers’; omtrent Kediri werd gezegd dat ‘blijkbaar het optreden van een nieuwen pachter, die door een hooger bod de vroegere pachtkongsi had ter zijde gesteld, de aanleiding was tot een smokkelhandel, bestemd om hem te gronde te richten.’

Een en ander is voorzeker mogelijk, al is het, na al de opgedane ondervinding eenigszins bevreemdend dat de regeering thans niet de pachters, maar alleen hunne concurrenten van sluikhandel scheen te verdenken. Waarschijnlijker komt het ons voor, dat in 1875 bijzonder veel aanhalingen werden gedaan omdat de vijandschap tusschen verschillende, oude en nieuwe, pachters of opium-kongsi's groot genoeg was om de politie dikwijls het spoor van overtredingen te wijzen. ‘Over het algemeen’ - zoo lezen wij dan ook - ‘werd veel ijver betoond door de politie, voorgelicht door en samenwerkende met de pachters.’

Maar ‘de middelen, waarover de politie te beschikken had,

waren niet voldoende te achten, zoodat met den meesten ernst moest worden gezocht naar nieuwe middelen tot wering van den sluikhandel'. De fondsen voor geheim toezicht werden verhoogd, en het politiepersoneel werd in sommige residentiën belangrijk versterkt tot bescherming van het opium-monopolie, 'in afwachting van eene algemeene reorganisatie der politie op Java'. In Samarang, Djapara en Rembang werden (Mei 1876) de contrôleurs bij het binnenlandsch bestuur mede belast met de opsporing van opium-overtredingen, en de residenten kregen, voor hetzelfde doel, de beschikking over 8 verificateurs der inen uitvoerrechten en accijnsen, benevens een 20-tal andere Europeesche ambtenaren. In de residentie Soerakarta werden 46 bereden inlandsche politieagenten in dienst gesteld.

In 1876 werden bijna 93 kisten gesmokkeld opium verbeurd verklaard. Volgens het Verslag van 1877 'ondervond de toeleg van pachters van vorige jaren, om door sluikhandel hunne opvolgers zooveel mogelijk te benadeelen, op den duur meer bezwaar, daar de tegenwoordige pachters langzamerhand diegenen onder hun ondergeschikt personeel, die verdacht konden worden met de sluikers te heulen, leerden kennen en door andere, meer vertrouwbare personen konden vervangen. Ook komen de pachters, naarmate zij langer de pacht drijven, beter op de hoogte van de verbruikers van opium en van de wegen van den sluikhandel, terwijl zij ook middelen hebben kunnen beramen om den sluikhandel' (*van anderen*) 'zo oveel mogelijk te benadeelen.'

Dat de nieuwe pachters al evenmin van smokkelhandel afkeerig waren als hunne voorgangers, bleek in Djapara en Bezoeki, waar in kitten der pachters onwettig opium werd aangetroffen; in Bezoeki werden meermalen kithouders gestraft, omdat de boeken niet overeenstemden met den aanwezigen voorraad. De Regeering slaakte dan ook de verzuchting: 'waar de pachter met de smokkelaars heult, wordt de bestrijding van den sluikhandel voor de regeering moeielijker.'

Naar Djapara, Rembang en Bezoeki richtten zich de opiumvaartuigen van Bali het meest: was in laatstgenoemd gewest in 1875 eene lading van 7 kisten ter reede van Bezoeki aangehouden, die echter volgens vonnis van het Hoog Gerechtshof moest worden teruggegeven omdat het hof als bewezen aannam dat de prauw door *force majeure* was genoodzaakt geweest

genoemde reede aan te doen, - in 1876 werd nabij de kust van Rembang eene hoeveelheid van bijna 5 kisten opium aangehouden en verbeurd verklaard, en hadden in Djapara verschillende dergelijke aanhalingen, echter van minder belang, plaats.

In 1877 werden ruim 103 kisten achterhaald. De residenten van Djapara, Rembang en Kediri meenden dat het smokkelen van groote partijen slechts weinig meer voorkwam; de vreemde oosterlingen, van wie men overtuigd was dat zij zich met den smokkelhandel onledig hielden, werden uit de binnenlanden geweerd, en de voorname smokkelaars durfden, althans in Rembang, onder het tegenwoordig toezicht, bijna geen onwettig amfioen meer onder hunne eigene bewaring te houden. Zij moesten dus meer op hunne helpers vertrouwen, en dat vertrouwen berokkende hun meermalen groote schade door het bederf van het opium tengevolge van mindere zorg, en door diefstal waartegen zij uit den aard der zaak machteloos waren. Hun crediet was diensvolgens zeer geschokt, en de groote sluikhandelaars wilden aan de Rembangsche smokkelaars niet dan à contant verkoopen. De sluikhandel naar de binnenlanden van Java had alzoo ‘een paar zijner voornaamste kanalen verloren’, - meende de regeering, die hierop liet volgen: ‘Met groote moeite werd deze uitslag verkregen, want de smokkelaars vinden bij de bevolking dikwijls grooten steun. O.a. wilde men in Rembang, nadat eene groote aanhaling op zee was geschied, geen klein inlandsch vaartuig meer aan de politie verhuren; en de resident was verplicht door tusschenkomst van den opiumpachter een vaartuig te Semarang in te koopen, daar men in Rembang en het naburige Djowana zelfs geweigerd had, den regent een prauw te verkoopen’.

Nu de sluikhandel in het groot moeielijker werd, troffen de smokkelaars eene andere regeling: nabij Rembang ankerden ‘ware opiumwinkels, die voortdurend uit Bali voorzien werden’, op verder dan drie mijlen van de kust; uit deze winkels werd dan het opium verkocht aan hen die het kwamen halen.

In Kediri werden de geheime en openbare politie-maatregelen uitgebreid, waarvan de goede gevolgen niet achterwege bleven. ‘In Samarang kwam eene aanhaling voor bij een Europeaan, die voorgaf te handelen in dienst van een lid van een der voornaamste pachtkongsi's van Java’. Naar Batavia ‘werd veel opium aangevoerd, dikwijls met de mailbooten van Singapore’.

Met het verstrijken van den drie-jarigen pachttermijn 1875-1877 besloot de Indische regeering, het bestaande stelsel te bestendigen. ‘De ondervinding’, meende zij, ‘had niet geleerd dat eene verpachting voor den tijd van drie jaren, bij gunstige financieele uitkomsten, *belangrijke* nadeelen oplevert van anderen aard. Het is niet gebleken dat de langere pacht tot het aankweeken van opiumschuivers leidt, en zoo de driejarige pachttermijn het den pachters in sommige gevallen wellicht gemakkelijker maakt *een sluikhandel op eigen hand in te richten*, geeft hij hun daarentegen meer kracht tegenover den smokkelhandel van derden en tegenover de pogingen van mededingers of voorgangers, om door geheimen invoer aan het debiet van wettig opium schade toe te brengen.’

De maxima der verstrekkingen ondergingen in totaal slechts weinig verhooging: zij bedroegen, voor 1878-80, 1636 kisten tegen 1612 in den vorigen termijn. Maar het aantal kisten werd van 694 op 762 gebracht, omdat de groote afstand van eene kit den opiumgebruiker tot den inkoop van onwettig en goedkoop opium verleiden moest.

In 1878 werden nagenoeg 110 kisten opium aangehaald. De smokkelhandel verheugde zich in een voortdurenden bloei, hoe de Regeering zich ook vleien mocht met een gunstigen uitslag harer maatregelen daartegen. In de residentie Batavia nam hij toe, en ‘zoowel in Kadoe als in Soerakarta meende men zeker te weten dat niet alleen gegoede Chineezen, maar ook Europeanen aan den opium-sluikhandel medeplichtig waren. Verscheidene Europeanen, zoowel te Solo als te Samarang, werden gezegd uitsluitend in dit bedrijf hun bestaan te vinden’; doch hiertegen was weinig te doen, daar ‘de hoofdleiders zichzelven nooit aan vervoer of berging van opium wagen.’

De hoeveelheid opium, die in de handen onzer ambtenaren viel, was in 1879 grooter dan ooit te voren: bijna 146 kisten; en er moest worden geconstateerd, dat de smokkelhandel in Samarang, Djapara, Rembang en Kediri steeds aanhield en dat de aanvoer van opium uit Bali ‘weder zeer belangrijk’ was geweest. ‘Oneenigheid tusschen de twee voorname opiumhandelaren op dat eiland, van welke een te Soerabaja woonde, was van grooten invloed op den prijs van hun opium, dien zij, om elkander te benadeelen, zoo laag mogelijk stelden.’

Van welken omvang de uit Bali bestuurde sluikhandel was, kan men eenigszins beoordeelen uit het bericht van den resident van Rembang dat, ‘voor zoover hij heeft kunnen nagaan, alleen van de in de afdeeling Rembang tehuis behoorende prauwen niet minder dan 35, met ruim 300 kisten opium aan boord, van Bali waren uitgeklaard naar Pegatan op Borneo, ofschoon de meeste gezagvoerders niet wisten waar die plaats lag’. Zonder twijfel was die hoeveelheid bestemd voor den sluikhandel in Rembang; maar wat, mag men vragen, helpt dan de aanhaling van een klein gedeelte daarvan (in 1879 in dit gewest bijna 27 kisten), wanneer het overige nog, voor elke kist, eene winst van eenige duizende guldens belooft?

In 1880 bedroeg de op Java aangehaalde hoeveelheid onwettig opium 109 kisten, alzoo belangrijk minder dan in 1879. Maar het Verslag van 1881 voegt er onmiddellijk bij, dat daaruit ‘*niet* mag worden afgeleid dat de sluikhandel zou zijn afgenomen; integendeel was het noodig gebleken, in sommige gewesten op nieuw buitengewone maatregelen tegen het euvel te nemen. De uitbreiding van den smokkelhandel gedurende 1880 werd vooral geweten aan het streven der smokkelaars om bij het naderend einde van den pachttermijn den pachters zooveel mogelijk afbreuk te doen, met het doel, de waarde der pacht te doen dalen en deze voor den volgenden termijn tegen lageren prijs machtig te worden’.

Men zal opmerken, dat bij deze medeeling geen aandacht is geschonken aan de vraag, of de pachters er ook belang bij hebben konden nog van hunne positie gebruik te maken om zooveel mogelijk opium af te zetten en ‘de waarde der pacht’ tijdelijk te doen dalen ten einde haar over den volgenden termijn tegen een lager cijfer machtig te worden.

Eindelijk begon men ook in te zien, dat van stoomschepen gebruik zou kunnen worden gemaakt om den verboden aanvoer van opium tegen te gaan: in den oostmoesson van 1880 werden de kusten van Samarang, Djapara en Rembang bewaakt door een - zegge één - gouvernements-stoomschip (dat bovendien nu en dan ook de wateren tusschen Java en Madura bekruisen moest ten einde de daar vaak voorkomende zeediefstallen zooveel mogelijk afbreuk te doen) en een paar adviesbooten.

Voor den pachttermijn 1881-1883 werd het totaal der

maxima-verstrekkingen op 1766 kisten, het aantal kitten op 824 bepaald. Wat de gestelde maxima betrof, - nu de pachters bevoegd, en - om minder van sluikhandel verdacht te worden - min of meer verplicht werden, wat (gemiddeld 8 pCt.) gouvernements-opium meer, en dus, bij hetzelfde debiet, evenveel goedkooper smokkel-opium minder aan te schaffen, daalde de pachtschat een weinig. Veel verschil in de uitkomst werd aldus niet verkregen: noch financiëel, noch ten aanzien van den sluikhandel; om dezen laatste te weren had de verhooging der maxima zeker veel meer dan 8 pCt. moeten bedragen! En wat de vermeerdering van het aantal kitten (van 763 op 824) aangaat, - och! het is op Java algemeen bekend dat er *tal* van onwettige verkoopplaatsen bestaan; en het doet er dus weinig toe, of er al enkele meer of minder prijken met het officiëel étiquet.

De aanhalingen beliepen, in 1881, nagenoeg 118 kisten, Het eene stoomschip, tot tegengang van den sluikhandel in opium op Java's Noordkust bestemd, had het geluk, nabij de Karimon Djawa-eilanden bij twee verschillende gelegenheden ruim 9 kisten bereid opium meester te worden; de Regeering besloot daarna, tijdelijk nog één stoomschip voor denzelfden dienst aan te wijzen.

In het Verslag van 1882 vinden wij vermeld dat verscheidene pachters ‘naar vermogen medewerkten’ tot tegengang van den sluikhandel; doch ditmaal met de karakteristieke bijvoeging dat ‘ook de pachters van Djapara en Rembang maatregelen namen om het bestuur daarin behulpzaam te zijn, doch niettemin beide zelf van sluikhandel verdacht werden’. Inderdaad kan men dan ook wel aannemen, dat de pachters alleen den sluikhandel *van anderen* wilden helpen bestrijden, en zelfs gaarne zagen dat alle waakzaamheid der ambtenaren dáártegen werd gericht.

Die waakzaamheid had in 1882 de aanhaling van ruim 94 kisten ten gevolge, alzoo minder dan in de voorgaande jaren. Maar, zegt het Verslag van 1883, ‘daaruit mag toch niet worden afgeleid dat de smokkelhandel is afgenomen. Veeleer schijnt het feit, dat de hoeveelheid opium welke door de pachters wordt aangevraagd, voortdurend beneden het beschikbaar maximum blijft, op *het onvoldoende der opium-politie* en op *uitbreiding van den smokkelhandel* te wijzen. Men is het

er in Indië over eens, *dat de sluikhandel, ondanks het ter zee langs de noordkust van Midden-Java uitgeoefend toezicht, een grooten omvang heeft genomen*'.

Erkend moest dus eindelijk worden, dat alle pogingen om den sluikhandel den kop in te drukken hadden gefaald!

Van lieverlede trad nu de bestrijding *op zee* meer op den voorgrond.

Reeds in 1882 (*Indisch Stbl.* n°. 115) werd aan het personeel der militaire en der gouvernements-marine de bevoegdheid toegekend tot het opsporen van overtredingen der verbodsbepalingen betreffende invoer, uitvoer en vervoer over zee en tot visiteering der verdachte schepen en vaartuigen. Ten aanzien der *niet* in Nederlandsch-Indië tehuis behoorende schepen en vaartuigen werd bepaald, dat de visitatie alleen mocht geschieden op reeden, in havens, in kreeken, op rivieren of binnenwateren, of binnen den afstand van drie Engelsche zeemijlen van de kusten. De ordonnantie - zegt het Verslag van 1882 - 'stelt buiten twijfel dat in Nederlandsch-Indië thuis behoorende opiumprauwen ook op verderen afstand dan drie Engelsche zeemijlen uit den wal mogen worden onderzocht'.

Maar, in strijd hiermede, verhaalt ons het volgend Verslag dat de gezagvoerders der met het toezicht belaste gouvernements-stoomschepen bij den grootsten ijver veelal weinig konden uitrichten, omdat de vaartuigen, waarmede 'het, gewoonlijk uit Bali aangevoerde, opium op Java wordt binnengesmokkeld, ongemoeid moesten worden gelaten op een afstand van drie Engelsche zeemijlen van de kust', ingevolge *Stbl.* n°. 224 van 1879. 'Ver van elkander, even buiten den verboden kring voor anker liggende, konden de smokkelaars, niettegenstaande alle waakzaamheid van een enkel stoomschip, zonder veel moeite in den nacht opium aan den wal brengen. Om hun dit minder gemakkelijk te maken, is bij *Stbl.* n°. 171 van 1883 voor in Nederlandsch-Indië thuis behoorende vaartuigen de afstand van de kusten van Java, Madura en Sumatra's Westkust, binnen welke zij zich niet met opium aan boord mogen bevinden, op zes Engelsche zeemijlen bepaald.'

De bekruising van een belangrijk deel der Noordkust van Java door een enkel stoomschip - slechts van Mei 1882 tot Januari 1883 waren er twee, daarna (Februari en Maart) was er geen, sedert April 1883 weder een - had alzoo op den

duur weinig resultaat; men bemoeilijkte den smokkelhandel eenigermate, maar belette hem allerminst. ‘Al waren de tot dusver verkregen uitkomsten niet van veel beteekenis’, zoo werd echter ‘eene geheele staking dier bekruising onraadzaam geoordeeld, vooreerst omdat eene beperking der bestuursmaatregelen tegen den sluikhandel *licht een ongunstigen invloed op de aanstaande verpachtingen zou kunnen uitoefenen*, en verder uit overweging dat niet meer kon worden gerekend op de diensten der vaartuigen van de in- en uitvoerrechten en accijnsen, welke met het in werking treden van het nieuwe douane-reglement aan hunne eigenlijke bestemming moesten worden teruggegeven, terwijl de kleine zeilvaartuigen der Gouvernementsmarine meer en meer ongeschikt waren gebleken om op de opiumsluikend prauwen jacht te maken.’

In 1883, toen in 't geheel 135 kisten werden aangehaald, maakte de opiumpolitie ter zee bij vier verschillende gelegenheden te zamen cc. 39 kisten buit; behalve het stoomschip - thans een ‘hopperbarge’ van de Bataviasche havenwerken - werden, in overleg met den pachter van Djapara, aanvankelijk voor zijne en later voor gouvernementsrekening, eenige djoekongs (inlandsche prauwen) gehuurd en ‘langs de kust op patrouille gezonden’. Maar het bleek weldra, dat deze maatregel niet voldoende was om aan de uit Bali komende grootere vaartuigen het afzetten hunner opiumlading te beletten.

Op voorstel van den adsistent-resident van Djowana, H.L.C. Te Mechelen, besloot de resident van Djapara nu tot meer ingrijpende maatregelen. ‘Van het vertrek uit Bali van vaartuigen, die opium aan boord hadden, door den resident aldaar per telegraaf verwittigd, zond hij eenige prauwen van dezelfde grootte als de smokkelvaartuigen in zee, om deze laatsten te gemoet te gaan en daarna onafgebroken te bewaken. Aan de prauwen werden een paar djoekongs toegevoegd, welker bemanning in last had om, wanneer het opiumvaartuig zijne lading aan van de kust komende visschers- of andere vaartuigen had overgegeven, deze te achterhalen, te visiteeren en des noodig aan te houden. Deze maatregelen hadden de gunstigste gevolgen. De opiumschepen moesten weken achtereen blijven liggen, zonder hunne lading aan wal te kunnen brengen. Blijkens 's pachters boeken werd gedurende het tweede halfjaar 1883 voor omstreeks 80.000 gulden meer verkocht dan in het

voorafgaande jaar, terwijl volgens eenstemmige berichten de prijs der smokkelwaar aanzienlijk toenam.'

Het hier genoemde cijfer kan een klein denkbeeld geven van de beteekenis van den smokkelhandel over geheel Java!

Het goede resultaat, door den heer Te Mechelen verkregen, deed de Indische Regeering in Maart 1884 eene opiumpolitie volgens zijn stelsel en onder zijne leiding organiseeren; hij kreeg daartoe 3 hopperbarges en ƒ 50.000 voor den inhuur van inlandsche vaartuigen te zijner beschikking.

Maar de maatregelen, in Maart 1884 en later genomen, behooren tot het volgend tijdperk (1884-86) der pacht, waaromtrent beneden nog eenige bijzonderheden volgen.

Alvorens van het tijdperk 1881-1883 af te stappen, dienen wij eerst melding te maken van eene beslissing, die zonder twijfel den verkoop van onwettig verkregen opium in hooge mate in de hand moest werken. In het Koloniaal Verslag van 1882 lezen wij n.l.: 'In het afgeloopen jaar (1881) is de vraag ter sprake gekomen, of het z.g. *patoengan*-stelsel, dat is het voor gezamenlijke rekening koopen en geleidelijk verbruiken van eene zekere hoeveelheid opium, geoorloofd is. Uit een ingesteld onderzoek bleek, dat de koelies en werklieden in suikerfabrieken en op erfpachtsgronden in de residentie Soerabaja, ten einde niet in de noodzakelijkheid te zijn om het opium in de dikwijls op grooten afstand verwijderde kit van den pachter te koopen, zich bedienen van *patoengan's* (tusschenpersonen), die voor hen het opium in de kit van den pachter halen, welk opium zij dan veelal op eene bepaalde plaats in de nabijheid van de fabriek of de onderneming gezamenlijk verbruiken. Deze wijze van consumtie, die ook in Kediri, onder den naam van *brandon*, schijnt voor te komen, is geoordeeld *niet* in strijd te zijn met het opium-reglement. De z.g. *patoengan*-huizen behoeven voorafgaande goedkeuring van het Europeesch bestuur, die niet verleend wordt wanneer de aanvrager niet te goeder naam bekend staat of wanneer de politie niet bij machte is om behoorlijk toezicht uit te oefenen, ten einde te voorkomen dat die huizen in werkelijke kitten ontaarden. Daar het *patoengan* eene voorafgaande afspraak veronderstelt, mogen alleen zij, voor wier rekening het opium bij den pachter gekocht is, zich in het *patoengan*-huis van opium

voorzien. Ook mag nimmer de *patoengan* meer dan één thail opium tegelijk in voorraad hebben. Het komt de Indische regeering niet wenschelijk voor het *patoengan*-stelsel te verbieden, uit vrees dat zij, die er thans onder toezicht van het bestuur gebruik van maken door afschaffing van wettig opium, dan zouden trachten zich op dezelfde wijze van gesmokkeld opium te voorzien.'

Het is hier voorts de plaats, met een enkel woord melding te maken van het onderzoek, dat, ingevolge eene beslissing van de Tweede Kamer der Staten-Generaal bij de begrooting voor Nederlandsch-Indië voor 1882, van regeeringswege werd ingesteld 'naar de nadeelige gevolgen van het gebruik van opium voor de bevolking van Java, en naar hetgeen daartegen kan worden gedaan.'

De Gouverneur-Generaal droeg, in April 1882, de residenten op om, met behulp van de hun ondergeschikte ambtenaren bij het binnenlandsch bestuur, en voor zooveel noodig door raadpleging zoowel van Europeesche particulieren, wier werkkring hen met de inlandsche bevolking in nauwe aanraking brengt, als van vreemde Oosterlingen en inlanders en hunne hoofden, omtrent dit onderwerp te berichten. Evenals de residenten kregen de inspecteurs van financiën voorts de opdracht, na te gaan welke veranderingen noodig waren in de bestaande pacht-voorwaarden, in het bijzonder ten aanzien van de opium-verkoop-plaatsen en de maxima der verstrekkingen. De chef over den geneeskundigen dienst ontving den last, in het bijzonder de werking na te gaan van het opium op de lichamelijke, intellectueele en zedelijke vermogens der schuivers.

Eene officiëele enquête alzoo, waarvan menigeen in den lande zich voorzeker goede gevolgen voorspelde. Doch in groote mate zal men zich teleurgesteld hebben gezien, wanneer men in de volgende Verslagen vernam:

1883: 'Het onderzoek naar de werking en de gevolgen van het opium-gebruik is afgeloopen. Met uitzondering van het rapport van den chef over den geneeskundigen dienst zijn echter nog geen stukken over dit onderwerp hier te lande ontvangen. De uitkomsten van het onderzoek kunnen dus nog niet worden medegedeeld.'

1884: 'De uitkomsten van het onderzoek.... zijn nog in Indië in overweging.'

1885: ‘De in 1882 bevolen onderzoekingen .... hebben geen uitkomsten van eenig belang opgeleverd, en de Gouverneur-Generaal heeft het wenschelijk geacht, bij besluit van Juli 1885 een nader onderzoek op te dragen aan den hoofd-ambtenaar H.L.Ch. Te Mechelen, reeds sedert eenigen tijd belast met de leiding der maatregelen ter zee tot bestrijding van den opiumsluikhandel.’

1886: ‘Vooralsnog valt niets naders te berichten met betrekking tot de opdracht aan den hoofd-ambtenaar Te Mechelen, om geleidelijk alle gegevens te verzamelen welke kunnen strekken tot de kennis van het opium-gebruik en van de middelen om dat verbruik te keeren of althans te verminderen. De uitvoering van die opdracht vordert natuurlijk eenigen tijd.’

1887: ‘De termijn, aan den hoofd-ambtenaar Te Mechelen gesteld voor de uitvoering van de (bovenvermelde) opdracht... is met één jaar verlengd. Het bestrijden van den opium-sluikhandel ter zee vordert de meest mogelijke krachtsinspanning van dien ambtenaar. Ten einde hem daarbij ter zijde te staan en ook om de vruchten van den arbeid van den heer Te Mechelen niet te loor te doen gaan indien hij binnen korteren of langere tijd zijne tegenwoordige betrekking mocht nederleggen, is hem een ambtenaar toegevoegd met den rang van adsistentresident.’

Der langen Reden kurzer Sinn is alzoo, dat het onderzoek, in 1881 bevolen, ons in 1887 nog niets wijzer heeft gemaakt. De rapporten der residenten, der inspecteurs van financiën en van den chef over den geneeskundigen dienst zijn kortweg van onwaarde verklaard, en men heeft daarop een onderzoek opgedragen aan een ambtenaar, die er in 't geheel geen tijd voor had!

Voor de verpachtingen over 1883-86 werden slechts geringe wijzigingen gebracht in de bepaling der kitten en der maxima: het aantal der eerste werd van 824 tot 851 verhoogd, - het totaal der laatste van 1766 tot 1754 kisten verlaagd. Over de periode 1887-89 bleven deze cijfers onveranderd.

De uitslag der verpachtingen was gunstig, en de iukomsten stegen bovendien jaarlijks doordien het opium, tegen den vasten prijs van ƒ 30.- per kati aan de pachters verstrekt, steeds tegen lageren prijs kon worden ingekocht.

De ontvangsten, onder het stelsel van onbeperkte verstrekking aanzienlijk gedaald (van 1870-72 achtervolgend 94, 90 en 70 tonnen gouds), waren sedert geleidelijk geklommen. Zij bedroegen 75 ton in 1873, 97 ton in 1874; en verder, in het tijdvak:

1875-77: 119, 116, 121; 1878-80: 123, 127, 129; 1881-83: 126, 128, 133; 1884-86: 150, 151, 153; en, in 1887: 162 tonnen gouds.

Tegenover de klimmende pachtcijfers is het opvallend, dat het wettig opium-gebruik afnam, althans in de laatste 12 jaren. Dat gebruik bedroeg per jaar, in de vier driejarige tijdvakken van 1875 tot 1886, respectievelijk 1533, 1513, 1489 en 1300 kisten.

Het valt moeielijk, den samenloop van omstandigheden aan te wijzen, welke van deze verschillen de verklaring geven. De economische crisis welke Java in de laatste jaren heeft doorleefd, kan eene vermindering van verbruik hebben teweeggebracht; hoogere debietprijzen - zoo die werkelijk bestaan hebben, gelijk de Koloniale Verslagen vermelden, maar herhaaldelijk met de bijvoeging dat aan de medegedeelde cijfers weinig waarde te hechten is, - kunnen desniettemin hoogere pachtsommen ten gevolge hebben gehad. Maar welken invloed heeft de smokkelhandel daarop uitgeoefend?

Deze belangrijke factor kan niet naar behooren in rekening worden gebracht, omdat men zijne waarde niet kent, - zelfs niet schatten kan. Is de pachter de groote sluikhandelaar, zoodat hij veel opium goedkoop kan verkrijgen en duur kan verkoopen, dan heeft de pacht des te meer waarde; alle smokkelhandel van anderen doet hem daarentegen belangrijk afbreuk en doet zijne winsten dalen.

Na al wat boven uit officiëele verslagen is medegedeeld, is onze indruk - die echter zeer goed onjuist kan zijn - dat, nu de bevolking in de laatste jaren over het algemeen, door kleine koffieoogsten, lage rijstprijzen en suikercrisis, betrekkelijk weinig geld in handen kreeg, het (wettig en onwettig) gebruik van opium wel had moeten afnemen; dat eene verhooging van debietprijs den pachter slechts weinig voordeel geven kon, omdat zij wederom vermindering van het debiet ten gevolge moest hebben; dat het dus al de verwachting had moeten overtreffen indien, ondanks de ongunstige omstandigheden waarin

de bevolking verkeerde, de pachtschat niet belangrijk daalde, en dat alzoo de aanzienlijke rijzing van den pachtschat in 1884 met cc. 17, in 1887 met cc. 9 ton 's jaars, slechts kan worden toegeschreven aan de omstandigheid, dat de bevolking meer dan ooit te voren, verleid, ja gedwongen wordt om tot haar laatste penning aan den opiumduivel te offeren. Doch dan is er ook weder meer opium gebruikt dan vroeger, en moet dus, waar het wettig verbruik afnam, de sluikhandel der pachters des te grooter afmetingen hebben aangenomen.

Het is intusschen mogelijk, dat wij ons vergissen. *Mogelijk* is de sluikhandel afgenomen en de debietprijs zoo gestegen, dat deze stijging alleen voldoende de stijging van den pachtschat verklaart. Mogelijk; maar ook *waarschijnlijk?*

Tot beoordeeling hiervan hebben wij nog een kort overzicht te geven van hetgeen de laatste jaarverslagen omtrent den sluikhandel en zijne bestrijding melden.

Over 1884 werd gemeld dat de toepassing van het stelsel ‘Te Mechelen’ - bestrijding van den sluikhandel *ter zee* - met een ‘zeer goeden uitslag was bekroond,’ en aan dit bedrijf ‘een hoogst gevoelige slag’ was toegebracht. Op Bali waren in 1882 en 1883 respectievelijk 1040 en 1446 kisten opium ingevoerd, - in 1884 ‘slechts’ 761 kisten; instede van 37 en 46 opiumreizen naar Java, zooals in de beide voorgaande jaren, zouden er slechts 3 reizen met gesmokkeld opium van Bali naar Java zijn gemaakt. De aanhalingen, die in 1883 ruim 135 kisten opium beliepen, waren in 1884 slechts ruim 20 kisten te zamen.

Het resultaat, zou men zeggen, was bijna ‘al te mooi’. Weldra bleek dan ook, dat de aanvoer te Boeleleng (op Bali) hooger was geweest dan verondersteld was: ‘het schijnt’ - moest het Verslag van 1886 melden - ‘dat men in den laatsten tijd, om de opiumpolitie op een dwaalspoor te brengen, dikwijls onder een anderen naam en in eene dienovereenkomstig ingerichte verpakking invoert wat werkelijk opium is.’ En weldra ‘bezigden de sluikers nieuwe middelen, waarmede de opiumpolitie eerst van lieverlede bekend geraakte.’ Zij zonden nu b.v. niet meer, als vroeger, prauwen van Java naar Bali, maar alleen de bemanning (per stoomboot), terwijl zij de prauwen op Bali kochten. Deze werden op ‘de eene of andere een-

zame plek' (buiten onze contrôle) geladen, naar Java overgevoerd en, nadat de lading in veiligheid was gebracht, aan haar lot overgelaten.

Op Java 'werd de smokkelhandel te land vergemakkelijkt door de tot stand gekomen versnelde gemeenschap tusschen verschillende gewesten'; vreemd genoeg vermeldt hetzelfde Verslag, dat gedurende 1885 'kon worden voortgegaan met de inkrimping van het tijdelijk in dienst gesteld buitengewone personeel voor de opium-politie te land.'

De aanhalingen namen intusschen weer toe: in 1885 bedroegen zij ruim 48, in 1886 bijna 55 kisten. In 1886 werd de politie ter zee 'niet onbelangrijk' gestoord doordien twee der drie 'hopperbarges' geruimen tijd voor den dienst onbruikbaar waren; de invoeren te Boeleleng bedroegen dat jaar weder 1229 kisten, en bovendien scheen een deel van den smokkelhandel naar Lombok te zijn overgebracht.

'Onder de overtreders' - zegt het Verslag van 1887 - 'kwamen minder Europeanen voor dan vroeger; hieruit mag evenwel niet worden afgeleid dat hunne deelneming aan den sluikhandel zou afnemen, *voor het tegendeel bestaan zelfs aanwijzingen*.'

Met het vorenstaande hebben wij naar onze meening, het voornaamste bijeengebracht, wat, de Koloniale Verslagen te lezen geven over ons onderwerp. Wij achtten zoodanig overzicht noodig, omdat het er wellicht toe kon bijdragen, den lezer een blik te doen werpen in de *steeds* immoreele werking der opiumpacht.

Welk stelsel men daarbij ook volgt, - *altijd* blijken, bij slot van rekening, de pachters weder de slimsten te zijn. Het opdrijven van de pachtschat heeft daarbij het gevolg, dat de pachters alle wettige en onwettige middelen *moeten* aanwenden om het debiet te vermeerderen.

Een sterk bewijs heeft men daarvan kunnen zien ter Westkust van Sumatra, waar hetzelfde opiumstelsel in werking is als op Java. Tot 1880 werd daar de pacht gegund aan den kapitein der Chineezen, tegen een matig bedrag (ruim één ton gouds). Om dit bedrag te kunnen opbrengen en nog eene redelijke winst over te houden, behoefde de pachter niet te

smokkelen, noch zijn opium te colporteeren; men hoorde zelden van overtredingen. Maar in 1881 kwam een concurrent, die ƒ 270,000 als pachtsom bood, en na dien tijd zijn de opiumovertredingen *belangrijk* vermeerderd. Sluikhandel, onwettige verkoopplaatsen, colportage, zijn daar de gevolgen geweest van het opdrijven van den pachtschat.

Is er eenige reden om te veronderstellen dat op Java de gevolgen anders zijn? Daar heeft men ten allen tijde - de Koloniale Verslagen kunnen het getuigen! - de concurrentie *opgezweept*; tot *viem*alen toe werd soms verpachting gehouden voor hetzelfde perceel, wanneer het bod lager was dan in een vroeger jaar; niet bij inschrijving, maar ook bij opbod had de verpachting plaats, om de hartstochten op te wekken bij de bieders, die elkander de pacht niet gunden...

En wanneer aldus de pachtschat was opgedreven, dan eischte de billijkheid tegenover den pachter ook wel eenigszins - en hij zorgde er overigens zelf wel voor! - dat men hem niet al te nauw op de vingers keek, wanneer hij zijn best deed om op zijn opiumhandel genoeg te verdienen om de *te* hooge pachtsommen te kunnen opbrengen. 's Lands financiëel belang bracht mede, dat men den pachter steunde in de handhaving zijner rechten; maar ook die steun, hoe billijk en rechtvaardig op zichzelf, had zijn bedenkelijken kant, omdat hij maar al te veel aanleiding gaf tot vexatiën der bevolking. Om dit een en ander aan te toonen, heeft de heer Brooshooft verschillende *feiten* bijeengebracht omtrent de tegenwoordige werking van het opium-pachtstelsel, feiten, waarvoor hij soms in de gelegenheid is bewijzen te leveren, en die overigens, ook waar de bewijzen ontbreken, als juist zullen worden erkend door ieder, die geen vreemdeling is in de Indische maatschappij.

De heer Brooshooft vestigt er - op nieuw, want de Directeur der Middelen en Domeinen in 1866 en de Minister van Koloniën in 1869 deden het evenzeer - de aandacht op, dat de lagere politie als 't ware in haar geheel onder den invloed, den financiëelen invloed, staat van de opiumpachters. ‘Ik stel er prijs op’, zegt de schrijver, en wij stemmen in dit opzicht geheel met hen in, ‘mijne overtuiging uit te spreken dat onder de residenten, adsistent-residenten (en contrôleurs) er tegenwoordig slechts weinigen meer zijn die van den opiumpachter geschenken aannemen.’ Er kunnen uitzonderingen zijn; in

welke kudde vindt men niet wel eens een schurftig schaap? - doch dat blijven uitzonderingen.

Maar de lagere - vooral de inlandsche - politie is in hooge mate afhankelijk van de opiumpachters; dáárom zal de smokkelhandel van dezen nooit naar behooren kunnen worden belet, en bovendien is het eene zeer gewone kunstgreep ‘dat de pachter de politie waarschuwt dat, volgens de berichten zijner spionnen, hier of daar op groote schaal opium zal worden gesmokkeld. Jan en alleman, hetzij al dan niet dupe van de mededeeling, gaat er dan op af, en onderwijl voert de pachter, aan eene tegenovergestelde zijde der afdeeling, met alle kalmte zijne smokkelwaar binnen.’

Men late zich, zegt de heer Brooshooft terecht, zoolang het vicieuse *stelsel* niet wordt verlaten - het stelsel n.l. van jacht naar hooge pachtsommen - ‘niet blinddoeken door nieuwigheden als residenten en adsistent-residenten ter zee, of welke andere ook. Al stelde men hun genoeg vaartuigen ter beschikking om de geheele kust van Java te blokkeeren, opium voor den pachter zou er doorheen glippen als water door een vischnet....’

Inderdaad: ons stelsel heeft tot natuurlijk gevolg dat alle mogelijke middelen worden aangewend om veel - wettig en onwettig - opium van de hand te zetten. De bevolking wordt op allerlei wijzen - men denke aan pandhuizen, speelhuizen, soms zelfs aan huizen van prostitutie! - verleid, om te proeven van de verboden vrucht. En bleef het nog maar daarbij! Maar de tegenwoordige regelingen brengen mede dat de opiumpacht een middel geworden is tot vexatie der bevolking, tot ‘de meest ergerlijke ongerechtigheden.’

Wie, die eenigszins de Indische dagbladen volgde, heeft wel niet gelezen van die ‘spionnen van den opiumpachter’, die in de woningen der inlanders, voor of tijdens de huiszoeking die door hen wordt uitgelokt, eenig onwettig amfioen verbergen, aan de politie de juiste plaats weten aan te wijzen, en daarmede den inlander, die meermalen geheel onschuldig is, aan den ijzeren arm des gerechts overleveren? Waar noodig, wordt zelfs niet voor ruw geweld teruggedeinsd om aldus den inlander, die geen opium wilde gebruiken of op wien men zich om andere redenen wenschte te wreken, ten verderve te voeren...

‘De huiszoekingen tot tegengang van de opium-smokkelarij

vormen zulk een samenstel van schandelijk onrecht en ongehoorde willekeur, dat eene regeering, die van deze zaken kennis draagt en ze handhaaft, reeds om deze redenen alleen ter verantwoording moest worden geroepen'.

Aldus de heer Brooshooft, die zijne qualificatiën volkomen *bewijst* door de mededeeling van eenige landraad-vonnissen, die, beter dan lange redeneeringen, ons doen beseffen wat een *ramp* de opiumpacht voor Java's bevolking - niet alleen voor de Javanen, maar ook voor de, buiten de pacht staande, Chineezen - is. De belangstellende lezer, die van bedoelde vonnissen kennis neemt, zal daarin *volkomen* bevestigd vinden wat wij zooeven omtrent de inlandsche handlangers (spionnen) van den opiumpachter vermeldden.

Die rechterlijke uitspraken werden gewezen in de residentie Djapara. De heer Brooshooft meent: als in Djapara, zoo is het over geheel Java, zoo is het in alle streken der Buitenbezittingen waar de vloekbare opiumpacht bestaat. Misschien, waarschijnlijk zelfs, overdrijft hij hier; maar zeker is, dat het in verscheidene gedeelten van Java niet beter gesteld is dan in Djapara. *En dat is al erg genoeg!*

En de opiumpacht is niet-alleen een *ramp*, zij is ook een *gevaar*. Heeft men eenigen waarborg, dat onze rechtbanken steeds den rechten weg zullen vinden in den doolhof van knoeierijen en valsche getuigenissen? Heeft men *eenigen* waarborg, dat alleen *werkelijk schuldigen* worden veroordeeld?

Met alleen eerbied voor de integriteit en den goeden wil onzer rechterlijke macht in Indië is ernstige twijfel geoorloofd. De bevolking *vreest* - en met reden! - den pachter en zijne menigte spionnen en handlangers; en wanneer de bestuursambtenaren buiten machte zijn, hunne schandelijke knoeierijen te keeren, dan kan dat slechts dienen om alle vertrouwen, allen eerbied voor het gezag te doen verloren gaan.

Meer zullen wij hiervan niet zeggen; de lezer zal inzien dat het geen goede staatkunde kan zijn, ter wille van hooge pachtsommen al de schandalen van de opium-pacht te blijven gedoogen. Men herinnere zich, wat wij omtrent de *tolpoorten*, vóór 1825, vroeger mededeelden!

Maar afgescheiden hiervan, zeker is het dat de pachters wel *verplicht* zijn alle moeite te doen om steeds grootere hoeveelheden van hunne waar van de hand te zetten.

Vandaar, nevens den smokkelhandel in onwettig verkregen opium, een uitgebreid debiet in onwettige kitten. Officiëel zijn er thans 850, in werkelijkheid zijn er *duizenden*.

'Het bestuur weet, dat er een groot aantal geheime kitten bestaat': de tegenwoordige resident van Cheribon, Dr. Sollewijn Gelpke, meldde ons dat reeds in 1880, in *De Indische Gids*. In een der vonnissen van den landraad van Koedoes wordt gesproken van 'een door het bestuur erkende geheime kit' (Brooshooft, bl. 142). - Feitelijk is de vaststelling van het aantal kitten zonder eenige waarde: de pachter verkoopt opium overal waar voldoende debiet te verkrijgen is, en de Europeesche ambtenaren staan daartegenover machteloos, omdat zij niet worden gesteund door de inlandsche politie en door de bevolking. Wanneer een ambtenaar, pas in zijne afdeeling geplaatst, in zijnen ijver om de wet te handhaven, eenige geheime kitten doet sluiten, dan bespeurt hij alras dat daarvoor elders andere in de plaats zijn gesteld; en wanneer hij er al in slaagt het aantal onwettige kitten te doen verminderen, dan treedt daar voor eene colportage in de plaats, die misschien nog schadelijker is. Hij eindigt, te erkennen dat de pachter machtiger is dan hij!

Wij moeten hierbij verklaren, nooit van de ambtenaren, met wie wij dergelijke zaken bespraken, te hebben vernomen dat hunne pogingen om, door handhaving der wet het debiet van het opium des pachters te verminderen, van regeeringswege werden afgekeurd of tegengewerkt. Daarom gelooven wij ook niet, dat de beschuldiging juist is, dat de Indische regeering *alles* door de vingers wil zien, mits maar hooge pachtsommen worden opgebracht.

Maar al de omstandigheden, die zich voordoen, maken dat het er, in het oog der bevolking en der inlandsche hoofden, allen schijn van heeft. En - al weder! - *dat is al erg genoeg*.

Ons stelsel van verpachting brengt alzoo mede, dat de eerbied voor de wet, en voor de regeering die geroepen wordt haar te handhaven, groote schade lijdt en dat de bevolking meer en meer met opium wordt *vergiftigd*.

Maar, - zal men vragen - is opiumgebruik dan zoo schadelijk? De Heer Van Dedem heeft in *De Indische Gids* van 1881 velerlei getuigenissen van deskundige personen aangehaald, waaruit blijkt dat de deskundigen omtrent de schadelijke werking van het opium niet geheel eenstemmig zijn. De

Tweede Kamer der Staten-Generaal wenschte in 1881 dan ook, in de eerste plaats, ‘een onderzoek naar de nadeelige gevolgen van het gebruik van opium voor de bevolking van Java’.

Naar onze meening zou echter dat onderzoek gevoegelijk achterwege kunnen blijven. Zij, die van oordeel zijn dat de uitwerking, physiek en moreel, van het opium minder nadeelig is dan velen haar voorstellen, geven toch toe dat misbruik van opium ongeveer gelijk staat - wat de gevolgen betreft - met misbruik van sterken drank. Laat ons dus voor een oogenblik aannemen dat opium en sterke drank niet verschillen in uitwerking. Maar dan vragen wij, op onze beurt: wanneer Java's bevolking als het ware stelselmatig werd verleid of gedwongen tot steeds toenemend misbruik van sterken drank, *was het dan niet erg genoeg?* Het antwoord hierop kan niet twijfelachtig zijn voor eene natie, die een drankwet voor zichzelve noodig achtte!

Uit ons overzicht zal het duidelijk zijn, dat het stelsel der verpachtingen de oorzaak is van veel kwaad; het dwingt tot uitbreiding van debiet, tot smokkelhandel op groote schaal, - en de pachters zijn, door hunne kapitalen en doordien zooveel personen rechtstreeks van hen afhankelijk zijn, machten in den Staat.

Wijziging in het pachtstelsel helpt niet: minimum-verstrekking, maximum-verstrekking, onbeperkte verstrekking, *tiban*- en *siram*-stelsel, - de ondervinding heeft geleerd dat alle goede bedoelingen, met de wijziging van stelsel beoogd, schipbreuk hebben geleden. De pachters lachten met elke regeling, en gingen hun gang ....

Men schelde daarom de *Chineezen* niet! *Wij* hebben hen tot pachters, tot smokkelaars, tot lichaam- en zielbedervers van de inlandsche bevolking *gemaakt*, en ook hier geldt, in moreelen zin, het artikel van het Burgerlijk Wetboek: ‘Men is niet-alleen verantwoordelijk voor de schade, welke men door zijne eigene daad veroorzaakt, maar ook voor die welke veroorzaakt is door de daad van personen voor welke men aansprakelijk is....’

Evenmin als de *Chineezen* het recht hebben, verontwaardigd te zijn over de schandelijke handelingen hunner *inlandsche*

spionnen, evenmin hebben *wij* het recht, verontwaardigd te zijn over de Chineezen, zoolang wij hen zedelijk dwingen te handelen zooals zij thans doen. En wij voegen daarbij: evenmin als de daden der inlandsche *spionnen* eenigen maatstaf kunnen geven voor het karakter en den aard der inlandsche *bevolking*, evenmin kan men karakter en aard der Chineezen afmeten naar de daden der Chineesche *pachters*.

Hen, die de Chineezen uitmaken voor al wat leelijk is - daarmede trachtende de tekortkomst van het Nederlandsche bestuur te bedekken - zouden wij er wel op willen wijzen, dat de meeste bankinstellingen en groote handelshuizen in Indië zich bedienen van Chineesche kassiers, omdat zij in deze het meeste vertrouwen meenen te kunnen stellen.

Wij hebben trouwens uit de Regeeringsverslagen gezien, dat ook meermalen Europeanen - en niet altijd uit ‘de heffe des volks’! - gemoeid waren in vieze opiumzaken.

Neen, het kwaad zit niet in de *personen*, maar in het *stelsel*; en daar is, naar onze overtuiging maar één middel om het kwaad niet langer te laten voortwoekeren: wat de heer Brooshooft noemt *onvoorwaardelijke loslating van het pachtstelsel*.

Er is, gelooven wij, niet aan te denken, het gebruik van opium te *verbieden*. De utopisten, die dàt zouden willen, dienen vooraf de proef te nemen met een verbod van het gebruik van sterken drank in het Vaderland.

Maar er zou al zeer veel gewonnen zijn indien men den weg insloeg van eigen exploitatie of *régie*, waarbij ook ijverige en vertrouwbare Chineezen goede diensten zouden kunnen bewijzen. Men geve vaste, niet te lage bezoldigingen aan den opium-agent in elke residentie en aan de kithouders, zoodat deze geen belang meer hebben bij uitbreiding van het debiet, maar er slechts belang bij hebben om zich te onthouden van knoeierijen, waardoor zij hunne betrekking bij de régie zouden verliezen.

Dàn eerst kan onze, Europeesche en inlandsche, politie krachtig tegen den smokkelhandel optreden; dàn eerst kan zij dat doen met duurzaam goed gevolg, en dan brengt 's lands financiëel belang ook mede, tot bestrijding van den smokkelhandel geene onkosten te sparen.

Dan kan men langzamerhand het opiumverbruik beperken,

door geleidelijk de kitten op te heffen waar het debiet gering blijkt te zijn.

Dan kan er ook een einde komen aan de hemeltergende vexatiën, waaraan de bevolking nu door hare landgenooten - de spionnen van den pachter en de van den pachter afhankelijke politie - wordt blootgesteld.

De heer Brooshooft meent, dat de totale winst van den Staat door invoering eener régie niet dalen zou. Wij deelen deze meening niet: wij gelooven, dat er weldra veel minder opium gebruikt zou worden, en dat de inkomsten, uit het opium te trekken, van lieverlede aanzienlijk zouden afnemen.

Maar hoe dit moge zijn - wanneer, om met Raffles te spreken, een goede staatkunde en de humaniteit beide eenen maatregel dringend noodig maken, dan *mag* men hem niet achterwege laten uit overwegingen van financiëelen aard. En zeker is het dat de bevordering van volkswelvaart, uit de beperking van het opiumgebruik voortvloeiende, langs andere wegen de schatkist ten goede komen zou.

Het was, meenden wij, het goede oogenblik om *juist nu* de opiumpacht ter sprake te brengen. De tegenwoordige driejarige pachttermijn is met het einde van het jaar 1889 verstreken; men heeft dus nu nog een jaar den tijd om, in al de residentiën op Java, het noodige voor te bereiden voor een nieuwe regeling, en wanneer met dien tijd gewoekerd wordt zal hij voldoende zijn.

Wij zijn overtuigd, dat èn de Minister van Koloniën, èn de Gouverneur-Generaal, niets liever zullen zien dan vermindering van opiumgebruik, zij het ook met schade voor de Indische kas. Zij hebben des te meer kans dat doel te bereiken, wanneer zij gesteund worden door de publieke opinie. Om deze te helpen opwekken, schreven wij dit opstel, van oordeel zijnde dat de regeering van beide staatslieden reeds in gezegende herinnering zoude blijven, wanneer zij - ook al stellen zij in menig ander opzicht de verwachting van velen te leur - er slechts in konden slagen deze ééne, groote hervorming tot stand te brengen: *de afschaffing der immoreele opium-verpachtingen en hare gevolgen, en, daarmede, het herstel van den eerbied voor het gezag en voor de wet*.

E.B. KIELSTRA.

De kritiek der bewondering.

Charles Kingsley. Schets van karakter en denkbeelden met bloemlezing uit zijn geschriften, door D.M. de Vries. Amsterdam, J.H. de Bussy. 1888

I.

Wij leven in het tijdperk der kritiek. Dat is de glorie, de waarde van onze dagen. Zou behoefte aan kritiek, zooals velen zeggen, ongeloof zijn? Juist integendeel, kritiek is behoefte aan welgegrond geloof. Zij wil de werkelijkheid. Onze tijd wil bewonderen, eeren, gehoorzamen; maar juist daarom wil hij door kritiek het voorwerp zijner vereering zuiver doen te voorschijn treden, opdat men die hulde aan dat voorwerp zelf, niet aan bijhangselen geve.

Daarom moet de kritiek vrij zijn. Volstrekt vrij, dat is, aan niets anders dan aan haar voorwerp zelf gebonden. Eerst als zij haar toetssteen aan het voorwerp zelf ontleent, is ze vrij. Geen vreemd motief, geen van elders ontleende maatstaf of meening mag het oordeel scheef trekken. Gelijk Schiller zegt dat niemand de Grieksche schrijvers mag beoordeelen dan wie den geest der grieksche oudheid bewonderend, sympathetisch in zich opnam.

Elk deel nu wijst op een geheel. Elk geheel heeft een leven in zich. Elk leven heeft het goddelijk leven tot achtergrond. Dus wordt elke kritiek, die het leven haars voorwerps dóór en dóór voelt, tot God teruggeleid. Zoolang de kritiek onvrij is, b.v. door een afgetrokken verstandelijk begrip van ‘de waarheid’ in plaats van door het leven zelf des voorwerps beheerscht wordt, kan zij natuurlijk zelve dat leven niet voelen, en dus niet tot God, tot aanbidding, bewondering komen. Hangt daarentegen haar magneetnaald vrij, zoo wijst zij van zelf naar die pool.

Met andere woorden, vrije kritiek is de kritiek der bewondering. Eerst in de bewondering is onze geest vrij van zichzelf, geheel in zijn voorwerp verzonken. En daar hij zich alleen aan de waarheid zelve geheel overgeven kan, omdat hij te hoog van aanleg is dan dat iets lagers hem op den duur zou kunnen vasthouden; zoo is in den toestand der wezenlijke bewondering dan ook de waarheid zelve bereikt. Als Spinoza (Eth. III, 4e defin.) de bewondering niet anders dan als een soort van weten, als opmerkzaamheid, laat gelden, bewijst hij daardoor reeds de onhoudbaarheid van zijn stelsel; want een stelsel is geoordeeld zoo het bewijs geeft van het hoogste niet te kunnen verklaren. Daarom kan de wereld in haar diepsten grond onmogelijk een bloot mechanisme zijn, want een mechanisme kunnen we niet bewonderen. Meenen we dit toch te doen, dan bewonderen wij eigenlijk niet het mechanisme, ons voorwerp, maar onzen eigen geest die het zoo vernuftig uitvond. En is mechanische verklaring der wereld de eenige welke de tegenwoordige wetenschap kan toelaten, omdat zij geen specifieke eigenschappen aan verschillende stoffen kan toekennen, en alles meent te moeten toeschrijven aan een bewegende kracht in de natuur, die noch toe- noch afneemt; zoo volgt dan ook daaruit reeds, dat de wetenschap ons geen waarheid, maar enkel juistheid kan leveren; want waarheid is datgene wat wij bewonderen, aanbidden. De wetenschap toont ons enkel de voortstroomende verschijnselen, maar niet datgene wat waarlijk *is*. Zoo blijft het dan bij het oude woord in den Theaetetus van Plato: ‘bewondering is wel bepaald wat den wijsgeer vervult: er is geen ander beginsel der wijsbegeerte dan zij.’ Had een mensch het zoover gebracht dat hij zijn bewondering, zijn ‘vreeze’ van al het geschapene had afgetrokken en haar alleen aan God voorbehouden, hij hadde het ideaal der menschheid bereikt. Daarom heeft Vorst Bismarck, onlangs in den Rijksdag verklarende dat de Duitschers God vreezen en anders niemand, daarin betuigd, wat wij trouwens niet voor het eerst hoorden,- dat Duitscher zijn en Mensch zijn één en hetzelfde is.

Wij wagen tegenover den genialen Staatsman de bewering, dat er nog hier en daar ook buiten Duitschland een mensch gevonden wordt. Den man met wiens karakterbeeld Mej. M.D. de Vries in het boek dat wij wenschen aan te kondigen, onze litteratuur verrijkte, meenen we te kunnen noemen een man

in den volsten zin des woords, een mensch van het edelste gehalte. En zoeken we in zijn persoonlijkheid een heerschend karaktermerk, we vinden het dan in de ‘kritiek der bewondering.’ Zelden heeft iemand haar zooals Charles Kingsley, in leven en schriften als bezielend beginsel getoond. Een mensch is een veel te rijk samengesteld wezen dan dat wij hem onder een hoofddenkbeeld zouden kunnen begrijpen. Met een antiek karakter b.v. uit de Grieksche geschiedenis zou dit nog kunnen: met een modern karakter niet meer. We vergeten dit niet, en denken ons aan de heerlijke veelzijdigheid van dit levensbeeld geenszins te vergrijpen door het in één vorm te persen. Maar dat de wijze waarop Charles Kingsley leefde, dacht en handelde, door de kritiek der bewondering, d.i. door geestdriftvolle aansluiting aan wat hij ontmoette, bepaald werd, dat meenen we uit aandachtige lezing van de meeste zijner werken, en nu ook van het boek van Mej. de Vries, te mogen besluiten. De schrijfster noemt hem een *dweeper*. Zij beschrijft den persoon van Kingsley niet biografisch, gelijk zijne weduwe in hare ‘Life and Letters,’ of ook Mevrouw de Gasparin in ‘Un Homme de Coeur’ hebben gedaan. Mej. de Vries teekent hem achtereenvolgens in zijn houding tegenover de natuur, den godsdienst, de menschelijke samenleving, de wetenschap, de kunst en de idealiteit, om dan met een samenvattende beschouwing als ‘Besluit’ te eindigen. Op deze rangschikking ware aanmerking te maken, wanneer het niet juist Kingsley was wien ze gold. Men zou kunnen vragen: had de godsdienst niet, als beginsel van alles, behooren voorop te staan? Maar met juistheid koos o.i. de schrijfster als eerste rubriek de natuur, om dan den godsdienst te laten volgen. Kingsley's godsdienst toch is bij uitnemendheid kosmisch. Met alle poriën drinkt hij het leven der natuur in. Er is waarheid in Lyte's roerend ‘Abide with me.’ Waarheid in de stemming van een couplet als:

> Swift to its close ebbs out life's little day.
> Earth's joys grow dim; its glories pass away.
> Change and decay in all around I see;
> O Thou, who changest not, abide with me!

Kingsley zal het niet ontkennen: maar zijn stemming is een andere. Hij roept met den psalmdichter: ‘O alle gij werken des Heeren, prijst Hem, looft Hem, maakt Hem groot eeuwiglijk

en altoos!' Deze onbluschbare blijdschap over het leven der natuur, deze bewonderende eenheid met de schepping, al voelt hij zeer wel dat zij nog 'zuchtende kreatuur' is en de heerlijkheid nog maar verwacht, is van begin tot einde de grondtoon van Kingsley's ziel. Als men in zijn werken leeft, beseft men hoe ook daarin elk deel uit het geheel moet verklaard worden. Fragmenten er uit los te maken is bedenkelijk. Onze schrijfster maakt dan ook door haar verdienstelijken arbeid de lezing der werken van Kingsley in hun geheel niet overbodig. Zij wil dit ook, dunkt ons, zelve niet. Over het geheel onderstelt haar boek een zekere bekendheid met den schrijver en zijn werken. Doch die bekendheid bestaat dan ook bij de meesten die de bloemlezing zullen gebruiken.

Het is een vol, hoewel niet genoeg tot éénheid van gedachte doorwerkt boek, dat zij ons heeft geschonken. Zeer gelukkig is het begin. Wij vinden den dertigjarigen Kingsley in 1849 te Eversley als leeraar, in den veelzijdigsten arbeid. Hij predikt en schrijft, maar bezoekt, verpleegt, helpt ook de zieken in zijn gemeente. Nachten doorwaakt hij aan hun legerstede; zijn niet rijke beurs, zijn rijke hygieinische en economische wetenschap, zijn huiselijke hulpmiddelen, zijn verstandige raad op allerlei gebied, worden hun met liefde ten beste gegeven. Hij is reeds als schitterend auteur en redenaar alom in het vaderland bekend; maar zijn eenvoudige dorpelingen weten daar niets van, ze kennen hem alleen als hun trouwen herder, den schranderen man des praktischen levens, die in al hun belangen ingaat; die het evangelie verkondigt, maar ook van hun landelijk bedrijf even goed als van jacht en visscherij, van landontginning en tuinbouw op de hoogte is. Als in later jaren een lange file van rijtuigen uit Londen en van overal de eenvoudige dorpskerk omringt en de leeraar na den dienst doorgaands de loftuitingen ontkomt door behendig in 't bosch te verdwijnen, begrijpen ook de dorpelingen niet waar dat alles toe dient. Hij bleef echter tot het eind des levens aan zijn eenvoudig dorp gehecht, keerde er uit hoogeschool en hoofden hofstad telkens heen terug, en werd er ook naar het kerkhof gedragen door de dichte rijen der weenende gemeenteleden heen, van wie ieder een persoonlijk vriend, een raadsman, een steun in nood verloren had.

Na hem aldus te hebben ingeleid, bereidt de schrijfster er

ons op voor, dat wij Kingsley op elk gebied als ‘een dweeper in denkbeeld, woord en wandel’ zullen ontmoeten. Zij doet ons hem kennen in lange, dikwerf zeer lange, citaten uit zijn geschriften. Ook wanneer wij daarin het bekende herlezen, zijn we haar voor dit genot erkentelijk; en als men b.v. ‘Glaucus or the wonders of the shore’ niet las, omdat men tegen de natuurkundige geleerdheid schrikte die ons er uit tegenkomt, zal men zich gelukkig achten, het uitvoerig fragment, blz. 34-41 hier te kunnen vinden, en er uit leeren verlangen naar het boek zelf. Dikwerf geeft de schrijfster ook ophelderingen in of onder den tekst, die zeer welkom zijn. Ik vergeleek hier en daar het oorspronklijke, en meen dat aan vele lezers een dienst gedaan is. Ook de eigen opmerkingen van Mej. de Vries, tot het leggen van een (evenwel te los) verband tusschen de verschillende deelen, zijn van veel waarde niet zelden. Zij die zooveel van Kingsley citeerde, vergunne ons ook van haar zelve hier iets te vermelden:

‘Het is een treffende gewaarwording - en zij komt uit den aard der zaak dikwijls voor; want de diepste en bescheidenste geesten zijn niet de gezochtsten - onverwachts, in een onaanzienlijke plaats, of in een ledige kerk, een prediking vol geest te hooren. Verrassend en hartverheffend is het, een man vóór zich te hebben, wien èn de menschheid èn zijn ambt zoo heilig zijn, en die zooveel “zout in zichzelf” heeft, dat de moeite welke hij doet, en de opgewektheid welke hij aan den dag legt, niet door hem worden afgemeten naar de mate van bevredigde ijdelheid, (l. bevrediging der ijdelheid) die hem daarbij te beurt valt, ja er eere in stelt, zich uit omstandigheden die een ander ten domper zouden zijn, een prikkel te maken. Indien zulk een prediker wist welk een sympathie hierdoor bij de nadenkenden onder zijn hoorders ontstaat, en hoe stichtelijk hun zijne verkondiging, ja zijne verschijning op zichzelve is; voorwaar de weemoedige, zoo niet bittere gedachten, waaronder hij enkele malen, bij het steeds wederom aanschouwen der ledige banken of der onnoozele kudde te worstelen heeft, zouden nooit meer bij hem opkomen.’ (p. 157.)

Men leze ook pag. 234 die ons een plaats uit de Lehrjare herinnerde, waar het gezelschap der tooneelspelers een philippica van Wihelm Meister zeer goed opneemt, omdat ieder meent dat niet hij, maar zijn buurman bedoeld en getroffen is; of

de juiste opmerkingen over de onbewustheid van het echt vrouwelijke, blz. 203 e.v.

Doch laat ons Kingsley zelven als man van de ‘kritiek der bewondering’ uit haar boek leeren kennen. De uitdrukking is van mij, niet van haar. Doch gelijk zij mij in haar boek de eer bewijst, mijn ergens spreken over ‘de heerlijkheid van het Ordinaire’ te billijken, zoo moge ook ‘kritiek der bewondering’ naar haar oordeel geen ongepaste uitdrukking zijn voor wat ik bedoel. Namelijk, dat de kritiek welke Kingsley op het leven oefent, de wijze hoe hij de dingen denkend en gevoelend in zich opneemt, voornamelijk is: bewondering. Geen scherpe begripsontleding; geen verstandelijke beschrijving, maar intuitie die het ongedeeld geheel des levens en zijner verschijnselen op den geest laat werken. De geest gevoelt zich verwant aan hetgeen hij ziet. Hij laat het op zich werken. Hieruit ontstaat een kritiek. De sympathie des levens tusschen ons en hetgeen wij zien, geeft ons den toetssteen om datgene wat eigenlijk tot het leven, het wezen der zaak behoort, af te zonderen van het bijkomstige. Zoo is elke juiste beschrijving van zelf kritiek. De schilder beschrijft, want hij teekent het leven als leven. Het photogram daarentegen misleidt: het geeft het levende, zich bewegende, als onbewegelijk, dus onwaar, terug; alsof eene golf, juist op het oogenblik dat zij krullend en schuimend opspatte, bevroren ware. Wij zouden er van zeggen: dit zegt, ‘ik beweeg’ en het staat stil!

Kingsley's ziel nu photografeert niet, maar teekent. Hij voelt het leven der dingen tegen het zijne aantrillen. Hij zoekt, bemint en bewondert overal en in elke gestalte het oneindig schoon en diep mysterie des levens. Met andere woorden: Kingsley is dichter. De poëzy is, gelijk zij historisch vóór de proza optreedt, zielkundig evenzoo het eerste in den mensch, het diepst in hem liggende, en in den grond met godsdienst, als aanleg beschouwd, één en hetzelfde. Geibel zingt ergens van

> ‘das holde Wunder, dass ich bin.’

Denkt de mensch tot op den grond der dingen na, zoo moet het bloote feit dat er over 't geheel iets bestaat, hem tot verrukking brengen. Het valt licht die uitspraak belachlijk te maken, maar gij doet dit dan ten koste van het edelste besef uws harten. Kingsley knoopt het ten onrechte vast aan

de platonische anamnese, de ‘herinnering,’ die bij aanschouwing van iets schoons den mensch te binnen brengt dat hij ditzelfde, in hooger vorm, ook vroeger zag. Te Cambridge leerende, herinnert hij zich uit zijn jeugd: eens maakte de liefde tot de natuur mijn geheele geluk uit. In de ‘schaduwachtige herinneringen’ en onbepaalde aandoeningen, door de onbezielde schepping opgewekt, vind ik eene mijn van geheimzinnig geluk, in welke ik zwolg, omdat ik haar waarde niet kende. Het uitgestrekte en verhevene bracht mij in hevige beweging, bijkans tot verwarring toe. Ik heb zonderlinge tranen geweend, ik weet niet hoe, bij schoone zonnige vergezichten. Doch, ‘daar is een heerlijkheid van de aarde weggevaagd’...

Het was hem

> As when with downcast eyes we muse and brood,
> And ebb into a former life, or seem
> To lapse far back in some confused dream
> To states of mystical similitude;
> If one but speaks or hems or stirs his chair,
> Ever the wonder waxeth more and more,
> So that we say: ‘All this has been before,
> All this hath been, I know not when or where.’[1)]

Sloot hij vriendschap met iemand, het scheen hem meer een herkenning dan een kennismaking. En aan zijne bruid schrijft hij over den tijd in een vroegere wereld ‘toen wij - *herinnert gij het U?* - langs den oceaan der eeuwige liefde wandelden’. Doch hoe hij het moge uitdrukken, hier is iets van die geestdrift van welke Hegel schrijft dat ‘slechts zij personen schept van wereldhistorische beteekenis en wier pogen op blijvend gevolg heeft te rekenen.’ ‘Kingsley’ - zegt een gezaghebbend beoordeelaar[2)] - ‘is een van die mannen, wier hoofd en hart dicht bij elkander liggen en wier verheven zin voor de realiteit ook daar vruchtbaar werkt, waar zij verkeerd grijpen.’ Hier is inderdaad het kenmerkende, de idée maitresse van zijn wezen, aangeduid.

Naar werkelijkheid, volle tastbare werkelijkheid, dorst hij, omdat hij naar *leven* verlangt. Van daar dan ook de groote beteekenis die hij in al het *lichaamlijke* eert. Hij weet dat het geestelijke

1) Tennyson, Earley Sonnets, aangeh. Life an Letters I, 26 (Tauchn. ed.)
2) Julian Schmidt, Portraits ans dem neunzehnten Jahrhundert, p. 311.

zich eerst ten volle werkelijk toont waar het lichamelijk geworden is. Het bleek spiritualisme dat het lichamelijke veracht en ‘geest, geest, geest!’ roept, is niet geestelijk genoeg, daar het den geest te zwak stelt om het lichamelijke te doordringen. Kingsley's gezond realisme weet van zulke eenzijdigheid niet. Het lichaam is hem niet de kerker, maar de voltooiing van den geest. Dit verklaart zijn hartstocht voor den sport, de jacht, den vliegenden wedren. De moed en geestkracht, daartoe vereischt, sterken den geest, beweert hij; de onversaagdste en edelste mannen worden de beste ruiters op den duur. Ascetisme staat hem tegen. Een fletsche kamerman moge meenen dat hij zijn lusten bedwingt als hij er geene heeft; maar dezelfde macht die het voorhoofd geschapen heeft, schiep ook het achterhoofd! Het puritanisme dat alle kunst en opwekking, alle vermaak verbiedt behalve het geldwinnen, verschoont de minder moedige zonden, b.v. laster, bijgeloof, doch veroordeelt de meer mannelijke verkeerdheden.

Ook in deze veelzijdigheid is Kingsley's kritiek over de dingen die der bewondering. Hij ziet en voelt God in den rijkdom van het natuurlijk leven. De godsdienst is hem hoofdzaak in alles, van wege zijn veelzijdigheid; niet ‘ondanks’ haar, zooals Mej. de Vries pag. 48 tot mijn leedwezen schrijft. In en door de zorg voor het aardsche, het gebruik van de schoone ontdekkingen der wetenschap, wordt God verheerlijkt. Op de rots aan het strand kniele men neêr om voor het behoud der dierbare schepelingen te bidden; doch men brenge ook juist wegens den ernst van dit gebed vuurtorens en reddingstoestellen aan. De proza des dagelijkschen levens bergt deze poëzy. De drukking der atmosfeer, die de zwaartekracht helpt rust voortbrengen, is zinnebeeld van de heilzame kracht der banden en plichten, opgeleverd door huisgezin, maatschappij en de dingen van Gods wereld. Alle dingen hebben een beteekenis, een zin dien we verstaan zullen als wij ‘kennen gelijk wij gekend zijn.’ Zooals in de jeugd het ongeziene, nog niet vergeten, en het zichtbare, nog niet begrepen, bekoorlijk en diepzinnig inéénvloeien; zoo is in ons, dieper dan het werktuigelijk verstand, ons eigenlijk leven verborgen, een goddelijk mysterie. Het verstand werkt slechts op de oppervlakte, de bron des levens vloeit in de diepte der ziel.

Bij het grauwe nevelige weder, in vochtige lucht, groeit toch

de plant voort, om eerlang, als de zon doorbreekt, in bloesem en vrucht uit te schieten; zoo dienen vele beslommeringen ter toebereiding der zonnige blijdschap. Alle schepsel prijst God, daarom is het goed, met dankzegging genomen zijnde. Alles heeft behoefte om onderricht te worden, zijn ware beteekenis te verstaan en te verkrijgen, en zich aldus tot één groot Geheel saam te laten voegen voor de vernieuwing, het Koningrijk van Christus. Zoo hebben we geen afzonderlijke poëzy noodig als het leven zelf een gedicht is. De natuur stelt schatten ter onzer beschikking, waarom ze niet gegrepen? Is dit niet de trouw in het kleine die door het groote beloond wordt? Vat alles aan en zie het dóór, er is een licht op den bodem. Spot b.v. niet, met Byron, dat de hengel een lange stok is met een worm aan het eene eind en een dagdief aan 't andere; zie liever in deze roede een tooverstaf, die macht heeft onbekende wonderen der diepte naar boven te roepen. In alle dingen slaapt een klank van het groote wereldlied. Juist dit is den kunstenaarsblik eigen, in het gewone, alledaagsche, te zien wat onbeduidend schijnt aan hen, die daar voortdrijven op het oppervlak van hun levenseilandje zoo groot als de rug van Sindbad's walvisch in de arabische nachtvertelling, dat elk oogenblik dreigt te verdwijnen in de diepte.

Aldus ademde Kingsley overal de natuur in, kende, wat Baco noemt de stem Gods geopenbaard in de dingen. En dit besef der realiteit was het geheim zijner kracht. Daar de wereld een schepping en dus de diepste grond der dingen het goddelijke, oneindig schoone is, zoo doet een ware aanraking met de werkelijkheid ons trillen van die geestdrift, door welke iedere arbeid zijn rechte intensiteit bekomt. Men vat aan omdat men aangevat wordt. De geheele persoonlijkheid stort zich in wat op 't oogenblik te doen is, alsof er niets anders in de wereld te doen ware. Men beseft dat al wat verdient gedaan te worden, ook verdient goed gedaan te worden.

‘Gezegend is hij, die zijn levenswerk gevonden heeft’, zegt Carlyle: ‘laat hem geen anderen zegen meer vragen.’ Hem toch verklaart het leven gaandeweg zichzelve; de tegenstellingen tusschen welke de slinger zijns strevens heen en weder schommelt, worden aldoor kleiner, totdat de aantrekking van het middelpunt, het groote doel, rust brengt. Niet de rust der traagheid, maar de kalmte van onverschrokken moed. Ik zal

nooit - schrijft Kingsley aan zijne vrouw - nooit gelooven dat een man werkelijk liefde voor het goede en schoone heeft, of hij moet het slechte en leelijke aantasten zoodra hij het ziet.

Dien schoonen moed verloochent hij nergens. ‘Geen nieuw evangelie’ - schrijft een kolonel uit Quebec - ‘heeft hij voor ons militairen bedacht; maar den waren moed, den mannenmoed van Christus, heeft hij ons voorgehouden en onbewust in zich afgespiegeld.’ Ook deze moed rust bij hem op ‘bewondering’, d.i. op het resoluut en liefdevol vertrouwend aanraken van de werkelijkheid. Het gansch en al onbekende, - verklaart hij in ‘Gist,’ - en ook alleen maar dat, vreezen en haten wij. Zelfs pijn haten wij slechts zoolang we haar niet kennen en verstaan; zoolang wij haar voelen zonder haar te kunnen verklaren, in harmonie brengen met eigen schuld en met de wet van ons bestaan. We begrijpen dat een Carlyle in Kingsley's Alton Locke vindt ‘overmaat van edelmoedigen ijver, ontembare hevigheid en decisie ten voordeele van de mannelijke zijde van allerlei quaestiën.’

Na scherpe waarneming brengt hij alle feiten tot beginselen terug, dus tot den wil. Want een beginsel is niet een afgetrokken gedachte, niet de hoogste algemeenheid tot welke het denken kan opklimmen; neen, het is een erkenning dat de wil grondkracht des bestaans is, en als zoodanig ook beoordeelaar van gedachten en denkrichtingen. Daarom is Kingley's oordeel b.v. over Tersteegen, bij alle waardeering van 's mans innige vroomheid, toch weerzin tegen zijn in de schaduw stellen van onze zedelijke verandwoordelijkheid, onzen vrijen wil. Maar daarom toont ook reeds zijn vroegste poëzy een nauwkeurig opnemen van het feitelijke dat de natuur biedt; een moed om de werkelijkheid aan te zien, haar zelfverloochenend in bijzonderheden te kennen, zeer afstekende bij de vage algemeenheden door welke jonge dichters niet zelden de poëzy stormenderhand denken in te nemen. Bij den man in de kracht des levens plaveit het handelen den weg tot beginselen, zoowel als het omgekeerde. Ook al brengt de latere levensroeping tot bedaard volgen van een aangewezen spoor, toch moet in het binnenste die behoefte aan krachtig handelen blijven werken, of de mensch voert nooit iets blijvend goeds uit. Heb daartoe den moed uzelf te vergeten, uw eigen Ik tot zwijgen te brengen, totdat het neêrligt en ophoudt eene stem te vragen in het parlement der

menschen. Verloochen het hoogmoedig systeem-zoekend verstand dat ons allen tracht te bewegen, hemel en aarde af te ronden tot een nieuwe theorie elk jaar. Deze mannenmoed zal ook de oorspronkelijkheid van geest met zich voeren tot welke men, verkeerdelijk, zegt dat in onze dagen de gelegenheid ontbreekt. Wat? valt er dan nu geen offer meer te brengen, geen onrecht meer te herstellen? Laat iemand er zich in onze dagen eens met hart en ziel toe zetten te doen wat billijk is, meer niet; binnen kort zult gij zijn gelaat den stempel zien dragen van al wat de heroische expressie uitmaakt; edele verontwaardiging en zelfbedwang, groote verwachting, zwaar verdriet, misschien zelfs op zijn voorhoofd de litteekenen van 's martelaars doornekroon. Het dagelijksch leven der maatschappij moge een routine zijn die over alles het eentonig waterpas der vastgestelde gewoonten strijkt; het is maar de vraag hoe iemand in dat onvermijdelijk gewoontewerk leeft. Hij kan er zijn persoonlijkheid in verloren hebben, en slechts doorgangspunt voor het algemeene handelen der maatschappij zijn geworden. Doch de gewoonte kan ook bij hem zijn een reeks van vrije handelingen, zoo geregeld voortgezet, zoo vast in elkaar gesloten, dat ze ten slotte onwillekeurig, maar toch evengoed uit de vrije kracht der persoonlijkheid vloeien. Het voorhoofd van zulk een man draagt niet het brandmerk der slavernij, maar den glans der onoverwinbare hoop, die het waagt stellig op een eeuwige heerlijkheid te rekenen. Acht gij beter, hiervan schouderophalend te zeggen: ‘dit laten we voor God over’? De eeuwige dingen ontkennen, of ook maar ze in 't midden laten, dat is niet ze voor God overlaten! Nederiger en redelijker is het aan de mogelijkheid van alles, dan aan de onmogelijkheid van wat het ook zij, te gelooven. Ware moed laat niet berekening of de voorhanden middelen toereikend zijn, maar de gewisheid dat het doel goed is, den doorslag geven. Een eerlijk man behoeft niet te slagen, hij redt ook bij nederlaag het hoogste, ‘de eere’ in den schoonen hebreeuwschen zin van dat woord, de persoonlijkheid.

II.

Dezelfde weg der Bewondering leidt ook tot erkenning van het schoone. Ook hier is de taak, het binnenste der dingen, hun levende werkelijkheid tot u te laten spreken, hun stem te

laten fluisteren, hun diepste leven te verstaan; en dat is altijd schoon. Daarom verdedigt Kingsley met warmte het openstellen van schilderij-museums voor het volk. Neem elke gelegenheid waar (vermaant hij) om iets schoons te zien. Schoonheid is Gods handschrift, een wereldsch sakrament. Roep haar welkom toe in elk schoon gelaat, in iederen lachenden hemel, in elke frissche bloem. Dank er Hem voor die de fontein van alle beminnelijkheid is, drink het eenvoudig en ernstig met al uwe oogen in, het is een beker van zegen. In zulk een museum kunt gij wandelen langs de schildering der verrukkelijke natuur totdat gij het schuimend water hoort lispelen, de visschen ziet voortsnellen; en een wereld der schoonheid als de wereld die hierna zijn zal, u omvangt. Ja geloof het, gij van arbeid gebroken werkman, in spijt van uw nauw steegjen, uwe volgepropte woning, uwe vuile kleederen, uwe slecht gevoede kinderen, uwe magere, bleeke vrouw - geloof het hier, gij ook en de uwen zult eens uw aandeel aan de schoonheid hebben. God deed u het schoone liefhebben alleen omdat het zijn plan is u naderhand het volle genot er van te geven. Het geschilderd gelaat daar aan den muur is beminnelijk, maar aanminniger zal de vrouw van uwen schoot zijn als zij op den opstandingsmorgen u tegemoet komt. Deze cherub-kinderen der oude italiaansche tafereelen, hoe liefelijk spelen ze op de zachte wolken, vol rijk jong leven en kinderblijdschap... ja, maar juist zoo is op dit oogenblik uw kind, eens misvormd en vol pijn, bij welks lijkjen gij eene maand geleden weende: gij zult het wederzien om nooit weêr te scheiden. Heerlijk zijn deze landschappen hier rondom u, even frisch als toen voor twee honderd jaren de wijze oude Claude ze schilderde: geen wonder dat, als gij ze ziet, uw arm hart zucht: ‘och had ik vleugelen als der duive, dat ik er heen vliegen mocht en rust vinden!’ Ja, maar heerlijker dan dit alles is de toekomende wereld; de nieuwe hemelen en de nieuwe aarde die God u na den bangen strijd dezes levens beloofd heeft, zoo gij overwint!

Men ziet, hoe innig Kingley's liefde voor het schoone verbonden is met sympathetische liefde tot de menschen. Dat de kunst geen doel zou hebben, enkel behoefte om zich te uiten, om te leven al zou ook niemand haar genieten, dit bij velen geliefkoosd denkbeeld heeft zijn instemming niet. Alle kunst heeft in haar uiting immers ten doel dat eene ziel, aan die des

kunstenaars verwant, zijn schepping meê geniete[1]. Een diepe waarheid ligt in de arabische gedachte dat Adam de eerste dichter is geweest, en dat hij zijn eerste lied zong toen hij Abel verslagen zag. Toen leerde de smart hem de waarheid omtrent dit ijdele leven kennen; het hooger leven steeg op voor zijn blik, het besef der waarheid deed zijn borst zwellen en de schoonheid van zijn lied trachtte de waarheid des levens uit te drukken.

Ja, zegt Kingsley met Augustinus, ja, het schoone is de glans van het goede en het ware. Elk woord, elk blad dat schoonheid in zich heeft, zij ons een bekoorlijk fragment van een wereld die vroeger in harmonie stond, wier bouwvallen wij in onze harten hebben bijeen te vergaderen, wachtende totdat God de verbroken harmonie zal herstellen en we het heerlijk samenstel waar Christus alles in allen is, in elke bijzonderheid zullen verstaan. Aldus gevoeld, kan het schoone niet werkeloos genoten worden; het heeft een drijfkracht in zich om tot zijn verwerkelijking aan te sporen. Geen mensch heeft het schoone waarlijk lief zoo hij niet, op 't eigen oogenblik dat hij een euvel ontdekt, zich opmaakt om het aan te vallen en uit te roeien.

De scheidsmuur der afzichtelijke ellende mag niet tusschen den havelooze en den rijke opgetrokken blijven: wat God vereenigd heeft, zal de mensch niet scheiden!

De kunst is voor Kingsley dus niet weelde of aristokratische lief hebberij, maar onontbeerlijke uitdrukking des levens. Zijn kenmerkende karaktertrek, en dan ook zijn macht, is het gevoel voor den vorm. Of hij met de stift teekent (want ook dat talent was het zijne) of met poëzy, of met bestrijding van het leelijke in het volksleven, steeds drijft hem hetzelfde beginsel. Hierin doet hij ons denken aan een der gesprekken van Michel Angelo met Vittoria Colonna, waar de kunstenaar aan zijn geestvolle vriendin uiteenzet hoe alle arbeid des menschen eigenlijk alleen in het *teekenen* bestaat. Het is eenvoudig ernst maken met het geloof aan de vleeschwording des Woords, wettige gevolgtrekking uit het ‘aanzien van de leliën des velds, hoe zij groeien en bloeien;’ of wel uit het zich opgeven aan de wereld, wetende dat wij geen eigen plan hebben te maken, daar God ‘de goede werken heeft voorbereid, opdat wij daarin mogen

1) Ook Wilh. Wackernagel leert dit, Poetik, Rhetorik u. Stilistik. (2e uitg-1888) p. 37.

wandelen', en het ons ter juister ure wordt ingegeven wat wij doen en spreken zullen.

Toch staat de mensch boven de natuur. Ze is slechts zijne voedster die hem zoogt totdat hij beseft niet van haar af te stammen. Zoo gij aan een bewolkten dag toestaat uwe stemming te bewolken, eert gij het schepsel boven den Schepper.

In de natuur, en tegelijk boven de natuur. Dat vormt geen tegenstelling. Want in de natuur te zijn zooals Kingsley het ons leert, haar te verstaan door de liefde, haar hart te voelen kloppen tegen het onze door bewonderende overgave, dat zou de mensch niet vermogen als hij bloot produkt der natuur ware. Het vermogen om te bewonderen is het eigenlijk menschelijke in ons. Het dier kan door de onmacht slechts neêrgedrukt worden: wij menschen zien opwaarts als wij bewonderen; wij worden zelf er hooger door opgeheven. Bepaaldelijk de bewonderende liefde voor de vrouw, gelijk Adam haar zoo heerlijk Gen. 2, 23 uitspreekt, is opheffend. Zij vernietigt alle lagere passie, zie den Phaedrus van Plato. Daarom is één levensbetrekking, verheven en heilig, door Kingsley bijzonder begrepen, omdat ze natuurlijk en bovennatuurlijk te gelijk is: ik bedoel het huwelijk. Zelden is over het huwelijk, niet alleen door diepe en ware woorden, maar vooral door een leven dat die woorden droeg en bevestigde, zóó gesproken als door Charles Kingsley. Het is inderdaad een lust, dat huwelijksleven aan te zien in de beschrijving van zijn leven, hoewel noch hij noch zijne vrouw, die zijn 'Leven en brieven' boekte, er opzettelijk over uitweiden. Ongezocht bevestigt hij onze opvatting van het huwelijk als hij, na het eerste bezoek dat zijne vrouw met hem in 1854 aan Clovelly, het oord zijner kindsheid bracht, tot haar zegt: 'Nu gij mijn oud dierbaar paradijs gezien hebt, weet gij ook welke de inspiratie van mijn leven is geweest vóór ik U vond.'

Geeft hij dan in zijn schriften hartstochtelijk warme, of diepzinnig schoone beschrijvingen der huwelijksliefde? Och neen: slechts weet hij ook hier de kritiek der bewondering te oefenen. Niet door gedurig twee belangwekkende personen met elkaâr op voorbeeldige wijs den levensweg te doen bewandelen. Maar alweder door het feit, het bloot natuurlijk feit der samenvoeging van man en vrouw te nemen zoo als het is, afschijnsel der eeuwige ongeschapen Liefde des Hoofds

in wien wij geschapen zijn, voor de Gemeente die hem toebehoort; eisch der verloochening, niet van een deel van ons wezen, met onheiligen leugen ‘het vleesch’ genoemd gelijk in het roomsch celibaat, maar van den geheelen mensch; der zelfverloochening dus die de ware bron van krachtige geestdrift en leven is. Daar is niets wat Kingsley meer haat dan het zelfgekozen celibaat op allerlei gebied, de bewering dat het lichaamlijke in den mensch zal ontkend moeten worden wil men geestelijk zijn; het stellen van het ideaal des menschen in een pseudo-engelachtige volmaaktheid, die den mensch verlaagt door te meenen dat heiligheid in onmenschelijkheid bestaat. Terecht. Elke lagere opvatting van liefde oscilleert onophoudelijk heen en weder tusschen verkeerd-geestelijke onthouding die het huwelijk als een lager trap van reinheid beschouwt en het tegelijk, vreemd genoeg! als sacrament eert - en zinnelijken hartstocht die slechts zijn bevrediging zoekt. Maar al wat edel en ridderlijk is houdt verband met de hoogere, door Kingsley steeds en onder velerlei vormen gepredikte leer, die den mensch in de geheelheid van zijn geestelijk en lichamelijk wezen zich aan haar of hem dien het hart gekozen heeft, doet overgeven enkel omdat men het feit der samenvoeging, niet door priester of leeraar, maar door Gods leiding, als onschendbaar heilig eert.

Ik weet het niet beter uit te drukken dan met de woorden die in ‘Two years ago’ de verhouding tusschen den ijdelen Elsley Vavasour en zijne vrouw Lucie beschrijven (bij Mej. de Vries p. 325).

‘....een echtgenoot is een echtgenoot. En, hoedanig ook zijn gebreken waren, hij was toch haar Elsley. Er was een tijd geweest dat hij haar afgod was [toen zij in romantische meisjes-overspanning den middelmatigen dichter als een genie bewonderd en zijn aanzoek als eene eer beschouwd had] en misschien zou hij nog eens weêr haar afgod worden, en zoo niet, hij bleef altijd haar man, dat was haar genoeg.’

‘Waarmede u zeker bedoelt, mijnheer de auteur, dat zij verplicht was ten allen tijde alles van dien man te verdragen enkel en alleen op grond van het feit dat zij op een mooien dag in de kerk met dien man getrouwd was? Juist: een zedelijke verplichting krachtens het huwelijk in de kerk. Doch niet alleen krachtens die trouwpartij, neen, oneindig meer nog

krachtens dat huwelijk waarvan genoemde plechtigheid slechts het symbool is, welks karakter elke vrouw die waarlijk vrouw is volkomen begrijpt, en waaraan zij levenslang getrouw blijft al sterft zij er ook aan als martelares. En kwame het eens aan 't licht - en aan het licht komen zal het - hoe zij zich onder dat alles gehouden heett, dan zou het blijken dat zij is eene heilige, oneindig heiliger dan al de vlekkelooze maagden die ooit, sedert de dagen van Macarius, den eersten fakir, in een cel gevast en gebeden hebben. Het bloote feit dat een man haar echtgenoot is - zij moge overigens zoo lage opvatting hebben van het huwelijk als zij maar wil - is voor een echte vrouw absoluut heilig, goddelijk, alvermogend; ten behoeve waarvan zij in staat is zichzelve te verloochenen op een wijze die elken dag een nieuw wonder is. En een man die het feit dat eene vrouw zich alzoo absoluut aan hem heeft opgeofferd niet juist zoo beschouwt als zij toont het te beschouwen, verdient door al zijn kameraden veracht te worden - ware het niet, helaas! dat men in dat geval genoodzaakt zou zijn meer menschelijke wezens te verachten dan voor de zielsrust van iemand onzer wenschelijk is.’

Ik stel mij voor dat deze bladzijde door menig echtgenoot (het kan de vrouw ook zijn, maar laat ons hier den man nemen) niet zonder diepe aandoening en vele gedachten zal kunnen gelezen worden.

Stel, die man is ongelukkig gehuwd. Misschien reeds vóór het huwelijk merkte hij wat hij nu, om dat andere hart niet te breken, niet als motief tot scheiding wilde laten gelden: misschien, waarschijnlijker, zag hij na zijn huwelijk gesloten te hebben, van lieverlede in dat de keuze een dwaling geweest was. Indien hij nu te hoog staat om, ik zeg niet haar feitelijk ontrouw te worden, maar om kregel of onverschillig naast haar voort te leven, wat zal hij dan doen? Twee wegen staan hem open. Vooreerst, hij kan tot zichzelve zeggen: gij hebt uw ongeluk aan uzelf te wijten. Welnu verbijt uwe pijn, begraaf uw levensideaal zoo diep als Prospero in the Tempest zijn tooverstaf en zijn magische boeken; toon uwer echtgenoote, der moeder uwer kinderen, teedere toegenegenheid, ridderlijke toewijding; want grootendeels of geheel is dit alles uw eigen schuld. Zulk een toestand kan een lang leven dóór worden volgehouden: want de vrouw zal het hem nooit zeggen dat

zij het zeer wel merkt; niet zoozeer uit fierheid, als wel omdat zij hem, in hare smart, toch beloonen wil door hem de illusie te laten dat hij er in slaagt haar gelukkig te maken. Dit is een vasten met gezalfden hoofde en met vroolijk gezicht, dat de verhevenste vruchten van geestelijke sterkte en zelfbedwang kan dragen. Maar er is toch gedwongenheid en misleiding in. Daarom toont Kingsley een weg die uitnemender is, den weg van de liefde des geloofs. Wie dezen weg kiest, ziet het feit aan dat hij door Gods leiding, die zelfs zijn eigen onnadenkendheid en oppervlakkigheid van keuze als middel gebruikte, feitelijk aan zijne vrouw verbonden is. Hij weet dat noch God wil noch zijn eigen bestemming als kind des Koningrijks duldt dat iets, wat dan ook, hem een bloot uitwendig opgelegde wet zij. Ook dit feit is een roeping Gods aan welke hij niet eer kan rekenen gehoorzaam te zijn, vóór hij zijne vrouw liefheeft, ja lief heeft niet in schijn, niet zich met geweld iets opdringende, maar in waarheid. Is dat mogelijk? Ja, als hij op dit feit zijns huwelijks, op dit eenvoudig feit dat hij met haar verbonden is, de kritiek der bewondering oefent. Als hij er dus een goddelijke leiding in ziet, die hem en ook haar wil transformeeren, zoodat zij, o wonder! eeuwig met elkaâr zullen verbonden zijn in liefde.

Uit ware onderwerping aan het feit kiemt liefde voor het feit. Gelijk de bijzondere zonde van een mensch dikwerf juist de poort wordt door welke de Koning der eere zijn intocht houdt; zoo geeft God juist in de vernietiging des natuurlijken levens welke wij hier bedoelen, onuitsprekelijke vertroostingen die het leven opheffen, transformeeren. Dan leert hij begrijpen welke sterking der ziel, wat wonderbare veredeling van alle toestanden God kan leggen in het verheven ‘niemand meer kennen naar het vleesch,’ op deze verhouding toegepast; in het aanzien alleen van het werk Gods, van datgene wat bestemd is in de eeuwige heerlijkheid te bloeien en het geheele wezen te vernieuwen terwijl het hier beneden als nauw merkbare kiem in de diepte schuilt of slechts even als flauw begin te voorschijn groeit. Ja als die man dan ervaart hoe veel dichter God hem in deze levenswijding nabij komt, dan merkt hij ook in haar die hij, naar Kingsley's juiste beschouwing, om des feits wille lief heeft, van lieverlede Gods werking op die haar juist voor hem, ja juist voor hem gelijk

hem voor haar, geschikt maakt. Want God is machtig, wel niet den warmen hartstocht der jeugd, maar toch de waarachtige liefde die hier midden in het leven ‘sterker is dan de dood’, te doen geboren worden langs dezen weg. En de liefde waarin zulk een man zich *voor* zijne vrouw opoffert ‘gelijk Christus voor de Gemeente’, is oneindig dieper dan de hartstocht die zich *aan* de gekozene opoffert, gelijk men in romantische voorstellingen daarvan leest. De liefde van den jeugdig bruisenden hartstocht die zich *aan* eene uitverkorene overgeeft al ware het in den dood, gelijk de door en door zelfzuchtige Romeo, is geen zelfverloochening, want wie zich niet bezit kan zich ook niet geven. Doch de liefde die zich *voor* haar overgeeft, blijft in den dood niet steken als de eerste, maar komt aan de andere zijde als opstanding te voorschijn. Deze hooge opvatting van het huwelijk erkent het, waar het eenmaal gesloten is, als een van God gegeven en dus heilig feit. En wat een mensch die dit gevoelt, op dien grond waarlijk *wil* liefhebben, dat *kan* hij ook liefhebben. Niet door zijn eigen kracht, want alle dwang op het eigen hart ware hier even zondig als vruchteloos. Maar door de kracht van Hem die aan het kruis het allerhatelijkste heeft omvat en behouden d.i. beminnelijk gemaakt.

Op deze proef is Kingsley zelf niet gesteld geworden. Zijn huwelijk is hoogst gelukkig, is de glans en de kracht zijns levens geweest. Maar tot de verheven reiniging en opvaart des levens, zoo even aangeduid, zou bereid zijn geweest hij die in 1842 aan een vriend een periode van zware smart, die achter hem lag, aldus beschrijft: ‘zij leerde mij het huwelijk kennen als een zoo geestelijken, zoo reinen staat dat de mensch alleen door vele verdrukkingen, door het louterend vuur der beproeving, kan bekwaam worden er in te gaan.’ Zulke liefde vreest de rimpels, de verdorring des tijdelijken levens niet. Integendeel, deze zijn teekenen der nadering van eeuwige eenheid in de liefde, als dit vleesch zal gevallen zijn. Hier blijkt de huwelijksliefde in haar diepste kern een eeuwige, dus aan elken mensch eigene behoefte te zijn, zoodat ook de velen aan wie zij hier beneden ontzegd is geweest (eene groep in Cornelius' Wereldgericht in de Ludwigskirche te Munchen duidt het aan) gewis vervulling dier behoefte in hoogeren vorm mogen wachten. Daarom heeft Kingsley ook over de

ongehuwde vrouw edele woorden kunnen spreken. Al wat zoo even gezegd is, geldt ook voor het celibaat wanneer het, als Gods beschikking, niet slechts met onderwerping maar met de liefde die God in het hart scheppen kan, aanvaard wordt. Dat is het geheim dier stille hooge naturen die zonder dat de meesten het merken, het zout der samenleving zijn. Voor wie het verstaat, is hier iets van Mevrouw Guyon die, toen een beangst medereiziger bij een orkaan op het meir van Genève haar naar de oorzaak harer kalmte vroeg, ten andwoord gaf: zoo het Gods wil is ons in de golven te werpen, zal het mijn wil zijn daarin te verdrinken.

Dat de roeping van echtgenoot en lid des huisgezins een goddelijke, eeuwige roeping is, en niet, naar roomsche beschouwing, concessie aan de zwakheid der gevallen menschen, is de groote gedachte van ‘the Saints tragedy,’ door Max Müller zoo bewonderd dat hij er Kingsley door aangewezen vond als den dichter die de historische stukken van Shakespeare tot aan den tijd van koning Willem III moest voortzetten. De nar aan het hof van Elizabeth van Hongarije zegt in de tweede acte met diepe beteekenis: ‘Sla den hond tot buiten de kerk, en scheld hem dan voor een onchristen uit!’ d.i. maak eerst uw kerkbegrip zoo eng dat de natuurlijke, van God gestelde verhoudingen er geen plaats vinden kunnen; dàn kunt gij die dingen, als het huwelijk en de volkseenheid, naderhand onchristelijk, ongewijd noemen! Elizabeth zegt daarop tot hare vriendin:

> Er is een zin in 't snappen van dien knaap.
> Wee ons, als we onze traagheid heilig wanen
> En onderwerping heeten. Wat is liefde,
> Gods wil te doen, of slechts hem te ondergaan?

Zij heeft de kerk met weldaden overladen. Als nu die kerk, kruipende voor Elizabeth's machtige vijanden, haar met ondank beloont, verheft de miskende vorstin zich tot het besef dat zij toch eigenlijk die gaven niet aan de kerk, niet aan het altaar op zichzelf, maar aan God heeft geschonken. ‘Ik dank U, Heere! voortaan ga ik rechtstreeks tot U en tot uwe armen!’

‘En tot uwe armen!’ Want in Kingsley's geest is de zorg voor de armen met den godsdienst één. Zijn gedachten over de volkseenheid zijn slechts voortzetting van die over het hu-

welijk. Het huwelijk eert hij als feit, namelijk omdat het God tot achtergrond heeft. Maar de volkseenheid is slechts uitbreiding van de familie; en zoo eert en bemint hij het volk omdat zijn eenheid even als die der familie in het eeuwige Woord gegrond is. Daarom moeten de kinderen des volks hun vrijheden eischen niet als zondige menschen die slechts rechten vragen om er op hunne beurt als dwingelanden meê te heerschen, maar als leden van Christus in wien zij geschapen zijn: omdat de natie is een geestelijk lichaam, waarvan de Zone Gods koning is. Kingsley's bemoeiing met het volk houdt in de dankbare herinnering van duizenden zijn naam onafscheidelijk met dien van den edelen F.D. Maurice verbonden. Als Parson Lot[1)] schreef hij in 'the christian Socialist' van 9 Nov. 1850: 'wat men de natuurwetten der wereld noemt, is slechts Gods kleed, niet God zelf. Als een kleed zal Hij ze afleggen, maar Hij blijft dezelfde, Hij en wat van Hem uitgaat, de eeuwig blijvende Namen van vader, zoon en broeder: de eeuwig blijvende rechten en plichten der menschen. De ideëen van algemeene vrijheid, gerechtigheid, liefde; alles wat wij met de woorden associatie, hervorming, zaak des volks, kort en onvolkomen uitdrukken, dat alles is zeker, eeuwigblijvend, geestelijk, volstrekt, en zal het blijven alle tijden en stelsels en eeuwigheden dóór. De wereld is groot, maar deze dingen zijn grooter: de wereld schiep ze niet, zij werd voor hen geschapen. Het recht des volks zal zegepralen, en daarom schijnt het mij een geringe zaak dat tot verkondiging en handhaving van dit heilig belang de zon zal veranderd worden in duisternis en de maan in bloed, de sterren van den hemel vallen, de ruwe natuurkrachten bukken zullen voor de bevrijding van den arme, den uitgestootene, den wilde, den slaaf.'

Verheven was het oogenblik toen, na de eerste opvoering van de Maagd van Orleans te Mannheim, de opgetogen menigte,

1) Schertsend had hij dien naam aangenomen toen hij eens in een samenkomst der 'Christelijke socialisten' een idealist was genoemd. Gelijk Lot, Abrahams neef, 'in de oogen zijner schoonzonen was als jokkende' toen hij hen op den aanstaanden ondergang van Sodom opmerkzaam maakte, zoo nam Kingsley in een humor die den allersmartelijksten ernst borg, dezen naam voor zich.

terwijl Schiller's hooge gestalte in den maneschijn uit het theater midden door haar heen schreed, in diepe stilte de hoofden ontblootte, en de moeders hare kinderen omhoog hieven opdat zij den roem des vaderlands zouden zien. Maar verhevener schijnt mij, wat in de St. Johanneskerk, Fitzroy Square te Londen, op den avond van Zondag 22 Juni 1851 te zien was. In dat jaar der eerste wereld-tentoonstelling was Kingsley uitgenoodigd, voor de arbeiders die tot bezoek gekomen waren, te prediken. Naar aanleiding van Luk. 4, 16-21, bracht hij ‘de boodschap der kerk aan de arbeiders.’ De kerk, zoo verkondigde hij, is de vergadering der geloovigen in welke Gods Woord gepredikt en de heilige sakramenten naar 's Heeren instelling bediend worden. Laat nu geestelijkheid en gemeente tijdelijk zoo verbasterd zijn als mogelijk, toch blijft Schrift, Doop en Avondmaal tegen hen en vóór het volk getuigen. De Bijbel spreekt de vrijheid der menschen uit, de Doop hun gelijkheid, het Avondmaal hun broederschap. Vrijheid, gelijkheid, broederschap, niet als verre idealen of zondige verbreking van Gods ordeningen, maar als eeuwig recht en werkelijkheid welke Gods Zoon met zijn bloed heeft gekocht.[1)] In gespannen aandacht had de talrijke vergadering toegehoord. Daar verhief zich, zoodra de zegen was uitgesproken, de leeraar der kerk, de heer Drew, van de voorlezersplaats en verklaarde dat naar zijn overtuiging een groot deel der zooeven vernomen leerrede onwaar was. Een stormachtige beweging stak op. Met moeite hield men de arbeiders rustig. Kingsley zweeg, liet ontroerd het hoofd op de borst vallen, en doorschreed toen vol diepen ernst de reien der toehoorders. Maar van de beide zijden staken honderden hem de hand toe, spraken zegenwenschen over hem uit, en volgden hem naar de sakristie, waar zij zich rondom hem verdrongen en niet

1) Wie de Sermons on national subjects van Kingsley niet ter hand heeft, kan deze preek vinden in ‘die christlich-soziale Beweging in England’ van Lujo Brentano, 2e Ausg. 1883, ook aangehaald in het Gids-artikel van prof. Quack van November 1874. Achter die hoogst lezenswaarde beschrijving van den arbeid van Maurice, Ludlow en vele anderen, ook van Kingsley, tot verbetering van den toestand der arbeiders, is deze leerrede afgedrukt, bladz. 97-108. Zij wekte een storm in de dagbladen, en de bisschop van Londen verbood Kingsley verder te prediken. Nadat de preek in 't licht was verschenen hief hij echter dit verbod terstond op.

rustten vóór Kingsley het handschrift van het zooeven gesproken woord had afgestaan, om er terstond mede naar een drukkerij te snellen.

Aldus is zijn bemoeiing met het volk niets anders dan een aanzien van het volk met het oog des geloofs, d.i. met de kritiek der Bewondering van het feit, van de scheppingsdaad Gods. Hij voelt dat in 's menschen eeuwige behoefte aan vrijheid, gelijkheid en broederschap zich de eenheid van zijn geslacht toont. Alexander von Humboldt - dus merkt hij in het 2e deel van ‘Westward-Ho’ op - kwam eerst bij het zien van een troep ellendige, dierlijk vuile Indianen tot de opmerking dat ‘zoo het niet in strijd was met de wetenschap die opklimming uit de laagste dierlijkheid naar hooger leert,’ hij hier aan verbastering, aan een val van hooger tot lager toestand zou denken. Als gehoorzame knecht der ‘wetenschap’ lei dus de groote man aan de inspraak des harten het zwijgen op, waar de theorie het gebood. Anders Kingsley. Van den Man die ‘arm was geworden daar hij rijk was, opdat wij door zijn armoede zouden rijk worden’ had hij een eerbiedige liefde voor den arme ontvangen. ‘De groote lui die liefdadig zijn, mijnheer!’ (zegt Tregarva in ‘Gist’ tot Lancelot) ‘begaan een grove vergissing. Als zij armen of zieken vóór zich zien, halen zij vlug genoeg de beurzen te voorschijn; - de hemel beloone hen daarvoor! - want zij zouden om alles ter wereld zelve zoo iets niet willen lijden. Maar de onderdrukking het gansche jaar door, het gebrek, de onreinheid, het liegen en vloeken, de losbandigheid jaar in jaar uit, de pijnigende last der schulden, de ellendige, kwellende angst die van dat de huur betaald is voortduurt totdat die weder vervalt, van Zaterdagavond tot Zaterdagavond steeds op nieuw: die de ziel neêrdrukt en elke gedachte verdrijft behalve hoe hij zich de maag zal vullen en zijn ledematen tegen de koude verzekeren en een dak over zijn hoofd houden, tot hij eindelijk den moed niet meer heeft om één oogenblik de dingen dezer wereld te vergeten - o mijnheer, dat hebben ze nooit gevoeld, en daarom droomen zij niet eens dat er duizenden zijn onder hen die zij op de wandeling voorbijgaan, die dit gevoelen, en niets anders ter wereld kennen!’ Kingsley heeft het gevoeld. Daarom voorzag hij revolutiën en oordeelen Gods, en trachtte ze af te wenden. Tot dat doel dreef hij met hartstocht de

hygieine en streed voor reiniging, drinkwater, betere woningen, veredeling van den arbeid en opheffing van het laagste der maatschappij. Maar hij wist en betuigde dat het goedkooper en aangenamer is hervormd te worden door den duivel die alleen uitwendige verbetering wil, dan door God die van binnen naar buiten wil hervormen. De liefde gaf hem den moed het volk niet te vleien, maar ernstig te berispen. Doch het doel was, de kiem van ridderlijkheid uit te lokken die in het hart van elken straatjongen schuilt. Zelf aristokraat van afkomst, gentleman in merg en been, legde hij het 'adeldom verplicht' aan alle opvoedkunde ten grondslag, en elektriseerde reeds de schoolknapen van Wellington College, een stichting van prins Albert, in een pittige toespraak o.a. met deze woorden: 'Niemand uwer - gelukkig voor u! - is geboren met een zilveren lepel in zijn mond om lammetjespap te eten op andermans kosten, en te leven in overdaad en luiheid. Werken moet gij!'

III.

De kritiek der Bewondering, het zich opgeven aan het feit, aan de werkelijkheid, omdat hij God als haar achtergrond voelt, dit is dan overal en in alles Kingsley's grondgedachte. Het geloof ligt op den bodem als dragende grondslag van leven en denken.

Zal Kingsley, die verrukt in de natuur zwelgt, die de taal der dieren verstaat als de koning in het arabisch tooververhaal; die de stem der stroomen, der wouden, der orkanen en der zonnestralen hoort, die de gansche natuur van God vervuld ziet - zal hij pantheïst zijn?

Reeds vooruit laat zich bevroeden dat zijn sterke zedelijke ernst dit zal onmogelijk maken. De eerbiedwekkende gestalte van Spinoza weêrhoudt ons niet van te zeggen dat het pantheïsme niet een onschuldige wetenschappelijke meening, maar een gebrek aan zedelijken ernst is. Spinoza zegt in overeenstemming met zijn geheele stelsel[1] dat 'wij niets pogen, willen, verlangen noch begeeren omdat wij oordeelen dat het

1) Eth. III prop. 9 Schol.

goed is; maar dat wij oordeelen dat het iets goeds is omdat wij er naar streven, omdat wij het willen, verlangen en begeeren.' Hier is dus de mensch ontslagen van gehoorzaamheid aan het boven hem staand zedelijk ideaal, en op zichzelf gesteld. Het gebiedend onderscheid tusschen goed en kwaad is uitgewischt. Hoe komt nu de mensch tot zulk een standpunt? Door wetenschaplijk denken? Neen, doordat hij zijn geweten niet hoort. Dit toch gebiedt hem, zich vast en strak tegen elke verkeerde werkelijkheid te plaatsen. In dit zedelijk streven naar het heilige bestaat en bevestigt zich 's menschen persoonlijkheid. Laat hij die scherpe, onverbiddelijke scheiding varen om met de werkelijkheid vrede te sluiten, met haar inéén te vloeien, zoo blijft God ook voor hem niet meer de Heilige die zich even strak als hij tegen het kwaad stelt. De God van zulk een mensch wordt noodzakelijk, even als hijzelf, met de werkelijkheid zoo als ze is, één, het Pantheïsme is dáár. Het uitwisschen van de goddelijke persoonlijkheid is noodzakelijk gevolg van de uitwissching der menschelijke. De hoogere en de lagere wereld worden dan één, want de hoogere wereld is dan niet eene andere, maar in den grond slechts de zuivering, veredeling der lagere. Daarentegen scheidt het woord: 'bekeert u, want het koningrijk der hemelen is nabij gekomen!' - de tegenwoordige wereld van de toekomende af. Het 'bekeert u!' doet zulks in ons binnenste, het wijzen op het Koningrijk doet het buiten ons in de wereld.

Kingsley heeft getwijfeld en ontkend. Aandoenlijk, en tot krachtige waarschuwing voor elke orthodoxie die, leerstellig, wil maaien vóór zij gezaaid heeft, schrijft de eenentwintigjarige denker aan een geloovigen vriend: 'Sokrates had zijn daemon tot geestelijken gids, maar ik mis hem. Men heeft mij gezegd dat, eer ik gebruik kan maken van de gunst van Hem in wien gij gelooft, ik in zijn Godheid en almacht moet gelooven. Dat doe ik niet. En het is eene zaak waar ik niet om bidden kan...'

Doch hoe komt nu de mensch, als hem het evangelie verkondigd wordt, hoe kwam ook Charles Kingsley, tot erkenning van den Christus der h. Schrift, dien hij zijn leven lang met gloed beleed? Eenvoudig door Gods genade, d.i. door volkomen zedelijken ernst, die erkent dat het volstrekt Goede ons als doel voorgesteld is, niet om het zooveel mogelijk,

maar om het werkelijk geheel te bereiken. Want evenals, naar de historie toont, de menschheid buiten Christus overal ten slotte bij zelfvernietiging aanlandt, brengt dit zedelijk streven ten slotte tot een wanhoop, in welke de verbrijzelde mensch niet meer verhinderen kan dat Christus hem als herschepper in bezit neemt. Door overgave aan dat punt in de geschiedenis dat zich als werkzame Macht betoond heeft om de menschheid tot heur ware bestemming te brengen, komt de mensch tot de waarheid van zijn eigen wezen. Te zeggen: ‘ik ben weêr mensch, d.i. Gods kind geworden’ is hetzelfde als te zeggen: ‘ik vervulde den eisch des gewetens.’ Wij ontkennen niet dat bij ieder onzer, ook bij Kingsley (wat wij later zelfs nog uitdrukkelijk willen aanwijzen) hierin een anticipatie plaats heeft. Want reeds het eenvoudig zeggen: ‘God bestaat!’ zou, ware het in ons ten volle alleen uitspraak van geloof, van alle verkeerde traditie vrij, een toestand van volmaaktheid onderstellen. Maar toch, na dit erkend te hebben, zien wij in dat geloof overigens niets anders dan vervulling van den eisch, Joh. 7, 17 gesteld, den eisch van in den algemeensten zin ‘Gods wil te doen,’ d.i. met den eisch der zedelijkheid ernst maken, de hoogste werkelijkheid aanzien met de kritiek die haar ten volle laat gelden, de kritiek der Bewondering.

Kingsley zelf bevestigt dit. Hij schrijft in 1857 aan den Chartist Thomas Cooper:

‘Mijn hart eischt den drieëenigen God, zoowel als mijne rede. Ik heb behoefte aan zekerheid dat *God* voor ons zorgt, dat *God* onze Vader is, dat *God* tusschenbeide is gekomen, zich tot ons nedergebogen, zich opgeofferd heeft voor ons. Ik heb niet alleen behoefte om Christus lief te hebben, *een* Christus, eene of andere schepping of uitvloeisel Gods, wiens wil en karakter, zoover ik weet, kan verschillend zijn van dat van God. Ik heb behoefte den oneindigen, ondoorgrondbaren God zelven lief te hebben en te eeren, en niemand anders kan mij voldoen. In Christus, eeuwig als de Vader, door den Vader gezonden om zijn wil te doen, vind ik Hem. - Indien deze leer niet in den Bijbel ware, zoo moest zij er toch zijn, want de geheele geestelijke natuur des menschen roept om haar.’

Dit geloof aan de zedelijke noodzakelijkheid der vleeschwording des Woords drukt hij uit in zijn (op de engelsche

hexameters na) zeer schoon gedicht Andromeda, die naar de diepzinnige mythe aan de rots gekluisterd, niet anders dan door den menschelijken God kan gered worden. Dit geloof kan alleen den mensch van de banden van zinnen en gewoonten verlossen, door hem te herinneren dat in de vleeschwording de geheele natuurlijke wereld overwonnen is. Bij toetreding tot eene vereeniging tot verdediging van het athanasiaansch symbool in 1872 verklaart hij 'niet alleen zijn geheele theologische, maar zijn geheele ethische leering openlijk en formeel daarop te gronden.' Terecht. Want wat Athanasius (aan wiens geest het latere, naar hem genoemde, symbool toch uitdrukking geeft), wat deze groote kerkleeraar eigenlijk bedoelde te handhaven was niet een leerstuk, maar de geestelijke werkelijkheid, het leven zelf dat in het leerstuk zijn gebrekkige uitdrukking vond. Wat Athanasius tegen Arius had, was niet de i in het homoiousios (om welke, denkt Madach in zijn 'Tragedie der menschheid', de menschen elkaâr vervolgden en vermoordden!!); maar dat Arius een verkeerd wijsgeerig leerstuk in de plaats stelde van den levenden God zelven; dus dat hij inderdaad alle eenheid, en zoo alle zedelijkheid onder de menschen van haren grond beroofde. De belijdenis van den drieëenigen God is uitdrukking van de kritiek der Bewondering, der aanbidding[1)] die niet een leerstuk, maar den levenden God zelven wil. In Hemzelven is alleen vrede, omdat zijn gemeenschap genade is. Omdat Hij zelf alleen, in werkelijke gemeenschap met ons getreden (wat alleen door de vleeschwording mogelijk is) ons verlost van 'de smartelijkste vermoeienis van alle, die van onzen plicht te kennen en niet in staat te zijn hem te vervullen.'

Wie den Vader alzoo waarlijk als grond van alle vaderschap, den Zoon als Hoofd zijns lichaams, en zoo ook van alle betrekkingen van liefde en gemeenschap onder de menschen kent, die is voor goed genezen van elke soort van Roomsch of ander ascetisme. Hij waardeert de banden van familie, kerk, natie, als in God gegrond. Hij wordt niet meer bevredigd door den hongerigen

1) 'Het ware geloof is, dat wij *aanbidden*,' is daarom de onovertrefbaar juiste aanhef van dit symbool, al wordt het verder in spitsvondigheden, die buiten het leven omgaan, aan dien aanhef en het daarin uitgesproken beginsel ontrouw.

boeken-oceaan, die in millioenen golven roept: lees, lees! maar de *werkelijkheid* met haar oneindig aantal stemmen, die hij verstaat, ontvangt zijn bewonderende toewijding. ‘Dit is gezond materialisme (schrijft Kingsley in 1843) want daar is waarheid zelfs in het materialisme. De man die zegt: “deze aarde is ten slotte het groote feit voor mij” - heeft een werkelijkheid vastgegrepen. God is het groote feit, objectief, in de zuivere waarheid der dingen. Maar Hij kan alleen het groote feit voor ons, subjectief worden, door dat wij handelen uit de waarheid dat deze wereld het tweede groote feit is na God, het feit waardoor wij Hem kennen.’ Dit te doen is geestdrift, en geestdrift heft den mensch tot de normaliteit, de eigenlijke menschelijkheid op, al zinkt hij dan naderhand, ach! weêr terug tot de verstandelijke gewoonheid welke zij, die buiten God leven, ‘werkelijkheid’ heeten. Elk oogenblik is graf en vader van oneindig vele dingen die den grooten Dag der beslissing, den Dag der heerlijke Toekomst van Christus te gemoet vloeien. Dit is de ware protestantsche stemming, waarin de mensch dien onbelemmerden persoonlijk vrijen toegang tot God heeft die hem ook maatschappelijk tot elke vrijheid zal moed geven. Indien gij, o mensch, uwe bestemming gelijk gij haar aldus leert kennen, resoluut volgt,
Se tu segui la tua stella,
zooals Vergilius tot Dante zegt, dan zijt gij op den rechten weg en kunt niet falen. Want gij weet dan dat het allerhoogste tot stand is gekomen. Gij weet dan dat gij Gods kind zijt, en wat nog meer is, gij weet dat God dit weet.

Deze gesteldheid, gelijk we haar tot nog toe beschreven, bepaalt ook Kingsley's letterkundige beteekenis. Over deze uitvoeriger te spreken, is ons voornemen niet. Vooreerst achten wij ons persoonlijk daartoe niet bevoegd. Ten andere is dit reeds zoo dikwijls gedaan, dat wij niet zouden weten welk nieuw gezichtspunt te bieden. Vooral niet na lezing van het smaakvolle opstel over Kingsley, dat de pas uitgekomen ‘Verstrooide bladen’ van den heer J. Esser opent. Wij houden ons dan ook, waar wij nu over hem als letterkundige spreken, binnen de grenzen onzer bevoegdheid en beschouwen hem volgens den titel van ons vertoog, alleen van de zedelijke zijde.

Kingsley is, bij ons publiek althans, meest of uitsluitend bekend als *romanschrijver*. Hij is dichter, geschiedschrijver, essayist op het gebied van natuur- en staatshuishoudkunde en wat niet al. Maar dat een man die zoo met zijn volle hart in onzen tijd leefde en zijn strijd medestreed, van zelf tot den roman moest komen, beseft ieder die met Lotze gelooft dat de inhoud van ons cultuurleven zich geheel in de kunst laat uitdrukken, en dat daarvoor de roman zich als van zelf als geschikten vorm biedt. De roman, uit de puinhoopen van het heldendicht als zijn erfgenaam opgerezen, is de onmetelijke voorraadskamer voor de uitdrukking van alle ervaringen, vraagstukken, worstelingen, voor al het lijden en zwoegen der moderne wereld. Noemt niet Schopenhauer hem terecht een kijkkast waarin men al het kloppen en trekken van het menschelijk hart moet kunnen zien? O ja; maar als - om alleen van tijdgenooten te spreken - een Auerbach zijn Spinozisme, een Spielhagen zijn haat tegen den adel, een Heyse zijn dichterlijke godloochening, een Zola zijn voorgewend streven om ons de realiteit te doen kennen, een Thackeray zijn pessimise in den roman lucht geeft, dan voelen we bij die allen toch, dunkt mij, nog den man die de letterkunde verrijken wil. Kingsley wil dit niet: hij wil de maatschappij voor den arme verbeteren. Hij zou bereidvaardig al zijn letterkundigen roem derven als hij er goede waterleidingen, luchtverversching en heilzamen arbeid voor Londen's achterbuurten door krijgen kon. ‘Les Misérables,’ op de studeerkamer geschreven, doen u den neus dicht houden van de rioollucht; maar Kingsley schrijft aan zijne vrouw: ‘ik kan nog niet thuis komen, den ganschen dag zwerf ik hier bij de stinkende poelen; als de cholera komt zullen de stumperts bij honderden sterven; och God, beste vrouw, ga rond op de buitens in de buurt van Eversley om wat geld, dat ik bij het mijne kan leggen om, terwijl ik met mijn vrienden de memorie aan den stedelijken raad schrijf, althands een paar wagens voor frisch drinkwater te laten rijden!’ Hij offert dan ook als schrijver menigmaal het schoone, geacheveerde van den vorm op. Ik bedoel niet den stijl, maar de gedachte, de bedoeling zelve. Van sommige zijner werken ontvangen wij een indruk als van een volzin die slechts met een komma of kommapunt eindigt. Maar het is hem dan ook niet om sensatie, door pathologische beschrijvingen, het is hem om het

opwekken van opmerkzaamheid, om alarm, dat de lieden doe samenkomen, te doen. Hij wil helpen, praktisch helpen. En daar hij weet dat de hoogste theorie, en zij alleen, tot krachtige praktijk leidt, zoo doet hij den eeuwigen achtergrond der dingen altoos doorschijnen. Naar of tegen de eischen der kunst, het is zijn streven, alle belangrijke bewegingen des tijds met het evangelie in betrekking te stellen. Gelijk Adolf Stern[1] met juistheid opmerkt, ligt de beteekenis van hem en zijne school minder in het oplossen dan wel in het beslistelijk opwerpen van groote probleemen; maar reeds daardoor werd een machtige voorstellingskracht en een in waarheid dichterlijke originaliteit ontbonden. En nog iets. Het onopgeloste dezer vragen moge aan de kunstwaarde zijner producten schade doen. Uit dit oogpunt geeft de heer Esser op het andwoord waarmeê Kingsley zelf deze hem welbekende bedenking tracht te ontzenuwen: ‘hoe zou ik vraagstukken oplossen die door de feiten zelve nog niet opgelost zijn?’ - de niet onjuiste dupliek: ‘wat een letterkundige zal voorstellen aan zijn publiek, behoort voor hemzelven reeds tot klaarheid gekomen te zijn.’ Maar men moet toch, zoo meen ik, tusschen ‘beginsel en meeningen’ onderscheiden[2]. Zijn meeningen houde men, zoolang ze ongevormd en wisselend zijn, zooveel mogelijk voor zich; maar zijn beginsel spreke men vrijmoedig uit. Dit doet Kingsley. Die overtuigingen zijn bij hem, zeker, nog niet artistiek genoeg in de feiten zelve levende. Van daar bij hem altoos een bepaalde, zichtbare *strekking*. Hij geeft ook van zijn hoofdpersonen, van hun karakter, behalve door de feiten zelve, nog hier en daar opzettelijke beschrijving. Een volkomen superieur schrijver doet dit niet: hij heeft het niet noodig. Doordat nu Kingsley het wel doet is hij, bij de zuivere, hooge strekking zijner werken, tot groot nut voor de meerderheid der lezers, die zulk een duidelijker aanwijzing noodig hebben. Voor ons, gewone geesten van niet den eersten rang, is hij heilzamer dan de allerhoogste geniën; want het volmaakt natuurlijke, dat b.v. de schoonste gedichten van Goethe ken-

1) Geschichte der neuern Litteratur, 6e Band p. 450.
2) Ik trachtte het te doen in een werkje, dat deze beide woorden ten titel voert, en in 1880 (te Utrecht bij van der Post) herdrukt werd.

merkt, is dikwerf voor ons te hoog: wij hebben als het ware grootere letters noodig om goed te kunnen lezen.

Ontegenzeggelijk behoort Kingsley daarom niet tot de kunstenaars van den eersten rang, omdat hij een strekking heeft. In alles bedoelt hij met bewustheid het goede: de kunst is hem slechts middel. Het eindige bestaat voor hem alleen als belichaming van het Oneindige, als symbool. Daarom kan hij het genieten, ten volle genieten, zoolang het zijn eigen persoon alleen geldt. Maar begint hij te beschrijven dan komt de leeraar, in een geëleveerden zin des woords, bij hem boven. Het is de vraag of het anders kan bij een mensch die den tragischen ernst des levens gevat heeft; of het standpunt waarop men de kunst om haars zelfs wille liefheeft, niet tevens dat is, waarop men haar nog om *zijns* zelfs wille liefheeft, om aan zijn eigen aesthetische neiging te voldoen; of er, nadat men eens den sluier van het Saïs-beeld opgeheven heeft, nog plaats voor onbevangen genot van het leven, louter omdat het leven is, overblijft. Maar in elk geval, in Kingsley's kunstwerken is een strekking. In zijn persoon niet. Hoor den drieëntwintigjarige: ‘Wij behoeven het schoone niet op te geven voor het goede, maar willen het ware tot toetssteen maken voor het schoone, en het schoone tot doel van het ware, totdat God ons in volmaakte schoonheid verschijnt.’ En in een zijner laatste nachten op aarde, toen hij dacht alleen te zijn, hoorde zijn dochter hem zeggen: ‘hoe schoon is God!’ Dat verheven woord schijnt ons het kort begrip van zijn leven. God is schoon - zoo sprak hij van der jeugd af, en vond God, met de kritiek der bewondering, in alle dingen als doorschijnenden achtergrond. God is schoon - zoo sprak hij toen deze wereld zich voor hem verdonkerde, en hij den greep van den gierenklauw der schuld en des doods in zijn borst voelende, de eeuwige Genade aanriep die hem verloste, en alles hem ontviel behalve deze genade alleen. God is schoon, dat kan de onbevangen dichterlijke jongeling zeggen, wien de smartvolle strijd des levens nog niet bekend werd. God is schoon, dat kan ook de stervende man zeggen die met de wereld heeft afgerekend en nu niets meer ziet dan de onpeilbare ontferming die vrede biedt en zaligheid.

Maar tusschen dien jongeling en dien stervende in? Daartusschen is gisting en ongelijkheid aan zichzelve. Daar is een zoeken en tasten, een verlangen dat wel het bestaan bewijst

van het voorwerp dat het bevredigen kan, daar Gever en ontvanger van één geslacht zijn, - maar dat toch verlangen blijft en nog niet bevrediging werd.

Wat is het dat aan Kingsley ontbreekt? Wat verklaart het gevoel van onvoldaanheid waarmee wij, telkens als wij langeren tijd met dezen uitnemende hebben omgegaan, hoe dankbaar ook voor vele verkwikking, van hem scheiden?

Het andwoord dat wij op die vraag hier wagen te geven, is niet van gisteren of van eergisteren. Zevenentwintig jaren geleden werd het geschreven, en met gerijpte ervaring thans in dezelfde woorden herhaald:

'Wij voor ons missen hier vooral de duidelijke uitdrukking van de verzoenende gerechtigheid des gekruisigden en verheerlijkten Christus als grond van des zondaars vrijmoedigheid om tot den heiligen God te naderen. - Datgene, waarin onze éénige hope is, de éénige waarborg voor onzen eeuwigen vrede, het bloed van Jezus Christus, waardoor de gemeente bestaat, leeft, werkt, den Heiligen Geest bezit en der toekomst haars Heeren tegemoet groeit.'[1)]

Kingsley heeft deze waarheid nooit ontkend. Hij stond niet in haar; maar hij zag haar, zijne ziel ademde in hare atmosfeer, hij was er heen gekeerd met zijn diepste besef. Immers zie, hij weet dat het Kruis eigenlijk de groote levenswet der wereld is.

In de Winchester scientific Society sprak hij, op Kersttijd 1871, in een natuurkundige voorlezing:

'Bewust of onbewust, de wet der natuur is ten slotte: zelfopoffering. Onbewust in plant en dier, zoover wij weten. Maar den mensch wordt deze wet bewust juist zoover hij mensch is. En de hoogste leering der bio-geologie, als wij haar opmaken, is de leering van dit Kerstfeest dat wij vieren, de oneindige zelfopoffering van God voor den mensch.' Deze groote gedachte zag hij op den bodem van elke wetenschap. Daarom verwierp hij ook in de staathuishoudkunde de leer van het laissez-faire. Niet eigenbelang, neen, zelfsovergave is hem de levenswet der maatschappij.

Maar in dit onstuimig gistend leven 'vol contrasten' zooals

1) Ch. Kingsley, Christelijke Toespraken, vertaald door J.H. Gunning Jr. Dordrecht 1861, p. 52 der Voorrede.

Mej. de Vries terecht zegt op de tweede bladzijde harer Voorrede, kwam de waarheid niet tot het volkomen licht, dat zij alleen op Golgotha ontvangt. Deze krachtige natuur is, zoover wij haar beoordeelen kunnen, niet gebroken, verbrijzeld geworden hier beneden. 'Batailleeren was zijn lust en zijn leven,' zegt onze schrijfster bladz. 363 van hem. Hij doet aan den ridder denken die van het feestmaal opstond met: Qui a bon coeur trouve toujours bon temps pour la bataille.

Een man des gebeds was hij. 'O welk een heerlijk wapen is het gebed' - schrijft hij aan een vriend, terugziende op een tijdperk van bang lijden. De belofte: 'Ik zeg u, alle dingen die gij biddende begeert, gelooft dat gij ze ontvangen zult, en zij zullen u geworden - heeft mij van krankzinnigheid gered in dit lijden van twaalf maanden. En zij is zoo eenvoudig, en zoo wijd, wijd als de eeuwigheid, eenvoudig als het licht, waar als Godzelf - en toch het laatste woord waar men van zal spreken en over prediken. Voorwaar, als de Zoon des menschen komt, zal hij geloof vinden op aarde?'

Een groot hart, een eerlijk, rein karakter had hij. Men moge heimelijk zijn liefhebbende weduwe die het leven beschrijft dat de steun en de kroon van het hare was, van partijdigheid verdenken, toch blijft ook dan nog een man van zeldzame verhevenheid, moed, beminnelijkheid over. Met moeite weerhouden we ons, mede te deelen wat we in dit rijke boek hebben uitgemonsterd. Maar bij dit alles blijft wat we noemden: de volle diepte van het Kruis der verzoening kent hij niet.

Waarom kent Kingsley haar niet? Omdat deze edele geest de volle diepte der zonde niet peilt, en daarom ook de genade Gods niet in haar volstrektheid erkennen kan. De liefde Gods wordt daarom ook voornamelijk physisch, natuurlijk, en dus onwederstandelijk naar de wijze der natuurwet opgevat. Met grooten ijver treedt Kingsley tegen de leer van het 'eeuwig verderf' op. Gods liefde, dus leert hij met velen, zal eenmaal stellig allen tegenstand overwinnen. Dit is, hoe edel en verleidelijk het ook klinke, naturalisme. Immers staat het vast dat de zonde 'eenmaal zeker' overwonnen en vernietigd zal worden, dan wordt zij dus *door den langen duur* overwonnen. Dat is, dan wordt de zonde van positief kwaad, vijandschap tegen God dat zij is, tot iets gemaakt dat tegen langen duur niet bestand is, d.i. tot dwaling. De dwaling moet ten slotte

verdwijnen door den langen duur, door den voortgang der kennis, door de natuurlijke macht van het bestaande, die in den loop des tijds hoe langer hoe duidelijker de ware toedracht der dingen voor ieder blootlegt. Maar de wil is een andere macht. De zedelijke wereld is eene andere dan de natuurlijke. Dat ik inderdaad een wil heb, is een ondoorgrondbaar mysterie. Ik kan het ontkennen, en dan is er in de wereld niets anders dan fijner en grover natuurlijke werkingen. Maar erken ik dat ik, al is het slechts voor één oogenblik, inderdaad een wil heb, dan heb ik daarmeê het bestaan erkend van een zedelijke macht, d.i. van eene die door de tegenwerking der wereld wel tot zwijgen gebracht, tijdelijk en uitwendig gebonden, maar niet volkomen overwonnen worden kan. *Is* er dus een wil, en heeft die wil zich inderdaad ten kwade gekeerd, dan kan de geheele macht der wereld hem wel binden, overstemmen, maar niet inderdaad ten goede buigen. Doe ik nu evenwel de voorspelling: ‘de wil zal stellig ééns ten goede gebogen worden!’ - dan schrijf ik die toekomstige overwinning over den wil, onder den naam van ‘God’, aan de wereld toe. Want God belooft nergens dat Hij dit zal doen. Zoo heb ik dan daarmede den wil tot een door de wereld overwinbare, dus natuurlijke, macht gemaakt. Er is dan niet meer een natuurlijke en een zedelijke wereld, er is alleen nog maar een natuurlijke wereld over - het naturalisme is dáár. Met andere woorden: een hooger liefde Gods dan welke zich in de schepping dezer natuurlijke wereld toont, is er niet gemanifesteerd: een volstrekt eeuwige Liefde is er niet. Die dus zegt: ‘er is geen eeuwige pijn!’ die ontkent daarmeê de eeuwige Liefde.

En dit doet Kingsley natuurlijk niet in theorie. Want elke dwaling, tot haar eenvoudigste uitdrukking terruggebracht, wordt te goeder trouw verloochend door hem die haar koestert. Maar in werkelijkheid, door den naturalistischen zuurdeesem die in zijn beschouwing overblijft, loochent hij de volstrektheid der eeuwige Liefde, de volkomenheid der Genade. Deze genade nu vernedert, verbrijzelt de menschen volkomen. Waar zij nog niet ten volle gekend wordt, daar is nog iets overgebleven van die ongebrokenheid van den natuurlijken mensch welke Strauss, in zijn ‘Romantiker auf dem Throne der Cäsaren’ in keizer Juliaan prijst. En ook in het zoo zeldzaam rein, geëleveerd karakter van Kingsley is zij niet geheel en al overwonnen.

Daarom is er in dat karakter iets onrustigs, ongeacheveerds. Een zekere gespannen forschheid kenteekent zijn leven, en ook dat van vele hoofdpersonen zijner romans. Het geloof dat de volstrekte verwerpelijkheid van al het natuurlijke ingezien, en dus alles nieuw van Boven ontvangen heeft, spreekt nu voortaan in den toon van een kalm verheven positivus: wat van God komt is van zelf volstrekt en heeft geen versterking noodig. Maar anders heeft men onwillekeurig in zijn toon de warmte van een zekeren superlativus. Kingsley toont dien superlatief in woord en daad. Dit laat zich zielkundig volkomen motiveeren. Zoowel om de opgegeven reden, als om zijn behoefte aan lief te hebben en te bewonderen, gelooft Kingsley nergens aan de volstrektheid van 's menschen val. De menschheid is gevallen, ja. Maar niet tot die diepte waaruit alleen Goddelijke genade door eigen indaling haar redden kan. Dus laat ons met verteerenden ijver ons opmaken, laat ons roepen en arbeiden tot ze gered zij!

Van daar een gloed, een spanning in zijne woorden, een rusteloosheid in zijn bewonderenswaard veelzijdig handelen, waardoor zoo velen zich aangetrokken hebben gevoeld. Menigeen schreef hem: ‘de gewone prediking des evangelies heeft mij afgestooten, de uwe bracht mij tot het geloof terug.’ Stellig is dit hier en daar waarheid, en dit is dan niet hoog genoeg te schatten. Maar deze veelzijdigheid, deze literaire vorming is in den leeraar niettemin een gevaarlijke gave. Het schijnt dat hij velen, die aan de vormen eener hoogere beschaving behoefte hebben, tot het evangelie trekt. Maar hij trekt hen slechts tot zich, niet verder. Ja eigenlijk slechts tot de ééne helft van zijn persoon. In dien persoon namelijk acht men, door een wonderlijke idiosynkrasie, een man van een ouderwetsch, dom geloof, en een smaakvollen letterkundige saamgevoegd. Om den wille van den laatste, dien men zoekt, duldt men dan den eerste en hoort hem aan. Kortzichtige welmeenenden verheugen zich reeds dat deze ongeloovigen toch, in den gevierden persoon, het geloof eeren. Maar in den grond eeren die ongeloovigen toch slechts zichzelve, als die immers zoo wijdhartig weten te waardeeren, en ook fijn genoeg gevoelen om te beseffen dat in poëzy ieder mensch orthodox is....

Dit neemt niet weg dat elk leeraar met Kingsley moet rekenen. Aan onze medebroeders in de heilige bediening die

wij bekleeden mogen, bevelen wij zeer dringend de lezing en bestudeering van het boek van Mej. de Vries aan. Schrijver dezes ging, met tusschenpoozen, dertig jaar met Kingsley om en heeft hem om menige stille bestraffing lief. Kingsley wapent ons tegen de sympathie van hoorders en hoorderessen die den leeraar schatten boven zijn woord, en zijn woord boven den Meester zelven; tegen conventioneel-vrome uitdrukkingen; tegen bekrompen afgeslotenheid; tegen onware anticipatie waardoor we heiligen willen worden alvorens mannen te zijn; tegen dingen waar niemand anders dan hij over spreekt maar met uitnemend kostelijke waarheid. Ik verwijs hiertoe slechts naar bladzijden als 322-331, 336 en menige van die soort. Hoort hoe hij, korte uren voor zijn ordening tot geestelijke, zichzelven voorhoudt wat de belofte daarbij zal beteekenen. ‘Wij beloven, ten minste in beginsel, op dezen dag, niet alleen den duivel en het vleesch, maar de wereld te verloochenen. Niets te doen, niets te weten dat niet zal strekken tot bevordering van Gods Koningrijk, of onze gelijkmaking aan het groot ideaal, of om onze plaats te bevestigen in het verheven stelsel aan welks harmonie wij geroepen worden mede te bouwen. En hoe kunnen we aan de kerk harmonie hergeven zoo wij ze niet eerst zelf hebben? Zoo onze eigen harten niet samenstemmen met den hemelschen toon, de heilige symfoniën die Gods openbaring ons te hooren geeft, hoe zullen we dan de verwarring rondom ons kunnen herstellen? Wij moeten heilig zijn, en om heilig te zijn moeten wij de waarheid gelooven en in den gebede volharden.’

De man die aldus zijn heilige Bediening als leeraar begon, heeft woord gehouden. Hij heeft zich aan zijn roeping met volle liefde, met lichaam en ziel gewijd. Al wat hij deed op elk gebied in natuur- en letterkunde en hygieine en staathuishoudkunde, was niet een liefhebberij, een excurs buiten het leeraarsampt, maar het stond bij hem met breede opvatting van dat ampt in noodzaaklijken samenhang. En heeft hij de beteekenis van het Kruis der verzoening voor zichzelve niet gevat, in de schoone toewijding van een vijfenvijftigjarig leven (langer kon het, bij zulk een intensiteit, niet duren) heeft hij getoond te verstaan wat het zeggen wil, zich belangloos voor een heilig ideaal ten offer te geven. Zulk een man was waard de bladzijde te schrijven die tot zeer dicht bij het Kruis op-

voert, de bladzijde die wij tot onze verwondering niet door Mej. de Vries opgenomen vonden; waar Grace Harvey, in ‘Twee jaren geleden’ onverhoeds gewaar wordt dat de som gelds om welke zij onnoemelijk geleden heeft (daar de man dien zij in stilte bemint, haar verdenkt van dat geld verdonkerd te hebben) door hare eigen schijnvrome moeder gestolen is. Kingsley beschrijft het oogenblik waarop Grace die ontdekking doet.

‘En midden in de pijn van afschuw en walging van die groote zonde steeg in haar de goddelijkste liefde voor de zondares op. Zij gevoelde - vreemde tegenstrijdigheid - dat zij hare moeder nooit zoo lief had gehad als op dat oogenblik. “O dat ik het geweest ware die dit gedaan had en niet zij!” En haar moeders zonde was haar nu haar eigen zonde, haar moeders schande hare schande, totdat alle gevoel voor harer moeders schuld verdween in het licht van haar goddelijke liefde. “O dat ik haar teederlijk op kon nemen, haar zeggen dat alles vergeven en vergeten is bij mensch en God, haar dienen zooals ik haar tot nog toe nooit diende, haar koesteren om aan mijn boezem te slapen, en dan heengaan en hare straf dragen, zelfs des noods aan den wurgpaal.” Daar stond zij in den zwijgenden angst des medelijdens, drinkende haar deel uit den beker van Hem die de zonden der wereld droeg.’

IV.

Wij hopen te hebben duidelijk gemaakt wat we bedoelden met aan Kingsley als hoofdtrek in zijn rijke natuur de ‘kritiek der bewondering’ toe te schrijven. Het is eenvoudig dit, dat Kingsley zich aan het geheel dat vóór hem staat, aan de natuur, aan wetenschap en kunst, aan familieliefde, maatschappij en kerk bewonderend, dat is in zelfverloochenende liefde, overgeeft. Bewonderend omdat hij er overal God in ziet als levenden achtergrond. En deze bewondering is geen werkeloos verzinken, neen, zij werkt een kritiek, een verstaan van den aard des voorwerps, een voelen van den polsslag des levens waardoor de juiste beoordeeling mogelijk wordt, wier zielvolle wedergave ons in zijn schriften boeit.

Een dergelijk oordeel is over hem uitgesproken door meer bevoegde rechters dan ik het weet te zijn. De heer J. Esser Jr.

zegt in zijn reeds genoemd opstel dat ‘zoo het woord van Charles Reade (Love me little, love me long, III) waarheid bevat en men, ten einde in staat te zijn tot een verheven beschrijving, moet bewonderd hebben met een ootmoedig hart, aan Charles Kingsley deze christendeugd in ruime mate was geschonken.’ Inderdaad, voor zoo ver iemand waarlijk bewonderen, aan de hoogere wonderwereld als grond dezer lagere haar eisch geven kan, is hij een christen. Hetzelfde is van Kingsley gezegd door niemand minder dan den onlangs ontslapen Matthew Arnold. ‘In één opzicht was Kingsley waarlijk éénig. Nimmer is mij edelmoediger mensch voorgekomen dan hij; altijd bereid iets goeds in anderen te prijzen, en onder dat *bewonderen* van anderen steeds volkomen vrij van gedachten aan zichzelf. Het was volstrekt onmogelijk hem kwaadaardig of ook maar onverschillig ten aanzien van dezen of genen te maken op grond van kwaadwillige behandeling door hemzelf van dien mensch ondervonden. Onder letterkundigen ken ik niets zeldzamers dan dit, en met eerbied zal ik steeds aan deze voortreffelijke, hem kenmerkende eigenschap mij herinneren, zoodra ik voortaan aan Kingsley denk.’ (De Vries p. 225.)

Of meent misschien iemand ons gezichtspunt te moeten bestrijden als onbestaanbaar op zichzelf? Bewondering en kritiek, zeggen velen, sluiten elkaar uit. Bewondering vat het Geheel der zaak in het oog en laat er zich door medesleepen: kritiek ontleedt de bijzonderheden en is eerst mogelijk waar de bewondering zwijgt en het koel verstand zijn recht herneemt.

Wij verdedigen onze tegenovergestelde meening liefst door mannen te laten spreken, als meesters der kritiek ook buiten het gebied der vakgeleerdheid bekend. D.F. Strauss eischt in de voorrede van zijn ‘Leven van Jezus’ dat de kritiek er evenzeer tegen wake, door het gevoel van zijn voorwerp zich te laten medesleepen, als de kunstenaar die zich in de studie van het naakt oefent, zich voor het ontbranden in verwarrende begeerte te wachten heeft. Op die wijze gesteld, zal zeker het pleit voor Strauss gewonnen zijn. Maar de kunstenaar die met passer, graadmeter en mathesis de schoonheid wil begrijpen, zal altoos achterstaan bij hem die argeloos den golfslag van haar leven tegen zijn hart laat spelen, en zich aan die bekoring met vertrouwen op den ernst zijner beweegreden overgeeft. Heeft ook niet Vosmaer het zoo begrepen als hij in zijn

‘Amazone’ Marciana doet aanbieden, model voor Aisma te zijn?

Schleiermacher daarentegen wil in zijn Hermeneutiek[1] dat de kritiek *divinatoir* zij; dat dus de kriticus zichzelf vergetend in zijn voorwerp leve, ja het leven-zelf van dat voorwerp in zich opneme. Steeds dringt hij aan op zulk een kritiek, tegenover die welke hij de meer comparatieve, uitwendige noemt. Zoo wil hij dat de hermeneut door verstaan van het *gesprek* zijn litteraire werkzaamheid zal voorbereiden. ‘De onmiddelijke tegenwoordigheid van den sprekende, zegt hij, de levende uitdrukking die het deelnemen van zijn geheel geestelijk wezen aankondigt, de wijze waarop hier de gedachten zich uit het gemeenschappelijk leven ontwikkelen, dit alles beweegt, veel meer dan een onderzoek van een geïsoleerd geschrift, tot het verstaan van een gedachtenreeks als te voorschijn springend levensmoment, als eene daad die met vele, ook andersoortige daden samenhangt.’[2] Verder: ‘niet het afwegen van minutieuze momenten, maar het raden van de individueele wijze waarop een schrijver combineert, doen samenhang en zin zijner woorden begrijpen.’

Zoo is het. Geestdrift en liefde heeft de wereld geschapen en kan haar dus ook alleen verstaan. Geestdrift, die alleen het groote kan doen navoelen; liefde die, zelve de grond van al wat bestaat, in het binnenste der dingen doordringt en zich niet laat uit het veld slaan door schijnbare tegenstrijdigheden aan de oppervlakte, om de inwendige éénheid te gevoelen en vast te houden.

Met deze kritiek der bewondering beaamde ook Kingsley het oude, het eenvoudig bijbelsche evangelie. Dit geloof, we hebben het aangewezen, is dragende grond van al wat hij doet en spreekt.

In de ‘moderne’ kritiek heeft één ding ons altijd verwonderd: haar gebrek aan besef dat zij een ademend Geheel vóór zich heeft, welks verborgen levenskracht door hare kritiek op de bijzonderheden nimmer bereikt wordt. Nemen wij eens aan dat al het bovennatuurlijke onaanneembaar is en de geschiedenis, wat de hoofdtrekken aangaat, zich in de eerste eeuwen onzer jaartelling zoo toedroeg als de moderne opvatting meent. Dan is het geloof in den Christus der Schriften, met de historische

1) Werke, VII.
2) Bij Kingsley wordt dan ook het bijzonder talent voor de conversatie meermalen in de Life and Lettres genoemd, b.v. I, 28, 29 en elders.

hoofdlijnen die het trekt, eene fantastische ongerijmdheid. Het gaat niet aan in dit geloof een zekere algemeene ‘vroomheid’ als kern te onderscheiden van het wondergeloof als verkeerd bijhangsel. Want dit zoogenoemd bijgeloof is onmogelijk van het geloof-zelf dezer belijders af te scheiden, daar de eigenlijke warmte en bezieling van dat geloof er juist aan hangt. Neen, naar den maatstaf dien de moderne geest aanlegt, moet dit geloof, of wel deze ‘orthodoxie’, gelijk men het onnauwkeurig noemt, als een ondeelbaar geheel voor ongerijmd gelden. Maar ziet dan nu deze moderne geest niet in dat, blijkens de historie, de genoemde ‘orthodoxie’ een levenskracht bezit die bij onderstelling van deze hare volkomen ongerijmdheid toch onverklaarbaar moet heeten? Ziet hij niet in dat, moge ook elk afzonderlijk deel des levens (een tijdgeest, of de wetenschap, of de staatsmacht, of wat ook) tegen dat geloof opkomen, toch *het leven zelf*, als één Geheel werkende, *er altoos vóór getuigt?* Ziet hij niet in de historie, dat overal en altoos wanneer het volksleven sterk, reëel, in krachtvolle eenheid saamgesloten staat, zijn bezieling belijdend is, terwijl in elken epigonentijd de verbrokkeling der krachten, de verdeeling van den arbeid een kritiek der ontkenning met zich brengt? Geeft het niet iets te denken, als Renan in de ‘Herinneringen uit zijn jeugd’ met juist gevoel zich er in verblijdt dat zijn slagen op de vastheid der kerk afstuiten, omdat deze vastheid niet scheidbaar is van de eenheid der maatschappij zelve, die ook hem, den geleerde, draagt? Gevoelen niet de bestrijders van dat geloof, evenals Renan, dat zij de kracht tot die bestrijding eigenlijk aan het evangelie zelf ontleenen, zoodat zij hoog op den boomtak zitten dien zij bezig zijn af te zagen? Zijn ze niet aan een gewezen verloofde gelijk, die de gesloten verbintenis verbrak maar de geschenken, in dien tijd ontvangen, niet terugzond?

En indien dit alles zoo is, besluipt dan den modernen kritikus niet dikwerf een heimelijk besef van de onevenredigheid van zijn wapen met de levenskracht des voorwerps dat hij bestrijdt? Kan de traagheid van het conservatisme, de bekrompenheid des volks, de list zijner leiders, de taaiheid der overlevering de veerkracht verklaren waarmeê die overtuiging zich door de nimmer ophoudende tegenspraak der eeuwen heen handhaaft? de kalmte, waarmeê zij duldt dat altoodsóór elke

tijdgeest met haar breekt? de rust waarmeê zij aanhoort dat elk der stelsels die elkaar opvolgen, alvorens in den dood te zinken, haar dood verklaart? de blijdschap waarmeê ze gereed staat, telkens elk dier stelsels die haar dood verklaard hebben, te begraven, om dan van den opvolger te hooren dat het evangelie dood en voorbijgegaan is, en daarna ook dezen opvolger te zien in den dood zinken en voorbijgaan? Hoe is het toch mogelijk, vragen wij, dat men niet inziet hier te doen te hebben met een Geheel, een werkelijk leven dat alleen door de kritiek der sympathie, der bewondering, der gemeenschap des levens kan beoordeeld worden?[1)]

1) Prof. A.D. Loman, schrijver van onderscheidene opstellen in dit Tijdschrift, wil de historische overleveringen des Bijbels, wier onvertrouwbaarheid zijne kritiek heeft ingezien, evenwel als *symbolisch* laten gelden, en in die erkenning eene hoogere gemeenschap vestigen tusschen zijn geestverwanten en de 'orthodoxen.' Wij waardeeren deze, bovendien in zoo achtbaren vorm gedane, poging als getuigenis des gewetens voor wat ook ons het hoogste is. Maar gemeenschap kan er onmogelijk tusschen ons uit ontstaan. Immers wat men als symbool laat gelden, *daar staat men met zijn verstand boven*. Dit verstand wijst aan, wat in den voorhanden inhoud der overleveringen al of niet symbolische uitdrukking kan zijn van de waarheid welke men, onafhankelijk van die symbolen, reeds in den geest draagt. De levenskracht welke het geloof der Gemeente, onder allerlei ontaarding en zonde, door de eeuwen heen toonde, is alleen te verklaren indien de geschiedenis zich zoo heeft toegedragen als de schriften des O. en N.T. vermelden. De vernieuwing welke zij, die in den Christus der Schriften gelooven, betuigen te hebben ervaren, brengt terstond en noodzakelijk de gewisheid mede dat de wereld niet, naar de hypothese van welke de moderne beschouwing en kritiek uitgaat, in zichzelve rust en uit zichzelve te verklaren is, maar dat Christus is het beginsel der schepping, de Eerstgeborene aller kreatuur zoowel als het Hoofd der Gemeente (Col. 1: 15-18) d.i. zoowel het kosmisch als het ethisch beginsel der wereld. Deze erkenning is van het genoemd symbolisme niet alleen door een kritisch-wetenschappelijk verschil gescheiden, maar door een *zedelijk* verschil dat de grond van het wetenschappelijke is. Want het symbolisme moet de zonde noodzakelijk noemen. Is het bovennatuurlijke onmogelijk, is de natuurlijke wereld voor ons de eenig bestaanbare, dan nemen wij de zonde, dus ook den dood mede als noodzakelijk aan. Weigeren wij daarentegen op zedelijken grond, gelijk wij voor ons doen, de zonde noodzakelijk te noemen, zoo wordt de bovennatuurlijke wereld, de wereld des wonders, voor ons de eigenlijk normale. Niet dat het wonder, (gelijk sommige 'orthodoxen' verkeerdelijk zeggen) slechts een factor, een bestanddeel der geschiedenis zou zijn; zoodat men dan de bijbelsche geschiedenis in haar geheel naar de gewone wetten der historische kritiek die het bovennatuurlijke loochent, zou moeten behandelen, doch daarbij dan voor den bovennatuurlijken 'factor' erkenning eischen. Neen, de *geheele* geschiedenis is bovennatuurlijk; deze zichtbare wereld heeft tot ondergrond de onzichtbare, die door de 'kritiek der Bewondering' erkend wordt. Wij erkennen de bijbelsche geschiedenis, omdat zij dat deel der historie is, hetwelk door Gods bijzondere zorg *normaal* is gebleven, terwijl de overige geschiedenis abnormaal werd, maar weder normaal worden moet: Israel is uitverkoren juist voor de andere volken (Gen. 12: 3). De zonde te erkennen, is te zien dat de natuur om onzentwil bestaat, niet wij om den wille der natuur. Is er dan eene nieuw geestelijke schepping voor den mensch voorhanden, gelijk wij persoonlijk betuigen die ervaren te hebben, zoo moet er ook voor het natuurleven een herschepping begonnen zijn. Dat is: er moet een *heilige* geschiedenis zijn. Niet als een abnormaal deel der algemeene geschiedenis, dat men met de thands gangbare historische kritiek verdedigt, en zich dan bij prijsgeven van allerlei buitenwerken troost met de gedachte dat er toch nog genoeg bovennatuurlijks in het middelpunt overblijft. Neen; maar in de heilige geschiedenis *begint* de wereldgeschiedenis normaal, natuurlijk te worden en dit moet over de geheele overige geschiedenis worden uitgebreid (Matth. 28: 19). Ons ideaal is in dezen hetzelfde als dat van Prof. Loman, namelijk dat de geheele geschiedenis, met inbegrip der bijbelsche, natuurlijk verklaard worde. Slechts de beteekenis van dat woord 'natuurlijk' is bij hem en bij ons verschillend, en dit is, gelijk we hier en vroeger aantoonden, een *zedelijk* verschil, waarvan het wetenschappelijke slechts de uitwendige aanwijzer is. Wij stellen de opvatting van Prof. Loman verre boven de gewone moderne, omdat zij de levenskracht der overtuiging, welke zij bestrijdt, ernstig erkent en er mede wil rekenen. Maar ook deze kritiek verklaat haar voorwerp, de christelijke zelfverloochening als historisch verschijnsel, niet. Wel de mohammedaansche of boeddhistische maar niet de christelijke zelfverloochening is bij verwerping van het bovennatuurlijke verklaarbaar. Voor de naturalistische beschouwing toch moet de historie noodzakelijk zonder middelpunt zijn. Even als het geheel der stoffelijke natuur moet het

Charles Kingsley is een van hen, die het gezien en gevoeld hebben, en met de kritiek der Bewondering er vóór getuigen. Er kan geen sprake zijn van overal in zijn beschouwingen te berusten, slaafsch bewonderaar of navolger te zijn van den man die zelf van sleur en trage nabootsing den grootst mogelijken afkeer had. Wat Cantù ergens van Dante zegt, geldt in zijne mate ook van Kingsley - dat wij hem liefhebben niet alleen om de visioenen die hij geeft, maar vooral om de visioenen die hij opwekt. Niemand kan aandachtig met hem verkeeren zonder zich ruimer, sterker, beter te voelen worden.

maatschappelijke voor haar door uitwendige aaneenvoeging der samenstellende deelen ontstaan zijn. En zulk een samenstel kan nooit op den duur een zelfsovergave vorderen of bewerken, die geheel onzelfzuchtig ware gelijk de christelijke zelfverloochening. Het is dus een illusie, dat de loochening der bovennatuurlijke goederen, welke het bijbelsch evangelie predikt, op den duur ook niet de loochening der zedelijke goederen zou na zich sleepen. Het heilig idealisme, waarvan Prof. Loman (gelijk onder verschillende schakeeringen de HH. Rauwenhoff, de Bussy, Snellen, Hugenholtz, enz.) spreekt, kan alleen bij geleerden, die door allerlei zedelijke compensatiën zich in dezen misleiden, maar niet bij het levend volk blijven bestaan. Zie Eucken, die Einheit des Geisteslebens in Bewusstsein und That der Menschheit, Leipz. 1888, pag. 51-55. Alleen wat wij de kritiek der bewondering noemen, verklaart het evangelie, zoowel in zijn objectieven vorm van vleeschwording des Woords, als in den subjectieven vorm der zelfverloochening.

Daarom hebben wij hem, bij al wat wij aan te merken hadden, in warme dankbaarheid en vereering lief. Want ook wij hebben, als hij, bewonderend de groote Orde, de harmonieuse eenheid des heelals midden door de verstoring heen gevoeld, toen de boodschap van Golgotha den heiligen natuurklank der oorspronkelijke waarheid in ons geweten als echo wekte. Ook wij hebben iemand gezien die in hooger zin dan Baco het eischt, de natuur heeft overwonnen door haar te gehoorzamen; die in den dood tot de volle diepte zijns vloeks is ingegaan, en er met de verloste menschheid als loon zijne smarten is uitgekomen. Ook ons is het raadsel der wereld opgelost door de vleeschwording des Woords, door verklaring van de deelen uit het Geheel, door de kritiek der Bewondering.

J.H. GUNNING JR.

Nederland te München.

De Zuid-Duitschers, - men ontwaart het spoedig als men eenigen tijd onder hen vertoeft, - hebben op de broeders uit het Noorden wel het een en ander aan te merken. Zij kunnen hen eigenlijk niet goed zetten; achter de bierkan overkomt het hun nog wel eens te brommen op den Pruis. ‘Zoo grommen’, zegt een Berlijner, ‘de luie jongens op den onderwijzer, die hen aanzet en hen dwingt zich in te spannen, waar zij liever bleven zitten soezen. Ziet eens’ - gaat hij voort, - ‘hoe alles zich ontwikkeld heeft sedert 1870, hoe levendig dat zelfde München geworden is, hoe het zich uitbreidt! Het bewustzijn tot een machtige natie te behooren met een trotsch verleden en nog luisterrijker toekomst, geldt dit dan voor niets? Pruisen is de ruggegraat van Duitschland; zonder ons zakt het rijk ineen. Nu zou men dan toch zeggen, dat wij wel een weinig dankbaarheid verdienen.’ Dat verdienden zij zeker, maar gevoelens laten zich niet opdringen; wellicht komt den Zuidelijken broeders de onbaatzuchtigheid der Noord-Germanen eenigszins verdacht voor. Zoetjes aan, zachtjes aan schuift de Pruisische helm zich op den ronden schedel van den gerstensapverzwelgenden Beier, tot op eenen goeden dag, de laatste, na een langen, hartigen teug van Löwenbrau, ontwaart dat hem de schaduw van de klep der Pickelhaube op den neus valt. De typische militaire hoofddeksels der Beiersche armee verdwijnen; de zwarte rollen en ten laatste ook die smakelooze pot van een kurassiershelm, waaronder het vleezig, opgeblazen, rood gezicht van den een of anderen officier vergeefs zijn best doet eenen anderen dan een hoogst komieken indruk voort te brengen. Pruisen heeft ten slotte wel gelijk, doch

de Beieren hebben dik bloed; het zijn gemoedelijke menschen, aan het oude en overgeleverde gehecht. De zwarte rollen en de pothelmen zijn hun dierbaar. Het best is ze hun voorzichtig te ontfutselen; met een zoet lijntje krijgt men veel gedaan.

En de Münchenaars laten zich veel welgevallen als zij, om zich henen ziende, München mooier vinden dan Berlijn, München, aan Apollo toegewijd, de voorkeur geven boven hare Noordsche zuster, die den grimmigen Mars aanbidt.

Men steelt dier lieden hart, wanneer men uit de verte op dit onderscheid doelt. Ginds wordt het Duitsche zwaard geklonken; hier ruischt de Duitsche lier en schept het Duitsch penseel zijn beste werken. Ginds wijlt de vorst het liefst bij zijn soldaten op paradevelden; hier toeft hij gaarne in de kunst-verzamelingen en omringt zich met een uitgelezen staf van toonzetters, beeldhouwers, schilders.

De Noord-Duitsche armee is beter gekleed, maar München's opera streeft de Berlijnsche in verkwistende weelde en in muzikale krachten voorbij. Tegenover de pracht van de Berlijner arsenalen stelt München haar museums, hare kunstpaleizen. ‘Wagner's zangspel’ - kunnen zij u zeggen met een medelijdenden glimlach, - ‘maar wie gaat dat hooren te Berlijn? Daartoe kome men bij ons in Beieren.’

Met andere woorden: München voelt zich niet minder dan Berlijn de hoofdstad van Duitschland. Het maakt er aanspraak op het oude Duitschland te vertegenwoordigen dat er meer prijs op stelt bemind te worden, dan gevreesd, en met strijkstok en penseel den vreemdeling liever lokt dan met de pracht van militaire schouwspelen.

In de zoogenaamde zomermaanden van dit jaar riep de schoone stad de kunstenaars tot een wedstrijd binnen hare muren. Koninklijk beloofde zij de kunst te huisvesten en zij deed haar woord gestand. De trotsche vestibule met haar hooge zuilen, haar fontein, haar beeldengroepen, vormt een waardige antichambre voor de rij van zalen, waar de natiën ieder iets van haar gelaatsuitdrukking achterlieten op de doeken aan den wand. In dit opzicht is een wandeling door zulk een kunstverzameling zoo belangwekkend. Zoowel de zon als de zeden van het land, binnen welks grenspalen hier een luttel tal van vierkante ellen u verplaatsen, spiegelen zich af op de kunstwerken. Zulk een tentoonstelling is met recht een kijkje in buurmans huis.

Wandelend door de zalen vangt men iets van de kleur hunner landschappen, van den tint huns gemoedslevens op. Men voelt wat ieder land het meest waardeert, wat ieder volk het naast aan het harte ligt. De kunst schijnt hier vooruit te grijpen in den langzamen gang van de verbroedering der natiën, door ze allen, onder hetzelfde dak tot elkander te laten spreken en voor hetgeen er in haar volksbestaan aandoenlijks of boertigs, beminnelijks, of eerbiedwaardigs is, elkanders deelneming te laten vragen. Men leert den vreemdeling kennen en waardeeren; men ziet hoe hij natuur en leven opvat. Wij vinden onze eigene indrukken en aandoeningen in de zijne terug.

Slagboomen vallen, de groote volkerenfamilie neemt ons op. Er is geen land, geen afdeeling waar het niet den een of anderen kunstenaar gelukt is iets uit het leven van zijn natie op te helderen; iets kenmerkends, treffends, iets aantrekkelijks of aangrijpends daarin onder uwe aandacht te brengen. De groote kunstenaar vervult de roeping van een groot patriot. Hij vervult die onwillekeurig, nimmer voorbedachtelijk; eenvoudig door te zien gelijk hij ziet, en ons te dwingen eveneens te zien en aangedaan te worden als hij. Hij opent de oogen van den vreemdeling en steelt het hart voor het schoon van zijn geboortegrond; geen kleurengloed is warm genoeg, geen lichtgetoover teeder, fijn en zilverig genoeg, om dien aanschouwelijk te maken, gelijk hij verdient. Onverschillig waart ge voor dit land of dit volk? gij zijt het niet meer. De kunst heeft u het karakteristieke doen opmerken en voelen. Een dwaas vooroordeel minder hebt gij; van een geringschattende meening zijt gij genezen sints de artiest u het verborgen groote en goede in zijn landgenooten veraanschouwelijkte. Dat het onbeduidend staatje aan de Noordzee eens een machtig volk geweest is, wie der vreemde natiën zou het zich herinneren, ware hij er niet, Rembrand de groote, omringd van zijn vroolijken, schitterenden staf.

Eerst naar Nederland! Weinige landgenooten kunnen, wed ik, zoodra zij zich van parapluie en stok ontlast hebben, de verzoeking weerstaan, Holland, gelijk men hier zegt, op te zoeken. Waar heeft men ons gestopt? Waar schuilen wij? Het zal een ferme wandeling zijn. Neen; - wij openen den rechtervleugel, een eer die wij met Duitschland deelen, links, het

hoofd der rij. Nu wordt het schoone München nog iets schooner in onze oogen dan voorheen; de Beieren, - waarom zouden wij ons voornaam houden en er niet voor uit komen - hebben ons in ons zwak getast. Twee ruime zalen! Dit ziet men in den eersten oogopslag. En daar staan wij midden onder de onzen. De eerste indruk is: nu zijn wij te huis. De tweede: dat het er te huis nog niet naar uitziet of wij voor den vreemdeling moeten wegkruipen. Men leest de welbekende namen niet zonder aandoening, want daar hangt veel in die Nederlandsche afdeeling, en men hoort hier veel over die Nederlandsche afdeeling, dat u recht geeft hoofd omhoog voor uwen landaard uit te komen. Denk niet dat het publiek zich ophoopt in onze zalen, dat de lieden zich verdringen voor de werken van de Nederlandsche schilderschool. Och neen, de breede stroom van kijkers gaat voorbij, zonder veel notitie van ons te nemen. Zij gapen de Hollanders aan, draaien op hun hielen rond, zeggen meestal niets - en ... verder maar naar België en Oostenrijk. Ja, toch, soms zeggen die kijkers wel eens iets. Een kompleete familie Noord-Duitschers! Papa stapt vooraan, den katalogus in de hand. ‘Holland!’ zegt hij met zware stem. ‘O!’ antwoordt de familie in koor. Dat o! klinkt niet zeer vleiend. ‘Ach’ zegt mama: ‘Holland ist langweilig. Kühe und Gras. Nichts was zum Gemüthe spricht.’ Zij haken naar de vele ‘romannetjes’ die in Duitschland hangen. Laat hen maar trekken, word niet mistroostig, heb een oogenblik geduld en wacht. Wacht tot straks een ander slag van lieden binnen komt. Twee aan twee of wel alleen gaan zij de rijen langs; zij toeven lang bij sommige stukken. Zij roepen elkander en fluisteren! Hun gezicht staat ernstig; zij gesticuleeren levendig, knikken, maken opmerkingen en aanmerkingen. Holland heeft hen aangegrepen, Holland houdt hen vast. Niet ‘langweilig’ dus? ‘De Hollanders vragen veel te weinig voor hun werk’, hoor ik iemand zeggen. ‘Het zijn bescheiden menschen’ antwoordt men den spreker. Bescheiden? Kan men andere dan bescheiden eischen stellen wanneer men dingen maakt die het publiek vervelen. Frappeer, verbluf, wees excentriek, doch maak dat men u zie, u opmerke in den grooten hoop van duizenden en duizenden concurrenten. De kunst is immers sedert lang een ambacht en een Fransch schrijver heeft het driest verkondigd:

de beste roman is die, welke het meest wordt verkocht. Dan zullen de Hollanders het afleggen en hun ‘koetjes’ hier niet op het drooge brengen. Nu valt het oog op stukjes wit karton die aan de lijsten zijn bevestigd. De Hollandsche afdeeling is met die vierkantjes bezaaid. Verkocht! Verkocht! Maris verkocht, drie Mauves verkocht, Klinkenberg verkocht, Sadée verkocht, Artz verkocht Juffr. Rooseboom's bloemen verkocht, van den Sande Bakhuijzen verkocht, Bisschop verkocht, twee wintergezichten van Apol verkocht, enz. enz.: dertig percent van de gansche verzameling verkocht. Tweede medaille, eerste medaille!... Dat beurt op. Ze zijn nog zoo dom niet onze Hollandsche meesters. Niet te bedelen om de gunst van het publiek, ja, er zelfs den vinger niet om te verdraaien schijnt hun nog zoo kwaad niet te bekomen. Er schijnt in hun ‘bescheiden kunst’ toch iets te zijn dat ongemeen bekoort en aantrekt. Zoo gij luisteren wilt naar hetgeen van tijd tot tijd uw oor kan opvangen, zult ge er u van kunnen overtuigen. Want gij hoort uw landgenooten prijzen en door lieden wien gij het aanziet dat hun oordeel weegt. Geprezen wordt datgeen, waarvoor de stroom van kijkers koel blijft. Men prijst in onze meesters dat zij zoo onbevangen, zoo eenvoudig de waarheid zoeken. Men prijst hun nederigheid en eerbied tegenover de natuur, de oogen vol liefde met welke zij haar in zich opnamen. De eigenschappen die in de werken der Nederlandsche meesters te München doorstralen zijn er niet slechts op berekend, degelijk als zij zijn, de achting van den vreemdeling af te dwingen. Meer nog. Zij nemen in voor den persoon van den kunstenaar, voor het volkskarakter. N'en deplaise aan de Duitsche dame die ons vervelend vond, spreekt de Nederlandsche kunst wel degelijk tot het gemoed van wie in staat is haar te begrijpen en te waardeeren. Wanneer men nu eenmaal kinderachtig genoeg is telkens naar de Nederlandsche afdeeling terug te keeren en er menig uurtje te vertoeven, dan ontwaart men hoe de vaderlandsche kunst den vreemdeling voor den stijven, ongezelligen Hollander een hartelijker gevoel leert opvatten. Onze schilders hebben ons veel goed gedaan te München.

Nederland vierde zijn triomfen voornamelijk met het landschap. Er is maar één stem over te München: in het landschap staan wij hoog. Geen geweld de natuur aangedaan om een

fraaie schilderij te leveren. De artiest, zich zelven vergetend, om hetgeen zijn oogen zien en zwelgen, tinten, kleur! Bescheidenheid, maar niet de bescheidenheid van het onvermogen; de bescheidenheid der liefde en der toewijding, die zich zelve nooit voldoen kan; religie, ziedaar wat onze schilders in de oogen der vreemde beoordeelaars verheft. Alleen hoort men te München vragen, waarom de figuur zoo schaarsch vertegenwoordigd is. Is de bodem, waarop gijlieden leeft, zoo veel belangwekkender dan gij zelven? Gij laat ons uwen grond zien, uw trotsche zee, uw weiden, kreeken, plassen. Waar zijt gij zelf, waar is uw volk? Acht ge het niet der moeite waard? Waarom grijpt de kunst bij u niet met dezelfde meesterschap, die zij in het landschap aan den dag legt, in het volksleven?

Kijk eens! hier trommelen en fluiten de mariniers van Hoynck van Papendrecht. Daar hebt ge een binnenhuis van Artz. Hier hangt het veelgeprezen portret van Donders. Schwartze exposeerde. Ginds laat Bisschop een warmen zonnestraal, tergend warm in dezen natten zomer, door de opene deur in een Marker woning vallen. Zomerzon beschijnt zijn zwierigen schildertrant en de pracht zijner kleuren. Daar zitten de Collega's van Oijens joviaal en wel, vertrouwelijk en kunstbroederlijk. Dat is los en geestig geschilderd! Men heeft geglimlacht, en die twee eens toegeknikt, voor men bedenkt dat het een schilderij is. De heer Oijens schilderde voor zijn pleizier; hoe kan hij anders ons zoo prettig stemmen? Wat wil die aschgrauwe jonge man van Veth, slordig gekleed, slecht gekamd, in zijn lijst gestapt en nu, op zijn gemak, met een raadselachtige uitdrukking op zijn gezicht hier alles eens opnemend? Hij staat daar zonder pretentie; zijn uiterlijk is eer afstootend dan aantrekkelijk. Toch gaat er niemand door deze zaal, wien die figuur niet een oogenblik vasthoudt, wien dit voorovergebogen hoofd, die vreemde oogen niet ondervragen. Het niet gemaakte, maar geschapene, de aangrijpende waarheid der voorstelling boeit. Of het u bevalt of niet, gij *zult* naar haar opzien, naar die figuur van Veth. Er is het een en ander, doch er is niet veel.

Het landschap heeft het leeuwendeel en van de plaats en van den lof. Prijst men onze schilders, dan prijst men nog in de eerste plaats onze landschappschilders.

Wil dit zeggen dat wij den Belg zijne groote doeken of den Duitscher zijn bataillestukken benijden? Wij zouden onze land-

schappen niet gaarne plaats zien maken voor sommige Duitsche chromolithografieën.

De historische kunst heeft nooit bij ons willen bloeien. Lust hun groote daden op het doek vereeuwigd te zien, schijnt de Oranjes nooit geplaagd te hebben. En al ware dit anders geweest, dan blijft het nog de vraag waarmede wij meer eer zouden hebben ingelegd bij het nageslacht, met een slag bij Nieuwpoort, een beleg van Leiden of met onze regentenstukken, onze kleine paneeltjes tintelend van een humor, die door de eeuwen heen zijn frischheid en zijn hartigen smaak nog niet verloor. De kunstvormen, die een volk zich kiest, worden bepaald door zijn aanleg en door de omstandigheden. Het ontbreken van de eene of andere kan geen toeval zijn. Wat de Franschman kan met zijn mathematisch hoofd, zijn smaak voor schoone lijnen en evenredigheden, zijn overheerschen van verstand en fantasie, zijn geringe aandoenlijkheid of diepte van gemoedsleven, moeten ook wij dit kunnen?

Er is iets kluchtigs in dat dwingen om een zoogenaamde *groote kunst* ten onzent. Hartstochten schilderen moet de roman; onze kunst moet het ‘naakt’ aandurven; groote historiestukken wil men dat zij levere. ‘Wind ons op, verras ons door uw durven’, spreekt tot zijn kunstenaars een flegmatieke Nederlander. Inmiddels drinkt hij zijn gezellig kopje thee, leeft zijn genoegelijk, huiselijk leventje en tracht het uittehouden in een klimaat, welks kilte zelfs het ziedendst bloed doet stollen. - Waarom geeft bij ons de letterkunde nimmer breede, uitgewerkte studiën van de samenleving, zedeschilderingen, prikkelend, spannend en verrassend als de beelden opgevangen in de cosmopolitische samenleving van Parijs en Londen en Berlijn? Wanneer men nu eens antwoordde: Omdat er bij ons zulk een samenleving niet bestaat, maar alleen een tal van samenlevingjes door ons zelven in het aanzijn geroepen en in stand gehouden met behulp van allerlei kunstmatige, willekeurige scheidsmuurtjes en omheiningjes. Eerst gaat men heen en zondert zich af in kringen en kringetjes, onttrekt zich aan het oog in zijn huiskamer en dan, op zijn gemak gezeten in dit heiligdom, waarin alleen het oog der vrienden doordringt, pruttelt men.

‘Waarom is onze letterkunde zoo burgerlijk, altijd huiskameridylletjes? Komaan, geeft ons nu eens een rijk gevarieerd, volledig beeld van onze samenleving!’

Wij Nederlanders zijn toch zulke wonderlijke menschen! Wij willen meêdoen met de buitenlanders, kunnen wat zij kunnen, doen wat zij doen. Altijd hebben wij de een of andere *démangeaison de faire grand* als de Franschen, de Engelschen, de Duitschers. Maar ophouden Nederlanders te zijn, onze zeden en gewoonten veranderen, onze begrippen van hetgeen aan Hollandsche heeren en Hollandsche dames past opgeven, schoon schip maken met al onze overgeleverde eischen en denkbeelden van welvoegelijkheid en van fatsoen - daarvoor bedanken wij hartelijk.

Indien het nu eens zoo ware, dat b.v. de Franschen meer phantasie en vindingskracht, veel meer begrip van bouw en samenstelling hadden, zou het dan zoo vreeselijk zijn, ons daarbij neder te leggen en, zonder te trachten hen of anderen na te doen, groot te zijn naar eigen trant, uit te munten in de kunstvormen, die aan onzen landaard passen?

Van die werken, zucht men, uit één stuk, met wiskunstig zuivere evenredigheden, glad en zonder naden uit den vorm verlost, gegoten beelden!

Een boek kan men bij ons niet schrijven, riep Huet. En, om dit goed en deugdelijk te bewijzen, schreef hij zelf zijn ‘Land van Rembrand’, allerminst een boek in de beteekenis, die de Franschen hechten aan dit woord; eer een reeks essays, de een al fraaier dan de ander.

Moeten wij er over gaan zitten jammeren dat de pennekras van Busken Huet zoo vaak een penseelstreek werd, dat de Nederlander maar niet laten kon een fraai paneeltje op te hangen hier en daar, in plaats van blokken op elkaar te stapelen tot een Ruhmeshalle of een kathedraal? Is Multatuli's *Koffieveilingen*, een fragmentarisch boek dat met alle regelen van eenheid en evenredigheid in genialen overmoed den spot drijft, geen groote kunst? *Vorstenschool* spreekt verheven taal. Ik beloof u, de eerste de beste Franschman, die op zijn gemak en in een omzien, vlug een drama in elkander timmert, als bouwde hij een kaartenhuisje, haalt over *Vorstenschool* de schouders op. Wij hebben geen groote kunst, enkel landschappen en binnenhuisjes! En als wij daarmede nu ons zelven blijven en ons zelven blijvend iets oorspronkelijks, in zijn soort voortreffelijks voortbrengen?

Men plakt de bloesems niet aan den boom; zij ontluiken.

Die een andere kunst eischt, scheppe andere toestanden. Wij hebben nu bijna een eeuw van ongestoorden vrede en voorspoed achter den rug; wij mochten naar onze koetjes zitten kijken, ons gezellig rustig nederzetten aan den warmen haard met vrouw en kind; wij hebben een leventje geleid in Abrahams schoot, een leventje uit duizenden en waarvoor wij God niet genoeg kunnen danken. Onderwijl maakten de groote volken historie, werd hun volksbestaan tot op den bodem omgewoeld. Frankrijk smeedt, met ademlooze haast, de stukken van zijn gebroken zwaard aaneen; Duitschland rust, hooghartig, somber, op het zijne en wacht. De groote historiestukken aan de wanden van de eetzaal in het koninklijk slot te Berlijn zijn met Duitschlands bloed geschilderd. Wanneer voor ons de tijd van rust voorbij zal zijn, wanneer voor het kleine volk, dat tachtig jaren heeft geleden en gebloed als nooit een ander, op nieuw de groote tijden aanbreken moesten, wanneer de geheimzinnige hand, die de lotgevallen der natieën regelt, het wederom uitzond ter bange worsteling in nood en dood, een historische missie vervullend; - zou dan niet de kunst?.....

Maar onze heldeneeuw? Zij ligt zoo ver.

Toen Potgieter droomde van een afstand van Karel den Vijfde aan den ingang van ons nationaal museum, grootsche ouverture voor onze groote eeuw, heeft hij zelf aan de verwezenlijking van zijn wensch niet geloofd. Een indrukwekkende prent, gelijk de Duitsche professoren er zoovele schilderen, hij zou er van gegruwd hebben. Beter dan iemand kon hij het weten, dat om zulk een stof gewassen te zijn, om zulk een beeld te durven plaatsen aan den ingang van de zaal waar de oude meesters hangen, een vereeniging van gaven wordt gevorderd, nimmer aangetroffen. De geleerdheid van een Fruin, de verbeelding van een Carlyle, het genie van een Rembrand ware niet te veel. En dan nog, last not least, een zestiendeeeuwsche ziel als de zijne, het groote patriottenhart van Potgieter.

Is het laakbare bescheidenheid van onze schilderschool, dat zij de groote episoden onzer historie niet aantast? Of is het wijs gedaan van onze meesters dat zij de verbeeldingskunst liggen laten, zij die op het voetspoor hunner groote voorgangers schilderen, hetgeen zij zien?

Laat zij u het eens vertellen, hoe dikwijls zij tevreden over

zich zelven van hun ezel opstonden, om een oogenblik daarna hun beeld aan de natuur te toetsen, en ontwarend dat 't het nog niet was, nog lang niet was, het penseel wanhopig weg te werpen. Verootmoedigend, een deuk voor de eigenliefde, de pedanterie! Ja, maar prikkelend tot nieuwe inspanning! Bij de verbeeldingskunst heeft men dit punt bij vergelijking niet en strandt te eerder op de klip der middelmatigheid. Wij Nederlanders hebben de vrijheid lief, doch onze witte-broodsweken met haar hebben wij sints lang achter den rug. Het rustige bezit, de gewoonte heeft den laaien hartstocht in een kalme genegenheid doen overgaan. Kan de leuke naneef zijn vaderen begrijpen, krimpend onder het juk, of dronken van de zege, jubelend om den pas herwonnen schat, hun moed en levenslust en kracht in het ronde spattend? Hebben zij geen gelijk onze schilders? Beter niet dan zonder inspiratie!

Deze heeft niet altijd ontbroken; zij was niet altijd beneden de hoogte, de heerlijkheid van het onderwerp. Daar hangt te Dordrecht een doek, het is er een van kleine afmetingen, dat is waar, maar een dat ik hier gaarne had gezien. Al had van Tricht ons nimmer iets anders gegeven dan zijn ‘Steen te Antwerpen’, zou hij aan zijn naam de onsterfelijkheid gewaarborgd hebben. Want dit stuk, wie, die het aanschouwde, heeft het ooit vergeten? De bloedstraal, die uit den gootsteen leekt, het roode toortslicht in de binnenplaats, die ijzeren Spanjool op wacht, gevleesde discipline, werktuig van de tirannie, niet wetend wat het doet; de Spaansche fat zijn snor opdraaiend, turend naar het volk met half gesloten oogen, in wier loensche straal een duister voorgevoel schijnt op te komen van hetgeen gebeuren zal; die sterke man op den voorgrond, gekromd van smart en woede, het mes omklemmend met zijn sterk gespierde vuist, onze opstand verklaard, onze opstand gerechtvaardigd, - een poeem!

Al beslaat het stuk geen vierkante ellen aan den wand, groote kunst is het, groot door de opvatting, door de uitvoering, door de meestelijke groepeering der figuren.

Zoo ziet men: er blijft altijd te wenschen over. En daar wij nu toch eenmaal begonnen zijn met vragen en met zoeken, gaan wij voort, op gevaar af dat de meesters hunne schouders over den leek ophalen. Wij weten wel, dat de Nederlandsche schilders de tentoonstelling te München hebben opgevat als een

kunsttoernooi, waar niet de aard van het onderwerp, maar het gehalte der werken den doorslag geeft. Een vertoon van vaderlandsliefde, pathetische vertellingen op het doek, streelend voor het nationaal gevoel van eigenwaarde, komen hier niet te pas. Den Duitschers en anderen hun vorsten in gouden lijsten, hun mooie cavallerie-charges! Er zijn panorama's en panopticum's, niet waar? Het is waar. Niettemin moet ons de zucht van het hart dat hier het hooge doel der kunst eens hadde kunnen samentreffen, ongezocht en ongedwongen, met een uiting van het nationaal bewustzijn. Te midden van die werken onzer Nederlanders zocht ik een lief gezichtje, zocht ik Nederlands oogappel, Wilhelmine van Oranje, straks ons dierbaar kind van staat. Hier in Duitschland, waar men over ons en onze toekomst zulke zonderlinge dingen kan vernemen, een onwetenheid hoort voorwenden die verwondert, had ik gaarne onze meesters zich zien scharen om ons klein vorstinnetje. Zij in het midden van die ridderlijke phalanx; haar de eereplaats, haar op wier blond hoofdje al de oudheid en de luister van een adel afstraalt, al de glorie van een naam voor welks schittering zelfs de stralenkrans der Hohenzollern moet verbleeken. Ach, men zou bijna vergeten dat men een bescheiden Hollander is.

Wij zijn een landje ergens in een hoek; wij zijn een groote koloniale mogendheid; dit zijn wij immers ook nog? Nu, dat merkt men uit de koffijveilingen in de kranten. Kijk die Maris eens! Neen, ik kan het niet verkroppen; ik zoek Mari ten Kate. Ginder pronken de Duitschers met hun krijgsroem. Zweden laat zijn Nord enskiold verrijzen, meer dan levensgroot, zijn voet op een blok ijs, den kijker in de hand.

Gaven Nederlandsche mannen onder de verzengende tropen in het rijk van Atjeh nimmer blijk van den ouden heldenmoed? Is daar niet geleden, zwaar geleden, zonder morren, met de oude Nederlandsche taaiheid en geduld? Indien het nu eens zoo had kunnen treffen dat een Nederlandsche meester onze troepen daar te velde had aanschouwd; van zijn hand zich hier iets had bevonden, iets dat antwoordde op... op den ‘Kolonialsoldat’ der Kölnische Zeitung, op den hoon der Münchener Nachrichten, die ons komt vertellen dat wij niet veel beter meer verdienen dan uit Indië te worden geschopt. Hoe zij likkebaarden naar den vetten buit, die twee! Helaas,

indien wij hier hadden kunnen verschijnen, den voet op het blok, den voet op Atjeh!

Nog een andere vraag rijst bij den leek. Waar is de humor van ons volk gebleven? Waarom zit hij in de pen en niet meer in het penseel? Dresden, München's galerijen hangen vol van de juweeltjes onzer oude school. Hebben de jongeren dien frisschen, oolijken blik op het volksleven verloren, door de voorvaderen eens bezeten? Tafereeltjes, gelijk de Camera, gelijk Woutertje Pieterse, gelijk Potgieter er te zien geven, waarom wildet gij alleen op het papier verschijnen en niet meer op het doek? Hoeveel biddende visschers, hoeveel breiende visschersvrouwen, hoeveel aardappelschillende meisjes hadden wij er voor gegeven.

Indien ook die verstopte ader weder eens begon te borrelen en uitschoot, indien onze Nederlandsche genreschilders het volksleven weder eens gingen aanzien met dezelfde oogen als de meesters in het landschap de natuur, hoeveel volledіger, karakteristieker, en laat ons zeggen nationaler, zouden we nog voor den dag komen. Een dubbele triomf ware in de toekomst voor ons weggelegd.

‘Wist gij dat Holland zoo licht was,’ hoor ik zeggen. De sprekers staan voor Klinkenberg, het stuk waar 't licht op gutst; ik zou haast zeggen, het stuk dat druipt van licht. Een gezicht op den Haag, op den Haag van voorheen; onderwetsche huizen, zachtroode baksteen met lichtgrijzen zandsteen afgezet, trapgeveltjes, een gracht.... en dat alles met een lichtvloed overgoten als er soms voor korte oogenblikken door de vochtige atmosfeer der lage landen valt. Vroolijk wordt gij te moede, terwijl ge er naar kijkt. Zie, dat water spiegelen! De welaangename indruk gaat allengs over in een zinnelijke gewaarwording, zulk een overheerlijk warmen dag laat Klinkenberg u aanschouwen, neen, beleven en genieten. Want gij staat er, op die gracht en gij ziet de deftige luidjes, langzaam voortstappen in de gulle zon; het klokkenspel strooit eensklaps heel een dartele vlucht van zilveren geluiden door de lucht; loomheid drukt u op het voorhoofd, de oogleden....

Geen nood, - een vochtige ademtocht, een lauwe zucht komt aangedreven van Roelofs' weide. Vondel zou er zich in verlustigd hebben in het mollige, malsche, in het geplet fluweel dier weide, waar de warme adem van het gulzig grazend koetje

over strijkt. Dat is Hollands overgulle, saprijke bodem; hier hebt ge hem, zijn frischheid, zijn warme tinten, de wasem door de hitte opgezogen, trillend in de lucht. Den klaren plas op den voorgrond kleuren de drijvende wolken, kleurt het blauw van den hemel. Men denkt aan de *Leeuwendalers*, en ziet hoe beide dichters, de een met woorden en de andere met kleuren, hetzelfde hebben uitgedrukt, aangegrepen door denzelfden indruk: het weelderige, sappige, frissche van den vaderlandschen grond, het helder wit en rood op Holland's ronde wangen.

Of ge moest u door het schuim van Mesdag's zeeën willen laten bespatten. Onze moeder de zee, zou die mogen ontbreken op een Tentoonstelling van Nederlandsche kunst?

Wij hadden een schuld, een eereschuld aan haar af te doen. Zij heeft ons rijk en machtig gemaakt. Indien wij nog waard zijn zelfstandig te leven, wij danken het aan haar. Zij blies in onze zeilen, zij schommelde onze vloten op haar breeden rug; zij vocht met ons tegen Spanje en Engeland. Wij hadden, zeg ik, een eereschuld aan haar af te doen, een schuld die onvereffend bleef tot Mesdag kwam, en haar betaalde. Ja, de stoere zoon uit een provincie die zij met haar eigen vruchtbaar slib gevormd heeft, is haar uitverkorene gebleken. Hij durft haar aan, haar de ongetemde, hij heeft de forsche hand, die zij behoeft. Een minnaar wil zij, die haar liefheeft, of zij hem behaagziek toelacht, of zij opstuift in verbolgenheid; wien haar nukken en haar luimen evenzeer verrukken als haar zoet gekoos, wien haar fluisteren lief is en haar donderende stem niet vervaart. Hem heeft zij zich gegeven en hem onthult ze haar schoon; hetzij ze, rustend, krullende golfjes rolt naar het strand, die met zacht geruisch er komen breken, zwijmend in een kus; hetzij ze zich verheft in al haar reuzenkracht, buldert langs de kusten en het ziedend schuim van de opgeruide golven strand en duinen overvliegt. Mesdag heeft haar ons gegeven, onze moeder de zee. Daar ligt ze en roept: over mijne deiningen scheen uw glorie en, mocht de oude vlag eens worden neergehaald, dan ben ik weder het pad ter vrijheid.

In gindsch hoekje vriest het. Het is de Hollandsche winter, bij Apol een vorst die hof houdt, want de trotsche beuken

staan daar als pilaren, wit bepoeierd en met zilveren franjes opgetooid. Uw oog verliest zich in de diepe laan als in een opperzaal. De winter in zijn trotsche schoonheid, zijn indrukwekkend zwijgen, zijn statige eenzaamheid! En, daarnaast is de alledaagsche winter, Mauve's winter. Zeg niet: alledaagsch!

Wat is het toch wat u zoo aangrijpt en ontroert, terwijl gij naar het stukje tuurt. Ik weet er mij geen rekenschap van te geven. Kon het eenvoudiger! Een lapje grond met rulle sneeuw bedekt, een huisje, een kar die voor dat huisje stilstaat, een grijze hemel, zwaar van ingehouden vlokken, die straks dwarrelend nederzijgen zullen, langzaam, langzaam door de dikke lucht. Het is zoo stil, zoo stil in het ronde; gij hoort niet dan het kraken van uw voetstap; gij ziet niets dan het grijs gordijn dat plechtig toevalt, uw gedachten trekken zich van zelven in uw binnenste terug; ik weet niet welke lieve beelden doemen op, dierbare aangezichten worden naar u opgeheven en het licht der lamp beschijnt ze teeder. Mauve's zachte hand zweeft over het klavier uws harten en het ruischt als weemoed. Un grande artista, drukte een Italiaansch blad boven Mauve's doodsbericht. Ja, un grande artista! Nederland bezat zulk een man, en het schijnt nauwelijks vermoed te hebben - gaat het Italiaansche blad voort - wat ze in hem bezat. Eerbewijzen, wierook? Wij hoorden 't immers: de Nederlanders zijn bescheiden. En.... hij was niet van *deze* wereld, Anton Mauve.

Blauw, diep blauw is Maris' lucht, een heerlijk blauw dat altijd weer uw oog trekt bij het wandelen door de zaal. Uit de verte treft het u en roept het u. Die zware wolk, er voor geschoven.... maar dat is geen verf, dat is geen verf meer, dat is wasem, damp; ge zoudt er uw handen in willen doopen. Zulke schaduwen, als waarin die molen ligt, hebt ge meer gezien; herinner u maar, zulk een machtig, somber bruin beneden, en boven, dat jubelen van kleur. Miserere, klagend opstijgend van de aarde en hoog omhoog, als een gordijn dat scheurt, de lucht, de blauwen hemel brekend door de wolken, een boodschap van verlossing en genade.

Wij hebben het gezien, het drama dat Maris ons geeft in onze Noordelijke provinciën. Onze hemel scheen ons het calvinisme onzer natie toe te lichten. De forsche, geweldige

tegenstellingen van licht en schaduw, van kleur en donker, het was of het gemoed der menschen ze ons weerkaatste. Hoe dit zij, wij voelen hier de hand eens machtigen meesters; iets als een grootsche finale onder welks indruk wij blijven ook als wij de zaal en het gebouw verlaten hebben.

Die Nederlandsche afdeeling was een verademing voor den vermoeide van geest en van oogen. Van die doeken stroomde lucht u tegen; zij lieten u niet slechts aanschouwen, zij gaven u te ademen. En heengaande greep een teer gevoel u aan: de liefde voor het goede land van uw geboorte, die, besloten in uw hart, een uitweg vond, toen aan tafel, onder een gezelschap van veel natiën en tongen, onverwachts een Duitscher opstond en zijn glas opheffend, riep: ‘Mijne heeren, de Nederlandsche schilders!’

J.H. HOOIJER.

Drie sonnetten.[1)]

I.
Wiegelied.

Zacht luidt de eenvoudige, oude melodie,
Waarmee de moeder 't lijdend kindje sust,
Bij elke stroof zijn melkwit koontje kust,
Hem zoetjes wiegend, dat de pijn ontvliê.

Lief zucht dat lied van liefdeleed en - lust,
Door 't stil vertrek; geen, die daar luistre of spiê
Naar 't blanke groepje, dan de vader die
Zich opricht van de sponde waar hij rust.

Zoo zing ook ik mijn leed in slaap, heel zacht.
Slaap, zoete kindje! woel en ween zoo niet!
En zeer eentonig klinkt mijn wiegelied.

En niemand luistert, in den duistren nacht,
Naar de oude wijs, vol teedren weemoed, dan
Mijn arm ziek kindje, dat niet slapen kan.

1) Uit den bundel *Sneeuwvlokken*, ter perse bij P.N. van Kampen en Zn.

II.
‘Verboden wandeling’.

Als arme kindren, zwervend door het land,
In 't lommer van een lusthof blijven staan,
Waar vijvers vonklen, nachtegalen slaan
En koel groen loover schut voor zonnebrand;

Verlangend turen ze in die donkre laan
En naar dien schat van bloemen, hand in hand,
Vóór 't gulden hek, barvoets, in 't mulle zand,
En spreken niet, maar zuchten diep... en gaan; -

Zoo wijlden vaak mijn wenschen vóór de poort
Van 't Paradijs, en 'k droomde een schoonen droom.
Fel steekt de zon, lang is de weg, 'k moet voort.

'k Zie telkens om naar de ongenoten jeugd.
Mijn hart is zwaar en maakt mijn schreden loom,
En vraagt: - ‘Is vreugde zonde en droefheid deugd?’

III.
Op reis.

Gelijk een reizende, in een schoone streek,
Terwijl de trein door woud en velden vliedt,
Wel koren golven, boomen vluchten ziet,
Maar 't eigen beeld daartusschen, roerloos bleek;

Tot zij van 't landschap luttel meer geniet,
Wijl 't spieglend glas, hoe ze ook dien blik ontweek,
Met de eigen oogen haar in de oogen keek,
Zoo vaak zij tuurde.. langer duldt zij 't niet.

Smette ook een stofwolk 't lichte zomerkleed,
Neer glijdt het raampje en binnen vliegt de rook,
Maar veldlucht streelt haar onweerkaatst gelaat; -

Zoo zie 'k in 't leven steeds mijn eigen leed
En 't staren op mijzelv' verdriet mij ook
En 'k ruk aan 't raampje... dat niet opengaat.

HÉLÈNE SWARTH.

Koloniale litteratuur.

De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua, door Joh. G.F. Riedel. Met platen en schetskaarten. 's Gravenhage, 1886.
Het strafrecht in Nederlandsch-Indië, door Mr. W. de Gelder 2 dln. Batavia, 1886.
Handelingen der Nederlandsch-Indische Juristen-vereeniging. Tweede jaargang. Batavia, 1886.
De rechtstoestand van den inlander in Algerië vergeleken met de beginselen ten dien aanzien in Nederlandsch-Indië geldende, door Mr. J.H. Abendanon. Batavia, 1887.
De opium in Nederlandsch- en in Britsch-Indië, oeconomisch, critisch, historisch, door J.A.B. Wiselius. 's Gravenhage, 1886.

Wanneer men er in latere jaren toe komt, om - evenals dat nu wordt gedaan voor de tijden der Oost-Indische Compagnie, - de rekening op te maken van het staatsbestuur over Insulinde in de eerste eeuw na het herstel van het Nederlandsch gezag, dan zal er, naast veel dat aan de debetzijde geboekt wordt, toch ook niet weinig zijn, dat ten bate van dat bestuur kan worden opgeschreven. En dan durf ik gerust verzekeren, dat als een niet onbelangrijke crediet-post zal worden aangeteekend de meerdere belangstelling, door den ambtenaar in onze tijden voor wetenschappelijk onderzoek aan den dag gelegd: niet het minst op het gebied der land- en volkenkunde. Ik laat de vraag ter zijde ‘of dit in nog niet veel hooger mate het geval kon zijn, en of, waar die lust bestaat, er van regeeringswege wel genoeg gedaan wordt, om die aantemoedigen, en haar optewekken, waar zij mocht ontbreken?’ Nog is het niet onmogelijk, dat aan een jong ambtenaar zal overkomen, wat

den heer Riedel wedervoer, toen hij met zijne wetenschappelijke onderzoekingen een aanvang maakte. ‘Dertig jaar geleden,’ zoo verhaalt hij ons, ‘toen ik als jeugdig ambtenaar een begin maakte met ethnologische feiten opteteekenen, werd mij van vele zijden op het nuttelooze, het belachelijke van zulk een arbeid gewezen. Andere ambtgenooten en vrienden raadden mij in de plaats daarvoor in gemoede en met aandrang aan, de studie van de Heilige Boeken der Indische Regeering, de zoogenaamde Staatsbladen, als het eenige noodige om in 's Lands Dienst een schitterende carrière te maken.’ Nog is de droesem dier tijden niet geheel verdwenen, en vindt men zelfs in hoogere rangen ambtenaren, die van een leergang ter Algemeene Secretarie alles, van studie van land en volk weinig verwachten. Maar toch verdwijnt die zienswijze meer en meer: tal van opstellen en grootere werken bewijzen, dat de zin voor onderzoek, ook buiten circulaires en staatsbladen om, zich meer en meer ontwikkelt. En als een van de meest belangrijke uitingen van dat meer opgewekt wetenschappelijk leven mag zeker in de eerste plaats wel gewezen worden op het werk van Dr. Riedel, dat voor mij ligt, en waarvan zonder voorbehoud kan worden gezegd, dat het eene ware schatkamer is van gegevens voor de kennis van volksstammen, die tot heden toe slechts oppervlakkig waren nagegaan, zonder dat de Regeering ernstig moeite deed, hen te leeren kennen, terwijl toch inderdaad volkomen waar is, wat ook die geachte schrijver zoo geheel beaamt: ‘que pour diriger le peuple dans la voie correcte, il faut d'abord connaître leurs coutumes et leurs moeurs.’

Tusschen Celebes en Nieuw Guinea ligt een eilandenwereld, tijdens de Compagnie bij uitstek begeerd, en als een der rijkste bezittingen beschouwd, later door de toenemende belangrijkheid van Java meer en meer op den achtergrond geschoven; doch èn door rijkdom in voortbrengselen èn door zijn belang voor de wetenschap onze aandacht overwaardig. Al is die rijkdom door de misdadige handelingen der Compagnie aanmerkelijk minder geworden, dan zonder deze het geval had kunnen zijn, toch ligt er nog menig gebied braak, waarop tal van vruchten zouden kunnen worden geplant. En al is er sedert het verschijnen van het bekende werk van Wallace het een en ander, vooral op geologisch gebied, bekend geworden, dat twijfel veroorlooft aan zijn theorie, die deze groepen van

eilanden in wetenschappelijk opzicht eene zeer merkwaardige stelling aanwees, zoo is er toch nog zooveel op het gebied van plantenen dierkunde in dien archipel te leeren, dat zij vooreerst een van de belangrijkste velden voor wetenschappelijk onderzoek zullen uitmaken. En ook op ethnographisch gebied blijkt dit het geval, al ware het alleen maar omdat men hier, beter dan op het meer bezochte Java, de oorspronkelijke bevolking van den Indischen Archipel kan gadeslaan, en tal van gebruiken waarnemen, die op Java en Sumatra door den invloed van den Islam en de voortdurende aanraking met vreemdelingen aanmerkelijk gewijzigd zijn. Ook uit politiek oogpunt is die wereld niet zonder gewicht, ter beoordeeling van den invloed, dien wij daar hebben uitgeoefend, vooral in die streken, waar wij onzen godsdienst hebben willen invoeren; hoewel men in dit opzicht moet waken tegen verkeerde beoordeeling van de resultaten dier pogingen, en om die op den juisten prijs te stellen, zich elders, met name in de Minahasa moet begeven.

Den onderzoeker, die het zou willen ondernemen, de volksstammen, op die eilanden levende, te beschrijven, wacht een moeielijke bijna onuitvoerbare taak, want, ofschoon in hoofdtrekken overeenstemmendo, bieden de bewoners der verscheidene eilanden toch zooveel verschil in nuanceering aan, dat ieder eiland op zich zelf moet worden bestudeerd, en zelfs op zulk een klein gebied nog scherp moet worden nagegaan, of de daar heerschende gebruiken wel de algemeen aangenomene zijn. Men zou denken dat zulk een taak het beste toevertrouwd ware aan eene commissie van onderzoekers, die den arbeid onder elkander zouden moeten verdeelen, en volgens één plan hunne nasporingen inrichten. Ook zóó opgevat, zou die arbeid nog groote moeielijkheden hebben opgeleverd: het is geen wonder dat de heer Riedel, niettegenstaande zijne groote gaven van opmerking, zijn liefde tot onderzoek en zijn juiste manier van omgang niet alleen alles heeft kunnen verrichten, wat zelfs voor meerderen bezwaarlijk zou zijn geweest. Vandaar, dat waarschijnlijk wel bij de beschrijving van een eiland te veel is gegeneraliseerd, en dat de schrijver, waar hij b.v. de volksbegrippen van een deel der bewoners van een eiland beschreef, niet altijd heeft kunnen onderzoeken, of die denkbeelden ook juist evenzoo op een ander deel worden aangetroffen. Dat hij zoodoende gevaar liep een gevaarlijk wapen in handen van vijanden te spelen, dat gretig zou worden

aangegrepen, om hem, op grond van kleine onjuistheden, alle geloofwaardigheid te ontzeggen, dit kon wel verwacht worden: dat gevaar was nog te meer te duchten, omdat Dr. Riedel, jammer genoeg, verzuimd heeft de autoriteiten aan te halen, op wie hij zich zou kunnen beroepen. Maar hij die ook maar eenigszins de ethnographie van Insulinde heeft bestudeerd, en die uit het bekende tot het onbekende redeneert, vindt in het boek zooveel terug, 't geen hij als waar moet erkennen, dat hij die beschuldiging ten eenenmale verwerpt, en in het geleverde, behoudens een enkel voorbehoud, een geheel ziet dat een getrouw beeld geeft van de bevolking dier eilanden. Zeker, de heer Riedel had nog meer kunnen specialiseeren; - hij erkent zelf dat hij nog meer had kunnen geven, en raadt zelf een nader onderzoek aan. Maar dit zal niet beter kunnen geschieden, dan in den vorm van eene reeks van monografiën, waarbij Riedel's boek als legger zal moeten dienen; nu toch heeft het werk reeds een zoo grooten omvang aangenomen, dat eene beschrijving, die nog meer in details gaat, het best in afzonderlijke artikelen gepubliceerd zal worden, die elk een eiland of eilandengroep tot onderwerp hebben, waarbij dan ook meer dan in het werk van Dr. Riedel, aan de geografie dier eilanden de aandacht kan worden gewijd. Zonder dat het aan het algemeen overzicht te kort doet, bevat het boek nu reeds zoovele bizonderheden, dat het voor den vergelijkenden ethnograaf een ware mijn is; - voor den ambtenaar een veilige baken; - en voor den beoefenaar der land- en volkenkunde van Nederlandsch-Indie het standaardwerk, dat toongevend zal zijn, wanneer van het Oosten van Insulinde gesproken wordt. Hem, die alleen uit nieuwsgierigheid of uit belangstelling in Indië het werk in handen neemt, zal de detailstudie in het eerst zeker vermoeien: - hij late zich echter daardoor niet afschrikken, en hij zal zich daarvoor beloond vinden èn door verrijking van zijne kennis van Indië èn niet het minst daardoor, dat hij een inzicht krijgt in een wereld, waar de beschouwingen over recht en zedelijkheid zóózeer van de onze verschillen. Hij zal toch den mensch leeren kennen, die nog bijna in den natuurstaat verkeert, en hem tevens gadeslaan in verschillende trappen van ontwikkeling, tot daar, wáár onze beschaving reeds eenen niet geringen invloed op hem heeft uitgeoefend.

Ten einde den lezer een indruk te geven van de rijke verscheidenheid van onderwerpen, door Dr. Riedel behandeld, moge een

opgave volgen van den inhoud van het hoofdstuk over het eiland Serang, dat als een voorbeeld van de behandeling der verschillende eilanden kan dienen. De schrijver bespreekt daarin achtereenvolgens: Ligging. Geografische beschrijving. Aantal eilanden. Formatie. Bergen. Bosschen. Rivieren. Ankerplaatsen. Moerassen. Wegen. Klimaat. Moeson. Bevolking: aantal en verspreiding. Taal. Traditie. Geschiedenis. Physische, intellectueele en moreele eigenschappen. Grondeigendom. Bestuur. Standen. Familie. Straffen. Oorlog en vrede. Cultus. Godsdienst. Booze geesten. Bijgeloof. Tooverij. Droomen. Matue. Eed. Koppenjacht. Negoriën. Huisbouw. Huisraad. Voorwerpen van waarde. Voeding. Kleeding. Jacht, visscherij en vogelvangst. Landbouw. Nijverheid. Handel. Schulden. Maten en gewichten. Telling. Vriendschapsbetrekkingen. Pela. Onderling eerbetoon. Feesten. Zang. Dans. Spelen. Kinderspelen. Huwelijk. Echtscheiding. Partus. Verminking van 't lichaam. Puberteitsplechtigheden. Kakihan. Mohene holine. Tatuage. Ziekte. Overlijden. Teekenen van rouw. Erfenis. Kosmologische voorstellingen.

Men ziet het: bijna niets van hetgeen het menschelijk leven raakt is daarbij overgeslagen. Men mag er den schrijver geluk mede wenschen, dat hij al die onderwerpen, die voor elk der 14 eilandengroepen afzonderlijk worden behandeld, in nog geen 500 bladzijden zóó beknopt en toch zóó volledig heeft behandeld, zonder dat het boek daarom voor den gewonen lezer onbruikbaar geworden is. Zonder schade badden, dunkt mij, de latijnsche uitdrukkingen voor sommige onderwerpen voor Hollandsche plaats kunnen maken: hij, die een werk als het besprokene ter hand neemt, weet dat daarin onderwerpen behandeld worden, die voor preutsche ooren aanstootelijk zijn. Dat het onmogelijk is, om deze geheel te sparen, blijkt uit menige periode, die naar mijn oordeel, evengoed in het latijn had moeten worden vertaald, als met andere, niet meer aanstootelijke zinsneden het geval is geweest. De af beeldingen, die het werk inderdaad versieren, zijn ethnografisch van geen geringe waarde: ook de kaarten zullen menigeen welkom zijn. Enkele platen trekken ook daardoor de aandacht, omdat zij het werk zijn van een jeugdigen inlander, die de zoogenaamde burgerschool te Amboina met vrucht heeft bezocht. Zou het niet wenschelijk zijn, in die richting de opleiding van den inlander ter hand te nemen, en te trachten, hem praktisch te ontwikkelen, in tegenstelling van de richting, die nu nog aan het inlandsch onderwijs wordt gegeven,

en die door de meeste deskundigen veroordeeld, alleen door de macht der inertie blijft bestaan.

Zooals van zelf spreekt, is het boek van het meeste belang voor den ethnograaf, hetzij hij zich met vergelijkende studiën bezig houdt, hetzij hij uitsluitend den Indischen archipel als onderzoekingsveld heeft uitgekozen. Doch ook de jurist zal niet zonder belangstelling kennis nemen van de begrippen, bij de inboorlingen dier eilanden over menig rechtsinstituut - b.v. grondeigendom - heerschende; en zal vooral ook hij, die den toestand van het grondbezit op Java bestudeert, niet mogen nalaten te onderzoeken, wat bij de oorspronkelijke bevolking in dit opzicht kan worden waargenomen. Ook de taalbeoefenaar zal hier licht iets van zijne gading vinden, daar Dr. Riedel in de verschillende hoofdstukken van zijn werk de vertaling heeft ingelascht van tal van woorden, en dus eene niet onbelangrijke bijdrage leverde tot de kennis der dialecten, in het Oosten van den archipel gesproken. Toch schat ik de waarde daarvan niet zeer hoog, vooral daarom, omdat niet altijd zorgvuldig is aangegeven, van welk gedeelte van een eiland de opgegeven woorden afkomstig zijn, 't geen toch vooral op die eilanden zóó hoogst noodzakelijk is, waar het dialect in verschillende deelen, ja zelfs in betrekkelijk dicht bij elkander liggende dorpen, menig verschilpunt oplevert. Misschien ware het ook beter geweest, die inlandsche benamingen aan het einde van het werk in afzonderlijke woordenlijsten op te nemen; dit zou het voordeel hebben gehad, dat de lezer minder werd afgeleid, het overzicht gemakkelijk ware geworden, en telkens had kunnen worden gezegd op welk dialect de vertaling betrekking had.

De geschiedkundige aanteekeningen door den heer Riedel medegedeeld, zijn uit den aard der zaak kort, maar toch leerrijk, daar zij ons opnieuw doen zien, hoe een politiek als die der Compagnie voor de bevolking de meest treurige gevolgen had, en alle liefde jegens hare overheerschers uitdoofde, zelfs waar deze denzelfden godsdienst als de inlanders beleden. De bladzijden 36, 38, 44, 51, 153, 191, 193, 218, 247, 249 zijn treffend juist door de eentonigheid en beknoptheid, waarmede telkens wordt geconstateerd, dat de Compagnie geen oog of oor had, dan alleen voor eigen voordeel en telkens verklaard wordt, dat de Europeanen met achterdocht worden beschouwd; de Nederlanders zelfs gehaat worden. Helaas! ook na den val der Compagnie werd niet veel beter ge-

handeld. Eeuwen zal het duren, voordat die bittere naweeën van vroeger wangedrag geheel zullen verdwenen zijn. Dat een van de beste middelen daartoe ligt in de bevordering van de uitbreiding van onzen godsdienst onder de heidensche stammen, is mijne vaste meening, die onveranderlijk gebleven is, sedert ik haar vroeger heb uitgesproken. Ik ben voorzeker geen aanhanger van de richting, die thans in het moederland aan de regeering is gekomen, maar ben toch volkomen overtuigd, dat zij in Indië groot nut kan stichten, door eene taak krachtig ter hand te nemen, die door vorige besturen maar al te zeer werd verwaarloosd: bestrijding van den Islam, die alleen bekampt kan worden door de bekeering van de heidensche inlanders, welke anders zeker eenmaal moslemen en daarmede vijanden van ons gezag zullen worden. Doch dan gepaard met rechtvaardig bestuur en op een andere wijze, dan waarop dit onder de Compagnie werd ondernomen, terwijl de beide fractiën onzer parlementaire meerderheid wel doen zullen elkander alleen in 't moederland te bestoken, maar in Indië er naar te streven, elk een afzonderlijk arbeidsveld te bewerken, zonder, zooals nu maar al te zeer tot schade voor de goede zaak van katholieke zijde geschiedt, den tegenstander op diens eigen terrein te bestoken. Bedroevend is het te vernemen, dat van tijd tot tijd sommige heidenen hun verlangen naar aanneming van het Christendom hebben geopenbaard, maar dat dit door ambtenaren werd tegengegaan en dat een hoofd zelfs ter dezer zake met verwijdering uit zijne geboorteplaats werd gestraft (pag. 7.). Waar zooals de schrijver zich zoo juist uitdrukt, (pag. 111) het systeem van boeleering met den Islam gevolgd werd, kon van dit verlangen geen notitie worden genomen! Wil men weten, welke middelen de moslemen aanwenden, om de uitbreiding van het Christendom tegen te gaan, zoo leze men op pag. 7 de vermelding, dat dit o.a. geschiedde door uit te strooien, dat alle nieuwe Christenen als soldaten naar Java zouden worden gevoerd en hunne vrouwen als bijzitten aan de moslemen worden gegeven! Het is inderdaad hoog tijd, dat in dien staat van zaken verandering kome!

Na al het bovenstaande spreekt het wel van zelf dat ik, zonder eenig voorbehoud verklaar, dankbaar en voldaan over het werk van den heer Riedel te zijn. Waar hij ons mededeelt dat, wat hij gaf, slechts een klein gedeelte bevat van de door hem verzamelde aanteekeningen, zal het wel niet onbescheiden gerekend worden, wan-

neer ik de hoop uitspreek, dat van dit meerdere spoedig veel zal worden gepubliceerd. En moge dit werk eene aansporing zijn aan hen, die in dezelfde gunstige omstandigheden als Dr. Riedel geplaatst, tijd en moeite veil hebben voor het nasporen van instellingen en gebruiken onzer inlandsche medeburgers, die het in belang van een goed en rechtvaardig bestuur hoogst noodig is, nauwkeurig te leeren kennen.

Dat dit ook voor den rechter in strafzaken over den inlander noodzakelijk is, - zelfs nadat men dezen aan een wetboek heeft onderworpen, dat geheel van Westerschen oorsprong is en taliter qualiter voor hem pasklaar geknipt werd, behoeft wel geen betoog. Met ingenomenheid moet dan ook elke poging worden begroet, om onze kennis in dit opzicht te vermeerderen, vooral wanneer die uitgaat van een hooggeplaatst magistraats-persoon, die praktische ervaring aan wetenschappelijke, juridische ontwikkeling voegt, zooals bij den heer de Gelder het geval is.

Het doel, dat die schrijver zich bij het uitgeven van zijn ‘strafrecht in Nederlandsch-Indië’ voor den geest stelde, was tweeledig. In de eerste plaats zoekt hij ‘eene schets te geven van de inlandsche maatschappij, zooals die zich op strafrechterlijk gebied vertoont’ - ‘de tegenwoordig heerschende volksbegrippen omtrent strafrecht nategaan,’ - doch alleen voor zooverre de kennis daarvan noodig kan zijn ter beoordeeling van de doelmatigheid der thans bestaande wetgeving. In de tweede plaats wil de heer de Gelder het karakter der misdrijven in het algemeen beschrijven, voornamelijk door vergelijking van de Duitsche, Nederlandsche en Fransche strafwetten. De vorm die daartoe door hem werd gekozen, is die van een commentaar op het strafwetboek voor den inlander, in Nederlandsch-Indië geldig.

Ofschoon het tweede gedeelte van het werk stellig niet het minst belangrijke is, en voor den Indischen rechter, uitlegger van de wet, door de praktische opmerkingen van den schrijver, en door de medegedeelde jurisprudentie van Indische rechtbanken van hoog gewicht, behoort dit meer op het gebied van het algemeene strafrecht tehuis, en behoeft dus hier niet te worden besproken. Voldoende zij het dus te constateeren, dat de schrijver in dit opzicht een zeer verdienstelijken arbeid heeft verricht, die, ofschoon hij den Indischen jurist niet ontslaat van de verplichting, de werken der

uitleggers van den Code Pénal te bestudeeren, hem toch daarnevens in vele opzichten een veilige gids is: dat de heer de Gelder met ingenomenheid kennis heeft genomen van het Nederlandsche strafwetboek, en telkens naar de bepalingen daarvan en de daarover gewisselde stukken verwijst; dat hij blijkt geen vreemdeling te zijn in de nieuwere Duitsche strafrecht-literatuur; en eindelijk, dat het werk menigen wenk bevat, die ook voor den wetgever voor de Europeanen in Ned.-Indië gewicht heeft. Ik wijs daartoe op zijne beschouwingen over het onderscheid tusschen overtredingen en misdrijven; zijne opmerkingen over celstraf in Indië, en over den kettingarbeid; over eene eventueele invoering in Indië der nieuwe Nederlandsche strafwet en de daarin gehuldigde leer van uitsluiting van strafminima, en zoovele andere punten meer. Belangrijk zijn ook zijne beschouwingen over onderwerpen van strafrechtelijken aard, niet in het Wetboek behandeld, zooals over drukpersdelicten en over zeeroof. Met instemming sluit ik mij aan bij het resultaat zijner redeneering over de vraag: of de clausule, betreffende de behandeling op den voet der meest begunstigde natiën, in de tractaten met Turkije enz. opgenomen, de onderdanen van dat rijk aan de werking van het strafwetboek voor inlanders onttrekt. Terecht oordeelt de schrijver, dat het niet bewezen is dat het strafstelsel dier wet voor den beschuldigde ongunstiger is, dan dat der Europeesche wet. Ook op het gebied van het privaatrecht kan men dezelfde redeneering volgen en b.v. beweren, dat het recht voor inlanders, dat de polygamie toestaat, voor Turken enz. op dat punt veel gunstiger luidt, dan het wetboek voor Europeanen.

Ofschoon in het besproken boek het grootste gedeelte van den inhoud door deze commentaren wordt ingenomen, zijn echter én in de eerste § § van het eerste deel, én verder door het geheele werk tal van mededeelingen en opmerkingen over het inlandsche recht en inlandsche rechtsbegrippen verspreid, die ook van belang zijn voor anderen, dan juist voor hen, die als rechters het strafwetboek hebben toe te passen; zoowel voor den jurist, die zich bezighoudt met vergelijkende rechtsstudiën, als voor den ethnoloog, die daarin menige bijzonderheid kan vinden, welke in hooge mate zijne aandacht zal trekken. Voor den eerste zal het zeker van gewicht zijn, om na te gaan, welken invloed de invoering van Europeesche wetsbepalingen op den inlander heeft uitgeoefend. Ten dien opzichte

vindt men belangrijke beschouwingen over allerlei onderwerpen van strafrechtelijken aard. De ruimte, die mij ten dienste staat, laat niet toe, die uitvoerig te bespreken: de lezer vergunne mij hier enkele gewichtige onderwerpen, door den heer de Gelder behandeld, kortelijk aan te stippen en hij zal daaruit kunnen opmaken over welk ruim veld de schrijver zijne studiën heeft uitgestrekt. Zoo vinden wij belangrijke mededeelingen over diefstal (II. 165) en ketjoepartijen; - over den leeftijd bij prostitutie (II. 30); - overspel (II. 40); - boekhouden van oostersche vreemdelingen (II. 258); - het gemis aan burgerlijken stand (I. 131); - opleiding der djeksa's (I. 36); - beschouwingen over moord bij inlanders (I. 415. 418); - verduistering door dorpshoofden gepleegd (I. 285); - den penghoeloe als ambtenaar (I. 296); - oplichting en contractsbreuk (II. 265) over welk laatste onderwerp ik uitvoeriger beschouwingen gewenscht had; - stellionaat bij het gebruiksrecht op den grond (II. 276); - speelhuizen (II. 300); - knevelarij (I. 297); - ambtsdwang (I. 341); - vergiftiging (I. 441); - valsche getuigenis (II. 71) enz. De heer de Gelder is geen voorstander van de doodstraf, ook niet bij inlanders (I. 74). Het argument, dat hij tegen die straf aanvoert, is zeer gewichtig; - de in vele gevallen volkomen onbetrouwbaarheid der getuigen, waarvan II. 81. 106 zeer sterke staaltjes worden medegedeeld. Hier heeft het mij wel eenigzints bevreemd, dat de schrijver de vraag niet heeft besproken, welke doodstraf in Indië moet bestaan, wanneer de straf behouden wordt. Want moet zij, zooals velen meenen, in Indië nog ter afschrikking van anderen, voorloopig in stand worden gehouden, dan is zeker de thans gevolgde handelwijze, waarvan men telkens bedroevende staaltjes verneemt, al zeer ongeschikt. Dat het misdrijf van afdrijving der vrucht (II. 11) in Indië zoo weinig vervolgd wordt, als uit de mededeelingen van den heer de Gelder blijkt, die verhaalt dat dit slechts eens heeft plaats gehad, zal wel ieder verwonderen, die weet hoe algemeen dit feit b.v. op Sumatra gepleegd wordt: ook hier wordt het gezegde bevestigd, dat wetten weinig tegen de zeden vermogen. Met de beschouwingen van den schrijver over landlooperij, die hij als strafbaar feit zou willen laten vervallen, kan ik niet instemmen, zelfs tegenover Europeanen zou ik dit wapen, dat trouwens met voorzichtigheid kan worden aangewend, juist in deze tijden niet gaarne uit de hand geven. Sedert de wet van 15 Jan. 1886 St. 6 art 10. de landlooperij weder onder

de strafbare handelingen heeft opgenomen, is ook het beroep op de Nederlandsche wet vervallen. Tegen de beschouwingen van den heer de Gelder over de drukpersdelicten is reeds in het Indische weekblad van het recht n°. 1260 verzet aangeteekend. Ook zou ik wel eenig bezwaar hebben tegen zijne opvatting, dat de nacht in den zin van de strafwet duren moet, zoolang de duisternis heerscht, daar dit een moeielijk vast te stellen begrip is, dat in de toepassing, b.v. in steden, op groote moeielijkheden zou stuiten. Ik zou meenen dat het vooral in Indië, waar de overgang van dag tot nacht zóó regelmatig en snel verloopt, en de schemering zóó kort is, geen bezwaar zou opleveren, om bij de wet bepaalde uren aan te nemen voor den aanvang van dag en nacht. Misschien bedoelt de heer de Gelder ditzelfde, doch zijne toelichting, dat het moeielijk is zich tegen diefstallen in den duister begaan, te verdedigen, geeft aanleiding tot verkeerde gevolgtrekkingen voor plaatsen, op kunstmatige wijze verlicht. Is het, vraag ik voorts, inderdaad eenebevoorrechting voor den inlandschen misdadiger boven den Europeeschen, dat diefstallen beneden een waarde van ƒ 25, door den eersten begaan, onder de overtredingen zijn gebracht? Ik zou denken van neen, daar dit ten gevolge gehad heeft, dat de rechter ter politierol deze nu berecht, en hij dus van de grondiger behandeling voor den landraad verstoken is. Ook zij mij de opmerking vergund, dat de schrijver op p. 151 (Dl. I) wel had mogen stilstaan bij de vraag, wie eigenlijk gezegde inlanders zijn, 't geen o.a. ook met het oog op de beschouwingen, deel I p. 173 te vinden, niet van gewicht ontbloot zou geweest zijn.

Niet het minst belangrijke gedeelte van het werk vormen de eerste paragrafen, waarin de begrippen van den inlander over het strafrecht, en de beweegredenen, die hem tot misdrijf voeren, worden besproken, al is het, dat daarbij Java te veel als punt van uitgangwordt genomen, en de behandeling hier en daar wel wat fragmentarisch is. Zeer juist schijnen mij de opmerkingen toe van den schrijver over het gemis van fijne onderscheidingen in het inlandscherecht, en over het begrip van misdrijf, als ‘zijnde (veelal) in het oog van den inlander eene benadeeling van lijf en goed, geene schennis van een hem onbekende zedeleer’. Dat diefstal van afgevallen oogst in zijn oogen een onbeteekenend feit is, kan ons ook niet verwonderen: wel dat de strafwet dit vergrijp zoo zwaar straft. Waar de heer de Gelder de verzwarende omstandigheden opsomt

(p. 25), had hij ook de omstandigheid, dat het feit tegen hoofden gepleegd wordt, wel mogen opnoemen (vgl. p. 23); bij vele volksstammen is dat een zeer gewoon verschijnsel, zooals ook uit de mededeelingen over het Makassaarsche recht blijkt, die in het indische weekblad van het recht n°. 1293 zijn opgenomen. Ofschoon het over het algemeen volkomen juist is, dat in het inlandsche strafrecht elk misdrijf met geld geboet kan worden, bestaan er toch op dit beginsel uitzonderingen, waarvan enkele door den schrijver zijn opgegeven. Niet alleen te Palembang wordt bij overspel het wraakrecht uitgeoefend: in het aangekondigde werk van den heer Riedel vindt men ook voor het oosten van den archipel eenige voorbeelden opgesomd. Waar de heer de Gelder het begrip ‘diefstal’ omschrijft als: ‘de wegname van tilbare zaken met het oogmerk, om zich wederrechtelijk te bevoordeelen’ (p. 20), had misschien melding kunnen worden gemaakt van de omstandigheid, die soms in het moslemsche recht en o.a. in de Kitab Toehpah art. 77 als vereischte gesteld wordt, dat het gestolen voorwerp op een behoorlijke plaats bewaard wordt. De onderscheiding, volgens p. 17 op Sumatra's westkust tusschen maling en tjoeri gemaakt, staat dus niet alleen. Van hoog gewicht eindelijk zijn de opmerkingen over de beweegredenen, die den inlander tot misdrijf voeren, waarbij de echt inlandsche begrippen van maloe, mata glap, en - later p. 171 - beratib worden besproken, en tal van staaltjes van bijgeloof worden medegedeeld, die, hoe grof en onaannemelijk in onze oogen, toch op de bepaling der strafschuldigheid invloed moeten uitoefenen. Zoo liet zekere Kar zich met knuppels doodslaan, omdat hij overtuigd was, dat hij onkwetsbaar was: zoo sloeg een andere Javaan een doofstomme dood, omdat hij dien ongelukkigen voor een geest aanzag, en liet een dessahoofd alle ongehuwde vrouwen uit het dorp een flink pak slaag toedienen, omdat het in zoo langen tijd niet geregend had. Dat daarentegen de inlandsche rechter somtijds personen als strafschuldig aanmerkt, wier handelingen volgens onze begrippen niet toerekenbaar zijn, bewijst het vonnis van een rapat, indertijd door den heer der Kinderen medegedeeld, waarbij een krankzinnige tot de doodstraf veroordeeld werd, omdat hij in waanzin een mensch had gedood. Dat die rechter ook geheel andere denkbeelden over mededaderschap koestert, als onze juristen, blijkt uit de uitspraak van een rechtbank van omgang, die eenen misdadiger vrijsprak, welke op iemand geschoten had, doch hem had gemist,

terwijl diens medebeklaagde, die zijn doel getroffen had, veroordeeld werd. Toen de leden dier rechtbank op het zonderlinge van deze beslissing werden gewezen deden zij de vraag, aan wien de vogel behoorde, wanneer twee jagers samen op jacht gingen, doch het schot van één hunner miste? Duidelijk blijkt ook hieruit weder, dat niet het zedelijk motief, maar het resultaat der handeling alleen bij de beoordeeling der strafschuldigheid in aanmerking werd gebracht.

Uit den rijken inhoud van het boek van den heer de Gelder heb ik slechts enkele grepen gedaan, die echter voldoende zijn om mijn beweren te staven, dat het een belangrijke bijdrage voor de kennis van het strafrecht in Indië is. Het is wel waarschijnlijk dat, na de herziening van het strafwetboek voor de Europeanen, een omwerking van de strafwetgeving voor de inlanders aan de orde gesteld zal worden, en dat men dan de klip zal vermijden, die men vroeger niet heeft weten te ontzeilen, en niet maar voetstoots een Europeesch wetboek zal overnemen, zonder veel op inlandsche begrippen en op Oostersche toestanden te letten. Want ofschoon de hr. de Gelder het nu heerschende wetboek nog verdedigt, blijkt het ook uit zijn werk, hoe overhaast men bij de samenstelling daarvan is te werk gegaan, hetzij door, zooals bij schaking, zich geen rekenschap van inlandsche begrippen te geven (II. 66), hetzij door slecht te redigeeren, waar men bij wijze van hooge uitzondering, de redactie van den Code Pénal wijzigde (II. 265). Niemand zal wel willen, dat men voor den inlander in Indië het Nederlandsch strafwetboek voetstoots zal overnemen: men zie dus wel toe, aan welke handen men eene wijziging van dat wetboek voor Indië toevertrouwt!

Zij, die mijne overzichten van de koloniale litteratuur lezen, weten, dat ik de oprichting der Nederlandsch-Indische juristenvereeniging met warmte heb toegejuicht, juist omdat ik in de samenkomsten van mannen van wetenschappelijke opleiding en praktische ervaring veel verwachtte voor een gezonde ontwikkeling van het recht in onze Oostersche koloniën. Na de aankondiging in dit tijdschrift van haren eersten jaargang, kan ik volstaan met te herhalen, dat ik ook na het verschijnen van den tweeden bundel nog steeds groot nut van die samenkomsten verwacht, en het zeer zou betreuren, indien het gerucht waarheid bevatte, dat het leven

der vereeniging groot gevaar loopt. Ook deze bundel bevat weder eene belangrijke bijdrage in de studiën van de HH. de Bruijn en Piepers, over de vraag: of er meerdere wettelijke regeling noodig is omtrent de uitoefening der notarieele functiën met betrekking tot den inlander, en of aan dezen die functiën geheel of gedeeltelijk kunnen worden opgedragen? Beiden kenmerken zich door grondige behandeling: vooral het eerste praeadvies plaatst zich grootendeels op praktisch terrein en bewijst, dat de schrijver daarmede geheel vertrouwd is. Vooral voor den inlander was het vraagstuk van belang, daar deze nu, zooals uit de adviezen en beraadslagingen ten duidelijkste blijkt, voor een goed deel verstoken is van notarieelen hulp. De strijd tusschen beide adviseurs, in de vergaderingen voortgezet, liep vooral over de vraag, of die hulp kon gegeven worden door inlandsche ambtsschrijvers, die binnen zekere perken als notarissen zouden moeten optreden, of dat het de voorkeur zou verdienen, om aan inlandsche ambtenaren of hoofden de bevoegdheid te verleenen, onder den waarborg van eenige vormen, aan onderhandsche geschriften van inlanders zekere rechtskracht toe te kennen.

Niettegenstaande de krachtige argumenten tegen het eerste stelsel ingebracht, die zoo zwaar wogen, dat het met 3 tegen 15 stemmen verworpen werd, zou ik toch, na ernstige overweging der gebruikte argumenten, aan dat stelsel mijne stem hebben gegeven. Ik erken, dat er veel waars gelegen is in de mindere betrouwbaarheid van vele inlanders, waar het de waarneming van openbare functiën betreft, maar ik vraag toch, of er niet nu reeds zeer te waardeeren uitzonderingen op dien regel bestaan; - of door eene doelmatige opleiding van inlandsche ambtenaren in dien toestand niet veel zou worden verbeterd; - en eindelijk, of het niet het beste systeem zou zijn, om langzamerhand de inlanders meer in posten van vertrouwen te gebruiken en hen zoodoende allengskens te ontwikkelen. Dat de daarbij te overwinnen bezwaren groot zullen zijn weet ik wel. Grooteren zijn echter meermalen overwonnen. Behartigenswaardig zeker zijn voorts de wenken, in de adviezen voorkomende, omtrent de noodzakelijkheid van de kennis der inlandsche talen door den notaris, waarbij gerust kan worden gevoegd door officieren, artsen en predikanten, 't geen bij de beide laatste categoriën van ambtenaren althans, tot nog toe geheel verwaarloosd en aan eigen studie overgelaten wordt.

Het tweede vraagstuk, in de samenkomsten behandeld, liep over

de wenschelijkheid van het hooger beroep van vonnissen door den rechter over den inlander gewezen, boven het middel van cassatie. Hier schaar ik mij gaarne aan de zijde der meerderheid, die aan het hooger beroep verreweg de voorkeur gaf. De adviezen over dit onderwerp verschenen in den eersten bundel: slechts de beraadslagingen worden in dezen jaargang medegedeeld. Zij zijn, als vroeger, uit praktisch en wetenschappelijk oogpunt belangrijk, vooral ook waar zij de vraag behandelen: of cassatie bij vonnissen, die zich alleen op liet gewoonte-recht steunen, mogelijk is. De beer Abendanon was van oordeel, dat dit wel kon geschieden, en meende dat men, door aan het openbaar ministerie optedragen tegen elk vonnis, waarin over de eigenlijke adat beslist werd, cassatie aanteteekenen in het belang der wet, reeds zeer belangrijke gegevens zou verkrijgen om tot codificatie van het inlandsche recht te komen. Al kan ik nu juist niet dien weg goedkeuren, en al zou ik veel liever een anderen inslaan, die vroeger is aangegeven, zoo stem ik toch volgaarne in met het einddoel, dat de heer Abendanon wil bereiken, en dat ik reeds vroeger als een van de beste maatregelen voor Indië heb aanbevolen. In eene betrekkelijk jonge kolonie, zooals Cochin China, is dat werk reeds volbracht, waarom moet er bij ons gedraald worden, dat te ondernemen?

Heb ik met groote voldoening in den heer Abendanon eenen medestrijder gevonden voor een mijner lievelingsdenkbeelden, met niet minder groot genoegen ontmoet ik hem op een terrein, dat ik bij uitstek gaarne betreed, en hier in *de Gids* heb ingewijd: het vergelijkende koloniale recht. Het is waar, de Heer Abendanon stelt zich daarbij op een eenigzints ander standpunt, dan ik deed. Naar mijne meening ligt het op den weg van den Europeeschen kolonialen wetgever, om de inlandsche bevolking zelfstandig den weg van ontwikkeling te laten betreden, zonder hun als het ware te dwingen, zich in het gareel der westersche wetgeving te begeven. Ik zou willen trachten, haar door een doelmatig onderwijs te ontwikkelen, zonder er mij over te bekreunen, of nu de gevolgen daarvan zouden zijn, dat zij eens volkomen aan de Europeesche kolonisten zou geassimileerd zijn, of wel, dat het zou blijken, dat zij een eigen weg insloeg, en eenen zelfstandigen ontwikkelingsgang volgde, en zoodoende menig rechtsvoorschrift uit onze wetgeving, als voor haar niet passend, ter zijde liet. Ik zou niet

gaarne de oude geschiedenis van de receptie van het Romeinsche recht in Indië herhaald zien: meent menigeen hier te lande, dat, hadden de Germanen hunne eigen rechtsontwikkeling mogen volgen, wij een beteren weg zouden hebben ingeslagen, dan thans het geval is, zoo zou ik vreezen, dat de gevolgen nog veel verkeerder zouden zijn, wanneer wij Westerlingen er naar streefden onze rechtsbegrippen optedringen aan volkeren, die in zoo menig opzicht geheel van ons verschillen. Mocht het gevolg van het onderwijs en van de nauwere aanraking tusschen Westersche en Oostersche elementen dit zijn, dat ook ons recht in merg en bloed van de inlanders overging, dan zou er van zelf assimilatie komen, maar ik zou niet gaarne willen medewerken om het westersche recht als middel daartoe aantewenden, waar het, mijns inziens, hoogstens als gevolg kan worden ingevoerd. De Heer Abendanon denkt daarover eenigszins anders: ‘Zal’ zoo spreekt hij, ‘kolonisatie in reeds bevolkte streken eenig blijvend resultaat opleveren, ook voor de oorspronkelijke bevolking, dan moet ongetwijfeld hare gelijkstelling in de koloniën hoofddoel zijn. Geen middel nu leidt, naast doelmatig onderwijs, beter daartoe, dan eenheid in wetgeving en rechtspraak. Het is dus voor koloniale mogendheden een niet te miskennen taak om zich, waar die eenheid niet onmiddellijk kan worden ingevoerd, voortdurend bezig te houden met de vraag, welke maatregelen noodig zijn om daartoe, zij het dan ook trapsgewijze, te geraken.’ Ofschoon erkennende, dat aanvankelijk elke godsdienst ook de wetgeving beheerscht, wijst hij echter op het samenleven onder eene wet van Protestanten, Katholieken en Israëlieten, meent dat ook voor den Islam eenmaal de tijd zal komen, wanneer een scheiding tusschen godsdienst en wetgeving tot stand zal worden gebracht, althans in die landen, waar de bestuurders den Islam niet aanhangen, en maakt hij de woorden van Ch. Roussel tot de zijne, dat eenmaal: ‘L'Islamisme ne sera qu'une forme religieuse particulière, le coran que l'expension d'un dogme metaphysique et un formulaire canonique, l'évangile et le bréviaire des musulmans: non une charte politique et sociale.’ Jammer maar dat uit deze woorden van den franschen schrijver algeheele onkunde van den Islam blijkt. Niet de Koran alleen maakt den Islam uit, maar ook sonnat en idj'ma, en zoolang de Islam blijft bestaan, zal zij steeds ‘une charte politique et sociale’ blijven. Het is mogelijk, dat eenmaal de Islam dit niet meer zal

zijn, maar op dat zelfde oogenblik zal hij dan ook geheel verdwijnen, en gewis, dat oogenblik ligt nog zeer, zeer ver van ons af. Maar een Islam zonder beteekenis voor maatschappij en wetgeving is iets ondenkbaars. En waar de heer Abendanon zich beroept op het gezag van Leroy-Beaulieu, o.a. bij de vraag, of opheffing der polygamie bij moslemsche volkeren mogelijk en waarschijnlijk is, daar is dat gezag, hoe groot in vele opzichten, toch in zaken, den Islam rakende van twijfelachtigen aard, en verwijs ik den lezer naar de juiste bestrijding zijner denkbeelden door Dr. G. Le Bon[1)], en zal ook het in vele opzichten voortreffelijke werk van L. Vignon[2)] niet zonder vrucht kunnen worden geraadpleegd.

Kan ik dus niet instemmen met de grondgedachte, waarvan Mr. Abendanon uitgaat, des te meer ben ik ingenomen met zijne beschouwingen over de wijze, waarop men in Indië zich van dat groote vraagstuk afmaakt, zonder eenige leidende gedachte alles aan de opvatting van den rechter overlaat, en gedachteloos zelfs de inlanders, die het Christendom hebben aangenomen, aan het inlandsche recht onderwerpt. Zeer behartigenswaardig is datgene wat de schrijver ons ten dien opzichte op pag. 5 mededeelt.

Het is inderdaad een treurig feit, dat mannen, die het weten kunnen, zóó telkens op leemten en gebreken in de Indische wetgeving wijzen, zonder dat er aan gedacht schijnt te worden, de handen aan het werk te slaan. Wanneer men er toe komt om zich minder aan de hooge politiek te wijden en zich toeteleggen op misschien bescheiden, maar daarom toch niet minder belangrijke hervormingen, dan zullen opmerkingen als die, welke de Hr. Abendanon in zijn geschrift ten beste geeft, zeker veel nut kunnen doen.

Het spreekt van zelf dat het, onverschillig welk systeem men ook moge zijn toegedaan, van hoog belang is om kennis te maken met de pogingen, die in koloniën, welke eenigszins op gelijke lijn met onze nederzettingen staan, zijn aangewend, om tot een oplossing van het vraagstuk betreffende eenheid van wetgeving tusschen kolonisten en inlanders te komen. De hoofdinhoud van het besproken werk is aan dergelijken arbeid gewijd, daar de schrijver zich

1) Revue Scientifique 8 Oct. 1887. L'Algérie et les idées règnantes en France, en matière de colonisation.
2) La France dans l'Afrique du Nord, 2e édition 1887.

voorstelt om nategaan, wat door de Franschen in Algerië gedaan is, waar sedert het decreet van 10 Sept. 1886 de aaneensluiting der Europeesche en inlandsche wetgeving zeer ver gevorderd is. Voor dien arbeid heb ik niets dan lof over. De schrijver volgt de goede methode, en onderzoekt, gesteund door officieele bescheiden, en aan de hand van auteurs van erkende verdiensten, hoe sedert de ver overing van Algerië allengs de oude rechtspraak der moslemsche kadhi's, die zich alleen aan de bepalingen van den Islam hielden, plaats maakte voor de invoering van Europeesche wetsvoorschriften, zoodanig dat nu de toepassing van het Fransche recht regel geworden is, behoudens de gevallen waarin uitdrukkelijk de kracht van het Mahomedaansch recht gehandhaafd is, 't geen alleen geldt ten aanzien van den persoonlijken staat, de erfopvolging en de onroerende goederen, voor welke nog geen titel verkregen is volgens de wet van 1873, terwijl de bevoegdheid der kadhi's ingekrompen is tot gedingen, den persoonlijken staat en de erfopvolging betreffende. Dit alles wordt door den Hr. Abendanon zeer helder uiteengezet, langs den historischen weg en met aanwijzing van de gebruikte bronnen: eerst daarna - en dit is dunkt mij de ware weg - wijst hij op de lessen, die uit dit alles voor Ned. Indië te trekken zijn, en legt hij den vinger op menige wonde plek in de wetgeving voor onze koloniën.

In Algerië is men dus, - althans wat de geschreven wet betreft - zoover gevorderd, dat slechts een paar stappen noodig zijn om volkomen gelijkheid op het gebied van wetgeving en rechtspraak te bereiken; ja het is ontwijfelbaar zeker, dat bij sommige staatslieden de bedoeling bestaat, om binnen niet langen tijd die laatste stappen te zetten. De Hr. Abendanon deelt ons mede dat o.a. de Minister van Justitie aan den President der Republiek schreef bij de aanbieding van het ontwerp-decreet van 10 Sept. 1886: ‘Ce n'est pas une oeuvre définitive; c'est un nouveau jalon posé dans la voie du progrès et qui sera, nous l'espérons, un moyen efficace pour attirer à nous et nous assimiler les populations indigènes de l'Algérie.’

Zonder twijfel kan men, als men de sterkste is, eenvoudig een Europeesche wetgeving verbindend voor een moslemsche bevolking maken. Er zijn zelfs rechtsfilosofen geweest, die meenden dat eene grondwet, op Engelsch model geschoeid, voor volkeren van verschillende beschaving en historische ontwikkeling, algemeen kon

worden ingevoerd. Maar wat mij twijfelachtig voorkomt is dat men, met de toepasselijkverklaring dier wetgeving, nu ook de menschen zoo veranderen kan, dat de wet ook werkelijk toepasselijk wordt, en dat ook de zeden zich naar die wet richten. Ik wenschte wel, dat men daarover een oordeel kon vernemen uit de bevolking zelve opgegaan, en niet alleen van de schrijvers, die de Fransche zijde van het vraagstuk vertegenwoordigen. Ook op grond van de door mij aangehaalde geschriften betwijfel ik ten zeerste het nut van al de maatregelen, die men genomen heeft, en schijnt zelfs het naturaliseeren der Oostersche Israëlieten niet vrij van bedenking. Men is nog verre af van de ‘conquête morale’ die vooraf moet gaan, wil men franschen en arabieren tot een natie ineensmelten, zoo dit ooit mogelijk zal zijn. Sprekend in dit opzicht zijn de cijfers, door den heer Abendanon medegedeeld (pag. 12), waaruit blijkt, dat er op eene bevolking van 3.500.000 Mohammedanen slechts 700 personen zich hebben laten naturaliseeren, voorwaar een zeer onbeduidend getal, vooral ook wanneer men bedenkt, hoevele voordeelen er voor Gouvernements-ambtenaren in den staat van franschman gelegen zijn, en dat onder dit getal zich gewis een niet gering aantal dier gefrankiseerde oosterlingen zullen bevinden, welke zoo goed als geheel den Islam hebben prijsgegeven, zonder eenige andere overtuiging te hebben overgenomen, en die tot de minst verkwikkelijke verschijnselen van onzen tijd in het Oosten behooren. Ik vrees inderdaad, dat het zetten van den laatsten stap op dien weg tot een der meest bedenkelijke zaken zou leiden: het leven namelijk van eene bevolking naast eene wet, die niet in haar is ingedrongen en die zij niet in zich heeft opgenomen, zoodat zij door hare rechters bepalingen ziet toepassen die, met hare overtuiging strijdende, door haar niet als verbindend worden beschouwd en aan welke zij zich alleen onderwerpt, als zij daartoe gedwongen wordt, terwijl hare leden onder elkander zich aan geheel andere voorschriften houden.

Hoe dit ook zij, - in menig opzicht zal men ook in onze koloniën nuttige lessen kunnen trekken uit dat, wat in Algerië geschied is. Ik herhaal dus uit volle overtuiging, dat ik het werk van den heer Abendanon zeer waardeer, én waar het de uiteenzetting geldt van de Fransch-Algerijnsche wetgeving, én daar, waar hij over Nederlandsch-Indië spreekt. In het laatste opzicht is vooral merkwaardig, wat de schrijver in het midden brengt over de gelijk-

stelling van de inlanders met Europeanen en de gevolgen daarvan (pag. 36); over den rechtstoestand der inlandsche Christenen (pag. 43); en eindelijk over de stappen, die gedaan zouden kunnen worden om zijne denkbeelden te verwezenlijken (pag. 43). Ieder, die belangstelt in het Nederlandsch-Indische recht, of in vraagstukken van wetgeving, waarbij verschillende nationaliteiten betrokken zijn, zal niet verzuimen het werk te bestudeeren en met de altijd belangrijke opmerkingen van den schrijver rekening te houden: mogen dit dan ook zij doen, die eindelijk de hand aan de ploeg zullen slaan, om te lang hangende vraagstukken tot beslissing te brengen.

Met weemoed kondig ik het geschrift aan, dat ik in de laatste plaats genoemd heb, en dat helaas! ook het laatste werk is geweest van den kundigen schrijver, aan wien wij zóó menig verdienstelijk geschrift hebben te danken, vooral ook betreffende het bestuur van vreemde koloniën en de vergelijking tusschen dit en ons regeeringsstelsel. Bij ieder, die in die studie belangstelt, liggen zijne publicaties over Manilla, de Franschen in Cochin-China, over Portugeesch beheer, en over sommige onderwerpen uit de administratie van Britsch-Indië nog versch in het geheugen. De meeste dier geschriften ontleenden eene bijzondere waarde aan de omstandigheid, dat zij de vrucht waren van grondige studie, gepaard aan persoonlijke aanschouwing, zoodat theorie en praktijk hier elkander de hand reikte. De heer Wiselius toch heeft de niet hoog genoeg te waardeeren gelegenheid gehad, zich in het belang zijner economische en vergelijkende koloniale studiën te verplaatsen, en de verschillende koloniën te bezoeken, die hij tot onderwerp zijner studie maakte. Ik weet niet of hij door het Gouvernement daartoe in staat werd gesteld, doch zou dit betwijfelen, daar dit tot nu toe althans het belang van dergelijke onderzoekingen niet schijnt in te zien en alleen dan er toe overgaat, dergelijke opdrachten te doen, wanneer er *tastbare* finantieele voordeelen van verwacht kunnen worden, zooals bij de zending in het belang der kina-kultuur en bij die ter bestudeering van de landrente in Britsch-Indië. Sterk steekt die opvatting van onze staatslieden af bij de houding van andere besturen, die zoo menigmaal zelfs alleen in het belang der wetenschap expedities uitrusten of enkele personen met dergelijke missies belasten. Heeft dan ook, zooals ik meen dat het geval is, de heer Wiselius alleen op eigen hand die onderzoekingen in-

gesteld, dan strekt hem dit te meer tot lof en moet men den man benijden, die, over de middelen beschikkende om zijn kennis door eigen aanschouwing te vergrooten, niet opzag tegen de bezwaren daaraan verbonden, en belangrijke resultaten mocht verwerven. Helaas! niet zoovelen, als men had mogen verwachten. In eene eervolle stelling geplaatst, en belast met de voorbereiding van de regeling der heerediensten op Java, kon men nog veel van zijne kunde en ervaring verwachten, toen hij in het begin van dit jaar plotseling door den dood aan zijn werk werd ontrukt. In hem wordt een verlies geleden, dat juist wegens zijne persoonlijke eigenschappen en door de voorbereiding, die hij praktisch en theoretisch had genoten, niet licht zal worden aangevuld.

Dit blijkt ook uit het werk, dat wij nu aankondigen. Zooals de titel daarvan reeds aanduidt, hebben wij hier met eene studie over de opium-politiek in Nederlandsch- en in Britsch-Indië te doen, die echter grootendeels aan het laatste onderwerp gewijd is. Over Nederlandsch-Indië handelt slechts het eerste hoofdstuk, dat zeker belangrijke opmerkingen bevat, zooals over het al of niet afkeurenswaardige van het opiumgebruik; over het verbod om opium in bepaald aangewezen landstreken in te voeren of te bezitten; over de demoraliseerende smokkelhandel en het zoogenaamde maximum-stelsel, die van eene gezonde opvatting getuigen, en niet door overdrijving of gevoelspolitiek zondigen, welke in dit vraagstuk, waar het in de eerste plaats geldt, de feiten op te sporen, zóó zorgvuldig moeten vermeden worden, behoudens het recht van de zedelijkheid om zich *daarna* ten krachtigste te doen hooren. Maar die beschouwingen zijn niet nieuw, en vormen dus ook niet het belangrijkste gedeelte van het werk. Verreweg het meest is dit het geval met de volgende hoofdstukken, die een volledig overzicht geven van de cultuur, de fabriekmatige bereiding en afzet van dit product in Britsch-Indië, grootendeels voor zooverre dit daar van Gouvernementswege geschiedt. Die heldere en goed gestelde beschrijving is hoogst leerzaam voor ieder, die belang stelt in de wijze, waarop dit voor de Britsch-Indische schatkist zoo overwegend monopolie, (waarbij ook onze koloniale geldmiddelen groot belang hebben) wordt gehandhaafd en geadministreerd; zij is, voor zooverre ik oordeelen kan, en daarbij ook rekening houdende met de bekende nauwkeurigheid van Wiselius, die meestal uit eigen aanschouwing spreekt, volkomen met de werkelijkheid in overeen-

stemming. De mededeeling van de vertaling der opium-ordonnantiën voor Britsch-Indië geldende, stelt ons in staat, den geest te leeren kennen, die dat monopolie kenmerkt.

Ofschoon het boek dus hoofdzakelijk gewijd is aan een onderwerp, een vreemde kolonie betreffende, worden er toch ook wenken in aangetroffen, die onmiddellijk op Insulinde betrekking hebben. Terecht b.v. vraagt de schrijver (p. 15, 116), waarom bij ons geen wetenschappelijke scheikundige wordt aangesteld, die belast zou worden met het onderzoek van opium, verdacht van vervalsching, dat nu zeer weinig betrouwbaar is, en schijnt het vooral thans, nu elke bezuiniging zóó welkom s, raadzaam acht te slaan op zijne wenken over het opkoopen van den noodigen opium te Calcutta, waardoor een bate van ƒ 50.000 's jaars zou kunnen verkregen worden (p. 145). Men overwege voorts zijne beschouwingen over de omschrijving van de bevoegdheid der ambtenaren, belast met het onderzoek naar opium-overtreding (p. 179); over de stelsels van verpachting van opium-verkoop (Nederlandsch-Indië) en van licentiën aan verkoopers (Britsch-Indië, p. 183), en zijne, naar het mij toeschijnt afdoende beantwoording van de vraag, waarom in onze bezittingen geen opium wordt aangeplant, ten einde daardoor in onze eigen behoeften te voorzien (p. 219). Niet van belang ontbloot ook voor onze Oost, met het oog op de concurrentie met Britsch-Indië, zijn de opgaven omtrent de werkloonen, die inderdaad in het laatstgenoemde land al zeer gering zijn (p. 124), en ook de mededeelingen der gevaren, die eene te ver gedreven kanalisatie medebrengt (p. 38).

Wat mij voorts bij de lezing van deze opium-studie trof, was het feit, dat èn Britsch-Indië èn Insulinde niet alleen als het ware drijven op één zelfde stelsel, dat van gedwongen arbeid, maar dat, bij veel verschil, toch beide koloniën, in de aanwending en gevolgen van dat stelsel zooveel punten van overeenkomst opleveren. Niemand zal wel, na de lezing van de mededeelingen van Wiselius er aan twijfelen, dat de cultuur van opium in Britsch-Indië, - in schijn vrij, - inderdaad eene gedwongen cultuur is. Trouwens, bij een product, waarvan de aankweeking met zoovele bezwaren gepaard gaat, en die een zoo wisselvallige uitkomst oplevert als p. 42, 52, 51, 61, 106 geschetst wordt, zal wel niet licht van een volkscultuur sprake zijn; in dat opzicht staat het met onze koffiecultuur beter. Waar wij er ruiterlijk voor uitkomen, dat dwang den grondslag van die cultuur uitmaakt, doen ons de voorstellingen die de

Engelschen van hun stelsel geven, in hooge mate aan het bekende '*cant*' denken, zooals in sterke bewoordingen door Wiselius gezegd wordt (p. 209). Het voorschottenstelsel (p. 39), gepaard aan den grooten invloed door hoofden uitgeoefend (p. 84), b.v. bij het tegengaan van het bebouwen der velden met andere producten dan papaver (p. 46), is niet veel anders dan slecht vermomde dwang. Ook andere verschijnselen, in onze Oost wel bekend, vindt of vond men in Bengalen terug, zooals de nu afgeschafte cultuur-procenten (p. 109); het tegengaan van concurreerenden vrijen teelt, in Britsch-Indië door hooge doorvoerrechten (p. 135), - bij ons op andere wijzen; de premie door de geringe betaling op smokkelhandel gesteld (p. 55), en het daardoor noodzakelijk geworden stelsel om de hoofden met willekeurige macht te bekleeden (p. 157), ook in het opleggen van zware straffen (p. 188); den slechten invloed eindelijk, dien een Gouvernement landbouwondernemer wel op de hoofden moet uitoefenen (p. 103); dit alles wordt of werd in meerdere of mindere mate ook bij ons aangetroffen. Belangrijk zijn voorts de opmerkingen van den auteur over de gevaren, die een dergelijk stelsel uit zuiver finantieel oogpunt oplevert (p. 203), en over de weelde, die de daardoor veroorzaakte onzekerheid in de Britsch-Indische huishonding gebracht heeft, en waarvan niet de inlander, maar de Europeaan de vrucht trekt. Waar men, en dikwijls te recht, op het voorbeeld van Britsch-Indië wijst, moet men zich daarbij toch voor overdrijving wachten. Niemand is meer dan ik overtuigd, dat gedeeltelijk in dezelfde richting als daar is ingeslagen, ook de toekomst onzer koloniën ligt, maar toch moet ik waarschuwen tegen denkbeelden als b.v. van zelfstandige gemeentebesturen der groote steden met beroep op wat in Britsch-Indië bestaat, wanneer men niet eerst de finantieele draagkracht dier gemeenten zal hebben bestudeerd, en dat wel op de plaats zelve, om te zien wat er in Hindostan gevraagd wordt, en wat daarvoor gegeven wordt. Een dergelijk onderzoek op dit en ander gebied, kan rijke vruchten opleveren. Dat ziet men ook uit het besproken werk. Men krijgt eerbied voor den praktischen zin van den Engelschman en zal hem gaarne volgen in de wijze waarop hij, nu er eenmaal eene Gouvernements-opium-industrie bestaat, die fabricage zóó uitstekend heeft ingericht. Weinig bladzijden hebben mij bij de lezing van het boek zoozeer getroffen, als de gedeelten, aan de beschrijving daarvan gewijd. Er is wel eens tegen ons cultuurstelsel aangevoerd, dat eene fabriek-

matige bewerking van een artikel door gouvernements-ambtenaren altijd minder goed moet zijn, dan wanneer dit door particulieren geschiedt, vooral wanneer het op zorgvuldige bewerking aankomt, en de minste afwijking het product òf onverkoopbaar maakt òf dit zeer in waarde doet verminderen. Dat dit echter niet steeds het geval behoeft te zijn, kan men uit de mededeelingen van den heer Wiselius leeren. Weinig producten vereischen een zóó nauwkeurige behandeling als de opium, die in alle opzichten aan een bepaalde smaak moeten voldoen, en die op uitnemende wijze in de factoriën bewerkt wordt, terwijl tevens op zeer strenge wijze wordt toegezien op de levering van een goed product door den landbouwer; wel is waar ten diens koste, maar dit zou bij particuliere industrie niet minder het geval zijn. Ook in dit opzicht zal de lectuur van het aangekondigde geschrift niet zonder nut zijn.

De hand, die ons deze lessen gaf, is verstijd: veel, dat hij ons beloofde te geven, is in de pen gebleven. Niet licht zullen er anderen gevonden worden, geneigd en vooral in staat om zijn voorbeeld te volgen, en uit eigen middelen vreemde koloniën te bezoeken. Moge onze regeering inzien, dat nauwkeurige kennis dier koloniën toch wel degelijk van algemeen belang is; hier is weder een onderwerp van staatsbemoeienis, dat binnen de grenzen eener wijze staatszorg ligt, en nevens directe voordeelen voor den staat, ook voor de wetenschap rijke vruchten kan afwerpen.

P.A. VAN DER LITH.

Letterkundige kroniek.

W.J. Hofdijk.

‘Bezaten wij werkelijk een n e d e r l a n d s c h Panoptikon’, - zoo schreef Hofdijk nog voor weinige weken in dit tijdschrift - ‘dan zou, zij het ook in de schaduw van den achtergrond, niet het eigenaardig beeld mogen ontbreken, van Jan Compaen, den Kennemer Avonturier.’ Bezaten wij een Nederlandsch Panoptikon - zeggen wij op onze beurt - dan zou er thans een bescheidene plaats moeten worden ingeruimd voor het niet minder eigenaardig beeld van onzen Kennemer bard, den stoeren Nederlander W i l l e m J a c o b s z . H o f d i j k , die in de laatste dagen van Augustus, 72 jaar oud, te Arnhem overleed.

In onze gladgepolijste moderne samenleving, met hare vaak koele en afgemeten vormen, voelde Hofdijk zich maar weinig op zijn plaats. De stad met haar straatsteenen, haar hooge gevels die in de nauwe straten het zonlicht weren, met haar troebele grachten en haar menschenmassa, was hem een gruwel, en hij had gesnakt naar het oogenblik, waarop hij dat... (vul hier een of ander krachtig epitheton in!) Amsterdam vaarwel zou kunnen zeggen.

Toch was hij te Amsterdam geëerd en bemind als weinigen. Men kende er Hofdijk, men nam er zijn wat ruwe vormen en ongepolijste uitdrukkingen voor lief, omdat men er de uiting van een karakter in zag, en men hem had leeren kennen als een braaf, nobel, talentvol en werkzaam man.

In dien twee-en-zeventigjarige huisde meer geestdrift dan in vijf-en-twintig twintig-jarige Hollanders, op den tast gekozen, te samen: geestdrift voor het verleden van zijn volk, voor de Oud-Hollandsche kunst, voor het Oranje-huis, voor de Hollandsche bos-

schen en duinen. Dat was geen opgeschroefd, geen phrasenmakend enthousiasme. Die trillende stem, dat vochtig oog huichelden niet.

Al stelde hij belang in de Nederlandsche kunst en de Nederlandsche letteren van zijn tijd, een negentiende-eeuwer was Hofdijk noch in uiterlijk - zijn scherp doordringend oog, zijn volle spits toeloopende baard en knevel deden hem gelijken op het portret van Oldenbarneveld van van Mierevelt in het Rijksmuseum -, noch in vormen, noch in de richting van zijn geest. De historici glimlachten soms om zijne opvatting en voorstelling van de geschiedenis; de geleerden, die zijn *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* lazen, konden geen vrede hebben met zijn weinig wetenschappelijke behandeling van onze schrijvers en dichters; maar beide historici en letterkundigen bewonderden om strijd, de kleur, den gloed van Hofdijk's historische en letterkundige ‘landschappen’, en verlustigden er zich in.

Nuchtere, saaie Hollandsche knapen, aan wie Hofdijk op het Amsterdamsch Gymnasium, tot zijn razende ergernis, te vergeefs wat liefde en wat geestdrift voor onze geschiedenis en onze letterkunde trachtte in te boezemen, vonden het enthousiasme van hunnen leeraar min of meer belachelijk, ergerden zich aan zijn scherpen, vaak onbehouwen toon, en spotten met zijne eigenaardige gewoonten, met zijn hoed, zijn stap, met wat al niet. Maar jongens ‘in wie wat zat’ bemerkten al spoedig dat die leeraar met zijn ongewone manieren niet de eerste de beste was, dat er onder die ruwe oppervlakte een warm en edel hart klopte; - en die jongens hielden van Hofdijk. De wetenschappelijke studie van historie en letterkunde zou wel later volgen; nu was het genoeg dat die warme vaderlander, die prettige verteller hunne belangstelling wekte en hen er toe bracht om van die geschiedenis, waarvan hij zulke kleurrijke tafereelen kon ophangen, van die dichters, waarvan hij met zijn doordringende stem, trillend van geestdrift, zulke schoone brokken voorlas, wat meer te weten te komen.

Onder onzen grauwen Hollandschen hemel, in onze soms al te deftige samenleving, was deze Nederlander uit een vroeger tijdperk een welkome verschijning. Hij gaf kleur en licht en gloed, waar hij kwam.

Geen wonder dat een man van zijn temperament zich bij voorkeur wendde tot tijdperken van ruwe kracht, tot streken en werelddeelen, waar de moderne beschaving nog niet is doorgedrongen, tot

de plekken, ‘waarover’ - gelijk hij het noemt - ‘de nacht der eeuwen als sluimerend schijnt heengevaren en waaraan de mensch uit onmacht of uit vergetelheid de omkeerende hand nog niet heeft geslagen.’

Daar was hij in zijn element, en kon hij al de kleuren van zijn palet, de kernachtigste en teekenachtigste woorden van onze taal, oproepen in dienst van zijn dichterlijke verbeelding. Tooverend met de pen liet hij in *Historische landschappen* als ‘het Hunnebed te Rolde’, ‘de grafheuvelen te Alfen’, in *Het Nederlandsche volk, geschetst in de verschillende tijdperken zijner ontwikkeling*, ons land en ons volk voor ons herleven.

In deze dichterlijke prozaschetsen, zoowel als in zijn Kennemerballaden, ontplooide Hofdijk al zijn talent van schilderen, al zijn kennis van de natuur. Overladen was vaak de teekening en de uitdrukking klonk soms gezocht, de voorstelling leek theatraal en conventioneel-romantisch; maar wie eens aan de eigenaardigheid van woordenkeus en wijze van voorstellen van dezen romanticus gewend was, moest door zijn natuurschilderingen worden getroffen. Dat was zelf gezien en gevoeld, en zoo, onder den frisschen indruk van het geziene, met kunstenaarshand op het doek geworpen. De heide geurde u tegemoet, de dennen ruischten boven uw hoofd, de herfsttinten schitterden in duizenderlei kleuren. De natuur, zooals gij ze kent, sprak tot u met haar diepe, volle, rijk geschakeerde stem.

Een nieuwe stof voor zijn eigenaardig kunstenaarstalent koos Hofdijk zich, toen hij, eerst in de laatste jaren van zijn leven, omstreeks 1880, zijn blikken naar Java wendde, en achtereenvolgens de gedichten *In 't harte van Java, In 't gebergte van Diëng* en *Dajang Soembi* het licht deed zien.

Hier kon van eigen waarneming, van een onmiddellijk gevoelen en in zich opnemen geen sprake zijn. Maar Hofdijk had zich door een ernstig bestudeeren van de werken van Junghuhn, Wallace, van Hoëvell, Veth en anderen, in zijn onderwerp zóó ingewerkt, had er zich zóó mee vereenzelvigd, dat die natuur der tropen als levendig voor hem lag. Zijn dichterlijke verbeelding deed het overige. En nu schilderde hij die grootsche, woeste natuur, die flora en fauna van den Indischen Archipel met een uitvoerigheid, met een gaaf van *seconde vue*, die, gelijk ons door vrienden in Indië verzekerd werd, daar de grootste bewondering wekte.

De legenden der Javanen, naar zijn oordeel voor onze Europeesche begrippen ongenietbaar, fatsoeneerde hij zooals hem dit voor de eenheid van het gedicht noodzakelijk scheen. Hoofddoel was de schildering van Java's natuur. En wie die schildering te bont, te overladen mocht vinden, dien antwoordde hij (in het naschrift op *Dajang Soembi*): 'Ik heb een andere overtuiging: tegenover den overweldigenden rijkdom dier schoonheid ben ik ver beneden mijn onderwerp moeten blijven; ik ben sober - zoo niet arm geweest.'

Over de hexameters van eigen vinding schudde alweder de grondige kenner der prosodie het hoofd, maar aan het plastische der voorstelling, aan het artistieke der kleurenschikking, aan het stoute en overweldigende van de greep, kon niemand zijn hulde onthouden.

Den dichter-schilder van Kennemerland en van Java zal zijn plaats in de Nederlandsche letterkunde niet worden betwist; aan den warmen Nederlander, den eerlijken, oprechten vriend, blijven, wie het voorrecht hadden Hofdijk te kennen, de herinnering trouw bewaren.

Maurits. *Uit de Suiker in de Tabak*. Enschede. M.J. van der Loeff. Samarang. G.C.T. van Dorp & Cie. 1885.

Maurits. *Hoe hij Raad van Indië werd*. Samarang. G.C.T. van Dorp & Cie. 1888.

Uitgaande van de door niemand betwistte stelling, dat 'de plaats door het sterven van Busken Huet in de Nederlandsche litteratuurkritiek vakant gekomen, nog niet weder is ingenomen', heeft eenige maanden geleden de heer A. Ising der kritiek verweten, dat zij indertijd den eerste van de hierboven vermelde romans niet als een 'merkwaardige verschijning' heeft gesignaleerd.

Indien, gelijk het geval schijnt te zijn, onder het 'merkwaardige' van dezen roman zijn letterkundige verdiensten verstaan worden, dan veroorlooven wij ons de kritiek tegen het verwijt van den heer Ising in bescherming te nemen.

In *Uit de Suiker in de Tabak* moge talent van vertellen en een vloeiende dialoog te roemen vallen, het ongewone van hetgeen ons hier wordt medegedeeld moge, als tegenstelling tot de 'zoetsappige middelmatigheden der gewone Nederlandsche belletristen', tot het 'conventioneel leventje' dat zij hun 'welbekende romantypen'

laten leiden (de aangehaalde uitdrukkingen zijn van den heer Ising), ons voor een oogenblik boeien, - naar ons voorkomt vormt het relaas van de lage intriges, de moordaanslagen, brandstichtingen, dronkemanspartijen, geheimzinnige gebeurtenissen, waarvan Maurits' boek vol is, niet een van die romans, welke als een letterkundige gebeurtenis behooren aangekondigd en den volke ter lezing aanbevolen te worden.

En toch is de kritiek in zeker opzicht schuldig aan verzuim, en betreuren wij het, niet eerder op dit boek de aandacht van onze lezers te hebben gevestigd.

Ziehier waarom.

Jaarlijks trekken uit het vaderland een groot aantal jonge mannen naar Indië, ten einde daar bij de Gouvernements-cultures of op particuliere ondernemingen, als advokaat, als rechterlijk ambtenaar of in een andere betrekking werkzaam te zijn; jaarlijks nemen een zeker aantal onbemiddelde jonge meisjes het moedig besluit, in Indië haar fortuin te gaan zoeken als onderwijzeres of gouvernante. Aan de opleiding van die jonge lieden is vaak de grootste zorg besteed; met een beklemd hart zien hunne ouders hen naar het verre land vertrekken, en alleen de overtuiging dat het voor hun welzijn is, dat hunne kinderen daar in de koloniën sneller en zekerder carrière kunnen maken dan in Nederland, doet hen in de droevige scheiding berusten.

Die ouders nu - en dat is onze en anderer fout - hadden moeten worden gewaarschuwd, met een verwijzing naar den roman *Uit de Suiker in de Tabak*.

Wanneer toch M a u r i t s waarheid spreekt; wanneer hij ons in zijn romans karakters, typen te zien geeft en geen karikaturen; wanneer hij, zooals het de plicht is van den conscientieusen romanschrijver, niet, ter wille van het effect, op een bepaald punt een zeker aantal monsters heeft bijeengebracht, maar met den kalmen, onbevangen blik van den opmerker de Nederlandsch-Indische wereld heeft gadegeslagen, en personen en toestanden heeft geteekend, zooals zij zich ongezocht aan hem voordeden, dan is die Indische samenleving een agglomeraat van zelfzucht, van intriges, van dierlijken hartstocht; dan is dronkenschap, ontrouw, zoowel aan de zijde van den man als aan die van de vrouw, er aan de orde van den dag; en dan is een ieder die zich in die wereld waagt, binnen weinige maanden zedelijk en lichamelijk bedorven.

In *Uit de suiker in de tabak* geeft Maurits ons, in den vorm eener autobiographie, het verhaal van een jong gepromoveerd Nederlander van goeden huize, James van Tuyll, die, door zijn vader naar een oom in Indië gezonden, om bij dezen op zijn suikerfabriek werkzaam te zijn, met de Indische samenleving op alles behalve aangename wijze in aanraking komt.

Kort na zijne aankomst woont van Tuyll ten huize van zijn oom een partij bij, waar de gasten over en weer op de schrikkelijkste wijze kwaad van elkander spreken. Onze ‘baar’ wordt op dit feest stomdronken, klapt in zijn dronkenschap al de lasterpraatjes over, die hij aan tafel vernomen heeft, wordt dientengevolge door zijn oom het huis uitgejaagd, en komt terecht bij zekeren van Heert, eigenaar en administrateur van een suikerplantage, die hem als opziener aanstelt. Mevrouw van Heert is een dame van zeer verdachte moraliteit. Drie maanden nadat van Tuyll in zijne nieuwe betrekking is, komt zij op een avond zijn hulp inroepen om het lijkje van een vijfjarig kind, dat op geheimzinnige wijze vermoord is, te doen verdwijnen. Als dit gebeurt, zijn wij eerst tot bladzijde 25 van den roman genaderd. Eenige bladzijden verder wonen wij een poging tot moord op den held van het verhaal bij; kort daarna wordt van Tuyll's woning in brand gestoken, (pag. 56), en iets later heeft hetzelfde nogmaals plaats (pag. 78).

De personen, in dezen roman voorkomende, verkeeren in den regel in een zeer overspannen toestand; zij ‘gillen’, ‘brullen’, ‘daveren’, ‘trillen van kwaadaardigheid’, ‘kooken van drift,’ worden ‘rood als een kalkoensche haan’ - en zoo al meer.

Het verwondert ons niet, dat de schrijver, tot bladzijde 100 genaderd, schrijft: ‘Het spijt mij eigenlijk geweldig, dat ik begonnen ben deze schets van mijn levensloop te schrijven’; en dat hij op datzelfde oogenblik, den tijd vooruitloopende en een terugblik slaande op zijn verblijf in Indië, uitroept: ‘Trouw, toewijding, vriendschap, broederschap, liefde - 't zijn woorden die mij doen glimlachen; met minachting voor hen, die er mede pralen; met medelijden voor de onnoozelen, die er geloof aan slaan en er waarde aan hechten.’

En in zulk een wereld zenden wij onze zonen!

Wij zeiden het reeds: dit boek heeft voor ons weinig letterkundige waarde. De karakters zijn zeer oppervlakkig behandeld, en alleen zekere handigheid van voorstelling en een vloeiende dialoog

maken, dat men het, ondanks het weinig aantrekkelijk gezelschap waarin de schrijver ons brengt, ten einde leest.

Dat Huet, indien hij dit boek had leeren kennen, er ‘ongetwijfeld een “fantasie” of “kritiek” over geschreven zou hebben, om zijn lezers te zeggen: ziedaar een onvervelend romancier, ziedaar een Nederlandschen Daudet’, is, dunkt ons, een zeer gewaagde bewering van den heer Ising; te gewaagder omdat Maurits' roman, in 1885 verschenen, zeer waarschijnlijk wel ter kennis zal zijn gekomen van Huet, die door zijn dagblad in voortdurende relatie met Indië stond en eerst 1 Mei 1886 overleed.

Wat letterkundige waarde betreft, staat Maurits' tweede roman, *Hoe hij Raad van Indië werd*, oneindig hooger. De karakters zijn met veel vaster hand geteekend; de gebeurtenissen zijn belangwekkender; er is meer samenhang in.

Hoe Kees van den Broek, die, aan zich zelf overgelaten, nooit carrière gemaakt zou hebben, achtereenvolgens in twee huwelijken door den invloed zijner vrouwen op de maatschappelijke ladder wordt omhoog gedragen, en zoowel door een reeks van kleine middelen (lekkere dineetjes en dergelijke), als door intriges en de laagste handelingen, van Controleur opklimt tot Raad van Indië, wordt door Maurits met ongemeen talent verhaald.

Een tafereeltje als dat op het dek van den stoomboot tusschen van den Broek en mevrouw van Leeuwen, die op van den Broek's verzoek het ziekbed van haar man en de benauwde hut heeft verlaten om van de zoele avondlucht te genieten; het ontwaken van van den Broek s hartstocht voor deze vrouw, die later zijn tweede vrouw zal worden, is - daargelaten de eenigszins conventioneele natuurschildering - buitengewoon van teekening.

Van niet minder talent getuigt het tooneel der bevalling van Corrie, van den Broek's eerste vrouw, een tooneel dat, hoe aangrijpend realistisch ook, toch sober blijft: in toon en vorm een hoekje zuivere kunst.

Bracht Maurits ons in zijn eersten roman in aanraking met den Neerlandsch-Indischen handelsstand, en speelt *Hoe hij Raad van Indië werd* in de wereld der hooggeplaatste ambtenaren, in de eene als in de andere wereld treffen wij hetzelfde cynisme aan, hetzelfde voor niets terugdeinzende egoïsme, denzelfden geest van intrige, hetzelfde liederlijk gedrag van mannen en vrouwen.

Wat echter in het eerste werk door de oppervlakkige behande-

ling meer de karikatuur naderde en dus minder trof, maakt in het latere door ernstiger, degelijker bewerking dieper indruk. Dat Louise van Leeuwen, te Marseille aangekomen, haar man stervende op het schip achterlaat, en zonder eenige aarzeling met van den Broek vlucht; dat zij daarna, in Indië teruggekeerd, met medeweten van haar tweeden man, eene liaison heeft, eerst met een hooggeplaatst ambtenaar, die van den Broek vooruit helpt, later met een cavallerie-officier, - overtreft in cynisme alles wat van dien aard in Maurits' eersten roman voorkwam.

In *Uit de suiker in de tabak* schrijft de held ergens: ‘Ik had mijn oom miskend. De meeste zijner eigenschappen, in mijn oog zulke verschrikkelijke gebreken, waren hem individueel niet te wijten; zij behoorden tot de omgeving, waarin hij reeds jaren leefde. En die omgeving zou door mij, die *niets* was, niet veranderen. Het onvermijdelijk resultaat zou wezen, dat *ik* veranderde...’

In *Hoe hij Raad van Indië werd* lezen wij o.a.: ‘Al de grappige ideeën, die de menschen in Holland hebben over liefde en toewijding, gaan er hier uit.’

Wat moeten wij nu van dit alles denken?

De schrijver verzekert ons in de voorrede van *Hoe hij Raad van Indië werd*, dat hij geen portretten heeft geleverd, en wij gelooven hem gaarne. ‘Voor zoover ik weet’ - zegt hij - ‘is nooit iemand lid geworden “in” den Raad van Indië *à l'instar de*.... Lezers, tuk op schandaal, die gaarne iemand met den vinger nawijzen, kon ik, mocht ik, om misverstand te voorkomen, deze teleurstelling niet besparen.’

Zeer goed; maar de vraag blijft zich opdringen: Is dat wat ons in deze twee romans geschilderd wordt, inderdaad, in doorslag, het leven van de gegoede en zoogenaamd beschaafde kringen in Neerlandsch-Indië? Geeft Maurits ons in deze boeken het antwoord op de vraag, welke hij in de voorrede van zijn tweeden roman stelt: ‘Wat geeft in het algemeen onze hedendaagsche (Indische) Maatschappij te aanschouwen?’

Maurits heeft ons ongetwijfeld slechts ééne zijde van de Indische samenleving getoond: de nachtzijde. Het is niet denkbaar, dat toewijding, zelfopoffering, matigheid, huwelijkstrouw - voor romanschrijvers toch zeker geen ‘quantités négligeables’! - niet of slechts bij uitzondering in Indië zouden voorkomen.

De schrijver heeft er alleen geen oog voor gehad; zooals

hij geen oog had voor het schoon van het Indische landschap.

'Schoon vond ik Java niet. Dat zou eerst later komen', laat Maurits in den aanvang van zijn eersten roman den pas op Java aangelanden held van zijn verhaal verklaren. Maar het blijkt niet, dat het ooit 'gekomen' is. Het is alsof het Indische natuurschoon voor onzen auteur niet bestaat; en waar hij zich een enkele maal aan een landschapschildering waagt, daar is die schildering conventioneel en banaal.

Intusschen, dat in dezen schrijver een talent van beteekenis steekt, dat hij zich door een aangeboren gaaf van schrijven, van levendig en los vertellen, verre verheft boven de gewone auteurs van zoogenaamde 'Indische schetsen' en 'Indische romans', voor wier onbeholpen producten in den laatsten tijd weder herhaaldelijk onze aandacht gevraagd werd, is na zijn tweeden roman niet twijfelachtig. Het ligt thans op zijn weg, ons het Indische leven te teekenen, niet enkel van de donkere zijde gezien, maar het Indische leven in al zijn volheid en rijkdom, met zijn deugden en gebreken, en omlijst door dat landschap, hetwelk hij ons tot nu toe ten onrechte onthield.

Een voor een verdwijnen de mannen, die onder de dichters van onzen jongen tijd tot de gevierdste en meest geliefde behoorden.

Op Willem Jacobsz Hofdijk is den 24en September Abraham Johannes de Bull gevolgd. Hoewel de Bull acht jaar jonger was dan Hofdijk, ligt de tijd van zijn grootste populariteit reeds ver achter ons. De Bull was nog geen drie-en-twintig, toen *de Gids* in December 1846 zijn gedicht *Caecilia* opnam, in de eerste aflevering van 1847 gevolgd door zijn *Paulus voor Agrippa*. Welhaast zagen nu verschillende gedichten het licht, waarvan men de titels slechts heeft te noemen, om bij ons, ouderen, tal van herinneringen wakker te roepen. Wie herinnert zich niet *De ledige stoel:*

> 'Willem, kies een and're stoel
> Voor uw kinderlijke spelen.'

Wie heeft niet, in rederijkerskamers en 'reciteercollegie's' de rhetorische dichtstukken *Eduard III voor Calais, Bach te Dresden*, fragmenten uit *Een beeld der toekomst*, met meer of minder talent hooren voordragen, of zelf voorgedragen? Ook met kleinere gedich-

ten, vloeiend en zangerig, wakker en frisch van toon, met boeiend geschreven novellen, meest aan het volksleven ontleend, met geestige puntdichten, verwierf de Bull een welverdiende populariteit.

Het leven heeft hem geen bittere ervaring, geen harde beproeving gespaard. Dat hij, des ondanks, tot het einde toe blijmoedig zijn dagtaak bleef verrichten, geeft den talentvollen man een aanspraak te meer op de hulde, welke ongetwijfeld velen met ons zijner nagedachtenis brengen.

Joh. C. Zimmerman.
1828-1888.

De reiën onzer oudere letterkundige tijdgenooten dunnen zichtbaar dit jaar. Vosmaer, Hofdijk, de Bull stierven kort na elkander. Uit onzen meer onmiddellijken kring verloren wij Vissering en nú weder Zimmerman.

Wij brachten hem Donderdag den 4^{den} October j.l. ter blijvende ruste.

De Redactie van dit tijdschrift droeg mij op, zijn beeld aan de vrienden nog eens in het wijkend verschiet te toonen, en hem, nu de avond valt en de roodgouden stralen der zon zachtgloeiend wegtrekken, een laatsten afscheidsgroet toe te wuiven.

I.

Het was te Baarn, dat ik Zimmerman het eerst leerde kennen, gedurende de jaren 1840-1845. Ik was dáár met zijn jongeren broeder August op de kostschool van den heer van Dapperen. Een aardige en eigenaardige kostschool, waarover wij later - ouder geworden - dikwijls gepraat en weemoedig geschertst hebben. De heer van Dapperen was een leerling en aanhanger van Pestalozzi, maar wist de denkbeelden van dien Zwitser te vereenigen met sommige voorschriften uit den Emile van Jean Jacques Rousseau. Nu was de kostschool vol Indische jongens, die moeilijk te regeeren vielen. Straffen hadden niet altijd veel vat op hen. Toch leefde men nog in den goeden tijd, toen men niet

bang was een jongen lichamelijk te kastijden. Het spaansche riet en de groote dikke liniaal deden diensten. Maar als kleine tijgers weerden zich dan de meeste der Indische jongens, en de meester moest het soms opgeven. Daar vielen zijn oogen op een plaats uit den Emile, waarin wordt gezegd, dat, als niets meer helpt, men altijd een jongen kan verbeteren, door zijn besten vriend in zijn plaats te straffen: de jeugdige overtreder ontziet dan zijn vriend en laat het kwade na. Ikzelf had nu het voorrecht de beste vriend van August Zimmerman te zijn. Maar nooit zal ik het oogenblik vergeten, toen ik - nadat August weder een of andere streek had uitgehaald - met zekere vormelijke plechtigheid vóór de klasse werd geroepen, en, onder een toespraak van den heer van Dapperen aan August, een zeker aantal slagen ontving, die nu wel op mijn rug maar op zijn geweten moesten neêrkomen. Inderdaad hielp het middel. Ik was als jongen niet zeer sterk, en als ik stil pijn leed door die straf, die hij verdiend had, werd hij doodsbleek en brak zijn trots. Wij waren op de school altijd samen, deelden alles als broeders, onze taak, onze grieven, onze appels en knikkers. Zijn grootmoeder woonde in het dorp - met een lieve teringachtige dochter, tante Coosje, die zoo goed kon vertellen - en was voor ons jongens zacht en goed. Voorts liepen wij, als wij vrij-af konden zijn, naar het bosch, het Baarnsche bosch. Wij kenden er al de paden en lanen, al de boomen en struiken, al de ‘berceaux’ en de vijvers. Wij doolden tusschen de dennen, linden en beuken, klauterden op de kastanjeboomen om de glad te wrijven kastanjes te bekomen. Wij hoorden naar de vogels, den lijster, den vink, den kwartel en den koekoek, wij keken de eekhorens na, buitelden dan weder over 't gras, rolden over het mos, zagen naar de mieren en zochten dicht bij de Neude, tusschen biezen, naar kleine slangen. De kamperfoelie, die in 't kreupelhout geurde, de seringen en jasmijn, die wij konden meester worden, vergaârden wij tot zwellende ruikers. Straks plukten wij de braambessen of pelden wij de beuken-noten. Wij dronken gezondheid in en werden echte natuurkinderen. August vertelde mij dan op die dwaaltochten van Indië, van het rijk der wonderen, waar hij als klein kind op de handen was gedragen, waar hij paarden bezat, waar tal van Javanen zich op zijn wenken en bevelen verdrongen. Voorts sprak hij van zijn vader en van

zijn oudsten broeder, die in Amsterdam bij oom Willem in huis was.

Van tijd tot tijd kwam die broeder - die een jaar of zes ouder was - naar hem kijken. Voor ons jongens van tien à twaalf jaren was het een dag van beteekenis als hij kwam. Wij zagen zeer tegen hem op. Hij sprak met zekere meesterschap en was altijd zeer stipt en beslist in zijn uiting en optreden. Hij was wel niet groot, maar had tintelend schitterende oogen. Hij wist te praten, te oordeelen, te veroordeelen zoo als geen ander. Hij was bij die uitspraken niet jong of jolig, maar verbazend correct en eenigszins uit de hoogte. Hij liet zijn overwicht ons gevoelen. Hij scheen voor niets ter wereld bang te zijn, en zich de evenknie te rekenen van wie wij als meerderen dachten. Kortom wij spraken van hem - als hij weder naar Amsterdam was gegaan - als van iets ‘voornaams’ en iets ‘beschermends’.

II.

Zóó dachten jongens. De waarheid was, dat hij in Amsterdam op de Fransche en andere scholen voorbeeldig goed had geleerd, dat hij vernuft en geest bezat, en door zijn oom en tante, bij wie hij aan huis was genomen, als een wonderkind werd beschouwd. Hij was, toen hij 17 à 18 jaren oud was geworden, wel een weinigje pedant, maar daarentegen zoo gansch anders dan de anderen. Zijn geest was stouter, tegelijk ouder dan die van tijdgenooten; zijn talent fijner en precieser dan dat van zijn vrienden om hem heên. Men voelde dat hij den gloed, die in hem was, bedwong. Hij scheen niet geheel jong, en toch genoot hij van zijn jeugd. Op de kantoren bij Übel & Co. en bij de Wed. J. d'Arrippe, waar hij zijn leerjaren doorbracht, - want hij zou koopman worden en in de zaak van zijn oom opgenomen worden - werd hij zeer gewaardeerd. Hij was daarbij ontvankelijk voor indrukken, en verwerkte op autodidactische wijze al zijn kennis en ondervinding tot een vrij oorspronkelijk geheel.

Toch onderging hij natuurlijk, bij al zijn oorspronkelijkheid, als jonkman, allerlei invloeden.

Allereerst van zijn oom Willem. De heer Willem Zimmerman behoorde tot een geslacht van Amsterdammers, dat wel-

haast uitgestorven is. Hij was een wakker en bedrijvig makelaar in suiker, doch achtte dat beroepsleven slechts de helft van zijn leven. De andere helft was aan de Hollandsche letterkunde gewijd. Zijn echtgenoote, een dochter van den dichter Barend Klijn, een kloeke, zeer verstandige vrouw, steunde hem in dat streven. Hij deed het op zijn wijze. Twee avonden in de week werden door hem gesleten in den Stadsschouwburg op het Leidsche plein, waar nog alles vervuld was van de echo's van Snoek, Jelgerhuis, Ward Bingley en van Mevrouw Wattier-Ziesenis, waar het echtpaar Engelman en de van Ollefens de traditie der oude kunst handhaafden. In de pauseeringen werden dan, in de oude koffiekamer van den schouwburg, onder de koude punch of den warmen bisschop, het stuk en de vertooners besproken en behandeld door een gilde van oude liefhebbers, waartoe de heer Willem Zimmerman zich rekende. De heeren van Hattem, Kerkhoven, de stads-architect Klijn, Jan Hilman behoorden ook tot den kring, die door den heer Jacob van Lennep soms werd opgeluisterd. Ja, er werden wel in den stadsschouwburg draken vertoond, maar de stukken van Wiselius en van Hendrik Harmen Klijn vonden er nog nauwgezette vertolkers en een dankbaar gehoor. Als de Montigny van oom Klijn werd gegeven was het feest bij Willem Zimmerman. Dan kwam de dichter-zelf, dan kwamen de oude liefhebbers, voorts oudere leden van het poëtisch gild, een Warnsinck en Withuys, op het souper, en de oude alexandrijnen weergalmden langs de wanden der kamer in het huis op de Prinsengracht. Dan werd weder een vers van Loots herdacht en opgezegd: ook Helmers werd niet geheel vergeten; men deed zich te goed aan de muziek en aan het eenigszins hoogdravende der ouderwetsche dichtkunst. Toen de jonge neef tot die avonden werd toegelaten, was de beste tijd van al die heeren reeds voorbij. De oom kon slechts zuchten, dat de nieuwere poëeten den stevigen kranigen stap, de hooge broozen en den sonoren klank der ouden mistten. Intusschen nam hij zijn neef reeds als kind telkens mede naar de ‘comedie’, en poogde hij hem liefde voor het tooneel en het tooneelmatige in te prenten. Voorts wilde hij, dat zijn neef, wiens talenten hij begon te waardeeren, in genootschappen als spreker zou optreden, ten einde werkdadig de letterkunde te beoefenen. Jan Zimmerman gehoorzaamde aan dien wenk. Hij was van nature welbespraakt en niet beschroomd.

Hij had een schoone buigzame stem. Toen hij de twintig jaren voorbij was, na 1850, vervulde hij dikwerf een leesbeurt in de Hollandsche Maatschappij van Letterkunde, straks in Felix Meritis: en oom Willem wreef zich in de handen, wanneer, bij het uitspreken van een goed gebouwde, eenigszins declamatorische periode, het handgeklap den jongen redenaar beloonde. Dan werd des avonds, thuis gekomen, de wijn geplengd en oude en jonge vrienden zaten er samen te gast. Er was dus in het huis, dat voor hem het ouderlijk huis was, een letterkundige atmosfeer. Ook in het dagelijksche leven werden versregels aangehaald en dichters besproken. Een forsche regel van Loots, een puntige zet van Kinker waren spreuken, waarmede de knaap, toen hij nog naar de Nutsschool van Mevrouw de wed. Perk ging, werd toegesproken of aangezet. Maar het ontging niemand, die er aan huis kwam, dat wel de letterkundige grondslag door den oom in het hart van zijn pupil werd gelegd, maar dat er allengs op dit gebied strijd kwam tusschen de twee karakters. De literatuur van den ouden man was toch saamgeweven met zijn eigen verleden; er was iets opgeschroefds conventioneels in al die klanken en beelden, in geheel die dichterlijke wereld, waarin hij opging: - en onze Joh. C. Zimmerman eischte natuur en waarheid; hij was een kind van zijn tijd, allengs opgaande in de dichterlijk romantische stemming, die omstreeks het jaar 1835 en '40 ook in ons land was doorgedrongen.

Naast die soort van letterkundige vorming kwam nu allengs een andere invloed op hem inwerken: ik bedoel de staatkundige inwerking. Toen onze Zimmerman twintig jaren oud werd (hij was den 18^{den} Maart 1828 geboren), deed de Europeesche revolutie van 1848 hier in ons rustig conservatief landje haar schok gevoelen. In Amsterdam hadden oploopen plaats. De ouderen van dagen begonnen het hoofd te schudden. De kooplieden op de beurs, en vooral de geldmannen, waren toch reeds angstig te moede. Had men niet in de eerste dagen, die op 24 Februari volgden, de koersen der effecten tuimelend zien vallen, en waren niet zeer soliede huizen - huizen met een rug - in gebreke gebleven het surplus op de prolongaties bij te passen! Waar moest het heen? Toen dan ook de tijding veld won, dat koning Willem II bereid was aan volkswenschen (men noemde dat *volkswenschen*!) te gemoet te komen, werd dit nieuws eenigzins sceptisch in het oude Amsterdam ontvangen. De

staats-financiën waren door Floris Adriaan van Hall op uitnemende wijze in orde gebracht: wat wilde men nu, in 's Hemels naam, meer? Zouden directe verkiezingen van het land een model-land maken, en de verliezen in de prolongatiën geleden herstellen? Zoo vroegen de ouderwetsche kooplieden, en ook in het huis van oom Willem - die ten gevolge van 1848 groote geldelijke slagen had geleden - werden zulke stemmen vernomen. Hiertegen kwam nu in vollen opstand het gemoed van Joh. C. Zimmerman. Door lectuur, door gezette beoefening der historie, had hij een eigen opvatting der politiek zich verworven. Hij achtte het Engelsch parlementarisme het hoogste ideaal voor een vrij volk. Hij was ook hier een zoon van zijn tijd, en zou al zijn best doen, om aan den stroom der vrijheidsdenkbeelden van het jaar 1848 ook in ons land en in Amsterdam een vaste bedding te geven. Ouderen en jongeren, die zulke denkbeelden deelden, hadden - onder leiding van mr. S.P. Lipman - een club opgericht, die den naam droeg van de Amstelsocieteit. Dáár werden vormen gegeven aan de liberale ideeën; dáár kwam men te samen, om elkander als vrienden en partijgenooten te leeren kennen. Zij, die leden van de Amstelsocieteit zijn geweest, hebben altijd de herinnering van dat lidmaatschap als iets ideëels in hun leven bewaard. Ook Zimmerman, hoe jong ook, behoorde tot hen. Het maakte zulk een indruk op hem, dat hij zich later ter goeder trouw soms kon inbeelden, actief medegeholpen te hebben aan de totstandkoming van de grondwet van 1848. Dit was natuurlijk een droom. Doch, als men hem zag omgaan met Berg van Dussen Muilkerk, met de professoren Beijerman en Veth, dan kon men er op rekenen, dat de Amstelsocieteit den vriendschapsband had gesloten of bevestigd.

Vooral met professor Veth werd onze jonge koopman bevriend. Veth, die in 1843 op 29jarigen leeftijd uit Franeker in Amsterdam kwam, was in die dagen vol vuur en geestdrift. Zijn grondige studiën der Oostersche landen deden hem den blik ook naar ons Indië richten. Hij begon Java reeds als zijn eigen particulier studie-veld uit de verte te beschouwen. Alles trok hem aan in dat Java: de zeden, de godsdienst, de gebruiken, de oude landsinstellingen. Zimmerman kon uit oude herinneringen en door de betrekkingen, die hij dáár had, hem haast onbewust van dienst zijn. Hij zou soms aan Veth

de locale kleur van al de uit boeken geputte bijzonderheden geven. Daarbij kwam dan de politiek. Een der hoofdpunten van het liberale programma, zoo als het zich allengs na 1848 ontwikkelde, was het afbreken van het koloniaal behoudstelsel. Tegen van den Bosch en zijn grootsche organisatie werd door de jonge liberalen voortdurend krijg gevoerd, een krijg, die scherper en vinniger van aard werd, toen de opbruisende Van Hoëvell zich aan den spits der aanvallers plaatste, en de fijne tactvolle Baud met weergâloos beleid het oude zocht te verdedigen en te schooren. Veth en Zimmerman volgden Van Hoëvell: de eerste dadelijk met gloed, de tweede in het begin iets behoedzamer, wijl de Amsterdamsche handelsbelangen sterk bij hem wogen. Toen onder invloed van Van Hoëvell in 1850 een orgaan was opgericht, dat, onder den naam van ‘de Indiër’, het monopolie-stelsel bestookte, nam Veth weldra in 1853 de hoofdredactie van dat blad over uit handen van Steyn Parvé, doch had in 1853 en 1854 tot ijverigsten medewerker onzen Zimmerman[1)].

III.

Men begrijpt van-zelf waar deze tweevoudige leiding en opvoeding op uitliep.

In het staatkundige werd Zimmerman een bewonderaar van Thorbecke, in het letterkundige werd hij leerling van den leider der nieuwe school, van Potgieter.

Wat Thorbecke betreft, deze staatsman heeft zelden trouwer aanhanger gehad dan onzen Zimmerman. Op elk politiek terrein volgde hij dien meester. Zimmerman zag in hem den man met regeerkracht; den ernstigen man, wiens geheele leven toewijding was aan het algemeen belang, en wiens zeldzame talenten, en nog zeldzamer wilskracht en volharding, onze staatsregeling hervormden in de richting der vrijheid. Zimmerman meende, dat Thorbecke voor ons land aan de nieuwe tijden de hun passende nieuwe staats-vormen schonk. Hij volgde dus met overtuiging Thorbecke's beginselen en poogde die in Amsterdam veld te doen winnen. Doch hij deed dit in deze handel-

1) Men proeft den ouden medewerker van den ‘Indiër’ in het artikel, dat Zimmerman in ‘de Gids’ van 1859 schreef tegen den Gouverneur-Generaal Pahud.

stad als eerlijk makelaar. Hij nam zelden in het begin de vóóraanzitting, de eerste plaats in. Maar hij was achter de schermen en leidde den ganschen opzet. Dat hij zich niet op den voorgrond stelde, en tevreden was met een bescheiden plaats, mits zij maar gelegenheid gaf, om voor de goede zaak te werken, kwam vooral hieruit voort, dat het Thorbeckianisme bij hem een zaak van het hart was geworden. Hij had reeds uit de verte Thorbecke lief: het was een zijner wenschen door te dringen tot den kring der ‘garde’, die Thorbecke omringde, en tot hem persoonlijk te naderen. Ieder, die Thorbecke's persoonlijke vriend was, werd reeds daarom alleen door Zimmerman boven anderen gewaardeerd. Hoe dikwijls hoorden wij Zimmerman den lof van Dullert, of van van der Linden, verkondigen! In Amsterdam groepeerde hij allengs al de Thorbeckianen tot een vaste fractie, straks tot een partij. Hij had van den meester geleerd hoe ‘de Staat’ een kunstwerk was, dat op zich zelf eigen leven en eigen voorwaarden van bestaan heeft. Dien ‘Staat’ hielp hij ook in Amsterdam construeeren. Hij zag voorbij, dat Thorbecke dikwijls te doctrinair, te abstract te werk ging. Zimmerman heeft ten minste nooit aan iemand ter wereld willen toegeven, dat de Grondwet van 1848 met de eigenlijk Nederlandsche elementen van ons volk soms te weinig rekening hield. Toen den Tex, de Bosch Kemper en Vreede dit uitspraken, werd hij boos. Hij heeft nooit ingezien, dat het een fout der Thorbeckiaansche partij kon zijn geweest, dat zij zich heeft bewogen in een richting, die de Staat losmaakte van de Maatschappij. Gerrit de Clercq had dit vroeger wel ingezien, had er op gewezen, dat de partij mede in de hand zou werken een strijd tusschen Staat en Maatschappij: doch Zimmerman, gesteund een tijd lang door mr. C. van Heukelom, een vriend van zijn jeugd, door mr. van Limburg Brouwer, dien hij in 1850 leerde kennen, heeft voor dit verwijderd verschiet geen oog gehad. Hij gaf zich geheel over aan de sententieuse leiding en dictie van den ‘Meester’ van den Staat. Het was een genot Zimmerman de spreuken van dien meester te hooren opzeggen. In mijn verbeelding hoor ik hem soms deze regelen van Thorbecke, die in Zimmermans mond zoo goed klonken, herhalen: ‘Wij laten door de vormen eener vroegere letterkunde, door ons eigen verleden, door vooroordeel, onze oorsponkelijke kracht boeien. De middelmatigheid beslaat bij ons een breede

ruimte; er worden bij ons boeken geschreven en met stichting gelezen, die elders slechts het uitwerksel zouden hebben de volslagen onbekwaamheid van den auteur aan een ieder in het oog te doen vallen; allerlei persoonlijke bedenkingen en vreesachtigheden zijn aan de opkomst eener hartige kritiek in den weg; vele namen zonder gehalte hebben bij ons courante waarde, alléén vanwege den publieken stempel; het is mogelijk, dat iemand bij ons als geacht geleerde leve en zijn leven besluite, zonder iets voor de wetenschap gedaan, of ooit een eigen denkbeeld gehad te hebben. Wij zien meer terug, dan vooruit; wij schatten soms overdreven, wat vroeger gedaan is, wat zijn tijd gehad heeft, in plaats van te bouwen voor de toekomst. Wij ontleenen den regel, in plaats dat wij, al doende, regel zouden geven.'

Zulke woorden van Thorbecke werden met des te meer liefde en warmte door Zimmerman uitgesproken, omdat zij als het waren samenvielen met, ja den weêrschijn waren van zijn waardeering van Potgieter. Geheel zijn dichterlijke aanleg, al zijn letterkundige aspiratiën, vonden hun natuurlijken weg, toen hij Potgieter leerde kennen. De oom kende dien Potgieter eigenlijk slechts ten halve, al bezocht Potgieter meermalen zijn huis. Toen Potgieter uit Zwolle in 1821 in Amsterdam was gekomen, had hij zich met zijn eerste dichtproeven (omstreeks 1825), o.a. ook tot Barend en H.H. Klijn gewend. Later, na zijn verblijf in Antwerpen, had hij Barend Klijn's schoonzoon weder opgezocht, doch al was er tusschen hen vriendelijk verkeer, de letterkundige richting was bij Potgieter geheel anders ontwikkeld, dan dat op dien weg de oude heer Zimmerman hem kon volgen. Potgieter was het hoofd der nieuwe letterkundige school geworden. Hij was dichter door den rijkdom der denkbeelden en door het artistieke van den vorm. Poëzie en proza, beiden, moesten naar zijn inzien een schoon voertuig wezen der modernste wereldbeschouwing, der volle waarheid. Al de aandoeningen, de hartstochten, de gevoelens der nieuwe maatschappij moesten in die poëzie en in dat proza een spiegel vinden. De gedachte moest altijd den vorm waard zijn, en die vorm moest dan tegelijk een zelfstandig kunstwerk kunnen wezen. Allengs werd zelfs bij Potgieter het streven zichtbaar, om in het kleinste artistieke bestek den grootsten inhoud te dringen. Maar het gedicht zelf - hetzij in poëzie of proza - was niet het hoogste bij Potgieter. Hoofdzaak

was, dat hij het Hollandsche volk wakker ging schudden door zijn kritiek. Potgieter had even als Thorbecke een verpletterende minachting voor lauwheid en halfheid. Hoe forsch klonk zijn aansporing, voor het hart van Zimmerman geschreven:

> Geen middelmaat ons wennend -
> Een hooger prikkel kennend
> Dan aller weêrhaan-gunst -
> Draag' 't veld der wetenschappen
> Het merk van versche stappen,
> En streele ons frissche kunst!

Wat dadelijk bij Potgieter trof was de strengheid van zijn hooggespannen eischen. Hij zweepte op tot krachtsbetoon en voerde gestadigen oorlog tegen zelfvoldaanheid. Geen grooter verstoorder der breede partij van de rustigen en rustenden dan Potgieter. En in al die eigenschappen vond Zimmerman even zooveel deugden. Hij wilde hem volgen. Hij nam gewillig als jong letterkundige het juk van dien meester op zich. Hij bewonderde voetstoets alles van Potgieter. Hij zag niet in, hoe er soms ook zelfs bij Potgieter ‘manier’ binnensloop, hoe van tijd tot tijd zijn groote gaven voor het publiek teloor gingen door het ‘*precieuse*’ en het gekunstelde van den vorm. Neen Zimmerman zag alleen den geestdrift, de bezieling, het vuur der conceptie, de plastische voorstelling, de veelzijdigheid en degelijkheid der kennis, de artistieke natuur en den aesthetischen zin bij zijn meester. Hij trachtte zich in zijn school te vormen. Hij heeft niet opgehouden de kleuren van die school te bekennen, ook toen de meester zelf later bitter aan zijn leerlingen soms deed gevoelen, dat hij een album bezat, waarin veel teleurgestelde verwachtingen, veel verloren illusiën, veel jonggestorven aspirant-reputatiën een plaats hadden gevonden.

Dit was de weg, dien Zimmerman opging.

Men vergete daarbij niet, dat deze jonge letterkundige, deze jonge politicus in de eerste plaats KOOPMAN was. Het practische leven zelf bleef hem geheel bezig houden, prikkelen en opwekken. Als makelaar in suiker, later als leider van een eigen bankierszaak, verdiende hij zijn inkomen, en werkte hij hard mede. Wat vooral trof, was zijn deelneming in de

goedgeslaagde pogingen van zijn tijd, om te Amsterdam de handelsbegrippen in een liberaal economische richting te leiden. Hij had ijverig de geschriften der Fransche Economisten bestudeerd, zat 's avonds in J.B. Say, Bastiat en Michel Chevalier te lezen, en was een overtuigd discipel der vrijhandelschool. De theorie moest nu in de praktijk worden toegepast. Dit geschiedde vooral tegen het jaar 1860, een voor de stad Amsterdam belangrijke periode. Toen was het, dat enkele hoofden van groote kantoren, die een plaats hadden gekregen in de Kamer van Koophandel, beslister begonnen op te treden tegen de conservatieve traditie van den Amsterdamschen handel. Veilig kan men zeggen, dat de heer Frans van Heukelom de leider van die liberale kooplieden was. Bijgestaan door zijn zwager van Beeck Vollenhoven, door J. van Eeghen en A. van Geuns (om slechts enkele namen van gestorvenen te noemen) zette hij zich aan het hoofd der beweging. Zij beproefden de routine te breken en Amsterdam eenigszins los te rukken van verouderde usantiën. In hun kring werd druk besproken het vormen van nieuwe spoorwegen voor ons land, het graven van een nieuw kort kanaal van Amsterdam naar de zee, het wijzigen van het Indiesch tarief, het meer herhaald doen plaats vinden der koffieveilingen, het scheppen van nieuwe ‘débouchés’ voor onzen handel, het opwekken der scheepvaartbeweging door stoomvaartlijnen enz. enz. De heer Frans van Heukelom, die in dat tijdperk voor Amsterdams belangen op groote schaal werkte, steunde bij veel zijner plannen op den raad van Zimmerman, die toen een paar huizen van hem af op de Keizersgracht woonde. Het was een zeer vriendschappelijk verkeer, waarin onze Zimmerman, terwijl hij voor de buitenwereld ter zijde trad, elk voorstel, waardoor de handelsbeweging van Amsterdam kon worden bevorderd, nader hielp ontwikkelen en de bezwaren daartegen ontzenuwen. Hij behoorde op de beurs zeer beslist tot de partij van den vooruitgang.

Hij had door dat alles een zeer bedrijvig leven. Men zag hem door de straten van Amsterdam zich spoeden. Zijn bewegelijke gestalte werd in de stad voor velen een goede bekende. De schitterende oogen, de correcte manier van zich uit te drukken, de buigzame, schoone, eenigszins gedempte stem, het Indiesch coloriet dat over zijn gelaat en wezen was verspreid, de gloed

zijner overtuiging, de bedwongen hartstocht, die van tijd tot tijd even onder 't spreken flikkerde, de fijne geestige lach die om de lippen speelde, oefenden bekooring uit. Hij zelf scheen onvermoeid. Op allerlei bijéénkomsten kon men hem zien en dan tevens in hem een uitstekend spreker waardeeren. De geestig opgewekte toon eener lichte satire ging bij hem samen met edelmoedige geestdrift, met een beroep op het hart. Een vergadering werd altijd iets warmer als Zimmerman er sprak. Hij wist door een aardig gekozen aanhaling, door een historische zinspeling, door een puntig gescherpte zet, den al te effen dagelijkschen toon der openbare meening wat te verheffen. Er was, als hij luider in het openbaar sprak, metalen klank en dreuning of trilling in zijn stem. Allengs werd er haast geen kring van werkzaamheid in Amsterdam gevonden, of hij deelde daarin. Wel was het een feit, dat hij altijd zijn positie als het ware moest veroveren. De Amsterdamsche maatschappij gaf zich aan hem, die van verre kwam, niet zoo direct als van zelve over. Er waren vooroordeelen te overwinnen; maar hij bestond het. En alles werd hem gemakkelijker, hij rondde zijn eigen bestaan en werkkring harmonisch af, toen hij in Juli 1853 zijn huwelijk sloot met de jonge dochter van den bij uitstek geachten en geëerden hoogleeraar Willem Vrolik. Toen Zimmerman de tengere ‘pikante’ Jacoba Vrolik de zijne mocht noemen, was het, alsof er een echt werd gesloten tusschen het deftig Amsterdam en het Jonge Holland vertegenwoordigd door den Indischen jonkman.

IV.

Het is hier 't oogenblik, om Zimmerman's letterkundige werkzaamheid en zijn beteekenis voor ons te bepalen.

In Maart 1852 toch werd hij opgenomen in de Redactie van de Gids, van welken kring hij in December 1876 afscheid nam. Wij moeten dus thans den schrijver in ‘de Gids’, den auteur pogen te kenschetsen.

Wanneer wij de lange reeks van deelen van ons tijdschrift, die in deze vier of vijf en twintig jaren verschenen, doorloopen, dan zien wij van zelf, dat Zimmerman een der vruchtbaarste schrijvers is geweest van ons tijdschrift. Lezen wij dan weder in die oude ons zoo goed bekende en vertrouwde bladzijden,

dan treft het ons, dat Zimmerman een der meest correcte stilisten was van den kring. Zijn zinwending, zijn woordenkeus was dadelijk goed, zijn vorm als gegoten. Overvloeiende vruchtbaarheid en gëacheveerde stiptheid gingen dus samen. Geest en vernuft kruidden dat alles, maar op lichte fijne wijze. Een geestigheid, een snaaksche inval, een ondeugende zet, een stoutigheid werd als tusschen twee comma's den lezer voorgezet. Vlug en snel wikkelde de schrijver zijn thema af. De inhoud van zijn opstellen weerspiegelde zich dan ook volkomen in het schrift van zijn hand, dat verwonderlijk schoon en duidelijk was en nooit een doorhaling of schrap gedoogde of noodig had. Hij was dadelijk gereed met plan en uitwerking van hetgeen hij schrijven wilde. Zijn vrienden - ik noem bij voorbeeld van Limburg Brouwer - moesten altijd bijwerken, verbeteren en uitwisschen; hij had dadelijk al zijn gaven, al zijn vernuft gereed ter zijner beschikking.

Hij was dus eigenlijk een fijn ontwikkeld improvisator met de pen. En het aardige was, dat hij ook alleen dàn volkomen goed schreef, wanneer de stukken als ‘ex improviso’ door hem werden gesteld. Hij dacht en dichtte met de pen in de hand en het blad wit papier voor zich, dat straks, na een half of heel uur, op de sierlijkste wijze door zijn hand was volgeschreven. Het was een éénig genot voor ons allen een stuk van Zimmerman te genieten, wetend hoe snel ‘ex-tempore’ de conceptie en de uitvoering was geweest. Potgieter had altijd in zijn goede dagen schik daarin. Maar Potgieter had de fout zijn leerlingen steeds te willen verbeteren en op zijne wijze te verbeteren. Hij wilde, dat Zimmerman meer gezet degelijke historische of literarische studiën zou schrijven. Wanneer Zimmerman dit deed, en hij deed het meestal zuchtend, dan kwamen niet de beste artikelen voor den dag. Zimmerman was vooreerst niet zuiver wetenschappelijk gevormd, en had, bij zijn drukke handelszaak, geen tijd het verwaarloosde in te halen; maar daarbij: het is iets eigenaardigs: zoo snel als hij schreef, zoo langzaam las hij. Hij las te goed, had op elke bladzijde zijn op- en aanmerkingen en kwam haast het boek niet door. Dat tobben, om door een dik boek zich heen te slaan, vormde altijd het mikpunt der vroolijkste plagerijen van zijn geestige vrouw. En wat er dan tot stand kwam, na al dat lezen, loonde waarlijk de moeite niet. Noch het artikel over Soesohoenan Mangkoerit Mas (nog wel een redevoering, die Potgieter hem drong tot opstel te verwerken),

noch zijn studie over de Donau-vorstendommen, over Borneo's wester-afdeeling, over Cavaignac en Manin, over het 'Journal des Débats', over de kunst in Frankrijk gedurende de revolutie, hebben (dunkt mij) eenige blijvende historische waarde. Zij zijn enkel goed geschreven. Maar wij hebben daarbij dezelfde gewaarwording, die wij ondervinden, als wij een goed vioolvirtuoos een of ander taai muziekstuk hooren uitvoeren. Wij zeggen dat het jammer van den speler en van het instrument is.

Daarentegen bespeelde Zimmerman zijn instrument, zoo als geen ander, wanneer 'de Gids' van tijd tot tijd rubrieken opende voor opmerkingen en *boutades* over de onderwerpen van den dag, over dagelijksche politiek, over het gedicht dat zoo even uitkwam, over de bloemen-tentoonstelling in de lente, over het schilderij dat geëxposeerd werd, over de zeden en gewoonten der menschen die met ons leefden. Potgieter had op zijn geniale en laborieuse wijze daarvan een type in zijn Salmagundi gegeven. De epigonen in den Gids deden het op lichter wijze en Zimmerman stond dan vooraan. Zijn Chequeriana, zijn Mozaiek, zijn Splinters waren onder het beste, dat hij in de Gids leverde. Hij zelf was gewoon te zeggen - met een gezicht als van den vos die de passie preekt - dat 'de dood-onschuldige, de gemoedelijke en gelijkvloersche bespiegelingen en zoogenaamde aardigheden in die rubrieken *nu en dan* door hem waren aangegeven.' Hij wist wel beter, was zich bewust, dat de anderen het hem niet konden nadoen.

Hij heeft dit type, waarin hij uitmuntte - '*la littérature facile*' zoo als hij het noemde - later nog iets 'gereleveerd' en in de hoogte geheven in zijn eenigzins grootere opstellen 'Zamenspraken zonder zin'. Het eerste van die opstellen, dat in het Aprilnummer van het jaar 1860 verscheen, is dunkt mij het beste, dat Zimmerman in dit opzicht geschreven heeft. Laat mij er dadelijk bijvoegen het ondeugendste. Thans, nu er meer dan een kwart-eeuw verloopen is, kunnen wij wel bekennen, dat dit stuk voor een deel een groote 'indiscretie' was. De Gids was in die dagen jaloersch op den Spectator. Hij, die in de eerste periode, te samen met Potgieter den Gids had gemaakt tot wat hij was, Bakhuizen van den Brink, deed nu al zijn best van den Spectator in den Haag een orgaan te

maken, dat den Gids zoo mogelijk er onder zou werken. In die dagen was ik juist gepromoveerd, en, wonende in Amsterdam, bracht ik van tijd tot tijd een bezoek in den Haag, om dáár een betrekking te bekomen. Ik kwam bij de Zimmermans veel aan huis, en vertelde dan mijn zwerftochten in de residentie. Eens was ik weder in den Haag geweest, en toegelaten op een avond-redactievergadering van den Spectator; ik had mij kostelijk geamuseerd, en vertelde, teruggekomen, als naar gewoonte vroolijk mijn lotgevallen en ontvangst in den vreemde aan mijn goede vrienden, het echtpaar Zimmerman. Maar wie schetst mijn verbazing, toen ik eenige weken later, het nieuwe nummer van den Gids ontvangend, mijn avonturen in den Haag geïdealiseerd terugvond, in een stuk tintelend van leven en van humor, van geest, van talent, van ironie, van persiflage, en ook van ondeugende schalkschheid!

De schets, die Zimmerman dáár van Bakhuizen van den Brink leverde, is vermaard geworden. Men vergunne ons haar hier op te nemen, om ook den eigenaardigen stijl van Zimmerman te doen waardeeren.

Doris - ik was die ongelukkige Doris - vertelt dat hij o.a. ‘Oefening kweekt kennis’ heeft bezocht: ‘Een dominé las er een mooie verhandeling over het Grootsche en Verhevene, en van Zeggelen zei als bijdrage de Geschiedenis van een Natte Parapluie op.’ Doris prijst van Zeggelen: ‘'t is een beste vent’, en gaat dan op deze wijze voort:

> ‘Maar dat zijn al die vernuften daar in den Haag; beste kerels, aardig, geestig, vroolijk, frisch en oorspronkelijk, echte kunstenaars: hier en daar loopt er een ploert onder, maar over 't algemeen, moet ik zeggen, zien ze er chique uit.’
> ‘Allemaal dus gecacheteerd?’ vroeg de advocaat.
> ‘Ja!’ bevestigde mijn neef lachende, ‘van 't fijnste roodlak. Ik heb ze van nabij gezien.’
> ‘Aan het werk?’
> ‘Hm! ja, zoo als ge wilt, aan het werk of niet aan het werk. Ik woonde eene raadsvergadering op den Olymp bij, waarbij iedere god op zijn beurt, en ook dikwijls vóór zijn beurt, aan de andere godheden zijn jongste lettervrucht voorlas, waarna steeds een algemeen en luidruchtig bravo volgde. Ze zijn aardig, maar ze willen

't ook wel weten, en ze vinden elkaâr, zonder naijver, voortreffelijk, onovertroffen. De god, die presideerde, schudde bij iederen kwinkslag de lange, fiere manen van zijn leeuwenkop, stompte met zijne forsche ellebogen op de tafel, wreef zijn athletisch gezigt met snuif in, en liet de kruimkens van dien overvloed op zijn altoos smetteloos goddelijke overhemd in kwistige sprenkeling nedervallen. 't Was een stoute, breede figuur, met een hoofd, dat er uitzag als in barensnood van Minerva; hij verhief zich als een kolos te midden der mindere goden, en dronk even als de mindere goden veel pons, sloeg veel nijen, lachtte dat hooren en zien verging, en vertelde op zijne beurt anekdoten en las artikelen voor. Ze hadden het razend druk over spiritisme, den duivel en Macaulay, over de Betuwe en de Binnenlanden van Afrika, over aesthetiek en romantische historie, over den Thor en den ouden heer Smits, over zichzelven en over den heer Janssen, over den heer Nijhoff en den heer Loosjes, over de tijdschriften in Nederland, die er “alle onder moesten” en die “te oud” werden, en over eene nieuwe zon, die zou opgaan, als de lucht niet betrokken was; en zij rookten veel cigaren en dronken nogmaals veel pons; 't was een hurry en eene tabagie!’
‘Altijd olympisch en metaphorisch toch,’ waagde Joris aan te merken, ‘en ze waren toch chique en fatsoenlijk?’
‘Dat waren ze; maar - ik kan 't niet helpen, dat ik het nog eens zeg - ze dronken ontzettend veel pons, zooveel zelfs, dat de gastheer voor de derde maal zijn meid, zijne diensmeid, liet binnenkomen om nog nieuwen voorraad, waarop de meid categorisch antwoordde, dat ze niet meer had; dat de bron was opgedroogd; dat de kelen der heeren zinkputten waren, enfin, in één woord, om kort te gaan, dat de pons op was.’

Is dit alles niet bij uitstek vlug en los geteekend? Ruim twintig jaren later (Gids van Maart 1872) heeft Zimmerman zich nog eens gewaagd aan een schildering van Bakhuizen. Ditmaal niet op de wijze van een Gavarni. Doch ook nu is het portret een meesterstuk. En, om volkomen recht te doen wedervaren aan Zimmerman's stijl, waar hij een ernstige taak ernstig behandelde, kan ik niet beter doen dan ook dit doek even aan uw aandacht te onderwerpen. Ziehier het stuk:

‘Bakhuizen van den Brink was het toonbeeld van kracht. Zijne

zware en breede gestalte, zijn forsch hoofd, omhuifd door donkere leeuwenmanen, zijne ruw gebeitelde trekken, zijn flink, open voorhoofd, zijne vierkante houding, zijne versmading van alles, wat naar netheid en vormelijkheid zweemde, zoowel in kleeding als in gesprek en gebaar, gaven den onweêrstaanbaren indruk eener machtige persoonlijkheid en van een exuberante levenskracht. Den stempel van het genie droeg hij, zoo niet uitsluitend dan toch hoofdzakelijk, in de schranderheid en levendigheid zijner oogen. Vergeefs zoekt men in die figuur de sporen van grieksche cultuur, vergeefs spiedde men om dien mond den fijnen glimlach van de aristocratie des geestes, dien glimlach, dien men ziet en niet hoort. Bij Bakhuizen klonk de homerische lach door het gansche vertrek en deed tafel en stoelen dreunen. Welk een prachtig, onbehouwen blok van het zeldzaamste en kostbaarste marmer! Wat geest en vernuft, wat luim en jok ontstroomden aan die breede lippen; met welke souvereine minachting van het geijkte en het decorum barstte de vloed zijner levensgeesten los! Mij dunkt een imperator, die zijn triomfalen intocht hield, omstuwd door zijne krijgstrofeeën, zijne gevangenen en slaven: een imperator, die tot de latere en laatste keizers behoorde, moet er zóó hebben uitgezien en op dezelfde wijs op zijne omgeving hebben geblikt, als Bakhuizen het op den gezelligen vriendenkring deed, wanneer hij eene opgewonden ontboezeming, of eene plastische voorstelling van eene welgelukte grap met zijn sacramenteel ‘Wa lief?’ bulderend en manenschuddend besloot. Aan alle deftigheid vreemd - al was hij zich volkomen bewust van de waarde van zijn genie en van zijn ambt - vertoonde niemand minder dan hij de enveloppe van den geleerde. Gul en jolig, bleef hij zijn leven lang een studententype, onbekwaam om weêrstand te bieden aan de voortdurende aanvechting tot het bedrijven van ondeugendheid en stoutigheden tegenover zijne medemenschen. Zoo ernstig als hij de wetenschap opnam, als hij in eigen studeervertrek in het onderzoek van oude handschriften was verdiept, zoo onbehagelijk scheen hij het te vinden, wanneer men de wetenschap of de letterkunde in den vriendenkring tot het onderwerp maakte van ernstige beraadslagingen. Liever opende hij dan het oog voor de zwakke en dwaze zijde der verschijnselen en uitingen op letterkundig gebied, die hij in den laatsten tijd had waargenomen. Onverbiddelijk zwaaide hij de geeselroede over halfkennis of vernis. Mededoogen met zwakke pogingen kende hij

> niet. Zijne destructieve natuur drong hem om alles dood te slaan, wat in zijn schatting onjuist of gebrekkig, oppervlakkig of wansmakig was. Ik zal wellicht geacht worden iets overtolligs te zeggen, wanneer ik er bijvoeg, dat zijn optreden ongedwongen en vrijmoedig was, tot miskennens toe der grenzen, aan die beide eigenschappen door goeden smaak, gewoonte of bescheidenheid gesteld. Toch is de vermelding niet geheel overbodig voor wie de beschroomdheid en *raideur* - ik wensch het woord linkschheid niet te gebruiken - zijner jeugd hebben gekend. Maar Bakhuizen is niet de eenige, zelfs onder de mannen van genie geweest, die hunne aangeboren schroomvalligheid onder den mantel van den overmoed trachtten te verbergen en zich tot zekere mate moesten opwinden om hun natuurlijke blooheid te boven te komen.'

Hier beschikt Zimmerman (dunkt mij) over al zijn gaven, is hij geheel zich zelf.

Een tijd lang dacht hij ook in de 'novelle', de 'fantasie', of in den poëtisch weêr te geven reis-indruk, zekere eigenaardigheid, zeker eigen merk te kunnen aanbieden. Hij zocht er sommige droomerige en tegelijk fijne kanten van zijn talent in te laten schijnen. Doch hoeveel geest hij hierin ten toon spreidde, ons schijnt het resultaat niet bevredigend. De eerste dezer schetsen of studiën is de in 1851 geschreven 'Nieuwe Stads-Herberg', die wat al te sterk de school van Potgieter verraadt. Straks komen in datzelfde jaar 1851 de 'Iersche schetsen', fragmenten van een reis in Ierland, die iets frisscher tint hebben. Weldra volgt een drietal min of meer gedramatiseerde incidenten van een verblijf in het buitenland, tijdens zijn bruidswerving en zijn huwelijksreis. Aan de bruid werd het hof gemaakt ook te Chandfontaine dicht bij Luik. Ik herinner mij nog zoo goed, hoe dáár, in dien warmen Julizomer van 1852, Zimmerman al de 'chevaleresque' trekken van zijn karakter ontplooide, tot zelfs als stout ruiter het hart zijner schoone wilde bekooren. Hoe lang schijnt dat alles geleden! Doch een weemoedig getinte novelle 'de kleine Noël' bewaart toch nog voor enkelen een heugenis dier dagen. Het is een bloem, die men in een boek heeft gelegd. Als men na jaren het boek opent, gaat er van die verdroogde blaadjes toch nog een weeke zachte geur uit. 'Een Hoogtij te Milaan' en 'Op het meer van Como'

danken hun oorsprong aan de huwelijksreis. Meer zelfstandige novellen waren reeds aan die reis-indrukken voorafgegaan. Wij denken vooral aan het niet-onaardige verhaal ‘Hoe men een groot man wordt.’ Zebedens Witpapierus is, een tijdlang, in den kring van het Jonge Holland een soort van type geweest. Ook later heeft Zimmerman die ader van zijn talent nog wel eens doen vloeien. In den Gids van 1855 kan men van zijn hand lezen: ‘Lief en leed uit het leven van een ondermeester’. En in 1861 verscheen in het tijdschrift ‘een Zaterdagavond bij den barbier’, een opstel, dat in die dagen den lof wegdroeg van niemand minder dan Busken Huet.

Toch zijn al die novellen en fantasiën, hoe goed zij ook zijn geschreven, thans verbleekt van kleur. De meesten gelijken op onde pastels. Eerst dàn worden die fantasieën in eens weder frisch en tintelend van kleur, wanneer zij zich vervormen tot kleine satires, en de gebreken der conservatieve Amsterdamsche samenleving ten toon stellen. *Die* schetsen en tafereelen zijn niet verouderd, laten zich nog even graag lezen, als toen zij voor het eerst uitkwamen. Hier is de schrijver geheel zich zelf; hier heeft hij vasten grond voor zijn voet gekregen; hier vindt hij een standpunt om van daaruit de ruimte in te snellen. Wij hebben natuurlijk het oog op zijn ‘Schetsen uit de Stille-Zuidzee-eilanden’ - waarin al de bekrompenheid en flauwheid van het Amsterdamsch coteriën-leven wordt gegeeseld - en vooral op zijn meesterlijke studie: ‘de Hoofdstad van Polderland’. Toen dit opstel in den Gids van het jaar 1864 verscheen, verwekte het ongemeene vreugde. Het werd goedlachs geschreven en goedlachs ontvangen. ‘Hij heeft gelijk’ - zoo sprak men algemeen. En waarlijk, men is zich in onze goede stad soms gaan verbeteren. Zimmerman schreef over het gasthuis, dat hij aan zijn Duitschen vriend niet wilde wijzen ‘want het gaat spoedig weg, om voor een mooi, groot en doeltreffend gesticht plaats te maken’. En ziet, in het jaar 1888 is men begonnen een eersten steen daarvoor te leggen. Daarentegen zijn enkele andere gebouwen nog gebleven, zoo als Zimmerman ze toen zag. Wij kunnen die aardige geestige omtrekken dus aanhalen. Hij zegt o.a. het volgende over de Amsterdamsche beurs:

> ‘Van al de leelijke gebouwen, die deze hoofdstad bezit, en ze

bezit er vele, is zeker hare beurs eene der leelijkste. Het is een steenen loods, zonder lees- of koffijkamers, zonder kantoren of vergaderzalen, waar iedereen komen mag, of hij er iets te doen heeft of niet. Alle vakken zijn hier vereenigd: de fondsenbeurs, de wisselbeurs, de graanbeurs en de beurs voor koloniale goederen. 't Is er een leven, dat hooren en zien vergaat, en een gedrang, dat men zich nauwelijks bewegen kan. Ieder koopman veroorlooft zich de weelde zich door zes bedienden naar de beurs te doen vergezellen, en zoo men hierbij al de schippers, werkbazen en zelfs sjouwerlieden voegt, die er zich ook verzamelen, dan zal men zich een denkbeeld kunnen vormen, hoe overtollig vol het gebouw is. De zuilenrij is merkwaardig, ten eerste om de zwaarte en het opéén-gehoopte der zuilen, ten tweede om de verzameling van parapluies en stokken, die er onder bewaard wordt, en ten derde om het geheel doellooze van haar bestaan; de eenige redelijke grond zou misschien moeten worden gezocht in de gelegenheid, die zij sommigen heursbezoekers aanbiedt, om den toegang voor anderen te versperren en de laatste rookwolk hunner verboden cigaren uit te blazen, alvorens aan Mercurius te offeren.'

Ook het Stadhuis is dunkt mij goed getroffen:

'Let eens goed op, Koster!' zei mijn vriend, 'ik zal u eenige publieke gebouwen wijzen. De publieke gebouwen zijn datgene, wat ons 't meest onderscheidt. Ze zien er volstrekt niet publiek uit; ze hebben een privaatrechtelijk karakter. Kijk eens, die verzameling van huizen, die aan elkander gegooid en gelijmd zijn en waarin alle bouwstijlen zijn vertegenwoordigd, is ons raadhuis, een ware doolhof, trap op, trap af, waar men naar den weg moet tasten en van de ééne corridor in de andere verdwaalt. Er zijn voorbeelden, dat vaders, die de geboorte hunner kinderen komen aangeven, ze bij vergissing laten inschrijven voor de militie, - wederom andere vaders leveren hunne belastingbilletten op het bureau van vaccinatie in, terwijl bruigoms en bruiden, na eerst bij het bevolkingsregister aangeklopt te hebben en daarna bij de secretarie afgewezen te zijn, zoodanig verzeild raakten in het armwezen of in het onderwijs, dat het uur verstreken was, vóór zij den rechten weg hadden gevonden en dus ongetroost naar huis gingen en hun

> ‘single-blessedness’ nog eene week verlengen moesten. Wil men zich aan dergelijke teleurstellingen niet blootstellen, dan moet men met kwistige hand fooien uitdeelen aan de personen, die zich als gidsen opwerpen, en wier bezit van de roode draad duidelijk aan hun neus en aan hunne kleeding zichtbaar is. Die personen doen daarbij alle eeden, die gij verlangt; zij getuigen alles wat zij niet weten, en zij bezweren alles wat niet waar kan zijn. Ziedaar nu de inrichting van ons raadhuis, waar onze beschreven vaderen in het openbaar vergaderen, zonder dat het publiek plaats heeft om hunne zittingen fatsoenlijk bij te wonen.’

Het is waar: dat alles is vóór vijf en twintig jaren geschreven. O, Polderland's hoofdstad!

Maar vooral oefende Zimmerman in ‘de Gids’ letterkundige kritiek uit.

Het voorbeeld volgende van Potgieter namen Schimmel en hij de taak der kritiek op zich. Natuurlijk oefende men zich eerst door studiën op buitenlandsche schrijvers. Zimmerman leverde in dit opzicht o.a. een fraai opstel over Thomas Moore. Maar hoofdzaak was de weegschaal in de hand te houden, om de Hollandsche auteurs juist te waardeeren. Men moest de kunst-atmosfeer rein en hoog houden, beletten, dat jongeren met ongewasschen handen en ongekamde haren in het rijk van Apollo en der Muzen binnentraden. De kritiek nu, zooals Zimmerman die hanteerde, was absoluut: een stelsel van regelen, die onder allerlei hemelstreken en tijden van kracht waren. Iets was schoon of niet schoon: dit was, volgens Zimmerman, naar vaste afgebakende voorschriften, naar een zekere idëeele maatstaf, uit te maken. Het literarisch product, gedicht of proza, werd dan als op een in de lessen der anatomie gebruikelijke tafel ter nedergelegd en ontleed. Het snijmes drong soms zeer diep door in het vleesch, de versierende opperhuid werd weggenomen, om den bouw van het lichaam te bespieden. Van den auteur zelven werd slechts in zooverre kennis genomen, als noodig was, om hem lessen voor de toekomst te geven. Want kritiek moest, volgens Zimmerman, in dit opzicht een bepaalde strekking en richting hebben. Het was een letterkundige gezondheidsleer. Die het ambt van criticus vervulde, had een zware roeping: hij moest helpen, om het jonge letterkundige geslacht te onderwijzen en te verbeteren. De man, wiens

voorbeeld in dit opzicht door Zimmerman dikwijls werd geprezen en nagevolgd, was de Franschman Gustave Planche. - In dien zin sprak Zimmerman in onze Redactie-vergaderingen. Bij de dicussie werkte hij dan dit thema der absolute kritiek, in zijn levendige voordracht, telkens precieser en vaster uit. Hij ging allengs diezelfde regelen ook op het zuiver kunstgebied toepassen. Hij was nog bezig aan de poging, om ons allen vriendschappelijk van de waarheid en stevigheid van zijn regel te overtuigen, toen Potgieter in de maand December 1862 Busken Huet in den kring onzer redactie binnenleidde. Van dat tijdstip af begon er wrijving en botsing in onzen kring te komen. Huets opvatting van kritiek was een geheel andere. Zijn modellen waren te zoeken niet bij den verouderden en schoolvossigen Gustave Planche, maar bij Sainte Beuve en Taine. Huet ging de methode dier nieuwe fransche kritiek toepassen. De aldus opgevatte methode had tot eerste voorwaarde, dat men den mensch in den auteur naging en schetste. Het kunstwerk was slechts uitvloeisel van het denken en gevoelen van den schrijver of schrijfster; men moest dus het eigen zijn en leven van elken auteur allereerst onderzoeken. Potgieter vond dat Huet gelijk had; hij steunde hem op alle wijzen. Zimmerman boog het hoofd. De vergaderingen van ‘de Gids’ waren niet altijd meer verkwikkelijk of hartelijk. Het einde was te voorzien. Een scheuring in de redactie was daar.

Zimmerman moest beleven, dat zijn ideaal van kritiek niet meer als een ideaal door het jongere geslacht werd beschouwd. Met het ‘absolute’ werd ook op letterkundig gebied allengs den draak gestoken. Het objectieve, abstracte, werd vrij wat minder gehuldigd. Hij is hier overwonnen. En wat het opmerkelijkst was, hij leverde zelf onbewust de wapenen aan zijn tegenstanders. Wat er van Zimmerman overblijft als letterkundig criticus, zijn waarlijk niet de thans reeds vergeten theorieën en lessen, maar wel enkele portretten, die hij heeft geleverd, enkele schilderijen van de personen der schrijvers. Wij hebben hierboven reeds de aandacht gevestigd op zijn Bakhuizen van den Brink, even flink en puntig opgevat als een Huet dit kon doen. Wij herinneren ons de eerbiedige, fijn gedetailleerde wijze, waarop hij in den Gids Mevrouw Bosboom weêrgaf. Wij denken aan zijn roerende meeslepende voorstelling van de Génestet: ‘onze jonggestorven vriend’. En wij blijven steeds bewonderen zijn

‘medaillon’ van Potgieter, dat wij nog even ons het genot zullen geven hier over te nemen:

> ‘Zijn beeld! Ik behoef de etsnaald en het graveerstift en den lichtdruk niet, om het blijvend te aanschouwen. Gegrift in mijn hart staat dat open, tintelend oog, dat hooggewelfde voorhoofd, die kale Socratische kruin; staan die bewegelijke en levendige trekken, die mond, die tot den gulsten en meest levenslustigen lach zich plooien, tot de edelste verontwaardiging zich samentrekken kon; die kloeke en flinke en toch zoo bescheidene gestalte, die noch van overwicht bewust bleek te zijn, nog minder eenigen overmoed verraadde.
> Oprecht en eerlijk, fier en onafhankelijk heeft hij door het leven gewandeld, helder van hoofd, rijk aan scheppingskracht, warm en innig van gemoed, een vriend en steun van wie zijne hulp behoefden voor de nooddruft des levens, of voor hunne vorming en ontwikkeling. Zijne koninklijke mildheid werd verhoogd door de kieschheid, waarin zij zich openbaarde en door de persoonlijke belangstelling en toewijding, de beminnelijkheid, waarmede zij vergezeld ging.
> Aristocraat in zijne vormen, in de eischen, die hij stelde aan zijne omgeving, aan zichzelven 't allermeest, was hij door aanleg en neiging een democraat in zijn gemoed. De gevoeligste snaren van zijn speeltuig trilden, waar hij de ellende der misdeelden schilderde, waar hij recht deed aan 't geen in hun harte edelst en aandoenlijkst weêrklonk.
> Hij heeft gedeeld in het lot der mannen, die hun tijd vooruit, hun volk te hoog zijn. Men pleegt de hooge papavers te treffen, de lagere te sparen. Het is een les, die de romeinsche koningen ons hebben geleerd. Getroffen werd hij niet, maar was 't vreemd, dat teleurstelling maar al te vaak zijn deel werd, dat hij zich, bij het verlies van iedere nieuwe illusie, tewijlen terugtrok in zijne rijk-bevolkte eenzaamheid?’

V.

Allengs zijn wij in het jaar 1874 gekomen. Zimmerman was tot nu toe in volle actie gebleven. Het feit der scheiding van Potgieter uit ‘de Gids’ had hem bittere pijn veroorzaakt;

maar al verschilden Potgieter en hij toen in opvatting en waardeering, het stond bij Zimmerman vast, dat Potgieter ook in dat gewichtig en smartelijk tijdstip van zijn leven niet dan door drijfveeren van onmiskenbare ridderlijkheid zich had laten leiden. Hij bleef zijn Potgieter even hoog achten, en die verwijdering tusschen hen beiden was dan ook slechts kort en niet volkomen. En intusschen legde het maatschappelijk, staatkundig, tot zelfs het kerkelijk leven, beslag op zijn tijd. Hij was een der bezigste mannen van Amsterdam. Opgewekt vervulde hij zijn plichten. Al de nobele uitingen van den vooruitgang hielp hij trouw. Als fijn beschaafd letterkundige en kunstkenner stond hij in de hoofdstad op een eerste plaats. Hij vergat bijna, dat hij met moeite telkens zijn positie had veroverd, dat de maatschappij niet als van zelve zich aan hem had overgegeven.

Daar trof hem de grootste slag van zijn leven. Zijn lieve vrouw, de moeder van zijn groot gezin, stierf in November 1874. Zij was gedurende zijn huwelijk een deel van zijn kracht geweest. Zelve, vol geest en vernuft, zwak van lichaam, maar veerkrachtig van aard, had zij al de lasten van het groote huisgezin op zich genomen. Trouwe moeder, zorgende hoedster beschikte zij er alles. Als Zimmerman moede thuis kwam, wist zij hem nog op te wekken door het prikkelend zout van haar scherpzinnigheid. Waar zij op haar leuningstoel zat, rustte Zimmerman uit. Zij stierf. En ziet: zijn oogen hebben sinds dat overlijden niet meer getinteld en geschitterd. De avondschemering begon voor hem te dalen. Een sombere avond na een vroeger zoo zonnig leven!

Wel heeft hij nog zich vermand en met kracht zich aan het werk gezet. Een nieuw handelshuis - een bankierszaak ditmaal - werd door hem aanvaard en gereorganiseerd. Het lidmaatschap van Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Holland werd met groote toewijding en onder groote vriendschap van zijn medeleden door hem vervuld. Het voorzitterschap der Rijks-academie van Beeldende Kunsten werd met voortvarende behartiging door hem waargenomen. Zoolang de ziekte zijn lichaam nog niet sloopte bleef hij gezet arbeiden. Maar de vlam van het leven was verdoofd.

De letterkundige van weleer sliep. Na den dood van Potgieter onttrok hij zich allengs aan den Gids en bleef hij zich, wat de literatuur betreft, slechts bepalen tot het bezorgen eener volledige uitgave der werken van zijn grooten meester.

Hij gaf toe aan zwaarmoedigheid, aan melancolie, aan zelfkwelling. De kring van zijn aandoeningen en wils-uitingen scheen soms zoo ingewikkeld Nooit was hij recht tevreden meer met zich zelven. Als hij het ééne had bereikt, zag hij verlangend uit naar iets anders. Hij scheen zóó vermoeid, zóó afgemat. Hij was niet gelukkig meer. Soms achtte hij zich miskend, en in zeer vertrouwelijke gesprekken stipte hij dan aan, dat de kinderen, die een vader uit Indië stuurt, om in het moederland, ver van het ouderhart, opgevoed te worden, niet gelukkig konden worden.

Op hen, die, door hun Indiesch bloed, vuriger verbeeldingskracht en grooter warmte van gevoel bezitten dan hun Europeesche broeders, zonen van mist en nevelen, vallen soms slagen, die zij niet verdienen. Terwille van een of andere theorie of beschouwing, maakt men hun leven hier in Holland tot een wreede school. Uit vrees van de grenzen der Europeesche zelf beperking te overschrijden, durven zij nooit volkomen en volledig zich geven of uiten. Zij kunnen den moed niet hebben geheel natuurlijk te zijn. Zelfs, waar alles hun schijnt mede te loopen, worstelen zij met allerlei kleine vooroordeelen. Zelfs, waar zij vrij wat meer, door gedachte, vernuft of beleid, beteekenen dan de meesten hunner Hollandsche tijdgenooten, worden zij door kleinheid en alledaagschheid van anderen telkens tegengehouden en in hun streven belemmerd. Zij worden dan prikkelbaarder dan anderen: zijn wel dankbaarder dan hun Hollandsche broeders voor de minste liefde-teekens, die zij ontvangen: maar zijn ook jaloerscher op die liefde, dan voegzaam is in ons noordelijk klimaat. Elke kleine grief schrijnt hen meer dan ons.....

Bij zulke droeve woorden uit zijn mond dwaalden dan mijn gedachten naar het aan 't bosch gelegen Baarn, waar ik met zijn broeder en andere Indische jongens op kostschool was geweest.

H.P.G. QUACK.

Johan de Witt en zijn jongste geschiedschrijver.

Antonin Lefèvre-Pontalis, Jean de Witt, Grand Pensionnaire de Hollande. 2 vol. in 8°. Paris, librairie Plon 1884.

Den nieuwsten geschiedschrijver van Johan de Witt bij het Nederlandsche publiek in te leiden, is, welbeschouwd, een overtollig werk. Want voor niemand, wien de studie onzer vaderlandsche geschiedenis ter harte gaat, is de heer Lefèvre-Pontalis een onbekende. Zijn werk kan veilig vooronderstelt worden, in handen te zijn van allen, die het daarin behandelde onderwerp wenschen te kennen, en zelfs de vleiendste aankondiging mijnerzijds zou den heer Lefèvre-Pontalis geen enkelen nieuwen lezer verschaffen. Desniettemin voldoe ik gaarne aan het verlangen der redactie van dit tijdschrift, om eene aankondiging van zijn in vele opzichten uitmuntend werk onder hare auspicien het licht te doen zien. Hoe vaak Lefèvre-Pontalis het ons ook doet vergeten, hij is en blijft een vreemdeling; en het is daarom niet anders mogelijk, dan dat aan een landgenoot van den Raadpensionaris zich vele zaken anders voordoen, de samenhang der gebeurtenissen zich in een ander licht vertoont. Den lezer, die beide voorstellingen wil vergelijken, wordt daardoor de weg gebaand tot een zelfstandig oordeel en de gelegenheid gegeven, om met de vele nieuwe feiten, die hij bij Lefèvre-Pontalis zal hebben aangetroffen, zijn voordeel te doen, zonder van zijne beschouwingswijze ten eenenmale afhankelijk te worden.

Gelijk ik reeds opmerkte, is het werk van Lefèvre-Pontalis in vele opzichten een uitmuntend werk. Het is samengesteld met groote liefde, zoowel voor de wetenschap der geschiedenis in het algemeen, als in het bijzonder voor den held van dit tijdvak, den man, wiens ‘heroiëk en cordaat gemoed’ zelfs

door zijn felste tegenstanders[1] werd bewonderd. Geen moeite is gespaard, om zoowel hem als zijn tijd in ieder opzicht te doorgronden; zoowel het Nederlandsche als de Fransche rijksarchieven zijn op contributie gesteld, om de tot nog toe bestaande leemten onzer kennis aan te vullen. Wel straalt somtijds - bijv. in het korte woord over den ouderen arbeid van Mr. Simons[2] - het vooroordeel door, alsof de ongedrukte bescheiden noodwendig meer belangrijks bevatten, dan de reeds uitgegevene; maar dit vooroordeel gaat bij den schrijver nooit zóóver, dat hij om der wille van de eerstgenoemde soort van bronnen de rijkere schat van kennis, die uit de laatste te putten is, verwaarloosd of veracht zoude hebben. Alleen van de blauwboekjes en pamfletten uit dezen tijd is een wel wat zeer spaarzaam gebruik gemaakt, 't geen jammer is, omdat zij meer dan eenige andere bron de aspiratiën der groote staatspartijen en de stroomingen der publieke opinie voor ons onthullen. Zelfs aan het beroemde werk van de la Court ‘Aanwijzing van Hollands politieke gronden en maximen’ heeft Lefèvre-Pontalis slechts weinig weten te ontleenen. Maar, wie zal het een schrijver verwijten, dat hij zijn onderwerp niet heeft uitgeput. Veeleer verheuge men zich over hetgeen hij heeft gegeven, vooral dan, wanneer die gift op zich zelve reeds zoo rijk is, als die, welke wij van Lefèvre-Pontalis ontvingen.

Want hij, die het tijdvak van de Witt slechts uit de werken zijner voorgangers kent, zal hier voor het eerst een aantal bijzonderheden aantreffen, karakteristiek voor den man en voor den tijd, waarop tot nog toe niemand de aandacht had gevestigd. Hij vindt hier bovendien - mijns inziens nog grooter verdienste - een billijk oordeel over den grooten staatsman, dien ieder Nederlander moest vereeren, en dien nochtans het zonderlinge lot getroffen heeft, niet zoozeer van door partijzucht verguisd, als wel door eene te ver gedrevene en in caricatuur ontaardende ‘onpartijdigheid’ verongelijkt te worden. Dat onnauwkeurigheden worden aangetroffen, is bij een werk van zoo langen adem niet te verwonderen, en doet aan de verdiensten van den schrijver geen afbreuk. Slechts zelden zijn zij aan onvoldoende kennis onzer taal toe te schrijven, al speelt deze

1) Valkenier. Verward Europa I p. 381.
2) I. p. II.

den schrijver hier en daar parten. Zoo legt hij[1] den Raadpensionaris de woorden in den mond: ‘voir le roi de Suède maître de l'horizon est l'un des plus grand dangers pour cet État.’ Dit nevelachtig en kwalijk omschreven gebied zou de Witt aan Karel Gustaaf wel gegund hebben; maar wat hij hem niet gunde, was de heerschappij over de Sont, in de bescheiden van dien tijd meestal Orisont geheeten.

De voornaamste bron van Lefèvre-Pontalis zijn de minuten der brieven van de Witt, waarvan de nagenoeg compleete collectie op ons Rijksarchief te 's Hage bewaard wordt. ‘C'est en dépouillant année par année la correspondance publique et privée du Grand Pensionnaire qu'on pouvait le plus fidèlement écrire son histoire.’ Deze stelling van Lefèvre-Pontalis[2] zou ik aarzelen te onderschrijven. Ongetwijfeld, de brieven van de Witt zijn een kostbare bijdrage tot de kennis van dit tijdvak, maar alleen dan, wanneer men van elders genoeg weet, om den briefschrijver doorloopend op de vingers te kunnen zien. De minuten van de Witt willen met de uiterste behoedzaamheid gelezen worden, zal de lezer niet ieder oogenblik op een dwaalspoor geraken. Wie de politieke missiven van de Witt begint te lezen, krijgt den indruk van openhartigheid en rondborstigheid; wie de lectuur met oordeel voortzet, bemerkt alras dat die onbevangenheid niets dan schijn is. Nimmer zal hij op bepaalde leugens stuiten; wat Wicquefort van de Witt getuigde, dat hij nimmer iemand heeft bedrogen, is de waarheid; maar de kunst om zonder liegen te misleiden, verstond hij in de perfectie, en hij maakte er, waar de politiek dit eischte, onbekrompen gebruik van. Wil men een voorbeeld? Den 4^{den} October 1663 schrijft de Witt aan zijn Zeeuwschen collega Veth, naar aanleiding hunner besprekingen over de toekomst der Spaansche Nederlanden, dat hij die aangelegenheid zóó geheim houdt, dat hij haar zelfs in het college van Gecommitteerde Raden nog niet geventileerd heeft.[3] Dit was de waarheid, maar waarheid was het ook, dat hij juist den vorigen dag de Staten van Holland zelf over die aangelegenheid had doen beraadslagen en besluiten[4], zoodat de zaak dus reeds

1) I. p. 249.
2) I. p. III.
3) Recueil ‘Zaken van staat en oorlog.’ (R.-A.)
4) Secr. Res. Holl. 3 Oct. 1663.

veel verder gevorderd was, dan zij bij communicatie aan Gecommitteerde Raden geweest zoude zijn. Zoo bereikte hij zijn doel, nl. om de Zeeuwen op het denkbeeld te brengen, dat de zaak, die hij op touw had gezet, en die hij voor hen niet geheel verborgen kon houden, nauwelijks was geëntameerd, terwijl zij feitelijk in staat van wijzen was. Afgezien van dergelijke onoprechtheden, wemelen zijne minuten van reticenties. Zelden geven zij zijne gedachte ten volle weder, in den regel bevatten zij niet meer, dan wat de correspondent weten moet, om in eene bepaalde richting werkzaam te zijn. Door het Spaansche gouvernement gepolst over eene alliantie tusschen dat rijk en de Unie, had Beverningk, tegenstander van zoodanig verbond, ontwijkend geantwoord, maar toch de gedane opening aan den Raadpensionaris overgebriefd[1]. De Witt prees per omgaande 's mans voorzichtigheid; ook hij achtte den tijd voor zoodanige alliantie nog niet rijp[2]; en dit was waar, want nog kort te voren had hij zelf gelijk aanbod van den Spaanschen ambassadeur Gamarra afgeslagen. Maar de geheele waarheid kreeg Beverningk toch niet te weten. Zoowel het aanbod van Gamarra, als het tegenvoorstel van de Witt, om nl. door Spanje en de Unie acten van wederzijdsche hulpverleening te doen passeeren, voor het geval, dat een van beiden door Frankrijk mocht worden aangetast, werden voor hem verborgen gehouden. En Beverningk was niet de eenige ambassadeur, die aldus getracteerd werd. Den 10^{den} Oct. 1670 schrijft de Witt aan van Beuningen, dat z.i. ‘de tegenwoordige tijdsgelegenheid wel eene solide en vertrouwde verbintenis (tusschen Engeland en dezen staat) eischende is.’ Maar het andere lid zijner gedachte, dat hij nl. niets liever wenschte, dan de zijde van Engeland te verlaten, als Frankrijk maar naar rede wilde luisteren, sprak hij tegenover van Beuningen niet uit, wel tegenover de Groot, wien hij den 27sten November 1670 te kennen gaf, wel te wenschen, dat deze er in mocht slagen ‘de oude confidentie’ tusschen Frankrijk en de Unie te herstellen, en dat hij zelf ‘daartoe gaarne alhier naar zijn uiterste vermogen zoude helpen contribueeren, als oordeelende, daarin ons ware interest te zijn gelegen.’ Dat hij daarmede aan de

1) Beverningk aan de Witt 18 Mrt. 1671. (Verbaal, bijl. N°. 50, R.-A.)
2) De Witt aan Beverningk 21 Apr. 1671. (R.-A.)

Groot eene onderneming opdroeg, waarmede hij zelf bij den Franschen gezant Pomponne reddeloos schipbreuk had geleden, achtte hij echter niet noodig, er bij te voegen. Van dien aard zijn de brieven van de Witt: ware kunststukjes van diplomatie, meestal veel merkwaardiger om hetgene zij verzwijgen, dan om hetgene zij inhouden, maar juist daarom alleen dan nuttig voor de wetenschap der historie, wanneer zij in handen vallen van iemand, die de kunst verstaat, ze te lezen. In die kunst is Lefèvre-Pontalis nog geen meester. De brieven van dezen Hollandschen Odusseus leest en herleest hij, zonder ooit achter de schijnbaar rondborstige taal de tallooze arrière-pensées te vermoeden. Al te vertrouwend lezer dier dépêches, ondergaat hij al de suggesties, die de Witt bij zijne correspondenten wilde opwekken; laat hij zijn aandacht afleiden van al datgene, waarop de Witt niet wilde, dat zijne correspondenten letten zouden.

Dit wat betreft de bronnen van den heer Lefèvre-Pontalis, en het gebruik, dat hij er van gemaakt heeft. Wat zijne resultaten en appreciaties betreft, kan ik mij in het algemeen, en zonder voor ieder détail in te staan, bij zijne inzichten nederleggen. Maar op twee belangrijke punten is mijn oordeel met het zijne in strijd, en, daar die beide punten hoofdvragen van binnen- en buitenlandsche politiek betreffen, is het mij onmogelijk daarover met enkele woorden heen te stappen. De Witt's positie in zake de centraliseering of decentraliseering van het staatsgezag, en zijne verhouding tegenover Frankrijk worden m.i. door Lefèvre-Pontalis in strijd met de waarheid voorgesteld. Mijne gronden voor het een en voor het ander wensch ik in het breede te ontvouwen.

Mijns inziens is de binnenlandsche politiek van Johan de Witt eenvoudig een voortdurende worsteling van de republikeinsche staatsidee tegen de monarchie, die onder Maurits, Frederik Hendrik en Willem II, steunende eenerzijds op de aanhankelijkheid der gemeente, andererzijds op de trouw des legers, de vertegenwoordiging tot een instrument der monarchale politiek had vernederd, nadat zij nog onlangs onder Oldenbarnevelt oppermachtig had geheerscht, en juist omgekeerd den monarch als werktuig der parlementaire oppermacht had gebezigd. Tegen die ‘slavernij’, gelijk van der Capelle het eens genoemd had, ontbrandde van lieverlede het verzet, dat in den

persoon van Johan de Witt en de Loevesteinsche factie culmineerde. Het richtte zich allereerst tegen de oorlogzuchtige politiek van Frederik Hendrik, die de financiën en hulpbronnen van het land uitputten, teneinde de grenzen steeds verder naar het Zuiden uit te breiden, en 't schoonste deel van Brabant en Vlaanderen bij de Unie in te lijven. Het richtte zich in de tweede plaats tegen de verwaarloozing van ons voornaamste belang - 't voornaamste althans na de onafhankelijkheid - de handhaving van de vrijheid en veiligheid der zee, die Frederik Hendrik aan zijn annexatie-plannen ten offer zou gebracht hebben. Het richtte zich in de derde plaats tegen de familie-politiek der Oranjes, die de krachten van dit land tot handhaving of herstel der Stuarts op den troon van Engeland gebruiken wilden. Het richtte zich eindelijk tegen de monarchie zelve, vooral nadat Willem II in 1650 getracht had met de wapenen in de hand de vroegere subordinatie der Staten te doen herleven. En de langdurige minderjarigheid eens zoons, eerst na des vaders dood geboren, maakte het mogelijk de republikeinsche idealen, die sedert lang bij de Staten sluimerden, ook te verwezenlijken. Wel was men zich bewust, dat de zuivere republiek zich op den duur niet kon staande houden; maar men hoopte, dat na afloop der minderjarigheid waarborgen zouden worden gevonden, sterk genoeg, om den monarch te dwingen, datgene te zijn, wat hij vóór 1618 geweest was, niet de oppergebieder van het land, maar 't willig werktuig van de dagvaart.

Zoo doet zich aan mij de Witt's programma van binnenlandsche partij-politiek voor, geheel anders den heer Lefèvre-Pontalis. Volgens hem verschuilt zich achter de vraag, of aan de republikeinsche idee dan wel aan de monarchie de toekomst zoude toebehooren, eene andere vraag van nog veel meer gewicht, nl. deze of de heerschappij aan de afzonderlijke provinciën dan wel aan de Generaliteit ten deel zoude vallen. ‘Chaque province serait-elle, soit souveraine vis-à-vis des autres, soit sujette du pouvoir fédéral? Telle était la question qui avait encore une plus grande importance politique que les rivalités du parti orangiste et républicain’. Niet uit haat tegen het monarchale beginsel, maar wegens hun tegenzin tegen een centraal gezag, boven de afzonderlijke provinciën verheven, hebben de Staten van Holland met het stadhouderschap ge-

broken. In de monarchie meende men de Generaliteit te treffen. ‘Se trouvant supérieure à toutes les provinces, la Hollande ne pouvait se résigner à la domination des États-généraux, qui la réduisait à n'être que l'égale des autres provinces et à ne disposer que d'une seule voix dans les délibérations. Elle craignait que leur pouvoir, naguère invoqué contre elle par les stadhouders Maurice et Guillaume II, ne devînt l'instrument de sa servitude. Elle ne voulait donc leur laisser qu'une autorité strictement limitée, afin de mettre ainsi son indépendance en dehors de toute atteinte. La condition du succès, c'était l'abolition ou du moins la vacance du stadhoudérat, qui, joint aux charges militaires de capitaine et amiral-général, avait concentré entre les mains des Princes d'Orange tout le pouvoir exécutif de la confédération, sans lequel les États-généraux étaient réduits à l'impuissance’[1]. Om dus de Unie te ontbinden, moest de monarchie ten offer vallen. In naam was de Loevesteinsche staatkunde republikeinsch, in werkelijkheid was zij provincialistisch.

Gelijk de meeste onjuiste voorstellingen bevat ook deze een kern van waarheid. Zeker in den aanvang van het Loevesteinsche tijdvak, ter Groote Vergadering, hebben de nieuwe machthebbers zeer provincialistisch gedacht en gehandeld. Het blijkt uit de besluiten toenmaals genomen; het blijkt nog beter uit de radicaler voorstellen, door Holland op die bijeenkomst der bondgenooten ingediend. Hadde men de denkbeelden dier provincie gehuldigd, dan zoude het ééne Unie-leger in zeven provinciale heirbenden zijn ontbonden, dan zoude dienovereenkomstig de Unie-grens in zeven stukken verknipt, en aan ieder der provinciën een dier stukken ter bewaking overgedragen zijn geworden. In alle belangrijke aangelegenheden, zelfs in het beleid van onderhandelingen en het sluiten van verbonden zouden de provinciën gekend zijn geworden: de Groote Vergadering zelve gaf bij de onderhandelingen met Engeland het voorbeeld van zoodanige ruggespraak[2]. Bij gebreke van voldoende eigen middelen, was de Generaliteit steeds van de consenten der provinciën afhankelijk; en

1) I. p. 66.
2) Res. Holl. 6 Apr. 1651. - Res. Gr. Verg. 25 Mei, 12, 14 Juni 1651.

die consenten moesten éénparig zijn; een enkele provincie kon dus de noodzakelijkste uitgaven verijdelen of op de schouders harer bondgenooten afschuiven. Een uitstekend middel, om die gevaarlijke vrijheid te breidelen, was de submissie aan arbiters van geschillen over de consenten. Maar een daartoe strekkende voorslag stiet af op Hollands onwil[1]. Men moet het Lefèvre-Pontalis toegeven: op de Groote Vergadering was Hollands woord provincialistisch, maar het was niet Hollands laatste woord. Sedert den vrede van Westminster houdt de provincie een geheel anderen koers, en wordt juist omgekeerd versterking van 't centraal gezag haar leuze. En aan die richting is zij getrouw gebleven tot aan den val van Johan de Witt. Wil men bewijzen? In 1658 doet Holland ter Generaliteit een voorstel, waardoor de beschikking over de militie van den staat meer dan te voren aan de Staten-Generaal verzekerd, en waardoor een der gevaarlijkste besluiten der Groote Vergadering wel niet opgeheven, maar van zijn kracht beroofd zoude zijn geworden[2]. In 1663 komt die provincie zelf voor den dag met het voorstel, dat zij in 1651 zoo resoluut had afgewezen, namelijk om geschillen over de consenten aan de uitspraak van arbiters te submitteeren[3]. Daarmede verbond zij een ander voorstel, nl. om de oude dwangmiddelen weder in te voeren, waardoor nog onder Frederik Hendrik de geconsenteerde penningen, bij gebreke van willig fournissement, waren ingevorderd, voorzoover die middelen niet met de resolutiën der Groote Vergadering in strijd waren[4]. Al bleef het ook in dezen bij projecten[5], uit die projecten blijkt, welk een geest Holland thans bezielde. Voorts werd met het stelsel van ruggespraak gebroken, het stelsel, dat ieder snel besluit, iedere geheimhouding onmogelijk maakte. De Staten-Generaal machtigden zich het recht aan, niet slechts om over alliantiën te onderhandelen, maar ze ook te sluiten, zonder de provinciën eenigzins te raadplegen[6]. Alleen in de ratificatie, die volgens

1) Slingelandt. Staatk. Geschr. I. p. 191 vg., II. p. 227 vg., III. p. 125 vg.
2) Res. Holl. 5 Apr. 1658.
3) Res. Holl. 2 Mei 1663.
4) Res. Holl. 2 Mei 1663.
5) Advies van den Raad van State 22 Juni 1669 (R.-A.) - Het citaat van Lefèvre-Pontalis, I. p. 307^4 is onjuist.
6) Res. St.-Gen. 2, 12 Febr. 1666. - Res. St.-Gen. 20 Jan. 1668; Secr. Res. St.-Gen. 21, 24, 25 Jan. 1668; Res. St.-Gen. 26 Jan. 1668.

het toenmalige volkenrecht niet geweigerd worden mocht[1], werden de provinciën nog gekend[2]; men sloot ze uit van het wezenlijke, en liet ze deelnemen aan eene formaliteit. Dat men echter de provinciën blindelings liet ratificeeren, gelijk Aitzema meedeelt[3], is een mythe[4].

Wel verre van het centraal gezag te besnoeien, hebben de Staten van Holland in deze periode de Staten-Generaal meermalen tot zoodanige maatregelen bewogen, als waardoor de verbriefde rechten der provinciën merkelijk verkort werden. Drie zaken waren er, waarin de Unie slechts eenstemmige besluiten duldde, nl. oorlog, vrede, contributie. Toch zien wij in 1656 door twee provinciën en een kwartier van Gelderland tot het ontzet van Danzig besluiten, hoewel die handeling met een oorlogsverklaring aan Zweden gelijk stond, en ééne provincie zich beslist er tegen verklaarde[5]. Evenzoo geschiedde in 1657. Het generaal arrest op alle Fransche vaartuigen, dat eveneens met een oorlogsverklaring gelijk stoud, werd door Holland ondanks het protest van Zeeland bij overstemming doorgedreven[6]. Met de vrijheid der consenten was het kwalijk te rijmen, dat in 1666 aan Denemarken subsidiën werden toegezegd bij een tractaat, waarover de provinciën niet waren geraadpleegd[7]. In 1668, bij het sluiten der Triple Alliantie, werd die onregelmatigheid op nieuw gepleegd; de tegenspraak van sommigen kon slechts bewerken, dat men na het sluiten van dat verbond de provinciën nog om hun consent verzocht[8], dat zij nu niet meer konden weigeren, zonder tevens 't volkenrecht te schenden.

Na eerst de Staten-Generaal tot een schijnvertooning vernederd te hebben, of althans in die richting werkzaam te zijn geweest, heeft Holland vervolgens diezelfde Staten-Generaal tot het machtigste lichaam in den staat verheven. Wel blijft daarbij de Raadpensionaris bescheiden op den achtergrond. Maar, be-

1) Wiequefort 1 Ambassadeur II, 15.
2) Res. St.-Gen. 12 Febr. 1666. - Secr. Res. St.-Gen. 24 Jan. 1668.
3) Aitz. V p. 887.
4) Res. Holl. 13 Febr. 1666.
5) Aitz. III p. 1270.
6) Res. St.-Gen. 14 Juni 1657. - De Witt aan Zuid-Polsbroek 11 Aug. 1659 (R.-A.)
7) Zie boven.
8) Secr. Res. St.-Gen. 25 Jan. 1668. - Res. St.-Gen. 26 Jan. 1668.

denken wij, hoezeer hij het was, die op ieder gebied de Staten placht te leiden, en hoeveel hijzelf aan invloed won door de machtsuitbreiding der Staten-Generaal, waar hij als woordvoerder van Holland de eerste rol speelde, dan zullen wij niet aarzelen hem de voornaamste eer te geven, van een zoo onbekrompen goed maken van de fouten der Groote Vergadering. Voorwaar niet hem is het te wijten, indien het centraal gezag nooit geheel en al in de Republiek de plaats heeft ingenomen, die voor de macht en de veiligheid van den staat wenschelijk zoude zijn geweest. Hadde hij in dezen de vrije hand gehad, of langer aan het roer van staat gestaan, Oldenbarnevelts ideaal - 'een generale regeering toegerust met behoorlijke autoriteit' - zou door dezen staatsman werkelijkheid zijn geworden.

Dat Holland op de Groote Vergadering provincialistische denkbeelden heeft voorgestaan, is slechts als een tijdelijke afdwaling te beschouwen. Niet de toenmalige, maar de latere houding van dat gewest was met zijne blijvende belangen in harmonie. Immers, wanneer wij Holland van het verwijt van een duurzaam provincialisme willen vrij pleiten, zoo geschiedt zulks vooral met het oog daarop, dat Holland meer dan één der andere provinciën bij de handhaving en versterking der Unie geïnteresseerd was. Bij ontstentenis van een centraal regeeringsorgaan, bekleed met voldoende autoriteit 'om de provinciën en steden te houden in haar devoir van contributie en noodwendige eenigheid', kwam al de last der Unie op de schouders van Holland neder. Indien de andere provinciën haar geldelijke verplichtingen verzuimden, de noodige consenten niet invleverden, de geconsenteerde penningen niet fourneerden, dan zag zich Holland steeds genoodzaakt met zijne middelen alleen, of met onvoldoende hulp der overige gewesten de taak der geheele Unie ten uitvoer te leggen[1]. Dan was het die machtige provincie, die door haar voorschotten moest bijspringen, tenzij men van te voren de raming zoo hoog had genomen, dat Hollands quota alleen voor de onderneming voldoende was[2]. In de jaren 1640-1646 betaalde Holland aan legerlasten, d.w.z. aan paarden, wagens, geschuttrein, ammunitie, ƒ 1,806,000 boven hare quota[3]. Daarentegen had alleen de Amsterdamsche admi-

1) Slingelandt Staatk. Geschr. I p. 191 vg., II p. 16, III p. 125 vg.
2) Secr. Res. Holl. 25 Nov. 1678.
3) Res. Holl. 26 Apr. 1670, 18 Apr. 1671.

raliteit in 1669 van de landprovinciën ƒ 3 mm. aan achterstallige subsidiën te vorderen[1)], terwijl Holland op de onkosten van den zeekrijg en den aanbouw van oorlogschepen geen penning schuldig was gebleven[2)]. In 1654 beweerde Holland, dat al zijn voorschotten te zamen thans tot ƒ 15 mm. gestegen waren[3)]; terwijl de Raad van State in 1662 erkende, dat Holland zóóveel millioenen van de andere provinciën te vorderen had, dat eene executie voor dat bedrag deze òf te gronde richten, òf tot opstand drijven zoude, waarvan het laatste wel het apparentste was[4)]. Men ziet hieruit, welk een belang Holland had, om aan de overdreven zelfstandigheid der provinciën paal en perk te stellen. Zeker, Holland kon van tijd tot tijd ook zonder den bijstand zijner bondgenooten het oogmerk der Unie door eigen kracht volbrengen. Dit bleek o.a. bij de Oostzeetochten van 1656 en 1658, toen het Zeeuwsch contingent gansch onbeduidend was, ja bij den tweeden dier tochten zich geheel verontschuldigen liet[5)]. 't Bleek andermaal in 1657, toen bij den krijg tegen Portugal het Friesche contingent te huis was gebleven[6)]. Ten derden male bleek het in 1659, toen de groote vloot, die onder de Ruyter de Oostzee bewaakte, nevens 54 Hollandsche slechts 14 Zeeuwsche en Friesche oorlogschepen telde[7)]. Bij Chattam eindelijk zou men te vergeefs het Zeeuwsche eskader bij de vloot gezocht hebben[8)]. Holland kon derhalve tot op zekere hoogte den steun der andere provinciën missen; maar wie gelooft, dat die provincie voor haar genoegen den last der gemeenschap op zich nam? Wanneer zijn staatslieden het programma opstelde om ‘de provinciale financiën te redresseeren, de schulden af te doen, zich zelf te defendeeren, te zorgen, dat de vrede alom bewaard bleef, en voorts *ten kwaadsten gaande* eene republiek alleen en op zich zelf te maken’[9)], zoo spreekt daaruit geene voorliefde

1) Recueil ‘Middel ter zee’ (R.-A.)
2) Res. Holl. 7 Dec. 1660, 26 Sept. 1662, Res. St.-Gen. 22 Oct. 1671.
3) Aitz. III p. 943.
4) Res. Raad van State, 29 Dec. 1662.
5) Aitz. III p. 1270, 1307; IV p. 230, 235, 241, 258, 463. - De Jonge Zeewezen II 1. p. 249 noot.
6) Aitz. IV p. 110, V p. 191. - Wiequef. II p. 483 vg., III p. 129.
7) Aitz. IV p. 375 vg., 409.
8) De Jonge Zeewezen II 2, p. 401, 418 vgg. - Sommiere aanteekeningen 1669 p. 51. - Praatje in 't ronde 1669 p. 21.
9) Aitz. III p. 545, 943. - Sommelsdijck à Guill.-Frédéric. 2 Fév. 1654

voor het isolement, maar berusting daarin, wanneer 't niet anders zijn kon. Den band der Unie hechter te snoeren, was in eminenten zin een Hollandsch belang.

Overal dus, waar wij, gelijk ter Groote Vergadering, Holland decentraliseerend op zien treden, is aan te nemen, dat een nog krachtiger belang op den voorgrond trad, en zich zóó krachtig gelden deed, dat daarvoor zelfs het streven naar versterking der Unie wijken moest. En welk belang tot de verzaking van dit natuurlijk streven noopte, is aan geen twijfel onderhevig: het was de noodzakelijkheid om vóór alles de monarchie te bestrijden. Wel hadden de republikeinsche beginselen ook in de andere provinciën wortel geschoten, en was de zienswijze, die in Holland bovendreef, ook toongevend bij de meerderheid der overige regenten, gelijk bij menige gelegenheid reeds was gebleken. Het verzet van Holland tegen de oorlogzuchtige politiek van Frederik Hendrik vond bij drie andere provinciën openlijken steun[1]. Ja, toen in 1650 Willem II gestorven was, volgden niet minder dan vier provinciën Hollands voorbeeld en lieten de monarchale waardigheden tot nader order onbezet. De Loevesteinsche politiek was dus allerminst de politiek eener provincie; de republikeinsche was eene nationale partij. Desniettemin had Holland op de vertegenwoordiging der zeven provinciën, het college der Staten-Generaal, geen vertrouwen. Te lang was men er aan gewend geraakt, om in dat college het werktuig der monarchie te zien. Want ondanks de stemming van de meerderheid der provinciën, die meestal met de meerderheid in Holland overeenkwam, had toch steeds ter Generaliteit sedert 1618 den Prinsen van Oranje een willige meerderheid ter zijde gestaan. Het divide et impera, waarin vooral Frederik Hendrik uitmuntte, had daartoe de middelen verstrekt. Door den naijver tegen de machtigste provincie bij de kleineren aan te wakkeren en te prikkelen, wisten èn Maurits, èn Frederik Hendrik, èn Willem II zich steeds een aanhang te verschaffen, sterk genoeg, om de Staten-Generaal in hunnen geest te leiden. De bekeering, waarvan de Groote Vergadering professie deed, was te plotseling, om er veel waarde

1) A.v.d. Capelle I. p. 552 vgg. (vgl. I. p. 559); v.d. Sande p. 153 (a^{o}. 1629). - A. v. d. Capelle 1. p. 655 vgg.; v. d. Sande p. 172 (a^{o}. 1632). - Aitzema II p. 314, 317, 324 (a^{is}. 1635, 1636). - Aitzema II p. 922 (a^{o}. 1643).

aan te hechten. Bij den eersten omkeer der fortuin liep men gevaar de meerderheid te zien overgaan naar de zijde der monarchie. Een lichaam, dat nog het jaar te voren den monarch geautoriseerd had tot het plegen van een staatsgreep, moest ook voor de toekomst onschadelijk worden gemaakt. De ware toedracht is dus juist het tegendeel van de voorstelling, door Lefèvre-Pontalis gegeven. Zegt deze: de monarchie werd opgeofferd, om het centraal gezag te breken; in werkelijkheid was de aanval op het centraal gezag een verborgen stoot tegen de monarchie. Maar het duurde niet lang, of de Generaliteit vertoonde zich aan de Hollandsche regenten in een geheel ander licht. De zwakheid der zes provinciën, die feitelijk van Holland geheel afhankelijk waren, verschafte aan laatstgenoemd gewest meer en meer een onbetwiste hegemonie. Zijn praeadvies besliste in zaken van oorlog en onderhandeling; de resolutie der Staten-Generaal gold als bloote bekrachtiging der provinciale resolutie van Holland[1]. Te voren willig werktuig der monarchie, bleek de Generaliteit thans een even willig werktuig van Holland te zijn geworden. En zij, die gemeend hadden in de Generaliteit de monarchie te treffen, kwamen met schrik tot het inzicht, dat zij door de besluiten der Groote Vergadering feitelijk hun eigen macht hadden ondermijnd. Vandaar het nieuwe en onverdachte streven der Staten van Holland om aan de Staten-Generaal al de verloren macht en meer dan deze terug te geven, een streven, dat met het ware belang dier provincie veel meer dan het vroegere overeenkwam.

Doch het was niet genoeg de Staten-Generaal met macht te bekleeden, men moest dat lichaam ook in staat stellen die toevertrouwde macht ten bate van 't gemeen te kunnen uitoefenen. Zooals die vergadering thans was ingericht was zij voor die taak volkomen ongeschikt. Te veel personen namen deel aan de deliberatiën, droegen kennis van de besluiten, waren gemoeid met de ten uitvoerlegging: van snelheid, consequentie, geheimhouding der regeeringsdaden kon dientengevolge geen sprake zijn. Dat de vertegenwoordiging tevens regeering was, was de bron van het euvel: het geneesmiddel lag dus daarin, naast of uit het midden der vertegenwoordiging een executief orgaan te vormen. Het college, in pleno vergaderd,

1) De Witt aan Zuid-Polsbroek 4 Oct. 1659 (R.-A.). - Res. Holl. 2 Apr. 1667

behoorde slechts in groote trekken de richting aan te geven, die het gevolgd wenschte te zien; de uitwerking in bijzonderheden en de uitvoering moest aan weinige personen worden toevertrouwd. De registers, op het Rijksarchief aanwezig, doen ons de wording dier hervorming kennen, waarop de geschiedschrijvers veel te weinig het licht hebben doen vallen[1]. De naam van den hervormer wordt ook hier verzwegen; doch wie anders dan de Witt ware in staat geweest, zulk een gewichtig werk te ondernemen en te volbrengen? Temple, die hem uitdrukkelijk als den schepper der secrete besognes noemt[2], verdient op dit punt ons volle vertrouwen.

Reeds van oudsher was het de gewoonte aan commissiën uit de Staten-Generaal de praeparatie van alle gewichtige besluiten op te dragen. Deze besognes, waarin iedere provincie één, Holland twee leden benoemde, en waarin niet naar provinciën, maar hoofdelijk gestemd werd[3], waren echter bloot adviseerende lichamen: zij rapporteerden, de Staten zelve resolveerden. Kon men nu de Staten-Generaal bewegen, om de bevoegdheid dier besognes te amplieeren, en hun ook het nemen van besluiten toe te vertrouwen, dan was het executief orgaan gevonden, waaraan het de Generaliteit tot nog toe ontbroken had. Maar het was te voorzien, dat de Staten-Generaal tot zoodanige delegatie hunner bevoegdheid, niet dan stap voor stap te bewegen zouden zijn. De eerste dier stappen werd gedaan in 1663. In Juni van dat jaar werd eene commissie benoemd, en met de geheele macht der Staten-Generaal bekleed, om ‘haren last,’ die men zelfs den secreten notulen niet toevertrouwde, met de grootst mogelijke snelheid en secretesse uit te voeren. Daartoe zoude zij mogen beschikken over 't krijgsvolk van den staat, de diensten van den griffier, het geheime notulenboek; zij zou resoluties mogen nemen en dépêches uitvaardigen, in één woord handelen, alsof zij de Generaliteit zelve ware[4]. Met die uitgestrekte volmacht voorzien, vol-

1) Eene uitzondering maakt Jhr. Mr. Th. van Riemsdijk, die in zijn belangrijk werk ‘de Griffie van Haar Hoogmogenden’ p. 21-28 een zeer uitvoerige, heldere en aanschouwelijke geschiedenis van het instituut der secrete besognes geeft. De oudste resolutie dienaangaande (Secr. Res. St. Gen. 29 Juni 1663) schijnt hem echter ontgaan te zijn.
2) Temple to Williamson 31 March 1676.
3) Slingelandt Staatk. Geschr. II p. 224.
4) Secr. Res. St.-Gen. 29 Juni 1663.

voerde de commissie tot aller genoegen de taak, die zij op zich had genomen - de ontvoering van een lijk, waarmede paapsche superstitiën gepleegd werden[1]. De Raadpensionaris had in die commissie geen zitting genomen; men had anders eens mogen begrijpen, wat hij in 't schild voerde. Voorloopig had hij genoeg aan het praecedent; reeds in 1664 maakte hij er gebruik van. Het gold toen de zending van de Ruyter naar Guinea, eene zending, die alleen succes kon hebben, indien zij voor den Engelschen gezant zoo lang mogelijk geheim bleef. Thans was er echter geen commissie, met zoodanige macht bekleed, als in 1663 bij veel geringer occasie verleend was. Maar voor de Witt bestonden geen hinderpalen. Hij begon met door het besogne voor de zeezaken de resolutie, die hij wenschte, te doen arresteeren, en verkreeg vervolgens van de Staten-Generaal de vergunning om haar, ongezien, in de secrete notulen te doen inschrijven en de noodige dépêches aan de betrokken personen te doen uitvaardigen[2]. Aldus gewend aan het nemen van besluiten, waarvan zij den inhoud zelfs niet kenden, werden de Staten-Generaal het volgende jaar nog een schrede verder gebracht. Dezelfde commissie, die het geheim van de Ruyters uitzending zoo goed bewaard had, dat het drie maanden later nog een geheim was[3], verkreeg in 1665 eene generale autorisatie ‘om de instructie voor de hoofdofficieren van 's lands vloot en het rendez-vous van dezelve te beramen en arresteeren, zonder verdere ruggespraak daarover te houden of daarvan aan haar Hoog Mog. rapport te doen,’ daar de commissie, in al wat tot haar bevoegdheid behoorde, de Staten-Generaal geheel vervangen zoude[4]. In 1666 werd die volmacht vernieuwd in nog generaler termen: de commissie zou ‘resolveeren op alle zaken, die 't emplooi van de vloot in 't geheel of ten deele zouden mogen raken’[5]. En toen de conjunctie met de Fransche vloot ter sprake kwam, ontving de commissie bovendien de bevoegdheid, om zich dienaangaande met den Franschen gezant te concerteeren, zonder verder iemand

1) Secr. Res. St. Gen. 2 Juli 1663.
2) Secr. Res. St. Gen. 9 Aug. 1664.
3) De Witt aan de Wildt 23 Nov. 1664.
4) Res. St. Gen. 3, 16 Apr. 1665.
5) Res. St. Gen. 13 Mrt., 27 Mei 1666.

in die aangelegenheid te kennen[1]. Nog verder ging men in 1668. Het systeem, tot nog toe alleen bij den zeekrijg gehuldigd, werd thans op land- en zeekrijg beide toegepast. Men benoemde twee commissies, waarvan de een het emplooi der vloot, de andere het beleid der campagne in de plaats der vergadering zou dirigeeren[2]. Door den vrede van Aken werden beiden overbodig. Maar in 1671, toen de Staten-Generaal besloten hadden, de stad Keulen tegen haar aartsbisschop onderstand te verleenen, om te voorkomen, dat dit 'buitenwerk' van den staat in Fransche of Franschgezinde handen viel, belastten zij alweder eene commissie met de taak, om alle daartoe noodige maatregelen te treffen, met volmacht, niet alleen, om troepen naar het bedreigde punt te doen marscheeren, maar zelfs om zich met Spanje en den Keizer te concerteeren tot beveiliging der stad[3]. Het jaar 1672 eindelijk zag drie dergelijke commissies te gelijk aan het werk, de eene belast met het bezorgen van den zeekrijg[4], de tweede met het beleid van den oorlog te land[5], de derde met het tot stand brengen der beraamde alliantiën met Brandenburg, met Brunswijk-Luneburg en met Engeland[6]. Krijg en onderhandeling beiden waren aan de Staten-Generaal onttrokken en in de handen van particuliere commissies neêrgelegd.

In al die commissies had de Raadpensionaris zitting, als een der twee Hollandsche gedeputeerden; en feitelijk was hij het, die door middel van die commissies regeerde, daar men sedert lang gewoon was, in alle besognes "t werk meest op hem te laten aankomen, en hem de zaken genoegzaam alleen en absolutelijk toe te vertrouwen'[7]. Maar zelfs daarmede was de Witt nog niet voldaan. Het regeeren met deze commissies viel zeker lichter dan het regeeren met de Staten-Generaal; maar de machine zou nog sneller en zekerder geloopen hebben, hadde hij zich zelf geheel in de plaats der particuliere besognes kunnen stellen. Dat hij het daarop toelegde,

1) Res. St. Gen. 22 Mrt. 1666.
2) Res. St. Gen. 10, 23 Apr. 1668.
3) Secr. Res. St. Gen. 5, 24 Nov. 1671.
4) Secr. Res. St. Gen. 29 Feb. 1672.
5) Secr. Res. St. Gen. 7 Apr. 1672.
6) Secr. Res. St. Gen. 28 Feb., 4 Mrt. 1672.
7) De Witt aan Maria van Berkel 12 Aug. 1665 (Veegens II p. 134).

erkende hij tegenover d'Estrades, jegens wien hij in zake de binnenlandsche politiek geen geheimen had en behoefde te hebben[1], en bewees hij ten overvloede door zijn daden. Het executief orgaan, dat hij der Generaliteit had toegedacht, was in laatste instantie niet het particulier besogne, maar de Raadpensionaris. Lang hadde het kunnen duren, voordat de Staten-Generaal Hollands minister officieel tot den hunnen hadden gemaakt, maar de Witt had geen plan op de aanstelling te wachten. Van zijn eerste optreden af aan was hij begonnen zich ten opzichte der Generaliteit ministeriëele functiën aan te matigen; en door telkens vernieuwde usurpatiën wist hij de grenzen zijner competentie voortdurend uit te zetten. Meestal, maar niet altijd, maakte hij daarbij de Staten van Holland tot zijn medeplichtigen; liet hij zich door hen de autorisatie verleenen, die alleen de Staten-Generaal hem wettig verleenen konden, maar die zij hem nog jaren lang onthouden zouden hebben. Hij was niet de eerste Raadpensionaris, die zich zulks vermat; ook zijne voorgangers hadden zich in zekere mate zonder titel als ministers der Unie opgeworpen. Zoo had reeds de eerste Raadpensionaris Duyck, zich de correspondentie met de buitenlandsche gezanten, zelfs ondanks het uitdrukkelijk verbod zijner eigene committenten[2] onderwonden. Dat deze laatsten binnen weinige jaren dat verbod weder introkken[3], kon zijne handeling niet wettigen; want nimmer konden de Staten van Holland der Generaliteit op wettige wijze een minister geven. Maar, wat vroegere Raadpensionarissen zich hadden veroorloofd, was kinderspel bij de eigenmachtigheden van Johan de Witt, die nimmer aarzelde, de Staten-Generaal te vervangen, en het hoogste gezag in den staat aan zich te trekken, waar zulks naar zijne meening door het heil des vaderlands geboden werd.

Hij begon daartoe met datgene, wat ook zijne voorgangers zich veroorloofd hadden: de correspondentie met de gezanten van den staat aan buitenlandsche hoven. Dat hij zich daartoe door de Staten van Holland autoriseeren liet, kon slechts dienen om aan de zaak eenigen glimp te geven; eene geldige autorisatie konden die Staten hem niet verleenen. De tweede stap

1) d'Estrades au Roi 8 Avril 1666.
2) Res. Gec. Rad. 9 Febr. 1621.
3) Res. Holl. 25 Juli 1626.

bestond daarin, dat hij zich de bevoegdheid aanmatigde aan de gezanten van vreemde mogendheden te 's Gravenhage in het belang der Republiek opening van zaken te geven, en van hen wederkeerig ouvertures aan te nemen. Ook hiertoe liet hij zich door de Staten van Holland volmacht geven[1)], eene volmacht even waardeloos als de voorafgaande. De derde stap was, dat hij eigener autoriteit met vreemde regeeringen onderhandelingen aanknoopte, zooals in 1663 met d'Estrades over de toekomst der Spaansche Nederlanden. Na dezen stap ontbrak er niets meer aan zijn karakter als minister van buitenlandsche zaken. Maar ook als minister van oorlog en marine trad hij op; zijne correspondentie met de gedeputeerden te velde en op de vloot toont, hoe hij niet minder de operatiën van onze legers en vlooten, dan de gangen onzer diplomaten leidde[2)]. Hoe zelfstandig hij daarbij te werk durfde te gaan, kan uit de twee volgende voorvallen blijken. In 1658 was Obdam met eene groote scheepsarmade uitgezonden, om het door den Zweed belegerde Koppenhagen te ontzetten. In zijne instructie was niet gedacht aan het geval, dat Koppenhagen reeds genomen kon zijn, eer nog de Staatsche vloot in de Sontsche wateren was verschenen. De admiraal raadpleegde de Witt. Men had toen nog geen particulier besogne, om in zulke gevallen schielijk te voorzien. De Witt besloot dus persoonlijk de verantwoordelijkheid voor de aanvulling der instructie op zich te nemen. Hij schreef den vlootvoogd, dat hij in elk geval de Zweedsche vloot moest aantasten en vernietigen, dat Holland hem voor dit overschrijden zijner instructie dekken zoude[3)]. Eene kantteekening op de minuut vermeldt, dat dit gewichtig schrijven in de volle vergadering der Staten van Holland door den Raadpensionaris was voorgelezen en de goedkeuring van dat college verworven had. Wat maakte dit uit, waar die Staten zoo weinig tot ampliatie der instructie bevoegd waren, en zich daartoe ook zoo weinig bevoegd rekenden, dat zij in hunne notulen er met geen woord van gerept wilden zien? Inderdaad was het de Raadpensionaris, die hier geheel alleen, schoon met voorweten zijner provincie, over het emplooi der Unievloot

1) Res. Holl. 21 Aug. 1653.

2) Zie bijv. Sypesteyn en de Bordes, I, p. 24[2].

3) De Witt aan Obdam, 19 Oct. 1658 (R.-A.)

beschikte. Later heeft hij het ook wel zonder haar voorweten gedaan. Toen in den herfst van 1666 besloten was, de vloot te doen repatrieeren, een besluit, dat de Raadpensionaris ontijdig achtte, waagde hij het, het bevel zoolang onder zich te houden, totdat hij een tegenbevel had uitgewerkt, en het eerste daardoor krachteloos had gemaakt[1]. Men heeft wel eens gezegd, dat de constitutie der Republiek iedere krachtige regeering onmogelijk maakte. Een later Raadpensionaris, de kundige en ervarene, maar minder energieke Slingelandt, achtte die constitutie zoo onbruikbaar, dat het volgens hem 'veel eer te verwonderen was, dat de Republiek toenmaals nog bestond, als dat ze in een groot verval verkeerde'[2]. De kritiek van Slingelandt op de constitutie was in alle opzichten wel gegrond. Maar men vergete niet, dat onder Johan de Witt die constitutie alleen op het papier werd gehuldigd; dat de werkelijke regeeringspraktijk aan die constitutie weinig defereerde. Een krachtig centraal gezag was met den geest en de letter der constitutie onvereenigbaar, maar in werkelijkheid kon onder de Witt's leiding het centraal gezag in staat en provincie zich meer dan in eenig ander land met republikeinsche of parlementaire staatsvormen veroorloven.

Dit wordt niet alleen door de parlementaire geschiedenis der Unie, maar ook en nog meer door de parlementaire geschiedenis van Holland gestaafd. Wat de Unie betrof, moest Johan de Witt een krachtig centraal gezag in het leven roepen; hij moest, wat meer is, reageeren tegen de decreten der Groote Vergadering; in Holland daarentegen trof hij alles aan, wat in de Generaliteit door hem moest worden tot stand gebracht. Executieve organen waren hier aanwezig in den persoon van den Raadpensionaris en in het college van Gecommitteerde Raden; de afzonderlijke leden waren gewend aan discipline en subordinatie. Zelfs eene stad, zoo machtig als Amsterdam, hoe heftige oppositie zij tegen de meerderheid somtijds voerde, eerbiedigde steeds het wettig gezag der Staten, als een hoogeren wil, waarbij ook zij zich had neer te leggen. Kort voor het optreden van de Witt had die stad het eens gewaagd aan muitende matrozen amnestie en vergetelheid toe te zeggen. Hoewel die toezegging klaarblijkelijk uit nood geschied was, namen evenwel

1) d'Estrades au Roi, 30 Sept. 1666.
2) Slingelandt, Staatk. Geschr. I, p. 187.

de Staten de zaak hoogst euvel op en dwongen Amsterdam tot het vragen van verschooning, en de belofte zich nooit weder te zullen aanmatigen, wat alleen der oppermacht toekwam[1]. En dat de stad werkelijk geïntimideerd was, bleek in 1661, toen zij, op nieuw genoodzaakt zoodanige onwettigheid te plegen, zich haastte iedere aanmerking te voorkomen, door zoodra mogelijk de approbatie der provincie op die beschikking te verzoeken[2]. Niet de rechten der gemeenschap, maar wel die der afzonderlijke leden, liepen hier gevaar miskend te worden. Reeds onder Duyck was bewilliging der gemeene middelen bij meerderheid van stemmen voorgekomen[3], ofschoon ook hier evenals ter Generaliteit in materie van contributie eenstemmigheid vereischt werd. In de Staten van Holland derhalve had de Witt het centraal gezag niet te creëeren, maar slechts te conserveeren; en die conservatie was hem toevertrouwd. Wel schreef hij bij zekere gelegenheid aan den oom zijner vrouw, Cornelis de Graeff, heer van Zuid-Polsbroek, meermalen burgemeester van Amsterdam, op den zoetsappigsten toon ter wereld, dat hij nooit vergeten zoude, ‘dat in onze republiek alle zaken met zachtheid gemanieerd, en door den tijd gesurmonteerd willen worden’[4], maar, als het er op aan kwam, was hij zulk een lam niet. De machtigste steden in Holland, zelfs zijne vaderstad, hebben het ondervonden. Toen Dordrecht in 1662 audiëntie had verleend aan den Spaanschen gezant, werd die stad genoodzaakt demoedig om vergiffenis te vragen en te verklaren, dat zij zulks niet had gedaan ‘met intentie om de orde van regeering te kort te doen, maar dat zulks gepasseerd was bij inadvertentie en surprise’[5]. Leerrijker nog is de geschiedenis van het last- en veilgeld[6], eene voor handel en scheepvaart uiterst bezwarende belasting, die in 1652 bij het uitbreken van den eersten Engelschen oorlog aan de gewone inkomende en uitgaande rechten (convooien en licenten) was toegevoegd. Het bestond in eene heffing van 1 pCt. op

1) Wagenaar XII, p. 226. - id. Amsterdam, I, p. 586.
2) Res. Holl. 3 Mrt. 1661.
3) Res. Holl. 29 Juni, 2 Juli, 3 Aug., 10, 24 Sept. 1627.
4) De Witt aan Zuid-Polsbroek, 31 Jan. 1660 (R.-A.)
5) Res. Holl. 28 Nov. 1662.
6) De stukken, waaraan het nu volgende is ontleend zijn vereenigd in het Reeneil ‘Middel ter zee’ (R.-A.)

alle uitgaande, 2 pCt. op alle inkomende goederen, benevens tien stuivers per last van alle uitzeilende, het dubbele van alle binnenvallende schepen. Daarvoor zouden 50 koopvaarders gehuurd en als oorlogschepen uitgerust worden, terwijl de leden zich wederzijds verbonden, 't voorschreven last en veilgeld niet af te schaffen, tenzij dan met gemeene bewilliging, en nadat alle daarop geaffecteerde lasten ten volle afgedragen zouden zijn. In de jaren 1652-1656 bracht dit middel in Holland ƒ 6.122.000 op, waarvan alleen te Amsterdam ƒ 4.472.000, dus 78 pCt., inkwam. Geen wonder, dat die koopstad na den vrede van Westminster ijverig in de weer was, om deze heffing, die haar handel scheen te ruineeren en naar elders te verjagen, afgeschaft te krijgen; en het was vergefelijk, dat zij in 1655, ondanks het nog loopen van haar consent, den ophef van het middel eigenmachtig deed cesseeren. Desniettemin ontving zij van de Staten van Holland het ‘serieus verzoek’ om zulks na te laten en bleef het middel, - eerlang op de helft gereduceerd, - ondanks Amsterdams tegenzin in werking. Na het gelukkig eindigen van den tweeden Engelschen oorlog deed Amsterdam nieuwe instanties tot afschaffing van het gehate last- en veilgeld. Daar de stad met vertoogen niets kon uitwerken, ging zij ten slotte er toe over, haar consent te weigeren, dat nu niet meer als in 1655 onder verband lag. En toen daarop niet werd gelet, en des ondanks het last- en veilgeld door de Staten gehandhaafd werd, verklaarde de stad zich wel voor ten hoogste verongelijkt, maar had toch niet den moed zich tegen de van nu af onwettige heffing te verzetten, gelijk in Engeland één enkel man gewaagd zou hebben.

Van dien aard was de Witt's houding in zake de centraliseering van het staatsgezag. Terwijl het tegenwoordig mode is, in hem een verstokt aanhanger van het provincialisme te zien, was in werkelijkheid het provincialisme zijn grootste struikelblok. Toen hij een poging waagde, om de Zeeuwsche admiraliteit, die zich sedert lang van de Generaliteit geëmancipeerd had, weder aan het centraal gezag te onderwerpen, stiet hij af op den onwil der Zeeuwsche Staten, die meenden, dat iedere versterking van het centraal gezag ten slotte niet anders dan machtsvergrooting voor Holland beteekende, eene machtsvergrooting, waarvan Zeeland niet gediend was[1]. Klaarblijkelijk

1) Consideratiën der Gec. Raden van Zeel. 1, 3, 4 Mrt. 1668.

om diezelfde reden, waagde die provincie in 1672 een poging om de werking der secrete besognes te verlammen[1], zonder daarin echter, naar het schijnt, te slagen. Slechts één belang lag hem nader aan het hart, dan de versterking en concentratie van het staatsgezag, en dat belang was de handhaving der republikeinsche beginselen. Waar deze in het spel kwam, aarzelde hij niet, het staatsgezag aan de 'vrijheid' ten offer te brengen, en als kampvechter van provincialistische beginselen op te treden. Niet alleen deed hij bij de acte van harmonie door de Staten-Generaal in strijd met de Unie erkennen, dat geen legerhoofd tenzij dan met eenparige bewilliging der provinciën benoemd kon worden[2]; neen, ook de leden der Hollandsche dagvaart deed hij overeenkomen, om nooit tenzij eenparig in de aanstelling van een veldheer voor langer dan één jaar toe te stemmen[3]. En hij, die zoo doordrongen was van de noodwendigheid der eenheid van leiding in staatszaken, liet het opperbevel over de gewapende macht aan commissiën uit de Staten-Generaal opdragen[4], omdat het, toevertrouwd aan een Prins van Oranje, de eerste schrede kon zijn tot de dictatuur. Niet dat deze commissies op zichzelf schadelijke instellingen waren. Wanneer de gedeputeerden zich er toe bepaalden, den veldheer te steunen, gelijk zij in 1672 deden[5], dan waren zij geen entrave van een goed beleid, maar droegen bij tot het succes. Doch dus doende vervulden zij noch de rol, hun door De Witt toegedacht, noch waarborgden zij den staat tegen het gevaar, dat De Witt vreesde. Niet door instructies, gelijk De Witt ze ontwierp[6], kon de veldheer verhinderd worden, de hem toevertrouwde macht te misbruiken; indien de publieke opinie en het karakter van den dignitaris niet krachtig genoeg waren, om hem daarvan terug te houden, dan konden geen wetten ter wereld het beletten. Een veldheer, die niets anders had te doen, dan de bevelen der gedeputeerden aan de troepen over te brengen, was een onding. Indien de republiek geen ander

1) Missive der St.-Gen. aan de St. van Zeel. 18 Mrt. 1672.
2) Secr. Res. St.-Gen. 21 Sept. 1667. - Res. St.-Gen. 17 Jan., 31 Mei 1670. - vgl. Res. Holl. 17 Mei 1657.
3) Secr. Res Holl. 20 Mei 1670. - Res. Holl. 24 Mei 1670.
4) Slingelandt Staatk. Geschr. IV p. 86-88.
5) Sypesteyn en de Bordes I p. 24 vg.
6) Slingelandt Staatk. Geschr. IV p. 118-120.

legerhoofd verdroeg, dan was met den eersten ernstigen oorlog haar vonnis geteekend. Dat de Witt dit niet heeft ingezien, bewijst dat zelfs het grootste genie door illusiën op een dwaalspoor wordt gebracht.

En dat de Raadpensionaris voor illusiën in hooge mate vatbaar was, is ook uit zijne buitenlandsche politiek overvloedig op te maken. Vooral komt dit uit in zijne, reeds door mij aangeroerde, onderhandeling met Frankrijk over de toekomst der Zuidelijke Nederlanden. Deswegens, en omdat nog altijd over die besprekingen een slechts ten deele opgeheven sluier ligt, loont het de moeite, daarbij eenigszins uitvoerig stil te staan. De in mijn oog onjuiste opvattingen van Lefévre-Pontalis breng ik naar gelang van den voortgang der zaak ter sprake, daarbij tevens de gronden voegend, waarom ik ze onjuist acht.

In Juli 1658 ontving de Witt, zoowel in persoon als door bemiddeling van den eerstaanwezende heer uit de Edelen, Beverweert, voorslagen van het Fransche hof, strekkende tot het oprichten eener vrije republiek in dat zuidelijke gedeelte der Nederlanden, dat alsnog aan den Spaanschen monarch onderworpen was. Ten einde te toonen, hoe wèl hij het met den nieuwen staat meende, kondigde Mazarin tevens aan, dat hij gezind was om, indien het zoover kwam, aan de Zuid-Nederlandsche republiek als doopgeschenk al die steden - tot Atrecht incluis - terug te geven, die in den loop der jaren door Frankrijk aan 't huis Habsburg ontrukt waren[1)]. Wat Mazarin tot dit voorstel bewoog? De algemeene politieke toestand laat het gissen. Evenals Richelieu, had ook Mazarin, om de Habsburgers in het verderf te storten, zijn hoop gevestigd op den bijstand en de medewerking der protestantsche mogendheden. Gedeeltelijk had hij die hoop verwezenlijkt gezien. Wat Richelieu in Gustaaf Adolf had gevonden, een protestantsch gebieder, bekwaam en gezind, om de leiding zijner geloofsgenooten in den strijd tegen het catholicisme op zich te nemen, datzelfde had zijn opvolger in den Engelschen Protector aangetroffen. Met evenveel zelfbehagen als Mazarin het werk van Richelieu, vatte Cromwell het werk van Gustaaf Adolf weder op; en zwaar had Spanje het te verantwoorden tegen twee zoo machtige bondgenooten. Maar in het aanwerven der overige pro-

1) De Witt aan Zuid-Polsbroek 29 Juli 1658 (R.A.)

testantsche mogendheden voor de zaak, waarvoor Gustaaf Adolf zijn bloed gestort had, was men tot nog toe niet geslaagd. De tegenwoordige koning van Zweden, Karel Gustaaf, was zeker krijgslustig en eerzuchtig genoeg, om Gustaaf Adolf op zijde te streven; maar meer dan de dorre lauweren, in een kruistocht te verwerven, trok hem de heerschappij over de Oostzee en hare kusten aan; en iedere aanmaning om zijn doel hooger te stellen, het nationale belang aan dat van het protestantisme op te offeren, bleek bij dezen heerscher vruchteloos aangebracht. Denemarken en Brandenburg werden hierdoor tevens geneutraliseerd, daar het afweren van de Zweedsche veroveringsplannen al hun krachten in beslag nam. Zoo bleef dan van de protestantsche mogendheden alleen de Republiek der Vereenigde Nederlanden over. Zou zij althans bereid gevonden worden, den strijd weder op te vatten, waaruit zij door het verdrag van Munster was gescheiden? Aan pogingen van Cromwell, om haar daartoe op te wekken, heeft het niet ontbroken, zelfs nadat de Witt categorisch had toen weten, dat geen der leden van den staat er aan dacht, om met de Spaansche monarchie te breken[1]. Welk voordeel ook kon ons de oorlog brengen? Al slaagden wij er in, ons gebied met eenige flarden van Brabant en Vlaanderen te vergrooten, zelfs in dat geval was niets gewonnen. ‘Land en fortificatiën had men genoeg, ja te veel voor onze krachen,’ met die leuze wees men ieder streven naar verovering van de hand[2]. Niet territoriale uitzetting, maar bescherming van handel en scheepvaart tegen de jaloezie en vijandschap van andere natiën was het doel, waarvoor men alle krachten veil had. En niet alleen, dat een oorlog tegen Spanje ons geen voordeel brengen kon, hij was met ons belang in lijnrechten strijd. Sints Spanje's zwakheid in den krijg tegen Frankrijk overtuigend was gebleken, vreesde men eerstgenoemde mogenheid niet meer, maar zag juist omgekeerd in haar Zuidnederlandsch wingewest een barrière tegen het voortdringen van Frankrijk, een voormuur, wiens integriteit voor onze eigen conservatie van gewicht was. Zij, die op die gronden Frederik Hendrik den Munsterschen vrede hadden afgeperst, zetelden thans oppermachtig op het Binnenhof.

1) De Witt aan Nieup. 19 Mei 1656. - Nieup. aan De Witt 14 Sept. 1657.
2) Aitz. IV p. 664. - Advies van een goed patriot 1667.

Dat Cromwell zulk eene regeering tot het hervatten van den krijg tegen Spanje hoopte te bewegen, bewijst alleen hoe weinig begrip hij had van de krachten, die thans op het vasteland de algemeene politiek beheerschten.

Veel beter daarvan op de hoogte was Frankrijks eerste minister; en hij gaf daarvan blijk door het voorstel, dat hij na het mislukken van Cromwells aandrang aan de leidende staatslieden in Holland deed toekomen. Daarin was van een vredebreuk met Spanje geen sprake; diplomatieke steun was alles, wat men van de Republiek begeerde. Aan de integriteit der barrière werd niet getornd: integendeel men beloofde haar kracht te vergrooten door de teruggave der vestingen, die er vroeger deel van hadden uitgemaakt. Had Cromwell te vergeefs getracht, de Republiek in den openlijken strijd tegen Spanje mede te sleepen; Mazarin mocht terecht de hoop koesteren, dat zijn voorstel verleidelijk genoeg zoude zijn, om de Republiek in het interest van Frankrijk te trekken, en haar in elk geval van ieder bondgenootschap met Spanje te weerhouden. Hadde hij den Raadpensionaris in de ziel kunnen lezen, hij zou zich daartoe zooveel moeite niet gegeven hebben. De Witt dacht er niet aan, de zaak van Spanje tot de zijne te maken. Zijne eerzucht, om het vaderland een groote rol in Europa te doen spelen, maakte voor hem een bondgenootschap met Spanje onaantrekkelijk. Om zelf macht te ontwikkelen, moest men zich met machtigen verbinden, met Frankrijk derhalve, en, zoolang het ging, met Engeland. Met een innerlijk verzwakten, uiterlijk bedreigden staat, gelijk Spanje, kon men nimmer iets groots ondernemen, veel min volbrengen: men moest dus zorgen niet aan die partij vast te raken[1]. Maar Mazarin, met deze neiging onbekend, moest wel vreezen, dat de Nederlandsche staatslieden zich te eeniger tijd het behoud hunner barrière zouden aantrekken; en, indien iets zoodanige interventie kon voorkomen, dan was het door hem uitgedachte voorstel daartoe het aangewezen middel.

Hoe juist Mazarin in dezen had gezien, blijkt uit de gretigheid, waarmede de Witt toetastte, en onmiddellijk de noodige stappen deed, om de zaak tot een goed besluit te brengen. Met Beverweert, dien hij spoedig voor zijn gevoelen gewonnen

1) De Witt aan Zuid-Polsbroek 18 Aug. 1658. (R.-A.)

had, begaf hij zich tot de beide voornaamste afgevaardigden van Amsterdam, Gerard Schaap, heer van Cortenhoeff en tot Spiegel, om zich in de eerste plaats van hun steun bij de aanstaande beraadslaging te verzekeren. Doch hier stuitte hij op tegenstand. Vooral Cortenhoeff was 't'eenen male van contrarie sentiment, de voorschreven zaak als ondienstig voor dezen staat, onrechtmatig en zonderling zorgelijk aanziende.' Waarop het oordeel van Cortenhoeff steunde, is licht te raden. Uitdrijving der Spanjaarden was niet het middel om de conservatie der barrière te beter te verzekeren. Het antwoord van de Witt, dat Spanje niet in staat was, de barrière tegen de vereenigde macht van Frankrijk en Engeland te beschutten, was zeker weinig afdoend; want, wat Spanje niet vermocht, zou de nieuwe republiek nog minder vermogen: Terecht vroeg Cortenhoeff, wie Frankrijk beletten zou, de nieuwe republiek na een kortstondig bestaan te incorporeeren? De Witt wist daarop niet anders te zeggen dan dit: 'dat hij die vrees gansch ongefondeerd achtte.' Het is, dunkt mij, niet te loochenen, dat het nuchter oordeel van den Amsterdamschen burgemeester hier juister zag dan het genie van Johan de Witt. Wel kon deze er op wijzen, dat zich hier eene gelegenheid aanbood om 'de confidentie met Frankrijk' te herstellen, en met dat rijk een vriendschapsbond te sluiten, die ons aanzien in Europa ten zeerste zou verhoogen. Maar hij vergat, dat het machtigste bondgenootschap niet in staat is, voor verminderde veiligheid schadeloos te stellen[1].

De tegenstand van Cortenhoeff bewoog de Witt niet, zijn denkbeeld op te geven. Cortenhoeff was Amsterdam, en Amsterdam was Holland niet. En, hoewel hij nog onlangs aan Zuid-Polsbroek geschreven had, 'bij alle gelegenheden te zullen betoonen, dat hij aan de genoemde stad, naar haar groot interesse, bereid was alles te defereeren,'[2] in de praktijk was hij minder schappelijk, dan zulke betuigingen konden doen vermoeden. In eene breedere conferentie - belegd op een dag, dat Cortenhoeff op de verpachting der gemeene middelen en dus afwezig zijn moest - en tot welke de Witt behalve Beverweert en Spiegel nog acht andere gedeputeerden ter Hollandsche dag-

1) De Witt aan Zuid-Polsbroek 29 Juli 1658 (R.-A.)
2) De Witt aan Zuid-Polsbroek 8 Jan. 1658. (R.-A.)

vaart[1] had geroepen, zette de Raadpensionaris op nieuw zijn standpunt uiteen, en smaakte de voldoening, dat, misschien op Spiegel na, al de aanwezigen zich met zijn gevoelen vereenigden. Dienovereenkomstig schreef Beverweert aan Mazarin terug, dat officieele voorstellen in den geest van diens onderhandschen voorslag hoogstwaarschijnlijk door de Staten gunstig zouden worden opgenomen, en dat men derhalve zoodanig officieel voorstel hoe eer hoe liever te gemoet zoude zien[2].

Maar Mazarin was niet van plan, postpaarden te nemen. In stede van een officieel voorstel te doen, vergenoegde hij zich met een brief te schrijven aan den ambassadeur de Thou, waarin hij zijn voorliefde voor het stichten der Zuid-Nederlandsche republiek nog duidelijker uitsprak, en die bestemd was om door den ambassadeur aan den Raadpensionaris overgelegd te worden. De Witt werd hierdoor bewogen, tot de heeren, die tot nog toe ingewijd waren[3], een circulaire te richten, waarbij zij verzocht werden ieder in hunne stad de leiders der regeering met de meeste voorzichtigheid op de hoogte te brengen en voor het plan van Mazarin zoo mogelijk te winnen[4]. Tegelijkertijd deed hij door den Franschen gezant diens gouvernement opwekken, om zoo spoedig mogelijk door eene ontzagwekkende militaire demonstratie de Vlamingen te nopen, het Spaansche juk van den hals te werpen[5]. Dat de Staten van Holland in die richting mede zoude gaan, kwam hem niet langer twijfelachtig voor. Tegenover eene eensgezinde meerderheid, zou Amsterdam op den duur niets vermogen. Eerlang liet hij ter dagvaart eene commissie benoemen, in naam, om van advies te dienen en rapport uit te brengen over de progressen van Frankrijk in de Zuidelijke Nederlanden, maar inderdaad om de aanneming der Fransche voorstellen door de Staten van Holland voor te bereiden[6]. Eerst wanneer deze

1) Nl. Slingelandt, pensionaris van Dordrecht; Strijen, pensionaris van Haarlem; van der Dussen, pensionaris van Delft; Wevelinckhoven, pensionaris van Leiden; Schagen, secretaris van Alkmaar; Langewagen, secretaris van Hoorn; Haeck, burgemeester van Enkhuizen; Stellingwerff, burgemeester van Medemblik.
2) De Witt aan Zuid-Polsbroek 29 Juli 1658. (R-A.)
3) Behalve de deelnemers aan de conferentie, ook Zuid-Polsbroek.
4) De Witt aan Slingelandt c.s. 14 Aug. 1658 (R.-A.) - De Witt aan Zuid-Polsbroek 14 Aug. 1658. (R.-A.)
5) De Thou à Mazarin 23 Août 1658 (Lefèvre-Pontalis I p. 292).
6) Res. Holl. 5 Oct. 1658. - De Witt aan Zuid-Polsbroek 14 Aug. 1658.

hun besluit genomen hadden, zou men de zaak in de Staten-Generaal gebracht hebben, op wier gewone volgzaamheid men ook ditmaal rekende.

De Pyreneesche vrede, het volgende jaar gesloten, maakte de werkzaamheden der commissie voorloopig overbodig. Maar de Zuid-Nederlandsche vraag bleef voortdurend de aandacht van den Raadpensionaris bezig houden. De ‘confidentie’ met Frankrijk, waarnaar hij steeds bleef streven, als den talisman van Hollands grootheid, dreigde steeds te stranden op die gevaarlijke klip: het toekomstig lot der Spaansche Nederlanden. Hun integriteit te handhaven, opdat zij een barrière verstrekken mochten tegen Frankrijk, was Nederlandsch, - ze in te lijven bij het groote lelierijk, Fransch belang. Hoe zou bij zoodanigen strijd van belangen op den duur eendrachtig samenwerken mogelijk zijn? De Witt achtte het niet onmogelijk. Dit immers was de illusie, die zijn genie verblindde. Een gewoon sterveling zou begrepen hebben, dat juist om der wille van de Zuid-Nederlandsche vraag het verbond met Frankrijk de hoeksteen onzer politiek nooit worden kon. De Witt daarentegen, uitgaande van het besef, dat onze Republiek alleen in verbond met Frankrijk een groote rol kon spelen, besloot alles te beproeven, om het onoverkomelijke struikelblok tusschen de beide staten uit den weg te ruimen.

Den 29sten Mrt. 1663 ontving de Raadpensionaris een raadselachtig en nog steeds onopgehelderd bezoek van twee Vlaamsche gedeputeerden, die hem een gewichtige boodschap overbrachten. Zij deelden hem nl. mede, dat hun lastgevers zich sterk genoeg gevoelden, om de Spanjaarden uit te drijven en een vrije republiek te stichten, mits zij van den geheimen steun der Staten van Holland verzekerd konden zijn. Den volgenden morgen, reeds te acht ure, begaf de Witt zich naar den Franschen gezant d' Estrades, om hem het gewichtige nieuws mede te deelen, en zijn gevoelen over de zaak te hooren. d' Estrades antwoordde met een voorslag, strekkende tot verdeeling der Spaansche Nederlanden tusschen de Republiek en Frankrijk voor het geval, dat door den dood van koning en infant het Habsburgsche huis in Spanje mocht komen uit te sterven. In dat geval kon Lodewijk XIV uit hoofde van zijn huwelijk rechten op de Spaansche nalatenschap doen gelden, die hun voornaamste kracht ontleenden aan het prestige der Fransche

legermacht. Dan dit was voor de Witt bijzaak. 's Konings titel was hem onverschillig, indien er maar zooveel schijn van recht was aan te wijzen, dat hij daarmede ter dagvaart aan de oppositie den mond kon stoppen[1]. Zonder op dat punt te chicaneeren, sprak hij dan ook met d'Estrades beurtelings over verdeeling en over vrijverklaring der Zuidelijke Nederlanden, en deed hem den 24sten Mei een formeelen schriftelijken voorslag van den volgenden inhoud. Voor het geval, dat de Spaansche Habsburgers kwamen uit te sterven, zouden Frankrijk en de Republiek vereenigd de wapenen in de Zuidelijke Nederlanden dragen, en deze voor de keus stellen, om òf eene vrije republiek te stichten, òf tusschen de beide naburen verdeeld te worden. Weigerden zij de hand tot hunne eigene bevrijding te leenen, dan zou Holland alles verkrijgen, wat noordwaarts gelegen was van eene lijn, die Oostende, Plassendael, Brugge, Gent, Dendermonde, Rupelmonde, Mechelen, Aerschot, Sichem, Diest, Haelen, Maastricht insloot, benevens Navaigne en Argenteau, de beide vestingen, die de Maas van het aartsbisdom Luik tot aan het district der Generaliteit bestreken. Aan Frankrijk zou het overige vervallen.

Men heeft gevraagd, of het den grooten staatsman immer met deze aanbiedingen ernst zij geweest. Reeds Wagenaar heeft die vraag zich voorgelegd en gemeend, haar ontkennend te moeten beantwoorden. ‘Sommigen hebben gemeend,’ zoo schrijft hij, ‘dat deze voorslag den Raadpensionaris ernst ware; doch anderen oordeelen met meer grond, naar 't schijnt, dat hij dien alleen deed, om Frankrijks oogmerken te ontdekken: 't welk gewisselijk best geschieden kon, als hij toonde zoo weinig achterdocht op Frankrijks nabuurschap te hebben, dat hij den koning gaarne een goed deel der Spaansche Nederlanden wilde toewijzen.’ Ook Lefèvre-Pontalis is deze meening toegedaan. ‘Sans renoncer au cantonnement[2] des Pays-Bas il se montra disposé à accepter le partage des provinces entre la France et la République, s'il fallait se résigner au partage pour éviter l'annexion. En paraissant ainsi se rapprocher des vues du roi

1) d' Estrades au Roi 23 Août 1663: ‘il demande on un droit bien établi ou une couleur apparente, dont il se puisse servir pour persuader ses amis et ensuite les peuples.’
2) = vrijmaking.

de France, il espérait gagner du temps, et réussir ainsi à obtenir des concessions. Cette politique de détours et de feintes, qui cachait tant d' écueils, allait mettre en relief la souplesse d'esprit et la prudente conduite du Grand Pensionnaire de Hollande et faire reconnaître son expérience diplomatique'[1]; en een weinig verder: 'de Witt mit résolument en avant le projet de partage, mais sans avoir aucun désir de le conclure'[2]. Deze opvatting kon aan Wagenaar vergeven worden, zij kan het niet aan Lefèvre-Pontalis. Immers de stukken waaruit het tegendeel blijkt, en daghelder blijkt, waren hem, op het minst gewichtige na, niet alleen toegankelijk, maar ook bekend. Wagenaar, die alleen op het zeggen van d'Estrades af moest gaan, kon vooronderstellen, dat deze voortdurend werd misleid. Lefèvre-Pontalis, die achter de schermen heeft kunnen zien, had moeten weten, dat de Witt nooit eenige onderhandeling oprechter dan deze gemeend heeft.

In het recueil 'Zaken van staat en oorlog', op het Rijksarchief aanwezig, vindt men, met de eigen hand van de Witt geschreven, het résumé der deliberatiën eener bijeenkomst van politieke vrienden, die hij bij dezen stand der onderhandelingen over den verderen gang daarvan meende te moeten raadplegen[3]. Het stuk draagt geen datum, doch daar het aan het slot verwijst naar een rapport, dat den 16^{den} Mei werd ingediend, is het in elk geval jonger dan de eerste helft dier maand, en tevens ouder dan de 9de Augustus, toen de Witt door den tegenstand van Amsterdam gedwongen was geworden aan de onderhandeling eene gewijzigde richting te geven. Met welke personen de Witt ditmaal besogneerde, kan uit het stuk niet worden afgeleid: ongetwijfeld waren het de invloedrijkste gedeputeerden ter Hollandsche dagvaart. Door hen liet hij zich eene voorloopige volmacht geven, daar het nog niet wenschelijk was, de Staten zelve daarom aan te gaan. Dat hij zich zoodanige volmacht uitwerkte, bewijst, dat hij geen looze onderhandeling bedoelde; wat hij met die onderhandeling bereiken wilde, kan uit den inhoud der volmacht worden opgemaakt. Niet gericht tot den

1) I p. 294.
2) I p. 298.
3) Eene Fransche vertaling verscheen reeds voor jaren in de Collection de documents inédits (Mélanges historiques 1 p. 225 vgg.)

Franschen ambassadeur, maar uitsluitend bestemd tot memorandum voor den Raadpensionaris zelf, leert dit stuk ons de plannen kennen, waarvoor hij zijne politieke vrienden met meer of minder kunst gewonnen had. Om te verhoeden, dat Frankrijk na het uitsterven der Habsburgsche lijn in de Zuidelijke Nederlanden heer en meester werd, kon men volgens hem twee wegen inslaan: dien der coalitie tegen Frankrijk of dien eener transactie met den bedreiger onzer barrière. Van die twee wegen verdiende de tweede verre de voorkeur. Doch welk een transactie zou men Frankrijk voorslaan? De vrijverklaring der Spaansche Nederlanden ware ongetwijfeld de wenschelijkste oplossing; maar de kans om Frankrijk daartoe te bewegen scheen gering. In elk geval zou de Raadpensionaris de zaak bij d'Estrades ter sprake brengen, maar, vond zij - gelijk men verwachtte - geen ingang, dan aan Frankrijk de heerschappij over de Zuidelijke Nederlanden bij 't uitsterven der Habsburgsche lijn aanbieden, mits het ons in het bezit stelde eener linie van defensie, waardoor wij ‘volkomen gedekt, en, naar menschelijke apparentie, in volkomen verzekerdheid en gerustheid gesteld zouden worden’. Het woord ‘partage’ werd voorzichtiglijk vermeden, om geen aanstoot te geven, en niet op nieuw de oppositie wakker te roepen, die onder Frederik Hendrik tegen dat denkbeeld was opgestaan. Met behulp der kaart en van het rapport van een ingenieur, daartoe expresselijk naar Brabant en Vlaanderen gezonden, toonde de Witt aan, hoe die linie van defensie had te loopen. Zij was volkomen gelijk aan die, waarop hij den 24sten Mei bij d'Estrades aandrong.

Ook het rapport van den uitgezonden krijgskundige is op het Rijksarchief nog aanwezig, maar zonderling genoeg bij het recueil ‘Commerce’ ingebonden, waar het tot nog toe, naar het schijnt, aan alle onderzoekers is ontsnapt Het is in zich zelf even goed als het résumé een bewijs voor de Witt's oprechtheid: voor eene looze onderhandeling had hij het zonder zoodanig rapport en zonder overleg met zijne vrienden kunnen stellen. Maar, wilde hij werkelijk tot een verdeelingstractaat komen, dan moest hij ook van de militaire sterkte der ontworpen linie van defensie op de hoogte zijn, en zich bij voorbaat van de instemming der leidende mannen verzekeren.

Wanneer men het résumé nog eens herleest, dan treft de

voorliefde voor een tractaat van partage. De vrijmaking der Spaansche Nederlanden wordt voorgesteld, als een beding, waarin Frankrijk hoogstwaarschijnlijk niet zal toestemmen; alleen ter wille van verzekerdheid des gemoeds zal de Raadpensionaris er met den Franschen gezant over spreken. Toch moest de Witt uit zijne voorafgegane besprekingen met d'Estrades, besprekingen, die hij blijkbaar geheel voor zich hield, opgemaakt hebben, dat Frankrijk volstrekt niet in beginsel tegen het denkbeeld der vrijverklaring gekant was[1]. Ook is die voorliefde wel opvallend, maar niet onverklaarbaar. De verdeeling was vooreerst gemakkelijker tot stand te brengen, en in de tweede plaats gemakkelijker te handhaven. Of de nieuw op te richten republiek levensvatbaarheid zou hebben, kon men betwijfelen; de vrees was gewettigd, dat zij vroeg of laat een lichte prooi voor Frankrijk zoude blijken. Maar het lag geenszins in het karakter van de Witt, om te veronderstellen, dat de Staten te zwak zouden zijn, om eene eens ingenomene linie tegen elken aanvaller te verdedigen. De eerzucht, die hem voor zijn vaderland in de Europesche verwikkelingen geen rol te groot deed achten, deed hem de krachten van den staat herhaaldelijk overschatten. Het résumé kenschetst den man, wiens zelfvertrouwen even onbeperkt was, als zijn vertrouwen op de toekomst der natie, die hij regeerde.

Bekend als hij was met dit gewichtig staatsstuk, had Lefèvre-Pontalis nooit van den Raadpensionaris mogen schrijven: ‘il avait fait son mot d'ordre de cette vieille maxime: *Gallum amicum, non vicinum*: l'alliance mais non le voisinage de la France.’[2] Het vasthouden aan dat denkbeeld heeft den schrijver belet, de politiek van de Witt in deze aangelegenheid te doorgronden. De stelregel, waaraan de veiligheid der Republiek te hangen scheen, werd inderdaad door den overmoedigen staatsman over boord geworpen. Om, met Frankrijk vereenigd, eene indrukwekkende positie in te nemen, legde hij de sleutels van den staat in Frankrijks handen. De aanbiedingen, die hem te dezer tijd van de zijde van Spanje gewierden, om namelijk een verbond der zeventien provinciën tot afweer van Frankrijk op te richten, stieten bij hem op onoverwinnelijken tegenzin.

1) d'Estrades au Roi 12, 19 Avril 1663.
2) I. p. 292.

Het résumé wil slechts van eene looze onderhandeling met Spanje weten, om daardoor Frankrijk tot des te voordeeliger conditiën te bewegen. Terecht riep de Spaansche gezant Gamarra uit, dat zijn gouvernement in Holland geen grooter vijand had dan de Witt[1]. Zoolang er nog eenige kans was, om van Frankrijk dragelijke voorwaarden te bedingen, hield de Raadpensionaris vast aan het Fransch verbond. Evenmin als naar Spanje wilde hij naar Engeland luisteren, dat ook omstreeks dezen tijd met voorstellen aangaande de conservatie der barrière tot hem kwam[2].

Het résumé bleef slechts korten tijd de Witt's leiddraad tegenover Frankrijk. Reeds den 9^{den} Augustus zag hij zich genoodzaakt, aan d'Estrades mede te deelen, dat ieder verdeelingsvoorstel af zou stuiten op den onwil van Amsterdam, om Antwerpen ooit of immer in de Unie toe te laten. De vrees, dat die handelsstad in dat geval haar oude beteekenis herwinnen, en Amsterdam met der tijd overvleugelen mocht, had Amsterdams regenten, anders toeschietelijker dan in 1658, een zoo besliste weigering ingegeven. Op nieuw derhalve maakte de Witt het andere alternatief, de vrijverklaring van Zuidnederland aanhangig, en smaakte de voldoening, dat Lodewijk XIV ook met dit denkbeeld genoegen bleek te nemen. Overtuigd, dat overeenstemming in hoofdzaak verkregen was, bracht de Raadpensionaris thans de onderhandeling ook in de Staten van Holland ter sprake. Namens de commissie in 1658 ingesteld, ‘om op de progressen van Frankrijk in de Zuidelijke Nederlanden te letten’, bracht hij den 3^{den} October rapport uit over de zwarigheden, die bij het uitsterven der Habsburgsche lijn ontwijfelbaar te duchten waren. Indien de Fransche koning zich alsdan op Zuidnederland wierp als op een welkome prooi, op grond van het erfrecht, dat hij krachtens zijn huwelijk pretendeerde, dan zou het te laat zijn, om afdoende maatregelen te treffen. Beter ware het, reeds vooraf met Frankrijk een verdrag tot oprichting eener vrije Zuidnederlandsche republiek te sluiten, dat bij het openvallen der successie terstond kon worden ten uitvoer gelegd, en allen strijd, tusschen de beide staten, Frankrijk en de Republiek, bij voorbaat bezweeren

1) d'Estrades au Roi 4 Oct. 1663.
2) d'Estrades au Roi 11 Oct. 1663.

zou. De Staten van Holland - zelfs de stad Amsterdam[1] - vereenigden zich met het voorstel, behoudens latere goedkeuring der Staten-Generaal, en gaven aan hun Gecommitteerde Raden niet alleen volmacht, deswegens eene geheime onderhandeling aan te vangen, maar zelfs de bevoegdheid om die volmacht op één enkel persoon - bedoeld werd natuurlijk de Raadpensionaris - over te dragen[2]. Met vertrouwen kon thans de Witt, van Holland en Frankrijk beide zeker, de verwezenlijking van zijn lievelingsdenkbeeld te gemoet zien.

Edoch te schikgodinnen sponnen het anders. Thans, nu Holland gereed was om toe te slaan, deed Frankrijk een stap terug. Bij de voorslagen van de Witt was tot nog toe voorondersteld, dat aan de tenuitvoerlegging het uitsterven der Habsburgsche lijn, m.a.w. de dood van koning en infant beide, moest voorafgaan; maar Lodewijk XIV dacht er niet aan, de Spaansche monarchie zóó lang rust te gunnen. Hij wilde den aanval niet langer dan tot na den dood van den thans regeerenden vorst verschuiven. Dit meeningsverschil was intusschen nog niet onoverkomelijk. Toen de Witt in den aanvang van November vernam, waarom Frankrijk nog steeds met zijne onderteekening talmde, verklaarde hij zich in beginsel volstrekt niet tegen eene vervroegde tenuitvoerlegging, indien de nieuwe aanspraken des konings behoorlijk konden worden gestaafd[3]. Wat hij daaronder verstond is ons bekend: eene adstructie, voldoende, om de zaak ter dagvaart eenigen glimp te geven. Middelerwijl gaf hij zich alle moeite, om eene stremming der onderhandeling te voorkomen, en liet zich in December door de Staten van Holland volmacht geven, om ondanks de klaarblijkelijke tergiversatiën van den Franschen gezant met de onderhandeling voort te varen[4]. Desniettemin brachten die nieuwe aanspraken den Raadpensionaris in de grootste verlegenheid. Hare volkomene ongegrondheid was een machtig wapen in de handen van hen, die van den beginne af der onderhandeling kwalijk gezind waren, en bracht menigeen aan 't wankelen, die de Witt tot nog toe met vertrouwen gevolgd was.

1) d'Estrades au Roi 21 fév. 1664.
2) Secr. Res. Holl. 3 Oct. 1663.
3) d'Estrades an Roi 15, 28 Nov. 1663. - Secr. Res. Holl. 14 Dec. 1663.
4) Secr. Res. Holl. 14 Dec. 1663.

Op eene tournée, die deze in Februari 1664 door Amsterdam en de Noordhollandsche steden deed, kon hij zich overtuigen, hoe zwaar het zoude vallen, de gedeputeerden een stap verder te doen gaan in de richting der onnatuurlijke politiek, tot wier tolk hij zich gemaakt had[1]. Toch wanhoopte hij niet geheel. In eene memorie, die hij den 6^{den} Maart voor zijne mederegenten opstelde, zette hij de redenen uiteen, die er voor pleitten, om ook de laatste eischen van den Franschen koning in te willigen. Wat baatte het, de gegrondheid van 's konings aanspraken aan een scrupuleus onderzoek te onderwerpen, waar die vorst machtig genoeg was, om ook ongegronde aanspraken met den sabel in de vuist kracht bij te zetten? Zeker men kon tot conservatie der barrière met Spanje, met den keizer, met de Zuidelijke Nederlanden, met Engeland in overleg treden, en door eene coalitie Frankrijks voortdringen paal en perk stellen. Maar dusdoende vervreemdde men van zich den oudsten en trouwsten bondgenoot van dezen staat, om aan te spannen deels met zwakke en hulpbehoevende vrienden, deels met geheime maar gezworen vijanden. Het was beter met zulk een machtig vorst, als de koning van Frankrijk was, een accoord te treffen, waarbij ook aan het belang der Republiek gedacht werd, dan in verklaarden strijd met hem te geraken, onder voorwendsel, dat zijn papieren niet in orde waren[2]. Deze belangrijke memorie, waarnaar ik op het Rijksarchief te vergeefs gezocht heb, is bewaard gebleven onder de diplomatieke nalatenschap van d'Estrades, aan wien de Raadpensionaris te kwader ure een exemplaar daarvan mededeelde.

Legt men het résumé en de memorie naast elkander, dan treft de overeenstemming van beginselen tusschen het eerst- en het laatstgenoemde staatsstuk. In beiden wijst de opsteller naar één en 't zelfde doel: handhaving der ‘confidentie’ met Frankrijk; in beiden prijst hij daartoe één en 't zelfde middel aan: gezamenlijke regeling der Zuidnederlandsche vraag, op den grondslag van wederkeerig toegeven, waar de wederzijdsche belangen tegen elkander indruischten. Vooral de memorie toont aan, hoe hij het uiterste wilde beproeven, om den koning van Frankrijk te gemoet te komen en te verhoeden, dat de Zuid-

1) d'Estrades au Roi 21 Fév. 1664.
2) Mignet Négoc. I p. 266-275.

nederlandsche vraag op den duur een bron van verwijdering tusschen de beide bondgenooten worden mocht. Wellicht ware het hem ook nu nog gelukt, de denkbeelden, in de memorie ontwikkeld, bij zijne mederegenten ingang te doen vinden. Doch wederom deed Frankrijk een schrede achterwaarts. Wat de Witt al aanstonds had gevreesd, toen d'Estrades de nieuwe aanspraken des konings te berde had gebracht, dat namelijk de koning van Frankrijk noch verdeeling noch vrijverklaring der Spaansche Nederlanden wenschte, maar eenvoudig er op zon, om bij den dood van den Spaanschen monarch een goed stuk van die provinciën af te scheuren, zonder op de belangen der Republiek eenigszins te letten[1], die vrees werd eerlang maar al te zeer bewaarheid. Alleen dan hadden de Witt's plannen kans van slagen, wanneer Lodewijk XIV evenveel gelegen geweest ware aan de vriendschap van Holland, als de Witt aan die van Frankrijk. Die grondslag ontbrak. Wel had de Witt het bondgenootschap van Frankrijk noodig, maar Lodewijk XIV, zich machtiger gevoelende dan Richelieu, dan Mazarin, vermeende, dat hij ook zonder Holland zijn doeleinden kon bereiken. Te vergeefs wees de Witt hem op het voordeel, dat zijne aanbiedingen hem verschaften, het voordeel, dat hij in Spanje, in Italië, in Amerika met dubbele kracht zoude kunnen ageeren, wanneer hij ten aanzien der Spaansche Nederlanden van de eendrachtige samenwerking met Holland verzekerd was.[2] Dit argument was van groot gewicht, indien men het uitsterven der Habsburgsche lijn, en daarmede het openvallen der geheele successie wilde afwachten, maar niet, indien men nog bij het leven van den tegenwoordigen infant de wapenen uitsluitend in de Zuidelijke Nederlanden wilde dragen. Te vergeefs eindelijk dreigde de Witt met een Spaansch-Hollandsche alliantie[3]; uit de memorie, die de Raadpensionaris zoo onvoorzichtig was geweest, aan den Franschen ambassadeur over te leggen, wist Lodewijk XIV, dat de Witt zelf zoodanig verbond zoolang mogelijk dacht tegen te houden. Dienovereenkomstig ontving d'Estrades thans den last, om de onderhandeling niet af te breken, maar te rekken, zonder de Witt ooit

1) Secr. Res. Holl. 14 Dec. 1663.
2) Secr. Res. Holl. 14 Dec. 1663.
3) d'Estrades an Roi 20 Dec. 1663.

alle hoop te ontnemen, en zonder ooit tot een besluit te komen, of stappen te doen, die tot een besluit nader brachten[1].

Zoo eindigde de gewichtigste onderhandeling, die de Witt immer had ondernomen. Wel is hij er later op teruggekomen, maar zonder beter uitkomst. Het was in 1668, toen de vrede van Aken voor het oogenblik het bestaan der barrière, zij het ook verminderd met ettelijke grensvestingen, had verzekerd, dat de Witt op nieuw met de oude voorstellen tot den Franschen monarch kwam[2]. Hoe gaarne hadde hij, om de ‘confidentie’ met Frankrijk te herstellen, het nieuwe bondgenootschap met Engeland ten offer gebracht. Zijns inziens moest Engelands aanspraak op de zeeheerschappij, voor alle natiën even gevaarlijk, Frankrijk en de Republiek tot eendrachtigen tegenstand tegen den algemeenen vijand van het volkenrecht bewegen[3]. Men pleegt het aan Karel II te verwijten, dat hij van de Triple Alliantie afvallig is geworden en met Frankrijk vereenigd de Republiek ten onder heeft zoeken te brengen; maar het verwijt is in de hoogste mate onbillijk. De maritieme wedijver, die zijne buitenlandsche politiek beheerschte, en alle andere consideratiën ter zijde deed stellen, vond zijn tegenhanger in de ijverzucht van Johan de Witt tegen Engeland. Zoowel de koning als de Raadpensionaris hadden de Triple Alliantie alleen als een tijdelijk expedient geteekend; beiden een vriendschap gehuicheld, die slechts fellen haat vermomde; beiden wisten, wat zij aan elkander hadden. In den wedloop, wie na 't stuiten van Frankrijks veroveringstocht, het eerst in Frankrijk een bongenoot tegen zijn oogenblikkelijken medestander werven zou, was Karel II niet de ijverigste, maar de gelukkigste. Tevergeefs was het pogen van de Witt, om Lodewijk XIV alsnog voor het stichten eener Zuid-Nederlandsche republiek bij het uitsterven der Habsburgsche lijn te winnen; zijne aanbiedingen, tot Mei 1670 herhaaldelijk ingediend[4], leden alle schipbreuk op de geheime diplomatie van Karel II, en de veroveringslust van Lodewijk XIV zelven. Daarentegen werd Frankrijks houding met den dag dreigender; er viel niet aan te twijfelen dat binnen

1) Le Roi à d'Estrades 23 Avr. 1664.
2) d'Estrades à Lionne 31 Mai 1668.
3) d' Estrades à Lionne 10 Mai 1668.
4) Mignet Négoc. III p. 582-609

korten tijd heirscharen, hoedanig de wereld nog nimmer had aanschouwd, van daaruit 't zij de Spaansche, 't zij de Vereenigde Nederlanden zouden overstroomen. Van dat oogenblik af was het gedaan met de gebiedende stelling, die de Republiek in Europa had ingenomen; niet haar grootheid, maar haar bestaan zelf stond op het spel. Noode kon de Witt zich in den nieuwen toestand vinden: toch deed hij, wat het oogenblik vereischte. Legerversterking, vestingbouw, uitrusting ter zee was sedert het einde van 1669 het refrein van al zijne vertoogen aan de Staten. Onder deze omstandigheden wist hij zelfs zijn af keer van gemeenschappelijk overleg met het geminachte Spanje te overwinnen. Den 25sten Maart 1671 kwam hij tot den Spaanschen gezant met het voorstel, om door diens gouvernement en door dat der Unie acten van wederzijdsche hulpverleening te doen passeeren, voor het geval, dat een van beiden door de Fransche legermacht werd aangetast[1)]. Met dit voorstel, waaraan den 17^{den} December door beide mogendheden gevolg werd gegeven, gaf de Witt feitelijk het gronddenkbeeld zijner buitenlandsche politiek prijs; al had hij ook geen officieel verbond met Spanje gesloten, - het stelsel der ‘confidentie’ met Frankrijk had onherroepelijk schipbreuk geleden.

Toen Temple in Januari 1668 van alle zijden werd geluk gewenscht, omdat hij een zoo gewichtig verbond als de Triple Alliantie in vijf dagen tot stand had weten te brengen, antwoordde de bescheiden staatsman, dat men hem te veel eer bewees; dat dit verbond als het ware van zelf ontsproten was uit de gemeenschap van belangen tusschen Engeland en de Unie. ‘Quand on arrache,’ zoo sprak hij, ‘quand on arrache les choses de leur centre, il faut du temps et de la peine, et même de l'adresse pour les faire mouvoir; mais lorsqu'il n'est question que de les y ramener, la nature y aide si puissamment, qu'il ne faut quasi que leur donner le branle; or je crois qu'une étroite alliance est le centre de nos deux nations’[2)]. De Witt bij zijne onderhandelingen met Frankrijk bevond zich juist in het omgekeerde geval, als Temple bij het sluiten der Triple Alliantie: deze roeide met den stroom, gene wilde het noodlot tegenhouden. In kunde, ervaring en genialiteit was

1) Register der zaken met Spanje 28 Mei 1671. (R.-A.)
2) Temple à Gourville, 7 Fév. 1668.

Temple verre de mindere van den Raadpensionaris, en zelf de eerste om het te erkennen. Maar juist zijne betrekkelijke middelmatigheid waarborgde hem voor teleurstellingen, als de Witt ten deel vielen. Vergetend, dat niet vrije keuze, maar gemeenschappelijk gevaar levensvatbare bondgenootschappen in het leven roept; vergetend, dat men eerst dan aan de grootheid van een staat moet denken, wanneer zijn veiligheid volkomen verzekerd is; vergetend, dat geen staat straffeloos ondernemingen waagt, buiten verhouding tot zijn krachten, nam dit genie zijn vlucht buiten alle beschrijving te hoog. Men verbaze zich niet over den afloop. De geschiedenis van Icarus is de geschiedenis van Johan de Witt.

J.C. NABER.

Uit België's schoolgeschiedenis.

Toen, in 1878, ten gevolge van den uitslag der verkiezingen voor de Belgische Kamers, de liberalen 's lands bestuur in handen namen, opende Z.M. Leopold II den wetgevenden zittijd en sprak over de quaestie van het openbaar onderwijs de volgende woorden: ‘De zedelijke vorming van een volk is tegenwoordig meer dan ooit de voorname bron van zijn voorspoed. Met een afzonderlijk ministerie van openbaar onderwijs aan te stellen, heeft mijn gouvernement voldoende zijn voornemen doen kennen, om met bijzondere zorg over dat groot en edel belang te waken.’

Het liberaal bestuur, in 1884 gevallen, werd door een Katholiek gouvernement opgevolgd. De houding van dit gouvernement tegenover het openbaar onderwijs, wordt door een der meest bevoegde mannen in zake van opvoedkunde, door Michel Bréal, in de volgende bewoordingen gekenschetst: ‘België is het eenige land van Europa, waar het Staatsbestuur zich verzet tegen den vooruitgang van het openbaar onderwijs.’

Heeft het liberaal bestuur de woorden, in de Troonrede uitgesproken, bewaarheid; en verdient het katholiek gouvernement wel een zoo streng verwijt als dat van Michel Bréal? Het antwoord op die vragen moet uit feiten kunnen afgeleid worden. Derhalve zullen wij die feiten laten spreken, en verder den lezer laten besluiten.

Vooraf dient een woord te worden gezegd over de redenen, welke de liberalen bewogen hebben tot de herziening der schoolwet van 1842. De wet van 1842 was, zeggen de katholieken, eene overeenkomst aangenomen door de onderscheidene staat-

kundige partijen des lands en uit dien hoofde mocht geen der contracteerenden dergelijk verdrag schenden. Inderdaad, gezegde wet was gesproten uit een compromis. ‘Doch’, zegt de volksvertegenwoordiger Olin, in zijn verslag over de herziening, ‘het zal belangwekkend zijn na te gaan onder welke omstandigheden dit gebeurde, alsook waarom een zoo groot deel der liberale partij in de wetgevende vergaderingen in dien tijd heeft gemeend zich daaraan te moeten onderwerpen.’ De heer Olin toont aan dat er, te dien tijde, ernstige pogingen werden gedaan om de zaak der kerk met die der vrijheid te verbinden: ‘beide partijen,’ zegt hij, ‘bewezen, door wederzijdsche toegevendheid, eene oprechte begeerte tot deze overeenkomst; maar sedert heeft de geest, die eene der partijen bezielde, zich diep gewijzigd; het liberaal-katholicisme heeft plaats gemaakt voor de zuiverste ultramontaansche leerstellingen, en deze feiten hebben tot de verbreking geleid van een verdrag dat alle reden van bestaan verloren heeft.’

Verder wijst de heer Olin op den overmachtigen invloed welken de geestelijkheid op schoolgebied wist te oefenen; overal heerschte zij als opperheer, zóó zelfs dat al de staats-normaalscholen onder het bestuur van eenen priester werden gesteld.

En de wet van 1842, welke sedert 1879 als het heiligdom van alle mogelijke burgerlijke en godsdienstige vrijheden werd opgehemeld, stond steeds bloot aan de ergste verwaarloozing zoo dikwijls men zich maar sterk genoeg waande om haar over boord te werpen: ‘Zoo hebben wij pastoors gezien’, verklaart de heer Olin, ‘die kleine meisjes vervloekten, omdat ze niet bij de zusterkens ter schole waren gegaan; wij hebben eenen bisschop de leerlingen der gemeenteschool eener groote stad plechtig in den ban der Kerk zien slaan en hun de H. Tafel ontzeggen.’[1)]

De heer Pirmez, een der gematigdste kamerleden, en die zelfs zich heeft onthouden voor de schoolwet van 1879 te stemmen, verklaart dat de geestelijkheid zelve, door hare nooit verzadigde heerschzucht, tot de herziening van de wet van '42 heeft aanleiding gegeven: ‘Heeft men,’ zegt deze heer, ‘de geestelijkheid, die den godsdienst onderwijst, dien niet sedert

1) Verhandelingen van de kamer der Volksvertegenwoordigers. Zittijd 1878-1879 blz. 111.

eenige jaren zien gebruiken tot het verkrijgen van politieken invloed? De godsdienst,' vervolgt hij, 'wordt aangewend tot het bekomen van politieke voordeelen, en verliest in godsdienstige macht wat hij wint op staatkundig gebied.'[1)]

I.

De wet van 1879 heeft het beginsel van het oppergezag der burgerlijke macht in het wetenschappelijk onderwijs bekrachtigd. Wat de liberale meerderheid der Kamers beoogde was der geestelijkheid het gezag ontnemen in de school om het te geven in handen der burgerlijke macht, met toepassing van het grondbeginsel: De priester, meester in de Kerk; de burgemeester, heer in de school.

De wet schonk derhalve aan den staat de onafhankelijkheid terug, die voor zijne maatschappelijke zending in de school onmisbaar is. 'Niets', zeide de Luiksche representant, de heer Delfosse, in de zitting van 13 Augustus 1842, 'niets van al wat in de school wordt onderwezen, mag de aandacht ontgaan van de burgerlijke overheid. Het mag niet voorkomen dat men, onder voorwendsel van den godsdienst aan te leeren, zaken mag onderwijzen die strijden met de wet; het burgerlijk gezag moet toezicht houden over alles wat er wordt gedaan, opdat er niets straffeloos geschiede tegen de wet of 's lands belangen.'

Deze wet had, van eenen anderen kant, den algemeenen wensch naar eene ruimere uitbreiding van het openbaar onderwijs bevredigd.

Het verstandige deel der bevolking had de diepte van onwetendheid gepeild, welke in het land bestond niettegenstaande de wet van 1842; het had de geestelijke ontwikkeling van ons volk vergeleken met de ontwikkeling van die volkeren, welke zich aan de tucht van het verplicht onderwijs hadden onderworpen, en het had met schrik gezien op hoeveel lager trap België stond. En inderdaad, onder het beheer der wet van 1842 leden tal van scholen gebrek niet alleen aan de wenschelijke maar zelfs aan de noodzakelijkste onderwijsmenbelen. De meeste onderwijzers, op het platte land, bekleedden,

1) Kamerzitting van 16 Mei 1879 bl. 1037.

gelijktijdig met hunne bediening, die van koster, klokkeluider, enz. In 1871 waren er, in Westvlaanderen alleen, op 516 onderwijzeressen van aangenomene scholen, slechts 7 van het wettelijk onderwijzersdiploma voorzien. De kantwerkscholen vooral waren eene schande voor het land; in deze gaf men een half uur les, waarna men den kleinen ongelukkigen het werkkussen voor het overige van den dag op de knieën legde.

Er bestond nog hier en daar eene school voor volwassenen, doch de meesten waren hoogst ondoelmatig ingericht. Bewaarscholen en kindertuinen werden alleen aangetroffen in de steden en in eenige volkrijke dorpen.

Door de wet van 1879 en de aanvullende reglementen werd orde gebracht in 's lands schoolchaos: de bijbedieningen werden den onderwijzer niet meer veroorloofd; schoolprogramma's werden opgesteld, welke den onderwijzer tot leiddraad dienden om met orde eenen regelmatigen gang te volgen in de opklimming der onderscheidene lessen van elk onderwijsvak; er verrezen talrijke bewaarscholen en scholen voor volwassenen, degelijk ingericht; jaarlijksche prijskampen ontstaken het vuur van den wedijver bij onderwijzer en leerling. In één woord, de verstandelijke opvoeding der jeugd was den waren weg ingetreden.

En de godsdienstige opvoeding?

Het art. 4 luidde desaangaande: *Het godsdienstonderwijs wordt overgelaten aan de zorg der huisgezinnen en der bedienaars van de verschillige eeredienste*n.

Een lokaal in de school zal ter beschikking der priesters gesteld worden om er, hetzij vóór of na de schooluren, het godsdienstonderwijs te geven aan de kinderen hunner geloofsbelijdenis, die de school bijwonen.

Dit artikel was het hoofdpunt in de hervorming der oude wetgeving en heeft den tegenstrevers der herziening tot uitgangspunt gediend om het werk der liberale meerderheid bij de menigte als goddeloos voor te stellen. En toch was het godsdienstonderwijs geenszins in de school afgeschaft, alleen werd de zorg daarvoor in de eerste plaats overgelaten aan de bedienaars der eeredienste, wien een lokaal in de school ter beschikking werd gesteld. Deze zienswijze is in volkomene overeenstemming met de canonieke leer der katholieke kerk, die geen ander godsdienstonderwijs erkent dan dat wat gegeven wordt door den priester of onder diens onmiddellijk toezicht.

Het grondbeginsel dezer wet eerbiedigde de gewetensvrijheid van iedereen; het bevatte niets anders dan de bepalingen, die in 1834 werden aangenomen door de leden van eene commissie, van welke de katholieke heer de Gerlache voorzitter was en waarvan ook de heer de Theux, een der edelste mannen der parlementaire rechterzijde, deel uitmaakte.

De meerderheid in de kamers bekende, zonder achterhoudendheid, dat het godsdienstig gevoel des menschen, mits goed geleid, eenen onloochenbaar heilzamen invloed uitoefent op de samenleving, en dat juist daarom de staat er eerbied en bescherming aan verschuldigd is. Om die reden werd der geestelijkheid alle vrijheid gegund in het voordragen der godsdienstlessen, geene andere grenzen werden gesteld dan de verplichting tot het eerbiedigen van 's lands wetten en van de burgerlijke overheid.

Den priester werd alle mogelijk gemak gewaarborgd tot het volbrengen zijner geestelijke zending in de school; volledige maatregelen werden genomen om zijnen persoon en zijn onderwijs te doen eerbiedigen. Tegen de bedenking, dat de onderwijzer van de afwezigheid des priesters gebruik zou maken om den godsdienstigen invloed van 's priesters onderricht te verijdelen, werd den onderwijzer ten strengste aanbevolen zich binnen de grenzen van het wetenschappelijk onderwijs te houden, zonder ooit godsdienstige quaesties aan te raken, zonder ooit eenige godsdienstige overtuiging te kwetsen. Elke afwijking van dezen gedragsregel moest zonder genade beteugeld worden.

De bepaling ‘vóór of na de klas’ welke zoo wreed over den hekel werd gehaald, bracht niet de minste wijziging in de bestaande gebruiken. Het onder de wet van 1842 bepaalde aantal schooluren voor de leerlingen bleef hetzelfde met inbegrip der uren voor godsdienstles. Het was enkel de voortzetting in het uitvoeren van een besluit des heeren de Theux, dat, in 1846, met toestemming der bisschoppen werd uitgevaardigd en waarbij werd vastgesteld dat de godsdienstlessen zouden gegeven worden bij het begin of op het einde van den schooltijd.

In gevolge de algemeene weigering van wege de geestelijkheid om de godsdienstlessen in de school te geven, werden de onderwijzers *verzocht* hunnen leerlingen den tekst van den catechismus aan te leeren, zonder in eenige uitlegging te tre-

den; eene belooning van honderd franken werd hun uit dien hoofde toegestaan. In 't algemeen werd hieraan beantwoord, niettegenstaande de hevige tegenkantingen welke de onderwijwijzers ontmoetten van de geestelijkheid, die uitdrukkelijk verbood den catechismus in de openbare school te onderwijzen. Op enkele plaatsen waar de onderwijzers weigerden dit onderricht te geven, bleef hij in goede betrekking staan met de priesters, doch zijne school stond meestal nagenoeg ledig, aangezien de kinderen er geene voorbereiding tot de eerste communie ontvingen.

Zonderling moet de houding van België's katholieke geestelijkheid voorkomen, wanneer men nagaat dat de katholieken, in Frankrijk's wetgevende kamer, en onder anderen monseigneur Freppel en de heeren Chesnelong en Carayon-Latour, gesmeekt hebben om datgene te krijgen, wat men in België met zulke hevigheid zag bestrijden. In België had de geestelijkheid, uit kracht van art. 4, toegang in de school, en desniettegenstaande werden de officiëele onderwijzers en de leden der schoolcommissiën alsmede de ouders die hunne kinderen aan de openbare scholen toevertrouwden, met kerkelijke excommunicatie geslagen. In Frankrijk, waar de priester de school niet mag binnentreden, noch vóór, noch na, noch onder de gewone les, raden de bisschoppen hunnen geloovigen aan deel uit te maken van de schoolcommissiën; de priesters beijveren zich om steeds in vriendschappelijke betrekkingen te blijven met de staatsonderwijzers.

Het art. 5 der wet van '79 bevatte aan het hoofd der voorgeschreven verplichtende onderwijsvakken, het onderricht der zedeleer.

Deze wetsbepaling is eveneens het voorwerp geweest van de geweldigste aanvallen. Eene zedeleer, zegde men, zonder geestelijke bekrachtiging zal stellig eene dubbelzinnige zedeleer wezen. En spottenderwijze voegde men er bij: tot welk wijsgeerig stelsel zal die zedeleer behooren; zal zij uitgaan van de Epicureërs of de Stoïcijnen; zal zij steunen op den Koran of de Vedas?

Wat de wetgever echter bedoelde was, den kinderen eenvoudig leeren hoe zij moeten doen om braaf, wijs en zedelijk te zijn. Een ministeriëele circulaire van 17 Juli 1879 zegt hieromtrent het volgende: *De zedelijke opvoeding is de edelste, de gewichtigste taak van de zending des onderwijzers; deze zal er*

zich geheel en al aan toewijden; hij zal al de krachten van zijnen geest en van zijn hart in het werk stellen, om zijnen leerlingen de beoefening hunner plichten jegens zichzelven, jegens hunne ouders en oversten, jegens hunne gelijken en jegens het vaderland gemakkelijk te maken.

Het onderwijs der plichten jegens God is eigenlijk de taak der eerediensten. Doch, indien de onderwijzer eene gedachte tot leiddraad neemt, welke aan alle godsdiensten gemeen is, kan hij, zonder op het gebied der dogmatische leerstelsels te treden, gelegenheid vinden om zijne leerlingen over God te onderhouden, over de ziel, evenals over die groote zedelijke en christelijke waarheden, welke, tot eer van het menschdom, van lieverlede het eigendom geworden zijn van alle godsdiensten en van alle beschaafde volkeren.

In het voorwoord van het programma over het onderwijs der lagere gemeentescholen lezen wij nog over deze quaestie: *De onderwijzer zal al de leergangen der school, de uitspanningsuren, de spelen, de wandelingen, de veelvuldige voorvallen van het schoolleven te baat nemen, om het geweten zijner leerlingen te verlichten, de goede neigingen te versterken en de slechte te verzwakken, het wilsvermogen in zijne toepassingen op het goede te oefenen en te ontwikkelen*.

Hij zal er zich op toeleggen den eerbied voor waarheid en rechtvaardigheid, den geest van menschlievendheid en verdraagzaamheid, de liefde tot den arbeid en de spaarzaamheid in te boezemen.

Het zou ons te ver leiden, wanneer wij al de stoffelijke en zedelijke middelen vermelden wilden, welke aangewend zijn om de ontvolking van de gemeentescholen te bewerken, en om al degenen, die tot het uitvaardigen of het uitvoeren der wet hadden bijgedragen, aan de algemeene verachting prijs te geven. Wij willen ons alleen bepalen bij de aanhaling van eene reeks verklaringen, welke in de van September 1880 tot November 1881 gehouden schoolenquête, door duizenden onder eede werden afgelegd[1)].

1) De processen-verbaal dezer enquête en het rapport der Commissie zijn vervat in drie dikke folio-deelen, welke onder den algemcenen titel: *Enquête scolaire* bij F. Hayez te Brussel verschenen zijn.

Niets is onaangewend gebleven om de wet te doen haten en verachten; zij was goddeloos, zedeloos, het was eene ware ongelukswet; en het politiek gebed: *Van scholen zonder God en meesters zonder geloof, verlos ons, Heer!*, dat reeds sedert maanden het gemoed der brave, eenvoudige landbewoners tegen het openbaar onderwijs had opgewonden, bleef steeds in de kerkgewelven weergalmen[1)].

Eene menschelijke wet als de schoolwet van 1879, welke strijdt met de wet van God, - verklaarde de pastoor van Hanret den 13^{en} November 1880 voor de Commissie van enquête - bindt het geweten niet[2)].

Na de wet randde de geestelijkheid de wetgevers aan. De koning zelf was niet gevrijwaard tegen hare aanvallen. Leopold II (heette het) is een koning van karton, hij had zijn ontslag moeten geven, liever dan zulke wet te teekenen, riep men langs alle kanten.

'Le Roi n'est qu'une presse à signer', zeide de pastoor van Pesches herhaaldelijk[3)].

In vele parochiën werd het gebed: *Domine salvum fac regem* afgeschaft. Dit alles belette echter niet dat Zijne Majesteit, met daarop volgenden Paschen ter Heilige tafel naderde, terwijl de ongelukkige katholieke onderwijzer van wege de geestelijke overheid bericht ontving dat hij zich niet mocht aanmelden voor het vervullen zijner paaschplichten.

Men bestempelde de ministers met de aanstootelijkste namen: het waren dieven, moordenaars, judassen, gepleisterde graven, wolven in lammervellen gehuld. In de vrije scholen leerde men den kinderen liedjes zingen tegen de ministers[4)].

De pastoor van Pesches hield, nadat de schoolwet van 1879 was afgekondigd, een preek waarin hij zijne parochianen opwekte om zich te wapenen en den koning en de ministers te vermoorden[5)].

De bedreigingsvolle uiting van den heer volksvertegenwoordiger Woeste: '*Qu'il s'en aillent!*' (Kamerzitting van 17

1) Enquête scolaire. Dl. II p. 427.
2) Enquête scolaire. Dl. II p. 165.
3) Enquête scolaire. Dl. I p. 244.
4) Enquête scolaire. Dl. I p. 59.
5) Enquête scolaire. Dl. I 243/44.

Februari 1882 bl. 621) heeft bij menig onderwijzer de diepste onrust in 't hart gestort en wellicht sommigen doen besluiten het officiëel onderwijs te verlaten om in eene vrije school te onderwijzen. Ter bereiking ook van dit doel hebben de priesters geene moeite en vooral geene beloften gespaard. Waar het hun niet gelukte, raadden zij den onderwijzer aan niet te werken voor zijne school: ‘Vermaak uwe leerlingen in plaats van ze te onderwijzen’, zeiden zij, ‘wat doet het u dat uwe school ledig staat, ge trekt toch uwe jaarwedde; doe dat en ge zult te biecht en ter communie mogen gaan.’ Voegen wij hierbij, ter eere van het Belgisch onderwijzerscorps, dat dergelijke voorstellen meestal met verontwaardiging afgeslagen werden.

Eenigen, ja, hebben toegegeven, en zoo zagen wij het wonderlijk schouwspel, dat soms de onderwijzer tot de HH. Sakramenten werd toegelaten, terwijl zijne leerlingen en hunne ouders werden afgewezen.

Waar de onderwijzers getrouw bleven aan eed en plicht, waren het afvalligen, giftmengers, schijnheiligen, judassen die voor geld hunne ziel aan den duivel verkochten.[1)] Zij, die daags te voren, om hunne godsdienstige gevoelens, bij de priesters zelven in hooge achting stonden, waren op eens ‘*meesters zonder geloof* geworden.

De pastoor van Rivière hield den 10en Januari 1880 eene preek, waarin hij de onderwijzers Herodessen noemde, die de onnoozele kinderen vermoordden. Die heer had zich gedurende dit sermoen zoodanig opgewonden, dat hij eene beroerte kreeg toen hij van den predikstoel kwam.[2)]

Overal werden deze nederige ambtenaren der algemeene verachting prijsgegeven; van uit den predikstoel verbood men allen omgang met hen, en alsof zij de besmetting der ondeugd rondom zich verspreidden, beval men den geloovigen, het kruisteeken te maken, wanneer zij den gemeenteonderwijzer langs den weg ontmoetten.

Op sommige parochiën mochten de onderwijzers voor de kerk niet trouwen; op andere werden zij tot het kerkelijk huwelijk

1) Enquête scolaire. Dl. II. p. 621
2) Enquête scolaire. Dl. III. p. 613.

toegelaten, doch dan moest de plechtigheid plaats grijpen geheel vroeg in den morgen en zonder dat eene mis de inzegening vergezelde.

De katholieke gemeentebesturen weigerden voor de jaarwedden der onderwijzers de mandaten af te geven; zij stemden meestal geene toelagen voor het verwarmen der klassen; lieten de meubelen door de vrije onderwijzers weghalen. Men dreef de vervolging tegen de gemeenteschool zoo ver, dat sommige katholieke besturen het kruisbeeld uit de school deden wegnemen.[1)]

Indien de wet wezenlijk in tegenstelling kwam met het godsdienstig belang der geloovigen; indien zij waarlijk het verderf der zielen moest veroorzaken, en derhalve door de geestelijkheid noch mocht noch kon aanvaard worden, hoe legt men dan uit dat tal van Roomsch-Katholieke kloosterlingen, welke onder de wet van 1842 in gemeentescholen het onderwijs gaven, in diezelfde scholen en in dezelfde hoedanigheid werkzaam zijn gebleven onder de wet van 1879? In meer dan veertig Belgische gemeenten is het aan de geestelijke zusters geoorloofd geweest in de gemeentescholen te onderwijzen. Te Châtelet, te Blicquy, te Johmont, enz., hebben zij de wet aanvaard en zich onderworpen aan het opzicht van den Staat; zij woonden de driemaandelijksche conferenties bij en schikten zich naar de voorschriften van de schoolverordeningen door minister Van Humbeeck uitgevaardigd.

In een schoolfeest te Charleroi heeft men kloosternonnen aan het hoofd harer leerlingen zien defileeren voor den heer Van Humbeeck, dien men den grafmaker van het christengeloof noemde![2)]

Al degenen die de officiëele school ondersteunden, waren, volgens de priesters, afschuwelijke liberalen en vrijmetselaars. Indien er in de gemeente, zeide een pastoor, een dief is, een slechtlevend mensch, zoek er niet lang naar, ge vindt hem gauw onder de liberalen.

In November 1880 verklaarde de pastoor van Noiseux van den preekstoel dat de ouders die hunne kinderen naar de scholen

1) Enquête scolaire. Dl. I. p. 441.
2) Zie Kamerzitting van 13 Aug. 1884. Annales bl. 134, en van 22 Aug. 1884. Ann. bl. 265.

zonder God, die poorten der hel, zonden, verdienden dat men hen allen te samen bond, door het dorp sleepte en daarna in den waterloop van den molen wierp. Voor de Commissie van enquête bekende die pastoor volmondig zoo gesproken te hebben.[1)]

In de gemeente Merlemont noemde de pastoor de liberalen: padden die in eenen stinkenden poel rondploeteren.[2)]

Een getuige in de enquête overhandigde den voorzitter eenen brief van den pastoor, die hem verbood op straffe van den kerkban, zijn huis te verhuren aan een persoon, wiens kinderen naar de gemeenteschool gingen. Er zijn priesters geweest die ongelukkige beambten met heel hun huisgezin op straat deden zetten, omdat zij zich aan hunnen wil niet onderwierpen.

Men gevoelt zich droevig aangedaan bij het lezen der verklaringen aangaande de oorzaken van twist en tweedracht, welke tot in de vroeger meest vreedzame huishoudens binnendrongen.

Overal waar de vrouw anders dacht dan de man lag het huisgezin overhoop, en de dienaren van den God van vrede stookten die huiselijke verdeeldheid aan. 't Was vooral op de vrouw dat zij hunnen dwang beproefden. Bij voorkeur drong de priester in huis terwijl de man afwezig was, ten gevolge van zijne beroepsbezigheden. Hij eischte dat de vrouw alles zou wagen voor de katholieke school, raadde haar aan gebruik te maken van de afwezigheid haars mans om de kinderen naar de school te zenden, haar wijs makende dat zij alleen meesteres is van hare kinderen.

'Huismoeders' - riep de pastoor van Rienne van den preekstoel - 'gij hebt ook iets te zeggen! Gij hebt dezelfde rechten als uw mannen; houdt u als meesteressen. Laat u slaan wanneer het noodig is en staat tegen hen op als tijgerinnen![3)]'

Bij eenen inwoner van Rienne legde de pastoor talrijke bezoeken af bij de vrouw, haar aanradende de kinderen uit de gemeenteschool weg te nemen. Daar de vrouw er niet in slaagde haar man hiertoe over te halen, verliet zij de echtelijke woning en de man bleef alleen met twee kleine kinderen; dit duurde zoo drie volle maanden. Toen de pastoor, den man ont-

1) Enq. scolaire. Dl. II. p. 383.
2) Enq. scolaire. Dl. III. p. 877.
3) Enq. scolaire Dl. I. p. 69.

moette, zeide hij op spottenden toon: ‘Uwe vrouw is niet naar huis gekomen! zij zal niet terugkeeren, zoolang uwe kinderen in de gemeenteschool blijven.’

De man heeft ten slotte moeten toegeven.[1)]

Een ander predikte: Neem de helft van de meubelen en van de kinderen en laat uwen man zitten; of wel, gebruik al de middelen waarover gij als vrouw beschikt, en weiger uwen man al uwe gunsten, indien hij niet toegeeft aan hetgeen gij verlangt.[2)]

Onder den invloed van soortgelijke raadgevingen, zag men vaders en moeders, tot zelfs op openbare wegen, malkaâr hunne kinderen betwisten als eene prooi. Een voorbeeld uit zijn eigen gezin werd voor de Commissie van enquête medegedeeld door een knecht uit Hanret, die o.a. verklaarde: ‘Mijn huishouden, waar vroeger alles in vrede ging, is eene hel geworden, en mijn kind gehoorzaamt mij in niets meer.’[3)]

De pastoor Dromelet, van Hingéon, legde voor de onderzoekscommissie de volgende verklaring af:

‘Ik heb op den predikstoel gezegd dat de vrouw niet in alles aan haren echtgenoot moest gehoorzamen, - maar ik herinner mij niet meer bij welke gelegenheid. Ik heb dat dikwijls gepredikt.’

Vraag. Hebt gij die preek gehouden naar aanleiding van het bezoeken der gemeentescholen?

Antwoord. Ik zou 't niet juist kunnen zeggen; ik meen het eenmaal gepreekt te hebben sedert de nieuwe wet. Ik had het ook vroeger gezegd. Dat is trouwens een beginsel van algemeene zedeleer, van godsdienstige zedeleer. Ik heb ook gezegd dat, even als de vrouw, ook de kinderen hunnen ouders niet moeten gehoorzamen wanneer deze hun kwaad willen doen bedrijven. Ik heb niet gezegd dat de kinderen ongehoorzaam mochten zijn wanneer de ouders hen naar de gemeenteschool zenden; ik heb zelfs het tegendeel gezegd, te weten, dat de kleine kinderen moesten gehoorzamen, maar dat kinderen van 14, 15 en 16 jaar het recht hadden hunnen ouders ongehoorzaam te zijn wanneer deze hen naar de gemeenteschool wilden zenden.

1) Enq. sc. Dl. I. p. 56 en 65.
2) Enq. sc. Dl. III. p. 15.
3) Enq. sc. Dl. II. p. 160.

Ik heb op den preekstoel gezegd, dat de kinderen die de gemeenteschool bezochten niet tot de eerste communie zouden worden toegelaten.[1)]

Aan eene huismoeder, welke hem eene mis vroeg voor een afgestorven kind, zeide een pastoor: 'Die dood is een straf des Hemels! en gij zult uwe andere kinderen verliezen, zooals gij dit hebt verloren'.[2)]

In menige kerk hoorden de kinderen, in de catechismusles, hunne ouders uitmaken, voor *heidenen en ketters*; men deed die kleinen voor hunnen vader bidden, alsof die vader schuldig ware geweest.[3)]

'Ik woonde de gemeenteschool bij', verklaarde de kleine Scaillet, een jongetje van 14 jaar; 'ik ben in 1881 te huis gebleven. Ik ging in de vrije school om mij te bereiden voor het Vormsel. De pastoor zeide ons, onder de catechismusles, *dat wij God moesten bidden voor de dood van onze ouders, omdat zij ons naar de gemeenteschool deden gaan*. Hij zei ons nog, dat wij, in plaats van te gehoorzamen, ons moesten verbergen en niet naar school gaan!'[4)]

Tot andere kinderen zeide men: Indien gij toch ter school *moet* gaan, doet er uwe ooren toe en weest ongehoorzaam; dan zendt de meester u weg!

Wij hebben vroeger gezegd dat den onderwijzers der officiëele scholen de HH. Sakramenten werden geweigerd. Zie hier de getuigenis door eene onderwijzeres voor de onderzoeks-commissie afgelegd. Deze vrouw onderwees in eene gemeenteschool nabij de fransche grenzen. Zij biedt zich ter biecht aan bij den pastoor harer parochie.

Onderwijst gij den catechismus? vraagt haar de Belgische priester.

Ja, vader.

Welnu, indien gij niet belooft dit onderricht *niet* meer te geven, zult gij geene absolutie ontvangen.

De onderwijzeres wil deze verbintenis niet aangaan en wordt heengezonden. Zij begeeft zich naar de naastgelegene fransche gemeente en gaat ter biecht.

1) Enq. sc. Dl. III. p. 881/2.
2) Aangehaald in de zitting der Belgische kamer van 5 Mei 1882.
3) Medegedeeld in de zitting der Belgische kamer van 5 Mei 1882.
4) Aangehaald in de zitting der Belgische kamer van 5 Mei 1882.

Geeft gij het godsdienstig onderwijs? vraagt haar de fransche priester.

Ja, vader.

Heel goed, maar gij moet mij beloven dit onderwijs te blijven geven, zoo niet, zult gij in 't vervolg de absolutie niet meer ontvangen.[1)]

De talrijke feiten aanhalen welke gepleegd zijn geweest bij het bed der stervenden zou onze studie overmatig verlengen; daarom willen wij ons bepalen bij enkele verklaringen, die nogtans den toestand voldoende zullen kenschetsen.

Een arme leidekker was van een dak gevallen en lag zieltogend. De vrouw zendt hare kinderen om den pastoor te halen, doch deze weigert omdat die kleinen de gemeenteschool bijwonen. Ziehier de getuigenis welke de vrouw, al weenend, in het onderzoek aflegde:

Men is mij komen halen omstreeks 11 ure. Mijn man was gevaarlijk ziek; ik dacht dat hij ging sterven. Ik heb onmiddellijk gezegd dat hij moest bediend worden. Mijne twee kinderen zijn, elk op zijn beurt, den pastoor gaan roepen, maar deze kwam niet. Toen ben ik zelf geloopen. Ik vond hem aan 't kerkhof en heb hem gebeden en gesmeekt. De pastoor antwoordde dat hij mijnen man niet bedienen kon, al lag hij op sterven. Toen heb ik O.L. Vrouw van Walcourt aangeroepen. De pastoor zeide: Welnu, trek uw kind uit de gemeenteschool en dan kom ik. Als 't maar *dat* is, mijnheer de pastoor, dan zal ik het doen halen. Ga dan seffens, zegde hij.

Mijn ander kind is aanstonds het schoolgerief van zijn broerken gaan terughalen. 'k Was te zeer ontsteld om te weten of de pastoor met de bediening gewacht heeft totdat de kleine met het schoolgerief terug was. Biechten kon mijn man niet meer, hij lag buiten kennis. Ik heb aan mijnheer den pastoor gevraagd wat hij over den toestand van mijnen man dacht. Ik sta er niet voor in, antwoordde hij, ziedaar de straf des Hemels, ziedaar hoe God allen straft.

‘Toen mijn man later buiten gevaar was, heb ik hem dat alles verteld. Hij wist er niets van, dewijl hij lang buiten kennis had gelegen. Al de personen, die er bij waren, hebben bevestigd dat de pastoor niet bedienen wilde, vooraleer

1) Medegedeeld in de zitting der Belgische kamer van 20 Augustus 1884.

het schoolgerief in huis terug was. Dat was algemeen geweten in den omtrek.'[1)]

De burgemeester van Fagnolles, in het onderzoek gehoord, verklaarde het volgende feit: 'Vrouw Mouchette lag op sterven en liet den pastoor roepen. Deze zegde haar: Beloof mij dat ge uwe kinderen naar de katholieke school zult zenden of geene sakramenten! De vrouw antwoordde ontkennend. Hij is later teruggekomen, doch ontmoette dezelfde weigering. Eindelijk herhaalde hij bij een derde bezoek, zijne vraag: ditmaal ontving hij het antwoord naar zijnen wensch en gaf haar de absolutie. De vrouw stierf een uur daarna. De man zelf vertelde mij het feit'[2)].

Een oude grijsaard, verhaalt de heer Neujean, zeide ons met ontroerde stem: 'De priester wil mijne biecht niet meer hooren; maar ik zal aan den goeden God biechten en die zal mij niet verstooten.'

De gevallen van het weigeren der eerste communie komen menigvuldig voor. Talrijke priesters, voor de commissie van enquête gehoord, hebben deswege de volledigste bekentenissen afgelegd.

De verklaring van den pastoor van Hingéon werd hierboven reeds vermeld.

De pastoor van Bousin getuigde: Ik beken gezegd te hebben, dat wie naar de gemeenteschool ging, zijne eerste communie niet mocht doen. Ik nam de kinderen, een voor een, om hun zulks ter kennis te brengen, dus zegde ik niets onder de les van catechismus. *Ik beken verder die bedreiging gedaan te hebben om leerlingen in de vrije school te krijgen*.

Deze getuigenis komt wondervol overeen met deze waarin een pastoor verklaarde dat hij, als iedereen, *werkte voor zijnen winkel*.

Een ander bedacht het fijner: deze weigerde de eerste communie niet, maar hij gaf den catechismus in de vrije school. En om daar te komen moest men door zijnen tuin. Maar... nu liet hij weten dat geen enkel leerling van de gemeenteschool over zijnen hof mocht gaan, op bedreiging van procesverbaal.

De uitbreiding van het schoolprogramma werd ook niet on-

1) Medegedeeld in de kamerzitting van 5 Mei 1882.
2) Enq. sc. Dl. I p. 238.

aangeroerd gelaten; men scheen beducht te zijn voor eene te uitgebreide geestesontwikkeling bij het aankomende geslacht.

Het onderricht der natuurlijke wetenschappen vooral was het voorwerp van de onrechtvaardigste tegenkanting. Dit onderrichtsvak, dat, meer dan elk ander, den leeraar de stof aanbiedt om den kinderen de almacht, de goedheid en de wijsheid des scheppers in zijne wonderbare werken aan te toonen, en bij hen gevoelens van dankbaarheid en eerbied voor God op te wekken, werd, door meest alle priesters, aan de eenvoudige buitenlieden voorgesteld als een bron van zedebederf.

Den kinderen der gemeentescholen werd algemeen door de geestelijkheid en hare volgelingen den naam van '*jonge geuzen*' toegeworpen; zij werden, als verstootelingen, met minachting bejegend, en den kinderen der katholieke scholen was het ten strengste aangezegd allen omgang met hen te vermijden; het werd hun uitdrukkelijk verboden met de leerlingen der gemeentescholen te spelen. Zulke maatregelen moesten beklagenswaardige gevolgen hebben. Inderdaad, de twee categoriën van kinderen wierpen elkander, bij elke gelegenheid, beleedigende verwijtingen naar het hoofd, en niet zelden gingen zij tot handtastelijkheden over.

Een officiëele statistiek[1)] stelt vast dat op 31 December 1882, het getal onderwijzers en onderwijzeressen, in de gemeentescholen werkzaam, 8362 beliep, waarvan 87 percent het wettig diploma bezaten. De vrije scholen bezaten een personeel van 7777 onderwijzers en onderwijzeressen. waaronder slechts 18 percent gediplomeerd waren.

Wellicht vraagt de lezer zich af, waar men een zoo talrijk personeel van onderwijzers geworven had om zoo maar, op twee, drie maanden tijds, al de gemeenten des lands met een vrije school te begiftigen. De schoolenquête heeft hier ook den sluier opgeheven en dit geheim geopenbaard. Buiten de betrekkelijk weinig onderwijzers die het gemeenteonderwijs verlieten om in de pastoorsscholen over te gaan, vindt men onder, dit personeel, tal van lieden die voor het onderwijzersambt niet de minste geschiktheid bezaten, zooals; bakkers, timmerlieden,

1) Medegedeeld in de Kamerzitting van 14 Augustus 1884.

leiwerkers, metselaars, steenhouwers, verwers, schoenmakers, wevers, kleermakers, dienstboden, oud-soldaten, daglooners, landbouwers, tot zelfs koewachters en varkenshoeders.

Het mag, onpartijdigheidshalve, hier ter plaatse niet worden verzwegen dat de liberalen, in de schoolquaestie, niet van alle schuld vrij te pleiten zijn. Het blijven behouden van twee of meer onderwijzers in die plaatsen, waar de schoolbevolking, al was het ook tengevolge van den door de geestelijkheid gevoerden oorlog, derwijze was gedaald dat één onderwijzer gemakkelijk kon volstaan; het van ambtswege benoemen van onderwijzers ter vervanging van andere, welke door de gemeenten, regelmatig en in alle voorwaarden door de wet bepaald, tot eene onderwijzersbediening waren geroepen geweest, zooals te Oeleghem, te Terhaghen, enz.[2)], hadden menigeen tegenover het liberale staatsbestuur in ongunstige stomming gebracht.

De inrichting der schoolcommissies werd ook veelal beschouwd als eene politieke instelling, tegen welker mogelijke wederinrichting de gemeenteonderwijzers zelven zich hebben verzet tijdens hun congres te Oostende in 1887.

In den strijd waarin, van den eenen kant, de geestelijkheid alles aanlegt om leerlingen uit de gemeenteschool in de hare te doen overgaan en waarin, van de andere zijde, de officiëele onderwijzer die pogingen tracht te verijdelen, wordt wederkeerig het gezag der meesters gevoelig getroffen. Wanneer zij bijv. in 't belang der school, de noodzakelijkheid gevoelen een wederspannig kind eene straf op te leggen, dan komt bij hen de gedachte: zal mijne strengheid mij door de ouders niet ten kwade geduid worden, en zal de school wellicht morgen niet één leerling te minder tellen? De kinderen hebben dat besef van 's meesters toegevendheid; het gezag en de ijver des leeraars vermindert; de orde en tucht worden geknakt en opvoeding en onderwijs hebben bij dit alles duchtig te lijden.

2) In de zitting van 1 Juli 1887 heeft het Hof van Beroep te Brussel deze van ambtwege gedane benoemingen onwettig verklaard en die onderwijzers, thans ‘in beschikbaarheid,’ van hunne rechten op wachtgeld vervallen verklaard.

II.

Wellicht mochten enkele lezers uit het voorgaande besluiten, dat onze Belgische geestelijkheid slechts één doel nastreeft in haren strijd tegen de openbare scholen, te weten: de godsdienstige opvoeding der kinderen; dat zij verder het oppergezag van den Staat over het wetenschappelijk onderwijs gaarne wilde erkennen, mits haar geestelijk gezag in zake van godsdienstige zedeleer onaangetast blijve.

Dit laatste werd haar, zooals wij gezien hebben, door de wetten van 1842 en 1879 volkomen toegekend. Zelfs onder de wet van 1879 heeft zij er vrede meê gehad in de gemeentegestichten, welke bestuurd werden door kloosterlingen. Doch waar de leek, op wereldlijk gebied, het gezag voerde, was alle onderricht verderfelijk voor de ziel en dreunden de kerkgewelven van het gebed: *Van scholen zonder God en meesters zonder geloof, verlos ons Heer!* Neen, het ideaal der geestelijkheid is de alleenheerschappij in zake van onderwijs en de volledige verwijdering van den Staat uit de school. Inderdaad, het ‘exposé des motifs’ van de wet van 1884 zegt uitdrukkelijk: ‘*De Staat buiten de school is de hoop in de toekomst voor degenen die vertrouwen hebben in de vrijheid*.’

In de Kamerzitting van 20 Augustus 1884 drukte de heer Schaetze, katholiek volksvertegenwoordiger, zich volgenderwijze uit:

‘Het wetsontwerp duidt eenen terugkeer aan tot de gedachten van 1830 en is eene gelukkige terugwerking tegen de centralisatie door de wet van 1879 opgelegd. De beweging zou verder uitgebreid moeten worden. De opstellers schijnen rekening te hebben gehouden met de gedachte die nog bij velen bestaat, dat de werking van den Staat zich vooral moet laten gevoelen, en dat al wat officiëel is, al wat onder de zorgen staat van het Staatsbestuur, alleen goed is en tegen elke beknibbeling beveiligd.’ En verder: ‘Ik hoop, mijne Heeren, dat het wetsontwerp, waarvoor ik stemmen zal, slechts een *eerste* stap zal zijn op den breeden weg van decentralisatie en vrijheid, en dat, binnen weinige jaren, de wet de gemoederen zal voorbereid hebben tot de toepassing van het alleen waar beginsel in zake van onderwijs: *De Staat buiten de school*.’

Het te bereiken doel is dus de terugkeer naar het ideaal

dat verwezenlijkt is geweest na 1830, toen al de wetten en verordeningen betrekkelijk het onderwijs afgeschaft werden. Daarheen wil men terug, en men bedenkt niet eens dat de toenmalige toestand tot zoo menigvuldige misbruiken aanleiding heeft gegeven dat men genoodzaakt is geweest redding te zoeken in de wet van 1842.

Doch laten wij het woord aan den heer J.B. Nothomb, katholieken vertegenwoordiger. De thans zoo hoog geroemde toestand van 1830 en volgende jaren wordt door hem afdoende geschetst.

'Tal van vrije scholen,' - zegt de heer Nothomb in zijn verslag aan de Kamer der volksvertegenwoordigers[1] - 'verhieven zich aan alle kanten, en veroorzaakten eene ontzaglijke mededinging voor de gemeentelijke onderwijzers; het lokaas van een goedkoop onderwijs deed zijnen invloed gevoelen op de bijwoning van scholen, die aan alle bewaking onttrokken waren en wier meesters nochtans niet de minste waarborg van bekwaamheid en zedelijkheid aan het publiek opleverden. De ellende trof vele uitmuntende gemeente-onderwijzers, die onmachtig waren om den strijd vol te houden tegen de private mededinging, en tegen de vijandelijkheid of de onverschilligheid der besturen. Degenen onder hen die eene wezenlijke kennis en daarbij persoonlijke middelen bezaten, sloegen eenen anderen levensweg in, waar zij eene gunstiger toekomst te gemoet zagen. Dit had voor gevolg dat het lager onderwijs, in de landsgemeenten, zijne goede onderwijzers verloor, om slechts diegenen te behouden, die tot elk ander beroep onbekwaam waren.'

Hoe luiden nu de voornaamste bepalingen der wet van 20 September 1884, hoe zijn die toegepast, en welke gevolgen zijn er uit voortgesproten?

> Art. 1. *Er is, in elke gemeente, ten minste ééne gemeenteschool, gevestigd in een behoorlijk lokaal*.
> *De gemeente mag eene of meer vrije scholen aannemen en subsidiëeren, in dit geval mag de Koning, na het advies van de Bestendige Deputatie genomen te hebben, de gemeente ontslaan van de verplichting eene gemeenteschool te vestigen of te behou-*

1) Kamerzitting van 23 Maart 1888. Annalen p. 892.

den; deze vrijlating kan niet verleend worden wanneer 20 vaders van families, kinders hebbende in schoolouderdom, de stichting of het behoud eischen der gemeenteschool voor het onderwijs hunner kinderen.
Art. 2. *De lagere gemeentescholen worden bestuurd door de geméenten. De gemeenteraad bepaalt, volgens de behoeften der plaats, haar getal en dat der onderwijzers*.
De Raad regelt, als het noodig is, al wat de vestiging en de inrichting der bewaarscholen en der scholen van volwassenen betreft.

Ingevolge de voorschriften van art. 1, kan eene gemeente hare eenige of hare laatste school niet afschaffen, indien 20 huisvaders het behoud er van vragen. Als men daarbij in den vreemde uit de discussies van onze wetgevende Kamers verneemt dat reeds honderden gemeentescholen zijn verdwenen, zal men wellicht denken dat het officiëel lager onderwijs in België laag moet gedaald zijn in de achting van het publiek, dewijl op zoo talrijke plaats geen twintig huisvaders de bescherming der wet voor het behoud der school hebben ingeroepen. Dit is nochtans niet geheel zoo. Het is niet te ontkennen dat, tengevolge van de vijandelijke houding der geestelijkheid, een zeker getal scholen nagenoeg gansch hare bevolking hebben verloren, doch uit besprekingen in de Kamer is duidelijk gebleken dat in de meeste dier gemeenten 20, 30, 50 tot 70 huisvaders geprotesteerd hebben tegen de besluiten der gemeentebesturen, die de afschaffing der eenige gemeenteschool vraagden. Hierover spreken wij later. Vooraf eenige ophelderingen aangaande den gang, welken men volgt om tot de afschaffing te geraken van scholen, welke ter verdwijuing opgeschreven zijn. Het is geenszins gewaagd wanneer men beweert dat de vijf zesden der geslotene gemeentescholen dit lot niet zouden ondergaan hebben, wanneer niet de geestelijkheid haren stoffelijken zoowel als haren zedelijken drang op de ouders en op de katholieke gemeentebesturen hadde geoefend.

Een eerste middel, dat algemeen doeltreffend is, bestaat in de weigering der eerste communie aan de kinderen, die de gemeenteschool bijwonen, en de weigering der absolutie aan hunne ouders.

De gemeenteonderwijzer van Ichteghem, na, in zijne parochiekerk een sermoen bijgewoond te hebben, waarin de onder-

pastoor, bij herhaling, hem, alsook de voorstanders der officiëele school, met het weigeren der absolutie, zelfs in stervensnood, bedreigd had, wendde zich op 3 Augustus 1887 tot zijne Hoogwaardigheid den bisschop van Brugge, ten einde desaangaande eene beslissende verklaring te bekomen.

Op 5 Augustus daaraanvolgende werd hem geantwoord: 1o. dat het onmogelijk was een oordeel uit te spreken over uitdrukkingen waarvan men den letterlijken tekst niet voor oogen had, en 2o. dat zijne Hoogwaardigheid vooraf moest weten of de gemeenteraad al of niet het godsdienstig onderwijs op het schoolprogramma had gebracht en of de onderwijzer van het geestelijk gezag machtiging had ontvangen om dit onderwijs te geven.

De onderwijzer laat daarop aan zijne Hoogwaardigheid weten dat de tekst van bedoelde uitdrukkingen, in zijnen brief aangehaald, de eigene woorden des onderpastoors weergeeft; aangaande de verder gevraagde inlichtingen verklaart hij niet te weten of het godsdienstig onderricht op het schoolprogramma werd gebracht, dat hij ook nooit noch van de geestelijke noch van de burgerlijke overheid verbod had ontvangen den godsdienst te onderwijzen, en daarenboven dat hij steeds den Vrijdag van elke week met zijne leerlingen de mis bijwoonde.

Op 19 Augustus ontving de adressant het bericht dat gezegde onderpastoor zijnen plicht had nagekomen met, zonder iemand te noemen, in 't algemeen te verklaren dat de ouders niet tot de HH. Sakramenten mogen toegelaten worden, indien zij hunne kinderen naar scholen zenden die niet katholiek zijn.

Toen nu de onderwijzer ter verdere opheldering van de onderhavige quaestie zijne Hoogwaardigheid verzocht hem te laten weten of zijne school begrepen was onder de niet-Katholieke, is hem geen antwoord meer geworden.

De briefwisseling is door den heer de Kerchove de Denterghem in de zitting der Kamer van 27 Maart 1888 voorgelezen.

Menigeen staat verbaasd bij de bedenking dat eene school, welker inrichting uitsluitend geregeld wordt naar de bepalingen eener wet door de Katholieken gestemd, en door de bisschoppen aanvaard, steeds voortdurend onder den druk van den banvloek als verderfelijk voor de ziel der kinderen kan worden voorgesteld, terwijl op andere gemeenten de geestelijkheid er vrede mede heeft. Wel is waar wordt in de eerste, alhoewel zij onder het beheer staan van Katholieke besturen, veelal het

onderricht in den godsdienst niet op het programma gebracht, maar dit is een nieuw uitvindsel om de school ongodsdienstig te doen schijnen in de oogen der ouders, en zoo hare bevolking te doen dalen. Te Oostmalle, Becelare, Rolly, Waerschoot, Bassenge, enz. enz. heeft de onderwijzer - niettegenstaande de Katholieke wet van '84! - van wege de Katholieke gemeenteoverheid verbod ontvangen den kinderen den catechismus aan te leeren. En dan wordt er gepredikt over die scholen zonder God en zonder godsdienst! Evenzoo ging men te werk ten opzichte van de gemeente-onderwijzers onder de wet van '79. Deze werden *rechtstreeks en persoonlijk*, van af paschen 1880, door de geestelijke overheid verwittigd dat zij tot de HH. sakramenten niet meer werden toegelaten, wat niet belette hen verder, op den predikstoel, uit te maken voor geuzen (goddeloozen) omdat zij hunne passchplichten niet vervulden!

Een tweede middel bestaat in de verhooging van het schoolgeld boven hetgene men in de Katholieke school betaalt. Dit is, onder talrijke andere, het geval te Hauwaert, Gheel, Moresnet, Becelare, Eppegem. Aan kinderen van enkele daglooners wordt, in zekere gemeenten, het kosteloos onderwijs geweigerd.

De openbare weldadigheidsgestichten en katholieke grondeigenaars gebruiken hunnen invloed om de ouders te dwingen hunne kinderen uit de gemeenteschool te nemen om ze naar de aangenomene te doen overgaan. Zoo heeft de heer Buls, in de kamerzitting van 22 Maart jl. een veertigtal gemeenten opgenoemd waar dergelijke druk op den arme gepleegd wordt.

De sermoenen en bedreigingen van allen aard hebben insgelijks machtig bijgedragen om den val te bewerken van menige school, en thans nog verzuimt men het gebruik dezer wapens niet, dewijl nog tal van gemeentescholen met het zwarte kruis aangeteekend staan. Die scholen worden onder de somberste kleuren afgeschilderd: het zijn satansnesten waar de duivel de schoone kinderzieltjes tot de hel voorbereidt; het zijn slechte scholen, roept een ander uit, zij worden door den bisschop verboden en de priesters mogen er niet binnengaan; de ouders, die hunue kleinen naar zulke scholen zenden, zegt een derde, verdoemen hunne ziel en die van hunne kinderen, hunne lijken zullen, na den dood, in het geuzenkerkhof (in ongewijde aarde) gedolven worden. Op andere plaatsen voorzegt men dat de niet gegoede familiën tot armoede en ellende zullen gebracht

worden, zoo zij hunne kinderen in de gemeenteschool laten.

In zekere gemeenten gaat men meer rechtstreeks te werk om de ontvolking en daarna de afschaffing der school te verkrijgen. Men ontslaat den onderwijzer, met bevel onmiddellijk zijne school te sluiten. De onderwijzer protesteert tegen dien onwettigen maatregel en wendt zich tot den minister. Deze brengt ter kennis van de gemeentebesturen, dat het genomen besluit geene kracht van uitvoering kan erlangen en beveelt de wederindienstroeping van den onderwijzer. Intusschen is een zekere tijd verloopen, welken men benuttigd heeft om de leerlingen der gemeenteschool in de aangenomene te lokken. Bij de wederindiensttreding des onderwijzers staat de school nagenoeg ledig en..... men schaft ze af.

In andere gemeenten worden de prijsuitdeelingen afgeschaft in de officiëele scholen, terwijl zij goed ingericht zijn in de aangenomene, zoo is het o.a. te Gheel, Isegnem, Eecloo, enz.

Elders verbiedt men den onderwijzer aan het schoolprogramma die uitbreiding te geven welke door de huisvaders gewenscht wordt; men verbiedt er namelijk het onderwijs in de Fransche taal, welke echter in de aangenomene school onderwezen wordt.

In gemengde[1)] officiëele scholen wordt het handwerk voor de meisjes niet onderwezen, ten einde de leerlingen van het vrouwelijk geslacht de school te doen verlaten.

In verscheidene gemeenten waar de school eene aanzienlijke bevolking telt, heeft men iets anders bedacht om de afschaffing voor te bereiden. De gemeente-overheid verwittigt heimelijk de geestelijken en hunne vertrouwelingen, dat zij, op een bepaalden dag, een bezoek in de gemeenteschool zal afleggen om het aantal leerlingen te constateeren. Nu wordt alles in 't werk gesteld om voor dien dag een groot aantal absenties in de school te doen ontstaan. Hier verzoekt men, tegen goede belooning, den dienst van een kind; daar wacht men 's morgens de kleinen af en men maakt hun wijs dat er geene klas is; bij anderen bedreigt of belooft men, en wanneer de overheid dan haar schoolbezoek aflegt, schijnt zij verwonderd over het geringe schoolbezoek. De raad wordt ter zitting geroepen en de school wordt afgeschaft. In de meeste gevallen worden

1) Onder '*gemengde* scholen' wordt in dit opstel verstaan scholen van jongens en meisjes.

de huisvaders, die het behoud der school verzoeken, voor de afgevaardigden van den Raad geroepen ter bekrachtiging hunner aanvraag. De dagen, welke het nakomen dezer formaliteit voorafgaan, worden nogmaals ten nutte gemaakt om door beloften, bedreigingen en listen van allen aard, de familiehoofden te beletten hunne aanvraag vol te houden. Zulk een feit had o.a. nog in den loop van 1888 plaats te Boesinghe.[1)]

Te Moresnet heeft de Burgemeester op de muren der kerk een besluit van den Raad laten aanplakken, waarbij het den behoeftigen kinderen verboden is de gemeenteschool bij te wonen. De jongens worden verplicht de lessen te volgen in de St. Joseph'school, en de meisjes moeten zich begeven naar de aangenomene meisjesschool.[2)]

De vrede is weder hersteld! roept men thans in onze wetgevende Kamers uit. Ja, de vrede heerscht in die gemeenten waar de pastoor al zijne verlangens bevredigd ziet, waar hij heer en meester is, waar degenen, die zijne politieke denkwijze niet deelen met onmacht geslagen zijn en zich in de noodzakelijkheid bevinden hunne kinderen naar *zijne* school te zenden; ja, daar, - maar ook daar alléén - is de vrede hersteld!

De gedane afschaffingen beantwoorden, aan de wenschen van de vaders van huisgezinnen, beweert men. Dit kan alleen gezegd worden voor die plaatsen van waar geen protest uitgaat tegen het uitvoeren dier besluiten, maar, in de meeste gevallen, is eene krachtige oppositie opgestaan ten voordeele van het behoud der bedreigde scholen. Het is ons hier mogelijk de volle lijst te geven van de gemeentescholen die afgeschaft zijn geweest, niettegenstaande den uitdrukkelijken wil der twintig en meer huisvaders die er het behoud van eischten. Wij bepalen ons bij het opgeven van enkele gemeenten uit de onderscheidene provinciën genomen.[3)]

Gemeenten.	**Aantal familiehoofden die het behoud der school hebben gevraagd.**	**Bevolking der school.**
Cuerne	39	40
Maeter	28	37
Vierves	87	90
Gourieux	23	33

1) Medegedeeld in de Kamerzitting van 22 Maart 1888. Annales p. 888.
2) Medegedeeld in de Kamerzitting van 27 Maart 1888. Annales p. 917.
3) Zie Kamerzittingen van 23 Maart 1888, bl. 892 en van 11 April 1888, bl. 969 en volgende.

Gemeenten.	Aantal familiehoofden die het behond der school hebben gevraagd.	Bevolking der school.
Marchovelette	30	40
Wachtebeke	20	135
Wavre St. Catherine	40	100
Calmpthout	73	128
Kethy, bij Turnhout	37	30
Paliseul	26	
Wacken	34	40
Kessenich	20	30
Hollebeke	33	

Te Josse (Stavelot) volgen 33 kinderen de leergangen der gemeenteschool. De gemeenteraad besluit niettemin tot de afschaffing der school en de in beschikbaarheidstelling van den onderwijzer. De minister beveelt tot tweemaal toe de weder in dienstplaatsing des onderwijzers, doch te vergeefs! De gemeenteraad houdt zich bij zijn besluit en de minister eindigt met toe te geven onder beding dat de wachtjaarwedde van den onderwijzer het volle beloop zal bedragen van zijne schoolinkomsten[1].

Te Everbecq wordt in eene der voornaamste sectiën de gemeenteschool afgeschaft, niettegenstaande deze eene bevolking telde van 85 leerlingen. De minister beveelt de heropening der school, de gemeenteraad weigert en de afschaffing blijft bepaald behouden.

In menigvuldige gemeenten, waar de afschaffing niet toegestaan is geweest, heeft men de moeilijkheid om zich van de eenige gemeenteschool te ontslaan, op eene andere wijze overwonnen: De gemeenteraad richt eene tweede gemeenteschool in en schaft vervolgens de eerste af krachtens art. 1 der wet, die, in beginsel, alleen het behoud van ééne gemeenteschool voorschrijft; en zoo wordt de pastoorsschool in gemeenteschool herschapen. Dit stelsel is o.a. toegepast in de volgende gemeenten: Lierneux, Petigny, Hauzerielle, Remersdael, Canne, Rothem, Nevele (bij Gent), Handzaeme, Deerlyk, Wytschaete, Westouter, Eerneghem, Heydt (bij Bervaux), Aublain, enz.[2]

Dewijl nu, op deze gemeenten, even als voorheen, eene officiëele school bestaat, worden zij natuurlijk *niet* medebegrepen in het

1) Kamerzitting van 23 Maart 1888, bl. 892 der annalen.
2) Zie Kamerzitt. van 27 Maart 1888, bl. 917 der annalen.

totaal der afgeschafte scholen. En laten wij in 't voorbijgaan nog opmerken dat het personeel van de meeste dezer gemeentescholen uitsluitelijk bestaat uit vrouwelijke kloosterlingen.

In andere gemeenten, waar insgelijks eene gemeente- en eene vrije school nevens elkander stonden, heeft men ten behoeve van de vredeherstelling met meer overleg den toestand beschouwd en heeft men de twee scholen in ééne enkele vereenigd. Het personeel van beide scholen is werkzaam gebleven en daar is meestal de schoolquaestie opgelost ter voldoening van ouders en onderwijzers. In enkele dier scholen, wel is waar, staat de vorige gemeenteonderwijzer thans onder het gezag van den nieuw ingetredene; in de meeste gevallen, echter, heeft het tegendeel plaats gevonden.

Wanneer, sedert de schoolwet van 20 September 1884, eene plaats van gemeenteonderwijzer openvalt ten gevolge van ontslag of sterfgeval, is er als het ware een wachtwoord gegeven om geen onderwijzer in beschikbaarheid tot die plaats te roepen; en nogtans heeft men keus onder die heeren, dewijl er van de 1500 die in beschikbaarheid gesteld waren, ongeveer nog 1200 geene nieuwe betrekking hebben gevonden.

De katholieke besturen, die, in de Vlaamschsprekende provinciën op de ⅞ der stadhuizen zetelen, benoemen tot die bediening den onderwijzer der vrije of aangenomene school, en de liberale gemeenteoverheden schijnen ook met elkander afge sproken te hebben om niet éénen dier rustende onderwijzers weder tot het werkende leven te roepen. Over dezen toestand heeft de heer Thonissen, minister van openbaar onderwijs, in de Kamerzitting van 2 April 1887, zich volgenderwijze uitgelaten:

De katholieke gemeenten nemen geene onderwijzers in beschikbaarheid, omdat deze hun geen vertrouwen inboezemen, en de liberale besturen, wetende dat de wachtjaarwedden zwaar drukken op de budgetten der katholieke gemeenten, willen deze van dergelijken last niet ontslaan door de onderwijzers eene bediening te gunnen; zij schenken de voorkeur aan kandidaten welke pas uit de normaalscholen zijn getreden.

‘Daaruit volgt dat die levensweg, om zoo te spreken, gesloten is voor de beschikbare onderwijzers en dat zij geenszins door hunne schuld zonder bediening blijven. Ik heb kunnen constateeren dat sommigen onder hen tot negenmaal toe eene plaats hebben aangevraagd. Ik zelf heb er aanbevolen, doch zonder

resultaat. Ik herhaal het nog ééns', spreekt hij verder, 'ik zal niet eene enkele jaarwedde afschaffen, zoolang de onderwijzer geene nieuwe plaats bekomt of hij niet geweigerd heeft eene behoorlijke bediening te aanvaarden, welke hem aangeboden wordt'.

Dat was de taal van een eerlijk en rechtschapen man! Moge de opvolger van den heer Thonissen evenveel wilskracht aan den dag leggen om te wederstaan aan de dringende aanbevelingen van zekere kamerleden, welke die ongelukkigen met broodsgebrek zouden willen straffen, enkel omdat zij getrouw zijn gebleven aan eed en plicht!

De verklaringen van M. Devolder laten dit hopen. In antwoord aan den heer Hanssens zeide hij immers in de zitting van 13 April 1888:

'Het beginsel der wachtgelden is aangenomen geweest in de wet van 1884 alsmede in de Koninklijke besluiten die er de uitvoering van bepalen. Ik wil, op geen enkel punt, afwijken van de grondregels die tot heden in acht genomen zijn en welke voor gevolg hebben gehad den onderwijzers, die, ten gevolge van de wetsuitvoering van hunne bediening zijn beroofd geworden, voldoende middelen van bestaan te verschaffen'.

Wij bekennen volgaarne dat, tot heden, die gedragslijn stiptelijk nagekomen werd. Hier en daar heeft men wel eene wachtjaarwedde verminderd, doch die maatregel is alleen toegepast geweest, nadat een rijp onderzoek volledig had getoond, dat die onderwijzers tot eenen toestand waren geraakt welke hun een eerlijk en treffelijk bestaan verzekerde.

Op 256 wachtjaarwedden die thans afgeschaft zijn, dient er rekening te worden gehouden met 227 gevallen, in welke de onderwijzer eene nieuwe betrekking had aanvaard of eene nieuwe bediening in het onderwijs had ontvangen; 13 dier onderwijzers zijn intusschen gepensionneerd; 9 zijn gestorven; 4 hebben eene nieuwe plaats in het officiëel onderwijs geweigerd en 3 zijn afgezet geworden.[1)]

Het zal niet ongepast zijn hier eenige schikkingen te laten volgen welke door het Koninklijk besluit van 21 Sept. 1884 betrekkelijk de inbeschikbaarheidstelling der onderwijzers door afschaffing van bediening worden vastgesteld.

1) De heer Thonissen in de zitting der Kamer van 10 April 1888.

De inbeschikbaarheidstelling door afschaffing van bediening behoort aan den gemeenteraad krachtens art. 7 der wet van 1884.

Het wachtgeld der gemeenteonderwijzers mag, in geval van inbeschikbaarheidstelling ter oorzake van afschaffing van bediening, niet minder zijn dan 750 fr. 's jaars. (De heer Thonissen, opvolger van den heer Jacobs in het departement van open baar onderwijs, heeft bij zijne intrede dit minimum op 1000 fr. gebracht, doch de heer Devolder, die hem heeft vervangen, bracht het terug op 750 fr. voor de onderwijzeressen der bewaarscholen, wier bediening afgeschaft werd.)

Het wachtgeld is toepasselijk op al de onderwijzers en onderwijzeressen, er onder begrepen de onderwijzeressen der bewaarscholen, maar niet aan de naaimeesteressen noch aan de bijzondere leeraars van teekenkunde, zang of gymnastiek; insgelijks niet aan de tijdelijke plaatsvervangers, aan de moniteurs, aan de schoolhelpers of helpsters.

Het wachtgeld, vergund ten gevolge eener afschaffing van bediening, wordt, voor de op 20 Sept. 1884 in bediening zijnde onderwijzers, berekend volgens de voordeelen, welke zij op dien datum genoten.

Geene gemeente mag de schikkingen betrekkelijk dit wachtgeld verijdelen door eerst de jaarwedde van den onderwijzer te verminderen en later zijne bediening af te schaffen.

Het wachtgeld, te betalen aan de ambtenaren welke uit hoofde van ziekte of afschaffing van bediening in beschikbaarheid zijn gesteld, wordt bepaald naar de volgende regels:

Op de ½ der jaarwedde van werkzamen dienst, veranderlijk inkomen en bijwinsten medebegrepen, voor de belanghebbenden, welke 5 jaren of minder dienst tellen; op de ⅔ voor degenen, welke van 5 tot 15 jaren dienst rekenen; op de ¾ voor die, welke meer dan 15 jaren hebben.

Het wachtgeld wordt gebracht op het volle bedrag der jaarwedde van werkzamen dienst, indien de belanghebbende 25 jaren dienst telt op het tijdstip van de afschaffing zijner bediening.

Art. 6 van bovengemeld besluit bepaalt: In geval van inbeschikbaarheidstelling in belang van den dienst, wordt het wachtgeld betaald gedurende al den tijd die noodig is om den belanghebbende eene andere betrekking te verschaffen. Hij wordt als ontslaggever beschouwd indien hij weigert bij het gemeen-

telijk- provinciaal- of Staatsonderwijs eene betrekking aan te nemen, waaraan een inkomen is verbonden dat ten minste gelijk staat met zijn wachtgeld.

In geval van aanneming eener andere betrekking of bediening, kan het wachtgeld worden verminderd.

En art. 8: De tijd van beschikbaarheid wordt aangenomen voor de betaling van het pensioen, dat zal worden berekend naar de gemiddelde bezoldiging, bijwinsten en bijkomende voordeelen daaronder begrepen, der 5 laatste dienstjaren.

Volgens dit laatste artikel dus wordt het pensioen van den beschikbaren onderwijzer berekend naar het volle inkomen waarop zijn wachtgeld vastgesteld is geweest. Veronderstellen wij eenen onderwijzer wiens jaarwedde op de ¾ van zijn inkomen, van 2000 fr. b.v., wordt gesteld; hij geniet derhalve 1500 fr. Zoo hij nu, in beschikbaarheid blijvende, de 30 dienstjaren bereikt die recht geven tot het vragen van het pensioen en daarbij de ouderdomsvoorwaarde vervult die op 50 jaren is bepaald, zal zijn pensioen berekend worden op 1/55 voor elk dier jaren + twee aan het diploma toegekend, van 2000 fr. Anders ware het indien hij weder in dienst moest worden geroepen met een inkomen gelijk aan zijn wachtgeld of 1500 fr. In dit geval zou zijn pensioen slechts op dit laatste inkomen berekend worden.

Bij ministeriëelen omzendbrief van 12 September jl. worden de heeren Gouverneurs der provinciën gelast de inbeschikbaarheid gestelde onderwijzers, die meer dan 50 jaar oud zijn en boven de 30 jaren dienst tellen, uit te noodigen hunne aanvraag tot het toekomen van hun pensioen naar het Departement van Onderwijs te sturen.

In geval de belanghebbenden hieraan niet voldoen, zal men onderzoeken of de wachtjaarwedde, welke zij genieten, niet moet afgeschaft worden.

Op welke wijze nu worden de ministeriëele circulaires en verklaringen toegepast?

In de Kamerzitting van 12 Augustus 1884, verklaarde de heer Jacobs, minister van openbaar onderwijs, uitdrukkelijk: ‘*De gemeente heeft de volledige vrijheid, zooveel plaatsen van onderwijzers af te schaffen als het haar zal passen, maar zij zal de wet niet mogen ontduiken, en, om zich te ontslaan van eenen onderwijzer die haar hindert, heden zijne bediening afschaffen*

om die morgen te herstellen en ze aan eenen anderen titularis te geven.'

Verder in zijnen omzendbrief van 11 October 1884 lezen wij: '*Tenzij als maatregel van orde, kan de gemeenteraad in geen geval eenen onderwijzer beschikbaar stellen, zonder diens betrekking op te heffen*.' Zijn opvolger, de heer Thonissen, op deze bepaling terugkomende, zegt in zijnen omzendbrief van 11 December 1884 aan de heeren gouverneurs: '*Luidens de algemeene onderrichting van den* 21 *September* 1884, *mag de in beschikbare dienststelling voor afschaffing van bediening niet plaats hebben dan wanneer deze afschaffing wezenlijk is. Als dus eene school behouden wordt met al de er bestaande plaatsen, moeten de titularissen dezer plaatsen insgelijks in bediening gehouden worden. Er kzn geene spraak zijn deze te plaatsen in den toestand van beschikbaarheid en hen te vervangen door hunne collega's van eene afgeschafte school. Het zijn laatstgemelden, wier afschaffing van bediening wezenlijk is, die in onwerkdadigen dienst moeten gesteld worden, met genot van eene wachtjaarwedde, bij toepassing van art*. 7, § 9 *der wet van* 20 *Sept.* 1884.'

De gemeenten houden daar echter geene rekening mede. Gelijk wij hierboven gezien hebben, telt men eene menigte plaatsen waar de gemeenteschool afgeschaft en de onderwijzer in beschikbaarheid is gesteld geworden en welke nu vervangen wordt door eene nieuwe gemeenteschool met het personeel der voorheen vrije school. Voegen wij hier nog bij, dat deze laatste algemeen ingericht wordt in het lokaal zelf van de afgeschafte gemeenteschool, en dat het personeel zijnen intrek neemt in het schoolhuis, hetwelk de vorige titularis heeft moeten verlaten.

Te Kemersdael (Luik) schaft het gemeentebestuur de officieele school af, stelt den onderwijzer in beschikbaarheid, richt vervolgens weder eene nieuwe gemeenteschool in, doch roept den onderwijzer niet tot werkzaamheid terug, maar vertrouwt de bediening aan den onderwijzer der vrije school.

Van dien aard bestaan menigvuldige voorbeelden.

Wanneer in de wetgevende kamers de overtredingen van wet, van koninklijke en ministeriëele besluiten door de gemeenten gepleegd, voor het gansche land worden bekend gemaakt, nemen de katholieke representanten de verdediging dier maatregelen op zich; zij brengen argumenten en aanhalingen bij,

meesttijds geput uit inlichtingen welke zij van hunne politieke vrienden hebben ontvangen, en die maar al te dikwijls met den wezenlijken toestand weinig overeenkomen. Hoeveel feiten, door de liberale kamerleden besproken, worden door de rechterzijde geloochend en waarvan later de echtheid nogtans zonneklaar is gebleken! Wanneer in soortgelijke discussies den katholieken leden wordt voorgesteld een onderzoek te openen ten einde tot de waarheid te komen, beroepen zij zich op de gegrondheid hunner inlichtingen en achten het overbodig tot verdere nasporingen over te gaan.

Herhaalde keeren, sedert 1884, werd in de Kamer gesproken over den schooltoestand van Rousbrugge-Haringhe (Westvlaanderen); de meest tegenstrijdige beweringen werden over de zaak geuit. Wij hebben ons de moeite getroost deze zaak nader te onderzoeken en het is ons gelukt eenige openbaar gemaakte stukken in handen te krijgen, waardoor een treffend licht wordt geworpen op de wijze waarop de katholieke representanten en het Staatsbestuur over de buitengemeenten ingelicht zijn en er in schoolzaken te werk gaan.

Uit bedoelde stukken blijkt dat de gemeente Rousbrugge uit twee afdeelingen bestaat; in het centrum Rousbrugge bestonden twee officiëele scholen: ééne voor jongens en eene andere voor meisjes; in het gehucht Haringhe was eene gemengde school.

Op den 4^{den} October 1884 werden deze scholen door den gemeenteraad afgeschaft. Zes-en-twintig huisvaders vroegen vervolgens het behoud van de school Rousbrugge. Alhoewel aan de voorschriften der wet was voldaan, bevestigde de Raad, in zijne zitting van 4 November de afschaffing van de school te Rousbrugge en besloot tot het behoud van die te Haringhe. Aan den onderwijzer der afgeschafte school werd kennis gegeven dat hij onmiddellijk de lokalen moest verlaten, zoo hij zich niet wilde blootstellen aan het verlies van een deel van zijn wachtgeld.

De heer Bara stelde in de Kamerzitting van 25 November 1884 het onwettige van de handelwijze van den gemeenteraad in het licht, en de minister Thonissen verklaarde in de zitting van 24 Februari 1885, dat de Raad de wet niet verkeerd had toegepast en dat zijne beslissing van 4 November kracht van wet mocht erlangen.

Tegenover deze uitspraak zond de onderwijzer der afgeschafte school zijnen medeburgers van Rousbrugge een gedrukt manifest, waarin de argumenten en beweegredenen door den heer minister bijgebracht, wederlegd werden.

In de zitting der Kamer van 6 Maart 1885 beriep zich de heer Bara op de officiëele verslagen van de schoolopzieners en van den heer gouverneur der provincie, om de juistheid van zijn beweren te staven, en bewees hij dat de inlichtingen, welke de minister had ontvangen niet op waarheid berustten.

Uit de verhandelingen der Kamerzitting van 16 April 1886, blijkt dat de minister, van zijn eerste zienswijze terugkomende, aan den gemeenteraad van Rousbrugge-Haringhe, bij brief van 31 December 1885, mededeelde, dat niet de gemeenteschool van het gehucht Haringhe, maar wel die van het centrum Rousbrugge moest worden behouden.

Tegenover dit ministeriëel besluit belsoot de Raad, in zijn zitting van 29 Januari 1886, tot de afschaffing zoowel van de school der sectie Haringhe, als van die van Rousbrugge. In diezelfde zitting echter, werd de school te Rousbrugge weder opgericht en de onderwijzer van het gehucht werd er als onderwijzer aangesteld, terwijl de eigentlijke titularis dier school op wachtgeld werd gesteld. Deze beslissing van den Raad werd door den minister bekrachtigd.

In de Kamerzitting van 14 April 1886 maakte de heer Bara de opmerking, dat de beslissing van den Raad, welke de minister had goedgekeurd, lijnrecht in strijd was met alle wetsverordeningen en ministeriëele verklaringen. De heer Thonissen heeft op de redevoering van den heer Bara niet geantwoord, doch de heer representant Struye heeft den genomen maatregel pogen te rechtvaardigen, niet met argumenten aan de wet en hare uitvoeringsreglementen ontleend, maar met den onderwijzer af te malen als onwaardig en onbekwaam om langer met het bestuur eener school belast te worden. Tegenover deze aantijgingen heeft de onderwijzer een onderzoek gevraagd en tevens in een langen brief al de punten van beschuldiging, door den heer Struye opgesomd, achtereenvolgens weerlegd met aanduiding van de bron waaruit de echtheid zijner beweringen kon bevestigd worden.

De heer Houzeau de LeHaie in de zitting van 21 Maart 1888 op de schoolquaestie van Rousbrugge terugkeerende, zeide:

‘Er zijn andere feiten op welke het niet ongepast is de aandacht te vestigen; onder andere, het behoud in de scholen van onderwijzers, die veroordeelingen hebben ondergaan voor slagen en wonden te hebben toegebracht aan hunne leerlingen. Ik zal de namen opgeven van al de gemeenten, waar men ze aantreft. Er is eene gemeente welke men hier reeds herhaalde malen genoemd heeft, de gemeente Rousbrugge-Haringhe, waar de scholen reeds tot de legende behooren; één enkel gemeenteonderwijzer heeft gratie gevonden voor den Raad. Hij was vroeger veroordeeld geweest voor mishandelingen op zijne leerlingen gepleegd!’[1)]

Welke onderwijzer liad kunnen denken dat hij, bij eene bestuursverandering, zoo diep den lijdensbeker zou hebben te ledigen! Bij elke algemeene verkiezing, immers, bedaarde men de gemoederen van die onder hen, welke zich beangst maakten voor het geval dat de katholieken aan 's lands bestuur zouden komen. Het orgaan des heeren Malou: ‘Le journal de Bruxelles’, antwoordende op een artikel van ‘La Gazette’, waarin werd voorzegd dat de val van het liberaal ministerie den val van honderden onderwijzers zou tot gevolg hebben, schreef: ‘Die belachelijke beangstheid zou hoogst vermakelijk zijn, wanneer zij niet met zoo booze bedoelingen werd aangekweekt. Nooit is er één oogenblik quaestie geweest in de rangen der rechter zijde, het onderwijs af te schaffen. Nooit heeft men er aan gedacht, openbare ambtenaren van hunne verkregene rechten te berooven. Wanneer het land onder het bestuur zal staan van een katholiek ministerie, *zullen de onderwijzers beter behandeld worden dan zij het nu zijn*.’[2)]

Het lot van de onderwijzers welke in bediening zijn gebleven, omdat hunne school behouden werd krachtens de aanvraag der huisvaders, is in geenen deele benijdenswaardig. Allen hebben hunne jaarwedden zien inkorten tot het wettige minimum, dat is te zeggen op 1200 fr. (alle bijwinsten inbegrepen) voor de hoofdonderwijzers, en op 1000 fr. voor de hulponderwijzers; of, volgens de dienstjaren, tot het bedrag op welk hunne wachtjaarwedde zou gesteld zijn, indien zij in beschikbaarheid

1) Zie Kamerzittingen van 21 Maart 1888, bl. 869: van 13 April 1888, bl 991 en van 14 April 1888, bl. 1014.
2) Zie Kamerzitt. van 21 Augustus 1884, bl. 245 der annalen.

werden gesteld. Deze verhoudingen hebben wij reeds aangetoond. Zonderling is het rechtsstelsel, dat het staatsbestuur aanneemt aangaande de vermindering der jaarwedden. Al de besluiten der gemeenteraden, tot doel hebbende de schoolinkomsten der onderwijzers, die onder de wetten van 1842 en 1879 in bediening waren, te verminderen, zelfs degenen welke door de gemeenten zelve waren vastgesteld, zijn wettig en hebben kracht van uitvoering, doch diezelfde gemeenten mogen thans dien maatregel niet meer toepassen jegens de onderwijzers, wier jaarwedde zij bepaald hebben onder de werking der wet van 1884. Een Koninklijk besluit van 11 Juni 1888, verschenen in den Moniteur van 2en en 3en Juli jl., vernietigt het besluit van den gemeenteraad van Moorslede (Westvl.) waarbij de jaarwedde des onderwijzers, bij vermindering op 1500 fr. wordt gesteld.

De beweegredenen dezer vernietiging worden in dezer voege opgenomen:

‘Het is niet rechtvaardig dat een gemeenteraad, na eene jaarwedde beloofd en verzekerd te hebben, ten einde een kundig man te doen besluiten de bediening van onderwijzer te aanvaarden, de overeengekomen voorwaarden verandere en den belanghebbende dwinge zich te bevredigen met een verminderd tractement, zoo hij zijne plaats niet wil verliezen.

Dergelijk stelsel ware van aard, op breede schaal, het aanwerven van goede onderwijzers te hinderen, en wat meer is, het zou eene tuchtstraf daaarstellen, welke door de wet niet wordt voorzien.’

Verder blijven de scholen dier in dienst gebleven onderwijzers onder den banvloek der kerk, en alle middelen worden goedgevonden om ze te ontvolken. De familiehoofden, die er het behoud van hebben geëischt, worden in handel en werk benadeeld en alles wordt aangewend opdat zij hunne aanvraag door eene tegenovergestelde verklaring zouden vernietigen.

De nederige onderwijzer, wiens tegenwoordig inkomen nauwelijks toereikend is om het onontbeerlijke voor vrouw en kinderen te verschaffen, wordt nog gekrenkt in het magere pensioentje, hetwelk hij, na het einde zijns diensttijds, voor alle bestaan moet vinden. Inderdaad, dewijl dit pensioen vastgesteld wordt volgens het gemiddeld inkomen der vijf laatste dienstjaren, en dit inkomen met 300, 400, 500, 600 fr. ver-

minderd is geweest, mag voor hem het pensioen, volgens de wet, slechts op het overblijvende, dat is te zeggen, op de werkelijke inkomsten berekend worden.

En 's onderwijzers jaarwedde ‘zoo laag bedongen’, wordt nog ‘traag voldaan’. Menigeen weet, op 't einde des jaars, nog niet te best hoe hij zijn zuur gewonnen traktement zal krijgen: òf wel, men beweert dat de gemeentekas ledig is, òf wel, men weigert het mandaat op te maken, en onder zulke voorwendsels, laat men den armen onderwijzer voortsukkelen zoo goed en zoo kwaad hij maar kan. De onderwijzer van Ecausseries - Lalaing, (zegt de heer de Kerchove de Denterghem) had op 31 December j.l. recht op eene achterstand van zes volle semesters. Niet allen bevinden zich in dusdanige positie; doch de meeste onderwijzers klagen met recht dat zij geheel onregelmatig betaald worden.

Behalve deze stoffelijke folteringen hebben velen nog bitter zedelijk lijden te verduren van wege de gemeenteoverheden. Wij kennen gemeenten waar de katholieke onderwijzer tot gemeentelijken inspecteur wordt aangesteld en in deze hoedanigheid in de officiëele school komt en der gemeenteoverheid verslag levert over den uitslag zijner bezoeken; in meer dan een geval is die inspecteur een oud-leerling van den gemeenteonderwijzer, wiens school hij thans als autoriteit binnengaat. Dit is het geval te Becelaere.

In weerwil van ministeriëele verklaringen waarbij slechts een maximum van 70 leerlingen aan éénen onderwijzer mag worden toevertrouwd, treft men verschillende gemeenten aan, waar een enkele onderwijzer vóór 80, 90, 100 en meer leerlingen staat en waar zelfs de dienstdoende hulponderwijzer in beschikbaarheid werd gesteld. Te Becelaere, waar de school boven de 100 kinderen telde, en waar ook de hulponderwijzer ontslagen was, bezweek de hoofdonderwijzer onder den hem opgelegden last. Hij werd ernstig ziek, en de gemeenteoverheid sloot de school gedurende den tijd dat de onderwijzer zijne bediening niet kon waarnemen, liever dan den beschikbaren hulponderwijzer, ten minste tijdelijk, in dienst te roepen. Onnoodig hier bij te voegen, dat verscheidene kinderen in de school niet meer terugkeerden; men had ze intusschen in de aangenomen school weten te lokken.

III.

Uit officiëele documenten blijkt dat de volgende statistiek betrekkelijk de openbare scholen kan opgemaakt worden:

op 31	December 1883 bestonden er 4767 lag. gemeentescholen.
op 31	December 1887 waren er nog 3870
	totaal der opgeheven scholen 897 of 18,8 p. %,

welke gezamenlijk eene bevolking bezaten van 45000 leerlingen. Onder deze 897 afgeschafte scholen zijn er 244 welke op een gelijk getal gemeenten als eenige officiëele school voorkwamen, dit maakt op de 2530 belgische gemeenten 3,7 per %.

Wanneer de rechterzijde der Kamer de statistiek der afschaffingen bespreekt, beweert zij dat het aantal gemeentescholen sedert 31 Dec. 1884 steeds is toegenomen. Dat is niet geheel zoo; men houdt alleen rekening met de menigvuldige vrije scholen, welke in gemeentescholen veranderd zijn geworden en in de 3870 tegenwoordig bestaande opgenomen zijn.

Op 31 December 1884, d.i. twee maanden na het tijdstip waarop de wet uitvoerbaar was verklaard, waren reeds 836 gemeentescholen verdwenen, naderhand gevolgd door nog 162 andere: op 31 December 1887 een totaal uitmakende van 998. Het verschil tusschen dit cijfer en de 897 als afgeschaft opgegeven scholen stelt het aantal vrije scholen voor, welke in gemeentescholen herschapen werden. Dit systeem heeft tot gevolg gehad dat men nu gemeenten ontmoet, wier eenige gemeenteschool uitsluitend uit vrouwelijk onderwijzend personeel bestaat. Onnoodig te zeggen dat dit personeel algemeen uit geestelijke zusters is samengesteld.

Onder de wet van 1842 werden de openbare scholen bezocht door omtrent 518,000 leerlingen. Dit getal daalde, onder de toepassing der wet van 1879 tot 345,000 en op 31 December 1887 was het weder tot 422,000 gestegen. De oorsprong dier bevolkings-vermeerdering is drieërlei: 1o. de inrichting der vrije school tot gemeenteschool; 2o. het versmelten van vrije scholen met gemeentescholen; 3o. de benoeming van het personeel der vrije of aangenomene scholen tot de betrekking van gemeente-onderwijzers in de sedert 1885 reeds talrijke opengevallen plaatsen. Immers, de geestelijkheid, die daarin

het hooge gezag oefent, heeft den banvloek opgeheven en het zijn weder ‘scholen met God’ geworden.

Oppervlakkig beschouwd zou deze aangroei van bevolking als een verblijdend gevolg van de wet van 1884 moeten beschouwd worden; doch wanneer men van de andere zijde de twijfelachtige bekwaamheid van tal dezer nieuwe gemeenteonderwijzers nagaat, en de meesttijds geringe resultaten van het onderwijs, gelijk dit uit de wedstrijden blijkt, in aanmerking neemt, zal men moeten bekennen dat de scholen, hoewel in bevolking stijgende, niettemin ten opzichte van de verstandelijke ontwikkeling der leerlingen veel te wenschen laten.

Men herinnere zich de wetsbepaling van art. 2, waarbij de gemeenteraad gemachtigd is alles te regelen wat de inrichting en de vestiging der bewaarscholen en der scholen voor volwassenen betreft. De ministeriëele circulaire van 11 October 1884, op dit artikel wijzende, zegt: De gemeenteraden hebben het recht, zonder machtiging, dus onmiddellijk, bewaarscholen of leergangen voor volwassenen in te richten of op te heffen.

In 1881 bestonden er 1925 gemeentelijke avondscholen.

In 1887 waren er 845 id. plus 53 aangenomene en 38 vrije, te samen 936; 1080 gemeentelijke avondscholen waren dus afgeschaft.

In deze 936 scholen zijn er 711 in de waalsche provinciën en 105 in Brabant. Bij gevolg hebben de twee Vlaanderen, Antwerpen en Limburg te samen 120 avondscholen. Hierin zijn nog begrepen 17 aangenomene en 6 vrije scholen, derhalve komt het getal officiëele scholen voor volwassenen voor die 4 provinciën op 97. Als men daarvan aftrekt de stad Gent met 27 en de stad Antwerpen met 22 adultenscholen, daalt het cijfer tot 48 officiëele scholen.

De bevolking der gezamentlijke scholen voor volwassenen is van 70,000 leerlingen, die zij telden in 1881, op 40,095 gedaald.

Onder het beheer der wet van 1879 waren er 850 officiëele bewaarscholen; op 31 December 1887 bestonden er nog 622, dus heeft men er 228 afgeschaft.

In deze 622 gemeentelijke bewaarscholen zijn 1220 onderwijzeressen werkzaam, waarvan 908 in bezit zijn van het diploma. Onder de aangenomene bewaarscholen zijn er op 393 onderwijzeressen, alleen 8 gediplomeerde. In deze is de Fröbelmethode tot hiertoe onbekend.

Op geene enkele buitengemeente, waar de Katholieken het bestuur in handen hebben, bestaat thans nog eene officiëele bewaarschool.

Op het einde van December 1887 waren er dus 897 + 1080 + 228 = 2205 openbare scholen door de gemeentevrijheid weggevaagd! Vijftienhonderd gediplomeerde en bekwame onderwijzers hebben hun plaats moeten ruimen, om vaak door onervarene en onkundige onderwijzers te worden vervangen.

Elk onpartijdige waarnemer van de schoolbeweging zal moeten erkennen dat het onderwijs in België veel van zijne degelijkheid verloren heeft, en daarbij is nog te betreuren dat de hedendaagsche scholen tot strijdkamp dienen voor onze politieke partijen. Het volksonderwijs is thans overgeleverd aan den toevalligen uitslag eener gemeenteverkiezing. In de eerste zitting welke, in sommige gemeenten, op eene verkiezing volgt, wordt tot de afschaffing besloten, òf wel van de gemeentelijke òf wel van de aangenomene school, naar gelang van de politieke gezindheid der overwinnaars. Op eene vaste plaats mag de onderwijzer nog weinig steunen en deze toestand verlamt vaak bij de meesten de geestkracht en verwekt onverschilligheid; alles tot groot nadeel van de verstandelijke en zelfs van de zedelijke ontwikkeling der leerende jeugd.

De verplichtende leervakken welke in de school onderwezen worden, zijn, volgens art. 4, de volgende: het lezen, het schrijven, de beginselen van het rekenen, het wettig stelsel van maten en gewichten, de grondregels der fransche, vlaamsche of duitsche taal, volgens de behoeften der plaats, de aardrijkskunde, de geschiedenis van België, de grondbeginselen der rekenkunde, de zang en de gymnastiek. Daarenboven ook het handwerk voor de meisjes, en, in de landelijke scholen, de beginselen van landbouwkunde voor de jongens.

Deze onderwijsvakken zijn dezelfde als die voorgeschreven door de wet van 1879, met uitzondering van de beginselen der natuurkundige wetenschappen (vervangen door beginselen van landbouwkunde) en der vormleer, die nochtans als aanschouwingslessen en rekenoefeningen mogen gegeven worden. Er valt op te merken dat het verplicht programma der buitenscholen uitgebreider is dan dat der steden: het heeft de beginselen van landbouw meer. Tot heden nochtans zijn er

46 gemeentelijke en 67 aangenomene scholen waar dit onderricht niet gegeven wordt. Het omstandig programma van elk dier leervakken is ontleend aan dat, hetwelk uitgegeven werd ter uitvoering der wet van 1879; echter heeft men er aanzienlijke vereenvoudigingen in gebracht.

Men bemerke dat art. 4 noch godsdienst noch zedeleer als *verplichtend* vak voorschrijft: ‘de gemeenten, zoo luidt art. 4, *mogen* het onderwijs van den godsdienst en van de zedeleer aan het hoofd schrijven van het programma van alle of van eenige hunner lagere scholen. Dit onderwijs wordt gegeven in 't begin of op het einde der gewone lesuren; de kinderen, wier ouders dit verzoeken, worden vrijgelaten van de verplichting het bij te wonen.’

Het beginsel der neutrale school wordt dus behouden, dewijl de gemeenten uit kracht van de wet, gemachtigd zijn dergelijke scholen te stichten, en de kinderen, wier ouders het verzoeken, ontslagen worden het godsdienstig onderwijs, indien het aangeleerd wordt, bij te wonen.

Menigeen heeft met groote verwondering de bekrachtiging dezer grondbeginselen van de katholieken zien uitgaan, na de geweldige aanvallen, welke het onder de wet van 1879 heeft verduurd. Anderen echter hebben er eenen politieken list in willen ontdekken, en het gebruik hetwelk men van deze vrijheid maakt, schijnt deze bewering te staven. Inderdaad, zooals wij reeds hebben opgemerkt, het is vooral in de katholieke gemeenten, waar men nochtans zich niet heeft kunnen losmaken van de laatste officiëele school, dat de plaatselijke overheid weigert den godsdienst op het programma der gemeenteschool te brengen. De geestelijkheid, immers, zou haar beste wapen ter bestrijding van die school verliezen; het ware geene ‘school zonder God’ meer, en hare gestichten zouden groot gevaar loopen hunne bevolking te zien deserteeren. Deze ramp moet verhoed worden en derhalve mag men ‘*God*’ in die scholen niet toelaten.

IV.

Krachtens art. 1 der wet mag de gemeente eene of meer vrije scholen aannemen en subsidiëeren. Het art. 9 bepaalt verder de voorwaarden waaraan de vrije school moet beant-

woorden om door de gemeente te kunnen aangenomen worden.

Deze zijn:

1o. De school moet in een betamelijk lokaal gevestigd zijn.

2o. De leden van het onderwijzend personeel moeten, ten minste voor de helft gediplomeerd zijn of het examen hebben ondergaan waarvan gesproken wordt in art. 8.[1)]
Echter kan de minister, als overgangsmaatregel, gedurende twee jaren, te rekenen van de afkondiging der wet van deze voorwaarde vrijlating verleenen.

Worden van het examen ontslagen, degenen die, voor het in werking treden van deze wet, het bestuur van eene gemeenteof aangenomene school hebben gehad.

3o. Indien het onderricht in den godsdienst deel maakt van het programma, zal het gegeven worden in het begin of op het einde der schooluren. De kinderen, wier ouders zulks vragen, zullen ontslagen worden van de verplichting het bij te wonen.

4o. Het programma van onderwijs zal de stoffen bevatten welke in de eerste § van art. 4 opgesomd zijn.

5o. De aangenomene school moet onderworpen worden aan het toezichtsbeheer van den Staat.

6o. Zij moet de behoeftige kinderen aanvaarden zonder andere vergoeding te mogen eischen dan die bij art. 3 voorzien.[2)]

7o. Onaangezien den bijzonderen tijd, toegewijd aan het onderricht in den godsdienst en de zedeleer, mag het getal der schooluren, per week, niet beneden de twintig dalen; den tijd aan het naaldwerk besteed, afgerekend, mag dit getal niet minder zijn dan 16. Eene tabel, het gebruik van den tijd aanwijzende, moet in de school aangeplakt worden.

1) De gemeente-onderwijzers worden gekozen uit de Belgen van geboorte of bij naturalisatie, dragers van diploma's van lagere onderwijzers, en gekomen uit eene openbare of geïnspecteerde normaalschool, nadat zij hare leergangen minstens gedurende twee jaren hebben gevolgd, of die voorzien zijn van een diploma voor het middelbaar onderwijs van tweeden graad; zij mogen ook gekozen worden uit degenen die met bijval een examen van onderwijzer hebben ondergaan vóór eene jury door het staatsbestuur aangesteld.

2) Art. 3. De gemeenteraad, na het bureel van weldadigheid gehoord te hebben, maakt alle jaren de lijst op der arme kinderen, aangenomen om het kosteloos onderwijs te ontvangen in de gemeentescholen of in de aangenomene scholen en bepaalt het schoolgeld per leerling deswege aan de onderwijzers dier school verschuldigd. Deze lijst, evenals het bedrag van het schoolgeld, wordt goedgekeurd door de Deputatie, behoudens beroep bij den koning.

Geene enkele vrije lagere school zal toelagen kunnen genieten van den staat, van de provincie of van de gemeente, indien zij niet beantwoordt aan de voorwaarden, die door het tegenwoordig artikel, voor de aanneming vereischt worden. De overtredingen der wettige bepalingen worden ter kennis gebracht van het staatsbestuur, door de schoolopzieners; dit geldt ook voor de andere misbruiken, die in eene school zouden voorkomen.

Indien de besturende overheid der school weigert zich te onderwerpen aan de wet of de misbruiken te beteugelen, zullen de gemeentelijke, provinciale en staatstoelagen ingetrokken worden, bij koninklijk besluit in het staatsblad opgenomen.

De katholieke besturen hebben een ruim gebruik gemaakt van art. 1, in zake van aanneming. Overal heeft de geestelijkheid zich weten los te maken van den geldelijken last waarin zij te voorzien had, en heeft dien op den rug der gemeenten gelegd. Men oordeele:

Op 31 December 1883 bestonden er slechts 10 aangenomene scholen en op 31 December 1887 waren er 1450.

In deze 1450 aangenomene scholen, daargelaten de nog bestaande 1686 niet aangenomene, ontmoet men in het onderwijzend personeel 638 kloosterbroeders en 1368 kloosterzusters, te samen 2006 congreganisten[1)].

Na aftrek van de 3000 onderwijzers aan het aangenomen onderwijs gehecht, blijft nog een totaal van 994 leeken-onderwijzers.

Onder deze 3000 onderwijzers en onderwijzeressen, meest alle onderwijzeressen, zijn er 700 welke vrijgesteld zijn van het diploma, omdat zij reeds onder de vorige wet aan het hoofd hadden gestaan van eene aangenomene school. Ter waardeering van de pedagogische bekwaamheid van tal dier meesteressen, heeft men slechts na te gaan, hoe gemakkelijk een aanneming toegestaan werd onder de wet van 1842. In onderscheidene officiëele verslagen, door den heer Germain, destijds provincialen schoolopzichter van Westvlaanderen, opgemaakt, na een bezoek in de school waarvan de gemeente de aanneming verzocht,

1) Discours de M. de Kerchove de Denterghem, Séance de la chambre du 27 mars 1888: (s'adressant au ministre). ‘Je constate avec une grande tristesse, que nos écoles adoptées sont desservics par 638 congréganistes et 1368 religieuses; ces chiffres ont été fournis par vous-même.’

leest men treffende voorbeelden, welke de volslagen onkunde dier bestuursters bewijzen. Aan leerlingen van 10 à 13 jaren schreef men rekenkundige vraagstukken voor, welke alleen kunnen passen voor kinderen, die eerst sedert twee, drie maanden op school zijn. Ziehier letterlijk eenige dier opgaven, welke de heer Germain op het zwarte bord aangeteekend heeft gevonden voor leerlingen der hoogste afdeeling:

Pieter heeft 2 peeren, 1 leesboek, 3 schrijfboeken en 1 catechismus; hoeveel schoolvoorwerpen heeft Pieter?

In onzen hof stonden 8 fruitboomen, vader heeft er vier uitgeworpen, hoeveel staan er nog?

Wat is de prijs van 3 meters linnen als de meter 2 frs kost?

Een huisgezin gebruikt dagelijks 2 deciemen melk; hoeveel maakt dat uit in 4 dagen?

En, niettegenstaande de ongunstige verslagen van den provincialen opzichter, werden die scholen aangenomen en de hoofdonderwijzeressen worden thans van het diploma vrijgesteld.

In 1870 waren er, in Westvlaanderen alleen, 168 aangenomene scholen, waarvan 105 voor meisjes. Buiten deze telde men enkel 32 gemeentelijke meisjesscholen. Men mag bijgevolg zeggen dat bijna gansch het onderwijs der vrouwen in aangenomene scholen gegeven werd. In deze waren 516 onderwijzeressen werkzaam, waarvan 7 het diploma bezaten.

De commissie van schoolonderzoek, met het doel het peil van ontwikkeling na te gaan van de vrouwen, welke onder dit regime hare opvoeding hebben ontvangen, heeft een statistiek opgemaakt, waaruit blijkt, dat, onder de vrouwen, in de tijdruimte van 1850 tot 1860 geboren, en welke in het huwelijk zijn getreden van 1876 tot 1880, er 36 % op het register van den burgerlijken stand hunne handteekening niet hebben kunnen zetten onder de huwelijksakten. (Kamerzitting van 13 Augustus 1884 bl. 152.)

Wellicht denkt men, dat, aangezien het personeel der huidige aangenomen scholen, minstens voor de helft moet gediplomeerd zijn, men bij die bestuurders thans eene gediplomeerde medehelpster heeft gevoegd. Zoo, inderdaad, was de beslissing van den minister, te oordeelen naar zijne circulaire van 15 December 1884.

In dit stuk bepaalt de minister uitdrukkelijk, dat de vrijstelling van het examen voor hen, die eene gemeentelijke of aangenomene school hebben bestuurd, (zie alinea 3 n° 2 van

art. 9 der schoolwet) in plaats van gelijk te staan met het wettige diploma, integendeel moet beschouwd worden als *eene bijzondere gunst die geen voordeel kan verschaffen aan derde personen*, en dat de tweede helft eener aangenomene school, krachtens dien toestand, uit die persoonlijke begunstiging geen recht kan ontleenen om zich te onttrekken aan de verplichting van zich binnen de twee jaren aan te bieden voor de jury door het Gouvernement aangesteld.

Heeft men later de overtuiging opgedaan dat de meeste aangenomene scholen bij eene stipte nakoming der voorschriften noodzakelijk zouden vallen? Was men naderhand wellicht beter ingelicht nopens de bekwaamheid van dit onderwijzend personeel, en voorzag men dat velen het voorgeschreven examen niet zouden durven afleggen, of wel dat zij hoog gevaar liepen er in te mislukken? Wat hiervan zij, een tweede circulaire, gansch in strijd met de eerste, heeft den toestand der aangenomene scholen en van hare onderwijzers vaster grond geschonken. Men oordeele:

Gent, den 26 Febr. 1885.
Aan de Gemeentebesturen, enz.

Mijne Heeren,

De heer Minister van Binnenlandsche zaken en openbaar onderwijs heeft mij doen kennen, bij aanschrijving van den 10^{den} der loopende maand, dat de vrijstelling van het examen voorzien bij § 3 van art. 9 der wet van 20 September 1884, moet beschouwd worden *niet als eene bijzondere en persoonlijke gunst*, maar wel als het gelijkgeldige van het wettelijk diploma. De personen, die deze vrijstelling genieten, moeten dus gerekend worden onder het getal gediplomeerde onderwijzers, door de wet vereischt, om, luidens gezegd artikel, de aanneming eener bijzondere school toe te laten.

De Gouverneur ad interim (get.) Ch. Librecht.

Wij mogen dus volhouden dat, ingevolge de wetsbepaling van art. 9, uitgelegd door laatstgenoemde circulaire, in nagenoeg 700 aangenomene scholen een personeel werkzaam is, waarvan niet een der leden het wettig diploma bezit.

Voor wat aangaat degenen die zich voor het examen bij art. 8 voorzien, hebben aangeboden, hebben wij eene officiëele statistiek, welke de bekwaamheid dier meesters en meesteressen in het licht stelt.

In 1884 boden zich 66 onderwijzers en onderwijzeressen voor de jury aan; slechts 6 werden aangenomen.

In 1885 bekwamen op 166 kandidaten, 33 het diploma; zoodat voor de 2 jaren op 232 kandidaten slechts 39 de bekwaamheidsgetuigenis ontvingen.

Deze uitslag bracht het Bestuur tot nadenken en weldra had men het middel gevonden om den toestand te verhelpen.

Men begon met aan de 5 juryleden, 5 nieuwe toe te voegen op wier sympathie voor de congregatiescholen kon gerekend worden; vervolgens wijzigde men de voorwaarden van toelating.

Om, volgens het algemeen reglement van 15 *Juli* 1881, recht te hebben op het diploma, moest men bekomen:

1º. 65 % van het totaal getal punten.
2º. 50 % der punten in elk der volgende vakken: kunstmatig lezen, moedertaal, opvoedkunde en methodeleer, rekenkunde, meetkunst, natuurwetenschappen en naaldwerk (voor de onderwijzeressen).
3º. 40 % der punten op elk der andere vakken met uitzondering van den zang.

Volgens het programma des heeren Jacobs, vastgesteld op 15 October 1885 was het voldoende te bekomen:

1º. 65 % van het totaal getal punten op de gezamentlijke verplichtende vakken.
2º. 50 % der punten op elk der volgende vakken: lezen, schrijven, moedertaal en rekenkunde er in begrepen, het wettig stelsel van maten en gewichten.
3º. 30 % op elk der andere verplichtende vakken, met uitzondering van den zang en van de tweede taal.

Den onderwijzers, die minstens sedert 5 jaar in bediening waren tijdens de afkondiging der wet van 1884, werd, op hun verzoek, vergund een meer practisch dan theoretisch examen te ondergaan, en de jury moest de aanvullende proef bepalen, waaraan zij zich zouden onderwerpen. Aan deze practische proef werd een getal punten toegekend gelijk aan dat, verbonden aan het theoretische deel waarvan de kandidaat vrijstelling

bekwam. Onder dezelfde voorwaarde mocht de jury vrijstelling verleenen van het onderzoek op de tweede taal.

En toch schenen deze voorwaarden later nog te streng: 50 of 30 % der punten eischen in bepaalde vakken, stelde den kandidaat bloot aan het gevaar van het diploma niet te verdienen.

In zijne onderrichtingen van 8 Maart 1886, stelde de heer Thonissen vast, dat, voor de onderwijzers welke op 20 September 1884 reeds 5 jaar in bediening waren, het voldoende was te bekomen:

1°. 50 % der punten in lezen, schrijven, moedertaal, rekenkunde, inbegrepen het wettig stelsel van maten en gewichten, en in de gezamentlijke proeven in teekenkunde, zang, gymnastiek en naaldwerk (voor de onderwijzeressen).

2°. 30 % in de andere verplichtende vakken, gezamentlijk genomen, uitgenomen den zang en de tweede taal.

Voor deze categorie van onderwijzers was het, bijgevolg, voldoende bijna te kunnen lezen, schrijven en rekenen (50 %). Eenige lijnen te kunnen trekken en wat te kunnen zingen; slecht of goed te kunnen antwoorden (30 %) op onbeduidende vragen over geschiedenis, aardrijkskunde en zedenleer.

Daar de tweede taal mocht wegblijven, was het insgelijks genoeg de fransche *of* de vlaamsche taal *bijna* te kennen.

Als derde middel om den verlangden uitslag te bereiken liet men den kandidaten de vrijheid zich weder voor de jury aan te bieden om een nieuw onderzoek te ondergaan, uitsluitelijk loopende over die vakken, in welke zij in de vorige proeven te kort gebleven waren. Zoo heeft men onderwijzers en onderwijzeressen tot drie, viermaal toe zich voor de jury zien aanbieden om telkens *alleen* de proef te herhalen in de vakken waarin zij vroeger niet geslaagd waren.

Het mondeling examen had plaats in 't openbaar, en, onder de nieuwsgierigen die er oorgetuigen van waren, hebben eenige de gestelde vragen en de gegeven antwoorden gestenographieerd. De vragen over rekenkunde vooral waren zóó eenvoudig dat de oplossingen niet buiten het bereik vielen van de leerlingen der middelste afdeeling eener lagere school. Men heeft geconstateerd dat sommige kandidaten de kennis niet bezaten van de vier hoofdregels; andere wisten geen onderscheid te maken tusschen tiendeelige en gewone breuken. Onderscheiden ant-

woorden getuigden van eene onvolledige kennis van het stelsel der maten en gewichten.

Ziehier eenige gestelde vragen met de daarop gegeven antwoorden:

V. Hoeveel milligrammen zijn er in 2 grammen? - A. 200.

V. Waaraan is een kilogram gelijk? - Aan een kiloliter.

Een derde wilde bewijzen dat 1/10 gelijk is aan 0,6.

Dit had plaats te Gent, in den namiddag van 17 Juni 1886.

Op 2 Juni stelde men o. a, de volgende vragen:

V. Hoe deelt gij een getal door 12? A. Ik deel eerst door 10 en dan trek ik 2 af.

Aan eene onderwijzeres stelde men de vraag: Wat is een gram? Zij antwoordde: een gram is het gewicht van 1 kubiek centimeter water. Zuiver water? merkte de voorzitter op. Ja, was het antwoord. Wat verstaat gij door zuiver water? Dat is water dat in staat van gratie is, antwoordde zij.

Van eenen onderwijzer aan wien men vraagde: wat is de zeeëngte van de Sond? Kreeg men voor antwoord: Dat is eene golf.[1)]

Niettegenstaande de vereenvoudiging der proeven, de wijzigingen gebracht in de aannemingsvoorwaarden, de gemakkelijkheid der vragen en de wijze van samenstelling der Jury, is in 1866 nog aan 50 % der kandidaten het bekwaamheidsdiploma moeten geweigerd worden. Geen wonder dus dat op 31 December 1886 in de provincien Antwerpen, Henegouwen, Luxemburg en Namen nog 18 + 19 + 8 + 17 of 72 aangenomene scholen bestonden, welke niet volgens de voorschriften van art. 9 der wet ingericht werden.

Er dient nog aangemerkt te worden dat de onderwijzers en onderwijzeressen der aangenomene scholen de driemaandelijksche conferenties niet bijwonen, waartoe zij nochtans toegelaten worden, en welke hun de gelegenheid zouden verschaffen over opvoedkunde en methodeleer nuttige en onontbeerlijke wenken op te doen. De voorbereiding tot die vereenigingen bestaat in het maken van een opstel over schoolkunde; dit noopt tot lezen, overwegen en leidt daarbij tot letterkundige ontwikkeling. In elke vergadering worden didactische lessen voorgedragen aan elke der drie hoofdafdeelingen der lagere school.

1) Kamerzitt. van 5 April 1887, bl. 931 der annalen.

De gegeven lessen worden, onder de leiding der opzichters door eene ernstige bespreking gevolgd, en zoo werpen de conferenties de beste vruchten af ten behoeve van de op schoolgebied in te brengen verbeteringen. De beschikbare onderwijzers, daarentegen, hebben meer dan eens verzoekschriften aan den minister toegezonden om in de conferenties te worden toegelaten; doch te vergeefs! Zij ontvangen telkens een weigerend antwoord.

Van een anderen kant oefenen de meeste onderwijzers dezer scholen bijbedieningen uit, welke van groot nadeel zijn voor een regelmatig schoolhouden. Eenigen houden herberg, velen hebben eenen winkel, de meesten, echter, zijn koster, organist, of hebben eene andere kerkelijke bediening.

Zoo heeft de heer de Kerchove de Denterghem in de kamerzitting van 24 Maart j.l. medegedeeld, dat een onderwijzerkoster zijne leerlingen van October 1887 tot April 1888, vijf en veertig halve en zeventien volle dagen, buiten alle wettige verloftijden, heeft laten spelen, omdat hij op die dagen tot dienstoefening geroepen was in de kerk.

Tegenover de opmerking welke hier mogelijk zou geuit worden, dat het schooltoezicht aangesteld is om de misbruiken te constateeren en ze der hoogere overheid ter kennis te brengen, dient gezegd te worden dat het dien ambtenaren schier onmogelijk is over die scholen voldoende inlichtingen te krijgen. Art. 5 legt den Kantonalen opzichter de verplichting op enkel éénmaal 's jaars al de lagere gemeente- en aangenomene scholen van zijnen kring te bezoeken; ten andere toonen de gemeentebesturen zich meestal niet alleen onverschillig aangaande de onregelmatigheden die zich voordoen in die scholen, maar veelal beijveren zij zich om te verbergen wat daar laakbaars omgaat. Het zal ook niet gewaagd zijn hier bij te voegen, dat zekere opzichters, voorzichtigheidshalve, zoo wat door de vingers zien, teneinde niet in botsing te geraken met de geestelijkheid, die het hooge bestuur dier scholen in handen heeft.

Onder de wet van 1879 waren er 27 staatsnormaalscholen, waarvan 14 voor onderwijzers en 13 voor onderwijzeressen. Heden zijn er nog 14 waaronder 8 voor onderwijzers en 6 voor onderwijzeressen, bijgevolg zijn er 13 Staatsnormaalscholen afgeschaft. Antwerpen, Brussel, Geldenaken, Jumet, Hasselt en Brugge hebben hunne normaalschool voor onderwijzers,

en Antwerpen, Hasselt, Namen, Brussel, Leuven, Bergen en Gent die voor onderwijzeressen zien verdwijnen.

Brussel heeft nochtans voor eigene rekening de twee afgeschafte scholen teruggenomen; evenzoo heeft Antwerpen die voor onderwijzers, en Namen die voor onderwijzeressen weder opgericht.

Daarentegen heeft het Staatsbestuur er 35 andere aangenomen: 11 voor onderwijzers en 24 voor onderwijzeressen. Onder deze laatste zijn er slechts 2 die ontsnappen aan de directie der geestelijkheid: Brussel (Visitandinenstraat) en Namen. De overige 22 worden bestuurd door vrouwelijke kloosterlingen.

Onder de elf aangenomene scholen voor onderwijzers treft men er enkel twee aan, waar de geestelijkheid het hooge gezag niet voert, te weten: Brussel en Namen; de 9 andere staan tegenover de 8 blijvende staatsnormaalscholen en zullen eerlang deze laatste nog vervangen. Zoo heeft men naast de staatsnormaalschool van Lier, de broederkensschool van Moll en die van Mechelen; St.-Nicolaas zal Gent doen vallen; Bonne-Espérance staat tegen Bergen, St.-Truiden heeft reeds Hasselt vervangen; Saint-Roch zal Verviers en Hoei den genadeslag toebrengen; Carlsburg moet Virton vernietigen en Couvin wordt beloerd door Malonne.

Na deze opsomming vinden wij een totaal van 49 normaalscholen: 19 voor onderwijzers en 30 voor onderwijzeressen. Onder deze 49 zijn er 14 staatsnormaalscholen en 35 aangenomene. Van de 35 laatste worden 31 bestuurd door de geestelijkheid.

De heer Woeste (kamerzitting van 22 Maart 1888) vergenoegt zich, voor dit jaar, met de afschaffing te vragen van *de helft* der nog bestaande staatsnormaalscholen; 14 op 49 is te veel, naar 't schijnt, 7 ware meer dan voldoende. En den weg aanwijzende, stelt hij het *fusioneeren* voor van eenige scholen voor onderwijzers: Verviers met Hoei; Couvin met Virton.

De normaalschool voor onderwijzers te Brugge en die voor onderwijzeressen te Gent zijn afgeschaft bij Koninklijk besluit van 10 September 1888.

De redenen welke de heer Woeste aanvoert zijn: de geringe bevolking der normaalscholen van den Staat, en de overvloed der gediplomeerden die geene plaats vinden. Inderdaad, de staatsnormaalscholen hebben eene totale bevolking van 827 leerlingen, terwijl de aangenomene er 2489 tellen. Van eenen anderen kant hebben 866 gediplomeerde onderwijzers tot heden

nog geene plaats in het onderwijs kunnen bekomen; in dit getal zijn begrepen 611 onderwijzers uit de staatsnormaalscholen en 255 uit de aangenomene. (Verklaringen van den heer minister.)

De oorzaken van de mindere bevolking der staatsnormaalscholen zijn niet moeilijk op te zoeken. In bijna iedere gemeente, immers maakt de geestelijkheid gebruik van haren machtigen invloed om de jongelingen, die zich tot de normaalcursussen voorbereiden, in hare aangenomene gestichten te krijgen. Waar zij weet dat hemel en hel niet doelmatig als overtuigingsmiddelen kunnen aangewend worden, beroept zij zich op de kracht van de stoffelijke omstandigheden. Daartoe vertoont zij aan de ouders de onzekere toekomst der staatsnormalisten; groote opofferingen moeten de ouders zich gedurende de leerjaren hunner kinderen getroosten, en, na volbrachte studiën, hebben dezen nog bitter weinig kans aan een plaats te geraken. De gemeentebesturen willen die onderwijzers niet, en geven de voorkeur aan degenen die in de school des Bisdoms de leergangen gevolgd hebben.

‘Zendt uwen zoon naar X, de inwoningskosten zijn vooreerst zoo hoog niet als te Z, daar zal hij ook vast eene studiebeurs genieten, en na het eindexamen zullen wij wel eene goede plaats voor hem weten te vinden.’ Deze redeneering der geestelijkheid doet vele ouders besluiten den voorgestelden raad te volgen. Zoo verliest de staatsnormaalschool de haar bestemde leerlingen, hare bevolking daalt, en dan komt de heer Woeste het ministerie een afschaffingsdekreet ter bekrachtiging voorleggen.

Twee hoofdoorzaken verhinderen nog bovendien de plaatsing der staatsnormalisten: vooreerst, zooals wij gezien hebben, de stelselmatige tegenkanting der geestelijkheid, die den talrijken katholieken gemeentebesturen haren wil opdringt ten voordeele der kandidaten van hare aangenomene gestichten. Eene andere reden, die veel bijgebracht heeft om het getal niet geplaatste onderwijzers te vermeerderen, vindt men in eene schikking der wet zelve. Volgens art. 9 waren de onderwijzers der aangenomene scholen, gedurende twee jaren, ontslagen van de diploma'svoorwaarde. Dit privilegie werd gevolgd door een tweede voordeel aan de aangenomene normaalscholen. Naar de bepaling van art. 4 der algemeene verordening van 21 Sept. 1884,

werden die leerlingen, welke vóór hunne intrede met goeden uitslag een examen ondergaan hadden over de leervakken in het eerste studiejaar onderwezen, toegelaten om onmiddellijk de leergangen van het tweede studiejaar te volgen; een tiende, wel is waar, van de jaarlijks aanvaarde leerlingen kon van deze vrijlating genieten, doch in de normale gestichten van den Staat werd de duur der leergangen voor allen op drie jaren behouden.

Dit voorrecht is, met 1887, door den opvolger van den heer Jacobs afgeschaft. Niettemin hebben de geestelijke gestichten gedurende twee jaren van die vrijlating een ruim gebruik gemaakt om, in korten tijd, wijd en zijd, onderwijzers-kandidaten in het land te verspreiden, ten einde de achtereenvolgens openvallende plaatsen met hunne postulanten te kunnen vervullen.

Leerrijk is de redevoering, welke de heer Ensch, volksvertegenwoordiger voor het Arrondissement Virton, in de kamerzitting van 11 April jl. over de normaalscholen heeft uitgesproken. Het zij ons toegelaten het deel over te nemen betrekkelijk de staatsnormaalschool van Virton, welke met afschaffing bedreigd is. Wat over Virton wordt aangehaald vindt eene algemeene toepassing in den strijd, welken de staatsnormaalscholen voor haar bestaan te verduren hebben.

‘Wat de normale school van Virton betreft’ - zegt de heer Ensch, - het is altijd met behulp van dezelfde argumenten - de schoolbevolking - dat men hare afschaffing eischt. In 1887, zegt men, zijn slechts 8 nieuwe leerlingen ingetreden en hare totale bevolking bedraagt enkel 39 normalisten; maar men vergeet te zeggen welke de oorzaken zijn van die bevolkingsvermindering; en toch, mijne heeren, is het eene stichtelijke geschiedenis. In Luxemburg zijn er, gelijk gij wellicht allen weet, twee normale scholen voor het vormen van onderwijzers: de normale sectie van Virton, welke den Staat behoort, en de vrije normale school van Carlsburg, die bestuurd wordt door broederkens. Tusschen die twee gestichten bestaat een hevige concurrentie. Tot in 1884 bleef de strijd onbeslist; Virton telde op dit tijdstip 162 normalisten, Carlsburg had er 119. Hoe komt het dat Virton in 1887 maar 39 leerlingen bezit, terwijl Carlsbad propvol is? Dit is te wijten aan een zeer eenvoudig feit: de verdeeling der studiebeurzen. Men weet het, de behoeftige jongelingen alleen bestemmen zich voor het lager onderwijs; zonder studiebeurzen, geene normalisten-leerlin-

gen. Doch sedert 1884 heeft het Staatsbestuur niet alleen het crediet voor de studiebeurzen verminderd, met het van 600,000 fr. op 200,000 fr. te brengen, maar voor de verdeeling dier studiën heeft men de leerlingen der vrije normaalscholen in volmaakte gelijkheid gesteld met die der scholen van den Staat.

'En terwijl die vaststelling bepaald werd, legde men den staatsnormalisten een toelatingsexamen op, met de verplichting de twee derden der punten te bekomen om aangenomen te worden, terwijl de leerlingen-normalisten in de aangenomene normaalscholen vrijen toegang vonden, zonder examen en zonder waarborg! Ziedaar wat te Carlsburg plaats greep tot in deze laatste tijden. Om die reden, mijne heeren, heeft de normale school van Virton, in 1887, slechts 4630 fr. in studiebeurzen bekomen, terwijl aan die van Carlsburg 8440 fr. werd toebedeeld. Wanneer men daarnevens de bijzondere voordeelen in acht neemt, welke de vrije scholen aanbieden, en namentlijk den min hoogen prijs van inwoning, de wijze van samenstelling van de Jury's die met de examens belast zijn, de aanwervingsmiddelen om leerlingen te bekomen, en den strijd die in de gemeentebesturen plaats heeft, als het er op aan komt, in de onderwijzersbenoemingen eenen kandidaat der geestelijkheid te doen doorgaan, dan zult gij begrijpen, mijne heeren, waarom de gestichten van den Staat niet zoo bevolkt zijn.'

Volgens officiëele stukken beliepen in 1883 (dus onder het liberaal bestuur) de uitgaven voor de lagere scholen:

Bijdragen der gemeenten	6,910,866.18 fr.
id. der provinciën	386,271.71 fr.
id. van den staat	9,130,557.53 fr.
	———
Totaal	16,427,695.42 fr.

In 1888 betalen de gemeenten, de provinciën en de staat te zamen 16,329,838.54 fr.

De vermindering in de algemeene uitgaven beloopt dus eene som van van 97,956,88 fr. - *omtrent* 98,000 *fr.*

Het katholiek staatsbestuur heeft derhalve de uitgaven, welke men voortijds met den naam van '*schoolverkwistingen*' bestempelde, met 98000 fr. verminderd! En om een zoo geringe besparing op een budget van 16½ millioen, heeft men honderden slachtoffers gemaakt, het gansche land overhoop gezet en ons nationaal onderwijs vernietigd!

Hebben nu de gemeentekassen profijt gevonden bij die besparing van 98000 fr.?

Integendeel, want de bijdragen der gemeenten in de uitgaven voor het lager onderwijs (gewone scholen, scholen voor volwassenen en bewaarscholen) in 1883 8,482,655 fr. bedragende, beliepen in 1887 10,884,710 fr. hetgeen voor de gemeentekassen eene vermeerdering maakt van 2,402,055 fr. omtrent 2½ millioen.

Dit bedraagt gemiddeld voor elk onzer 2500 gemeenten eene vermeerderde uitgaaf van 960.82 fr.

Onder de wet van 1879 riep men den belastingschuldigen in steden en dorpen toe, dat het liberaal ministerie de gemeenten in armoede stortte; en thans, onder een clericaal bewind, komen die gemeenten rond, niettegenstaande eene verhooging in de schooluitgaven ten bedrage van 2½ millioen!

Wij sluiten deze studie met de aanhaling van de zienswijze over den hedendaagschen schooltoestand, door den katholieken heer Baron de Zerezo de Tejada, den 22sten Juli 1887 in den provincialen Raad van Antwerpen geuit:

‘Onder voorwendsel van gemeentevrijheid en van decentralisatie’ - zeide deze heer - ‘zijn de katholieken tegenover het werk hunner voorgangers tot eene reactie overgegaan, welke ik niet aarzel buitensporig te noemen, daar zij den Staat een deel ontnomen heeft van de voorrechten, welke hem in rechte toekomen in zake van nationaal onderwijs. Als logisch gevolg van dien stand van zaken werden de schooltoelagen verminderd, welke het gouvernement en de provinciën eertijds den gemeenten toestonden, en deze zagen zich aan hunne zwakke geldmiddelen overgelaten, zooals zij het nooit voor dezen geweest zijn. Men moet niet uit het oog verliezen, mijne heeren, dat het onderwijs een gewichtige openbare dienst is, een dienst van nationaal belang, en men mag zeggen *dat de gemeentevrijheid, waarmede sommigen, onder dit opzicht, zoo hoog liepen, hier op eene willekeurige wijze is toegepast geworden*.’

BELGICUS.

Jean Richepin.

‘- Et puis, enfin, quoi? Il faut bien dire adieu aux vices de jeunesse. Je suis en âge de me ranger. On ne peut pas toujours rester bohême!’

Het is Yves de Kergouët, die, aan het slot van Richepin's roman *Braves gens*, met deze woorden een periode van zijn leven afsluit.

Vroeger had diezelfde Yves zich tegenover zijn mede-bohémien Marchal, genaamd Tombre, toen zij op een nacht samen huiswaarts keerden, over dat leven van den bohémien-kunstenaar aldus uitgelaten:

‘.... Nous qui avons l'air de martyrs, nous sommes des bienheureux. Ainsi nous voilà deux gueux errant dans la nuit, deux inconnus, deux ratés peut-être. Mais parmi tous ces gens raisonnables qui dorment, combien y en a-t-il dont les rêves soient aussi beaux que les nôtres? Et nous les rêvons, les nôtres, tout éveillés!’

Of de dichter, de romanschrijver J e a n R i c h e p i n reeds genaderd is tot de periode door Yves de Kergouët als ‘l'âge de se ranger’ aangeduid, of wellicht nog in vollen ernst den lofzang op la Sainte-Bohême zou kunnen aanheffen?....

Hij is althans in die wereld geen vreemdeling; en het zijn niet de minst schitterende en oorspronkelijke bladzijden uit zijn werk, in proza zoowel als in poëzie, die, waarin de bohémien aan het woord is, of de beelden uit de Bohême - de letterkundige en de andere - voor hem herleven.

Er is Bohême en Bohême.

De bohémiens romantiques van 1830, Théophile Gautier

Gérard de Nerval en Arsène Houssaye, genoten het leven ‘en grands seigneurs’, al hadden zij niet altijd geld om hun huishuur, laat staan hun fijne soupers te betalen. Geheel anders was, twintig jaar later, de Bohême van Henry Murger en de zijnen. Ook hier hoofden vol droomen van roem, en ledige beurzen, - maar terwijl de weg, dien Gautier en zijn makkers, romantisch gedrapeerd, met fiere onbezorgdheid bewandelden, hen ten slotte tot eer en rijkdom voerde, liep Murger's pad uit.. op een ziekbed in een gasthuis. Het ‘vie de Bohême’, door Murger beschreven, heeft hij inderdaad doorleefd: al de dwaasheden, al de ellende, al de armoede van zijn ‘buvenurs d'eau’, waaraan hij een zekere dichterlijke bekoorlijkheid weet te geven, heeft hij in haar meestal onbekoorlijke werkelijkheid zelf doorgemaakt; en er is iets buitengewoon aandoenlijks in dien laatsten kreet, dien hij van zijn sterfbed als een ernstige waarschuwing deed hooren: ‘Pas de Bohême, surtout pas de Bohême!’

Intusschen zou het ondankbaar wezen niet te erkennen wat de letterkunde aan de Bohême en aan de bohémiens littéraires te danken heeft. Al school er onder hunne zorgeloosheid veel luiheid, onder hunne haveloosheid veel ijdelheid, onder hun cynisme veel grootspraak, en onder alles te samen een groote dosis egoïsme, die letterkundige bohémiens hebben op hun zwerftochten menig plekje onbekend land voor ons ontdekt, om het daarna met een ongeëvenaarden rijkdom van kleur op het doek te brengen; zij hebben voor de hartstochten en de nooden van de armen en misdeelden, voor hun ruwe vreugde en hun bittere ellende klanken weten te vinden, die ons niet alleen een artistiek genot schonken, maar ons soms diep in het gemoed grepen; en zij zijn er vaak in geslaagd, een geblaseerd en ontzenuwd geslacht te doen luisteren naar hun oorspronkelijk en van gloed en leven tintelend werk.

De ‘édition définitive’ van Richepin's eersten versbundel, *La chanson des gueux*, is versierd met een portret van den dichter: een buitengemeen fraaien kop. Onder het dikgeplante kroeshaar spreken twee prachtige, donkere oogen van diepen, zuidelijken hartstocht; de uitdrukking van het gelaat is vastberaden en fier; de breede, forschgespierde nek wijst op een krachtig lichaam.

Un mâle, die Richepin; met al de goede en de minder goede eigenschappen van zijn soort.

Dat toonde hij al aanstonds bij zijn eerste optreden: een coup de maître, waarmede hij in 1876 voor goed zijn naam vestigde.

De oorlog van 1870 had den een-en-twintigjarigen jonkman[1)] ontrukt aan zijn studiën op de Ecole Normale, waar hij tot de voortreffelijkste leerlingen behoorde; als soldaat bij een vrijcorps van het Ooster-leger had hij het vaderland gediend, en nadat de vrede was geteekend, was hij een vagabondeerend leven begonnen, nu eens te Parijs, waar hij met les geven, met schrijven in blaadjes van één dag, den kost trachtte te verdienen, dan zwervend op zee, in Londen, en waar niet al!

In die dagen kon men op den boulevard St. Michel - den boulevard van het quartier latin - of onder het lommer van den jardin du Luxembourg vaak een drietal jonge mannen ontmoeten, die door hun ongewone tronies zoowel als door hun zonderling costuum zeer de aandacht trokken. Links liep een Rabelaisiaansche figuur,

trogne, crinière, ventre,

wiens rooskleurige neus zijn sympathieën verraadde; rechts liep een slank jonkman, haast nog een kind, met het dwepend, bloemzoet gezicht van een koorknaap; en in hun midden een breedgeschouderde, forschgespierde, het weelderig hoofdhaar kroezend onder een fantastisch gedeukten Tyrolerhoed met een pauwenveer versierd, de stevig gebouwde beenen in een paar zevenmijlslaarzen. Het waren Raoul Ponchon, Maurice Bouchor, de dichter van *Les Chansons joyeuses* - een talent, dat de groote verwachtingen, welke zijn eerste optreden wekten, niet heeft vervuld - en Jean Richepin.

De drie onafscheidelijken zwierden, bij nacht en ontijden, door het quartier latin en de verder afgelegen buurten van Parijs, zich mengende onder de drinkers, de ‘rôdeurs de barrière’, de ‘gueux’ in hun verschillende gedaanten. In de ‘kneipen’ en taveernen, bij wijntje en Trijntje, bulderde Richepin de liederen uit, de een voor, de ander na, die hij

1) André-Jean Richepin, zoon van den militairen dokter Richepin, werd in 1849 te Medeah in Algerië geboren.

op zijn zesde verdieping, vaak onder kou en ontbering, gemaakt had, met Puck, ook genaamd dom Buchet, zijn ‘toutou blanc au nez noir’, een volbloed Parisien, die later zou sterven ‘d'avoir vu la province’, tot eenig gezelschap.

Wee den eerzamen burger, die, met het doel er rustig zijn ‘bock’ te genieten, de *Chat noir* of een soortgelijke ‘kneip’ binnenkwam, op het oogenblik dat Richepin er aan het woord was! Nauwelijks heeft de geuzendichter hem en zijn vrienden in het oog, of hij wendt zich tot den ongelukkige en slingert hem met donderende stem een of andere weinig malsche imprecatie naar het hoofd.

> Oh! ces bourgeois! Non.. sont-y muff's,
> Comme des pourceaux cà mange des truffes!...

ving hij eens aan; en de improvisatie duurde, onder donderend gejuich van de omstanders, nog voort, toen de onthutste ‘bourgeois’ reeds lang een goed heenkomen hadden gezocht.

In die liederen, zoo brutaal van vorm, maar trillend van leven, bezong Richepin, als een romantisch dichter, dat wil zeggen: in een taal vol kleur en zwier, die voor geen stoutheid terugdeinsde, rauw en ruw meestal, maar tegelijk zijne modellen idealiseerend, de armen, de misdeelden, de kleinen, die van kou verkleumen, en de ouden die honger lijden, de drinkebroers en de nachtbrakers, zooals zijn dichterlijke phantasie ze hem voor de oogen tooverde.

Zóó had niemand nog durven schrijven: het platste werd bij den naam genoemd, en de gewaagdste toestanden met schelle kleuren geschilderd. Zelfs de *Charivari* - où diable la pudeur va-t-elle se nicher! - bloosde en riep er schandaal over. Deze bundel, meende *Charivari*, - en nog nooit had dit kleine blad zulke groote woorden gesproken! - was ‘niet alleen een slecht boek, maar een slechte daad.’ Het beleedigd zedelijkheidsgevoel eischte voldoening. De Parijsche rechtbank veroordeelde Richepin tot 30 dagen gevangenisstraf en 500 franken boete. De straf werd ondergaan, de boete betaald - en het succes van *La chanson des gueux* was verzekerd.

Richepin was een beroemd man geworden.

Intusschen, ook zonder deze vervolging en veroordeeling zouden deze gedichten hun weg zeker gemaakt hebben - zij 't ook wat langzamer. Want dat hier een dichter aan het woord

was, die het hoekje van de menschenwereld, dat hij bezong, kende, die de ellende, welke hij beschreef, gezien en betast had, kon niet lang twijfelachtig blijven.

Richepin had zich gemengd in het leven van die ‘gueux’ van allerlei slag, die, genesteld aan den zoom der samenleving en gedeeltelijk daarbuiten, op hunne wijze het levensraadsel trachten op te lossen; hij had geproefd van hun ‘vin bleu’, die de armoede doet vergeten; en hij had niet alleen medelijden gevoeld met die ongelukkigen, hij had ze niet alleen lief gekregen, die armen, die den levensstrijd met den moed der wanhoop strijden, maar als kunstenaar was hij getroffen geworden door hetgeen er schilderachtigs en verhevens is in hun ellende, in hun wonden en hun lompen, tot zelfs in hun ruwe, woeste dronkemansvreugd.

Het zijn helden en martelaren, koningskinderen en keizers, die ‘geuzen’ van Richepin, die zich in hunne lompen hullen als in een vorstenmantel, en door de wereld gaan als was heel de aarde hun onderworpen.

De lotgevallen van den vagebond zijn Richepin een ‘odyssée’.

Daar hebt ge de kleine bedelaars, die, zoodra de eerste knoppen aan de boomen prijken, het nest moeten verlaten, om, met hun pakje op den rug, de wit en groen geruiten teenen mandjes te venten, die moeder 's winters gevlochten heeft.

> Ils partent, se tenant par la main, d'un air grave.
> L'aîné siffle un refrain pour paraître plus brave;
> Mais il sent de gros pleurs lui rouler dans les yeux.
> Il ne pleurera pas; car c'est lui le plus vieux,
> Car le long des chemins voici qu'ils sont en marche,
> Et l'enfant de douze ans devient un patriarche.

Wanneer zij, na een jaar, terugkeeren, zijn ze haveloos, verwilderd. Men ziet het hun aan dat zij honger en kou hebben geleden; hun moeder is in dien tusschentijd gestorven;

> Et demain il faudra repartir par les routes,
> Et mendier encore, et se nourrir des croûtes,
> Des restes, des vieux os que l'on dispute aux chiens.
> Mais les chers innocents, du coup, sont des vauriens.
> Ils ne pleureront pas; car l'orgueil les commande,
> Et l'enfant de douze ans devient un chef de bande.

En toch, hoe hechten zij aan het leven, die ongelukkigen, die nietswaardigen, die groote en kleine deugnieten,

qui n'ont pour fortune
Que ces louis d'un jour nommés les fleurs des bois,
Et cet écu rogné qu'on appelle la lune.

De oude landlooper,

poilu comme un lapiu,
Qui s'en va mendiant son pain,
Clopin-clopant, clopant-clopin,

gaat van deur tot deur, steeds voor zich uit, langs onafzienbare wegen; en de coupletten van drie regels met het opeenvolgend rijm geven het eentonige, melancholieke, troostelooze van den toestand goed weer:

Il semble sans halte ni trève
Poursuivre un impossible rêve,
Toujours, toujours tant qu'il en crève.

Dan gaat hij aan den rand van den weg liggen sterven.

Etendu sur le dos dans l'herbe,
Il regarde le ciel superbe
Avec ses étoiles en gerbe.

Maar denkt ge, dat hij daar omhoog het doel ziet van zijn lange reizen, daar in het beloofde land, waar

pour les gueux sans chemise
Le lit est fait, la table est mise?

Geloof er niets van.

Tordu comme un saule,
Ce prisonnier tient à sa geôle.
I ne veut pas mourir, le drôle.

Hij herinnert zich dat er in dat leven toch nog goede oogenblikken geweest zijn: het warme plekje in het hooi, het hoekje aan tafel bij liefdadige menschen,

> Et que nulle part, même aux cieux,
> Les misérables ne sont mieux
> Que sur la terre.

En de oude, arme schooier zou nog willen blijven leven, en nog niet heengaan naar die andere onbekende wereld:

> Et la vie est un si grand bien,
> Que ce vieillard, ce gueux, ce chien,
> Regrette tout, lui qui n'eut rien.

En zij zelven, Richepin en zijn makkers - ‘nous autres gueux’ - de ‘assoiffés d'azur’, de dwazen, de dichters, zij hebben ook hun vreugde, hun droefheid, en de mannen op wie zij roem dragen (‘nos gloires’) - maar bovenal hun onverzadelijken trots, waarop, als op een kuras, elke aanval afstuit (*Sonnet orgueilleux*).

Wilt ge ze in hun kracht bewonderen, ga dan na middernacht langs de kaden, op de pleinen; daar zult ge ze vinden de ‘noctambules’.

> Ils ont pour cravate une loque;
> Leurs habits sont vieux et souillés;
> Et leur pantalon s'effiloque
> Sur le rire de leurs souliers.
>
> Mais ils se moquent de la pluie
> Qui rafraîchit leur crâne en feu...
>
> Et d'un pas digne et philosophe
> Ils se promènent bravement,
> Mouchoirs humains de mince étoffe
> Trempés des pleurs du firmament.

Het zijn droomers, dichters, schilders, beeldhouwers, toonkunstenaars:

Au fond de vagues brasseries
Ils ont bu tout le soir à l'oeil.
Aussi leurs âmes sont fleuries
De vert espoir, de rouge orgueil.

Die arme groote mannen der toekomst spreken over elkander met den diepsten eerbied: de een zal de poëzie herscheppen; een ander zal zijn goddelijken droom belichamen in het marmer; een derde zal een nieuwe toonladder vinden voor de melodiën der toekomst.

Tous avec une voix certaine
Escomptent l'avenir douteux;
La postérité si lointaine
A l'air de marcher devant eux.

En wanneer men ze daar zoo ziet gaan, die nachtelijke droomers, zou men ze voor een troep dronken lieden houden. Dronken? - Ja,

Soûls, en effet, les pauvres diables,
Et plus soûls que vous ne pensez!
Car leurs gosiers insatiables
Ont bu des alcools insensés.

Ils ont bu le désir qui trouble,
La foi pour qui tout est quitté,
L'orgueil âpre qui fait voir double,
L'idéal et la liberté.

Ils ont bu, bu à pleines lèvres
Bu à pleins yeux, bu à pleins coeurs,
Cet alcool qui guérit leurs fièvres:
L'assurance d'être vainqueurs.

En wie weet ook, of die praters, die ‘sculpteurs de bruit’, die ‘cabotins’, die daar 's nachts in de verlaten straten hun rol spelen, niet eens zullen worden wat zij zeggen!

Qui sait? ces formes peu vêtues
Qui grelottent au vent d'hiver,
Seront peut-être des statues
Immobiles sous le ciel clair.

Et sur les quais, et dans les rues,
Après minuit, avant le jour,
Lorsque les foules disparues
Dorment leur somme épais et lourd,

Leur marbre blanc dans la nuit sombre
Dira leur gloire et votre erreur
Quand ils se dresseront dans l'ombre
Avec un geste d'empereur.

Een kranig gedicht die *Noctambules!* Men ziet ze voor zich, en men kan er zeker van zijn dat Richepin en zijn vrienden zulke nachtelijke omzwervingen, in het fiere bewustzijn van hun grootheid, meer dan eens hebben meêgemaakt.

Dat is het aantrekkelijke van het beste in Richepins werk, dat het, bij al het dichterlijke van vorm en opvatting, doorleefd is, en, bij al het realistische van den inhoud, een dichterlijke schepping blijft.

Richepin moet, om ons te treffen en mee te slepen, vol zijn van zijn onderwerp; hij moet in het volle leven om hem heen kunnen grijpen, of de herinneringen aan hetgeen door hem is medegeleefd en een machtigen indruk op hem gemaakt heeft, in roman of gedicht kunnen nederleggen.

Dat is wellicht ook de reden, waarom hij in het drama[1)], waarvoor een mate van objectiviteit vereischt wordt, welke van een zoo persoonlijk exuberant dichter als hij niet te verwachten is, tot nog toe niet meer dan knap werk leverde. Zijn drama's beleefden, naarmate zij betere of mindere goede vertolkers vonden[2)], een grooter of kleiner aantal voorstellingen; het laatste, *Le flibustier*, heeft aan zijn 'lieven' inhoud en aan het voortreffelijk spel van Got zijn succes te danken; maar een dramatisch kunstwerk van den eersten rang heeft Richepin tot nu toe niet geschreven, en zal hij wellicht nooit schrijven.

Het zijn sterke beenen die de weelde van een groot succes kunnen dragen. Wanneer men, gelijk Richepin, door stoute oorspronkelijke uitvallen, door geniale ongebondenheden van

1) *La glu* (1882), *Nana Sahib* (1883), *Monsieur Scapin* (1886), *Le flibustier* (1888).
2) Hij zelf trad den 23en December 1883 en enkele volgende avonden in het Théâtre de la Porte St. Martin op als vertolker van de titelrol in *Nana Sahib*.

zich heeft doen spreken, is de verzoeking groot om, *de plus fort en plus fort* gaande, door nog forscher toeren en nog gewaagder sprongen, het publiek in verbazing te brengen. ‘O zoo! Staat gij daarover zoo in bewondering, ergert u dat zoo, dan zult ge nog wat anders te hooren en te zien krijgen, waarbij al het vorige slechts kinderspel lijken zal!’

Wat in den aanvang natuurlijke, ongetemde aandrang was, wordt dan geforceerd, gemaakt: grootspraak, *pose*.

Richepin is aan dit gevaar niet ontsnapt.

Reeds in den versbundel *Les caresses* (1877) had de gloeiende hartstocht, welke hier ten toon gesteld werd, de grof zinnelijke toon van verreweg de meeste dezer liefdeliederen, hoeveel dichterlijke vlucht en natuurlijke welsprekendheid er ook in te bewonderen viel, iets uittartends.

In *Les blasphêmes* (1884) zou het nog wat erger toegaan. De bewondering voor den virtuoos, die, goochelend met rijm en rythmus, de wonderlijkste toeren verricht, voor den dichter, die zich, o.a. in *La requête des étoiles* en *La prière de l'athée*, tot de breede vlucht van de ode verheft, kan onze ergernis niet wegnemen over den grenzenloozen overmoed, waarmede Richepin hier optreedt tot ontkenning van God, de rede, de natuur, den vooruitgang; over den ruw bestialen toon, welke hij aanslaat tegenover al wat er verhevens, teeders, menschelijks in een menschenziel huist.

De wereld is uit de vereeniging van nul met niets ontstaan. De lente is een

> ténor aux culottes d'azur,
> Roucouleur de chansons aigres comme un fruit sur!

De wetenschap - dwaasheid! De ware wijzen zijn de domme recruut, de reizende ketellapper, de lompe boer, wier hersens braak liggen.

Het leven - en hier citeer ik alleen wat voor aanhaling vatbaar is:

> une fête imbécile et banale
> Où les masques dansants ont l'air de condamnés,
> Où des larmes de deuil coulent sur les faux nez.

Wie aan vooruitgang gelooft, gelooft aan een God, en het is

het Toeval dat de wereld regeert: die zoogenaamde wetten zijn niets dan een gewoonte, een optisch bedrog van onzen beperkten blik.

De natuur is een reusachtige leugen, een ‘marchande de chair humaine’,

> La déesse aux beaux flancs n'est qu'un hideux squelette.

De aarde, die ‘oude babbelkous’, Richepin weet wat ze waard is:

> Je ne suis plus ta dupe,
> Et jusqu'au dernier oripeau
> Je vais te dévêtir de ta royale jupe
> Pour te fouailler à pleine peau.

Het schijnt Richepin een wellust, zijn lasteringen uit te braken; het is of hij zich een rocs drinkt aan zijn eigen woorden, om op het laatst als een bezetene rechts en links om zich heen te sabelen, als wilde hij de wereld tot gruis slaan.

Met belachelijk zelf behagen kondigt de dichter, in een voorbericht aan: ‘Je m'envelopperai de plus et plus dans l'orgueilleuse solitude de ma pensée’, en bedreigt hij ons met nog drie bundels, waarin hij dezen ‘Bijbel van het atheïsme’ zal voortzetten, om er de metaphysica - let wel de metaphysica! - de politiek en de cosmogonie van het materialisme in te ontwikkelen. Naar dat voorbericht te oordeelen, schijnt Richepin verwacht te hebben dat hij om zijn *Blasphèmes* zou worden verguisd, belasterd, vervolgd; en het moet hem te denken hebben gegeven, toen hij bemerkte, dat men over het algemeen de zaak zoo ernstig niet opnam, en dat de wereld haar gang bleef gaan, alsof er geen *Blasphèmes* bestonden.

In plaats van het aangekondigde vervolg: *Le Paradis de l'athée*, verscheen dan ook, twee jaar later, een andere bundel gedichten, *La mer*.

Hier vinden wij Richepin weder in zijn volle kracht.

Een ander Fransch dichter, een dichter in proza: Michelet, heeft, in een boek met denzelfden titel, de zee tot onderwerp van zijn half wetenschappelijke, half phantastische beschouwingen genomen. Michelet's stoute phantasie bouwt op gedeeltelijk wetenschappelijke grondslagen het poëem van de zee. Wij bewonderen zijn dichterlijke conjecturen, de kunstenaarshand,

die het op zoo slappen bodem rustend gebouw heeft opgericht en versierd; doch de dichter-geleerde kan ons niet doen vergeten, dat hij de zee gedeeltelijk uit zijn studeervertrek, gedeeltelijk van het strand af, heeft beschouwd, maar niet met en op haar geleefd heeft.

Richepin daarentegen heeft de zee bezongen *op* zee. Op eindelooze zwerftochten, met de roeispaan in de hand, of in de touwen, heeft hij haar op alle uren van dag en nacht, in booze en goede buien, waargenomen.

> ....Auprès d'elle, et dessus,
> J'ai passé de longs jours d'extase captivante.
> J'en ai bu la tendresse et mangé l'épouvante.

Richepin is op zee in zijn element. Hij, de teugellooze met zijne onstuimige hartstochten voelt zich verwant, aan die andere en haar ongetemde kracht. De matrozen en het visschersvolk zijn zijne kameraden. Hij heeft aan hun lief en leed deelgenomen; zijn kost met hen verdiend, in hun kooi geslapen en de stormen met hen getrotseerd. Zij verstaan hem en hij hen. En met dat alles blijft hij nog dichter; met zijn levendige indrukken, zijn kleurenrijke phantasie, zijn lenig, krachtig vers met den breeden golfslag.

Michelet - herinnert Richepin - heeft de zee *zijn* taal doen spreken,

> Son verbe à lui, brûlant, haché, fiévreux, nerveux,
> Eclairs et coup de vent, bonds et langues de feux,
> Rayons de miel doré, tranches de fruit acerbe, -

maar de taal van de zee is trotscher, stouter, en straks weêr kwijnender, vleiender. En dan, Michelet schreef in proza, en de taal, die de zee spreekt, moet zijn als de zeemeeuw (le goëland), die naar hartelust zweeft in de lucht boven het water, of zich op de golven laat wiegen:

> La prose, même aîlée, est un oiseau de terre;
> Mais le vers nage et vole... - Allez, mon goëland!

Aldus vindt men Richepin in die gedichten uit zijn bundel, waarin hij - zonder dat valsch vernuft, zonder dien ‘bel esprit’,

welke hem o.a. in *Les litanies de la mer* parten speelt - zich geheel geeft, en met zijn klankvolle, welluidende stem het lied van de zee zingt.

Een zeestukje vol teekening is *Oceano nox*. Het schip schommelt en dommelt op het water:

> Seul à l'avant
> Un petit mousse
> D'une voix douce
> Siffle le vent.

De duisternis valt in:

> Les flots déteints
> Ont sous la brise
> La couleur grise
> Des vieux étains.

De Nacht, ‘veuve aux cheveux noirs’, wil in dien spiegel haar juweelen zien weerkaatsen;

> Et la Nuit place
> Parmi ses crins,
>
> Sous ses longs voiles
> Aux plis dormants
> Les diamants
> De ses étoiles.

En dan het zeevolkje, dat Richepin ons schildert: de père Gillioury, ‘les pouillards’, die vagebonden van het strand en van de zee, vuil als verkleurde negers, van wie men niet weet, waar ze huizen, wat ze aan het lijf hebben, waarvan ze leven.

> De quoi ça vit? De vieux restants
> Raccrochés au jour la journée.
> De quoi ça vit? De l'air du temps.
> Et cependant, ça vit, ça grouille.
> Plus mal que bien c'est entendu!
> Aucun n'a la panse en citrouille.
> Le plus gras à l'air d'un pendu.

En toch hechten ze evenzeer aan het leven als die ‘vieux lapin’

uit *La chanson des gueux*, en blijven ze leven - op hoop van beter.

C'est cet espoir qui les enivre,
Qui les chauffe de ses rayons
Contre le vent, la nuit, le givre,
Qui les revêt sous les haillons,
Les nourrit, et met des paillons
Superbes dans leurs yeux de cuivre.
De quoi ça vit, ces penaillons?
De quoi ça vit? De vouloir vivre.

Er klinkt in deze liederen, te midden van heel veel ruws en onbehouwens,

- (Car) ceux qui vont en mer en reviennent salés -

die ernstige, melancholieke toon van hen, welke lang in aanraking zijn geweest met de groote Menschenverslindster, van die mannen, welke, met het gevaar voor oogen, hun plicht doen, zonder vertoon, op alles voorbereid, als helden.

En in zijn kleurrijke, lenige taal vertelt Richepin van de oude, half waanzinnige visschersvrouw, die met een woesten, persoonlijken haat die zee haat, welke haar achtereenvolgens vader, echtgenoot, broeders en vijf kinderen heeft ontnomen. Haar kleinzoon, den eenig overgeblevene van zijn geslacht, laat zij zweren dat hij nooit visscher of matroos zal worden. Maar de knaap heeft niet voor niet zeemansbloed in de aderen. Des nachts hoort hij de dooden, zijn vader, zijn broeders, hem toeroepen, die zee lief te hebben, gelijk zij haar hebben liefgehad - ondanks alles:

ses instants de folie
N'empêchant pas la mer d'être la mer jolie,
Pays de l'aventure et de la liberté.
Rien n'en dégoûte plus, quand on en a goûté.
La soif qu'on y prend, seule, elle la désaltère.
S'il nous était donné de revenir à terre,
Nous tous qui l'aimions tant, nous tous qu'elle a déçus
Nous ne demanderions qu'à repartir dessus.

En nu dwingt de veertienjarige visschersknaap zijn grootmoeder hem van dien eed te ontslaan, en hem te vergunnen

te doen als de anderen, en op zee te gaan.
De oude waarschuwt nog, stervende:

Tu mourras
Comme les autres, sur son ventre et dans ses bras.
Tous, tous, vous y passez, et vous erevez sur elle.
- Eh bien! quoi, reprit-il, c'est la mort naturelle. -
La vieille marmotta quelques mots d'oraison,
Puis soupira très-bas: - Dire qu'il a raison! -
Et l'enfant hasardeux, fils des races marines,
Ajouta fièrement en gonflant ses narines,
Tandis qu'elle râlait les suprêmes sanglots:
- C'est comme ça qu'on est, nous autres matelots!

Het is een droefgeestig lied, die complainte van *Les trois matelots de Groix*, welke Richepin in een meesterlijk gedicht paraphraseert; een oud zeemanslied,

Où du peuple et des flots l'ame obscure s'exprime.

Vijf noten slechts vormen de klagende melodie;

Mais là-dedans, la mer entière y passe,
Le cri des naufragés, l'haleine de l'espace,
Les gaîtés de ce dur métier et ses effrois.

's Avonds moet ge die melodie hooren

quand le soleil oblique
Avant de s'en aller lui dresse son décor,
Lorsqu'en derniers flocons sa pourpre saigne encor,
Tandis qu'à l'autre bout du ciel la nuit reflète
Ses cheveux dénoués dans la mer violette.

En wanneer zij dan uit de verte klinkt, gezongen door een armen visscher, die, met het gezicht naar land gekeerd, op zijn eenzame schuit het ruime sop kiezend, langzaam in de duisternis wegzinkt, dan trekt het gansche drama van de zee u voorbij.
Gij ziet het vroolijk uitzeilen en de behouden terugkeer na een goede vangst; gij hoort den wind, die eerst vroolijk in de zeilen speelt, den zang van het bootsvolk begeleidend, straks de golven geeselend, dat ze steigeren, de golven die,

lui crachent au visage,
S'enflent, bondissent, fous, et viennent dans leurs sauts
Jusqu'au milieu du pont dégorger leurs naseaux
En sécouant, épars, leurs crins aux mèches vertes.

De windvlagen jagen het schip voort, rukken de zeilen aan flarden; de mast kraakt, - en daar ginds dreigt de rots, waarop men zich te pletter stoot, en sperren de klippen hare verscheurende kaken open. De sloep wordt in zee gelaten, en weêr begint de strijd tegen de brullende golven en den loeienden wind.

> Plus rien que leurs pauvres poings clos
> Pour taper sur le mufle à la meute des flots.
> Et les monstres sur eux croulent en avalanches,
> Dardent leurs ongles verts, font grincer leurs dents blanches,
> Leur sautent par-dessus quand la barque descend,
> Et tâchent de les prendre à la gorge en passant.

Een matroos is over boord geslagen en verdronken. Het lied van straks sleept zich nog slechts voort als een vlucht afgematte, gekwetste vogels;

> Roulant et s'écorchant à la pointe des flots,
> Le trille du refrain se déchire en sanglots.
> Un vol d'oiseaux blessés qui ne vont que d'une aile!

Er zijn een weduwe en drie weezen meer. Zonder brood. Want

> Sur lui le matelot a sa fortune entière;
> Et quand il tombe à l'eau, c'est l'eau son héritière.

Wat zal er van de jongens worden? Wel, matrozen of visschers - en zoo spoedig mogelijk. Vóór hun twaalfde jaar op het schip! Want die zee die hen verslindt, is ook de zee die hun brood geeft:

> On en a tant vécu qu'on en peut bien mourir!

En daarom: zij zullen haar niet verlaten; zij blijven haar trouw.

> Va done, le vent du nord, l'homme qu'un flot emporte,
> La veuve en deuil, les gas orphelins, bah! qu'importe!
> La mer qui fait tout ça ne le fait pas exprès.
> Puis, la mer avant tout, et les autres après!
> Houp! quand même, et gaîment, en marins que nous sommes!
> Tant que la mer vivra, le mer aura des hommes.

Richepin schijnt zich bewust te zijn geweest, in dezen bundel het beste van zijn geest gegeven te hebben. Hij verwacht - blijkens het slotsonnet - dat, gelijk de schepeling zijn naam aan de vergetelheid ontrukt door dien toe te vertrouwen aan een met teen omwonden flesch, die vroeg of laat wellicht op een verafgelegen strand zal aanspoelen, zoo ook zijn naam, 'dans l'osier de ces vers solidement tressés', beschut voor storm en schipbreuk, tot het nageslacht zal doordringen, zal aanlanden op 'les plages futures'.

En inderdaad, - al zou men uit *La mer* geheele bladzijden willen scheuren, waarin de dichter, als bij wijze van bravade, de meest terugstootende beelden en de grofst zinnelijke uitdrukkingen gebruikt, of, gelijk in de afdeeling *Les grandes chansons*, zijn groot talent verspilt aan pogingen om iets als de wetenschappelijke poëzie van de zee te schrijven, - naast *La Chanson des gueux* is *La mer* zeker wel de oorspronkelijkste en krachtigste uiting van dezen rijken geest.

De romancier Richepin bezit eenige van de eigenschappen, welke wij in den dichter bewonderden, - maar in geen van zijn vijf groote romans[1)] verheft hij zich tot de hoogte van den dichter van *Les noctambules* of *Les trois matelots de Groix*.

De rhetorische dichter kan, wanneer hij eens het eigenlijke handwerk machtig is, zich laten gaan, zich overgeven aan de inspiratie van het oogenblik, aan die 'griseries de langage', die 'fièvres chaudes de l'imagination', waarvan Richepin ergens spreekt. Er is in de meeste dichters iets van den improvisator[2)].

Maar men improviseert geen romans. De romanschrijver heeft tot den grond der karakters van zijn personaadjes door te dringen, en, met die karakters als gegevens, het samenstel van zijn werk rustig op te bouwen, zonder iets van de groote lijnen aan het toeval over te laten.

Is dat werk voor een genialen wildeman als Richepin?

Zijn eerste roman, *Madame André*, is misschien nog die, waaraan de meeste arbeid besteed is, en welke daardoor, als geheel, den grootsten indruk maakt.

1) *Madame André* (1878), *La glu* (1882), *Miarka la fille à l'ourse* (1883), *Braves gens* (1887), *Césarine* (1888).
2) 'Alle dichters moesten eigenlijk improvisatoren zijn'. *Willem de Clercq naar zijn Dagboek*. I. 172.

Die Madame André, welke zich voor den lichtzinnigen Lucien Ferdolle opoffert; voor hem zelfs het volkomen overbodig, en in den roman onvoldoende gemotiveerd, offer brengt van haar kind; die zich dan, meer nog als een moeder dan als een minnares, aan hem verbindt, is door den schrijver met een zorg en een liefde geteekend, welke de gissing waarschijnlijk maken, dat een Madame André in Richepin's jonge leven een belangrijke rol heeft gespeeld. Doch tevens ruimt Richepin in de oplossing van de zeer dramatische toestanden aan het toeval, aan de conventie, een grooter plaats in dan een conscientieus romanschrijver past.

Van een dichter is die verpersoonlijking van den zinnelijken hartstocht, alles met zich slepende wat zich op zijn weg bevindt, welke *la Glu* heet. Van een dichter het verhaal, de legende zou men zeggen, van *Miarka la fille à l'ourse*, waarin Richepin zelf optreedt in de rol van Hohaul, koning der Romanis. Noch bijzonder nieuw, noch bijzonder belangrijk zijn de lotgevallen welke in deze romans worden verhaald - in *la Glu* zijn bovendien de realistische, wellustige bijzonderheden met te groote voorliefde op den voorgrond geschoven - maar in beide wordt men getroffen door het schilderachtige van de omlijsting: in *la Glu* de kust van Bretagne, zoo romantisch in zijn woestheid, in *Miarka* het leven van de Zigeuners, ruw en vaak terugstootend van realisme, maar vol kleur en gloed. Die zin voor het schilderachtige leidt Richepin in de keus zijner onderwerpen.

In de twee volgende romans, *Braves gens* en *Césarine*, verplaatst hij ons naar Parijs.

Richepin heeft Parijs, zijn schilderachtige hoekjes, zijn plekjes groen (‘paysages et coins de rue’) op alle uren van den dag en van den nacht bestudeerd. Hij kent de Parijsche volkstypen zoowel als de Parijsche vogelwereld: hij weet een musch uit het quartier Montmartre van een musch uit het quartier Montparnasse te onderscheiden; en herkent een Parijsche wijk alleen op de reuk. Wie dat niet kan, zwijge!

‘Pouvez vous reconnaître, les yeux fermés, un quartier de Paris à son odeur? Non! Alors, taisez-vous!’

Die reusachtige féerie, met haar *trucs*, haar *changements à vue*, haar schitterend decoratief, waarbij gij geen oogen genoeg hebt voor al de merkwaardigheden, die elkander met bliksem-

snelheid opvolgen, waarin de medespelenden tegelijkertijd toeschouwers, de toeschouwers op hunne beurt medespelenden zijn, en die beiden elkander uitfluiten of toejuichen - dat éénige schouwspel heeft voor hem geen geheimen meer. De kleine, dichterlijke tafereeltjes in proza, waarin hij die menschen en dingen in enkele vluchtige trekken teekent, vormen een aardigen bundel met den titel *le Pavé*.

Vooral wat er bizar-schilderachtigs, origineels, excentrieks in de wereldstad is, trekt hem aan. Altijd weer la Bohême, in haar duizenderlei schakeeringen.

Bohémiens zijn ook die Yves de Kergouët en Marchal, bijgenaamd Tombre, wier lotgevallen ons in *Braves gens* worden verhaald. Zij behooren tot die ‘assoiffés d'azur’, welke wij in *Noctambules* uit *La chanson des gueux* leerden kennen. De dichters uit dien kring droomen van het scheppen eener nieuwe poëzie, *l'écriture suggestive*, waarin de woorden kleuren vertegenwoordigen en de enkele klankschakeeringen beelden te voorschijn roepen; de musici zien in hun kunst, als de zinnelijkste, de intellectueelste, de meest natuurlijke en de meest wiskunstige, de kunst die alleen in staat is het onuitsprekelijke uit te spreken: de kunst der toekomst.

Yves de Kergouët, componist, hulp-organist in Ste Ursule te Passy en pianist-accompagnateur in het Café-concert *La boule verte* zoekt zijn ideaal in het volkslied (la chanson populaire), dat, als de algemeene taal, als de eenige poëzie, welke voor het volk toegankelijk is, om niet verspreid zou moeten worden.

Tombre, de tooneelspeler, droomt van een nieuwe dramatische kunst, waarin de verzen, als een mélopée, op eenzelfden toon als het ware gezongen worden, terwijl de acteur door een oneindige verscheidenheid in houding en gebaren, door versnelling of vertraging van het tempo, er karakter en kleur aan geeft. Zijn theorie tot het uiterste voortzettend, is hij tot de slotsom gekomen dat er slechts één kunst is: de pantomime, en hij vindt een nieuwe pantomime uit, waarin hij een Pierrot creëert, zooals er nog nooit een op de planken verschenen was; een Pierrot, niet in vroolijk helder wit, maar vaal, kleurloos, luguber, uitgeteerd, doorschijnend van magerte: een schim, maar een werkelijke schim: niet een Pierrot die doet lachen, maar een Pierrot die kippevel geeft...

Het is weer de dichter in Richepin die het dwepen van deze beide geniale dwazen in bladzijden vol hartstocht, vaak ook vol diepe melancholie, aangrijpend vertolkt.

Hoor den tooneelspeler, wanneer hij 's avonds huiswaarts keert na een van die koortsige, afmattende repetitiën, waarin hij zich heeft afgemarteld om iets nieuws, iets oorspronkelijks te vinden, totdat hij eindelijk de hand heeft gelegd op een nieuw effekt:

> Ça, cette chasse au génie, ces éclairs qu'on a soudain, après une heure de tâtonnements dans les ténèbres, ça, c'est la vraie, l'unique jouissance de notre sacré métier. Et ceux qui n'ont pas passé par là ne peuvent pas s'en douter seulement. Bah! les applaudissements du public, la salle qui tonne sous le flamboiement du gaz, tout cela n'est rien. Le coup de poing dans le coeur et dans la tête, c'est là, aux répétitions, qu'on le reçoit, quand on *trouve*, quand les camarades eux-mêmes, éreintés, envieux, mais empoignés malgré tout ne peuvent pas se retenir de crier: Cré nom! Ça y est!

En hoe dichterlijk dweept Yves, de musicus, wanneer hij zijn Madeline, die haar meester, thans haar man, nog eens gevierd en beroemd hoopt te zien, tracht te doen voelen, dat al die roem niets is, en het zijn hoogst verlangen moet wezen, dat zijn melodiën mogen blijven leven, terwijl zijn naam onbekend blijft.

> Songe done! Se dire, que dans longtemps, dans des années, après des siècles peut-être, la mélodie qui est sortie de nos coeurs, en les faisant tressailler, fera tressailler d'autres coeurs encore, et qu'à travers les âges écoulés ces coeurs battront à l'unisson des nôtres! N'est-ce pas ce qu'il y a de plus grand, de plus mystérieusement grand, dans l'art?.... Il ne s'agit pas, pour moi, de faire vibrer dans l'avenir les savants, les érudits, les heureux de l'intelligence, mais les petits, les gueux, les ignorants, les pauvres d'esprit.... Et pour que mes mélodies leur arrivent à l'état simple et fruste qui les touche, il faut qu'elles aient passé de bouche en bouche parmi eux, roulées en quelque sorte dans leurs traditions comme des galets longtemps polis par la mer.

De critiek had Richepin te verstaan gegeven, dat het tijd

voor hem werd zijn literaire krachten op iets anders te beproeven dan altijd weer op die Bohême en die bohémiens.

Césarine, de roman, die in het voorjaar van '88 verscheen, was zijn antwoord. In dien roman heeft Richepin zijne indrukken van den oorlog van 1870 en van de Commune willen geven.

De geschiedenis van Césarine, de Poolsche, die door haar wiskunstig genie een tiental oude geleerden om zich heen heeft verzameld, die haar aanbidden, het verhaal van haar liefde voor een armen, jongen teringlijder, voor wien zij zich opoffert, biedt op zichzelf weinig aantrekkelijks. Er is in de verhouding van de heldin tot enkele van haar bejaarde aanbidders veel onverklaards, waarvan wij de verklaring liever niet zoeken; en later in haar samenleven met den teringlijder veel onverkwikkelijks, haast terugstootends.

Maar behoort de eigenlijke roman, door de keuze van het onderwerp, niet tot de best geslaagde van Richepin, de beide episoden uit de hedendaagsche geschiedenis - de oorlog en de Commune - welke de inleiding en het slot van den roman vormen, reken ik tot de beste proza-bladzijden ooit door hem geschreven. Vooral het tafereel, waarmede *Césarine* aanvangt: het leger van Bourbaki dat, na de vergeefsche poging om Belfort te ontzetten, door de sneeuw op Besançon terug trekt, is met meesterhand geschilderd en buitengewoon aangrijpend.

Dat was geen leger meer, zelfs geen hoop krijgsvolk, geen bende, maar een verwarde massa, ‘débâcle de matière vivante et souffrante, qui roulait tumultueusement.’ Verkleumd van koû, verstompt van vermoeienis, uitgeput door gebrek aan voedsel, hadden de hersenen zelfs het vermogen niet meer om de pijn te onderscheiden, veroorzaakt door de gezwollen voeten en het door de vorst verstijfd gelaat. ‘On était tellement saoul de lassitude, tellement affaisé d'inertie, qu'on se laissait retomber à la confuse et douloureuse, mais presque inconsciente torpeur d'auparavant, si bien qu'à un nouveau cri de halte on s'apercevait que depuis la dernière alerte on avait marché tout endormi.’

Dit geheele eerste gedeelte, deze herinneringen aan een tijdperk van ontbering en ellende, zijn door Richepin met een rijkdom van bijzonderheden, met een klem en een kracht geschilderd, waardoor zij niet meer uit het geheugen gaan. Ook

dit alles, gelijk veel in Richepin's werk, is g e l e e f d , en door een dichter weergegeven.

Moeten wij nu, ten slotte, Richepin het hokje aanwijzen, waarin hij, als vertegenwoordiger van een bepaalde kunstrichting, plaats heeft te nemen? Hem etiketteeren en classificeeren? Een idealist of een naturalist, een romanticus of een realist van hem maken?

Ik gevoel er weinig lust toe. Trouwens het zou een gevaarlijk werk zijn ten opzichte van een kunstenaar, die, in de volle kracht van zijn talent, zijn laatste en zijn beste woord waarschijnlijk nog niet heeft gesproken.

De dolleman, de godslasteraar schijnen te hebben uitgewoed. De wervelwind van den onreinen hartstocht is gaan liggen. Wachten wij wat de dichter met den breeden wiekslag, met het klankvolle, gespierde en lenige vers ons nog te zeggen heeft.

J.N. VAN HALL.

Euripides.

Dr. K. Kuiper, Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides. Bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven der Atheners ten tijde van Pericles. (Haarlem, Tjeenk Willink. 1888.)
J. Berlage, Commentatio de Euripide philosopho. (Lud. Bat. ap. E.J. Brill. 1888.)

Twee onzer landgenooten hebben, geheel onafhankelijk van elkander, studie gemaakt van de wijsgeerige denkbeelden van Euripides. Vóór ons liggen het akademisch proefschrift van Dr. B e r l a g e en het lijvige boekdeel van Dr. K u i p e r , dat vele zijner ambtgenooten aan onze gymnasiën tot jaloerschheid en navolging moge prikkelen. De verschijning van beide geschriften verblijdt ons zeer, omdat er uit blijkt, dat onze philologen niet uitsluitend zich op de kritische en grammatische zijden van hun studie toeleggen, maar dat er onder hen zijn die de werken der oudheid om hun inhoud lezen. Men moet het eene doen en het andere niet nalaten. De taak om de gedachten van de grieksche schrijvers zuiver terug te geven en te beoordeelen, is waarlijk niet zoo gemakkelijk als zij vaak meenen, die in dergelijken arbeid alleen vrij goedkoope beschouwingen willen zien. Bij de behandeling van een schrijver als Euripides komen moeilijke en ingewikkelde vraagstukken ter sprake. Eere aan onze beide schrijvers om hun moed die vraagstukken te hebben aangedurfd. Oppervlakkig schijnt de arbeid, dien zij ondernomen hebben, weinig voldoening te beloven. Zij voorzien niet in een leemte: immers vóór hen hebben reeds velen over Euripides geschreven; zij kennen die voorgangers en moeten zich in de meeste gevallen bepalen tot het kritisch toelichten van reeds vroeger geuite

gevoelens. Evenmin als een eerste, spreken zij een laatste woord: reeds hun onderling verschil bewijst, dat de vraagstukken waarover zij handelen alles behalve uitgemaakt zijn. Toch is het werk, dat onze beide litteratoren verricht hebben, hoogst nuttig. Over rijke gedachten en groote problemen zoo degelijk te spreken als zij doen, is altijd vruchtbaar. Daarenboven geven zij ons een blik op hetgeen verworven is, en doen ons gevoelen wat ons nog ontbreekt. Berlage heeft in zijn systematisch overzicht van Euripides' denkbeelden veelal zich bij de gangbare voorstellingen aangesloten, evenwel steeds zelfstandig en kritisch. Kuiper tracht meermalen nieuwe wegen te banen. Laat mij er aanstonds bijvoegen, dat ik hem op die paden gewoonlijk niet volg. Van dat verschil zal hier en daar in mijn stuk wel blijken, al is dit tijdschrift de plaats niet om het uitvoerig toe te lichten en te beredeneeren.

Het latijnsche proefschrift van Berlage blijft op het studeervertrek der philologen; maar Kuiper's boek vraagt belangstelling ‘ook buiten den kring der eigenlijke literatoren.’ Ik heb hooren beweren, dat de schrijver zich een illusie maakt, want dat er ten onzent geen publiek is aan te wijzen voor dergelijke lectuur. Het zou jammer zijn: zijn boek is goed geschreven, en bij uitstek geschikt beschaafde lezers in te leiden in de wereld van gedachten, die de oude Grieken bewogen. Voor zoover het noodig mocht zijn, wil ik een poging wagen de lezers van *de Gids* te overtuigen, dat de dichter, aan wien de letterkunde gestalten als die van Alcestis, Medea, Iphigenia, Phedra, Hekabe verschuldigd is, de belangstelling ten volle verdient.

I.

Geen eeuw heeft tot het geestelijk kapitaal der menschheid meer toegebracht dan die, welke met den slag van Marathon begon om met den val van Athene te eindigen: de 5e v. Chr. Toen hebben die reeks van mannen gebloeid, die in wijsbegeerte, geschiedenis, poëzie, beeldende kunst, gelijk op het gebied van het staatsleven, de hoogste problemen onder de oogen hebben gezien, typen en vormen geschapen, die blijvend voor de menschheid waarde zouden hebben. Geen belangrijker bladzijde in de geschiedenis der beschaving dan die, waarop de

namen van Perikles en zijne tijdgenooten geschreven staan. Het toen verworvene heeft een groote macht in de wereld geoefend, later met het Christendom beurtelings in verbond en in strijd, nog heden door vromen zoowel als door wereldsche lieden zeer verschillend beoordeeld.

Het heeft den schijn, dat dit tijdvak ons zeer goed bekend is. Wij bezitten veel van de grieksche litteratuur uit die dagen, en sedert de Renaissance, d.i. dus reeds verscheidene eeuwen, zijn die werken met ijver gelezen en verklaard. Wij behoeven dan ook niet lang te zoeken naar uitgaven en commentaren, en evenmin ontbreekt het, vooral in den laatsten tijd, aan studiën, die in systematischen samenhang de denkbeelden van een of ander schrijver, of die der Grieken in het algemeen ontvouwen. Toch bergt die eeuw, met haar uitgebreide en zoo zorgvuldig onderzochte letterkundige nalatenschap, nog menig geheim, waartoe de sleutel misschien voor goed verloren is. Een aantal van toespelingen uit Aristophanes' komediën zullen ons wel ontsnappen; en wat van nog meer belang is: al de moeite die men er aan besteed heeft vermocht tot heden het vraagstuk naar de verhouding tusschen Plato en Aristoteles niet op te helderen. Zoo blijven er tal van duistere punten. Daarbij komt, dat wij ons tegenwoordig niet meer tevreden stellen met den zin van het geschrevene in het algemeen te begrijpen. Wij dringen dieper door, wij vragen, hoe de gedachten bij den schrijver zijn ontstaan, op welken toon zij uitgesproken zijn, welken indruk zij op de eerste hoorders of lezers moesten maken. Wanneer twee hetzelfde kunnen zeggen zonder dat het hetzelfde is, willen wij ook dat onderscheid proeven. Wij zoeken naar den achtergrond der gedachte in de traditie, in de publieke opinie, in de stemming van den schrijver. Bij de behandeling der hedendaagsche litteratuur kan men aan deze verscherpte eischen tot op zekere hoogte voldoen; ja, sommige perioden uit een ver verleden, b.v. de eeuw van Cicero, laten zich eveneens op vrij bevredigende wijze toelichten. Maar met het tijdvak, waarin het grieksche treurspel heeft gebloeid, geraken wij niet op dien voet van gemeenzaamheid. Dikwijls moeten wij naar de bedoelingen, de verhoudingen raden. Houden wij dit in het oog, wanneer men ons belooft een ‘bijdrage tot de kennis van het godsdienstig leven der Atheners ten tijde van Pericles.’

Vooral met het oog op Euripides dringen dergelijke over-

wegingen zich aan ons op. Van zijn dramatischen arbeid zijn, behalve tal van fragmenten, 18 geheele stukken tot ons gekomen. Want den Rhesus achten wij, met de meeste critici, ten onrechte hem toegeschreven. In die drama's nu vinden wij tal van wijsgeerige beschouwingen, en vele, voor een deel schoone en scherp geformuleerde, spreuken. Daarin worden echter zoovele gezichtspunten aangegeven, dat het moeite kost er eenheid in te ontdekken. Berlage valt Euripides dan ook hard om zijn onvastheid en vele tegenstrijdigheden. Kuiper heeft in des dichters inzichten meer eenheid gevonden, maar moet ten slotte toch ook de negatieve en de positieve zijden min of meer onverzoend naast elkander plaatsen.

De vraag doet zich voor, wat onze beide schrijvers tot Euripides heeft getrokken. Zij verraden geen groote ingenomenheid met den dichter, integendeel zij sparen hem geen verwijten, en beoordeelen hem, althans in mijn oog, somtijds onrechtvaardig. Beiden echter geven op de gestelde vraag ongeveer hetzelfde antwoord: zij zien in Euripides den meest modernen der grieksche treurspeldichters. Kuiper zegt in zijn voorrede, dat hij getracht heeft ‘in den persoon van Euripides den strijd te schetsen, die in het laatst der vijfde eeuw vóór Christus de harmonie van het geestelijk leven der Atheners begon te verstoren: den strijd tusschen nieuwe wijsheid en oud geloof.’ Ook Berlage denkt aan iets dergelijks, als hij in de geestelijke ontwikkeling des dichters drie perioden onderscheidt. In het eerste tijdvak zou Euripides nog niet aan de goden getwijfeld hebben, uit het tweede vernemen wij de bitterste klachten en de felste verwijten tegen hun bestuur, in het laatste heeft hij den nutteloozen strijd opgegeven en is tot berusting gekomen. Die schets van des dichters ontwikkeling moge op een onzekere chronologie zijner stukken rusten, de tegenstelling die er in is beschreven heeft de meesten bij Euripides getroffen. Men ziet gewoonlijk in hem den woordvoerder dier richting, die het oude geloof en de zedelijke grondslagen der maatschappij ondermijnde, den man, die meer dan eenig ander, het ontbindende subjectivisme vertegenwoordigde, ‘een waar zoon der individualisme kweekende demokratie.’[1)]

1) Kuiper. p. 304.

Reeds voor ruim 30 jaren heeft Nägelsbach deze beschouwing met tal van plaatsen gestaafd. Wel kan men bij een dramatisch dichter er aan twijfelen of de uitspraken, die hij aan zijn personen in den mond legt, wel zijn eigen overtuiging uitdrukken, of dat zij tot de karakteristiek dier personen behooren. Men heeft dan ook, vooral bij Euripides, herhaaldelijk gepoogd een toetssteen te vinden, om 's dichters eigen gevoelen op te sporen. Dit is echter even onmogelijk als overbodig. Want de gevoelens, die hij aan zijn personen toedicht, zijn toch bij hem zelf opgekomen, ook indien hij ze niet beaamt blijft het toch nog karakteristiek voor hem en zijn tijd, dat hij ze onder woorden brengt. Niet zonder rede dus maakt Aristophanes onzen dichter aansprakelijk voor die bestrijding der goden, die bij herhaling in zijn treurspelen voorkomt. Daarenboven de vergelijking van Euripides met zijn beide grootere voorgangers valt ook ten opzichte van godsdienst en zedelijkheid sterk in zijn nadeel uit: overweldigend is de indruk van het vele, dat bij Aeschylus en Sophokles vaststond en dat bij Euripides wankelt.

Dit alles is overbekend. Toch zou het gewenscht zijn het karakter van het ongeloof van Euripides nauwkeuriger te bepalen dan tot nog toe is geschied. Daartoe moet men in de eerste plaats de kracht kennen van hetgeen hij bestreed. Het oude geloof, dat hij aanrandde, was in zijn omgeving lang zoo diep niet ingeworteld, als men soms meent. Het is een dwaling den godsdienst der Grieken te houden voor een stel van overtuigingen; hij bestond veeleer uit praktijken en instellingen. Indien dichter en wijsgeer maar de oude inrichtingen, die den grondslag vormden van het leven en van den staat, ongedeerd lieten, zag men in hun prediking geen gevaar. Dat mythen aangaande de goden onwaardige voorstellingen gaven: deze bewering was in Euripides' dagen eer onbeduidend dan stout. Het komt mij voor dat Kuiper, al erkent hij ook het bovenstaande, toch met vele anderen, een veel te groote beteekenis hecht aan de slechte rol, welke de goden dikwijls bij Euripides spelen. Er is voorzeker een pijnlijke tegenstelling tusschen dien vromen knaap Ion in den tempel van zijn vader Apollo opgegroeid, een griekschen Samuel, en den laaghartigen god, die zoowel de moeder als het kind heeft verlaten. Artemis kan haren trouwen dienaar Hippolytus niet

redden, zij is getuige van zijn dood en kan slechts haar onmacht toonen. Het is waar, dat Euripides zulke toestanden niet bedekt, maar met opzet in het licht plaatst. Doch evenzeer waar, dat dergelijke voorstellingen niets vreemds bevatten. De goden bij Homerus waren ook vaak slecht en belachelijk; en reeds lang vóór Euripides hadden wijsgeeren hun ergernis uitgesproken over die voorbeelden van diefstal, echtbreuk, bedrog door de goden der mythologie gegeven. Zelfs Aristophanes, die zich opwierp als verdediger der oude vroomheid, ontzag zich niet in zijn komediën de goden op de potsierlijkste wijze ten tooneele te brengen.

Staan de zaken zoo, dan verbaast het ons niet zoozeer, dat Euripides de goden laat optreden gelijk hij doet, als veeleer, dat de toon dien hij tegenover hen aanslaat zooveel bitterheid en verontwaardiging ademt. Wat prikkelde hem om voorstellingen aan te tasten, die nooit de rol van een godsdienstig geloof hadden vervuld? Hetzelfde wat een Plato er toe bewoog de oude epische poëzie uit zijn staat te bannen: nml. dat die voorstellingen aan de zedelijke vorming in den weg stonden. Ook Kuiper heeft dit zeer juist in het licht gesteld[1)]. Euripides stelde eischen, die aan een Homerus geheel onbekend waren: de goden moesten goed zijn, er moest een rechtvaardig wereldbestuur der menschen lot billijk verdeelen, een god die iets schandelijks verrichtte was geen god. Die eischen werden de maatstaf, waarmede de dichter kritiek oefende op de overgeleverde mythen, en die hij aanlegde aan de toestanden van het leven. Ook hier, gelijk bij andere volken, werden de ongelijke lotsbedeeling, het onrecht in de wereld en de overmaat van het lijden, de aanloop voor een theodicee. Tot een werkelijke theodicee, een eenigermate bevredigende oplossing dezer vraagstukken, heeft Euripides het niet gebracht; maar als men hem daarover hard valt ziet men al te dikwijls voorbij, dat zijn ontkenningen eigenlijk eischen zijn, dat er geloof achter schuilt. Ongeloof en ongeloof zijn twee. Sommige ontkenningen zijn uiterst lichtzinnig en goedkoop, andere hebben een positief geloof tot achtergrond. De staatsman Kritias, met wien onze dichter omgang heeft gehad, had in een verloren treurspel, Sisyphus, het geloof aan de goden eenvoudig als

1) p. 246 vlgg.

een menschelijk verzinsel voorgesteld. Zoo gemakkelijk heeft Euripides het zich stellig niet gemaakt, bij hem vinden wij: ‘denjenigen Unglauben welcher der verzweifelnde Glaube ist’[1]. Euripides zag niet meer het leven als aan goddelijke ordeningen gebonden en daardoor bevredigend verklaard. Hij had dus verloren, wat zijn voorgangers bezaten; maar hij was allerminst een vrijgeest in den vulgairen zin. Ook aan de godsdienstpraktijken betoonde hij zich niet vijandig. De waarheid van openbaringen in teekenen en droomen moge in zijn drama's hier en daar in twijfel getrokken worden, veel talrijker zijn de plaatsen waarin hij de mantiek als iets werkelijks erkende. Het recht der goden op vereering stond bij hem vast; de doodendienst trad zeer op den voorgrond. Dit alles vergoedt stellig niet het verlies van het geloof aan een rechtvaardig wereldbestuur. Maar Euripides heeft dit gemis levendig gevoeld, in zijn binnenste brandde de strijd tusschen de eischen des gemoeds en het beeld dat de werkelijkheid te aanschouwen geeft. Hij wilde om het laatste de eerste niet opgeven. Vandaar dat hij ten slotte de goddelijke dingen als onzeker beschouwde. Hij gebruikte dikwijls algemeene termen om de goddelijke werkingen aan te duiden: een god, wie hij ook zij. Ik zie in dat gebruik niet, met Kuiper[2], achteloosheid of koele onnadenkendheid, mij klinkt daaruit de, ook elders zoo vaak vernomen, klacht tegen, dat de goddelijke zaken den mensch verborgen blijven. Wat ze aan onze oogen onttrekt is altijd weer datzelfde onredelijk, onverwacht heen en weer springen der menschelijke lotgevallen, dat ons elken vasten grond onder de voeten doet verliezen.

In het bovenstaande meen ik de juiste maat te hebben aangegeven, in welke de bewering, dat Euripides het volksgeloof zou hebben ondermijnd, waarheid bevat. Wij wijten dan ook zijn impopulariteit niet aan zijn z.g. ongeloof. Dat hij zoo zelden in den wedstrijd bekroond werd, zal wel hieraan liggen, dat hij reeds bij den tijdgenoot, evenals bij het nageslacht, leed onder de vergelijking met Sophokles, die daarenboven een beminnelijk man moet geweest zijn, terwijl alles doet vermoeden, dat Euripides een moeilijk karakter had. Voorts

1) Woord van Mommsen bij Berlage, p. 110.
2) p. 200.

schijnt ook zijn techniek aanstoot gegeven te hebben, gelijk wij uit Aristophanes opmaken. Wij kunnen dit moeilijk meer nagaan, daar wij zijn melodiën niet meer kennen, terwijl ook zijn poëtische stijl en dictie slechts door die weinigen kan beoordeeld worden, die een fijn taalgevoel voor het Grieksch hebben. Voorts leidde Euripides een ambteloos leven, hij was een der eerste ‘hommes de lettres’, gelijk de sofisten van de wijsbegeerte een beroep hadden gemaakt: in veler oog een bedenkelijke nieuwigheid.

II.

Euripides bezat een boekerij, en was met de litteratuur van zijn volk vertrouwd. Het is verleidelijk de sporen van die kennis in zijn werken na te gaan, te onderzoeken welke invloeden hem hebben gevormd. Die vraag hangt ten nauwste samen met die naar het standpunt van onzen dichter. Kuiper staat dienaangaande een meening voor, die wij niet kunnen deelen. Hij vindt wel in Euripides geen ‘regelmatig theologisch systeem’, maar dicht hem toch zeer wijsgeerige overtuigingen toe. Deze bestrijder van het gewone polytheïsme en verwerper van den volksgodsdienst zou aan Heraklitus en Anaxagoras het geloof ontleend hebben aan een goddelijke oppermacht, een hoogen scheppenden Aethergod. Aan dien god nu, dien de natuurphilosophie hem had doen erkennen, stelde de dichter zedelijke eischen. Den natuursamenhang noemde hij, op het voetspoor zijner voorgangers, met verschillende namen: Chronos tijd, Nomos wet, Moira lot, Ananke noodwendigheid, Dike recht. Die natuurlijke orde der wereld trachtte hij nu te herscheppen tot een zedelijk bestuur over der menschen daden en lotgevallen; maar juist in dit streven slaagde hij niet. Dit is, in het kort, het gevoelen door Kuiper op degelijke wijze bepleit.

Zijn betoog kunnen wij hier niet in bijzonderheden nagaan. Wij zouden hem dan moeten volgen o.a. in zijn bespreking van het stelsel van Anaxagoras, dat stellig niet tot de gemakkelijkste deelen van de geschiedenis der grieksche wijsbegeertebehoort. Wij kunnen hier alleen onzen indruk teruggeven, dat men dikwijls te ver gaat in het opsporen van den invloed dien dat stelsel op Euripides heeft gehad. Het is zeker, dat de dichter den wijsgeer heeft gekend, en evenzeer, dat Anaxagoras'

leer in de terminologie van Euripides sporen heeft nagelaten. Maar dit bewijst toch eigenlijk weinig, even weinig als de aanklacht van Aristophanes, die zijn tegenstander hekelde omdat hij de goden verwierp en den Aether als zijn god aanriep. Men leide daaruit niet af, dat Euripides beslist aanhanger, veel min prediker, van een of ander wijsgeerig stelsel is geweest. Dramatische poëzie is een uiterst ongeschikt voertuig voor een theorie over den bouw van het heelal. De dichter, die over de elementen en het samenstel der wereld wil handelen, zal een leerdicht schrijven, zooals Lucretius.

Men geve zich rekenschap in welken zin men Euripides een wijsgeerig dichter kan noemen. Hij kent ongetwijfeld wijsgeerige stelsels, en lascht hier en daar in zijn stukken wat bespiegeling in. Vooral is hij rijk in spreuken, en zijn de personen in zijn drama's vaak meer beschouwend dan handelend. Doch die beschouwing richt zich op het leven, niet op de wereld en hare elementen. De philosophie van het drama ligt toch altijd op het gebied der theodicee, peinst over het raadsel van 's menschen lot. Wil men uit dramatische dichters samenlezen, wat zij over den bouw der wereld zeggen, dan kan dit leerzaam zijn om de denkbeelden van hun tijd en omgeving te leeren kennen. Maar men zoeke nooit de beteekenis hunner poëzie op dit gebied: hun terrein is het leven met zijn vele verhoudingen en toestanden. Daarom hecht ik weinig aan een onderzoek naar den invloed, dien de physische theoriën van Anaxagoras of anderen op Euripides hebben geoefend. Misschien hebben die theoriën den dichter bekoord, misschien heeft hij een poos er de oplossing van het raadsel van het lot van verwacht: stellig heeft hij die oplossing daar evenmin als bij de goden der mythologie gevonden. Daarom stel ik de plaatsen, waarin een zekere theorie over het heelal doorschemert, ongeveer op dezelfde lijn met de vele mythologische uitweidingen en versieringen in de koorliederen, en zie er allerminst een geloofsbelijdenis van den dichter in. Maar ik moet bekennen, dat onzen indrukken in dezen, al zijn zij niet ongemotiveerd, altijd iets willekeurigs aankleeft. In de Troades roept Hekabe de godheid, de ondoorgrondelijke, aan als grondslag der aarde en op de aarde rustend, hetzij Zeus, hetzij physische Ananke (‘wereld-noodzaak’ Kuiper), hetzij geest der stervelingen. Deze regels houdt Kuiper voor een ge-

loofsbelijdenis van den dichter, geen aarzelend aanroepen der goden, maar de meest ernstig gemeende omschrijving van het beginsel der wereld[1]. Het is mogelijk, dat hij gelijk heeft, maar anderen zien in de beschrijving dier regels misschien een min of meer gedachteloos gebruik van philosophische termen. Onze opvatting in dezen hangt sterk af van onze indrukken van het oogenblik. In elk geval is het in mijn oog niet mogelijk te bewijzen, dat Euripides inderdaad een philosophisch standpunt aan Heraklitus en Anaxagoras had ontleend. Onze dichter had, gelijk zoovele beschaafden uit zijne evenals uit onze dagen, van een philosophische beschouwing van het heelal veel gehoord. Brokstukken daarvan, termen en gedachten, waren in zijn geest blijven haugen, gedeeltelijk verwerkt gingen zij in zijne verzen over. Maar hij was daarom nog niet volgeling van een bepaalde school[2]. Zijn blik richtte zich niet op den bouw der wereld, maar op de zedelijke wereldorde.

Euripides' positieve overtuigingen zoek ik 't meest in die gedachten, welke Kuiper onder den titel ‘elementen der verzoening met den volksgodsdienst’ behandelt. Daartoe behooren de vereering van den Zeus van Kreta, de nieuwere ontwikkeling van den Dionysusdienst en de hoop der onsterfelijkheid. Kortom, het is de mystische richting in den godsdienst die Euripides heeft aangetrokken. Telkens brengt hij haar hulde. Een koorlied in Helena prijst de mysteriën, Hippolytus is er een aanhanger van, Herakles heeft ze in de onderwereld mogen aanschouwen. De fragmenten uit het verloren treurspel Cretenses ademen een mystischen geest, het sterkst is dit het geval met de Bakchanten, des dichters laatste en een zijner beste werken.

De opkomst en invloed der mystische beschouwingen en praktijken behoort tot de gewichtigste onderwerpen uit de geschiedenis van den griekschen godsdienst. Sedert lang is de aandacht op dit probleem gevestigd. Lobeck heeft in zijn Aglaophamus (1829) een rijken oogst van gegevens over de grieksche mystiek bijeengebracht, zoodat men voor de plaatsen zelf hem nog altijd gebruikt, al kunnen zijn wanhopig nuch-

1) p. 312.
2) Zoo ook Berlage p. 73 sqq. Trouwens ook Kuiper, schoon hij den invloed der wereldbeschouwing van Heraklitus en Anaxagoras op Euripides zoo breed uitmeet, heeft herhaaldelijk erkend, dat onze dichter de zedelijke problemen op den voorgrond stelt, o.a.p. 321.

tere verklaringen bijna niemand meer bevredigen. Meer dan een halve eeuw werkt de kritiek aan dit vraagstuk, toch is het nog niet van alle zijden opgehelderd. Kuiper wijkt in dezen van de meest gangbare meeningen belangrijk af. Terwijl men ongeveer overal lezen kan, dat Euripides zeer onder den invloed der orfische beschouwingen heeft gestaan, wijdt Kuiper een uitvoerige noot[1)] aan de bestrijding van dat gevoelen. Hier vooral kan ik hem niet volgen in de bijzonderheden, wier uiteenzetting geheel buiten het kader van *de Gids* zouden vallen. Ik stel dus eenvondig mijne opvatting tegenover de zijne.

Aan den onden naam van den mythischen zanger Orpheus uit Thracië hechtten zich een aantal van godsdienstige praktijken, het bestaan van een godsdienstige gemeenschap of, zoo men wil, sekte, een uitgebreide litteratuur, twee of drie philosophische mythen, geheel een eigenaardige levensbeschouwing. Ongelukkig is het Orfisme ons slechts uit gebrekkige gegevens bekend: de fragmenten uit de litteratuur geven geen vast uitgangspunt. Er waren oude thracische tooverspreuken van Orpheus: een koor uit Alcestis vermeldt ze als onmachtig tegen het leed. Er waren orfische theogoniën: Herodotus kent ze als in naam ouder maar inderdaad jonger dan Homerus en Hesiodus. Plato en Aristoteles noemen Orpheus, maar stellen ons niet in staat den invloed dezer richting zuiver te bepalen. Eerst na Christus vinden wij bij kerkvaders en neoplatouici talrijke fragmenten van orfische litteratuur. De mogelijkheid bestaat dus, dat die litteratuur van jongen datum is. Dit gevoelen bepleit, op het voetspoor van Schuster, Kuiper. Volgens hem was in Euripides' tijd het Orfisme nog van weinig beteekenis. De orfische sekte met haar reinigingen en ceremoniën genoot gering aanzien, de eigenaardig orfische mythen en dogmen, de theogoniën en het pantheïsme, de symbolische mythen van Phanes en Dionysus-Zagreus verscheurd door de Titanen, kortom ‘de voornaamste afwijkingen van den griekschen godsdienst’ bestonden toen nog niet. Tegenover die meening nu volgen nog sommige der nieuwste onderzoekers den ouden Lobeck: zij meenen niet alleen dat er in de 6e eeuw reeds een orfische litteratuur bestond, die al die kenmerkende trekken vertoonde, maar ook dat die richting een geestelijke

1) p. 111-121.

macht is geweest, en op de grootste geesten van het volk bezielend heeft gewerkt[1].

Een der groote bezwaren bij het onderzoek naar het Orfisme is, dat het zich niet laat isoleeren van andere gelijksoortige verschijnselen, waarmede het in historisch verband heeft gestaan. De orfische kringen zweven voor ons in een soort van half historische schemering, waarin wij ze niet kunnen onderscheiden van pythagoreïsche genootschappen, die soortgelijke regels onderhielden. Ook waren de orfische beschouwingen al te nauw verwant met die der mysteriën van Demeter en Kore om er op den duur niet mede samen te smelten: Dionysus-Bakchus erlangde een plaats naast de godinnen van Eleusis. Al deze verschijnselen in hun onderling verband vormen de mystische zijde van den griekschen godsdienst.

Kuiper heeft den invloed van het een en ander op Euripides wel erkend, maar den omvang en het gehalte dier mystiek niet doorzien, en daarom gemeend het Orfisme er van te kunnen isoleeren. Volgens hem heeft Euripides wel den Zeus-Zagreus en den Dionysus in zijn nieuwen vorm gehuldigd, terwijl hij de Olympiërs verwierp, maar Orfisme zou bij hem niet te vinden zijn. Want het Orfisme bestaat in zekere symbolische bespiegelingen, in dualistische en pantheïstische beschouwingen en mythen, die eerst later zouden ontstaan, kortom in afwijkingen van den 'gewonen griekschen godsdienst'[2], die aan de 5e eeuw nog vreemd waren. Men zou tegenover dit pleidooi kunnen vragen waarin die 'gewone grieksche godsdienst' bestond, en ook zich kunnen verwonderen, dat pantheïsme en dualisme zoo in éénen adem genoemd zijn, alsof zij niet veeleer elkander afstootten dan aantrokken. Ik zal beider aanwezigheid in het Orfisme niet loochenen, maar meen toch dat die samenvoeging verklaring behoeft. Verder rust Kuipers betoog grootendeels op de afwezigheid van sporen van Orfisme in Euripides' dagen. Maar de ascetische oefeningen, de reinigingen, die men met ritueele reinheidswetten niet moet verwarren, de inwijdingen bestonden toch reeds toen. Deze nu zijn niet zoo onbeduidend als het bij Kuiper den schijn heeft: er ligt een geheele levensbeschouwing, de erkenning

1) Zoo O. Gruppe, Die griechischen Culte und Mythen in ihren Beziehungen zu den orientalischen Religionen (I 1887), en O. Kern, De Orphei, Epimenidis, Pherecydis theogoniis quaestiones criticae (1888).

2) O.a.p. 380.

eener kloof tusschen het natuurlijk en het geestelijk gebied in opgesloten. De mensch is in zijn gewone toestanden niet aannemelijk voor de godheid, hij moet door onthouding zich verzaken, door afwassching de smetten wegdoen, door bijzondere inwijding tot de gemeenschap der goden worden toegelaten. Of nu de verklaring hiervan in de mythe, dat de menschheid uit de asch der verpletterde Titianen gevormd en daarom zondig is, van oudere of jongere dagteekening is, doet weinig ter zake; ik acht ook het eerste lang niet onmogelijk.

Het Orfisme is dus niet, gelijk Kuiper het voorstelt, iets afzonderlijks, dat op zekeren tijd in den griekschen godsdienst, waaraan het oorspronkelijk vreemd was, insloop; het is meer dan een theogonie, het is een der openbaringen van een algemeene richting, die ook bij de Grieken overoud was: de mystiek. Men kan de orfische invloeden noch bij Euripides noch elders van de mystische afscheiden. Ik wil wel gelooven, dat de symbolen en mythen van het Orfisme zich tot in late eeuwen toe, vooral in de richting van een steeds beslister pantheïsme, hebben ontwikkeld; à priori staat het echter volstrekt niet vast, dat de hoofdtrekken dier mythen van jongen datum zijn, veeleer zijn de philologen tegenwoordig bezig het omgekeerde waarschijnlijk te maken. Nu dit zoo is, valt op te merken, dat de invloed zelfs van theogonische bespiegelingen der Orfici op Euripides lang niet is buitengesloten. Chronos en Ananke, ja ook Aether zijn beginselen in orfische theogoniën: waarom kan Euripides ze niet daaruit hebben ontleend? Het spreekt echter van zelf, dat ik aan dit vermoeden geen overdreven gewicht hecht. Van meer belang is de vereenzelviging der verschillende godengestalten, die theokrasie, die men reeds van ouds aan het Orfisme toeschreef. Euripides vereenzelvigt Demeter met Rhea Kybele, Gaea en Hestia; Helios met Apollo. Bij goden en menschen wischt de mystiek altijd gaarne de scherpe trekken der persoonlijkheid uit, en slaat den weg in naar het pantheïsme.

Maar tot die theokrasie bepaalt zich de invloed van het Orfisme bij Euripides niet. Men kan die te recht of te onrecht nog in ettelijke andere punten opsporen. Te onrecht m.i. in den Hippolytus. De kuischheid van dezen jongeling, die de liefde veracht, is iets anders dan de onthouding volgens orfischen regel; daarbij komt dat Artemis niet tot den kring van de

goden der mystiek behoort. Maar te recht in de fragmenten der Cretenses, zoowel in dat waarin de Zeus-priester het leven beschrijft dat hij als dienaar van zijn god en van Kybele leidt, als in dat andere, waarin Zeus ook als god der onderwereld wordt aangeroepen[1]. Ook in de beoordeeling van het leven ontmoeten Euripides en de Orfici elkander: als ik aan de bekende orfische spreuk denk, dat de schepper uit zijn glimlach de goden heeft gemaakt en uit zijn tranen de menschen, de ongelukkigen, dan herinner ik mij tevens, dat geen dichter der menschen jammerlijk lot dieper heeft beklaagd dan Euripides. Bij deze gelijkheid van stemming denk ik natuurlijk niet aan directen invloed. Wel is die echter te bespeuren in hetgeen Euripides over den dood zegt. Een paar maal heeft hij de vraag geopperd, of het leven niet eigenlijk sterven en het sterven leven is: een diepe gedachte, die, gelijk Kuiper zeer juist opmerkt, beter verdiende dan den 'goedkoopen en min waardigen spot' van Aristophanes[2]. Voor die gedachte zoek ik nu niet de bron in de leer, dat de mensch uit de onbezielde elementen zou zijn voortgekomen, of in een soortgelijk philosopheem van Heraklitus, maar in de mystische theologie, waaruit misschien ook reeds Heraklitus had geput. Immers dezelfde spreuk komt zoowel bij Xenophon als bij Plato voor, de laatste brengt ze in verband met wat 'de wijzen' leeren, en denkt daar aan Pythagoreërs, maar zij is stellig evenzeer, en misschien wel oorspronkelijk, orfisch. De goden der orfische culten toch en die van de mysteriën in het algemeen vertegenwoordigen deze zelfde gedachte. Het zijn de Zeus van Kreta die tegelijk Hades is, de Dionysus-Zagreus die verscheurd wordt, Demeter en Kore. Dit zijn de goden die beurtelings het licht der bovenwereld en de donkere onderwereld aanschouwen, die lijden en sterven maar om weder op te staan, die alzoo den kringloop van leven en dood zelf ondergaan. Met deze goden kan de mensch zich vereenzelvigen, met hen lijden om met hen te juichen, inwijding in hun mysteriën geeft hem een betere hoop voor het hiernamaals, gelijk reeds de homerische Demeter-hymne zegt.

Van ouds bestond er verwantschap tusschen deze mystische

1) Beide stukken bij Kuiper, p. 379, 382.
2) p. 412.

culten en de tragedie: immers is deze uit den dienst van Dionysus ontstaan. Het moge dan waar zijn, dat die Dionysus, wien de oude dithyrambe gold, niet alle trekken gemeen had met den Zagreus der orfische mythe of met den Bakchus der mysteriën: toch was de kring van gedachten van het drama en die der mysteriën dezelfde: de tegenstellingen van dood en leven, schuld en verzoening. Wij dagteekenen dan ook niet van Euripides den invloed der mystiek op de grieksche tragedie: die invloed berust op oorspronkelijken samenhang[1)]. Maar wel komt dit verband nergens sterker uit dan bij Euripides. Een zijde daarvan heeft haar hoogste uitdrukking gevonden in dat treurspel, dat, zoo sterk als geen ander, de macht van Bakchus verheerlijkt, en dat tot de meesterstukken der oudheid behoort. Wij willen van dat drama, de Bakchanten, de hoofdgedachten in het licht stellen.

De handeling van het stuk is eenvoudiger, dan dikwijls elders bij Euripides; ook het koor, dat uit de Bakchanten zelf bestaat, neemt er deel aan, ja vervult er een hoofdrol in. De liederen van dat koor zijn dus veel minder een vreemd versiersel dan anders bij Euripides het geval is. Wel is waar worden de voornaamste tooneelen ons niet getoond maar verhaald; doch die twee verhalen behooren tot de schitterendste stukken die Euripides heeft gedicht. Het beloop van het stuk is als volgt. Dionysus, de zoon van Zeus en der thebaansche Semele, komt, nadat hij ettelijke vreemde landen heeft bezocht, te Thebe, om ook daar zijn dienst te vestigen, welke in bakchische razernij bestaat. Hij wint er de vrouwen voor, die in drie koren, aangevoerd door vorstinnen, zijn feesten vieren. Met klimop bekransd, een reevel om de leden, den thyrsusstaf in de hand, juichen en joelen zij ter eere van den nieuwen god, die haar boven de menschelijke perken verheft, zoodat zij als een spel stieren verscheuren en vuur dragen dat niet verteert. Ook de oude Kadmus en de ziener Tiresias buigen voor de macht van den zoon van Zeus, die zich zoo schitterend openbaart. Niet alzoo Pentheus, de vorst van Thebe, Kadmus' kleinzoon. Hij ziet in den god een indringer, in den nieuwen dienst een schande en een gevaar voor zijn volk. Hij laat enkele vrouwen grijpen,

1) Men leze hierover het belangrijke werk van J. Girard, Le sentiment religieux en Grèce d'Homère à Eschyle.

en zet ook den god zelf gevangen. Maar de god bevrijdt zich en zijn volgelingen, de ketenen vallen af, alsof zij niets waren. Ook des konings geest benevelt Dionysus met waan, en brengt den vorst er eindelijk toe om verkleed op den Kithaeron het doen der Bakchanten te gaan bespieden. Dit is Pentheus' verderf. In blinde razernij, die de god aanblaast, rennen de vrouwen, 's konings moeder Agaue vooraan, op hem los en verscheuren hem. Agaue draagt het hoofd haars zoons, waarin zij den kop van een edel wild ziet, in triomf naar de stad. Eindelijk gaan haar oogen voor het schrikkelijk onheil open; Kadmus' en haar bittere klachten besluiten het treurspel.

De strekking van dit drama is volkomen duidelijk. Het is het proces van het rationalisme. Dat rationalisme, dat Pentheus vertegenwoordigt, is kortzichtig en hoogmoedig, ten slotte aan hartstocht en waan ten prooi. Den god houdt het voor een bedrieger, de geestdrift die hij wekt voor een dekmantel van zinnelijke hartstochten. Allermerkwaardigst is dat tooneel, waarin Pentheus den god voor zijn vierschaar daagt: de nuchtere verstandige koning verliest zijn geestelijk evenwicht, terwijl de god, in het bewustzijn van zijn macht, eenvoudig getuigt van die heerlijkheid, welke zijn tegenstander niet vermag te zien. Over het geheel begrijpt Pentheus er niets van, wat het zij boven zich zelf verheven, aan het algemeene lot ontrukt, zalige nachten en dagen te dweepen en te razen in den dienst van den bruisenden god. Hij meent, dat hierachter slechts het joelen van ontuchtige vrouwen schuilt, hij verstaat het niet dat deze razernij de schaamte laat bestaan. Maar Pentheus' verstand is slechts onverstand. Hij slaat de verzenen tegen de prikkels: zijn wijsheid en zijn macht zijn tegen die van den god niet opgewassen, de geest dien hij niet vermocht te vatten, zal hem verscheuren. Geen stuk in de geheele letterkunde schildert met scheller kleuren de goddelijke ironie met het verstand der wijzen en de macht der sterken. Voor den god is die strijd nauwelijks ernstig. Dionysus is vrij, ook al bindt men hem, hij schudt alle banden van zich af, zonder moeite. Die god kan kalm blijven, want hij overwint zonder strijd, hij speelt met zijn vijanden en vernietigt ze, hij verblindt en verheft den geest der menschen. Dikwijls predikt de grieksche letterkunde, dat Gods gedachten niet zijn onze gedachten, dat boven de ordeningen der menschelijke samenleving de goddelijke

orde, de ongeschreven wetten staan. Maar nergens gelijk hier, dat die goddelijke ordeningen de menschelijke zoo volstrekt omkeeren, dat de god over muren springt, met hoon triomfeert, dat de goddelijke razernij de sterkste aardsche banden als dunne draden verscheurt. Vooral komt dit uit in de beide schilderachtige verhalen van den bode. Het eerste beschrijft het doen der razende vrouwen, Bakchanten of Maenaden, op de boschrijke hoogten van den Kithaeron. Beurtelings liggen zij in zoete rust neder of juichen ter eer van haren god; zij zijn aan het gewone leven geheel ontheven: slangen lekken haar gelaat, zij zoogen de welpen van wolven, water welt uit de rots en wijn vliet uit de bron, alles vloeit over van melk en honig, geen last drukt en geen vuur verzengt, alles ademt vrede; maar als men de Bakchanten vijandig nadert, dan toonen zij met welke kracht haar god haar toerust. In het tweede verhaal komt dit op vreeselijke wijze aan den dag. Hier zijn de Maenaden de woedende schare die Pentheus verscheurt; de moeder verneemt niet de klacht van haar zoon, die nog tracht zich door haar te doen herkennen, in haar verblinding is zij de eerste die hem aangrijpt. Pentheus had het bloed der razende vrouwen willen plengen als een offer aan de orde van staat en maatschappij, op gruwelijke wijze valt hij zelf ten offer aan dien god, dien hij had miskend.

Opmerkelijk is, dat in dien bakchischen dienst de grenslijn tusschen Grieken en Barbaren is uitgewischt. In zijn blind vooroordeel acht Pentheus het invoeren dier uitheemsche zeden een schande voor Griekenland. Maar de god werpt alle afscheidingsmuren omver: hij heeft zijn dansen en mysteriën overal in het oosten ingevoerd, en wee der grieksche stad die ze niet wil ontvangen.

Spint men deze gedachte uit, dan komt men tot het vermoeden, of de dichter misschien in de bakchische razernij een terugkeer tot de natuur, in het leven der Bakchanten op den Kithaeron het natuurlijke leven heeft willen schilderen. Dit vermoeden zou ons echter op een dwaalspoor leiden. Niet alsof de tegenstelling van het natuurlijke met het conventioneele of het historisch gewordene eerst van de 18^{e} eeuw zou dagteekenen, en door Rousseau zou zijn uitgevonden. Integendeel was zij noch aan den tijd noch aan de omgeving van onzen dichter vreemd: de Grieken dier dagen hadden geleerd te redeneeren

over de tegenstelling van natuur en wet als richtsnoer van het leven. Toch passe men dezen sleutel niet op het treurspel dat ons bezighoudt. Nergens duidt Euripides aan, dat hij zulk een bedoeling heeft; integendeel is het duidelijk genoeg, dat hijzelf geen verklaring bezit voor het vraagstuk dat hij in de Bakchanten behandelt. De dichter had een open oog voor de heerlijkheid van Dionysus. Die god van den wijn, welke de menschen troost en den goden geplengd wordt, is een ziener, schenkt overwinning en wekt razernij. Euripides leefde in een eeuw, die meer dan eenige andere de beteekenis van het enthousiasme heeft erkend: zelfs de wijsgeer Plato brengt aan de mania, in haar verschillende vormen, zijn hulde. Hetzelfde doet de dichter. Hij erkent de groote macht van Dionysus. Dwaas de nietige mensch, die haar weerstaat. Maar uit dat inzicht volgt niet, dat Euripides alle werkingen dier macht als weldadig beschouwt. Hij toont haar triomf aan; dat hijzelf over die zegepraal juicht, betwijfel ik zeer. Misschien was hij gezind als die grijsaards, Kadmus en Tiresias, die zich wel met klimop bekransten en aan de nieuwe beweging aansloten, maar alleen uit vrees van tegen den god te strijden. Met de goden kan men niet redeneeren, men moet hen volgen, wil men niet te schande komen.

Het slot van het drama bevestigt mijne meening. Dit slot is uiterst onbevredigend, het doet denken aan een muziekstuk, dat met een schellen wanklank zou eindigen. Na de schrikkelijke katastrofe, wanneer aan Agaue de oogen zijn opengegaan en zij in het hoofd dat zij draagt de trekken van haar zoon heeft herkend, blijft er slechts plaats over voor bittere klachten, waarin zijn en Kadmus hun ellende bejammeren. Wel verschijnt voor een oogenblik de god zelf, maar hij brengt noch troost noch verzoening, integendeel hij spelt nog verder leed, en voegt er slechts bij, dat dit nu de straf is voor hen, die hem miskennen. Euripides pleegt de problemen, die hij stelt niet op te lossen, maar hier is hij er wel verder dan ooit van verwijderd. Dionysus heeft niet overwonnen, maar zich gewroken; de eisch van Agaue, dat de goden niet op dezelfde wijze als de menschen mogen toornen, die eisch veroordeelt hem. Dit stuk predikt ons een god, die wel menschelijk inzicht beschaamt en met menschelijke kracht speelt, maar ten slotte zelf slechts onheil sticht.

Wij stonden uitvoerig bij dit drama stil, omdat het én voor de godsdienstgeschiedenis zoo belangrijk én voor Euripides' eigen inzicht zoo karakteristiek is. De dichter schreef het aan den avond van zijn leven, toen hij aan het hof van Macedonië vertoefde. Heeft Euripides in dit drama met zijn eigen verleden gebroken, en het rationalisme verzaakt, dat hij vroeger aanhing? Of geven de Bakchanten ons een vingerwijzing om onze opvatting van den dichter te herzien, doordat hier duidelijker dan elders blijkt hoe diep de invloeden waren, die hij van de mystiek had ondergaan? Met zekerheid kunnen we hier niet beslissen; maar als ik de sporen van Orfisme naga, die ik ook elders bij den dichter vind, dan neig ik sterk tot het laatste gevoelen.

III.

Nog spraken wij niet over de sofisten. Dat hun invloed op hun tijd groot geweest is, weet ieder; maar niet ieder beoordeelt dien op dezelfde wijze. Integendeel loopen de gevoelens hier ver uiteen. Verscheidenen, op het voetspoor van Hegel en van Grote, hebben getracht de sofistiek te rehabiliteeren, te zuiveren van den blaam, welke rust op die richting, die wij uitsluitend door haar tegenstanders kennen. Ook Berlage sluit zich bij dat gunstig oordeel aan[1)]. Daarbij komt, dat door nieuweren de aandacht is gevestigd op de verschillende stroomingen, die in de sofistiek naast, soms tegenover, elkander stonden. Wij hebben ons in het een en ander niet te verdiepen, maar bepalen ons tot den invloed der sofistiek op Euripides, dien ieder erkent[2)]. Des dichters herhaalde betuigingen omtrent de onzekerheid der goddelijke dingen, nog meer de drieste ontkenning der goden, b.v. in het bekende fragment uit Bellerophon, zijn sofistisch gekleurd. De overlevering laat Protagoras zijn beroemde voordracht, waarin hij zijn twijfel aan de goden blootlegde, ten huize van Euripides houden. Ook de sofistische kenspreuk, dat de mensch de maatstaf aller dingen is, vindt men met het oog op het zedelijke in een fragment van den dichter terug, die daar het schandelijke alleen in de meening

1) P. 145, sqq.
2) Kuiper, p. 143, vlgg.

der menschen plaatst. Wij mogen echter niet beweren, dat de dichter die gedachte ook beaamd heeft. Berlage heeft zeer terecht gewaarschuwd tegen de overhaasting om Euripides' eigen meening op te maken uit een fragment, waarvan wij den samenhang niet kennen, en die waarschuwing aangedrongen door een zeer gelukkig voorbeeld uit Hippolytus. Het bekende woord: de tong heeft wel gezworen, maar de geest bleef aan dien eed vreemd, wordt gelogenstraft door de trouw van den jongeling, die in zijn gedrag toont van een dergelijke reservatio mentalis niets af te weten[1].

Ook hier meene men niet, dat Euripides sommige leerstellingen van de sofisten heeft overgenomen. Hun invloed verraadt zich veeleer in de wijze, waarop hij de problemen behandelt. Het best komt dit uit, als men Euripides met zijne voorgangers vergelijkt. De afstand die hem van Aeschylus scheidt, blijkt nergens duidelijker dan in beider voorstelling der wraakgodinnen, die Orestes na zijn moedermoord vervolgen. Voor Aeschylus zijn de Erinyen inderdaad godheden, die recht hebben en macht over den mensch, wiens misdaad zij bezoeken. Orestes weet, dat hij haar niet kan ontsnappen, tenzij een hoogere macht hem van haar verlosse. Daarom gaat hij tot Apollo en Athene, de nieuwe goden, die een andere wereldorde vertegenwoordigen dan de Erinyen. Maar die goden vermogen de wraakgodinnen niet op zijde te zetten, zij moeten haar recht erkennen, en eerst als dat geschied is worden de Erinyen tot weldadige wezens, Eumeniden. Bij dit alles blijft de mensch geheel afhankelijk van de hooge machten buiten zich: de godheden der wraak, de godheden der verzoening. Geheel anders bij Euripides. Ook zijn Orestes wordt door de Erinyen vervolgd, maar deze zijn de kinderen der verbeelding van den schuldige, ‘een gevolg en geen oorzaak van zijn waanzin.’[2] Orestes spreekt het zelf uit, dat het geweten, het bewustzijn van zijn schuld, hem geen rust laat.

Niet minder karakteristiek is bij Euripides de afwezigheid van een tragisch motief, dat bij zijn beide voorgangers een hoofdrol speelt: de erfelijkheid van vloek en schuld. Vooral in de vorstelijke geslachten van Mycene en van Thebe werkte een

1) Berlage, p. 154.
2) Kuiper p. 348.

dergelijke vloek, een demon van het geslacht, gelijk hij soms bij Aeschylus heet, niet onschuldig houdende de nakomelingen van hen, die gruweldaden hadden bedreven. Nu eens als erfelijke verkeerdheid van zin, dan als verblinding, dan weer als een noodlot, plant zich die vloek voort of zweeft over de gezinnen. Een der aangrijpendste gestalten uit het grieksche treurspel is die van Klytemnestra in Aeschylus' Agamemnon, wanneer zij na den moord op haar gemaal den demon die haar huis verwoest een: ‘tot hiertoe en niet verder’ toeroept. Te vergeefs, de wraak spoedt voort, zij zelf zal het volgende slachtoffer wezen. Niet minder tragisch is koning Oedipus van Sophokles, in dat stuk dat misschien het schoonste is van alle grieksche tragediën. Alle gruwelen, die de godheid over het huis van Laius had voorspeld, waren volbracht: Oedipus had zijn vader vermoord en zijn moeder gehuwd, maar hij wist het nog niet, en nu maakt de dichter ons getuigen bij de ontsluiering van dat noodlot. Langzamerhand maar met onverbiddelijke vastheid wordt de gordijn weggeschoven, die den koning zijn eigen verleden verbergt. Zulke motieven nu heeft Euripides verwaarloosd. Als hij dezelfde stoffen behandelt, dan is onder zijn handen de samenhang van misdaden en rampen in die geslachten geworden tot een opeenhooping van jammeren, niet door eenig goddelijk bestel verklaard.

Hiermede hangt samen, dat de verzoenende gedachten bij onzen dichter zoozeer ontbreken. Bij Aeschylus en Sophokles staat op den achtergrond der vreeselijkste tooneelen een zedelijke wereldorde die triomfeert, een goddelijke macht die zich handhaaft. Dit nu schenkt bevrediging. Vrees en medelijden maken zich van ons meester, als wij zien hoe de schuld de menschen verstrikt, hoe de edelsten en sterksten ondergaan; maar vermag men ons ook daarin een hoogere orde, een goddelijk bestel te doen zien, dan buigen wij ons en zijn verzoend. Dit nu is de theodicee, waarvan wij zeiden, dat zij bij Euripides zoo zwak is. De triomf van den god in de Bakchanten verheft en vertroost ons niet, want wij zien den god uit lagere menschelijke driften handelen. Zoo is het meestal, wanneer aan het slot van Euripides' stukken een god verschijnt en den knoop doorhakt. Zulk een ‘deus ex machina’ verheft ons niet boven de handeling, doet ons daarin niets hoogers opmerken, is evenmin aanbiddelijk als eerbiedwaardig. Wanneer zulk een god

al eens iets goeds brengt, is het van buiten aangebracht, op de wijze van Jupiter in Molière's Amphitryon: ‘Le seigneur Jupiter sait dorer la pilule.’ Maar met die behandeling had de tragedie bij Euripides een harer hoogste gedachten prijsgegeven.

Ook over den ondergang zijner helden heeft Euripides geen glans van verzoening weten te spreiden, gelijk Sophokles dat op zoo ongeëvenaarde wijze vermocht. Bij Sophokles blijven Philoktetes in zijn jammer, Ajax in zijn waanzin toch helden; het ongeluk verlaagt hen niet, maar doet hun adel veeleer uitkomen. Zelfs heeft deze dichter om den dood van den rampzaligen Oedipus een waas van liefelijke poëzie getooverd, en er het licht van verzoening en genade over doen schijnen. Als hij ons Oedipus toont te Kolonos, dan liggen de schuld en het leed van het leven reeds achter den zwerver, de kalmte des doods waait hem tegen, op zijn laatste paden geleidt hem de liefde van een dochter en ontvangt hem de trouw van een gastvriend, waar hij valt zal de grond gewijd, hijzelf zal een beschermende demon zijn. Dit alles is aan Euripides vreemd. In den jammer vinden zijn helden, die nauwelijks helden meer zijn, niets dat hen boven de ellende verheft. Zij klagen, maar geen god neemt die klachten aan of geeft er antwoord op.

Om Euripides billijk te beoordeelen moeten wij echter niet uitsluitend letten op die punten, waarin hij bij zijn voorgangers achterstaat, maar ook op die, waarin hijzelf uitmunt. Bij hem staat het ethische, het psychologische op den voorgrond: ‘er übt die Seelenmalerei mit vollendeter Meisterschaft.’[1)] Ik zal niet beweren, dat Euripides die menschenkennis bij de sofisten heeft geleerd; men kan haar niet aanleeren; maar wel, dat de richting der sofisten bij uitstek geschikt was om bij de tegenstellingen in en de details van de menschelijke toestanden de aandacht te bepalen, en aan den opmerker de vaak gelukkige en treffende uitdrukking aan de hand te doen om die te teekenen. Euripides is echter ook voor de gevaren der sofistiek niet blind geweest. In dien tijd had men voor het eerst de macht van het woord ontdekt, men schepte behagen in den puntigen vorm en in de pikante gedachte ook afgezien van haar inhoud, in overmoed liet men zich door het woord verder mede-

1) Theod. Bergk. Griechische Literaturgeschichte III, p. 575.

slepen dan men zelf bedoelde. Vooral dreigde het gevaar om slechte daden met schoone woorden te bemantelen. Zoo deed Polymestor (in Hekabe), de trouwelooze gastvriend, die den jongen trojaanschen prins had vermoord en de hem toevertrouwde schatten gestolen, en nu aan dat verraad door een handig pleidooi voor Agamemnon nog een glimp trachtte te geven. Euripides heeft herhaaldelijk getoond dat hij dit spelen met het recht uiterst bedenkelijk achtte.

Onze dichter is er dus niet verantwoordelijk voor, dat in zijn tijd zooveel van de grondslagen van het recht losgewoeld was. Maar wel stelde die twijfel hem in staat tot zielkundige waarnemingen, die in een anderen geestelijken dampkring niet mogelijk zouden geweest zijn. Daartoe behoort wat men eigenaardig ‘de sofistiek van den hartstocht’[1] heeft genoemd. Tegen den hartstocht valt niet te redeneeren, maar de hartstocht zelf redeneert gaarne. Hij neemt de rede gevangen en dwingt ze tot zijn dienst. Dan moet het zedelijk oordeel voor de overmacht bukken. Meer dan eens lezen wij bij Euripides de spreuk, dat niets slecht is, wanneer het noodzakelijk is. De stukken van Euripides zijn rijk aan voorbeelden van dergelijke vervalschingen van het oordeel, en verduistering van het besef aangaande goed en kwaad. Zoo wiegt de oude dienaar, aan wien Kreüsa het bevel had gegeven om Ion te dooden zijn geweten in slaap met de overweging, dat geen wet van kracht is als men zijn vijanden kan schaden. Klassiek is het gesprek, waarin de voedster, die Frau Marthe der oudheid, gelijk Kuiper haar geestig noemt, Phedra overtuigt om aan de schuldige liefde voor Hippolytus toe te geven. Het aangrijpendste echter is de alleenspraak van Medea, eer zij haar eigen kinderen vermoordt. Die moord is de wraak over haren ontrouwen gemaal; maar op het oogenblik, dat zij er toe gereed staat, deinst zij voor het vreeselijke van haar daad terug Snel volgen de stormachtige gevoelens elkander in haar gemoed op. Haar trots verzet er zich tegen, dat hare vijanden zullen triomfeeren: zij wil hare kinderen niet in hunne handen laten: zij maakt zich diets, dat zij die kinderen voor spot en minachting bewaart door ze te dooden. Het is alsof het leven

1) De uitdrukking is van Nägelsbach. Het is mij niet bekend of iemand haar reeds vroeger had gebruikt.

haar van de kinderen scheiden, de dood haar met hen vereenigen zal. Nog eens lief koost zij ze, nog eens voelt zij hun wangen en hun adem, fijn is opgemerkt dat hier ‘de uitdrukking eener bloot zinnelijke gewaarwoording in het nauwste verband staat met het teederste gevoel.’[1)] Maar ten slotte spreekt zij zelf het uit: ‘sterker dan het overleg is de harstocht,’ en zij volbrengt, wat zij zelf als een gruwel erkent. Die blik op de daad niet *nadat*, maar *terwijl* zij bedreven wordt; die hartstoent, die niet verblindt, maar ook de helderziende medesleept: nergens is dit een en ander treffender geteekend dan in dien terecht beroemden monoloog van Medea.

De beteekenis der karakterteekening bij Euripides ligt grootendeels in de details, de fijne schakeeringen, die hij weet aan te brengen. Wij kunnen hier echter slechts de hoofdlijnen aangeven, die telkens terugkeeren. In de eerste plaats wijzen wij op het overweldigend, het demonisch karakter van den hartstocht, zooals wij dat reeds in de gestalte van Medea zagen. In verband daarmede staat de groote rol, welke de razernij in haar verschillende vormen speelt. In de geheele letterkunde is er misschien geen dichter, behalve Shakespere, die zoo vaak en zoo goed den waanzin heeft geschilderd als Euripides. Beide dichters geven den indruk, dat het terrein van orde en regel, waarop de mensch zich beweegt zoolang hij gematigd van zinnen is, uiterst klein is, van alle zijden begrensd door het duistere, onbekende land, waar de mensch zijn geestelijk evenwicht verliest. Een schok die wat te sterk, een leed dat wat te groot, een schuld die wat te zwaar is volstaan om Hamlet en King Lear, Othello en Lady Macbeth de heerschappij over zichzelf te ontnemen. Ieder weet, met hoe groote kunst Shakespere dien waanzin heeft geteekend. Maar hier is Euripides met Medea en Phedra, Herakles en Orestes, de Bakchanten en Kassandra: een reeks van figuren niet minder diep opgevat en forsch geschetst dan de zooeven genoemde van den engelschen dichter. Zulke mannen, gelijk ook Sophokles in zijn Ajax, hebben gestaan voor het raadsel van den waanzin, en daarin niet iets toevalligs, maar ‘de openbaring van een algemeen feit,

1) Zoo de oude van Limburg Brouwer in zijn: Schoonheden der grieksche treurspeldichters.

van een voorwaarde der wereldorde' gezien.[1)] Misschien is de rede voor hen een even groot probleem als de waanzin, want zij hebben erkend hoe uiterst smal het pad is, dat de mensch bewandelt langs den diepen afgrond van het onbewuste. Zij teekenen de inwendige toestanden der personen, welke die grenslijn overschrijden, en volgen hen zoo ver in den nacht als ons oog ze nog kan gadeslaan.

Behalve der menschen hartstocht en waanzin heeft ook hun ongeluk Euripides zeer beziggehouden. De menschen zijn rampzalig, ellendig: geen dichter heeft zijn personen meer doen klagen, en minder licht gezien in hun duisternis dan Euripides. Hij is bij uitstek de dichter van het pathetische. Dat is iets anders dan het sentimenteele, ook iets anders dan de z.g. Weltschmerz. Want wij vinden hier geen denkbeeldig leed, ook niet een droevige stemming waarvan men zich het artistieke bewust is, die men kleurt en waarin men zich vermeit: het is het echte lijden, de bittere klacht over de vreeselijke slagen van het lot, waarin bijna nooit een stem zich doet hooren die vertroost of zelfs het leed verzacht. Hier en daar dringt eenig licht door in den duisteren nacht der wanhoop. Zoo b.v. in dat aandoenlijke verhaal van den dood van Polyxena (in Hekabe). De trojaansche maagd is door de Grieken als zoenoffer geslacht om van de goden een veiligen terugkeer te verkrijgen; de koningsdochter heeft zoo fier en edel het hoofd den doodelijken slag te gemoet gedragen, dat zelfs de Grieken van eerbied vervuld zwegen, sieradiën aandroegen en die wierpen op haar brandstapel. Het nameloos wee der beroofde moeder verliest iets van zijn bitterheid door het bericht van de wijze waarop haar dochter zich in de laatste oogenblikken heeft gedragen.

Tegenover de overmaat van jammer, die Euripides meestal schildert, kan men enkele stukken met een gelukkige ontknooping noemen: Alcestis, Ion, Helena. Maar die gunstige afloop is min of meer toevallig: de som van het ongeluk in de wereld blijft altijd grooter dan die van den voorspoed; en dat ongeluk is niet verklaard. Zelfs het geloof, dat licht ziet in den dood, het geloof der mysteriën, is bij de meeste personen van

1) Zoo prof. W.G. Brill in zijn schoone beschouwing 'De waanzin naar Sophokles' waanzinnige Ajax' (Gids, Angustus 1885).

Euripides te zwak om troost te schenken, die personen blijven aan het leven met al zijn ellenden vasthouden.

Dat men veelal de poëzie van onzen dichter modern noemt, ligt grootendeels in haar veelzijdigheid. De karakters in zijn drama's zijn, gelijk wij reeds in Medea en Phedra zagen, gecompliceerd. Ontbreekt hun het geestelijk evenwicht, de groote menigte van gevoelens en gewaarwordingen, die in een menschenziel strijd voeren, komen des te sterker uit. Zijn gestalten zijn niet meer massief, zij hebben wisselende stemmingen en tegenstrijdige indrukken. Daardoor boezemen zij ons dikwijls zooveel belang in. Bewonderenswaardig is ook de kunst, waarmede de dichter ze soms weet te groepeeren, desnoods ten koste der handeling, er meer op bedacht om de figuren op zichzelf en in haar onderlinge tegenstelling te doen uitkomen, dan om de eenheid van het drama te bewaren. Ik denk hier aan de Troades, waar rondom Hekabe als middelpunt, de drie gestalten van Kassandra, Helena, Andromache, elk in haar eigenaardigheid geteekend zijn. Ook hier zijn het vrouwenfiguren, gelijk men ziet. Meer dan zijne voorgangers heeft Euripides van het vrouwelijk karakter studie gemaakt. Ook het motief der liefde heeft hij aangewend; dit echter niet op de wijze der nieuwe letterkunde, die dikwijls in de liefde het eenige belang, de uitsluitende vervulling van het leven ziet.

Zocht men naar een wetenschappelijken term om die veelzijdigheid van Euripides aan te duiden, dan zou men zijn kunst phenomenologisch kunnen noemen. Doch men wachte zich daarbij voor misverstand. Wanneer Euripides ons het uitwendig verschijnsel doet zien, het afzonderlijke geval, de individueele gestalte, in zinnelijk waarneembaren, concreeten vorm, dan doet hij slechts wat ten slotte alle kunst bedoelt. Ja, wel gaat de hoogste kunst verder, en doet in het individueele het algemeene, achter het phenomeen de hoogere wet of orde erkennen: en hiertoe, wij zagen het, is Euripides meestal niet in staat. Toch loochent hij dien achtergrond niet, gelijk duidelijk blijkt uit de veelvuldige klachten zijner personen. Onze dichter stelt de eischen, die onvervuld blijven, zoo luide, dat hij op velen den indruk maakt alle geloof te hebben verloren. Wij hebben boven reeds gezien, dat dit niet het geval was, en er nadruk op gelegd, dat hij die eischen had behouden. Hij geeft geen vrede, maar wekt het gevoel van het onbevredigende van het leven zooals het is.

Waarom moet de reine jongeling Hippolytus ondergaan? Is dan de eisch van het lagere, de macht van Aphrodite zoo demonisch, dat het nobele streven om er zich aan te onttrekken niet ongestraft mag blijven? Ziehier Herakles, die vele moeiten als overwinnaar heeft doorstaan. Hij heeft de onderwereld gezien en is toch behouden tot zijn haardstede gekeerd, hij zal nu de zijnen bevrijden van elk gevaar en van hun liefde genieten. Waarom houdt Hera niet op hem te vervolgen, en zendt hem den waanzin waarin hij zijn eigen kinderen doodt? Mag de mensch dan nooit terugzien op een volbrachten arbeid, en bij zijn haard veilig zijn en gelukkig? Zoo vragen wij, en blijven vragen. Een antwoord ontvangen wij niet. Maar hij die deze vragen bij ons opwekt is een groot dichter geweest, bij wien nog veel te leeren valt aangaande wat men genoemd heeft de tragedie van den mensch.

P.D. CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE.

De taal der wetenschap.

Het eigenaardige van den kunstenaar is het meesterschap over den vorm: bij den kunstenaar van het woord is het zijne macht over de taal. Anderen worden door hun gevoel overstelpt, en meenen dat het alle beschrijving te boven gaat; hij weet uitdrukkingen te vinden, waardoor datgene wat hij zich heeft voorgesteld ten duidelijkste wordt afgebeeld. Maar hij heeft daartoe ook alle hulpmiddelen der taal noodig: met welberaden stoutheid vormt hij nieuwe woorden van de reeds bestaande, en zelfs wat verouderd is durft hij te baat nemen.

Is de kunstenaar tevens geleerde, en wil hij handelen over eene bepaalde wetenschap, dan wordt zijne vrijheid belemmerd, dan moet hij zich houden aan de gebruikelijke termen, zooals die in elk vak worden gebezigd. Wilde hij hier alle begrippen in zijne eigene, persoonlijke taal uitdrukken, hij zou niet worden begrepen. Maar hier verlangt hij ook die vrijheid niet. De wetenschap is een veld waarop velen gezamenlijk arbeiden: ieders inspanning moet worden besteed aan het zoeken der waarheid; het doel is hier een ander dan in de kunst.

Die termen der wetenschap zijn niet als andere woorden, wier beteekenis in den loop der tijden als van zelf geworden is; neen, het zijn namen, waarmede opzettelijk bepaalde begrippen zijn verbonden. Is eene zelfde wetenschap gemeen aan verschillende volken, dan is zij vaak door één hunner ontworpen, door de andere overgenomen. De voornaamste begrippen zijn dan het eerst benoemd in de taal der ontwerpers, en de navolgers laten die vaste termen onveranderd of beproeven ze in hunne moedertaal weer te geven. Daartoe is het soms noodig nieuwe woorden te vormen, maar dikwijls ook kan men zich bedienen van uitdrukkingen die in de

levende taal verouderd, en juist daardoor uitnemend geschikt zijn om in eene vaste, eenigszins willekeurige beteekenis te worden gebruikt. Toen Hugo de Groot zijne vermaarde *Inleiding* schreef, was de Hollandsche rechtstaal ontsierd door eene menigte Latijnsche uitdrukkingen, die hij door inheemsche wilde vervangen. Hoe hij te werk is gegaan, getuigt hij zelf: ‘Onze duitsche moedertaal heb ik ook... gezogt te vereeren ende te toonen dat ook deze wetenschap in dezelve taale zeer wel kan verhandelt worden; waartoe ik mij beholpen heb met veele nu wat ongebruikelijke doch goede oude Duitsche woorden, die in de oude handvesten en keuren bevonden worden; ook eenige woorden door zamenvoeging gemaakt, doch zoo dat de zin daarvan zeer ligt is te vatten,’ enz.[1)]

Dit herstellen van oude woorden is een dankbaar werk. Zij brengen aan het licht dat begrippen, die men aan vreemden ontleend achtte, reeds vroeger in de moedertaal werden uitge drukt, en dat de nuttige wetenschap waartoe zij behooren, voor een eigendom des volks moet worden gerekend. Voor de rechtswetenschap staan die kansen bijzonder gunstig: zij handelt over instellingen en zeden, waaronder vele reeds eeuwen lang in het dagelijksch leven en bedrijf hebben gegolden. Doch er zijn studiën die veel later zijn gesticht, die denkbeelden beoefenen welke in vroeger tijd geheel onbekend waren, en waarvoor men dus geene oude namen kon oprakelen: er moesten nieuwe gevormd worden. Dit geschiedde eerst in het Latijn, de taal der geleerden. Kunstige omschrijving vervulde behoeften, die voor de Romeinen nooit hadden bestaan; maar eindelijk werden die behoeften te groot, te veelsoortig, en over de nieuwere denkbeelden kon het Latijn geen meester blijven. De moderne talen moesten nu blijk geven van eigen scheppingskracht.

Als een onderdeel van die nieuwerwetsche studie zij hier genoemd de historische, vergelijkende taalwetenschap, wier aard genoegzaam bekend is. Een tijdlang heeft men van haar verwacht, dat zij wetten zou ontdekken, zonder uitzondering, die ‘met ijzeren gestrengheid’ de taal regeerden: daarmede zou een vak zijn gesticht, dat, als onderdeel der natuurwetenschap,

1) Zie Mr. S. Vissering, in de Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, 2e Reeks, XII, 399.

voor altijd zou afgezonderd wezen van de litterae humaniores. Doch het is gebleken, dat eene taal niet kan beschouwd worden als eene stofmassa met bepaalde krachten als eigenschappen, dat de menschelijke geest hier niet mag verloochend worden, dat een fijn gevoel voor de beteekenissen der woorden een onmisbaar vereischte blijft, en dat de beoefenaar dier wetenschap dus ook in de philologische school moet zijn gevormd. Om tot dat besef te geraken, is een nauwkeurig onderzoek van taalvormen noodig geweest, dat onderzoek wordt gestadig voortgezet, en het is deze m o r p h o l o g i e , de noodzakelijke voorbereiding tot hoogere kennis, waarin zich de jongere wetenschap bij voorkeur verdiept. In Duitschland werd zij opgebouwd, de Duitschers hebben vaste formulen voor haar bedacht, en anderen die haar beoefenen, zijn telkens gedwongen deze formulen te vertalen. Ook de Hollandsche geleerden hebben dien lastigen plicht te vervullen, en missen daarbij den steun hunner oudere taal.

In het uitvinden dier terminologie is het Duitsch eigenaardig gelukkig geweest. Sierlijkheid, ja zelfs nauwkeurigheid, moet men daarbij niet zoeken. Onhandig is b.v. de uitdrukking *grammatischer wechsel:* wat er mede bedoeld wordt, blijkt nagenoeg niet, en het eerste deel moet telkens worden verbogen. Men klaagt er over, doch onderwerpt zich; men doet het er mede. Tucht is eene eigenschap van den geleerde die in het Duitsch schrijft. Is een bepaalde naam voor een bepaald begrip eenmaal vrij gewoon, dan beproeft men geene eigenzinnige afwisseling: door het gebruik te volgen bespaart men zich tijd en moeite. De bewijsvoering gelijkt niet zelden eene soort van algebra; zij steunt minder op uitvoerige redeneering, dan op het te pas brengen van woorden, die als voorbeelden dienen. De werken der groote meesters tellen menige bladzijde, geheel gevuld met zulke voorbeelden, tot wier aaneenschakeling slechts eene korte toelichting noodig is. In die beknopte taal gebruiken zij afleidingen en samenstellingen, waarvan het preutsche Hollandsch moet gruwen, en is de beteekenis dier vormen niet aanstonds duidelijk, weldra wordt zij bevestigd en versterkt door de talrijke schrijvers die het woord overnemen. Daarbij neemt men in geval van nood zijne toevlucht tot eene beeldspraak, wier smakeloosheid slechts door hare nuttigheid wordt overtroffen. Bovendien zijn de Duitschers zeer toege-

felijk jegens bastaardwoorden. Het Grieksch, het Latijn, het Fransch, ja het Sanskrit plunderen zij, wanneer hunne eigen taal niet bij machte is te geven wat zij verlangen. Zoo vormen zij eene taal der wetenschap, waaraan menigmaal hare barbaarschheid wordt verweten, maar die toch de talen van andere volken overweldigt. Men vergelijke b.v. het Fransch. Dit heeft een gemak, waarin ook het Engelsch deelt, dat het naar believen Grieksche en Latijnsche woorden voor zich zelf kan pasklaar maken, die dan in hun uiterlijk op inheemsche woorden gelijken, al worden zij slechts door den geleerde begrepen. Eene uitdrukking als *phénomènes anaptyctiques* is daar niet zoo schril als iets dergelijks in eene Germaansche taal. Maar nog veel vreemder termen laat het Fransch zich welgevallen: men spreekt van *phénomènes de svarabhakti*, van *racines udâttâs*, ja zelfs van *l'umlaut* en van *l'ablaut*. Voor 't overige worden alle Duitsche woorden letterlijk vertaald: *vocalreihe* wordt *série vocalique, stufe* is *degré, schwächung* is *affaiblissement, die spaltung des a* heet *le scindement de l'a*, en zoo tot in het oneindige. Men schrijft Duitsch met Fransche woorden, denkbeelden en vormen zijn uit den vreemde overgebracht.

Hoe is het hier te lande gesteld met die taal der wetenschap? Men heeft nog geene vaste algemeene beginselen, telkens komt men opnieuw in verlegenheid. Doch men stelt ook eischen, waaraan in Duitschland minder wordt gedacht. Daar neemt men genoegen met den vorm, mits de inhoud van belang zij. Die vorm is bij verschillende geleerden nagenoeg gelijk: eentonig, kunsteloos, niet kieschkeurig; vandaar dat men hem zoo gemakkelijk kan overnemen. In Nederland daarentegen wil men niet hooren van die scheiding tusschen vorm en inhoud: een bepaalde inhoud zonder een bepaalden vorm is in de taal iets onmogelijks. De zelfstandigheid, de eigenaardigheid der gedachten moet van zelf blijken in eene eigenaardige, vrije keus van woorden. Een eigen stijl is dus het kenmerk van hoogere beschaving: daarom wordt hij gevergd van den geleerde. Maar dan verlangt men bijna, dat de geleerde een kunstenaar wordt: immers, indien zijn stijl zoo duidelijk en krachtig verbeeldt wat in zijn geest omgaat, dan bezit hij de heerschappij over den vorm, die men in den kunstenaar bewondert. Dit is ook inderdaad het ideaal

der classieke school. Zij wil den mensch leeren beseffen, dat kennis een vorm van kunst behoort te zijn.

Maar is die opvatting dan in Duitschland geheel onbekend? Zij is toch niet een willekeurig verzinsel, en van hare juistheid moet elk overtuigd wezen, wien het geluk eener hoogere opvoeding is te beurt gevallen. Gelijk overal, zullen er ook in Duitschland geleerden zijn, wier kennis niet hun eigendom is, die voor hunne geleende wijsheid allen denzelfden vasten vorm gebruiken, dien zij niet zelf hebben bedacht; maar voor de groote, zelfstandige denkers moet de spreuk toch blijven gelden, dat de stijl de mensch is. Vanwaar dan die éénvormigheid? Een Duitscher zou die vraag misschien beantwoorden met de opmerking, dat de Hollander hier het begrip *stijl* te beperkt opvat, dat hij den stijl zoekt op eene verkeerde plaats. Men spreekt in de wiskunde van eene ‘elegante’ bewijsvoering: dit slaat niet op eene fijne keur van woorden, maar op de striktheid van het betoog, op het onderkennen van den kortsten weg naar het doel; hier is eene welsprekendheid die zich alleen bedient van figuren, cijfers, letters. Zoo gaat het ook bij de morphologische nasporingen der groote taalkundigen. Zij beschikken over eene menigte van vormen, die zij als gegevens met elkander in verband brengen; zijn die gegevens genoegzaam in aantal en treffend als voorbeelden van bepaalde verschijnselen, dan zijn enkele woorden voldoende om de slotsom op te maken. ‘Daaruit’ - zou de Duitscher zeggen -, ‘uit die keuze en die verbinding van voorbeelden, blijkt het verschil tusschen groote en kleine geesten; die dispositie is de stijl van het betoog. Gij zoekt hem ten onrechte in versierselen, waarvan het gebruik hier wansmaak is, want zij zijn onnoodig, leiden de aandacht af van de hoofdzaak en vertragen den gang der redeneering.’

Die methode kan aan de Hollandsche philologie niet behagen. Wat in andere vakken geschiedt mogen de beoefenaars zelven verantwoorden, maar de vergelijkende taalkunde, die toch behoort tot het gebied der letteren, zou zij gaarne blijven behandelen in een literarischen vorm, dat is in een vrijen vorm, die tot in de kleinste bijzonderheden het beeld is van de zelfstandige overdenkingen in den geest van den schrijver. Eene andere methode acht zij mishandeling. De leerling komt in den waan, dat de taal iets is buiten den mensch, wanneer hij, haar be

oefenende, niet tevens leert haar te gebruiken en haar te waardeeren als den vorm der menschelijke gedachte. Zijn gevoel voor de juistheid en schoonheid van dien vorm wordt dan niet meer gescherpt, zijn smaak niet verfijnd, zijn gemoed niet ontwikkeld - met één woord, alle weldaden, die de classieke opvoeding ons heeft geschonken, worden baldadig prijsgegeven.

Het spreekt van zelf, dat die vrije vorm niet onmogelijk is: sommige Nederlandsche geleerden zijn meesters over hunne taal. Wanneer zij in de werken der Duitsche school hebben kennis gemaakt met nieuwe begrippen, dan zal hun geest, innig gemeenzaam met het Nederlandsch en gewoon daarin te denken, elk van die Duitsche begrippen gemakkelijk herscheppen in een Nederlandschen vorm; de ondervinding heeft dat bewezen. Doch men kan niet verwachten, dat die herschepping altijd mogelijk is door middel van één enkel woord. Die nieuwe begrippen hebben tot dusverre voor den Nederlandschen geest niet bestaan, en deze heeft dus onder de menigte van vormen waarover hij beschikt, geen enkelen, die bij zulk een begrip past. De geleerde, die den Duitschen vorm in zijn geest heeft opgenomen, zal dus voor zijne herschepping meer dan één Nederlandschen moeten gebruiken; of, korter gezegd, hij moet het Duitsche woord omschrijven. In den hoogeren stijl gaat dit. Daar moet elke uitdrukking als uit de ziel van den kunstenaar voortkomen, en vaste termen worden zelfs vermeden, want zij doen schade aan de innigheid.

Maar wil die kunstenaar spreken als man van wetenschap, dan kan hij die vaste termen niet missen. Wil hij, in gemeenschappelijken arbeid met anderen, het onderzoek uitbreiden, dan moet hij zich het verlies van een deel zijner vrijheid getroosten. Het aantal vaste termen dat eene wetenschap noodig heeft, is zeer verschillend; het wordt grooter met het aantal leerstellingen. De historische taalkunde in Duitschland heeft er vele, en de Duitschers hebben vaste uitdrukkingen bedacht voor alle begrippen die telkens weer te pas komen. Reeds werd opgemerkt, dat de Hollandsche philologie met die stelselmatigheid weinig is ingenomen, zij meent dat in de Duitsche school eene taal wordt verlaagd tot een magazijn van vormen, waarvan men wel is waar de klanken nauwlettend onderzoekt, doch om wier inhoud men zich weinig bekommert, en waarschijnlijk zullen de Duitschers ook erkennen, dat zij soms te uitsluitend

het oog gericht houden op wat men in hunne taal gerust mag noemen *die formelle Seite des Sprachlebens*. Maar daarom kan toch menig betoog wel zoo overtuigend wezen, dat het ook door den Hollander moet worden goedgekeurd. Niet altijd behoeft de redeneering zoo overladen te zijn met geleerde termen, en waarom zou men in dit geval niet met oprechte belangstelling haar kunnen volgen? Maar zelfs in den Duitschen eenvoud is iets wat niet altijd kan behagen. Vraagt men de oorzaak, het beste antwoord is: omdat de liefde zich niet laat dwingen. Het is met volken als met personen: men kan iemand bewonderen, vereeren, hoogschatten, zonder liefde te gevoelen. De Nederlandsche wetenschap heeft veel aan Duitschland te danken; tot erkentelijkheid is zij verplicht, maar niet tot genegenheid. Kwam de denkwijze van het Nederlandsche volk meer overeen met die van de Duitschers, zonder twijfel zou onze taal zich gemakkelijker naar de hunne laten fatsoeneeren, en het vraagstuk der wetenschappelijke terminologie zou weldra naar elks genoegen zijn opgelost. Maar die nuchterheid, die men in de Hollanders looft en laakt, openbaart zich ook in het gebruik der woorden. Men hoort klagen over de duistere taal onzer geleerde naburen. Wie zich gewend heeft in hun geest mede te denken, zal daartoe weinig reden hebben. Wanneer het denkbeeld van een te stelligen betoogtrant wordt uitgedrukt met *jede Perspektive auf dem Gebiete der Möglichkeiten vermissen lassen*, dan heeft men niet het recht die schilderachtige uitdrukking te veroordeelen. Zij beleedigt het verstand niet, men begrijpt hare bedoeling uitnemend, doch men behoeft daarom niet jaloersch te zijn op hem die ze heeft verzonnen. Een Hollander moet erkennen: ‘Als ik oprecht ben, kan ik zoo niet spreken, maar ik wil het ook niet. Stoutheid van taal, nauwe verbinding van ongelijksoortige begrippen, kan en mag slechts het beeld zijn van een verheven gedachtengang; wie stoute woorden gebruikt terwijl zijn geest laag bij den grond blijft, schrijft een onoprechten stijl.’ - Men spreekt van het onuitputtelijk vermogen onzer taal door afleiding en samenstelling, en te recht, want het getal woorden dat men op die wijze kan vormen, is oneindig groot. Doch het is hier niet de vraag, hoeveel combinatiën van woorden mogelijk zijn, maar tot welke combinatiën van begrippen de geest in staat is; en dan leert eene vergelijking met het Duitsch, dat dit

vermogen bij ons binnen tamelijk nauwe grenzen is bepaald, ten minste wanneer men de dichterlijke taal buiten rekening laat, en die van het dagelijksch leven: dan blijft nog over de taal, die ‘het proza’ van Geel behoorde te zijn, de zuivere vorm, dien ook de denkbeelden der wetenschap moesten aannemen. In het dagelijksch leven zijn de begrippen meest eenvoudig, men noemt de dingen bij hun welbekenden naam, en de verbinding van die namen is practisch; hoe zou men de beteekenissen van *domineesbriefje, melkboer, muizentarwe, schrikpoeier*, beter kunnen uitdrukken dan met die woorden zelf? In eene hoogere taal daarentegen is de beteekenis der woorden niet altijd zoo scherp bepaald, vaak worden zij min of meer figuurlijk gebruikt, en bij hunne verbinding is eenige behoedzaamheid noodig; men kan er de proef van nemen. Het vak dat bij ons *taalkunde* heette, werd later in navolging van het Duitsch *taalwetenschap* genoemd. Men kan daarin berusten, maar er zijn andere samenstellingen met *sprache*, die wij niet kunnen aannemen. Toen men leerde inzien, dat de taal nooit stilstaat, dat zij gestadig verandert en evenals een volk hare geschiedenis heeft, vormden de Duitschers het woord *sprachgeschichte;* wij kunnen dat niet uitdrukken door *taalgeschiedenis*. Men spreekt van *die vorgänge der sprachgeschichte*, en bedoelt datgene wat er met de taal gebeurt in den loop van hare geschiedenis; *vorgang* is hier niet te vervangen door *gebeurtenis*, dat in opvatting veel nauwer is begrensd. Minder aanstootelijk is *taalontwikkeling*: het denkbeeld dat eene taal zich steeds ontwikkelt, dat zij door toenemende beschaving wordt verrijkt, kunnen wij ons gemakkelijk voorstellen. Ongelukkig heeft echter *sprachentwickelung* eene veel flauwer beteekenis, want de Duitschers noemen haast alle verandering *entwickelung*; het denkbeeld van gestadigen vooruitgang is nagenoeg verloren gegaan. Zij spreken b.v. ook van *lautentwickelung*, de veranderingen in het stelsel van de klanken. Bij ons zou *klankontwikkeling* in dien zin barbaarsch wezen. Vrij gewoon is reeds *klanktrap* voor *lautstufe*. Eene zonderlinge voorstelling geeft het: men moet denken aan een klank ‘die op een bepaalden trap staat’; die ruwe verbinding van *klank* en *trap*, twee geheel ongelijksoortige begrippen, kunnen wij niet verdragen. Maar wat is niet te verwachten in eene taal, waarin men afkeer van vreemde woorden durft noemen *eine art puristischer*

gêne? Bij eenig nadenken moet men ook bezwaar hebben tegen de voorstelling van klanken die ‘schuiven.’ Al heeft Grimm bij zijne *lautverschiebung* met volle bewustheid gedacht aan het begrip *verschuiven*, toch is *klankverschuiving* daarom nog geen Nederlandsch. Die wet van de klankverschuiving noemen de Duitschers *das lautverschiebungsgesetz*: over de lengte van een woord maken zij zich zelden ongerust. Wanneer bij ons een woord al vrij lang is, zijn wij huiverig om het nog verder in afleiding of samenstelling te bezigen. *Beteekenis* b.v. kunnen wij niet gebruiken als eerste lid van een compositum: waar blijven nu de Hollandsche woorden voor *bedeutungsentwickelung, bedeutungslehre, bedeutungsverschiedenheit* en zooveel andere? Wij hebben eenige samenstellende afleidingen van *gelijk*, maar al kennen wij *gelijknamig* en eenige andere, daarom kunnen wij toch *gleichwurzelig* niet letterlijk vertalen. Het Duitsch verbindt bijvoeglijke naamwoorden in onverbogen vorm met substantiva: *neubildung, einzelsprache, gemeinsprache, tiefstufe;* die samenstellingen kennen wij niet, en missen daarmede alweer de vertaling van *tiefstufenform, mittelstufenvocalismus* enz. Er zijn twee woorden die het allermeest voorkomen in de Duitsche wetenschap en die wijevenmin als de Franschen behoorlijk kunnen weergeven: *umlaut* en *ablaut*. Men heeft voorgesteld *klankwijziging* en *klankwisseling*, maar in technische taal zijn die onbeholpen vormen niet te gebruiken, en hoe vertalen wij dan *ablautsreihe, ablautsverhältnisz, umlautsfähig?* Ten slotte bedenke men, dat het Duitsch alle vreemde woorden die het noodig heeft met dezelfde vrijheid gebruikt als inheemsche. Onze taal is van bastaardvormen afkeerig, en wel moet zij zich het gebruik er van soms getroosten, maar zij weigert meestal ze met hare eigen woorden samen te stellen. Daardoor kunnen wij niet dan omslachtig weergeven *analogiebildung, dissimilationsgesetz, materialsammlung*, enz.

Doch waartoe meer voorbeelden aan te halen, die men in Duitsche boeken op elke bladzijde kan vinden, en die elk zich herinnert? Wie heeft zich wel eens niet beklaagd over het stugge, stroeve Hollandsch, dat hij met moeite hanteerde en zoo gaarne met het smijdige Duitsch had verwisseld? Wie kon iets beginnen met dat ongelukkige *uitzondering*, toen men vol ijver redeneerde *über die Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze?*

Een Nederlandsch philoloog, die de vrijheid neemt van in

het Duitsch te schrijven, komt in een luilekkerland, waar allerlei ‘verschijnselen’ ‘optreden,’ waar ‘klanken’ eenige ‘trappen’ ‘vertoonen,’ waar ‘taalschatten’ worden ‘opgeteekend,’ die bij ons alleen door groote dichters kunnen tentoongesteld worden. Misschien dat hij toch ten laatste van al die lekkernijen walgt.

Het Latijn heeft men als taal der wetenschap laten varen toen het bleek, dat hedendaagsche denkbeelden daarin niet meer beknopt en juist konden worden uitgedrukt, en de moedertaal, tot hooger eer gestegen, mocht op hare beurt die nauwlettende zorg genieten, waaraan de classiek gevormde geest zich in de uiting zijner denkbeelden had gewend. Maar nu is zij niet plooibaar van karakter, zij weigert te voldoen aan nieuwe eischen, men wil haar dwingen inschikkelijk te zijn jegens eene taal, wier nadere kennismaking door Bake niet werd verlangd, omdat daarin ‘het minst de gedachte zich tot die zuiverheid van uitdrukking had gekristalliseerd, welke aan zijn ideaal beantwoordde.’[1)]

Doch beter is het met alle beeldspraak op te houden en zich de vraag te stellen: Wat te doen? Sommigen zoeken hun heil in een purisme, dat vooral te keer gaat tegen Romaansche bastaardwoorden. Ten onrechte: wie ze met overleg gebruikt, erkent daarmede openhartig, dat hij in zijne eigen taal geen aequivalent kon vinden; en hoe meer hem de zuiverheid dier taal ter harte gaat, des te vaker zal hij om een woord verlegen zijn. Dit is onaangenaam en het strekt niet tot zijn lof, maar veel erger is het gesteld met hem, die zich verbeeldt onberispelijk Hollandsch te schrijven, terwijl hij aanhoudend Duitsche woorden nabootst. Maar ook germanismen worden streng vervolgd, men heeft er zelfs ontdekt wier voorbeeld in het Duitsch bleek niet te bestaan. Sommigen knutselen aan enkele woorden, zonder te bespeuren, dat hunne taal reeds lang één groot germanisme is geworden.

Zooveel talen als iemand kent, zooveel malen is hij een mensch - dat oude gezegde is eene waarheid. Men spreekt van het bederf der taal, van hare zuivering, van het schuim der bastaardwoorden, en men vergeet bijna, dat dit als beeld-

1) Bakhuizen van den Brink, Studiën en Schetsen, III, 418.

spraak moet worden opgevat. De taal is de afspiegeling der gedachte, verschil in taal is verschil in denkwijze. Men kan denken in het Nederlandsch, of een ander mensch worden en Duitsch spreken. De taal der Hollandsche wetenschap is de maatstaf van hare zelfstandigheid. Hoe gemakkelijker het valt uitheemsche woorden na te bootsen, des te duidelijker blijkt het, dat die zelfstandigheid verloren gaat; en daar het gebruik van bepaalde vormen den geest gewent aan eene bepaalde denkwijze, is het bederf der taal niet slechts gevolg maar te gelijk ook oorzaak.

Maar in deze voorstelling is nog iets figuurlijks overgebleven: *de* Nederlandsche taal is eene abstractie, zij bestaat niet op zich zelve, er zijn bijna evenveel Nederlandsche talen als Nederlanders. ‘Denken ist schwer.’ De behoefte om zelf te denken is slechts bij enkelen zeer sterk, daartoe is eene ingeschapen kracht van geest noodig; de meesten denken met gedachten die zij van anderen leenen. De volken hebben omgang met elkander evenals personen, en behandelen gezamenlijk hetgeen voor allen van belang is, b.v. de wetenschap. Maar evenals het gesprek soms door één persoon wordt geleid, die de anderen in oorspronkelijkheid overtreft, zoo worden ook sommige wetenschappen behandeld in den geest van één volk, dat den krachtigsten aanleg heeft van alle. Wat moeten de andere nu doen? Ieders gevoelen is hier afhankelijk van een gevoel, waarover niet valt te twisten. Sommigen kunnen niets dan overnemen, anderen rekenen zich in staat de gegeven denkbeelden te herscheppen, te vermeerderen, te bewerken in een eigen vorm.

Men heeft de taal vergeleken bij een speeltuig, waarmede een begaafd en geoefend kunstenaar alles vermag. Dezelfde viool, wier geluid zoo mat blijft in het spel van den leering, wordt ineens bezield, zoodra de streek van den meester de snaren doet trillen. Dan spreekt zij van al wat het gemoed kan raken, met een onmetelijken rijkdom van klanken - ja, maar van gelijksoortige: zij kan niet spreken in de schettertaal der trombone. Is de vergelijking juist, heeft iedere taal haar eigen hulpmiddelen, dan mag men niet alles van haar vergen. Wat zij kan geven, moeten de kunstenaars van het woord, de dichters, haar ontlokken. Zij hanteeren haar als andere meesters hunne viool, en de rijkdom van tonen waarover zij kunnen beschikken, is wel niet onbepaald, maar toch groot genoeg om hen eerbiedig te doen berusten. Die taal

der dichters, de levende taal des volks, veredeld tot haar hoogsten vorm, zal ook blijven spreken van datgene waarvan ieder volk wil blijven hooren: van zijn verleden en het bedrijf zijner oude helden, van alles waarin het zijn geluk vindt, van zijn eigen landschap: ‘waar vindt men zulke luchten, zulke weiden, zulke heiden, zulke duinen en bosschen?’[1)]

Maar laat een geleerde zijne moedertaal ontzien. Wanneer hij *niet* met hare hulp zijne wetenschap heeft vergaderd, dan zal het hem tot eer strekken, indien hij het haar ook verder niet lastig maakt. Nederland draagt roem op philologen, die nooit in het Hollandsch hebben geschreven: hebben zij daarmede hun land slecht gediend? De vaderlandsliefde is niet eene bepaalde daad, zij is ‘de stemming des gemoeds, die het handelen vergezelt.’[2)] Die vereischte stemming is mogelijk, terwijl men schrijft in eene vreemde taal, over eene wetenschap die reeds niet meer het eigendom is van een enkel volk.

A. KLUYVER.

1) Busken Huet.
2) Bakhuizen van den Brink.

Uit den Marfa-cyclus.

I.
Uit mijne jeugd.

....Een nimbus droeg ze om 't hoofd, en hare voeten
Beroerden nauw'lijks de ijle wolkenvachten,
Waarop zij zweefde om straks de zon te ontmoeten,
Wier gouden stralen stoeiden met heur schachten.

En dezen engel mocht ik dan begroeten,
Zoo vaak hij me, in mijn snelverdroomde nachten,
Verscheen. En op dien zinbedwelmend zoeten,
Te korten droom, lag 'k uren lang te wachten.

Toen leerde ik vrouwen kennen: Eén voor één
Vergingen nimbus, wolk en vleugelpaar....
Men zei me dat ik wijzer werd. Was 't waar?

Dan vlood mijn' wijsheid op uw' nad'ring heen;
Want, toen ik U gezien had, toen verscheen
Mij, 's nachts, wêer de engel van vóór vijftien jaar! -

II.
Als zware wolken...

Als zware wolken, drijven naar het Noorden
Al mijn' gedachten, liefste, en al mijn' zuchten.
Snel stuiven ze als ontrustende geruchten:
Zeg me of uwe ooren al mijn' zuchten hoorden?

Met vreeze zie 'k ze naar U henen vluchten:
Zoo loom zijn de ongesproken liefdewoorden,
Ze zijn zoo ver, die witte Wolga-boorden,
De zee verzwelgt zoovele zware luchten!

Als donk're wolken, drijven naar U henen
Al mijne zuchten, liefste, en mijn' gedachten:
Een onweer schuilt er, in die wolkenvachten!

Want, met uw' ziel, wil mijn' ziel zich vereenen;
Om onze scheiding moet mijn wezen weenen:
Dik daalt de dauw, in onze zomernachten! -

III.
Wraak.

Ik wist wel dat Ge nimmer wêer zoudt keeren,
Al weet ik nog niet wat U verre hield....
Gij hebt mijn hart, uw speeltuig, wreed vernield:
Waarom kan ik U niet vervloeken leeren?

Waarom lig 'k voor uw' beelt'nis neêrgeknield,
Die tergend voortgaat met mij trouw te zweren,
En waarom blijf ik, trouwlooze, U vereeren,
Door U verraden - en door U bezield?

Waarom? - Omdat ik zelf U, dichtend, maakte
Tot de onvervloekbre, thans door mij vergood;

Omdat mijn tooverstaf U, sterv'ling, raakte
En U mijn woord het engelzijn gebood.

Ik ken geen' Marfa, die haar eed verzaakte:
De vlinder leeft, 't onoog'lijk rupsje is dood! -

W.F.L. LAPIDOTH.

Letterkundige kroniek.

The Story of the Nations. Holland, bij James A. Thorold Rogers. London T. Fisher Unwin. 1888.

De engelsche uitgever Fisher Unwin geeft sedert een aantal jaren eene reeks werken in 't licht, die, blijkens hun opschrift, bestemd zijn om de geschiedenis der verschillende volken in verhaaltrant binnen het bereik te brengen van het groote publiek. Eene poging dus, gelijk er, vooral in Engeland, in de laatste jaren zoovele zijn gedaan, om de resultaten der wetenschap te populariseeren.

Er zijn er, die dat streven veroordeelen: wetenschappelijke aristocraten, die volkomen gelijk hebben met te beweren, dat de wetenschap geen baat, of zelfs nadeel vindt bij de verkrijgbaarstelling harer resultaten in pepton-vorm. Dat neemt niet weg, dat de navraag naar die licht verduwbare voedingsstof met den dag, of liever, met de zoo geprezen verbreiding van lager- en middelbaar onderwijs, telkens toeneemt; en dat de verzoeking, ook bij den streng wetenschappelijken man groot moet zijn, als een uitgever hem de bewerking opdraagt van een zoodanig populair-wetenschappelijk werk, en hem daarvoor een aanzienlijke geldelijke vergoeding aanbiedt, gelijk in Engeland met zijn taalgebied van ver over de honderd millioen zielen, het geval kan zijn.

Waar zoodanige onderneming goed geleid wordt, daar kunnen de nadeelen, aan dat populariseeren der wetenschap verbonden, niet groot zijn; alleen hij, die door eigen onderzoek van de beste bronnen een vak van studie kan overzien, zal worden aangezoeht om tot het doel mede te werken; en dan blijft alleen het gevaar te duchten, dat de lezer zich voor een wetenschappelijk man zal gaan houden, omdat hij ingeslikt heeft wat hem met den paplepel

in den mond is gebracht. Hij zal ten minste gezonde kost krijgen, en zich den maag niet bezwaren met allerlei surrogaten van wetenschap. In Duitschland is de bekende verzameling van ‘Populairwissenschaftliche Vorträge,’ onder leiding van Holtzendorff, een model in haar soort, en de uitgever van ‘the Story of the Nations’ heeft nog veel te leeren, eer hij het evenver brengt.

Dit althans is mijn indruk na de lezing van het boekdeel waarin de Hr. Thorold Rogers de geschiedenis van ons volk verhaalt. De schrijver is Hoogleeraar in de Staathuishoudkunde aan de Universiteit te Oxford, en heeft onder meer eene ‘*History of Agriculture and Prices in Engeland*’ geschreven, die ik mij herinner zeer gunstig gerecenseerd te hebben gezien. Ik neem dan ook volgaarne aan, dat hij op dat gebied een zeer verdienstelijk geleerde is; bovendien is hij een goed stilist, zooals over 't algemeen de duidelijkheid en leesbaarheid van zijn boek bewijst. Maar zijne bevoegdheid, om als popularisateur op te treden van de resultaten der wetenschap op het gebied van onze historie, betwijfel ik zeer sterk. In de eerste plaats put hij zijne kennis uit zeer onvoldoende, gedeeltelijk verouderde, en alles behalve kleurlooze bronnen. ‘My principal authorities are Davies, Motley and especially Wagenaar’, zegt hij in de voorrede, en voegt er aan toe: ‘The annals of the Dutch nation are exceedingly copious and accurate’, zonder dat echter, in de voorrede of in het boek zelf, blijkt of hij met die *annals* iets anders bedoelt dan Wagenaar's Vaderlandsche Historie. In de tweede plaats doet hij zich, zoowel in de voorrede als in den geheelen loop van het verhaal, kennen als een warm voorstander van de vrijheid, in den zin van zelfregeering en volkssouvereiniteit, eene overtuiging, die evenals elke andere politieke overtuiging, gepaard *kan* gaan met een volkomen objectieve methode van historisch onderzoek. Maar bij den Hr. Rogers is het streven zeer merkbaar, om dat onderzoek te doen strekken ten bewijze van de juistheid zijner overtuiging. Zijn werk heeft daarom meer van een pamflet, dan van een geschiedverhaal.

In groote trekken komt zijne voorstelling van onze geschiedenis op het volgende neer. In den loop der middeneeuwen hebben de steden en gewesten, die later de Vereenigde Republiek zouden vormen, in een voortdurenden strijd met hunne vorsten hunne vrijheid veroverd. In dien strijd hebben de bourgondische en oostenrijksche graven de leer van het goddelijk recht der vorsten uitgevonden, om

hunne pogingen tot overheersching van hunne onderdanen te rechtvaardigen. De opstand tegen Spanje is het eerste protest geweest tegen die leer, en tevens tegen de leer dat aan een italiaansch priester grooter gezag toekwam dan hem vrijwillig werd toegekend. Het gelukken van dien opstand is te danken geweest aan de stoere vrijheidsliefde der hollandsche natie, geleid, in den aanvang door de geniale staatsmanskunst van den eersten Willem, daarna door de veldheerstalenten van Maurits en Frederik Hendrik, geholpen door den naijver der omliggende mogendheden, en door de welvaart en den rijkdom, dien de handel in 't land bracht. Maar de strijd tusschen het monarchaal en het vrijheidsbeginsel duurde ook onder de Republiek voort. De Stadhouders vertegenwoordigen het eerstgenoemde, en worden gesteund door de sympathie van alle alleenheerschers in Europa; de Staatsgezinde partij is die der democratie[1]. Het ongeluk heeft echter gewild, dat de verbrokkeling der souvereiniteit onder de verschillende gewesten, ja, onder de verschillende steden in het machtigste gewest, Holland, - en de naijver, die tusschen al die souvereine elementen bestond, de vrijheid weerloos gelaten hebben tegenover de intriges der Oranjepartij. Daardoor is het aan de Oranje's gelukt om eindelijk de republiek in eene monarchie te veranderen, welke bedroevende ommekeer door onzen schrijver in het jaar 1747, bij het optreden van den erfstadhouder Willem IV wordt geplaatst. ‘And now came the beginning of the end. Holland, despite its heroic efforts after freedom, despite the wise selfdenial of William the Silent, and the besitation of Maurice, was to be handed over to hereditary monarchy, and the vulgarities it implies (blz. 348).’

Bedenkelijk is reeds, in deze voorstelling, de opvatting, alsof de leer van het goddelijk recht der vorsten eene nieuwigheid was, onder Philips den Goede *pour le besoin de la cause* uitgevonden. Als uitgewerkt systeem is die leer van veel latere dagteekening; en dat schijnt onze auteur ook te gevoelen, waar hij met een waarlijk eerbiedwekkende veronachtzaming van de chronologie, Jacobus I en Karel I van Engeland in één adem noemt met Philips

1) Unlike what has happened in other countries, the populace was on the side of monarchy, that which was practically the aristocracy on that of democratie government. blz. 340.

van Bourgondië, als de predikers van die leer (blz. 24). In theorie werd de oppermacht van den vorst (graaf, bisschop, heer, of hoe hij ook heeten mocht) reeds lang vóór den eersten bourgondischen graaf als door God ingesteld erkend, blijkens den inhoud der talrijke privilegiën, die de opkomende steden van hunnen landheer wisten te verkrijgen. Dat de heer Rogers dit niet heeft bespeurd, ligt waarschijnlijk daaraan, dat hij de geschiedenis der vroegere eeuwen als zijner onwaardig beschouwt: ‘there is no history in these times,’ zegt hij (blz. 11), ‘nothing, as Milton said, but the quarrel of the kites and the crows, or as they called themselves in the Netherlands, the Hooks and the Kabeljauws, the grotesque factions of these flats and swamps.’

Nog bedenkelijker evenwel is de voorstelling, die onze schrijver geeft van de beteekenis der groote staatspartijen in de Republiek. Het klinkt ons bijna als ironie in de ooren, de Staatsgezinde partij als de vertegenwoordigster der democratie te hooren noemen: ironie in den zin dien Heine aan 't woord geeft, waar hij haar eene uitvinding der Berlijners noemt om de dwaasheden die zij zeggen te verbloemen. En toch, - de schrijver kon die opvatting huldigen, zonder zijn geweten te veel geweld aan te doen, mits hij zich streng bepaalde tot de door hem genoemde hoofdbronnen. Motley en Wagenaar beiden geven de geschiedenis van tijdvakken, in welke de strijd tusschen de twee staatspartijen in onze Republiek nog niet doorkruist werd door het nieuwere democratische beginsel. Motley en Wagenaar beiden gebruiken veelal het woord vrijheid voor het doel, dat de Staatsgezinden in hunne bestrijding van den Stadhouder voor oogen hadden. Alleen de verwarring van ‘vrijheid’ met ‘democratie’ of ‘democratische zelfregeering’ kon de Heer Rogers noch aan Motley, noch aan Wagenaar ontleenen. Die verwarring is geheel modern, en dagteekent van ongeveer het midden der vorige eeuw. Dat onze auteur zich daaraan schuldig maakt, is dus, van zijn standpunt als negentiende-eeuwsch radicaal of republikein, vergeeflijk; maar men zal mij toegeven, dat het koninkrijk, waar deze éénoog koning is, door erg blinde onderdanen moet zijn bevolkt.

Met deze averechtsche beschouwing van den loop der geschiedenis van onze Republiek hangt dan weer samen, dat de Heer Rogers met twee maten meet, waar hij de pogingen om grootere eenheid in het staatsbestuur te brengen in zijn verhaal vermeldt.

De regeering der bourgondische vorsten vindt natuurlijk geen genade in zijn oog; die van Karel de Vijfde is één langdurige misdaad tegen zijne onderdanen gepleegd; de Oranjepartij legt vooral dan bedrijvigheid aan den dag, als groote rampen de natie in gevaar brengen (blz. 357). Maar hij verzuimt er op te wijzen, dat die nationale rampen, zooal niet het werk der Staatsgezinden, dan toch de uitkomst zijn geweest van de jaren toen de Oranjepartij geen gezag kon uitoefenen; hij zoekt ook geen verklaring van het ontegenzeggelijke feit dat de wederopkomst van het stadhouderlijk gezag telkens gepaard is gegaan met het ophouden of althans het lenigen der gevolgen van de nationale ramp. Daarentegen ziet hij niet het minste gevaar voor ‘de vrijheid’ in de pogingen van Holland, om zich de oppermacht in de Republiek toe te eigenen, noch ook in de eigenmachtige rol, die Amsterdam zoo vaak speelde, wanneer het zijn wil tegenover dien der Staten van Holland of der overige Provinciën trachtte door te zetten. Waar hij den engelschen oorlog van 1781 behandelt, wordt met geen enkel woord gerept van het tractaat, tusschen Amsterdam en de Vereenigde Staten bekonkeld. Maar hier lieten hem zijne bronnen dan ook in den steek, want Motley gaat niet verder dan tot den dood van Oldenbarneveld, en de Vaderlandsche Geschiedenis van Wagenaar houdt op met het jaar 1751.

Naast dergelijke miskenning van den gang der zaken in de Republiek zijn onnauwkeurigheden in de onderdeelen van minder gewicht. Zij ontbreken anders niet. Den oorsprong van het bourgondische vorstenhuis, dat over ons land heeft geregeerd, leidt de schrijver af van Lodewijk den Heilige, niet van den te Poitiers gevangen Koning Jan. ‘Luctor et emergo’ heet de spreuk van Holland, niet van Zeeland. De formeele onafhankelijkheidsverklaring van Holland en Zeeland plaatst de Heer Rogers in 1575, terwijl hij van de Unie van Utrecht terecht vermeldt dat zij Philips nog als souverein erkent. De moord der de Witten wordt aan het amsterdamsche grauw toegeschreven, enz. enz.

Is het ook eene onnauwkeurigheid, of hoe moet het anders heeten, wanneer de schrijver de verovering van Egypte door de Turken in 1520 als eenige oorzaak noemt van den zuid-duitschen boerenkrijg tijdens de Hervorming? Ziehier hoe hij dat betoogt: De verovering van Egypte sloot den eenigen handelsweg af, waarlangs de oostersche voortbrengselen de italiaansche en zuidduitsche

handelsteden bereikten. In Duitschland wemelde het van edellieden, die om hunne inkomens te verbeteren, zich in de gilden hadden doen opnemen. Toen nu de verdiensten verminderden, door het ophouden van den handel, zochten deze edellieden zich schadeloos te stellen door belasting te heffen van hunne boeren. Van daar de boerenkrijg met zijn vreeselijke wreedheden en meedoogenlooze onderdrukking. - Men moet maar den moed hebben van zijne verbeelding!

Maar reeds genoeg, reeds te veel over dit boek in een nederlandsch tijdschrift. Ik zou het dan ook niet besproken hebben als het bestemd was om alleen in Engeland gelezen te worden. *But there 's the rub.* Wat in het buitenland over onze geschiedenis geschreven wordt, vooral als het populair is, verschijnt alras in een hollandsche vertaling. En het werk van den heer Rogers heeft ééne eigenschap die het stellig bij het hollandsche publiek zal aanbevelen: het is gloeiend hollandschgezind, - natuurlijk in verband met des schrijvers voorstelling, dat onze glorie voetstoots ten goede komt aan de zaak der democratie. Zijne bewondering voor den heldhaftigen strijd tegen Spanje, voor den stoeren moed en de volharding onzer zeevaarders, voor de voortreffelijkheid van onzen tuin- en landbouw, voor onze financieele instellingen, voor de vindingrijkheid onzer uitvinders, laat niets te wenschen over; zij wordt alleen geëvenaard door zijne verontwaardiging over de boosheid en de verachtelijkheid onzer vijanden, wanneer althans die vijanden Philips II, Karel II, Lodewijk XIV, George III heeten, of met andere woorden eene koningskroon dragen. Onze nationale ijdelhieid wordt bij de lezing van zoodanig boek aangenaam gestreeld; wij gevoelen, daarna en ons ondanks, een zekere vaderlandsche voldaanheid, - als wanneer wij na een goed middagmaal voor een warmen haard zitten te soezen. Op deze eigenaardigheden van ons lezend publiek rekenende, acht ik het niet onwaarschijnlijk dat een van onze wakkere uitgevers voornemens is het boek van den Heer Rogers in een hollandsch gewaad te steken. In die onderstelling vind ik het beter, hem vooraf te waarschuwen, dan later, wanneer de kosten eenmaal zijn gedaan, mijne overtuiging uit te spreken, dat het werk geene vertaling waard is.

Willem de Clercq naar zijn Dagboek, door A. Pierson en de Clercq's jongste kleindochter. 2 dln. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink. 1888.

De belangrijke studiën over het zoogenaamd Réveil door den Hoogleeraar Allard Pierson onder den algemeenen titel *Oudere Tijdgenooten* achtereenvolgend in *de Gids* geplaatst, en in de September-aflevering van dit jaar met de merkwaardige levensbeschouwing *Bij een onuitgegeven werk* besloten, kunnen in zekeren zin als de breed opgezette inleiding beschouwd worden tot het beredeneerd uittreksel uit het Dagboek van Willem de Clercq, hetwelk wij aan den heer Pierson en aan de Clercq's jongste kleindochter danken.

Toen Willem de Clercq in 1828 zijn voornemen te kennen gaf om uit zijne aanteekeningen een beknopt werkje samen te stellen, dat ‘eenigszins (zijne) historie zou kunnen bevatten’, liet hij daarop volgen: ‘zooals mijne Annotatiën daar liggen zijn ze veel te uitvoerig dan dat men zich ooit de moeite zou geven ze na te lezen’; on onder de dagteekening van 11 Juni 1843 stemt hij in met de opmerking van zijne vrouw, dat hij, behoefte gevoelende om zich uit te storten, ‘dit te veel op het papier deed, en dat eene massa maakte, die (zijne) kinderen niet zouden aandurven.’ De massa schijnt inderdaad ontzettend groot te zijn; alleen de aanteekeningen van één jaar (1828) beslaan reeds 600 met klein schrift gevulde bladzijden, en in sommige andere jaren zijn de aanteekeningen nog veel uitvoeriger. Toch heeft men ze aangedurfd, en het resultaat van dat durven vinden wij in deze twee deelen, waarin zich de geschiedenis van een ziel, van een edele, kinderlijke ziel, voor onze oogen ontwikkelt.

Niet aanstonds worden wij getroffen of geboeid. In de eerste jaren hebben wij slechts verwondering over voor den vroeg ontwikkelden knaap. Wij voelen ons nog niet zeer aangetrokken tot dit wijze mannetje dat op zijn zesde jaar tweeregelige Fransche versjes schrijft en die onder de servetten der aanwezigen legt, - ‘waardoor ik de vrienden verraste’, schrijft hij. Wij hebben nog maar weinig op met den twaalfjarigen knaap, die bij gelegenheid dat hij zomers buiten logeert, aanteekent: ‘Natuur zweeg, en men hoorde niets dan de stem van den eersten zanger der bosschen’. Wij hebben moeite, ons een zeventienjarige voor te stellen, die niet alleen Von-

del, Shakespeare, Pope, Dryden, Klopstock, Voltaire gelezen heeft, maar over al die uiteenloopende vernuften zijn oordeel aanstonds gereed heeft en ze onderling vergelijkt.

Maar al spoedig beginnen wij te begrijpen, dat wij hier te doen hebben met een ‘nature d'élite’, wie deze vroegtijdige ontwikkeling, welke van ieder ander een onderagelijken pedant zou gemaakt hebben, niet schaadde.

Willem de Clercq heeft behalve de nog vaak met vrucht te raadplegen bekroonde *Verhandeling over den invloed der vreemde letterkunde op de onze* geen enkel werk achtergelaten. Zelfs geen, nog zoo bescheiden, bundel bewaarde ons de vruchten van zijn dichterlijk talent. In zijn Dagboek daarentegen vinden wij de stof van verscheidene boekdeelen. Naarmate wij er in vorderen klimt onze belangstelling, en wanneer wij aan het einde van het 2de deel genaderd zijn, betreuren wij dat dit leven zoo vroeg werd afgebroken. Niet alsof deze beide deelen zich laten lezen als een roman. Was er voor de samenstelling van dit uittreksel heel wat arbeid noodig, de lezer moet zich op zijne beurt eenigen arbeid getroosten, eer hij een geleidelijk overzicht krijgt van een zoo rijk en zoo oorspronkelijk gemoedsleven.

Intusschen biedt ook een oppervlakkige lezing reeds een ongemeen genot. Reeds spoedig treffen ons de Clercq's onafhankelijk oordeel over menschen en dingen, zijne voor zijnen tijd geavanceerde denkbeelden over representatieve regeering, over de voordeelen van lijkverbranding, en wat dies meer zij. Merkwaardig is het zeker in 1817 uit de pen van een tweeëntwintigjarige deze waarschuwing te vernemen: ‘Men moet toch nimmer vergeten, dat men niet altoos bij de namen van Hooft en Vondel zweren kan; en dit is toch zeer het geval bij onze tegenwoordige professoren in de Nederlandsche Welsprekendheid en Letterkunde, die uit Hooft schoonheden halen, welke deze misschien nimmer daarin heeft willen plaatsen.’ De Hollandsche samenleving vindt in hem een scherp beoordeelaar. Het gebrek aan warmte, aan enthousiasme, aan geest van initiatief stuit hem tegen de borst. ‘Les réformateurs ne sont pas à la mode, les enthousiastes passent pour fous.’ Zelf zou hij dit meer dan eens ondervinden. Van de voordracht eener Verhandeling over de Grieken schrijft hij: ‘*On en parla* en dit is reeds veel, vooral hier, waar bijna alles even koel aangehoord wordt.’ Van een improvisatie aan een diner van de maatschappij

Harmonica heet het: ‘Ik improviseerde over den vrijen handel, doch de Hollanders zijn zoo geen volk dat men opwinden kan, hoewel men wel verwondering kan inboezemen. Voorts al dat oordeelen over de physische opwinding begint mij bijzonder te vervelen.’

Het leven van Willem de Clercq is een leven van strijd geweest. Zijn uitwending leven, - op het kantoor der graanhandelaarsfirma S. en P. de Clercq, later als secretaris en eindelijk als directeur der Handelmaatschappij - en het leven van zijn gemoed kwamen herhaaldelijk met elkaar in botsing. Vandaar telkens klachten. ‘Een dompig kantoor’ - schrijft hij in 1817 - ‘is een slecht toevluchtsoord voor een poëtischen zin. Het ontbreekt mij tegenwoordig aan geene gedachten, maar als ik ze wil opschrijven, zoo ontbreekt mij een lokaal.’ Twee jaren later vinden wij dergelijke verzuchtingen. Een gevoel van moedeloosheid maakt zich van hem meester. Hij moet zich telkens de sporen geven - gelijk de heer Pierson het uitdrukt. In het begin van 1820 lezen wij: ‘J'ai décrit déja assez de fois, tous les symptômes du changement de la vie poétique en vie réelle qui se manifeste quelquefois et je sens souvent que mes idées sur quelques points sont bien plus sévères et moins enthousiastes qu'autrefois. L'habitude d'être souvent avec des personnes dont les idées contrastent avec mon enthousiasme, la crainte d'être pris pour exalté, ont modifié mes expressions même à mon insu et la peur de trouver un accueil glacial pour un proposition sortie du coeur me fait souvent modérer ce que j'énonce et me donne quelquefois une timidité qui me déconcerte et qui ne me quitte que dans le secret de l'intimité où je suis sûr d'être compris.....’

Hij had dus te kampen met de onaandoenlijkheid, de verstandigheid, in wier oogen een man van hartstocht, een gevoelsmensch zich al spoedig ‘gek aanstelt’, en waarvan de onvereenigbaarheid met al wat waarachtige kunst heet door Pierson in zijn opstel *Bij een onuitgegeven werk* meesterlijk werd geïllustreerd. Een verstandig Nederlander is bang zich aan koud water te branden, een mensch als Willem de Clercq staat zelf voortdurend in lichte laaie.

In ditzelfde jaar 1820 leert de Clercq da Costa kennen, den man, die zulk een onberekenbaren invloed op zijn inwendig leven zou oefenen, en tot wiens overgang tot het Christendom hij (de Clercq) het zijne zou toebrengen. Die kennismaking gaat weldra over in warme vriendschap. Bij hem althans, bij den ‘Hebreeuwschen

profetenzoon', vindt hij warmte en bezielende geestdrift. Wanneer da Costa hem (21 April 1821) een bezoek heeft gebracht, schrijft de Clercq: 'Da Costa heeft mij zooeven verlaten, en ik kan zoo spoedig niet weder tot bedaarde en rustige denkbeelden, voor het dagelijksch leven bezield, terugkeeren. Ja, voorwaar, dat is een beter, hooger geest dan de gewone.'

Hoe innig, hoe aandoenlijk is de Clercq's vreugde, wanneer hij bemerkt dat da Costa, dien hij tot nog toe alleen als letterkundig genie bewonderde, langzamerhand tot het Christendom nadert; hoe deze Israeliet in de christelijke leerstukken helderder, dieper inzicht heeft dan hijzelf ooit heeft bezeten, en hoe de mogelijkheid dat da Costa tot het Christendom zal overgaan meer en meer waarschijnlijkheid wordt.

Deze aanteekeningen van Augustus 1821, zoo welsprekend in haar eenvoud, doen ons de Clercq van de edelste zijde kennen; zijn gemoedsleven ontplooit zich hier op de verrassendste wijze. Over da Costa's bekeering, eerst nog een diep geheim, dat slechts den trouwen geestverwant werd toevertrouwd, en pas na den dood van da Costa's ouders openbaar gemaakt zou mogen worden, over zijn doop, over den hevigen tegenstand, door da Costa's geschrift *Bezwaren tegen den geest der eeuw* uitgelokt, geeft de Clercq ons voortreffelijke bladzijden, soms vol humor.

'Diner bij da Costa.' - schrijft hij in 1823. 'Wij vonden aldaar: Hogendorp, Lublink, Jb. Retemeyer. Zonderling is het nu de twee da Costa's te zien. Die, tegen welken men van alle zijden met zooveel woede te velde trekt en die, chez qui l'on dîne. Met een paar diners aan zijn ergste vijanden, mits hij zich aldaar geheel deploveerde, had da Costa gewonnen spel'.

In datzelfde jaar woont de Clercq eene vergadering van de Hollandsche Maatschappij bij, 'waar Loots zou donderen tegen Bilderdijk en da Costa'. 'Van Hall (schrijft hij) opende de vergadering met een aanspraak op een toon, alsof da Costa reeds met de inquisitie aan de deur stond... Toen begon Loots. In zijne aanspraak heerschte eene geconcentreerde woede, en zij was zoo vol van impertinenties, dat ik inderdaad warm begon te worden. Geen toejuichingen. Hij las op een kelderachtigen toon, spotte met de erfzonde, noemde Bilderdijk een huichelaar... een goed tafreel van de tegenwoordige onverdraagzaamheid. Gedurig dacht ik dat de sterkste aanval nog komen moest, doch deze bleef uit. Het stuk was uit, eer iemand het dacht.'

De omgang met da Costa wordt steeds inniger. Toch heeft de Clercq ook hier telkens strijd te voeren. De Clercq wil het zachte Christendom, da Costa het militante, en de Clercq erkent met beminnelijke oprechtheid, waarin hij van zijn vriend verschilt. Op allerlei wijze tracht hij da Costa tot matiging, tot zachtmoedigheid te bewegen. ‘Ik wilde wel’ - schrijft hij in 1825 uit den Haag, waar toen de Handelmaatschappij zetelde, - ‘dat uw huis niet zoo geheel een versterkte toren scheen, in het midden eener stad, die reeds geheel door den vijand is ingenomen. Gij moet de kracht behouden om tegen eene geheele wereld te strijden; hoe moeielijk is het, menschelijker wijze, bij zooveel kracht de behoorlijke mate van zachtmoedigheid te behouden jegens menschen die anders denken... Door mijn vertrek zijn er alweer bruggen tusschen u en het overig gedeelte der menschheid afgesneden. Ik ben dus zeer bang, dat gij meer en meer alleen menschen zult spreken, die op eene bepaalde wijze hun godsdienstig gevoel uitdrukken en gij allen, die dat voortaan niet in die woorden doen, als geen waarachtig broeder in Kristus zult erkennen... Ik vrees dat gij de waarheid eindelijk in zulk een klein rondje zult omschrijven, dat het dan worden zal, alles wat hier buiten is, is van den booze.’

Wanneer de Handelsmaatschappij naar Amsterdam is teruggekeerd (1831) wordt de betrekking met da Costa weder inniger dan ooit te voren. In de Clercq's godsdienstige denkbeelden komt, onder den invloed van de Costa, allengs een ommekeer, in de richting van hetgeen men het Réveil genoemd heeft. Hij dringt al dieper door - en de bladzijden waarin wij deze evolutie bijwonen, welke hem hoe langer hoe meer van de hervormde kerk verwijderde, behooren voor velen zeker tot de belangrijkste van dit boek - in de dingen, die hem als het hoogste gelden, en wijdt al zijn krachten aan de ontwikkeling, de kweeking, de zuivering van het innigst leven van het gemoed.

Te midden van dit alles ontvangen wij telkens de belangrijkste mededeelingen omtrent dat verwonderlijk vermogen, waardoor Willem de Clercq, meer nog dan door eenige andere van zijn vele groote gaven, zich een naam heeft gemaakt: zijn gaaf van improviseeren.

Het blijft moeilijk, ook na al wat de Clercq zelf ons omtrent zijn improviseeren verhaalt, ook na het getuigenis van geloofwaardige tijdgenooten (als bijlage achter het 2de deel van dit werk gevoegd), zich een juist denkbeeld te vormen van den aard en de artistieke waarde van deze kunst.

Zooals het den tooneelspelers gaat, van wie men leest, dat zij, om zich in een bepaalde hartstochtelijke stemming te brengen, vóór hun optreden iets moeten breken of iemand door elkander schudden, ging het ook de Clercq. In de door hem zelve bijgehouden chronologische lijst zijner improvisaties, vinden wij onder het jaar 1816 het volgende aangeteekend: ‘Ik moest in dien tijd altijd beginnen met eerst wat non-sense te zeggen, een stoel om te werpen, enz.’ Geen wonder dat zijne familie hem waarschuwde er zich niet aan toe te geven, en dat zijn aanstaande vrouw, toen zij hem voor het eerst had hooren improviseeren, hem om den hals viel met den uitroep: ‘Lieve Willem, doe dat nooit weer!’

Toch schijnt de indruk op de meeste toehoorders groot te zijn geweest. De Clercq's veelzijdige kennis, zijn uitgebreide lectuur en zijn bewonderenswaardig geheugen stonden hem hierbij wonderwel ten dienste.

Wij kunnen ons thans moeilijk meer een denkbeeld maken van een diner als dat op 28 December 1828 ten huize van den dichter Wiselius, waar Loots reeds onder de soep begon te reciteeren. Kinker de ongeloovige en geniale satiricus was aanwezig, en, schrijft de Clercq: ‘Kinker moest verpletterd worden.’ De Clercq begon te improviseeren over het treurspel. ‘Mijn geheele ziel vatte terstond vlam’, schrijft hij. ‘Nooit voelde ik zoo waarachtig, dat da Costa in zijn “Stem” geheel gelijk had, dat men waarachtig daarmede kon nederbliksemen. Zelden was ik zoo wezenlijk doordrongen en doorgloeid, en het scheen mij dat ik, evenals ik zulks in het gedicht met mond en handgebaar uitdrukte, zielen en harten kon kneden. De invloed was groot.... Kinker was reeds bij de eerste regels opgestaan en naderde mij met half genialischen, half opstandvollen blik, met de kracht van den man, die een nieuw verschijnsel ziet, daarop afgaat en als het schijnt het wil ontscheuren. Nimmer voelde ik mij zoodanig in een geestelijken strijd, en het was alsof ik hem met Alexandrijnen van mij afhield.’

Van een andere improvisatie schrijft hij: ‘Ik zweefde, ik zwom in verzen. Ik had een rijkheid van maat, die ik bijna nimmer gevoeld heb, en had maar de moeite om in te houden.’

Dat groote gemak, die groote handigheid dreigen het improviseeren tot een soort van *tic* te maken. Vertelt hij ons niet zelf, dat hij bij de godsdienstoefening onder de melodie van het kerkgezang andere woorden placht te improviseeren!

Geen wonder, bij een zoo conscientieus, zoo volkomen eerlijk man als de Clercq, dat het succes, hetwelk hij met zijne improvisaties behaalde, hem meer dan eens hinderde. ‘Ik word aangegaapt als een wonder’, schrijft hij, ‘maar dat maakt mij nog niet tot dichter, dat heb ik buitendien met kunstpaardjes en goochelaars gemeen.... Dit is hinderlijk, wanneer men toch zelf overtuigd is dat de zaak slechts op een handigheid (einen Handgriff) nederkomt; het kunstje, niet de kunstenaar kan in mij bewonderd worden.’

Allengs begint hij minder aan zijne improvisaties te hechten. ‘Zoodra het een kunst is’ - schrijft hij in 1828 - ‘en een uitgediend werktuig wordt, wat betcekent dan de geheele improvisatie?’ Het gaat niet altijd zoo gemakkelijk meer. Soms hindert hem het rijm, en een andermaal heeft hij groote moeite om op dreef te komen. Hij voelt dat zijne improvisaties eentoonig worden, om de eenvoudige reden dat zij voor hem hoe langer hoe meer uitsluitend middel zijn tot evangelieverkondiging, een doel, dat hij ook langs korter weg, met minder inspanning zou kunnen bereiken. Doch hij was nu eenmaal d e Improvisator en zou het tot aan zijn dood blijven.

Intusschen betwijfelen wij of door de openbaarmaking van dit Dagboek de Improvisator, als zoodanig, in de schatting van de nakomelingschap zal stijgen, en vragen wij ons af, of men niet veeleer, met de Clercq zelf, in dit rhetorisch improvisatietalent, dat hem o.a. met twee, drie onderwerpen tegelijk deed jongleeren als een goochelaar met zijn bekers, een kunst van lageren rang heeft te zien.

Maar, treedt de kunstenaar, de improvisator op den achtergrond, welk een edel, welk een waar mensch komt ons op elke bladzijde van dit boek te gemoet. De Clercq's edelmoedigheid en zachtmoedigheid zijn beschamend, zijn eerlijkheid en oprechtheid opwekkend. ‘De Clercq is een man, die niet moede wordt om goed te doen’, zeggen de bewerkers van het Dagboek van hem; en hij zelf schrijft nog in 1842, anderhalf jaar vóór zijn dood: ‘Ik ben nog in niets een man. Ik ben een kind.’ En, gelijk een kind, gaf hij zich geheel zooals hij was: liefhebbend, rein, vertrouwend.

Verheven geesten te kunnen begrijpen, ook al ligt hunne levensbeschouwing mijlen ver van de onze af, is een zeer innig genot. Zulk een genot schenkt ons de lezing van dit Dagboek. Zij, die ons, aan de hand van zijne aanteekeningen, de Clercq's beeld teekenden, Allard Pierson, die door zijne studie over het Réveil ons in staat stelde deze merkwaardige beweging beter te begrijpen en

Willem de Clercq ‘in de lijst van zijn tijd’ te leeren kennen, hebben aanspraak op onze dankbaarheid.

Over de opvoeding van zijne kinderen, de kunst van vader zijn, heeft de Clercq, blijkens zijne aanteekeningen, veel en ernstig nagedacht. *L'art d'être grand-père* heeft de beminnelijke man echter niet mogen beoefenen; zijne kleinkinderen hebben hem niet gekend. Des te meer hulde verdient ‘de Clercq's jongste kleindochter’, die, door de met groote piëteit volbrachte nalezing van het uitgebreide handschrift, getoond heeft hoever zij het bracht in die in onze dagen vaak verwaarloosde kunst: *l'art d'être petite-fille*.

***Zangen der Zee*, door Louise V. Nagel. Met strandgezichten naar teekeningen van Jhr. J.E. Van Heemskerek van Beest. 's Gravenhage, W. Cremer, 1888.**

Het noodlot, waaraan ook de boeken onderworpen zijn, heeft gewild dat deze *Zangen der zee* in onze handen zouden komen op het oogenblik dat wij nog onder den indruk verkeerden eener hernieuwde lezing van Richepin's *La mer*. Het zou onbarmhartig zijn, indien wij hieruit aanleiding namen om een vergelijking te maken tusschen de gespierde gedichten van Richepin, bruisend en schuimend van onbedwongen kracht, en de veertien sonnetten waarin Mejuffrouw N a g e l aan hare indrukken van de zee een vorm heeft trachten te geven. Wat men echter van een elk, die het waagt de zee te bezingen, eischen mag, is, dat de zee hem heeft aangegrepen, tot zijn gemoed heeft gesproken, en dat hij wat hij heeft gevoeld en waargenomen in een beeld weet te brengen, hetwelk op zijn beurt spreekt tot anderen.

Van Mejuffrouw Nagel zouden wij niet zonder voorbehoud durven beweren, dat zij dien eisch bevredigt.

Het komt ons voor, dat de dichteres zich heeft opgewonden over de zee, welke zij te Domburg of elders, op verschillende uren van den dag en onder verschillend licht mocht bewonderen. Zij heeft - zoo stellen wij het ons voor - zich in eene zekere dichterlijke stemming weten te brengen, en nu zich zelf wijs gemaakt, dat er in haar gemoed niet meer of minder dan ‘Zangen van de zee’

ruischten, aan welke het haar weinig moeite moest kosten een bekoorlijken dichterlijken vorm te geven.

Inderdaad hooren wij nu en dan het begin van een bevallig motief. Bijvoorbeeld reeds in het eerste sonnet, in deze regels:

> Door Walchren's hof ruischt de echo van de zee.
> De zwoele nachtwind zendt die zachte klanken
> Terug naar 't hooge helm, dat met de ranken
> Der wilde winde fluistert van de zee.

Hier is stemming in. Wij begrijpen wat Mej. Nagel in hare dichterlijke verbeelding heeft meenen te *hooren*. Maar nu zal zij ons gaan zeggen wat zij heeft *gezien*.

> Door wolkensluiers glimm'ren bliksemspranken,
> Een vuur'ge pijl doorklieft de nevelbanken.

Zijn de doorzichtige ‘wolkensluiers’ van den eersten regel in den tweeden op eens ‘nevelbanken’ geworden, of heeft men zich die ‘banken’ en die ‘sluiers’ naast elkander te denken? Wat hiervan zij, het beeld staat niet levendig en helder voor ons. De dichteres verneemt daarop een stem, die ‘dreunend langs de zee’ rolt, en die stem, - ge zoudt het niet raden! - is ‘de stemme Zeus''!

Straks wordt de natuur weêr stil:

> de maan schuilt weg in duister,
> En Zeus keert lichtend naar der goden hal.
> Zijn echo is de zee - in phosphorluister.

Een dichteres, die waarlijk onder den indruk is van een zeegezicht bij nacht, spreekt, dunkt ons, anders; zij heeft het niet zoo druk over Zeus, en laat ons niet ten slotte voor de onbeantwoorde vraag staan, wat het te beduiden heeft, dat Zeus' echo de zee is - in phosphorluister! Mejuffrouw Nagel kan ons niet wijsmaken, dat zij dit zoo gevoeld en gezien heeft. Dit is gemaakt.

En dat is, helaas, de indruk, dien wij van de meeste dezer sonnetten ontvangen hebben. Zij zijn g e m a a k t ; soms kunstig gemaakt, en menig sonnet zal der dichteres zeker vrij wat hoofdbrekens hebben gekost. Gelijk in het eerste sonnet, is de aanloop soms vrij gelukig. Bijvoorbeeld:

> De nacht ijlt aan. Zijn breede schachten dalen
> Op de oceaan, zwart als een tweede nacht.

of, in luchtiger toon:

> Nu wekt de lichte, jonge morgenstond
> De frisch ontwaakte en als gewiekte stroomen.

Maar die stemming houdt niet aan, en zelden krijgt men in deze zeegezichten den indruk van een beeld, naar het leven genomen.

Gelijk op enkele van de teekeningen van den heer Heemskerck van Beest - over welke wij ons overigens in deze kroniek geen oordeel aanmatigen - bij de reproductie de golven op ijsschotsen zijn gaan lijken, zoodat de zee het effekt maakt van een rivier die aan het kruien is, zoo is ook in de gedichten van Mejuffrouw Nagel het leven gestold. Te vergeefs roept zij Phoebus en Aurora en Venus te hulp: deze mythologische personaadjes dienen slechts om den indruk van het gemaakte, van het onware in deze gedichten te versterken. Eén enkel eenvoudig gedichtje, waar het leven in trilt, zouden wij gaarne geven voor deze geheele reeks kunstig bewerkte sonnetten.

Ten slotte eene rectificatie.

Op het gezag van een der Indische dagbladen - ons klaarblijkelijk met bijzondere bedoeling toegezonden - hebben wij in onze vorige kroniek den heer A. Ising genoemd als schrijver van een A.I. (of A.J.) geteekend stuk, eenige maanden geleden in het Weekblad ‘De Amsterdammer’ geplaatst, waarin de aandacht werd gevestigd op de Indische romans van Maurits. De heer Ising deelt ons thans mede, dat hij de schrijver van het stuk in ‘De Amsterdammer’ *niet* is, ja zelfs de romans van Maurits nooit heeft gelezen.

Aan den heer Ising, voor zooveel noodig, onze verontschuldiging; en aan den lezer het verzoek, om den naam van den Haagschen letterkundige uit onze kroniek van de vorige maand te schrappen.

I*

In memoriam
Jan van Beers.

Een droeve groep van blonde Jonglingsdroomen
Is, bleek en weenend, bij zijn baar gekomen.

Zacht klonk hun koor, bij klagend klokgelui,
Bij bladerritslen in de najaarsbui.

En, 't hoofd gebogen, volgde, vreugd-misdeelden,
Een roerend-schoone rei van Levensbeelden.

- ‘Zal nu verzinken in het donker graf
De lieve dichter, die ons 't leven gaf?’

Gevoel en Leven strooiden geele Blâren
Die, in den storm, ten hoogen zijn gevaren.

Een immortelle in de opgeheven hand,
Besloot de stoet de Rouw van Nederland.
**
En 'k zag den dichter zachtkens opgenomen
Door al zijn lieve, blonde Jonglingsdroomen.

Gevoel vlocht rozen in zijn zilverhaar
En Leven legde een lauwer op de baar.

'k Zag hem omstrengeld, als door englenarmen,
Door al zijn maagden, moeders, kranken, armen.

En heel de stoet steeg opwaarts, hand aan hand...
- Strooi immortellen, Rouw van Nederland!

Mechelen, 19 November 1888.
HÉLÈNE SWARTH.

Jan van Beers.

De man had toch zijn volk zoo hartlijk lief!

Het is pas twee dagen geleden, dat wij den dichter Jan van Beers naar zijne laatste rustplaats vergezelden en op den boord van den grafkuil de lange reeks van redenaars hoorden, die de veelzijdige verdiensten van den heengegane opsomden en, met die woorden van lof woorden van diepen rouw mengend, aanduidden, welke leemte zijn afsterven laten zal in de rei van hen, die zingen in Neerlands taal, van hen die met de kennis dier taal liefde voor haar kweken, van hen die in onze Vlaamsche gewesten strijden voor haar goed recht. En reeds heden zetten wij ons neer om een beeld van dien man als dichter, als burger en als mensch te schetsen! Misschien is het nog wat vroeg en is de afstand, die ons van hem scheidt al te klein om ons toe te laten dit beeld in het passende licht en in de juiste verhoudingen waar te nemen; misschien is onze geest nog te zeer verdoofd door den slag van dit plotseling verdwijnen om nu reeds de gewenschte opgewektheid weer te vinden. Wij willen echter beproeven wat meer ten voeten uit den diepbetreurden vriend, den edelen man, den grooten zanger te schetsen.

Men vergeve het ons, indien wij, die zoo dikwijls over hem spraken, al eens in herhaling vervallen van hetgeen wij vroeger reeds zeiden. Er zullen er ongetwijfeld velen in den lande zijn die behoefte gevoelen iets van den geliefkoosden dichter te hooren en zij, die in later jaren weer eens van hem zullen spreken, vinden wellicht in deze herinneringen een en ander, dat bijdragen kan om hem beter te doen kennen.

I.

Jan van Beers werd geboren te Antwerpen den 22^{n} Februari 1821 van ouders, die tot den gegoeden burgerstand behoorden. Naar den naam te oordeelen moet de familie afkomstig zijn uit Beers, een dorp in de provincie Antwerpen, bij Turnhout gelegen. Zijn grootvader was uit Noord-Brabant naar Antwerpen komen wonen. Weinige jaren vóór zijnen dood werd den dichter door de katholieke partij het stemrecht betwist uit hoofde zijner vreemde afkomst en was hij, de zuiverste verpersoonlijking van den echten Antwerpenaar, verplicht te bewijzen, dat hij in België op zijn volle burgerrecht aanspraak mocht maken.

Zijn vader, Joannes Bavo, was een likeurstoker; zijne moeder, Maria Theresia van Meensel, eene dochter van den koster van Hauwaart, bij Aarschot, het schilderachtig gelegen dorp, waar de dichter in zijne jonge jaren zijne verlofdagen ging doorbrengen en dat hij in den aanhef van zijnen ‘Bestedeling’ en van ‘Op de Kermis’ en in zijne ‘Idylle van vriend Mathijs’ zoo prachtig beschreef.

Het huisgezin en de stand, waartoe hij behoorde, zijn van wezenlijken invloed op de vorming van den kunstenaar geweest. De Antwerpsche burgersfamiliën van den ouden stempel zijn door en door Vlaamsch gebleven. Van Beers heeft in zijne omgeving eene taal geleerd, die kerngezond was, vol eigenaardige uitdrukkingen, vol schilderachtige woorden en beelden. Dezelfde taal werd in zijnen huiselijken kring gesproken, wanneer hij tot zijne levensgezellin eene vrouw gekozen had, wier spraak even kleurrijk als haar gemoed liefderijk is.

Van Beers verloor zijn vader, toen hij pas drie maanden oud was en bleef dan eenige zoon met vier zusters over; de moeder zette de zaak des vaders voort en stierf toen de jongen 18 jaar oud was. Hij was teer van gestel en had zorgen noodig, die hem overvloedig werden geschonken, Het vertroetelde kind is tot op zijn laatsten dag wel wat een vertroetelde echtgenoot gebleven.

Als knaap was hij zeer opgewekt, machtig veel houdende van loopen en zwemmen, van spelen en ravotten. Een zijner geliefde spreuken was, dat jongens eens moesten samen gevochten hebben om goede vrienden te worden en ieder herinnert

zich nog, hoe hij in den aanhef van zijn stuk ‘Op krukken’ met geestdrift gewaagt van de vreugde der knapen, zich na schooltijd weer vrij te gevoelen,

> Te loopen, te springen, te smijten, te slaan,
> In een stofwolk dooreen te krioelen.

Van zijne eerste school had hij eene levendige herinnering; het was die van meester Myin in de Kammestraat. Men leerde er Fransch en Vlaamsch bij middel van vertaling; ieder leerling had eenen ‘émule’, die elke fout, door den mededinger begaan, moest doen opmerken met de woorden ‘encore une fois’ (men sprak in de klas ‘correfois’ uit), waarop de jongen, die aan het woord was, moest herbeginnen en zich zelven mocht verbeteren. Kon hij dit niet en wist de émule het beter dan won deze een punt. Van Beers is altijd veel blijven houden van het stelsel van vertalen in het onderwijs en tot het einde zijns levens ijverde hij om het te doen toepassen in de scholen, waar hij gezag uitoefende.

Zijn vaders huis stond op ‘het Zand’ en zijne kamer kwam uit nevens de Schaldispoort op de Werf. Niet alleen het huis, maar ook het gedeelte der beide straten, waarop het uitzicht had, zijn verdwenen. De Schaldispoort is een eind verder heropgebouwd. Dikwijls deed de dichter ons het prachtig tafereel bewonderen, welk hij van zijne jongenskamer op de Schelde had bij zonneondergang. Hij zelf beschreef het in ‘Frans de Hakkelaar’, zijn eerste prozastuk: ‘Vlak voor u in het diep gloeiende westen de breede zonneschijf, welke langzaam achter de beemden van Vlaanderen wegzinkt en haar weerschijn als eene verblindende vuurzuil over de Schelde uitrekt of in duizende tintelvonken op de minste rimpeltjes van den waterspiegel laat dansen. En dan van tijd tot tijd die blanke zeilen, zacht als zooveel zwanen voortschuivende over het purper en de rozen van het vlekkeloos ruim.’

Toen de tijd om zijne humaniora te beginnen was aangebroken, werd hij naar het klein Seminarie van Mechelen, een gymnasium door priesters bestuurd, gezonden. Ida von Düringsfeld heeft het reeds verhaald, hoe hij daar eene geheel Fransche opvoeding ontving en zijne eerste verzen in het Fransch schreef; hoe hij op zekeren dag voorbij een boekwinkel gaande den versch uitgekomen ‘Leeuw van Vlaanderen’ zag liggen, het boek

kocht, het las en tot Vlaamschgezindheid werd bekeerd; hoe hij, in de kostschool teruggekomen, zijne Fransche verzen verbrandde en met ijver Vlaamsch las; hoe hij kort daarna door eene oogziekte gedwongen werd eenigen tijd thuis te blijven en zijn eerste gedicht ‘Kermis in de Hel’ aan eene zijner zusters dicteerde; hoe hij later te Mechelen het stuk in eene letterkundige zitting van studenten voorlas, er grooten bijval mee inoogstte en in heel het seminarie lust deed ontstaan om Vlaamsche verzen te maken.

Laat er ons bijvoegen, dat ‘Kermis in de Hel’ nooit gedrukt werd, maar onder de leerlingen van het Mechelsch klein Seminarie van geslacht tot geslacht tot nu toe is overgeleverd en, met eenige verzen van van Beers voor prijsdeelingen, in handschrift is bewaard gebleven. Het is een brok scholierswerk, waarin echter reeds de latere gaven van den dichter te herkennen zijn.

De schrijver, dien van Beers eerst leerde kennen en die hem zijne moedertaal deed verkiezen boven het Fransch, was niet Conscience, maar wel Tollens, wiens werken in dien tijd in België zeer hooggeschat en veel gelezen werden. Hij zegt het uitdrukkelijk in zijnen ‘Lijkkrans voor Tollens.’

> Maar, Tollens, 'k had u lief! - 'k was een dier velen,
> Die in ons arme Belgenland, eilaas!
> Hunne eigen taal verschoppend, blind en dwaas,
> Slechts ooren hebben voor des Franschmans kweelen;
> En 't was bij 't luistren naar uw vollen toon,
> Dat ik voor die verbastring blozen leerde,
> Dat 'k mij tot Neerlands taal, mijn taal, bekeerde,
> En zwoer: Slechts eigen kleed past eigen schoon!

Bij het eindigen zijner humaniora werd van Beers professor benoemd aan het stedelijk college van Mechelen; hij bleef dit van 1841 tot 1843. Zijne oogziekte dwong hem zijn ambt neer te leggen. Hij bracht weer eenigen tijd in het ouderlijk huis door om zich te laten verzorgen. Het eerste stuk, dat wij in zijne gezamenlijke dichtwerken aantreffen ‘Licht!’, die kreet der ziel, zooals de dichter er geen dieper gevoelde uitbracht, werd geschreven bij het verlaten der ziekenkamer.

Te zwak om zijn ambt van leeraar te hervatten, vroeg en bekwam hij de plaats van onder-bibliothecaris, in de stedelijke

boekerij van Antwerpen. Hij bekleedde die gedurende zes jaar. In 1849 werd hij professor aan 's Rijks kweekschool voor onderwijzers te Lier. Den 8en April 1850 huwde hij de dochter van den Antwerpschen bibliothecaris F.H. Mertens. In 1860 keerde hij van zijne geboortestad terug om het ambt van leeraar van Nederlandsche Taal en Letterkunde bij het atheneum te vervullen. Die plaats bekleedde hij tot aan zijnen dood.

Als leeraar der Nederlandsche taal beweers van Beers uitstekende diensten aan de kweekschool voor onderwijzers en aan het atheneum van Antwerpen. Geacht en bemind door zijne leerlingen wist hij hun, niet minder door zijn warm woord dan door zijne wijze lessen, de kennis hunner moedertaal en de liefde voor haar mede te deelen. Tal van onderwijzers hebben door heel het Vlaamsche land het goede woord verkondigd dat zij te Lier van hem gehoord hadden. In het atheneum, droegen zijne leerlingen, haast elk jaar de eerste prijzen weg in den algemeenen prijskamp tusschen de gestichten van middelbaar onderwijs en kweekte hij menigen goeden Vlaamschgezinde. Droegen zijn lessen daar echter niet even rijke vruchten, het lag niet aan hem, maar aan de wet, die tot in 1886 het Nederlandsch op het programma van het middelbaar onderwijs in onze Vlaamsche gewesten eene bespottelijk geringe plaats inruimde.

Op verschillende tijden zijns levens liet van Beers tal van schoolboeken verschijnen, bestemd voor het lager en middelbaar onderwijs van het Nederlandsch. Van 1870 tot 1878 hield hij zich uitsluitelijk bezig met het vervaardigen zijner leesboeken. Zijn huisgezin was talrijk: er waren toen zeven van zijne tien kinderen in het leven en de opbrengst zijner schoolboeken, veel belangrijker dan die zijner gedichten, was een welkomen stijving zijner matige jaarwedde.

Toen van Beers in 1860 te Antwerpen terugkeerde, was hij reeds als leeraaren dichter hooggeschat. Wij herinneren ons nog levendig welke warme en welsprekende hulde Conscience hem bracht op het feestmaal, ingericht om zijne wederkomst in zijne geboortestad te vieren.

In Antwerpen ontstond toen juist de lange en hevige strijd om de vestingen en de krijgsdienstbaarheden. De Vlaamschgezinden van alle kleur hadden zich tot eenen afzonderlijken kring vereenigd, den Nederduitschen Bond, die Vlaamschgezind

vóór alles zou zijn. Van Beers trad er weldra in. Hij was er nooit een der hoofdleiders van en verliet hem met de meeste liberalen, toen het bleek, dat de onzijdige vereeniging zich geheel in het vaarwater der katholieke partij bewoog. Hij mengde zich echter nog niet dadelijk in den strijd der partijen. Hij was liberaal, maar zijn Vlaamsch hart leed, omdat de liberale gezindheid zoo weinig genegenheid toonde voor de Vlaamsche zaak en hij voelde zich luttel opgewekt om zich aan te sluiten bij mannen, die niet schenen te begrijpen, hoe geene verlichting en ontwikkeling van het volk mogelijk zijn dan bij middel der moedertaal. Dan, de tegenspoed was een goede leermeester voor de vrijzinnigen; zij begrepen hoe zij in den strijd tegen de klerikalen ook de hulp der liberale Vlaamschgezinden noodig hadden en hoe zij die niet konden verkrijgen zonder af te breken met hunne vijandelijke of onverschillige houding tegenover het Vlaamsche grondbeginsel en zonder de eischen der verlangde bondgenooten in te willigen. Zij verstonden welke macht er lag in het aanzien, dat van Beers onder de Vlamingen genooten toen zij meester waren geworden in den Antwerpschen Gemeenteraad, drongen zij bij hem aan, opdat hij er, bij de eerste kiezing, plaats zou nemen nevens hen. Van Beers aarzelde; maar hij zag in, hoe zijn invloed weldadig kon zijn aan de groote overtuiging van zijn leven, zijne gehechtheid aan zijne moedertaal en hij aanvaardde het aangeboden mandaat, op voorwaarde, dat het Vlaamsch in de stedelijke regeering van Antwerpen de plaats zou innemen, die aan de taal des volks toekomt. Men stond dit toe. Van Beers werd gekozen en eene der eerste daden, nadat hij plaats had genomen in den gemeenteraad, was het uitspreken dier prachtige redevoering over de noodzakelijkheid van het Nederlandsch onderwijs, waar hij de gewichtigste zegepraal mee behaalde, die tot dan toe gewonnen werd op dit gebied. In de eerstvolgend kiezing voor de wetgevende kamers werd van Beers candidaat gesteld; de liberalen werden geslagen en de dichter wilde in later jaren geene nieuwe candidatuur meer aanvaarden.

Hij had zich beraden aangesloten bij de vrijzinnige partij, maar voor hem ging liberalismus niet zonder Vlaamschgezindheid en daar hij wel wist, dat voor de meeste leden en leiders dier partij de strijd tegen de verkwezeling hoofdzaak was, maakte hij den strijd tegen de verfransching tot zijn hoofddoel.

Dat hij in die houding bleef volharden en zoo radikaal Vlaamschgezind was in de dagen zijner grijsheid als in die zijner jeugd kunnen wij verzekeren, hoe herhaaldelijk en ruw het hem verweten is zijne Vlaamschgezinde overtuiging ten offer gebracht te hebben om zijne liberale bondgenooten te behagen.

Het lag niet in Van Beers' karakter zijne denkwijze in eeniger mate te verloochenen of te bewimpelen. De dichter van zoovele droomerige bespiegelingen en weemoedige verhalen was zeer vastberaden en doordrijvend van aard; zelfs bij besprekingen van gemeenschappelijke belangen in vriendenkring liet hij zich moeilijk tot wijziging zijner denkbeelden overhalen. Hij was niet bijzonder geduldig voor tegenspraak en haalde er meer door met een hartig en des noods met een hartstochtelijk woord dan met lange redeneeringen. Uit dit oogpunt beschouwd was het karakter en het leven van onzen grooten dichter geheel verschillend van dit van onzen grooten romanschrijver.

Conscience was al vroeg in de politiek getreden, maar had er zich na eene korte wijle en eenen eersten tegenslag uit verwijderd, om zich vervolgens geheel te wijden aan zijne kunst en zich niet verder te moeien met hetgeen de menschen verdeelt. Van Beers trad laat in de staatkunde, maar liet er zich gaandeweg meer en meer mee in en sprak zich duidelijker en duidelijker uit over de gewichtigste strijdpunten van den dag en van alle tijden. Conscience had een ongemeenen aanleg voor de wetenschap en vond zijn hoogste genoegen in de beoefening der natuurkunde. Van hem eerder dan van van Beers, die vooral een kunstenaar was, hadde men vastheid van beginselen en rondborstigheid in het uitspreken ervan mogen verwachten; maar alleen de dichter gaf zich geheel als hij was, zonder iets te verzwijgen - en zonder zich om goed, of afkeuring van het politiek te bekreunen; hij alleen achtte zijne kunst te hoog om haar dienstbaar te maken aan eenige overtuiging, die niet de zijne was, hoezeer zij ook in gunst mocht staan. De gevolgen dier oprechtheid zijn dan ook niet uitgebleven. Op het einde zijns levens is van Reers gelasterd en verguisd door al wat katholiek of onzijdig Vlaamschgezind was en, terwijl achter den lijkwagen van Conscience ging al wie fier was op den naam van Vlaming, verschenen bij van Beers' begrafenis enkel de liberale Vlaamschgezinden en zwegen

de katholieken en hunne trouwe vrienden de onzijdigen over hem, wanneer zij hem niet beschimpten.

Niet enkel op staatkundig, maar ook op godsdienstig gebied, toonde van Beers zich een man van karakter. Hij had evenals al zijne tijdgenooten eene door en door godsdienstige opvoeding genoten. Op welke wijze de eerste schakel verbroken werd die hem aan de moederkerk verbond, heeft hij ons in zijnen ‘Confiteor’ op dramatische wijze verteld. Het was in 't Mechelsch auditorium.

> *Historiae philosophia* was
> De weidsche naam des leergangs aan de beurt.
> Daar zat in zijn gestoelt de grijze P.,
> In bar Latijn met holle kelderstem,
> Dicteerend en dicteerend zonder end.
> Een echte groote wasch, waar ieder vlekje,
> Door philosoof of ketter op het kleed
> Der kerk gespat, zorgvuldig met de zeep
> Van allerlei betoog werd afgekuischt.
> Dat deed me zeer. De kerk was mij het beeld.
> Van God op aarde, en 't Goddelijke zoo
> Met de spitsvondigheên der menschelijke onmacht
> Te willen staven, scheen mij heiligschennis;
> Het klonk mij of er een met A + B
> Bewijzen wou, dat mijne moeder goed was;
> En 't wekte soms, gelijk een medecijn
> Die vlak verkeerd werkt, in mijn jong gemoed
> Een angstvol twijflen aan heur godlijkheid.

Toen Filips de tweede, de duc d'Alva, en de inquisitie in de tobbe gingen en er hagelwit uit kwamen, geraakte zijn jeugdig gemoed in opstand; hij smeet zijne pen neer en riep: ‘Dat is gelogen! De kerk gebood: al 't bloed komt over haar.’ Of de kwajongen, die zich tegen het gevoelen van heel de heilige godgeleerdheid had durven kanten, gekapitteld werd! Hij moest biechten en bidden en deed het, maar 's avonds in zijn bed lag hij te weenen en bad: ‘Ja, Heer, ik heb gezondigd, maar ik was oprecht; ik snak naar waarheid, schenk mij licht.’ En ingesluimerd zijnde, verscheen de heilige moederkerk hem en stak hem de armen ter omhelzing toe, maar op hare handen kleefde bloed. De jonge opstandeling schoot

wakker ‘griezlend tot in het merg van zijn gebeente.’ Sindsdien was de twijfel in zijn gemoed geslopen, en nimmer keerde het geloof der kinderjaren er in terug.

Hij maakte toen en later weinig gerucht over die bekeering en ijverde nooit voor zijne zienswijze op het stuk van godsdienst. De verwondering zijner meest vertrouwde vrienden was dan ook niet gering, toen hij hen in 1884 met de lezing van zijn ‘Confiteor’ verrastte.

Er was in die jaren iets gebeurd, dat van Beers had doen besluiten tot het schrijven van dit stuk. Een kozijn van moederszijde, v.. M..... geheeten, was gemeente-onderwijzer te Vr...., een dorp bij Antwerpen. De man was er geacht en had er gedurende de lange jaren, dat hij er zijn ambt vervulde, een deftig bestaan gevonden in dit ambt zelf en in eenen grooten winkel, dien zijne vrouw hield. Daar kwam de wet van 1879 tot stand, en deed den oorlog tegen het openbaar onderwijs ontbranden. In de kerk van Vr.... werd niet alleen tegen de school, maar ook tegen den onderwijzer gepreekt, die in zijne tegenwoordigheid een afgevallen Christene gescholden werd. Het gevolg was, dat de school totaal leeg liep, dat de meester geschuwd werd als een onreine, dat niet alleen zijne oude vrienden en leerlingen opstonden en de herberg verlieten, toen de vroeger zoo beminde man binnentrad, maar dat niemand in het dorp nog levensmiddelen aan zijn huisgezin wilde verkoopen. De meester verkwijnde en bestierf het. De pastoor van ‘Confiteor’ is fantazie, de onderwijzer en de onderpastoor zijn waarheid.

Heel deze geschiedenis stemt overeen met die, welke Virginie Loveling in ‘Sophie’ verhaalt. Het is eene der honderden, welke wij in dit noodlottige tijdperk zagen gebeuren, en die ons minder troffen, omdat wij de slachtoffers niet persoonlijk kenden. Maar hier werd het boevenstuk gepleegd op een lid van 's dichters familie, dien hij zeer hoog achtte en met wien hij van kindsbeen af bevriend was. Die slag had ‘Confiteor’ tot weerslag. De onbeschroomde geloofsbelijdenis was geene daad van aanval, het was eene daad van verwering, van wettige zelfverdediging.

Van Beers was niet enkel een man van karakter, de dichter der ‘Jongelingsdroomen’ was iemand, die in het werkelijk leven met practischen zin en opgeruimden geest zijne dagelijksche en zware taak in de wereld vervulde, die zich aan geenen plicht, hoe prozaiek ook, onttrok. Als leeraar, als lid van den

gemeenteraad, van de commissie der muziekschool en van die van onderwijs, als voorzitter van den Tooneelraad, van de Vereeniging der liberale Vlaamsche bonden, was hij werkzaam met toewijding, handelde hij met doorzicht en maakte hij zich nuttig en geacht in hooge mate. Er was buitengewoon veel goed burgerlijks in dien zanger van zooveel edele droombeelden.

Immer dienstvaardig was hij en bereid om iedereen te verplichten. Hoevele jongeren stond hij met raad en daad bij, hunne handschriften en proeven lezende, hun betrekkingen bezorgende!

Men moest hem in zijnen huiselijken kring waarnemen, omringd van vrouw, kinderen en kleinkinderen, teergeliefd en geëerbiedigd van allen, schertsend en jokkend met groot en klein; men moest hem in vriendenkring zien, lustig en opgewekt als de jongste, om te beseffen, welk een eenvoudig en braaf man er in eenen zelfden mensch met dien dichter samenwoonde.

Alleen, wanneer het letterkunde gold of wanneer uitzonderlijke omstandigheden hem machtiger aangrepen schoot de kunstenaar in hem wakker. Men zou een heelen avond met hem aan tafel gezeten hebben; hij zou zich niet onderscheiden hebben van zijne geburen dan door wat meer opgewektheid misschien; maar, wanneer het uur der toasten geslagen was en hij het woord nam, dan liet hij een vuurwerk van gloeiende woorden en kleurige beelden in het ronde sprankelen.

Hij hield van gezellig en vroolijk samenzijn. Hij zong zeer goed en wanneer de vrienden wat later of langer dan gewoonlijk bijeenbleven, was hij de eerste gereed om nog eens een oud lied uit te halen, of een zijner stukken voor te dragen.

Dit alles zegt genoeg, dat hij gelukkig en tevreden leefde, hoe innig leed het hem ook deed, dat zijne taal in zijn land zoo stiefmoederlijk werd behandeld en hoe onverdroten hij kampte om haar in haar goed recht te doen herstellen. Hij was geacht en bemind, heel het Vlaamsche land door; maar als elke strijder had hij ook vijanden, en vooral in de laatste jaren zijns levens stond hij bloot aan schandelijke miskenning en zelfs aan grove beleediging.

Hoe gedienstig en welwillend hij voor iedereen was, met één slag van menschen kon hij moeilijk over de baan: namelijk met de brekebeenen in de kunst. Het was hem onmogelijk verdiensten uit te roepen, die niet bestonden, en pogingen aan

te moedigen van schrijvers, die geen aanleg hadden. Hij spande zich niet in om dit te verbergen en verwierf aldus in sommige kringen den naam van letterdespoot.

Hij dong herhaaldelijk mede naar den prijs door den Belgischen Staat toegekend aan het verdienstelijkste letterwerk in elk vijfjarig tijdperk verschenen. In 1860 verkoos de jury boven zijne ‘Levensbeelden’ den ‘Artevelde’ en den ‘Nazomer’ van Prudens van Duyse. In 1870 werd zijn ‘Gevoel en Leven’ niet tot den prijskamp toegelaten, omdat het in Holland gedrukt was; in 1880 werd dezelfde bundel niet toegelaten, omdat hij in de vijf laatste jaren niet voor het eerst verschenen was; in 1885 bekwamen zijne ‘Rijzende Btaren’ den vijfjaarlijkschen prijs. Bij deze gelegenheid werd hij door een zijner mededingers met doldriftige verwoedheid aangevallen.

Wij mogen van hem wel zeggen wat hij van Conscience getuigde:

> Zelfs (werd) hem het lijden niet onthouden;
> Zelfs niet die laatste stempel aller grootheid,
> Het adderspog van lasterende snoodheid
> Het knagen van den machteloozen nijd!

Dit belette niet, dat hij door al wie hem van naderbij kende hooggeacht werd, en dat toen hij den 14^{n} dezer maand, na weinige dagen lijdens ontsliep, duizenden hem vergezelden naar zijne laatste rustplaats op het Kielkerkhof en daar op zijn graf een berg van bloemenkransen nederlegden.

Niet enkel in België ook in Holland genoot van Beers eene ongemeene populariteit. Zijne dichtwerken zijn even dikwijls in Noord- als in Zuid-Nederland herdrukt. Toen hij nog uit declameeren ging, was het vooral in de steden van Holland, dat hij zijne kunst liet bewonden; hij telde daar menigen goeden vriend onder de besten des lands; hij was een trouwe bezoeker van de Nederlandsche Congressen, een der warmste ijveraars voor de verbroedering tusschen de twee deelen van een volk, dat taal en stam gemeen heeft.

Tot het bereiken van dit doel droeg hij met zijne kunst meer bij dan wellicht iemand anders met redevoeringen of tijdschrift-artikels; evenals hij in het Zuiden meer liefde en eerbied voor zijne taal kweekte dan de verdienstelijkste staats-

man het met schranderst beleid vermocht. Ieder, die er aanwezig was, herinnert zich met welken stormachtigen bijval ‘de Blinde’ onthaald werd, toen hij dit gedicht op het Congres van Utrecht in 1854 voordroeg. Men erkende dadelijk in hem niet alleen een taalbroeder en een medestrijder, maar een kunstenaar, die niet minder dan de beste Noord-Nederlander onze letterkunde tot eer zou strekken. Van dan af was zijn naam in Holland gevestigd; zijne faam groeide er gedurig aan, en van de tienduizenden, die hem daar hoorden of lazen was er geen, die het nog betwijfelen kan, dat de dichter een zoon was uit hetzelfde groote huisgezin als dat, waar zij toe behoorden.

II.

Het komt misschien menigeen voor, dat wij reeds te lang over den mensch in van Beers gesproken hebben, en, inderdaad, wat in hem overheerscht is de kunstenaar; waar men later over hem zal spreken, zal de rijkbegaafde dichter den eenvoudigen burger doen vergeten. Maar daarom juist achtten wij het niet ongepast, op dit oogenblik wat breedvoeriger uit te weiden, over zijnen stillen levensloop. Wij zeggen het ook: van Beers was in de eerste plaats een dichter, en al ware hij niets anders dan dit geweest, het ware genoeg.

Hij schreef een paar novellen, ‘Graaf Jan van Chinay’, in het ‘Taelverbond’ van 1846 en ‘Frans de Hakkelaar’ in dat van 1849 verschenen; hij sprak eenige uitstekende redevoeringen uit en schreef een paar degelijke artikels in tijdschriften; maar dit alles telt voor weinig, vergeleken bij zijne verzen. Hij mengde zich in de politiek, hij nam deel aan den strijd der partijen, omdat de omstandigheden er hem toe dwongen; maar hij was dichter uit innigen aandrang, bij Gods genade.

De eerste gedichten, welke hij liet drukken, schreef hij in 1843-1844, blijkbaar onder den invloed der Fransche romantieke school en meer bepaaldelijk onder dien van Lamartine. Zijne ‘Rosa mystica’, ‘Maneschijn’, ‘Lelie en Roos’, ‘Weenen’, ‘Daar is een Geest’, die van 1844 gedagteekend zijn, dragen den stempel der kwijnende mijmering, der vertroetelde levensmatheid, der zucht naar onbestemd mysticismus, die den zanger van Elvire kenmerken. Het is alsof heel dit geslacht

zich oprichtend van het ziekenbed, waarop de zorgvolle tijden de wereld het zoolang gekluisterd hielden, met welbehagen terugblikt op die fel bewogen en treurige jaren en speelt en fantazeerd met de herinnering aan dit lijden, dat het er zich in wiegelt als in een warm en week dons, vooraleer het den voet zet op den vasten bodem der werkelijkheid.

Het laatste stuk van 1845 ‘Lievelingsdroomen’ is de volledigste uitdrukking van zijne droomerige poezie, maar de overgang is reeds op te merken; werkelijkheid en visioen spelen er reeds door elkander, alhoewel het geziene en gevoelde verdoofd wordt tot een droom, verdund tot een schemerbeeld.

Onmiddellijk daarop, in 1846, volgt ‘de Zieke jongeling’. De verschuiving is hier weer merkbaar. Het zijn ware menschen, met vleesch en been, die wij hier voor ons hebben. De hoofdpersoon is nog wel ziek en stervensgereed, zijn handelen is nog wel slechts lijden en klagen; maar het lijden is niet meer ingebeeld en het klagen heeft een ernstiger reden dan de gefantazeerde smart. Men weet welken ongehoorden bijval dit stuk genoot en hoe het van Beers in eens wijd en zijd bekend maakte. De roep, die er rond opging, was zoo luide en zoo algemeen, dat in 's dichters laatste jaren bij zijn verschijnen de naam en het beeld van den ‘Zieken jongeling’ nog telkens onwillekeurig opdaagden. Het is dan ook niettegenstaande al zijne ziekelijkheid een wezenlijk roerend stuk. Er klinkt een zoo diep medelijden uit de lange klachtenreeks, het aandoenlijk beeld van den lijder is met zooveel welbehagen geteekend, de tegenstelling tusschen den verlaten stervenden minnaar en de vergetende en dartele beminde is zoo treffend, dat wie het tafereel eens aanschouwd heeft het niet meer vergeet. En de taal had reeds die gesmijdigheid, dien golvenslag, harmonisch van val en klank, die van Beers immer onderscheidden:

> En, daar ginder, aan het venster,
> Zat een arme jongeling,
> Die de tering had, en sedert
> Kersmis niet meer uit en ging.
> Nevens hem zat zijne moeder
> Biddend aan heur rozenkrans,
> Nu eens teer haar zoon aanschouwend,
> Dan weer eens den hemeltrans,
> En dan weenend.

Met den ‘Zieken Jongeling’ treedt hij op als verhalende dichter; hij bleef het in een goed deel zijner latere werken. Zijne hoogste verdienste ligt echter niet in zijne kunst van vertellen. Zijn gemoed overheerscht zijne verbeelding; zijne verhalen dienen hem meer om hem toestanden op te leveren, waar hij kan blijven bij verwijlen, tafereelen, die hij kan beschrijven, tegenstellingen, die hij kan doen uitkomen, dan wel om zijne helden te doen handelen en spreken, en door daad en woord zich zelven en in hen de menschheid te doen kennen. Uiterst eenvoudig zijn dan ook immer zijne handelingen, rijker van uitwerking dan van vinding. De ‘Zieke jongeling’ blijft een verkleind, maar trouw oorbeeld van de meeste: hier lijden, daar geluk; hier reinheid, daar verdorvenheid; hier zonneglans, daar nachtelijk duister. Men doorloope ‘Livarda.’ ‘Bij 't Kerkportaal,’ ‘Op de Kermis,’ ‘De Blinde,’ ‘Bij den hooiopper’ immer vindt men die tegenstelling, de elegie nevens de idylle, weer. Zijne groote metrische verhalen ‘de Bestedeling’ en ‘Begga’ alleen zijn er vrij van.

Wat onveranderd bleef in van Beers is zijne gevoeligheid. Van ziekelijk als zij was in de eerste jaren wordt zij met den tijd meer en meer gezond. Zij is niet minder in den ‘Bestedeling,’ wanneer hij het ‘uitbesteden’ der weezen beschrijft of in ‘Begga,’ wanneer hij het lijden der stiefdochter maalt dan in de gedichten zijner romantische periode.

In de gedichten van wijsgeerig- staatkundige strekking ‘Maerlant,’ ‘de Stoomsleeper,’ ‘de Oorlog,’ ‘Zijn Zwanenzang,’ neemt zij eene mindere plaats in en worden toon en strekking verhevener. Maar allen zijn doortinteld van een innig medegevoel voor het lijden van den minderen man, van eene edelmoedige verontwaardiging over de onrechtvaardige wet, heerschende op aarde, volgens welke de eene zoo mild met genot en weelde, de ander zoo kwistig met lijden en ontbering bedeeld is, van een ernstig streven om het lot der verstootelingen dezer wereld te verbeteren.

Van Beers beoefende dus niet de kunst voor de kunst alleen; hij had een heiligen afschuw voor die leer en hoezeer hij ook werk maakte van den vorm, wekte niets meer zijn hekel op dan het spreken om niets te zeggen, om enkel de wijze te laten bewonderen waarop dit nietige gezegd wordt. Het was niet enkel de herinnering aan den dichter uit de XIIIe eeuw, het

was innige overtuiging van eigen roeping, die hem in zijn ‘Maerlant’ deze regelen deed schrijven:

> Elk hart voor eigenwaarde en plichtbesef ontgloeien;
> Den goeden steun zijn, den verdoolden gids en baak;
> Den dwingland in zijn vuist het juk verbreken;
> Den onderdrukte troost en moed in 't harte spreken;
> Alom gelijkheid, vrijheid, broederliefde preêken,
> Dat is des dichters grootsche taak!

Hij was echter te veel kunstenaar om een oogenblik te vergeten, dat de gedachte, hoe gewichtig zij weze, den vorm niet mag laten verwaarloozen; ook geeft hij zijne wijsgeerige ontboezemingen eene beeldenrijke inkleeding en laat ze voor onze oogen leven en wandelen in volle kleurenpracht.

Wat ook de denkbeelden des dichters geweest zijn en hoezeer wij deze deelen, wij bewonderen hem niet, als kunstenaar, omdat hij deze overtuiging eerder dan eene andere voorstond; wat wij willen doen opmerken is: dat hij diep doordrongen was van hetgeen hij zong en dat al wat hem op het harte lag hem naar de kele steeg. Uit zijne diepste overtuiging putte hij den levensadem, waarmede hij de kinderen zijner schepping bezielde.

Hij beminde zijn volk, hij beminde het volk. Dit weten wij uit zijne lyrische verzen, dit zien wij in al zijne werken. In zijne verhalen behooren zonder eenige uitzondering de helden tot de kleine burgerij, tot den werkenden stand. Hun geluk deelt hij, evenals hunne smart; hunne zeden kent hij; wat er eigenaardigs ligt in hunne gebruiken schildert hij met ingenomenheid. Hij weet waar de kinderen pret in hebben, wat de moeders kunnen lijden en niet alleen in de grootere verhalen, maar ook in zijne kleine sprookjes vinden wij die innige deelneming aan het wel en het wee van den minderen man uitgedrukt.

Ook in zijne taal vinden wij den weergalm van die ingenomenheid. Zeker, hij heeft het genoeg bewezen in zijne lyrische stukken, de rijke mijn van het Nederlandsch verbergt in hare diepste groeven geene schatten, die hem ongekend bleven en die hij niet met verbazend gemak wist op te delven. Men herleze slechts den vierden zang van zijn ‘Stoomwagen’ aanvangend met deze woorden:

Gegroet, o grondverslinder, schattenkweeker,
Lichtplenger, volkverbinder, jukverbreker,
Gegroet, reusachtig stoomgevaart!
Gegroet, gij zoon der vrijheid, jonger broeder
Der Drukpers, die met haar 't rijk uwer moeder
Onwrikbaar vesten komt op aard!

Maar waar hij vooral aard in schepte was in de taal van zijne omgeving; de edelsteenen, wier glans hij liefst zag, waren die, welke hij uit de taal van zijn volk wist op te rapen. Met de rijke kleuren dier spraak wist hij de verdoofde tonen der schooltaal op te helderen, met hare frissche jeugdigheid de versteenende deftigheid der woordenboektaal nieuw leven bij te zetten. En niet alleen de schilderende woorden, maar de eigenaardige gezegden, de ongekunstelde wendingen wist hij uit de volkstaal in zijne verzen over te brengen of na te volgen en gaf deze aldus eene kleurigheid, eene natuurlijkheid, die zij bij geen voorganger in gelijke mate bezat. Men herleze slechts om er zich van te overtuigen in ‘Begga’ de beschrijving van ‘den Besteek’ in het huis van den Kuiper, aanvangende met de woorden:

Jaarlijks was het in 't huis van den Kuiper, den vierden October
Volop feest; want vader en zoon die d' eigensten voornaam
Droegen, herdachten alsdan hunnen heilgen patroon Franciscus.
En die dubble besteek viel juist dees jaar op een zondag.
Reeds drie dagen vooraf had Frans, in de keuken, de dienstmeid,
De oude Kato, die, sedert heur brave bazin bij den Heer was,
Oppermachtig geheel 't huishouden beredderde, heimlijk
Opgezocht en gevraagd of ze al eens had gedacht aan het naamfeest.
En, uit de schepraai heuren almanak langende, had zij
Hem triomfeerend getoond, hoe Sint Franciscus daarin stond
Van heure eigene hand met twee rooi kruiskens geteekend.

Van Beers werd gaandeweg meer en meer een echt Vlaamsch dichter, zooals hij van aard en leven een echt Vlaming was. Van de onbestemde mijmering, Fransche dichters nagedroomd, ging hij met elken stap in de dichterbaan meer naar de werkelijkheid, naar het volle leven over; van de nevelbeelden, ziekelijk van opvatting en grijs van toon, die hij, de Parijsche mode navolgende, eerst schetste, kwam hij meer en meer tot waardeering van eigen schoon, tot schildering van eigen zeden. Hij werd meer en meer in de poëzie wat

Jordaens in zijne kunst was, iemand, die met rijke harmonische tonen Vlaamsche modellen weergaf.

Wij waren bij de min of meer geregelde opsomming van van Beers' gedichten gebleven aan den ‘Zieken Jongeling.’ Reeds met het volgende gedicht: ‘Bij de wiege van een kind des armen’ (1846) vangt hij de reeks zijner romantieke verhalen aan, die hij voortzet in ‘Livarda’, eene legende, half tot de aarde, half tot den hemel behoorende en in haren frisschen en reinen vorm, dien dubbelen oorsprong verradende, in ‘Bij het Kerkportaal’, Op de Kermis, ‘de Blinde’, ‘Op krukken’, alsmede in zijne vertalingen ‘Martha de Zinnelooze’ en ‘de Zoon van den Metseldiender’, allen somber getinte, melodramatisch opgevatte, maar keurig en kunstig uitgewerkte stukken.

Van Beers, zooals men weet, was een uitstekend declamator: deze werken werden misschien nog meer bekend gemaakt door zijne of anderer voordracht dan door het lezen. Dat hij gaarne en goed voordroeg heeft invloed gehad op de keuze zijner stof en op hare bewerking. De eischen van de gesproken voordracht legden den dichter bijzondere verplichtingen op. Hieraan zal wel voor een deel de dramatische gang dier gedichten, de scherpe tegenstelling van licht en donker, en de nimmer verzwakkende noch verkoelende adem, die ze bezielt, te wijten zijn.

Tusschen de stukken van grootere uitgebreidheid vallen de kleine sprookjes: ‘het Boerken,’ ‘Sint Niklaas,’ ‘de Arme grootvader,’ ‘Kaatje bij de Koei,’ allen zonder uitzondering pareltjes van fijne gemoedelijke poezie.

Van 1858 dagteekent ‘de Bestedeling’, van 1868 ‘Begga.’ De ommekeer is ditmaal geweldig. Eene rustige vertelling, eene nauwkeurige beschrijving van wat in het werkelijk leven voorvalt onderscheiden deze stukken van de vorige. De dichter heeft de kortere rijmende verzen verlaten om den hexameter te bezigen, die hem voller van klank en rustiger van gang voorkwam. In deze metrische stukken bereikte van Beers de rijping van zijn talent, evenals hij in het leven ook de rijpe jaren was ingetreden. Hij had zich steeds vervormd zonder ooit op te houden zich zelven te blijven. Hij had de onreine stoffen, die met het pure goud van zijn talent vermengd waren, afgescheiden; hij had gewonnen aan harmonisch samengaan zijner gaven, aan meesterschap in het hanteeren van zijn werktuig, de taal.

In hetzelfde tijdperk als zijne groote metrische gedichten vallen zijne bijzonderste lyrische zangen ‘De Stoomwagen’, ‘Maerlant,’ ‘de Oorlog’, die vergeleken met de vroegere ‘Bij de dood der Koningin’, ‘Zijn Zwanenzang’, ‘Antwerpen bij het vertrek van Conscience’ eveneens eene merkelijke rijping van zijn talent verraden. Hier ook is de adem forscher, de vorm rijker, de meesterschap over de kunst volledіger.

Zijne twee eerste bundels ‘Jongelingsdroomen’ (1853) en ‘Levensbeelden’ (1859) hadden elkander niet bijzonder spoedig opgevolgd. Grooter nog was de tusschenruimte, die het uitgeven van den tweeden en van den derden scheidde. Deze laatste ‘Gevoel en Leven’ verscheen in 1869. Veel langer jaren verliepen er eer de vierde en laatste ‘Rijzende Blâren’ (1884) het licht zag, Van Beers werkte over het algemeen traag en had geene haast de werken uit te geven, die hij geschreven had. Vooraleer een gedicht op het papier te brengen bereidde hij lang het plan in zijn hoofd; wanneer hij tot het schrijven overging bewerkte en herwerkte hij langzaam elk deel en onderdeel. Wanneer het stuk af was sloot hij het naijverig weg, aarzelde om het te laten kennen aan vrienden of zelfs in huiselijken kring en gaf het soms eerst uit, jaren nadat het geschreven was.

Kort voor zijn laatste bundel verscheen vereesden wij, dat de bron der poëzie door lichamelijke verzwakking was opgedroogd; daar gaf hij ons onverwachts in ‘Rijzende Blâren’ zijne gaven nog eens, wel in veranderden vorm, maar niet in verminderde gehalte te bewonderen.

Zooals ik het reeds elders deed opmerken verraadt deze bundel de gedruktheid onder het gevoel van den naderenden ouden dag en onder het vooruitzicht der scheiding van de dierbaren; maar nu als immer wilde de dichter niet spreken dan van wat zijn geest bezig hield en met het nakend heengaan voor het oog kon hij niet meer alleen van het volle heldere leven zingen.

Maar wat al keurige stukken vinden wij ook in dezen bundel. Benevens ‘Bij den Hooiopper’ en ‘In Verlof’, die met ‘de Idylle van vriend Mathijs’, het nagelaten stuk, dat in het Gidsnummer van heden voor het eerst verschijnt, een drietal idyllen vormen, waardig nevens die van vroeger jaren genoemd te worden, geeft hij ons hier het gedicht ‘Aan mijne jongens,’ waarin hij met weemoed

terugblikt op de miskenning, die elken Vlaamschen dichter ook den meest gevierden in zijn vaderland wacht; de aandoenlijke tafereeltjes ‘de Duif van Moeder An’ en het ‘Merelnestje;’ de zacht roerende en hoog dichterlijke mijmeringen: ‘Grijze liefde’ en ‘Wanneer ik slapen zal,’ twee bespiegelingen op de vervlogen jeugd, de aangebroken grijsheid, het nakend afscheid en eindelijk den heerlijken ‘Confiteor’ de meest dramatische en ongekunstelde geschiedenis van het verlaten der moederkerk. Al deze stukken zijn aan een nieuwe ader ontvloeid; het zijn zoovele hoofdstukken van het testament des dichters, waarbij hij in eenen vorm, zoo volmaakt als hij er ooit een bezigde, een laatste maal zijn gemoed uitstortte.

De zanger van zoo menig aandoenlijk of aangrijpend, boeiend of opwekkend lied is heengegaan, maar zijne verzen zullen leven, zoolang onze taal wordt gelezen. In de rei onzer dichters zal hij eene hooge en scherp afgeteekende plaats innemen omdat zijn talent oorspronkelijk was, omdat zijne werken den stempel van eigen aard en eigen gaven dragen.

Toen Van Beers optrad, heetten de gevierde dichters, in Noord Nederland, Bilderdijk, Tollens, da Costa; en Zuid Nederland, Ledeganck. Hoe duidelijk onderscheidt zijne poëzie zich niet van die dezer allen? Vóór hem was statigheid, onafgebroken verheffing de gewone toon, de eenige, dien men voor ernstige poëzie gepast achtte. De taal deelde in deze voornaamheid: zij was boeksch meer dan volksch; zij gaf denkbeelden meer dan levensbeelden, de afgetrokken opvatting meer dan de geziene werkelijkheid, het ongemeene meer dan het dagelijksch leven weer. Zoo kwam er in heel de poëzie iets opgeschroefds en plechtstatigs; zoo werd zij naar eene andere wereld dan die, welke wij bewonen, verplaatst en werd hare taal eene andere dan die, welke wij spreken.

Van Beers brak af met die school; hij liet het oude vers met afgemeten stap en hoekige beweging varen en verkoos er een met breede lenige golving, met vollen rijken klank. Hij gaf aan het volk het burgerrecht in de poëzie, zooals het dit in den staat had verworven. Waar de voorgangers beeldhouwers in hunne gedichten geleken, statig van vorm, eentonig van tint, wist hij door kleur van taal, gloed van licht en gesmijdigheid van vorm met zijne verzen te schilderen. Waar vroeger de verbeelding oppermachtig heerschte, deed hij het gevoel

mede plaats nemen op den troon, en weerspiegelde aldus vollediger den geheelen mensch. Hij schuwde alle stroefheid; hij wist zich te verheffen waar het paste, maar liet vaker en liever den gemoedelijken dan den plechtigen toon hooren.

Dit nederdalen tot lagere maatschappelijke kringen, die warme belangstelling in wat den minderen man doet en zegt en lijdt en geniet, dit weekere gevoel en die gemeenzamere taal maakten zijne zangen verwijfd noch alledaagsch. Als dichter was hij van hoogen adel en al wat hij dacht en zegde werd geadeld door zijne kunst.

Hij deed de poëzie onder ons wonen en toonde haar waar men ze niet vermoed had, maakte ze genaakbaar en genietbaar ook voor hen, die haar vroeger vreemd bleven. Daaraan had hij zijne ongemeene populariteit te danken; dit verzekert hem de hooge plaats, die hij onder Neerlands dichters inneemt.

Zeker, wij denken er niet aan van Beers' trant tot navolging aan te bevelen: een dichter om dichter te zijn mag niemand navolgen, en hij zelf vervormde zich gedurig, liet minder oorspronkelijke, minder ware vormen varen en streefde immer naar juister opvatting, naar keuriger vormen. Maar door die onverpoosde loutering van zich zelven mag hij anderen tot voorbeeld dienen, evenzeer als door den eerbied voor zijne kunst, en door zijne groote liefde voor Neerlands taal en Neerlands volk.

Antwerpen, 25 November 1888.
MAX ROOSES.

De idylle van vriend Mathijs.

Wie uwer, Vrienden, heeft ze mee gemaakt,
Onze oude tochtjes in het vrije veld
Met vriend Conscience, - en ziet ze niet, gelijk
Zoovele plekjes heldren zonneschijn,
Uitschitteren in zijn verleden, dwars
Door 't dompig grijs van 't daaglijksch slooven heen?
Wie haalt er niet, gezeten in den kring
Der makkers, tusschen pint en pijp, zijn hart
Aan op, 't minste avontuurtje in volle sap
En kleur, met al de pret of poëzie,
Er bij gesmaakt, uitspinnend zonder eind?

Onze oude tochtjes! - Ja, wanneer Hij zoo
Soms maanden lang onzichtbaar was geweest,
En, opgesloten in zijn kamer weer
De kroon der vaderlandsche lettren met
Een nieuwe schitterpaerel had verrijkt,
Dan stond Hij somtijds onverwachts weer daar
Voor ons, en -: ‘Mannen!’ klonk het uit zijn mond,
‘'t Paerd van mijn zenuwen wil weer op hol;
Het beest dient afgereden! 'k Trek er uit!
Wie gaat er mee’? - En - die een dag òf wat
Vrijaf zich gunnen konden, sprongen recht
Gelijk één man, geestdriftig juichend: ‘Ik!’
Wijl andren, ach! aan huis of plicht geboeid,
Stom bleven zitten en een grammen zucht
Wegslikten in een langen, nijdigen teug.

Meest ging het naar zijn lievlingsstreek, de hei;
Soms Vlaanderen of Brabant in, of, bij
Vacantietijd, naar 't woest Ardennenland.
En weder waren wij op gang; maar slechts
Gedrieën thans: Hij, vriend Mathijs en ik.

Wie of hij was die vriend Mathijs? - Voor 't oog
Der waereld slechts een klerksken op 't stadhuis,
Maar bij de Vlaamsche makkers hiet men hem
Steeds ‘den driedubblen,’ naamlijk: Muzenzoon.
Want, aan den kluister van 't bureel ontsnapt,
Bracht hij zijn offer beurtlings op 't altaar
Van Poëzie, of Toon-, of Schilderkunst.
Een wondre jongen! - Louter vuur en vlam,
Ontblaakte hij in geestdrift voor een niets,
En poogde zijn gevoel nu eens in toon
Of kleur, dan weer in woord te omkleeden; maar,
Steeds wankende van 't een naar 't ander, niet
Door 't diep indenken en het taai geduld
Des echten kunstenaars gesteund, bleef al
Zijn pogen op zoo velerlei gebied
Bij louter pogen, heel zijn leven lang.
Maar kostlijk was hij als gezel op reis,
Voor elken indruk, zacht, of grootsch, of blij,
Dien de natuur bij 't wandelen ons gaf,
Was hij naief-ontvanklijk als een kind,
En boezemde in een dichterlijken vloed
Van woorden telkens zijn verrukking uit.
En zoo was hij, als derde man, altoos
Degeen die lust en leven wakker hield.

Reeds hadden wij een dag of twee van dorp
Tot dorp, nu links, dan rechts, al naar de luim
Des oogenbliks ons aandreef, omgedwaald,
En kwamen te Aarschot eindelijk te recht.
Daar sliepen we uit, om 's morgens vroeg alweer
Den reisstok op te vatten en een eind
Nog voort te kuieren door 't Hageland.
Frisch was de najaarsuchtend. Een half uur

Reeds hadden wij stilzwijgend doorgestapt,
Toen Hendrik, vast verbaasd dat vriend Mathijs
Zoo stil bleef, hem spotlachend toeriep: ‘Eh!
Man, zijt ge nog niet wakker, dat ge daar
Zoo stom en suffend strompelt langs de baan?
Zie toch, hoe, boven 't heuvlig landschap, ginds
De zon in volle pracht verrijst, en langs
Den bonten bergrug, waar zij over heen
Komt kijken, alles hult in vloeibaar goud!
En, aanonze andre zijde, zie dit bosch
Van hooge dennen kleurt ze rozerood,
En doet de oranjetakken, als een heer
Van reuzenslangen, rondom elken stam
Fantastisch kronklen op dien donkren grond!
Zeg, kaerel, hebt ge dan uwe oogen slechts,
Om in uw binnenste te zien, en zingt
De dichterlijke leeuwrik in uw borst
Dien schoonen morgend thans zijn hymne niet? ...
Spreek op! wat schort er aan?’

Doch vriend Mathijs
Zag half beteuterd rond, en na een poos
Slechts sprak hij schuddekoppend: Beste, duid
Het mij toch niet ten kwade, dat ik ook
Eens in een vlaagje droomerij verviel;
't Is deze landstreek, die er schuld aan heeft,
Een heele reeks herinneringen deed
Zij in mijn ziel verrijzen.... Ja, kom aan!
'k Wil u vertellen wat mij dus op eens
Van uw gezelschap aftrok: 't make dan
Weer goed wat ik misdreef, en 't zal mij zelf
Ook zoet zijn... Nu, verneem dan, deze weg
Is mij bekend als die naar mijn bureel.
Ginds, in het tweede dorpken, dat we straks
Bereiken zullen, zag mijn moeder 't licht;
Zij was des Kosters dochter. Ieder jaar,
Toen wij nog kindren waren, brachten wij
Daar drie, vier schoone zomerweken door.
Oom kwam ons dan afhalen met de kar,

Tot Aarschot of tot Leuven, al naar 't viel.
Dat was een pret! Bergop, bergaf, daarheen
Te hobblen, neergevlijd op busslen strooi;
Nu links, dan rechts te kijken onderdoor
De hagelblanke huif, waar somtijds in
Een hollen weg het overhangend loof
Met zulk een vreemd geruisch langs henenstreek;
Of beurtelings den toom te houden, en
De zweep te laten kletsen over 't paerd:
O! 't was ons alles nieuw, en alles stof
Tot eindeloos gegichel en plezier.
Zoo kwamen we in het dorp en voor het huis,
Waar Peken reeds op uitkijk stond, en ons
Van ver, handklappend, toeriep: ‘Kindren, gauw!
De rijstpap en de vlaaien staan al klaar!’
Wijl Meken, die half lam aan 't venster zat,
Toch bril en kerkboek neersmeet, om ons op
Haar stoksken te gemoet te stromplen, en,
Zacht knikkebollend, met een traan in 't oog,
Den heelen troep te sluiten aan heur hart...

Hoe wij 't ons alles lieten smaken, wat
Er op de tafel in gereedheid stond,
Of, onder 't vriendlijk-pramend[1)]: ‘lieverds, toe!’
Der oudjes, door de meid werd opgedischt!
En dan, na 't eten, - fluks den stal in, om
De koeien en het veulen te gaan zien;
Voorts naar den hof, en daar, - tot nagerecht
Aan 't plukken en aan 't smullen van het fruit!

's Nachts sliepen we in de groote kamer, rechts
Waar Pekens klavecingel stond, en Ooms
Geweer en handboog prijkten langs den wand,
Wijl aan de bruine zoldring allerlei
Gerief en tuig in bonte mengling hong;
Of wel op 't polderken, vlak naast den stal,
Waar we in 't begin soms plots uit onzen slaap
Opschoten, van 't geknars der ketting, die
Een koei al droomend optrok aan haar krib;

En waar, bij 't wekkend kraaien van den haan,
Het morgendzonneken, dwars door het loof
Des wingerds, wiegewagglend, ons gezicht
Kwam streelen, en ons dus het bed uit joeg.
En, over dag, was 't één ravotten, één
Omdartelen langs veld en berg en bosch,
Waarbij we ons zelven amper maar den tijd
Vergunden, om te komen eten, en
Van 't brakken uit te rusten in den slaap.

Doch, bij al die herinneringen, frisch
Als waren ze van gistren, en zoo vol
Veldlucht en boschgeur, is er éene, die
Uitschittert tusschen de andere, als de maan
Bij 't heer der mindre starren. - Meer dan gansch
Een jaar mocht ik er eens verblijven: 't was
Na dertig. In de vrees dat van 't Kasteel,
Waar 't Hollandsch leger steeds genesteld bleef,
Een uitval of een nieuw bombardement
Antwerpen teistren mocht, had m' ons van huis
Ter veiligheid naar Moeders dorp gestuurd.
Ik laat u denken hoe ons dat beviel!
Ik werd een echte boerenbengel, met
Een kiel om 't lijf en holleblokken aan
De voeten, plonsende door dik en dun,
Geheel de dorpsjeugd werd mij ras tot vriend.
Zelfs, - daar 'k te Pekens een verroest pistool
Op zolder had gevonden, en dit steeds
Krijgshaftig in mijn kielband meedroeg, - werd
Ik kapitein verkozen van den troep.
Want, in dien tijd van oproer, was de zucht
Tot oorlogvoeren ook in 't hart der jeugd
Ontblaakt, en iedre week schier werd er slag
Geleverd met het naaste dorp, of, waar
Dit werd verhinderd, splitsten we ons in Belg
En Oranjist, en vochten dat het stoof.

Doch, zooals 't krijgslien past, met heldenmoed
Dient steeds teerhartigheid gepaard te gaan;

En 'k had dus ook mijn liefje: Rozeken
Van Wannes' Annemie van Gelroo, zoo
Was ze in de wandeling geheeten. - O!
'k Zie ze immer dáar nog tripplen aan mijn zij
Op heure bloote, blanke voetjes; 'k zie
't Sjamoozen roksken[2)], rood- en blauwgestreept,
Nog om heur knietjes flodderen, en op
Heur kopje 't paersch engsluitend koofken, waar
Het blonde haar langs achter en langs voor
Zoo wild uitkroezelde; maar bovenal
Ik zie dat englenaangezichtje, met
Die groote, nachtblauwe oogen, die mij steeds
Zoo vriendlijk teer aanlachten, waar ze trad.

Wij waren altijd samen. 's Morgends vroeg
Ging ik haar meest afhalen aan heur huis,
Een groote hoeve aan d' uithoek van het dorp,
Omgeven van een ringmuur en een gracht,
En schuilend onder eeuwenoud geboomt.
'k Trof haar dan vaak op 't neerhof, bezig met
Het daaglijksch voedsel uit te strooien voor
't Gevogelte; en het was een lust te zien
Hoe dat haar kende: hoe de kippen 't graan
Uit heure handen pikten; hoe, met zacht
Geruisch neerstrijkende van 't dak, geheel
De kladde duiven fladderde om haar hoofd,
En de eendentroep, van verre uit poel en gracht,
Met luid gekwaak kwam wagglend aangespoed.
Dan slopen wij getwee den boogaard in,
Om proviant van pruimen, appels, of
Wat zoo 't saisoen al meebracht, op te doen.
En, dus, de zakken meer dan volgepropt,
Verzelden wij meestal den koeier, die
Zijn beesten langs de bergzonk dreef ter wei.
Want ja, dat was een kaerel naar ons hart!
Schalmeien, klakkebuizen[3)], kettingen
Van paerdshaar, biezen korfkens, alles kon
Hij maken; en geen boom zoo hoog, alwaar
Een vogel nestelde, of hij kroop er in,

En roofde de gespikkelde eikens uit.
Wij liepen rond in d' omtrek van de wei,
Op zoek naar hazelnootjes door het bosch,
Of plasten, barrevoets en hooggeschorst,
Door 't beekje. En, kwamen wij dan soms kletsnat
Terug, - hij scharrelde droog hout bijeen,
En pessemen[4)] en blâren, hij ontstak
Een vuurtje; en, wijl wij juichende de vlam
Opflakkren zagen, en den blauwen rook
Wegkronklen tusschen 't loover, lieten wij
Ons druipend pakje weder drogen, en
Onze applen braden in de smeulende asch.
Zelfs bij 't soldatenspel bleef Rozeken
Mij bij, daar moest ze marketenster zijn.
En, wie haar iets miszei, zoowel als wie
Haar al te vriendlijk was, hij vond zijn man
Aan mij: 't gaf dan een bokspartij, van waar
Ik - ach, hoe dikwijls! - huiswaarts keerde met
Een bontblauw oog of een bebloeden neus.

Des Zondags, in de hoogmis en het lof,
Zat ik bij Oom en Peken op 't Oksaal.
Daar zong ik mee gelijk een lijster. Och!
En als ik soms een *Agnus Dei* of
Een *Tantum ergo* aan mocht heffen, en
Bedacht: nu hoort ze mij, nu zegt ze licht
Stil in heur eigen: ‘God! wat zingt hij schoon!’
Dan zwol mijn hart van trots, en 'k deed mijn best,
Dat mij er 't zweet van uitbrak. Want ze zat
Dáar, aan den kant der vrouwen, links vooraan,
En 'k zag van boven steeds haar kopken, waar
De goudbeglansde krullekens zoo lief
Uit nedergolfden op heur zondagskleed.
Maar, dat ik nooit in de oogen haar kon zien
En merken hoe die glinsterden van vreugd,
Terwijl ik zong, dat sneed me door de ziel.
Ja! - dáar, vlak vóor haar, aan den zijbeuk, stond
Een Sint Denijs, die zijn gemijterd hoofd
In beide handen voor zich droeg, - en die,

XXIX

Die staarde met zijn steenen oogen haar
Steeds strak in 't aanzicht, en - 'k benijdde dien!
Ik had, zoo docht me, voor een uur of wat,
De pijn wel willen uitstaan van mijn kop
Dus, afgehouwen, voort te dragen, mocht
Ik maar, als hij, mijn Rozeken bezien.....

Gij glimlacht, 'k merk het wel, mijn Vrienden, bij
't Verhaal dier nuchtere vrijagie; - maar
Bedenkt: het hoogste, 't eenigste gevoel
Misschien, dat al 't geschapen drijft, - zijns zelfs
Nog onbewust en van den prikkel vrij,
Dien lager zingenot ontsteekt in 't hart, -
Wat is er heil'ger, hemelscher op aard?....
Men heet dat kalverliefde! - en echter, toen
Ik weer naar huis moest, - ach! wat heb ik lang
Stilzwijgend om mijn Rozeken getreurd!

Ik ging op studie. - Onze Grootjes, diep
Reeds beiden in de tachtig, volgden ras
Elkaar ten grave; en, 'k weet niet hoe het kwam,
Doch jaar op jaar verliep, dat daar geen spraak
Meer was van nog naar Moeders dorp te gaan.
Toch trok mijn hart er heimlijk altijd heen! -
Ik had nu mijn Rhetorica voleind,
En, thuis gekomen in vacancie, vond
Ik vader erg aan 't sukklen. Moeder zei:
‘'t Is hier voor u te treurig, jongen-lief!
Vlieg liever maar wat uit, en ga eens zien
Hoe Oom het ginder stelt; de goede man
Werd al te lang verwareloosd door ons.’
Hoe welkom mij dit woord in de ooren klonk
Hoeft niet gezeid. Ik greep mijn stok, en weg
Nog was ik de eigen ure. -

De avond viel,
Toen ik het dorp bereikte, - en o! wat scheen
't Mij dubbel heerlijk thans, nog flauw gehuld
In 't laatste rood van 't stervend zongeglim,

En zacht wegdommlend in de stilte, die
Slechts hier en daar verstoord werd door 't geblaf
Eens honds, plots wakker schietende op mijn stap.
Hoe klopte mij het harte, toen ik voor
Mijne oogen weer dit huis zag, waar ik eens
Zooveel geluk en kindervreugd genoot!
Ik lichtte snel de klink op.... Daar zat Oom
En rookte bij den haerd zijn pijpken. ‘Wat!
Mijn jongen!’ riep hij, en sprong recht, en greep
Mijn handen in de zijne, ‘dat is braaf
Mij zoo eens te verrassen! Kom, zit neer!’
En, bevend van ontroering, stak hij 't licht
Op d' ouden, welbekenden blaker aan,
En, deed het avondbrood opdienen; en
Zoo zaten wij daar samen, pratend, niet
Ontwarend zelfs hoe snel de tijd verliep.
Reeds had ik hem naar heel het dorp gevraagd,
En, taamlijk onverschillig soms, aanhoord
Hoe die getrouwd was, die gestorven, die
Naar elders wegtrok, toen ik, half bedeesd
In 't einde met de vraag te voorschijn kwam,
Die mij van eerst afaan op 't hart lag: ‘Oom!
Maar zeg: hoe stellen 't de Van Gelroo's, en....’
- ‘Uw Rozeken?’ zoo onderbrak hij, schalksch
Mij van terzij belonkend, ‘Opperbest!
En zij, o! ze is nu al een heele meid!
Eene echte bloem op 't veld! - Ze ligt al sinds
Een jaar op school!’ Doch, merkend dat ik bij
Dit nieuws een scheeve lip trok, ‘Maar, me dunkt
Ik heb gehoord dat men ze thuis verwacht.
Ge zult haar dus wel weerzien! En - wie zegt
Ons hoe een dubbeltje soms rolt... eh! eh!
Zoo'n rijke, flinke pachtersdochter zou
Nog al een kolfken naar uw hand zijn... Maar,
Hoog tijd is 't, jongen, dat we slapen gaan!
Ge weet, - 't is morgen Ons-Lievrouw-Halfoogst,
En Roeselbergsche kermis. 't Is dan dienst
Daar boven in 't kapelleken, en 'k moet
Al vroeg te been zijn, om er alles klaar

Te maken. - Nu, gij komt er ook, niet zoo?
Dus, beste rust, en droom maar vroolijk... van...
Uw rozeken!...' zoo schertste hij en wees
Mij de onde kamer, waar ik binnentrad,
En alles op den vloer, en langs den wand,
En aan de zoldring weervond als voorheen,
En lang nog zalig droomde, aleer ik sliep.

Hoog stond de zon alreeds in 't wolkloos blauw,
Wanneer ik 's andren morgends wakker werd.
Oom was al vroeg eweg, zoo zei men mij;
En 'k maakte spoed, om in de hoogmis op
Den Roeselberg in tijds bij hem te zijn.
Hoe stroomde te allen kanten op de baan,
Zoo eenzaam anders, 't volk te bergwaarts heen!
Ik stapte luchtig mee; en 't deed mij goed
Aan 't hart, nog eens, in 't volle morgendlicht,
Rond mij die bonte wemeling te zien
Van doeken, die naar Brabants oude wijs,
Zoo beeldrig-lief van ieder vrouwenhoofd
Op rug en schouders nedergolfden. - Dra
Had ik den breeden, hollen weg bereikt,
Die steil naar boven kronkelt; en het schel
Geklangel van eht kloksken, boven al
't Verward rumoer heenklinkend, meldde reeds
Van ginds omhoog, dat straks de dienst begon.

Ik zou zoo graag mee in 't kapelleken
Getreden zijn, om nog eens nevens Oom
Den kerkzang aan te heffen; maar het was
Zoo proppensvol daar binnen, dat geen hond
Zich hadde heengewerkt door 't dicht gedrang.
Ik bleef dus buiten, en ik zocht een plaats
Aan de overzijde, bij den boschkant, waar
Ik, frisch belommerd, gansch het tafereel,
Dat daar voor mij lag, vrij kon overzien.

En 't was voorwaar 't penseel eens meesters waerd!
Te midden van de vlakke bergkruin, rees,

Deels onder veil verscholen, deels helwit
Op 't donker loof afstekend, de kapel.
Dan, daaromheen, een heer van kramen, hier
Bont kleergoed, boerenalem[5], tuig voor span
En paerd, of heele stapels koek en vlaai
Uitstallend; daar bedekt met stoop[6] en flesch,
Ter hartversterking van de drinkebroers.
En, ringsom, achter deze vlakte, in 't bosch,
Zoo ver het oog kon dringen, schaar bij schaar,
Den rozenkrans of 't kerkboek in de hand,
Op 't mos geknield. - En 't was nu alles stil,
Zóo stil, dat van daarbinnen 't zwaar gezang
Ver in het ronde, boven 't klaaggesuis
Der hooge dennen galmde door het bosch.
En, als in 't torentje, van poos tot poos,
Traag klokgetamp verkondde dat de mis
Aan offerande of elevatie was.
Dan sloegen al die knielenden een kruis
En klopten zich deemoedig op de borst.

Dan eindlijk galmde 't ‘Ite missa est!’
En 't kloksken ving nu aan zoo heftig blij
Te luiden, dat er heel het torentje
Van heen en weder wiegde. Dit was 't sein
Dat de processie stond om uit te gaan.

Nu kwam de menigte allerwegen bij-
Gestroomd, en moeilijk kon 's veldwachters stok
Een weinig ruimte banen voor den stoet.
Hoe landelijk-eenvoudig was die toch!
Eerst, hooggeheven, 't koopren kruisifiks,
Dan een dubbele flambeeuwenrij,
De vaan van 't Broederschap des rozenkrans,
Daarna de Koster met het zangerskoor,
De grijze Pastor in zijn feestgewaad,
En, achter dezen, 't beeld der Lievevrouw,
Geschouderd door vier maagden, en gevolgd
Van zeven andere, allen gansch in 't wit,
En elk een hooge waskaers, bontgesierd

Met lint en bloemen, dragende voor zich.
Aan den verheven boschkant, waar ik stond,
Vermocht ik, over al de hoofden heen,
Hen langzaam nader te zien treden. - Maar,
Wie was die rijzige gestalte toch,
Die aan de spits der kaersendraagsters trad?...
Ik staarde... staarde... en plotselings, daar voer
Een siddring mij door 't harte: - ja! zij was 't,
Mijn Rozeken!... zij zelf!... zij zelf!... En toch,
Hoe anders dan zij zelf!.... Hoe was die knop
Van kinderlijke lieflijkheid in al
De pracht ontloken van jonkvrouwlijk schoon!....
Zij kwam al dichter en al dichter, 't oog
Vol schuchterheid ten grond gevestigd; en
Vlak vóor mij sloeg zij 't even zijwaarts op,
En zag mij aan... en bloosde... en toog voorbij!

Zij had mij dan herkend, en - had gebloosd!...

Ik stond een wijle als een bedronkene daar,
En sloot mij aan bij de eerste rijen van
Den onafzienbaar slingerenden sleep,
Die de processie volgde door het veld.

Eenvoudig-roerend was het, rondom zich
Dit mompelen te hooren van gebeên,
Dat, als een grondtoon, saamsmolt met den zang,
Die ginder zoo plechtstatig ruw weerklonk,
En 's Hemels zegen over de akkers riep.
Maar 'k hoorde niet, ik zag niet, dan alleen
Dáar, vóor mij, in heur hagelblank gewaad,
Haar, die weleer mijn speelgenootje hiet,
Maar thans me een engel uit den hemel scheen,
Niet stappende, maar zwevende over de aard.
Ja! heel de schat van stralen, dien de zon
Van boven over 't blaakrend landschap goot,
Hij scheen mij tot een enklen schitterkrans
In een te vloeien om dit lieflijk beeld;

En, had zij vleugels uitgeslagen, om
Ten hemel op te stijgen en voor 't oog
Plots te verzwinden, - 't had mij niet verbaasd

Ik volgde, stromplend over bonk en kei,
Den stoet op heel zijn langen, tragen tocht,
Tot hij ten leste, boven weer terug
Gekomen, in 't kapelleken verdween.

Nu was het op de kruin des bergs alom
Beweging en gejoel, waarboven hier
Het veêlgekras eens liedjeszangers, daar
Eens tandentrekkers valsch trompetgeblaas,
En overal der kramers luid geschreeuw
Uitschalde in oorverdoovend wanakkoord.

Doch ik, ik dwaalde, als een slaapwandelaar, links
En rechts gestooten, door 't gewriemel heen,
Noch hoorende, noch ziende, - toen, op eens,
Een zware hand mij op den schouder viel.
Ik keek verwilderd op, en - God! daar stond
Heur eigen vader voor me, en zij naast hem!
‘Dag, heer Student!’ zoo lachte 't breed gelaat
Mij tegen, wijl een ruwvereelte vuist
Mijn rechter greep, ‘herkent ge mij nog, zeg?’
- ‘En 't kleine kameraadje van weleer?’
Zoo klonk het van heur lippen als muziek,
Wijl ze op mijn linker 't poezel handje lei,
En mij zoo' vriendlijk-vrank in de oogen keek,
Dat ik er plots als van ontnuchterd wierd.
‘Och! pachter!.... Rozeken!...’ zoo stamelde ik.
- ‘Ah! hoor-de 't, Roos? Hij heet u Rozeken!
Hij kent ons ook nog!’ jubelde nu luid
De pachter. Jong! dat doet me deugd! - En om
De kennis te bezegelen, - zoo komt
De heer Student al daadlijk met ons mee!
Wij houden te onzent kermismaaltijd, en
Een boel oû-speelkornuiten ziet ge er weer!
En, daar ik zoo iets mompelde van: ‘Oom

Die mij zou wachten,' - 'nu, ga dan langs thuis
En pak hem in passant maar mee; hij zal
Van harte welkom zijn! - Alzoo, tot straks!'
- 'Tot straks!' glimlachte Rozeken hem na;
En, vriendlijk knikkend, togen beiden voort.
'Hm! hm!' zei Oom, toen 'k hem de boodschap bracht;
Te Gelroo's aan het kermismaal genood!
Dat 's koren op uw meulen, kaerel! en
'Vlak in uw zeilen speelt de wind! Kom aan!'

Van d' een naar d' andren kant der kamer stond
De tafel opgeslagen in de hoef.
En, toen wij binnentraden, waren reeds
Meest al de gasten weerszij op hun plaats
Gezeten, koutend, lachend met dat luid
Geraas, aan buitenlieden eigen, en
Op voorhand zich verkwikkende aan den geur,
Die uit de keuken soms naar binnen sloeg.
Wat bergen van gebraad, moes en gebak
Er werden opgediend, en hoe die één
Voor één wegsmolten en verdwenen, - 'k hoef
Het u niet af te schildren, vrienden! Meer
Dan eens hebt ge aangezeten bij zoo'n disch,
En weet dus wat zoo'n boersche wolvenmaag
Bij zulk een kermismaal verduwen kan.
Ook, - had ik oogen voor dit alles, eens,
Dat zij zich aan de tafel had vertoond!
Zij diende als gastvrouw, trippelde nu in,
Dan uit, ging met de schotels rond, en had
Voor iedereen, - en niet het minst voor mij! -
Bij 't hartlijk pramen, een goed woordjen of
Een gullen lach ten beste. - Waar was nu
Toch de engel, die straks voor mij heendreef, en,
Van onder 't blank gewaad de vleugels plots
Uitslaande, opvliegen zou naar hooger sfeer?...
De witte bouwen[7)] der Lievrouwenmaagd
Was thans verruild voor 't stemmig zondagskleed
En 't boezelaartje! - Een echt huismoederken,
Bezorgd voor allen en voor elk, - dat was

Ze thans! - En toch, een wonderfee, die bij
Den aanblik harer schoonheid 't rauwst gemoed
Wegsmelten deed in teere droomen, die
Het meest verdorde hart, als opgebloeid
Bij 't zonneschijntje van haar tooverlach,
Deed popplen van verjongden levenslust.
En ik, ik zat daar, eten, drinken, 't al
Vergetend, om, verstolen, waar ze ging
Of stond, haar stom-aanbiddend na te zien.

Het taafien werd, naar Brabants oud gebruik,
Tot laat in den namiddag uitgerekt.
Toen vielen de oudjes aan het troeven, en
De jeugd trok uit, om 't dorp eens rond te gaan.
Wij dwaalden herberg in en herberg uit,
Tot eindlijk iemand riep: ‘Ja! nu gelijk
Den Berg op! in de Lindekens’ is 't spel!

Met lichten voet en blij gejubel, klom
Ons troepje nu het steile zijpad op,
En drong weldra de baltent binnen. -
'k Zou
Dan met haar dansen!.... Met haar dansen! - O!
Zoo borst aan borst, heur handjen in mijn hand,
Heur hoofdjen aan mijn schouder; wijl dat diep
Blauw oog zich met zoo'n wonderzoeten lach
Soms ophief naar het mijne, en alles om
Ons henen als wegdwarrelde in een mist,
Én wij niets meer ontwaarden dan elkaar:
Geen dansen was 't, geen zweven langs den grond,
Maar ommetuimelen door hooger lucht,
Gewiegd op wolken louter zaligheid.

Te ras verzwond de tijd en sloeg het uur
Van huiswaarts keeren. - Velen schoten toe
Om Rozeken den arm te bieden; maar
Ze had heur handeken reeds zachtjes op
Den mijnen laten glijden, en de troep,
Waartusschen meer dan één met giftig oog

Of heimelijken vloek mij nakcek, trok
Dus voort, en liet ons volgen, ongestoord.

O! zoete wandling, in den frisschen nacht,
Waarbij geen blad verroerde in 't geurig loof,
En 't maantje, door de hooge kruinen, ons
Met schalkschen lach als te verzellen scheen!...
Wij traden op een afstand, en den stap
Allengs vertragend, de andren achterna,
En hoorden enkel nog, van tijd tot tijd,
Hun jolig schaatren vóor ons op de baan.
Wat wij elkaar vertelden?... Och! 't was niets!
En toch, - 't was alles ons!... Een kinderlijk
Ophalen van herinneringen, nu
Eens van uitbundig gichelen verzeld,
Dan plotslings onderbroken door een poos
Van droomrig zwijgen....
   En - ik zou zoo graag
't Haar gloeiend toegefluisterd hebben: ‘Ach!
Begrijp dan toch, mijn Rozeken! het beeld
Der kleine speelnoot, eertijds mij zoo lief,
Ik heb het jaren lang, hier, in mijn hart
Als een aanbeden heiligdom bewaard;
En thans, van d' eersten oogenblik dat ik
Daar boven u terugzag, - niet als 't kind
Uit vroeger dagen, maar in al den glans
Van uwe maagdelijke schoonheid, drong
Dit beeld almachtig weder in dit hart,
En 't zal er leven, 't zal er heerschen, en
De hand des doods zelf rukt het er niet uit;
Want weet: mijn Rozeken! ik heb u lief!...’

Wel tienmaal brandde die bekentenis
Mij op de lippen; - maar dan brak op eens
Heur blij gesnap en zilverhelle lach
Weer 't zwijgen af; en, aarzlend, stelde ik uit,
En uit... en, God!... daar stonden we aan de poort
Der hoef, waar Oom mij nog te wachten zat!

Bij 't huiswaarts stappen sprak ik niet veel meer
Dan ja en neen op wat hij vraagde of zei.
Maar, eens alleen in mijne kamer, sloeg
Ik mij de vuist aan 't voorhoofd: Dwaas! waarom
Toch niet gesproken?... grijnsde ik. - En dan weer,
Na eene poos bedenkens: ‘Doch, wie leest
Er in haar ziel?.... Wie zegt me dat er daar
Een enkel vonkje glimt van al den gloed
Zoo plotslijk in mijne eigen ziel ontblaakt?...
Zij was mij vriendlijk, meer dan vriendlijk, ja!
Maar, is dat liefde?... Liefde is schuchter, is
Vaak ernstig ingetogen...’ En dan weer,
Terwijl ik mij te bed lei: ‘Doch... zij schonk
Mij toch de voorkeur boven allen bij
Den dans en bij 't naar huis gaan... Ja! en sprak
Ze, vóor ons afscheid, zelve niet: “Ik moet
Nu morgen naar mijn Peter, die een uur
Van hier woont; eeu paar dagen blijf ik daar;
Maar, als ik hier terug ben, komt ge vast
Ons weder eens bezoeken, is het niet?...”
En dan, - die laatste blik, zoo teer, zoo diep
Mijn binnenste doorstralend... en, - vooral
Die handdruk, waar, mij docht, geheel heur hart
In klopte!... Ja! zij ook, zij ook gevoelt
Voor mij iets meer dan vriendschap!...’
   En ik sloot
Mijne oogen toe, en 'k zag, wie weet hoe lang,
Dáar, vóor mij, in het donker van den nacht,
Heur lief gelaat, van zonnegloor omdanst,
Dat met zijn englenlach mij gadesloeg....
En, bij 't insluimren, was het mij als zong
Een verre tooverstem zacht aan mijn oor:
‘Uw schoonsten levensdag hebt gij beleefd!’

Wat duurden die twee dagen mij toch lang!
Hoe doolde ik in en om het dorpken rond,
Elk plekje, waar ik had als kind gespeeld,
Opzoekende, en er droomende van haar!
Dan, eindlijk, ja! ze moest terug zijn: 'k trad

Met jagend hart de deur uit, vastberaân,
Zoodra ik zou met haar alleen zijn, gansch
Mijn ziel haar bloot te leggen.... Maar, daar kwam
De Post recht op mij af en reikte mij
Een brief. - Ik brak hem wreevlig open, en
'Ik las: "Het is met Vader gansch niet wel;
Keer daadlijk huiswaarts!" Of de bliksem mij
Getroffen had, zoo stond ik daar. Ik sprong
In huis, deelde Oom de droeve tijding mee
En ijlde weg. -

In de ouderlijke woon
Was alles angst en wee: reeds sedert lang
Aan 't kwijnen, was mijn vader plotselings
Op 't ziekbed neergezonken; - en een week
Daarna verzelden wij zijn lijk naar 't graf!
Haast bleek het, dat zijn handelszaken niet
Voorspoedig stonden; wat er overschoot
Na 't kwijten zijner schulden was gering,
En van mijn studies aan de Hoogeschool
Gaan voort te zetten kon geen spraak meer zijn.
Helaas! er moest gezorgd voor 't daaglijksch brood
Van Moeder en de jongre kindren; en -
Ik kreeg als klerk een plaatsken op 't stadhuis.
Daar leef ik nu sinds jaren, lijk ge weet,
Getrouw mijn plicht vervullend, en, wanneer
Ik los ben van den drogen arbeid, mij
In needrigheid verkwikkend aan de kunst.

En Rozeken? - zoo vraagt ge mij wellicht,
Ach, vrienden! ik gevoelde 't maar te wel,
Dat de verschijning van dit lieflijk beeld
Voortaan mij niet meer zijn mocht dan een droom,
In 't duister van den nacht verzwindend, bij
't Ontwaken tot de droeve werklijkheid!
Wat daar in 't kinderlijk gemoed zoo zacht
En onbewust ontvonkte, en nu met al
Den gloed der jeugd op eens ontblaakte, 'k moest
Het smachten in mijn binnenst, voor altoos

Dat beeld losrukken, bannen uit mijn ziel!
En toch, - al bleef ik trouw aan mijn besluit
Haar nimmer weer te zien, het was zoo zoet,
Zoo troostvol, soms dien schoonen, enklen dag,
Bij haar gesleten, in herinnering
Eens gansch weer te herleven; ja, het werd
Me allengs een zielsbehoefte, soms door al
De fletsche eentonigheid van mijn bestaan,
Dat zonnig, vriendlijk-lachende gelaat
Op te zien rijzen en te vieren als
Mijn heimelijk en heiligst ideaal!

En, Vrienden! zie, dat was 't, waaraan ik dacht,
Toen ik daar straks, tot uw verbazing, zoo
Stilzwijgend aan uw zij daarhenen liep.'

- 'En nu,' zoo vroeg ik, 'dat het toeval u
Langs hier voert, zult ge uw Rozeken niet eens...?'
- 'Opzoeken?' viel hij heftig in, 'ja, vast!
Dat wil ik!' En, den arm uitstrekkend naar
De vlakte, die, bij 't krommen van den weg,
Beneên zich eensklaps opdeed voor ons oog:
Dáar ligt het dorpje! en ginder, rechts, verrijst
De Roeselberg!... En ziet, hoe, door het loof,
Het haantjen op den toren der kapel
Ons toeglanst in de zon! En, merkt ge, links,
Een boogscheut achter 't dorp, dit leien dak,
Te midden van die boomen? Dat 's de hoef
Der Gelroo's! Kom! daar heen! zoo riep hij met
Een traan in 't oog.
Doch vriend Conscience lei
De hand hem zachtjes op den schouder: 'Man!'
Glimlachte hij, 'ge zijt wat opgeschroefd,
En - ik heb dorst! Daar onder, naast de baan,
Ligt aan het einde gener beukendreef
Een heerlijk pachthof: wandlen we eerst tot daar!
Licht krijgen wij er wel een verschen dronk,
En bovendien, wie weet, van knecht of meid,
Goed naricht over al wat ge verlangt.'

- ‘Nu, 't zij zoo!’ grommelde Mathijs; en, langs
De dreef voortslentrend, kwamen we aan de hoef.

Wij lichtten stout de klink. Een frissche deern
Zat op haar hukken bij den haerd, en deed
Het vuur opflakkren onder 't wallend voêr.
‘Eh! Mieken!’ vroeg Conscience, ‘kunnen wij
Hier niet een pintje melk versch van de koe
Bekomen voor een goeden foei?’[8] - ‘Dat zou 'k
Wel meenen, Heeren!’ knikte zij, ‘ik loop
Het ons Pachtesse eens vragen.’ En ze was
Langs de achterdeur verdwenen. - Eene wijl
Daarna ging deze weder open, en
- Dat moest de meesteresse zelve zijn! -
Een statige matrone, een schenkbord met
Drie volle glazen dragend, daagde er op.
Zooals zij daar, met de driedubble kin
Neerhangend op de ontzachelijke borst
Kwam binnenwagglen, scheen het me of de deur
Pas wijd genoeg was, om de breedte dier
Gestalte door te laten. - Toch, beeldschoon
Moest eens die vrouw geweest zijn: 't sprekend oog
En 't fijngebogen neusje tuigden 't nog.
Met een zoet lachjen en een vriendlijk, half
Gefluisterd: ‘Heeren, wel bekome 't u!’
Bood zij Conscience en mij het glas. - Mathijs,
Vast nog een beetje pruilend, stond bij 't raam,
En zag hoe daar de biekens op en neer
De ruiten kropen. - ‘Zal Mijnheer zich ook
Niet met een teug verfrisschen?’ richtte zij
Nu luider 't woord hem toe. En, bij die stem
Als door een schok getroffen, keerde hij
Zich om.... Zij staarden eene wijl, bevreemd,
Elkander aan, en: ‘Rozeken! - Mathijs!’
Weerklonk het plotslings als uit éénen mond.

Die donderwolk was dus zijn Rozeken!...
Ge ziet van hier, hoe wij ons beiden op
De lippen beten, om in dol gelach

Niet uit te barsten. - Zij, nogtans, scheen eerst
Bekomen van de ontzetting. Met een wip
Schenkbord en glas op tafel schuivend, stak
Ze hem heur beide handen tegen, en:
‘Wel! oude vriend!’ zoo klonk het hartlijk, - ‘schoon
Gij hier, eilaas! geen bloedverwant meer hebt,
Toch komt ge, na zoo vele jaren, weer
Ons dorpken eens bezoeken! Dat is puik
Van u!.... Maar 't is hier wat veranderd, man!
En wij niet minst van allen!... Ja, bezie
Mij maar: het poppeken van vroeger zou
Op Roeselbergsche kermis niet zoo flink
Meer in uw arm daar henen zwirlen, eh?...
Nu, - zoo al meer dan twintig jaar getrouwd,
En heel een zoô van kindren, - 't heeft wat in!’
- ‘Maar’ kwam Mathijs half aarzlend, ‘wie is
Toch de gelukkige, dien gij uw hand...?’
- ‘Hoe! wist ge dat niet? 't Is nog een gespeel
Van onze kindsche dagen: Tistes Dries
Van Krijtenberg! - Ge zijt hier op de stee,
Waar hij gewonnen en geboren werd.....
Maar zie! daar komt hij juist van 't veld naar huis.’
En inderdaad, er trad een pachter, met
De gaffel in de hand, de voordeur in.
Zij trippelde hem haastig te gemoet,
En, bij den arm hem medetroonend, bracht
Ze hem vlak voor Mathijs: ‘Nu, raad eens, vent!
Wie deze heer wel zijn mag!’ - Grinnikend,
En achter de oor zich krabbend, stond de boer,
En keek hem aan: ‘Ja, 'k heb ze leven hem
Nog wel gezien, me dunkt; maar op eens
Zoo iemand thuis te brengen....’ - ‘Jong! ge hebt
Met hem, God weet hoe dikwijls, in der tijd
Geplukhaard bij 't soldaatjesspel!’ - ‘Begort!
Mathijs van Kosters! Heb ik hem of niet?...
Doch, vrouw! en heb-de nu niets anders voor
Die heeren, dan wat flauwe melk? - Voorwaar,
Ze zijn op wandel, en de buitenlucht
Geeft appetijt. Toe! Schep eens op! Ik ga

Terwijl eens naar den kelder hun 'nen stoop
Van onzen drijdraad[9)] tappen; dat zal vrij
Wat beter smaken dan zoo'n slabberdrank!'
Rap spreidde de Pachtes, met eigen hand,
Nu 't ammelaken[10)] op de tafel; uit
De spinde kwam de hesp[11)] te voorschijn, wijl
De ribbekens en pensen over 't vuur
Kiskasten op den rooster, en een struif
Van eiers werd geslagen in de pan.
Kort, al wat daar aan eten was in huis
Werd opgedragen, en het al voor 't lest
Door koffie met kramik[12)] en vlaai bekroond.

En hoe werd elk gerecht door 't gul gesnap
Van onze gastvrouw en haar man gekruid!
Lang was ons maal reeds afgeloopen, en
Wij zaten daar nog allen op ons plaats.
Doch, eindelijk, Conscience gaf het sein
Tot d' aftocht; hij rees op, betuigde dank
In aller naam voor 't vriendelijk onthaal,
En, onder stellige belofte van
Alras terug te komen, namen wij
Met warmen handdruk afscheid van het paar.

Een heel eind wegs en spraken wij geen woord
Wij keken loensch ter sluiks naar onzen maat,
Die langs den zoom der baan liep, met zijn stok
Werktuigelijk de koppen slaande van
De netels en de distels naast de gracht.
Dan, - zachtjes trad Conscience hem ter zij,
En, met zijn gullen, schalkschen glimlach: 'Vriend!'
Zoo kwam hij, 'onmeedoogend slaat ge er op,
Als konden zij 't gebeetren!.... Ik beken,
Het ideaal valt wel een beetje zwaar,
Om nog mee rond te fladdren door het rijk
Der droomen; maar...' - 'Ja, spotters! lacht, lacht vrij!'
Dus grijnsde de andere hem nijdig toe,
'Maar toch, - ginds, - toen ik aan den zwaai der laan
Nog omzag, stond zij immer bij de deur,

En haalde een tip van haren voorschoot op,
En wischte licht een traan.... wie weet!.... wie weet!....'
En met een ruk schoot hij van her ons voor.

Ik zag hem na, en neurde binnensmonds
Het oude wijsje: '*On se souvient toujours!*'
Toen hij, op eens zich weer omwendend, riep:
Kom even langs het kerkhof nog, waar Oom
Naast mijn Grootouders rust! En dan - maar voort!...

JAN VAN BEERS.

Antwerpen, 1886.

Eindnoten:

1) Pramen = aandringen.
2) Sjamoozen roksken = dik katoenen gestreept roksken.
3) Klakkebuizen (klakkebus, klapbus) = zeker kinderspeeltuig van uitgehold vlierhout gemaakt.
4) Pessemen = uitgerooide stoppels.
5) Boerenalen (alm, alaam) = boerengetuig, boerengereedschap.
6) Stoop = groote kruik.
7) Bouwen = bovenkleed voor vrouwen.
8) Foei = fooi.
9) Drijdaad = zeker zwaar bier.
10) Ammelaken = tafellaken.
11) Hesp = ham.
12) Kramik (kraammik, krammikkebrood) = brood van ongebuilde tarwe gemaakt.

Essays over de achttiende eeuw.

De Nightthoughts.

> The conscious Moon, through ev'ry distant age
> Has held a lamp to Wisdom, and let fall
> On contemplation's Eye her purging ray.
> YOUNG, The Nightthoughts V.

Laat uwe verbeelding u verplaatsen in 1765 naar Welwyn in Hartford-shire. Hier is een doode. De geestelijke van Welwyn is heengegaan. Hij zal de buurtvrouwen niet meer groeten met beminnelijken hoofdknik; hij heeft zijn statige wandeling gestaakt: ook is zijn mond gesloten en zijn ernstige vermaning verstomd. Stilte omgeeft de pastorie. Laat ons zachtkens binnentreden. Hier schreef hij zijn *Resignation*, aan deze tafel, vier jaren geleden; de dood heeft hem niet overvallen; met verademing heeft hij den wandelstaf daar in den hoek rust gegeven. Zie, bij het licht van dien menschenschedel, symbolische lamp, geschenk van een zijner vrienden, arbeidde hij als de maan hem buiten niet vergezellen kon. Peinzend dwaalt gij den tuin in, om rust te nemen in gindsch priëel, in de schaduw der cypressen..... Gij bedriegt u; naderend, vertoont zich die bank, die aardsche rustplaats, als gezichtsbedrog, en een profetie wordt zichtbaar:

> Invisibilia non decipiunt

leest gij, alsof de dominee nog van de overzijde tot u sprak: ‘de onzichtbare dingen bedriegen niet.’ Wie was deze zonderling, vraagt gij? Het is Y o u n g . Niet van Frankrijk, maar van Engeland ging de herleving van het gemoedsleven uit, die den

grondslag vormt van de tweede helft der 18de eeuw, tijdperk van Revolutie op elk gebied, openbaring van eene inwendige omkeering. Niet Rousseau of iemand anders, maar deze Young vraagt het eerst onze aandacht wanneer wij hare psychologische geschiedenis bestudeeren. Een nauwkeurige studie van den Hof kapelaan van George II, later predikant te Welwyn, zou hier niet misplaatst zijn, moesten wij ons niet beperken. Onder zijne geschriften kiezen wij daarom datgene uit, wat den meesten invloed op Europa geoefend heeft: *The complaint or Nightthoughts*, 1742-1745.

Een welsprekende rij van mémoires en correspondenties verklapt ons den socialen en politieken toestand van den tijd, waarin Young, geboren 1689, kind en jongeling was en man werd. Het absolutistisch principe had gezegevierd, maar in zijn zegepraal tevens de noodwendige tegenwerking in beweging gebracht. Staatkundig had Engeland echter vasten voet op den weg der ontwikkeling gezet; van Engeland gaan de bewegende machten uit die de Europeesche wereld in- en uitwendig zullen omkeeren. Maar ook hier bereidde de middelstand zich voor, de hand te slaan aan de zedelijke reformatie der maatschappij. De burgerlijke Litteratuur, die in aantocht is, zal een moraliseerend en didactisch karakter dragen. Wat er toenmaals toch in 't openbaar en in 't geheim geschiedde, wat er gevoeld en gedacht werd, wat hartstochten de handelingen der menschen bepaalden, waarin men het Summum Bonum gelegen achtte, dat alles te weten is niet zeer verkwikkelijk. Tegelijkertijd als het Methodisme nieuw leven brengt in de doodsbeenderen der Anglicaansche kerk, richt Young zijne satire tegen het maatschappelijk leven. In de *Love of Fame, The universal Passion* schertst hij echter nog onder de leus: Ridendo dicere verum. Maar straks, onder den druk van droeve rampen, slaat hij tonen van den sombersten ernst aan. Hij laat den trant van Horatius, Boileau en Pope varen en treedt als een moderne Seneca te midden der bedorven maatschappij op. Als een machtige bazuin dreunt zijn prediking in de ooren der tijdgenooten: ‘Ontwaakt, gij die slaapt en staat op uit de dooden en laat het licht der onsterfelijkheid over u schijnen, opent uwe oogen: wat is uw leven dan een blinkend graf - doodsbeenderen van binnen. Alle heerlijkheid des menschen is als een bloem des velds. Zie achter u: het eene geslacht gaat en het andere komt: de tijd vergadert de menschen en hun speelgoed bij het stof der eeuwen; zij

ijlt triomfeerend voorwaarts en alle menschelijke grootheid verstuift onder hare raderen. Nog een enkele ademtocht en de heuvelen des doods, de bergen der vernietiging overstelpen ook u. Er is geen gedachtenis van de voorgaande dingen, en van de dingen die komen zullen, zal ook geen gedachtenis zijn. Ik zag al de werken aan, die onder de zon zijn en ziet, het is alles ijdelheid en kwelling des geestes. Ontwaakt! De dood komt als een dief in den nacht, de Koning der verschrikking. Omnia aliena sunt: tempus tantum nostrum est. Werkt terwijl het dag is; de nacht komt waarin niemand werken kan.' Met andere gebaren dan Lucianus, maar even aangrijpend, plaatst Young zich aan het einde des levens en wijst op de doodkist, waarin alle dingen eindigen. Onophoudelijk luidt hij de doodsklok, en als haar metalen tong tot de feestzalen doordringt en de doodsgedachte wekt, dan acht hij het oogenblik gekomen, om zijn stem te verheffen en het verschiet der onsterfelijkheid te openen. God noch Deugd hebben Young machtig toegeschenen, de menschen van zijn tijd van het aardsche tot het Hemelsche te bekeeren. Maar de onsterfelijkheid is den mensch in het hart gelegd.

> Eternal Life is Nature's ardent wish.

Dit is het eenig aanknoopingspunt voor Deugd en Godsdienst. En zijn Pessimisme bereikt zijn toppunt als hij klaagt, dat ook deze vonk is uitgedoofd, en hij mitsdien wanhoopt aan de mogelijkheid eener wedergeboorte.

Ziedaar het thema der Nachtgedachten. Vanwaar deze droefgeestigheid? Zij is hem aangeboren en de levenservaring heeft de inspraak van zijn natuur bevestigd. Een onoverwinnelijk spleen zit hem in het bloed. Toch heeft zijn krachtige geest behoefte aan ruimte en beweging. Wat er in hem woelt en kookt vindt geen uitweg. De vormen van zijn bestaan zijn te eng en te drukkend. De tegenstelling van Natuur en Onnatuur wordt ook door hem gevoeld. Voor hem is het de bedeeling van het algemeene proza. Er zijn edele en verheven denkbeelden en gevoelens in zijn geest, die in deze bedeeling geen opgeld doen. Er is ook weinig van zijne gading; met zijne vriendschap weet hij geen weg, omdat de fijne genietingen des geestelijken levens niet in den smaak vallen. De Nightthoughts zijn een protest en een poging tot reformatie.

En in de ongetemde taal der Stürmer en Dränger werpt hij straks den handschoen toe aan het Pseudo-Klassicisme, sierlijk uitgedost skelet. Geen navolging, maar oorspronkelijkheid, klinkt het luide en nadrukkelijk in de *Conjectures on Originial Composition*, 1759. Geen regels, maar de vrije schoonheid van het genie; Shakspere had uw geleerdheid niet; maar hij kende de twee eeuwige boeken, die de laatste brand slechts kan vernietigen: het boek der natuur en het boek der Menschheid; deze boeken kende hij van buiten en hun schoonste bladzijden schreef hij af in zijn werken; natuur, genie, oorspronkelijkheid dat is de alpha en omega der Poëzië!

Als vrouw en kind en, in den toekomstigen schoonzoon, zijn beste vriend, ras na elkander, de aarde verlaten, dan, meent Young, bindt hem ook niets meer aan dit ondermaansche, het tooneel van de onwaardige bedrijven zijns zoons. Maar bij dit alles is Youngs hart het graf van veel verijdelde wenschen. Twintig lange jaren heeft hij zijne verwachtingen op de gunst der Grooten gesteld en zijn inspanning is doelloos geweest. Er was eerzucht in hem en die eerzucht is nog niet gestorven. De Nachtgedachten zijn nog meer dan een apologie en een Evangelieprediking. Gelijk Goethe den Werther zal schrijven, opdat hij zijn eigen geneesmeester worde, zoo doet ook Young een kolossale poging den daemon in zijn dichtwerk te bezweren; voortaan zal hij hem, niet met een inktpot, maar met dit geharnast boek verdrijven. Young wil zich-zelven overreden, dat ook het lokaas *zijner* wenschen waardeloos is; hij-zelf zal luisteren naar de Rede en in de eigen eerzucht een bewijs der onsterfelijkheid vinden, eene terugwijzing en eene rechtvaardiging tevens. De Nachtgedachten richten zich tot de Lorenzo's zijner eeuw, maar ook tot hem-zelven. Het is een pleidooi tegen het aardschgezinde in hem, maar bovenal een palliatief, zich-zelven toegediend, een zalfje op de wonde, een onderneming om de smart der ontgoocheling als iets onberedeneerds en den wijze onwaardig voor te stellen. De kalme rede moet de dingen in het licht der objectiviteit plaatsen. En hoe vertoonen zij zich hier? Zingt de dichter, gelijk na hem geschieden zal, van den zaligen natuurstaat der herders, waarin geen eerzucht de tevredenheid verstoort? Neen. In den geest van het Empirisme, erkent hij de aanwezigheid van zijn hartstocht, als een document humain. Alzoo heeft God en de Natuur dien gewild en behoeft de eer-

zucht niet veroordeeld en gesmoord te worden, maar kan zij, in de Goddelijke wereldorde, op bevrediging rekenen. Wat het leven in zijn beloften te kort schoot, dat zal de Eeuwigheid vergoeden. Toch zijn de Nachtgedachten voor Young niet meer dan een palliatief geweest. Want, en dit is een verschijnsel dat ons beurtelings onaangenaam en komisch aandoet, de daemon sluipt onder den arbeid binnen, als de Ridder het zwaard een oogenblik laat zinken. Ook in dit ernstig gedicht over Prediker 1: 2 kwispelstaart bijwijlen de hoveling, en men schrijft het ten onrechte een nieuwe schoonheid toe, als men in die opdrachten aan graven en hertogen een rhetorischen kunstgreep wil zien, die door tegenstelling de werking des geheels verhoogt. Het is Young niet gelukt zijn wenschen te onderdrukken; schrijvende heeft hij de bekoring der ijdelheden gevoeld; het paradoxale in zijne wereldverzaking opgemerkt; het gedwongene en opgeschroefde in zijne profetiën zich-zelven niet kunnen verbergen. Zijn Pessimisme is echter niet gehuicheld. In zijn verheven forsche verbeelding weerspiegelen alle dingen die bestemd zijn om voor iets machtigers onder te gaan, zich als klein en nietig.

Reeds in de *Last Day* (1714) speelt hij het Praeludium op de Nightthoughts. Daar reeds noemt hij zijn muze:

> the Melancholy Maid
> Whom dismal scenes delight,
> Frequent at tombs, and in the realms of night.

Wie is die Muze? Ons leven vertoont een Januskop. De Grieksche verbeelding heeft de eene zijde gepersonificeerd in Phoebus Apollo, den Vader der Zonnestralen, die alles bemint en zegent wat het licht mag zien: al wat de orde der schoonheid bewaart, wat krachtig en harmonisch het leven verheerlijkt als een zalig Naturalisme, waarin het aesthetische en het onaesthetische elkander in evenwicht houden: Phoebus Apollo is ook de God der Apollinische kunst. Over het achttiendeeeuwsche leven echter dat wij beschouwen, ligt iets als een nevelachtige maneschijn; soms is het een ‘mondbeglänzte Zaubernacht’, maar meestal een vroege morgenschemering; het is geen nacht meer, het is nog geen dag; het is nog duister, maar er zijn profetieën van licht. De schaduwzijde des levens heeft zich de eeuw toegewend; toch breekt het licht door. De

donkere machten des levens, het Noodlot en de onvoldane droefgeestigheid, die, te midden der zonnige Grieksche wereld, Aeschylus en Sophocles tot tolken kunner verhevenheid bestemden, vergden een lied. Ook doortrillen de harten de zachte en teedere aandoeningen die in het gedruisch der markten tot zwijgen worden gebracht, en in de eenzaamheid en bij zachter licht als de zonneschijn ontwaken. Er is ook een ‘Wonne des Leidens’. De poëzie zong hymnen aan de Nacht. Niet Apollo, de Maan is de Muze van dezen tijd geweest en Young heeft het zich tot een eer gerekend, de eerste te zijn, die haar een altaar stichtte.

> Take Phoebus to your-selves, ye basking Bards!
> Inebriate at fair Fortune's Fountain-head.
> My fortune is unlike, unlike my song,
> Unlike the Deity my song invokes.
> I to Day's soft-eyed sister pay my court,
> (Endymion's rival) and her aid implore;
> Now first implored in succour to the Muse!

Op grond van zielsverwantschap richt hij zich vol vertrouwen tot ‘Cynthia’:

> And kind thou wilt be, kind on such a theme;
> A theme so like thee, a quit lunar theme,
> Soft, modest, melancholy, female, fair!
> A theme that rose all pale, and told mij soul
> 't Was night.

Thy first votary - but not thy last, noemt hij zich. Men weet, hoe deze profetie in vervulling is gegaan; men gevoe t dat Young een roeping ging volbrengen.

Er zijn in de vorige eeuw veel echte en onechte tranen gestort. De menschen schreiden toen eerder, dan nu. Van Young wordt verhaald, dat hij eenmaal onder zijn beurtpreek in St. James, na vruchtelooze pogingen om de aandacht te wekken, zich neerwierp in zijn stoel en in bittere tranen uitbarstte. Een levensbericht zegt van hem: ‘death, futurity, judgement, eternity were his common topics.’ Het was zijn dagelijksche ontspanning, tusschen de graven op het kerkhof te dwalen. Zoo heeft hij ook in de mode der vermaken den toon aangegeven. Maar maken wij ons niet schuldig aan een verkeerde voorstelling van den dichter? Zeker, de dood was een geliefd thema zijner overdenkingen. In een geïllustreerde uitgaaf zijner werken (1792)

ziet gij, ter opluistering der Nightthougts, een mensch op zijn laatste sponde; een lichtglans straalt van boven; maar een Vriend Hein van vreeselijke afmetingen, een ware Klaas van Kijten, bukt zich grijnzend over hem heen. In een andere editie der Nachtgedachten (1821) aanschouwt gij den sterrenhemel; daar staat Young op den top eens heuvels, met verheven gelaat, verzonken in aanbidding; diep beneden hem in de schemering rust de aarde, praalgebouw en lusthof. En deze laatste voorstelling is juister, al is ook de eerste niet onjuist. Want Young predikt niet enkel Pessimisme. Hij heeft tenminste geen wanhoop gepredikt. De aarde is maar eene helft van het heelal; de andere helft is beter; de keerzijde van de gedachte des doods is het eeuwige leven; zoo de mensch niet moedwillig zijn oogen sluit, dan aanschouwt hij de aarde als een voorportaal, dan weet hij, dat al het ondermaansche slechts wisselende schijn is, en het Empyreum de woonplaats van het Goede en Edele. Young heeft niet enkel de schaduwen des nachts, maar ook haar sterrenhemel; niet alleen het doodsche van hare stilte, maar ook den vrede harer eenzaamheid verheerlijkt. In een zijner beroemdste leerredenen, ‘A true Estimate of human Life’, toonde hij aan dat de aarde geen jammerdal is, maar door de Voorzienigheid is toegesteld, om ons gelukkig te maken, en de theoretische leer der Nachtgedachten bestaat althans niet in vierkant het tegenovergestelde. Hij is geen pilaarbijter en ook geen menschenhater. De Christelijke blijmoedigheid is hem niet vreemd. Hij vreesde niet een onheilig werk te verrichten, toen hij te Welwyn den stoot gaf tot de instelling van een bowlinggreen (balspel); en hij gevoelde zich niet te verheven melancholisch, er de gemeenteleden met zijn bezoeken te vereeren. Toch is en blijft Young een apostel van het Pessimisme. Dien naam verdient men immers indien men het orgaan mist, om de betere wereldhelft waar te nemen? Of wel, indien ons verdriet ten slotte sterker blijkt dan ons geloof? Een goed deel van het jonge geslacht dat toen geboren werd, heeft Young dan ook voor een ‘apostle of affliction’ gehouden en ging ijverig bij hem ter kerk. Toch gevoelde en dacht hij anders dan zij. Hij is een zanger des doods voor den eenen; voor den anderen een zanger ten leven. Pessimisme? Niet ik, maar gij maakt het leven woest en ledig, roept hij hun toe, die liever naar St. Evremond dan naar St. Paulus luisteren. Gij, die de onsterfelijkheid loochent:

His immortality alone can solve
That darkest of enigmas.

Wat is uw leer?

The sum of man,
Of Godlike man! to revel and to rot.

Dit is naar zijn inzicht eerst Pessimisme. Hij erkent in de Nachtgedachten slechts tweeërlei wereldbeschouwing en tweeërlei levenspractijk; het eene, naar zijne meening, de vrucht of de nasleep van het andere. De ongeloovige is zedelijk een verloren man; alle deugden tegelijk nemen de vlucht uit het ongeloovig hart; het krimpt in tot de onwaardigste kleinheid; het kan niets groots en edels meer omvatten. Dat Pessimisme nu, in zijn oog de misdracht van elk soort van ongeloof, heeft hij krachtig, soms in aangrijpende beelden, geschilderd.

And is there nought on earth,
But a long train of transitory forms,
Rising, and breaking, millions in a hour?
Bubbles of a fantastic deity, blown up
In sport, and then in cruelty destroy'd?

A trembling world! and a devouring God!
Earth, but the shambles of omnipotence;
Heav'n's face all stain'd with causeless massacres
Of countless millions, born to feel the pang
Of being lost.

Who would be born to such a phantom world,
Where nought substantial, but our misery?
Where joy (if joy) but heightens our distress,
So soon to perish and revive no more?
The greater such a joy, the more it pains.
A world, so far from great
there's nothing real in it;
Being a shadow! consciousness a dream!
A dream, how dreadful! Universal blank
Before it, and behind. Poor man, a spark
From non-existence struck by wrath divine,
Glitt'ring a moment, nor that moment sure,
'Midst, upper, nether and surrounding night,
His sad, sure, sudden, and eternal tomb!

En de sombere philosophie der Hebreeuwsche wijsheid verdubbelt hare somberheid in 's dichters verbeelding. ‘Het eene geslacht gaat en het andere komt, en de aarde staat in der eeuwigheid’: doch ook de astronomie en de geologie zijn onder de profeten heden ten dage: ook de aarde zal niet bestaan in der eeuwigheid.

> Beneath the Lumber of demolish'd worlds,
> Deep in the rubbish of the general wreek,
> Swept ignominious to the common mass
> Of matter, never dignified with life,
> Here lie proud rationals, the sons of heav'n!
> The Lords on Earth! The property of worms!
> Beings of yesterday, and no to-morrow!
> Who lived in terror and in pangs expired!
> All gone to rot in chaos; or, to make
> Their happy transit into blocks or brutes,
> Nor longer sully their crcator's name.

Dit is het monumentale grafschrift dat Young in naam van het Pessimisme op den lijksteen der menschheid schrijft.

> There's nought.... but one eternal flux
> Of feeble essences, tumultuous driven
> Through time's rough billows into night's abyss.

Is dit de wereld en is zij de schepping van een vrijen kunstenaar, dan is die schepping een misdaad. En als hij Lorenzo, den man der wereld vraagt:

> in this rapid tide of human ruin
> Is there no rock?

dan heeft Lorenzo geen antwoord.

Indien Young nu de sombere visioenen voor Lorenzo's oogen wegdrijft en er den sterrenhemel als een bezielend christelijk credo voor in de plaats stelt, indien hij zijn zoon tot een christelijk Utilitarisme weet te overreden, dat, het nuttige met het aangename parend, ook de wonderen der natuur op prijs weet te stellen; als hij in beiden dat eigenaardig achttiendeeeuwsche type weet op te roepen, waarin het redelijke een gevoelswijze en een gemoedsvorm is geworden, - dan mag Young met recht een Evangelieprediker heeten. En ongetwijfeld heeft hij menig half wanhopig menschenkind van de profetische kracht der sterren overtuigd en, indien al niet tot

een Spinoza onder de denkers, dan toch tot een tamelijk goed Christen en tamelijk gelukkig mensch opgeleid. Wat is bij Young de Rock of Ages? Wat is de luchtballon, waarin hij omhoog vaart, in welks schuitje hij zoo gaarne al de Lorenzo's zijner eeuw had zien stappen?

Terwijl wij het antwoord op deze vraag in de Nachtgedachten zoeken, zien wij den prediker tevens als een man van zijn tijd voor ons optreden. Hij is haar kind en hij kent haar en schikt zich naar hare inzettingen; hij spreekt de taal zijner moeder en ziet met hare oogen; zijn gemoed en verstand hebben denzelfden aanleg; hij beschouwt de wereld uit dezelfde of dicht bij elkaar gelegen gezichtspunten, hij vat haar op in dezelfde of nauw verwante categoriën. Er is verschil. Maar deze oppervlakte rust op een dieperen grond en deze op een nog dieperen; en zoovoort, tot wij op den laatsten ondergrond stuiten: dit nu is tevens de ondergrond van zijn tijd en zijne tijdgenooten.

Welke gedachte lag ten grondslag aan het inwendig leven van een goed deel der vorige eeuw? De gedachte van de majesteit des menschen. Vooral toen in de tweede helft de Rede een verbond had gesloten met een machtig persoonlijk zelfgevoel. De achttiende-eeuwer gevoelde zijn eigen kracht of beeldde zich die in en daarom benoemde hij God tot stadhouder in een afgelegen buitenprovincie van het heelal. En naarmate hij God uit het oog verloor, werd hij zelf grooter, belangwekkender. Geen Gereformeerd geloovige kan er heiliger van overtuigd zijn dan de achttiende-eeuwsche Deïst, dat mensch en dier twee zijn. Wel schakels misschien van één keten, die, van God afdalend, de gansche schepping doorloopend, tot den Almachtige terugkeert, maar voor 't overige geen gemeenschap. Theoretisch was hij een echte ‘occidentalische, judaïsirte Thierverachter und Vernunftidolater’, en ook hem had Schopenhauer wel in herinnering mogen brengen ‘dass, wie Er von *seiner* Mutter, so auch der Hund von der *seinigen* gesäugt worden ist.’ Niet God, maar de Hemel d.i. de Onsterfelijkheid, was het eerste artikel der Deïstische geloofsbelijdenis. Voor deze geloovigen was er geen *onteerender* gedachte dan deze, dat de mensch tot het stof der aarde zou wederkeeren met ziel en al. De onsterfelijkheid is toenmaals het meest bereden stokpaardje geweest. En in deze onsterfelijkheid was

de mensch heer en meester. De vrome godsdienst belijdt stamelend dat de mensch om God is en dat God alle ding tot zijne heerlijkheid heeft geschapen. In het Oneindige der Deïsten - dezen indruk ontvangt men telkens - kan God hoogstens als primus inter pares gelden; maar men hoort betrekkelijk weinig van dezen primus: van den Deïstenhemel kon men haast zeggen: une nation, où la république se cache sous la forme d'une monarchie. Zij wilden geen pochers heeten en deswege sprak men nog bij gelegenheid van God, als den ‘Almachtige’; men bedoelde den ‘Schepper’, want de schepping der wereld durfde men niet op zich nemen. Maar was deze stap niet het natuurlijk einde der wandeling geweest? Men leze de droomerijen van J.K. Lavater in zijne ‘Aussichten in die Ewigkeit’ 1768-1773. De onmetelijke waarde, de oneindige grootheid, de onbeschrijfelijke majesteit des Menschen, dit was het begin en het einde van den Deïstischen eeredienst. Menschelijke majesteit, menschelijke grootheid, menschelijke waarde en dat alles saamgesmolten tot een volmaakte persoonlijke gelukzaligheid!

Het machtig ontwaken van het persoonlijk zelfgevoel is het hoofdkenmerk der Europeesche menschheid in de tweede helft der 18e eeuw. De hooge schatting der menschelijke natuur was daarvan een uitvloeisel. En hieruit laten de voornaamste verschijnselen van dien tijd op staatkundig, sociaal, litterarisch, aesthetisch en wetenschappelijk gebied zich geheel of gedeeltelijk verklaren.

In hoeverre worden deze gevoelens en denkbeelden door de Nachtgedachten vertegenwoordigd? Young verklaart zich een tegenstander, zoowel van het theologisch Deïsme als van het Materialisme; en dat is hij. Hij beaamt de geschreven leer zijner kerk met hoofd en hart; het Laodiceïsme zijner ambtgenooten stuit hem tegen de borst. Zullen wij hem nu naar zijne instemming met het geschreven Credo beoordeelen?

Neen. Wij gaan uit van de stelling, dat alleen in de kennis van het individueele de waarheid is gelegen. Het is gevaarlijk van het algemeen-menschelijke te spreken, zoo onze wetenschap niet op nauwkeurige waarneming van enkele individuen berust. Uitgaande van het abstract ideaal van ‘het schoone’, stoot de aesthetica overal op voetangels en klemmen en komt de helft der verschijnselen in verzet tegen hare bepalingen. Ook in

de wetenschap van het zedelijk leven leidt het uitgaan van algemeene begrippen, 't zij optimistisch, 't zij pessimistisch van aard, tot een blinde eenzijdigheid. Al behoudt zij voor zekere zielen, als inspireerend ideaal, haar subjectieve waarde, de drieeenheid van het schoone, het goede, het ware, kan geen uitgangspunt van het onderzoek zijn. Zonder generaliseering is er geen wetenschap mogelijk; ook laat zij zich niet uitdrukken dan in woorden, die slechts teekens van het algemeene zijn. Toch zal de wetenschap de volkomenheid naderen, naar mate zij recht doet aan het Individueele. Geldt dit niet met name voor den mensch en al wat des menschen is? Er is niet ‘de mensch’; er zijn ‘menschen.’ Ligt er in het paradoxale dezer stelling niet een methode en een rijk gezichtspunt? Toegepast op den godsdienst, zeggen wij: er is niet ‘het Christendom’, er zijn Christenen. Christelijk geloof is alleen in menschenzielen; en bij zoovelen de Godsdienst gemoedsleven geworden is, zooveel ‘Christendommen’ zijn er. Ook in den Bijbel is niet ‘het Christendom.’ Daar is het Christendom van Paulus, van Johannes, van Petrus. Is er dan niets gemeenschappelijks? Een andere vraag: zijn de verschillen dan minder werkelijk? Bestaan zij niet krachtens het eigenaardige van elk dier persoonlijkheden? En heeft de eene dezer individualiteiten soms meer recht dan de andere? Hier is een zelfde type, maar bij zijn dragers treden niet dezelfde voorstellingen op den voorgrond, zij vertoonen zich niet van dezelfde zijde, niet in dezelfde combinaties met andere elementen; het op den voorgrond treden der eene stelt de andere in de schaduw, zet haar in andere verhoudingen, werpt een eigenaardig licht over het gansche stelsel, geeft het eene onderscheidende tint of kleur. Het typische bestaat niet dan op persoonlijke wijze; en hier is niet te onderscheiden tusschen vorm en wezen; hier is vorm en wezen één, mits men het onwezenlijke van het wezen onderscheide. Het is telkens een zelfstandig unicum. Het Credo, gelijk het daar ligt, bezit practische waarde, is ook wetenschappelijk onontbeerlijk, maar het is een doode abstractie; het neemt een ander vleesch en bloed aan, in de ziel van elk echt geloovige; het kan niet leven zonder incarnatie. Anders is het met Paulus' Brieven, met Johannes' Evangelie: hier is noch dorre abstractie, noch het volle leven: dit is met de schrijvers ten grave gedaald: want hun gevoelen, hun aanschouwen en hun denken, het werk der natuur in hen

en hun eigen arbeid, dat was hunne persoonlijkheid-zelve.

Alleen de critiek, die met het oog van Paulus ziet, alleen de criticus, in wien Johannes weer ontwaakt, alleen het onpersoonlijk zielkundig onderzoek kan, met de gave van analyse en synthese beide, het levend geloof van Paulus en Johannes bepalen. Wordt de reproductie bezield door een zelfstandig geloof, het origineel vertoont zich in scheeven stand: er vallen lichten en schaduwen die er niet aan behooren; er heeft een vooruiten achteruittreden plaats, dat het evenwicht der voorstellingen opheft; hoofdzaak wordt bijzaak en bijzaak wordt hoofdzaak; alle standen worden verschoven, alle evenredigheden verbroken; veel eigenaardigs valt weg en maakt plaats voor het vreemde. En den eenvoudigen geloovige, niet gevormd door wetenschap en methode, ontglipt alle werkelijkheid; hij vindt overal eigen denk- en gevoelswijze terug. Het onderscheid dezer geloofsvormen berust op het eigenaardige van elk individu. Er zijn geloovigen, die ‘met den Vader’, er zijn geloovigen die ‘met Christus werken.’ De vertegenwoordigers dezer beide categoriën echter stellen tweeërlei menschelijk type voor: een geheel ander proces der godsdienstige elementen, resultaten met dezelfde karakteristieke verschillen, die de geheele persoonlijkheid kenmerken. Het wezenlijke ligt alzoo niet in de abstracte algemeene belijdenis: in die belijdenis huist geen godsdienst, godsdienst wordt zij eerst in den enkelen mensch: wezenlijk alleen is *elk religieus leven*. En gelijk elk individu, zoo vertoonen ook groepen van individuen, d.i. volken en tijden, onder den invloed van velerlei natuurlijke en historische factoren, een onderscheiden, een eigen vorm van gemoeds- en geestesleven, ook in het godsdienstige. Doch het is hier de plaats niet deze opvatting breeder uiteen te zetten.

Wij kunnen thans tot Young terugkeeren. Young is een belijder der rechtzinnige leer. En toch liggen andere gedachten dan bij Paulus, bij Augustinus, bij Luther of Calvijn op den bodem van zijne ziel. Ook hij aanbidt de mysterieuze Drieëenheid. Ook hij gelooft aan de Verlossing door het bloed des Kruises, als den waarborg der onsterfelijkheid. De onsterfelijkheid zelf is het, die op den voorgrond staat en al het andere beheerscht. Zeker wordt zijn gedachtengang ook door politiek bestuurd. Hij ziet in, dat de persoonlijke behoeften het zwakke punt zijn, waar hij de ongeloovige kinderen der eeuw aan boord moet komen. De prediking

van het Eeuwige Leven zal eerder ingang bij hen vinden, dan het betoog, dat God bestaat. En indien er een geroepene is, die gelooft, dat ook onze tijd aan verstrooiing lijdt en zich aan vergankelijkheden te buiten gaat, die herleving verwacht van den ernst en diep in het menschenhart den weemoed des doods en der eindigheid ziet sluimeren, en in de ontwaking van dezen weemoed den prikkel ter bekeering, - dat hij school ga bij Young. Evenwel is het niet te ontkennen, dat het gevoel van het beuzelachtige en ledige van al het aardsche, 't welk Young in de binnenste schuilhoeken zijner tijdgenooten aanwezig acht, de hoofdbron van zijn eigen godsdienstige stemming is. Niet Jehova Tsidkenu, noch Christus Redemptor is zijn verlangen. Hij klaagt niet: ‘melaatsch van hoofd tot voetzool, wie zal mij ellendig mensch verlossen!’ De droefheid naar God bezielt hem niet. Ook zijn de Nachtgedachten niet ontsprongen aan een dier idealistische harten, die in de volheid van eigen gemoed de Eeuwige Liefde verwezenlijkt gevoelen en, met een geloof dat bergen meent te verzetten, in het bedriegelijk gevoel der toereikende kracht, zich opmaken, om de menschheid genezing te brengen. Niet in zijn Credo maar wel in Youngs inwendig leven, is de onsterfelijkheid het principale leerstuk, waarvoor alle andere min of meer verbleeken.

Het onvervuld blijven van de beloften, die hij zich zelf gedaan heeft, de wreedheid, waarmede het leven zijn rechtmatige eischen heeft afgewezen, de afkeer, dien het weinig hartelijke, het weinig gemoedelijke zijner omgeving hem inboezemde, haar prozäisch gebrek aan verheffing, het materiëele en zinnelijke van haar streven, de verbastering van het gevoel voor het ‘Würdevolle’ der persoonlijkheid, - in 't kort, onvoldane behoeften hebben zijn kerkelijk Credo aan het gisten gebracht. Hij heeft zich niet met het leven kunnen verzoenen, door beperking van zijn wenschen in vergelijking met zijn minderen, door anderdeels in den rijkdom der inwendige poëzie en onverwoestbare geestesidealen vervulling te zoeken; ook het Christelijk Stoïcisme van den Renaissancetijd wilde in hem niet herboren worden. God heeft den edelen dorst geschonken en God is gehouden dien dorst te lesschen. Zoo niet, dan ware de schepping een misdaad. De onbluschbare behoefte wordt een bewijs voor het volgend leven. Anders dan de schimmen bij Lucianus, gelooft Young met al zijn bezwaren den Styx te zullen over-

steken. En aan de overzijde zal er niet meer te wenschen overblijven. Wat is een vreugde die weldra een einde neemt, om de smart der ontbering achter te laten? Slechts onder ééne voorwaarde kan de vreugde reëel heeten: namelijk zoo zij eeuwig is. En aangezien hij gewoon is de wereld in de categorieën eener Christelijke wijsbegeerte op te vatten, is het resultaat zijner philosophie niet de Verneinung des Willens zum Leben, maar vertoont zich de onsterfelijkheid d.i. het eeuwig genot van den levenslust, als de natuurlijke positieve keerzijde van al het negatieve des aardschen levens. Overal nu verraadt Young's Christendom zijn afkomst; het is, in 't algemeen, ver verwijderd van het Protestantsche geloofsleven, dat, in de overeenstemming met de symbolische Schriften, een zekere objectiviteit bezit. Hiermede vergeleken is het een subjectief geloof, op eigen hand. Evenwel zijn God en Christus er niet zoo in den hoek gezet, dat het zijn specifiek Christelijk karakter verliest en enkel namen overhoudt. Integendeel; zij zijn niet uit zijn systeem los te maken. Zijn hiernamaals herkennen wij aanstonds voor den van ouds welbekenden Christelijken hemel. De Nightthoughts sluiten met een krachtige hymne aan de personen der drieëenheid, en het vierde boek is in hoofdzaak aan Christus gewijd. Het overgeleverde geloof handhaaft hij met hand en tand tegen het theologisch deïsme. Met verontwaardiging zal hij u aanzien, als gij beweert dat ook hij een soort van Natuurlijken Godsdienst predikt. Toch kan deze bewering niet achterwege blijven, gelijk nader blijken zal. Ook zal hij niet toegeven, dat Sint Paulus de zonde in een ander licht gezien heeft dan hij. Want ook dit moet gezegd worden: zij staat bij hem minder in verband met de Goddelijke Heiligheid en den Goddelijken wil, dan met het welbegrepen eigenbelang; al moet men ook hier weer in 't oog houden, dat Young, tegenover zijn onwillig auditorium, de voorzichtigheid der slangen in practijk brengt. Uit dit beredeneerde plan moet het eveneens ten deele verklaard worden, dat wij weinig van Christus den Verlosser, van de Genade Gods en het werk van den Heiligen Geest hooren, hoewel deze voorstellingen de steunpilaren van zijn religieuze verwachtingen zijn: maar de eerste oorzaak van dit verschijnsel is alweer, dat zijn godsdienst niet uit schuldgevoel geboren is en Christus derhalve niet in het middelpunt staat van zijn inwendig leven. Young behoort niet

tot de orthodoxie in engeren zin; eer openbaart zich eenige verwantschap met de piëtistische strooming. Alleen, niet in den strikten zin des woords: immers niet de Liefde Gods drijft hem; de toewijding aan de deugd, waarop hij aandringt, is iets anders dan de navolging van Christus; hoogstens kan er in de Nachtgedachten van een practycke der onsterfelijkheid, niet van een practycke der Godtsaligheydt sprake zijn. Zijne vereering van de deugd en zijne opprijsstelling van menschelijke verdienste herinnert aan die ‘Gezangen’ onzer Nederduitsch Hervormde Kerk, welke de Afgescheidenen van 1834, terecht als een teeken van verval in het Nederlandsch Calvinisme hebben aangemerkt. En deze Gezangen, én de Nachtgedachten zijn documenten van het rationalistisch gevoelschristendom der achttiende eeuw, teringachtigen afstammeling der Groote Moeder; in theorie een zekere rechtzinnigheid volstrekt niet buitensluitend, maar wat de religiositeit zelf betreft hemelsbreed verschillend zoowel van de piëtisten onder onze Dordsche voorvaderen, van Bunyan en Baxter, als van Johannes of Paulus. 't Zal blijken, dat de dichter op den stroom zijn tijds medevaart en wel een plaats kan vinden in de ruimte van onze algemeene schets.

Wat dan is de rots, die Young het wegzinkend Materialisme heeft aan te wijzen?

> Religion! the sole voucher man in man,
> Supporter sole of man above himself
> E'en in this night of frailty, change and death,
> She gives the soul a soul that acts a God.
> Religion! Providence! an Afterstate!
> Here is firm footing; here is solid rock.

Zonder godsdienst is het leven een doodendans; een bacchanalie, dat in de doodkist eindigt. De vraag is maar of de godsdienst binnen het bereik der menschen ligt. Is zij een bovennatuurlijke gave, alleen voor Gods uitverkorenen weggelegd, of is zij onze natuurlijke levensvorm? De Nightthoughts maken bijna doorloopend een Pelagiaanschen indruk op ons, hoezeer ook het getemperd calvinistisch karakter der Anglicaansche Confessie in haar niet te miskennen valt. Eigenlijk is de aanschouwing der Natuur, met name des sterrenhemels,

meer dan voldoende om den wereldling tot Christen te bekeeren.

> The skies above proclaim'd: Immortal Man!
> And: Man Immortal! all below resounds.
> The world's a system of Theology.

Dit is zijn antwoord op de ontkenningen van het Atheïsme.

> Is not, Lorenzo, then imposed on thee
> This hard alternative; or to renounce
> Thy Reason and thy sense; or to believe?
> What than is unbelief? 'Tis an exploit;
> A strenuous enterprise; to gain it, man
> Must burst through ev'ry bar of common sense.

Er is toch in den mensch een leidsvrouw, die de waarheid en het goede kent, en hem de kracht schenkt, overeenkomstig natuur en deugd te leven. Het is de Rede:

> Reason is upright stature in the soul,

gelijk de opgerichte gestalte ons van de dieren onderscheidt. Wat is Godsdienst? The proof of Common Sense. Wat is ondeugd? Mere want of compass in our thought. Young heeft nergens minder aan getwijfeld, dan aan de juistheid van dit tweetal stellingen. Zij zijn de ziel van zijn levenswijsheid. God is een mysterie, Hij zou geen God meer zijn, zoo wij Hem begrepen; ook zijn wij niet geschapen, om God te doorgronden, maar om te aanbidden. Niettemin is het metaphysische Young een zeer eenvoudige zaak en de ongeloovigen zijn, in de eerste plaats, domkoppen.

> All sacred Reason! source and soul of all
> Demanding praise on earth, or earth above!
> My heart is thine: deep in its inmost folds
> Live thou with life; live dearer of the two.
>
> Reason rebaptized me when adult;
> Weigh'd true and false in her impartial scale,
> My heart became the convert of my head,
> And made that choice which once was but my fate.
> *'On argument alone my faith is built.'*

Men ziet Young is een rationalist pur sang.

Reason pursued is faith; and impursued,
Where proof invites, 't is reason then no more;
And such our proof, that, or our faith is right,
Or Reason lies, and Heav'n design'd it wrong.

En dit laatste is onaannemelijk:

Absolve we this? What then is blasphemy?

Aut Pessimismus, aut Catechismus. De Nachtgedachten zijn een offer op het altaar der Theologia Naturalis, die sinds het laatst der zeventiende eeuw onder de theologische wetenschappen een eereplaats ging verkrijgen en haar zetel meer en meer naar het centrum verplaatste. De mensch heeft zijn oogen slechts te openen om in het boek der schepping hare geheimenissen te lezen.

Wijsheid en deugd gaan alzoo gepaard. Het ideaal van den wijze is tevens het ideaal van den deugdzame. Krachtens zijne Rede bezit de mensch beide boven de dieren. Door de Rede is de mensch van Gods geslacht.

Of man we form
Extravagant conceptions to be just;
Conception unconfined wants wings to reach him;
Beyond its reach the Godhead only more.

Why doubt we, then, the glorious truth to sing,
Though yet unsung, as deem'd, perhaps, too bold?
Angels are men of a superior kind;
Angels are men in lighter habit clad,
And men are angels, loaded for an hour.

De Rede is eeuwig en zij is in den mensch. Als hij dit oog der ziel sluit, dan is alles donker; als hij het opent, dan aanschouwt hij God en het Eeuwige leven. Het geloof is geen mysterie en geen mysticisme, maar een eenvoudig en begrijpelijk feit, het natuurlijk aanschouwen van God. Ongeloof is onwil uit dwaling en vrees. De ongeloovige is willens blind. Zijn oog is voor de werkelijkheid gesloten. De orde van het hoogere blijft hem en den dieren verborgen, bestaat niet voor hem. Dit is - Young's dogma der Rede eenmaal aangenomen - een logisch verband, waaraan de ongeloovige niet ontkomen kan.

For want of faith,
Down the steep precipice of wrong he slides;
There's nothing to support him in the right.
Faith in the future wanting, is, at least,
In embryo, ev'ry weakness, e'vry guilt.

If this lif's gain invites him to the deed
Why not his country sold, his father slain?
't Is Virtue to pursue our good supreme;
And his supreme, his only good is here.
Ambition, av'rice, by the wise disdain'd,
Is perfect wisdom, while mankind are fools
And think a turf, or tombstone covers all.

Het blijkt hier meteen wat Young onder deugd verstaat. Het is al onze krachten te richten op het verwerven van het Hoogste Goed. En dit Hoogste Goed? Young en het praktisch Materialisme hebben eenzelfde antwoord:

Pleasure, we both agree, is man's chief good.

In de bepaling verschillen zij echter:

Give Pleasure's name to nought, but what has pass'd
The authentic seal of Reason, which....
Demurs on what it passes.

Regel uw leven naar de inspraak der Rede, dit is, in 't kort, de moraal der Nachtgedachten. Het is tegelijk een leven naar de Natuur en de wet Gods; het is te blijven in de sfeer, waarin God ons geplaatst heeft: het rijk der Rede, het rijk van het onsterfelijk Goddelijke. De mensch kan dan niet dwalen, want het licht zelf, de Rede wijst hem den weg. Het sluit een volkomen gelukzaligheid in.

For what is Vice? Self-love in a mistake:
A poor blind merchant buying joys too dear.
And Virtue, what! 'Tis self-love in her wits,
Quite skilful in the market of delight.

De man van de wereld verwisselt het eeuwige voor het tijdelijke. Alle geluk, dat voorbij gaat, verkeert in ongeluk.

Joy's a fixed state.....
Bliss there is none, but unprecarious bliss:
That is the gem: sell all, and purchase that.

Deze leer is de schering van het gedicht; men houde evenwel 't oog, dat het niet slechts een geloofsbelijdenis, maar ook een christelijke philosophie is; niet slechts een apologie, maar ook een debat ter overreding; de achttiendeeuwsche heidenen moeten verkloekt en met een zacht lijntje op 't rechte spoor worden gebracht, gevangen in hun eigen strikken. Aangenomen dat het menschelijk geluk straks een eind neemt, kan er geen reden voor den vrijen wil zijn, zich der deugd toe te wenden. Zonder den prijs der onsterfelijkheid is deze waardeloos. Men kan haar niet als iets zelfstandigs beschouwen; zij is slechts een middel. Ontkent men het hiernamaals, dan zijn wij die de deugd liefhebben, niet slechts de ongelukkigsten der menschen, wij zijn met en door al onze wijsheid dwazen.

> Wisdom though richer than Peruvian mines
> And sweeter than the sweet ambrosial hive,
> What is she but the means of happiness?
> That unobtain'd, than folly more a fool;
> A melancholy fool, without her bells.

Op het standpunt zijner tegenpartij, spreekt Young aldus:

> ‘Has Virtue charms?’ I grant her heav'nly fair;
> But if unportion'd, all will int'rest wed;
> Though that our admiration, this our choice.
> The Virtues grow on Immortality!
> That root destroy'd, they wither and expire,
> A Deity believed, will nought avail;
> Rewards and punishments make God adored;
> And hopes and fears give conscience all her power
>
> Who tells me he denies his soul immortal,
> Whate'er his boast, has told me, he's a knave.
> His duty 't is, to love himself alone;
> Nor care, though mankind perish, if he smiles.

Theoretisch kan de dichter alzoo niet aan ‘een philosoof onder de hanebalken’ gelooven. Toch spreekt hij hier eigenlijk niet anders dan een vermeende ervaring uit en tevens is hij bezig Lorenzo het vuur zoo na mogelijk aan de voeten te leggen en hem in moeielijkheden te wikkelen. Want hij gevoelt anders. Er komt in de Nightthoughts tweeërlei leer voor. De eene is dialectiek; de andere is het denkbeeld, waar-

voor hij strijden wil. De deugd heeft voor hem persoonlijk zelfstandige waarde. Buiten de onsterfelijkheid en tegenover God-zelf is er grootheid in den mensch. Hooge rang is niets dan een trotsche bedelaar. Maar de man, die zich zijn deugd bewust is, kan zeggen: si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae. Als men zich Young's teleurgestelde eerzucht en zijn vruchteloos gunstbejag herinnert, komt dit krachtig zelfgevoel in het helderst licht. De waarde zijner persoonlijkheid laat hij zich ten slotte niet ontstrijden. Tot een verheven staat heeft hij het niet kunnen brengen. Hij trekt zich nu terug op zich-zelven en spreekt, op zijn kleine pastorie:

> 'T is moral grandeur makes the mighty man!

Wanneer deze gedachte hem vervult, kondigt de hartstocht der onsterfelijkheid zich minder luide aan. Beurtelings is òf de eene, òf de andere zijn toevlucht. Eigenlijk zijn het twee zelfstandige, van elkander onafhankelijke gevoelens, beide surrogaten voor een verloren aardsch geluk. In de eeuw van Young echter sloten zij een nauw verbond. En bij een fieren geest als de zijne, gepaard aan overmaat van gevoel, kon dit niet uitblijven. Ook vertoont zich deze zedelijke grootheid meestal met een krans van immortellen. Zonder hoogmoed ziet zij zichzelve in den vorm van een standbeeld: in haar schoonste gedaante is zij een massieve fierheid, die de geheele ziel iets waardigs en standvastigs bijzet, en de dochter is van een beleedigd zelfgevoel, dat zich hoog en groot gevoelt tegenover een wereld, waarin het geen erkenning zijner idealen vond. Zij heeft het bewustzijn iets absoluuts te zijn; de rechten van al wat buiten haar staat schijnen haar aangematigd; slechts haar eigen recht laat zij gelden. In hare verbeelding eenzaam en afgezonderd van de menschheid, meent zij het monopolie van het edele te bezitten: zoo maakt zij een monumentalen indruk op zichzelve, als iets duurzaams, dat door en op zichzelf bestaat. Hier is een intensief gevoel van oneindigheid, maar niet altijd de behoefte en de voorstelling van het Eeuwige leven. Bij Young is dit saamgesmolten. Hij zal ontkennen, dat het twee gedachten zijn, die elkander niet per se insluiten. Toch draagt zijn gedicht de sporen van dit dubbele, en, in zijn krachtigste oogenblikken, bezielt hem de inspraak, dat, nevens de Godsdienst, de Deugd zich verheft,

hoog boven het eindige, ook al daalt zij daarmede ten grave. De Deugd! Heeft deze miskende fierheid altijd recht op dezen naam? Wij stellen de beantwoording dezer vraag tot later uit. Het Idealisme vindt al wat edel verdient te heeten in eigen boezem, *en dit Ideale is de 'Moral Grandeur' tevens*, in de Nightthoughts met inbegrip van Young's godsdienst der onsterfelijkheid.

De schatting van den mensch en menschelijke waarde behoort, met het oog op de zielkundige geschiedenis der vorige eeuw, tot het merkwaardigste der Nachtgedachten. De volgende citaten strekken ten bewijze:

> Shall souls in ermine scorn a soul without?
> Can place or lessen us or aggrandize?
> Pigmies are pigmies still, though perch'd on Alps;
> And pyramids are pyramids in vales
> Each man makes his own stature, builds himself;
> Virtue alone outbuilds the pyramids;
> Her monuments shall last, when Egypt's fall.

Men ziet, het zelfgevoel, dat wij geschilderd hebben, is door Young waarlijk classiek uitgedrukt.

> High worth is elevated place: 't is more;
> It makes the post stand candidate for thee,
> Makes more than monarchs, makes a honest man;
> Though no exchequer it commands, 't is wealth;
> And though it wears no riband, 't is renown.
>
> A being
> Of such inherent strength and majesty,
> Not worlds possess'd can raise it; worlds destroy'd
> Can't injure, which holds on its glorious course,
> When thine, o Nature! ends.

Ziedaar 'de beschrijving van een Godheid', toch ook 'de beschrijving van den geringsten slaaf.'

> The monarch is a beggar to the man.

Waar zijn nu de verschrikkingen van het Pessimisme? De duistere orakeltaal der schepping is ontcijferd. De eeuwigheid lost alle contrasten en wanklanken op.

> What slave, unblest, who from to morrow's dawn
> Expects an empire? He forgets his chain,
> And, throned in thought, his absent sceptre waves.

Zonder aanhaling, zal men, na dit laatste, zeker wel gelooven, dat het toekomstig leven met krachtige welsprekendheid door den prediker van Welwyn is verheerlijkt en aanbevolen.

Welke plaats neemt Young in te midden van de gemeente zijner eeuw? De Nachtgedachten staan aan 't begin eener nieuwe periode, hebben haar ingeleid en mede helpen opdagen. Hun dichter rust met den eenen voet in het voorafgaande tijdperk. Er is tweeërlei mensch in hem. Zijn hart is de bekeerling van zijn hoofd, zegt hij; zijn geloof ‘is alleen op bewijzen gebouwd.’ Dit is waar en ook niet waar. Het is tevens de vrucht van zijn gemoed en dit heeft de philosophie in zijn dienst gesteld; zijn hoofd is tegelijkertijd de huurling van zijn hart. Zijn moraal is zuiver rationalistisch: deugd is weten, deugd is verstandige eigenliefde. Aan alle dingen legt hij den maatstaf der Rede aan. De Logica zit bij hem voor. Uit zijn hart wellen tevens overtuigingen op, die zich straks om het Logische minder bekommeren zullen.

Men weet welken doordringenden invloed Young op de volgende geslachten heeft geoefend. Niet echter door de evidentie zijner redeneeringen, maar door de intensiviteit van machtig gevoel. In Engeland is het de ontwaking van den Germaanschen ernst, dieper levensopvatting en inniger verzusteren van leven en godsdienst. Men wil, buiten de muren eener doode confessie, een geestelijker godsdienst genieten. In de kerken is het koud en alledaagsch geworden; zij zijn ‘vom Geiste verlassen’; op de predikstoelen bewondert het proza zich-zelf. Er is behoefte aan nieuw geloof, een geloof, dat niet op definities en sluitredenen moet wachten; dat, door een zonnestraal getroffen, de vleugels uitslaat en klapwiekend opvaart, hooger dan de aarde, hooger dan de kerk, naar het land van belofte. Young kon de profeet van zulk een zonnegodsdienst niet zijn. Niettemin is er om dezen tijd (1745), een keerpunt in het geestelijk leven van Engeland. De Nightthoughts hebben, in verband met andere oorzaken, in verschillende richtingen gewerkt. Ook op de herleving der poëzie. Lang voor 1740 is de trek naar echte poëzie, de reactie tegen het elegante proza, in de Engelsche litteratuur reeds merkbaar (1726 Thomson's Jaargetijden). Maar in vele gemoederen worden Youngs gedachten met voorliefde herhaald. Vooral in de vrouwenwereld vindt hij gunstig onthaal; zijn liefde voor den ster-

renhemel is een aanbeveling. De mismoedigheid verdiept zich in de subjectieve ondervinding: Our life is a false nature (Byron). De Muze houdt zich bij voorkeur op bij de dooden, op graven en in verlaten dorpen, om dan troost te zoeken in den hemel der onsterfelijkheid. Daarnevens ontwikkelt zich echter een veelzijdiger litteratuur.

Krachtiger is Young's invloed geweest in Duitschland, zoowel op het godsdienstig gevoel als op de letteren. Maar tusschen hem en de geïnspireerden is een onderscheid, waardoor hij eenig blijft. Men heeft hem niet kunnen nabootsen. Klopstock is even oorspronkelijk als hij, en bij dezen springt dit onderscheid het meest in 't oog. Bij Young strijden verbeelding en gevoel om den voorrang. En wij zijn geneigd om aan de eerste den prijs toe te kennen. Die verbeelding is bij uitstek op het verhevene gericht. De aard van zijn aandoeningen werkt hiertoe mede. Kracht: met dit enkele woord zijn de Nachtgedachten het best te karakteriseeren; het is de hoofdeigenschap die onweerstaanbaar treft. Van zijn onderwerp zegt hij:

> a quit lunar theme,
> Soft, modest, melancholy, female, fair.

Dit kan waar zijn, maar hij heeft dit thema op ongemeen mannelijke wijze bezongen. Het vrouwelijke, dat er in het gedicht steekt, wordt niet bevorderd door het harde, onbuigzame van den rhythmus. Soft, modest, female, fair: dit is eer op Klopstock's *Messias* toepasselijk. Young vaart op zulke veerkrachtige, sterke vleugelen omhoog, er ligt zulk een apodictisch, overmeesterend gezag in hem, dat stille teederheid en sympathetische zachtheid er meestal bij inschieten. De bijzondere strekking van zijn poëzie draagt hiertoe bij. Niet de kwijnende droefgeestigheid van vele zijner navolgers doortrilt haar, maar de overweldigende tegenstelling van tijd en eeuwigheid vervult er ons; onze phantasie wordt meer in beslag genomen, dan ons gevoel. Wij krijgen minder den indruk, dat de dichter bezig is den weemoed van zijn aardsch bestaan te genieten, dan wel dat hij, met aanwending van alle welsprekendheid, het onbetwistbare zijner dogma's verkondigt, ten voordeele van het Christendom. Deze dogma's, ja, ontleenen hun zekerheid aan de kracht, waarmede de tegenstelling zich sinds lang aan hem heeft opgedrongen. Zijne schatting der ondermaansche dingen

vloeit niet voort uit een tijdelijke opwelling van onmannelijk gevoel. Zij is objectiveit geworden. Vandaar dat er weinig of niets sentimenteels in hem is, geen zwelgen en smullen in de smart. Hij weet te beheerschen, wat er omgaat in zijn gemoed, en het tevens met vast pathos uit te drukken. De eerstvolgende dertig jaren leveren in Duitschland meer zachtheid op dan kracht. Young en de school van Klopstock behandelen veeltijds dezelfde of verwante stof, maar wat den toon en de kleur betreft is er een kenmerkend verschil. Aan de eene zijde het pathos eener vermetele verbeeldingskracht; de teederheid van een verfijnd gevoel aan de andere. Affectatie is er bij beiden; bij den Engelschen dichter is dit een uitspatting der phantazie, bij den Duitschen een afdwaling van het Sentiment. Een droeve ramp bood de stof voor de Nachtgedachten, maar de dichter zette haar voort, als een vruchtbaar litterarisch denkbeeld, waarmede hij tevens zijn roeping als Evangeliedienaar inwilligde. Het onderwerp is hier, met een bijbedoeling, om het onderwerp. Over 't algemeen is bij Young's discipelen de stof vooral het voertuig van een zeker zelfgenot. Van Klopstock, dien men bezwaarlijk discipel kan noemen, moet wel erkend worden, dat de litterarische vorm hem niet minder hoog stond dan de inhoud. Maar van den Messias kan men zich zeker gemakkelijker voorstellen dan van de Nachtgedachten, dat de dichter haar soms tranen stortende geschreven heeft. Een spiritualistischer gewrocht dan deze Messiade laat zich niet denken: de reëele, tastbare inhoud der Nightthoughts heeft zich in enkel gewaarwording, gevoel en gedachte opgelost. Dit is echter Klopstocks oorspronkelijkheid, door Engelschen invloed versterkt. Toch heeft de aanraking der Duitsche gemoederen met Young dezelfde uitwerking gehad.

De Nachtgedachten hebben, ongetwijfeld niet het minst, het artikel der onsterfelijkheid in zwang gebracht. In het verloop der achttiende eeuw dringt dit denkbeeld zich meer en meer op den voorgrond, met achterafstelling, verzwakking en wegcijfering van wat er verder specifiek christelijks is. Het wordt modezaak, onafscheidelijk supplement van het aardsche leven. Het geloof in een Eeuwig leven reikt de hand aan de Eerzucht en de IJdelheid; het is een onwillekeurige overtuiging, uit krachtig zelfgevoel voortspruitend. Ondertusschen wordt de Christelijke stempel van Young's prediking min of meer

uitgewischt. Ook bij de dichters. Het is Young's doel zeker niet geweest de phantazie en het gevoel als nieuwe elementen in de litteratuur in te voeren; het lag niet in zijn plan een letterkundige zending te volbrengen. Dit is wel het geval met zijn navolgers, met name in Duitschland. Zij ontleenen aan de overzeesche letteren, wat hun dienstig schijnt om de vaderlandsche juist in die richting voort te stuwen, welke bij hen de rechte heet. Zoo lezen zij de Nachten, gelijk de geloovigen hun Bijbel lezen. In hun oog is Young sentimenteel geweest; zijn bepaald religieus karakter wordt door hen, minder dan door ons, opgemerkt; hun eigen innerlijk leven vinden zij in hem terug. Young wekt gedachten bij hen, maar het zijn niet dezelfde gedachten, die hem bezielen. In hunne opvatting ondergaan de Nachtgedachten eene onbewuste metamorphose. De band, die zijn gedicht aan de rechtzinnige geloofsbelijdenis verbindt, ontrafelt. Het hoofdthema wordt verlaagd tot een litterarische idee, waarin het poëtisch gevoel, in een poëzieloozen tijd, zich met zekere voorliefde gaat concentreeren.

Gevoel en verbeelding hebben bij velen den lust voor het waarlijk-schoone verloren; zij stellen zich wel schadeloos met Anacreontica, doch het is niet van harte, zij zoeken beter oefening en krachtsbetooning; nu trekt de godsdienstiggezinde droefgeestigheid de oogen tot zich en neemt de dichterlijke talenten in beslag. De Nachtgedachten zijn een mijn van poëtische motieven geworden. Gelijk de Onsterfelijkheid (bij deze dichters iets anders dan ‘de hemel’), zoo komen ook Graf en Dood als litterarische ideeën in aanmerking, als brandpunten van gevoelspoëzie, niet in het licht van diepe godsdienstige overtuiging Bij Young is alles echt in den kern, al is hij niet altoos natuurlijk. Wat hij bezingt is zijn objectieve waarheid. De dichters, die zijn hoofdwerk als eene der voornaamste Hippokrenen beschouwden, hebben zijn philosophisch systeem uit elkander genomen en zijn elk met een stuk gaan loopen. Zij bekommeren zich niet om het geheel en stellen zich voor de poëzie tot den laatsten droppel uit het geroofde denkbeeld te halen. Het diepe, ernstige, objectieve wordt oppervlakkige gewaarwording, spelende subjectiviteit. Meer voorstelling van gevoel en copie, als werkelijk gevoelen; ijdel vertoon in verschillende graden; geen eigen zielsleven als resultaat van overdachte ervaring en mannelijke studie; geen kapitaal van

zelf-verworven gedachten als gedegen edel metaal; meest onrijpheid en onklaarheid. Maar in het midden staat Klopstock, de man in wien zich reeds alles aankondigde en uitsprak, wat later de Stürmer en Dränger in beweging zou brengen. Er is tusschen hem en Young menig punt van overeenkomst, bij menig verschil, ook in hun stelling tot de natie en de litteratuur; beide zijn zich-zelf geweest; evenwel heeft Young eenig aandeel aan Klopstock, zooals de feiten ons leeren.

Niet alleen Pessimisme, Onsterfelijkheid, Dood en Graf waren de onderwerpen der Nightthoughts geweest; ook mannelijke fierheid, ook abstracte deugd. En nog zijn wij onvolledig gebleven, in het aanduiden hunner aanrakingspunten met het gemoedsleven van het volgend geslacht. Nevens de ‘Empfindsamkeit’ en de ‘Zärtlichkeit’ vereerde men, sinds ongeveer de helft der eeuw, de Vriendschap en de Eenzaamheid, alle vier in het gevolg der ‘Tugend’, of hare wegbereidsters. De twee eerste genii treft men bij Young nog niet aan; de Deugd is er theoretisch nog geen zelfstandige godheid; ook de Vriendschap is er nog geen voorwerp van eigenlijke vereering. Toch bereidt de toekomstige verheffing der beide laatsten zich voor. Zij maken zich reeds los uit hun ondergeschikte positie, uit hun verband met het gezelschappelijk en het maatschappelijk leven, om aanspraak te doen gelden op eene eereplaats buiten en boven de algemeene aardsche werkelijkheid. Van de Liefde is er nauwelijks sprake: in Young's schatting is zij een species der Vriendschap. Maar deze vertegenwoordigt dan ook een waarde, waartegen niets ter wereld kan opwegen.

> A friend is worth all hazards we can run.
> Poor is the friendless master of the world:
> A world in purchase for a friend is gain.

Men hoore wat haar eigenlijke functie is en waarin zij bestaat:

> Friendship, the means of wisdom, richly gives
> The precious end which makes our wisdom wise.
> Nature, in zeal for human amity,
> Denies or damps an undivided joy.
>
> Joy flies monopolists; it calls for two.

Uit de Rede geboren, is haar schoonste vrucht de deugd, kindling at a rival fire.

Glorious survivor of old time and death,
From friendship thus, that flow'r of heavenly seed,
The wise extract earth's most Hyblean bliss,
Superior wisdom, crown'd with smiling joy.

Van den wereldling blijft zij eeuwig verre; zij is niet te koop voor goud. Van zuiver hemelsche afkomst, is zij op aarde een vreemdeling.

Celestial happiness! whene'er she stoops
To visit earth, one shrine the goddess finds,
And one alone, to make her sweet amends
For absent heav'n - the bossom of a friend
Where heart meats heart, reciprocally soft,
Each other's pillow to repose divine.

Het teedere in Young's hart heeft zich niet in Christelijke mystiek, maar in zijn vriendschap saamgetrokken. Ook dan geen sentimentaliteit; het vaste pathos, de krachtige uitdrukking van dat, wat hij krachtig gevoelt. Maar toch zweeft hier het aetherische wezen rondom ons, dat straks zal worden aangeroepen als de genius van het edele, - de ‘Zärtlichkeit.’ Hier maken wij kennis met het fijne, geestelijke sensualisme van Young's inwendig leven.

Friendship's the wine of Life.
High-flavoured bliss for Gods! on earth how rare!

De teedere gewaarwordingen van zijn ziel laten zich misschien nergens duidelijker herkennen, dan waar hij over de vriendschap spreekt. Nergens bespeuren wij duidelijker wellicht de verborgen gemeenschap tusschen den auteur der Nachtgedachten en het Romantisme van den volgenden dag, in zijn *verschillende* openbaringen. Of het mocht zijn, als hij het Romantisme zijn tempel ontsluit, zich terugtrekt van het tooneel der samenleving, waar mannelijke kracht haar strijdperk, mannelijke helderheid van gedachten haar arbeidsveld vindt, den Nacht verheerlijkt als het uur, waarin de vriendschap, de wijsheid en de deugd vrij mogen ademhalen en, in het licht der onsterfelijkheid van omhoog, de handen samenleggen.

> .....light, motion, concourse, noise
> All scatter us abroad.....
> We see, we hear, with peril; safety dwells
> Remote from multitude. The world's a school
> Of wrong.....

‘De duisternis schuift een gordijn voor het dwaze gewoel des levens, kermis der ijdelheid, waar de teedere schoonheid der deugd in het bonte gedrang zich bezoedelt. De duisternis laat de ziel inkeeren tot zichzelf, om in ongestoorde zelfbeschouwing naar de stem van den rechter in ons te luisteren. Zij is het rijk der Rede. Des menschen eenig Asyl tegen de besmette menigte zijn hare beschuttende schaduwen.’ Night is the good man's friend and guardian too.

> From Nature's birth, hence, Wisdom has been smit
> With sweet recess, and languish'd for the shade.
> This sacred shade and solitude, what is it?
> 'Tis the felt presence of the Deity.
> Few are the faults we flatter when alone
> Vice sinks in her allurements, is ungilt,
> And looks, like other objects, black by Night.
> By night an atheist half believes a God.

What awful Joy! What mental Liberty! De deugd, zegt Young, is een uiterst teer schepsel, dat er in deze wereld niet zonder kleerscheuren afkomt. Zij hoort er ook eigenlijk niet thuis. Alleen wanneer zij des nachts haar: ‘Procul este, profani!’ spreekt en uit de verte op het aardsche tumult neerziet, zonder het te gevoelen, alleen dan kan zij de logentaal met goed gevolg bestrijden, en de bekoringen des vleesches.

Stel hier tegenover de levensbeschouwing van onzen Potgieter! Contra Young vatten wij haar samen in die eene zijner lijfspreuken: Deugd is strijd! En is er ook bij hem geen verheffende Vreugde, geen geestelijke Vrijheid? Het is de tegenstelling van jeugdige kracht en moeden ouderdom, van gezondheid en uitputting; ook van frisch Optimisme, dat de handen uit de mouw steekt, en ontgoocheld Pessimisme, dat ze moedeloos in den schoot legt. Over geen van beiden vellen wij een oordeel. Het echte Pessimisme leeft in de diepte, is de discipel van het lijden en denkt eeuwige gedachten. Van dit echte soort is er ook in Young. Er is ook uitputting en ouderdom in hem, en de ouderdom verdient verschooning. Het is daarenboven de

ouderdom van zijn tijd en het is goed, wanneer deze tot het bewustzijn komt, dat het oogenblik om af te treden daar is. Young is de groote ontevredene die de harde waarheid niet kan verbloemen, al verstaat hij zelf haar beteekenis niet. Vertegenwoordiger van het oude en zonder toekomst, roept hij de booze geesten van zijn tijdgenooten op. Maar tegelijk verheft hij zich, om hen te bezweren en uit te bannen en wordt, op andere wijze dan hij heeft kunnen inzien, een dergenen, die nieuwen levenslust voorbereiden, en - een nieuwe gedruischvolle maatschappelijke orde. *Wil* men echter over de deugd *prediken*, men predike niet, dat zij iets anders is dan strijd. Want het Romantisme, dat niet in den vollen dag, maar in de schemering geboren wordt, in de eenzaamheid, eindigt met de ervaring van Werther: Ich halte mein Herzchen wie ein krankes Kind; jeder Wille wird ihm gestattet.

Young's blik op de Natuur, zijn Godsdienst en de voornaamste helft zijner Moraal, zijn gevoel en zijn behoeften in 't algemeen zijn Romantisch. De tempel zijner idealen is de eenzaamheid van den Nacht. Hij is de heraut van den tijd, waarin de maan de gezellin der poëtische zielen en de Muze der letteren wordt.

Indien dit alles voldoende is aangetoond, dan besluiten wij met eenige opmerkingen over de letterkundige waarde van zijn gedicht.

De *Complaint* is een reusachtige verzameling van aphorismen, gedeeltelijk in den toon der Heilige Schrift, gedeeltelijk in den geest van de christelijkste moralisten der oudheid, gedeeltelijk in overeenstemming met de wijsheid der achttiende eeuw, zoowel als met de uitspraken van haar gemoed, toen het romantisch was geworden. Niemand kan haar lezen, zonder tot de ontdekking te komen, dat er in de menschelijke ziel iets is van een Christin; zijn woorden vinden weerklank in ons binnenste, en zij maken ons niet slechter; zij bevestigen de overtuiging, dat de kunst lang is, zij prenten ons de waarde des levens in. Al laat het onsterfelijkheidsprobleem ons heden ten dage koel; al is, met de voorstelling, het verlangen zelve uit ons gemoed verdwenen, zonder wanhoop achter te laten; al kunnen wij ons, onder verschillende invloeden, met kalmte bij het gemis van dit geloof neerleggen, de dichter weet ons

een tijdelijk belang in te boezemen en de lezer zal toestemmen, dat Young zijn zaak met de omvattende scherpzinnigheid van het Engelsch verstand bepleit heeft en zijn bewijzen minstens evenveel waarde bezitten, als de overijlde negaties zijner tegenpartij, beide van hun rationalistisch standpunt overwogen. Echter kan het hem niet gelukken, hen, die het intellectueele leven onzer dagen in zich hebben opgenomen, voor de quaestie te ontgloeien. Bij de lezing van een werk als dit, gevoelt men zoo overtuigend de waarheid van Huet's bewering, dat het stelsel van Spinoza in de zedekunde een verklaarbaar gevolg van Copernicus' stelsel in de natuurkunde geweest is. Bij Young en bij de Christenen, zij mogen protesteeren wat zij willen, staat de mensch in het middelpunt des heelals, gelijk eertijds hun planeet. Young vraagt niet naar 't geen is, maar naar 't geen zijn moet, en hier is dan de mensch de maatstaf aller dingen. Het is een wijsbegeerte die van de menschelijke behoeften uitgaat en de mysteriën van het Zijn het correlaat acht dezer behoeften. Gelijk alle menschelijke werkzaamheid vat zij de wereld op in de categorie van het doel, en in het gevoel der persoonlijkheid stelt de homo sapiens zich-zelf als einddoel. Men ziet voorbij, dat het edelste wat des menschen is, zijn arbeid op ethisch gebied en op het terrein van kunst en wetenschap, in nauwe verwantschap met het spel, als inspraak der natuur en lust der krachtsoefening, het beredeneerde nut in zijn oorsprong buitensluit. Ook het Christendom kan niet tot de verheven bede geraken: ‘want U is het Koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid’, zonder zijn uitgangspunt in onze natuurlijke zelfzucht te stellen. Deze bede is echter niet de slothymne der vorige eeuw geweest, en dit was haar ketterij; de mensch was haar begin en einde, de alpha en de omega. Zelfs de Christenwijsgeer Young heeft zijn achttiende-eeuwsch hart niet verloochend. Rationalisme en Romantisme hangen somtijds nauw samen, en dit schijnbaar monsterverbond is *toenmaals* de eigenaardige vorm van het Europeesche gemoedsleven geworden. Naar onze meening, is hierin het onderscheidende kenmerk der Romantiek gelegen, die het onderwerp dezer Essays uitmaakt.

Het is niet toevallig dat Young zijn gedachten in het kleed der poëzie heeft gehuld. Zij ontsprongen aan gevoel en verbeelding, en tot deze wendt hij zich als zijn toehoorders. Van-

daar dat hij niet in gebreke blijft, ook op ons indruk te maken. De vorm moge niet voltooid en afgewerkt zijn, de stijl behoort niet tot de slechtste. Young is verheven; niet bij uitzondering; maar het verhevene in de wereld is het, dat hem bijna bij uitsluiting treft; het is zijn tour d'esprit, men herkent onmiddellijk in hem den landsman van Shakspere. Terwille van de verhevenheid, sluit hij zijn oogen dikwijls voor het schoone en vergrijpt zich in valsch vernuft; toch zijn ook de schoonheid en de bevalligheid hem niet vreemd; ook het Apollinische, al mistrouwt hij het, maakt zijn phantazie gaande. De Nachtgedachten bewijzen dit, op de meeste bladzijden.

Er zijn weinig dichters die zulk een schat van geweldige, grootsche, machtige beelden en voorstellingen tot hunne beschikking gehad hebben; wier verbeelding zulk een overvloed van schoone en bevallige tropen, vaak al te kwistig opleverde. Een ware hoorn des overvloeds van vernuftige metaphoren en vergelijkingen en doeltreffende figuren. Steeds heeft Young nog een surprise in petto. Het een al verrassender en treffender dan het andere. Natuurlijk heeft de wetgevende aesthetica en de critiek op deze mildheid iets af te dingen. Maar den man-zelf en zijn eigenaardige nationale gave, het type van zijn geest, de vormen van zijn aanschouwing leeren wij niet genoegzaam kennen, door dit onaesthetische alleen veroordeelend over het hoofd te zien.

Zelfs is er meer in de *Complaint* af te keuren. Gelijk de geheele man, is het een litterarisch amalgama van tweeërlei beschaving. Met zijn naaste tijdgenooten is het echter niet anders. Zij zijn al te zamen opgegroeid in het akademisch Pseudo-Klassicisme. Kleeding, toilet en gang zijn naar den ouden trant. De Na-renaissance zit hun in het bloed. Zeker! er is achttiende-eeuwsche esprit in de Nachtgedachten; vernuft dat zijn weg vindt, buiten het gemoed om; er is, in pronk van doode mythologie, eene onnatuurlijke vermenging van het Antieke en het Christelijke; er wordt dikwijls een galliciseerend overwicht aan den vorm gegeven, in overlading met valsche verhevenheid, die bewijst, dat de gekuischte smaak Young vaak begaf. En dit alles in een gedicht, dat een stof behandelt, dat geïnspireerd is door een sombere diepte van gedachten, waarvan de bloeiende oudheid zich liever afwendde, waarvan de ‘klassicistische’ kunstrechters, bij rijper nadenken, zelf het

heterogene erkennen zouden. Hoe kenschetsend voor vorm en inhoud beide dat Young Apollo wraakt, om ‘Cynthia’ op zijn zetel te verheffen!

De hoeveelheid onnatuur, die toch al een bestanddeel der gesystematiseerde droefgeestigheid is, wordt door het onpassende van het gewaad nog vermeerderd. De conventioneele dichterlijke stijl bekoort hem, om zijn smart te exploiteeren en het echte in het valsche voort te zetten; alsof de smart in woordenrijkheid zwelt, naarmate zij dieper gevoeld wordt. Hoe sober is de dood en hoe onbeschrijfelijk de onsterfelijkheid! Zoo wij in zijn fouten eensdeels de overdrijving zijner deugden zien, anderdeels het besmettelijk epidemische van zijn leeftijd, in de derde plaats de gevolgen van de overige onvolmaaktheden zijner menschheid, zoo wij hem op deze gronden absolutie schenken, ten slotte moeten wij toestemmen dat het eigenlijke vitium der Nachtgedachten een doorloopend tekort van soberheid is. De dood wil niet zoo hoogdravend daarheen stappen. De smart is iets voorbijgaands en de droefheid, die haar volgt, is niet geschikt voor zulk een orgelmuziek. De onsterfelijkheid kan niet de vertooning van een theater maken.

Maar deze woorden waren misschien beter niet geschreven, indien de lezer geneigd is aan deze zijde van ons oordeel de meeste aandacht te wijden. De stille eenvoud van zijn thema en het praalzieke der behandeling dekken elkander niet: dit is een storende tweeslachtigheid. Men verlieze evenwel niet uit het oog, dat de Nightthoughts minder een elegische klaagzang, dan wel een litterarisch-dogmatische proeve van stormachtige welsprekendheid zijn. En nu voegen wij aan onze critiek nog toe, dat niet alle gedeelten recht hebben op denzelfden prijs, en er vermoeiende eentonigheid in is, de gelederen dier 11000 verzen te doorwandelen. Na dit alles, zou het onbillijk moeten heeten, als wij de schaduwzijden met een ander oogmerk vooraf hadden opgesomd, dan om met de lofspraak te eindigen.

Terwijl Young, zich verplicht rekenend aan de taal van het dichterlijk Kanaän, een versleten manier huldigt, geeft hij tevens den stoot tot hare opruiming. Zijn metalen stem is doorgeklonken tot het Romantisme der 19e eeuw. Novalis, Chateaubriand, Byron, Lamartine hebben zijn philosofie, zijn godsdienstige idealen, zoowel als zijn Melancholie aanvaard, en de erfenis is niet buiten de familie geraakt. Benzel-Sternau en

Schmidt bieden Duitschland in 1825 elk een nieuwe vertaling aan en in 1844 voegt Elise von Hohenhausen er nog eene aan toe. P. Christian zendt Le Tourneur's vertaling (1770) in 1846 op nieuw in 't licht. En wij spreken niet eens van de Engelsche edities.

Hoe is dit mogelijk? Is Young dan van onze eeuw geweest? Ja, in zekeren zin. Hij was een voorlooper van haar Christelijk-Romantische restauratieplannen en, door zijn Pessimisme, tevens een bevorderaar van haar twijfelzucht. De uit de diepte werkende kracht is hem en hun, die wij zooeven noemden, gemeenschappelijk eigen. De schrijver der Complaint, is een valsche broeder onder de klassieken geweest. Zijn poëzie behoort tot een hoogere en tot een moderne orde. Zij bestaat bij hem niet in koud verstandsproza, in geestige uitdrukking en pedante correctheid. Als een levende vrucht van het gemoed, kan zij op betere eigenschappen roemen. Haar hart klopt niet akademisch. De gevoelvolle Germaansche ernst handhaaft zich, in ouderwetsche vormen, als haar genius. Is Young, vijftien of twintig jaar later, niet opgetreden als vurig pleitbezorger en profeet van Natuur en Vrijheid? Behalve een aantal moderne gedachten, lag deze profetie reeds in de Nachtgedachten verscholen. Dit onderscheidt ze van dat doodgeborene, waaraan het een oude liefde offert, en dit is hun kracht en invloed. Het is tevens de oorzaak dat zij de aantrekkelijkheid voor ons nog niet zijn kwijtgeraakt. Het Romantisme oefent op ons allen steeds eenige macht. Glimlacht iemand hierom, hij verdiepe zich eens in onzen dichter bij helderen sterrenhemel, bij zomerschen maneschijn. De Schepping, die hij bezong, zal zich dan zelve wreken van het valsch vernuft, dat de zanger aan haar te koste gelegd heeft, maar tegelijkertijd zal de lezer in zelfkennis toenemen.

De Nachten zijn niet alleen een gezonde oefening der verbeelding, zij wekken sluimerende associaties in ons van zachte gewaarwordingen, de innigste die aan Europeesche harten eigen mogen zijn.

Het is een verkeerde praktijk altijd ernstig te willen zijn, een verkeerde praktijk meer aan den dood dan aan het leven te denken; er ligt diepe waarheid in den tekst van den Zend Avesta: ‘le chagrin est un péché’, en indien Young, na deze negen zangen, niet ophield met over den dood en de vergan-

kelijkheid te handelen, wij zouden hem den rug keeren en naar een prediker van de blijmoedigheid en den levenslust omzien. Toch behooren de menschelijke nachtgedachten niet tot het onedele.

‘Het is met het leven, als met de Sibyllijnsche boeken’; de minuten stijgen in waarde, naarmate onze jaren krimpen:

> Und scheint die Sonne noch so schön,
> Am Ende muss sie untergehn.

Als deze voorstelling bij ons oprijst, slaan de besten onzer een oog op hun taak, schrikken voor het fragmentarische van hun kennis, het oneindige van hun weetlust overweldigt hen, zij benijden Methusalem en dingen in hun arbeid naar den prijs van het volmaakte. Een volmaakt werk na te laten; nog beter, zijn leven als een harmonisch kunstwerk op den laatsten dag voltooid te hebben, schijnt hun toe de beste troost tegen het onvermijdelijk noodlot te zijn en de eenige vergoeding, die het onredelijke en vandalistische van den dood opheft.

Voor deze indrukken niet geheel onvatbaar te zijn, is noodig ter waardeering van den prediker van Welwyn. Wien dit vereischte niet ontbreekt, hij zal niet aarzelen Young's werk te huldigen als een verheven gewrocht van poëtische welsprekendheid, eenig in zijn soort en van klassieke beteekenis, als een der gedenkwaardigste documenten der Europeesche litteratuur.

J.H. VAN DEN BOSCH.

Uit de geschiedenis der klassieke philologie.

Scaliger, zijne voorgangers en volgers.

De geschiedenis der wetenschappen wordt, - wanneer men de talrijke en voortreffelijke studiën over het Humanisme uitzondert, - over het geheel nog te weinig in den geest der nieuwere geschiedschrijving behandeld. Wel heeft men ook van onderscheiden latere geleerden eenige biographiën, die werkelijk als echt historie-werk kunnen gelden, maar in die geschriften, die meer een groot geheel willen samenvatten, is gewoonlijk de vakman aan het woord, die u wel omstandig komt uitleggen, hoe tot op onzen tijd toe de eene geleerde den andere onophoudelijk aangevuld en verbeterd heeft, doch u maar zeer zelden van die eene wetenschap uit een blik doet vestigen op de gansche geestelijke beschaving van ons geslacht, zooals die zich gedurende den loop der eeuwen in den drang der wereldgebeurtenissen ontwikkeld heeft. Ranke pleegt bij zijne behandeling van de staatkundige geschiedenis geregeld ook tot de verschijnselen van het geestelijke leven op te klimmen en eene andere opvatting is ook niet wel mogelijk meer. Men kan echter de zaak ook omkeeren en, in de eerste plaats het oog vestigende op kunst, letteren, wijsbegeerte en wetenschap, van daar verder zien naar de woelingen van het groote wereldtooneel, welke immers te gelijk de geweldigste uitingen van de ideeën van een tijdvak zijn, te gelijk daarop terugwerken. In dien geest nu behoort de gansche geestelijke beschavingsgeschiedenis behandeld te worden. Bij de geschiedenis van kunst en letteren doet men dat dan ook reeds sedert lang, minder trouw misschien bij die der wijsbegeerte, veel te weinig bij die der wetenschappen.

Ook de geschiedenis der klassieke studiën na het Humanisme is, zoo ver ik weet, nog nooit naar de hier aangegeven beginselen behandeld geworden[1]. En toch verdient zij zulk eene behandeling in de hoogste mate; het geldt hier een zeer belangrijk deel onzer edelste beschaving. Ik ben niet de man, die aan mijn tijd zulk eene belangrijke gave schenken zal; het allerminst zou dat kunnen geschieden in een tijdschrift-artikel. Maar toch, ik zie met het oog des geestes, hoe dat ontzaglijke historiestuk er zoo ongeveer zou behooren uit te zien, en wil ook aan anderen door enkele vluchtige penteekeningen althans van een paar hoofdgroepen eenig denkbeeld geven. De geschiedenis der wetenschap is tot zekere hoogte hare philosophie. Ook eene minder omvangrijke kennis biedt hier groote voordeelen.

In de schets, die ik hier wensch te geven, staat ons vaderland bijzonder op den voorgrond. De portretten van vele mannen, wier namen hier genoemd worden, hangen in de senaatskamer der Leidsche hoogeschool. Vooral het schrandere en vastberaden gelaat van den grooten man, wiens naam boven dit opstel geplaatst werd, maakte steeds op hen die het aanschouwden, een diepen indruk. Na in een voorwoord aan de tijden van Humanisme en Renaissance herinnerd te hebben, hoop ik in het kort het ontstaan en de verdere ontwikkeling te schetsen van de zoogenaamde Nederlandsch-Engelsche philologie, waarvan de groote Fransche Hugenoot J o s e p h J u s t u s S c a l i g e r de voorname grondlegger was.

In iedere menschelijke ziel, niet slechts in die van Heinrich Heine[2], leeft een Jood en een Helleen. De Jood zinkt in diepen eerbied weg voor eene eeuwige ontzaglijke macht boven zich en gevoelt zich door haar bezield bij al zijn denken en streven; zijn kracht is de kracht des Allerhoogsten; zijn glorie is de glorie van

1) Ook Bursians *Geschichte der klassischen Alterthumswissenschaft in Deutschland* is geen eigenlijk historiewerk. Men zou dat boek zonder iets aan zijne waarde te kort te doen, kunnen versnijden en het dan als woordenbock van eigennamen redigeeren. Toch is het zeer nauwkeurig bewerkt en heeft het groot nut.
De voornaamste bronnen bij de volgende schets waren de werken der geleerden die behandeld werden, zelf. Andere zal ik in het kort aangeven.

2) Men zie zijn gedicht ‘Für die Mouche’ in de ‘Letzte Gedichte’.

Jahwe. De Helleen daarentegen geeft zich geheel over aan een geweldige innerlijke aandrift tot eigen zelfstandig leven; hij wil handelen en genieten omdat daardoor het gevoel van eigen levenskracht verhoogd wordt; hij zet de ziel wijd open voor alle indrukken van buiten en het is hem eene behoefte weer te geven, wat hem getroffen heeft; hij wil zich doen gelden en worden wat hij worden kan; zijn hoogste geluk is de erkenning zijner waarde door zijne natuurgenooten.

Het gaat niet aan den Jood eenvoudig weg te kenschetsen als den man van den godsdienst, den Helleen als dien van kunst en wetenschap. Ook de Jood heeft zijne kunst en wetenschap, doch hij is ook daarbij in de eerste plaats de dienstknecht van Jahwe; terwijl de Helleen in zekeren zin niet minder godsdienstig is dan de Jood, doch zijn Goden de Goden zijn zijner levenslust, die geen vaste perken voorschrijven aan zijn willen en wenschen.

Dat Joodsche en Helleensche werkte reeds in den mensch in een tijd toen er nog geen Helleensche en Joodsche beschaving bestond; het zijn om zoo te zeggen de twee hoogere grondmachten van ons gansche geestelijk bestaan. Ontneem den Jood zijn Jahwe en een geslacht van helden staat op als in den tijd der Maccabaeën; belemmer den Helleen in zijn vrijheid, in zijn streven naar zelfstandige ontwikkeling, en de duizendtallen verslaan de honderdduizendtallen der barbaren.

Nooit wellicht werd de mensch door het Joodsche in zijn gemoedsbestaan krachtiger overheerscht dan in de 12^{e} en 13^{e} eeuw, in dat zoo gewichtige tijdperk onzer ontwikkelingsgeschiedenis, toen in menig opzicht de grondslagen voor de tegenwoordige zedelijke en godsdienstige beschaving van West-Europa gelegd werden. Hoevelen geloofden toen in den vollen gloed der naïveteit, dat den mensch dat Hoogere waarvoor hij de knie te buigen heeft, verlichaamd in paus en priesterschap voor oogen gesteld was! Men kende geen hooger levensideaal dan het dooden van aardsche lusten en begeerlijkheden; de deemoed van den Minoriet was één opgaan in aanbidding van het Hoogere, zijn onuitbluschbare liefdesgloed klom overal op tot zijn Schepper. Die de kracht niet in zich gevoelde het ‘engelen’ leven der monnikken te leiden, kon als heilige strijder naar het oosten trekken: ook aan den woesten oorlogsmoed stelde de kerk een goddelijk ideaal. Hoe geweldig,

hoe grootsch was de toewijding aan dat, wat men als het hoogste erkende; in de geestelijke ridderorden tracht men de zware taak van den monnik met die van kruisridder te verbinden. Ook in de kunst vond die stemming des tijds eene hoogst ontzagwekkende uitdrukking: in den gothischen dom gevoelde men zich evenals de Minoriet klein tegenover hetgeen men aanbad, maar toch tegelijk daartoe opgeheven. De middeneeuwen hadden hare groote denkers, zoo goed als vroegere en latere tijden, doch de scholastieke wijsbegeerte kende geen grooter doel, dan dat wat de kerk leerde ook voor de rede aannemelijk te maken, en bij den grooten Thomas van Aquino werd de kerkelijke leer eene alles omvattende wereld- en levensphilosophie. Daarbuiten bestond de echte zucht naar vorschen en doorgronden slechts ter nauwernood; bij astrologie en alchymie stond een praktisch doel geheel op den voorgrond. Ook ontwikkelde zich bij elke geestelijke werkzaamheid het gevoel van eigen kunnen slechts zeer zwak. Een denker bijv. zoo stoutmoedig als Abaelardus, een man die op den rand der ketterij stond, zal zich bij het aanvoeren van logische gronden, - als bijv. dat dezelfde persoon niet tegelijk op twee plaatsen zijn kan, - niet zoozeer op zijn eigen gezond verstand als wel op den een of anderen regel van Aristoteles beroepen[1)].

Toch kon zelfs in dien bloeitijd een zoodanig godsdienstig idealisme nimmer een volkomen alleenheerschappij verwerven. Toen zelfs had het onophoudelijk tegen de machten dezer wereld te worstelen en daarbij deed ook het helleensche in de menschelijke natuur zich onafgebroken gelden. In de 14^{e} eeuw volgt dan een besliste teruggang. De vormen van het middeneeuwsche Katholicisme geraakten van lieverlede uitgeleefd; de bedelmonnik is niet meer zoo overtuigd, dat hij het ware ideaal van christelijke deugd vertegenwoordigt; de Scholastiek is er niet meer zoo zeker van dat zij haar verheven doel, de rechtvaardiging van de kerkleer voor de menschelijke rede ooit bereiken zal; ook de Gothiek waagt het steeds minder in al te ouderwetsch strengen vorm voor den dag te komen; geen paus zwaait meer den scepter met hetzelfde zelfvertrouwen van vroeger; den zedelijken druk, dien de kerk op de geesten uitoefende, verminderde merkbaar. Toen was het dat Petrarca, - nog

1) Leerrijk is in dit opzicht vooral zijn tractaat ‘de speciebus et generibus’.

wel een man van geestelijken stand, als men wil, en levende in de onmiddellijke omgeving van het pauselijke hof, niet slechts aan de hartstocht der aardsche liefde zich overgaf, - dat kan natuurlijk ook den besten asceet overkomen, - maar die hartstocht met welgevallen bij zich aankweekte, er zich in verdiepte en haar in al hare verscheidenheid eene hooge poëtische uitdrukking gaf, kortom in dat opzicht zonder eenige omwegen den natuurlijken mensch op den troon plaatste.

Het was er ook verre van daan, dat na den val van het westersch-Romeinsche rijk de oude beschaving geheel te gronde zou gegaan zijn. In Italië werd de herinnering aan vroegere heerlijkheid voortdurend met patriottisch welbehagen gekoesterd. Men beschreef al het ‘verwonderlijke’ (de mirabilia) van de eeuwige stad; met niet geringen trots wandelde men rond tusschen de puinhoopen der verloren grootheid. Ontsproot ook niet het middeneeuwsche keizerschap sedert Karel den Groote geheel uit oude Romeinsche herinneringen? De voorstelling die men van de oude wereld had, was niet helderder dan die van een verwarden droom en toch vormde zij zelfs een tegenwicht tegen de voortdringende kerkelijke gezindheid. Niet zelden gevoelde de Italiaan meer den Romein en heiden in zich dan den Christen: Rome had de wereld overheerscht; het had een recht nagelaten onfeilbaar als de kerkleer; het stond op een onvergelijkelijke hoogte in kunst en letteren, ja het overtrof daarin Griekenland! Met patriottischen eerbied maakte men glossen op de oude rechtsboeken en las men enkele oude schrijvers. In zake van kunst is de zin voor de eigenaardigheid der oude kunstvoortbrengselen, te midden waarvan men leefde, nooit geheel afgestompt; nooit werd de Italiaaansche geest in werkelijkheid ontvankelijk voor de Gothiek, die dan ook in Italië eigenlijk geen wortel geschoten heeft. Evenzoo kan men zeggen, dat in het zedelijke de beschaving van het oude Romeinsche keizerrijk nog altijd voortleefde. Niet slechts had het ascetisme van een Petrus Damiani en Frans van Assizi betrekkelijk slechts weinig op de zedelijke voorstellingen van het Italiaansche volk ingewerkt; niet slechts bedreef men zeer dikwijls met zekere gemakkelijkheid het afschuwelijkste kwaad, onbelemmerd door eenig Christelijk schuldgevoel; maar ook wanneer bijv. in de dagen van Arnoud van Brescia, of later in die van Cola di Rienzi, de Romein het zwaard gaat

trekken om Romes aloude grootheid te doen herleven, dan herkennen wij zeer duidelijk datzelfde tooneelmatige en dienzelfden rhetorischen ophef, waardoor de Romeinen van den keizertijd hunne zedelijke waardeloosheid trachtten te bedekken. Hoe ontzaglijk is de klove tusschen deze lieden en een Gregorius VII, Frederik Barbarossa, Innocentius III en zoovele andere zedelijke kolossen, die door den echten geest der middeneeu wen bezield waren.

Hoe meer nu de druk van boven verzwakt, des te meer begint die oude wereld met al haar glansen en kleuren door de nevelen heen te breken. Men had enkele der oude schrijvers gekend, doch nimmer hunne eigenlijke waarde begrepen. Petrarca was de eerste die de melodie weder verstond der periodenbouw van Cicero; Petrarca was de eerste die den klaren gedachtengang en de schoone wijze van uitdrukking der oude klassieken wist te waardeeren, en zijn vaderlandslievend hart sprong op bij de gedachte, dat zulke mannen zijne voorouders waren. Hij gevoelde zich ontzaglijk aangegrepen; het besef van eigen kracht werd verhoogd; ook hij kon spreken en schrijven als Cicero; ook hij was een wijze naar den trant der oudheid; ook hij zou door zijn roem zijne tijdgenooten overschaduwen en voortleven tot in het verre nageslacht.

In hem, den zanger der liefde en den eersten Humanist, was het helleensche in de menschelijke natuur weer tot volle heerschappij gekomen en daarop ontstond eene geestelijke beweging, die steeds verder en verder om zich greep. Kloosters werden afgereisd om de schatten der Latijnsche letterkunde aan het stof hunner bibliotheken te ontrukken; leeraren in het Grieksch werden uit het Byzantijnsche rijk naar Italië ontboden, daar men door zijne Latijnsche schrijvers zelf naar de Grieken verwezen werd. Men wilde den gloed, dien men in eigen boezem voelde ontwaken, levendig houden en versterken, door de voortdurende aanraking met de oudheid. Men spatte uit in jeugdigen overmoed tegen de Scholastiek, wier band men zoo even ontsprongen was; men spotte met het monnikenlatijn, dat niets anders was dan een slecht voertuig voor onjuiste gedachten; hoe schoon rolden hun zelf die heerlijke ciceroniaansche volzinnen van de lippen. Men bouwde naar de wijze der oude Stoicijnen, Epicuristen of Platonisten zich eene wereld- en levensphilosophie op, tamelijk onbekommerd om hetgeen Thomas van Aquino of eenige andere scholastieke

wijze mocht geleeraard hebben; of wel men speculeerde over de natuurverschijnselen van hemel en aarde naar het voorbeeld van Aristoteles, die men nu eerst recht leerde kennen. Hoe afhankelijk men bij dat alles ook van zijne modellen geweest moge zijn, men kreeg daarbij toch het verheffende gevoel van door eigen geestelijke kracht te vorschen en te doorgronden en zeer levendig werd het bewustzijn, dat het denkend en redeneerend verstand eene innerlijke kracht der menschelijke natuur, geen dood werktuig is - een Aristotelisch Organon b.v. - dat uiterlijk wordt aangebracht. Zelfs keerde een enkele maal het koen geworden verstand zich onmiddellijk tegen de leer der kerk; een Laurentius Valla bijv. betoogt in den scherpsten vorm, dat de schenkingsacte van Constantijn, een der grondzuilen van het pauselijk gezag, gewoon weg een onecht stuk was, een ellendig bedrog uit latere tijden. Men gevoelde het bruisende leven in zich en verstond niets meer van het gemoedsbestaan eens monniks, die dat juist breidelen en knotten wil. Gretig greep men elke gelegenheid tot schimp en smaad aan, die door het toenmaals zoo ontaarde monnikkendom ruimschoots geboden werd. Men wilde den dommen en huichelachtigen monnik uit zijn plaats in de publieke achting geheel verdringen. Tegenover den waren of gehuichelden deemoed van den Minoriet leidde het overprikkelde zelfgevoel tot matelooze roemzucht en kinderachtige zelfvergoding.

Nog vroeger sloeg op het gebied van kunst de Italiaansche geest zelfstandig zijne vleugelen uit. Reeds in de 13de eeuw ontwaakte een levendig gevoel voor de heerlijkheden van natuur en menschenwereld en stoffeerde zich de verbeelding met tal van tafereelen, waarin al het treffende dat men rondom zich had waargenomen, in eene ideale voorstelling werd wedergevonden. Men was daarbij niets minder dan onkerkelijk; de bijbelsche geschiedenissen en de levens der heiligen waren het in de eerste plaats, welke men zich en anderen als een levende werkelijkheid voor oogen wilde brengen, en bovenal in den eersten tijd was men daarbij in eene kerkelijke, gewijde stemming. Toch was ook hier weder een dier zelfstandige krachten van de menschelijke natuur ontketend en het kerkelijke idealisme niet het uitgangspunt. Lieden, die fijn gevoelden, begrepen dat ook hier gevaar schuilde, en trachtten den stroom in een onschadelijke bedding te leiden. Merkwaardig is in dit opzicht de kunst

der Dominicanen, die in gothische omlijsting niet zoozeer tafereelen van het werkelijke leven u voor oogen stelde, als wel allerlei allegorische en symbolische gestalten, welke een gansch stelsel van theologische begrippen van den heiligen Thomas moesten verzinlijken.

Deze beweging werd wel niet eigenlijk veroorzaakt door, maar putte toch een groote kracht uit de aanschouwing der talrijke oude kunstwerken te midden waarvan men leefde, en die vooral nu, - nu men op hunne hooge waarde opmerkzaam werd, - steeds in grooter getale voor den dag gehaald werden. Deze waren het die steeds in hooger mate het gevoel voor evenmaat, voor harmonische overeenstemming, voor rythmus van beweging, voor ideale schoonheid van lijn en vorm verlevendigd hebben. Eerst deze maakten de heerlijke schoonheid van het menschelijke lichaam aan het oog van den Italiaan ten volle verstaanbaar. Bij dat alles echter verviel men nimmer in platte navolging. Het was de geest, die sprak tot den anderen geest; het waren de eigen geestelijke krachten, die door de aanraking met de oudheid gewekt werden. Men studeerde naar de antieke modellen, doch die studie bleef altijd middel, geen doel. Men liet zich door zijne groote voorgangers leiden naar de bron van alle kunst, de natuur. Vooral werd het menschelijke lichaam met groote zorg bestudeerd, ook anatomisch; dat menschelijke lichaam, dat de vrome monnik als den drager van al het booze had leeren verachten. Vooral in de dagen van Raphael en Michel Angelo geraakten de meesters der Renaissance in een kunstenaarsstemming, die aan die der Grieksche meesters geheel analoog was en toch kende men de Grieksche kunst eigenlijk slechts uit het afschijnsel van late copiën. Hoezeer doet bijv. Michel Angelo door de poëtische fijnheid zijner compositiën aan Phidias denken en toch heeft hij nooit iets van het Parthenon mogen aanschouwen. Werden ook niet onder zijne handen en die van Raphael, God, Christus en Moedermaagd gewoonlijk juist hetzelfde, wat de godheden en helden der oude Grieksche kunst geweest waren, verheerlijkte en verklaarde menschelijke verschijningen?

Deze beide bewegingen, die van Humanisme en Renaissance, verkregen in de beschaafde kringen van Italië van lieverlede geheel het overwicht. Florence was haar brandpunt. Sedert Nicolaas V, sedert het midden der 15de eeuw, kwamen zij ook

in Rome tot volkomen heerschappij. Zonder dat zijne beweringen omtrent de schenkingsacte van Constantijn hem daarbij in den weg stonden, verkreeg Laurentius Valla eene betrekking bij de pauselijke curie. Het Katholicisme van Italië had, om zoo te zeggen, het gevoel van zich zelf verloren; men leefde met de volle ziel in eene wereld, die op gansch anderen bodem was opgewassen. Ook werd in het zedelijke nimmer de aloude geest van het Romeinsche keizerschap in die mate over Italië vaardig als in deze tijden, de laatste helft van de 15de eeuw. De reactie van Savonarola, een echt man der middeneeuwen, had weinig blijvend gevolg; haar bewerker stierf op den brandstapel.

Begrijpelijkerwijze bleef die nieuwe geest niet tot Italië beperkt. Zij deed als het ware een zegetocht door de wereld. Reeds de namen van Reuchlin en Erasmus herinneren er ons aan, hoezeer zij ook in het land der Duitsche ‘barbaren’ was doorgedrongen. Terwijl echter Italië aldus eene nieuwe geestelijke heerschappij veroverde, liep het gevaar eene andere, aloude te verliezen. De verzwakking van de zedelijke macht der kerk, die de opkomst der nieuwe beweging mogelijk gemaakt had, ging spoedig in schromelijk verval over. In de 15de eeuw zien wij de volken van Europa in groote conciliën vergaderd om de kerk naar hoofd en leden te hervormen, d.w.z. om in het belang van geloof en zeden aan Italië de wet voor te schrijven. Stellen wij daar tegenover de tijden van Gregorius VII en Innocentius III, hoe duidelijk beseffen wij dan, dat de verhoudingen zich geheel begonnen om te keeren. Ten slotte vertoont zich wel, vooral in Spanje, een krachtige wedergeboorte van het Katholicisme - zoo werd reeds in 1483 de Spaansche Inquisitie ingesteld, - doch te gelijk zegt een groot gedeelte van Europa, op voorgang van Duitschland, uit naam van godsdienst en zedelijkheid, aan Rome en Italië de gehoorzaamheid op.

De leiding der gemoederen in zake van godsdienst was dus in andere handen overgegaan. Zelfs begon de Duitsche beweging over de Alpen de geesten te beheerschen. Buitengewoon was de toovermacht, die dat woord: ‘rechtvaardiging door het geloof’ ook op Italiaansche gemoederen uitoefende; hoe gevoelde men zich op éénmaal zonder menschelijke bemiddeling tegenover zijn God gesteld! Toch oefende de Hervorming op de

geesten van Italië nog een gansch anderen invloed. Niet zonder zelfverwijt zag men dien ontzaglijken afval van Gods kerk; had niet Italië door zich aan wereldsche neigingen over te geven zelf dien afval uitgelokt? Men kreeg de kerk lief nu zij werd aangetast, men wilde zich aan haar toewijden, men wilde aan de wereld toonen tot welke verheven daden zij wist te bezielen; met de grootste doodsverachting wijdde men zich aan de verpleging en vertroosting van pestzieken. Nooit bewijst vrijgeesterij, dat het godsdienstig bewustzijn werkelijk uit de ziel verdwenen is en thans, nadat het in den tijd van Humanisme en Renaissance op den achtergrond gedrongen was, - hoe menige spotternij tegen kerk en priesters was echter in den grond der zaak niets anders dan een religieuse wanhoopskreet, - leefde het krachtig weder op, en wel in zijne oude vormen geheel samengeweven met de grootsche gedachte der hierarchie. Ook hierbij echter kon Italië den steun van buiten niet ontberen. Tegelijk had ook in Spanje door terugslag op de Hervorming, de katholieke beweging verbazend in krachten gewonnen. Italië sedert meer dan honderd jaar van een echt kerkelijk leven vervreemd, had behoefte aan den gloed en de veerkracht der Loyolas.

Echter was deze zoogenaamde Contrareformatie in het minst niet eene plompe reactie. Niets wezenlijks van de oude kerk werd eigenlijk opgegeven; de heilige Thomas van Aquino genoot voortdurend groote eer. Doch de kerk liet zich niet meer in die mate door de bedelorden vertegenwoordigen als vroeger; men gevoelde dat deze in de verte nooit meer dien indruk op de gemoederen maken konden, dien zij in de 13de eeuw gemaakt hadden. En mocht Thomas' gezag in zekeren zin eer stijgen dan dalen, men besefte toch zeer goed, dat de gansche menschelijke geest zich niet binnen den kring zijner dogmatische betoogen liet opsluiten. De kerk was in het minst geen vijand van het scheppende kunstenaarsgenie, doch juister dan vroeger gevoelde men thans, waar de kunst in hare voorstellingen de grens van het echt christelijke overschreed: een katholieke Madonna is iets hoogers dan een schoon, onschuldig maagdelijn. Hoezeer moest de kerk er zich niet over verheugen, dat zij door haren verjongden geest vrij werkende kunstenaarsgeniën als Tasso en Palaestrina te bezielen wist. Eene humanistische levensbeschouwing werd thans eene onmogelijkheid.

Dat trotsche zelfgevoel, dat zich in zelfstandig denken en schoonheid van uitdrukking de gelijke bijna der groote Romeinsche voorvaderen waande, dat ook waar het de kerk niet aantastte, toch wijsgeerige stelsels opbouwde zonder zich om haar te bekommeren, was bij de toenmalige richting der geesten een bijna onbestaanbare geestestoestand geworden. Toch werden daarom wetenschap en fraaie letteren nog in het minst niet veracht. De societeit van Jezus wist ook in dat opzicht de eer der kerk uitstekend op te houden. Aan het hof der pausen schitterde de Franschman Muretus, - de orde mocht hem eerlang een der haren noemen - die, naar de getuigenis van den Hugenoot Scaliger, het schoonste latijn schreef na Cicero. De curie schonk aan de wereld een verbeterden kalender, den Gregoriaanschen, en behaalde daarmede eene wetenschappelijke overwinning, die haar door haar tegenstanders hartstochtelijk misgund werd. Toch zou deze niet door zeer vele andere gevolgd worden. In den dampkring der Tegenre formatie konden wetenschap en wijsbegeerte zich onmogelijk in de volle breedte ontwikkelen; men denke slechts aan Bruno's brandstapel en de vervolging van Galilei. Voorgaan in vrij onderzoek was daar minder te verwachten, waar nieuwe gedachten natuurlijkerwijze gewantrouwd werden vóór men er de strekking ten volle van overzag, en zij in ieder geval zeer dikwijls als een vreemde stof, slechts van lieverlede nevens d_e bestaande afgesloten wereldbeschouwing zich eene plaats in den geest veroveren konden.

Het Humanisme moest wijken voor de Tegenreformatie. Maar toch ook buiten den kring dier kerkelijke beweging kon het zich in zijn eigenlijk karakter niet staande houden. De zwakheden zijner Italiaansche geboorte maakten slechts een beperkten groei en ontwikkeling mogelijk. Reeds werd het door de eenzijdigheid van zijn Italiaansch patriotisme verhinderd de hoogere voortreffelijkheid van Grieksche taal en letteren boven de Latijnsche ooit werkelijk in te zien. Het gekunstelde en opgeschroefde van de beschaving uit den keizertijd maakte on vatbaar voor de edele waarachtigheid van het Hellenisme; de frissche, levenwekkende kracht, die daarvan uitgaat, gevoelde men nooit ten volle. Ook is er geen krachtige ontwikkeling van wetenschap mogelijk zonder zekeren zedelijken ernst, en het Humanisme was ook immers in dat opzicht al te zeer een kind

van den keizertijd om zulk een gemoedsstemming aan te kweeken. Men herinnere zich slechts, hoe Laurentius Valla, die, eerst levende aan het Napolitaansche hof, waar men met Rome op slechten voet stond, in krachtige termen de aanspraken van den stoel van Petrus met de wapenen der wetenschap trachtte te niet doen, niet lang daarna in zijn ciceroniaansche volzinnen het Pausdom verheerlijkte, nadat hij eindelijk een lang gewenscht baantje aan de Romeinsche Curie verworven had. Zelfs met zijn oude schrijvers nam men het niet al te ernstig op. Over verschil van lezing in de handschriften zette men zich vrij luchtig heen; men maakte er wat van, dat zich, naar men meende, verklaren liet; op spoedig genot kwam het in de eerste plaats aan; en niet zelden liep men gevaar meer te letten op de schoone ronding zijner eigen volzinnen, waar men een schrijver verklaarde, dan op den schrijver zelf. Ja, men deinsde niet terug voor de meest willekcurige aanvullingen en herstellingen. Welke schitterende proeven in de kunst de ouden na te volgen kon men daarbij afleggen! Men was in staat een verloren stuk van een schrijver er weder bij te maken, bijna zoo goed alsof die het zelf gemaakt had. Zoozeer lag praalzucht in de zedelijke zwakheid en het overspannen individualisme van dien tijd. Even zoo waren de wijsgeerige redeneeringen der Humanisten maar al te dikwijls in de eerste plaats oefeningen in welsprekendheid en redeneerkunst en men kwam daarbij dan ook weinig verder dan tot reproductie van de oude wijsheid der Grieken en Romeinen.

Het Humanisme ontnam aan de Scholastiek voor altijd hare opperheerschappij over wijsbegeerte en wetenschap. Toch kon het waarachtige wijsgeerige en wetenschappelijke onderzoek zich eerst na zijn ondergang beginnen te ontwikkelen, en begrijpelijk is het dat dit bovenal in protestantsche omgeving geschiedde, waar zedelijke ernst zich met eene groote mate van geestelijke vrijheid paarde. Bij dat alles bleef nog de studie der ondheid van de allergrootste beteekenis. Hoeveel kennis kon men niet vooral uit de geschriften der Grieksche denkers en geleerden opdoen? Moest de geneeskunde bijv. niet minstens nog tot de 18de eeuw wachten vóór zij werkelijk Hippocrates was vooruitgestreefd? Toch was dit niet het beste, wat onze nieuwere wetenschap aan het oude Hellas te danken had. Nu het overspannen zelfgevoel van het Humanisme geweken is, leert men de zaligheid

kennen, die het inzien en doorgronden op zich zelf aanbiedt; wil men begrijpen om te begrijpen; verheft men zich door bezieling voor de waarheid boven vooroordeel en angstvallige gehechtheid aan het overgeleverde; slaat in één woord de menschelijke geest eerst ten volle zijne vleugelen uit, vorschend, redeneerend, voortdurend als het ware toezicht houdend op zich zelf, van tijd tot tijd door de kracht eener dichterlijke phantasie, - echter gebreideld door den zin voor werkelijkheid, - zich een groot geheel opbouwend, waar de werkelijke verworven kennis slechts een deel te aanschouwen gaf. En bij dat alles werkte het voorbeeld der Grieksche denkers juist zoo, als de modellen der oudheid eens op den geest van Leonard da Vinci, Raphael en Michel Angelo gewerkt hebben. Want hoeveel tekortkomingen men der Grieksche wetenschap en wijsbegeerte ook ten laste moge kunnen leggen, zij waren geheel en al, - wat de 15^{e}, 16^{e}, ja 17^{e} ccuw, een bloeitijd bijv. nog min of meer voor Astrologie, maar al te weinig kende, - eene wijsbegeerte en wetenschap om haar zelfswil; zij toonen al die hooge eigenschappen van geest, waardoor waarachtig wetenschappelijke en wijsgeerig onderzoek mogelijk wordt, en daarom moesten zij een machtigen, versterkenden en bezielenden invloed op de verwante geesten van dien tijd, op de Copernicussen en Kepplers, oefenen.

De vraag is thans: hoedanig was de studie der oudheid in dat tijdvak?

Toen in den loop der 16^{e} eeuw de echte geest van het Humanisme steeds terugweek en het de hooge aanspraken om als algemeene wereldwijsheid te gelden, van zelf opgaf, werd de studie der oudheid eenvoudigweg behandeling der oude schrijvers en oefening in Latijnsche poëzie en welsprekendheid. Toch bleef daarbij de fout van het Humanisme, een vluchtig omspringen met de oude schrijvers om ze zoo spoedig mogelijk te gaan genieten en navolgen, bestaan; de imitatio veterum bleef de hoofdzaak; ja zelfs werd men, nu men het besef van een groot doel verloren had, niet zelden nog heel wat kleingeestiger.

Alle landen van Europa hadden toen ter tijd gelukkige beoefenaren van de oude letteren. Ook in zóóverre echter werkte de oude zuurdeesem nog na, dat Italië meende nog altijd in dit op-

zicht aan het hoofd der volken te staan. En toch moest de wetenschap, wilde zij zich verder ontwikkelen, voor alles het Italiaansche spoor verlaten. De onttroning van Italië was noodzakelijk.

Vooral waren het drie Fransche Hugenooten, die hier werkelijk als baanbrekers zijn opgetreden.

De boekhandelaar Henri Etienne (Stephanus) was een verbazend geleerd man met een reusachtige werkkracht. Hij heeft een groot aantal oude schrijvers in het licht gegeven en bewerkte den Thesaurus linguae Graecae, een woordenboek der Grieksche taal van verbazenden omvang, getrokken uit de lectuur om zoo te zeggen van alle Grieksche schrijvers, een onmisbaar hulpmiddel voor studie nog in onze dagen.

Een fijner geest dan Stephanus was Isaac Casaubonus, een man voor wien de kennis van de geschriften der oudheid, niet het minst ook van de Grieksche, als een der hoogste geestelijke behoeften van zijn tijd gold en die, juist omdat hij de oude teksten beter verstond dan verreweg de meeste zijner tijdgenooten, ook beter besefte, hoeveel er aan het volkomen verstaan daarvan nog in den weg stond. Casaubonus begreep ten volle, dat het er niet slechts op aankwam te verklaren, maar dat men eerst behoorlijk uit diende te maken, wat er te verklaren viel. De lezingen der verschillende handschriften weken op onnoemelijk veel plaatsen geheel van elkander af; er moest een keuze gedaan worden en dikwijls was ook dat niet mogelijk, maar moesten de echte woorden van den schrijver geheel uit de fouten der afschrijvers worden opgedolven. Casaubonus was een der allereersten, dien men in modernen zin een textkriticus kan noemen.

Dat was buiten twijfel ook de derde dier groote voorgangers, een man, die de beide anderen in alle opzichten verre overtrof, die door zijn tijdgenooten bewonderend ‘de adelaar in de wolken’, (aquila in nubibus) genoemd werd, en wiens ontzaglijke kennis en geestesgaven ook in onzen tegenwoordigen tijd op hen, die zich nader met zijn werken inlaten, een verbijsterenden indruk maken.

Joseph Justus Scaliger[1)], de zoon van den eveneens als geleerde bekenden Julius Caesar Scaliger, bezat nevens de grootste

1) Van Scaliger estaat eene goede biographie van Bernays, waarvan in het volgende veel gebruik gemaakt is.

verstandelijke vermogens eene vastheid van karakter en ernst van wil, die hem tot den echten banierdrager eener nieuwe richting maken moesten. Wat Stephanus, Casaubonus en anderen, om zoo te zeggen minder opzettelijk deden, deed hij met de grootste beslistheid en de scherpste overtuiging: de zaak der waarheid tegenover die van den leugen voor te staan. Lang genoeg hadden de Italianen de Latijnsche schrijvers, waar ze onverstaanbaar waren, willekeurig veranderd en aangevuld, om, zooals het heette, ze ongestoord te kunnen genieten. Niet wat de Italianen er van geliefden te maken, maar wat de ouden zelf gezegd hadden, wilde hij weten. Met den tekst der door de Italianen tamelijk veronachtzaamde Grieksche schrijvers liet hij zich minder in. Hij trad als hervormer op juist op het gebied der Latijnsche letteren, waar de Italianen meenden, dat hun als nakomelingen der oude Romeinen een soort van alleenheerschappij toekwam. Daar moesten zij ten aanzien van geheel Europa verslagen worden. Wanneer men nagaat, dat de Latijnsche auteurs toen nog het voornaamste geestelijke voedsel der beschaafde wereld waren, dan kan men begrijpen dat het indruk maakte toen men daar Varro, Ausonius, Festus, Vergilius, Tibullus, Catullus, Propertius en andere, bevrijd van het stof der afschrijversfouten en Italiaansche herstellingen, voor het eerst in hunnen waren glans zag schitteren. De teksten zijn onder Scaligers handen gansch anders geworden; voorzichtige handschriften-kritiek en geniale gissingen wisselden elkaar af. Hij deed wat Casaubonus deed, doch hij deed het krachtiger en op een terrein waar het meer indruk maakte. De oude wijze van tekstbehandeling was voor altijd veroordeeld.

Doch Scaliger was de man niet om bij interpretatie en emendatie van schrijvers te blijven staan. In zijn tijd, toen de moderne wijsbegeerte en wetenschap nog slechts ter nauwernood in hun opkomst waren, omvatten de geschriften der oudheid het beste deel van het weten der menschheid. Daarom was voor hem de studie der klassieke oudheid de hoofdzaak. Toch beperkte hij zich daartoe in het minst niet. Hij wilde alles omvatten, wat zijn tijd omvatte. Zijn kennis van Oostersche talen, van Hebreeuwsch, Syrisch, Arabisch, Perzisch, moge min of meer het karakter van dilettantisme gedragen hebben, zij was voor dien tijd buitengewoon. Bij alles echter had zijn geest bovenal eene historische richting. De historische overlevering der verschil-

lende volken werd door niemand in die mate gekend als door hem. Scaliger was een ontzachlijk polyhistor, doch vóór hem was waarschijnlijk Aristoteles de eenige, bij wien het heldere verstand in zulk eene mate de heerschappij over de onmetelijke stof der kennis wist te bewaren. Nooit door zijn weten overweldigd, wist hij met snijdende scherpte te onderscheiden en was ordenen eene ware behoefte zijner natuur. In 1583, kort nadat Gregorius XIII den nieuwen kalender had afgekondigd, verscheen Scaligers beroemd werk: *De emendatione temporum*. Dat de Hugenoot op de wetenschap der curie vele aanmerkingen te maken had, is begrijpelijk. Toch vormen die niet het degelijkste deel van zijn arbeid. De taak, die Scaliger zich stelde, was verbazend omvattend. De historische berichten omtrent verschillende volken, die vooral de oude schrijvers en de bijbel in groote hoeveelheid overleverden, vormden toen nog een verwarden, onmetelijken chaos. Immers hun tijd werd naar de meest verschillende tijdrekeningen aangegeven, waarvan men verreweg de meeste niet of slechts gebrekkig kende. Men miste dus in zeer vele gevallen het middel om de volgorde der gebeurtenissen vast te stellen, hun afstand van den tijd, waarin men zelf leefde, te bepalen, uit te maken, wat er in verschillende landen gelijktijdig voorviel. Scaliger beproefde toen alle mogelijke tijdrekeningen, waarvan hij maar bericht krijgen kon, zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen, van Grieken, Romeinen, Hebreeën, Arabieren, Saxers enz. Hij bezat daartoe ook de vereischte mathematische en astronomische kennis; in vele gevallen echter maakte de onvolledigheid der berichten, waarover hij beschikken kon, die taak bijzonder zwaar. Toch vervulde hij haar uitstekend. Dat wij in verscheidene opzichten tegenwoordig beter onderricht zijn, mag natuurlijk niet in aanmerking komen. Hij leerde de eene tijdrekening tot de andere, bovenal alle tot de christelijke jaartelling herleiden. Ten slotte stelde hij van een groot aantal voorname wereldgebeurtenissen vast, in welk jaar naar de verschillende jaartellingen zij moeten zijn voorgevallen. Eerst hierdoor werd de mogelijkheid geopend zich den ganschen loop der wereldgeschiedenis duidelijk voor den geest te brengen. Naar Scaligers eigen uitdrukking moest zijn tijdrekenkunde een ‘hooggelegen wachtpost’ zijn, vanwaar men alle tijden overzien kon[1)].

1) In de inleiding voor het vijfde boek van zijn werk. Bernays, p. 168.

Zou Frankrijk den grooten roem verwerven de grondlegster te zijn eener nieuwe litterair-historische wetenschap? Nog heden ten dage kent Frankrijk ternauwernood de namen dier uitstekendste harer zonen uit de tweede helft van de 16e eeuw. De hugenootsche studie der oudheid is door de Fransche beschaving als een vreemd element uitgestooten. Zij was nog eerst in haar opkomst, toen de vijandige macht optrad, die haar zou verdrijven; na 1559, na den vrede van Cateau Cambresis doet de Contra-reformatie in Frankrijk haar intocht. Het tijdvak der godsdienstoorlogen breekt aan; ook Scaliger zelf zien wij strijden in de gelederen zijner geloofsgenooten. Volledig heeft de Contra-reformatie in Frankrijk niet kunnen zegepralen. Onophoudelijk werden de godsdienstoorlogen door tijden van vrede afgewisseld. Ook te midden van het wapengedruisch hield de werkzaamheid der geleerden zich staande. Toch heeft met dat al de hugenootsche wetenschap in Frankrijk geen wortel kunnen schieten.

Waar ergens zal de vrijheid van den menschelijken geest een veilig onderkomen vinden? De Contra-reformatie, gesteund door Spanjes macht, krijgt vrij spoedig een zeer dreigend overwicht. Een tijd lang waren slechts Nederlandsche zeeschuimers met Spanje in openlijken strijd. Deze echter brengen in 1572 onderscheidene Nederlandsche steden tegen Alva in opstand; een oogenblik dreigde toen voor Spanje een oorlog met Frankrijk en Engeland. Na de bloedbruiloft echter drijft dat onweer weder af. Eenige kleine Hollandsche steden, aan zichzelf overgelaten, hebben hunne dierbaarste, heiligste beginselen tegen den machtigsten monarch van het toenmalig Europa te verdedigen.

Zutphen wordt genomen, Naarden wordt uitgemoord, Haarlem bezwijkt na den heldhaftigsten tegenstand. De toestand schijnt werkelijk hopeloos. Wel stuiten de Spanjaarden het hoofd voor Alkmaar, maar Leiden wordt ingesloten; het leger van Lodewijk van Nassau wordt op de Mookerheide geslagen; pest en hongersnood woeden in de ingesloten veste; slechts de hoogste moed kan nog hopen op verlossing. Toch houdt Leiden vol; de verbondene steden beproeven het onmogelijke en weten werkelijk op het uiterste oogenblik ontzet aan te brengen. De 3e October 1574 is een dag in de geschiedenis der menschheid.

Vier maanden later werd in de herwonnen stad door de op-

standelingen eene Hoogeschool gevestigd. Die eenvoudige mannen voldeden daarmee aan eene praktische behoefte; men had bovenal eene plaats van voorbereiding noodig voor zijn toekomstige godsdienstleeraren. Men besefte zelf wel niet geheel, welk eene groote daad men verrichtte. Drie jaren vóór de inwijding der Hoogeschool zwalkten de Geuzen nog rond op de Noordzee, ruim anderhalf jaar vóór dien tijd was haarlem gevallen, de slag op de Mookerheide was nog geen jaar geleden. Men had geen bondgenoot behalve den God op wien men vertrouwde, en reeds heeft men den moed zich als het ware voor een gansche toekomst in te richten, reeds legt men de grondslagen voor eene eigenaardige geestelijke beschaving. Zonder het te vermoeden deed men aan de menschheid een der grootste weldaden, die de Nederlandsche stam haar ooit bewezen heeft.

Met het diepst gevoel van verantwoordelijkheid zocht men de hoogleeraren bij elkander, die aan de nieuwe Hoogeschool hare beteekenis en involed geven moesten. Dat men vooral ook de oude letteren glansrijk vertegenwoordigd wilde zien, spreekt wel van zelf.

Men was zoo gelukkig, behalve den bekwamen Bonaventura Vulcanius, een zeer beroemd kenner der oudheid aan de Hoogeschool te verbinden, Justus Lipsius, een man die door de Jezuiten was opgevoed, doch later tot het Protestantisme was overgegaan. Lipsius maakte zich vooral verdienstelijk omtrent de zoogenaamde Romeinsche antiquiteiten; hij was een van de voornaamste van die geleerden, welke door de verzameling en vergelijking van plaatsen uit de geschriften der ouden de zeden en instellingen der Romeinen trachtten te leeren kennen; eene kennis die dan weder tot verklaring van de schrijvers zelf werd aangewend.

Lipsius echter was een der sprekendste voorbeelden, welke onuitroeibare indrukken de Jezuiten door hun onderwijs op het jeugdig gemoed wisten te maken. De professor van de nieuw opgerichte protestantsche Universiteit ging tot herstel van zijne gezondheid te Spa de baden gebruiken (1590) en keerde niet terug; hij ging wederom tot het Katholicisme over. De slag was zeer groot. Men gevoelde, dat die schitterend moest hersteld worden en werkelijk gelukte het na eenige onderhandeling Scaliger voor de Hoogeschool te winnen.

De Hollanders verstonden de kunst uitstekend den beroem-

den vreemdeling aan hun land te binden. De verplichting tot het houden van colleges had hij niet; men begreep, dat een man als hij zelfs zonder dat grooten invloed moest uitoefenen. De voornaamste mannen der republiek eerden hem. Met Oldenbarneveld stond hij in zeer vriendschappelijke betrekking, bij Douza was hij huisvriend. Maurits noodigde hem aan zijn tafel, gaf hem eene hoogen rang van zitting en ontsloeg hem van tijdroovende etiquetten. Op de aangelegenheden der Hoogeschool werd hem een groote invloed toegekend. Uitstekende jonge mannen zetten zich aan zijn voeten, zooals Meursius, Daniel Heinsius, Rutgers, Hugo de Groot.

Nimmer heeft hij ernstig de neiging gevoeld naar zijn vaderland terug te keeren. Het kleine, vrijheidlievende Holland, waar niemand zich door kruiperij behoefde te onteeren, werd het ware geestelijke vaderland van den fieren Hugenoot. Hij had ook het besef, dat hij daar een grooten strijd had mede te strijden, dat hij het gemeenebest door de groote hem verleende gaven steunen moest om de hoogste belangen uit den zondvloed der tijden te redden, - en welke edele ziel zou zich niet gelukkig gevoelen bij de gedachte dat zulk een taak hem op de schouders gelegd was? In de opdracht van een boek van mathematischen inhoud, Cyclometria, aan de curatoren der Leidsche Hoogeschool zegt hij, dat, terwijl overal de wetenschappen in verval waren, alleen Nederland die van hun ondergang redde en dat, waar hij zooveel werkzaamheid zag, het zijn plicht was niet ledig te blijven. De diep ernstige, plechtige toon van die opdracht toont duidelijk hoezeer hij hier uit het hart spreekt.

En werkelijk voerde hij van Leiden uit op wetenschappelijk terrein geheel denzelfden strijd als de republiek der zeven vereenigde Nederlanden op het oorlogsveld. De vrije historische kritiek, die in den tijd van Valla reeds was opgekomen, doch in den dampkring van het Humanisme nimmer goed had willen gedijen, kon eerst in Leiden, het brandpunt der protestantsche wetenschap, tot ontwikkeling gebracht worden. In 1598 verscheen eene nieuwe bewerking van het boek *De emendatione temporum*, waar allerlei nieuwe historisch-kritische betoogen waren ingevlochten. Een daarvan trok bijzonder de aandacht. Daarin voerde Scaliger gewichtige gronden aan, waarom het groote bewijsstuk voor den apostolischen oorsprong van hierarchie en katholieke vormen van eeredienst, de geschriften, die op naam

van Dionysius den Areopagit, leerling van Paulus, stonden, onmogelijk door dezen, bezwaarlijk vroeger dan in de 5e eeuw na Christus konden geschreven zijn.

Natuurlijk kon de tegenspraak niet uitblijven. Sedert de compagnie van Jezus was opgetreden, stond de kerk minder dan ooit weerloos tegen de aanvallen der zoo geduchte kettersche wetenschap. Was het op zich zelf reeds in het belang der kerk, dat de wetenschappelijke grootheden van het Protestantisme van hun voetstuk gehaald werden, thans maakte ook het heilige recht der zelfverdediging den strijd onvermijdelijk. Een geweldige aanval werd beraamd en met groote bekwaamheid ten uitvoer gebracht; de geleerde en scherpzinnige Jezuit Scopius was daarbij de aanvoerder. Tegenover hem stond Scaliger met zijn beide adjudanten Heinsius en den Franeker hoogleeraar Drusius. Er vielen harde slagen. Men streed met de verbittering der godsdienstoorlogen, die toen Europa reeds zoolang geteisterd hadden en dat arme werelddeel nog gedurende een halve eeuw verscheuren zouden. De Jezuiten schimpten en beleedigden. Scaliger geeselde met een bijtenden, niets ontzienden spot, met honende minachting alsof hij ontuig te verdelgen had. De Jezuiten hebben elk zwak punt van hun tegenstander weten te ontdekken; zij hebben den protestantschen leeuw diepe wonden geslagen. Zoo liet Scaliger zich veel voorstaan op zijn ware of vermeende afstamming van het vorstelijke geslacht der Scalas in Verona. Zijn diep onafhankelijkheidsgevoel deed hem waarde hechten aan die adellijke afstamming en hij werd daarop te ijverzuchtiger naarmate zij twijfelachtiger scheen. Het werd een kinderachtigheid van den grooten man. Nu werd de zaak van die adellijke geboorte door de tegenstanders eens nauwkeurig nageplozen. Het gelukte hun hem belachelijk te maken als een burgerman, die pronkt met adellijke titels, welke hem niet toekomen. Met dat alles echter kon men hoogstens de zielerust van den grooten Hugenoot voor eene wijle verstoren, zijn leven eenigszins verbitteren, - hij bleef in den grond der zaak voor tijgenoot en nageslacht wie hij was.

Hoezeer Scaliger zich te Leiden op zijn plaats gevoelde, blijkt ook wel daaruit, dat zijn werkkracht en frischheid van geest met het toenemen der jaren in het minst niet verminderden. Zeer werkdadig nam hij ook deel aan de studie van anderen. De groote verzameling van Latjnsche en Grieksche inscriptiën

van den Duitscher Gruter is voor een zeer belangrijk deel Scaligers werk; een zeer groot gedeelte van de stof werd door hem geleverd; hij stelde de lezing der Grieksche opschriften vast, en vervaardigde de uitvoerige indices. Hij maant dan zelfs Gruter aan, de studie der opschriften dienstbaar te maken aan die der antiquiteiten. Gruter was de man niet dergelijke wenken op te volgen. Wat Scaliger wenschte, werd in onze eeuw door Boeckh, Kirchhoff, Mommsen e.a. volbracht. In Leiden schreef Scaliger ook dat reuzenwerk, de *Thesaurus temporum*, dat volvoeren moest wat met het boek *De emendatione temporum* was aangevangen. Scaliger gaf daarin alle chronieken der oudheid uit, die hij machtig kon worden; voor alles die van een christelijken schrijver uit de 4^{e} eeuw, Eusebius. Deze echter was slechts bekend, en dan nog slechts gedeeltelijk, uit de Latijnsche vertaling van Hieronymus. Scaliger echter begreep dat er ook nog wel oorspronkelijke gedeelten van Eusebius moesten te vinden zijn en hij kwam een later schrijver op het spoor (Syncellus), wiens werk in handschrift op de Parijsche bibliotheek aanwezig was, en die heel wat van Eusebius moest hebben overgenomen. Scaliger kreeg met groote moeite dat handschrift ten gebruike en gaf toen uit wat hij, - hij vergiste zich daar wel eens bij, - in het werk van dien schrijver voor afkomstig van Eusebius meende te moeten houden. Evenzoo ontdekte Casaubonus in de Parijsche bibliotheek een lijst van overwinnaars te Olympia naar de jaren der Olympiaden-tijdrekening gerangschikt, die eveneens uit het werk van Eusebius stammen moest, doch gelijk Scaliger dadelijk inzag, door dezen wederom aan een anderen schrijver Julius Africanus ontleend was. Het belang van die lijst springt in het oog. In Grieksche bronnen wordt de tijd van de een of andere gebeurtenis niet zelden aangegeven door de vermelding, dat die plaats greep in een der jaren van de Olympiade waarin die en die zegepraalde, zonder meer; thans, nu men wist welke de overwinnaars waren van iedere Olympiade, kon men zien in de hoeveelste Olympiade die gebeurtenis had plaats gegrepen. Scaliger beproefde nu ook die Olympiadenlijst en andere opgaven zijner chronisten met de berichten, die zich uit andere schrijvers lieten verzamelen en op een bepaald jaar brengen, aan te vullen en vervaardigde zoo een uitvoeriger Grieksche chroniek. Evenzoo werd veel historische stof bijeengebracht in de uitgebreide noten

op Eusebius. Uit de geheele letterkundige overlevering der klassieke oudheid verzamelt Scaliger alles wat tot opheldering van de door Eusebius vermelde feiten strekken kan; ook wordt de juistheid van de opgaven van dien schrijver onophoudelijk kritisch getoetst. Meermalen komt hij bij dat alles tot hoogst merkwaardige ontdekkingen; zoo bijvoorbeeld bewijst hij onwederlegbaar dat het Grieksche alphabeth van het Phoenicische afstamde. Naar den vorm is hij bij dat alles zooals zoovele zijner voorgangers een philoloog die texten uitgeeft met geleerde aanteekeningen; waar hij een Grieksche chroniek reconstrueert, is hij min of meer nog een man van een vroeger tijdvak. Doch in het wezen van de zaak is het bijeenbrengen en ordenen van de historische stof hem de hoofdzaak. Scaliger geeft hier voor het eerst een wetenschappelijk behandeld chronologisch en synchronistisch overzicht van de wereldgeschiedenis der oudheid.

Wat Holland, wat Leiden voor Scaliger was, begreep niemand beter dan zijne vijanden, de Jezuiten. Er waren in Frankrijk lieden die Scaligers terugkeer wenschten; van wege Hendrik IV werden hem schitterende aanbiedingen gedaan. Merkwaardig is het dat ook de Jezuiten hebben willen bewerken, dat de koning hem terugriep. Dat was zeker een hoogst geniale diplomatieke greep; Hendrik IV, de gehate beschermer der Hugenooten, moest als werktuig dienen om een gevaarlijken vijand naar eene omgeving te brengen, waar hij zich minder op zijn plaats zou gevoelen en zich minder in zijne vreeselijke kracht zou kunnen toonen, dan in het gehate bolwerk der ketterij. ‘Geen koning of keizer is in staat mij van hier weg te halen; zelfs indien de Staten mij mijn inkomen ontnamen en uit hun gebied joegen, zou ik nog niet naar Parijs gaan.’ Ziedaar de ondubbelzinnige meening van Scaliger, waarop al dergelijke plannen moesten afstuiten.

Hij is dan ook in zijn tweede vaderland gestorven, op bijna 70-jarigen leeftijd, in de armen van zijn leerling en boezemvriend Heinsius. Zijne grootheid is de grootheid van Leiden geworden; gedurende twee eeuwen handhaafde zich de Leidsche Hoogeschool op het hooge standpunt van geestelijke heerschappij, dat zij het eerst door hem had ingenomen. Frankrijk scheen voor klassieke studiën verloren, het arme Duitschland kon zich gedurende bijna eene eeuw noch stoffelijk, noch geestelijk weer herstellen van de slagen die de dertigjarige oorlog het

had toegebracht; maar als een vuurbaken in den nacht schitterde het licht van Leidens Hoogeschool, onder welks schijnsel men niet al te ver van de richting afdreef, waarin alleen eene betere toekomst bereikbaar was.

Zoo werd de studie der oudheid eene ernstige historischlitteraire wetenschap. Ook nu verloochende zij haren Italiaanschen oorsprong nog niet geheel, en bleef men zich bij voortduring in welsprekendheid en poëzie oefenen. Ook Scaliger was Latijnsch dichter en de hoogleeraren der klassieke letteren bleven nog zeer lang na hem de hoogleeraren der welsprekendheid. Doch wie zal ontkennen, dat die zorg voor een goeden vorm, hoe licht men daarbij ook tot overdreven sierlijkheid verviel, een zeer goede zijde had? En in ieder geval het doorvorschen der schrijvers om hun schoonen en belangrijken inhoud, het uit breiden der historische kennis werd de hoofdzaak. In denzelfden tijd zien wij ook de natuurwetenschap geheel en al een wetenschap om haar zelfs wil worden en ontstaat een echt zelfstandige wijsbegeerte als die van een Cartesius en Spinoza. Men heeft de edele waarheidszin van dezen laatsten slechts te vergelijken met de oppervlakkigheid en praalzucht van het Humanisme ook in zijn wijsbegeerte, om te gevoelen hoezeer thans een gansch andere tijd was aangebroken.

Gedurende de gansche 17de eeuw had de Hollandsche philologie hare uitstekende vertegenwoordigers. Echter wijst niet iedere beroemde naam op een keerpunt in de geschiedenis der wetenschap. Eerst honderd jaar na Scaliger arbeidt in Franeker en Leiden wederom een echte baanbreker, een dier zeldzame mannen wier groote beteekenis eerst in het licht van latere tijden kon begrepen worden. Jacob Perizonius[1)] was in het algemeen een geleerde, bij wien, zooals bij de meeste na Scaliger, de commenteerende philoloog en de historicus nauw samengingen. Toch deed bij hem de zelfstandige historische

1) Eerst Niehbuhr heeft de beteekenis van Perizonius begrepen. Onder zijn invloed kwam Kramers Elogium Jacobi Perizonii tot stand, een vlijtige dissertatie, oorspronkelijk, naar ik meen, een antwoord op een door Niehbuhr gestelde prijsvraag, die echter een degelijke monographie over dien waarlijk buitengemeenen man niet overbodig maakt. Dit zou een uitstekend onderwerp van studie zijn voor een Nederlandsch geleerde, die veel tijd heeft. De geschiedenis onzer universiteiten is in het algemeen een terrein, waarop nog heel wat voortreffelijks te leveren zou zijn. Wie schrijft er eens eene geschiedenis bijv. der Leidsche Hoogeschool naar de eischen onzer tegenwoordige historische wetenschap?

wetenschap weder eene belangrijke schrede voorwaarts. Over het algemeen ging vóór dien tijd de kritiek niet verder dan tot het vaststellen van de historische overlevering der ouden. Men moest de onechte stukken - zooals Scaliger deed met Dionysius Areopagita - van de ware weten te scheiden. Dat echter de overlevering zelf behoort onderzocht te worden, daaraan dacht men nog zoo niet. Wat de ouden aan historische feiten hadden medegedeeld, gold meestentijds kortweg als de oude geschiedenis. Meestentijds. Want onderscheidene verhalen, vooral omtrent de oudste Romeinsche geschiedenis, zijn van dien aard, dat ieder, die er over denkt, er aan twijfelt. In geen geval echter had men het ook hier verder gebracht dan tot eene bloote ontkenning.

Perizonius was de eerste die begreep, dat men voor alles vragen moet: wat is de aard der historische overlevering, waarmee wij te doen hebben? De mededeelingen toch van een later levend geslacht hebben niet de beteekenis van die van een tijdgenoot. En nu komt hij met de vooral voor zijn tijd hoogst diepzinnige meening voor den dag, dat de zoogenaamde oude Romeinsche geschiedenis voor een goed deel oude epische volkspoëzie is, die men voor historie heeft aangezien en uitgegeven. Als men nagaat, dat niemand er zich toen ooit rekenschap van gegeven had wat volkspoëzie was, dat niemand toen nog eenige aandacht geschonken had aan de liederen die ook toen ter tijd nog in den mond van het volk voortleefden, dan gevoelt men de ontzaglijke genialiteit van Perizonius' ontdekking. Perizonius begreep nu ook zeer goed, dat er van een eenvoudig verwerpen of aannemen geen sprake kon zijn. Men had in de overlevering de waarheid van verdichting te scheiden. Naar welken maatstaf? Daarin moest Perizonius te kort schieten. Eerst de historische wetenschap onzer dagen kan eenigszins de vraag beantwoorden, hoe onder de vervormde trekken der overlevering het ware beeld der geschiedenis kan worden teruggevonden.

Buiten twijfel viel zelfs de gansche kritiek van Perizonius geheel buiten de gewone richting van het denken in zijn tijd. Het verstand, toen nog betrekkelijk sedert kort ontslagen van de boeien van de Scholastiek, twijfelde in het gevoel zijner jonge kracht nog zeer weinig aan zijn alvermogen en doorvorschte zijn eigen wezen niet, doch onbevangen voortarbeidende hield het wat het inzag en erkende zeer licht, eenvoudigweg

voor het beloofde land der waarheid, voor eene wetenschap, waar geen wetenschap meer achterstond. Het was de tijd der dogmatische philosophie van een Cartesius, Spinoza, Leibnitz, waarbij de menschelijke geest zich als het ware buiten en boven het heelal plaatste, om krachtens haar onbeperkte machtsvolkomenheid de wereld als een geheel in haar gansche aard en wezen te verklaren. Toen meende de klassieke philologie, indien zij valsche stukken had uitgescheiden, juiste lezingen had vastgesteld, berichten der ouden met elkaar in verband gebracht en nu en dan tot een geheel verbonden had, eenvoudigweg *alles* gedaan te hebben. Men had dan immers de oudheid voor zich en het sprak van zelf dat men die verstond.

Begrijpelijkerwijze is dan ook op den weg van Perizonius niet voortgearbeid. Men trok zich van het eigenlijke historische onderzoek zelfs eenigermate terug, als besefte men dat daarbij niets verder te bereiken was. De studie der klassieken concentreert zich sedert het laatst van de 17de eeuw veel meer op verbetering en verklaring van den schrijver dan vroeger. Het was vooral de Engelschman Richard Bentley, die daarbij voorging. Bentley was in het minst niet een vijand van historische onderzoekingen, integendeel, hij maakte er zelf zeer uitstekende, maar met het levendig gevoel van den praktischen Engelschman voor hetgeen op het oogenblik het meeste noodig was, meende hij dat alle krachten moesten aangewend worden om eerst eens met de bron van alles, den schrijver zelf, behoorlijk gereed te komen. De tekstcritiek was nog op verre na niet wat zij wezen moest. Het was verbazend wat die ontzaglijke virtuoos met de kleinste middelen soms verrichtte. Alle handschriften geven onzin, of wel een zin, die slechts schijnbaar de ware is; Bentley verandert in een paar woorden een, twee letters, plaatst een komma anders, en iedereen geeft toe dat in den oorspronkelijken tekst niet anders gestaan kan hebben. Gelijk de tekstkritiek verfijnde Bentley ook de kritiek, die over echtheid van onechtheid besliste. Vooral als hij zulk een vraag uit te maken had, zag men duidelijk hoe uitstekend hij de historische stof bijeen te brengen en te schiften wist. Op historische gronden laat zich vaak aantoonen dat een boek in den een of anderen tijd niet geschreven kan zijn. Doch evenals bij de tekstkritiek, was het diepste gevoel voor de eigenaardigheden van een stijl ook hier zijn grootste kracht:

dit of dat kan die of die schrijver nooit gezegd hebben. Wij zien hier, hoezeer zulk eene philologie slechts van historievorsching afweek, om er des te beter uitgerust weder op terug te keeren. Zulk een doordringen in den geest van een schrijver is ten nauwste verwant met de gansche historische opvatting van onzen tijd, die zich in de gevoelens en gedachten van anderen verplaatsen wil.

De Hollandsche school van de 18de eeuw, die van Hemsterhuis en Valckenaer, kwam gedeeltelijk door Bentleys invloed, gedeeltelijk door eigen neiging geheel in hetzelfde spoor. Van eenige geringschatting van historische studiën was geen sprake. Integendeel bleven zich verdienstelijke geleerden nog steeds op het behandelen van de historische stof toeleggen, doch in hoofdzaak bleef dat noten-geleerdheid en aan de verdere ontwikkeling der wetenschap werd bovenal in die andere richting gearbeid. Zonder den arbeid der Hollandsche philologen echter zou men vele der beste litteraire kunstwerken, vooral van het oude Griekenland, nooit goed hebben leeren verstaan. Was het juist of niet dat men het daarmee niet te licht meende te moeten opnemen?

Toch lag het werk van den grooten Perizonius nog onvoltooid en niemand dacht er aan, dat bij slot van rekening dat toch weer moest worden opgevat. Niemand vermoedde zelfs dat Perizonius iets anders was dan een bekwaam professor in de letteren en welsprekendheid. Inmiddels echter had de dogmatische geest van de 17de eeuw voor den sceptisch-kritischen van de 18de eeuw plaats gemaakt. Het verstand begon vooral ook zich zelf te beschouwen, en te vragen of het nu wel altijd zoo onfeilbaar zeker tot de waarheid gevoerd had. Men daagde met zeker welgevallen alles, wat men tot nog toe geloofd had voor den rechterstoel zijner rede; deze verloor haar souvereiniteit niet, doch werd thans meer rechter dan ziener. Geheel een kind van dien tijd was de geestrijke Franschman Louis de Beaufort, die eene verhandeling schreef over de onzekerheid der oude Romeinsche geschiedenis. De hoofdzaak was natuurlijk bij de Beaufort aan te toonen, dat wij eigenlijk van die zaak maar heel weinig weten, en buiten twijfel had zulk een kritiek de groote verdienste, dat zij aan dogmatische vastheid van overtuiging voor goed een einde maakte. De Beaufort's opmerkingen waren ook dikwijls volkomen juist. Doch om de

wetenschap verder te brengen waren er gansch andere geestelijke krachten noodig dan een sceptisch rationalisme. Deze traden dan ook op, en wel van eene zijde vanwaar toen ter tijd gewoonlijk geen nieuw licht verwacht werd, namelijk van Duitschland.

Hiermee echter loopt ons verhaal ten einde. Wij wilden doen zien, hoe de studie der oudheid vooral in de kringen der hervorming zich ontwikkeld heeft. Thans echter volgt eene geheele tooneelwisseling. De verdere ontwikkeling onzer wetenschap valt bovenal samen met de verheffing van het Duitsche denken in de laatste helft der vorige eeuw. Dat zij de stof voor eene latere schets.

A.E.J. HOLWERDA.

Mensch of automaat?
Inleiding tot eene studie over het Hypnotisme.

De steeds voortgaande uitbreiding der feitenkennis op elk gebied der wetenschap brengt ons meer en meer in de noodzakelijkheid om ten haren opzichte arbeidsverdeeling toe te passen. Het steeds meer in bijzonderheden afdalend onderzoek, dat voor elk onderdeel der wetenschap eene speciale voorbereiding, eene eigene techniek eischt, neemt den onderzoeker zoo geheel in beslag voor het terrein, waaraan hij zijne krachten wijdt, dat hij welhaast een vreemdeling dreigt te worden in de nabuurschap van zijn arbeidsveld.

Ligt de tijd reeds betrekkelijk verre achter ons, waarin de physiologiae professor tevens de voorganger was op het gebied der chirurgie; kunnen wij ons thans reeds niet wel meer voorstellen, dat één man tegelijker tijd de eerste mocht heeten in kennis van plant- en dierkunde: geheel en al een feit uit de grijze historie werd voor ons de vereeniging in één man, in één onderzoek, in ééne tak van wetenschap, van natuurkennis en zedeleer. Reeds voor eeuwen scheen de algeheele scheiding tusschen natuurwetenschap en bespiegelende wijsbegeerte een voldongen feit. Sleepte overal die immer voortgezette verdeeling van ons weten in vakken en vakjes éénzijdigheid als noodzakelijk gevolg na zich, zij benadeelde in hooge mate, en niet het minst door die eeuwenoude scheiding, de poëzie en de waarheid.

De poëzie, die tracht ons het geheel als zoodanig te doen kennen, werd vaak geschonden door de verdeeling en ontleding der natuur. Onmisbaar waren deze om tot juiste kennis te geraken; maar even onmisbaar is voor den wetenschappelijken ontleder het besef, dat het slechts deelen zijn, die hij beschouwt,

dat slechts het geheel, het bestaande in zijn' samenhang, recht heeft op onze onverdeelde belangstelling.

De waarheid moet schade lijden door eene te groote vereering der detailkennis; immers zoowel de natuuronderzoeker als de theoloog, gedreven door de, hen toch te machtige, zucht om zich een beeld van het geheel te vormen, maken zich uit de resultaten van hunne studie, met verwaarloozing van hetgeen daarbuiten ligt, eene caricatuur daarvan, vereeren het geraamte der wetenschap, dat slechts door toevoeging van het ontbrekende tot een levend en levenwekkend organisme kan worden.

De hier aangeduide kwaal schijnt, zooals ik zei, nog steeds toe te nemen; toch meen ik dat sommige verschijnselen ons recht geven te vermoeden, dat zij hare eigene genezing met zich zal brengen.

Het gaat den onderzoekers op verschillende terreinen als mijnwerkers, die in twee, ver uitéénliggende, schachten zijn afgedaald. Beide partijen wroeten met hamer en houweel voort, en graven zich gangen, welke voor hen hare beteekenis slechts ontleenen aan haren samenhang met de schacht, die ze bereikbaar maakt. Plotseling echter hooren zij, daar recht voor zich een gedruisch, een kloppen en hameren daar in dien nog ondoorboorden wand. Het wordt sterker en sterker, en welhaast doet een forsche houweelslag de gruizelen vallen naar beide zijden; de arbeiders hebben elkander ontmoet; uit twee richtingen stroomen licht en lucht in de duisternis.

Hoe meer elke wetenschap doordringt in de kennis van het voorwerp harer onderzoekingen, hoe meer men door haar ook tot hen nadert, die langs andere wegen, met andere middelen, tot andere doeleinden hetzelfde voorwerp onderzochten.

Eigenaardig past deze beschouwing, naar het mij voorkomt, op het deel der wetenschap, dat zich de kennis van den menschelijken wil ten doel stelt.

De samenhang der menschelijke handelingen met hare oorzaken of motieven is van verschillende zijden tot een voorwerp van onderzoek gemaakt. De onderzoekers daalden, geheel afzonderlijk, ja zelfs met een' minachtenden glimlach tegen elkander op de lippen, in de physische en metaphysische schacht neêr. Men klopt en hamert van beide zijden, zonder aan elkander te denken. Kan men echter ontkennen dat het geruisch uit de eene mijn langzamerhand tot de andere doordringt? Wel is

waar, mogen wij met recht betwijfelen of ooit de slag vallen zal, die beide partijen tot één brengt; nochthans gevoelen wij dat wij nevens en nabij elkander arbeiden, en dat wij, bovengekomen in het volle licht, de delfstoffen naast elkander mogen leggen, met elkander mogen vergelijken, die elk voor zich opgroef.

Ik wil trachten iets te doen zien van het langs physischen weg verkregene. Het zal, naar ik meen, veel gelijken op hetgeen ook langs anderen weg werd bovengebracht.

I.

Onze betrekking tot de buitenwereld is van tweeërlei aard: passief en actief. De buitenwereld werkt op ons in; wij werken op haar terug. Ons leven is eene Rekening-courant met haar. Boven aan de Debetzijde staat het 'Saldo A^{o} P^{o}', de erfenis van het voorgeslacht, daaronder al wat aan prikkels en indrukken tot ons kwam, alle stof, die wij assimileerden, alle beweging, die eenigen invloed op ons uitoefende. Aan de Creditzijde komt voor al wat van ons uitging, physisch en psychisch; onze persoonlijkheid is het Saldo, en de rekening sluit altijd.

De waarheid, dat geene stof, geene kracht ooit verloren gaat, is genoeg tot ons bewustzijn doorgedrongen om deze vergelijking duidelijk en aannemelijk te doen zijn voor een ieder, zoolang wij haar uitsluitend toepassen op de materieele zijde van ons bestaan, op ons lichaam in de meest beperkte beteekenis. Minder duidelijk zal zij aan sommigen wellicht voorkomen met het oog op het niet door maat en gewicht te bepalen deel van ons leven, op ons intellect, op onzen geest.

Hoewel het moeielijk, ja, naar het mij voorkomt, onmogelijk is zich beiden, geestelijk en lichamelijk leven, gescheiden te denken, heeft toch het dualisme te dezen aanzien in ons spraakgebruik zoo zeer vasten voet verkregen, dat het nog volstrekt niet overbodig is telkens te herhalen, dat beiden door ééne zelfde wet, die der causaliteit worden beheerscht, dat bij beiden aanwinst, groei, vooruitgang slechts mogelijk zijn door aanvoer van buiten; dat bij beiden elke invloed, naar buiten uitgeoefend, met verlies gepaard moet gaan. Wij zijn gewoon geraakt aan de voorstelling van de éénheid van kracht en stof; wij leerden deze beide woorden beschouwen als de benamingen

van twee, niet nader te omschrijven, verschijningswijzen van het bestaande. Voor het bewustzijn echter, de voorwaarde van psychisch leven, zijn wij nog steeds geneigd eene zekere zelfstandigheid te vindiceeren, afgescheiden van kracht, van stof. Zeer zeker blijft het raadsel eeuwig onopgelost en onoplosbaar: hoe bewustzijn kan ontstaan? in welke verhouding het staat tot beweging, tot ruimte? Niet minder waar echter blijft dit voor de vraag: van waar beweging? hoe verhoudt zij zich tot de stof?

Op al die vragen past geen ander bescheid dan *du Bois-Reymond*'s trotsch en demoedig: i g n o r a b i m u s . Wanneer wij echter slechts vooropstellen, dat wij niet trachten iets te verklaren; doch slechts conventioneel eene uitdrukkingswijze kiezen, die verdere samenspreking mogelijk maakt, dan schijnt mij de voorstelling aanbevelenswaardig van stof, kracht en bewustzijn als de drie verschijningswijzen van het door ons eeuwig onbegrepen bestaande.

Men gevoelt, wat wij bedoelen, wanneer wij zeggen, dat er groote kracht huist in gindsche rots, die, als logge massa, voor den oppervlakkigen beschouwer slechts het begrip ‘stof’ vertegenwoordigt. Wij bedoelen dat daar omstandigheden aanwezig zijn, die onder geschikte voorwaarden tot sterke beweging aanleiding kunnen geven. Wij onderzoeken niet hoe die kracht in die massa woont, doch trachten de voorwaarden te leeren kennen, waaronder de krachtsuiting tot stand komt.

Men gevoelt, wat ik bedoel, wanneer ik zeg, dat ik een helder bewustzijn kan verkrijgen van hetgeen mij omgeeft; niettegenstaande de best-gewapende onderzoeker in mijn geheele ik slechts verschijnselen van de kategoriëen ‘stof’ en ‘beweging’ zal vinden. Ik bedoel dat er in mij omstandigheden aanwezig zijn, die onder geschikte voorwaarden een helder bewustzijn in het leven kunnen roepen. Wij onderzoeken nu niet hoe dat bewustzijn in mij woont; doch trachten de voorwaarden te leeren kennen, waaronder het optreedt. Evenmin onderzoeken wij of, en zoo ja hoe, er bewustzijn zetelen kan in eenige massa, wier bewustheid, zoo zij bestaat, nimmer door ons kan worden waargenomen.

Voor onze medemenschen, en tot zekere hoogte ook voor de dieren, besluiten wij tot het bestaan van bewustzijn uit de analogie van de uitingen, die wij bij hen waarnemen, met die, welke, van ons zelven uitgaande, door ons als gevolgen van

ons bewustzijn plegen te worden beschouwd. Uit dien hoofde kunnen onze medemenschen en ook dieren voor ons geschikte hulpmiddelen zijn bij het onderzoek naar de voorwaarden van het ontstaan van ons bewustzijn; aangezien wij het bij hen gevondene bij anologie weder op ons zelven overbrengen.

Uit het ontbreken dier analogie mogen wij echter niet tot het ontbreken van bewustzijn besluiten. Wij stellen in het al of niet aanwezig zijn daarvan nochthans geen belang, waar het voorwerpen betreft, voor het maken van dergelijke gevolgtrekkingen bij analogie, ongeschikt. Wij nemen slechts ons eigen bewustzijn waar; of liever onze waarneming bestaat slechts in de wijzigingen van o n s bewustzijn. Ik noem nu het bewustzijn eene verschijningswijze van het bestaande, die v o o r o n s slechts i n o n s bestaat.

Wij zijn gewoon de opéénvolgende wijzigingen van ons bewustzijn in tweëerlei zin uit te leggen. Voor een deel beschouwen wij ze als directe gevolgen van buiten ons plaats grijpende veranderingen en bewegingen. Voor een ander deel schrijven wij daaraan eene zekere spontanëiteit toe, en zien wij daarin als het ware autochtone voortbrengselen van het bewustzijn-zelf. In het eene geval spreken wij van w a a r n e m e n , in het andere van d e n k e n . Als ik zeg: ‘ik neem een appel waar’ dan bedoel ik daarmede dat ik de wijziging van mijn bewustzijn, het ontstaan der voorstelling ‘appel’ toeschrijf aan het werkelijk bestaan van dat voorwerp buiten mij, aan eene beweging daarvan uitgaande, en inwerkende op mijn bewustzijn. Zeg ik daarentegen: ‘ik denk mij een appel’ dan bedoel ik daarmede dat ik die wijziging van mijn bewustzijn, het ontstaan dier voorstelling toeschrijf aan eene, van de buitenwereld onafhankelijke, werking van dat bewustzijn. Strikt genomen mogen wij geene dier beide verklaringen absoluut steekhoudend noemen. Wat wij weten is slechts dat er wijziging in ons bewustzijn plaats heeft, het bewustzijn kan niet in staat zijn zich zelf aan zich zelf te verklaren. Evenmin echter mogen wij eene dier beide verklaringen absoluut onwaar noemen. Wij staan hier weder aan de grenzen onzer zekerheid, en kiezen ons eene verklaring met betrekkelijken willekeur. Hierbij echter is het wenschelijk consequent te blijven, en niet nu eens de eene, dan weder de andere verklaring te hulp te

roepen. Theoretisch nu moge het idealisme getracht hebben alle wijzigingen van het bewustzijn autochtoon te noemen; praktisch heeft zeker niemand die leer ooit tot de zijne gemaakt. Alle philosophie ten trots blijft de menschheid gelooven in een causaalverband tusschen veranderingen, bewegingen in de buitenwereld en wijzigingen van het bewustzijn; waar zij zich nog met eene spontanëiteit der voorstellingen als verklaring zoekt te behelpen, daar ontbreekt haar niets anders dan het inzicht in de wijze, waarop de buitenwereld op het bewustzijn inwerkte. Elke stap tot uitbreiding harer kennis in dit opzicht versterkt haar in de meening, dat het bewustzijn is de spiegel van de buitenwereld, dat de in het eene optredende wijzigingen correspondeeren met adaequate veranderingen in de andere. Wij gelooven steeds meer in eene realiteit beantwoordende aan de voorstellingswereld. Waar dit geloof op schijnbare bezwaren en tegenstrijdigheden stuit, ervaren wij steeds dat wij de fout begingen van de grens tusschen bewustzijn en buitenwereld verkeerd te trekken. Tot deze behoort al het bestaande, onze eigene persoon niet uitgesloten. Aan de andere zijde der grens ligt - het bewustzijn *tout court*; niet eene hersencel, een stofdeeltje, een kracht; maar het bewustzijn, kennend zonder gekend te worden. IJdel is het pogen deze grens van ons weten te overschrijden; de moleculair-beweging in onze hersencellen, gesteld al dat zij voor onze waarneming geheel en al toegankelijk ware, is nog geene psychische werking; maar - zij gaat, naar wij mogen aannemen, daarmede gepaard. Eene steeds voortgezette, gelijktijdige studie der nevens elkander gaande physische en psychische verschijnselen zal derhalve de uitspraak blijven bevestigen: ‘In 's Innere der Natur schau't kein erschaffner Geist’; zij zal echter eveneens steeds meer den mensch recht geven met den dichter te juichen: ‘Freue dich, höchster Geschöpf der Natur! Du fühlest dich fähig Ihr den höchsten Gedanken, zu dem Sie schaffend sich aufschwang, *nach* zu denken.’

II.

De grondtype van al wat leeft is de cel. In een klompje stof van bepaalde samenstelling, protoplasma genaamd, is, hoe weinig zijn leven ons leven schijnt te zijn, de kiem gelegen

van al wat gevoelen, werken, willen, denken heet. Den eersten aanleg van al die functiën vinden wij in de prikkelbaarheid van het protoplasma. Een prikkel, op dit stofklompje inwerkend, 't zij die prikkel drukking, warmte, electriciteit heete, of met eenigen anderen naam worde genoemd, brengt verandering daarin te weeg. Die verandering is òf alleen inwendig, òf tegelijkertijd ook uitwendig; d.w.z. de verandering betreft slechts de verhouding der moleculen, waaruit de cel is opgebouwd, onderling, of zij doet zich ook gevoelen buiten de ruimte door de cel ingenomen. Het eerste kan zonder het laatste, dit niet zonder het eerste het geval zijn. De wijziging, door eenigen prikkel in de moleculaire samenstelling gebracht, kan beantwoorden aan verschillende vormen van beweging, en is niet noodzakelijk van den aard van den inwerkenden prikkel afhankelijk. Zoo kan b.v. een prikkel van eenvoudig mechanischen aard verandering brengen in de chemische samenstelling der cel, in den aggregatietoestand van haren inhoud, in de temperatuurs- en electrische verhoudingen, binnen in haar heerschende. Beneden eene zekere intensiteit blijvende hebben al deze bewegingsvormen slechts betrekking op het inwendige leven der cel. Daarboven stijgende maken zij zich bemerkbaar ook buiten de door de cel ingenomen ruimte. Deze uitwendige reactie kan eveneens uit de verschillende bewegingsvormen bestaan. De cel kan zich bewegen, mechanisch terugwerken op hare omgeving; zij kan stoffen uitscheiden, resp. in zich opnemen, en daardoor scheikundigen invloed uitoefenen; zij kan de temperatuur harer omgeving wijzigen, electrische verschijnselen te weeg brengen, enz. Al deze uitwendig waarneembare bewegingen echter zijn niet het directe gevolg van den prikkel, zij vloeien voort uit de voorafgegane inwendige veranderingen; deze doen de uitwendige reactie aanhouden, ook bij het eindigen van den prikkel, totdat zij weder geneutraliseerd zijn, althans gedaald beneden de intensiteit, die zij hadden verkregen op het oogenblik dat de uitwendige reactie begon. Dit regressieve proces, deze terugkeer der cel tot nabij den toestand, zooals die was vóór de prikkeling, is een gevolg van de uitwendige reactie, die de kracht verbruikt, welke door den prikkel was aangevoerd. Bij deze werkzaamheid worden er in de cel steeds stoffen gevormd, vreemd aan hare oorspronkelijke samenstelling. De stofwisseling, waarvan de voeding een onder-

deel is, en die steeds iedere levensuiting vergezelt, doet deze stoffen verdwijnen, en onder daartoe geschikte voorwaarden vervangen door die, waaruit de cel in den toestand van rust bestaat. Absolute rust nu is voor een levend wezen ten eenenmale onbestaanbaar, zoodat altijd een nieuwe prikkel den vorigen zal opvolgen, voor het spoor van dezen in de celconstitutie geheel is uitgewischt. Zoodoende wordt daarin, zij het ook op voor ons onleesbare wijze, de geschiedenis der cel genotuleerd.

Het vorenstaande had betrekking op eene geheel op zich zelf staande cel. Aan dezelfde wetten echter, als waaraan deze onderworpen is, gehoorzamen ook die, waaruit de organen onzer betrekkingsverrichtingen (ons zenuw- en spierstelsel) zijn opgebouwd. Door de nabijheid, onmiddelijke aanraking of verbinding der cellen onderling, wordt echter ook de aard harer werkzaamheid gewijzigd. Natuurlijk zal de uitwendige reactie der eene cel weder als prikkel voor de andere kunnen optreden, en ook op die wijze zal een prikkel kunnen worden v o o r t g e l e i d . Het is echter niet deze wijze van voortgeleiding, die ons in de eerste plaats belang inboezemt. De geleiding, die in het bizonder dezen naam verdient is een gevolg van de inwendige reactie. Tot recht begrip hiervan moeten wij nochthans de inrichting en verbinding der zenuw- en spierelementen eenigszins nader beschouwen.

De hoofdmassa van het zenuwstelsel ligt besloten in de beenige holten van den schedel en de ruggegraat, en draagt aldaar, gelijk bekend is, de namen resp. van hersenen en ruggemerg. Uit deze beide ontspringen dikke strengen, die, in steeds fijner wordende vezelen zich verdeelend, met hare fijnste vertakkingen zich naar alle deelen en plaatsen des lichaams begeven. Even als al onze organen is ook het zenuwstelsel geheel uit cellen opgebouwd, die op de eene plaats min of meer gedrongen van vorm met den naam van z e n u w c e l l e n worden bestempeld, op andere plaatsen een lang gerekt, draadvormig voorkomen hebben, en zich tot draden, buisjes, z e n u w v e z e l e n vereenigen. Deze zenuwcellen liggen voornamelijk in hersenen en ruggemerg, terwijl de bovengenoemde strengen, gewoonlijk kortweg zenuwen geheeten, hoofdzakelijk uit die zenuwvezelen bestaan.

Zulk een zenuwcel is een klompje stof van onregelmatige (stervormige, peervormige) gedaante, uit welks omtrek twee of

meer draadvormige uitloopers te voorschijn komen, die elk met een zenuwvezel in verband staan. Een deel dier vezelen verbindt de zenuwcellen onderling, een ander deel stelt deze in verbinding met de organen onzer zintuigelijke waarneming, zooals die zich in het oog, het oor, de huid enz. bevinden; een derde deel eindelijk loopt van de cellen naar de spieren en de andere organen, welke ieder naar zijn aard beweging, vechtafscheiding en dergelijke te voorschijn roepen. Dat ook deze laatste uit cellen bestaan, vloeit uit het bovengezegde reeds voort.

Het verband nu van de zenuwvezel met het waarnemingsorgaan ter eener, met de spier ter anderer zijde, en met de zenuwcel in de derde plaats, is zoo innig, dat deze deelen met elkander in zekeren zin een geheel vormen. De inwendige celwerking, door prikkeling van het waarnemingsorgaan opgewekt, plant zich onmiddelijk voort langs de geheele opgenoemde reeks, zonder dat zich noemenswaarde uitwendige reactie openbaart alvorens de prikkel aan het einde van die reeks, in de spier, is aangekomen. Daar ontstaat onder den invloed van dien voortgeleiden prikkel samentrekking, beweging. Wij drukken dit gewoonlijk uit door te zeggen: de in het waarnemingsorgaan opgevangen prikkel wordt voortgeleid naar de zenuwcel, en brengt deze tot verhoogde werkzaamheid (centripetale geleiding). De meerdere activiteit der zenuwcel treedt nu als zelfstandige prikkel op, wordt door de daartoe aangewezen zenuwvezel naar de spier overgebracht, en doet deze zich samentrekken (centrifugale geleiding).

Het aannemen van de zenuwcel als middelpunt der geschetste reeks, en het onderscheiden van den weg, door den prikkel afgelegd, in een centripetaal en een centrifugaal gedeelte heeft niet alleen of ook maar hoofdzakelijk ten doel het beschrijven daarvan gemakkelijker te maken. Indien het juist zou zijn den ganschen weg tusschen waarneming en spierbeweging uitsluitend voor te stellen als eene geleidingsbaan, dan zou onze reactie tegenover de van de buitenwereld uitgaande prikkels op ééne lijn moeten kunnen worden gesteld met de verhouding van een thermometer tegenover de temperatuurswisselingen, met die van een peilschaal tegenover de schommelingen van eb en vloed. Wij weten echter integendeel dat wij wel reageeren op uitwendige prikkels, maar dit doen

op eene min of meer zelfstandige wijze. Die zelfstandigheid is in de zenuwcel gehuisvest. In de centripetale baan wekt de prikkel inwendige celreactie op, slechts bestaande binnen de door haar ingenomen ruimte, en geleidelijk van de eene cel overgaande op de opvolgende, waarmede zij door aanraking of vergroeiing samenhangt. In de zenuwcel wordt eveneens inwendige verandering veroorzaakt, zoowel door dien centripetalen prikkel als door de invloeden, die van de andere zenuwcellen, waarmede zij verbonden is, afkomstig zijn. Uit de combinatie van deze allen komt de impulsie voort, die langs de centrifugale baan wederom door middel der inwendige celreactie voortgeleid, de levenswerkzaamheid der spiercellen te voorschijn roept. Deze, het is waar, worden daardoor zeer belangrijk gewijzigd met betrekking tot hare inwendige (chemische) samenstelling; het meest in het oog loopend is bij haar echter de uitwendige reactie, de vormverandering, verkorting, samentrekking. Deze zou aan de sterkte van den oorspronkelijken prikkel evenredig moeten zijn, indien niet de combinatie van invloeden, die in de zenuwcel plaats vindt, hier wijzigend tusschen beiden trad, en die samentrekking ondergeschikt maakte aan tal van prikkels, uit verschillende lichaamsstreken afkomstig. Aangezien nu, gelijk wij hierboven zagen, de uitwendige celreactie tevens bevorderlijk is aan de terugvorming der geprikkelde cel tot haren oorspronkelijken toestand, zoo ligt het voor de hand dat niet alleen de spierwerking het gevolg moet heeten van de werkzaamheid der zenuwcellen; maar gene ook voor deze noodzakelijk is, om ze althans eenigermate hare constante samenstelling te doen behouden. De materiëele grondslag voor de zelfstandigheid der zenuwcel moet dus gezocht worden in haren samenhang met andere zenuwcellen, terwijl de verbinding met het spierweefsel mede bijdraagt tot instandhouding harer eigenaardige samenstelling, harer individualiteit.

Het vorenstaande stelt eenigermate in het licht wat wij hebben te verstaan onder den stroom, die de zenuwen doorloopt. Die stroom nu is noodzakelijk voor de instandhouding van het leven, althans van de werkzaamheid, der boven omschreven organen. Het spreekwoord ‘rust roest’ is daarop met volle kracht van toepassing.

Men pleegt te zeggen dat de voeding het leven onderhoudt,

en weder aanvult wat bij en door den arbeid is verloren gegaan. Ik zal niet bepaald beweren, dat men hiermede eene onwaarheid zegt; maar ik meen toch minstens evenveel recht te hebben tot eene lijnrecht tegenoverstelde uitspraak, en te mogen zeggen: de prikkels onderhouden het leven der cellen, dat onder den invloed der voeding zou dreigen verloren te gaan. Cellen toch, die in meer dan normale rust verkeeren, verhouden zich tegenover dien toestand als menschelijke wezens. Terwijl zij veranderingen ondergaan, waarbij ziekelijke vetvorming eenen hoofdrol speelt, verliezen zij de capaciteit, die de eigenlijke voorwaarde van haar leven is, n.l. de prikkelbaarheid. Dit proces, hetwelk met den naam ‘vettige ontaarding’ wordt bestempeld, laat van de cel niets overig dan een klompje, nog wel ‘organische’; maar niet meer ‘georganiseerde’ stof. Dat de afwezigheid van den bovenbeschreven zenuwstroom dit proces veroorzaakt laat zich op eigenaardige wijze aantoonen. Snijdt men eene dikke zenuwstreng, waarin zoowel centripetale als centrifugale vezelen verloopen, door, dan bevindt men na eenigen tijd dat de eersten van de snijvlakte tot aan de cel op zoo danige wijze zijn ontaard, terwijl hun voor de snijvlakte gelegen deel, dat nog van uit het waarnemingsorgaan kon worden geprikkeld, ongeschonden bleef. De centrifugale vezelen daarentegen behielden hunnen normalen aard van de cel tot aan de snijvlakte, zij ontvingen aanvankelijk nog prikkels uit de cel; hun peripherisch uiteinde echter, zoowel als de daaraan verbonden spiervezel stierf op de genoemde wijze af. Na eenigen tijd ondergaat ook de cel hetzelfde lot, en deelt daarin tevens het gespaarde deel van den centrifugalen vezel. Al blijft dus de voeding, de stofwisseling, noodzakelijk voor de instandhouding der cel; de prikkel, de arbeid is het niet minder. Trouwens, laat ons het erkennen, feitelijk zijn deze beide levensvoorwaarden niet te scheiden. Voeding gaat steeds in meerdere of mindere mate met prikkeling gepaard, en ook prikkeling zonder voeding is op den duur onmogelijk. Denken wij ons echter een oogenblik, en theoretisch onjuist is dit wellicht niet, stofwisseling en prikkeling als antagonisten tegenover elkander geplaatst, terwijl het hare strijd is, die het leven onderhoudt; dan treft ons het paralellisme tusschen deze tegenstelling, en die van stof en kracht, massa en beweging; en gevoelen wij ons geneigd tot de stelling: de verschijnselen, die het begrip

‘stof’ vertegenwoordigen, en die, welke aan de algemeene voorstelling ‘kracht’ beantwoorden, moeten in eeuwigen wedstrijd elkander in evenwicht houden, zal het bestaande zich onder den vorm van ‘leven’ aan ons voordoen.

Zijn de woorden: antagonisme, strijd, wedstrijd hier juist gekozen, of behoorde er van bondgenootschap, eenstemmigheid, samenwerking sprake te zijn? Ik weet het niet. Waar verschillende, in verschillende richting werkzame invloeden, op ééne zaak zich doen gelden, daar spreken wij van strijd wanneer de met die invloeden beoogde doeleinden eveneens aan elkander tegenovergesteld zijn; zelfs bij verschil van middelen noemen wij daarentegen samenwerking het tot één doel inwerken op dezelfde zaak. Waar nu, zooals in dezen, van een doel geen sprake kan zijn, immers daartoe ontbreekt ons de kennis van een al-regeerend bewustzijn, daar mogen wij tusschen beide benamingen *ad libitum* kiezen, indien wij slechts hare beperkte beteekenis voor oogen houden. Hier nu koos ik het woord ‘strijd’ slechts om nadruk te leggen op het uitéénloopende in de werkingswijze van beide invloeden.

Het hoofddoel onzer beschouwing is, als boven gezegd, de kennis van den wil, en onlogisch zal het wel niet zijn te vermoeden, dat wij, om daartoe te geraken, veeleer zullen moeten uitgaan van de zelfstandigheid, die de cel bij het uitoefenen harer functie ten toon spreidde, dan van hare automatische reactie op den aangebrachten prikkel. De physische methode echter, die wij bij dat onderzoek wenschten te volgen, brengt ons in aanraking met feiten, waarin de verschijnselen tot de categorie bewustzijn behoorend, langs welke wij, van de zelfstandigheid der cel uitgaande, het inzicht in het wezen van den wil zullen moeten naderen, zoo innig zijn samengeweven met die van de categoriën stof en kracht, dat wij vooraf deze laatsten zoo goed mogelijk zullen moeten kennen en elimineeren, om door uitsluiting daarvan te komen tot eene waardeering van den invloed van het bewustzijn.

Nemen wij als middel daartoe de waarneming eener levensuiting te baat, bij welke het bewustzijn slechts in zeer geringe mate betrokken is, en die zich uit de wisselwerking van stofwisseling en prikkeling grootendeels laat verklaren.

Wanneer gij u tegenover een ander persoon plaatst, en, b.v. door middel van een spiegeltje, een sterk licht in zijn oog

doet vallen, dan neemt gij waar dat de kleine zwarte cirkel in dat oog, de oogappel, nog kleiner wordt. De lichtprikkel treft in het netvlies, dat de binnenzijde van den oogbol bekleedt, de uiteinden van den gezichtszenuw, die door den hun eigenen bouw geschikt zijn om inwendig te reageeren op de lichttrillingen, die op andere organen geene of hoogstens eenen zeer geringen invloed uitoefenen. Hunne reactie wordt langs den gezichtszenuw voortgeleid naar eene groep van zenuwcellen, die op hare beurt van die reactie den terugslag ondervindt, en niet ver van het middelpunt van den schedel gelegen is. Overbodig is het zeker hierbij nog eens te wijzen op de omstandigheid, dat de in de zenuw opgewekte soort van beweging met die, waarvan de oorspronkelijke prikkel uitging, niets te maken heeft. Dit toch is voldoende klaar als wij het enkel uitdrukken in andere woorden, en zeggen: het licht dringt niet als zoodanig in de hersenholte door.

De, in de zooeven genoemde celgroep voortgebrachte, werkzaamheid wordt langs daartoe beschikbare zenuwvezelen overgebracht op eene tweede groep, waaruit de centrifugale baan voortkomt, die eindigt in de spiervezelen, welke cirkelvormig rondom den oogappel liggen in het, bij verschillende personen verschillend gekleurde, regenboogvlies. De samentrekking dezer vezelen doet de cirkelvormige opening van dat vlies, den oogappel, kleiner worden, en wel in meer of minder mate naarmate de lichtprikkel sterker of zwakker was. De voedingstoestand van de zenuwcellen en de zenuw- en spiervezelen komt hierbij zeer zeker in aanmerking; door dezen echter en de sterkte van den prikkel is de genoemde beweging volkomen bepaald. Niettegenstaande de celgroepen, die hierbij in het spel waren, wel degelijk met andere zijn verbonden, is hier toch van zelfstandigheid der celwerking in bovenbedoelden zin geen sprake. De pupilvernauwing, resp. verwijding, is, binnen zekere grenzen, evenredig aan de meerdere of mindere intensiteit der in het oog dringende lichtstralen, en volgt op den prikkel met noodzakelijkheid, automatisch. Zonder dien prikkel blijft zij ook even noodzakelijk uit.

Stellen wij ons nu zelf in de plaats van den persoon, aan wiens oog wij deze waarneming deden, nemen wij daarmede het bewustzijn op in den kring onzer beschouwing, dan moeten wij als resultaat daarvan aanstonds aanmerken de l i c h t w a a r-

neming, die van den aangebrachten lichtprikkel het gevolg is. De invloed van dezen bepaalde zich dus niet tot de voortgebrachte spierbeweging; maar had tegelijkertijd een psychisch effect. In den spiegel ziende bij opéénvolgende sterke en zwakke verlichting kunnen wij tevens de bewegingen van den pupil aan ons eigen oog waarnemen. Zonder dit hulpmiddel nochtans worden die bewegingen ons niet bewust. Zij geschieden buiten ons bewustzijn om, dat uit dien hoofde aan haar optreden ook geen deel kon hebben. Door den naam reflex, waarmede dergelijke bewegingen worden bestempeld, wordt zeer juist uitgedrukt, dat zij als het ware eene weerkaatsing zijn, een terugwerpen op de buitenwereld van de beweging, die zij ons toekaatste. Uit het feit, dat wij het licht waarnemen, blijkt dat wij niet alles teruggaven wat wij ontvingen, dat een gedeelte daarvan door ons werd achtergehouden, opgenomen in ons ik. Dit deel is eveneens evenredig aan de sterkte van den prikkel, immers: zooveel te sterker het licht, des te sterker werd ook onze waarneming daarvan. De beweging, die wel werd opgevangen, doch niet als beweging werd teruggegeven, werd bewust. Men lette wel dat ik niet schreef: de beweging wordt bewustzijn. Beweging wordt evenmin bewustzijn, als stof beweging wordt. Zij heeft echter in eenig orgaan veranderingen teugevolge, die gepaard gaan met bewustzijn. Dit orgaan hebben wij te zoeken aan de convexe oppervlakte der hersenen, in de zoogenaamde hersenschors.

De celgroep, die door den van het zintuig uitgaanden prikkel het eerst werd aangedaan, staat met de zenuwcellen, in de hersenschors gelegen, op gelijke wijze door uitloopers en zenuwvezelen in verbinding, als zij aan de andere zijde door deze verbonden werd aan het zintuig, en aan de celgroep, van welke de prikkel tot beweging naar de spieren uitging. De stroom dus, door den lichtprikkel te voorschijn geroepen, kan zich in die eerste celgroep in twee deelen splitsen; hij kan twee wegen inslaan: die, welke tot bewustzijn, en die, welke tot beweging leidt. Het deel, dat den laatstgenoemden weg volgt, vindt aan het uiteinde daarvan de spiercel, die in hare uitwendige reactie, in het daartoe noodige krachtverbruik aan de inwendige reactie de gelegenheid aanbiedt om te worden geneutraliseerd, om, als het ware, af te vloeien naar buiten. Die gelegenheid bestaat niet op dezelfde wijze voor het deel

van dien stroom, dat den eerstgenoemden weg, die naar de hersenschors leidt, insloeg. Nochtans kan er van te niet gaan van kracht, van beweging, geen sprake zijn; zij kan worden omgezet in eenigen anderen bewegingsvorm, doch nimmer te loor gaan. Er moet zich derhalve ook aan het einde van dezen weg een mechanisme bevinden, welks werking de aangevoerde kracht verbruikt. Bij aandachtige beschouwing valt ook werkelijk daar zulk eene inrichting waar te nemen, die bij ieder onzer ten allen tijde werkzaam is, en trouw de saldo's van ontvangen prikkels, die wij niet direct als reflexbewegingen in engeren zin teruggaven, in ontvangst neemt, verwerkt, en feitelijk weder aan de buitenwereld uitbetaalt. Die inrichting is gegeven in het bloedvatenstelsel, dat, gelijk wij weten, alle deelen van ons lichaam van voedsel voorziet, en in verband daarmede dan ook naar elk orgaan, en naar elk onderdeel daarvan, hoe gering ook, zijne fijne vertakkingen uitzendt. Den inhoud dier vaten vormt het bloedserum, eene vloeistof, die, zelf bijna kleurloos, aan de groote menigte der daarin zwevende bloedlichaampjes zijn roode kleur te danken heeft. De kleurstof dier bloedlichaampjes is tevens de draagster van de zuurstof, zonder welke geene verbranding, in den gewonen zin des woords, mogelijk is. In den wand van het bloedvat liggen spiervezelen, wier samentrekking het vat vernauwt, terwijl ook overigens de elasticiteit van dien wand aan de drukking van het met kracht voortgestuwde bloed aanzienlijken weerstand biedt.

Vernauwing van het vat doet, onder overigens gelijke drukking, de snelheid van den stroom toenemen, en geeft daardoor aan de bloedlichaampjes eene minder gunstige gelegenheid om hunne zuurstof aan de cellen, langs welke het vat loopt, af te geven. Het omgekeerde heeft plaats bij verwijding van het vat; daarbij zal derhalve, ceteris paribus, de oxydatie in de omgeving van het bloedvat sterker worden. De kleinste vaten, de zoogenaamde haarvaten of capillairen, vernauwen en verwijden zich niet op dezelfde zelfstandige wijze. Bij deze echter wijzigt zich de afgifte van zuurstof naarmate de roode bloedlichaampjes meer het midden houden van den stroom, die het haarvat doorloopt, of wel meer langs den wand daarvan gaan, daaraan eenigermate kleven, en zoodoende in hunnen gang worden belemmerd. In het laatste geval kan die afgifte grooter

worden. Een grootere aanvoer van zuurstof naar de cel heeft, onder overigens gelijke omstandigheden, krachtiger verbranding, intensiever leven in die cel ten gevolge. Niet alleen bij de hersencel; maar bij elke dierlijke cel kunnen wij waarnemen, dat prikkeling eener cel gevolgd wordt door vermeerdering van de hoeveelheid bloed, waarover zij voor hare voeding te beschikken heeft. Ons ontbreekt wel is waar het inzicht in de wijze, waarop de geprikkelde cel de bloedlichaampjes in de haarvaten tegen den wand drijft, ze tot zich trekt; maar toch hebben wij het recht te beweren, dat die belemmering van den bloedsomloop, die weêrstand tegen den bloedsdruk als eene uitwendige reactie der cel moet worden opgevat. Het deel dus van den zenuwstroom, dat in de richting naar de hersenschors afvloeide, vond ook daar de gelegenheid om te worden omgezet in physischen arbeid. Het zal wellicht niet overbodig zijn hierbij nog in het bijzonder te wijzen op de omstandigheid, dat dezelfde inwerking op den bloedstroom, die hier voor de hersenschorscel werd beschreven, ook uitgaat van de celgroep, waarin de prikkel het eerst aankwam, eveneens van die, welke haren prikkel uitzond naar de spieren, dat zij ook van de spiercellen kan worden waargenomen, dat zij derhalve niet eene speciale eigenaardigheid vormt van die cellen, in welke wij meenden den oorsprong van het bewustzijn te moeten zoeken. Het eenige, wat hierin karakteristiek zou kunnen heeten voor deze, is dat wij die inwerking tot nog toe als hare eenige physische levensuiting leerden kennen. Staat derhalve die aantrekking, op de bloedlichaampjes uitgeoefend, en de daaruit voortvloeiende verhoogde oxydatie op eenigerlei wijze in verband met het psychisch leven der cel, dan zullen wij geen recht hebben die psychische functie ons te denken als uitsluitend in de hersenschors gelocaliseerd; maar moeten wij die als eene algemeene eigenschap van iedere levende cel beschouwen[1]. Daarentegen zullen wij wel het recht hebben te vermoeden, dat in eene cel, die wij bijna geene andere functie dan deze zien verrichten, deze ook meer dan elders tot haar recht zal komen, met grootere intensiteit zal optreden.

1) Nog dezer dagen (in de te Keulen gehouden Versammlung deutscher Naturforscher und Aertzte) sprak *Prof. Meynert* uit Weenen deze meening uit in de woorden: ‘Bewusstsein ist eine fundamentale Eigenschaft des Protoplasmas.’

De uitingen van het bewustzijn, of liever datgene wat wij als uiting van bewustzijn opvatten, zien wij nu steeds gepaard gaan met die verhoogde oxydatie. Bovendien echter zien wij die uiting geheel of gedeeltelijk ontbreken daar waar, 't zij ten gevolge van een ziekteproces, 't zij tengevolge eener experimenteele operatie, de hersenschors geheel of gedeeltelijk buiten werking is gesteld, of ontbreekt. Uit dien hoofde noemen wij dit orgaan den hoofdzetel van het bewustzijn.

Ten einde te kunnen billijken, dat wij bij het onderzoek van de verschijnselen van het bewustzijn, aan de psychische functie der overige lichaamscellen slechts eene zeer ondergeschikte beteekenis toekennen, moeten wij een antwoord trachten te geven op de vraag: welke waarde de psychische levensuiting van eenige buiten de centraalorganen van het zenuwstelsel gelegen cel wel voor ons zou kunnen hebben?

Denkt u b.v. eene der cellen van de opperhuid, die uw geheele lichaam bedekt, begaafd met bewustzijn, hoe gering dan ook, wat gij haar theoretisch dan ook werkelijk niet kunt ontzeggen. Zoolang gij nu geene enkele reden hebt om aan te nemen, dat er tusschen die zelfbewuste epidermiscel, en hare naaste en meer verwijderde buren eenige psychische gemeenschap bestaat, zoolang de geleiding langs de zenuwvezelen zich aan ons enkel als een physisch verschijnsel doet kennen, zoolang is u dat plaatselijk bewustzijn volkomen onverschillig. Van de verhouding uwer eigene ‘ikheid’ tot die van het aangeduide celindividu kunt ge met betrekking tot hun psychisch leven zeggen, met *Hamlet*'s woorden: What's Hecuba to him, or he to Hecuba!

Alleen daar boezemt ons het psychisch leven der cellen belang in, alleen daar draagt het bij tot de vorming onzer psyche, tot ons ‘zelfbewustzijn’, waar de gelegenheid bestaat tot uitwisseling van psychische indrukken. Slechts daar waar de eene cel nevens hare waarneming van zich zelf tevens met andere cellen psychische gemeenschap heeft, alleen daar kunnen wij ons de woon- en werkplaats van ons geestelijk ‘ik’ denken.

Houden wij nu in het oog, dat alle deelen van ons lichaam, waar ook gelegen, hoe ook genaamd, door zenuwvezelen in verbinding staan met de centraalorganen van ons zenuwstelsel; dat alle indrukken, waar ook opgewekt, daar kunnen samen-

komen; dan zullen wij toegankelijk zijn voor de meening dat de psychische functie van de cellen dier centraalorganen tot een ‘zelfbewustzijn’, een ‘ikgevoel’ kan samenvloeien.

Het bewustzijn, door ons in het algemeen genoemd eene verschijningswijze van het bestaande; als voorwerp onzer belangstelling beperkt tot de psychische uiting van het protoplasmaleven alleen; verkrijgt voor ons zijne eigenlijke waarde eerst waar het als zelf bewustzijn, als de gecombineerde psychische uiting onzer hersenschorscellen, optreedt.

Ofschoon eerst de samenwerking van een ontelbaar aantal onderdeelen dit zelfbewustzijn doet ontstaan, is toch deze samenwerking zoo innig, de daaruit geboren éénheid zoo sterk, dat voor onze eigene innerlijke waarneming die onderdeelen nagenoeg geheel op den achtergrond treden, en die éénheid ze ten eenenmale in de schaduw stelt. Op welke wijze deze samenwerking tot stand komt moet nog volledig onbekend heeten. Er zijn echter in den laatsten tijd door middel van nieuwe onderzoekingsmethoden organen ontdekt, die wellicht bij het ontstaan dezer éénheid uit hare elementen werkzaam zijn. Wij komen daarop nader terug, doch hebben eerst nog na te gaan of wij werkelijk in de hersenenschorscel het einde mogen zien van den weg door den prikkel afgelegd; dan wel of ook van daaruit nog andere wegen openstaan dan de reeds beschrevene, die den invloed van dien prikkel op andere cellen kunnen overbrengen.

III.

Wanneer wij, bij heldere lucht en sterken zonneschijn aan de zeekust staande, een schip, dat op eenigen afstand zich bevindt, willen beschouwen, dan zijn wij wel verplicht, bij het staren daarop, eene groote hoeveelheid licht, van alle zijden weêrkaatst, in ons oog op te vangen. Daarbij zal, evenals in het straks genoemde voorbeeld, de pupil zich samentrekken; maar wij zullen bovendien nog een ander middel te baat nemen om den al te rijken lichttoevoer van ons oog af te weren. In de eerste plaats zullen wij door samentrekking van de spieren, die ons oog omringen, den oogspleet zoo nauw mogelijk trachten te maken; in de tweede plaats zullen wij vrij zeker de hand boven het oog brengen bij wijze van een scherm,

om daardoor althans de hoeveelheid licht, die van boven wordt teruggekaatst, te weren. Ik vertrouw, dat een ieder wel overtuigd zal zijn dat hij die handelingen, in den regel, niet met bewust overleg verricht. Wij zeggen dan ook dat wij ‘onwillekeurig’ het voorhoofd fronsen, en de hand boven de oogen brengen. De lichtprikkel had ontegenzeggelijk de afwerende beweging ten gevolge; maar toch is de verhouding tusschen beide hier eenigszins anders dan wij die bij de pupilsamentrekking hebben leeren kennen. Deze toch komt met noodzakelijkheid tot stand, wanneer maar de vereischte prikkel aanwezig is. Wij kunnen ze niet beletten; maar evenmin die beweging willekeurig verrichten bij afwezigheid van dien prikkel. De acteur echter, die tusschen de coulissen door in eene min of meer duistere ruimte ziet, van waar volstrekt geen hinderlijk licht in zijn oog valt, en nochtans zijnen toeschouwers den indruk wil geven, dat hij staart naar eene helder verlichte watervlakte, kan met volkomen getrouwheid de afwerende bewegingen n a b o o t s e n . Een ander maal ook kan de prikkel wel aanwezig zijn; maar toch de beweging achterwege blijven op grond van deze of gene o v e r w e g i n g . Hier is derhalve niet eenvoudig maar sprake van de werking eener cel, die den uit het waarnemingsorgaan voortgeleiden zintuigelijken indruk heeft opgevangen, en machinaal in eene spiersamentrekking heeft vertaald. Wij hebben hier niet meer voor ons eene eenvoudige reflexbeweging. Het bewustzijn speelt bij deze reactie tegenover de buitenwereld reeds eenigermate eenen rol, 'tzij in begunstigenden, 't zij in belemmerenden zin. In verband hiermede hebben wij dan ook de baan, door den prikkel afgelegd, te zoeken in hetzelfde gebied, waarin wij de woonplaats van dat bewustzijn meenden te vinden, n.l. in de hersenschors.

Op eene doorsnede van de hersenmassa onderscheidt zich de hersenschors, zoowel als het meer centraal gelegen gedeelte, van hetgeen zich daartusschen bevindt door eene grijsachtig grauwe kleur, die tegen het witte veld, dat ze van één scheidt, vrij scherp afsteekt. In de z.g. grijze of bastsubstantie zijn de zenuwcellen, in de witte massa de zenuwvezelen overwegend. De hersenoppervlakte vertoont door talrijke groeven en spleten, die daarin voorkomen, een min of meer hobbelig vlak, dat op de doorsnede door eene golvende lijn wordt vertegenwoordigd. Ook de grenslijn tusschen de bastsubstantie en de witte stof

vertoont in de doorsnede die zelfde golvingen. De schorslaag wordt derhalve door die groeven en spleten in verschillende velden en vakken verdeeld. Van het eene vak naar het andere loopen nu echter zenuwvezelen, die zich boogsgewijze om de naar binnen uitstekende randen daarvan krommen. De convexe zijde dier z.g. boogvormige vezelen is derhalve naar het middenpunt der hersenen gekeerd. Deze vezelen verbinden de hersenschorscellen onderling. Zij vormden de baan, langs welke de door het licht gegeven impulsie werd omgezet in de beschuttende beweging.

Het ligt voor de hand, dat bij het turen over het watervlak niet éńe enkele schorscel werd geprikkeld; maar reeds een vrij belangrijk aantal daarvan werkzaam werd gesteld. Hare reactie was groot genoeg om niet alleen eene sterkere oxydatie op te wekken; maar ook langs de boogvormige vezelen te worden voortgeleid. Het verhoogde levensproces werkte hierbij tot versterking van den prikkel mede. Andere cellen, in andere streken der schors gelegen, werden daarbij in werking gebracht op geheel overeenkomstige wijze als dit door eenen van buiten afkomstigen prikkel zou zijn geschied. Stonden nu deze in verbinding met de spieren van het aangezicht, van den arm enz., dan kwam langs de zenuw, welke die verbinding bewerkstelligde, de prikkel naar het bewegingsorgaan, en kon zoodoende de werking daarvan tot stand komen.

Wanneer wij nu echter kennis hebben genomen van de veelzijdige onderlinge verbinding der schorscellen, dan rijst bij ons allicht de vraag op: waarom toch wel die prikkel juist afvloeide naar zulk eene celgroep, wier werkzaamheid tot eene zoo doelmatige beweging leidde. Het antwoord hierop ligt reeds gedeeltelijk in de opmerking, dat dit ook niet altijd het geval is geweest. Het is een gevolg van opvoeding door ervaring.

Neemt eens nauwkeurig een kind waar, van slechts enkele dagen oud, wanneer gij op eenigerlei wijze een fel licht op zijne oogen doet vallen. Afgezien van de samentrekking der pupil, die met werktuigelijke stiptheid reeds in die levensperiode de sterke verlichting opvolgt, zal overigens de reactie in eenen wilden storm van allerlei heftige spiercontractiën bestaan.

Het kind zal schreien: de ademhalingsspieren doen werken; schoppen: de spieren der onderste extremiteit spannen en ont-

spannen; slaan: hetzelfde doen voor de bovenste extremiteit. Van doelmatigheid in dit alles geen spoor; maar enkel eene onmiskenbare uiting van ongenoegen. Dit laatste zal worden verminderd in die oogenblikken, waarin (toevallig zoo gij wilt) de oogen worden dichtgeknepen, of de hand tusschen deze en den lichtbron wordt gebracht.

Het bewustzijn neemt evenzeer kennis van de bewegingen der spieren van het eigen lichaam, als het van de prikkeling der zintuigen werd onderricht.

Noemen wij nu de groep van schorscellen, waarin de lichtprikkel tot bewustzijn kwam A, en B die, welke in verband staat met de spieren, wier samentrekking de beschuttende beweging veroorzaakte; dan zal de opvolging van de prikkeling van A door die van B als aangenaam door het bewustzijn worden erkend. Het gaan van eenen stroom langs den zenuwvezel AB valt samen met het bestaan eener aangename gewaarwording. Noemen wij de celgroepen, waarin tot de andere bovengenoemde bewegingen het bevel werd gegeven: C, D, E, enz. dan zullen omgekeerd de zenuwstroomen bij het gaan langs de wegen (zenuwvezelen) AC, AD, AE, enz. samenvallen met het bestaan eener onaangename gewaarwording.

Het is duidelijk, dat wij, door de begrippen: aangenaam en onaangenaam, in onze beschouwing op te nemen, ons hier reeds van het terrein der physische verschijnselen in engeren zin hebben verwijderd. Wij mogen, al kennen wij den samenhang niet ten volle, beweren dat een lichtstraal door het samengesteld mechanisme der cellen wordt omgezet in eene spiersamentrekking; maar eene niet te overbruggen klove scheidt alle verschijnselen van deze orde van de eenvoudigste zinswaarneming, en a fortiori van iedere appreciatie daarvan, van elke gewaarwording van lust of onlust. Deze bestaan niettemin, en vormen de elementen van het bewustzijn, dat, door ons als eene uiting van het celleven opgevat, slechts samengaat met de andere, physische uitingen daarvan. De ervaring leert ons, dat prikkels, beneden eene zekere intensiteit blijvende, met het gevoel van lust, daarboven stijgende, met het gevoel van onlust correspondeeren. Zij leert ons tevens, dat het bewustzijn op eenigerlei wijze een hinderpaal stelt aan die zenuwstroomen, welke met het gevoel van onlust gepaard gaan, en daardoor eenen voorkeur schept voor, bevorderlijk is aan de ge-

leiding langs vezelen als die, welke in het aangehaalde voorbeeld den weg AB vormen.

Iedere zenuwvezel biedt eenigen weerstand aan de voortgeleiding der inwendige celreactie. Telkenmale echter, dat die weêrstand wordt overwonnen, de prikkel zich een weg baant, gaat iets van dien weerstand, ook voor het vervolg, verloren; de terugkeer tot den rusttoestand is nimmer zoo volkomen, dat aan eenen opvolgenden prikkel nogmaals denzelfden weêrstand kan worden geboden. De zenuwvezel, die herhaaldelijk ter geleiding heeft dienst gedaan, verkrijgt dientengevolge grooter geleidingsvermogen. Wanneer derhalve AB onder den invloed van het bewustzijn telkens en telkens weder is uitgekozen geworden tot afvoer van de in A opgewekte activiteit, dan zal later, ook onbewust, die weg de meeste kans hebben van te worden ingeslagen, zoodra A meer dan aangenaam wordt geprikkeld. Wanneer het licht slechts met groote intensiteit inwerkt op het netvlies, en indirect op de schorscel, is het niet meer noodig dat het bewustzijn de beschermende handbeweging als doelmatig, als oorzaak van een gewenscht gevolg erkent; maar onbewust reeds komt die beweging tot stand.

Een andermaal echter waait er ter zelfder tijd een hevige wind, die u noodzaakt met beide handen uw hoed vast te houden. Dan zult ge wellicht aanvankelijk, een enkel oogenblik, de neiging gevoelen om uw oog te beschutten; zeer spoedig echter blijft ook niet geheel willekeurig, de hand geklemd om den rand van den hoed. Natuurlijk ligt hieraan reeds eene veel meer gecompliceerde combinatie van indrukken ten grondslag. Terwijl de onaangename gewaarwording, door het hinderlijke licht veroorzaakt, de hand zou drijven in de eene richting; staat daartegenover de ook reeds door ervaring verkregen zekerheid, dat het loslaten van den hoed bij zoo sterke luchtstrooming als door de waarneming van verschillende andere organen ons bewust wordt, eene reeks van andere gewaarwordingen zou ten gevolge hebben: eene langdurige verkoudheid, de onkosten van eenen nieuwen hoed, enz., welke zekerheid eene andere handbeweging, onbestaanbaar met de eerste, tot stand tracht te brengen. Uit de overwinning, door al deze overwegingen nagenoeg zonder medehulp van het bewustzijn behaald, blijkt dat het vóór en tegen van twee elkander uitsluitende handelingen nagenoeg automatisch bijéén wordt

geteld, dat het gevoel van lust en onlust, door de eene en de andere gewekt, compenseerend tegen elkander worden aangevoerd, om ten slotte die zenuwbaan als de oogenblikkelijk meest gepaste weg te doen aanwijzen, wier indienststelling het minst onaangename resultaat belooft. Het bestaan dezer optelling, van deze combinatie van psychische waarden, maakt eveneens weêr de onderstelling noodzakelijk van het bestaan van geleidingsbanen, waarlangs het psychisch effect der eene celgroep in verbinding treedt met dat eener andere. Het ontelbaar aantal combinatiën, dat er mogelijk is tusschen de elementaire gewaarwordingen, in de afzonderlijke cellen opgewekt, doet ons inzien, dat een door die banen gevormd net bestaan moet uit een aantal mazen zóó groot, dat onze getalsvoorstelling voor de uitdrukking daarvan ten eenenmale ontoereikend is.

De nieuwere onderzoekingen nu, waarop ik straks doelde, hebben in werkelijkheid het bestaan aangetoond van een uiterst fijn vezelnet, dat over de gansche hersenoppervlakte uitgespreid, allerfijnste draden uitzendt, die loodrecht in de hersenschors dringen, en hoewel die verbinding nog niet kon worden opgespoord, met eenige waarschijnlijkheid vermoed kunnen worden samen te hangen met de hersenschorscellen. Verleidelijk is zeker de veronderstelling, dat het microscoop ons hier de werkplaats des geestes zou hebben opengelegd. De omstandigheid, dat op zeer jeugdigen leeftijd dit net nog weinig is ontwikkeld, dat het daarentegen bij personen, die aan psychische zwakte leden, somtijds gedegenereerd werd gevonden, lokt ons uit die veronderstelling aannemelijk te noemen -; doch bij eene nuchtere beschouwing moeten wij erkennen, dat wij in dit opzicht nog slechts droomen mogen droomen, en gezichten mogen zien; dat de kalme onpartijdige wetenschap onze vragen in dezen nog slechts met een berustend ‘ignoramus’ beantwoordt.

IV.

Wij hebben in het bovenstaande aan het bewustzijn eensdeels het passieve karakter toegekend van eene psychische uiting van de levenswerkzaamheid der cel; wij hebben het anderdeels actief doen optreden ter belemmering of bevordering der geleiding in de zenuwbanen, die de verschillende streken der hersenschors onderling verbinden. Al konden wij niet aangeven waar en hoe

dat bewustzijn werkt, wij weten door de ervaring dat de psychische indruk gevolgen van materieelen en dynamischen aard kan hebben. Hoewel wij ons zullen moeten blijven bewegen op het gebied der hypothesen, willen wij nochtans trachten eene verklaring te geven van de wijze, waarop de werking der verschillende hersendeelen door psychischen invloed wordt veranderd. Wij moeten daartoe nog een oogenblik de bloedsverdeeling in de hersenen tot voorwerp onzer beschouwing kiezen.

Wij zagen hoe prikkeling van eenige cel rijker bloedstoevoer naar die cel tengevolge heeft. Plaatsen wij daarnaast, of liever daartegenover het eveneens geconstateerde feit, dat sterke prikkeling van eenig deel der hersensoppervlakte eene vernauwing der bloedvaten over groote uitgestrektheid veroorzaakt. Omtrent de wijze, waarop dit laatste geschiedt, zijn een groot aantal veronderstellingen geuit, die allen hierin overeenkomen, dat er van eenig deel van het centraalzenuwstelsel zenuwvezelen moeten uitgaan naar de spiervezelen, die in den wand der bloedvaten gelegen zijn; en de vernauwing dier vaten moet berusten op prikkeling van dat deel, waaraan men, schoon nog onbekend met zijne werkelijke ligging, reeds den naam vasomotorisch centrum heeft gegeven. De naar dit centrum leidende centripetale zenuwbanen nemen wellicht hunnen oorsprong uit de hersenoppervlakte, immers prikkeling dier oppervlakte wordt door dat centrum in vaatvernauwing omgezet. Stellen wij nu, dat er verband of identiteit bestaat tusschen het bovengenoemde net, dat aan de psychische gemeenschap der cellen dienstbaar zou zijn, en de vezelen, wier prikkeling ten gevolge zou hebben, dat de bloedvaten der hersenschors plaatselijk of algemeen nauwer worden, dan is hierin de verklaring gegeven van het actief optreden van het bewustzijn, en van de remmende werking, die het op den gang der zenuwstroomen in de hersenschors kan uitoefenen.

De bloedrijkdom, en daarmede de activiteit, van elke groep van schorscellen zal toch afhankelijk zijn van twee hoofdfactoren. Eenerzijds zal de invloed der tot haar komende prikkels den bloedstroom in de capillairen verlangzamen, de oxydatie verhoogen; andrerzijds zal het psychisch effect dier oxydatie samengaan met eene reflectorische poging tot vaatvernauwing, tot verlaging dier oxydatie. Deze twee invloeden moeten elkander wederzijds binnen zekere grenzen in evenwicht houden. Tijdelijk

overwicht van den eersten invloed gaat samen met het gevoel van lust; terwijl het tegenovergestelde gevoel van onlust vergezeld wordt van eenen overheerschenden invloed van den tweeden factor. Op welke wijze psychische verschijnselen en physische verschijnselen elkander wederkeerig kunnen te voorschijn roepen blijft ook hierbij een raadsel, tot welks oplossing het ons zelfs niet vergund is eenige hypothese ter hulp te roepen. Hun samengaan, ja zelfs hun causaal verband, kan voor ons aan geen twijfel onderhevig zijn. De voorstellingen: relatieve bloedrijkdom van den hersenschors en welbehagelijkheid moeten voor den psycholoog elkander dekken, evenals omgekeerd onbehagelijkheid recht geeft tot het aannemen van armoede aan bloed, van gebrekkige oxydatie der cellen, in welke wij de eerst bemerkbare uiting van psychisch leven meenden te mogen zoeken.

De hinderpaal, die het bewustzijn stelt aan de voortgeleiding langs de boogvormige vezelen van zenuwstroomen, die van onlustgevoel vergezeld zijn, zal ook op verminderden bloedstoevoer berusten. De vezel AB, die in het straks genoemde voorbeeld bij voorkeur ter geleiding werd gebezigd, verkreeg een grooter geleidingsvermogen dan AC, AD, enz. wijl het onlustgevoel en de begeleidende vaatvernauwing heel de levensfunctie dezer laatsten deed dalen.

Aan welken bewustheidstoestand beantwoordt nu echter het evenwicht der beide genoemde factoren? Ik betwijfel, of er zich eene goede uitdrukking laat aangeven voor dien toestand, noch door lust, noch door onlust gekarakteriseerd, en toch alles behalve beantwoordende aan het begrip ‘bewusteloosheid.’ Etymologisch valt met dit laatste zeker samen het woord ‘onbewustheid’; het gebruik echter, gedurende de laatste jaren hiervan gemaakt, doet mij vertrouwen, dat ik met eenig recht van het ‘onbewuste’ mag spreken, waar ik iets anders bedoel dan bewusteloosheid, iets anders ook dan bewustzijn, en toch een psychisch proces op het oog heb. Voorbeelden echter zullen eenigszins duidelijk moeten maken, wat ik onder ‘onbewust psychisch leven’ versta.

Wij zeggen met eenen door de gewoonte geijkten term, dat de gezondheid slechts bij ziekte op prijs wordt gesteld. Slechts wanneer wij ziek zijn wordt het door de tegenstelling ons duidelijk, hoeveel aangenamer de inhoud onzer waarnemingen was

toen wij gezond waren. Een vinger, die ons pijn doet, wordt zeer helder door ons waargenomen, terwijl wij in normalen toestand eigenlijk onbewust waren van het bestaan van dien vinger. Zullen wij nu met recht kunnen zeggen, dat de gewaarwording in gezonden toestand meer aangenaam was dan die bij ziekte, dan moeten er toch om vergelijking mogelijk te maken minstens twee leden ter vergelijking aanwezig zijn; twee toestanden, onderling verschillend, en beide deel uitmakende onzer psyche. De gezonde vinger moet derhalve daarin eene plaats hebben ingenomen, al zouden wij geneigd zijn het tegendeel te beweren.

Ditzelfde geldt voor alle deelen van ons lichaam, ook voor onze waarnemingsorganen, voor onze zintuigen. Eene absolute rust voor deze laat zich strikt genomen niet denken.

Men poge zich die eens voor te stellen.

Het best gaat dit nog voor het gezicht. Het valt niet te ontkennen, dat men zich zoodanig door volkomen ondoorschijnende wanden kan omringen, dat absoluut geen enkele lichtstraal ons oog kan bereiken. Afgezien dan van de mogelijkheid, dat nog mechanische prikkeling, door druk op den oogbol uitgeoefend, eenen stroom in den gezichtszenuw zou kunnen opwekken, zouden bij zulk eene volmaakte duisternis de cellen, die het centrale uiteinde van de vezelen van den gezichtszenuw vormen, geheel en al in rust zijn, voor zooverre althans hare prikkeling van de buitenwereld afhankelijk is.

Bij eene poging, om hetzelfde voor het gehoor te bereiken, overschrijden wij reeds de grenzen der mogelijkheid. De lucht, zonder welke wij niet kunnen leven, moet ons overal omringen; die geheel en al tot rust brengen kunnen wij niet. Ons eigen leven bestaat uit te veel bewegingstoestanden dan dat wij ooit de zekerheid zouden hebben, dat absoluut geen enkel geluid tot ons oor zou doordringen.

Hetzelfde is met reuk, smaak, gevoel, enz. het geval. Wij kunnen wel zeker zijn, dat niemand onzer ooit in eenen toestand heeft verkeerd, waarin niet alle gewaarwordingsorganen in de gelegenheid waren, prikkels van de buitenwereld te ontvangen - en ook werkelijk ontvingen.

Allicht beweert men, dat zij dan toch grootendeels buiten het bewustzijn bleven. Ook dit echter meen ik te mogen tegenspreken.

Een noordpoolreiziger staat, terwijl zijne tochtgenooten slapen, op het dek van zijn schip. Nemen wij aan, dat in de lucht noch in het water eenige merkbare beweging is. Laat al het water, uren ver in den omtrek, met eene dikke ijskorst zijn bedekt. Laat voor een oogenblik het eigenaardige knappen en knetteren van het ijs verstomd zijn.

Hij hoort niets.

Terwille van ons voorbeeld mogen wij hem wel de onvoorzichtigheid laten begaan, om in dit oogenblik, alleen, zijn schip te verlaten, en zich op geruimen afstand van daar te begeven. Eindelijk, eindelijk staat hij stil, te midden der schijnbaar gansch doode natuur. Aan boord hoorde hij niets; maar hier - hoort hij, dat hij nu nog minder hoort.[1)]

Dat ‘nog minder’ maakt het ‘niets’ van daar even onwaar. Hij neemt het ontbreken der geluidsindrukken waar, die hij straks nog opving. Hoe zou hij ook kunnen waarnemen het ontbreken van iets, wat hij niet vooraf zelf eerst waarnam?

Derhalve: nog aan boord zijnde hoorde hij bewegingen, die hij meende niet te hooren. Hij ontkende het bestaan van gehoorswaarnemingen, die hij toch feitelijk deed; anders toch had hij geene vergelijking kunnen maken tusschen de beide toestanden, waarin zijn bewustzijn verkeerde: aan boord, en ver van het schip.

Wie ooit in onmacht is gevallen weet welk een hemelsbreed onderscheid er bestaat tusschen de grootst mogelijke stilte, die hij ooit bij vol bewustzijn waarnam, en de stilte, die er rondom hem heerschte juist vóór dat hij zijn bewustzijn verloor.

Die vergelijking zou wederom onmogelijk zijn indien niet, zelfs bij schijnbare afwezigheid van alle geluid, nochtans geluidsindrukken deel uitmaakten van het geheel zijner waarnemingen.

Wanneer gij uwe oogen sluit verbeeldt gij u allicht niets te zien. Indien gij echter ditzelfde doet in een door kunstlicht verlicht vertrek, en een ander, terwijl gij met gesloten oogen daar staat, plotseling het licht dooft, het gas uitdraait, bemerkt gij wel degelijk, dat hetgeen u aanvankelijk ‘niets’ scheen, toch door een ‘nog minder’ wordt opgevolgd. Het ‘niets’ was derhalve in werkelijkheid ‘iets.’

1) Van verschillende reizigers in de poolstreken vernam ik, dat zij deze ervaring maakten, en daardoor in hooge mate werden getroffen.

Treedt gij een duister vertrek binnen, dan zult gij op het eerste oogenblik meenen niets te zien. Spoedig echter doemen er voor u uit de duisternis vormen en lijnen op, en hoewel de lichtstralen, die van de buitenwereld tot uw oog komen, niet sterker worden, wordt toch uwe lichtwaarneming sterker.

Omgekeerd zal een onaangename reuk, die u trof bij het binnentreden van een ziekenkamer, bij eenig langer verblijf daarin, door u niet meer worden waargenomen, niettegenstaande er geen enkele reden bestaat om aan te nemen, dat uwe reukzenuwen minder zouden worden geprikkeld door de stoffen, welke zich in de lucht van het ziekenvertrek bevinden, na een uur verblijf in de kamer dan bij het binnentreden daarvan.

Al deze verschijnselen laten zich op de meest eenvoudige wijze verklaren, als wij in het oog houden, dat onze waarneming ons slechts kenbaar maakt de wijzigingen in ous bewustzijn, de afwijkingen van den bovenbedoelden evenwichtstoestand.

Elke cel van de hersenschors verricht, zoolang zij leeft, en geene ziekelijke afwijkingen hare functie verstoren, een minimum van psychischen arbeid. Schommelingen in de mate daarvan kunnen er plaats hebben; zoolang echter geene buitengewone prikkels van buiten inwerken, overschrijden die schommelingen een zeker gemiddelde niet noemenswaard.

Onze reukzenuwen b.v. worden altijd, 't zij door het een 't zij door het ander, eenigermate geprikkeld. Ongetwijfeld worden die prikkels voortgeleid, en geven zij in de schorseel, waarmede zij in verbinding staan, aanleiding tot psychischen arbeid. Overschrijdt die prikkeling eene zekere middelmaat niet, dan verklaren wij, met volkomen oprechtheid, niets te ruiken. Bij het binnentreden van de ziekenkamer kwam een plotselinge aanwas in kracht van den prikkel dien arbeid verhoogen. Het meerdere boven de middelmaat trof ons als stank, wekte onlust-gevoel. M.a.w. de plaatselijke bloedrijkdom der betrokken zenuwcel verstoorde den evenwichtstoestand, wij namen waar; de opvolgende vaatvernauwing deed het bloedgehalte der cel weder dalen, en de waarneming na korten tijd ophouden; het evenwicht werd weder hersteld. Wijl echter de vaatvernauwing over grooter uitgestrektheid haren invloed uitoefende dan de zenuwprikkeling, ontving een deel van de hersenschors minder bloedstoevoer dan te voren, en bleef een onbestemd onlustgevoel voortduren, ook zonder dat

de onmiddelijke aanleiding daartoe zich in ons bewustzijn helder openbaarde. Slechts dan zou de waarneming blijven voortbestaan, wanneer de prikkel zoo sterk ware, dat zij ook bij de geringere wijdte der toevoerende bloedvaten eenen voldoenden bloedstoevoer naar de cel kon blijven veroorzaken, en dat evenwicht derhalve daar ter plaatse gestoord bleef. De onaangename gewaarwording der in hare omgeving bestaande vaatcontractie zou dan door het bewustzijn met recht op rekening van den waargenomen reuk worden gesteld. In beide gevallen had derhalve de aanhoudende prikkel een aanhoudend psychisch effect, n.l. een aanhoudend onlustgevoel, dat in het eerste geval zwakker, in het tweede sterker was; maar bovendien resp. ‘onbewust’ en ‘bewust’ tot stand kwam.

Ten aanzien van het licht worden reeds zeer geringe wijzigingen door ons waargenomen. Reeds kleine schommelingen rondom het gemiddelde lichtbewustzijn treffen ons. Daalt nu plotseling de intensiteit der prikkels, die langs den oogzenuw tot onze herschenschors komen, aanmerkelijk, door het sluiten der oogen, of het binnentreden in een duister vertrek, dan is het verschil tusschen dat gemiddelde en de ingetreden duisternis zoo groot, dat wij met volkomen onopzettelijke overdrijving beweren, dat elke lichtindruk ons ontbreekt. Zoodra echter hebben wij ons niet geaccommodeerd aan dat lagere gemiddelde, of wij nemen weder de schommelingen en afwijkingen waar, die zich daaromheen bewegen. Het verminderen van de intensiteit der prikkels had aanvankelijk een overwicht van den vaatvernauwenden invloed ten gevolge, die ons de plotseling intredende duisternis voor een oogenblik als onaangenaam deed waarnemen. Deze invloed echter daalde eveneens tengevolge der verzwakking van zijn' antagonist; onze stemming werd langzamerhand behagelijker, het evenwicht werd hersteld; er stroomde meer bloed naar de betrokken cellen. Dientengevolge waren reeds zeer geringe prikkels in staat deze te brengen tot die mate van activiteit, als voor haren psychischen arbeid noodzakelijk was, als gevorderd werd om waarneming mogelijk te maken.

De verwijding der bloedvaten ging met lustgewaarwording gepaard. Het paradoxale in de bewering, dat duisternis, het lustgevoel verhoogt, is slechts schijnbaar. Dat duisternis, ceteris paribus, kalmer stemt dan helder licht laat zich wel niet be-

twijfelen; wanneer wij in den regel duisternis onaangenaam vinden moet dit eenvoudig worden geweten aan tal van andere daarbuiten liggende overwegingen: de onmogelijkheid om in het donker te verrichten, hetgeen ons dus hadden voorgesteld te doen; angst, voor hetgeen ons in het duister zou kunnen wedervaren, enz.

Slechts dan wordt de duisternis eene absoluut onaangename gewaarwording, wanneer zij zoo sterk is, dat geen enkele lichtprikkel op de schorscellen kan influenceeren met het minimum van intensiteit, benoodigd om een minimum van psychischen arbeid daarin te voorschijn te roepen, wanneer zelfs de sterkste vaatverwijding niet in staat is de gansch van prikkels verstoken cel te houden op haar normaal bloedgehalte, en deze derhalve aan relatieve bloedarmoede gaat lijden.

Ik meen te mogen aannemen, dat uit de gestelde voorbeelden voldoende blijkt, dat

1°. onze bewuste waarneming afhankelijk is van eene tijdelijke storing van het evenwicht tusschen de beide invloeden, die resp. bloedrijkdom en bloedarmoede der cel bewerken;

2°. gedurende dien evenwichtstoestand wel degelijk psychischen arbeid door de cel wordt verricht, die als ‘onbewust psychisch leven’ kan worden gekarakteriseerd;

3°. dat evenwicht onafhankelijk is van het absolute bloedgehalte van de betrokken cel; doch dat door dit laatste hare mate van lust of onlust, hare stemming wordt beheerscht.

Wat dit laatste punt betreft zij ten overvloede nog opgemerkt, dat onze stemming natuurlijk niet uitsluitend afhangt van den toestand van een deel van de hersenoppervlakte; maar van dien van het geheel. De onlust, in het eene deel opgewekt, zal kunnen worden gecompenseerd door de lust, die voortvloeit uit eene tegelijkertijd elders te voorschijn geroepen constrasteerende voorstelling. Ja zelfs is dit in den regel het geval.

Als wij honger hebben, onlust gevoelen door eene prikkeling, van inwendige organen uitgaande, opgewekt, komt alras de voorstelling van de bevrediging dier behoefte compenseerend opwellen uit het onbewuste, uit celgroepen die bij bevrediging geprikkeld worden. Evenals in het straks gebruikte voorbeeld toch, waarin de beschuttende handbeweging, de prikkeling der cellen, welke deze veroorzaakte, onwillekeurig volgde op den onaangenamen prikkel; wijl de ervaring aan den zenuwstroom

juist dezen weg als den meest geschikten had doen kennen; zal ook hier tusschen honger en bevrediging daarvan, resp. tusschen de cellen, waarin deze beide voorstellingen ontstaan, één weg in psychischen zin door doelmatigheid, in physischen zin door groot geleidingsvermogen zich van andere wegen onderscheiden. Overwegend wordt de onlust wanneer het arbeidsvermogen, opgewekt in de cel, die ons den honger vertolkte, geen weg kan vinden, zelfs niet in de voorstelling, om de bevrediging tot werkelijkheid te doen worden, en deze laatste indruk derhalve als strijdig met de realiteit, als onwaar, wordt teruggewezen, of, liever gezegd, bij gebreke van eenen uitwendigen prikkel een einde neemt.

Behoeft het wel een lang betoog, dat de wegen, waarlangs prikkels tot ons kunnen komen, ontelbaar zijn, vergeleken met het betrekkelijk geringe aantal der banen, die op elk oogenblik ons toevoeren, wat helder in ons bewustzijn leeft? Dit toegegeven zijnde, vloeit daaruit met noodzakelijkheid voort, dat onze stemming op eenig gegeven oogenblik veelmeer een gevolg is van den onbewusten inhoud onzer psyche, dan van datgene, waarvan wij ons op dat oogenblik bewust zijn. Te voren echter kwamen wij reeds tot de overtuiging, dat het al of niet toegeven aan den drang tot het verrichten van eenige handeling afhankelijk is van het lust- of onlustgevoel, blijkens de ervaring voortvloeiende uit het voorgestelde gevolg dier handeling. Wat wij in eenig gegeven geval zullen doen hangt af van de wijze, waarop de bloedmassa over de hersenen is verdeeld, welke verdeeling weder in hoofdzaak met het onbewuste deel van ons psychisch leven samenhangt. Onze beschouwing voert dus ook tot de overtuiging, dat de motieven onzer handelingen voor ons bewustzijn grootendeels verborgen zijn; dat onze daden slechts voor een zeer gering deel gedetermineerd worden door hetgeen wij gewoon zijn onzen wil te noemen, wanneer men althans daaronder slechts heeft te verstaan een in het gebied der bewustheid gelegen kracht.

Bepaalt men echter het begrip ‘wil’ slechts tusschen de grenzen van het psychisch leven zoo bewust, als onbewust, dan moet daaraan eenen veel grooteren determineerenden invloed op onze handelingen worden toegeschreven. Bedenken wij hierbij, dat het onbewuste volgens de vorenstaande opvatting uit het bewustzijn opgroeide, dan zal er geen sprake kunnen zijn van

het afleggen eener identiteitsverklaring ten opzichte van de beide boven dit opstel geplaatste benamingen.

De automaat heeft niet aan zich zelf te vragen of hij iets zal doen of nalaten. Hij heeft niet te willen; doch slechts te gehoorzamen. De mensch gehoorzaamt ook; doch aan zich zelf, m.a.w. hij wil.

Hij wil krachtens de heerschappij, door het onbewuste over hem uitgeoefend, krachtens den invloed, hiervan uitgaande op de bloedverdeeling in de hersenen, en daardoor op het al of niet tot stand komen van bewegingen, van handelingen.

Dit onbewuste is vrij. Niet in den zin dat het staan zou buiten de causaliteitswet; maar vrij in dien zin, dat niet het heden alleen; maar het verleden tevens het voedde. Het is vrij, wijl het iets bezit.

Het helder bewustzijn bezit zooveel als de kassier in een groot magazijn, wien duizenden door de vingers gaan, zonder dat één cent daarvan hem toebehoort. Hij legt het geld op, of geeft het uit naar den wil van zijn' meester, het onbewuste, die alles, wat niet wordt uitgegeven, tot zijn eigen bezit maakt. Deze leidt; en in het dagelijksche leven, in den omgang met de buitenwereld, werken zijne beambten voor hem. Het onbewuste vertegenwoordigt in zijne samenstelling meer onze persoonlijkheid dan de indrukken van het oogenblik, die slechts een klein deel van ons zijn beslaan.

V.

Van de vroegste tijdperken van het foetaalleven af, tot aan het oogenblik van onzen dood ontvangen de cellen, die eenmaal den grondslag van ons psychisch individu, van ons ik, zullen worden, of dit reeds zijn, prikkels van allerlei aard, die, naar verhouding hunner sterkte en frequentie, de samenstelling dier cellen wijzigen. De herinnering daaraan blijft leven in het onbewuste.

Uit de samenstelling der oorspronkelijke eicel spreekt de geschiedenis van het voorgeslacht, die in het embryonale en foetale tijdperk met nadere en meer directe hereditaire gegevens wordt aangevuld. Tegelijkertijd echter beginnen ook reeds de prikkels, van het eigen lichaam uitgaande, hunnen invloed te

doen gelden, en verder ook verloopt er geen oogenblik van ons leven zonder dat het physisch individu zijne ervaringen neerschrijft op den geschiedrol van het psychisch individu. Het voedingsproces daarentegen doet steeds weder die indrukken verflauwen, regenereert aanhoudend de bezwaren, die aan de voortgeleiding in de cel aanvankelijk in den weg stonden. Volkomen echter geschiedt dit nooit.

De hand des tijds moge aan de gedenkrol van ons leven wisschen, totdat de letters verflauwen, en voor ons onleesbaar worden; als op een incunabel schrijve zij daarover steeds nieuwe historiën, teekene andere beelden over de schaduwgestalten van het verleden; - scripta manent - ons psychisch individu is wat het is, door alles, zonder uitzondering, wat wij ondergingen, ondervonden en deden. Dat wij het niet waarnemen, ik wees reeds daarop, verwondert ons niet als wij in het oog houden, dat slechts de wijzigingen in den bewustheidstoestand der cellen voor ons bewust worden.

De meeste ondervinding moeten wij toeschrijven aan die cellen, waarin de indrukken van ons eigen lichaam worden opgevangen. De grootste plaats in het psychisch individu wordt ingenomen door het physisch individu. Het is er echter verre vandaan, dat het eerste ooit door het laatste geheel zoude zijn aangevuld. Niet ten onrechte doet het spraakgebruik ons zeggen: ik h e b twee handen, twee beenen, enz. Zelfs na de meest volledige opsomming der lichaamsdeelen blijven wij zeggen: ik h e b dit alles. Wij ‘zijn’ ons lichaam niet, maar ‘hebben’ het. Wij stellen, zonder tegenspraak te dulden, ons zelven daartegenover. Ons zelven, n.l. al die indrukken, die ons lichaam vertegenwoordigen, onze geschiedenis in den meest uitgebreiden zin des woords.

De geschiedenis van ons oog heeft beelden geteekend in ons bewustzijn, die nimmer worden uitgewischt, al maakt ook het schitterend licht eener actueele werkelijkheid de waarneming daarvan voor ons onmogelijk.

De geschiedenis van ons oor drukte leeringen, stellingen, beginselen in ons bewustzijn af, die nog, indien onze waarneming, onze maat en ons gewicht volkomen waren, in millioenste deelen van millioenste millimeters bloedsd ruk zouden zijn aan te toonen. Dit alles gekleurd met de tinten van lust en onlust, door ons zelf daaraan verleend, vormt onze ikheid.

Zij kan uit den aard der zaak op elk oogenblik door invloeden van buiten worden gewijzigd; in die vatbaarheid ligt ons waarnemingsvermogen.

Zij blijft bij den gezonden mensch over het geheel constant in hare samenstelling; daarin ligt onze kracht, daarin ligt onze individualiteit, daarin ligt ons recht, om ons zelven te noemen: ‘mensch niet automaat’. Doch niet het bewuste deel van het psychisch individu kleurt voor ons de waargenomen buitenwereld heldor of donker; niet dat deel *kiest* uit de tot ons komende indrukken de aangename en de onaangename; niet dat deel derhalve bewaart daardoor de éénheid en de constante samenstelling van het geheel. Niet daarin ligt de kiem der vrijheid. Ware deze ons bewust, wij zouden ze misbruiken; zij ligt veiliger in de hoede van ‘het onbewuste.’ Automaat is hij, die in die veilige bewaarplaats geen reservekapitaal van indrukken heeft opgelegd, groot genoeg om tijdelijke verliezen aan lust te dekken; hij, die de schatkameren van het onbewuste niet openstelt om plotselinge groote aanvoeren daarvan te bewaren. Hij is genoodzaakt de prikkels, die hem treffen, te nemen, zooals zij zelf zich aan hem opdringen, 't zij aangenaam, 't zij onaangenaam; ze te verwerken, niet naar eigen welgevallen; maar naar den indruk, die zij oogenblikkelijk op hem maken.

Geene reactie op de prikkels van het oogenblik was het, dat een Luther zijn stout: ‘hier sta ik’ uitsprak. Daar welde in dien stond uit den rijkdom van het onbewuste eene kracht, die gansch de actueele wereld trotseerde.

Niet de banden van den pijnbank ontlokten aan een Galileï zijn: ‘e pur si muove.’ Trots de overweldigende onlust werd van het onbewuste uit de martelaar op dat moment gezegend met de lust der waarheid.

Men benoeme dit onbewuste zoo als men wil: geloof, dweepzucht, eigenwaan, het is mij om het even, mits men het slechts niet ‘kennis’ noeme.

Uit het helder bewustzijn spruit de kennis; uit het onbewuste de wilskracht.

Zal ons ‘kennen’ waarde verkrijgen, dan moet het eerst geleidelijk zijn overgegaan in het onbewuste; slechts dan wordt het ‘kunnen’, slechts dan is het kracht.

J. MENNO HUIZINGA.

De gebroeders Maris.
(eene kunstbeschouwing.)

I.

Als eens door iemand - historicus, tevens artist - tegenover den vagen vorm van bewierooking onzer 17de-eeuwsche schilderschool, in stellige bewoordingen werd vastgesteld: waarin de groote waarde steekt dier school; in welk opzicht zij zich van alle andere schilderscholen onderscheidt; welke de omstandigheden zijn, waaruit hare superioriteit zich laat verklaren en ook hare zwakke zijde - dan zou hij daarmede voldoen aan eene diepgevoelde, tenminste door niemand ontkende behoefte.

Hetgeen *hier* volgt, ter inleiding van eene beschouwing over het werk van Jacob, Matthijs en Willem Maris, mag niet meer dan eene proeve heeten, eene ‘aanleiding,’ als men in Vondel's tijd zou zeggen. Aan anderen zij het overgelaten de zaak breeder en ook dieper op te vatten. De stof is dankbaar.

Voor de kenners staat het vast, dat onze 17de-eeuwsche kunstenaars *en bloc* genomen, hunne wedergade zoeken; dat onze landschapschilders onovertroffen zijn; dat onze portretschilders hun portuur vinden alleen bij dezen of genen Spaanschen meester; dat Rembrand, in den vollen omvang van zijn veelzijdig talent beschouwd, tot de grootste artisten behoort, die de wereld zag geboren worden. Maar tot eene juiste schatting nòch van het overheerschend karakter der Hollandsche school, nòch van de hoegrootheid harer waarde - in vergelijking met het karakter en de waarde onzer moderne schilderschool, is men niet gekomen. Dit blijkt wel het duidelijkst

uit de algemeen in zwang zijnde gewoonte om bij eene beoordeeling onzer hedendaagsche kunst, een zeventiende-eeuwschen maatstaf aan te leggen; haar te toetsen aan de regelen eener wel eerbiedwaardige, maar toch overgeleverde kunstopvatting.

Dat dit leidt tot valsche uitkomsten, verwarring stichten moet en vooroordeelen stijft, spreekt van zelf. En hoe klaar blijkt daaruit niet - uit dat met denzelfden maatstaf meten van ongelijksoortige grootheden - dat men zoomin het karakter der eene als dat der andere kunst doorgrondt, er zich althans geen reden van gegeven heeft.

Onze 17de-eeuwsche schilderschool is ongeëvenaard en kàn ook nimmer worden geëvenaard. Daartoe is zij te zeer eene schepping van haren tijd en staat zij te nauw in betrekking tot hare omgeving, beantwoordt zij in geest en wezen te stellig aan den geest en het wezen van de maatschappij, die haar zag ontstaan en voedde met haar levenssappen.

Dit, voorzoover de algemeene omstandigheden betreft, waaronder zij geboren is en vrucht gedragen heeft.

Maar ook de bijzondere voorwaarden, waaronder onze schilders uit den opkomst en den bloeitijd van ons volksbestaan, hunne kunst beoefenden; de plaats, die zij bekleedden in het maatschappelijke en de rang, die er aan hun werk was toegewezen, leggen gewicht in de schaal.

Ons bepalende tot de algemeene voorwaarden, straks bedoeld, moet vooral niet uit het oog verloren worden, dat onze schilders in de 17de eeuw niet alléén stonden in hunne grootheid. Op bijna elk gebied van weten en werken vonden zij hunne evenknieën. Ruisdael en Rembrand reikten de hand aan staatslieden als Aerssen en De Wit, aan krijgsoversten als de prinsen van Oranje, aan Admiralen als Tromp en De Ruyter, aan geleerden als Huijghens en De Groot, aan zeevaarders en landontdekkers als De Houtman, Dedel en Tasman, als Maij, Olivier van Noort en Maarten Gerritsz Vries, aan kooplieden als Isaäc Lemaire en Pieter de Marees, aan dichters als Hooft en Vondel. Geniale mannen dus op elk gebied - want dat men de gave der genialiteit zou moeten erkennen alleen op het beperkt terrein der kunst, is met de logica in strijd. De vaststelling van dit feit - van deze superioriteit der 17de-eeuwsche Nederlanders, te land en ter zee, in den oorlog, in den handel, in de wetenschap, in de kunst - wijst op het bestaan

van eene algemeene oorzaak van dat buitengewone. En deze oorzaak wortelt in de omstandigheden waaronder ons volksbestaan veroverd werd.

Eén hoog denkbeeld vervulde ieder: *zichzelf* te worden! Geen bijgedachte leidde af van dit streven, dat alle krachten deed samentrekken op één punt. En van het algemeen plantte dit levenwekkend beginsel zich over op de individuën, die het ieder voor zich en elk op zijn gebied, zij het onbewust gedreven door den stroom, leerden toepassen als de eerste voorwaarde om iets degelijks, iets blijvends tot stand te brengen. De bodem waarop zij woonden, werd door de menschen zelf aan de zee ontwoekerd. Het was wel degelijk hun eigen schepping, althans die hunner vaderen. Aan het zestiende- en zeventiende-eeuwsche geslacht de taak dien grond te maken tot een eigen vaderland Aan de dichters onder hen, een eigen taal te scheppen of de oude te vernieuwen. Aan de kooplieden, zich een eigen handel te stichten, zelf wegen te zoeken naar Oost en West, om Noord en Zuid, hunne koopmansgoederen te betrekken uit de eerste hand, uit de eigen factorij op Java, aan de Kaap, ter Goudkust, in Amerika. *Aan de kunstenaars, een eigen kunst te openbaren!*

Om terug te keeren tot onze schilders. Behalve bovengenoemde omstandigheid, waaronder het algemeen karakter van hun kunst zich vormde, behoort men ter verklaring van het eigenaardig wezen dier kunst, nog verschillende andere oorzaken in rekening te brengen, ook vele, die naar onze hedendaagsche opvatting, slecht zouden passen in het kader eener welbegrepen kunstbescherming.

Het was een moeilijk vak, *un rude métier*, het schilders-vak vóór twee, drie eeuwen. Wie geen talent bezat, niet veel talent, wie niet verstond een eigen kunst te scheppen, kwam niet naar voren. Zoo min als er academies bestonden, waar legeroversten en vlootvoogden werden aangekweekt, vond men teekenof schilderscholen, bestemd om den aankomeling het pad der kunst te banen. Wie zich niet werkelijk geroepen voelde, moest noodzakelijk blijven steken onderweg en mocht dan dienst nemen op de vloot, of zich laten inschrijven bij het een of ander handwerksgild - tenzij hij als poëet, als liederdichter zijn bestemming vond. Dat dit gemis aan officiëele opleiding geen slechte uitkomst heeft gehad, hiervan getuigen onze musea en vooral die in het buiten-

land, waar de oud-Hollandsche schilderschool zich de eereplaats ziet aangewezen. Ook op elk ander gebied, heeft dit stelsel - of liever het ontbreken van elk geijkt stelsel van opleiding tot maatschappelijke betrekkingen - rijpe vruchten opgeleverd. De methode van onzen tijd, die iedere gaping in het talent denkt aan te vullen door *porties* onderwijs, volgens een vaste spijslijst; die niet naar roeping vraagt of uitverkiezing, is geschikt om middelmatigheden te kweeken op elk gebied, maar schadelijk in den hoogsten graad voor de ontwikkeling van het individueele, voor de ontplooiing van het eigene in den mensch - zoodat bij menigeen de *dominante* in zijn geestesaanleg tot werkloosheid blijft gedoemd. Wie in de 17de eeuw zich bij een schilder in het verfwrijven oefenen kwam, mocht zelf zorgen, dat hij zijn meester de kunst afzag. Hij doorliep een school op eigen hand, of beter: *worstelde* haar door, maar in die worsteling ontwikkelde zich ook juist zijn kracht, tenzij hij in den strijd bezweek. En bereikte hij een zekeren rang op kunstgebied, dan stond hij nòg alleen. Zoomin van de zijde der officiëele machten, als van die zijner medeburgers had hij op steun te rekenen. Het is bekend, dat weinige onzer groote schilders met hun penseel fortuin gemaakt hebben - en verreweg de meesten in armoê zijn gestorven. De prijs, dien zij voor hunne stukken maakten, reikte hoogstens toe om hun een toeslag te verzekeren op de besteede kosten aan verf en doek. Het klinkt zeer zeker hard te hooren, dat Frans Hals moest eindigen met zich uit de Haarlemsche armenkas te doen bedeelen, dat Ruisdael door zijn vrienden in het proveniershuis werd besteeed, Hobbema begraven is van den arme, Jan Steen om zoo te zeggen van de hand in den tand geleefd heeft, Van Laar uit wanhoop over zijn kommervol bestaan een einde maakte aan zijn leven, Seghers zich om diezelfde reden dooddronk, Rembrand slechts moeilijk rond kon komen - maar dit bewijst, dat zij in de beoefening hunner kunst aan niemand rekenplichtig waren, dat zij aan niemand iets te danken hadden en boven ieders invloed stonden. Zij mochten schilderen, gelijk het hun beliefde en ontkwamen de verleiding van zich te voegen naar den smaak van kunstbeschermers, kunstkoopers, jury-leden op tentoonstellingen, en te vervallen tot manier of te offeren aan mode. Hun zin voor het reëele, voor het tastbare in hunne omgeving, hunne warsheid van het bovenzin-

nelijke[1)], de afwezigheid van al wat zweemt naar het conventioneele, het academische, licht zich zelf zóó duidelijk toe, dat wij er hier over zouden mogen zwijgen, als deze eigenschappen, behalve in de keus der onderwerpen, zich niet ook voelbaar maakten in de opvatting, de vaardigheid, in de *techniek* van onze schilders.

De schilders uit de 17de eeuw schilderen niet slechts feiten - maar zij schilderen ook *feitelijk*. Niets raadselachtigs in hun doeken - zoomin wat de stof betreft, als de wijs waarop die stof is opgevat en weergegeven! Aan elk deel van het kunstwerk is zijn volle waarde gegeven - het bijwerk even uitvoerig geschilderd als de hoofdzaak. Bezie een landschap van Ruisdael, een genrestuk van Steen, een portret van Van der Helst. Bij den eerste is in het groen der boomen blad voor blad teruggegeven en voor een botanicus de soort herkenbaar; bij den tweede zijn de wijkende partijen in het halfdonker, volkomen afgewerkt; bij den laatste is geen groefje in het gelaat vergeten, maar ook het fijnste agrément niet van het gouden stiksel der monteering, geen plooitje in den halskraag. En Rembrand! Bij het oordeel over dezen meester, is de gemiddelde maatstaf niet toereikend. Hij is een universeel genie; hij is van alle tijden. Het karakteristieke der oud-Hollandsche school vindt men in zijne werken tot de hoogste intensiteit opgevoerd. Hij staat midden in zijn tijd en toch daarbuiten. Met zijn zienersblik heeft hij door de grenzen, die zijn eeuw bepalen, heengeschouwd, de nevelen doorboord, die de toekomst scheidden van het heden.

Realisme, naturalisme, impressionisme - nieuwerwetsche termen waarmede in onze eeuw, de kunst het taalgebied verrijkte - zijn *words! words!* tegenover Rembrand's kunst. Uit de stemming zijner werken ruischt de toekomst in zijn zuiverste harmonieën u toe - thans na twee eeuwen. Geen wonder, dat het oor van het gros der tijdgenooten er voor gesloten bleef en niet lang na hem, Gerard de Lairesse[2)], Rembrand's

1) ‘Het raadsel des levens vond zijn algemeen aangenomen oplossing in een godsdienstig geloof, waarbuiten niemand ging; niemand gaan kon zonder geacht te worden, zich te begeven in dieper bespiegelingen, dan den mensch, althans den christen betamen. Van dat vertrouwen, die rust, die zekerheid, droegen in alle vormen de werken des geestes den stempel.’ (CD. BUSKEN HUET.)

2) Groot Schilderboek. Haarlem 1740 (blz. 325.)

kunst verwerpen kon: ‘als zijnde niet anders gegrondvest dan op losse en spookachtige inbeeldingen, welke zonder voorbeelden weezende, geen wisse gronden hadden, daar zij op steunden’.

Welke zonder voorbeelden weezende...! In deze vier woorden ligt de verklaring opgesloten voor het verval der kunst in de eeuw *na* Rembrand.

Maar wie Rembrand plaatsen wil in het kader van zijn tijd, wel altoos als de hoogste van zijn gild, maar aan zijn medekunstenaars toch de hand reikend, hij beschouwe hem in zijn eerste, zijn tweede periode en stelle hem ons voor, als de schilder der *Anatomische les* in het Mauritshuis of van het portret der *weduwe Bas* in het Rijksmuseum: wonderen van nauwkeurigheid en tegelijk onnavolgbaar krachtig van indruk. En Frans Hals - de kunstenaar, die naast Rembrand staat en in den eenvoud van zijn middelen, een raadsel van techniek is - doet ook hij met zijn breeden, vlakken toets niet gelijkelijk recht weervaren aan kleeding en gelaat, aan bij- en hoofdzaak? De schilders uit de groote eeuw van onsvolksbestaan, hanteeren hun penseel met eene zekerheid en vastheid, en spreken in hun kunst zóó duidelijk en klaar als Vondel dit doet in poëzie en Hooft in proza. ‘Ik gaa een werk aan’ - zoo begint de laatste zijn Nederlandsche historie - ‘ik gaa een werk aan, dat opgeleit is van lotwissel en meenigerley geval; gruwzaam van veldslaagen, waaterstrijden en beleegeringen’: een relaas van feiten dus, geen wijsgeerige beschouwing; de historie van de *daad*, waaruit van zelf de drijfveer spreekt. En Vondel - om ook van hem een prozastuk te noemen - is niet zijne *Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst* de helderste, de bondigste aesthetica, die ooit geschreven werd? Toch is zij volledig en toepasselijk, zoowel op schilder- bouw- als dichtkunst. Natuurlijk, want het was dezelfde machtige geest, die door die kunsten henenvoer, hetzij de kunstenaar het penseel, den passer of de pen hanteerde. Aan kunst*philosophie* had men geen behoefte, waar de kunst zelve zoo duidelijk sprak, waar men haar voelen en betasten kon en grijpen met het zinnelijk oog. Men schreef niet *over* kunst; men *maakte* kunst.

Voor eene andere eeuw, minder rijk aan daden, maar weelderig in bespiegeling, was het weggelegd te streven naar de uitdrukking van het onuitsprekelijke, naar het wedergeven van het onzienlijke. Wel stortten ook de kunstenaars der 17de

eeuw hun zieleleven over in het gewrocht van hunne kunst, en deed ieders individualiteit zich in het kunstwerk gelden, doch zij tastten niet door het wezen heen der dingen, en voelden zich gebonden aan den vorm. Het abstracte drong de werkelijkheid niet van haar plaats: de werkelijkheid, die als nieuw geschapen en fonkelende in het zonnelicht der pas herwonnen vrijheid, den kunstenaar voldoende ruimte liet te offeren aan het ideëele, maar tastbaar voor een ieder. De wording van de Nederlanden is het grootste heldendicht, dat in het boek der werkelijkheid is neergeschreven. Dat boek lag in zijn ongerepten staat voor elken schilder open. Het was een nieuw, een frisch, in elken zin een door en door *oorspronkelijk* boek!

De negentiende eeuw:

Een *chaos!* Oud en nieuw in gisting met elkander! de eeuw van overgang, van wetenschap en ontkenning, van stompheid en overgevoeligheid, van hijgen en hangen, verschilt in elk opzicht, zóó in vorm als wezen, van de 17e eeuw met hare woeligheid; ja, maar eene woeligheid van feiten; met haar idealisme niet in bespiegeling, maar in de *daad*; een idealisme, dat de nerven spande, maar geen gelegenheid liet voor *nostalgie* en *neurasthenie*.

Niets, dat in de werken der 17de eeuw - op het gebied der kunst, van staat en maatschappij - meer treft dan de deege degelijkheid, den eenvoud van het middel om tot het doel te komen:

‘De krachten des vernufts gaan met den bloei (des lands) te zaam: de kunst, die 't water keert of d' uitweg aan zal wijzen; de kunst, die 't klei bezielt, die 't marmer op doet rijzen; - het doek van Rembrand, forsch en somber; 't bruischend lied van Keulens Zangzwaan met zijn vlammend koloriet, zijn vollen orgeltoon.’[1)]

De 17de eeuw staat krachtig op haar kooten; haar tred is vast en energiek als het proza van Hooft, de penseelvoering van Rembrand, het beleid der veldoversten en admiralen,

1) Da Costa: 1648-1848. De dichter bewijst hier voor het overige, dat het vlammend koloriet van Rembrand aan hem verborgen is gebleven. Voor Vondel trouwens ook!

de stoutheid der zeevaarders, het bedrijf der kooplieden. Het is onnoodig hier tegenover het beeld te schetsen der 19de eeuw - maar oumisbaar is de erkenning van haar zwakheid en haar kracht om tot een juist besef te komen van het karakter harer kunst. Zij wekt niet den stillen eerbied, het ontzag der 17de-eeuwsche kunst, maar zij treft dieper, al doet zij andere snaren trillen in ons gemoed. Zij reageert veel sterker op onzen geest, die zelf van 19de-eeuwschen oorsprong, als met haar saamgeweven is. En indien het mogelijk ware, dat een kunstenaar zich wist los te maken van zijn tijd in zulk een mate, dat hij in zijn werk de 17de in stede van de 19de eeuw deed weerspiegelen, dan zou hij verdienen als eene wonderlijke speling der natuur te pronk gezet te worden in een museumkast, maar zijn kunst zou ons niet gerechtvaardigd schijnen. Of zou hij vergen kunnen, dat wij - zijn werk beschouwende - ook onzen geest regelden naar den zijnen: een schaduw van het lang verleden? Doch het *is* niet mogelijk - tenzij men den organieken samenhang tusschen den kunstenaar en zijn tijd, moedwillig wil verbreken. Wie het beproefde, zou niet verder komen dan tot het maken van vermoeiende pastiches, gelijk een modern schrijver, die zijn proza wringt in Hooftiaansche vormen.

Want wie na ons komen, zullen aan de negentiende-eeuwsche kunstenaars vragen negentiende-eeuwsche kunst - geen naklank van de kunst der zeventiende eeuw. Voor de laatste zullen zij willen putten uit de bron zelve.

En wie nu vragen zou, of de kunst der zeventiende eeuw voor de schilders van onzen tijd geen voorbeeld is, waaruit voor hen te leeren valt - dan antwoord ik: zeer stellig is die kunst een dankbaar, een onmisbaar onderwerp van studie - maar niet van navolging. Toen Benjamin Franklin - nog drukkersjongen bij zijn vader - zich zijn gemis aan taalkundige vorming bewust werd, wierp hij zich op de studie van Addisson. Hij las en herlas hem, totdat geheele vertoogen hem voor altoos in het geheugen zaten. Toch is hij in zijn stijl geen copiïst geworden van zijn voorbeeld. Integendeel. Maar Addisson heeft hem geleerd, dat er maar één stijl is: die, welke de uitdrukking is van het persoonlijk karakter des schrijvers.

En wilt gij een ander voorbeeld? De Fransche schilderschool, welke in 1830-40 dien schitterenden phalanx van landschap-

schilders aan de kunst vermaakte: Th. Roussean, Troyon, Diaz, Corot, Dupré, Daubigny, zijn zij niet opgewekt geworden om met eigen oog de natuur te zien, haar met eigen leven te bezielen, door het voorbeeld van onzen Ruisdael, onzen Cuyp, onzen Hobbema, onzen Potter?[1)] Maar zij zijn de scheppers van een *moderne* kunst geworden, geen naklank van de oude; van een moderne kunst vol eigen poëzie, vol hartstocht, waaruit de polsslag van onze eeuw u tegenklopt. De schilders uit de zeventiende eeuw, hebben de onstuimige lyriek van onze kunst slechts voorgevoeld.

De moderne schilderkunst ten onzent, is bij de Fransche een dertig jaar ten achteren gekomen. Toen Th. Rousseau in de opvatting van het landschap, de omwenteling voorbereidde en gedeeltelijk tot stand bracht, die voor het eerst de Fransche zon haar stralen zou doen schieten door de Fransche kunst - de twee eenige natuurschilders, die Frankrijk vóór 1830 voortbracht, Poussin en Claude Lorrain, borgden in Italië hun licht - ging de Hollandsche schilderkunst nog uit grasduinen op het veld der overlevering. De overlevering, niet gelijk zij gevestigd was door de grootmeesters der oud-Hollandsche school, de overlevering, gelijk zij onder het tempermes der Lairesse's en Van der Werff's verweekelijkt en verzwakt was tot de zoetelijke, strooperige kunst der Krusemans, der Van Os'sen en wie meer tot hun bent behooren. Het mergloos pastel gaf den overgang aan. Daar was wel werk aan den winkel, daar waren zelfs schilders van talent - ik noem slechts Pieneman, Meijer, Nuyen - maar de grond waarop een nieuwe kunst ontluiken kon, ontbrak. De starre lijn van het academische, reikte de hand aan het glacé der Italiaansche *décadence*, die haar rimpelooze luchten spande over speudo-Hollandsch nagroen en Neurenburger vee. De schilderkunst was meer een praeparaat van verven, bereid volgens het een of ander schilderboek, dan wel een zelfbewuste uiting van gevoel, verbeelding, heldenmoed. Het is moeilijk een redelijken ontwikkelingsgang te ontdekken in het werk der kunstenaars van de eerste helft dezer eeuw. De Pienemans, Nuyens, Koekkoeks, Schelfhouts,

1) Niet alleen onze oude school - maar ook de Engelsche van Constable Gainsborough, Bonnington heeft den Franschen schilders de oogen geopend en henuit het slop der overlevering gebracht in het vrije veld der Fransche natuur.

Meijers, ik noem de beste namen, schijnen zich gelijk te blijven, door alle perioden van hun leven. Zij doorwandelen de schepping met afgemeten pasjes en bezien de omgeving door een glazen kunstoog. Er is wel handigheid, habileteit - maar de ziel ontbreekt. Het is al zoetelijkheid en affectatie.

Van dichterlijkheid gesproken; is het niet eigenaardig, dat er meer dan twee eeuwen moesten voorbijgaan eer de kunstenaar geboren werd, die het calvinisme, in onze kunst wist te verheffen tot een dichterlijk visioen? Johannes Bosboom heeft aan de oud-Hollandsche schilderschool niet één enkele hoedanigheid te benijden. Hoog troont zijn kunst, boven die der Witte's en Saenredam's, en onder de meesters onzer moderne schilderschool, komt hem de eer toe een der eersten te zijn geweest, die een eigen stempel wist te drukken op een oud genre en het overgeleverd procédé der kunst te doen gloren van zelf gevoeld leven. Zoo mag ook de schim van Van de Velde, naast Mesdag worden opgeroepen. Geen ander vóór hem, heeft met zóó overweldigende kracht de golven opgezweept, dat ze schuimend over het kader zijner schilderijen bruisen. Millet, Corot, Troyon mogen deel hebben aan de vorming van sraëls, Jacob en Willem Maris; de werken dezer Fransche meesters mogen het vuur in hun binuenste hebben doen ontvlammen; wie ontkent thans, dat de ‘Vrouw met den schoudermantel’ des eersten[1)], alleen in het land van Rembrand kon geschilderd worden; dat het ‘Gezicht op Den Haag’[2)] des tweeden, Ruisdael waardig is; dat de laatste over zijn weelderige Hollandsche weiden een licht doet schijnen, dat in sterker mate niet uit een doek van Cuyp heeft gestraald? Maar tòch, er klopt een ander leven in hun werken. De natuur, ja is gelijk gebleven aan zichzelve - door alle eeuwen. De mensch, die haar aanschouwt en in zich opneemt en verwerkt - de mensch is anders geworden.

II.

Het staat met onze moderne kunst geschapen als met onze oude. Wie zich over het werk van een onzer meesters een

1) Eigendom van den heer Hymans van Wadenoyen te 's Hage.
2) Eigendom van den heer Van Wisselingh te 's Hage.

eenigszins volledig oordeel vormen wil, hem wenscht te leeren kennen in de verschillende perioden van zijn ontwikkelingsgang, kan in zijn eigen land niet terecht. Hij moet de moeite nemen, zich in de musen van het buitenland, voor dat oordeel te bekwamen. In de Duitsche, Fransche en Engelsche musea vooral, zal hij aan de Hollandsche school eene eereplaats zien toegewezen, waarbij het weinige in Nederland zelf, meer door toeval dan door beleid behouden, wat hoeveelheid betreft *altoos*, en ten opzichte der hoedanigheid *meestal* eene vrij armzalige figuur maakt.

Wij zijn allengs gewoon geraakt aan dien onredelijken toestand, ook door het besef, dat er niets aan te veranderen valt. En van den nood een deugd makende, trachten wij er zelfs een fraaien kant aan af te winnen, door te zeggen: ‘het is wel goed, dat onze beste kunst niet weggesloten is binnen de enge grenzen van ons landje. De werken onzer oude meesters handhaven thans onzen roem in de geheele beschaafde wereld en houden er onzen naam in eervolle gedachtenis!’ Morgen beweren we misschien nog, dat alles zoo opzettelijk geschied is, uit eene soort van verheven zelfverloochening, uit een zeer hoog opgevoerd patriotisme.

Gelijk werd opgemerkt - met het oog op onze moderne kunst verkeeren we al niet in betere conditie. Particuliere kabinetten, waarin men haar op eenigszins ruime schaal vertegenwoordigd vindt, bestaan niet. Onze openbare musea worden aangevuld voornamelijk met geschenken van dezen of genen schilder van den zooveelsten rang, die zijn naam aan de vergetelheid tracht te ontrukken. Zoo zien wij, èn te 's-Hage èn te Amsterdam de beschikbare ruimte allengs ingenomen door paneelen, die alleen als *Unarten der Zeit* misschien beteekenis hebben, maar de karakteristieke kunst van onzen tijd, die er dan toch tegenover behoorde te staan, ontbreekt, of is zeer schaars voorhanden. Zelf bewuste kunst dringt zich niet op. Schilders van beteekenis willen niet langs dezen weg zich een nommer in den catalogus afdwingen. Zij geven hun werken niet cadeau. Zoo zien wij dan in het Rijksmuseum slechts één der drie gebroeders Maris vertegenwoordigd: de oudste, Jacob, door een stadsgezicht. En ook elders in ons land, zal men van deze schilders weinig werken vinden. Met Jozef Israëls is het trouwens in dit opzicht niet veel beter gesteld. In Juli dezes jaars toog ik daarom

naar Londen, waar door de zorgen van het Huis Goupil (thans Boussod, Valadon en Co.) eene collectie was tentoongesteld, bestaande uit 60 schilderijen en 24 aquarellen, voor verreweg de grootste helft[1] van Jacob Maris, en voor een zeer klein deel van Matthijs en Willem. Hoewel in de verzameling, werken ontbreken, die tot de zuiverste proeven van Jacob Maris' schilderkunst gerekend mogen worden en die bekend zijn van onze periodieke tentoonstellingen te Amsterdam, Rotterdam en 's-Hage, mocht de galerij toch vrij volledig heeten en kon zij - uitgenomen dat het *portret* ontbrak en het *binnenhuis* slecht vertegenwoordigd was - een voldoenden indruk geven van het rijk en veelzijdig talent van hem, dien de Engelschen noemen: ‘the greatest living Dutch landscape-painter.’ Rijk en veelzijdig, want al dadelijk treft de groote verscheidenheid van genre's, in het vijftigtal doeken, in het Goupil-salon vertegenwoordigd; niettegenstaande, gelijk gezegd het ‘binnenhuis’ schaars en het portret geheel niet aanwezig is. Landschappen, stadsgezichten, havens, zeeën, genre-stukken (o.a. den bekenden vioolstudeerenden knaap in het fluweelen buis), ik vond ze in rijke schakeering hier bijeen. Nu is veelzijdigheid op zich zelf geen deugd; zij kan zoowel armoede als rijkdom verraden. Er zijn schilders, die hun geluk nu eens in dit, dan eens in dat *genre* beproeven; uit het landschap overstappen in de volle zee, het portret verwisselen voor het binnenhuis - gelijk de man, die geen geld op zak heeft, uit den eenen winkel in den anderen loopt, maar nergens op den duur krediet kan krijgen. Doch waar veelzijdigheid gepaard gaat met meesterschap, wordt zij tot deugd verheven en is zij het uitvloeisel van een zich telkens verfrisschenden en verjongenden geest. Zij behoedt den kunstenaar voor opgaan in een gegeven genre, zijn talent van zich dood te loopen in zeker *raffinement*, waarbij het kunstje in de plaats treedt van de kunst.

Dàn treft u reeds bij een eersten omgang in dit salon, de natuurlijke ontwikkelingsgang des kunstenaars, waarvan zijn werk getuigt. Van stap tot stap ziet gij den schilder voortschrijden, de krukken waarop hij eerst strompelt een voor een wegwerpen, het talent zich losmaken van den invloed van het overgeleverde, zijn aangeleerde vaardigheid rijpen tot zelf be-

1) Meest alle toebehoorende aan den heer Staats Forbes te Londen.

wuste kracht, totdat de kunstenaar ten leste geheel zichzelf geworden, gebiedt over de stof, die eens zijn meesteresse was. Merkwaardig als ‘the earliest specimen of J. Maris' work exhibited’[1], is een schilderijtje uit 1867: *Ave Maria*: sentimenteel-romantisch in den hoogsten graad. Het stukje stelt voor eene vrouw met haar kind in de armen, knielend neergezegen op de trappen eener kapel, in wanhoop de madonna om uitkomst smeekende. De hof vóór de kapel is afgesloten door een ouden, brokkeligen muur uit het melodrama. Het is nacht en winter, de maan werpt haar bleeke schijnsel door de ontbladerde boomtakken en hult het tafereel in een spookachtig groenen lichtglans. Toch - hoe gezocht en ziekelijk - bezit dit werk eigenschappen, die niet zonder waarde zijn voor de studie van Maris' talent. Reeds hier - en dat is van beteekenis - geeft hij blijk van afkeer voor mooie kleurtjes. Gij merkt een zoeken naar harmonie tusschen vorm en inhoud. Het is ziekelijke kunst - maar ziekelijk van toon en onderwerp beide. Het schilderijtje is pijnlijk geschilderd en hoewel men van jaar tot jaar de toets aan breedte en losheid winnen ziet, blijkt het volle meesterschap over het penseel eerst na jaren strijds veroverd. Uit denzelfden tijd dagteekent het pendant van *Ave Maria*, ook een vrouw in smeekende houding, met den niet zeer duidelijken Engelschen titel *At the Shrine*, verder vindt men uit de *Sturm und Drangperiode* een landschap met ploegpaarden; schilderijen, dagteekenend uit Maris' verblijf te Parijs, een meisjeskopje, *Rosie*, à la Bougereau, een zoogenaamde *Old Dutch City*, maar met een Fransch oog waargenomen, een *Crépuscule*, die aan Diaz herinnert, een duinlandschap in grijsblonden toon als van Israëls, alle werken die nog geen eigen stempel dragen. Het is zelfgenoegzame kunst, waarvan de lijnen en kleuren duidelijk spreken. Kunst die aangenaam is voor het oog, maar niet tot in de ziel doordringt en er bloot woelt wat gij zelf niet wist, dat er bedolven lag.

1) Dit kan natuurlijk niet juist zijn. Van de Haagsche teekenacademie kwam J. Maris bij Stroebel op het atelier en later bij Huib. Van Hove, die hij naar Antwerpen volgde. Hij heeft toen binnenhuizen zonder tal geschilderd. Reeds in 1859 komt zijn naam voor, in den catalogus eener te 's-Hage gehouden tentoonstelling, met ‘Een keuken in de 17de eeuw.’ Maris stond toen echter zóózeer onder den invloed zijner meesters, dat men de stukken door hem vóór zijn vertrek naar Parijs (in 1866) vervaardigd, tot het vóór-historisch tijdperk in zijn leven mag rekenen. Te Parijs heeft hij een tijdlang de teekenklasse van Hébèrt gevolgd.

Dat doet eerst Maris' kunst uit het laatste tijdperk. Naarmate hij meer vertrouwd werd met de natuur, kwam zij hem raadselachtiger voor. Met 17de-eeuwsche naïeveteit haar koesteren en beminnen, kan hij niet. Maar het ondoorgrondelijke in haar trekt hem aan; hij wil het ontraadselen, doordringen tot op den bodem harer ziel, want voor hem ademt zij als een zelfbewust wezen, dat schreien, lachen, klagen, juichen kan En het penseel trilt in zijne hand, als hij in onbestemde vormen de natuur op het doek tracht te herscheppen. De lucht blikt u van zijne schilderijen ernstig aan; zij verbergt geheimenissen achter de grillig gevormde wolkgevaarten, die elkander voortjagen en zorgvuldig den azuren achtergrond bedekt houden, tenzij door het grijs en grauw een plekje blauw heenschemert, als het zinnebeeld der hope. Vergeleken bij het werk uit den aanvang van zijn loopbaan, heeft de kunstopvatting van Jacob Maris het laatste tiental jaren een algeheele herschepping ondergaan. In het eerst geeft hij met naïeven trouw de concreete vormen weer, die zijn oog aanschouwt. Ik wijs op het meisjeskopje à la *Bougereau*, op een wiegestukje, op de ploegende paarden. Hij betast de natuur nog maar aan de oppervlakte. Wel is een streven waar te nemen naar harmonie, maar de zelfbewuste idée der eenheid, die lucht en licht en kleur en lijn oplost in één accoord, ontbreekt nog. En naar dezelfde mate als de kunstenaar dieper indringt in het wezen der natuur, stijgt ook zijn eerbied voor hare grootheid, rijst zijn ontzag voor hare majesteit. Het gaat den kunstenaar als den man der wetenschap. Hoe meer hij rondwoelt in haar geheimenissen, hoe krachtiger het besef wordt van het ontoereikende zijner wetenschap. Elk raadsel dat is opgelost, doet nieuwe raadselen ontstaan Dat ondoorgrondelijke, dat oneindige is door Jacob Maris in zijn werk uitgedrukt en vandaar, dat zijne kunst zoo krachtig reageert op het gemoed des beschouwers, 'twelk tot eigen werkzaamheid wordt opgewekt. Niet op aller gemoed natuurlijk - op dat van betrekkelijk weinigen zelfs. Want het aantal diergenen, die van de kunst iets anders vragen dan louter zinnestreeling, is dun gezaaid. Voor het gros, is Maris' werk niet ‘af’, mist het de scherpte van lijn en kleur, waaraan het oog onmiddellijk hoû-vast heeft. Ook in de natuur zelve, zijn zij te zeer gewoon alleen het concreete te zien, het enkelvoudige: het groen der boomen, het rood der daken, de afgepaste vormen

der voorwerpen. *Ils prennent la nature aux cheveux, au lieu de l'embrasser par le milieu du corps*.

Er komt nog iets bij, dat Jacob Maris' schilderijen minder aantrekkelijk maakt voor de groote menigte: de ernstige blik waarmede zij u aanzien. De kunstenaar kiest bij voorkeur de momenten van strijd in de natuur. Nooit welft zich een kalme blauwe hemel over zijne tafereelen, hetzij dan dat zijne wolken, als door een geheimzinnige macht vervolgd, door het ruim jagen, hetzij het licht worstelt met den nevel, die het landschap omsluiert. Nooit is er stilstand in zijne scheppingen. Maris is de schilder van het *wordende* en hij vergt van den toeschouwer, dat zijn oog door den nevel heenbreke.

Zijn wijze van werken is daarmee in overeenstemming.

'Het moeielijkste van onze kunst' - zeide hij mij eens - 'is de verf levend te maken; de wolken te doen drijven door het luchtruim, het licht te doen trillen. Ik ken schilders, die als zij hunne lucht maken, eenvoudig bij den linker hoek van het paneel beginnen en dan voortborstelen tot zij aan den rechter uitkomen Dat gaat wel gauw - maar geeft geen welving, geen beweging. De wolken worden er dan later opgelegd, maar het blijven vlekken verf. Toch noemen vele menschen zoo'n lucht dan àf, hoewel zij nauwelijks begonnen is. Daarentegen wordt *mij* verweten, dat mijn schilderijen *niet* af zijn, hoe ik mijn lucht ook doorwerkt heb. Nu - "af" in de gewone beteekenis van het woord, is mijn werk zeker niet. Door in dien zin het af te maken, zou ik er het leven uithalen. Waar begint de lucht - waar eindigt ze? Ik heb begin en einde in de werkelijkheid nooit kunnen vinden. De grenzen vloeien daar ineen.'

Het had mij verbaasd, in het salon-Goupil een werk van den schilder te vinden, dat hoewel het uit het begin zijner laatste periode dagteekende, toch een weifelenden teruggang naar een vroegere manier vermoeden deed; een gezicht op Schiedam met een aantal molens, waarvan de wieken scherp tegen de lucht afsteken. Het schilderij maakte een zeer gemengden indruk, dien ik niet goed verklaren kon. De schilder zelf heeft mij later het raadsel opgelost. 'Daar is iets met dat schilderij gebeurd' - vertelde hij. 'Door aankoop was het in eigendom overgegaan aan zekeren heer White te Aberdeen. Ik had het stuk al haast vergeten, toen ik van den eigenaar op zekeren

dag het aanzoek kreeg, het stuk wat bij te werken. Het geschiedde op aandrang van zijn vrouw, die het met den ombestemden vorm der molenwieken niet kon vinden. Het schilderij kwam terug en te laat berouwde het mij, in mijn eerste opwelling te hebben toegezegd aan het verzoek van den heer White, of van Mevrouw White dan, te voldoen. Ik weet niet hoeveel malen ik het paneel op mijn ezel heb gezet, om het er een oogenblik daarna weer af te nemen. Ik ontving brief op brief om mij aan mijn belofte te herinneren en ten laatste volvoerde ik de operatie: een operatie ja - met doodelijken afloop! Ik *heb* de molenwieken omgehaald, zoodat zij mijn lucht met nijdige strepen kris en kras doorsneden. In Godsnaam, dacht ik, als Mevr. White portretten verlangt van molenwieken, dan zal ik haar bewijzen, dat ik heusch wel molenwieken teekenen kan. En zoo is het schilderij teruggegaan. - Het geval doet mij denken aan mijn leertijd op het atelier van Louis Meijer - een schilder van groote bekwaamheid voor het overige. Het was in dien tijd bij onze schilders een uitgemaakte zaak, dat de lucht in één *jet* op het doek geworpen moest worden. Een werk, dat bij kapitale doeken - gelijk Meijer ze vaak schilderde - heel wat zeggen wou, want in elk geval moest voorkomen worden, dat de verf onder de behandeling droog werd. Toen ik dan zoo'n lucht, die zich boven eene zee uitspannen zou, weer eens had afgeleverd en het paneel, goed droog zijnde, op nieuw te voorschijn kwam - moest er een meeuw op gezet worden. In het atelier hing een opgezet model aan den zolder en nu moest ik de meeuw eerst teekenen - daarna uitknippen en den mal op het doek natrekken. Dat er op deze wijze een doodgeboren ding op het schilderij kwam, scheen niet te hinderen. Dat de meeuw misteekend was, al werd het beest natuurgetrouw naar het model gevolgd, spreekt van zelf. Want in de vlucht, ziet men een vogel anders als opgezet en hangend aan een touwtje. Had ik het beest met breeden toets in de natte verf mogen brengen, zoodat de onbestemde vorm had kunnen wegvloeien in de lucht, het arme dier zou in zijn vlucht niet zoo jammerlijk geknakt geworden zijn. Ik heb die meeuw mijn leven lang niet uit het gezicht verloren. Het schilderij in zijn geheel, herinner ik mij niet meer: maar die meeuw, die dooje meeuw daar, aan een touwtje in de lucht....!’

Bij diezelfde gelegenheid kwam de quaestie van ‘al of niet te kunnen teekenen’ ter sprake. ‘Er schijnt hier spraakverwarring te heerschen. - Gij zult wel willen gelooven, dat ik al teekenen kon, toen ik de jongelingsjaren bereikt had. Het teekenen is trouwens een kunstje. Met wat goeden wil, kan ieder het leeren. Maar als er kleur bijkomt en de teekening een deel wordt van een geheel - een beeldje in een interieur bijv. - wordt het wat anders. Neem eens aan, dat ik op dit paneeltje hier vóór mij, eerst zeer correct in potlood het vóór de piano zittend meisje had geschetst, wiskunstig juist, met inachtneming der wijkende lijnen enz. Gelooft gij, dat het figuurtje correct zou gebleven zijn onder de behandeling met het penseel? De helft van het lichaam komt in de schaduw van het toetsenbord en dat wijzigt de verhouding van de op zichzelf beschouwd nauwkeurige potloodschets al dadelijk. Niet alleen het zoogenaamde lijnen-perspectief is aan verhoudingen gebonden, maar ook de kleur. Of ik het meisje in lichte kleeren of donkere steek, dit verandert onmiddellijk haar betrekking tot de omgeving. Alleen die kleurenperspectief is niet wiskunstig te berekenen. Dat is een quaestie van gevoel.’

Ik vind hier gelegenheid, in herinnering te brengen, dat het verwijt van niet goed te teekenen, beurtelings allen grooten schilders naar het hoofd geworpen is: Rembrand niet uitgezonderd.

Kenschetsend is hetgeen de bekwame Fransche kunstcriticus Silvestre, hieromtrent in het midden brengt. In een opstel over Eugène Delacroix, dien men óók zijn leven lang met den maatstok en den passer achterna gezeten heeft, lezen wij: ‘Il ne s'amuse jamais à peindre le tableau par places successives, à parfaire une tête, un bras, une main, détails que les amateurs de peinture, espèce de gastronomes, appellent les beaux ou les bons morceaux; ce qu'il veut, c'est le drame expressif de l'ensemble, ce sont des courants d'action qui entraînent le spectateur. Si vous prenez isolément chacun des personnages, vous serez frappé du développement exagéré, quelquefois monstrueux de ses formes agissantes, développement que l'artiste a jugé nécessaire à l'énergie du mouvement, à l'intensité de l'expression. Si ce désordre ne se produit pas absolument dans la nature réelle, il n'en existe pas moins dans notre imagination, et c'est à notre imagination surtout que le peintre veut parler...

Le peintre ne saurait rendre par un trait linéaire la forme des objets, qui vient s'émousser dans les dégradations de la lumière et se noyer dans l'air ambiant. Au lieu d'écrire le contour, Delacroix le fait sentir par une touche ondoyante, afin de lui laisser sa prestigieuse mobilité et pour abonder dans le sens de la nature, dont l'élasticité est infinie, tandis que les linéistes exclusifs, Ingres et son école par exemple, en font un fil de fer. Paul Véronèse, Rubens, Rembrandt indiquant la forme librement avec le pinceau et le portant même en dehors des objets pour les faire paraître plus saillants, arrivent à un degré de vie qui nous fait illusion.' Rembrand, heb ik reeds gezegd, maakt in de rijpste periode van zijn kunst, een veel intensiever indruk dan zijne groote tijdgenooten - ondanks zijn zwijmende vormen.

Wie voor een schilderij van Van der Helst staat, voelt eene andere sensatie, dan voor *De Staalmeesters* of de zoogenoemde *Nachtwacht*. In het eerste geval ontleden wij met het oog het schilderij; knippen in gedachte hier een mooie hand, daar een subliemen kop uit, en zouden die deelen afzonderlijk in een lijstje willen zetten om er altoos op te kijken. Bij Rembrand zou het schennis zijn, de deelen los te maken van het geheel. Zoo is het ook bij de meesters onzer moderne schilderschool. Hoe menigmaal komt het voor, is het mij althans voorgekomen, dat een werk van Israëls of Maris een buitengewone impressie gaf, eene impressie die aanhoudt, die toeneemt, nadat gij het schilderij uit het oog verloren hebt. Maar in onderdeelen de schilderij beschrijven, het sujet ontleden, als gij thuis gekomen zijt, kunt gij niet. Het gaat er mede als met den indruk, dien een schoone vrouw maakt. Haar beeld houdt gij vóór u, ook als gij haar verlaten hebt; nog altoos zijt gij onder de bekoring van haar zielvollen blik - maar dat men u niet vrage naar den vorm van haren neus, zelfs niet naar de kleur van haar oogen.

Nu zijn er ook vrouwen, waarvan gij de bijzondere schoonheid wèl ontleden kunt. Zijn zij er minder schoon om? Wellicht niet, maar haar schoonheid is van andere orde, althans voor *u*.

Om op J. Maris terug te komen, ik ken nauwelijks één modern schilder ten onzent, wiens figuren steviger op de kooten staan en met zoo forsche slagen als uit de werkelijkheid

gehouwen zijn. Op zijn ‘Vioolspeler’, den triomf der voorlaatste Arti-expositie, wees ik reeds, maar ook in de verzameling-Goupil is een schilderij aanwezig, dat mijne meening bevestigt. Ik bedoel het magistrale doek: *Aankomst der visscherspinken:* een groep visschersmannen en vrouwen met hunne kinderen; den man te paard omringende, die de pinken op het strand zal trekken. Vóór hen de zee. De voorgrond van het doek wordt geheel ingenomen door de wachtende schare. Alleen de lucht welft zich in haar eindeloosheid boven haar, dompelt elke figuur in een athmospherisch bad, zoodat in de opeengedrongen massa elke persoon op zichzelf en op zijn eigen plan staat, los van zijn buurman. Gij ziet de menschen op den rug, maar hetgeen er omgaat in de harten dier wachtenden, is nochtans voortreffelijk uitgedrukt. Het stuk is vlak geschilderd, maar de figuren schijnen geboetseerd. Ik vind hier aanleiding eene opmerking mee te deelen van Maris, over den *truc* van sommige schilders om met het tempermes te ‘klodderen’ en een zelfs voor blinden waarneembaar relief in hunne doeken te brengen. Blinden kijken met de vingers. ‘Tegen het middel zelf, zou ik minder hebben in te brengen - als men er maar iets goeds mee bereikte. Maar hetgeen op een naar deze methode behandeld schilderstuk, onder het gunstig vallend licht in het atelier, niet aan den dag treedt, werkt dikwerf vernietigend als het doek de werkplaats verlaten heeft. Dan brengt elk relief zijn valsche schaduw mee, die tot de grilligste contrasten leidt.’ En toen ik er op wees, dat hij zelf ook wel schilderijen heeft gemaakt, waarvan Lairesse schamper zou beweren, evenals hij dit van Rembrand deed, dat ‘de voorwerpen alleen rond en verheven schijnen, door kladderij, zóó dat het sap gelijk drek langs het stuk neerloopt’, moest hij de opmerking toegeven. ‘Doch het is geen opzet’ - voegde hij er bij - ‘maar het gevolg van gedurig overschilderen, van het zoeken en niet vinden. Eindelijk heeft men wat men wil en in een paar streken staat het er dan. Doch hoeveel mislukte pogingen zijn onder dien laatsten toets dikwijls niet verborgen!’

III.

Matthijs Maris is de middelste der drie gebroeders. Jacob werd in 1837, Matthijs in 1839 en Willem in 1844 ge-

boren. Reeds geruimen tijd woont Matthijs te Londen, en in zijn vaderland is hij weinig bekend; tenzij bij de schilders. Van zijne kunst vindt men ten onzent bijna niets[1]. Alleen de heer Van Wisselingh te 's-Hage, een groot vereerder en trouw vriend van den kunstenaar, is gelukkig in het bezit van eenige zijner werken. Een enkelen keer stelde de heer Van Wisseling een of meer dier werken tijdelijk ter beschikking van onze tentoonstellings-commissies en zagen we een staal van Maris' kunst in Arti te Amsterdam. Maar het publiek voelde er zich weinig door aangetrokken en heeft er zoo goed als niet naar omgezien. Er heeft zich om het bestaan van Thijs Maris eene legende gevormd, waarin *Wahrheit und Dichtung* dooreengeweven zijn, en waarbij hem allerlei wonderlijke eigenschappen worden toegedicht, maar eigenschappen, die - hoewel we ze te onzen genoegen *anders* wenschen zouden - zijn karakter als kunstenaar vereeren en hem als mensch stempelen tot eene buitengewone verschijning. Voor velen zijner kunstbroeders staat hij in een wolk, maar zelfs zij, die zijn ongewone kunst niet begrijpen, voelen toch onbewust, dat zij de uiting is van een hoog streven. Deze erkenning is hem niet altoos ten deel gevallen. Het heeft zich vroeger voorgedaan, dat te Amsterdam eene groep Nederlandsche kunstrechters, weigerde zijn werk ter expositie toe te laten![2] Dit behoefde slechts éénmaal te gebeuren. Thijs Maris heeft van dien stond af, zich van medewerking aan tentoonstellingen in zijn vaderland onthouden.

Al is het aantal schilderijen, dat van Matthijs in wezen is, betrekkelijk gering, men meenen daarom niet, dat het hem aan werkkracht faalt. Maar uit onvoldaanheid met zijn arbeid, heeft hij vele doeken vernietigd, en gaat hij steeds voort dit te doen[3]. Hij heeft zich een ideaal gedroomd, los van alle werkelijkheid, onbereikbaar, naar het mij voorkomt, omdat hij de kunst wil vervluchtigen tot iets onstoffelijks. Gelijk de kunst als een visioen voor zijn zieleoog verrijst, zoo wil hij haar vasthechten

1) Zelfs zijne etsen niet. Een er van is een meesterstuk, naar Millet's *De Zaaier*. Op 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam, is de prent zelfs niet bekend - laat staan, dat zij er wezen zou.
2) Een portret van hemzelven: een zeer karakteristiek werk. Het is in het bezit van Jacob te 's Hage.
3) Geen afdruk van zijn etsen, is gelijk aan den vorige.

op het doek, als geest van zijnen geest. In deze overdrijving schuilt tegelijk de hoogheid en de zwakheid van zijn streven. Ik betwijfel of Matthijs' zoekende geest ooit tot rust zal komen; of zijn hooge aspiraties ooit vrede zullen vinden met de mate van het *menschelijk* kunnen.

St. John's Wood Terrace is een Londensch kwartier ten noordwesten van de City. Met een paar maal overstappen, brengt de ‘bus’ u van de ‘Bank’ in ruim een uur naar St. John's Wood Square. Dan nog een 20 minuten loopens en ge staat vóor de woning, waar Matthijs zijn intrek heeft genomen en waar ik hem dezen zomer bezoeken mocht. St. John's Wood Terrace, hoewel op ruime schaal aangelegd, is een wijk, bewoond door den arbeidenden stand. Niet zonder schroom vroeg ik de hospita, die mij opendeed, toegang tot den schilder. Hoe zou hij mijn bezoek, als ik werd toegelaten, opnemen? Had ik wel recht hem in zijn eenzaamheid te storen? Zou het mij wel gelukken het voor hem voelbaar te maken, dat het noch onbescheidenheid, noch nieuwsgierigheid was, die mij tot hem dreef? Ik wist, dat hij de kennismaking niet zoekt van menschen, die hem vreemd zijn; ik wist, dat hij niet tot dat ras van kunstenaars behoort, die zich wèl gaarne *interviewen* laten. Zou ik hem spreken over zijne kunst? Dat wenschte ik wel, maar hoe mijne vragen in te kleeden, opdat geen klank hem kwetsen kon of eene onjuiste opvatting, die in mijn woorden kon doorschemeren, hem zou doen denken: ‘alweder iemand, die mij niet begrijpt!’ Daarbij, de legende, die aangaande hem in omloop is, schetste hem voor mij af als ongenaakbaar, als een zonderling, met wien de omgang dubbel moeilijk is.

Nadat ik in eene kleine achterkamer een oogenblik gewacht had op het bescheid der hospita, werd ik in het atelier genood. Vriendelijk reikte Maris mij de hand en keek mij een oogenblik zwijgend aan. Zelden nog ontmoette ik iemand, die zóó op den eersten aanblik, mij door zijn persoonlijkheid trof. Er was niets vreemds aan dezen man, niets dat volgens de overlevering eigen pleegt te zijn aan onbegrepen talenten, aan miskende genieën. Evenals zijne beide broeders, ineengedrongen van gestalte, den rechter schouder een weinig opgetrokken, welft zich hetzelfde hooge voorhoofd boven de trouwhartige

oogen. Die oogen staan helder en zien u vriendelijk aan. Een afgeknipte en goed verzorgde rossige baard, omsluit het frisch getint gelaat, en krullend haar, meer naar den blonden kant, bedekt den breeden schedel. Nòch in zijn doen, nòch in zijne kleeding, is iets dat naar het welbekende gemaakt-artistieke zweemt of naar het dichterlijk-excentrieke. Niemand, die hem voor een zoogenaamden artist zou aanzien; maar waar gij hem ook mocht ontmoeten, zou hij u aandacht trekken door iets hoogs en nobels, dat van zijn wezen uitgaat.

Het atelier bestond uit eene kleine kamer, waarvan niets *meer* u opviel, dan dat er alles ontbrak wat in een atelier gewoonlijk voorkomt, maar overbodig is. Er stond een ezel met een bedekt paneel op zijde van het raam en op den vloer zag men een aantal schilderijen, zonder lijst tegen de wanden der kamer geplaatst, de achterzij naar voren. Uit den loop van het gesprek bleek, dat Maris hier slechts tijdelijk zijn intrek had genomen. Hij was zoekende naar een ander atelier. Vreemd was het, aan den muur een paar leelijke, gekleurde gravures te zien hangen, tafereelen uit Nelson's heldenleven.

- ‘Och ja, die zijn van de juffrouw hier, en ik laat ze maar hangen. Ze hinderen mij niet,’ zei de schilder later in het gesprek, en ik kan mij dat begrijpen in Matthijs Maris. Hij leeft geheel in zichzelf: wat buiten hem is, treft hem weinig. Zoo is hij ook als kunstenaar - want de mensch en de artist zijn één in hem.

Wij hebben in het uur dat ik bij Maris was, niet altijd door gesproken - toch heeft hij genoeg gezegd om mij zijn karakter en zijne kunst te doen begrijpen.

- ‘Het is niet goed, dat ze die dingen van mij bij Goupil hebben tentoongesteld’ - zeide hij, doelende op het vijftal stukjes van zijn hand, naast die van Jacob in New Bond Street geëxposeerd. ‘Ze deugen niet.’

‘Ja, het is moeilijk’ - vervolgde hij na een oogenblik - ‘om het zóó te krijgen als je voelt dat het wezen moet. En dan dat ongelukkige geld, daar je toch niet *heelemaal* buiten kunt. Je bent wel verplicht, zoo nu en dan iets af te leveren tegen beter weten in, maar anders koopt het publiek het niet. Niet ieder is zoo gelukkig als Corot, die genoeg van zich zelf had, om te kunnen leven. Hoeveel jaren heeft hij niet gewerkt eer hij gevonden had, wat hij zocht en hoe

lang duurde het toen nog, eer het publiek hem begreep - en ik geloof, dat ze het nog niet vatten.'

Als de naam van den een of anderen fortuin makende modeschilder in het gesprek te pas kwam, lachte Maris, als om alle dingen, die hij klein vindt. Maar er was niets schampers in dien lach. Hij vond het blijkbaar alleen maar grappig, dat de menschen hechten aan het kleine en er zich voor uitsloven. Ik kan alles niet vertellen, wat ik van hem hoorde - hij sprak over het schilderen naar de natuur, dat hij nooit doet - over Hollandsche toestanden en Engelsche - over John Swan, een der weinigen met wien hij verkeer houdt, over Jacob en Willem Maris - maar nog altoos had ik niets van zijn kunst gezien. Toen, op een oogenblik, nadat hij het blijkbaar met zich zelf eens geworden was, of hij het al dan niet doen zou, ging hij een schrede of wat van mij afstaan, en nam stil een der tegen den muur staande paneelen, keerde het om en zette het te mijner bezichtiging op een stoel. Daar was iets in dat doen van Maris, dat mij aangreep. Door mij zijne kunst te laten zien, openbaarde hij mij wat in het diepst zijner ziel verscholen lag en hij deed het op gevaar af van toch niet begrepen te worden - of neen, hij zou het niet gedaan hebben, als hij mij niet voor ontvankelijk had gehouden.

Zwijgend nam hij na eenige oogenblikken het stuk weer weg en zette er een ander voor in de plaats, totdat ik ze alle gezien had.

Ik heb onder die kunstbeschouwing geen woord gezegd; ik durfde bijna niet adem halen.

Nu is er altoos iets gedwongens in de betrekking tusschen den kunstenaar en den leek, wien hij zijnen arbeid toont. Laatstgenoemde wil zich wachten voor het zeggen van banaliteiten, en de gelegenheid om zich terdege van de beteekenis van het kunstwerk te doordringen en zijne indrukken tot een bepaald oordeel te verwerken, ontbreekt meestal.

Hier, bij deze ontastbare voorstellingen: landschappen, meer kleurvisioen dan werkelijkheid; ruïnen van kasteelen, spookachtig door den nevel schijnende; kinderkopjes - als op het doek geademd zoo ideëel; meisjesfiguren, vol poëzie als Perdita's uit een zomernachtsdroom, was dit in nog erger mate het geval. Gelukkig evenwel, dat de kunstenaar geen woord van instem-

ming verwachtte. Maar het was mij zeer zonderling te moede, toen het laatste stuk zijn beurt gekregen had en op de oude plaats weer in den hoek gezet was. Het gesprek wilde niet meer vlotten - ook bij den schilder niet. Hij had onder deze korte kunstbeschouwing zóóveel doorleefd, en het scheen of hij zich schuchter voelde, aan een vreemde een blik gegund te hebben in de historie van zijn lijden en strijden. Na eene korte poos nam ik afscheid. Hij geleidde mij tot aan de voordeur en bleef daar een oogenblik staan. Ik keerde mij op straat gekomen, om. Nog zie ik hem in de deurpost, zoo kalm, zoo rustig. Zijn beeld gaat mij nimmer meer uit het geheugen. En zijne kunst? Lang nadat ik hem verlaten had, maakte zij zich voor mij los uit het complex van indrukken en trad zij uit de vage herinnering naar voren. Zij heeft zich eerst voor goed aan mij geopenbaard, toen ik haar niet meer vóór mij zag. En als ik de oogen sluit, zie ik alles weder voorbij mij gaan, in veel scherper vormen en krachtiger van kleur dan in het atelier. Dan ontwikkelt zich uit de toonmassa's, die bij de zinnelijke aanschouwing in elkaar vloeiden, de kern, de idee. De bolster der materie berst open onder de koesterende warmte van de eigen fantasie, en het rijpe zaad ligt bloot.

> ‘A spirit pass'd before me: I beheld
> The face of immortality unveil'd -
> Deep sleep came down on every eye save mine -
> And there it stood - all formless - but divine.’

Opgesloten in zijn cel en afgezonderd van de wereld, leeft Matthijs Maris reeds jaren voort. Hij is geen menschenhater, noch wereldschuw; hij voelt eenvoudig geen behoefte aan verkeer. In enkele opzichten doet hij denken aan Corot, dien hij zeer hoog stelt. Ook deze leefde louter voor zijn kunst, al meed hij de vroolijkheid des levens niet. Toen Victor Hugo's faam zich reeds verbreid had door de gansche wereld, was te Parijs zijn naam nauwlijks doorgedrongen tot Corot's atelier: ‘Il paraît que M. Hugo est un homme assez fameux en littérature’ - zei Corot, toen hem iets van des dichters roem ter oore kwam. Op den gedenkwaardigen dag van 23 Februari 1848, antwoordde hij iemand, die hem sprak van

Louis-Philippe en Guizot: ‘Il parait décidément que l'on n'en est pas tout a fait content.’ Ik weet niet hoelang Louis Napoleon den presidentszetel al bekleedde, eer men in de stille werkplaats van Corot er notie van gekregen had.

Thijs Maris werkt niet naar de natuur - zelfs zoekt hij er geen impressies meer. ‘Het moet uit den kunstenaar zelf komen’ - zegt hij - ‘de natuur hindert mij. Zij doet mij zeer.’ Men dient hierbij niet te vergeten, dat hij vroeger zeer ijverig in de natuur heeft gestudeerd, gelijk het maatschappelijk leven hem toen ook niet vreemd gebleven is, al voelde hij er zich niet in thuis. Tegelijk met zijn broeder en met Alma Tadema heeft hij te Antwerpen gewerkt. In '69 is hij Jacob naar Parijs gevolgd en heeft daar den opstand der Commune meegemaakt en aan den strijd persoonlijk deelgenomen. Het beginsel der Commune - gelijk hij het opvatte, als de kiem waaruit eene nieuwe maatschappij geboren worden zou, een heilstaat van gerechtigheid zonder armoede en ellende - het trok hem aan. Met kalme beradenheid nam hij zijn post waar op de wallen en later op de barricaden. Men wachtte hem thuis, soms halve dagen lang vergeefs terug. Hij deed dan dienst - voor *anderen* - gelijk hij ook de lekkernijen, die men hem mee op wacht gaf, uitdeelde aan *anderen*. Hij heeft nooit veel werk afgeleverd - doch de enkele doeken, die zijn vriend, de heer Van Wisselingh te 's-Hage, weet te bemachtigen - brengen zóó hooge prijzen op, dat zij hem ruim de gelegenheid zouden verschaffen, zich gemakkelijk te bewegen. Maar de armen uit zijn wijk - ook schilders in verval of die nog strijden om het bestaan - kennen zijne offervaardigheid. Geld is hem niets en behoeften heeft hij niet. Zijn ijzersterk gestel vindt in zich zelf kracht genoeg om staande te blijven onder de strengste zelfonthouding.

Dit een en ander moge een indruk geven van Matthijs Maris als mensch. Zijne kunst moet uit dien mensch zijn te verklaren. Het vijftal stukjes in het salon-Goupil, dagteekenen uit een vroeger tijdvak van zijn leven: *Gretchen*, zich gereed makende tot den kerkgang; nog een meisjesfiguur: ‘The young Housekeeper’; de duiven en een meisje, uit wier hand zij graankorrels pikken; een blik uit een achtervenster (‘Behind the Back-room’); *De ophaalbrug; Kersdag in Zwitserland*.

Op den eersten aanblik, treft u de buitengewoon harmonischen toon dezer stukjes en de volkomen rijpheid. Van eigen

lijke *couleur locale* is voor het overige geen sprake, dan misschien alleen in ‘Een blik uit een achtervenster.’ De vormen uit de werkelijkheid spreken nog, de kopjes der meisjesfiguren zijn zelfs niet zeer ideëel van uitdrukking, maar de kleur, in een goudbruin gamma gehouden, is reeds in hooge mate verteederd.

Door ieder erkend als meesterstukje, is de ‘Ophaalbrug.’ Ook in denzelfden bruinen toon gehouden, spreekt uit dit stukje een kracht en schakeering, onverklaarbaar, indien men in acht neemt den grooten eenvoud van de middelen, waarmede het resultaat bereikt werd. Op den voorgrond verrijst het hooge juk van een Amsterdamsche ophaalbrug. De huizen langs de gracht vormen met hun trapgevels en uitstekjes, grillige lijnen in de lucht. De achtergrond is eene wemeling van beurtschepen, met hunne stengen en masten, hun wimpeltjes, hun warrelend net van touwen, waarlangs de fantasie naar boven stijgt. Het geheel vormt een zeer bewegelijk tafereel van geheimzinnige bekoring. Dat zich gaan laten van het penseel en daarmee lijnen meer mijmerende dan beschrijvende, lijnen waaraan de fantasie zich hechten kan en weer wegdeinzen, vindt men in alle stukken van Maris terug: op het kleed van Gretchen in arabesken opwaarts slingerend; op het tafereeltje met de ‘duiven’, in de wijngaardranken, die langs de muren naar boven klimmen; in het kabalistisch samenstel van daklijnen, dat het oog van den schilder waarneemt uit het hooge venster van zijn achterkamer, en eindelijk in de zigzagvormen op zijn schilderij ‘A Christening in Switzerland’ - waarnaar door Ph. Zilcken een ets vervaardigd werd, bekend onder den titel van ‘Kerkgaan in Freiburg’.[1)] In zijne latere werken treedt deze eigenaardigheid in steeds sterker mate op den voorgrond. De heer Van Wisselingh bezit een stukje - ook tentoongesteld geweest in Arti - Gretchen, in wanhoop neergezegen voor het altaar. De geheele figuur, zich oplossend in onbestemde vormen, is eene opeenvolging van toon-alliteraties, waaruit u de stemming toeruischt van een lied van Heine. Men zou kunnen meenen, dat de schilder zijn penseel op goed geluk heeft rond doen waren langs het doek, gelijk ook sommige gedichten van Heine als vanzelf ontstaan schijnen. Het is niet mogelijk, de wording nòch van het

1) Premieplaat voor de leden der Vereeniging tot bevordering van Beeldende Kunsten te Amsterdam.

‘gedicht in kleuren’, nòch van het ‘gedicht in woorden’ te ontraadselen. Doch even als bij Heine de wijziging van één woord de bekoring van het geheel verbreekt, zoo is dit ook bij Maris, indien gij één toets u anders denken zoudt.

Bij al het verschil in kunstopvatting, dat Matthijs van Jacob Maris onderscheidt, is de verwantschap tusschen beide broeders nochtans onmiskenbaar. Ook bij laatstgenoemde is het, of de geest zich vasthecht aan de vormen, die wegvloeiend in den atmospheer, de impressie die de schilder geven wil, mee helpen verzinnelijken. Behalve in het tragisch wolkenspel van zijne luchten, blijkt dit in hooge mate uit zijne stadsgezichten. Zelfs de onbezielde lijn, die het beloop der geveltoppen bepaalt; hier droomerig wegglijdt naar beneden, daar moeizaam opkruipt, hooger, hooger klimt, totdat zij een torenspits bereikt en dan naar boven schiet, heeft beteekenis, drukt eene aandoening uit. Jacob Maris levert in zijne stadsgezichten dan ook geen portretten. Wel wordt hij bij het scheppen, door de werkelijkheid geïnspireerd en geïmpressionneerd, doch hij geeft haar weer met die gedaantewisselingen, welke voor den schilder noodig zijn om lijn èn kleur in één beeld te kunnen samenvatten.

Merkwaardig, doch daarbij uitgaande van hetzelfde beginsel, door hem in het algemeen op kunstgebied beleden, is Thijs Maris' opvatting van het portret. Hij heeft het portretschilderen nooit als *vak* beoefend, zoomin als eenig ander genre. Behalve het portret van hemzelf, dat reeds van jaren her dagteekent, zijn mij slechts weinige andere proeven van zijn kunst bekend. Zoomin als hij naar de natuur schildert, schildert hij naar het model. Hij schildert naar den indruk, dien hij van een bekend persoon in zich heeft opgenomen. Dien indruk geeft hij weer in vormen, met de werkelijkheid dikwijls in tegenspraak. De neus, de mond, de vorm van het gelaat beantwoordt niet aan de lijnen van het voorbeeld, maar de persoonlijkheid, het karakter is uitgedrukt met buitengewone kracht. Zijn oog laat zich niet dwingen door den concreeten vorm, zijn geest wischt weg wat in de werkelijkheid de eenheid in de uiting van het individuëele verbreekt. Hij geeft het leven zelf - zóó intensief, dat de vorm waarin de levenskern ligt besloten, zich van zelf openbaren moet. Buitengewoon en voor onzen tijd eenig, is hij in het schilderen van kinderkopjes en meisjesfiguren. Ik zeg voor *onzen* tijd, want in zijn kinderkopjes doet hij denken aan de kunst

van Holbein en de oude Italianen. Nooit is zijn kleur rijper, zijn toon weeker, zijn kunst in hare uitdrukkig meer naïef, dan waar hij de onschuld uit een kinderoog doet stralen.

Past dit niet geheel in het karakter van den schilder?

En dan zijn meisjesfiguren! Het heerlijkste werk, dat ik van hem ken, is een jong meisjeskopje, in het bezit van den heer Van Wisselingh, en door dezen niet oneigenaardig *to be or not to be* genaamd. Dit kunstwerk is zóó waar, en toch zoo *onwerkelijk*, zóó geheel visioen; hier is de voorstelling der realiteit zóózeer vergeestelijkt, dat gij zelf er door buiten de werkelijkheid wordt geplaatst. De vlekkelooze reinheid van het schoone kind behoorde ongerept te blijven; de gedachte aan ‘verf’ moest bij de aanschouwing van dit ideële niet storend tusschenbeide treden, met het penseel mocht het nauwelijks worden aangeraakt - dit schijnt het standpunt van den schilder te zijn geweest. Geïmmaculeerde schoonheid - geïmmaculeerde kunst! Een ander werk, dat door hen die het gezien hebben, gezegd wordt het ideaal, dat Maris met zijn kunst voor oogen staat, nog naderbij te komen, een gesluierd bruidje, is door den kunstenaar, die het toevallig weder onder zijn bereik kreeg, vernietigd.

Matthijs Maris moge voor velen een mysterie wezen, hij is geen neurasthenicus. Hij handelt met een zelf bewustheid, een kalme beradenheid, die elke gedachte aan overprikkeling van zenuwen uitsluit. Op zijn ijzersterk gestel, op zijn eenvoud, op de afwezigheid van bitterheid in zijn gemoed, doelde ik reeds. Hij *afficheert* zich nooit en nergens. Hij leeft stil voor zich heen en heeft alleen geen vrede met de mate van zijn kunnen. Hij arbeidt veel en vindt zijn levensdoel in het streven naar hetgeen hij, voor zich, het hoogste in de kunst acht. Hij is altoos geweest, dien hij nòg is. Van een plotseling ingetreden oorzaak, die het evenwicht in zijn natuur verstoord zou hebben, kan geen sprake zijn. Ik ken in hem geen ondeugd - of wat men overeengekomen is als ondeugd vast te stellen. Alleen, dat hij zich van zijn medemenschen onderscheidt, is buiten kijf. Bijv. hij maakt geen afgod van zijn buik; in het barste van den winter, doet hij het zonder vuur; het geld kent hij geen waarde toe, dan om er anderen mee wèl te doen; naar roem of eere taalt hij niet; omgang met de menschen

zoekt hij niet[1]; hun oordeel laat hem koel - hij zelf lokt dat oordeel nimmer uit.

Nu mogen wij, voor ons, het zeer betreuren, dat hij niet meer *égards* heeft voor *ons* oordeel, *onzen* smaak, en het bejammeren, dat hij voor *ons* plezier de werken zijner kunst niet leven laat - maar daarom behoeft er nog geen sprake te zijn van krankheid; een woord, dat men tegenover buitengewone naturen, zoo spoedig in den mond neemt.

Wat geeft ons het recht, te zeggen: deze man is krank? Zijn werk rechtvaardigt hem.

IV.

> 'De koeien geven melck en room.
> Het is al boter tot den boom.'

De zon verrijst en onder hare koestering 'gaet de aarde open en wasemt geurighe dauw uit,' die hooger, hooger stijgt. De zonnestralen weven er sluiers van:

'Dus paert de hemel met zijn bruit, het aertrijck.'

De leeuwrik steigert het daglicht tegen, jubelende zijn bruiloftslied. Het vee rijst t'effens op, met uiers, stijf gespannen, en komt zich spiegelen in de plas. Zie, hoe ze gulzig zwelgen van het koele nat, dat parelend langs den bek leekt. Zacht glijdt het zonlicht over de stoere ruggen en doet het stugge hair van goudkleur glansen of toovert diepe schaduw tusschen de schonken van het beest. De natuur is in een bad van warmtegevend licht gedompeld.

Zóó schildert Willem Maris, de jongste der drie broeders. Geen Hollandsch kunstenaar, die onze natuur met blijder zin aanschouwt. Voor hem is ons land, een land van melk en honig: het is al boter tot den boom!

Van Willem waren slechts een tiental stukken te Londen tentoongesteld. Doch zij vertegenwoordigden verschillende perioden in 's kunstenaars ontwikkelingsgang, en het bleek, hoe ook door hem geen sprongen in de kunst gedaan zijn, maar eene latere opvatting op redelijke en natuurlijke wijze uit de voorafgaande voort moest vloeien: het talent zich rijpte met den geest en het gemoed, in een opgaande lijn. Met alle schilders, die een hoogen rang bereikten, ging het trouwens zoo, Rembrand

1) Behalve met den Engelschen dierenschilder *Swan*, schijnt hij ook in aanraking te komen met *Whistler*, of liever *deze* met hem. Whistler's kunst althans staat onder zijn invloed.

niet uitgezonderd. Alleen in den nieuwsten tijd, schijnen sommigen onzer jonge schilders van een tegengesteld beginsel uit te gaan. Geïmpressionneerd door het werk der *chefs d'école*, beginnen zij, waar de eersten zijn geëindigd. Het a.b.c. der kunst heeft voor hen geen beteekenis. Zij zoeken ‘stemming’ voort te brengen, zonder nog de toonschaal goed te kennen, laat staan de accoordenleer. Zij willen stamelend welsprekend zijn. Zij gaan van het averechtsche denkbeeld uit, als zou ‘stemming’ iets zijn, zich niet normaal ontwikkelend uit de inwerking op elkaar van lijn en kleur, getransfigureerd door de stemming van den schilder zelven, maar als moest zij van buiten af gebracht worden in het kunstwerk. Wordt - zou men vragen - dan ook de ziel in het lichaam ingelaten, als een vogel in zijn kooitje?

De kunst van Willem Maris, staat vooral dáárom zoo hoog, omdat zij vrij is van affectatie, van alles wat naar gemaaktheid zweemt. Zij schenkt volkomen klaren wijn en staat in dit opzicht boven de kunst van den grooten Franschen schilder Troyon, aan welke zij voor het overige verwant is. De intense kracht van het zonnelicht, verkrijgt Maris op natuurlijke wijs, zonder ‘foefjes’ zooals de term luidt. Hij dankt zijn meesterschap, aan zijn ongemeen gevoel voor nuanceering.

Een eigenschap, die van *nature* Hollandsch is. Zeer kenschetsend is, wat omtrent het eigenaardige van onze Hollandsche natuur geboekstaafd werd door een schilder als Calame, dien ik bij voorkeur aanhaal, omdat hij zijn leven lang vergeefs gestreefd heeft naar de toonbehandeling, die hij in onze oude schilders zoozeer bewonderde. Van vooringenomenheid kan bij Calame dus moeilijk sprake zijn. ‘La Hollande’ - zegt hij - ‘est un pays qui oblige l'art à se développer dans le sens de la finesse. Il en est bien peu où la nature offre un moins grand nombre de couleurs tranchées et contrastantes et il n'est rien tel que d'être ainsi réduit à deux ou trois couleurs pour apprendre à sentir les nuances. C'est le grand nombre des couleurs qui rend insensible à la nuance.

Notre pays (la Suisse), avec les accidents de ses montagnes neigeuses, avec les lacs qui brillent au fond de ses vallées, avec ses sapins sur les pentes, avec la diversité de ses cultures et de ses terrains, avec ses roches d'espèces variées, calcaires ou primitives, qui hérissent la surface du sol, est un composé de toutes les couleurs; de partout, en Suisse, on voit du blanc et

du noir, du vert et du bleu, du jaune et du violet: nature de perroquet, splendide mais qui gâte les yeux.'[1] Het is leerrijk na te gaan, hoe anders een Hollandsch schilder de vreemde natuur aanschouwt, als de inheemsche kunstenaar zelf. Men heeft wel eens getwijfeld of Ruisdael zijne Noorsche landschappen in Noorwegen zelf heeft bestudeerd. Voor hen, die Scandinavië door eigen aanschouwing kennen, bestaat die twijfel niet. Maar Ruisdael heeft, even als Van Everdingen, de natuur bezien met zijn Hollandsche oogen en dank zijn fijnen zin voor nuanceering, vloeien op zijn doeken, de schrille kleuren van het Noorsche landschap, met zijne onder den invloed van een hel wit-achtig licht, zoo scherp begrensde vormen, stemmingvol ineen. Geen Noorweegsch schilder heeft de natuur van zijn geboorteland zóó dichterlijk waargenomen als Ruisdael. Geen scherper contrast, dan in het museum te Christiania, naast Ruisdael's Noorsche landschappen, die van Johan Christian Dahl te zien. En Dahl is een modern schilder van beteekenis in Noorwegen. De Ruisdael's, straks bedoeld, zijn door hèm vervaardigde copieën. Hij voelde dus de grootheid van Ruisdael wel degelijk - maar in de natuur aan zich zelven overgelaten, bezag hij haar weer met zijn eigen Noorsche oogen en bracht werken voort, waarvan de toon ons pijnlijk aandoet. Een gelijk verschijnsel in het voordeel onzer schilders, merkt men op aan de Italiaansche landschappen der oud-Hollandsche school, met haar nationalen stempel.

In Willem Maris' werk valt dezelfde rijpheid van kleur te bewonderen als in de doeken zijner broeders. De sappigheid zijner weiden, de weelderige groei zijner gespierde grashalmen, waarin het zat-gevreten rund zich neervlijt, zoodat de aarde onder zijn zwaarte zucht; de stoutheid, waarmede hij in het diepe water zijner plassen, het licht laat duiken en het kleurengamma doet weerspiegelen der voorwerpen op den oever, zijn eenig. Daar klinken herdersfluiten en schalmeijen uit zijn doeken, zooals uit Jacob Maris' kunst een dreunende orgeltoon naar boven stijgt en uit de mijmeringen van Matthijs de weemoed van een lied van Schumann ruischt.

Het is natuurlijk dat ook Willem een verwijt gemaakt wordt van het incorrecte zijner teekening. Dat hij de anatomie van ons Hollandsch vee voor het overige vast heeft, bewijzen wel

1) Alexandre Calame, sa vie et son oeuvre - Paris 1884 - p. 105.

de stukken uit zijn eerste kunsttijdvak. Later heeft hij zich - dit moet erkend worden - meer vrijgemaakt van den vorm, hoewel het karakter zijner beesten sprekend uitgedrukt blijft. Maar dat zoogenaamd incorrecte, vloeit vanzelf voort uit de ethiek van zijn kunst. Het is hem om het licht, om den atmospheer te doen. Hij schildert zijne weiden niet om het koebeest, dat er in graast; - maar, omdat die koe de impressie van het geheel dat hij wil geven, aanvult, ondersteunt, ruimt hij haar een plaats in op zijn doek. Die impressie kan voor zijn verfijnd gevoel verbroken worden door de minste rijzing of daling in den vorm van het dier. Even aandoenlijk als hij is voor de kleur, moet hij dat zijn voor de lijnen van zijn beeld. Het kàn niet anders. Alleen zij, die niet ten volle door de impressie aangegrepen worden, welke hij beoogde, zullen zijn koebeesten gaan nameten en ontleden. Hun sympathie dringt niet voldoende door in het wezen zelf zijner kunst. De koe is er om het licht, dat langs en over het dier komt glijden - het licht niet om de koe. Het licht, dat overal den atmospheer doortintelt - een licht, dat in anderen toon, dan dien der werkelijkheid getransponeerd moest worden, en in verband daarmee de kleur, de... vorm, want in de werkelijkheid kan men de zon niet in het gezicht zien - moet den beschouwer eene sensatie geven van ruimte, rijkdom, onuitputtelijke weelde....

Voor eene morphologische beschouwing onzer moderne schilderkunst, schijnt mij de tijd thans minder gunstig. De schilderkunst is onze litteratuur te ver vooruit. Om door ontleding te komen tot vergelijking, heeft men allereerst geschikte stof ter vergelijking noodig. En vooralsnog ken ik in onze letterkunde geen grootheid, die rechten kan doen gelden, door den morpholoog met de Marissen in één college te worden behandeld. In eene vorige periode bestond er meer verband tusschen de beeldende en litteraire kunst. Hetzij gij een vers van De Bull, een bladzij proza van Schimmel leest, of een schilderij ziet, bijv. van C. Springer - de indruk is dezelfde. Men leze de volgende schildering (beschrijving) op den tast genomen uit Schimmel's laatsten roman: ‘De kapitein van de lijfgarde’.

‘Bij het binnentreden had de Stadhouder zich gehaast den langen mantel af te werpen en evenzeer den hoed met lagen bol en een aan drie zijden eenigszins omhoog gebogen rand, met gouden passement omboord en getooid met blauwe en gele

pluimen. Daardoor was de groote *allonge*-pruik-*grand in folio* en Binnette genoemd naar den te Parijs wonenden uitvinder - het gelaat geheel omlijstend, de ooren gants en al bedekkend en zelfs tot op den rug in rijke krullen neerdalend, volkomen zichtbaar, evenals de waarlijk prachtige rok van donker fluweel met geelzijden omslagen aan de beide polsen. Die rok, van voren aan den hals met een onzichtbaren haak gesloten, hing, hoewel van knoopsgaten en gouden knoopjes voorzien, van voren open' enz.

Is deze beschrijving niet samengesteld op de wijs als Springer zijne schilderijen maakt: steen voor steen, een boompje hier, een beeldje daar....? De indruk van het geheel, gaat verloren in den overvloed der bijzonderheden, en Schimmel stopt het beeld des stadhouders weg in den 'waarlijk prachtigen rok van donker fluweel met geelzijden omslagen', zijn doorluchtigen kop in den 'hoed met lagen bol en een aan drie zijden eenigszins omhoog gebogen rand.'

Was het een vilten hoed? zou men nog kunnen vragen. Maar scherts ter zijde. In plaats van eene volle impressie, geeft deze soort van kunst, niet meer dan eene opeenvolging van partieele indrukken, waarvan de volgende indruk den voorgaanden uitwischt.

Aan de omstandigheid, dat de kunst van Jacob, zoomin als die van Willem Maris, is toegelaten in de algemeene waardeering van ons publiek - behoeft men niet te veel beteekenis te hechten. Zij geldt als een bevestiging van de waarheid, dat het nationale niet altoos het nationaalst is in het land zelf van zijn oorsprong. Van meer belang acht ik het feit, dat aan beide broeders, in het buitenland de hoogste onderscheiding voor hun werk wordt toegekend. Zoo mocht de eerste nog onlangs te München, de medaille 1ste klasse, de laatste een dito te Antwerpen verwerven. In München, waar een kunstschool bloeit, die met de onze geen enkel punt van aanraking bezit! Dit is niet zonder beteekenis. Van Matthijs Maris zwijg ik. Hij onthoudt aan het publiek de gelegenheid, hem te leeren kennen.

Merkwaardig drietal, dat zóó hoog het vaandel van de kunst ophoudt!

Zeldzaam gelukkig samentreffen: drie broeders.

H.L. BERCKENHOFF.

Verwey's sonnetten.

Van het leven. Een gedicht in sonnetten, door Albert Verwey. Amsterdam, W. Versluys. 1889.

Gij zult uw monden
Wennen 't te spreken...
Van het leven.

'Klaagt, want 't is klaaglijk'[*)] zoo'n chaòs van woorden
Menschen, die poëzie beminnen, voor te zetten.
Zulk knarsen, krassen, kerven in sonnetten,
Dat noem ik taal en zin en poëzie vermoorden.

Of speelt, als 't poesje met een klosje en koorden,
Als 't kind, dat tin-soldaatjes op wil zetten,
De dichter met publiek en dichtkunstwetten,
Al krijgt, als popje, ook pijn in 't buikje, wie het hoorden?

'De toorn krieuwt in mijn keel: ik kàn 't niet smoren,
't Verdriet niet kroppen'[*)] Hier helpt geen verbloemen:
Zoo spreekt geen mensch, wien 't in zijn hersens klaar is;

Dat is geen poëzie voor menschenooren!
'Ik hoop dat niemand dit nu Kunst zal noemen.
Hij, die 't kan weten, zegt u dat 't niet waar is'.[*)]

FORTUNIO.

*) Verwey, Van het leven.
*) Verwey, Van het leven.
*) Verwey, Van het leven.

Letterkundige kroniek.

Juffrouw Lina. Een portret door Marcellus Emants. 's Gravenhage. W. Cremer 1888.

Men kent de theorieën van de naturalistische school op het gebied van den roman en de novelle, zooals de Meester die o.a. in *Le roman expérimental* heeft uiteengezet. Vroeger was het de verbeelding, thans is het de zin der werkelijkheid, le sens du réel, welke de hoofdrol speelt bij den arbeid van romanschrijver of novellist. Deze vindt nog wel uit, nl. de schets, het ontwerp van een of ander dramatisch verhaal, maar het is slechts een brok van een drama, de eerste de beste geschiedenis, welke het gewone, daagsche leven om hem heen hem aan de hand doet. Dat drama, die geschiedenis zelf zijn verder van geen beteekenis. De feiten zijn er enkel als de logische ontwikkeling van de personen, en het komt er slechts op aan, levende menschen overeind te zetten, die met de grootst mogelijke natuurlijkheid de ‘comédie humaine’ voor den lezer vertoonen.

En hoe werken die schrijvers? Het is alweêr Zola die het ons zeggen zal. Zij bouwen nagenoeg hun gansche werk op aanteekeningen, welke zij gedurende langen tijd verzameld hebben. Wanneer zij het terrein, dat zij betreden zullen, met de uiterste zorg hebben bestudeerd, aan de beste bronnen hunne inlichtingen hebben gewonnen en de velerlei documenten, welke hun noodig zijn, in handen hebben, dan eerst zetten zij zich aan het schrijven. De schets van hun werk wordt hun door die documenten zelven geleverd, want de feiten schikken zich op logische wijze, het eene feit na het andere. Het verhaal, roman of novelle, bestaat uit al de opmerkingen, al de aanteekeningen, welke zij verzameld hebben,

de een voortvloeiende uit de andere, uit de samenvoeging der verschillende schakels in het leven van hunne personaadjes, en de ontknooping is er enkel het natuurlijk en onafwijsbaar gevolg van. Men ziet - zegt Zola - hoe weinig aandeel de verbeelding in dit alles heeft.

Deze theorieën worden hier niet nader besproken, veel min bestreden. Maar het kan zijn nut hebben, ze weder eens in het geheugen te roepen, wanneer men een kleinen roman te beoordeelen heeft, welke kan gerekend worden tot de school van den kluizenaar van Médan te behooren.

M a r c e l l u s E m a n t s is er de man niet naar om aan iemands leiband te loopen; hij heeft bovendien op het gebied van het drama en van het epos stukken geleverd - en wanneer wij aan *Godenschemering* denken, mogen wij gerust zeggen: meesterstukken - welke met Zola en zijne school in de verste verte niets hebben uit te staan. Toch zal hij ons zeker niet tegenspreken, wanneer wij zijn jongste schepping, *Juffrouw Lina*, rangschikken onder die werken van zijn hand, waarop de theorieën van den schrijver der *Rougon-Macquart* van grooten invloed zijn geweest.

Juffrouw Lina is een burgerjuffrouw zooals er velen rondloopen, en hare geschiedenis is in den aanvang niet merkwaardiger dan die van honderd andere burgerjuffrouwen, wier zenuwgestel niet van de sterkste is en door het milieu waarin zij zich bewegen, door de gebeurtenissen welke zij beleven, allengs geheel van streek raakt.

De Geldersche keukenmeid (eigenlijk keukenmeid-huishoudster, vandaar de juffrouw-titel) met de bolle wangen en bleekblauwe oogen, die bij de groote lui waar zij diende om haar culinaire bekwaamheden hoog stond aangeschreven, zóó hoog dat na een diner de huisvrienden in de keuken plachten te komen om hunne sigaren aan te steken en juffrouw Lina een compliment te maken over haar kookkunst, is, na eenige aarzeling - want de verandering scheen haar eigenlijk een vermindering van positie - de tweede vrouw geworden van den Hollandschen pachter Jan Prank.

Maar in het stille buitenleven voelt Juffrouw Lina zich niet in haar element: het drukt en verstompt haar. Daarbij komt, dat man noch stiefdochter haar op hare waarde blijken te schatten. Zij hebben geen oog voor hare arbeidzaamheid, haar trouw, hare plichtsbetrachting, haar talent; geen oor voor hare raadgevingen bij

ziekten van het vee en dergelijke gevallen, voor hare redenatiën en wijsgeerige beschouwingen. In dat milieu wordt de verwarring harer zwakke zenuwen, welke zij door de buitenlucht had hopen te versterken, hoe langs hoe grooter, en de gebeurtenissen spannen samen om haar geheel van de wijs te brengen.

De verstandige, plichtmatige juffrouw Lina heeft zich een misstap te verwijten, maar zij verkeert in den waan dat het geheim van dien misstap verborgen is gebleven, ook voor degene, die er het levend bewijs van is. En nu komt op den avond, dat de familie, waar Lina vroeger diende, in de pachthoeve van Prank een bruiloftsfeest viert, te midden van een razend onweer, Lina's dochter, Maria, haar niet alleen dat geheim voor de voeten werpen, maar haar tevens de ontzettende onthulling doen, dat ook zij (Maria), het kind dat met zooveel zorg was opgevoed, het dametje, dat zich op haar fatsoen heel wat placht te laten voorstaan, gevallen is, zooals eens haar moeder viel.

En nu wonen wij bij juffrouw Lina de langzame ontwikkeling bij van ijlende koorts tot half bewusten waanzin, en van daar tot volslagen krankzinnigheid, uitloopende op zelfmoord.

Er is in het tweede gedeelte van deze betrekkelijk korte geschiedenis een sterk crescendo waar te nemen. Maar het duurt lang eer het verhaal in beweging komt. In den aanvang is er iets stroefs en taais in, en men heeft eenige moeite om aan het eerste honderdtal bladzijden zijne aandacht onverdeeld te blijven wijden. Dat komt omdat zoomin de personen als de gebeurtenissen in dat gedeelte bijzonder belangwekkend zijn.

‘Op de kleintjes te letten’, is de eisch eener gezonde economie; en ook in de literatuur heeft de zin ook voor het kleine vaak veel verrassends in het licht gesteld. Maar met voor eene aaneenschakeling van kleine voorvallen, beuzelachtige gedachten, kleine hartstochten, bekrompen opvattingen onze aandacht te vragen, vraagt de naturalistische school dikwijls meer dan wij haar schenken kunnen. Gelijk Anatole France het in zijn onlangs verschenen *La vie littéraire*, naar aanleiding van een Franschen naturalistischen roman zegt: ‘Tout dire, c'est ne rien dire. Tout montrer c'est ne rien faire voir. La littérature a pour devoir de noter ce qui compte et d'éclairer ce qui est fait pour la lumière.... Ce n'est jamais par l'exactitude des détails que l'artiste obtient la ressemblance de l'ensemble. C'est au contraire par une vue juste et supérieure de

l'ensemble qu'il parvient à une entente exacte des parties. La raison de cela est facile à concevoir. C'est que nous sommes ainsi faits, tous tant que nous sommes, que nous ne comprenons et ne sentons vraiment que la forme générale et, pour ainsi dire, l'esprit des choses, et qu'au contraire les éléments qui constituent ces choses échappent à notre observation et à notre intelligence par leur infinie complexité.'

Wij weten, dat het ook al weer een eisch is van de onde school, dat een roman of novelle ons in held of heldin een 'personnage sympathique' te zien geve, en wij weten evenzeer dat de nieuwe school dien eisch niet erkent. Maar is het inderdaad zoo onredelijk van een schrijver, die dan toch voor o n s genoegen schrijft - men vatte dat 'genoegen' in zijn breedste en verhevenste beteekenis op - te verwachten, dat hij ons met een persoon in aanraking brenge, hij zij koning of bedelaar, goed of slecht, in wiens bestaan, in wiens lotgevallen wij belang kunnen stellen, in wiens geluk of ongeluk, verdiend of niet verdiend, wij kunnen deelen?

De naturalistische school stelt daar tegenover, dat zij met onze sympathie of antipathie niets te maken heeft. Zij geeft het leven zooals het is: onbeduidend, plat, weerzinwekkend waar zij het als weerzinwekkend, plat, onbeduidend heeft waargenomen. Zij constateert eenvoudig; zooveel te erger wanneer haar waarnemingen geen verkwikkelijker resultaat opleveren. De auteur is slechts verantwoordelijk voor het trouwe, nauwkeurige, volledige van zijne waarneming.

Nu, nauwkeurig en volledig is in dezen kleinen roman zeker wel de beschrijving van de kaasbereiding, waarmede op de eerste vijftig bladzijden de gesprekken worden afgewisseld; nauwkeurig en volledig zijn zeker wel de gesprekken zelven, welke in het boerengezin, in plattelandsch dialect, over het weêr, over de ziekten van de beesten en de dorpsverkiezing gevoerd worden. Uit deze gesprekken, aangevuld met de mededeelingen van den schrijver, leeren wij langzamerhand het karakter van Juffrouw Lina kennen; maar, wanneer het niet was omdat Marcellus Emants de auteur is en omdat wij begrijpen dat een schrijver als hij ons ten slotte wat belangrijks zal hebben te vertellen, wij zouden waarschijnlijk niet het geduld hebben de lezing voort te zetten, en Juffrouw Lina al spoedig aan baar lot overlaten, zóó weinig voelen wij ons door haar geboeid.

Intusschen wordt onze volharding beloond. Wanneer de voorbereiding ten eind is, wanneer wij het zeer gewoon bruiloftspartijtje van de stadsmenschen op de hoeve, en de mede niet zeer ongemeene ontmoeting van den verleider met de verleide Maria achter den rug hebben, komt er leven in het verhaal. De drukkende, verstompende dampkring, waarin wij, al lezende, tot dusver vertoefd hebben, wordt opgelucht, en wel door een geweldige donderbui, de pièce de résistance van Emant's kleinen roman.

> ‘Ten tweeden male had de regen opgehouden. Het ritselen in 't gebladerte verstomde; het omhoog gedwarrelde stof zonk neer; van het dreigend zwerk breidde zich een geheimzinnige stilte over de aarde uit.
> Twee buien trokken tegen elkander op: de eene, die zoo plotseling de laatste zonnestralen had onderschept, rees statig achter de woning omhoog, een breed, somber floers gelijk, waarover lichtere vlokken sneller voortijlden, als stoomwolkjes uit een locomotief over een donker pijnbosch; de andere, die in 't Oosten boven de stad hing, geleek de wentelende rookzuil van een gesmoorden brand, waarin de heldere vlammen verdoofden tot een rossigen gloed. Zuidwaarts, achter priëel en boomgaard, was de hemel van een koud, door den regen gestreept grijs, waartegen de telegraafpalen met hun achttal draden en de donkere massa van de naaste boerenhofstede dof zwart afstaken, als grillige scheuren in een getint papier. Aan den anderen kant verbruinde het matie geel tot een warmere kleur, die, aan het kreupelbosch achter den oprit haar gloed mededeelend, over de sidderende knotwilgen een glans van zilverbrons lei, de stugge elzen kopergroen verfde en den trillenden bruinen beuk als zijde deed glimmen Valsche schijnsels en doffe schaduwen zweefden elkander spookachtig over de weiden na.
> Weer ruischte een wind door de lindenkruinen. In lange veeren joeg het kronkelend opgewaaide stof over den grindweg voort; de deuren klapten dicht; luiken sloegen knarsend open; angstig piepend omfladderden een paar spreeuwen de woning.’

Dat is, men bemerkt het dadelijk, noch de stijl, noch de woordenkeus, noch de manier van de bekende school. Hier geen dorre opsomming van verschijnsels; geen eindelooze bijzonderheden, die ofschoon nauwkeurig waargenomen, en elk op zich zelf volkomen reëel, geen artistiek geheel vormen; hier geen procesverbaal van een opkomend onweer, maar een breede schildering van dit natuurverschijnsel, in al zijn soberheid en indrukwekkende waarheid, door de hand van een kunstenaar. En wanneer de buien losbarsten en de slagen vallen, nu eens ‘een doffe plomp die dreunend aan-

wies en in hortende golven wegstierf', dan 'ratelend als vielen duizenden meters ketting uit den hemel op een ijzeren vloer neer', is het weer de hand van den kunstenaar, die te midden van deze treffende schilderij het aangrijpend tooneel weet te schetsen tusschen moeder en dochter.

En nu wordt ons met groot talent de langzaam wassende waanzin van Juffrouw Lina geteekend. Door het gebeurde, waarbij zij de overtuiging krijgt dat ook haar eigen misstap langzamerhand van algemeene bekendheid is geworden, voelt zij haar eerzuchtige ijdelheid geknakt, haar hoop op een geëerden ouderdom vernietigd. Bitter zelfverwijt foltert haar. En in haar koortsig brein jagen de gedachten rusteloos voort, zonder dat zij den draad er van vermag vast te houden. Tracht zij rust te nemen, dan achtervolgen haar phantastische, benauwende droomgezichten. Wel beraamt zij, in heldere tusschenpoozen, het plan om met haar Maria de hoeve te verlaten, en weer als vroeger te gaan dienen; maar straks woelt het weer in haar gloeiend hoofd, en spreekt zij wartaal, met het volle besef dat zij bazelt en bazelen moet. De ruwe, ongevoelige omgeving, waarin zij zich bevindt, draagt er toe bij om haar toestand te verergeren. Een tooneel, ruwer en onbeschaamder dan al de overige, brengt aan haar langzaam verzwakkende geestvermogens den genadeslag.

Met meesterhand beschrijft Marcellus Emants in het laatste hoofdstuk Lina's laatsten koortsaanval, wanneer zij te vergeefs de verwarde beeldenreeks van tooneelen uit haar leven en de gedrochtelijke droomgezichten tracht te verdrijven, te vergeefs haar aandacht op een aangename herinnering tracht te vestigen, en zij altijd een gillende, grinnikende, spokende menigte meent te zien, die haar nawijst, uitjouwt, beschimpt, haar de gevierde Juffrouw Lina. En dan nadert het schrikkelijk einde: de volslagen krankzinnigheid en de dubbele zelfmoord van moeder en dochter.

Men ziet, dat hier inderdaad iets te vertellen en te beschrijven viel. En de schrijver heeft zich, naar ons voorkomt, volkomen op de hoogte getoond van de moeilijke taak, welke hij zich in dit gedeelte van zijn werk stelde. Die taak heeft hij zich echter noodeloos verzwaard door zijne personen in Geldersch en Hollandsch boerendialect te laten spreken. Met welk doel? Om een trouwer kopie te geven van de natuur? Om het effect te verhoogen? Noch het een noch het ander wordt er mede bereikt. Wanneer men, bladzijde

voor, bladzijde na, gesprekken moet ontcijferen in een taal, die er als volapuk uitziet (La jai je nie traitere... Is d'r sewailje wat an 't andje?), en die men eerst met eenige oefening en door hardop lezen behoorlijk te verstaan kan krijgen, is men niet in de beste conditie om door het verhaal gepakt te worden, en maken deze gesprekken eerder den indruk van een grap dan van het tegenovergestelde. Dat de schrijver deze versiering niet noodig had, blijkt het beste hieruit, dat de meest aangrijpende gedeelten, de werkelijk supericure brokken in zijn werk die zijn, welke, zonder behulp van dialect, in krachtig, sober, sierlijk Nederlandsch geschreven zijn.

Ontdoe het boek van dit overtollige dialect; bekort het stroeve, dorre eerste gedeelte, schrap of wijzig eenige overbodig ruw realistische tooneeltjes - en gij houdt een gewetensvolle, met buitengewoon talent behandelde, menschkundige schildering over van een aangrijpenden zielstoestand.

Men moet, *at home and abroad*, zich vaak met minder tevreden stellen.

***Kippeveer of het geschaakte meisje*, Roman van Cosinus. 2 dln. Amsterdam. Uitgevers-maatschappij 'Elsevier'. 1888.**

Wanneer men den uitgever en sommige beoordeelaars van dezen roman moest gelooven, dan zouden wij hier te doen hebben met een klein literair meesterstuk, met een schrijver, dien men het meesterschap moeilijk zou kunnen betwisten, een pas 'ontpopt' talent, voor wien al wat thans de Nederlandsche taal schrijft zich eerbiedig zou hebben te buigen[1] - en zoo al meer.

Men vergunne ons den toon wat lager te stemmen.

Kippeveer is een soort van studentenroman, waarin de topics van den dag: het spiritisme, de antirevolutionnaire verkiezingspraktijken, de 'oefeningen' der volgelingen van Abraham Kuyper, in een koddig licht worden gesteld. Door den geheelen roman wordt een zeer studentikozen toon aangeslagen, en de schrijver, hetzij hij nog lid is van de studentenmaatschappij of tot degenen

1) Haagsche Courant van 15 Oct.

behoort die hun levenlang student blijven, is in de beschrijving van alles wat rechtstreeks op het studentenleven betrekking heeft bijzonder gelukkig geweest. Studenten als Tjeerd Sixma en Piet Moreelse moeten geleefd hebben of nog leven; voortreffelijk is de vergadering der redactie van den almanak, onbetaalbaar zijn de wetten van het geheimzinnige gezelschap 'Door'. Het slot van het souper der Almanakredactie, wanneer de gedekte tafel met al wat er op staat omver valt en de hospita de chocoladevlâ bij elkaar schept, terwijl zij zich bij tusschenpoozen aan eenige teugen Chambertin uit een spoelkom te goed doet, zou een kostelijk slottooneel vormen voor een klucht van het genre als 'De Student t'huis'. Zoo komen er meer tooneelen in voor, waarin C o s i n u s van zijn zin voor het kluchtige voortreffelijke staaltjes geeft.

Maar wat de schrijver ons in een vier of vijftal hoofdstukken van een kleine novelle zou hebben kunnen doen genieten, - de eigenlijke intrige van den roman is bitter pover - wordt uitgedijd tot twee dikke deelen, verdeeld in niet minder dan 58 hoofdstukken. De *vis comica*, waarover Cosinus te beschikken heeft, houdt het zoo lang niet uit; daartoe is zij noch overvloedig, noch diep genoeg. Het gevolg is, dat wij telkens dezelfde of soortgelijke tooneelen te zien krijgen, telkens op hetzelfde soort van geestigheden onthaald worden. Een goedkoop middel om grappige effecten te verkrijgen, waarvan Cosinus een kwistig gebruik maakt, is, vrome burgerlieden, of die zich als zoodanig voordoen, steeds in bijbelteksten en in de tale Kanaäns te laten spreken. Laat men die 'vromen' tegelijkertijd op ruime schaal aan Bacchus offeren, dan is het succes verzekerd. Wat de geloovigen, met welke Cosinus ons in kennis brengt, aan bitter, pons en warmen wijn, of, wanneer zij tot de vermogenden behooren, aan port, bourgogne en champagne verorberen, is ongeloofelijk.

Het moet erkend worden, dat de schrijver van *Kippeveer* van de tale Kanaäns een grondige studie schijnt gemaakt te hebben. Zijn bijbelkennis is overweldigend, en in den *slang* der 'vromen' heeft hij een virtuositeit bereikt, welke alleen door een herhaalde lezing van *De Heraut* en daarmee overeenstemmende geschriften kan zijn verkregen. Maar, daargelaten nog dat Cosinus hierbij weinig oorspronkelijkheid aan den dag legt, - hoe vaak hebben wij deze typen, waarvan de bekende juffrouw Laps zulk een kostelijk specimen

is, niet reeds ontmoet! - de langdradige, telkens terugkeerende gesprekken van deze vrome broeders en zusters zijn op den duur onuitsprekelijk vervelend.

Met allen eerbied voor het talent van den schrijver van *Kippeveer*, en met volle waardeering van de verschillende grappige tooneeltjes waarop bij ons onthaalt, als satire, als komischen roman, achten wij zijn werk mislukt. Wanneer Cosinus weêr eens in een vroolijke, studentikoze bui is en lust heeft ons koddige voorvallen te vertellen, dan bedenke hij dat ook in het komische ‘Beschränkung’ den meester teekent. Eerst dan zal hij mogelijk aanspraak kunnen maken op dien ‘dank der natie’, welke een al te opgewonden critiek hem nu reeds, wat voorbarig, heeft toegedacht.

***Blond en Blauw*. Novellen van Fiore della Neve. Amsterdam, Tj. van Holkema.**

F i o r e d e l l a N e v e is noch een realist in den trant van Marcellus Emants, noch een grappig verteller als Cosinus. Hij is veeleer een romanticus, en romantisch zijn de novellen, in den bundel *Blond en Blauw* bijeengebracht. Die richting van des schrijvers geest uit zich zoowel in de keus der onderwerpen als in de wijze van behandeling. Zijne heldinnen zijn, nagenoeg zonder uitzondering, òf onmetelijk rijk, òf buitengewoon schoon, of beide; zij hebben meestal iets trotsch' en fiers in hare houding, en wanneer zij lachen is er iets spottends in den lach, die een rij parelwitte tanden ontbloot.

Met deze en dergelijke eenigszins conventioneele vormen moet men vrede hebben, wil men deze novellen recht genieten; maar dan ook verschaffen zij een boeiende lectuur.

Fiore della Neve verdient den lof, in het vijftal novellen, dat deze bundel bevat (de twee overige stukjes zijn meer sprookjes), door den opzet, de keus van het midden waarin zich het verhaal beweegt, door de geheele mise en scène, aan zijne vertellingen een groote aantrekkelijkheid te hebben gegeven.

Portia's keuze uit *De koopman van Venetië* tot aanleiding te nemen voor het schetsen van een karakter als Arentine van Oud-Leuvenum; uit de geschiedenis der verminking van een hand-

schrift een Spaansch liefdesverhaal te spinnen, vol kleur; uit een paar regels in het dagblad *Figaro*, vermeldende den aanstaanden verkoop te Rome van een curieusen bronzen helm, een boeiende vertelling samen te stellen als *De helm van Pons de Bligny*, getuigt van een vindingsgave, welke in Hollandsche novellisten, wier blik vaak niet verder reikt dan de gracht welke zij bewonen of het buitentje waar zij zomers vertoeven, een zeldzaamheid genoemd mag worden.

De zielkundige analyse is des schrijvers sterke zijde niet. Dit verklaart ons, dat in de eenige novelle, waarin hij er zich aan waagt, de ommekeer in het karakter der heldin, Arentine van Oud-Leuvenum, niet voldoende gemotiveerd schijnt. Maar wat aan die zijde ontbreekt wordt ruimschoots vergoed door eene opgewekte, elegante manier van voorstellen en vertellen, zij 't ook hier en daar, gelijk in sommige gesprekken in *Portia's keuze*, op de grens van het precieuse.

Fiore della Neve heeft blijkbaar zich den toon der goede Fransche novellisten onzer dagen trachten eigen te maken, en dit is hem op menige bladzijde wel gelukt. Indien onze Hollandsche novellisten - de besten niet te na gesproken - er toe konden besluiten, evenals hij, wat meer bij hunne Fransche collega's ter schole te gaan, hun kunst en ons genot zouden er allicht bij winnen.

***Bonte Violen*. Gedichten van Jan Baarslag. Amsterdam, Jan Leendertz en Zoon.**

Men zingt er op den Nederlandschen zangberg weer duchtig op los! Vogels van diverse pluimage zijn aan het woord, en stellen ons in de gelegenheid hunne meerdere of mindere ‘Kehlfertigkeit’, het fraaie of minder fraaie van hun orgaan te beoordeelen. De redactiën der verschillende tijdschriften, welke vele van deze gedichten in handschrift plegen te ontvangen, weten er van mee te praten. Maar niet alle tijdschriftredacteurs zijn zoo vernuftig als de hoofdredacteur van *Nederland*, die het middel gevonden heeft om tegelijkertijd al de dichters en dichteressen, welke zich bij hem aanmeldden, te bevredigen, en een duidelijke critiek te geven op al dit voor het meerendeel onrijpe ooft. Hij heeft eenvoudig, zonder

blikken of blozen, al de gedichten, meer dan twintig producten van twaalf verschillende poëeten, achter elkander laten afdrukken, en op deze macedoine van verzen de lezers van het November-nummer van *Nederland* vergast. Lieve menschen, wat een poëzie! Een stortvloed van rijmen en rijmpjes, uit alle windstreken - van Groningen kwamen er zoowel als van Java - op het redactie-bureau neergekomen,

Er bestaat intusschen één gevaar, en dit is, dat sommigen de grap niet begrijpen zullen; de een de plaatsing als een aanmoediging en de ander als een voorbeeld tot navolging zal opvatten, - en dan is het leed van onzen collega niet te overzien!

Het is merkwaardig, met welk een beminnelijke argeloosheid onze landgenooten verzen plegen te vervaardigen. Gelijk een kind aan de piano pleegt te gaan zitten om deuntjes te zoeken, en dol gelukkig is, wanneer het, met de rechterhand alleen, een wijsje gevonden heeft, zoo - schijnt het wel - zetten zich sommige volwassen Nederlanders voor bun schrijftafel om te beproeven of zij ook een versje kunnen maken. Zij ook zijn gewoonlijk reeds tevreden wanneer het wijsje er maar is; of dat wijsje op zichzelf wat te beteekenen heeft, of het reeds meer gehoord is, daar bekreunen zij zich niet veel om. Het is door hen gevonden, goede vrienden en vriendinnen zijn dadelijk bereid het na te neuriën, - wat willen zij meer?

De heer J a n B a a r s l a g zou zich vergissen, wanneer hij meende dat het bovenstaande direct met het oog op hem en zijn versbundel geschreven was. Zulk een liereman als de verzenmakers, die wij op het oog hadden, is hij zeker niet. Toch mag ook voor sommige van zijne gedichten de opmerking gelden, dat het voor dichters verstandiger is te zwijgen wanneer zij niets of niets bijzonders te zeggen hebben, of enkel iets zeggen kunnen wat reeds door anderen vóór hen en beter gezegd is.

Dat een blijk van liefde voor het hart kan zijn wat zonneschijn of regen voor blad en knop is (*Liefdesuiting*); dat men in de vrije natuur buiten de kerk soms meer stichfing kan vinden dan daarbinnen (*Stichting*); dat, gelijk de parel uit het diep van de zee moet worden opgedoken, zoo ook de schoonste gaven alleen door zorg en moeite e verkrijgen zijn (*In de diepte*); dat men, evenmin de korte vreugd der vlinders als de vreugde eener jonge ziel met hare idealen en schitterende verwachtingen storen moet (*Vlinders*); dat de avond, die de bloemkelken sluit en al wat leeft in slaap sust,

ook het strijdend menschenhart rust pleegt te geven (*Avond*) - dat alles is reeds zoo dikwijls gezegd, dat het schier onbescheiden heeten mag, er de menschen nog weer eens aan te herinneren, tenzij men het doe in een vorm, en op een wijze zóó ongemeen artistiek, dat het oude er als geheel door vernieuwd wordt. En dat doet de heer Baarslag niet.

Hij zegt bijv. in *Vlinders:*

Als ge blijde vlinders zweven
Over 't geurig bloemperk ziet,
Och, verstoor hun jonge leven
Om het kroost van rupsen niet.

en in *Avond:*

Weer spreidt de vriendlijke avond
Zijn vredig tooverlicht,
En sluit, met zachte vingren,
Der bloemen kelkjes dicht.

Dien kinderlijken, om niet te zeggen kinderachtigen toon, welke in de aangehaalde regels klinkt, vindt men in verschillende gedichten van den heer Baarslag terug.

Aardig, tenger lenteklokje
In uw hagelwitte rokje
Duikende uit den schralen grond,

zoo vangt hij *Sneeuwklokjes* aan, en van de musch in *Musschenvreugd* rijmt hij:

Zij meent, naar 't schijnt, dat alles
Voor háár zoo heerlijk bloeit;
Dat bladen, takken, bloemen,
Voor háár slechts zijn gegroeid.

Zij schudt haar kopje en tjilpert;
Ze pikt nu daar, dan hier,
En vliegt in 't eind naar elders...
Wat heeft zoo'n musch plezier!

Zulke dingen zouden, dunkt ons, ongedrukt kunnen blijven, en dat te eerder omdat de dichter, in andere gedichten toont, dat hij tot iets beters in staat is. Niet echter waar hij tracht te teekenen;

daar gelukt het hem nog niet het beeld in vaste omtrekken weer te geven of vast te houden, en een gedicht er mee af te ronden. Wanneer hij *Zomerregen* aanvangt:

> Natuur zeeg, onder vuur'ge zonnekussen,
> In zwijmel neer - een moegekoosde bruid.
> Daar spreidt een lichtgrauw wolkeuwaas zich uit:
> Een koele regen komt haar koortsgloed blusschen; -

dan hooren wij wel bekende klanken, die ons ten naastebij zeggen wat de dichter bedoelt, maar die in zwijm gevallen bruid, wier koortsgloed gebluscht moet worden, staat niet duidelijk voor ons, en ook de rest van het gedicht lijdt aan onvastheid.

Beter is de aanhef van *Meeuwen*:

> In zeilvlucht of in kringen zwermend, vliegen
> De rappe meeuwen rustloos heen en weer;
> Soms daalt er een op 't rimplend water neer,
> Om - ranke pluim - op't golvend blauw te wiegen.
>
> Doch ras weer vlucht ze. De onrustvogels schiep
> Natuur voor 't ruim der ongestage winden,
> Tot zwervers boven 't immer woelig diep -
> Een beeld van 't eeuwig zoeken zonder vinden.

Tot zoover gaat alles goed, en de dichter had het hierbij desnoods kunnen laten. Maar nu voegt hij er nog een couplet bij, dat met het voorafgaande in geen verband hoegenaamd staat, - en bederft daaroor alles.

> Een beeld van 't eeuwig zoeken zonder vinden -

eindigde het vorig couplet. En nu vervolgt de dichter:

> Waarvan ook 't menschenhart getuigt. - Intusschen
> Glijdt stil de zwaan op 't effen vijvervlak,
> En tripplen blijde op 't erf de grauwe musschen,
> En suft de zwarte kraai op 't kerkedak.

Wij zouden aantoonen, dat de heer Baarslag, wien wij vele tekortkomingen moesten ten laste leggen, ook een echt dichterlijken toon weet aan te slaan en vol te houden. Wij kiezen daartoe het gedicht:

N i e u w l e v e n .

Het jonge vrouwtje stikt en zoomt
  Aan kinderkleertjes, fijn geweven,
En peinst terwijl, en dweept en droomt
  Van 't lijfje, dat zij eens omgeven.
Het lentezonlicht straalt en lacht,
En van die stralenharp klinkt zacht
Een lied der weelde, die haar wacht:
    Nieuw leven!

't Is meer dan blad en bloesempracht,
  Dan zoet genot van glans en geuren,
De lenteboodschap haar gebracht,
  Die vreugde's blos haar wang doet kleuren.
't Is liefdeheil, zoo schoon en hoog,
  Dat ze alles wil ten offer geven.
Er straalt een zon ook uit haar oog:
    Nieuw leven!

En 't morgenrood der moedervreugd
  Geeft haar een schoonheid, niet te ruilen
Voor d'eersten bloei der blijde jeugd.
  En spreekt ze al soms met schertsend pruilen
‘'k Ben, vriend, niet zóó meer als voorheen:
  Mijn slanke leest, mijn blos verdween’,
Dan komt een kus haar 't antwoord geven:
  ‘Ik had u nooit zoo lief als nu;
  Ik dank en hoop en wacht met u:
    Nieuw leven!’

Neem die ‘stralenharp’ uit het eerste couplet weg, en ge hebt een goed gedacht en goed gezegd gedichtje, dat van des dichters aanleg voor zoogenaamde huiselijke poëzie, van zijn goeden smaak en van zijn zin voor de melodie der taal een gunstig getuigenis aflegt.

Sneeuwvlokken **door Hélène Swarth. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon. 1888.**

Aan de bewonderaars van lieve, hniselijke poëzie geven dichters als de zooevengenoemde, en anderen van gelijke stemming en talent,

al wat zij verlangen kunnen; maar om poëzie in den diepsten, volsten zin te genieten, moet men naar elders het oor wenden.

Leest men na de huiselijke poëeten een sonnet van H é l è n e S w a r t h , dan is het of men, na een bevallig, melodieus vedeldeuntje op een orkestviool, een kunstenaar als Joachim op zijn koninklijk instrument een adagio van Beethoven hoort vertolken. Die breede, volle toon, die nog lang blijft natrillen in het gemoed, is ook de toon van Hélène Swarth's beste gedichten. Een zeer innig en rijk gemoedsleven en een bij uitnemendheid artistiek gevoel spreken uit alles wat van deze dichteres uitgaat.

In het stille Mechelen, waar het letterkundig leven verre van opgewekt is, schrijft Hélène Swarth hare gedichten, maar die afzondering, voedster wellicht van hare melancholie, dat buiten aanraking zijn met de Nederlandsche literaire kringen verhindert haar talent niet, zich op merkwaardige wijze te ontwikkelen. Elke nieuwe bundel getuigt van dieper, inniger gemoedsleven, van fijner, hooger kunstopvatting.

Men kent de stemming, waarin de gedichten dezer kunstenares geschreven plegen te zijn. De diepe melancholie, welke uit hare vroegere gedichten sprak, vormt ook den grondtoon van haren jongsten bundel.

Reeds in den eersten regel van het drietal sonnetten, dat zij tot inleiding van deze gedichtenreeks schreef, vernemen wij:

> Mijn leven is gelijk een winterdag....

Het matgrijze licht der winterzon moge haar al een oogenblik bestralen,

> Dan valt de wolkenvoorhang stil weer dicht
> En witte vlokken dwalen door den mist
> En dalen zacht op stam en takkenbrons.

‘Vliedt nu’ - vraagt zij:

> Vliedt nu mijn engel niet naar 't eeuwig licht?
> De sneeuw zijgt duizlig dwarrlend neer ... mij is 't
> Of vlokken vlogen uit zijn vleugeldons.

Dat zijn de s n e e u w v l o k k e n waarnaar de dichteres haren bundel betitelde, vlokken waarin ook wij het vleugeldons van haren goeden engel gaarne herkennen.

Hélène Swarth ziet het leven ‘door een mist van tranen’, maar zij vindt ook vaak weelde in haar droefheid. Het zijn die oogenblikken waarvan zij zegt:

't was of de flonkerstippen
Der sterren daalden tot de donkere daken
En of ik groeide, tot ik ze aan kon raken.

Mijn blijde ziel steeg juichend tot mijn lippen
En uit mijne oogen welde, warm en teeder,
Als avonddauw, bij bladstil Juliweder.

En als het kind, dat kralen aan roode zij of gouddraad rijgt om er hare moeder mooi mee te maken, rijgt zij hare tranen samen ‘aan gouddraad van gedachte’.

De vreugde van anderen stoort haar in hare overdenkingen, gelijk in die sterrennacht, wanneer zij ‘naar het lied der verre sterren’ luisterend, den lach van een troep vroolijke knapen verneemt:

Toen hoorde ik lachen in de verte - en koud,
Als sneeuw in 't hart der bloem aan 't opengaan,
Viel mij dat lachen in de ontloken blâen
Der ziel.

Een enkele maal slechts komt er iets als levenslust over haar; maar te midden van de rozen, waarmede zij haren beker omkranst wil zien, en van de viooltjes, waarmede zij haar lokken wil sieren, ziet zij reeds in 't verschiet de grafbloem bloeien (*Levenslust)*.

Zichzelve vergelijkt zij bij een speler, die zijn laatste handvol goud op ééne kleur heeft gezet, verliest, en nu geen moed tot leven meer heeft:

Zoo heb ik àl mijn kansen op geluk,
En àl mijn levensdroomen, stuk voor stuk,
Verspeeld .... en 't noodlot wees mijn liefde op u.

Ik waagde één handvol gouden droomen nog,
't Was àlles wat mij overbleef en toch
Verloor ik weer ... o ziel mijn ziel, wat nu?

Dat voortdurend zien van het eigen leed in het leven is zeker wel het treffendst in beeld gebracht in dat schoon sonnet *Op reis*,

> Gelijk een reizende in een schoone streek,

met het opmerkelijk slot:

> En 'ik ruk aan 't raampje ... dat niet opengaat -

hetwelk de lezers van *de Gids* in ons Octobernummer hebben mogen genieten.

Toch denke men niet, dat de dichteres met hare droefheid te koop loopt. Zij komt niet,

> bleek en 't oog van tranen rood,
> Gelijk een arme, huis aan huis, om brood,
> Vol deemoed, beedlen om uw medelij.
>
> Waarom u dan mijn hand dien beker bood,
> Vol bitterzoeten weemoed? - zet, o gij
> Voor wie hij *niet* is, snel die kelk terzij,
> Waarin ik zacht mijn stille tranen goot!
>
> Ik schenk de wereld wat ik dacht en schreef,
> Opdat, als ik lang dood zal zijn en 't mos
> Dekt, op mijn graf, mijn uitgewischten naam,
>
> Nog twee of drie het boek, dat ik nu geef,
> Herlezen, op een eenzaam plekje in 't bosch,
> Met dank en liefde: 'k droom geen schooner faam.

'Twee of drie' - het moge zoo wezen: een hooge geest weet er zich mede te vreden te stellen, door slechts enkele weinigen begrepen en gewaardeerd te worden; - toch lijdt het geen twijfel of die 'twee of drie', die na jaren haar boek nog zullen herlezen, zullen twee of drie anderen weten te vinden, welke zich op hunne beurt aan deze verzen verkwikken, - en zoo voort, tot zich die kleine gemeente gevormd heeft, welke een kunstenares van hoogen rang in eere houdt en haar naam overbrengt van geslacht tot geslacht.

Zoolang er bemind en geleden wordt hier op aarde, zullen er zijn, die hunne stemming terugvinden in dat stemmingsvolle *Doode*

liefde, een lied vol ingehouden tranen, dat klinkt als een zangerig Requiem:

> Laat nu de doodsklok voor mijn Liefde luiden!
> Vlecht in haar lokken leliewitte rozen,
> Hecht aan haar boezem bloemen welgekozen,
> Die weelde en leven, dood en rouw beduiden.
>
> Laat aan haar hand den levensappel blozen.
> Strooi om haar peluw koele balsemkruiden.
> Geef háár den sluier en den dos der bruiden,
> Hul mij in 't zwart, de kleur der vreugdeloozen.
>
> Laat mij nog eens die marmren lippen kussen!
> De priesters preevlen en de kaarsen branden....
> 't Is me of die kus mijn ziel in tweeën kliefde.
>
> O trouwe vriend, tracht niet mijn smart te sussen.
> Leg op mijn hoofd uw zegenende handen
> En laat mij weenen, om mijn doode Liefde!

En zoo zingt de dichteres van de bange nachten, die zij doorwaakt *(Bange nacht)*, van de bleeke Erinnering die, als zij alleen zit bij den uitgebluschten haard, verwelkte bloemen komt storten in haar schoot *(Erinnering)*, of des nachts droef en zwijgend voor haar komt staan *(Verleden)*.

> Ik zie u naadren, bleek in 't licht der maan,
> O schimmen van mijn dagen, aan den voet
> Der sponde waar ik droom - een stille stoet -
> En zwijgend blijft gij voor mijn leger staan...
>
> Vrees niet dat nieuwe dagen uit mijn ziel
> Uw bitterzoete erinnring bannen! - Neen,
> Ik doe als 't meisje dat haar paerelsnoer
>
> Zag breken: elken paerel die daar viel,
> Raapt zij zorgvuldig van den gladden vloer
> En telt ze na - en daar ontbreekt niet een.

Wel tracht zij, als de moeder 't lijdend kind, haar leed in slaap te zingen *(Wiegelied)*; wel tooit zij, gelijk een arm schilder de kale wanden van zijn kamertje met landschappen en figuren versiert haar ‘eng bestaan met zelfgeschapen schoon’ *(Illusie)*, maar het

blijft donker in haar ziel; zelfs de natuur die zij placht te bevolken met schoone droomen, aan wier altaar zij als smeekelinge kwam, die haar tot kalmte stemde, vermag haar niet meer te troosten, nu zij tot de overtuiging gekomen is:

't was waan, natuur kent geen erbarmen,
Zij pronkt met zielvol schoon, dat *wij* haar schenken.

Straks laat zij haar eigen leed rusten; maar wanneer zij omziet naar de stof voor een lied buiten haar, dan wordt haar blik toch aanstonds weer geboeid door al wat spreekt van droefheid en lijden. Dan dicht zij Balladen als *Een lied van de Zee*, de zee die de arme visschers verslindt, *Van een Koningsdochter*, die een visschersknaap liefheeft, met hem in den donkeren nacht vlucht en in den storm op zee den dood vindt. Of zij vindt, als in *Judaskus*, in het lijden van den Man der Smarte een tafereel, dat zij in enkele trekken zóó weet te beelden dat het levend voor u staat.

Zoo treedt Hélène Swarth in haren jongsten verzenbundel weder voor ons als de dichteres van het droeve, voor wie de wereld zich voordoet als één onmetelijk tranendal, als de gewonde, die te vergeefs ‘het heulsap van het lied’ op hare wonden giet. Maar tevens zien wij in haar de gerijpte kunstenares, die, zonder tot de gewilde zonderlingheden of quasi-geniale geluiden van zekere school haar toevlucht te nemen, in hooge dichterlijke taal, met een zuiver en innig gevoel voor het zangerige en klankvolle van algemeen verstaanbaar Nederlandsch, haar diepst gevoelen, als in fijn gedreven zilver of in gebeeldhouwd marmer, tot kunstwerken omschept.

Wat hebben wij nog van deze rijkbegaafde te verwachten? Aan het eind van den bundel vinden wij eer sonnet, waarin de dichteres, herinnerende dat zij ‘bleek van rouw’ haar ziel voor ieder heeft blootgelegd, vervolgt:

Nu wil 'k mij dichter in mijn mantel hullen,
De hooge roeping, mij door God gegeven,
Niet meer miskennen, doch haar trouw vervullen.

Alleen, doch moedig, wil ik voorwaarts tijgen
En, 't hart omhoog, mijn leven leeren leven
Met kalmen blik en onverbroken zwijgen.

Wat moeten wij hiernit lezen? Is dit een afscheid? De dichteres

kan het niet meenen. Waar de plaats is van eene kunstenares als zij, heeft zij ons zelf gezegd in het sonnet *Op den bergtop!*

> En op den bergtop stond ik, gansch alleen,
> In reine ruimte en zuiver zonnelicht.
> En grootsche vreugde, als na volbrachten plicht,
> Stroomde over 't landschap, aan mijn voeten, heen.
>
> Schoon scheen de wereld me, als een schoon gedicht,
> Vol melodie en meening; ver en kleen
> Mijn groote smart, verzonken in 't verleên.

Op dien bergtop is haar plaats, waar eigen smart in het niet verzinkt en de wereld, als een kunstwerk vol beteekenis, vóór haar ligt. Van die zonnige hoogte zinge zij voortaan haar lied. Wij zetten ons aan den voet van den berg - en luisteren.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

Abendanon (Mr. J.H.), De rechtstoestand van den inlander in Algerië	Dl. IV. Blz. 157.
Baarslag (Jan), Bonte violen	Dl. IV. Blz. 512.
Beets (N.), Winterloof	Dl. I. Blz. 212.
Berlage (J.), Commentatio de Euripide Philosopho	Dl. IV. Blz. 315.
Boersma (H.L.), Kunstindustriëele Literatuur	Dl. III. Blz. 531.
Brink (Dr. Jan ten), Geschiedenis der Noord-Nederl. letteren in de XIXe eeuw	Dl. III. Blz. 361.
Brooshooft (Mr. P.), Memorie over den toestand in Indië	Dl. IV. Blz. 32.
Chantepie de la Saussaye (P.D.), Lehrbuch der Religionsgeschichte, Ier Band	Dl. I. Blz. 156.
Chijs (J.A. van der), Ned.-Indisch plakaatboek, IIIe en IVe deel	Dl. II. Blz. 362.
Clercq (Willem de) naar zijn Dagboek, door A. Pierson en De Clercq's jongste kleindochter	Dl. III. Blz. 369.
	Dl. IV. Blz. 363.
Conscience (H.), Geschiedenis mijner jeugd	Dl. I. Blz. 635.
Cosinus, Kippeveer, of het geschaakte meisje	Dl. IV. Blz. 509.
Cunningham (H.S.), British India and its rulers	Dl. II. Blz. 460.
Da Costa (J.), The Indian butget for 1877/88	Dl. II. Blz. 460.
Darwin (The life and letters of Charles)	Dl. I. Blz. 382.
Daudet (A.), Trente ans de Paris	Dl. I. Blz. 628.
Deventer (M.L. van), Geschiedenis der Nederlanders op Java.	Dl. II. Blz. 362.
Emants (Marc.), Adolf van Gelre	Dl. II. Blz. 537.
Emants (Marc.), Juffrouw Lina	Dl. IV. Blz. 503.
Encyclopaedie (Geïllustreerde), onder hoofdredactie van A. Winkler Prins	Dl. III. Blz. 555.
Fiore della Neve, Blond en blauw	Dl. IV. Blz. 511.

Gelder (Mr. W. de), Het strafrecht in Nederl. Indië	Dl. IV. Blz. 150.
Geyter (Julius de), Keizer Karel en het Rijk der Nederlanden	Dl. II. Blz. 192.
Gonnet (C.J.), Vier parochiën in de middeleeuwen	Dl. III. Blz. 76.
Handelingen der Ned. Indische Juristen-Vereeniging. 2e Jaargang	Dl. IV. Blz. 155.
Handelingen van het XXe Nederl. Taal- en letterkundig Congres	Dl. III. Blz. 366.
Hessels (J.H.), Haarlem the birthplace of printing, not Mentz	Dl. I. Blz. 50.
Hildebrand, Na vijftig jaar	Dl. I. Blz. 212.
Holland-Vlaanderen, tweemaandel. tijdschrift	Dl. III. Blz. 358.
Jouy (Jules), Les chansons de l'année	Dl. III. Blz. 522.
Jusserand (J.J.), Le roman au temps de Shakespeare	Dl. III. Blz. 470.
Koster (Edw. B.), Gedichten	Dl. II. Blz. 545.

Kuiper (Dr. K.), Wijsbegeerte en godsdienst in het drama van Euripides	Dl. IV. Blz. 315.
Leroy Beaulieu (P.), De la colonisation chez les peuples modernes	Dl. II. Blz. 460.
Linden (Mr. P.W.A. Cort van der), Leerboek der Financiën	Dl. I. Blz. 287.
Loghem (M.G.L. van), Victor	Dl. II. Blz. 552.
Manuel (Eugène), Poésies du foyer et de l'école	Dl. III. Blz. 552.
Maurits, Uit de suiker in de tabak	Dl. IV. Blz. 170.
Maurits, Hoe hij Raad van Indië werd	Dl. IV. Blz. 170.
Meyners (H.G.J.L.), Bijdragen tot de kennis van het Bandjermasinsche rijk	Dl. II. Blz. 362.
Mills (Arthur), On colonial constitutions	Dl. II. Blz. 460.
Molènes (Paul de), Oeuvres diverses	Dl. II. Blz. 351.
Naber (Johanna W.A.), Rechlindis	Dl. III. Blz. 531.
Nagel (Louise V.), Zangen der Zee	Dl. IV. Blz. 370.
Netscher (Frans), Menschen om ons	Dl. III. Blz. 544.
Plautus, Blijspelen, uitgegeven door Dr. J.S. Speijer	Dl. II. Blz. 532.
Polak (Dr. H.J.), Studiën	Dl. III. Blz. 177.
Pontalis (A. Lefèvre), Jean de Witt	Dl. IV. Blz. 202.
Prudhomme (Sully), Le bonheur	Dl. I. Blz. 610.
Quack (Mr. H.P.G.), De Socialisten, 2e druk, Ie en IIe deel.	Dl. III. Blz. 401.
Ram (Hilda), Verhuizen	Dl. III. Blz. 175.
Riedel (Joh. G.F.), De sluik- en kroesharige rassen tusschen Selebes en Papua	Dl. IV. Blz. 413.
Rogers (James A. Thorold), Holland	Dl. IV. Blz. 357.
Schack (A.F. von), Gesammelte Werke	Dl. I. Blz. 319.
Shakespeare's Werken, door Burgersdijk, 11e deel	Dl. II. Blz. 375.
Smit (Maurits), Semper Crescendo	Dl. III. Blz. 169.
Swarth (Hélène), Sneeuwvlokken	Dl. IV. Blz. 516.
Sypesteyn (C.A. van), Holland in vroegere tijden	Dl. II. Blz. 520.
Tennyson (Alfr.), Elaine. Vertaald door J.H.F. le Comte.	Dl. I. Blz. 219.

Tiele (P.A.), Bouwstoffen voor de geschiedenis der Nederlanders in den Maleischen Archipel, Ie deel	Dl. II. Blz. 362.
Veer (H. de), Multatuli	Dl. III. Blz. 177.
Vos (Jan C. de), Intimiteiten	Dl. III. Blz. 173.
Vries (D.M. de), Charles Kingsley	Dl. IV. Blz. 83.
Wagner und Liszt (Briefwechsel zwischen)	Dl. I. Blz. 592.
Winkel (Dr. J. te), Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde, Ie deel	Dl. I. Blz. 225.
Wiselius (J.A.B.), De opium in Nederlandsch- en in Britsch-Indië	Dl. IV. Blz. 162.
Woordenboek der Nederlandsche Taal, 3e Reeks, 11e aflevering	Dl. I. Blz. 216.
Woordenboek der Nederlandsche Taal, 12e aflevering	Dl. III. Blz. 366.